

“NEKEM ITT ZSIDÓNAK KELL LENNI”

FORRÁSOK ÉS DOKUMENTUMOK (1965–2012)

A ZSIDÓK TÖRTÉNETE
MAGYARORSZÁGON I-II. KÖTETÉHEZ

SZÖVEGGYŰJTEMÉNY

KOMORÓCZY GÉZA

K A L L I G R A M

Komoróczy Géza (1937) orientalista (assziriológia, hebraisztika) és történész, 1962 óta tanít az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, alapítója volt az MTA Judaisztikai Kutatócsoportnak (1987) és az ELTE Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszéknek (1989); professor emeritus. Fontosabb könyvei: *“Fénylő ölednek édes örömeiben...”* *A sumer irodalom kistükre* (1970, második kiadás: 1983); *Sumer és magyar?* (1976), *A sumer irodalmi hagyomány* (1979); *Bezárkózás a nemzeti hagyományba* (1992, második kiadás: 1995); *A zsidó Budapest. Emlékek, szertartások, történelem, I–II.* (társszerzőkkel) (1995, második kiadás: 1995); *Kiáltó szó a pusztában: A holt-tengeri tekercek* (1998); *Holocaust: A pernye beleég a bőrünkbe* (2000); *Héber mítoszok és mondák (A Bibliából)* (2000); *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (társszerzővel) (2003); s legutóbb a Kalligramnál: *Meddig él egy nemzet. A nemzet történeti látószöge* (2011); *A zsidók története Magyarországon, I–II.* (2012).

KALLIGRAM

Handwriting practice book

Handwriting practice

Handwriting practice

Handwriting practice

Handwriting practice

Handwriting practice

Handwriting practice

Handwriting practice

KOMORÓCZY GÉZA
"Nekem itt zsidónak kell lenni"

"Nekem itt zsidónak kell lenni"

Források és dokumentumok
(1965-2012)

A 2012-es évben a Magyarországi I-II. körzetben
Szervegyűlésen

MTAK

0 62003 38761 3

KALLIGRAM

Budapest, 2013

Hungaria Judaica, 28 X 5: 30144

Central Board of Jewish Education

KOMORÓCZY GÉZA

“Nekem itt zsidónak kell lenni”

Források és dokumentumok
(1965–2012)

A zsidók története Magyarországon I–II. kötetéhez
Szöveggyűjtemény

MTAK

KALLIGRAM
Pozsony, 2013

A kötet összeállításában héber, jiddis vagy latin nyelvű szövegek lefordításával közreműködött

Bányai Viktória: #78, 89, 90, 95/c-d, 112/a (héber szövegek)

Komoróczy Szonja Ráhel: #23, 55, 66/a, 72, 73, 75/a-b, 92/d, 95/b, 96, 112/b-c-d, 143/a-b, 143/d, 149, 150/a-b, 151, 220, 249, 262 (héber és jiddis szövegek)

Kopeczky Rita: #11, 13, 14, 16, 17, 19/a-b, 20, 22/a-b, 24/b, 28, 31, 32, 34, 38/d, 83 (latin szövegek revíziója és fordítása)

Vers

Gyárfás Endre: #66/a/1

Keleti Gyűjtemény

775.670

Komoróczy, Géza : "Nekem itt zsidónak kell lenni" : források és dokumentumok (965-2012) A zsidók története Magyarországon ...

201305061

MTA KÖNYVTÁR ÉS
INFORMÁCIÓS KÖZPONT

201305061

Copyright © Komoróczy Géza, 2013
ISBN 978-80-8101-646-2

A zsidók története Magyarországon, dióhéjban

Magyarországi a zsidók életrajzi és történelmi képe
Tartalom

A zsidók története Magyarországon, dióhéjban.

Bevezetés	9
I / 965–1526	41
II / 1526–1686	157
III / 1686–1780	329
IV / 1780–1790	377
V / 1790–1800	417
VI / 1800–1847	473
VII / 1848–1849	609
VIII / 1849–1914	699
IX / 1914–1938	869
X / 1938–1944	971
XI / 1945–1990	1279
XII / 1990–2012	1401
Mutató	
A kötetbe felvett forrásszövegek	1459

A zsidók története Magyarországon, dióhéjban

Magyarázatul a kötetbe felvett forrásszövegekhez

Bevezetés

“Nekem itt zsidónak kell lenni” – a kötet címében, ezekkel a szavakkal, Szép Ernő szólal meg, 1918-ban, amikor a *Lila ákác* hírlapi folytatásos regényként megjelent. A régi szép időről beszél. Értetlenül, méltatlankodva a körülményeken: az első világháború utolsó hónapjainak Magyarországon. Az elbeszélő én-re akkor tört rá “a fájdalom és csodálkozás”, amikor felismerte, hogy “a szépséges úri hullámmzásban”, amelyre a Váci utca–Régiposta utca sarkán álló Korona Kávéház üvegablaka mögül kilát, ő idegen, ő onnan ki van tiltva: “Az támadt rám ott mindig, amire úgy szégyelltem gondolni, az, hogy én zsidó vagyok.” A többit, a *Lila ákác*-ból, lásd itt, a kötetben, alább (#183). Negyedszázaddal a *Lila ákác* után ugyanazon az érzelmesen csevegő és szelíden méltatlankodó hangon 1944 őszének személyes eseményeit írta le (#239/g, #241/b) az *Emberszag*-ban: akkor megint zsidónak kellett lennie, megbélyegezve, megsemmisítésre kijelölve. A hangja szelíd maradt, de nem felejtette el az embertelenséget (#243/b).

Meg kell említenem mindjárt itt azt is, hogy a *Lila ákác* azon részlete, melyből a címet veszem, mára egy valóságos emberi helyzet emblematikus megfogalmazása lett. Csak a legutóbbi évekből említve példát, Bálint András a Radnóti Miklós emlékének – és saját vívódásainak – szentelt önálló estjén a Radnóti Színházban felütésként idézi (2007), s ugyanígy sok száz bejegyzés is a világhálón. De Szép Ernőnek ez a mondata: “Nekem itt zsidónak kell lenni”, megáll önmagában is. Nemcsak arra utalhat, amin a regény hőse méltatlankodik, a születése miatt hordozott hátrányos megkülönböztetésre az első világháború Magyarországon, a zsidóellenesség feltámadó szelére, amelyből az *Emberszag* pusztító orkánja lett. Utal arra is, hogy a zsidónak kell lenni egyfajta kategorikus imperativus: kell, mert annak születélt, nem volt választásod, az vagy; kell, mert a környező társadalom (*society at large*) nem engedi, hogy ezt a születési kategóriát az identitás-választás szabadságává tágítsad. De akár: kell, mert az akarsz lenni, és személyiséged ki tud bontakozni a zsidó hagyomány tág keretei között. Mindezekre van példa a magyar történelemben. Ebből a megfontolásból választottam Szép Ernő szavait, kiemelve őket szövegösszefüggésükből, címül ahhoz a forrás- és dokumentumgyűjteményhez, amely a Magyarországon élő zsidók évezredes történetét mutatja be, változó történeti helyzeteket, változó emberi lehetőségeket.

A kötet szerves egységet képez *A zsidók története Magyarországon* (Kalligram, 2012) címmel nemrég megjelent könyv két kötetével (jóllehet a fejezetbeosztása kissé más): kiegészíti, dokumentálja azzal a forrásanyaggal, amelyet a történeti tárgyalásban nem lehetett bővebben vagy teljes terjedelmében idézni. Ugyanakkor *A zsidók története* nem egy olyan forrásszöveget közölt, amelynek helye volna itt is. A két könyv párhuzamosan készült és összetartozik, de amúgy a *Zsidónak kell lenni* – hadd nevezzem röviden így – a maga műfajában önálló. Olvasókönyv, amelynek darabjait a mögöttük lévő történelem fűzi egymáshoz.

A gyűjtemény összeállításában arra törekedtem, hogy a magyarországi zsidók történetének valamennyi érdemleges forrásából mintát adjak. Ez nem volt nehéz a korábbi évszázadoknál, amelyekből elbeszélő forrás alig, és általánosabb érvényű dokumentum is csak nagyon kevés maradt fenn. Az 1686-ig terjedő időből azokat a héber nyelvű elbeszélő forrásokat, amelyek Magyarországgal foglalkoznak, de a zsidókról nem esik bennük szó, mint például Élijáhu Kapszáli (1483 k.–1555) krétai rabbi eleven hangú elbeszélése Nándorfehérvár sikertelen török ostromáról (1456), majd a vár bevételéről (1521), vagy Jozsef ha-Kohén (1496–1578) krónikája a mohácsi csatáról (1526), már közreadta a *Héber kútforrások*,¹ ezek megisméltése, akármi-lyen érdekesek, itt nem lett volna indokolt. Az okmányokból a XVIII. századdal bezárólag páratlanul gazdag anyagot közöl a *Magyar zsidó oklevéltár* (MZsO) összesen 19 kötete. Az érdemleges források teljességre törekvő összegyűjtése az újabb korból sokkal nehezebb volt, s ahogy előre haladunk az időben, egyre inkább lehetetlen, egyfelől, az írásbeliség bővülése miatt, másfelől, különösen ami a legújabb időköt, az utolsó évtizedeket, a közelmúltat illeti, azért, mert ehhez kiterjedt levéltári kutatásokra volna szükség, vagy mert a lényegét érintő okmányok hozzáférhetetlenek, s ily módon a jelen kötet kényszerűen néhány irat vagy hangulati jelzés közlésére szorítkozik.

A *Zsidónak kell lenni* a tematikus egységeket jelző 289 sorszám alatt összesen – ha jól számolom – mintegy 650 hosszabb-rövidebb szöveget, szövegrészletet ölel fel, ezek között vannak jól ismert, sokszor kinyomtatott darabok, de nagy többségük eddig legfeljebb a kutatók szűk köre számára volt hozzáférhető, és a zsidó történetírásban érintetlen maradt. Még a jelenbe is belenyúló történelemből is sikerült titkos héber nyelvű feljegyzést elérni (#262).

A nem magyar nyelvű források esetében közlöm az eredeti szöveget, szöveghű, átjavított vagy új, magyar fordítása mellett. Néhány esetben, ahol a nehezebb nyelvezetű régi magyar fordításnak önmagában forrásértéke van (ilyen, például, #29/b), a régi mellett új fordítás is szerepel. A már meglévő magyar fordításokat, ahol lehetett, felhasználtam, a fordítót a szövegeket megelőző bibliográfiai szakaszban meg-

1 Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003).

neveztem, a szövegen, ha szükséges volt, apró javításokat tettem. Külön e kötet számára készített új fordításokat Bányai Viktória, Komoróczy Szonja Ráhel, Kopeczky Rita, készséges segítségüket ezúton is köszönöm. Régi német (*frühneuhochdeutsch*) szövegek értelmezésében Angelika Klammer (Bécs) és Manherz Károly nyújtott segítséget. A magyar nyelvű forrásokat változatlanul vagy minimális helyesírási átigazítással közlöm, ilyenek: az aposztróf (') elhagyása, a *cz* egyszerűsítése (*c*), az igeikötőknek, ahol a mai helyesírás megkívánja, egybeírása stb.² Azokat a jegyzeteket, amelyek a forrásszöveg szerzőjétől vagy a fordítótól származnak, külön jeleztem, a magyarázó lábjegyzeteket egyébként én illesztettem a szöveghez. Szerepel a szövegek mellett kiadásai és a rájuk vonatkozó szakirodalom bibliográfiája, utalással szépirodalmi utóéletükre is, ahol lehetséges. A szövegeik (többségükben részletek) közléséhez adott hozzájárulásukat köszönöm Esterházy Péter, Fischer Eszter, Konrád György, Majtényi László, Márton László (1934–), Mihancsik Zsófia, Nadas Péter, Rácz András, Spiró György, Török László, illetve Tábor Béla helyett fia, Tábor Ádám, Orbán Ottó helyett felesége, Orbán Júlia, Vázsonyi Vilmos (jr. – az unoka) helyett a visszaemlékezéseit lejegyző és sajtó alá rendező Hadas Miklós és Zeke Gyula barátainknak. A "Salom, a magyar zsidók független békecsoportja" szamizdat Nyílt levelének (1984) szövegét Gadó Györgytől kaptam meg, köszönettel tartozom neki is.

Célom az volt, hogy a kötet a lehetőségekhez képest jelentős dokumentumokkal, egyébként pedig olvasmányos (elbeszélő) szövegekkel mutassa be a Magyarországon élő zsidók 1050 éven át dokumentált történetét. Különösen fontosak azok a szövegek, amelyek a belső zsidó életre és a körülményekre való reflexiókat tartalmaznak (ilyen több is van, közülük itt csak kettőt emelek ki: #23, #262).

*

Az egymáshoz közvetlenül nem kapcsolódó szövegek külön-külön értelmezése, akár csupán vázlatos történeti magyarázata óhatatlanul is *A zsidók története* részleteinek megismétlését vagy akár kibővítését jelentené, és tetemesen megnövelte volna a kötet terjedelmét. Ezért a lábjegyzetekben csak a szerzők, az érintett személyek, a megnevezett helységek, szükség esetén a szóban forgó események azonosítására térek ki, legtöbbször csak első előfordulásukkor. Az egymással – természetesen – közvetlen összefüggésben nem álló szövegekhez, amelyekre, mint már *A zsidók története* lapjain is, a # jellel és sorszámukkal hivatkozom, a hozzájuk fűzött rövid jegyzetek kiegészítéséül alább próbálok laza történeti keretet szerkeszteni.

---

2 Idegen nyelvű szövegek írásmódján általában nem változtattam, ezért szerepel, mondjuk, a latin *zsidó* szó több alakban: *Iudaei*, *Judaei*, *judei* stb.

A középkori Magyarország első évszázadaiból zsidókról csak szórványos adatokat ismerünk. Nyugat-Európában, a Rajna-menti városokban ekkor alakultak ki az első nagyobb zsidó községek, a zsidó kereskedők – egyik bejáratott útvonalukon – a Duna mentén, Magyarországon át jutottak el keleti piacaikra. A legelső adat (#1), a X. század közepéről, éppen egy muszlimmá lett spanyolországi (Córdoba) zsidó szerző tudósítása arról, hogy a “türkök” földjéről muszlim, zsidó, türk kereskedők keresik fel Prágát. Magyarország, illetve az a terület, amit később annak neveznek, ekkor még, a córdobai kalifátus vagy éppen Bizánc nézőpontjából, a türkök földje, türköknek tekintették a magyarokat is; a muszlimok lehetnek arabok, de az iszlámot követő balkáni vagy kelet-európai kereskedők is; a zsidók nyilván nyugat-európaiak, askenázik. A népnevek a korabeli szóhasználatban és a ránk maradt forrásokban egy ideig még archaizálóan pontatlanok maradtak, ezért látunk nem egy szövegben a zsidókkal egy sorban muszlimokat, izmaelitákat, szaracénokat (#11, #12, #13 stb.); ezek a népnevek a királyi udvar, a kancellária számára gyakran csak annyit jelentettek, hogy nem keresztények.³

Egy nyugat-európai szerzetes a X. század vége felé, Géza fejedelem vagy Vajk / István király korában ennél sokkal többet mond a magyarokról (#2): “egyetértenek azzal a szóbeszéddel, sőt, büszkélkednek is vele, hogy ők a zsidóktól származnak” – három évszázaddal vágva elébe a hun–magyar rokonság Nyugat-Európából, tudós művekből átvett állításának.

Az átutazó németországi zsidó kereskedők értesülhettek a magyarországi ezüsbányákról, üzleteket is köthettek (#3), mint ahogy később Majmún ben Jozsef (ca. 1100–1170), a nagy Maimonides / Mose ben Majmún / a RAMBAM apja is hallott tőlük az ország sóbányáiról.⁴

Az Árpád-házi királyok törvényei és egyéb rendelkezései már egyre inkább a Magyarországon élő zsidókra vonatkoznak (#5 skk.). Mint történeti forrásokról azonban tudnunk kell általában is a törvényekről, hogy a bennük foglalt tilalmak rendszerint visszajukról mutatják a fennálló állapotokat, azokat felszámolni vagy módosítani akarják, tehát amit tiltanak, az van, s ebben az értelemben, konkrétan a késő-XI. századtól kezdődően, a törvényi tilalmak éppen azt bizonyítják, hogy a zsidók, ha kevesen is, magas állami hivatalokba (pénzügy-igazgatás, adó- és vámszedés) kerülhettek, zálog- vagy tulajdonként birtokok voltak a kezükben, a királyi udvar

3 A XIII. században Magyarországon élő nem keresztény népekhez lásd Nora Berend [Berend Nóra], *At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and “Pagans” in Medieval Hungary, c. 1000–c. 1300* (Cambridge Studies in Medieval Life and Thought: Fourth Series) (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).

4 Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások* (2003), p. 143 sk., no. 16: “Ungarija királyságában, mely Ciklava (a szlávok országa) és Bulgarija között fekszik, a sót a hegyekből nyerik.”

nem tudta nélkülözni őket, s még konfliktusokat is vállalt emiatt magas egyházi hatóságokkal (#11, #13). IV. Béla osztrák mintát követő, fontos privilegiuma (#15) vagy szabadságlevele (#22/a) zsinagógákat említ, többes számban (“... *super scolas Judeorum* ...”, #15, a 14. §). Fontos tudni, hogy a privilegium megengedő és – részben – korlátozó rendelkezéseit maga IV. Béla és utódai, egészen II. Lajosig, rendre átírták és megerősítették (#16, #19, #20, #22), az egyik fennmaradt példány (#22/a) margóján héber betűs sorszámozás látható,⁵ az oklevél kedvezményezettjei bizonyára gyakran vették kézbe az összehajtogatott pergament, s így könnyebben eligazodtak a latin szövegben, vagy könnyebben hivatkoztak kedvezményeikre. Budán a XIII. század végén a zsinagóga, a rituális fürdő, a zsidók által lakott házak a királyi palota közelében álltak.⁶ A középkorból – más-más időkből – három zsinagógát ismerünk a Várhegyen pontos feltárásokból: a Korona Kávéház előtt (az egykori Zsidókapu mellett, ma az úttest alatt), a Táncsics Mihály utcában (ma múzeumi kiállítóhely) és a Bástyasétány- / Babits Mihály sétányon (az ásátás után visszatemetve).

A középkori törvények, de IV. Béla kiváltságlevele is, főként jogi kérdésekkel foglalkoznak. *Horribile dictu*, még a korlátozó rendelkezések is azt jelentik, hogy a király az éppen érvényben lévő jogrendet kiterjesztette a zsidókra; Béla király méltányosságot (*temperamentum*, #15, § 1) helyezett kilátásba számukra, meghagyva községeiknek bizonyos autonómiát is. A budai polgárok törvénykönyvét (#22) ellenben a méltánytalanság tünteti ki, s a különbség a királyi oltalom és a városi polgárság megszorításokkal terhelt tűrése között Budán 1840-ig jellemző maradt (#119/e). Budán a polgárság többször is szabadon engedte indulatait, fosztogató mohóságát a Zsidó utcában (#26, #33).

A zsidók helyzetét a törvényi előírások, korlátozások stb. mellett pénzügyi terheik határozták meg, de a soron kívüli kirovás sem volt ritka (#30, #31), kötelezettségeik behajtására külön szervezet jött létre (#28). Zsigmond vagy Mátyás nem ritkán úgy juttatta kedvezményhez a városokat vagy kedvenc főurait, az akkori csókosokat, akiknek ő maga az előre beszedett adók miatt szép summákkal tartozott, hogy eltörölte a zsidókkal szembeni adósságaikat vagy – jobb esetben – azok kamatait.

A zsidó szerzőket az életmód naponta felmerülő kérdései foglalkoztatták (#3, #9, #23, #36), a vallási törvény (*halákhá*) megtartása, és külső tényezőkre, eseményekre leginkább csak a halákhával összefüggésben utaltak. Ebből a szempontból jelentősége van annak, hogy egy későbbi zsidó krónikás szerző (Jozsef ha-Kohén, XVI. szá-

5 Lásd *A zsidók története Magyarországon*, I, p. 176.

6 Buda középkori zsinagógáiról és saját ásátásáról a legkorábbi zsinagógát feltáró régész adott a közelmúltban jól dokumentált áttekintést: András Végh, “Les synagogues de Buda (XIVe et XVe siècles): fouilles récentes”, in: Paul Salmona & Laurence Sigal, Éd., *L’Archéologie du judaïsme en France et en Europe. Colloque international, Paris, 14 et 15 janvier 2010* (Paris: Découverte, 2011), pp. 215–224.

zad) a zsidók kiűzését Magyarországról, eltérően a magyar krónikás forrásoktól, az 1348/49. évi nagy pestisjárvánnyal hozza összefüggésbe (#18/e).

Mátyás király és Beatrix esküvőjének (1476) színes nyugat-európai dokumentációja (#24) a budai zsidó községet virágkorában mutatja. Az okmányokból, amelyek ebből az időből már viszonylag bőségesen rendelkezésünkre állnak, vagyonukat felmérhetjük ugyan, de szervezetüket, a prágai *Alt-neu Schul*-ban ma is őrzött zászlóhoz hasonló jelvényüket, a menyegzőre kiállított lovasbandériumukat stb. máshonnan nem ismerhetnénk. Ásatások a Várhegyen napvilágra hozták a Mátyás korában épült késő-gótikus zsinagóga jelentékeny maradványait; a helyenként 4 méter magas falakat a feltárás befejezése után visszatették, és azóta is, egymást váltó kormányzatok, főváros, illetékes múzeum, zsidó intézmények érthetetlen közönye vagy tehetlensége miatt a föld alatt vannak.

Csak zsidó forrásból tudunk arról, hogy a XV. században nemcsak zsidóellenes prédikátorok fordultak meg Magyarországon (Capistrano, "a zsidók korbácsa", akinek itt más dolga volt ugyan, és annak becsülettel eleget is tett, vagy Petrus Niger, az 1475. évi trentói vérvád-ügy egyházi szakértője, Budán Mátyás egyetemének rectora), de nyoma van a zsidó községben folyó Talmud-tanulásnak is (#27). Akiva ha Kohén budai rabbit a XV. század végén "fejedelem"-nek (*nászi*) nevezték, nevében az első betűt aranyfestéssel írták.⁷ Csak zsidó forrásokból tudjuk, hogy *Emericus Zerenches* / Slomo ben Efraim Szeneor, aki megpróbálta rendbe szedni II. Ulászló és II. Lajos udvarának szétzilált pénzügyeit, s akit az országgyűlésben a Werbőczit követő handabandázó nemesség (#32, #34), a budai Várnegyedben a fosztogató alja-polgárság halálra akart adni (#33): hogy a kitért Fortunatus / Szerencsés Imre királyának és királynőjének hűséges és bőkezű szolgálatában is módot talált arra, hogy pénzzel vagy befolyása révén segítse zsidó testvéreit (#36).

II / 1526–1686

A történeti forrásokban könnyen homályban maradhat maga a történet, jó példát ad erre a mohácsi csatát (1526) közvetlenül követő események egyik mozzanatának forrásanyaga (#37). Korabeli német röplapok arról írtak, hogy a budai zsidók fegyverrel védtek a zsidónegyedet (#37/b). Szülejmán győzelmi jelentése (#37/a) szerint Buda kulcsait "az életét megúnt király" küldte a padisah zsámolyához. A szultáni udvar történetírójánál a vár védői, "egy okos vezetőnek szavaira hallgatva" (#37/d). Egy török hadbíró elbeszélésében "a Budun várában lakó hitetlenek (...) megszöktek, a várat üresen hagyták" (#37/c). A már említett Jozsef ha-Kohén szerint a védelem nélkül maradt zsidók a város kapuja előtt köszöntötték a szultánt (#37/g). Egy másik zsidó krónikás, Jozsef Szambari, másfél évszázaddal később, Egyiptomban,

⁷ Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások* (2003), p. 655.

nagy büszkén írta, hogy a zsidók adták át a szultánnak a város kulcsait (#37/h). Buda visszafoglalása (1686) után egy zsidó fogoly azt vallotta bajor kihallgatóinak, hogy az ő ősei tanácsolták a királynénak, hagyja el a várost (#37/i). Egy állítólag 1600 k. kiadott török oklevél átíratni példányának késő-XIX. századi másolata szerint két zsidó kiváltságokat kapott a szultántól, mert a város kulcsait állítólag az ő nagyapjuk adta át Szülejmán szultánnak. Mi volt az igazság? Az utoljára említett oklevelet Johannes H. Mordtmann (1852–1932) publikálta az első világháború végén. A konstantinápolyi születésű, egész életét a Közel-Keleten töltő, a térség régészeti emlékeivel, felirataival, történetével foglalkozó érdemes (magán-) tudós, egy időben német konzul, akinek megkerülhetetlen tudományos munkái vannak, meggyőződéssel hirdette a német kulturális fölényt, a “keletiek” alacsonyabbrendűségét.⁸ Oklevelének hitelessége azonban több mint kétséges. Nyilván nem ő fabrikálta, valószínű, hogy egy XIX. századi – vagy korábbi – hamisítványnak adott hitelt. Tudni lehet Mordtmannról, hogy rasszista volt: könnyen jutott arra a következtetésre, hogy Budát a zsidók adták fel. A kulcs-átadás története egyébként is teljességgel valószínűtlen. II. Lajos nem *megúnta* az életét: a csatavesztés után – ismeretes okból – nem jutott el Budára. És hogyan lehettek volna “a város kulcsai” a zsidóknál? S persze, hogyan harcoltak volna magukban a zsidók? Még hogy a zsidónegyed kapuit a törököknek ágyúval kellett szétlőniük? Mária királyné és az előkelőségek a mohácsi csata hírére azon nyomban elmenekültek a székvárosból. Pargali Ibrahim pasa, nagyvezir nem ütközött ellenállásba Budán. Szambari, a Buda elfoglalásától időben és térben távoli történetíró láthatóan saját zsidó közönségének akart kedvében járni. Leginkább azonban arra kell gondolnunk, hogy a város kulcsának átadása egyszerűen a meghódolás metaforája volt, valóságos kulcs, valóságos átadás nélkül. A történet magja Jozsef ha-Kohén leírásából hámozható ki. Mindössze annyi, hogy az udvari nép menekülése után a városban maradó zsidók – az Örökkévaló akaratából! (#37/g) – hódoló küldöttséget küldtek a Mohácsnál győztes török hadsereg elé, hogy így az új hatalom alatt kedvezőbb státust érjenek el közösségük számára.⁹

Ez nem sikerült. Szülejmán szultán a budai zsidókat hajókra rakatta (#39/a, #39/g) és áttelepítette a birodalom különböző városaiba. Foglyokként vitték el őket, de a továbbiakban a vallási kisebbségeknek a klasszikus iszlámban garantált védeltségét (*dhimma*), szabadságát élvezték ők is. Nagy magyar zsidó közösségek alakultak ki a Balkánon (Szaloniki stb.) és Isztambulban, s ezek – héber forrásokból bizonyíthatóan – más zsidó közösségekkel egyazon településen is megőrizték magyarországi szokásaikat, önállóságukat, tartósan fennmaradtak mint “budaiak” vagy “magyarok”, tagjai tartották a kapcsolatot Budával, esetleg visszaköltöztek.

8 Személyéhez lásd Malte Fuhrmann, “Cosmopolitan Imperialists and the Ottoman Port Cities: Conflicting Logics in the Urban Social Fabric”, *Cahiers de la Méditerranée*, 67 (2003, mis en ligne le 25 juillet 2005), <http://cdlm.revues.org/index128.html> (utolsó megtekintés: 2012. április 3).

9 Részletesebben lásd *A zsidók története Magyarországon*, I, p. 365 skk.

A Mohácsot követő csaknem két évszázadban, 1526 és a pozsareváci béke (1718) között Magyarország, közelebbről, az úgynevezett hódoltság területe, különleges helye volt Európának. Nemcsak (Nyugat-) Európa és a Török Birodalom, nemcsak a kereszténység és az iszlám: itt érintkezett egymással a legszorosabban a zsidó világ két fele is, az askenázi és a szefárdi. A Németországból széttelepülő, jiddis nyelvű askenázi zsidók, akik a középkori Magyarországon a zsidó községeket alkották, és a Spanyolországból kiűzött (1492), majd Észak-Afrikában, Törökországban, Itáliában, a Balkánon szétszóródott szefárdiak. Budán, a Várhegyen, egy községhez tartoztak, de mindkét rituális irányzatnak külön zsinagógája volt, az askenázik helyreállították a Mátyás korában épült nagy zsinagógát (amely fölött ma kis domb emelkedik a Babits Mihály sétény egyik kertjében), szefárdi zsinagógának berendeztek egy középkori lakóházat (az egykori Zsidó utca-, ma: Táncsics Mihály utcában), s volt egy harmadik zsinagóga is, vagy imaterem, valahol a Vízivárosban (1600: "Wasser- und Judenstadt"), feltehetően ez is askenázi.

Nyugat és Kelet érintkezésében a zsidók ugyanolyan szerepet játszottak a török-kori Magyarországon, ha kisebb sugárban és kisebb méretekben is, mint a Földközi-tenger térségében. A török tolmácsok között több – vagy a többség? – zsidó volt, a kémek is nyilván, mindkét oldalon, a kereskedelmi forgalmat zsidók bonyolították (#41), csempészték is. Sajnálatos, hogy Budán nem maradt fenn, mint Kairóban a középkorból, a zsidó község elévült vagy elrongyolódott iratainak raktára (*geniza*), pedig *kellott* lennie ilyennek, ha megvolna, sokkal többet tudhatnánk a XVII. századi zsidó kereskedőkről, rabbikról. Bár Scheiber Sándor még a (nem zsidó) könyvek kötetésláiba hajdan bekötött héber kódex töredékeket is virtuális magyarországi genizaként tudta kiaknázni.¹⁰ Egy-egy rabbi életrajza is kirajzolja a szefárdi és askenázi világ határainak átjárhatóságát az egész korszakban: Szimha ha-Kohén Freudeman (#53) vagy a Hákhám Cvi (61/b). Nem beszélve arról, hogy Sabbetaj Cvi, az önjelölt messiás hatása (1666) átsöpört, mint egész Európán, a budai zsidó községen (#61/a), és még évtizedeken át érezni lehetett a rabbinikus vitákban és a kedélyekben az osztrák–magyar határtérségben, Pozsonyban, Morvaországban.

A bazini vérvádat (1529) a XVI. században a királyi Magyarország legnagyobb gaztettei közé kell sorolnunk (#38). A Bazini és Szentgyörgyi grófok, akik Mátyás korában emelkedtek fel, zsidó hitelezőiknél nyakig eladósodván, egy eltűnt fiú rituális meggyilkolásával vádolták meg a helybeli zsidókat; a fiúcska valószínűleg elkódorgott, és kutyák, vadállatok marták halálra. A megvádolt zsidókat pünkösöd hetében, felháborítóan gyors eljárásban, Pozsonyból, Nagyszombatról, Szencről, Modorból hívott hivatalos személyek jelenlétében, elítélték, majd harmincukat, köztük gyermekkel viselős asszonyokat, azon nyomban máglyára vetették. Hogy a vádat az osztrák határon fekvő marcheggi zsidókra is kiterjesszék, csak Joszel Rosheim,

10 Héber kódexmaradványok magyarországi kötéstáblákban. A középkori magyar zsidóság könyvkultúrája (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1969).

a németországi “nagy szószóló” (*stadlân*) közvetítő beavatkozása¹¹ és Ferdinánd király rendelkezése akadályozta meg. Egy nem sokkal későbbi héber krónika tárgyilagosszövegén (#38/a) és a *stadlân* emlékiratának egyik rövid szakaszán kívül csak a rágalmozók által Ausztriában, Németországban terjesztett röpirat áll rendelkezésünkre (#38/b), ennek hamis vádjából, a kínzóeszközökkel, többszöri kínvallatással kicsikart vallomásokból kell kibogoznunk a történet szálait. Eötvös Károly ehhez a gyalázatos esethez hasonlítja majd Tiszaeszlárt.

A török fennhatóság oltalma alatt Magyarországról a zsidóknak nem volt nehéz kapcsolatot tartaniuk soha nem feladott vallási-eszmei hazájukkal, az “ország”-gal (*Erec Jiszraël*). A XVII. század elején egy budai zsidó ott kívánta örök nyugalomra helyezni csontjait, és szent alapítványt is tett, hogy sírjánál állandóan “tanuljanak” (értsd: tanulmányozzák a Talmudot) (#47). A század közepén Nyugat-Európa felől Buda volt a zarándokok gyűjtőállomása, mint ahogy Kelet-Európából a lengyel/litván-török határon fekvő Kamenec-Podolszki; egy prágai születésű írnok jiddis nyelvű útikönyve (#55) adta meg a szükséges felvilágosításokat, hogy a zsidók török közegben mozogva Budán hogyan intézzék az utazás ügyeit, és útjuk során hogyan kerüljék el az iszlám előírásainak megsértését.

A törökországi zsidó kereskedők, Isztambulból, a Balkánról, Belgrádból, askenázik és szefárdik, szoros nyugati kapcsolatokat építettek ki. Erdélyben a XVI. század második felében jelentek meg, Bethlen Gábor 1623-ban privilegiumot adott nekik (#48), engedélyezte az állandó letelepedést Gyulafehérvárt (#51) és a kereskedelmet (#49), utódai és az erdélyi országgyűlések később korlátokat is állítottak eléjük (#57, #58, #60), ami éppen azt mutatja, hogy a zsidó kereskedők éltek lehetőségeikkel. Az erdélyi fejedelmek zsidó ügyintézőket tartottak Isztambulban, zsidó segítőket fizettek meg a Portánál. Zsidó orvosok jöttek Gyulafehérvárra, Bethlen fejedelemnél is egy zsidó orvos érte el a kereskedők előtt utat, piacot nyitó kiváltságlevél kiadását.

A reformáció mindenütt ráirányította a figyelmet a Biblia héber szövegére, Apácai Csere János – mint oly sokan a protestantizmusban – Hollandiában tanult héberül, lelkesedését a nyelv iránt himnikus lendülettel öntötte latin szavakba (#59). A reformáló vallási irányzatok közül Erdélyben az antitrinitáriusok eljutottak a “zsidózás”-ig (#52), a *judaismus* szó e magyar megfelelője a régiségben a zsidók iránti rokonszenvet, a zsidó tanok és életszabályok követését jelentette. A székely szombatosok (#147) kis közössége, közel két és fél évszázad üldöztetése alatt kitartván, az emancipációs törvény (1867) adta szabadsággal élve, formálisan is betért.

A lengyel-litván uralom elleni ukrán felkelés (1648/49), amelynek élesre fent, vérengző kardja a felbérelt kozákság volt, Bohdan Chmielnicki hetman / atamán tragikus változásokat indított el a kelet-európai zsidó közösségek életében. Akit a kozákok kardja nem ért el, az menekült, Prágán, Bécsen át Nyugatra. Többen elkerültek

11 Selma Stern, *Josel von Rosheim. Befehlshaber der Judenschaft im Heiligen Römischen Reich deutscher Nation* (Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1959), p. 72 skk.

Budára is, több zord rabbi, köztük a XVII. század második felének egyik, az askenázi világban igazi nagy rabbinikus tekintélye, Efraim ha-Kohén (#62), s vele családja. A budai zsidó élet számos mozzanatát az 1670 körüli másfél évtizedben Efraim ha-Kohén döntvényeiből ismerhetjük meg. A rabbi kemény ütközéseit is a szokásain változtatni nem hajlandó községgel.

A Chmielnicki kozákjai által keltett félelem készítette elő a talajt Sabbetaj Cvi messianisztikus ígéreteinek (1666) futótűzként terjedő népszerűségéhez, ennek R. Efraim községe sem tudott ellenállni (#61). A csalódásra rabbinikus válasz volt az 1680-as évek elején a misztika; a kabbala budai híveiről R. Efraim vejének, Schulhof Izsáknak a könyvéből tudunk (#65).

A törökök Ausztria elleni utolsó nagy támadásához (1683) a Bécsset ostromló nagyvezir támogatására felvonult gr. Thököly Imre, "Közép-Magyarország" török-bérenc fejedelme, egyik csapata Magyar-Brodban július 14-én 113 zsidót mészárolt le és fosztott ki, a szörnyű vérengzést és rablást jiddis nyelvű históriás ének (#66/a) örökítette meg. Schulhof héber nyelvű könyvében kapunk részletes leírást Buda 1686. évi ostromáról (#66/c), a győztes keresztény csapatok kegyetlenségéről, s arról, hogy az életben maradtakat hogyan mentette meg, váltotta ki a nemzetközi zsidó szolidaritás, a foglyok kiváltásának (*pidjon sevuim*) vallási parancsa és egy bécsi udvari zsidó, Samuel Oppenheimer nagylelkűsége.

III / 1686–1780

Buda visszafoglalása, a kuruc felkeléseket lezáró kiegyenlítő béke (1711), a török háborúk vége új korszakot nyitott a zsidó községek életében is, de nem vágta el a már a XVII. században megkezdett folyamatokat.¹² A keleti országrész nagy földbirtokosai, Thököly (#64/a), Zrínyi Ilona (#64/b), Rákóczi (#64/c) már az 1670-es évektől kezdve szívesen telepítettek le, szerződéssel, nem saját haszon nélkül, bérlőként (pálinkafőzde, korcsma, malom) zsidókat, s Lengyelországból, Chmielnicki után érthetően, a zsidók is kapva kaptak ezen a lehetőségen. Az új földesurak folytatták ezt a politikát. A királyi Magyarországon I. Lipót szigorú rendelkezéssel űzte ki Bécsből és Alsó-Ausztriából a zsidókat (1670), ez lökést adott a zsidó községek megszaporodásának a nyugat-magyarországi nagybirtokokon, amelyeknek földesurai, mindenekelőtt a Batthyányak és Esterházyak, szívesen befogadták őket, busás jövedelem fejében biztonsággal és életlehetőséggel járó privilegiumot adtak nekik (#68), mert terményeiket a zsidók juttatták el a nyugat-európai piacokra (#74). A Pálffyak kivételes helyzete lehetővé tette, hogy Pozsonyban alakuljon ki az akkori ország legnagyobb zsidó

12 A legjelentősebb szakmunka a XVIII. században lejátszódó folyamatokról a Grünvald Fülöp és Scheiber Sándor nevével jegyzett terjedelmes tanulmány: "Adalékok a magyar zsidóság településtörténetéhez a XVIII. század első felében", in: MZsO VII, pp. 5–48; minden mondatában érezhető Grünvald átfogó történelmi tudása.

közössége (#75), egyszerre két község: egy nagyobb az örökös főispánok birtokán, a Várhegyen, és egy kisebb a város legszélén, a kettő történetesen egy utca két oldalát jelentette, és idővel összenőtt. Közös rabbit tartottak. A zsidó betelepülés további forrásai voltak, már a XVIII. században, III. Károly korlátozó rendelkezései Morva- és Csehországban. Csak a legidősebb fiú házasodhatott a zsidó családokban: vándorló, kolduló, helyet kereső zsidó férfiak indultak meg Magyarország és a Délvidék (Bácska és Bánát) felé. Esetenként maguk a magyarországi zsidó községek korlátozták helyben maradásukat (#73). A városok iparos és kereskedő polgárai félték a zsidó versenytársaktól, ezért éltek a zsidók kitiltásának jogával (*privilegium de non tolerandis judaeis*), a vásárokra beengedték őket (#70, #80), de egyébként a kereskedést szoros korlátok közé szorították (#77). Budán két különböző státusban éltek zsidók: mint a Kamara megbízottjai (#67) vagy mint a magisztrátus által tartózkodásra jogosítottak (#71); az előbbieket helyzete, XV. századi hagyomány, lényegesen kedvezőbb volt.

A földesúri privilegiumok földrajzi értelemben átrendezték a zsidó lakosság szóródását az országban, a mezővárosokban és falvakban élő zsidók már nem tartoztak a Kamara alá, ezért Mária Terézia, középkori előzményeket felújítva, azért, hogy a kincstárat feltöltse, országos adót vetett ki a zsidókra, ez volt a türelmi adó (*taxa tolerantialis*), összege időről időre növekedett, és a XIX. század első harmadára már elviselhetetlen teherré vált, de – mellékhatásként – az adóösszeg megosztásának feladatai (#78) elősegítették a zsidó községek országos megszerveződését.

IV / 1780–1790

A XVIII. század közepén a felvilágosodás eszméinek kibontakozásával egyre határozottabban fogalmazódott meg az igény a zsidók helyzetének rendezésére. Poroszországban II. (Nagy) Frigyes, Ausztriában Mária Terézia az abszolút hatalom lehetőségével élve már bevezetett bizonyos reformokat. Zsidó részről Moses Mendelssohn és követői keresték, bölcséleti alapon, de gyakorlatiasan is, a környező társadalomhoz igazodás lehetőségeit, anélkül, hogy ez a zsidó vallás és identitás bármi lényeges elemének feladásához vezetne. Ausztriában, a koronatarományokban és Magyarországon a “zsidó nép” (*gens Judaica*) helyzetének II. József “rendszeres szabályozás”-a (*systematica / sistematica regulatio*) (#82), amelyre elvi megfontolások és gyakorlati tapasztalatok indították, igen nagy lépés volt előre (1783), a császár az addig a társadalomnak éppen csak a peremén elhelyezkedő, kiváltságoktól függő zsidókat erélyes intézkedéssel be akarta tagolni a jogrendbe és a korszerű német műveltségbe (#84). Megadta a kezdőlökést a zsidó oktatás modernizációjához és részleges szekularizációjához. Részletkérdésekről külön is rendelkezett, ilyen rendeletei közül a névhasználat szabályozása (#86) tartós érvényűnek bizonyult, olyannyira, hogy a XX/XXI. század fordulóján már az időközben magyarosított stb. zsidó nevek visszanevetésítésével is találkozhatunk; ellenben a szakállviselés általános tilalma mint életmód-modernizációs kísérlet a különböző zsidó közösségek eltérő helyi hagyományai miatt kudarcot

vallott (#83); azt pedig, hogy a zsidók tömegesen térjenek át a földművelésre (#87), a fennálló birtokrendszer nem tette lehetővé. Tömeges zsidó foglalkozásként a XVIII. században a házalás (#91), a kis vegyeskereskedés (szatócs) (#88) rögzült, részben már városi keretek között, néhány nem céhes kézműipar, és a kölcsön- és kamatügyletek (#85), amelyek – bankok híján – a társadalom igen széles körét elérték, de persze kisebb volumenekben, mint addig csak az udvart és az arisztokráciát.

V / 1790–1800

Bár II. József a reform-rendeleteit halála előtt visszavonta, ez a *Regulatio*-t nem érintette, és II. Lipót alatt az országgyűlés, a középkori privilegiumok ismételt jóváhagyásához hasonló gesztussal, jóváhagyta a *status quo*-t (#93/d). Jelentős változásnak számított, hogy Lipót fényes pozsonyi koronázásán a zsidók is részt vettek (#92), sőt, előljárójukat a király kitüntette (#92/d). A diéta nagyszabású munkálatokat indított el, ezek gr. Haller József bizottságának tervezete (#93/f) szerint a zsidók helyzetén is javítottak volna, de a császár és király korai halála miatt évtizedekre irattárba tették őket. Hivatalos visszhang nélkül maradtak a felvilágosult értelmiség (#93/e) javaslatai, és egy alkalmi országos zsidó tanácskozás Mendelssohn szellemében fogant kérelme is (#93/a). Minden jel szerint ez a kérelem volt az első, amelyben a felvilágosult nem zsidó értelmiség és a felvilágosult zsidók – foglalkozásukra nézve többnyire a polgári jogok megszerzésében személyesen is érdekelt vagyonos kereskedők – az emancipáció érdekében együttműködtek. Az alkalmi tanácskozás kérelme egy sorozat kezdetét jelentette: a zsidó községek küldöttei a XIX. század első felében rendszeresen intéztek beadványokat az országgyűléshez, a nádorhoz, a királyhoz (#130), hogy elérjék a türelmi adó eltörlését, a szabad letelepedést, a polgári egyenjogúságot; rendre eredménytelenül. A megélhetés tekintetében szinte csak a kereskedelemre és kereskedelemre szorított zsidóság gazdasági tevékenysége ellen meg-megújuló támadásokat intéztek a bortermelők (#95), akiknek szüretét pedig részben épp a zsidó borkereskedők közvetítették lengyel, litván, orosz nemesi, főúri asztalokra (és kelet-európai örmény kereskedőknek, továbbeladásra). Igaz, a kormányzat mint végső instancia a sötét középkori vérvád felújításakor fellépett a zsidók védelmében (#94).

A zsidó népesség területi szerveződésének első nagyobb példája a nyugat-magyarországi Esterházy-birtokok voltak, a Hét község (#68, #72, #73, #96). Erdélyben, amely igazgatásilag ugyan nem Magyarországhoz tartozott, a római katolikus püspököknek kellett az országos főrabbit megerősítenie tisztségében (#100). A jövőre nézve is nagy jelentősége volt annak, hogy a vásározó zsidók a XVIII. század végén Pesten is gyökeret eresztettek, bár községük egyelőre Óbuda rabbinikus alárendeltségében maradt.

A francia forradalom, Napoléon császár reformjai és a “francia” vagy “napóleoni háborúk” (1792–1814) Nyugat-Európa több országában szétérték azokat a korlátokat, amelyek a zsidókat kizárták a környező társadalom normális életéből. A XIX. század elején a zsidó községekben is hívei támadtak az átfogó modernizációnak. Magyarországon lassabban változott a helyzet, de a II. József és II. Lipót alatt törvénybe iktatott reformok (#82, #93/e) nem maradtak eredmény nélkül. A “napóleoni háborúk” miatt Ausztria kénytelen volt zsidókat is bevenni a hadseregbe (#102), II. József óta – bizarr módon – ez volt az első lépés a polgári egyenlőség megteremtése felé. Sokfelé nyílt az országban zsidó elemi iskola (#103, #111), helyenként leányok számára is, helyenként egy-egy keresztény tanítóval is, a keresztény iskolák nem zárkoztak el zsidó diákok elől (#111/a). A hatóságok mintegy regisztrálták, azaz hivatalosan tudomásul vették a zsidó községek létét (#104); a városok lakói tisztában voltak azzal, hogy a zsidó kereskedők felpezsdítik, az aránylag olcsón dolgozó zsidó mesterekből javítják a város életkörülményeit (#105, #107); Óbudán büszkék voltak a városképi jelentőségű új zsinagógára (#106). A zsidók lélekszámának gyarapodása, a kereskedelem betöltött szerepük, a felvásárlás, vásározás (#107/b), házalás (#107/c), a pálinka- és borkimérés stb. által láthatóbbá vált a zsidók jelenléte városban, falun egyaránt, volt, aki – az árutermelésre alkalmatlan és modernizációs beruházásokra képtelen földbirtok-rendszer (*aviticitas* / ősiség), a hitbizomány, a nemesi adómentesség, a jobbágyrendszer helyett – a zsidókat tette felelőssé az északkelet-magyarországi éhínségekért (#108/a), az “adózó nép” állapotáért (#108/b), ugyanakkor a nép iránt általában is érdeklődni kezdő művelt társadalomban rokonszenvező kíváncsiság ébredt a zsidók élete iránt (#110/a, #114).

A vallási újtó törekvések (#101) az addig kényszerűen zárt és bezárkózó zsidó közösségek életét a polgári világ felé akarták kinyitni, a reformerek / újtók / Moses Schreiber pozsonyi rabbi megbélyegzésnek szánt szavával: *hadásim*, “újak” a hagyomány lényeges elemeit érintetlenül hagyták, de a mélyebb vallási tartalom metaforáinak tekintve őket, korszerű nyelven újrafogalmazták. A zsidó polgári önszerveződés a hagyományos keretek között az élet egyre több területére terjedt ki (#109). A XIX. század elején az ország központja néhány évtized alatt Pozsonyból áttelepült Pestre, még ha az országgyűlés a hivatalos fővárosban maradt is. Ezzel párhuzamosan a pozsonyi zsidó község, Schreiber / Szofer rabbi irányítása alatt, elkötelezte magát a változatlan mellett, a pesti zsidó község viszont egyre nyitottabbá vált, és Pozsonyhoz képest súlya is nagyobb lett. A XIX. század elején a fővárosban hivatalba lépő, az “újak” ellen írt hamburgi cikkével és három évtizeden át tartott nagy hírű jesivájával országos tekintéllyé emelkedő pozsonyi rabbi és a mögötte álló közösség úgy ítélte meg, hogy a világias nyitottság szétzilálja a zsidó községeket, fellazítja és felszámolja a vallási hagyományt, megsemmisíti a zsidóságot, csak az újításoktól való teljes elzárkózás lehet a zsidók válasza (#112), bezárkózás az elkülönítő nyelvbe,

a hagyományos (valójában korábbi korok divat-elemeit őrző) öltözék megtartása, merev elfordulás a környező társadalomtól, de lojalitás a legfelsőbb hatalom iránt, amelynek jóindulata teszi lehetővé, mint egykor a királyi privilegiumok, a zsidók helyben lakását, és amelyhez még a zsidó község belső vitáiban is lehet beavatkozást kérve, akár feljelentésekkel is, folyamodni.

Pesten és Óbudán a nagy dunai árvíz napjaiban (1838) a kölcsönös segítségnyújtás gesztusai egy pillanatra a zsidókat is beemelték az emberi egyenlőségbe (#113).

A reformkor legsűrűbb éveiben a zsidók polgárosítását, az emancipációt, több oldalról is mint kívánságot vagy követelményt fogalmazták meg. Már az 1830-as évek második felében itt-ott, először Zala (#107/e) vármegyében (Deák Antal és Deák Ferenc), majd Pest-Pilis-Soltban, Temesben stb. (#115), az országgyűlési követi utasításokba foglalták, hogy "a zsidó vallás a bevett vallások közé számíttassék" (1837), ezt a programot Pest-Pilis-Solt alispánja (Dubraviczky Simon) később az országgyűlésben is képviselte (#119/b, #130), egy Párizsban mérnöknek tanuló zsidó fiatalember (Bloch Móric / Ballagi Mór) "zsidó szózat"-ban fordult a magyar nemzethez (#117); egy liberális főnemes (br. Eötvös József) a zsidó fiatalember gondolatait is felhasználva nemes eszméssel átszőtt tanulmányt tett közzé "a zsidók emancipációja" tárgyában (#118); a szociális rokonszenv, a terjedő liberális gondolat, a modernizáció külföldön megismert értékei másokat is nyílt kiállásra készítettek a zsidók mellett (#120, #129).

Az 1839/40. évi országgyűlésben meghozott törvények lényeges javulást eredményeztek. A váltótörvény (#116) kikezdte a többségi társadalom gazdasági felelőtlenségét, de előnyös gazdasági helyzetbe hozta a zsidó pénzkölcsönzőket is, mert jogos követeléseiket most már végrehajthatták. Egy másik törvény, "A sidókról" (#119/e), végre lehetővé tette a zsidók letelepedését a városokban, s ezzel kivette a városi polgárság kezéből a zsidók megszarolásának középkori fegyverét.

A társadalmi emancipáció nehezebb feladatot jelentett. A foglalkozásukkal a polgári életbe már betagozódtak és társadalmilag is elfogadott zsidók, jellemzően nagykereskedők, a külföldi (francia és német) vallási reformokat ismerő rabbik a zsidó község belső életét is hozzá akarták igazítani a polgári életformához (#135). A polgárosuló zsidó társadalom a műveltségi és civilizációs követelményeket többnyire könnyedén teljesítette, némely területen előbbre is jutott, mint az országos átlag, a nyelvváltást a gyakorlatban az élet indította meg, de lelkes mozgalom serkentette is (#113), az alapkérdésben azonban, mit őrizhet meg az, aki teljes jogú és értékű tagjává akar válni a magyarországi – s korántsem csak született magyarokból álló – társadalomnak, a zsidó életformából, amelyet a vallási előírások szabályoznak: ebben az alapkérdésben legfeljebb a különbségek polémikus megfogalmazásáig jutottak el mindkét oldalon.

A pozsonyi jesiva tiltotta a világi műveltséget, de jesivákban nőtt fel a magyar emlékirat-irodalom legkiválóbb héber nyelvű szerzője, Méir Munk is (#128), apja

a múlhatatlan érdemű finn-ugor és török nyelvtudós Munkácsi Bernátnak, nagyapja Munkácsi Ernőnek (#160/b), aki 1944 tavaszi–nyári hónapjainak legjobb kortárs-krónikása lett (#237, #239/a, #241/a) és Munkácsi Noémi nagykanizsai *rebecen-*, költőnőnek, aki nagyapja emlékiratát magyarra fordította. Mint oly sokan már a XVIII. század óta, Munk a jesiva mellett, az általános tiltás ellenére, titokban tanult németül (#128/c), olvasott klasszikus irodalmat. A polgárosuló családokban a zsidó hagyomány alapszövegeinek tanítása a XIX. század második felében egyre inkább áthúzódott a magánéletbe, de Goldziher Ignác pályája mutatja, hogy ez a változás (#139) sem járt szükségképpen leépüléssel, még ha az ő tehetsége páratlan volt is.

A Tocqueville Amerika- (tartalmitlag: demokratikus jogrend-) könyvét magyarra fordító Fábrián Gábor “a status fenntartásának főelvével, az érdekegységgel” ellentétes korlátok (vegyes házasság tilalma) lebontását kívánta (#125/a); Kossuth Lajos különbséget tett a politikai és társadalmi emancipáció között, s az utóbbihoz elengedhetetlennek tartotta a zsidó életforma gyökeres megváltoztatását (#125/b); Löw Lipót rabbi elutasította azt a vélekedést, hogy a zsidó és keresztény életformák között értékkülönbség van (#126), a nagy német vallási reformerekkel egyetértésben tagadta, hogy a zsidók az újabb korban önálló nép volnának; gr. Széchenyi István veszedelmesnek tartotta “a nemzetiség”-re (ti. a magyar nemzetre) nézve, hogy “oly elemnek, melynek több intelligenciája, több szorgalma van, (...) kedvezéseket nyújtson” (#127).

VII / 1848–1849

Az 1848. márciusi események, Bécsben és Pesten az utcákon, Pozsonyban az országgyűlésben, félrevezető információkat sugároztak a zsidó lakosság felé. “Mind a bátor izr. tanuló ifjúság, mind a városok egyéb izraelita lakosai, első pillanattól fogva egybeforradtak az összes népességgel” – írta körlevelében a hitközség elnöke (#137/b). A zsidók azt gondolták, hogy a nemzetőrség, a szabadság első intézménye, amelybe az első napokban az új kormányzat mindenkit hívott, őket is befogadja: beveszi a nemzetbe, s ezzel egyszersmind megvalósul az egyenjogúsítás is. A német polgárok, ahogyan Petőfi, szabadságharcos hevületében, azonnal kimondta (#137/g), az alsó-középosztály, a csöcselékké összeálló mesterlegények, inasok (“egy csapatnyi suhanc a nép söpredékéből”, #137/m/2): a környező társadalom alja erőszakos zsidóellenességgel reagált Pozsonyban (#137/c–f, #137/m), Pesten (#137/l), Székesfehérvárt (#137/j), szinte az egész országban, s a kormány az ismétlődő durva atrocitások elfojtására tett kísérletek (#137/m/3–4) helyi vagy személyes sikerei (#137/j), de csaknem általános kudarca után végül meghátrált, engedett a heves zsidóelleneség nyomásának.

Az 1847/48. évi országgyűlés az utolsó napokban Kossuth helyeslésével, vagy inkább kezdeményezésére, ejtette a zsidókkal szembeni korlátozásokat eltörlő törvény-

javaslatot (#137/g, #137/i/2–3).¹³ Nemes, szabadságszerető lelkek felismerték a zsidó-ellenességben rejlő emberi méltánytalanságot és politikai veszélyt (#137/e, #137/g, #137/n), de az ő tiltakozásuk fölött is ott lebegett a régi homogenezáló követelés: a zsidóknak fel kell adniuk a birtokon belül állók által régóta kárhozottat úgynevezett “elkülönzés”-t (#137/n). Az emancipáció reményében hajlott a zsidó sajátosságok feladására a pesti zsidó vezetők egy része is (#136), az elnök a zsidó községet “mint zárt testületet” feloszlatta (#137/b), s bár erre ténylegesen nem került sor, felszólította hittestvéreit, “tartsák vissza magukat mindennemű erőszakos törekvéstől a jog elnyerésére” (#137/h), a (hit-) község “közigazgatási (politikai) állása”-ról a városi közgyűlés a lehető legnagyobb mértékben szűkítő határozatot hozta (#137/r). A jómódú zsidó polgárság a Reform-egyletben találta meg a helyét. Amikor Kossuth- és híveinek végzetesen téves lépése, a “Függetlenségi nyilatkozat” (1849. április 14) után kitört Ausztriával a háború, a honvédségben már szükség volt a zsidókra is.

Emberség, liberalizmus, köszönet: a Szemere-kormány a menekülőben lévő országgyűlés legeslegutolsó ülésnapján “a nemzet nevében” elfogadtatta a törvényt “a zsidók polgárosításáról” (#138/e). Einhorn Ignác rezignált leírása (#138/g) érzékelteti: örömnünnep és gyásznap volt egyben, aznapra esett *tisa be-av*.

VIII / 1849–1914

A pesti Reform-egyletet előbb a városi magisztrátus tiltotta be (1849. október), majd a pesti hitközség rabbijának feljelentésére, hosszabb eljárás után, az osztrák kormányzat (1851. november), de a *mainstream* – a hozzá legközelebb álló amerikai irányzattól kölcsönzött elnevezéssel: “konzervatív” – zsidóságnak hamarosan erősebb ellenfele támadt, mint az újítók, mégpedig az átellenes oldalról: a Pozsony felől fújó szélről élesztett, szervezett erőként először a nagymihályi rabbi-gyűlés (1865) nyilatkozatával (#143) fellépő (neo-) orthodoxia. A XIX. század második felében a zsidóság számban, szervezettségben, szellemi erőben meggyarapodott. Csak Pestet nézve, az ódon Orczy-házból (#110) a Király utcában és környékén zsidó negyed nőtt ki (#153, #160), hogy a századfordulón már sok más városrészben is éljenek zsidók, a foglalkozási, vagyoni, társadalmi rétegződés szerint szóródva. Avatásakor (1859) a Dohány utcai zsinagóga (#141) volt Európa legnagyobb zsidó temploma, stilusteremtő reprezentatív épület.

A XIX. század utolsó harmadának zsidó szempontból fontos eseményei jól vannak dokumentálva: az emancipációs törvény (#146), amely a zsidóknak – bár nem kimondva: csak mint személyeknek – teljes polgárjogot adott (1867); az 1868/69.

13 Szép cikkben áll ki Kossuth döntésének jóhiszeműsége védelmében Csorba László, “Zsidóság és magyarság 1848-ban – viták az emancipációs törvényjavaslat halasztása körül”, in: Ablonczy Balázs, szerk., *Hagyomány, közösség, művelődés: tanulmányok a hatvanéves Kósa László születésnapjára* (Budapest: BIP Kiadó, 2002), pp. 160–167.

évi Egyetemes Gyűlés (#148), amelyen és amely után a konzervatív és az orthodox irányzat elvált egymástól; s végül, a recepciós törvény (#161), amely a testületi jogokat iktatta törvénybe: a zsidó vallást és hitközségi szervezet(ek)et a keresztény egyházakkal egyenjogúnak mondta ki (1895). A zsidók jogainak elismertetésében nagy érdemeket szerzett ebben a korszakban a liberális eszményeit a valóságba átültető br. Eötvös József; a kisebbségben maradt orthodoxiát a vallásszabadság jegyében jogaiba segítő Deák Ferenc (#152); és a legfelsőbb szinten a király, Ferenc József, aki már első nagyobb magyarországi békéltető körútján (1857) több városban is találkozott zsidó kiválóságokkal (#140), és később is mindig kitüntetett figyelemmel, méltányosan kezelte a zsidó ügyeket. Nem volt indokolatlan, hogy halála után az Országos Rabbiképző Intézet az ő nevét vegye fel s viselje egészen a második világháború végéig.

Évszázados távlatban az igazán jelentős magyar rabbi, mint már az előző korszak vége felé is, Löw Lipót volt, tudós és újító konzervatív, aki nem helyeselte az Egyetemes Gyűlés egyik fő intézményi újítását, a hitközségek országos szervezetét. Országos távlatban nem volt elég támogatása ahhoz, hogy az ő nézetei jelöljék ki a zsidó közösség vallási és társadalmi fejlődésének irányát.

A neológ–orthodox szembenállás, keményebb szóval, viszály, Jacob Katz könyvének¹⁴ címében: “a szakadás / törés, amely nem illeszthető össze”,¹⁵ maradandóan meghatározta, megmérgezte a zsidó életet, és Nyugat-Európához vagy Amerikához képest ez maradt a magyarországi zsidóság egyik fő jellegzetessége.¹⁶

Az osztrák–magyar kiegyezés és az emancipációs törvény után az állam jogot nyert a hitközségek tevékenységének külső szabályozására (#154), ugyanakkor kötelességének tekintette a zsidók védelmét az országgyűlésben fellépő politikai antiszemitizmussal (#155) szemben. Az országgyűlési napló bejegyzései évtizedeken át tanúsítják, hogy a miniszterelnök vagy a kultuszminiszter minden zsidóellenes támadást azonnal visszautasított. Amikor Istóczy Győző 1882-ben – vidéki római katolikus plébánosok beadványát támogatva – az országgyűlésben vissza akarta vonatni az emancipációs törvényt (#146/e), Berzeviczy Albert, akkor a képviselőház egyik jegyzője, így foglalt állást: “Az előttünk fekvő kérvény egy oly törvény eltörlését kívánja, amely alaptörvényeink egyike, alkotmányunk egy kiegészítő része, mert az

14 Jacob Katz, *A House Divided: Orthodoxy and Schism in Nineteenth-century Central European Jewry* (Hanover – London: Brandeis University Press / University Press of New England, 1998), kül. p. 137 skk.; magyarul: *Végzetes szakadás. Az orthodoxia kiválása a zsidó hitközségekből Magyarországon és Németországban* (H. n. [Budapest]: Múlt és Jövő Kiadó, 1999).

15 Pontosan ezt jelenti a könyv héber címe. A formula forrása: II. Kir. 2,12.

16 Jacob Katz, “The Uniqueness of Hungarian Jewry” (1974/75), *Forum*, 2 (27) (Jerusalem, 1976/77), pp. 45–53; magyarul: “A magyar zsidóság egyedisége”, *Múlt és Jövő*, 11 / 13, no. 3 (2001), pp. 30–35 (Kozma György fordítása) / “A magyar zsidóság kivételessége [recte: egyedisége (!)]”, in: Varga László, szerk., *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon* (Budapest: Pannonia Kiadó – Habsburg Történelmi Intézet, 2005), pp. 31–39 (Baráth Katalin fordítása).

1848-iki reformtörvényekben letett polgári és politikai jogegyenlőségi elv az ország lakosságának egy nevezetes részére ezen törvény által terjesztett ki”; Tisza Kálmán miniszterelnök pedig a leghatározottabban javasolta az előterjesztés elejtését: “Miután az én meggyőződésem az, hogy Magyarország egy nagyon helyes és jövőjére nézve fontos diadalt aratott, midőn hosszú évtizedek küzdelme után ki tudta törölni törvénykönyvéből azon igazságtalanságot, mely rejlett abban, hogy lakosainak egy része, vallása miatt a politikai jogokból ki volt zárva, azt tartom, hogy hazafiúi kötelességet teljesítek, midőn tiltakozom az ellen, hogy ezen, annyi küzdelem után helyesen megtett lépés visszacsinálása iránt bármely oldalról is még csak a látszat is mutatkozzék”; s az országgyűlés ennek megfelelően szavazott. A tisztaeszlári vérvádpertben (#159) lefolytatott bírósági eljárás, kivált pedig a felmentő ítélet az igazság nagy győzelmét hozta, az országgyűlési vitákban és a felszított országos zsidóellenességgel szemben a kormányzat – maga Tisza Kálmán miniszterelnök is – mindig példásan lépett fel.

A szélsőséges orthodoxia a XIX. század utolsó harmadában a zsidó nép-nemzeti eszmét védte, de naiv, részben légbőlkapott érvekkel (#150); a neológia nem kisebb naivitással élvezte a millenniumi mámort (#165), tette magáévá a magyar nemzeti eszmét (#170); mindegyik irányzat elutasította Theodor Herzl mozgalomát (#168), a cionizmusnak még sokáig nem akadt elegendő, a zsidó közvéleményt befolyásolni tudó híve (#167). Maga Herzl veszélyes eltévelyedésnek tekintette a magyarországi zsidók belebódulását a magyar nacionalizmusba (#169).

IX / 1914–1938

Ady Endre megragadó költői vágyképe magyarok és zsidók tartós együttéléséről, mondhatni, egybesimulásáról (#176) rossz időben íródott (1917); akkor kéziratban maradt, de amikor a *Nyugat* közölte (1924), rossz idő volt az is.

Az első világháború éveiben már nyoma sem volt annak a derűlátásnak, mely a zsidókat helyzetük törvényi rendezése után eltöltötte, és a politikai életben is egyre hevesebben támadták őket. Ágoston Péter könyve, *A zsidók útja* (1917), bár volt benne elismerő szó is a zsidókról, végkicsengése mégis azt ismételte, ezúttal bal- (szociáldemokrata) oldalról, amit az előző évszázadban a nacionalizmus követelt tőlük: beolvadás, önfelszámolás útján. Jászi Oszkár, kiváló baloldali szociológus, a nemzetiségi ügyek elméleti és politikai szakértője, folyóirata, a *Huszadik Század* lapjain széles körű ankétot szervezett a “zsidókérdés”-ről (#175), van-e, vagy nincs, és akár van, akár nincs, mi a megoldása. Jászi – kevés idevágó nyilatkozatából ítélve – valósággal küzdött magában a zsidó származása miatti ingerültségével, de mint politikus és mint szerkesztő elfogulatlan maradt. Ankétjában megszólalt a zsidó értelmiség több ismert személyisége is, neológ, orthodox, cionista vezetők. Ady cikke valószínűleg erre az ankétra készült, de az 1920-as években, az ellenforradalom és a fehérterror után, már nem volt aktualitása.

A *Huszedik Század* ankétja a progresszív baloldalon is legitimálta a "zsidókérdés"-ről mint *diszkrét*, elkülönülő és megoldandó – akár *külön* is megoldandó – társadalmi problémáról való közbeszédet, a háborús antiszemita propaganda közepette ez volt a legrosszabb, ami történhetett. Vázsonyi Vilmos zsidó igazságügy-miniszter demonstratív személyes gesztusa (#177) kevés volt ellensúlynak. Ebben a légkörben fogant Szép Ernőnek az a mondata (#183), amelyet a jelen kötet címéül választottam.

1847-ben Pesten a *Chor-Tempel*-ben, az újítók zsinagógájában tartotta esküvőjét (#129) bizonyos M. M., akkor sátoraljaújhelyi orvos, néhány évtizeddel később a gr. Andrassy család háziorvosa. Az ara örömapja B. J. L. volt, a Pesti Izraelita Hitközség elnöke. A B. család Óbudáról költözött be Pestre, B. J. L. nagyapja rabbi volt, apja, B. S. az egyik legelső "tolerált" zsidó a városban; a családnak a XVIII. század közepétől követhető nemzedékeiben volt korcsmáros és kereskedő, nagykereskedő és a zsidó község elöljárója.¹⁷ Az ifjú pár fia, aki négy évvel az esküvő után született, M. G., Zemplén vármegyei földbirtokos (zsidó létére: Geyza!), Pesten a politikában is forgolódo úr, egy időben ifj. gr. Andrassy Gyula titkára. Kúriáját, *kertjét*, *Körtvélyest*,¹⁸ a faluját egy varázslatos regényből ismerjük. M. M. unokája, M. A., írói nevén Lesznai Anna, anyai ágon a (Hatvány-) Deutsch családból, a *Huszedik Század* ankétja idején Jászi Oszkár felesége, maga is részt vett a folyóirat vitájában (#175). Az ő regénye a *Kezdetben volt a kert* (1966), ennek II. kötetében megelevenedik a XX. század eleji Pest progresszív, szociális gondolkodású értelmiségi társasága, írók, művészek, filozófusok. Gyönyörű ív feszül a – *pars pro toto* – óbudai zsidó község és a Galilei Kör vagy a Vasárnapi Társaság¹⁹ között. Nem ez volt a magyarországi zsidók egyetlen útja, és nem tagadható, hogy ezen az úton nem kevesen el is szakadtak a zsidó közösségtől. De az M. és B. család életrajzai mégis egy zsidó társadalmi réteg történelmi szerepváltozásait jelzik, a zsidó vallási újításokban való részvételtől a társadalom megújításáért folytatott szellemi küzdelmekig.²⁰ A nemes szándékú újítók, tisztán látók, változtatni akarók közé tartozni: ez büszkesége a szoros rituális kötelékekből kiszabaduló magyarországi zsidók hét évtizedes (1847–1917) történelmének.

1918 őszén, 1919 első felében a közvélemény a köztársasági kormányt és a kommunista hatalmat a zsidók uralomra jutásának tekintette, ezt harsogta az ellenforradalmi propaganda, holott valójában, mint egy tiszteletre méltó rabbi rögvést megfogalmazta, "a tanácskormány kegyetlenül megvalósította a zsidók egyenjogúsítását"

17 A részletekről lásd *A zsidók története Magyarországon*, az I. kötetben, elszórtan (Névmutató, s. v. Boskovitz).

18 Ma: Hrušov, a szlovák–magyar határ közelében (Szlovákia).

19 Ezekről a baráti vitakörökről lásd Kende Zsigmond, *A Galilei Kör megalakulása*, szerk. Hanák Péter & Litván György (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974); Tömöry Márta, *Új vizeken járok. A Galilei Kör története* (Budapest: Gondolat, 1960); Novák Zoltán, *A Vasárnap Társaság* (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1979); Vezér Erzsébet & Karádi Éva, *A Vasárnapi Kör* (Budapest: Gondolat, 1980).

20 Illetve, M. G. alakjában, a magyar dzsentri életmódjának átvételéig.

(#181). 1919 őszén, 1920-ban a fehérterror különítményei (#184), a fajvédő szervezetek (#189), a népszerű székesfehérvári római katolikus püspök (188/a) nyíltan támadták a zsidókat. Horthy Miklós altengernagy a szegedi ellenforradalmi kormány támogatásával önálló hadsereget (Nemzeti Hadsereg) szervezett, csapatai, köztük különítményesei – szervezett terroristák – élén bevonult Budapestre (1919. november 15); *fehér* lovával a honfoglalás romantikus millenniumi mítoszát akarta felidézni,²¹ mélyebb értelemben a *törzsökös magyar faj*-t és a honfoglaló fejedelmet, beszédében Budapestet vádolta, “a nemzet megrontója”-t, áttételesen: a zsidókat.²² Verbális támadásához háttérül szolgált a (Szent) Gellért tér, amely számára a keresztény Magyarországot jelképezte. Horthy pár hónap múlva kormányzó lett (1920. március 1), s ezt a vádat a következő negyedszázadban mindig a zsidók ellen fordították.

A (neológ) hitközségi vezetés a háború befejezését követő béketárgyalások idején határozottan kiállt a kormány céljai mellett, felhívást intézett a világ zsidóságához Magyarország területi épségének védelmében (#185); a békeszerződés megmutatta, hogy nincs nemzetközi zsidó “maffia”, amiről az antiszemita propaganda beszélni szokott.

A két világháború közötti korszak politikai nyitánya – még a fehérterror lassú csillapodása idején – egy törvény volt, amely az egyetemekre való beiratkozást szabályozta (#188/b), bevezetve a *faji* megkülönböztetést. Bár a *numerus clausus*-törvény meghirdetett célja a *magyar*, részben a békeszerződéssel az országról leválasztott területekről áttelepülő fiatalok előnyhöz juttatása volt a felsőoktatásban, és a szöveg nem használta a *zsidó* szót, a korlátozó rendelkezések valójában – mint egy magát kereszténynek nevező szervezet ki is mondta (#188/c) – “a zsidó túltengés”-t akarták megszüntetni az értelmiségi pályákon, s joggal nevezték “zárt / korlátozott szám”-törvénynek. A hitközségi vezetés ez alkalommal az ellenkező stratégiát választotta, mint néhány hónappal korábban, a békeszerződésnél: elutasította, hogy igénybe vegye a külföldi zsidó szervezetek által felajánlott segítséget (#188/d); mindkét esetben a kormánynak nyújtott támogatást, érdemi viszonzás nélkül. A Bethlen-kormány által évekkel később (1928) végrehajtott törvény módosítást (#188/k) nem jobb belátás (#188/g, #188/h) kényszerítette ki, gr. Teleki Pál konok ellenkezésével (#188/j) szemben is: a gazdasági helyzet; az országnak külföldről kellett kölcsönt felvennie, a konszolidáció ehhez akarta a belpolitikai előfeltételeket megteremteni.

Az 1930-as évek elején a zsidó közösség, a környező társadalom nyomása alatt, a körülményekhez képest rendezte belső dolgait: szintén külföldi kölcsönből építkez-

21 A népvándorlás korában a nomád népek törzsenként más-más színű lovakra ültették hadseregüket. A fehér a fejedelmi törzs színe volt. – Harmatta János, “Színes lovú népek”, *Magyar Nyelv*, 42 (1946), pp. 26–34. Lásd még Németh Gyula, “A tarka lovak országa”, *Ethnographia-Népelet*, 48 (1937), pp. 103–107; Gunda Béla, “A színes lovú népek”, in: Hajdú Mihály & Kiss Jenő, szerk., *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára* (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1991), pp. 227–240.

22 Vö. Gömbös Gyula határozott zsidóellenes utalásával (1923) (#187/c).

ni tudott (#190), a nagy lélekszámú pesti neológ hitközséget templomkörzetekre osztotta, a nagyünnepeken tömegek vettek részt a szertartásokban, alkalmi imatermeket is kellett bérelni, mind az orthodoxia, mind a neológok újságot, évkönyvet, naptárt adtak ki, egy időre formálisan rendeződött a cionista mozgalom helyzete. Alijára kevesen vállalkoztak (#221), a peszah "Jövőre Jeruzsálemben!" búcsúzó formulája évről évre elhangzott minden széder-asztalnál, de csak kisebb csoportok indultak útnak. A szolidaritás azonban sokakban felébredt a palesztinai zsidó telepések, a *jisuv* iránt, a cionista eszme legalább ebben az értelemben hatni kezdett. Mindezeknél is jelentősebb volt a zsidó létet tudatosan és elkötelezetten vállaló értelmiség fellépése, ők fogalmazták meg a nem elkülönítő különbséget (#192, #217), még ha ez az eszme szélesebb körben hatni és az általános helyzeten változtatni nem is tudott.

X / 1938–1944

A vészorszak / soa / Shoah / Holocaust a magyar történelem legjobban dokumentált időszaka. Iratok tízezrei maradtak fenn, törvények és rendeletek, jegyzőkönyvek és deportálási összeírások, a háború után a lágerekből visszatérőkkel felvett jegyzőkönyvek (#243/c–d, #245/b), emlékiratok (#221, #232, #237, #239/a, #241/a), visszaemlékezések (#243/a, #245/a, #246), évekkel később készült interjúk, személyes hiteltelű szépirodalom (#241/b, #244/b), a túlélők és gyermekeik, unokáik emlékei, az elfojtott emlékezet. Ez a páratlanul gazdag anyag módszertani tekintetben is nagy iskolája lehet a történeti kutatásnak. Nem üres frázis, hogy mégsem értjük: mindaz, ami történt, miért történt így.

Gömbös Gyula, kormányra lépve (1932), elhatárolódott háború utáni fajvédő (#187) zsidóellenességétől, és megbékélést hirdetett "a zsidósággal szemben is" (#193), diktatorikus kormányzása alatt azonban már kezdtek megszerveződni a szélsőjobboldali mozgalmak, a hitleri Németország támogatta őket, közvetetten vagy közvetlenül, de éltető talajuk a magyarországi zsidógyűlölet volt. A gyűlöletet csak jelzik a *numerus clausus*-törvény módosítása után is meg-megújuló (#189/d) egyetemi atrocitások, a zsidóverések, amelyekben alantas indulatait élte ki a leendő értelmiség, hogy majd, mondjuk, végzett orvosként minden lehető módon akadályozni próbálja zsidó kollégái érvényesülését, netán följelentse és munkaszolgálatra hívassa be őket. Gömbös utóda, Darányi Kálmán a korszak nyitányaként (1938) a "zsidókérdés" megoldásának programját hirdette meg (#195), és néhány évre legalább a politikai felszínen viszonylagos nyugalmat teremtett,²³ de a következő kormányok, az Imrédy-, Teleki-, Bárdossy-, Kállay-kormány, lépésről lépésre felzárkóztak Németország zsidóellenes intézkedéseire, majd meghozták a zsidótörvényeket,

23 Ekkor alakult ki a "népiesek" és "urbánusok" ellentéte, vitája, amely akarva-akaratlanul átvette és terjesztette a nemzetiszocialista fajelmélet érvrendszerét.

hogy végül a Sztójay-kormány teljes államapparátusa segédkezzék a zsidók deportálásában, elpusztításában.

Ezek az évek voltak, különösen az utolsó (1944/45), Magyarország történelmének legsötétebb korszaka. A magyarok az úgynevezett zsidótörvényekkel, a deportálásokkal a magyarországi zsidókban saját népüket: állampolgár-társaikat szorították ki, faji alapon, a gazdaságból, a társadalomból – a deportálásokkal és a nyilaskeresztes uralom alatt az életből.

“Az első magyar zsidótörvényt harmincnyolcban nem követelte senki, csak a magyar lakosság” – mondta évtizedekkel később Vázsonyi Vilmos (jr.).²⁴ Fájdalmas emlék, hogy az első zsidótörvény ellen valóban csak kevesen tiltakoztak, nem egészen száz jeles értelmiségi egy napilapban (#196/c), bár ők tiltakoztak; a második zsidótörvény ellen Kéthly Anna és a szociáldemokrata képviselők az országgyűlésben (#199); Bajcsy-Zsilinszky Endre (#214); a korszak legvégén gr. Bethlen István, a kormányzóhoz intézett bizalmas feljegyzésben. Ha eredménytelenek voltak is, ezekben a tiltakozásokban egy jobb Magyarország állt minden szó mögött, és akiknek meg kellett volna szólalniuk, de nem tették, később lelkiismeretükkel kellett elszámolniuk (#196/e).

A keresztény egyházak főpapjai a felsőházban az első két zsidótörvényt simán megszavazták, a deportálások közben is csak a keresztény vallású zsidók érdekében emeltek szót, ha egyáltalán (#222/c, #234); a legnehezebb hetekben még a kikeresztelkedést is megnehezítették (#239). A kivételes egyházi fellépés valóban kivétel volt (#235, #241/c). A zsidó segélykiáltásokat (#201, #224, #229) a politikai elit, de a környező társadalom is, elengedte a füle mellett. Nagynevű és nagy hatású író 1943 nyarán szükségesnek tartotta Shylockot és a “bosszúszomjas zsidóság”-ot emlegetni (#215),²⁵ aljas metafora kését forgatva meg az akkor már a társadalomból kiszorított zsidókban.

A frontszolgálatos hadsereg minden emberét fenyegető veszélyen túl a zsidó munkaszolgálatosok halálos veszélyeztettségének (#207, #212) specifikumát, a teljes, megalázó, védtelen kiszolgáltatottságot, nem érezte a közvélemény. Ugyancsak szemrebbenés nélkül vette tudomásul az ország, hogy 1944. május–júniusban az egész vidéki zsidóság eltűnt a gettókból (#223, #224), teher- vagy marhavagyonokban (#225), lágerekben (#236). Egy kárpátaljai úgynevezett *nagy magyar*, aki Csehszlovákiában régóta harcolt a magyar kisebbség jogaiért, most rádöbbsent, hogy

24 Hadas Miklós & Zeke Gyula, *Egy fölösleges ember élete. Beszélgetések Vázsonyi Vilmostal* (Budapest: Balassi Kiadó, 2012), p. 122.

25 Shylock Németh László gonosz rögeszméje lehetett. Már korábban is felbukkant az “Egy különítményes vallomása” című cikkében: *Budapesti Hírlap*, 54, no. 135 (1934. június 17), p. 7 sk. (és kötet-kiadások, lásd #215, Irodalom): “(...) Rosszul ismeri az Shylockot, aki azt hiszi, hogy őt más, mint a font hús, megnyugtattja. (...) Csak egyszer kerülünk még felül, sziszegi ez a »shylocki« zsidóság, s mi (...) tőlük tanuljuk meg, (...) hogy mi az a humanista inkvizíció.”

a Kárpátalja visszacsatolása óta a magyar hatóságok által erre a térségre is kiterjesztett zsidóellenes politika tömeggyilkosságba torkollott. Megrázó leírását a munkácsi zsidók kegyetlen bevagonirozásáról (#225/b) így fejezte be: “A szörnyű jelenetek hatása alatt most már rádöbbenek arra, hogy borzalmas az, ami történt. Hogy ezért még fizetni kell! Hogy ezért még számonkérnek bennünket!”

A zsidóüldözésben 120 évvel később valósággá váltak a “Hymnus” szavai: “Bújt az üldözött s felé / Kard nyúl barlangjában, / Szerzte nézett s nem lelé / Honját a házában...”²⁶ Kölcsey egykor a magyarok “bal sors”-áról beszélt, de ezt most Magyarország tette: *mi*.

Egy nemrég megjelent tanulmányban Tibori Szabó Zoltán kimutatja (in: Tanulmányok a holokausztról, V, 2011), hogy két szökött szlovákiai fogolynek az auschwitzi táborokban folyó tömeggyilkosságról szóló jelentése 1944. április 29 és június vége között Magyarországon és Magyarországról mintegy 60 (!) személynek jutott szöveg szerint is tudomására, köztük volt a kormányzó, magas állami és egyházi méltóságok, neológ és orthodox zsidó vezetők, cionista szervezők, diplomaták. A vidéki zsidók deportálása mindeközben zavartalanul folyt.

Csak 1944 nyarán, őszén merete vállalni egy-egy jóérzésű ember, egyszerű sorban élő derék magyar család az üldözöttek segítségének, netán rejtegetésének kockázatát. Többeket izgatott a ragadmány, a “szajré” (#210, #225/c), s a háborús gazdaságot részben a zsidóktól elvett vagyon tartotta fenn. A deportáló vagonok ajtajában a magyar katona kicsalta az emberektől a légerekben még megmaradt apró értékeket: “Maguk azt úgysem fogják már használni” (#232).

Nem lehet fölmenteni a politikai és erkölcsi felelősség alól a magyar állam legfelső vezetőit. A második zsidótörvény miniszteri indokolásának (#198/a) kidolgozásában, bár nem ez volt a reszortja, részt vett gr. Teleki Pál vallás- és közoktatásügyi miniszter, ezt utóbb ő maga büszkén ki is jelentette: “egy részét én írtam” (#202/c), a törvényjavaslatot Imrédy Béla bukása után utóda, gr. Teleki nyomatékos szavakkal ajánlotta elfogadásra kormánynyilatkozatában (#198/b) és felsőházi felszólalásában (#198/c) egyaránt. Teleki demográfiai, foglalkozási, iskolázottsági stb. statisztikai adatokra is hivatkozott, de a zsidó ügyvédek, orvosok, kereskedők stb. számaránya mellett – hogy csak a legkézenfekvőbbet említsem – azt, hogy a zsidó vállalkozók által befizetett adó milyen arányban állt a más adófizetőktől származó összegekkel, sem ő, sem mások, akik a zsidók társadalmi szerepét támadták, nem óhajtották figyelembe venni.²⁷ A zsidótörvények és a hozzájuk kapcsolódó rendeletek szövegének szakszerűnek látszó formulákba öntött, körülményesen részletező fogalmazása ma abszurdnak hat, viszolyogva olvassuk, de az a szenvedélyes érvelés,

26 “Hymnus. A magyar nép zivataros századaiból” (1823).

27 Vörös Károly, *Budapest legnagyobb adófizetői, 1873–1917* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979): a könyvből némi utánnézéssel, a nevek és életrajzok elemzésével kiderül, hogy a főváros virilistái nagyjából zsidók voltak.

az a személyes szenvedély, amellyel Teleki és mások indokolták őket (#196/b, #198, #202/c), ma is izzó parázs. A zsidókat Teleki elvi alapon, Imrédy indulatból akarta kiiktatni a magyar társadalomból. Mind Horthy kormányzó, mind Teleki ismertek voltak meggyőződéses antiszemitizmusukról (#202), a vidéki zsidók deportálásához Horthy minden aggály nélkül hozzájárult, a megsemmisítő akció budapesti folytatását és befejezését is csak halogatni mertte. A fővárosi zsidókat nem a kormányzó vagy a kormány mentette meg (#240): egyszerűen kifáradt a német gépezet.

A nyilaskeresztesek uralma alatt zsidók nagyobb számban már csak Budapesten maradtak, és ezek, többségükben férfiak, munkaszolgálatban, szétszórva a főváros-hoz egyre közelebb jutó hadművelleti területeken. Németország ősszel újabb munkaerőt követelt Szálasi Ferenc "nemzetvezető"-től, de már maga a kiszállítás, gyalog, élelmezés nélkül, kegyetlen magyar katonai kísérettel, halálmenet volt (#243). Még a magas rangú német SS-felügyelő is megütközött azokon az állapotokon, amelyeket a nyugatra, németországi kényszermunkára hajtott embereknél – nők! öregek! gyermekek! – a hegyeshalmi országúton 1944 novemberében látott (#243/e).

Megrendítő adatok maradtak fenn arról, hogy a zsidók, a társadalomból törvények és közhangulat által kizárva, megalázott fogolyként, embertelen körülmények között, állandó halál-fenyegetettségben is tudták tartani magukat, tartották öntudatukat (#211/c, #217), tartották az ünnepeket (#212/f, #226, #239/g), tartani próbálták egymásban a lelket (#222/d, #238, #239/e). Volt az üldözöttek között is, aki kereste az ellenállás lehetőségét (#228, #230), aki segíteni próbált a hozzá hasonlóan életveszélyben forgó társain.

Megrázó, a XX. század zsidóüldözéseinek legsötétebb mozzanatait néhány vad képben összesűrítő történet a Blauer / Berend családé. A dédapa, Blauer Miklós, orvos volt Nagykállóban, részt vett az 1848/49. évi harcokban, keresztény anyától született, adoptált fia, Berend Miklós (1870–1919) 11 évesen árva maradt, gyermekorvos lett,²⁸ számos könyve jelent meg a gyermekgyógyászat körében, nevet szerzett magának, 1908-ban igazgató-főorvosa a Fehér Kereszt Gyermekkórháznak (ma itt van a II. számú Gyermekklinika), egyetemi magántanár. Önkéntesként harcolt az első világháborúban.²⁹ 1919. június 24-én, azon a napon, amikor a ludovikások kirobbantották az ellenforradalmi lázadást, és monitorok jelentek meg a Dunán, ő – az eseményektől függetlenül – az Eskü tér 8 alatti lakásából lement a Duna-partra. Az idő tájt új lakást keresett, nyugodtabb, biztonságosabb helyen. A Szovjetház közelében gyanús lett az izgatott fegyveres őrsgnek, egy Lenin-fiú lelőtte. Pénz volt nála, kifosztották, a Dunába lökték, holtteste az Erzsébet-híd pesti hídfőjén túl került partra. Halálakor az ő fia is 11 éves volt. Özvegye, Berend Miklósné Kilényi Júlia

28 Írtam történetéről *A zsidók története Magyarországon* II. kötetében, p. 362 sk. (A család eredeti neve ott betűhibával, recte: Blauer.)

29 Berend Miklós *Harctéri naplója: Adatok a magyar honvédség, főképp az 5. h. huszárezred történetéből* (Budapest: Singer & Wolfner, 1916).

(1887–1956) író, az 1848/49-ből ismert újságíró családjából, a fiút orvosnak nevelte. Ifjabb Berend Miklós (1908–1944), keresztény vallású belgyógyász szakorvos, az 1944. évben a Rókus-kórház alorvosa volt. Apjára tekintettel, anyja is, ő is kormányzói mentességet kapott. Azon a nyáron volt az esküvője. A Szálasi-puccs után keresztény feleségével együtt zsidókat bujtatott. Orvos társai feljelentették, a nyilas-keresztesek mindkettőjüket elhurcolták, megkínozták, a magatehetetlen férfit gépkocsin a Duna-partra vitték, a vízbe vetették. Ugyanúgy kellett meghalnia, mint az apjának. "A vastag gyapjuszövet lassan szívta magába a vizet, a holttest elvesztette kezdősebességét, amellyel elrúgták a parttól, a véres arc lefelé fordult, és egyre mélyebbre merült, a karok ernyedten csüggték alá, a Duna megszokta és megszerette új zsákmányát, elsimította körülötte fodrait, ringató karjába vette a tetemet, és végérvényes vonzalommal magához ölelte."³⁰ Feleségének, akit napok múltán kiengedtek, rendszeresen jelentkeznie kellett a nyilasházban. A két, kísértetiesen hasonló gyilkosság feldolgozhatatlan emlékével küzdve a túlélő feleség, nagyszerű, elismert fordító és szerkesztő, magas életkort élt meg, az utószülött leány gyermekorvos lett. Mondhatnám, ha a történet magja az árvaság és a gyilkosság szinte végzetszerűnek látszó ismétlődése is, hogy mégis, mégis: a zsidógyűlölő erőszaknál végül erősebb volt a személyes teljesítmény, a szellem, az emberszeretet.

A zsidók összességének elpusztításával fenyegető nyomás alatt az orthodox anti-cionista hittétellel homlokegyenest ellenkező következtetésre jutott, tisztán talmudi érvelés alapján, Jisszakhar Slomo Teichtal póstyéni rabbi, aki 1942–1944-ben menekülteként élt Budapesten, és itt adta ki terjedelmes halákhikus értekezését (#220): a zsidóknak fel kell adniuk elutasító álláspontjukat a cionizmussal szemben, egységre, egyetértésre van szükség, abban is, hogy mindenki arra törekedjék, bár még nem jött el a messiás, hogy eljusson *Erec Jisraél*-be, a zsidó nép egysége és egyesülése a Szentföldön a fennmaradás egyetlen esélye; ő maga egy az auschwitzi tábor foglyait Mauthausenbe szállító vonaton halt meg.

A *zsidók története* II. kötetének címlapján Anna Margit festménye látható. A vázson hátoldalára a művésznő, a kép címét kibővítve, ezt írta (1948), olvassa el a hátsó fülön mindenki: "Rettenetes gond, 1981. Mocsok ország, ahol ilyesmit követnek el."

XI / 1945–1990

A felszabadulás zsidó szempontból 1945. január 18-át jelenti: ekkor törték be a Vörös Hadsereg katonái a pesti gettó kapuját. A zsidók története Magyarországon a második világháború és a Holocaust után, a felszabadulást követően, kronológiai értelemben ugyanúgy tagolódik, mint az ország általános története, de a forrásanyag még mindig kevésbé hozzáférhető, és talán szűkebb is, ennek oka nem is annyira

30 "Rayman Katalin [(1912–2011)] hagyatékából", *Holmi*, 23, no. 11 (2011. november), pp. 1429–1431.

ra a lélekszám tragikus csökkenése, inkább a zsidó közösség bezártsága, félreszorítottága, a vallásellenesség politikai gettójába kényszerítése fokozatosan, s jó négy évtizedre végleg “a fordulat éve” (1948), a Magyar Kommunista Párt (MKP) teljes hatalomátvétele után.

Az előző korszakból hivatalban maradt hitközségi vezetés, a rabbisággal együtt, azonnal megkezdte a zsidó közösség újjászervezését, de nyár eleji beszámolója (#247/d) azt mutatja, hogy kormány szervektől, hatóságoktól semmi támogatást nem kapott, egyedül a *Joint* segített, szervezéssel, komoly összegekkel. A cionista szervezetek, az előző időszakban az egyetlen szervezett zsidó erő, júniusban impozáns tüntetést tartottak, ezt a kommunista sajtó támadó cikkekkel fogadta (#250/a–b), “Hitler Jugend”-et emlegetett, jóllehet éppen e cikkek stilusa másolta a nemzetiszocialista uszítás zsidóellenes hangnemét. Az MKP politikájának az első perctől fogva szerves része volt a cionizmus-ellenesség, elméleti szinten (#250/c) éppúgy, mint a politikai vagy adminisztratív döntésekben (#251, #260/b), erélyesen is (#252). A párt gazdasági vezetőit és szakembereit leginkább az érdekelte, hogyan tudnának a *Joint* pénzéből minél többet átirányítani az állami kasszába (#256).

A gettóból, bujkálásból, lágerből nehéz volt hazatérni, s nemcsak lelkileg (#258): sok esetben nem volt hova, mert a lakásban mások laktak (vö. #237), mert a bútorokat széthordták (#248), sokan nem is akartak “haza”-jönni, mert Magyarországot többé nem érezték hazájuknak, s akik mégis jöttek, töretlenül továbbélő vagy azonnal megújuló gyűlölködés fogadta őket (#247/c, #257), nem tudtak szabadulni a fizikai vagy verbális megaláztatás élményeitől (#277). Hamarosan újra pogromok is voltak, és Márai Sándornak a pogrom miatt tiltakozó tüntetés elleni publicisztikája (#253) nem azt jelzi, hogy a közvélemény szembefordult volna az uszítással.

Az 1940-es évek második felében reális alternatívának látszott a kivándorlás (*alija*) Palesztinába, illetve az 1948-ban megalakuló Izrael Államba. A megmaradt orthodox hitközségek néhány év alatt kiürültek; a cionista szervezetek nagy erővel szervezték az aliját, a neológia megértette, de nem helyeselte (#247/e, #260/a), az MKP és a kormányzat határozottan ellene volt, akadályozta, legjobb esetben is üzletnek tekintette; a Szociáldemokrata Párt (SzDP), amely egyébként több megértéssel volt a zsidók iránt, mint a kommunisták, az *alija* tekintetében maga is aggályokat hangoztatott (#254).

Az orthodoxia a gyászt a deportálások egyéves évfordulóján a hagyományokhoz visszanyúlva intézményesítette (#249): Chmielnicki gyilkos kozák támadásának emléknapijához kötötte. A törvényhozás – rendeleti úton – idejében hatályon kívül helyezte a súlyosan diszkriminatív törvényeket, de az elégtételnek szánt átfogó törvényt (#255/a) aránylag későn hozta meg, és az nem is volt kielégítő. A vagyoni károkat az állam sem a zsidó közösségnek, sem az egyéneknek nem térítette meg, még az ország gazdasági helyzetéhez mért arányokban sem, sőt, amit lehetett, visszatartott és más célokra fordított, a kártérítést helyettesítő részleges és degresszív kárpótlásra csak az 1990 utáni kormányok tettek ilyen-olyan kísérleteket, ezek is csak valóban

részleges eredménnyel. Egy neológ hitközségi kiadvány, Benoschofsky Imre rabbi szerkesztésében, a *Maradék-zsidóság* (#257, #258), legfeljebb néhány olvasóját világozotta meg, a hitközség nem tudott mit kezdeni vele, s különben is, a vezetőségébe lassan beépült a kommunista párt. Bibó István átfogó, a felelősséget is kimondó helyzetelemzése (#259), amely elsősorban a környező társadalomnak, s azon belül is az értelmiségnek szolt, megjelenése idején, a megszilárdult diktatúrában, már nem kelthetett érdemleges visszhangot. Még kevésbé figyelt fel a közvélemény arra a néhány szerény, de a lényegre vonatkozó bíráló megjegyzésre, amelyet az Országos Rabbiképző Intézet akkori igazgatója tett Bibó cikkére.³¹

Évek során az illegális és politikai megfontolásokból csak igen szűk körben engedélyezett kivándorlás jelentősen apasztotta a zsidóság lélekszámát. Az itt maradtak egy része csatlakozott a marxista pártokhoz (MKP, SzDP) (vö. #265, #266), belépett az államigazgatás, a rendőrség, esetleg a titkosszolgálat kötelékébe, más része szorosabbra vonta kapcsolatát a vallásos közösséggel (#258), vállalva az egyházak és hívők általános félreszorításából a vallástartó zsidókra is kiterjedő hátrányokat. Valószínű, hogy a kommunista–szociáldemokrata eszmevilághoz és intézményekhez csatlakozó vagy ezekkel rokonszenvező zsidók fiából, unokáiból alakult ki a ma létszámban nem csekély, áttételes társadalmi befolyásban sem gyenge szekuláris zsidó réteg,³² velük a vallási szervezetek mindmáig nem tudnak mit kezdeni, legtöbbjük maguk sem zsidó származásukkal, amelyet a környező társadalom számon tart, figyelmezteti is rá őket, nem ritkán fenyegetően is, és nem alakultak ki olyan szervezetek sem, amelyek őket is magukban foglalják. A hitközségben maradónak és a cionistáknak meg kellett élniük, hogy az állam a szorosan ölelő karjaiba zárja őket, konkordátummal is (#261). Párthatározatra, miniszteri asszisztenciával, egyesülni volt kénytelen az orthodox és a neológ hitközség, az orthodox rabbik titkos nyilatkozatban (#262) határolódtak el kikényszerített döntésüktől, de nyilatkozatuk valóban titkos maradt, és csak 2010 k. került elő, külföldön. Az állami rendészeti eszközökkel folytatott ügynevezett osztályharc nem kímélte a zsidókat (#263), az államosítások, részben a földosztás (#248/b/1, #248/b/2), a budapesti kitelepítések (#264) is megkülönböztetetten ellenük irányultak. A “népi demokrácia” elleni összeesküvés paranoiás elméletében Rákosi a zsidókat és a cionistákat az imperializmus ügynökeinek minősítette (#265). Az immár egységes hitközség vezetői megtették az elvárt hűségnyilatkozatokat (#264/c, #269, #271), egy hosszú időn át hivatalban lévő hitközségi elnök rendszeresen jelentéseket írt a mindent behálózó

31 Löwinger Sámuel, *“Zsidókérdés Magyarországon 1944 után”* (Budapest: [A szerző kiadása – Neuwald Illés utódai könyvnyomda], 1948).

32 A zsidó származás korszakos jelentőségű tudatosulását mutatja be Erős Ferenc, Kovács András & Lévai Katalin tanulmánya, “Hogyan jöttem rá, hogy zsidó vagyok? Interjúk” (1985), *Medvetánc*, 1985, no. 2–3, pp. 129–144. Lásd alább, személyes hangon, Nádas Péternél is (#273/a).

titkosszolgálatnak (#268, #270) rabbikról, az izraeli követséggel kapcsolatot tartó személyekről, cionistákról.

1956-ban az elsöprő erejű felkelés mellett mintegy buzgárként ismét felszínre tört az antiszemitizmus, esetenként zsidókon töltve ki a kommunista hatalmi apparátus elleni népi haragot is (#267). Az egy ideig alig őrzött határokon át Nyugatra távozó több százezres tömegben sok ezer zsidó is elhagyta az országot, a nemzetközi zsidó segítség-szervezetek segítették őket a beilleszkedésben, 1957 őszén a hatóságok engedélyezték kivándorlást is Izraelbe. A hitközségi vezetés együttműködése a hatalommal ezután is változatlan maradt, de az Országos Rabbiképző Intézetben égett a zsidó tudomány örökmécsese (*nér tamid*) (#274), és néhány magánlakásban, baráti társaságban, zsinagógában vagy zsinagóga mellett fiatalokból kialakultak a zsidó élet "kis körei" (#273).

Iratokból ezek az évek egyelőre alig dokumentálhatók, a hivatalos írásbeliség csak azt mutatja meg, ami jobb lett volna, ha nincs.

XII / 1990–2012

A rendszerváltás (1990) utáni időkből egyelőre csak forgácsok állnak rendelkezésünkre, a dokumentumok talán irattárakban vannak letéve, esetleg irodák pánceszekrényeiben rejtőznek.

Az 1985/90. évi országgyűlés 1989-ben elfogadta (1989:xxxI. tv.) az ellenzéki ke-rekasztal által írt alkotmányszöveget, és a Magyar Köztársaság Alkotmánya, amely 2011. december 31-ig volt hatályban, a következőképpen határozta meg a vallássza-badság alkotmányos jogát:

"60. § (1) A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságára. / (2) Ez a jog magában foglalja a vallás vagy más lelkiismereti meggyőződés szabad megválasztását vagy elfogadását, és azt a szabadságot, hogy vallását és meggyőződését mindenki vallásos cselekmények, szertartások végzése útján vagy egyéb módon akár egyénileg, akár másokkal együttesen nyilvánosan vagy magán-körben kinyilváníthassa vagy kinyilvánítását mellőzze, gyakorolhassa vagy taníthassa. / (3) A Magyar Köztársaságban az egyház az államtól elválasztva működik."

Ezek a jogok magától értetődően és természetes módon a zsidó vallási közösség(ek) helyzetét is megszilárdították. Érthető, hogy a hitközségek országos szervezete az addig eufémizmusként használt *izraelita* helyett rövid időn belül fel- (történelmi távlatban: vissza-) vette a *zsidó* nevet (#278).

Az 1989. évi alkotmányszöveg beemelte a jogrendbe az országban élő nemzetiségeket:

"68. § (1) A Magyar Köztársaságban élő nemzeti és etnikai kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők. / (2) A Magyar Köztársaság védelemben részesíti a nemzeti és etnikai kisebbségeket. Biztosítja kollektív részvételüket a közéletben, saját

kultúrájuk ápolását, anyanyelvük használatát, az anyanyelvű oktatást, a saját nyelven való névhasználat jogát. / (3) A Magyar Köztársaság törvényei az ország területén élő nemzeti és etnikai kisebbségek képviselőit biztosítják.”

A nemzeti és nyelvi kisebbségek helyzetét szabályozó, szintén az 1985/90. évi országgyűlés által elfogadott törvény (1990: xvii. tv.) lehetővé tette, hogy “a zsidó közösségnek az a része, amely önmagát a legteljesebb önkéntesség alapján nemzeti-etnikai kisebbségnek vallja”, megkapja ezt a státust (#275). A következő években éles viták folytak a hitközségi szervezetben és a zsidó társadalomban a nemzetiségi státusról. A hitközségi szervezet úgy döntött (1992), hogy erre nem tart igényt (#279), s mint utóbb egy népszámlálás (1991) eredménye, majd pedig utólagosan egy népszavazási kezdeményezés (2006) kudarca is bizonyította, ez volt a többségi vélemény, s ez jutott érvényre az 1993: LXXVII. tv. idevágó paragrafusában is (61. §), amely paragrafus a zsidó közösséget a nemzeti–nemzetiségi kisebbségek között már nem említette meg.³³ A törvények azonban csak a jogi státust szabályozták, a gondolkodást nem, és aki azt mondja – vagy csak gondolja – magáról, hogy zsidó, az tudja, hogy ő is része a zsidó népnek (#279/f).³⁴

Az újjáalakult (1990) ernyőszervezettel, a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségével (MAZSIHISZ) az első Orbán-kormány 2000-ben új konkordátumot kötött (#282). A kárpótlási törvények által meghatározott pénzbeli támogatást a kormány a MAZSIHISZ-nek utalta át, s az utóbbi – saját belátása szerint – részt juttatott az autonómiáját a Szövetség tagjaként is fenntartó orthodoxiának. 1989-ben megjelent Budapesten a HABAD Lubavics³⁵ haszid irányzat, amely külföldön (Egyesült Államok, Izrael) igen sok hívőt mozgósít, és jöllehet korábban nem volt jelen Magyarországon, napjainkban itt is intenzív térítést folytat a zsidó származásúak körében. 1992-ben egy reform hitközség (“Szim Salom”) alakult, kezdetben mint egyesület, 2004 óta bejegyzett független hitközség, a *World Union for Progressive Judaism* (WUPJ) tagja, 1998 óta női rabbija van. A neológ rabbiság nyilatkozata (#280) elhatárolódást jelentett be, megjelölt címmel nélkül, a hitelveken és szokásokon lazítani vagy érdemben változtatni akaró irányzatokkal szemben (1996). 2004-ben a HABAD keretében megalakult a magát – történetileg minden alap nélkül – *status quo* jellegűnek minősítő Egységes Magyarországi Statusquo Ante Izraelita Hitközség / Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség (Status Quo Ante) (EMIH); a HABAD-

33 Ezeknek az éveknek a hitközségi vitáiról tárgyilagos cikkben ír Feldmájér Péter, “Napvilágnál”, *Élet és Irodalom*, 55, no. 38 (2011. szeptember 23), p. 11 sk.

34 Lásd még *A zsidók története Magyarországon*, II, p. 1096 (Schöner Alfréd); p. 1098 (Schweitzer József).

35 HABAD: a *hokhma* (“bölcesség”), *bina* (“megértés”), *da'at* (“tudás”) héber szavak rövidítése. Lubavics (orosz Ljubavicsi) városka (*stetl*) Oroszországban, a szmolenszki területen. A haszid orthodox irányzatot Snéur Zalman bar Barukh mé-Ljadi (1745–1812) / “Alter Rebe” alapította. (Ljadi falu Vitebszk közelében; ma: Belarusz.) A szervezet mai központja New Yorkban van (Brooklyn: Crown Heights).

Lubavics–EMIH igen erőteljesen vesz részt a politikai életnek a zsidóságot érintő tag szegmensében, 2012-ben a valamely hitközséghez kötődő zsidók mintegy 15 százalékát fogja át. Megszerezte az óbudai zsinagóga gyönyörű klasszicista épületének (#106) használati jogát, ripsz-ropsz helyreállította, ha talán csak felszínesen is, és mint zsinagógát használatba vette. 2006-ban egy újabb reform hitközség jött létre (“Bét Orim”).

2011-ben a második Orbán-kormány, élve kétharmados parlamenti többségével, új egyházügyi törvényt fogadott el (#284), eltökélt kitartással, kétszer is, anélkül, hogy előzőleg konszenzus megteremtésére törekedett volna, és figyelmen kívül hagyva az itthon és külföldön hangoztatott tartalmi aggályokat, amelyek a vallásszabadság súlyos korlátozását rótták fel neki,³⁶ nem törődve az Alkotmánybíróság ítéletével sem. Deák Ferenc 1873-ban egy országgyűlési vitában felvázolta az állam és az egyház(ak) viszonyának két alaprendszerét, az amerikai és az európai közötti különbségeket.³⁷ “Az észak-amerikai államok törvényhozása (...) azon elvből indult ki, hogy az állam a kultuszok dolgába minél kevesebbet avatkozzék. Körülbelül csekély módosítással úgy tekintette a kultuszokat is a státussal szemben, mint associációkat... (...) Az európai rendszer ettől tetemesen eltér. (...) A keresztyénségnek vagy a vallásnak érdekeit összeszöttek a státus minden intézményével, és annak gyökerei minden intézménnyel összenőttek.” Ő maga “jobbnek, ésszerűbbnek és célszerűbbnek” tekintette az amerikaiakat, és arra az álláspontra helyezkedett, hogy “minden lépést, amely affelé vezet, pártolok, de nem pártolok semmi olyan lépést, mely attól eltávolít.” Nos, a magyar országgyűlés az egyházügyi törvénnyel olyan irányban tett egy nagy lépést, amely irány a Deák által megjelölttel homlokegyenest ellentétes.

A törvény meghatározta, mely vallási szervezetek tekinthetők egyháznak. Önálló egyház státust adott a MAZSIHISZ-nek, az orthodoxiának és az EMIH-nek. Erre alapozva, kényes tárgyalások után, e három szervezet megállapodott egymással (2012. január), hogy az érvényben lévő konkordátum alapján, az eddigi gyakorlat szerint az állam által a MAZSIHISZ-nek átutalt támogatásból a MAZSIHISZ meghatározott összeget kedvezményez a két másik szervezetnek (#285), s azok közvetlenül kapják meg ezen összegeket. Ily módon a neológ, az orthodox és a haszid közösségek elkülönülése szervezeti, rituális és pénzügyi tekintetben egyaránt maradéktalanul végbement. A három “nagy” megállapodását e sorok írása idején (2012. április vége) a kormány formálisan még nem hagyta jóvá, de ténylegesen tudomásul vette. Ettől függetlenül, világos, hogy a kisebb (jellemzően, reform-) hitközségek és az egyéb (jellemzően, világi) zsidó szervezetek, köztük mindenekelőtt a legrégebbi és legnagyobb, a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület (Mazsike), a rendezésből teljesen kima-

36 Vö. *A zsidók története Magyarországon*, II, p. 1100 skk.

37 Deák Ferenc, *Válogatott politikai írások és beszédek*, II: 1850–1873, szerk. Deák Ágnes (Millenniumi Magyar Történelem: Politikai gondolkodók) (Budapest: Osiris Kiadó, 2001), pp. 607–614; az idézetek: p. 609 sk.

radtak. A reform-hitközségek egy újabb eljárásban sem kapták meg az országgyűléstől az "egyház" státust, így nem részesednek ennek jelentős kedvezményeiből; nem tagjai a MAZSIHISZ-nek, így nem részesedhetnek az állami támogatásból; a kulturális és egyéb szekuláris szervezetek pedig nem jogosultak másra, mint az egyesületeknek kiírt pályázatok útján elnyerhető eseti támogatásokra, némi előnnyel legfeljebb a Magyar Zsidó Örökség Közalapítványnál (MAZSÖK).

A közelmúlt két évtized zsidó történelmét legjobban a *Szombat* című havilapban lehet áttekinteni. Különösen értékesek azok a cikkei, amelyek a MAZSIHISZ belső életével, a vitákkal, a döntésekkel, illetve amelyek a zsidó oktatás helyzetével foglalkoznak, kritikailag. Ezek a vitacikkek azonban – a bennük lecsapódó alapos tárgyismeret ellenére is – egy forrásgyűjteménybe nehezen volnának beilleszthetők.

Ma nincs kidolgozott koncepció vagy akár megvitatható elképzelés a különböző okokból és módokon szekuláris, a hitközségekkel kapcsolatot tartani nem kívánó, kulturálisan egyértelműen "asszimiláns", de származásukat számon tartó zsidók megnyerésére, nem a "megtérés" (*tesuva*) rájuk erőszakolása, hanem a zsidó öntudat és szolidaritás felébresztése útján. Hogy a zsidóság többet jelentsen, mint a Holocaust emléke és a napjainkban erősödő, a politikai életben eltűrt antiszemitizmus érzékelése. A jelen kötet utolsó dokumentumai (#286, #287, #288) a zsidó identitás mai végleteire hívják fel a figyelmet.

*

A kötetben átvettem, idéztem vagy felhasználtam (s ahol szükségesnek véltem, esetleg kisé módosítottam) az alább felsoroltak, holtak és élők, nyomtatásban korábban megjelent fordításait vagy fordításaik kisebb-nagyobb részletét. Köszönet mindegyiküknek; elnézést kérek azoktól, akiket – legjobb szándékom ellenére – elmulasztottam megnevezni. – KG

Ábrahám Zoltán, Arday Simon, Ballagi Aladár, Bányai Viktória, Béli Gábor, Bellus Ibolya, Bergl József, Bertényi Iván, Blazovich László, Bollók János, Borbély Judit, Borsa Béla, Bujtás László Zsigmond, Büchler Sándor, Csiky Kálmán, Csukovits Enikő, Dékán Kálmán, Dezsényi Katalin, Domán István, Eisler Mátyás, F. Kováts Piroska, Fábíán Miksa, Fazekas M. László, Fenyő István, Fodor Pál, Frojimovics Kinga, Galántai Erzsébet, Geréb László, Groszmann Zsigmond, Haraszi György, Horváth János, Jólesz László, Karácson Imre, Karsai Elek, Kazinczy Gábor, Kemény József gr., Keresztúri Eszter, Kohn Sámuel, Kolosvári Sándor, Körmendi Tamás, Köves Slomó, Kristó Gyula, Kulcsár Péter, Kurcz Ágnes, Lethenyi János, Löw Lipót, Mandl Bernát, Mollay Károly, Munkácsi Noémi, Nagy Gyula, Novák Attila, Novák Zoltán, Orosz Lajos, Óvári Kelemen, Podhradczky József, Prepuk Anikó, Reich Ignác, Richtmann Mózes, Scheiber Sándor, Scheiberné Bernáth Lívia, Schmidt József, Schweitzer József, Simonffy Tóth Ernő, Singer Jakab, Shlomo J. Spitzer, Strbik Andrea, Szamota István, Szilágyi Loránd, Tállyai Pál, Tardy Lajos, Thúry József, Vázsonyi Ágnes, Venetianer Lajos, Vidovich György, Vogel Sándor, Weres Balázs, Zsoldos Jenő.

The first part of the book is devoted to a general introduction to the theory of... (The text is extremely faint and largely illegible due to low contrast and blurring.)

The second part of the book discusses the application of these principles to... (The text is extremely faint and largely illegible due to low contrast and blurring.)

I / 965–1526

1. Ibráhím ibn Jaqúb al-Iszráili at-Tartúsi, Zsidó kereskedők Magyarországról Prágában (965 / 1068)
2. Harigerus abbas Lobiensis (Heriger van Lobbes) (ca. 942–1007) / Aegidius Aureaevaliensis (XIII. század), A magyarok eredete (ca. 1000 / 1250)
3. Jehuda ben Méir ha-Kohén (XI. század) / Méir ben Barukh Rothenburg (XIII. század), Zsidó kereskedők Magyarországon (Hágár) (a XI. század első fele)
  - (a) Vita az ezüstpénz-verés hasznáról
  - (b) Kereskedők vitája a haszon megosztásáról
  - (c) Kereskedők vitája az értékkülönbségről
4. Anonymus / Cidkija ben Avraham ha-Rofe, Zsidó kereskedők karavánja Esztergomnál (a XI. század második fele / a XII. század eleje)
5. I. (Szent) László király (1077–1095), A szabolcsi zsinat kánonjai (Constitutiones Synodi in civitate Zabolch) / I. decretum (1092. május 20)
6. Kálmán király / Könyves Kálmán (1095–1116), A tarcali zsinat kánonjai / Törvényei, I. könyv (Decretum Colomanni regis) (1096 és 1104 között)
7. Kálmán király, Az I. esztergomi zsinat kánonjai (Synodus Strigoniensis prior) / Törvényei, II. könyv (1105 és 1116 között)
8. Kálmán király, Törvény a birodalmában tartózkodó zsidókról (Decretum / Lex [de] Iudeis in regno suo commorantibus) / De Iudeis / Törvényei, III. könyv (1104 és 1116 között)
9. Eliezer ben Jichak (XII. század), Az előimádkozó jövedelme (a XII. század vége)
10. II. András király (1205–1235), Aranybulla (1222)
11. III. Honorius pápa (1216–1227), Levele a kalocsai érseknek (1225. augusztus 23)
12. II. András király, Az Aranybulla megújítása / II. decretum (1231)
13. II. András király, Beregi egyezmény / eskü (1233. szeptember)
14. II. András király, Rendelet a zsidók dézsmájáról (ca. 1235)
15. IV. Béla király (1235–1270), Kiváltságlevél / privilegium a zsidók számára (“Iudeis hec iura ordinavimus”) (1251. december 5)

16. IV. Béla király kiváltságlevele: a székesfehérvári káptalan átiratának kísérő szövege (1256. március 16)
17. IV. László király / Kun László (1272–1292), A II. budai zsinat kánonjai a zsidók felől (1279. szeptember 14)
18. I. (Anjou / Nagy) Lajos király (1342–1382), A zsidók kiűzése Magyarországról (1349)
- (a/1) Küküllei János / Tótsolymosi Apród János (XIV. század), *Chronicon de Ludovico rege* (1390 k.)
  - (a/2) “Budai krónika” / *Chronica Hungarorum*: “De iudeorum expulsione” (Küküllei nyomán) (1473)
  - (b) Joannes de Thwroc / Thuróczi János, *Chronica Hungarorum* / A magyarok krónikája (1488)
  - (c) Antonio Bonfini / Antonius de Bonfinis (1427/34–1502), [A zsidók kiűzése Magyarországról]
  - (d) Petrus Ransanus (1428–1492), *Epitome rerum Ungaricarum*
  - (e) Jozsef ha-Kohén ha-Rofe (1496–1578), Émek ha-bakha / A siralom völgye: “A zsidók kiűzése az 5108. [1348/49] évben”
  - (f) Heltai Gáspár (?–1575), *Chronica az magyaroknak dolgairól* (1575)
19. IV. Béla király kiváltságlevele: a székesfehérvári káptalan átiratának kísérő szövege (1396. február 23)
- (a) (Luxemburgi) Zsigmond király (1387–1437) levele a székesfehérvári káptalannak (1396)
  - (b) A székesfehérvári káptalan átiratának kísérő szövege (1396)
20. IV. Béla király kiváltságlevele: a székesfehérvári káptalan átiratának kísérő szövege (1406. szeptember 7)
21. A Budai jogkönyv rendelkezései a zsidókról (1421)
22. IV. Béla király kiváltságlevele: (Luxemburgi) Zsigmond király átiratának kísérő szövege
- (a) 1422. augusztus 10
  - (b) 1436. november 4
23. Avraham Katzenellenbogen (XV. század) / Jozsef ben Mose (1423–1490), Tanulók egy magyarországi rabbi házában (a XV. század közepe)
24. A budai zsidók Mátyás király (1458–1490) és Beatrix hercegnő esküvőjén (1476. december 8–15)
- (a) III. Albert herceg, szász választófejedelem (1464–1500) követének leírása (1476)
  - (b) A pfalzi gróf követe, “Magyarország királya, Mátyás esküvője és a királyné koronázása, és aztán bevonulásuk Budára...” (1476)
  - (c) Peter Eschenloer (1420–1481), Boroszló krónikája (1479)
  - (d) Hanns Seybolt, “Mátyás úr és hitvese, Beatrix úrnő pompás esküvőjének látványosságai” (1482)

25. Antonio Bonfini / Antonius de Bonfinis, Vervád Nagyszombatban (1494)
26. Zavargás a budai zsidónegyedben (1496)
  - (a) Antonio Bonfini / Antonius de Bonfinis, Zavargás a budai zsidónegyedben (1496)
  - (b) Heltai Gáspár (?–1575), Chronica az magyaroknak dolgairól (1575)
27. Talmud-tanulás Budán (1497/98)
28. II. Ulászló király (1490–1516), A zsidók ügyeiben illetékes bíróságok (Az úgynevezett tárnokmesteri törvényekből) (1499)
29. Zsidóeskü
  - (a) Werbőczy István (1458–1541), Codex tripartitum / Hármaskönyv (1517), Kolosvári Sándor & Óvári Kelemen fordításával (1897)
  - (b) Weres Balázs fordítása (1565)
  - (c) Régi magyar változata Erdélyből (1671)
  - (d) Zemplén vármegye (1787)
  - (e) Rummy Károly György (1780–1847) ismertetése (1840)
30. II. Lajos király (1516–1526), A zsidók fejadója (1521)
31. II. Lajos király, Találkozása a prágai zsidókkal (1522)
32. Eljárás Szerencsés Imre ellen (1525. május)
33. A budai zsidónegyed feldúlása (1525. június)
  - (a) Hans Dernschwam (1494–1568), A (...) magyar királyságban végbement (...) események leírásának (...) kivonata (1563)
  - (b) Istvánffy Miklós, A magyarok története
34. Országgyűlési határozat Szerencsés Imre ellen (1525. szeptember 8)
35. Szerencsés Imre és "az ország minden zavaros ügye" (1526. május–július)
  - (a) Az 1526. évi pesti országgyűlés naplójából (1526. május 6–7)
  - (b) Szerencsés Imre utolsó kölcsöne Lajos királynak (1526. július 20)
36. Élijáhu ben Binjámín ha-Lévi (a XVI. század első fele), A kitért Szerencsés Imre érdemei (1526)

_____

_____

_____

_____

_____

_____

Page No. (1726)

_____

(a) _____

(b) _____

_____

(c) _____

(d) _____

(e) _____

(f) _____

(g) _____

(h) _____

(i) _____

(j) _____

(k) _____

(l) _____

(m) _____

(n) _____

(o) _____

(p) _____

(q) _____

(r) _____

(s) _____

(t) _____

(u) _____

(v) _____

(w) _____

(x) _____

(y) _____

(z) _____

1

Ibráhim ibn Jaqúb al-Iszráili al-Tartúszii¹

Zsidó kereskedők Magyarországról Prágában

965 / 1068

Apud: Abú Ubajd Abdallah ibn Abd al-Azíz al-Qurtubi al-Bakri (1040–1104), *Kitáb al-mamálik va-al-maszálik* (“Az utak és országok könyve”) (1068)

Kiadás:

Arist A. Kunik & Baron Viktor R. Rosen, *Известия аль-Бекри и других авторов о Руси и славянах* (Izvestija al-Bekri i drugih avtorov o Rusi i slavjanah), I: *Статьи и разыскания* (Zapiski Imperatorskoj Akademii Nauk, Istoriko-filologicheskoe otdelenie / Mémoires de l'Académie imperiale des sciences de St. Pétersbourg, Classe historico-philologique, 32, no. 2) (Sankt Peterburg: Tipografia Akademii Nauk, 1878), p. 35; új lenyomatban in: Fuat Sezgin, Ed., *Studies on Ibráhim ibn Ya'qúb (2nd Half 10th Century) and on His Account of Eastern Europe* (Islamic Geography, 159) (Frankfurt a. M.: Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1994)

Michael Jan de Goeje, “Een belangrijk Arabisch bericht over de Slawische volken omstreeks 965 n. Ch.”, *Verslagen en mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde*, 2. reeks, deel IX (Amsterdam: J. Müller, 1880), pp. 187–216; új lenyomatban in: Fuat Sezgin, Ed., *Studies on Ibráhim ibn Ya'qúb (2nd Half 10th Century) and on His Account of Eastern Europe* (Islamic Geography, 159) (Frankfurt a. M.: Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1994)

Tadeusz Kowalski, *Relatio Ibráhim ibn Ja'kúb de itinere slavico, qua traditur apud al-Bekri / Relacja Ibráhima ibn Ja'kúba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie Al-Bekriego* (Polska Akademia Umiejętności. Wydawnictwa Komisji Historycznej, 84 / Monumenta Poloniae Historica – Pomniki Dziejowe Polski, ns 1) (Kraków: Polska

1 Mint neve (“Abraham ben Jaakov, a zsidó”) mutatja, zsidó volt. II. al-Hákhám córdobai kalifa (961–976) I. (Nagy) Otto német-római császárhoz (912–973) Magdeburgba küldött követségének tagjaként járt Közép-Európában 965/966-ban.

Akademia Umiejetnosci / Gebethner i Wolff, 1946), pp. 1–11 (az alábbi fordítás e kiadás alapján készült)

Richard Marsina, Ed., *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, I (Bratislava: Academia, 1971), p. 38

Dmitrij Mishin, "Ibrahim ibn-Ya'qub at-Turtushi's Account of the Slavs from the Middle of the Tenth Century", *Annual of Medieval Studies at the Central European University, 1994–1995* (Budapest: 1996), pp. 184–199

Fordítás:

Ivan Hrbek, "Zpráva o slovanech Ibráhíma ibn Jakúba", in: Lubomír Havlík, ed., *Magnae Moraviae fontes historici / Prameny k dějinám Velké Moravy*, Pars III: *Diplomata epistolae textus historici varii*. Curaverunt Dagmar Bartoňková, Lubomír Havlík, Ivan Hrbek, Jaroslav Ludvíkovský & Radoslav Večerka (Opera Universitatis Purkynianae Brunensis, Facultas Philosophica, 134) (Brno: Universita J. E. Purkyně, 1969), pp. 410–420, kül. p. 413, § 6 (cseh)

Norman A. Stilman, *The Jews of Arab Lands. A History and Source Book* (Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 5739 / 1979), pp. 163–164 (angol)

Kmoskó Mihály, *Mohamedán írók a steppe népeiről: Földrajzi irodalom, I/2*, szerk. Zimonyi István (Magyar Őstörténeti Könyvtár, 13) (Budapest: Balassi Kiadó, 2000), p. 242 (magyar)

Zimonyi István, *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Ġayhānī-hagyomány magyar fejezete* (Magyar Őstörténeti Könyvtár, 22) (Budapest: Balassi Kiadó, 2005), p. 69 (magyar)

Irodalom:

Kohn Sámuel, *A zsidók története Magyarországon a legrégebb időktől a mohácsi vészig* (Budapest: Athenaeum, 1884), p. 9

Friedrich Wigger, "Bericht des Ibrahim ibn Jakúb über die Slawen aus dem Jahre 973", *Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde*, 45 (1880), p. 3–20; új lenyomatban in: Fuat Sezgin, Ed., *Studies on Ibrahim ibn Ya'qub (2nd Half 10th Century) and on his Account of Eastern Europe* (Islamic Geography, 159) (Frankfurt a. M.: Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1994) / http://mvdok.lbm.de/mjbrenderer?id=mvdok_document_00002822

Georg Haag, "Über den Bericht des Ibrahim Ibn Jakúb von den Slawen aus dem Jahre 973" (1881); új lenyomatban in: Fuat Sezgin, Ed., *Studies on Ibrahim ibn Ya'qub (2nd Half 10th Century) and on his Account of Eastern Europe* (Islamic Geography, 159) (Frankfurt a. M.: Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1994)

L. Schneider, "Die Reise des Ibrahim-Ibn-Jakub in Böhmen" (1881); új lenyomatban in: Fuat Sezgin, Ed., *Studies on Ibrahim ibn Ya'qub (2nd Half 10th Century) and on his Account of Eastern Europe* (Islamic Geography, 159) (Frankfurt a. M.: Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1994)

Michael Jan de Goeje, "Abraham Jacobsens (Ibrahim ibn Jaqub) Bericht über die Slawenlande vom Jahre 973", in: Reinhard Schottin & Wilhelm Wattenbach, Hrsg., *Die Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit*. Zweite Gesamtausgabe. Zehntes Jahrhundert, Bd. VI (Leipzig: Verlag der Dykschen Buchhandlung, 1891), pp. 138–147;

- új lenyomatban in: Fuat Sezgin, Ed., *Studies on Ibrāhīm ibn Ya'qūb (2nd Half 10th Century) and on his Account of Eastern Europe* (Islamic Geography, 159) (Frankfurt a. M.: Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1994)
- Friedrich Westberg, *Ibrāhīm 'ibn Ya'qūb's Reisebericht über die Slawenländer aus dem Jahre 965* (Zapiski Imperatorskoj Akademii Nauk, Istoriko-filologicheskoe otdelenie / Mémoires de l'Académie imperiale des sciences de St. Pétersbourg, Classe historico-philologique, VIII, 3, no. 4) (Sankt Peterburg: Tipografia Akademii Nauk, 1898)
- Hóman Bálint, "Adalék X–XI. századi pénztörténetünkhöz", *Századok*, 52, no. 3–4 (1918), pp. 161–167; új lenyomatban in: uő, *Magyar középkor* (Hóman Bálint munkái, 1), I (Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor, 2003), pp. 191–197
- Hóman Bálint, "Miskál" (1918); új lenyomatban in: uő, *Magyar középkor* (Hóman Bálint munkái, 1), II (Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor, 2003), p. 298
- Moravcsik Gyula, *Bizánc és a magyarság* (Magyar Tudományos Akadémia, Tudományos ismeretterjesztő sorozat, 3) (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1953), p. 75
- Győrffy György, in: Székely György & Bartha Antal, szerk., *Magyarország története tíz kötetben*, I: *Előzmények és magyar történet 1242-ig* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984), p. 715 és 1645.
- Püspöki Nagy Péter, *Piacok és vásárok kezdetei Magyarországon, 1000–1301*, I: *Az Árpád-kori vásártartás írott emlékei és azok kritikája az államszervezéstől a tatárjárásig*. A) Oklevelek, B) Törvények, C) Elbeszélő források (Pozsony – Budapest: Madách – Gondolat, 1989), pp. 175–176, no. C3
- Fuat Sezgin, Ed., *Studies on Ibrāhīm ibn Ya'qūb (2nd Half 10th Century) and on His Account of Eastern Europe* (Islamic Geography, 159) (Frankfurt a. M.: Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1994) (a szerzővel foglalkozó korábbi tanulmányok gyűjteménye)
- Püspöki Nagy Péter, in: uő, szerk., *1100 éves együttélés. A magyar és magyarországi zsidóság a haza és a fejlődés szolgálatában* (Budapest: Magyarországi Holocaust Emlék-alapítvány, 2001), p. 12 skk.
- Nora Berend, *At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary, c. 1000–c. 1300* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), p. 110

(...) Fráat² városa kőből és mészből épült. A (szláv) föld városai közül árukban ez a leggazdagabb. Krakua³ városából oroszok (rúszu⁴) és szlávok (szaqálibatu) járnak oda. A türkök földjéről (min biládi l-atráki)⁴ muszlimok, zsidók (jahúdu) és türkök szintén árukkal meg aranypénzekkel (matáqil)⁵ jönnek, és rabszolgákat (raqiq),⁶ ónt, meg különféle prémfajtákat (avbár) visznek magukkal. (...)

2 Fráat / Frághat / Farágha: Praha (Prága).

3 Krakua / Krákva: Kraków (Krakkó).

4 Értsd: Magyarországból. – VII. Kónsztantinosz Porfirogennétosz bizánci császár (913–959) *A birodalom kormányzása* című könyvében (950 k.) mindig türköknek nevezi a magyarokat.

5 A mitqál / miskál (egyes szám) arab súlymérték, mint aranypéNZ értéke ca. 1 arany dinár (4,25 gr).

6 Vagy: "lisztet" (daqiq).

Harigerus abbas Lobiensis / Aegidius Aureaevaliensis

A magyarok eredete

ca. 972–980 / 1250

Harigerus abbas Lobiensis (Heriger van Lobbes)⁷ (ca. 942–1007), *Gesta episcoporum Leodiensium*⁸ (usque ad a. 667) / Aegidius Aureaevaliensis (Orvali Egyed) (XIII. század),⁹ *Gesta pontificum Leodiensium a Theoduno usque ad Henricum III., anno 1048–1247*

Újabb kiadás:

“Herigeri (...) gesta episcoporum (...) Leodiensium”, ed. Rudolf Köpke, in: Georgius H. Pertz, Ed., *Scriptorum tomus VII* (Monumenta Germaniae Historica: Scriptorum, 7) (Hannoverae: Impensis Bibliopolii Aulici Hahniani, MCCCXLVI [1846]), pp. 134–191; az idézet: pp. 171,51–172,50

Jacques-Paul Migne, *Patrologiae cursus completus. Series Latina*, CXXXIX (Paris: J.-P. Migne Editor, 1853), col. 958–1068

Albinus F. Gombos, *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC*, I (Budapest: Szent István Akadémia, 1937), pp. 18–19, no. 81

(...) Ungros denique notum est huic famae assentari velle, qui et iactant se a Iudeis originem ducere.

(...)

(...) Egyébként a magyarokról ismeretes, hogy egyetértenek azzal a szóbeszéddel, sőt, büszkélkednek is vele, hogy ők a zsidóktól származnak.

(...)

7 A lobbes-i (Laubacum; ma: Hainaut tartomány, Vallonia, Belgium) Szent Benedek-rendi apátságot a VII. században alapították. Heriger 990-ben lett apát.

8 Leodium: Liège (ma: Belgium).

9 Aurea Vallis / Orval (ma: Belgium) cisztercita monostorának apátja.

Jehuda ben Méir ha-Kohén (XI. század)

Zsidó kereskedők Magyarországon (Hágár)

A XI. század első fele

Apud: Méir ben Barukh Rothenburg (XIII. század)¹⁰

Újabb kiadás:

Mosche Arje Bloch, *Se'elot u-tesuvot ha-MAHARAM ben Barukh* (Budapest: Buchhandlung Joseph Sternberg, 1895)

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 107–111, no. 5 (= Bloch, no. 903) (a); pp. 112–113, no. 6 (= Bloch, no. 904) (b); pp. 114–115, no. 7 (= Bloch, no. 935) (c) (héber szöveg és magyar fordítás)

(a) Vita az ezüstpénzverés hasznáról

Irodalom:

Alexander Scheiber, "Hungary", in: Cecil Roth, Ed., *The World History of the Jewish People*, Second Series, II: *The Dark Ages. Jews in Christian Europe* (Tel Aviv: Jewish History Publications – New Brunswick: Rutgers University Press, [1966]), p. 315 sk.

Komoróczy Géza, "Vita az ezüstpénzverés hasznáról (Jehuda ben Méir ha-Kohén responsa)", in: Makk Ferenc & Thoroczky Gábor, szerk., *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről* (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 22) (Szeged, 2006), pp. 26–28

ראובן ושמעון באו לדין. ראובן טוען פייסני בארץ הגר לדבר עליו למלכה שתצוה היא לבעל המטבע לעשות לו לעמעון פשיטיי מכספו עד מאה ליטר, וכל הריוח שיזדמן [לי] אחלוק עמך. אמרתי לו: והלא אין לך כסף. אמר לי: אטרח אחריו אולי ימצאני הבורא לידי. ושמעתי לדבריו ודברתי עם המלכה וצוהה לבעל המטבע לעשות לשמעון הפשיטיי. והלכתי לדרכי בשליחות המלכה והנחתי שותפי במקומי, והרשיתי בקנין [בפני] עדי לקבל חלקי המגיע לי מן הריוח מיד שמעון. ונתן לו שמעון שבעה חצאי של כסף ולא יותר והשאר אני תובעו.

השיב לו שמעון: ודאי עלה בדעתי לשאול מאת המלכה אם יזמן לי המקום כסף לעשות פשיטיי, ויראתי ממך שמא תלשין עלי למלכה [לכך בקשתך] לתקן לי המעשה וקלקלת בדבר בכל כחך,

¹⁰ Jehuda ben Méir ha-Kohén (?–1070 k.) idézett szövegeit Méir ben Barukh Rothenburg (ca. 1215–1293) tartotta fenn.

ודברתי אני בעצמי למלכה ועשיתי לי כל יכולתי. ואע"פ שהלכת לדרכך נתתי לשלוחך זקוק אחד שנדרתי לך וששה הלויים לו לעצמו כי הוצרך מהם וטרחתו בעצמי בדבר [כאשר] יכולתי.
[תשובה]

כך דעתי נוטה שאין לו לראובן על שמעון כלום, כי כל דבריהם דברים בעלמא [הם] ותנאם שהתנו על דבר שלא בא לעולם הי', כי הכסף אפוא היה וביד מי היה. והלכה רווחת בישראל שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, על כן אין לו עליו כלום.

Reuvén és Simeon¹¹ ítéletért (*din*) jöttek. Reuvén ezt állítja: „Megegyezett velem Hágár (HGR) földjén,¹² hogy beszéljek az érdekében a királynéval,¹³ hogy parancsolja meg a pénzverés előjárójának (*ba'al ha-matbé'a*) száz fontnyi¹⁴ aprópénz készítését Simeon számára az ő ezüstjéből. És az ebből származó hasznomat megosztom veled. Azt mondtam neki: De hiszen nincs is ezüstöd. Ő azt válaszolta: Majd azon leszek, hogy legyen, s a Teremtő talán megsegít. Hallgattam reá, és beszéltem a királynéval,¹⁵ aki megparancsolta a pénzérmék előjárójának, hogy csináltassa meg az aprópénzt Simeonnak. Én pedig a királyné megbízásából elutaztam, és egyik társamat megtettem helyettesemnek. Tanúk előtt meghatalmaztam a Simeontól nekem járó

11 Reuvén, Simeon: A rabbinikus irodalomban, ezen belül főként a responsum irodalomban, ha a valós neveket valamilyen oknál fogva nem kívánták nyilvánosságra hozni, az illető(k) jelölésére rendszerint a bibliai Jákob fiainak, illetve feleségeinek és leányának nevét használták. (Gen. 35,23 skk.) Kényes ügyekben ez nagyon is indokolt volt. Lehetővé tette, hogy az ügy mérlegelésekor a személyes vonatkozásoktól eltekintsenek, és kizárólag a jogi, illetve halákhikus problémára figyeljenek. Ma ezt az eljárást a személyiségi jogok védelmének lehet tekinteni. A római jog hatása; vö. alább, #29, jegyzet.

12 Hágár: Ábrahám mellékfelesége, Jismáél (Izmael) anyja (Gen. 16,1 skk.). A középkori zsidó irodalomban a Hágár – Hungaria nevek hasonlósága miatt általánosan használják mint a magyarok és Magyarország elnevezését. Az alább következők során is számos forrásban szerepel. Lehetséges, hogy a névhasználat a honfoglaló magyar törzsszövetség keleti eredetére is utal: Ábrahám és Hágár fia, Jismáél, az arabok őse, lásd Gen. 25,12 skk. – A Hágár és hasonló nevek használatával összefüggő aggályokat már Kohn Sámuel nagyjából elhárította, lásd *Héber kutforrások* (1881), pp. 144–159: „»Hagar«” mint Magyarország elnevezése”; továbbá Samuel Kohn, „Das Land Hagar in der hebräisch-mittelalterlichen Literatur”, *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums*, 30 / NF 13 (1881), pp. 145–161, 193–201; lásd még Samuel Krauss [Krausz Sámuel (1866–1948)], „Die hebräischen Benennungen der modernen Völker”, in: Salo W. Baron & Alexander Marx, Eds., *Jewish Studies in Memory of George A. Kohut, 1874–1933* (New York: Alexander Kohut Memorial Foundation, 1935), pp. 379–412, kül. p. 392 sk., no. 21.

13 Ti. a magyar királynéval.

14 A héber szövegben *litra*, ennek Magyarországon a *pesitim* (aprópénz; „fillér”, többes számban) a váltó egysége volt. A különböző pénznemek használatának valószínűleg az volt az oka, hogy a két szerződő fél nem magyarországi, hanem német (askenázi) illetőségű volt. Lásd Ben-Zion Dinur, *Toldot Jiszra'el: Jiszra'el ba-gola*, II, 2 (Tel Aviv: Devir, 1966), p. 247 sk.

15 A királyné: valószínűleg I. András (1046–1060) felesége, Anasztázia. – Scheiber Sándor I. István feleségére, Gizellára gondolt (i. h.), Györffy György Salamon király feleségére, Juditra (in: *Magyarország története tíz kötetben*, I, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984, p. 872).

haszonrész átvételére. De Simeon csak hét fél-ezüstöt¹⁶ adott át neki, nem többet, és én követelem a fennmaradó részt.”

Simeon ezt felelte neki: “Igen, szándékomban volt megkérdezni a királynét, hogy csinálthatok-e aprópénzt (*pesitim*), ha a Hely (*ha-maqom*)¹⁷ megáld ezüsttel. De attól féltem, hogy be fogsz feketíteni a királyné előtt, ezért arra kérném, hogy tekintsen el a történetektől. De te minden erőddel azon voltál, hogy elrontsd a dolgot, ezért én magam beszéltem a királynéval, és megtettem a tőlem telhetőt. És annak ellenére, hogy te úton voltál, egy *zakuk*-ot¹⁸ átadtam a megbízottadnak,¹⁹ hatot pedig, amint megfogadtam neked, kölcsönképpen adtam neki, mert szüksége volt rá, és tehetségem szerint én magam fáradoztam a dolgon.”

[Válasz²⁰]

Úgy vélem, hogy Reuvénnek nincs mit számon kérnie Simeonon, mert az, amit megbeszéltek, nem minősül megállapodásnak, és a feltételeik, amelyekre nézve megállapodtak, nem létező dologra van szabva. Mert hol volt az ezüst? Kiknek a kezében volt? Az Izráelben²¹ elterjedt szabály (*halákha*) szerint nem létező dolgot nem lehet birtokolni,²² ezért ő nem követelhet rajta semmit.

(b) Kereskedők vitája a haszon megosztásáról

וששאלת. ראובן ושמעון היו בארץ הגר, ונתן ראובן לשמעון ליטר' זהב לקנות חפצים ולהוליך. למעגנץ ולמכרו שם ולקנות שם חפצים שהם מבקשים הנה בארץ הגר ולמכרו ולחלוק הריוח. וכן עשה שמעון קנה מה שקנה והוליך למעגנץ. ובבואו שם פגעוהו בעלי חוב של ראובן ובקשו מן הקהל להוציא ממון ראובן לפרעו להם. וכן עשו הקהל גזרו עליו להביא ליד נאמן כל מה שהיה בידו ממון של ראובן חוץ מן הריוח. וכן עשה הביא הקרן, אבל הריוח [נטל] לעצמו בחלקו המגיעו כי אמר הואיל ונתמשכן הקרן שלו בשבילו ואינו יכול לסחור ולשוב אליו אין לו חלק בזה הריוח, ולעצמי אני נוטל חלקי המגיע לו בריוח. והוצרכתי לידע אם הדין עם שמעון.

[תשובה]

כך דעתי נוטה שאין לו לראובן חלק בריוח הנעשה כי כבר קיבל הריוח שלו ונתחלק השותפות וזכה שמעון במה שבידו.

16 Értsd: fele értékű / fél darab ezüstpénz.

17 A héb. *ha-Makom*, “a Hely”: az istennév helyett.

18 *Zakuk*: “tisza / finomított (ezüst)”; mint pénz változó értékű.

19 Ti. a szóban forgó fél-ezüstöt.

20 Héb. *tesuva*, lat. *responsum*, a vallási törvénnyel (*halákha*) összefüggő kérdésre adott “válasz” / rabbinikus döntés.

21 Értsd: a zsidók körében.

22 A talmudi szabály: “Nem létező dolgot nem lehet birtokolni”. Lásd bT Bava mecia, 33b.

És amit kérdeztél. Reuvén és Simeon Hágár (HGR) földjén voltak. Reuvén egy font (*litra*) aranyat adott Simeonnak, hogy vásároljon és szállítson árukat Magencba (M'GNC),²³ és ott adja el azokat, és cserébe vásároljon olyan holmit, amit Hágár földjén keresnek. Ezt (szintén) adja el, és a hasznon osztozni fognak. Simeon így is tett, vásárolt, amit vásárolt, és Magencba szállította. Amint odaérkezett, összetalálkozott Reuvén hitelezőivel, akik azt kérték a községtől,²⁴ hogy vegye el Reuvén vagyonát, és fizesse ki őket. Így is tettek. Elrendelték, hogy Simeon tegye le megbízott kezébe Reuvén nála lévő minden pénzét (*mámon*), kivéve a hasznot (*RYVH / revah*). Simeon ezt megtette. Letette a tőkét (*keren*), de a hasznból az őt magát illető részt megtartotta, mivel ezt mondta: "Minthogy a tőkét (Reuvén) miatt vették el, nem tudok kereskedni, sem visszatérni hozzá,²⁵ nincs része ebben a hasznban. Ezért a neki járó haszn(rész)t is a magam számára veszem el."

Meg kell tudnom tehát, hogy Simeon mellett van-e a törvény.

[Válasz]

Azt gondolom, hogy Reuvénnek nem jár a keletkezett hasznból semmi, mert az őt illető részt már megkapta, és megosztották a társulásnak (*suttafut*) megfelelően. Simeon jogosult arra, ami nála van.

(c) Kereskedők vitája az értékkülönbségről

ראובן ושמעון היו בארץ הגר. ונתן ראובן לשמעון עשר מוזהבות ושתי קופרינש להוליכו למעגנץ ולתת המוזהבות לפלוני והקופרינש לפלוני.
ובא שמעון למעגנץ ולא נתן החפצים לפלוני. לאחר זמן גדול בא אחיו של ראובן למעגנץ ושאל את שמעון: נתת החפצים שנתן לך אחי למי שנשתלח. וענה לו שמעון: הזכרתני שמיום שנתנם לי ראובן לא ראיתם ולא זכרתם ולא ידעתי היכן נאבדו, אבל ודאי נתחייבתי בתשלומין.
ועכשיו רוצה שמעון לשלם כשווין שהיו שוין בארץ הגר, והתובעים רוצים כשוה שהן שוין במעגנץ. עתה הוצרכנו לידע עם מי הדין.

[תשובה]

כך דעתי נוטה שאלו היינו יודעים באיזה מקום נאבדו החפצים [שהיה חייב] לשלם לו כשנים באותו מקום. עכשיו שזה אומר כך וזה אומר כך, נראה לנו שהדין עם התובעים שיש לומר שהובאו החפצים למעגנץ ושם נאבדו ונתחייב שמעון בתשלום כשנים במעגנץ.

23 Magenc / Magenca: Mainz.

24 Hasonló esetekből tudjuk, hogy a középkori zsidó község feladatai közé tartozott a belső rend fenntartása és a község tagjai között felmerülő jogi ügyekben a szükséges intézkedések megtétele. Lásd Shlomo J. Spitzer, *A középkori zsidó történelemből: Askenázi zsidóság a keresztes háborúk előtt* (MTA Judaisztikai Kutatócsoport. Értesítő, no. 14) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1996).

25 Ti. a tőkéhez; értsd: nem tudja a tőkét visszaszerezni.

Reuven és Simeon Hágár (HGR) földjén voltak. Reuven tíz *muzhavá-t*²⁶ és két *kuprins-t*²⁷ adott át Simeonnak, hogy vigye Magencba: ennek adja a *muzhavá-t*, a *kuprins-t* pedig valaki másnak.

Simeon megérkezett Magencba, de nem adta át a dolgokat az illetőknek. Sok idő múltán Reuven bátyja Magencba ment, és megkérdezte Simeont: "Átadtad a testvérem által küldött (pénz)eket azoknak, akiket illetnek?" Simeon azt felelte: "Jó, hogy emlékeztetsz. Attól a naptól fogva, hogy Reuven átadta nekem őket, nem láttam, nem emlékszem rájuk, és nem tudom, hol vesztek el. De magától értetődik, hogy köteles vagyok megtéríteni őket."

És most Simeon a Hágár-beli értékek megfelelően akar fizetni, a követelők²⁸ pedig a Magenc-beli értéket akarják. Meg kell tehát tudnunk, hogy ki mellett van a törvény.

[Válasz]

Azt gondolom, hogy abban az esetben, ha tudnánk, hogy a holmik hol vesztek el, az adott helynek megfelelő értéket kellene megfizetni. De mivel az egyik ezt állítja, a másik pedig azt, úgy látjuk, hogy a törvény a követelők mellett van, mert valószínű (mondhatjuk azt), hogy a holmik eljutottak Magencba, és ott vesztek el, és Simeon a Magenc-beli értéküknek megfelelően köteles fizetni értük.

4

Anonymus

Zsidó kereskedők karavánja Esztergomnál

A XI. század második fele / a XII. század eleje

Apud: R. Cidkija ben Avraham ha-Rofe,²⁹ *Sibbolé ha-leqet* ("Kalászatok"): "Shabat", no. 60

Újabb kiadás:

Kohn Sámuel, *A zsidók története Magyarországon a legrégebb időkől a mohácsi vészig* (Budapest: Athenaeum, 1884), pp. 359–367; pp. 405–408 (héber szöveg a kéziratok alapján és magyar fordítás)

---

26 Muzhava: aranypénz, a héber *záháv* szóból.

27 Kuprins: a lat. *cuprum* / ném. *Kupfer* szóból, "rész", "rézpénz". – Magyarországon csak III. Béla idején vertek rézpénzt, a szöveg azonban nem feltétlenül magyarországi pénznemre utal.

28 Értsd: az a két személy, akiket a pénzek megillettek; az alperesek.

29 Héb. *rofe*, "orvos".

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 116–119, no. 8 (héber szöveg és magyar fordítás)

Irodalom:

Wellesz Gyula, "Izsák b. Mózes Ór zarua és az esztergomi zsidók", *Magyar-Zsidó Szemle*, 20 (1903), pp. 148–150, 273

(...) וזה הדבר אשר פסק ר' [רבינו] קלונימוס ור' שבתי החזן ז"ל בארץ הגר על ר' אברהם ב"ר חייא מריינושבורגו ועל ר' יעקב אחיו שכאו מרוסיאה עם עגלות טעונות בערב שבת מבעוד יום על ידי הקהל והמה נשארין מן העבר הזה לנהר דונאי קרוב מעט פחות משיעור מיל אחד כי נשבר אחד מאופני העגלה שלהן ונשתהו שם עד שתקנהו. וכשבאו בקהל היו הקהל יוצאין מבהכ"נ [מבית הכנסת] בליל שבת ולא נתנו הקהל להם שלום ולא הניחום ליכנס שחרית לבית הכנסת כדי שלא יקחו אחרים מהם קל וחומר לומר כך וכך עשו פלוני ופלוני כדי שלא יפרוץ בגדר יותר פרצה גדולה לחלל שבת בזדון ובאחד בשבת באו לבית הכנסת לקבל עליהם דין וגזרו עליהם לצום במשך ז' שבועות נ' ימים רצופים חוץ משבתות וראשי חדשים להשלים נ' ימי המעשה בצומות ומלקיות (...) ועד גזרו עליהם לתת ממונם [מממונם] פדיון נפשם לקופה של צדקה ואחר [אחרי] כן גזרו עליהם לצום ב"ב חדשי השנה ג' ימים בכול חודש שני וחמישי ושני שהוא [שהן] ל"ו ימים (...) אבל אם ח"ו היו עושים כן בזדון היו מחמירין להוסיף עליהן עוד שלוא להתגלה ולהתנדות ל' יום כדאמרינן סתם גדוי ל' יום.

(...)

(...) Ez az az ügy, amelyben Kalonimosz úr³⁰ és Sabetaj úr, a kántor (*haszán*) – emléke legyen áldott³¹ – döntést hozott Hágár országában (*be-erec HGR*), a rajnoszбургói (*RYYNVS/ŠBVRGV*)³² Avraham urat, Hija úr fiát és testvérét, Jaakov urat illetően. Ezek megrakott szekerekkel jöttek Ruszija (*RVSY'H*)³³ felől, béresekkkel, akik nem zsidók voltak (*énám jehudim*), és zsidó társaikkal. Szombat (elő)estéjén,³⁴ még napvilágnál (érték oda) a községhez (*káhál*).³⁵ Ott maradtak a Dunaj (*DVN'Y*) folyó túloldalán, mintegy mérföldnyi (*mil*) távolságban, mert az egyik szekerük kereke eltört, és ott kellett maradniuk, amíg meg nem javították. És amikor megérkeztek a községbe (*káhál*), a község péntek este³⁶ éppen akkor jött ki a gyülekezet házából (*bét ha-keneszet*).³⁷ A község pedig nem köszöntötte őket, és nem engedte, hogy reggel bemenjenek a gyülekezet házába, nehogy – könnyebb esetek példájára (*kal va-*

30 Var.: "rabbink (*rabbinu*), Kalonimosz".

31 A formula, amelyet héberül rövidítéssel szokás írni, az elhunytakat illeti. Esetenként egy vagy két szóval kibővítve is használják.

32 Regensburg.

33 Ruszija: Oroszország. Földrajzi értelemben a név ekkor Halics / Gácsországot jelenti.

34 Var.: "gojok (voltak)".

35 Ti. a szent község határaihoz.

36 Szó szerint: "szombat (*sabbát*) estéjén".

37 Imaház / zsinagóga.

homer),³⁸ mondván, hogy ez és ez így cselekedett – mások a szombat megszegésére még nagyobb vétket is megengedjenek maguknak.³⁹ És a szombat (utáni) első (napon)⁴⁰ elmentek a gyülekezet házába, hogy ítéletet hozzanak felőlük. Büntetésül börtöt szabtak ki rájuk, 7 hétre, 50 napra egyfolytában, kivéve a szombatokat és a hónap első napjait (*ros hodes*),⁴¹ amíg az 50 nap el nem telik börtben és botütésekkel.⁴² (...) Továbbá, arra ítélték őket, hogy vagyonukból fizessenek a jótékonyági pénztárba váltságdíjat (*pidjon*) a lelkük(ért). És ezenfelül arra ítélték őket, hogy börtöljenek az év 12 hónapjában, minden hónapban 3 napot, hétfőn, csütörtökön és (a következő) hétfőn,⁴³ ez összesen 36 nap. (...) Egyébként ha – Isten ne adja – szándékosan cselekedtek volna így, még szigorúbban jártak volna el, a rájuk rótt (büntetéshez) hozzátéve azt is, hogy 30 napig ne borotválkozzanak, és legyenek átok alatt, mert az amorák⁴⁴ szerint az ilyen átok tartama 30 nap.⁴⁵

5

I. (Szent) László király (1077–1095)

A szabolcsi zsinat kánonjai

(*Constitutiones Synodi in civitate Zabolch*)⁴⁶ / I. decretum⁴⁷

1092. május 20

Kézirat:

[Codex Johannis de Buda (a XV. század eleje)]

38 Kal va-homer: rabbinikus hermeneutikai elv, az analógiás magyarázat elve alapján, következtetés a könnyebb esetről a nehezebbre (*a minori ad maius*), illetve fordítva.

39 Szó szerint: "még nagyobb rést üssenek a kerítésen", ti. amely kerítés a hagyományt körülveszi és védi.

40 Értsd: vasárnap.

41 Ros hodes: újhold, a hónap első napja a zsidó rituális naptárban.

42 Börtben és botütésekkel: a tényleges büntetés – bört – metaforikus kifejezése.

43 Hétfő és csütörtök a szertartási Tóra-olvasás napjai; szombat azonban, amely szintén az, ünnep. A szigorú vallási hagyományban ez a két nap a kegyes bört napjai, a "bahab"-bört (א, a második nap, hétfő; ה, az ötödik nap, csütörtök).

44 A Talmud tudósainak időben második csoportja.

45 bT Moéd kátán, 16a. – A szigorú büntetés időtartama folyamatosan 30 nap.

46 Szabolcs: település a Nyírségben, a Tisza partján, Nyíregyházától 40 kilométernyire északnyugatra. A XI. században vármegyeszékhely.

47 A hagyományos sorrend és számozás ellenére I. László legkésőbbi, sorrendben a harmadik törvényi rendelkezése.

- Codex Thuróczi⁴⁸ (XV. század), Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 407, ff. 85r–88v
- Codex Kollár (XVI. század), Budapest, Magyar Országos Levéltár
- Codex Ilosvay (XVI. század), Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Fol. Lat. 4023, ff. 20v–22r
- Codex Gregoriánczi (XVI. század), Budapest, Egyetemi Könyvtár
- Codex Nádasdy (XVI. század), Budapest, Egyetemi Könyvtár
- Codex Festetics (XVI. század)
- Codex Besztercebánya (a XVI. század vége)
- Újabb kiadás:
- Joannes Dominicus Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, XX (Florentiae – Venetiis: Apud Antonium Zatta, 1775; reprint, Parisiis: Expensis Huberti Welter Bibliopolae, 1903; Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1961), col. 763–764, 773–774
- Stephanus Ladislaus Endlicher, *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana* (Sangalli: Scheitlin & Zollikofer, 1849; reprint, Leipzig: Verlag Karl W. Hiersemann, 1931), pp. 325–333: “Ladislai regis Decretum I.”
- Márkus Dezső, szerk., Nagy Gyula, ford., *1000–1526. évi törvénycikkek* (Corpus Juris Hungarici, 1000–1895 / Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat, 1899), pp. 50–65 (latin szöveg és magyar fordítás)
- Henricus Marczali / Marczali Henrik, *Enchiridion fontium historiae Hungarorum... / A magyar történet kútfőinek kézikönyve* (Budapest: Athenaeum Nyomda és Kiadó Rt., 1901), pp. 88–91
- Friss Ármin, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, I (Budapest: Wodianer F. és Fiai, 1903), p. 1, no. 1–2 (latin szöveg)
- Závodszy Levente, *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Függelék: A törvények szövege* (Budapest: Szent-István-Társulat Tud. és Irod. Osztálya, 1904), pp. 157–165
- Amnon Linder, *The Jews in the Legal Sources of the Early Middle Ages* (Detroit: Wayne State University Press – Jerusalem: The Israel Academy of Sciences and Humanities, 1997), pp. 559–560, no. 103
- János M. Bak, György Bónis & James Ross Sweeney, *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*, I: 1000–1301. With a critical essay on previous editions by Andor Csizmadia (The Laws of Hungary, Series I, vol. 1) (Bakersfield, CA: Charles Schlaks, Jr., Publ., 1989), pp. 55–61, 120–124; ~, Second revised edition in collaboration with Leslie S. Domonkos (Idyllwild, CA: Charles Schlaks, Jr., Publ., 1999), pp. 53–59, 118–122 (latin szöveg és angol fordítás) (a korábbi irodalommal)
- Fordítás:
- Carl Joseph Hefele [Carl Joseph von Hefele (1809–1893)], *Conciliengeschichte*. Nach den

48 Thuróczi János (1435 k.–1488/1489), ecsedi Báthori István (1430–1493) országbíró (1471–1493) notarius.

Quellen bearbeitet, V (Freiburg i. B.: Herder'sche Verlagsbuchhandlung, 1863), pp. 183–185

Charles Joseph Hefele, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*. Nouvelle traduction française faite sur la deuxième édition allemande corrigée et augmentée de notes critiques et bibliographiques par Henri Leclercq, t. V, vol. I (Paris: Letouzey et Ané, Éditeurs, 1912), pp. 369–371, Livre xxxii, § [204–206]

Lederer Emma, szerk., *Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához, I: 1000-tól 1526-ig* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1964), pp. 38–45: "Az I. László korabeli egyházi zsinat határozatai" (Szilágyi Loránd fordítása)

Bertényi Iván, szerk., *Magyar történeti szöveggyűjtemény, 1000–1526* (Osiris Tankönyvek) (Budapest: Osiris Kiadó, 2000), pp. 242–248

Nótári Tamás, in: Makk Ferenc & Thoroczkay Gábor, szerk., *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről* (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 22) (Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 2006), pp. 146–161

Irodalom:

Kohn Sámuel, *A zsidók története Magyarországon a legrégebb időktől a mohácsi vészig* (Budapest: Athenaeum, 1884), pp. 63–64 (magyar fordítással)

Ujvári László, "Szabolcsi zsinat", in: Ujvári Péter, szerk., *Zsidó lexikon* (Budapest: Pallas, 1929; reprint, Budapest: Blackburn International Inc., 1987), p. 819

Stein Artúr, "A zsidók köz- és magánjoga Magyarországon a honfoglalástól napjainkig", *Magyar Zsidó Szemle*, 57 (1940), pp. 170–192, kül. p. 173 skk.

Stein Artúr, *A zsidók köz- és magánjoga Magyarországon a honfoglalástól napjainkig*, II. rész, 2. füzet: *Szent László és a zsidók* (Budapest: Neuwald I. Utódai könyvnyomda, 1940)

Lothar Waldmüller, *Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn: von der Völkerwanderung bis zum Ende der Arpaden (1311)* (Konziliengeschichte. Reihe A: Darstellungen) (Paderborn: F. Schöningh, 1987), pp. 118–124

Jánosi Monika, *Törvényalkotás a korai Árpád-korban* (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 16) (Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 1996), p. 104 skk.

X. *De coniugio iudeorum et christianorum mulierum*

Si iudei uxores christianas sibi associaverint, aut aliquam personam christianam in servitio apud se detinuerint, ab eis libertati reddantur,⁴⁹ venditoribus earum pretium tollatur et in sumptum episcoporum veniat.

10. §. *Zsidók és keresztény nők házasságáról*

Ha zsidók keresztény feleségeket vesznek el,⁵⁰ vagy valamely keresztény személyt tartanak maguknál szolgálatban, ezeket vegyék el tőlük, és bocsássák őket szabadon,

49 Mansi: *ablata ab eis, libertati reddatur*.

50 A többes szám nem többnejűséget jelent, csupán nyelvtani egyeztetés. A többnejűséget az askenázi világban Rabbénu Gérsom az ezredforduló táján megtiltotta.

az olyanoktól pedig, akik ezeket eladták, ezek árát vegyék el, és a püspökök jövedelmét képezze.

XXVI. *De laboribus iudeorum in festivitibus*

Si in die dominico aut aliis maioribus festivitibus iudeum laborantem aliquis invenerit, ne scandalizetur christianitas, cum quibus instrumentis laboraverit, illa amittat.

26. §. *Az ünnepnapokon dolgozó zsidókról*

Ha valaki vasárnap vagy más nagyobb ünnepen zsidót munkában talál, hogy a kereszténység meg ne botránkozzék, azokat az eszközeit, amelyekkel dolgozott, veszítse el.

6

Kálmán király / Könyves Kálmán (1095–1116)

A tarcali⁵¹ zsinat kánonjai

Törvényei, I. könyv (*Colomanni regis decretorum liber primus*)

1096 és 1104 között⁵²

Kézirat:

Codex Thuróczi (XV. század), ff. 94v–99r

Codex Ilosvay (XVI. század), ff. 26r–35r

etc.

Újabb kiadás:

Stephanus Ladislaus Endlicher, *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana* (Sangalli: Scheitlin & Zollikofer, 1849; reprint, Leipzig: Verlag Karl W. Hiersemann, 1931), pp. 358–370: “Decretum Colomanni Regis...”

Márkus Dezső, szerk., Nagy Gyula, ford., 1000–1526. évi törvénycikkek (*Corpus Juris Hungarici*, 1000–1895 / Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat, 1899), pp. 92–121, kül. pp. 116–117

Henricus Marczali / Marczali Henrik, *Enchiridion fontium historiae Hungarorum... / A magyar történet kútjainak kézikönyve* (Budapest: Athenaeum Nyomda és Kiadó Rt., 1901), pp. 104–110

⁵¹ Tarcal: Szabolcs vármegyében.

⁵² Seraphinus esztergomi érsek, akihez a *Decretorum liber* hosszú ajánlása szól, 1104-ben halt meg.

- Friss Ármin, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, I (Budapest: Wodianer F. és Fiai, 1903), pp. 1–2, no. 3–4
- Závodszy Levente, *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Függelék: A törvények szövege* (Budapest: Szent-István-Társulat Tud. és Irod. Osztálya, 1904), pp. 181–194
- János M. Bak, György Bónis & James Ross Sweeney, *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*, I: 1000–1301. With a critical essay on previous editions by Andor Csizmadia (The Laws of Hungary, Series I, vol. 1) (Bakersfield, CA: Charles Schlaks, Jr., Publ., 1989), pp. 24–33, 90–96; ~, Second revised edition in collaboration with Leslie S. Domonkos (Idyllwild, CA: Charles Schlaks, Jr., Publ., 1999), pp. 23–31, 88–94 (a korábbi irodalommal)

Fordítás:

- Lederer Emma, szerk., *Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához, I: 1000-tól 1526-ig* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1964), pp. 45–58: “Kálmán törvénykönyve (Az ún. I. törvénykönyv)” (Szilágyi Loránd fordítása)
- Beér János & Csizmadia Andor, *Történelmünk a jogalkotás tükrében. Sarkalatos honi törvényeinkből, 1001–1949* (Nemzeti Könyvtár) (Budapest: Gondolat Kiadó, 1966), pp. 75–87 (Szilágyi Loránd fordítása)
- Bertényi Iván, szerk., *Magyar történeti szöveggyűjtemény, 1000–1526* (Osiris Tankönyvek) (Budapest: Osiris Kiadó, 2000), pp. 251–260
- Körömdi Tamás, in: Makk Ferenc & Thoroczkay Gábor, szerk., *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről* (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 22) (Szeged, 2006), pp. 169–192, kül. p. 189

Irodalom:

- Stein Artúr, *A zsidók köz- és magánjoga Magyarországon a honfoglalástól napjainkig*, II. rész, 3. füzet: *Kálmán király és a zsidók* (Pestújhely: Németi E.-nyomda, 1941)

LXXIV. *De Judeis Christianum mancipium ementibus*

Nullus Judeus Christianum mancipium emere vel vendere audeat, aut in suo servitio tenere sinatur. Nunc vero qui habet, si infra datis sibi induciis non vendat, amittat.

LXXV. *De agricultura iudeorum, possessionibus et mansionibus eorundem*

Agriculturam autem si quis eorum habet, paganis hanc mancipiis exerceat.

§ 1. Possessiones quidem Judei, qui possunt emere, habeant, sed ipsi nusquam, nisi ubi sedes episcopalis est, manere sinantur.

74. §. *A zsidók által tartott keresztény rabszolgákról*

Egyetlen zsidó se merjen keresztény rabszolgát venni vagy eladni, és ne engedjék meg, hogy ilyent szolgálatában tartson; aki pedig jelenleg ilyent tart magánál, ha a számára haladékképpen engedélyezett időn belül el nem adja, veszítse el.

75. §. A zsidók földműveléséről, ingatlanszerzési jogáról és lakóhelyeikről

Akinek pedig közülük szántóföldje van, ezt (csakis) pogány rabszolgákkal műveltesse.

1. §. Birtokaik ugyan lehessenek a zsidóknak, akiknek módjuk van ilyenet vásárolni, de őket másutt, mint ahol a püspöki székhely van, letelepedni ne engedjék.

7

Kálmán király

Az I. esztergomi⁵³ zsinat⁵⁴ kánonjai

(*Synodus Strigoniensis prior*)

Törvényei, II. könyv

1105 és 1116 között

Kézirat:

Codex Pray (1192–1195), Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, MNy 1

[Codex Johannis de Buda (a XV. század eleje)]

Codex Thuróczi (XV. század), ff. 99v–102v

Codex Gregoriánczi (XVI. század)

Codex Nádasdy (XVI. század),

Codex Festetics (XVI. század)

etc.

Újabb kiadás:

Joannes Dominicus Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, XXI (Florentiae – Venetiis: Apud Antonium Zatta, 1774; reprint, Parisiis: Expensis Huberti Welter Bibliopolae, 1903; Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1961), col. 112

Stephanus Ladislaus Endlicher, *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana* (Sangalli: Scheitlin & Zollikofer, 1849; reprint, Leipzig: Verlag Karl W. Hiersemann, 1931), pp. 349–357: “Synodus Strigoniensis prior habita sub Colomanno rege”

Henricus Marczali / Marczali Henrik, *Enchiridion fontium historiae Hungarorum... / A magyar történet kútfőinek kézikönyve* (Budapest: Athenaeum Nyomda és Kiadó Rt., 1901), pp. 111–113

Závodszy Levente, *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Függelék: A törvények szövege* (Budapest: Szent-István-Társulat Tud. és Irod. Osztálya, 1904), pp. 197–206

János M. Bak, György Bónis & James Ross Sweeney, *The Laws of the Medieval Kingdom*

---

53 Strigonium / Gran.

54 Országos (magyarországi) zsinat.

of Hungary, I: 1000–1301. With a critical essay on previous editions by Andor Csizmadia (The Laws of Hungary, Series I, vol. 1) (Bakersfield, CA: Charles Schlaks, Jr., Publ., 1989), pp. 62–67, 125–131; ~, Second revised edition in collaboration with Leslie S. Domonkos (Idyllwild, CA: Charles Schlaks, Jr., Publ., 1999), pp. 60–65, 123–129 (a korábbi irodalommal)

Fordítás:

Carl Joseph Hefele, *Conciliengeschichte*. Nach den Quellen bearbeitet, V (Freiburg i. B.: Herder'sche Verlagsbuchhandlung, 1863), pp. 290–291

Charles Joseph Hefele [Carl Joseph Hefele], *Histoire des conciles d'après les documents originaux*. Nouvelle traduction française faite sur la deuxième édition allemande corrigée et augmentée de notes critiques et bibliographiques par Henri Leclercq, t. V, vol. I (Paris: Letouzey et Ané, Éditeurs, 1912), pp. 542–544, Livre xxxii, § [323–324]

Lederer Emma, szerk., *Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához, I: 1000-tól 1526-ig* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1964), pp. 59–67: “Az esztergomi (?) zsinat határozatai” (Szilágyi Loránd fordítása)

Bertényi Iván, szerk., *Magyar történeti szöveggyűjtemény, 1000–1526* (Osiris Tankönyvek) (Budapest: Osiris Kiadó, 2000), pp. 260–266

Nótári Tamás, in: Makk Ferenc & Thoroczkay Gábor, szerk., *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről* (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 22) (Szeged, 2006), pp. 218–235, kül. p. 234

Irodalom:

Bernhard Blumenkranz, *Juifs et chrétiens dans le monde occidental, 430–1096* (Collection de la Revue des Études Juives, 41) (Paris – Louvain: Peeters, 2006), p. 341

*De Iudaeis qui christianos habent famulos*⁵⁵

LXII. Iudei servos vel ancillas, neque proprios, neque⁵⁶ venales, neque mercenarios Christianos habere audeant.

LXIII. Nullus Christianus carnes ab eis spretas emere presumat.

A zsidókról, akiknek keresztény szolgáik vannak

62. §.⁵⁷ Zsidók ne merészeljenek keresztény rabszolgákat vagy rabszolganőket tartani sem sajátjukként, sem⁵⁸ eladásra, sem pedig keresztény napszamosokat.

63. §. Az általuk megvetett húst keresztény ne merje megvenni.

55 Apud: Mansi.

56 Var.: *vel*.

57 A paragrafusok számozása más kiadásokban: LXIII. / 63, illetve LXIV. / 64, resp.

58 Var.: “vagy”.

Kálmán király

Törvény a birodalmában tartózkodó zsidókról

(*Decretum / Lex [de] Iudeis in regno suo commorantibus*) / *De Iudeis / Törvényei*, III. könyv⁵⁹

1104 és 1116 között

Kézirat:

Codex Thuróczi (XV. század), f. 103r–v

Codex Ilosvay (XVI. század), f. 35r

etc.

Újabb kiadás:

Stephanus Ladislaus Endlicher, *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana* (Sangalli: Scheitlin & Zollikofer, 1849; reprint, Leipzig: Verlag Karl W. Hiersemann, 1931), pp. 371–372: “Colomanni regis lex data iudæis in suo regno commorantibus”

Márkus Dezső, szerk., Nagy Gyula, ford., *1000–1526. évi törvénycikkek* (Corpus Juris Hungarici, 1000–1895 / Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat, 1899), pp. 120–123

Friss Ármin, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, I (Budapest: Wodianer F. és Fiai, 1903), pp. 2–4, no. 5–7

Závodszy Levente, *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Függelék: A törvények szövege* (Budapest: Szent-István-Társulat Tud. és Irod. Osztálya, 1904), pp. 195–196

János M. Bak, György Bónis & James Ross Sweeney, *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*, I: 1000–1301. With a critical essay on previous editions by Andor Csizmadia (The Laws of Hungary, Series I, vol. 1) (Bakersfield, CA: Charles Schlaks, Jr., Publ., 1989), pp. 68, 132; ~, Second revised edition in collaboration with Leslie S. Domonkos (Idyllwild, CA: Charles Schlaks, Jr., Publ., 1999), pp. 66, 130 (a korábbi irodalommal)

Fordítás:

Kohn Sámuel, *A zsidók története Magyarországon a legrégebb időktől a mohácsi vészig* (Budapest: Athenaeum, 1884), pp. 72–74 (magyar)

Raphael Patai, *The Jews of Hungary: History, Culture, Psychology* (Detroit: Wayne State University Press, 1996), pp. 42–43 (angol)

Bertényi Iván, szerk., *Magyar történeti szöveggyűjtemény, 1000–1526* (Osiris Tankönyvek) (Budapest: Osiris Kiadó, 2000), pp. 266–267 (magyar)

⁵⁹ Gyakran mint *Colomani regis decretorum liber secundus / Kálmán király törvényeinek* II. könyve.

Irodalom:

Bertényi Iván, "Kálmán király »zsidótörvénye« és az ún. »írásreakció kora«, in: *Az Országos Rabbiképző Intézet Évkönyve / Évkönyv, 1992–1995* (Budapest: Országos Rabbiképző Intézet, 1995), pp. 143–152

Capitula Colomanni regis de Iudeis

De judæis

Colomannus gracia dei rex Hungarorum hanc legem dedit judæis in regno suo commorantibus.

I. Ut nullus Iudæus præsumat deinceps Christianum mancipium, cuiuscunque linguæ vel nationis, emere vel vendere, aut in servitio suo retinere; et si quis hoc decretum transgredietur, dampnum christiani mancipii aput eum inventi patiat.

De mutuis christianorum et judæorum

II. Si Christianus Iudæo aut Iudæus Christiano duarum vel trium pensarum pretium accomodare voluerit, mutuator a mutuante vadimonium recipiat et testes Christianos ac Iudæos in testimonium assumant, ut si forte alter alteri quod mutua-verat denegaverit, vadimonio tantum et testibus utriusque comprobetur.

III. Si autem ultra tres pensas alter alteri quicquam accomodaverit, vadimonium et testes, ut predictum est, assumant et quantitatem pecunie et nomina testium in cartulam scribere, ac sigillo utriusque, mutuatoris scilicet et mutantis sigillare faciant, ut si quando alter alteri in hac re vim inferre voluerit, scripto ac sigillo utriusque veritas comprobetur.

De emptionibus et venditionibus christianorum et judæorum

IV. Si Iudæus a Christiano, aut Christianus a Iudæo aliquid emere voluerit, coram ydoneis testibus Christianis et Iudæis rem venalem emat, eandemque rem et nomina testium in chartula scribere faciat, et chartulam illam cum sigillo utriusque, venditoris scilicet et emptoris insignitam, aput se custodiat; ut si quando in hac emptione furti reus aliquo arguatur, dominum rei furtivæ, quæ aput se recognita est, et testes prænominatos producat et liberetur.

V. Si autem dominum furtivæ rei et aput se recognitæ producere non poterit,⁶⁰ chartulam vero sigillatam ostenderit, iuramento testium inceptorum purgatus evadet.

VI. Si autem testes Christianos non habuerit, et Iudæos idoneos produxerit, et iuramento eorum secundum legem Iudæorum purgatus, furti compositionem quadruplo persolvat.

VII. Quod si nec dominum recognitæ rei invenerit, nec chartulam sigillatam produxerit, more patriæ deudicetur, compositionem furti duodecies persolvat.

60 Értsd: potuerit.

Kálmán király rendelkezései a zsidókról

A zsidókról

Kálmán, Isten kegyelméből a magyarok királya ezt a törvényt adta az országában tartózkodó zsidóknak.

1. §. Hogy keresztény cselédet, akármicsoda nyelvű vagy nemzetű legyen, venni vagy eladni, avagy magánál szolgaságban tartani senki a zsidók közül ne merészeljen ezentúl. És ha valamelyik ezen végzést áthágja, szenvedje kárát a nála megtalált keresztény cseléd elvesztésével.

A keresztények és zsidók közt való kölcsönadásokról

2. §. Ha keresztény zsidónak vagy zsidó kereszténynek két vagy három pénzt⁶¹ érő kölcsönt akar adni, a kölcsönadó zálogot vegyen a kölcsönvevőtől, és keresztény meg zsidó tanúk legyenek jelen, hogy ha netalán eltagadná egyik, amit a másiktól kölcsönzött, mégis a zálog és mindkettejük tanúi bizonyítsák.

3. §. Ha pedig egyik a másiknak három pénznél nagyobb kölcsönt ad, zálogot és tanúkat vegyenek hozzá, mint mondtuk, és a pénznek summáját meg a tanúk neveit írassák levélbe,⁶² és azt mind a kettőnek, tudniillik mind a kölcsönadónak, mind a kölcsönvevőnek pecsétjével pecsételjék meg; hogy ha valamikor ebben a dologban egyik a másikon méltatlanságot akarna tenni, az írás és mindkettőjük pecsétje bizonyítsa az igazságot.

Ha keresztények és zsidók adnak és vesznek egymás között

4. §. Ha zsidó kereszténytől vagy keresztény zsidótól vásárolni akar valamit, szavahihető keresztény és zsidó tanúk jelenlétében vásárolja meg azt, és az árut, meg a tanúk neveit írassa levélbe, és a levelet mind az eladó, mind a vevő pecsétjével megerősítvén, tartsa meg magánál, hogy ha valamikor ezen vételből tolvajsággal vádoltatnék, a nála megismert lopott árunak urát adhassa, és a fentebb említett tanúkat előállítván, megmenekedjék.

5. §. Ha pedig a megismert lopott áru eladóját előállítani nem tudná, de a pecsétes írást felmutatja, a beírt tanúk hite alatt szabaduljon.

6. §. Ha pediglen keresztény tanúi nincsenek, de szavahihető zsidó tanúkat állít elő, azoknak a zsidók törvénye szerint letett esküjük után fizesse meg a lopás bírságát négyszer.

7. §. Hogyha sem a megismert árunak urát nem adhatja, sem pecsétes levelet nem mutat fel, ítéltessék meg az ország szokása szerint; fizesse meg a lopás bírságát tizenkétszeresen.

61 Értsd: *pensa auri*, ti. a bizánci arany solidus egyenértéke.

62 A *cartula* / *chartula*, "(ok)levél" vagy *cartula sigillata*, "lepecsételt oklevél", az ügylet írásba foglalása zsidók és keresztények között; kölcsön / zálog esetén csak meghatározott összeg fölött, adásvételnél azonban minden esetben szükséges.

Eliezer ben Jichak (XII. század)

Az előimádkozó jövedelme

A XII. század vége

Apud: R. Jichak ben Mose (ca. 1180–1250), *Or zarua* (“Terjedő fény”) (Zhitomir: Shapiro, 1862), I, no. 113

Újabb kiadás:

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 152–154, no. 19 (héber szöveg és magyar fordítás)

(...) ואם אתה תבטל להם מגבת פורים ונדבת שמחת תורה ונדבת החתנים, הנה ברוב מקומות שבפולין ורוסייא ואונגרין שאין שם לומדי תורה מתוך דוחקם, ושוכרים להם אדם מבין מאשר ימצאו, והוא להם שליח ציבור ומורה צדק ומלמד ביניהם, ומבטיחים אותו על כל אלה, ומשתבטלים לא יספיק שכרם למחייתם וירדו מחזנותם וישארו בלי תורה ובלא תפלה ובלא מורה צדק. (...)

(...) És ha megvonod tőlük⁶³ a jövedelmet a purimi⁶⁴ bevételből, valamint a *szimhat Tora* (ünnep)⁶⁵ és a vőlegény-adományból:⁶⁶ akkor Polin (PVLYN),⁶⁷ és Ungarin (VNGRYN)⁶⁸ legtöbb helységében, ahol nincsenek a Tóra tanulói,⁶⁹ mivel a megélhetés gondjaival vannak elfoglalva,⁷⁰ és azt alkalmazzák, akit éppen találnak, az illető pedig előimádkozó és törvénytartó (*seliah cibbur u-more cedek*), és tanító (*melammed*) közöttük, és őt bízzák meg mindezekkel: nos, ha megvonod tőlük, jövedelmük

63 Értsd: az előimádkozótól. A *seliah cibbur u-more cedek*, magyarul: “a gyülekezet küldöttje / megbízottja / képviselője és törvénytartó (szó szerint: az igazság tanítója)”, a község előimádkozója, kántor, rendszerint ő vezeti a szertartást, és felvilágosítást ad a község tagjainak rituális ügyekben is.

64 Purim: bibliai eredetű ünnep, Eszter könyvének történetéhez kapcsolódik, egy hónappal a *peszah* előttré esik, tréfákkal, nagy vidámsággal jár.

65 Szimhat Tóra: a Tóra ötömünnepe, ősszel, szukkot után közvetlenül tartják, a zsinagógai Tóra-olvasás ciklusának befejezése.

66 Értsd: adomány, amelyet a vőlegény ad a kántornak az esküvő alkalmából.

67 Polin: Lengyelország.

68 A lemergi kiadásban nem Ungarin, hanem Ungaria szerepel.

69 Vagy: “tanulmányozói”; értsd: hittudósok, képzett rabbik.

70 Szó szerint: “szükséget szenvednek”.

nem lesz elegendő a megélhetésükre, és le fognak mondani a tisztségükről (*haz-zanut*),⁷¹ a (község) pedig Tóra nélkül, ima nélkül és törvénytartó nélkül marad.
(...)

10

II. András király (1205–1235)

Aranybulla

1222

Kézirat:

Hitelesített másolat (1318), Esztergom, Érseki levéltár, Világi levéltár (Lad. V, no. I), etc.
I. Lajos, *Decretum unicum anno 1351 editum*, Budapest, Magyar Országos Levéltár, Lad. H, no. 2, Dipl. lt. 4239
etc.

Újabb kiadás:

Georgius Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, t. III, vol. I (Budae: Typis typographiae regiae universitatis Ungaricae, 1829), p. 377

Márkus Dezső, szerk., Nagy Gyula, ford., *1000–1526. évi törvénycikkek* (Corpus Juris Hungarici, 1000–1895 / Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat, 1899), pp. 130–145

Henricus Marczali / Marczali Henrik, *Enchiridion fontium historiae Hungarorum... / A magyar történet kútfőinek kézikönyve* (Budapest: Athenaeum Nyomda és Kiadó Rt., 1901), pp. 134–143

Érszegi Géza, "Az Aranybulla", *Fejér megyei Történeti Évkönyv*, 6 (1972), pp. 3–19

Érszegi Géza, *Az Aranybulla* (Budapest: Helikon Kiadó, 1990) (az 1351. évi átírat)

János M. Bak, György Bónis & James Ross Sweeney, *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*, I: 1000–1301. With a critical essay on previous editions by Andor Csizmadia (The Laws of Hungary, Series I, vol. 1) (Bakersfield, CA: Charles Schlaks, Jr., Publ., 1989), pp. 34–37, 97–103; Second revised edition in collaboration with Leslie S. Domonkos (Idyllwild, CA: Charles Schlaks, Jr., Publ., 1999), p. 32–35 and pp. 95–101 (a korábbi irodalommal)

Fordítás:

Lederer Emma, szerk., *Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához*, I: 1000-tól 1526-ig (Budapest: Tankönyvkiadó, 1964), pp. 67–73: "Az 1222. évi aranybulla"

Beér János & Csizmadia Andor, *Történelmünk a jogalkotás tükrében. Sarkalatos honi tör-*

---

71 Szó szerint: "kántorság / kántori (állás)".

vényeinkből, 1001–1949 (Nemzeti Könyvtár) (Budapest: Gondolat Kiadó, 1966), pp. 87–94

Bertényi Iván, szerk., *Magyar történeti szöveggyűjtemény, 1000–1526* (Osiris Tankönyvek) (Budapest: Osiris Kiadó, 2000), pp. 268–273

Irodalom:

Kohn Sámuel, *A zsidók története Magyarországon a legrégibb időktől a mohácsi vészig* (Budapest: Athenaeum, 1884), pp. 80–82

XXIV. *Quod Ismaelitae et judaei non teneant officiolatus*

Comites camere monetarii salinarii et tributarii nobiles regni, Ismaelite⁷² et Iudei fieri non possint.

24. §. *Az izmaeliták és zsidók kamarai tisztségviselése ellen*

Kamaraispánok,⁷³ pénzverők, sótisztok és vámszedők, az ország nemesei izmaeliták és zsidók nem lehetnek.

11

III. Honorius pápa (1216–1227)

Levele a kalocsai érseknek

1225. augusztus 23

Újabb kiadás:

Georgius Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, t. III, vol. II (Budae: Typis typographiae regiae universitatis Ungaricae, 1829), pp. 48–50

Augustinus Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam Sacram illustrantia*, I: 1216–1352 (Romae: Typis Vaticanis, 1859; reprint, Osnabrück: Zeller, 1968), p. 60

Friss Ármin, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, I (Budapest: Wodianer F. és Fiai, 1903), pp. 6–8, no. 10

Irodalom:

Kohn Sámuel, *A zsidók története Magyarországon a legrégibb időktől a mohácsi vészig* (Budapest: Athenaeum, 1884), p. 82

Honorius etc. venerabili fratri, Colocensi archiepiscopo⁷⁴ et suffraganeis eius sa-

---

72 Var.: Hysmahelite.

73 A kamaraispán / kamaragróf (lat. *comes camerae*) – a királyi pénzverőhely elöljárója.

74 A címzettet a levél nem nevezi meg. Ebben az időben Csák nembeli Ugrin volt a kalocsai érsek (1219–1241), aki különösen a balkáni eretnokségek elleni harcban tüntette ki magát. A tatárok kardjától esett el a muhi csatában (1241).

lutem. Intellecto iam dudum, quod Charissimus in Christo filius noster, Hungariae Rex illustris, abalienationes quasdam fecit in praeiudicium Regni sui, et contra regis honorem; nos super hoc affectione paterna consulere cupientes, eidem regi dirigimus scripta nostra, ut abalienationes predictas, non obstante iuramento, si quod fecit de non revocandis eisdem, studeat revocare: quia cum teneatur, et in coronatione sua iuraverit, et⁷⁵ iura regni sui, et honorem coronae⁷⁶ illibate servare; illicitum profecto fuit, si praestitit de non revocandis alienationibus huiusmodi iuramentum, et propterea penitus non servandum. Quo circa fraternitati Vestrae per Apostolica scripta firmiter praecipiendo mandamus: quatenus dictum regem ad id moneatis attente, ac diligenter inducere procuretis. Ad hoc: de discretione Vestra miramur, causam contra vos admirationis et excommunicationis habentes ex eo, quia cum in Toletano concilio statutum fuerit, et in generali postmodum innovatum, ne Christi blasphemus (Iudaeus) publicis officiis praeficiatur, cum nimium sit absurdum, ut tales in Christianos vim exercent potestatis, vos, ut intelleximus, conniventibus oculis sustinetis per Iudaeos atque Paganos statutum huiusmodi violari; quamquam publice in synodis Vestris protuleritis excommunicationis sententiam in omnes, qui eisdem officiis praeficerent infideles; et idem Rex vobis iam dudum direxerit scripta sua, in quibus lege perpetuo duratura, se statuisset dicebat, ne in Regno Hungariae ullo unquam suo vel haeredum suorum tempore, tales praeficiantur officiis supra dictis. Audivimus insuper, quod Saraceni per dissimulationem Vestram, multa in partibus Vestris habeant mancipia Christiana, quae cum emant libere, quando volunt, pro arbitrio suo dominantur eisdem, secundum⁷⁷ ritum ipsorum ea vivere compellentes. Praeterea, quod est plurimum miserabile: nonnulli rustici Christiani sponte se transferentes ad ipsos, et eorum ritus sectantes, Saracenos se publice profitentur ex eo: quia in plurimis levior Saracenorum conditio quam christianorum existit. Quia vero negligere, cum possitis perturbare perversos, nihil est aliud, quam fovere; ac consentire videtur errantibus, qui vitiis et peccatis, quae debet corrigere, non occurrit; ita in hoc negligentiam Vestram redimatis per diligentiam subsequentem, quam maiorem solito adhibere curetis; ne Christiani nominis contumelia in vos cadere dignoscatur, et nos peccatum huiusmodi negligentiae tam intolerabilis, quae cum sit nimia, culpa annumerari potest, non cogamur durius exprobrare: nefas est enim, ut sacri Baptismatis unda renatus, infidelium ritu, vel conversatione foedetur, aut religio Christiana subiecta infidelibus polluat, seu blasphemus ipsius redemptum sanguine Christi Domini, obnoxium detineat servituti.

Datum Reate, X. Kalendas Septembris Anno decimo.

---

75 Fejérlél: *etiam*.

76 Fejérlél hiányzik.

77 Fejérlél: *iuxta*.

Honorius stb.⁷⁸ üdvözlését küldi tiszteletre méltó testvéreinek, a kalocsai érseknek és segédpüspökeinek.

Mivel már rég megtudtuk, hogy Krisztusban legkedvesebb fiunk, Magyarország jeles királya bizonyos elidegenítéseket ütött nyélbe országának kárára és a király tiszteletével összeférhetetlen módon, mi – mivel ez ügyben atyai szeretettel kívánunk tanácsot adni neki – a nevezett királyhoz intézzük írásunkat, hogy igyekezzék visszavonni a fent említett elidegenítéseket, ha ezt nem gátolja meg valami eskü, amit arra tett, hogy nem fogja őket visszavonni – amennyiben pedig ez fennáll, holott koronázásakor is megesküdött, hogy országának jogait és a korona tiszteletét csorbítatlanul megőrzi, egyértelműen tilalmas dolgot cselekedett, ha letett egy ilyen esküt arról, hogy nem fogja visszavonni az elidegenítéseket, épp ezért egyáltalán nem szabad megtartania. Ezért aztán papi testvériségednek apostoli írásunkkal szilárdan előírva megparancsoljuk, hogy az említett királyt buzgón intsétek erre, és azon legyenek, hogy szorgalmasan terelgessétek ebbe az irányba. Elnéző magatartásokat illetően csodálkozunk: helye van ugyanis veletek szemben a csodálkozásnak és a kiközösítésnek is, annak alapján, amit jóllehet a toledói zsinaton határozatként rögzítettek,⁷⁹ később pedig általánosan megújítottak – tudniillik hogy Krisztus káromlója ne kerüljön állami hivatalba, mivel fölöttébb botránys, hogy ilyenek gyakoroljanak hatalmat keresztények fölött –, ti, mint megtudtuk, szemet hunytok afölött, hogy zsidók és pogányok alkalmazása révén megszegik ezt a határozatot, bár zsinataitokon nyilvánosan kimondtátok a kiközösítés ítéletét mindenkire, aki a nevezett hivatalokba hitetleneket ültet, és a nevezett király már régen írást intézett hozzátok, amelyben azt bizonygatta, hogy örökre szóló törvénnyel elhatározta, hogy Magyarország királyságában soha, sem az ő, sem örökösei idejében nem kerülhetnek ilyenek a fent említett hivatalokba. Hallottuk ezenfelül, hogy a ti területeteken a szaracénusok⁸⁰ – mivel ti eltussoljátok a dolgot – sok keresztény rabszolgát birtokolnak, és mivel szabadon vásárolhatnak ilyeneket, amikor csak akarnak, saját kényük-kedvük szerint uralkodnak rajtuk, kényszerítve őket, hogy az ő rítusuk szerint éljenek. Ezenkívül – és ez a legsajnálatosabb – több keresztény paraszt, önként hozzájuk pártolván és az ő rítusukat követvén, nyilvánosan szaracénusnak vallja magát, azért, mert a legtöbb dologban könnyebb a szaracénusoknak, mint a keresztényeknek. Minthogy pedig elhanyagolni – noha módokban áll megbolygatni az elfajzottakat – annyi, mint támogatni, és aki nem veszi fel a harcot a hibákkal és vétkekkel, amelyeket ki kell javítania, az úgy fest, mintha egyetértene a tévelygőkkel, ezért ebbéli hanyagságotokat mostantól szorgalommal tegyétek jóvá, amelyet a szokottnál nagyobb mértékben tanúsítatok, nehogy szemmel láthatóan a ti fejetekre szálljon a keresztény név

78 Latinból fordította Kopeczky Rita.

79 A III. toledói zsinat (i. sz. 589) 14. kánonja.

80 A szaracén(us)ok vagy izmaeliták, böszörmények, muszlimok: a középkori szövegekben az iszlám vallást követő népek, gyakran arabok.

gyalázata, mi pedig arra kényszerüljünk, hogy ennek az oly tűrhetetlen hanyagságnak a vétkét – amely, mivel szerfölött nagy, bűnnek számítható – még keményebben vessük szemetekre: Isten ellen való vétek ugyanis, hogy valakit, aki a szent keresztiség habjából újjászületett, hitetlenek ritusa vagy a velük való társalkodás rútítson el, vagy hogy a keresztény vallás hitetleneknek alávétve bemocskolódjék, vagy hogy egy Krisztus Urunk vére által megváltott embert az ő káromlója tartson rabigában.

Kelt Reatében, augusztus 23-án, a tizedik évben.

12

II. András király

Az Aranybulla megújítása

/ II. decretum

1231

Kézirat:

Hitelesített másolatok:⁸¹ Vatican Archives, Liber Censuum, Miscellanea, Arm. X, 1, ff. 274v–275v (ex 353–356); Censii Camerarii Divers., Arm. XXV, 18, ff. 271–280v

Újabb kiadás:

Martinus Georgius Kovachich Senquicziensis, *Vestigia comitiorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad hodiernum diem celebratorum* (Budaë: Typius Regiæ Universitatis, 1790), p. 118

Josephus Nicolaus Kovachich, *Sylloge decretorum comitialium inclyti regni Hungariæ, quæ in vulgato Corpore juris Hungarici hactenus aut penitus desiderabantur...* (Pesthini: Typis et sumptibus J. T. Trattner, 1818), I, p. 9

Henricus Marczali / Marczali Henrik, *Enchiridion fontium historiae Hungarorum... / A magyar történet kútfőinek kézikönyve* (Budapest: Athenaeum Nyomda és Kiadó Rt., 1901), pp. 134–143

Friss Ármin, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariæ Judaica*, I (Budapest: Wodianer F. és Fiai, 1903), p. 12, no. 13

János M. Bak, György Bónis & James Ross Sweeney, *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*, I: 1000–1301. With a critical essay on previous editions by Andor Csizmadia (The Laws of Hungary, Series I, vol. 1) (Bakersfield, CA: Charles Schlaks, Jr., Publ., 1989), pp. 38–41, 104–106; ~, Second revised edition in collaboration with Leslie S. Domonkos (Idyllwild, CA: Charles Schlaks, Jr., Publ., 1999), p. 36–39, and pp. 102–104 (a korábbi irodalommal)

---

81 Hitelesítette Jakab / Giacomo da Pecorara / Jacopo Pecorari (1170–1244), a cisztercita rend (Clairvaux) szerzetese, Palestrina / Praeneste bíboros püspöke, magyarországi pápai legatus (1232–1234), 1232. december.

Fordítás:

Lederer Emma, szerk., *Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához*, I: 1000-tól 1526-ig (Budapest: Tankönyvkiadó, 1964), pp. 73–79: “Az aranybulla megújítása”

Beér János & Csizmadia Andor, *Történelmünk a jogalkotás tükrében. Sarkalatos honi törvényeinkből, 1001–1949* (Nemzeti Könyvtár) (Budapest: Gondolat Kiadó, 1966), pp. 94–100, kül. p. 98

Bertényi Iván, szerk., *Magyar történeti szöveggyűjtemény, 1000–1526* (Osiris Tankönyvek) (Budapest: Osiris Kiadó, 2000), pp. 274–277

Irodalom:

Kohn Sámuel, *A zsidók története Magyarországon a legrégebb időktől a mohácsi vészig* (Budapest: Athenaeum, 1884), pp. 83–85

XVIII.⁸² *Iudei et Saraceni nec monetarum nec salinarum cameris nec aliis publicis officiis preficiuntur*

Monete et salibus ac aliis publicis officiis Iudei et Sarraceni non preficiuntur.

18. §. A zsidók és szaracénusok pénzverdei és sótsztek nem lehetnek, sem más közhivatalokat nem viselhetnek

A pénzverde, a sókamarák és más állami hivatalok élére zsidókat és szaracénusokat ne állítsanak.

13

II. András király

Beregi egyezmény / eskü

1233. szeptember

Újabb kiadás:

Georgius Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, t. III, vol. II (Budapest: Typis typographiae regiae universitatis Ungaricae, 1829), pp. 319–326 (az Archivum Primatiale- / Prímási Levéltárból⁸³)

---

82 Más szövegbeosztás szerint: art. XXXI / 31. §.

83 Hivatkozik Raynald kiadására (a Vaticanból; úgy látszik, ez az első nyomtatott közlés), Raynaldus Odericus / Odorico Rinaldi (1595–1671) kiadása; új lenyomatban lásd Caesaris S. R. E. Card. Baronii, Od. Raynaldi et Jac. Laderchii (...) *Annales Ecclesiastici*, denuo excusi et ad nostra usque tempora perducti ab Augustino Theiner, t. XXI: 1229–1256 (Parisiis: Apud Victorem Palme, MDCCCLXX [1870]), p. 84, no. 52 (más központozással és a végén kissé rövidebb szöveggel). Az interneten: <http://www.archive.org/details/annaleecclesias21barouoft>.

- Stephanus Ladislaus Endlicher, *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana* (Sangalli: Scheitlin & Zollikofer, 1849; reprint, Leipzig: Verlag Karl W. Hiersemann, 1931), pp. 436–442: “Andreae II regis iuramentum de reformando regno in silva Bereg praestitum, MCCXXXII”
- Augustin Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam Sacram illustrantia*, I: *Ab Honorio PP. III. usque ad Clementem PP. VI., 1216–1352* (Roma: Typis Vaticanis, 1859; reprint, Osnabrück: Zeller, 1968), p. 116
- Friss Ármin, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, I (Budapest: Wodianer F. és Fiai, 1903), pp. 13–15, no. 15

Fordítás:

- Blazovich László, Kristó Gyula & Makk Ferenc, szerk., *Szent Istvántól Mohácsig. Források a középkori Magyarországról* (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 6) (Szeged, 1994), pp. 102–103
- Bertényi Iván, szerk., *Magyar történeti szöveggyűjtemény, 1000–1526* (Osiris Tankönyvek) (Budapest: Osiris Kiadó, 2000), pp. 402–405

Irodalom:

- Kohn Sámuel, *A zsidók története Magyarországon a legrégebb időktől a mohácsi vészig* (Budapest: Athenaeum, 1884), pp. 86–90

*Andrae regis iuramentum de reformando regno in silva Bereg praestitum*⁸⁴

(...) Vobis Domine Jacobe, Prenestine electe, Apostolice sedis legate, vice et nomine Romane Ecclesie et omnium Ecclesiarum Ungarie. Nos Andreas, Rex Hungarie, iuramus ad sancta Dei Evangelia, omnia et singula Capitula infrascripta observare. Statuentes ea a filiis nostris, et a nostris successoribus, in perpetuum observari, et in nullo contravenire, quacunque occasione, vel fraudem committere in eis, quin fiant, sicut inferius continentur. Et precipiemus omnibus subditis nostris in regno nostro, quod omnia et singula observent. Et si qui nostri mandati transgressores extiterint, sicut decuerit, puniemus. Et faciemus filios nostros et Iobbagiones iurare, secundum quod inferius de iuramento eorum continentur.

Capitula autem sunt hec: Iudeos, Sarracenos sive Ismaëlitas, de cetero non preficiemus nostre camere, monete, salibus, collectis, vel aliquibus publicis officiis, nec associabimus eos prefectis, nec in fraudem aliquid faciemus, propter quod ab ipsis possint opprimi Christiani. Item nec permittemus in toto regno nostro Iudeos, Sarracenos vel Ismaëlitas, prefici alicui publico officio. Item faciemus, quod Iudei, Sarraceni seu Ismaélite, de cetero certis signis distinguantur et discernantur a Christianis. Item non permittemus Iudeos, Sarracenos sive Ismaëlitas, mancipia christiana emere, vel habere quocunque modo; et promittimus per nos et successores nostros constituere singulis annis, et dare Palatinum vel alium de Iobbagionibus nostris, quem voluerimus, fidei christiane zelatorem, quem faciemus iurare, quod

84 II. András levele Jacobus pápai követnek. Raynald: “Gregorii IX. annus 7, Christi 1233.”

mandatum nostrum secundum ista fideliter adimplebit, ad petitionem episcopi, in cuius dioecesi sunt, vel erunt Iudei, pagani, vel Ismaëlitae, ut Christianos extrahant a dominio et cohabitatione Sarracenorum; et, si qui inventi fuerint contra hec Christiani cohabitantes Sarracenis, vel Sarraceni mancipia Christiana habentes, item Christiani Sarracenorum, vel Sarraceni Christianorum, quomodocunque mulieribus copulati, sive sub specie matrimonii, sive alio modo, bonorum omnium publicatione tam Christiani, quam Iudei, vel pagani multentur, et nihilominus in servitutum Christianorum per regem perpetuo deputentur.

(...)

*András királynak a beregi erdőben tett esküje az uralkodás megjavításáról*⁸⁵

(...)⁸⁶ Nektek, Jacobus uram,⁸⁷ Palestrina⁸⁸ választott püspöke,⁸⁹ az apostoli szent-szék legátusa, a római egyház és Magyarország minden egyháza helyett és nevében, mi, András, Magyarország királya, megesküszünk Isten szent evangéliumára, hogy az alábbiak minden egyes pontját megtartjuk, elhatározva, hogy örökünkbe lépő fiaink is mindörökre tartsák meg, és semmiben ne szálljanak ezekkel szembe semmiféle alkalommal, és ne játsszák ki ezeket csalárdul, hogy ne úgy legyenek, ahogy az alábbiakban meg van írva; és elő fogjuk írni minden alattvalónknak királyságunkban, hogy minden egyes pontot tartsanak meg, és ha parancsunknak áthágói akadnak, meg fogjuk őket büntetni, ahogy illik, és megesketjük fiainkat és jobbágyainkat aszerint, ami lentebb írva van az ő esküjüket illetően.

A pontok pedig a következők. Zsidókat, szaracénusokat vagy izmaelitákat ezentúl nem nevezünk ki kamaránk, pénzverdénk élére, sóvámaink, járulékaink beszédésére és semmiféle közhivatalba, és nem rendeljük őket segítségül az előljárók mellé, és semmi csalárdságot nem teszünk, amelynek révén ezek keresztényeket nyomhatnak el. Továbbá, egész királyságunkban nem fogjuk megengedni, hogy zsidókat, szaracénusokat vagy izmaelitákat bármilyen közhivatalba kinevezzenek. Valamint teszünk róla, hogy a zsidók, szaracénusok vagy izmaeliták ezentúl jól felismerhető jelekkel legyenek megkülönböztetve és elkülönítve a keresztényektől. Valamint nem fogjuk megengedni, hogy zsidók, szaracénusok vagy izmaeliták keresztény rabszolgákat vásároljanak vagy bármilyen módon birtokoljanak. És megígérjük a magunk és örökösaink nevében, hogy évről évre kirendeljük és megbízzuk majd a nádort vagy egy másik jobbágyunkat, akit akarunk, a keresztény hit szenvedélyes harcosát, akit meg-

85 Latinból fordította Kopeczky Rita.

86 A levél más tárgyú, itt nem közölt első részének magyar fordítása in: Makkai László & Mezei László, szerk., *Árpád-kori és Anjou-kori levelek, XI–XIV. század* (Nemzeti Könyvtár: Levelestár) (Budapest: Gondolat Kiadó, 1960), p. 137 sk., no. 46.

87 Jakab / Giacomo da Pecorara / Jacopo Pecorari.

88 Az antik Praeneste, Lazio tartományban (Olaszország).

89 A római katolikus egyházban bizonyos egyházmegyékben a püspököt a püspökség / egyházmegye vezető testülete, a káptalan (*capitulum*) választja meg.

esketünk, hogy parancsunkat ezeknek megfelelően híven teljesíteni fogja, a püspök kérelmére, ha vannak vagy lesznek az egyházmegyéjében zsidók, pogányok vagy izraeliták, hogy a keresztényeket vonják ki a szaracénusok uralma és a velük való együttélés alól; és ha mindezek ellenére akadnak keresztények, akik szaracénusokkal élnek együtt, vagy szaracénusok, akiknek keresztény rabszolgáik vannak, valamint keresztények, akik a szaracénusok asszonyaival, vagy szaracénusok, akik a keresztények asszonyaival vannak bármilyen párkapcsolatban, akár házasság címén, akár másként, minden javuk elkobzásával bűnhődjenek mind a keresztények, mind a zsidók vagy pogányok, és ráadásul a király rendelje őket mindörökre a keresztények szolgálóiul.

(...)

14

II. András király

Rendelet a zsidók dézsmájáról

ca. 1235

Kiadás:

Georgius Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, t. III, vol. II (Buda: Typis typographiae regiae universitatis Ungaricae, 1829), pp. 426–427

Friss Ármin, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, I (Budapest: Wodianer F. és Fiai, 1903), pp. 19–20, no. 18⁹⁰

In nomine sancte trinitatis, et individue unitatis, Andreas, dei gratia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Galicie, Lodomerieque Rex.

(...)

Item praecipimus omnes officiales Ecclesie, qui Decimatores vocantur, si voluerint cum homine Palatini vel Comitum Parochiani dicere decimas, possint iidem, si voluerint, quia forsitan Ecclesie expedire non cognoscatur, nullatenus compellantur. Item cum decimae tam iure Mosaico, quam sanctosancta evangelica sanctione solvi districtius praecipiantur, sine quarum solutione iustissima salvari nemo potest, praecipimus hoc edicto in perpetuum obtenturo: ut quicumque in Diocesi Quinqueecclesiensi fuerint, cuiuscunque fastigii, Baro, nobilis, serviens Regius, Castri vel Castrensens, hospitesque nostri vel cuiuscunque alterius, nostro de regno, liber homo vel servus, Sarachenus, incola regni nostri, vel Sclavus, rusticus, Hebraeus, christianus, plenissime, secundum sacrorum canonum sanctiones, quia in regno christiano ma-

---

90 Latinból fordította Kopeczky Rita.

nent et vivunt, de omnibus bonis eorundem, quecunque Dominus ipsis concesserit, iustas decimas solvant, videlicet de omni frugum genere: scilicet tritico, siligine, hordeo, avena, mylio, sicut horrea continent, eorundem leguminum prorsus genere nullo excepto. Item de vineis seu de vino; item de molendinis, item de armentis equorum, seu equiatii, item de agnis et hoedis; item de porcis, item de apibus, item de anseribus, et gallinis cum subcultellaribus – denariis arearum – subducta fuerunt – plenius persolvendis, sicut in sacris canonibus continetur; expresse exceptis aratoribus, nostris servis, in nostro si fuerint dumtaxat obsequio permanentes.

(...)

Az oszthatatlanul egységes Szentháromság nevében. András, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma,⁹¹ Szerbia, Galicia és Lodomeria⁹² királya.

(...)

Továbbá, előírjuk, hogy az egyház minden tisztségviselője, akiket dézsmaszedőknek hívnak, hogy ha a nádorispán vagy a főispán emberével együtt ajánlják fel a tizedet, tehessék meg ezt, ha akarják – hiszen talán nem ismeretes, hogy ez az egyháznak hasznára van –, de egyáltalán ne legyenek erre kényszerítve. Továbbá, mivel a tized teljesítését mind a mózesi törvény, mind a szentséges evangélium rendelkezése igen szigorúan előírja, és ennek lelkiismeretes teljesítése nélkül senki nem üdvözülhet, jelen örökérvényű rendeletünkben előírjuk, hogy mindaz, aki a pécsi egyházkerületben él, bármilyen rendű-rangú ember, báró, nemes, királyi várjobbágy vagy várőr, a mi telepesünk vagy bárki másé a mi királyságunkból, szabad vagy szolga, királyságunkban élő szaracénus vagy rabszolga, paraszt, héber, keresztény, mindenki, a szent kánonok rendelkezése szerint, mivel keresztény királyságban tartózkodnak és élnek, róják le pontosan a tizedet minden javukból, amit csak az Úr adott nekik, vagyis mindenfajta terményből: búzából, rozsból, árpából, zabból, kölesből, ami épp a csűrjeikben van, nem kivéve a zöldségek bármely fajtáját sem; továbbá, a szőlőtermésből vagy a borból, továbbá, az örleményekből, továbbá, a ménesekből, továbbá, a bárányokból és kecskegidákból, továbbá, a malacokból, továbbá, a méhekből, továbbá, a libákból és tyúkokból – bár ezek a szérűkre vonatkozó zselléradó teljes megfizetése alól ki vannak vonva –, ahogy a szent kánonokban kifejezetten fel van tüntetve, kivéve a szántóvetőket, a mi szolgálóinkat, mindaddig, amíg megmaradnak engedelmisségükben velünk szemben.

(...)

91 Bosznia; tulajdonképpen egy folyó és annak völgye a bosnyák–horvát határnál.

92 Volhynia.

IV. Béla király (1235–1270)

Kiváltságlevél / privilegium⁹³ a zsidók számára

(“*Iudeis hec iura ordinavimus*”)

1251. december 5

Kézirat:

Zsigmond király (1387–1437) átírata és megerősítése (1406,⁹⁴ 1422) (az oklevél pozsonyi példánya)⁹⁵ (*transumptum*) (az alább közölt szöveg ennek nyomán)

II. Ulászló király (1490–1516) átírata és megerősítése (*transumptum*) (1494) (az oklevél pozsonyi és kassai példányai)⁹⁶

Átiratok / megerősítések, amelyek fennmaradtak vagy amelyekről tudomásunk van:

Székesfehérvári káptalan mint hiteleshely (*locus credibilis*),⁹⁷ a fehérvári zsidók (*Judei Albenses*)⁹⁸ kérésére (1256. március 16)⁹⁹

Székesfehérvári káptalan mint hiteleshely, Zsigmond király felszólítására,¹⁰⁰ Salamon zsidó (*Salamon iudeus*), fehérvári *hospes*-nek a magyarországi zsidók nevében előterjesztett kérése nyomán Salamon és a Magyar Királyságban lakó többi zsidó (*residentes*) számára (Visegrád, 1396. február 24)¹⁰¹

Székesfehérvári káptalan mint hiteleshely, Saul budai (*Sawl de Buda*) és Saul pesti származású (*Sawl de Pest*), Székesfehérvárott lakó (*nunc inhabitatores civitatis Albensis*) zsi-

93 Oklevél az érintettek jogairól és kötelezettségeiről.

94 MZsO I, p. 165, no. 129.

95 Korábban: Pozsony, Városi levéltár, Ladula xx, no. 19; újabban: Bratislava: Archivum civitatis Poseniensis, Listiny nr. 817 / Archív hlavného mesta SR Bratislavy–Pozsony város tanácsa: Középkori oklevelek és levelek (U 438/817). Ez tartalmazza a legrégebb fennmaradt szöveget, ezen láthatók a lapszéli héber sorszámok. – Mikrofilm: Magyar Országos Levéltár, DF 239444. Digitalizált fényképe, a héber sorszámokkal, a MOL honlapján, ezen a jelzeten; nyomtatásban: Komoróczy Géza, *A zsidók története Magyarországon, I: A középkortól 1849-ig* (Pozsony: Kalligram, 2012), p. 176.

96 Mikrofilm: Magyar Országos Levéltár, DF 240766 (Pozsony); DF 270046 (Kassa, romlott változat). – Lényegesebb szövegváltozatok alább a jegyzetekben.

97 A hiteleshelyek mai elnevezéssel közjegyzői feladatokat láttak el.

98 Székesfehérvár.

99 Friss Ármán, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, I (Budapest: Wodianer F. és Fiai, 1903), p. 31, no. 23. – #16.

100 MZsO I, pp. 107–108, no. 72 sk. – #19/a.

101 MZsO I, pp. 108–109, no. 73; Kumorovitz L. Bernát, szerk., *Budapest történetének okleveles emlékei*, III: 1382–1439, [1] (Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 1987), pp. 99–100, no. 202–203. – #19/b.

- dók kérésére számukra és a Magyarországon tartózkodó összes zsidó számára (1407. szeptember 7, *recte*: 1406. szeptember 7)¹⁰²
- Zsigmond király, József (*Joseph*) budai zsidó¹⁰³ a maga és valamennyi zsidó nevében előterjesztett kérésére (Buda, 1422. augusztus 10)¹⁰⁴ (*transumptum*). A hátlapon eltérő (középkori) írással: *Littera Judeorum pro eorum libertate*.
- Székesfehérvári káptalan, Farkas (*Ffarkas iudeus*) Sopronban tartózkodó zsidó kérésére, Zsigmond király rendeletére (Buda, 1431. október 18)¹⁰⁵
- Zsigmond király, Jakab (*Jacobus*) pozsonyi és Nicol (vagy: *Niwl / Nywl*) budai zsidóknak a Magyarországon tartózkodó összes zsidó nevében előterjesztett kérésére (Prága, 1436. november 3)¹⁰⁶ (*transumptum*)
- Albert (Albrecht) osztrák főherceg (V. Albert) (1404/1411–1439), magyar király (I. Albert) és német-római császár (II. Albert) (1438–1439), Kis Jakab (*Jacobus parvus*) budai és “egy másik” Jakab (*alter Jacobus*) pozsonyi zsidó, a többi magyarországi zsidó megbízottjainak kérésére, Zsigmond király oklevele alapján (Bécs, 1438. május 26)¹⁰⁷ (*transumptum*)
- V. / Postumus László király (1445–1457), Farkas,¹⁰⁸ Nyúl (*Niwl / Nywl*)¹⁰⁹ és Jakab (*Jacob*) budai zsidók kérésére, Zsigmond és Albert királyok oklevele alapján (Pozsony, 1453. február 9)¹¹⁰
- Mátyás király (1458–1490), Farkas (*Forkthasius / Farkasius*), Nyúl és Hozman¹¹¹ / Hoff-

102 MZsO I, pp. 124–125, no. 89; Kumorovitz L. Bernát, szerk., *Budapest történetének okleveles emlékei*, III: 1382–1439, [1] (Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 1987), pp. 237–238, no. 464. – Mályusz Elemér, *Zsigmondkori oklevéltár*, II: 1400–1410, Első rész (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1956), p. 620, no. 4972 (regeszta). – #20.

103 Talán a későbbi *magister Josephus Judaeus*, azaz József rabbi.

104 MZsO I, p. 165, no. 129; Kumorovitz L. Bernát, szerk., *Budapest történetének okleveles emlékei*, III: 1382–1439, [2] (Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 1987), p. 70, no. 813; Borsá Iván & C. Tóth Norbert, *Zsigmondkori oklevéltár*, IX: 1422 (Budapest: Magyar Országos Levéltár, 2004), p. 284, no. 874 (regeszta). – #22/a.

105 MZsO I, p. 168, no. 132; Kumorovitz L. Bernát, szerk., *Budapest történetének okleveles emlékei*, III: 1382–1439, [2] (Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 1987), p. 174, no. 1010.

106 MZsO I, p. 168 skk., no. 133; Kumorovitz L. Bernát, szerk., *Budapest történetének okleveles emlékei*, III: 1382–1439, [2] (Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 1987), p. 281–282, no. 1158. – #22/b.

107 MZsO I, p. 174 skk., no. 136; Kumorovitz L. Bernát, szerk., *Budapest történetének okleveles emlékei*, III: 1382–1439, [2] (Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 1987), pp. 301–302, no. 1196. – A budai zsidók 1439/1440-ben német nyelvű kérvényben fordultak Erzsébet özvegy királynőhöz (“*allerdurchleuchtigiste ffürstinn und genedigiste fraw Kunigin*”) a Zsigmond császár (“*keyser*”) és Albrecht király (“*Kunig*”) által adott szabadságlevél (“*briflicher frey-tumb*”) megerősítése végett. MZsO II, p. 524, no. 23.

108 Var.: *Forkas*, *Ffarkas*, *Forkhas*, *Forkhasius*, *Fforkhasius*.

109 A név mögött nyilván a ném. *Haas / Hase* szó / név áll.

110 MZsO I, p. 190–192, no. 149.

111 *Husman / Házmán / Nyúl / Hausmann* (?).

man / Mayor¹¹² budai zsidók kérésére, “az összes magyarországi zsidók, ezek örökösei és minden utódai számára örök időkre” (Buda, 1458. június 19)¹¹³

Mátyás király, koronázása alkalmából, Farkas, Nyúl és Jakab budai zsidók kérésére (megerősítése: *Decretum II.*, § 1) (1464. június 5)¹¹⁴

II. Ulászló király, *Jakobus Mendell filius iudei Mendel* zsidó praefectus kérésére, az összes magyarországi zsidó számára (átirat, 1493. július 26;¹¹⁵ megerősítés, Buda, 1494. január 10)¹¹⁶

Werbőczy István (1458–1541), *Codex tripartitum / Hármaskönyv* (1517), II, 14, § 74

II. Lajos király (1516–1526), “*Mendel praefectus iudeorum*”, Fekete József (*Josephus Niger*), “a Mendel családhoz tartozó Jacobus”,¹¹⁷ Kis Salamon (*Salomon Parvus*), Szarvas (*Zarwas*) és a tatái József (*Josephus*) javára (csak általánosságban utal az elődei által megadott privilegiumokra és szabadságokra) (1516?, első említése: 1518. szeptember 21)¹¹⁸

Kiadás:

Stephanus Kaprinai, *Hungaria diplomatica temporibus Matthiae de Hunyad regis Hungariae*, I (Vindobonae: Typis J. Thomae, 1767), pp. 466–472 (a kassai oklevél alapján)

Stephanus Katona, *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata a – –*, VI: *Completens res gestas Belae IV. post abitum tartarorum...* (Budae: Typis Regiae Universitatis, MDCCLXXXII [1792]), pp. 158–164, no. XLVII

Georgius Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, t. IV, vol. II (Budae: Typis typographiae regiae universitatis Ungaricae, 1829), pp. 108–113

Stephanus Ladislaus Endlicher, *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana* (Sangalli: Scheitlin & Zollikofer, 1849; reprint, Leipzig: Verlag Karl W. Hiersemann, 1931), pp. 473–477 (“E transumto Mathiae I. regis”)

Henricus Marczali / Marcali Henrik, *Enchiridion fontium historiae Hungarorum... / A magyar történet kútfőinek kézikönyve* (Budapest: Athenaeum Nyomda és Kiadó Rt., 1901), pp. 158–160 (Mátyás király átírata)

Friss Ármin, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, I (Budapest: Wodianer F. és Fiai, 1903), pp. 23–30, no. 22¹¹⁹ (rövid magyar kivonattal)

Alexander Büchler, “Das Judenprivilegium Bélas IV. vom Jahre 1251”, in: Alexander Schei-

112 Var.: Mayor / Mayer. Hébr. Méir.

113 MZsO I, p. 198–200, no. 156.

114 MZsO I, p. 202 skk., no. 159.

115 Kohn Sámuel, *A zsidók története Magyarországon a legrégebb időktől a mohácsi vészig* (Budapest: Athenaeum, 1884), pp. 435–437, no. 28. MZsO I, p. 234 skk., no. 188.

116 Kohn Sámuel, *A zsidók története Magyarországon a legrégebb időktől a mohácsi vészig* (Budapest: Athenaeum, 1884), pp. 439–440, no. 30. MZsO I, p. 238 skk., no. 190. – Hiányzik belőle az 1422. évi megerősítés szövege, ami arra vall, hogy II. Ulászló kancelláriáján valószínűleg nem ismerték.

117 A praefectus veje.

118 MZsO I, pp. 300–301, no. 251.

119 Közli II. Frigyes osztrák herceg privilegiumát (1244. július 1) is, pp. 23–27.

- ber, Ed., *Emlékkönyv Heller Bernát professzor 70. születésnapjára / Jubilee Volume in Honour of Prof. Bernhard Heller on the Occasion of His Seventieth Birthday* (Budapest [Karcag: Kertész Nyomda], 1941), pp. 139–146 (a pozsonyi oklevél alapján)
- Emericus Szentpétery, *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke – Regesta rerum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*, I: 1001–1270 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1923), p. 299, no. 962 (regeszta)

Fordítás:

- Leopold Löw [Löw Lipót], “Schicksale und Bestrebungen der Juden in Ungarn” (1846–1847), in: uő, *Gesammelte Schriften*, IV (Szegedin: Ludwig Engel, 1898; reprint: Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag, 1979), pp. 371–435, kül. pp. 394–395 (német)
- Helmár Ágost, *A magyar zsidótörvények az Árpád korszakban* (A pozsonyi kir. kath. főgymnasium 1878/9. évi értesítője, Különlenyomat) (Pozsony, 1879), pp. 3–30, kül. pp. 14–20 (magyar) / ~ (Pozsony: Stampfel Károly bizománya, 1880)
- Raphael Patai, *The Jews of Hungary: History, Culture, Psychology* (Detroit: Wayne State University Press, 1996), pp. 47–49 (angol, Friss Ármin kivonata nyomán)
- Mezey Barna, szerk., *A magyar jogtörténet forrásai* (Osiris Tankönyvek) (Budapest: Osiris Kiadó, 2002), pp. 123–124, no. 97 (NB: a 25–31. § nélkül!) (Béli Gábor fordítása)

Irodalom:

- Kohn Sámuel, *A zsidók története Magyarországon a legrégebb időktől a mohácsi vészig* (Budapest: Athenaeum, 1884), pp. 102–110 (magyar fordítás); pp. 371–376 (szövegkritikai jegyzetek)
- Johann Egid Scherer, *Die Rechtsverhältnisse der Juden in den deutsch-österreichischen Ländern*, I (Beiträge zur Geschichte des Judenrechtes im Mittelalter mit besonderer Bedachtnahme auf die Länder der österreichisch-ungarischen Monarchie, 1) (Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1901), p. 173 skk. (II. Frigyes osztrák herceg privilegiumához)
- Balog Szidónia, *A magyarországi zsidók kamaraszolgátsága és igazságszolgáltatása a középkorban* (Művelődéstörténeti értekezések, 28) (Budapest: Vasutas Szövetség nyomdavállalata, 1907), p. 91
- Grünvald Fülöp, “Jura Judaeorum. A hétszáz éves oklevél a magyarországi zsidóság jogairól (1251–1951)”, *Új Élet*, 7, no. 47 (5712. *chesván* 23 / 1951. november 22), p. 2; no. 48 (5712. *chesván* 30 / november 29), p. 5
- Klaus Lohrmann, *Judenrecht und Judenpolitik im mittelalterlichen Österreich* (Handbuch zur Geschichte der Juden in Österreich, B, 1) (Wien – Köln: Böhlau Verlag, 1990), p. 53 skk. (II. Frigyes osztrák herceg privilegiumához)
- Nora Berend, *At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and ‘Pagans’ in Medieval Hungary, c. 1000–c. 1300* (Cambridge University Press, 2001), p. 76 skk.

ꝛ¹²⁰ Bela dei gracia Hungarie¹²¹ Dalmacie Croacie Rame Servie Galycie Lodomerie
 Commanieque Rex, Omnibus christi fidelibus presentes literas inspecturis salutem
 in omnium salvatore quoniam uniuscuiusque condicionis homines in nostro Regno
 conmorantes volumus graciae ac¹²² benevolencie nostre ꝛ participes in Veniri¹²³ Ju-
 deis universis in regno nostro¹²⁴ constitutis hec Jura ordinavimus ipsis inviolabiliter
 observanda statuimus [§ 1] itaque primo¹²⁵ ut pro pecunia mobili aut pro re immobili
 aut in causa querimoniali que tangit personam aut res Judei nullus christianus contra
 iudeum nisi cum christiano et iudeo in testimonium admittatur nisi factum sit adeo
 notorium ꝛ et manifestum ut in dubium nequeat revocari, et nulla egeat probacione
 et istud temperamentum in quolibet Capitulo huius privilegii volumus observare
 [§ 2] Item si christianus Judeum impetit asserens quod ei sua pignora obligavit et
 Judeus hoc¹²⁶ difitetur si christianus Judei simplici verbo fidem adhibere noluerit¹²⁷
 Judeus Jurando super equivalente sibi obligato ꝛ suam intencionem probabit et tran-
 seat¹²⁸ absolutus [§ 3] Item si christianus obligaverit pignus Judeo affirmans quod
 iudeo pro minori pecunia obligavit quam Judeus¹²⁹ dicat Jurabit Judeus super pigno-
 re¹³⁰ sibi obligato et quod iurando probaverit christianus ei solvere non recuset, [§ 4]
 Item si iudeus christianum testibus non assumptis¹³¹ dicat se pignus obligasse et ille
 negaverit ꝛ super hoc christianus sui solius Juramento se expurget [§ 5] Item iudeus
 recipere poterit nomine pignoris omnia que sibi fuerint obligata quocunque nomi-
 ne vocentur nulla de hiis¹³² requisicione facta exceptis indumentis ecclesiasticis nisi
 obligentur per prelatum ecclesie et Vestibus sanquinolentis¹³³ et malefactis¹³⁴ quas
 nullatenus acceptabit [§ 6] Item si christianus ꝛ impetiverit Judeum, quod pignus

120 Zsigmond király 1422. évi oklevelén, a lapszélén, 31 héber számjegy, ꝛ7–ꝛ (1–31). Nyilván a kedvezményezettek kezétől, a szöveg tagolására, pontosabban, a sorok számozására (ez magán a kéziratban világosan látható, a szöveg nyomtatott kiadásai homályban hagyják).

121 A két kézirat eltérései Büchler Sándor kiadása nyomán. A főszöveg Zsigmond 1422. évi átirata; a változatok II. Ulászló 1494. évi átiratának pozsonyi példányából. – Ulászlónál: *Hungarie* után *Bohemie*.

122 Ulászlónál: *et*.

123 Értsd: *inveniri*.

124 A regno fölé írva: *nostro*.

125 Ulászlónál: a primo után ismét *Primo*.

126 Ulászlónál: *hec*.

127 Értsd: *noluerit*. – Ulászlónál: *voluerit*.

128 Ulászlónál: *transiet*.

129 Ulászlónál: a *Judeus* hiányzik.

130 Ulászlónál: *pignus*.

131 Értsd: *assumptis*.

132 Értsd: *his*. – Ulászlónál: *hoc*.

133 Javítás a kéziratban. – Értsd: *sanguinolentis*.

134 Javítás a kéziratban. – Értsd: *malefactis*.

quod Judeus habet et¹³⁵ furtim aut per violenciam sit ablatum Judeus iuret super illo pignore quod quum recepit furtim esse ablatum aut receptum¹³⁶ ignoravit hoc in suo iuramento implicito quanto sit ei pignus huiusmodi obligatum Et sic probacio¹³⁷ facta christianus debitum pro quo fuit obligatum¹³⁸ sine diminucione ꝛ persolvat [§ 7] item si aut per casum incendii aut per furtum aut per vim res suas cum obligatis sibi pignoribus amiserit et hoc constiterit Et christianus qui obligavit Nichilominus eum impetit Judeus iuramento proprio absolvatur¹³⁹ nisi factum fuerit notorium et manifestum ut est antedictum¹⁴⁰ [§ 8] Item si Judei de facto inter se discordiam moverint aut ꝛ gueram¹⁴¹ Judex civitatis nostre nullam sibi Jurisdiccione[m] vendicet in eosdem sed nos aut supremus noster Camararius¹⁴² Judicium exercebit si autem reatus vergit in personam soli nostre persone hic casus reservabitur Judicandus [§ 9] Item si christianus iudeo¹⁴³ vulnus qualecunque¹⁴⁴ inflixerit reuss¹⁴⁵ nobis solvat penam secundum consuetudinem¹⁴⁶ Regni ꝛ Vulnerato duodecim marcas argenti et expensas quas pro suimet curacione expenderit medicine [§ 10] Item si christianus Judeum interimerit¹⁴⁷ digno Judicio puniatur et omnia rei¹⁴⁸ mobilia et immobilia in nostram transeat¹⁴⁹ potestatem [§ 11] Item si christianus Judeum occiderit¹⁵⁰ ita tamen quod sanguinem eius non efuderit solvet nobis ꝛ Judicium secundum consuetudinem regni percusso quatuor marcas argenti si pecuniam habere non potuerit¹⁵¹ alia pena que nobis videbitur puniatur [§ 12] Item ubicunque Judeus dominium nostrum transierit nullus ei aliquod impedimentum prestabit nec molestiam inferat nec grauamen sed si aliquas merces aut alias res duxerit ꝛ de quibus tributa debeant pervenire per omnia tributorum loca non nisi debitum solvat tributum quod solveret unus Civium illius Civitatis in qua Judeus eo tempore demoratur¹⁵² [§ 13] Item si Judei iuxta suam consuetudinem aliquem ex mortuis suis aut de civitate ad civitatem aut de provincia

135 Ulászlónál: *et hiányzik.*

136 Ulászlónál: *receptum* helyett *raptum.*

137 Értsd: *probatione.*

138 Ulászlónál: *fuit obligatum* helyett *obligatur.*

139 Javítás.

140 Javítás.

141 Ulászlónál: *gwerram.*

142 Ulászlónál: *Camararius.*

143 A christianus főlé írva *Judeo.*

144 Ulászlónál: *qualemcunque.*

145 Értsd: *reus.*

146 Büchlernél kis sajtóhibával *conuetudinem.*

147 Ulászlónál: *interemerit.*

148 Ulászlónál: *rei* helyett *eius.*

149 Ulászlónál: *transeat.*

150 Ulászlónál: *cecidit.*

151 Ulászlónál: *poterit.*

152 Ulászlónál: *demorabatur.*

ad provinciam aut de una terra ad aliam, ד̄ duxerint, nichil ab eis a tributariis nostris¹⁵³ extorqueri, si autem tributarius aliquis extorserit vel¹⁵⁴ predo mortui puniatur [§ 14] Item si aliquis iactaverit temerarie super scholas Judeorum Judici Judeorum marcam et dimidiam ut persolvat volumus¹⁵⁵ [§ 15] Item Judeus Judici suo in pena pecuniali reus inventus fuerit non nisi duodecim ד̄ denarios solvat ei¹⁵⁶ [§ 16] Item si Judeus per edictum sui Judicis primo et secundo non venerit pro utraque vice solvat Judici quatuor denarios si ad tertium edictum non venerit, solvat triginta¹⁵⁷ sex denarios Judici memorato, [§ 17] Item si Judeus Judeum vulneraverit¹⁵⁸ suo iudici marcam et dimidiam in penam solvere non recuset [§ 18] Item statuimus ד̄ ut nullus Judeus Juret pro re modica super libris¹⁵⁹ moysi qui rodale appellantur¹⁶⁰ nisi ad nostram fuerit evocatus¹⁶¹ [§ 19] Item si Judeus fuerit¹⁶² clam interemptus ut per testimonium constare non possit Amicis suis quis eum interemerit si post Inquisitionem factam aliquem suspectum reperit et Justas et acceptabiles suspicionis וט causas ostenderit Judicio huiusmodi¹⁶³ negocium duello volumus terminari. [§ 20] Item si christianus alicui Judee¹⁶⁴ manum iniecerit violentam pena condigna que quodam modo troncacioni manus respondeant¹⁶⁵ volumus condemnari¹⁶⁶ [§ 21] Item iudex Judeorum nullam causam ortam inter Judeos in Judicium deducat nisi per querimoniam fuerit וט invitatus [§ 22] Item si christianus a Judeo pignus suum absolverit ita quod penam¹⁶⁷ inpositam non persolverit si eidem penam infra mensem non solverit illis penis acrescant¹⁶⁸ pene [§ 23] Item in domo Judei nolumus hospitari [§ 24] Item si Judeus super possessiones aut literas¹⁶⁹ magnatum Regni pecuniam mutuaverit et hoc ד̄ per suas literas et Sigillum probaverit, Nos Judeo

153 Ulászlónál: *vulneravit*.

154 A *vel* helyett javítva: *ut*, Ulászlónál: *ut predo*.

155 Az *ut* és *volumus* előtt két vonás, amelyek azt jelzik, hogy a szöveg: *volumus ut persolvat*; Ulászlónál is: *volumus ut persolvat*.

156 Az *ei* után jelzés ceruzával, későbbi kéztől.

157 Ulászlónál: *triginta* helyett *viginti*.

158 Ulászlónál: *vulneravit*.

159 Ulászlónál: *super libris* helyett *supra librum*.

160 Ulászlónál: *appellatur*.

161 Ulászlónál: *si evocatus* után *maiestatem*.

162 Ulászlónál: *si fuerit Judeus*.

163 Ulászlónál: *huiusmodi* helyett *hoc*.

164 Ulászlónál: *Judeo*.

165 Ulászlónál: *correspondeat*.

166 A *volumus condemnari* a *respondeant* fölé írva.

167 II. Frigyes törvényében: *pena* helyett *usura*.

168 Ulászlónál: *increscant*.

169 Értsd: *litterae privilegiales*.

possessiones assignabimus obligatas et ei¹⁷⁰ eas¹⁷¹ contra violenciam defensamus et
 faciemus eum percipere fructus provenientes, donec christianus appareat qui ve-
 lit redimere vel omnes possessiones taliter obligatas, super christianeis,¹⁷² tamen in
 eisdem possessionibus existentes¹⁷³ ן׳ Judeum aliquam Jurisdictionem nolimus¹⁷⁴
 exercere [§ 25] Item si aliquis vel aliqua puerum Judei abduxerit ut fur volumus con-
 dempnetur [§ 26] Item si¹⁷⁵ Judeus receptum a christiano pignus per spacium anni
 tenuerit si pignoris valor mutuatam pecuniam et penam non excesserit Judeus Judici
 suo pignus demonstrabit et postea vendendi ן׳ habeat libertatem [§ 27] Si quod¹⁷⁶
 pignus per Annum et diem ultra terminum convencionis apud Judeum absque ulla
 protestacione remanserit nulli super hoc postea respondebit, [§ 28] Item volumus
 ut nullus Judeum super solucione pignoris in sua feriali die audeat coercere [§ 29]
 Item quicumque christianus Judeo per vim abstulerit pignus suum et ן׳ ut violenciam
 in domo sua exercuerit ut dissipator Camare nostre graviter puniatur [§ 30] Item
 contra Judeum super causis inter se exortis nusquam praeter¹⁷⁷ suum Judicium¹⁷⁸
 procedatur¹⁷⁹ [§ 31] statuimus eciam quod si Judex Civitatis In qua Judei morantur
 noluerint¹⁸⁰ eosdem secundum tenorem huiusmodi nostri privilegii Judicare sed
 ן׳ contra statuta consuetudines et libertates ipsorum, actenus¹⁸¹ observatas agra-
 vare¹⁸² voluerint,¹⁸³ postquam nobis per ipsos innotuerit, ab ipsorum regimine re-
 moveantur, et alios¹⁸⁴ de nostra consciencia¹⁸⁵ constituent¹⁸⁶ Ut autem hec nostra
 constitucio perpetuam obtineat firmitatem, Presentes concessimus literas duplici
 Sigilli nostri munimine Roboratas ן׳ Datum¹⁸⁷ ab incarnatione domini¹⁸⁸ millesimo
 ducentesimo Quinquagesimo primo Nonas decembris, Regni autem nostri, Anno
 sextodecimo.

170 Ulászlónál: az *ei* hiányzik.

171 Ulászlónál: az *eas* későbbi kéztől.

172 Ulászlónál: *christianis*.

173 Ulászlónál: *existentibus*.

174 Ulászlónál: *nolumus*.

175 Ulászlónál: a szó későbbi kéztől.

176 Ulászlónál: ezen a helyen látszik a törlés és a későbbi javítás.

177 A *p* betű (rövidítés) feloldása nem *per*, hanem *praeter*.

178 Ulászlónál: *Judicem*.

179 Ulászlónál: *procedetur*.

180 A másolónál az iraton eredetileg *volueuerint*; Ulászlónál: *noluerit*. – Értsd: *noluerint*.

181 Ulászlónál: *hactenus*.

182 Ulászlónál: *aggravare*.

183 Ulászlónál: *voluerit*.

184 Ulászlónál: *alius*.

185 Ulászlónál: *Sciencia*.

186 Ulászlónál: *constituatur*.

187 Ulászlónál a dátum után: *Anno*.

188 Ulászlónál: a *domini* hiányzik.

Béla, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Rama, Szerbia, Galicia, Lodomeria, Commania¹⁸⁹ királya, minden Krisztusban hívőnek, aki ezt az oklevelet látni fogja, üdvölet mindnyájunk üdvözítőjében. Azt akarván, hogy a királyságunkban lakó minden állapotú emberek kegyelmünkben és jóságunkban részesüljenek, a királyságunkban élő valamennyi zsidónak a következő jogokat adtuk, ezeket velük szemben sértetlenül megtartani rendeltük.

(1. §.) Tehát legelőször azt határozzuk, hogy pénz, ingó vagy ingatlan vagyon dolgában, vagy bűnperben, mely a zsidó személyét vagy egyéb ügyeit illeti, keresztény zsidó ellen egyedül ne bocsáttassék tanúvallomásra, hanem csak kereszténnyel és zsidóval, kivéve, ha a tényállás annyira ismeretes és világos, hogy kétségbe nem vonható és semmiféle bizonyításra nem szorul. És azt akarjuk, hogy e méltányos rendszabály e kiváltságlevél minden pontjára nézve érvényesnek tekintessék.

(2. §.) Valamint ha keresztény zsidót perbe fog, állítván, hogy zálogot adott neki, és a zsidó ezt tagadja: ha a keresztény a zsidó egyszerű szavának hinni nem akarna, a zsidó a nála (állítólag) zálogba vett tárgynak megfelelő értékre nézve esküt tevén, bizonyítsa az állítását, és mentessék fel a vád alól.

(3. §.) Valamint ha keresztény zsidónak zálogot adott, és azt állítja, hogy kisebb pénzösszeg fejében zálogosította el a zsidónak, mint amennyit ez mond: a zsidó a neki adott zálogra nézve esküt tegyen, s amit esküje által igazol, (a keresztény) azt fizesse meg neki.

(4. §.) Valamint ha zsidó állítja, hogy valamely kereszténynek zálogot adott, anélkül, hogy tanúi volnának, ez pedig tagadja: a keresztény már a saját maga esküje által szabaduljon fel a vád alól.

(5. §.) Valamint a zsidó zálogként bármi néven nevezendő tárgyat, melyet neki adnak, minden vizsgálat nélkül elfogadhat, kivéve az egyházi ruhákat, hacsak nem az illető egyház előjárója zálogosítja el, valamint a vértől nedves ruhákat; ezeket semmi szín alatt ne fogadja el.

(6. §.) Valamint ha keresztény azzal vádolja a zsidót, hogy a zsidónál levő zálogot tőle lopták vagy rabolták: a zsidó esküt tegyen e zálogra nézve, hogy amikor átvette, nem volt tudomása arról, hogy lopott vagy rabolt jószág. Ebbe az eskübe foglaltassék bele az összeg is, melynek fejében a szóban forgó zálogot adták, és miután ily módon megtörtént a bizonyítás, a keresztény minden csorbitás nélkül fizesse meg (a zsidónak) a tartozást, melynek fejében a zálog adatott.

(7. §.) Valamint ha a zsidó tűzvész, vagy lopás, vagy rablás folytán holmiját, és ezzel együtt a nála elzálogosított tárgyat is elveszíti, és ez bizonyos,¹⁹⁰ de a keresztény, aki a zálogot adta, mindamellett perbe fogja: a zsidó egyedül a saját esküje által

189 Cumania / Kumánia / Kunország: a kun törzsek (polovecek) szállásterülete, a Dnyesztertől nyugatra eső része (Basarabia–Moldva–Havasalföld – Dobruzsza) 1233 óta elvben Béla herceg / IV. Béla fennhatósága alatt.

190 Értsd: bizonyított / bizonyítható.

mentessék föl, hacsak a tény nyilvánvaló és köztudomású nem volt, amint fentebb mondatott.

(8. §.) Valamint ha zsidók között viszály vagy civódás támad, a városbíró ne igényelje magának a fölöttük való bíraskodás jogát, hanem az ítéletet mi vagy kancellárunk fogjuk kimondani. Ha pedig (zsidót) főbenjáró ügyekben vádolnak, az ítélethozatal egyedül a mi királyi személyünknek tartandó fenn.

(9. §.) Valamint ha keresztény valamely zsidón bárminemű sebet ejt, a bűnös nekünk az országunkban szokásos bírságot fizesse,¹⁹¹ a megsebesítettnek pedig fizessen tizenkét márka ezüstöt és a költséget, amit gyógyítása érdekében orvosokra költött.

(10. §.) Valamint ha keresztény valamely zsidót megöl, méltó büntetésben részesüljön, és a vádlott minden ingó és ingatlan vagyona a mi kincstárunkra szálljon.

(11. §.) Valamint ha keresztény valamely zsidót megver, anélkül, hogy az véreznék, nekünk fizesse az országunkban szokásos bírságot, a sértettnek pedig négy márka ezüstöt; ha pedig pénzt nem tud előteremteni, belátásunk szerint más büntetéssel lakoljon.

(12. §.) Valamint zsidót, bármerre utazzék is át országunkon, senki ne akadályozzon, zaklasson vagy háborgasson. Ha árut vagy egyéb jószágokat visz, amelyek után vámpénz jár, minden vámhelynél csak annyi vámot tartozik fizetni, amennyit tartozkodási helyének más polgára fizetne.

(13. §.) Valamint ha a zsidók szokásuk szerint valamely halottjukat az egyik városból a másikba, vagy az egyik tartományból a másikba, vagy az egyik országból a másikba viszik, a vámszedők semmit ne követeljenek tőlük. Ha pedig valamely vámszedő megszarolná őket, ez a büntett halottrablás gyanánt büntetendő.

(14. §.) Valamint ha valaki a zsidók iskoláit¹⁹² vakmerően háborgatja, másfél márka büntetést fizessen a zsidóbírónak.

(15. §.) Valamint ha valamely zsidót a saját bírójának¹⁹³ fizetendő bírságra ítélték, tizenkét dénárnál nagyobb bírságot soha ne fizessen.

(16. §.) Valamint ha a zsidó saját bírójának idézésére első és második alkalommal nem jelenik meg, mindkét alkalommal négy dénárt fizessen a bírónak, ha pedig a harmadszori idézésre sem jelenik meg, a nevezett bírónak 36¹⁹⁴ dénárt fizessen.

(17. §.) Valamint ha zsidó zsidót megsebesít: saját bírójának másfél márkát fizessen büntetésül.

(18. §.) Valamint elrendeljük továbbá, hogy csekélységek miatt zsidó nem tartozik

191 II. Frigyes ausztriai privilegiumában a kamarának és a sértettnek azonos összegű bírság jár: 12 márka.

192 A *scola Judeorum* imaszobát, zsinagógát jelent.

193 A kifejezés feltehetően a rabbinikus bíróság (*bét din*) elnökére vagy a zsidó község előljárójára vonatkozik. A zsidóbíró (*iudex Iudaeorum*) intézménye a XIII. század közepén alakult ki, a méltóságot nem zsidó személy töltötte be.

194 Ulászlónál: 26.

esküt tenni Mózes könyvére, amelyet *rodale*-nak¹⁹⁵ neveznek, kivéve ha Felségünk elé idéztetik.

(19. §.) Valamint ha egy zsidót orvul meggyilkoltak, és barátai tanúk által nem tudják bizonyosan megállapítani, ki volt a gyilkos, de a megejtett nyomozás alapján valakit gyanúsítanak, és erre a gyanúra méltányos és valószínű okokat hoznak fel: a kérdéses ügyeket párbaj által akarjuk eldönteni.

(20. §.) Valamint ha keresztény valamely zsidó nőn erőszakot követ el: lakoljon érte méltó büntetéssel, mely körülbelül a kézcsonkításnak feleljen meg.

(21. §.) Valamint a zsidók között keletkezett ügyeket a zsidóbíró ne vonja ítélszéke elé, csak ha erre vádemelés által (maguk a felek) felszólítják.

(22. §.) Valamint ha keresztény valamely zsidótól visszaváltja a zálogát, de úgy, hogy nem fizeti meg utána a kamatokat: ezek egy hónap múlva, ha nincsenek kifizetve, maguk is kamatokkal növekszenek.

(23. §.) Valamint a zsidók házaiban nem szállunk meg.¹⁹⁶

(24. §.) Valamint ha zsidó az országnagyoknak jószágra vagy levélre pénzt kölcsönzött, és azt pecséttel ellátott adóslevéllel bizonyítja: a zsidónak az elzálogosított jószágot oda fogjuk ítélni, azt számára erőszak ellen megvédjük, és kieszközöljük, hogy a jövedelmeket mindaddig élvezze, míg valamely keresztény jelentkezik, hogy az ily módon elzálogosított jószágokat kiváltsa; az ilyen jószágokon lakó keresztények fölött azonban a zsidó semmiféle hatóságot nem gyakorolhat.

(25. §.) Valamint ha valaki, férfi vagy nő, egy zsidó gyermekét elrabolja:¹⁹⁷ tolvaj gyanánt ítéltessék el.

(26. §.) Valamint ha zsidó a kereszténytől vett zálogot már egy éven át magánál tartotta, és a zálog értéke a kölcsönzött pénzt és a kamatokat nem haladja meg: a zsidó a zálogot a maga bírójának mutassa be, azután eladhatja.

(27. §.) Ha a zálog a kikötött határidőn túl egy évig és egy napig¹⁹⁸ minden óvás nélkül a zsidónál maradt: ez többé senkinek nem felelős érte.¹⁹⁹

(28. §.) Valamint zsidót ünnepnapján zálog kiadására senki ne merészeljen kényszeríteni.

(29. §.) Valamint ha keresztény erőszakkal veszi el zálogát a zsidótól vagy ennek házában erőszakot követ el: mint királyi kamaránk megkárosítója súlyosan büntetendő.

(30. §.) Valamint zsidók ellen, közöttük keletkezett ügyekben, sehol másutt nem lehet ítéletet hozni, csak saját iskoláik²⁰⁰ előtt.

195 Lat. "tekercs"; a *rotulus* szóból.

196 A *hospitatio* vagy ném. *Hospitalität* a középkorban a királynak járó természetbeni szolgáltatások (*servitium regis*) közé tartozott.

197 Értsd: azért, hogy megkeresztelje.

198 A formula értelme a gyakorlatban: egy év, hat hét, három nap.

199 Értsd: a tulajdonába megy át.

200 Értsd: rabbinikus bíróság előtt.

(31. §.) Valamint elrendeljük továbbá, hogy a zsidók által lakott város bírója, aki a zsidókkal szemben nem akarna e kiváltságlevelünk értelmében eljárni, hanem őket az eddigi szokás és az eddig fennálló szabadalmaik rendszabályai ellenére zaklatni akarná: miután nálunk ők maguk följelentették, elmozdítandó, és beleegyezésünk mellett más valaki neveztesse ki helyette.

Hogy pedig e rendeletünk örök időkre érvényt nyerjen, a jelen, kettős pecsétünkkel²⁰¹ megerősített levelet kiadtuk.

Kelt az Úr megtestesülésének 1251. évében, december 5-én, uralkodásunknak pedig tizenhatodik évében.

16

IV. Béla király kiváltságlevele: a székesfehérvári káptalan átiratának kísérő szövege

1256. március 16

Újabb kiadás:

Friss Ármin, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, I (Budapest: Wodianer F. és Fiai, 1903), p. 31, no. 23

Alexander Büchler, "Das Judenprivilegium Bélas IV. vom Jahre 1251", in: Alexander Scheiber, Ed., *Emlékkönyv Heller Bernát professzor 70. születésnapjára / Jubilee Volume in Honour of Prof. Bernhard Heller on the Occasion of His Seventieth Birthday* (Budapest [Karcag: Kertész Nyomda], 1941), pp. 139–146, kül. p. 141, 144 sk.

— Capitulum ecclesie Albensis²⁰² etc. Justis petencium desideriiis facilem nos decet prebere assensum et vota que a rationis tramite non discordant effectu salutari adimplere, quo circa Universitati vestre tenore presencium²⁰³ duximus declarandum Quod Judei Albenses ad²⁰⁴ nostram accedentes presenciam exhibuerunt nobis privilegium domini regis Belae²⁰⁵ quarti continens ipsorum Jura ac²⁰⁶ libertates seriatim, super quo nobis humiliter supplicarunt ut eiusdem privilegii continentiam²⁰⁷ nostris

---

201 A második legmagasabb rangú királyi pecsét.

202 Ulászlónál: *Albensis ecclesie*.

203 Ulászlónál: *tenore presencium helyett harum serie*.

204 Ulászlónál: *ad* hiányzik.

205 Ulászlónál: *Bele regis*.

206 Ulászlónál: *et*.

207 Ulászlónál: *continentias*.

litteris²⁰⁸ inseri seriatim, et Sigilli nostri munimine faceremus Roborari quorum petitionem Justam attendentes admisimus liberaliter et libenter cuius privilegii tenor talis est.

(Az oklevélben itt IV. Béla decretumának szövege következik.)

Verum quia dictum privilegium Regale²⁰⁹ propter sui²¹⁰ singularitatem et Unitatem Universis Judeis per totum Regni ambitum constitutis vix per laboriosam et dampnosam solitudinem²¹¹ sufficere potuisset eiusdem continenciam כנ²¹² nostris scriptis redigi supplicarunt ad cautelam ut propter eius absenciam per diversas partes Regni discurrere consuevit et ipsi²¹³ tempore oportuno ex hoc laborem imminentem evitarent ut igitur huius privilegii tenor fidem indubitatum ubique locorum adhibeat universis Sigilli nostri munimine roboravimus in perpetuum Datum Anno domini 75 Millesimo ducentesimo Quinquagesimo sexto septimodecimo²¹⁴ Kalendas Aprilis magistro Synaragdo²¹⁵ ecclesie nostre²¹⁶ electo Aule Regie vice Cancellario Jacobo Cantore Mathya²¹⁷ Custode Michaelae decano existentibus.

A székesfehérvári egyházközség káptalanja stb.²¹⁸ Úgy illik, hogy a kérelmezők jogos kívánságaira készségesen igent mondjunk, és azokat az imákat, amelyek a józan ész ösvényétől nem térnek el, üdvös teljesedéssel töltjük be. Ezért úgy véltük, a jelen sorokban foglaltak révén tudatnunk kell hatóságokkal, hogy a székesfehérvári zsidók, színünk elé járulván, bemutatták nekünk IV. Béla király urunk kiváltságlevelét, amely pontról pontra tartalmazta az ő jogaikat és szabadságaikat, és ezt illetően alázatosan könyörögtek nekünk, hogy a nevezett kiváltságlevelnek a tartalmát pontról pontra foglaljuk levelünkbe, és erősítsük meg pecsétünk hitelével. Jogos kérésüket hallva, nagylelkűen és szívesen megtettük. Ennek a kiváltságlevelnek a foglalata a következő.

(Az oklevélben itt IV. Béla decretumának szövege következik.)

Ámde, mivel az említett királyi kiváltságlevel, egyetlen és egyedülálló volta miatt, az összes zsidó számára, akik szerte az egész országban megtelepedtek, fárasztó és anyagilag is megterhelő utánajárással is csak alig lehetett volna elégséges, könyörögtek, hogy ennek tartalmát mi is foglaljuk írásba, biztosítékul, hogy az ő távollétében

208 Uláslónál: *Litteris nostris*.

209 Uláslónál: a *Regale* hiányzik.

210 Uláslónál: *propter sui regalem singularitatem*.

211 Uláslónál: *solicitudinem*.

212 Az 1422. évi átiraton szereplő sorszámozás folytatása.

213 Uláslónál: *ipso*.

214 Uláslónál: nem *septimodecimo*, hanem *undecimo*.

215 Uláslónál: *Smaragdo*.

216 Uláslónál: a *preposito* szó hiányzik, helye ki van hagyva.

217 Uláslónál: *Mathye*.

218 Latinból fordította Kopeczky Rita.

– mivel az ország legkülönbélebb tájain szokott utazgatni – még idejekorán elkerülhessék az emiatt rájuk váró nehézségeket.²¹⁹ Hogy tehát ennek a kiváltságlevélnek a tartalma mindenhol kétségbevonhatatlanul hiteles legyen mindenki számára, pecsétünk hitelével mindörökre megerősítettük.

Kelt az Úr 1256. esztendejében, március 16-án,²²⁰ Synaragdusnak, egyházközségünk választottjának, a királyi udvar kancellárhelyettesének tanítókanonoksága, Jakab kántorsága, Mátyás örkanonoksága, Mihály káptalani dékánysága idején.

17

IV. László király / Kun László (1272–1292)

A II. budai zsinat kánonjai a zsidók felől

1279. szeptember 14

Kiadás:

Stephanus Ladislaus Endlicher, *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana* (Sangalli: Scheitlin & Zollikofer, 1849), pp. 565–602: “Constitutiones synodus Budensis, MCCLXXIX” (itt csak az 1–69. kánon)

Kohn Sámuel, “Az 1279. budai zsinat összes végzése”, *Történelmi Tár*, [1] (1881), pp. 543–550, kül. pp. 547–548

Friss Ármin, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, I (Budapest: Wodianer F. és Fiai, 1903), pp. 52–54, no. 29–30

Fordítás:

Kohn Sámuel, *A zsidók története Magyarországon a legrégebb időktől a mohácsi vészig* (Budapest: Athenaeum, 1884), pp. 123–125 (magyar)

Raphael Patai, *The Jews of Hungary: History, Culture, Psychology* (Detroit: Wayne State University Press, 1996), pp. 52–53 (angol)

Irodalom:

Zoltan J. Kosztoľnyik, “Rome and the Church in Hungary in 1279: The Synod of Buda”, *Annuaire Historiae Conciliorum*, 22, no. 1–2 (1990), pp. 68–85

Kristó Gyula, szerk., *Kun László emlékezete* (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 5) (Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 1994), pp. 141–184, no. 31 (csak az 1–69. kánon)

Nora Berend, *At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and ‘Pagans’ in Medieval Hungary, c. 1000–c. 1300* (Cambridge University Press, 2001), p. 275 sk.: “The Manuscript Tradition of the Synod of Buda (1279)”

---

219 Lásd az oklevélben a 23. §-t.

220 Ulászlónál: március 11-én.

Art. cxxv. (1), *De signo Judaeorum in pectore*

Quia valde periculosum est et sacris canonibus inimicum, quod Judaei, quos pietas christiana recepat et sustinet cohabitaciones eorum, a Christianis per aliqua non distinguantur et cognoscantur insignia et signa, quod cum Christianis in familia habitent, vel morentur, vel in curiis ac domibus conversentur, aut Christiani habitent cum eis, praesenti constitutione statuimus: quod omnes et singuli Judaei utriusque sexus, in terris nostrae legationis, portent unum circulum de panno rubeo pro signo, assutum sive consutum ante pectus, in parte sinistra, in veste superiori, quam communiter et regulariter portant de super vestes suas alias, quum extra domos sive habitaciones exeant vel incendant, vel publice quocumquo modo appareant, aut se exhibeant et huiusmodi signum... Quod si in huiusmodi signo assumendo infra terminum supradictum, aut etiam de cetero deferendo, prout superius est expressum, Judaei praefati vel eorum aliqui contumaces fuerint rebelles, extunc Christianorum commercium, necnon ignem et aquam sibi noverint interdictam. Christiani vero, qui contra constitutionem huiusmodi prefatis Judaeis in merciis commutare, aut eis ignem vel aquam dare, aut aliquos Judaeos in familia retinere, aut ipsis Judaeis familiariter adhaerere, aut cum eis in familia, curia sive domo stare presumpserint, ipso facto sciant sibi ingressum ecclesiae interdictum; nec prius eis in ecclesiam pateat ingressus, quam ad mandatum episcopi, abbatis, prepositi, archidiaconi seu cuiuslibet alterius praelati in cuius diocesi, dominio vel iurisdictione Christiani huiusmodi commorantur, sufficienti, sub certa poena, cautione praestita, quod ulterius in talibus non excedant, ad ingressum ecclesiae fuerint restituti. Quod autem constitutum est de Judaeis, hoc de Saracenis, Ismaelitis et quibuscumque aliis non colentibus baptismatis sacramentum statuimus inviolabiliter observandum; hoc excepto, quod ubi Judaei portant circulum pro signo rubeum, alii supradicti signum croceum teneantur deferre.

Art. cxxv. (2), *Ne Judaei tributa recipiant*

Praeterea statuimus: quod tributa, vectigalia, telonea seu pedagia vel quevis alia publica officia Judaeis, Saracenis, Ismaelitis, schismaticis seu quibuscumque aliis, ab unione Fidei Catholice alienis, nullatenus committantur, et specialiter praelati ecclesiarum suarum redditus seu proventus eis vendere non audeant, vel locare. Quod si quis contra hoc venire praesumpserit, si episcopus fuerit, ab executione pontificalium, inferiores vero praelati seu clerici, cuiuscumque sint ordinis, dignitatis ac status, ab executione suorum ordinum per tres menses ipso facto noverint se suspensos. Vel si infra tres menses ipsos non expulerint vel expulsos reassumpserint, excommunicationis sententiam ipso facto incurrant. Laicos autem, cuiuscumque honoris, conditionis, dignitatis, praesentiae, sive status, qui in derogationem constitutionis praesentis huiusmodi officia Judaeis vel prohibitis supradictis quocumque

modo commiserint, vel eos retinuerint, aut sustinuerint in officiis supradictis, tam diu volumus, excommunicationis sententiae manere subiectos, donec Judaeis et aliis infidelibus praefatis ab officiis amotis et eiectis supradictis, et praestita sufficienti cautione dioecesanis suis, quod nullos ex praedictis de cetero in aliquo recipient, retinebunt aut habebunt officio, iuxta formam ecclesiae fuerint absoluti.

125. §²²¹ (1), *A zsidók jeléről a mellükön*

Mivel nagyon is veszedelmes, és a szent kánonokkal merőben ellenkezik, ha a zsidók, kiket a keresztény szeretet befogad és eltűr, a keresztényektől bizonyos jelek és jelvények által megkülönböztetve nincsenek, a keresztényekkel egy családban együtt lagnak vagy tartózkodnak, vagy ezek udvarában és házaiban tartatnak, vagy ha keresztények együtt lagnak velük, jelen végzés által határozzuk: mindazokban az országokban, melyekre nézve szentszéki követnek kinevezettünk,²²² minden zsidó, férfiú vagy nő, valahányszor házából vagy lakhelyéből ki- vagy oda bemegey, vagy bármilyen módon nyilvánosan megjelenik vagy mutatkozik, megkülönböztető jelül viseljen vörös posztóból készült kört, mely mellükön a bal oldalon ahhoz a felső ruhához legyen odaöltve vagy varrva, melyet közönségesen a többi ruhájuk fölött viselnek. Ha pedig ennek a jelnek a fenti határidőn belül való felvétele vagy a továbbiakban való viselése dolgában, ahogy fentebb kimondtuk, a nevezett zsidók vagy közülük néhányan megmakacsolják magukat, és lázadoznak, tudják meg, hogy attól fogva a keresztényekkel való kereskedéstől, sőt, tüztől és víztől tiltatnak. Azok a keresztények pedig, akik ezen rendelkezés ellenére a fent nevezett zsidókkal kereskedést üzni, vagy nekik tüzet vagy vizet adni, vagy némely zsidókat a családjukban, udvarukban vagy házukban megtűrni merészelnek, tudják meg, hogy a templomba való belépéstől azonnali hatállyal tiltatnak; és ne nyílják meg számukra a templomba való belépés mindaddig, amíg a püspök, apát, prépost, főesperes vagy bármely más előljáró, akinek az egyházkerületében, birtokán vagy joghatósága alatt ezek a keresztények lagnak, meghatározott és elégséges büntetést kiróva rájuk, miután biztosítékot adtak, hogy nem követnek el többé ilyen kihágást, a templomba újra be nem bocsátja őket. Ami pedig a zsidókra nézve határozottat, elrendeljük, hogy sértetlenül tartassék meg a szaracénusokra, izmaelitákra és mindenki másra nézve is, aki a keresztység szentségét nem veszi fel, azzal a kivétellel, hogy ott, ahol a zsidók vörös kört viselnek jelül, a többi fent nevezettek sárga jelt tartoznak viselni.

125. § (2), *A zsidók ne szedjenek be adókat*

Ezenkívül elhatározzuk, hogy adók, állami jövedelmek, vámok vagy gyalogvámok beszedésére vagy bármely más közhivatalba zsidókat, szaracénusokat, izmaelitákat, szakadárokat vagy bárki mást, aki a katolikus hit egységétől idegen, semmiképpen

221 Latinból fordította Kopeczky Rita.

222 Ti. Fülöp fermói püspök, aki III. Miklós pápa megbízásából a kánonokat a zsinat elé terjesztette.

ne nevezzenek ki, és különösen az egyházi vezetők ne merjék nekik eladni vagy bérbeadni egyházközségeik bevételeit vagy jövedelmeit. Hogyha valaki veszi a bátorságot, hogy ezzel szembeszegüljön, legyen tudatában: ha püspök az illető, főpapságának gyakorlásában, alsóbbrendű egyházi vezetők vagy közpapok pedig, bármiféle rangban, méltóságban és státusban legyenek is, rangjuk gyakorlásában azonnali hatállyal három hónapra fel lesznek függesztve. Ha akár nem üzik el őket három hónapon belül, akár miután elűzték, visszafogadják, azonnali hatállyal a kiközösítés ítéletét vonják magukra. Azokkal a laikusokkal kapcsolatban pedig, bármiféle tisztségben, helyzetben, méltóságban, főméltóságban vagy státusban legyenek is, akik a jelen rendeletet semmibe véve ilyen hivatalokat bármiféle módon zsidókra vagy a fent felsorolt eltiltottakra bíznak, vagy a fent említett hivatalokban megtartják vagy támogatják őket, azt akarjuk, hogy a kiközösítés ítéletének alávetve maradjanak mindaddig, amíg, miután a zsidókat és egyéb fent említett hitetleneket elmozdították hivatalukból és elűzték a fent felsoroltakat, és megfelelő biztosítékot nyújtottak egyházmegyéjük vezetésének, hogy az említettek közül ezentúl senkit nem fognak semmiféle hivatalba fogadni, abban megtartani vagy alkalmazni, az egyház eljárás módja szerint feloldozást nem nyernek.

18

I. (Anjou / Nagy) Lajos király (1342–1382)

A zsidók kiűzése Magyarországról

1349

Irodalom:

Trencsényi-Waldapfel Imre, "Küküllei János és a Névtelen Minorita" (1960), in: uő, *Humanizmus és nemzeti irodalom* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1966), pp. 11–34 (a zsidók kiűzését nem tárgyalja)

(a/1) Küküllei János / Tótsolymosi Apród János (XIV. század),²²³ *Chronicon de Ludovico rege*, c. 41 (1390 k.)²²⁴

Kézirat:

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 165: Dubnici krónika (*Cronica de gestis Hungarorum*), 1479

---

223 Jegyző a királyi kancellárián, különböző egyházi tisztségek és címek (erdélyi kanonok, küküllei főesperes stb.) birtokosa, I. Lajos udvari káplánja és vezető jegyzője. Küküllő vármegye a Kis- és Nagy-Küküllő térségében (Erdély).

224 Szövegét a Budai krónika (18/a/2) és Thuróczi János krónikája (18/b) tartották fenn.

Fordítás:

Küküllei János és a Névtelen Minorita krónikája / Johannes de Kikullew et Anonymus Minorita, *Chronica de gestis Ludovici I regis Hungarorum*. Fordította Geréb László (Monumenta Hungarica) (Budapest: Magyar Helikon, 1960)

Küküllei János, "Lajos király viselt dolgai", in: V. Kovács Sándor, szerk., *A magyar középkor irodalma* (Magyar Remekírók) (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984), pp. 332–370 (Bollók János fordítása); az idézet: p. 363

Küküllei János, *Lajos király krónikája – Geszta Lajos királyról*. Fordította Kristó Gyula (Millenniumi Magyar Történelem: Források) (Budapest: Osiris Kiadó, 2000)

(a/2) "Budai krónika" / *Chronica Hungarorum* (Buda: Andreas Hess, 1473),²²⁵ [K. 41]: "De iudeorum expulsione" (Küküllei nyomán)

Újabb kiadás:

Budai krónika: *Chronica Hungarorum. Finita Budae Anno Domini MCCCCLXXIII...* Hásonmás kiadásban (...) Horváth János fordításában... (Budapest: Magyar Helikon, 1973) (fakszimile és a magyar fordítás), p. 124 [41]

Irodalom:

Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, XVIII (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1980), p. 33, no. 1 (Dékán Kálmán fordítása)

Dán Róbert, "Mikor úzte ki I. Lajos a zsidókat?", in: *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 24 (1991), pp. 9–15

De iudeorum expulsione

XLI. Ipse enim iudeos ad fidem catholicam convertere & christo lucrari tanquam zelator salutis desiderans: & propter obstinatam duriciam ipsorum iudeorum suum propositum ad effectum perducere non valens: omnes iudeos per totum regnum hungarie licentiauit & expelli mandavit, bona & res ipsorum per usure voraginem cumulas: ut lutum spernens: noluit habere vel occupare. & sic omnes de regno hungarie in austriam & bohemiám recesserunt: & dispersi extiterunt.

A zsidók kiűzéséről

41. Ő ugyanis mint az üdvösség buzgó harcosa katolikus hitre akarta téríteni a zsidókat, és meg akarta nyerni őket Krisztusnak, de a zsidók megátalkodottsága és makacssága miatt szándékát nem tudta megvalósítani; egész Magyarország területén az összes zsidót törvényen kívül helyezte, és elrendelte kiűzésüket. Javaikat és vagyonukat, melyet kapzsi kamatszédésen szereztek, megvetette, mint a sarat, és

---

225 Budapest, Egyetemi Könyvtár, Inc. 10. (A legrégebb magyarországi nyomtatott könyv.)

nem akarta sem birtokba venni, sem lefoglalni. A zsidók tehát valamennyien Magyarországról Ausztriába és Csehországba távoztak, és szétszóródtak.

(b) Joannes de Thwroc / Thuróczi János, *Chronica Hungarorum / A magyarok krónikája* (Brünn, 1488),²²⁶ pars III, c. XLI (Küküllei nyomán)

Újabb kiadás:

Grünvald Fülöp & Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, V/1 (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselése, 1959), pp. 15–16, no. 18

Thuróczy János, *A magyarok krónikája* (Budapest: Helikon Kiadó, 1985) (faksimile és Horváth János magyar fordítása)

Johannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum*, ed. Elisabeth Galántai & Julius Kristó (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, SN 7) (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985), kül. p. 183, § 171 (622)

Irodalom:

Elemér Mályusz & Julius Kristó, *Johannes de Thurocz, Chronica Hungarorum, II: Commentarii*, 2 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, SN 9) (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988), p. 179

De Iudeorum expulsione

Ipsa enim Iudeos ad fidem catholicam convertere et Christo lucrari tanquam zelator salutis desiderans et propter obstinatum duritiam ipsorum Iudeorum suum propositum ad effectum perducere non valens omnes Iudeos per totum regnum Hungariae licenciavit, et expelli mandavit, bona et res ipsorum per usure voraginem cumulas ut lutum spernens noluit habere vel occupare. Et sic omnes de regno Hungariae in Austriam et Bohemiam recesserunt et dispersi extiterunt.

A zsidók kiűzéséről

Mivel katolikus hitre akarta téríteni a zsidókat és meg akarta nyerni őket Krisztusnak, a hit buzgó terjesztője lévén: amikor tervét a zsidók megátalkodott makacssága miatt nem tudta megvalósítani, az összes zsidót elbocsátotta egész Magyarországon, és elrendelte, hogy űzzék ki őket. Javukat és a kamatszédés falánkságából felhalmozott vagyonukat megvetette, mint a sarat, nem akarta sem birtokába venni, sem lefoglalni. A zsidók valamennyien kivonultak Magyarországról, és szétszóródtak Ausztriában és Csehországban.

---

226 Budapest, Egyetemi Könyvtár, Inc. 338.

(c) Antonio Bonfini / Antonius de Bonfinis (1427/34–1502), [A zsidók kiűzése Magyarországról], *Rerum Ungaricarum decades*, Decas II, liber x

Kiadás:

Antonii Bonfini Asculani *Rerum Hungaricarum decades*, libris XLV. Comprehensae ab origine gentis ad annum MCCCCXCV. Editio septima. (...) Recensuit et praefatus est D. Carolus Andreas Bel (Lipsiae: Svmtv Ioannis Pavlli Kravs, MDCCLXXI [1771]), p. 359: "Iudaeos in Hebraismo pertinaces Ungaria expulit"

Antonio Bonfini / Antonius de Bonfinis (1427/34–1502), *Rerum Ungaricarum decades*, II, ed. József Főgel, Béla Iványi & Ladislaus Juhász (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Saeculum XV, 2) (Lipsiae: B. G. Teubner, 1936), Decas II, liber x

Fordítás:

Antonio Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, fordította Kulcsár Péter (Budapest: Balassi Kiadó, 1995), p. 483

(...) Quam pius, ac Deo gratus fuerit, ex his, quae subiicientur, intelligi potest. In primis ut Hebraei a durae cervicis pertinacia deficerent, resipere tandem, se hos pro Ungaris habiturum, perpetua donaturum immunitate pollicebatur. Demum, quum neque suis, neque sanctorum patrum concionibus, ad orthodoxam fidem revocare potuisset, publico omne edicto Ungaria exegit, res ac fortunas impune exportare permisit: hi vero exacti, Austriam et Boemiam inundarunt.

(...)

(...) Hogy milyen jámbor volt és kedves az istennek,²²⁷ az látható az alább következőkből. Először is, hogy a zsidók a kegyetlen járom szorításából kiszabaduljanak és kijózanodjanak, megígérte, hogy magyarokként fogja kezelni és örökös adómentességgel adományozza meg őket. Amikor azonban végül is sem az ő, sem a szent atyák szava nem tudta ezeket az igaz hitre téríteni, állami rendelettel valamennyit kiűzte Magyarországról, megengedve, hogy holmijukat és vagyonukat sértetlenül magukkal vigyék; ezek aztán kiűzetvén, elárasztották Ausztriát és Csehországot.

(...)

(d) Petrus Ransanus (1428–1492), *Epithoma rerum Ungaricarum*, III, 41

Kiadás:

Petrus Ransanus, *Epithoma rerum Hungararum*, ed. Petrus Kulcsár (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum, SN 2) (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977)

---

227 Ti. Lajos király.

Fordítás:

A magyarok történetének rövid foglalata, fordította Blazovich László & Sz. Galántai Erzsébet (Bibliotheca Historica) (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1985)

A magyarok történetének rövid foglalata, fordította Blazovich László & Sz. Galántai Erzsébet (Millenniumi Magyar Történelem: Források) (Budapest: Osiris Kiadó, 1999), p. 110, XX. fejezet

(...) *Pepluit ex Hungaria Iudaeos eo praecipue, quod fenore multos ad extremam redegerant inopiam.*

(...)

(...) Kiűzte Magyarországról a zsidókat, főleg azért, mert az uzsorával sokakat a végső ínségbe juttattak.

(...)

(e) Jozsef ha-Kohén ha-Rofe (1496–1578), *Émek ha-bakha / A siralom völgye: “A zsidók kiűzése az 5108. [1348/49] évben”*

Kiadás:

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), p. 451, no. 106 (1) (héber szöveg és magyar fordítás)

Irodalom:

Miskolczy István, *Magyarország az Anjouk korában* (Szent István Könyvek, 9) (Budapest: Szent István Társulat, 1923), reprint (Historia Incognita, 17) (Máriabesnyő – Gödöllő, 2009), p. 95²²⁸

ויהי בשנת חמשת אלפים ק"ח, היא שנת 1348, ויגרשו את היהודים ממלכות אונגריאה, וגם מארצות אחרות גורשו מארץ מגוריהם בשנה ההיא

Történt az ötezer 108. esztendőben, ez az 1348. év, hogy a zsidókat kiűzték Ungarija ('VNGRY'H) királyságából. Abban az évben más országokból is kiűzték tartózkodási helyükről²²⁹ a zsidókat.

²²⁸ Figyelmet érdemel, hogy Miskolczy az újabb történeti irodalom majdnem-konszenzusától eltérően a zsidók kiűzését 1348-ra teszi.

²²⁹ Gen. 17,8 stb. – Értsd: a diaszporában a zsidók csak “tartózkodnak”, nem pedig “laknak”.

(f) Heltai Gáspár (?–1575), *Chronica az magyaroknak dolgairól* (Colosvarot: Végeze Heltaj Gáspárné, 1575)

Újabb kiadás:

Heltai Gáspár, *Krónika az magyaroknak dolgairól*. Sajtó alá rendezte Kulcsár Margit. A bevezetőt Kulcsár Péter írta (Budapest: Magyar Helikon, 1981); az idézet: p. 169: “Az XXIX. magyar király...” III. rész

(...) A krónikák igen dicsírik eszt a Lajos királyt, mert ő maga szöméllyében igen jeles tudós és jámbor, annak felette igen ájítatos ember vala. (...) Mikoron sokáig szenvedte volna a zsidókat ez országba, és gyakorta intette volna őket, hogy elhadnák az ő zsidó hiteket, és keresztyénné lönnének, és ezek semmiképpen nem akarnák művelni, úgy üzé őket annak utánna ki egész Magyarországból, és nem vévé el semmi marhájokat. És úgy menének annak utánna Bécsországban és Csehországba.

(...)

19

IV. Béla király kiváltságlevele: a székesfehérvári káptalan átiratának kísérő szövege

1396. február 23

(a) (Luxemburgi) Zsigmond király (1387–1437)²³⁰ levele a székesfehérvári káptalannak, 1396²³¹

Újabb kiadás:

Friss Ármin, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, I (Budapest: Woldianer F. és Fiai, 1903), pp. 107–108, no. 72

Alexander Büchler, “Das Judenprivilegium Bélas IV. vom Jahre 1251”, in: Alexander Scheiber, Ed., *Emlékkönyv Heller Bernát professzor 70. születésnapjára / Jubilee Volume in Honour of Prof. Bernhard Heller on the Occasion of His Seventieth Birthday* (Budapest [Karcag: Kertész Nyomda], 1941), pp. 139–146, kül. p. 140 sk.

---

230 Később német-római király (1410–), majd császár (1433–1437), brandenburgi választófejedelem (1378–1415), cseh király (1420–1437).

231 Latinból fordította Kopeczky Rita.

Sigismundus dei gracia Rex hungarie Dalmacia Croacie etc. marchioque Brandenburgensis etc. fidelibus suis Capitulo ecclesie Albensis, Salutem et graciam, dicit nobis Salamon Judeus hospes civitatis nostre Albensis, sua, ac ceterorum²³² Judeorum in dicto Regno hungarie conmorancium quod quedam literalia instrumenta factum libertatis ipsorum concernencia in Vestra Sacristia seu conservatorio ecclesie vestre reposita haberentur quorum alia paria eorundem pro rathihabicione libertatum ipsorum et prosecutione Jurium eorundem sumpme ipsis forent necessaria, Super quo fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus, dicta literalia instrumenta in dicta vestra Sacristia seu conservatorio ut premititur reposita, diligenter requiri et reinveniri faciatis, requisitorumque²³³ et reinventorum alia paria eorundem predicto Salamoni et aliis Judeis in dicto nostro Regno²³⁴ residentibus pro prosecutione Jurium eorundem in transscripto²³⁵ dare et²³⁶ emanari facere debeatis et aliud non facturi datum in Visegrad feria quinta proxima ante dominicam Remiscere Anno domini millesimo trecentesimo nonagesimo sexto.

Zsigmond, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország stb. királya, brandenburgi örgróf stb. híveinek, a székesfehérvári egyházközség káptalanjának kegyes üdvözlétét küldi. Azt mondja nekünk a zsidó Salamon, városunk, Székesfehérvár egy telepese (*hospes*), a maga és a többi, a fent említett Magyar Királyságban lakó zsidó nevében, hogy a ti sekrestyétekben vagy egyházközségek levéltárában őriznek bizonyos, az ő szabadságuk tényét érintő írásos anyagokat, amelyek másodpéldányaira igen nagy szükségük volna szabadságjogaik megerősítéséhez és ezeknek a jogoknak az érvényesítéséhez. Ez ügyben hűségeteknek szilárdan előírva meghagyjuk, hogy az említett írásos anyagokat, amelyeket említett sekrestyétekben vagy levéltárakban őriznek, mint fentebb írtuk, szorgalmasan kerestessétek meg és hozassátok elő, és miután megkerestettétek és előhozattátok, ezek másodpéldányait a fent említett Salamonnak és más, említett királyságunkban lakó zsidóknak ezeknek a jogoknak az érvényesítése érdekében átiratban át kell adnotok és napvilágra kell hoznotok. Mást ne tegyetek. Kelt Visegrádon, a Remiscere-vasárnap²³⁷ előtti csütörtökön, az Úr 1396. esztendejében.

232 Ulászlónál: *ceterorum* helyett *suorum*.

233 Ulászlónál: a *que* hiányzik.

234 Ulászlónál: *dicto* Regno *nostro*.

235 Ulászlónál: *transscripto* helyett *transsumpto*.

236 Ulászlónál: az *et* hiányzik.

237 A húsvét előtti nagyböjt 2. vasárnapja / "böjt másod vasárnap". Az 1396. évben: február 26.

(b) A székesfehérvári káptalan átiratának kísérő szövege, 1396²³⁸

Újabb kiadás:

Friss Ármin, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, I (Budapest: Wodianer F. és Fiai, 1903), pp. 108–109, no. 73

Alexander Büchler, “Das Judenprivilegium Bélas IV. vom Jahre 1251”, in: Alexander Scheiber, Ed., *Emlékkönyv Heller Bernát professzor 70. születésnapjára / Jubilee Volume in Honour of Prof. Bernhard Heller on the Occasion of His Seventieth Birthday* (Budapest [Karcag: Kertész Nyomda], 1941), pp. 139–146, kül. p. 140, 145

Mályusz Elemér, *Zsigmondkori oklevéltár*, I: 1387–1399 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1951), p. 468, no. 4275 (regesztá)

Capitulum ecclesie Albensis omnibus christi fidelibus tam presentibus quam futuris presencium noticiam habituris Salutem in salutis largitore ad universorum igitur noticiam harum serie volumus pervenire, Quod nos literas Serenissimi principis domini Sigismundi dei gracia Regis hungarie incliti domini nostri metuendi mediocri Sigillo suo consignatas sumpmo cum honore recepimus in hec verba

(Az oklevélben itt Zsigmond király levelének szövege következik.)²³⁹

Nos itaque preceptis ipsius domini nostri Regis semper obedire cupientes ut tene-mur predicta literalia instrumenta annotatorum Judeorum Jura et libertates eorum concernencia in nostra Sacristia requiri fecimus diligenter et in quodam Registro nostro Antiquo more solito in nostra Sacristia reposito tenorem cuiusdam²⁴⁰ privilegii olim Belae Regis quarti infrascripte continencie invenimus, cuiusquidem privilegii tenoris continencia hec erat

(Az oklevélben itt IV. Béla decretumának és a korábbi átírásoknak a szövege következik.)

Nos igitur preceptis ipsius domini nostri Regis semper obedire cupientes ut²⁴¹ tenemur literalia instrumenta factum libertatis כה²⁴² Judeorum concernencia in²⁴³ nostra Sachristia seu conservatorio ecclesie nostre diligenter requiri fecimus et in quodam Registro nostro Antiquo more solito in nostro conservatorio reposito invenimus tenorem cuiusdam privilegii olym domini Belee²⁴⁴ regis quarti cuius quidem privilegii aliud par de ipso nostro registro de verbo ad verbum כו transsumi et transcribi et presentibus²⁴⁵ literis nostris privilegialibus inseri fecimus et predicto

238 Latinból fordította Kopeczky Rita.

239 Fentebb, (a).

240 Látszik a törlés és a későbbi írás.

241 Ezen a helyen látható a törlés.

242 Az 1422. évi átíraton szereplő sorszámozás folytatása.

243 Az in után következő p valószínűleg propria.

244 Ulászlónál: Bele.

245 Ulászlónál: presentibus nostris literis.

Salamoni²⁴⁶ Judeo et aliis Judeys In Regno Hungarie²⁴⁷ conmorantibus²⁴⁸ in nostro transcripto in forma²⁴⁹ nostri privilegii concessimus, mandata tamen Regia predicta²⁵⁰ in nullo ecetere²⁵¹ volentes In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes literas ׀ seu presens privilegium pendentis et autenticy Sigilli nostri maioris munimine roboratas eidem Salamoni Judeo et aliis²⁵² in presenti Regno conmorantibus duximus concedendas datum et actum²⁵³ Anno ab incarnatione domini millesimo trecentesimo nonagesimo sexto Honorabilibus et discretis²⁵⁴ viris dominis²⁵⁵ Johanne Zwdar ׀ decretorum doctore preposito domino et²⁵⁶ prelato nostro Nicolao de pok Cantore petro Custode et Georgio dicto Wass decano ecclesie nostre existentibus.

A székesfehérvári egyházközség káptalanja Krisztus minden hívének, jelenlegieknek és jövőbelieknek, akik az itt megírtakról tudomást fognak szerezni, üdvözlétet küldi az üdvösség osztogatójában. Azt akarjuk tehát, hogy e sorok által mindenkinek jusson tudomására, hogy mi a legnagyobb tisztelettel fogadtuk a Felsőleges fejedelem úr, Zsigmond, Isten kegyelméből Magyarország királya, kiváló és félelmetes urunk középpecsétjével ellátott levelét, benne e szavakkal.

(Az oklevélben itt Zsigmond király levelének szövege következik.)²⁵⁷

Mi tehát urunk és királyunk személyes utasításainak mindig engedelmeskedni kívánva, ahogy ezt tennünk kell, a fent említett, a jelzett zsidók jogait és szabadságait érintő írásos anyagokat sekrestyénkben szorgalmasan kerestettük, és egy, régi szokás szerint sekrestyénkben őrzött nyilvántartásunkban meg is találtuk – az alábbi tartalommal – egy IV. Béla királytól származó egykori kiváltságlevél foglatatát, amely kiváltságlevél foglatának ez volt a tartalma.

(Az oklevélben itt IV. Béla decretumának és a korábbi átírásoknak a szövege következik.)

Mi tehát urunk és királyunk személyes utasításainak mindig engedelmeskedni kívánva, ahogy ezt tennünk kell, a zsidók szabadságának tényét érintő írásos anyagokat sekrestyénkben, illetve egyházközségünk levéltárában szorgalmasan kerestettük,

246 Ulászlónál: *Salmoni*.

247 Ulászlónál: a *Hungarie* hiányzik.

248 Ulászlónál: a *commorantibus* után *Hungarie*.

249 Ulászlónál: *in formam*.

250 Ulászlónál: a *predicta* hiányzik.

251 Ulászlónál: *excedere*.

252 Ulászlónál: az *aliis* után *iudeis*.

253 Ulászlónál: az *actum* helyett *approbatum*.

254 A *discretis* szó tévesen kétszer.

255 Ulászlónál: *domino*.

256 Ulászlónál: az *et* helyett *ac*.

257 Fentebb, (a).

és egy, régi szokásunk szerint sekrestyénkben őrzött nyilvántartásban meg is találtuk a IV. Béla királytól származó egykori kiváltságlevél foglatát, amely kiváltságlevélnek másodpéldányát nyilvántartásunkból szóról szóra átvétettük, átírtuk és jelenlegi kiváltságleveleink közé iktattuk, és a fent nevezett zsidó Salamonnak és más, a Magyar Királyságban lakó zsidóknak átíratunkban, tőlünk való kiváltságlevél formájában átadtuk, a fent említett királyi utasításokat semmiben sem akarván áthágni. Ennek megőrkítésére és minden időkre való megszilárdítására jelen levelet avagy jelen kiváltságlevelet hiteles nagyobbik függőpecsétünkkel megerősítve adattuk át az említett zsidó Salamonnak és más, jelen királyságban lakóknak. Kelt és elvégeztetett az Urunk megtestesülésétől számított 1396. évben, a következő tiszteletre méltó és kiváló urak idejében: Cudar János egyházi törvénytani prépost urunk és előljárónk alatt, Poki Miklós kántorságának, Péter örkanonokságának és Wass György káptalani dékánosságának idején.

20

IV. Béla király kiváltságlevele: a székesfehérvári káptalan átíratának kísérő szövege

1406. szeptember 7

Újabb kiadás:

Friss Ármin, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, I (Budapest: Wodianer F. és Fiai, 1903), pp. 124–125, no. 89

Alexander Büchler, "Das Judenprivilegium Bélas IV. vom Jahre 1251", in: Alexander Scheiber, Ed., *Emlékkönyv Heller Bernát professzor 70. születésnapjára / Jubilee Volume in Honour of Prof. Bernhard Heller on the Occasion of His Seventieth Birthday* (Budapest [Karcag: Kertész Nyomda], 1941), pp. 139–146, kül. p. 140, 145

Capitulum²⁵⁸ ecclesie Albensis omnibus christi fidelibus, tam presentibus quam futuris presencium noticiam habituris Salutem in omnium Salvatore ad universorum noticiam harum serie volumus pervenire Quod Sawl de Buda et alter Sawl de pesth nunc habitores²⁵⁹ Civitatis Albensis ad nostram venientes presenciam exhibuerunt nobis quasdam literas nostras privilegiales tenoris et continencie per omnia infrascripti petentes nos debita cum instancia, Ut easdem de verbo ad verbum

---

258 Latinból fordította Kopeczky Rita.

259 Ulászlónál: *habitores* helyett *inhabitores*.

transcribi et transsumi et presentibus aliis literis nostris simuliter privilegialibus inseri facere dignemur, pro eisdem ac universis Judeis in regno hungarie conmorantibus ad cautelam quarum tenor talis est.

(Az oklevélben itt IV. Béla decretumának és a korábbi átírásoknak a szövege következik.)

Nos itaque petitionibus Annotatorum utrorumque Sawl Judeorum favorabiliter inclinati predictas alias nostras literas²⁶⁰ privilegiales de verbo ad verbum transcribi et transsumi וט²⁶¹ et presentibus literas²⁶² nostris aliis privilegialibus inseri fecimus pro eisdem utroque Sawl et aliis Judeis universis in predicto Regno Hungarie conmorantibus uberiorem ad cautelam communi²⁶³ iusticia svadente In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes concessimus literas nostras²⁶⁴ privilegiales pendentis et autentici ה Sigilli nostri maioris munimine roboratas Datum in vigilia festi Nativitatis virginis gloriose Anno domini millesimo quadringentesimo septimo honorabilibus et circumspectis viris²⁶⁵ dominis Nicolao preposito domino et prelato nostro Nugerio utriusque Juris doctore lectore Stephano cantore Hernico²⁶⁶ Custode et Stephano de Sermio²⁶⁷ אה decano ecclesie nostre existentibus.

A székesfehérvári egyházközség káptalanja Krisztus minden hívének, mind legieeknek, mind jövőbelieknek, akik az itt megírtakról tudomást fognak szerezni, üdvözetét küldi mindenki Üdvözítőjében. Azt akarjuk, hogy e sorok által jusson mindenki tudomására, hogy Saul Budáról és egy másik Saul Pestről, jelenleg Székesfehérvár városának lakói, színünk elé járulván bemutattak nekünk egy bizonyos, tőlünk származó kiváltságlevelet – melynek foglatatát és tartalmát minden részletében alább közöljük –, köteles alázattal kérve tőlünk, hogy méltóztassunk ezeket szóról szóra átíratni, átvétetni és egyszersmind jelen második kiváltságlevelünkbe iktatni, az ő és a Magyar Királyságban élő összes zsidó védelme érdekében; melynek foglata a következő.

(Az oklevélben itt IV. Béla decretumának és a korábbi átírásoknak a szövege következik.)

Mi tehát, hajolván a nevezett két zsidó Saul kérésére, említett előbbi kiváltságlevelünket szóról szóra átírattuk és átvétettük és jelen második kiváltságlevelünkbe iktattuk, a két Saul és az összes többi, az említett Magyar Királyságban élő zsidó hathatósabb védelme érdekében, az általános igazságosság parancsára. Ennek meg-

260 A *nostras* után egy vízszintesen áthúzott S betű; Ulászlónál: *alias literas nostras*.

261 Az 1422. évi átíraton szereplő sorszámozás folytatása.

262 Ulászlónál: *literis*.

263 Ulászlónál: a *communi* tévesen kétszer.

264 Ulászlónál: a *nostras* hiányzik.

265 Ulászlónál: a *viris* hiányzik.

266 Ulászlónál: *Heynrico*.

267 Ulászlónál: *Syrimio*.

örökítésére és minden időkre való megszilárdítására jelen kiváltságlevelünket hiteles nagyobbik függőpecsétünkkel megerősítve adtuk át. Kelt a Dicsőséges Szűz születése ünnepének előestéjén, az Úr 1407. esztendejében, a következő tiszteletre méltó és tekintetes urak idejében: Miklós prépost urunk és előljárónk alatt, Nugeriusnak, mindkét jog doktorának olvasókanonoksága, István kántorsága, Henrik örkanonoksága és Szerémi István káptalani dékánágának idején.

21

A Budai jogkönyv rendelkezései a zsidókról

1421

Kiadás:

Michnay Endre & Lichner Pál, *Buda városának törvénykönyve 1244-1421-ből* (Pozsonyban: Wigand Károly Frigyes betűivel, 1845)

Karl Mollay [Mollay Károly (1913–1917)], *Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn* (Monumenta Historica Budapestinensia, 1) (Budapest: Magistratus Urbis Budapest – Akadémiai Kiadó, 1959)

Idézi:

Friss Ármin, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, I (Budapest: Wodianer F. és Fiai, 1903), pp. 160–164, no. 119–128

Fordítás:

Blazovich László & Schmidt József, *Buda város jogkönyve*, I–II (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 17) (Szeged, 2001)

Irodalom:

Weisz Boglárka, “Zsidók a budai jogkönyvben”, in: Piti Ferenc, szerk., “Magyaroknak eleiről” *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére* (Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 2000), pp. 681–694

§ 50. Von des Statschreibers schreib lonn

Wen hundred phenning gemaingkich iren lauf haben fur ainen guldein in golt, so sol der Statschreiberr Von einerr schlechten klag auf dem Rathaus den nemmen den.

(...)

Item Vmb gewain christen phandt bprief den. XII

Item Von Christen phandt prieff, dy da mergkich sach peruren den. C

Item Von der Juden phantprieff semper duplum.

(...)

§ 191. Wye dye luden schollen gehen vnnd claiderr ann tragen vnd von irem weyn

Dye Juden, dye sneiden, hort Nackygen, stinkunden, gotis vorreter schollen von

allen iren wein, d̄y yn iren gekaufm ader verstanden erb sein, mit der st̄æt losung geben. Auch von den wein, d̄y s̄y kauffenn von den leuten, Sullen wider d̄y Juden nach d̄ye Christen, von den s̄ye den wein pestellent haben, Auff das, das [s̄y] an der stat losung nichtis ap gehe.

§ 192. *Von der eigenschaft der Juden, das nicht sullen gesüch nemenn*

Von der Juden gesuch wil ich nitcz sagen, wen s̄ye sullen nach gepot, sam d̄y Christen, arbeiten, Vnnd keyn gesuch nemen von ymand. Wer dar vber yn verhengt ader andern czu nemen, der ver antburt das selbig am Jungsten t̄äge.

§ 193. *Von iren claidern, d̄y s̄y schollen tragen, vnd gewant*

D̄y Juden schollent auch gewant tragen, da pey man s̄y irkennet: Vber ander ir klaider eynen rothen mantel Vnnd an der aller sichersten stadt eynen gilben fleck, den man nit müg vber spannen.

Vnnd schullen auch keyn dingk nyndert ferr nach nahent vntter d̄y Christen tragen. Wass sie verstanden phant haben, d̄y sullen s̄y ainst In der wochen, in der Juden gassen fey jabemm. werdem s̄y anderswo pe grieffen, das gericht sol yn nemen, was s̄y feil han.

§ 194. *Vonn der Judenn Marckt*²⁶⁸

§ 195. *Von der Iudenn ayd, So sy emprechenn wollen eym Christen*²⁶⁹

§ 196. *Von der Iuden phanntt prieff*²⁷⁰

D̄ye Juden sullen alle ire phant prieff ainsten yn dem J̄ar auff pieten vor gerichte auff dem rathauß Vnnd der richter sol den mensschen das lossen wissen, Vber welchen d̄ye prieff sagent. auf daß d̄y posen Juden mit arger list icht d̄ye Christen vmmb ir erb pringen. Vnnd d̄y vor halten prieff sullen fur paß nichten craft habenn.

§ 197. *Daß sy nit sullen leyen Auf kirch gereth*²⁷¹

Von der Iuden phant, dar auf s̄y nicht leyen sullen. Sy sullen nit leyen auf meß gewant, kelich ader pucher vnnd kasel, Nach auf allis, das yn der kirchen genütez wirt, Wen das nymant vorsetczet, es sey dan gestolen aber geraubet. Darnach auch yn einer gemeyn sullen s̄y nicht leyen auf kainerlay gut, das da sey geraubt ader gestollenn.

§ 258. *Von manchfeltigenn tod schlegen, wy d̄ye gerichtet werden*

Nymant schol todtenn an gerichte mit freuel, Eß sey Christenn, Heid ader Jude, Wan iß ist nicht genüg, ap eyner sprech, er ist eyn Jude, Eyn ketzzer ader eyn haid,

268 A címnél hiányzik a rendelkezés szövege.

269 A címnél hiányzik a rendelkezés szövege. A Jogkönyv tartalomjegyzékében a cím: “Von der Iuden aide, dormit s̄y emprechen den Christen vor gerichte.”

270 A Jogkönyv tartalomjegyzékében a cím: “Von dan pfandt priefen, dy sy von den christen habenn.”

271 A Jogkönyv tartalomjegyzékében a cím: “Auf welcher lay pfand sy nicht leyhen sullen.”

Man vindt darnach vnnd wirt darnach genant man schlechtig. Wirt ymandt darumb peclaget, er müß enprechen vnnd Gestehen selb XLVIII vnnd schweren salb XXV. Er alleyn vorhyn vnnd y drey nach ym, felt er ader eyner an dem aid, Man schlecht ym ap seyn haupt auff dem kraut margkt.

§ 331. *Von ansprecherin. czaubern ader Liplerinn*

Der da mit vormeret wirt Vnnd vber wundenn, czum ersten mäl sal Man yn setzen auf eyn leiter, vnnd eynen gespysten Iu dem hut sol er haben auf dem haupt. Daran dÿ heiligen engil seyn gemalt, da mit er vmmb get. Also schol er stehen vonn morgen frü vnez auf mitten tag an eynem Freitag. So dÿ maist gemeyn deß volkis ap vnnd zu get, dar nach sol man yn Ledig lossen. Also ap er ver schweret den irsal meher ezu thun Vnnd das schol man alles in der stat puch versehreiben, Auff daß ap er mir pegrieffen wurde, so schol man ynn prennen sam eynen keczzer.

§ 425. *Nymandt sol mitt Juden schaffen peÿ seinen guttern*

Item kain außLender ader gæst schol seyn kauffmanschæcz kainem Iuden verkaffen Nach keien wechsil vnnd handil mit den Iuden haben Nach treiben schol. So der kaufman pegrieffen Wirt, der ist ver fallenn dÿ war, die er verkauft hat dem Iudenn.

50. §. *A jegyző²⁷² írásdíjáról*

Ha száz pfenning²⁷³ általában egy arany forintot²⁷⁴ ér, akkor a jegyző (...) a tanácsházán kérjen

(...)

Egy közöséges keresztény záloglevelért tizenkét dénárt.

Keresztények jelentős ügyet érintő zálogleveléért száz dénárt.

A zsidók záloglevele után mindig (a fentebbiek) kétszeresét.

(...)

191. §. *Hogyan járjanak a zsidók, milyen ruhákat viseljenek, továbbá, a borukról*

A zsidók, ez a galád, nyakas, бүдös, Istent eláruló népség, minden boruk után,

272 Városi írnök.

273 A dénárnak megfelelő pénzegység.

274 Gulden.

ami vásárolt vagy lejárt zálog révén a tulajdonukba került ingatlanon terem, fizessenek adót a várossal együtt. A másoktól vásárolt bor után is megint a zsidók fizessenek adót, s ne azok a keresztények, akiktől a bort megrendelték, azért, hogy a város jövedelmét ne érje semmiféle kár.

192. §. *A zsidók azon kötelezettségéről, hogy ne vegyenek uzsorát*

A zsidók uzsorájáról nem akarok semmit se mondani, mert nekik a parancsolat értelmében a keresztényekkel együtt dolgozniuk kell, és nem uzsorát szedni másoktól. Aki ezután uzsorát ró ki, vagy még másikat is vesz, az az utolsó ítélet napján felel ezért.

193. §. *A ruháikról, amelyeket viseljenek*

A zsidók viseljenek olyan ruhát, amelyről fel lehet ismerni őket: az egyéb ruházatok felett egy veres köpenyt, és rajta jól látható helyen egy sárga foltot, amelyet nem szabad eltakarniuk.

És semmit ne vigenek a keresztények közé se közelre, se messzire. Ami lejárt zálog a birtokukban van, azt hetente egyszer árusítsák a Zsidó utcában, ha azonban másutt kapják rajta őket ezen, a bíróság kobozza el tőlük mindazt, amit árulnak.

194. §. *A zsidók vásáráról*²⁷⁵

195. §. *A zsidók esküjéről, ha egy keresztény vádjai alól tisztázni akarják magukat*²⁷⁶

196. §. *A zsidók zálogleveléről*²⁷⁷

A zsidók az összes birtokukban lévő záloglevelet évente egyszer ajánlják fel a városházán a bíróság előtt, és ezt a bíró tudassa azokkal, akikről a levelekben szó van, nehogy a komisz zsidók gonosz furfanggal megfosszák a keresztényeket javaiktól. A zsidók által visszatartott oklevelek pedig legyenek érvénytelenek a későbbiekben.

197. §. *Egyházi eszközökre ne adjanak kölcsönt*²⁷⁸

A zsidók zálogáról, és arról, hogy mire nem adhatnak kölcsönt. Ne kölcsönözzenek miseruhára, kelyhekre, vagy könyvekre és kazulákra, sem semmire, ami a templomban használatos. Minthogy ezeket senki sem zálogosíthatja el, amennyiben kikerülnek a templomból, olyanok, mintha lopták vagy rabolták volna őket, és egyetlen városban se kölcsönözhetnek olyasmire, amit itt raboltak vagy loptak.

258. §. *Az emberölés megítéléséről*

Ítélet nélkül senki sem ölhet meg erőszakkal egy másikat, legyen az keresztény,

275 A címnél hiányzik a rendelkezés szövege.

276 A címnél hiányzik a rendelkezés szövege. – A Jogkönyv tartalomjegyzékében ez a cím: “A zsidók esküjéről, amellyel a bíróság előtt felmentik a keresztényt.”

277 A Jogkönyv tartalomjegyzékében a cím: “A záloglevelekről, amelyeket a zsidók a keresztényektől kaptak.”

278 A Jogkönyv tartalomjegyzékében a cím: “Arról, hogy miféle zálogra ne kölcsönözzenek.”

pogány vagy zsidó, hiszen nem elegendő, ha valaki azt mondja, ez zsidó, eretnek vagy pogány, mert akkor gyilkosnak fogják tartani őt, és tette szerint ítélnék fölötte. Ha valakit gyilkossággal vádolnak, védekezzen, és valljon negyvennyolcad magával, és esküdjön huszonötöd magával. Elsőnek ő egyedül, és utána háromként a többiek, és ha ő vagy közülük valamelyik eltéveszti az esküszöveget, üssék le a vádlott fejét a káposztás piacon.²⁷⁹

331. §. *A varázslónőkről, a bűbájosokról vagy boszorkányokról*

Aki mint ilyen válik hírhedtté, vagy ezen rajtakapják, első alkalommal rakják fel egy létrára, és viseljen fejen egy hegyes zsidósüveget, amelyen festett szent angyalok vannak, és ezzel forgolódjon. Így álljon kora reggeltől délig egy pénteki napon, amikor a község legtöbb tagja arra jár. Azután ha megesküszik, hogy ilyen eretnekséget többé nem követ el, engedjék szabadon, de mindezt írják be a városkönyvbe. És ha újra rajtakapják, akkor égessék meg, mint az eretnekeket.

425. §. *Zsidóval senki ne üzleteljen árui elvesztésének terhe mellett*

Valamint egyetlen külföldi vagy vendég se adja el áruját zsidónak, se cserét, se alkut ne kössön vele. Ha a kereskedőt ezen rajtakapják, elveszíti a zsidónak eladott összes áruját.

22

IV. Béla király kiváltságlevele: (Luxemburgi) Zsigmond király átiratainak kísérő szövege

(a) 1422. augusztus 10

Kézirat:

Pozsony, Városi levéltár, Ladula xx, no. 19 (korábbi adat szerint)²⁸⁰

279 A Szent György téri piac egyik része, a Várhegyen.

280 Mikrofilm: MOL DF 239444.

Újabb kiadás:

Friss Ármin, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, I (Budapest: Woldianer F. és Fiai, 1903), p. 165, no. 129

Alexander Büchler, "Das Judenprivilegium Bélas IV. vom Jahre 1251", in: Alexander Scheiber, Ed., *Emlékkönyv Heller Bernát professzor 70. születésnapjára / Jubilee Volume in Honour of Prof. Bernhard Heller on the Occasion of His Seventieth Birthday* (Budapest [Karcag: Kertész Nyomda], 1941), pp. 139–146

Nos Sigismundus dei gracia Romanorum Rex semper Augustus ac Hungarie Bohemie Dalmacie Croacie etc. Rex Memorie commendantes tenore presencium significamus quibus expedit Universis, Quod Joseph Judeus in habitator²⁸¹ Civitatis nostre Budensis in sua ac Universorum judeorum personis Ad nostram Veniendo presenciam exhibuit nobis quasdam literas Capituli ecclesie Albensis privilegiales tenoris infrascripti Supplicans nostre maiestati ut series earundem de verbo ad verbum transscribi et transscriptum sibi sub appensione sigilli nostri mediocris dari facere dignaremur quarum series hec est.

(Az oklevélben itt IV. Béla decretumának és a korábbi átírásoknak a szövege következik.)

Nos itaque Justis supplicationibus prefati Joseph Judei per ipsum in sua ac ceterorum Judeorum personis nobis factam pie exauditis tenorem predictarum literarum dicti Capituli Albensis privilegialium de verbo ad verbum transscribi et transscriptum sibi sub appensione dicti Sigilli nostri mediocris dari fecimus Uberiorem ad cautelam communi Justicia requirente Datum Bude in festo beati laurencii martiris Anno domini millesimo Quadringentesimo vigesimo secundo.²⁸²

(Az okmány hátlapján:)

Literae iudeorum pro eorum libertate.

Mi, Zsigmond,²⁸³ Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges királya és Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország stb. királya, jelen sorok foglalata által megörökítve jelezzük mindazoknak, akiknek hasznukra van, hogy a zsidó József, városunk, Buda lakosa (*inhabitor*), a maga és az összes zsidó képviselőjében színünk elé járulván bemutatta nekünk a székesfehérvári egyházközség káptalanjának egy bizonyos kiváltságlevelét, az alább közölt tartalommal, könyörögve Felségünkhöz, hogy méltóztassunk ennek szövegét szóról szóra átíratni, átíratván pedig középpecsétünkkel ellátva átadatni neki; ennek szövege pedig a következő.

281 Értsd: *inhabitor*.

282 A *secundo* szó szövegjavítás, eredetileg valószínűleg *primo* állt helyette. Ez az oklevél keltét 1421-re tenné.

283 Latinból fordította Kopeckzy Rita.

(Az oklevélben itt IV. Béla decretumának és a korábbi átírásoknak a szövege következik.)

Mi tehát, kegyesen meghallgatván az említett zsidó József jogos könyörgéseit, amelyeket személyesen adott elő nekünk a maga és a többi zsidó nevében, a nevezett székesfehérvári káptalan fent említett kiváltságlevelének foglalátát szóról szóra átírattuk, átíratván pedig nevezett középpécsetünkkel ellátva átadtuk neki hatékonyabb védelmük érdekében, az általános igazságosság kívánalmainak eleget téve. Kelt Budán, Szent Lőrinc vértanú ünnepén,²⁸⁴ az Úr 1422. évében.

(Az okmány hátlapján:)

A zsidók szabadságlevele.

(b) 1436. november 4

Újabb kiadás:

Georgius Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, t. X, vol. VII (Budae: Typis typographiae regiae universitatis Ungaricae, 1843), pp. 787–791, no. CCCLX-XIV

Frisz Ármin, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, I (Budapest: Wodianer F. és Fiai, 1903), pp. 168–172, no. 133

Sigismundus Dei gracia Romanorum Imperator semper Augustus, ac Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Comanie Bulgarique Rex, omnibus Christi fidelibus, presentibus pariter et futuris, presens scriptum inspecturis, salutem in omnium salvatore. Ordo svadet (ut) ea, que rite processerunt, illibate conserventur; equitatis ad apicem pertinent cesaree atque regalis sublimitatis, ut et iusta petita ad exaudicionis gratiam admittantur. Proinde ad universorum tam presencium quam futurorum noticiam harum serie volumus pervenire, quod Jacobus in Posenio et Nicol²⁸⁵ Judei in Buda, commorantes nostri culminis accedentes in conspectum, suis ac ceterorum universorum Judeorum, ubilibet intra ambitum nostri regni Hungarie predicti commorantium, nominibus et in personis exhibuerunt et presentarunt nobis quasdam literas nostras mediocri sigillo nostro, quod alias apud Comitem Capellarum nostrarum Budensem, pro tempore existentem, habebatur, et impendenti consignatas, tenorem literarum Capituli Ecclesie Albensis, requisitarum et inventarum, ordinem quarumdam aliarum literarum iam fati Capituli continentiam certarum literarum privilegialium olim incltyi Regis Bela quarti super libertatibus et prerogativis Judaeorum prenotatorum confectarum et emanatarum, in se continentes, tenoris subsequentis, supplicantes idem Jacobus et

284 Augusztus 10.

285 Var. (Fejér): Niwl / Nywl.

Nicol Judei, nominibus et in personis, quibus supra, ut easdem nostras literas gratas, ratas et acceptas habendo nostrisque literis privilegialibus sub pendenti nostro autentico sigillo emanandis, verbotenus inseri faciendo, pro eisdem nostris Judeis ipsorumque heredibus et posteritatibus universis, innovando, perpetue valituras dignemur confirmare, quarum tenor est talis.

(Az oklevélben itt IV. Béla decretumának és a korábbi átírásoknak a szövege következik.)

Nos igitur humillimis annotatorum Jacobi et Nycol Judeorum supplicacionibus antefatis, per ipsos nominibus et in personis, quibus supra, modo antelato, nostre subiective oblatis maiestati, Imperiali regalique benignitate exauditis, clementer et admissis, prescriptas nostras literas non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, ymmo mere et sincere veritatis integritate prepollentes, presentibusque de verbo ad verbum insertas, quoad omnes earum continentias, articulos et clausulas acceptamus, approbamus, et ratificamus, easque nihilominus simul cum universis libertatibus et prerogativis atque omnibus et singulis, clausulis et articulis, superius in dictarum literarum nostrarum tenoribus latius explicatis et contentis, cum horum articulorum et clausularum adiectionibus, primo videlicet, quod [§ 32] quilibet Judeorum Judex, pro tempore constitutus, aut eius substitutus, universa Judicia inter ipsos judeos fieri debencia, ipsumque Judicem Judeorum concernencia, pariter cum iuratis Judeis, tunc temporis constitutis, discutere et definire debeat. [§ 33] Item, ut illi Judei ubivis intra ambitum dicti regni nostri Hungarie in quorumcunque magnatum possessionibus commorantes ad censum Maiestati nostre de medio Judeorum provenire debencium, contribucionem condignam, seu solucionem convenientem, absque omni contradictione facere teneantur. [§ 34] Item, quemadmodum tributarii, prout in uno articulo superius expressatur, ita et eodem modo tricesimatores a cadaveribus Judeorum, per ipsos Judeos de uno loco ad alium locum deferendis, nihil debeant extorquere. [§ 35] Item, si Christianus pignus aliquod absque convencione Judeo pro pecuniis tradiderit, vel pecuniam sine convencione a Judeo ad usuram accomodaverit, extunc ipse Christianus iam fato Judeo pro usura de singulis centum denariis ebdomatim singulos duos denarios solvere teneatur. [§ 36] Item, quilibet Judeus, dum ad aliquod tributum pervenerit, de persona sua propria non plus solvere teneatur, nisi tantum, quantum deberet solvere unus Christianus in illa civitate, seu possessione inhabitans, ubi Judeus commoratur. Quos articulos et clausulas ad humilis supplicationis instanciam predictorum Judaeorum, clausulis et articulis in tenoribus literarum prenarrati quondam regis Bele contentis, de plenitudine nostre regie potestatis et gracia speciali duximus advertendum, pariter et adnectendum, mera auctoritate et potestatis plenitudine, ex certa que sciencia nostre Maiestatis, pro prefatis universis Judaeis, ipsorumque heredibus et posteritatibus universis innovantes perempniter valituras confirmamus, presentis scripti nostri patrocinio mediante. In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam, presentes concessimus literas nostras privilegiales, pendentis et autentici sigilli nostri minoris, quo uti Romanorum Im-

perator utimur, aliis nostris sigillis, tam scilicet maiori dupplici, quam eciam minori secreto, quibus uti Rex Hungarie utimur, tempore exitus nostri de regno Hungarie ad has Bohemie partes, nuper facti, apud fidelem nostrum venerabilem dominum Matthiam summum cancellarium regni Hungarie nostre Maiestatis certis, racionalibus ex causis dimissis et derelictis, munimine roboratas.

Datum Prage (...). Anno Millesimo quadringentesimo tricesimo sexto. III. nonas Novembris, regnorum nostrorum, anno Hungarie quinquagesimo, Romanorum vero vigesimo septimo, Bohemie decimo septimo, Imperii vero quarto.

(...)

Zsigmond,²⁸⁶ Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára és Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galicia, Lodoméria, Kunország és Bulgária királya, Krisztus minden hívének, jelenlegieknek és jövőbelieknek egyaránt, akik a jelen írást olvasni fogják, üdvözetét küldi mindenek Megváltójában. A rend azt kívánja, hogy mindaz, ami jól működött, csonkítatlanul őriztessék meg; és a császári méltányosság és királyi Felség legmagasabb fokára jellemző, hogy a jogos kérések a meghallgattatás kegyében részesülnek. Ezért úgy akarjuk, hogy mindenkinek, mind a jelenben, mind a jövőben, jelen sorok által jusson tudomására, hogy Jakab, Pozsonyban és Miklós,²⁸⁷ Budán tartózkodó (*commorantes*) zsidók, Felségünk színe elé járulva a maguk és az összes többi zsidó – bárhol tartózkodjanak is fent nevezett királyságunk, Magyarország határán belül – nevében és képviselőjében bemutatják nekünk és elénk tárták egy bizonyos oklevelünket, középecsétünkkel, amelyet egyébként ideiglenes budai kancellária-ispánunk őriz, és függőpecsétünkkel lepecsételve, a székesfehérvári egyházközségi káptalan felkutatott és megtalált oklevelének szövegét, a nevezett káptalan más okleveleinek rendelkezését, amelyek a néhai kiváló IV. Béla királynak bizonyos, a fent említett zsidók szabadság- és előjogairól készített és kibocsátott kiváltságleveleinek tartalmát foglalták magukban, az alább közölt szöveggel; ezek a Jakab és Miklós nevű zsidók a fentiek nevében és képviselőjében könyörögve kérték, hogy méltóztassunk ezt a mi oklevelünket elismertnek, jóváhagyottnak és érvényesnek nyilvánítva és hiteles függőpecsétünkkel kibocsátandó kiváltságleveleink közé szó szerint beiktatva, zsidóink és örököseik és minden utódjuk számára megújítva, örökös érvénnyel megerősíteni; ennek szövege pedig a következő.

(Az oklevélben itt IV. Béla decretumának és a korábbi átírásoknak a szövege következik.)

Mi tehát, császári és királyi jószágunkban kegyesen meghallgatván és helyt adva a nevezett Jakab és Miklós nevű zsidók említett legalázatosabb könyörgéseinek, amelyeket a fentiek nevében és képviselőjében az előbbieken közölt módon esdekelve előadtak Felségünknek, fent említett oklevelünket, amelyben nem volt törlés,

286 Latinból fordította Kopeczky Rita.

287 Vagy: Nyúl (?).

sem áthúzás, és semmilyen szempontból nem volt gyanús, hanem a tiszta és csorbítatlan igazság épsége virult benne, szóról szóra jelen okmányba foglaltuk, ami által összes tartalmukat, cikkelyüket és záradékukat elfogadjuk, helyeseljük és érvényesítjük, a fent említett oklevelünk szövegében bővebben kifejtett és benne foglalt összes szabadság- és előjoggal és minden egyes záradékkal és cikkellyel együtt, a következő cikkelyeket és záradékokat hozzácsatolva; először is,

[§ 32] a zsidók bármely, ideiglenesen kinevezett bírása vagy annak helyettese köteles az összes ítéletet, amelyet zsidók között kell meghozni, és a zsidók bírására tartozik, az abban az időben kinevezett zsidó esküdekkel megvitatni és meghatározni.

[§ 33] Valamint azok a zsidók, akik említett királyságunk, Magyarország határain belül bárhol, bármely országnagyok birtokain tartózkodnak, a jövedelmeknek, amelynek Felségünk számára a zsidók közül be kell folynia, méltó teljesítését, azaz megfelelő befizetését kötelesek minden ellentmondás nélkül végrehajtani.

[§ 34] Valamint ahogyan a vámszedők – amint az egyik cikkelyben fentebb ki mondjuk –, ugyanúgy a harmincadszedők sem csikarhatnak ki semmit azért, ha maguk a zsidók halottaikat egyik helyről a másikra szállítják.

[§ 35] Valamint ha egy keresztény valamilyen zálogot megállapodás nélkül, pénz fejében átad egy zsidónak, vagy megállapodás nélkül kamatra pénzt vesz kölcsön egy zsidótól, ettől fogva a keresztény az említett zsidónak kamatként minden száz dénár után hetente két dénárt köteles fizetni.

[§ 36] Valamint bármelyik zsidó, míg valamilyen adó befizetéséig el nem jut, saját személyéért csak annyit és nem többet köteles fizetni, amennyit egy keresztény tartozna fizetni, aki abban a városban vagy birtokon lakik, ahol a zsidó tartózkodik.

Ezeket a cikkelyeket és záradékokat a fent nevezett zsidók alázatos könyörgésének szavára, királyi hatalmunk teljességéből és különös kegyességünkől jónak láttuk meghallgatni és az említett néhai Béla király oklevelének szövegében foglalt záradékokhoz és cikkelyekhez csatolni, csorbítatlan tekintélyünkkel, és hatalmunk teljességével, és Felségünk biztos tudásából kifolyólag a fent említett összes zsidó, örökösök és minden utódjuk számára megújítva, örök érvénnyel megerősítjük jelen írásunk védjegyével. Ennek emlékezete és mindörökre való megszilárdítása érdekében személyesen engedélyeztük, hogy kiváltságlevelünket megerősítsék hiteles kisebbik függőpecsétünk tekintélyével, amelyet mint a rómaiak császára használunk, valamint egyéb pecségeinkkel, mind a nagyobbik kettős, mind a kisebbik titkos pecséttel, amelyeket mint Magyarország királya használunk, és amelyeket akkor, amikor nemrégiben Magyarországot elhagyva Csehországnak erre a vidékére érkeztünk, bizonyos ésszerűségi okokból tiszteletre méltó hívünkre, Mátyás úrra, Felségünk magyarországi főkancellárjára bízunk és hagyunk.

Kelt Prágában, ... 1436. november 3-án, Magyarország fölötti uralmunk ötvenedik, a rómaiak fölötti uralmunk huszonhetedik, Csehország fölötti uralmunk tizenhetedik és császárságunk negyedik évében.

(...)

Avraham Katzenellenbogen (XV. század)

Tanulók egy magyarországi rabbi házában

A XV. század közepe

Apud: R. Jozsef ben Mose (1423–1490), *Leqet josér* (“Jogos kalászat”) ²⁸⁸

Újabb kiadás:

R. Jozsef ben Mose, *Leqet josér* (“Jogos kalászat”), II, ed. Jaakov Freimann (Berlin: Zwi Hirsch Itzkowsky, 1904), pp. 26–27

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 233–239, no. 53 (3) (héber szöveg és magyar fordítás)

(...) אשר הוצאתי לבחורים בעז"ה י"ש כפלים מאשר נפל לי מהרכנות מכל צד ואיזה בחור אשר לא שלמתי לו מה שנדרתי לתת לו להספקה יתבענו לפני כבוד אדוני מורי הגאון יצ"ו וכל אשר יחייבנו הגאון יצ"ו אפרע תחת פרוטה זהב. כבר בקשתי לכבוד מורי אדוני הגאון יצ"ו לשלוח לי בחורים ותיקין ועלי לתת להם כל מה שיפסוק ויקצוב עלי וכן אעשה עוד היום.

עתה מקרוב כתב לי אהובי הח"ר יעקב ריינר יצ"ו המשוך לבת ר' הושמן פה האם רצוני לתן ח' זהובים להר"ר חעביל [העביל / טעביל (?)] יצ"ו וגם לבחור חשוב עוד ד' זהובים ונעתרתי לו הש"י יודע אם יבואו החורף אם לא גרוע אחד היה בביתי אינו ראוי לתת לו ב' פשיטים להספקה נתתי לו בערך ב' זהובים וחצי זמן שתה בגניבה תמיד מאחד מחביותי של יין ובכן נתקלקל. באישון לילה לאחר חצות פתח כיפה שלי וגנב ממני לחם ובשר ויתר עניינים שאבדני מבעין כי הרגשתי בדבר מוציא לעז על ישיבתי מה אעשה שימצא שומעין לו כבר גליתי לך שמו וזולתו ורכיל הראשון ואיש בריתו המצורף לו שלום ברונער איני סבור ואיני מאמין שיהיה שום אדם שידבר בי שלא יספיק לו נהוגי עמו בתכלית הסיפוק עוד יש לי מקנא אחר אם היית חכם היית מבין בכמה עניינים ודברים (ומה אעשה שאין לך עלך) בבלום שפתי אנצח כולם אי"ה ולא לחנם כתבתי לך עתה מעסק ההספק כי גם נגלה לאזני שנדבר בפני כבוד אדוני מורי הגאון יצ"ו בכה"א, והי"ש יודע שאיני מתנגד לכל הבחורים הלומדים אצלי בכלום אלא שלפעמים קשה עלי הרבות עסקיהם במשתאות ובהתערבותם בדברים שהם להמראת הבעלי בתים וכה"א, וד"ל כי באלה ימעט כבוד הי"ש והישיבה בכל צד ומה אעשה שאיני נוחי מדעתי זאת תוך זמן קצר הכו כנגד י' זוגין זה את זה, ושלום ברונער גם אחד מהם הכה גיסו זוסמן כך קבל וצעק זוסמן עליי בפני ובפני רבים וכל המוכים צועקים ואין נענין לית דין ולית דיין, נאמנ' בשביל המלשינים אמשוך ידי מלדונם ולית דין ולית דיין כי מרוב רגילותם באלה ולדעתי היה לי לפי המעשה והעניין כאשר אראנו ואשמענו לדונם מבטלים התמיד עד אשר לסוף ילאו

288 Héberből fordította Komoróczy Szonja Ráhel.

מעצמם וכן ביתר עניינים לא לחנם אמרו חכמים מכין ועונשין שלא מן הדין (אדע) [אקרע] סגור
לבם ובמה יסרו ולא אוכל לתת יד לפושעים טרם שאעסוק בם לרצונם אמשוך ידי מהם לגמרי.
(...)

(...) A tanulókra (*bahurim*)²⁸⁹ az Örökkévaló – a neve legyen áldott – segítségével a kétszeresét is elköltöttem annak, ami nekem a rabbiságból kijutott minden oldalról, és bármelyik tanuló (*bahur*), akinek nem fizettem ki, amit megígértem, hogy ellátásra adok neki, az követelje tőlem tanítóm és uram, a *gáon* – őrizze őt Sziklája és Szabadítója – tiszteletre méltó színe előtt, és mindazt, amivel a *gáon* – őrizze őt Sziklája és Szabadítója – adósnak ítél, kifizetem, az utolsó arany fillérig.²⁹⁰ Már régebben kértem tiszteletre méltó tanítómtól, uramtól, a *gáon*-tól, hogy küldjön hozzám tehetséges tanulókat, és én mindent megfizetek nekik, amit ő megítél és kivet rám, és így tennék akár ma is.

Most nemrég írt nekem barátom, a tanult (*havér*) Jaakov Reiner (RYYNR) úr – őrizze őt Sziklája és Szabadítója –, aki házasságban van (*mesudakh*)²⁹¹ az itteni Huszman (HVŠ/ŠMN)²⁹² úr leányával, hogy akarok-e 8 aranyat (*zahuv*) adni R. Tevil²⁹³ úrnak – őrizze őt Sziklája és Szabadítója –, továbbá, még 4 aranyat egy fontos (*hasuv*) tanulóknak, és azt válaszoltam neki, hogy (csak) az Örökkévaló – legyen áldott a neve – tudja, jönnek-e (tanulók) ezen a télen, vagy nem. Volt egy hitvány a házamban, aki még két fillért (*pesitim*) sem ért meg, és én adtam neki körülbelül 2 aranyat az ellátásra, és ő az idő felében titokban rendszeresen ivott az egyik boroshordómból, amely így megromlott. Az éj leple alatt, éjfél után kinyitotta a kamrámat, és kenyeret és húst lopott tőlem, meg egyéb dolgokat, és sokat vesztettem az ügyön. Úgy éreztem, hogy ez rossz hírbe keveri a jesivámat: mit teszek majd, ha kiderül, és neki fognak hinni? Már felfedtem neked a nevét és a társa nevét, az első fecsegőét (*rekhil*) és a szövetségeseét, aki társul szegődött hozzá, Salom Brunerét (BRVN'R). Nem gondolom, és nem hiszem, hogy legyen bárki is, aki ellenem szólna, (és azt mondaná), hogy nem adtam meg neki mindent, amit csak adni lehetett. Van még egy irigyem, ha bölcs vagy, megérted, hogy mennyi dologban és ügyben vagyok benne, de befogom a számat, és – ha az Örökkévaló akarja – megbírok mindenkivel. És nem véletlenül írtam neked most az ellátási dolgokról, mert az is kiderült számomra, hogy beszéltek tiszteletre méltó uram, tanítóm, a *gáon* – őrizze őt Sziklája és Szabadítója – előtt ilyen jellegű ügyekről, és az Örökkévaló – legyen áldott a neve – tudja, hogy nekem nincs ellenemre semmiiben egyetlen tanuló sem, aki nálam tanul, csak néha nehéz számomra a sok ügyük, az ivászatok (*mista'ot*), és az, hogy belekeverednek olyan ügyekbe, amelyek ingerlik (*le-*

289 Azaz jesiva-növendék (*bahur*, "ifjú").

290 Arany fillér: értsd: utolsó fillér.

291 Értsd: a leányt eljegyezte / feleségül vette.

292 Hauszman.

293 A héber szövegben: Hevil (nem lehet betűtévésztes).

hamraa) a helybelieket (*ba'alei battim*),²⁹⁴ és hasonló ügyek. Ez (elég) ahhoz, hogy (az ember) megértse, hogy ezek miatt csökkenhet a tisztelet az Örökkévaló – legyen áldott a neve – iránt, és a jesiva iránt is, minden oldalról, és mit tehetnék, ha én sem vagyok nyájas modorú ebben. Rövid időn belül több verekedés is volt, mintegy tíz pár ütötte egymást, és Salom Bruner és közülük az egyik megütötték Zuszman (zvsm) sógorát, és Zuszman ráordított előttem és sokak előtt, de hát mindenki, akit ütnek, üvölt, és hiába, nincs ítélet és nincs bíró ez ügyben (*let din ve-let dajján*),²⁹⁵ az árulkodók felől visszavonom a kezem, és nem ítélem el őket, nincs ítélet és nincs bíró ez ügyben, mert nem lehet ebben az ügyben ítélni, mivel nagyon gyakori az ilyen viselkedés, véleményem szerint (azonban) a jelen eset és ügy szerint kellene ítélnem, amint azt láttuk és hallottuk, ezek az imával sem törődve, kimerülésükig folytatják a verekedést. És egyéb ügyekben nem véletlenül mondták bölcseink,²⁹⁶ hogy verést és büntetést lehet adni olyankor is, ha nincs rá törvény, feltépek a szívük zárját,²⁹⁷ hogy ebben bűnhődjenek, mert nem tudok kezet nyújtani a bűnözőknek, ezért még az előtt, hogy az ő akaratuk szerint foglalkoznék velük, egészen visszavonom felőlük a kezem.²⁹⁸

---

24 A budai zsidók Mátyás király (1458–1490) és Beatrix hercegnő esküvőjén

1476. december 8–15

Irodalom:

Eliakim Carmoly, "Prächtiger Aufzug der Judenschaft zu Ofen, 1476", *Der Israelit*, 7, no. 38–39 (20. September 5627 / 1866), p. 628

Csánki Dezső, *Rajzok Mátyás király korából* (Ifjúsági Iratok Tára, 5) (Budapest: Országos Középiskolai Tanáregyesület, 1886); (Magyar Könyvtár, 34, no. 333) (Budapest: Lampel & Wodianer, 1903), pp. 36–63: "Mátyás király menyegzője"

---

294 A többes szám a héberben a köznyelvi (jiddis) szóhasználat (~ / *balebatim*) szerint.

295 Értsd: nem lehet dönteni / igazságot tenni. bT Hagiga, 14b sk.: két tórai parancs elvileg egyenértékű. Az ott felhozott példa: Engedelmeskedj apádnak, és kergesd el az anyadarat a fészekről, mielőtt a tojást kiveszed. A történet: Egy apa szól a fiának, hogy hozzon neki egy tojást. A fiú engedelmeskedik, felmászik a fára, de az anyamadár ott ül a fészken. Elkergeti az anyadarat, és kiveszi a tojást. Amint mászna le a fáról, leesik, kitöri a nyakát, és meghal. Kérdés: hogyan lehetséges ez, hiszen a parancsolat (*micva*) teljesítéséért jutalom jár, nem büntetés. Látja az esetet Elisa ben Avuja, és azt mondja: Nincs bíró és nincs ítélet.

296 bT Jevamot, 90b; bT Szanhedrin, 46a.

297 Hos. 13,8.

298 Értsd: leveszem róluk a kezem.

- Büchler Sándor, "A budai zsidók Mátyás király idejében", *Egyenlőség*, 20, no. 5 (1901. február 3), pp. 4–5
- Berzeviczy Albert, *Beatrix királyné, 1457–1508. Történelmi élet- és korrajz* (Magyar Történelmi Életrajzok) (Budapest: Az Athenaeum R.-Társulat könyvnyomdája, 1908)
- Haraszti Emil, "Zene és ünnep Mátyás és Beatrix idejében", in: Lukinich Imre, szerk., *Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára* (Budapest: Korvin Mátyás Magyar-Olasz Egyesület – Franklin-Társulat, 1940), II, pp. 289–412, kül. p. 317 skk., 402 (a zsidók említése nélkül)
- Nádas Péter, *Egy családregény vége. Regény* (1977)²⁹⁹
- Zolnay László, *A magyar muzsika régi évszázadaiból* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1977), p. 195 skk. (az esküvő zenei eseményeiről)
- Zolnay László, *Buda középkori zsidósága és zsinagógái* (Budapest: [BTM], 1987), pp. 31–32
- Kulcsár Péter, *Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentibus ab initiis usque ad annum 1700 – A magyar történelmi irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig* (Budapest: Balassi Kiadó, 2004) (internet kiadás), 5: Vita, s. v. "Beatrix de Aragonia uxor regis Hungariae"
- Pálffy Géza, "Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról", *Századok*, 138, no. 5 (2004), pp. 1005–1101
- Király Péter, "Egykorú beszámolók Hunyadi Mátyás és Aragóniai Beatrix esküvőjéről – forráskapcsolatok és ezekből adódó zenetudományi következmények", *Magyar Zene*, 47, no. 1 (2009), pp. 73–82 (a fennmaradt kéziratokról)

(a) III. Albert herceg, szász választófejedelem (1464–1500)³⁰⁰ követének leírása, 1476³⁰¹

Kiadás:

Friedrich Albert von Langenn, *Herzog Albrecht der Beherzte: Stammvater des königlichen*

299 A zsidók ünnepi menetéről szóló tudósítások mozzanatai a regényben, a zsidó történelem más eseményeinek sorában (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977¹), p. 169 skk.

300 III. (Vakmerő) Albert (*Albrecht der Beherzte / Albertus Animosus*) herceg, szász választófejedelem (1464–1500) a követét küldte el az esküvőre.

301 A szövegre Peter Király / Király Péter zenetörténész (Kaiserslautern, Németország) levélben hívta fel figyelmemet (utalás nélkül von Langenn kiadására). Ő "Drezdai kézirat"-nak nevezi. Megküldte saját átirását is. Szívességét és a Mátyás esküvőjével foglalkozó forrásokkal kapcsolatos megjegyzéseit ezúton is köszönöm. Fentebb idézett cikkéből tudtam meg, hogy a kézirat a második világháború vége óta Moszkvában van. – Az irat hosszú címe (Langenn kiadásában: p. 517, no. 8): "Vermerkht den handel, wie sich von anfang die durchleuchtigsten fursten herr Mathias zu Hungern (...) und hern Ferdinando zu Sicilien, zu Napolis kunig von wegen der durchleuchtigsten frawen Beatrice seiner eelichen Tochter mit heytrat verpflich und zu ainem gemahl genomen, und wie sich die potschaft nach Ir zuseniden auch ladung auf die kuniglich Hochzeit auch dieselb zu ende verlassen hat und auf das kurzist auf geschriben ist worden..."

Hausen Sachsen. Eine Darstellung aus der sächsischen Regenten-, Staats- und Cultur-Geschichte des XV. Jahrhunderts, größtentheils aus archivalischen Quellen (Leipzig: Verlag der J. C. Hinrichs'schen Buchhandlung, 1838), pp. 517–528; az idézet: p. 523

(...) Item. Zu nechst vor Ofen in proceß weys giengen die Jueden vnd Ritten dem k. vnd k.³⁰² entgegen die Juden mit XXIIIJ pfaerden in ein varwe bekleidt brawne yedlicher auf seinem hut IJ Strausfedern ir obrister ein Swert scheid daran ein Swert senkhl von XXII Markh silber vnd sein Sone auch ein silbre Swert die Juden zu fus acht Jch vber II^C die alten In der mitten vnder einem himel Also haben sy den k. vnd k. entphangen hetten all Etphat auf mit einem Rotten Bannier, daran gemalt ein guldin trawtten fus mit funff spitzen Darunder II guldin Stern Zu obrist ein Juden hut, vnd Jr hoffart do sehen lassen.

(...) Továbbá, legelőbb, Buda előtt, a zsidók mentek a díszmenetben, és lovagoltak a király és királyné elé. A zsidók, 24 lóval, barna köpenybe voltak öltözve, mindegyikük 3 strucctollal a kalapján. Az előljárójuknál egy kardhüvely volt, abban kard, 22 márka³⁰³ ezüst súlyú, és a fiá(nál) is egy ezüst kard. A többi zsidó gyalogosan követte őket, vélem, több mint kétszázan (II^C), az öregek középen egy baldachin alatt. Ők is köszöntötték a királyt és királynőt. Mindannyian éfodot³⁰⁴ viseltek. Volt náluk egy vörös zászló, erre arany bagolyláb volt festve, öt karommal,³⁰⁵ ez alatt 2 arany csillag, fölötte egy zsidókalap, és ilyennek lehetett látni az udvari szolgálatukat.

(b) A pfalzi gróf³⁰⁶ követe, “Magyarország királya, Mátyás esküvője és a királyné koronázása, és aztán bevonulásuk Budára, a pfalzi gróf követe által tüzetesen leírva”

Kiadás:

Johann Georg von Schwandtner [(1716–1791)], *Scriptores rerum Hungaricarum (Dalmaticarum, Croaticarum et Sclavonicarum) veteres, ac genuini, partim primum ex tenebris eruti...*, I (Vindobonae: I. P. Kraus, 1746), pp. 519–527: “Regis Ungariae Matthiae nuptiae et coronatio reginae atque illorum postea ingressus in Budam a Palatini comitis legato diligenter descripta”; az idézet: p. 523

302 König und Königin.

303 Márka: nemesfém és pénz súlymértéke, 1 M = ca. 233 g. Az itt megjelölt mennyiség eszerint több mint 5 kg. (Ez a súly nem aránytalan ahhoz a pénz- vagy ezüstmennyiséghez képest, amit a többi tudósítás említ.)

304 Értsd: imaköpeny.

305 1 + 5: a hatágú csillag (mint alább, #24/b-ben stb. is).

306 I. (Győzelmes) Frigyes (Friedrich I. der Siegreiche) gróf, pfalzi (*Palatinatus Rheni*) választófejedelem (*Kurfürst / Pfalzgraf am Rhein*) (1451–1476) (aki egyébként éppen Mátyás és Beatrix esküvőjének napjaiban hunyt el).

Újabb kiadás:

Mandl Bernát, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, II (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1937), p. 529, no. 31

Fordítás:

Kazinczy Gábor, *Mátyás király. Kortársai tanúsága szerint*. (Martius Galeot [Galeotto Marzio (1427–1497)] könyve Mátyás király jeles, bölcs és elmés mondásai és tetteiről. Hozzá járul Carbo [Ludovico Carbone (1430–1485)] párbeszéde Mátyás dícső tetteiről, s egykorú emlékirat a király menyegzőjéről) (Pest: Ráth Mór, 1863 – Nyomtatott Bécsben, Jacob és Holzhausennél), pp. 125–126: "Mátyás király menyegzője, 1476. A pfalzi választófejedelem követeinek hivatalos jelentése szerint"³⁰⁷

Kulcsár Péter, *Krónikáink magyarul* (Történelmi Források, 3, I) (Budapest: Balassi Kiadó, 2006), pp. 123–132; az idézet: p. 127

Csukovits Enikő, szerk., *Mátyás és a humanizmus* (Nemzet és Emlékezet) (Budapest: Osiris Kiadó, 2008), pp. 79–87

Irodalom:

Leopold Löw [Löw Lipót], "Aphorismen über die Geschichte der Israeliten in Ungarn, V: Der feierliche Empfang des Königs Matthias Corvinus von den Ofner Juden", *Allgemeine Zeitung des Judenthums*, 4, no. 10 (7. März 1840), pp. 170–171

Leopold Löw [Löw Lipót], "Schicksale und Bestrebungen der Juden in Ungarn" (1846–1847), in: uő, *Gesammelte Schriften*, IV (Szegedin: Ludwig Engel, 1898; reprint: Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag, 1979), pp. 371–435, kül. p. 406

Frojmovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), pp. 21–23 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), pp. 10–12

Sic igitur advenienti Regi et Reginae extra moenia primum obviam Iudaei perre-
xerunt: primo loco Iudaeus unus primarius, eques magna aetate gladium praeferebat;
et ex eo vasculum argento plenum, in quo decem erant argenti librae. Iuxta eum filius
ejus equitabat, similiter cum argenteo gladio, et vasculo. Deinde viginti quatuor equi-
tes, qui omnes puniceis vestimentis amicti, in pileis singuli tres struthionis plumas
ostentabant: tandem ducenti pedites Iudaei sequebantur, sub rubeo vexillo; in quo
pes bubonis, quinque aculeis, et infra eum duae aureae stellae, supra vero Iudaica au-
rea tyara, fuerant depicta. Iudaei omnes, in capite Ephod impositum habebant; et se-
nes in medio, sub uno umbraculo collocati, foris a juvenibus cingebantur; et omnes,
ad adventum Regis, inter cantandum, praetulerunt Reginae decalogum, et magnum
ediderunt triumphum, fortassis, quod inde non parvum lucrum expectarent.

307 Ugyanez a szöveg még: "Mátyás király menyegzője 1476-ban. A pfalzi választófejedelem azon-
kori követeinek hivatalos jelentése szerint", in: *Emich Gusztáv nagy képes naptára az 1864-diki
szökő évre. Ötödik évi folyam* (Pest: Emich Gusztáv kiadása, 1863), pp. 75–79.

Így tehát³⁰⁸ az érkező király és királyné elébe először a zsidók vonultak ki a városfalakon kívülre: az első helyen egy főrangú zsidó, egy idős lovas, aki egy kardot tartott maga előtt, valamint egy ezüsstel teli edényt, amelyben tíz font ezüst³⁰⁹ volt. Mellette lovagolt a fia, hasonlóképpen egy ezüst karddal és egy (ezüst) edénnyel. Huszonnégy lovas jött utánuk, egytől egyig biborszín ruhába öltözve, és mindegyikük süvegén három-három strucctoll díszelgett; majd kétszáz gyalogos zsidó következett, vörös zászló alatt, amelyre egy bagolyláb volt hímezve öt karommal,³¹⁰ alatta két aranycsillag, fölötte pedig egy zsidó aranytiara.³¹¹ Minden zsidónak ott volt a fején az éfod [*sic!*].³¹² Az öregek közepén, egy baldachin alatt helyezkedtek el, a fiatalok pedig kívülről vették körül őket. A király érkezésekor mindannyian énekszóval a királyné elé járultak a tízparancsolattal,³¹³ és nagy ünneplést rendeztek – talán mert nem kis hasznot reméltek ettől.

Kazinczy Gábor fordítása:

Az ekként megérkezett király s királynő elébe tehát, a város falain kívül legelőbb a zsidók jövének; elől egy előkelő agg zsidó, lovon, kezében szablyával, min egy ezüsstel tele edény függött, s ebben tíz font ezüst vala. Mellette fia lovagolt, szintén ezüst karddal és edénnyel. Utánok huszonnégy lovas, mind sötétpiros öltözetben s három három strucctollal süvegeiken; ezeket kétszáz zsidó követte, gyalog, piros zászlóval, min egy ötkörmös bagolyláb, s alatta két arany csillag, felül pedig arany hímzésű zsidó süveg (*tyara*) volt rajzolva. A zsidók mind ephodot viseltek fejükön; s aközben egy mennyezet alatt álló öregeket az ifjak vevék környül, s amint a király megérkezett, mindnyájan énekszóval a Tízparancsolatot vitték a királynő elébe, örvendő kiáltozással; meglehet azért, mert busás nyereséget reméltek belőle.

308 Latinból fordította Kopeczky Rita.

309 Nyilván ezüstpénz.

310 Lásd fentebb, #24/a.

311 Értsd: zsidókalap.

312 Löw Lipótnál: “barett” (?). – A téves szóhasználat helyett nyilván az imakendő / imasál (*tallit*) értendő.

313 Értsd: Tóra-tekercs.

(c) Peter Eschenloer (1420–1481),³¹⁴ Boroszló krónikája (*Historia Wratislaviensis / Geschichte der Stadt Breslau*) (1479)

Kiadás:

Johann Gottlieb Kunisch, Hrsg., *Peter Escherloer's, Stadtschreibers zu Breslau, Geschichten der Stadt Breslau, oder Denkwürdigkeiten seiner Zeit vom Jahre 1440 bis 1479* (Breslau: J. Max & Comp., 1827–1828), II, pp. 345–346

Peter Eschenloer, *Historia Wratislaviensis et que post mortem regis Ladislai sub electo Georgio de Podiebrat Bohemorum rege illi acciderant prospera et adversa* (Scriptores rerum Silesiacarum oder Sammlung Schlesischer Geschichtsschreiber, 7) (Breslau: J. Max & Comp., 1872)

Peter Eschenloer, *Geschichte der Stadt Breslau*, ed. Gunhild Roth, I–II (Quellen und Darstellungen zu schlesischen Geschichte, 29) (Münster – New York: Waxmann Verlag, 2003), p. 996

Fordítás:

Szamota István, *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten, 1054–1717* (Budapest: Franklin-Társulat, 1891), pp. 100–108, no. X; az idézet: p. 105

Tardy Lajos, “Néhány adat Mendel Jakab prefektus működéséhez és a budai zsidóság konstantinápolyi életéhez”, in: *Évkönyv, 1979/80* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselője, 1980), pp. 397–412, kül. p. 398 sk. (német szöveg és magyar fordítás)

Irodalom:

Václav Bok, *Die frühneuhochdeutsche Übersetzung (1463) des Breslauer Stadtschreibers Peter Eschenloer* (Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte, Reihe B, NF 20,2) (Wien – Köln – Graz: Böhlau, 2005)

Volker Honemann & Gunhild Roth, “Mittelalterliche Autographen und Textgenese. Am Beispiel von Peter Eschenloers Geschichte der Stadt Breslau”, in: Martin J. Schubert, Hrsg., *Deutsche Texte des Mittelalters zwischen Handschriftennähe und Rekonstruktion* (Tübingen: M. Niemeyer, 2005), pp. 217–236

Volker Honemann, “The Marriage of Matthias Corvinus to Beatrice of Aragon (1476) in Urban and Court Historiography”, in: Martin Gosman, Alasdair A. Macdonald & Arie J. Vanderjagt, Eds., *Princes and Princely Culture, 1450–1650* (Brill Studies in Intellectual History, 118) (Leiden: Brill, 2005), II, pp. 213–226

Volker Honemann, “Herrscheradventus in stätischer Perspektive: Der Einzug des Königs Matthias Corvinus in Breslau 1469 und seine Darstellung in Chronik des Peter Eschenloer”, in: Rudolf Suntrup, Jan R. Veenstra & Anne Bollmann, Hrsg., *Medien der Symbolik in Spätmittelalter und Früher Neuzeit / (Medieval to Early Modern Cul-*

314 Boroszló (Breslau / Wrocław) város jegyzője. Személyesen nem vett részt az eseményen, leírása a küldöttség három tagjának elbeszélésén alapul. A Beatrix elé menő népes magyar főúri küldöttség vezetője Rudolf von Rüdeseim (1402–1482) boroszlói püspök volt, korábban ő támogatta Mátyás cseh királlyá választását.

ture / Kultureller Wandel vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit, 5) (Frankfurt a. M. – Berlin – Bern: Peter Lang, 2005), pp. 145–162

(...) Am Freitage darnach ist Koenig und Koeniginne von Weissenburg gen Ofen gezogen. (...) Am Sonntag darnach sind sie zu Ofen eingekommen, daraus alle Herren, Ritter und Knechte und die Buerger, auch die Juden, der Koeniginne entgegen riten und sehr zirlich. Die Juden hatten vier und zwanzig Pferde, alle in brauner Farbe, mit weiß und braunen Straußfedern, mit irer Judenschule, Mannen und Frauen; ein Banir und einen Himmel, darunter die Gebote Moysis waren, mit großer Stimme singende nach irem Gesetze, die Koeniginne empfingen.

(...) Az ezt követő pénteken a király és a királyné Fehérvárról Budára vonultak. (...) A következő vasárnap³¹⁵ érkeztek meg Buda elé, ahonnan az összes urak, lovagok, fegyvernökök és polgárok, a zsidók is, a királyné elé lovagoltak, és igen díszesen. A zsidóknak huszonnégy lovuk volt, mindannyian barna színben, fehér és barna struccollakkal, zsinagógai gyülekezetükben, férfiak és nők, zászlóval és baldachinnal, alatta a mózesi törvényekkel vonultak ki a királyné fogadására, s fennhangon énekeltek, törvényük előírása szerint.

(d) Hanns Seybolt,³¹⁶ “Mátyás úr és hitvесе, Beatrix úrnő pompás esküvőjének látványosságai”, 1482³¹⁷

Kézirat:

München, Staatsbibliothek, Codex germanicus 331 (készült: 1501), pp. 73–84: “Vermählungsfeierlichkeiten K. Mathias’ von Ungarn mit Beatrix von Neapel”

Kiadás:

Lorenz von Westenrieder [1748–1829], *Beyträge zur vaterländischen Historie, Geographie, Statistik und Landwirthschaft...* (München: Joseph Lindauer, 1790), III, pp. 120–145, kül. p. 121 sk., 128

Borsa Béla, “Reneszánszkori ünnepségek Budán”, in: *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 10 (1943), pp. 13–53

Grünvald Fülöp & Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungar-*

315 476. december 15.

316 Bajorországi (Seligenthal) kolostori írnok és krónikás. Seybolt egy kitért zsidó várúr, Thoman Jud von Bruckberg (?–1486) megbízásából és számára állította össze 1482-ben különböző királyi személyiségek jeles esküvőinek krónikáját. A terjedelmes, de nem bőbeszédű, a diplomáciai értékű mozzanatokra különösen figyelmes beszámoló szerzője nyilván személyesen vett részt az ünnepségeken, és feljegyzéseit egyidejűleg vagy röviddel később készítette. – A budai esküvő vendégei között volt Erős Kristóf (Christoph der Starke) bajor herceg (1449–1493).

317 A müncheni kézirat egyik lapján Thoman Jud leszármazottjainak címere látható: egy szakállas férfi a jellegzetes zsidókalapban.

riae Judaica, V/1 (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képvisellete, 1959), pp. 70–71, no. 167 (Részlet, német szöveg)

Fordítás:

Borsa Béla, *Ismeretlen, egykorú német leírás Mátyás és Beatrix házasságáról* (Specimina dissertationum Facultatis philosophicae ... Universitatis ... Quinqueecclesien-sis, 188 / A Német Intézet értekezései, 19) (Pécs – Nagykanizsa: Gyarmati György nyomdája, 1940) (magyar)

Irodalom:

Scheiber Sándor, "Zsidó küldöttség Mátyás és Beatrix esküvőjén", *Múlt és Jövő*, 33 (1943), pp. 107–108

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), pp. 20–21 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), pp. 10–11

Thomas Alexander Bauer, *Feiern unter den Augen der Chronisten. Die Quellentexte zur Landshuter Fürstenhochzeit von 1475³¹⁸* (Sprach- und Literaturwissenschaften, 26) (München: Herbert Utz Verlag, 2008) (Google books) (a müncheni kéziratához)

Thomas Alexander Bauer, "Der Klosterschreiber und Chronist Hans Seybolt", in: *Seligen-thal.de: Anders leben seit 1232* (Schriften aus den Museen der Stadt Landshut 24) (Landshut, 2008), pp. 90–95

Peter Käser, "Thoman Jud von Bruckerberg und die Seybolt-Handschrift zur Landshuter Hochzeit 1475" (2009), http://www.dorf-binabiburg.de/print.php?type=A&item_id=59

Hie innen ist attwas beschriben von den Kostlikaitten der loblichen Hochtzeit des durchlätigistenn grosmechtigen Fürsten vnd Herren, Herrn Mathia künigen zu Hungern und zu Behem, vnd seines gemahels frauen Beatrix des künigs tochter von Napels.

(...)

Anno domini M-o CCCCLXXXVI Jar, als ich yetzo gein Ofen kom, da sagtt man mir sogar von grosser kostlikaitt vnd tzier, die vnnser durchlätigister Herre künig Mathias zu Hungern vnd Behenn etc. getan habe.

(...)

Desgeleichen die Juden waren auch hinaus, da schickt der kunig hinaus, die Juden sollten herwider ein reitten. Also ist der Menndl Jud herwiderein geritten inn die ynnndrist purg vnd ain redlein gemacht vmb den prunn vnd hett kostlicher pfärd XXXI. Des ersten raitt ain knab, der kundt gar schon trumetten, vnd an der tru-

318 A híres esküvő: IV. Kázmér lengyel király leánya-, a későbbi magyar király II. Ulászló húga-, Hedvignek (1457–1502) az esküvője György bajor (Bayern-Landshut) herceggel (Georg der Reiche).

metten ain van. Darnach ritten zwen knaben vnd yeder fuertt ein silbreine gürteln, der Senckel was gros, die Spangen waren hoch als ain Silberpecher, darein ain kadl weins gett, vnd knorratt geschlagen. An iren seitten fuerten sy lanng silbreine schwertt, mit gehitz knöppff vnd scheiden. Darnach raitt der Mendl Jud in grab, fuertt ain gulgzipffl mit tzenndl vndertzogen, vnd ain heffttl an seinem huett. An seiner seitten ain lanng silbrenis schwertt messer, darnach ritten ye tzwen vnd tzwen, vnd all in prawn mechlisch beschnitten, vnd yeder auff sainen huett tzwoo weiss Straws-senedern, vnd ain prawne inn der mytt, vnd sy hieltten in der purg auf ain stund. Darnach kom der künig vnd sass auff, vnd hertzog Cristoff mit ym, vnd rytten nach den Juden aus der purg, vnd ritten all gein Stuelweissenburg zue der krönung, vnd die Juden ritten ain andern wege.

(...)

Noch ainer processen hette ich vergessen, das waren die Juden, die auch der künigin für dy Statt zue Ofen hinaus enttgegen geritten vnd ganngen sein, zum ersten ritten an tzwen dreissigk all in prawn mechlisch beschnitten in iren silbrein klainatt, als sy den vorgemelt sind, da sy zue der krönung geritten sind, noch dan haben sy getragen ain kostlichen van, daran mitt golld geschriben was, hebreyisch Schina israhel, ist souil als hortts kinder israhel vnd amen schillt dar inn was ain truttenfuess, Daud wappen vnd drey guldin stern vnd auff dem schillt ain Judenuett alles verguldet mit flammen. Nach dem van sein ganngen junng vnd alt ye tzwen vnd tzwen, processen über hundertt halb hundertt, vnd haben auff iren haubtten gehabtt von syden vnd damaschk kaputzen, vnd haben gesungen mit lautter stym ain gesanngk, das ich nicht verstanden habe, Aber als man sagtt, So seye es Hebreyisch gewesen vnd haben tragen ain hymel, vnd ain alter jvd vnder dem hymel hatt getragen ain eingewickelte tocken vnd vorn darn ain guldins plech vnd zwen juden haben in geweyst, vnd haben ain Redlein gemacht vor der Künigin. Da kam der künig vnd dy künigin miteinander hergeritten, da sy zue dem hmyl kamen, de tätten die Juden die tocken auff, vnd wolttten der künigin zeküssen haben geben. Sy woltt aber nicht.

(...)

Die Juden haben geschencktt zwen Semelwegkch, ain prawn huett, darinn ain grosser pusch Raygerfedern, vnd twen gross lebentig hirschen und tzway rech und acht pfaben.

Itt kezdődik a felséges és nagyhatalmú fejedelem és uraság, Mátyás úr, Magyarország (*Hungern*) és Csehország (*Behem*) királya és hitvese, Beatrix úrnő, a nápolyi király leánya pompás esküvőjének látványosságairól szóló leírás.

(...)

Az Úr 1476-dik esztendejében, amikor Budához közeledtem, sokat beszéltek nekem azokról a pompás és fényűző látványosságokról, amelyet Felséges urunk, Mátyás, Magyarország és Csehország királya stb. rendezett.

(...)

[A budai polgárok kivonulása]

Hasonlóképpen kivonultak a zsidók is, de a király rájuk üzent, hogy a zsidók lovagoljanak vissza. Erre a zsidó Mendl (*Menndl Jud*)³¹⁹ visszalovagolt a belső várba, és a kút körül beszédet mondott. És 31 pompás lovuk volt. Az elsőt egy ifjú ülte meg, és nagyon szépen tudott trombitálni. És a trombitát zászló díszítette. Utána tíz ifjú lovagolt, mindegyik széles ezüst övet viselt, olyan nagy, négyszögletesre vert csatokkal, mint egy ezüst serleg, amelybe kancsónyi bor fér. Oldalukon hosszú ezüstkard függött, díszes markolattal és hüvellyel. Ezután lovagolt a zsidó Mendl díszruhában, bársonnyal bélelt, csúcsos süveget viselt, és egy csatot a kalapján. Oldalán pedig hosszú ezüst kardot. A többiek utána kettesével lovagoltak, és egyforma barna öltözkében, és mindegyiküknek a kalapján két fehér strucctoll volt, és középen egy barna, és a várban egy órányi időt töltöttek. Ezek után jött a király, és lóhátra ült, és vele volt Kristóf herceg,³²⁰ és a zsidók után ők is kilovagoltak a várból, és mindannyian Székesfehérvár felé lovagoltak, a koronázásra, de a zsidók egy másik úton mentek.

(...)

[A királyné köszöntése Budán]

De majdnem megfeledkeztem egy másik menetről, a zsidókéról, akik a királyné elé is kimentek Buda vára elé lovon vagy gyalog. Elöl harmincketten lovagoltak, mind barna ruhába öltözve, ezüst díszekkel, ahogyan már előbb leírtam, amikor a koronázáshoz kilovagoltak. És most egy értékes zászlót is vittek magukkal, ezen arany betűkkel fel volt írva héberül: Schina israhel, azaz: Halljátok, Izrael fiai.³²¹ És mellette egy pajzson volt egy bagoly láb (*truttenfuess*),³²² Dávid jelvénye³²³ és három arany csillag, és a pajzson egy zsidókalap, egészen bearanyozva, (körötte) arany lán-

319 *A praefectus Iudaeorum* Mátyás korában.

320 Christoph bajor herceg.

321 Értsd: "Semá Jisraél", Deut. 6,4; a legfontosabb zsidó ima kezdőszavai. De az egyszerű olvasat is jó értelmet ad: *sekhina*, "(isteni) jelenlét"; szó szerint: "lakóhely".

322 Vagy *Drudenfuss*, "boszorkányláb"; akár az, akár ez, valójában mindenképpen hatágú (!) csillag (Dávid-csillag); lásd még fentebb, #24/a.

323 A prágai zsidó községnek IV. Károly német-római császár (1346–1378) / I. Károly cseh király által adományozott (1357) zászlója volt az első, amelyet a hatágú csillag díszített. Kezdetől fogva az Új / Régi-új (*Alt-neu*) zsinagógában (*Staronová synagoga*) volt kifüggesztve. – A Dávid-csillag történetéhez lásd Gershom Scholem, "Das Davidschild. Geschichte eines Symbols", in: uő, *Judaica*, 1 (Frankfurt a. M.: Suhrkamp Verlag, 1963), pp. 75–118 / "Dávid pajzsa: egy jelkép története", in: uő, *A kabbala helye az európai szellem-történetben. Válogatott írások*, I (A Kútnál) (Budapest: Atlantisz, 1995), pp. 171–200; Don Handelman & Lea Shagar-Handelman, "Shaping Time: The Choice of the National Emblem of Israel", in: Emiko Ohnuki-Tierney, Ed., *Culture through Time: Anthropological Approaches* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1990), pp. 193–226; Gerbern S. Oegema, *The History of the Shield of David. The Birth of a Symbol* (Judentum und Umwelt / Realms of Judaism, 62) (Frankfurt a. M., etc.: Peter Lang, 1996). – A prágai zászlóról: Alexandr Putík, "The Origin of the Symbols of the Prague Jewish Town. The Banner of the Old-new Synagogue. David's Shield and the »Swedish Hat«, *Judaica Bohemiae*, 29 (1993), pp. 3–47.

gokkal. A zászló után mentek a fiatalok és öregek, kettesével, mintegy száz, és még félszázan vonultak ki, fejükön selyem és damaszk³²⁴ csuklyát viseltek, és erős hangon egy éneket énekeltek, amelyet én nem értettem, azonban úgy mondták, hogy héberül volt. És egy mennyezetet (*hymel*)³²⁵ hordoztak, és a mennyezet alatt egy öreg zsidó begöngyölt tekercest (*tocken*)³²⁶ vitt, és azon elől egy arany lemez³²⁷ volt, és két zsidó felmutatta, és beszédet mondtak a királyné előtt. És amikor a király és a királyné együtt odalovagoltak, és odaértek a mennyezethez, akkor a zsidók a tekercest felnyitották, és odatartották a királynénak, hogy csókolná meg. Ő azonban nem akarta.

(...)

[Az újév napi lakoma]

(...) A zsidók ajándékol hoztak két nagy kenyeret, egy barna kalapot, rajta nagy strucctollal, és két nagy élő szarvast, és két őzet, és nyolc pávát.

(...)

25

Antonio Bonfini / Antonius de Bonfinis

Vérvád Nagyszombatban

1494

Antonio Bonfini / Antonius de Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades*, Decas V, liber IV

Újabb kiadás:

Antonii Bonfini Asculani *Rerum Hungaricarum decades*, libris XLV. Comprehensae ab origine gentis ad annum MCCCCXCV. Editio septima. (...) Recensuit et praefatus est D. Carolus Andreas Bel (Lipsiae: Svmtv Ioannis Pavlli Kravs, MDCCLXXI [1771]), p. 738: "Tyrnaviae Judaeorum facinus, adolescentem strangulantium", etc.

Antonio Bonfini / Antonius de Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades*, IV/1, ed. József Fögel, Béla Iványi & Ladislaus Juhász (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Saeculum XV, tom. 4, pars 1: Decades 4 et 5) (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda – Lipsiae: B. G. Teubner, 1941 [1945]; reprint, Budapest: Akadémiai Kiadó – Lipsiae: B. G. Teubner, 1976), pp. 254–255, Decas V, liber IV

Grünvald Fülöp & Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, V/1 (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1959), pp. 87–88, no. 195 (latin szöveg)

---

324 Mintás szövésű szövet.

325 Baldachin.

326 Tóra-tekercs.

327 A Tóra-vért.

Fordítás:

Antonio Bonfini, *A magyar történelem tizedei* (Budapest: Balassi Kiadó, 1995), p. 987
(Kulcsár Péter fordítása)

Irodalom:

Medicei Pál,³²⁸ Rosthy Miklós³²⁹ [& Lethenyei János], *A Zsidóknak Szokási és szer-tartási, melyeket ugyan a zsidóságból meg-tértt Doktor Medicei Pál olasz nyelven ki-adot; és azon nyelvről deákra fordítot első Remete Sz. Pál szerzetebéli T. P. Rosthy Miklós. Mostan pedig magyar nyelvre által-tette, és a zsidó Talmudból, s egyébünnen ki-szedegetett némelly szép toldalékokkal meg-bévítette egy pétsi püspöki megyéből-való pap*³³⁰ (Pécs: Angel János betűivel, 1783),³³¹ p. 81 sk.

Leopold Löw [Löw Lipót], "Aphorismen über die Geschichte der Israeliten in Ungarn, I: Die Vertreibung der Juden aus Tyrnau", *Allgemeine Zeitung des Judenthums*, 3, no. 94 (19. Oktober 1839), p. 539

(...) Iisdem mensibus Tyrnavie Iudei quidam, cum se diro atque immani quodam scelere obstrinxissent, meritum sane supplicium invenerunt. Duodecim viri cum duabus mulieribus ingenuum adolescentem Christianum occulte captum atque in proximas edes abductum obstructis repente faucibus misere strangularunt et adaper-tis venis sanguinem eius, dum animam sensim et singultim efflaret, partim ab-sorbuerunt, partim aliis asservarunt, corpus autem in partes dissectum membratim humi defoderant. Cum adolescens diu a parentibus quesitus nusquam appareret satisque constaret eum pridie in vico Iudeorum versatum haud postea fuisse cons-pectum, legitima in Iudeos questio constituitur. Lictores in eorum edes immissi deprehensis recentibus cruoris notis dominum cum tota familia comprehendunt; in questionem abrepte mulieres metu tormentorum adacte totam facinoris indig-nissimi seriem confitentur: quarum testimonio convicti reliqui palatini iussu, qui prefectus urbis erat, omnes magnó ad id excitato in foro incendio conflagrarunt, alii, qui minus videbantur obnoxii, magnó pecunie numero sunt mulctati. Cum autem e senibus causas tanti patrandi facinoris per tormentorum cruciatum eruerent, quat-tuor eas esse reperiebant, quibus Tyrnaviae tum et alias sepe in aliis regionibus eo se Judei flagitio astrinxissent; unam, quod ita maiorum auctoritate persuasum habe-

328 Paolo Sebastiano Medici (1672 k.–1740 k.) konvertita, eredeti neve Jisraél Méir Levin, a ró-mai katolikus egyház zsidók közötti propagandájában játszott szerepet.

329 Barkóci Rosthy Miklós (?–1767) pálos (Szent Pál-) rendi szerzetes. Latin könyve: *Ritus ac mores Hebraeorum Italico idiomate refutati a doct(ore) Paulo Medici, nunc additis quibusdam latine redditi, notisque Hebraicis illustrati a P. Nicolao Rosty* (Tyrnaviae: Typis academicis so-cietatis Jesu, 1758).

330 Ti. Lethenyei János (1723–1804). Lásd Arthur Marmorstein, "Christliche Hebraisten in Un-garn", [II], *Zeitschrift für hebräische Bibliographie*, 8 (1904), pp. 80–84, kül. p. 81, no. 36.

331 A könyv előzményeihez és történetéhez lásd Komoróczy Géza, "Jámbor zsidógyűlölet (A ső-tétség és a fény évszázadaiban)", in: uő: *Holocaust. A pernye beleég a bőrünkbe* (Osiris Zseb-könyvtár) (Budapest: Osiris, 2000), pp. 137–157.

rent Christiani hominis sanguinem perpetuis in circumcisione appositum sistendo sanguini opportunum esse remedium; alteram, quod eundem ad conciliandum inter se amorem plurimum valere in cibo datum existimarent; tertiam, quod cum viri ac mulieres eque apud eos fluxu menstrui laborarent, sanguinem hominis Christiani epotum idoneam ad id morbi esse medicinam experti erant; quartam, ut vetus apud se, sed reconditum decretum exequeretur, quo quotidianis sacrificiis in aliqua regione Christianum deo sanguinem libare coguntur, quo factum esse dictitabant ut in eum annum ea sors Judeis Tyrnaviensibus obtigisset. Hec omnia salutis anno quadringentesimo nonagesimo quarto supra millesimum incommoda contigerunt.

(...)

(...) Ezekben a hónapokban néhány nagyszombati zsidó, akik bizonyos kegyetlen és borzasztó bűnben megmakacsolták magukat, elnyerte méltó büntetését. Tizenkét férfi meg két asszony titokban elfogott egy szabad születésű keresztény gyereket, bevitte egy közeli házba, és a szerencsétlent torkon ragadva azonnal megfojtotta, aztán ereit fölvtágvá, míg lelkét lassan és apránként kilehelte, vérét részint megitták, részint eltették mások számára, testét feldarabolták és részenként elföldelték. A szülők sokáig keresik a gyereket, de nem találják, az viszont bebizonyosodik, hogy az előző nap a zsidók utcájában tartózkodott, s aztán nem látták többé, ezért elrendelik a zsidók ellen a törvényes nyomozást. Poroszlókat küldenek a házukba, aki fölfedezve a friss véryomtot, a ház urát egész családjával együtt elfogják; a vallatás során az asszonyok a kínzástól való félelmükben az iszonyatos tett egész lefolyását feltárják; vallomásuk alapján a nádor,³³² aki egyben a város elöljárója is, megparancsolja, hogy néhány bűntársat a piacon az e célra felállított máglyán égessenek el, a többieket, akik kevésbé látszottak vétkeseknek, súlyos pénzbüntetésre ítélik. Amikor pedig az öregekből kínzással kicsikarták e szörnyű büntett okát, négyet tudtak meg, ami a zsidókat Nagyszombatban is meg gyakran más vidékeken is efféle gyalázatra kötelezi.³³³ Az egyik, hogy őseik tanítása szerint körülmetélkedésnél a keresztény ember vére kitűnő szer a vérzés elállítására; a másik, hogy úgy hiszik, ugyanez ételben bevadva nagyon sokat használ a szerelem felkeltésében; a harmadik, hogy náluk mind a férfiak, mind a nők egyképpen szenvednek a havibajtól, és úgy tapasztalták, hogy ha keresztény ember vérét isszák, az gyógyszer erre a betegségre; a negyedik, hogy van náluk egy ősi, titkos törvény, mely szerint a mindennapi istentisztelet során más-más vidéken keresztény vért kell áldozniuk az istennek, és állítólag az történt, hogy ebben az évben a nagyszombati zsidókra került a sor. Mindeme szörnyűség az üdvösség négyszázkilencvennegyedik esztendejében esett ezer fölött.

(...)

332 Ebben az évben Szapolyai István volt a nádor (1492–1499).

333 Bonfini a következőkben a vérvád minden pontban alaptalan közhelyeit sorolja.

Zavargás a budai zsidónegyedben

1496

(a) Antonio Bonfini / Antonius de Bonfinis, Zavargás a budai zsidónegyedben (1494)

Rerum Ungaricarum decades, Decas V, liber v

Újabb kiadás:

Antonii Bonfini Asculani *Rerum Hungaricarum decades*, libris XLV. Comprehensae ab origine gentis ad annum MCCCCXCV. Editio septima. (...) Recensuit et praefatus est D. Carolus Andreas Bel (Lipsiae: Svmtv Ioannis Pavlli Kravs, MDCCLXXI [1771]), pp. 754–755: “Iudaeorum turbae”

Antonio Bonfini / Antonius de Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades*, IV/1, ed. József Fögel, Béla Iványi & Ladislaus Juhász (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Saeculum XV, tom. 4, pars 1: Decades 4 et 5) (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda – Lipsiae: B. G. Teubner, 1941 [1945]; reprint, Budapest: Akadémiai Kiadó – Lipsiae: B. G. Teubner, 1976), p. 274, Decas V, liber v, 102–108

Grünvald Fülöp & Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, V/1 (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1959), pp. 92–93, no. 199 (latin)

Fordítás:

Antonio Bonfini, *A magyar történelem tizedei* (Budapest: Balassi Kiadó, 1995), p. 1006 (Kulcsár Péter fordítása)

Irodalom:

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 26 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), pp. 14–15

Kubinyi András, “Fejezetek a magyarországi zsidóság középkori történetéből”, in: *Az Országos Rabbiképző Intézet Évkönyve / Évkönyv, 1992–1995* (Budapest: Országos Rabbiképző Intézet, 1995), pp. 115–142, kül. p. 131

(...) Tumultus a Christianis pueris in vico Judeorum casu est excitatus indecora nimis petulancia in eorum ianuas insultantibus ac vitrea fenestrarum specilla temere lacerantibus, quos cum summopere pro viribus Judei instituissent, ingentem adversus se humilium hominum multitudinem concitarunt et eorum maxime, qui

rebus domesticis impediti facile spe prede et rapinarum ad quodcunque flagitium adducantur. Quem tumultum cum, quoquomodo possent, sedare Agriensis familiares domo egressi vellent, maiorem multo fecerunt et gravius plebis etiam animos irritarunt, quod Agriensis imponende dice vulgo auctor existimaretur et superiore item anno familiares eius ad defendendas Iudeorum iniurias missi, mortem Christianis adolescentibus intulissent.

Rixa usquem noctem perducta, aliquorum regulorum intercurso demum sedate repressaque rapine sunt. Illucescente autem die multi partim superioris diei parum secunda pugna incensi, partim se prede certiore illecti Iudaicarum edium oppugnationem renovant, crescenteque in horas multitudine, in eorum tecta valvis ianisque refractis illapsi supellectilem diripiunt, pignora asportant, vasis aureis argenteisque, vestibus sericis auroque intextis manus iniiciunt; alii longe ab edibus quasi in statione locati abeuntes cum preda homines opportuniore consilio aggressi, novum diversis urbis partibus tumultum spoliandorum illorum causa miscent, et, quod tumultum magis augebat, familiares procerum, qui regis dominorumque suorum iussu ad reprimendum tumultum occurrerent, pariter ad edium populationem conversi iniurias, quas defendere simulabant, vehementius inferebant. Quare in tanta totius civitatis trepidatione et universo omnium prope periculo rex ad summum remedium deveniendum ratus, prefectum aule cum pretorianorum cohorte immittit, qui cum unum alterumque abreptum subito inspectantibus ceteris obtruncassent, reliquos omnes facile instantis supplicii terrore continuit.

(...)

(...) A zsidók utcájában³³⁴ nevetlen keresztény suhancok zavargást keltettek, amikor ajtajaik előtt illetlen pajkossággal lármáztak, ablaküvegeiket felelőtlenül betördösték, amikor pedig azok el akarták zavarni őket, jött-ment csőcselék nagy tömege támadt rájuk, leginkább azok, akik szegénységük folytán könnyen kaphatók prédálásra és fosztogatásra. Az egri³³⁵ familiárisai kirohantak a házból, hogy a zavargást valamiképpen lecsillapítsák, de csak fokozták azt, és még jobban felizgatták a népet, mert mindenki úgy vélekedett, hogy az adókirovásnak az egri az értelmi szerzője, valamint mert az elmúlt évben cselédei, akiket azért küldött, hogy a zsidókat megvédelmezzék a bántalmazástól, három keresztény fiatalembert megöltek.

A tülekedés éjszakáig tartott, végre néhány nagyúr közbelépése csillapította le, és az vetett véget a fosztogatásnak. Napkeltekor pedig sokan, részint a tegnapi nem nagyon sikeres verekedéstől dühödten, részint a most biztosabb zsákmány reményében újra támadást intéztek a zsidók házai ellen, a tömeg óráról órára növekedett, ajtóikat, kapuikat betörték, és holmijukat széthordták, a zálogtárgyakat elvitték, rávetették magukat az arany- és ezüstedényekre, az aranyszövésű selyemruhákra;

334 A mai Táncsics Mihály utcának a Bécsi kapu tér felé eső része.

335 Értsd: Bakócz Tamás (1442–1521), abban az időben (1491–1498) egri püspök.

mások távolabb helyezkedtek el a házaktól, mintegy táborot vertek, és a zsákmánnyal megrakodva távozókat támadták meg, ezt biztonságosabbnak vélvén, és ezek kirablása a város legkülönbözőbb részein újabb verekedéseket szított, hogy pedig a felfordulás még nagyobb legyen, az előkelők cselédei, akik a király és uruk parancsára a zendülés elfojtására rohantak elő, hasonlóképpen a házak kifosztásához láttak, és a védelem örve alatt még mohóbban folytatták a dúlást. A várost hatalmában tartó rémület és a már szinte általános veszedelem közepette a király elhatározta, hogy a végső menedékhez fordul, és leküldte a várkapitányt³³⁶ a darabontokkal,³³⁷ kik aztán egy-két rablót a többiek szeme láttára felkoncoltak, a többieket a várható büntetés félelme gyorsan megzabolázta. A király nem mert a néppel szemben továbbmenni, nehogy még inkább a főpapok ellen hangolja, és a lázadásból még véresebb lázadás keletkezzenek.

(...)

(b) Heltai Gáspár (?–1575), *Chronica az magyaroknak dolgairól* (Colosvarot: Végeze Heltaj Gáspárné, 1575)

Újabb kiadás:

Heltai Gáspár, *Krónika az magyaroknak dolgairól*. Sajtó alá rendezte Kulcsár Margit, a bevezetőt írta Kulcsár Péter (Budapest: Magyar Helikon, 1981); az idézet: p. 444–445

Annak utána Budán egy igen kis dologból igen nagy támadás lőn. Az innasok és apródok támaszták az háborúságot a sidók utcájába, mert minden apróságokat művelnek vala az utcában, és nagy rútságokat művelnek vala az sidóknak ajtai előtt, és betörnek vala az üvegablakokat, etc. A sidók el akarák az apródokat üzni. Látván eszt a kösség, hogy kergetik vala az innasokat, rajtok lőnek, és dúlni kezdék a sidókat, és minden marhájokban zsákmánt kezdenek tönni. És az egri püspök³³⁸ szolgálai le akarák a támadást csendeszíteni, de nagyobb támadást tőnek velle, mely tarta mind estig. De végre az urak közzül támadának némellyek a kösség ellen, és úgy csendeszíték a támadást estvefelé.

Másodnapon újonnan feltámad a kösség, és ostromlani kezdék az sidóknak utcáját, és erőssen kóborlják minden marhájokat. És az urak odabocsáták az ő népeket, hogy lecsendeszitenék a kösséget, de ezek nagyobb kóborlást indítanak, hogynem a kösség. Látván eszt a király, az utolsó orvosságot fogá elő, és az hadnagyot allábocsátá az darabontokkal a kösség közübe. És ez lefoga egynyihányt benne, és mindjárt levágatá őket. Látván eszt a kösség, megcsendeszüle, de a kösség igen vágyódik vala a püspekekre.

336 Ráskai Balázs (?–1517) budai és visegrádi várnagy; később tárnokmester.

337 Darabont: örkaton, őrség.

338 Bakócz Tamás.

Talmud-tanulás Budán

1497/98

Prágai héber krónika (a XVII. század eleje), p. 4a, § 9

Kiadás:

Abraham David, Ed., *Kronika ivrit mi-Prag* (Jerusalem: Merkaz Dinur, 1984)Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), p. 538, no. 124 (2) (héber szöveg és magyar fordítás)

Fordítás:

Abraham David, *A Hebrew Chronicle from Prague, c. 1615*. Translated by Leon J. Weinberger & Dena Ordan (Judaic Studies Series) (Tuscaloosa: University of Alabama Press, 1993) (angol)

רנ"ח לפ"ק. הגיד הראש הגאון מהר"ר מאיר פפעפירקארין מסכת בבא קמא בעל פה גמרא,
ופירש מידי יום ביומו הלכה, והתחיל אחרי חנוכה וסיים כ"ח אדר שני בק"ק אובין, תנצב"ה.

A 258. esztendő, a kis időszámítás szerint.³³⁹ A *gáon*, tanítónk, R. Méir Pfefferkorn (PP'PYRQ'RYN)³⁴⁰ úr kívülről elmondta a Bava kamma traktátus *Gemára*-ját,³⁴¹ és nap mint nap³⁴² *halákhá*-t magyarázott. Hanukka³⁴³ után kezdte, és a befejezést (*szijjum*) második *adár* (*ve-adár*) hó³⁴⁴ 28-án tartották, Ovin ('VBYN)³⁴⁵ szent közösségében. Lelke legyen bekötve az élők kötelékébe.³⁴⁶

339 1497/1498.

340 Johannes Pfefferkorn (1469–1521) nagybátyja. Az apostata unokaöcs így nevezi: "Fürst des Talmuds".

341 Gemára: "(a Misna) megvitatása", a magyarázat a Talmudban.

342 Értsd: minden nap.

343 1497. november 29. után.

344 Szökőév volt, ez a hónap a második *adár*. A közölt dátum: 1498. március 22.

345 Ofen / Buda.

346 I. Sam. 25,29. A sírkövek feliratának szokásos záró formulája.

II. Ulászló király (1490–1516)

A zsidók ügyeiben illetékes bíróságok

(Az úgynevezett tárnokmesteri törvényekből)

1499

Újabb kiadás:

Friss Ármin, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, I (Budapest: Wodianer F. és Fiai, 1903), pp. 246–247, no. 198

Wladislaus dei gracia Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Comanie, Bulgarieque rex, ac Slesie et Lucemburgensis dux, necnon Lusacie et Moravie marchio etc.

(...)

Articulus VI., *Ubi christiani cum iudeis et iudei cum christianis litigant et de appellatione eorundem*

Postremo statuimus, quod cum iudei per christianos pro debitis aut aliis negociis citati fuerint, extunc ipsi christiani huiusmodi citationem in presenciam castellani Budensis facere et causas eorum ibidem prosequi, iudei vero contra christianos agere volentes, coram iudice et iuratis civitatis talis loci, in quo ipsi christiani residentiam fecerint, negocia ipsorum prosequi teneantur. Etsi iudei in sede vel iudicio non contenti fuerint, possunt appellare in sedem magistri tavernicorum vel alias, prout libertas vel consuetudo illius civitatis vel loci requirit. Et si causa non extendat se ultra trecentos florenos, tunc illam, ut premissum est, ulterius appellare non valeant.

Ulászló,³⁴⁷ Isten kegyelméből Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galicia, Lodoméria, Kunország és Bulgária királya, Szilézia és Luxemburg hercege, valamint Lausitz és Morvaország őgrófja stb.

(...)

6. cikkely, *Amikor keresztények zsidókkal, zsidók keresztényekkel állnak perben, illetve ezek fellebbezéséről*

Végül elrendeljük, hogy amikor zsidókat keresztények perbe hívnak tartozás vagy más ügyek miatt, ettől fogva a keresztényeknek az ilyen idézést a budai várnagy előtt kell megtenniük, és ugyanott kell lefolytatniuk a pert is; azok a zsidók azonban, akik keresztények ellen akarnak pereskedni, azon a helyen, ahol a keresztények lakhelye van, az ottani városi bíró és esküdtek előtt kell intézniük az ügyet. Ha a zsidók úgy

347 Latinból fordította Kopeczky Rita.

érik, hogy a városi ítélőszék vagy bíróság előtt hátrányt szenvedtek, vagy nincsenek megelégedve a bíró ítéletével, fellebbezhetnek a tárnokmester ítélőszékéhez vagy más hatósághoz, ahogy azt az adott város vagy hely szabadsága vagy szokása megkívánja. Ha pedig az ügy nem terjed túl háromszáz forinton, akkor, ahogy fentebb kimondtuk, további fellebbezésnek helye nincs.

29

Zsidóeskü

Werböczy István (1458–1541), *Codex tripartitum / Hármaskönyv* (1517), III, 36. §³⁴⁸

Kiadás:

Decretum latino-hungaricum sive Tripartitum opus consuetudinarii juris Inclyti Regni Hungariae per magistrum Stephanum de Werbewcum personalis presentiae regie maiestatis locum tenentem – A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve (Viennae Austriae: Johannes Singrenius, 1517), és újabb kiadások. Reprint, a lőcsei kiadás (1637) alapján: Budapest: Pytheas, 2005.

Márkus Dezső, szerk., Kolosvári Sándor & Óvári Kelemen, ford., *Werböczy István Hármaskönyve* (Corpus Juris Hungarici, 1000–1895 / Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat, 1897; reprint, Pécs: Pécsi Szikra Nyomda, 1989), pp. 420–421 (magyar fordítással)

Friss Ármin, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, I (Budapest: Wodianer F. és Fiai, 1903), pp. 288–291, no. 240

Mandl Bernát, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, II (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1937), p. 445, no. 1 (a *Corpus juris Hungarici*, Buda, 1822,³⁴⁹ I, p. 105 közlése nyomán)

Fordítás:

Werböczy István, *Magyar decretvm, kyt Weres Balas [Weres Balázs³⁵⁰] a deakbol, tudni illyk a Werbewczy Istvan Decretomabol, melyet Tripartitomnak neweznek, magyarra forditot...* (Debrecenbe: Nyomtatott Raphael Hoffhalter által, MDLXV [1565]);³⁵¹

348 Hatályon kívül helyezte az 1868:LIV. tc., „A polgári törvénykezési rendtartás tárgyában”, 242. §.

349 *Corpus juris Hungarici seu decretum generale inclyti Regni Hungariae Partiumque eidem annexarum* (Buda: Typis et sumptibus Typographiae Regiae Universitatis Hungaricae, 1822).

350 Bihar vármegye jegyzője és (Nagy-) Várad főbírája (*Waradini Magni Iudex*).

351 Borsa Gedeon, & al., *Régi magyarországi nyomtatványok, 1473–1600* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971), p. 238 sk., no. 207; p. 278, no. 255 (FSzEK Q09/465). – Csak kivonatos fordítás.

- reprint, szerk. Dankó Imre & Csorba Csaba (H. n. [Miskolc]: Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, 1991)
- [Werböczy István], [*Magyar*] *decretvm, az az Magyar és Erdely országnac törvény könyue*. Heltai Gaspartol wyonnan meg nyomtattot (Colosvarot, 1571)³⁵²
- Leopold Löw [Löw Lipót], "Schicksale und Bestrebungen der Juden in Ungarn" (1846–47), in: uő, *Gesammelte Schriften*, IV (Szegedin: Ludwig Engel, 1898; reprint: Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag, 1979), pp. 371–435, kül. p. 412 (német)
- Kohn Sámuel, *A zsidók története Magyarországon a legrégebb időktől a mohácsi vészig* (Budapest: Athenaeum, 1884), p. 327 (a 2. § magyar fordítása)
- Werböczy István *Hármaskönyve* (Budapest: Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, 2006) (Kolosvári Sándor & Óvári Kelemen fordítása)

Más magyarországi zsidóeskü-formulák:

- Király János, *Pozsony város joga a középkorban* (Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, 1894), p. 342, p. 371 (XIV. század)
- #29/c (Erdélyi fejedelemség, 1671)
- MZsO VI, p. 414–415, no. 817 (Sopron, 1721)
- Löw Immánuel & Kulinyi Zsigmond, *A szegedi zsidók 1785–1885* (Szeged: Szegedi Zsidó Hitközség, 1885), p. XVIII (Szeged, 1723)
- MZsO XIV, p. 239, no. 160 (Eisenstadt, 1759)
- MZsO XIV, p. 540 skk., no. 502, kül. p. 543 (1769) (a Helytartótanács által országosan bevezetett német nyelvű esküminta)³⁵³
- Mandl Bernát, "Egy hazai zsidóeskü a XVIII. századból", *Magyar-Zsidó Szemle*, 19 (1902), pp. 356–358 (Méir Barby rabbi által fogalmazott német és héber nyelvű esküminta, Pozsony, 1769)³⁵⁴
- Winkler Ernő, *Magyar-Zsidó Szemle*, 44 (1927), p. 41 skk. (Zemplén vármegye, 1787; Pest, 1836)
- #121 (Újpest, 1840)
- Löw Immánuel, "Eskü more judaico", *Magyar-Zsidó Szemle*, 1 (1884), p. 476, no. 17 (Pápa, 1850)

Irodalom:

- Zacharias Frankel, *Die Eidesleistung der Juden in theologischer und historischer Beziehung* (Dresden – Leipzig: Arnoldische Buchhandlung, 1840, 1847²)
- Zacharias Frankel, *Der gerichtliche Beweis nach mosaisch-talmudischem Rechte. Ein Beitrag zur Kenntniss des mosaisch-talmudischen Criminal- u. Civilrechts. Nebst einer Untersuchung über die Preussische Getzgebung hinsichtlich des Zeugnisses der Juden* (Berlin: Veit & Comp., 1846)

352 Borsa Gedeon, & al., *Régi magyarországi nyomtatványok, 1473–1600* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971), p. 320 sk., no. 307.

353 Bernstein Béla, "A türelmi adó Vas megyében", in: *Évkönyv, 1902* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat, 1902), pp. 184–207.

354 Ehhez lásd még Winkler Ernő részletes értelmező magyarázatát: *Magyar-Zsidó Szemle*, 44 (1927), p. 37 skk.

- Leopold Zunz, *Die Vorschriften über Eidesleistung der Juden* (Berlin: Julius Springer, 1859)
- Lőw Lipót, *A zsidó eskü multja, jelene és jövője* (Pest: Aigner és Rautman, 1868)
- Jókai Mór, *Rab Ráby* (1879) (Werböczy nyomán)
- Csiky Kálmán, *Werböczy István és Hármaskönyve* (Olcsó Könyvtár, 1106) (Budapest: Franklin-Társulat, 1899)
- Winkler Ernő, *Adalékok a zsidó eskü (juramentum more judaico) középkori történetéhez* (Budapest: Pallas, 1917)
- Winkler Ernő, "A zsidó eskü Magyarországon", *Magyar-Zsidó Szemle*, 44 (1927), pp. 29–47
- Mandl Bernát, "Néhány észrevétel a zsidó eskühöz", *Magyar-Zsidó Szemle*, 44 (1927), pp. 135–136 (ad Winkler, i. m.)
- Guido Kisch, "Studien zur Geschichte des Judeneides im Mittelalter", in: uő, *Forschungen zur Rechts- und Sozialgeschichte der Juden in Deutschland während des Mittelalters* (Ausgewählte Schriften, 1) (Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 1978²), pp. 137–165
- Guido Kisch, *Jewry-law in Medieval Germany. Laws and Court Decisions Concerning Jews* (American Academy for Jewish Research: Texts and Studies, 3) (New York: American Academy for Jewish Research, 1949), passim (p. 267 sk., s. v. Jewry oath)
- Guido Kisch, *The Jews in Medieval Germany. A Study of Their Legal and Social Status* (Chicago, IL: The University of Chicago Press, 1949), p. 275 skk.
- Christine Magin, »Wie es umb der iuden recht stet«: *Der Status der Juden in spätmittelalterlichen deutschen Rechtsbüchern* (Göttingen: Wallstein, 1999), p. 275 skk.
- Voigt Vilmos, "A zsidóeskü körül", *Múlt és Jövő*, ÚF 22, no. 2 (2011), pp. 55–60

(a) Werböczy, *Hármas könyv*, 1517; Kolosvári Sándor & Óvári Kelemen fordításával, 1897

Titulus 36.

Forma juramenti Judaeorum contra Christianos praestandi

Item, quanquam ex parte Judæorum, non sit instituti mei quicquam annotare; cum Judæi varia et diversa habere dignoscantur, super eorum legibus privilegia, plerisque in locis saluti contraria, et alias perniciosum videatur de usuris judicare, ex quo tamen saepenumero contingit, Judæis contra Christianos juramentum imponi, et adjudicari; formam igitur juramenti Judæorum, in calce opusculi hujus apponendam censui.

§ 1. Ubi sciendum; quod Judæus juramentum præstare volens, contra solem verti, et nudipes stare debet, chlamide, vel pallio indutus, et pileum judaicum in capite suo habens; volumenque legis (quod tabulam Moysis vocant) manu sua tangat, atque teneat, et sic dicat:

§ 2. Ego T.³⁵⁵ Judæus, juro per Deum vivum, per Deum sanctum, per Deum omnipotentem, qui fecit cælum, et terram, mare, et omnia, quæ in eis sunt; quod in hac causa, qua me hic Christianus inculpat, innocens sum penitus, et immunis. Et si reus sum; terra me absorbeat, quæ Dathan, et Abyron absorbit. Et si reus sum; paralysis, et lepra me invadat, quæ precibus Helisæi, Naaman Syrum dimisit, et Jezii puerum Helisæi invasit. Et si reus sum, caducus morbus, fluxus sanguinis, et gutta repentina me tangat, et mors subitanea me rapiat, dispereamque in corpore, et anima, ac rebus meis, et in sinum Abrahae nunquam perveniam. Et si reus sum; lex Moysi in monte Synei sibi data, me deleat, et omnis scriptura, quæ in quinque libris Moysi scripta est, me confundat. Et si istud juramentum meum non est verum, et justum: me deleat Adonay, et suæ Deitatis potentia, Amen.

36. fejezet

Annak az eskünek mintája, melyet a zsidóknak a keresztények ellenében kell tenniök

Továbbá, jóllehet nem céлом, hogy a zsidókról írjak, minthogy a zsidóknak az ő jogaikra nézve többféle és különböző és több helyen az üdvösséggel ellenkező kiváltságaik vannak, és különben is az uzsorákról ítélni veszedelmesnek látszik, mégis, mivel gyakran megtörténik, hogy a zsidókat a keresztények ellenében eskütételre kötelezik és ítélik, tehát azt véltem, hogy a zsidók esküjének mintáját e munka végére illesszem.

1. §. Holott tudnunk kell, hogy a zsidónak, aki esküt akar tenni, magára rövid köntöst vagy palástot³⁵⁶ öltve és fején zsidó kalapot viselve a nap felé kell fordulnia és mezitláb állania, ki is a törvénykönyvet (melyet Mózes táblájának neveznek) kezével érintse és tartsa és ezeket mondja:

2. §. “Én N. zsidó esküszöm az élő Istenre, a szent Istenre, a mindenható Istenre, aki az eget és a földet, a tengert és mindazt teremtette, ami ezeken és ezekben van, hogy ebben az ügyben, amellyel engem ez a keresztény vádol, teljesen ártatlan és büntelen vagyok. És ha bűnös vagyok,³⁵⁷ nyeljen el a föld, amely Dathant és Abyront elnyelte.³⁵⁸ És ha vétkes vagyok, lepjen meg a szélhűdés és bélpoklosság, amely Eliza-eus kérésére a szíriai Naamant elhagyta,³⁵⁹ és Jeziiit,³⁶⁰ Eliza-eus szolgáját meglepte. És ha vétkes vagyok, érjen engemet a nyavalyatorés, vérfolyás és hirtelen gutaütés, és ragadjon el a véletlen halál, és vesszek el testestül és lelkestül és vagyonostul, és soha se jussak Ábrahám kebelébe. És ha vétkes vagyok, semmisítsen meg Mózes törvénye, melyet neki a Szinaj hegyen adtak, és szégyenítsen meg minden írás, mely Mózes öt

355 Titius / Lucius Titius, fiktív római név, amely a tényleges nevet helyettesítette.

356 Értsd: tallitban.

357 Az itt következő formulák a középkori nyugat-európai zsidóeskü-mintákban a Nagy Károlynak (768–814) tulajdonított, de valójában X. századi *Capitula de Judaeis* óta szerepelnek.

358 Num. 16.

359 II. Reg. 5.

360 Géhazi.

könyvébe van írva. És ha ez az esküm nem való és igaz, törüljön el Adonay és az ő istenségének hatalma. Ámen.”

(b) Weres Balázs fordítása (1565), id. kiad.,³⁶¹ Dd ív, pp. 12–13, “Az decretomnak harmad réze, titulus xxxvi.”

Sydoknak eskeweeseeknek mogyarol, az kereztyenek ellen mynt eskegyenek

Iol lehet hogy az Sydok feleol, nem sewksygy legyen nekem sem myth irnom, mywel hogy az sydoknak, az ew tewrwenyekrewl kewlewmb kewlewmb priuilegyomok esmertetnek lenomok esmertetnek lennye, mellyek az ewdwessygnak ellékezewk, es mazzor veszedelmesnek lattatyk az wsorakrol itylnye, de mywel hogy gyakorta tewretenyk az sydoknak az kereztyenek ellen hytet wetny, es itylny. Azert az Sydok eskewweseeknek mogyat, ez dolognak wegeben wetettem, Hol meg kely erteny, hogy à Sydo à ky meg akar eskenny, az nap ellenfordwllyon, ees mezeyth lab kely allanya, palastyaban fel ewltwzek, ees az Sydo sewweget feyeben wewen, es az Moysesnek tewrwynyt (melylyet Moyses tablayanak hynak) kezewel illesse, es tarchyja, es ez kyppen mongya, EN SYDO ky vagyok, (az ew maga newet meg newezwen) eskeszem az ilew Istenre, à szent Istenre, az hatalmas Istenre, ky teremtette az eget es az fewldet, az tengert, ees mynd benne walo allatokat, hogy ez dologba, melyben ez kereztyen engemeth bewntet, myndenestewl fogwa artatlan ees bewntelen wagyok, Es ha bewnews wagyok, az fewld ala syllegyek, es meg emeszen, mely fewld Datant, es Abyront meg emesztete, Es ha bewnews wagyok franczw, ees bely poklossag iewyewn ream, Es ha bewnews wagyok az korsag, wer has, es az hertelen gwttá ewssewn meg engemet, es az hertelen walo halal, engem el ragagyon, ees mynd testhembe ees lelkembe el wezzek, ees marhamba, es soha Abrahamnak kebelében ne ertekzem, Es ha bewnews wagyok, az Moysesnek thewrwenye, ky Synay hegyen neky adatot, engemeth el tewrewlllyewn es mynden iras, mely az Moyses ewt kewnywybe be iratot, engem megh szegyeneychyen, Ees ha ez en eskewwewsem nem igaz, Isten engem el wezessé, es az ew Istésygenek hatalma Amen.

(c) Régi magyar változata Erdélyből: Apanagyfalvi I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem (1661–1690) Júda³⁶² nevű török tolmácsának hivatalba lépésekor letett esküje, 1671

Kiadás:

Szilády Áron & Szilágyi Sándor, szerk., *Török-magyarkori állam-okmánytár*, V (Török-magyarkori Történelmi Emlékek. I. osztály: Okmánytár, VII) (Pest: Eggenberger Ferdinánd Akadémiai Könyvtárusnál, 1871), pp. 68–69, no. XLVIII

361 A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár példányából.

362 Juda Melemet (héb. *melamméd*).

Én, zsidó Júda esküszöm az élő mindenható szent Istenre, ki az mennyet, földet, tengert és azokban levő minden állatokat teremtett, hogy stb. (...) Mindezekben ha valami csalárdságot, hamisságot (...) néznék, s valamit meg nem állanék, az föld engem elnyeljen, mely Chore,³⁶³ Datant és Abyront elnyelte, az bélpoklosság reám szálljon, az gutta megüssön, az vérfolyás reám szálljon, az franczu³⁶⁴ ellepjen, és hértelen halállal haljak meg, és mind testestül lelkestül elvessek, és az Ábrahám kebelébe soha ne jussak, az sinai hegyen kiadott Mojses törvénye eltöröljen és minden írás, mely a Moyses öt könyvében megíratott, összerontson, és ha igaz nem leszek, töröljön el engem az Adonai és az ő Istenségének nagy hatalma. (...)

(d) Zemplén vármegye, 1787

Kiadás:

Winkler Ernő, "A zsidó eskü Magyarországon", *Magyar-Zsidó Szemle*, 44 (1927), pp. 29–47; az idézet: p. 42–43

Én (...) Esküszöm az élő Istenre, Menynek és Földnek Teremtőjére, hogy igazán és szívemnek tellyességébül Semmi némü csalárdsággal, Ravaszággal és színyléssel élni nem kívánván és semmi ajándékra, haragra, gyűlölségre, barátságra és akármi egyéb tekintetre, melyek által az igazság elnyomattathatna nem nézvéen, igazán valom, hogy... (...) és ha hamissan esküszöm átkozott és elkárhozott legyek és mindazok az átkok amelyek a Thórában meg vagynak írva én reám és az én Gyermekeimre szállyanak, és az a kimondhatatlan, aki az egész világot teremtette, én nékem semminemü dolgomban segítségül ne legyen és Semmi némü nyomoruságimból ki ne szabadicsón, ha pedig igazat mondok, és a dolgot úgy amiképpen vagyon beszéllem, légyen énnékem Segécségül azon igaz, és egyedül való Adonai Isten, kinek is kimondhatatlan neve szenteltessék.

(e) Romy Károly György (1780–1847)³⁶⁵ ismertetése, 1840

Dr. Romy / Romy Károly György, "Az eddig, szokásban levő zsidó eskü a törvény-széknél", *Századunk, politikai, tudományos és művészeti folyóirat* (Pozsonyban: Nyomtatja Schmid Antal), 3, no. 45 (1840. június 4), col. 353–355; az idézet: col. 355

363 Korah.

364 Azaz "francúz kór".

365 Evangélikus létére Rudnay Sándor hercegprímás meghívása alapján tanár Esztergomban; sokoldalú hírlapi szerző.

(...) Magyarországon a törvényszéknél az esküvő zsidónak mezítelen lábbal kell állani kelet felé; neki akkor vagy fejér halottingben vagy zsidó köpönyegben kell felöltözöttnek lenni zsidó süveggel fejében, s a Thorát, melyet a rabbi tart, kezével megfogni. A magyarországi zsidóeskü formulájában pedig ezen kifejezések fordulnak elő: "Et si reus sum..."³⁶⁶

(...)

30

II. Lajos király (1516–1526)

A zsidók fejadója

1521

Kiadás:

Márkus Dezső, szerk., Nagy Gyula, ford., *1000–1526. évi törvények* (Corpus Juris Hungarici, 1000–1895 / Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat, 1899), pp. 790–791

Articulus x., *Taxa iudeorum per capita*

§ 1. Item, quod iudaei ubicunque et in quorumcunque bonis residentes et constituti, per singula capita seu de singulis capitibus, hoc est viri et mulieres ac iuvenes, pueri et puellae, solvant florenum unum.

§ 2. Iuxta tamen rerum suarum exigentiam, ut pauperes a ditioribus in huiusmodi contributionibus adiuventur, et quod praemissae omnes contributiones pro hac vice solummodo intelligantur.

10. cikkely, *A zsidók fejadója*

1. §. Továbbá, a zsidók, bárhol és bárkinek a birtokán laknak és állapotok meg, fejenként, azaz minden fő, vagyis férfiak, nők, ifjak, fiú- és leánygyermek után egyaránt egy-egy forintot fizessenek.

2. §. A szegények azonban az ilyen teljesítéseknél vagyoni helyzetük kívánalmainak megfelelően kapjanak segítséget a gazdagoktól. Az előre bocsátott mindennemű adózást csakis erre az alkalomra kell érteni.

II. Lajos király

Találkozása a prágai zsidókkal

1522

II. Lajos levele Báthori István³⁶⁷ nádornak, 1522. március 31³⁶⁸

Kiadás:

Georgius Pray, *Epistola procerum Regni Hungariae*, Pars I: *Complectens epistolas ab anno MCCCCXC. ad MDXXXI.* (Posonii: Ex Typographeo G. A. Belnay, MDCCCVI [1806]), p. 155

Grünvald Fülöp & Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, V/1 (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1959), p. 140, no. 290

(...) Pragam versus profecti, uno fere milliari cum ab urbe abessemus, frequentissimi equites armati nobis obviam venerunt. Progressi sumus et primi omnium Judaei illis velaminibus, quibus in eorum sacris utuntur, scriptas divinarum legum tabulas ferentes occurrunt, hymnos hebraea lingua et Dei laudes et gratulationis carmen, ut nobis postea interpretati, canebant, illudque unum prae omnibus orabant, praecepta illa decem manu contingeremus, virga, que equum regebamus, non manu attigimus. Nam virgam tanti faciunt homines superstitiosi, ut 100 aureis emere cupiant.

(...)

(...) Prága felé utazván,³⁶⁹ amikor nagyjából egy mérföldre voltunk a várostól, nagyszámú fegyveres lovas jött eléink. Továbbhaladtunk, és legelsőként a zsidók jöttek ki eléink, az isteni törvények tábláit hozva, azokba a takarókba csavarva, amelyeket szertartásaiknál használnak.³⁷⁰ Héber nyelven himnuszokat énekeltek, Isten dicséretét és köszöntő éneket, ahogy később elmagyarázták nekünk, és mindenekelőtt azt az egyet kérték, hogy érintsük meg kezünkkel a tízparancsolatot. Megérintettük, de nem kezünkkel, hanem pálcánkkal, amellyel a lovat irányítjuk. Ezt a pálcát most már olyan sokra tartják ezek a babonás emberek, hogy száz aranyat is megadnának érte.

(...)

367 Ecsedi Báthori István (1477–1530), nádor: 1519–1523, 1524–1525, 1527–1530.

368 Latinból fordította Kopeczky Rita.

369 II. Lajos, aki cseh király is volt, 1522/23-ban Csehországban tartózkodott.

370 A "felöltöztetett" Tóra-tekercsről van szó.

Eljárás Szerencsés Imre ellen

1525. május

Az 1525. évi rákosi országgyűlés naplójából, május 10–20³⁷¹

Újabb kiadás:

Grünvald Fülöp & Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, V/1 (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselője, 1959), p. 153–154, no. 311

Irodalom:

Szabó Dezső, *A magyar országgyűlések története II. Lajos korában* (Budapest: Hornyánszky Viktor cs. és kir. udv. könyvnyomdája, 1909), p. 74 skk.

Wertner Mór, "Szerencsés Imre pecsétje", *Magyar-Zsidó Szemle*, 35 (1918), p. 171 (1525. május 5)³⁷²

Die 10 Maji, die Mercurii anni 1525. Nobilitas regni congregata est ad sanctum Petrum, in civitate Pestana. (...) Locuti sunt contra Emericum Szerenche, prius judaeum et nunc Christianum, dicendo, quod ipse sit origo malorum praesentium, et mirabantur, unde tanta ei accesserit auctoritas apud regem et reginam.

(...)

Die Veneris, die 12. Congregata est tota nobilitas, cum nobilibus servitoribus minorum in Rákos et multa dixerunt contra Strigoniensem. Ipsum esse eum, qui regnum depilabat et destruebat, et non esse mirum, quod non amaret nobilitatem, cum sit filius sutoris, ipsum pro consiliario habere judaeum.

(...)

Sabbatho, die 13. Nobiles miserunt ad regem 60 oratores et petierunt haec quatuor. Ut (...) 4. sua majestas comburi faciat Emericum Szerenche, ex judaeo factum Christianum, allegando eius malam vitam et malefacta.

(...)

Die Lunae, die 15. Venerunt ad Majestatem suam 120 oratores a nobilibus missi pro responso suae majestatis. (...) De judaeo autem prompte esse suam majestatem ad justitiam omnia, qui de ipso quereretur exhibendam.

(...)

371 Latinból fordította Kopeczky Rita.

372 Thurzó Elek tárnokmester utasítása Szerencsés Imrének (MZsO I, p. 330 sk., no. 279), alatta három sor héber szöveg.

Die Jovis, die 18. Id, quod nobilitas a rege petiit, quando majestas sua fuit in Rakos. Ut Germani abirent. (...) Ut puniatur judaeus.³⁷³ (...) Responsum nobilium ad responsum regis. De dimittendis oratoribus (...) Judaeum sua majestas non defendat, sed puniat.

(...)

Sabbatho, die 20. Dominus reverendissimus legatus. (...) Hac die rex judaeum, contra quem erant querelae, mitti iussit in carcerem, et responsum dedit ad omnes articulos nobilitatis, et quasi omnes concessit.

1525. május 10-e, szerda. Az ország nemessége Pest városában, Szent Péter templomában³⁷⁴ gyűlt össze. (...) Felszólaltak Szerencsés) Imre, egykori zsidó, jelenleg keresztény ellen, mondván, hogy ő a mostani bajok oka, és csodálkozásukat fejezték ki, hogy honnan nyert ilyen nagy tekintélyt a király és a királyné előtt.

(...)

Péntek, 12-e. Az egész nemesség, az urak nemes jobbágyaival együtt, összegyűlt Rákoson, és sok mindent felhoztak az esztergomi³⁷⁵ ellen: hogy ő az, aki fosztogatta és pusztította az országot; nem csoda, hogy nem szereti a nemeseket, hiszen egy varga fia; ráadásul egy zsidót tart maga mellett tanácsadóként.

(...)

Szombat, 13-a. A nemesek 60 küldöttet menesztettek a királyhoz, és ezt a négy dolgot kérték. (...) 4. Hogy Őfelsége égettesse el Szerencsés) Imrét, a zsidóból lett keresztényt, gonosz életére és gonosz tetteire³⁷⁶ való hivatkozással.

(...)

Hétfő, 15-e. Őfelsége elé 120 küldött járult, akiket a nemesek küldtek hozzá a válaszáért. (...) Ami pedig a zsidót illeti, Őfelsége készen áll, hogy fellépjen mindazokkal szemben, akik ellene panaszt emelnek.

(...)

Csütörtök, 18-a. Ezt kérte a nemesség a királytól, amikor Őfelsége Rákoson volt: hogy a németek távozzanak, (...) hogy a zsidót³⁷⁷ büntessék meg. (...) A nemesek válasza a király válaszára: Ami a követküldést illeti, (...) a zsidót Őfelsége ne vegye védelmébe, inkább büntesse meg.

(...)

Szombat, 20-a. A nagytiszteletű úr³⁷⁸ ment küldöttségbe. (...) Ezen a napon a ki-

373 Jegyzetben: nempe Emericus Szerenche.

374 A belvárosi Ferences templom (Ferenciek tere), neve Alcantarai (Szent) Péter (1499–1562) obszerváns ferences szerzetesről. A mai épület későbből való.

375 Szalkai László (1475–1526) esztergomi érsek, főkancellár (1524–1526), kortársai szavával (származására utalva): a “vargaérsek”.

376 A “gonosz tettek” a pénzrontás vádjára utal.

377 Jegyzetben: “ti. Szerencsés Imrét.”

378 Ti. Werbőczy.

rály a zsidót, aki ellen a panaszok irányultak, börtönbe vettette, a nemesség minden cikkelyére válaszolt, és szinte mindegyikbe beleegyezett.

33

A budai zsidónegyed feldúlása

1525. június

(a) Hans Dernschwam / Thurnschwamb / Dürnschwamb (1494–1568), *A besztercebányai (...) kamaraházra vonatkozó, továbbá, a magyar királyságban végbement egyéb események leírásának (...) kivonata* (1563)

Kiadás:

Johann Christian von Engel, *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*, I (Sigmund Jacob Baumgarten, *Allgemeine Welthistorie...*, 49) (Halle: Bey Johann Jacob Gebauer, 1797), pp. 190–209; az idézet: pp. 200–201

Fordítás:

Hans Dernschwam, *Erdély – Besztercebánya – Törökországi útinapló*. Közreadja Tardy Lajos (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1984), pp. 121–122

Irodalom:

Végh András, *Buda város középkori helyrajza*, I (Monumenta Historica Budapestinensia, 15) (Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 2008), p. 204 (az egykori ház telkének azonosításához³⁷⁹)

Und damit der Embrich Jud dem gemeinen Mann das Maul schmiere, hat er vom großen Reichthum in öffentlich Ragusch³⁸⁰ gesagt, von den Bergstädten, und von den Fuggern zu wege zu bringen, und nach wenig Tagen hat sich zugetragen, daß der Imrich Jud ist gefangen worden, und in den Thurm gelegt im Schloß, den man Czunka (Csonka) nennet, so noch Kayser Sigmund von Quadraten gebauet, und vierfach unterschieden ist, nicht gar ausgebauten, und offen ungedeckt ist, darum es hinein geregnet, und heist darum Zonka als der unausgebauet und stutzig Thurm. Als man den Imrich Juden über 14 Tag ausgelassen, und ihme das Hofgesind heim aus dem Schloß auf sein Haus, auf St. Georgen Platz gelegen, das Geleid geben, haben unter andern der Königin Maria Hofmeister N. Pockh genannt, ein Schlesier, auch Bernhard Böheim Kammer-Graf, und andere das Geleit heim geben, ist noch viel unnütz Gesindl zu Ofen gewesen nach dem Ragusch, von dem Ragusch über-

379 A mai Szent György utca nyugati oldalán.

380 Rákos, az országgyűlés.

blieben, was muthwillig gewest, und sich vor des Juden Imrich Haus gesamlet hat, ungefährlich um 5. Uhr im Sommer, und nachmahls überhand genommen, daß sie mit Wägen die Thüre aufgestossen, und den Imrich Juden mit den Gästen am Abendmahl übereilt hätten, seynd sie hinten hinaus über die Stadtmauer gefallen, am Strick sich hinabgelassen, und die Händ verbrennt, des Imrich Juden Haus die gantze Nacht geplindert, viel Gelds darinnen gefunden, und als die Ungarn, die kurze und enge Röck haben, wenig darein fassen mögen. Wenn ihnen eine stärkere Parthei begegnet, hat er den andern das Geld in Säcken genommen. Ist later Hofgesind gewest. In Allerheiligen Gassen, so alle vor der Herren Fugger Haus hat müssen fürgehen, und wir zusehen haben müssen. Und in Puten haben sie noch den Wein austragen, das hat bis an den Tag gewehret, und keine Obrigkeit hat nichts gewehret. Der König Ludwig ist im Schloß gewest, und das Hofgesind hin und wieder in der Stadt haben sich auch nicht rühren durfen.

Den andern Tag hat sich aber um Mitag das unnütze Gesindl von Hussaren und Heiduken für des Juden Haus Embrich gesamlet, und angefangen, die Eiser Gatter an den Fenstern abzureissen. Ist gleich der Bodo Ferentz des Veyda und seines Bruders Georg diener gewesen, und Hauptmann, der im Scharnitzl hernach gefangen, und in der Neustadt im Thurn gestorben. Derselbige Bodo Ferentz hat das unnützig unsinnig gesind abgehalten, und zu Ihme gesagt, er wolt sie an ein besser Beute führen. Also hat einer im Haufen angefangen, Es brenne bei dem Bischof von Gran, das ist der obstehend Salkanus, da hin ich auch im Haufen gewest, und hab ein Sack voller Pulver geholt, und ist der Bischof das dritte Haus von uns oder der Fugger Haus zu Ofen gewest. Da sie dieselb gassen hinauf geloffen, sind in des Bischofs Haus Leut und Geschütz gewesen, und bey Doctor Weinmann sind 2 Falkanettlen gestanden, und des Markgraf George von Brandenburg Diener gewesen, hat die ganze Gasse herab retten mögen, auch hat Graf Hans von Hardeck, und der Fugger Diener sein Warnung gehabt, und mit Volk wohl versehen, daß man denselben Tag unangefochten blieb.

Am dritten Tag haben sie die Juden geplindert gar fruh, und grossen Schaden gethan. Erst ist der Weyda Bruder Georg mit den seinen in der Stadt umgeritten, und den Unnützen Volk aus der Stadt gebothet. Also ist eine Weil stille gewest... (...)

(...) Imre zsidó³⁸¹ – hogy a köznemesek szája előtt elhúzza a mézesmadzagot – az országgyűlés³⁸² nyílt ülésén a bányavárosok nagy gazdagságáról szónokolt, s arról, hogy azokat el kell venni a Fuggerektől.³⁸³ Néhány nappal később Imre zsidót lefogták s a várbeli csonka toronyba zárták, melyet még Zsigmond király építtetett

381 Szerencsés Imre.

382 Pest (Rákos), 1525. május 10–20.

383 Augsburgi vállalkozói ház, amely jelentős bánya-, bank- és kereskedelmi ügyleteket folytatott Magyarországon is, az itteni ércbányákat (ezüst, ólom, réz) a Thurzó János által 1469-ben ala-

kváderkövekből. Négyzintű, befejezetlen és fedetlen, az eső beesik; ezért nevezik csonka, vagyis ki nem épült, lenyesett toronynak. Amikor Imre zsidót tizennégy nappal később szabadon engedték, a várból a Szent György téren emelkedő házág az udvari emberek szolgáltatták a kíséretet, közöttük Mária királyné udvarmestere, a sziléziai N. Pockh,³⁸⁴ továbbá, Böheim Bernát kamaragróf³⁸⁵ és mások. Az országgyűlés után³⁸⁶ szépszámu haszontalan, garázda népség tartózkodott Budán, mely nyár évadjának egy délutánján, öt óra tájban összecsoárdult Imre zsidó háza előtt. Miután az ajtókat kocikkal betörték, egyre inkább felbátorodtak. Imre zsidót vendégével együtt estebéd közben lepték meg, ezek kénytelenek voltak hátul, a városfalon át kötelen leereszkedve menekülni; le is ment a bőr a tenyerükről. Imre zsidó házának kifosztása egész éjszakán át tartott. Sok értéket találtak benne, de mivel a magyarok rövid és szűk öltözéket viselnek, nem tudtak sokat zsákmányolni. Amikor erősebb csoporttal szembetalálkoztak, azok elszedték tőlük és zsákba tömték a pénzt. Mindannyian az udvari cselédséghez tartoztak. A Mindszent utcában,³⁸⁷ a Fugger urak háza előtt kellett elvonulniuk, s ők kénytelenek voltak az egészet végignézni. Egészen hajnalig csöbrökben hordták ki a bort, és a hatóságok semmit sem tudtak megakadályozni. Lajos király a palotában tartózkodott, s udvarnépe még csak moccanni sem mert a városban.

Másnap déltájban huszárokból és hajdúkból álló mihaszna népség gyülekezett Imre zsidó háza előtt, és hozzálátott az ablakok vasrácsának lefeszítéséhez. Bodó Ferenc kapitány,³⁸⁸ aki a vajdának³⁸⁹ és a vajda fivérének, Györgynek³⁹⁰ szolgálatában állt – később egy csetepatéban foglyul ejtették, s Bécsújhelyen a börtönben halt meg –, az esztelen, mihaszna csöcseléket lebeszélte erről, azzal a csellel, hogy dúsabb zsákmányhoz vezeti őket. Ekkor valaki a tömegből azt kiáltotta, hogy lánokban áll az esztergomi püspöknek, mármint az említett Szalkainak³⁹¹ a háza. A tömegben ott voltam jómagam is, egy zsák puskaport cipelve. A püspök budai háza a miénktől – vagyis a Fugger-háztól – a harmadik volt. Amikor a tömeg az utcán felfelé tódult, a püspök házában már számszeríjas katonák voltak. Wein-

---

pített céggel (Fugger–Thurzó) 1495 óta közösen műveltették (Besztercebánya), egészen 1525 végéig, amikor is a cég vezetését akkor átvevő Anton Fugger kivált a közös üzletből.

384 Póki és mérgesi Poky János, Lébény stb. ura, Mária királyné udvarmestere.

385 Körmöci fő-kamaragróf, a magyarországi bányarendtartás újjászervezője.

386 A pesti országgyűlés 1525. május 22-én ért véget.

387 Ma: Tárnok utca.

388 Bodó Ferenc (?–1528), abban az időben Szapolyai János hadvezére.

389 Szapolyai János (1487–1540), Sz. István nádor fia, erdélyi vajda (1510–1526), később magyar király (1526–1540).

390 Szapolyai György (?–1526), Sz. János öccse; a mohácsi csatában esett el.

391 Szalkai László esztergomi érsek.

mann doktornál³⁹² György brandenburgi őrgróf³⁹³ emberei két szakállas puskával készültek az utca megtisztítására. Hardegg János gróf³⁹⁴ és a Fuggerek tisztjei is utasítást kaptak és elegendő létszámú legénységgel rendelkeztek ahhoz, hogy aznap ne kerülhessen sor a támadásra.

Harmadnap korán reggel kifosztották a zsidókat, és nagy károkat okoztak nekik. Előbb György, a vajda fivére lóháton bejárta a várost katonáival, és a mihaszna cseléket kiutasította a városból. Egy időre minden le is csendesedett... (...)

(...)

(b) Istvánffy Miklós (1538–1615), *A magyarok története*, VIII. könyv³⁹⁵

Kiadás:

Nicolai Isthvanfi, *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV nunc primum in lucem editi* (Coloniae Agrippinae: Sumptibus Antonij Hierati, Anno M.DC.XXII [1622])

Nicolaus Isthvanffi, *Regni Hungarici historia...* (Coloniae Agrippinae: Apud Ioannem Wilhelmum Friessem, M.DC.LXXXV [1685])

Historia regni Hungariae (Viennae – Praegae – Tergesti: Typis & Sumptibus Ioannis Thomae Trattner, MDCCLVIII [1758])

Újabb kiadás:

Grünvald Fülöp & Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, V/1 (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1959), p. 151, no. 306

Fordítás:

Vidovich György, szerk., Istvánffy Miklós, *Magyarország története, 1490–1606*, I–II (Debrecen: Csáthy Károly és Társa, 1867–1871)

Juhász László, szerk., Istvánffy Miklós, *A magyarok történetéből* (Budapest: Magyar Helikon, 1962)

Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában, I/1: 1–12. könyv, szerk. Benits Péter (Történelmi források, 1) (Budapest: Balassi Kiadó, 2001), p. 203

(...) Nec multo post Emerici Fortunati domum valde locupletem (quem e Iudeo Christianum factum aerario post Joannem Bornemissam praeuisse docuimus) magna armatorum multitudine nefarie invasere, magnisque probris et maledictis Belgradi amissionem eius culpae et crimini objectantes, flagitiosissime diripuerunt:

392 Dr. Johann Weymann, a Fugger-ház egyik jogásza, György brandenburg-ansbachi őrgróf (1484–1543) budai ügyvivője.

393 Brandenburgi György őrgróf, néhai II. Ulászló király unokaöccse, II. Lajos király (volt) nevelője.

394 II. Lajos bizalmasa.

395 Az eseményt Istvánffy az 1524. évnél jegyzi, valójában 1525-ben történt.

ablatis ext ea praeter alias immensi pretii res amplius sexaginta milibus nummorum aureorum veteris ideoque probatissimae monetae: sicut ipse domo profugiens, male mulctatus cruentatusque cum fletu et lachrymis affirmabat: unde ei maturatum exitium, nam ejus accepti detrimenti ingenti dolore victus, vir notabilis avaritiae, ac ideo auri, quam vitae cupidior, non multo post e vivis excessit.

(...) Nem sokkal később³⁹⁶ Szerencsés Imre igen gazdag házát – ő, mint korábban elmondtuk, zsidóból lett kereszténnyé, és Bornemisza János³⁹⁷ után ő került a kincstár élére – támadták meg gyalázatos módon, nagyszámú fegyverrel, nagy szidalmak és átkozódások közepette az ő hibájául és bűnéül róva fel Belgrád elvesztését, és felháborító módon kirabolták: a házból egyéb, felbecsülhetetlen értékű holmikon kívül több mint 60 000 régi, épp ezért kiváló minőségű vert aranyat vittek el, ahogy ő maga bizonygatta nagy könnyhullatással, miután véresre verve elmenekült otthonról. Ez vezetett idő előtti halálához: ez a kapzsiságról közismert férfiú, aki még az életénél is jobban szerette az aranyat, megtörve a nagy kár fölötti hatalmas fájdalomtól, nonsokára eltávozott az élők sorából.³⁹⁸

34

Országgyűlési határozat Szerencsés Imre ellen

1525. szeptember 8

A budai országgyűlés határozata,³⁹⁹ 1525. szeptember 8

Újabb kiadás:

Márkus Dezső, szerk., Nagy Gyula, ford., *1000–1526. évi törvéycikkek* (Corpus Juris Hungarici, 1000–1895 / Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat, 1899), pp. 830–831

Grünvald Fülöp & Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, V/1 (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képvisellete, 1959), p. 158, no. 321

Irodalom:

Szabó Dezső [(1882–1966)], *A magyar országgyűlések története II. Lajos korában* (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1909), p. 261 sk.

396 Ti. az éppen Budán tartózkodó cseh kancellár kifosztása után.

397 Bornemisza János (?–1527) 1500 és 1504 között volt kincstartó, utána budai várnagy és pozsonyi főispán lett, ő volt II. Lajos egyik nevelője.

398 Szerencsés Imre valójában egy évvel később halt meg.

399 II. Lajos VI. decretuma.

Articulus VII.

§ 1. Emericus quoque Salamon, aliter Zerenches appellatus, non solum suis officiis destitutus, et de curia utriusque majestatis ablegatus habeatur.

§ 2. Verum insuper iuxta sua demerita et scelera, contra eum jam proposita, ac testimonia, adversum ipsum jam declarata et acceptata, statim puniatur.

7. tc.⁴⁰⁰

1. §. Salamon⁴⁰¹ – más néven Szerencsés – Imre pedig nem csupán váltassék le hivatalairól, és tiltassék ki mindkét királyi Felség udvarából,

2. §. hanem ezenfelül, már ismertetett tettei, és bűnei, és a vele szemben már megtett és elfogadott tanúvallomások szerint, azonnal nyerje el méltó büntetését.⁴⁰²

35

Szerencsés Imre és “az ország minden zavaros ügye”

1526. május–július

(a) Az 1526. évi pesti⁴⁰³ országgyűlés naplójából, május 6–7⁴⁰⁴

Újabb kiadás:

Grünvald Fülöp & Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, V/1 (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1959), p. 159, no. 324

(...) Die 6. (...) Postea nobiles miserunt ad petendum a rege et regina, ut velint mittere Szerencse in medium ipsorum. Hic et ille, qui scivit omnes confusiones regni, ut sua majestas...

(...)

---

400 Latinból fordította Kopeczky Rita.

401 A magyar névalak eredetije a héb. / jiddis Selomo / Slomo / Zalman lehetett.

402 Ortway Tivadar fordításában (*Mária, II. Lajos magyar király neje*, 1914, V. fejezet, 503. jegyzet): “A másképp Szerencsésnek nevezett Salamon Imrét ne csak minden tisztétől megfosztottnak és mindkét Felség udvarából elcsapottnak tekintsék, hanem azonfelül érdeméhez és az ellenében már feltüntetett gonoszságaihoz meg a vele szemben nyilvánvalóvá lett és elfogadott bizonyítványokhoz képest azonnal meg kell büntetni.”

403 Rákos-mezei.

404 Latinból fordította Kopeczky Rita.

Die 7. Fuerunt magni rumores contra regem et proceres, maxime contra Strigoniensem, et Agriensem, Thurso et Sárkány, qui se conjunxerunt cum Fuggeris, damno regni, magis ad instantiam principum, quam propter bonum publicum, et parum aberant, ne fieret tumultus. Fuit opinio, hunc tumultum nasci a Szerencse, quia die antecedente missus fuit ad eos, et dicunt, quod revelaverit et prodiderit aliquas res arcanas procerum.

(...)

(...) 6-a. (...) Ezután a nemesek követeket küldtek, hogy kérjék a királytól és a királynétól, hogy küldjék el hozzájuk Szerencsé(s)t. Ez az, aki tudomást szerzett az ország minden zavaros ügyéről, hogy Öfelsége...

(...)

7-e. Nagy felzúdulás támadt a királlyal és a zászlósorakkal, leginkább az esztergomival⁴⁰⁵ és az egrivel,⁴⁰⁶ Thurzóval⁴⁰⁷ és Sárkánnyal⁴⁰⁸ szemben, akik összeálltak a Fuggerekkel, az ország rákfenéjével; ezt inkább az előkelők szították, semmint a közérdek, és nem sok híja volt, hogy zavargás törjön ki. Elterjedt az a vélekedés, hogy ez a felfordulás Szerencsé(s)től indult ki, mert az előző nap elküldték őt hozzájuk, és azt mondják, felfedte és elárulta a zászlósorak bizonyos titkait.

(...)

(b) Szerencsés Imre utolsó kölcsöne Lajos királynak, 1526. július 20⁴⁰⁹

Kiadás:

Hatvani Mihály,⁴¹⁰ *Magyar történelmi okmánytár a Brüsseli országos levéltárból és a Burgundi könyvtárból*, I: 1441–1538 (Monumenta Hungariae Historica, I: Diplomataria – Magyar történelmi emlékek, I: Okmánytárak, 1) (Pest: Eggenberger Ferdinánd Akadémiai könyvtárusnál, 1857), pp. 35–37, no. 25

Friss Ármin, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, I (Budapest: Wodianer F. és Fiai, 1903), p. 332 skk., no. 282

Fordítás:

B. Szabó János, szerk., *Mohács* (Nemzet és Emlékezet) (Budapest: Osiris Kiadó, 2006), p. 73 (Bellus Ibolya fordítása)

405 Ti. Szalkai László esztergomi érsek.

406 Ti. Várdai Pál (1483–1549), kincstartó, Szalkai után egri püspök (1524–1526), majd esztergomi érsek.

407 Bethlenfalvi Thurzó Elek (1490 k.–1543), azokban az években tárnokmester és kincstartó.

408 Ákosházi Sárkány Ambrus (1460 k.–1526) országbíró.

409 Életében az utolsó ismert adat Szerencsés Imréről.

410 Horváth Mihály (1809–1878) történétíró álneve.

Nos Ludovicus, dei gracia rex Hungarie et Bohemie etc., recognoscimus per presentes literas nostras, quod quamvis nos ad restitutionem argenteriorum, de ecclesiis regni nostri summa necessitate cogente exceptorum, integram tricesimam nostram Poseniensem usque illud tempus, quo ecclesiis eisdem de argentiriis huiusmodi satisfieri posset, deputaverimus, eaque fuerit nostra voluntas, nihil quicquam de proventibus illius tricesime cuicumque dare, donec omnibus ecclesiis de exceptis argenteriiis plenaria satisfaccio non fieret; verum cum cesar Turcorum cum totis viribus suis hoc regnum nostrum intraverit, Waradinumpetri obsideri fecerit, ut et laboranti illi castro et reverendissimo in Christo patri domino Paulo de Thomor, ecclesiarum Colocensis et Bachiensis canonice unitarum archiepiscopo, capitaneo nostro et nazadistis nostris extremam pacientibus inopiam succurrere possemus, requisivimus fidelem nostrum egregium Emericum Zerenches, consiliarium nostrum, ut nobis aliquam summam pecunie sub certa assecuratione ordinaret, qui mandato nostro obsequi et necessitati periclitantis regni nostri subvenire volens, ordinavit nobis decem millia florenorum in bona moneta, prefato domino Colocensi et nazadistis mittenda. Pro huiusmodi igitur summe rehabicione ipsum Emericum Zerenches tali modo duximus assecurandum, quod tricesimam ipsam et filiales ad eandem pertinentes ab ipso interim nullo modo et nulla occasione auferamus, quousque ipse summam prescriptam decem millia florenorum bone monete ex tricesima ipsa et filialibus eiusdem tricesimis plene non exceperit. Volentes nihilominus ecclesias ipsas de refusione et recuperacione huiusmodi argenteriorum esse securas, promissimus in verbo nostro regio, quod cum primum prescripta decem millia florenorum de medietate tricesime Poseniensis explebuntur, illico proventus eiusdem tricesime ad exolucionem predictorum argenteriorum convertemus, nec volumus, quod idem Emericus Zerenches ad racionem prescripte tricesime nobis vel thesaurariis nostris aliquid amplius accomodet, et si forte accomodaret, illius refusionem a nobis non speret necque expectet. Immo assecuramus non obstantibus literis nostris in contrarium harum antea datis vel dandis, et promittimus harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum Bude, feria sexta proxima ante festum Beate Marie Magdalene, anno domini millesimo quingentesimo vigesimo sexto.

Ludovicus rex.

Mi, Lajos, isten kegyelméből Magyarország és Csehország királya stb. jelen levelünkkel elismerjük, hogy bár a nagy szükség kényszerítő hatására országaink egyházaitól⁴¹¹ kölcsönvett ezüstök visszaszolgáltatására és visszatérítésére teljes pozsonyi harmincadjövedelmünket utaljuk addig, míg az egyházi ezüstök árát ki nem egyenlítettük, és azt akarjuk, hogy e harmincadjövedelmekből senkinek semmit ne adjanak addig, míg a kölcsönvett ezüstneműk árát az összes egyháznak teljes mér-

411 Értsd: a római katolikus egyház különböző templomaitól stb.

tékben ki nem egyenlítettük, mégis amikor a török császár teljes haderejével bejött ebbe az országba, és Péterváradot ostrom alá vette,⁴¹² avégett, hogy mind e szenvedő végvárnak, mind a Krisztusban főtisztelendő atyának, Tomori Pálnak, a kalocsai és bácsi egyházak érsek urának, fővezérünknek⁴¹³ és végszükségben szenvedő naszádosainknak⁴¹⁴ segítségére lehessünk, megkértük hívünket, vitézlő Szerencsés Imre tanácsosunkat, hogy egy bizonyos pénzösszeget meghatározott biztosítékkal bocsásson rendelkezésünkre. Ő parancsunknak engedelmeskedni és veszélyben forgó országunkon segíteni akarva úgy rendelkezett, hogy tízezer forintot jó érdemben küldjenek a már említett kalocsai érsek úrnak és a naszádosoknak. Szerencsés Imrét pedig a következőképp biztosítjuk arról, hogy visszakapja az összeget: magát a harmincadot és a hozzá tartozó fiókjövedelmeket⁴¹⁵ addig semmiképpen és semmilyen okból nem visszük el tőle, míg ő az említett tízezer forintos összeget a harmincadból és annak fiókharmincadjaiból teljes egészében meg nem kapta. Ugyanígy biztosítani akarjuk az egyházakat is afelől, hogy az ezüstműket visszatérítjük és visszaadjuk, ezért királyi szavunkat adjuk, hogy mihelyt az említett tízezer forintot a pozsonyi harmincadból kiegyenlítik, a harmincadjövedelmeket az említett ezüstműk kifizetésére fordítjuk. Nem akarjuk, hogy Szerencsés Imre az említett harmincad elszámolása kapcsán nekünk vagy kincstárnokainknak további kölcsönt nyújtson, s ha kölcsönözne, annak visszaadását tőlünk ne remélje és ne is várja. Sőt, tanúsítjuk és ígérjük jelen levelünk hatályánál fogva és tanúsága szerint, anélkül, hogy korábbi levelünk ennek ellentmondana. Kelt Budán, pénteken, július 20-án, az úr ezeröttszázhuszonhatodik évében.

Lajos király

-
- 412 Szülejmán hadserege, Pargalı Damat İbrahim paşa, nagyvezir (1523–1536), 1526. július 12-én érkezett Pétervárad (ma: Petrovaradin, Szerbia) alá.
- 413 Tomori Pál (1475 k.–1526) Szent Ferenc-rendi szerzetes, kalocsai érsek (1523), egyszersmind a törökökkel közvetlenül szembenálló déli hadsereg főparancsnoka. A mohácsi csatában esett el.
- 414 Királyi haderő, telkes katonaság a déli végvárok közelében, a Dunánál; fából épített, fedetlen hajóikról (naszád / sajka).
- 415 A harmincadvám-helyekhez több fiókharmincad tartozott; Pozsonyhoz: Gajár, Járfalu, Malacka, Nezsider, Oroszvár, Sasvár, Stomfa, Szenice, Zaránd.

A kitért Szerencsés Imre érdemei

1526

R. Élijáhu ben Binjámin ha-Lévi (a XVI. század első fele),⁴¹⁶ *Zeqan Aharon* ("Áron szakálla") (Konstantinápoly, 1734), no. 95

Újabb kiadás:

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 311–314, no. 70 (héber szöveg és magyar fordítás)

Fordítás:

Alexander Scheiber, "Juden und Christen in Ungarn bis 1526", in: Karl Heinrich Rengstorf & Siegfried von Kortzfleisch, Hrsg., *Kirche und Synagoge* (Stuttgart: Ernst Klett Verlag, 1970; München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1988), pp. 559–568, küll. pp. 562–563, no. 3 (német)

Raphael Patai, *The Jews of Hungary: History, Culture, Psychology* (Detroit: Wayne State University Press, 1996), pp. 149–150 (angol)

Irodalom:

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), p. 305 skk.: "Szerencsés Imre történetéhez"

וששאלתם על אודות יהודי א' שהיה בעיר בודון ושמו שניאור בכ"ר אפרים, ונתפש על גויה אחת והכריחוהו הגוים להמיר דתו. ונעשה אותו שניאור אדם גדול בין הגוים ונהיה מקורב למלכות. ובהיותו בין הגוים עשה טובות לישראל בין בגופו ובין בממונו עד אין חקר, והציל כמה נפשות וקהילות מישראל כאשר אבאר מקצתן. עד שקמו עליו הגוים ורצו לשרוף אותו ונתפש ודנו אותו לשריפה באמרם שעדיין הוא יהודי, ובממון רב ניצל מידם ובחמלת ה' עליו. ואף לאחר שיצא מבית האסורים לא הניח יד מלעשות ליהודים כל הטובות שעשה כבר בגופו ובממונו ויותר ממה שעשה עד יום מותו.

והנה אזכיר ממה שעשה, ידוע זה לכל הקהל דבודון יצ"ו שקם מלשין א' ורצה ליתן הלשנה איך שהיהודים המיתו ילד אחד מהגוים וגנזו הדם בתוך היהודים. ונודע הדבר לאותו שניאור הנזכר ועשה

416 Konstantinápolyi rabbi.

השתדלות עם המלך ועם השרים עד שמסרו המלשין בידו והוא מסר אותו לידי היהודים והנקו אותו. והממון שהוציא על זה הכל מכיסו הוציא.

ואחר שעשה המעשה הזה הכריזו החכמים וכל הקהילות בכל בתי הכנסיות שכל מי שיקרא אותו משומד שיקנסו אותו הראשים בגופו ובממונו.

ואח"כ עשה תשועה גדולה לישראל. שהיתה קהילה במלכות פיהם פראג, שגם אותה מלכות היתה תחת יד מלך מאונגר, ויש בה הרבה יהודים יותר ממה שהיה בכודון, והיה יוצא עליהם הקצף לגרש אותם והשתדל הוא בגופו ובממונו עד שביטל גם אותה הגזירה בעזרת השם יתעלה ובישועתו.

ועוד עשה שפעם אחת היתה יהודיה אחת שהיתה תפוסה ודנו אותה לשריפה והציל אותה. וגם בחור אחד שנתפש על גניבה הציל אותו מן התליה. ובכל ערב שבת חילק צדקה לעניי ישראל עד יום מותו.

ועוד שקם רשע אחד בארץ לועזות ולקח בן ובת בקטנותם והלך עמהם למדינת אושטריין ונשטמד הוא וגם בנו ובתו מסר לע"י. ואח"כ נפגר אותו רשע יש"י ושלח אותו שניאור בעד בניו והביאם תחת כנפי השכינה ועל זה פיזר קרוב למאתים פרחים.

וכאלה רבות עשה שקצרה היריעה לכתבה. ובשעת מיתתו התודה לפני כמה יהודים על עונו בכי ובתחנונים ומת בידוי.

והנה השאלה אם יש לקרות בניו לתורה על שמו. מנהג אשכנזים לקרות: עמוד פלוני ב"ר פלוני.

תשובה

הנראה לעניות דעתי שהאיש הזה ראוי להזכיר שמו עם בניו בעלותם לתורה.

Megkérdeztek az ügyével kapcsolatban egy zsidónak, aki Budun (BVDVN)⁴¹⁷ városában lakott, és a neve Szeneor (š/šNY'VR), a tiszteletre méltó (*kevod*) Efraim úr fia, akit egy keresztény nő (*goja*)⁴¹⁸ miatt elfogtak, és a keresztények (*gojim*) arra kényszerítették, hogy elhagyja a vallását (*dat*). Ez a Szeneor nagy ember lett a keresztények között, és közel került a királyi hatalomhoz. Amikor a keresztények között volt, személyesen és a pénze révén számtalan jót tett Izráellel. Sok lelket és községet megmentett Izráelből,⁴¹⁹ ahogyan ezt alább részben kifejtem. Mígnem a keresztények megvádolták azzal, hogy még mindig zsidó,⁴²⁰ és meg akarták égetni, és elfogták,⁴²¹ és máglyára ítélték. De sok pénzzel és az Örökkévaló könyörülete által megmenekült a kezükből. És miután kiszabadult a börtönből (*bét ha-aszurim*), ismét sok jót cselekedett Izráellel személyesen és a pénze révén, sőt, még többet, mint annak előtte, egészen a halála napjáig.

Nos, elmondok tettei közül egyet, tud róla Budun egész – örizze őt Sziklája és Szabadítója –, hogy támadt egy rágalmozó (*malsin*), aki azt hazudta, hogy a zsidók

417 Budun / Budin: Buda.

418 Keresztény nő: egy kolozsvári német patricius nő, Holdin (Held) Anna, akivel Szerencsésnek viszonya volt, s akit később feleségül vett.

419 Értsd: zsidó személyeket és községeket.

420 Értsd: titokban ragaszkodik a vallásához, mint a marranók.

421 Szerencsés Imre valójában már sokkal korábban, 1510 k. – vagy valamikor az 1510-es években – megkeresztelkedett. Elfogatásához lásd fentebb, #34. Korábbi letartóztatásáról nincs tudomásunk.

megöltek egy keresztény gyermeket, és a vérét elrejtették. És megtudta az említett Szeneor a dolgot, és addig fáradozott⁴²² a királynál és a főembereknél (*szárim*), amíg át nem adták neki a rágalmazót, ő pedig a község kezére adta (az illetőt), és megfojtották.⁴²³ Mindazt a vagyont (*mámon*), amit erre fordított, a saját zsebéből vette.

Ez után az eset után a tudósok és minden község minden gyülekezeti házában (*batté ha-keniszot*) kihirdették, hogy azt, aki őt Izráel számára hitehagyottnak⁴²⁴ tartja, azt az előjáróság személye és vagyona tekintetében megbünteti.

Ezután (Szeneor) nagy szabadulást hozott Izráel számára. Volt ugyanis Pihem (PYHM) királyságában⁴²⁵ egy (zsidó) község, Prág (PR'G)⁴²⁶ – ez is az Ungarból ('VNGR) való király fennhatósága⁴²⁷ alá tartozott –,⁴²⁸ ahol még sokkal több zsidó élt, mint Budunban; megharagudtak rájuk, és ki akarták üzni őket,⁴²⁹ de ő személyével és vagyonával addig fáradozott, mígnem az Isten segítségével megszüntette az üldözést.

Egy másik alkalommal meg az történt, hogy elfogtak egy zsidó asszonyt, és máglyahalálra ítélték, de megmentette őt is. És megmentett a felakasztástól egy fiút is, akit lopás miatt fogtak el. És halála napjáig minden szombat (elő)estéjén⁴³⁰ adakozott Izráel szegényei számára.

Továbbá, volt az idegenek földjén (*erec lo'azot*)⁴³¹ egy gonosz, aki fogta kiskorú fiát és leányát, és elment velük Auszterreikh ('VŠ'ŠTRYK) országába,⁴³² ott kitért,⁴³³ a fiát és a leányát is, átengedte bálványimádásra (*avoda zára*).⁴³⁴ És ezután a gonosz – töröljék el nevét és emlékét – meghalt, Szeneor pedig a gyermekeiért küldött, és visszatérítette őket az Istenhez,⁴³⁵ és erre majdnem kétszáz aranyforintot (*perah*) költött.

422 Szó szerint: "csinálta a közvetítést" (*histadlut*).

423 A rágalmazó nyilván kitért zsidó volt, és Szerencsés Imre elintézte, hogy a rágalom és a feljelentés miatt a rabbinikus bíróság (*bét din*) ítélkezzék fölötte.

424 Targum Onkelosz, ad Ex. 12,43.

425 Pihem: Böhmen / Csehország.

426 Prag: Prága.

427 Szó szerint: "keze".

428 Ti. II. Lajos Csehország királya is volt.

429 Ez valószínűleg a II. (Jagello) Ulászló cseh (és magyar) király halála (1516) körüli időkből ismert üldöztetés.

430 Azaz: péntek délután.

431 A kifejezés rendszerint Olaszországra vonatkozik (szójáték).

432 Ausztria.

433 Értsd: elhagyta a zsidó vallást és a községet.

434 Értsd: kereszténnyé tette.

435 Értsd: a zsidó vallásra. Szó szerint: "a *Sekhina* szárnyai alá"; *Sekhina*: isteni jelenlét.

És sok (más) ehhez hasonlót tett: kevés a hely, hogy mindről megemlékezzünk. Halála óráján néhány zsidó előtt⁴³⁶ sírva és könyörögve beismerte vétkét, bűnvallo-
mást (*vidduj*) tett,⁴³⁷ majd meghalt.

A kérdés az, hogy fiait lehet-e az apjuk nevével felhívni a Tórához. Az askenázik-
nál ennek ez a szokása: "Álljon fel ez és ez, ennek és ennek az úrnak a fia."⁴³⁸

Válasz

Szerény tudásom szerint ez az ember megérdemli, hogy fiait az ő nevével hívják
fel a Tórához.

37. A zsidó nyelv történeti áttekintése (1928) (1941).

(a) E. H. L. Rosen, "Worterbuch der hebr. u. aram. Sprache", "Bibliotheca Judaica" (1928-1940) (1928-1940) (1928-1940) (1928-1940) (1928-1940)

(b) H. H. L. Rosen, "Worterbuch der hebr. u. aram. Sprache" (1928-1940)

(c) H. H. L. Rosen, "Worterbuch der hebr. u. aram. Sprache" (1928-1940)

(d) H. H. L. Rosen, "Worterbuch der hebr. u. aram. Sprache" (1928-1940)

(e) H. H. L. Rosen, "Worterbuch der hebr. u. aram. Sprache" (1928-1940)

(f) H. H. L. Rosen, "Worterbuch der hebr. u. aram. Sprache" (1928-1940)

(g) H. H. L. Rosen, "Worterbuch der hebr. u. aram. Sprache" (1928-1940)

(h) H. H. L. Rosen, "Worterbuch der hebr. u. aram. Sprache" (1928-1940)

(i) H. H. L. Rosen, "Worterbuch der hebr. u. aram. Sprache" (1928-1940)

38. A zsidó nyelv történeti áttekintése (1928)

(a) H. H. L. Rosen, "Worterbuch der hebr. u. aram. Sprache" (1928-1940)

(b) H. H. L. Rosen, "Worterbuch der hebr. u. aram. Sprache" (1928-1940)

(c) H. H. L. Rosen, "Worterbuch der hebr. u. aram. Sprache" (1928-1940)

(d) H. H. L. Rosen, "Worterbuch der hebr. u. aram. Sprache" (1928-1940)

39. A zsidó nyelv történeti áttekintése (XVI-XVII. század)

(a) H. H. L. Rosen, "Worterbuch der hebr. u. aram. Sprache" (1928-1940)

(b) H. H. L. Rosen, "Worterbuch der hebr. u. aram. Sprache" (1928-1940)

(c) H. H. L. Rosen, "Worterbuch der hebr. u. aram. Sprache" (1928-1940)

40. Zsidó nyelv történeti áttekintése (1928), II. kötet (1928)

41. Zsidó nyelv történeti áttekintése (1928), III. kötet (1928)

436 Értsd: jelenlétében.

437 Azaz visszatért a zsidó hitre.

438 Héberül: *Peloni ben Peloni* (mint az N. N. / *nomen nescio*).

The following are the names of the persons who have been appointed as members of the Board of Directors of the Corporation for the year ending December 31, 1999.

1. Mr. John A. Smith, Chairman of the Board

2. Mr. Robert L. Johnson, Vice Chairman

3. Mr. William H. Davis, Director

4. Mr. James K. Wilson, Director

5. Mr. Charles E. Moore, Director

6. Mr. Thomas R. White, Director

7. Mr. Richard M. Green, Director

8. Mr. Donald S. Black, Director

9. Mr. Jeffrey P. Brown, Director

10. Mr. Gregory T. Taylor, Director

11. Mr. Benjamin F. Hill, Director

12. Mr. Alexander J. Young, Director

13. Mr. Matthew G. King, Director

14. Mr. Christopher A. Lee, Director

15. Mr. Benjamin S. Allen, Director

16. Mr. Walter D. Wright, Director

17. Mr. Raymond J. Evans, Director

18. Mr. George W. Baker, Director

II / 1526–1686

37. A zsidók Buda török elfoglalásánál (1526 / 1541)
- (a) I. (Kanuni, "Törvényhozó" / Nagy / Magnificus, "Fényesség") Szülejmán szultán (1520–1566) hivatalos hadi-naplója és győzelmi jelentése
  - (b) Német újsághír Buda ostromáról (1526. november)
  - (c) Ferdi effendi, "A törvényhozó Szülejmán szultán története" (1542)
  - (d) Kemál pasazáde (1483–1534), "Mohács-náme"
  - (e) Ioannes Cuspinianus / Johannes Spiesshaymer (1473–1529), *Oratio protreptica* / Buzdító beszéd (1527)
  - (f) Hans Dernschwam, A budai zsidók szabadon bocsátása
  - (g) Jozsef ha-Kohén ha-Rofe, *Franciaország és a török Oszmán ház krónikája* (1554)
  - (h) Jozsef ben Jichak Szambari (1640–1703), *Jozsef történelme*
  - (i) Egy Budán foglyul ejtett zsidó családi emléke 150 év távlatából
38. A bazini vérvád (1529)
- (a) Prágai héber krónika (a XVII. század eleje)
  - (b) A Ferenc és Farkas szentgyörgyi és bazini grófok által terjesztett röpirat
  - (c) A bazini vérvád kiterjesztése: bécsi zsidók kérvénye I. Ferdinánd osztrák főherceg- és magyar királyhoz (1521/1527–1564) (1529. június 12)
  - (d) Bél Mátyás (1684–1749), "Bazin város története"
39. A zsidók nyelve Magyarországon (XVI–XVIII. század)
- (a) Budán, a XVI. század közepén: Slomo ben Jehiél Lurja (1510 k.–1574), *Jámsel Slomo*
  - (b) A XVII. század elején: Jehuda Arje mi-Modena / Leon da Modena (1571–1648), *Historia de gli riti hebraici*: "A zsidók nyelve Hágárban" (1635 k.)
  - (c) A XVIII. században: Medicei Pál, Rosthy Miklós [& Lethenyi János], *A Zsidóknak Szokási és szer-tartási...* (1783)
40. Rudolf király (1576–1608), II. decretum (1578)
41. Zsidó kereskedők Erdélyben és Budán (1578–1582)
- (a) A kolozsvári országgyűlés panaszja az erdélyi fejedelemnél a zsidók bejöveteleire (1578. október 21)

- (b) Kalaylıkoz Ali pasa, budai beglerbég (1580–1582) levele Rudolf királynak, 1582
42. Rudolf király, V. decretum (1593)
43. Rudolf király, VI. decretum (1595)
44. Rudolf király, VII. decretum (1596)
45. A zsidók Buda védelmében (1598–1684)
- (a) Heinrich Ottendorff (XVII. század), Útinapló (1663)
- (b) Evlia Cselebi / Evliya Çelebi (ca. 1611–1682)
- (c) Jozsef ha-Kohén ha-Rofe, *Émek ha-bakha / A siralom völgye: "Nagy erővel és erős kézzel..."*
- (d) Németországi újsághírek Buda 1684. évi ostromáról
46. Hajjim Sabbetaj (1555 előtt–1647), Budára visszatérő zsidók vitája templomi helyükről (1606 után)
47. A budai Noah alapítványa a Szentföldön (a XVII. század eleje)
- (a) Jozsef ben Mose mi-Trani (a MAHARIT) (1568–1639)
- (b) Josijáhu ben Jozsef Pinto (1565–1648)
- (c) Mose ben Hajjim (1615 k.–1685)
- (d) Jozsef ben Jichak Almosznino (1642–1689)
48. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629), Kiváltságlevele (*privilegium*) a zsidók számára (1623. június 18)
49. Bethlen Gábor fejedelem, Törvény a zsidók szabad kereskedéséről Erdélyben (1627)
50. II. Ferdinánd király (1619–1637), 1630:xv. tc. / III. decretum (1630)
51. A zsidók temetője Gyulafehérvárt (1637)
52. Vizsgálatok az erdélyi szombatosok ellen (1638–1668)
- (a) Georg Kraus (1608–1665), *Erdélyi krónika*: 1638 (1650 k.)
- (b) I. Apafi Mihály előterjesztése a beszercei országgyűlésnek (1668. január 3)
53. Daniél Esztrosza (1582 k.–1653), Egy rabbi eljegyzése és válása Budán (1642–1645)
54. III. Ferdinánd király (1637–1657), 1647:xcI. tc. / II. decretum (1647)
55. Mose Foriat / Mose ben Israel Naftáli Hirsch Porges (Präger) (ca. 1600–1670), Utazás Budán át Cijonba (1650)
56. III. Ferdinánd király, 1649:LXXIX. tc. / III. decretum (1649)
57. II. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1648–1657), Törvény a zsidók öltözkéről Erdélyben (1650. március 20)
58. II. Rákóczi György fejedelem, Erdélyország jóváhagyott törvényeiből (*Approbatæ constitutiones Regni Transilvaniae*) (1653. március 15)
59. Apácai Csere János (1625–1659), A héber nyelvről (1653)
60. Zsidók szarvasmarhatartása Erdélyben
- (a) A fejmegyei rendek utasítása országgyűlési követeik számára (1648. március 16)

- (b) II. Rákóczi György, a gyulafehérvári országgyűlés törvénye (1654. január 18)
- (c) I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem (1661–1690) engedélye a gyulafehérvári zsidóknak szarvasmarha kóser vágására és az általuk nem fogyasztható részek eladására (1661. június 9)
- (d) I. Apafi Mihály fejedelem védőlevele (1673. február 20)
61. Sabbetaj Cvi hívei Budán (1666)
- (a) Sir Paul Rycout (1629–1700) angol követségi titkár, konzul visszaemlékezése a budai zsidók különös nyugtalanságára (1666 / 1687)
- (b) Héber forrásokból: Elisa Hajjim ben Jaakov ha-Kohén Askenázi (1600 k.–1673); Nehemja Hijja ben Mose Hajjon (Chajjon / Hayyun) (ca. 1655–1730); Jaakov Sasportas (1610–1698) és mások
62. Efraim ben Jaakov ha-Kohén (1616–1678), Tevékenysége Budán (1665–1678)
- (a) R. Efraim ben Jaakov ha-Kohén kinevezésének körülményeiről (1667 k.)
- (b) Haszdáj ben Smuél Perahja ha-Kohén (1605k.–1678) (Szaloniki) elutasító véleménye budai szerződéséről (1668)
- (c) Aharon ben Hajjim Avraham Perahja ha-Kohén (1627 k.–1697) (Szaloniki) elutasító véleménye (1669 k.)
- (d) Géron ben Jichak Askenázi (1620 k.–1698) (Bécs) támogató véleménye (1670 k.)
- (e) Vita községével arról, hogy ki tartson beszédet a Szent Egyletben (1674)
- (f) Fia, apjának életéről
63. I. Apafi Mihály fejedelem, Zsidó kereskedők Erdélyben (1668–1675)
- (a) A beszercei országgyűlés törvényeiből (1668. február 3)
- (b) A gyulafehérvári országgyűlés törvényeiből (1675. november 25)
- (c) A gyulafehérvári országgyűlés törvényeiből (1678. október 1)
64. A munkácsi uradalom zsidó korcsma-bérlői
- (a) Gr. Thököly Imre (1657–1705) alatt (1678. január 1)
- (b) Gr. Zrínyi Ilona (1643–1703) alatt (1681. január 1)
- (c) II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) erdélyi fejedelem (1704–1711) alatt (1707. május 2)
65. Schulhof Izsák / Jichak Schulhof (1645/1648 k.–1733), Budai misztikusok (1680 k.)
66. Bécs török ostroma, Buda visszafoglalása a törököktől (1683–1686)
- (a) A kurucok vérengzése Magyar-Brodban (1683. július 14)
- (b) Lotharingiai Károly (1643–1690), a törökök elleni hadjárat fővezére hadi naplójából: Harcok a Zsidó utcában (1686. szeptember 2, délután)
- (c) Schulhof Izsák / Jichak Schulhof, *Megillat Ofen* (“Budai krónika”)
- (d) Jakab, Budán foglyul ejtett zsidó kihallgatási jegyzőkönyvéből (1686. november 25)

1848

1849

1850

1851

1852

1853

1854

1855

1856

1857

1858

1859

1860

1861

1862

1863

1864

1865

1866

1867

1868

1869

1870

1871

1872

1873

1874

1875

1876

1877

1878

1879

1880

1881

1882

1883

1884

1885

1886

1887

1888

1889

1890

1891

1892

1893

1894

1895

1896

1897

1898

1899

1900

1901

1902

1903

1904

1905

1906

1907

1908

1909

1910

1911

1912

1913

1914

1915

1916

1917

1918

1919

1920

1921

1922

1923

1924

1925

1926

1927

1928

1929

1930

1931

1932

1933

1934

1935

1936

1937

1938

1939

1940

1941

1942

1943

1944

1945

1946

1947

1948

1949

1950

1951

1952

1953

1954

1955

1956

1957

1958

1959

1960

1961

1962

1963

1964

1965

1966

1967

1968

1969

1970

1971

1972

1973

1974

1975

1976

1977

1978

1979

1980

1981

1982

1983

1984

1985

1986

1987

1988

1989

1990

1991

1992

1993

1994

1995

1996

1997

1998

1999

2000

2001

2002

2003

2004

2005

2006

2007

2008

2009

2010

2011

2012

2013

2014

2015

2016

2017

2018

2019

2020

2021

2022

2023

2024

2025

2026

2027

2028

2029

2030

2031

2032

2033

2034

2035

2036

2037

2038

2039

2040

2041

2042

2043

2044

2045

2046

2047

2048

2049

2050

2051

2052

2053

2054

2055

2056

2057

2058

2059

2060

2061

2062

2063

2064

2065

2066

2067

2068

2069

2070

2071

2072

2073

2074

2075

2076

2077

2078

2079

2080

2081

2082

2083

2084

2085

2086

2087

2088

2089

2090

2091

2092

2093

2094

2095

2096

2097

2098

2099

2100

2101

2102

2103

2104

2105

2106

2107

2108

2109

2110

2111

2112

2113

2114

2115

2116

2117

2118

2119

2120

2121

2122

2123

2124

2125

2126

2127

2128

2129

2130

2131

2132

2133

2134

2135

2136

2137

2138

2139

2140

2141

2142

2143

2144

2145

2146

2147

2148

2149

2150

2151

2152

2153

2154

2155

2156

2157

2158

2159

2160

2161

2162

2163

2164

2165

2166

2167

2168

2169

2170

2171

2172

2173

2174

2175

2176

2177

2178

2179

2180

2181

2182

2183

2184

2185

2186

2187

2188

2189

2190

2191

2192

2193

2194

2195

2196

2197

2198

2199

2200

2201

2202

2203

2204

2205

2206

2207

2208

2209

2210

2211

2212

2213

2214

2215

2216

2217

2218

2219

2220

2221

2222

2223

2224

2225

2226

2227

2228

2229

2230

2231

2232

2233

2234

2235

2236

2237

2238

2239

2240

2241

2242

2243

2244

2245

2246

2247

2248

2249

2250

2251

2252

2253

2254

2255

2256

2257

2258

2259

2260

2261

2262

2263

2264

2265

2266

2267

2268

2269

2270

2271

2272

2273

2274

2275

2276

2277

2278

2279

2280

2281

2282

2283

2284

2285

2286

2287

2288

2289

2290

2291

2292

2293

2294

2295

2296

2297

2298

2299

2300

2301

2302

2303

2304

2305

2306

2307

2308

2309

2310

2311

2312

2313

2314

2315

2316

2317

2318

2319

2320

2321

2322

2323

2324

2325

2326

2327

2328

2329

2330

2331

2332

2333

2334

2335

2336

2337

2338

2339

2340

2341

2342

2343

2344

2345

2346

2347

2348

2349

2350

2351

2352

2353

2354

2355

2356

2357

2358

2359

2360

2361

2362

2363

2364

2365

2366

2367

2368

2369

2370

2371

2372

2373

2374

2375

2376

2377

2378

2379

2380

2381

2382

2383

2384

2385

2386

2387

2388

2389

2390

2391

2392

2393

2394

2395

2396

2397

2398

2399

2400

2401

2402

2403

2404

2405

2406

2407

2408

2409

2410

2411

2412

2413

2414

2415

2416

2417

2418

2419

2420

2421

2422

2423

2424

2425

2426

2427

2428

2429

2430

2431

2432

2433

2434

2435

2436

2437

2438

2439

2440

2441

2442

2443

2444

2445

2446

2447

2448

2449

2450

2451

2452

2453

2454

2455

2456

2457

2458

2459

2460

2461

2462

2463

2464

2465

2466

2467

2468

2469

2470

2471

2472

2473

2474

2475

2476

2477

2478

2479

2480

2481

2482

2483

2484

2485

2486

2487

2488

2489

2490

2491

2492

2493

2494

2495

2496

2497

2498

2499

2500

II / 1526–1686

37

A zsidók Buda török elfoglalásánál

1526 / 1541

Irodalom:

Johannes H. Mordtmann, *Zur Kapitulation von Buda im Jahre 1526* (Mitteilungen des Ungarischen Wissenschaftlichen Instituts in Konstantinopel, 1918, Heft 3) (Budapest – Konstantinopel: Kommissionsverlag von Karl W. Hiersemann in Leipzig, 1918)

(a) I. (Kanuni, “Törvényhozó” / Nagy / Magnificus, “Fényességes”) Szulejmán szultán (1520–1566) hivatalos hadi-naplója és győzelmi jelentése

Fordítás:

Thúry József, *Török történetírók*, I–II (Török–magyarkori Történelmi Emlékek, II. osztály: Írók) (Budapest: M. Tud. Akadémia, 1893–1896)

Irodalom:

Vámbéry Ármin, “Szolimán szultánnak a mohácsi ütközetnél nyert győzelmét hirdető levele”, *Hazánk*, 2, no. 7–8 (1860), pp. 195–199

“Szulejmán szultán naplója. A budai hadjárat állomásainak részletes leírása. – Függelék: Szulejmán szultán két győzelmi jelentése”, in: Katona Tamás & Kiss Károly, szerk., *Mohács emlékezete. A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források...* (Bibliotheca Historica) (Budapest: Magyar Helikon, 1976), pp. 157–171, 172–181; az idézet: p. 168, p. 179; (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1979²), pp. 289–312, 313–317; (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1987³) (Thúry József fordítása)

Anton C. Schaendlinger, *Die Feldzugstagebücher des ersten und zweiten ungarischen Feldzugs Suleymans I.* (Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Beiheft 8) (Wien: Verlag des Verbandes der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, 1978)

Káldy-Nagy Gyula, “Számüzetés vagy áttelepítés? A budai zsidók történetéhez 1526-ban”, in: *Évkönyv*, 1979/80 (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1980), pp. 192–196

B. Szabó János, szerk., *Mohács* (Nemzet és Emlékezet) (Budapest: Osiris Kiadó, 2006), p. 199, p. 210

[Hadi-napló]: 932. év, *zil-hidze* hó¹

14. szombat.² Reggeltől estig szünet nélkül tartott a hadsereg átvonulása. A környékről igen sok foglyot hoztak. A Budán lakó zsidókat hajókra vitték, hogy elszállítsák őket (*Budinin vaki olan jahudiszi szürgün olunup, gemilere kojuldu*³); de a magyarokat kiválasztván, a királyi palota őrzésére küldték, mire az előbb odarendelt örök átjöttek az innenső félre.

[Győzelmi jelentés]

(...) Az említett helyen⁴ három napig időzvéen, a negyedik napon a csillagok számával vetekedő hadsereg vízen és szárazon megindult a hitetlen király székhelyéül szolgáló Budun vára felé. A hajók néhány nappal előbb odaérkezvén, mihelyt a nevezett várnak gyáva lakói belátták, hogy a világ padisahja⁵ feléjük közeledik, úgy szétszóródtak, mint a Göncöl szekérben a csillagok, s egy részük a hegyek közé és nehezen hozzáférhető helyre menekült, más részük pedig, kegyelmet kérve, a belső várba vonult. Mikor a világbíró padisah⁶ szerencsésen megérkezett és megszállt, az életét megunt király⁷ ezerféle alázatos könyörgés kíséretében a padisah trónjának zsámolyához küldte a vár kulcsait, mire a szultán véghetetlen kegyelmének tenger hullámszába jövén, ama megtört szívű gyaurokat megajándékozta kegyelmével. A pasa⁸ pedig a ruméliai bégekkel együtt a nevezett várnak égiszű tornyára feltűzte a vakító fényességű szultáni zászlót, és ama paradicsom szépségű várost felszabadította a gyehenna tüzeire való hatalma alól. A városnak mind a négy szögletén megszólalt a táborig zene, a szép hangú müezzinek éneke pedig felhangzott a magasságban lakók füleibe.

(...)

1 1526. szeptember 8–október 2.

2 Recte: *zil-hidze* 15, szombat, azaz szeptember 21.

3 A török szöveget idézi: Káldy-Nagy Gyula, m. f., p. 193.

4 Ti. a Mohács utáni első állomáson.

5 I. Szülejmán szultán.

6 Ti. Szülejmán.

7 II. Lajos (?!).

8 Ti. Pargalı Damat İbrahim paşa, nagyvezir.

(b) Német újsághír Buda ostromáról (1526. november)

Megjelent:

Neue Zeyttung: wie die Schlacht in Vngern mit dem Tuerkischen Keyser ergangen (...) M. D. XXVj (1526. szeptember 30)

Irodalom:

Fraknói Vilmos, "A mohácsi csatáról szóló egykorú újságlapok a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában, V: Egy ötödik újságlap...", *Magyar Könyv-Szemle*, [1] (1876), pp. 8–14; az idézetek: p. 11, p. 13

Hubay Ilona, *Magyar és magyar vonatkozású rölapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban, 1480–1718* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1948), p. 22, no. 69

(...) Midőn végre a török benyomult, a lakosokat nem- és korkülönbőség nélkül kardélre hányta.

A zsidó városnegyed, melyet külön fal vett körül, még ekkor sem hagyott fel az ellenállással; a zsidók oly kitartással harcoltak, hogy az ostrom harmadfélezer töröknek életébe került. Végre a törökök ágyúikat hozták elő, és összelövelték a kapukat. Itt is iszonyú vérontást követtek el. Negyedfélezer zsidó közül alig huszan szabadultak meg.

(...)

Megjelent:

Neue zeyttung: wie es mit der schlacht zwüschen dem König von Vngern und dem Türkischen Keysser ergangen (...) Anno XV XXVI (1526. november)

Irodalom:

Hubay Ilona, *Magyar és magyar vonatkozású rölapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban, 1480–1718* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1948), p. 22, no. 70

(...) A szultán a zsidókhöz kérdést intézett: vajon Budán akarnak-e maradni, vagy vele menni? Mindnyájan Budán óhajtottak maradni. Mindazáltal a szultán az öregeket – többet negyedfélezerrel – felkoncoltatta, a többieket fogságba hurcolta.

(...)

(c) Ferdi effendi,⁹ “A törvényhozó Szülejmán szultán története” (1542)

Fordítás:

Thúry József, *Török történetírók*, II (Török–magyarkori Történelmi Emlékek, II. osztály: Írók) (Budapest: M. Tud. Akadémia, 1896), pp. 42–111, az idézet: p. 71

Katona Tamás & Kiss Károly, szerk., *Mohács emlékezete. A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források...* (Bibliotheca Historica) (Budapest: Magyar Helikon, 1976), pp. 207–218; az idézet: p. 217; (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1979²), pp. 368–386; (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1987³) (Thúry József fordítása)

Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, XII (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1969), p. 70–71, no. 6

B. Szabó János, szerk., *Mohács* (Nemzet és Emlékezet) (Budapest: Osiris Kiadó, 2006), p. 225 (Thúry József fordítása)

Irodalom:

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 37 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 22

(...) Azonban a Budun várában lakó hitetlenek, nem bizván várunkban, és a szent harccal foglalkozó hadsereg támadásának ellenállni nem lévén erejük: kényszerűségből megszöktek, a várat üresen hagyták s legnagyobb részük csak életéért remegve javaival és ingóságaival sem törődött, úgyhogy a feslett erkölcsű hitetlenekből a szegényeken és zsidókon kívül senki sem maradt benne. Mikor a napként ragyogó zászlók e város környékére vetették fényüket, az említett zsidók, halotti leplet¹⁰ akasztva nyakukba, elébe jöttek a győzelmes hadseregnek, s a föld porához dörzsölve arcukat, kegyelemért esedeztek. Alázatos kérelmük a meghallgattatás helyére jutván, személyük és vagyonuk számára kegyelmet nyertek s az említett zsidók, a kik 2 000 családnál nagyobb számmal voltak, az iszlám országába küldettek hajókon.

(...)

9 A *diván* tisztségviselője; a szerző valójában talán Bostan Çelebi *kazasker* (“fő-hadbíró”) volt.

10 Kittel / *pallium judaicum* / kitli.

(d) Kemál pasazáde (1483–1534),¹¹ *Tevarih-i al-i Oszmán*: “Mohács-náme”

Fordítás:

Thúry József, *Török történetírók*, I (Török–magyarkori Történelmi Emlékek, II. osztály: Írók) (Budapest: M. Tud. Akadémia, 1893), pp. 236–252

Kiss Gábor, szerk., *Török hadak Magyarországon, 1526–1566. Kortárs török történetírók naplórészletei* (Budapest: Panoráma, 1984), pp. 10–62, a szemelvény: p. 53 (Thúry József fordítása)

(...) Amint a fejedelem vereségének híre elterjedt benne, alattvalói és a szolgálataiban állók családostul együtt oda hagyván házaikat, megszöktek belőle...

Csak az alsó osztálybeli nép maradt a városban, amely hajlandó volt a világhódító szultán pártfogása alá menekülni s adófizető alattvalója lenni.

A vezírek és emírek elsője, a várhódító és ellenséggötöző pasa a padisah előtt érkezett ide az éles karmú tigrisekhez és dühös oroszlánokhoz hasonló csapatokkal. Amint a falak mögé zárkóztak meglátták a Nílusként özönlő óriási lovasságot: mint a vesztőhelyre hurcolt foglyok, eget rázó kiabálással kegyelemért könyörögtek és a vár kulcsait (...) kihozván, egy okos vezetőnek szavaira hallgatva az engedelmesség és hódolat útjára tértek.

(...)

(e) Ioannes Cuspinianus / Joannes Spiesshaymer (1473–1529),¹² *Oratio protreptica*, “Buzdító beszéd”

Megjelent:

Oratio protreptica Ioannis Cuspiniani ad Sacri Ro(mani) Imp(erii) Principes et proceres, ut bellum suscipiant contra Turcum, cum descriptione conflictus, nuper in Hungaria facti, quo periit Rex Hungariae Ludovicus. Et qua via Turcus Solomet ad Budam usq(ue). pervenerit ex Albagraeca... (Viennae Austriae: Per Ioannem Singrenium, [1527]), p. Biiij/v. – Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, Röpl. 60. – <http://mek.niif.hu/03600/03699/03699.pdf>

Újabb kiadás:

Ioannes Cuspinianus, *De consulibus Romanorum commentarii ex optimis vetustissimisque*

11 Török jogtudós, I. Szülejmán hadjáratának krónikása, “megbízható szemtanúk közlése alapján”.

12 Humanista tudós. Mátyás király halála után a budai könyvtár őrje, majd Bécsben udvari orvos, az egyetem rectoraként a tudós költő és humanista történetíró, Conrad Celtes / Celtis (1459–1508) utóda (1500); Budán is rendszeresen megfordult. Egyike volt azoknak, akik II. Lajos és I. Ferdinánd kettős házasságkötését (1515) kitervelték.

authoribus collecti (Basileae: Ex officina Ioannis Oporini, [1552]; Hervagius & Oporinus, 1553), pp. 711–723

Ioannes Cuspinianus, *De caesaribus atque imperatoribus Romanis opus insigne* (Basileae: Per Ioannem Oporinum [&] Nicolaum Brylingerum, [1561])

Ioannis Cuspiniani Oratio protreptica, ed. Iohannes Weidnerus, apud: Joachim Cameraarius Pabepergensis, *De rebus Turcicis commentarii duo accuratissimi* (Francofurti: Apud heredes Andreae Wecheli, etc., MDXCVIII [1598]), pp. 125–142

Ioannis Cuspiniani Oratio protreptica ad S. Ro. Imperii Principes et proceres, ut bellum suscipiant contra Turcum, cum descriptione conflictus in Hungaria facti, quo periit rex Hungariae Ludovicus, et qua via Turcus Solemet ad Budam usque pervenerit ex Alba graeca (Francofurti: Typis Wechelianis apud Claudium Marnium, et haeredes Ioannis Aubrii, MDCI [1601])

Gr. Kemény József & Vass József, “A mohácsi ütközet egykorú emléke”, *Új Magyar Múzeum*, 8, no. 1 (1858), pp. 21–34

Fordítás:

Podhradczky József, “Cuspinianus János beszéde, Budának s véle Magyarországnak 1541. esztendőben lett romlása emlékezetére és harmadszázadára kiadta – –” (Budán: Nyomatott Gyurián és Bago betűivel, 1841)

Gr. Kemény József, *Történelmi és irodalmi kalászatok*, szerk. Toldy Ferenc (Történelmi és Irodalmi Berek, 2) (Pest: Emich Gusztáv, magy. akadémiai nyomdász, 1861), pp. 116–129, no. XIV; az idézet: p. 128

“Johannes Cuspinianus buzdító beszéde a Szent Római Birodalom fejedelmeihez...”, in: Katona Tamás & Kiss Károly, szerk., *Mohács emlékezete. A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források...* (Bibliotheca Historica) (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1979²), pp. 247–274; az idézet: pp. 258–259; (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1987³), pp. 142–157 (Kulcsár Péter fordítása)

Irodalom:

Theodor G. von Karajan, *Johannes Tichtel's Tagebuch*, etc. (Fontes rerum Austriacarum, I. Abt.: Scriptores, 1) (Wien: Hof- und Staatsdruckerei, 1855), pp. 397–416: “Johannes Cuspinian's Tagebuch, MDII–MDXXVII”

Hans Ankwitz von Kleehoven, “Das Tagebuch Cuspinians”, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 30 (1909), pp. 280–326

Hans Ankwitz von Kleehoven, *Johann Cuspinians Briefwechsel* (Veröffentlichungen der Kommission zur Erforschung der Geschichte der Reformation und Gegenreformation: Humanistenbriefe, 2) (München: C. H. Beck, 1933)

Hubay Ilona, *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban, 1480–1718* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1948), p. 20, no. 60

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 37 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 22

Kulcsár Péter, *A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig* (2003): http://www.bkiado.hu/netre/Netre_kulcs%C3%A1r/ANNOTATIONES1.htm, s. v.

(...) Iudaei quorum magnus numerus Budae erat, pro vita usq. & libertate strenue se se defenderunt. Priusq(uam) Solomet¹³ Turcus urbem Budam intraret, ducenti forte ex pauperib(us) quibus fuga non erat concessa ob inopiam, regiam arcem occupaba(n)t. Et cu(m) imperator vellet ingredi, tanto ardore ac impeto tormentorum ingressum eius arcuerunt (licet vix annona in dies paucos iis sufficeret) ut vitam iis salvam promitteret, si eius ingressum haud impedirent, quod ratum tenuit quoad occupata arce in solio resedit. Tandem suasionibus induxit, ut secu(m) in Turcia(m) proficiscere(n)tur.

(...)

(...) A zsidók, akik nagy számban éltek Budán, életükért és szabadságukért hősiiesen védték magukat. Mielőtt Solomet,¹⁴ a török, bevonult volna Budára, kétszázan a szegények közül, akiknek vagyontalansága nem tette lehetővé a menekülést, elfoglalták a királyi várat. És amikor a császár be akart oda vonulni, olyan ágyútűzzel és lövöldözéssel akadályozták meg bejutását, jóllehet alig pár napra való élelemmel rendelkeztek, hogy a szultán megígérte nekik, megtarthatják életüket, ha nem akadályozzák bevonulását, és ezt be is tartotta, amikor már a vár elfoglalása után a trónon ült. Végül rábeszéléssel elérte, hogy vele mentek Törökországba.

(...)

(f) Hans Dernschwam, A budai zsidók szabadon bocsátása

Kiadás:

Franz Babinger, *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553–1555)* (Studien zur Fugger-Geschichte, 7) (München – Leipzig: Duncker & Humblot, 1923; reprint, Studien zur Fugger-Geschichte, 14, Berlin: Duncker & Humblot, 1986), p. 110

Fordítás:

Hans Dernschwam, *Erdély – Besztercebánya – Törökországi útinapló*. Közreadja Tardy Lajos (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1984), pp. 279–280

(...) So spotten auch die juden vnser, das sy die turkhen nicht durffen fahen, stelen, zw raben machen vnd verkauffen. Auch haltten sy das fwr gros wunder, als der turkhe die juden von Ofen herein gefurt, nicht verkhauffen hab lassen, sunder sy alle frey gelassen vnd allein zinsbar gemacht. Wan sy verkhaufft werden weren,

13 Solimannus. (Kemény József jegyzete.)

14 I. Szülejmán szultán.

wer es aller juden in gancz Turkhei vorderben gewest, dan sy die noch irem prauch auszulosen schuldig weren gewesen. (...)

So ist ein deuczscher judt von der Eysenstat in ostern zu Venedig auff ein schiff verzugt worden vnd in Turkei verkhaufft, haben die Constantinapoler juden im 1554. jahr auch ausgelost vnd im 1555. jar V(enezi)a gesant.

(...)

(...) A zsidók gúnyolnak bennünket¹⁵ azért, mert a törökök nem foghatják le, nem hurcolhatják el, nem tehetik rabszolgává és nem adhatják el őket.¹⁶ De azt valóságos csodának tartják, hogy amikor a török Buda elfoglalása után az ottani zsidóságot ideszállította, nem adta el rabszolgának, hanem szabadon bocsátotta s csupán adózási kötelezettségüket állapította meg. Ha áruba bocsátották volna a budai zsidókat, ez az egész törökországi zsidóság anyagi romlását vonta volna maga után, mivelhogy ők – szokásaik értelmében – kötelesek lettek volna kiváltani őket. (...)

Egy kismartoni német zsidót húsvét napján Velencében¹⁷ egy hajóra hurcoltak és elrabolták, majd Törökországban eladták. A konstantinápolyi zsidók 1554-ben kiváltották a rabságból, és 1555-ben visszaküldték Velencébe.

(...)

(g) Jozsef ha-Kohén ha-Rofe, *Divré ha-jamim le-malkhé Carfat u-malkhé Bét Ottoman ha-Tógar* ("Franciaország és a török Oszmán ház krónikája") (1554), p. 75b

Újabb kiadás:

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 430–435, no. 105 (11): "A mohácsi csata, 1526" (héber szöveg és magyar fordítás)

(...) ותהי חתת אלהים על יושבי בודה, ויצאו מהעיר וינוסו לנפשם. ויהודים נשארו בתוך העיר ויזעקו אל ה' וישמע מהיכלו קולם.

וסוליימאן לא ידע מאומה ויקרב העירה. ויצאו אליו ראשי העדה ויתנפלו לפני רגליו ויתנו העיר בידו ויבא העירה. ולבני ישראל לא חרץ איש את לשונו ולא לוקח מכל אשר להם משרוך געל כיום ההוא. וישם סוליימאן עינו עליהם וישלחם באניות אל ארצו וישבו שם עד היום הזה. ושני

15 Ti. a keresztényeket.

16 Ti. a zsidókat mint vallási-ethnikai közösséget (*ahl al-kitáb*, "a könyv népe") védi az iszlám jogrendszer, a "szerződés" (*dhimma*).

17 Értékes korai adat (a XVI. század közepe!) a kismartoni Esterházy-birtokon élő zsidó kereskedő(k)ről.

צלמי הנחשות אשר עשה חרש חכם למלך מאטיאו לקח סוליימן וישלחם אל קושטאנטינופולי עיר מלכותו. וישם אותם ברחוב העיר.
וישם סוליימאן בכודה משמר ויחזקיה וישוב אל ארצו. וגם את פיאטרה ואראדינו ושירימיאה לקח בשנה ההיא.

(...) Buda (BVDH) lakosaira az Istentől való félelem szállt, és elhagyták a várost, hogy mentsék az életüket.¹⁸ De a zsidók a városban maradtak és az Örökkévalóhoz kiáltottak, és Ő lakóhelyén meghallotta a hangjukat.

Szülejmán azonban semmit nem tudott erről, és a város felé közeledett. A gyülekezet¹⁹ vezetői kimentek eléje, a lába elé borultak, a várost a kezére adták, ő pedig bevonult a városba. Azon a napon Izráel fiaira senki nem öltötte ki a nyelvét,²⁰ semmit nem vettek el abból, ami az övék, még egy sarukötő zsinórt sem.²¹ Szülejmánnak gondja volt rájuk, és hajókon az országába vitette őket,²² ott élnek mind a mai napig. És azt a két²³ bronzszobrot, amelyet egy kiváló mesterember²⁴ Matiu (M'TY'V) királynak²⁵ készített,²⁶ Szülejmán fogta, és Kosztantinopoliba (QVŠ/ŠT'NTYNVPVLY), királyi székhelyére vitette, és a város terén²⁷ állíttatta fel.

Szülejmán helyőrséget hagyott hátra Budán (BVDV), megerősítette a várost, és visszatért országába. Abban az évben²⁸ foglalta el Piatra Varadinót (PY'TRH V'R'DYNV)²⁹ és Szerémiát (Š/ŠRYMY'Y)³⁰ is.

18 Amikor a török hadsereg, néhány nappal a mohácsi csata után, Budához érkezett (szeptember 12), a várost jóformán üresen találta.

19 Ti. a zsidó község.

20 Ex. 11,7.

21 Gen. 14,23. – Értsd: a város zsidó lakóival szemben nem követték el atrocitásokat.

22 Ezt megerősíti I. Szülejmán szultán hivatalos naplójának bejegyzése *zil-hidzse* hó 14. napjáról (1526. szeptember 21, szombat): "A Budán lakó zsidókat hajókra vitték, hogy elszállítsák őket", lásd fentebb, #37/a.

23 Török forrás szerint: három.

24 A traui dalmát János mester.

25 I. (Hunyadi) Mátyás magyar király (1458–1490).

26 Az elvitt szobrok: Apollo és Hercules szobrai. – Török forrás szerint: egy király és két fia.

27 Isztambulban, az *At meidani*-nak nevezett téren. A szobrok 1536-ban egy isztambuli lázadás során elpusztultak.

28 De még a mohácsi csata előtt.

29 Pétervárad, Újvidékkel átellenben, a Duna jobb partján. Ma a város (Novi Sad) része.

30 Szerémia: a Szerémség (a Duna–Száva-köz keleti része; ma: Szerbia).

(h) Jozsef ben Jichak Szambari (1640–1703), *Divré Jozsef* (“Jozsef történelme”)

Kiadás:

Jozsef ben Jichak Szambari, *Divré Jozsef*, ed. Shimon Shtober (Jerusalem: Makhon Ben-Cvi, 1994), p. 285, no. 121 (83b)

Újabb kiadás:

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 775–776, no. 186 (héber szöveg és magyar fordítás)

לכידת בודון
ובשנת י' ל"ב הלך לבודון וילכדה, והיאודים מסרו המפתחות, וגם כן לכד את בילוגראדו וקורפו
ובוגדנייא.
(...)

Buda bevétele

És a 9 32.³¹ esztendőben Budun (BVDVN) ellen ment,³² és elfoglalta, és a zsidók (HY'VDYM / *ha-je'udim*) átadták neki a kulcsokat. Bilogradót (BYLVGR'DV), Korfut (QVRPV) és Bogdaniját³³ (BVGDNYY') szintén elfoglalta.
(...)

(i) Egy Budán foglyul ejtett zsidó családi emléke 150 év távlatából

Jakab, Budán foglyul ejtett zsidó kihallgatási jegyzőkönyvéből, Bamberg,³⁴ 1686. november 25

Kézirat:³⁵

Stockholm, Riksarkivet, Diplomatica: Germanica, vol. 76³⁶

Budapest, Budapest Fővárosi Levéltár, XV: Gyűjtemények, “Extract Schreibens aus dem Kays. Lager vor Offen vom 2 September A(nn)o 1686” (másolat)

31 A héberben is hasonló szokatlan módon írva. – Az iszlám időszámítása szerint; a hidzsra 932. éve: 1525. október 18–1526. október 7.

32 Ti. I. Szülejmán szultán.

33 Bogdania: Moldávia török neve a XVI–XVII. században.

34 Bajorország.

35 Haraszi György alább idézett tanulmánya szerint.

36 Georg Fredrik Snoilsky (és nem Snolsky!) gróf (1647–1705), a regensburgi birodalmi gyűlés (*Reichstag*) svéd rezidense (*Sveriges ombud*) (1681–1703) jelentésének melléklete. Megtálalta Benda Kálmán.

Kiadás:

Christophorus Boethius (floruit 1686/1689),³⁷ *Ruhm-belorbeerter, Triumph-leuchtender und Glantz-erhöheter Kriegs-Helm Dero Röm. Kayserl. auch zu Hungarn und Böhmen Königl. Majest. und Dero samtlichen Hohen Bunds-Verwandten Wider den Blutbesprengten Türckischen Tulband. Das ist: Wahrhaftiger Historischer Grund-Bericht aller derer Gott-gesegneten Kriegs-Actionen, welche so wol wider die Ungarische Malcontentanten-zeit während der derselben Empörung, als wider den allgemeinen Erbfeind, den Türcken (...) vorgenommen (...). Nebst einer kurtzen Vor-Erzehlung derer von unterschiedlichen Türckischen Sultanen erlittenen Anfechtungen des Königreichs Ungarn (...), Andrer [2.] Theil: Darinn Die Kriegs-Züge und ritterliche Thaten so dieselbe im Jahr 1685. und 1686. bis auf die miteingeschlossene Eroberung der Königlich-Ungarischen Haupt-Stadt Ofen wider den allgemeinen Erb-Feind der Christenheit verrichtet mit wahrhafter Feder erzehlet werden* (Nürnberg: In Verlegung Johann Christoff Lohners, 1687 k.), pp. 25–30³⁸

Fordítás:

Szakály Ferenc, szerk., *Buda visszafoglalásának emlékezete* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1986), pp. 501–509 (Haraszi György fordítása); újra közölve in: Haraszi, *Két világ határán* (Magyar Zsidó Történelem – Múlt és Jövő könyvek) (Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, é. n. [1999 k.]), pp. 313–320; az idézet: Szakály, p. 504

Irodalom:

Haraszi György, “Egy budai zsidó kihallgatási jegyzőkönyve a török kori Budáról és a város felszabadulásáról – 1686”, *Levéltári Szemle*, 36 (1986), pp. 71–79

Haraszi György, “Jakab budai zsidó vallomása az ostromlott Buda belviszonyairól”, in: Szakály Ferenc, szerk., *Buda visszafoglalásának emlékezete* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1986), pp. 501–509 / Haraszi György, *Két világ határán* (Magyar Zsidó Történelem – Múlt és Jövő Könyvek) (Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 1999), pp. 313–320

Jakab zsidó, harmincegy éves, Budán született és nevelkedett. Ősei igen régen, már a törökök bejövetele előtt is budai lakosok voltak. Jakab egyik leszármazottja azon zsidóknak, akiket Szolimán török császár³⁹ utódaikkal egyetemben minden adófizetés alól felmentett. E mentességnek az oka pedig az, hogy az ottani zsidók az előzőgyűlt királynénak⁴⁰ a város feladását tanácsolták.

(...)⁴¹

37 Kelényi Béla Ottó, *Buda és Pest 1686. évi visszafoglalásának egykorú irodalma, 1683–1718* (A Fővárosi Nyilvános Könyvtár Budapesti Gyűjteményének bibliográfiai munkálatai, 3) (Budapest: Székesfővárosi házi nyomda, 1936), no. 579 sk.

38 A stockholmi levéltárban elfekvő irattól eltérő szöveg.

39 I. Szülejmán.

40 Izabella, Szapolyai János özvegye.

41 További részletekhez lásd alább, #66/b.

A bazini vérvád

1529

Irodalom:

- Cecil Roth, *The Ritual Murder Libel and the Jew. The Report by Cardinal Lorenzo Ganganeli* (Pope Clement XIV.) (London: The Woburn Press, 1935), p. 21 skk.
- [Andreas Osiander (1498–1552)], “Ob es war und glaublich sey daß die Juden der Christen kindt heymlich erwürgen und ihr Blut gebrauchen” (1529, anonym röpiraton: 1540)⁴² / “Vajon igaz és hihető-e, hogy a zsidók a keresztények gyermekeit titkon megölik és vérükkel élnek”, in: Csepregi Zoltán, *Zsidómisszió, vérvád, hebraisztika. Ötven forrás a reformáció és a zsidóság kapcsolatának kérdéséhez* (Budapest: Luther Kiadó, 2004), pp. 98–117, no. 7
- Die Päpstlichen Bullen über die Blutbeschuldigung* (München: August Schupp, 1900) (Open Library OL23517811M), pp. 30–34, III. Pál pápa, “Licet Judaei” (1540. május 12), Magyarország, Csehország és Lengyelország királyainak stb.: “Judaei non utantur sanguine Christiano”
- Medicei Pál, Rosthy Miklós [& Lethenyi János], *A Zsidóknak Szokási és szer-tartási...* (Pécsett: Angyal János betűivel, 1783),⁴³ p. 82
- Gerson Wolf, “Ein Bild aus dem Mittelalter”, *Jahrbuch für die israelitischen Cultus-Gemeinden in Ungarn und seinen ehemaligen Nebenländern*, I (Arad, 1860/61), pp. 263–273
- Gerson Wolf, *Geschichte der Juden in Wien (1156–1876)* (Wien: Alfred Hölder, 1876; reprint, Wien: Geyer-Edition, 1974), p. 23
- Franz Némethy, “Verbrennung von 30 Juden in Bösing”, *Preßburger Zeitung*, 117, no. 57 (27. Februar 1881), pp. 1–3 / *Die Neuzeit*, 28 (1888), pp. 190–191, 210–211, 219–220, 363–363⁴⁴
- Acsády Ignác, “A bazini vérvád”, *Szombati Újság*, 1 (1882), p. 324
- Ballagi Aladár, “Zsidóégetés Magyarországon 1529-ben”, *Vasárnapi Újság*, 29, no. 40 (1882. október 1), pp. 637–640
- Ónody Géza, *Tisza-Eszlár: a múltban és jelenben. A zsidókról általában. Zsidó mysteriumok. Rituális gyilkosságok és véráldozatok. A Tisza-eszlári eset* (Budapest: Bartalits Imre, 1883; reprint, [Budapest]: Gede Testvérek, [2002])
- Gerson Wolf, *Historische Skizzen aus Österreich-Ungarn* (Wien: Alfred Hölder, 1883)
- Stadler Károly, *Auto-da-fé Magyarországon. Elbeszélés a határzsidóság történetéből (XVI. század)*. A zsidó nép számára írta – – (Pécs: Engel Lajos Könyvnyomdája, 1891)

42 Moritz Stern, *Andreas Osianders Schrift über die Blutbeschuldigung wiederaufgefunden und im Neudruck herausgegeben* (Kiel: Fiencke, 1893; reprint, Berlin: Verlag “Hausfreund”, 1903).

43 A teljes címet lásd fentebb, #25, Irodalom.

44 Csepregi Zoltán alább idézett cikkéből.

- David Kaufmann, "Die Märtyrer des Pösinger Autodafés von 1529", *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums*, 38 / NF 2 (1894), pp. 426–429
- Die Päpstlichen Bullen über die Blutbeschuldigung* (München: August Schupp, 1900) (Open Library OL23517811M), pp. 30–34, III. Pál pápa, "Licet Judaei" (1540. május 12), Magyarország, Csehország és Lengyelország királyainak stb.: "Judaei non utantur sanguine Christiano"
- Cecil Roth, *The Ritual Murder Libel and the Jew. The Report by Cardinal Lorenzo Ganganeli* (Pope Clement XIV.) (London: The Woburn Press, 1935), p. 21 skk.
- Selma Stern, *Josel von Rosheim. Befehlshaber der Judenschaft im Heiligen Römischen Reich deutscher Nation* (Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1959), p. 72 skk.
- [Házi Jenő], apud: Scheiber Sándor, szerk., MZsO VIII (1965), p. 162, no. 179⁴⁵
- Scheiber Sándor, *Héber kódexmaradványok magyarországi kötéstáblákban. A középkori magyar zsidóság könyvkultúrája* (Budapest: Magyar Izraeliták Országos Képviselőe, 1969), p. 54 skk.⁴⁶
- Scheiber Sándor, "Újabb héber források a középkori magyar zsidóság történetére, II: A bazini mártírok megőrkítése", MZsO XVIII (1980), pp. 6–9⁴⁷
- Jan Mojzis, red., *Dejiny Pezinka* (Bratislava: Vydavateľstvo Obzor, 1982)
- Kende Tamás, *Vérvád. Egy előítélet működése az újkori Közép- és Kelet-Európában* (Budapest: Osiris Kiadó, 1995)
- Csepregi Zoltán, "Vérvádak a reformáció korában", *Lelkipásztor*, 76 (2001), pp. 362–364
- Csepregi Zoltán, "Dokumentumok a 475 éves bazini vérvád történetéhez", *Fons. Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok*, 11 (2004), pp. 503–546
- Csepregi Zoltán, *Zsidómisszió, vérvád, hebraisztika. Ötven forrás a reformáció és a zsidóság kapcsolatának kérdéséhez* (Budapest: Luther Kiadó, 2004)

(a) Prágai héber krónika (a XVII. század eleje), p. 6, § 33

Kiadás:

- Abraham David, *Kronika ivrit mi-Prag* (Jerusalem: Merkaz Dinur, 1984)
- Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), p. 542, no. 124 (8) (héber szöveg és magyar fordítás)

Fordítás:

- Abraham David, *A Hebrew Chronicle from Prague, c. 1615*. Translated by Leon J. Wein-

45 Az irat megnevezi azokat a személyeket, akik a bazini máglya mellett Pozsonyt képviselték (Sigmund Goldner és Mert Sembler polgárok), és a fuvarost, aki őket odavitte.

46 Közli a krakkói *Memorbukh*-ból (Kaufmann Dávid nyomán) a máglyára vetett személyek névsorát.

47 Hazkára- ("Megemlékezés"-) könyv Kolínból (Csehország) a prágai Zsidó Múzeumban, a máglyán megégetett személyek nevének felsorolásával.

רפ"ט לפ"ק. בר"ח סיון היה בעו"ה עליה שקר בעיר פיזינג, ותפסו כל האנשים והנשים והטף, היו מענים אותם בעו"ה בעינויים קשים שלא נשמע, אנשים ונשים מעוברות עד שכריסה נבקעה והילד נפל לארץ. והיו מודי[ע]ים על יהודים שבשאר מדינות, והיה סכנה גדולה בכל המדינות, אשר לא יוכל לכתוב. ובערב שבועות היתה (...) שריפה, ועלה העשן עד לשמים, ונשרפו ל"ג נפשות יהודים ובשאר מקומות היו היהודים בסכנה גדולה.

(...) ונסעו היהודים ביחד ולקחו צרור כספם בידם, ונתנו שוחד גדול למלך ולשרים רבים, כמה אלפים ומשתדלים בעז"ה שיבטל רוע מחשבותם ששאר תפוסים היו פטורים, אבל כמה ילדים בעו"ה עד היום ביניהם, שלא יוכלו להנצל עד היום הזה. וכמה שמועות נשמעים בארץ שאין אוכל לכתוב מפני שאין ידוע האם אמת אם שקר. וגם נשמע שהאיש שר הצבא ששמו קסנלנא קסנצנא נסע עם חיל גדול בארץ הגררים, ובתוך כך היה וועד גדול במקום לואודביץ עם כל שרי המלוכה. ובתוך כך מת אחד שר צבא של המלך בעיר טירנא, ועמד אחריו איש ראש צר ואויב, ובקש לעשות ח"ו גזירה על הודאות של הקדושים הנשרפים בעיר פיזינגא הי"ד, והש"י בטל את מחשבתו.

A 289. esztendő, a kis időszámítás szerint.⁴⁸ Sziván havának első napján⁴⁹ Pizingen (PYZYNGN)⁵⁰ városában – nagy bűneink miatt⁵¹ – hazug vádat emeltek, elfogtak mindenkit, a nőket és a gyermekeket is, különböző borzalmas kínzásoknak vetették alá őket, a férfiakat, még a várandós asszonyokat is, mígnem megnyílt a méhük, és elvetélték magzatukat. Hírek terjedtek a más helyeken élő zsidókról (is), és mindenütt nagy volt a veszély, le sem lehet írni, hogy mekkora. Sávuot (elő)estéjén⁵² (...) égetés volt, a füst az egekig ért, 33 embert megégettek, a zsidók a többi helységben (is) nagy veszélyben voltak.

(...)

A zsidók összeálltak, magukhoz vették pénzesbugyraikat, és nagy ajándékot adtak a királynak és számos előkelőségnek,⁵³ néhány ezret, és megpróbáltak Isten segítségével közben járni, (hogy eltérítsék őket) gonosz szándékuktól, mert a többi foglyot már elengedték, de néhány gyermek – nagy bűneink miatt – még a mai napig náluk volt,⁵⁴ olyanok, akik a mai napig nem tudtak kiszabadulni. Mindenféle híresztelés járt az országban, de ezeket nem írhatom le, mert nem tudni, hogy iga-

48 1529.

49 5289. sziván hó 1 / 1529. május 9, vasárnap; értsd: szombaton estétől.

50 Pizing: Bösing, Bazin, Pozsonytól északra (ma: Pezinok, Szlovákia).

51 Állandó formula a zsidókat sújtó csapások említésekor (mint a latin *infinitum vitiorum genus* formula). Vö. Jes. 54,5; Rom. 4,25.

52 Az ünnep előestéje sziván 5-re esik / 1529. május 13, csütörtök. – A krónika dátumai láthatóan egy héttel korábbiak, mint a többi forrásai (mintha anachronisztikusan a gregorián naptár szerint számolna, bár így is kicsit pontatlanul).

53 A héberben: "fejedelemnek".

54 Ti. Marchegben (ma: Ausztria).

zak-e, vagy nem. Az is járta, hogy a Kasznelna (QSNLN') (vagy) Kaszniecna (QSNCN') nevű hadvezért⁵⁵ nagy sereggel a *hagrijim* (HGRYJM) országába vonult. Eközben úgy történt, hogy az összes országló előkelőség között nagy tanácskozás volt Lovodbic (LV'VDVYC) helységben.⁵⁶ Ezalatt Tirna (TYRN') városában⁵⁷ meghalt a király egyik hadvezére,⁵⁸ a helyére pedig egy rossz, gonosz és ellenséges⁵⁹ férfi állt,⁶⁰ aki – Isten ne adja – üldözést akart rendezni a Pizinga (PYZYNG') városában megégetett szentek vallomására alapozva.⁶¹ Az Örökkévaló bosszulja meg a vérüket. De az Örökkévaló – legyen áldott – megghiúsította a szándékát.

55 Személye bizonytalan; Abraham David kiadásában Kasznelna / Kaszancna átírás-változatokban is. Az eltorzult névből ítélve, esetleg Gianbattista Castaldo, aki azonban csak két évtizeddel később kapott jelentős szerepet a Habsburgok magyarországi politikájában. Valószínűbb azonban, hogy Johann / Hans Katzianer / Ivan Kacijanar / Karč (1491–1539), Bosznia–Horvátország, illetve Krajna főkapitánya, aki I. Ferdinánd hadseregének parancsnokaként (1527) Nagyszombat, Nyitra, Galgóc térségéből Szapolyai Jánost kiszorította, Bécs török ostroma után az osztrák hadsereg főparancsnoka.

56 I. Ferdinánd és udvara ebben az időben Linzben tartózkodott. "Lovodbic helység" talán Ludwigsdorf.

57 Nagyszombat.

58 A kérdéses időszakban magyarországi királyi főhadparancsnokok: Kázmér brandenburgi örgróf / Markgraf Kasimir von Brandenburg-Kulmbach (1481–1527) (1527. július–augusztus), aki a hadjárat során halt meg, váratlanul, de Budán; utána Niklas Graf von Salm und Neuburg (sr.) / gr. Salm Miklós (1527. szeptember–október), ő volt az, aki a marcheggi zsidók elleni vád kivizsgálására megbízást kapott, és a következő év (1530) májusában, a Bécset ostromló törökök elleni, egyébként osztrák győzelemmel zárult hadjáratban (1529. szeptember 26–október 16) szerzett sebesülésében hunyt el; majd Johann / Hans Katzianer (1527. november–1529. június), akit azonban csak 10 évvel később ért a halál.

59 Esth. 7,6.

60 Niklas Graf von Salm und Neuburg (sr.) / gr. Salm Miklós (1459–1530), akinek a bazini eset után Ferdinánd császár szerepet adott a marcheggi vádaskodás kivizsgálásában.

61 A [Házi Jenő] által (MZsO VIII, p. 163, no. 180) kiadott irat, ecsedi Báthori István nádor és helytartó levele Nagyszombat városának, megtiltja, hogy a bazini ügy kapcsán a város is vádat emeljen az ott lakó zsidók ellen. További iratok (uo., p. 163 skk., no. 181 skk.) Sibrik Osvát megbízatásával kapcsolatosak, Ferdinánd király a kamarai tanácsost (*consiliarius*) teljes felhatalmazással (*cum plena facultate*) küldte Nagyszombatba, hogy a zsidóknak felrótt ügyeket tisztázza.

(b) A Ferenc és Farkas szentgyörgyi és bazini grófok⁶² által terjesztett röpirat, 1529⁶³

Kézirat:

Trnava, Štátny Okresný Archív Trnava, Judaica (másolat, 1529) (Csepregi Zoltán kiadásában: T); mikrofilmen: Budapest, Magyar Országos Levéltár, X 4512, Mf. C 356: 106–117. filmkocka

Wien, Hofkammerarchiv Wien, NÖ HA J 15:7–12 (másolat, 1529) (Csepregi Zoltán kiadásában: W)

Egykorú nyomtatott röpirat:

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Röpl., no. 95 [(Wien: Johann Singriener, 1529)]⁶⁴

Budapest, Egyetemi Könyvtár, Ga 14050 (mint az előző)

Wien, Österreichische Nationalbibliothek, 40.O.35

Németországi röpirat (1529 u.) példányai: Berlin (Staatsbibliothek zu Berlin Preußischer Kulturbesitz, 4° De 2750); Dresden (Sächsische Landesbibliothek Dresden, Hist. Hung. 610/28); München (Universitätsbibliothek München, 4° Jus 4937/8). – Faksimile: Richard Wilhelm Stock, *Die Judenfrage durch fünf Jahrhunderte* (Nürnberg: Verlag der Stürmer, 1939), pp. 125–132 (ez nyilvánvalóan az antiszemita vádaskodás eszközeként)

Kiadás:

Friss Ármin, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, I (Budapest: Wodianer F. és Fiai, 1903), pp. 404–411, no. 329: “Ain erschrockenlich geschicht vnd Mordt so von den Juden zu Pösing ain Marckht in Hungern gelegen...” (az Országos Széchényi Könyvtár röpiratpéldánya alapján)

Csepregi Zoltán, “Dokumentumok a 475 éves bazini vérvád történetéhez”, *Fons. Forráskutatás és Történeti Segédtudományok*, 11 (2004), pp. 503–546, kül. p. 519 skk., no. I (a német, illetve latin szöveg kritikai kiadása a fennmaradt kéziratok, nyomtatott röpiratok és az ezekkel foglalkozó irodalom alapján, fordítás nélkül)

Fordítás:

Ballagi Aladár, “Zsidó-égetés Magyarországon 1529-ben”, *Vasárnapi Újság*, 29, no. 43 (1882), pp. 637–640 (az Országos Széchényi Könyvtár röpiratpéldánya alapján, az 1. oldal faksimiléjével)

62 A Szentgyörgyi és Bazini grófi család birtokaihoz és országos befolyásához a Hunyadi Mátyás trónra jutásával összefüggésben szerzett érdemei miatt jutott.

63 A német – illetve, a kéziratos jegyzőkönyv címfelirat- és regesztájában ([A/1]) latin – szöveg Csepregi Zoltán kritikai kiadása alapján; ezt követi a magyar fordítás is, átvéve, ahol van, Ballagi Aladár fordítását. Annak érdekében, hogy folyamatos elbeszélést nyújthassak, a Csepreginél adott tagoláson valamelyest változtattam. A szövegvariánsok lábjegyzetbe kerültek.

64 Negyedré, 6 lapos nyomtatvány, két fametszettel. A MZsO I, p. 404 skk., no. 329 szövege (m. f.) ennek alapján.

Irodalom:

Kertbeny Károly, *A magyar nemzeti és nemzetközi irodalom könyvészete, 1454–1600*, I (Magyar Kir. Egyetemi Nyomda, 1880), pp. 69–70

Házi Jenő, *Pozsony vármegye középkori földrajza* (Csallóközi Kiskönyvtár) (Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 2000), p. 71 skk. (Bazin), p. 79 skk. (Szentgyörgy) és passim (a Bazini és Szentgyörgyi grófok birtokainak történetéhez, több adattal Ferenc és Farkas grófkorról is)

Csepregi Zoltán, “Dokumentumok a 475 éves bazini vérvád történetéhez”, *Fons. Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok*, 11 (2004), pp. 503–546 (pp. 503–516: az ügy irodalmi visszhangjának részletes ismertetése)

[A/1]⁶⁵ 1529. Inquisitio contra Iudaeos Bazinienses et Tyrnaviens. Sub Francisco et Volffgango comitibus de Bazin et Sz. György certi inquilini Gregorii Mailingers filiulus Ioannes in 9. aetatis suae anno per Bazinien. Iudaeos allectus in celario atrocissime martyrisatus, percussus, cultris transfossus, manibus et pedibus praescissis venulis, capite securi conquassato, virgularum virili et testiculis abscissis, multisque vulneribus confossus, atrocissime interfectus et extra civitatem denso dumeto iniectus est, tandem per certam vetulam inventus domui parentum relatus per dominium et magistratus inspectus est, ex post convocatis per duos senatores Posonio, Tyrnavia, Modra et Szenczio confesso crimine per Iudaeos omnes ad 30 vivi combusti sunt usque ad 8 vel 9 annorum iuvenes, qui baptizati sunt et educati per Christianos. Item fassi sunt, quod Tyrnavia ante 4 annos Iudaei unum Christianum pariformiter martyrisatum et interfectum in fimo evexerint extra civitatem.

Registr(and)um asserv(and)um

Item wyr haben geben an daß ober thor zu ladn

[A/2]⁶⁶ Ain erschrockenlich geschicht und Mordt, so von den Juden zu Pösing, ain Marckht in Hungern gelegen: an ainem Neünjärigen Knäblin beganngen, wie sy das jämerlich gemarttert, geslagen, gestochen, geschnitten, und ermördt haben: Darumb dann bis in die Dreyssig juden, mann und weybs personen, umb ir mißhandlung, auf Freytag nach Pffingsten, den XXI. tag May, des M. D. und XXIX. Jars, verprennt worden seind.

65 A nagyszombati levéltárba került kéziratok jegyzőkönyv latin címfelirata és regesztája.

66 A Bécsben nyomtatott röpirat címlapja.

[A röpirat címlapján ábrázolt kés alatt]

Form und gestallt ains messers, damit sy das khindt gemarttert haben.

[B/1]⁶⁷ Item am tag Gotz auffurt⁶⁸ im tausent funfhundert und neunundzwanzigstn jar ist zu Pösing, ain markht in Hungern, so den wolgebornen, grosmächtigen hernn hern Frantzn und Wolffgang gebruedern graffen zu Sant Georgen und Pösing etc. zugehörig, ain knäbl mit namen Hainsel⁶⁹ in dem neuntn jar seines alters verlorn wordn, welliches Gregor Mayllingers⁷⁰ aines mitwoner daselbst khint gewesen, so aber durch vleissig suechen der burger unnd inwoner daselbst das khnäbl unter den judnn, so do wonhafft gewest, gesuecht, auch sunst an alln andern orttn und endn nach gefragt, auff etlich tag verlorn libn. Welchs khnäbl widerumb an mitboch nach Gotz auffurts tag zwischen sybn unnd acht ur vor mittag ausserhalb bestimbts markts in ainer dikhen torn hekhen mit gebundenn heintln in ainen pfaittl⁷¹ auff seinen angesicht ligunt durch götlich schickung ain alts weyb an ungefär gefunden hat, weliches sy den gericht und märck menig daßelbst fürbracht unnd angezaigt. Darauf solichs khindt gen Pösing in marck in seines vattern hauß todt mit vill wunden, stichen und shlegen getragen wordn, darein die geschwörrn purger unnd gemain daselbst ernstlich gesehen, darauff weyslich gehandelt unnd von stundan⁷² dy gantz judischaytt jung und altt, so do zumall wonhafft gewesen, bezichtigt unnd gefanklich von wegn des khints angenommen, behalt n unnd bewart. Darauf an phintztag den achtigstn tag verschinen, wie solichs beschehen, die obbemeltn wollgebornen hernn hern Frantz unnd Wolffgang gebrueder graffen etc. die zwo freyset in Hungern, naimlich Bresburg⁷³ und Tyrnaw,⁷⁴ auch daneben dy zwen marckht nentlich Warberg⁷⁵ und Moder ersuecht, begert unnd erfordert, als das begangn übl und mortt, so an den khnäbl beschehen, zubesicht n unnd schauen, und wo das von nött n sein woltt, darumb zeugnuß zugebn. Hier über auß bemeltn zwayen freysettn auß yeder stat sunderlich zwen rats geschworne, nemlich von Presburg Mert Semler unnd Sigmundt Goldner, von Tyrna Andre Höfflmair und Hanß Khoschutt, der gleichen von den vorgedachten märkht n, nemlich von Warberg zwen geschworne, als Mert Behaim unnd Nicolaisch Schuester und vonn Moder Wolffgang Schneider, Ambrosi

67 A röpirat szövege.

68 Var.: *der himelfart Christi*.

69 Var.: *Hänsl / Hoennsel / Hänßel*.

70 Var.: *Meydinger*.

71 Var.: *hembdlein*.

72 Var.: *stund*.

73 Azaz Pressburg / Pozsony.

74 Var.: *Dierna / Tirna / Tierna*.

75 Var.: *Wartperg / Wordperg*.

Mayr unnd Wolffganng Hautzinger etc., auff ersuechen mer bemeltter der zway-
 er hern und graffn zu Pösing erschienen sein, daselbst in das knäbl fürgetragen ist
 wordn, welliches sy notturfittiglich besicht und beschautt an allen seinen leyb vill
 stich, wundn unnd schleg befundn und gesehen, als auff seinen heindtlen alle seine
 äderll abgestochen, des gleychen auff seinen fueslen und leib⁷⁶ dy adern zuschnittn
 und zerstochn, und sein maindlich glidll abgeschnittn, des gleychn sein hödll her-
 auß geschnitn, seinn hals und genäkh zustochn, den kopf eingeslagen,⁷⁷ das ales
 am höchsten zuerparmen gewest. Nach solich des kindts sew⁷⁸ dy vorgeantent stet
 und märkht nit anders vermerkht noch erkenen haben mugen, dan fur ain judische
 arbeit und von den juden beschehen und verpracht sey, solichs dy vorgedachten⁷⁹
 beschehen⁸⁰ und gefangen judn zu stundan, wie sy geburd, notturfittiglich mit stren-
 ger frag sametlich angezogen worden sein, sy, die judn, selbenmals an strenge frag
 all in sonderhait auch⁸¹ der missetat und morts⁸² noch ander sach nichts bekent
 haben. Alsdann uber solichs die zwo stet und zwen märkht widerumb angezogen,
 auch ans fueter am eritag in pfingstfeirtagn die obbemelten zwo stet und märkht
 widerumb zum andern mal auf beger, erfordern egemeltet hernn grafen von Sand
 Jorgen und Pösing etc. erschienen, das dan abermal der gantz bezicht judischait mit
 ernst⁸³ und strenger frag fur gewend und gefragt worden, haben sy ainhelgliclich
 bekent und verjehen in maß und gestalt, wie hernach voligt und begriffen ist.

[Der juden bekantnüs]⁸⁴

[B/2] Anno Domini tausent funfhundert und XXVIIIten am eritag⁸⁵ abend im
 phingstfeirtagen hat David graf Wölfl judn von Pösing⁸⁶ an strenger frag bekent,
 wie am Freitag nach Gotz aufferts tag her in die sinagog der judn daselbst zu Pösing
 kumen sein, daselbst auf dem tisch in der synagog geschribn gestanden: Es hab ain
 man ain kind, wo ers mit im wel haben, sol er ins zuersten geben. Dergleichen sein
 sy mit wortten an in kumen. Hat er in geantwort: Ich bin nit daher gewest und wil
 mit der sachen nichts zuschaffen haben, aber ich habs wol verstanden, das sy solichs

76 Var.: gantzen leib.

77 Var.: sein hewpt gar zerschlagen.

78 Var.: Nach solcher beschaw des kindts.

79 Var.: verdachten.

80 Var.: betzichten.

81 Var.: durchauß.

82 Var.: morkhts.

83 Var.: ernstlicher.

84 Csak a röpiratokon.

85 Var.: dinstag.

86 Var.: David ain jud Wolffganngen zu Pösing.

gethan haben. In der gefänkhnus, auch ausserhalb, ee sy gefangen sein worden, sein an in kumen die judn, Samol und David Saiffenmacher, auch der Michel jud haben an in begert: Lieber David, du siechst das geschrey, so zwischen den cristen ist des kindts halben, und man läst unns aus der zicht⁸⁷ nit, wir pitten dich, dieweil du so ain gnädigen herrn an graf Wollfen hast, handl, damit sein g. das alt weib, die das kind gefunden hat, auch des wagner knecht, des solich kind ist gewesen, annemb und mit in so streng laß handeln, ob sy durch die martter die sach bekenten, so wurden wir erledigt und solltestu gleich seinen genaden dreissigkh oder viertzig golden oder noch mer zu geben zuesag.⁸⁸ Solichs hat obgemelter David den gedachten judn unnter ire augn zu sagen verwilligt, auch auff sein letzte hinfart genomen unnd darauff zu sterben wie ain frumer jud, das sy solichs, wie herab vernomen, gethan habn.

[B/3] Item an demselben abent hat bekhent Jacob Schwertfeger jud an strenger frag, wie er die selbig zeytt, do das khint ist verlorn wordn, nicht an haim ist gewesen, des er sich an dy judn unnd christn läst, aber am freytag nach Gotz auffurts tag habn sich di judn alle versamelt in der sinagog, im und Jacob judn des Colman brueder auß der sinagog zu zwaymalln geschafft. Also sey er wider an sein arbayt gangen, und so er da haim in des David judn haus hatt gearbayt, ist yetz bemeltter Jacob khomen und hat sich hinter dy tüer auff ain daikhn gelegt sprechent: Lieber gesell, schau, was habn dy judn angefangn. Do hat er im wider gefragt: Lieber, was ist gescheen. Antbort in obgedachter Jacob des Colman brueder: Der Samuel und David Saiffenmacher habn das khindt getödt in des Michel judn hauß im kheler. Aber des selben freytag hat das verlorn khindt gesuecht, da sein dy hietz gemelt zwen Jacob judn bey einander gelegn, hat Jacob des Colman brueder an den Schwertfeger judn begert: Lieber gesel, die sach sieht mich nicht woll an, wir welln uns dar von machen. Hat im Schwertfeger jud geantwurt: Ich bin der sach unschuldig, ich hab auch ain genaidigen hern und wais nindert hin zuziehen. Weyter hat auch bekhent der Schwertfeger jud, weyll alle judn in der gefainkhnus bey dem Michel Schneider, irn judn richter gelegen sein, das sich hietz bemelte Samuel, David Saiffenmacher und Michel jud vor alln andern judn habn lassn hörn: Lieb n brueder, wir wissen, das wir dy erstn drey muessen sein an der marter, wier welln unß reissn und rekhn lassen und nichts bekennen, damit wert ir alle erlediget. Darauff habn sy sich alle zu sambt verpundn unnd geschwornn, das khainer auff den andern nichts sagn und bekennen soll. Alle obbemelte bekhantnuß des Jacob Schwertfeger judn hat er auff sein letzte hinfart genomen.

[B/4] Item am mitwoch nach phingstn hat zu Sandt Georgen im geschloß der Jacob des Colman brueder an strenger frag nichts wellen bekhennen, allain das er hat gesagt: er sey khain jud von Pösing, er wer des willens gewessen, haim zu ziehen zu seinen weib unnd khindt.

---

87 Var.: *verdacht*.

88 Var.: *zusagen*.

[B/5] Item David Saiffmacher jud hat bekhent an strenger frag, wie der Michel jud das khindt in sein hauß gebracht hab, da hab er inn und den Samuel, auch andre alle judn darzue erfordert, und das khintt habn sy all in des Michel judn kheller gemartert, das bluet von dem khindt also bey dem Michel judn gelassen. Weytter hat bemelter David Saiffermacher bekhent, wie den nagstn antlaß tag fier jar vergangen, weyll er noch zu Tirnaw wonhafft gewesen, im bey naichtlicher weyll ain totter gemarterter christ auff sein wagn an sein willn und wissen gelegtt unnd mit mist verdekht gewesen. Zum morgn habn im dy judn Schlamen und Colman bevolchen, er sol solichen mist aus fuern, das hab er gethann. Aber im sey unwissen gewesen, das der tod körper oder leychnam dorauff gelegen sey. Unnd so er aber den körper in abladn des mist erfundn, ist er erschrokhen. Und als paldt er in dy stat komen, hat in der khlain Veitl jud von Tyrna gesagt, wie den selbigen tag der Ysaac jud Segedy genandt zu zweyen tischen judn in seinen haus zu gast gehabt mit grossen geschray, so selbn im keller seines haus der christ gemarttert wordn ist.

[B/6] Item am phintztag⁸⁹ darnach hatt auch bemelter David Saiffenmacher jud an der strengen frag bekhent und gesagt: wan sy das khindt gestochen haben, das sy sollichs bluet mit feder kieln und rörlen auß dem khindt gesaugt haben.

[B/7] Item am mitboch mer hat bekhent an strenger frag der Michl jud, wie er an Gotz auffurts tag das khindt in sein haus gelokht hab, und als dan sollich khindt verhaltten, den Samuel unnd David Saiffenmacher, auch alln andern judn zu khunt gethan, habn sy das selbig khindtt alle miteinander gemarttert und hab ime Michel jud ain weyll das khindt gestochen unnd ain weyll gehalten, und das pluet hab er, Michel, bey im gehalten. Nachmals hab er das tot khint auff ain stall verhalttn und ann der eritag nacht mit gebundn hentln hinauß hinter der Hafner gassen in ain dorn schachen, darbey etlich nusbaumb steen, getragen und gelegt, do dan zum tayll etlich judn auff der schkart sein gestanden, unnd das bluet darnach in dy sinagog getragknn, darob sy groß frolockhen gehabt habn. Auch hat er bekhent, wie Jacob des Zecho judn sun auß bevelch aller judn das bluet gen Marchekh gefüert unnd den schilhentn Lebl uberantwortet soll haben.

[B/8] Item Jacob des Zecho sun bekhent, er hab auß bevelhe der judischait⁹⁰ das bluet den schilhentn Lebel uberantwort, darumbmen hab ine Lebel jud ain guldn zu vertrinkhen geschenkht. Er bekhent auch, das er bey der marter des khints sey gewesen und das khint helffen hinauß in dy dorn staudn tragen, und sagt, das etlich judn auff der schkart sein gestandn.

[B/9] Item am mitwoch hat der judn mesner Ysaac genant bekhent, das er dar bey sey gewesen und das khind helffenn mastern, unnd im sey auch wissunt, das den Jacob judn des Zecho sun auß bevelch der judn des khints bluet, sey bevolchen wordn,

89 Var.: *dornstag*.

90 Var.: *aller juden*.

gen Marchekh zuzuern. Und zaigt an, das dy judn das christn bluet müessen habn, damit besthreychen sy dy tempel hern yere finger zu iern hochzeytlichen tagen.

[B/10] Item mitboch mer hat Samuel jud, den man sonst Schmölerle⁹¹ nendt, an strenger frag bekhent, er hab auch das khint hellfen martern mit sambt andern judn. Und zaigtt an, das dy judn das christn bluet muessen habn, damit bestreychen dy furnementtisten⁹² judn ire finger zu iern hochzeytlichen vesten, und nendt solich judn in hebraysch konam, dy den segen sprechen, auch auf hebreyisch pensche⁹³ genant.

[B/11] Item Wölffel jud Tphora⁹⁴ genant bekhent, wie im dy judn den mort unnd tott des kints angezaigt habn, des hab er sich hoch beschwärt und bekhomert sprechent: Es habt nit woll gehaindeltt. Darauff in dy judn geantwort: Eß sey schon gescheen, dorff sy nit bekomern. Über solichs sey er haim gangen, an tisch gessen unnd denn gantz tag gewaint.

[B/12] Item Wölffel jud der Tröstlen⁹⁵ aydn bekhent an strenger frag, das er dem khint ain stich in das genäckh hab gebn, unnd sagt auch, wie dy judn samentlich des selbn khints pluet ainen judn mit namen Ysaakh von Freystat bey Tirna ligent mitgetaylt habn, wie er am zug herauß von Märhern gewesen ist, das er solich bluet gen Tirna mit im fuern soll.

[B/13] Item Liephart⁹⁶ jud hat bekhent an strenger frag, das er bey des khints todt unnd marter nit gewesen sey, aber im sey guet wissen, das sie, dy judn, solichs gethan haben.

[B/14] Item Szecho⁹⁷ Jacob jud hat bekhänt unnd gesagt an strenger frag, das er bey des kints todt unnd marter nicht gewesen sey, aber trag gar guet wissen, das solichs von den judn beschehen ist.⁹⁸

[B/15] Unnd sagt auch weytter, wie in der marter wochen vergangen fier jar ain christ zu Tirnaw von den judn gemartert sey wordn, aber er sey nicht darbey gewesen, unnd trag des auch nicht anderst wissen, dan wie es im der Jacob Sayffmacher jud und Schimon jud gesagt habn, das inen der Ysaac jud Segedy genant darvor von Trench⁹⁹ herauß geschribn hab, das sy darnach gedächtn das sy im christen bluet zu wegen bringen.

[B/16] Item am phintztag abend hat zu Pösing der Jacob jud des Colman brueder, wie er zum dritt mall mit strenger frag an zogen wordn, bekhent, das er des guet wissen hab, das dy judn das kint gemartert etc.

91 Var.: *Schmal / smolderl / Schmörderl.*

92 Var.: *vornemblichsten / furnemisten.*

93 Var.: *perscht / peischa.*

94 Var.: *Pharan / Pfora / Pfore.*

95 Var.: *des Nästlin / der Trostler / der Tratler.*

96 Var.: *Leopold / Leiphart.*

97 Var.: *Tschecho / Tscheh.*

98 Var. (a szöveg után): *Lob und ehre sey Gott in der höhe.*

99 Var.: *Trentzschner aus.*

[C/1]¹⁰⁰ Item nach hierab vermerkhtn unnd vernomen urgichten bemeltter juden sein sy an freytag nach phingstn anno ut supra zu Pösing fur recht gefüert und gesteltt wordn, so dann offt gedachter zwayr hern unnd graffen etc. irer genadn zwayer märckht von Sandt Georgen und Pösing die geschwornen richter unnd burger recht¹⁰¹ gesessen an offnen blatz, do auch neben in gesessen ob gemelt zwo freyestet unnd der zwayer marckht verordnet geschworn lewt als des zu zeugen,¹⁰² sunst auch vill ander erber lewtt, so umbstender von der Neysß, Olumitz, Wien, unnd auß andern stett, märcktn und dörffern in dy etlich tausent menschen, hierumbmer in offenn rechtn ir urgicht verlesen wordn, unnd nach verlesner urgicht durch den richter dy judischait gefragt worden ist, ob den also sey, wie sy bekhent unnd dy urgicht auß weyst, des dy judischayt also einhelliger stimb vor dem rechtn und vor aller menikhlichn umbstender geschrien und gesagt: dem sey also, wie dan dy verjähung inheltt.

[C/2] Darauff recht unnd urtaill gefeltt gangen unnd gesprochen, mit dem fewer dy gantz judischaitt, so da selbst jung und alt zuvertilgn etc. Doch nach ergangn urtayll habnn die vill gedachtn wollgeborne hern unnd graffen von Sant Georgen und Pözing etc. dy jungen judischen khinder, so unter acht unnd zehen jar altt, begnad, welliche khint dy christen unter sich genomen und außgetaylt unnd getaufft. Aber dy alttn judn, man, weyb, khnabn unnd diern¹⁰³ in¹⁰⁴ dy dreisig hinauß für den marckt zu Pösing, auff ain weytn platz gefurt wordn, auff ain fewer gesetzt unnd zu pulver verprent.

Gott welle sich unnsrer aller erbarmen, amen.

[A/1]¹⁰⁵ 1529. Vizsgálat a bazini (*Bazinium*) és nagyszombati (*Tyrnavia*) zsidók ellen. Ferenc (*Franciscus*) és Farkas (*Volffgangus*) bazini és szentgyörgyi grófok alatt bizonyos Gregorius Mailinger lakos Ioannes nevű fiacskáját életének 9. évében a bazini zsidók egy pincébe becsalták, és a legkegyetlenebb módon megkínózva, megverve, késekkel szurkálva, kezén és lábán az ereket megvágva, fejét baltával bezúzva, hímvesszőjét és heréit letépve, rajta sok sebet ejtve, a legkegyetlenebb módon megölték, és a városon kívül sűrű bozótba vetették, majd pedig valamely öregasszony megtalálta, és a szüleinek házába vitték, az uraság és az előljároság megszemlélte, minekutána összehívtak két-két pozsonyi, nagyszombati, modori és szenci tanács-

100 A [C/1] és [C/2] szakasz a röpiratokon a [B/1] szakasz után.

101 Var.: *zu recht*.

102 Var.: *das zu ainer gezeugknuss*.

103 Var.: *diernlein / medelein*.

104 Var.: *bijß in*.

105 A kéziratok jegyzőkönyv latin címfelirata és regesztája.

nokot, majd összesen 30 zsidót bűnük bevallása után élve megégettek, a 8 vagy 9 év-nél fiatalabb gyermekeket pedig, akiket megkereszteltek, keresztények nevelik. Továbbá, megvallották, hogy Nagyszombatban 4 évvel ezelőtt a zsidók egy keresztényt, hasonló módon megkínóznán és megölvén, trágya alatt¹⁰⁶ kivittek a városból.

Nyilvántartásba veendő és megőrzendő.

Továbbá, meghagytuk, hogy a felső kapura függeszték ki.¹⁰⁷

[A/2]¹⁰⁸ Egy rettenes történet és gyilkosság, amelyet Bazin,¹⁰⁹ egy Magyarországon fekvő mezőváros zsidói egy kilencéves fiúcskán elkövettek, ahogy keservesen megkínózták, megverték, megszurkálták, megvagták és megölték; amiért azután összesen harminc zsidót, férfi és női személyeket, bűnös tettük miatt a pünkösd¹¹⁰ utáni pénteken, az 1500 és 29. esztendő május 21. napján elégettek.¹¹¹

[A röpirat címlapján ábrázolt kés alatt]

Annak a késnek a kinézete és alakja, amellyel a gyermeket megkínózták.

[B/1] Továbbá, Isten felmenetelének napján,¹¹² az ezer ötszáz és huszonkilencedik esztendőben Bazinban (*Poesing*), egy magyarországi mezővárosban nemes, nagyhatalmú uraságok, testvérek, Ferenc (*Frantz*) és Farkas (*Wolfgang*) urak, Szentgyörgy (*Sant Georgen*)¹¹³ és Bazin grófjai stb., meghallották, hogy egy Hänsel¹¹⁴ nevű fiú, életének kilencedik évében, eltűnt. Az egyik ottani lakos, Gregor Meylinger (*Mayllinger*) gyermeke volt. A fiút az ottani polgárok és a lakosság buzgón keresték a zsidóknál, akik ott laktak, és más helyeken is mindenfelé, és kérdezősködtek felőle, de

106 Értsd: trágyásszekéren.

107 Az utolsó két sor irattári megjegyzések.

108 A magyar fordítás innen kezdődően a német röpirat szövege nyomán, nagyjából Ballagi Aladár fordításában, kiegészítve a nála mellőzött szövegrészekkel, és itt-ott kiigazítva. A nagyszombati kézirat néhány fontosabb szövegeltérése a lábjegyzetekben.

109 Var.: *Poesing* / *Pösing*.

110 A pünkösöd ünnepi hét 1529-ben: május 16 (pünkösdvasárnap)–május 22 (szombat).

111 A röpiraton a szöveg a [C/1]–[C/2] szakasszal folytatódik.

112 Jézus mennybemenetele (*Ascensio Domini*): áldozócsütörtök, a húsvétvasárnapot követő 40. nap (Márk ev. 16; Lukács ev. 24; Acta apost., 1,3); 1529-ben: május 7, péntek.

113 Var.: *Sand Jorgen* / *Sanct Joergen*.

114 Johannes / Hansel.

jónéhány napon át nem akadtak nyomára. Majd pedig az Isten felmenetelének napja utáni szerdán¹¹⁵ délelőtt hét és nyolc óra között egy öregasszony isteni útmutatással¹¹⁶ rátalált erre a fiúra az adott mezővároson kívül egy sűrű bozótban. Egy pocsolyában feküdt, összekötözött kézzel, arccal lefelé fordítva. Hírt adott róla és bejelentést tett a bíróság és a községi előljárók előtt. Ezután ezt a gyermeket bevitték Bazin mezővárosba, apjának házába, holtan, sok sebbel, szúrásokkal és ütésekkel; ott a fölesküdtött polgárok és a község komolyan megszemlélték, majd pedig bölcsen jártak el, és az egész zsidóságot, fiatalot és öreget, akik éppen ott laktak, azonnal megvádolták, és elfogták, és a gyermek miatt fogságban és őrizet alatt tartották. Ezután pünkösdkor, nyolc nap elteltével az után, hogy ez történt,¹¹⁷ az említett nemes uraságok, testvérek, Ferenc és Farkas urak, grófok, megkeresték Magyarország két szabad városát (*frey-stet*), nevezetesen Pozsonyt (*Bresburg*) és Nagyszombatot (*Tirnaw*), és azonfelül két mezővárost is, megnevezve: Szencet (*Wordperg*)¹¹⁸ és Modort (*Moder*),¹¹⁹ felkérték és felszólították őket, hogy az elkövetett gonosz gyilkosságot, amelyet a fiún hajtottak végre, tekintsék meg és vizsgálják meg, és ahol ez szükséges lesz majd, adjanak róla tanúbizonytságot. Erre a két említett szabad városból, mindkét városból külön, megjelent Bazinban két esküdt tanácsnok, nevezetesen Pozsonyból Mert Semler és Sigmundt Goldner, Nagyszombatból Andre Höfflmair és Hanß Khoschutt,¹²⁰ hasonlóképpen a két jelzett mezővárosból is, Szencről két esküdt, Mert Behaim és Nicolaisch Schuester, Modorból pedig Wolfgang Schneider, Ambrosi Mayr és Wolfgang Hautzingner stb. Az említett két úr, a bazini grófok felszólítására ugyanott eléjük helyezték a fiúcskát, akit ők az előírásoknak megfelelően megtekintettek és megvizsgáltak, egész testén sok szúrást, sebet és ütést találtak és láttak, mint ahogy a kezein minden ere fel volt vágva, ugyanígy a lábain és az egész testén az erek felmetszve és átszúrva, és a hímtagja levágva, ugyanígy a heréi kiszakítva, a nyaka és a csigolyája eltörve, a feje bezúzva, az egész a legszánalmasabb állapotban. A gyermek ezen megtekintése után az előzőekben megnevezett városok és mezővárosok nem tudtak mást észrevenni és felismerni, mint hogy ez a zsidók műve, amelyet zsidók tettek meg és követtek el. Az előbb említett, elfogott zsidókat az előírásoknak megfelelően valamennyit kínvallatás¹²¹ alá vetették. Ők, a zsidók, a kínvallatás során is tagadtak mindent, különösen pedig a gonosztettet és a gyilkosságot, de egyéb dolgokat is. Amikor ezek után a két várost és a két mezővárost ismét felkérték, és a pünkösdi ünnepnapokban, kedden,¹²² a kínvallatásnál Szentgyörgy és Bazin említett méltóságos gróf

115 1529. május 12.

116 Értsd: véletlenül / szerencsésen.

117 Ti. a fiú eltűnte utáni 8. napon.

118 Wartberg, magyarul Szenc, Pozsony közelében (ma: Senec, Szlovákia).

119 Modor / ném. Modern (ma: Modra, Szlovákia).

120 A vezetőknév: Kossuth.

121 Szó szerint: "szigorú kérdés".

122 Május 18.

urainak kívánságára és felszólítására ismét megjelentek, és az egész meggyanúsított zsidóságot komolyan és kínvallatással kihallgatták, azok egybehangzóan beismerték és helybenhagyták a vádat, abban a mértékben és alakban, amelyben eléjük tárták és megfogalmazták.

[A zsidók vallomása]

[B/2] Anno domini ezeröttszáz és 28, kedden este a pünkösdi ünnepnapokban¹²³ David, az egyik zsidó Farkas bazini grófnál, kínvallatás során bevallotta, hogy Isten felmenetelének napja után pénteken ugyanott Bazinban a zsidók zsinagógájába ment, és ott a zsinagógában az asztalon írásban állt: Az egyik embernél van egy gyermek, adja tudtul, hogy mit kell vele tenni. Szóban is jöttek hozzá hasonló kérdéssel. Ő ezt válaszolta: Én nem voltam ott, és nem akarom, hogy bármi közöm legyen a dologhoz, de jól megértettem, hogy azt már meg is tették. A börtönben, de már korábban is, mielőtt elfogták volna, jöttek hozzá a zsidók, Samuel (*Samol*) és David Saiffenmacher,¹²⁴ és Michel zsidó is, és kérlelték: Kedves David, látod, milyen lárma van a keresztények között a gyermek miatt, és nem engednek ki bennünket a gyanúsítás alól, kérünk téged, mert hogy neked Farkas grófban kegyes uraságod van, érd el, hogy a gróf az öregasszonyt, aki a gyermeket megtalálta, és a kerékgyártó szolgáját, akinek a gazdája volt a gyermek apja, fogassa el, és bánjanak velük olyan szigorúan, hogy a kínzás miatt bevallják a dolgot, és akkor mi mentesülünk, és mindjárt ígérd meg a kegyelmesnek, hogy harminc vagy negyven aranyat vagy még többet adsz neki. Erre a fent említett David a mondott zsidóknak maguk között ígéretet is tett, és megesküdött az utolsó órájára és halála pillanatára, mint jámbor zsidó, hogy azok meg is tették, amint alább hallani fogjuk.

[B/3] Továbbá, ugyanazon az estén Jacob Schwertfeger¹²⁵ zsidó kínvallatás során beismerte, hogy abban az időben, amikor a gyermek eltűnt, ő nem volt otthon, mert zsidóknál és keresztényeknél szokott dolgozni, de az Isten felmenetelének napja után pénteken a zsidók mind összegyűltek a zsinagógában, őt és Jacob zsidót, Colman testvérét a zsinagógából kétszer kiküldték. Ezért ő ismét hozzákezdett a munkájához, és otthon, David zsidó házában dolgozott, majd eljött hozzá az említett Jacob zsidó, és (zárt) ajtó mögött egy gyékényen elheverve így beszélt: Kedves barátom, nézd, mit tettek a zsidók. Mire ő megkérdezte tőle: Kedves, mi történt. Felelte a fent említett Jacob, Colman testvére: Samuel és David Saiffenmacher megölték a gyermeket Michel zsidó házában, a pincében. De az eltűnt gyermeket már azon a pénteken keresték, amelyen az itt említett két Jacob zsidó együtt voltak. Jacob, Colman test-

123 Május 18.

124 Ném. "szappanfőző".

125 Ném. "kardműves".

vére azt felelte Schwertfeger zsidónak: Kedves barátom, a dolog nekem nem tetszik, inkább tűnjünk el innen. Felelte neki Schwertfeger zsidó: Én az ügyben ártatlan vagyok, nekem kegyes uraságom van, és nem tudom, hová menekülhetnék. Továbbá, amikor már minden zsidó fogságban volt Michel Schneidernél, az ő zsidóbírójuknál, Schwertfeger zsidó azt vallotta, hogy a fent említett Samuel, David Saiffenmacher és Michel zsidó az összes többi zsidó előtt ezt hangoztatták: Kedves testvéreim, tudjuk, hogy mi hárman leszünk az elsők a kínvallatásnál, hagyni fogjuk, hogy tépjenek és égessenek, de semmit nem fogunk beismerni, hogy ti mind megszabaduljatok. Erre ők mindannyian összeszövetkeztek és megesküdték, hogy egyikük sem fog a másikra bármit is mondani vagy vallani. A fentebb említett vallomást Jacob Schwertfeger zsidó az utolsó órájára tett esküvel erősítette meg.

[B/4] Továbbá, a pünkösöd utáni szerdán¹²⁶ Szentgyörgyben Jacob, Colman testvére a kastélyban a kínvallatás során nem akart semmit beismerni, csupán annyit mondott, hogy ő nem Bazinba való zsidó, az volt a szándéka, hogy hazamegy a feleségéhez és gyermekéhez.

[B/5] Továbbá, David Saiffenmacher zsidó a kínvallatás során beismerte, hogy Michel zsidó a gyermeket a házába vitte, hogy ő Samuelt és az összes többi zsidót oda szólította, és ők valamennyien a gyermeket Michel zsidó pincéjében megkínozták, a gyermektől Michel zsidónál levették a vérért is. Továbbá, az említett David Saiffenmacher bevallotta, hogy a legközelebbi bünbocsánati napon, négy éve múlt, mert még nagyszombati lakos volt, éjszaka egy halott, megkínzott keresztényt tettek a szekereire, szándékosan és tudatosan, és trágyával borították be. Reggel Schlammen és Colman zsidók azt kívánták tőle, hogy vigye ki a trágyát. Ezt meg is tette. Arról azonban nem tudott, hogy a holttest vagy tetem rajta volt a szekéren. És így a testet a trágya lerakódása közben találta meg. Megrémült, és azonnal bejött a városba. A nagyszombati kis Feitl zsidó azt mondta, hogy ugyanazon a napon Ysaac zsidónál, akit Szegedinek (*Segedy*) neveznek, két asztalnál zsidók voltak vendégségben, lármával, s ugyanott, házában pincéjében kínozták meg a keresztényt.

[B/6] Továbbá, a pünkösöd utáni csütörtökön¹²⁷ az említett David Saiffenmacher zsidó a kínvallatás során beismerte és azt mondta, hogy amikor a gyermeket szurkálták, tollszárrakkal és náddal szívták ki a gyermekből a vért.

[B/7] Továbbá, szerdán a kínvallatás során Michel zsidó beismerte, hogy Isten felmenetelének napján a gyermeket becsalta a házába, ottlétét Samuel és David Saiffenmachernek és az összes többi zsidónak tudomására hozta, és ugyanezt a gyermeket ők mind együtt kínozták, és Michel zsidó adta neki az első ütést a fejére egy baltával, és ezután mindegyik zsidó egy ideig szurkálta a gyermeket, és egy időre megálltak, és Michel zsidó fölfogta a vért. Ezután a halott gyermeket az istállóban helyezték el, és náddal takarták le. És kedden éjszaka összekötött kézzel a fazekas-utcán túl,

126 Május 19.

127 Május 20.

ahol több diófa áll, egy tüskés bozóthoz vitte, és letette. Ezalatt több zsidó állt ott őrt. A vért ezután a zsinagógába vitte, és nagy volt az öröme. Bevallotta azt is, hogy Jacob, a Cseh (*Zecho*) zsidó fia a vért Marchegg (*Marchekh*) felé vitte, hogy átadja a kancsal Löblnek (*Lebl*).¹²⁸

[B/8] Továbbá, Jacob, a Cseh (*Zecho*)¹²⁹ zsidó fia beismerte, ő volt az, aki a zsidóság¹³⁰ nevében a vért a kancsal Löbl (Loeble) zsidónak átadta, Löbl zsidó egy forintot adott neki italra. Bevallja azt is, hogy ott volt a gyermek megkínzásánál, és segített a gyermeket kivinni a tüskés bozótból. Mondta azt is, hogy több zsidó állt ott őrt.

[B/9] Továbbá, szerdán a zsidók szolgálja (*judn mesner*),¹³¹ akit Ysaacnak neveznek, beismerte, hogy ott volt és részt vett a gyermek kínzásában, és tudomása van arról, hogy Jacob zsidó, Tszech fia parancsot kapott a zsidóktól, hogy a gyermek vérért vigye Marcheggbe. És kijelenti, hogy a zsidóknak szükségük van keresztény vérré, hogy az előjárók bekenjék az ujjukat¹³² az esküvőik napjaiban.

[B/10] Továbbá, szerdán Samuel zsidó, akit Schmölerlének neveznek, a kínvallatás során beismerte, hogy ő is részt vett a gyermek kínzásában, más zsidókkal együtt. Kijelenti, hogy a zsidóknak szükségük van keresztény vérré, hogy bekenjék a legelőkelőbb zsidókat, héberül konam (*cholman*),¹³³ akik az áldást mondják, ezt penschének¹³⁴ is nevezik.

[B/11] Továbbá, Wölffel zsidó, (akit) Pforének (*Tphora*) neveznek, a kínvallatás során beismerte, hogy a zsidók tudomására hozták neki a gyermek megölését és halálát. Emiatt ő éles szemrehányást tett, és sajnálkozott. Mondta: Nem jó, amit tettek. Erre a zsidók ezt válaszolták neki: Ez már megtörtént, nem lehet sajnálkozni. Ezért ő hazament, leült az asztalhoz, és egész napon át sírt.

[B/12] Továbbá, Wölffel zsidó, a házaló (*der Trostler*), a kínvallatás során beismerte, hogy ő is tett egy szúrást a gyermekben, a nyakszirtjén, és azt is mondja, hogy a zsidók valamennyien ugyanannak a gyermeknek a véréből egy részt odaadtak egy Ysaac nevű zsidónak a Nagyszombat mellett fekvő Galgócóból,¹³⁵ amikor úton volt Morvaországból, hogy azt a vért elvigye Nagyszombatba.

[B/13] Továbbá, Liephart zsidó a kínvallatás során beismerte, hogy ő a gyermek halálánál és kínzásánál nem volt jelen, de jól tudja, hogy a zsidók ezt tették.

[B/14] Továbbá, Cseh (*Szecho*) Jacob zsidó beismerte és a kínvallatás során el-

128 Löbl.

129 Var.: *Zschecho / Tschecho / Tschech*.

130 Var.: *az összes zsidó*.

131 Templomszolga, samesz.

132 Eufémizmus.

133 Hébr.-ném. *Káhál-Mann*, községi tisztviselő vagy előjáró.

134 Var.: *perscht / peischa; pensche*, ném.-jiddis "áldás", lat. *benedictio*, mint a hébr. *berákha / bróche*. Magyarul: *bencsen / bencsol* (ige).

135 Freistadt; ma: Hlohovec (Szlovákia).

mondta, hogy ő a gyermek halálánál nem volt jelen, de azért jól tudja, hogy a zsidók szoktak ilyesmit tenni.¹³⁶

[B/15] Továbbá, azt is mondta a következőkben, hogy négy évvel azelőtt Nagyszombatban a nagyhéten¹³⁷ egy keresztényt a zsidók megkínóztak, ő annál nem volt jelen, és nem is volt róla tudomása, de ahogyan neki Jacob Saiffenmacher zsidó és Schimon zsidó mondták, Ysaac zsidó, akit Szegedinek neveznek, korábban Trencsénből (*Trensch*)¹³⁸ megírta nekik, hogy gondoljanak arra, hogy a keresztény vérből vigyenek neki.

[B/16] Továbbá, pünkösd napjának¹³⁹ estéjén Bazinban Jacob zsidó, Colman testvére, amikor harmadszorra vonták kínvallatás alá, beismerte, hogy jól tudta, hogy a gyermeket a zsidók kínozták meg stb.

[C/1]¹⁴⁰ Továbbá, a nevezett zsidókat, az itt lejegyzett és rögzített beismerésük alapján, anno mint fent, a pünkösd utáni pénteken¹⁴¹ Bazinban bíróság elé idézték és állították. A megnevezett két mezőváros, Szentgyörgy és Bazin többször említett két ura, grófok stb., az esküdtbírók, polgárok nyitott helyen¹⁴² törvényt ültek, ott ültek mellettük az említett két szabad város és a két mezőváros által esküdtnek kirendelt emberek, hogy tanúk legyenek, továbbá körülállta őket sok más nép Neissából (*Neysß*),¹⁴³ Olmützből (*Olumitz*), Bécsből és más városokból, mezővárosokból és falvakból, jónéhány ezernyi ember, és nyilvános eljárásban felolvasták előttük a vallomásukat. És a vallomás felolvasása után a bíró megkérdezte a zsidóságot, hogy minden úgy van-e, ahogyan beismerték, és ahogyan a vallomás is mutatja. A zsidóság pedig a bíró és valamennyi körülöttük álló ember előtt hangosan mondta: úgy van, ahogyan a helybenhagyásuk tartalmazza.

[C/2] Ezután a törvény szerinti meghozták és kihirdették az ítéletet, hogy az egész zsidóságot, fiatal és öreg egyaránt, tűzben kell kiirtani stb. Azonban az ítélet meghozatala után a többször említett nemes uraságok, Szentgyörgy és Bazin grófjai stb. a fiatal zsidó gyermekeknek, a nyolc és tíz évnél fiatalabbaknak, megkegyelmeztek, ezeket a gyermekeket keresztények vették magukhoz, elosztották őket közöttük, és megkeresztelték. Az idősebb zsidókat azonban, férfit, nőt, szolgálényt és szolgáló-

136 A röpirat egyik nyomata hozzátézi: "Dicsőség a magasságban Istennek" (Lukács ev., 2,18).

137 A húsvétot megelőző hét.

138 Trentschin; ma: Trenčín (Szlovákia).

139 Értelem szerint a pünkösd utáni csütörtökről lehet szó.

140 A [C/1] és [C/2] szakasz a röpiratokon a [B/1] szakasz után.

141 Május 18.

142 Értsd: szabad ég alatt.

143 Neisse, az egykori Neisse-Grottkau hercegségben, Morva-Sziléziában (ma: Nysa, Lengyelország).

lányt, összesen harmincat, Bazin mezővárosban egy tágas térre vezették, máglyára tették, és porrá égették.¹⁴⁴

Isten legyen irgalmas mindannyiunkhoz. Ámen.

(c) A bazini vérvád kiterjesztése: bécsi zsidók kérvénye I. Ferdinánd osztrák főherceg- és magyar királyhoz (1521/1527–1564), 1529. június 12

Kézirat:

Wien, Hofkammerarchiv, NÖ, HA, J 15, oo. 20r–21v

Kiadás:

Gerson Wolf, "Ein Bild aus dem Mittelalter", *Jahrbuch für die israelitischen Cultus-Gemeinden in Ungarn und seinen ehemaligen Nebenländern*, I (Arad, 1860/61), pp. 263–273, kül. pp. 268–271

Gerson Wolf, *Geschichte der Juden in Wien, 1156-1876* (Wien: Alfred Hölder, 1876), pp. 254–256, no. XXV/a

Friss Ármin, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, I (Budapest: Wodianer F. és Fiai, 1903), pp. 413–416, no. 333

Csepregi Zoltán, "Dokumentumok a 475 éves bazini vérvád történetéhez", *Fons. Forráskutatás és Történeti Segédtudományok*, 11 (2004), pp. 503–546, kül. pp. 542–544, no. IX¹⁴⁵

Irodalom:

Daniel Gerson, "Ritualmordvorwurf in Pösing und Marchegg (1529)", in: Wolfgang Benz, Hrsg., *Handbuch des Antisemitismus. Judenfeindschaft in Geschichte und Gegenwart*, IV: *Ereignisse, Dekrete, Kontroversen* (München: K.G. Saur, 2011), pp. 254–255

Durchleuchtigster, grossmechtigster khunig, genedigister herr.

144 Nem lehet szótlannal napirendre térni az események kronológiája fölött. A gyermek 1529. május 7-én tűnt el. Megtalálták május 12-én. Ferenc és Farkas grófok felkérték az esküdteket május 15-én. Megkezdődtek a kihallgatások és kínvallatások május 18-án, és befejeződtek május 20-án. A vádlottakat megégették május 21-én. Az eljárást elképesztően gyorsan folytatták le, az ítéletet kizárólag kínvallatással – egy esetben [B/16] harmadszori kínvallatással – kicsikart vallomásokra alapozták, a tömeges kivégzést felülvizsgálati eljárás stb. nélkül azonnal végrehajtották. A vádnak semmi alapja nem volt, a jegyzőkönyvben és a röpiraton leírt, a holttesten látható sérüléseket nagy valószínűséggel valamilyen állat vagy állatok (kóbor kutyák) okozhatták. A későbbiekben maguk a magasabb hatóságok is felrótták a grófoknak az elsiegett eljárást, és megakadályozták a vád kiterjesztését a marcheggi zsidókra. Nyilvánvaló, hogy a hamis vádat a zsidóknál súlyosan eladósodott Ferenc és Farkas grófok az eltűnt és kóbor kutyák által szétmancangolt gyermek holttestének megtalálásakor koholták, hogy megszabaduljanak hitelezőiktől, és a gyors eljárással a nyomokat akarták eltüntetni.

145 A kiadás láthatóan az eredeti kézirat alapján. – Alább a szöveg innen, de a nagy kezdőbetűk Wolf kiadása szerint.

Ew(er) k(öniglichen) M(aiestet) haben wir armen Juden angetzaigt denn grossen Gewalt und Frevel, so die graven von Bösing wider got, ehre und recht, wider alle Pillicheit gehandelt one E(wrer) k(öniglichen) M(aiestet) willen wissen und zugeben ubereilt, das Jar genummen und verderbt, thiranisch gehandelt, sy mit grossen Marter unerparmklich genot gezwungen das Esslein Ausch hat Muesen sagen was gemelte graven wollen. Sy haben zu solcher Irer thiranischen Handlung gevunnen die Jhenigen so den juden widerwertig und gehessig und zu thun schuldig sein. Nemblich presspurger thurmer und dergleichen so die Juden verdriben Ire heuser genommen und zu thun schuldig sein und die gemelte Juden in ubung gewesen, dasselbig von Jenen zu bringen haben sy mit solcher Münz bezahlt. Die Armen gefangen Juden sein auch genot und gemartert worden, das sy haben müssen sagen und betheurn auf zween Juden zu Marchegk so gemelter graven ein Merktlich Suma gelts zu thun schuldig sein, und under den zween haben, und derain Jud zu marcheghklich, aufs Vergunst d(er) Obrigkeit auf graff Wolffen aufgalten nach Landesprach, hat die Handlung alle bewegt, sie haben auch khein welches Ursach gehapt die armen juden mit solcher marter peinlich zu fragen und sein über sy gefallen ain khint bei Ine gesucht in Ire Heuser, aber nichts gefunden, nichts destoweniger nach ainem Zichtiger geschickt, das Irig genummen das khint finden lassen, auf dem Velde, welches kain Jar alt gewesen, das sy dan wol gewist haben zufinden derselben, dass Khinde gefunden, auch die Jhenigen so sy bezieht, nichts peinlich wie billich gefragen, sy haben sich auch hören lassen, das vissentlich ist die Juden bekhenen oder nit so wollen sy sie brennen lassen wie sy laider got unparmig gethan haben die gleich sowohl gebrant, die nit bekhant als die bekhant und Ettlische weiber, die zum thail schwanger, damit sy die purt als behalten und die thiranische Handlung nit an tag khomen sol. Damit E(wre) k(önigliche) M(aiestet) abnemen mag, wie solches Handlung zugeth und worauf angefangen, sopalt die gemelten graven die armen Juden gefangen haben sy von stund an den wolgebornen herrn Niclassn graven von salm geschriben er hab den Juden auch zu Marchek so auch thail daran haben, ehe er sy nie gefragt hat den eher hat wol gemelt graven von Salm billich geben nit wollen den Juden Endtgegen stellen lassen wie Recht ist und lassen yezunder allenthalben ain unförmlich unnatürlich ungegrunt bekhantnus schriftlich ausgen, damit sie sich Mainen zu beschonen und die Juden zu verunglumpffen weil wir armen juden der sachen u(nd) dergleichen unschuldig sich zu Merern und Dickern mal befunden bey E(wrer) k(öniglichen) M(aiestet) vorfordern Kayser Fridrich und Khaiser Maximilian hochlöblicher gedechnus Zeiten, auch in E(wrer) k(öniglichen) M(aiestet) löblichen Cron Behaim, daz man uns in solchen und dergleichen Unrecht thuet u(nd) sich also besonders wie sich E(wre) k(önigliche) M(aiestet) Erkhunden Mögen bey den Jhenigen, so gemelten E(wrer) k(öniglichen) M(aiestet) vorfordern gewesen und darinnen ergrint auch bey E(wrer) k(öniglichen) M(aiestet) Recht so in der löbl(ichen) Cron Behaim yezund alhier damit E(wrer) k(öniglichen) M(aiestet) befinden ob unns Armen billich beschicht auch bey allen gedauften Juden u(nd)

sunst Schriftgelarten wo man solche finde oder notmessig sei. Hierauff bitten lauter umb gottes allmechtigen willen E(wre) k(önigliche) M(aiestet) wir armen Elenden wol gegen gemelten graven von Pösing ier bosz, thiranische unredliche unrechtliche handlung gegen In wegen¹⁴⁶ furnemen wie E(wre) k(önigliche) M(aiestet) wol zu thun haben und wissen Und der armen gefangen Juden so zu Marchegk gefangen liegen auf der gemelten Juden bekhentnus, so sy auf Ire haben müssen bekhenen, weil eher denselbig Juden ist der auf die gemelten graven von Pösing aufgehoben wie oben angezaigt aus den gefangknus schaffen. Mit dem erpittv von E(wer) k(öniglichen) M(aiestet) zu Recht und verhör khumen lassen oder wo E(wer) k(önigliche) M(aiestet) hier verschafft aller Pillicheit gewarten nach laut unser freihaiten so wir von E(wer) k(öniglichen) M(aiestet) vorfordern Kayser Friedrich und Kaiser Maximilian hochloblicher gedechtnus und nach laut der Mandat so E(wer) k(öniglicher) M(aiestet) Jüngst aus hat lassen gen, womit sein will soll solches genugsam verpurgt werden daz er vor E(wer) k(öniglichen) M(aiestet) Recht u(nd) aller pillichait gewarten. Das wollen umb E(wer) k(önigliche) M(aiestet) wir arme gehorsam und undertheinigklich zu verdienen geflissen sein bitten gnedig und fürderlich Abfertigung.

E(wer) k(öniglichen) M(aiestet)

arme Unterthanige

gehorsamst

Gesandt der Judischeit.

Suplication der Judischeit ad regem.

Felséges, nagyhatalmú király,¹⁴⁷ kegyelmes úr.

Királyi Felségednek mi, szegény zsidók, bejelentettük azt a nagy önkényt és gyalázatot, amelyet a bazini (Bösing) grófok Isten, a tisztesség és a jog ellen, minden törvényességgel szemben elkövettek, királyi Felséged szándéka, tudta és hozzájárulása nélkül, elsietetten, (...), zsarnoki módon eljárva. A(z elfogott zsidó)kat nagy kínzással irgalom nélkül megszorogatták, kényszerítették, hogy mindegyiküknek (*esslein*) azt kelljen mondania, amit az említett grófok akartak. Ehhez a zsarnoki eljárásukhoz megnyerték azokat, akik ellenségesek a zsidók iránt, gyűlölik őket, és tartozásuk van náluk. Nevezetesen, a pozsonyi polgárokat (*thurmer*) és más hasonlókat, akik elűzték a zsidókat, elvették házaikat, és tartoznak nekik. És eljárást indítottak az említett zsidók ellen, hogy ugyanezeket megszerezzék tőlük, és ők is hasonló eszközt választottak. A szegény elfogott zsidókat megszorogatták és megkínózták, hogy vallomást és tanúbizonyságot tegyenek két marcheggi zsidó ellen. Az említett grófok jelentős összegű pénzzel tartoztak, és a két marcheggi zsidó közül az egyik az ország

146 Csepregi: *wes* [?]

147 I. Ferdinánd osztrák főherceg (1521–1564), magyar király (1526–1564), német-római császár (1556–1564).

szokásának megfelelően fellépett a felsőbbség önkénye, Farkas gróf ellen, ez indította el az egész eljárást. Semmi jogos okuk nem volt arra, hogy a szegény zsidókat ilyen kegyetlen kínvallatásnak vessék alá, sem hogy rájuk támadjanak. Egy gyermek után is kutattak a házaikban, de nem találtak semmit. Ennek ellenére hívtak egy nyomozót (*richtiger*), aki tévesen úgy vélte, hogy megtalálta a (keresett) gyermeket a mezőn, de az nem volt még egy éves sem. Azokat pedig, akik azt állították, hogy megtalálták a gyermeket, sem azokat, akiket ők megvádoltak, nem hallgatták ki sem kínvallatással, sem törvényesen. Azt terjesztették, ez köztudomású, hogy a zsidókat, akár nem vallanak, akár vallanak, meg akarják égetni. Mint ahogy Isten ellen vétve kegyetlenül meg is tették, és egyaránt megégették azokat is, akik nem ismerték be, és azokat is, akik beismerték, számos nőt, közöttük terheseket is, magzatukkal együtt, nehogy a zsarnoki tett napvilágra kerüljön. Hogy királyi Felséged megtudja, hogyan folyik ez az ügy, és mivel kezdődött, amint az említett grófok a szegény zsidókat elfogták, még azon órában írtak a tekintetes Miklós úrnak, Salm grófjának,¹⁴⁸ hogy ő is vádolja meg ebben az ügyben a marcheggi zsidókat, anélkül, hogy kihallgatná őket. De a már említett Salm gróf nem akart engedni nekik, és szembesíteni akarta (velük) a zsidókat, ahogyan a törvény kívánja. Mire ők külön kibocsátottak egy szabálytalan, a valósággal ellentétes, alaptalan beismerő iratot, s azt gondolták, hogy ez tisztára mossa őket és terhelő lesz a zsidókra nézve. Holott mi, szegény zsidók, ebben és az ilyesféle ügyekben vétkelnekként boldogultunk és gyarapodtunk királyi Felséged elődei, a dicsőséges emlékü Frigyes császár és Miksa császár¹⁴⁹ idején, és királyi Felséged dicső koronája alatt Csehországban, és nem szolgáltunk rá arra, hogy ebben és az ilyesféle ügyekben igazságtalanságot tegyenek velünk. Kérjük, hogy királyi Felséged tudakozódjék az olyanoknál, mint akiknél ősei, az említett királyi Felségek, akármelyik megkeresztelt zsidónál és más írástudóknál, bárhol is talál ilyeneket királyi Felséged, vagy ahol szükségesnek tartja. Ezennel kérjük a mindenható Istenre királyi Felségedet, mi, szegény nyomorultak, hogy az említett bazini grófok gonosz zsarnoki, méltatlan, jogtalan tetteivel szemben tegyen olyan intézkedést, amilyent királyi Felséged jónak talál és szükségesnek tart, és hozza ki a fogságból a szegény fogoly zsidókat, akiket Marcheggben, az említett zsidók vallomása alapján, fogságban tartanak, mert őket¹⁵⁰ kényszerítették, hogy rájuk¹⁵¹ valljanak. Kérjük királyi Felségedet, hogy érvényesítse a törvényt és a méltányosságot, azaz királyi Felséged juttassa érvényre az igazságot, azon szabadságaink (*freihalten*) értelmében, amelyeket királyi Felséged dicsőséges emlékü elődeitől, Frigyes császártól és Miksa

148 Niklas Graf von Salm und Neuburg (sr.) / gr. Salm Miklós (1459–1530).

149 V. Frigyes osztrák herceg (1424–1493) / III. Frigyes német-római császár (1440–1493) és I. Miksa mint osztrák főherceg és német-római császár (1493–1519) Alsó-Ausztriában nagy anyagi ellenszolgáltatások fejében bizonyos kedvezményekhez juttatták a zsidókat.

150 Ti. a bazini zsidókat.

151 Ti. a két marcheggi zsidóra.

császártól kaptunk, és annak a megbízásnak (*mandat*) megfelelően, amelyet nemrég királyi Felséged számunkra kibocsátott,¹⁵² hogy ezzel a megfelelő módon érvényre jusson akarata, és hogy királyi Felségedtől érvényesüljön a jog és törvényesség. Királyi Felségedet mi, szegények, alázatosan és alattvalói hűséggel akarjuk szolgálni, kérve a kegyelmes és támogató elintézet.

Királyi Felséged
szegény alattvalói,
a zsidóság
legalázatosabb megbízottjai.

A zsidók kérvénye a királyhoz.

(d) Bél Mátyás (1687–1749),¹⁵³ “Bazin város története”¹⁵⁴

Kiadás:

Matthiae Belii, *Notitia Hungariae novae historico geographica...*, II (Viennae: Impensis Paulli Straubii, typis Johannis Petri van Ghelen, MDCCXXXVI [1736]), pp. 120–121, § V: “Historia urbis Baziniensis”

Irodalom:

Jobus Fincelius / Hiob Finzel (?–1582), *De miraculis sui temporis* (Jena, 1556) / *Warhafftige Beschreybung vnd gründlich verzeichnus schröcklicher Wunderzeichen vnd Geschichten, die von dem Jar an M.D.xviiij bis auff jetziges Jar M.D.Lvij geschehen vnd ergangen sind nach der Jarzal* – Durch Jobum Fincelium ([Frankfurt am Mayn: Gedruckt zu Franckfurt am Mayn, durch Thomam Rebart, 1556])¹⁵⁵

Heinrich Anshelm von Ziegler und Kliphausen,¹⁵⁶ *Täglicher Schau-Platz der Zeit...* (Frankfurt a. M.: Auff Kosten des AUTORIS, und zufinden bey Joh. Friedrich Gleditschen,

---

152 Ferdinánd 1528-ban kiadott *Judenordnung*-ja számos korlátozást tartalmazott, főként Bécsre vonatkozóan, de kategorikusan nem tiltotta a zsidók tevékenységét Alsó-Ausztriában.

153 Matej Bel / Matthias Belius: *hungarus* szlovák történetíró és filológus, evangélikus lelkész, a pozsonyi evangélikus lyceum igazgatója (1714–1742). A bazini vérvádról a külföldi csoda- és rémtörténet-irodalomból merítette ismereteit, pontosabban: vette át a leírást. – Tudott héberül, héber alapon összeállított egy magyar etymologiai szótárt (*Specimen lexici Hungarico-Hebraeo-harmonici*, 1710–1716) (mai ismereteink szerint tarthatatlan szófejtésekkel), de a kortárs zsidók iránti rokonszenvvel egyáltalán nem vádolható. Magyar nyelvészeti munkásságához lásd Komlóssy Gyöngyi, *A különös magyar nyelv: Adalékok Bél Mátyás nyelvtudományi munkásságához* (Historia Litteraria, 27) (Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2011).

154 Latinból fordította Kopeczky Rita.

155 Mint forrására hivatkozik rá Ziegler (lásd alább).

156 Heinrich Anshelm von Ziegler (1663–1696), egyébként divatos regényíró, az év napjainak rendjére fűzve ismertet érdekes eseményeket, halált, kegyetlenkedést, másfél ezer oldalon. Bazin (Bosing) nála a május 20-i események között sorrendben a IV., rossz évszámmal (1509) (<http://diglib.hab.de/drucke/gb-20-2f/start.htm?image=00610>).

1692), p. 588 (<http://diglib.hab.de/drucke/gb-20-2f/start.htm?image=00009>)¹⁵⁷
(újabb kiadások: Leipzig: Johann Friedrich Gleditsch, 1700², 1728³)

Johann Andreas Eisenmenger, *Entdecktes Judenthum*, II ("1700" [1711]), p. 222 sk.¹⁵⁸

Maleficentissimum Iudæorum facinus:

Non est silendum, *Iudæorum* facinus, quod heic ab iis anno MDXXIX. perpetratum accepimus. Nimirum, puerum nouennem, cui *Iohanni* nomen, pater *Georgius Meilinger*, rhedarius Bazingensis fuit, furto subreptum, clam in retruso cellario, venis, toto corpore, incisis, & multis passim defossis vulneribus, nefandum in modum excruciauerant, cruore, pateris accepto, & nescio, cui superstitioni destinato. Ad hunc modum necatum puerum, religatis a tergo manibus, nudatoque capite, extra oppidum in dumeto reiiciunt. Nequibat vero diu occultum manere scelus, cum & parentes filium, quod facile est ad coniiendum, impensius, summa cum doloris testificatione, circumquirerent, & cadaver negligenter adeo repositum, suo se indicio proderet. Igitur, detecto iam facinore, Iudæi, tanquam sceleris patratores, a suis ipsorum tribulibus accusati, in ius vocantur, atque pro maleficii magnitudine, capitibus, quotquot oppido inerant, damnantur. Triginta a Iudæis, utriusque sexus, ad supplicium deductos, & igni concrematis accepimus. Quorum liberos, necdum decennium supergressos, (nam quod ultra adoleverat, eidem poenæ obnoxium iudicatum est.) *Christiani* cives, a magistratu impetratos, Christianis sacris imbuedos initiandosque, curaverunt. Adeo conscelerata *Iudæorum* natio, pulchrum ducit, Christiano sanguine pollui: id quod ad *Tyrnaviam* prolixè expromsimus. Sequutæ postea sunt *Turcarum* grassationes, post captum a Solymanno Strigonium.

A zsidók leggonoszabb gazzette:

Nem szabad elhallgatnunk a zsidók gazzettét, amelyet, mint hallottuk, itt vittek véghez az 1529. évben. Egy kilencéves fiút ugyanis, akinek a neve *Johann* volt, apja pedig *Georg Meilinger*, bazini kocsis, titkon elraboltak, és lopva, egy eldugott pincében egész testén felvagdosták az ereket és mindenütt sok sebet ejtettek rajta, így kínozták iszonyatos módon halálra, vérét tálakba fogva fel, ki tudja, miféle babonás cselekmény céljára. Az ily módon meggyilkolt kisfiút, kezeit hátrakötve és fedetlen fővel, kidobták a városon kívüli bozótosba. A bűntény azonban nem maradhatott sokáig rejtve, mivel egyrészt a szülők is – nem nehéz kitalálni – elszántan és fájdalomknak félreismerhetetlen tanújelét adva keresték mindenfelé, másrészt a meglehetősen hanyagul elrejtett holttest is elárulta magát. Így tehát, miután a gazzette már fény derült, a zsidókat szólították perbe elkövetők gyanánt – méghozzá saját

157 Zieglerre Bél Mátyás hivatkozik lábjegyzetben (bibliográfiai hivatkozását kiegészítettem).

158 Eisenmenger (1654–1704) heidelbergi orientalista professzor terjedelmes, kétkötetes könyve a zsidóellenes irodalom hírhedt terméke. Bél Mátyás szövege csaknem szó szerint ismétli Ziegler és Eisenmenger német nyelvű elbeszélését.

törzsükből valók emeltek ellenük vádat – és a gonosztett nagyságának megfelelően halálra ítélték mindahányat, aki csak a városban volt. Úgy hallottuk, a zsidók közül harmincat vezettek a vesztőhelyre, és égettek el, férfiakat és nőket egyaránt. Az ő tíz éven aluli gyermekeiket – a nagyobbakat ugyanis szintén a büntetésre ítélték – a hatóság engedélyével keresztény polgárok vették gondjaikba, hogy a keresztény vallás tanaival átítassák és ezekben beavassák őket. Így hát a zsidók galád népe szerint szép dolog, keresztény vérrel mocskolják be magukat, ahogy azt Nagyszombattal kapcsolatban¹⁵⁹ már bőségesen kifejtettük. Mindezt a törökök garázdálkodása követte, miután Szolimán elfoglalta Esztergomot.¹⁶⁰

39

A zsidók nyelve Magyarországon

XVI–XVIII. század

(a) Budán, a XVI. század közepén: Slomo ben Jehiél Lurja (1510 k.–1574), *Jám sel Slomo* (“Salamon tengere”): “Gittin” (Berlin, 1761), c. IV, no. 32

Újabb kiadás:

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 349–350, no. 82 (héber szöveg és magyar fordítás)

(...) ומצאתי כתוב בתיקוני גיטין דשינה שם עירו ושם עירה לא אירי בשינוי ממש, אלא שיש לאותה העיר שני שמות בשני מקומות.
וניל טעמא דסוברין לשון אשכנז היא גוברת ומצוי ברוב המדינות, ובפרט במלכות אדום. ומשום הכי הוא מנכר טפי וחשוב וקודם לשאר הלשונות. ואף שבפראג שהוא לשון ביה"ם שהוא כעין לשון כנען, מכל מקום רובא דרובא יודעין לשון אשכנז.
אבל באובן שלשון הגר מצוי שם ביותר ולשון אשכנז אין פשוט כל כך, ע"כ לשון הגרי חשוב קודם. ובאובן כותבין בלשון אשכנז בסוף: בודן דמתקרי אובן.

(...) És ezt találtam leírva a válólevéllel kapcsolatos rendeletekben: “ha a férj vagy a feleség lakhelyének neve másképpen van” – ez (azonban) nem névváltoztatást je-

¹⁵⁹ A könyv más helyén.

¹⁶⁰ 1543.

lent, hanem azt, hogy ugyanaz a város két (különböző) helyen két (különböző) néven (szerepel).

Véleményem szerint az ok: úgy vélik, hogy Askenáz nyelve¹⁶¹ kerekedett felül, és a legtöbb országban, de mindenekelőtt a keresztény (*Edom*) királyságokban ez terjedt el. Így ez sokkal ismertebb és fontosabb lett az összes többi nyelvnél. Még Prágában (PR'G) is, amelynek nyelve a *bihem* (BYHM)¹⁶² – ez a szláv nyelvek¹⁶³ közül az egyik –, a többség mindenesetre ismeri Askenáz nyelvét.

De Ovenben ('VBN),¹⁶⁴ ahol leginkább Hágár (HGRY) nyelvét¹⁶⁵ beszélik, és Askenáz nyelve nem olyan elterjedt, ezért a *hagri* (HGRY) nyelv¹⁶⁶ az első, a fontosabb,¹⁶⁷ ezért az askenázi nevet írják utolsóként: Budn (BVDN), amelyet Ovennek ('VBN) hívnak.

(b) A XVII. század elején: Jehuda Arje mi-Modena / Leon da Modena (1571–1648): “A zsidók nyelve Hágárban”, 1635 k.

Megjelent:

Historia de gli riti Hebraici dove si ha' breve, e total relatione di tvtta la vita, costvmi, riti, et osservanze, de gl'Hebrei di questi tempi di Leon Modena rabi Hebreo di Venetia (Parigi, M. DC. XXXVII. [1637]), pp. 35–36, Parte secunda, capitulo primo: “Della Lingua, e fauelle, e Scriuere, e Prediche”

Újabb kiadás:

Historia de gli riti Hebraici (Venetia: Apresso Gioanni Calleoni, 1638²)

Fordítás:

The History of the Present Jews throughout the World. Being an Ample tho Succinct Account of Their Customs, Ceremonies, and Manner of Living, at This Time. Translated from the Italian, written by Leo Modena, a Venetian Rabbi... (London: Printed and sold by Edm. Powell in Black-Fryars near Ludgate, 1707; London: Printed for W. Bray at the East-End of the Inner-Walk of Exeter-Change, 1711)

Idézi:

Jacob Rader Marcus, *The Jew in the Medieval World. A Source Book: 315–1791* (1938; reprint, Cincinnati: Hebrew Union College Press, 1990), p. 437; ~, Revised edition with an introduction and updated bibliography by Marc Saperstein (Cincinnati: Hebrew Union College Press, 1999), p. 497, no. 88 (angol fordítás)

161 Askenáz nyelve: a jiddis.

162 Behem: Bohemia nyelve, nyilván a cseh.

163 Szláv nyelvek: a héberben “Kanaán nyelve”. A középkorban a szláv országokat Kanaánnak hívták.

164 Ofen / Buda.

165 Ti. a magyart.

166 Hagri nyelv: a magyar.

167 Értsd: a budai zsidók számára fontosabb a magyar, mint az “askenázi” (német / jiddis).

Irodalom:

Marc R. Cohen, Theodore K. Rabb, Howard E. Adelman & Natalie Zemon Davis, *The Autobiography of a Seventeenth-century Venetian Rabbi: Leon Modena's Life of Judah* (Princeton: Princeton University Press, 1988)

Pochi sono gl'Hebrei hoggidi, che sappiano parlar un ragionamento intiero Hebraico ne nella lingua Santa, da essi detta *Lascion acodesc*, nella quale son scritti li vinti-quattro libri dell'antico Testamento, ne meno nella Caldea detta Targum, che soleano communemente parlar quando erano in istato, per che hanno appreso, e sono alleuati alla lingua del paese oue son nati, se in Italia Italiano, se in Alemagna Thedesco, se in Leuante, ò Barberia, Turchescho ò Moresco, e simili. Anzitalmente si hanno appropriato quelle lingue straniere, che molti, che d'Alemagna in Polonia, Ongaria, e Russia, sono andati, hanno fatto à tutti loro discendenti materna la lingua Thedesca. (...) Onde la plebe procura solamente conformarsi con le genti del luoco oue habita, frapponendo qualche parola Hebraica corrotta nel ragionar trà di loro, Li dotti un poco piu hauendo à mente la scrittura, ma son rari quelli, se non sono Rabini principali, che elegantemente sappiano per scienza far un continuato discorso in lingua Hebraea. (...)

Csak kevés zsidó van napjainkban, aki folyamatosan tud beszélni héberül, azaz a szent nyelven, amelyet ők *leson ha-kodes*-nek neveznek,¹⁶⁸ (és) amelyen az Ószövetség huszonnégy könyvét írták; vagy akár káldeus vagy targumi¹⁶⁹ nyelven, amely általánosan (használt) nyelvük volt, amikor még nép voltak, mert annak az országnak a nyelvén nevelkedtek fel, és azt tanulták meg, amelyben születtek. Így hát Itáliában az olaszt beszélik, Németországban a felnémetet,¹⁷⁰ a Levantében¹⁷¹ vagy a barbárok országában a törököt vagy mór¹⁷² stb.

Nos, ezeket a különleges nyelveket oly mértékben elsajátították, hogy sokan közülük, akik Németországból Lengyelországba, Magyarországra vagy Oroszországba települtek át, a németet honosították meg anyanyelvként minden utódaik számára. (...) Így a köznép a mindennapi beszédben annak a nemzetnek a nyelvét használja, amelyben él, itt-ott néhány tört héber szót keverve bele. Közülük a tanultak járatosabbak az Írásban, de a főbb rabbikat kivéve nagyon kevesen vannak, akik a héber nyelvet folyamatos beszédben választékosan és jellegzetességének megfelelő módon tudják használni.

(...)

168 "Szent nyelv", azaz héber.

169 Értsd: arámi.

170 Hochdeutsch, illetve az ebből önállósult jiddis.

171 Levante: a Földközi-tenger keleti partvidéke, a Libanon nevéből; tágabb értelemben a Közel-Kelet.

172 Értsd: arab.

(c) A XVIII. században

Megjelent:

Medicei Pál, Rosthy Miklós [& Lethenyi János], *A Zsidóknak Szokási és szer-tartási...*
(Pécsett: Angyal János betűivel, 1783),¹⁷³ p. 21

(...) Ami pedig a zsidóknak közönséges nyelvöket illeti: azt jól észre kell venni, hogy nincsen az egész világon egy olyan hely, ahol valóságos és tiszta zsidó nyelven szólnának, hanem közönsleg felvenni és megtanúlni kintelenítettnek azon országnak és tartománynak, amelyben laknak, nyelvét. Sőt más bizonyos szerencsétlenség is vagy rajtok, vélem én bizonynal Isten átkának s ostorának lenni, ugyan az is; mert akármely országban lakjanak, megvesztegetik¹⁷⁴ annak nyelvét, és a magok únalmas és ízetlen nyifogásokkal¹⁷⁵ Zsidóknak kiismértetik magokat, amint Hazánkban és a külső tartományokban is tapasztalhatjuk.

(...)

40

Rudolf király (1576–1608)¹⁷⁶

II. decretum

1578

Kiadás:

Márkus Dezső, szerk., Kolosvári Sándor & Óvári Kelemen, ford., *1526–1608. évi törvény-cikkek* (Corpus Juris Hungarici, 1000–1895 / Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat, 1899), pp. 668–689, kül. pp. 672–673

Mandl Bernát, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, II (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1937), p. 446, no. 2 (a *Corpus juris Hungarici*, Buda, 1822, I, p. 539 közlése nyomán)

Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, XVIII (Budapest: Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1980), p. 66, no. 80¹⁷⁷

---

173 A teljes címet lásd fentebb, #25, Irodalom. – Fontos körülmény, hogy a könyv végső forrása Leon da Modena munkájának az előző szemelvényben (#39/b) idézett szakasza.

174 Megrontják.

175 Értsd: nyafogó kiejtésükkel (akcentus).

176 (Habsburg) Rudolf magyar király, II. Rudolf néven pedig német-római császár (1576–1612) és cseh király (1576–1611).

177 A pozsonyi országgyűlés felirata, a királyi válasz-irat és a törvény, kisebb megfogalmazásbeli különbségekkel.

Decr. II., Art. III.

Judæi tamen, et anabaptistæ, proprias domos habentes (qui in Hungaria paucissimi sunt) quo citius emigrent; ad solvendam dicam, et alia onera subeunda, in duplo cogantur.

II. decretum, 3. §.

De a zsidókat és az anabaptistákat,¹⁷⁸ akiknek házuk van (akik Magyarországon igen kevesen vannak), hogy mennél előbb kiköltözzenek, kétszeres adófizetésre és egyéb terhek kétszeres viselésére szorítsák.

41

Zsidó kereskedők Erdélyben és Budán

1578–1582

(a) A kolozsvári országgyűlés panaszja az erdélyi fejedelemnél¹⁷⁹ a zsidók bejövetelére, 1578. október 21

Kiadás:

Szilágyi Sándor, szerk., *Erdélyi országgyűlési emlékek – Monumenta comitialia Regni Transylvaniae, 1540–1699* (Monumenta Hungariae Historica – Magyar Történelmi Emlékek, III: Országgyűlési Emlékek), III: 1576–1596 (Budapest: A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala / Franklin-Társulat, 1877), p. 139–140, no. (6)

Mandl Bernát, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, II (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1937), p. 38, no. 56

Idézi:

Büchler Sándor, “Zsidó letelepedések Magyarországon a mohácsi vész után”, *Magyar-Zsidó Szemle*, 10 (1893), pp. 314–329; az idézet: p. 320 (4. jegyzet)

Végezte vala nagyságod az elmúlt generalis gyűlésbe országával, hogy a görögök és egyéb külső nemzet a hagyott¹⁸⁰ helyeken belől ne jöhessen. Nyilván mondják pedig, hogy soha annyin egyszer bé nem jöttek afféle görögök, sőt sidók is, mint e mos-

---

178 Anabaptisták: “újrakeresztelők”. A reformáció egyik irányzata a XVI. században, tanításukban a Biblia héber szövegére támaszkodtak, több elemet átvettek a zsidó hagyományból.

179 Somlyai Báthori István fejedelem (1571–1586), lengyel király (1575–1586); illetve bátyja, somlyai Báthori Kristóf vajda (1576–1581).

180 Értsd: meghagyott, megengedett.

tani szentgálnapi sokadalomra.¹⁸¹ Könyörgünk azért nagyságodnak mint kegyelmes urunknak, tartassa meg nagyságod akkor megírt büntetés alatt arról való végezését minden punctjába, mert hasznosabbnak ítéljük úgy lenni mind nagyságodnak, mind az országnak.

(b) Kalaylıkoz Ali pasa, budai beglerbég (1580–1582) levele Rudolf királynak, 1582

Újabb kiadás:

Mandl Bernát, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, II (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1937), pp. 41–42, no. 62¹⁸²

Mi, Aly pasa.

Fölségös római császár, nekünk tisztölendő barátunk, köszönetünk és magunk ajánlása után.

Jüvének hozzánk ez itt való szegény sidók (kik csak hatvankét ház), könyörgenek, hogy fölségödnék izennék az fölségöd követétől, az Nag(yság)os Nyáry Istvántul, mely kevétségöt¹⁸³ megért fölségöd követitől, miben legyen az dolog, mely mind fölségödnék s mind az hatalmas császárnak,¹⁸⁴ az mi kegyelmes fejedelmünknek hasznára leszön az ő kereskedésök. Azért kérjük fölségödet szeretettel, fölségöd adjon jó választ nekik. Isten éltesse fölségödet.

Adatott Budán, 13 Septemberis anno 1582.

42

Rudolf király

V. decretum

1593

Kiadás:

Márkus Dezső, szerk., Kolosvári Sándor & Óvári Kelemen, ford., *1526–1608. évi törvény-cikkek* (Corpus Juris Hungarici, 1000–1895 / Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat, 1899), pp. 730–743, kül. pp. 734–735

---

181 Szent Gál-nap: október 16; sokadalom: vásár.

182 Az eredeti magyar nyelvű szöveget valamelyest hozzáigazítottam a mai helyesírás- és központozáshoz.

183 Értsd: üzenetet.

184 Ti. a török császárnak, aki ez időben III. Murád szultán (1574–1595).

Grünvald Fülöp & Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, V/1 (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1959), pp. 221–222, no. 450

Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, XVIII (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1980), p. 68 sk., no. 84 skk.

Articulus iv., *Exigantur et ab infra declarandis. Judaei, et anabaptistae, per capita solvant*

Similiter Valachos, Rascianos, Ruthenos, molitores in fluviis propria colonialia molendina habentes, nec non judæos, et anabaptistas, ad contribuendum cogendos esse statuunt:

§ 1. Ita, ut Valachi, Rasciani, Rutheni, et molitores, instar colonorum: Judæi vero, et anabaptistæ, per capita censeantur, et anabaptistæ duodecim denarios de singulis capitibus; judæi vero viginti denarios solvant.

4. cikkely. Az adót az alább megnevezendőkötől is beszadjék. A zsidók meg az anabaptisták fejenként fizessenek

Megállapítják azt is, hogy az oláhokat,¹⁸⁵ rácokat,¹⁸⁶ ruthénokat¹⁸⁷ és azokat a molnárokat is, akiknek a folyóvizeken saját jobbágymalmuk van, úgyszintén a zsidókat és anabaptistákat is, adózásra kell szorítani.

1. §. Úgyhogy az oláhok, rácok, ruthének és a molnárok a jobbágyok módjára, a zsidók pedig és az anabaptisták fejenként adózzanak, és pedig az anabaptisták fejenként tizenkét dénárt, a zsidók pedig húsz dénárt fizessenek.

43

Rudolf király

VI. decretum

1595

Kiadás:

Márkus Dezső, szerk., Kolosvári Sándor & Óvári Kelemen, ford., *1526–1608. évi törvény-cikkek* (Corpus Juris Hungarici, 1000–1895 / Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat, 1899), pp. 746–775, kül. pp. 748–749

Mandl Bernát, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, II (Budapest:

---

185 Másképp: vlach, azaz román.

186 Értsd: szerbek / horvátok.

187 Másképp: ruszin / kisorosz / rusznyák stb.; a Keleti-Kárpátokban élő szláv népcsoport.

Hornýánszky Viktor, 1937), p. 446, no. 3 (a *Corpus juris Hungarici*, Buda, 1822, I, p. 560 közlése nyomán)

Articulus x., *De taxa Anabaptistarum, Judaeorum, etc.*

Anabaptistae, et Judaei, de qualibet persona singulis mensibus, singulos quinquaginta denarios solvant.

10. cikkely. *Az anabaptisták, zsidók stb. adójáról*

Az anabaptisták és a zsidók személyükre nézve minden hónapban egyenként ötven denárt fizessenek.

44

Rudolf király

VII. decretum

1596

Kiadás:

Márkus Dezső, szerk., Kolosvári Sándor & Óvári Kelemen, ford., *1526–1608. évi törvény-cikkek* (*Corpus Juris Hungarici*, 1000–1895 / Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat, 1899), pp. 776–809, kül. pp. 784–785

Articulus x., *Modus taxandi in quolibet comitatu ecclesiasticas, nobiles unius sessionis, et armales, aliasque diversas personas; statutus*

Quoad unius sessionis nobiles, item armales praediales, libertinos, tam regio, quam alios, nec non eos, qui in officiis, et sevitiis quorumcunque sunt, praeterea (...) Anabaptistas, Judaeos, Ruthenos, Valachos non exercitantes (...)

§ 1. Ii omnes in quolibet comitatu taxentur per vice-comites (...).

10. cikkely. *Megadóztatási módja az egyháziaknak, az egytelkes nemeseknek, az armalistáknak és más különböző személyeknek minden vármegyében*

Ami az egytelkes nemeseket illeti, valamint a címeres nemeseket, az egyházi nemeseket, mind a királyi, mind a többi szabadosokat, továbbá azokat, akik bárkinnek a tisztében vagy szolgálatában állanak, ezenkívül (...) az anabaptistákat, zsidókat, ruthénokat, oláhokat, kik nem katonáskodnak (...):

1. §. Mindezeket az alispánok (...) minden vármegyében megadóztassák.¹⁸⁸

188 A rendelet megújította Rudolf IX. decretumát (1598), amely kimondta, 15. § (2), hogy a befolyt pénzt a lovasságra kell fordítani. Később hasonló rendelkezést tartalmaz Rudolf XIII.

A zsidók Buda védelmében

1598

(a) Heinrich Ottendorff (XVII. század),¹⁸⁹ Útinapló: “Der Weeg von Ofen auff Griechisch-Weissenburg¹⁹⁰ oder die Beschreibung der alda gelegenen Palanken und Derselben gantzen gegend” (1663)¹⁹¹

Kiadás:

Hermann Egyed, *Budáról Belgrádba 1663-ban. Ottendorff Henrik képes útleírása* (Tolna vármegye múltjából, 7) (Pécs: Tolna vármegye közönsége – Dunántúl Pécsi Egyetemi Kiadó, 1943), p. 36 és 84–85

Fordítás:

Hermann Egyed, i. m.

Scheiber Sándor, “Zsidók említése Ottendorff Henrik útleírásában”, *Libanon*, 8, no. 2–3 (1943), pp. 64–65 (az idézet eredeti szövege és fordítása)

Szakály Ferenc, szerk., *Buda visszafoglalásának emlékezete, 1686* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1986), p. 53 skk.; az idézet: p. 56

(...) Bey diesem Thor ist eine Juden Gassen, in welcher die Judenn wohnen, und solche freyheit dardurch erhalten haben, weil Anno 598 da die unserigen das Wiener Thor mit gewalt bestürmet, eine Jüdin ein grosses Geschütz, so in der Gassen gegen selben Thor zustehet, sol losgebrant und dardurch verursacht haben, das die unserigen wieder abgetrieben sein.

---

decretuma (1602), 2. §; XIV. decretuma (1603), 3. § (4). – II. Ferdinánd II. decretuma (1625), 28. § (3) előírta, hogy *juxta antiquam consuetudinem*, “régi szokás szerint” vonják taksafizetés alá “a zsidókat és anabaptistákat (de ezzel az országba ne kebelezzék be őket / *ne tamen per hoc regno incorporentur*); ez a taksa “a koronaörök, várnagyok és a zsoldos katonák” fizetésére fordítandó. – III. Ferdinánd II. decretuma (1647) (lásd alább, #54) szintén a vármegye illetékességébe utalja a zsidók adójának kivetését, együtt azokkal, akiknek “nincsenek kapuik”, továbbá szökevények, akik másoknak szolgálnak, szabadosok, üzérek, kereskedők, kalmárok, marhakereskedők, idegenek és külföldiek, újrakeresztelők, zsidók, kunok, jászok, ruthének, oláhok, molnárok, szénégetők stb.

189 A béketárgyalásra Bécsből Temesvárra utazó osztrák császári követség tagja, Raimondo Montecuccoli (1609–1680) tábornok katonai hírszerzője.

190 Görög-Fehérvár: Nándorfehérvár (ma: Belgrád).

191 Österreichische Nationalbibliothek, Handschriften- und Inkunabelsammlung, Cod. 8481.

(...) E kapu¹⁹² mellett van a Zsidó utca, melyben a zsidók laknak. Ezt a kiváltságot azért kapták, mert (1)598-ban, amikor a mieink a Bécsi-kaput rohammal elfoglalták, egy zsidó nő állítólag elsütött egy nagy ágyút, mely ebben az utcában a kapu felé volt felállítva, s erre a mieinket visszavonulásra kényszerítették.

(b) Evlia Cselebi / Evliya Çelebi (ca. 1611–1682)

Evliya Çelebi,¹⁹³ *Seyâhatnâme*, “Utazások könyve”

Fordítás:

Karácson Imre, *Evliya Cselebi török világutazó magyarországi utazásai, 1660–1664* (Budapest: M. Tud. Akadémia, 1904); új kiadás, szerk. Fodor Pál (Budapest: Gondolat, 1985²), pp. 271–272

Az (...) ostromnál,¹⁹⁴ mikor az ellenség e kapun berohant s a várat elfoglalandó volt, a zsidók egy-egy darab patkánymérget¹⁹⁵ vettek a kezükbe és zsidó nyelven azt mondogatták egymásnak: “Ha az ellenség bejön a várba, a mérget megnyaljuk; meghaljunk vagy megmenekülünk.” A budai zsidók között manap is közmondás ez: “Nyaljunk-e?” A *Bécsi-kapun* belül még az ellenséges időkből egy ágyú van, melybe egy ember befér; mikor az ellenség itt egyenesen befelé rohant, egy zsidó ezt az ágyút hirtelen elsütötte, s az úgy találta e kapuk között sűrűen levő és kívül álló hitetleneket, hogy maguknak a keresztényeknek elbeszélése szerint néhány ezer válogatott katonájukat a halál porába terítette. Ez okból a budai zsidók most minden kormányzósági adó alól föl vannak mentve. A *Bécsi-kapun* belül több kőépületben laknak, de ha magyarok, németek és cseheknek kezébe kerül a tájékról egy zsidó, azt felnyársalva megsütik. Mostanában ez ágyú mellett négy *báljemez*¹⁹⁶ ágyú van, melyek mindegyike egy várat ér.

(c) Jozsef ha-Kohén ha-Rofe, *Émek ha-bakha* (“A siralom völgye”): “Nagy erővel és erős kézzel...”, p. 170a

Újabb kiadás:

Jozsef ha-Kohén ha-Rofe, *Széfer Émek ha-bakha. Széfer ha-korot ve-telaot aser avru al bét Jiszraël* (Toronto: Otrénu, 1992)

192 Ti. a Bécsi-kapu.

193 Tudós utazó.

194 Nem tisztázható, hogy az anekdota-szerű elbeszélés pontosan melyik budai ostromra vonatkozik.

195 Törökül: *sülmen ve sican otu* (jelentése: “higany és arzén”).

196 Tör. *balyemez*, a maga korában a legnagyobb, elöltöltő nehézágyú (ném. *Scharfmetze / Metzikan* < olasz *mezza canna*), amelynek lövedéke ca. 50 kilogrammot nyomott.

Joszéf ha-Kohén mé-Avignon & Efraim ben Jaakov mi-Bona, *Émek ha-bakha – Széfer ha-zekhira. Korot ve-telaot am Jiszraël be-arcot Carfat, Askenaz, Portugal, Szeferad ve-Italia* (Jerusalem: Ha-Szifria ha-Szfaradit, 1992)

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 454–455, no. 106 (4) (héber szöveg és magyar fordítás)

Fordítás:

Meir Wiener, *Emek habacha von R. Joseph ha Cohen* (Leipzig: Oscar Leiner, 1858)

Irodalom:

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 44 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 27

עזרת היהודים במצור על בודה 1598

ותהי המלחמה חזקה בגבולי אונגאריאה. ויבא חיל הקיסר עד בודה וילכדו את מגרשי העיר סביב. והתוגרמים אשר בתוכה נסו אל המבצר. ויראו היהודים אשר שם, ויעמדו על נפשותם ויאמרו חזק נתחזק בעד טפנו ונשינו וממונינו והי' הטוב בעינינו יעשה. וילחמו עם חיל הקיסר בכח גדול וביד חזקה. ויכום ויכתום עד חרמה וישובו אחור בחרפה. ביה זמנא קריבו גוברין ואכלו קורציהו דיהודאי בי מלכא ויאמרו אדונינו הקיסר, היהודים היו בעוכרינו שלא יכולנו ללכוד העיר בודה, ועל כן אחת דתם לגרש כל היהודים יושבי ארצנו.

ויען הקיסר כחכם וכמלאך אלהים אדרבה ראוי להחזיק להם טובה מאחר שנלחמו באמונה עבור מלכם, ואין ספק שגם היהודים אשר תחתינו ליום המבוקש ילחמו גם הם עבורנו באמונה ואין להם אשם עבור זאת. ברוך אשר נתן כזאת בלב הקיסר.

A zsidók segítsége Buda ostrománál 1598-ban

Nagy háború dúlt Ungarija (’vng’ry’H) területén.¹⁹⁷ A császár¹⁹⁸ serege megközelítette Budát (bvdH), és elfoglalta a város körüli területeket. Az ott lévő törökök (tógarmim) az erődbe menekültek. Látták ezt az ottani zsidók (jehudim), és életük védelmére¹⁹⁹ ezt mondták:

“Legyünk erősek, és erősödjünk,²⁰⁰ gyermekeinkért és asszonyainkért, valamint vagyonunkért. Az Örökkévaló pedig azt teszi, amit jónak lát.”

197 A császári csapatok 1598 tavaszán több várat és várost visszafoglaltak a törököktől: Győr, Tata, (Vár-) Gesztes, Veszprém, (Vár-) Palota, Nagyvázsöny. Ősszel (október–november) Budát is ostrom alá vették, de sikertelenül.

198 Rudolf magyar király / II. Rudolf német-római császár.

199 Esth. 8,11.

200 II. Sam. 10,12. – Értsd: tartsunk ki erősen.

És megütköztek a császár²⁰¹ seregével, nagy erővel és erős kézzel.²⁰² Megverték és elpusztították őket, úgy, hogy azok megszégyenülve vonultak vissza. Akkor férfiak mentek a királyhoz, hogy vádat emeljenek a zsidók ellen,²⁰³ és ezt mondták:

“Urunk és császárunk! A zsidók akadályoztak meg abban, hogy bevegyük Buda (BVDH) várát, ezért egy emberként kérjük az országunkban lakó összes zsidó kiűzését.”

De a császár, mint valamely bölcs vagy mint az Isten követe, ezt felelte:

“Ellenkezőleg! Megérdemlik, hogy még több jót tegyünk velük, mert hittel harcoltak a királyukért,²⁰⁴ s nem kétséges, hogy a kellő időben a mi zsidó alattvalóink majd hittel fognak harcolni mellettünk, és ebben a dologban ők nem vétkesek.”

Áldott, aki ezt adta a császár szívébe.

(d) Németországi újsághírek Buda 1684. évi ostromáról

Kiadás:

Levinsky A.,²⁰⁵ “Buda 1684. évi és Érsekújvár 1685. évi ostromához”, *Magyar-Zsidó Szemle*, 23 (1906), pp. 154–157 (Részlet)²⁰⁶

http://epa.oszk.hu/01800/01891/00002/pdf/mzssz_1906_02_154-156.pdf

Egy régi, az itteni (Hildesheim) városi könyvtárban őrzött újságban, a *Relations-Courier*²⁰⁷ (S. A. XIII. A. 3) 1694-iki²⁰⁸ évfolyamában találtam néhány érdekes közleményt, amelyek Buda zsidóinak, az európai török hatalom ezen legszélsőbb várának a császári hadsereg által történt ostromoltatása alatt való viselkedésére vonatkoznak, s amelyeket ezen folyóirat olvasói elé terjeszttek.

Miután az 56. számban (júl. 11-ikéről) “Buda és Pest városok leírása és vázlata” közöltetett, ahol a tervezeten C) alatt a “vízi- vagy zsidóváros” is meg van jelölve, a 62. számban (aug. 1-jéről) Bécsből jelentik júl. 30-án, hogy az ostromoltak semmit sem mulasztanak el s folytonos ágyúzással a puskaport nem kímélik. A 64. számban (aug. 8) találunk aug. 6-áról kelt bécsi jelentést, hogy “a zsidók, kik nagy tömegben gazdag kinccsel vannak Budán, a törökök mellett minden képzelhető ellenállást fejtenek ki”. A köv. 65-ik számban (aug. 12-ről) is jelentik Linzből aug. 12-én: “Magyarországból hallatszik, hogy Buda előtt igen véres fejek vannak, mert az ostrom alatt levők, (különösen a zsidók), keményen ellentállnak, amennyiben azok igen

201 II. Rudolf német-római császár.

202 Ex. 3,19 stb.

203 Dan. 3,8.

204 Ebben az időben: III. Mohamed / Mehmed szultán (1595–1603).

205 Talán Abraham Levinsky (1866–?), 1892 óta heidelbergi *Landrabbiner*, történetíró.

206 A cikkben idézett szövegrészeket ellenőrizni nem állt módomban.

207 Teljes címén: [*Hamburger*] *Relations-Courier* (1684–1693).

208 Valószínűleg az 1684. évfolyam értendő.

gazdagok és nem szívesen válnának meg vagyonuktól.” Ugyanígy szól 66. számában (aug. 15) az “Elbstroh”-ból kelt közlemény, hogy “a zsidók és törökök mint kétségbeesett emberek védelmeznek, mert állami jogaikat és javaikat védik”; ellenben a 68. számában (aug. 22) van egy szintén “Elbstroh”-ból kelt, aznapról szóló hír, mely szerint a zsidók a táborba küldött férfiak által kéretik a lotharingiai herceget, hogy “kímélje meg a város elfoglalásakor embereiket a kifosztástól, s ők adnak neki tiszteletük jeléül hat tonna aranyat”. A köv. 69. számban (aug. 26) két jelentésre akadunk a budai zsidók magatartására vonatkozólag. Az egyik szerint “az ostromoltak, különösen a zsidók, akik nagy gazdagságukat védik, kemény ellenállást fejtenek ki”, sőt arra is kiterjed a jelentés, hogy “egy bizonyos zsidó fizeti az egész garnizont és lelkesíti a törököket”. E szám másik híre szerint, mely Bécsben, aug. 24-én kelt – míg az első jelentés “Donaustroh”, aug. 25-ről való –, a zsidók Budán azt ajánlották, hogy “ha a garnizon a felszabadításig tartja magát és hű marad a portához, úgy nemcsak a garnizon költségeit fizetik, hanem évente 30 000 forintot hajlandók fizetni”. A 70-ik szám (aug. 27) Bécsből jelenti (aug. 30-áról!), hogy Budán már csak 3 000 harcképes egyén van, akiket azonban a zsidók és a rácok (törökországi gazdag kereskedők) nagy ajándékokkal a további védelemre lelkesítenek. Ezenkívül hírül hozza, hogy “a lotharingiai herceg²⁰⁹ megizente a budai zsidóknak, hogyha nem teszik le fegyvereiket és a törököket további kitartásra buzdítanak, a császár Ő Felsége²¹⁰ el van határozva, hogy az összes zsidót valamennyi örökös tartományából kiüzze és elpusztítsa”. A 82-ik számban (okt. 10) találjuk azon hírt, hogy “egy foglyul esett zsidó megerősíti, hogy az ostromoltaknak eleségben és készletben nagy hiányuk van, s egy font lóhús ára 6 garas, s így az erősség nem igen tarthatja már magát sokáig”.

Mint ismeretes, Buda ostroma 1684-ben a császári sereg visszavonulása folytán véget ért, és csak 1686. szept. 2-án hullott le erről a várról a félhold.

209 IV. (V.) Károly Lipót lotharingiai herceg
210 I. Lipót.

Hajjim Sabbetaj

Budára visszatérő zsidók vitája templomi helyükről

1606²¹¹ után

R. Hajjim Sabbetaj (a MAHARHAS) (1555 előtt–1647), *Torat Hajjim*,²¹² I: “Hósen mispat” (Szaloniki, 473 / 1713), no. 28

Újabb kiadás:

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 517–519, no. 117 (héber szöveg és magyar fordítás)

Irodalom:

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 41 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 25

שאלה נשאלה לפני מאנשי ק"ק בודון, ושם העיר היא בלשון אשכנז אוכין. מעשה שהיה בק"ק זו כך היה.

רחל היתה מוחזקת במקום א' בב"ה שנים רבות כנהוג בכל קהלות אשכנז שכל אחד קונה לעצמו מקום בב"ה לישב עליו, והמקום הזה הוא שלו לחלוטין ויש לו רשות להשכירו ולמכרו ולתנו לכל מי שהוא רוצה. ויהי היום שבאו האויבים להלחם על אותה העיר והיתה המלחמה גדולה בחוץ והרעב גדול בפנים. ובתוך זמן זה לא הלכה רחל לב"ה כי ירדה מנכסיה והיתה טרודה להביא טרף לביתה, ונשאר מקומה פנוי מאין יושב. וכשראתה לאה כן הלכה וישבה על המקום ההוא. ואמרו שכניה ללאה מה לך ולמקום הזה שאינו שלך. השיבה לאה שיש בדעתה לקנות המקום הזה מרחל.

ובעבור שבאותו הזמן גברה המלחמה והרעב של העיר הזאת יצאו הרבה מן העיר למדינה מפני אימת המלחמה והרעב. ובפרט העניים לא היה להם במה להתפרנס הוכרחו הקהל לשלחם לחוץ לכל מקום אשר ימצאו ללכת. והנה גם רחל כדי למלט את נפשה ובני ביתה נשלחה גם כן משם, והלכו מדינה אחרת והתעכבה שם שנים רבות. ואח"כ מתה לאה והורישה את המקום לדינה בתה. והנה אחר זמן רב שישבה גם כן דינה על המקום הזה חזרה רחל לעיר ומצאה דינה יושבת על מקומה.

211 A tizenöt éves osztrák–török háborút lezáró zsitvatoroki béke (1606) után sok zsidó, aki korábban az ismétlődő ostromok miatt elmenekült Budáról, most visszatért.

212 “Az élet (/ R. Hajjim) tanítása.”

(...)

ראיתי דברי החכם הפוסק כמהר"ר גדליה נר"ו במה שכתב לזכות לאשה מרת רחל. ונראה שהדין דין אמת וברור שהדין עם האשה הנזכרת.

Kérdést intéztek hozzám az emberek Budun (BVDVN) szent községéből, amely városnak Askenáz nyelven Ovin (׳VBYN)²¹³ a neve. Az a történet, amely ebben a szent községben esett meg, így történt.

Ráhel²¹⁴ hosszú éveken át birtokolt egy ülőhelyet a gyülekezet házában, úgy, ahogyan ez az askenázi községekben szokás: mindenki megvásárolja magának az ülőhelyet a gyülekezet házában, és ez a hely teljesen az övé, joga van bérbe adni, vagy eladni, vagy annak adni, akinek akarja.

Egy napon ellenségek jöttek a város ellen, nagy volt a harc a város körül, az éhség pedig a városon belül. Ez alatt az idő alatt Ráhel nem járt el a gyülekezet házába, mert vagyona megfogyatkozott, és azon fáradozott, hogy ennivalót tudjon hazavinni. A helye a gyülekezet házában szabadon maradt, nem ült oda senki. Amikor Léa ezt látta, fogta magát és odaült arra a helyre. De a szomszédai azt mondták:

“Mit keresel itt? Ez nem a te helyed.”

Léa azt felelte, hogy meg akarja venni az ülőhelyet Ráheltől.

Abban az időben nagy volt a háború és az éhség a városban, ezért sokan vidékre menekültek, a háborútól és az éhségtől való félelem miatt. A községnek különösen a szegényeket, akik nem tudtak gondoskodni a megélhetésükről, el kellett küldenie a városból, oda, ahova menni tudtak. Ráhel is közéjük tartozott, s hogy mentse magát és családját, más helyre²¹⁵ ment, és sok évig tartózkodott ott. Azután Léa meghalt, és az ülőhelyet örökül hagyta leányának, Dinának. De sok idő múltán, hogy Dina ült ezen a helyen, Ráhel visszatért a városba, és a helyén ott találta Dinát.

(...)

Láttam a tudós döntnök (*poszék*), tanítónk, R. Gedalja úr²¹⁶ – őrizze és áldja meg őt a Könyörületes – szavait, amelyekben Ráhel asszonynak adott igazat. Nyilvánvaló, hogy az ítélet igaz és igazolt ítélet, és hogy az ítélet az említett asszony mellett áll.

213 Ofen / Buda.

214 Ez is, a Léa és a Dina is itt fiktív név; lásd fentebb, #3/a.

215 Szó szerint: “más országba”.

216 R. Gedalja budai rabbi volt a XVII. század elején.

A budai Noah alapítványa a Szentföldön

A XVII. század eleje

(a) R. Joszéf ben Mose mi-Trani (a MAHARIT) (1568–1639)²¹⁷

Kiadás:

Tesuvot u-piszké MAHARIT he-hadasim ("MAHARIT responsumai és újabb magyarázatai"), ed. Zvi J. Leitner (Jerusalem: Makhon Yerushalayim, 1978), no. 21

Újabb kiadás:

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 551–555, no. 126 (héber szöveg és magyar fordítás)

ש א ל ה

הנבון ראובן שנפטר לעולמו הצדק וצוה לפני מותו שאחד מחתניו יוליך עצמותיו לקברם בא"י, ויפרעו לו הוצאותיו מנכסיו. ועוד יתנו לו שכירות בעד טרחתו ח' לבנים מלבד הוצאותיו, כדי שיעשה בלב שלם. אמנם כדי שלא יהיה חילוק ביניהם מי יוליך או לא יוליך יטילו חתניו גורל ביניהם, ומי שיעלה בגורל הוא יוליך את עצמותיו, ויפרעו לו כנו'. והנה חתני ראובן הנ"ל נתפשרו ביחד והתנו ביניהם בתנאי גמור שעל כל מי מהם שיפול הגורל שלא יקח בעד הוצאותיו הנז' בצואה כי אם חמשת אלפים לבנים, כי כן שיערו ביניהם את ההוצאות. והטילו גורל ויצא לוי.

(...)

וכן קיים לוי צואת חמיו להוליך העצמות לא"י. ומלבד פיזור הוצאות הדרך יותר מח' אלפים לבנים, הוכרח לפזר על העצמות בקושטא להצילם שמה יתפסו בחקירת המכס. וכן כשבאה הספינה לירכתי צידון קרה מקרה בלתי טהור ע"י אשה שמצאו בידה עצמות בעלה והעלילו על כל בני הספינה, והוכרח לוי הנז' ליתן חלק מהעלילה מחמת עצמות חמיו מאה טאלר. ועוד לקחו ממנו בא"י ממוני העיר והחברה ג"כ טאלר למקום קברו. ומכל ההוצאות והמקרים הנ"ל לא ידעו ולא עלה על לב חתני ראובן בזמן שהתפשרו עם לוי. לכן עתה שואל לוי מגיסיו יורשי חמיו שישתתפו בהוצאות על כל מה שלקחו ממנו. כי הוא לא התפשר עמם רק עבור ההוצאות לשכירות בדרך ובאכילה וכדומה, אבל הוצאות שצריך על המת עצמו לעולם מעולם לא נתפשר עמם. והוא ראייה שגם בק"ק בודון כשפרעו לחברה בעד טורח ההוציא העצמות מן הקבר ושאר הוצאות שפיזרו בעד העצמות עצמם הכל נתנו היורשים ולא לוי הנז'.

לכן יורנו רבינו אם יש ממש בדברי יורשי ראובן שהם כבר התפשרו עם לוי על הוצאותיו ומזלו

גרם.

²¹⁷ Rabbi Száfedben (Cfat), majd Konstantinápolyban.

אין מדרכי לעשות פסק כאשר הזהירו על זה האחרונים בתשובותיהם. אמנם מאחר שאתם אנשי אמת וגיסכם האלוף יצ"ו ג"כ רב היה עליו הדרך וסכנות מרובות ונהג כבוד גדול הימנו (...) חלילה לכם שלא תתנו לו הוצאות שלא על דעתכם בשעת הפשר, כי לפי הצעת השאלה לא עשיתם פשר רק בעד הוצאת שכירות הדרך והאכילה והשתיה ואין בכלל זה ענינים מקריים זרים אשר הקרה ה'. כן הוא האמת והצדק והיה זה שלום כעתירת אהובכם.

ישעיה בן לא"א ז"ל.

דברי הרב מהר"ר ישעיה נר"ו נאמרים באמת ודבריו אינם צריכים חיזוק, שאלו המקרים הזרים אונסא דלא שכיח הוא ולא אדעתיה. ועוד נראה בהדיא שלא נכלל בפשר ההוא אלא מה שהזכיר כמה"ר נח ז"ל בצואה שהמוליכם יתנו לו הוצאותיו, והוצאותיו של מוליך משמע שלא יאמרו בלאו הכי היית צריך לעלות ולראות בהר ה', אבל צרכי קבורתו והדברים הנוגעים אליו לא הוצרך לו, שדבר ברור לו היה שינתנו מנכסיו, וראיה שאחר שעשו הפשר ההוצאה שעשו בהוצאת הדרך שם היתה לאמצע, אלמא ברירא להו שלא נכלל בתוך הפשר ואף אלו כיוצא בה.

החותם, יוסף בכמה"ר משה מטראני ולה"ה.

Kérdés

A bölc²¹⁸ Reuvén, aki elhunyt, halála előtt úgy rendelkezett,²¹⁹ hogy vejei közül valaki vigye el a csontjait eltemetni *Erec Jisraël*-be,²²⁰ és a vagyonából fizessék meg neki a kiadásait. Továbbá, a költségein felül adjanak a fáradozásáért bért, 8 (ezer) *levaná-t*.²²¹ hogy teljes szívvel végezze a dolgot. Azonban a vita elkerülése végett, hogy ki vigye közülük,²²² a vejei vessenek sorsot egymás között, s azé legyen a feladat, akire a sors esik, és az említett módon fizessenek neki. A fent említett Reuvén vejei pedig egyezséget kötöttek egymással, hogy bárkire essék is közülük a sors, a végrendeletben említett összegből az illető csak ötezer *levaná-t* kap az említett kiadásaira, mert egymás között ennyire becsülték a kiadásokat. És sorsot vetettek, és az Lévire esett.

(...)

Lévi pedig végrehajtotta apósa végrendeletét, és elvitte annak csontjait *Erec Jisraël*-be. A több mint 8 ezer *levana* útiköltségen kívül Kustában további kiadásai is voltak a csontok miatt, nehogy a vámosok az ellenőrzéskor rátaláljanak. Szintúgy, amikor a hajó Szidónhoz (CYDVN)²²³ közeledett, egy nem tiszta eset történt. Egy asszonynál

218 Ti. vallási tekintetben bölc, azaz tudós.

219 A jómódú és jámbor budai Noah úr végakaratóban bizonyos összeget hagyományozott a száfédi (Cfat) jesiva számára, azzal a kikötéssel, hogy csak az említett helyen használható fel, és csak az említett célra. Nővérének veje, akire az adomány kezelését bízták, Jeruzsálembé költözött, és magával vitte az alapítványt is. Vita támadt a végrendelet végrehajtása felől: megszegték-e az adományozó rendelkezését a jesiva áthelyezésével?

220 A Szentföldre.

221 *Levana*: más néven *peruta* / *akcse*, török aprópénz.

222 Ti. a csontokat.

223 Kikötő a Földközi-tenger keleti partjánál (Fönícia).

megtalálták a férje csontjait, és a hajó minden utasát megvádolták. Az említett Lévi száz tallért volt kénytelen fizetni az apósa csontjaiért a rágalom miatt. *Erec Jiszraël*-ben a város felügyelői és az Egylet (*Hevra*)²²⁴ szintén kértek egy tallért a sírhelyért. A fent említett kiadásokra és költségekre Reuven vejei nem gondoltak, amikor Lévi-vel megállapodtak. Ezért Lévi most kéri a sógorait, apósának örökösait, hogy vállaljanak részt azokból a kiadásokból is, amelyeket neki kellett állnia, mert csak az útiköltségben és az ellátásban stb. állapotodott meg velük, de nem volt szó közöttük az elhunytal kapcsolatos kiadásokról. Bizonyítja ezt az is, hogy Budun (BVDVN) szent községben az Egylet fáradozását a csontok kivétele²²⁵ körül és a csontokkal kapcsolatos további kiadásokat mind az örökösök fedezték, és nem az említett Lévi.

Ezért hát tanítónk adjon számunkra tanítást, hogy van-e igazság Reuven örökösinek szavaiban, miszerint ők már megállapodtak Lévi-vel a kiadásokat illetően, és csak a balszerencsén múltott, hogy így alakult.

Válasz

(...)²²⁶

Nem szokásom döntést hozni, amint erre válaszaikban már a többiek is felhívták a figyelmet. Mindazonáltal, miután ti igaz emberek vagytok, és sógorotok, a tekintélyes vezető (*alluf*) – őrizze őt Sziklája és Szabadítója – szintén nagy utat és számos veszélyt vállalt magára, nagy tisztességet végzett, (...) ²²⁷ ne történjék meg, ²²⁸ hogy nem adjátok meg neki azokat a kiadásait, amelyekre a megegyezéskor nem gondoltatok. Mert a kérdés megfogalmazása szerint csak az útiköltség, valamint az ételre és az italtra való kiadások megfizetéséről állapotdatok meg, és ebben nincsenek benne egyéb, véletlen folytán keletkező kiadások. Ez az igazság és a valóság, és most már legyen béke, ²²⁹ amint a szeretet kívánja.

R. Jesaja, uram (és) atyám (*adoni avi*)²³⁰ – emléke legyen áldott – fia.

A rabbi, tanítónk, R. Jesaja úr – őrizze és áldja meg őt a Könyörületes – szavai helytállóak, és nem kívánnak megerősítést, mert ilyen különös esetek ritkán fordulnak elő, és nem láthatók előre. Nyilvánvaló továbbá, hogy a megállapodásba csak azt foglalták bele, amit tiszteletre méltó tanítónk, R. Noah – emléke legyen áldott – a végrendeletében kikötött: hogy azoknak, akik (a csontjait) elviszik, fizessék meg a kiadásait. A “szállító kiadásai” (kifejezés) pedig úgy értendő, hogy nem lehet azt mondani: ez nincs benne; mert ahhoz, hogy előre lásd, fel kellett volna menned az Örökkévaló

224 Ti. a száfedi (Cfat) Hevra kaddisa.

225 Exhumálása.

226 Az első nyomtatott kiadásban itt nagy üres hely van, minden bizonnyal azért, mert a szedő nem tudta kibetűzni a kézirat szövegét.

227 Lásd előző jegyzet.

228 Szó szerint: “távol legyen” (hebraizmus).

229 Üdvözlét.

230 Az apa neve hiányzik.

hegyére.²³¹ A temetés (költségeit), valamint az ezzel kapcsolatos kiadásokat viszont nem kellett (külön) említeni, mert nyilvánvaló volt számára, hogy ezek (Reuven) vagyónából meg lesznek térítve, mert hiszen a kiadásokra vonatkozó megállapodásban vállaltatok az utazás költségeinek megfizetését, és nyilvánvaló volt számára, hogy ami (netán) nincs belefoglalva a megállapodásba, azzal is ugyanezt kell tenni.

Az aláíró: Jozsef, tiszteletre méltó tanítónk, R. Mose *mi-Trani* – emléke legyen élő az eljövendő világban – fia.

(b) R. Josijáhu ben Jozsef Pinto (1565–1648)²³²

Kiadás:

Nivhar mi-keszef ("Ezüstnél becsesebb"): "Hósen mispat" (Aleppo, 1869), no. 101

Újabb kiadás:

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 569–572, no. 132 (héber szöveg és magyar fordítás)

ש א ל ה

יורנו המורה משפטים ישרים ותורת אמת על דבר קביעות למוד של הלכה אשר היה קבוע פה צפת ת"י.

בעזרת הספקה אשר הקדיש קרן קיימת נדיב לב גביר בודון זה שנים רבות אשר הלמוד הנז' היה עולה במעלות התהלה ותפארת בקדושה וזיכה השי"ת למקדיש ליקבר עצמותיו פה עיר קדשינו במבחר קברינו כראוי לגביר הנז'. ומעות הספקת הת"ח אשר היו לומדים בקביעות הנז' היו באים כל שנה על ידי ת"ח אחד קרוב למקדיש הנז'. ועתה עיי' שרצה לעקור דירתו הת"ח הנז' לירושלים תוב"ב רוצה לסבב מעות המקדיש הנז' לקבוע הלימוד שם. והמקדיש הנז' לא כן צוה לתלות דבר קביעות הלמוד הנז' בכל מקום אשר יקבע ביתו הת"ח.

יורנו מו"ר אם יוכל הת"ח לשנות הדבר מן המקום הזה. ושכרו מרובה מן השמים.

ת ש ו ב ה

(...) ובנידון דין שכבר מת הנודר ולא חזר בו, אחריו ימשוך כל אדם המתעסק באותם המעות לשלחם למקום שגילה הנודר דעתו בעודנו חי, וזכו בהם התלמידי חכמים היושבים לפני ה' בצפת להיות להם לבית תלמוד קבוע לשם ולתהלה למנוחת נפש הנודר והיתה מנוחתו כבוד.

Kérdés

Az egyes törvények és az igaz Tóra tanítója adjon számunkra tanítást abban az ügyben, amely a *halákha* rendszeres tanulásával kapcsolatosan itt, Száfedben²³³ – épüljön fel, és álljon meg szilárdan – felmerült.

231 Ti. mint Mózesnek a Nebo hegyére, ahonnan meglátta az ígért földjét. Deut. 34.

232 Damaszkuszi rabbi.

233 Ma: Cfat (Izrael).

Annak az összegnek a segítségével, amelyet egy nagylelkű buduni (BVDVN) férfi sok évvel ezelőtt alapítványként (*keren kajjemet*) rendelt szent célokra, az említett tanulás dicséretesen gyarapodott és magas szintre emelkedett. És a Név²³⁴ – legyen áldott – megjutalmazta az adományozót, és csontjait itt, szent városunkban, a legjobb sírhelyek egyikén temették el, úgy, ahogyan az az említett férfinak méltó. A rendszeresen tanuló tudós férfiak (*talmid hákhám*) ellátására szolgáló pénzt minden évben az említett adományozó rokona, egy tudós férfi hozta el. De most, mivel az említett tudós férfi el akar költözni Jeruzsálembe – épüljön fel és álljon meg szilárdan, mihamarább, még a mi napjainkban –, az említett adományozó által adott összeget az ottani tanulás rendszeressé tételére akarja fordítani. Holott az említett adományozó nem így rendelkezett az említett tanulás elhelyezése ügyében: a pénzt nem lehet bárhol felhasználni, ahová a tudós bölcse éppen áthelyezi a lakóhelyét.

Tanítóm, a rabbi adjon számunkra tanítást: szabad-e a tudós férfinak megváltoztatnia az adományozott összeg felhasználásának helyét? És legyen sokszoros jutalma az Egektől.²³⁵

Válasz

(...) Az adott esetben, miután a fogadalmat tévő már elhunyt, és nem változtatta meg (a rendelkezését), mindenki, aki azt az összeget kezeli, köteles az ő (akarátát) követni, és oda küldeni az összeget, ahová a fogadalmat tévő az életében szánta. Erre pedig a Száfedben, az Örökkévaló előtt ülő²³⁶ tudós férfiak jogosultak, azért, hogy állandó tanházuk legyen, a hírnév és dicsőség (kedvé)ért, valamint a fogadalmat tévő lelkének nyugalmáért – legyen meg nyugalmának méltósága.

(c) R. Mose ben Hajjim (1615 k.–1685)²³⁷

Kiadás:

Torat Mose ("Mózes Tórája") (Szaloniki, 1777): "Jore deá", no. 3

Újabb kiadás:

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi*

234 Ti. az istennév.

235 A válaszban a rabbi hosszasan elemzi az alapítványt tévő szándékát, és alaposan megvizsgálja a végrendelet szövegét. Arra a következtésre jut, hogy Noah úr szándéka mindenképpen az volt, hogy az alapítványból *talmid hákhám*-okat támogassanak, olyanokat, akik az ő lelki üdvéért Tórárt tanulnak. Ebben az értelemben közömbös volt számára, hogy a Szentföldön éppen melyik városban tanulnak: Száfedben-e, vagy Jeruzsálemben. Ha a kegyes tanulás Izráelben lehetetlenné válnék, akkor az adomány felhasználható akár Budán is, feltéve, hogy találnak tanulni vágyókat. Mindez úgy értendő, hogy amennyiben Száfedben egyáltalán nem volnának tudósok, az alapítványt át lehet helyezni akár Budára is. Ha azonban, és ameddig, vannak, akkor Száfednek előjoga van.

236 Értsd: a Talmud tanulmányozásával foglalkozó.

237 A "Salom" szent község rabbija Szalonikiben.

zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 606–608, no. 141 (héber szöveg és magyar fordítás)

על דבר נח איש צדיק שהקדיש סך לכמה מקומות. ובכלל הקדיש כך וכך גסים שיתנו פירותיהן לך בעלי תורה בצפת שילמדו בקביעות הלכה ותלמוד בהסגר מחצי היום עד הלילה. וכתוב בשטר. ונוסח הצוואה.

(...)

וחילוק הקדש זה יהיה ע"י אחותי מרת זיסלי ולאחר מותה ע"י חתנה הר' יעקב. ואחר זמן נפלה מריבה בין הרב יעקב חתן אחות המקדיש ובין אנשי קהלו שבצפת מפני שעקר דירתו מצפת ועלה לירושלים והוציא את ההסגר הנ"ל מצפת והעלהו עמו לירושלים. יורנו מורנו האם יכול הנ"ל לשנות את צוואת המנוח אם לאו.

(...)

Noah, az igaz ember dolgáról, aki több helyre is adományt tett. Többek között ennyi és ennyi *gisz*-t²³⁸ szentelt arra (a célra), hogy a jövedelmét (*pérot*)²³⁹ adják 4 Tóra-tanulónak (*ba'al tora*) Száfedben, hogy rendszeresen tanuljanak halákhát és Talmudot, déltől éjfélig. Bele van írva a szerződésbe. És így hangzik a végrendelet.

“(…)²⁴⁰

És az adomány elosztása a nővérem, Ziszli (*ZYSLY*)²⁴¹ úrnő kezében legyen, a halálát követően pedig a veje, Jaakov úr kezében.”

Bizonyos idő után vita támadt Jaakov úr, az adományozó nővérének veje és a cfati község emberei között, mert a vő Száfedből Jeruzsálembe költözött, és a fent említett alapítványt magával vitte.

Tanítónk adjon számunkra tanítást, hogy a fent említett (személy)²⁴² megváltoztathatja-e az elhunyt végrendeletét.

(...)

(...) אם ח"ו יבטל הלימוד הנז' ע"י עצמן שלא ירצו ללמוד הקביעות הנז', או אם ח"ו יעברו כולם, אזי מ"מ יהיה ההקדש וכה הספקת הלימוד הנז' על מקומו, דהיינו שמחוייבים כו' להשתדל שיהיה קביעות הנז' במקום אחר עד ירחיב השי"ת גבול עיר בודון ויהיו נמצאין פה ג' בעלי תורה יושב אהלים ללמוד הקביעות הנז'.

238 *Gisz*: *grosz* / *gurus*.

239 Szó szerint: “gyümölcsseit”; értsd: kamatát.

240 Itt a végrendelet szövege következik.

241 *Züssl* / *Süssl*.

242 *Ti. Jaakov úr*.

Ha – Isten ne adja – az említett tanítás megszűnnék náluk, akár mert nem akarnak az említett rendszerben tanulni, akár pedig ha – Isten ne adja – mindannyian eltávoznának: akkor is mindenképpen maradjon meg az adomány és az említett tanulás támogatása, azaz kötelesek gondoskodni arról, hogy a tanulás az említett rendszerben más helyen²⁴³ megmaradjon, mindaddig, ameddig az Örökkévaló – legyen áldott – ki nem tágítja Budun (BVDVN) városának határait, és majd találni fognak itt 3 Tóra-tanulót, sátorban lakót,²⁴⁴ hogy az említett rendszerben tanuljanak.

(d) R. Jozsef ben Jichak Almosznino (1642–1689)²⁴⁵

Kiadás:

Édut bi-Jehoszéf ("Bizonyosság Józsefben"), I (Konstantinápoly, 1711), no. 11

Újabb kiadás:

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 625–627, no. 148 (héber szöveg és magyar fordítás)

[ש א לה]

על ההקדש שהקדיש איש יהודי להסגר צפת, וברוב ימים קם קרוב אחד מאיש ההוא ועקר משם והוליכו לירושלים. האם נכון הדבר.

[ת ש ו ב ה]

(...) אם לא ימצאו תלמידי חכמים בצפת אזי יעבירו את ההסגר למקום אחר אך לא לחו"ל. לכן לא פירש לאן להעביר בא"י כפי שקבע לגבי בודון שציוה שאם אי אפשר בבודון יקבעוהו בשאלוניקי או בשאר מקומות. וכאן אמר במקום אחר ותו לא. כי לעניות דעתי כוונתו עמוקה והיא, כי הוא היה רואה שנשמתו יוצאת בחו"ל ושם יקבר, וציוה שיוליכוהו עצמותיו לצפת כידוע. על כן המציא המצאתו שבכל מקום שיקבר ילך לפניו צדקתו שילמדו שם בהסגר. לכן ציוה שבבודון שהוא חו"ל שיהא נקבר לצורך שעה שיקבעו שם הסגר וילמדו בתוכו.

(...)

ולפי שרצה שעצמותיו יוליכו לצפת שהוא א"י, קבע דווקא ההסגר בצפת שמצותו תהיה בצדו.

(...)

243 Értsd: valahol másutt.

244 Értsd: jámbor. Gen. 25,27 (Jákob jelzője).

245 Belgrádi rabbi.

[Kérdés]

Arról a kegyes adományról (*hekdés*),²⁴⁶ amelyet egy zsidó férfi tett Száfed alapítványa (*heszger*)²⁴⁷ számára.

Jött az idők múltával egy rokona,²⁴⁸ megszüntette az alapítványt, és magával vitte Jeruzsálembe. Helyes-e a dolog?

[Válasz]²⁴⁹

(...) Ha Száfedben netán nem találnának tudós férfiakat (*talmid hákhám*), akkor vigyék el az intézményt más helyre, azonban ne az országon²⁵⁰ kívülre. Ebből látható, hogy (Noah úr) nem részletezte, hová vihető magában *Erec Jiszraël*-ben, mint ahogyan Budával kapcsolatban meghatározta: ha Budán nem lehetséges, akkor Szalonikiben vagy máshol.

Itt²⁵¹ azt mondta: más hely, de nem többet. Szerény tudásom szerint a következő volt a szándéka. Amikor látta, hogy az országon kívül²⁵² fog elhunyni, és lesz eltemetve, meghagyta, hogy vigyék el a csontjait Száfedbe, amint az ismeretes. Ennek megfelelően azt gondolta ki, hogy ott, ahol éppen el lesz temetve, járjon előtte a jótékonyága: ott tanuljanak egy intézményben. Ezért rendelkezik úgy, hogy Budán, amely az országon kívül van, és ahol ideiglenesen eltemetik, ott legyen az intézmény, amelyben tanulnak.

(...)

És miután azt kívánta, hogy a csontjait Száfedbe vigyék, amely *Erec Jiszraël*-ben található, úgy határozott, hogy az intézmény Száfedben legyen, azért, hogy a kegyes cselekedete (*micva*) a közelében legyen.

(...)²⁵³

246 Az alapítvány (*heszger*) lehet intézmény, rendszerint épület stb. is, mint a lat. *clausura*, ném. (zsidó) *Klaus / Kloster*, "zárt / bezárt hely", "zárda". A Szentföldön a szefárdi héber szót használták.

247 Betű szerint: "zárolt (összeg)".

248 Ti. Noah rokona, Jaakov úr.

249 A válaszban R. Almosznino olyan részleteket is említ, amelyek más forrásban nem szerepelnek.

250 Ti. a Szentföldön.

251 Értsd: ezzel.

252 Értsd: nem *Erec Jiszraël*-ben.

253 A válaszban Jozsef Almosznino úgy döntött, hogy Noah úr adománya a száfedi (Cfat) tudósokat illeti.

Iktári Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629)

Kiváltságlevele (*privilegium*) a zsidók számára

1623. június 18

Kézirat:

Az eredeti oklevél VI. Károly német-római császár (1711–1740)²⁵⁴ által 1734. április 7-én megerősített szövegének (*transumptum*)²⁵⁵ a gyulafehérvári káptalan által kiállított hiteles átirata, 1734. április 12, másolata (egykor) hilibi Gaál László (1767–1848) jogász, az Erdélyi Országos Főszámvevőség (számvevő hivatal) elnöke gyűjteményében

Kiadás:

Szilágyi Sándor, szerk., *Erdélyi országgyűlési emlékek – Monumenta comitialia Regni Transsylvaniae, 1540–1699* (Monumenta Hungariae Historica – Magyar Történelmi Emlékek, III: Országgyűlési Emlékek), VIII: 1621–1629 (Budapest: A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, 1882), pp. 143–145, no. XII

Mandl Bernát, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, II (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1937), pp. 84–86, no. 102 (Singer Jakab²⁵⁶ temesvári főrabbi másolata alapján)

Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, XVII (Budapest: Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1977), pp. 199–201, no. 287/1 (a Mike Sándor²⁵⁷ gyűjteményében lévő másolat alapján)

Fordítás:

Eisler Mátyás, "Az erdélyi zsidók múltjából", *Erdélyi Múzeum*, 18 (1901), pp. 95–101, 155–162; új lenyomatban, "Az erdélyi zsidók múltjáról", in: Sas Péter, szerk., *Ódon Erdély. Művelődéstörténeti tanulmányok* (Magyar Hírmondó) (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1986), I, pp. 676–679 (Singer Jakab fordítása)

Carmilly-Weinberger Mózes,²⁵⁸ szerk., *A kolozsvári zsidóság emlékkönyve* (New York: Sepher-Hermon Press, 1988), pp. 8–9 (Singer Jakab fordítása)

254 III. Károly magyar király (1712–1740) stb. Az átiratot és megerősítést mint VI. Károly adta ki, Nagyszebenben, David Benjamin, az Erdélyi Fejedelemségben tartózkodó zsidók képviselőjének kérésére.

255 Egykor Székelykeresztúron, az Unitárius Kollégiumban.

256 (1867–1939), rabbi-oklevelét az Országos Rabbiképző Intézetben kapta, a Temesvár-Gyárváros zsinagóga rabbija (1897), tudós történetíró.

257 Al-torjai Mike Sándor (1795–1867) kolozsvári levéltáros, hatalmas erdélyi történeti forrásanyagot gyűjtött kéziratok másolataiban.

258 Weinberger Mózes (1898–2010), egykori kolozsvári rabbi.

Irodalom:

- Eisler Mátyás, "Az erdélyi zsidók múltjából", *Erdélyi Múzeum*, 18 (1901), pp. 95–101, 155–162; új lenyomatban, "Az erdélyi zsidók múltjáról", in: Sas Péter, szerk., *Ódon Erdély. Művelődéstörténeti tanulmányok* (Magyar Hírmondó) (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1986), I, pp. 676–679
- Angelika Schaser, "Die Juden in Siebenbürgen vom 16. bis zum 18. Jahrhundert", *Südost-Forschungen*, 49 (1990), pp. 57–94
- Sebestyén Mihály, *Nyúlgát az idő ellen. Az erdélyi zsidóság történetéhez. Tanulmányok, esszék, cikkek* (Marosvásárhely: Mentor Kiadó, 2000), pp. 29–45: "Bethlen Gábor, Borsos Tamás és a konstantinápolyi zsidó doktor"; p. 211 skk., p. 216 skk.

Gabriel Dei gratia etc. Memoriae commendamus etc. Quod cum nihil in hoc statu nostro, in quo singulari Dei optimi maximi²⁵⁹ nutu et beneficio ac communi nostrorum regnicolarum Trium Nationum Regni hujus Nostri Transylvaniae voto ac suffragio constituti sumus, nihil unquam magis expetivimus, quam ut sopitis undique belli tempestatibus Imperio nostro subjectos almae pacis radiis investiremis, et partim singulari nostra providentia, partim paterna commiseratione, qua universos prosequimur, hoc regnum nostrum variis bellorum motibus externarumque gentium irruptionibus vastatum, desolatum, diversarum gentium concursu et concessione restauraremus, ut maiora in dies sumens incrementa, pristinis resumptis viribus, belli pacisque conspicuum trophaeis, *veterem aequet Daciam*: itaque ut desiderati hujus voti compotes redderemur, et diversarum quoque gentium concursu hoc regnum nostrum Transylvaniae excoleremus, accedente singulari intercessione excellentissimi Abrahami Szasza²⁶⁰ medicinae doctoris Iudaei Constantinopolitani, praesentes immunitates universis e gente Iudaea clementi nostro assensu in Regnum Transylvaniae condescendere volentibus, sub annexis²⁶¹ conditionibus insertas, gratiose elargiendas, concedendas, et ab omnibus regni nostri incolis observandas duximus. Quarum quidem immunitatum series hisce in Articulis subsequitur.

1-o. Destinatum ad inhabitandum et quaesturam exercendum habituri sint locum, nostro ac regnicolarum assecuatoriis munitum.

2-o. Mercaturas exercere, variasques merces in regnum Constantinopoli inferre, peregre proficisci, et e ditionibus nostris egredi juxta singulorum facultates libere conceditur.

3-o. Vir discretus juris peritus nobilis, si quando controversiae inter ipsos discutiendae et definiendae emerserint, ordinabitur, qui ubi necessum fuerit, partes etiam illorum non solum defendet, verum etiam promovebit, sedulo tamen in eo

259 MZsO XVII, p. 200: Magni.

260 MZsO XVII, p. 200: Abrami Satza.

261 MZsO XVII, p. 200: amicis.

desudent,²⁶² ne contra Majestatem nostram, aut regnum et ditiones nostras, clam vel palam quidpiam moliantur.

4-o. Ut maiori securitate vitam agere valeant, instar reliquorum tributum pendent, quibuscumque e regnis advenerint, ac *paribus cum Anabaptistis*²⁶³ *immunitatibus gaudebunt*, ne tamen quempiam regnicolarum fraude circumveniant, juraque publica violent.

5-o. Liberam habebunt professionem, illamque *juxta ritum suorum* exercere citra quorumvis molestiam permittentur.

6-o. Si qui Iudaeorum in ditionibus Christianis degentium ex Hispaniis aut aliis e locis in regnum nostrum commigrare illorumque professionem inhibere voluerint, liberum id securumque eisdem futurum pollicemur.

7-o. Amictu²⁶⁴ Christianorum, ne injuriis impetantur, neve signo quopiam indecenti uti vestirique permittantur.²⁶⁵

8-o. Pecuniam e regno nostro efferendi liberam habebunt facultatem, salvis tamen regni constitutionibus observatis.

9-no. Si quo sinistro fato regni (quod Deus optimus maximus avertat) e regno nostro migrare eisdem contingat, integri unius anni spatio bona sua dividendi aut ad loca tutiora evehendi habeant potestatem.

10-mo. Si casu quopiam ad scelus quispiam eorum perpetraverit, scelestus quidem investigatur, justisque poenis afficiatur, reliqui vero nec examinentur, nec molestentur.

11-mo. Medicus eorum semper libere eundi, redeundi, excurrendi et revertendi in ditiones nostras habebit facultatem.

Et hae quidem sunt immunitates, quas praelibatis Iudaismae professionis hominibus benigne indulgendas et concedendas elargiri decrevimus, assecurantes eosdem nos omnia et singula haec clementer illis indulta et²⁶⁶ concessa observaturos, prout assecuramus, indulgemus ac concedimus, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante.

Datum in Civitate nostra Coloswar Anno 1623. 18. Junij.

Mi, Gábor, Isten kegyelméből stb. (a Szent Római Birodalom és Erdély fejedelme, Magyarország Részeinek ura, a székelyek grófja, Oppeln és Ratibor hercege stb.) a hagyományra bizzuk stb. Miután országunkban, amelybe az egyetlen mindenható Isten intése és jóvoltából, valamint a három nemzetiség által lakott Erdélyországunk lakóinak egyhangú akaratából és szavazata folytán helyeztettünk, semmit sem

262 MZsO XVII, p. 200: *descendent*.

263 MZsO XVII, p. 200: *Anabaptis*.

264 MZsO XVII, p. 200: *descendent*.

265 MZsO XVII, p. 201: *vacat*.

266 MZsO XVII, p. 201, *et ... ac: vacat*.

kívánunk inkább, mint a háború zivatarjait mindenfelé elcsitítva, alattvalóinkat az áldásos béke jótéteményeiben részesíteni és – egyrészt különös gondoskodásunkból, másrészt atyai szánalmunkból kifolyólag, amellyel mindenki iránt viseltetünk – ezt a mi, a különféle háborús mozgalmaktól, az idegen népek betöréseitől feldúlt, végigpusztított országunkat különböző népek beköltöztével és azoknak adandó kiváltságokkal helyreállítani, hogy napról napra erősödve, régi erejét visszazerezzék és a háború és béke diadaljeleivel ékeskedve elérje a régi Dácia (dicsőségét): tehát, hogy ezen óhajunk teljesüljön, és Erdélyországunk a különböző népek bevándorlásával is művelődjék, ezenfelül a méltóságos Szasza Ábrahám konstantinápolyi zsidó orvos-doktor közbenjárására: elrendeljük, hogy jelen kiváltságokat mindazon zsidó nemzetségbeliekkel szemben, akik Erdélyországunkban kegyes engedelmmel le akarnak telepedni, a következő feltételek mellett szívesen fogadják, figyelembe vegyék, és országunk minden lakosa megtartsa őket. E kiváltságokat a következő cikkelyekben adjuk:

1.-ször. Kijelölt helyet fognak kapni lakásul és kereskedésük gyakorlására, a mi és a lakosság biztosaitól védve.

2.-szor. Megengedtetik nekik, hogy szabadon kereskedjenek és különféle árukat hozzanak be az országba Konstantinápolyból; községről községre vándoroljanak és országunkból ki-ki alkalom szerint távozhassék.

3-szor. Rendeltesék ki egy a jogban jártas nemes bizalmi férfiú, ha valamikor a köztünk elintézendő és bevégezendő ellentétek kívánnák, aki ügyeiket ne csak védje, de elő is mozdítsa. Ellenben gondosan ügyeljen rá, nehogy nyíltan vagy titokban cselekedjenek valamit Felségünk, vagy az állam, avagy hatalmunk ellen.

4.-szer. Hogy gondtalanabban éljenek, annyi adót fizessenek, mint azelőtt, bármely országból jöttek legyen is, és az anabaptistákkal egyazon sérthetetlenségnek örvendjenek, de azért senkit az ország lakosai közül csalással ki ne játsszanak, és ne sértsék meg a nyilvános jogot.

5.-ször. Szabad vallásuk leend, és azt rituális szokásuk szerint, de a mások zavarása nélkül gyakorolják.

6.-szor. Ha a keresztény állambeli zsidók Hispániából vagy más helyekről országunkba akarnak menekülni s itt mások vallását felvenni (ti. az itt lakóknak vallási szabadságában akarnak részesülni), megígérjük, hogy ez szabad lesz nekik, és ugyanezen kiváltságokban lesz részük.

7.-szer. Hogy bánatalom ne érje őket, megengedtetik nekik keresztényi ruhában járni, minden megszügyenítő jelvény használata és felvétele nélkül.

8.-szor. Jogukban áll az országból pénzt kivinni, de az ország érdekeit szem előtt tartva.

9.-szer. Ha (amitől óvjon bennünket a mindenható Isten) országunk sorsa valami módon rosszra fordulván, kénytelenek lennének az országból elmenekülni, hatalmukban áll javaikat egy év leforgása alatt eladni vagy biztosabb helyre szállítani.

10.-szer. Ha valamely esetben valaki közülük valami büntettet követ el, a bűnös

ugyan üldözendő és törvényes büntetéssel sújtandó, de a többieket ne faggassák és ne zaklassák.

11.-szer. Orvosuknak módjában leend tartományainkban mindenkor szabadon járni-kelni, azokat elhagyni és visszatérni.

Ezek azok a kiváltságok, amelyeket az előbb említett zsidó vallású embereknek jó szívvvel teljesítve és tiszteletben tartva, végrehajtani elrendeltünk, biztosítva őket arról, hogy e kedvezményeket valamennyien összesen és egyenként kegyesen megtartjuk, amint biztosítjuk, úgy meg is adjuk és teljesítjük, amiről ezen okmányunk erélye és tanúsága szolgáltat bizonyosságot.

Kelt Kolozsvár székvárosunkban az 1623. év június havának 18. napján.

49

Bethlen Gábor fejedelem

Törvény a zsidók szabad kereskedéséről Erdélyben

1627

A gyulafehérvári országgyűlés törvényeiből, 1627. április 27–28

Kiadás:

Szilágyi Sándor, szerk., *Erdélyi országgyűlési emlékek – Monumenta comitialia Regni Transsylvaniae, 1540–1699* (Monumenta Hungariae Historica – Magyar Történelmi Emlékek, III: Országgyűlési Emlékek), VIII: 1621–1629 (Budapest: A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, 1882), p. 371, no. XXXVII

Grünvald Fülöp & Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, V/1 (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1959), p. 275, no. 535

Articulus IX.

Az sidóknak Ő Felségétől²⁶⁷ ez országban való szabad kereskedésről adott indultumok²⁶⁸ nisi praeiudicet privilegiis liberarum civitatum et oppidorum,²⁶⁹ az statusoktól approbáltatik

Az mely indultumot Felséged a sidóknak ez országban való szabad kereskedéséről adott, mivel látjuk, hogy ebben is Felséged tekinti ez országban lévő mostani nagy szükségét, mi is helyben hagyjuk, approbáljuk, csakhogy az szabad városoknak privilegiumoknak ne praeiudicáljon.

267 Bethlen Gábor fejedelem.

268 Lat. “engedély”, “engedmény”, “kedvezmény”.

269 Ha nem sérti a szabad városok és (más) városok privilegiumait.

50

II. Ferdinánd király (1619–1637)²⁷⁰

1630:xv. tc. / III. decretum

1630

Újabb kiadás:

Márkus Dezső, szerk., Kolosvári Sándor & Óvári Kelemen, ford., *1608–1657. évi törvény-cikkek* (Corpus Juris Hungarici, 1000–1895 / Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat, 1900), pp. 290–291

Mandl Bernát, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, II (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1937), p. 446, no. 4 (a *Corpus juris Hungarici*, Buda, 1822, I, p. 719 közlése nyomán)

Articulus xv., *De tricesimis, sub jurisdictione sacrae coronae erectis, ad cameram Posoniensem applicandis: filialibus vero, facta inquisitione deponendis; judaeisque ab arendatione earundem amovendis*

§ 2. Atque judaei, tam a tricesimarum, quam teloniorum arendatione amoveantur.

15. cikkely. *A szentkorona joghatósága alá állított harmincadoknak a pozsonyi kamara alá rendeléséről, a fiók harmincadoknak megvizsgálás után történő megszüntetéséről és a zsidóknak a harmincadok haszonbérletétől való elmozdításáról*

2. §. A zsidókat meg úgy a harmincadok, mint a vámok haszonbérletétől el kell mozdítani.

51

A zsidók temetője Gyulafehérvárt

1637

Makai Csizmaczia János gyulafehérvári főbíró pecsétes irata (1637. szeptember 6)²⁷¹

Kiadás:

Mandl Bernát, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, II (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1937), pp. 95–96, no. 113

---

²⁷⁰ Német-római császár (1619–1637) stb.

²⁷¹ A gyulafehérvári káptalan másolata.

Irodalom:

Sebestyén Mihály, "Bethlen Gábor, Borsos Tamás és a konstantinápolyi zsidó doktor", in: *ő, Nyúlgát az idő ellen. Az erdélyi zsidóság történetéhez. Tanulmányok, esszék, cikkek* (Marosvásárhely: Mentor Kiadó, 2000), pp. 29–45, kül. p. 41

(...) Én Fejervári²⁷² főbíró Makay Czymaczia János adom értésére mindeneknek, az kiknek illik, ez levelemnek rendében, hogy attam egy pusztá házhelt az Fejerváratt lako sidoknak temető helynek, Joseffnek és közönségesen az több sidoknak; az mely haz hely vagyon itt Fejerváratt Fejér vármegyében Malom utcában, az mely ház helynek vicinuson²⁷³ az isputál ház és más felől pusztaság, az mely ház helyt attam nékik négy forinton, az mely négy forintot nékem meg is atták. Es felelek felölle, hogy senki meg nem háborgattya eőket abban az pusztá helyben, ha penig valaki háborgattya is, tartozom mindenek ellen meg oltalmaznom. Mely dolog felől attam ez jelen valo levelemet ű kegyelmeknek pecsétemmel meg erősítvén. (...) Attam ilyen személyek eleőtt, ugymint: Debreczeni Zabo János és az Fejervári kis bíró Kerezturni György előtt.

(...)

52

Vizsgálatok az erdélyi szombatosok ellen

1638

(a) Georg Kraus (1608–1665),²⁷⁴ *Erdélyi krónika*: 1638 [1650 k.]

Kiadás:

Siebenbürgische Chronik des schässburger Stadtschreibers, Georg Kraus, 1608–1665 (Fontes rerum Austriacarum, I. Abt.: Scriptorum, 3–4) (Wien: Verein für siebenbürgische Landeskunde – Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1862–1864), I, p. 131

Fordítás:

Georg Kraus, *Erdélyi krónika, 1608–1665* (Budapest: Egyetemi Nyomda, 1994), p. 156 (Vogel Sándor fordítása); az idézet: p. 156

---

272 Gyulafehérvár (ma: Alba Iulia, Románia).

273 Lat. "szomszédságában".

274 Városi írnok, Schäßburg / Segesvár.

Anno 1638: Inquisitio Judaismi

Ihm Junio stellet der Fürst Georgius Rakoczi Senior eine inquisition der Szombatosen undt Judaismi wegen an, lest vill einziehen vndt gefangen nehmen, zu vor auss ihm Zeckellandt, die meisten aber ihn Udvarhely Szek, welche nicht abstehen wollen, vndt Schweinenfleisch essen, manns vndt weibes perschonen lesset er ihnen nach langem gefangnüß alle ihre Joszagen vndt andern bona nehmen, vntter welchen der vornehmste vndt Radelführer, Peczi Simon Concellarius regni gewesen, welcher lang gefenglich gehalten vndt ihm alle bona conficiret worden dadurch der Fürst seine Fiscalia bona sehr gemehret vndt sich bereichert.

Landtag zum Dees

Ihm Julio ward zum Dees ein Landtag gehalten alda vill vornehme leüt Geistliges vndt weltliges standens versamlet gewesen, alle Articulos fidei Disputando tractiret. Vndt dass Vrtheill der gefangenen Szombatosen decidiret worden, wie auch ein Clausenburger Eötves György ein vermöglicher mann etliger lästerwort wegen, welcher gesagt, dass er von Christo nichts hielte, sondern wenn er auff erde keme, wolte er ihm die hawe auf die Achssel gehen, vndt ihn seinen Weinberg schicken, versentioniret vndt öffentlich gesteiniget worden. Gott vergebe ihm seine Sünden, vndt behütte vnss vor dergleichen lästerungen.

Anno 1638: Vizsgálat a judaizmus ügyében

Júniusban öreg Rákóczi György²⁷⁵ fejedelem vizsgálatot rendelt el a szombatosok avagy a judaizmus ügyében. Letartóztatták és fogságra vetették mindazokat, akik nem akarták (elhagyni hitüket) és (megtagadták), hogy disznóhúst egyenek, kiváltképp Székelyföldön, elsősorban Udvarhelyszéken, ahol a legtöbben voltak. Miután hosszú fogságra (ítélték) őket, férfi- és asszonyszemélyeket egyaránt, a fejedelem mindnyájukat megfosztotta valamennyi jószáguktól és egyéb javaiktól. Köztük a legelőkelőbb szószólójuk, Péchi Simon, az ország kancellárja volt, akit hosszú ideig fogságban tartottak és összes javait elkobozták. Ezáltal a fejedelem nagyon megnövelte kincstári birtokait, és meggazdagodott.

Országgyűlés Désen

Júliusban Désen országgyűlést tartottak, ahová sok előkelő egyházi és világi rendű férfi gyűlt össze. Megvitatták és megbeszélték a hittel kapcsolatos összes cikkelyt, majd ítéletet hoztak a fogságra vetett szombatosok (ügyében). Ítéletet mondtak továbbá egy tehetős kolozsvári férfi, Ötvös János²⁷⁶ fölött, és nyilvánosan megkövezték, mert szitkozódott, és azt mondotta, hogy nem sokra tartja Krisztust, ha pedig a földre jönne, ásót adna a vállára és szőlőhegyére küldené. Isten bocsássa meg bűneit, és óvjon meg minket hasonló vétektől.

275 I. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1630–1648).

276 Thorockai János (?–1638) ötvös, unitárius.

(b) I. Apafi Mihály előterjesztése a besztercei²⁷⁷ országgyűlésnek, 1668. január 3

Kiadás:

Szilágyi Sándor, szerk., *Erdélyi országgyűlési emlékek – Monumenta comitialia Regni Transsylvaniae, 1540–1699* (Monumenta Hungariae Historica – Magyar Történelmi Emlékek, III: Országgyűlési Emlékek), XIV: 1664–1669 (Budapest: A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, 1889), p. 293, no. XXXIX/a/2

Ugyanaz judaizánsok állapotjában más dolog is vagyon, ugymint ez. Emlékezeti-ben lehet ő kegmeknek országúl, hogy üdvözült öregbik Rákóczy György²⁷⁸ ideiben az judaismus ellen az nemes ország articulust írt volt, melynek executióját sokáig halasztotta, akkor szabadságában állván azoknak az zsidóóknak, akármelyik recepta religióra állanának; de midőn tévelgésekben vakmerőképpen megmaradtanak volna, az director evocáltatván ökö, az ország megsententiázta, mely sententiával mind jovok²⁷⁹ elfoglaltatott s mind fejeket elvesztették. Ilyen feje, jovai és egyéb szóval mindenek elveszett állapotjokban folyamodtak azok a nem jámborok akkori méltóságos fejedelemhez, kérvén gratiát fejeknek s egyszersmind erős hittel megesküvén, hogy az szentháromságot teljes életekben vallják s tisztelik s maradékokot is annak tiszteletiben nevelik; persistáltak is fogadásokban sok esztendőig, hanem két, három esztendő alatt szinlették hozzájok egynémely praedicatorok magokot, úgy szegették meg velök hütököt, ilyen praetextust (hozván) fel, hogy az unitaria religio is recepta religio lévén, szabad volna arra állani akárkinek. De ezekre az emberekre nézve az ratio nem helyes, mert minekelőtte az nemes ország halálra sententiázta ökö, addig élhettenek volna ezzel az szabadsággal, de midőn megsententiázttanak és elvesztették mind fejöket s mind egyéb jovokot, az minemű conditióval gratiát nyerhettenek magoknak, kötelesek lettenek volna azt megállani, sőt ha kik közülök medio tempore decedáltak is, de ha azoknak maradéki nem akarják azt a conditiót megtartani, melylyel az ő atyjoknak gratia adatott, mivel az enyett a conditio enyett (*sic!*) maradott meg minden jovok, nem méltó, hogy az is nálok maradjon. Megkivánjuk azért, hogy országúl ő kegmek concludáljanak mostan ezek ellen, mint egyszer judaizmusért megsententiázott latrok ellen, kik ujjabb hitszegéssel tetézték elébbi jámborságokot. Annak felette megkivánjuk azt is igen méltán, hogy az mely praedicatorok ilyen fidesfragiumra²⁸⁰ inducalták ökö, ha egyéb jovokban meg nem károsodnak is, de tisztektől degradáltassanak örökösön ennyi léleknek hitszegésre való viteliért.

277 Ma: Bistrița (Románia).

278 I. Rákóczi György.

279 Javaik.

280 Lat. "hitszegés".

Daniél Esztrosza

Egy rabbi²⁸¹ eljegyzése és válása Budán

1642–1645

R. Daniél Esztrosza (1582 k.–1653),²⁸² *Magén gibborim* (“Hősök pajzsa”) (Szaloniki: Jeuda Kalaj & Mordekhaj Nahman, 514 / 1754), no. 73

Újabb kiadás:

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 597–602, no. 139 (héber szöveg és magyar fordítás)

(...) נוסח שטר השידוכין.

שומר הברית יתן שם ושארית לאלה דברי הברית אשר נכרתו ונדברו והתנו בין שני הצדדין, דהיינו בין הח"ר שמחה הכהן ובין הגביר הר' אברהם מצד בתו.

פ' ראשית הדבר הר' שמחה ישא בס"ט את הנערה פ' בת ר' אברהם לו לאשה כדת משה וישראל כו', והר' אברהם יכניס לנדן בתו עם בן זוגה הגז' קודם החופה סך פ' מעות מזומנים וסך פ' מזהב וסך פ' מכסף וסך פ' מבגדים ומלבושים כו', ואין כה ורשות להר' אברהם להעדיף או לחסר מכל סככי הקצובים ולא להרבות ולהוסיף מסך א' לסך א' כו'.

עוד מחוייב הר' אברהם לתת להזיווג מטה מוצעת כו'. והחתונה תהיה בס"ט לר"ח חשוון הבע"ל משנת ת"ה לפ"ק או מתי שירצו שני הצדדים הגז' תוך משך זמן הגז'. והוצאות סעודות החתונה מוטלת על הר' אברהם ולפי כבודו. עוד קבל הר' אברהם הגז' לתת להזוג הגז' אכילה שתיה על שולחנו ודירה בתוך ביתו משך זמן חמשה שנים רצופים מהחופה ואילך ולפי כבודו. והכתובה תהיה העיקר והתוספת הכל בכלל סך כך וכך. ומחמת העידור והחזרה יתקנו בשטר כתוב וחתום בעדים כשרים קודם החופה שמשמעותו יהא עד ז"ק משני צדדים כמנהג עיר בודון כו'. ובסוף השטר התנאים כתוב וז"ל: כל זאת הותנו בתנאי גמור כתחז"ל.

עוד קבלו שני צדדים הגז' עליהם בחוב גמור ומוחלט ובהלואה גמורה ולא בדרך קנס, כי אין דנין דיני קנסות בבבל, שאם ח"ו שיעבור אחד אפילו על מקצת הא דלעיל וכ"ש על כולו, אזי יהא חייב צד העובר לצד המקיים סך ת"ק גסים של כסף בחוב גמור כנו'.

וכדי לחזק הדבר עשו הב' צדדים הגז' שטרי חובות בסך הגז' ובערבים מספיקים, וכל א' מסר את שטרו זה לזה כמנהג פה בודון. וכך אמרו לנו ח"מ הב' צדדים הגז' שטר תנאים אלו כתבוהו.

(...)

281 Ti. Szimha (Efraim) ben Gérson ha-Kohén Freudeman (1622 k.–1669 e.).

282 A “Jahja” portugál szent község jesiva-fője Szalonikiben.

וקנינו מן הר' שמחה הנז' ומן הר' אברהם הנז' ומן כל חד לחודיה ככל מאי דמפורש לעיל ק"ג
א"ס. והוה ביום ד' כ"ד לחודש מנחם אב שנת ת"ב לפ"ק פה עיר בודון יע"א כתבנו וחתמנו. והכל
שריר ובריר וקיים.

פ' עד. פ' עד.

(...)

(...) Az eljegyzési szerződés (*setar ha-siddukhin*) szövege.

A szövetség őrzője²⁸³ tegye jelentőssé és maradandóvá a szavait ennek a szerződésnek, amely a két fél, mégpedig a tanult (*havér*) Szimha ka-Kohén úr és – a leánya részéről – Avraham úr között létrejött.

Első szakasza a megállapodásnak. A tanult (*havér*) Szimha úr feleségül veszi – jó jelben (*be-sziman tov*) – Avraham úr leányát Mózes és Izrael törvénye (*dat*)²⁸⁴ szerint stb. Avraham úr a leánya hozományaként az említett házastárssal még a házassági szertartás (*huppa*) előtt bizonyos készpénzt, bizonyos mennyiségű aranyat, ezüstöt, bizonyos ruhákat és bizonyos öltözékeket stb. ad, és Avraham úrnak nincs joga arra, hogy a megszabott összeghez hozzátegyen vagy elvegyen belőle, vagy hogy az egyik mennyiségből a másikhoz tegyen át stb.

Továbbá, Avraham úr köteles a nászhoz egy megvetett ágyat stb. adni. Az esküvő – jó jelben – a következő²⁸⁵ *hesván* hó első napján lesz, a 405. esztendőben – hozzon reánk jót –, a kis időszámítás szerint,²⁸⁶ vagy pedig amikor az említett szerződő felek akarják, az említett időn belül. Az esküvő költségeit Avraham úr állja, zsebének megfelelően. Azt is elvállalta az említett Avraham úr, hogy gondoskodik az említett házastársak részére ellátásról a saját asztalánál és lakásról (a saját) házában, öt éven át, a házassági szertartástól kezdődően, a tehetsége szerint. És a házasságlevél (*ketubba*) fő rész(e) és a kiegészítés összesen ennyi és ennyi. Az elhalálozás és visszaadás esetére pedig készítsenek még a házassági szertartás előtt írásbeli szerződést, amelyet megfelelő tanúk írnak alá, az arra vonatkozó kikötéssel, hogy ha bármelyikük élő utód nélkül hunyna el, (annak megfelelően), ahogyan az Budunban (*BVDVN*) szokás²⁸⁷ stb. A feltételekről szóló írás végén ezek a szavak állnak: mindenben megállapodtak, teljes egyezsége jutottak, bölcseink – emlékük legyen áldott – rendelete szerint.

Az említett két fél azt is magára vállalta teljes és végleges felelősséggel, és nem bírságként (*kenasz*), mert külföldön²⁸⁸ nem ítélünk meg büntető bírságot,²⁸⁹ hogy ha

283 Ti. az Örökkévaló.

284 Vallási törvény.

285 Értsd: legközelebbi.

286 1644. október 31.

287 A budai szokás: ha a feleség meghal, de közös gyermekük meghatározott ideig életben marad, a hozományt a férj öröklí; ha a gyermek ezen az időn belül meghal, a hozomány visszazáll a feleség családjára.

288 Szó szerint: "Bábelben"; értsd: a "fogság"-ban / diaszporában.

289 bT Bava kamma, 84b.

– Isten ne adja – az egyik fél megszegi a fentieket, akár részben, akár pedig, és még inkább, ha egészben, akkor az, aki megszegte a szerződést, köteles a másik félnek 500 ezüst grosz-t fizetni, mint említve van.

És hogy megerősítsék a dolgot, az említett 2 fél adósságleveleket írt az említett összegről, megfelelő kezesek mellett, és átadták ezt az írást egymásnak az itteni – buduni – szokás szerint. És nekünk, alulírottaknak az említett 2 fél azt mondta: “Foglaljátok írásba az e kikötéseket tartalmazó szerződést.”

(...)

Az említett Szimha úr szerződése (*kinjan*), és az említett Avraham úr szerződése, mindenkitől külön-külön, amint az fentebb ki van fejtve, hatályos szerződés, érvényes jogcím. Kelt a 402. esztendőben, a kis időszámítás szerint, szerdán, av hó 24-én,²⁹⁰ itt, Budun (BVVDVN) városában – épüljön fel Isten városa. Leírtuk, és aláírtuk.²⁹¹ Mindezt megerősítjük, igazoljuk és hitelesítjük.

Peloni, tanú. Peloni, tanú.

(...)

(...) ועתה שאל השואל, כי שמחה החתן בא בחדש חשוון ותבע מהר' אברהם חמיו שיעשה לו הנישואין בזמנו הכתוב וחתום בשטר התנאים, כי אינו מן הראוי שיהא שרוי בלא אשה שכבר יש לו יותר מכ"ב שנים. ואברהם חמיו השיב לו שעדיין אינו מוכן שלא השלים לעשות המלבושים בסיבה כי זה שתי שנים שהיו ימי הזעם של מגפה בי"מ אשר ע"כ לא היה יכולת בידו להשלים המלבושים ואנוס הוא.

והחתן השיב לו שזה אינו, שהמלבושים שהיה לו לעשות היה יכול לעשותם בתוך ד' חדשים, והלא בשנה הראשונה שלא היה שעת זעם היה יכול לעשותם, ועוד כי אפילו באלו השתי שנים שהיו ימי הזעם לא היה אלא בימי הקיץ ולא בימי החורף, וא"כ בימי החורף היה יכול לעשותן. זאת ועוד כי העושי המלאכה זאת של המלבושים כבר נשאר בעיר והוא גם כן והיה יכול ליתן להם לעשות מלאכתן, ומה גם כי עדיין יכול לתקן כל זאת לתת להרבה עושי המלאכה וליתן להם שכירות יותר. ועוד אמר אברהם הנז' כי גם נכסי הנדוניא אינן מוכנים בידו, ולכך אין לו יכולת להנשא את בתו בזמן הקצוב בתנאים.

ושמחה החתן השיב לו אחר שזמן הנישואין הוא עכשיו ראה לעשות היכולת בידך כי איש עשיר אתה ועשה לי נשואי. והתרה בו שמחה לפני כמה עדים איך הסיבה שאינן נעשין הנישואין לזמן הקצוב בינינו הוא אברהם חמי, כי אני הנני מוכן ומזומן להנשא עם בתו בזמני והוא אינו רוצה. ולהיות שהוא גברא אלמא אין יכולת בידי לכוף אותו.

ואחר ד' חדשים שלח אברהם הנז' לשמחה חתנו הנז' לומר לו שכבר הוא מוכן לעשות הנישואין. והשיב לו שמחה הנז' גם אני הנני מוכן אך אמנם אחר שכבר הוא עבר הזמן הקצוב בינינו תהיה לחודש חשון אשר על כן הוא מחוייב ליתן לי עוד ת"ק גסים כאשר נתחייב בשטר התנאים.

290 5402. av 24 / 1642. augusztus 20.

291 A szokásos formula.

ואברהם חמיו משיב לו שלא משום שלא עשה הנישואין בזמנו הוא מחוייב בת"ק גסים, שמנהג העיר הוא שאף שעוברים ואינן עושין הנישואין לזמן הכתוב בתנאים לאו משום הכי משלמין הקנס הכתוב בשטר.
ושמחה הנז' השיב לו כי מה לו למנהג אחר שהוא נתחייב בכך וכל תנאי שבמזון קיים.

(...) És most az, aki a kérdést feltette, azt kérdezi, hogy Szimha, a vőlegény, *hesván* havában²⁹² jött, és követelte Avraham úrtól, az apósától, hogy rendezze meg az esküvőt a megállapodás szerinti időpontban, mert nem való, hogy asszony nélkül legyen, hiszen már elmúlt 22 éves.²⁹³ Avraham, az apósa azt felelte neki, hogy még nem kész, mert még nem készült el az öltözékekkel, rajta kívül álló okból, mert két éve járvány volt, és a járvány nyomán zavar támadt. Ezért nem tudott elkészülni az öltözékekkel, és nem tud mit tenni, kényszerűség vitte erre.

De a vőlegény azt felelte, hogy ez nem így van, mert a ruhákat, amelyekről (Avrahamnak) gondoskodnia kellett, négy hónap alatt elkészíthette volna, hiszen az első évben, amikor (még) nem volt zavar, elkészíthette volna őket, és még abban a két évben is, amikor zavar volt, az csak nyáron volt, és télen nem,²⁹⁴ ezért télen elkészíthette volna őket. Mi több, azok, akik az öltözékek készítését végzik, már benmaradtak a városban, és ő maga is, és megbízhatta volna őket a munkával, mint ahogyan most is elintézhethné mindezt azzal, hogy több embert bíz meg, és többet fizet érte.

Azt is mondta még az említett Avraham, hogy a hozományhoz szükséges vagyon sem áll még a rendelkezésére, ezért nem tudja a leányát a megállapodás szerinti időpontban férjhez adni.

Szimha, a vőlegény, azt felelte:

“Mivel az esküvő ideje elérkezett, lásd, rajtad múlik minden, hiszen gazdag ember vagy, tegyél engem házasemberré.”

És Szimha figyelmeztette őt néhány tanú előtt: “Az esküvő megszabott időpontban való elmaradásának oka Avraham, az apósom; nos, én kész vagyok, hogy feleségül vegyem a leányát, de ő nem akarja. És mivel ő erős úr, én nem tudom őt kényszeríteni.”

4 hónap elteltével az említett Avraham úr az említett Szimhához, a vejéhez²⁹⁵ küldött, hogy már készen áll az esküvő megrendezésére. Az említett Szimha azt felelte:

“Nos, én készen állok, de mivel már a megszabott idő – *hesván* hava – eltelt, ezért ő még tartozik nekem 500 *grosz*-szal, ahogyan a feltételeket tartalmazó szerződésben kötelezte magát.”

Avraham, az apósa azt feleli neki, hogy nem abban az esetben kell az 500 *grosz*-t megfizetni, ha késik az esküvővel, mert a városban az a szokás (*minhág*), (hogy nem

292 1644. november (5405. *hesván* 1 / 1644. október 31).

293 Ti. a férfiak a hagyomány szerint 18. életévük betöltésekor házasságképesek.

294 Ti. a járvány nyáron hevesebb volt, mint télen.

295 Ti. a vőlegény jogi értelemben már férj.

fizetnek bánatpénzt), még abban az esetben sem, ha nem tartják be a szerződésben megszabott időpontot: ezért nem kell a szerződésben megszabott büntetést megfizetnie.

Az említett Szimha azt felelte, mit érdeklí őt a szokás azok után, hogy ő kötelezett-séget vállalt, és mindaz, ami a pénzzel kapcsolatos, érvényben van.

54

III. Ferdinánd király (1637–1657)

1647:xcī. tc. / II. decretum

1647

Újabb kiadás:

Márkus Dezső, szerk., Kolosvári Sándor & Óvári Kelemen, ford., *1608–1657. évi törvény-cikkek* (Corpus Juris Hungarici, 1000–1895 / Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat, 1900), pp. 482–483

Mandl Bernát, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, II (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1937), p. 446, no. 5 (a *Corpus juris Hungarici*, Buda, 1822, I, p. 779 közlése nyomán)

Articulus xcī., *De (...) judaeis ab arendatione teloniorum amovendis (...)*

§ 8. Hoc loci, renovatur art. 15 anni 1630, vigore cujus, ut judaei ab arendatione teloniorum, veluti jurium regni incapaces, infideles, et nulla conscientia praediti, finita hac diaeta, quantocyus amoveantur: ac, ut contrarium facientes, poenam amissionis telonii incurrant ipso facto.

91. cikkely. (...) *A zsidóknak a vámok kibérlésétől való elmozdítása*

8. §. Ez alkalommal megújítják az 1630. évi 15. cikkelyt,²⁹⁶ hogy ennek erejénél fogva a zsidókat, mint akik az ország jogainak nem részesei, hitetlenek és egészen lelkiismeretlenek, a vámok bérlésétől a jelen országgyűlés befejezése után minél előbb elmozdítsák, és hogy az ellenkezőleg cselekvők legott a vám elvesztésének büntetése alá essenek.²⁹⁷

---

²⁹⁶ Lásd fentebb, #50.

²⁹⁷ III. Károly II. decretuma (1723), art. 15, a különböző királyi és földesúri vámok megszüntetése kapcsán erre a törvényre hivatkozva elrendeli (4. §), hogy addig is, amíg a zsidókat a vámokból el nem mozdítják, ilyen helyen senki se tartozzék vámot fizetni” (*nemo in tali loco telonium solvere teneatur*).

Mose Foriat / Mose ben Israel Naftáli Hirsch Porges (Präger)

Utazás Budán át Cijonba

1650

Mose Foriat / Mose ben Israel Naftáli Hirsch Porges (Präger) (ca. 1600–1670),²⁹⁸
Darkhé Cijon (“Utak Cijonba”) (1650)²⁹⁹

Kiadás:

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 579–584; a szemelvények: no. 135 (2–3) (jiddis szöveg és magyar fordítás)

Irodalom:

Moritz Steinschneider, “Beiträge zur Palästinakunde aus neueren jüdischen Quellen” (1915)

Marton Lajos, “A török kori Budán tilos volt zöld ruhát viselni: 1650-ben kiadott útikönyv a budai viszonyokról”, *Budapest*, 9, no. 3 (1971), p. 46

Daniel Dov Polakovic, “Mose Jisrael b. Naftali Porit (Porges) a jeho dielo Darchej Cijon (1650)” (Szakdolgozat, Prága, Károly Egyetem, 2000): <http://www.porges.net/DarkeZion.html>

עש זיינן עטלכי וועג צו ציהן קען ירושלם וויא ווייטער איינע ווערט שטין. איין וועק איז מן ציט קען
 ק"ק ווינא פון דארטן פלעגין שליחות צו ציהן קען ק"ק קונטנטנאפל אך פלעגין פון ק"ק ווינא
 סוחרים צו ציהן ביז ק"ק אובן דאז היישט אויף טירקש בודון דא דינגט מן זיך מיט זיינ זכין אויף
 בייא סוחרים ביז ק"ק אובן עש גישטיט ניט פיל אונ' מן מוז זיך איין פס אויז ריכטן מהקיסר יריה
 דאז גישטיט ניט פיל עש זיינן פרומי לייט צו ק"ק ווינא דיא זיך טונן במיאן אין דער זך אונ' זיינן
 בהילפיג דער צו פון ק"ק ווינא פארט מן אין שיף אויף דען וושר דז דא היישט דונויא ביז ק"ק אובן.
 אונ' צו ק"ק אובן דרף מן ניט אויז דער שיף איין רויז גין ביז מן שיקט איין רויף אין מקום נאך
 קצינים ראשים דא גענין דיא ראשים אונט זיינן משתדל דז מן מאג אין דער ידן גש גין. אונ' צו ק"ק
 אובן לאשט מן נאך פרעגין נאך חברותה דאז היישט איין קרוון אונ' דרייא לייט דינגין זיך איין וואגין
 מיט איין ננדר זיא קענין אירה מטלטלים גנץ וואל פארט ברענגין. דיא וועגין זיינן אובן אויף אונ'
 אויף דער זייטן וואל צו גידעקט מיט שטראנה טעגין פון רעגין וועגין מן גיט פון איין זילכן וואגן פר

298 Prágában született, a Pinkas zsinagóga rabbija volt, nagynevű rokona, R. Jesaja ben Avraham Horowitz ha-Lévi (1565–1630) alijája (1621) nyomán maga is *Erec Jisra'el*-be ment, Jeruzsálemben mint Tóra-írnok kereste a kenyerét, Chmielnicki kozákjainak tömegmészárlásai után mint szentföldi küldött (*saliah*) járta az askenázi zsidó községeket, hogy a zsidókat kivándorlásra biztassa. Útikönyve ennek a célnak a szolgálatában készült.

299 Jiddisből fordította Komoróczy Szonja Ráhel.

דרייא פאר שון צו פור ביז ק"ק בילאגראד זעקש רייכש טליר עש איז ניין טאג רייז. אונ' פון ק"ק בילאגראד גיט מן פון דרייא פאר שון צו פור ביז ק"ק שופוייה אך זעקש טליר. אונ' פון ק"ק שפויאה גיט מן פון דרייא פארשון בו פור ביז ק"ק אנדר נאפל אך זעקש טליר אונ' פון אנדר נאפל גיט מן צו פור ביז ק"ק קונצטנטנאפל זעקש טליר. דאז בעשט איז אז מן צו אובן דיא ועגין דינגט ביז קונצטנטנאפל דען מן קאן אונטר וועגין ניט אימר צו פורן ביקומן.

(...)

פון ק"ק וינא אויז ביז ק"ק שפויאה גילטן פינף אונגרש דרייא צלמר. אך איז איין מטבע היישט שפניישי אכציג צלמר דאז איז אכציג פולנשי גראשין דיא גילטן איין רייכש טלר דען גנצין וועג אפילו צו ירושלם. ליבן טלר גילטן אונטר וועגין ניט איין זוא וואל אז צו ירושלם.

(...)

קליידר דיא מן דרף אונטר וועגין אן צו טאן זאל מן זיך קויפן צו ק"ק אובן דען דארטן זיינן זיא וואל וויל אונ זיינן גימכט וויא מן אין דער טירקייא גיט.

(...)

Jeruzsáleembe több úton lehet eljutni, ahogyan azt a továbbiakban – ha az Örök-
kévaló akarja – megmutatjuk. Az egyik út, hogy az ember elmegy Vina (VVYN)³⁰⁰
szent községébe. Onnan küldöttségek (*shlikhes*)³⁰¹ szoktak menni Kontantinopol
(QVNTNTN'PL)³⁰² szent községébe, és Vina szent községéből kereskedők szoktak
menni Oven ('VBN)³⁰³ szent községébe, amelynek neve törökül (*ojf tirkesh*) Budun
(BVDVN). Ott a kereskedőknél az ember helyet foglal magának és holmijának Oven
szent községéig. Ez nem kerül sok pénzbe. A császártól – növekedjék a dicsősége –
útlevelet kell kiváltani, ez sem kerül sokba. Vina szent községében vannak jámbor
emberek, akik eljárnak ez ügyben, és készek a segítségre.

Vina szent községéből az ember hajóval utazik a vizen, amelyet Dunojának (DVN-
vy)³⁰⁴ hívnak, Oven szent községéig. Oven szent községében tilos kiszállni a hajó-
ból, míg el nem küldenek a legfőbb előkelőségekért (*kecinim rásim*)³⁰⁵ arra a helyre,
és akkor jönnek a vezetők (*rásim*), és közbenjárnak az ügyben, hogy bemehessen
az ember a Zsidó utcába (YDN GŚ/S).³⁰⁶ És Oven szent községében körbekérdezős-
kodik az ember egy társaság / csoport (*havrusse*) után, amelyet úgy hívnak, hogy
karaván (*karavan*), és három ember bérel magának együtt egy kocsit, és akkor a hol-
mijuk egészen jól elfér rajta. A kocsik (*vegn*) fölül és oldalt be vannak fedve³⁰⁷ szalma

300 Bécs (Wien).

301 Értsd: utazók / karavánok.

302 Konstantinápoly / Isztambul.

303 Ofen / Buda.

304 Duna.

305 Ti. a zsidó község vezetőihez.

306 Jidn gas / Judengasse. A Zsidó utca / Zsidók utcája (később Werbőczy utca) a mai Táncsics Mihály utca a budai Várhegyen.

307 Szó szerint: "zárva".

(*shtran*) takaróval az eső miatt.³⁰⁸ Egy ilyen kocsiért három fő számára az útért Bilograd (BYL'GR'D)³⁰⁹ szent községéig hat *reykhs taler*-t fizet az ember, az út kilenc nap. És Bilograd szent községétől három fő számára a kocsiért Szfojja (Š/ŠPVYYH)³¹⁰ szent községéig szintén hat *taler*. És Szfojja szent községétől három fő számára Ander Napel ('NDR N'PL)³¹¹ szent községéig szintén hat *taler*-t ad az ember. És Ander Napeltől Konstantinopol (QVNCTNTN'PL) szent községéig szintén hat *taler*.³¹²

A legjobb az, ha az ember Ovenben egészen Konstantinopolig bérla a kocsit, mert útközben nem mindig lehet fuvarot szerezni.

(...)

Vina szent községétől Szfoja szent községéig öt *ungarsh* ('VNGRS) három *tselemer*-t (CLMR)³¹³ ér.³¹⁴ Van egy olyan pénzerme is, amelyet úgy hívnak, hogy spanyol nyolcvan *tselemer*, amely nyolcvan lengyel *groshen*, amely egy *reikhs taler*-t (RYKŠ/Š TLR)³¹⁵ ér. Az egész úton, még Jeruzsálemben is. A *liven taler* (LYBN TLR)³¹⁶ útközben nem ér annyit, mint Jeruzsálemben.

(...)

Ruhákat, amelyekre az embernek útközben szüksége van, Oven szent községében vegyen, mert ott jó minőségűek, és úgy készültek, ahogyan Törökországban (TYR-QYY"/*Tirkiya*) viselik őket.

(...)

צו ק"ק אובן אודר צו קמאניץ פאדאלסקי זאל זיך איין איטלכר מאנש פאר שון קויפן איין
רוט גישטריקט ווילאנה הייבל אונ' איין לנג באנווילה הנטוך דאז הייטש איין טאקה אום דען קאפף צו
וויקלן אונטר וועגין וויא דיא טירקן גענין נייארט ווען דיא טאקה גנץ ווייט איז דא זאל מן דריין נעהן
עטלכי זידי פעדין פרבין נייארט קיין גרין. אך זאל מן זיך קויפן איין פאר ווילנא גישטריקט
הענטשיך דען מן וואנדרט דאז מינישטן טייל בייא נכט אונט עש איז גאר קלט מענכש מאל בייא נכט.
בריטלך זאל מן גאר קיינה מיט נעמן דען מן גיט ניט דריין. ווייבר קליידר מאג מן גינוגין מיט נעמן

308 Kocsiszekérről (ekhós szekér) van szó.

309 Belgrád.

310 Szófia.

311 Drinápoly (Edirne).

312 Belgrád és Konstantinápoly között az út rendszerint egy hónapot vett igénybe.

313 Tselemer: krajcár, szó szerint: "keresztés", "amin kereszt van" (a *Kreutz* héberül *celem*).

314 A mondat értelme talán az, hogy 5 "magyar" (krajcár / török akcse) ér 3 osztrák krajcárt. A török birodalomban a XVI. században – már Szülejmán alatt – a dirhem alapsúlyából (ca. 307 gr.) a szokásos 450 helyett 800 akcsét vertek, ez körülbelül olyan pénzrontás, mint amit a 3 : 5 arány kifejez.

315 Reichsthaler / birodalmi tallér. – Mint váltópénz 68–72 krajcár tett ki 1 birodalmi tallért.

316 "Fehér", azaz ezüst tallér.

בפרט דזין דיא ווייבר טראגן איין ליזאר איבר אלי קליידר אובן אויף וויא איך אייז ווער הינטן שרייבן. אך זאל איין איטלכר גיווארנט זיין קיין גרין קלייד מיט זיך צו נעמן אפילו ווען גלייך איין פאדן גרין איז אין איין גנצין קלייד אונ דעשט גלייכן אין זאקין דא זאל מן עש ניט נעמן דען דיא סכנה איז גרוש דעם דער וואז גרין אן האט. אך פלעגין גרינה ענדין צו זיין אן איין עטרה אויף איין טלית דאז זאל מן אך פר ריכטן. דען גרין איז יהודים פר באטן אין דער גנץ טירקייא אונ' צו ירושלים.
(...)

Oven ('vBN) szent községében vagy Kamenic Podolszkiban (QM'NYC P'D'LSQY)³¹⁷ minden férfi vegyen magának egy kötött veres gyapjú kendőt és egy hosszú pamut kendőt, amelyet úgy hívnak, hogy *take* (T'QH), hogy útközben a feje köré tekerje, ahogyan a törökök is szokták. Hogyha ez a *take* teljesen fehér, bele kell varrni egy pár színes selyemszálát, csak ne zöldet.³¹⁸ Az ember vegyen még magának egy pár gyapjú kötött kesztyűt, mert legtöbbször éjszaka utazunk, és éjszaka néha igen hideg szokott lenni. Lábbelit / szandált (*britlekh*) egyáltalán nem kell vinni, mert azt nem hordja az ember. Női ruhát vegyen magával mindenki jó sokat, és különösen azok a nők, akik minden ruhájuk fölött köpenyt viselnek, amint azt később majd – ha az Örökkévaló akarja – leírom. És mindenkit figyelmeztetni kell arra, hogy semmilyen zöld ruhát ne vegyen magával, még olyant sem, amelyben akár csak egyetlen zöld szál van az egész ruhában vagy zokniban,³¹⁹ilyent ne vegyen magával az ember, mert nagy veszélyben van az, aki bármi zöldet visel. Szokott zöld díszítés lenni az ima-kendő homlokrészén, ezt ki kell javítani, mert a zöld a zsidók számára tilos egész Törökországban és Jeruzsálemben.

(...)

317 Kamenec-Podolszki; ma: Kamenic Podilszki (Nyugat-Ukrajna). 1699-ig török fennhatóság alatt állt, és a Lengyelországból, Litvániából a Szentföldre induló zsidó zarándokok gyülekező helye / kiinduló állomása volt.

318 A zöld a próféta színe, csak azok viselhetik, akik Muhammad nemzetségéből származnak. Egy évszázaddal korábban Hans Dernschwam kohéneknek nevezte az ilyeneket. Lásd Hans Dernschwam, *Erdély – Besztercebánya – Törökországi útinapló*. Közreadja Tardy Lajos (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1984), p. 233.

319 Vastag harisnya, akár házicipő vagy papucs helyett is. (Török viselet.)

1649:LXXIX. tc. / III. decretum

1649

Újabb kiadás:

Márkus Dezső, szerk., Kolosvári Sándor & Óvári Kelemen, ford., *1608–1657. évi törvény-cikkek* (Corpus Juris Hungarici, 1000–1895 / Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat, 1900), pp. 560–561

Mandl Bernát, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, II (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1937), p. 447, no. 6 (a *Corpus juris Hungarici*, Buda, 1822, I, p. 804 közlése nyomán)

Articulus LXXIX., *De Judaeis, a teloniorum administratione amovendis*

De Judaeis a teloniorum administratione amovendis renovantur articuli superinde conditi:

§ 1. Et pro reali eorundem effectuatione, ulterius statuitur; ut in quolibet comitatu, ubi hujusmodi Judaei teloniorum exactioni adhibiti fuerint, vice-comites ejusdem comitatus, sub poena amissionis officii, vel si ipsi interessatforent; alii in locum eorundem per comitatus substituendi, cum poterioribus, quos ad manus habere poterint, ejusdem comitatus jurisperitis nobilibus; unoque vel altero judice nobilium et jurato assessore praesentibus, post binariam legitimam admonitionem, antea praemittendam, ad facies talium teloniorum exire et accedere; ibidemque comperta prius mera rei veritate, de simplici et plano, villam vel oppidum, in quo talis Judaeus telonium administrare compertus fuerit; abjudicandi, statimque occupandi; et proximiori confinio applicandi (cunctis juridicis remediis sepositis) plenariam habeant potestatem:

§ 2. Salva tamen ejusdem villae vel oppidi, communi aestimatione, per legitimos possessores redimendi facultate.

LXXIX. tc., *A zsidóknak a vámok kezelésétől való elmozdításáról*

A zsidóknak a vámok kezelésétől való elmozdítására nézve megújítják az e részben hozott cikkelyeket.

1. §. És ezenfölül, ezeknek valóságos foganatosítása céljából, határozzák, hogy minden vármegyében, ahol a vámszedésre efféle zsidókat alkalmaztak, az illető vármegyének az alispánjai, hivatalvesztés büntetése alatt, vagy ha ők érdekelve volnának, mások, akiket a vármegye helyükbe tesz, az illető vármegyének kézhez kapható előkelőbb, a jogban járatos nemeseivel és egyik vagy másik szolgabírónak vagy esküdttársnak a jelenlétében előrebocsátott két törvényes megintés után, az ilyen

vámok színhelyére menjenek ki, és ott jelenjenek meg, ahol is teljes hatalmukban álljon azt a falut vagy mezővárost, amelyben azt találják, hogy a vámot ilyen zsidó kezeli, kiderítvén előbb a dolog valóságát, egyszerűen s minden tétovázás nélkül elítélni és azonnal elfoglalni és (minden jogorvoslat kizárásával) a legközelebbi végvidékhez csatolni.

2. §. Épségben maradván mindazonáltal ama falu vagy mezőváros törvényes birtokosainak az a joga, hogy azt közbecslés szerint visszaválthassák.

57

II. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1648–1657)

Törvény a zsidók öltözékéről Erdélyben

1650. március 20

Gyulafehérvári országgyűlés, 1650:XXVII. tc., március 20

Újabb kiadás:

Szilágyi Sándor, szerk., *Erdélyi országgyűlési emlékek – Monumenta comitialia Regni Transylvaniae, 1540–1699* (Monumenta Hungariae Historica – Magyar Történelmi Emlékek, III: Országgyűlési Emlékek), XI: 1649–1658 (Budapest: A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, 1886), p. 78, no. VI/XXVII

Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica, XVIII* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1980), p. 74, no. 92

Articulus xxvii.

Sidó sidóruhát, görög görögruhát viseljen, magyar s katona köntösben ne járjon 200 forint bírság alatt. Ezenkívül a sidók állapotja urunk tetszésében.

Végeztük azt is egész országúl, három nemzetül,³²⁰ accedálván az Nagyságod³²¹ kegyelmessége is, hogy mind sidó, mind görög tartson neme szerint való köntöst; ha ki pedig magyar katona köntöst viselne, légyen kétszáz forint büntetések. Mivel pedig a sidóknak kevés haszna van az országban az fiscusnak,³²² azokat az Nagyságod dispositiójában hagytuk, mi karban állatja őket.

---

320 Az erdélyi három nemesi nemzet (*fraterna unio trium nationum*): magyar (*universitas nobilium*), székely (*universitas Sicularum*), szász (*universitas Saxonum*). A magyar "nemzet"-et a hét nemesi vármegye alkotta.

321 Ti. II. Rákóczi György fejedelem.

322 Kamara, pénzügyi igazgatás.

II. Rákóczi György fejedelem

Erdélyország jóváhagyott törvényeiből

(*Approbatae constitutiones Regni Transilvaniae*)

1653. március 15

Megjelent:

Approbatae constitutiones Regni Transilvaniae et partium Hungariae eidem annexarum
(Varadini: Apud Abrahamum Kertesz Szenciensem, 1653)

Újabb kiadás:

Márkus Dezső, szerk., 1540–1848. évi erdélyi törvények (Corpus Juris Hungarici, 1000–1895 / Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat, 1900), p. 12 és 237, resp.

Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, XVIII (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselője, 1980), p. 74, no. 93 (Edictum LXXXII)

Prima pars, titulus I., *Religiókra nézendő dolgokról*, articulus iv.

A Judaismus, amint régi időktől fogva, nemhogy a négy recepta religiók közé számláltatott volna, de sőt publicis regni constitutionibus sub animadversione ac severâ poenâ interdicáltatott,³²³ s annak idejében akik vakmerőképpen azon tévelygésben találtattanak, a constitutiók szerint meg is büntetettek, ezután is in perpetuum³²⁴ mint azoknak büntetések, úgy a következőknek is vigore eorundem articulorum, ac etiam praesentium³²⁵ végeztetik, sub eadem poena processuque in articulis expresso,³²⁶ melyről bővebben írás találtatik annak seriesében.

Prima pars, titulus IV., *Judaizánsok felől*, articulus I.

Noha a Judaizánsok³²⁷ felől az Országának sokféle végezési voltanak, melyek szerint dolgok nagyrészt executióban is vétetett, az 1635 és 1638 esztendőbeli articulusok szerint, melyek mostan is in omnibus eorundem continentiis, processibus, ac Executionibus helybenhagyattatnak, jövő időkre is penig azon articulusok mostani végeztések által újítatnak; az 1622 esztendőbeli első articulusban írott processus szerint, minden ingó és ingatlan javokat magok személyekre nézendőket, fejeket

323 Az ország közbiztonságában megfenyítés és szigorú büntetés alatt tiltott.

324 Lat. "mindörökre".

325 Ugyanazon, valamint a jelen cikkelyek erejénél fogva is.

326 Ugyanazon büntetés alatt s a cikkelyekben megállapított eljárás mellett.

327 Zsidózók vagy szombatosok, lásd fentebb, #52.

penig redemptibiliter amittálják; mely processus az, hogy a Fiscalis Director által citáltassanak azok ante Octavam a Táblára; ha penig a rend szerint való Octavalis Terminusok nem celebráltathatnának, a Diaeta alatt lévő Táblán is revideáltathassék dolgok.

Pars quinta, edictum LXXXII, "Zsidókról"

A sidóknak ez Országban való szabados kereskedések, és az egy Fejérvárat lakhatások is sellérül megengedetett, csakhogy a városok privilegiuminak, sem pedig egyéb rendeknek ne praejudicáljanak.

59

Apácai Csere János (1625–1659)

A héber nyelvről

1653

Megjelent:

Johannis Apatzai [Johannes Apacius / Apácai Csere János] *Oratio de studio sapientiae... Habita cum Recturam in Illustri Collegio Albensi susciperet* (A. C. M. DC. LIII. [1653] Mense Novembri); az idézet: pp. 33–35³²⁸

Újabb kiadás:

Oratio de studio sapientiae, in: Apatzai Csere János, *Magyar Encyclopædia, Az az, minden igaz es hasznos Böltséégnek szep rendbe foglalása és Magyar nyelven világra botsátása* (Ultrajecti: Ex officinâ Joannis à Waesberge, Anno M DC LIII / M DC LV [1655]; reprint, Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1975), pp. 415–452; az idézet: pp. 440–442

Fordítás:

Hegedüs István, szerk., *Apáczai Cseri János paedagogiai munkái* (Budapest: Franklin-Társulat, 1899), pp. 62–113; az idézet: pp. 96–99

Zsoldos Jenő, *Magyar irodalom és zsidóság. Költői és prózai szemelvények* (Az Országos Izraelita Tanítóegyesület Kiadványai, 3) (Budapest: Országos Izraelita Tanítóegyesület, 1943)

Orosz Lajos, szerk., *Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei* (Neveléstörténeti könyvtár) (Budapest: Tankönyvkiadó, 1956, 1976²), pp. 118–162

Orosz Lajos, szerk., *Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei* (Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2003³), pp. 133–181; az idézet: pp. 165–167

Tarnóc Márton, szerk., *Magyar gondolkodók, 17. század* (Magyar Remekírók) (Budapest:

---

328 Alább a latin szöveg innen.

Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979), pp. 609–655: “A bölcsesség tanulásáról”; az idézet: pp. 640–642 ([Hegedüs István] / Orosz Lajos fordítása)

Irodalom:

Eisler Máttyás,³²⁹ “Apáczai héber tanulmányai”, in: *Évkönyv, 1900* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat – Lampel R. / Wodianer F. és Fiai, 1900), pp. 316–332

Strbik Andrea, *Héber nyelvtanok Magyarországon: A Magyarországon kiadott, magyar szerzők által írt vagy magyar nyelvű héber nyelvtanok bibliográfiája (1635–1995)* (Hungaria Judaica, 10) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 1999), p. 18 skk.

Sebestyén Mihály, “»Tükör által homályosan.« A másokról alkotott kép: zsidók a protestáns világtételekben”, in: uő, *Nyúlgát az idő ellen. Az erdélyi zsidóság történetéhez. Tanulmányok, esszék, cikkek* (Marosvásárhely: Mentor Kiadó, 2000), pp. 183–286, kül. pp. 177–179 (idézi is)

(...) Ad te Hebræa Lingvarum Mater festinat oratio. Tu namque veram Dei ipsiusmet divinarūque rerū cognitionem doces, tu veram Hominis humanarumque rerum picturam exhibes, Tu sola veram vitæ melioris obtinendæ rationem præscribis. Te summus Deus primo homini concreavit. Te loquutus est. Te Adamus in Paradiso usurpavit, te Mundus primus. In te sola, Moses horridus, Prophetæ obscuri, Reges barbari: & tersissimi, & clarissimi & sunt eloquentissimi. Tu sancta es, tu sapiens es, tu divina es. omnibus aliis abolitis, tu permanebis, In æterna quoque vita usurpaberis. Quanta est Aud. homini docto jucunditas? quanta gratia? nosse lingvam quæ sola veram sapientiam continet, quæ Dei summi est, quæ sola est cum rerum primordiis creata, quæ omnibus ante Christū sanctis materna fuit, qua Sacrorum librorū pars potissima exarata est. Quid vero de illustrissimo illo in universum V. T. commentario, Paraphrasi Chaldaica dicendum? Quid de paraphrasi N. T. syriacâ, Salvatoris vero lingua materna? Quid de Talmude universa Judæorum & authentica sapientia? quid de Commentariis & Scriptis Rabbiorum præstantissimis? sine quibus Munistero teste inepte agere videntur, qui pergunt interpretari T. V. quorum vitulâ Vatablus Junius & Tremellius, sæpius quā credere possis, arârunt: ausit talia quis inficiari? (...) Sed nec est quod quis objiciat, ea quæ alicujus in iis fuerunt momenti, jam ab aliis exscripta esse, ad nosque lingua vulgari transmissa, & quod caput rei est, ipsa Biblia quoque accuratissimè jam à multis conversa; Pro Deū atque hominum fidem! quæ temera est audacia, si non hæc? Dicere aliquid esse factū quod factū nō videas? Unde scis Bibliorū quālibet versionē omnibus suis numeris absolutam esse? Unde didicisti Hieronymum, Pagninum, Junium vel aliquem alium, nullibi à vero unquam aberrasse? quum contra clarissimum tibi fit, eos sibi sæpe contradicere, se invicem refutare, convincere; ac proinde unum dūtaxat pro vero esse posse vel nullum. At iterum regeris, bona ea quidē esse & pulchra, sed quibus nos & carere possi-

329 Eisler Máttyás (1865–1930) kolozsvári *status quo ante* főrabbi.

mus. At verò, inquam ego, si tantum ea sunt acquirenda & custodienda, quibus prorsus carere nunquam potes; sine & oculos tibi erui quippe quibus, si manufactorè habeas, æquè carere possis. A in vero iterum, quæ in iis alicujus fuere momenti illa Christianos iam pridem excerpisse? Inter omnes Philologos Constantinū L'Empereur audi: Hujusmodi est (inquit) styli Rabbinici peritia: sine qua solidam veteri Test. intelligentiam se assequuturos frustra sperant plurimi. Et enim Rabbini, quamvis à dogmatum multorum veritate deviantibus, lingua Hebræa vernacula est: in ea se se doctiores exercent, ut etiam congrue loquantur: multa quoque subsidia habent, quæ lingvæ exactiorem cognitionem promovent: per totam vitam in ea occupantur. Quæ fidem faciunt, utilissimam in eorum scriptis evolvendis navari operam; & paulo post. quantam hac in parte è scriptis Rabbiorum utilitatem ac fructum percipiet (quis) ii demum norunt, qui assiduo labore hoc assequuri sunt ut Hebræos interpretes (ipsimet) consulere possint. Quia inquam præcipui Rabbinii nondum versi sunt, ideo frustra illam utilitatem cognoscere quæret, cui curæ non fuerit ut illos intelligat allaborare. Cum enim multa etiam Hebræorum scripta ne excusa quidem sint, nedum N. B. versa qui fructum inde redeūtem scire experit, labore prius hoc obtineat necesse est, ut quid iis contineatur inspiciat. Desudatur (inquit paulo post idem) frustra cum ea (certe plurima) quæ rituum Judaicorum luce egent, aliò varia subtilitate detorquentur. At ubi antiqui Judæorum mores, ritus, consuetudines & ceremoniæ plenius, quam textu originali & Hebræorum commentariis aliisque ipsorum libris conscribuntur? Sane unus ille Majmonides libro, cui titulum fecit תורת משה תאמנת descriptione Sacris Literis facem accendit, ut vel solus ad styli Rabbinici studium animum inflammet eorum, qui quosdam ipsius codices delibarent. Vel hoc tantum illius studii desiderium excitare deberet, quod tanti Heroes, Patres dico, nunquam ita in V. T. enarrando lapsi fuissent, si consulissent Hebræorum scripta &c.

(...)

(...) Feléd közeleg sietve beszédem, héber nyelv, minden nyelv ősanja, te! Hiszen te tanítsz meg minket magának az Istennek és az isteni dolgoknak ismeretére, te nyújtod az ember és az emberi dolgok igaz rajzát, egyedül te írod elő a jobb élet elnyerésének igaz útját. Téged a felséges Isten teremtett az első ember számára. Ő maga általad szólott. Ádám téged használt a paradicsomban, és téged használt az újonnan született világ. A zord Mózes, a homályos próféták, a kegyetlen királyok beszéde általad vált oly gördülékennyé, oly világossá és ékes szavúvá. Te szent vagy, bölcs vagy, isteni vagy. Ha minden más nyelv elenyészik is, te fennmaradsz. Az örök életben is téged fognak használni. Mily kedves, mily kellemes, hallgatóim, a tudósoknak ismernie ezt a nyelvet, mely egyedül tartalmazza az igazi bölcsességet, magának a felséges Istennek a bölcsességét; mely egyetlen nyelvként teremtett a világ kezdetével egy időben; mely Krisztus előtt minden szentnek anyanyelve volt; melyen a szent könyvek nagyobb részének sorait rótták. Mit szóljak az egész Ószövetség általánosan

ismert kitűnő kommentárjáról, a káldeus parafrázisról?³³⁰ Mit szóljak az Újszövetség szír parafrázisáról, melynek nyelve a Megváltó anyanyelve volt?³³¹ Mit szóljak a Talmudról, a zsidók bölcsességének egyetemes és hiteles összefoglalásáról? Mit a rabbinusok kitűnő kommentárjairól és írásairól? Aki a rabbinusok nélkül az Ószövetséget magyarázni próbálja, Munster³³² tanúsága szerint esztelenül cselekszik. Vatablus,³³³ Junius³³⁴ és Tremellius³³⁵ többször szántottak ezek tinójával,³³⁶ mintsem hinné az ember. Meri ezt valaki tagadni? (...) Nem állja meg a helyét az az ellenvetés sem, hogy mindazt, ami azokban az iratokban nagy jelentőségű, mások már kiszedték, s valamely közismert nyelven közölték velünk, és hogy – ami pedig a fődolog – magát a Bibliát is már sokan nagyon pontosan lefordították. De Isten és ember a tanúm, nincs ennél vakmerőbb állítás! Lehet-e olyasmit megtörténtnek mondanod, aminek megtörténtét nem látod? Honnan tudod, hogy Hieronymus,³³⁷ Pagninus,³³⁸ Junius vagy valamelyik más fordító sehol sem tér el az igazságtól? Éppen ellenkezőleg. Nagyon is világosan észreveheted, hogy gyakran ellentmondanak egymásnak, kölcsönösen cáfolják egymást és kimutatják egymás tévedését, s hogy éppen ezért csak egy lehet az igaz, már akármelyik is a sok közül. Erre újra azt válaszolhatod: Hiszen ez mind jó és szép, de mi akár nélkülük is ellehetünk. Erre viszont azt mondom: Ha csak azt kell megszerezned és gondoznod, amit egyáltalában nem nélkülözhetsz, akkor szúrasd ki a szemedet, mert ha van vezetőd, szem nélkül szépen ellehetsz. De talán újra azt mondod, hogy ami fontos volt bennük, azt a keresztények már előbb kiszedegették. Hallgasd meg a filológusok közül l'Empereur Constantinust:³³⁹ "Ilyen fontos tehát a rabbinikus nyelv tudása. Hiába remélik igen sokan, hogy nélküle eljutnak az Ótestamentum alapos ismeretéhez. Mert ha a rabbinusok tévednek is sok dogma magyarázatában, nekik mégis csak anyanyelvük a héber nyelv. Ebben azért képezik magukat egyre tudósabbá, hogy a helyes beszédet is elsajátítsák, sok segédeszközük is van, melyek előmozdítják a nyelv pontosabb megismerését; s egész

330 Értsd: a héber Biblia arámi nyelvű fordítása, a *Targum*.

331 Tévedés: a Biblia szír fordítása (*Pesitto*), és maga a szír nyelv, csak az i. sz. III. században különült el az arámitól. Jézus arámiul beszélt, a szír nyelvnek ez az előzménye.

332 Sebastian Münster (1489–1552), a reformáció korának legkiválóbb keresztény hebraistája.

333 Franciscus Vatablus (François Vatable) (?–1547), a párizsi Collegium trium linguarum / College de France héber professzora, Biblia-fordító.

334 Franciscus Junius (François du Jon) (1545–1602) hugenotta teológus, a heidelbergi, majd a leydeni egyetem tanára, Biblia-fordító.

335 Emanuel Tremellius (1510–1580) kitért zsidó, Biblia-fordító.

336 Jud. 14,18.

337 Eusebius Hieronymus Sophronius (345 k.–420) / Szent Jeromos, a *Vulgata* fordítója.

338 Santes Pagnini (Xanthus Pagninus) (1470–1536) dominikánus szerzetes, az egyházat bíráló prédikációi miatt eretneknek nyilvánított és máglyán megégetett Girolamo Savonarola (1452–1498) tanítványa, aki egy kitért zsidótól tanult héberül, és az első volt, aki héberből készítette el a Biblia-fordítását (1528).

339 (?–1648), a héber nyelv (Harderwijk), illetve a teológia (Leiden) professzora.

életükön át ezzel foglalkoznak. Mindez bárkit meggyőzhet arról, hogy nagyon hasznos az a munka, amelyet műveik olvasásával töltünk.” És kevéssel alább: “Mily nagy haszna származik e tekintetben a rabbinusok olvasásából bárkinek, aki állandó munkával eljutott odáig, hogy saját maga kérhet tanácsot a zsidó magyarázóktól, ha végre megismeri őket!” Mivel azonban – ezt már én mondom – a legkiválóbb rabbinusok még nincsenek lefordítva, azért ezt a hasznot hiába igyekszik valaki megszerzeni, ha saját maga nem törődött azzal, hogy megértésükre eljusson. Mivel ugyanis a héber írók sok munkája – jól jegyezd meg – még nyomtatásban sem jelent meg, nemhogy lefordítva volna, aki az ezen művekből származó hasznot élvezni akarja, előbb fáradtságos munkával kell elérnie, hogy tartalmukat megismerje. Ugyancsak az előbbi filológus mondja kevéssel alább: “Sok veríték kárba vész amiatt, hogy azokat a dolgokat (bizony nagyon sok van ilyen), melyek nem érthetők meg másképp, csak a zsidó szertartások világánál, egyes magyarázók különféle szörszálhasogató módszerekkel félrecsavarják, más értelmet adva nekik. De a zsidók régi erkölceit, szertartásait, szokásait és vallásos ünnepeit hol találhatjuk meg teljesebben, mint az eredeti szövegben, a héber kommentárookban és más héber iratokban? Hiszen csak egyedül a nagy Maimonides is oly fáklyát gyújtott a Biblia megvilágítására a régiségeknek יד חזקה “Erős kéz” című művében való leírásával, hogy akár egymaga is kedvet ébreszthet a rabbinusi nyelv tanulmányozásához mindazokban, akik néhány könyvébe belekóstoltak. Már akár az is fel kell hogy ébressze az e tanulmányok iránti vágyat, ha arra gondolunk: nagy hőroszaink, az egyházatyák sohasem követtek volna el oly nagy hibákat az Ótestamentum magyarázatában, ha a héber írók műveitől kértek volna tanácsot.”

(...)

60

Zsidók szarvasmarhatartása Erdélyben

1654–1671

(a) A fejérmegyei rendek utasítása országgyűlési követeik számára, 1648. március 16

Kiadás:

Szilágyi Sándor, szerk., *Erdélyi országgyűlési emlékek – Monumenta comitialia Regni Transsylvaniae, 1540–1699* (Monumenta Hungariae Historica – Magyar Történelmi Emlékek, III: Országgyűlési Emlékek), XI: 1649–1658 (Budapest: A M. T. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, 1889), p. 471, no. X/2

Az fehérvári nemes atyánkfiai panaszolkodnak azon, hogy noha az zsidók assecurationalis³⁴⁰ levelek tartása szerint marhát tartoznának az országba béhozni, de ahhoz nem tartván magokat, ha mikor a sóhordó rácok, törökök és mások onnan alól holmi áru marhát hoznak fel eladni, a zsidók elejekbe mennek egy és két mélyföldnyire³⁴¹ s tovább is, és olcsón tőlök megvévén és az városban béhozván, ott majd az annyi áron adják el. Könyörögni kell azon, hogy attól tiltassanak el az zsidók, ha marhát akarnak venni, menjenek magok ki az országból marháért levelek tartása szerint, aféle marhát, kit mások hoznak bé, ne vehessék meg, hanem adják ugyanazok el, az kik béhozzák, evvel is ne drágódjék inkább el az marhának az ára, hadd vehessen minden jutalmason ott az város aféle rácoktól, törököktől, mint azelőtt, alioquin³⁴² ez mind az országbelieknek is, mind az városnak kárára vagyon.

(b) II. Rákóczi György, a gyulafehérvári országgyűlés törvénye, 1654. január 18

Kiadás:

Szilágyi Sándor, szerk., *Erdélyi országgyűlési emlékek – Monumenta comitialia Regni Transsylvaniae, 1540–1699* (Monumenta Hungariae Historica – Magyar Történelmi Emlékek, III: Országgyűlési Emlékek), XI: 1649–1658 (Budapest: A M. T. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, 1889), p. 177

Articulus III.

Zsidók és egyéb kereskedő rendek ez országban behozott semminemű árrú marhákat, intra ambitum regni,³⁴³ hogy meg ne vehessenek.

Az zsidók és egyéb idegen kereskedő rendek is klmes urunk, az kiknek kereskedések a végre engedtetett meg, hogy az országot inkább bővítsék, hogysen mint szűkítenék, az kik engedelemből adatott kereskedéseknek állapotjával az kereskedő hazafiainak injuriájokra, nyilvánvaló fogyatkozásokra abutálnak, melyre képest klmes urunk az Ngod klmes tetszéséből végeztük egész országúl három nemzetül, hogy ennekutána az zsidók és egyéb idegen kereskedő rendek sub poena ducentorum florenorum³⁴⁴ ez országban hozandó árrú marhákat intra limites regni semmi praetextus alatt megvenni és megvásárolni ne merészeljének, hanem idegen országból magok hozzák az marhát, ha kik penig ez ellen impingálnának,³⁴⁵ requiráltat-

340 Lat. "biztosító".

341 Értsd: mérföld.

342 Lat. "különben".

343 Lat. "az ország határain belül".

344 Lat. "kétszáz forint büntetés terhe mellett".

345 Lat. "vétkeznék".

ván³⁴⁶ felőle, az mi klmes urunk ő nga, vigore praesentis articuli³⁴⁷ exequáltathassa³⁴⁸ az megírt poenát.

(c) I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem (1661–1690) engedélye a gyulafehérvári zsidóknak szarvasmarha kóser vágására és az általuk nem fogyasztható részek eladására, 1661. június 9

Kiadás:

Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, XVII (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselője, 1977), p. 27, no. 11

(...) Mivel a Fejérvárat lako zsidoknak előbbeni Méltóságos fejedelmek Privilegi-umokban is megengedték volt, hogy itt Fejérvárat magok mindennapi táplálásokra valo, mind apro s mind öreg marhákat vehessenek szabadoson, és mivel az ök szokások szerént semminemü marháknak az utolját³⁴⁹ meg nem eszik azokat szabadoson eladhassák, accedaván³⁵⁰ azért az Uri Kegyelmes Annuentiánk³⁵¹ is Fejérvárat lako zsidokhoz, megengedjük, hogy magok táplálására valo mind apro s mind öregh marhákot szabadoson vehessenek, és annak az mely részit meg nem eszik szabadoson eladhassák; így értvén azért az kegyelmes Annuentiánkat Kegyelmeteknek kegyelmesen, és serio³⁵² parancsoljuk, – magok táplálásokra valo mind öregh és apro marhákat szabadoson vásárolni és azoknak utolso részét eladni megengedje, és másokkal is megengedtesse, azért pedig megkárosítani sem személyekben, sem Javakban senkinek is meg ne engedje.

(...)

(d) I. Apafi Mihály védőlevele, 1673. február 20

Kiadás:

Eisler Mátyás, “Az erdélyi zsidók múltjából”, *Erdélyi Múzeum*, 18 (1901), pp. 95–101, 155–162; új lenyomatban, “Az erdélyi zsidók múltjáról”, in: Sas Péter, szerk., *Ódon Erdély. Művelődéstörténeti tanulmányok* (Magyar Hírmondó) (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1986), I, pp. 543–564, kül. p. 555–556

346 Lat. “kérdőre vonatván”.

347 Lat. “a jelen törvénycikkely alapján”.

348 Lat. “végrehajthatassa”.

349 Ti. hátsó combját stb.

350 Lat. “hozzájáru”.

351 Lat. “jávahagyás”; értsd: figyelembe vévén a javáhagyást.

352 Lat. “komolyan” / “szigorúan”.

Noha mind boldog emlékezetű fejedelmektől, mind a nemes országtúl a sidoknak itt Erdélben Fejérvári várossunkban való lakások megengedetett és ugyanakkor bizonyos privilégiumok is adatott, melyben törvénytelen való háborgattatások ellen világos parancsolat lévén, ha kinek vélek való törvénykezések történik, a praefectusok székin dirigáltatt; de amint alázatos megtalálásokból értjük, privilégiumok nem kevés praejudiciumára és magoknak méltó bosszújokra és károkra akarmilly privatus ember is maga valami praetensioját objectálván, vagy maga kezével vindicál, vagy penig méltatlan tömlöcözéssel tölti ki rajtok bosszúját, honnét is nem a régi szokás és privilegiumok tartása szerint negyven pénzért, hanem egy forintért bocsáttják ki. Akarván ezért birodalmunkban mindenek privilegiumokat eltűrni és régi üdvezült fejedelmek collatioit in vigore megtartani: Minden rendbéli híveinknek parancsollyuk: (...) akármilyen szín és praetustus alatt személyekben háborgatni, javakban megkárosítani, szidni, verni, tömlöcözni semmiképpen ne merészellye, hanem kinek mi praetentioja vagyon hozzájuk, competens forumokon, praefectusunk székin, vagy annak vacantiájában hop mesterünk³⁵³ vagy fejérvári udvarbíráknak székin a dolog minemőségéhez képest asservállya, ha penig meg kellett nék is fogtatniok, megnevezett híveink hírek nélkül semmiképpen meg ne fogtassanak; porkolábink is penig tömlöcz váltságért negyven pénznél többet venni ne merészellyenek; szolgáltassék ki minden rendű privilegiumi igazsága.

61

Sabbetaj Cvi hívei Budán

1666

Irodalom:

Rosenberg Izidor, "A magyarhoni sabbathäusok története", in: *Első magyar-izraelita nap-tár és évkönyv. 5622-dik évre* (Pest: Wodianer F., 1861), pp. 81–93

Leopold Löw [Löw Lipót], "Zur Geschichte der ungarischen Sabbathäer", *Ben Chanan-ja*, 1 (1858), pp. 10–22; új lenyomatban in: uő, *Gesammelte Schriften*, IV (Szegedin: Ludwig Engel, 1898; reprint: Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag, 1979), pp. 437–449

353 Ném. Hofmeister, "udvarmester".

(a) Sir Paul Rycout (1629–1700) angol követségi titkár, konzul³⁵⁴ visszaemlékezése a budai zsidók különös nyugtalanságára, 1666 / 1687

Megjelent:

Sir Paul Rycout, *The History of the Turkish Empire, from the Year 1623, to the Year 1677, Containing the Reigns of the Three Last Emperours...* (London: London : Printed by J. M. for John Starkey, etc., 1680; Printed by J. D. for Tho. Basset, R. Clavell, J. Robinson, and A. Churchill, MDCLXXXVII [1687]), p. 201: "Anno 1666" (Részlet)

Idézi:

Jacob Rader Marcus, *The Jew in the Medieval World. A Source Book: 315–1791* (1938; reprint, Cincinnati: Hebrew Union College Press, 1990), p. 262; ~, Revised edition with an introduction and updated bibliography by Marc Saperstein (Cincinnati: Hebrew Union College Press, 1999), p. 296

Fordítás:

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), p. 667

Irodalom:

Gershom Scholem, *Sabbatai Sevi: The Mystical Messiah, 1626–1676* (Bollingen Series, 93) (London: Routledge & Kegan Paul, 1973), p. 565 / *Sabbatai Zwi: Der mystische Messias* (Frankfurt a. M.: Jüdischer Verlag, 1992), p. 624

Sonia P. Anderson, *An English Consul in Turkey: Paul Rycout at Smyrna, 1667–1678* (Oxford: Oxford University Press, 1989), kül. p. 212

Jacob Barnai, "The Spread of the Sabbatean Movement in the Seventeenth and Eighteenth Centuries", in: Sophia Menache, Ed., *Communication in the Jewish Diaspora: The Pre-Modern World* (Brill's Series in Jewish Studies, 16) (Leiden: E. J. Brill, 1996), pp. 313–337

Anno 1666

We shall begin this year with the strange rumor and disturbance of the Jews, concerning Shabbethai Zebi, their pretended Messiah which, for being most principally acted in Turkey, may properly belong to the history of this time and place.

(...)

According to the predictions of several Christian writers, especially of such who comment upon the *Apocalypse* or *Revelations*, this year of 1666 was to prove a year of wonders, of strange revolutions in the world, and particularly, of blessing to the Jews.

354 A konstantinápolyi angol követ titkára, majd szmirnai konzul. Állomáshelyéről Budát érintve utazott vissza Angliába. Fellow of the Royal Society, 1666. – Könyvét felhasználta Mikes Kelemen (1690–1761), Rákóczi kísérője az emigrációban, a *Törökországi levelek* 172–191. darabjában.

(...)

Strange reports flew from place to place of the march of multitudes of people from unknown parts into the remote deserts of Arabia, supposed to be the ten tribes and a half, lost for so many ages...

(...)

In this manner millions of people were possessed when Shabbethai Zebi first appeared in Smyrna, and published himself to the Jews for their Messiah, relating the greatness of their approaching kingdom, the strong hand whereby God was about to deliver them from bondage, and gather them from all parts of the world. It was strange to see how this fancy took and how fast the report of Shabbethai and his doctrine flew through all parts where Jews inhabited, and so deeply possessed them with a belief of their new kingdom and riches, and many of them with promotion to offices of government, renown, and greatness; that in all places from Constantinople to Buda (which it was my fortune that year to travel) I perceived a strange transport in the Jews, none of them attending to any business, unless to wind up former negotiations, and to prepare themselves and families for a journey to Jerusalem. All their discourses, their dreams, and disposal of their affairs tended to no other design but a reestablishment in the Land of Promise, to greatness and glory, wisdom and doctrine of the Messiah...

(...)

Az 1666. év

Ezt az évet a zsidóknak azzal a különös híresztelésével és nyugtalanságával kell kezdenünk, amely Sabbetaj Zebivel (Cvi)³⁵⁵ kapcsolatos, állítólagos messiásukkal, aki minthogy főként Törökországban szerepelt, éppen beleillik ennek a helynek és időnek a történetébe.

(...)

Számos keresztény író jövendölése szerint, különösen akik az Apokalipszist vagy Jelenéseket³⁵⁶ magyarázzák, ennek az 1666. évnek a csodák, a világban bekövetkező különös fordulatok és különösen a zsidókat érintő áldás évének kellett bizonyulnia.

(...)

Különös beszámolók szálltak helységről helysége arról, hogy emberek tömege vándorol ismeretlen helyekről Arábia távoli sivatagai felé, azt tartják róluk, hogy az oly hosszú időkre elveszett tíz és fél törzs maradványai.

(...)

Ily módon emberek millióit ragadta el, amikor Sabbetaj Zebi először megjelent

355 Sabbetaj Cvi (1626–1676) rabbi messiásként lépett fel, és minden zsidót össze akart gyűjteni a Szentföldön.

356 Jelenések könyve / János jelenései, 13,18.

Szmirnában,³⁵⁷ és a zsidók előtt magát a messiásuknak jelentette ki, beszélt közeledő királyságuk nagyságáról, az erős kézről, amellyel Isten hamarosan megszabadítja őket a szolgaságból, és a világ minden részéből összegyűjti őket. Különös volt nézni, ahogyan ez a lelkesedés terjedt, és hogy Sabbetaj és tanai milyen gyorsan eljutottak mindenhová, ahol zsidók élnek, és milyen mélyen megragadta őket új királyságuknak és jólétüknek a hite, és sokukat közülük a kormányzati hivatalhoz, tekintélyhez és nagysághoz jutás reménye. Mindenütt, Konstantinápolytól Budáig (ahol abban az évben szerencsém volt megfordulni), éreztem a zsidók különös nyugtalanságát, közülük senki nem fordított gondot semmilyen üzletére, hacsak nem azért, hogy lezárja a korábbi tárgyalásait, hanem készült, maga és családja, az utazásra Jeruzsálembe. Minden beszélgetésük, álmuk, dolgaik felszámolása nem másra irányult, kizárólag arra, hogy újra eljussanak az Ígélet Földjére,³⁵⁸ a nagyságba és dicsőségbe, a messiás³⁵⁹ bölcsességéhez és tanításához...

(...)

(b) Héber forrásokból

Elisa Hajjim ben Jaakov ha-Kohén Askenázi (1600 k.–1673); Nehemja Hijja ben Mose Hajjon (Chajjon / Hayyun) (ca. 1655–1730); R. Jaakov Sasportas (1610–1698) és mások

Kiadás:

R. Jaakov Sasportas, *Cicat novél Cvi*,³⁶⁰ ed. Arthur Zacharias Schwarz & Isaiah Tishbi (Jerusalem: Moszad Bialik, 1954)

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 663–674, no. 158 (héber szöveg és magyar fordítás)

Irodalom:

David Kaufmann, *Die letzte Vertreibung der Juden aus Wien* (Wien: L. Konegen, 1889), p. 82 skk.

Aharon (Aron) Freimann, *Sammelband kleiner Schriften über Sabbatai Zebi und dessen Anhänger* (Berlin: Mekize Nirdamim – H. Itzkowski, 1912)

Gershom Scholem, *Sabbatai Sevi: The Mystical Messiah, 1626–1676* (Bollingen Series, 93) (London: Routledge & Kegan Paul, 1973), p. 710 skk. (és p. 711, 64. jegyzet), p. 843 skk. (és uo., 64. jegyzet) / *Sabbatai Zwi: Der mystische Messias* (Frankfurt a. M.: Jü-

357 Ma: İzmir (Törökország).

358 Vö. Gen. 15,18 skk.; 28,13; Ex. 23,31; Deut. 1,8.

359 Ti. Sabbetaj Cvi.

360 "(Sabbetaj) Cvi fonnyadó virága."

discher Verlag, 1992), p. 802 skk. (és p. 903, 64. jegyzet), p. 946 sk. (és p. 1025, 64. jegyzet)

*Elisa Hajjim ben Jaakov ha-Kohén Askenázi*³⁶¹

מכתב של רבי אלישע חיים ב"ר יעקב הכהן אביו של נתן העזתי
(...) ועוד זאת להודיע לרום מעלת כבודו איך בא לאחר ט"ב ראש קהל א' מק"ק בוד"א היא אובין
בחזרתו ממקום א' אשר שם הלך ביומא דשוקא בעד סחורותיו והגיד כי באותו מקום עשו יום טוב
ט"ב חלף האבלות והתענית הנהוג משתה ושמחה וי"ט גדול ובתוך הנעלה [הנעשה (?)] קבעו יום
לידת מלכנו משיחנו באשר ידוע למכ"ת מקדם. וכתב שהרבה חדושים בידו ומתוך מהירות גדול אי
אפשר להעתיקים ועל המוקדם יודיע אותם כאן ווינא ותכף אודיעם לרום זיו מעלתכם אכ"י.

(...) Továbbá, azt is tudatom nagyra becsült személyével, hogy egy község vezető-
je,³⁶² aki av hó 9-e³⁶³ után jött Buda (BVD') szent községéből, ez Ovin ('VBYN), ame-
lyet (útba ejtett) visszatérőben egy helyről, ahová vásár miatt utazott a holmijaival,
az illető elmondta, hogy azon a helyen av hó 9-én ünnepnapot tartottak,³⁶⁴ a szo-
kásos gyász és böjt helyett lakomát, vigalmat és nagy ünnepet. Többek között el-
rendelték felkent királyunk³⁶⁵ születésnapját,³⁶⁶ mint ahogyan az méltóságod nagyra
becsült személye előtt régtől fogva ismeretes. És azt írta, hogy számos újdonság van
a kezében, azonban a nagy sietségben ezeket nem lehetett lemásolni. De mielőbb tu-
dósít róluk itt, Viná(ban) (VVYN'), én pedig azonnal továbbítom őket nagyra becsült,
magas személyeteknek. Úgy legyen (amén). Legyen meg az ő akarata!

Egy másolatban terjedő levél

העתק כתב שבא אלינו ק"ק ויאנה מק"ק אובין ע"י איש נאמן הראוי לסמוך עליו ושלחה משה
קאזים למנטובה.

361 A gázai Nátán / Abraham Nátán ben Elisa Hajjim Askenázi ha-Kohén (1643/44–1680) apja. Egy időben (1667 k.) Budán élt.

362 Az itt említett községi vezető nem azonos Mordekhaj ben Jaakov *nászi*-val, akit a *Sa'ar Efraim* említ, és aki vallást változtatott, majd az iszlámról ismét visszatért a zsidó vallásra (*tesuva*). Sabbatiánusnak minősíti őt Shlomo A. Rosanes [Salomon Abraham Rosanès], *Korot ha-jehudim be-Turkija ve-arcot ha-Kedem*, IV: 1640–1730 (Szofia: Defusz Ha-Mispat, 1934–1935), p. 143.

363 A jeruzsálemi Templom lerombolásának gyász-ünnep.

364 A sabbatiánus mozgalom egyik jellegzetessége az av hó 9-i böjt ünnepnappá és lakomává változtatása; *tisa be-av* a jeruzsálemi templom lerombolásának (i. e. 586) gyász-napja.

365 Ti. Sabbetaj Cvi.

366 Ti. a születésnap megünneplését. A "messiás" születésnapja éppen av hó 9-re esett.

א"א לכתוב הכל מהחידושים האלה על אפילו על אלף דפי נייר. ובאו אלי הכתבים מק"ק קוסטנטינא. כי הק"ק מבילוגראדו שלחו ב' שלוחים לאה"י ואהמ"י בישר לק"ק אופין שילכו דרך אדום ולא דרך תוגרמה. בכך שישו ושמחו כל אחינו בית ישראל. אני משה קאזיס המעתיק.

כל זה נכתב לכאן מק"ק ברודא דהיינו בעל בית א' משם ר' משה כהן לר' שלמה לינץ מק"ק ויאנה. ואותו ר' משה כהן ישב במדינת אונגארן בעיר אוסלאן שהוא רחוק מק"ק העלישוויא י"ד פרסאות ורחוק מק"ק אובין י"ב פרסאות. ר' משה דר בק"ק אובין והוא כתב זה הכתב לגיסו ר' שלמה לינץ יצ"ו.

A levél másolata, amely hozzánk, Viena (VY'NH)³⁶⁷ szent községébe Ovin ('VBYN)³⁶⁸ szent községe felől érkezett, egy megbízott révén, akire számíthatunk. És Mose Kazisz (Q'ZYS)³⁶⁹ küldte Mantovába (MNTVBH).

Nem lehet leírni, akár ezer oldalon sem, mindezeket a híreket. Az írások Kosztantina (QVSTNTYN')³⁷⁰ szent községéből érkeztek hozzám. Mert Bilogrado (BYLVGR'DV) szent községe³⁷¹ 2 követet küldött Jákob sátrához,³⁷² és urunk, királyunk, az Örökkévaló felkentje³⁷³ tudatta Ofin ('VPYN)³⁷⁴ szent községével, hogy Edom útján menjenek, és ne Tógarma útján.³⁷⁵ Ezért aztán örüljenek és vigadjanak mind a testvéreink, az Izráel háza. Én, Mose Kazisz, a másoló.

Mindezt Broda (BRVD')³⁷⁶ szent községéből írták, tudniillik Mose kohén úr, a Viena (VY'NH) szent községéből való Slomo Linc (LYNC) úrnak. És ez a Mose kohén úr Ungarn ('VNG'RN) országában lakik, Oszlan ('VSL'N) városában,³⁷⁷ amely mintegy 14 mérföldnyire (*parsza*)³⁷⁸ fekszik Helisvija (H'CLYŠ/SYV')³⁷⁹ szent községétől, Ovin ('VBYN) szent községétől pedig mintegy 12 mérföldnyire (*parsza*). Mose úr Ovin ('VBYN) szent községében lakik, és ő írta ezt a levelet a sógorának, Slomo Linc úrnak – őrizze őt Sziklája és Szabadítója.

367 Bécs.

368 Buda.

369 A Cases tudós család volt Mantuában és környékén.

370 Konstantinápoly / Isztambul.

371 Abban az időben Belgrádban már Jozsef Almosznino volt a rabbi.

372 Ti. a zsidókhoz.

373 Hívei Sabbetaj Cvit messiásnak tekintették.

374 Buda héber nevét ismereteink szerint itt írják le először "pé" betűvel, az Ofen kiejtésnek megfelelően.

375 Edom a keresztény országok, Tógarma a törökök elnevezése. Értsd: ne Törökországon át, szárazföldi úton induljanak el a Szentföldre, hanem a keresztény országok felé, nyilván Itália valamelyik kikötőjéből.

376 Magyar-Brod vagy Cseh-Brod.

377 Oroszlány (?) vagy a már kissé messzebbre eső Oslavany (Brno közelében, Csehország).

378 A talmudi irodalomban 1 *parsza* = 3.8–4.6 km.

379 Talán Holleschau, Morvaország (ma: Holešov, Csehország), ahol a XVI. század óta nagy zsidó község volt; vagy Holíč, Pozsony és Brünn / Brno között (ma: Szlovákia).

Nehemja Hijja ben Mose Hajjon (Chajjon / Hayyun)

(...) מר צבי ב"ר יעקב. הוא בן המאמין הגדול בשבתי צבי אשר היה בעיר בודין (הנקרא בלשון אשכנז אובין), והוא אשר מסר נפש מישראל להריגה על שלא עשה מי שבירך בב"ה לחיי שבתי צבי, ופסק שדין מורד במלכות בית דוד היה והתיר דמו של אותו יהודי. על זה יש כאן עדים בדבר, וברא אכרעא דאבוהי אחז מעשה אבותיו בידו להתיר שפיכת דם נקי, ואמר שאני וכל הבא אצלי שחייבים מיתה.

(...) Cvi úr (*mar*),³⁸⁰ Jaakov úr³⁸¹ fia: ő a fia Sabbetaj Svi nagy hívének, aki Budin (BVDYN) városában volt, amelyet Askenáz nyelvén Ovinnak (VBYN) hívnak. Ő az, aki halálba küldött egy lelket Izráelből, mert az a gyülekezet házában (*bét ha-kenezet*) nem kért áldást Sabbetaj Cvi életére,³⁸² és azt a döntést hozta, hogy (az illető) ezzel fellázad Dávid házának királysága ellen, és megengedte, hogy az illető zsidót megöljék.³⁸³ Erre nézve itt³⁸⁴ tanúk is vannak. A fiú az apja léptei nyomán jár,³⁸⁵ és apjának tettei szerint jár el maga is: megengedi, hogy ártatlan vért ontsanak. Én mondtam, hogy mindannyian halálra vagyunk szánva.

R. Jaakov Sasportas³⁸⁶

(...) עודנו משתוממים על מה שראו עינינו מהכתבים ומה ששמעו אזננו מכל מה שנעשה שלא כדת משה וישראל ובפרט ביטול צום העשירי. וזה בא ויאמר בגזרת המלך לכל עיר ועיר ומדינה

380 A Hákhám Cvi (1660–1718), R. Efraim ha-Kohén unokája; személyéhez lásd Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), p. 777 skk., no. 187; Komoróczy Géza, “Harc a hozományért Budán, 1686: Egy responsum fonákja”, 2000. *Irodalmi és társadalmi havi lap*, 21, no. 5–6 (2009. május–június), pp. 136–144.

381 R. Jaakov Askenázi, R. Efraim ha-Kohén veje.

382 Nem mondta el a “Mi se-bérakh” áldást / imát.

383 Nehemja Hajjon azzal a váddal lép fel, hogy Hákhám Cvi apja, Jaakov Askenázi Budán a “különös nyugtalanság” (vö. #61/a) idején, amikor Sabbetaj Cvi messiási eszméinek hatására a Szentföldre készültek, egy embert, aki “fellázadt”, halálra adott.

384 Ti. Amsterdamban.

385 bT Éruvin, 70b (szó szerint: “a fiú az apja lába”).

386 A spanyol uralom alatt álló Oranban született, Észak-Afrikában több helyütt volt rabbi (Tlemcen, Marrakes, Fez), amikor menekülnie kellett, Amsterdamba ment, 1655-ben elkísérte Londonba Manasseh ben Israelt (1604–1657), aki a zsidók Angliába való visszatérésének engedélyezése ügyét vitte a parlament elé, ezután Hamburgban volt rabbi (1666–1673), majd Amsterdamban, Livornóban (Leghorn) és ismét, haláláig, Amsterdamban. Mindvégig erőlesen és szenvedélyesen harcolt a sabbatiánus mozgalom ellen.

ומדינה לבטל ט"ב לעשות אותו יום משתה ושמחה. וכן עשו וקיבלו עליהם גזרתו בהרבה מקומות מטורקיא ובבדון וסופיא וזולתם.

(...)

(...) És még igen csodálkoztunk azon, amit szemünk látott azokban az írásokban, és amit fülünk hallott mindabból, ami nem Mózes és az Izráel tanításának megfelelően történt, különösen pedig a tizedik napi böjt³⁸⁷ eltörlése. Ez pedig városról városra jött a király rendeletével, és azt mondta, hogy a *tisa be-av*-ot el kell törölni, lakoma és vigasság napjává kell tenni. Sok helyen ezt a rendeletét is elfogadták Tur-kijában (TVRQY'H), és Budunban (BVVDVN), Szófiában (SVPY'H), és másutt is.

(...) וכשהגיע האגרת הזאת לסופיא ולאובין ולכל המקומות אשר דבר המלך בני עמו ודתו מגיע שמחה וששון ליהודים משתה ויום טוב ורבים מעמי הארץ מתיחדים עם נשותיהם ביום שאסור בתשמיש כי נפל פחד מלכם עליהם. וכל איש ירא וחרד על דבר אלוהינו מצטער ובוכה בכיה קבועה שנקבעה בו לדורות.

(...)

(...) Amikor ez a levél eljutott Szófiába (svpy'h) és Ovinba ('vbyn), valamint mindazokra a helyekre, ahová eljutott a király szava és rendelete, öröm és vigasság volt a zsidóknál, lakoma és ünnep.³⁸⁸ Sokan az ország népe közül egyesültek a feleségükkel olyan napon, amelyen az tiltott,³⁸⁹ mert megszállta őket a királyuktól való félelem.³⁹⁰ Mindenki, aki félt az Istent,³⁹¹ gyötrődött és sírt, annak megfelelően, ahogyan az el van rendelve a nemzedékek számára.

(...)

(...) וידע כל איש ישראל כי בכל אפריקא או רובה התקינו עצמם לבטל יום ט"ב וקצתם ביטלוהו

387 A *tévé*t hó (december-január) 10. napjára eső böjt, héberül: *com ha-asziri*, lásd Zekh. 8,19.

388 Jes. 22,13; Esth. 8,16 sk. stb.

389 Az utalás nyilván *tisa be-av* napjára vonatkozik; egyébként ez volt Sabbetaj Cvi születésnapja.

390 Esth. 8,17. – A Bibliához képest lényeges változtatások: "a feleségükkel" szó itt betoldás; "a zsidóktól való félelem" helyett itt "a királyuktól való félelem". Eszter könyvében sokan "egyesültek (a zsidókkal)", azaz zsidók lettek, a sabbatiánusok viszont tiltott napon "egyesültek a feleségükkel", azaz a halákhikus rendelkezéssel éppen ellenkezőleg tettek. A "királyuk" szó Sabbetaj Cvi-re vonatkozik: az ő parancsa volt, hogy a végső napok előtt homlokegyenest ellenkezőleg kell tenni, mint a halákha előírásai.

391 Értsd: azok, akik nem fogadták el Sabbetaj Cvi tanait, megtartották a gyászt.

בפועל, ואין עליהם כל כך אשם כי היו בטוחים על דבר משיחם ונביאם ועל מעשה שעשו בשנה שצברה באיזמיר וגלילותיה ובאובין ושופיאה וזולתם מגלילות בודון לא נודע להם מהמרת דת.
(...)

(...) Tudja meg minden zsidó (*Jisra'el*) férfi, hogy Afrika ('PRYQ') egészében vagy nagy részén a *tisa be-av*-ot eltörölni készültek, kisebb részük ezt a gyakorlatban is véghez vitte. És ezért nem tekinthetők teljesen vétkesnek, mert bíztak messiásuk és prófétájuk szavában. Arról pedig, ami a múlt esztendőben Izmirben és a környékén, valamint Ovinban ('VBYN), Szófiában és környékükön történt: a vallás elhagyásáról³⁹² nem tudtak semmit.

(...)

(...) גם היותו מסית ליחיד בהחטיא את חברו לומר לו נלך ונעבוד ע"י, כי כן יפה לנו והוליד לפניו חטאתו מלפפתו והולכת להמליץ בעדו לפני התוגר ויום מלכנו החלו שרים משך ידו את לוצצים להתלוצץ לפניו עלינו שנמשכנו אחריו כבהמה. לא אזכור את מעשיו הראשונים דאית בהו משום הסתה ומדיה לרבים בהדיח את יושבי סופיאה ואובין וזולתם בכטל תקנות וגזרות רז"ל שנתקנו בב"ד הגדול של נביאים מוחזקים בביטול ט"ב ובקבוע להם ענינים ודברים נגד תורה שבע"פ.

(...)

(...) És bűnre csábította³⁹³ a társát is: "Menjünk, és tegyük a bálványimádást, mert az jó nekünk." És előtte járt a bűne, körülfonta őt, és beajánlotta a töröknek (*tógar*),³⁹⁴ és királyunk napján³⁹⁵ az előkelőségek kezdték visszahúzni a kezüket, és gúnyt űztek belőlünk, hogy követtük őt, mint a barmot. Nem is említem korábbi cselekedeteit, amelyek felbujtásnak és a közösség bűnre csábításának minősülnek, mert bűnre csábította Szófia (SVPY'H) és Ovin ('VBYN) lakóit, és társaikat, hogy hagyják figyelmen kívül bölcseink – emlékük legyen áldott – rendeleteit, amelyeket a próféták nagy törvényszéke hozott,³⁹⁶ és ragaszkodjanak a *tisa be-av* eltörléséhez, és hozzanak a szóbeli tannal³⁹⁷ ellentétes rendeleteket.

(...)

392 Értsd: a kitérésről, ti. arról, hogy maga Sabbetaj Cvi felvette az iszlám vallást.

393 Ti. Sabbetaj Cvi.

394 Célzás arra, hogy Sabbetaj Cvi áttért az iszlámra.

395 Talán Sabbetaj Cvi áttérésének napja.

396 Ti. a Nagy Szanhendrin rendelkezései; átvitt értelemben: a talmudi irodalom.

397 A rabbinikus zsidóságban a Tóra mellett a szóbeli tan (*Tora se-be-al-pe*) meghatározó szerepet játszik; ide értendő a talmudi irodalom is.

(...) ומה אדבר מאבי נביאך אשר הוא נע ונד בורח ממקום למקום ויצא מעיר הקודש מפני הבושה. והגידו לנו שהיה מתרה בבנו כמה פעמים ולא הועיל לו באמרו שכבר הכניס עצמו בזה הדוחק ומסתכן בנפשו אם יחזור בדיבורו. וכשראה זה ברח מעליו והוא עכשיו במדינת בודון קרובה לפולין.
(...)

(...) A te prófétád,³⁹⁸ aki egyik helyről a másikra hányódott, és a szent városból a szégyen miatt elment. És elmondták nekünk, hogy az apja³⁹⁹ többször is figyelmeztette őt, de ez nem használt, mert azt mondta, hogy már kényszer folytán belement a dologba, és veszélybe sodorná önmagát, ha visszavonná, amit tett. És amikor ezt látta, elmenekült, és most a Lengyelországhoz (PVLVN) közeli Budunban (BVDVN) van.⁴⁰⁰

(...)

62

Efraim ben Jaakov ha-Kohén (1616–1678)

Tevékenysége Budán

1665–1678

Irodalom:

Schvarcz Miksa, *Kohen Efrajim ó-budai rabbi élete és responsumai* (Budapest: Nyom. Márkus Samu, 1887).

David Kaufmann, *Die Erstürmung Ofens und ihre Vorgeschichte nach dem Berichte Isak Schulhofs (1650–1732) (Megillath Ofen)* (Trier: Sigmund Mayer, 1895), p. 15 skk.

Büchler Sándor, *A zsidók története Budapesten a legrégebb időktől 1867-ig* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat, 1901), pp. 147–153.

Jekutiél Jehuda [Leopold] Grünwald, *Toldot ha-gaon ha-Rav Efrajim ha-Kohén mi-Vilna – Biographie des R. Efraim Kohn aus Wilna (...) und das Leben der Juden in Ofen unter der Herrschaft der Türken* (Cluj: Tip. Weinstein și Friedmann, 1924).

Jichak Jozséf Cohen, *Hakhmei Hungarija ve-ha-szifrut ha-toranit bah / Yitzchok Yosef Cohen, Sages of Hungary and Her Torah Literature* (Jerusalem: Makhon Yerushalayim, 5757 [/ 1997]), pp. 192–196.

---

398 Ti. a gázai Nátán.

399 Ti. Elisa ha-Kohén.

400 Lengyelország az amsterdami zsidók körében (akiknek egy része lengyelországi eredetű volt) ismertebb volt, mint Magyarország.

(a) R. Efraim ben Jaakov ha-Kohén⁴⁰¹ kinevezésének körülményeiről, 1667 k.

401 R. Efraim ben Jaakov ha-Kohén / Efraim KAC (1616–1678), a XVII. század második felének ma is világszerte nagyhírű rabbija és döntnöke Vilnában született. Életrajzát – röviden – fia és unokája is megírták. Nagyapja, R. Efraim Vis / Fis Askenázi, híres talmudista volt, *dajján*; valamikor a századforduló körüli években meghívták Jeruzsálembe, és haláláig az ottani askenázik főrabbi-já volt, unokája születésekor már nem élt, fia, Jaakov a saját fia nevében tartotta fenn emlékét.

Efraim ben Jaakov Vilnában R. Mose ben Jichak Lima (1605 k.–1658) tanítványa volt. A *Helkat mehokék* (“A vezér része”) szerzője tanítványát tudása miatt már fiatalon meghívta rabbinikus bírósága (*bét din*) tagjául (1636 k.), és még fiatal volt, amikor az egyik vilnai rabbinikus bíróság elnöke lett. Litvániában a XVII. század közepén igen magas szinten állt a talmudi tudományosság, tanulmányai és bírói gyakorlata által R. Efraim kitűnő jártasságot szerzett benne. Az orosz–svéd/lengyel háború (1656–1658) idején a kozákok megszárlása elől nyugat felé menekült, Morvaországba (1656). A család, após és vő, asszonyok és gyermekek Vilnából együtt menekültek a kozákok elől. Neháma férje útközben a kozákok kezébe került, és csak véletlen szerencséje folytán szabadult meg a kivégző kard alól. De elterjedt a halálhíre, és R. Efraim már agunának nyilvánította a leányát; az eljárás befejeztével férjhez akarta adni. Neháma azonban apja minden ajánlatát elutasította, és közel egy év múltán férje elevenen megkerült. R. Efraim hat éven át élt Morvaországban, igazi hányattatásban, kezdetben Trebitschben (ma: Třebíč, Csehország) egy gazdag ember fogadta be a házába, “Reich Kaufmann”, mondja az unokája, Jaakov ben Cvi: ez lehet akár név is, de inkább egyszerűen “gazdag kereskedő”, tanított, majd rabbi és jesiva-fő volt Mezricsben (ma: Velké-Meziříč, Csehország), rövid időre talán Brodában is megfordult, onnan pedig Prágába ment, és ott egy évig felnöttek gyülekezetét vezette, ez a rendszeres Talmud-tanulást jelenti, “lecké”-ket (*si’ur*). Valamikor 1664 k. Bécsbe került, egy rokona házában élt, tanítványai voltak itt is, híre folytán Budáról is kapott kérdéseket. A budai szent község meghívására 1665 legvégén – a zsidó naptár szerint már a 426. évben – áttelepült Budára. A török uralom alatt álló városban mintegy 12 éven át mint rabbi működött, a rabbinikus bíróság feje volt, és itt is felállította a *jesivá*-ját.

Négy gyermeke született, két fia és két leánya. Idősebb leánya, Neháma még Vilnában férjhez ment apja egyik tudós társának fiához, R. Jaakov ben Binjámin Askenázizhoz. Az ő fiuk, azaz R. Efraim unokája volt R. Cvi Askenázi (a Hákhám Cvi). Két fia Budán nősült meg, mindketten árva leányt vettek feleségül, a jelek szerint mindketten a város leggazdagabb családjaiból. Budai életének keserű élménye volt az a vita, amely közte és a község között nagyobbik fiának (Hizkijjáhu / Jehezkiél) házassága kapcsán valamikor 1669 k. kiobbant. A budai község egy része R. Or Sraga Fejbus néhány évtizeddel korábbi rendeletére hivatkozva az új helyzetben nem akarta rabbi-szerződését meghosszabbítani. Nehéz helyzetében – már csak a korábbi jó viszonyra is tekintettel – a bécsi rabbi állt melléje. Kisebbik fiának (Jehuda Arjé Leib) házassága ügyében neki magának kellett döntvényt írnia, a vagyoni elszámolást nagyvonalúan ráhagyta a menyasszony nagybátyjára, aki egyszersmind az árva leány gyámja volt. Másik leányát (Esztér / Hadassza) a prágai R. Jichak Schulhof / Schulhof Izsák vette feleségül, nála tanult, és ahogy ez történni szokott, elvette a rabbi leányát. Schulhof nyilván apósával együtt költözött Budára, és R. Efraim halála után önálló szerepet kapott a községben.

A budai községgel R. Efraimnak soha nem volt felhőtlen viszonya. A népes, de R. Efraim megérkezése előtt sokáig csak ideiglenes rabbik által vezetett község ragaszkodott a hagyományaihoz, R. Efraim fölényes lengyel / litván rabbinikus tudása biztosan terhesebb volt, mint amit könnyedén el tudtak viselni. Sejthetően a tudós rabbi hiúsága is súrlódásokhoz vezetett olykor. Egyik responsumából részletekbe menően megtudhatjuk, milyen kicsinyes, szinte késhegyig

Megjelent:

R. Efraim ben Jaakov ha-Kohén, *Sa'ar Efraim* ("Efraim kapuja") (Tarnów: Verlag von Simon Neumann – Lemberg: U. W. Salat, 647 / 1887), no. 67–68

Újabb kiadás:

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 702–707, no. 167 (héber szöveg és magyar fordítás)

אנשי ק"ק בודון קיבלו עליהם לר"מ ולמורה צדק לחכם א' ממרחקים עד עת קבוץ נדחינו ועובד את ארצו ומולדתו אשר ישב שם בכבוד גדול ובא לכאן לשכון כבוד במקומינו ויחן את פני העיר והצליח דרכו אשר לא ישב פה חדש ימים עד אשר הקרה ה' לפניו בת זוג לבנו יתומה א' בת טובים ונשאת כדת משה וישראל כו'. וישב הרב פה שנתיים ימים. וכאשר כלה זמן של דמי השכירות שלו התווכחו הק"ק אתו עמו מחדש עבור דמי השכירות לפי שטר הרבנות שלו בלי שום פוצה פה ומצפצף. ועתה קמו מחדש קצת אנשים ומערערים על בני הק"ק ואומרים שהם עוברים על החרם, כי בשנת תט"ו לפ"ק היה פה הרב מהרא"ש פייבש נר"ו ונתנו לו כח כדי לתקן תקנות והוציאו כתב א' מן הרב מהר"ף הנז' שגזר שלא יקבלו פה רב שיש לו שום צד קורב' וצדדים בתוך הק"ק והסכימו עמו שאר רבנים. ועבור זה רוצים שהקהל יתנו קנס על שמעלו בחרם וגם יעבירו את הרב מגדולתו. והקהל צועקים אנא נוליך את חרפתינו לבייש לאדם הגדול הזה אשר עקר מארצו וממולדתו ובא לסתופף בצל קורתינו הלא לא יהיה כפרה לעוונותינו לשפוך דם נקי בחנם. ועל החרם אשר החרימ מהר"ף הנז' ודעמי' לא ידענו מה היה לו אשר גזר כנז', ואנחנו לא ידענו משום גזירה רק א' או שנים מהק"ק אשר לקחו כתב הנז' ולא נתפרסמה גזרתו. ואף לפי משמעות הגזרה של מהר"ף לא גזר על

---

menő viták folytak a községben arról, hogy ki tarthatja az ünnepi prédikációkat a zsinagógákban és a Szent egyletek összejövetelein (1674).

Név szerint azonosíthatóan mintegy húsz rabbi-kortársával állt levelező kapcsolatban Jeruzsálem, Konstantinápoly, Szmirna, Szaloniki, Belgrád, Bécs, Magyar-Brod, Nikolsburg, Prága, Velence, Frankfurt városokból. Hírneve csúcspontján R. Efraim meghívást kapott, hogy foglalja el Jeruzsálemben a város askenázi főrabbijának éppen megüresedett székét, amelyet egykor a nagyapja töltött be, a kitüntetető meghívásnak azonban nem tudott eleget tenni. Az egész Magyarországon végigsöprő pestisjárványban (1676–1679) a rabbi elveszítette nagyobbik fiát (Hizkijjáhu / Jehezkiél). Alig két héttel később ő maga is utána halt (péntek, 5438. sziván hó 13 / 1678. június 3). Felesége, Ráhel, mintegy fél évtizeddel túlélte a férjét, de nem kellett megérnie Buda ostromát: 1684-ben halt meg. Eszter leánya Budán a város elfoglalását követő vérengzés áldozata lett (1686).

Budai tevékenysége során R. Efraim számos responsumot írt. Feleletei elméleti igényűek, személyeket szinte soha, várost is csak ritkán nevezett meg bennük, ezért terjedelmes gyűjteményének gazdag anyagából nem könnyű kiválasztani azokat a darabokat, amelyek Budán történt esetekhez kapcsolódnak. Responsumait kisebbik fia, R. Jehuda Arjé Leib ben Efraim ha-Kohén adta ki, már Buda ostroma után (1688).

Schvarcz Miksa, i. m., p. 35, és Büchler Sándor, i. m., p. 153, szóbeli, illetve írott forrásokra hivatkozva állítják, hogy R. Efraim sírja Budán "a várfal mellett" a XIX. század elejéig fennmaradt, és hívei rendszeresen felkeresték imádkozni. Az emlékezések a török kori zsidó temetőre utalnak, de R. Efraim ha-Kohén sírköve nem került elő.

הרב שלא יתחתן בתוך הק"ק, הלא ידוע לכל אשר הק"ק הנז' רחוקה מן היישוב וכל בני הק"ק מוכרחים לשדך בניהם בתוך הק"ק ולמה יגרע כחו של הרב זה בזה, וכי דוקא מוכרחים אנו לקבל איזה רב שהוא זקן וסריס שאין לו בנים. ונוסף על זה עוד אף שגזרת מהר"ף היה ג"כ שלא ישדך עצמו בתוך הק"ק היינו שלא נקבל איזה רב שהתחתן עצמו מקדם בתוך הק"ק, אבל הרב זה קבלנו אותו בהכשר גמור, רק אח"כ בעל הסיבות סיבב הסבה אשר מצא בנו בת זוג שלו פה. ומעולם לא גזר הרב מהר"ף על איזה רב שנתקבל בהכשר ואח"כ עשה שידוך פה, כי הלא קבלתו היה בהכשר. ובכן יורנו מורנו ורבנו הדין עם מי ושכמ"ה.

תשובה

(...) בני"ד נאמר שבודאי התירו ההסכמה הנ"ל כאשר ספרו לי שמקדם נתקבל פה הגאון הרב מהר"ר שמחה הכהן מבילוגראדו לר"מ ואב"ד והי' לו משפחה גדולה ראשון בשני ושני בשני ושאר קורב' מעיקורי הק"ק כידוע. (...) וזה היה בתשרי שנת תכ"א לפ"ק וגזרת הרב מהר"ף היה בסיון שנת תט"ו לפ"ק ושלחו אחריו לבילוגראדו. (...) ומכ"ש בני"ד מתחלת גזרתו של מהר"ף לא היתה מפורסמת, כ"א היתה מפורסמת היה להגזרה הנ"ל להכתב בפנקס הקהל כדרך שאר הסכמות וגם להכריזה בב"ה, או שיהיה מונח בתיבת הקהל. (...) ח"ו לומר שהקהל היו מזידין [נגד התקנה] אשר לא יאומן כי יסופר על קהל קדוש אשר המה מסויימים ומפורסמים בכל הארצות והמה מאחת הקהלות החשובות אשר המה בכל תפוצות ישראל, אבל מ"מ נאמר היאך אותו חסיד הרב מהר"ר שמחה הכהן הנז' נתרצה להיות פה אב"ד ור"מ ולא חש לגזרת מהר"ף הנ"ל להכשיל את הרבים.

וז"ל מהר"ף הנז' בגזרתו.

וחשבתי דרכי ולא מצאתי להם רפואה כ"א שיקחו להם איזה רב הגון הן ממדינת מעהררין או ממדינות אחרות ומאחר שהדרך רחוקה יתנו לו כל ההוצאות כו'. ועכ"פ ראה ראיתי שאין טוב לקבל איזה רב שיש לו פה בקהלה איזה קרובים וצדדים אף שיהיה הגון מצד תורתו ומעשיו, כי אז יעשן אף המריבה ויש לחוש שלא יעמדו בגובה אפס ובזדון לבם לעשות מעשה ולהחריב קיבוץ הקהלה ולומר מי אדון לנו למחות לקבל איזה רב שיש לו קרוב בקהל, וכמ"ש לדוד הנה עצמך ובשרך אנחנו אתה תהיה לראש כו' (...) שלא לתת דעתם בקבלת הרב כ"א שישלחו תחלה שני הצדדים דבריהם להקהל קדוש כו' ק"ק קושטנדינה

(...)

ואף שהוסיף מהר"ר אלעזר בגזרתו על גזרת הרב מהר"ף ומבואר בו שלא לקבל שום רב שיש לו נגיעה מצד קורב' וצדדים ותתנות (...) הק"ק הזאת רחוקה מן היישוב ועומדת על הספר ומוכרחים לשדך עצמם מאותו הק"ק.

(...)

(...) החזיק הרב הנז' בק"ק בודון ברבנות שלו ערך שני חדשים.

Budun (BVDVN) szent községének tagjai megválasztottak maguk fölé a tanház fe-
jéül (*rés metivta*) és törvénytanítóul (*more cedek*)⁴⁰² egy messzi földről (származó)
tudóst (*hákhám*),⁴⁰³ arra az időre, amíg eltaszítatásunk⁴⁰⁴ véget nem ér. Az illető
pedig elhagyta országát és szülőföldjét, ahol nagy tiszteletben élt, és letelepedett

402 Értsd: rabbinak. – R. Efraim ha-Kohén saját magáról beszél.

403 Ti. őt magát, R. Efraimot, aki Lengyelországból származott.

404 Ti. a "száműzetés", a diaszpóra.

városunkban, hogy tisztelet közepette éljen lakóhelyünkön. Még egy hónapja sem lakott itt, de olyan szerencsés volt, hogy fia⁴⁰⁵ számára házastársat rendelt az Örök-kevaló, egy árvát, aki előkelő emberek leánya volt; és ő feleségül vette Mózes és Izráel törvénye szerint stb. A rabbi két éve lakott itt, és amikor lejárt az az idő, amelyre javadalmazása volt, a szent község újra megtárgyalta vele a javadalmazást a rabbi-szerződése (*setar ha-rabbanut*) alapján, és senkinek nem volt kifogása és ellenvetése. Most azonban hirtelen támadt néhány ember, akik panaszt tettek a szent község tagjai ellen, és azt állítják, hogy megszegtek egy tilalmat (*hérem*). A 415. esztendőben, a kis időszámítás szerint,⁴⁰⁶ itt tartózkodott ugyanis tanítónk, a MAHARAS,⁴⁰⁷ Fejbus (פּוּיָבֶס/ס) rabbi – őrizze és áldja meg őt a Könyörületes –, és felhatalmazták őt arra, hogy rendeleteket hozzon. És felmutattak egy írást az említett MAHARAF rabbitól,⁴⁰⁸ amelyben az elrendelte, hogy itt ne fogadjanak fel olyan rabbit, akinek bármiféle rokonsága van a szent községben, és ezzel a többi rabbi is egyetértett. És ezért azt akarják, hogy a község fizessen pénzbüntetést (*kenasz*),⁴⁰⁹ mert megszegték a tilalmat (*hérem*). És azt is akarják, hogy a rabbit távolítsák el a tisztségéből. A szent község pedig ezt kiáltozza: Hogyan követhetnénk el ilyen szégyenletes dolgot, hogy szégyent hozunk erre a nagy emberre, aki elszakadt a szülőföldjétől, és otthagya a hazáját, hogy a mi házunk árnyékában pihenjen meg? Nem lesz bocsánat a bűnünkre, ha ártatlan vért ontunk.⁴¹⁰ És az említett MAHARAF által elrendelt tilalmat (*hérem*) nem ismerjük, nem tudjuk, mi volt az oka, hogy az említett módon rendelkezett. Mi nem tudunk semmilyen rendeletéről, csak arról, hogy a szent községből egy-két (személy) átvette az említett írást, de magáról a rendeletéről nem szereztünk tudomást. De hallomás alapján a MAHARAF rendeletében nem is az áll, hogy a rabbi nem nőülhet a szent községből, hiszen mindenki tudja, hogy az említett szent község távol esik (a zsidók által) lakott területektől (*jisuv*), és a szent község minden tagjának a szent községből kell házasodnia. Miért vonnánk meg ezt (a jogot) éppen a rabbitól? Netán olyan rabbit kellene választanunk, aki idős és gyermektelen? Továbbá, a MAHARAF rendeletében talán benne volt az is, hogy maga a rabbi a jövőben ne kössön házasságot a községen belül? A rendelet azt tartalmazta, hogy ne fogadjunk el olyan rabbit, aki korábban házasság révén rokonságba került valakivel a szent községből. De ezt a rabbit teljesen a szabályok szerint fogadtuk fel, és csak később rendezte úgy az okok Okozója,⁴¹¹ hogy a fia itt találta meg a társának való leányt. A MAHARAF rendelete egyáltalán nem tartalmazott arra nézve semmit, hogy

405 Ti. R. Efraim ha-Kohén fia.

406 1655.

407 A MAHARAS: "tanítónk, R. Sraga", másképpen R. Or Sraga Fejbus. Bécsi rabbi, aki útban Jeruzsálemben egy ideig (1655 k.) Budán tartózkodott, hogy rendezze a zsidó község viszonyait.

408 R. Or Sraga Fejbus, mint: a MAHARAS.

409 A lat. *census* szóból.

410 Itt átvitt értelemben: ha ártatlannak bajt okozunk.

411 Ti. a Végső ok.

ha a szabályosan felfogadott rabbi később itt házasságot köt, mert a felfogadása teljes egészében megfelelő volt. Ezért tanítónk és rabbink adjon számunkra tanítást, hogy ki mellett van a törvény. Legyen kétszeres jutalma az Egektől.

Válasz

(...) Ezzel az esettel kapcsolatban elmondták, hogy a fent említett megállapodást, ahogyan nekem elbeszéltek, bizonyosan feloldották, amikor korábban a *gáon*-t, tanítónkat, R. Szimha ha-Kohén urat Bilogradóból (BYLVGR'DV) itt⁴¹² felfogadták a tanház (*metivta*) és a bíróság (*bét din*) fejeül. Nagy rokonsága volt neki a szent község tagjai között első- és másodfokon, és más rokonai is, amint az ismeretes. (...) És ez a 421. esztendőben, a kis időszámítás szerint, *tisri* havában⁴¹³ történt, a MAHARAF rendelete pedig a 415. esztendő *sziván* havában⁴¹⁴ kelt, és ez után küldtek Bilogradóba.⁴¹⁵ (...) Még inkább (ez az igazság) az adott ügyben. A MAHARAF rendelete nem volt kezdettől fogva elfogadott.⁴¹⁶ Mert ha a fent említett rendelet mindig is elfogadott lett volna, akkor be kellett volna kerülnie a község jegyzőkönyvébe (*pinkasz*), mint minden egyéb megállapodásnak, és ki kellett volna hirdetni a gyülekezet házában, vagy el kellett volna helyezni a község ládájában.⁴¹⁷ (...) Isten ne adja, hogy azt állítsam, hogy a község szándékosan (járt el),⁴¹⁸ ez nem volna hihető, mert a szent községről azt tartják, hogy egyike a legismertebb és legnevesebb községeknek az egész földön (*be-khol ha-aracot*), és ők az egyik legtekintélyesebb község Izráel szétszóratásában (*tefucot Jiszra'él*);⁴¹⁹ mindenestre azt mondják, hogy említett tanítónk, R. Szimha ha-Kohén úr beleegyezett, hogy itt a bíróság elnöke (*av bét din*) és a tanház feje legyen, és nem gyanakodott a MAHARAF rendeletére, amely sokakat elgáncsolhat.

És ezek a fent említett MAHARAF szavai a rendeletében (*gezera*).

„Átgondoltam az (általam jónak tekintett) utat,⁴²⁰ és nem találtam számukra más gyógyírt, csak azt, hogy hozzanak egy megfelelő rabbit, akár Mehrin (M^CHRRYN) országából,⁴²¹ akár más országokból, és mivel az út hosszú, fizessék meg az összes kiadását stb. Mindamellett, tisztában voltam azzal, hogy nem jó egy olyan rabbit felfogadni, akinek rokonai és hozzátartozói vannak itt a községbe, még ha a tanítása és a cselekedetei alapján megfelelő volna is, mert akkor fellángolhat a viszály, és féltő, hogy fennhájásból és szívük gonoszságából megbontanák a gyülekezet egységét,

412 Ti. rabbinak.

413 1660. szeptember.

414 1655. június.

415 Ti. hogy R. Szimha ha-Kohént meghívják.

416 Értsd: nem tekintették feltétlenül érvényesnek.

417 Értsd: az irattárban.

418 Ti. a rendelettel ellentétesen.

419 Azaz a diszaporában; értsd: az egész világon. – R. Efraim itt nyilvánvalóan túloz.

420 Értsd: az annak idején választott megoldást.

421 Mehrin: Morvaország.

azt mondván: ki a mi urunk, hogy megtiltsa, hogy olyan rabbit fogadjunk fel, akinek rokona van a szent községben? Mint ahogyan meg van írva Dávid felől: Bizony, mi a te csontod és húsdod vagyunk,⁴²² légy a vezetőnk stb. (...) Azért, hogy a rabbi felfogadásáról ne maguk döntsenek, először küldje el a két fél a véleményét a kosztandini (QVŠ/ŠTNDYNH) szent községnek.”

(...)

És ha tanítónk, R. Eleázár úr a rendeletével még hozzátett is tanítónk, a MAHARAF rabbi rendeletéhez,⁴²³ és az övében ki van is fejtve, hogy egyáltalán ne fogadjanak fel olyan rabbit, akinek rokonság vagy házasság révén érintettsége van (...): ez a szent község⁴²⁴ távol van (a zsidók által) lakott területektől (*jisuv*), a határon fekszik, és a szent községből kell házasodniuk.

(...)

Az említett rabbi⁴²⁵ körülbelül két hónapig töltötte be a rabbi tisztségét Budun (BVDVN) szent községében.

ואחר שכתבתי כל זה זכיתי לקבל כתב מקרתא קדישא דירושלים ת"ו מן הגאון הרב מוהר"ר פייבוש נר"ו שמפרש דבריו מה שכתב בגזרתו שמעולם לא היתה כוונתו מעולם על חכם ורב שנתקבל בהיתר ובפרט כמו בנ"ד שהרב עקר ממדינות אחרות ועזב את ערצו ומולדתו וכ' כאשר אעתיק למר גוף הכתב של הגאון מהר"ף נד"ו ויקרא בו ושמתתי ת"ל אשר הנחני בדרך האמת.

És miután mindezt leírtam, az a szerencse ért, hogy levelet kaptam a szent városból, Jeruzsálemből – épüljön fel, és álljon meg szilárdan – a *gáon*-tól, tanítónktól, R. Fejbus úrtól – őrizze és áldja meg őt a Könyörületes –, amely (levél)ben megmagyarázza saját szavait, melyeket a rendeletében (*gezéra*) írt. (Azt írja, hogy) soha, semmiképpen (*mé-olam lo ... mé-olam*) nem olyan tudósra és rabbira gondolt / értette (a rendeletet), akit külön engedéllyel (*hettér*) és egyértelműen (*be-ferus*) így fogadtak el,⁴²⁶ mint a jelen esetünkben (*be-nidon didan*), azaz hogy a rabbi otthagytott más országokat, elhagyta országát és szülőhelyét stb. Lemásolom tehát önnek (*le-mar*) a *gáon*, tanítónk, R. Fejbus úr – őrizze és áldja meg őt a Könyörületes – levelének a lényegét, hogy olvashassa.⁴²⁷ És örvendtem, hála az Istennek, aki a helyes úton vezérel engem.

422 I. Sam. 5,1.

423 Értsd: további megszorításokat rendelt el.

424 Ti. Buda.

425 Ti. R. Szimha ha-Kohén.

426 Értsd: szerződtettek.

427 A másolat nyilván melléklet volt, és nem került bele a responsum-gyűjteménybe.

(b) Haszdáj ben Smuél Perahja ha-Kohén (1605k.–1678) (Szaloniki) elutasító véleménye budai szerződéséről, 1668

Kiadás:

R. Haszdáj ben Smuél Perahja ha-Kohén, *Torat heszed* ("Szeretet tana") (Szaloniki: Avraham ben David Nahman & Jom Tov Canpilius, 483 / 1723), no. 32

Újabb kiadás:

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 618–619, no. 146 (héber szöveg és magyar fordítás)

(...) מאחר שהרב הגדול אור שרגא ראה בעין שכלו משום מגדר מילתא לתקן האי תקנתא, לפי שראה שאין להם קיום והעמדה אלא בזה האופן. וצירף להסכים עמו חכמים משאר מקומות סביבותיו כמו שכתוב בשאלה, היה כאן בית דין גדול בחכמה ומנין בלי ספק. וא"כ מי הוא זה אשר ימלאנו לבו לבטל הסכמתו. כי אפילו לדעת התוספות שכתבו דהיכא שאם ב"ד גדול מהראשון יכולים לבטל דברי חבריו, רחוק שימצא בזמננו רב גדול יותר ממנו, וגם היה צריך מנין כמספר שאר החכמים שהסכימו עמו לאסור כפי חכמתם יסכימו גם עתה. דהא ודאי לא משכחת לה. לפי עניות דעתי (...) והכא נמי כבר פשטה התקנה ע"י הרבים. עד שבא החכם השלם כמה"ר אפרים ופרץ גדרה, ולא עמד טעמו בו שנתחרט אח"כ ממה שעשה, ולאיש כמוהו לא היה נאה לעשות כן, דהחכם עיניו בראשו. ולכן אני אומר בלי ספק, שחשב בלבו דמאחר שטעם תקנה זו היתה למגדר מילתא, לפי שאנשי ק"ק בודון יע"א חזקים וקשים, ובהיות להם רב קרוב יבואו לידי תקלה (...). ומחמת גם תיקן להם תקנה זאת אולי יכנע לבבם וישוּבו מדרכם. שתקנה זו באמת חרפה היא להם, דהיא משונה מכל התקנות שנוהגים בכל קהלות ישראל להקים להם רב קרוב או רחוק. ולמה יגרעו הם מכל שאר ישראל. וע"י זה ישוּבו להיות נוהגים כמשפט שאר ישראל. ועל סמך זה שהוא אפשרות לעשות בא לראות מה טיבן ומצא שעדיין במצבם הראשון הם עומדים, לכן חזר וישב למקומו הראשון ואמר שאין להם תקנה. דהא ודאי אם חזרו להיות ע"י התקנה זו שהיא חרפה להם להיות נשמעים בדין ככל שאר מקומות ישראל היה הדין עמו להתגרר עמהם.

(...) Attól fogva, hogy a nagy rabbi, Or Sraga bölcs szeme meglátta, hogy javítani kell a helyzetet,⁴²⁸ meghozta ezt a rendeletet (*takkána*), mivel látta, hogy nem lehet bennük tartás és erő, csak ezen a módon. És csatlakoztak (a rendeletéhez) más tudósok is a környező helységekből, ahogyan ez le van írva a kérdésben. Volt tehát itt egy bíróság (*bét din*), tudásban és számban nagy, ehhez nem fér kétség. Ezek után ki az, akinek lenne (elég) bátorság a szívében, hogy visszavonja a jóváhagyását, hiszen még a *Toszaftot* véleménye is ez, ők ugyanis azt írták,⁴²⁹ hogy csak az előzőnél nagyobb⁴³⁰ bíróság vonhatja vissza a határozatát. Mi pedig távol állunk attól, hogy a mi

428 bT Jevamot, 90b.

429 bT Gittin, 36b.

430 Értsd: magasabb / tudásban és számban nagyobb.

időnkben volna egy olyan rabbi, aki nagyobb volna nála,⁴³¹ és nincsen tudós sem olyan számban, mint azok voltak, akik megadták a jóváhagyást a tiltásához, hogy most is hozzájárulásukat adják. Mert szerény tudásom szerint (...) már ebben az esetben is széles körben elterjedt a rendelet. Mígnem jött a kiváló tudós (*hákhám sálém*), tiszteletre méltó tanítónk, R. Efraim, és kidöntötte a kerítést.⁴³² És nem tartotta érdemesnek, hogy utóbb megbánja, amit tett, pedig egy olyan embernek, mint ő, nem illett volna ezt tennie, mert a tudósnak nyitva van a szeme.⁴³³

Ezért én azt mondom, anélkül, hogy ez döntés volna, hogy ő maga úgy gondolta, hogy szabályozni kell a helyzetet. Mivel Budun (בּוּדוּן) szent községének lakói – őrizze őket Isten – kemény és makacs emberek, és ha közel állna hozzájuk egy rabbi, megromlanának. (...) Azért is hozta számukra ezt a döntést, hogy hátha meghajlik a szívük, és visszafordulnak a (rossz) útjukról. Mert ez a rendelet valóban megszegényítő számukra, mert eltér minden rendeletétől Izráel minden községének, ugyanis (a többiek) választhatnak maguknak rabbit közelről is, távolról is, és miért volnának ők alábbvalók Izráel többi (községé)nél. És ezáltal ők is Izráel többi községének törvénye szerint viselkednének. És az által, hogy ez csupán egy lehetőség, újra megvizsgálta, milyen a természetük, és azt találta, hogy továbbra is a korábbi állapotukban vannak, ezért visszament és visszatért a korábbi helyére, és azt mondta, hogy nincs semmiféle szabály.⁴³⁴ Ezért biztos, hogy ha újra e rendelet szerint élnének, amely szégyent jelent számukra, és követnék a törvényt, mint Izráel többi községe, akkor joga lenne közöttük lakni.

(c) Aharon ben Hajjim Avraham Perahja ha-Kohén (1627 k.–1697) (Szaloni) elutasító véleménye, 1669 k.

Kiadás:

R. Aharon ben Hajjim Avraham Perahja ha-Kohén, *Perah matte Aharon* ("Áron vesszejének virága") (Amsterdam: Abraham Mendes Coutinho, 463 / 1703), no. 44

Újabb kiadás:

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 641–645, no. 154 (héber szöveg és magyar fordítás)

431 Ti. Or Sraga Fejbusnál.

432 jT Avoda zára, 41a. – Értsd: áthágta a szabályt, ti. azzal, hogy fiát a községből (Budáról) házasította meg.

433 Szó szerint: "a fején van a szeme". Qoh. 2,14.

434 Ti. ami korlátozná őket.

ק"ק בודון יע"א יש להם הסכמה מהרבנים הקדמונים וגם לרבות פסקים מהרבנים שקבלו עליהם בשבועה ובחרם חמור ובנאמנות להרבנים שכל היוצא מפיהם כן יקום, ולתווך שלום ביניהם כפי ראות עיני הרבנים הי"י.

ויצא פסק דין ראשון ע"פ הפצרתם מהרב המופלא הדיין המצויין כמוהר"ר אור שרגא נר"ו שלא לקבל שום רב ומורה שיהיה לו איזה קורבה בקהלה. כי הוא אמר שראה בעין השכל שהוא טובת הכלל, והוא מצב הקהלה שלא להרבות במחלוקת. וגזר בחרם בין ובמנודה בב' עולמות ובכל הקללות כתובות בתורה ובחרם ושמתא דשמתיה ברק למרוז ובנידוי שהחרים רב יחזקאל לעבדיה ובקללות שקלל יהושע את יריחו ובחרם רבותינו הגאונים וכל חומרות שבעולם, שלא יעלה על לב שום אדם בעולם מבני הקהלה לתת דעתו בקבלת הרב, לקבל איזה שיש לו צד או נגיעה. ועל זה הסכימו חכמי ק"ק בילוגראדו וסופיאה. ואחר כך החכמים והרבנים ר"מ ור"י בקהל קדוש בודון שהיו אחריו גם הסכימו עמו, כי ראו ג"כ שבדברים אילו לא נכתבו ראויים ונבונים הם ליכתב, והוסיף כל א' נופך משלו כדי שלא יהיה גדר נפרץ והעמידו קנס גדול כדי שלא לעבור. וגם שלחו בני הקהלה והרבנים לקהל קדוש ווינא, וגם הם חכמי רבני ווינא הסכימו על כל תוקף הענין וחזקו את הכל.

ועתה איזה אנשים יצאו נצים נציבים והם המה הנוגעים לחכם א' שקבלו בלא קנין ובלי שבועה ובלי כתב רק בפטומי מילי, ורוצים להרוס הבנין ומצב הקהלה באומרם מתחילה בזמן הראשון בהיתר נתקבל, כי לא היה לו שום נגיעה. ועתה שקבלנו אותו מחדש לא חלה עלינו הגזירה. ועוד כי לא ידענו מהפסקים והחרמות. ונתפסו על דבריהם ע"פ עדים כשרים וחתימת ידי עצמם היא תעיד עליהם כעדים, הם האלופים ראשים של אותו זמן כהר"ר שמעון ב"ר יוסף וכמה"ר שמואל הכהן. והעידו בתורת עדות שזה עברו כמה שנים שהיו מקבלים החכם השלם הדיין המצויין כמה"ר אפרים ע"ה מבילוגראדו לאב"ד ולמ"ץ. והיו כמעט שמונים חתומים על שטר הרבנות שלו ונתעכב כאן זמן מועט. וכששמע שתשעה אנשים מבני הקהלה לא היו רוצים להסכים, והיו מתרין בחתומים שלא יעברו על החרמות הנזכרים בפסקים של החכמים הנזכרים, לא רצה לישב בכאן וחזר לביתו לקהל קדוש בילוגראדו. והשיב להם שע"פ הדין אינו יכול להיות אב"ד כאן מפני שהיה צד קורבה. עכ"ל העדים.

ויותר מהמה שאחר שהלך וחזר לביתו החכם השלם כמה"ר אפרים ז"ל, קבלו להרב המופלא כמה"ר אלעזר ז"ל, והסכים גם הוא עם הפוסקים הנזכרים והוסיף נופך משלו והיה מפרש דבריהם כהדיא שאינם רשאים מעתה לקבל שום חכם שיש לו איזה צד קורבה. ובשביל זה קבלו אותו שלא היה לו שום קורבה ועל תנאי זה היו מקבלים אותו. ואותו הצד עצמו שהם כעת מחותנים להרב דהאידינא הם חתומים על אותו כתב של מהר"ר אלעזר. ואם כן תואנה הם מבקשים באומרם לא היינו יודעים מהפסקים, וגם טענו ואמרו יש לנו רשות מזה הרב דהאידינא רשות ופס"ד דלית למיחש מאומה לכל אלו החרמות, כי הם כחרמי הים.

ובזה בעו"ה חלפו חוק הפרו ברית אשר קבלו כבר עליהם ולא קיימו, ונפרץ פרץ על פני פרץ גדרים ומחיצות של השבועה עד שנעשה להם כהיתר.

תשובה

(...) ובנ"ד איך אפשר להם שלא יהיה לרב שום קורבה ועם מי יתחתן אם יהיה לו בנים או בנות. כבר שאלתי על זה ואמרו שמנהג ק"ק בודון שעוברים עליהם תמיד מרבנים של מדינות אשכנז שרוצים ללכת לארץ ישראל ומתאחרים שם שנה או שנתיים, ולטעם זה הסכימו ג"כ שלא יהיה להם רב כי אם באופן שהסכימו. (...) ובנ"ד כיון שכלם קיימו וקבלו כל העם מקצה ונהגו כל כך מהשנים, ודאי דאין ראוי להם להתיר. כל היוצא ממש"ל לעיל דאין הרב שנוהג שררתו עכשיו יכול להיות עליהם לרב ולמורה אחר שיש לו קורבה בקהלה לעת כזאת. כ"ש לפי מה ששמעתי שלא קבלוהו מעיקרא אלא בעד שנה אחת, ועתה כבר עבר אותו זמן ומקבלים אותו מחדש ויש לו צד קורבה בקהלה ודאי שאסור להם לקבלו.

Budun (BVDVN) szent községének – épüljön fel Isten városa – van a korábbi rab-biktól egy ajánlása (*haszkáma*), amely többek között kimondja, hogy kiegészíthetik (újakkal is) a rabbiktól származó döntéseket, amelyeket eskü és szigorú tilalom (*hérem*) terhe mellett, valamint a rabbikhoz való hűség (jegyé)ben vettek magukra, avégett, hogy mindaz, ami a (rabbik) száját elhagyja, valóban úgy legyen, és hogy úgy szerezzenek békét maguk között, ahogyan azt a rabbik – őrizze őket az Örökkévaló – (jónak) látják.

Az első bírósági döntés (*peszak din*) kérésükre a kitűnő rabbittól és kiváló *dajján*-ról, tiszteletre méltó tanítónktól, R. Or Sraga úrtól – őrizze és áldja meg őt a Könyö-rületes – származik, (és kimondja), hogy ne fogadjanak fel egyetlen rabbit vagy ta-nítót sem, akinek bármifajta rokonsága van a községben. Mert azt mondta, hogy az értelem szempontjából nézve ez a közösség javát szolgálja, mert a községben olyan a helyzet, hogy jobb, ha nem szaporítják a vitákat. És elrendelte, Jósua bin Nun kikö-zösítő átka (*hérem*),⁴³⁵ és a mindkét világból való kitaszítás,⁴³⁶ és a Tórában foglalt va-lamennyi átok terhe mellett, és azzal az átokkal, amelyet Bárak Mérozra mondott,⁴³⁷ és azzal a megvetéssel, amellyel R. Jehezkiél a szolgálait kitaszította,⁴³⁸ és az átokkal, amellyel Jósua Jeriho városát megátkozta,⁴³⁹ és azzal a kiközösítéssel, amellyel rab-bijaink, a *gáon*-ok a körzetüket sújtották: elrendelte, hogy a község tagjai közül senkinek ne jusson eszébe olyan rabbit felfogadni, akinek bármifajta rokonsága vagy érintettsége⁴⁴⁰ van. És ezzel egyetértettek Bilogrado (BYLVGR'DV) és Szófia (SVPY'H) szent községeinek tudósai is. És ezután a tudós rabbik, M. úr (R. M.)⁴⁴¹ és J. úr (R. Y.),⁴⁴² Budun (BVDVN) szent községében, akik őt követték, szintén így rendelkeztek. Egyetértettek vele, mert ők maguk is úgy látták, hogy ha (ezek a szabályok) nem vol-nának előírva, akkor szükség lenne a leírásukra. És mindegyikük hozzátette a saját (vélemény)ét, azért, hogy ne legyen rés a kerítésen,⁴⁴³ és nagy bírságot szabtak ki, hogy senki ne hágja át. Továbbá, a község tagjai és a rabbik (kérdést) küldtek Vina (VVYN')⁴⁴⁴ szent községébe is, és a tudós rabbik Vinában szintén egyetértettek a do-log lényegét illetően, és megerősítették mindezt.

435 Jos. 9,23 skk.

436 Ti. a jelenben és az eljövendőben.

437 Jud. 4.

438 Utalás egy talmudi történetre (bT Kiddusin, 70a), ahol a szereplő, Rav Jehuda bar Jehezkiél, súlyos átkokkal illette a szolgáját.

439 Jos. 6,26.

440 Értsd: kapcsolata.

441 Rabbi Mordekhai ben Jichak ha-Kohén Askenázi.

442 Rabbi Jisszakhar Fermon / Berman, a rabbinikus bíróság feje (*av bet din*).

443 Qoh. 10,8.

444 Wien / Bécs.

Most azonban valamiféle emberek vitát kavartak. Ők azok, akiknek érintkezésük van egy tudóssal,⁴⁴⁵ akit szerződés (*kinján*) nélkül, és eskü nélkül, és írás nélkül,⁴⁴⁶ pusztán szóbeli tárgyalások alapján fogadtak fel, és akik tönkre akarják tenni az épületet⁴⁴⁷ és a község helyzetét, azt állítva, hogy kezdettől fogva, (mindjárt) az első alkalommal, engedéllyel fogadták fel, mert nem volt semmifajta érintettsége. Most pedig, amikor újból felfogadtuk, nem vonatkozik reánk a rendelet. Továbbá, nem volt tudomásunk a döntvényekről és a tilalomról (*hérem*). Azonban a dolgaikat illetően megfelelő tanúk alapján meg lettek fogva, saját kezű aláírásuk tanúskodik erről; ezek az akkori tekintélyes vezetők és előljárók, a tiszteletre méltó R. Simeon, Jozsef úr fia, és tiszteletre méltó tanítónk, R. Smuel ha-Kohén úr.⁴⁴⁸ Tanúvallomást tettek a tanúskodás törvénye szerint arról, hogy már több év eltelt azóta, hogy a kiváló tudóst (*hákhám sálém*) és jeles *dajján*-t, tiszteletre méltó tanítónkat, R. Efraimot⁴⁴⁹ – béke legyen vele – Bilogradóból (*BYLVGR'DV*) felfogadták a bíróság fejének (*av bet din*) és törvénytanítónak (*more cedek*). Csaknem nyolcvanán írták alá a rabbi-szerződés(é)t. Ő azonban csupán rövid ideig tartózkodott itt. Mert amikor meghallotta, hogy a község tagjai közül kilenc férfi nem akart beleegyezni, és figyelmeztették az aláírókat, hogy ne szegjék meg az említett tudósok döntvényeiben szereplő említett tilalmakat (*hérem*), nem akart itt maradni, és visszatért a házába, Bilogrado (*BYLVGR'DV*) szent községébe. Azt felelte nekik, hogy ő a törvény szerint itt nem lehet a bíróság elnöke (*av bet din*), mert rokonsága van. Eddig tartanak a tanúk szavai.

Ennél azonban több is történt. Miután a kiváló tudós, tiszteletre méltó tanítónk, R. Efraim⁴⁵⁰ – emléke legyen áldott – visszatért hazájába,⁴⁵¹ felfogadták a csodált rabbit, tiszteletre méltó tanítónkat, R. Eleázárt – emléke legyen áldott. Ő is egyetértett az említett döntnökökkel, és hozzáfűzte a saját (vélemény)ét: megmagyarázta minden egyes szavukat, hogy tudniillik mostantól fogva nem jogosultak felfogadni olyan tudóst (*hákhám*), akinek bármiféle rokonsága van. És azért fogadták fel őt, mert nem volt semmiféle rokonsága, és ezzel a feltétellel fogadták el őt. És ezek ugyanazok, akik házasság révén kapcsolatban állnak a jelenlegi rabbival,⁴⁵² és (éppen) ők azok, akik aláírták tanítónknak, R. Eleázár úrnak azt az írását. Így hát csak kifogást keresnek, amikor azt mondják, hogy nem volt tudomásuk a döntvényekről. Továbbá, azt is állították: engedélyünk van a jelenlegi rabbitol, valamint bírósági döntés folytán,

445 Az alábbiak R. Efraim ha-Kohénre vonatkoznak.

446 Értsd: írásbeli megállapodás nélkül.

447 Ti. a községet.

448 Mindketten szerepelnek ebben a tisztségben más forrásokban is.

449 R. Szimha ha-Kohén.

450 R. Szimha ha-Kohén.

451 R. Efraim, azaz Szimha ha-Kohén, Budáról visszatért Belgrádba, de a jelen responsum idején már nem volt életben.

452 R. Efraim ha-Kohén.

hogyan nincs miért aggályt támasztani mindezen tilalmak (*hérem*) miatt, mert ezek olyanok, mint háló (*hérem*) a tenger ellen.⁴⁵³

És ezzel – nagy bűneink miatt – felforgatták a törvényt, megszegték a szövetséget, és nem tartották be, amit már magukra vállaltak, kétszeres rés támadt a kerítésen, és az eskü megszegése végül olybá lett számukra, mint az engedély.⁴⁵⁴

(...) És ebben az esetben miképpen volna lehetséges, hogy a rabbinak ne legyen semmiféle rokonsága? Ha fiai és leányai születnek, kihez adja hozzá őket? Ezt már megkérdeztem, és azt felelték hogy Budun (BVDVN) szent községében az a szokás (*minhág*), hogy mindig akadnak olyan rabbik Askenáz országaiból, akik *Erec Jisraël*-be akarnak menni, és egy vagy két évig ott maradnak Budán. És ennek értelmében meg is egyeztek, hogy nem lesz rabbijuk, csak azon a módon, ahogyan megállapodtak. (...) És ebben az esetben, minthogy (a megállapodást) mindannyian elfogadták, és betartották, és évek óta mindenki ennek megfelelően járt el, bizonyosan nem lehet számukra megengedni. Abból, amit írtam, minden(képpen) az következik, hogy a mostani rabbi nem töltheti be a rabbi és tanító tisztségét, miután jelenleg rokonsága van a községben. Még inkább pedig azért, mert annak alapján, amit hallottam, eleve nem fogadták fel őt, csak egy évre, és az az idő most már letelt, és (most) az újbóli felfogadásáról van szó, azonban rokonsága van a községben, tehát nyilvánvalóan tilos nekik felfogadniuk.

(d) Gérson ben Jichak Askenázi (1620 k.–1698) (Bécs) támogató véleménye, 1670 k.

Kiadás:

R. Gérson ben Jichak Askenázi, *Avodat ha-Géroni* ("Gérson szolgálata") (Lvov: S. L. Kugel, Lewin et Comp., 621 / 1861), no. 2

Újabb kiadás:

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 659–662, no. 157 (héber szöveg és magyar fordítás)

למען ציון המצוין בהלכה שמורה וערוכה, ה"ה הרב הגדול המובהק כמוהר"ר אפרים כהנא רבא יכהן פאר נר"ו.

לא אחשה ואחזה דעתי הקלושה בענין החרם אשר גזר אומר הזקן הרב המובהק מהר"ר ר' נר"ו בק"ק אובין שטאט. וז"ל. עכ"פ ראיתי שאין טוב להם לקבל איזה רב אף שהוא הגון וכו' ויש לו בקהלה קרובים וצדדים, כי אז יעשן אף המריבה יותר ויותר ואינו דומה שמיעה לראיה כו' ויש

453 Szójáték a héberben, a *hérem* szó halászhálót is jelent, vagyis az említett *hérem*, tilalom, nem sokat számít.

454 Értsd: mintha engedélyt kaptak volna.

לחוש שלא יעמדו מתוך הקהלה איזה אנשים בגובה אפם וכו' מי אדון לנו למחות לנו לקבל רב שיש לו קרוב בקהל, ולומר כאשר דברו לדוד הננו עצמך ובשרך וכו'. בכך יצאתי בגזירה שוה בחרם כו' להיות בשב ואל תעשה שלא יעלה על לב שום אדם לתת דעתם בקבלת הרב לקבל איזה קרוב שיש לו צדדים בקהלה כו'. עכ"ל החרם.

והנה איזה שנים שעברו קבלו הקהל הנ"ל הרב המובהק הנ"ל והיה רחוק לכל בני הקהלה. ולאחר מכאן נעשה קרוב ע"י התחתנות דהיינו שבנו של הרב הנ"ל נשא אשה שיש לה קרובים בקהלה. והנה כהיום הזה בא איש א' והרעיש העולם כאמרו שהקהל נלכדים במצודת החרם של מהר"ף הנ"ל, והנה אשתקד בין כסה לעשור צעקת הרב המובהק הנ"ל באה אלי.

ת ש ו ב ה

בהיות שהימים ההם נזכרים ונעשים לחשוב עם קונוה חשבון של מצוה, ע"כ לא יכולתי להשיב בארוכה. רק מפני הכבוד השבתי לו בראשי פרקים. והנה באמת מאז ועד עתה לא שקטנו וצרות רבות סבבונו בעו"ה וכל המאוחר קשה מהראשונים. ואחרון הכביד שיצאה הגזירה מן השמים ואנו טרודים מאד מאד ולבי וראשי בל עמי לכיון דעתי בכתב. מ"מ לאהבת האמת והשלום ולכבוד הרב המובהק נר"ו אוציא מן הכח אל הפועל לברר דברי הראשונים בתוספות ביאור.

נראה לעניות דעתי שבנידון דידן גם מהר"ף מודה באשר הלשון החרם משמע מלכתחלה ועד סוף שלא כיון כי אם שלא לקבל רב שיש לו קורבא אבל לא מי שנתקבל בהיתר שהרי כתוב להיות בשב ואל תעשה ואין נכלל בלשון שב ואל תעשה שלא נתקבל שלא יקיימו אותו.

(...)

נראה לי גרשון אשכנזי.

Kérdés

A halákhában kiváló, nagy rabbi, tiszteletre méltó tanítónk, R. Efraim Kahana úr⁴⁵⁵ számára – sokáig töltse be tisztségét, őrizze és áldja meg őt az Örökkévaló.

Nem maradok csöndben, és kifejtem szerény tudásomat a kiváló rabbi, a MAHARARAF⁴⁵⁶ – őrizze és áldja meg őt az Örökkévaló – által elrendelt tilalommal (*hérem*) kapcsolatban, amelyet Ovin stat ('VBYN š/šT'ṭ)⁴⁵⁷ szent községében hozott. És ezek a szavai.

“Mindenesetre, láttam, hogy nem jó nekik, ha egy olyan rabbit fogadnak el, még akkor is, ha tisztességes stb., akinek rokonai és hozzátartozói vannak a községben, mert akkor egyre jobban nő a viszály, a hallomás pedig nem ugyanaz, mint a látás stb.,⁴⁵⁸ és sietni kell, nehogy támadjanak a gyülekezetben olyan emberek, akik fennhéjásznak stb.: »Ki az úr fölöttünk, aki megtilthatná, hogy olyan rabbit fogadjunk fel, akinek rokonsága van a gyülekezetben?« És azt mondják, amit Dávidnak mondtak: Íme, mi a te csontjaid és húsdod vagyunk stb.⁴⁵⁹ Ezért tehát a szó-analógia (*gezéra*

455 Efraim Kahana: R. Efraim ha-Kohén, a Sa'ar Efraim szerzője. – Kahana: a héber ha-Kohén arámi alakja.

456 A MAHARARAF: R. Or Sraga Fejbus.

457 Ofen-Stadt / Buda.

458 Szólás. Értsd: a híresztelést könnyebb elhinni.

459 II. Sam. 5,1.

sáva)⁴⁶⁰ alapján tilalmat (*hérem*) rendeltem el stb. »Ülj, és ne tégy semmit.«⁴⁶¹ (...) Senkinek ne jusson eszébe a többiekét rávenni arra, hogy olyan rabbit fogadjanak fel, akinek rokonai és hozzátartozói vannak a községben stb.»

Eddig tart a tilalom (*hérem*) szövege.

Nos, néhány év⁴⁶² eltelt, és a fent említett községben felfogadták a fent említett kiváló rabbit, aki a község minden tagjától távol állt. Ezek után házasság folytán rokoni kapcsolat alakult ki, tudniillik a fent említett rabbi fia elvett egy nőt, akinek rokonai vannak a községben. Az egyik nap jött egy ember,⁴⁶³ aki megbolygatta az egész világot azzal, hogy a gyülekezet a fent említett MAHARARAF tilalmának (*hérem*) foglya lett. Nos, tavaly, az újév és az engesztelőnap között a fent említett kiváló rabbi kiáltása eljutott hozzám.

Válasz

Minthogy ezek a napok⁴⁶⁴ arra vannak rendelve, hogy számot adjunk a parancsolatok (*micvot*) alkotójának, nem tudtam hosszasan válaszolni. Tiszteletből azonban címszó-szerűen válaszoltam neki. És íme, attól (az időtől) fogva mostanáig nem csendesültünk el, és – nagy bűneink miatt – nagy bajok vettek körül bennünket, és minden utóbbi nehezebb, mint az előzők. A legnehezebb pedig az utolsó volt, mert csapás jött az Egekből, és mi igen-igen kimerültünk, szívem és fejem nincs velem, hogy figyelmemet az írásra fordíthatnám. Mindenesetre, az igazság és a béke szeretete végett, valamint a kiváló rabbi – őrizze és áldja meg őt az Örökkévaló – iránti tiszteletből, magyarázattal világítom meg a korábbi (döntnök)ök (*risonim*) szavait egy további magyarázatban.

Szerény tudásom szerint a fenti esettel kapcsolatban a MAHARARAF is elismeri, hogy a tilalom (*hérem*) szövege eleve arra vonatkozott, hogy ne fogadjanak fel olyan rabbit, akinek rokonsága van, és nem arra, aki később rokonságot szerez a nem cselekvés elve⁴⁶⁵ alapján, elvégre az "ülj és ne tégy semmit" elvében nem foglaltatik bele, hogy ne szerezzen (rokonságot), sem az, hogy ne tartsák meg őt.

(...)

Így látom én, Gérson Askenázi.

460 Gezéra sáva: rabbinikus hermeneutikai elv ("hasonló rendelkezés"), analógiás következtetés.

461 A nem cselekvés elve. Értsd: maradj tétlen, tartózkodj a cselekvéstől; héberül: *sév ve-al táasze*. "Nicht anrühren!"

462 Pontosán számolva, 20 év.

463 Ti. R. Efraim ha-Kohén.

464 Ti. a "félelmetes napok" (*jamim norá'im*), *tisri* 1 (*ros ha-sána*, újév) és 10 (*jom kippur*, engesztelőnap) között, amely napokban lelkiismeret-vizsgálatot és bünbánatot kell tartani.

465 Vagy: saját akaratán kívül, passzive.

(e) Vita községével arról, hogy ki tartson beszédet a Szent Egyetben,
1674

Megjelent:

R. Efraim ben Jaakov ha-Kohén, *Sa'ar Efraim* (Tarnów: Verlag von Simon Neumann – Lemberg: U. W. Salat, 647 / 1887), no. 63

Újabb kiadás:

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 695–701, no. 166 (héber szöveg és magyar fordítás)

ע"ד הגזירה אשר גזר הרב המובהק מוהר"ר אור שרגא וייביש זצ"ל מקרתא קדישא ירושלים תוב"ב אשר איזן ותיקן בחברה הקדושה דביקור חולים והלוית המת והלבשת ערומים פה ק"ק אובן שטאט יע"א. וז"ל:

אחר שהעידו זקני העיר על הנהגת חברה קדישא ביקור חולים והלבשת ערומי דק"ק אובן שטאט שזה כמה שנים יותר מארבעים שנה שתמיד נוהגים בני החבר' הנ"ל ביום השבת נחמו ובשבת חנוכה דורש א' מן החברה דהיינו הרב שבהם ומספר בשבח ומעלות הצדקות הנז' של בק"ח ומלביש ערומים ואח"כ מתנדבים העם מקטן ועד גדול לצורך הלבשת ערומים כל א' לפי נדבת לבו ואף שהיה תמיד הרב ואב"ד קבוע פה בקהלה יצ"ו כגון הגאונים מוהר"ר חת ואחריו מוהר"ר יששכר בערמן ז"ל אעפ"כ לא דרש הרב הקבוע כ"א הרב שבתוך החברה הנז' שכבדו אותו הגבאים מן החברה ולא הכניסו ראשם שום אב"ד ומנהיגי קהלה לבטל דבר זה.

אך חדשים מקרוב באו שלשה אנשים בגובה אפם וזדון ליבם ובטלו בכח כבוד החבר' הנ"ל וכבוד הס"ת בשנה דאשתקד. והנה עשו שלא כהוגן לעשות מעשה כזה אחר שכבר החזיקו באותו מצוה חברה קדישא הנ"ל. הדין פשוט דלא כמינייהו לשאר בני קהלה לבטל דבר זה. ולטרדת הדרך לא רציתי להאריך בראיות על זה מן הפוסקים. בכך גזרתינו בגזירת נח"ש ובכל קללות הכתובים בספר התורה שלא יגרע כח החברה הנז' מן היום והלאה לשנות להם דבר רק על פי ההנהגה ראשונה כן יקום, והרב מן החברה הנז' ידרוש תמיד בלי שום מונע. והמסרב לנגד דברינו יהיה מנודה בשני עולמות ועונשו יהיה כקרח ועדתו ולא יאבה ה' סלוח לו. כה דברי הרודף שלום ולעשות חיזוק לרודפי צדקה וחסד חבורה הנז' אשר נתחברו לעשות חסד בגופם ובממונם.

נאם אור שרגא וייבש יכונה חותם פה ק"ק אובן ע"פ בקשת המנהיגים דק"ק הנז' לדון ביניהם ולתקן כל הפריצות דקהילתם יצ"ו. היום יום א' כ"ב סיון דרך עוברו לארץ קדושה לפ"ק. עכ"ל.
ובכן המעשה שהיה כך היה שבשבת חנוכה שנת תל"ד לפ"ק כבדו הגבאים בצירוף קצת אנשים מהחברה כנהוג את הרב שבק"ק הנ"ל לדרוש בבית הכנסת הגדולה כנהוג. והרב הנ"ל אינו בתוך החברה. ובבית הכנסת הקטנה כיבדו הגבאים בצירוף קצת אנשים מהחברה חתן א' שאינו בתוך החברה לדרוש בכ"ה הנז'. ועל הסעודה שעושים החברה הקדושה הנז' בשעת ההלבשה בחנוכה כנהוג כיבדו הגבאים הנז' ג"כ לחתן אחר לדרוש על הסעודה. ואביו של החתן ואבי הכלה המה בתוך החברה. בכך קמו קצת אנשים מתוך החברה ועירערו על הגבאים ובצירוף האנשים הנ"ל שעברו על הגזירה ותיקון אשר תיקן וגזר יוסד הרב מהרא"ש וייבוש הנ"ל בחרם שלא ידרוש רק הרב שבחברה. והשיבו הגבאים הנ"ל שהרשות בידם ליתן לדרוש למי שירצו. ועיקר התקנה של הרב זצ"ל הנז' היתה עבור אנשים אשר לא היו בחברה שרצו למעט כבוד החברה ולכבד לאיש אחר. אבל הגבאים

רשות בידם לכבד בדרשה למי שירצו כי זהו כבוד החברה. ועוד טענו הגבאים שהתיקון הנ"ל נתבטל שכמה שנים לפני זה כיבדו גם כן הגבאים להרב שבק"ק אף שלא היה בתוך החברה. וכמו בשנת תכ"ז לפ"ק בשבת חנוכה אף שהיה רב אחר בתוך החברה. ומכ"ש היום שאין להם רב בתוך החברה.

ועל שכיבדו בב"ה הקטנה למי שאינו בתוך החברה השיבו על זה, שעיקר התקנה היתה על ב"ה הגדולה עבור המעשה שהיה ולא על ב"ה הקטנה שעיקר דרשת הרב בב"ה הגדולה ולא בב"ה הקטנה כ"א דורש הרב שבחברה בב"ה הגדולה לא יכול לדרוש בב"ה הקטנה.

והמערערים השיבו על שכיבדו בשנת תכ"ז לפ"ק לרב שאינו בתוך החברה ע"ז הסכימו כל בני החברה ומחלו על התיקון הנ"ל ומשא"כ עתה. ושאל הרב אשר כיבדו הגבאים לדרוש בב"ה הגדולה אם המה מערערים עליו שלא ידרוש, אזי הוא מוחל על כבודו ואינו רוצה לדרוש אף שכיבדו אותו כי לא נחשב זה בעיניו ללום. ובאם המה רוצים או שסבורים בעיניהם שעוברים על התיקון של הרב זצ"ל הנ"ל אזי יכבדו למי שירצו.

והשיבו המערערים חלילה לנו שאין לנו שום ערעור על הגבאים בצירוף האנשים הנ"ל אשר כיבדו להרב שידרוש בב"ה הגדולה, כי הלא הרב הזה דרש דרש להם מכמה שנים בב"ה הגדולה בלי שום פוצה פה ומצפצף שתי פעמים בשנה כנהוג בשבת נחמו וכשבת חנוכה, רק עיקר הערעור שלהם על שכיבדו לדרוש בב"ה הקטנה למי שאינו בתוך החברה שלהם, ותקנת הרב זצ"ל הנ"ל מה לי בב"ה הגדולה ומה לי בב"ה הקטנה, הלא הרבה פעמים הרב שבחברה דרש בב"ה הגדולה וכשגמר הדרוש דרש בב"ה הקטנה ג"כ.

וקצתם מערערים על שכיבדו לדרוש החתן על הסעודה הנ"ל. וע"ז השיבו הגבאים אף שלפעמים היה דורש להם הרב שבחברה גם בב"ה הקטנה היינו מחמת דוחק וגם היה מרוצה לדרוש גם בב"ה הקטנה, ומשא"כ הרב הזה אינו רוצה לדרוש גם בב"ה הקטנה כי מעולם לא דרש רק בב"ה הגדולה. לכן אנו מוכרחים לכבד איש אחר בב"ה הקטנה שידרוש שם כי עיקר התקנה היתה על הב"ה הגדולה וכמבואר בתיקון וגזרת הרב מהרא"ש וייבש זצ"ל הנ"ל. ועל שכיבדו לדרוש על הסעודה לאיש אחר השיבו הגבאים שלא זכר זה בתיקון הנ"ל שום דבר מזה.

ובכן על כולם יורנו מורינו ורבינו אם כדון עשו הגבאים בצירוף האנשים הנ"ל או לאו ושכמ"ה.

(...)

Annak a rendeletnek (gezéra) az ügyéről, amely (rendelet)et a Jeruzsálem szent városából – épüljön fel és álljon meg szilárdan, mihamarább, még a mi napjainkban – való kiváló rabbi, tanítónk, R. Or Sraga Fejvis (VYBYŠ/ŠT' T)⁴⁶⁶ szent községe Szent Egyletének vezetése felől, hogy már több mint negyven éve folyamatosan az a szokás, hogy a Nahamu szombatján,⁴⁶⁷ valamint hanukka szombatján⁴⁶⁸ a fent említett Egylet tagjai közül valaki, azaz a legtekintélyesebb közülük, beszédet mond, és emelkedett beszédben dicséri a betegek látogatásának és a meztelenek

466 Fejbus.

467 Nahamu szombatja: Az av hó 9 utáni szombat. Jes. 40,1 kezdőszava nyomán ("Vigasztaljátok, vigasztaljátok népemet...").

468 A hanukka (kiszlév 25-tévé 2), általában decemberben, a jeruzsálemi Templom újraszentelésének ünnepe, nyolc napos ünnep, egy szombat mindig, de némely évben kettő is van benne.

felruházásának kegyes (cselekedet)ét, ezután pedig a nép, kicsitől nagyig⁴⁶⁹ mindenki, adományt ad a meztelenek felruházására,⁴⁷⁰ ki-ki a szíve szerint: annak ellenére, hogy az itteni községben⁴⁷¹ – őrizze őt Sziklája és Szabadítója – mindig volt rabbi és a bíróság elnöke (*av bet din*), mint például a két *gáon*, tanítónk, R. Hét úr,⁴⁷² és őutána tanítónk, R. Jisszakhar Berman (B'RMN) úr⁴⁷³ – emléke legyen áldott –, mégsem a község rabbija mondott beszédet, hanem kizárólag az említett Egylethez tartozó rabbi, akit ezzel a *hevrá*-hoz tartozó tisztségviselők (*gabbaj*) megtiszteltek, és ebbe nem szólt bele egyetlen bírósági elnök (*av bet din*), sem pedig a község vezetői, (avégett), hogy megszüntessék ezt a rendet.

Nemrég azonban új dolog történt.⁴⁷⁴ Jött három ember, akik a tavalyi évben fennhéjázó módon és gonosz szívvel erőszakosan megrövidítették a fent említett Egyletek tekintélyét és a Tóra-tekercs tekintélyét. Nos, a szokással ellentétben jártak el, holott ez a kegyes köteleesség (*micva*)⁴⁷⁵ a fent említett Szent Egyletet illette meg. Mint ahogyan a község többi tagjának, úgy nekik sincs joguk ezt megszüntetni. A fásasztó út miatt nem akartam sok időt tölteni a döntnökök (*poszkim*) ezzel kapcsolatos érveivel,⁴⁷⁶ így hát a következő rendeletet hozzuk: Kitaszítás, kiközösítés, kiátkozás és a Tóra összes átkának terhe mellett mostantól fogva ne lehessen az említett Egylet erejét⁴⁷⁷ megrövidíteni; csakis az előző rendelet legyen érvényben, és mindenkor az említett Egylet rabbija (*rav*) mondjon beszédet, és ne akadályozza meg őt ebben semmi. Az, aki vonakodik és ellenkezik a szavunkkal, legyen kitaszított mindkét világból.⁴⁷⁸ Büntetése legyen (olyan), mint a Korahé és gyülekezetéé,⁴⁷⁹ az Örökkévaló ne bocsássa ezt meg neki. Ezek annak a szavai, aki a békét keresni, és azon van, hogy erőt adjon a jótékonyságra és a kegyes cselekedetekre törekvőknek, az említett Egyletnek, akik arra társultak, hogy testükkal és javaikkal⁴⁸⁰ kegyes cselekedeteket vigyenek véghez.

Jegyzi Or Sraga, akit Fejbusnak (װײבס/ס) hívnak, alulírott, itt, Oven (׳װבן) szent községében, az említett község vezetőinek kérése alapján, hogy döntsön közöttük,

469 Értsd: egytől egyig.

470 A "meztelenek felöltöztetése", a "betegek látogatása": szociális feladatokat ellátó intézmény / egylet a zsidó községben.

471 Ti. Budán.

472 Értsd: R. H. (a "hét" ן betű neve ki van írva). A Hesz / Hess név elhéberesítése; a *hét* szó askenázi / jiddis kiejtése: *hesz*; másutt mint R. Hizkiját említik.

473 Eszerint a két rabbi még a XVII. század közepe előtt működött Budán.

474 Deut. 32,17.

475 Ti. az ünnepi hitszónok kijelölése / meghívása.

476 Értsd: nem akartam hosszas bizonyításba fogni.

477 Értsd: (szerzett) jogait.

478 Ti. az eljövendő világból is.

479 Értsd: súlyos égi büntetés. Lásd Num. 16,29 skk.

480 Értsd: munkával és adománnyal.

és hogy megszüntesse a községükben – őrizze őt Sziklája és Szabadítója – támadt szakadást. Ma, vasárnap, *sziván* hó 22-én, úton a Szentföld (*erec kedósa*) felé, a 415. esztendőben, a kis időszámítás szerint.⁴⁸¹ Eddig az ő szavai.

És az eset úgy történt, hogy *hanukka* szombatján, a 434. esztendőben, a kis időszámítás szerint,⁴⁸² a tisztségviselők (*gabbaj*) és néhány ember az Egyletből, ahogyan az szokás, azzal a kéréssel tisztelték meg a fent említett szent község rabbiját,⁴⁸³ hogy mondjon beszédet a Nagy zsinagógában, ahogyan szokás. De az említett rabbi nem tartozik az Egylethez. A Kis zsinagógában a tisztségviselők (*gabbaj*) és néhányan az Egyletből egy olyan völegényt (*hátán*) kértek fel,⁴⁸⁴ hogy mondjon beszédet az említett gyülekezet házában, aki maga nem tartozik az Egylethez. És a díszebédre (*szeuda*), amelyet az említett Szent Egylet szokás szerint *hanukka* (napján), az öltöztetés (*halbása*) órájában⁴⁸⁵ tart, az említett tisztségviselők szintén felkértek egy másik díszvendéget (*hátán*),⁴⁸⁶ hogy ő tartsa a beszédet. A völegény és a menyasszony apja benne vannak az Egyletben, de néhányan az Egylet tagjai közül kifogásolták, hogy a tisztségviselők és az említett emberek, akik velük tartottak, megszegték a rendelkezést és rendeletet, amelyet a rabbi, a fent említett MAHARAS Fejbus (VYYBVŠ/Š)⁴⁸⁷ hozott, és kiközösítés terhe mellett bevezetett, tudniillik hogy csak az Egylethez tartozó rabbi mondhat beszédet.

De a fent említett tisztségviselők azt felelték, hogy az ő kezükben van a döntés joga afelől, hogy az tartsa a beszédet, akit akarnak. Az említett rabbi – szent emléke legyen áldott – rendeletének (*takkána*) lényege pedig azokra vonatkozott, akik nem tartoznak az Egylethez, és meg akarják rövidíteni az Egyetlen tekintélyét azzal, hogy más embert jelölnek ki; de a tisztségviselőknek joguk van arra, hogy azt tiszteljék meg a beszédre való felkéréssel, akit akarnak, és mindez az Egylet tekintélyét szolgálja. És azt is állították a tisztségviselők, hogy a fent említett rendelet már néhány éve érvényét veszítette, amikor a tisztségviselők szintén a szent község rabbiját tisztelték meg, annak ellenére, hogy az nem tartozott az Egylethez.

Például, a 427. esztendőben, *hannuka* szombatján, a kis időszámítás szerint,⁴⁸⁸ szintén egy másik rabbi volt az Egyletnél. És még inkább (ez az igazság) most, amikor az Egyletnek nincs rabbija.

481 1655. június 28. – Jellegzetes betű-szám-játék (*gematria*): az *erec* (“ország” / “föld”) jelzője a *kedósa* (QDVŠ/ŠH) szó (“szent”), az utóbbi mássalhangzóinak számértéke pedig egyszersmind az évszámot rejti magában (100+4+6+300+5 = 415, azaz 1655).

482 1673. december 9.

483 Ti. magát R. Efraim ha-Kohént.

484 Nem mást, mint Efraim ha-Kohén fiát; a *Hevra kaddisa* más tagjai ez ellen emeltek kifogást.

485 Ugyanis ezen a napon osztották ki a szegényeknek adományul szánt ruhákat stb. A szaloniki szokást a budai zsidók is átvették.

486 Vagy (mint szó szerint): “völegényt”.

487 Ti. Or Sraga Fejbus.

488 1666. december 25.

És arra, hogy olyasvalakit tiszteltek meg (a felkéréssel) a Kis zsinagógában, aki nem tartozott az Egylethez, azt felelték, hogy a rendelet lényege szerint a Nagy zsinagógára vonatkozott, nem pedig a Kis zsinagógára, mert a rabbi a Nagy zsinagógában szokott beszédet tartani, és nem a Kis zsinagógában. Hogyha pedig az Egylet rabbija a Nagy zsinagógában mond beszédet, akkor nem teheti ezt a Kis zsinagógában.

A tiltakozók ezt felelték. Azzal kapcsolatban, hogy a 427. esztendőben, a kis időszámítás szerint,⁴⁸⁹ egy olyan rabbit tiszteltek meg a felkéréssel, aki nem tartozott az Egylethez, az Egylet minden tagja egyetértett, és eltekintettek a fent említett rendeletről. Ez azonban nem áll a mostani esetre. A rabbi pedig, akit a tisztségviselők felkértek, hogy a Nagy zsinagógában mondjon beszédet, megkérdezte őket, hogy a személye ellen tiltakoznak-e. Ha igen, akkor ő lemond a megtiszteltetéséről, és nem kíván beszédet mondani, még akkor sem, ha erre felkérték, mert semmisnek tekinti (a felkérést). És ha azt gondolják, hogy a felkéréssel megszegték a fent említett rabbi⁴⁹⁰ – az igaz emléke legyen áldott – rendeletét, akkor kérjenek fel valaki mást, akit akarnak.

A tiltakozók azt felelték. Távol legyen tőlünk mindenféle tiltakozás a tisztségviselők és a fent említett néhány ember ellen, akik velük tartottak, azzal kapcsolatban, hogy a rabbit felkérték a Nagy zsinagógában való beszédre! Hiszen ez a rabbi már évek óta tartott beszédet a Nagy zsinagógában, évente kétszer, ahogy az szokás, a *Nahamu* szombatján, valamint *hanukka* szombatján, anélkül, hogy bárkinek is ellenvetése lett volna. A tiltakozás lényege csupán az, hogy olyasvalakit kértek fel a Kis zsinagógában, aki nem tartozik az Egylethez. A fent említett rabbi – az igaz emléke legyen áldott – rendeletének pedig nincs semmi köze a Nagy vagy Kis zsinagóghoz. Nemde számos alkalommal az Egylet rabbija mondott beszédet a Nagy zsinagógában, majd ennek befejeztével a Kis zsinagógában is.

Néhányan közülük az ellen tiltakoztak, hogy a fent említett díszebédhez tartozó beszédre egy vőlegényt kértek fel. Erre a tisztségviselők azt felelték. Az Egylet rabbija néha kényszerűségből tartott ugyan beszédet a Kis zsinagógában, és ezzel meg is volt elégedve. Ez azonban nem áll erre a rabbira, aki nem akar a Kis zsinagógában is beszédet tartani, mert mindig is csak a Nagy zsinagógában tette ezt. Emiatt a Kis zsinagógában mást kell felkérniük, mert a rendelet lényege a Nagy zsinagógára vonatkozott, amint az ki van fejtve a rabbi, a fent említett MAHARAS⁴⁹¹ FEJBUS (וַיַּבְּרֵא) – az igaz emléke legyen áldott – rendelkezésében és rendeletében. Azzal kapcsolatban pedig, hogy a díszebéd alkalmából mondott beszédre másvalakit kértek fel, a tisztségviselők azt válaszolták: Erre vonatkozóan a fent említett rendeletben nem áll semmi.

489 1666/1667.

490 Ti. R. Or Sraga Fejbus.

491 Ti. R. Or Sraga Fejbus.

Tanítónk és rabbink adjon számunkra tanítást mindezekről, azaz arról, hogy a tiszttségviselők és a fent említett néhány ember, akik velük tartottak, megfelelően jártak-e el, vagy nem. És legyen kétszeres jutalma az Egektől.

(...)

(f) Fia, apjának életéről

Megjelent:

R. Jehuda Arjé Leib ben Efraim ha-Kohén (1658–1720 k.), “Előszó”, in: R. Efraim ben Jaakov ha-Kohén, *Sa'ar Efraim* (Tarnów: Verlag von Simon Neumann – Lemberg: U. W. Salat, 647 / 1887)

Újabb kiadás:

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 768–774, no. 185 (héber szöveg és magyar fordítás)

(...) אחר הדברים האלה שמועה שמענו מאת ה' וציר בגוים שלח אליו מק"ק בודון בל"א אובן קהלא קדישא. בשנת לפ"ק והם תכ"ו לרגליך מדברותיך ישא. ונתקבל לרב ולמ"ץ על הדרישה ועל הפרישה, עד כי יבא שילה לציון ברנה בארעא קדישא. וישב ביניהם על כסא ההוראה כמו שנים עשר שנים ואליו את נפשו הוא נושא.

(...)

וביני וביני קיבל אגרת הרבנות מירושלים קרתא קדישא, איך שמקבלים אותו עליהם לרב ולמ"ץ לישב על כסא רם ונשא. וימלא מקום זקינו ושמו בקרבו התייר הגדול רבינו אפרים נ"ע שהיה בימים ההם זה שמונים שנה בירושלים ובא"י לנשיא. ואמ"ו זצוק"ל רוח אחרת היתה עמו שיפוצו מעיינותיו חוצה להביא תחלת ספריו לבית הדפוס ולהוציאם לאור, ועל ציון תאיר אור חדשה. ובזה יבא אל שער המלך שע"ר אפרי"ם אשר בירושלים נוכח חצר החדשה.

והנה בימים האלה ימים של צער כשנת תל"ח לפ"ק בזמן המגפה וריתחא תכפו עלינו רעות רבות וצרות, צרה אל צרה עשה. וזה יצא ראשונה בעו"ה בנו הגדול, בע"ש קודש ביום מיתת שמואל הרמתי כ"ח לאייר, בא למנוחתו במעלי שימשא. הוא הגביר החכם הולך תמים ופועל צדק ראשון הוא לכל דבר שבקדושה, הראש ומנהיג ופרנס דק"ק אובן יע"א, כהר"ר יחזקיהו הכהן זצ"ל אבן הראשה. אוי לרבנות שמקברת את בעליה בן שלשים שנה בעומדו לפני מלך מלכי המלכים.

(...)

בשבעה ימי אבל אחי נחליתי מכה אנושה, כי בא עד יהוד"ה מכת המגיפה. והודעתיו בלחישה. ויהי כשמעו הדב"ר הזה התעטף בטליתו וכפיו פרושות השמים בתחנה ובקשה. וכך היה אומר הכ"ג בתפילתו. אנא השם יהי נפשי תחת נפש בני יחידי יחידי בן זקונים הוא לי הקשיבה נא ועשה.

(...)

ועודני עומד בתפלה לפני אל רם ונשא והנה יד ה' בי וירא אפרים את חוליו (...) ויקם לו האומר ועושה.

(...)

ויהי כאשר ויכל לצוות ויגוע ויאסף אל עמיו במעלי דשבתא נשבה ארון האלהים מעל הכפורת.

ולא קמה עוד רוח באפי ילכי בקרבי משתברת. (...) ואחר שעה חמישית ביום הששי עשיק ייג בסיון נזכר עלי עון שגברו העליונים ונשמתו עלה שמים, בן ששים ושנים. לא נס ליחה ולא כהתה עינים, עיני עיני ירדו פלגי מים, כי נפלה עטרת תפארתי אפרים מעוז ראשי אשר היה לי לעינים. (...)

ומה גם השנים שלא כסדרן פגעוני, שנים שמתהפכות מטובה לרעה, שנת מלחמה היוקר, וקשה עלי מהטרדות אשר טרדוני, והצרות וסכות אשר סבבוני. והאחרון הכביד עלי המלחמה כבידה אשר כתרוני (...) כי המטירו גפרית ואש ואבני אלגביש אר"ס [אריס (?)] אשר אבניה ברזל עגולים ככדורים ותפוחים, באויר פורחים, עולים ויורדים במערות ושיחים, ובתים מלאים כל טוב מחריבים, ומנתחים נתחים, ירה יירה סקל יסקלוני.

ונודרתי נדר להי אלקי ישראל נודרים בעת צרה, אם יהיה אלקים עמדי ושמרני אני וביתי, אעלה לארעא קדישא. (...) הי ענני, ברוך הי אשר הפליא חסדו לי בעיר מצור ומן המיצר ענני. ביני וביני נפרדה ממני אמי מורתי אשת חיל הרבנית הגבירה החסודה מרת רחל, בשמנה לכסלו שנת תמ"ה לפ"ק. שני חייה ששים ושש. (...)

ואחרי כלות שנה תמימה שישבתי בירושלים עיה"ק ת"ו ערי העליזה והנעימה, קול נהי נשמע בציון קול ברמה, כי נלכדה העיר אובן ותבקע החומה, ונהפך עלי גלגל החימה כי יצאתי נקי מנכסי. (...) אך גדול מכולם שנהרגו נפשות מישראל כמה וכמה, ובתוכם אחותי הצנועה והחסידה כל כבודה בת מלך פנימה מרת אסתר היא הדסה, (...) נפלה במלחמה ואין קבורה ותהי כדומן על פני האדמה. אוי לי על שבר בת אמי נתנני שוממה, אין מנחם לי בנחמה, ונפשי עלי עגמה, כי לא ידעתי בני בית היכן המה, אם לחרב נקמה, ואם לשבי. (...) ובכן יצאתי מעיר הקודש הנז' בפחי נפש מבלי תקומה.

וירדתי בעניות דרך אניה בלב ימה. עד שבאתי לק"ק פראג המפוארה והמהוללה. ומצאתי שם את בני ביתי הלכו בגולה. (...)

(...) Ezen dolgok után hírt hallottunk az Örökkévalótól, és a népek közé küldött követ⁴⁹² (érkezett) hozzá⁴⁹³ Budun (BVDVN) szent községéből, amely más nyelven⁴⁹⁴ Oven ('vBN). A 426. esztendőben, a kis időszámítás szerint:⁴⁹⁵ "Odaszegődnek a te lábadohoz, és hallgatják a te beszédeidet."⁴⁹⁶ És megválasztották őt rabbinak és törvénytanítónak (*more cedek*) a hitszónok és Biblia-magyarázó tisztségében, amíg el

492 Jer. 49,14 – Értsd: Jeruzsálemből a diaszporába küldött követ (*sálich*).

493 Ti. apjához, R. Efraim ha-Kohénhoz, Bécsbe.

494 Értsd: jiddisül / németül.

495 1666. Ebben az évben hívták meg. R. Efraim ha-Kohént budai rabbinak.

496 Deut. 33,3.

nem jön a beteljesedés Cijon számára,⁴⁹⁷ örömrivalgással a szent földön.⁴⁹⁸ És mintegy tizenkét éven át ült közöttük⁴⁹⁹ a tanítás székében,⁵⁰⁰ és odaadta a lelkét.⁵⁰¹

(...)

Időközben meghívólevelet kapott Jeruzsálemből, a szent városból, a rabbi tiszttségébe. Hogy elfogadják őt rabbinak és törvénytanonak (*more cedek*), hogy magas és megbecsült széken üljön. És hogy betöltse nagyapja, a nagy vándor,⁵⁰² Rabbeinu Efraim – legyen nyugalma az Édenben – helyét, akinek a nevét is viseli, s aki azokban az időkben⁵⁰³ mintegy nyolcvan évvel korábban Jeruzsálemben élt, és *Erec Jiszraél nászi-ja* volt. Apámnak, tanítómnak és mesteremnek – az igaz és szent emléke legyen áldott – azonban más volt az elgondolása: először nyomdába akarta vinni a könyvét, hogy kiadja, és ezáltal Cijonra új fény világítson. És hogy ezzel a (kezében) érkezék meg a király kapujához, a *Saar Efraim*-hoz,⁵⁰⁴ amely Jeruzsálemben, az új udvarral szemben van.⁵⁰⁵

Nos, ezekben az időkben, a szenvedés évében, a 438. esztendőben, a kis időszámítás szerint,⁵⁰⁶ a járvány⁵⁰⁷ idején (az Örökkévaló) haragja fellobbant ellenünk, s bajra baj következett. Elsőként – nagy bűneink miatt – nagyobbik fia ment el, a szent szombat előtti napon, a Rámából való Sámuel⁵⁰⁸ halálának napján, és *ijjár* hó 28-án⁵⁰⁹ tért nyugalomra, napkeltekor.⁵¹⁰ Tudós férfi volt, aki erényesen élt, és gáncstalanságban járt,⁵¹¹ az első volt minden szent ügyben,⁵¹² Oven (VBN) szent községének – épüljön fel Isten városa – feje, vezetője és előjárója, a tiszteletre méltó R. Jehezkijáhu ha-Kohén úr – az igaz emléke legyen áldott –, a csúcson álló kő.⁵¹³ Jaj annak a rab-

497 Gen. 49,10.

498 Értsd: életfogytiglan; ti. mindaddig, amíg a messiás eljövetelkor minden zsidó vissza nem költözik a Szentföldre.

499 Ti. Budunban.

500 Értsd: mint rabbijuk és tanítójuk.

501 Deut. 24,16. – Értsd: teljes lélekkel / szívvel / odaadással tevékenykedett közöttük.

502 Értsd: áttelepülő (aki alijázott).

503 Értsd: a maga idején.

504 II. Reg. 14,13; Neh. 8,16 stb.

505 Az utalás azt hangsúlyozza, hogy R. Efraim könyvének címe a Második Templom egyik kapujának neve.

506 1678.

507 Ti. a Budán is áldozatokat szedő országos pestisjárvány (1676–1679).

508 Ti. Sámuel próféta. Vö. I. Sam. 1,1 és 1,19 stb.

509 1678. május 20.

510 A hagyomány szerint a halottat még a szombat kezdete (péntek este) előtt el kell temetni.

511 Ps. 15,2.

512 bT Gittin, 59b.

513 Zekh. 4,7.

biságnak,⁵¹⁴ melynek tagjait harminc éves korukban temetik, akkor állnak a királyok királyának királya elé!

(...)

Testvérbátyám gyászának hét napja alatt magam is megbetegedtem, emberi csapás ért. Jehudát⁵¹⁵ szintén elérte a járvány, és ezt csendben tudattam apámmal. Amint ezt meghallotta, imasájlába (*tallit*) burkolózott, tenyerét könyörögve az ég felé emelte, és úgy történt, hogy a főpap ezeket mondta imájában: Kérlek, Örökkévaló (*ha-Sém*), fiam élete helyett legyen az én életem! Drága, egyetlen fiam ő, aki idős koromra született.⁵¹⁶ Hallgass meg engem, és tedd meg!

(...)

És én még imádkozva álltam a magasságos Isten előtt, amikor az Örökkévaló keze lesújtott reám: Efraim⁵¹⁷ beteg lett, (...) és ő teljesítette neki azt, amit kért tőle.⁵¹⁸

(...)

És történt, amikor és⁵¹⁹ befejezte rendelkezéseit, és kimúlt, és betért népéhez,⁵²⁰ a szent szombat közeledtekor⁵²¹ Isten ládája bezárattott a fedél (*kapporet*) felől.⁵²² És lélegzetem fennakadt, és összetört bensőmben a szív.⁵²³ (...) És az ötödik óra után, pénteken, a szent szombat előtt, *sziván* hó 13-án⁵²⁴ eszembe jutott a büntetés,⁵²⁵ felülkerekedtek a Fentiek,⁵²⁶ és lelke felszállt az egekbe, hatvankét éves korában. Életerejé még nem volt fogytán, és szemére nem borult homály.⁵²⁷ És szememből könnyek patakja áradt,⁵²⁸ mert lehullott Efraim dicsőségének koronája, fejem ékessége, amely a szemem (ragyogása) volt.

(...)

És azok az évek is,⁵²⁹ amelyek nem olyanok voltak, mint a megszokottak, csapást jelentettek számomra: évek, amelyekben a jó rosszra váltott. Háború és drágaság éve, amely rám nehezedett, a nehézségek miatt, amelyek reám zuhantak, a csapások

514 bT Peszahim, 87b.

515 Ti. őt magát.

516 Gen. 37,3 – R. Efraim mintegy 42 éves volt, amikor ez a fia született.

517 Ti. apja, R. Efraim.

518 Értsd: R. Efraim az Örökkévaló akaratából, saját kérésére, fia helyett halt meg.

519 A héberben így kezdődik a bibliai idézet.

520 Gen. 49,33 – Eufémizmus; értsd: meghalt.

521 Azaz "péntek"-en (csütörtök este).

522 Ex. 25,22. – Értsd: bezárult Isten ládájának fedele / a Tóra-szekrény ajtaja (ez előtt függ a *parokhet*, a Tóra-függöny); eufémizmus vagy szójáték (betűcserével): פרכת és כפרת.

523 Jer. 23,9.

524 1678. június 3.

525 A büntetés: a halál. Gen. 3,22 skk.

526 Értsd: az Egek vagy hasonló (az istennév helyett). – Ps. 103,11 / 117,2 nyomán.

527 Deut. 34,7.

528 Ps. 119,136.

529 Értsd: az erre következő évek.

(*cára*) és a gondok miatt, amelyek körülvettek. Végül, reám zuhant a nehéz háború,⁵³⁰ amely sanyargatást hozott. (...) Mert kénesőt (*gofrit*), és tüzet, és égből lehulló mérgezett (*arisz*) köveket (*algabis*)⁵³¹ hullattak reánk, ez vasból való gömbölyű kő, olyan, mint a golyó vagy az alma, kivirágzik a levegőben,⁵³² felszáll, és lezuhan a barlangokba és pincékbe, és lerombolja a házakat, melyek tele vannak mindenféle jóval, és darabokra szabdál, lövéssel lelő, kővel megkövez.

És a baj idején erős fogadalmat tettem az Örökkévalónak, Izráel Istenének, hogy ha Isten mellettem lesz, és megvéd engem és a házamat, fölmegegyek a szent földre (*ara kadisa*).⁵³³ (...) az Örökkévaló meghallgatott; áldott legyen az Örökkévaló, hogy kegyelmében csodát tett velem az ostromlott városban,⁵³⁴ és válaszolt nekem a veszedelemben.⁵³⁵ Mindezek közben eltávozott tőlem anyám, női tanítóm, a derék asszony (*éset hajil*),⁵³⁶ a rabbiné (*rabbanit*), az úrnő, a kegyes asszony, Ráhel úrnő, *kiszlév* hó nyolcadikán, a 445. esztendőben, a kis időszámítás szerint.⁵³⁷ Hatvanhat év volt az élete.

(...)

Egy teljes éve laktam már Jeruzsálemben, a szent városban – épüljön fel, és álljon meg szilárdan –, a boldog és kellemes városban, amikor jajszó támadt Cijonban, hang hallatszott Rámában.⁵³⁸ Mert bevették Oven ('VBN) városát,⁵³⁹ leomlott a fal. Átgördült rajtam a harag kereke, odalett minden vagyonom.⁵⁴⁰ (...) Mindez azonban csekélység. Megtudtam, hogy azon a napon sokkal több történt – szememet könnyű áztatja. Mert emberségüket vesztették az emberek, és a zsidók (*Jiszraél*) közül számos lelket megöltek. Közöttük nővéremet, a szerény és kegyes Esztér asszonyt,⁵⁴¹ akinek benseje⁵⁴² akár egy királyleányé, ő (maga) a szent Hadassza,⁵⁴³ tökéletes, szeretet (re méltó) és kedves. Harc során esett el, kard által. S nem volt, aki eltemesse, hevert a földön, mint a ganéj.⁵⁴⁴

Jaj nekem a csapás miatt, mely anyám leányát érte! Pusztasággá tett engem, nincs, aki vigasztalással megvigasztaljon, és bánat borítja lelkemet. Mert nem tudtam, hol

530 Buda 1684. évi ostroma.

531 Kohn Sámuel kifejezése. Szó szerint: "jégeső" vagy hasonló.

532 Értsd: a levegőben robban.

533 Arámiul.

534 Ps. 31,22 stb.

535 Ps. 118,5 nyomán.

536 Prov. 31,10 (a zsidó asszony dicsérete, péntek esténként hagyományosan ezzel köszönti a férje).

537 1684. november 15.

538 Jer. 31,15.

539 Ti. az osztrákok és szövetségeseik, az európai keresztény hadak (1686. szeptember 2).

540 Szó szerint: "Meztelenül (üres kézzel) hagytam el vagyonomat." Jób 1,21; 24,7.

541 Schulhof Izsák felesége.

542 Értsd: lelke. Ps. 45,14.

543 Ti. a bibliai Eszter királyné.

544 Jer. 8,2.

van a családom,⁵⁴⁵ hogy kard által tűntek-e el, vagy fogságban. (...) Ezért tehát elhagytam az említett szent várost,⁵⁴⁶ megtört lélekkel, reménység nélkül.

Hajóval lementem gyötrelmekkel teli a tenger⁵⁴⁷ közepébe. Majd megérkeztem az ékes és csodálatra méltó Prág (PR'G)⁵⁴⁸ szent községébe. És ott megtaláltam házam népét, (akik) száműzetésbe (*gola*) mentek.⁵⁴⁹

(...)

63

I. Apafi Mihály fejedelem

Zsidó kereskedők Erdélyben

1668–1675

Irodalom:

Eisler Mátyás, "Az erdélyi zsidók múltjából", *Erdélyi Múzeum*, 18 (1901), pp. 95–101, 155–162; új lenyomatban, "Az erdélyi zsidók múltjáról", in: Sas Péter, szerk., *Ódon Erdély. Művelődéstörténeti tanulmányok* (Magyar Hírmondó) (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1986), I, pp. 543–564

(a) A beszercei országgyűlés törvényeiből, 1668. február 3

Újabb kiadás:

Szilágyi Sándor, szerk., *Erdélyi országgyűlési emlékek – Monumenta comitialia Regni Transylvaniae, 1540–1699* (Monumenta Hungariae Historica – Magyar Történelmi Emlékek, III: Országgyűlési Emlékek), XIV: 1664–1669 (Budapest: A M. T. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, 1889), p. 333, no. XXXIX/c/XLII

Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, XVIII (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képvisellete, 1980), p. 76, no. 98

Art. XLII.

A benn lévő zsidók karmazsint, bagariát szabadosan áruhassanak

Kegyelmes urunk, praefectus atyánkfiától a benn levő⁵⁵⁰ zsidóknak supplicatio-

---

545 Szó szerint: "a házamhoz tartozók".

546 Ti. Jeruzsálemet.

547 Földközi-tenger.

548 Prága.

549 Értsd: Budáról, mint foglyok.

550 Értsd: az országban, azaz Erdélyben (jogszerűen) tartózkodó, letelepült.

jokat⁵⁵¹ leküldvén melyből értjük, hogy az idegen országból hozott karmazsint és bagariát városokon sokadalmoknak idején,⁵⁵² sem penig gyűlések alatt az erdélyi szíjgyártó mesterek árulni meg nem engednék: végeztük azért, hogy ennekutána minden sokadalmokban és gyűlések alatt szabadosan árulhassanak, őket megháborgatni sub poena dupli articulari⁵⁵³ ne merészeljék.

(b) A gyulafehérvári országgyűlés törvényeiből, 1675. november 25

Újabb kiadás:

Szilágyi Sándor, szerk., *Erdélyi országgyűlési emlékek – Monumenta comitialia Regni Transsylvaniae, 1540–1699* (Monumenta Hungariae Historica – Magyar Történelmi Emlékek, III: Országgyűlési Emlékek), XVI: 1675–1679 (Budapest: A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, 1893), p. 225, no. XXIX/d

Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, XVIII (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képvisellete, 1980), p. 78, no. 102

Art. XI.

Gyula-Fejérvárat lakó zsidók, hogy ez hazában minden helyeken Törökországból hozot(t) bélléseket, szíjszerszámokat és egyébféle minden török marhákat⁵⁵⁴ szabadon árulhassanak, úgy mindazonáltal, hogy felettébb való áron ne adják árujokat, amely bélléseket s egyetmásokat tőlök elvettenek, azokat is restituálják⁵⁵⁵ sub poena flor. 200 communi voto⁵⁵⁶ concludáltuk.

(c) A gyulafehérvári országgyűlés törvényeiből, 1678. október 1

Újabb kiadás:

Szilágyi Sándor, szerk., *Erdélyi országgyűlési emlékek – Monumenta comitialia Regni Transsylvaniae, 1540–1699* (Monumenta Hungariae Historica – Magyar Történelmi Emlékek, III: Országgyűlési Emlékek), XVI: 1675–1679 (Budapest: A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, 1893), p. 606, no. CXXII/i

Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, XVIII (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képvisellete, 1980), pp. 78–79, no. 104

551 Lat. "alázatos könyörgésüket".

552 Értsd: vásárokon.

553 Lat. "kétszeres büntetés terhe mellett elrendelni".

554 Árucikkeket.

555 Adják vissza.

556 Lat. "egyhangúlag".

Art. I.

Mivel kegyelmes urunk a görögök, sidók, örmények és egyéb idegen kereskedő rendek nem kevés expensát⁵⁵⁷ hoznak az haza fiainak avval is, hogy amely idegen kereskedő rendek valami marhát⁵⁵⁸ hoznak be, azoktól olcsón megvászik és drága áron adják az haza fiainak; hogy azért ennekutána az olyan idegen kereskedő rendek más idegen kereskedő rendektől behozott marhát sem átaljában, sem singgel,⁵⁵⁹ sem fonttal⁵⁶⁰ sub poena articulari flor. 200 hung. faciente ne merészeljék megvenni, hanem azok, akik béhozzák, szabadossan árulhassák, mint a többi görögök, senkitől sub eadem poena⁵⁶¹ ne háborgattassanak, mely ellen ha kik impingálnának, toties quoties⁵⁶² cselekednék, harmincados atyánkfia ha ott lészen, comperta rei veritate exequálja vagy exequáltassa, ha penig ott nem lészen, azon helybéli tiszték, ahol az ilyen dolog történik, szabadossan executiót tegyenek.

64 A munkácsi uradalom zsidó korcsma-bérlői

1678–1707

(a) Gr. Thököly Imre (1657–1705) alatt, 1678. január 1

Kiadás:

“Tökölyi Imre szerződése Efraim zsidóval a sör- és pálinkafőzésről, 1678”, *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 5 (1898), pp. 216–218

Grünvald Fülöp & Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, V/1 (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képvisellete, 1959), pp. 404–406, no. 742⁵⁶³

Irodalom:

Lehoczky Tivadar, *Munkács város új monografiája* (1907; új kiadásban: Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1998)

557 Lat. “kiadás”.

558 Értsd: árut.

559 Hosszmérték.

560 Súlymérték.

561 Lat. “ugyanazon büntetés terhe mellett”.

562 Lat. “ahányszor, annyiszor”.

563 Az új bekezdések rendjét itt a könnyebb áttekinthetőség érdekében megváltoztattuk.

Annus incipit die prima Januarii 1678. Effraim zsidó hites szolgánkra bíztuk Munkács városában lévő ser és pálenka korcsmáinkat, melyekből mindenféle jüvedelmet igazán s hitelesen tartozik kezünkhez administrálni és számot adni. Effraimnak az ő szolgálatjáért meg engedtük ebben az esztendőben, hogy a szent-miklósi árendát 100 forintban bírja, mivel most annyi jüvedelme nincsen azon árendának, mint az elmúlt esztendőkben volt; oly conditioval pedig, hogy a 100 forint árendában maga fáradságáért Effraimnak 50 forint defalcáltassék.⁵⁶⁴ Az 50 forintját pedig fogyasztás nélkül tartozik minekünk befizetni annak idejében, amikor mi kívánni fogjuk. Item rendelünk neki maga és cselédji eledelére 5 köből⁵⁶⁵ búzát, lovára 5 köből zabot és egy öl⁵⁶⁶ szénát.

A serfőző mellett lévő két legénynek valahányszor főznek, mind a kettőnek 16 poturát⁵⁶⁷ adnak. Serfőzőnek 20 forintja fog járni, és 3 köből rozsa, mivelhogy a vár szükségére is fog sert főzni, s valamikor a vár szükségére sert főz, akkor minden hétre munkácsi udvarbíránk adjon 2–2 embert mellé, aki segítsen neki; fogyasztás nélkül pedig ez legyen meg mindenkor. (...)

Mindezekre szorgalmatos gondot fog viselni inspector uram. A serfőzéshez elegendő gabona legyen mindenkor és a sörnek elvitelére a korcsmákra szekér, munkácsi udvarbíránk adjon elégséges szekereket és valamikor fogyasztás lesz, udvarbíránk fogja pótolni.

A városi vendégfogadónkat is Effraim kezében bíztuk. Minden kántornak a végén szép rendes lajstromot csináljon, mit percipiált, mit erogált?⁵⁶⁸ és mennyi a jüvedelem? hogy azt fogyasztás nélkül elkövethesse, diáriumot tartson⁵⁶⁹ Effraim és minden nap felírjon. Az hitet letegye, az mint úgy is kell lenni mindenkor.

Arra is inspector uramnak nagy gondja legyen, hogy azon korcsmáink ellen senkinek ne engedjen árulni. A várban se hozzon senki pálenkát árulni, hanem akik Effraimtul veszik meg.

Semmire pénzt nem fog erogálni, az megnevezett fizetésen kívül, és annak is a pénznek ki kell jünni az 30 sertésnek az árából, mert annyit tartozik hizlalni esztendőt által a malátával, megvévén olcsón az hitván sertéseket. Mind ser-szaladokra, mind Pálenka-szaladokra Munkács várából adatunk életet,⁵⁷⁰ s tettünk arról ilyen dispositiot. Esztendő által, noha több el fog kelni, de csak 300 hordó sert tettünk fel, arra 200 kassai köből életet deputáltunk és külön töttettük a várban: 100 köbli szép árpa, 100 köbli szép zab. Egy főzésre 6 köből fog menni, s abból 8 hordónak

564 Azaz "levonassék".

565 Szemestermény űrmérték, ca. 64 l.

566 Öl / lat. *orgia* (mint rétmérték): helyileg meghatározott nagyságú terület (1–2 ha).

567 Potura: poltura, 6 dénár értékű aprópénz.

568 Lat. "kiadott".

569 Diárium: "napló"; értsd: napi mérleget vezessen.

570 Szalad: maláta; élet: gabona.

kell kitelni. És hogy a ser jobb legyen, mindenik főzelékre⁵⁷¹ egy-egy véka rozs listet deputáltunk, s 10 köből rozsot a végre is félretöttünk. Mindenik főzelékre 7 véka komlót rendeltünk, s ha a komló dolgában fogyatkozás leszen, munkácsi udvarbíránk fogja azt megfizetni. Pálénka is per annum el kél 4 000 itcze. (...) Pálénka pedig vagy aquavita olyan leszen, hogy itczéje 18 polturán okvetlen elkeljen. Inspector uram fogja mindenkor kiadni mérve, valamikor kívántatik, mind a serre, mind a pálénkára való életet.

A városi vendégfogadásnak nem akarjuk, hogy másféle fizetése legyen és több esztendő által, hanem 10 hordó ser, azt árultassa ki maga számára. Most csináltatunk munkácsi udvarbíránkkal 12 hordót, sernek valót, mindenik 100 itczés leszen, hogy az eddig experiált confusiót elkerülje Effraim szolgánk, más féle hordó egy se legyen Effraimnál.

Az kik a vendégfogadásban szekeresek vagy lovasok beszállanak, azoktul a vendégfogadás minden éjjelre egy-egy lótul, vagy ökörtül egy-egy polturát fog venni mi számunkra. Oda szénát, abrakot elegendőt fogunk adadni munkácsi várunkból. Arra is inspector uram szorgalmatosan vigyázzon.

Datum in arce nostra Munkács, die et anno suprapraenotatis.

(b) Gr. Zrínyi Ilona (1643–1703)⁵⁷² alatt, 1681. január 1

Kiadás:

Mandl Bernát, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, II (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1937), pp. 137–138, no. 148⁵⁷³

Munkácsi Ephraim sidónak Szt. miklósi⁵⁷⁴ korcsmát vámostól száz magyar forintokban, item a potheringi⁵⁷⁵ vámot, korcsmán kívül huszonnégy forintban, in summa fl. 124 bocsátotta árendára eő n(agysá)ga ilyen conditióval, hogy quottannis⁵⁷⁶ tartozik azon summát két terminuson, úgymint Szt. Georgi,⁵⁷⁷ Szt. Mihályi,⁵⁷⁸ Pun-

571 Főzet.

572 Gr. Zrínyi Ilona, korábban I. Rákóczi Ferenc (1645–1676) egykori erdélyi fejedelem (1652–1660), majd – a jelen okmány kiállítása után rövidesen – gr. Thököly Imre (1657–1705) felesége, II. Rákóczi Ferenc anyja, 1688-ig a munkácsi vár és hatalmas uradalom úrnője.

573 Alább a helyesírás apró modernizációjával.

574 Szentmiklós / Beregszentmiklós / Szolyvaszentmiklós; ma: Csinadijovo (Ukrajna).

575 Pothering: tanya Munkács mellett.

576 Quotannis: "minden esztendőnként".

577 Április 24.

578 Szeptember 29.

kösd és Karácson napokra infallibilter⁵⁷⁹ az eő n(agysá)ga kezéhez administralni per patentes suae celsitudinis.⁵⁸⁰

In Acre n(ost)ra Munkács I. Januarii Anno Domini 1681.

(c) II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) erdélyi fejedelem (1704–1711)⁵⁸¹ alatt, 1707. május 2

Kiadás:

Kemény Lajos, "A munkácsi uradalom haszonbérleti szerződesei, 1707–1708", *Történelmi Tár*, 30 (1907), pp. 484–489, kül. p. 484–485

Mandl Bernát, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, II (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1937), pp. 387–388, no. 334

Én, alább megírt, recognoscáлом per praesentes, hogy munkácsi arendator sidó, megunatkozván mostani szűk időtől, minthogy palánkbeli és szentmiklósi árendát, melyet tavalyi contractus szerint bírta, ez idén remittálta,⁵⁸² sőt az ser árultatás is vár alatt levő Munkácsra való nézve oda vár alá és palánkbeli korcsmákra fordíttatik, csak egyedül az munkácsi és orosz végek⁵⁸³ pálinka korcsmát, azon helyekhez tartozandó vámokkal együtt, hét vég finom köz lengyis⁵⁸⁴ posztót,⁵⁸⁵ amelyet tartozik simul et semel⁵⁸⁶ sz. Mihály napjában⁵⁸⁷ anni modo currente⁵⁸⁸ administralni, Salamonovics Marko sidónak árendában bocsátottam az alul expressált conditiók⁵⁸⁹ szerint.

1) Engedtetik meg nekie, hogy szaladnak való életet munkácsi malmokban azon esztendő forgása alatt szabadon öröltethessen minden vámszedés és vevés nélkül.

2) Az praememoriált⁵⁹⁰ helyeken, ahol pálinka korcsmák engedtetnek meg neki, kegyelmes urunk jobbágyi közül senkinek nem lesz szabad pálinkát főzni, annyival inkább árulni és árultatni, mely eránt (valakik) contravenientes,⁵⁹¹ munkácsi mostani és jövődöbéli tiszt uraimék tartoznak assistálni, úgy nem Munkács várában.

579 Lat. "csalhatatlanul".

580 Lat. "eljuttatni, öfensége rendelkezései szerint".

581 Többek között "munkácsi és makovicai herceg".

582 Azaz "felmondta".

583 Oroszvég (Bereg vármegye); ma: Roszvihove (Ukrajna).

584 Más iratban: *köszlendis*.

585 A következő évben (1708) az ugyanazon bérlővel kötött szerződésben hasonló feltételek mellett az éves árenda "háromszáz magyar forintok" volt. MZsO II, p. 418 sk., no. 361.

586 Lat. "egyszerre és együtt".

587 Szeptember 29.

588 Lat. "a jelenlegi módon".

589 Lat. "az alábbi feltételek".

590 Azaz "fentebb említett".

591 Lat. "szembeszegülnek".

3) Az vámot pedig mindenféle kereskedő ember, akár jószágbeli, akár máshonnét való jobbágy legyen valaki, Lengyelországban akármennyivel nevezendő eladó marhát veszen, tartozik sine omni respectu personarum⁵⁹² megadni, melyben ha valaki contráriuskodnék, kegyelmes urunk ő Nagysága parancsolatja szerint tartozzanak tiszt uramék assistentiával lenni, legyenek is.

4) Hoc addito, hogyha az munkácsi tiszt uraiméknak módja leszen az sernek az városon való árultatására, afféle hordós sereket tartozik kiárulni, és tiszték limitatiója szerint minden hordóért megfizetni, (...) másonnét peniglen sereket hozni vagy magának főzetni ne legyen szabad tovább való dispositióig.⁵⁹³

Kinek is nagyobb elhitelére adtam ezen arendatoria levelemet említett Marko sídonak kezem írásával és pecsétemmel megerősítettvén.

Datum Munkács, die 2 Maii anno 1707.

Praefectus Krucsay Márton.

65

Schulhof Izsák / Jichak Schulhof

Budai misztikusok

1680 k.

R. Jichak Schulhof (1645/1648 k.–1733), “Nagy gyász-ének Buda pusztulására”, 1686

Újabb kiadás:

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 831–851, no. 194

הנה זה כמה שנים מימים רבים אשר למדו בכל ליל ה' מדי שבת בשבתו כל הלילה על הבקר לומדי תורה יותר מעשרה יחד בבית א' וזה כמו ג' שנים חדשים מקרוב באו התאספו קרוב לשלשים בעלי בתים ובחרו אותי ללמוד עמהם ולמדתי עמם בכל שבוע בליל רביעי כל הלילה עד הבקר תורה נביאים וכתובים משניות אגדה מדרש וכאשר הגיע זמן עליית עמוד השחר למדתי זהר ואח"כ קמו כלם על רגליהם בשיר ושבת פזמון ידיד נפש הנדפס בספר שערי ציון בקול רם ובנעים זמירות ואח"כ קדיש דרבנן בניגון וקנאת סופרים תרבה חכמה אשר התאספו עוד אחרים חתנים ובעלי בתים אשר מקרוב נשאו נשים כמו עשרים ולקחו להם חכם אחד שילמוד עמהם ולמדו הם ליל שני כל הלילה עד הבקר כסדר הזה אשר נהגתי עם חברותא שלי ולולי זאת שנחרבה העיר היה זה חוק ולא יעבור עד

592 Lat. “személyre való tekintet nélkül”.

593 Lat. “rendelkezésig”.

כי נתקשרנו בשבועות וחרמות לבל תבטל ובין כך ובין כך ג' לילות ככל שבוע היו לומדים בקהלתנו באסיפה יחד כל הלילה ובעוננו מיום שנחרב ב"ה נגזר על בתיהן של צדיקים שתחרב והמקום ירחם עלינו, וישלח גואל הצדק לגאלנו במהרה בימינו אנס"ו.

(...) Már jó pár éve, régóta, hétről hétre minden csütörtök éjszaka együtt tanult több mint tíz Tóra-tanuló, egész éjjel, reggelig, az egyik házban. És újabban, vagy 3 éve, összegyűlt közel harminc családfő, és engem választottak, hogy tanuljak velük, és tanultam velük minden szerda éjjel Tórát, Profétákat és Írásokat,⁵⁹⁴ Misnát,⁵⁹⁵ aggádát⁵⁹⁶ és midrást⁵⁹⁷ egész éjszaka, reggelig, és amikor elérkezett a hajnal, a pirkadat beköszöntének ideje, Zohárt⁵⁹⁸ tanultam (velük), azután mindenki felállt, dalolva, és elénekeltük a "Lelkem kedvese" (*Jedid nefes*)⁵⁹⁹ (kezdetű) dalt (*pizmon*), amely a *Sa' aré Cijon* (című) könyvben⁶⁰⁰ van kinyomtatva, hangosan és kellemes énekhangon, és azután elmondtuk a rabbik áldását (*kaddis de-rabbanan*),⁶⁰¹ szintén dallammal (*niggun*).

Miképpen a tudósok versengése növeli a tudományt, mások is összegyűltek, vőlegények és családfők, akik nemrég házasodtak, vagy húszan, és fogadtak maguknak egy tudóst, hogy tanuljon velük. Ők minden hétfő éjjel tanultak, egész éjszaka, reggelig, ugyanolyan rendben, mint ahogyan én szoktam az én társaságommal (*havru-ta*). Ha nem rombolták volna le a várost, ez áthághatatlan törvénné vált volna, mert megfogadtuk, eskük és átkok terhe alatt, hogy nem szüntetjük meg. Ezek szerint tehát minden héten 3 éjszaka tanultak községünkben az egyik gyülekezetben, együtt, egész éjjel. De bűneink miatt, azóta, hogy a Szentély elpusztult, eleve el van rendelve, hogy az igazak házai is elpusztulnak. A Hely⁶⁰² kegyelmezzen nekünk, és küldje el az igaz szabadítót, hogy megszabadítson minket minél hamarabb, még a mi napjainkban, úgy legyen, mindörökké, örökkön örökké.

594 A héber Biblia (Tanakh) három része.

595 Misna: "ismétlés", "tanulás", a törvények szóbeli hagyományának foglalata a rabbinikus irodalomban.

596 Aggáda: "elbeszélés", a Biblia elbeszélő és egyéb irodalmi részeivel foglalkozó magyarázat a rabbinikus irodalomban; a Biblia szövegére épülő, folklorisztikus színezetű, tanító célzatú szövegrészek a Talmudban stb.

597 Midrás: "értelmezés", "magyarázat", a Biblia könyveit értelmező kommentárok a rabbinikus irodalomban.

598 Zohár: "fény", "A Fény (könyve)", misztikus középkori (kabbalista) kommentár a Bibliához.

599 Eleázár ben Mose Azikri / Azkari (1533–1600) száfedi kabbalista.

600 "Cijon kapui", R. Nátán Nata Hannover (?–1683) könyve (Prag, 1662), amely különböző kabbalista imákat foglal magában, köztük az "éjféli imák" (*tikkun hacot*) szertartási énekeit.

601 A Kaddis egyik változata, amelynek végén az imádkozók áldást kérnek a Tóra tanulóira. Szer-tartás vagy tanulás végén mondják.

602 Az Örökkévaló.

Bécs török ostroma, Buda visszafoglalása a törököktől

1683–1686

(a) A kurucok vérengzése Magyar-Brodban, 1683. július 14

Kiadás:

חורבן הגדול / Hurban ha-gadol (Prag, 443 / 1683)⁶⁰³

David Kaufmann, "Die Verheerung von Ungarisch Brod durch den Kuruzzenüberfall vom 14. Juli 1683", *Monatsschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judenthums*, 37 / NF 1 (1893), pp. 270–282, 319–331, kül. p. 320 skk., no. II–III

Irodalom:

MZsO II, p. 485 (1683. november 16: gr. Kaunitz András magyar-brodi földesúr beadványban kéri I. Lipóttól a zsidóktól elvett vagyon és ingóságok visszaszolgáltatását)

Heinrich Graetz, *Geschichte der Juden*, X² (Leipzig: Oskar Leiner, 1891), p. 286

Adolf Frankl-Grün, *Geschichte der Juden in Ungarisch-Brod, nebst Biographien von R. Moses Perls, P. Singer, Ad. Jellinek, P. F. Frankl und nach Archivalien dargestellt* (Wien: M. Waizner, 1905)

Moritz Steinschneider, *Catalogus librorum Hebraeorum in Bibliotheca Bodleiana* (Berolini: A. Friedlaender, 1852–1860; reprint, Berlin: Welt-Verlag, 1931; Hildesheim: Olms, 1964, 1998²), p. 346, no. 3526

Jekutiél Jehuda [Leopold] Grünwald, *Korot la-Tora ve-la-emuna be-Hungaria* (Budapest: Bi-defusz M. S. ve-M. Katsburg, 681 / 1921), kül. p. 53

Arthur E. Cowley, *A Concise Catalogue of the Hebrew Printed Books in the Bodleian Library* (Oxford: Clarendon Press, 1929), p. 249

603 Oxford, Bodleian Library, Opp. 8° 1103, no. 39. Nyolcoldalas leveles nyomtatvány, két íven nyomtatva (1–4, 5–8. old.). A második ívet az első oldalon héber betűvel jelölték. Minden oldalon őrszó. Kaufmann Dávid, aki a jiddis szöveget kiadta, ahhoz képest, ahogyan azt az oxfordi nyomtatott példány tartalmazza, helyenként javított a szövegen: modernizálta vagy németesítette a helyesírást, és egy-két apró tartalmi módosítást is végrehajtott. Itt a héber betűs (jiddis) szöveget szorosan az oxfordi leveles nyomtatvány alapján közöljük. Kaufmann szövegkritikai javításait több esetben átvettük, kisebb-nagyobb helyesírási módosításait külön nem jelöljük, tartalmi értékű változtatásait a héber betűs szövegben [szögletes zárójelben], a fordításban lábjegyzetben adjuk. A jiddis szöveget átírta, gondozta és fordította Komoróczy Szonja Ráhel.

Moritz Steinschneider, *Geschichtsliteratur der Juden* (Frankfurt a. M.: J. Kauffmann, 1905), p. 130

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 790–811, no. 190 (héber szöveg és magyar fordítás)

(1)

חורבן גדול שהיה בק"ק אונגריש ברודא

הערט מיר צו רבותינו לעבין וואז איך ווער דא זאגן. אויף דער ברידער גזירה זאל מין טאן וויינן אונ' קלאגין. וואז ור איין צרה איז דא גשעהן. וואז מיר מיט אונזרי אויגן האבין לאדר גיזעהן. אוי לנו כי חטאנו.

ך' תמוז איין פאר שעות אויף דען טאג אויז דער עולם גווארן גאר צאג. דר פקיד האט קיין וועלין לאזין אויס דער שטאט. עז הוט קיינער ניט קענין געבין קיין ראט. א"ל"כ"ח.

הגאון הגדול מרינו הרב ר' נטע אין דער גנצי וועלט איז ניט זיין גלייכן. הוט זיא דאז ערשטי מאל לדר ניט קענין אנטווייכן. מין האט אים לאדר דער שאסין אין קאפ גיטראפן. אוי לנו כי חטאנו.

צו אלר לייא נדבות אין דער וועלט. איז איבעראל זיין געלט. פון זיין תורה ומעשים קען מין ניט אלש דר שרייבן ווי זאלין מיר ניט צער טרייבן. א"ל"כ"ח.

ווי אים זיין נשמה איז אויז גינגיגן האבין אים מוזין דיא לייט די הנט גילנגין. דז זיא וועלין טאן צו קבורה. אויל וורט זיין מיתה זיין איין כפרה. אוי לנו כי חטאנו.

ר' אברהם דיין אויז דר קהלה הוט גילערנט איין גרושה פלה. מין הוט אים טאן זיין קאפ אפ שלאגין. ווי זאל מין אויף זוא איין צרה ניט וויינן אונ' קלאגין. א"ל"כ"ח.

תורה האט ער גלערנט יום ולילה אל זא זיס. דער נאך האבין זיא אין גיבראטן אן איינס שפיס. זיין לייב צו הויט אונ' צו שדאכין. ליבר גוט טוא דאז ניט לאזין אום גראכין. מרינו רב ר' משה ר' מרדכי גאלדש מוז מין אך גדענקין. ליבר גוט טו עז ניט שענקין זיין קאפ האבין זיא אים אפ גישלאגין.

ווי זאל מן אויף דער צרה ניט וויינן אונ' קלאגין. אוי לנו כי חטאנו.

מרינו הרב ר' אייזק חזן אונ' זיין איידם אונ' משה משורר אויז דער קהילה האבין גיזונגין איין גרושה פלה זיין ווארין דער שכטין אין אירן קאפ געטראפין. א"ל"כ"ח.

ר' אברהם רייניץ איז כל ימיו איין גבי צדקה גיוועזן. איז ליידר אך דען טוט ניט ווארין גינעזן. הונדרט רייכס טאלר הוט ער זי טאן געבין. איז דאך קומן אום זיין לעבין. ר' יוסף כהן ובני מאיר כהן

אלה דרייא. זיינא ליידר דען טוט ניט ווארין פרייא. פינף הונדרט גילדן האבין זיא גינומן. אונ' איז פארט אום זיין לעבין קומן. א"ל"כ"ח.

ר' יקותיאל מלמד אונ' ר' איצק האבין גאר ערנעשט טאן קנעלין. אין קיין עוסק מצוה האבין נישט טאן פעלין. מען הוט זי ליידר אלי צווייא גישחט. ווער העט אויף די גזירה גיטרכט. אוי לנו כי חטאנו.

ר' איצק חזן אונ' ר' וואלף שמש די בידר, וויא האט מען זיא צו הקט אירה גלידר. פיל לייט זיין גלייך גוועזן אין דר שול. די רעבלר זיין איברל גוועזין פול. א"ל"כ"ח.

ישעי בלבירר אונ' חיים בלבערר זיין אך גיווארן גשלאגין טוט. אך אונ' ווי די ביטרה נוט. גרושי מומחין זיין זי גוועזין. ויל לייט דארך זיא זיין ווארין גנעזין. א"ל"כ"ח.

ר' מרדכי נש [נ"ש (!)] איז כל ימיו גבי צדקה גוועזן. איז אך ב"ה די גזירה ניט ווארין גנעזין. מען האט אים דער שאסין. אין זיין הארצין גטראפין. אוי לנו כי חטאנו.

ווער דיא גרוש גזירה האט טאן צו שויאן. וויא מין די ס"ת האט טאן צו שניידן אונ' צו הויטן.
זיא האבין אלה קריעה גריסן. אין פיל טאגין קיינם ניט גילושט צו עשין איין ביסן. אוי לנו כי חטאנו.
איין יונגן האבין זיא גיפנגן מיט דיא פיס האבין זיא אין קפאר גהנגין. זיין בויך האבין זיא אין
אויף גשניטן. האט ניט געאלפין זיין וויינן אונ' ביטן. א"ל"כ"ח.

זיין לונג אונ' לעבר האבין זיא אים גנומן ארויש. דער מיט גלאפין פון הויז צו הויז. זיא האבין
גטאן שפאטין אונ' לאכין ער איז כשר טוטץ אים אין זלץ מכין. א"ל"כ"ח.
פיל חתנים זיין אום גקומן. ווען זיא גלייך זייער געלט האבין גינומן. וואז זאלין מיר רידן אדר
שפרעכין. וואז דא גוועזן זיינן פר איבלה זכין. א"ל"כ"ח.

פיל לייט זיינה פון דיא עפטייא אראב גישפרונגין אונ' האבין אירה גלידר צו בראכין. העטין ליבר
גזעהן מען העט זיא דער שדאכין. אך גאט לאז ניט אום גירכין. א"ל"כ"ח.
איין אישה קינד בעטרין פון דרייא טאג איז גישפרונגין פון דער פשטייא. זיינה איר נאך
גלאפין רעבלר צווייא דרייא. ביא דען טאר האבין זייא זיא דער שלאגין. וויא זאל מין ניט וויינן אונ'
קלאגין. א"ל"כ"ח.

מיר האבין גמיינט מיר זיינה שון פר דר צרה אנטרונין. ערשט האבין אונז דיא פושגיער איבר
נייש גיפונין. האט זיא לאדר קיינר קענין אנטרינין. אלז דער שלאגין וואז זיא האבין גיפונין אויף בידן
אונ' אויף רינן. א"ל"כ"ח.

דיא אנדריין האבין ארגיר אז דיא ערשטין גיטאן. זיא האבין נאר גיזוכט וואז האבין גפונין איין
יונגין אדר איין מאן. ווער גלייך געלט אונ' גוט הוט טאן געבין. האבין זיא פארט קיין גשענקן דאז
לעבין. א"ל"כ"ח.

קצבים ברוך משה מירלש בערמן יוזל ליבלה שמשות וואלף חייט ובני בער לוטאר בני הקהלה זיין
אום קומן גאר פיל. דאז בלוט הוט לאדר טאן רינין. אז וושר אויף דער מיל. דיא אנדריין קאן איך ניט
אלש זאגין. וואז ניט זיין ווארין בגראבין. א"ל"כ"ח.

צו ר' הרש טעבלש אין דער שדוב האט מין פיל הרוגין גיטראגין אריין. איז דז מאל גוועזן איין
גרויש גשרייא אונ' גרוש גרויין. דאז ביטרה גיוויין איז גוויש גיגאנגין אין זיבטיין הימל אריין. אוי לנו
כי חטאנו.

פיל קינדער מיט פאטר אונ' מוטר זיין גיוועזן פר בארגין. אז זאלין ניט ור מסרט ווערין זיין זי
גיוועזן אין גרושי זארגן. די אייגנה מיטר האבין מוזין די קינדר מימית זיין. אך אונ' וויי גישריאן
איבער די ביטרה פיין. א"ל"כ"ח.

ויל נשים אונ' בתולת האבין זי מאניס גיוועזן. ווען זיא האבין וועלין מיט דען לעבין ווערין גינעזין.
ויל האבין זיך טאן אין דער מיקוה טאן דער טרענקן. ליבר גוט טוא זי עז ניט שענקן. אוי לנו כי
חטאנו.

איין גרוש דער שרעקניש איז אויף אנדרה קהילות גיפליון. זיינה אנטלאפין מיט אנדר אליון.
מוזין בעיזה [בעו"ה (!)] בדלות ווערין. אונ' קענין זיך ניט דר נערין. א"ל"כ"ח.

פיל לייט זיינן אין די קעלרין גלאפין זיער לעבן צו דער קויקן. זי הובין אבר מוזן פון דר שריפה
דר שטיקן. פיל זיין צו הויט גיוועזן אויף שטיקן. פיל זיין גלעגין עטלכי טאג אין ציקן. א"ל"כ"ח.
מורינ ורבינו מורנו הרב ואב"ד דקהילתנו הוט זי ה' מאות זהו' טאן צו טראגין. זי הובין אים
פארט אוף טערקש טאן שלאגין. דז ער אויף אלי פיר איז אוועק גקראכין. ליבר גוט לאז דאז ניט אום
גראכין. א"ל"כ"ח.

זאנולה כהן הוט ביא חמשה אנשים אין איפש פיל גוטץ גיטאן. אונ' איז אך גיוועזן גאר איין ורומר
מאן. מן הוט אים דר שלאגין ור זיינר טיר. נעבין אים זיין גילעגין נאך הרוגים דרייא ויר. א"ל"כ"ח.

איין אישה הוט הונדרט גילדן גיהאט ור נינט אין איין קלייד. איז אין ברונה גשפרונגן איז אנטלאפן פון די לייט. דר מאן הוט ורמיינט ער וורט בשרמט זיין הוט ער ורמסרט זיין ווייב אך אונ' וויא די ביטרה פיין. א"ל"כ"ח.

אנ' דא זי פון איר האבין ווארין גיוואר. האבין זי ארויס גשלעבט בייא אירה האר. דאז געלט הובין זי איר גינומן אונ' דר מאן איז וראט [וארט] אום זיין לעבין קומן. א"ל"כ"ח.

פיל קינד זיין צו טרעטין גווארין פון די ראט. וואס די מיטר הובין ואלין גילאזט. ווען זי עס גלייך הופין טון צו שויאן. הובין זי זיך גיפארקין צו טרויאן. א"ל"כ"ח.

ר' ליב קפילט הוט גרוש קונטשפט מיט שרים גיהט. איז אך גיווארן שוור [שוואך] אונ' מט. איין גנצין טאג איז ער אין טראט גילעגן אונ' איז ור זי אנטרונן צון אבינט הובן זי אים אום גיבראכט אז זי אים הובין גיפונין. א"ל"כ"ח.

אברם כלעזמר איז קומן איין פאר טאג דער ויר פון ווין. ויל געלט אונ' גוט הוט ער גיהט גוויין. זי הובין אים אלז גינומן. איז ווארט אום זיין לעבין גיקומן. א"ל"כ"ח.

יעקב גלאזר דער הוט איין איינציקן זון גיהט. איז גיווארן שווד אונ' מט. איין טאג דער ויר איז ער היים קומן נאך זיין ווייב. דען אנדריין טאג הוט מן אים צו האקט זיין לייב. אוי לנו כי חטאנו.

ר' וואלף ווינר איז איין ערלכר מאן גיוועזן העט מעגין פירן איין לנד. איז זיא אך קומן לאדר אין דיא הנט. ויל האב אונ' גוט האבין זיא אים גינומן איז דאך אום זיין לעבין קומן. אוי לנו כי חטאנו.

ליבלה שמשות האט זיבן קליינה קינד גיהט. זיין ווייב אונ' קינד האבין פר דען פאטר שטרק טאן בעטין. זיין גיפלן צו פוס האבן דיא ראט לאזין אויף זיך טרעטין. האט ליידר נישט גיהאלפן איר וויינן אונ' קלאגן. האבן אים דאך דער שלאגן. אוי לנו כי חטאנו.

ר' מרדכי סג"ל האט מן גטאן שיר זיין הנט אב הויאן. איז איין צער גיוועזן אים אן צו שויאן. ברוך בן שמואל ברוך האט מן גטאן זיין פיס אב הקן. דער נאך זיין הלז אונ' נקין. ר' איצק אישרלש איז גוועזן גאר איין פרומר מאן. שווערי מיתות האבן זיא אים בעו"ה אן גטאן. דריי מאל האבן זיא אים אין זיין קאפ אריין גשאסן. אונ' זענן פון אים איין וועק גילאפן. אוי לנו כי חטאנו.

זיא האבן זיך ווידר ביזונין. אונ' האבן אים ווידר אויף דען ארט גיפונן. זיא האבן גזאגט ער האט זיך נאר אזוא גימכט. אונ' אים ווידר גישעכט. א"ל"כ"ח.

זיין טאכטר האט דאז לאדר פון ווייטן גזעהן. וויא גאר וויא איז איר גשעהן. אויף דיא מויאר איז זיא גלאפן. אונ' אראב גישפרונגין אירי פיס צו בראכין. א"ל"כ"ח.

ר' איצק גבאי הירשל יקר משה כאן אונ' ויל לייט האט מן שטרק גטאן הויאן. איז איין וארכט גיוועזן אויף זי צו שויאן. דיא בלכירר הוט מן מוזן ויל געלט געבן. ניט גוויסט דז זיא ווערן בלייבן לעבן. אוי לנו כי חטאנו.

דאז גשרייא פון שונאים אונ' נהרגים איז גנגין אויף איין מייל. דיא ור בארגני איז לגג גוועזן די ווייל. די צרה האט גווערט איין גנצין טאג. אין ציטרניש זענן גיוועזן די ור בארגן לאג. אוי לנו כי חטאנו.

זיבן יהודים האט מן צו משכון געבן. דז מן דיא איברגי האט אב גיליזט איר לעבן. ווען מן זיא גלייך האט צו גזאגט פיל געלט. האבן זיא וארט דיא שטאט אין בראנט גישטעלט. אוי לנו כי חטאנו.

טרומיטן האבן זיא טאן האבן. אונ' אויף דער דרומל גשלאגן. האבן גטאן טרומיטן אונ' שלמייאן. אונ' האבן זיך טאן די צרה זער ורייאן. אוי לנו כי חטאנו.

ויל אלמנות אונ' יתומים זענן בעו"ה גווארן. וואו מן הוט זיך אום גזעהן הינטן אונ' וארן. מענכי האבן גרושה נוט. ניט צו עשין איין ביס ברוט. א"ל"כ"ח.

לעת ערב האבן זיא איין קווארדה ביקומן. זענן פליטי חרב צו אנדר גיקומן. דאז גרושי גשרייא

אוני גרושי גוויין. איז גוויש גיגנגן אין זיבנטן הימל אריין. א ליבר גוט לאזן די צרות בלד אויף הערן. טוא אונזר ביט גיווערן. לאזן דיא צרות בלד האבן איין ענד. אוני אונז משיח זענד אמן.

(2)

אל מלא רחמים

השוכן בשמי מרומים, הוא יפקוד ברחמים, הנעימים והחסידיים והתמימים, אשר פשטו צוארם כיונה, לחרב חדה ושנונה, המצא להם מנוחה נכונה, במעלה עליונה, תחת כנפי השכינה.

באו זדים הארורים, ך״ תמוז לבקרים, בכשיל ובהלומות פתחו ראש כל שערים דמסוגרים, לשפוך דם נקי כמים דמוגרים.

גוי עז פנים, בחרבם ובקשתם מזוינים, אז הסכימו גדולים וקטנים, לקבל באהבה ובחיבה דין שוכן מעונים.

דלקו דולקים על חומת המבצרים, מחוץ שכלה חרב ואימה בחדרים, כלי מלחמה אבדו ונפלו הגבורים, פתאום נשאו עלינו מרחוק כאשר ידאו הנשרים.

הלא המה ראשי הגבורים ארזי הלבנון אדירי התורה, דמם נשפך כהרוגי מלכות עשרה, זאת בזכרי אזעק במרה, אל קנא ונוקם [נקום] נקמתם מהרה.

ויזכור את נשמת חסידא ופרישא, מורי מורינו הרב ר״ נתן ב״ הקדש מורינו הרב ר״ משה, נידון במיתה משונה וקשה, תפילין על זרועו וראשו בקדושה, למה תביט ותחשה:

זו תורה וזו שכרה, פה מפיך מרגליות ילחוך בעפרא, מוכיח לרבים היה והדריכם בדרך ישרה, על אלה אני בוכיה ועיני מים נגרה, ואת נשמת מורינו הרב ר׳ אייזק חזן ראש לכל המשוררים, קולו כקול חלילים וכנורים, ראוי היה לעמוד בהיכל י״י על השירים, עד מתי תביט רואה כל סתרים:

חמדת ישראל היה בנן של קדושים זרע קודש מצבתו, משמח אלהים ואנשים, היה כאחד מן הפרושים, העל אלה תתאפק אל קדושים, ואת נשמת החבר ר׳ מרדכי נ״ש ו״נ החבר ר׳ אברהם רייניץ טובי ומנהיגי הקהלה, נהרגו במיתות אכזריות ומשונות בלי חמלה, דמם יחשב כדם פר ועולה, תרדפם באף ותשמידם אל נורא עלילה:

טובים וישרים היו בלבותם, עניים היו בני ביתם, לכל דבר מצוה מצוים ומוכנים לעשות אותם,

קנא ונוקם י״י נקמתם: וא״נ מורינו הרב ר׳ יוסף כהנא, השכים והעריב על דלתות י״י להיות משעה ראשונה, ויעמוד ויפלל תהילים בכוונה, בכל כחו לאל אמונה, וא״נ מורינו הרב ר׳ אברהם בן מהורר

[מוהר״ר] נפתלי דיין המצוין, אור תורתו מתגבר ועולה כמעין, נידון בארבע מיתות משונות כהויין, למה תביט בוגדים יוצר עין, וא״נ מורינו הרב ר׳ משה בן החבר ר׳ מרדכי יושב אוהלים, שייף עייל,

שייף נפיק מלמד להועיל מקטנים ועד גדולים, חיבק אשפתות וראשו על כרעיו מול ערפו בגידיך [בגידים (!)] ניתלים, איכה תביט יה שוכן מעולים, ואנני [וא״נ (!)] החבר ר׳ יצחק ב״הרר אייזק

חזן ונשמת החבר ר״ וואלף שמש, וא״נ החבר ר׳ יקותיאל בן החי ר׳ יחזקאל, וא״נ החבר ר׳ יצחק שלוחי דרחמנא, משכימים ומעריבים לשומרים לבוקר ושפכו לכם ככל תפילה ותחינה, ומסרו נפשם

וקבלו על עצמם מיתה קשה ומשונה, תמיד ענו ואמרו שמע ישראל י״י אלהינו בכל כוונה, וא״נ הישרים והכשרים, החבר ר׳ וואלף בן מורינו הרב ר׳ דוד, ואת החבר ר׳ מאיר בן החבר ר׳ שלמה,

כל ימיהם הלכו בתמימה משאם ומתנם היה באמונה שלימה, אריד בשיחה ואהימה, וקול נהי ארימה, וא״נ הבחורים וחתנים, עלי תולע אמונים, גבהם כאלונים, ומנותחים בחרבות וכידונים, איך תתאפק

אל שוכן מעונים, וא״נ שארי הקדושים והטהורים הנהרגים והנשרפים, ונחנקים ונדקרים, מאריות גברו לעשות רצון קונם וקלים מנשרים, קומה י״י והנשא על צורריך הצוררים:

יה ראה והבט משמי מעלה, וקנא לשמך המחוללה בין האומה שפילה, הנקם בימינו לעינינו, נקמת דם השפוך בגולה, וקרבה אל נפשנו גאלה: וא"נ החבר ר' איצק חיראי וא"נ ר' יעקב מלמד, וא"נ ר' מאיר בר"פ, וא"נ ר' שלמה ח"רקא"ש, ואת נשמת ר' פלטיאל ואת נשמת ר' יחזקאל בר"המ, וא"נ ר' חנוך, וא"נ ליבל בר"ש, ואת נשמת זנוולי כהן, וא"נ ר' יוסף ב"ר יהודא, וא"נ ר' יוסף בר אריה וא"נ וואן[ל]ף וועליש, וא"נ משה משורר, וא"נ ברוך בר יהודא, וא"נ וואלף חייט, וא"נ יחיאל זקן ואת האחים יאקב (!) ולאזר בני של ר' ר' מאיר כהן, וא"נ ליבל גנענדילש, וא"נ משה מירליש, וא"נ מרדכי כהן, וא"נ מאיר ב"ר יהודא, וא"נ יוזל בר"א, וא"נ ישעיהו הרופא.

כולם שכבו בחוצות מגוללים בדמים כדומן על פני השדה והכרמים, חז[י]רים וכלבים לקקו דמיהם בצמים, ומכמה נפשות אכלו מבשרם כמה ימים.

לא עליכם כל עוברי דרך, הביטו וראו אם יש מכאוב כמכאובינו, טומאתם בשולינו, אוי נא לנו כי חטאנו.

מי ישמע ומי יראה כאלה, מכל אשר סביבותינו עקב עלינו להגדילה, כמרגלים אותנו היה בתחילה, במצודתם נלכדנו כמו השחר עלה:

נפלה עטרת ראשינו, לזרים נהפכה כל מחמד עינינו, ולא קם רוח עוד בנו, י"י היה עוזר לנו. ספרי תורות וספרי קדושים, קרעו בחמתם, והשליכו בחוצות ורמסו בהליכתם, כמו שעשה טיטוס הרשע עשו אותם, תבא לפניך כל רעתם.

על אלה אספדה ואלילה, מעי מעי אוחילה, בזמן קריאת שמע ותפילה, פרצו ועשו כלה. פעמים באו גדודים וגדודים, ושרפו העיר ביקודים ואודים, ולקחו שבויים שבעה ידידים, והנשארים הכו מכות אויב ברודים ונקודים.

צרות רבות קראו לנו, חייהם היו תלויים לנגד עינינו, ומסרו נפשם על קדושת שמו, וגם נמו כי לא יטוש ה' את עמו.

קנא לתורתך אשר שרפ[ו]הו זרים, בלע[ו]הו ופרע[ו]הו לגורים, בסירים סכוכות הגדילו המדורים, העל אלה תתאפק יוצר הרים.

ראה י"י והביטה נשים מעולפות בזרועותיהן בעליהן וראשם ורובם נשמה, מחרב נטושה ולהוטה, כל [פנים קבצו] פארוור וכל ראש קרחה ומרוטה.

שעריך שערים המצוינים, בעלי כח ובעלי מדות מסוד חכמים ונבונים, תל תלפיות שכולם אליהם פונים, ערו ערו עד המסידות [המוסדות (!)] התחתונים:

תורה תורה חגרי שק והתפל[ש] באפרים, מי ילחום מלחמות וישוב לשערים, מי יפרק אביעיות [איבעיות (!)], ומי יתרץ שברים, אל נקמות ה" אל נקמות הופיע ורגלי המבשרים.

לכן בעל הרחמים, הסתירם בסתר כנפיך לעולמי עולמים ושלח לנו משיחך הולך תמים, ואמרו אמן כל הימים.

ואומרים אב הרחמים.

(3)

אל מלא רחמים

השוכן במרומים, הוא יפקוד ברחמים הנעימים החסידים והתמימים אשר פשטו צואריהם כיונה לחרב חדה ושנונה להמציא להם מנוחה נכונה במעלה עליונה תחת כנפי השכינה. חנוך ורחום הוא יזכור לחיי עדן במשכן אורה את נשמת חסידא קדישא ופרישא בוצינה דנהורא, הקדוש מורה מורנו הרב ר' נתן בן הקדוש מורנו הרב ר' משה. ואת נשמת מורנו רב ר' אייזק חזן. ואת נשמת הח' ר' מרדכי נ"ש. ואת נשמת החבר ר' אברהם רייניטץ. ואת נשמת מוה' ר' יוסף כהנא. ואת נשמת מוה' ר' אברהם בן מוה' ר"ן דיין מצויין. ואת נשמת מוה' ר' משה בהרר"מ. ואת נשמת החב' ר' יצחק

בן החב' ר' אייזק חזן. ואת נשמת החב' ר' וואלף שמש. ואת נשמת החב' ר' יקותיאל בן החב' ר' יחזקאלש ואת נשמת החב' ר' יצחק בר זאב. ואת נשמת החב' ר' וואלף במהו' ר' דוד ואת נשמת החב' ר' מאיר בן החב' ר' שלמה. ואת נשמת שארי הקדושים והטהורים הנהרגים והגשרפים ונחנקים ונדקרים. הם קדושי קהל ברודא אשר הערו נפשם על התורה ועל העבודה והצדיקו עליהם את הדיון בשיר וקול תודה, לכן בעל הרחמים, הסתירם בסתר כנפיך לעולמי עולמים, ושלח לנו משיחך הולך תמים, ואמרו אמן כל הימים.

(1)

A nagy pusztítás,⁶⁰⁴ mely Ungaris Broda szent községben történt⁶⁰⁵

Hallgassatok⁶⁰⁶ meg engem, kedves uraink (*raboyseynu lebn*),⁶⁰⁷ amit most elmondok, a brodi (brid)⁶⁰⁸ üldöztetéséről (*gezeyre*), miatta sírni és panaszkodni kell. Mi csoda szörnyőség (*tsore*) történt. Ezt mi, ó, sajnálatos (*lader*),⁶⁰⁹ tulajdon szemünkkel láttuk. Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.⁶¹⁰

Azon a napon, *tamuz* 20-án néhány óra alatt a világ egészen megrémült. A vezér (*pokid*)⁶¹¹ nem engedett ki a városból senkit. Senki nem tudott semmi tanácsot adni senkinek. Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

604 A héberben: *hurbán* (mint a jeruzsálemi templom elpusztítása).

605 Ismeretlen szemtanútól származó, jiddis nyelvű históriás ének. Mindjárt a történetek évében megjelent nyomtatásban, Prágában. A históriás ének (*khidushim-lid / gezeyre-lid*) abban az időben az európai irodalomban már kissé idejétmúlt műfaját ötvözi a zsidó liturgikus költészet – a siratók (*kína*) – hagyományaival. – A törökök, Kara Musztafa pasa, nagyvezír 1683-ban I. Lipót császár ellen indított hadjáratához csatlakozott gr. Thököly Imre (1657–1705), a törököktől függő “Közép”-Magyarország (törökül *Orta Macar*) nem egészen egy évvel korábban a törökök által kikiáltott fejedelme (1682–1685). Bécs ostromához nem a Kara Musztafa által vezetett fősereggel együtt vonult fel, hanem saját területén, Felső-Magyarországon portyázva. Mindenütt kegyetlen dúlás, pusztítás fűződik a nevéhez. A kuruc lovascsapat 1683. július 14-én – a zsidó naptár szerint: 443. *tammúz* 20 – rontott rá Magyar-Brodra (Ungarisch-Brod), ugyanazon a napon, amelyen Kara Musztafa megkezdte Bécs – végül kudarcba fulladt – ostromát. A kuruc csapatok parancsnokai treboztói br. Révay Elek (1636–1698) és Petneházy Dávid (ca. 1645–1687) lovaskapitány voltak. A kuruc vitézek véres kegyetlenséggel gyilkoltak, telhetetlen mohósággal fosztogattak. Zsidó áldozataik száma ezen az egy napon 113 volt. A vérengzést túlélők Vágújhelyre és (Duna-) Szerdahelyre menekültek, és ott alapítottak új hitközséget. A magyar történetírás nem vett tudomást a kurucok Magyar-Brod-i vérengzéséről.

606 A szó a héberben nagyobb betűkkel.

607 Értsd: Tisztelt közönség.

608 Brid: “Brod”. Ungaris Broda: Magyar-Brod / Ungarisch-Brod (ma: Uherský Brod, Délkelet-Csehországban, a cseh–szlovák határ közelében).

609 Betű szerint: “sajnos” (*leider*).

610 Thr. 5,16. á

611 Ti. a parancsnok, gr. Thököly Imre.

A nagy *goen*,⁶¹² tanítónk, R. Nata úr,⁶¹³ akinek az egész világon nincsen párja. Ez alkalommal, most először, nem tudott előlük elmenekülni.⁶¹⁴ És a golyó, ó, sajnálatos (*leyder*), a fején eltalálta. Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

A világon minden kincsnek megvan mindenhol a maga ára.⁶¹⁵ Tanítását és tetteit nem lehet valamennyit leírni, hogyne fogna el minket a bánat (*tsar*). Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Amint elszállt a lelke, az embereknek kezet kellett adniuk (egymásnak) arra, hogy el fogják őt temetni. Bár megváltás (*kapore*) lenne az ő halála. Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Avrom úr, a község bírója (*dayen*)⁶¹⁶ nagy csodára tanított.⁶¹⁷ Neki levágták a fejét. Hogyne sírna és panaszkodna az ember ekkora szörnyűség (*tsore*) miatt. Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

A tant (*toyre*) tanította éjjel és nappal, oly édesen. Aztán nyárson megsütötték, testéről lenyúzták a bőrt. Jóságos Isten (*liber got*), ne hagyd, hogy ilyesmi megtörténjen. Tanítónkról, R. Mojsé úrról, aki Golde (férjének), Mordkhe úr(nak a fia),⁶¹⁸ szintén meg kell emlékezni. Jóságos Isten, ne hagyd, hogy ilyen történjen, levágták a fejét. Hogyne sírna és panaszkodna az ember ekkora szörnyűség (*tsore*) miatt. Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Tanítónk, R. Ejzik úr, a kántor (*khazen*),⁶¹⁹ és a veje, és Mojsé, az énekes (*meshorer*)

612 Gáon.

613 R. Nátán Nata ben Mose *mé-Osztraha* (שטרן) / Nátán Nata Hannover (?–1683) neves zsidó tudós. Bohdan Chmielnicki zsidóüldözése (1648/49) elől menekült el Volhyniából, az üldözöttségéről írta híressé vált könyvét (*Jeven mecula*, „Mélység iszapja”, Ps. 69,3), élt Németországban, Hollandiában, Velencében, majd török fennhatóság alatt Jászvárosban (Iasi), és mintegy 10 éven át Magyar-Brodban. Itt hitszónok és a rabbinikus bíróság tagja (*dajján*) volt. A kuruc katonák a gyülekezete körében, ima közben gyilkolták meg. A dulás után az életben maradtak kegyesen eltemették. Sírja fennmaradt a város zsidó temetőjében, közvetlenül a bejáratnál. Feliratát Kaufmann az énekkel együtt közölte. Említi a síremléket mint „a háromfejű rabbi” sírkövét Stein Mayer Miksa, „Két magyar sírkő Ung.-Brodban”, *Magyar Rabbik*, 2, no. 5 (1906), pp. 54–58, kül. p. 56, akinek leírása szerint az emléket három kő-gomb díszíti, és a néphagyomány úgy tartja, azért, mert a rabbi fejét a kurucok háromba hasították.

614 Az *Él malé rahamim* ima szövegében (2): „imaszjjal a karján és a fején, imádkozva (*bi-kedu-sa*)”.

615 „*Tsu allerley nedoves in der velt, iz iberál zayn gelt*” (közmondás).

616 Az *Él malé rahamim* ima szövegében (2): „tanítónk, R. Avraham úr, tanítónk, R. Naftáli úr fia, *dajján*”. – Kaufmann közölte a meggyilkolt *dajján* sírfeliratát.

617 Értsd: igazságos ítéleteket hozott.

618 Az *Él malé rahamim* ima szövegében (2): „tanítónk, R. Mose úr, a tanult (*havér*) Mordekhai úr fia”. Értsd: anyja neve Golde, apja neve Mordekhai.

619 Az *Él malé rahamim* ima szövegében (2): R. Ejzik kántor, „az énekesek feje / elöljárója”, aki „alkalmas lett volna arra, hogy ő vezesse az éneklést az Örökkévaló szentélyében”.

a községben csodásan énekeltek, amikor levágták (*dershokhten*)⁶²⁰ őket, fejen találták őket.⁶²¹ Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Avrom Reinic (RYINC)⁶²² úr jótékonyági tisztségviselő (*gabe tsedoke*) volt egész életében, ő, sajnálatos, szintén nem kerülte el a halált. Száz birodalmi tallért (*reykhs talir*) adatott nekik, mégis meg kellett halnia. Jozsef Kohen úr,⁶²³ és Meir Kohen fiai, mindhárom, ő, sajnálatos, ők sem szabadultak meg a haláltól. Ötszáz *gilden*-t vettek el tőle, és azonnal eltávozott az életből. Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Jekusziel⁶²⁴ úr, a tanító (*melamed*), és Icik⁶²⁵ úr komolyan végezték teendőjüket, és soha nem mulasztottak el semmilyen jótettet (*oysek mitsve*). Ó, sajnálatos, lemeszárolták mindkettejüket. Ki gondolt volna erre a pusztításra (*gezeyre*). Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Icek⁶²⁶ úr, a kántor, és Volf úr, a templomgondnok (*shames*),⁶²⁷ mindkettőnek, igen, levágták tagjait! Sok ember volt együtt az imaházban (*shul*), mindenhol ott voltak a rebellesek (*rebeller*).⁶²⁸ Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Jesaje borbélyt (BLBYRR / *balbierer*)⁶²⁹ és Hajim borbélyt (BLB⁶RR / *balberer*) szintén holtra verték. Ó, jaj (*akh un vey*), keserű nyomorúság. Nagy tudósok (*mumkhe*) voltak. Sok ember gyógyult meg általuk. Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Mordkhe Nikolszburg (NS⁶/S)⁶³⁰ úr jótékonyági tisztségviselő (*gabe tsedoke*) volt egész életében, nagy bűneink miatt (*bavonoseynu ha-rabim*)⁶³¹ ő sem menekült meg a veszedelemből. Lelőtték, szíven találták. Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Aki látta a nagy veszedelmet, ahogyan a Tóra-tekerceket szétszaggatták, és megnyúzták, az mindenki megtépte a ruháját (*keriye gerisn*). Napokon át nem tudott senki enni, keveset sem. Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Egy fiatal fiút elfogtak, lábánál fogva felakasztottak, hasát felhasították, nem segített rajta sem a jajgatás, sem a kérlelés. Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Testéből kitépték a tüdejét és máját, és házról házra körbehordozták, csúfolódtak és nevettek rajta, hogy *kóser*, és be kell sózni.⁶³² Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

620 Értsd: lesakterolták.

621 Kaufmann: "leszúrták (*dershtokhen*), fejen találták őket".

622 Abraham Reinitc / Reinitz / Hranitzky.

623 Az *Él malé rahamim* ima szövegében (2): "tanítónk, R. Jozsef Kahana úr".

624 Jekutiél. – Az *Él malé rahamim* ima szövegében (2): "a tanult Jekutiél úr, a tanult Jehezkiél úr fia".

625 Icik: Jichak.

626 Icek: Jichak.

627 Héb. *sammas*.

628 Rebeller: rebellis, "bujdosó", ti. a kurucok.

629 Balbierer / balberer: barbier; tulajdonképpen: felcser. – Az *Él malé rahamim* ima szövegében (2) valószínűleg ugyanaz a személy: Jesajáhu, az orvos (*rofe*).

630 Rövidítéssel írva.

631 Héb. *be-avonoteinu ha-rabbim*, "nagy bűneink miatt" (ima-formula).

632 Ti. hogy csúfot üzzenek a zsidó étkezési előírásokból.

Sok vőlegény meghalt, és nyomban elvették a pénzüket. Mit mondhatunk, vagy miről beszélhetünk, ha itt ilyen szörnyűséges dolgok történtek. Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Sok ember leugrott az apáság (*aptey*) (faláról), és összezúzták tagjaikat. Jobb lett volna, ha inkább leszúrják őket. Ó, Isten, ne hagyj, hogy ilyesmi megtörténjen. Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Egy asszony, három napos gyermekágyban, leugrott a bástyáról, két vagy három rebellis üldözőbe vette, a kapunál levágták.⁶³³ Hogyne sírnánk és panaszkodnánk. Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Amikor azt hittük, hogy a veszedelemből (*tsore*) már megmenekültünk, hirtelen újra ránk találtak a talpasok (*fusgeyer*). Nem tudott, ó, sajnálatos, elfutni előlük senki, mindenkit levágtak, akit elértek, akár futott, akár nem. Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

A második csapat még rosszabb volt, mint az első, csak kutattak, mindegy, kit találtak, ifjat vagy öreget, csak pénzt tudjon adni, vagy vagyont, de életét nem hagyták meg senkinek. Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

A mézárosok (*katsev*), Borukh, Mojse, Mirele⁶³⁴ (férje), Berman, Jozl, Leibele templomgondnok (*shameses*), Volf szabó (*khayet*), és Ber fiai, mindannyian (*loter*) a község (*kile*) tagjai: igen sokan elpusztultak. A vér, ó, sajnálatos, folyt, mint víz a malomban. A többit nem tudom mind felsorolni, ők nem lettek eltemetve. Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Hirs úrhoz, Tevil (férjéhez), a lakásába sok tetemet bevittek, nagy sírás és nagy kiáltozás volt, a keserű sírás biztosan eljutott a hetedik égig. Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Sok gyermek elrejtőzött apjával és anyjával. Hogy ne árulják be őket, nagy aggodalomban voltak. Gyermeküket tulajdon anyjuknak kellett megölnie. Ó, jaj, kiáltották keserű fájdalommal. Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Sok nőt és szűzet megerőszakoltak, ők még élvezhették volna az életüket, mégis sokan belefojtották magukat a fürdőbe (*mikve*). Jóságos Isten, ne ródd fel ezt nekik.⁶³⁵ Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Nagy ijedelem támadt más községekben (*kile*) is. Mindenhonnan együttesen menekültek. Nagy bűneink miatt kínlódásra kényszerültek, nem tudtak még enni sem. Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Sok ember a pincékbe bújt el, hogy mentse életét. A tűzben azonban megfulladtak, sokakat pedig felaprítottak. Sokan pedig több napon át haldokoltak. Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

633 Értsd: agyonütötték.

634 Mirjam.

635 Ti. az öngyilkosság bűnnek számít.

Tanítónk és rabbink, tanítónk, községünk bíróságának feje (*av bezdn*) 5 száz⁶³⁶ aranyat adott nekik, erre ők török módra⁶³⁷ nyomban meg is verték, úgy, hogy csak négykézláb tudott odébbmászni. Jóságos Isten, ne hagyj, hogy ilyesmi megtörténjen. Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Zanvele (*z'NVLH*)⁶³⁸ *kohen* a pestisjárványkor⁶³⁹ öt embernek nyújtott segítséget, és jámbor ember volt mindenben. Őt az ajtaja előtt verték agyon. És mellette hevert még három–négy halott. Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Egy nő száz *gilden*-t varrt be a ruhájába, beugrott a kútba, hogy megmeneküljön az emberek elől. Férje azt hitte, hogy mentheti magát, és feladta (*farmasert*) a feleségét, ó, jaj, mi keserű kín ez! Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

De amikor azok tudomást szereztek a nőről,⁶⁴⁰ hajánál fogva kihúzták, elvették tőle pénzét, és férje mégis⁶⁴¹ elvesztette életét. Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Sok gyermeket agyontapostak a lovak (*R'Ṭ*),⁶⁴² és az anyáknak túrniük kellett, végig kellett nézniük, és nem mertek gyászolni sem. Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Leib Kopilt (*QPYLT*)⁶⁴³ úr, aki sok kuncsaftot szerzett az előkelők között, gyenge és sápadt lett, a szalmában feküdt egész nap, hogy megmeneküljön, este azonban, amint rátaláltak, megölték. Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Avrom, a zenész (*klezmer*) néhány nappal korábban érkezett meg Vinből (*VVYN*),⁶⁴⁴ sok pénzre és vagyonra tett szert, mindent elvettek tőle, és mégis elvesztette életét. Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Jakov Glazernek egyetlen fia volt, gyenge és sápadt lett, egy nappal korábban jött haza a feleségéhez, másnap meg darabokra vágta a testét. Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Volf Viner⁶⁴⁵ úr becsületes ember volt, rá lehetett volna bízni akár az egész ország is, de ő, sajnálatos, a kezükbe került ő is, egész vagyont (*hab un gut*) vettek el tőle, és mégis elvesztette életét. Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Leibele templomgondnoknak (*shameses*) hét kicsi gyermeke volt, felesége és gyermekei erősen könnyörögtek apjukért (*foter*), térdre hulltak, és túrték, hogy a lovak eltapossák őket. Sírásuk és könnyörgésük, ő, sajnálatos, nem segített rajta, mégis levágták. Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

636 Kaufmann: "száz".

637 Ti. a talpán.

638 Zon / Zun (ném. *Sonne*), a férfinév becéző alakja.

639 1681-ben.

640 Ti. hogy a kútban rejtőzött el.

641 Ti. a feljelentés ellenére.

642 Helyesen: *R's*, mint a ném. *Roß*. – A kurucok lóhátról harcoltak. Koppel(t).

644 Wien / Bécs.

645 Wolf Wiener.

Mordkhe Szegal⁶⁴⁶ úrral azt tették, hogy majdnem (tövig) levágták a kezét, szörnyűséges volt látni őt. Borukhhal, Smul Borukh fiával azt tették, hogy a lábát levágták, aztán meg átvágták a nyakát és a torkát. Icek Iszerlesz úr igen jámbor ember volt, nagy bűneink miatt súlyos halálbüntetéseket róttak ki rá, háromszor is belelőttek a fejébe, és otthagyták.⁶⁴⁷ Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Majd meggondolták magukat, és még egyszer rátaláltak ugyanazon a helyen, azt mondták, hogy csak tettei magát, és még egyszer lemészárolták. Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Leánya, ó, sajnálatos, távolról látta ezt, és ó, vele mi történt. A falhoz futott, majd leugrott, és lábát törte. Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Icek úr, a tisztségviselő (*gabe*), Hirsl Jakir, Mojse Kan⁶⁴⁸ és sokan mások: bizony, lekaszabolták őket. Rettenetes volt látni őket. A borbélyoknak (*BLBYRR*)⁶⁴⁹ sok pénzt kellett adni, mégsem lehetett tudni, hogy életben maradnak-e. Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Az ellenség és a haldoklók kiáltása egy mérföldnyire elhallatszott. Akik elrejtöztek, (azoknak) sokáig kellett várakozniuk. Egy teljes napon át tartott a veszedelem (*tsore*). Akik elrejtöztek, reszketve lapultak. Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Hét zsidót túsznak (*mishken*) adtak. Velük váltották ki a többiek életét. És amikor felajánlották értük a sok pénzt, azok mégis egyből felgyújtották a várost. Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Megfújták a trombitákat, és a dobokat is megütötték, és trombitáltak és sípoltak, és nagyon ünnepelték a veszedelmet (*tsore*). Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Sok özvegy és árva maradt, nagy bűneink miatt, ahova csak nézett az ember, előre és hátra. Néhányan nagy ínségre jutottak, nem volt egy falat kenyerük. Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Estére őrséget (*kvarde*)⁶⁵⁰ kaptak, akik megmenekültek a kardtól, összegyülekeztek. A nagy kiáltozás és nagy sírás biztosan eljutott a hetedik égig. Ó, jóságos Isten, add, hogy hamar elmúljanak a kínok (*tsores*), add, hogy felépüljünk, legyen vége hamar a kinnak, és küldd el nekünk a megváltót (*moshiakh*). *Omen*.

646 Azaz ha-Lévi.

647 Szó szerint: "elfutottak tőle".

648 Kan: *kohén*.

649 Felcser.

650 Kaufmann: *Guarda / Salvaguardia*.

(1/a)

A nagy pusztítás, mely Magyar-Brod szent községben történt
(Vers: Gyárfás Endre)

Hallgassatok meg, kedves egybegyűltek!
Elmondom brodi üldöztetésünket.
Zokognunk kell, rántört a vész, alig hittünk szemünknek.
Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Tamuz huszadikán órák alatt tarolt a réműlet.
A városból a fővezér senkit sem engedett,
és senki nem tudott tanácsot adni senkinek.
Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

A nagy *goen*, a páratlan, a bölcs tanítónk, Nata,
ezegyszer ő se lelt a menekvés útjára.
Egy golyó, borzalom, fejen találta.
Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

A kincsnek meg kell adni mindenütt az árát.
Hogy mondhatnánk el minden tettét, tanítását,
hogy meg ne szenvedjük a bánat szorítását?
Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

A nép megesküdött, amint elszállt a lelke,
hogy méltón eltemettetik a teste.
Halála bárcsak megváltás lehetne!
Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

A bíró, Avrom úr, kinek szavából árad az igazság,
az lett a sorsa, hogy fejét lecsapták.
Hát ne fakasszon könnyet, jajt e gabszág?
Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

A Tórárt tanította éjt-nap, majd a húsát
nyáron piritották, Uram, ne hagyd, bőrét lenyúzták,
és Mojse urat, Golde férjének, Mordkhének fiát lenyakzták.
Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

A kántor, Ejzik úr s veje, meg Mojse, a dalos,
énekelt, midőn rátört a gonosz.
Fejüket érte ütleg, százszoros.
Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Avrom Reijnic, a gondozó, halállal halt, pedig
száz birodalmi tallért adott át nekik,
Jozsef és Meir Kohen három fiától ötszáz gildent vettek el,
| és végeztek velük.
Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Szorgalmas volt Jekusziel tanító és Icik, jótettet sem feledtek,
a mézárlásban, ó jaj, áldozatok lettek.
Ki gondolt volna ennyi gonosztettet?
Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Icek, a kántor s Volf, a templomszolga
az imaházban rebellisek kardja
mindkettőt megszabdalta, meggyilkolta.
Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Jesaje s Hajim borbélyt holtra verték.
Tudósok voltak, mily szerencsétlenség!
Szavuktól gyakran gyógyult a közösség.
Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

A jótékonyágért felelős Mordkhe Nikolszburg urat
sem menthette meg semmi sem a vétkeink miatt.
Szíven találták, élte megszakadt.
Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Megtépte köntösét, ki látta, hogyan rontja
és nyúzza Tóránk martalócok ujja;
napokon át egy falatot sem vehettünk szájunkba.
Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Elfogtak egy fiút, s lábánál fogva
felhúzták, hasát penge hasította.
Sem jajgatás, sem esdeklés már nem segített rajta.
Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Máját és tüdejét kiszakították,
körülhordozták, őt magát nevelték, kicsúfolták,
mondták, ez *kóser*, s úgy kell, hogy beszózzák.
Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Sok vőlegény meghalt, s a pénzük elrabolták,
a rémes tetteket tovább sorolnánk,
de jobb talán, ha szót se szólánánk.
Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Az apáság faláról ugrott, s összezúzva
sok ember várta, hogy egy kéz leszúrja.
Uram, ne hagyj, hogy ez megessék újra!
Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Egy asszony három napja szült, magát a falról levetette.
Két rebellis a kapunál elkapta s agyonverte.
Hát ne fakasszon könnyet, jajt a martalócok tette?
Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

A vézből, hittük, már megmenekedtünk,
de lám, a talpas ott termett előttünk.
Leváltak mindenkit, futott vagy sem, hiába reménykedtünk.
Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Az elsőnél galádabb volt a második csapat,
pénzükről faggatták a véneket s az ifjakat,
s ki átadta, életben az sem maradt.
Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Mészárosok, Borukh, Mirele férje, Mojse, Berman, Jozl,
| s a templomszolga, Leibele,
Volf szabó, Ber fiai, községtagok, mind odalett,
mint malomkerékre víz, folyt a vér, nem sorolom a temetetleneket.
Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Sok tetemet Hirs, Tevil férje otthonába hordtak,
férfiak, nők zokogtak, kiáltoztak,
a jajszavak a hetedik édig felhallatszottak.
Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Apja és anyja bújtatott sok gyermeket,
aggódtak, el ne árulják a rejteket,
az anyának kellett megölni egy-egy kisdedet.
Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Szép sors várt volna még sok meggyalázott szüzre,
de belefojtották maguk a fürdőben a vízbe.
Bocsásd meg, Uram, te tudod, mi vitte őket bűnbe.
Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Más községekben is tarolt a félelem,
és menekültek mind együttesen,
szenvedtek bűneink miatt, s nem tudtak enni sem.
Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Pincébe bújtak el sokan, hogy mentsek életük.
A tűz elérte mindüket, a füst végzett velük.
Kiket megszabdaltak, soká kellett szenvedniük.
Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Ötszáz aranyat vitt rabbink, bíránk, a bölcs tanítómester,
de török módra vesszőzték, csak térden csúszva ment el.
Ne hagyd, Uram, ne hagyd, hogy ez megeshessék még egyszer!
Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Zanvele kohen a pestisben öt beteget ápolt,
a saját ajtaja előtt verték agyon a jámbort,
mellette két-három halott barát volt.
Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Egy nő, ingében száz gilden, bebújt a kútba.
A férj, hogy magát mentse, elárulta.
Ó, szörnyű kín, mely községünket sújtja!
Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Hajánál fogva kihúzták az asszonyt,
elvették pénzét, s hogy ne jajonghasson,
akárcsak férjét, meggyilkolták gyorsan.
Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Paták alatt végezte néhány gyermek.
Anyáik látták, de tűrniük kellett.
Ó, rettenet, hogy gyászolni sem mertek.
Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Leib Kopilt úr, kihez jobb kuncaftok jártak,
szalmába vackolt, gyenge volt és fáradt.
Megölték, mikor este rátaláltak.
Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Avrom zenész, ki Bécsből jött szekéren,
szép kis vagyontra tett szert nem is régen,
elvették pénzét, úgy halt meg szegényen.
Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Jakov Glazernek egyetlen fiát,
ki előző nap jött haza, hogy lássa asszonyát,
másnapra felkoncolta egy galád.
Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Volf Viner, országot bízatsz kezére,
oly tisztességes, most övék a pénze.
Hiába adta, kiömlött a vére.
Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Leibele templomszolga nője s hét pujája
az apáért könyörgött térden állva,
de rájuk tiport a paripák patája.
Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Mordkhe Szegalnak keze, Smul Borukh fiának lába
többől veszett, és kés szaladt mindkettejük nyakába,
Icek Iszerleszt vétkeink miatt háromszor lötték fejbe,
| s otthagyták magára.
Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

De visszatérve látták ugyanott,
s hitték, hogy tettető vagy tetszhalott,
hát újra belelőttek egy golyót.
Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Leánya látta, mily vég éri apját,
falon futott, ugrott, s eltörte lábát.
Nem hittük, milyen szörnyű végzet vár ránk.
Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Icek, a tisztségviselő, Hirsl Jakir, Mojse Kan s a többiek
Szörnyű volt látni, hogy levájják mindüket.
A borbélyok fizettek, ám hogy élnek-e még, tudni nem lehet.
Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Haldoklók s martalócok hangja egy mérföldnyire szállt,
ki elrejtőzött, várva várt egy teljes napon át,
s reszketve, félve húzta meg magát.
Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Hogy másokat megváltson, tűz lett hét zsidó,
s hogy összegyűlt a pénz, irtóztató,
a városunkra tűzcsóvát vetett a támadó.
Jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Pergett a dob, síp szólt és trombita,
fülsértő volt a nagy zenebona,
így ünnepelt a győzők csapata.
Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Bármerre néztünk, árvák, özvegyek
maradtak előttünk s hátunk megett,
ínségre jutván, mind-mind éhezett.
Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Őrséget állítottak este, kiket kard nem ért,
a jajgatás, a sírás a hetedik évig ért.
Múlják a kín, Uram, újuljunk meg, s küldj megváltót a népedért!
Amén.

[Isten, kegyelemmel teljes...]

Isten, kegyelemmel teljes (*Él malé rahamim*),⁶⁵¹ aki a magasságos egekben lakik, aki kegyelmében számonkéri a jámborakat, a kegyeseket és a ártatlanokat, akik kitakarták nyakukat, mint a galambok, az éles és hegyes kardnak, találj nekik örök nyugalmat a felső magasságban, az isteni jelenlét szárnyai alatt.⁶⁵²

Jöttek az átkozott idegenek, *tammúz* 20-án reggel, fejszéikkel és furkósbotjaikkal feltörték minden bezárt kapu boltozatát, hogy kiontsák az ártatlan vért, mint ahogyan a víz árad.

Pimasz horda (*goj az panim*), kardokkal és íjakkal felfegyverkezve. Akkor nagyok és kicsik megadták magukat, hogy szeretettel és szívesen fogadják a mennyekben lakó ítéletét.

Lángot lobbantottak a védőfalakra, kívül kard tombolt,⁶⁵³ és félelem volt a termekben. Pusztítottak a hadi eszközök, és elhullottak a hősök. Messziről támadtak ellenünk, hirtelen, mint ahogyan a sasok lecsapnak.⁶⁵⁴

Nem ők-e a legnagyobb hősök, Libanon cédrusai, a Tóra vitézei? Vérük kiomlott, mint a birodalom tíz áldozatáé.⁶⁵⁵ Keserű kiáltozással emlékezem minderre. Bosszuló és bosszuálló Isten, [állj] rajtuk bosszút mielőbb!

Emlékezz meg kegyes és jámbor tanítóm, tanítónk, R. Nátán úr, szent tanítónk, R. Mose úr fia lelkéről, neki kegyetlen és keserves halál jutott, imaszíjjal karján és fején, szentségben. Miért nézed el, és (miért) hallgatsz?

Hát ez a Tóra és az érte járó jutalom. Ez az a száj, amelyből gyöngyszemek peregtek a porba. Sokak megfeddője volt, és egyenes útra vezette őket.⁶⁵⁶ Ezek miatt sírok én,⁶⁵⁷ és csorog a könny a szememből.⁶⁵⁸ És tanítónk, R. Ejzik úr, a kántor lelkéről, aki az énekesek feje volt, hangja mint a sípok és lantok hangja, alkalmas lett volna arra, hogy ő vezesse az éneklést az Örökkévaló szentélyében. Meddig nézed ezt, titkok látója?

Izrael gyönyörűsége volt, szentek fia, törzse a szentség magja.⁶⁵⁹ Boldoggá tette Istent és az embereket, olyan volt, mint a törvénytudók egyike. Vajon mindezt elné-

651 Temetési ima, kezdő szavait elmondják a halottakról megemlékező szertartás során is. A további szöveg az adott alkalomra szól. A héber szövegben a szakaszok kezdőbetűi a héber ábécét adják; a fordításban ez megvalósíthatatlan.

652 Értsd: oltalmában.

653 Thr. 1,20.

654 Deut. 28,49.

655 Utalás R. Akiva harcostársaira (*aszara harugei malkhut*, "a tíz, akiket a birodalom megölt"), akiket a római csapatok kegyetlenül kivégeztek (i. sz. 134).

656 Ps. 107,7.

657 Thr. 1,16.

658 Thr. 3,29 nyomán.

659 Jes. 6,13.

zed-e, szentek Istene?⁶⁶⁰ És a tanult Mordekhaj Nikolszburg (nš/s) lelkéről, és a tanult Avraham Reinic (RYNYC) úr lelkéről, akik a község legjobbjai és vezetői voltak, kegyetlen és rettentő halállal ölték meg őket, irgalom nélkül. Vérük legyen olyanná, mint az égőáldozat⁶⁶¹ vére. Üldözd őket⁶⁶² haraggal, és pusztítsd el őket,⁶⁶³ félelmetes és kérlelhetetlen Isten!

Jók és igazak voltak szívükben, szegény volt házuk népe, készen álltak minden parancsolatot teljesíteni. Bosszuló és bosszúálló Isten, [állj] bosszút rajtuk! Tanítónk, R. Jozsef Kahana úr lelkéről, aki kora reggeltől késő estig Isten ajtajában állt, hogy az első órától fogva ott álljon, és odaadón imádkozza a zsoltárokat, minden erejével a hit Istenéhez. Tanítónk, R. Avraham úr, tanítónk, R. Naftáli úr fia lelkéről, kiváló bíró (*dajján*) volt, tanításának fénye erős volt, és úgy buzogott fel, mint a forrás. Elszenvedte mind a négy szörnyűséges halált.⁶⁶⁴ Miért nézed el az árulóknak, a forrás teremője? Tanítónk, R. Mose úr, a tanult Mordekhaj úr fia, a sátorban lakó⁶⁶⁵ lelkéről, aki (mindig) segíteni akart, használni akart, tanított, hogy segítse a kicsiket és nagyokat, ráborult a szemétdombra,⁶⁶⁶ feje a térdénél,⁶⁶⁷ nyaka kitekerve,⁶⁶⁸ belei köréje csavarodva. Hogyan nézheted ezt, Isten, aki a magasságokban laksz? A tanult Jichak úr, R. Ejzik úr, a kántor fia lelkéről, és a tanult Volf úr, a templomgondnok lelkéről. A tanult Jekutiél úr, a tanult Jehezkiél úr fia lelkéről. A tanult Jichak úr⁶⁶⁹ lelkéről, akik a Könyörületes küldöttei voltak, korán keltek, és későn feküdtek, reggelig virrasztottak, és szívüket öntötték minden imába és könyörgésbe,⁶⁷⁰ és lelküket adták, és kegyetlen és keserves halált vettek magukra. Mindig teljes átéléssel mondták, hogy "Halljad, Izráel, az Örökkévaló, a mi Istenünk..."⁶⁷¹ Az igaz és hiba nélkül való tanult Volf úr, tanítónk, R. David úr fia lelkéről, és a tanult Méir úr, a tanult Slomo úr fia lelkéről, akik egész életükben az ártatlanság útját járták, minden tettük és cselekedetük teljes hittel volt. Keseregve bolyongok és jajgatok,⁶⁷² siralmas szóval szólok. És az ifjak és vőlegények lelkéről, akik bíborban neveltetnek.⁶⁷³ Magasak, mint a cserfa,

660 Jes. 64,11.

661 Szó szerint: "égőáldozat(ként bemutatott) szarvasmarha".

662 Ti. a gyilkosaikat.

663 Thr. 3,66 nyomán.

664 A négy halálbüntetés a talmudi jog szerint: megkövezés, megégetés, karddal leszúrás, megfojtás. bT Szanhedrin, *passim*.

665 Értsd: jámbor.

666 Thr. 4,5.

667 Ex. 12,9 stb.

668 Lev. 5,8.

669 A vágújhelyi változatban (lásd alább, Megjegyzés): "Zeév úr fia".

670 Ti. előimádkozók (*seliah cibbur*) voltak.

671 A "Semá Jiszráél", a legfőbb ima (Deut. 6,4 skk.) kezdő szavai.

672 Ps. 55,3.

673 Lam. 4,5.

szétvágta őket karddal és dárdával. Vajon mindezt elnézed-e,⁶⁷⁴ a magasságban lakó Isten? És a többi tiszta és szent lélekről, akiket meggyilkoltak, akik elégték, akiket megfojtottak, és ledöfték, akik oroszlánoknál erősebbek voltak, hogy teljesítsék akaratodat, és saskeselyűknél gyorsabbak.⁶⁷⁵ Kelj föl, Örökkévaló, és támadj rá támadó ellenségeidre.

Örökkévaló, nézz le, és lásd a magasságos egekből, és bosszuld meg az alávaló nép által megszenteltelenített neved! Bosszuld meg bosszúval, még napjainkban, szemünk láttára a fogságban⁶⁷⁶ kiontott vért! És hozd közelebb lelkünknek a megváltást! A tanult Icik lelkéről; és Jaakov úr, a tanító (*melamméd*) lelkéről; és Méir lelkéről; és Slomo úr lelkéről; és Paltiel úr lelkéről; és Jehezkiél úr lelkéről; és Hanan úr lelkéről; és Leibl Baras lelkéről; és Zanvele Kohén lelkéről; és Jozséf úr, Jehuda úr fia lelkéről; és Jozséf úr, Arjé úr fia lelkéről; és Volf Velis lelkéről; és Mose, az énekes (*mesorér*) lelkéről; és Barukh, Jehuda úr fia lelkéről; és Volf, a szabó (*hajjat*) lelkéről; és az öreg Jehiel lelkéről; és Jaakov és Lázár fivérek, R. Méir Kohén úr fiai lelkéről; és Genendel Leiblje⁶⁷⁷ lelkéről; és Mirele Moséjának⁶⁷⁸ lelkéről; és Mordekhaj Kohén lelkéről; és Méir, Júda úr fia lelkéről; és Jozel lelkéről; és Jesajáhu, az orvos lelkéről.

Ott heverték mindannyian a tereken, vérben meghempergetve, mint ganéj a mezőn és a szőlőskertekben.⁶⁷⁹ Disznók és kutyák nyalták mohón a vérüket,⁶⁸⁰ és néhány léleknek napokon át ették a húsát.

Ne történjen meg ez tiveletek, ti úton járók! Nézzetek körül, és lássátok, van-e olyan bánat, mint a mi bánatunk.⁶⁸¹ Az ő szennyük van ruháink szélén.⁶⁸² Ó, jaj nekünk, mert vétkeztünk.

Ki hall majd, és ki lát még ilyent? Mindenhonnan körülöttünk erősen követtek minket, mint akik kémkednek utánunk, olyan volt eleinte, erődítményükben foglyul ejtettek, amint fölkel a Nap.⁶⁸³

Lehullott fejünk ékessége,⁶⁸⁴ minden, ami szemünknek kedves, idegeneké lett, és nem támad fel többé bennünk a lélek. Örökkévaló, légy a segítségünk!

A Tóra-tekerceket és a szent könyveket dühükben szétépték, és kidobták az ut-

674 Jes. 64,11.

675 II. Sam. 1,23 nyomán.

676 Ti. a diaszporában.

677 Genendel asszony férje.

678 Mirele (Mirjam) asszony férje.

679 II. Kir. 9,37 stb.

680 I. Kir. 21,19 nyomán.

681 Thr. 1,12.

682 Thr. 1,9 nyomán.

683 Gen. 19,15.

684 Thr. 5,16.

cákra, és tapostak rajtuk, ahogyan a gonosz Titus tette,⁶⁸⁵ úgy tettek ők is velük. Kerüljön színed elé minden gonoszságuk!

Ezekről mondok gyász-éneket és siratót,⁶⁸⁶ bensőm, bensőm remeg.⁶⁸⁷ A *Sema*⁶⁸⁸ olvasása és ima idején törtek be, és tomboltak.

A csapatok egyenként jöttek, fáklyákkal és lángcsóvával felgyújtották a várost, és hét hittestvért (*jedid*) fogolyként elvittek, a többieket pedig ütlegelték fájdalmas⁶⁸⁹ ütésekkel, kardlappal (*rode*) és kard hegyével (*nikud*).

Nagy szörnyűségek (*cara*) történtek velük, és egyetlen pillanaton múlt az életük, és lelküket feláldozták az ő⁶⁹⁰ nevének szentségeért, és vallották, hogy az Örökkévaló nem hagyja el az ő népét.

Bosszuld meg Tórát, amelyet elégettek az idegenek, elpusztítottak, cafatokra téptek. Kupacokban⁶⁹¹ hatalmas lánggal egymás mellett égtek a máglyák. Elnézi-e mindezeket a hegyek teremője?

Lássad, Örökkévaló, és tekints rá a leroskadt asszonyokra, karjukban férjük, akiknek színe-javát elpusztította a kinyújtott, villanó kard. Minden arc meggyötört, elkínzott, és minden fej felhasítva, kitépett hajjal.

Kapuid csodálatos kapuk, erő urai, szabályok urai, bölcsesség és értelem⁶⁹² tanácsa, fegyverház (*tél talpiot*),⁶⁹³ mindenki hozzájuk fordul. Rontsátok le, rontsátok le, legmélyebb alapjaiig.⁶⁹⁴

Tóra, Tóra, öltél gyászt, és heverj a porban.⁶⁹⁵ Ki az, aki megharcolja a harcokat, és visszatér a kapukhoz? Ki fogja boncolgatni a bonyolult szerkezeteket, és ki állítja össze darabjaiból (a tételeket)?⁶⁹⁶ Örökkévaló, a bosszúállás istene, bosszúállás istene, jelenj meg,⁶⁹⁷ örömondónak lába.⁶⁹⁸

Irgalmasság ura, ezért rejsd el őket szárnyaid rejtekhelyén⁶⁹⁹ mindörökkön örök-

685 Római hadvezér, aki elfojtotta a zsidó felkelést és elfoglalta Jeruzsálemet (i. sz. 70), később császár.

686 Mikha 1,8.

687 Jer. 4,19.

688 "Semá Jiszráél".

689 Betú szerint: "ellenséges".

690 Ti. az Örökkévaló.

691 Betú szerint: "edényekben".

692 Deut. 1,13.

693 Cant. 4,4.

694 Ps. 137,7 nyomán.

695 Jer. 6,26.

696 Utalás a Tóra- és Talmud-magyarázat askenázi jesivákban szokásos eljárására.

697 Ps. 94,1.

698 Jes. 52,7.

699 Ps. 61,5.

ké, és küldd el nekünk felkentedet, aki gáncstalanságban jár (*holékh támim*),⁷⁰⁰ és mondjuk mindig azt: Így legyen (*amén*).

És elmondják az "Irgalmasság atyja" (*av ha-rahamim*) (imát).⁷⁰¹

(3)

[Isten, kegyelemmel teljes...]

Isten, kegyelemmel teljes (*Él malé rahamim*), aki a magasságos egekben lakik, aki kegyelmében számonkéri a kegyeseket (*naim*), a jámborakat (*haszid*) és az ártatlantokat (*tamim*), akik kitakarták nyakukat, mint a galambok, az éles és hegyes kardnak: találj nekik örök nyugalmat a felső magasságban, az isteni jelenlét szárnyai alatt. A kegyelmes és megbocsátó (*hanun ve-rahum*) emlékezzék meg róluk, (és juttassa őket) örök élethez, a fény palotájában: a jámbor, szent, kiváló (*paris*), a világító lámpás (*bocina di-nehora*),⁷⁰² a szent tanító, tanítónk, R. Nátán rabbi, szent tanítónk, R. Mose rabbi fiának a lelkét; és tanítónk, R. Ejzik úr, a kántor (*hazzán*) lelkét; a tanult (*havér*) Mordekhaj Nikolszburg úr lelkét; a tanult Avraham Reinitc (ΡΥΝΥΡΤC) úr lelkét; tanítónk, Jozséf Kahana úr lelkét; tanítónk, R. Avraham úr, tanítónk, N.⁷⁰³ úr fiának lelkét, aki kiváló bíró (*dajján*) volt; tanítónk, Móse úr, a tanult M. úr fiának⁷⁰⁴ lelkét; a tanult Jichak úr, a tanult Ejzik úr, a kántor (*hazzán*) fiának lelkét; a tanult Volf úr, a templomgondnok (*sammas*) lelkét; a tanult Jekutiel úr, a tanult Jehezkiél (*Jehezkelsz*)⁷⁰⁵ úr fiának lelkét; a tanult Jichak úr, Zeév úr fiának lelkét; a tanult Volf úr, tanítónk, David úr fiának lelkét; a tanult Méir úr, a tanult Slomo úr fiának lelkét; és a többi tiszta (*tahor*) és szent (*kados*) lelkét, akiket megöltek, elégettek, megfojtottak és felnyársaltak. Ők Broda községének szentjei, akik feláldozták lelküket a Tóráért és (Isten) szolgálatáért (*avoda*), és énekkel és a hálaadás szavával fogadták el magukra az ítélet igazságát. Ezért, irgalmasság ura (*ba'al ha-rahamim*), rejtsd el őket szárnyaid rejtekhelyén mindörökkön örökké, és küldd el nekünk felkentedet, aki gáncstalanságban jár, és mondjuk mindig azt: Így legyen (*amén*).

700 Ps. 15,2 stb.

701 A halottakról való megemlékezés (*mazkir / hazkárat nesámot*) szertartási imája.

702 Gen. R. 85. – Értsd: tanító, mester.

703 A másik *Él malé rahamim* alapján: Naftali.

704 A héberben: *ben he-havér R. M.*

705 Jehezkiels, azaz "Jehezkiélé" (a s birtokos-jelző).

(b) Lotharingiai Károly (1643–1690),⁷⁰⁶ a törökök elleni hadjárat fővezére hadi naplójából: Harcok a Zsidó utcában, 1686. szeptember 2, délután

Kiadás:

Mollay Károly, *Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról* (Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó, 1986); az idézet: p. 393, p. 211, § 122 sk. (Mollay Károly fordítása)

Irodalom:

Károlyi Árpád, *Buda és Pest visszavívása 1686-ban* (Budapest: Hornyánszky Nyomda, 1886)

Kohn Sámuel, “A visszafoglalt Budavár zsidó lakosságának állítólagos emlékirata 1686-ból”, *Századok*, 21, no. 10 (1887), pp. 827–835

Károlyi Árpád & Wellmann Imre, *Buda és Pest visszavívása 1686-ban* (Budapest: Budapest Székesfőváros kiadása, 1936)

Kelényi Béla Ottó, *Buda és Pest 1686. évi visszafoglalásának egykorú irodalma, 1683–1718* (A Fővárosi Nyilvános Könyvtár Budapesti Gyűjteményének bibliográfiai munkálatai, 3) (Budapest: Székesfővárosi házi nyomda, 1936)

Szakály Ferenc, “Aki a török Budát elsíratta (Schulhof Izsák emlékiratáról)”, in: Schulhof Izsák, *Budai krónika (1686)* (Budapest: Magyar Helikon, 1979, 1981²), pp. 57–93

Szakály Ferenc, *Hungaria eliberata: Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól, 1683–1718* (Budapest: Corvina, 1986)

Domokos György, “Buda ostromai”, in: Ungváry Krisztián, szerk., *Budapest ostroma / Budapesti Negyed*, 8, no. 3–4 (29–30) (2000. ősz–tél), pp. 25–52

(...) Die Vnsern fanden in disen, auß genomben rechter handt Bey der Juden Gassen Bey dem Wiener Thor alwo der ViZier Von offen mit Vielen andern Vornemben geblieben, wenig wider standt Biß an daß Schloss...

(...)

(...) A mieink ezekben az utcákban,⁷⁰⁷ kivéve jobb kéz felől a Zsidók utcájánál, a Bécsi kapunál, ahol a budai vezir sok más előkelőséggel együtt tartózkodott, kevés ellenállásra találtak, egészen a palotáig...

(...)

706 Lotharingiai Károly / Charles Léopold duc de Lorraine / Prinz Karl Leopold von Lothringen / IV. (V.) Károly Lipót (1643–1690) lotharingiai herceg.

707 Ti. a Várnegyed északi oldalától, a várfalaktól, ahol a brandenburgiak támadtak, a város és a palota felé vezető utcákban, amelyeket a törökök “ritkás paliszádok” mögül védtek.

(c) Schulhof Izsák / Jichak Schulhof, *Megillat Ofen* ("Budai krónika")⁷⁰⁸
(Jólesz László fordítása) (Részlet)

Kiadás:

David Kaufmann, *Die Erstürmung Ofens und ihre Vorgeschichte nach dem Berichte Isak Schulhofs (1650–1732) (Megillath Ofen)* (Trier: Sigmund Mayer, 1895)⁷⁰⁹

Fordítás:

Schulhof Izsák, *Megillat Ofen / Budai krónika* [1686]. Héberből fordította Jólesz László (Budapest: Magyar Helikon, 1979, 1981²); az idézet: pp. 35–55

Irodalom:

Kaufmann Dávid, "Budavár visszafoglalásának egy szemtanúja és leírója", in: *Évkönyv, 1895* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat – Lampel R. / Wodianer F. és Fiai, 1895), pp. 63–92

David Kaufmann, "Isak Schulhof, der Zeuge und Geschichtsschreiber der Erstürmung Ofens", in: David Kaufmann, *Die Erstürmung Ofens und ihre Vorgeschichte...* (m. f.); új lenyomatban in: uő, *Gesammelte Schriften*, II (reprint, New York: Arno Press, 1980), pp. 296–327

Fürst Aladár, "Buda visszafoglalásának zsidó irodalmi emlékei", in: *Évkönyv, 1936* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat, 1936), pp. 168–184

Haraszti György, *Századok*, 115 (1980), pp. 236–240 (recenzió Schulhof Izsák magyar fordításának 1. kiadásáról)

Hilde Pach, "»In Hamburg a High German Jew Was Murdered«: The Representation of Foreign Jews in the *Dinstagische un Fraytagische Kuranten* (Amsterdam, 1686–1687)", in: Yosef Kaplan, Ed., *The Dutch Intersection. The Jews and the Netherlands in Modern History* (Brill's Series in Jewish Studies, 38) (Leiden: Brill, 2008), pp. 213–223⁷¹⁰

708 Szó szerint: "budai tekercs".

709 David Kaufmann két héber kéziratot használt. Ezek kisebb-nagyobb eltéréseit és az ő olvasati korrekcióit lábjegyzetben, illetve (zárójelbe téve) a főszövegben adta meg. A jelen közlésben csak az érdemi változatokat vettem át. A kiemelések (félkövér) a kéziratból. A héber rövidítéseket nem oldottam fel. A szöveget a könnyebb áttekinthetőség érdekében új bekezdésekkel tagoltam. – Feltétlenül szükség volna az értékes mű kritikai kiadására.

710 Az amsterdami jiddis újság többször közölt híreket Buda ostromáról. Az egyik első tudósításban az áll, hogy Rómában augusztus közepén a csőcselék, a császári hadsereg sikertelenségén felháborodva, és ha már a törökök ellen nem tehetett semmit, pogromra készült a zsidók ellen, maga XI. Ince pápa rendelt ki 200 fegyverest a védelmükre. A lap ír arról, hogy a zsidók a törökök oldalán védték a várat. A császári csapatok elöl 3 000 zsidó (!) keresett menedéket a zsinagógában. A holttesteket a zsidók vitték le a Dunába. A zsidóknak, hogy életben hagyják őket, 100 – vagy 200 – *reys taler* váltságdíjat kellett fizetniük. Megmutattak a császáriaknak egy helyet, ahol 300 000 dukát volt elrejtve. A berlini zsidók nagy ajándékkal köszönték meg Schöning brandenburgi tábornagnak, hogy megkímélte a zsidók életét. A lap tud Szender Tauszk és Samuel Oppenheimer segítségéről. A megmentett Tóra-tekerceket Pozsonyba és Nikolsburgba vitték. Stb. A tudósítások az eseményekhez képest bizonyos késéssel jelentek meg.

(...) ויהי ביום שני לא נאמר בו כי טוב, בשלשה עשר לחדש אלול יום חושך ואפלו וצלמות בצהרים והנה זעקה גדולה ומרה בתוך העיר, כי בפתע פתאו רצו עם הקיר"ה כפעם בפעם ברעש גדול נגד החומה. (...) ובטרם בואם תוך העיר בהיותם עוד על החומה השמיעו קול תרועה ורעש אשר כל איש שולף הרב יבוא על החומה לעזרה כי קרוב האויב אל החומה פני(מ)ית כי כבר נעשה זה פעמים רבות שעשו עצמן עם הקיר"ה שנלחמים ברעש, רק לא הי' אך כמצחק וכלמתלהלה היורה וגוי' והישמעאלים באו לעמוד מנגד ואין קול עונה, ועתה הי' נלאים ויעפי' ולא נכנם השמועה בלבם ולא יצאו מבתיהם עד כי בא להם האויב בחוצות ובשווקים לעין כל:

ואני הייתי רגיל מתחלת ימי המצור הגדול האחרון הכביד להיות בב"הכ עם בני הנחמד בשמו שמשון ז"ל כל היום מהבקר עד הערב עומד בתפלה ובעבודת ה' ולא ידעתי דבר מה ומאומה עד כי באו כמה אנשים לנוס לב"הכ כמפני מהומת חרב ויצעקו אוי אוי לנו! כי בא אויב העיר ומשוטט ברחובות ובשווקים ופורין בבתי' אבדנו כולנו אבדנו ולא האמנתי, כי אדבר הלא לא שמעתי קול תרועת מלחמה כפעם בפעם כאשר בהיות הרעש להיות כאשר הדרך בשעת כבישת העיר:

ועוד אני מדבר ויבואו כל העם מקצי בני הקהל אנשים ונשים וטף דחופים וסחופים לחוצים ונחוצים במנוסת חרב וגעו כולם בבכיי' גדולה יללה ושועה עד לשמים אשר לשמע אוזן דא(בה) נפשי(נו) ואני בעניי קמתי מהר ותפשתי בידי התפילין וספר שערי ציון: קראתי בקול נהי וצעקה ושרדה מש רשא הי"בב הובג סוקמב דחי מיבשווי ונייהו ילא אובל ל"ז וישמש ידיחי ינבו יתשא רחא הי' רגיל לעמוד בשעת הדרשה:

כי הי' אומרים ושם הי' מנהגם שהחכם הדורש לרבי' לא הי' עומד לפני הארון כמנהדינו, באמרם אין דרך כבוד שלמעלה לעמוד באחוריו להיכל הקדש ועשו מרפסת גבוה בנשים ושלשה מדריגות בצד מערב ושם הי' הדרשן עומד:

ועליתי עם אשתי ובני הנ"ל למרפסת ההיא ובעוד שקבצתי אותם מתוך רעש הגדול באו אלינו כמה בעלי מלחמות רגלי' עם (מושקוטי'ר בל"א) וכלי משחיתם קני השריפות וחרב שלופה בידם גם אנשי אונגרן (הוסארי'ן) בחרבו' עקומו' שבידם ויזבחו זבח בבית ה' וישפכו דם נקי בבני ישראל אוי לעינים ואוי לאוזנים וכז' זה הורג וזה טורף זה חומס וזה רומס וקול נתנו בבית ה' כיום מר אין למלל ולספר מקול קול ענות חלושה ואניסה אשר אנכי שמעתי בעת ההיא לא תקום הצרה פעמים:

ועליתי עם אשתי ובני הנ"ל למרפסת ההיא ובעוד שקבצתי אותם מתוך רעש הגדול באו אלינו כמה בעלי מלחמות רגלי' עם (מושקוטי'ר בל"א) וכלי משחיתם קני השריפות וחרב שלופה בידם גם אנשי אונגרן (הוסארי'ן) בחרבו' עקומו' שבידם ויזבחו זבח בבית ה' וישפכו דם נקי בבני ישראל אוי לעינים ואוי לאוזנים וכז' זה הורג וזה טורף זה חומס וזה רומס וקול נתנו בבית ה' כיום מר אין למלל ולספר מקול קול ענות חלושה ואניסה אשר אנכי שמעתי בעת ההיא לא תקום הצרה פעמים:

ובתוך כך ראו גם אותי במקום מרפסת הנ"ל וירוצו שלשה מושקוטי'ר ויעלו אלינו ויכו מיד אחרי בקני השריפות שבידם ונפל(תי) ארצה ואחלה פניהם בדמעות ואומר אל נא אדוני תרעו לי' באשר אנכי ממדינת הקיר"ה ונשבתי תחת ה"שמעאלי' משני' רבי' ועתה ברוך ה' הנה זה היוי שקויותי מצאתי שאש(ו)ב אל אדוני הראשון הקיר"ה ולארצי ילמודתי ואדבר עוד ב(ר)וך אל שדי אשר הצליח לאדוני הקיר"ה כה יתן וכה יוסף ה' לו למען יאריך ממלכתו לעולם:

ועודני מדבר עמהם רחמים ותחנוני' והנה צועק אחד מהם לנגדי במר לבו: תן לי מעות והחרש! ואמרה בזעוות כל אברי ונתתי לו כל אשר עמי:

ויעזוב אותי לילך ואתחנן לפניו לאמר אל נא אדוני תעזבני טוב לי שאהי' שבוי בידך אחרי אשר ה(כ)רתני מלבוא שוב תחת יד אחרים אשר לא ישאו פנים ויהרגוני, נא אדוני קחני תחת כנפיך והוליכי עמך למדינות (מעהרן) ותטול ממון הרבה בעדי מיהודים אשר יפדוני, ואמר נשאתי פניך, קום! לך עמי:

ויתפשני בבגדי והלכנו מבה"כ לחצר הקדש ומצאו יהודי אחרי ויקחו מהם כל אשר להם. ואני עמדתי לבדי ויבואו עלי (הוסאָרן) להרגוני וצעקתי אליה ויבואו ויצילוני, וכאשר כלו לגזול באו אלי ויאמרו אלי הראינו את ביתך וכל אשר לך ואומר אליה לכו אתי, והלכנו מהחצר אל הרחוב והנה הרחוב בלאה הרוג' מנימולים וא"נ: 711

וכאשר באנו הלאה לרחוב ראיתי רעש גדול ומלחמת ור(י)ב איש בזולתי בין הישמעאלים ועם הקיר"ה לפני ולאחור ומתוך רעש הגדול נאבדו ממני המשקוטיר ואני ובני יחידי שמשון ז"ל אשר תפש בבגדי נשמטנו בקרב ממלחמה ואין רואה וכן נמלטנו ואשתי וצדקת נאבדה ונדחפה ממני ואותה שעה לא ידעתי מה הי' לה, אך באמת שמה נהרגה:

ואני ובני שמשון ז"ל רצנו במרוצה אחת לכנוס לביתי, והי' שם ראש אחד 712 מעם הקיר"ה עומד ירחא (וכ) (יב) שמל ינבב שופתאו אוה ילש רענה הז רמאיו ינב רחא פוטחל רהמיו ודיב הפולש וברחב יתעדי אלו וכותב יתלפנו חותפ פתרמה י"ה משו תיבה חתפ פות ירוחאל ינאו וחינהל רשה ינפל הכבאו מחיי ואי' אנה אני בא:

עד אשר שבה דעתי עלי ונפתחו עיני וראיתי שאני במרתף וכמו שלשים בעלי מלחמות שוללים ובזוזים מכל חפץ טוב אשר במרתף מה שגנזו כמה בעה"ב לתוכו מכסף וזהב ושמלות ובעוד מחלקי לא ראו אותי, ואני עמדתי תוהא שכול וגלמוד מאשתי ובני ז"ל ובתוך כך ראינו ויצעקו לנגדי הב הב, ואען ואומר להם כל אשר אתם רואים שלי הוא קחו לכם הכל:

ולפנים הי' אצלי שפחה נוצרית אשר קניתי מישמעאל אחד שהיתה שבוי' לו מן הנוצרי' מהמצור ערי (ווינא), ושפחה ההי' אוהבת נאמנת לכל ביתי כי לא רדיתי בה בפרך רק עושה מלאכת הבית וכבר הכירה דת יהדות בהכשר הכלים והבישול, ומתוך רעש כיבוש העיר גם היא הלכה לה ולא ידעתי אי' אפוא היא, ועתה מצאתיה גם במרתף ובראותה אותי געה בכי"י לפני ושאלה על אשתי ובני ז"ל וספרתי לה את המאורע והיתה טופחת על פני ומקוננת עליהם ובתוך כך קפץ אחד מבעלי מלחמות צר ואויב בחרי אף ויכה בחרבו אחרי לחכות מות, ואשלח ידי לתפוסו ויבא חרבו ויבקש על נפשי ואמארתיו לו הלא יש לך פה כל אשר לי תן לי (הנפש) קח לך וימאן הצורר ויאמר כל זה איננו שוי' לי רק מות תמית:

ואני צעקתי בקול מר ובכי במחנונים גדולי' אליו והוא גם הוא צעק לקר(א)תי במר ויענו אשר המושקוטיר ויאמרו לו מה לך עם היהודי לעשות פה הוליכ(ו)הו לך אל הרחוב ושם תשליך נבלתו ויאמר כן דברתם ויתפשני בחזקת כחו ויאמר קום עלה אתי, ואז חיל ורעדה אחזתני וחשכו מאור עיני כי אמרתי אכן סר מר המות והשבתי לפייסו עוד בדברי רכים ואומר אליו למה זה אדוני תופש אותי בחזקה הלא אנכי הולך ברצון טוב ולא אוכל להמלט, וירף ידו ממני וילך ראשונה ואני אחריו: והנה העיר הי' רוחי עלי לאמור שוב לאחוריק, כי באפל וחשך המרתף אין רואה אותך, ופניתי לאחורי והי' הכה בסנוורי' כל העומדי' במרתף חוץ השפחה שלי הכירה בי מיד ותאמר הס אדוני ותלך ותצפון אותי במקום חושך ואפל מהלאה בצד הכותל ותעמוד לפני:

והצורר חשב שאני אהריו ובבואו לרחוב ולא מצאני וישב למרתף בקפיצה בהרי אף ויקרא אי' היהודי הנבלה, והמושקוטיר השיבו הלא הלך עמך, וחלילה אם היו יודעים ממני נשנדתי מהם מיד ליד לא ינקה רע והצורר אמר להם אם אמצאנו אחתכנו לאיכרי':

ואזני שמעו במקום פלוני אלמו' אשר ישבתי בחיל ורערה ופחד ושפחתי רובצת עלי כמו שישבת על דבר, והצורר הלך הלוך במרתף הנה והנה ולא מצא, וירב במישקוטיר על אודת אשר לא ראו והשגיתו להיכן היהודי נמלט ויענו המושקוטירר אותו בזעם אין אנו אחראין לך (ע"ד) היהודי אם

מיהודים ולהבדיל מישמעאלים. 711

שם חשוב אחד וראש לאנשי חיל שקורין בל"א הופצירר. 712

תרצה ביהודי לך ובקשהו לשם שדים ושפחתי הרוכצת עלי גם הוא אמרה לו טוב לארדוני לחפש היהודי מהר חוצה בטרם נחב(ה)(א) אל אחת הבתי וייתב הדבר בעיניו וימהר וירץ חוצה ושפחתי אמרה אלי בלאט מהר חיש ולך אדוני אל מרתף פני(מ)י כי שם חשך יותר ומלא שקים ואגודו גדולות ושם יוכל להתחר(ה)(א) בבטח ויותר:

והי ישמור ויציל נפשי ואלך ואחב(א) שם ושפחתי הלכה מאתי, והנה ישבתי שם לער(ו)ך שני ושלושה שעות ושמעתי קול באים וראיתי שמביאי נר בידם והי שלשה מושקוטירר (וקאפראל) אחד עמם ויחפשו בנרות אחר שלל וימצאו גם אותי וחליתי פניה בכייה ותחנוני ואמרת שאני מפראג, ואל שדי נתן לי רחמי בעיניהם וידבר הקאפראל אתי טוב ויאמר שהוא גם כן מפראג, ואני הראיתי להי כל חפץ טוב אשר יבחרו ויקחו להם מה שהיו שווה לער(ו)ך ג' מאות ר"ט:

ובתוך כך דברתי עם הקאפראל להוליכני אתי וישמרני מאחרי עד שיב(י)איני ליהודים ויקח ממון הרבה בעד פדיון נפשי, ויאמר הנה נשאתי פניך והכרתוך וכן אוליך אותך אתי אצל יהודי: ולעת⁷¹³ מנחה יצאנו מן המרתף וראיתי כל הרחוב מלאה הרוגי וכמה וכמה נפשות ערומי ופשוטי והלכתי בטח כי הקאפראל הגן אותי מאחרי, וכאשר הגענ(ו) אל פרצות חומות העיר שכבשו משם, ויתן הקאפראל אגודה אחת על ראשי לשאת אותו לאהלו אשר במחנה לפני העיר והקאפראל נטע לו מן הדרך ויעזוב אותי למןשקוטיר:

והי כבד עלי המשא לשאת כי תש כחי מרוב הצרה וגם לא טעמתי מאומה מן מוצאי ש"ק עד עתה, וכמה פעמי נשפך דמי בקרבי אך לצאת נפשי וברכי כשלו מצום ומפלתי לפעמי עם המשא, והמושקוטיר נחצו בי לילך כמותם יורו בי מיד בכלי משחיתם:

ועודם מדברי כן וישב הקאפראל אלינו וירא כי אין בי כח ולא במרד וכמעל אני עושה, ויאמר הניחו לו לילך לאטו ואילו ויחר הקאפראל עוד מעט ואיני כי נשבעו והלכו כך עמי במתן:

עד כחצות הלילה באנו על המחנה (הויבטלאגר) באהליהם וראיתי שם הרבה אינ אשר לר מאנשי מלחמה המה⁷¹⁴ סבוני כדבורי לראות בקלקלתי זה אומר בכה וזה אומר בכה וכולם לרשעה:

אך הקאפראל הזהירם עלי לבל תגע בי יד ויבא לי לחם לאכול אך לא הי נכנס כלו בגרוני כי נחר ודבק לשוני לחכי, ובקשתי אליו בעד מעט מים ויבא לי שכר ושתיתי רק לכבודו ולא לרוות צמאוני כי כל פי נכמר ויבש מאין ליחלוחית רוק, והאנשי נוצרים אשר באהל ראו את לחצי בצמא כי הי רוצי לשוח בי ולא יכולתי דבר והי ביניה עממית אחת ותכמרה רחמה עלי ותבואה לי מים ושתיתי די ספוקי במים קרים על נפש עיפה, ואח"כ יכולתי לשתות שכר וגם רחצתי ונטלתי ידי כדי לאכול פת לחם (קאמיס בראד) רק לשיעור ברכת המזון:

ויהי ערב ויהי בקר יום שלישי נאמר בו ב"פ כי טוב בעלות הבקר ויעבור הרנה במחנה כי הישמעאלי נאספי עוד ליפול עליהם מבחוץ, וירצו כולם מאהליה עד קצה המחנה ואותי הניחו לבדי באהל:

ולאור היום שבו אלי, כי קול שקר היה, אך מפני שהצופי ראו כי החיל עם הוועזיר מה שהי עומד על ההר מזדעזעי ממקומן והאמת הי אחר שראה הוועזיר כי אבדה המלחמה פנה לאחוריו:

והנה הבוקר האיר המה שכבו לארץ לישן, ואני קמתי מהר להתפלל והנחתי תפילין, ואח"כ גם אנכי שכבתי לארץ במר נפש, והייתי שוכב (כנ)ים ולא נים וכו' עד ארבעה שעות על היום ארבעה עשר לחדש אלול:

713. ואחר.

714. הרבה ערלים אנשים ונשים.

ושמעתי כי הקאפראל מתייעץ עם אחרי' עלי' כדת מה לעשות עמי מאחר שבא לו הציווי בלי"א (פֶּרְאָרְדֹּנֶג) כי הוא ואנשיו יעברו על הפקודי והנמנים לצאת ול(ח)פש אחר הישמעאלי' ⁷¹⁵ ואיך יוכל ליקח אותי אתו עמו במלחמה, ויאמרו כולם פה אחד לירות במסתרים תם פתאום ורק אין דבר: ובתוכי הי' צר צורך אחד ואויב משטית ומתפאר עלי ומתגרה בי לאמר אני אח(ת)ך ראשך בחרב זה שבידי והנה נפשי יצאה בדברו פלצות, ובתוך כך בא אלי האקראל ויאמר איך אעשה עמך יהודי ואנכי צויתי לילך עם (הפאטראל) ובלתי אפשר להוליכך עמי ועתה אפרד ממך והי' כל מוצאך היגרוד:

והתחלתי לבכות לפני ואמרתי בככי, אחת שאלתי מאדוני אחרי אשר שמעתי כי בקצה המחנה על שפת נהר דאנוי שמה יש יהודי' ממדינת מעהרין ואם מצאתי בעיניך חן תוליכיני לשם אולי יפודני, ויאמר גם לזאת נשאתי פניך:

וילך אתי, והצורך גם הוא הלך עמי ויקח בידו חרב שלופה ויאמר אם לא יהי' לו גואל אתיו את ראשו ופגרו אשליך אל הנהר, ואנחנו הולכי' ופגענו ביהודי אחד ויעש עצמו כנכרי וידבר עמהם לקנותי משום לעשות בי נקמה, וישלח באזני בלשונינו אל תירא אני יהודי מק"ק ניש" ⁷¹⁶ הם כי לא להזכיר בשם ישראל ואוכל לפדותך בזול, ויצו האיש ההוא ליתן ⁷¹⁷ בעדי עשרה זהו' ויאמרו לא כי אם חמשי' זהו' יתן והמת הולכי' ודבר עד בואנו על הגשר, ויאמר האיש המתינו עלי בעבר הגשר שני' ואבוא אליכ' מיד ואקנהו לא נתפרדנו ריקם, ואלי אמר אל תירא כי לא אעזבך:

ויעברו עמי הגשר וישבו שם לאכול וימתינו על האיש הקונה, ואני עמדתי באימה וחלחלה עד אם כלו לאכול, ויעמדו וישוטטו בכל המקומו' לשאול אחד איש ההוא או אחר יהודי' ולא מצאו אותו היהודי שוב לא ראיתיו:

והמה הולכי' הלוך ושוב עמי עד לעת ערב ויאמר הצורך מה נעשה עוד עם היהודי כי באה הלילה ועתה נהרגהו ונשליכהו אל הנהר ונשוב לאהלינו אל המחנה ויאמר הקאפראל עוד מעט נמתין ונלך להלאה קרוב למים מקום המארך קאטענר:

וילכו עמי הלאה והנה אבחת חרב לעיני ואימת מות נפלה עלי והצורך צודה את נפשי לקחתה: ואלהים הרועה אותי שלח מלאכו לפני וישא הקאפראל עיניו וירא והנה אשה גדולה שרת אחת עומדת על ספינו ותצעק עליו רצונך סחורה זו למכור, ויאמר בלבו שעל סחורה הביזה שהי' גם בידם היא שואלת ויושט לה אגודה אחת לראות מה יאות לה, ותאמר לא כי היהודי אני רוצה לקנות וישמח הקאפראל ויאמר לא עת לאחר עוד כי פנה היום ועתה תנה בעדו חמשים זהו' ותאמר לא כי אם שלשי' זה' אני נותן במעות קיר"ה, וישמח הקאפראל יותר כי הי' לו מקח ראוי ויאמר תנה ארבעים ותאמר לא אתן יותר במעות מכאשר דברתי, אך אני אוסיף לכם יין טוב לשתות שהוא (נעקיר וויין): ויאותרו ויתן כף אל כף, ותספור להם שלשי' זה' במעות קיר"ה, תוציא להם צנצנת גדולה מלאה יין ויאחזינו הקאפראל ויאמר לו הנה עתה אני מוסר אותך ליד השרת ועתה שבוי תחתי כמו שהיית תחתי, (וזה הוא מנהג אצל מוכרי' וקוני' שבויים):

ויאמר הצורך אבל זאת אני מודה ולא אוכל לכתד מרוחי כי זה איש אלקים בעבור כל המאורעים אשר קר(ו)הו וינצל מכל, ומה מערכה גדולה הי' לו כי כמעט רגע לולא מצאנוה הי' פגרו שט במים וכבר חרבי שבידי מוכן לכך:

ולהכות כל מוצאם וישלחו מחפשים אחריהם שקורין בלי"א פטראל. ⁷¹⁵

⁷¹⁶ Nikolsburg.

להזכיר שאני יהודי ויאמר אליהם שיתן. ⁷¹⁷

ומתוך דברי האלה נתעורר לבי לבכיי ולא יכולתי ונתעלפתי, והשרת הביאה לימיני בשמי להריח עד אשר שבה רוחי עלי ואח"כ הבעלי מלחמות גם המה דברו אתי טובים נפטרו מאתי, והשרת צוותה להכן לי מקום משכב ודברה אלי דברי נכוחי ותחנוני והבטיחה לי למהר הבא אותי ליהודים: והי נתן לי חן בעיני ובעיני בעלה השר כי לא מגעו כל טוב ממני עד אשר הביאוני אל בית הקצין הנדיב המרום ר' שמואל אפסנהיים ואתן שבה והדי, לאל שדי אשר הוציאני לרווי ואמר לצרתי ד"ר בימי חדש אלול שנת ת"מ"ו כל צרותינו:

(...)

(...) És történt *elul* havának 13. napján, egy hétfői napon⁷¹⁸ – nem erre mondta az Írás: "... hogy jó"⁷¹⁹ –, hogy még délben is mélységesen sötét, komor nap volt. És, íme, nagy jajveszékélés és keserűség támadt a városban, mivel a császár⁷²⁰ – növekedjék a dicsősége – katonái⁷²¹ rettenetes hirtelen és – mint már korábban is – nagy harci lármával nekirontottak a falnak. (...) Még mielőtt behatoltak volna a városba, még amikor csak a falon voltak, bent megfűjták a kürtöket, hogy nagy rivalgással szóljanak: minden fegyverforgató férfi menjen segíteni a falra, mert az ellenség közel van a belső falhoz. De a császár – növekedjék a dicsősége – hadnépe már jó néhány-szor tett úgy, mintha nagy garral csatára akarna kelni, de az nem lett egyéb lövöldözők tréfájánál és bolondozásánál meg egyéb effélénél, de mire a törökök (*jiszmaelim*) kimentek, hogy ellenálljanak, már nem volt se hang, se szó. Most pedig annyira fáradtak és elgyötörtek voltak, hogy a kürtszó el sem jutott a lelkükig. Így hát ki sem jöttek a házaikból, míg csak rájuk nem tört az ellenség az utcákon és tereken színről színre.

Ami pedig engem illet, én a legutóbbi nagy és súlyos ostromzár óta reggeltől estig ott voltam a zsinagógában az én drága fiammal, Simsonnal – legyen áldott az emléke –, egyre csak álltam és imádkoztam, és szolgáltam az Örökkévalót. Nem tudtam semmiről semmit, amíg csak nem jöttek oda sokan, igen sokan, hogy a fegyver okozta zűrzavar elől a zsinagógába meneküljenek. Mind jajgatott: "Jaj, jaj (*oj, oj*) nekünk! Mert az ellenség bejött a városba, az utcákon és tereken tombol, és betör a házaikba, elvesztünk, mindnyájan elvesztünk!" – és én nem hittem, hanem azt mondtam: "Hiszen nem hallottam a csatakürt rivalgását, mint bármikor máskor valamely város elfoglalásakor."

De még be sem fejeztem szavaimat, amikor odasereglett az egész nép, a gyülekezet minden zugából-szegletéből, férfiak, nők és gyermekek, kapkodással, tolongva, lökdösődve, lélekszakadva, fegyver elől menekülve. Jajgatott és sírt mindenki kétségbeesésében, segítségért kiáltozott, és a jajveszékélés az éjig hatolt – fül még nem

718 1686. szeptember 2.

719 Gen. 1,4 stb. (a teremtés-történetben).

720 Értsd: I. Lipót német-római császár, magyar király.

721 Budát a Zsidó utca felőli oldalon a Hans Johann Adam von Schöning (1641–1696) tábornagy (*Feldmarschall*) parancsnoksága alatt álló brandenburgi csapatok ostromolták.

hallott akkora fájdalomról, amilyentől a lelkünk szenvedett. És én nagy nyomorúságomban sietve fölálltam, vettem imaszíjamat és imádságos könyvemet, a Cijon Kapuit (*Sa'aré Cijon*), s fennhangon sírva és kiáltozva szólítottam a feleségemet és áldott emlékezetű egyetlen fiamat, Simsont, hogy jöjjenek hozzám, és maradjunk együtt azon a magasabb helyen a zsinagógában, ahová a hitszónok (*darsán*) szokott felállni a prédikáció idején.

Mert azt mondták, hogy ott⁷²² az volt a szokásuk, hogy a hittudós (*hákhám*), amikor (a Bibliát) magyarázza a gyülekezetnek, nem a Tóra-szekrény előtt áll – ami a mi szokásunk⁷²³ –, mondván: tiszteletlenség odafent háttal állani a Tóra szent szekrényének, s ezért a nyugati oldalon két vagy három lépcső magasságban kiugrót készítettek, azon szokott a szónok állni.

Én hát feleségemmel és fiammal, akikről az imént szoltam, fölmentem erre a kiugróra. Miközben a nagy zűrzavar közepette összeszedtem őket, nagyon sok katona rontott be hozzánk, gyalogosok (németül⁷²⁴ *Musketiere*), kezükben tartva pusztító eszközeiket, a lőfegyverüket, csupasz kardjukat, valamint magyar katonák (*huszarin*)⁷²⁵ is, ők görbe kardjukat fogták a kezükben. És az istenházában vágóáldozatot áldoztak: Izrael fiainak ártatlan vérént ontották. Ahogy mondani szokás, jaj a szemnek és jaj a fülnek stb.⁷²⁶: ez gyilkol, az fosztogat, az egyik rabol, a másik tipor. És azok a hangok, amelyeket kiadtak az Örökkévaló házában, bizony a keserűség napjának hangjai voltak! Nem lehet szólni, nem lehet beszélni arról a hangról! A szenvedés és elgyengülés és erőszakétel hangját hallottam én akkor – vajha sohasem ismétlődnek meg!

Mindezek során az említett kiugrón engem is észrevettek, s oda is rontott három muskétás, nyomban ütlegelni kezdték a hátamat a tűzfegyverükkel, amit a kezükben tartottak. Én lerogytam előttük, és könnyek közepette könyörögtem nekik: “Kérlek benneteket, uraim, ne ártsatok nekem, hiszen én is a császár Ófelségének – növekedjék a dicsősége – egyik tartományából való vagyok,⁷²⁷ sok évvel ezelőtt kerültem a törökök fogságába,⁷²⁸ de most áldott az Örökkévaló, mert megértem ezt a napot, amelyre vágytam, hogy visszatérhessek előbbi uramhoz, a császár Ófelségéhez – növekedjék a dicsősége – és az én hazámba és szülőföldemre.” És még ezeket is mondtam: “Áldott a Mindenható Isten, aki szerencsét adott a császárnak – növekedjék

722 Ti. Budán.

723 Ti. Prágában stb.

724 A héberben: “Askenáz nyelven.”

725 Gr. Esterházy János (1625–1692) győri helyettes főkapitánynak a brandenburgiak alárendeltségében harcoló lovassága.

726 Ima-formula.

727 Ti. Prágából.

728 A másik kéziratban: “És szidalmaztam a törököket, mondván: legyenek átkozottak a nagy kegyetlenek, akiknek húsa számár húsa, és leborulva könyörögtem megszabadulásért, és mondtam, mikor jön el a nap, amelyen visszatérhetek hazámba.”

a dicsősége – s adjon neki szerencsét ezután is, ilyenképpen gyarapítsa őt, és növelje uralmát mindvégig.”

És még mindig igyekeztem szívükre beszélni, és kértem irgalmukat, amikor az egyikük, aki velem szemben állt, nagy kegyetlenül rám rivallt: “Add ide a pénzedet, és hallgass!” Minden tagom reszketett, rémülten és nagy sietve odaadtam neki mindenemet, ami nálam volt.

Ő ott akart hagyni, hogy menjek a magam útjára, de én kérleltem őt, így szólván: “Kérlek, uram, ne hagyj el, minekutána jóindulatot tanúsítottál irányomban, jobb nekem, ha a te kezeden vagyok fogoly, semminthogy megint mások kezére juszak, akik nem irgalmaznának nekem, hanem megölnének. Kérlek hát, uram, vegyél engem védelmedbe, vigyél magaddal Morvaországba, és sok pénzt kapsz majd érttem azoktól a zsidóktól, akik engem ki fognak váltani.” Ő pedig ekképpen válaszolt: “Nem bánom hát! Rajta, gyere velem!”

Azzal ruhámat megfogva, elindult velünk kifelé a zsinagógából az imaház udvarára, ott voltak más zsidók is, nekik is elvették mindenüket. Egyedül álltam ott, amikor huszárok támadtak rám, hogy megöljenek. Én kiáltottam amazoknak, és jöttek is, és kimentettek. Amikor elkészültek a rablással, odaléptek hozzám, és így szóltak: “Mutasd meg nekünk a házatad meg minden vagyonedat!” Én erre így feleltem: “Gyertek velem!” És az udvarról kimentünk az utcára, és, íme, az teli volt leöldösött emberekkel – körülmetéltekkel és körülmetéletlenekkel⁷²⁹ egyaránt.

Ahogy folytattuk utunkat az utcán, odább nagy kavarodást láttam, a törökök meg a császár – növekedjék a dicsősége – katonái előttem is, mögöttem is egymásnak mentek, és az iszonyatos zűrzavarban eltűntek mellőlem a muskétások. Nekem meg egyetlen áldott emlékü fiamnak, Simsonnak, aki a ruhámba kapaszkodott, sikerült a dulakodásból észrevétlenül kicsúsznunk és megmenekülnünk. Hanem az én jámbor feleségem, ő eltűnt, elsodródott mellőlem, és attól az órától fogva nem tudtam, mi történt vele, de bizony féltő, hogy megölték.

Én és áldott emlékü fiam, Simson, nagy rohanással elfutottunk, hogy hazajussunk. De kivont karddal ott állt a császár – növekedjék a dicsősége – seregének egy tisztje,⁷³⁰ és tüstént megragadta a fiamat, és azt mondta: “Ez a kölyök az enyém!” Én a fiam után nyúltam, hogy odahúzzam magamhoz, és sírva kérleltem a tisztet, hogy hagyja őt, és én nagy vagyont mutatok neki, amit vegyen el váltságdíjképpen. Ő azonban felém sújtott kardjával, úgyhogy én hátrafelé beugrottam a ház bejáratán, és ott nyitva volt a pince, és én belezuhantam. Nem tudtam magamról semmit, sem azt, hogy élek-e, sem azt, hogy hol vagyok.

Aztán végre visszatért az eszméletem. Kinyitottam a szememet, és láttam, hogy a pincében vagyok, és vagy harminc katona rabolja és fosztogatja mindazt a drága

729 A másik kéziratban: “zsidókkal és – már bocsánat! – törökökkel.”

730 A másik kéziratban: “egy fontos (magasrangú) (személy), a katonák feje, akit németül (Askenáz nyelven) *hofcierer*-nek (*Offizier*) neveznek.”

holmit, amelyet a gyülekezet tagjai közül sokan ott rejtettek el, ezüst- és aranytárgyakat, ruhákat. Mindaddig, amíg osztozkodtak, nem vettek észre. Csak álltam kővé meredten, magányosan, kifosztva, megfosztva feleségemtől és áldott emlékezetű fiamtól. Így láttak meg azután, s mindjárt rám ripakodtak: "Add ide mindenedet!" Én így feleltem: "Az mindenem, amit láttok, vegyetek csak el mindent!"

Volt nálam régtől egy keresztény szolgálólány, akit én egy töröktől vásároltam: az ő foglya volt még azok közül a keresztények közül, akiket Bécs városának ostromakor⁷³¹ ejtettek fogságba. Ez a szolgálólány szerette egész családomat, és hűséges volt házamhoz, mert nem bántam vele szigorúan, csak házimunkát végzett. Már ismerte az edények és a főzés ama szabályait, amelyeket a zsidó vallás ír elő. A város elfoglalásának zűrzavarában ő is ment a maga útjára, nem tudtam, hol van. Most pedig őt is ott találtam a pincében. Amikor meglátott, sírva fakadt előttem, és feleségemre és áldott emlékezetű fiamra kérdezett. Elmondtam neki, ami történt. Ő megsimogatta az arcomat, őket pedig zokogva siratta. Ezenközben ádáz dühvel föl pattant az egyik katona, egy kegyetlen és rosszindulatú férfi, és hátam felé sújtott kardjával, hogy halálos csapást mérjen rám. Megpróbáltam megfogni a kardját és irgalomért könyörögni, és így szóltam: "Hiszen itt van neked mindenem, vedd el a vagyonomat, csak az életemet hagyd meg!" Szorongatóm azonban nem akart ráállni, mondván: "Ez az egész semmi nekem, azt akarom, hogy haláluk halálával pusztulj!"

Én keservesen jajveszékelttem, sírva sírtam, könyörögtem hozzá, de ő ádáz dühvel ordított velem. A többi muskétás rászólt, mondván: "Mit akarsz itt a zsidótól? Vidd magaddal az utcára, ott lökd félre a tetemét!" Az pedig így felelt: "Legyen úgy, ahogy mondtátok!" – azzal teljes erejével megragadott, és mondta: "No, rajta, gyere fel velem!" Elfogott a félelem és a rettegés, elsötétedett előttem a világ, ahogy mondtam magamban: "Bizony ez már a halál keserősége!"⁷³² Próbáltam kérlelni tovább is lágy szavakkal. Azt mondtam neki: "Ugyan, uram, miért fogsz engem ekkora nagy erővel, hiszen készségesen megyek magamtól is, el sem tudnék menekülni!" Erre elengedett, és ment elöl, én pedig mögötte.

És, íme, az Örökkévaló fölserkentette a lelkemet,⁷³³ mondván: "Fordulj vissza, hiszen a homályban és sötétségben nem lát téged!" Vissza is fordultam, és az Örökkévaló vaksággal vert meg mindenkit, aki a pincében tartózkodott – a szolgálólányomon kívül, mert ő mindjárt megismert, és így szólt: "Pszt, uram!" Azzal máris elrejtett valamilivel odább egy sötét és homályos helyen a fal oldalában. Ő maga elé állt.

A szorongatóm azt hitte, hogy megyek mögötte, de ahogy az utcára ért, engem nem talált, ezért egyetlen ugrással a pincében termett, és szörnyű dühösen kiabált: "Hol az a dög zsidó?" A muskétások meg feleltek: "Hiszen veled ment el!" Ha, Isten örizz, tudnak rólam, bizony nyomban elvesztem volna általuk, nem maradt volna el

731 Bécs sikertelen török ostroma: 1683.

732 I. Sam. 15,32: "Valóban távozott a halál keserősége."

733 Jer. 51,11.

a bosszújuk. A szorongatóm pedig azt mondta nekik: “Ha megtalálom, darabokra kaszabolom!”

Ezt mind hallottam a saját fülemmel arról a helyről, ahol remegve és félelemmel teli meghúzódtam. A szolgálólányom úgy hevert rajtam, mint aki valami alkalmatosságon ül éppen, szorongatóm meg fel és alá járkált a pincében, de nem talált rám, és a muskétásokkal veszekedett, amiért nem látták és nem figyelték, “hová menekült a zsidó”. A muskétások meg dühvel vágtak vissza: “Nem tartozunk neked számadással a zsidó felől. Ha akarsz valamit a zsidótól, keresd meg, az ördög⁷³⁴ nevében!” És a szolgálólányom is, aki rajtam hevert, mondta neki: “Jobban teszed, uram, ha gyorsan megkeresed odakinn a zsidót, mielőtt még elrejtőzik valamelyik házban,” A katoná ez belátta, elsietett hát ki az utcára, ezalatt a szolgálólányom halkán odasúgta: “Siessen, iparkodjon, uram, menjen a belső pincébe, mert ott nagyobb a sötétség, és tele van zsákokkal és nagy batyukkal, ott nagyobb biztonsággal el tud rejtőzni.”

Vigyázott rám az Örökkévaló, és megmentette életemet: bementem, és ott rejtőzködtem el. A szolgálólányom megvált tőlem, és én két vagy három órán át kuporogtam ott, amikor hangokat hallottam. Három muskétást meg egy káplárt (*kaporal*) láttam bejönni, mécseset tartottak a kezükben, a mécsesek fényénél kutattak zsákmány után, így találtak énrám is. Sírásom és könnyögésem szánalommal töltötte el őket, mondtam, hogy Prágából való vagyok, és a Mindenható Isten irgalmat öntött beléjük irántam, és a káplár jóindulatúan szólt hozzám, mondván, hogy ő is prágai. Én pedig megmutattam nekik minden drága holmimat, hogy válogassanak belőlük, és mintegy háromszáz rajnai tallér⁷³⁵ értékű holmit vettek el.

Ezenközben beszéltem a káplárhoz, hogy vigyen engem magával, és vegyen védelmébe, amíg el nem visz a zsidókhoz, mert akkor sok pénzt kap tőlük értem váltásdíjképpen. Ő pedig ezeket mondta: “Íme, megismertelek és megkedveltelek, s el is viszlek magammal a zsidókhoz.”

A délutáni imádság idején⁷³⁶ mentünk ki a pincéből. Akkor láttam, hogy az utca teli van legyilkoltakkal, mennyi, de mennyi mezítelenre vetköztetett tetemmel. Én biztonságban mentem, mert a káplár megvédelmet másoktól, és amikor elérkeztünk a város falának ama részéhez, ahonnan kiindulva elfoglalták a várost, akkor a káplár egy batyut rakott a fejemre, hogy vigyem a város előtti táborba, a sátrába. A káplár pedig más irányban indult el, engem a muskétásokra hagyott.⁷³⁷

A batyu, amit vinnem kellett, nagyon nehéz volt, mert a sok nyomorúság miatt az erőm megfogyatkozott, és a szent szombat kimenetele óta egy falatot sem ettem. Bensőmben mintha szétfolyt volna a vérem, lelkem már-már elhagyott, térdeim is

734 Hébr. *sédim*, mezopotámiai eredetű szó: *sédu*, “védőszellem”, az asszír paloták kapuőrző *geniusa*.

735 Ezüstpénz, ca. 28 g, ebből ca. 25 g színezüst (ca. 90 % finomságú).

736 Var. (a másik kéziratban): “után”.

737 Lotharingiai Károly hadi naplójából: “(...) nemcsak a tiszték, hanem a legtöbb muskétás is foglyokat ejtett.” Id. kiad., p. 214.

megrogytak a böjtöléstől, néhányszor el is estem a teherrel. A muskétások pedig hajszoltak, menjek éppen olyan gyorsan, mint ők, de nem tudtam, s ekkor megesküdtek, hogy ha nem szedem úgy a lábamat, ahogyan ők, nyomban lelőnek pusztító fegyverükkel.

Még be sem fejezték szavaikat, amikor a káplár visszaérkezett hozzánk. Ő, látva, hogy már semmi erőm sincs, és hogy nem ellenszegülésből vagy alattomoságból viselkedtem így, ezt mondta: "Hagyjátok, hadd menjen lassabban!" Íme, ha csupán egy keveset késik a káplár, én már nem élek, merthogy megesküdtek rá. Így lassan haladtak velem.

Éjfél tájban értünk a főtáborba (*hojbtlager*)⁷³⁸ a sátraikhoz. Láttam ott sok körülmetéletlent, akik nem tartoztak a hadnéphez,⁷³⁹ ezek körülfogtak, mint a darazsak, hogy lássák nyomorúságomat, az egyik is mondott valamit, a másik is, de mindegyikük szava csupa gonoszság volt.

Hanem a káplár intette őket, nehogy egyetlen ujjal is bántsanak, és hozott nekem kenyeret, hogy egyek, de egy falat sem ment le a torkomon, mivelhogy kiszáradt, és nyelvem az ínyemhez tapadt. Kértem hát tőle egy kevés vizet, de ő sört hozott, és csak azért ittam belőle, hogy meg ne bántsam, hanem a szomjamat nem oltottam vele, mert a szájam teljességgel kiszáradt, kiszikkadt, nedvesség és nyál híján. És azok a keresztény emberek, akik a sátorban voltak, látták, hogy szomjúság kínoz: szeretek volna beszélgetni velem, de nem tudtam szólni. Volt közöttük egy keresztény asszony, akinek megindult rajtam a szíve, és hozott nekem vizet, úgyhogy ihattam eleget – ez valóban hűsítő víz volt a fáradt lélek számára. Utána már sört is tudtam inni, meg is mosakodtam, és kezet is mostam, hogy egyek egy falat kenyeret (*kommis brod*),⁷⁴⁰ de csupán annyit, hogy elmondhassam rá az étkezés utáni áldást.

És lőn este, és lőn reggel: a harmadik nap, kétszer is mondjuk rá az Írás szavával: "hogy jó".⁷⁴¹ Hajnalhasadáskor olyan hír terjedt el, miszerint a törökök ismét gyülekeznek, hogy kívülről támadjanak. Mindenki kirohant a sátrából a tábor széléig futottak, engem magamra hagytak a sátorban.

A nap már felkelt, amikor visszatértek hozzám, mivelhogy a hír hamis volt, s azért esett így, mert az őrszemek azt látták, hogy a vezir serege, amely a hegyen állt, elmozdul a helyéről. Az igazság pedig az volt: a vezir látván, hogy a háborút elvesztette, visszafelé fordult.

S íme, a reggel kivilágosodott, s ők lefeküdtek aludni a földre, én meg gyorsan fölkeltem imádkozni, és felraktam az imaszíjamat. Azután én is lefeküdtem keserű

738 Ném. *Hauptlager*.

739 A másik kéziratban: "férfiakat és nőket".

740 Ném. *Kommisbrot*.

741 Gen. 1,9-13.

lélekkel. Úgy feküdtem, mintha aludnék, de nem aludtam. Ez így volt *elul* havának tizennegyedik napján⁷⁴² négy órán át.

Akkor meghallottam, hogy a káplár felőlem tanácskozik másokkal, hogy törvény szerint hogyan és miképpen járjon el velem, minekutána parancs (németül: *Verordnung*) érkezett, hogy ő és emberei sorakozzanak fel, mert számba veszik őket, hogy törökök után kutassanak,⁷⁴³ és hát hogyan vigyen ő engem magával a csatába. Valamennyien egyképpen azt mondták neki, hogy valahol amott egy félreeső helyen lőjön le, ne gondolkozzon rajta sokat.

Volt köztük egy álnok szorongatóm, aki gúnyolódott rajtam, és kevélykedett fölöttem, és ingerkedett velem, mondván: “Ezzel a karddal, amit a kezemben tartok, vágom le a fejedet.” Szavaira remegés fogta el a lelkemet, és ezenközben jött oda hozzám a káplár, és mondta: “Zsidó, mit csináljak veled? Parancsot kaptam, hogy vonuljak járőrbe (*patrul*), és lehetetlen, hogy magammal vigyelek. Ha pedig mostan megválok tőled, aki rád talál, megöl.”

Én sírásra fakadtam előtte, és zokogva mondtam neki: “Egyet hadd kérjek tőled, uram. Mivelhogy azt hallottam, hogy a tábor szélén a Duna folyó partjánál talán vannak morvaországi zsidók, és ha kegyet találtam a szemedben, akkor vigyél oda, hátha kiváltanak.” Most is azt mondta: “Megteszem a kedvedért.”

Azzal elindult velem. De jött velem a szorongatóm is, kezében tartva csupasz kardját, és azt mondta: “Ha nem akad, aki kiváltsa, lecsapom a fejét, a tetemét pedig bevetem a folyóba.” Ahogy mentünk, találkoztunk egy zsidóval, aki kereszténynek színlelte magát, és úgy beszélt velük, hogy azért akar megvenni, mert rajtam akarja kitölteni a bosszúját, de a mi nyelvünkön a fülembé súgta: “Ne félj, a nikolsburgi (ns)⁷⁴⁴ szent gyülekezetből való zsidó vagyok, de ha nem említem nekik Izrael nevét, olcsón kiválthatlak.” És a férfi tíz aranyat kínált,⁷⁴⁵ hogy annyit megad értem, de amazok azt mondták, nem, adjon legalább ötven aranyat, és egyre csak beszéltek egymással, amíg csak el nem értünk a hídhöz.⁷⁴⁶ Ott a férfi azt mondta: “Várjatok rám a híd túlsó végén, mert visszajövök, és megvásárlom tőletek, nem válunk el egymástól csak úgy.” És nekem még azt mondta: “Ne félj, nem hagylak cserben.”

És átmentek velem a hídon, ott leültek, hogy egyenek, és várták a vevőt. Én félelemben és rettegésben álldogáltam, amíg be nem fejezték az evést. Utána fölkeltek, bejártak minden helyet, hogy kérdezősködjenek ama férfi vagy más zsidók felől, de nem találtak senkit sem, és azt a zsidó férfit többé nem láttam.

742 5446. *elul* 14 / 1686. szeptember 3.

743 A másik kéziratban: “és vágjanak le minden menekültöt, és járőröket küldtek utánuk, ezeket németül (Askenáz nyelven) *patrul*-nak hívják (*Patrouille*).”

744 Dél-Morvaországban, a morva-osztrák határnál; ma: Mikulov (Csehország).

745 A másik kéziratban: “(...) emlékeztetve arra, hogy zsidó vagyok, azt mondta nekik, hogy ad...”

746 A dunai hajóhíd Buda és Pest között.

Ők pedig ide-oda járkáltak velem, amíg csak be nem esteledett. Akkor megszólalt a szorongatóm: "Hát még mit tegyünk a zsidóval? Hiszen már itt az éjszaka, most hát öljük meg, és dobjuk a folyóba, aztán menjünk vissza a táborba a sátrunkhoz." A káplár erre azt mondta: "Egy keveset várunk még, de menjünk odább, közelebb a vízhez, ahol a markotányos (*mark katener*)⁷⁴⁷ helye van."

És elindultak tovább, én velük. És, íme, szemem előtt kard villogott, halálfélelem zuhant rám, szorongatóm rosszat forralt ellenem, el akart veszejteni.

De Isten, az én irányító, elém küldte angyalát, és a káplár fölpillantott, s, íme, egy magas termetű, előkelő úrnő áll egy dereglyén, és odakiált neki: "El akarod adni az árudat?" A káplár arra gondolt, hogy az úrnő a zsákmányolt holmija felől kérdezi, mert az is ott volt a kezükben, ezért odanyújtott egy batyut, hogy nézze meg, mit szeretne belőle. De az úrnő azt mondta: "Nem, én a zsidót akarom megvásárolni." A káplár megörült, és így szólt: "Már nem sok az időnk, hiszen már közeledik az éjszaka, hát azért adj most érte ötven aranyat." Az úrnő azt felelte: "Nem, csak harminc aranyat adok nektek császári pénzben." Még jobban örült a káplár, mivel úgy vélte, ez jó vásár lesz, mégis azt mondta: "Adjál negyven aranyat." Az úrnő azt felelte: "Annál a pénznél, amennyit mondtam, nem adok többet, de ráadásul megitatlak benneteket finom neckari borral (*nekar vejn*)."⁷⁴⁸

Ebben meg is egyeztek, kezet adtak egymásnak, és az úrnő leszámolt neki harminc aranyat császári pénzben, és előhozott egy borral teli nagy korsót. Engem pedig megfogott a káplár, és így szólt hozzám: "Íme, ezennel átadlak téged az úrhölgynek, és mostantól nála vagy fogoly, amint az voltál énalattam." Foglyok eladásakor és vételekor ez a szokás.

A szorongatóm pedig így szólt: "Hanem én most megvallom, és le sem tudnám tagadni, hogy ez Isten embere, amiért annyi minden baj történt vele, és ő megszabadult mindegyikből. És micsoda nagy szerencséje volt, hiszen csak egy pillanaton múlt, hogy találkoztunk az úrhölgygel, máskülönben a teteme már a vízben úszna, a kardom, itt a kezemben, készen állt rá."

Ezen szavakra a szívem sírásra indított, nem bírtam ki, ajultam estem össze. Mellettem az úrnő illatszereket hozatott, hogy szagoljam, míg csak vissza nem tért belém a lelkem. Azután a katonák, még ők is kedvesen szóltak hozzám, úgy váltak meg tőlem. Az úrnő pedig megparancsolta, készítsenek számomra hálóhelyet, és szép és vigasztaló szavakat mondott nekem, és megígérte, hogy hamarosan elvisz engem a zsidókhoz.

Az Örökkévaló pedig megkedveltetett vele és férjével, az ő urával is, úgyhogy nem vontak meg tőlem semmi jót, amíg el nem vittek reb Semuél Oppenheimnak,⁷⁴⁹ a nemes és kiváló vezető férfinak (*kacin*) a házába. És dicsőítem a Mindenható Istent,

747 Ném. *Marketender*, "markotányos".

748 A Rajna-Neckar borvidékről.

749 Samuel Oppenheimer (1630–1703) udvari zsidó, hadiszállító, aki Buda visszafoglalása után a zsidó foglyok kiváltását nagyjából finanszírozta.

és hálálkodom neki, amiért kivezetett engem a nyugalmas bőségbe, és a bajaimnak azt mondta: elég! Minden bajunk történt a 446. év *elul* havában.⁷⁵⁰

(...)

(d) Jakab, Budán foglyul ejtett zsidó kihallgatási jegyzőkönyvéből, Bamberg, 1686. november 25⁷⁵¹

Kérdések (Interrogativa)

(...)

3. Ha igaz, hogy a helyőrség igen nagy létszámú volt, akkor hogyan oldották meg a katonák elszállásolását, egy-egy polgárnak hány katona elszállásolásáról kellett gondoskodnia?

4. Ki és hogyan gondoskodott a katonaság ellátásáról?

(...)

6. Miből állt a zsidók rendes és különleges adója?

(...)

9. Mekkora váltságdíjat követelt a brandenburgi választó tábornoka a budai zsidóktól?

Jakab zsidó, 31 éves, Budán született és nevelkedett. Ősei igen régen, már a törökök bejövetele előtt is budai lakosok voltak. Jakab egyik leszármazottja azon zsidóknak, akiket Szülejmán török császár utódaikkal egyetemben minden adófizetés alól felmentett. E mentesség oka pedig az, hogy az ottani zsidók az előzvegült királynénak a város feladását tanácsolták.

Válasz a 3. sz. kérdésre

(...) A zsidóknak nem kellett a katonák ellátásáról gondoskodniuk.

Válasz a 4. sz. kérdésre

A zsidóknak és polgároknak nem kellett a katonák ellátásáról gondoskodniuk. (...) Megjegyzendő, hogy (a katonák ruházkodásához a zsidóknak kellett a legtöbb hozzájárulniuk) a Fehér-tenger⁷⁵² mellett Szalonikiben⁷⁵³ 40 000 zsidó élt, az ő feladatuk volt a katonák ruhájához szükséges posztó elkészítése. A posztóhoz a gyapjút és színezőanyagot a török császár adta a zsidóknak, akik egyebekben a rendes türelmi adók alól mentesek voltak.

(...)

750 5446. *elul*: 1686. szeptember.

751 A bibliográfiai stb. adatokhoz lásd fentebb, #37/i.

752 Égei-tenger.

753 Ti. Thesszalóniki.

Válasz a 6. sz. kérdésre

Minden zsidó, gazdag vagy szegény, évente 1 dukátot tartozott fizetni a védelem fejében, más terhe nem volt. Az ostrom idején a zsidóknak vizet, fát, köveket, lőszert kellett szállítaniuk és egyéb munkát végezniük, a szombati nap kivételével.

Válasz a 9. sz. kérdésre

A budai zsidóságot 70 000 forint váltságdíj megfizetésére kötelezték, az összeg fele a brandenburgi választó főtábornokát, Schöninget⁷⁵⁴ illeti, míg a többi a Lotharingiai hercegnek és egyéb császári tábornokoknak az osztályrésze. Mivel azonban a budai zsidókat az ostromlók teljesen kifosztották és mindent elraboltak tőlük, az összeg megfizetéséért a prágai, drewitzi és nikolsburgi zsidók kezeskedtek, mindaddig, míg a török földön és a keresztény országokban élő zsidók a pénzt összeadják.

754 Hans Johann Adam von Schöning (1641–1696) altábornagy, később tábornagy (*Generalfeldmarschall*).

...the ... ..

...the ... ..

...the ... ..

...the ... ..

...the ... ..

...the ... ..

...the ... ..

...the ... ..

...the ... ..

...the ... ..

...the ... ..

...the ... ..

...the ... ..

III / 1686–1780

67. Az első zsidók Budán 1686 után
  - (a) Az Udvari Kamara engedélye Feit Hirsch és Jakab Nátán számára (1689. december 10)
  - (b) Jakab Hirsch folyamodványa a Pozsonyi Kamarához (1710?)
  - (c) III. Károly király (1712–1740) privilegiuma Löw-Ulmo, Isac Schwab és Schlesinger zsidóknak (1718. május 6)
68. Hg. Esterházy Pál (1635–1713) nádor, Védlevelével a kismartoni (Eisenstadt) zsidók számára (1690. január 1)
69. Rákóczi kurucok Buda alatt. Samuel Bürgl (?–1720 k.) naplójegyzetei (1703)
70. Vásáros zsidók megrendszabályozása Szombathelyen (1711. július 2)
71. Kamarai és polgári zsidók Budán (1711)
72. A kismartoni szent község intézkedései az erkölcsök javítására (1730)
73. Rendelet a vándorkoldusokkal való bánásmódról (1731)
74. Előleg marhabőr felvásárlására
  - (a) Dunaszerdahely (1735)
  - (b) Beled (Sopron vármegye) (1761)
75. Pozsonyban
  - (a) Abraham Levi ben Menahem Tall (1701–1785) útleírása (1719) Pozsonyról és Magyarországról
  - (b) A pozsonyi szent község szabályzatából (1740 / 1835)
76. Mária Terézia királynő (1740–1780), I. decretum (1741:xxix. tc.)
77. Engedély állandó bolt nyitására Szombathelyen (1746–1747)
  - (a) A magisztrátus engedélye (1746)
  - (b) Az engedély meghosszabbítása (1747)
78. Ezekiel Landau (1713–1793), A türelmi adó felosztásáról (1760 k.)
79. A Magyar Udvari Kamara elnökének védlevele az óbudai zsidók számára (1766. március 1)
80. Zsidó vásárosok Kecskeméten (1777)
81. A nagyváradai zsidóság temetője (1766)

67

Az első zsidók Budán 1686 után

Kiadás:

Büchler Sándor, *A zsidók története Budapesten a legrégebb időktől 1867-ig* (Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat kiadványai, 14) (Budapest, 1901), pp. 183–185 (és a p. 183-hoz tartozó jegyzet) (Büchler Sándor fordításai) (a¹ és b²)

(a) Az Udvari Kamara engedélye Feit Hirsch és Jakab Nátán számára, 1689. december 10

Kézirat:

Budapest, Magyar Országos Levéltár, Acta Judaeorum, Lad. A

(...) A közügy javára és az igen hasznos és olcsó élelmiszerek és más dolgok beszállítása céljából csupán Feit Hirsch és Jakab Nátán zsidóknak alázatos beadványukra kellően beszerzett jelentések alapján adatik a szabadság, hogy Budán a Vízivárosban³ nyitott üzletet tarthassanak bárki beleszólása vagy zavarása nélkül; további végzésig ezen nehéz és egyre tartó háborús időkben nagyban vagy rőf szerint szabadon és akadálytalanul vásárolhassanak és áruljanak, de szolgáltatassanak évenként bizonyos védelmi díjat, emellett a kellő harmincad- és vámilletéket, valamint egyéb jövedelmi adójukat is fizessék. Ennélfogva Ő császári Felsége, legkegyelmesebb urunk nevében az ott létező kamarai felügyelet, valamint a polgármester és tanács szigorúan utasítatik, hogy a két nevezett zsidót az említett Vízivárosban ne csak háborítatlanul

1 Az eredeti német szöveg nélkül.

2 Az eredeti német szöveggel.

3 A Várhegy alatt, a Duna-parton, északi oldalán szélesen kiterjeszkedve.

kereskedni és élni engedjék, hanem szükség esetén bárki ellen megvédeni és pártfogolni tartoznak őket.

(...)

(b) Jakab Hirsch folyamodványa a Pozsonyi Kamarához, 1710 (?)

Kézirat:

Budapest, Magyar Országos Levéltár, Pozsonyi Kamarához intézett levelek, 1710–1719, C

(...) Weillen mein Vatter Vaith Hürschl als die kayl. Militz undt Waffen anfanglich gleich Ofen eingenhomen sehr bedürfftig in Ein und Andern gewesen war, hat gedachte kayl. Militz und guarnison darinnen Ein Mittel gesucht, sich bösser zu erhalten undt in der Eustristen gefahr undt noth zu substiren, westweg auch bey der Kay. Hoff Kamer so wohl die Kay. damals existirende guarnison Einkommen, auch damallen noch schwache bürgerschafft in disen kein Hülff zu leisten vermöglich gewesen, Ist mein Vatter dar zu erwöhlt, undt von der Hochlöbl. Hoff Kamer bestetiget wordten, in Ein undt Ander nothwendigkeiten ein Vorsehung zu machen, welches er auch treu undt fleissig vill Jahr gethan und administriret, auch wegen disen, der Hochlöbl. Hoff Kamer ein gewisses schutzgeldt Ihme zu zahlen der Administration ausgeworffen, welches auch gegeben ist worden, darauff an Herrn Administrator H. H. Berlani anbefohlen worden Ihme zu schützen seine Handlung, Jüdische Ceremonien zu brauch wie andwertig.

(...)

(...) Midőn a császári katonaság és fegyverek Budát bevették, kezdetben a katonaság egyet s mást igen nélkülözött, minek megszerzéséhez sem az akkori császári helyőrség bevétele (nem volt elegendő), sem az akkor még gyér polgárság nem tudott segítséget nyújtani, a nevezett ottani császári katonaság és helyőrség módot keresett, hogy jobban fenntarthassa magát és a végső veszedelemben és szükségben megélhessen, ezért a tekintetes Udvari Kamara jóváhagyásával atyámat, Vaith Hürschl⁴ szemelték ki, hogy a szükségleteket beszerezze, és ezt ő sok éven át hűségesen és szorgalmasan meg is cselekedte. Mindezekért a tekintetes Udvari Kamara némi védelmi pénzt rótt ki atyámra, melyet a kamarai igazgatóságnál kellett lefizetnie. Erre Werlein István János (kamarai) administrator⁵ megkapta az utasítást, hogy atyámat és üzletét megvédje, és vigyázzon, hogy a zsidó vallási szertartásokat, mint másutt szokásos, akadálytalanul végezze.

(...)

4 Ugyanaz, mint az előző okmányban Feit Hirsch.

5 Br. Werlein István János (?–1691), 1686-tól a Budai Kamara igazgatója, 1690-ben báró.

(c) III. Károly király (1712–1740)⁶ privilegiuma Löw-Ulmo és Isaacus Svab “társult zsidók”-nak (*Iudaei consocii*), 1718. május 6 (Részlet)

Kiadás:

Mandl Bernát, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, III (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1937), pp. 217–221, no. 111; az idézet: p. 219

Idézi:

Kempelen Béla (1874–1952), *Magyar zsidó családok*, II (1938; új kiadás, az I–III. kötet együtt, Budapest: Makkabi, é. n. [1999]), p. 68 sk.

Irodalom:

Büchler Sándor, *A zsidók története Budapesten a legrégebb időktől 1867-ig* (Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat kiadványai, 14) (Budapest, 1901), p. 215 skk.

(...) iidem cum uxoribus, prolibus et domestica familia suis, eorundemque filii et nepotes in recta generationis linea descendentes in omnibus illis locis, ubi aliqui Iudaei cum Caesare-Regia (...) annuentia tolerarentur, ubilibet in praefato Regno nostro Hungariae secure degere et morari, ac in eorum negotiatione consuetudinibus et propriis ceremoniis contra libertates Caesareo Regias Communitati Hebraicae clementer concessas et impertitas nullatenus gravari, molestari et impedire, nec minus etiam ubilibet libere et secure itinerari, mercari et negotiari, ac iis omnibus concessionibus, quas nimirum caeteri Iudaei a Matte nra⁷ vel Praedecessoribus nris consecuti fuissent, absque quorumvis impedimento et reclamatione, uti, frui et gaudere possint, (...) ac demum in quacunque civitate nra et oppido (exceptis Liberis et Regiis Montanis Civitatibus nris,⁸ aliisque super non receptione et toleratione Iudaismi ab antiquo jam privilegiatis locis) salvis semper ejusmodi locorum privilegiis et immunitatibus, praevia tamen sui admissione et receptione cum Magistratu et Communitate pro justo et aequo ineunda conventionem et accorda residentiam sibi figere, et uti praemissum est, quaestum ibidem exercere, ceremonisque ipsorum Iudaicis uti, frui et gaudere possint et valeant.

(...)

(...) Ők, nejeik, gyermekeik és szolgálattévőik, valamint egyenes úton leszármazó fiaik és unokáik mindazon helyen, ahol a többi zsidók a mi császári-királyi (...) beleegezésünkkel türetnek, bárhol is említett magyar királyságunkban bátorságosan élhetnek és időzhetnek, és foglalkozásukban, szokásaikban és sajátos szertartásaikban a zsidó-testület cs. kir. szabadalmi ellenére semmi módon ne terheltessenek, alkalmatlanságot ne szenvedjenek s háborgattassanak, nem kevésbé bárhol szabadon

6 VI. Károly néven német-római császár (1711–1740) stb.

7 A Maiestate nostra: “Felségunktől”.

8 Nostris.

és bátorosan utazhassanak, kereskedhessenek, foglalkozhassanak és mindazon engedményeket, melyeket a többi zsidók Felségüinktől vagy elődeinktől nyertek, bárminő akadály és ellenmondás nélkül használhassák, bírassák, élvezhessék, (...) és végre bármely városunkban és mezővárosunkban (kivéve sz. kir. bányavárosainkat és a zsidóság felvétele és türetése miatt már régóta kiváltságolt más helyeket), az illető helyeknek kiváltságai és immunitásai fenntartása mellett, ezenkívül bebocsáttatásuk és felvételük miatt az illető helyek tanácsával és közönségével igazságos és méltányos megállapodásra és egyezségre jutván, megtelepedhetnek, vagy vásárolhatnak, vagy saját költségükön felépíthetnek, és amint előbocsáttatott, ott szabadon kereskedhetnek, zsidó szertartásaikat használhassák, megtarthassák és élvezhessék.

(...)

68

Hg. Esterházy Pál (1635–1713) nádor

Védlevél a kismartoni (Eisenstadt) zsidók számára

1690. január 1

Kézirat:

Bernhard Wachstein, *Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Eisenstadt und den Siebengemeinden* (Eisenstädter Forschungen, 2) (Wien – Leipzig: Wilhelm Braumüller, 1926), p. 728 (az utolsó oldal fényképe: a 17. § közepén kezdődő rész)

Kiadás:

Bernhard Wachstein, *Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Eisenstadt und den Siebengemeinden* (Eisenstädter Forschungen, 2) (Wien – Leipzig: Wilhelm Braumüller, 1926), pp. XIV–XVII (a 4. paragrafussal kezdődő rész), p. 728

Mandl Bernát, *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, II (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1937), pp. 171–176, no. 180⁹

[Johannes Reiss], Eisenstadt, Österreichisches Jüdisches Museum, homepage: <http://www.ojm.at/artikel/schutzbrieft01/és~02/> (a maihoz közelített helyesírással)

Irodalom:

Roland Widder, "Die Esterházy'schen »Siebengemeinden«", in: *Die Fürsten Esterházy: Magnaten, Diplomaten & Mäzene* (Ausstellung der Republik Österreich, des Landes Burgenland und der Freistadt Eisenstadt / Burgenländische Forschungen, Sonderband 16) (Eisenstadt: Burgenländisches Landesarchiv, 1995), pp. 156–171; kül. pp. 161–163; hg. Esterházy (II.) Miklós (1765–1833) privilegiuma a mattersdorfi zsidó községnek, 1800

---

9 Alább a szöveg a 3. pont végéig innen.

Wir Paulus v. Gottes Gnaden des Heyligen Römischen Reichs Fürst Esterházy Von Galantha, Palatinus des Löbl: Königreichs Hungarn und Ritter der Cumanen, des goldenen Fliesz Ritter, Erb Graff zu Forchtenstein, der Herrschaft Eyszenstatt, Lamsse, Lackenbach, Creutz, Closter, Luckenhausz, Koberstorff, Kütsee, und Kapuvár, Herrschaft Schwartzenbach und Hörtenstein, Obrister und Erb Herr der Gränitzer-Vöstung und Herrschaft Czobancz am Plattensee, Oberspan der Hoch Löbl: Adelichen Gespanschaft Ödenburg, Pest, Pilisz und Soldt, der Röm: Kays: auch zu Hungarn und Böheimb gekrönter Königl: Maytt würllicher gehaimber Rath, Cammerer, auch der umbliegenden und wohlbefindeten Hungarischen Gränitz Vöstung bestelter General und Statt-Halter in Königreich Hungarn urkhunden hiemit, und geben zu vernehmen, wie mit denen Juden von Niklspurg Contractlich Folgender, und Verlangter gestalten die Schutz Punckten aufgesetzt worden.

Erstlichen Sollen sie Juden bey Auszern-Schlosz Maihrhoff eingehnomen werden, und sollen lauth der Vorhin aufgerichteten Puncten dem Schutzgeldt, ohne Verhindernus Jährl: in unser Rädt-Ambt bezahlen. Entgegen sollen den selben, wie der erste Beschlus vermög in unseren Schlosz Mayerhoff zwanzig Wohnungen Heuszl erbauth werden, doch das sie dasz Geldt zu Erbauung derselben zu Juden-Haus 50 Fl. dargeben sollen, als dann an den Pau Unkosten defalciret werden, mit dem Handschafften sollen sie in unseren Graff- und Herrschaften, Marckh- und Dorffs-Fleckhen, auch in denen aufgenommenen Gewölbern sicher Handlungen mit allerhand Wahren ruehig und unverhinderlich treiben darbey wir sie Schützen, und auch durch unsern Herrn Praefectum und Verwalter sollen geschützt werden, sie sollen auch gegen denen Officieren und Unterthanen mit allen gebührlichen respect erzaigen.

Anderten Sollen sie alle Ihre Jüdischen Ceremonien zu celebriren, und eine Synagog mit Ihren Unkosten erbauen und Freidt-Hoff, sowohl ein Tueckh, wie auch ein Rabiner Gmain und Schull-Diener, Schlächter und Schuelldiener-maister zugelassen werden, und vor die Begrabnis sollen sie Jährlich 30 pfundt pfeffer geben.

Dritten Da sich unter ihnen Rauff, und andere Händl ergeben, es seyn die selben, wie sie wohlen, sollen sie durch Ihre Jüdische Ceremonien angehörth, wan sich Straffen eraignen, sie seyndt wie sie wohlen, sollen sie selben in unseren Rändt-Ambt Eyszenstadt doch mit wissen des Verbröchen, abgestrafft, alsz zwey Theill vor uns und ein Theill vor Sie bezahlt werde, wann dann sie dergleichen nicht anzeigen, sollen sie die, Verbruchene sie Straff bezahlen.

Vierten¹⁰ Sollen Sie mit allen Handlungen, wie dieselben seyn, unnd Nahmen haben mögen, alß mit der Elle: Gewicht: Maaß, unnd Schärr treiben, kaschär machen, aber wäter Wein, noch Bürr öffentlich noch in der Gehaimb außser unter Ihnen selbst Leitgeben, Viech können sie Schlachten, unndt ein Fleisch-handel¹¹ Haldten,

10 Alább a szöveg az irat végéig Wachstein szerint.

11 Var.: *Fleisch-Panckh*, "mészárszék".

davon sollen sie Unnß Zwey Zentner Inßlith Jährlich reichen, Unnd geben, Unndt daß Fleisch, so nit kascher den Christen verkauffen, aber was sie in Viech Erkauffen, sollen sie es anzeigen, damit man versichert, ob es gesundes Viech ist. Dan soll unter Ihnen Zugelassen seyn, daß sie Schneider: Schuster: Schumacher: Kürschner, Balbirrer, Doctor unndt Goldtschmitt Zuhaldten zugelassen sein.

Fünfftens Wann under Ihnen einer odter ander zuvill schuldten machen solte, soll es bey Unßern Rendtambt Zeitlich angemeldt, damit nit der Unterthann odter Schuldtnr zu schadten komben, sie sollen auch ohne wissen des ampts nichts Nahmhafft außleihen sondern anzeigen, auch mit gebihr(lichen) Interesse, daß alßdan Versicherung können geben, unndt dardurch künftige Irthumb Verhindert werde.

Sechstens Sollen Sie auch Von Entfrembden, unndt Gestollenen Sachen nichts kaufen: odter darauff leihen, Sondern da einer mit dergleichen Sachen verangemhnet (?), soll derselbe dem Verprächen nach Gestrafft werden, dann sollen sie weter goldt noch Silber Schmelzen ohne Wissen unñßer odter Unßrer Officirer, daß sie nit in Verdacht komben, daß ein Entfrembts gutt bei ihnen verduscht werde.

Sibenten Sollen Sie Allenthalben ihre Wohnung sauber haldten, Ebenfahls in Gaßen, unndt Höffen, Wan dan solches nit geschehen mochte, Unndt einer gefundten werde, soll derselbe jedtes mahl, so oft er erfundten Zurr Straff zwey Pfund Pfeffer in unñßer amt geben.

Achtens Am Sonn: unndt Feyrtägen Sollen Sie vor der Kürchen (!)¹² Zeit, alß biß Zähn Uhr kein Gewölb auffmachen bey Straff 5 Fl.

Neuntens Wegen der Handlung der Mauthen in Unßer güettern anbelangt, sollen sie sich dessen mit Unßerm Herrn Prefecto odter Verwaltern vergleichen.

Zöhentens Wegen durch Zugh der Völcker Sollen Sie kein quartir leithen, außer dess(en), wan ein Landtanschlag Vorkhomben mochte, daß sie dessen nicht befreudt sein sollen, Weillen in disen niemanth befreudt, doch was Zurr leythen sein werde.

Ailfftens Sollen Sie Ihre Kinder auß unßer Herrschafft odter in die Herrschafft hinein heyrathen, doch mit wissen unserer oder unsers ampts, wan sich aber ein odter ander wekh begeben mochte, soll unßern abzug, von einem Reichen 15 thaller, von einem Müttlern Vermögen Zehen: unndt von einen Armen 5 thaller geben werden, auch derselbe sich mit der gemain Vergleichen solle. Wan auch feyer Brunst sich bey dem schloß odter Mayrhöffen Eraignen, da es Gott Gnadtig Verhitten wolle, sollen sie Zulauffen: undt Röthen helfen, Ebenermaßen sollen sie auff das feyr Gutte ob-sicht haldten, die rauchfang kherren lassen, daß kein Schatten durch sie entstehen solle, sonst sie den Schadten, so entstehen mochte, bezallen sollen, undt welcher sein rauch fang nit alle Virr wochen khören leßt, soll gestrafft werden.

---

12 Wachstein: *früheren*.

Zwölfften wan Sie Roß: oder Viech haldten Wohlen, sollen sie es ohne unßres Schatten haldten, ubdt weithhen lassen.

Drey Zöhentens das Prenholz So Sie Brauchen solle denenselben Solches umb die Bezallung abgeben werden.

Vüerzöhentens wan ein oder ander Judt ein Entfrembtes oder Gestohlenes Guett kaufft, soll derjenige, so dem Verluhr gelitten, sich bey dem Judtenrichter meldten, daß solches unter der Gemain kan Verkindt werdt, wan sich sodan ein solches befindten wirdt, ist er Schuldig, die Sach Umb Solchen Werth, als er es kaufft, witerumben Zuruckh geben, da aber einer oder odter der andter nach der Verkindung etwas kauffen solle, ist er solches Umb Sonst Zuruckh Zugeben schuldigt, Undt unß in der Straff pro 12 fl. verfahren.

Funffzehentens Wan auch Underthanen Juden einer odter ander Unter ihnen, Jung: odter aldt abstürbt, sollen sie es anmeldten, damit man Waiß, in was Krankheithen sie Gestorben unndt soll keiner ohne Wißen des ambst Hochzeit machen prr Straff 5 fl. Umbwillen es bey Unßern Herrschafft Gebreichig ist also ein (ohne) einige Bemühung, daß man sich anmeldt.

Sechzehentens Richter undt Burger Sollen mit ihrer jüdtischer Ceremonien erwöht, alß dan mit wissen unsres ampts confirmirt, und die resignirungh witerumben bey unserm ambt beschehen und abgelegt werden.

Sibenzehentens soll ohne Wissen unßer oder Unsers ampts kein Judt eingnomben werdt, Undt wan sich dan thauglicher unnd Wohl verhaltener Judt befundten, daß der gemain nicht Zuwidter unndt Sich alß Vor Inwohner ein Lassen wollen, sollen dieselben unß alß Vor ein Schutz¹³ unndt gaaben gelt widter 6 fl. bezallen, unndt wan auch raißente Judten, so Ihren Schullen nach Ziehen, bei ihnen einkheren, sollen sie über drey tag nit getuldte werdt, Zu dem soll man sie Examiniern, von wan sie sint.

Dieweillen nit alles Miglich in Puncten Zuverfaßen, sollen sich die Judten der Gebihr nach Verhaltten wie ihnen gebihr unndt Geziemeth, sollen auch in Krigs Laufen, sovill alß miglich geschutzt werden. Prandtwein zu prennen unndt zu verkauffen, sollen sie daß glöger: getraitt: unndt andter sachen, auch vom Hoff umb die bezallung nemben, unndt wollen daß Pürr: undt Wein leytgeben Wür unß Vorbeholdten, alß sollen sie bey den hiavor vermeldten vürrten Puncten verbleiben. Deszen Zuwahrer Uhrkundt sint zwey gleichlautende Contracte aufgerichtet: unndt von Unnß eigenhandtig undterschriben unndt unßer fürstl. Insigl hiran truckhen¹⁴ lassen: Wie auch durch sie Judten unterschriben unndt Verfördtigt worden. Schloß undt Rändtambt Eysenstatt den Ersten January a. 1690.

Paulus Esterházy m. p.

L. S.

13 Wachstein: *Einz[ahlen]*.

14 Wachstein: *treulichen*.

Mi, galántai Esterházy Pál, Isten kegyelméből a Szent Római Birodalom hercege, a tekintetes Magyar Királyság nádora és a kunok lovagja, az Aranygyapjas Rend lovagja, Fraknó (*Forchtenstein*), a kismartoni (*Eyszenstatt*) uradalom, Lánzsér (*Lamssee*),¹⁵ Lakompak (*Lackenbach*), (Német-) Keresztúr (*Creutz*), Klastrom (*Closter*),¹⁶ Léka (*Luckenhausz*),¹⁷ Kabold (*Koberstorff*), Köpcsény (*Kütsee*)¹⁸ és Kapuvár uradalmának, Feketevár (*Schwarzenbach*)¹⁹ és Hörtenstein²⁰ uradalmának örökös grófja, a Határőrvidék (*Gränitzer-Vöstung*)²¹ és a Balaton (*Plattensee*) mellett a csobánczi (*Czobancz*) uradalom ezredese (*Obrister*) és örökös ura, a nagy tekintélyű nemes Sopron (*Ödenburg*), Pest, Pilis (*Pilis*) és Solt (*Soldt*) vármegyék főispánja, a római császárnak, a Magyarországon és Csehországban is megkoronázott királyi Felségnek valóságos titkos tanácsosa, kamarás, továbbá, a környező és jó fekvésű Magyar Határőrvidék kinevezett tábornoka és a Magyar Királyságban helytartója, ezennel okmányba foglaljuk és tudomásul adjuk, hogy – mint a nikolsburgi zsidókkal – szerződésileg a következő, kibővített tartalmú²² védelmi pontokat szerkesztettük meg.

Először. A zsidók a Maierhof külső kastélynál befogadást nyerne, és a védelmi pénz (*Schutzgeldt*) kötelesek az előzetesen megállapított pontok szerint évente késsedelem nélkül járadék hivatalunkban nekünk megfizetni. Viszont az első határozat szerint Maierhof kastélyunknál húsz lakóházat kell számukra felépíteni, ahhoz azonban hogy ezek megépüljenek, pénzben 50 forintot kell zsidó-házanként lefizetniük. Majd pedig, miután az építkezés költségeit megtérítették, tevékenységüket grófi uradalmainkban, mezővárosainkban és falvainkban, az ezekben kivett boltokban is, biztonságban folytathatják, minden árujukkal nyugodtan és akadálytalanul kereskedhetnek, ebben mi védelmezzük őket, és főtiszt (*Praefectus*) és tisztartó (*Verwalter*) uraink is védelmet nyújtanak nekik, önekik pedig ezek tisztviselőivel és beosztottjaival szemben az őket megillető teljes tiszteletet kell tanúsítaniuk.

Másodszor. Minden zsidó szertartásukat megtarthatják, és saját költségükön egy zsinagógát (*Synagog*) építhetnek, valamint temetőt (*Freidt-Hoff*), fürdőt (*Tueckh*)

15 Ma: Landssee.

16 Borsmonostor, ma: Klostermarienberg, Mannersdorf a. d. Rabnitz (Közép-Burgenland, Ausztria) / Répcekehely része, Kőszegtől északra.

17 Lockenhaus, az Irottkö nyugati oldalán, a hegy lábánál, Közép-Burgenland (Ausztria).

18 Kittsee.

19 Feketevár az egykori magyar neve; ma: Schwarzenbach, a magyar határ közelében (Wiener Neustadt-Land, Niederösterreich, Ausztria).

20 Burg Hartenstein (Kremstal, Waldviertel, Niederösterreich); 1682 és 1726 között az Esterházyak birtoka.

21 Katonai határőrvidék; a Balkánon az osztrák–török határ mentén húzódó, külön közigazgatás alatt álló terület.

22 Nyilván az előző privilegiumhoz képest; ilyenről korábban 1675-ből van tudomásunk (MZsO II, pp. 171–176, no. 180), ezt feltehetően a Bécs–Alsó-Ausztriából kiűzött zsidók újonnan alapított vagy általuk megnövekedett lélekszámú községe kapta Pál hercegtől.

tarthatnak fenn, továbbá egy rabbit, községi és templomszolgát (*Gmain und Schull-Diener*), metszőt (*Schlächter*) és iskolai tanítómestert tarthatnak, ámde a temetkezé- sért²³ évente 30 font²⁴ borsot kötelesek adni.

Harmadszor. Hogyha közöttük lopás vagy más (bűn)cselekmény fordul elő, le- gyen az bármi, ahogyan akarják, amennyiben az illetők az ő zsidó szertartásaikhoz tartoznak, amikor a büntetést kiszabják, legyen az bármi, ahogyan akarják, ők ma- guk kötelesek járadék hivatalunkban, Eisenstadtban, a bűn bejelentése mellett kiróni a büntetést, oly módon, hogy két részt nekünk, egy részt pedig nekik fizetnek meg, de ha az ilyesféle (eseteket) nem jelentenék, a megfelelő büntetést nekik maguknak kell megfizetniük.

Negyedszer. Minden tevékenységüket végezhetik, legyen az bármi, nevezzék akár- hogy, amelynél mérőrudat, súlyt, mérleget vagy ollót használnak, kósert (*Käschär*) készíthetnek, de sem bort, sem sört nem mérhetnek ki, sem nyilvánosan, sem titok- ban, csupán maguk között. Jóságot vághatnak, hús-széket tarthatnak, ebből évente két mázsa²⁵ fagyút kötelesek nekünk beszállgatni. Azt a húst, amely nem kóser (*Kascher*), eladhatják a keresztényeknek. Azt azonban, hogy mennyi jóságot vásá- rolnak, jelenteni kötelesek, hogy bizonyosság legyen abban, hogy a jóság egészsé- ges, és csak ezután lehet megengedni, hogy felhasználják. Szabó, cipész, kötélverő, szücs, borbély, doktor és aranyműves mesterség üzése megengedett számukra.

Ötödször. Ha egyik vagy másik közülük túl sok adósságot csinálna, kötelesek ide- jében jelenteni járadék hivatalunknál, hogy alattvalóinkat vagy a hitelezőket ne érje kár. A hivatal tudomása nélkül nem kölcsönözhetnek ki semmi jelentősebb összeget, az ilyent jelentsék be, a megfelelő kamattal együtt, ez biztosítékul szolgálhat, és így minden későbbi tévedés megakadályozható.

Hatodszor. Elidegenített vagy lopott tárgyakat nem vásárolhatnak meg, ilyenekre kölcsönt nem adhatnak, ha pedig valakit ilyesmi miatt feljelentenek, az a bűncselek- mény nagysága szerint legyen megbüntetve. Továbbá, sem aranyat, sem ezüstöt nem olvaszthatnak be tudomásunk vagy tisztviselőnk tudomása nélkül, nehogy annak gyanújába keveredjenek, hogy elidegenített javakat tüntettek el.

Hetedszer. Lakásukban mindenütt kötelesek rendet tartani, ugyanígy az utcán és az udvarokon, és ha ez nem történnék meg, és valakinél észreveszik, annak minden egyes alkalommal, ahányszor csak észrevették, büntetésül 2 font borsot kell hivata- lunknál beadnia.

Nyolcadszor. Vasár- és ünnepnapokon a templomi idő előtt, azaz tíz óráig, tilos boltot kinyitniuk, 2 forint büntetés terhe mellett.

Kilencedszer. Ami birtokainkon a vámok kezelését illeti, főtisztünkkel vagy tiszt- tartónkkal kell megegyezniük.

23 Értsd: nem temetésenként, hanem a temető egész területének bérletéért.

24 1 (bécsi) font = 0.56 kg.

25 1 mázsa = 100 font = 56 kg.

Tizedszer. A (hadi) népek átvonulása miatt nem kötelesek beszállásolást tűrni, kivéve, ha országos áthelyezés történik, mert ilyennél őket sem illet meg mentesség, ilyenkor ugyanis senkinek nincs mentessége, és valamit feltétlenül tűrni kell.

Tizenegyedszer. Ha gyermekeiket uradalmunkból vagy uradalmunkba akarják megházasítani, csak tudtunkkal vagy a hivatalunk tudtával tehetik. Hogyha azonban valaki el akar költözni máshová, a nekünk járó illeték egy gazdagtól 15 tallér, egy közepes vagyonú személytől 10, egy szegénytől pedig 5 tallér, és az illetőnek a községgel is meg kell egyeznie. Ha a kastélyban vagy a majorságban tűzvész támad, amitől Isten kegyelmesen óvjon, kötelesek odasietni és a mentésben segíteni. Ugyanígy gondosan ügyelniük kell a tűzre, a kéményeket ki kell separtetniük, hogy ezek miatt ne keletkezzék kár, különben a kárt, amely így keletkezik, nekik kell megfizetniük, és aki a kéményét négyhetenként nem separteti ki, büntetésben részesül.

Tizenkettedszer. Ha lovat vagy jószágot akarnak tartani, a mi károsításunk nélkül kell tartaniuk és legeltetniük.

Tizenharmadszor. A tűzifát, amennyire szükségük van, fizetség ellenében kapják meg.

Tizennegyedszer. Ha egyik vagy másik zsidó elidegenített vagy lopott holmit vásárol, az, aki kárt szenvedett, jelentkezze a zsidók bírójánál, hogy az esetet a községben kihirdessék. Akinél ilyen tárgyat találnak, köteles azt ugyanolyan érték fejében, mint amilyenen vette, visszaszolgáltatni, ha azonban bárki a kihirdetés után ilyesmit vásárolna, köteles ingyen visszaadni, és büntetésképpen nekünk 12 forintot fizetni.

Tizenötödször. Ha zsidó alattvalóink közül egyik vagy másik, fiatal vagy öreg, meghal, kötelesek bejelenteni, hogy tudni lehessen, milyen betegségben halt meg. És a hivatal tudta nélkül senki nem tarthat esküvőt, 5 forint büntetés terhe mellett. Uradalmunkban szándékosan az a szokásos, hogy mindenki igyekszik a bejelentéseket megtenni.

Tizenhatodszor. Bírót és elöljárót zsidó szertartásaik szerint választhatnak, majd ezután hivatalunk tudomásul vétele erősíti meg őket, és ugyanígy a lemondást is hivatalunknál kell bejelenteni és véglegesíteni.

Tizenhetedszer. A mi tudtunk vagy hivatalunk tudta nélkül zsidót nem fogadhatnak be, és ha jelentkeznek alkalmas és jó magatartású zsidók, akiket a község nem ellenez, és ők maguk lakosoknak akarják felvétetni magukat, akkor az illetők fejéenként 6 forintot fizessenek nekünk védelem és illetékpénz fejében. Ha pedig vándorló zsidók érkeznek az iskolájukhoz,²⁶ és betérnek hozzájuk, három napnál tovább nem tűrhetik meg őket, valamint azt is meg kell vizsgálni, hogy hova valók.

Mivelhogy mindent nem lehet pontokba foglalni, a zsidók kötelesek az illendőségnek megfelelő magatartást tanúsítani, ahogyan illendő és tőlük elvárható. Hadi

26 Értsd: a zsinagóghoz, illetve a zsinagóga melletti szállásra (*hekdes*). Ezekben a zsidó szívességi szállásokon a betérők rendszerint legfeljebb három éjszakát tölthettek, különös tekintettel arra, hogy a szombati utazás nem volt megengedett.

események során is, amennyire lehetséges, védelemben részesülnek. Égetett szeszt készíthetnek és árusíthatnak, de az élesztőt, gabonát és egyébeket az udvartól kell fizetség ellenében beszerezniük. És minthogy a sör és bor kimérését magunknak tartottuk fenn, tartaniuk kell magukat a fenti 4. ponthoz. Mindezeket hiteles okmányul két azonos szövegű szerződésbe foglaltuk bele, és saját kezűleg aláírtuk, és hercegi pecsétünket itt reá nyomattuk, aminthogy a zsidók is aláírták és véglegesítették.

Eisenstadt kastély és járadék hivatal, az 1690. év január elsején.

Esterházy Pál s. k.

P. H.

69

Rákóczi kurucái Buda alatt

1703

Samuel Bürgl (?–1720 k.)²⁷ naplójegyzetei

Kiadás:

Richtmann Mózes, "Héber feljegyzés Rákóczi kurucairól", *Magyar-Zsidó Szemle*, 25 (1908), pp. 27–32; az idézet: p. 31 sk. (jiddis, illetve héber szöveg és magyar fordítás)

לזכרון שנת חמשת אלפים וארבע מאות שישים וארבע לבריאת עולם האט זיך העם הנקרא הונגאריין נגד אדוננו הקיסר לעפאלטוס יריה אויף נישטעלט אונ' כלל ניט מער וואלין תחת ממשלתו זיין אן זיך דוכוס פרנץ ראקאצי אן זיבין בירגין בוחר גיוועזין או' עם אשר לא יספר מרוב צוואמין. קומין אונ' שמחת תורה בשעת קריאת התורה בעמדי לפני ספר תורה לחתן תורה נגד החוק כאן אצל פעשט קומין אונד פיל בהמות הינמעק נינומין. מן האט צוואר ין חיוק כאן מיט שטיק הגיבור נשאסין אבר ניט ניהלפין זונדרין ווידראום מיט שלל פארט נינגנן אונ' החוק אך ערשלאסען ניקם הורין גלאזין, רק ממש אלי בהמות מיתי ברעב גיוועזין משום זה מן אין פאר גוטי אוגארישי שורים הנשמי שנים חמישים אך שישים ריט במאהלט ווארץ אום ח' ט' אונ' יויד זהובים קויסט וויא שאף אום ה' פנים איין קוא מיט גוט קאלף שני זהובים וחצי איין סוס חצי ריט וויא איך אך געלבסט כמה שטיק קויפט האט.

Emlékül a világ teremtésétől számított 5464. évre,²⁸ amidőn a magyarok felkeltek urunk, Lipót császár²⁹ ellen, és semmiképpen sem akartak többé hatalma alatt lenni, és Rákóczi Ferenc herceget megválasztották maguknak Erdélyben. Megszámlálhatatlan sokaságú sereg gyülekezett össze, és a Tóra örömnepén,³⁰ a Tóra felolvasá-

27 Samuel Bürgl / Bürgel / Birgl / Pürgel, Samuel Oppenheimer ügynöke Budán.

28 1703/04.

29 I. Lipót magyar király (1655–1705), német-római császár (1658–1705) stb.

30 Ti. *szimhat Tora*, az őszi nagyünnepek végén; abban az évben: október 3.

sakor, midőn mint *hatan Tora*³¹ a Tóra elé járultam, az itteni, Pesttel szemben fekvő vár³² elé vonultak, és sok marhát (*behémot*) elhajtottak. Bár ágyúkkal lövöldöztek re-ájuk, nem használt, hanem másodízben is ellátták magukat zsákmánnyal, és a várat körülzárva nem engedtek be senkit. Az éhségtől majdnem az összes marha elhullott, amiért egy pár (*eyn par*) jó magyar ökör, mely ezelőtt 50 vagy 60 talléron kelt el, 9 vagy 10 forintért volt kapható, éppúgy lehetett egy jó juhot kapni 5 garasért, egy tehenet jó borjával együtt két és fél forintért, egy lovat fél tallérért, amint több darabot vettem magam is.

לזכרון שמחת תורה שנת תס"ד בעמדי לפני ספר תורה במצות חתן תורה באו המורדים הנקרא בל"א רעבעליר העם אונגריין ועומדי אצל המקום פעשט נגד חוזק אובין פתאום ולא ידע איש מאומה מפני זה הי' מורא גדול והלכנו מבתינו [ו] לחוזק הנ"ל ומשם זרקו בקדורי אש הנקרא שטיק גדולים על המורדים ונסעו אחריהם שבת פרשת וישלח באו המורדים עוד פעם לפני המקום ולקחו משם שלש מאות בחמות ואלף צאן והלכו לדרכיהם ועשהו הרג רב בחוזק צאלנאק אצל נהר דייסי.

Emlékül az 5464. évi Tóra örömnepére,³³ midőn a Tóra elé járultam, és jöttek a magyar lázadók, akiket Askenáz nyelvén³⁴ így neveznek: *Rebeller*, és megállapodván Pest városa mellett, hirtelen észrevétlenül Buda (*Ovin*) várára támadtak. A nagy rettegés miatt házainkból a fent említett várba menekültünk, onnan ágyúknak nevezett nagy tűzokádó fegyverekkel lőttek a lázadókra, akik erre elvonultak. *Vajislah* he-tiszakasz szombatján³⁵ ismét ott termettek, és elrabolván háromszáz marhát és ezer juhot, eltávoztak, és a Tisza (*Dajsz*i) folyó melletti Szolnok (*Colnok*) várában, leolvén azokat, nagy tort csaptak.

31 *Hatan Tora*: "a Tóra vőlegénye", aki a szóban forgó ünnepen a Tóra utolsó szakaszát felolvassa.

32 Ti. a budai vár.

33 5464. *tisri* 23 / 1703. október 3.

34 Értsd: németül.

35 5464. *kiszlév* 16; abban az évben: november 24.

Vásározó zsidók megrendszabályozása Szombathelyen

1711. július 2

Szombathely város Tanácsának jegyzőkönyve, 1707–1712, p. 173

Kiadás:

Házi Jenő, apud: Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, XII (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselője, 1969), pp. 114–115, no. 66

(...) Utólszor mivel hogy az sidóság városunk kárára s praejudiciumára igen meghszaporodot varossunkban ugy annyira, hogy cseledestül és gyermekestül s feleséghestül szamossan az varosban vannak es nem úgy, mint azelőtt, hogy régenten csak roncsliban³⁶ hátokon partékat hordosztak, hanem boltokat tartanak, melly azelőtt nem volt, most sem engettetődik megh, azért azon sidok szekér terhet ne járjanak bé, hanem roncslibal hatakon árulhatnak, kiknek obsteigul³⁷ az belső sorompón kívül Karicsában³⁸ engettetett három ház, a mikor bejönnek, azon gazdának á mit fizetnek, fele á városse legyen. Serio pedighlen intimaltatik,³⁹ hogy valakiknek az piarcz környékén lévő hazoknál vannak, amandallyák⁴⁰ és azonnal elküldgyék tiszteknek s böcsülleteknek elvesztessek alat, azomban külömben 24 forint desummaltatik az gazdákon biró uram által. Actum.

36 Hátikosár.

37 Obsteig: ném. *Abstieg*, "szálláshely".

38 Kis falu Szombathely mellett; ma a város része.

39 Lat. "tudomásul adatik".

40 Lat. "távolítsák el".

Kamarai és polgári zsidók Budán

1711

Eleonóra Magdolna Terézia (1655–1720) császár- és királyné,⁴¹ régens⁴² megerősítő irata a királyi Udvari Kamara és Buda egyezségéről, 1711. augusztus 28

Fordítás:

Bácskai Vera, szerk., *Források Buda, Pest és Óbuda történetéhez, 1686–1873* (Források Budapest Múltjából, 1) (Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 1971), p. 90

(...) Harmadszor. Az elől említett Buda városa egyéb panaszpontok között különösképpen azt sérelmezi, hogy az ott lakó rácokat, cigányokat és zsidókat – ellentétben a város kiváltságainak nyomatékosan kifejezett tartalmával – a városi közteherviselés és joghatóság alól különböző ürügyekkel kivonják, sőt, teljességgel ki is akarják emelni őket, holott ezek nemcsak házak és telkek tulajdonosai, hanem különféle polgári foglalkozást is űznek, nemkülönben nyilvános kereskedést is folytatnak, s ezáltal a város polgárainak nagy károkat és jogsérelmeket okoznak. Következésképpen ugyanazon királyi város területén lakó rácokat, cigányokat és zsidókat, különösen pedig azokat, akik polgári foglalkozást űznek, éppen úgy a városi joghatóság alá rendelveknek kell tartani, mint a többi polgárt, lakót és lakost, és ennek nem képezhetik akadályát azok a királyi meghagyások és rendelkezések sem, amelyek eddig számukra, s közülük is különösképpen a zsidók számára kedvezményként adattak ki; ezek a kedvezmények ugyanis közülük csakis azokra és csakis annyiban vonatkoznak és értendők, akik és amennyiben császári hadiellátók, vagyis hadiszállítók, nem pedig a magánkereskedőkre és magánárusokra; s e kedvezményeket semmiképpen sem lehet a városi joghatóság jogsérelmére kiterjeszteni; ebből az okból kifolyólag semmiképpen sem emelhetők ki nemcsak az imént említett városi joghatóság alól, de a közszükségletek fedezésére szolgáló, arányos mértékben kirótt közadóterhek viselése alól sem; sőt, mindemellett azok, akik e város területén élnek, éppen úgy, mint mindazok a zsidók, akik Magyarországon, de különösképpen a szabad városokban mint királyi javakban laknak, kötelesek a korábbi királyi resolúciók (...) szerint (...) a királyi kamarai kincstárnak évente megfizetni a megtűrésükért kirótt pénzbeli adót.

(...)

41 Eleonora Magdalena Theresia von der Pfalz (1655–1720), Fülöp Vilmos pfalz-neuburgi választófőjedeleme leánya, I. Lipót harmadik felesége, I. József és III. / VI. Károly anyja.

42 Fia, I. József halála után és másik fia, III. Károly trónralépése előtt, 1711. április–október, régens volt.

A kismartoni szent község intézkedései az erkölcsök javítására

1730

A kismartoni szent község elöljáróinak határozata, 1730 (héber–jiddis szöveg)⁴³

Kiadás:

Bernhard Wachstein, *Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Eisenstadt und den Siebengemeinden* (Eisenstädter Forschungen, 2) (Wien – Leipzig: Wilhelm Braumüller, 1926), pp. 145–150 (a jiddis szöveg: pp. 148–149), no. 131

בע"ה. באשר שראינו שמדת הדין מתוחה בקהלתינו ומי שאמר לעולמו די יאמר לצרתינו כי ע"כ אמרנו לעיין במילי דמתא.

ראשון לציון בעניני מלבושים אשר חדשים מקרוב באו והולכים במלבושים פריצות ברייפן רעק אשר לא הלכו בגד זרים כזה אבותינו ואבות אבותינו ע"כ עלה המוסכם אצל אלופי קהל ואצל ב"ד הצדק לגזור בחרם על המלבושים ראף רעק הנ"ל שמתושבי קהלתינו יהי חתיכא דאיסורא ללבוש בגד הנ"ל תוך קהלתינו אפילו ילדה ונערה וקטנה לא ילבשו בגד בודגים כזה ראה וקדש עצמך לגדור גדר ופירצות הדור וכמו כן לא יעשו מלבושים אופין צו גיין בבית הצואר ואחורי העורף כמנהג הפריצו' והזנו' הן ילדות קטנות ונערות רק אחוז צו זיין מדות דת ישראל ויהדות לילך בצניעות כמנהג אבותינו ע"ז נגזרנו בחרם שמי שיעבר ע"ז הוא נלכד במצודות החרם.

נוסף על זה איז ראוי ונכון לכל הנשים שאננות ובנות בטוחות כל אשה יראת ד' אז החזן איז מסיים בשבת וי"ט אנעים זמירות מיד ולאחר אויש דיא ווייבר שול ארויש צו גייהן שלא יתערבו נשים בין אנשים וכל כבודה בת מלך פנימה איטלכס לביתו צו גיין אוני ניט ברחוב צו בלייבן.

גם עלה במוסכם מאחר אז כמה תקלות וקלקלות קומן מהמת אז נערים ובתולות אנשים ונשים גיין לטייל בשבת וי"ט חוץ לרחוב היהודים קומט מזה גרוש פריצות מלבד חילול שבת וי"ט בכך מהיום והלאה איז חתיכא דאיסורא יהי מי שיהי הן נערה ובתולה איש ואשה חוץ לרחוב צו גיין בשבת וי"ט ומי שיעבור ע"ז יוקנס לשררה הן משרת או משרתת.

גם עלה במוסכם בחרם או חתיכא דאיסורא איז אין קארטין צו שפילין חוץ נשים אצל יולדות מוגין שפילין וחוף חנוכה אפילו אנשים איז התיר להם אבל אנשים עם נשים או נערים ובתולות אפי' בקרובים איז חחרם הנ"ל ניט צו שפילין בייא אזאם ואיסור זה איז חל הקרוב ונראה תוך פירסא מקהלתינו.

גם עלה המוסכם למגדר מילתא עש זאל קיינר ניט מחזיק זיין בביתו משרתת שיש לה בעל ומי שיעבור ע"ז נלכד במצודת החרם אם לא להחזיק לאשה בועלת בעל למניקה ובקנס עשרה ר"ט לשררה ועשרה ר"ט לצדקה.

43 Héber- és jiddisből fordította Komoróczy Szonja Ráhel.

וגם איזט מען מזהר אז קיין אשה או בתולה זול גיין לכיתו של גוי בלי שומר באם אז איזה אשה נישט משגיח זיין ווערט מען זיא אויש רופין פר איין פרוצה.
 גם באנו להזהיר כל אשה ואשה זולין בודק זיין בביתם עד מקום שידם מגעת באם אז שפירן איזה דבק עבירה במשרת או במשרתת אב צו שאפין אף מאמצע הזמן וגם שלא ילכו במחול צו טאנצן אשה או אלמנה עם איש או עם נערים.
 גם עלה במוסכם לגזור תענית ביום ה' הסמוך בחור בן י"ז שנה ובתולה בין ט"ו שנה חוץ עוברה ומניקה או חולה וזקן בין שבעים. כל הג"ל נעשה בהסכמה ובשפה א' לאחדותו של עולם כ"ד היום יום ב' ר"ח אייר ת"ץ לפ"ק. גם עלה במוסכם אגרא דתעניתא אגרא אז איטלכר זול נפשות ביתו אויז לייזן מקטן ועד גדול חיי חצי פשיטים.
 נאם (...)

Isten segítségével. Amikor láttuk, hogy az ítékezés elérte községünket, és aki a világának azt mondta: Elég!, az a mi szenvedésünkre is mondja rá: s ezért elhatároztuk, hogy megvizsgáljuk az alábbi ügyeket.

Elsőnek⁴⁴ az újmódi öltözködés ügyében emelünk szót, újabban terjedt el, hogy erkölcstelen ruházatban járnak, drótos szoknyában (*reifen rek*),⁴⁵ amely idegen viseletben apáink és apáink apái⁴⁶ nem jártak. Ezért a község előljárói (*allufé káhal*) és az igazságos bíróság (*bét din*) azt a döntést hozták, hogy kiközösítés (*hérem*)⁴⁷ sújtsa a fent említett öltözékeket, mint a drót szoknya (*raf rek*), és községünk lakóinak legyen megtiltva, hogy a fent említett ruhát hordják. Községünkben még a leánygyermek és a fiatal leány se vegye fel a szégyentelenek efféle ruháját a "szenteld meg magad" (elve alapján), és kerítse el magát kerítéssel a kor erkölcstelenségétől. És ugyanígy ne készítsenek olyan ruhát, amely szabadon hagyja a nyakukat vagy a tarkójukat, a szemérmetlenek és romlott erkölcsűek szokása szerint, még a leánygyermekeknek és a fiatal lányoknak sem, hanem (mindenki) ragaszkodjék Izrael vallásának és a zsidóság törvényének mértékéhez, és járjon szemérmesen, apáink szokásai szerint. Ezért hoztuk a kiközösítés büntetését, hogy mindazokat, akik ezt (a tilalmat) áthágják, essék a kiközösítés csapdájába.

Ezenfelül illendő és kívánatos, hogy minden gondos asszony és tisztességes leány,⁴⁸ minden nő, aki féli az Ő-t,⁴⁹ szombaton és ünnepnapon, amint az előimádkozó befejezi az *Anim zemirot* éneket,⁵⁰ nyomban és azonnal hagyja el a női imatermet

44 Szójáték: *rison le-Cijon*, Jes. 41,27.

45 Krinolin.

46 A rögzült kifejezés, természetesen, a nőkre vonatkozik.

47 Kizárás bizonyos jogokból vagy megtiszteltetésből.

48 Jes. 32,9 skk.

49 Az istennév kiírását kerülik.

50 Szombaton és ünnepnapon az ima végén ráadásul elmondott repetitív ének ("Kellemes hangok énekelek..."), a hagyomány Júda he-Haszidnak (1150–1217) tulajdonítja.

(*vájber sul*), azért, hogy a nők ne keveredjenek a férfiak közé. A király leánya megtelt békességgel,⁵¹ ezért siessenek haza, és ne időzzenek szükségtelenül az utcán.

Továbbá, határozatba ment az is, hogy azért, mert sok romlottsághoz vezet, hogy fiúk leányokkal, férfiak nőkkel szombaton és ünneppon sétálni mennek a Zsidó utcán (*rehov ha-jehudim*) kívül, és ebből a szombat és az ünnepnap megsértése származik: ezért a mai naptól kezdve szigorúan⁵² meg van tiltva, hogy leánygyermek és fiatal leány, férfi és nő szombaton és ünneppon a (Zsidó) utcán kívül járjon. Aki ezt áthágja, büntetést fizet az uraságnak, a szolgáló és a szolgáló is.

Továbbá, határozatba ment az is, hogy kiközösítéssel és szigorú tilalommal van sújtva a kártyajáték (*karten cu spilen*), kivéve a nőket, akik a gyermekágyas asszonyoknál játszhatnak, és kivéve a hanukkát, amikor a férfiak számára is megengedett. De férfiak nőkkel vagy fiúk fiatal leányokkal nem játszhatnak (együtt), még akkor sem, ha rokonok. A fent említett kiközösítés tilalma alatt állnak, és nem játszhatnak (együtt). Ez a tilalom érvényes a közelben és községüinktől egy mérföldnyi távolságon belül.

Továbbá, a törvény körülhatárolása érdekében határozatba ment az is, hogy nem tarthat senki a házában olyan szolgálót, akinek férje van. Aki ezt áthágja, kiközösítés alá esik, hacsak nem a felesége mellé fogadott fel férjzett nőt dajkának, és fizessen tíz birodalmi tallér büntetést az uraságnak, és tíz birodalmi tallért jótékonyásra.

Továbbá, mindenkit intünk, hogy egyetlen asszony vagy fiatal leány se menjen be nem zsidó (*goj*) házába kísérő (*somér*) nélkül. Ha egy nő (erre) nem ügyel, erkölcs-telennek lesz nyilvánítva.

Továbbá, felszólítunk minden egyes nőt, hogy ellenőrizze a házában, ameddig csak elér a keze,⁵³ hogy a véteknek még nyoma se legyen, és ilyesmi miatt a szolgálót vagy szolgálólányt el kell küldeni, akár (szerződéses) idejük lejárta előtt is.

És (vigyázzanak) arra is, hogy egy (férjes) asszony vagy özvegy ne táncoljon férfival vagy fiatal fiúkkal.

Továbbá, határozatba ment az is, hogy a következő csütörtök böjt lesz. Ez érvényes férfiakra 17 éves kortól, nőkre 15 éves kortól, kivéve a terhes vagy szoptató nőket, a betegeteket és az öregeteket hetvenéves kortól.

A fent említettek mind határozatba mentek, egyhangúlag, a világ egysége érdekében, úgy, ahogyan mondtuk.

Kelt hétfői napon, *ijjár hó elsején (ros hodes)*, 490, a kis időszámítás szerint.⁵⁴

Továbbá, határozatba ment az igaz böjt jutalma is,⁵⁵ és mindenki váltsa ki házának lelkeit, kicsitől a nagyig, fejenként 18 és fél fillérrel (*pesitim*).

(Aláírások.)

51 Ps. 45,14. – Értsd: jó hírhöz (tartozik).

52 Szó szerint: "tilalommal".

53 bT Peszahim, 8a.

54 1730. április 18.

55 bT Berakhot, 6b. – Ti. a böjt jutalma az, hogy az illető alamizsnát adhat.

Rendelet a vándorkoldusokkal való bánásmódról

1731

A kismartoni szent község elöljáróinak határozata, 1732 (héber–jiddis szöveg)⁵⁶

Kiadás:

Bernhard Wachstein, *Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Eisenstadt und den Siebengemeinden* (Eisenstädter Forschungen, 2) (Wien – Leipzig: Wilhelm Braumüller, 1926), pp. 152–154 (a jiddis szöveg: pp. 153–154), no. 134

הגבאי זאל קיין פלעט קיין אורח געבן כי אם פעמים בשבוע יום ב' לעת ערב וביום וי"ו מי שבא ביום ב' יפנה לדרכו ביום ג' ומי שבא ביום וי"ו יפנה לדרכו ביום א' אם לא שיהי' חגאים ידועים בימים אלו וכן בעי"ט ובע"ש חוץ אותן לומדים או אנשים מכובדים לפי ראות עיני הגבאים דמתא רשות בידם על שלשה ימים איין צו פירין צו לאזן. האורחים שלא להכביד את בני הקהלה אינם רשאים לסבב מבית לבית לקבץ ע"י כ"א בימי חנוכה ובימי פורים אבל לפניהם ולאחריהם חתיכא דאסורא אלזו שום ב"ב זאללין אורח המסבב שלא ברשות איין צו ווערפן כ"א אותן אורחים וועלכי פלעטין אצל ב"ב האבין רשות לב"ב ליתן לו כפי נדבת לבו אך כדי לצאת ידי שמים יתן כל אחד ואחד למתן בסתר מידי חדש בחדשו כפי נדבת לבו לחזק ידי גבאי צדקה.

באותן הימים אלזו דיא אורחים קיינע פלעטין האבין לא יתן להם הקדש מאן לינות לילה בהקדש ובית הקדש יהי' סגור ומסוגר אם לא יהי' חולה בהקדש ולו יהי' שני מפתחות מפתח א' ביד גבאי דמתא והשני ביד גבאי דחברא קדישא ויהי' תמיד סגור כ"א באותן ימים הנזכרים למעלה שאין להם פלעטן על כל בעלי בתים חתיכא דאסורא אורחים שאינם מן הקהלות הסביבות סמוכים פה לינות לילה צו געבן יהי' מי שיהי' אם לא בידיעת ראש הקהל או מגבאים איין צעטל מהם צו ברענגן ובפירוש אתמר אף מקהלות הסמוכי' מוזן זיין דוקא ב"ב שיהי' להם שמה בקהלת' חזקת הקהלה ועל אותן ב"ב אשר המה מבני קהלתינו ויעברו על תקנה זו הוטלנו עליהם בחרם לשנה ומי שיעבור על זה החרם לא יצטרף לשום דבר שבקדושה או לשום התמניות או לשום ברירה על משך עשרה שנים מלבד שאר עונשים כפי אשר יושט עליו בפלולים מאלופי קהל יצ"ו.

נדמל וא הבישי ספות אוהש מסרופמ אוהש א"כ שורדל ריעל ריעמ בבסמה נדמל מושל נתיל אלשו ודיין בקהלה גדולה בקנס על רו"ט על כל א' וא' מז' טובי העיר עשרה ר"כ מי שיעבור על תקנה זו. נעשו תקנות הנ"ל ביום א' דחה"ם סוכות תצ"ב לפ"ק.

A felügyelő (*gabbaj*) ne adjon ebéd-utalványt (*plet / boletta*) a vendégnek,⁵⁷ csupán hetente kétszer: hétfőn estefelé és pénteken. Aki kedden⁵⁸ érkezik, induljon út-

56 Héber- és jiddisből fordította Komoróczy Szonja Ráhel.

57 Héb. *oréah*, "utazó", "úton lévő". Értsd: vándorkoldus, aki mint vendég keresi fel a zsidó községet, hogy a vallási előírásoknak megfelelő vendégszeretetben (ellátásban) részesüljön.

58 Értsd: hétfőn este.

nak kedden, és aki pénteken érkezik, induljon útnak vasárnap, hacsak ezek nem ismert ünnepnapok⁵⁹ vagy ünnepek előestéje és szombat előestéje.⁶⁰ Kivételt képeznek ez alól a tanultak (*lomdim*) vagy tiszteletre méltó emberek (*anasim mekhubbadamim*), akik részére a helyi felügyelők megítélésük szerint három napot engedélyezhetnek. A vendégek, hogy ne szerezzenek érdemet (*kóved*) a község tagjainak, nem járhatnak házról házra gyűjtögetni, kivéve hanukka napjait és purim napjait. De azon napok előtt és után a családfőnek (*ba'al bajit / balebosz*) tilos adományt⁶¹ juttatniuk⁶² olyan vándor vendég számára, akinek erre nincs engedélye. Csak azok a vendégek jogosultak arra, hogy a házigazda adományt adjon nekik, akik ebéd-utalvánnyal (*pletten*) jöttek ahhoz a házigazdához. Azoknak viszont adjon szíve szerint. De hogy az Egek óhaját teljesítse, mindenki adakozzon a titkos adakozás (*mattan be-széter*) céljára havonta szíve szerint, hogy ezzel megerősítsék a jótétemények felügyelője (*gabbaj cedáka*) kezét.

Azokon a napokon, amikor a vendégek nem kapnak ebéd-utalványt, a szegényszállás felügyelője (*hekdes-man*) se adjon nekik éjszakai szállást a szegényszálláson (*hekdes*). A szegényszállás háza legyen becsukva és bezárva, hacsak nincs beteg a szegényszálláson. És (a szegényszállásnak) két kulcsa legyen, az egyik kulcs a helyi felügyelőnél (*gabbaj*), a másik kulcs pedig a temetkezési egylet (*hevra kaddisa*) felügyelőjénél. És legyen mindig zárva. A fent említett napokat kivéve, amikor nincsenek ebéd-utalványok, minden családfőnek tilos olyan vendégnek, aki nem a szomszédos, ide közeli községekből való, szállást adnia éjszakára, bárki is legyen az, kivéve, ha erről a község elnöke (*ros ha-káhál / rasekol*) vagy a felügyelők tudnak, és hoz tőlük erről igazolást (*cetl*). Külön hangsúlyozandó, hogy még a szomszédos községekből is csak olyan családfőnek adhatnak, akinek ott a községében letelepedési joga (*hezkat ha-kehilla*) van. Azon családfőket, akik a mi községünkben valók, és megszegik ezt a rendeletet (*takkana*), egy év kiközösítéssel (*herem*) büntetjük. Aki ezt a kiközösítést megszegi, az ne részesülhessen a szentség dolgaiban, ne kapjon semmiféle kinevezést (*hitmannut*), ne legyen választási joga tíz évig, mindazon büntetéseken felül, amelyeket a község – őrizze Sziklája és Megváltója – előjárói (*allufé káhál*) kivetettek rá.

Továbbá, ne tarthasson beszédet (*lidros*) egyetlen tanult ember sem, aki városról városra jár,⁶³ kivéve ha mint egy jesiva feje vagy mint egy nagy község tanult embere (*lamdan*), illetve bírósági ülnöke (*dajjan*) vált híressé. A büntetés, ha ezt a rendeletet (*takkana*) megszegi, számára (1) birodalmi tallér (*rvt / Reichstaler*), a község

59 Értsd: nem-zsidó ünnepek (חגים).

60 A rendelkezés értelme, hogy aki hétköznap érkezik, egy éjszakát maradhat a községben, de aki hétvégén, az ott töltheti a szombatot és az ünnepnapokat.

61 Értsd: ebéd-utalványt.

62 Szó szerint: bedobni.

63 Ti. a vándorprédikátor.

7 vezetője (*tuvé ha-ir*) közül mindegyik számára tíz birodalmi krajcár (RK / *Reichskreuzer*).⁶⁴

A fenti rendeleteket *szukkot* ünnep első köztes napján (*hol ha-mo'éd*) hoztuk, 492-ben, a kis időszámítás szerint.⁶⁵

(Aláírások.)

74

Előleg marhabőr felvásárlására

1735, 1761

(a) Dunaszerdahely,⁶⁶ 1735

Kiadás:

Házi Jenő, apud: Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, X (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1967), pp. 513–514, no. 609

Ma alab meghirtak adgyuk értésére mindeneknek, az kiknek illik, hogy my szerdahely czhebéli mészárosok, az kik vagyunk, vettünk föl Szerdahelyt lakozo Marczy névö zsidotul és Marinkatul az marhabörökre és báránybörökre, juhbörre, az mennyi fog esni esztendő által, kétszáz forintokat. Föllöb említett Marczy zsidó és Marinka tartozik az jövő Szent György napra⁶⁷ letenni azon föllöben létett kétszáz forinthez mégh háromszáz forintokat és égy tészén mindenestul eötszáz forint, az börökre, mely böröknek párjat tartozunk adni az ökörbörnek párjat eöt forint huszonött pinz, az tehénybörnek parja négy forint és huszoneöt pinz vagy gyapjas vagy gyapjatlan. Hozza tévén azt is, hogy az ökörbörnek köl lenni párosan huszonkét funtnak. Hogy ha az huszonkét fontot ki nem üti, tehat tehény börben szamlaltassék. Hasonloképpen az tehénybörnek köl lenni tizenhat fontnak párosson. Hogyha tizenhat funtot ki nem üti, tehat három mégyen egy párban. Föllöb meghirtt eötszáz forintokat tartozni fogunk börokkal lefizetny. Hogyha börokkal ki nem fizethetnének eö kegyelmit, tehat tartozunk kész pénzul kifizetny az 1736. esztendőben esendő bö(j)tben minden pör és patvar nélkül. Kirul is adgyuk ez contractus levelünket és magunk keresztvonyasunkkal megerösétvén.

---

64 Ebben az időben 1 birodalmi tallér = 90 birodalmi krajcár.

65 5492. tisri 17 / 1731. október 17.

66 Pozsony vármegye, a Csallóközben; ma: Dunajská Streda (Szlovákia).

67 Április 24.

Föllöb megirtt contracusunkat valaky megmasolya, tehat fl. 100, id est szaz forint büntetés lészen, fele az megaló féli, fele az szerdahelyi templom részére leszen.

Sztriha János +⁶⁸

Lelovics János +

Janko Mihaly +

Szakacs Pál +

Mészáros Janos +

(b) Beled,⁶⁹ 1761

Kiadás:

Házi Jenő, apud: Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, XIV (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1971), pp. 265–266, no. 190

En alább meghirt tekintetes nemes Sopron vármegyében Beledi helységben lakozó Toth Ferenc miszáros adom értisekre és tudokra mindeneknek, az kiknek illik, ezen contráctualis levelemnek rendiben, hogy ugyanemlétt Beledi helységben lakozó Mátyás zsidótul kértem főly Komládi István kezességére ötven rénesi forintokat,⁷⁰ id est fl. 50 ily conditioval, hogy egisz esztendőben valamennyi ökrkröt, tehént, borjut, kivivén az birka és bárán büröket, a többit mind tartozom emletett Mátyás zsidónak adni bizonyos árun,⁷¹ ughogy ezen főllyebb említett sumábul fogh mindenkor leszállani, ugymint á tehén bürnek párja liszen öt forint huszonöt pinz, az ökrör bür pedig liszen párja nyolcz forint. Ezeken kívül pedig ha én Miszáros Ferenc ha valakinek á Mátyás zsidó hire nélkül elyadni tapasztaltatnám és az Mátyás zsidó észrevivin szabadon huszonnegy forintokbul álló vinculumot,⁷² azaz kötist rajtam meghvehessen, azaz felit az falu számára, felit pedig a maga(m) számára. Kitelevin pedig az egy esztendő tartozom á sumábul maradott pinzit levennem említett Mátyás zsidónak vagy pedig ha magamtul ki nem telhetnik, tehát említett kezesem, Komládi István mindenkor megheligitti. Melynek nagyobb bizonságára és erősségire adván ezen contractusomat, hogy leghkissebb falunkbéli esküttel, nemcsak biro ereivel meghvehesse. Sub dato Beled, 1761. die 27. Februarii.

Miszáros Toth Ferenc +

Komládi István +

Coram me⁷³ Mathia Fabics rectore Belediensi manu propria.⁷⁴

68 Az írástudatlan mészárosok kézjegye.

69 A Rábaközben (Sopron vármegye).

70 Rajnai forint.

71 Értsd: rögzített áron.

72 Lat. "kötelék", "kötelezettség".

73 Lat. "szíнем előtt", "jelenlétemben".

74 Lat. "saját kezüleg". – A következő évben Tóth Ferenc mészáros ismét felvett 30 rajnai forint előleget, de az új szerződésben a tehénbőröket valamivel olcsóbban: darabjárt 2.60 forintban

Pozsonyban

(a) Abraham Levi ben Menahem Tall (1701–1785)⁷⁵ útleírása (1719) Pozsonyról és Magyarországról⁷⁶

Kézirat:

Amsterdam, Rosenthaliana, HS. ROS. 23: “Rayz beshraybung fun Avrohom Levi Tall, durkh Taytsh Land un’ Behmen, Mehren, Ungaren, Shtayermark, , Tirohl, in Italya als in Friyul, Lombardiya, Marka, Romanya, Toskanya, Bolonyensis” (Zevi Hirsch ben Abraham von Breslau másolata, 1752–1764)

Kiadás:

Meijer Roest, “Het verhaal van een reis door en groot gedeelte van Europa in het eerste vierde der 18e eeuw, door een Israeliet”, *Israelitische Letterbode*, 10 (Amsterdam, 1884–1885), pp. 148–189; 11 (1885–1886), pp. 21–38, 93–147) (nem teljes kiadás, és a jiddis helyesírást is modernizálta)

Shlomo Berger, *Travels among Jews and Gentiles: Abraham Levie’s Travelogue, Amsterdam 1764* (Leiden: Brill, 2002) (a szöveg teljes kiadása stb.)

Irodalom:

Herzog Manó, “Utazás Magyarországon a múlt században”, *Magyar-Zsidó Szemle*, 3 (1886), pp. 180–181

Krausz Sámuel, “Magyarországi útleírás 1719-ből”, *Magyar-Zsidó Szemle*, 22 (1905), pp. 155–157

Shlomo Berger, “The Desire to Travel: A Note on Abraham Levy’s Yiddish Itinerary (1719–1723)”, *Aschkenas: Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Juden*, 6, no. 2 (1996), pp. 497–506

(...) זוא הב איך מיך פון היר אוועק ביגעבין נאך דש לאנד אונגריין. איך ציהט פון ניקלשפורג אויף גידינג אונ' ווייטר אויף שטאמפה, ענטליך נאך פרעשבורג גיקומין בין. דיזוש איין קלייני אבר מיט גרושי פאהר שטעט גרינגלט. איזט איין לושטיגה שטאט. דיא יודן וואוהנין היר אויף צווייא פארטייאין: איינה היישט אויף דען שלאס בערג, דער אנדרה פלאץ דער יודן היישט דער צוקר מאנדיל. זוא דש היר צווייא גטיינט פון יודן זיין. איין יעדווידרה פון דיזה הבין איין בזונדרה שוהל, דאך דיא אויף דעם שלאס בערג דיא פאהר נעמשיט. זיא זיינין מיט אנגדר אום טרענט צווייא הונדרט

számolták el. Kiadás: i. h., p. 287, no. 216. Az ügyben peres eljárás is folyt a megyei alszolgabíró előtt (uo., pp. 288–289, no. 218 sk.).

75 A veszfáliai születésű fiatalember körbejárta a közép-európai városokat, zsidó községeket. Jiddis nyelvű útleírásában mintegy 280 érintett vagy felkeresett helységről tesz említést.

76 A szöveget közli és jiddisből fordította Komoróczy Szonja Ráhel.

הויו הלטונג. איר האנדיל איז גלייך אין פיהם אונ' מעהררין. דש זיא דיא יאהר מערקין איבראל אללין הבין.

ונש ביטראפט דיזוש לאנד אונגרין, איז איין פראכט באהר לאנד. אין אליז איבר פליסיג. גר פיל וויין אונטר וועלכין מן פינדיט דען ווייט בריהמטין וויין אויש דען לאנד טוקיאי. מן זאגט דש היר בייא פרעשבורג איין וויין בערג זייא, דש מן אין דיא טרויבין פינדיט גאלדיני קערנר. מן קויפט אלהיר דיא מאס וויין וועלכי צימליך גרוש איז אום אנדר האלבין קיזור גראשין. אונ' דש ביר גילט צווייא גראשין. זונשט קארן אונ' אופש גר וואלפיל. אויך איז ביקענט דיא אונגרישה אוקסין אונ' גר גרושה שאף. זיינן דיא אקסין אונ' שאף נאך איין מאהל זוא גרוש אונ' שוואהר אלש היר צו לאנט. איז אליז וואלפיל. דיא אקסין זיין אללי גר ווייש אונ' מוזין וואגין ציהן אונ' אקרין גלייך דיא פפערד וועגין איהרי גרושה שטארקטי. זיא הבן הערנר איין אייל לאנג, אונ' זוא אויך דיא שאף הבין זאלכי לאנגי הערנר.

איז צו פר וואונדרן דיא גרושי היצין דיא היר דעם זומר זיין, ווידרט איין זולכי גרוויזימה קעלט דען ווינטר, דז איך גיזעהן הבי דש דיא טונא, איין גר גרוש שיף רייך וואשיר וועלכש פון ווין היר פר בייא דיזור שטאט פליסיט, דש זאלכש וואשיר איזט בייא ווינטר טאג אפין גיוועשט, אונ' אין מיין בייא זיין ביגונין זוא גשווינט צו גפרירין, דש אין צייט פון צווייא שטונד זיינן מענשין צו פוס איבר דעהם אייזיגאנגין. האט אויך זוא שטארק גשניאיט דש מן האט אין צווייא טאג ניט קענין פר דיא טיר גיהן וועגין דעם שניא וועלכר גר דיא הייזר צו גשניהט האט. מן איז היר אבר פר דען קאלטין ווינטר וואוהל פר זקן מיט גיטי פעלצין. זא וואוהל דיא שטיבל זונשט איהרי קליידונג אליש מיט פעלץ. זיא הבין אויך וויניג אנדרי קליידר אלש מיט פעלץ, אונ' גיבט פיל דיא זא וואוהל זומר אלש ווינטר מיט פעלץ גיהן.

דיא אונגרין זיין אללי גר גיוואפינט גלייך סאלדאטין. דער פויאר גלייך עדיל מאן טראגין אללי צייט אירה לאנגי קרומה זאבילש, אונ' הבין אללי גר קנעבלש אונטר דיא נאס. זוא דש זיא דיא טירקין ניט און גלייך זעהן. נוהן איז דען זומר איין זאלכי גרושי היץ דארטין דש בלד ניט מיגליך אום ניין אוהר איבר דיא גאסין צו גיהן וועגין דיא גרושי היצה. דען קומין דיא פויארין צו מארק מיט אירה אוקסין אונ' זיא גיהן נאקדיג. דען איהרי טראכט איז ניקס אנדרשט אלש איין העמד וועלכש ניט לענגיר אלש איבר דען בוקסין באנד אונד גיהט איבר דיא בוקס אריבר, אונ' דען איין בוקס פון זעלביגין לינין גלייך דז העמד. אונ' הבין ניקס אויף דען קאפף, אויך קיין שטרומפף אודר שוא אן אן דיא פיס. וואש אבר עדיל לייט זיין טראגין איהרי פעלץ גלייך בייא ווינטר.

אלהיר איז איין שלאס גר קליין, אויך ניט גר פעשט. אויף דיזין שלאס ליגט דיא קיניגליכה קרון. דען דער קיזיר האט דרייא קרונין. איינה איז דיזה, דיא אונגרשה קרון וועלכה דורך זעקס גרושי היר צו בינאהמטי הערין אונד עדיל לייט פר שלאסין זיין. אונד איין יעדווידר פון דיזי זעקס האט איין שליסיל, זוא דש ניט דער בייא קאן אודר דיזה זעקס עדיל לייט מוזין בייא אזאמין זיין מיט זעקס שליסיל. דיזוש איזט דיא אונגרשה קרון. דיא פיהמישי קרון ליגט צו פראג. דיא רייכש קרון ליגט צו אויגשפורג.

וואש אן בלאנגט אונגרין, איז זונשט אין אליז גיוויקסין אין אבונגאנג. ביהלבין דיא מענשין וועלכי ווייטר דעהם גיבערג נאהנט וואונין. זיינן גר בעשטיאליש ווילד. דש זיא דעם זומר גר וויניג בידעקט זיין, זונדרין זיך מיט דענין העמידרן ביהעלפין. הבין זיא אויך דש זיא נאר לינין בוקסין אונ' איין האלב קורץ העמיד דריבר טראגין. אין סומא זיא זיין צום שטרייט אללי צייט וואוהל ברייט. זיא הבין פיל מאנירין פון דיא טירקין אן זיך מיט לעבינש מיטל אונ' אויך אין דענין קליידונג.

(...) Így innen elindultam Ungarin országába. Nikolszpurgból⁷⁷ Gödingbe⁷⁸ voltam, és tovább Stomfára, végül megérkeztem Preszburgba. Ez (maga) kicsi, de nagy elővárosok veszik körül. Vidám egy város. A zsidók két részben laknak: az egyik a Schlossbergen van, a zsidók másik helyének a neve pedig Zuckermandel. Itt tehát két zsidó község létezik. Mindegyiknek van saját temploma, de az, amelyik a Várhegyen van, előkelőbb. Együttesen kétszáz háztartásból állnak ezek (a községek). Kereskedelmük olyan, mint Csehországban (*Bihm*) és Morvaországban. Az éves vásárok mindenhol az ő kezükben vannak.

Ami ezt az Ungarin országot illeti: termékeny ország. Mindenből van benne bőségesen. Különösen sok a bor, ezek között található a messze híres bor Tokaj vidékéről. Azt mondják, hogy itt, Preszburg környékén van egy szőlőhegy, ahol a szőlő közt arany szemeket lehet találni. Itt egy mérő bort, amely viszonylag nagy, másfél császári garasért (*Kaiser Groschen*) lehet venni. A sör pedig két garas. Továbbá a gabona és a gyümölcs (ára) is igen kedvező. Ismert még a magyar ökör és az igen nagy juh. Az ökrök és juhek kétszer olyan nagyok és súlyosak, mint a mi országunkban. És mindnek kedvező (ára) van. Az ökrök mind tiszta fehérek, és szekereket húznak és szántanak, mint a lovak, mert olyan erősek. Szarvuk egy öl hosszú, és a juhoknak is ilyen hosszú szarvuk van.

Megdöbentő a nagy meleg, ami itt nyáron van, és hasonlóképp kegyetlen a hideg télen, olyannyira, hogy láttam, ahogy a Duna (*Tuna*), nagy, hajókkal borított víz, mely Bécsből (VVVN) ezen a városon keresztül folyik, és ez a víz télen az egyik nap még hullámzott,⁷⁹ majd az ittlétem alatt olyan hirtelen befagyott, hogy két órányi idő múltával az emberek gyalog átkeltek a jégen. Továbbá olyan erősen hullott a hó, hogy két napon át nem lehetett kimenni az ajtón a hó miatt, amely betemette még a házakat is. De az emberek a hideg télre jól el vannak látva, jó bundákkal. A csizmáik és egyéb ruháik is mind bundásak. Egyébként kevés más ruhájuk van, mint a bundásak, és sokan vannak, akik nyáron és télen egyaránt bundában járnak.

A magyarok mind jól fel vannak fegyverezve, mint a katonák. A paraszt és a nemesember egyaránt minden időben hordja hosszú, görbe szablyáját (*lange krume zabilsh*), és mindenkinek pödrött bajusza (*knebelsh*) van az orra alatt. Így nem hasonlítanak a törökökre. Nyáron ott olyan nagy a hőség, hogy szinte lehetetlen kilenc órákor az utcákon járni a nagy hőség miatt. Ekkor jönnek a parasztok a vásárba ökreikkel, és pucéran járnak. Egész viseletük nem egyéb, mint egy ing, amely nem ér lejjebb, mint a nadrág-kötésük (*bukszen banda*⁸⁰), és (éppen hogy) a nadrágjuk (*buksz*) alá ér, és egy nadrág (*buksz*), ugyanabból a len(vászon)ból, mint az ing. És

77 Nikolsburg, Morvaország.

78 Dél-Morvaországban, a Morava mellett, az egykori magyar határnál; ma: Hodonín (Csehország).

79 Szó szerint: "szabadon folyt".

80 Ném. *Buxe*, "nadrág", "gatyá".

nincs semmi a fejükön, és a lábukon sincs zokni vagy cipő. Ami azonban a nemesembereket illeti, ők a bundájukat (prém) ugyanúgy hordják, mint télen.

Van itt⁸¹ egy vár, egészen kicsi, és nem is túl erős. Ebben a várban van a királyi korona.⁸² Mert a császárnak három koronája van. Egyikük ez, a magyar korona, melyet hat ide kinevezett úr és nemesember⁸³ tart elzárva. Hatuk közül mindenkinek van egy kulcsa, úgyhogy más nem tud hozzáférni, csak ha ez a hat nemesember együtt ott van a hat kulccsal. Ez a magyar korona. A cseh korona Prágában van. A birodalmi korona Augsburgban.⁸⁴

Ami Ungirint⁸⁵ illeti, (itt) minden növény bőségesen terem. Az emberek, akik messzebb lagnak, a hegyek közelében, állatiasan vadak (*beshtialish vild*), azaz nyáron alig fedik el magukat, csak vékony inget hordanak. Olyan is van, hogy csak egy len nadrágot, és föléje egy fél rövid inget vesznek fel. *In summa*, a harcra mindig készek. A töröktől van sok szokásuk, s ételük és ruhájuk is.

(b) A pozsonyi szent község szabályzatából 1740 / 1835

Kiadás:

“Takkanot kehillat Preszburg (mi-snat 500 li-frat katan⁸⁶) neetak al jedé ha-rav Mikhael Saj zikhrono li-vrakha me-heetek se-nirsam be-Pinkasz ha-kehilla ba-jom 22 tévét 595 li-frat katan⁸⁷”, in: *Hodes be-hodso: Luah 762*⁸⁸ (Bné Brak: Zikkaron – Mifal le-Hancahat Jahadut Hungaria, s. d. [2001]), pp. 71–93, kül. p. 71 (2. §), p. 76 (18. §), pp. 76–77 (22. §), pp. 88–89 (74. §), p. 89 (75. §)⁸⁹

ב. בערב שבת במנחה ישאל השמש את פי הרב אב"ד גר"ו באיזה שעה יעשה 'שוהלין קלאפפער'. כדי לבטל העם ממלאכה. ובתפילת ערבית של שבת, כאשר ראש הקהל מתעסק בעסקי הקהל, מחויבין להמתין עליו כמו חצי שעה. אך אם יתעכב יותר רשאים להתחיל תפילת ערבית בפקודת הרב והאלופים גבאי צדקה. ובפי' נאמר שהשמש ישאל את פי הרב באיזה שעה יעשה שוהל קלאפפער, היינו בשעה (ראש) הקהל יצ"ו (אינו) במקום וכדומה לזה (שהלך) למחוז הפצנ. אך באם ראש הקהל יצ"ו נמצא בביתו, או הבאים במקומו, מחויב השמש לשאול את פי ראש הקהל יצ"ו.

81 Ti. Pozsonyban.

82 A magyar királyi korona törvényes őrzési helye a XVII–XVIII. században (1608–1790) a pozsonyi vár délnyugati sarkánál álló öregtorony volt, 1712 és az osztrák örökösödési háború közötti időben ténylegesen is itt őrizték.

83 Ti. az országgyűlés által választott két koronaőr (*conservatores coronae*), világi főurak, és a koronaórság (*custodes coronae*).

84 Augsburg.

85 Ungarin.

86 1740.

87 1835.

88 2001/2002.

89 Héberből fordította Komoróczy Szonja Ráhel.

2. §. [A péntek esti ima elkezdése]

Szombat előestjén, a délutáni ima (*minha*) idején a samesz kérdezze meg a rabbit, a bíróság (*bét din*) fejét – őrizze és áldja meg a Könyörületes –, hogy melyik órában csináljon *suhlen klopfen-t*,⁹⁰ hogy felmentse a népet a munka alól. A szombat esti imánál, amikor a község feje (*ros ha-káhál / rasekol*) a község (*káhál*) dolgaival van elfoglalva, várniuk kell rá fél órányit. De ha ennél többet késik, a rabbi, az esküdtek (*allufim*) és a felügyelők (*gabba'ē cedáka*) utasítására elkezdhetik az esti imát. És amint mondva van, hogy a samesz kérdezze meg a rabbit, hogy mikor csináljon *suhl-klopfen-t*: ez arra az esetre vonatkozik, ha a község feje – őrizze őt Sziklája és Szabadítója – nincs a helyén, vagy ugyanígy arra (az esetre), ha elment az ügyeit intézni (*mehoz hefco*). De ha (akár) a község feje – őrizze őt Sziklája és Szabadítója – a házában tartózkodik, vagy (akár) a helyettesei, a samesznek a község fejét – őrizze őt Sziklája és Szabadítója – kell megkérdeznie.

ית. אותן בעלי בתים שאינם דרים פה בקהלתינו ויש להם מקומות בבה"מ דקהלתינו, מחויבים ליתן כל שנה א' ר"ט לצדקה. נגד זה רשות בידם להשכיר המקומות שלהם לאשר ישר בעיניהם, והשכירות מן המקומות הנ"ל שייך לאותן בעלי בתים. ובאם הבעל בית הנ"ל אינו משלם לצדקה את ר"ט הנ"ל כל שנה, אזי רשות ביד גבאי צדקה להשכיר מקום הנ"ל לאשר ישרו בעיניהם והשכירות שייך לצדקה. מי ששוכר את השטאט הן מבעל בית גופו ששייך לו המקום והן מגבאי צדקה, עליו גם כן לשלם את שטאט געלד לצדקה כמו בעל בית אחר. אף אותו מאן שהוא משלם כל שנה א' ר"ט מכל מקום ומקום ששייך לו, אעפ"י כן צריך האדם השוכר ממנו את המקומות לשלם בכל שנה כמו שארי בעלי בתים פה, דהיינו שלשה זהב כל שנה.

(...)

18. §. [Az imaházban lévő helyek bérletbe adása]

Azok a családfők (*ba'al bajit / balebosz*), akik nem laknak itt a községünkben, de helyük van községünk imaházában (*bét midrás*), minden évben kötelesek 1 birodalmi tallért (ר"ט) adni a jótékonyság(i alap)ba (*cedáka / cedóke*). Ennek fejében joguk van bérbe adni a helyüket annak, akit tisztességes⁹¹ (ember)nek tartanak, és a bérleti díj ezeket a családfőket illeti meg. De ha a fent említett családfő nem fizeti be minden évben a fent említett birodalmi tallért a jótékonyság(i alap)ba, akkor a felügyelőknek (*gabba'ē cedáka*) a fent említett helyet jogukban áll kiadni annak, aki tisztességes (ember) az ő szemükben, és a bérleti díj a jótékonyság(i alap)ot illeti. Aki a helyet (*stot*) bérlő – akár magától attól a családfőtől, akié, akár a felügyelőktől –, köteles a jótékonyság(i alap)ba is befizetni a hely díját (*stot gelt*), mint a többi családfő. Hiába fizet be valaki minden egyes helyért, amely az ő tulajdonában van,

90 Schulklopfen, kopogtatás a házak ajtaján (jiddis); felszólítás, hogy siessenek imára.

91 Szó szerint: "egyenés".

minden évben 1 birodalmi tallért, az, aki bérlti tőle a helyeket, ennek ellenére is köteles befizetni minden évben ugyanannyit, mint itt a többi családfő, vagyis minden évben három aranyat.

(...)

כב. הרב אב"ד נ"י מחויב בתחילת הזמן מר"ח אייר עד עצרת ומר"ח חשוון עד חנוכה להגיד כל שבוע חלוק כדי לחדד התלמידים, ואם כבוד ממנו הדבר מחמת איזה סיבה יתן מהודו לאחרים ולכבד ללומדים או בחורי חמד חכם ומבין מדעתו. ולאחר תחילת הזמן יגיד אב"ד נ"י מדי יום ביומו לכל הפחות שני שיעורים למי שרוצה ללמוד גפ"ת ופוסקים. כי ייטיב ה' עמנו וישפיע לנו ממדת טובו שהקהלה פה תבוא במעלה הרוממות, יהי חוב גמור עלינו לכל הפחות להחזיק ששה בחורים בתמידות להגדיל תורה ויאדיר. כה"ג יקבע הרב בכל שבת שעה א' למדרש בביתו או בבה"מ ככל מקום אשר יבחר, ולא המדרש הוא העיקר גם ספרי מוסר שיבינו כל השומעים. אף כל תלתין יומין הוא ר"ח, יבואו התינוקות של בית רבן, אשר המה בגדר הלימוד גמרא בפלפול ובסכרא, אצל הרב לראות בקנקן מה שיש בו, ולראות אם המלמדים עושים במלאכת ה' באמונה ולא ברמי'. וכן חובה לעשות על הדיינים פעמיים בחודש להסתכל בתלמידים ולעמוד להם על אבן הבוחן הנ"ל.

22. §. [A tanítás rendje]

A rabbi, a bíróság (*bét din*) feje – világítson fénye – a tanulmányi időszak (*zman*) elejétől, *ijjár* elsejétől (*ros hodes*) a (sátorosünnep) végéig (*aceret*),⁹² és *hesván* elsejétől hanukkáig⁹³ minden héten köteles előadást (*hilluk*) tartani, hogy okítsa a növendékeket (*talmidim*). De ha valami okból ez nehéz számára, engedjen át az őt illető megtiszteltetésből (*hod*) másoknak, és tüntesse ki (ezzel) a tanulókat (*lomdim*), a megfelelő és okos tanulókat (*bahur / bóher*), akik értik a tanítását. A tanulmányi időszak kezdete után pedig a bíróság feje – világítson fénye – tartson minden nap legalább két órát mindenkinek, aki a Talmudot, Rasit,⁹⁴ a Bibliát (*gemara perus Rasi ve-tanakh*), vagy a magyarázókat (*poszkim*) akarja tanulni. Mert az Örökkévaló majd jót tesz velünk, és jóságából majd ad nekünk, és az itteni község az emelkedett magasságba (*be-ma'ale ha-romemot*) jut majd. Legyen számunkra feltétlen kötelesség, hogy legalább hat állandó tanulót tartsunk, akik növelik a Tóra (ismeretét) és dicsőséget (szereznek neki). Ennek megfelelően (*ke-haj gavna*) jelöljön ki a rabbi minden szombaton egy órát arra, hogy midrást tanítson, otthon, vagy a tanházban (*bét midrás*), vagy bármely más helyen, amelyet választ; nem maga a midrás a lényeg, lehetnek akár erkölcsi könyvek (*muszar*) is, bármi, amit a hallgatóság megért.

⁹² Ijjár hó tavaszra, április–májusra esik, *aceret* (vagyis *smini aceret*, a sátoros ünnep nyolcadik napja) pedig szeptember–októberre.

⁹³ Hesván / marhesván hó október–novemberre esik, *hanukka* ünnepe pedig november vége–decemberre.

⁹⁴ R. Selomo Jichaki (1040–1105), a Biblia és a Talmud legtekintélyesebb kommentátora.

Ahogy 30 naponta új hónap (*ros hodes*) van, jöjjön el a rabbihoz a tudós házának (*bet rabban*) minden növendéke,⁹⁵ aki az elején van annak, hogy a pilpul és a magyarázatok (segítségével) gemarát tanuljon, és (a rabbi) nézzen bele a korszába, mi van benne,⁹⁶ és lássa, hogy a tanárok hittel végzik-e az Örökkévaló szolgálatát, vagy csalfa módon. És ugyanígy a bírósági ülnököknek (*dajjan / dajen*) kötelessége (*hova*), hogy havonta kétszer megvizsgálják a tanulókat, és vizsgáztassák őket a fent említettek szerint.

עד. תקנתא לתקנתא לא עבדי, לכן הסעיפים הבאים מימים ושנים קדמוניות לחק ולא יעבור, יישארו בתוקף ועוז כמקודם. לא יעזו שום בע"ב להסיג גבול רעהו לשכור איזה דירה או כיפה של בע"ב אחר אצל אינו נמולים בקנס חמשים אדומים לאדונינו השררה יר"ה ועשרים וחמשה אדומים לצדקה, ואפילו אם האינו נימול יוציא מעצמו לבע"ב מן הבית או כיפה, אעפ"י כן אין רשות לבע"ב אחר להיכנס לדירה או כיפה עד כלות ג' שנים מיום יציאתו של הראשון, ובענין זה לא תהיה ערמה ורמאות יהי' מי שיהי' בקנס הנ"ל על העובר, ועל הקהל יצ"ו מוטל להגיש לתובע כל סיוע ולדרוש מן העובר על זה מיד את הקנס הנזכר. כה"ג לא יעסיק שום בע"ב משרת או משרתת של חברו בלי רצון ורשות אותו בע"ב, דהיינו הוא חייב לשאול לאותו בע"ב שמונה ימים קודם הזמן אם ברצונו להמשיך ולהעסיק את המשרתת או משרתת, ואם יאמר הן, אסור לאדם אחר להעסיק אותם אלא עליהם לצאת מכאן ולהישאר בניכר לכל הפחות ששה חדשים. ואח"כ יוכלו המשרתים הנ"ל לעבור אצל אשר ישר בעיניהם, וכל העובר מכל אלה יוקנס בקנס עשרה ר"ט לצדקה.

74. §. [Fedéllel és lakással kapcsolatos ügyek]

Az egyik rendelkezés (*takkana*) nem írhatja felül a másikat,⁹⁷ ezért az alábbi pontok, amelyek régóta⁹⁸ törvénynek (*hok*) számítanak, és nem lehet megszegni őket, érvényben és hatályban⁹⁹ maradnak, mint korábban. Ne merje egyetlen családfő (*ba'al bajit / balebosz*) sem átlépni más családfőnek a határát, és ne bérelje más családfő házat vagy fedelét a körülmetéletlentől,¹⁰⁰ a büntetés ezért ötven vörös (*adumim*) urunknak az uralkodónak – növekedjék a dicsősége – és huszonöt vörös a jótékonyság(i) alap) (*cedáka / cedóke*) céljára. Még akkor is, ha a körülmetéletlen maga küldte el a házból vagy fedél alól a családfőt, akkor sem szabad más családfőnek bemennie¹⁰¹ abba a házba vagy fedél alá, amíg el nem telik három év attól fogva, hogy az előző elhagyta. Az ilyen ügyben ne legyen semmiféle kijátszás vagy meg-

95 Szó szerint: "csecsemő".

96 Szólás.

97 Lásd Rasi ad bT Bava mecia, 5b.

98 Szó szerint: "a régi napok és évek óta".

99 Szó szerint: "erőben".

100 Értsd: ne vegyen bérbe nem zsidó tulajdonostól olyan házat / lakást, amelyet zsidó társa elhagyott / elhagyni kényszerült.

101 Értsd: beköltöznie.

tévesztés, és a fent említett legyen a büntetése annak, aki ezt megszegi. És a község – őrizze azt Sziklája és Szabadítója – feladata, hogy segítséget nyújtson a panaszos félnek, és a vétkestől azonnal megkövetelje az említett büntetést. Ennek megfelelően egyetlen családfő se alkalmazza más szolgáját vagy szolgálóját az érintett családfő tudta¹⁰² és engedélye nélkül. Tehát (az illető) köteles a másik családfőt az esedékes idő előtt nyolc nappal megkérdezni, hogy szándékában áll-e a továbbiakban is alkalmazni a szolgát vagy szolgálót, és ha azt mondja, hogy igen, akkor másnak tilos alkalmaznia őket, kivéve, ha (a szolga / szolgáló) elköltözik innen, és legalább hat hónapon át idegenben lakik. Ezt követően pedig a fent említett szolgák annál dolgozhatnak, akinél akarnak. És mindenki, aki ezt megszegi, legyen a büntetése, hogy büntetésül befizet tíz birodalmi tallért a jótékonyság(i alap)ba.

עה. מצרכי המזון המובאים מכל עבר ופינה ע"י בני עמינו ששאר קהילות, ובפרט חמאה וגבינה ומיני קטניות ועדשים וכדומיהן, אין רשות ביד שום בע"ב לקנות הכל בפעם אחד ולסחור בו, אלא הסחורה תועמד ג' ימים ראשונים למכירה חופשית לכל אדם, ולאחר ג' ימים יש רשות למי שירצה לקנות הכל לישא וליתן כאוות נפשו. ואם המצא ימצא שנעשתה איזה ערמה או (מרמה) ענוש יענש האיש ההוא או האשה ההיא עשרה ר"ט להשררה יר"ה ועשרה ר"ט לצדקה.

75. §. [A felvásárlásról]

Az élelmiszereket, amelyeket népünk fiai minden helyről és szegletből más községtől ide hoznak, és különösen a vajat, sajtot (*gvina*), különféle hüvelyeseket, és lencsét, és más hasonlókat, egyetlen családfőnek (*ba'al bajit / balebosz*) sincs joga (*resut*) mind¹⁰³ egyszerre felvásárolni és eladni, csak (azután), ha az áru már három napon át szabadon állt, hogy bárki megvehetné volna. Három nap után joga van bárkinek, aki akarja, az egészet megvenni, elvinni, és azt tenni vele, amit a lelke kíván.¹⁰⁴ Ha kiderül, hogy mégis valami megtévesztés vagy csalás történt, az illető férfi vagy nő legyen büntetéssel büntetve, és fizessen tíz birodalmi tallért az uralkodónak (*ha-szrara*) – növekedjék a dicsősége –, tíz birodalmi tallért pedig a jótékonyság(i alap)ba.

102 Szó szerint: "akarata".

103 Értsd: a teljes mennyiséget.

104 Deut. 12,15, 20, 21; 18,6; I. Sam. 23,20.

Mária Terézia királynő (1740–1780)

I. decretum

(1741:xxix. tc.)

1741

Kiadás:

Márkus Dezső, szerk., Csiky Kálmán, ford., *1740–1835. évi törvénycikkek* (Corpus Juris Hungarici, 1000–1895 / Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat. – Révai testvérek, 1901), pp. 6–69, kül. pp. 36–39

Articulus xxix., *De questu Graecorum, Armenorum et Rascianorum*

Vini questu in partibus praesertim regni superioribus, quibusvis Graecis, Armenis, et Judaeis (ad evitandas, quae annis praeterlapsis hac in parte evenerunt, fraudes, et vinorum adulterationes) sub poena confiscationis per comitatus, et civitates peragenda, inhibito;

§ 1. (...) ita vicissim aequitati, et recto ordini congruum est; ut tales, qui portae ottomanicae quoquo modo subjecti sunt, ab omni alio, quam quem conclusus cum Turcis commerciorum tractatus iisdemmitteret, quaestu; omnino arceatur.

29. cikkely, *Görögök, örmények és rácok kereskedéséről*

A borral való kereskedés, főleg az ország felső részeiben¹⁰⁵ (azon csalások és borhamisítások kikerülése végett is, melyek a múlt esztendők folytán e tekintetben előfordultak), a görögöknek, örményeknek és zsidóknak, a vármegyék és városok által végrehajtandó elkobzás büntetése alatt, eltiltatván, határozatott:

1. §. (...) a méltányossággal és helyes renddel összeegyező dolog, hogy olyanok, akik az ottomán¹⁰⁶ portának is bármiképpen alattvalói, minden más kereskedéstől, mint amelyet a törökökkel kötött kereskedelmi szerződés nekik megenged, teljességgel eltiltassanak.

105 Felső-Magyarország (*partes superiores Regni Hungariae / Ober-Ungarn*), nagyjából É–D, Ny–K irányban: Szepes, Gömör, Torna, Abaúj, Borsod, Heves–Külső-Szolnok, Sáros, Zemplén, Ung, Szabolcs, Bereg, Ugocsa, Szatmár vármegyék.

106 Értsd: Oszmán-török.

Engedély állandó bolt nyitására Szombathelyen

1746–1747

(a) A magisztrátus engedélye, 1746

Szombathely város Tanácsának jegyzőkönyve, 1739–1746, pp. 257–258

Kiadás:

Házi Jenő, apud: Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, XII (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képvisellete, 1969), pp. 446–447, no. 524

My Puchart Antal privilegiált Szombathelyi város bírāja és N. N.¹⁰⁷ tanácsi adgyuk tudására, az kiknek illik, mindeneknek, hogy az mikoron my az alább irtt napon és esztendőben városunkat illető némely dolgainknak meghlátására s elintézésére egyben gyületkeztünk volna, azon alkalmatossággal á többi dolgaink között kívánván arrul is prospiciálnunk, hogy ezután is mind városi s mind pedigh szomszéd helysébéli lakosok az ollyatin kalmár portékákbul, mellyeket ennek előtte is az város által béálléttatott zsidok szoktak árulnyi, fogyatkozást ne szenvedgyenek, ugyanazért mindnyájunknak nagyobb könnyeségére s következendőképpen efféléknek megszerzéséért más szomszéd városokra való fáradozásnak és költségeknek el-távoztatására nézve fogadtuk be és rohonczi dominiumhoz¹⁰⁸ tartozando Salamon névő zsidot, az kinek ollyas partékákkal, mellyek tartásával és árulásával többi itt-való keresztény kereskedőknek kereskedésekben, nemkülönbén városi mesterembe-reknek mesterségekben hátramarádást és kárt tehetne, afféle partékájának elvesztése s külömben az most rendelt s azonnal városi magistratus által rajta desummálando 32 forint büntetés alat, valamint ennekelőtte az ittvaló zsidoknak nem, ugy ezen Salamon névő zsidonak sem engedtetik s nem is lészen szabad ezután is kereskednyi s kiváltképpen pedigh szücs munkát, azaz mentéket meghbéleltetésre innend az vá-rosbul kivinnyi, hanem mindenféle posztot, posztoruha alá való béllést, mazolánt,¹⁰⁹ rásamását,¹¹⁰ camelatot,¹¹¹ más egyéb szörbul és selyembul való materiákat, selem,

107 Nemes nemzetes.

108 Urasági birtok; Rohonc földesurai a Batthyány grófok voltak.

109 Olasz *mezza-lana*, "(kevert) gyapjú".

110 Vándorszó; "szövet", "posztó", "rásóvászon".

111 Camelat / Kamelott: bolyhos gyapjúszővedék.

arany és ezüst fonalat, egyszóval afféléket, mellyek az ittvaló zsidoknak előb sem tilalmaztattak, szabadon árulhat s kereskedését folytathattya. Mivel azonban illyes kereskedők gyakorta szoktak excurralni,¹¹² hogy azért kimaradásának ideje alatt is az évőknek nagyobb alkalmosságára az boltja nyitva légyen, meghengedetett, hogy maga mellet, de nem külömb boltban és kereskedésben, más társot tarthasson, hogy így absentiajában¹¹³ az boltja zárva ne légyen. Melly eképpen leendő kereskedésének folytatásáért tartozni fogh esztendőnként harmincz forintokat, id est fl. 30, mellynek felét mindenkor Szent György napjára,¹¹⁴ az másik felét pedig Szent Mihály napjára¹¹⁵ és így minden esztendőben két terminusra az városnak letennyi. Ezen általa ígért árendát ha az meghirtt¹¹⁶ terminusokra esztendőnként akármelly okból is le nem tenné, tehát ipso facto ezen contractus annihilaltassék¹¹⁷ s eképpen annihiláltattván nem is lészen tovább néki itten maradása. Ezen 30 fl. árenda pedig az jövő s ezen most folyó s aláb meghirtt esztendőben essendő Szent György napiátul foghva fogh folynyi. Hozzá tévén azt is, hogy valamint az előbbényi zsidoknak, ugy ezen Salamon névű zsidonak sem engedtetik megh, hogy itt az keresztények között feleségével edgyüt lakhassék, seött csak egy étsakán által is feleségét az magistratus által dictalando kemény büntetés alatt nem lészen szabad itten tartoztatnyi. Melly edgyezésről annyiszor irtt Salamon zsidonak adtuk ki ezen városunk pöcsétyével megherösétett levelünket Szombathelyen, Boldogh Aszony havának¹¹⁸ huszonkettődik napián, Kristus urunk születése után az 1746-dik esztendőben.

Extradatum¹¹⁹ per Johannem Kis notarium manu propria.

(b) Az engedély meghosszabbítása, 1747

Szombathely város Tanácsának jegyzőkönyve, 1746–1749, pp. 17–18

Kiadás:

Házi Jenő, apud: Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, XII (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1969), pp. 458–459, no. 541

(...) Töb dolgaink között elvégeztük azt is, hogy tudnyi illik mivel ezen városunk piarcsi szegletházánál fölszélrül lévő három szobáknak, ugy azok előtt hoztatában

112 Lat. "távol / kiszálláson lenni".

113 Lat. "távollétében".

114 Április 24.

115 Szeptember 29.

116 Meghirdetett.

117 Érvénytelenítessék.

118 Augusztus.

119 Kiadva.

lévő folyosónak is az allya, vagyis padimentuma éppen leszakadoban vagyon, mely-lyet üdö halogatás nélkül reparaltatnyi éppen szükséges. Azért hogy ezen repara-tiora teendő költségel is az városnak jövendőben valamely hasznat fordéthassunk, azeránt ezen rendelést tettük, hogy az proxime elmúlt 1746-dik esztendőben az an-nakelőtte is itten nemcsak városbeli lakosainknak, de környül lévő szomszéd hely-ségbélieknek, ugy föl s alá menőknek is nagyob alkalmatosságokra mindenkoron folytatott s következőképpen ezután is folytatandó zsidó partékának kereskedé-sére általunk béálléttatott és rohonczi dominiumhoz tartozando Salamon névő zsi-donak s ugyanennek helyében jövendőben béálléttandoknak azon emléttet városi házunk szobái alatt egy alkalmatos kalmárboltot, amellé kis szobácskát, ezen kívül egy kis konyhácskát is mégh az jövő Szent György napra elkészítettünk, hogy akko-ron az emléttet zsidó oda bé is helyeztetthessék s következőképpen addigh is az zsidók által itten tartott és nem czéhbéli városi mesterembereknek hátramaradást, vagyis kárt okozó partékákkal kereskedését folytathassa, melly meghirtt mod sze-rént leendő alkalmatossága és béhelyheztetése, ugy kereskedése eránt az föllyebb is irtt Salamon sidosval meghedgyeztünk eképpen: hogy eötet azon számára teendő épületben az jövő s ez most folyó 1747-ik esztendőben essendő Szent György nap-játul foghva számlálván tiz egész esztendeigh maga mellé egy kereskedésre válasz-tando zsidó társával edgyütt meghtartyuk és kereskedését is valamint eddigh, ugy ezután is szabadon folytattnyi engedgyük, más efféle kereskedő zsidot pedigh azon tiz esztendő elforgása alat városunkba bé nem veszünk. (...) Az melly accomoda-tiojáért s kivált pedigh magánossan leendő kereskedésének folytatásáért az emléttet Salamon zsidó ígért, ámint magát kötelezte is, hogy azon tiz esztendő elforgása alatt minden egy esztendőre hatvan forintot, mellynek felét, ugymint 30 forintot Szent Mihály archangyal, másík felét pedigh Szent György martyr napjaira az városnak fogh fizetni...

(...)

78

Ezekiel Landau

A türelmi adó felosztásáról

1760 k.

R. Ezekiel / Jehezqiél ben Jehuda Landau (1713–1793)¹²⁰ válasza (*tesuva*) R. Jichak Dukla ha-Lévinek,¹²¹ Pozsonyba

---

¹²⁰ Prága és Csehország főrabbija (1754–1793).

¹²¹ Pozsonyi rabbi (ca. 1759–1762).

Megjelent:

R. Jehezqiél Landau, *Noda bi-Jehuda*,¹²² I (Prag: Mose Kac, 536 / 1776; reprint, Jerusalem, 734 / 1974): "Hosen mispat", p. 17, no. 22¹²³

Újabb kiadás:

Bányai Viktória, *Ezekiel Landai prágai rabbi (1713–1793) döntvényeiből: Magyarországi adatok* (Hungaria Judaica, 22) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatóközpont, 2008), pp. 37–40, no. 1

Irodalom:

Marczali Henrik, "A magyarországi zsidók II. József korában", *Magyar-Zsidó Szemle*, 1 (1884), pp. 353–363, kül. p. 361

Pollák Kaim, "A pozsonyi zsidóközség nem bízik a magyarországi rabbikban", *Magyar-Zsidó Szemle*, 13 (1896) pp. 278–282, no. 274 (Pozsony / Pressburg, Stomfa / Stampfen és Csallóköz / Insel Schütt vitája a Tolleranz Tax Commission működéséről)

Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó községek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905)

תשובה צום החמישי יתהפך לששון ולשמחה. ויזכה לעלות למנוחה. ה"ה כבוד אהובי, ש"ב ידיד נפשי וחביבי, הרב המאור ומאיר כאור המזרח ונר המערב, אור נערב, הגאון הגדול המפורסם לשבח נ"י ע"ה פ"ה כק"ש מוהר"ר יצחק נשיא הלוי נר"ו אב"ד ור"מ דק"מ פ"ב:
(...)

זולת זה על דבר השאלה אף כי דבריו ערבים עלי ביותר וראוי לעשות רצונו ולהשיבו וכי גם שכרי לא יקופח כנזכר במכתבו, אך לטעם הכמוס לא יכולתי לשלוח דברי דרך פסק וביחוד כנזכר במכתבו שלא אטיף לבית יצחק ולא אזכיר מי הוא השואל א"כ יאמרו אח"כ נדרשתי ללא שאלוני. אך את אשר דמה דבר זה להאי כלילא אחרי מחילת כבודו לא דמי, שם תיכף בעת שהושם מהמלך האי כלילא, ידע כי אבולי עשירים יותר ואעפ"כ צוה שיתנו בשוה ומי יאמר לו מה תעשה ודינא דמלכותא דינא אבל בנדון שהוזכר במכתבו כבר נתפשרה המלכה יר"ה ע"פ כללת מדינת הגר ותיכף כל היהודים שותפים ניהו איש כערכו אם לפי ממון ואם לפי נפשות ומה שעשו אח"כ השרים הערכה המה כדמות שמאים דמעריכים לעשות ע"פ ישרי ואם אח"כ ברבות השנים יש עולם ויורדים וקצת קהלות ירדו פשיטא שיכולים לעשות הערכה חדשה אם ע"פ שמאים אם ע"פ שבועה:

זולת זה מה שהחליט שעכ"פ יתנו חציו לפי נפשות, יפה דן ויפה פסק, ופשיטא שהמס הוא על שאנו שוכנים בארצותם וכמו מעות דירה והיה ראוי ליתן הכל לפי הנפשות אך אחרי שנותנים לנו ג"כ מחיה לעסוק במו"מ ולכן ראוי ליתן גם לפי ממון. ואין זה דומה למה שכתב רמ"א שכל מה שגוזרים כוונתם על הממון שזה הוא בשאר גזירות שאין להם ריוח או הפסד רק לצער היהודים בזה ודאי כוונתם על הממון, אבל לשכון בארצותם שזה המס כללי זהו מעות דירה ומה לי מעות דירה בבית או מעות דירה במדינה שכר דירתנו הוא שסובלים אותנו לדור ביניהם. ועם כל זה אם הדבר

122 "Ismert a zsidók körében" (ti. Isten). Ps. 76,2.

123 Héberből fordította Bánay Viktória.

נחוץ לשלוח דעתי דרך פסק יודיעני ואראה לעשות לכתוב כפי דעתי דעת תורה וכנ"ל. זולת זה שאר דברים שנזכר בפסק שלו יפה דן. ובזה שלום:
שו"ת גודע ביהודה מהדורה קמא – חו"מ סימן כב

Válasz

Az ötödik hónap böjtje¹²⁴ vidámsággá és örömmé¹²⁵ válik. (Ön)¹²⁶ méltó arra, hogy elérkezzen a nyugalomhoz.

Megbecsült szerettem, rokonom, lelki jó barátom, a világoasságot árasztó rabbi, aki világít, mint a napkelet fénye és a napnyugat mécsese, kellemes fény, a nagy tudós, aki méltó a magasztalásra – Izrael fénye, támasza, a nagy mester –, tisztelt nevű tanítónk, R. Jichak, a lévíták fejedelme – őrizze és áldja meg őt a Könyörületes –, Pressburg [P"ב] szent község bíróságának (*bét din*) feje és a jesiva vezetője.

(...)

A kérdés ügyében pedig, bár szavai igen kedvesek számomra, és illő az óhajának teljesítése, az, hogy válaszoljak Önnek, és – mint levelében említi – bérem¹²⁷ sem rövidülne meg, szavaimat a titoktartás miatt mégsem tudtam döntésként (*peszak*) elküldeni, különösen azért, mert levelében említi, hogy ne beszéljek erről Jichak háza¹²⁸ előtt, és ne említsem meg, ki a kérdező, ámde akkor meg azt mondhatnák, hogy anélkül magyarázok, hogy kérdeztek volna. De amihez az ügyet hasonlította, a koronázási adóhoz, ahhoz, szíves elnézésével, nem hasonlít. Ott közvetlenül azután, hogy a király azt a koronázási adót kivetette, tudta, hogy a gazdagok gyász¹²⁹ nagyobb, és mégis azt parancsolta, hogy (mindenki) egyenlően adja, márpedig ki az, aki megmondhatná neki,¹³⁰ hogy mit tegyen, és "a királyság törvénye törvény". Abban a vitában azonban, amelyet a levelében említi, a királynő¹³¹ – növekedjek a dicsősége – már rendelkezett Hágár országának (*medinat Hagar*) törvényei szerint, következésképpen minden zsidó osztozik benne (*suttafim*), ki-ki a saját (helyzet) szerint, akár vagyon, akár lélekszám alapján.¹³² Ezután pedig a vezetők állapították meg az értékeket, mint a becslők, akik igazságosan állapítják meg az értéket. Ha sok év múltán vannak felemelkedők és lesüllyedők,¹³³ és néhány község lesüllyedt, természetesen, hogy új értékbecslést készíthetnek, akár (új) becslés, akár eskü alapján.

124 Tisa be-av, av hó 9, Jeruzsálem elfoglalásának (i. e. 587) emlékére tartott gyász- és böjtnap.

125 Zekh. 8,19.

126 Ti. a címzett.

127 Értsd: érdemem.

128 Értsd: a pozsonyi rabbi hívei.

129 Értsd: terhe.

130 Ti. a királynak.

131 Mária Terézia (1740–1780)

132 A koronázási adó lényegében fejadó, míg a türelmi adó a zsidó községet egyetemlegesen terheli, és felosztása a zsidó községek belső ügye.

133 Anyagi értelemben.

Ezenkívül az, amit döntött, hogy a felét mindenképpen személyek szerint adják: jól ítélte és jól döntött. Magától értetődik, hogy az adó azért terhel minket, mert az ő országában lakunk, és így hasonló a lakbérhez, vagyis helyénvaló lenne az egészet személyek alapján (*le-fi nefasot*) fizetni. Azonban mivel létfenntartáshoz is juttatnak bennünket a kereskedés által, helyénvaló a vagyon szerinti (*le-fi mamon*) fizetés is. Ez nem azonos azzal, amiről a REMA¹³⁴ azt írja, hogy mindent, amit elrendelnek, a vagyonhoz kössenek. Ugyanis más rendeletek (*gezérot*) esetében, ahol nincs (más) hasznuk vagy kárunk, csak a zsidók szorongatása, ott nyilvánvaló, hogy szándékuk a vagyonra irányul; de az országukban való lakás (díja) – mert hiszen ez az adó alapvetően ez – nem más, mint lakbér, és számomra mi (a különbség abban, hogy) lakbér a házban vagy lakbér az államban: ez a lakhatásunk díja, amiért eltérnek minket maguk között lakni.

Mindezzel együtt, ha véleményemet szükségesnek (látszik) döntésként elküldeni, tudassa velem, és hozzálatok, hogy elkészítsem, leírom nézetemet a Tóra állásfoglalása szerint, ahogyan fentebb kifejtettem. Ezenkívül a döntésében említett egyéb dolgokban jól ítélte. Ezzel békesség legyen.

79

A Magyar Udvari Kamara elnökének védlevele az óbudai zsidók számára

1766. március 1

Kiadás:

Kohn Sámuel, "A magy. kir. udvari kamarának az ó-budai zsidó hitközség számára 1766. márc. 1-jén kiadott védlevele", *Magyar-Zsidó Szemle*, 8 (1891), pp. 297–301, no. 218 (latin szöveg)

Kohn Sámuel, "Az ó-budai zsidó hitközség a múlt század közepe felé", *Magyar-Zsidó Szemle*, 8 (1891), pp. 254–259 (magyar fordítás)

Irodalom:

Klein Gyula, "Az ó-budai izr. hitközség történetéhez", *Magyar-Zsidó Szemle*, 8 (1891), pp. 349–350¹³⁵

---

134 R. Mose ben Jiszrael Iszerlesz / a REMA (1520–1572) krakkói rabbi, az askenázi halákha mértékadó mestere. A *Sulhan arukh*-hoz írt megjegyzései és magyarázatai a R. Jozsef Karo által megfogalmazott és rendszerezett halákhikus előírásokat az askenázi világ körülményeihez alkalmazták.

135 Említi a zsidó községnek az előző (1765) évben a földesúr, gr. Zichy (*née* Berényi) Erzsébet által adott privilegiumot, melynek szövegét a Kamara jelen privilegiuma követi, s amely a váltásdíj összegét évi 1 260 forintban határozza meg.

Comes Antonius Grassalkovich de Gyarak,¹³⁶ Sanctissimae Caesaro-Regiae Apostolicae Majestatis Actualis Intimus Consiliarius, Agazonum Regalium per Hungariam Magister etc. Do pro memoria, significando quibus expedit universis: Quod Dominio olim Coronali Vetero-Budensi novissime ad Jus Sacrae Regni Hungariae Coronae recidente, per consequens sub Potestatem Excelsae Camerae Regiae Hungarico-Aulicae deveniente, erga Preces ac recursum communitatis Judaicae Vetero-Budensis pro Camerali Protectione, suique Regulatione et Conservatione supplicantis, excussis primum Concessionibus Zichianis et Praestationibus eorum debitis, Conventionem demum cum praefata Communitate, respectu Censu Protectionalis et subinsertarum Arendarum inita, in sequentibus Punctis, eandem interea etiam, donec Protectionales Assecutorias Camerales consequatur, assecurandum esse duxerim.

1-mo. Quemadmodum omnes Judaei Vetero-Budae domiciliati, vel Incolatum habentes successoresque eorundem sub Jurisdictionem terrestrialem Protectionemque Regiam Cameralem recipiuntur. Ita nemini eosdem in ipsorum ritibus et Ceremoniis turbare licebit: Cavebunt tamen sibi quoque contra ritus et Ceremonias Christianorum quidpiam occipiendi, ne Casum in contrarium alia Dispositio et Ordinatio fieri et in contravenientes severius animadverti debeat.

2-o. Conceditur ipsis quotannis sibi Judicem, Juratos et Subjudicem Kis-Biró vocatum vel noviter eligere, vel priores confirmare, qui Dominio pro confirmatione praesentabuntur. Habebitque hoc Judicium Judaicum facultatem, ubi (sive Christianus sive)¹³⁷ Judaeus contra Judaeum litigaverit, judicandi Justitiamque administrandi, salva ad Dominium appellata.

3-o. Omnes ipsorum Domus propriis pecuniis comparatae et per ipsos de praesenti inhabitatae a Quarteriis Militum, Praejuncturis¹³⁸ et aliis similibus exemptae habentur; Et cum aliunde communitas haec peculiarem quandam Taxam Comitatus pendat, ab omni Quanto Portionali cum Christianis solvendo libera foret.

4-o. Quodsi quispiam ex haec Judaeorum Communitate ob Alimoniae insufficientiam interimaliter semet alio conferre voluerit, cum Communitate praevidenti conveniendo id facere valebit: Protectione nihilominus Camerali, nisi alienam Jurisdictionem Terrestralem assumat, etiam alibi gaudebit. Porro talis, vel quicumque propriam Domum possidens, eandem sive in Judaeum, sive Christianum Emptione mediante transferre valebit, praestito Dominio titulo Detractus decimo Denario. Si tamen prolibus suis Domum suam gratis reliquerit, ab eodem Detractus hiee praetendi non valebit. Atque ideo eisdem declaratur et conceditur: quod quemadmodum omnes domiciliati (salvo tamen Jure Domini) successoresque eorundem in

136 Nyitra vármegyében; ma: Kmeťovo (Szlovákia).

137 Az itt zárójelben álló szavak az okmányban a sor fölé írva. (Kohn Sámuel jegyzete szerint.)

138 Megfelel a ném. "Militäreinquartierung und Vorspann"-nak. (Kohn Sámuel jegyzete.) - *Vorspann*, magyarul forspont: szállítóeszköz igénybevétele a katonaság részére (*jus angariae*).

Domibus suis stabiliuntur; Ita eisdem libera quoque Domorum Emptio et Venditio conceditur.

5-o. Cum communitas haec sufficientibus Carnibus per Laniores Christianos provideri nequiverit, eatenusque defectum pati debuerit: Quemadmodum concessum fuerat antehac, ita nunc quoque conceditur eidem Communitati, proprium extruere et servare Macellum, in quo tam pro Judaeis, quam etiam Christianis omnis generis Carnes, tam Bubulae, quam Porcinae sine ullius certi temporis Exemptione libere emacillare possunt. Ideoque proprium quoque Laniolem Christianum juxte ritum ipsorum Carnes praeparandi notitiam habentem, quive ipsis Judaeis ex posteriori Pecoris parte Carnem volgo Kascher parare possit, conducere et tenere valeat, erga Arendam in separato respectu Praestationum suarum Contractu declaratam. Quibus Pascuatio quoque ad rationem emacillandorum Pecorum, velut Christianis in Loco designando concedetur.

6-o. Obligantur tamen Judaei priorem suam Lanienam vulgo Schlag-Brucken tollere et aliam penes Danubium in Loco iisdem assignato et remonstrato de novo erigere; Non secus, ad evitandum omnem tempore praesertim aestivo foetorem, omnes ex hac Lanitaria provenientes Sordes et Impuritates, per certum Canalem in Danubium educere. Observabunt tamen, ne per aedificium hocce ascendentes et descendentes Naves fors impediuntur, ac ut rippae Danubiales ibidem in bono et integro Statu semper conserventur.

7-o. Conceditur eisdem praeterea in aliqua ipsorum sive propria, seu censuali Domo tum Cerevisiam ex Dominiali Braxatorio accipiendam, tum Vinum Judaicum Kascher dictum educillare ea Conditione: Ne sub poena 12 Aureorum Cremnicziensium licitum sit, vel unicum mediam Christianis epocillare.

8-e. Quemadmodum antehac ipsis concessum habebatur, ut nemini extraneo licitum sit Mercaturam, seu Quaestum Vetero-Budae erigere: Ita imposterum in hac concessione conservabuntur. Opificia quoque sua absque Impedimento exercebunt. Licitum etiam erit eisdem sive in, sive extra Locum matrimonium inire. Alio semet hac ex ratione conferentes sub Protectione Domini manebunt, deposito praevie a singulis Nuptiis Dominio uno Aureo Cremnicziensi.

9-o. Si quispiam extraneus Judaeus successive semel Protectioni Domini subijceret, tenebitur mox Protectionales Dominiales sibi extradandas Communitati Judaicae praesentare et pro more solito cum eadem fine eo convenire: Ut usum Synagogae et Coemeterii (ad quae nondum concurrerat) habere queat; Secus talismodi Protectionalium usum et beneficium habere nequeat.

10-o. Siquis Judaeorum in quibuscunque Dominiis Vetero-Budensis Bonis, nullatenus tamen extraneis Vinum Kascher vocitatum praeparare voluerit, illud sine pendenda Taxa Vetero-Budam invehere licebit; Excepto Oppido Szt. Endrő, qua videlicet Novam Dominio non praestante, unde nonnisi sub sequentibus Conditionibus Vinum tale invehere licebit. Ut nempe ab invectione Vini inde allati vel nonam urnam in natura Dominio praestet, vel pretium illius eotum currens loco Nonae

deponat. Circa quod observandum veniet semper tempore Advectionis Vini Vetero-Budam illud in debito Loco insinuare, quo Vinum illud solito modo mensurari et Dominio Competentia sua in nova urna praestari possit. In reliquo sub Poena Confiscationis ex tali Vino nihil subtrahatur.

11-o. Assecurantur demum, quod quoad illas Domos, quae per Judaeos proprii eorum Pecuniis emptae sunt, vel per Communitatem exstructae una cum Spatiis suis restante Libro Urbariali olim Zichiniano, et desuper elargitis Literis Queralibus Haus-Brief dictis in usu et Jure suo, nunquam turbabuntur, nisi fors quempiam Possessorum, Delictis ita exigentibus eliminari contingeret. Et ideo eisdem vicissim declaratur, quod quamvis liberam inter se, ac mutuam Domorum ac Venditionem habituri sint; Domos tamen et Fundos a Christianis absque speciali ac immediato Excelsae Camerae Regiae Hungarico-Aulicae Inductu eisdem emere non licebit.

12-o. Et ideo hisce Protectionalibus positive declaratur, quod quamvis Judaeo Simoni Kis-Lázár, Caesareo Regio Negotiatori Decretali, propter magna Merita sua, utilibus usquenunc semper Servitiis pro aerario Regio praestitis, comparata, Incolatus Vetero-Budae pro Successoribus quoque suis admissus sit: Domus tamen eidem non altera, quam Judaica antehac Oesterreicheriana ad rationem Creditorum occupata, per Excellentissimam Dominam Comitissam Viduam Zichianam ante Annum Pretio-aestimationali cum flnis.¹³⁹ 360 ad se recepta, nunc erga conventum aliud Pretium ad Cassam Dominalem solvendum cedi potuerit! Quae per hanc Venditionem pro Beneficio Communitatis communibus ejusdem Oneribus subjicitur: Adeoque idem Simon Lázár iisdem, prout reliqui Juribus et Beneficiis gaudebit.

13-o. Quoniam Leges ipsorum vetarent diebus Sabbathi et aliis sibi cognitis diebus vel minimum opus attingere, vel etiam extra Zonam, in similibus locis trahi solitam, exire: Ideo licebit ipsis ulterius talos Palos infigere, et ab uno ad alium Zonam trahere, prohibitumque erit tales Palos destruere.

14-o. Eadem Communitas Judaica ad Salarium nocturnum Vigilum intertere-ri solitorum in 15 Flnis. concurrat. Non secus quoniam ipsis concessum sit, una cum Christianis beneficio Pascui uti, Pastoribus etiam pari cum Christianis ratione, consveta Solutione a Pecoribus et quidem ab uno quoque frusto satisfacient.

15-o. Publici ratio Svadet et exigit, ut Directorium Morum, vulgo Policay-Ord-nung et Statuta Judaeorum privata per Magistratum Judaicum elaboretur et medio Cameralis Praefecti pro Approbatione vel Modificatione Excelsae Camerae submit-tatur, quod eidem successive pro Norma observanda authentice Cameraliter extra-dabitur.

16-o. Praeterea declaratur, licitum fore Judaeis in Liberis ac Regiis Civitatibus, salvis tamen harum Juribus, non secus in Bonis Cameralibus Quaestum exercere et Victum suum quaerere.

139 Florenis.

17-e. Quoniam eisdem sub priori Dominio facultas data fuisset, Synagogam suam ruinosam reaedificandi, id autem in praesens necdum in effectum deduci potuisset: Ideo facultas neque nunc eisdem difficultabitur, praevie tamen Normam et Delineationem illius Dominio exhibere tenebuntur.

De Reliquo fidem et fidelitatem erga Sacratissimam Suam Majestatem observare, Obedientiam vero et respectum omnem non modo Excelsae Camerae Regiae Hungarico-Aulicae, verum Officialibus etiam Domitialibus exhibere, Dispositionibusque Cameralibus semet omnimode accomodare obligabuntur.

Datum in Castro Gedellő Die 1-a Martii Anno 1766.

Comes A. Grassalkovich

L. S.

Diese gnädige Erlaubnussen, und einer Hochlöbl. Kaiserl. Königl. Hungarischen Hof-Cammer hohen Schutz veneriren wir demüthigst. Verbinden uns und unsere Nachkömlinge zur Haltung alles vorgeschriebenen, unsere Schuldigkeiten, Zahlungen, die wir eingegangen sind, richtiger Abführung: Welches wir auch mit unserer Gemeinde-Insigel und Unterschrift bekräftigen.

Alt-Ofen, de 1-ten Martii 1766.

Sekl Holitscher, als Richter

Simon Löbel

Koppel Jeremias

Hertzl Marx הק' יחזקאל בן הר"ר מרדכי

Simson Spitzer הק' שמשון שפיצער

als bevollmächtigte der sammtl. Juden-Gemeinde in Alt-Ofen mit unseren Nahmen unterschrieben und beydrückung unser Gemeind-Insiegels.

L. S.

Én, gyaraki gróf Grassalkovich Antal,¹⁴⁰ ő legszentebb császári királyi apostoli Felségének valóságos belső tanácsosa, magyar királyi főlovászmester stb., tudomásul adom mindazoknak, akiket illet: miszerint az egykori ó-budai koronauradalom újabban visszazállván a magyar birodalmi szent korona jogfennhatóságára,¹⁴¹ s ennél fogva a magas magyar királyi udvari kamara hatalmába visszakerülvén, – az ó-budai zsidó község kérelmezésére s megkeresésére, melyben a kamara védelme, valamint a maga szervezkedése s fenntartásaért folyamodik, átvizsgálván legelőbb is a Zichy-féle engedményeket, valamint (a zsidóknak) köteles fizetéseiket, végre egyezség jött létre az imént nevezett községgel, a védnökségért járó adó meg a bérle-

140 Gr. (I.) Grassalkovich Antal (1694–1771) személynök, a Magyar Udvari Kamara elnöke, Mária Terézia királynő bizalmas híve. A véd- vagy kiváltságlevelet kamaraelnöki minőségében – tehát hivatalos minőségében – adta ki az óbudai volt Zichy birtokokon élő zsidóknak.

141 Értsd: állami tulajdonba. Azelőtt a gr. Zichyek adománybirtoka volt.

tek után járó fizetések ügyében, amely egyezséget addig is, míg a kamarai védlevelet megnyerné, jónak látom a következő pontokban megállapítani:

1-ször. Az Ó-Budán letelepedett vagy ott incolatussal¹⁴² bíró zsidók s az ő utódaik befogadtatnak földesúri törvénykezésünkbe s a királyi kamara védnökségébe. Eszerint tilos bárkinek is őket az ő szokásaikban s szertartásaikban háborgatni; viszont azonban ők is őrizkedjenek attól, hogy a keresztények szokásai és szertartásai ellen bármit is merészelnének, nehogy ellenkező esetben más rendszabályok hozassanak s az ellenszegülőket szigorúan kelljen fenyíteni.

2-szor. Megengedtetik nekik évenként maguknak bírót, esküdteket s kisbírókat akár újonnan választani, akár az előbbieket megerősíteni, akik a Dominiumnak megerősítés végett bemutatandók. Lészen pedig ezen bíróság jogában, hogy midőn zsidó (akár) keresztény, (akár) zsidó ellen perlekedik, ítéletet mondhasson s törvényt szolgáltatthasson; azonban fenntartatik a fellebbezés az uradalomhoz.

3-szor. Minden ház, amelyet ők saját pénzükön szereztek és általuk ez idő szerint lakatik, felmentve legyen a katona-beszállásolástól, előfogattól s más hasonlóktól. És minthogy ezen község úgyis fizet egy bizonyos meghatározott taksát a megyének, szabad legyen minden a keresztényekkel együtt fizetendő részletkivetéstől.

4-szer. Ha valaki ezen zsidó községből elégtelen keresete miatt máshova akar- na ideiglenesen menni, a községnek előzetes megegyezése esetén teheti azt; mind- azonáltal másutt is élvezendi a kamarai védnökséget, hacsak más földesúri bírasko- dást föl nem vett. Továbbá, az ilyennek vagy bárkinek, aki saját házzal bír, jogában áll házát akár zsidóra, akár keresztényre vétel útján átruházni, amidőn az uradalomnak "levonás" néven a tizedik pénz¹⁴³ lefizetendő. Ha azonban házát ingyen hagyja örö- köseire, akkor tőle ezen levonás be nem követelhető. Ugyancsak ezért kijelentetik s megengedtetik nekik: hogy valamint mind a letelepedettek s az ő utódaik – az ura- dalom jogainak fenntartásával – az ő házaikban megerősítettnek, aképpen megen- gedtetik nekik a házaknak szabad vétele s eladása is.

5-ször. Minthogy ezen község hús-szükségletét keresztény mészárosoktól nem szerezheti be s így nélkülözést kellene szenvednie: azért, amint meg volt engedve azelőtt, aképpen most is megengedtetik ugyanezen községnek, hogy saját mészár- székét állíthat s tarthat fenn, amelyben úgy zsidók, mint keresztények számára min- den fajtájú húst, akár marha-, akár disznóhúst,¹⁴⁴ akármikor szabadon kimérhet- nek. Ugyancsak ezért fogadhatnak s tarthatnak sajátlagos keresztény mészárost is, aki az ő törvényeik szerint való hús elkészítés(ének) módját érti s aki a zsidóknak a marha hátulsó részéből húst – közönségesen: kóser (húst) – bír készíteni,¹⁴⁵ egy

142 Lat. *incolatus*, "lakhatás".

143 Értsd: 1/10 (tized), azaz 10 %.

144 Az utóbbit, természetesen, nem a zsidók számára.

145 Nyilván nem a vágás (*sehita*) előírásainak egyenes megszegésével, csak a bontás és darabolás előnyösebb módosításával.

az ő járulékaikhoz viszonyított külön szerződésben meghatározandó bér fejében. Megengedtetik nekik nemkülönben, éppúgy, mint a keresztényeknek, a legeltetés is egy meghatározandó, a kimérendő marhának megfelelő helyen.

6-szor. Köteleztetnek azonban a zsidók az ő eddigi mészárszéküket – közönségesen: *Schlag-Brücken*¹⁴⁶ – beszüntetni s helyébe egy másikat a Duna mellett, egy számukra kijelölt s kitűzött helyen újból építeni, nemkülönben minden, különösen nyári időben (keletkező) bűznek elhárítása céljából minden ezen mészárszékéből származó piszkot s rondaságot egy külön csatornában a Dunába elvezetni. Amellett azonban vigyázzanak, hogy ezen építkezés által az induló s kikötő hajók esetleg meg ne akadályoztassanak, s hogy a Duna partjai ugyanott mindig ép s jó karban tartassanak.

7-szer. Azonkívül megengedtetik nekik valamelyik akár tulajdon, akár bérelt házukban mind sört tartani az uradalmi sörházból, mind zsidó, úgynevezett kóser bort kimérni azon feltétel alatt, hogy 12 körmöci arany¹⁴⁷ büntetésének terhe alatt ne mérészeljenek még csak egyetlen pintet¹⁴⁸ is keresztényeknek elárúsítani.

8-szor. Valamint ezelőtt is azzal a joggal bírtak, hogy semmi idegennek nem szabad Ó-Budában üzletet vagy kereskedést nyitni, azonképpen a jövőben is megmaradjanak ezen kiváltságban. Mesterségeiket is akadály nélkül fogják gyakorolhatni. Az is meg lesz nekik engedve, hogy akár helyben, akár másutt házasságra léphetnek. Ha e célból máshova találnának menni, az uradalom védnöksége alatt továbbra is megmaradnak, előlegesen letévén minden egyes házasságkötésnél egy körmöci aranyat az uradalomnak.

9-szer. Ha valamely idegen zsidó magát ezentúl alávetné az uradalom védnökségének, akkor köteles a neki külön kiszolgáltatandó uradalmi védnökséget a zsidó községnél benyújtani, s ugyancsak azzal a behozott szokás szerint egyezsége lépni az iránt, hogy a zsinagóga s temető használata (amelyekhez még eddig nem járult hozzá) neki megengedtessek; ellenkező esetben a védnökségnek hasznát s jótéteményét nem élvezheti.¹⁴⁹

10-szer. Ha valaki a zsidók közül az ó-budai uradalmi javak bármelyikén, de semmiképpen idegen (javakon) úgynevezett kóser bort akarna készíteni, azt minden taksa fizetése nélkül beszállíthatja Ó-Budára; kivételt képez Szt.-Endre helység, mely ugyanis kilencedet az uradalomnak nem fizet; onnan csak a következő feltételek mellett szállítható ilyen bor: hogy ti. onnan hozott bor bevitelénél a kilencedik pin-

146 Ném. "vágóhíd".

147 3.52 gr súlyú aranypénné; nevét Kőrömbányáról (ma: Kremnica, Szlovákia), Magyarország és Ausztria leghíresebb pénzverdejéről kapta.

148 Mint bor úrmérték; Magyarországon 1 pint = ca. 1.5 liter.

149 A telepedéshez az uradalom engedélyén felül a zsidó község hozzájárulása is szükséges. A község új tagja a hozzájárulás fejében köteles arányosan részt vállalni a községre háruló terhekből.

tet¹⁵⁰ természetben nyújtsa be az uradalomnak, vagy pedig annak folyó árát fizesse le a kilenced helyett. Ez alkalommal vigyázni kell, hogy Ó-Budára való bor bevitelénél az mindig lerakassék egy kellő helyen, ahol az a bor a szokásos módon megmérhető s az uradalomnak a neki járó kilencedik pint benyújtható legyen. Azonkívül az ilyen borból, az elkobzás büntetésének terhe alatt, semmi ne hallgattassék el.

11-szer. Újból biztosítatnak, hogy ami azon házakat illeti, amelyek a zsidók által saját pénzükön vásároltattak vagy a községük által építettek, a területek haszonélvezésében s jogában, megtartván a Zichy-féle urbéri könyvet, s azt azonkívül kibővítvén úgynevezett házlevéllel (*Haus-Brief*), sohasem fognak háborgattatni, hacsak nem történnék meg, hogy a birtokosok közül valamelyiket valamely kihágás folytán (e könyvből) ki kell törölni. De azért önekik¹⁵¹ viszont tudtukra adatik, hogy jóllehet a házak eladása s vétele egymás között kölcsönösen szabad, mégis házakat s telkeket vásárolni keresztényektől, a magas magyar királyi udvari kamarának különös s közvetlen megkeresése nélkül, önekik tilos.

12-szer. Ugyancsak ezért a jelen védszabályzat által kijelentetik, hogy ámbár Kis-Lázár Simon zsidónak, császári királyi kiváltságolt kereskedőnek, azon nagy érdemek folytán, amelyeket mindeddig a királyi kincstárnak tett szolgálataival szerzett, Ó-Budán még az utódainak is incolatus engedélyeztetett, mégsem engedhető neki át más ház, mint az ezelőtti zsidó Oesterreicher-féle, adósságok fejében lefoglalt ház, melyet méltóságos özvegy Zichy grófnő¹⁵² ezelőtt egy évvel 360 forint becsértéken visszavásárolt s amely most általa a már megállapított s az uradalmi kastélyba fizetendő áron megvásárolható, amely ház ezen vétel következtében a község javára, annak közös terheinek vettetik alája; különben ezen Lázár Simon a többi (zsidókkal) egyenlő jogokban s kedvezményekben részesüljön.

13-szor. Minthogy az ő törvényeik megtiltják szombatnapokon s más nekik ismeretes napokon a legcsekélyebb munkához is fogni, sőt még menni is a vonalon¹⁵³ kívül, melyet hasonló helyeken¹⁵⁴ húzni szoktak: továbbra is szabad legyen nekik ilyen póznákat leszúrni és az egyiktől a másikig zsinórt húzni, s tilos legyen e póznákat lerontani.

14-szer. Ugyanezen zsidó község a tartatni szokott éjjeli örök fizetéséhez 15 forinttal járuljon hozzá. Nemkülönbén minthogy önekik meg van engedve, hogy a keresztényekkel együtt a legelő kedvezményében részesüljenek, ennélfogva a pásztro-

150 Földesúri kilenced; a teljes mennyiséget számítva (a tized levonása után) ugyancsak 10 %.

151 Ti. az óbudai zsidóknak.

152 Gr. Zichy Miklós (1710–1758) özvegye, Zichy (*née* Berényi) Erzsébet (1715–1796).

153 Ti. a szombat-vonalon (*éruv*, "összekapcsolás"). Ez a vonal (szombat-határ), rendszerint lánc, a város területének egy részét a lakóház(ak) udvarához kapcsolja, s így a munkavégzés tilalma mellett is lehetővé teszi a gyalogjárást, könnyebb dolgok szállítását stb.

154 Ti. a zsidó községek területén.

rokat is a keresztényekhez hasonló módon, a barmokért, mégpedig minden egyes darabért járó szokásos fizetéssel elégsék ki.

15-ször. A közérdek kívánja s követeli, hogy az erkölcsök szabályozása, vulgo *Policay-Ordnung*, s a zsidók magán alapszabályai a zsidó elöljáróság által minél hamarább dolgoztassék ki s a kamarai prefektus közvetítésével jóváhagyás, illetve módosítás végett a magas kamarának eléterjesztessék, ami aztán neki megtartandó szabályzat gyanánt a kamara által hitelesen ki fog adatni.

16-szor. Azonkívül kijelentetik, hogy a zsidóknak meg van engedve a szabad s királyi városokban – e városok kiváltságainak épentartása mellett –, nemkülönben a kamarai javakon üzletet folytatni s élelmüket keresni.

17-szer. Minthogy nekik az előbbi uradalom alatt megengedett, hogy düledező zsinagógájukat újból felépíthetik, ami pedig mindeddig tényleg meg nem történhetett: ennélfogva az engedelem most sem vonatik meg tőlük, csakhogy kötelesek a mintát s tervezetet az uradalomnak előlegesen benyújtani.

Egyébiránt köteleztetnek Ő Felsége irányában hitet s hűséget megtartani, engedelmességet pedig s minden tiszteletet nemcsak a magas magyar királyi udvari kamara irányában, hanem az uradalmi tisztviselők irányában is tanúsítani, és mindenképpen alkalmazkodni a kamarai rendeletekhez.

Kelt a gödöllői kastélyban, 1766. évi március 1-ső napján.

Gróf Grassalkovich A.

P. H.

Ezen kegyelmes engedményeket s a nagytekintetű csász. kir. magyar udvari kamara magas védelmét a legalázatosabban tiszteletben tartjuk. Kötelezzük magunkat s utódainkat mind az előírottak megtartására, kötelezettségeinknek s fizetéseinknek, amiket elvállaltunk, pontos teljesítésére, amit községünk pecsétjével s aláírásunkkal is megerősítünk.

Óbuda 1766. március 1-jén.

Sekl Holitscher mint bíró

Simon Löbel

Koppel Jeremias

Hertzl Marx¹⁵⁵

Simson Spitzer¹⁵⁶

mint az ó-budai zsidó község megbízottjai névaláírásunkkal s községünk pecsétjének idenyomásával.

P. H.

155 Marx: Márkus. Sajátkezűleg csak héber betűkkel, így: "A k(icsiny) Jehezkiél, Mordekhai új – emléke legyen áldás – fia".

156 Sajátkezűleg csak héber betűkkel, így: "A k(icsiny) Simson Spicer" (azaz Spitzer).

1777

A kecskeméti Becsületes Tanács rendelete, 1777. május 30

Kiadás:

Barány József, "A kecskeméti zsidók történetéből", in: *Évkönyv, 1899* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat – Lampel R. / Wodianer F. és Fiai, 1899), pp. 102–126, kül. p. 106 sk.

1) Hogy az idegen járó s jövő zsidók által amint tapasztaltatott a lakosoknak károk ne essenek, nem a messze földön lakó és esmeretlen Zsidók, hanem csak N.¹⁵⁷ Pest Vármegyebeliek admitáltassanak a Vásárlásra és bőrárulásra minden taxa nélkül.

2) Mindazokra azonban az itten maradó Árendás Zsidóknak oly gondjuk légyen, hogy mikor bejönnek a Város házánál bejelentsék, hogy megvizsgáltassanak és nékiek ingyen pecsét fog adatni, mely mellett járhatnak a gazdáknál.

3) Bejövésüknek bizonyos ideje légyen úgy mint minden hónapban az első egy hét és négy vásár előtt egy hét utána is egy hét és így egy esztendőben húsz hetek.

4) Az itt maradandó árendások nem többet, hanem csak két szállást tarthassanak, de feleségeikkel és minden cselédjeikkel szüntelen itt ne lakjanak, hanem azok csak bizonyos időkben itt tartózkodhassanak.

5) A konyha és Cosse¹⁵⁸ bor körül egy férfiat és egy asszonyt tarthassanak, és ezeknek harmadik szállást fogadhassanak.

6) Ezen három szálláson kívül valakik a zsidók közül akár mostanában akár ez előtt itten házakat árendáltak a Várostul eltakarodjanak lakó helyekre s ide csak a kiszabott hetekben jöhessenek.

7) Mind az itt való s mind a külföldi akármely bőrókkel kereskedők vagy mesteremberek¹⁵⁹ minden időben minden Taxa nélkül vásárolhassanak.

8) Az itt maradó és régi Contractusban nevezett Zsidók mind az itt lakástul, kereskedéstul Cosse bor és Konyha tartástul a Contractualis Árendát esztendőnként a Városnál letegyék.

157 Nemes.

158 Kóser.

159 Értsd: a nem zsidó kereskedők vagy iparosok, akik szintén nyersbőrt vásároltak.

A nagyváradai zsidóság temetője

1766

A zsidó község beadványa a nagyváradai Becsületes Tanácsnak, 1766. március 21

Kiadás:

Lajos Lajos, *A váradi zsidóság története. Hiteles levéltári adatok alapján* (Nagyvárad: Nagyvárad-Nyomda és Újságvállalat, 1912), pp. 59–60

1766. Marty 21. Becsületes Nemes Tanács, Kegyelmes Uraink s Pátronusink!

Az föld alacsonyága miatt is az Nemes Város határán levő temetőkben Istenben elnyugodott Atyánk fiait mély sírban nem temethetjük, mert másként az víz által elborítottván: s Innend ámbár ugyan sörény gondviseléssel az említett temető helyünket békerteljük, mindazonáltal annyira nem mehettünk, hogy az ott körülötte járó N. V.¹⁶⁰ sertésektől mindeddig megmenthettük s oltalmaztuk volna, kik által az szegény megholtak tetemi, mivel amint alázatosan jelentettük, az földnek alacsony és vizes volta miá csak majd föld színire temettetnek, feltúrattatnak; Honnan következhetik, hogy ha (kitől Isten őrizzen) Pestis lenne, és olyanban megholt Atyánk fiát az sertések kiforgatnák sírjából, ha nem lett volna is addig, a Nemes Városon azonnal elterjedne; De ezenkívül a kondások is azon köveket, melyeket szokásunk szerint az megholt sírjához alkalmaztatunk, meg nem gondolván aztat, hogy azokat mi nem kevés pénzen szerezzük, darabról darabra tördösik. Mindezeknek eltávoztatására és megorvoslására való nézve, és hogy szegény megholtak, amint megkívánják, csendességben megnyugodhassanak, olyan Istenes indulattal kívánnánk lenni, hogy azon temetőhöz egy keresztény embert, aki arra gondot viselne, alkalmaztatnánk: Minthogy pediglen azon embernek szüntelen ott az temetőnél kellene lakni, egy gulibá¹⁶¹ vagyis házikót is akarnánk neki csináltatni, ez pediglen a Becsületes Nemes Tanács Jurisdictionjától függene. Azért mély alázatosan instálunk a Nemes Tanács előtt; hogy ezen Istenes és egyszersmind közönséges jónak hasznára célozó szándékunk végét és hasznát vehesse, hogy az jelentett embernek megkívántató kis hajlékocskát felépíttetni hagyni méltóztassék, obligáljuk arra magunkat, hogy azon emberért, aki tudniillik ott azon temetőnél lészen, a Nemes Város közönséges hasznára esztendőnként, méglen csak Váradon zsidóság lészen, egy Aranyat letészünk. Ezenfelül is az Úr Isten is a Nemes Tanácsnak, hogyha szegény megholtaknak irgalmaságot cselekszik, bővségesen megjutalmazza. Elvárván a vigasztaló választ, maradunk a Becsületes Nemes Tanácsnak alázatos szolgálói Váradon Zsidóság közönségesen.

160 Nemes Város.

161 Kaliba.

IV / 1780–1790

82. II. József király (1780–1790), német-római császár (1765–1790), “Systematica gentis Judaicae regulatio” (Az úgynevezett Türelmi rendelet) (1783. március 31)
83. A szakállviselés tilalmának visszavonása (1783. április 28)
84. Tudósítás a pozsonyi zsidó iskola megnyitására (1783. szeptember 8)
85. II. József király, A pénzkölcsönzés és a korcsmáltatás szabályozása (1785–1786)
- (a) Királyi rendelet a zsidók pénzkölcsönzésének korlátozásáról (1785. december 27)
- (b) Királyi rendelet a korcsmáltatásról (1786. július 30)
86. II. József király, Rendelet a zsidók nevééről (1787. július 23)
- (a) “Zur Vermeidung aller Unordnungen...”
- (b) Egykorú magyar változat
- (c) Újabb fordításban
87. II. József király, Rendelet a zsidók földműveléséről (1787)
88. Zsidó szabók és zsidó árusok (1783)
89. Ezekiel Landau, Új zsinagóga (Duna-) Szerdahely környékén (1787)
90. Ezekiel Landau, Aszalt gyümölcsből készült szeszről (1790 k.)
91. “Házrul házra járó zsidók” (1788–1797)
- (a) Szolgabíróági körözüvény a házalók “passus”-áról, Nagyvárad (1788. március 28)
- (b) Szolgabíróági körözüvény a házaló zsidók “igaz mérték”-éről, Nagyvárad (1797)

82

II. József király (1780–1790), német-római császár (1765–1790)

“*Systematica gentis Judaicae regulatio*”

(Az úgynevezett Türelmi rendelet)

1783. március 31

Eredeti nyomtatvány:

Országos Levéltár, Helytartótanács, Id(ealia) Jud(aeorum)

Fővárosi Levéltár, Pest város levéltára, Intimata, 6241/1783

Fejér vármegye levéltára, fasc. 50, no. 118

Moson és Pozsony vármegyék levéltára, anno 1783

Sopron város Tanácsának jegyzőkönyve, pp. 397–409; kiadás: MZsO XVIII, pp. 347–353, no. 650.

Stb.

Újabb kiadás:

Alexander Büchler, “József császárnak a zsidókra vonatkozó rendszabálya: *Systematica gentis Judaicae regulatio*”, *Magyar-Zsidó Szemle*, 13 (1896), pp. 323–324; pp. 367–374, no. 275

Fordítás:

Bergl József,¹ *A magyarországi zsidók története* (Kaposvár: Jeiteles Hermann, 1879), pp. 68–72

Borbély Judit, apud: Gonda László, *A zsidóság Magyarországon, 1526–1945* (Budapest: Századvég Kiadó, 1992), pp. 261–268

Irodalom:

Marczali Henrik, *Magyarország II. József korában* (Budapest: Pfeifer Ferdinánd, 1883²) / *Magyarország története II. József korában*, II (Budapest: A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, 1885), pp. 268–280: “A zsidók”

¹ Bergl (Bergel) József (1802–1884) morvaországi származású orvos a kaposvári Esterházy-uradalomban, héber költő, természettudományi szakíró, történétíró.

- Marczali Henrik, "A magyarországi zsidók II. József korában", *Magyar-Zsidó Szemle*, 1 (1884), pp. 353–363
- Mandl Bernát, "A magyarhoni zsidók tanügye II. József alatt", in: *Évkönyv, 1901* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat, 1901), pp. 166–220, kül. p. 177 skk. (a szöveg részleges fordításával)
- Wolfdieter Bihl, "Zur Entstehungsgeschichte des josephinischen Patents für die Juden Ungarns vom 31. März 1783", in: Heinrich Fichtenau & Erich Zöllner, Hrsg., *Beiträge zur neueren Geschichte Österreichs* (Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, 20) (Wien – Köln – Graz: Böhlau, 1974), pp. 282–298
- Josef Karniel, *Die Toleranzpolitik Kaiser Josephs II.* (Schriftenreihe des Instituts für deutsche Geschichte, Universität Tel Aviv, 9) ([Gerlingen]: Bleicher Verlag, 1986)

Systematica gentis Judaicae regulatio

Intimatum nro. 1828.²

Illustrissimi, Reverendissimi, Spectabiles, ac Magnifici, Perillustres, item et Generosi Domini Nobis observandissimi.

Informationibus in puncto Systematicae Gentis Judaicae Regulationis interventis et abhinc Suae Majestati Sacratissimae demisse repraesentatis, Altefata Sua Majestas Sacratissima sequentem elargiri dignata est, clementissimam Resolutionem Regiam et quidem:

Primo: Ut ad quosvis contractus, obligationes, Testamenta, Libros Mercantiles, cuncta demum Documenta, et Instrumenta, quae sive in Judiciis, sive in Extra-judicialibus Negotiorum Pertractationibus Obligationem aliquam inducere deberent, Idiomate in Judiciis cujusvis Provinciae usitato sub Poena nullitatis et denegatione Jurisdictionatae Assistentiae conficienda et expedienda adigantur, generatim autem Hungaricum Latinum, et Germanicum Idioma praescribatur, quo Christiani in vel extra Judicialibus Foris partium illarum uti solent; ad hoc attamen, ut ordinatio haec plenam functionis vim consequatur, Judaeisque omnes dispositioni huic semet subducendi praetextus praescindantur, eisdem Primo peremptorius duorum Annorum Terminus praefigatur, quo scilicet adultiores saltem, et ad mercimonia tractanda propediem applicandi Juvenes eos in discendis Linguis usitatis progressus facere valeant, quorum adminiculo universae Genti suae ad condendos Linguis in Regnis hisce vigentibus Contractus, Obligationes etc. optulari queant.

In Nexu horum itaque Judaeis medio concernentium Jurisdictionum praemissa omnia, in quantum eisdem scitu necessaria essent, debite publicari et explanari benigne vult sacratissima sua Majestas, ea ulteriori expressa Declaratione, quod Altefata sua Majestas Linguae tum Hebraicae (excepta duntaxat cultu Divino) tum signanter Lin-

2 Formailag a Helytartótanács leirata. – II. József 1790. január 26-án, röviddel halála előtt, legfelső elhatározásban – három kivételével – a Magyarországot és Erdélyt illető rendeleteit és intézkedéseit mind visszavonta (*Restitutionsedikt*); a kivételek között volt a tolerancia-pátens is.

guae Judaeorum vernaculae, seu Judaico-Germanicae vulgo Judisch-deutsch usum in cunctis, praesertim tum Judicialibus, tum extra-Judicialibus negotiorum Pertractationibus de altissima Autoritate Sua Regia abrogare constituerit ac in vicem antelatorum sublatoꝝ Judaicorum Idiomatum Linguarum in Provinciis vigentium usum dehinc apud Judaeos ubivis introductum clementer velit; quodve coacta post praefati biennalis Terminis a Dato publicationis ubique computandi effluxum, seu puro Hebraico, seu Judaico apud Gentem hanc vernaculo Idiomate exarata, aut Hebraicis duntaxat, et Judaicis characteribus scripta aut subscripta Instrumenta, quae scilicet Obligationem quandam, aut fidem publicam in Judiciis, aut extra Judicialibus Pertractationibus inducere solent, quantumvis talia per Rabinos scripta, aut subscripta forent, de altissima expressa voluntate Regia ipso facto pro nullis, ac invigoris declarantur.

Secundo: Ut Judaica Juventus condiscendarum Linguarum in Provinciis vigentium sufficientem opportunitatem nanciscatur, Genti huic scholarum Judaicarum juxta Normalem Institutionis Methodum instruendarum Introductionis adminiculo succurratur.

Tertio: Ut Scholarum quoque publica Nationalium jam constitutorum frequentatio eisdem ex peculiari Gratia Caesareo-Regia admitti possit.

Quarto: Siquidem plerique Judaeorum libri Idiomatibus a Lingua Sacra, seu stricte Hebraica plurimum discrepantibus, ac Regiae Universitatis Commembris penitus ignotis concinnati sint, ac proinde juxta principia Censurae per sacratissimam suam Majestatem clementer stabilita censurari nequeant, sed et Notorium sit ex ejusmodi potissimum Librorum Lectione Judaeos praesertim peritiores eorundem continuum, quasi Idiomatum suorum Exercitationem haurire, ad admaturandam Idiomatum Judaicorum extirpationem, simulque Linguarum in Provinciis vigentium propagationem clementer statuitur, ut exceptis iis puro duntaxat Hebraico Sermone exaratis Libris, qui apud Judaeos ad classem stricte Sacrorum, ac Ritualium pertinerent, ac pro peragendo cultu Divino apud Gentem hanc usitato, persolvendisque Caeremoniis, ac Precibus eisdem propriis necessariis forent, omnium omnino reliquorum ad quamcunque demum classem referibilium Librorum, sive Hebraico puro sive Judaico corrupto Idiomate, aut Hebraicis duntaxat characteribus exaratorum Impressio aut undecunque demum ad Regna haec facienda Inductio absolute, ac severissime prohibeatur.

Secundo: Siquidem novum Scholarum Judaicarum in quavis Provincia sub Inviatione Directoris Normaliter introducendarum Institutum ob notam Judaeorum pertinaciam, ingenitaque iisdem Praejudicia difficultatibus cariturum non sit, ac proinde procul dubio peculiarem ex parte Minorum Superiorum Regionum, Studiorum Directorum Attentionem, ac vigilantiam exposcet; sed et praeterea in ipsa operis hujus effectuatione occasione adinveniendi, ac stabiliendi fundi pro sumptibus ad scholas has neo-introducendas impendendis requisitae non leves difficultates ac molestiae superandae praevideantur; hinc in primordio ardui hujus operis illa duntaxat Provisio facienda est, ut in quovis Districtu, ac signanter

a) Loco tali, ubi Judaei maiori numero degunt, cujusve delectus antelatis superioribus Regiis Directoribus defertur, una, eaque Capitalis schola Judaica introduci valeat. Caeterum habita Reflexione illa, quod in uno, alterove studiorum Districtu quam complures e numerosioribus familiis constantes, longeque ab invicem dissitae Judaicae communitates existant, pro quarum Iuventute una schola minus suffectura esset, Iudicio ac Arbitrio Superiorum Regionum Studiorum Directorum plene relinquatur: an ad Gremiales eorundem Districtus pro ratione circumstantiarum plures etiam scholae, ubi, et quot constituendae sint? Ex quo autem

b) Ritus sui tenax natio in erectionem Gymnasii Normalistici pluribus in Locis aegre manus admotura, praevideatur ideo ad sufferendum omnem scrupulum eosque ad erectionem scholarum tanto magis excitandos Rabinis, et senioribus de benigno Jussu Regio imponatur: in Synagoga publicando Benignam hanc Resolutionem Regiam de Sistematica Regulatione clementer elargitam una observationem ejusdem cum necessariam, tum honorificam popularibus omnimode persuadeant, praesertim intuitu Literarum in scholis publicis discendarum.

c) Definitionem objecti illius: ex quot Classibus, et Magistris scholas ejusmodi constare oportet? tantisper in suspenso relinqui.

d) Dubium nullum est, Judaeis in scholis pro Gente hac introducendis praefertenter in Linguis in Regnis his vigentibus Germanica scilicet Hungarica et Slavonica, Arithmetica item, aliisque Disciplinis communem omnigenae Religionis hominibus utilitatem praesferentibus, ac in scholis Christianis Nationalibus ventillari solitis instituendos venire. Quod attamen ipsarum Linguarum in scholis antelatis Judaicis discendarum qualiter ordinandam Distributionem concerneret, objectum hoc subinde determinabitur.

e) Cum cuncta ea, quae in Scholis Nationalibus Normalisticis pertractari solent, ad utilitatis omnigenae Religionis, ac sectae hominibus communis scopum directa essent, ac proinde et Judaeis utilia esse possent; ad haec fine introducendae ad omnes Nationales tum Catholicorum, tum alienae Religionis hominum scholas uniformitatis, praecavendorumque simul notabilium sumptuum pro casu inutilis, ac dispendiosae Libellorum Scholarum Multiplicationis cum sensibili Fundi Litterarii Damno profundendorum ad id potissimum reflectendum, conatusque convertendi sint, ut nempe ex Libellis Scholasticis profanis pro Nationalibus cujuscunque Religionis scholis deservituris cuncta ea, quae ad objectum Religionis quaqua ratione referri possent, penitus exmittantur, taliterque nunc memorati Libelli profani pro omnibus Nationalibus scholis uniformentur: praeductis itaque considerationibus spectatis, et expensis, Sistemati huicce Generali comparate ad scholas quoque Judaicas inhaerendum erit, sequaciter Libelli quivis profani antelata modalitate adpromtandi ac modificandi pro scholis quoque Judaicis adhibendi venient.

Quod porro ipsam Judaici Dogmatis Institutionem concerneret, quemadmodum in scholis christianorum nationalibus pro Praelectionibus catechiticis certi dies, ac horae juxta Systema Literarium destinata essent, ita pariter ad conciliandam neo-

erigendis his scholis Judaicis ex parte Gentis hujus ad diffidentiam, et suspitiones pronae majorem fiduciam, Animique propensionem, obtinendumque id, ut primis statim Annis majore alacritate, citraque resensum et Abhorrescentiam aliquam frequentiores discipuli conveniant, communitatibus Judaicis, ad quarum Gremium scholae introducentur, admittetur, quin et imponetur illud, ut in quavis ejusmodi neo erigenda schola pro Judaici Dogmatis Institutione Praeceptorem (sumptibus eatenus per solos Judaicarum Prolium Parentes suppeditandis) servare sibi curae habeant, ea nempe ratione, ut Is horis illis, quae in Nationalibus Christianorum scholis pro Praelectionibus catecheticis praefixae sunt Proles cuntas Judaicas ad neo introductam scholam Localem Judaicam confluentes in Dogmate, ac Religione Judaica erudire teneatur; exceptis autem horis istis scholasticis Discipulos Judaicos congregare, in unum cogere, eosdemque extra ordinarias quoque Horas eidem plene interdictum sit; caeterum is in ordine ad externam Disciplinam ad evitandas omnes turbas, dissensiones, ac confusiones Locali Nationalium scholarum Directori subordinatur, ac parere teneatur.

f) In Primordio saltem novae hujus Institutionis, ac primis saltem Annis Christiani solum Instructores adhibeantur. Necesse tamen est, ut eum tempore applicandi Judaici Praeceptores in Legendo, Scribendo, et Arithmetica apud Paedagogos Christianos informationem capiant; et taliter aequalitas perfecta in docendo existat, hunc porro in finem eisdem medio Districtualium Scholarum Nationalium Inspectorum districtim imponetur, ne cum Disciplinis Methodo Normalistica pertractandis ac ad quas docendas iidem constituti forent, alias huc non pertinentes cognitiones, ac ne ipsum quoque Judaicum Dogma commiscere ausint; cum pro hujus Institutione peculiaris alioquin Praeceptor ordinatus habeatur: ac quo huic ordinationi exactus mos geratur, iidem districtuales Inspectores solenter invigilabunt, ne secus per innatam Genti huic astutiam, subdolanque agendi rationem praecipuus neo erigendarum harum scholarum scopus per Ssmam Suam Mattem³ clementer praefixus a vero et recto Tramite abstrahatur.

g) Cum ad docendum in scholis Judaicis destinati praeve in Normalistica Methodo praeparari, ac institui debeant; idcirco homines per Judaeorum Communitates pro Informatoribus proponendi per Inspectores scholarum Nationalium diligentur, ea caeteroquin ad Communitates praemittenda cohortatione, ut illae non tantum qualitates ad instruendum, sed notas quoque proponendorum, virtutes respiciant, et de iis certae sint. Ne autem Judaei solitis Tergiversationibus suis effectum hujus Instituti eludant, aut remorentur, medio concernentium Jurisdictionum iis demandetur, ut illico, praeuptaque omni mora ex Gremialibus cujusvis studiorum Districtus Communitatibus saltem tria gerendo Praeceptoris Muneri idonea subjecta attacktis Districtualibus Nationalium Scholarum Inspectoribus intra bimestre spatium no-

3 Értsd: *per sanctissimam suam maiestatem.*

minetenus designent, dictaque Individua ad vicinas praeparandorum scholas exmittant, quo hi ibidem sufficientem ad docendum habilitatem consequi valeant.

h) Circa frequentandas Christianorum Scholas praecise Libertas Judaeis relinquatur, et Christiani Instructores ad Scholas eorum saltem pro Casu illo penes ejectandum juxta proportionem in Taxae Tolerantialis Dependensione haberi solitam Salarium constituentur, si Judaei intra praescriptum Terminum bimestrem idoneos a medio sui candidatos praesentare different, adve vicinas praeparandorum Scholas haud exmitterent. Ubi demum ad Scholas has Judaicas Judaici Praeceptores Normali Methodo imbuti applicabuntur, eorundem salaria non nisi de casu ad casum pro ratione circumstantiarum, de comperiendi subjecti ejusmodi Judaici majoris, vel minoris habilitatis ejectanda erunt.

i) Veluti jam superius sub b) attactum est, Judaei per Rabinos et seniores ad erigendas Scholas nationales Judaicas exstimulentur, iisdemque omnis scrupulus, Metus, ac praeconcepta ex innatis suis Praejudiciis suspicio pro posse adimatur. In ordine attamen ad delectum Christianorum Praeceptorum ipsis Judaicis Communitatibus ad conciliandam majorem erga Scholas has neo erigendas fiduciam deferendum. Cautè admodum, nullaque non cum Circumspectatione in occurrentibus eatenus casibus procedatur, ne secus Judaei contra neo erigendas Scholas hic, aut illio nefors praeoccupati ac sinistra Consilia in obversum altissimarum Intentionum Regiarum cusuri, occasione ipsius Magistrorum Delectus instituendi perniciosas Collusiones, aut nefarios gressus ab altissimis Intentionibus Regiis deflectentes moliantur.

k) Circa id ut Judaei vel inviti ad Proles suas ad Scholas neo erigendas Judaicas mittendas adigantur, taliterque simul Idiomatis Judaici abrogatio quo meliori modo acceretur sequentia media adhibenda venient, nempe.

1-o. Ut in locis illis, ubi Scholae Judaicae modalitate supra designata introducendae disponentur, omnis privata Judaicorum Praeceptorum Instructio severissime interdicatur, ac proinde in Locis talibus omnes Praeceptores Judaici tum publici, tum Privati ab Institutione Prolium Judaicarum sub poenis Arbitrariis per Locales Magistratus praevericantibus infligendis arceantur.

2-do. Ut post definiendi cujusdam Termini E. G.⁴ quadriennii a Dato publicationis effluxum omnes illi Praeceptores Judaici tum publici, tum privati etiam in Locis illis, ubi nulla Schola, Judaica erigenda veniet, a paritate Normae quoad Christianarum quoque Scholarum Institutum praescriptae a Prolium judaicarum Institutione removeantur ac severissime inhi-beantur, qui fidedigno Scholae cujusdam Nationalis Christianae aut Judaicae Directionis Attestato mediante coram districtuali Scholarum Nationalium Inspectore producendo semet legitimare nequiverint, quod in normalistica Methodo, impertiendaque Judaicae Juventuti iuxta dictam Methodum Instructione, sufficienti, ac requisita cognitione imbuti sint.

---

4 *Exempli gratia.*

3-tio. Ut post definiendi pariter, ast longioris Termini e. g. Decennii a Dato publicationis effluxum nullus Judaeorum 25. Aetatis Annum nondum transgressus ad opificium quoddam exercendum, aut Fornicem servandum, aut Arendam suscipiendam, aut denique majoris momenti Quaestum e. g. cum Lana, Pellibus, Tabaca, Frumento etc. promovendum, (in quo scilicet praecipua Gentis hujus merendi media posita forent) sub severissimarum poenarum Comminatione admittatur, nisi fidedigno nationalis cujusdam Scholae Christianae, aut Judaicae Directionis Attestato, coram concernenti publico Magistratu producendo edocuerit, semet Nationalem quandam Scholam aut Judaicam, aut Christianam frequentasse, in eademque requisita Instructione imbutum fuisse.

4-to. Ut in quovis Loco, ubi Schola Judaica Nationalis introducetur, cunctae ad Communitatem Judaicam Localem paertinentes proles sextum aetatis Annum assecutae in concursu Individui Scholaris, ac Localis Jurisdictionis accurate conscribantur, ac ad Localem Judaicam Scholam frequentandam adigantur, Praevaricantes vero contra ordinationem hancce Parentes: Judaici Poenis eatenus conformiter nationalium Scholarum systemati statutis subjiciantur. Ne vero.

1) Instituti hujus Scholaris felicibus Avibus inchoati ultiores progressus, indeque sperandi fructus per intervenientes quosdam defectus sistantur, aut plene evanescat, praeter et ultra circa Scholas has neo erigendas peculiarem vigilantiam; ac periodicam earundem visitationem Districtualibus nationalium Scholarum Inspectoribus medio concernentium superiorum Regiorum Scholarum, ac studiorum Directorum imponatur, quo iidem medio superioritatis suae Regio huic Consili Locumtenentiali de Tempore in Tempus, ac signanter intra quodvis semestre spatium, reflexe ad novi hujus Instituti cursum, ac progressum numerum item judaicarum Prolium Scholarum has, tum nationales Christianas etiam frequentantium, earundem mores, Applicationem, et prospectum cuncta demum reliqua scitu necessaria objecta Tabellares Informationes modalitate Christianarum Scholarum Instituto conformi submittere noverint, neque intermittant.

Tertio: Proles Judaicae Christianas Scholas frequentantes pari modo, uti Viennae in Scholis fieri solet, etiam in Hungaria tractandae erunt, atque hunc in finem constitutae hac in Re relate ad Judaeos Gymnasia Haereditariarum Provinciarum Regiarum Germanicarum frequentantes Regulae fine faciendi necessarii Usus clementer communicabuntur.

Quarto: Clementer vult sua Majestas Ssima⁵ ut relate ad exquirendum Scholarum Fundum benevolus adeoque procul omni Coactione Tractatus ineatur, talique ratione Ingens, quae alias ex modo ipso secutura esset, rei odiositas, nullis coactivis mediis admissis praecaveatur, quod ipsum, ac praeterea etiam quantitas summarum circa erigendas ejusmodi Scholas requisitarum medio tempore uberius cognoscenda horsum

5 Sanctissima.

repraesentetur; quapropter etiam necessum erit, ut per Concernentes Jurisdictiones, adeoque et Praetitulatas Dominationes-Vestras auditis Judaicis Communitatibus Fundus pro Scholis intra bimestrem Terminum proponatur, eatenusque cum Domino Superiore Regio Districtus concernentis Directore Cointelligentia foveatur, desuperque Informatio post eundem bimestrem Terminum statim isthuc submittatur.

Quinto: Punctum illud ideale: ut in principalibus Civitatibus potentiores nec ab altioribus Scholis, ubi Universitates habentur, nec ab aliquo studio (excepta Theologia) excludantur, tanto minus Difficultati cuidam subjacere, quod Judaica Gens nec Legibus Patriis, nec Benignis Idealibus Resolutionibus ab altiorum Scholarum frequentatione arceatur, quodve per clementer intentionatam Gentis hujus meliorem Institutionem, ac moralis eorum Indolis excultivationem, eosdem ad altiora quoque studia capessenda sufficienter habilitandos esse sperare licet.

Sexto: In ordine ad illud ideale Punctum, quo introductio omnium Judaicorum Librorum ex Provinciis extraneis prohiberi, ac ita, velut in Bohemia Impressio Librorum suorum in propria ad id destinato Typographia sub peculiari Censura hoc in fine constituenda ordinari benigne praecipitur; ad Benignam Resolutionem Regiam superius puncti primi § 4-to attactam, is in eo Concentratam provocari: ut omnium Librorum profanorum sive puro Hebraico, sive Judaico corrupto Idiomate, aut Hebraicis duntaxat characteribus exaratorum Impressio, aut undecunque demum facienda Introductio severissime inhibeat. Ex sacris vero Judaeorum Libris, illis nempe, qui pro Divino eorundem cultu, persolvendisque juxta Ritum Genti huic proprium Caeremoniis, ac precibus suis necessariis essent, illi duntaxat imprimis admittantur, qui puro Hebraico sermone exarati fuerint, ac proinde juxta Principia Censurae per Ssmam suam Mastem clementer stabilita regulari Censurae potuerint, eo caeteroquin hic subnexo: Elenchum ejusmodi sacrorum librorum Pragae impresorum proximius subsecutum iri.

Septimo: Pro Norma Generali statuendum est, ne deinceps Judaeis Fundos rurales aliter in Arenda tenere liceat, nisi hoc manibus Judaicis cultivari faciant, ac desuper Jurisdictionatis Magistratibus singularis vigilantia commendetur.

Octavo: Ea est positiva Benigna voluntas Regia, ut Judaeis etiam Aurigatione vitae media quaerere absque ulla Restrictione concedatur, hincque modus merendi omnibus Incolis indistinctim pateat, consequenter non certo duntaxat Generi Hominum per sic dicta Privilegia Cehalia privative relinquatur.

Nono Decimo, Undecimo, et Duodecimo: Quae hucusque introductae erant Prohibitiones circa artem sigillorum Sculptoriam, Pulveris Pyrei, et Salis Nytri quaesitum deinceps tollendum, et hoc in genere Christianis etiam pares efficiendos Judaeos benigne vult Altesata Sma Majestas, excepto solum accessu ad vicinias fodinarum, qui et deinceps usu moderno interdictus maneat. Item Casibus Prohibitionum per Positivam Legem definitis, Opificia autem non saltem pro nobiles, atque in Locis illis, ubi Privilegiales Mechanicorum Cehae non existunt, exercere, verum etiam Cehas ipsas ea ratione ingredi valeant, ut Magistri Opifices pro Tyrocinio condiscendae

artis Judaicas Proles per inde suscipere, ac illo absoluto in Sodales, hos autem successive in Magistros assumere creareque. Ne porro Pueri in condiscendo Tyrocinio futuri caeteris durius habeantur, vexentur, vel quascunque alias Injurias patiantur, publicae etiam Jurisdictionis tum Localis, cum Universalis vigilantia adesse teneatur, et in Contravenientes statuenda pro Exemplo poena provideatur. Praeterea cum Victus Hebraicae Gentis hominum vi instituti Religionis suae ab eo, quem Christiani habent, distinctus sit, una Magistri Opifices indulgeant, neque ulla ratione Impedimentum ponere attentent, ut si Parentes, apud quos Victu suo potiri possent, absint, privatum propriumque Victum habere valeant.

Decimo tertio: Duo omnia illa distinctiva signa, quae Judaicae Nationis homines a reliquis secernebant, deinceps tollantur, non tantum Gladii gestationem admittendam, sed et praeterea ordinandum decrevit Altefata sua Majestas, ut Barbam, aliaque in usu existentia extrinseca Religionis suae signa deponere debeant, vicissim autem in Scholis, item Opificiorum Tyrocinio ab omnibus vexis et justa querulandi ansa serio per Magistratus protegantur, proinde his severa eatenus Obligatio imponatur.

Quam proinde clementissimam Resolutionem Regiam veluti sub hodierno respective Districtualibus Dominis superioribus Regiis Studiorum Directoribus Finem in eum ab hinc perscriptam, ut relate ad ea, quae negotia Studiorum Districtus sui respiciunt, Cointelligentiam cum Praetitulatis Dominationibus Vestris, foveant, ab Eisdem ubi necessitas exegerit, assistentiam petant, praetitulatis Dominationibus Vestris, eo cum Benigno Mandato Regio hisce intimandum habet Consilium isthoc Regium Locumtenentiale: quatenus Benignae hujus Resolutionis Regiae Gremialibus suis Judaeis publicatione facta ad effectum ejusdem necessaria agere, in iis, quae Negotia Studiorum respiciunt, cum respectivis Dominis Superioribus Regiis Studiorum Directoribus cointelligentiam fovere, ubi vero ab iis assistentia Earundem desiderabitur, eam ipsis suppeditare, ac demum informationem quoque suam isthuc submittere noverint.

Datum ex Consilio Regio Locumtenentiali Hungarico Posonii die trigesima prima Mensis Martii Anno Millesimo Septingentesimo Octuagesimo Tertio celebrato.

Praetitulatarum Dominationum Vestrarum ad Officia paratissimi.

Rendszabály a zsidó népre vonatkozóan

1828. számú rendelvény

Méltóságos, főtisztelendő, tekintetes és nagyságos, nemzetes, továbbá nagyra becsült vitézlő uraim!

Miután a zsidó népre vonatkozó rendszabály tárgyában tájékozódttunk, és az így nyert adatokat ő szent Felségének alázatosan bemutattuk, fentebb említett ő szent Felsége⁶ a következő igen kegyes királyi rendeletet méltóztatta kiadni, éspedig:

⁶ Ti. II. József.

Először: Hogy bármely szerződést, kötelezvényt, végrendeletet, számadáskönyvet, végül minden bizonylatot és oklevelet, amely akár bíróságokon, akár bíróságon kívüli ügyek tárgyalásakor valamiféle jogi kötelezettséggel bír, az illető terület bíróságain használatos nyelven kell megszerkeszteni és kibocsátani – semmissé nyilvánítás és törvényi védelem megvonásának terhe mellett –, általában azonban a magyar, latin és német nyelv írandó elő, amit a keresztények azon vidékek bírósági vagy azon kívüli fórumain használnak. Ahhoz azonban, hogy ez a rendelkezés teljesen érvényre jusson, és a zsidók megfosztassanak minden lehetőségől, amellyel a rendelet hatálya alól kivonják magukat, először kétévnyi végleges határidő szabassék ki számukra, hogy tudniillik ezalatt legalább a felnőttek és a kereskedésbe hamarosan bekapcsolható ifjak a használt nyelvek elsajátításában olyan haladást tegyenek, aminek alapján egész népüknek segíthetnek a szerződések, kötelezvények stb. ezen országokban használt nyelveken való megszerkesztésében.

Ezekkel és a zsidókra vonatkozó törvénykezéssel kapcsolatban a fentieket, amennyiben szükséges, hogy ők ezeket tudomásul vegyék, ő szent Felsége kellőképpen nyilvánosságra kívánja hozni és jóindulatúan ki akarja fejteni ama további kijelentést téve, hogy Őfelsége mind a héber nyelvnek (csupán az istentisztelet kivételével), mind a zsidók anyanyelvének vagyis a zsidó-németnek, közönségesen a jüdisch-deutschnak⁷ a használatát minden, főleg bírósági, de bíróságokon kívüli ügyekkel való foglalkozásban is királyi tekintélyével megszüntetni rendeli, és a felsorolt megszüntetett zsidó nyelvek helyett a jövőben kegyesen elrendeli, hogy a zsidók mindenütt a tartományokban szokásos nyelvet használják, és hogy az említett kétesztendei határidőnek a közzétételétől számított eltelte után mindennemű okmány, amely akár tiszta héber, akár e nép által használatos zsidó nyelven íródott vagy lett aláírva – s törvényszéken vagy azon kívüli tárgyalásokon kötelezettséget vagy közhitelűséget szokott maga után vonni –, még ha rabbik fogalmazták vagy írták is alá, legfelsőbb királyi akaratnyilvánítás folytán eleve semmisnek és érvénytelennek nyilváníttassék.⁸

Másodszor: Hogy a zsidó ifjúság elegendő lehetőséget nyerjen a tartományokban használatos nyelvek elsajátítására, adassék az induláshoz segítség az általános oktatási módszer szerint működő zsidó iskolák eme tanulóinak.

Harmadszor: A már felállított nemzeti nyilvános iskolák látogatása is megengedtessek nekik különleges császári–királyi kegy alapján.

Negyedszer: Mivel a zsidók legtöbb könyve olyan nyelven íródott, amely a szent, azaz szoros értelemben vett héber nyelvtől nagymértékben különbözik, és amely a Királyi Egyetem tagjai előtt teljességgel ismeretlen, s ezért az ő szent királyi Felsége által kegyesen előírt elvek alapján azokat cenzurálni nem lehet, s mivel köztudott,

7 Értsd: jiddis.

8 II. József nem általában kívánta a héber nyelvet felváltani a némettel (jóllehet a héber nyelvhasználatot is korlátozta): a németet csak a hivatalos ügyletekben (szerződés stb.) addig szóban és írásban használt héber helyett írta elő.

hogy főként a műveltebb zsidók kivált az ilyen könyvek olvasása révén gyakorolják magukat saját nyelvük használatában, ezért a zsidó nyelvek kiirtásának meggyorsítása, egyszersmind a tartományokban használatos nyelvek elterjesztése érdekében kegyesen elrendeltetik, hogy a tiszta héber nyelven írt könyvek kivételével, amelyek a zsidóknál a szoros értelemben vett szent és rituális könyvek csoportjába tartoznak, és amelyek e nép istentisztelete, szertartásai, valamint imádságai végzéséhez szükségesek, minden egyéb bármilyen csoportba sorolható könyv – akár tiszta héber, akár romlott zsidó nyelven,⁹ akár pusztán csak zsidó betűkkel íródott – kinyomtatása vagy országainkba történő behozatala teljességgel a lehető legszigorúbban tiltassék meg.

A második (ponthoz): mivel az egyes tartományokban az igazgató utasítása alapján általános jelleggel létesítendő zsidó iskolák új szabályzata a zsidók közismert nyakassága és velük született elfogultsága miatt nem nélkülözi majd a nehézségeket, s ezért különös figyelmet és éberséget igényel majd a felsőbb királyi tanügyi felügyelő urak részéről, s mivel ezenfelül e munka megvalósítása során az újonnan létesítendő iskolák költségeihez megtalálendő és megszilárdítendő anyagi alap kapcsán nem csekély nehézségekkel és kellemetlenségekkel kell számolni, ezért e kényes munka kezdetén mindössze arról kell gondoskodni, hogy bármely kerületben, jelesül pedig

a) olyan helyen, ahol a zsidók nagyobb számban élnek, és amelynek kijelölése az említett felsőbb királyi tanügyi felügyelőkre tartozik, egy zsidó iskola létesíthetősék, mégpedig központi (*capitalis schola Judaica*). Megjegyezvén azonban azt, hogy egyik vagy másik tankerületben, ahol több, egymástól távol levő, népesebb családokból álló zsidó közösség él, amelyek ifjúsága számára egy iskola nem volna elegendő, teljességgel a felsőbb királyi tanügyi felügyelők megítélésére és véleményére bízatik, hogy a hozzájuk tartozó kerületek körülményeihez képest kell-e több iskolát felállítani, hol és hányat. Minthogy pedig

b) e ritusához ragaszkodó nép nehezen szánja rá magát, hogy több helyen állítson fel általános gimnáziumot, gondoskodni kell minden aggályoskodás eloszlatásáról, és hogy annál hajlandóbbak legyenek iskolák létesítésére, jóságos királyi paranccsal kell meghagyni a rabbiknak és a véneknek: a zsinagógában kihirdetve a rendszabályra vonatkozó eme kegyes és jóságos királyi határozatot egyszersmind feltétlenül intsék népüket annak szükségszerű és megtisztelő teljesítésére, különösképpen a nyilvános iskolákban elsajátítandó irodalmi ismeretek tekintetében.

c) Arra vonatkozólag, hogy az ilyen iskolák hány osztályból és tanítóból álljanak, egyelőre nem kell határozatot hozni.

d) Nem kétséges, hogy az e nép számára felállítandó zsidó iskolákba azok jönnek, akiket az eme országokban élő nyelvekre, úgymint a németre, magyarra és szlávra,

⁹ Az utóbbi a jiddisre vonatkozik.

valamint matematikára és egyéb tantárgyakra kell oktatni, amelyek bármely vallású emberek számára közhasznúak, és amelyeket a keresztény nemzeti iskolákban oktatnak. Ami azonban azt illeti, hogy az említett zsidó iskolákban oktatandó nyelvek miként legyenek felosztva, e tárgyban később születik döntés.

e) Minthogy mindaz, amit a nemzeti általános iskolákban oktatni szoktak, minden vallású és felekezeti ember közös hasznára irányul, s ezért a zsidók számára is hasznos lehet, ezért hogy mind a katolikus, mind a más vallású emberek valamennyi nemzetiségi iskolájában megvalósulhasson az egyöntetűség, továbbá, hogy elkerülhetők legyenek azok a jelentős kiadások, amelyek a tankönyvek haszontalan és az iskolai alap érzékeny veszteségét okozó költséges megsokszorozódásból fakadnak, különösen ügyelni és törekedni kell arra, hogy a különféle vallású nemzeti iskolák számára készült világi tankönyvekből mindazt teljes egészében elhagyják, ami bármi módon érinthetné a vallás kérdését, s ily módon a most említett világi könyvek valamennyi nemzeti iskola számára egységessé váljanak. Tehát az említett szempontok és költségek figyelembevételével kell eme általános módszert a zsidó iskolákra is alkalmazni, következésképpen bármely világi könyv az említett módosítás által alkalmassá téve és megváltoztatva a zsidó iskolákban is használható lesz.

Ami, továbbá, a zsidó vallásoktatást illeti, amint a keresztények nemzetiségi iskoláiban a kathekhizmus-oktatás céljára a tanterv alapján bizonyos napok és órák vannak kijelölve, hasonlóképpen az újonnan felállítandó zsidó iskolákban is, hogy e nép részéről, mely hajlik a bizalmatlanságra és gyanakvásra, nagyobb legyen a bizalom és a jóindulat, valamint hogy elérhető legyen, hogy mindjárt az első évtől kezdve nagyobb lelkesedéssel, vonakodás és félelem nélkül mennél több tanuló jöjjön össze, azoknak a zsidó községeknek, amelyeknek kebelében az iskolák fölállítatnak, megengedtetik, sőt kötelezővé tétetik, hogy minden egyes ilyen újonnan létesülő iskolában a zsidó hitoktatás céljára oktatóról gondoskodjanak (kizárólag a zsidó gyerekek szüleinek anyagi hozzájárulásával), mégpedig úgy, hogy azon órákban, amelyek a keresztény nemzetiségi iskolákban a kathekhizmus oktatására vannak kijelölve, valamennyi zsidó gyermek a helybeli újonnan felállított zsidó iskolában gyülekezve oktatást nyerjen; a zsidó tanórákon kívül a zsidó tanulókat összehívni, egybeterelni és számukra rendkívüli órákat tartani teljességgel tilos legyen. Egyébként a külső fegyelmi rend tekintetében minden zavar, nézeteltérés és ellentét elkerülése végett legyen alárendelve a helybeli nemzetiségi iskolák igazgatójának, és neki tartozék engedelmséggel.

f) Legalább ez új tanítási rend kezdetén, és legalább az első esztendőben kizárólag keresztény tanítókat alkalmazzanak. Szükséges azonban, hogy a későbbiek során bekapcsolandó zsidó tanítók az olvasásban, írásban és számtanban keresztény pedagógusoknál nyerjenek kiképzést, és ilyenformán az oktatásban teljes egyformaság jöjjön létre; továbbá, e célból a nemzetiségi körzeti iskolák felügyelői által szigorúan megparancsoltassék, hogy az általános módszer alapján tárgyalandó tantárgyakhoz, valamint azokhoz, amelyeknek oktatására alkalmazást nyertek, egyéb oda nem

illő ismereteket, valamint zsidó vallási tanításokat ne merészeljenek hozzákeverni, minthogy ennek oktatására külön tanító van beállítva. Hogy pedig e rendelkezés pontosan betartassék, a körzeti felügyelők éberem őrködjének, hogy e nép veleszületett ravaszága és álnok magatartása révén az ő szent Felsége által eme újonnan létesítendő iskolák elé kegyesen kitűzött cél az igaz és helyes útról el ne téríttessék.

g) Minthogy azok, akiket a zsidó iskolákban való oktatásra kijelöltek, előzetesen az általános tantervben kell hogy kiképzést és oktatást nyerjenek, ezért a zsidó közösségek által oktatóul javasolt személyeket a nemzetiségi iskolák felügyelői válasszák ki, előzetesen figyelmeztetvén a közösségeket, hogy ne csupán a javasoltak tanulmányokra való alkalmasságát, hanem ismert erényeit is vegyék tekintetbe, s azokról győződjenek meg. Hogy pedig a zsidók e rendelkezés végrehajtását szokott vonakodásukkal ki ne játsszák s ne késleltessék, az illetékes joghatóság útján utasíttassanak, hogy minden egyes tankerület közösségéből legalább három, az oktatói feladat ellátására alkalmas alanyt azonnal és minden késlekedés nélkül két hónapon belül név szerint jelöljenek meg az illető körzeti nemzetiségi iskolák felügyelőinek és a nevezett egyéneket a szomszédos előkészítő iskolákba küldjék el, hogy ott az oktatáshoz szükséges készséget megszerezhessék.

h) A zsidóknak feltétlenül hagyassék meg a szabadság, hogy a keresztények iskoláit látogathassák, míg a keresztény oktatók csak abban az esetben nyerjenek alkalmazást az ő iskoláikban, a türelmi adó szokásos arányában megszabandó fizetés ellenében, ha a zsidók az előírt kéthavi időszakon belül elmulasztának maguk közül alkalmas jelölteket állítani, illetőleg őket előkészítés végett a szomszédos iskolákba elküldeni. Ahol viszont ezekben a zsidó iskolákban az általános módszer szerint kiképzett zsidó oktatókat alkalmaznak, fizetésüket esetről esetre kell megszabni a körülmények figyelembevételével, az illető zsidó személy magasabb vagy alacsonyabb fokú alkalmasságának ismeretében.

i) Mint fentebb, már a b) pontban érintettük, a rabbik és vének ösztönözzék a zsidókat nemzetiségi iskolák létesítésére, és lehetőleg vegyék elejét minden aggálynak, félelemnek és velük született elfogultságból fakadó gyanakvásnak. A keresztény tanítóknak a zsidó közösségek számára történő kiválasztása során azonban nagy gondal kell vigyázni arra, hogy eme újonnan felállítandó iskolák iránti bizalom megerősödjék, és a lehető legkörültekintőbben kell az előadódó esetekben eljárni, nehogy ellenkező esetben egyik-másik helyen az újonnan létesítendő iskolákkal szemben elfogult vagy a legmagasabb királyi szándékokkal ellentétes terveket kovácsoló zsidók a tanítók kiválasztása alkalmából veszélyes összejátszásra vagy a legmagasabb királyi szándékoktól eltérő gonosz lépések megtételére vetemedjenek.

k) Hogy pedig a zsidók, akár akaratuk ellenére is, gyermekeiknek az újonnan felállítandó zsidó iskolákba való járatására kényszerüljenek, s ilyen formán egyszerűen a zsidó nyelvjárás a lehető leghatásosabban háttérbe szoruljon, a következő eszközöket kell alkalmazni:

1. Azokban a helységekben, ahol a fent leírt feltételekkel zsidó iskolák létesülnek,

a legszigorúbban tiltassék meg mindennemű zsidó magánoktatás, s ezért az ilyen helységekből valamennyi zsidó köz- és magántanítót – a helyi hatóságok által a vétkekre tetszés szerint kiszabott büntetésekkel – akadályozzanak meg a zsidó gyermekek oktatásában.

2. Bizonyos kiszabandó határidő, például a közzétételt követő négy év eltelte után – még azokban a helységekből is, ahol nem kerül felállításra zsidó iskola – a keresztény iskolák intézményére is vonatkozó rendszabály alapján távolítsanak el és a legszigorúbban akadályozzanak meg a zsidó gyermekek tanításában minden olyan zsidó köz- és magántanítót, aki valamely keresztény vagy zsidó nemzetiségi iskola vezetőségének hiteles bizonyossága szerint, amit a nemzetiségi iskolák körzeti felügyelője előtt kell bemutatnia, nem tudja igazolni, hogy elégséges és szükséges ismeretekkel rendelkezik az általános módszertant és a zsidó ifjúságnak a nevezett módszer szerinti oktatását illetően.

3. Hasonlóképpen kiszabandó, de hosszabb határidő, például a közzétételt követő tíz év letelte után a legszigorúbb büntetés terhe alatt egyetlen 25. életévét még be nem töltött zsidónak ne engedélyezzék kézművesség folytatását, csapszék tartását, haszonbérlet vállalását vagy bármiféle jelentősebb hasznot hajtó – például gyapjúval, bőrrel, dohánnyal, gabonával stb. való – kereskedés folytatását (amiben tudniillik e nép jelentős kereseti forrásai rejlenek), kivéve ha valamely keresztény vagy zsidó nemzetiségi iskola vezetőségének hiteles bizonyossága szerint, amit az illetékes közhatalóság előtt kell bemutatnia, igazolja, hogy valamely zsidó vagy keresztény nemzetiségi iskolába járt, s ott a szükséges képzésben részesült.

4. Minden olyan helységben, ahol zsidó nemzetiségi iskola kerül felállításra, az összes helyi zsidó közösséghez tartozó, hatodik életévét betöltött gyermeket írják össze az osztatlan iskolai és helyhatósági gyűlésen, és kötelezzék a helybeli zsidó iskola látogatására; az e rendelkezés ellen vétő zsidó szülőket pedig a nemzetiségi iskolák rendtartásához igazodó büntetéssel sújtásák.

Az első (ponthoz): Hogy pedig e kedvező előjelekkel beindított iskolarendszer további kiterjedéséhez és a belőle remélhető hasznot közbejött hibák ne csökkentsék vagy tegyék semmivé, eme újonnan felállítandó nemzetiségi iskolák felett gyakorolt éber felügyeleten és az azokban végzett időszakos látogatásokon túlmenően az illetékes felsőbb királyi iskolák és főiskolák igazgatói révén a nemzetiségi körzeti iskolák felügyelőinek kötelességévé tétessék, hogy a fölöttük állók révén időről időre, kiváltképpen minden féléves időszakon belül írásos jelentést küldjenek a Királyi Helytartótanácsnak a keresztény iskolák szabályzatának megfelelő módon, kitérve benne eme új intézmény működésére és fejlődésére, az ezeket, illetve a keresztény nemzetiségi iskolákat látogató zsidó gyermekek számára, azok erkölcsseire, beilleszkedésükre, a várható eredményre s mindarra, aminek megismerése szükséges, és e jelentéstételt el ne mulasszák.

A harmadik (ponthoz): A keresztény iskolákba járó zsidó gyermekekkel ugyanúgy kell bánni Magyarországon is, amint az Bécs iskoláiban történik, és evégett a né-

metországi örökös királyi tartományok gimnáziumait látogató zsidókra alkotott idevonatkozó rendszabályok a szükséges gyakorlat bevezetése érdekében kegyesen közöltetni fognak.

A negyedik (ponthoz): Ő szentséges Felsége kegyesen azt akarja, hogy az Iskola-alap előteremtése érdekében kezdjenek jósándékú és minden kényszerít nélküli tárgyalásba, s ilyen módon minden kényszerítő eszközt mellőzve kerüljék el, hogy e kérdés nagyobb ellenérzést szüljön – ami egyébként a dolog természetéből szokott következni –, hogy ezenközben ezt is, valamint az ilyen iskolák felállításához szükséges pénzüsszeg nagyságát is alaposabban meg lehessen ismerni. Ezért arra is szükség lesz, hogy az illetékes joghatóságok, valamint uraságtok révén, meghallgatván a zsidó közösségeket, két hónapon belül javaslat tétessék az Iskola-alapra vonatkozólag, e tárgyban az illető kerület felsőbb királyi igazgatójával legyen meg az egyetértés, és e kéthavi határidő elteltével azonnal küldessék ide róla jelentés.

Ötödször: Az az általános követelmény, hogy a jelentősebb városokban a tehetősebbek sem a magasabb fokú iskolákból, ahol egyetemek vannak, sem valamely tudományszakból (a teológia kivételével) ki ne zárassanak, annál kevésbé jelent nehézséget, mivel a zsidó népet sem atyai törvényei,¹⁰ sem a jóságos királyi rendelkezések nem tiltják el magasabb fokú iskolák látogatásától, továbbá, mivel remélhető, hogy e nép kegyesen befolyásolt helyesebb irányú nevelése és jellemének erkölcsi kiművelése kellőképpen alkalmassá teszi őket a magasabb tudományok elsajátítására.

Hatodszor: Ami azt az általános követelményt illeti, hogy külső tartományokból ne legyen szabad semmiféle zsidó könyvet behozni, ezért jóságosan elrendeltetik, hogy miként Csehországban, könyveiket külön e célra rendelt nyomdában különleges ellenőrzés mellett nyomtassák ki, az első pont negyedik paragrafusában érintett jóságos királyi határozatra utalunk, hogy tudniillik valamennyi profán könyv kinyomtatása vagy bárhonnán történő behozatala – akár tiszta héber nyelven, akár romlott zsidó nyelven, akár csupán héber betűkkel íródott – szigorúan tiltassék meg. A zsidóknak ama könyvei közül pedig, amelyek istentiszteletük, valamint e nép sajátos ritusa szerinti szertartásai és imái végzéséhez szükségesek, csak azok engedélyeztessenek, amelyek tiszta héber nyelven íródtak, és ennél fogva ő szent Felsége által kegyesen megállapított cenzurázási alapelvek szerint ellenőrizhetők. Ehhez még azt fűzzük hozzá, hogy az ilyen, Prágában kinyomtatott szent könyvek listáját a közeli jövőben tesszük közzé.

Hetedszer: Általános szabályként elrendeltetik, hogy zsidók ezentúl falusi birtokot csak akkor bérelhessenek, ha azt zsidó kézzel műveltetik meg; efölött a törvényhatóságok különös gonddal őrkdjenek.

Nyolcadszor: Kifejezett jóságos királyi kívánság, hogy a zsidóknak is megszorítás nélkül engedélyezzék, hogy a megélhetéshez szükséges dolgokat fuvarozással keres-

¹⁰ A *leges patrum* kifejezés itt, természetesen, a zsidó hagyományt jelenti.

sék meg; és ez a kereseti lehetőség minden lakosnak kivétel nélkül legyen megengedve, következésképpen ne csupán egy meghatározott embercsoportnak adassék meg úgynevezett céh-privilegiumok révén.

Kilencedszer, tizedszer, tizenegyedszer és tizenkettedszer: A pecsétvésés, puska-porkészítés és salétromnyerés eddigi tilalma szűnjék meg, és ő szent Felsége jóságosan azt akarja, hogy a zsidók e vonatkozásban a keresztényekkel egyenlővé tésessenek, egyedül a bányák környékének megközelítése legyen kivétel, ami maradjon mai szokás szerint ezentúl is tilos. Továbbá, a tilalmak eseteit a pozitív törvény határozza meg. Kézművességet pedig ne csupán nemesek számára, illetőleg azon helységeekben űzhessenek, ahol kiváltságolt kézműves céhek nem léteznek, hanem magukba a céhekbe is beléphessenek azon céllal, hogy a kézműves mesterek zsidó gyermekeket inasul alkalmazhassanak a mesterség elsajátítása végett, majd segédekké és mesterekké fogadhassák és tehessék őket. Hogy pedig az inasságot vállaló fiúgyermekeket a többiekénél ne kezeljék durvábban, ne zaklassák őket és semmiféle más jogtalanságot ne szenvedjenek mind a helyi, mind az országos joghatóság éberem öröködjék, a vétkesekkel szemben pedig példás büntetésről gondoskodjék. Ezenkívül: mivel a héber néphez tartozó emberek étkezési szokásai a vallásuk előírása miatt eltérnek a keresztényekétől, ezt a céhmesterek nézzék el, és semmiképpen se próbálják megakadályozni azt, hogy a szülők távollétében, akiktől élelmüket megkaphatnák, saját külön étkezésük biztosítva legyen.

Tizenharmadszor: Mindazok a megkülönböztető jegyek, amelyek a zsidó nemzetiségű embereket a többiektől elválasztották, a jövőben töröltessenek el. Őfelsége nemcsak a kardviselést engedi meg, hanem ezenfelül azt is elrendeli, hogy a szakállviselést és vallásuk minden külső jelét tegyék le,¹¹ cserébe viszont mind az iskolákban, mind a kézművesek szolgálatában hatóságilag védelmezzék őket minden zaklatás és jogos panaszra okot adó sérelem ellen; evégett szigorú kötelezettség terhelje őket.

Ez a legkegyelmesebb királyi elhatározás a mai napon az iskolák tankerületi főigazgatói részére azzal a céllal íratott meg, hogy a tankerület iskoláit illető kérdésekben közös állásponton legyenek fent említett uraságaitokkal, és szükség esetén a támogatásukat kérjék. Ez okból fent említett uraságaitokhoz jóságos királyi utasítás alapján azzal a tanáccsal fordul a királyi helytartó, hogy e jóságos királyi rendeletet a környezetükben élő zsidók előtt kihirdetvén tegyék meg a szükséges lépéseket annak megvalósítása érdekében; az iskolaügyet illető kérdésekben helyezkedjenek közös álláspontra az illetékes tankerületi főigazgató urakkal, ahol pedig szükségesnek látszik a támogatásuk, adják azt meg nekik, végül pedig küldjék el hozzánk értesítéseiket.

11 A szakállviselés tilalmára vonatkozó rendelkezést a Helytartótanács már 1783. április 28-án visszavonta. Lásd alább, #83.

Kelt Pozsonyban, a Magyar Királyi Helytartói Tanács (ülése)ben, amely 1783. március hó 31-én tartatott.

Említett uraságaitoknak készségesen állva szolgálatára.

83

A szakállviselés tilalmának visszavonása

1783. április 28

Kiadás:

Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, XVIII (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1980), pp. 353–354, no. 651 (Sopron városi Tanács jegyzőkönyvéből, 1783, pp. 489–490)

Irodalom:

Bergl József, *A magyarországi zsidók története* (Kaposvár: Jeiteles Hermann, 1879), p. 72

3800. Prudentes ac circumspecti, nobis honorandi!

Siquidem judaei in regno Hungariae existentes pro benigna et paterna illa suae majestatis sacratissimae de eorum prolibus in futurum melius et pro publici ratione utilius efformandis, aliisque in eorum culturam et commoda factis regulationibus providentia, devotionem, gratiasque suas contestando unice id ab eadem summe fata majestate sua sacratissima demisse exoraverint, ut ab inferenda circa deponendam barbam coactione dispensentur.

Hinc precibus eorum permota alte fata sua majestas sacratissima clementer admittit, ut omnino mox per universum regnum publicum reddatur, eos nulla prorsus ratione cogendos esse, ut barbam suam deponere vel quoquo peculiari modo abraderere debeant, verum per liberam eorum stet voluntatem illam deponendi vel porro gestandi. Casum in utrumque firmiter praecipiendo, quatenus quarumlibet jurisdictionum magistratus vigilantiam omnem adhibeant, imo serio publicant, ne praefati judaei ullas idcirco vel alias etiam molestias, vexasque pati debeant, imo si qui idcirco contravenire attentarent, in hos et tales pro ratione circumstantiarum suo modo animadvertatur.

Noverit igitur civicus hicce magistratus praeviam altissimam ordinationem caesareo-regiam illico publicam reddere et adequatam illius observantiam procurare.

Datum ex consilio regio locumtenantiali Hungarico Posonii, die 28-a Aprilis anno 1783-o celebrato.

Eorundem benevoli:

comes Joannes Csaky m. p.

Franciscus Skerlec m. p.

Ludovicus Boros m. p.

3800.¹² Tiszteletünkre méltó, bölcs és körültekintő polgárok!

Mivelhogy a Magyar Királyságban élő zsidók Ő szent Felségének az ő utódaiknak a jövőre nézve jobb és a közérdeket tekintve hasznosabb neveléséről, valamint egyéb, az ő életmódjukra és érdekeikre vonatkozó szabályozásokról való jóindulatú és atyai gondoskodásáért odaadó hálájukat kifejezván, egyedül azt kérték alázatosan fent említett Ő szent Felségétől, hadd szabaduljanak meg a szakáll levágásával kapcsolatban velük szemben alkalmazható kényszerből.

Ezért, hajolva az ő könyörgéseikre, fent nevezett Ő szent Felsége kegyesen engedélyezi, hogy ezentúl az egész királyságban¹³ tétessék közhírré, hogy őket többé semmiféle módon nem szabad kényszeríteni, hogy szakállukat levágják vagy bármilyen különleges módon leborotválják, hanem múltak az ő szabad akaratukon, hogy levágják-e azt vagy továbbra is viselik. Mindkét esetre szilárdan előírjuk, hogy a tiszttségviselők, legyenek bármilyen jogkörűek, a legnagyobb éberséget tanúsítsák, sőt komolyan hirdessék ki, hogy a fent említett zsidóknak ne kelljen semmiféle kellemetlenséget vagy zaklatást szenvedniük, sem ebből kifolyólag, sem másfélet; ha pedig egyesek ennek ellenszegülni merészelnének, ezek és az ilyenek ellen a körülményeket figyelembe véve a megfelelő módon lépjenek föl.

Azon legyen tehát az illetékes polgári tiszttségviselő, hogy a fenti legmagasabb császári és királyi rendeletet azonnal tegye közhírré, és gondoskodjék megfelelő betartásáról.

Kiadta a magyar királyi Helytartótanács, Pozsonyban, 1783. április 28-án.

Közülük jóindulattal:

gróf Csáky János¹⁴ s. k.

Skerlecz Ferenc s. k.

Boros Lajos s. k.

84

Tudósítás a pozsonyi zsidó iskola megnyitásáról

1783. szeptember 8

Megjelent:

Magyar Hírmondó, [4], no. 64 (1783. Kis-Asszony havának¹⁵ 16dik napján, Szombaton), p. 508–509

---

12 Latinból fordította Kopeczky Rita.

13 Értsd: Magyarországon.

14 Kőrösszegi és adorjáni gr. Csáky János (?–1795) országbíró.

15 Szeptember.

Újabb kiadás:

Mandl Bernát, "A magyarhoni zsidók tanügye II. József alatt", in: *Évkönyv, 1901* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat, 1901), pp. 166–220, kül. p. 186

Tegnap egy hete, Mlgs¹⁶ Balassa-Gyarmathi gróf Balassa Ferencz¹⁷ Ur ő Excellen-tziájának, mint a tanulás dolga Királyi Fő Igazgatójának rendelkezéséből, a Zsidó nemzetnek javára-is nyilván¹⁸ oskola nyitattott. Fő tisztelendő Sober János Kanonok Ur,¹⁹ a Nemzeti Oskoláknak Királyi Inspektora, ezen alkalmatossággal mondott határozatos beszédében szívére adá a Zsidó közönségnek ama szoros kötelességét, mellyel illy nagy jó téteményért lenni tartozna hozzá olly kegyes Atyához az Ország Fejedelméhez. Erre egy *Rabbi*²⁰ szolla az egész közönségnek nevében, hálálván az el-vett jó-téteményt, és buzgó fohászzkodásokat küldvén-fel az égbe ahoz, kinek hatalmában vannak minden Fejedelmek. Mellyre az egész Synagoga nagy szóval, *Ament* kialta.

85

II. József király

A pénzkölcsönzés és a korcsmáltatás szabályozása

1785–1786

Kiadás:

Lakos Lajos, *A váradi zsidóság története. Hiteles levéltári adatok alapján* (Nagyvárad: Nagyvárad-Nyomda és Újságvállalat, 1912), pp. 57–58 (b), p. 67 (a)

(a) Királyi rendelet a zsidók pénzkölcsönzésének korlátozásáról, 1785. december 27

40844. Kitanultatván azon sokféle ártalmas mesterségek, melyekkel a zsidók a paraszt Népet az ivásra kecsegtetik, hogy őket megrontsák, Eő Felsege azon Atyai gondoskodásból, mellyel az adófizető néphez viseltetik, kegyelmesen rendelni méltóztatik, hogy senki is a zsidók közül a paraszt népnek 30 krt, ezen felül sem borban, sem más italban, sem pedig készpénzben, ha tudniillik veszi észre, hogy aztat italyra fogja fordítani, költsönadni ne merészeljen, hacsak azon adósságát állhatatlanul el

---

16 Méltóságos.

17 Balassagyarmati gr. Balassa Ferenc (1731–1807), abban az időben a Kamara elnöke, koronaőr.

18 Nyilvános.

19 Schober János (1740–1809) jezsuita.

20 Minden bizonnyal Méir ben Saul Barby / Barbi (1725/1729–1789), abban az időben pozsonyi rabbi.

nem akarja veszíteni. Ez a kegyelmes és egyenesen az alattvaló népnek boldogságára célzó királyi rendelete ezen Nemes vár(me)gye adja tudtára a F. Fl. Tartó királyi Tanács – hogy az a maga Megyéjében tegye közönséggé és ahhoz magát minden módon alkalmaztassa.

Költ Budán 27-ik December 1785.

(b) Királyi rendelet a korcsmáltatásról, 1786. július 30

Eö Felsege kegyelmesen méltóztatott megengedni, hogy a zsidók korcsmákat és fogadókat árendába jövendőben is tarthatnak következő Conditio alatt.

1mo. Hogy valamint az elmúlt 1785-ik Esztendőben 27-ik X-ben²¹ nyilvánossá tétetett azon kegyelmes rendelés, hogy csakis az illetén részegítő italt áruló zsidók közül a paraszt portio fizető embernek pénzének örökös elvesztése alatt 30 kron²² felül semmiféle részegítő italra valót, úgy költsön pénzt ne merészeljen adni.

2do. Ez fellebb említett királyi rendelés a keresztényi csapszék Arendátorokat és korcsmárosokat is illeti és kötelezi minden kedvezés nélkül, következőképpen ezeknek sem szabad a portio fizető paraszt embereknek 30 kr felül részegítő italt hitelbe adni, mely kegyelmes parancsolatot a csaplárosoknak keményen értésére adják a Bírák, nehogy tudatlansággal mentvén magukat, a Bírakra háromoljon a büntetés.

3io. Azon zsidók, akik nagyobb fogadókat és csapszékeket tartanak árendába, némely helytelenségeknek eltávoztatására csupán keresztény szolgálakat vagy kelnereket tartoznak tartani.

4to. Hogyha azon zsidó Árendátorok, akik ezen kegyelmes királyi rendelet ellen vétetni találtnak, azon magok személyekhez képest a korcsmák árendájából örökre ki fognak zárattatni. Mely kegyelmes királyi rendelkezés avégre nyilván világossá tétetik, hogy a helységek Bírái arra szorgalmasan vigyázzanak, hogy a korcsmák és fogadók arendatori ezen kegyelmes királyi rendelést által ne hágják, és ha úgy történne, a magok előljáróinak jelentést tegyenek.

21 1785. október 27.

22 Krajcáron.

II. József király

Rendelet a zsidók nevéről

1787. július 23

(a) “Zur Vermeidung aller Unordnungen...”, 10426. Aul.

Újabb kiadás:

Leopold Löw [Löw Lipót], “Schicksale und Bestrebungen der Juden in Ungarn” (1846/47), in: uő, *Gesammelte Schriften*, IV (Szegedin: Ludwig Engel, 1898; reprint: Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag, 1979), pp. 371–435, kül. pp. 423–425

Szentiványi Zoltán, szerk., *Századunk névváltoztatásai. Helytartósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye, 1800–1893. Eredeti okmányok alapján...* (Budapest: Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság – Hornyánszky Viktor, 1895), p. 4–6

Lengyel Zoltán, *Magyar névkönyv* (Budapest: Dick Manó, 1917), pp. 26–28

Fordítás:

Bergl József, *A magyarországi zsidók története* (Kaposvár: Jeteles Hermann, 1879), pp. 72–74

Farkas Tamás & Kozma István, *A családnév-változtatások története az időben, térben, társadalomban* (Budapest: Gondolat Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2009), pp. 353–355, no. 1: “II. József 10426/aul. számú rendelete a zsidók névviseeléséről” (Keresztúri Eszter fordítása)

Irodalom:

Alphabetisches Verzeichnis derjenigen Männer- und Weibernamen, welche zum Gebrauche der Jüdischen Nation vom ersten Jänner 1788 nur blos nach der deutschen oder christlichen Aussprache zu führen gestattet sind. Nebst jenen Namen, welche für die Zukunft gänzlich zu unterbleiben haben (Wien: Bei Joseph Edler von Kurzbeck, k. k. Hofdrucker Groß- und Buchhändler, 1787)²³

Kredens-Komlós Aladár / Komlós Aladár [(1892–1980)], “Különvélemény a névmagyarosításról” (1928), in: Komlós Aladár, *Magyar-zsidó szellemtörténet a reformkortól a holocaustig* (Budapest: Múlt és Jövő, 1997), II, pp. 27–31

Guido Kisch, “Linguistic Conditions among Czechoslovak Jewry. A Legal-historical Study”, *Historia Judaica*, 8, no. 1 (April, 1946), pp. 19–32, kül. p. 22 skk.: “Germanization in the Period of Enlightened Absolutism”

Karády Viktor & Kozma István, *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nem-*

23 A német nevekkal rokon hangzású személynevek jegyzéke 110 férfi és 35 női névből állt, és csak ezek közül lehetett választani. – Röviddel később (1787. október 11-én) egy *Hofdekret* nagyobb szabadságot engedélyezett.

zetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig (Budapest: Osiris Kiadó, 2002), p. 21 skk.

Fenyves Katalin, *Képzelt asszimiláció? Négy zsidó nemzedék önképe* (Budapest: Corvina, 2010), p. 82 skk.: "A névhasználat változásai"

10426/aul.

Wir Joseph der Zweite, etc.

Zur Vermeidung aller Unordnungen, die bei einer Klasse Menschen im politischen, oder gerichtlichen Verfahren, und in ihrem Privatleben entstehen müssen, wenn die Familien keinen bestimmten Geschlechtsnamen, und die einzelnen Personen keinen sonst bekannten Vornamen haben, wird für gesammte Erbländer allgemein verordnet.

§ 1. Die Judenschaft in allen Provinzen zu verhalten, dass ein jeder Hausvater für seine Familie, der Vormund für seine Waisen, und eine jede ledige, weder in der väterlichen Gewalt, noch unter einer Vormundschaft, oder Kuratel stehende Mannsperson vom 1-ten Jänner 1788 einen bestimmten Geschlechtsnamen führen, das Weibliche Geschlecht im ledigen Stande, den Geschlechtsnamen ihres Vaters, verheirathet jenen ihres Mannes annehmen, jede einzelne Person aber ohne Ausnahme einen deutschen Vornamen sich beilegen und solchen Zeitlebens nicht abändern soll.

§ 2. Alle bisher in der jüdischen Sprache, oder nach dem Orte, wo sich einer entweder für beständig, oder auch nur auf eine Zeit aufgehalten, z. B. Schaulern Toplitz, Jochem Kollin u. s. w. üblich gewesene Benennungen, haben gänzlich aufzuhören.

§ 3. Jeder Hausvater wird den für seine ganze Familie und jede einzelne Person den für sich angenommenen bestimmten Vor- und Geschlechtsnamen längstens bis letzten November 1787 an den Ortsmagistrat, oder an die Ortsobrigkeit, wo er zu wohnen, oder sich aufzuhalten befugt ist, in deutscher Sprache schriftlich anzuzeigen und diese Anzeige mit einem gemeinschaftlich vor den Kreisdeputirten und dem Kreis- oder Oberrabbiner unterfertigten, jedoch ungestempelten Zeugnisszettel zu erproben haben; dass er dermal auf beständig den Familiennamen N. mit den für eine jede Person bestimmten besondern deutschen Vornamen angenommen, jedoch von dem Geschlecht N. herstamme und zuvor den Namen N. N. geführt habe.

§ 4. Mit 1-ten Jänner 1788 müssen die Beschneidungs-Geburtsbücher ohne Ausnahme in deutscher Sprache geführt, dann alle Geborene, Gestorbene und Getraute eben nicht anders, als mit den deutschen Vor- und ihren auf immer bestimmt angenommenen Geschlechtsnamen eingetragen werden.

§ 5. Die im § 3. anbefohlenen Zeugnisszettel müssen vor den Ortsobrigkeiten, oder ihren Beamten wohl aufbewahrt, bei der nächsten Conscriptio-revision dem Revisionsoffizier vorgelegt, und von demselben für das Jahr 1788 zum erstenmal beide Namen, nämlich derjenige, den ein jeder bisher geführt hat und sodann auch der

auf beständig angenommen bestimmte Vor- und Geschlechtsnamen in deutscher Sprache eingetragen werden. In den Conscriptionsbüchern für die nachfolgenden Jahre aber, werden nur die neu angenommenen Namen ohne den vorhin gebräuchlich gewesen zu erscheinen haben.

§ 6. Wird allgemein erklärt, dass diese Anordnung auf die bis letzten Dezember 1787 von der gesammten Judenschaft unter den bisherigen Namen ausgestellten Urkunden keinen Einfluss nehme, welche in Ihrer vorigen Wirksamkeit unabänderlich zu bleiben haben, auf was immer für eine Art die Unterfertigung geschehen ist.

§ 7. Um aller Arglistigkeit vorzubeugen und dieses Gesetz in volle Wirksamkeit zu setzen, werden folgende Strafen festgesetzt:

a) derjenige Rabbiner, der mit 1. Jänner 1788 anfangen, die Geburts-, Trauungs- und Sterbfälle nicht in deutscher Sprache und nicht nach den bestimmten Namen eintragen oder die Bücher nicht in deutscher Sprache führen sollte, wird zum erstenmal mit 50 fl. zu bestrafen, das zweitemal aber sogleich seines Dienstes zu entlassen und für dienstunfähig zu erklären sein;

b) derjenige, ohne Unterschied des Geschlechtes, der seines auf beständig angenommenen deutschen Vor- und Geschlechtsnamens sich künftig nicht, sondern eines ander bedienen sollte, wird – wenn er vermöglicht ist – ebenfalls mit 50 fl. zu bestrafen, ist er aber unvermöglicht, aus allen unseren Statten mit seiner Familie abzuschaffen sein, doch haben alle auch unter einem anderen Namen von ihm ausgestellten Schuldscheine und Verbindlichkeiten, wenn er dessen überzeugt wird, gegen denselben immer zu gelten;

c) derjenige, der seine Zeugnisszettel bis letzten November 1787 oben anbefohlenemassen nicht beigebracht haben wird, ist entweder mit 10 fl. an Geld, oder im Unvermögenheitsfalle mit 8 tägiger öffentlicher Arbeit unnachsichtlich zu bestrafen;

d) alle diese Strafgeder sollen mit einer Hälfte der Kasse derjenigen Gemeinde, zu welcher der Schuldige gehört; mit den anderen Hälfte aber demjenigen zufallen, der so einen Unterschweif entdeckt und angezeigt haben wird.

Gegeben in unserer Haupt- und Residenzstadt Wien, den 23. Tag des Monates Juli 1787.

Joseph m. p.

Carl Graf Pálffy,²⁴

L. S.²⁵

Michael Vlassics m. p.

königl. ungar. Siebenbürg. Hofkanzler m. p.

Gregor Joseph Szabó m. p.

24 Gr. Pálffy Károly (1735–1816) erdélyi kancellár. II. József (és majd II. Lipót) egyik legközelebbi magyar munkatársa. – 1807-ben hercegi címet kapott.

25 Lat. *locus sigilli*.

(b) Egykorú magyar változat

Kiadás:

Schnitzer Ármin, "Egy cs. kir. rendelet századik évfordulója", *Magyar-Zsidó Szemle*, 4 (1887), pp. 621–624

Mandl Bernát, "József császár magyar rendelete a zsidók családi nevének tárgyában", *Magyar-Zsidó Szemle*, 16 (1899), pp. 371–373, no. 284

Mi Második Jósef, Isten kegyelméből választott Romai Tsászár; Német, Magyar, Tseh s t. országoknak királya; Ostriának²⁶ Ertzhertzege, Burgundiának s Lotharingiának Hertzege s a t.

Minden rendetlenségeknek el-térítésére, melyek az oly emberi nemnek mind Politikus, mind törvényes dolgaiban, sőt minden tisztviselés nélkül folytatott életében szükséges képpen el-adják magokat, melyben a Familiák semmi bizonyos Vezeték-nevet nem viselnek, minden örökös Országainkra nézve közönségesen elvégeztek.

1. §. A Zsidóságnak minden tartományinkban arra való kinszerítettése, hogy minden Tselédes gazda az ő házi népére nézve, a Tútor az ő árváira nézve, s minden nőtelen férjfiúi személy, amely sem Atyjának hatalma alatt, se Tútor vagy gondviselő alatt nintsen, 1788. esztendőnek első Januariusától fogva bizonyos meghatározott Vezeték-nevet viseljen; az asszonyi rend hajadon létiben az ő Atyjának Vezeték-nevét; a férjnél lévő az ő férjének vezeték-nevét felvegye; minden különös személy, kifogás nélkül, Német elöljáró nevet válasszon magának, s azt életének teljes idejében meg ne változtassa.

2. §. Más egyéb Nevek, melyek eddig vagy Zsidó nyelven szokásban voltak, vagy azon helyeknek nevéből vették eredeteket, ahol valaki vagy állhatatosan, vagy legalább jó ideig lakott, p. o.²⁷ Töplitz Schaullem, Kollin Jochem, s afélék, szünjenek meg.

3. §. Minden Tselédes gazda az ő egész tselédére nézve, minden különös személy magára nézve, azon elöljáró és vezeték nevet, melyet magának tulajdonított, legalább e folyó 1787. esztendőnek utolsó Novemberéig az helység Magistrátusának vagy azon hely Elöljáróinak, ahol néki lakni vagy tartózkodni megengedtetett, Német nyelven írásban béjelentse, s ezen béjelentését a Vármegyétől deputáltaknak s azon Vármegyében lévő fő Rabbinak egyetemben tett aláírásokkal s petsételésekkel megbizonyítsa: Hogy ő mostantól fogva mindenkor N. vezetéknevet, mindazon Német elöljáró különös nevekkal együtt, melyeket kiki az ő tselédje közül magának tulaj-

26 Ausztria.

27 Példának okáért.

donított, felvette; mindazonáltal amaz N. familiából származott, s ez előtt N. N.²⁸ nevet viselt.

4. §. 1788. esztendőnek első Januar. kezdvén minden környül-meteléshez, születéshez tartozandó könyvek Német nyelven íratassanak, s abba a született gyermekek, megholtak, megesküttettek nem más nevekkal, hanem Német előljáró s örökre felvett vezeték-nevekkal íratassanak be.

5. §. A 3. §ban megparantsolt bizonyság-tzédulákat az helység Elöljárói vagy annak tisztei szorgalmatosan megtartsák – s azokat az egybe-íratott személyeknek újonnan teendő felvetésiben a megújított felvetés Tisztének eleibe adják; e Tiszt pedig 1788 esztendőre legelsőbben kinekkinek mind a két nevét, tudniillik egyiket, amelyet kiki eddig viselt, az után pedig kinekkinek a most felvett előljáró s vezetéknevét Német nyelven írja bé. Következendő esztendőkbén pedig az Egybe-íratatás könyveibe tsak az újonnan felvett Nevek íratassanak bé, elhagyván amaz eddig szokásban volt nevezeteket.

6. §. Tudtára adattatik itt kinekkinek, s megmagyaráztatik, hogy e végezés nem terjeszti ki magát amaz írott bizonyságokra, melyeket a Zsidó nép 1787 esztendőnek utolsó Decemberjéig előbbeni nevek alatt szerzett, melyek elébbi erejében megmásolhatatlanul megmaradnak, akármi módon légyen azokban elkészítve az aláírás.

7. §. Minden furtsaságnak, tsalárdságnak megelőzésére, s e Törvény foganatosságának teljes megszerzésére, ezen büntetések szabattatnak ki.

a) Az oly Rabbin, aki 1788. esztendőnek első Januariusától fogva a született gyermekeket, özveesküttetteket, megholtakat nem Német nyelven, s nem a meghatározott nevekkal írja bé, avagy a könyveknek foglatját nem Német nyelven írja, elsőben 50. for. büntettetik; másodsor tisztitől felszabadíttatik, s tisztviselésre alkalmatlannak ítéltetik.

b) Aki pedig jövendőben, akár asszonyi, akár férjfiúi nemből légyen, nem az ő mindenkorra felvett előljáró s vezeték nevével, hanem más névvel él, 50. for. büntetessék, ha annyival bír; ha nints annyi érteke, minden örökös tartományainkból küldetessék ki; mindazonáltal az ilyen ellen, annak adósságáról s kötelességeiről íratott bizonyágai, ha más név alatt íratattak is, mihelyest azok reá világosodnak, erejében megmaradnak.

c) Aki az ő bizonyság-tzéduláját 1787. esztendőnek utolsó Novemberéig, a feljebb megparancsolt mód szerént, bé nem adja, vagy 10. for. büntetessék, vagy ha annyi érteke nem volna, minden könyörülés nélkül 8 napi közönséges dologtételre hajtassék.

d) Ezen büntetésül szabattott pénznek egyik fél része azon községnek Kassájába, amelyhez tartozik a vétkes, a másik fél-része pedig annak adattassék, aki az ily parancsolatnak elmellőzését felfedezi s béjelenti.

²⁸ Lat. *nomen nescio*, ismeretlen nevű – vagy megnevezni nem akart – személy.

Költ Bétsben, a mi fő s lakó Városunkban, Szent Jakab havának 23. napján, ezer hétszáz nyoltzvan hetedik esztendőben; országlásunknak, a Rómainak huszon harmadik, egyéb örökös országainknak hetedik esztendejében.

József

L. S.

gróf Pálffy Károly,

Föls. Királyi Magyar és Erdély országi Udvari kanzellárius.

Wlassich Mihály.

Szabó Gergely József.

(c) Újabb fordításban

Mi, II. József stb.

Mindenfajta zavar elkerülése érdekében, mely az emberek egy osztályának esetében politikai vagy bírósági eljárásoknál vagy a magánéletben minden bizonnyal előáll, hogyha a családoknak nincsen meghatározott családnevük, és az egyes személyek olyan személynevet viselnek, melyet egyébként nem ismernek, az örökös tartományok összességére vonatkozóan egyetemesen elrendeljük:

1. §. A zsidóságot minden tartományban arra kell rábírní, hogy minden egyes családapa a családjá számára, a gyám az árvái számára, és minden egyedülálló, nem atyai hatalom vagy gyámság, illetve gondnokság alatt álló férfiszemély 1788. január 1-jétől egy meghatározott családnevet viseljen, az asszonyi nemből való egyedülálló személyek az apjuk családnevét, a házasok pedig a férjük nevét vegyék fel, minden személy azonban kivétel nélkül egy német családnevet vegyen fel, amelyet egész élete folyamán nem módosíthat.

2. §. Minden eddigi, a zsidó nyelvekben szokásos, illetve azon helyre utaló elnevezéseket, ahol az illető általában vagy átmenetileg tartózkodik, mint például Schauler Toplitz, Jochem Kollin stb., végképp el kell hagyni.

3. §. Minden családapa a családjá részére fölvelt és minden egyes személy a maga részére fölvelt személy- és családnevet tartozik legkésőbb 1788. november utolsó napjáig német nyelven bejelenteni azon városi hatóságnak vagy a falu elöljáróságának, ahol lakik, vagy amely helyre tartózkodási engedélye szól. A jelentés bélyeg nélkül, a kerület képviselőjének és a kerületi vagy főrabbinak aláírásával ellátva nyújtandó be. Ez igazolja, hogy ő az N. családnevet a minden személy számára külön meghatározott német személynévvel örökre felvette, azonban az N. családból származik, és azelőtt az N. N. nevet viselte.

4. §. 1788. január 1-jétől kezdve a körülmetelési és születési könyvek kivétel nélkül német nyelven vezetessenek, és minden megszületett, elhalálozott és házasságot kötött (személy) ne másként, hanem a német személynévvel és a mindenkorra meghatározottként felvett családnévvvel jegyeztessék be.

5. §. A 3. §-ban előírt bizonyítvány-jegyek a helyi elöljáróság, illetve annak hi-

vatalnokai által gondosan megőrzendő, és a legközelebbi összeírási felülvizsgálat alkalmával a felülvizsgáló tisztviselőnek átadandók, hogy ez az 1788. évre vonatkozóan első ízben mindkét nevet, azaz azt, amelyet az illető addig viselt, és majd a véglegesen felvett, meghatározott család- és személynevet is, német nyelven jegyezze be. A következő évek összeírási könyveiben azonban már csak az újonnan felvett nevek jelenjenek meg, a korábban használatosak nélkül.

6. §. Kijelentetik általában, hogy ezen rendelet nem vonatkozik a zsidóktól 1787. december végéig eddigi nevükön kiállított okmányokra, amennyiben ezek korábbi érvényessége nem változik meg, bármi módon állították is ki őket.

7. §. Bármiféle csalás elkerülése és ezen törvény teljes hatályú érvényesítése végett a következő büntetések állapíttatnak meg:

a) az a rabbi, aki 1788. január 1-jétől nem német nyelven és nem a meghatározott nevekkal írja be a születési, esketési és halálozási eseteket, vagy az anyakönyveket nem német nyelven vezeti: első ízben 50 frtnyi bírsággal büntetetik, másodízben állásából azonnal elmozdítatik, és szolgálatra alkalmatlannak nyilvánítatik;

b) mindenki, nemre való tekintet nélkül, aki nem a véglegesen fölvevett német személy- és családnevét használja, hanem valamely mást, ha vagyonos, ugyancsak 50 frt bírsággal büntetetik, ha pedig nem bír vagyonnal, összes államainkból egész családjával együtt eltávolítandó, de azért az általa, ha ez bizonyított, más névvel kiállított minden adóslevél és kötelezvény továbbra is érvénnyel bír vele szemben;

c) az, aki a bizonyítvány-jegyét 1787 november végéig a fent előírt módon nem adja be, vagy 10 frt pénzbüntetésre, az esetben pedig, ha nem bír vagyonnal, kímélet nélkül 8 napi közmunkára ítéltetik;

d) mindezen pénzbírságok felerészben azon községeket illetik, ahová a vétkes tartozik, a másik felét pedig annak kell juttatni, aki valamely a törvényt kijátszó személyt fölfedezett és feljelentett.

Kelt fő- és székvárosunkban, Bécsben, 1787. július 23. napján.

József s. k.

P. H.

gr. PálffyKároly m. kir. udvari kancellár s. k.

Vlassics Mihály s. k.

Szabó Gergely József s. k.

Rendelet a zsidók földműveléséről

1787

Kiadás:

Lakos Lajos, *A váradai zsidóság története. Hiteles levéltári adatok alapján* (Nagyvárad: Nagyvárad-Nyomda és Újságvállalat, 1912), p. 58

6375.²⁹ Az eddig egy helyben nem lakó zsidóság a cameralis vagy oskolákhoz tartozandó jószágokban, az melyekben már keresztények laknak, hogy betelepdedhesse- nek és amint némelyek maguk közül kívánták, szántásra, vetésre adhassák magokat, Eö Felsége megengedni méltóztatott kegyelmesen, az illetén paraszt gazdaságra ma- gokat adó zsidókhöz Eö Felsége a következő kegyelmességet méltóztatott mutat- ni, úgymint:

1o. Az illetén zsidóknak épületre való fabéli segítségeire contributio fizetésről való mentességre, pálinka főzésre nézve az más új lakosokkal egyenlően vévédje- nek, a tolerantiális taxát ne fizessék, ha csupán csak a földművelésből élnek, de ha a szántás mellett kereskedést is űznek, tolerantiális taxát is tartoznak fizetni.

2do. Az vallásbeli szabadságra nézve mindazzal a szabadsággal élhetnek, amelyek Eö Felségétől a más zsidóknak engedődött, és mindenütt, ahol több szántó-vető zsi- dó familiák lesznek, egy házat tarthatnak imádkozás végett.

3io. Az illetén zsidók kötelesek maguk kezekkel zsidó szolgálkkal a földet művelni, az három első esztendőekben ugyan, még az paraszti munkát megtanulják, megenge- dődik, hogy keresztény cselédet tartsanak, ezen királyi parancsolat azért különösen zsidóknak tudtokra adódják.

29 A Helytartótanács leirata.

88

Zsidó szabók és zsidóárusok

1783

Megjelent:

Medicei Pál, Rosthy Miklós [& Lethenyi János], *A Zsidóknak Szokási és szer-tartási...* (Pécsett: Angyal János betűivel, 1783),³⁰ p. 72

Irodalom:

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 219 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 158

(...) A zsidóknak legközönségesebb mesterségök a szabóság; sok helyeken (...) kereskednek ama megavult és viselt ruhákkal, azt azoktól, akik elúnják viselni, megveszik, és ismét a zsidóvásárban kevés nyereséggel is eladják. A gazdagabb zsidók mindazonáltal drága portékával megrakott boltokat tartanak, és magokat teljességgel a kereskedelemre adják.

A Moyses törvénye szerint ugyan senkit sem volna szabad nékik megcsalniok, de ha ezt a törvényt tökéletesen megtartjáké? Azoknak ítéletére hagyom, akiknek a Zsidókkal gyakortább dolgok és közök vagyon.

(...)

89

Ezekiel Landau

Új zsinagóga (Duna-) Szerdahely környékén

1787

R. Ezekiel / Jehezqiél ben Jehuda Landau válasza (*tesuva*) Szender / Alexander Meiselsnek,³¹ Dunaszerdahelyre

---

30 A teljes címet lásd fentebb, #25, Irodalom.

31 Alexander (Szender) ben Rafael Meisels (?–1819) dunaszerdahelyi, utóbb rohonci rabbi.

Megjelent:

R. Jehezqiél Landau, *Noda bi-Jehuda / Notum in Juda*, II (Prag: Israel Jeiteles, 571 / 1811; reprint, Jerusalem, 734 / 1974): "Orah hajjim", no. 19³²

Újabb kiadás:

Bányai Viktória, *Ezekiel Landai prágai rabbi (1713–1793) döntvényeiből: Magyarországi adatok* (Hungaria Judaica, 22) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatóközpont, 2008), pp. 122–124, no. 28

בע"ה פראג א' ח' תמוז תקמ"ז לפ"ק.
תשובה. שלומים אלומים. למשים לילות כימים. מדותיו שלמים. ה"ה כבוד אהובי חביבי וידידי הרב הגדול מעוז ומגדול המופ' ומופלג כבוד מוה' סענדר ני"ו אב"ד דק"ק סערדהיל י"ץ:
מכתבו קבלתי ויען אז הגיעו עוד שאלות ממקומות רחוקים הנחוצים יותר לכן קדמתי הנחוץ יותר ועתה כאשר פניתי קצת ראיתי מכתבו ושאלתו ע"ד בה"כ שבעיר סמוך לקהלתו שיש בהחומות כמה תיוהות וצריך הוצאה רבה לתקנה. ואמנם גוף קיום הבהכ"נ על מקומו וגבולו שהוא עומד עתה הוא ברפיון תלוי כי קמו משטינים יען הוא סמוך לבית תפלת א"י, וכבר קם האדון פירפעקט ורצה להרוס הבהכ"נ אך שבני הישוב עמדו בפרץ וזכו אצל השר הגראף יר"ה ויצאו זכאים אך המשטין עוד ידו נטויה להיות לאבן נגף בזה והוא מושל בכל עסקי הגראף ולא בכל יומא מתרחיש שיזכו בדין והמשטין מחפש לעשות כמה מכשולות לבית הכנסת ורוצה לבנות מצד של בית הכנסת בית לימוד לתינוקות של א"י ובזה יהיה מכשול גדול כי יפגעו היהודים בצאתם מבית הכנסת את נערי א"י ויתגרו בהם הנערים, ועתה שלח הפרפעקטיל אחר היהודים ודבר אתם ואמר דעו כי לבסוף מרה תהיה באחרונה כי הבית הכנסת סמוך לבית תפלתם של א"י ופן יקרה איזה ריב בצאת אלו ואלו וסוף יקחו מהם הבית הכנסת ולא יהיה להם שום בית הכנסת ולכן הוא רוצה לבנות להם בית הכנסת במקום אחר מרווח בנין מהודר ויותר גדול מבית הכנסת הזאת. כי באמת בימים נוראים בבוא כל בני הכפרים הסמוכים לשמה הנה המקום קטן מהכיל וגם הבנין הוא בנין י"שן והוא יבנה בנין חדש והכל על הוצאות הגראף והמה ישלמו לאחדים לזמן זמנים טובא והבית הכנסת יניח להם למכרו ליהודים לבית דירה ובזה ישבו בטח ואם לא ישמעו לעצתו אזי מרה תהיה באחרונה:
ועתה הוא שואל כי יש שם באותו ישוב יום שוק גדול ומתאספים שם ממקומות רחוקים ואולי יש לו דין כרכים. ואמנם המתאספים ביום השוק אינם באים לבית הכנסת להתפלל. הנה מרוב הטרדות לא אאריך רק הנראה לענ"ד. דלו יהיה שבית הכנסת הישן הוא בית הכנסת של כרכים ואמנם כיון שיש בהחומות בקעים ותיוהות וצריך הוצאה רבה לתקן אין בני הישוב הזה מחוייבים להוציא הוצאות גדולות על הספק שיש סכנה שיניחו מעותם על קרן צבי כי יש לדאוג פן המשטין יגמור מזימותיו. ולכן יכולין עכ"פ לבנות להם בית הכנסת אחר במקום מרווח ובטוח ומה גם כיון שבאמת המקום ההוא קטן בימים נוראים יבנו בית המספיק לכולם ואחר שיגמר הבית הכנסת החדש ויתפללו שם שוב ממילא לא יוכלו להתפלל בהישן כי בודאי השר לא יסבול להניח להם שתי בתי כנסיות ואז כיון שלא יהיה להם יכולת להתפלל בהישן אפילו של כרכים יוכלו למכרו כמבואר במג"א בסימן קנ"ג ס"ק י"ב בשם המבי"ט ואז ימכרוהו שבעה טובי העיר במעמד כל אנשי העיר לבית דירה והלוקח יכול להשתמש בו כרצונו והמעות שיקחו מזה ישלמו על הפרעון בנין החדש. זה הנלפענ"ד והיה זה שלום כנפשו ונפש א"י הד"ש:

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא-או"ח סימן יט

Az Örökkévaló segítségével.

Prága, 547, a kis időszámítás szerint, *tammúz* hó 8, vasárnap.³³

Válasz

Teljes békesség az éjjeleket nappallá tévőknek. Mértékei tökéletesek. Tisztelt és szeretett drága jó barátom, a nagy rabbi, erőd és csodálatos torony, tisztelt tudós, tanítónk, Szender, világítson és sugározzon fénye, Szerdahely³⁴ szent községe – őrizze őt Sziklája – rabbinikus bíróságának (*bét din*) feje.

Levelét megkaptam, de mivel akkor más kérdések is érkeztek távoli helyekről, melyek sürgősebbek voltak, ezért előrevettem a sürgősebbet, és csak most, mikor kicsit ráérek, néztem meg levelét és kérdését a községe közelében lévő város³⁵ zsinagógájának (*bét ha-keneszet*) ügyében, melynek falaiban több repedés van, és javítása hatalmas kiadást igényel. Azonban a zsinagóga fennmaradása jelenlegi helyén és területén kétséges, ugyanis az elalélt megfeszített³⁶ szomszédságában áll, és már vizályt szítók támadtak, és az előljáró (*pirfekt*) úr fellépett, és le akarta bontatni a zsinagógát, de a település (*jisuv*) lakói ellenálltak. A gróf úrnál (*ha-szar ha-graf*) – növekedjék a dicsősége – sikert értek el, és engedélyt kaptak. De a vizályt szítónak még ki van nyújtva a karja, hogy a botlás kövévé³⁷ legyen ebben: befolyása van a gróf minden ügyében, és nem minden nap esik meg, hogy sikert lehet elérni a döntésben. A vizályt szító igyekszik akadályokat támasztani a zsinagógával szemben, és a zsinagóga mellett iskolát akar építeni nem zsidó gyermekeknek, ami nagy bajt okozna, mert a zsidók a zsinagógából kijövet a nem zsidó suhancokkal találkozónának, és a suhancok beléjük kötnének. Most az előljáró (*prefektil*) elhívatta a zsidókat, és beszélt velük, és ezt mondta: Tudjátok meg, hogy keserűség lesz a vége,³⁸ mert a zsinagóga a nem zsidók templomának szomszédságában van, és ha valami vita támadna, amikor ezek és azok kijönnek, akkor végül elveszik tőlük a zsinagógát, és nem lesz nekik semmilyen zsinagógájuk. Ezért ő építeni kíván számukra egy zsinagógát más, tágas helyen, díszes épületet, a mostani zsinagógánál nagyobbat. Hiszen valóban a félelmetes napok³⁹ idején, amikor a környező falvak lakói is oda mennek, a hely szűk a befogadásukra, és az épület maga is öreg, ő pedig újat épít, és mindezt a gróf költségén, amit majd apránként, hosszabb idő alatt fizetnek vissza. A zsinagógát⁴⁰

33 1787. június 24.

34 Dunaszerdahely.

35 Az adott időben a közelben zsinagóga volt Nagymagyarban (Magerdorf / Rastice / Velký Mager: ma: Zlaté Klasy, Szlovákia) és Tejfaluban (Milchdorf / Mliečno); talán ezek valamelyikéről van szó.

36 Értsd: a keresztre feszített Jézus, azaz egy keresztény templom.

37 Jes. 8,14.

38 II. Sam. 2,26.

39 *Jamim norá im*, az őszi nagyünnep tiz napja.

40 Értsd: a jelenlegi épületet.

eladhatják zsidóknak, lakóépületül, és nyugalomban lakhatnak benne. De ha nem hallgatnak a tanácsára, akkor keserű vége lesz.

Most ön arra (utal) a kérdésében, hogy azon a településen egy nagy vásárnap van, amelyre távoli helyekről összegyűlnek, így esetleg a városok törvénye (*din kerakhim*)⁴¹ vonatkozik rá. Azonban a vásár napján összegyűlők nem mennek a zsinagógába imádkozni. Sok elfoglaltságom miatt nem nyújtom hosszúra, csak ami szerény véleményem szerint nyilvánvaló. Ha a régi zsinagóga városi zsinagógának minősülne is, falain repedések és romlások vannak, és javítása hatalmas kiadást igényel, ennek a településnek a lakói pedig a bizonytalanság miatt nem kötelesek a nagy költségeket megfizetni, ugyanis fennáll a veszélye annak, hogy szarvas agancsára teszik a pénzüket,⁴² hiszen tartani kell attól, hogy a vizsályt szító véghez viszi a fondorlatait. Ezért mindenesetre építhetnek maguknak másik zsinagógát egy tágas és biztonságos helyen, és mivel a félelmetes napok idején valóban szűk a hely, építsenek mindannyiuk számára elegendően nagy épületet. Amikor az új zsinagóga elkészül, és már ott imádkoznak, magától értetődően nem imádkozhatnak majd a régiben, mert a földesúr bizonyosan nem tűri el két zsinagóga fenntartását. Azaz akkor, minthogy nem lesz módjuk a régiben imádkozni, azt – még a Rav Mose ben Joszéf Trani⁴³ nevében idézettek szerint is – a város lakói eladhatják, amint kifejtve megtalálható a *Magén Avraham*-ban (no. 153, 12. bekezdés):⁴⁴ “Eladja azt a város hét vezetője a város minden lakosának jelenlétében lakóháznak”, és a vevő használhatja igénye szerint, az ebből szerzett pénzt pedig fordítsák az új épület (kiadásainak) törlesztésére. Ez az én szerény véleményem.

Legyen békesség önnel. Üdvözllet.

-
- 41 *Din kerakhim*: eltérő a halákhikus helyzete a csak a helybeliek által használt falusi zsinagógának és a mások, mindenekelőtt a vonzaskörzetében élők által is látogatott városi zsinagógának; az utóbbit nem szabad eladni. bT Megilla, 26a; *Sulhan arukh*: “Orah hajjim”, no. 153, § 7.
- 42 “Szarvas agancsára teszik a pénzüket”: bizonytalan kimenetelű, megalapozatlan üzletbe fognak, könnyen elveszítik a pénzüket. bT Ketubbot, 107b.
- 43 *Ha-MABIT* (1505–1585), jeruzsálemi talmudista tudós; apjának egy responsumához lásd fentebb, #47/a.
- 44 Avraham Abele Gombiner (1633–1683) kaliszi (Lengyelország) rabbi *Sulhan arukh* kommentárja: *Magén Avraham*: “Orah hajjim” (Amsterdam, 1692), no. 153, § 12. (A *Magén David* a halákha értelmezésében a szokások erejét hangsúlyozta.)

Ezekiel Landau

Aszalt gyümölcsből készült szeszről

1785 k.

R. Ezekiel / Jehezkiél ben Jehuda Landau válasza (*tesuva*) Eliezer London rabbinak,⁴⁵
Bodrogkeresztúrra⁴⁶

Megjelent:

R. Jehezkiél Landau, *Noda bi-Jehuda*, II (Prag: Israel Jeiteles, 571 / 1811; reprint, Jerusalem, 734 / 1974): "Orah hajjim", no. 71

Újabb kiadás:

Bányai Viktória, *Ezekiel Landai prágai rabbi (1713–1793) döntvényeiből: Magyarországi adatok* (Hungaria Judaica, 22) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatóközpont, 2008), pp. 114–117, no. 26

Irodalom:

Goldberger Izidor, "Hegyaljai zsidók szövetkezése másfél évszázaddal ezelőtt 1764-ben", in: *Évkönyv, 1917* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat, 1917), pp. 266–279

תשובה למדינה הגר להרב מוה' ליזר לונדון:

על דבר שאלתו בדבר פירות היבשים אם לקנותם ולעשות מהם יי"ש לחג הפסח. בודאי ראה מעלתו דברי רמ"א בסימן תס"ז סעיף ח' שכבר נהגו במדינות הללו שלא לאכול שום פירות יבשים וע"ש במג"א ס"ק ח' מ"ש על מנהג עירו ק"ק קאליש במשקה שעושיין מפירות יבשים וכתב שם שאף שיש שמיבשים האגסים בתנור אחר שאפו בו לחם מ"מ הוה נ"ט בר נ"ט דהיתרא. ואמנם בזה אני אומר אולי המ"א לא שם עינו לראות עסק אפיית הלחם שרגילים לפזר על הלחם בתחתיתו קמח הרבה שלא תדבק הפת בתנור וכן נראה לעינים בתחתית הלחם אחר אפייתו הרבה קמח דבוק בו וא"כ קרוב לודאי שגם בתנור עצמו נשאר קצת קמח בעיין וכשנותנין הפירות בתנור מקבל הטעם מן הקמח שהוא בעיין ולא שייך נ"ט בר נ"ט וגם אולי נדבק קצת קמח בעיין על הפירות ונשאר דבק בהם ואמנם כל זה באותם שמיבשים בתנור שאופים בו לחם אבל אותם שיש להם גנות מיוחדות ובו תנור מיוחד לייבש בו רק פירות ואין דרכם לאפות בתנורים ההם שום דבר ואולי אינם ראויים לאפות כלל רק לייבש הפירות בזה ליכא חשש הנ"ל. ואם מביאים בשוק פירות יבשים ואין אנו יודעים מי הביאם אם נימא בזה כל דפריש מרובא פריש ורוב הפירות הם מגנות של השרים שיש להם תנור מיוחד לזה

45 Eliezer London (?-?) bodrogkeresztúri rabbi 1780 és 1796 között. 1785-ben a II. József rendelete nyomán alapított helyi nyilvános zsidó iskola felügyelője. Lásd Mandl Bernát, "A magyar-honi zsidók tanügye II. József alatt", in: *Évkönyv, 1901* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat, 1901), pp. 166–220, kül. p. 202; Lakatos Lajos, "Magyar zsidó cigányok", in: *Évkönyv, 1910* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat, 1910), pp. 197–206, kül. p. 202.

46 Héberből fordította Bányai Viktória.

כנ"ל אני אומר מאן יימר דניזל בתר רוב הפירות דלמא אזלינן בתר רוב המייבשים ואין אנו משגיחים על המייבש הוא אם יש לו פירות הרבה או מעט. (...) ועם כל זה אינני תוקע עדיין יתד קבוע בדבר זה להקל אבל להחמיר ודאי יש לחוש. והנה בשזיפים שקורין במדינת פולין פלוימען ובמדינה זו שוועטקיס הזכיר הלבוש בסימן תס"ז עוד חשש חמור שמזלפים עליהם שכר שעורים או מי שעורים. אבל אחר החקירה לא שמענו דבר זה ואולי סמוך למקומו של בעל הלבוש או בזמנו היה נוהגים כן: והנה דברתי עד כאן מצד הדין אבל מי יבוא אחר המנהג. והנה במדינת פולין כל ימי היותי שם הן בילדותי בהיותי בגליל קראקא והן אח"כ בהיותי בגליל לבוב והן במדינת וואלין לא ראיתי ולא שמעתי לנהוג היתר לא בשזיפים יבשים ולא בתפוחים ואגסים יבשים כלל רק מה שנתייבשו בבית יהודי בביתו ובתנורו לשם חג הפסח ובבואי למדינה זו הנה נוהגים היתר בפירות שקונים מאותן התנורים העומדים בגנות של השרים שבאותן תנורים אינם אופים דבר אחר כי הם רחוקים מן הבתים, אבל לקנות מן אותן המביאים למכור לשוק אינם נוהגים היתר כלל. מעתה במדינתו לקנות מן המביאים לשוק אין שום היתר כלל אבל לקנות מן השרים בעלי הגנות מאותן פירות שבודאי נתייבשו בתנור שבגנה וגם ידוע שאין הממונה למכור קונה ג"כ מן הכפרים לקבץ יחד למכור ובודאי אינו מוכר רק פירות של השר הוא היה מקום להתיר. אבל כיון שכבר נהגו בו שם במדינת הגר איסור קשה להתיר ובפרט שיש שם הרבה מקומות שאינן בני תורה ואתו לידי תקלה בשאר דברים לזלול במנהגים וגם באיסורים. ואעפ"כ לעשות י"ש מהם קודם פסח ושיקנה מאותן שבגנה כפי שהזכיר במכתבו יש מקום להתיר. ואת צנועים חכמה שלא להיות הדבר מפורסם. ואחרי שהוא דבר חדש שם במדינה אין אני מסכים למעשה עד יסכים עמי הגאון המפורסם אב"ד דק"ק פ"ב שהוא יושב שם במדינה והוא ישיכל אם יש לחוש בזה לאיזה חורבה ואם הוא יסכים עמי להתיר יכול לסמוך בזה. דברי הד"ש:

V á l a s z Hágár országába, tanítónknak, Lizer⁴⁷ London rabbi úrnak.

Az aszalt gyümölcsökkel kapcsolatos kérdésére, hogy szabad-e vásárolni és égetett szeszt készíteni belőlük peszakra.⁴⁸ Bizonyára látta méltóságod a REMA⁴⁹ szavait, no. 467, a 8. bekezdésben, miszerint ezekben az országokban már az a szokás, hogy semmiféle aszalt gyümölcsöt nem esznek,⁵⁰ továbbá, a *Magén Avraham*-ban (8. bekezdés),⁵¹ amit városa, Kalis⁵² szent község szokásáról ír az aszalt gyümölcsből készült itallal kapcsolatban, hogy vannak olyanok, akik a körtét olyan kemencében aszalják, amelyben előtte kenyéret sütöttek, mivel az "íz-adó (dolog)tól származó íz-adó (dolog)" megengedett. Én azonban ezzel kapcsolatban azt mondom, hogy a *Magén Avraham* talán nem figyelte meg alaposan a kenyérsütés műveleteit, ugyanis a kenyér aljára sok lisztet szokás szórní, hogy a cipó ne ragadjon le a kemencében. Ezért lát-

47 Eliezer.

48 A peszah nyolc napján tilos minden erjesztett vagy erjedő étel és ital fogyasztása, és egyáltalán, a házban tartása.

49 Lásd fentebb, #78, jegyzet.

50 Ti. a peszah napjain.

51 *Magén Avraham*: "Orah hajjim", no. 467, § 8.

52 Kalis (lengyel Kalisz, ném. Kalisch): város Lengyelországban, a középkortól kezdve jelentős zsidó közössége volt. Avraham Gombiner (a *Magén Avraham* szerzője) 1656-tól 1683-ig, haláláig, Kalisban élt mint *dajjan* és a *jesiva* vezetője.

szik a kenyér alján a sütés után sok rátapadt liszt, és szinte bizonyos, hogy magában a kemencében is marad némi liszt. Így amikor a gyümölcsöt beteszik a kemencébe, átveszi az ott lévő liszt ízét, és nem csupán közvetve,⁵³ hanem esetleg rátapad magából a lisztből is valamennyi a gyümölcsökre, és rajtuk is marad. Azonban mindez csak azokra vonatkozik, akik a kenyérsütő kemencében szárítják a gyümölcsöt, akiknek viszont külön gyümölcsös kertjük van, külön, csak gyümölcs szárítására használt kemencével, amelyben nem szoktak semmi egyebet sütni, sütésre talán nem is alkalmasak, csak gyümölcs szárítására: azoknál nincs a fentebb említett aggályunk. Ha a piacra hozzák az aszalt gyümölcsöt, és nem tudjuk, ki hozta, mondhatnánk rá, hogy “minden, ami elkülönített, a többségből való”,⁵⁴ márpedig a gyümölcsök többsége a földbirtokosok gyümölcsöseiből való, ahol, mint fent említettem, van erre nekik külön kemencéjük. De én erre azt mondom: ki mondta, hogy a gyümölcs többsége szerint menjünk,⁵⁵ lehet az aszalást végzők többsége szerint is mennünk, tekintet nélkül arra, hogy az adott aszalónak sok gyümölcse van-e, vagy kevés.

(...)

Mindezekért én továbbra sem a könnyítés mellett cövekelek le, hanem a szigorításnál: igenis kell aggályt támasztani.⁵⁶ A szilvával kapcsolatban, amelyet *Polin* országában⁵⁷ *plojmen*-nek, ebben az országban⁵⁸ pedig *svetkisz*-nek neveznek,⁵⁹ a *Levus*⁶⁰ no. 467 további komoly aggályt hoz fel, (tudniillik) hogy árpa-sörrel vagy árpa-lével locsolják meg. De ilyenről vizsgálódás nyomán se hallottunk: talán csak a *Levus* szerzőjének környezetében vagy idejében volt szokásban.

Nos, eddig a törvény (*din*) felől beszéltem; de mi legyen, ha más az elterjedt szokás (*minhag*)? *Polin* országában otlitém egész ideje alatt, gyermekkoromban *Krako* környékén élve, és később *Lvov* környékén élve sem, és *Volin* országában⁶¹ sem

53 Szó szerint: és nem tartozik az “ízt-adótól származó ízt-adó” kategóriájába. A kérdés talmudi elven (bT Hullin, 111b) alapul: hogyan kell megítélni, milyen következményei vannak, ha egy étel valamilyen tárgy közvetítésével, tehát közvetett módon, átveszi más étel ízét. Az idézett talmudi helyen egy húshoz használatos tányéron felszolgált hal a példa. A jelen esetre az elv akkor vonatkoznék, ha a kemence közvetítené a liszt “íz”-ét. De Landau azt bizonyítja, hogy a liszt közvetlenül is rajta lehet a gyümölcsön.

54 Halákhikus elv: mindenről, ami vegyes összetételű tömegből származik, azt feltételezzük, hogy a többségből származik, vagyis a többség jogi státusával bír. bT Zevahim, 73a; Ketubbot, 15a stb.

55 Értsd: ítéljünk.

56 A halákhikus aggály végső oka az, hogy a *peszah* napjaiban tilos a kelt, erjesztett stb. ételek (*haméc*) fogyasztása. A gyümölcsre a közönséges kemencében liszt tapadhatott.

57 Lengyelország.

58 Csehország.

59 Mindkettő jiddis szó, más-más nyelvjárásban. A ném. *Pflaume*, illetve *Zwetschke* szavakból, lengyel-jiddis *plojm*, cseh *švestka*.

60 Mordekhai ben Avraham Jaffe (ca. 1535–1612), a *Sulhan arukh* kommentátora. Közkeletű neve könyvének címe alapján: *Levus malkut* (“Királyi öltözék”, Esth. 7,8). EJ 9, 1263–1264.

61 Volhynia.

láttam és nem is hallottam, hogy engedélyezték volna akár az aszalt szilvát, akár az aszalt almát és körtét, csakis olyant, amely zsidó házában aszalódott, a házában, a peszahi használatra szolgáló kemencéjében. Amikor ebbe az országba érkeztem, szokás volt engedélyezni olyan gyümölcsöket, amelyeket az uraságok gyümölcsöseiben álló kemencékből vásároltak, ugyanis ezekben a kemencékben nem szárítanak mást, mert messze vannak a házaktól; de amit a piacra hoztak eladásra, azt egyáltalán nem szokás engedélyezni. Így az ön országában is: a piacra hozóktól vásárolni nem engedélyezhető semmiképpen, de az uraságoktól, a gyümölcsösök tulajdonosaitól, azokból a gyümölcsökből, melyekről bizonyos, hogy a kerti kemencében aszalódtak, és tudható, hogy az eladással megbízott nem felvásárolta, a falvakból összegyűjtve, eladásra, és bizonyosan nem árusít mást, csak annak a földesúrnak a gyümölcsseit: helye van az engedélyezésnek. De minthogy eddig szokás volt ezt engedélyezni, és kiváltképpen hogy *Hágár* országában sok helyen nincsenek Tóra-tanultak: nehéz lenne a tilalom. Így tehát ha az égetett szeszt peszah előtt készítik el, és a kertekben lévő gyümölcsökből vásárolják, amint levelében említi, akkor van mód engedélyezni. A bölcsesség a szerénységgel jár:⁶² ne keljen híre a dolognak. Mivel ez új dolog az országban, nem adom tényleges beleegyezésemet, amíg a híres *gáon*, a preszburgi szent község rabbinikus bíróságának (*bét din*) feje⁶³ nem adja meg velem együtt. Ő ott él az országban, és át tudja tekinteni, hogy kell-e tartani ebben valamilyen romlástól; ha ő egyetért velem az engedélyezésben, reá támaszkodhatom.

Az üdvözet szavai.

91

“Házrul házra járó zsidók”

1788–1797

(a) Szolgabíróági körözüvény a házalók “passus”⁶⁴-áról, Nagyvárad, 1788. március 28

Kiadás:

Lakos Lajos, *A váradi zsidóság története. Hiteles levéltári adatok alapján* (Nagyvárad: Nagyvárad-Nyomda és Újságvállalat, 1912), p. 67–68

---

62 Prov. 11,2.

63 Méir ben Saul Barby / MAHARAM Barbi / Barbi Májer (1725/1729–1789) pozsonyi rabbi (1763–1789).

64 (Belföldi) útlevel, személyi igazolvány.

(...) Noha már currentáltatott,⁶⁵ hogy minden zsidó és egyéb kereskedő, aki házrul házra akar kereskedni (Németül *Haussiren*), avégre a Vice Ispánytól⁶⁶ Passust kérjen, tiltva lévén ilyen kereskedés, minthogy mai napig tsak egy se kért olyatén Passust és onnan gondolni lehet, hogy azon rendelést nem tudják, tehát publicál-tasson oly parantsolattal, hogy aki házrul házra kereskedik a Vice Ispány Passusa nélkül, azt a Vármegyéhez kísérvék.

Költ N. Váradon 28o Marty 788.

(b) Szolgabírószági körözvény a házaló zsidók "igaz mérték"-éről, Nagyvárad, 1797

Kiadás:

Lakos Lajos, *A váradi zsidóság története. Hiteles levéltári adatok alapján* (Nagyvárad: Nagyvárad-Nyomda és Újságvállalat, 1912), p. 68

18206. 1797. Észrevetettvén az, hogy a házról házra járó Zsidók némely helyeken nem igaz mértékkel mérvén az eö portékájokat, a közjót megsalják, eö Felsege Kegyelmesen parancsolja, hogy az Magistratusnak Személyek által az illetén kereskedőknek mértékei megvizsgáltván, olyan vigyázással legyenek, hogy mindenütt egyenlő mértékek tartassanak, mely Kegyelmes parantsolatnak folytatához képest a Ttes. Ns.⁶⁷ Vármegyétől parantsolatik, hogy a Városok és Helységek Birái az idegen kereskedőknek magok portékáit mindeddig ne engedjék árulni, még a rőföket meg nem vizsgálván, azokat igazaknak lenni meg nem találják.

65 Lat. "közhírré tétetett".

66 Alispán.

67 Tekintetes nemes.

V / 1790–1800

92. A zsidók II. Lipót király (1790–1792) koronázásánál Pozsonyban (1790. november 15)
- (a) Kerekes Sámuel (1757–1800), *Hadi s más nevezetes történetek* (1790. november 26)
  - (b) [Gr. Gvadányi József (1725–1801)], *A mostan folyo Ország Gyűlésének satyrico critice való leírása* (1791)
  - (c) Decsy Sámuel (1742–1816), *A magyar szent koronának és az ahhoz tartozó tárgyaknak historiája...* (1792)
  - (d) Abraham Trebitsch (1760–1830 k.), “A pozsonyi zsidók kegyes fogadtatásban részesültek”
  - (e) A *Magyar Kurir* cikke a koronázásról (1790)
93. Javaslatok és törvény a zsidók helyzetére vonatkozóan (1790–1792)
- (a) A Magyarországon élő zsidók közösségének kérelme a pozsonyi országgyűléshez (1790. november)
  - (b) Br. Splény Ferenc (1731–1795) váci római katolikus püspök előterjesztése az országgyűlésben (1790. december 2)
  - (c) Árva vármegye követi utasítása az 1790/91. évi országgyűlésben
  - (d) 1790:xxxviii. tc., “De Judaeis” (“A zsidókról”)
  - (e) [Nagyváthy János (1755–1819)], “A szakállával s nyelvével különböző szegény zsidóság” (1790)
  - (f) Hallerkeői gr. Haller József (?–1812) cs. kir. kamarás, az 1790/91:lxvii. tc. által kiküldött Közpolitikai Bizottmány (*Regnicolaris deputatio in publico-politicis*) tagjának törvénytervezete
94. A vérvád ellen (1791)
- (a) A péri vérvád (1791)
  - (b) Végzés a nagykállói vérvád-ügyben (1791. július 27)
  - (c) Szolgabírói körözvény, (Nagy-) Szöllős (1791. augusztus 25)
  - (d) Hallerkeői gr. Haller József a vérvádról (1792)
95. Zsidó borkereskedők és bortermelők Tokaj-Hegyalján (XVII–XIX. század)
- (a) Kassai polgárok levele országgyűlési követiknek (1609)

- (b) Joél ben Smuél Jafe Szirkesz (a באה) (1561–1640), Lengyelországi borkereskedők a Rákóczi birtokon (1636)
  - (c) Dov (Ber) ben Juda Bolechów (1723–1805) lengyelországi zsidó borkereskedő emlékirataiból (1790 k.): Tarcalon (1764)
  - (d) Dov (Ber) ben Juda Bolechów emlékirataiból (1790 k.): A magyar bor feljavítása (1764)
  - (e) Zemplén vármegye gyűlésének rendelkezései (1791. október 7)
  - (f) Zemplén vármegye főjegyzője, Királyi “rendelet” kihirdetése (1798. július 7)
  - (g) A Helytartótanács leirata, 1800. december 2
  - (h) “A Hegyalján lakozó zsidóság esedező levele” (1808)
  - (i) Balásházy János [balásházi Balassa János (1797–1857)] a zsidó borkereskedők védelmében
96. Rendelet Kismartonban a rituális fürdő működtetéséről (1795)
  97. A Helytartóság határozata a budai zsidók imahelyéről (1798. május 1)
  98. Felirat az új-budai (Buda) temető felszámolásáról (1806)
  99. Keszthelyi klezmerék társulási szerződése (1812)
  100. Rudnai és divék-újfalusi Rudnay Sándor (1760–1831) erdélyi római katolikus püspök, Az erdélyi országos főrabbi megerősítése (1818)

92

A zsidók II. Lipót király (1790–1792) koronázásánál Pozsonyban

1790. november 15

Irodalom:

Leopold Löw, "Die Theilnahme der Juden an den Krönungsfesten ungarischer Könige", *Ben Chananja*, 10 (1867), pp. 228–230

Büchler Sándor, "A magyar zsidók az 1790-i koronázáson", *Egyenlőség*, 35, no. 49 (1916. december 9), p. 5

Forray Teréz, *A magyar királyok koronázási szertartásai* (Szeged: Kultúra Nyomda, 1929)

Bartoniek Emma, *A magyar királykoronázások története* (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1939; reprint, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987)

Benda Kálmán & Fügedi Erik, *A magyar korona regénye* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1979)¹

Štefan Holčík, *Pozsonyi koronázási ünnepségek, 1563–1830* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1986; Bratislava: Ikar, 2005⁴)

Štefan Holčík, *Krönungsfeierlichkeiten in Preßburg / Bratislava, 1563–1830* (Bratislava: Tatran, 1988, 1992²)

János M. Bak, Ed., *Coronations: Medieval and Early Modern Monarchic Ritual* (Berkeley: University of California Press, 1990)

1 Bár a könyv tárgya a korona, és nem a koronázások története, de azért viszonylag részletesen ír az utóbbiakról is; a zsidók hódolatát ott sem említi, ahol – mint II. Lipótnál – bőséges forrásanyag van hozzá.

(a) Kerekes Sámuel (1757–1800), *Hadi s más nevezetes történetek*, 1790. november 26

Megjelent:

Hadi s más nevezetes történetek, Harmadik szakasz, pp. 660–661 (Novembernek 26-dik napján 1790)

Újabb kiadás:

Richtmann Mózes, "A régi Magyarország zsidósága, II: Zsidók az alkotmányban", *Magyar-Zsidó Szemle*, 29 (1912), pp. 14–35; az idézet: pp. 19–20

(...) A Király hegyéről a Várba lett végre az indulás. A Duna felől való kapun bé, a Sz. Mihály kapuján ki, keresztülment (...) a pompás Sereg a Városon, mindenütt a Polgár Katonáság sorjai között. Az utóbb említett kapun kívül balra tért, s ekként eljutott a hegyhez. Az erre vezető útnak mintegy közepe táján a Gr. Pálffy Károly kertje kapuja s a zsinagogájuk között egy győzedelmi kaput állítottak fel a Zsidók, mely alatt lett az egész pompás Seregnek általmenete. Egész egy Zsidó Templomot ábrázolt említett alkotványok a Zsidóknak. Négy proféták szemléltettek rajta kifestve. Alól, arannyal s ezüsttel kivarrott zsidó írásos zöld s veres bársony szőnyegek² ékesítették a bolthajtásnak két oldalait. Fellyül az alkotványon, sok zsidó Papok állottak, tízparancsolatot tartván nagyobb részént a kezekben, 6 aranyos baldagin³ alatt: ezeken kívül 32 Deákok, mind egyforma ruhában, s feles számú⁴ hegedűsök, kik is egy Schlesinger nevezetű híres zsidó énekestől készítettett éneket elzengedeztek. Hanem rendesen jártak elsőben, merthogy meglátták a Magyar Heroldot strucc-tollal gazdagon megrakott kalpagjában s hosszú fekete bársony ruhájában, melyen elől-hátul a Magyarország Címere függött, azt gondolták Királynak: azért is nagy hirtelenséggel énekléshez és muzsikáláshoz fogtak. Észrevéven azonban hibájokat, elcsendesedtek, s csak az Ő Felsege valóságos érkezésével kezdettek énekekhez. Amint általment a bolthajtás alatt a pompás Sereg, sorokat formált kétfelől a Zsidóság, fekete köntösökben. Előtte állottak néhány Papjai, kik megáldották Ő Felségét, s az áldást követték az egész Zsidó gyülekezetnek vivat kiáltásai.

(b) [Gr. Gvadányi József (1725–1801)], *A mostan folyo Ország Gyűlésének satyrico critice való leírása*, 1791

Megjelent:

A mostan folyo Ország Gyűlésének satyrico critice való leírása, amelyet Egy Isten mezején lakó Palócnak színlése alatt írta azon buzgó szívvel bíró Hazafi, akinek pennájából

2 Parokhet.

3 Baldachin.

4 Azaz 16.

folyt ki a Falusi Notáriusnak Budára való Útazása; ezen munkáját is négy sorú Versekben Hazájának éleibe terjesztette 1790. Esztendőben, Bak Havának⁵ 25. Napján (Lipsiában: Wéber Simon Péter költségével, 1791)

Újabb kiadás:

Richtmann Mózes, "A régi Magyarország zsidósága", m. f.; az idézet: pp. 20–21
Zsoldos Jenő, *Magyar irodalom és zsidóság (Költői és prózai szemelvények)* (Az Orsz. Izr. Tanítóegyesület kiadványai, 3) (Budapest: Országos Izraelita Tanítóegyesület, 1943), pp. 137–138

Irodalom:

Marczali Henrik, *Az 1790/1-diki országgyűlés* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1907), II, p. 359 skk.

(...) Innét a vár felé esett a menetel,
Amint a Schossbergre ére már Király fel
Tele volt két sorba ez Izrael néppel
Díszesítve voltak házaik sok ékkel.

Dicsőség kaput is ők itt építettek
Melyre arany s ezüst kítát⁶ terítettek
Sok száz lámpásokat reá függesztettek
Fent muzsikásoknak kart is helyeztettek,

Ki vala itt téve Moyzesnek táblája
A Talmut: Áronnak az ő Bibliája
Egy alkotmány olyan mint a Frigy ládája
Tán Barchesz⁷ völt benne, nem az ég mannája.

A Rabin jobbrúl állt Levita ruhába
Mellette a többi Sábész kalapjába
Fehér fodros gallért tett ki ki nyakába
Voltak mind palástos fekete gunyába.

Más soron Rabbinak állott Felesége
De nem vala ezen Rachelnek szépsége
Fedte már ortzáját Sárának vénsége
Elhervadt Jericho rózsája⁸ épsége.

5 December.

6 Kita: itt textilanyag.

7 Szombati (péntek este) és ünnepi fonott kalács.

8 Vö. Liber Iesu filii Sirach, 24,18.

Több zsidó Asszonyok álltak a baljára
Fűzött mindenki sok gyöngyöt nyakára
Rá vágytak kamuka⁹ vagy Procát¹⁰ ruhára
Nyuszttal prémzett mentét sok ölt magára.

Kapun túl jobb felől Férfi nevendékek
Állottak bal felől a leány gyermekek
Ezeknek feje volt egész öltözetek
Veres pántlikáról való övedzetek.

Itt a Rabbin tevé Királyhoz mondását
Izrael nevébe sok szép kívánását
Ábrahám, Jákobnak, Izsáknak áldását
Jeruzsalemhez is kívánta jutását.

Megköszönte király, és tovább haladott
A karba muzsika hozsanna hallatott
De igaz: a szem itt sok drágát láthatott
Melyekkel a dicső kapu takartatott.

(c) Decsy Sámuel (1742–1816), *A magyar szent koronának és az ahoz tartozó tárgyaknak historiája...*, 1792

Megjelent:

Decsy Sámuel (1742–1816), *A magyar szent koronának és az ahoz tartozó tárgyaknak historiája...* (Bétsben: Nyomtatott Alberti Ignátz, k. szabados könyvnyomtató műhelyében, MCCXCII [1792]; reprint, Budapest: Kossuth Kiadó, 2008), p. 579

Idézi:

“Egy múlt századbeli koronázás (Decsy Sámuel nyomán)”, in: Nagy Miklós, szerk., *Magyarország képekben. Honismertető folyóirat*, 1, II. félév (Pest: Heckenast Gusztáv, MDCCCLXVII [1867]), pp. 236–252, kül. p. 245

(...) Megindulván innen¹¹ a király, ismét kezébe vette a királyi pálcát s arany almát, és a vele lévő Rendekkel együtt a várason keresztül a várba ment fel. A Schloszbergnek avagy várhegynek közepe táján egy győzedelem kaput állítottanak fel a Zsi-

9 Posztó.

10 Brokát.

11 Ti. a Duna-parton állított koronázási dombtól.

dók, amely hasonló volt egy Zsidó zsinagóghoz. Felül négy Protétak¹² voltak reá kifestve, alól a bóthajtásnak két oldalait arannyal s ezüsttel kivarrott, zsidó írásos, zöld s veres bársony szőnyegek fedték bé. Felső folyosóján sok zsidó papok állottanak, kiknek többnyire zsidó tízparancsolat volt kezeikben. Ezeken kívül 32 zsidó déákok egyforma köntösben felöltözve, kik is a koronázó seregnek és királynak általmene-telekor igen szépen énekeltenek. A Zsidóság a bóthajtás alatt állott két rendben, mindnyájan fekete köntösökben lévén felöltözve, előttök állottanak néhány papjaik, kik megáldván az előttök elment fejedelmet, *vivatot* kiáltottanak utána.

(...)

(d) Abraham Trebitsch (1760–1830 k.),¹³ “A pozsonyi zsidók kegyes fogadtatásban részesültek”

Kiadás:

Abraham ben Reuvén Trebitsch mi-Nikolsburg, *Korot ha-ittim* (Brünn: Gedruckt bey Joseph Roßmann k. k. privil. Buchdrucker, 1801), 82. szakasz

Abraham Trebitsch, *Korot ha-ittim* (Lemberg: Gedruckt bei Feige Großman unter der Leitung des Dawid Hersch Schrenzel, 1851), 82. szakasz

Idézi:

Ignaz Reich, *Beth-El. Ehrentempel verdienter ungarischer Israeliten*, II (Pest: Lampel, 1859; uo.: Druck von Alois Bucsánszky, 1868², 1882³), p. 376 (német)

[Abraham Trebitsch]¹⁴

בעיר פרעשבורג ברננה כאשר היה מקדמת דנא. לשם היה הלוך ונסוע. קבלוהו ביד רמה ונטויו רוע. החליל מכה לפניהם ובשופר ובחצוצרות יתקוע לא תשבע עין לראות ואוזן משמוע וזאת היתה לפנים ממלכי קדמי. הר קטן אשפתות סמוך לנהר דאנויא מוכן לקרענונג שמה. סימנא כאדמה, שלא לעלות בבמה. ולבלתי רום לבבו ברמה אדם להבל דמה והיהודים שם עשו אויפוארטינג בנמוסיהם. והגביר ר' קאפל טעבן בראשיהם. ונתקבלו בחסד באור פני מלך אליהם. וביחוד לר' קאפל הנ"ל נתן מטבע של זהב (גאלדמינץ) משקלו ט"ז אדומים לכבודיהם.

Pressburg városában, amikor (a császár) ujjongás közepette megérkezett, úgy volt, mint a régieknél, felemelt kézzel és kitért karral fogadták, előttük sípok szóltak, és sófárt és trombitákat fújtak, szem nem tudott betelni a látvánnyal, fül a hallással, így volt ez a régi királyok óta. A Donuja folyó mellett kicsiny domb emelkedik, alkalmas arra, hogy a koronázás (*Krönung*) ott történjék. Jelzi, mint a síkföld, hogy

12 A héber kánon sorrendjében: Jesaja (Isaias), Jiremja (Jeremiás), Jehezkiél (Ezékiel), Daniél (Dániel).

13 A morvaországi országos rabbi titkára (Nikolsburg).

14 A héber szöveget fordította Komoróczy Szonja Ráhel.

a király ne járjon fensőbbesen,¹⁵ és szíve ne szárnyaljon magasan,¹⁶ az ember csak olyan, mint a lehelet.¹⁷ És a zsidóknak ott volt a várakozóhelyük az őket (illető) törvények szerint. És nagyságos Koppel Tevin úr állt az élükön. És kegyes fogadtatásban részesültek, a király arcának fénye feljűk fordult, különösen pedig a fent említett Koppel úrnak egy arany érmét, azaz Goldminzt ajándékozott, súlya 16 veres pénz (*adumim*),¹⁸ nekik szóló megtiszteltetésül.

[Reich Ignác]

Nach der althehrwürdigen Krönungsstadt Preßburg sich begebend, wurde Er (Kaiser Leopold II.) allenthalben mit offenen Armen und Herzen begrüßt, Herolde zogen voran, das Ohr ergötzend mit hellklingenden Jubeltönen, Posaunen und Schalmeyen, und das Aug' entzückend durch Trachten voll Schimmer und Pracht ganz nach reiner alter Vätersitte... Aber dort nahegelegen am Donaustrande befindet sich ein niedrig bescheidener Hügel, wo die Krönung geschieht, als tiefernte Mahnung wol: daß auch Könige in ihrer Glorie in Demuth wandeln und des hinfalligen Menschen nicht vergessen mögen... Und am Fuße dieses ehrwürdigen Krönungshügels stand das historisch-große, numerisch jedoch kleine Häuflein der Juden mit ihrem wakkern Anführer R. Koppel Theben die "Huldigung" leistend nach fromm-jüd(ischem) Brauch und geheiligter Väterweise... Voll Milde und Gnade empfang sie hier der König strahlend in höherm Abglanz und majestätischer Schöne – und abermals war es Theben, dem Er sich besonders gewogen zeigte, indem Er ihm bei diesem hochwichtigen Anlaß eine umfangreiche 16 Dukaten schwere goldene Denkmünze zur ewigen Erinnerung an diese Feier eigenhändig zu überreichen geruhete.

Pozsonyba, az ősi koronázóvárosba érkezvén, a császárt mindenfelől kitárt karok és szívek köszöntötték, hírnökök haladtak előtte, a füleket csengő örömhangok, harsonák, sípok gyönyörködtették, a szemeket pedig elkápráztatta az egészen az ősi szokás szerint való ruhák ragyogó pompája... Közel a Duna partjához egy szerényen alacsony domb áll, itt történik a koronázás, komoly intelem arra, hogy a királyok dicsőségükben is maradjanak alázatosak, és hogy nem feledkezhetnek meg az egyszerű emberekről...¹⁹ És e tiszteletre méltó koronázódomb lábánál ott állt a zsidók történelmileg nagy, ámde számát tekintve kicsiny csoportja, élén derék vezetője, R.

15 Szó szerint: "ne lépjen fel (pogány áldozati) dombra".

16 Dt. 17,20: "... ne emelkedjék testvérei fölé".

17 Ps. 144,4.

18 II. Lipót koronázási emlékérméről van szó; a szerző bibliai szót használ az (arany) dukátra; 1 dukát = 3.5 gr, 16 dukát = 56 gr.

19 Bár szövegezésükben a héber és a német intelem eltérnek egymástól, mindkettő II. Lipót uralkodói jelmondataira utal: PIETATE ET CONCORDIA, "Kegyességgel és egyetértéssel", illetve OPES REGVM CORDA SVBDITORVM, "A királyok hatalma (hatalmának alapja) az alattvalók szeretete".

Koppel Theben,²⁰ aki jámbor zsidó szokás szerint és az ősök megszentelt módján mutatta be a hódolatot... A nyájassággal és kegyességgel teli király ezen a helyen magasztos fényében és fenséges szépségében ragyogva fogadta őket, és ismét Theben volt az, aki iránt Őfelsége különös kegyet mutatott, amennyiben ebből a különösen fontos alkalomból az ünnepség emlékezetére kegyeskedett saját kezüleg átnyújtani neki egy nagyméretű, 16 dukát súlyú arany emlékérmét.²¹

(e) A *(Bétsi) Magyar Kurir* cikke II. Lipót koronázásáról

Megjelent:

Magyar Kurir, 4, no. 25 (Indult Bétsből Kedden 16. Novemberben, 1790), p. 1323, p. 1325

Idézi:

Büchler Sándor, "A pozsonyi zsidó hitközség ünnepségei I. Ferenc koronázásakor", *Egyenlőség*, 11, no. 52 (1892. december 23), Melléklet, pp. 5–6²²

Emlékezetre méltó a 4-dik és az O-Testamentomi Cérimoniák szerint igen nevezetesen épült Sidó Győzedelmi-Kapu. Ezt az itt számosan lakó *Izrael* népe a *Slosberg* allyába egy Templom formára építette, melynek hosszúsága 9, szélessége pedig 5 öl vala, és az egész uttzát el-foglalja vala. – 15-dikben, midőn ő Felsége a Koronázás után minden Státusoktól a Várba kisírtetnék, 12 és 1 óra között, 80 ölnyi sort állottanak vala itten a Sidók. Elöl állának a Rabbik, kik az ő Cérimoniájok szerint, a Királynak első meg-látására áldást és meg-szentelést adának. Hátrább álván a Sidó Elöljárók, ezek az áldást meg-erősítették és fél-óráig tartott Vivat kiáltással követék ő Felségét. Ezen Győzedelmi Kapun, az ő Felsége Keresztül menetelekor 6 arany egek²³ lázzatnak vala, és mindeniken a 10 parantsolatok pillangós ezüst köntösbe öltözve²⁴ fügnek vala. – Az egész épületnek külső része arannyal varratt gazdag Sellyem matériából vala. Ennek tetejében 32 Sidó Déákok éneklik vala musika mellett a Sz. *Dávid* Soltárát. – A Sinagogájok mind viasz gyertyákkal világoskodnak vala, és kerti zöldségekkel valának bé rakva.

(...)

A Sidóknak a fellejebb írt mód-szerint, ő Felsége eránt mutatott hívségek igen nagy kegyelmet nyert ő Felsége előtt, és nem tsak Audentziára botsátotta őket, sőt

20 Jakob Koppel Theben (1732–1799), a pozsonyi zsidó község előljárója.

21 Nyilván a II. Lipót pozsonyi koronázása alkalmából kibocsátott emlékérem, Johann Nepomuk Würth (1750–1811) műve.

22 Büchler e cikke helyreigazít egy korábbi közleményt, mely I. Ferenc koronázásáról beszél (Buda, 1792. június 6), és idézi a *(Bétsi) Magyar Kurir* cikkét, mely nem Ferenc, hanem II. Lipót koronázási szertartását (Pozsony, 1790. november 15) írja le.

23 Értsd: baldachinok.

24 Ti. Tóra-tekercek, felöltöztetve, ezüst díszekkel.

ezeknek bírójoknak 1–15 aranyat nyomó²⁵ emlékeztető arany pénzt adni méltoztatott;²⁶ a többinek 20 arany és 20 ezüst approbb emlékeztető pénzeket osztatott ki.

93

Javaslatok és törvény a zsidók helyzetére vonatkozóan

1790–1792

(a) A Magyarországon élő zsidók közösségének kérelme a pozsonyi országgyűléshez, 1790. november²⁷

Kézirat:

Budapest, Magyar Országos Levéltár, Kancelláriai fogalmazványok, 1790, 15525. sz.; illetve Kancelláriai levéltár, A39 Acta Generalia, 15525/1790 folio 27, 5485/05

Kiadás:

Ignaz Reich, *Beth-El. Ehrentempel verdienter ungarischer Israeliten*, II (Pest: Lampel, 1859; uo.: Druck von Alois Bucsánszky, 1868², 1882³), pp. 338–345 (kivonatos német fordítás)

Leopold Löw [Löv Lipót], *Der jüdische Kongress in Ungarn, historisch beleuchtet. Beitrag zur Rechts-, Religions- und Kulturgeschichte* (Pest: Verlag von L. Aigner, 1871), pp. 14–24 / *Zur neueren Geschichte der Juden in Ungarn, historisch beleuchtet. Beitrag zur Rechts-, Religions- und Kulturgeschichte* (Budapest: Verlag von Ludwig Aigner, 1874²): “Motivirter Gesetzesvorschlag, eingereicht von den Juden beim Reichstage des Jahres 1792”

Fordítás:

Büchler Sándor, “De Judaeis”, in: *Évkönyv, 1900* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat – Lampel R. / Wodianer F. és Fiai, 1900), pp. 286–304, kül. p. 290–299 (Részletek, “szabad fordításban”)

---

25 Értsd: 1 (darab) 15 arany súlyú.

26 Vö. fentebb, #92/d.

27 Szövegét 1790. november 29-én Bécsben nyújtották át az uralkodónak; 1792-ben az országgyűlés előtt feküdt. – Az iratot, amelynek sem latin szövege nincs kiadva, sem német vagy más fordításban nem jelent meg teljes terjedelmében, alább Büchler Sándor magyar fordítása nyomán közlöm (bevezetés, befejezés), kiegészítve az I–IX. számú pontok szövegével, amelyeknél Löw Lipót német nyelvű közlését fordítottam le magyarra. Az irat itt elhagyott, a szövegben (...) jelölt részei (amelyek Löwnél apró betűkkel vannak szedve) az érvelést gazdagítják. Reich Ignác szövegekölése csak fogalmazási árnyalatokban tér el a Löw- / Büchlerétől.

Venetianer Lajos, *A magyar zsidóság története, különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére a XIX. században* (Budapest: Fővárosi Nyomda Rt., 1922); ("A szerző 1922-es kötetének ... módosított kiadása", Budapest: Könyvértékesítő Vállalat, 1986), pp. 85–93 (Büchler nyomán)

Raphael Patai, *The Jews of Hungary: History, Culture, Psychology* (Detroit: Wayne State University Press, 1996), pp. 219–223 (Részlet, Büchler / Venetianer nyomán, angol)

Irodalom:

Kecskeméti Károly, "A liberalizmus és a zsidók emancipációja", *Történelmi Szemle*, 25, no. 2 (1982), pp. 185–210 / *Magyar liberalizmus, 1790–1848* (Eszmetörténeti Könyvtár, 10) (Budapest: Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, 2008), p. 162 sk.

Most, hogy a Karok és Rendek II. Lipót császár és király kölcsönös akaratával huszonöt esztendei szünet után újra országos gyűlést tartanak, és mindnyájunk óhaja, törekvése, munkássága oda irányul, hogy a sokat hányatott Magyarország erős, biztos rendszerben boldoggá, szerencsésé váljék, és a közjólétben minden lakónak egyformán, rend- és osztálykülönbség nélkül legyen része, szabadjon nekünk is, Ábrahám ivadékainak, kik a balsors különféle szerencsétlenségei által évek hosszú során át szenvedünk, színetek elé járulni, és parányit remélni abból a boldogságból, melyet most az egész haza töledek és új királyunktól vár.

Legnagyobb fájdal munkra eddig megvetettek bennünket, de nem önhibánk miatt; itt-ott nem úgy bántak velünk, mint ahogy emberekkel, egy és ugyanazon ország lakosaival szokás, hanem mint rabszolgákkal, hogy ne mondjuk, igásmarhákkal. Városról városra, faluról falura üzettünk, kiteve gyakorta a csöcselék nevétsége, gúnyja bántalmainak; még az ország- és választaton is, melyeken pedig kell, hogy minden utasnak bátorságos, biztos járása legyen, a dévaj ifjúság nem ritkán kövekkel dobált minket, büntetlenül.

De most már kisütött úgyszólván egész Európa boldog napja, amennyiben többé senki sem oly vad és műveletlen, hogy ne ismerné azon kötelességeket, melyekkel ember embernek természet szerint tartozik. Most már úgyszólván mindenütt föl-emelte dicsőséges fejét a józanabb filozófia, az a bölcsészet, mely világos és érthető szóval mindenkit, kivétel nélkül, arra oktat, hogy bűn nélkül az államnak egyetlen lakója sem sérthető, bármely vallás-, rend-, módban legyen az, és bármely állam lakói közt nincs ember, ki az élet-test föntartás, a hír- és vagyonszerzés méltó jogát ne nyerhetné el.

Maga a keresztény hit, melynek követői az előbbi századokban a római egyházhoz nem tartozókat tüzzel-vassal üldözni nem átalották, most a keresztény nyájasság szelíd szellemét csöpögteti mindenkibe, és privátim vagy nyíltan hangoztatja, hogy minden ember testvér, ennél fogva senkin sem szabad büntetés nélkül jogtalanságot elkövetni, senkit nyomorgatni, vagyonától és ami mindeneknél értékesebb: hitétől megfosztani. Ezen annyira felvilágosodott században nem adhatunk-e tehát helyet

ama biztos és kétségtelen reménynek, hogy a mi legjobb királyunk kegye és a nemes magyar Karok és Rendek nagylelkűsége által elnyerjük azt, amit ama sötét századokban még remélni is alig mertünk?

A zsidó nép már mintegy kezdet óta lakja a Magyar Királyságot. Ezt bőven tanúsítják a viselt dolgok régi évkönyvei, valamint a magyar törvények, akár a zsidók jávára, akár azok megszorítására hozattak azok, aszerint, aminő az emberek felfogása valamely században volt. És ha egykoron, miként a régiek emlékezete az I. Lajos alatt történtet hirdeti, megesett, hogy népünket a vallásgyűlölet az országból kivándorolni készítette, kevéssel azután a viszonyok változásával nemcsak hogy szabadságot kapott a visszatérésre, hanem még nagyobb kedvezményekkel halmozták el, mint előbb.

És valóban, ha a zsidó szokás- és vallásban különbözik is a nép sokaságától, de az bizonyos, tapasztalat erősíti, hogy annyi század forgása alatt hűségben és megbízhatóságban a királyok és a haza iránt nem áll mögötte a polgároknak. Sőt, ha vizsgálat alá veszik a magyar évkönyveket, a múlt események kétségtelen dokumentumait, úgy alig van kor, melyben őseink a legnagyobb szükségbe jutott magyar államot készpénzzel vagy nagy mennyiségű, gyakran pénzzel vásárolt gabonával nem segítették volna előzékenyen, és magát a mostoha sors különböző eseteiben teljesen kimerült kincstárt roppant iparkodással, tanáccsal és hasznos közreműködéssel föl nem egyenesítették, nem restaurálták volna. Ki nem tudja, hogy II. Endre, IV. Béla, Zsigmond, II. Ulászló, II. Lajos alatt milyen szomorú állapotban volt a kincstár? Az úgyszólván ingadozó állam végveszélyében pedig ama fölötte bölcs királyok mi más tartottak a legjobb orvoslásnak, mint azt, hogy a zsidókra különböző kamarai tisztiséget ruháznak, és hűségük- s buzgóságukra a király és ország kincstára bízassék. Nem tagadjuk, hogy őseink gyakorta szenvedtek üldöztetéseket, miket fejükre majd az irigység, majd a vallásvédelem vakbuzgósága gyújtott, néha pedig, amint könnyedén meg vagyunk győződve, a fölötte nagy haszonlesés is, amelytől őseink közül sokan nem voltak mentek. De közben a legtöbb magyar király, ki közelről látta a zsidók kitűnő szolgálatait, miket a legnagyobb zavarokkal küzdő államnak gyakran tettek, és közömbös lélekkel hogy is nézhette, hogy mekkora hasznon származik értelmességük, buzgóságuk, bámulatos ügyességük által az egész országnak és a királyi háznak, nem ritkán grácia-, kegy-, kiváltságokkal ékesítette és állandó protekcióban részesítette a zsidókat.

Még megvan ama kiváltságok emléke, melyeket egykoron IV. Béla²⁸ és Zsigmond,²⁹ a keresztény vallás e két buzgó bajnoka a zsidóknak juttatott, és amelyeket Albert, V. László és Hollós Mátyás ünnepélyes oklevelekkel megerősíteni nem habozott. Ismereteseek előttünk a későbbi királyok és főleg az osztrák házból származottak

28 Lásd fentebb, #15.

29 Lásd fentebb, #22/a.

különböző dekrétumai is, melyek a zsidók javára különböző időkben adtak, megisméltettek, és nem egyszer különféle hozzáadásokkal gyarapodtak, bővültek.

De nem az az igyekvésünk, hogy ez alkalommal népünk régi, levéltárainkban eltemetett, a mai viszonyoknak már nem megfelelő privilégiumaink föllevenítését követeljük. Mi egyedül azt kérjük a királytól és rendektől, minek megkövetelésére a szentséges természet és népjog jogot adnak. Mert miután királyok kegyelme és a Karok s Rendek kedvezése Magyarországon lakást engedélyezett nekünk, melynél fogva számot tarthatunk arra, hogy Magyarország legrégebb lakóinak és azonfelül inkorporált nemzetnek tekintsenek, és kell, hogy tekintsenek bennünket; miután évek, sőt, évszázadok tapasztalata tanítja, hogy mi az országban, úgy a kultartományokban gyűjtött vagyont nem visszük külföldre, hanem az országban fogyasztjuk el, vagy folytonos cirkulációban tartjuk; miután mi és családjaink az adófizetők sorába tartozunk, sőt, a közterheken kívül még királyi cenzust, vagyis türelmi adót fizetünk; miután a királyság minden szükségletében subsidium, eleségbeszolgáltatás és mindenféle teher viselésére köteleztetünk; miután mindig s bárhol a hatóságok és föllebvalók iránt tartozó engedelemmel viseltetünk, és a földesúri, gyakran súlyos és erőnket meghaladó adókat zúgolódás és vonakodás nélkül pontosan fizetjük; miután a magyar nemzet közepette nyugodtan és csendesen élünk, senkit nem sértünk, mindent békésen tűrünk, semmiféle tehertől el nem huzakodunk: miért ne követelhesük tehát magunknak legkegyelmesebb királyunktól és a Karok s Rendektől legalább azt a jogot, hogy bátorságosan, nyugodtan élhessünk; a megélhetés módjai, mint Magyarország többi lakosainak, nekünk is megadassanak; és megszűnjék mindazon akadály, mellyel akár fönntartásunk szoríttatik meg, akár a bátorságos élettől fosztatunk meg, akár a Mózes törvényei szerint való hitünk szokásos gyakorlata gátoltatik.

Ezen remény által hevítve, néhány kívánságunkat illő alázattal terjesztjük a Király és Rendek elébe, könyörögve, hogy igazságos kérésünket helyeselve az ország cikkelei közé törvény alakjában beiktatni kegyeskedjenek.

I.

A zsidóknak szabadságukban áll,³⁰ hogy vallásukat a mózesi törvényekben előírt és a folyamatos használat által megerősített rítus szerint gyakorolják. Közülük senkit nem lehet arra kényszeríteni, hogy a keresztény vallást felvegye. A megboldogult császár- és királynő Mária Terézia és nem kevésbé II. József császár és király által a vonatkozó rendelkezésekkel ellenkezőleg eljárókra előírt büntetések azt is megtiltják, hogy bárki, és kivált a bábák, akárkit is közülük akarata ellenére megkereszteljenek, vagy gyermekeiket hasonló célból elvegyék vagy visszatartsák. Továbbá, semmilyen ürüggyel nem lehet őket a keresztény ünnepek megtartására kényszeríteni; ellenben

30 Reichnél: "legyen szabadságukban" stb. A formula a többi pont szövegezésében is kijelentő mód helyett óhajtó módban.

megengedett, hogy ilyen alkalmakkor házaik falai között zaj nélküli munkát végezzenek. Csupán az istentisztelet idején kell zárva tartaniuk az üzletet.

II.

Miként e királyság minden más polgárának és lakosának, a zsidóknak is meg kell engedni, hogy az egyik helyről a másikba, és bármiféle különös engedély nélkül azokba a helyiségekbe is, amelyekben privilegiumok és szabályzatok a zsidóknak a belépést megtiltották, utazzanak, és ugyanott, amennyiben ezt óhajtánák, tartózkodjanak. Megengedett a számukra az is, hogy a szabad királyi városokban, valamint a mezővárosokban és falvakban ugyanolyan módon és ugyanolyan feltételek mellett, mint bárki más lakos, megszerezzék a lakhatási jogot (*Inkolat*), és a földesúr jóváhagyásával házakat és telkeket vásároljanak, béreljenek, lakjanak és birtokoljanak.

(...)

III.

Mint minden más lakosnak, a zsidóknak is meg van engedve, hogy aktív és passzív, belső és külső kereskedést űzzenek. Ennek megfelelően meg kell engedni nekik azt is, hogy az éves, illetve a hetivásárokat bármifajta megszorítás nélkül felkeressék, ott áruikat eladják és másokat felvásároljanak. De a vásári időpontokon kívül is meg kell engedni kivált a szegényebb zsidóknak, különösen falvakban, hogy áruikat házról házra körbehordozzák és felkínálják, amit is közönségesen házalásnak neveznek.

Mint hogy a jótékony anya, a természet a Magyar Királyságot minden jó adománnyával bőkezűen ellátta, az általános jólétre teljes bizonyossággal serkentőleg hat, ha az üzleti szorgalmát azoknak, akik a mezei termények eladásával fáradoznak, tartozzanak bár akármely néposztályhoz, bátorítják és megkönnyítik. Mert két kéz segíti egy ország boldogulását: az egyik termel, a másik elad, azaz a földművelés és a kereskedelem. Sokkal inkább megérdemlik a köz oltalmát azok, akik az aktív kereskedelmet művelik, mintsem azok, akik passzív részesei; az, hogy a zsidók ebben az osztályban a legelső helyet foglalják el, nyilván kellőképpen ismeretes.

Azt, hogy a zsidókat a hetivásárok látogatásától nem szabad eltiltani, az országos vásároknál ez szóba sem jöhet, más, itt hallgatással mellőzött okok mellett a nyomorúságos adófizető nép érdeke indokolja; ez ugyanis a saját használatára szükséges cikkeket a zsidóknál sokkal olcsóbb áron tudja megvásárolni.

(...)

Legyen szabad, ó, király és nagyméltóságú honatyák, itt megkérdezni: ki az, aki a Magyar Királyságban mindeddig többet tett a kereskedelem fejlesztéséért, mint a héber nép? Elismerjük, hogy Magyarországon nagy a kereskedők száma; de hányan vannak közöttük, akik a mezei termények kivitelével és eladásával foglalkoznak? Hány százezer forintot visznek ki külföldi árucikkekért, és hányad részét hozzák be a belföldi áruknak? Hányan vannak közöttük, akik különböző ügyletek által vagy maguk, vagy társaik révén csaknem egész életükön át gyűjtik a pénzt, és amit

összegyűjtöttek, kiviszik Törökországba vagy Európa más részeibe? Nem is beszélve azokról a zsidókról, akik végtelen szorgalommal, munka és fáradság árán a birodalom minden csücskében megkeresik a mezei terményeket, dohányt, gabonát, mézet, viaszt, vajat, a bőrök különböző fajtáit, gubacsot, szarut, hamuzsirt, gyapjút – és mit nem? –, felvásárolják és kiviszik. Mi több, a természet sok nyers, alaktalan termékének olyan alakot adnak, hogy eladható legyen. Távol eső erdőkben elégetik a fákat, amelyeknek egyébként többnyire semmi haszna nincs, hogy hamuzsirt állítsanak elő. Lepárolják a szőlő-törkölyt, hogy kivonják belőle a párlatot, és elérjék, hogy ára legyen. Az állati bőroket megtisztítják a falvakban, ahol egyébként a parasztok tudatlansága folytán elpusztulnának, és ezzel kereskedésre alkalmassá teszik. Nagy fáradsággal összeszedik a fonnyadt bogyókat, hogy a bornak, amely iránt közönséges formájában nincs kereslet, növeljék az árát.³¹ Végül, ők azok, akik a hazai gyárakat támogatják; a gyárosokat, azzal, hogy mindenfelől vevőket keresnek és hoznak nekik, foglalkoztatják; a gazdálkodónak, akinek sok munkával előállított terméke átvé-
vő híján csak terhére van, segítő kezet nyújtanak. Egyszóval, ők azok, akiknek szorgalma által évente milliók ömlenek be az országba. És ennek az oly buzgó, hasznos népnek még a kereskedelem terén is, amelyet oly nagy mértékben segítenek, akadályokat gördítenek az útjába; kizárják a városokból, és különböző adókkal nyomják el őket.

IV.

Nem kevésbé megadatik a zsidóknak is a teljes szabadság, hogy a céhekben előírt követelmények szerint és a szokásos díjak megfizetése mellett kézműves mesterségeket tanuljanak, a mester jogot megszerezzék, segédeket tartsanak, végül, hogy mindenütt, különösen a szabad királyi városokban, amennyiben a nagytekintetű k. helytartósági tanács más kézművesek viszonyaihoz képest megengedhetőnek tartja, kézműves mesterséget gyakoroljanak. Ugyanígy nem foszthatók meg attól a jogtól sem, hogy a földesurak jóváhagyása mellett a Magyar Királyság bármely részében telkeket és földeket vásároljanak vagy béreljenek, azaz bérleti díj címén birtokoljanak. Ha valaki közülük egyik vagy másik földesúrral társaságot akar alakítani, vagy a földművelés érdekében keresztény szolgát akar tartani: ezt is meg kell engedni neki. Ezért minden megye és szabad város előjáróságára az a kötelezettség hárul, hogy ügyeljen arra, hogy a zsidó kézműveseket vagy földműveléssel foglalkozókat semmi módon ne zaklassák, ne hozzák hátrányos helyzetbe és szándékuk kivitelezésében ne akadályozzák.

(...)

31 Azaz zsidók aszúbert készítenek.

V.

Az úgynevezett zsidó konyhák, közönségesen lacikonyhák (*vulgo Garküchen*) némi városban szokásos bérletbe adása, mivel ez a zsidók üzletét rendkívüli módon gyengíti, megszűnik.

(...)

VI.

Ezentúl a zsidók is, mint más polgárok, látogathatják a nyilvános iskolákat, mind az alsókat, mind pedig a felsőket, és tudományos fokozatokat szerezhetnek; senkinek nem engedhető meg, hogy egy zsidót, aki tudományos foglalkozást gyakorol, vallása szabad gyakorlásában zavarjon vagy az elé bármi módon akadályt gördítsen.

(...)

VII.

Ha egy zsidó és egy keresztény között adósság vagy szerződés folytán vagy bármi más okból per támad, vagy ha egy zsidót valamilyen büntettel vádolnak, az ügyet a törvény által megjelölt rendes bíróság tárgyalja és ítélje meg, azaz az úriszék és a megyei törvényszék, nem pedig a községek és a falusi bírók. Eszerint egy zsidó vádlott fogságra vetése, ügyének tárgyalása és elítélése csak és kizárólag attól függ, aki a pallosjogot (*jus gladii*) birtokolja. Ha azonban a földesúr és egy zsidó között támad viszály, a zsidót mint más alattvalót kell tekinteni, és tilos a személye, vagy akár a családja, akár pedig a vagyona tekintetében a földesúr javára erőszakot tenni rajta; a kettejük között fennálló jogvitát illetékes bírók tárgyalják és ítéljék meg.

(...)

VIII.

Ellenben a jövőben is meg kell engedni, hogy a zsidók egymás között folyamatban lévő pereit és jogi ügyeit a zsidó nép saját törvényei szerint, mégpedig az eddigi szokásnak megfelelően, az előjárók bevonásával, rabbik és zsidó törvénytudósok tárgyalják és ők hozzanak bennük ítéletet. Ha egy zsidó az ily módon meghozott ítélettel nincs megelégedve, jogában áll a megfelelő törvényhatósághoz fellebbezni.

(...)

IX.

Egyébként a rabbiknak és a héber népből való előjáróknak a bevett szokásnak megfelelően a jövőben is megadatik a hatalom, hogy a héber vallással ellentétes cselekedeteknek határt szabjanak, és azokat, akik a mózesi törvénnyel ellentétesen cselekednek, megbüntessék.

Reméljük, hogy Ő Felsége és a nagyméltóságú Karok és Rendek kegyes beleegyezésüket nem fogják megtagadni ezen igazságos és sok évszázad gyakorlata által megerősített kívánságunktól, mely nem céloz mást, mint hogy a zsidók a vallásuk

által előírt törvényeket megtartsák, pontosan teljesítsék. Mert úgy vagyunk meggyőződve, hogy aki nem fél vallásának – bárminő legyen is az – kötelekeit szétszaggatni, az sem nem engedelmeskedik a felsőbb parancsoknak, sem nem követi híven a politikai törvényeket. Minden nép megfigyelte, hogy aki rossz keresztény, az se jó családapa, se a háborúban bátor katona nem lehet, sem nem lehet olyan polgár, amilyennek lennie kellene. Kétségtelen, hogy ezt hasonló joggal állíthatjuk a zsidós mohammedánról.

*

Ezek a mi alázatos kívánataink, ezek azon kérések, miket egy több ezer családból álló nép – szegény ugyan és nyomorgatott, de nem rossz, nem haszontalan – az országgyűlés színe elé vinni bátorodik. Nem tartozunk azok közé, kik a törvények alól kivételt, kik privilégiumokat, kik rendkívüli kedvezéseket kérnek. Mi csak azt óhajtjuk, hogy ama jogok, melyek minden embert általánosan megilletnek, jogok, melyek bármely művelt államban egy polgártól sem tagadhatók meg, nekünk is épségben, sértetlenül adassanak meg. Végül még azt is kérjük, hogy emberségesen bánjanak velünk; testvéreknek, Ádám, egy és ugyanazon törzs sarjadékainak tekintsenek bennünket, ugyanazon legfelsőbb lény hívóinak, kit a keresztények is tisztelnek és imádnak; végre legyen szabad nekünk is polgároknak, a haza hasznos polgárainak lenni.

Nincs a földkerekségen Magyarországon kívül más hazánk; nincs más atyánk, mint a király, kinek kormányzására a világ ura Magyarországot és népeit bízta; nincsenek más pártfogóink, mint a közhatóságok és földesuraink, nincsenek más testvéreink, mint akikkel egy társadalomban élünk és halunk; nincs más oltalmunk, mint a haza törvényei; nincs más menedékünk, mint az emberiség ama kötelességei, melyekkel ember ember iránt kivétel nélkül tartozik. Végül is csak amolyan szőlőindák vagyunk, melyek természetüknél fogva a földön kúsznak, és nem emelkedhetnek föl másként, hacsak egy szomszédos fa nem nyújt nekik támaszt, vagy az ember jótékony keze karót nem helyez melléjük, melyen fölkapaszkodhatnak.

Kihez folyamodjunk szükségünkben, ha nem mindnyájunk közös atyja-, a királyhoz, és azokhoz, kikre az állam kormányzása bízott? Honnan várjunk békét, nyugalmat, bátorságot, ha nem az államtól, mely bennünket már régóta anyaként fogadott be, mely táplál, ruház bennünket, amely viszont joggal megköveteli tőlünk a jó polgár kötelességeit? Hol találunk támaszt, ha nem bennetek, kiknek a törvényhozásnak és a népek boldogításának hatalmát megadta az uralkodó akarata és őseitek gondos intézkedése?

Igyekeztek hát, Felséges király, dicsőséges főurak és a tartományok követői, hogy eloszolják az előítéletek köde, melyekkel sokan a nép közül a zsidókat üldözni nem átalják; hogy eltűnjenek az akadályok, melyekkel a zsidók iparkodása elnyomatik; hogy személyünknek a biztonság, a kereskedelemnek a szabadság és a tisztességes kenyérszerzés módja mindenkinek megadassék. Igyekeztek, hogy ne bánjanak velünk rosszabbul, mint az ország többi lakosaival; hogy bárki által büntetlenül ne sértezzünk, sújtassunk, elnyomassunk; ne korlátoztassunk a sz. kir. városok-, mezővá-

rosok-, falukhoz való hozzáférhetésben; ne legyünk gúnynak kitéve az országutakon és köztereken. Igyekeztek bennünket oly állapotba helyezni, hogy ne kelljen magunkat, feleségeinket, gyermekeinket elhanyagolni; hogy ne rogyjunk le a magán- és közterhek viselése alatt; vagy hogy méltán ne mondhasssa az állam, hogy a hazának nem vagyunk úgy hasznára, mint kellene, és ahogy magunk is óhajtjuk.

Mi pedig feladatunknak fogjuk tartani törekvésünket, erőnket és munkánkat mindig oda fordítani, hogy mindenki észrevegye, hogy a kegyre, melyet ma tőletek várunk, s amelynek elnyerése reményével el vagyunk telve, méltók voltunk. A mi feladatunk lesz minden létező legfőbb bíróját, Jehovát, ki a népeket egyesíti és szétszórja, kinek akaratából a világ összes királyai fönnállanak s összedőlnek, folytonos imáinkkal arra kérni, hogy legkegyelmesebb királyunkat a legkésőbb korig egészség-, épség-, dicsőségben Felséges házával szerencsésen megtartsa, a Magyar Királyságnak pedig békeséget, nyugodalmat, egyetértést, ragyogást és minden boldogságot adjon. Feladatunk lesz végre mindenhol és mindig tettekkal bizonyítani, hogy nincs más kívánságunk, mint hogy örökös hódolattal élhessünk s halhassunk.

(b) Br. Splény Ferenc (1731–1795)³² váci római katolikus püspök előterjesztése az országgyűlésben, 1790. december 2

Kézirat:

Budapest, Magyar Országos Levéltár, Diarium Comitiorum Regni Hungariae, 1790–91, Naponként való jegyzések az 1790. országgyűlésről

Kiadás:

Büchler Sándor, "De Judaeis", in: *Évkönyv, 1900* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat – Lampel R. / Wodianer F. és Fiai, 1900), pp. 286–304, kül. p. 299

Midőn az ország nehézségei és azokból származott kívánságoknak megvizsgálására rendeltetett közös deputatio a rája bízott munkában foglalatoskodott volna, olyas kétrendbeli panasz terjesztetett elébe, melynek hova-hamarább való elővétele és az Ország(gyűlés) által leendő elintézését szükségesnek állította. Nevezetesen pedig az országban lévő zsidóknak községe azon okból, hogy boldog emlékezetű Felséges II-dik József Császár s király rendelkezéséből a zsidóknak minden királyi városokban való szabad lakás és kereskedés folytatása engedtetvén, mostan ezen engedelemtől némely városok őket meg akarják fosztani; több rendbeli kéréseknek jelentése mellett tehát azon könyörögnek, hogy továbbá is a zsidók nemcsak azon bátorságban és csendességben meghagyassanak, hanem mindazon akadályok, amelyek vagy élelmek, vagy bátorságos megmaradások, vagy vallások gyakorlásában tétettek, eltávoztassanak. Jóllehet ugyan az előadott kérések, tekintvén némely királyi városok-

32 A jezsuita rend tagja.

nak a zsidók kirekesztése eránt való privilégiumait, bővebb megvizsgálást kívánnak; hogy mindazonáltal addig is, míg ezen dolog végsőképpen megállíttatik, minden fogvatkozások eltávoztassanak, és a szabad kereskedés előmozdíttasson, szükségesnek vélte a fellyebb említett deputatio, hogy Ő Felségének, és az Ország(gyűlés)nek utóbbi rendelkezései a panaszolkodó zsidók minden szabad királyi városokban és helyekben, kivévén egyedül a bánya városokat, abban az állapotban, amelyben ezen esztendőnek elején voltak, megtartassanak, és ha némelyek abból kivettettek volna is, ismét visszahelyeztessenek, sőt ez eránt törvény által is biztosokká tétessenek.

(c) Árva vármegye követi utasítása az 1790/91. évi országgyűlésben³³
(Részlet)

Idézi:
Marczali Henrik, *Az 1790/1-diki országgyűlés* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1907), I, p. 213

Mindenki szemtanúja, mennyire elterjedt a héber nép az országban. Ez a nép a mi földjeinken igen rosszra fajult, egészen csalásra és rászedésre adja magát, és így más polgártársak veritékén és vérén szokott élni. II. József mégis polgárjogot kezdett neki adni. Törvényeinkben külön megállapítások vannak: hogy ne legyen vámos, a bánya- városok közelében ne lakják; ezeket meg kell újítani. Amellett a mindennapi tapasztalat mutatja, mennyire szapora ez a nép, úgyhogy csalásai és mindenféle üzérkedése által már egész községeket tönkretett. Ennek a szaporodásnak tehát valamiképp útját kell állani. De úgy kell eljárni ebben, hogy egészen meg ne semmisítsék, mert mégis segít a kereskedés élesztésében, és néha a földesurak is reászorulnak a zsidóra, mintegy ellenméregre. Az ország javára célszerűnek látszik, ha az alkalmasokat, a többi polgár módjára, besorozzák a seregbe.

³³ Feltűnően hasonlít ehhez a szöveghez az, amit lomniczai br. Skerlec Miklós / (1731–1799) Zágráb vármegyei főispán, az országgyűlés kereskedelmi bizottságának tagja kifejtett *Descriptio physico-politicae situationis Regni Hungariae relata ad commercium pro deputatione commerciali elaborata* című iratában (Posonii, 1802; Posonii: Typ. Belnay, [1826]). – Berényi Pál, *Skerlec Miklós báró művei* (Magyar Közgazdasági Könyvtár, 15) (Budapest: Grill Károly Könyvkiadó-vállalata, 1914).

(d) 1790:xxxviii. tc., “De Judaeis”³⁴ (“A zsidókról”)

Újabb kiadás:

Márkus Dezső, szerk., Csiky Kálmán, ford., *1740–1835. évi törvénycikkek* (Corpus Juris Hungarici, 1000–1895 / Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat. – Révai testvérek, 1901), pp. 186–187

Fordítás:

Prepuk Anikó, apud: Gonda László, *A zsidóság Magyarországon, 1526–1945* (Budapest: Századvég Kiadó, 1992), p. 268

Balogh Margit & Gergely Jenő, szerk., *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005 (Dokumentumok)* (História Könyvtár: Okmánytárak, 2) (Budapest: História – MTA Történettudományi Intézet, 2005), pp. 139–140, no. 5

Irodalom:

Büchler Sándor, “De Judaeis”, in: *Évkönyv, 1900* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat – Lampel R. / Wodianer F. és Fiai, 1900), pp. 286–304, kül. p. 303 (a szöveg magyar fordítása)

De Judaeis

Ut Judaeorum conditioni interea etiam prospiciatur, donec negotium ipsorum et privilegia nonnullarum liberarum regiarumque civitatum eosdem tangentia, per deputationem regnicolarem proximis comitiis relationem facturam, in deliberationem assumantur, et de Judaeorum conditione unanimi suae majestatis sacratissimae et SS. ac OO.³⁵ voluntate constituatur; SS. et OO. annuente sua majestate sacratissima decreverunt, ut Judaei intra ambitum regni Hungariae, partiumque adnexarum degentes, in cunctis liberis ac regiis civitatibus, et aliis locis (non intellectis huc regiis montantis civitatibus) in statu illo, in quo ad primam Januarii anni 1790. praefuerant, conserventur, et si nefors exturbati fuissent, ad eundem reponantur.

1790:xxxviii. tc., “A zsidókról”

Hogy a zsidók állapotáról addig is gondoskodva legyen, míg ügyök s némely szabad királyi városoknak őket érintő kiváltságai a legközelebbi országgyűlésen jelentést teendő országos bizottság által tanácskozás alá vétetnének, és a zsidók állapotáról Ő szent Felségének s a Karok és Rendeknek egyetértő akaratával intézkedés tétetnék: a Karok és Rendek Ő szent Felségének jóváhagyásával határozták, hogy a Magyarország és kapcsolt részei³⁶ határain belül élő zsidók az összes szabad királyi városokban és más helységekben (ide nem értvén a királyi bányavárosokat) azon

34 Az országgyűlés megszavazta: 1790. december 2. A király szentesítette: 1791. január 10. Az országgyűlés ülésén felolvasta (értsd: kihirdette) Atzél István (1748–1815) (később: borosjenői Atzél István) személynöki ítélőmester: 1791. február 5.

35 *Status et Ordines (Regni)*.

36 A “kapcsolt részek” (*partes adnexae*): Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd vármegyék.

állapotban, melyben az 1790. évi január elsőjén voltak, megtartassanak, és ha abból netalán kizavartattak volna, visszahelyeztessenek.

(e) [Nagyváthy János (1755–1819)³⁷] “A szakállával s nyelvével különböző szegény zsidóság”, 1790

Megjelent:

A tizen-kilencedik százban élt igaz magyar hazafinak öröm-órái (A Nagy-szívűségnél,³⁸ MDCCC [recte: MDCCXC / 1790 (!)], pp. 27–32

Irodalom:

Richtmann Mózes, “A régi Magyarország zsidósága”, *Magyar-Zsidó Szemle*, 29 (1912), p. 302 skk.

Büchler Sándor, “Egy szabadkőműves emlékezete”, in: *Az Egyenlőség emlékfüzete a magyar zsidóság egyenjogúsításának 50. évfordulójára* (Budapest: Egyenlőség, 1917), pp. 31–34

Ballagi Ernő, “A magyarországi zsidóemancipáció előzményei”, *Magyar Zsidó Szemle*, “57 (1942)”, különlenyomat (Budapest: Neuwald Illés utódai ny., 1942), pp. 59–77

Kecskeméti Károly, *Magyar liberalizmus, 1790–1848* (Eszmetörténeti Könyvtár, 10) (Budapest: Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, 2008), p. 164 sk.

(...) A kereskedés az a gazdag kincs-ház, amely nemcsak a szükségét elégíti meg, de még a gyönyörűségeket is, amelyeket a Bölcs Teremtő oly különb-különbféle formákba és mértékbe mért ki az emberi nemzetnek, nagyobbítván, az életet kellemetessé és meglegedetté teszi. Ez az a kötél, amely a nemzetségeket együvé köti, egymás barátivá, sőt egy nagy gazdának cselédivé tévén őket, a szeretetet, amely sokféle okokból oly igen gyakran megaluszik, az emberi nemzet szívébe felgerjeszti és táplálja. Többet használ ez, mind a szükséges, mind a gyönyörűségekre tartozó dolgoknak megszerzésébe, mint akarmely hazai szorgalmatosságnak üzése, olyan helyen, ahol vagy mindennek ugyanazon egy műve (productuma) van, vagy, azt bizonytalan okból megútván, annak vevője nincsen.

Ezt tudván a magyar nemesség éppen nem tartja szégyennek kereskedni: mint ezt máris egynehány tehetősebb nemes hazafiak példái bizonyítják; sőt tudja azt is, hogy az kereskedést a szántóvető szegényember nem űzheti; tudja, hogy a maga boldogságát nagyobbítani minden ember köteles. Addig is pedig, míg maga is a kereskedéshez foghatna, az azt közöttünk hasznosan folytató idegen nemzeteket úgy nézi, mint az ő gyönyörűségére mézet gyűjtő munkás méheket; sőt nemcsak nézi, hanem mint az hazának előmentibe dolgozó embereket, polgári s lakosi méltóságokkal meg

37 Az anonym röpirat szerzősége csupán feltevés.

38 A Magnanimitas / *Großmuth* / Nagyszívűség egy tekintélyes pesti szabadkőműves páholy neve, 1780-ban alakult.

is ajándékozza. Nem is tudom, hogy miért nem lehetnének mindazok igaz hazafiak, valakik az hazának mind mind oltalmára, mind virágzására vagyonokat, sőt életeket örömet feláldozzák.

Kivált az megfoghatatlan előttem, hogy miképpen üldözhetem én a szakállával s nyelvével tőlem különböző szegény sidóságot? miért keserítem én neki meg azt az életet, amelynek bírására vagy érzésére őtet a Teremtő szinte oly ép kéz, lábbal felkészítette, mint engem? Talán azért, hogy az Idvezítőt nemcsak megölte, de nem is hiszen benne. Úgy van; de ezek nem ölték, a fiak pedig az atyáknak álnokságokért nem büntettetnek; hogy nem hisznek benne, nem a mi dolgunk, valamint az nem a sidóság dolga, hogy mi benne hiszünk. Hinni Eljöttek vagy Eljövendőnek, mint a sidó tartja, a kereszttyén vallás szerint is szabadság, mert az Ó Testamentomba élt hívek úgy hitték, mint Eljövendőt, mi úgy hisszük, mint Eljöttet; mégis mindketten megtartatunk, Szent Lukács szerint.

Különbén is a társaság minden vallást úgy néz, mint jót, ha annak fő végeivel³⁹ nem ellenkezik. Nem tudnám pedig megmondani, hogy mi módon árthatna a közadót duplán megfizetni parancsoló vallás a társaság fő végeinek.

A magyar nemesség volt majd a legelső Európába, amely ennek az ügyefogyott s üldözött népnek szabadságot, oltalmat és élet-könnyebbséget ajánlott, csupán csak emberi szeretetből; noha azt is meg kell vallani, hogy ez a nemzetség hasznat is nem legkevesebbet hajt mind az hazának, mind a nemességnek különösen. Úgy lehet hát mondani, hogy az haza emberi és polgári kötelességnek felelt meg e részben is, hogy a sidóságnak jobb karban helyezését véghezvitte. Ugyanis

1) A közönséges óltalomba mind a külső, mind a belső erőszak ellen részt kell venni a legkisebb tagnak is, személy szerint és érezhetőképpen.

2) Valakit nyomorgatni annyit teszen, hogy még a magyar nemzetség nem szabad nemzetség, hanem csak aki erősebb, az a hatalmasabb.

3) Aki a hazán fekvő terhet viseli, annak az hazából folyó minden haszonvétele is jussa van.

4) Ez a nemzet a nemességnek kivált csupa kasznárja,⁴⁰ e veszi, árulja borát, búzáját és egyéb terméseit.

5) Úgy gondolom, hogy ha a sidó Biblián merjük hitünket fundálni, ha a sidó Soltárokat merjük, sőt szeretjük templomainkban énekelgetni, nincs semmi okunk rá, hogy a sidó nemzetséget vallásáért, különös szokásáért a lakosságból is kirekesszük, annyira, hogy megszenvedéséért türelem-adót kívánunk. És miért? Azért: mert él.

Oh! Európa! Európa! ugyan mikor ezt cselekszed, nem magad ellen vétkezel-é? Mert az életet még a stoikusok is az isteneknek köszönték, és nem a társaságnak. Más az, hogy a maga-gyilkosokat mint az Istenség jussába kapókat példásan megbünteted; a sidótúl pedig, azért, hogy él, és magát mind meg nem öli, türelem-

39 Értsd: céljaival.

40 Gazdatiszt.

adót kívánsz! Oh életnek eltűrése! csuda nevezet! Ellenkezés! Szörnyűség!! Annyival nagyobb szörnyűség pedig ez, hogy a sidó a bátorságos megmaradásra szintúgy adózik, mint más. A háborúk alkalmatosságával katonát is adna, de szekereket bizonyosan állít, katonatartásra portiót fizet, az élet könnyebbségére pedig kereskedést és kézi mesterséget folytat, mint más hazafi. Bizony ha mind ennyivel is be nem érjük, telhetetlenek vagyunk, és egy rókárúl két bőrt vonunk!

Jól tudom, hogy ha ezen gondolkozásomat meghallanák, sokan úgy szólanának, mint én is ezelőtt cselekedtem. Hogy ti. *a sidók nem akarnak szántani, vetni, és hogy csalárd, húzó-vonó tolvaj s a társaságnak veszedelmes nemzetség!*

De bizony ha ezen dolgot részrehajlás nélkül meghányom, vetem, úgy találom, hogy ezen nehézségek egészen eltűnnek. Lássuk azért a panaszt.

1) *Nem szántanak, nem vetnek.* Úgy van: mert nincs mit. Jobbágy nem akar lenni, minthogy ő is ember, az ember pedig szabadságra teremtett. Más az, hogy szántóvető embereink most is nagy számmal lévén, jobbágyoknak nem fogadnak bé.

2) *Csalárd, húzó-vonó tolvaj nemzetség.* Az igaz némely részbe, de ennek is aligha magunk nem vagyunk okai, mert a boldogságnak minden forrásit bédugjuk előtök. Szántóföldet nem adunk a kezekbe, de ha adunk is, a közember nem megyen földét megdolgozni, hacsak kétszer s háromszorosan nem fizet neki. Így pedig amit a vámon nyerne is, elveszti a réven. Mesterséget sem folytathat, ha szinte tudna is valamit, mert a városokba, céhekbe bé nem fogadják őket, gyermekeiket inasnak nem veszik bé, és így nem lévén semmi útja, módja a tisztességes elélésre, kintelen csalárdkodni, húzni-vonni s lopni.

3) *A társaságnak veszedelmes nemzetség.* Úgy látszik; de nem az, mert ugyanis a földesurak jószágaikba, a falusi társaságokba nemhogy veszedelmesek volnának, de még hasznosok is; úgy hát a nagyobbakba sem lehetnek veszedelmesek. Azonban meg kell vallani, hogy erkölcstelenségek sem olyan nagy, amint közönségesen tartják, mert a tízparancsolatokat ők is szorosan megtartják, amely csak abból is megtetszik, hogy ha a tömlőcöket eljárjuk, ritka madár az, hogy csak egy sidót is találjunk benne.

Meg kell vallani, hogy ha az idegen nemzetek nem volnának köztünk, a kereskedelem és az ebből hárámló haszon, vékony lábon állván, igen kevés gyönyörűségeket költhetnánk, s talán a kenyér és bor bővsége mellett, amelyre fekszik nagyobbára a magyar haza, rövid életünket is megunnánk, mert mindennek ugyanazon egyféle javai teremvén, egyik ember a másikára semmi szükségét sem tartaná, és így a barátságos szeretet, az atyafiság köztünk egészen esmeretlenek volnának. Más az, hogy az a termésheli nagy bővség azt a nemes tüzet is megfojtaná a magyar elmékbe, ámmelylek akármely ánglussal s fránciával vetekedhetik.

(...)

(f) A hallerkeői gr. Haller József (?–1812) cs. kir. kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, Máramaros vármegye főispánja,⁴¹ az 1790/91:LXVII. tc.⁴² által kiküldött Közpolitikai Bizottmány (*Regnicolaris deputatio*⁴³ in *publico-politicis*) tagjaként előterjesztett törvénytervezete, “De regulatione status Judaeorum” / “Planum Excellentissimi ac Illustrissimi Comitiss Josephi Haller de futura Judaeorum in Regno Hungariae qualiter stabilienda condicione”⁴⁴ (no. 271/49),⁴⁵ 1792. november 12

Kiadás:

Opus excelsae deputationis regnicolaris in publico-politicis quoad objecta articulo 67. anni 1791. regnicolariter sibi delata elaboratum (Posonii: Typis Ludovici Landerer de Fűskút, 1826) (a xerox másolat Markó Richárd szívességéből)

Fordítás:

Ignaz Reich, *Beth-El. Ehrentempel verdienter ungarischer Israeliten*, II (Pest: Lampel, 1859; uo.: Druck von Alois Bucszánszky, 1868², 1882³), pp. 346–348 (kivonatos német fordítás)

Leopold Löw [Löw Lipót], *Der jüdische Kongress in Ungarn, historisch beleuchtet. Beitrag zur Rechts-, Religions- und Kulturgeschichte* (Pest: Verlag von L. Aigner, 1871), pp. 34–36 / *Zur neueren Geschichte der Juden in Ungarn, historisch beleuchtet. Beitrag zur Rechts-, Religions- und Kulturgeschichte* (Budapest: Verlag von Ludwig Aigner, 1874²) (német)

Charles Kecskeméti [Kecskeméti Károly], “Présentation du Plan du comte Joseph Haller”, in: Daniel Tollet, Ed., *Les Églises et le Talmud, ce que les Chrétiens savaient du judaïsme (XVIIe–XIXe siècles)* (Paris: PUPS / Presses de l’Université Paris-Sorbonne, 2006), pp. 173–183 (francia)

Irodalom:

Leopold Löw [Löw Lipót], “Schicksale und Bestrebungen der Juden in Ungarn” (1846/47), in: uő, *Gesammelte Schriften*, IV (Szegedin: Ludwig Engel, 1898; reprint: Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag, 1979), pp. 371–435, kül. p. 428 (a javaslatok ismeretése)

Bergl József, *A magyarországi zsidók története* (Kaposvár: Jeteles Hermann, 1879), pp. 75–76

41 A “Nagyszívűség” szabadkőműves páholy tagja, mint Nagyváthy János is.

42 “A közpolitikai és bírósági ügyeknek s más tárgyaknak, melyek az országgyűlésen nem voltak bevégezhetőek, rendszeres kidolgozására bizottságok rendeltetnek és megbizottak neveztetnek ki.”

43 *Regnicolaris deputatio*: lat. “országos küldöttség”, nagy fontosságú államügyek megtárgyalására az országgyűlés által megválasztott bizottság.

44 “A zsidók helyzetének szabályozásáról” / “Tervezet arról, hogy mi módon kell a jövőben megszilárdítani a zsidók állapotát a Magyar Királyságban”.

45 Ülészett 1792. május 22 és június 26 között.

Szántó Sámuel, "Adalékok a zsidók történetéhez Magyarországbán, 1790–1840", *Magyar-Zsidó Szemle*, 3 (1886), pp. 519–525, kül. p. 523 sk.

Haraszi György, *Magyar zsidó levéltári repertórium*, I: *Hazai levéltárak zsidó vonatkozású anyagának áttekintése a kiadott levéltári segédletek alapján* (Hungaria Judaica, 2) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993), (A), p. 155, no. 429 (a tervezet levéltári lelőhelye)

Sebestyén Mihály, *Nyúlgát az idő ellen. Az erdélyi zsidóság történetéhez. Tanulmányok, esszék, cikkek* (Marosvásárhely: Mentor Kiadó, 2000), pp. 46–65: "Egy soha meg nem valósult országgyűlési elaborátum – *Opinio de Judaeis*"⁴⁶

Kecskeméti Károly, *Magyar liberalizmus, 1790–1848* (Eszmetörténeti könyvtár, 10) (Budapest: Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, 2008), p. 165

Articulus de Judaeorum in Regno Hungariae, Partibusque adnexis conditione

Ut Judaeorum in Regno Hungariae a multis retro saeculis degentium conditio ad publicam utilitatem, et eorum securitatem constabiliatur, Status, et Ordines annuente Sua Majestate Sacratissima decreverunt, ut sublatis legibus Judaeos in vitae mediis, et commercio coarclantibus, privilegiis item, et statutis Civitatum, aut Jurisdictionum eos penitus excludentibus: Judaeis actu incolatum habentibus, intra ambitum Regni Hungariae, exceptis Liberis, Regiis, montanis Civitatibus, locisque manipulationum montanarum, nundinas tam hebdomadales, quam annuas adire, et quaestum prout aliis Christianis exercere, Magisterium suscipere, atque opifices juxta constabilitam contuberniorum methodum agere: imo in Liberis, Regiisque Civitatibus, uti et Oppidis privilegiatis, nulli Jurisdictioni dominali subjectis, domos quoque, et fundos in plateis, aut parte, quae in qualibet Civitate aut Oppido designabitur, emere, et jure proprietatis possidere liceat; fornices tenendi, et commercium exercendi jure ad totum Liberarum, Regiarumque Civitatum, similiumque Oppidorum ambitum extenso: quin tamen sive ad communionem jurium regalium, sive ad Magistratus electam Communitatem, aut quamcunque reipublicae administrationem admittantur. In pagis etiam, locisque dominali Jurisdictioni subjectis, cum indultu Dominii sive proprias domos erigere, seu incolatum suscipere, et fornices aperire, aut opificii vacare possint: in liberis tamen montanis Civitatibus, locisque manipulationum montanarum, ubi nobilior minera auri, et argenti procreatur, ab incolatu, sed non a transitu excluduntur.

In Regno autem Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, salva articuli 19. 1729 dispositione, stabilem quidem incolatum habere non poterunt; sed quaestum exercere, et commercii causa commorari eisdem in his quoque Regnis licebit.

Religionis suae exercitium juxta ritum Mosaicum liberum eis erit, neque per quemcunque turbari, minus vexari poterunt; festivitates Catholicorum quoad fo-

46 Talán losonczi gr. Bánffy György (1746–1822) erdélyi kormányzó és mások tervezete az erdélyi zsidók helyzetének megreformálására.

rum externum observare tenebuntur, in privato laboribus, praeter strepituosos, admissis.

Christianos, qui apud eos servitium susceperint, ab observatione festorum, praecceptorum, ritusque sui impedire prohibitum esto.

Scholas proprias juxta methodum pro Christianis solis (Religione tamen, ejusque objectis, huc non intellectis) praescriptam erigere poterunt, et si qui in scientiis ulteriores progressus facere voluerint, liberum eis erit, Academias, et Universitatem frequentare, et tam in scientiis, quam artibus liberalibus gradum suscipere.

Si⁴⁷ quis Judaeus se alicujus criminis reum efficeret, vel eidem Processus civilis cum aliquo Christiano intercederet, juxta stabilitam pro Christianis ignobilibus procedendi methodum tractabitur, lites tamen et controversias civiles inter Judaeos enatas liberum eisdem erit ad Rabinos, more hactenus consveto deducere, atque abinde in via appellatae ad Dicasteria juridica in Regno stabilita promovere, contractus tamen, libros mercantiles, ac omnia scripta, quae ejus naturae sunt, ut coram judicio producenda sint, non lingua judaica, sed alia in hoc Regno, partibusque adnexis usitata, conficere debebunt. Omnis praetera Judaeus proprium prae- et cognomen more apud Christianos usitato sibi adjicere, illoque in omnibus scriptis uti, atque illud concernenti Jurisdictioni praevis scripto consignare tenebitur; dispositionibus quoad vagabundos cujuscunque Religionis stabilis, ad vagabundos quoque Judaeos extensis.

Sed ne cum onere, damnoque publico per immigrationem numerus Judaeorum mediis vitae destitutorum augeatur, exteri, utpote illi, qui actu in Regno domiciliati non sunt, praeter opifices, majoris notae quaestores, aut adminus 1 500 florenorum substantiam adferentes, ad Regnum amplius non admittentur.

Törvénycikkely a zsidók helyzetéről a Magyar Királyságban és kapcsolt részeiben

Azért, hogy a Magyarországon évszázadok óta lakó zsidók helyzete a közjó és saját biztonságuk érdekében szabályoztassék, szent Őfelségének egyetértése mellett a Rendek úgy határoztak, hogy – a zsidókat kenyérkereső foglalkozásukban és kereskedésükben korlátozó intézkedések, valamint a városoknak és törvényhatóságoknak a zsidókat teljes egészében kizáró privilegiumai és szabályai hatályon kívül helyezése mellett – azoknak a zsidóknak, akiknek jelenleg lakhatási joguk van, megengedi, hogy Magyarország területén mindenütt – a királyi bányavárosokat és a bányászati helységeket kivéve – megjelenhessenek akár a heti, akár az országos vásárokon, a keresztényekkel egyenjogúlag kereskedhessenek, a mester jogot megszerezhessék, és a céhek előírásainak megfelelő módon mesterséget gyakorolhassanak; hogy a szabad királyi városokban, valamint a szabadalmazott és földesúri törvényszék alá nem tartozó mezővárosokban, az ezen városi hatóságoktól kijelölendő városrészekben és

47 A tervezet változatából.

utcákon tulajdoni joggal házakat vehessenek; végre, hogy a szabad királyi városok és szabadalmazott helységek egész területén üzletet nyithassanak és kereskedhessenek; de a királyi regálék közösségében nem lehet részük, nem bírhatnak választási joggal, és így sem a városi hatóságnak valamely hivatalára, sem más nyilvános állásra meg nem választhatók. Oly falvakban és helységekben, melyek földesúri szék alá tartoznak, az uraság beleegyezésével építhetnek házakat, nyerhetnek lakhatási engedélyt, nyithatnak boltokat és gyakorolhatnak mesterségeket. A szabad királyi bányavárosokban nem lakhatnak ugyan, de ezen városokon is keresztülutazhatnak.

Dalmácia, Horvátország és Szlavónia királyságaiban az 1729. évi XIX. tc. rendelkezése értelmében állandóan nem lakhatnak, de szabadságukban áll kereskedelmi célokból ott tartózkodni. Vallásuk szabad gyakorlásában a mózesi rítus szerint senki nem zavarhatja vagy akadályozhatja őket. A katolikus ünnepnapokon csak a nyilvános árusítástól, de nem a zaj nélküli otthoni munkáktól kell tartózkodniuk.

Meg van nekik tiltva a nálok szolgálatban levő keresztény cselédséget ünnepi és templomi szertartások gyakorlatában akadályozni.

Felállíthatják saját iskoláikat, csakhogy mindenben – a hittantárgyak kivételével – meg kell tartaniuk a keresztény iskolákra kötelező rendeleteket és szabályokat. Azok, akik a tudományokban további haladást akarnak tenni, szabadon látogathatják a felsőbb tanodákat vagy az egyetemet, sőt, a tudományokban vagy akár a szabad művészetekben fokozatot is nyerhetnek.

Ha⁴⁸ valamelyik zsidó valami bűnbe esik, vagy valamely kereszténnyel polgári pere volna, a nem nemes keresztények számára megállapított törvények szerint kell eljárni. A zsidók között támadt polgári pereket és egyenetlenségeket pedig legyen nekik szabad, az eddigi szokás szerint, rabbijuk elé vinni s onnan az országos törvényszékhez fellebbezni. A szerződéseket, valamint üzleti könyveket s mindazon irományokat, melyek a törvényszéknél bemutatandók, nem zsidó nyelven, hanem azon nyelven írják, mely az ország vagy a kapcsolt részekben használatos. Tartozik, továbbá, minden zsidó a keresztények módja szerint elő- (személy-) és vezetéknevet választani, azzal minden írásban élni, s azt az illető törvényhatóságnak írásban eleve beadni. Az akármely vallású kóborlókra kiszabott rendelkezések a kóborló zsidókra is kiterjesztetnek.

De hogy a kenyérkeresetre nem képes zsidók száma – az ország általános hátrányára – ne túlságosan emelkedjék, ezután csak oly idegen zsidók bocsátandók az országba, kik vagy mesteremberek, nagykereskedők, vagy legalább 1 500 forintnyi tőkepenzt hoznak magukkal.

48 Mint fentebb; e bekezdés Löwnél hiányzik; itt Szántó, i. h., p. 524 alapján.

A vérvád ellen

1791

Irodalom:

Eötvös Károly, *A nagy per, mely ezer éve folyik, s még sincs vége* (1904; Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968), II, p. 422, no. Qq

Richtmann Mózes, "A régi magyarország zsidósága, V: Vérvádak", *Magyar-Zsidó Szemle*, 29 (1912), pp. 304–310, kül. p. 307 skk.⁴⁹

(a) A péri⁵⁰ vérvád, 1791

Kerekes Sámuel, *Hadi s más nevezetes történetek*, Ötödik szakasz (1791), p. 19: "Nagy Károlyból, Jun. 19-dikén"; p. 31

Újabb kiadás:

Richtmann Mózes, m. f., p. 307

Irodalom:

Sebestyén Mihály, *Nyúlgát az idő ellen. Az erdélyi zsidóság történetéhez. Tanulmányok, esszék, cikkek* (Marosvásárhely: Mentor Kiadó, 2000), pp. 282–286 (az eset terjedelmes leírása a *Magyar Kurir* cikke alapján: 5, no. 22, 1791, pp. 341–346, "Peer, 6. Márcz. 1791")

Büchler Sándor, "A magyar zsidók múltjából", *Magyar-Zsidó Szemle*, 40 (1923), pp. 22–38

Nagy bosszúsággal vagy on a nép ezen a környéken a Zsidók ellen. Oka az, mivel amint hiszi, egy Piri⁵¹ Zsidó megölte a maga Keresztény Szomszédjának a Fiacskáját, több zsidóknak s még a Károlyi⁵² Zsidó Papnak⁵³ is jelenlétében, aki aztán a Gyermek vérét el is vitte csakugyan magával. A dolog darab időtől fogva foly már a Törvényszék előtt, de nem jöhetett mindekkoráig egész világosságra. Egyes⁵⁴ erővel dolgozik a Zsidóság, hogy a vád alatt levő tagját megigazíthassa: mert tudja, hogyha

49 A Helytartótanács 1791. június 21-i, 11516. sz. leirata, latin szöveg, amelyen az alábbi helyi rendelkezések alapulnak.

50 Peér / Pér, a Szilágyságban (Kraszna / Szilágy / Közép-Szolnok vármegye; ma: Pir / Szilágypér, Románia). (Nem tévesztendő össze a Győrtől délre fekvő Pér községgel.)

51 Ti. péri.

52 Nagykároly.

53 Történetesen tudjuk, ki volt: Mayer Oesterreicher (jr.), aki nagyapja után, 1774 és 1820 között töltötte be a rabbi-széket.

54 Értsd: egyesült.

reá talál sülni arra a gyilkosság, jaj lesz úgy az egész felekezetnek. (Ide tartozik az a cikkelyecske, mely így kezdődik a 31-dik Levélen: *Elbeszélünk.*)

Elbeszélünk ennek alkalmatosságával⁵⁵ egy szörnyűséget, melyről tettek volt valamely emlékezetet néhány közönséges Levelek is; most tökéletes tudósítást vettünk egy érdemes Hazánkfiától: Mintegy 5 hetekkel történt ezelőtt, hogy Colonia⁵⁶ és Bonn Városai között egy megöletett 13 esztendőszegény Leánynak testére találtak egy bokorban. A gyilkos alólról hasította fel a Leány hasát, a melly-csontig, s egészen kivette belőle a vért, mégpedig úgy, hogy sem alatta a testnek, sem benne nem látszott semmi vér. Elvitte a szívet is a Leánynak. – Teljességgel el nem tudják gondolni, micsoda gonosztévő vetemedhetett ily iszonyú cselekedetre.

(b) Végzés a nagykállói vérvád-ügyben, 1791. július 27

Kiadás:

Friedlieber Ignác, "Rituális vérvád a múlt században", *Magyar-Zsidó Szemle*, 4 (1887), pp. 58–59, no. 118

1791-ik esztendőben Szent-Jakab havának⁵⁷ 27. napján tartatott Különös Gyűlés Jegyzőkönyvéből való kihúzás.⁵⁸

(...) Ezen országban lakozó zsidóságnak ez iránt tett panaszára, hogy az a balvélekedés, kivált a köznépnél megelevenedvén, mintha a zsidóknak az Húsvét Innepek megtartására keresztény vére volna szüksége, a mián Sok üldözéseket kéntelenítették szenvedni, a Vármegye mivel jobb móddal verje ki a lakosoknak Fejkből azon balvélekedést, és taníttassa meg őket arra, és hogy a Gyilkosság a Mózes Törvénye és az Ó Testamentumbéli Törvények által, melyeken a zsidó vallás leginkább fundálódik, szinte úgy meg vagyontiltva, mint a Keresztényi vallás Törvényei által, és következképpen a gyilkosságot, ha netalán abba egy vagy más zsidó valamely babonáságból egyveledne, nagyobb Tussal az egész zsidó Nemzetnek tulajdonítani nem lehetne, mintha egy vagy más Keresztény által történt gyilkosság miatt az egész Kereszténység gyűlölségbe vétetne. Egyébiránt pedig a Vármegye szorgalmatosan vigyázzon, hogy a mostani Ország Gyűlésen költ törvénynek 38-dik cikkelye ellen a zsidóság semmiképpen ne betsteleníttessen, és ezúttal a köznép kemény büntetéssel tiltasson, és az efféle esetekben kemény büntetések is tétettessenek. Végeztetett.

Ezen rendelés a járásbeli Fő st. Fő Szolga Bíráknak avégre adatik ki, hogy ezen rendelésnek értelméhez képest az egész Megyében közönséges levelet botsátván, az-

55 Ti. a péri vérvád alkalmából.

56 Köln.

57 Július.

58 Értsd: kivonat.

által ezen Rendelésnek értelmet teljesítsék, és minden efféle netalán következhető esetekre szorgalmasan vigyázzanak.

(c) Szolgabírói körözvény, (Nagy-) Szöllős,⁵⁹ 1791. augusztus 25

Kiadás:

Lakos Lajos, *A váradai zsidóság története. Hiteles levéltári adatok alapján* (Nagyvárad: Nagyvárad-Nyomda és Újságvállalat, 1912), p. 68

Tudtára esvén az Felsőges Consiliumnak az, hogy az Zsidók éránt kivált az köznép mint tudatlanabb, oly balvélekedéssel vagy, mintha ők keresztény vérrel keresztelkednének, vagy némely betegségekben ezzel orvosolnák magokat, s evégre, ahol módját ejthetnék, gyakran keresztény Gyermekeket ölnének meg, mely miatt osztán sokszor az szegény zsidókat csúfolják és üldözik, ennek meggátlására méltóztatott a Felsőges Consilium az 11516 szám alatt Költ Rendelésében azt parantsolni, hogy ne tsak currentáltassék, hanem minden hiten és valláson lévő lelki Pásztorok is megszólíttassanak az éránt, hogy ezen hibás vélekedést az köznépnek fejiből kivegyék, és tudtára adják, hogy ez valóságos Költemény és csupa hazugság légyen, ehhez képest tehát az Helységek Elöljárói ezen parantsolatját az Felsőges Consiliumnak szokott mód szerént az népnek tudtára adván, egyszersmind magok lelki Pásztorokat is requirálják, hogy ezt az Cathedraból is az efféle balvélekedésre könnyen hajtó népnek jól értésére adják.

Sig. Szöllős 25o Aug. 1781.

Szegezdi Ferentz fő Szolgabíró m. p.

(d) Hallerkeői gr. Haller József a vérvádról, 1792

Idézi:

Szántó Sámuel, "Adalékok a zsidók történetéhez Magyarországon, 1790–1840", *Magyar-Zsidó Szemle*, 3 (1886), pp. 519–525; az idézet: p. 522 sk.

A Moses Vallású emberi áldozatot sehol sem parantsol, sőt attól, mint a keresztény Vallás, mely azon fundálódik, iszonyodik, s azt nyilván tiltja. De ha meg nem egyeznének is a Mózes Törvényével ezen durva kegyetlenkedések; ha tán mindazáltal az újabb könyveikből származnak ezen embertelen rendelések. De ezen könyvek, melyek közt első helyet érdemel a Talmudnak neveztetett könyv, esmeretesek a keresztények előtt, azokat ők, mint például Csehországban, kinyomtatják,⁶⁰ és azokban sehol valami olyas észre nem vévődött, sem nekik szemökre nem hányódott. Ha

59 Ugocsa vármegye székhelye; ma: Vinogradiv (Ukrajna).

60 II. József rendeletéből kifolyólag héber könyvek nyomtatása csak Prágában volt megengedett.

a Zsidó vallásnak ilyen istentelen, mégpedig időről időre elkövetendő gonoszságok tulajdoníthatnának, úgy azt a Világnak semmi részében sem lehetne megszenvedni, mert az ő vallások mindenütt ugyanazon egy, ennél fogva a lakosokat mindenütt a legnyilvánosabb veszedelemre tenné ki; de hogy az a vallás, mely az igaz Istent esméri és tiszteli, egyszersmind vétkeket is parancsolna, képtelenség. Tagadni ugyan nem lehet, hogy a Zsidókról való ezen vélekedés darab ideig szinte közönséges volt: de vajon azért, hogy valamely vélekedés közönséges, nem lehet-e azért hibás? Hiszen sok századokon keresztül közönséges hibás vélekedés volt, hogy a Nap mozog, a föld mozdulatlan; közönséges volt, hogy velünk lábbal öszveérő emberek nintsenek; közönséges volt (hogy az újabb időket említsem) a boszorkányok létele, mely általa hány emberek tűzre kárhoztatódtak; az emberiségen, és szabad legyen mondanom, az igazságon ugyanannyi sebek ejtődtek.

---

95 Zsidó borkereskedők és bortermelők

Tokaj-Hegyalján

XVII–XIX. század

Irodalom:

- Löw Immánuel, "A hegyaljai bor és a zsidók", *Magyar-Zsidó Szemle*, 3 (1886), pp. 429–431, no. 91 (a sátoraljaújhelyi közgyűlés rendeletei az aszúszőlővel és hegyaljai borral kereskedésről)
- Goldberger Izidor, "Mádi rabbinusok", in: *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez*, 16 (1911), pp. 124–125
- Komoróczy György, *Borkivitelünk észak felé. Fejezet a magyar kereskedelem történetéből* (Kassa: Kazinczy Társaság, 1944)
- Tardy Lajos, *A tokaji Borvásárló Bizottság története (1733–1798). Fejezetek a magyar-orosz gazdasági kapcsolatok történetéből* (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei, 23–25) (Sárospatak: Sárospataki Rákóczi Múzeum, 1963)
- Balassa Iván, "A tokaj-hegyaljai borféslesek terminológiája", *Magyar Nyelv*, 71, no. 3 (1975), pp. 299–308; no. 4 (1975), pp. 654–657
- Balassa Iván, "Adatok a zsidók szerepéhez Tokaj-Hegyalja vidékének szőlőművelésében és borkereskedésében (1791–1841)", in: *Évkönyv, 1981/82* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1982), pp. 5–47
- Hőgye István, "A hegyaljai görögök és zsidók szerepe az árucserében (1711–1848)", in: *A Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai*, 18 (Miskolc, 1986), pp. 57–63
- Balassa Iván, "A Tokaj-hegyaljai szőlőművelés munkaszervezetének néhány vonása a XVI–XX. században", *Agrártörténeti Szemle*, 30, no. 3–4 (1988), pp. 271–305

- Balassa Iván, *Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Történeti-néprajzi tanulmány* (Tokaj: Tokaj-hegyaljai ÁG. Borkombinát, 1991)
- Zahava Szász Stessel, *Wine and Thorns in Tokay Valley: Jewish Life in Hungary. The History of Abaújszántó* (Cranbury, NJ: Associated University Presses, 1995)
- Bencsik János & Orosz István, szerk., *Tokaj. Várostörténeti tanulmányok*, I–II (Tokaj: Tokaj Város Önkormányzata, 1995)
- Balassa Iván, “Lengyel-magyar kapcsolatok Tokaj-Hegyalján”, in: Eperjessy Ernő, szerk., *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából*, III (Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, 2000), pp. 101–108
- Balassa Iván, “Tokaj-Hegyalja történelmének fő vonásai”, *Zempléni Múzsá*, 2, no. 3 (7) (2002), pp. 5–17
- Bencsik János, szerk., *Tokaj. Várostörténeti tanulmányok*, III (Tokaj: Tokaj Város Önkormányzata, 2002)
- Mislovics Erzsébet, “Vázlatok a középkori és 18. századi magyarországi zsidóság történetéből: Szőlőbirtoklás és borkereskedelem”, *Aetas*, 24, no. 4 (2009), pp. 139–155

(a) Kassai polgárok levele országgyűlési követeknek, 1609

Kiadás:

- K(emény) L(ajos), “Miért húzták meg sz. Jakab napján⁶¹ az Orbán-harangot”, *Történelmi közlemények Abaúj-Torna vármegye és Kassa múltjából*, 1, no. 1–4 (1910), pp. 78–79
- Scheiber Sándor, szerk., *Magyar-zsidó oklevéltár / Monumenta Hungariae Judaica*, VIII (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselője, 1965), p. 242, no. 292

(...) Kegyelmeteknek ezt is meg akartuk jelenteni, hogy immár nemcsak az lengyelek, hanem az zsidók is alájárnak az alföldre⁶² bort venni, és nemcsak bort vesznek, hanem szőlőterméseket is. Amint Alaghi⁶³ uram is önegysága Mádon az zsidóknak ötven hordóra való szőlőtermést adott el, ők magok szedték, nyomták és töltötték az hordókban; minthogy önegysága házában vannak, nem férhetünk olyan módon hozzájuk. Mindazonáltal utána vigyáztatunk, ha valamiképpen az úton megkaphatnánk. Minthogy ez soha nem volt, Kegyelmetek önegységával, Alaghi urammal szólhat az dolog felől. Az országnak⁶⁴ proponálhatja kegyelmelek ez dolgot jó alkalmatossággal. Egy lengyelt azért két borral és két tonna⁶⁵ mézzel, kit oda alávit,

61 Július 25.

62 Ti. a Hegyaljára.

63 Alaghy János 1557-ben örökölt birtokot Mádon; itt talán br. Alaghy / Alagi Ferencről (?–1612), a mádi földbirtokosok egyikéről van szó.

64 Értsd: az országgyűlésnek.

65 Itt az archaikus “hordó” jelentésben (< lat. *tunna*, “hordó”); súlya megközelíthette a metrikus tonnát.

behajtottak, azt elvették tőle, hogy valamiképpen szűnjék meg az kereskedés; az zsidókat is, ha behajtottathatnak, érette leszünk.

(b) Joél ben Smuél Jafe Szirkesz (א באה)⁶⁶ (1561–1640), Lengyelországi borkereskedők a Rákóczi birtokon, 1636⁶⁷

Újabb kiadás:

Joél ben Smuél Jafe Szirkesz, *Bajit hadas he-hadasot / Hírek új háza* (Korec / Korzec: Ha-szifrija le madaé ha-jahadut, 545 / 1785), no. 29

Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 478–484, no. 113 (héber szöveg, jiddis szakaszokkal, és magyar fordítás)

Irodalom:

Wellesz Gyula, "Rákóczi borai és a lengyel zsidók", *Magyar-Zsidó Szemle*, 15 (1898), pp. 71–72

מעשה שהיה בשנה ההיא שנה קשה, ובארץ ההיא, ויבוקש וימצא בארץ הגר, שאנשי ק"ק זמיגראד התעצמו בתוקף כוחם ללכת אל ארץ הגר, והשליכו נפשותיהם מנגד טרחם. וגם נשתעבדו לפריצים עבור מעות סך גדול כדי למלאות ספוקם להתעסק ביין כשר כדי להטריף לחם חוקם. ולקחו נאמנים אשר קבלו על עצמם נאמנות בפני מעכ"ת ובפני קצתם, גם קצתם בפני ראשי גליל לבוב כי שם ביתם. שם האלוף ר"מ הדר בק"ק לינסק לעת עתה אשר לו כתב ורשות מאבות וידעונים, ופעל ועשה בהכשר יינו כמה שנים.

(...)

והנה פעלו ועשו כולם במבצר זאנביר כמה חביות אשר כל חבית עם הוצאות יעלה ערך פ"ה זהובים, והלכו לזרכם באשר ימצאו ענבים. והניחו אצל היין את איש ר"מ הנ"ל לשמרם ולמלאות אותם. וכאשר עשו מלאכתם שבו אליו ולקחו היין מן המבצר זאנביר והוליכו את היין בשמירה מעולה לק"ק זמיגראד. ואת ר"מ הנ"ל שלחו לפנייהם לק' שיגיד לפניי כחוקי אלהים וכתורתיו. שמעתי מה ידבר והנה ע"פ תשובתו פעל ועשה כראוי. ושאלתי אותו וכי לא בא לידך שום מכשול במקרה והזדמן שצריך שאלת חכם. והשיב בזה הלשון:

דא וויל איך זאגין צו זאמביר האב איך דיא יינות דרגאסין, דען השר ראקצי' איז מחויב גיווען דערגאסין במבצר זאמבור. בכך האט דער גוי דאש פאס אויף גישטעלט אויף צו שלאגין דעם בודם פון פאס, דאש מען זאל קענין מיט קאניןשעפין זו דערגאסין. בכך האט דער גוי דעם בודם אויף גישלאגין, און דעם האב איך מיך פרזעהין איז איין ברעטיל פון בודם פון פאס אזו אריין גיפאלין. האט דער גוי ארוש גיחאפט, האב איך אים בייא דער האנט דערווישט. האב ניט גיזעהין אויב דער גוי האט אןגריט אן יין, איז מיט איין עק דרינגן גילעגין, האב ניט רעכט גיזעהין. זא האב דערגאסין מיט דעם פאס לערך חמשה עשר חביות, און איך קאן זיא ניט וועלכי זיא זענין צווישן כ"ה חביות. עכ"ד.

66 Könyve címének rövidítését nevéként is szokás használni.

67 Héber- és jiddisből fordította Komoróczy Szonja Ráhel.

שוב ביקש ממני: רבי גיבט מיר איין כתב הכשר על היין איך מוז מיט דעם יין קיין לובלין גיין. והשבתי לו בזה הלשון: איך גיב דיר נישט לאזין דיא בעלי יינות זעלברט קומין. ור"מ הלך לדרכו ללינסק.

בכן אדמ"ו לדעתי מתוך גמגום לשונו נראה וניכר שדברי מסתורים ואין בהם עיקר. (...) מאחר שיש ספק אם נפל שם הנסר כולה, וגם אם נגע ביין, כי החביות לא היו מלאים, ובפרט בהפסד גדול כזה יש לדון ולהתיר, ועוד שר"מ הנ"ל אינו עומד בדיבורו הראשון ואומר שלא ראה מעולם שהגוי הוציא הנסר מהחבית מלא היין, רק שראה בידו נסר ולא נודע לא אם מהחביות זה או מהחביות ריקן. ודברים שקרים כאלה וכיוצא בזה אני אומר שמצוה ללמד לבעל הדין לומר איני מאמינך. ושני שותפין הם בעלי היין אחד פה אתנו היום, והשני עדיין מטולטל בארץ הגר עם יין אחר. וכשיבא מצוה ללמדו לומר איני מאמינך. ואף גם האחר אשר פה אתנו היום שאל אותו למה לא הזהרת אותנו בק"ק זמיגראד וגם בארץ הגר ולומר לנו אל תשתו היין הזה. ושמא תאמר שהורית להתיר, אעפ"כ היה לך לספר לנו מעין המאורע, אלא שקר אתה דובר וגם מכחש באדון. ואמר לו לא כן דברתי בפני אב"ד רק אמרתי שראיתי ביד גוי הנסר ולא נודע לי אם מהחביות המלא הוציא או מהחביות הריק, וגם לא היו היינות בידו בשעה שבא לפני בפעם הראשון. וגם בארץ הגר הלכו אתו עד זמיגראד שנים או שלשה יהודים. ואח"כ בא ר"מ הנ"ל לפניי בק"ק רימנאב.

(...)

מלבד שאר טעמים ונימוקים שהיין מותר לדעתי. אך עיני כל ישראל אל אדוני להורות להם הדרך אשר נלך בה.

(...)

ואני הדל כו' הכותב ביום ד' לסדר ואזכור את בריתי ר"ב צד"ק לפ"ק. הצעיר מנחם בן בלא"א משה זלה"ה אשכנזי החונה פק"ק רימנאב.

Ugyanabban az évben történt, nehéz évben, hogy azon a vidéken⁶⁸ (nem volt bor), pedig szükség volt rá, és Hágár (HGR) országában találtak, ugyanis Zemigrad (ZMYGR'D)⁶⁹ szent község emberei összeszedték minden erejüket és bátorságukat, és elmentek Hágár (HGR) országába, és ezen fáradozásuk közben életüket kockáztattak. A földesuraktól (*páric / porets*) csak nagy összeggel tudták megváltani magukat,⁷⁰ annak érdekében, hogy megszerezzék azt, amire szükségük volt, (és) hozzájussanak a megfelelő (*kóser*) borhoz, és megélhetésük⁷¹ legyen. És megbízottakat (*neëmanim*)⁷² fogadtak, akik elvállalták a megbízatást, közülük némelyek a tudása miatt nagy tekintélyű (rabbi) előtt, némelyek énelöttem, némelyek pedig a Lvov (LBVB)⁷³ kerületi előljárók előtt, mert ottani lakosok voltak, elvállalták a megbízatást. Ott M. úr (R.

68 Szó szerint: "abban az országban".

69 Zmigród / Trachenberg (Alsó-Szilézia, Lengyelo.).

70 Értsd: megszerezni az úti engedélyt.

71 Prov. 30,8 nyomán. Szó szerint: "kiszabott kenyerek".

72 Megbízottak: *neëmanim*, bizalmi férfiak. Innen tudjuk, hogy nem bíztak meg a kereskedőkben, és ezért a kóser borra vonatkozó előírások betartásának ellenőrzésére a kereskedők mellé ellenőrt is küldtek.

73 Lvov: Lemberg / Lviv (ma: Ukrajna).

m.),⁷⁴ a tekintélyes vezető (*alluf*),⁷⁵ aki jelenleg Linszk (LYNSQ)⁷⁶ szent községében lakik, és akinek jelenleg írott felhatalmazása van az atyáktól és hozzáértőktől,⁷⁷ már több éve szerzi be⁷⁸ az igazoltan kóser bort.

(...)

Fogták magukat, és mindannyian Zambir (Z'NBVR) várában⁷⁹ készít(t)ettek pár hordót, minden hordónak az értéke a kiadásokkal együtt 85 arany volt. És útnak indultak, hogy szőlőt keressenek. A fent említett férfit, M. urat a bor mellett hagyták, hogy vigyázzon rá, és töltsse meg (a hordók)at. És amikor elvégezték a dolgukat, visszatértek hozzá, és elhozták a bort Zambur (Z'NBVR) várából, és különleges őrizet mellett szállították el a bort Zemigrad (ZMYGR'D) szent községébe. És a fent említett M. urat maguk előtt elküldték Sigid (Š/ŠYGYD) községébe, énhozzám, Isten törvényei és parancsolatai szerint. Meghallgattam, amit mond, és a válasza szerint úgy járt el, ahogyan kell. És megkérdeztem tőle: "Nem lehetséges-e, hogy esetleg véletlenül valami hiba történt, és nem fordult-e elő, hogy szükség lett volna megkérdezni egy tudóst (*hákhám*)?" Ő ezen a nyelven⁸⁰ válaszolt.

"Azt szeretném itt elmondani, hogy Zambirban töltöttem be a bort, mert Rakci fejedelem (Š/ŠR R'QCY)⁸¹ megparancsolta, hogy Zambur várában töltsünk. A *goj*⁸² tehát felállította a hordót, hogy felverje a hordó tetejét, hogy a bort le tudjuk fejteni. A *goj* tehát felverte a hordó tetejét, és én mindvégig néztem őt, és egy deszka a hordó tetejéből beleesett (a borba). A *goj* pedig kihúzta. Én megfogtam a kezét, és nem láttam, hogy beleért volna a borba. De könyökéig benne volt (a hordóban), és nem láttam pontosan. És mintegy tizenöt hordó bort mertem így ki, és nem tudom, hogy a 25 közül melyek ezek." Eddig az ő szavai.

Újra hozzám fordult: "A rabbi adjon nekem igazoló iratot (*ksav hekhsher*) a borra, ezzel a borral Lublinba (LVBLYN) kell mennem." Ezen a nyelven⁸³ válaszoltam neki.

74 M. úr (közelebbről ismeretlen). Talán R. Menahém ben Mose Man Askenázi rabbi (Rimanov).

75 Alluf: a Bibliában "sejk" (Gen. 36,15 skk.), "törzsi vezető" (Zekh. 9,7 stb.); a középkorban községi elöljáró / tiszteleti cím.

76 Linszk: Lisk / Lisko / Lesko (Rzeszów tartomány, Délkelet-Lengyel.)

77 A héber szó, kis betűjavítással (az első szóban אבות helyett אורבות), ezt jelentené: "varázslók és bűvészek" (Lev. 20,27 stb.). Valószínűtlen. Hihetőbb, hogy a lengyel hatóságokra vagy a rabbinikus intézményekre utal.

78 Szó szerint: "csinál".

79 Vagy: Zambur (Galicia); ma: Szambir, Lvovtól délnyugatra (ma: Ukrajna). – A Zambur vagy Zambir írás-változat kiejtése a lengyel jiddis nyelvjárásban nem különböztethető meg (a V / Y egyaránt i). Esetleg Zombor (Zemplén vármegye).

80 A párbeszéd jiddisül folyt, és szövegét a responsum is ezen a nyelven közli.

81 Rákóczi. Talán éppen I. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1630–1648) vagy a család valamely másik tagja.

82 Ti. a nem zsidó munkás.

83 Ti. jiddisül.

“Én nem adok neked, a bor tulajdonosai maguk jöjjenek ide.” És M. úr útnak indult Linszk felé.

Ezek után, urunk, tanítónk: az össze-vissza beszédből, mint ez, véleményem szerint egyértelműen látszik, hogy mellébeszélés, és nincs benne a lényeg. (...) Ugyanis kétséges, hogy az egész deszka beleesett-e (a hordóba), és az is, hogy (a *goj*) hozzáért-e a borhoz, ugyanis a hordók nem voltak tele. Márpedig akkor, ha ilyen nagy veszteségről van szó, dönteni⁸⁴ kell. Ezenfelül a fent említett M. úr nem is tartja magát az előző szavaihoz, és azt mondja, hogy nem is látta soha, hogy a *goj* a deszkát a borral teli hordóból húzta volna ki, a deszkát csak a kezében látta, és nem volt egyértelmű a számára, hogy abból a hordóból van-e, vagy valamelyik üres hordóból.

És az ilyen és ehhez hasonló hazug szavak esetében azt mondom, hogy kötelességünk megtanítani az ügyben érdekelt személyt (*ba'al ha-din*), és megmondani neki, hogy nem hiszek neki. Két társa van, a bor tulajdonosai, egyikük ma itt van velünk, a másik még mindig Hágár (HGR) országában bolyong, más borral. Ha ideér, kötelességünk megtanítani, és megmondani neki, hogy nem hiszek neki. Még akkor is, ha a másik, aki ma itt van velünk, megkérdezte őt, hogy miért nem figyelmeztettél minket Zemigrad szent községében vagy Hágár földjén, és miért nem mondtad nekünk, hogy ne igyatok ebből a borból. És bár te úgy döntöttél, hogy engedélyezhető,⁸⁵ annak ellenére el kellett volna mondanod nekünk, hogy mi történt. Azonban hazugságot beszélsz, és tagadsz is az úr előtt. Ő pedig azt felelte: “Nem így beszélt a bíróság feje (*av bét din*) előtt. Csak azt mondtam, hogy láttam a *goj* kezében a deszkát, és nem volt számomra egyértelmű, hogy teli hordóból húzta-e ki, vagy pedig üresből. Amikor először hozzám jött, nem is volt bor a kezén, és Hágár országába is ment vele Zemigradig két vagy három zsidó (*jehudi*).” És ezután jött hozzám a fent említett M. úr Rimanov (RYMN'В)⁸⁶ szent községébe.

(...)

Egyéb okok és megfontolások alapján a bor véleményem szerint engedélyezhető. Én azonban nem akarok dönteni, ezért mesterem elé terjesztem, hogy tanítsa meg nekik, milyen úton járjunk.

(...)

Én, a szerény (*dal*) stb., írom ezt szerdán, a “Megemlékeztem szövetségemről”⁸⁷ hetiszakaszában,⁸⁸ a 396. esztendőben,⁸⁹ a kis időszámítás szerint.

84 Szó szerint: “ítéletet hozni és engedélyezni.”

85 Ti, a bor.

86 Ma: Rymanów (Délkelet-Lengyelország).

87 Ex. 6,5.

88 Héberül: *Va-éra* (Ex. 6,2–7,13). – A dátum a Tóra-olvasás hetiszakasza szerint; ez a hetiszakaszk *tévét* havának utolsó hetét jelenti (december–január); a dátum pontosan *tévét* 24 / 1636. január 2.

89 1636.

A kicsiny (*cá'ir*) Menahém Askenázi, uram és atyám, Mose – emléke legyen élő az eljövendő világban – fia, aki Rimanov szent községében él.⁹⁰

(c) Dov (Ber) ben Juda Bolechów⁹¹ (1723–1805) lengyelországi zsidó borkereskedő emlékirataiból (1790 k.): Tarcalon, 1764⁹²

Kiadás:

Zikhronot R. Dov me-Bolehov (5483–5565), ed. M. Vishnitzer [Mark Wischnitzer] (Berlin: Klal-Verlag, 682 / 1922; reprint, Israel, 729 / [1969]); az idézet: pp. 74–75 (c); pp. 76–77 (d)

Fordítás:

M. Vishnitzer [Mark Wischnitzer], *The Memoirs of Ber of Bolechow (1723–1805) (The Jewish People: History, Religion, Literature)* (London, etc.: Humprey Milford – Oxford University Press; New York: Arno Press, 1973²); az idézet: pp. 122–124 (c), 125–126 (d) (angol)

Irodalom:

Arthur Marmorstein, “Die Memoiren Beer Bolechows”, *Zeitschrift für hebräische Bibliographie*, 16 (1913), pp. 84–91

Israel Bartal, “Dov of Bolechov: A Diarist of the Council of the Four Lands in the Eighteenth Century”, *Polin*, 9 (1996), pp. 187–191

(...) ויצאתי אני בעצמי לארץ הגר, ואחי ז"ל נשאר בלבוב לנכות חובות ולמכר יינות הנותרים בלבוב ובסטרי, ומשרתינו יוסף ב"ר שמואל לוקויצר רכב לעיר באניע, לקבל המעות תמ"ו ארומים מידי המשולחים מהאלופים החלפנים הנ"ל, ורכבתי אני בעצמי על סוס טוב יערל מכפרי סקאלי רכב אחרי ונהג סוסי השני בידו, שהיו לי שבי סוסים טובים שקניתי מפריץ, ובאתי לשלום לעיר טערצאל ושמחו כלם לביאתי, והני הבאתי שני דגים העכט גדולים, שקניתי בדרך, ויתמהו כלם ואמרו למז"ט יעלה מזל דגים.

וכאשר נודע לעלופים השותפים תושבי עיר טערצאל שאני מוכרח להמתין פה ביאת משרתי ר' יוסף עם עקר המעות עלתה הסכמתם לבקש אותי שאשב לראות כתבי חשבונם ממו"מ היינות שזכרתי לעיל, ובניאו כל אחד מהשותפים כתביו ורייסטרותיו שהיו בידו ובניחו על שלחן שהיה בבית דירתי, ונתמלא כל השלחן, וישבתי לקרוא בהם ולמצוא מהם או מכל אחד עסקי קניות היינות והוצאתם ועניני מכירתם, ואחרי המשה ימים שישבתי ועינתי בכתביהם הנ"ל, מצאתי אופן ראוי איך לסדר חשבונם כסדר נכון. היות שנהגו המו"מ זה שלשה שנים ויותר, וקנו יותר מאלף חביות יינות, והיינות היו עומרים בעשרים מרתפים, ונמכרו לאחדים בסכומת שונים, וכתבתי להם פראטיקאל כולל כל כניות היינות, מספר החביות וערך שווין, וגאטונג הסחורה, ומאיזה ערל נקנה, ולאיזה מרתף העמידו או הניחו. ופראטאקאל השני באר מכירתם לאיזה קונה ובאיזה עת באיזה סך. ועוד כתבתי כל

90 Szó szerint: “táborozik” / “sátorozik”.

91 Brezsover / Brzezier / Breser / Birkenthal. – A város Vörös-Ruthéniában fekszik (1772-től: Galicia, ma: Ukrajna), Stryj és Stanislau (ma: Ivano-Frankovszk) között.

92 Héberből fordította Bányai Viktória.

הוצאות על היינות בהביאתם על מקומם וכמה שנחסרו על מלואי החביות בכל חרש חבית אחת למאה וכדרך כל מחזיקי יינות. ואחרי כל אלה ההוצאות נחסרו עוד עשרים חביות יינות, ואין איש מהם יודע מי לקחם או שפכם. ואחרי הנכיות כל אלו ההזיקות והומאות הגדולות, נשאר להשותפים הנ"ל ריוח נקי סך שני אלפים ומאה אדומים מה שנחלק לשלשה שותפים הנ"ל לכל אחד שבע מאות אדומים, ונתנו לי שכר טרחתי שכתבתי להם כל החשבונות בסדר נכון כנ"ל, שתי חביות יין כשר מאסלאשין.

ומלאו השתפפים קניתי חמשים חביות יינות מאסלאשין, ומערל הסוחר הגרעג קניתי אז מ"ה חביות טוב, והפשתי אחרי יינות ישנים, ומצאתי במרתפי הגראף ארון בוטלר מבין פ' חביות יינות מאסלאשין כלם מתוקים, והפראז שלהם היה בפי פקידו שבביתו בעיר טערצאל לא פחות מכ"ה אדומים כל חביות, זולת עשרה חביות יינות ישנים שאבדו מתיקותם, יכול למכור כל חבית בעד ששה עשר אדומים, ואמרתי להפקיד באם הארון הגראף חיפץ למכור אלו היינות הגרועין אזאי אקנה ממנו, מיד כתב לו פקידו, ובא הגראף לעיר טערצאל ודבר עמי, והושה המקח בינינו שבעה חביות בער שבעים אדומים, ועל שכבר הוצאתי עקר מעותי על קניות היינות כנ"ל, והוכרחתי לסלק את הגראף בשוה כסף, היינו שבי סוסים שהיו לי כנ"ל קבל אותם בעד שלשים אדומים, ובעד הארבעים אדומים סלקתי אותו בסחורה גאלאנטיריע בהרבה מי נים זייגרלך כסף וזהב וטבאקרקיט יפים וברבנדר שפיצין יקרים.

באשר שאז התחייבתי את עצמי בקנטרקט שנתתילהסוחר אדון ראנסאנעט איש צארפאתי סוחר גדול ומפורסם במדינות אראפא, והוא התחייב עצמו להעמיד למלך פולין ודוכס זאקסין אגוסט השני, כל מיני יינות הנמצאים במדינות וארצות האראפע, וזה האדון ראנסאנעט סוחר צרפתי הנ"ל עשה עמי קאנטראקט שהתחייבתי עצמי להעמיד לו אנטלין יינות טאקאיר אוסבראך או סוכיאנוד, מהיינות שלוקחים משם לעיר ווינא לבית הקיר"ה. וגם קניתי בשבילו בטאקאי עשרה אנטלן יין טובים, והבאתי אותם ללכוב ומשם שלחו אותם לעיר דרעזין, ובזה מסילק היה הסוחר הנ"ל מכל חובו שהיה מגיע לו בעד הסחורות הנ"ל שנתן לי בעת הקאנטראקט הנ"ל לדרוף.

(...) Egyedül utaztam el Hágár országába, míg bátyám – emléke legyen áldott – Lvovban⁹³ maradt, behajtani a követeléseket és eladni a Lvovban és Stryjben⁹⁴ maradt bort. Szolgánk, Jozséf, Samuel Lukwitsér úr fia, a Bányá⁹⁵ nevű városba ment, hogy felvegye a 446 dukátot a pénzváltók ügynökeitől. Magam jó lovon utaztam, és egy körülméletlen⁹⁶ a Skole⁹⁷ környéki falvakból utánam jött lóháton, vezetve a másik lovamat, ugyanis két jó lovam volt, amelyeket egy uraságtól vettem. Békeségben megérkeztem Tarcal (T'RC'L / *Torcal*) városába,⁹⁸ és mindenki örvendezett érkezésemnek. Bizony, két halat hoztam, nagy csukákat (*hekht*), útközben vettem

93 Lemberg; Vörös-Ruthénia központja, Kelet-Galicia (abban az időben Lengyelország, 1772 után Ausztria (ma: Lwiw, Ukrajna).

94 Város Lublin közelében (Lengyelország).

95 Nagybánya, Máramarosban; ma: Baia Mare (Románia).

96 Értsd: nem zsidó / paraszt.

97 Mezőváros Lwiw közelében (ma: Ukrajna).

98 A Hegyalján.

őket, és mindenki elámult, és ezt mondták: “Hozzon jó szerencsét (*mazzal tov*) a halak csillagjegye (*mazzal*)!”

Mikor tudomására jutott a Tarcal városban lakó kereskedő társulás (*suttafim*) vezetőinek (*allufim*), hogy ott kell várakoznom, míg alkalmazottam, Jozsef úr a készpénz nagyobb részével megérkezik, megállapodtak, megkérnek engem, hogy üljek le és nézzem át a borkereskedéssel kapcsolatos számlakönyveiket (*kitvé hesbonim*). A társulásból mindenki elhozta könyveit és jegyzékeit (*reisztra*),⁹⁹ amelyek nála voltak, és letették a szálláson levő asztalra, hogy az egész asztal megtelt. Nekiültem elolvasni őket, és kihámozni az egészből és mindegyikből külön is a borvásárlás ügyeit, és kiadásait, és az eladási dolgait. Miután öt napon át ültem és a fentebb említett irataikat vizsgáltam, megtaláltam a megfelelő módot, hogy helyesen rendezem számadásaikat. Mivel ezt a kereskedést több mint három éve folytatták, több mint ezer hordó (*havít*) bort vásároltak, a bort hús pincében raktározták, és különböző összegekért adták el: összesítést (*protekol*) készítettem nekik, belefoglalva minden borvásárlást, a hordók számát, az ellenértéket, az áru fajtáját (*gattung*), hogy melyik körülmételetlentől vették és melyik pincébe állították be vagy helyezték el. A másik összesítés pedig az eladásait tisztázta: melyik vevőnek, mikor, milyen összegben. Továbbá, összeírtam minden kiadásukat a boroknak a (rendeltetési) helyükre kiszállításával kapcsolatban, és hogy mennyi fogy el a hordók visszatöltésére:¹⁰⁰ havonta száz hordóra egy hordó; mindenkinél, aki bort tárol, ez a szokás. Mindezen kiadások után még hús hordó bor hiányzott, és senki közülük nem tudta, hogy ezeket ki vette el vagy ürítette ki. Az összes veszteség és a nagy kiadások levonása után megmaradt a fentebb említett társulásnak tiszta haszonként kétezer-egyszáz arany (*adom*) összeg, ami a fentebb említett társulás három tagja között oszlott meg, mindegyiküknek hétszáz arany. Nekem pedig a fáradozásom fizetéseként, hogy minden számadásukat leírtam számukra a fentebb említett helyes rendben, két hordó kóser máslás (*maszlas*) bort¹⁰¹ adtak.

Ettől a társulástól vettem ötven hordó máslás bort, és a körülmételetlen görög (*greg*) kereskedőtől 45 hordó jó bort. Kutattam óborok után, és találtam is, Butler gróf úr¹⁰² pincéjében, 80 hordó máslás bor között, ez mind édes volt, és az áruk (*prajz*) – a Tarcal városában, a házában levő tisztartó¹⁰³ szerint – nem kevesebb, mint 25 arany hordónként; kivéve azt a tíz hordó óbort, melyek elvesztették édeségüket, és ezeket hordónként tizenhat aranyért adhatja. Azt mondtam a gazda-

99 Német Register.

100 Párolgási veszteség stb. miatt (ez is az úgynevezett káló).

101 Az aszú- vagy szamorodni-törkölyre felöntött borból vagy mustból készített bor, “másodlás”, “másod-(bor)”; aszú íze miatt igen kedvelték. Német *Maisch*, lat. *vinum secundarium*.

102 Párdányi gr. Buttler Gábor, a földesúr, az egykori egri várparancsnok (br. Buttler János) unokaöccsének fia volt. A család kastélya Erdőtelken állt (a mai kastély később épült). A grófi címet 1715-ben kapták.

103 Gazdatiszt.

tisztnek: “Ha a gróf úr el akarja adni ezt a gyengébb bort, én bizony megveszem tőle.” A tisztartója azonnal írt neki, és a gróf Tarcal városába jött, beszélt velem, és megegyeztünk a vásárlásban: hét hordót hetven aranyért. De mivel készpénzem javát a fentebb említett borvásárlásokkal már elköltöttem, kénytelen voltam a gróftól árukkal kielégíteni a pénz értékében, vagyis megkapta a két fentebb említett lovat harminc arany értékben, és a maradék negyven arany fejében kielégítettem öt különféle díszműáruval (*galanterie*), ezüst és arany órával (*zeigerlakh*), szép tubákos szelencékkel (*tabakraket*) és értékes brabanti csipkével (*brabander spicin*).¹⁰⁴

Már ennekelőtte szerződéssel (*kontrakt*) elköteleztem magam egy kereskedőnél, Ronsanet úrnál, az Európa (*Eropa*) országaiban ismert francia nagykereskedőnél, aki vállalta a lengyel király (*melekh*) és szász fejedelem (*duksz*), II. Ágost¹⁰⁵ ellátását mindenféle borokkal, melyek Európa országaiban és különböző tájain találhatóak. Ez a fentebb említett Ronsanet úr, a francia kereskedő, szerződést kötött velem, amelyben köteleztem magam, hogy hordószámra (*antal*)¹⁰⁶ ellátom öt tokaji (*tokajer*) aszú (*auszbrukh*)¹⁰⁷ és közönséges (*szukhjagod*)¹⁰⁸ borokkal, amely borokat onnan visznek Bécs (*Vina*) városába, a császár (*kajzer*) házába. Vettem számára Tokajban tíz hordó (*antal*) jó bort, elvittem Lvovba, onnan pedig elküldték őket Drezinbe.¹⁰⁹ Ezzel a fentebb említett kereskedő minden követelése, amely a fentebb említett, a szerződés megkötésekor előlegként nekem átadott áruk fejében még fennállt, ki lett egyenlítve.

(...)

(d) Dov (Ber) ben Juda Bolechów emlékirataiból (1790 k.): A magyar bor feljavítása, 1764¹¹⁰

(...) יתר היינות ישנים שהיו לי מהגראף הנ"ל נמכרו כלם לאחרים על הבוטלקע כל קורט אדום זהב. רק המאה ושמונים בוטלקת יין שמכרתי לאדון שינאל שר צבאו וקאמענדאנט דעיר לבובת והוא היה איש צרפתי מבין גדול על כל מיני יינות, ובמרתופו היו נמצאים תמיד כל מיני יינות הנמצאים במדינות אראפע, וכאשר שתה מאלו הבוטלקת, והרבה שררית שהזמינום למשתתו, והתמיהו כלם על היין זה שריחו הטוב נודף מאד, והזמין אותי לביתו, ובביאתי הכניס אותי לחדריו ואמר אלי אהובי הסוחר אמור נא לי מה עשית לאלה הבוטלקת יינות שמכרת לי שריחם הטוב מהם נודף מאד, והשיבותי לו, אדוני יאמן לי שאני איני יודע כלום מה יש לעשות ליינות, רק כאשר אני קונה היין כן

104 Ném. *Spitze*, “csipke”.

105 Helyesen: III. Ágost szász választófejedelem és lengyel király (1733–1763).

106 Lengyel *antalek*, a magyar *átalag* (lat. *tunnella* vagy *vascula*), “(kis) hordó”; Tokajban használatos “szabvány” / “szokásos” méretű (boros)hordó, rendszerint 30 l (36 icce), ritkábban 75 l (89 icce) űrtartalommal, csak az aszúbor szállítására használták.

107 Német *Ausbruch*. Mondták *Ansziprug*-nak is.

108 Lengyel *suchyjagod*, lat. *ordinarium vinum*.

109 Ma: Drohiczyn (Lengyelország).

110 Héberből fordította Bányai Viktória.

אני מוכרו, וכן היין כאשר קניתי אותו בחביותיו, כן שמתי אותו בהבוטלקת וכן אני מוכרם בלי שום פעולה אחרת. ובזה פטרתי משאלותיו ויצאתי מביתו לשלום.

וחרה מאד לאדון זה שלא גליתי לו סוד זה שהיה בזי אופן שערל אַרנאלט הבוך האלטר מהסוחר הצרפתי ראנסאָנעט מעיר דרעזין, כשבא פעם ראשונה ללבוז והביא כל מיני יינות והראה לי יינות שפאניער בבוטלקת קטנים, מחצי קורט, כשמן פראוואנץ, וטעמתי זה היין מהבוטלקי, והנה ריחו הטוב נודף מאד, והכרתי מיר שטוב יהיה הריח כזה לבוטלקת יין הגר, וקניתי בכל עת מאלו הסוטלקת שפאניר ונתתי חצי קאלישיק לבוטלקי או קורט יין הגר. וערך היין שפאניר הנ"ל היה ריבוטלקת קטנים צו חצי קורט בעד אדום זהב.

(...) A fentebb említett gróftól származó óborom maradékát mind eladtuk másoknak, palackozva (*butelke*), *kvart*-onként¹¹¹ egy arany pénzért. Kivéve azt a szőlőnyolcvan palack bort, amelyet Senal úrnak, a katonai parancsnoknak (*szar cevaó*), Lvov város parancsnokának (*komendant*) adtam el. Ő francia férfi volt, mindenféle borok nagy szakértője, pincéjében mindig találhatóak voltak az Európa országaiból való különféle borok. Amikor ő és a lakomájára (*miste*) meghívott sok előkelőség ivott ezekből a palackokból, mindannyian elcsodálkoztak ezen a boron, hogy milyen erősen érződik a jó illata. Elhívott a házába, megérkezésemkor beszólintott a szobájába, és így szólt hozzám: "Kedves kereskedőm, kérek, mondd el nekem, mit csináltál ezekkel a palack borokkal, amelyeket eladtál nekem, hogy ilyen erősen érződik a jó illatuk." Ezt feleltem neki: "Uram, higgye el nekem, én nem tudok semmit a borok kezeléséről, ahogyan veszem a bort, éppen úgy adom el! Ezt a bort is, ahogy megvettem hordókban, úgy tettem a palackba, és úgy adtam el, anélkül, hogy bármi egyebet csináltam volna vele." Ezzel megszabadultam a kérdéseitől, és elhagytam a házát békeességben.

Ezt az urat azonban nagyon felbőszítette, hogy nem fedtem fel neki a titkot. Az pedig ezen a módon volt. A körülméletlen Arnolt, Ronsanet francia kereskedő könyvelője (*bukh halter*),¹¹² amikor Drezin városából először jött Lvovba, különféle borokat hozott magával. Mutatott nekem spanyol (*spanier*) borokat, kicsiny üvegekben, kisebbekben, mint fél kvart, olyanok voltak, mint a provançe-i olaj. Megízleltem ezt a bort az üvegből, és nagyon erősen érződött a jó illata. Azonnal felismertem, hogy ez az illat jó lesz a magyar (*Hágár*) palackos borhoz, és minden alkalommal vettem ezekből a spanyol üvegekből, és palackonként vagy kvartonként fél pohárkányival (*kalisik*) hozzáadtam a magyar borhoz.¹¹³ Az említett spanyol bor ára pedig egy arany pénz volt 4 kis, félkvartos üvegért.

(...)

111 Kvart / kwart: Lengyelországban használatos űrmérték, körülbelül 1 liter (0.96 l).

112 Német *Buchhalter*.

113 Borpárlat hozzáadása a borhoz, a *cuvée* (angol *caret*) mintájára, elterjedt eljárás volt Spanyolországban és Portugáliában (Porto), talán Dov Bolechów ennek készítése eljárásáról szerzett tudomást.

(e) Zemplén vármegye gyűlésének rendelkezései, 1791. október 7

Kiadás:

Balassa Iván, "Adatok a zsidók szerepéhez Tokaj-Hegyalja vidékének szőlőművelésében és borkereskedésében (1791–1841)", in: *Évkönyv, 1981/82* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1982), pp. 5–47; a szemelvény: pp. 10–12

Lőw Immánuel, "A hegyaljai bor és a zsidók", *Magyar-Zsidó Szemle*, 3 (1886), pp. 429–431, no. 91 (f)

Elsőben. Ámbár a zsidóknak a borral való kereskedést mindenképpen meg nem engedni óhajtani kellene, mivel hogy a zsidó nemzetség oly kitanult a ravaszságban, hogy annak tekervényes öszve szót mesterségeit ki tanulni sok vizsgálosok után többnyire lehetetlen, azért az elmúlhatatlanul szükséges lenne, hogy valamint a *Montaniscum*-tul¹¹⁴ 6-at mért földnyire laknak, úgy itten is a Hegy Alyátul Hat mért földnyire ki rekesztessenek, mert ezek a szegénységnek öt 6-at forintyával is előre adván egy Hordó borra, azonban a szegény ember azt sajnos látván: igaz bort nékie soha sem ad, hanem vízzel fel egyvelítve, a honnat a kereskedésben a Hegyaljai Borok Betsi igen tsonkíttatik, minthogy pedig ezt most tellyesíteni nem lehet, tehát az Aszú Szőlővel való Bor tsinálása a Zsidóknak telyességgel szabad ne légyen, magok részire el készíteni és csinálni.¹¹⁵ De hogy annak színe alatt mástól vásárolyanak, az tilalmaztatik, azért is minden törvénybeli Pásztorok arra Szoros felelet alatt naponként vigyázanak, hogy azon Szőlőket bíró Zsidóknak szöllejekben öszvességgel mennyi Aszu Szöllejek termett és annak számát Szolgálatyukhoz kötettet hit alatt a helység Bírójának be jelentsék, ki azon be jelentést papirosra tévén, azt a Járásbeli Szolga Bírónak és Földes Uraságnak, vagy annak Tisztyeinek be jelenteni vagy be mondani tartozzon, hogy anál hamarabb furfangságt a Zsidóknak kitanulni lehessen.

(...)

5-ször. Senkinek szabad nem lészen légyen az bár Nemes, vagy nemtelen, hogy maga házánál akár Zsidónak, akár Lengyelnek Aszu Szőlőt csinálni engedjen, vagy azzal cimboráljon, vagy annak neve alatt maga részire vásárolyon, sőt tsak házába vagy Borházába való fogadása is egyátalyában el tiltatik, továbbá, minden féle tsalárdság és Testimoniálisoknak kiadása, mely által megtiltott helyekből az Aszu Szőlő behozatala és valóságos Hegyaljai Helyekről valóknak lenni bizonyítaná, hozzá járulván az hogy semmi féle képen zsidónak az Aszu Szőlővel kóser bort csinálni nem szabad Confiscatio, Actio Fiscalis és tömlöc büntetése alatt, meg hagyván mindazonáltal a zsidóknak az Ordinárius¹¹⁶ Boroknak Kóserozását.

114 *Montaniscum*: Hegyalja.

115 Értsd: hogy a zsidók csak saját céljaikra készíthessenek aszúbort, eladásra nem.

116 Ordinárius (bor) / ordinarium: "közönséges" (nem fajta-tiszta) száraz tokaji bor.

(f) Zemplén vármegye főjegyzője, Királyi “rendelet” (17187. sz.) kihirdetése, 1798. Sz. Jakab havának¹¹⁷ 7-dike¹¹⁸

Kiadás:

Balassa Iván, “Adatok a zsidók szerepéhez Tokaj-Hegyalja vidékének szőlőművelésében és borkereskedésében (1791–1841)”, in: *Évkönyv, 1981/82* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1982), pp. 5–47; a szemelvény: p. 14

Először: Minden ezen országban lakó Sidó, akármely Hegyen termett asszú szőlővel leendő Bor, vagyis Máslás és Auszbruch tsinálástul, úgy jó féle Bor, asszúszöllő és Essentzia Vásárlástul, és az ilyenekkel való kereskedéstől egészen eltiltatik úgy annyira,

Másodsor: Hogy ha valaki közülök, vagy adósságban, vagy más úton az el-folyt esztendőknben Szöllő Birtokában lépett volna, az abban termett asszu szöllőt a nyers közül kiszedni, és azt akár eladni akár azzal a bévett mód szerint Borokat megtsinálni szabad nem lészen. Sőt

Harmadsor: Hogy a Szöllő tartásból a Törvény s Királyi Kegyelmes Rendelések által hágására mód ne adattasson, a Sidóknak se maga, se más nevében szöllőt bírni, avagy tsak művelni is meg nem engedtetik, hanem egy esztendőnek elforgása alatt attól megválni tartozik.

Negyedszer: A jó féle Borokkal való kereskedéstől (mint fellyebb) a Hazában lakó Sidóság eltiltva lévén, a kortsmára való ordinarium Bornak vétele az apródonként léendő kikortsmárolás de nem hordónkint való eladás végett, kinek kinek maga vagyis kortsmája szükségéhez képest szabad lészen.

Ötödször: Asszu-szöllővel Koscher Bort akármely Sidónak maga számára vagy eladásra tsinálni szabad nem lészen. Ellenben valamint a Sidónak ordinariumot, úgy a Szöllő Birtokos Keresztyéneknek asszúval is koseroztatni nem tiltatik; de úgy hogy ez által a Tilalom ki ne játzodtassék. Mellynek is eltávoztatására

Hatodsor: Minden Sidókkal való Tzimborálás színlelt módok, egy kézre való jádtzások, s alkudozások, collusiók, praetextusok, és Sidók közbenjárásával léendő Bor, asszú, és Essentia adások, vevések, minden karban lévő Embernek tilalmaztatnak.

(...)

Végtére: Minthogy némelly Sidók, a Factor¹¹⁹ név alatt olly vakmerőségre vete-medtek, hogy ha valakit nagyon meg-szorult állapotban lenni tapasztolnak, annak a leg-jobb Borát is, vagy más neve s színe alatt, vagy tulajdon nevekbe is magoknak

117 Július.

118 Hasonló tartalmú szolgabírói körövény Nagyváradról, 1798. november 19, no. 1663: Lakos Lajos, *A váradi zsidóság története. Hiteles levéltári adatok alapján* (Nagyvárad: Nagyvárad-Nyomda és Újságvállalat, 1912), p. 68.

119 Üzletkötő.

nagy Óltson megszerzik, vagy hasonló óltosággal a kereskedő kezéhez jácódttadják s mégis valamint a Vevőtől a szerentsés vételért, úgy az eladótól a Tsupa eladásért, nagy jutalmat kívánnak, mely ha tsekély, a másszori eladáshoz a Boros Gazdának reménysége nem lehet. Emellett különös Mesterségekkel, s Contractusokkal a külső Bort az Hegyaljára béhordják, és itten valamint az Hegyaljának, úgy a kereskedőknek nagy kárával, de magok tulajdon nagy hasznával eladják. Egyszóval ők gazdagúlnak, a Boros Gazdák pedig szegényednek. Ezen gonosznak elhárítására tehát meghatározott: Hogy ezután se Sidó, se Keresztyén ily móddal Factoroskodni ne merészellen 24 páltza, vagy ha nemes, annyi Forint büntetés alatt. Mindazonáltal az idegen embert ha kívánnya, Boros Gazdák Házához akárkinek vezetni nem tiltatik, tsakhogy az alkudozásban és Bor kóstolásban ne avatkozzék, sőt azon jelen se legyen, és a jutalmat kötelességül se egyiktől, se másiktól ne kívánnya.

(g) A Helytartótanács leirata, 1800. december 2

Kiadás:

Dongó Gy. Géza, "Tokaj-Hegyalja borai az 1807. évi ország gyűlésén, VII", *Adalékok Zemplénavármegye történetéhez*, 16 (1911), pp. 83–86; a részlet: p. 83 sk.

Intimatum Nro 10.

(...) Quo tamen negotium hoc conformiter ad genuinum praecedanae Benignae Resolutionis spiritum, aliunde in positiva Lege fundatum, procedat, penes memoratam pro parte actualium Possessorum attributam facultatem, ad insuper disertim disponendum Benigne Ordinatum: his etiam Possessoribus Judaeis, & eorum ex gente eadem successoribus, nullo sub titulo integrum relinqui posse, ut comparationem Uvarum passarum ultra illam, qua ad propriam procreationem requiritur, proportionis mensuram extendere, aut etiam penes conficiendum ex propria Procreatione nobilium vinum, quali quali adulteratione úti praesumant, Casum in contrarium non modo poenae confiscationis subjiciendi, sed & pro ratione circumstantiarum ad Casum repetitae praevaricationis periculum amissionis, & respective abaeestimati-
onis vinearum suarum subituri, cujusmodi praevaricationes & adulterationes, velut existimationi & hinc promantani utiliori Commercio nobilioris earum Regni partium vini summe nocivas, publica Comitatus hujus providentia, modis & viis sibi optime cognitis, efficaciter antevertendas habeat.

Ceterum, cum ex multiplicato hactenus Judaeorum ad partes illas confluxu, facile praevideat liceat, quod nisi relata ad comparandas per Judaeos vineas certi constituentur limites, homines gentis hujus ultra modum semet ad Provinciam illam illocaturi & per adauctum comparandarum vinearum numerum omnem possibilem Providentiae publicae vigilantiam, si non impracticabilem, certe tamen admodum arduam & defficilem reddituri sint; hinc jubet ultro Sua Majestas Sacratissima, ut amodo in posterum emptiones vinearum in partibus illis pro parte Judaeorum no-

vitus suscipiendae districtim prohibeantur, & quae nefors post publicandam hanc provisionem intervenerint, eae ac tales, velut in manifestam altissimae Ordinationis elusionem subsecutae, pro nullis ac irritis habeantur.

(...)

(...) Hogy pediglen ez az ügy a már előbb kelt kegyes rendelkezésnek szellemében, úgyszintén az ország törvénye szerint fejlődjék tovább, a szőlővel bíró zsidók részére biztosított, már ösmert jogosítványra nézve, azonfelül kegyelmesen parancsolja határozottan: ezeknek a zsidó birtokosoknak és az ők nemzetségükbeli utódaiknak se szabad megengedni semmi szín alatt, hogy az aszúszőlőt részarányosan nagyobb mértékben gyűjtsék, mint amennyi a saját termésükhöz megkívántatik, úgyszintén azt sem, hogy a saját termésükből való nemesebb bor készítésénél bárminemű zagyválással éljenek; ellenkező esetben nemcsak elkobzással büntetendők, de a körülményekhez mérten és ismételt csalafintaság esetében szőleik elvesztésének és illetve tőlük való elbecsülésének veszedelmébe fognak jutni és e vármegye közelőrelátása tartsa kötelességének gondoskodni az őneki legjobboknak tetsző úton és módon, hogy az e nemű csalafintaságokat és fortélyosságokat, az ország eme részeiben termő nemesebb borral való folyamatos jövedelmesebb kereskedelemre és áralakulásra nézve csírájában hathatósan elfojtsa.

Továbbá, minthogy azokon a részeken a zsidóknak edigi nagy csoportosulásából könnyű előre meglátni, hogyha az elmondottak szerint a zsidókézbe kerülő szőlők adásvétele elé bizonyos korlátok nem szabhatnak, az e nemzetségbeli emberek abba a vármegyébe szerén túl behelyezkednek és a magukhoz kaparított szőlőknek nagy mennyisége révén a közgondosságnak minden belső őberségét, ha nem gyakorlatlanná, valóban nehézzé és igen súlyossá fogják tenni; mindezekre való nézve parancsolja ő szent felsége, hogy mostantul fogva jövendőre a Tokaj-Hegyalján a szőlőknek zsidó részre való új vásárlása kerületenkint tiltva legyen, és amely szőlővétel e rendelkezés kihirdetése után történnék, az ilyen és effajta más dolog, mint a legmagasabb rendelkezésnek nyilvánvaló kijátszását célzó, semmis és érvénytelen legyen.

(...)

(h) A vármegye szabályrendelete, 1801. május 21

Kiadás:

Dongó Gy. Géza, "Tokaj-Hegyalja borai az 1807. évi ország gyűlésén, VII", *Adalékok Zemplénvármegye történetéhez*, 16 (1911), pp. 83–86; a részlet: p. 85 sk.

1. Minden akár az Országban bent, akár kívül lakó Zsidóknak, akármely Hegyen termett Asszú-szőlő bé-szedés, sőt tsinálás, és azon végre való Essentia vevés, sőt a bent Lakos Zsidóknak a tsinált Boroknak vásárlása is, az 1748-dik esztendőbeli Juliusnak 17-én 17187. szám alatt ki-adott, és az egész Országban ki-hirdetett

Kegyelmes Királyi Rendelés és Parantsolat szerént, tovább-is el-tiltatik; ellenben az Ordinárium, azaz nem tsinált, mind más, mind Hegyaljai Borral való kereskedés szabaddá hagyattatik. Hanem

2. Az 1800 esztendőbeli Decembernek 2-dik napján a 18142. szám alatt költ hasonló Kegyelmes Királyi Parantsolathoz képest, az Országban bent lakó, és az Hegyalján a már meg-tett Conscriptiók foglalattya szerént, Szőlőt bíró Zsidóknak a magok Szőlőjökben termett Boroknak meg-tsinálása, sőt azoknak meg-tsinálásához mértékletesen megkívántató, azaz a magáén kívül, egy egy Hordóhoz, egy egy Putton Asszú szőlőnek meg-szerzése, nem külömben a magok termésének megkoscherozása nem tilalmaztatik.

(...)

5. A most említett 1800-diki esztendőbeli Kegyelmes Királyi Parantsolat világos rendelése szerént annak Publicatiója után (mely e folyó esztendőbeli Böldög Asszony Havának¹²⁰ 21-dik napján ment véghez) a Zsidóságnak Szőlőket szerezni nem szabad, a mostan Zsidók kezében léső Szőlőknek Conscriptiója pedig már bé-adattatván, ebből világosan ki-tettzene: hogy némely Zsidók ezen Parantsolatnak a Megyében lett ki-hirdetése után vettek Szőlőket: ahhoz képest a concernens¹²¹ Szolga Bíráknak szoross kötelességül tétetik, hogy ezeket ugyan most mindjárt meg-betsültetvén, a Licitátiónak Törvénye szerént el-adassák, és ekképen bé-szedendő árát azon Zsidóknak meg-térítsék; ezután pedig mind magok szorgalmatosan reá vigyáztassanak, hogy valamely Zsidó se Zsidótól, se mástól szőlőt se vásárolni, se tserélni ne merészellen, mivel úgy is, a többször említett Kegyelmes Királyi Parantsolat szerént, az olyan szőlő adás vevésnek semmi sikere nem lészen, és semminek fog nézettetni.

(...)

(i) "A Hegyalján lakozó zsidóság esedező levele",¹²² 1808

Kiadás:

Balassa Iván, "Adatok a zsidók szerepéhez Tokaj-Hegyalja vidékének szőlőművelésében és borkereskedésében (1791–1841)", in: *Évkönyv, 1981/82* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1982), pp. 5–47; a szemelvény: pp. 20–22

Felolvastatott az Hegyalján Lakozó Zsidóságnak közönségessen Esedező Levelek mely szerént azán végzést hogy a bent lakó zsidókk tsinált bort venni ne légyen szabad, kegyesen változtatni és fel oldoztatni kérik, mivel ezen mind az adózó népnek káros, úgy magokat és az Esedezőkhez kik egyedül speculatiobul élnek tovább ter-

120 Január.

121 Lat. "illetékes".

122 Ti. a vármegyei közgyűléshez.

hek el viselésére alkalmatlanokká teszi Mellyre is ezen nagy tekintetű Tárgy Fontolása vétetvén és bővebb Tanátskozás alá vétetvén világos és minden kérdésen kívül való egy részről hogy ezen megye leg régebb időktől ólta arra törekszik, Melly szerint ezen leg Drágább Hegybéli Kints a Hegyallyai Bornak asszú szőlővel lett össze csinálása és az avval való kereskedés leg jobb lábra és kívánt hasznos állapottra tétessen, ennél fogva a régi e Tárgyban hozatott Törvények és a Megyének számtalan végzése a Felsőségnek minden időben és Környül állásokban ki adatott és érkezett rendelései fő képpen oda céloznak, hogy az úgynevezett adulteratio, meg hamisítása az Hegyallyai Borokkal el ne követetthessenek és kiváltképpen a zsidó Nemzett által, mely ere hajlandó a csinálás alkalmatosságával véghez ne vitetthessen ezen Gondolatok akkori tapasztalás és köz jó elő mozdításnak kívánsága vette a Megyét arra, hogy minden bé folyást el akarván az bent immár főképpen a végett is a mint hogy nagy számmal szaporodott zsidóságtul vonni, még azt is el tiltotta, hogy a Földes Uraság és más egyéb szőlő Birtokosok alatt tsinált és ki dolgozott Borokat is, melyeket már akkor egyedül tsak önnen házával ronthat meg valaki az bent lakó zsidók kész pénzért is meg ne vehessék azt adván az Gyűlésből fel küldettett bé mutatasban okul az K. H. Tanácsban érezsben, hogy a zsidó Nemzett előtte olcsó pénzben meg szokta való az Ügye fogyott adózó népitül a termendő Borokat alkudni, és a midőn a Szüret meg érkezett a szerént mint egy fele ára el szedni és el foglalni.

Valóban ez a csalárdságos öszve kötött Házásítás minden Szőlő Birtokosnak, akitel a történik káros és veszedelmes, Ilyetén mind az eddig költ végzések principiumait előre eresztvén, már a mostani időkbén, amidőn a Lengyel Nemzett avagy pénze nem letté avagy más külföldi Boroknak véltt jobb Izlése miatt tellyességgel ezen kereskedést itten nem follytattya, ezen szomorú következés éresztetik, mely szerént az jó Csinált Borok az ordinariumokat nem is említvén, minthogy ezeket a Tsináltakkal egyetemben, és amazoknak tekintetébül többnyire egyetemben szoktak meg venni, semmi képpen nem kellnek, és még tsak nem is kóstoltattnak nagyobb részekben.

Ugyan azért változhatatlan Talpköve lévén a Kereskedésnek a Vevőknek szokás-sága, ettül pedig a Megye mint felöl jegyeztetett egyedül minden zsidóbeli bé folyásnak el távoztatására el állott, most midőn tapasztaltatik, hogy magok a Birtokosok és keresztények a dolognak nem tudása némely szerentsétlen ki meneteleken épült félelmek, és egyéb tudva lévő okok miatt az asszú Bor meg vett tsinált Borok vételére el adására egy szóval a Kereskedésnek elő mozdítására nem törekedvén azon óhajtott Bor kereskedés mely ezeken a részeken a Földes Uraknak Fő Jövedelem és az adózó nép terhei el viselésének kútfeje majd nem egészen meg szünt és el enyésze, meg határozatott, hogy mivel a kereskedés Környül állásainak változásátul függvén az erre a végre meg kívántató rendeléseknek meg tétele, a Megyei elébbeni határozásának egyet egyedül azon pontya, mely szerént a Csinált Borokat az bent lakó Zsidóságnak meg venni el tiltatott ezennel oldoztasson oly különös tartalékkal és felvétel alatt, hogy ha az annyiszor említett bent lakó zsidóság ezzel az-engedelemmel

és fel áldoztatással és vissza élne és az Hegyallyának Borával valamely veszedelmes monopoliomot kezdene, azonnal ezen pontja és a státutumnak újra fel élesztetik és meg erősítetik.

(j) Balásházy János [balásházi Balassa János (1797–1857)¹²³] a zsidó borkereskedők védelmében, 1829

Megjelent:

Balásházy János, *Tanátslatok a magyarországi mezei gazdák számára. Magokban foglalván azon akadályokat, melyek a gazdaságos szorgalomnak sebesebb kifejtődését hátrá tartóztatják, s azon módokat, melyeknél fogva ezen akadályokon segíteni lehetne s a t.* (Sáros-Patakon: Nyomtattattak Nádaskay András által, 1829), pp. 116–117

(...) Én meg vagyok győződve, hogy azon panasz, melyet hallani lehet, hogy a Sidók megrontották a bort, ez által veszett el a hegyallyai boroknak credituma, nagy részben igazságtalan; az 1823-diki fejedelmi borok közül hány birtokosnak ecetesegett meg bora pincéjében? Ha ugyanazt a bort Sidótól vette volna birtokosa, a Sidót átkozta volna, s látható, hogy méltatlanul. Amennyi rossz esztendei termés vagon, és később megromlik, az rendszerint mind a Sidókra tolatik. (...) Mivel ezen tárgyban a Sidóknak igazságát látom, s a közönségnek is nagyobb hasznát látnám, pártjokat fogom.

(...)

96

Rendelet Kismartonban a rituális fürdő működtetéséről

1795

A kismartoni szent község elöljáróinak határozata, 1795 (héber–jiddis szöveg)¹²⁴

Kiadás:

Bernhard Wachstein, *Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Eisenstadt und den*

---

123 Apjának szőlőbirtoka volt a Hegyallyán és borkereskedéssel is foglalkozott. 1827–1833-ban a zempléni kerület szolgabírája volt. Mezőgazdasági szakíró. Hozzáértése nem vonható kétségbe.

124 Fordította Komoróczy Szonja Ráhel.

היום יום דלמטה התאספו והתועדו זט"ע לעיין במילא דמתא ולפקח בענין מצוה לעשות תיקון גדול אין בטרעף המקווה זינד פיללע בשוועהרניססע איין גלאפין דש זיך הנשים בשוועהרין דש הנשים המשרתות בבית הטבילה המה אשת ר' יצחק חזן ואשת ה"ל שמש איהרע שולדוגקייט כמו הנשים המשרתות מקדמת דנא ניכט גנוג טוהן ונוסף לזה גלאינו נשוא עול מדהיבא דעמי זיא מטיל עול זיינין במקח ועי"ז בעו"ה פיללע מכשולים גשעהן שמשוהי הנשים לירד לטהרה וזו ענין גדול ועולה על גביהם דש איין נכרית איזט בבית הטבילה לשמש וזו דבר זר שלא נשמע ואבותינו לא ספרו לנו וכן לא יעשה בכן האבין בשלאסין דש ההכנסה מהמקווה זאלל ליציטירט ווערדן וכן נעשה דש זולכע איזט ליציטירט ווארדן מיט פאלגענדע דינגניססע אלש נעמליך:

א'. דש האשה נכרית ניכט לענגר אין דיא מקוה דערף בלייבן אלש ביז גהייצט אונד גשעפט איזט ואחר זה מוז ווייכן אונד וואן די נשים לביתם געהן מאגי דיא אשה נכרית ווידר לבית הטבילה גיהן לעשות שירותה.

ב'. כ"כ דערפין זיא נישט לאזין להאשה היורדת לטהרה ע"י האשה נכרית המשמשת איין זאגין אדער וועש הין ווידר טראגין.

ג'. וואן אבער דער פיפען אין קעסיל ווערט גמאכט צו וועלכין מיר שרייטין ווערדן בעז"ה בקרב הימים דערף קיין נכרית כלל גזעהן ווערדן בבית הטבילה.

ד'. שלש רגלים וערי"ה ועיי"כ ומש"ק נגהי ליום א' דסליחות והו"ר בלילה מוז געהייצט ווערדן וחס מלהזכיר איין נכרית צו שיקן נאך דיא לייט רק דורך הדינער לאזין תוך הרחוב רופין אלש גהייצט איזט.

ה'. זאבאלד אלז מן תוך הרחוב גרופין האט אונד דער עולם קומט זא דערף מן ניכט מעהר ווארטין זאנדרין דש ווארם וואשיר הרונטר לאזין.

ו'. דער מקח איזט מכאן ולהבא פון איין גאנצע מקווה 1 fl פון איין הלבי 30 kr, איין קעסיל 18 kr, איין מרחץ 12 kr.

ז'. קיין ליכט דערף מן מבה"כ ניכט נעמין.

אויף דיא פונקטן איזט ההכנסה מהמקווה ליציטירט גווארדן אונד בעד שמונים זהו אפגשלאגין ווארדן ואחר זה באו ר' יצחק חזן ור' ליב שמש הכניעו את עצמם ובאו בבקשה ובשטיחת כפיים ארץ שע"י כך יתמעט פרנסתם ואי אפשר להם להתפרנס בלי הכנסה זו לכן נענענו ראשינו איהנען ווייטערס צו סוטאשהרען אלש בפרנסתם ניכט גקרענקט זאללין ווערדן אונד נאך עמם פערנערין צו פראבירן זמן מה דש זיא ההכנסה ווייטערס בהלטען זאללין דאך באופן ובתנאי זה דש הפונקטין המבוארין למעלה אויף דש פיארליכשטע גהאלטען ווערדן מוזין ובאם שישנו מכל מה שנזכר לעיל מקצת דמקצת אפי" כל דהוא זו ווערט המקווה תיכף בלי עכוב כלל יועק גנומין אונד תיקף ווידר פר ארענדירט ומה שיוגבה יהי' שייך להם הן רב או מעט ואינהו דאפסידו אנשפייהו ובפירוש הותנה זו בלד אלש איין קלאג איין גיהט ששינו קצת מפונקטין הנ"ל אזי יוחרץ דינם. לראי' באנו נחנו זט"ע עה"ח יום ה' ב' דחהמ"ס תקנ"ו ל' א"ש.

דוד הק' ממשפחת ברייאר

Ma, az alább említett napon összegyűlt és tanácskozott a város 7 vezetője (*tuvé ha-ir*), hogy megnézze a helyi ügyet, és megvizsgálja annak a parancsolatnak (*micve*) az ügyét, amelynél nagy javításra (*tikkun*) van szükség. A rituális fürdővel (*mik-*

ve) kapcsolatban sok panasz érkezett, amelyek szerint az asszonyok panaszkodnak, hogy a fürdőházban (*bét ha-tevila*) a szolgálóasszonyok (*mesartot*), vagyis Jichak úr, a kántor (*hazzan*)¹²⁵ felesége és L(eib), a templomszolga (*sammas / samesz*)¹²⁶ felesége – mint szolgálók – nem teljesítik megfelelő módon a törvény szerinti kötelességüket, és ráadásul – “kimerültünk népünk szörnyű cselekedetének terhének viselésétől”¹²⁷ – túl nagy díjat rónak ki, és ezáltal – nagy bűneink miatt – sok esetben akadályt támasztanak, és ezért az asszonyok nem merítkezhetnek meg a megtisztulás végett, ami nagy gond. Továbbá az ő hátukat terheli, hogy egy idegen nő (*nokhrit*)¹²⁸ van mint szolgáló a fürdőházban, ami idegen dolog, ilyenről nem hallottunk, és ilyenről apáink nem beszéltek nekünk. Ilyesmit nem lehet tenni, és ezért döntöttünk úgy, hogy a rituális fürdőből származó bevételt¹²⁹ árverés tárgyává tesszük (*izt licitirt verdn*), és így történt, hogy árverés tárgyává tétetett, a következő feltételekkel, hogy tudniillik.¹³⁰

a) Az idegen nő nem maradhat benn a rituális fürdőben tovább, mint amíg felmelegítik és bemelegítik¹³¹ a vizet, és ezután vissza kell vonulnia. Majd pedig ha az asszonyok hazamentek, akkor az idegen nő ismét bemehet a fürdőházba, hogy dolgát végezze.

b) Ennek megfelelően nem szabad megengedni, hogy a megtisztulás végett megmerítkező nőnek az idegen nő segédkezzen,¹³² vagy odavigye a ruháit (*ves*).

c) Amint azonban elkészül a vezeték (*pejpen*) a medencéhez (*keszl*),¹³³ aminek érdekében a közeli napokban az Örökkévaló segítségével lépéseket teszünk, a fürdőházba nem lehet semmiféle idegen nőt beengedni.

125 Isak Boskowitz.

126 Löw / Leib, Méir fia, a híres XIX. századi kismartoni rabbi, a Méir ben Jehuda Leib Eisenstadter / a MAHARAM As / ASCH / Majer ben Júda Leib Eisenstädter (1786–1852) apja.

127 A szefárd ritusú imakönyvből az *גְּלוּתֵנוּ נִשְׂוָה לִּי מִדְּמֵי הַיָּם* egy *sziván* hó 20-i *szelihot*-ima, vagy az askenázi ritusú *szelihot*-imák közül a 12. keddi ima (ua.) nyomán; mivel Eisenstadról van szó, feltehetően az utóbbi. Az imát a hagyomány az utolsó soraiban szereplő akrosztichon alapján Rabbénu Gérsomnak tulajdonítja.

128 Értsd: nem zsidó, azaz keresztény.

129 Értsd: a fürdőház működtetését.

130 A rituális fürdő üzemeltetését hirdetik meg árverésre.

131 Értsd: előkészítik / megtöltik a medencét. A *mikve* úgy működik, hogy bizonyos mennyiségű mikve-vizet összekevernek egyszerű csapvízzel, szigorúan szabályozott arányban. A mikve-vízre nézve halákhikus előírások vannak érvényben (csak “élő” víz lehet: eső-, forrás- vagy talajvíz, amelyet más célra nem használtak stb.). Ez a víz hideg, ezért kell csapvízzel felmelegíteni. Kismartonban a melegvizet az eredeti rend szerint vödörrel töltötték be a medencébe, ez a nem zsidó szolgáló dolga volt. Az új, akkor még épülő rendszerben a meleg csapvíz vezetékén át folyik be a medencébe. Ennél már nincs szükség külön szolgálóra.

132 Szó szerint: “mondja meg”. A fürdés során felmerülő problémákban sokszor a rituális fürdő szolgálója hoz halákhikus döntéseket. Ő felel azért is, hogy a nő bemelegülése az előírásoknak megfelelő (“kóser”) legyen.

133 Szó szerint: “katlan”.

d) A három zarándokünnepen (*salos regalim*), újév (*ros ha-sana*) előestéjén, az engesztelőnap (*jom kippur*) előestéjén, a szent szombat kimenetelekor, a *szlihot* első napja előtti estén¹³⁴ és *hosana rabba* éjszakáján előre be kell fűteni, és semmiképpen (*hasz*) nem szabad az idegen nőt megkérni, hogy ő szóljon az embereknek, hanem csakis a szolgáló (mondhatja) az utcán, hogy már be van fűtve.

e) Amikor az utcán kihirdették, és jön a nép (*olam / ojlem*), tovább már nem szabad várni, hanem azonnal be kell eresztetni¹³⁵ a meleg vizet.

f) Az ár mostantól fogva a továbbiakban a teljes rituális fürdőért 1 forint, a féltért 30 krajcár, egy medencéért 18 krajcár, egy fürdésért 12 krajcár.

g) A zsinagógából nem szabad fényt kivinni.¹³⁶

Ezen feltételek mellett lett a rituális fürdő bevétele elárverezve, és nyolcvan aranyért lett leütve. Ezután jött Jichak úr, a kántor és Leib úr, a samesz, meghajoltak, és azzal a kéréssel jöttek, leterítvén kezüket a földre, hogy ezzel csökken a megélhetésük (*parnasza*), és nem tudnak megélni ezen bevétel nélkül. Ezért meghajtottuk a fejünket, hogy újra kitüntetjük (*soutachieren*) őket,¹³⁷ hogy ne érje csorba a megélhetésüket, és továbbra is megpróbáljuk egy ideig velük megoldani, azaz hogy a továbbiakban is megtarthatják a bevételt, de azon a módon és azzal a feltétellel, hogy a fent részletezett pontokat a legkomolyabban be kell tartaniuk. És ha a legkisebb kicsiny eltérés van is a fent említettektől, legyen az bármi, a rituális fürdőt azonnal, minden késedelem nélkül el kell venni tőlük, és rögtön bérbe kell adni (*arendiren / arrendieren*). És ami meg lett határozva, vonatkozzon rájuk, kicsi és nagy egyaránt, és emiatt nem kell aggódni,¹³⁸ egyértelműen úgy lett megszabva, hogy ha panasz érkezik, hogy a fent említett pontokból bármit is megváltoztattak, sürgősen ítéletet kell hozni ügyükben.

Bizonyságul jöttünk mi, a város hét vezetője, az aláíró tanúk (*עדה*),¹³⁹ csütörtökön, *szukkot* ünnepének második köztes napján (*hol ha-mo'ed*), 556 a kis időszámítás szerint,¹⁴⁰ Eisenstadt (*ש"א*).

(Aláírások.)

134 Értsd: a szombat kimenetelétől vasárnap estig.

135 Ti. a medencébe.

136 Ünnepen nem szabad fényt (tüzet) gyújtani, de egyik égő gyertyáról a másikra a lángot átvinni szabad. A szabályzat e pontja azonban tiltja, hogy a zsinagógában égő gyertyáról lángot vigyenek a fürdőbe.

137 Ti. a megbízással.

138 Értsd: nincs szükség arra, hogy előre féljenek. – Gyakori kifejezés a Talmudban, lásd *BT Ketubbot*, 98b; *Bava kamma*, 113b, *Bava mecia*, 42a, 139b, 185b.

139 עדים החתומים.

140 5556. tisri 18 / 1795. október 1.

A Helytartóság határozata a budai zsidók imahelyéről

1798. május 1

Kiadás:

Ignaz Reich, *Beth-El. Ehrentempel verdienter ungarischer Israeliten*, II (Pest: Lampel, 1859; uo.: Druck von Alois Bucsánszky, 1868², 1882³), pp. 524–525

Auf die dieses Stadtrathes, in Betreff der Bittschrift jener dasigen Juden: sich in fürgehabtem Gebrauch des Bethauses und dessen Diener zu erhalten – unter 11. Apr. l. J. dieser kön. Statthalterei eingeschickte Äusserung, wird hiemit angefüget:

Da die Bittsteller deutlich bewiesen, dass sie vor anno 1796 durch fürwährende 12 Jahre zu Pest, benamentlich im Hausslir'schen Hause ein Betlokal gehabt haben und anno 1794 wider die im Bethause einen Streit angehobenen Juden von diesem Stadtmagistrat einen Beistand erhalten, von diesem 1796 Jahre an aber ein Zimmer als Betlokal im Jos. Baron v. Orczy'schen Hause bedungen; und da sie vermöge 38. Art. vom J. 1791 in dem Stande als sie mit 1. Jänner 1790 gewesen waren, zu belassen sind –: so können die Bittsteller in beizubehaltendem Bethause und auch zu nehmendem "Schuller"¹⁴¹ (Synagogendiener) nicht gehindert werden; und die Angabe dieses Stadtmagistrats: dass nämlich die Bittsteller in diesem Verlangen eine eigene Gemeinde zu bilden, eine Synagoge zu errichten und einen Rabbiner zu bestellen suchen – nicht geachtet werden; hauptsächlich da dieselben zu Ende ihres Gesuches deutlich angeben: dass sie keinen eigentlichen Rabbiner wünschen, und auch dem "Bethause" den Namen "Synagoge" nicht annehmen wollen.

Gegeben aus dem in der kön. ung. Statthalterei zu Ofen, 1. Mai 1798 abgehaltenen Rathe.

A jelen városi tanácsnak az ottani zsidók folyamodványát illetően, hogy az imaház és annak szolgálai eddigi használatában megmaradjanak, a folyó év április 11-én a jelen kir. Helytartósághoz beküldött nyilatkozatához ezennel csatoljuk:

Mivel a kérelmezők világosan bizonyították, hogy 1796 előtt valóban 12 éven át Pesten, nevezetesen egy majorsági házban imahelyük volt, és 1794-ben egy az imaházban vitát támasztó zsidóval szemben a jelen városi magisztrátustól támogatást kaptak, az 1796. évtől kezdve azonban báró Orczy József¹⁴² házában egy szobát mint

141 A *Schul*, "imaház", "zsinagóga" szóból.

142 Orczy br. Orczy József (1746–1804) Zemplén vármegyei főispán.

imahelyet béreltek, és mivel az 1791. évi 38. cikkely értelmében abban az állapotban, amelyben 1790. január 1-jén voltak, meg kell hagyni őket: a kérelmezők abban a kívánságban, hogy az imaházat megtartsák és sameszt (zsinagógaszolga) fogadjanak fel, nem akadályoztathatnak; továbbá, a jelen városi magisztrátus közlése, amely szerint a kérelmezők a jelen keresetben saját község alakítását, zsinagóga felállítását és rabbi alkalmazását kívánják, nem hagyható jóvá, főként mert ugyanők a kérelmük végén világosan közlik, hogy nem óhajtanak saját rabbit, és az imaháznak nem akarják a zsinagóga nevet adni.

Kiadva a királyi magyar Helytartóságon Budán, 1798. május 1-jén tartott ülésről.

98

Felirat az új-budai¹⁴³ temető felszámolásáról

1806

Kiadás:

Büchler Sándor, *A zsidók története Budapesten a legrégebb időktől 1867-ig* (Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat kiadványai, 14) (Budapest, 1901), p. 262

Irodalom:

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 90 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 86 skk.

למען

דעת כל עמי הערץ הידעו

בנים אשר יולדו: כאשר

גלתה יהודה מאוכן חדש

ושועלים הלכו בבית קבורתם

ועתה

הוכרחנו לפנות עצמות

הקדשים האלה וקברנום

פה ואבן הזאת שמנו מצבה

לעד בכני ישראל

ב' אב תקס"ו ל'

---

143 Új-Buda: a mai Buda. A török kori temetőről van szó. Az emlékjel a régi óbudai temetőben állt.

Azért,
hogy megtudja a föld minden népe, és tudják
a megszületendő gyermekek is. Azután, hogy
Jehudát elűzték Új-Budáról,¹⁴⁴
és rókák járkáltak¹⁴⁵ a sírjaik között:
most
kiforgatni kényszerültünk e szent
csontokat, és itt temettük el
őket. Ezt a követ állítottuk emlékjelül
és tanúként Izráel fiai között.
Av hó 2-án, 566, (a kis időszámítás) szerint.¹⁴⁶

99

Keszthelyi klezmerek társulási szerződése

1812

Kiadás:

Beke Ödön, "Izsák száraz fája (Zsidó zenészek)", *Libanon*, 6 (1941), pp. 70–76, kül. p. 72
(az ott nem közölt héber eredeti magyar fordítása Büchler Sándortól)

Irodalom:

Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805), "Dorottya" (1804)

A lent keltezett napon mi, alulírottak önszántunkból, minden kényszer nélkül megegyeztünk az itteni keszthelyi szent község elöljárósága előtt, vagyis Méir klezmer és testvére, Bendet klezmer és az ő egész társaságuk, mely a muzsikus bandához tartozik, megállapodott abban, hogy a mai naptól kezdve örökre együtt maradnak. Hogyha a társaságból valaki, Isten ments, megbetegednék, és nem tudna játszani, akkor a társaság köteles minden időben az illetőnek a részét kiadni, és abban, hogy egyik sem fogja kizárni a másikat a társaságból, önként azonban bármelyikük elhagyhatja azt.

A megállapodás létrejött ma, a hét első napján,¹⁴⁷ sziván hó 13-án, a teremtés 5572. évében.¹⁴⁸ És igazolásul aláírjuk kezünk aláírásával, ama büntetés kikötése mellett, hogy a megállapodás megszegője 100 aranyat köteles lefizetni a megtartók részére

---

144 A zsidók 1746. évi budai kiűzésére utal.

145 Thr. 5,18.

146 1806. július 17.

147 Vasárnap.

148 1812. május 24, vasárnap.

az Uraságnál – emeltessék az ő dísze –, és hogy a megszegő elveszíti a hitközségnél jogait.

Létrejött itt, Keszthelyen a mondott napon.

A kicsiny¹⁴⁹ Méir, Majse Jehuda – Isten nyugosztalja¹⁵⁰ – fia.

A toll átadása után:¹⁵¹ a kicsiny Bendit, Majse Jehuda – – Isten nyugosztalja – fia.

A kicsiny Jozsef, Noah – Isten nyugosztalja – fia.

A kicsiny Leib, Zélig – Isten nyugosztalja – fia.

A toll átadása után: a kicsiny Hanino, Jákob – Isten nyugosztalja – fia.

A toll átadása után: a kicsiny Michoél, Jozsef fia.

Icig, Aharon fia.¹⁵²

Hersch Micke.

Nota Géron.

A kicsiny David Deutsch.

A kicsiny Jozsef Prag.

A kicsiny Icig, Szender fia.

100

Rudnai és divék-újfalusi Rudnay Sándor (1760–1831)
erdélyi római katolikus püspök

Az erdélyi országos főrabbi megerősítése

1818

Kiadás:

Eisler Mátyás, "Az erdélyi országos főrabbi. Kiadatlan kútfők alapján", in: *Évkönyv, 1901* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat, 1901), pp. 221–244, kül. p. 238–239 (az ott nem közölt latin eredeti magyar fordítása)

Rudnai és divék-újfalusi Rudnay Sándor,¹⁵³ Isten és az apostoli szék kegyelméből Erdély püspöke, Ő császári, királyi és apostoli szent Felseje statusának és Erdély

---

149 Szerénységi formula.

150 "Emléke legyen áldás."

151 Ti. az illető írástudatlan.

152 Jichak Baron / Baron Izsák, a község elöljárója. – Ez és a következők a tanúk aláírásai.

153 Rudnai és divékújfalusi Rudnay Sándor (1760–1831) erdélyi püspök (1815–1819), esztergomi érsek, hercegprímás (1819–1831), bíboros (1828). – Érseki kinevezése alkalmából az aradi zsidó község ünnepi beszédben köszöntötte (1819), Esztergomba költözésekor pedig az esztergomi főrabbi tartott beszédet a tiszteletére (1820).

nagyfejedelemség magas kir. kormányzékének tanácsosa s mindkettő titkos Actualisa,¹⁵⁴ a szent theologia doctora.

(...)

Minekutána a Károly-Fehérvár¹⁵⁵ városában tartózkodó zsidók azon kiváltságok erejénél fogva, melyeket hajdan a boldog emlékezetű fenséges fejedelmektől kaptak, az erdélyi fehérvári uradalom földesura törvényhatóságának vannak alávetve, sőt, főrbibijuk megerősítésének joga is régtől fogva a földesurat illetve, amint az jelenleg is teljes érvénnyel fennáll, és most a zsidók főrbibijának, Moses (ben) Sámuelnek¹⁵⁶ elhunytá után az igen derék és értelmes zsidó község egyhangú szavazatával Mendel Jákob József¹⁵⁷ választotta meg rabbivá, aki megerősítése végett nálunk jelentkezvén, azon alázatos kérelemmel folyamodott hozzánk, hogy méltóztassunk őt nemcsak az erdélyi zsidók főrbibijának tisztében és hivatalában megerősíteni, hanem azt is engedjük meg, hogy ugyanazon jogokat, melyekkel a törvényhatóságunknak alárendelt zsinagógák felülvizsgálásában és a törvénykezés vitelében az ő elődei eddigelé éltek, a zsidó ritus szerint ő is érvényesen gyakorolhassa: miután, továbbá, a kérelmezőtől nincs miért megtagadni jóváhagyásunkat, és a folyamodó által igényelt kiváltságok a hosszas gyakorlat folytán a törvény erejével vannak felruházva: ennél fogva hatalmunk teljes erejével a nevezett Mendel Jákob Józsefet az Erdély egész fejedelemségében lakó zsidók főrbibijának tisztében és hivatalában ezennel megerősítjük, és hogy a jogokat, melyekkel a törvényhatóságunknak alárendelt zsinagógák felülvizsgálásában és a törvénykezés vitelében eddigelé más rabbik, az ő elődei, éltek, ő is teljes illetékességgel érvényesen gyakorolhassa, ezennel megengedjük, egyben ajánlván őt mindazon helyek tiszt urainak, ahol Károly-Fehérváron kívül úton lesz, valamint a földesuraknak is, azzal, hogy a jelen levelünk elolvastatván, a felmutatónak visszaadandó.

Kelt Felső-Gáldon,¹⁵⁸ október hó kilencedik napján, az Úr ezernyolcszáztizennyolcadik évében.

Sándor s. k.

A püspök őexcellentiája kegyelmes megbízásából Ivuly Károly¹⁵⁹ s. k. kanonok és ez idő szerinti vicarius.

---

154 Actualis: előadó.

155 Gyulafehérvár.

156 Rövid ideig erdélyi országos rabbi (1818).

157 Menahém Jakov Jozsef ben Jósua Mendel erdélyi országos rabbi (1818–1823).

158 Alsó-Fehér vármegyében; ma: Galda de Sus (Románia).

159 Ivuly Károly (?–1830), 1816 óta vicarius generalis / általános helynök.

VI / 1800–1847

- 101.** Chorin Áron (1766–1844), A vallási reformok ügye Magyarországon
- (a) A szóbeli tan (1803)
  - (b) A keresztényekről (1820)
  - (c) Anders Lindeberg (1789–1849) svéd újságíró Chorin Áronról (1840)
  - (d) Sárosi Gyula (1816–1861), „Az újított zsidóvallás teremtő bajnoka” (Halotti búcsúztató) (1844)
- 102.** Zsidók a magyar hadseregben (1807 / 1830)
- (a) I. Ferenc király és osztrák császár (1792/1804–1835), 1807:i. tc. / V. decretum
  - (b) I. Ferenc király, 1808:vi. tc. / VI. decretum
  - (c) I. Ferenc király, 1830:vii. tc. / VII. decretum
- 103.** A pesti zsidó iskola híre (1810)
- 104.** A pesti zsidók előljáróinak feladatai (1815)
- (a) Pest város tanácsának jelentése a Helytartótanácsnak (1815. június 5)
  - (b) A zsidó előljárók ügyrendje, ahogyan Fellner Benedek városkapitány jóváhagyta (1817. október 1)
- 105.** Franz Schams (1780–1839), Az óbudai zsidó község (1822)
- 106.** Franz Schams, Óbuda büszkesége: az új zsinagóga (1822)
- 107.** Pénzkölcsönzés, piac, házalás, orgazdaság (1804–1833)
- (a) Gaál György (1783–1855), „Szakálos Creditorok” (1804)
  - (b) Jan Ackersdijk (1790–1861), A pesti zsidó-piac (1823)
  - (c) Házaló zsidó iparendélye Pesten (1821)
  - (d) Berzsenyi Dániel (1776–1836), „A magyarországi mezei szorgalom némi akadályairul” (1833)
  - (e) Deák Antal (1789–1842) & Deák Ferenc (1803–1876), „A magyar kereskedésnek egyik fő akadályá” (1832)
- 108.** A zsidók Északkelet-Magyarországon (1828–1848)
- (a) Kossuth Lajos (1802–1894) az éhínségek okairól (1828)
  - (b) Kölcsey Ferenc (1790–1838), „A szatmári adózó nép állapotáról” (1830)
  - (c) Ludovít Štúr (1815–1856), Felszólalás az 1847/48. évi országgyűlés XLI. kerületi ülésén (1848. január 21)

109. Zsidó egyletek Pesten (1833)
110. Pest, Orczy-ház (XVIII–XX. század)
- (a) Vajda Péter (1808–1846), “Keleti virág Pesten” (1833)
  - (b) Hevesi Lajos / Ludwig Hevesi (1843–1910), *Karcképek az ország városából* (1876)
  - (c) Vámbéry Ármin (1832–1913), *Küzdélmeim* (1905)
  - (d) Porzó / Ágai Adolf (1836–1916), *Utazás Pestről – Budapestre, 1843–1907* (1908)
  - (e) Szomory Dezső (1869–1944), *Levelek egy barátnőmhöz* (1927)
  - (f) Sztrókay Kálmán (1886–1956), *Borbély az Orczy-házban* (1934)
  - (g) Cs. Szabó László (1905–1984), “Idegenvezető séta” (1935)
  - (h) Kaczér Illés (1887–1980), “A gettó citadellája” (1955/56)
111. Iskolák, tanárok, tanulók (1835–1841)
- (a) Hirschler Ignác (1823–1891), A pesti piarista iskolában (1835 k.)
  - (b) Egy év alkalmi hírei zsidó iskolákról (1841)
    - (b/1) Arad
    - (b/2) Dabas
    - (b/3) Pápa
    - (b/4) (Vár-) Palota
112. Moses Schreiber / Mose Szofér pozsonyi rabbi (1762–1839) / a Hatam Szofér, “Izrael fiainak népét elválasztani a többi néptől” (1811–1838 k.)
- (a) Moses Schreiber / Mose Szofér beszéde a pozsonyi zsinagógában egy pozsonyi *Primär-Schule* alapításának terve ellen (1811. február 10)
  - (b) Responsumából
  - (c) Responsumából
  - (d) Végrendeletéből (1838 k.)
113. Zsidók a nagy pest-budai árvíz idején (1838)
- (a) Trattner János, *Jégszakadás és Duna kiáradása Magyarországon, 1838. évi böjt más haván* (1838)
  - (b) Névtelen óbudai zsidó krónikás (598 / 1838)
114. Kölcsey Antónia (1821–1876), Purim Csekén (1839. március 1)
115. A vármegyék a türelmi adó eltörlése és a zsidók polgárosítása mellett (1839)
- (a) Deák Antal & Deák Ferenc, “Szükséges a zsidókat minden türelmi adózástól egészen felmenteni” (1832)
  - (b) Utasítás Zala vármegye követeinek az 1839/40. évi országgyűlésre
  - (c) Utasítás Temes vármegye követeinek az 1839/40. évi országgyűlésre
116. 1840:xv. tc., “Váltó-törvénykönyv”
117. Bloch Móric / Ballagi Mór (1815–1891), Zsidó szózat a magyar nemzethez (1840)
118. Br. Eötvös József (1813–1871), “A zsidók emancipációja” (1840)
119. 1840:xxix. tc., “A zsidókról”: a törvény útja az 1839/40. évi országgyűlésben

- (a) M – – czy István, “A zsidók meghonosításáról” (1840. február 17)
  - (b) Dubraviczky Simon (1791–1849), Pest vármegye országgyűlési követe, Felszólalás a kerületi ülésben és törvényjavaslat (1840. március 9)
  - (c) Az országgyűlés alsótábláján elfogadott törvényjavaslat (1840. március 24)
  - (d) A főrendi ház válasza (1840. március 31)
  - (e) Az alsótábla kompromisszumos javaslata (1840. április 11)
  - (f) 1840:xxix. tc., “A sidókról” (1840. május 13)
  - (g) Deák Ferenc, “Addig is, míg a polgárosítás eszméje teljesen eszközöltethetik...” (1840. július 27)
  - (h) “Heves és nagy figyelmet s várakozást gerjesztett vita tárgya”, *Tudományos Gyűjtemény* (1840)
120. Vajda Péter, “A zsidókról” (1840)
121. Zsidó választott bíró esküje Újpesten (1840)
122. Rabbilevél, Nagykálló (1841)
123. Ignaz Einhorn / Einhorn Ignác (Horn Ede) (1825–1875), A zsidók politikai helyzete az 1840-es években
124. Tudósítások a pesti zsidó kórház avatásáról (1841)
- (a) *Nemzeti Újság* (1841. szeptember 25)
  - (b) *Világ* (1841. szeptember 22)
  - (c) *Allgemeine Zeitung des Judenthums* (1841. október 23)
125. Fábíán Gábor (1795–1877) & Kossuth Lajos, “Zsidó-emancipatio” (1844)
- (a) Fábíán Gábor
  - (b) Kossuth Lajos
126. Löw Lipót (1811–1875), “A zsidóügyről” (1844–1847)
- (a) Löw Leopold / Löw Lipót, “Nyílt levél a zsidó emancipatio ügyében” (1844. június 2)
  - (b) Löw Leopold / Löw Lipót, “Néhány szó a zsidók polgárosítása fölött” (1844. július 25)
  - (c) Löw Lipót, Magyar rabbik nyilatkozata (Tervezet) (1847. június 22)
127. Gr. Széchenyi István (1791–1860), “Ezen szerencsétlen népfaj...” (Felszólalás a főrendi házban) (1844. október 1)
128. Méir Abraham / Avrohom Munk / Munk Adolf (1830–1907), Magyarországi jesivákban (1844–1851)
- (a) Lakompak
  - (b) Galgóc
  - (c) Nyitra
  - (d) Pozsony
129. Széplaki Petrichevich Horváth Lázár (1807–1851), “Zsidó menyekző” (1847)
130. “A közállomány sáncaiba törvényszerűleg leendő felvétetésünk” (1847. szeptember 23)
131. A zsidók honosításának feltételei (1847. október)

132. Kossuth Lajos, "Nem vagyok barátja annak, hogy a politikai jogok valláshoz köttessenek" (1847. december 11)

[The text of the speech is extremely faint and mostly illegible due to the quality of the scan. It appears to be a transcript of a speech given by Lajos Kossuth in 1847, discussing the relationship between political rights and religion. The text is organized into numbered paragraphs, likely corresponding to the list items on the right side of the page.]

101

Chorin Áron

A vallási reformok ügye Magyarországon

Irodalom:

Leopold Löw [Löw Lipót],¹ "Aron Chorin. Eine biographische Skizze", *Ben Chananja*, 4 (1861); új lenyomatban in: uő, *Gesammelte Schriften*, II (Szegedin: Verlag von Alexander Bába, 1890; reprint: Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag, 1979), pp. 251–420

(a) A szóbeli tan, 1803

Megjelent:

Chorin Áron (1766–1844),² *Émek ha-sáve*³ (Prag: Elsenwangersche Buchdruckerey, 563 / 1803), III. rész: "Dirat Aharon", p. 65b

Fordítás:

Strbik Andrea, *Chorin Áron héber értekezései: a "testvér" és a "felebarát" a Davar be-itto című munkájában* (Szakdolgozat, MS, Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1996) (magyar)

(...) Az amórának,⁴ de még az utolsó poszéknek⁵ is alaposan meg kell magyaráznia a saját szavait. De miért nem járta ezt az utat szent Rabbink?⁶ Azért, mert szent Rabbink könyvében az Isten szelleme szólt, és bár megengedte a nemzedékének, hogy

1 Eredetileg a Dr. Weil álnéven.

2 Aradi rabbi.

3 Gen. 14,5.

4 Talmudista.

5 Döntnök.

6 Júda ha-Nászi ("a fejedelem") (135–219), a Misna szerkesztője.

a szóbeli Tórát leírják, mivel “ideje cselekedni”⁷ stb., mindenesetre ezzel nem szegte meg az Ő szándékát – áldassék! –, mely szerint népének a Tórát szóban adta, mert ha a Tórát és magyarázatának egészét írásban adta volna, akkor ezzel megvonta volna a későbbi nemzedékek bölcseitől az újítás lehetőségét. A nép sokasága sem kapott volna mást, csak azt, ami a könyvben írva van, és nem lett volna a kor bölcseinek lehetősége, hogy a nemzedék és az idő követelményei szerint kerítésekkel állítsanak fel. Ezért adta a Név – áldassék! – Mózesnek szóban a parancsolatok magyarázatát, aki átadta a tanítványainak, és a hagyomány így alakult nemzedékről nemzedékre. (...) Ezt az utat járta szent Rabbink is, aki a misnákat tömören / homályosan szövegezte meg, hogy a jövőbeli bölcseket is érdemhez juttassa a Tórában, és hogy jogosultak legyenek az újításra. (...) Szent Rabbinknak nem az volt a célja, hogy megállapítsa a halákhát, hanem hogy minden, a bölcsektől származó véleményt összegyűjtsön: ismerje meg (ezeket) a bölcs, és tegye hozzá a tanulságot.”⁸

(b) A keresztényekről, 1820

Megjelent:

Chorin Áron, *Dávár be-itto* (Wien: Anton Strauss, 1820)

Fordítás és irodalom:

Strbik Andrea, *Chorin Áron héber értekezései: a “testvér” és a “felebarát” a Davar be-itto című munkájában* (Szakdolgozat, MS, Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1996) (magyar)

A felebaráti szeretet kérdését illetően sokan tévedtek, amikor azt gondolták, hogy a testvér (*ah*) szó csak azokat jelenti, akik közös apától származnak. Ugyanúgy azok is, akik a felebaráton (*re’a*) (csak) azokat értették, akik egy néphez tartoznak, egy a törvényük és a vallásuk.

(...) Mindenkinek, aki Mózes tanítását / törvényét követi, kötelessége keresnie mindazok javát, akik Isten képére vannak teremtve, még akkor is, ha nem tartoznak Izraelhez. A RAMBAM⁹ intelme: “Ne kegyelmezz nekik, amíg el nem fogadják a hét parancsolatot!”¹⁰ csak a régi időkben élt bálványimádókra vonatkozik.

Európa lakói, amellet, hogy elfogadják az emberi törvényeket, nem csupán a józan belátás miatt, de hisznek is a próféciában és Mózes tanításában, s félik Istent:

7 Ps. 119, 126: “Ideje cselekedni az Örökkévalóért: megbontották a te tanodat.”

8 Prov. 1,5.

9 Hilkhot Melakhim, 9.

10 A noahida törvényekről van szó. A rabbinikus hagyomány szerint (bT Szanhedrin, 56–60) a Biblia erkölcsi törvényként hét parancsolatot ír elő a nem zsidók számára. Ezek: a bálványimádás tilalma, az istennév megszenteltetésének tilalma, a vérontás tilalma, a vérfertőzés tilalma, az élő állat megcsonkításának tilalma, a jogrend és a bíraskodás előírásai.

nemcsak hogy a világ jámborai közé tartoznak, és részük van az eljövendő világban, de én magam a “Ne gyűlöld szívedben a testvéredet”¹¹ parancsolatát is vonatkoztatom rájuk, mert a halákha¹² a bölcsek szerint van: Aki a parancsolatoknak legalább egy részét teljesíti, testvérednek számít.

Abból kiindulva, hogy ezek a népek hisznek a világ teremtőjében, és nem bálványimádók, mint ahogyan Rabbi Johanan mondja,¹³ világos, hogy az intelem: “És ne járjatok a törvényeik szerint”,¹⁴ ezekre a népekre nem vonatkozik. Ez a döntnökök (*poszkim*) következtetése is: mindez a hajdani bálványimádókra vonatkozik csupán.

Az Írás, a józan értelem és a hagyomány alapján mindenki, aki a Tóra hitét elfogadja, és hisz az ég és föld teremtőjében, még ha nem fogad is el minden Izrael számára adott parancsolatot, tartozzék bármely néphez: testvérünknek (*ahinu*) számít. És ha testvérünknek számít, akkor még inkább a felebarátunk (*re'enu*) és barátunk (*amitenu*). A felebaráti szeretet megtartása kötelessége minden zsidónak (*Jisra'el*) azokkal szemben, akik között lakunk. Jákob fiai és a többi nép között csupán az ember és a Hely¹⁵ közötti parancsolatok tekintetében van különbség: ember és társa közötti törvények tekintetében nincs különbségtétel.

(...)

Minden zsidónak szól a figyelmeztetés, hogy ne gyűlölje a társát (*havero*), legyen az keresztény vagy zsidó, mert meg van írva: “Ne gyűlöld szívedben a testvéredet.” Mint fentebb már kifejtettem, a keresztény a testvéred a parancsolatokban. “Nemde egy atyánk van mindnyájunknak, nemde egy Isten teremtett minket. Miért hűtlenkednénk, ki-ki a testvére ellen?”¹⁶ (...)

Mindenütt (ebben) a könyvben, ahol a *goj*, *nokhri* és az *akum*¹⁷ szó szerepel, e szavak nem vonatkoznak a napjainkban élő népekre, mert ezek hisznek Isten mindenhatóságában, az isteni gondviselésben, az égi eredetű Tórában, a lélek tovbbélésében, a jó megjutalmazásában és a rossz megbüntetésében. Ezek a népek oltalmat adnak nekünk, jót tesznek velünk, és a jóhoz közelítenek bennünket. Megélhetést és birtokot adnak nekünk, ezért kötelesek vagyunk szeretni és tisztelni őket, védeni minden bajtól és kártól, és imádkozni értük, mint ahogyan Jirmija próféta mondja: “És keressétek annak a városnak a békéjét, ahova számkivetettek benneteket, és imádkozzatok érte az Örökkévalóhoz, mert az ő békéjében lesz béke számotokra is.”¹⁸

Elöttem mindenki csak arról beszélt, hogy a keresztények nem tartoznak az *akum* közé; ezzel azonban még nem teljesítettük kötelességünket, mert a Tóra törvényei

11 Lev. 19,17.

12 bT Bava kamma, 88a.

13 bT Hullin, 13b.

14 Lev. 18,3.

15 Az Örökkévaló.

16 Mal. 2,10.

17 Akum: rövidítés, “a csillagokat és bolygókat szolgáló”, értsd: bálványimádó.

18 Jer. 29,7.

szerint a testvériség szövetségét illető parancsolatokban (a keresztényeknek) pozitív jogaik vannak. Eljött hát az ideje, hogy kórusban hirdessük: az írott és a szóbeli Tóra magában foglalja az alapját annak, hogy a keresztények is az *ahim*, *ré'im* és *amitim* fogalmába tartoznak. Minden velük kapcsolatos törvényt meg kell tartanunk. Aki ezt nem teszi, megszegi a parancsolatot: "Ne gyűlöld szívedben a testvéredet."

"Ideje van a hallgatásnak, és ideje a beszédnek."¹⁹

(c) Anders Lindeberg (1789–1849)²⁰ svéd újságíró Chorin Áronról, 1840

Idézi:

Tardy Lajos, "Egy reformkori svéd utazó és a magyar zsidóság", in: *Évkönyv, 1983/84* (Budapest: Magyar Izraeliták Országos Képvisellete, 1984), pp. 366–368 (magyar fordítás)

Irodalom:

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 95 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 66

(...) A gőzhajón utazva megismerkedtem (...) egy Chorin Áron nevű zsidó főrab-bival, aki hetvenegynéhány esztendő, ismert irodalmár és filozófiai könyvek szerzője. Egyike azoknak, akik szorgosan dolgoztak az izraelita egyházi alkotmány reformján és emiatt kezdetben a reformátorok szokásos sorsát kellett viselnie, tudniillik azt, hogy üldözzék és eretneknek nyilvánítsák. Még arról is szó volt, hogy megfosztják méltóságától és leborotválják a szakállát, ami az ő állásában lévő férfi számára igen nagy megszégyenítés. Chorin főrabbi rendkívül tájékozott volt a legújabb európai politikai események terén is... Az étkezés alatt a fedélzeten maradt. Amikor ennek oka felől kérdést intéztem hozzá, azt válaszolta, hogy az ő vallása egy bizonyos étrendet ír elő, amelyet ő a keresztények asztalánál nem tud megtartani. Amikor erre megjegyeztem, hogy a velünk együtt utazó többi zsidó utas a keresztényekkel együtt érkezett, azt a választ adta, hogy ezeket ő mentette fel a törvény előírásainak betartása alól, de önmagát nem kívánta felmenteni.²¹ Ő azt óhajtotta, hogy ezt a korsze-

19 Qoh. 3,7.

20 Lindeberg svéd újságíró, színpadi szerző, aki hazájában nagy népszerűsége tett szert a királyi kulturális monopóliumokkal való szembeszegülése miatt, 1840. szeptember 2-án utazott Bécsből a "Galathea" nevű gőzhajón Pestre, az úton találkozott Chorin rabbiával, br. Wesselényi Miklós a hajón gr. Széchenyi Istvánnak is bemutatta.

21 A válasz talán csak *pia fraus* volt, hogy az elítélés ne vessen rossz fényt hittársaira.

rütlén törvényt helyezték hatályon kívül, de ameddig annak érvényessége fennáll, addig öneki – mindenkit megelőzve – ehhez kell tartania magát.

(...)

(d) Sárosi Gyula / pókai Sárosy Lajos (1816–1861) aradi váltótörvény-
széki jegyző,²² költő, “Az újított zsidóvallás teremtő bajnoka” (Halotti bú-
csúztató)

Megjelent:

Pesti Hírlap, 1844, Második félv, no. 383 (1844. szeptember 1), p. 601

Újabb kiadás:

Zsoldos Jenő, “Szemelvények Sárosy Gyula műveiből”, *Libanon*, 6 (1941), pp. 23–24

Irodalom:

Sárosy Gyula, *Összes művei*, szerk. Abafi Lajos, I–III (Nemzeti Könyvtár, 17, 20, 35) (Bu-
dapest: Aigner Lajos, [1881–1884])

Sárosi Gyula, *Kisebb költeményei, prózai munkái és levelezése*, szerk. Bisztray Gyula (Buda-
pest: Akadémiai Kiadó, 1954)²³

Necrolog

Egy nevezetes férfiú halálát hirdetem. Chorin Áron, az aradi izraeliták főpapja, f. augst. 24-kén tüdejére szállt köszvény következtében jobb létre szenderült. Sokan ismerték őt, mert a jeles embernek ismeretsége messze földeken lakozó jövevények által keresteték; sokan tisztelték őt, s pedig nemcsak azért, mivel egy félszázadon keresztül a zsidó vallásnak a kor kívánatahoz képesti módosításában, annyi gúny és rágalom dacára, annyi elfogultság s leverő üldözet ellenére élte utolsó percéig páratlan eréllyel fáradozott; – hanem főleg azért, mivel őt ismerni s tisztelni egy vala; de legtöbbben ismerték csupán a nevet, melyet ő, mint felekezetének nagy reformatora, mint fölvilágosodott hittudós s mint egy boldogabb jövő magvait szelid kezekkel hintetett bölcs, nagy lelkesedéssel fogadott művei által egész Europa előtt kivívt. Benne az árván maradt terjedelmes család méltó büszkeségét, az aradi izraeliták községe gyakran félreértett nemeslelkű atyját, az újított zsidóvallás teremtő bajnokát, városunk legnagyobb nevezetességét, a nevelés ügye fáradhatatlan buzgalmú hősét, a fejedelem egy legalázatosabb jobbágját, a nemzet egy külföldön született, de Magyarország jobblétét forrón ohajtó hálás barátját, az emberiség pedig szeplőtelen jellemű jóltevőinek nem legcsekélyebbikét veszté el. – Megdicsőült lélek! mely 80 éves porhüvelyedet soha nem hidegülő lánggal tápláltad, fogadd hosszú tisztelem nem

22 Sárosi, az aradi jegyző, nyilván közelebről ismerte a híres aradi rabbit.

23 Sem Sárosi Gyula ezen írását, sem Zsoldos Jenő cikkét nem ismeri.

végző jelűl e rövid sorokat, melyekkel engem túlélő emlékezetednek, mint munkás-
ságot élő tanúja s mint érdemeidnek méltányos barátja, tartoztam. – Sárosy Gyula.

102

Zsidók a magyar hadseregben

1807 / 1830

(a) I. Ferenc király és osztrák császár (1792/1804–1835), 1807:I. tc. / V. decretum, “Katonai segedelem gyanánt a magyar ezredekhez 12 000 újoncnak megajánlásáról, és a toborzás visszaállításáról”

Újabb kiadás:

Márkus Dezső, szerk., Csiky Kálmán, ford., *1740–1835. évi törvénycikkek* (Corpus Juris Hungarici, 1000–1895 / Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat. – Révai testvérek, 1901), 332–371, kül. pp. 334–335

Balogh Margit & Gergely Jenő, szerk., *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005 (Dokumentumok)* (História Könyvtár: Okmánytárak, 2) (Budapest: História – MTA Történettudományi Intézet, 2005), p. 157, no. 16

Articulus I.

Ad benignam Suae majestatis sacratissimae propositionem, in moderno extraordinario rerum situ, instar subsidii, absque ulla in futurum consequentia, (...) ad legiones Hungaricas 12 000 tyronum pro fide, et amore in regiam majestatem, et patriam, status et ordines ea lege offerunt:

§ 1. Ut non successive, sed uno eodemque, quantum fieri potest, brevissimo, idque hyemis tempore statuatur, ac ad horum numerum Judaei etiam referantur, et acceptentur.

(...)

1. cikkely

A viszonyok mostani rendkívüli állapotában, Ő szent Felsége kegyelmes javaslatára, segedelem gyanánt, minden jövődöre való következtetés nélkül, (...) a királyi Felség és a haza iránti hűségük és szeretetükhöz képest, 12 000 újoncot a magyar ezredekhez oly föltétellel ajánlanak meg a Karok és Rendek:

1. §. Hogy azok nem fokozatosan, hanem egy és ugyanazon, lehetőleg legrövidebb, mégpedig téli időben állíttassanak ki, s közéjük zsidókat is lehessen fölvenni és elfogadni.

(...)

(b) I. Ferenc király, 1808:vi. tc. / VI. decretum, “A katonáújoncokban tett ajánlatról”

Újabb kiadás:

Márkus Dezső, szerk., Csiky Kálmán, ford., 1740–1835. évi törvénycikkek (Corpus Juris Hungarici, 1000–1895 / Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat. – Révai testvérek, 1901), pp. 372–415, kül. pp. 390–391

Articulus VI., *De oblatione in tyronibus militaribus facta*

Studium firmandae adversus quasvis hostiles impetitiones externaе securitatis SS. et OO. uberiori documento cupientes, (...) titulo subsidii viginti mille tyronum statuendorum (...) sponte et benevole offerunt, sequentibus sub conditionibus:

§ 3. Ut Judaei quoque habita ratione populationis loci, cujus partem constituunt, per concernentem jurisdictionem repartendi, et medio communitatum judaicarum e suis statuendi, ad oblatum tyronum numerum recipiantur.

6. cikkely, *A katonáújoncokban tett ajánlatról*

Bőségebb bizonyítékkal kívánván tanúsítani a Karok és Rendek a külső biztonságnak mindenféle ellenséges támadás ellenében való megszilárdítására irányzott törekvésüket, (...) segedelem címén húszezer újonc kiállítását megajánlják, a következő feltételek alatt: (...)

3. §. Hogy a zsidókra is azon község népességének arányában, melynek részét tesz, vesse ki az illető törvényhatóság a jutalékot, és a zsidó községek által a saját tagjaik közül előállított egyéneket az újoncok felajánlott számába el kell fogadni.

(c) I. Ferenc király, 1830:vii. tc. / VII. decretum, “A magyar ezredekhez sorozandó újoncokban fölajánlott segedelemről”

Újabb kiadás:

Márkus Dezső, szerk., Csiky Kálmán, ford., 1740–1835. évi törvénycikkek (Corpus Juris Hungarici, 1000–1895 / Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat. – Révai testvérek, 1901), pp. 490–511, kül. pp. 498–499

Articulus VII.

§ 1. Ad benignam Suae majestatis sacratissimae ratione offerendi in tyronibus subsidii factam propositionem, ss. et oo. nomine Suae majestatis sacratissimae vota eorum, quae eatenus in sensu legum fovebant, benignissime praeventis de subversantibus rerum externarum adjunctis, ac de actuali militiae Hungaricae statu edocti, cognita necessitate, in moderno rerum extraordinario situ instar subsidii absque ulla in futurum consequentia, (...) ad legiones Hungaricas 48 000 tyrones

pro fide et amore in regiam majestatem et patriam sponte ac benevole offerunt, et quidem ex his 28 000 sequentibus sub conditionibus:

(1) Ut hi servitia militaria decennio obire teneantur, evoluta praeexposito tempore inomisse finaliter dimittendi.

(...)

(4) Ad horum numerum Judaei etiam, habita ratione populationis, per concertentem jurisdictionem repartendi, et medio communitatum judaicarum unice de gente sua statuendi, et in gremio respectivae jurisdictionis assentandi ad oblatum numerum tyronum recipiantur.

(...)

7. cikkely

1. §. Ő szent Felségének az újoncokban felajánlandó segedelem ügyében tett kegyes előterjesztésére a Karok és Rendek, miután Ő Felsége nevében, aki a törvények értelmében erre nézve táplált óhajtaikat előzőekenységgel figyelembe vette, a főnforogó külügyi viszonyok felől és a magyar katonaság jelenlegi állapotáról fölvilágosítást nyertek, s annak szükségét megismerték, a mostani körülmények rendkívüli viszonyai között segedelem gyanánt, minden jövendőre ebből vonható következtetés nélkül, (...) a magyar ezredekhez 48 000 újoncot, a királyi Felség és a haza iránti hűségük és szeretetükből folyólag, önként és jóakarattal fölajánlanak, mégpedig ezek közül 28 000-et a következő föltételek alatt:

(1) Hogy ezek katonai szolgálatot tíz évig legyenek kötelesek teljesíteni, s ez idő elteltével haladéktalanul végleg elbocsáttassanak.

(...)

(4) Hogy a megajánlott újoncok sorába zsidók is vétessenek föl, kiknek számát a népesség aránya szerint az illető törvényhatóság határozza meg, s akik a zsidó községek útján egyedül nemzetükből lesznek kiállítandók és az illető törvényhatóság kebelében besorozandók.

(...)

A pesti zsidó iskola híre

1810

Megjelent:

David Fränkel, Hrsg., *Sulamith. Zeitschrift zur Beförderung der Kultur und Humanität unter den Israeliten*, 3, no. 1 (Kassel, 1810), p. 360²⁴

Idézi:

Ignaz Reich, *Beth-El. Ehrentempel verdienter ungarischer Israeliten*, I (Pest: Lampel, 1856; uo.: Druck von Alois Bucsánszky, 1868², 1882³), p. 125

Irodalom:

Mandl Bernát, in: Barna Jónás & Csukási Fülöp, szerk., *A magyar-zsidó felekezet elemi és polgári iskoláinak monográfiája* (Budapest: Corvina Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1896), p. 4 sk.

Der schätzenswürdige Rabbiner, Herr Joseph Wahrmann zu Pesth in Ungarn, ist jetzt im Verein mit den Gemeindevorstehern daselbst mit dem Etablissement einer neuen zweckmässiger eingerichteten, und dem Zeitgeiste angemessenern israelitischen Schule für seine Gemeinde beschäftigt. Man verspricht sich dort viel Gutes von diesem Unternehmen, da dieser fromme und talentvolle Mann an der Spitze desselben steht. Heil ihm und allen denen, welchen die Veredlung unserer Jugend am Herzen liegt! Denn die radikale Wiederherstellung des Guten und Bessern unter den Israeliten, wo anders dürfte sie wohl zu erwarten sein, als: – einst – nach einer schon in unsern Zeiten angewandten bessern Erziehungs- und Unterrichtsmethode?

Israel Wahrmann,²⁵ a magyarországi Pest elismerésre méltó rabbija, az ottani község elöljáróival együttműködésben, jelenleg azon fáradozik, hogy egy új, célszerűbben megszervezett és a korszellemhez jobban igazodó zsidó iskolát hozzon létre községe számára.²⁶ Sok jót ígér nekik ez a vállalkozás, minthogy ez a jámbor és tehetséges ember áll az élén. Üdvözljük őt, és mindazokat, akik szívükön viselik ifjúságunk megnevelésének ügyét. Mert a jó és még jobb radikális helyreállítása az izraeliták körében vajon hol másutt volna elvárható, mint – majdan – a már a mi korunkban alkalmazott jobb nevelési és oktatási módszertől?

24 Az alábbi német szöveg innen.

25 Jisraél ben Slomo Wahrmann Szegal / ha-Lévi (1755–1824), 1800-tól pesti rabbi.

26 Az iskola 1814. szeptember 8-án nyílt meg.

A pesti zsidók elöljáróinak feladatai

1815–1817

(a) Pest város tanácsának jelentése a Helytartótanácsnak, 1815. június 5
(Részlet)

Idézi:

Groszmann Zsigmond, "A pesti zsidó gyülekezet alkotmányának története", in: Guttmann Mihály, Hevesi Ferenc, Löwinger Sámuel & Friedman Dénes, szerk., *Emlékkönyv Hevesi Simon (...) papi működése negyvenedik évfordulójára* (Budapest, 1934) / *Magyar Zsidó Szemle*, 51 (1934), pp. 126–172; az idézet: pp. 130–131

1) Die richtige Arenda Bezahlung besorgen. 2) Die Sorge des Beth-Hauses, Spitals und des nach ihrem Gebrauche erforderlichen Fleisches haben. 3) Dass die, welche die Besorgung des Schankes haben, zu Ausschänker solche bestellen, die wegen die Vagebunden-Juden alle Aufsicht pflegen, und jeden sogleich anzeigen. 4) Dass sie Armen behülflich seyen, und mindere Zwiste und Händel beylegen. 5) Dass sie im Fall der alle hiesige Juden gemeinschaftlich betreffende Klagen derselben betreiben, sie vorstellen, oder nach Gestalt der Umstände vertheidigen, und 6) Wegen Einnahme und Ausgaben eine genaue Rechnung führen.

1) Gondoskodjanak a megfelelő bérleti díj²⁷ megfizetéséről. 2) Gondjuk legyen az imaházra, kórházra és a szokásuk által előírt húsról. 3) Azok, akik az italmérést kezelik, korcsmárosként olyanokat alkalmazzanak, akik a kóbor zsidókat ellenőrzés alatt tudják tartani, és az ilyeneket azonnal feljelentik. 4) Legyenek segítőkészek a szegények iránt, és simítsák el a kisebb viszályokat és ügyeket. 5) Járjanak utána az összes helybeli zsidót közösségileg érintő panaszoknak, ezeket terjesszék elő, vagy a körülmények jellegének megfelelően támogassák, és 6) A bevételekről és kiadásokról pontos elszámolást vezessenek.

27 Ti. a városnak járó bérleti díj.

(b) A zsidó elöljárók ügyrendje, ahogyan Fellner Benedek városkapitány²⁸ jóváhagyta, 1817. október 1

Idézi:

Groszmann Zsigmond, "A pesti zsidó gyülekezet alkotmányának története", in: Guttman Mihály, Hevesi Ferenc, Löwinger Sámuel & Friedman Dénes, szerk., *Emlékkönyv Hevesi Simon (...) papi működése negyvenedik évfordulójára* (Budapest, 1934) / *Magyar Zsidó Szemle*, 51 (1934), pp. 126–172; az idézet: p. 135

Die Geschäfte, mit welchen die Ausschussmänner und mit diesen nach der bestehenden Vorschrift gelegenheitlich auch die 12 Männer beauftragt sind, erstrecken sich auf Folgenden: Auf die bestehende Bethäusern, und ihre Kirchen-Väter, welche nur aus tollerirten bestehen können. Auf das Krankenhaus. Auf alle Verbrüderungen, deren Vorgesetzte hinsichtlich der Ordnung und Leitung der Ausschussmänner untergeordnet sind. Auf die Arenda und Sub-Arendatoren. Auf die an Fremde zu bewirkende Pässe. Auf Copulationen. Auf alle Arten öffentliche Attestate, welche nur mittelst der Unterschrift der Ausschussmänner Gültigkeit haben können. Auf alle unter welchen Namen es immer seyn mag zu haltende Zusammenkünfte, die wenn sie ohne Genehmigung der Vorsteher gehalten werden sollten, scharf geahndet werden. Auf die Anzahl der Gemeinde Domestiken und ihrer Besoldung. Auf den Königl. Cameral Tax.

Az ügyek, amelyekkel az elöljáróság tagjai és velük a jelenlegi előírás szerint alkalmilag a felügyelő bizottság tagjai meg vannak bízva, a következőkre terjednek ki: A meglévő imaházakra és templomi tisztségviselőikre, akik csak a toleráltak közül kerülhetnek ki. A kórházra. Minden társulatra, amelyeknek elöljárói a szabályzat és a vezetés tekintetében az elöljárók alá vannak rendelve. A bérletre és az al-bérlőkre. Az idegenek számára kiállítandó útlevelekre. A házasságkötésekre. Mindenfajta nyilvános igazolásra, amelyek csak az elöljárók aláírásával lehetnek érvényesek. Minden, bármiféle címen tartandó összejövetelre, amelyek miatt, ha az elöljárók engedélye nélkül tartanának meg, szigorú fenyítést kell kiróni. A községi alkalmazottak számára és ezek javadalmazására. A kir. kamarai adóra.

---

28 Pest városi polgármester.

Franz Schams

Az óbudai zsidó község

1822

Megjelent:

Franz Schams (1780–1839),²⁹ *Vollständige Beschreibung der königl(ichen) freyen Haupt Stadt Ofen in Ungern* (Ofen: Mit königl. Universitäts Buchdruckerey Schriften, MDCCCXXII [1822]), pp. 636–647: “Alt-Ofen”; az idézet: pp. 636–637, 645–646³⁰

Irodalom:

Bácskai Vera, szerk., *Források Buda, Pest és Óbuda történetéhez, 1686–1873* (Források Budapest Múltjából, 1) (Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 1971), p. 90

Alt-Ofen, vor beyläufig 60 Jahren noch ein Eigenthum der Gräflich Zichy'schen Familie,³¹ ist ein königl. Krongut mit den dazu gehörigen Ortschaften Békásmegyér, Szántó, Buda-Eörs, Buda-Keszi, Zsámbék, Tök, Bogdány, Tóthfalú und Monostor, und als Marktflecken zugleich der Sitz des Präfectorat-Amtes.

(...)

Viertausend Katholiken, 20 Lutheraner, 146 Reformirte und 3 210 Juden bilden im friedlichen Gemische die Gesamt-Zahl der Bevölkerung von 7 356 Seelen.

(...)

Noch aus den Zeiten, in welchen die Gräflich Zichy'sche Familie die unbeschränkten Grund-Herrschafts-Rechte übte, stammt das zugestandene Vorrecht, dass die Juden hier 12 Häuser eigenthümlich besitzen durften, welche Gerechtsame auch unter der neuen Verwaltung zugestanden wurde. Zwar hat die Zahl ihrer Häuser sich seither auf 59 vermehrt, doch geschah diess immer mittels Genehmigung der höheren Stelle. Durch diese und ähnliche Begünstigungen schreitet diess jüdische Volk, ohne seine Religion im geringsten zu verläugnen, jetzt mehr, als je zuvor, einer Anschliessung an christliche Sitte und Bildung entgegen, während ihre Glaubensgenossen unter den Muhammedanern und Heiden noch die Barbarey ihrer Gebieter theilen.

Wein, Acker, zum Theil auch Garten- und Obstbau, sind die einzigen Nahrungs-

29 Morvaországból (Olmütz) Magyarországra elszármazott gyógyszerész, szőlősgazda és borász, Budán, a Sashegy alján szőlőiskolát tartott, borászati folyóiratot szerkesztett, alapos történelmi felkészültséggel német nyelvű városismertető könyveket írt Pestről és Budáról, magyarul és németül írt könyvet a magyar szőlőtermesztésről és borászatról.

30 Az első két rövid bekezdés kivételével Simonffy Tóth Ernő fordítása.

31 Kraft Donation vom K. Leopold I.

Zweige der dasigen, grösstentheils deutschen Bewohner, unter welchen der Gewerbs-Fleiss nur in so weit gedeiht, in so weit es die localen Bedürfnisse mit sich bringen. Der Erwerbszweig der dasigen zahlreichen Judengemeinde beschränkt sich keineswegs auf den engen Raum ihres Wohnsitzes, wo ihnen höchstens nur die Nachlese des Klein-Handels bleibt; obwohl sie einige k.k. privilegierte Kattun-Fabriken und Färbereyen besitzen. Pest ist der Ort ihres Lebens, wo sie ihre Handels-Boutiquen und Niederlagen halten, und hauptsächlich sind die 4 Marktszeiten jene günstige Perioden, in welchen sie durch den Gross- und Klein-Handel mit Landesproducten und Fabrikaten ihrem Speculationsgeiste Freyen Lauf lassen.

Óbuda, körülbelül 60 évvel ezelőtt még a gróf Zichy család tulajdona,³² a hozzá tartozó helységekkel (Békásmegyér, Szántó,³³ Budaörs, Budakeszi, Zsámbék, Tök, Bogdány,³⁴ Tótfalu³⁵ és Monostor³⁶) együtt királyi koronabirtok, egyszersmind pedig mint mezőváros³⁷ a jószágigazgatói hivatal székhelye.

(...)

Négyezer katolikus, 20 lutheránus, 146 református és 3 210 zsidó alkotja, békésen elkeveredve, a 7 356 főből álló lakosság összlétszámát.³⁸

(...)

A zsidóknak az az elismert előjoga, hogy a helységben tulajdonjogilag 12 házzal rendelkezhetnek, azokból az időkből származik, amikor a gróf Zichy család korlátlan földesúri jogokat gyakorolt. E kiváltságukat az új közigazgatás³⁹ is megerősítette. Igaz, hogy házaik száma azóta 59-re emelkedett, de ez mindig a magasabb hatóságok beleegyezésével történt. Ilyen és hasonló kedvezmények között halad ez a zsidó nép, anélkül, hogy vallását a legcsekélyebb mértékben is megtagadná, most még jobban, mint valaha, a keresztény erkölcshez és műveltséghez való csatlakozás felé;

32 I. Lipót császár adományaképpen. (Schams jegyzete.)

33 Ma: Pilisszántó.

34 Ma: Dunabogdány.

35 Ma: Tahitótfalu.

36 Ma: Szigetmonostor. – A felsoroltakon kívül az uradalomhoz tartozott még Szentendre és Perbál.

37 Óbuda mezőváros (*oppidum*) volt.

38 Kiegészítőleg korábról idézhető Vályi András adata, *Magyar országnak leírása...* (Budán: A királyi Universitásnak betűivel, 1796), s. v.: "Mostani lakosai Magyarok, Németek, és Zsidók; legszámosabbak a katolikusok, reformátusok is lakják, és olly sok Zsidók, hogy Szombat napon mintegy ellepik az útszákát, és az Ó Testamentomi időt elevenen képzelteik. Rész szerént kereskedésből, rész szerént külömbféle mesterségek üzése által, rész szerént pedig föld, s szőlő hegy művelésből élnek" (<http://www.arcanum.hu/fszek/lpext.dll/rmf/Infobase/2?f=templates&fn=main-h.htm&2.0>).

39 Az óbudai uradalmat I. Lipót 1659-ben adományozta "öregbik" br. Zichy István- (1616–1693), a pozsonyi Magyar Kamara elnökének, aki később (1676) a grófi címet is megkapta; 1766-ban került a Kamara kezelésébe. Ekkor kapott kiváltságlevelét lásd fentebb, #79.

míg ugyanakkor a mohamedánok és pogányok között élő hittestvéreik még azok vidékeinek barbárságában osztoznak.

A szőlő-, szántóföldi és részben konyhakerti és gyümölcsstermesztés az egyedüli megélhetési ágai az itteni, legnagyobbbrészt német lakosságnak, amely között az ipari szorgalmatoskodás csak olyan mértékben terjed, amennyire ezt a helyi szükségletek megkívánják. Az itteni nagy számú zsidóság kereső tevékenysége távolról sem korlátozódik lakóhelye szűk területére, ahol legfeljebb a kiskereskedelemben tallózhatnak, noha van néhány cs.-kir. kiváltságokkal ellátott kartongyáruk és kelmefestő műhelyük. Az ő életterük Pest, ott vannak kis üzleteik és raktáraik. Számukra főleg a nagy országos piac 4 ideje az a kedvező időszak, amikor a belföldi terményekkel és gyártmányokkal folytatott kis- és nagykereskedelemben spekulációs szellemüknek szabad teret engedhetnek.

106

Franz Schams

Óbuda büszkesége: az új zsinagóga

1822

Megjelent:

Franz Schams (1780–1839), *Vollständige Beschreibung der königl(ichen) freyen Haupt Stadt Ofen in Ungern* (Ofen: Mit königl. Universitäts Buchdruckerey Schriften, MDCCCXXII [1822]), pp. 636–647: “Alt-Ofen”; az idézet: p. 641–645⁴⁰

Irodalom:

Bácskai Vera, szerk., *Források Buda, Pest és Óbuda történetéhez, 1686–1873* (Források Budapest Múltjából, 1) (Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 1971), p. 50 (egy rövid részlet magyar fordításban)

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 69 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 46

Unter den Privathäusern ist der neue Gemeindesaal ein ausgezeichnete Unterhaltungsort von ansehnlichem Umfange und zierlicher Einrichtung. Mehrere der Juden-Häuser zeichnen sich durch äussern Glanz und Geschmack vor allen aus; doch, als vorzügliche Neuerung, verdient bemerkt zu werden die neue Synagoge.

---

40 Egy kis szakasza Simonffy Tóth Ernő fordítása.

Die gegenwärtigen Israëlitcn sind, wie billig, von den Grundsätzen ihrer Urväter, in Hinsicht der Zahl der Tempel, bedeutend gewichen; denn, während die alten Hebräer, als Anhänger der Lehre von dem einigen Gott, nicht mehrere Stätten der Verehrung Desselben dulden wollten, und den Vereinigungspunkt ihrer Religionsübung und Vaterlandsliebe an ihrem National-Heiligthume in Jerusalem fanden; sieht man heut zu Tage in jeder Gemeinde von mehreren hundert Seelen schon eigene Synagogen.

Unter allen in der österreichischen Monarchie bestehenden Religionshäusern dieser Art behauptet die hier ganz neu erbaute Synagoge unstreitig den ersten Rang; den weder der schöne Judentempel in Temesvár, noch weniger die alten Synagogen in Prag, ihr streitig machen können. Nur das Prachtgebäude der Judengemeinde in Amsterdam, mit seiner geschmackvollen intern Einrichtung, dürfte dieses hier in Schatten stellen.

Sechs corinthische, colossale, Säulen tragen das wohlgezierte Portal, als Ehrenpforte, in dessen oberster Vorderseite zwischen angenehmer Verzierung eine Schlaguhr,⁴¹ als besondere Neuerung für diesen Stadtteil, angebracht ist. Tritt man in des Tempels innern Raum, so dringen sich dem Auge mancherley Gegenstände auf, der Beschreibung werth. Die mit passenden Gypsverzierungen belegten Seiten-Wände und Wölbungen harmonisieren zum Ganzen, und erhöhen die geschmackvolle Zusammenstellung des Altars, auf welchem der brennende Berg Sinai (ein durch uralte Anbethung heiliger Gipfel Arabien's) vorgestellt ist, wo Moses, umringt von weithallendem Donner, unter den Schauern der Nähe Gottes, die zehen Gebothe für sein Volk empfang, nach welcher Israël leben sollte. Unter diesem ist das geschlossene Behältniss der Gesetzbücher u. d. g. trefflich geziert mit farbigen Seiden-Draperien, die, nach den verschiedenen Bedürfnissen der Liturgie des Gottesdienstes, mit wechselnden Farben vertauscht werden.

Als vorzüglich gelungen betrachte ich den in Mitte stehenden Alemer, eine mit vier geschmackvollen Spitzsäulen gebildete Erhöhung, die oben mit vergoldetem Schnitz-Werke und Adler in leichtem, durchsichtigem, Zusammenhange steht, und zu Vorlesungen der Gesetze dient. Man hat dabey Alles aufgeboten, um das Nothwendige mit dem Künstlich-Schönen in zierlichen Einklang zu stellen.

Zwey geräumige Abtheilungen, geschieden durch geschnitzte Holzgatter vom Innern des Tempels, sind den Weibern gewidmet, wo sie sich zur Andacht versammeln können. Die im Hintergrunde mit diesem Gebäude vereinigten Gemächer, unter ein und derselben Kupferdecke, dienen zur Verwahrung der Kassen, und zu Gemeindeversammlungen.

Allerdings wäre dieser Tempel vermögend, die Gefühle der Trauer und Sehnsucht herabzustimmen, die diese Religions-Verwandte, durch Erinnerung an ihr

41 Da die Gesetze des Talmud den Gebrauch der Glocken verbieten, so sind selbe in diesem Uhr-Werke mit Metallschellen sehr täuschend ersetzt.

einstiges, kunstreiches, Alterthum in Jerusalem, in stetem Andenken behalten. So wie die Kradt, Kunst, und Wohlhabenheit, der ganzen hebräischen Nation unter Salomo, Zorobabel und Herodes, sich an den Bau ihres prachtvollen, und nach der Zerstörung durch die Römer nicht wieder aufgebautem Tempels in Jerusalem beynahe erschöpft hatten; eben so würde es auch der dasigen Juden-Gemeinde mit ihrer neuen Synagoge ergangen seyn, hätten sie nicht einen, auf klugen Grundsätzen beruhenden, Plan ergriffen, mittels welchen jeder ihrer Glaubensgenossen sich einen gesperren oder offenen Sitz im Tempel, auf der deshalb gehaltenen Licitation, erstehen konnte; bey welcher Gelegenheit die erstern Plätze auf einen erstaunlichen Preis von mehreren tausend Gulden gesteigert wurden. Durch diese allgemein freywilligen Beyträge entstand nicht nur dieser schöne Tempel, sondern es blieb auch noch ein Kapital zur Verschönerung des Vorhofes und der angränzenden Gebäude. Noch mehr wird die Ansicht dieses Tempels, der als eine besondere Zierde Alt-Ofen's betrachtet werden kann, gewinnen, wenn einmal die vorstehenden niedern Hütten abgetragen sind, und der freye Zutritt von der Hauptstrasse eine entferntere Übersicht gestattet.

Nebenan wird in einer eigenen Abtheilung die für Judenfrauen als unentbehrlich betrachtete Reinigungs-Anstalt mit 10 Wannen und 2 Steinbädern unterhalten, in welcher durch sinnreiche Maschinen der schnelle Zu- und Abfluss des warmen Wassers bewerkstelliget wird.

An der Südseite des Tempels stehet das Juden-Spital mit der Brüder-Versammlungs-Saale. Zwey geräumige Zimmer, jedes mit 8 Betten abgetheilt, für Männer und Weiber, geben den Bedrängten und Kranken aus der Judengemeinde die nöthige Unterkunft, und ein Arzt, mit der nöthigen Bedienung, leistet der Armuth möglich Hülfe. Bey dem unvermutheten Eintritte in die Krankenzimmer, fand ich die augenblickliche Überzeugung, dass Ordnung und Reinlichkeit in jedem Anbetracht gehandhabt werden.

Auch für die Bildung und Erziehung der heranwachsenden Generation fand ich lobenswerthe Anstalten, wobey der Sinn der allerhöchsten Verordnung vom 5. November 1814, die Kinder nach Art der christlichen Normal-Schulen zu unterrichten, in genaue Erfüllung gehet. In der abgetheilten fünf Schulklassen findet man 300 Zöglinge beyderley Geschlechts.

A magánházak közzött a község új terme hatalmas méreteivel és díszes berendezésével kitűnő tárgyalóhely. Több zsidó házat a külső csillogás és ízlés emel ki a többiek közül, de mint pompás újdonság az új zsinagóga érdemel említést.

Templomaik számát illetően a jelenkori zsidók – igen rendjén való módon – lényegesen eltértek őseik elvétől; mert míg a régi héberek mint az egyistenhit tanának hívei nem akarták megtűrni, hogy Ugyanannak több tiszteleti helye legyen, és vallási gyakorlataik meg hazaszeretetük egybevágási pontját nemzeti szentélyükben talál-

ták meg, Jeruzsálemben,⁴² addig manapság már minden községben, mely néhány száz lelket számlál, saját zsinagógákat lehet látni.

Az osztrák Monarchiában fennálló valamennyi ilyesfajta vallási építmény között vitathatatlanul ez az itt csak nemrégiben felépített zsinagóga⁴³ érdemli meg az első helyet, s ezt nem vitathatja el tőle sem a szép temesvári zsidó templom,⁴⁴ sem – és még kevésbé – a régi prágai zsinagógák. Talán csak egyedül az amsterdami zsidó hitközség izléses belső berendezésű, pompás épülete⁴⁵ homályosíthatja el némiképpen.

Hat óriási korinthoszi oszlop tartja a dúsan díszített főbejáratot, a díszkaput, melynek homlokzatán legfelül a bájos díszítmények között egy ütőóra van elhelyezve,⁴⁶ különleges újítás ebben a városrészben. A templom belső terébe belépve, számos olyan tárgy tűnik szemünkbe, amely figyelmet érdemel. Az odaillő gipsz díszítéssel borított oldalfalak és boltozatok összhangban állnak az egésszel, és kiemelik az oltár izléses együttesét, amely a lángoló Szinaj-hegyet (az ősi tisztelet által megszentelt hegycsúcsot Arábiában) ábrázolja, melynél Mózes, messzehangzó mennydörgés közepette, Isten közelségétől megrendülten, átveszi népe számára a tízparancsolatot, amely szerint kell Izraelnek élnie. Ez alatt van a törvénykönyvek stb. zárt tárolószekrénye,⁴⁷ melyet pompásan díszítenek a selyemfüggönyök, ezeket az istentisztelet liturgiájának különböző szükségletei szerint változó színűekkel cserélik fel.

Kitűnően sikerültnek tartom a középen álló alemert,⁴⁸ a négy izléses csúcsos oszlop által elkülönített emelvényt, mely könnyed, áttekinthető összefüggésben áll az oszlopok tetején lévő aranyozott faragványdíszrel és sassal. Ez az emelvény szolgál a Törvény felolvasására. Felhasználtak minden eszközt, hogy a szükségeset a művészi-széppel díszes összhangba hozzák.

Két tágas, a templom belsejétől faragott fa-ráccsal elválasztott teremrész⁴⁹ a nőknek van fenntartva, itt gyülekezhetnek az áhíthatóhoz. Az épület hátsó részéhez csatlakozó helyiségek, ugyanazon réztető alatt, a pénztár elhelyezésére szolgálnak és a község gyűléseinek adnak helyet.

Ez a templom kétségtelenül elegendő volna ahhoz, hogy csillapítsa a gyász és vágyódás érzéseit, melyeket ezek a vallási rokonok állandóan gondolataikban tartanak,

42 Utalás Jósijáhu király kultuszreformjára (i. e. 621), II. Reg. 22–23.

43 Az óbudai klasszicista zsinagógát a korábbi (1767–1769) épület kibővítésével Landherr András építette (1821).

44 Épült 1762-ben.

45 Az *Esnoga*, a portugál község zsinagógája (és udvarán a községi épületek, többek között a régi könyvtár helyisége).

46 Minthogy a Talmud törvényei tiltják a harangok használatát, ezeket az óraműben félrevezető módon fém csengők helyettesítik. (Schams jegyzete.)

47 Értsd: a Tóra-szekrény.

48 Almemor vagy bima, a Tóra-olvasó emelvény.

49 Ténylegesen belső erkély, a terem hátsó és bal oldali falán.

emlékezve egykori művészies régiségükre Jeruzsálemben. Ahogyan Salamon, Zorobábel és Heródes alatt az egész héber nemzet képességét, művészetét, jómódját csaknem kimerítette a felépítése pompás templomuknak, melyet azután, hogy a rómaiak lerombolták, soha többé nem építettek újjá: ugyanúgy történnék az itteni zsidó községgel is, ha nem alakítottak volna ki egy okos elveken nyugvó tervet, amely által minden hittársuk megszerezhetett magának, az e célból tartott árverésen, egy zárt vagy nyitott ülést a templomban; ebből az alkalomból a legelől lévő helyekhez elképesztő, több ezer forintot elérő áron jutottak hozzá. Ezekből az általánosan önkéntes adományokból nem csupán ez a szép templom jött létre, de maradt belőlük tőke az első udvar és a szomszédos épületek megszépítésére is. Még többet nyer majd a látványa ennek a templomnak, melyet Óbuda különleges ékességének tekinthetünk, ha egyszer az előtte álló alacsony viskókat lebontják, és a szabad hozzáférés a főtca felől lehetővé teszi megtekintését távolabbról is.

A templom mellett egy külön részlegben a zsidó nők számára nélkülözhetetlennek tekintett tisztálkodási intézményt tartanak fenn, 10 fürdőkáddal és 2 kő-fürdővel,⁵⁰ amelyben észszerű gépek gondoskodnak a melegvíz gyors be- és kiáramlásáról.

A templom déli oldalánál áll a zsidó kórház és a Szent Egylet⁵¹ gyülekezeti terme. A két tágas szoba, mindegyik 8 ágygal felszerelve, férfiak és nők számára, megfelelő elhelyezést nyújt a zsidó községből a rászorultaknak és betegeknek, egy orvos pedig a szükséges személyzettel együtt megadja az inségnek a kellő segítséget. Váratlanul belépve a betegszobákba, szempillantás alatt arra a meggyőződésre jutottam, hogy a rendre és tisztaságra minden tekintetben gondosan ügyelnek.

A felnövekvő nemzedék képzése és nevelése tekintetében is dicséretre méltó intézményekkel találkoztam, ezen a téren pontosan teljesítik az 1814. november 5-iki legfelsőbb rendelkezést, amely szerint a gyermekeket a keresztény elemi iskoláknak megfelelően kell oktatni. Az 5 külön iskolai osztályban 300 növendéket találunk, mindkét nemből.

50 Ez utóbbiak a speciális előírásoknak megfelelő mikve medencéi.

51 Hevra Kaddisa.

Pénzkölcsönzés, piac, házalás, orgazdaság

1804–1833

(a) Gaál György (1783–1855), “Szakálos Creditorok”, 1804

Megjelent:

Gaál György, *A tudós palótz (...) levelei*,⁵² II (1804) (Részlet)

Újabb kiadás:

Gaál György, Szemethy Imre & Banga Ferenc, *A tudós palótz avagy Furkáts Tamásnak Mónosbélbe lakó sógor-urához írt levelei*, I–II. Utószó Szilágyi Márton (Képes Próza Tár, 6) (Budapest: ELTE Historia Litteraria Képes Próza Tár – Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1999); az idézet: p. 98, p. 145

A vig Farsangi napok már végre hajultak, – egy szóval, a Bál musikának ébresztő hangja megnémult. Az Izraeliták laistromaikban beiktatot Bálzókat már rendre kezdik a szakálos Creditorok⁵³ látogatni.

[Jegyzet:]

Én a minap azt gondoltam, hogy mind város tagjaivá⁵⁴ lettek a Zsidók, mivel kiki hóna alatt írásokat hordozott, kérdezvén tőlök, minő Credentionalisok mellett kószállák az utszákat; felelének: Uram! mi a Farsangban tett restantiákat incaszálnánk,⁵⁵ ha fizetnének.

(b) Jan Ackersdijk (1790–1861),⁵⁶ A pesti zsidó-piac, 1823 (Részlet)

Fordítás:

Jan Ackersdijk *magyarországi útinaplója*,⁵⁷ kiadta⁵⁸ és fordította Bujtás László Zsigmond, előszó Makkai László (Budapest: Helikon Kiadó, 1987), pp. 42–44

Irodalom:

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk.

52 Az első magyarországi élclap, 6 füzete jelent meg (1803–1804).

53 Lat. “hitelező”.

54 Értsd: városi hivatalnokokká, akik hivatalos ügyekben járnak el.

55 A lat. szavak: *credentionalis*, “meghatalmazás”; *restantia*, “hátralék”, “adósság”; *incassare*, “be-hajtani”.

56 Németalföldi közigazdász.

57 *Een keuze uit het werk*, “Válogatott művei”.

58 MS, 1823.

Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 101 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 70

November 10, hétfő.

A ma délelőttöt teljes egészében azzal töltöttük, hogy megnéztük a vásárt.

(...)

Igen sok külföldit és itteni lakost is megfigyeltünk nagyon is eltérő öltözetben; így például lengyel zsidókat, örményeket és magyar nemesembereket is, de ez utóbbiak ruhája nem volt olyan jellegzetes.

(...)

A vásártértől a város felé vezető úton egymást követték az elárusító bódék és pultok, és itt mindenféle a ruházkodással és a háztartással kapcsolatos árut kínáltak a vidéki vásárlóknak; így például bundákat, keppernikeket,⁵⁹ kabátkákat az asszonyoknak, dolmányokat a férfiaknak, valamint szalagokat, kendőket, gombokat, gyöngyöket és mindenféle cifra rongyokat. Késeket, villákat és hasonló tárgyakat, sőt képeket és könyveket is árultak itt. (...) Székeket, üstöket és más egyéb, konyhai munkához szükséges eszközöket is láttunk. Egyszóval, sok dolgot, amelyek nem voltak ugyan nagyon értékesek, de sokkal többfajta árultak belőlük, mint amit ezeknek a szegény embereknek az egyszerűsége és kis igénye alapján elvártunk volna. (...)

(...)

A legtöbb kereskedő, aki ezeket az árukat a parasztnak kínálta, zsidó volt, és érdekes volt látni és hallani, hogyan kerestek. Ahogyan e héberek szokásos élenksége a parasztnak faragatlan nyersségével párosult, alkudozásuk vitatkozásnak, civódásnak tűnt.

(...)

(c) Házaló zsidó iparengedélye Pesten, 1821⁶⁰

Kiadás:

Múlt és Jövő, 6 (1916), p. 233 (fénykép)

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk.

Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 223 és 706, no. 192 (fénykép)

59 Kepper: kelmefajta. Szabó T. Attila, szerk., *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, VI (Budapest: Akadémiai Kiadó – Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1993), p. 400.

60 1916-ban a Magyar Zsidó Múzeum gyűjteményében.

Dem Hausir Juden von ..... wird gestattet, am Wochenmarktstagen, in der Ketschkemether Gasse, Hausirwaaren feil zu haben, nebst Beobachtung der Wochenmarkts-Ordnung, unter folgenden Bedingungen:

1) Daß derjenige, auf dessen Namen dieser Erlaubniß-Schein ausgefertigt ist, persönlich die ihm ertheilte, Verkaufsbefugniß ausübe.

2) Daß er auf den Wochenmarkt keinen größeren Platz einnehme, als in der Länge einer Klaster, in der Breite drey Schuh.

3. Daß er auf keinen Stand; sondern auf einen Tuch, auf der Erde seine Waaren feil habe.

4) Nicht mehr Waaren auf den Wochenmarkt bringe, als er auf seinen Rücken in einen Bündel auf einmal dahin tragen kann.

5) Bloß auf den Wochenmarktplatz in der Ketschkemether Gasse in Wochenmarktstagen bis zwölf Uhr Mittags feil haben, in der Stadt aber seine Waaren zum Verkauf nicht herumtragen darf;

Bey Uibertrettung des einen, oder andern der vorangesetzten Punkte, hat der Uibertreter die unnachsichtliche Straffe, nach Beschaffenheit der Umstände auch mit dem Verlust der ihm ertheilten Befugnis, und Confiscation der Waaren, zu gewärtigen.

Pesth den ...

Pr.⁶¹ Stadthauptmann Amt
allda.

.....⁶² házaló zsidó engedélyt kap arra, hogy a hetivásár napjain a Kecskeméti utcában házalóárut árusítson, a hetivásár-szabályzat betartásával, a következő feltételek mellett:

1) Hogy az, akinek a nevére ez az engedély-level ki van állítva, a neki adott árusítási jogosultságot személyesen gyakorolja.

2) Hogy a hetivásáron nem foglal el nagyobb helyet, mint hosszúságban egy öl, szélességben három láb.

3) Hogy áruját állványon nem, csak egy a földre terített kendőn árusíthatja.

4) A hetivásárra nem vihet több árut, mint amennyit ő maga a hátán batyuban egyszerre szállítani tud.

5) Csak a hetivásár helyén a Kecskeméti utcában a hetivásár napjain déli tizenkét óráig árusíthat, a városban azonban áruját nem hordozhatja eladás céljából.

61 Prokura.

62 Az adott példányon, kézírással: Salamon Schu...

Az előző pontok egyikének vagy másikának megszegése esetén a vétkesnek számolnia kell az elnézés nélküli büntetéssel, a körülmények jellege szerint akár a kiadott engedély elvesztésével és az áruk elkobzásával is.

Pest, ...⁶³

A Városkapitányi Hivatal meghatalmazásából,⁶⁴
helyben.

(d) Berzsényi Dániel (1776–1836), „A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairul”, 1833

Kiadás:

Berzsényi Dániel művei stb., szerk. Orosz László (Magyar Remekírók) (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985)

Irodalom:

Zsoldos Jenő, „Berzsényi Dániel és a zsidóság”, *Libanon*, 1, no. 1 (1936), p. 32

(...) Majd minden birtokos bor- és húsáruló zsidókat tartván, a sok korcsma által a nép erkölcsé fölötté romlik, s az ily mézárások által számtalan lopott marha levágatik; holott eléggé tapasztaljuk azt, hogy az ily zsidók többnyire csak orgazdák s a népek legveszedelmesebb vesztegetői.

Tisztelet, becsület a becsületes zsidóknak; de meg kell vallani, hogy a szegény falusi zsidók többnyire oly egészen demoralizált népcsalók és orgazdák, hogy azokat a nép között megszenvedni, vagy még azokkal bort és húst árultatni csupa veszedelem; mert így éppen alkalmat adunk nekik az orgazdaságra, s lehet félni hogy így azok napról napra szorosabb szövetségbe keveredvén zsványainkkal azokat még oly rablásra is vezetik, milyenrül azok gondolkodni sem tudtak volna, melyre pedig nálunk már vagnak is példák.

63 Az adott példányon, kézírással: 1821. január 7.

64 A város közigazgatási hatósága, (fő)polgármesteri hivatal.

(e) Deák Antal (1789–1842)⁶⁵ & Deák Ferenc (1803–1876), “A magyar kereskedésnek egyik fő akadályá”, 1832

Megjelent:

[Deák Antal & Deák Ferenc], *Zala vármegyének az országos kiküldöttségnek rendszeres munkáira tett észrevételei* (Zalaegerszeg: Zala vármegye – [Szammer], 1832)

Irodalom:

Molnár András, szerk., *Zala követe, Pest képviselője. Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége, 1833–1873* (Zalai Gyűjtemény, 59) (Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár, 2004)

(...) Végre a magyar kereskedésnek egyik fő akadályá az is, hogy a zsidóknak, kik eddig a magyarországi productumokat leginkább mozdítják elő a kereskedésben, sem sok magyarországi városokban, sem Bécsben is magok tulajdon neveik alatt kereskedést űzni nem szabad, hanem mindég bizonyos jutalom fizetés mellett kénytelenek más ausztriainak nevét kölcsönözni, ha csak magok is Bécsben vagy Ausztriában nem laknak; ezen akadálynak eltöröltetésére is törekedni, s a zsidóknak a magyar kereskedés megszorításával járó ezen nyomattatásokat eltörölni igyekezni szükséges.

108

A zsidók Északkelet-Magyarországon

1828–1848

Irodalom:

Szekfű Gyula, *Három nemzedék és ami utána következik* (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1934³), pp. 152–159

(a) Kossuth Lajos (1802–1894) az éhínség okairól (1828)

Kiadás:

Kossuth Lajos összes munkái, VI: *Ifjúkori iratok. Törvényhatósági tudósítások*, szerk. Barta István (Budapest: Magyar Történelmi Társulat – Akadémiai Kiadó, 1966), pp. 172–184: “Értekezés az éhségmentő intézetekről”; a szemelvény: pp. 179–180⁶⁶

---

65 Zala vármegye alispánja, (ellenzéki) országgyűlési követ. 1833-ban betegsége miatt lemondott, helyette a vármegye öccsét, Deák Ferencet választotta meg első követnek.

66 Kossuth jegyzete öreg korában ezen írásán: “(...) maradékaim lássák, (...) minő fejletlen volt értelmem 26 éves koromban.” Az önkritikus, de enyhén narcisztikus megjegyzés azt jelenti, hogy a szöveget félrevetni nem volt ereje. – Szabad György, *Kossuth politikai pályája. Ismert és*

(...) 5-ször: A megyénkben tanyát vert sok zsidó, valamint az iparkodással egyben köttetett erkölcsiségnek valóságos mótélya, úgy a földművelő népnek, amellyel legszorosabb egybenkötetésben él, súlyos ostroma, bővölködésének telhetetlen sírja, iparkodásának rothasztó nyavalyája. Ezen népcsoport, kit vallásának különösége, nyelvének minden mások előtt érthetetlen volta, az elnyomtatás érzéséből származó oldozhatatlan szoros együttartás századok óta megtartott anélkül, hogy azon nemzetekkel, kiknek közepette, mint a növény tápláló nedveit elszívó gomba él, egybenolvadt, vagy a nationalismushoz csak egy gondolattal is közelített volna, ezen boldogtalan nép, mely Istenünknek szép teremtett világán egy talpalatnyi földet hazájának nem nevezhet, s kitörülve a nemzetek sorából egy irtódzást gerjesztő bélpoklosként, utáltatva tévelyeg a föld lakosi között, kit 1647-iki országgyűlésünk 91-ik törvénycikkelye lélekesméret nélkül szűkölködő gazembereknek kiált ki,⁶⁷ kit polgári törvényeink az emberiség s társaságos élet szebb jussaitól megfosztottak, s előtte a becsület s tisztelet ösvényét örökre elzárva, már bölcséjében a többnyire csalárd, ritkán becsületes fortélyokbul leendő alacsony élelemre kárhoztatták, ezen szerencsétlen nép, midőn lételének fentartozását csak a mások megrontásán gondolja építhetni, s ön gondatlanságunk s haszonkeresésünk által megerősített bódult tévelygését anyjának tápláló tejével szívja bé, keserves bosszút áll becstelen sorsáért. Egész helységeket tudok, hol a szegény földművelő nem magának, de a korcsmáros zsidónak szánt vet és arat, – hiába igyekszik iszákosságra hajlandó természetét szegénységével zabolázni, s a korcsmák ajtaji előtt leskelődő zsidó biztatgatással, creditum ígéretével bé tudja csalni küszöbén, s ha egy lépést tett a szegény paraszt, menthetetlen oda van, a kettőztetett pohár közt felejtí gondjait, s ha holnap terhesebben érkeznek vissza, orvosságát kettőzteti. Az iszákosság firul fira természeté változik, s jövendő aratását a tavasz nyíltával, jövendő szüretjét aratáskor régen megitta. Pedig magyar becsületesemre esküszöm, festésem nagyítást nem esmér. Tudok közelébb egy derék helységet megyénkben,⁶⁸ melynek lakosai még ezelőtt 20 esztendőkkel 30 quadrat mértföldnyi kerületen a legjózanabb, legigyekvőbb, legszorgalmatosabb közönséget tették, s ma már, amiólta a compossessoralis⁶⁹ haszonkeresés minden negyedik házhoz egy korcsmát állított, a legerkölcstelenebb, legtunyább, legravaszabb emberekké változtak, s naprul napra szegényedve, végpusztulásokat várhatni. Megilletődve hallottam a helybeli lelkipásztort népének erkölcstelensége felett könnyes

---

ismeretlen politikai megnyilatkozásai tükrében (Budapest: Kossuth Könyvkiadó – Magyar Helikon, 1977), p. 14; újabb kiadás is (Budapest: Neumann Kht., 2003).

67 Az 1647:xc. tc. – megújítva az 1630:xv. tc.-t (lásd fentebb, #50) – kimondta, hogy a zsidókat a vámok bérléséből az országgyűlés befejezése után minél előbb el kell mozdítani. Lásd fentebb, #50.

68 Zemplén vármegyéről van szó.

69 Lat. "birtokostársi", illetve "társult".

szemmel panaszkodni, s panaszja valóságát, így annak indító okát is igaznak lenni magam tapasztaltam.

Igaz, ezen nemes megyének mindenkor atyáskodó gondossága bölcs s célirányos határozataival a lehetőség igyekezett e veszedelmes mételety gátlani. De a törvények sikerét vizsgáló tapasztalás e bölcs határozásokat elégteleneknek lenni találja. Nincs azon törvény, melynek célját, végét a fortélyos zsidók kijátszani ne tudnák, valamint nincs egy csalás, nincs egy tolvajlás, amely zsidó orgazdára, biztatóra, titkolóra ne találna, s ha e veszedelmes népnek civilisatioját vallása szokásai, természete továbbá is lehetlenné teszik, ha a jelen való karban még soká fog köztünk fetrengeni, a földmívelő népnek végpusztulását kikerülni lehetetlen lesz.

(...)

(b) Kölcsey Ferenc (1790–1838), “A szatmári adózó nép állapotáról” (1830)

Újabb kiadás:

Kölcsey Ferenc *Összes művei*, II, szerk. Szauder Józsefné & Szauder József (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960), pp. 27–39; az idézet: p. 31–33, 38–39

Irodalom:⁷⁰

Joseph Rohrer,⁷¹ *Versuch über die jüdischen Bewohner der österreichischen Monarchie* (Wien: k. n., 1804)

Wolfgang Häusler, *Das galizische Judentum in der Habsburgermonarchie im Lichte der zeitgenössischen Publizistik und Reiseliteratur von 1772–1848* (Österreich-Archiv) (Wien: Verlag für Geschichte und Politik / München: Oldenbourg Verlag, 1979)

(...)

A pálinkafőzést pedig úgy kell tekintenünk, mint egyedül a zsidók élleme módját, akik amennyit a közteherből magokon viselnek, két annyit terhelnek vissza a föld lakóira. S hogy a kereset ezen ága nagyon csekély, mutatja azon 313-ból álló kevés szám, amennyire az adózó nép pálinkafazékai az idei dicális öszveírásban feltetettek. Mert ha ezen számot háromszorosan vesszük is, mégis az adózó nép csak mintegy huszonnegyed részének adna jövedelmet. Ide nem értvén azt, hogy a zsidókon kívül lévő fazékbirtokosok legfeljebb is csak három esztendőben egyszer teremni szokott kevés szilvájokat főzik ki parányi edényeiken; következőleg azokat mint kereset módját nem használják.

(...)

A marhával kereskedés tulajdonképpen (ha az egy-két kupecet, kik időről időre néhány kevés számú marhát ez vagy amaz kis vásárra hajtogatnak, kivesszük) a mé-

70 Csak a zsidók kortársi megítéléséhez.

71 Lembergi rendőrfőkapitány.

szárszékeket árendáló zsidók kezében van: s ezeknek kezén forognak a mi többnyire igen nyomorúlt korcsmáink is, melyeknek körében határoztatik egész borral és pálinkával való belső kereskedésünk.

(...)

Az (...) adózó nép szegénységének veszedelmesebb forrása nem lehet, mint a zsidók szemlátomást való szaporodása. Az 1804-diki populáris összeírás 2 290 zsidó férjfiat számlál, az 1826-dikban pedig 2 872 találtatott ezen nemes megye kebelében; következőleg a zsidónépesség 582 férjfiával, s ha az asszonyokat is ide számláljuk, legalább is 1 164 lélekkel szaporodott, még pedig azon időben, mely alatt (ha ugyan az említett összeírásokban valami tetemes hiba nem történt) a keresztyén adózó nép száma több mint 16 ezerrel kevesedett meg. Senki sincs a Tek. Vármegeye itt ülő tagjai közül, akinek a zsidók ezen szaporodására a szomszéd Galiciának sorsa eszébe ne jusson. Távol vagyok attól, hogy azon rémitésekre menjek vissza, melyeket Eisenmengernek⁷² s a hasonlóknak tudósításai terjesztettek el. De bátran említem azt az iszonyító rajzolatot, melyet Pr. Schulze⁷³ Galiciának az Izrael fiai által történt lesüllyedéséről, az egész ausztriai birodalom láttára, előállított. Méltán mondja ő, hogy amely országban a zsidók megszorodnak, az vagyoni végromlás szélén áll. S maga az a nevezetlen ugyan, de köztiszteletben álló politikus, aki a zsidókat Franciaországba visszahívatni tanácslá, világosan megintette a hozzánk hasonlókat, mondván: nem kicsiny és szegény státusba való a zsidó, hanem nagyba és gazdagba. Itt segíti az industriát, ott megöli!⁷⁴

72 Johann Andreas Eisenmenger, *Entdecktes Judenthum*, I-II ("1700" / 1711).

73 Ann. d. Lit. 1805. (Kölcsey jegyzete.) – A Kölcsey által hivatkozott cikket nem sikerült megtalálnom. (A folyóirat az általam elérhető könyvtárakban még mikrofilmen is hiányos.) Viszont hasonló: Joseph Rohrer, "Reise Bukowina, Galizien, Schlesien, Maehren", in: *Annalen der Literatur und Kunst in den österreichischen Staaten*, 4 (Wien: Verlag Anton Doll d. J., Febr. 1805), p. 106 skk. – Rohrer (1769–1828) lemergi statisztikus műve: *Bemerkungen auf einer Reise von der türkischen Gränze über die Bukowina durch Ost- und Westgalizien, Schlesien und Mahren nach Wien* (Wien: Pichler, 1804).

74 Int. de la France. m. ent. I. 427. 1756. (Kölcsey jegyzete.) – Pierre Ange Goudar (1708–1791) anonym megjelent műve a Franciaországban kívánatos reformokról: *Les interets de la France mal entendus, dans les branches de l'agriculture, de la population, des finances, du commerce, de la marine, & de l'industrie*, I–III. *Par un citoyen* (Amsterdam: Chez Jean Schreuder & Pierre Mortier le jeune, 1756).

(c) Ludovít Štúr (1815–1856),⁷⁵ Felszólalás az 1847/48. évi országgyűlés XLI. kerületi ülésén, 1848. január 21

Fordítás:

Ludovít Štúr, *A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások*, szerk. Demmel József (Pozsony: Kalligram, 2012), p. 445 (F. Kováts Piroska fordítása)

Irodalom:

Demmel József, *A szlovák nemzet születése. Ludovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon* (Pozsony: Kalligram, 2011), p. 257, no. 6

Beszterce⁷⁶ nagyérdemű követének⁷⁷ azon javaslatát, miszerint a zsidók továbbra se telepedhessenek le a bányavárosokban, a magam részéről én is támogatom, és kiküldöm nevében követelem, hogy a zsidóktól továbbra is tagadják meg ezt a jogot, főként most, hogy a zsidók csapatostul özönlenek be hazánkba, főként a felső vidékeire. Tudvalevő, hogy a zsidók milyen hatással vannak nyomorult népünkre; szívják a vérét, mint a pócák.

109

Zsidó egyletek Pesten

1833

Kiadás:

Groszmann Zsigmond, "Milyen volt száz éve a pesti zsidóság?", *Egyenlőség*, 54, no. 14 (1934. január 27), pp. 10–11⁷⁸

Irodalom:

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 369 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), pp. 269–270

---

75 Zólyom város követe az országgyűlésben. – Szalatnai Rezső (1904–1977) egy cikkének (1964) állítása szerint, amely állítást nem tudok ellenőrizni, Štúr 1848. május 26-án egy cikket közölt az *Orol Tatránski* című pozsonyi lapban, javasolva a "felső vidéki" zsidók kitelepítését az Alföldre.

76 Besztercebánya sz. kir. bányaváros; ma: Banská Bystrica (Szlovákia).

77 Szumrák János (Demmel József jegyzete). – Szumrák (1783–1855) korábban városi főjegyző, majd városi tanácsos volt.

78 Alább, az utolsó kivételével, a Groszmann által felsorolt egyletek.

Chevra Kadisa / Heilige Brüderschaft (Szent Egylet / Szent Testvérség / Halottas Céh)

Menachem Avélim / Tröster der Trauenden Verein⁷⁹

Bikkur Cholim / Kranken Besuch Verein / Beteg Látogató Egylet

Cheszed Neurim / Verein der Ledigen⁸⁰

Sandekóausz / Verein zum Gevatterstehen / Komaegylet

Háchnószász Kálló / Braut-Ausstattungs-Verein⁸¹

Ánsé Mókaum / Armen Hausirer Verein / Városba Járók s Házalók Egylete

Ánsé Córó / Invaliden Verein

Nauszóim / Nauszé Másszó / Trägler Verein⁸²

Háchnószász Aurchim / Fremde Begastung Verein⁸³

Éc Chájim / Baum des Lebens

Taumché Jeszaumim / Waisen Unterstützungs Verein / Orphanat Institut

Óbudai Menücho Nechajno Lelkiüdv Egylet / A Túlvilági Jutalomban Való Bizalmat Szilárdító Egylet

---

110

Pest, Orczy-ház

XVIII–XX. század

(a) Vajda Péter (1808–1846), “Keleti virág Pesten”, 1833

Megjelent:

“Keleti virág Pesten”, *Hasznos Műveltségok. A' hazai s Külföldi Tudósításokhoz*, no. 17 (Pest, 1833. február 27), pp. 130–133 (aláírás nélkül)

Újabb kiadás:

Zsoldos Jenő, *Magyar irodalom és zsidóság (Költői és prózai szemelvények)* (Az Országos Izr. Tanítóegyesület kiadványai, 3) (Budapest: Országos Izraelita Tanítóegyesület, 1943), p. 143

---

79 Gyászban lévőket gondozó egylet.

80 Fiatal, nőtlen férfiak egylete.

81 Szegény leányokat kiházasító egylet.

82 A hordárok egylete.

83 Utazókról gondoskodó egylet.

Szalai Anna, szerk., *Házalók, árendások, kocsmárosok, uzsorások. Zsidóábrázolás a reformkori prózában* (Budapest: Osiris Kiadó, 2002), pp. 99–100

Vajda Péter, *Művei*, szerk. Mudra Viktória & Zákány Tóth Péter (Magyar Remekírók, ÚF) (Budapest: Kortárs Könyvkiadó, 2004), pp. 1050–1052

Irodalom:

Zsoldos Jenő, "Vajda Péter zsidószemlélete", *Libanon*, 1 (1936), pp. 41–50; önállóan is (Libanon füzetek) (Budapest, 1936)

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 115 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 80

Ritkaság vagy szokott dolog gyanánt említsem-e a pesti keleti virágot? Ha ritkaság gyanánt említem, szégyen futja el arcomat, mert Magyarország keleti ország, valamint a magyar nép is keleti nép, s így azt erősítem, hogy a magyar ritkán lát honi virágot hazája szívében. Ha mint szokott dolgot hozom elő, ki fog olvasni? pedig az írónak fő jutalma az olvasatás. És így, hogy olvasóimat el ne rezzentsem, minden félelmem ellenére is ritkának nevezem a keleti virágot Pesten. Azonban engedelmet egész udvariassággal kérek, udvarias kérés mellett pedig még a tyúkszemre is szabad hágni a mívelt világban.

Nem minden keleti virág ritka Pesten, sőt némely szép virágban válogatni is lehet. Fő helyen áll ezek között a magyar lány, kinek ajkain anyailag zengenek le az édes hangok, s milyen keresve csakugyan találhatik városunkban. Ez azon kedves virág, melyről ha költő volnék, hold keltével s hajnal hasadtával énekelnék, s hangjaimnak édesebben kellene folyniok, mint az arab költőéi, ha kedvesének zergeszemein ábrándozik. Alvó lélekkel járok különben Pest utcáin, de édesen rezzent föl álmomból néha a nemzeti hang, mely ha rózsaajakról jó, gyönyörök honjába ringató muzsikává lesz, s hitetni kezdi velem, hogy van magyar hazám.

Keleti virágokat láttatnak még tudósaink, nevezetesen költőink, illatosokat, tetzőket, tengerentúli testvéreikhez illőket. Hanem a virágkertből igen hamar kiérni, mert ő Pesten még nem nagy. A különbféleség sem igen gyönyörködtet benne; nyomo nyugotiség fojtja, ritkítja. Nem csuda tehát, hogy minden új keleti jelenésnél új öröme buzdulunk, különösen mi, kiknek a melegebb délkelet mindig szebb fényben ragyogott képzeletünk előtt, mint a zúzmarás éjszaknyugot, kik a pálmák hazáját mindig örömeosebbs hallánk említeni, mint a zordon fenyves bérceket.

De járuljunk közelebb. A muzsika, vagy ha inkább tetszik, a hanga, egy a legkellemesebb mulattatók közül, és a hangafajok közt nem utolsó helyen áll az éneklés. Semmi nem kedvelteti jobban meg a nyelvet, mint a szép énekek rajta. És e részben többnyire mindig bőjt van Pesten a magyaroknak. Azonban én leltem egy pótoló helyre, hol ámbár nem magyar hangavirág nyílik, de legalább keleti, tehát hozzánk

rokon, egy mosolygóbb ég alól származott ide, a pálmák egyik hazájából. Több mint kétezer év előtt zendültek ezen énekek már meg, a költőkirály⁸⁴ lantja s hárfája mellett, a Sionnak ligetei feleltek reá vissza, vagy a Libanon cédruserdei, vagy valamivel utóbb a remek templom szentelt falai. Ma egy hidegebb honban (nem hazában, mert még közel sincs, hogy hazájokká lenne honunk, hogy minden benne lakót valódi emberérettel bírónak tekintene), egy hidegebb honban zendül az meg, de egész kellemetességgel, bájolón, mint hajdan bájoló lehetett, midőn a melegebb hazában boldog szüzekről vagy honfiaktól énekelteték. Nem a Sion ligete felel ugyan rá vissza, sem a Libanon cédruserdeje, sem a remek templom szentelt falai, hanem egy nem nagy, de igen csinos egész tetsző ízléssel épült egyház. Egész prózaikussággal lép bele az ember, kalapját a legjobb szegen fenntartja; ott egész becsülettel, nyájosan fogadtatik, gyakran előre is vezetetik különös megtisztelés gyanánt, hol előtte csinos oltár-emelkedést, húsz és tán egypár énekes gyermeket s férfiat lát, hangajegyekkel kezökben. A nyugoti emberek is megvallják, hogy kellemetesebb csemegére ritkán tesznek füleik szert, mint az itt megzendülő harmóniás ének, de mit érezhet egy keleti? Irigységet, hogy a számkivetett rokon szebb virágot mutat? Nem. Vagy örömet talán, egyik rokonának szép díszben lételét látva? Ezt igen. Mi valóban nagyon örvendénk keleti énekeket hallhatva nyugoti hazánkban, bosszonkodva ugyan, miért nem áll ki barátságos versenre nyelvünk. És ha, vidéki magyar, Pestre jössz, mint a magyar virágzás középpontjára, s reményeidben csalatva idegen lelket, idegen nyelvet, idegen játékszint találsz, ne szaladj mindjárt vissza, hanem menj az Orczy-házba,⁸⁵ ott az udvarközépen látsz egy csinos épületet emelkedni,⁸⁶ s ha pénteken napnyugtakor vagy szombat délelőtti tízkor vetődöl oda, édes hangok fognak köszönteni, menj te elejbök be a templomba, s az ázsiai hangok gyönyöreivel fog emelkedve ábrándozó lelked megelégedni. Rokon hangok azok, keleti virág Pesten!

(b) Hevesi Lajos / Ludwig Hevesi⁸⁷ (1843–1910)

Megjelent:

Hevesi Lajos, *Karcképek az ország városából* (Budapest: Cserő Gyula Ódon Könyvkereskedése / Franklin-Társulat, 1876), pp. 158–164 (Részletek)

Irodalom:

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport,

84 Ti. a bibliai Salamon.

85 Az Ország-úton (ma: Károly körút), a Király utca sarkán. 1936-ban lebontották. Nevét az egykori kiejtéssel (raccsolás) így mondták: *das Aczi'sche* (ti. *das Orczysche Haus*), lásd alább, #110/d.

86 A *Chor-Tempel*-ről van szó.

87 Eredeti nevén: Löwy.

1995), p. 105, p. 123 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 73, p. 86

Az Orczy-ház a zsidó igazhitűség egyik gócpontja Pesten; egy kis zsidóváros az, egy szabad Ghetto vagy mi.

Hogy hány udvara van a sokablakú világos-zöld épületnek, azt vajmi kevesen tudják, – meglehet, hogy csak a házmestere van ez iránt tisztában, tulajdonosa aligha. Én sem tudom. Néha összeszámláltam vagy hármat, s azután huzamosabb ideig abban a hiszemben voltam, hogy három udvara van. Évek után történetesen megint revideáltam, és íme négy udvarát leltem. Később aztán a negyedik udvarára megint nem tudtam ráakadni, és még később a negyediket csak megtaláltam, de nem ám a harmadikat. E pont iránt tehát mind e mai napig félhomályban botorkálok.

Aki csak feléje is megy e háznak, még mielőtt a járdát elérte, már veszi észre, hogy hová fog jutni. Az oda települt kofák nemcsak “kóser” almát és körtét árulnak, hanem kedvelt izraelita hitszónokok fametszetű arcképeit is, meg vallásos tartalmú röpiratokat, meg bizonyos hitszónoklatok különnyomatait, s több efféle, fán nem termett gyümölcsöket.

Vajon a kapu alján keresztül lehetne-e vergődni?

A kapuszín falai mindenféle limlommal vannak teleakgatva. Tarka-barka zsibáru minden. Az optikusnál kaphatni ott horgolt sálakat, a cipővel kereskedő “ódonász” esetleg eladja neked azt a sós kiflit is, melynek vége a nadrágja bal zsebéből kandikál ki, vagy azt az aranyláncot, mely kommisszióban” hever nála. Tisztességes tőzsom-szédja azalatt zsidó imádságos könyvekkel üldöz; van neki minden fajtából: szemközti német fordítással meg anélkül, vörös, zöld, kék és fekete táblájú, keménypapír, vászon, moiré, bársony és borjúbörkötésű, – csak disznóbörkötésű nincs.

Mert az Orczy-házban minden megvan, amire egy igazhitű izraelita embernek bárminő körülmények között egész életében szüksége támadhat, a húsvéti liszt csakúgy, mint a takarékpénztár, az izraelita ritus szerint főzött zsebóra mellett a zsidó könyvkereskedés, meg a rituális sakter. Pár évvel ezelőtt még ó-hitű imaház is volt benne, sőt a rabbi is ott lakott.

(...)

És aztán az a sok merész görbületű szaglószerszám, ősi dugaszhúzó-módra megcsavarintott hajfűrt, kétágú Mózes-szakáll stb. Mily tolongás az ódon falak között!

Íme, mily öntelten léptet amott a vagyon és pocak dicsőségével fényeskedő polyákországi⁸⁸ üzér. Fekete atlasz kaftánjában mindama százalékok tükröződnek, melyeket készpénze hajt neki. Borzas bársonyszőrű köcsögjét mélyen előretolta szemöldjeire,

88 Polyákország: Lengyelország.

úgyhogy apró hamis szemecskéi mintha sötétből pislákolnának kifelé, hátul pedig a kalap karimája alól jókora karaja kibujik annak az ősi kerek sipkának, mely emberünk fejbúbján, mint valami selyem tarhely, örökkön örökké ott gubbaszkodik, még hajadonfőtt is, még éjjeli álmában is. És hosszan elnyúlva göndörödnék lefelé kétoldalt tekintélyes fehér fürtjei, és hömpölyödik alá dombos mellén hófehér szakállá, melynek az öreg bizonyára, amióta él, soha egy árva kupónját le nem ollózta.

Oldalán valami tizennégy éves siheder ballag hosszú léptekkel; arca sárga, mint a viasz, szeme fekete, mint a csillámos kőszén, dongája vékony, orra saskeselyű; ruházata az öregéhez hasonló, csakhogy a kaftán kelméje nem oly finom. (...)

Azonban nem minden kaftán fényes fekete atlasz; a nagy többség olcsó kelmét mutat, és hajdani feketeségök is rég elkopott azzá a sárgás szürke árnyalattá, mely viszont más-más, holmi rút zöldes penészszínbe készül átcsapni. És nem is minden kétágú Mózes-szakáll olyan tiszta fehér, mint a mi öregünké, hanem a gácsországi⁸⁹ férfiaság e becses cégérei többnyire egészen más árnyalatokban pompáznak, melyeknek vegyülete bizonyos érzékről tanúskodik ugyan a szín iránt, de igen bizonytalan érzékről a tisztaság iránt.

(...)

Pesti vásárkor az Orczy-ház udvarainak érdekessége jelentékenyen fokozódik, mert ilyenkor még sokkalta nagyobb mértékben zsúfolvák az adás-vevés ama portékáival, melyek azzal az előnyös tulajdonsággal is bírnak, hogy a szaguk förtelmes. Ilyenkor valóságos empórium van ott a bűz minden fájának, és ha Vespasianus császár a kloaka-adóbul befolyt pénzt megszagolván, azt mondhatta, hogy “non olet” (nincs szaga), úgy ellenkezőleg, az Orczy-házban vásárkor még a pénzre is (különösen pedig a bankóra) bizvást rá lehet mondani, hogy “olet”.

Sokan lanknak ám (az Orczy-házban), és fölöttébb ritka eset, hogy valaki kihurcolkodik. Ennek az egész házi lakosságnak oly valami patriarchális színezete van; gyanítani merem, hogy a fölmondási idő nem is fél esztendő ott, hanem negyedszázadok szerint van megállapítva – a nagyapa például fölmondott, az unoka annak idején majd ki fog hurcolkodik. Ennélfogva ez a különös ház valami sajátos önérzettel tölti el lakosait, csaknem községet képez a községben, és ha a pesti izraelita világ tekintélyesb osztályát szemügyre vesszük, csakugyan azt fogjuk tapasztalni, hogy Ó-Budán kívül még az Orczy-ház volt neki főképpeni bölcsője.

A nevezetes ház gyúpontjának azonban mindenesetre a benne létező kávéházat tekinthetni. Eme helyiségben héber nyomású hírlapok járnak, sőt akad ott tán izraelita billárd-teke is, meg zsidóírású kártya.

---

89 Gácsország: Galicia.

Ez az a hely, hol a különféle gácsországi jövevények legotthonosabban érzik magukat, hol ama légkör veszi őket körül, melyből legszívesebben lélegzenek, s hol otthonias ismerős hangok érintik fülök dobját, ámbátor az igazat megvallva, e helyiség közönsége a szó- és eszmeceserét korántsem úzi oly odaadással, mint minden másféle csereüzletet.

Üzlet! Nagy szó! Mert ebben a kávéházban minden, de minden üzlet. (...)

Egy "pohár fekete" mellett itt mindent vásárolhatsz, csak akarnod kell. Kitűnő minőségű friss nyúlborókkal és minden kigondolható sorshúzásokra szóló ígervényekkel egy és ugyanazon percben kínálnak meg; garmadával heverésző tajtékipipák törnek tárcádra csellet, erőszakkal, nyíltan és alattomosan; házaló gyémántárusok igyekeznek téged bámulatos ékesszólással rövidlátóvá tenni; vándorcigánykodó ékszerészek kísértének valódi színarannyal és meg-megcsörrentik füleid előtt gyűrűiket, láncukat; a mozgó órarakta (hús, huszonöt, ötven, száz, ezeresztendős garanciával) csak hogy bele nem másznak kávé fíndzsádba, – valóban elég tehetséges ember vagy, ha menekülhetsz előlük.

Biztosabb persze be nem menni a kávéházba és be sem tolakodni a kapuzínbe, ha éppen nagyon zsúfoltnak látszik. (...)

(c) Vámbéry Ármin (1832–1913)

Megjelent:

Vámbéry Ármin, *Küzdelmeim* (Budapest: Franklin-Társulat, 1905)

Újabb kiadás:

Vámbéry Ármin, *Küzdelmeim* (Vámbéry Könyvek) (Dunaszerdahely: Lilium Aurum, 2001)

Irodalom:

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 123 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), pp. 86–87

(...) Tanító-börzének különösen jó hírű volt akkoriban a pesti Országúton⁹⁰ levő Orczy-kávéház. Ebben a piszkos, a legkülönbözőbb dohánynemek füstjétől illatos helyiségben, mely negyven év múltával is, mind a mai napig, sokat megőrzött régi képéből, tarka sokaságban tolongott egymás hátán a városi és falusi zsidóság, mely feketekávéját szürcsölte, vagy fülsiketítő lármat csapott, ádáz taglejtésekkel beszélve és kiabálva egymással. Délután egy és négy óra között a legpokolibb volt a tolongás és a lárma a pedagogosoknak ezen börzéjén; ez volt az általános találkozás legfőbb

90 Ma: Károly körút – Bajcsy-Zsilinszky Endre út.

ideje. Egy félreeső padon ültek a facér tanítók, és szorongva lesték az ügynökök szemejárását, amikor kivált a tömegeből, és a vevővel, jobban mondva a jövőendőbeli princípálissal, megállt a pad előtt, szemlét tartott a jelölteken, és az egyiket vagy másikat bemutatta az idegennek. Nagyon kínos jelenet volt ez. Kietlen érzéssel gondolkodok reá ma is, valahányszor az Orczy-kávéház előtt visz el utam. Szorongó szívvel, mély megszügyenyüléssel, órák hosszáig üldögéltem én e padokon, több, egymásra következő délutánon át...

(...)

(d) Ágai Adolf (1836–1916), 1908

Megjelent:

Porzó / Ágai Adolf, *Utazás Pestről – Budapestre, 1843–1907. Rajzok és emlékek a magyar főváros utolsó 65 esztendejéből* (Budapest: Pallas, 1908, 1912³)

Újabb kiadás:

Ágai Adolf, *Utazás Pestről – Budapestre, 1843–1907. Rajzok és emlékek a magyar főváros utolsó 65 esztendejéből* (Budapest: Fekete Sas Kiadó, 1998, 2004²)

http://mtdaportal.extra.hu/books/utazas_pestrol_budapestre.pdf

Irodalom:

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 124 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 87

(...) Tán még az »Orczy« – az »Aczy'sche« – kávéházzal szólhatnak. Valamikor arról volt nevezetes, hogy itt mérték a legjobb fekete kávé s hogy már esti 8 óra-kor becsukták. Tanító-börze, mondják némelyek. Tanú-börze, állítják mások, ahol minden kényesebb ügyben szerezhető akár mentő, akár terhelő tanú. De az efféle híreszteléseknek mindig csak a fele igaz.

(...)

(e) Szomory Dezső (1869–1944), 1927

Megjelent:

Szomory Dezső, "Levelek egy barátnőmhöz", *Nyugat*, 17–19 (1924–1926)

Újabb kiadás:

Szomory Dezső, *Levelek egy barátnőmhöz* (Budapest: Athenaeum, 1927)

Szomory Dezső, *Levelek egy barátnőmhöz* (Budapest: Palatinus, 2002)

Szomory Dezső, *Levelek egy barátnőmhöz* (Szomory Dezső Művei, 5) (Budapest: Múlt és Jövő Könyvkiadó, 2010)

Irodalom:

Frojmovic Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 106 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 74

VIII. (...) Pest, Pest! ami páratlan a világban, sajnos, a királyi-utca, holott csak Király utca, a régi ház, a folyosók cigánycsordája, a szomszédság pazar népsége, karavánja, palettája, a sok zsidógyerek harsogása, tudós elandalgása alagútfúró orrpiszkálásokban, rejtélyes célokért, az agyvelő irányában. És a sok régi kofa, halasasszony, üveges és béna koldus, drótostót és verklis ember az udvaron, s a sok ifjúság az emeleteken, ifiurak, ficsurak, kurafiai, szobaurak, szerelmi nyugtalanságban a sok nőcseléddel, aki dalol, és egy kis csendes, titkos öregember, aki egyedül a szobájában, egy petróleumlámpa mellett, a karját dörgöli higannyal, egy igazi Rembrandt!

(...)

XXXIII. Az a nagy, lármás ház a Király utcában, ahol laktunk, olyan volt, mint egy shakespearei színpad, három síkra tagoltan, a három udvarával.

Még adja hozzá, angyalom, a három udvarban a pincék vaskapuit, mindenféle sötét üregekre, barlangokra, műhelyekre, cukrászkonyhákra és lakatos-alvilágokra nyilván, s ahonnan mindenféle szagok szálltak, rossz szelek fújtak, dörejek szóltak, hangzok zörögtek, kések csattogtak, csengtek és csörögtek, fűrészek zúgtak és ziháltak, vasak sípoltak s fények sugároztak. Még adja hozzá a gránitkő lépcsőzetet a lépcsőház zárt falai között, mint a kulisszák, egy-egy sorvadásos gázláng fényével bennök bizonyos téli estéken, mint egy velencei éjben, s ahol vasárnaponként, a falnak tapadva, cselédleányok álltak ki, mint a mártírok, izzó bakáik lendületességét a régi közös hadseregből. Még adja hozzá a folyosókat, a vaskorlátokat, rácsokat és szürke falakat vércsefészkekkel, s azt az igen magas égboltozatot, mely még magasabb mélységekbe ívelten, viharos felhőzetével borult rá az egészre, mint egy kupola egy székesegyházra, végérvényesen.

Az első udvarban, főleg az első két emeleten, a polgári előkelőség lakott... (...) A második udvarban az alantasabb népréteg lakott, sűrű szaporodással és körülméletési ünnepekkel, egy boldog Magyarországon!

A harmadikban, a hónapos ágyak menházszerű, de kollektív világában, az ifjú K. J.⁹¹ vonta meg magát rabbinisztikusan, s filozofteri melankóliáit a Szanhedrin

91 A regénybeli regény hőse.

s a Peszahim⁹² olvasásával üdítgette, a jeruzsálemi és babyloni Talmudok tanulmányozásával, s a *Pirké Abóth*⁹³ című konzervatív könyvnek a mellreszívásával. (...)

A régi ház! Mit mondjak? (...) Ezeket a körvonalakat, állványokat, konstrukciókat s kereteket be kellene töltenem balzaci részletességgel a három udvar és a három emelet hajszálnyi topografiáival, a zeg-zugok kiszínezésével, az ajtóküszöbök és ablakpárkányok leírásával, a fa-részek, kőanyag, vakolat, téglasor, mázolás, vízvezeték, padlásfeljárók, cseréptető s kémények bemutatásával, mint amelyek mind jellegzetes tényezők, a házmesterlak és illemhelyek ismertetésével, mint amelyek mind igen fontos dolgok. Az összes lakásokat, szalonokat, kamrákat, szobákat, alkóvokat és búvhelyeket ki kellene fordítanom, mint a zsebeket, a bennök zajló életekkel, sorokkal és módozatokkal, jó- és balszerencsékkel, százfelé ágazó egzisztenciákkal s népséggel, sokféle típusokkal, figurákkal, bolondokkal, különcökkel, púposokkal, holdkórosokkal, kellő méltatásban egyéniség, ambíciók és egyéb nyavalyák szerint, mindazok feljegyzésével s jellemzésével, akik itt éltek, haltak, virultak, szenvedtek, kéjelegtek, mozogtak s ordítottak e házban, a sok vénséggel imádságban, a sok fiatalokkal felbuzdulásban, a sok szobaurakkal poligámiában, a sok nővel magas frizurában, a sok gyerekkel orrpiszkálásban, a sok családdal békében és viszálykodásban, a halaskofákkal, üvegessel, verklissel, handlékkal, sorshúzó madarással az udvarban, s a vak énekessel magas hangban, és azzal a nagy mozgató erővel, ami hajtotta az egésztestet, egymás ellen és egymás irányában. (...)

A régi épület drámai monumentalitása úgy megmaradt bennem vastagon felkenve s dúsan felhangszerelve, hogy azóta is gyakran hintettem el belőle egy-egy színt vagy hangot különböző írásaimban, mint egy-egy dús adományt egy-egy végrendeletbe. (...)

XXXIV. (...) Nem tudom, hogyan, de a hajdani Kelet víziója ébredt e házban, a hajdani Kelet cédrusfa lombokkal! Százféle zűrzavarokban, hirtelen felvillanásokban, egy-egy hang, egy sóhaj, egy kiáltás mintegy Jerichó tövéből tört elő, azzal a rejtélyes fölzengéssel, visszatéréssel s megisméltődéssel, ami az emberi lélek visszhangossága az időkön át.

(...)

Már nem állok itt, nyugtalan gyermekszívemmel, e hajdani küszöbön, mely rég nincs már, aminthogy az egész ház is elgurult, lebontva köveiben!

(...)

---

92 Talmudi traktátusok.

93 Pirké avot: "az atyák fejezetei", a Misnához csatolt rabbinikus bölcs mondás-gyűjtemény.

(f) Sztrókay Kálmán (1886–1956), Borbély az Orczy-házban, 1934

Megjelent:

Sztrókay Kálmán, "Eltűnik a pesti gettó (...): Az utca", *Egyenlőség*, 54, no. 13 (1934. január 20), p. 3

Irodalom:

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 220 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 158

(...) Idevaló specialitás a kés nélkül borotváló borbély. Akárhány olyan borbélyüzletet találunk, ahol auripigmenttel (razollal) szakálltalanítják az orthodox vendéget, ki nem enged borotvát az arcára.

(...)

(g) Cs. Szabó László, "Idegenvezető séta", 1935⁹⁴

Megjelent:

Cs. Szabó László (1905–1984), "Budapesti miniatűrök (II): Terézváros", *Nyugat*, 28, no. 7 (1935. július)

Annál nemesebb egy város, minél kegyetlenebbül alapították. Volt, amelyiket a testvér, kiontott vérével vakoltak, a másik sárkányfogvetésből sarjadt. A Terézvárost, hol a jó Fényes Elek szerint "a legtöbb sidó mozog", II. József türelmi rendelete terjesztette ki. Nem is lett belőle sohasem előkelő városrész.

(...)

Minden van ebben a városnegyedben, de legtöbb a szorgalma. A pincében gombokat csiszolnak, a földszinten petróleumot árulnak, az emeleten ruhákat igazítanak, gyűrűket vésnek, a kapu alatt ládát feszegetnek, az udvar végében prémet porolnak s néha lipthói túrót gyártanak. "Les juifs n'ont pas de détente", mondta egy francia író. A zsidók nem tudnak elernyedni. Évezredek istencsapás: a szorgalom birtokában végzik a mulandó munkát s megvetik a pihenést, ami örök. Ha néha estefelé erre a vidékre tévedek, még javában dül a munka; a pincékből, ajtókból, ablakokból, a homályos villanykörtek alól patakzik a dolog. A Belvárosban is eleget dolgoznak, de több szemfényvesztéssel s a robot a fényűzés látszatába burkolózik. És Újpesten nyilván még többet dolgoznak, de a szívük gyökeréig ellenszegülve, falusi hazavágyással vagy visszafojtott lázadással, emberségesen...

94 Röviddel az épület lebontása előtt (!).

(...)

Idegenvezető sétánkat a Károly körút és Király ucca sarkán elterülő Orczy-háznál kezdjük. Belőle rajzott ki a zsidóság a terézvárosi lelkésztemplomot övező szőlőskeretekre s majorokra. II. József türelmi rendeletéig csak nappal fordultak meg Pesten, éjjelre visszakocogtak Óbudára, máskülönb en adót fizettek volna az éji szállásért s Pest akkor még igazán nem érte meg ezt a “kurtaksát”.⁹⁵ A poros, kietlen országút mentén (mert ez volt a Károly körút) külön városként fogadta be őket az Orczy-ház. A törzsek otthona s üzlete összeforrt a háromudvaros labirintban, mint a patricius családoké a Hanza-házakban.⁹⁶ Két zsinagóga is befért, egyikben németül, másikban “régi lengyel módra” imádkoztak, aztán lementek a kávéházba, dominóztak s eladták egymásnak a gyapjút, a bőrt, a tollat. Ma úgy mondanók: a nyersanyagot. A vásárosok szekerestől beálltak valamelyik udvarba, a roppant törzsi fészeknek híre járt Kievig s az Orczy-ház mögött az országútról nyíló dűlőút lassan a plébániáig beépült. Így lett a Király ucca. (Míntha a vándor szekerek ma is szállást keresnének, a Király uccai házakban hatalmas udvarok húzódnak meg.) A leromlott, ezerfelé lyukasztott és halálraítélt Orczy-ház a Terézváros legnagyobb műemléke; Sue⁹⁷ képzeletében éltek ilyen épület-szörnyek! Egyik udvarát jelképesen ellepték a csupas, fekete sírkövek, édeskés pinceszag s naftalin-illat: a kisértetjárás ősi szaga száll a levegőben. A földszinten a boltíves kávéház minden körúti kávéház őse, mint a Kemnitzer⁹⁸ a dunapartiaké. Csak itt esett jól az üzletkötés; a kényes lábú, keveset gyalogló zsidók megmártották a ropogós kiflit a kávéban s adták-vették a gyapjút. Ebben az időben még németül szólt a zsidó vicc. Szegény, kiéhezett szeminaristák itt ajánlkoztak házitanítónak tisztos vidéki zsidócsaládokhoz, egyiküket később Vámbéry Árminnak⁹⁹ hívták. A híres házakban szállt meg s idejárt kávézni Sonnenthal,¹⁰⁰ a nagy zsidó színész, mikor a Nemzetiben Goethe nyelvén Othellót játszotta.

A Király ucca volt a falakon kívüli Pest főere, a mágnások rajta kocsztak ki a lövöldéhez s a lófuttatásokhoz, melyeket a mai Lövölde téren túl tartottak. Gyalogosok közül Deák Ferenc s Arany János menekültek szörnyű børszagon át a ligetbe: a pesti bűzből a rákosi porba. Este nagy élet járta, a kocsmákban berúgott vidéki urak s jogászok bérkocsisokkal és csaposlegényekkel verekedtek. A serdülő Pest ordenárén s németül mulatott. Néha megjelent egy angol úr, számokat húzott a kucsébernél,¹⁰¹

95 Kurtaksa: fürdőhelyi / idegenforgalmi adó.

96 Hanza / *Hanse*: kereskedő városok szövetsége Észak-Németországban és a Baltikumban a középkorban és kora-újkorban.

97 Eugène Sue (1804–1857) francia író.

98 A Kemnitzer János pétervárad i tímármester által bérelt előkelő kávéház és szálló, az “Az angol királynőhöz” (a pesti árvíz után, Victoria királynő koronázása, 1838, alkalmából), a Dunaparton, a hajóhíd hídfőjénél; később Wodianer- vagy Két török-ház; 1940-ben lebontották.

99 Lásd fentebb, #110/c.

100 Adolf von Sonnenthal (1834–1909) pesti születésű osztrák színész.

101 Vendéglőről vendéglőre járó árus.

mellényén a legalsó gomb nyitva maradt. Albert, walesi herceg¹⁰² rangrejtve mulatott a Blaue Katzban.¹⁰³

Időtlen idők óta lármás fiatalemberek vonultak végig az uccán s beverték az ablakokat. Az öreg Palugyaiban¹⁰⁴ olvasom, hogy a negyvennyolcas zavargások¹⁰⁵ alatt híre ment: a Király uccában forró olajat öntenek a verekedőkre. Akkor sem, máskor sem öntöttek olajat az ablakokból, de az ucca sohasem szabadult meg a gyanakvás és rémlátás stigmáitól. Az ember megkönnyebbül, mikor a csupasz lelkésztemplomhoz ér. Két angyal próbálgatja a kürtöt az ablak fölött: készülnek a végítéletre, amikor gyűlölet nélkül s már nem emberi mértékkel ítéltetünk meg.

Merre is vezessük az idegent? Csavarogjuk céltalanul az Andrassy út mellékucskáiban. Legföljebb annyit jegyezzünk meg, hogy ebben a városrészben voltak az első pesti gyógyfürdők.¹⁰⁶ A pestiek a kávéházi füstöt a gőzfürdőben áztatták ki, a város műveltsége is amolyan gőzfürdői tájékozottság volt. Krúdy,¹⁰⁷ mint a legtöbb hajdani szerkesztő úr, napokig tartó kártyázás és spriccerezés után szintén eljárt a gőzbe. Itt találkozott egyszer a mesemondó Oszkár bácsival.¹⁰⁸ Mesélj valamit, megfizetem az óradíjat, biztatta, mire nekilátott a mesének, a kövér, öreg zsidók körülülték; talán még most is hallgatják, ha meg nem haltak.

A városrész hatvankilencben¹⁰⁹ ért el történelmi pillanatához. És ugyan mi lehet más Magyarországon e nevezetes pillanat, mint egy választás? A Terézváros minisztert buktatott. Ki a vivát? Gorove,¹¹⁰ a gögös miniszter? A Terézvárosnak fejébe szállt az egyenjogosítás, nemcsak élt vele, hanem opponált is. Két napi harc után felpántlikázott négyes fogat vitte az új követet a Lövölde térre s a kis Tenczer¹¹¹ – a főkortes

102 Albert Edward herceg (1841–1910), a későbbi VII. Edward angol király.

103 Kék Macska, zenés kávéház a Király utca 15-ben a XIX. század második felében, műsora részben jiddis nyelvű (jidliző) volt.

104 Palugyay Imre (1818–1876) statisztikus, jogtörténész. *Magyarország történelmi, földirati és állami legújabb leírása, I: Buda-Pest szabad királyi városok leírása* (Pest: Landerer és Heckenast, 1852).

105 Lásd alább, #137/l.

106 Például, Rumbach Sebestyén (1764–1844) vasfürdője a mai Podmaniczky és Munkácsy utca sarkán (1807); a Gampert vasfürdő (Nyár utca 7), 1827 óta / "Hungária", a Nyár utca – Dohány utca (42–46) – Klauzál utca (6–8); a Feil vasfürdő, "A zarándokhoz", Király utca; a Könyök utcai fürdő stb.; de rituális fürdő volt az Orczy-házban is.

107 Krúdy Gyula.

108 Szálai / Szalai / Szalay Oszkár (1879–1944), a Magyar Rádió gyermekmese-felolvasója az 1920-as években. Molnár Gál Péter, "Oszkár bácsi", *Élet és Irodalom*, 48, no. 32 (2004. augusztus 6), p. 9.

109 Ti. 1869.

110 Gorove István (1819–1881) az 1869. évi országgyűlési választáson megbukott Jókaival szemben.

111 Tenczer Pál (1836–1905).

– bekiáltott a Török patikába,¹¹² hol csodálatos hajnövesztőket árultak: “Nincs több kopasz fej? Nü, egy mégis van!” A Jókai Móré, aki Gorovét megbuktatta.

Tudtommal egyetlen ismerősöm sem született a kerületben. Hacsak magamat nem számítom a magam ismerősének, aki a Wesselényi uccában születtem. Dehát a szüleim akkor nem tudhatták, hogy valamikor még sokat büszkélkedem erdélyi véremmel.

(h) Kaczér Illés (1887–1980), “A gettó citadellája”

Megjelent:

Kaczér¹¹³ Illés, *Három a csillag* (Tel Aviv: Új Kelet Nyomda, 1955/56) (Regény)

Irodalom:

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 104 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), pp. 72–73

(...) Nézd a gettó citadelláját, az ütött-kopott Orczy-házat. Jó száz évvel ezelőtt kastélynak épült. A polgárok még később is megsüvegelték és palotának mondták. De amióta I. Ferenc uralmának elején¹¹⁴ valamelyik Orczy báró¹¹⁵ kezdte a helyiségeit idefutott zsidóknak bérbeadni, s amióta az ősi lovagtermet berendezték imaháznak, és a zsinagóga minden cakompakjával együtt levakarhatatlanul idetelepedett, már csak háznak nevezik. A pesti civisek megvetésük jeléül, a pesti zsidók megvettségük tudatában. Hogy is lehetne palotának mondani: ez itt most a zsidóház. Itt a templomuk és a rabbinátusuk. Itt vannak a fürdőik és az iskoláik. Itt a vita-udvaraik és embervásáraik, szekértáboraik és börzéik A tanházaik, segélyegyleteik, kegyeskereskedőik, tóramásolóik, bér-imádkozóik és házasságközveitők. A vendéglőjük, kávéházuk és jobbról balra menő könyveik boltja is itt van. Van itt egyéb bolt, és raktár is van, a patkányjárta pincéktől a denevér lakta toronyszobákig tornyosan megrakva tollal, ronggyal, gyapjúval, szaruval, gubacssal, cukorral, borssal, posztóval, vászonnal, halinával, bőrrel, enyvvel, csirizzel. Van doktor a házban, van patika, van borbély, van bába. Vannak rabbidiplomás sebészei, akik a nyolcnapos fiúgyermeken végzik műtéteiket, vannak kelengyegyűjtői és leánykiházásitói, és vannak mindkét nembeli halottmosói és öltöztetői, akik az itt székelő Chevra nevében adják meg a távozonak, ami az ősi szokás szerint még megilleti. Az Orczy-ház bizony rég

112 Gömörly-ház, Király utca 12.

113 Eredeti nevén: Katz.

114 Ti. az 1790-es évek második felében.

115 Br. Orczy József (1746–1804) Zemplén vármegyei főispán.

elhullatta díszzeit, ép tetőcserepeit is, és főúti fényéből már csak annyi maradt meg, hogy a ház most éri anyagi fénykorát. (...) Az Orczy három nagy udvarán talmudisták gyakorolják a vitának azt a magas fokát, amelyet pilpulnak¹¹⁶ neveznek, tóratudók kötötték össze az írás örökbölcs verseit a napi élet dolgaival, vidékről érkezett zsolthármondók és misleértők¹¹⁷ cserélik ki gondolataikat, míg szekereik az udvarok egyikében táboroznak, kántorok, sakterek, házitanítók, tórafelolvasók, előimádkozók és sófárfújók adnak próbát a tudásukról, mielőtt a távoli zsidóságigetekre alkalmi feladatokra vagy hosszabb időre elkínálkoznak.

(...)

111

Iskolák, tanárok, tanulók

1835–1841

(a) Hirschler Ignác, A pesti piarista iskolában, 1835 k.

Megjelent:

Ignaz Hirschler (1823–1891),¹¹⁸ *Autobiographisches Fragment* (Als Manuskript gedruckt) (Budapest: Druck von Max M. Pollak & Comp., [1891]), p. 7, p. 8

Irodalom:

Groszmann Zsigmond, "Hirschler Ignác", in: *Évkönyv, 1941* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat, 1941), pp. 143–158

Bíró Imre, "Hirschler Ignác és szerepe a magyar szemészet fejlődésében", *Orvosi Hetilap*, 98, no. 49 (1957. december 8), pp. 1350–1353

Varga Lajos, "Adatok Hirschler Ignác életrajzához", *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*, no. 15–16 (1959), pp. 248–263

Csillag István, "Hirschler Ignác ifjúkori arcképéhez", in: *Évkönyv, 1979/80* (Budapest: Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1980), pp. 92–100

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport,

116 Pilpul: a Biblia vagy a Talmud egymással közvetlenül nem összefüggő helyeivel való értelmezés / érvelés.

117 Misle: *másál* (többes számban: *mesálim*, birtokos szerkezetben: *mislé*), "bölcsmondás(ok)".

118 Szemorvos, az 1860-as években a pesti hitközség többször megválasztotta elnöknek, de a kormányzat politikai megfontolásokból nem engedte hivatalba lépni. Az 1868/69. kongresszuson br. Eötvös reform-terveinek egyik fő támogatója. 1885-ben a király a főrendi ház örökös tagjává nevezte ki.

1995), p. 126 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), pp. 88

(...) Hier, auf der Judenbank, im Hintergrunde des Hörsaals, fühlte ich zum erstenmal den giftigen Stachel des Pariathums, der, mehr als man glaubt, den unseligsten Einfluss auf das Geistes- und Gemütsleben eines gefühlvollen Menschen ausübt.

(...) Die düsteren Klostergänge, deren Krucifixe ich nur mit Scheu von der Seite anblickte, die lateinische Unterrichtssprache, das Pfäffische der Lehrer in den ersten Jahren, die schon erwähnte Judenbank, die rohe und zynische Art der Prügelstrafe, die stets wie ein Schreckgespenst mir vor den Augen schwebte, die vielfachen hämischen und höhrenden Bemerkungen auf meine Confession, endlich die vielen thätlichen Beleidigungen, die Püffe und Stösse, die ich mir als Schwächling von Seiten ausgelassener Mitschüler gefallen lassen musste, Alles das lag wie ein Alp auf meiner Brust und machte es auch beinahe unmöglich, etwas zu lernen, da mir das dürre Memoriren halb oder gar nicht verstandener grammaticalischer Dinge in der Seele zuwider war.

(...) A terem végében levő zsidópadban éreztem először a megaláztatás mérges fulánkját, mely az érző ember szellem- és kedélyvilágára sokkal rosszabb hatással van, mint általában hiszik.

(...) A komor kolostori folyosók, a fészületek, melyekre csak oldalról mertem pillantani, a latin tanítási nyelv, az első évek paposkodó tanárai,¹¹⁹ a már említett zsidópad, a durva és cinikus módon végrehajtott testi fenyítés, melynek rémképétől egy pillanatra se bírtam szabadulni, a vallásomra tett kaján és sértő megjegyzések, a sok ütleget és taszigálást, amit vékonydongájú gyermek lévén, féktelen iskolatársaimtól elszenvedtem: mindez lidércnyomásként ült lelkemen, és szinte lehetetlenné tette, hogy valamit is tanuljak, mert a félig vagy egyáltalán nem értett grammatikai szabályok száraz memorizálása iránt eleve viszolygást éreztem.

(...)

119 A piarista szerzetesrendet (*Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum* / "Kegyes Iskolák Isten Anyjáról nevezett Szegény Szabályozott Papjainak Rendje", röviden kegyes tanítórend vagy kegyesrend) 1614-ben alapította Rómában José Calasanz / Kalazanci (Szent) József (1557–1648). Pesten 1717 óta tartott fenn iskolát.

(b) Egy év alkalmi hírei zsidó iskolákról, *Allgemeine Zeitung des Judenthums*, 1841

Irodalom:

Barna Jónás & Csukási Fülöp, szerk., *A magyar-zsidó felekezet elemi és polgári iskoláinak monográfiája* (Budapest: Corvina Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1896)

Bányai Viktória, *Zsidó oktatásügy Magyarországon, 1780–1850* (Doktori Mestermunkák / Hungaria Judaica, 17) (Budapest: Gondolat, 2005)

(b/1) Arad

Megjelent:

Allgemeine Zeitung des Judenthums, 5 (1841), no. 7 (13. Februar 1841), p. 88; no. 12 (20. März 1841), p. 163

Arad, 12. Januar. – (...) Schließlich möge noch hier bemerkt werden, daß unsere königl. Hauptschule abermals eine Acquisition durch den Lehrer der ungar. Sprache, Herrn Moritz Strauß aus Lovasberény gemacht. Bis jetzt war diese Stelle stets durch einen Christen besetzt. In der jüngst stattgehabten Vakanz schickte das königl. Schul-Inspektorat Herrn Strauß mit der Meinung her, es wäre besser einen Israeliten anzustellen, der hoffentlich mehr als die Vorgänger leisten wird. Es wird auch tüchtig darin gearbeitet, denn nur durch die ungar. Sprache wird unsere Emanzipation genährt.

Arad, 19. Februar. – Wir zählen in unserer Gemeinde bereits über 50 Meister israelitischen Glaubens, eben so viele Individuen wandern noch, und gegen 100 sind in der Lehre. Auch die Reichen widmen ihre Kinder der Industrie, und sechs Handwerker sitzen mit unter den Repräsentanten der Gemeinde. So gehören auch 4 Musici israelitischen Glaubens zum Theaterorchester, darunter zwei Prima's.

Arad, január 12. – (...) Végül említsük meg kir. polgári iskolánk újabb gyarapodását, a lovasberényi¹²⁰ Strauss Móricnak, a magyar nyelv tanárának megszerzését. Mostanáig ezt az állást mindig keresztény tanár töltötte be. A legutóbbi üresedéskor a kir. Iskola-felügyelőség küldte hozzánk Strauss urat, azzal a megjegyzéssel, hogy jobb lenne, ha egy izraelitát alkalmaznánk, aki remélhetőleg jobb teljesítményt nyújt majd, mint az elődei. Kell is derekasan dolgoznunk e téren, mert emancipációnkat csak a magyar nyelv hozhatja közelebb.

120 A XIX. században nagy zsidó község volt Lovasberényben (Fejér megye).

Arad, február 19. – Községünkben már több mint 50 izraelita hitű kézműves található, ugyanennyien még vándorúton vannak, és mintegy százan tanulják a mesterséget. A gazdagok is az iparnak szánják gyermekeiket, és a község képviselői között hat mesterember is van. 4 izraelita vallású zenész tagja a színházi zenekarnak, ezek közül kettő primás.

(b/2) Dabas

Megjelent:

Allgemeine Zeitung des Judenthums, 5 (1841), no. 46 (13. November 1841), p. 655

Dabas (Pesther Komitat), 8. Oktober. – Ich erlaube mir, Ihnen anzuzeigen, daß am 4. Oktober eine Hauptprüfung der hiesigen israelitischen Zöglinge in Gegenwart einer bedeutenden Anzahl Sachkundiger statt gefunden, welche die Riesenfortschritte dieser Schüler seit zwei Jahren, wo der geregelte Unterricht mit ihnen begonnen, zu unsrer großen Freude bekundete, so wie in der Grammatik der hebräischen, ungarischen und deutschen Sprache, so auch in Geographie, Physik ff. Es gereicht den hiesigen, meist armen Israeliten gewiß zu Ehre, drei ausgezeichnete Lehrer zu halten, worunter einer reformirter Konfession. Ich nenne insonders den Hauptlehrer, Herrn J. Popper, der die Schule errichtet und fortwährend mit Anstrengung auf bester Stufe erhält.

A. von Szappanoj, ref. Geistlicher

Dabas (Pest vármegye), október 8. – Bátorkodom jelezni Önnek, hogy október 4-én megtartották az itteni izraelita növendékek záróvizsgáját. Legnagyobb örömköze a jelenlévő számos szakértő arról számolt be, hogy ezek a tanulók két év óta, amikor számukra a rendszeres tanítás megkezdődött, óriási előrehaladást tettek mind a héber, magyar és német nyelv grammatikájában, mind pedig a földrajz, fizika stb. terén. Az itteni, többnyire szegény izraelitáknak dicsőségére szolgál, hogy három kitűnő tanítót tartanak, közülük az egyik református vallású. Külön megemlítem J. Popper főtanítót, aki az iskolát alapította és erejét megfeszítve folyamatosan a legjobb szinten tartja.

A. von Szappanoj, református lelkész

(b/3) Pápa

Megjelent:

Allgemeine Zeitung des Judenthums, 5 (1841), no. 35 (28. August 1841), p. 497; no. 48 35 (27. November 1841), pp. 687–688

Papa, 10 Juli. – Gottlob, daß mir Papa, bei meinem mehrwöchentlichen Hiersein eine günstigere Meinung abgedrungen, und ich gefunden, daß der Privatunterricht in den meisten Häusern ein sehr vollkommner ist, daß gegen die Kindererziehung

der Wohlhabenden nichts einzuwenden sei und für die ärmere Klasse eine ת"ת-Anstalt besteht, wo deutsche und ungarische Sprache, תנך und גמרא et caetera durch 6 Lehrer, worunter ein christlicher, gelehrt wird und die jährliche Gesamtausgabe dieser Anstalt über 3 000 fl. W. W.¹²¹ sich beläuft.

Papa, 28. Oktober. – (...) "Der Segen kommt von oben!"¹²² Den ersten Impuls zur Errichtung einer Schule gab vor zwei Jahren eine Aufforderung des löbl. Komitats. Und wenn auch früher alle solche Anregungen fruchtlos blieben; ja, man selbst mühevoll der guten Sache entgegen gearbeitet; so fiel diese letzte Rüge auf einen solchen Israeliten-Vorstand, der bereits aus der religiösen Lethargie erwacht, und sich nicht fürchtet vor der Aufklärung, und zunehmender Bildung. –

Mehrere vorzügliche Männer des Ortes stellten sich an die Spitze und es wurde als Hauptmotive der Schule statuirt, daß man erstens: zur Förderung der Nationalisirung, die Verbreitung der magyarischen Sprache unter die Jugend als erste und vorzüglichste Aufgabe sich stelle; das zweitens: ein zweckmäßiger Unterricht der deutschen und hebräischen Sprache, der Geschichte, der Religion, und der Moral sich daran schließe; und endlich: so viel es thunlich ist, einen öffentlichen Unterricht im Talmud anzureihen. –

Die Schule besteht bereits seit 1½ Jahre, und die günstigen Resultate öffentlicher Bildungsanstalten blieben auch hier nicht aus; die Kinder der Armen, welche früher der Willkür, der Unwissenheit preis gegeben waren, beginnen jetzt doch am Lernen Geschmack zu finden, und an Zucht und Ordnung sich zu gewöhnen. –

Pápa, július 10. – Istennek hála, hogy Páparól többhetes ott tartózkodásom után kedvezőbb vélemény alakult ki bennem, és azt tapasztaltam, hogy a magántanítás a legtöbb házban semmi kívánnivalót nem hagy, a jómódúak gyermeknevelése kifogástalan és a szegényebb osztálynak egy talmud-tóra-intézet áll rendelkezésére, ebben a német és magyar nyelv, a Biblia (*Tanakh*) és Gemara stb. oktatását 6 tanító látja el, köztük egy keresztény, és ennek az intézetnek az évi összkiadása eléri a 3 000 bécsi bankót.

Pápa, október 28. – "Fentről jön az áldás." Az iskola-alapításhoz két évvel ezelőtt az első lökést a tekintetes vármegye felszólítása adta meg. S bár korábban a hasonló ösztönzések eredménytelenek maradtak, s az ember maga is fáradságosan igyekszik

121 Wiener Währung, osztrák papírpénz (*Banko-Zettel* / bankócédula), ezüsfedezettell.

122 Friedrich Schiller, "Das Lied von der Glocke"

feltartóztatni a jót, ez az utolsó intelem az izraelita Elöljáróságot mégis akkor érte, amikor felocsúdott lethargiájából, és nem fél a felvilágosodástól és a gyarapodó műveltségtől.

Sok kiváló helybeli férfi állt az élre, és az iskola főfeladataiként rögzítették, hogy először: a nemzetiesedés támogatására a magyar nyelv terjesztése az ifjúság körében az első és legfontosabb feladat legyen; másodsor, csatlakozzék ehhez a német és a héber nyelv, a történelem, a vallás és az erkölcsstan célszerű oktatása; és végül, kapcsolják hozzájuk, amilyen mértékben lehetséges, a Talmud nyilvános oktatását.

Az iskola egyébként másfél éve működik, és a nyilvános tanintézetek kedvező eredményei itt sem maradtak el; a szegények gyermekei, akik korábban ki voltak szolgáltatva az önkénynek, a tudatlanságnak, most kezdik megérezni a tanulás ízét, és lassan hozzászoknak a fegyelemhez és rendhez.

(b/4) (Vár-) Palota

Megjelent:

Allgemeine Zeitung des Judenthums, 5 (1841), no. 96 (27. Februar 1841), po. 119–120

Palota (Wesprim Com.), 3. Februar. – Die feierliche Einweihung unseres schönen Tempels am 11 Sept. v. J. wurde nur durch den lobl. Pesther Israelitischen Gemeinde-Vorstand, und durch den Herrn Ober-Rabbinen L. Schwab, so würdig und zeitgemäß vollführt. Ersterem verdanken wir, daß dessen Chor-Personal bei der erwähnten Einweihung mitwirkte, und auch bei uns durch seinen herrlichen erbaulichen Gesang alle Gemüther der zahlreichen Anwesenden zur höchsten Andacht stimmte. Letzterem verdanken wir, daß selbe feierliche Weise durch seine geist- und gehaltreiche Predigt vollends verherrlicht ward. In dieser Rede wies dieser geehrte Seelsorger mit der Kraft seiner Beredsamkeit dahin, daß Gotteshaus und Jugendschule eng verschwistert seien, und empfiehlt unserem Gemeinde-Vorstande, da nun selber, den ersten wichtigen Schritt mit dem Aufbauen dieses Gotteshauses gethan, so möge er noch mit verdoppelter Aufmerksamkeit auf das nicht minder wichtige zweite Bedürfnis, nämlich auf den Unterricht unserer Jugend, sein Augenmerk richten. Namentlich empfahl er in selber Rede, da wir in der Jetztzeit von der Nothwendigkeit durchdrungen sind, daß jeder Separatismus eine abstoßende Wirkung bei unsern Mitbürgern hervorbringen muß, und wir vielmehr wünschen, uns mit patriotischem Sinne fester und enger an die edle ungarische Nation anzuschließen, so muß es auch uns zur höchsten Aufgabe obliegen, unsere Jugend in der Landessprache am zweckmäßigsten unterrichten zu lassen. Unserer Lehranstalt für arme Waisenkinder, unter dem gewöhnlichen Namen Talmud Tora, schenkte dieser würdige Rabbiner seine volle Aufmerksamkeit. Diese Anstalt wird bis jetzt nur mittelst eines besondern Vereins erhalten, und da dieser Verein die Zöglinge auch mit Kost und Kleidung versorgen muß, war er bisher trotz des besten Willens nicht im Stande, diese Schule in erwünschter Form zu

erhalten. In einigen Jahren erst, wenn die Gemeindegasse von dem Baue Tempels sich erholt haben wird, soll diese Lehranstalt vollkommener ins Leben treten. Herr Schwab verschaffte bis dahin dieser Lehranstalt eine hülfreiche Quelle, indem er seine Predigt zum Drucke beförderte, und den Ertrag unserm Institute widmete. Die Veräußerung von 300 Exemplaren, brachte eine namhafte Summe, so daß wir im Stande sind, die Zöglinge einige Jahre durch drei fähige Lehrer unterrichten zu lassen: in der hebräischen Sprache und Bibel, in der deutschen Sprache und den damit verbundenen Normal-Gegenständen, in der ungarischen Sprache, ungarischen Geschichte und Geographie. Um so mehr fühlen wir als Vorsteher dieser Lehranstalt uns verpflichtet, diesen heilsamen Erfolg jener würdigen Einweihung zu veröffentlichen, und zugleich hiermit unsern innigsten Dank auszusprechen. Dank dem ehrsamem Pesther Vorstande! Zwiefachen Dank dem hochgeehrten Herrn Oberrabbinen Schwab, der das musterhafte Vorbild unserer übrigen ungarischen Rabbinen genannt zu werden verdient. Vielfachen Dank all den hochherzigen Abnehmern der Exemplare, worunter viele vom hohen Adel sind, wie unser Grundherr Graf Nikolaus Zichy v. Wasonkeö, Herr Hofrath von Marich, Obergespann, Frau Gräfin v. Lamberg, Baronin v. Krey und noch mehre christliche Honoratioren, was uns abermals als höchster Beweis dienen kann, daß wirklich aller Religionsvorurtheil bei dem gebildeten Ungar bereits geschwunden, und vielmehr Humanität und Menschenliebe an die Stelle getreten sind.

(Vár-) Palota (Veszprém vármegye), február 3. – Szép templomunkat a múlt év szeptember 11-én¹²³ a Pesti Izraelita Község tekintetes Elöljáróságának és Schwab Löw főrabbi úrnak a közreműködésével sikerült méltó és korszerű módon felszentelnünk.¹²⁴ Az előbbinek köszönhetjük, hogy kórusának tagjai az említett felszentelésen közreműködtek, és gyönyörű, épületes éneklésükkel a nagyszámú jelenlévők minden érzelmét mély áhítatra hangolták. Az utóbbinak köszönhetjük, hogy szellem- és gondolatgazdag hitszónoklatával ez az ünnepi dallam teljes egészében magasztossá vált. Beszédében a tiszteletre méltó lelkipásztor ékesszólásának erejével utalt arra, hogy az Isten háza és az ifjúság iskolája szoros rokonságban vannak, és községünk Elöljáróságának azt ajánlotta, hogy most, amikor az Isten ezen házának felépítésével megtettük az első fontos lépést, fordítson kettőzött figyelmet a nem kevésbé fontos második szükségletre, azaz ifjúságunk oktatására. Minthogy a jelenkorban áthat bennünket annak a felismerése, hogy az elkülönülés helyett, amely polgártársainknál szükségképpen taszító hatást vált ki, a nemes magyar nemzethez inkább hazafias érzülettel kell szilárdabban és szorosabban kapcsolódnunk, ebben a beszédben különösen ajánlotta, hogy az legyen a legfontosabb feladatunk, hogy ifjúságunkat a leginkább célravezető módon tanítsuk az ország nyelvére. Az érde-

123 5600. elul 13, két héttel az újév (*ros ha-sána*) előtt.

124 A (vár-) palotai zsinagóga építését a község 1834-ben kezdte meg, és 1840-ben fejezte be.

mes rabbi komoly figyelmet szentelt a szegény árva gyermekek számára fenntartott, szokásos módon talmud-tórának nevezett tanintézetünknek. Ezt az intézetet eddig egy külön egyesület tartotta fenn, és mivel az egyesületnek kellett gondoskodnia a növendékek ellátásáról és ruházatáról, a legjobb szándék mellett is nem volt képes arra, hogy az iskolát a kívánatos módon működtesse. Majd csak néhány év múlva, ha a községi pénztár a templomépítés után feltöltődik, tud a tanintézet is élénkebben életre kelni. Schwab úr addig is segítségül egy forrást nyitott meg számára, amennyiben a beszédét kiadásra engedte át, és a bevételt tanintézetünknek ajánlotta fel. 300 példány elárusításából jelentős összeg folyt be, s így abban a helyzetben vagyunk, hogy a növendékek mellé néhány éven át három megfelelő tanítót tudunk alkalmazni: a héber nyelv és a Biblia, a német nyelv és az ezzel kapcsolatos általános tantárgyak, illetve a magyar nyelv, magyar történelem és földrajz oktatására. Mint e tanintézet elöljárói ezért is kötelességünknek tartjuk, hogy a méltó templomszentelés ezen üdvös sikeréről hírt adjunk és egyszersmind bensőséges köszönetünket kifejezzük. Köszönet a tiszteletre méltó pesti Elöljáróságnak! Kétszeres köszönet a mélyen tisztelt Schwab főrabbinak, akit méltán nevezhetünk a többi magyar rabbinink mintaszerű példaképeinek. Sokszoros köszönet a példányok nagylelkű megvásárlóinak, akik közül többen a főnemességhez tartoznak, mint földesurunk, vászonkeői gr. Zichy Miklós,¹²⁵ Marich udvari tanácsos úr, főispán,¹²⁶ Lamberg grófnő asszony, Krey bárónő és számos keresztény tisztségviselő. Számunkra ez ismét erős bizonyítékul szolgál arra, hogy a művelt magyarnál már valóban eltűnt minden valószínűsíthető, és helyét a humanizmus és emberszeretet foglalta el.

125 Gr. Zichy (II.) Miklós (1796–1856).

126 Szolgaegyházi Marich István Dávid (1779–?), abban az időben Torna vármegye főispánja, rokona a Ziczyeknek.

“Izrael fiainak népét elválasztani a többi néptől”

1811–1838 k.

(a) Moses Schreiber / Mose Szofér (1762–1839)¹²⁷ beszéde a pozsonyi zsinagógában a *Be-sallah* / “Midőn elbocsátotta...” hetiszakaszról (Ex. 13,17–17,36): egy pozsonyi *Primär-Schule* / k. k. *Hebräisch deutsche Primär-Haupt-Schule* alapításának terve ellen,¹²⁸ 5571. *sevát* 15 / 1811. február 10

Idézi:

Bányai Viktória, *Zsidó oktatásügy Magyarországon, 1780–1850* (Doktori Mestermunkák / Hungaria Judaica, 17) (Budapest: Gondolat, 2005), pp. 278–279 (héber szöveg),¹²⁹ pp. 159–160 (Bányai Viktória fordítása)

אבל האמת יורה דרכו כי גלוי לפניו ית"ש כי א"א להבדיל עם בני ישראל מיתר העמים כ"א בהפרידם מהם ומדרכם לגמרי ולא ללמוד חכמתם במה שהם משתוים עמנו ואפי' לא המקרא ע"ד הפשוט כי בזה הם שוים עמנו כי חיש קל מהרה יהפך לב האדם לשוב להמונם אם לא ירחוק בתכלית הריחוק. ואילו הנהיג הקב"ה עם ישראל במנהג דרך ארץ תחלה לא היו זוכים לעולם להגיע לאמיתת התורה והאמונה כי טרם הגיעו לקצה האחרון כבר היו נזורים אחר כי כל הלמודים האלו וסדר הלימוד הנ"ל הוא עודנו קרוב לדעת הגוים ההמה. ואם אולי יבינו ישראל כי אלהי העמים הבל המה מעשי תעתועים ולא יאמינו כמוהם מ"מ יפרקו עול לגמרי ולא יאמינו לא זה ולא זה.

וכן בנינו וזרעינו אם ילמדו בתחלת גדלם פשט המקראות וחכמת החיצונים שהם חוץ לתורה, אזי טרם יגדלו ויגיעו לחלק הדרושים ותורה שבע"פ שהוא העיקר וטרם יגיעו לזו כבר בחרו בהפקירא וכפרו בה' ותורתו כאשר עינינו רואות בדור הרע הזה מכמה מדינות שהפכו הסדר שקבעו ראשונים ונכשלו ואין א' מאלו הבנים שלא יצאו מחדת בעו"ה ואין א' מהם חפץ בתלמוד ש"ס (...) לא יצליח מהם להצלחה אמיתית. ע"כ עלינו לשבח לה' אלקינו שלא שם חלקינו כהם והפך הסדר וקרבתו להר סיני טרם למדנו דרכי עה"ז ואח"ז למדנו גם ארחות עה"ז וזה נתקיים בידינו תל"ת.

(...)

127 1806 óta pozsonyi rabbi. Jesivája nevelte fel a magyarországi ultra-orthodoxiát. – Halála után kapta a *Hatam Szofér* tiszteleti nevet; az akronym utalás Tóra-magyarázatai kiadásának címére: *Hiddusé Torat Mose Szofér* (*hiddus / novella*, “új(ító) magyarázat): “Moses Schreiber / Szofér új magyarázatai a Tórához”, illetve önálló kifejezés: “az írnok pecsétje”.

128 Az iskolát végül csak 1820-ban sikerült megnyitni.

129 Mose Szofér, *Sefer Hatam Sofer: Derashot* (Klausenburg / Saratov: J. N. Stern, 689 / 1929) I, 112b–113b alapján.

ומזה יוקח מוסר השכל לבלתי שמוע לחדשים מקרוב באו לרחק עם ה' מתורת אלקים ורוצים להפוך הקערה על פיה ללמדינו על דרך ההגיון להכשיל בנינו למען לא ישאר שם ושארית לתלמוד ולגמרא ח"ו אל תאבו ולא תשמעו.

(...)

כי קמו מסיתים ומדיחים בחרבות שבפיהם ובקשותם שבקסתיים לכתוב כתבי צמל להמשיך לב עם ב"י ולדחותם מה' אלקים לומר כי סדר למודינו שהורגלנו בו עד עכשיו מעוות ומקולקל הוא והמופת שכמה וכמה אנשים פוחזי' וריקי' מקלקלים דרכיהם וכ"ז מפני שלא למדו על הסדר ויצאו מבית הספר ריק מכל מדע (...) האמת אתם כי בעו"ה בדור הפרוץ הזה ימצאו אנשים כאלו אבל לא יתרפאו ע"י רפואתם של אנשים האלו.

Az igazság azonban megmutatja az útját, mert nyilvánvaló Előtte, áldassék az Ő neve, hogy Izrael fiainak népét lehetetlen elválasztani a többi néptől, hacsak nem a tőlük és szokásaiktól való teljes elkülönítéssel. Űgy, hogy nem tanuljuk a tudományukat, amelyben hasonlatosak hozzánk, még a Szentírást sem az egyszerű szóértelmezésben (*pasut*), hisz ebben hasonlítanak hozzánk. Igen gyorsan megfordul ugyanis az ember szíve, visszatér a sokasághoz, ha nem távolodik el véglegesen megszire. És ha a Szent, áldott legyen, kezdetben rászoktatta volna Izrael népét az ország szokásaira, akkor sohasem sikerült volna elérniük a Tóra és a hit igazságát. Ugyanis még mielőtt eljutottak volna csak a széléhez is, addigra már elszegődnek máshova, mert ezek a tárgyak és az említett tanulási rend azon népek szerint való, hozzájuk áll közel. S ha majd végül megértené Izrael, hogy a népek istenei hiábavalóságok, ámitás művei, és többé nem hinnének az ilyenekben: mivel végleg összetörték a kezeket, nem hinnének sem ebben, sem abban.

Így ha fiaink és utódaink nevelésük kezdetén tanulják a Szentírás egyszerű értelmezését, és világi tudományokat, melyek kívül esnek a Tórán, akkor még mielőtt felnőnének és eljutnának az írásmagyarázatig és a szóbeli tanig, ami a lényeg, még mielőtt eljutnának ehhez, előbb választják a törvény nélküli állapotot, megtagadják az Urat és törvényét, amint láthatjuk némely államban ebben a rossz nemzedékben. Felforgatják azt a rendet, amelyet az ősök megszabtak, és elbuknak. Egy sincs ezek közül a fiak közül, aki ne térne ki az eljövendő időkben, és egy sincs, aki örömét lelné a teljes Talmudban, (...) de egyik sem fog valódi sikert elérni. Ezért áldjuk az Urat, Istenünket, hogy nekünk nem azt adta osztályrészüln, amit nekik, és megfordította a sorrendet: előbb közelített minket Szinaj hegyéhez, mintsem hogy megtanultuk volna ennek a világnak az útjait, szokásait, és bár ezután megtanultuk ennek a világnak a szokásait is, mindkettő megmaradt kezünkben, hála az áldott Úrnak.

(...)

A bölcs pedig ebből figyelmeztetést vesz, hogy ne hallgasson az újakra,¹³⁰ akik a közelből jönnek, hogy eltávolítsák az Űr népét Isten tanától, a tálát a szájával (lefelé) akarják fordítani, tanítván minket logikára / racionalításra (*derekh higgajon*), fia-

130 Értsd: újitókra.

ink megtévesztésére, hogy neve és maradéka se maradjon a Talmudnak és a Gemarának. Isten őrizz, hogy beleegyezettek és hallgassatok rájuk!

(...)

Uszítók és felbujtók támadtak kardokkal, amely a szájukban van, és íjakkal, amely a tintájukban van, írni hazug írásokat, elvonni Izrael fiainak szívét, eltaszítani őket az Úrtól. Mondván: oktatási rendünk, amelyhez eddig szokva voltunk eltorzult, lezülleszt, aminek jele, hogy hány és hány ember könnyelmű és üres, züllesztí útját, és mindezt azért, mert nem tanultak a rendről, minden tudomány nélkül kerültek ki az iskolából. (...) Az igazság velük kapcsolatban az, hogy ebben a megbomlott nemzedékben az eljövendőben majd találatnak ilyen emberek, de nem gyógyulnak meg az ő orvoslásuk által.

(b) Responsumából¹³¹

Kiadás:

Sefer Hatam Sofer, IV: “Even ha-ezer”, II (Pressburg: Franz Schmid, 619 / 1859; Wien: Heinrich Sieber, 622 / 1862)

Teshuvot Hatam Sofer al arbaa helkei Shulhan arukh, III–IV: “Even ha-ezer” (Jerusalem: Makhon le-hotsa’at sefarim ve-heker kitvei yad al shem ha-Hatam Sofer, 763 / 2002), vol. II, no. 11

שוב תמהתי על חכמים שכמותם היות שבהרשאה נכתב פעסט דמתקריא פעשט ולא הזכר שם לאטיין פעסטה וכמ”ש בס’ טיב גטין יע”ש א”כ מה הו’ למעלתם לחתום בקיום באנפנא חתמו וכו’ בק”ק פעסטה ויאמרו עיר אחרת היא ושם חתמו בפני הב”ד ולעיל כתי’ שחתמו עצמם בפעסט ועל עצמי אינני מכיר מה לכם לחתום עצמכם אפי’ בשטרי הדיוטות או בהכשרים בשם לטין אשר לא שערו אבותינו ורבני’ קדמוני’ שלפני פר”מ ולדעתי גם הקדמוני’ היו בקיאי’ ללועזי’ בלע”ז אך בכוונה שבשו הלשונות מפני גזירת י”ח דבר שבירושלמי פ”ק דשבת דפוס וויען דף וי”ו ע”א ועל לשונם יע”ש ואין להאריך בזה בעו”ה.

(...) Azon is elcsodálkoztam, hogy ilyen nagy bölcseknek – miközben magában az iratban¹³² az áll, hogy “Peszt, amelyet Pestnek hívnak”, és a város latin neve, “Pesth”, nincs is megemlítve (...) –, nektek, nagytiszteletű rabbiknak miért kell a tanúk aláírásánál a válólével végén azt írnotok, hogy “aláírva stb. Pesth szent községében”? Még a végén azt gondolják, hogy más városról van szó, és ott írták alá a *bét din* előtt, pedig fentebb az áll, hogy “Peszten” írták alá. (...) Én magam egyáltalán nem értem, miért kell nektek a város latin nevét használni az aláírásban még a magánszerződésekben vagy a *hekhsher*-ekben¹³³ is, ez elöttetek, tiszteletre méltó személyetek előtt

131 Héberből fordította Komoróczy Szonja Ráhel.

132 Válólével (*gét*).

133 A kóserságot tanúsító pecsét.

atyáinknak és a korábbi rabbiknak eszébe sem jutott. Véleményem szerint a korábbi nemzedékek tagjai is kifogástalanul tudtak a nem zsidókkal nem zsidó nyelven beszélni, azonban szándékosan megrontották a nyelveket, követve a tizennyolc szigorító rendelkezést, amelyeket a jeruzsálemi Talmud ír le a Sabbat traktátus első fejezetében, a bécsi kiadás szerint a 6. lap első oldalán¹³⁴ – “és a nyelvüket...”, lásd ott –, de erről – nagy bűneink miatt – nem beszélünk hosszasan.

(...)

(c) Responsumából¹³⁵

Kiadás:

Sefer Hatam Sofer, V: “Hoshen mishpat” (Wien: Heinrich Sieber, 622 / 1862)

Teshuvot Hatam Sofer al arbaa helkei Shulhan arukh, V: “Hoshen mishpat” (Jerusalem: Makhon le-hotsa’at sefarim ve-heker kitvei yad al shem ha-Hatam Sofer, 763 / 2002), no. 197

יהי מחכמי קהלתכם או מזולת רק שיקרא בשם רב מורה דרכי ה' לעם ה' ושלא יהי ח"ו מכותבי פסלתר ומקוראי' בספרי חיצונים ומהלועזים בלעז כי אסור לקבל תורה מפיהו וכמעמיד אשרה בהיכל ה'.

(...) (Rabbitok) a saját községtek vagy más hasonló község bölcsei közül való legyen, de méltó arra, hogy rabbinak nevezzék, aki Isten útján vezet Isten népét, és ne legyen – Isten óvjon ettől – azok közül való, akik eretnek könyveket írnak, azok közül való, akik (a Tanon) kívül álló könyveket olvasnak, vagy azok közül való, akik nem zsidó nyelvet használnak, mert az ilyenek szájából tilos a Tórát tanulni, ugyanis olyannak számítanak, mint aki idegen (áldozati) tüzet gyújt meg a Szentélyben.

(...)

(d) Végrendeletéből¹³⁶

Kiadás:

Akiva Joseph Schlesinger¹³⁷ (Ba'al LéV ha-Ivri¹³⁸), *Széfer LéV ha-Ivri* (“A Zsidó Szív könyve”),¹³⁹ I (Wien: s. d.; 1863²; Ungvár, 1864; Lemberg, 1871; reprint, ed. Hillel M. E. Schlesinger, Jerusalem, 1990)

134 jT Sabbat 9b.

135 Héberből fordította Komoróczy Szonja Ráhel.

136 Héberből fordította Komoróczy Szonja Ráhel.

137 R. Hillél Lichtenstein veje.

138 Jelentése: “akinek zsidó szíve (van)” / “a zsidó szívű” / “a Zsidó szív (című könyv) szerzője”.

139 A könyv formáját tekintve kommentár a *Hatam Szofér* végrendeletéhez.

(...) Óvakodjatok attól, hogy megváltoztassátok neveteket, nyelveteket, öltözéketeket, (hasonlóan) az idegen (*nokhri*)¹⁴⁰ szokásokhoz: Isten óvjon ettől.

(...)

113

Zsidók a nagy pest-budai árvíz idején

1838

Irodalom:

Johann Trattner, *Der Eingang und die Überschwemmung der Donau in Ungarn im März 1838 nach amtlichen Daten und eigener Anschauung beschrieben* (Pesth: C. A. Hartleben,¹⁴¹ 1838) / Trattner János, *Jégszakadás és Duna kiáradása Magyarországban 1838. évi böjt más¹⁴² haván*, I–II. Magyarra fordította Sz. I. (Budán: Nyomatott Gyurián és Bagó betűivel és költségén, 1838)

Gr. Desseffy József, "A duna-parti és kivált pesti víz-ár 1838-ban", in: *Budapesti árvíz-könyv*, szerk. B. Eötvös József (Pesten: Kiadja Heckenast Gusztáv, MDCCCXXXIX [1839]), I, pp. 262–266

Grünvald Fülöp, "Néhány vonás az 1838-as pest-budai árvíz rajzához", *Libanon*, 3, no. 2 (1938), pp. 43–47

Némethy Károly, szerk., *A pest-budai árvíz 1838-ban* (Budapest: Budapest Székesfőváros közönsége, 1938)

Faragó Tamás, szerk., *Pest-budai árvíz, 1838* (Fejezetek Budapest Múltjából, 5) (Budapest: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1988)

Fodor Béla & Faragó Tamás, "Az 1838. évi pest-budai árvíz válogatott bibliográfiája", in: Faragó Tamás, szerk., *Pest-budai árvíz, 1838* (m. f.), pp. 423–467

Kaján Imre, szerk., *Dokumentumok az 1838-as pest-budai árvíz történetéből* (Források a vízügy múltjából, 5) (Budapest: Vízgazdálkodási Intézet, 1988)

Kaján Imre, szerk., "*Jégszakadás és Duna kiáradása*", *Pest-Buda, 1838. Kiállítási katalógus* (Budapest: Budapest Történeti Múzeum, 1988)

140 Értsd: nem zsidó.

141 Conrad Adolf Hartleben (1778–1863), 1803-ban nyitott könyvkereskedést Pesten, ez hamarosan nyomdává fejlődött (C. A. Hartlebens Verlags-Expedition in Pest, Wien und Leipzig).

142 Március.

(a) Trattner János,¹⁴³ *Jégszakadás és Duna kiáradása Magyarországban 1838. évi böjt más haván*, I–II. Magyarra fordította Sz. I. (Budán: Nyomatott Gyurián és Bagó betűivel és költségén, 1838), pp. 199–200, 238–240

Irodalom:

Grünvald Fülöp, "Néhány vonás az 1838-as pest-budai árvíz rajzához", *Libanon*, 3 (1938), pp. 43–47

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 84 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 59

Ó-Budán többek közt megkülönböztették magokat többen az izsraeliták közt nemeselelkű viseletekkel. Különösen az izsraélita község előljárósága, ezen veszedelmes napokban – tulajdon kára, s mind a mellett, hogy valamennyi hitbizományi házak, melyeknek jövedelme szegények felsegélésére rendeltetett, víz által lerontattak –, igazán felebaráti módon iparkodott, szenvedő polgártársai ínségén és nyomorúságán valláskülömbőség nélkül, a rendelkezésre bízott szerekkel segíteni, az, amit Boscovicz Márk bíró¹⁴⁴ részint okos tanácsadásai, részint gyors közvetlen segedelemmel által tett, különösen érdemel említést. Élelem bőven szereztetett, és a szükség szenvedők közt elosztatott, úgy, hogy senki egy pillanatig se szenvedett éhséget, hajókba se volt szükség, melyekbe minden, ki segítséget keresett, felvétetett és bátorságba vitetett. Hasonló gyorsasággal és iparkodással gondoskodtak betegekről is, ámbár a kórház tőkéje egészen megsemmisítettett, se kényelmes ágyak, se szükséges eledelek nem hibáltak. Se szünet, se nyugvás nem volt addig, míg gyámoltalan embertársaik veszedelemben forogtak. Az isteni gondviselésnek és nagylelkű férjfiaknak köszönhetni, hogy ezen szerencsétlenségben egy emberélet se veszett el. Kiváltképpen köszönetet érdemelnek Östreicher Mószes és Hirsch Lázár, az első hasig gázolt vízben, hová csónak nem férhetett, hogy a veszedelmezteket és jószágukat megmentse; az utóbbi jól tudván, hogy itt gyors segedelem legszükségesebb, több ladikot szerzett azonnal, több éjszakát töltött egy ladikon, hogy tüstént kész lenne segedelmet hozni. Még következő izsraeliták nyújtottak segedelmet nyomorultaknak, és szereztek az ő szabadításokra nézve érdemeket magoknak: Reisz H., Perlgrund K., Posner M., Denhof D.,¹⁴⁵ Doppler H. és L., Trebitsch B. S., Weiszmandel S., Neumann S., Frei Simon H.,

143 Életrajzi adatai számomra ismeretlenek. Nem azonos a híres nyomdászcsalád egyik tagjával sem.

144 Boskovitz Márk óbudai zsidóbíró (községi elnök).

145 A pesti *Chor-Tempel* kántorjának családjából.

Kohn Simon, Östreicher Sámuel, Sternberg Salamon, Leutner Móric és Kunvalder¹⁴⁶ Móric. Ezen jó emberbarátok által, kik veszedelemtől nem tartván, sok csüggedező mentetett meg a haláltól. Dicséretre méltó még Havranek Mihály, kávéház bérlő, nagylelkűsége, ki szerencsétlen embertársai veszedelmétől megindítván, haszonkeresés nélkül lakhelyet, sok kenyeret, bort s a t. adott a nyomorultaknak, vallástekintet nélkül, s legnagyobb készséggel; 600 hajléktalannál több, nagyobbára izsraélitákat fogadott be magához, kiket minden lehetséges dolgokkal ellátott, s némelyeket hosszabb ideig magánál tartott.

(...)

A pesti izsraélita község is sokat tett, mely midőn az egész város vízzel el vala öntve, és majd valamennyi liszt és kenyér részint megsemmisítettett, részint elfogyott, utat és módot talált azonnal lisztet és kenyeret szerezni; és azután Mart. 16-tól 22-kig 3 500 kenyeret, húst és pénzt osztogattatott a szűkölködők közt valláskülömbőség nélkül, és ezen irgalmasság cselekedeteit hosszabb ideig folytatta.¹⁴⁷ Még említést érdemel, hogy Binder Mihály pékmester azon községnek Mart. 15-én, midőn egy liszt kereskedésben sem lehet már lisztet kapni, 40 mázsa lisztet adott el tűrhető áron. Sokan a kiűzettek közül a község házában és az oskolában találtak menedékhelyet. A község előljárói Boskovitz J. L.,¹⁴⁸ Östreicher D.,¹⁴⁹ Lövy H.,¹⁵⁰ Ullmann S.¹⁵¹ és Pinkász A.¹⁵² és árvák atyjai Breisach H. és Baumann J. semmi áldozatot se kíméltek, csak hogy embertársaikon segíthessenek. Boskovitz József L. nagykereskedő és felesége Mart. 15-én és 16-án ama boltjában az új piacon, felesége pedig házában több száz kenyeret és pénzt osztogattak ki keresztényeknek és zsidóknak; továbbá 17-én a Therezia városi plébániára 1 mázsa marhahúst és 100 kenyeret küldöttek, szint annyit a József és Leopold városi plébániákra és a Barátok klostromába, a kórkatonakórházba pedig 200 kenyeret, szegények közt leendő kiosztatás végett. Eő cs. kir. Fensége a Nádor Főherceg udvari sáfára nagykereskedő Rosenfeld Móric L. Pesten a szerencsétlenség belépte után, midőn a szükség legnagyobb vala, azonnal 600 kenyeret osztatott ki szükségsszenvedők közt, azonkívül 30 aranyat osztta ki segedelmező biztosság által a két város szerencsétlen polgárai közt. Az izsraélita kereskedők előljárói Ullmann G. és Kern S. E. a nyomorultakra nézve hasonlóul érdemeket szereztek magoknak. Pollak M. jötevőségét a szegények iránt vallásválasztás nélkül hasonlóképpen kimutatta.

146 Mint Kunewalder.

147 Erre nézve lásd Asztalos Miklós, "Az árvíz története", in: Némethy Károly, szerk., *A pest-budai árvíz 1838-ban* (Budapest: Budapest Székesfőváros közönsége, 1938), pp. 1–165, kül. p. 77 sk.

148 Boskovitz József L. (1789–1862) nagykereskedő.

149 Oesterreicher Dávid (1794–1867) terménykereskedő.

150 Lövy Herman (1785–?) ezüstnemű kereskedő.

151 Ullmann Sámuel (1793–?) terménykereskedő.

152 Pinkász Adolf.

Az itt levő idegenek közt többen, főképpen bécsi kereskedők, az iszonyú nyomorúság enyhítésére nagylelkűen sokat tettek, ezek azonnal egymás közt 500 fttnál több pénzt szedtek össze a nyomorútlak számára, és az Evangelicus templomba menekvők közt pénzt és eledelt osztogattattak ki. Egy köztök (...) azon rémítő éjszakán 15–16 Mart. közt az Evangelicus templomba, hol sok öreg istenfélő zsidó volt, kik nagy szükség mellett se akartak keresztényektől főzött ételt elfogadni, egy ismeretlen israélitának 50 fttos banknotát és egy 5 forintost adott, hogy azon egy ladikot fogadjon, és a rabbihez menjen, rendelést tétetni, hogy a beteg israélitáknak azon pénzen levest, theát és egyebet adasson zsidó konyhából. Uram, felele a megbízott, hogy bízhat oly sok pénzt ismeretlenre? Kend talán csak nem fogja elveszni hagyni embertársait, felelte amaz, siessen kend! A szerencsések tódultak e nemes emberbarát felé, ő azonban köpönyegébe burkolta magát s eltávozott, másoknak is vigasztalást s élelmet hozandó.

(...)

(b) Névtelen óbudai zsidó krónikás (*Széfer ha-zikhronot le-setef majim rabbim po kehilla kedosa Oven jesána...*, 598 [1838])

Kézirat:

Budapest, Országos Rabbiképző Intézet, Kézirattár

Fordítás:

Schweitzer József, "Héber nyelvű krónika az 1838. évi árvíz óbudai eseményeiről", in: Kun Mária & Morvai Judit, szerk., *Széfer le-kavod Marjovszky Tibor – Tanulmánykötet Marjovszky Tibor 50. születésnapja alkalmából* (Budapest: B&V Bt., 2003), pp. 212–217 (magyar); új lenyomatban in: Schweitzer József, "Uram, nyisd meg ajkamat." *Válogatott tanulmányok és esszék* (Mórija Könyvek, 5) (Budapest: Universitas Kiadó – Judaica Alapítvány, 2007), pp. 394–400 (Schweitzer József fordítása)

Irodalom:

(Egyéb zsidó / héber nyelvű tudósítások az árvírről)

J. H. Kohn [Abraham H. Kohn (?)],¹⁵³ ימי צרה ומהומה מהשטף הבורא והעצום בעיר אובן ישן (*Jemé cára u-mehuma* ["Veszedelem és riadalom napjai]) / *Schilderung der Schreckenstage zu Alt-Ofen durch die verheerende Donau-Überschwemmung am 13, 14 und 15 März 1838*. Aus dem Hebräischen frei übersetzt. Deutsch und hebräisch (Ofen: Gedruckt in d. k. ung. Universitäts-Buchdruckerei, 1838) (verses elbeszélés az óbudai árvírről, prózai német fordítással)

Mordechai Löwy, *Kurzgefasste Schilderung der Pest im Jahre 1838 stattgehabten Ueberschwemmung als Denkmal für die Zeitgenossen und Nachkommenschaft* (héber betűs német / jiddis elbeszélés)¹⁵⁴

153 Az óbudai zsidó iskola tanítója (*Normallehrer*).

154 Bibliográfiai hivatkozásból: Bernhard Wachstein, "Die Ofener hebräischen Drucke (1814–

Philipp Weil / Weil Fülöp,¹⁵⁵ *Denkbuch der Ueberschwemmung in Pesth und Ofen im Jahre 1838*, I: *Album*; II: *Denkbuch der Ueberschwemmung* (Pesth: Druck von Ludwig Landerer Edlen von Füsikut, 1838)¹⁵⁶ (verses elbeszélés, prózai leírás, a hírlapi tudósítások ismertetése)

(Joseph) B(ach),¹⁵⁷ "Aufruf zur Unterstützung der durch die Wassernoth Verunglückten zu Pesth am 13 14 und 15 März", *Allgemeine Zeitung des Judenthums*, 2, no. 50 (26. April 1838), pp. 199–200

Grünvald Fülöp, "Néhány vonás az 1838-as pest-budai árvíz rajzához", *Libanon*, 3 (1938), pp. 43–47

(...) Az 1838-dik év *tévét* havának harmadik napján,¹⁵⁸ egy vasárnapi napon rendkívül hideg volt. Olyannyira, hogy napok óta jégtáblák úsztak a Dunán. Végül is csodálatunkra olyannyira felszaporodtak, hogy a Duna vize kiöntött partjaira, és ezt a látványt senki sem tudta megmagyarázni. Sokan azt hitték, hogy megnyíltak az ég csatornáit, s azokból a vizek mind a Dunába ömlöttek, s az emberek nem tudták, hogyan meneküljenek. Tapasztalnunk kellett, hogy a tegnapról való ember nem tudja mi lesz vele holnap, s az ő gondolatai nem a Magasságosnak a gondolatai. A vizek szintje annyira emelkedett, hogy csütörtökön, e hónap (*tévét*) hetedik napján, a hullámok előtörték a város utcáit. A folyam partján lakozók szívét nagy félelem ülte meg.

Reggel pedig, *tévét* hó 8-án,¹⁵⁹ szent szombatunk előnapján már sok ház vízben állott. Egyre nőtt a veszedelem, az emberek menekítették gyermekeiket, holmijaikat, de a baj egyre nőtt, mert megindult a havazás, olyannyira, hogy a szombati nyugalom napján sem tudtak sokan megnyugodni. A folyó környékén lakók megpihenni, aludni sem tudtak. Az egész napi munka után annyira kimerültek, hogy nem jött álom a szemükre. Azon kellett fáradozniuk, hogy otthonaik, házaik ne váljanak sírjaikká.

A tapasztalt öregek pedig csodálkozva ingatták fejüket, s egyre mondták, mik ezek az új dolgok a természetben. Nem láttunk, nem hallottunk ilyet soha, hogy tél

---

1871)", *Soncino-Blatter. Beiträge zur Kunde des jüdischen Buches*, 3, no. 2–4 (1929–1930), pp. 220–242 / Ismar Elbogen, *el. al.*, Hrsg., *Festschrift für Heinrich Brody* (Berlin: Soncino-Gesellschaft der Freunde des Jüdischen Buches, 1930), pp. 144–166. – Egy példánya Jeruzsálemben, a National and University Library-ben, lásd Szonja Ráhel Komoróczy, *Yiddish Printing in Hungary. An Annotated Bibliography* (Hungaria Judaica, 25) (Budapest: Center of Jewish Studies at the Hungarian Academy of Sciences, 2011), sub Buda-23.

155 "Tudományos magántanító" Pesten. Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái*, s. v.

156 A könyvhöz lásd Tolnai Gábor, "Az árvíz és az irodalom", in: Némethy Károly, szerk., *A pest-budai árvíz 1838-ban* (Budapest: Budapest Székesfőváros közönsége, 1938), pp. 281–353, kül. p. 312 sk.

157 Dr. B. jelzéssel. – Joseph Bach / Bach József (1784–1866), a *Chor-Tempel* (Orczy-ház) hitszónoka.

158 1837. december 31.

159 1838. január 5, péntek.

közepén elárassza a víz utcáinkat, atyáinktól sem hallottunk ilyenről. Bizony a Mindenható egészen különleges cselekedete ez, hiszen Övé az erő és a hatalom. (...)

A *purim* ünnepe¹⁶⁰ előtti héten ismét megsokasodtak a vizek, s a város utcáiba értek, olyannyira, hogy lehetetlen volt járni-kelni. Ismét elöntötte a mezőket is a víz, a hullámok újfent a házakig értek. Ekkor már minden szív megrendült. Félelem és rettegés fogott el bennünket. A veszedelem percről percre nőtt, ám a segítség forrásai kiapadtak.

Minden örömtől megfosztva olvastuk a Megillát,¹⁶¹ és megvalósultak a próféta igéi: ünnepeiteket gyásszá változtatom, és minden örömdalokat gyászénekké. A *purim* napjai jajongással teltek el, s Óbuda zokogott.

Susán purim napján¹⁶² olyannyira magasra emelkedtek már a vizek, hogy elérték a kórházat (ahonnan) a betegeket el kellett menekíteni a Talmud Tóra iskola helységébe, mert tudtunkkal árvíz oda még soha be nem hatolt.

(...)

Történt pedig ez egy keddi napon, *adár* havának 16. napján estefelé, úgy fél négy órakor.

Súlyos sötétség borult reánk, s a Duna vize elárasztotta mind a házakat, a város egyik szelétől a másikig. A hullámok áthömpölyögtek a szobákon, és mintegy félóra múltán már nem lehetett szárazra lépni. Mindenki fejvesztve menekült. Más sem hallatszott, csak sírás és jajveszékélés. Öregek botjukra támaszkodva, gyenge asszonyok sokan csecsemőiket karjukba fogva keresték a menekülés útját, de nem találták, úgyhogy sokan a háztetőkre húzódtak fel. Ám reményeik a menekülésre hiábavalónak bizonyultak, mert *adár* 17-ére, keddre virradó éjjel egyre hatalmasabbakká duzzadtak a vizek, a házak összeomlottak alattuk, egész éjjel hallatszott a zuhanásuk, s közben a szívbemarkoló segélykiáltások.

Az Úr nagyon megpróbált bennünket. A betegágyukban fekvőkhöz is odaért a víz a szobákban, behatolt az iskolai tantermekbe is. Akkor a férfiak az ablakon át kimenekítették a betegeket a rájuk várakozó hajókra. Így menekültek meg a betegek.

Történt pedig a következő napon, szerdán, *adár* 17-ének hajnalán, hogy ismét vakhomály és sötétség uralkodott. A házak lakatlanokká váltak, és sokan a nagy templomba menekültek, a karzaton helyezkedtek el, férfiak, nők, kicsik, nagyok, ifjak, öregek, gazdagok, szegények, barát és ellenség egyaránt. Tekintet nélkül a vallásra, osztották meg a kenyérüket az éhezőkkel. Sok ezren a hegyekbe menekültek, ahol a kaszárnyákban találtak menedéket, könnyezve és imádkozva a Mindenhatóhoz, atyáik Istenéhez, aki megesküdött arra, hogy nem fog végpusztítást hozni rájuk.

160 5598. *adár* 14 / 1838. március 11.

161 Megilla ("tekercs"): Eszter könyve, a zsinagógában felolvasásra.

162 5598. *adár* 15 / 5598. március 12.

A szörnyű ár harmadik napján, *adár* 18-án,¹⁶³ egy csütörtöki napon aztán odalett minden reménység. Menekülés helyett rettenet lett úrrá, étek helyett éhség.

Az éhséghez halálfélelem járult, kicsinytől nagyig, senki sem bízott már az életben maradásban. Nagy jajveszékelés és keserű kiáltozás tört ki déli egy órakor, mert újra megindultak a mélység vizei, s elpusztították a még megmaradt házakat úgy, hogy ezek alapjaikig leomlottak, olyannyira, hogy még a helyük sem látszott, csak a víz-áradat hömpölygött feltartóztathatatlanul.

Iszonyú rettegés fogta el akkor a nagy, erős házak lakóit is, s élete mindenki számára kétségessé vált, s olyannyira elhatalmasodtak a vizek, hogy betörték templomunk legfelsőbb szentélyébe is, Istenünk Szent Szövetségét¹⁶⁴ őriző szekrényig. Hol az író tolla, hol a példázat ereje, hogy elmondhassa a megrendülést, amely ifjakon és öregeken úrrá lett, amikor a Szent Könyveket el kellett venniük nyugvásuk helyéről! Könnyes imában öntötték ki szívüket az egekben lakozó előtt, hogy távolítsa el haragját a pusztulás legszélére jutottak felől, s hallgattassék meg a kicsinyek jajkiáltása kenyérért, amelyet nincs, ki nyújtson nekik. Hiszen az a kevés, amely a hitközség fejének gondoskodásából jutott, nem volt elegendő éhségük csillapítására... Százak verekedtek pusztító farkasokként egy falat kenyérért. Itt egy asszony lehelte ki lelét, amott szülő nő jajongott, s hallatszott: "Ha elfeledem ezt a nyomorúságos napot, jobb kezem feledjen el engem."¹⁶⁵ Úgy tűnt, bevégeztetett rajtunk, s a Mindenható a keserűség italával lakatott jól bennünket.

Felvirradt *adár* havának 19-dik napja, szent szombatunk előnapjának, pénteknek reggele, ám a reménység sugarait még mindig nem láthattuk. A segítség még távolinak látszott. A mentőhajó helyett csak a mentésért való segélykiáltások voltak jelen, s akiben még erő volt, az a hegyekbe vagy közelebbi helyekre menekült a pusztulás elől.

De a pénteki napon estefelé – úgy tűnik, az Örökkévaló már meglátta teremtményeinek nyomorúságát, és megemlékezett arról a szövetségről, amely szerint többé nem pusztítja el teremtményeit özönvíz által –, visszaparancsolta az áradó vizeket, s azok gyorsan engedelmeskedtek.

A nap végre felragyogott a Föld felett.

Adár hó 20-dik napján, szent szombatunkon már az igazság napja ragyogott felettünk, és gyógyulást hozott szárnyai alatt mind a kevesek számára, akik végül is talpalatnyi nyugvóhelyet találtak. Azután elindult mindenki, hogy felmérje az őt ért csapást. Úgy találtuk, hogy mintegy 400 ház dőlt össze teljességgel. Egykori lakóik kétségbeesetten kerestek helyet apró gyermekeiknek, mert ami a házakból megmaradt is, telve volt sárral, s minden értékük romhalmazzá lett. Ha 4 nappal ezelőtt ezt (előre) elmondotta volna valaki, senki nem hitte volna el, hogy e rövid idő alatt ilyen

163 5598. *adár* 18 / 1838. március 15.

164 Ti. a Tórákat.

165 Vö. Ps. 137,5.

pusztulás lesz. Bizony, a Mindenható keze volt rajtunk, hogy megbüntessen bennünket, hogy így megtisztítson minket a bűntől.

(...)

Történt pedig, hogy a sötétség és homály 3 napja múltával, minek utána a vizek felszáradtak a föld színéről, egybegyültek mind gyülekezetünk fő emberei, hogy miképpen nyújtsanak gyógyítást és segítséget testvéreiknek, azok nyomorúságainak napjai után, hogy többé ne legyenek földre vetettek, mint a hulladék, és valamiképpen fedél legyen felettük az időjárás viszontagságai elől. Ezért a Talmud Tóra épületét menedékházzá alakították át, hogy mindenkinek legyen hol lehajtania a fejét, és megpihennie, minthogy a kemény tél még nem múlt el, s komor felhők borították az eget. Ezért sokak találtak menedéket egy-egy szobában, amelyekben kicsinyek és nagyok szorongtak s volna-e szem, mely visszafojthatná könnyeit a csapásoktól sújtottak látványán? Itt ruhájukat mosták, melyek részben sártól és más piszoktól szennyezettek, részben megtépettek voltak. Amott mesteremberek dolgoztak, hogy a ruhákat, a cipőket, a szedett-vetett holmikát kijavítsák, és így tudjanak gyermekeiknek kenyeret biztosítani. A tudománynak e kertje pedig (az iskola), mely ennek előtte az élő Isten Tórájának tanhelye volt, az ifjak számára most hirtelen megváltozott, betegek, szegények, nyomorúságos helyzetben lévők, valamint elhagyatott özvegyek lakóhelye lett. Itt készültek a peszah ünnepére. Örölték a pászkához szükséges lisztet, és itt tartózkodtak mind a peszah ünnep napjaiban.¹⁶⁶ Utána sokan elhagyták ezt az ideiglenes lakóhelyüket, közeli s távoli rokonaiknál helyezkedtek el, amíg csak eredeti házuk lakható állapotba nem került. A gyülekezet vezetői pedig elhatározták, hogy segélykérő leveleket intéznek gyülekezetekhez és magányosokhoz. Peszah ünnepének negyedfél ünnepnapján, egy vasárnapi napon¹⁶⁷ egybegyültek valamennyien, férfiak, asszonyok és gyermekek, együtt a gyülekezet öregjei és vezetői a mi Szentélyünkben, a nagy zsinagógánkban, hogy szívük háláját bemutassák a Világ Teremtője előtt, amiért segítséget küldött nekünk a magasságból és megszabadított minket a vizek áradatától. Az atyák megszámlálták gyermekeiket. Egy sem hiányzott közülük. Az anyák örvendeztek fiaiknak, a barát zokogva borult a barát vállára, hogy ismét láthatja őt. Így vonultak valamennyien Isten házába, és szívük legmélyéből magasztalták az Örökkévalót, aki megmentette őket a halál kapuiból, és nem engedte, hogy a pusztulás sírvermébe hulljanak.

166 Peszah első napja abban az évben: 1838. április 10.

167 Vasárnap reggel, mert a peszah 5. napja már előző este bejött (elkezdődött).

Kölcsey Antónia

Purim Csekén

1839. március 1

Kiadás:

Kölcsey Antónia [(1821–1876)]¹⁶⁸ *naplója*. Kiadta Kozocsa Sándor (Budapest: Rózsavölgyi, 1938)

Zsoldos Jenő, *Magyar irodalom és zsidóság (Költői és prózai szemelvények)* (Az Országos Izr. Tanítóegyesület kiadványai, 3) (Budapest: Országos Izraelita Tanítóegyesület, 1943), p. 149

Kölcsey Antónia naplója. Szerk. Gábor Júlia (Magyar Hírmondó) (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1982), a szemelvény: pp. 46–47

Kölcsey Antónia naplója. Szerk. Gábor Júlia (Budapest: Neumann Kht., 2004)

Irodalom:

(Trencsényi-) Waldapfel Imre, "Púrim-játék Csekén 1839-ben", *Magyar Zsidó Szemle*, 42 (1940), pp. 250–251

Ferenci Imre & Ujváry Zoltán, *Farsangi dramatikus játékok Szatmárban* (Műveltség és Hagyomány, 4) (Budapest: Tankönyvkiadó, 1962)

Halász Tamás, "A purimspíltől Thália szentélyéig", <http://www.or-zse.hu/resp/halaszta-mas-purimspil-mtud2007.htm>

Martius 1.

A sidók ma¹⁶⁹ Hámón¹⁷⁰ ünnepét ülték vagy inkább futották meg. Minden sidó nagy vigalomba vala s jó napot csinált magának. Nehányan pásztoroknak öltözködének, siros gubák- s bundákba, és egy lovag sidót kísérének, ki mindenféle rongyokkal beagatva vala; örömrivalgásokkal futottak utána a sidó gyermekek is. E különös menet végigjára a falut, s minden Abraham unokája háza előtt megállott, hol kész lakoma várá őt. Ők mindnyájan boldogok voltak ma, boldogabbak, mint bármily örömittas úr a velencei vagy római Carnevalba. Így a boldogságot nem lehetne meghatározni, azt csak kinek-kinek érzéséből vagy fogalmából áll.

Hámán egy egyiptomi királynak volt udvarnoka. Álnok kárörömös lelke gyűlölé az akkor egyipti szolgaság igája alatt sülyedt sidó népet és számtalan kínokat szerze neki. Később felbillent a nyomorú udvarnok szerencse mérlege és a királyné –

168 Kölcsey Ferenc unokahúga, keresztlánya. Az ő házában, Csekén (ma: Szatmárcseke) nevelkedett, két év pesti nevelőintézet után, nagybátyja halálát követően is egy ideig még a faluban élt, ekkor kezdett naplójírásba, ott, a faluban látta a purimi ünnepséget is.

169 A zsidó naptár szerint: 5599. *adár* 15.

170 Esth. 3,1 stb.

ki sidónő vala – hatása által megöletett s legalább egy időre meglőn az izrael népe szabadulva. Ekkor öröm-ünnepet tartának a sidók s tartanak még most is. Ők még mindég meg tudák tartani nemzetiségöket, s oly sok száz évek után is híven őrzék azt. Sok sidó inkább vesztené éltét, mintsem nemzetisége bélyegiről lemondjon. És ezt ők oly hazákba teszik hol létöket is drágán kell fizetniök.

Mindég megindulást s mozgalmat érzek keblemben midőn sidót szenvedni látok, s örömet akkor ha boldognak vélem őt lenni. Ma is midőn hallám vidámságokat ez embereknek, részvét könye szökött szemembe.

115

A vármegyeék a türelmi adó eltörlése és a zsidók polgárosítása mellett

1832–1839

(a) Deák Antal & Deák Ferenc, “Szükséges a zsidókat minden türelmi adózástól egészen felmenteni”, 1832

Irodalom:

Molnár András, szerk., *Zala követe, Pest képviselőke. Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége, 1833–1873* (Zalai Gyűjtemény, 59) (Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár, 2004)

(...) Végre az emberiséggel s a mái felvilágosodott század lelkével egyáltalában öszve nem fér az, hogy valaki azért, mivel az Istent a többi honi lakosoktól különbözve és más szertartásokkal imádja, készpénz fizetésekkel terhelteék, azért igen illendő, sőt szükséges a zsidókat sorsoknak e részben való könnyebbítése tekintetéből minden türelmi (tolerantialis) adózástól ennek utána egészen felmenteni...

(b) Utasítás Zala vármegye követeinek az 1839/40. évi országgyűlésre

Megjelent:

[Deák Antal & Deák Ferenc], *Zala vármegyének az országos kiküldöttségnek rendszeres munkáira tett észrevételei* (Zalaegerszeg: Zala vármegye – [Szammer], 1832)

Újabb kiadás:

Molnár András, szerk., “Tekintetes Karok és Rendek!” *Zala megye országgyűlési követutasításai és követjelentései, 1825–1848. Válogatott dokumentumok* (Zalai Gyűjtemény, 56) (Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár, 2003)

(...) Közelebb múlt Ország Gyűléséből felterjesztett sérelmek között már előadták az Ország rendei az Izraelitákra vetett türelemi adónak igazságtalanságát; ezt tehát újra sürgetvén Követ Urak egyszersmind említsék meg azt is, hogy azon polgári kedvezésekből, melyek hazánkban minden egyéb lakóknak megadatnak, az Izraeliták se rekesztessenek ki.

(...)

(c) Utasítás Temes vármegye követeinek az 1839/40. évi országgyűlésre

Kiadás:

Singer Jakab, "Temesmegye és a zsidók polgárosítása", in: *Évkönyv, 1907* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat, 1907), pp. 145–162, kül. pp. 150–151

(...) A Karok és Rendek, továbbá, a Magyar hazában minden polgári Jussok nélkül élő s mintegy külön Nemzetet képező Izraelita Felekezet sorsát méltó figyelembe véve a költsönös igazsággal a század szelidebb szellemével s igazságon alapuló azon törvényes elvnel, hogy akinek kötelességei vannak, annak azokhoz arányzott Jogokat is kell adni, meg nem tudják egyeztetetni azt: hogy a minden polgári Jogoktól megfosztott Izraelita nemzet, mely kivált a Honi kereskedés s ezt előmozdító Nemzeti ipar terjesztésében fáradhatlan szorgalommal fő szerepet játszik, mind a hazában mintegy csak eltűressék, holott törvény által adandó engedmények által, az eddig csupán kereskedésre szorított tőzsér nemzet a Hon hasznos s hálaadó polgárjává átváltoztathatnák, minél fogvást a zsidók polgárosítását s az emberi gyengédebb érzettel sem férhető türelmi bér eltörlesztését törvény által kívánnák elhatároztatni, meg lesz az által törve azon út, melyen az említett szorgalomteli felekezet a Nemzethez közelebb érintkezésbe jöve kivetkezend azon előítéletekből, melyek a közelítést mindedig gátolva az egymás iránti gyűlöletességet táplálák, teljes reménységgel lévén a Karok és Rendek, hogy az ilyképpen polgárosítandó Zsidó Felekezet már tsak ez iránti hálából is a Nemzetiséget mindenkép előmozdítva a Hon többi lakosaival egygyeolvadván az Ország, minden hasznos intézetei tetteleges előmozdításában nem csekély részt veend, ezért is a fentebbi nézetekből kiindulva Ország Gyűlési Követ Uraknak meghagyják, hogy azon esetre, ha ezen érdekes tárgy Országgyűlésileg felhozattatna, a türelem bérnek alkotandó törvény általi eltörlesztését s egyszersmind a többször említett Zsidó Felekezet polgárosítását, ha szintén az Izraelita szertartások megmaradása kívánta némi óvások mellett is, részükről eszközölve oda igyekezzenek, miképpen azon vallási s más akadályok, melyek némely előítéletek folytában Őket mindaddig a többi polgároktól eltávolították, megszüntessenek, egyébiránt jelen végzés az ország minden törvényhatóságával pártolás végett közölni rendeltetik.

(...)

1840:xv. tc., “Váltó-törvénykönyv”

Újabb kiadás:

Hunfalvy Pál, *Magyar váltó és kereskedelmi törvények* (Löcsén: Werthmüller Jánosnál, 1843)

Márkus Dezső, szerk., *1836–1868. évi törvénycikkek* (Corpus Juris Hungarici, 1000–1895 / Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat, 1896), pp. 109–145; a szemelvény: p. 113

Prepuk Anikó, apud: Gonda László, *A zsidóság Magyarországon, 1526–1945* (Budapest: Századvég Kiadó, 1992), p. 269

V. fejezet: Az *elfogadásról* (Acceptation) általában (...), 54–56. §¹⁷¹

54. §. A keresztények a keresztény ünnep- és vasárnapokon, az izraeliták pedig szombaton és a következő szakaszban foglalt ünnepeiken a váltót sem bemutatni, sem pedig az elfogadás iránt nyilatkozni nem tartoznak; ha tehát az előbbi szakaszbeli határidőnek utolsó napja ily napra esik, a bemutatást, vagy elfogadás iránti nyilatkozást a következő első köznapra (Werktag) lehet halasztani.

55. §. A hetenkénti szabbaton kívül az izraeliták ünnepei következők:

a) Pessach: Húsvét, vagyis a kovásztalan kenyér ünnepe, Nison havának 15, 16 és 21, 22-ik napjain, rendszerint Szent-György-havában;¹⁷² a közbenlévő 17, 18, 19 és 20-ik napok fél-ünnepek, melyeken mind bemutatni, mind az elfogadás iránt nyilatkozni nem csak lehet, hanem kötelesség.

b) Schebuos; Pünkösöd, vagyis az elsőszülöttek ünnepe, Sivon havának 6 és 7-ik napjain, rendszerint Pünkösöd-havában.¹⁷³

c) Rosch-Haschana: újesztendő ünnepe, Tischri havának 1-ső és 2-ik napjain közönségesen Szent-Mihály-havában.¹⁷⁴

d) Jom-Kipur: a kibékülés ünnepe, tíz nappal az újesztendei ünnep után.

e) Sukes (Lauberhütten): a sátoros ünnepek, Tischri havának 15-dik és 16-ik napjain, Mindszent-havában.¹⁷⁵

f) Schmini-Azeres: a tíz parancsolat ünnepe, Tischri hava 22-kén.

g) Simchas-Tora: az örömnép, ugyanazon hó 23-ik napján.

171 A Váltó-törvénykönyvet egy bécsi ügyvéd közreműködésével, nemzetközi minták alapján, Deák Ferenc mint a “munkáló-bizottság” elnöke dolgozta ki.

172 Április.

173 Május.

174 Szeptember.

175 Október.

56. §. A szombatot, vagy az elébbi szakaszban kitett ünnepeket megelőző napokon az izraelita az elfogadás iránt nyilatkozni csak délutáni három óráig köteles.

117

Bloch Móric

Zsidó szózat a magyar nemzethez

1840

Megjelent:

Bloch Móric / Ballagi Mór (1815–1891),¹⁷⁶ *A zsidókról* (Pesten: Trattner–Károlyi nyomtatása, 1840) (Részlet)

Újabb kiadás:

Ballagi Ernő, szerk., *A magyar zsidóság útja vezércikkek és beszédek tükrében (1840–1940)* (Magyar Zsidó Szellemi Közösség Könyvei, 5 / Új Zsidó Könyvtár, 1) (Budapest, 1940), pp. 3–5

Felvirradt hajnalod, áldott magyar honom! Az emberiség pillanatait keletre függesztve, tőled várja a polgárisodás újjászületését. (...) Máris nagy lépéseket tevé, és Európa örömjazzal kíséri tetteid! Naponta látod tágulni az igazságban látköröd; és az előítéletek árnyéki remegve szállonganak el eszed fényes koránya¹⁷⁷ előtt.

(...)

Egy nagy ügy, az emberiség ügye igényli e pillanatban figyelmedet, magyar! Egy századok óta elnyomott nép esedezik elégtételért, és a derék magyar igazságot embertől soha meg nem tagadott.

Nem szeretnék itt türelemről szólni – szabad ember, s a magyar mindig az, türelmességről mit sem tud. – (...) Nem is türelmet, hanem a gondolat általános szabadságát fogom követelni.

(...)

Mi okát hozhatni fel most a zsidók megszorításának? – Azt mondják: “a zsidók erkölcsi állapotja nem érett annyira, hogy polgári szabadságokban részesíthetnének.” De hát miből látható erkölcsi romlottságok? A börtönök telvék talán a sok zsidó rablók vagy tolvajokkal? Nem, sőt a zsidó bűnös igenis nagy ritkaság. – Azt mondják továbbá: “a zsidók eléggé műveltek és pallérozottak nem lévén, jó lesz a dolgot egy ideig elhalasztani, míg kimívelik magokat. (...) Én ezt két okból meg nem érthetem:

---

¹⁷⁶ Később (1848) Ballagi Mór. A röpirat megírása idején (1840. február) mérnöki tanulmányokat folytatott Párizsban.

¹⁷⁷ Korány: hajnal.

először, mi fogja meghatározni a műveltség mennyiségét és minőségét? Másodsor, ha a műveltség híján vagyunk, hol és hogy akarjátok, hogy ezt magunknak megszerezzük? A méltatlanság és huzavona alatt az ember soha nem fog kifejlődni a nemes erőre: csak a külszabadságból idomul a belső, az akarat szabadsága. Most azt mondja a bécsi zsidó község egyházi szónoka, Mannheimer¹⁷⁸ – az idők s az emberek, az igaz, változtak, sok másképp lett. De a ma nem oly távolra esik a tegnaptól, mint azt az emberek hiszik, és embereken, nevezetesen egész nemzetségeken és népeken nem oly könnyű és hamar eltörölhető a komor múltnak és pusztításnak bélyege. Ki soká és szakadatlanul visele láncot, annak az csontjáiig bevág. Vegyétek le róla és még mindég érzi, és még jóideig tart, míg tagjait teljesen bírhatja, és ezeket szabad, kötetlen erővel mozgatni merészli.

(...)

118

Br. Eötvös József

“A zsidók emancipációja”

1840

Megjelent:

Eötvös József [(1813–1871)], “A zsidók emancipációja”,¹⁷⁹ *Budapesti Szemle*, [1], no. 2 (Pest: Heckenast Gusztáv, 1840), pp. 110–156¹⁸⁰ (Részlet)

Újabb kiadás:

Báró Eötvös József, *A zsidók emancipációja*, szerk. Gyulai Pál (Budapest: Ráth Mór, 1892)

Báró Eötvös József, *Tanulmányok* (Báró Eötvös József összes munkái, 12) (Budapest: Révai Testvérek, 1902), pp. 109–158

Eötvös József, *A zsidók emancipációja*. Sajtó alá rendezte Bánóczy József (Népszerű Zsidó Könyvtár, 1) (Budapest: Globus Nyomda, 1922)

Eötvös József, *Reform és hazafiság*, szerk. Fenyő István (Eötvös József Művei) (Budapest: Magyar Helikon, 1978), I, pp. 107–256

Eötvös József, *A zsidók emancipációja*. Sajtó alá rendezte Szigethy Gábor (Gondolkodó Magyarok) (Budapest: Magvető Kiadó, 1981)

---

178 Isac Noa Mannheimer (1793–1865).

179 A tanulmány ajánlása: “Dubraviczky Simonnak ez ügy’ lelkes pártolójának barátságos tisztelettel.”

180 A tanulmány főbb gondolatai megjelennek a főrendi házban mondott beszédében (1840. március 31).

Fordítás:

Joseph Freiherr v. Eötvös, *Die Emancipation der Juden*. Deutsch von Hermann Klein (Pesth: Gustav Heckenast, 1840, 1841²) (német)¹⁸¹ [Hermann Klein / Kilényi János (1805–1889) fordítása először a *Pesther Tageblatt* hasábjain]

Barone di Giuseppe di Eötvös, *Dissertazione sulla emancipazione degli ebrei* (Pest: Presso Landerer e Heckenast, 1842)

Barone di Giuseppe di Eötvös, *Sull' emancipazione degli Israeliti*. Dall' ungherese tradotto in tedesco da Ermanno Klein, e dal tedesco in italiano da Aurelio Bianchi-Giovini (Torino: Tipografia di Giuseppe Cassone, 1848)

Irodalom:

Eötvös József, "A zsidók polgárosításáról",¹⁸² in: *Beszédei, 1840. február – 1870. május 2* (Br. Eötvös József összes munkái, 9) (Budapest: Ráth Mór, 1886), pp. 14–19; újabb lenyomatban in: Eötvös József, *Arcképek és programok*, szerk. Fenyő István (Budapest: Magyar Helikon, 1975), pp. 351–355

Acsády Ignác, "Eötvös József", in: Szabolcsi Lajos, *Az Egyenlőség emlékfüzete a magyar zsidóság egyenjogúsításának 50. évfordulójára* (Budapest: Egyenlőség, 1911), pp. 40–44

Ha egy nemzet átfutva a pályán, melyre a végzet által felhívott, végső küszködésében elvérezt; ha százados iparkodás és áldozatok után nemes tettek s dicső szenvedések díjául végre csak egy név maradt, csak egy emlék az emberi nem történeteiben; ha honának szétboncolt határai között más népek tanyáznak, s mi dicsőségnek épült, csak vesztét hirdeti romjai között: jól illik a könny, mellyel a gondolkozó az emléknél megáll.

Ha egy nemzet átfutva a pályán, melyre a végzet által felhívott, végső küszködésében elvérezt; ha százados iparkodás és áldozatok után nemes tettek s dicső szenvedések díjául végre csak egy név maradt, csak egy emlék az emberi nem történeteiben; ha honának szétboncolt határai között más népek tanyáznak, s mi dicsőségnek épült, csak vesztét hirdeti romjai között: jól illik a könny, mellyel a gondolkozó az emléknél megáll.

De van valami, mi ennél szomorúbb: látni népet legyőzve, de élve végcsatája után, egy nemzetet haza nélkül, melynek központja nincs, mi körül egyesülnie lehetne, s mely mégis a világ minden egyéb lakóitól különvált; mely fegyvereit elveszté, s mégis ellenségként üldöztetik; népet egyszóval, mely hazájától megfosztva, mint test nélkül a kísértet bolyg körül nyugtalan, kínok közt, mint egy régmúlt kornak polgára, idegen az élők között, csak gyűlölést, csak elleneket találva, mintha egy

181 Ismerteti M. Breuer, *Allgemeine Zeitung des Judenthums*, 5, no. 24 (12. Juni 1841), pp. 339–340; [Ludwig Philippson], *Allgemeine Zeitung des Judenthums*, 5, no. 30 (24. Juli 1841), pp. 431–432.

182 Beszéde a főrendi házban, 1840. március 31.

nagy átok függne fején. Ez szomorúabb, ezerszerte szomorúabb mindennél, mit e világon láthatunk. S ily nép a zsidó!

(...)

Az örök zsidó nem képzelet; ő él és szenved. Menj a piacra, s hol a néphullámok legtömöttebbek, hol a zaj lehangosabb, ott áll ő, előtte az asztalon vagy földön kitérve koldusholmija, melyet nagy hangon, mintegy esdekelve ajánlgat; menj a pusztára, s a csárdához közel, honnan víg hangok zengenek elédbe, görnyedve terhe alatt gázol a nehéz homokon át; menj akárhová, e honnak egyik határától a másikig, s fel fogod találni. Nézd a setét, halvány arcot, mely vonásaival keleti származását bizonyítja, nézd a lángoló tekintetet, melyet elnyomott bosszú s ki nem elégített vágyak lelkesítenek, nézd szenvedéseit, s rá fogsz ismerni. Gúnyolva mutat reá a gyermekcsapat, s az átmenő egy megvető tekintetet vet arra, kiben az utolsó nem vallaná hasonlóját. S ott áll magányosan annyi emberek között, elszigetelve egy előítélet által, melyet legyőznie nem lehet, százszorta szerencsétlenebb, mintha rossz tettek által vesztene a közbecsülést, mert ő nem jobbulhat, véle született vétkét a kegyetlen világ meg nem bocsátja, s bármint ragaszkodjék az erényhez, bármint kövesse becsülete utait: szegény maradhat, de zsidó lenni meg nem szűnt. S mégis, talán ha szívébe nézhetnénk, ha tudhatnók gondolait, ha sejdítenők az érzeményeket, melyek keblét kínozza átrezgik, talán becsülnünk kellene, kit oly hidegen megvetünk. Talán éppen gyermekeire gondol vagy nejjére, kik távol tőle a város egyik legsetétebb utcájában éheznek; kiknek egyetlen reménye ő, a reménytelen; ő, kitől a társaság mindent elrabolt, csak e szeretetet nem. Vagy talán szívét még nemesebb vágyak töltik el, talán e kebel lángolóan tudna szeretni egy hazát, talán az emberiségnek akarna élni ő is, talán a dicsőség nagy gondolata villant át lelkén, s szíve feszülten érzi, hogy áldozni tudna; de ki gondol erre? ki, hogy ő is szerető apa, hogy ő is barát lehet, hogy neki is érzeményei lehetnek, melyek őt a pillanatnyi élte porkörén túlemelnék? – megvetve néz reá az átmenő, s e semmisítő tekintet felébresztené benne a zsidót; azaz: mit annak nevezünk, a szívtelen idegent, ki senkivel rokonságot nem érez, a szerencsétlen fukart, ki, mert más célja nem maradt, csak nyereség után vágyódik, a szemtelen uzsorást, kinek becsülete nem vala, melyet veszthetne, s ki azért csak szívének forró kívánatát s nem az erkölcs szabályait követi tetteiben – az örök zsidót egyszóval, a jogatlant, a száműzöttet, azt, kit őseink minden emberi jogtól megfosztának, kit mi minden emberi jogra érdemtelennek hirdetünk.

S miért? – Vajon az állhatatos gyűlölésnek, e kegyetlen üldözésnek vallásosság-e még oka, vallásosság, mely kegyetlenné válhatik, s a legszörnyebb tettekhez vezethet, de legalább indítóokaiban tiszta? Vajon korunk kereszténye, ki megvetve tiporja lábaival a zsidót, még Isten parancsai eszközének hiszi-e magát, mint durvább apái? Vajon azért fordulunk el e néptől, mert Isten vesztét jósolá, mert ájtatosságunk nem engedi, hogy azokkal, kik Üdvözítőnket kínozzák, egyesüljünk? Oh, ha ez volna, akkor legalább az indítóok lenne tiszta, akkor szánva e szerencsétlen nép sorsát, elszomrodva nem érdemlett kínain s korom vakultságán, a gondolat vigasztalhatna, hogy

e viszonyok egykor változandak; hihetném, hogy miként en-vallásos fogalmam más, miként én nem bosszuló, de áldó istenséget imádok oltárainon: úgy az idő jöni fog, melyben az egész emberi nem más tanulságot találанд szent könyveinkben, s kiket vallásosság természetök ellen gyűlölni taníta, annyival könnyebben fogják követni a szeretetnek végre megértett parancsait. De ez nem úgy van. A fanatizmus évei megszűntek; korunknak bélyege – fájdalom – inkább vallásos közönbösség, mint túlhév; s kiknek kebleiket hit lelkesíti napjainkban, rég átláták: hogy az, ki e hitet alapítá, nem követőiért, hanem az egész emberi nemért vérezett; hogy haldokló ajkai egy egész világ felett elmondák áldásokat; s hogy ő, ki imádkozni tanított: "...és bocsásd meg a mi vétkeinket, miként mi is megbocsátunk azoknak, kik ellenünk vétkezének",¹⁸³ ő, ki ellenei előtt maga mondá: "bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit tesznek"¹⁸⁴ – nem akarhatá, hogy nevében egy ártatlan nemzet ezredes elnyomás alatt szenvedjen.

(...)

Nem – szívem teljes meggyőződéséből mondom, nem a vallás oka, ha a zsidóknak még maiglan emberi jogaik megtagadtatnak; nem azok, kiknek kebleiket hit lelkesíti, tartják vissza az igazságot. Ezrek között, kik a zsidók ellen lehangosabban felszólalnak, alig van talán egy, ki a legvallástalanabb keresztényt, ki magát az ateistát a zsidókkal hasonló helyzetbe akarná hozni; mindazon balgatag mesék, melyek a középkorban a zsidók ellen felhozattak, ma legfellebb mosolygást gerjeszthetnek; nem hiszi senki, hogy zsidók néha kereszténnyel áldoznak, hogy nagy ünnepeken keresztény gyermekeket ölnek, hogy hamis esküvések nálok keresztények ellen tiltva nincsenek, s mi több ilyenén balgaságok valaha mondattak – mert mi volna elég nevetségesen hihetetlen, min rosszakarát kételkednék? – korunkban mindezt egypár dajkán kívül talán nem hiszi senki.

S miért hát ennyi indulatosság, valahányszor a zsidók polgárosítása szőnyegre kerül?

(...)

Egy előítélet, egy nagy, ezredes előítélet; jaj annak, ki e szentséghez közelíteni merne! – jaj annak, ki ez agyaglábú kolosszt meg merné rendíteni (...): a szörnyeteg ledőlhetne, a fátyol alól a vélt istenné arcai helyett undok rém állna előttünk, s mi lenne a világból, ha még előítéletei sem lennének szentek! Mi lenne annyi jámbor vargaszabóból, mi a boltoslegények keresztény hadából, ha végre zsidó is felvétetnék fenséges körökbe; hol keresse az árva keresztény mindennapi kenyerét, ha a zsidónak is birtokjog adatik? – nem elég-e, hogy a zsidót türjük? – hogy az ország minden terheiben részt vehet; hogy védelmére vérezik; kifejlődésében ő is iparkodhatik; s érdemeinek dicső jutalmául azon levegőt szívja, melyet mi, s oly nagy sírt talál, mint bármi keresztény; nem elég-e mindez, s mit kívánhatnak még? – mit ad-

183 Máté ev. 6,12.

184 Lukács ev., 23,34.

hatunk mi veszünk nélkül? Ha a zsidónak birtokjog adatik, a jószágok becse nevedkedni fog, s a keresztény drágábban akvirálhat!¹⁸⁵ – ha a céhekbe felvétetnek, talán jobban dolgoznának, s a keresztény mesterember nagyobb szorgalomra kényszerítenék! – s nem istentelenség-e ez? Minek legyünk keresztények, ha némi haszon nincs öszvekötvé vallásunkkal?

Az előítélet önösséggel frigybe lépett! s ez az: mi a zsidók polgárosítása kérdését oly nehézé teszi. (...)

Ifjúságom első éveitől szívem feldobogott minden elnyomás ellen; gyűlöltem a zsarnokságot, inkább belső ösztönömet követve, mint mert a szabadság áldásairól még okok meggyőzének, s innen van, hogy a zsidók polgárosításának kérdése, még minekelőtte az hazánkban szőnyegre került, már egész figyelmemet magára vonta. Olvastam sokat a polgárosítás mellett, sokat ellene, s ha véleményeimben, melyeket benső meggyőződéseim szerint választék, csalódtam, legalább arról kezes vagyok mindenkinek: hogy tudva nem fogok elhallgatni semmit, mi a zsidók polgárosítása ellen felhozva a legkisebb fontossággal bírna; s bátran felszólítok mindenkit, ki a felhozandókon kívül még valamit mondhatna a polgárosítás ellen, hogy azt bármely helyen közölje; tökéletesen meg lévén győződve, hogy az igazságnak semmi nem használhat úgy, mint ha vitatás alá vétetik.

(...)

119

1840:xxix. tc., “A zsidókról”: a törvény útja az 1839/40. évi országgyűlésben

Irodalom:

Marczali Henrik, *A legújabb kor története, 1825–1880* (Történelmi Könyvtár, 9) (Budapest: Révai Testvérek, 1890)

Groszmann Zsigmond, *A magyar zsidók V. Ferdinánd alatt (1835–1848)* (Budapest: Az “Egyenlőség” Könyvkiadóhivatala, 1916)

Bródy Ernő, “A magyar szabadelvűek mozgalma a zsidók egyenjogúsításáért 1840-ben”, *Magyar Zsidó Szemle*, 50 (1933), pp. 201–247

---

185 Akvirál: lat. “szerez”.

(a) M – – czy István,¹⁸⁶ “A zsidók meghonosításáról”, 1840 (Részlet)

Megjelent:

Századunk, politicalai, tudományos és művészeti folyóirat (Pozsonyban: Nyomtatja Schmid Antal), 3, no. 14 (1840. február 17), col. 105–109

Van édes hazánkba, de mit mondok? van inkább a nagy világ minden részeibe elszórva egy hajdan nagy nemzetnek maradványából álló oly néposztály, mely amellet, hogy gúnyoltatik, lenézetik, s minden köz hivatalok viselésétől elzáratik, még azon egyetlen, s minden halandó szívét hív dobogásra élesztő örömtől is megfosztatik, hogy ezen vagy amaz országot hazájának mondhassa s nevezhesse: ez a zsidóság...

(...)

Ezeknek előrebocsátása után azon kérdés támad: ki és mi hát a zsidó? Az ezen kérdésre szolgáló feleletemet a következő hét pontba foglalom; ugyanis:

1. A zsidók velünk, kik keresztényeknek neveztetünk, azonegy származásúak; így

2. Olyan emberek, mint mi; ennél fogva

3. Azok természeti és emberi jogaik, mint mieink.

4. Velünk ugyanazon egy Istent tisztelik s imádják.

5. Religiójok szinte erkölcsi, s kárhóztatja és tiltja a valódi morál elleni tetteket.

6. Az előforduló esetekben vetélkednek velünk a hazafiságban; és így – hogy a többieket elhallgassam –

7. Magokat a statusnak s köznek hasznosokká s majdnem szükségessé tették.

(...)

6ik szám alatti állításomra: a mindennapi tapasztalás és nemeslelkű példák fognak igennel felelni. Tegyük csak egy visszatekintést az édes hazának azon veszélyes helyzetére, midőn az egész nagy világot félelmes remegésbe ejtette franchoni bajnok¹⁸⁷ az édes hon felé, sőt abba is belehozta győzelmes fegyverét: nemde a zsidók tulajdon pénzeiken fogadott vagy ön körükből állított férfiakkal nevelték a hon-védte sereget, pénzzel segítették a tartós harcviszályok között kiürült kincstárt, lovakat, élelmeket s egyebeket szolgáltatottak a küzdő seregnek? ilyképpen véröket s vagyonukat áldozva siettek a hontalanok, a polgári jog nélkül szűkölködők védeni és segílni a hazát, melyben csak türetnek, a királyt, kinek csak ótalmi kegyelmét érzik, s az ősi alkotmányt, mely őket a nemzet köréből s jogaiból kizárja! – Továbbá, ha a tisztelve szeretett honatya íránt a jobbágyi hódolatot vagy valamelyik országnagy íránt a tiszteletet kijelenteni kellett – édes hazám! reád hivatkozom – ki haladta meg a zsi-

186 Talán Miskolczi István (1799–1850) szegedi városi aljegyző, majd Csongrád vármegyei táblabíró; újságíró.

187 Ti. Napoléon.

dóságot annak nyilvánításában? – ha vész érte, vagy halál a fenséges királyi házat, ki mutatta ki jobbágyi részvétét vagy fájdalját mélyebben és jobban, mint a hontalan és polgári jogatlan zsidóság? – ha valamely közhasznú intézetek vagy jótékony alapítások tettek a hazában, nemde mindenkoron nemeslelkűleg siettek hozzájárulni, segíni s adakozni a zsidók? – Ezekből kitetszvéen hazafiságuk, de kitetszvéen még abból is, hogy jelenleg gyermekeiket a haza nyelvére oktattatják, s erre tetemes költségeikkel állandó iskolákat is alptottak, tanítókat fizetnek, s magok is majdnem mindnyájan a haza és nemzet nyelvét beszélik; innen természetesen következik

7-er az is, hogy magának a statusnak szükségesek s hasznosok. Az oly jobbágy, ki a fejedelem ellen soha vétkezen föl nem támadt, ki magát mindenkoron békésen s híven viselte, ki a reá vetett terheket pontosan viseli, ki szükség esetében erővel s pénzzel segíti a statust, ki embertársaihoz ember, a szenvedőkhöz és szűkölködők-höz segedelmező stb., az olyan minden kétségen kívül hasznos és szükséges a status-ra nézve.

Ily sok jeles és valóban köz tekintetre méltó okok küzdenek a zsidók meghonosítása s polgári jogokkal felruháztatása mellett; de ezeken felül vessünk csak egy tekintetet az ő elméleti fogékonyságukra, észbeli tehetségökre, s minden mesterségekre és tudományokra való alkalmasságukra; látni fogjuk, hogy ezen csak türelmezett nemzet még e nézetekből is méltó a köz figyelemre; nézzük csak jeles férjfiat – nem megyek vissza az ősz korba – a jelen és a közel múlt században oly férjfiak tűnnek elő e nemzetből, kik lángelméjük, tudományos munkáik vagy egyéb szerzeményeik által magokat a dicsőség polcára emelve, neveikre a halhatatlanság fényét örök időkre megszerzék; nézzük csak Spinozát, Mendelsohn Mózeset, Friedlaender Dávidot, Kuh Mózeset¹⁸⁸ s a többieket – ezek nem csak büszkeségei, de dicsőségei is azon nemzetnek, melynek meghonosítására szavam emelém; de vegyük tekintetbe azt is, hogy ugyanezen férjfiak nem hitsorsosaik javára írták munkáikat, hanem azon nagy világnak, melyben ők csak türelmezettek s jogatlanok.

(...)

Tagadnom ugyan nem lehet, hogy e nemzetnek némely tagjai csalfalkodások által és más alacsony utakon a haza valódi lakosait gyakrabban megkárosították, s jelenleg is károsítják; de valljon igazságos-e némelyekért az egész nemzetet örökös hontalanságra kárhozthatni, főleg akkor, midőn bármily nyelvű és vallású honi lakosok között is találatnak olyanok, kik valamint a zsidókat, úgy tulajdon felekezetöket s néha rokonaikat is megrontják s károsítják; ha felséges elhunyt koronás királyunk kedvezésekkel volt irántuk akkor, midőn az általok tanult mesterségeknek szabad és háborítatlan gyakorlását megengedni kegyelmeskedett; midőn tudunk katonai ezredeket, melyekben zsidók tisztségekre emeltettek derék és megkülönböztetett viseletökért, midőn szinte minden nagyobb városokban vannak közülök bel és seb-

188 Ephraim Moses Kuh (1731–1790) német költő, Mendelsohn és Lessing körében.

orvosok, s a keresztényeknek is hasznos szolgálatot tesznek; midőn ilyképpen ezeknek ügyességére életünket, amazoknak vitéz karjaira pedig kül- és belbátorságunkat, szabadságunkat, ősi alkotmányos létünket bizzuk: megvallom, igen visszásnak ismerem, azon egész nemzetet meg nem honosítani.

A hontalanság testvér a rabszolgasággal, s akadályozza azokat, kik annak terhe alá esnek, fölemelkedhetni azon pontra, melyen tökéletesen kiművelődve, valaki a szent hazának igazi polgárává válhassék. (...)

(...)

Ily, s még számosabb okok, s a külföldi fejedelmek által is mutatott emberi példák, nem kétlem, csillagként fognak az édes haza tekintetes törvényhatóságai előtt lebegni, s még a jelen országgyűlés folyamatja alatt is utasításokat adandának képviselőiknek, hogy e hontalan nemzetnek meghonosítását a legkegyelmesebb honatyának lelkétől alázatos felírásukban kikérik, s annak kegyelmes megegyezését törvénybe iktatva, ezen igen számos tagokból álló néposztályt megörvendeztessék, s az előítéleteket és megrögzött irántoki gyűlölséget eltörölve az édes hazának valódi gyermekeivé s a közjóra nagyobb ösztönrel törekvő polgáraivá tegyék.

(b) Dubraviczky Simon (1791–1849), Pest vármegye országgyűlési követe, Felszólalás a kerületi ülésben és törvényjavaslat, 1840. március 9

Újabb kiadás:

Groszmann Zsigmond, *A magyar zsidók V. Ferdinánd alatt (1835–1848)* (Budapest: Az "Egyenlőség" Könyvkiadóhivatala, 1916), p. 6

Bródy Ernő, "A magyar szabadelvűek mozgalma a zsidók egyenjogúsításáért 1840-ben", *Magyar Zsidó Szemle*, 50 (1933), pp. 201–247, kül. p. 210

Felhívom a t. Rendek figyelmét egy olyan néposztályról való gondoskodásra, mely az egész világon elszórva, vallási és polgári helyzetére nézve a többi országoktól elszigetelten, közállományi tekintetben igen ferde állapotban van. Értem a zsidó népet. Nem feladásom ugyan annak a más országokbani helyheztetéseit előadni, csupán azt mondom, hogy ott, hol ezen néposztálynak megadatik a polgári szabadság, nem lett az a közállománynak veszedelmes. Így Észak-Amerikában, a szabadság hazájában ők is a többiekkel egyenlő polgárok. Angliában látjuk, hogy sheriffnek választhatnak. Francia és más mívelt országokban is megvannak polgári jogaik. Mért kellene ezt nálunk töllök megtagadni? Holott ha egyebet nem említek, a közsadót éppen ugyanúgy fizetik, mint a többi néposztályok, minden terheket úgy visznek, mint honunk minden más nem nemes lakosai, katonát szinte úgy adnak, és mégis, a többi polgárokkal közös jogokban legkevésbé sem részesülnek. Nézzük, ha vajon a legügyesebb mester is bevétetik-e a céhekbe. Távol legyen, hogy a céhek hasznait pártolnám, addig csakugyan igen kívánható, hogy oda zsidók is bevétessenek. Vajon ha úrbéri telekre akarna telepedni, nem tétetnek-e ebben akadályok? Vegyük, hogy

egy zsidó katona kíván lenni, ugyan kérdem, lehet-e olyannak egész feláldozásával védeni azon hazát, melyben ellene a legnagyobb előítéletek uralkodnak? Melyben az ő hasznos szolgálatai nem vétetnek figyelembe. Igaz ugyan, hogy magam láttam egyet, kinek érdemrendek díszítették mellét, de ez nem mehetett volna-e feljebb, ha vallása iránti előítélet nem volna az akadály, vegyük, hogy tudós akar lenni, már itt ugyan nem vetnek határt az előítéletek lelki kiművelődésének. Látjuk a többek között Mendelssohnt, mennyire vitte tudományát, látjuk, mert magam is hallottam, hogy a pesti egyetemen az orvosi tudományokban a zsidó ifjak a legszorgalmasabbak. Igen, de mindnyája orvos nem lehet, és így kénytelen oly életnevet választani, mellyel legalább anyagi jólétet szerezhet magának, kénytelen kereskedő lenni, és mivel mintegy kivettetett az emberi társaságból, gyakran nem maradt egyebe hátra, hanem hogy csalással szerezzen vagyont magának. És íme itt látjuk a Nemesist ellenük, mink, mert azoknál, kiket a társaság megfosztott a jogoktól, ott van a legtöbb circulus pénz kezeik között, és noha a kir. városokban és más több helyekben el vannak tiltva a házvezetéstől, noha nekik nem szabad nemesi jószágokat bírni, mégis íme mi történik. *Aurum pervadit omnia fata*, ők mind a kir. városokban házakat, mind már nemes jószágokat bírnak más keresztények neve alatt, de ha csak az emberiség szempontjából vesszük is a dolgot, hogy ők csak azért, mert az istennek közlevegőjét szívják, türelmi taxát fizessenek. Ezen adó nemének eltörlése iránt már más alkalommal is előadtak itt a ker. ülésben a kívánatok, és azt a rendek már akkor elfogadták, most már nincs egyéb hátra, mint hanem hogy e néposztály, melyről be van bizonyítva, hogy a közállományra nézve nem veszedelmes, polgárosíttassék. Azt kívánom tehát, hogy ezen vallásbeliek is úgy tekintessenek, mint más vallású, polgári jogokkal bíró lakosok, adassanak meg nekik is azon jussok, melyeket hazánkban minden nem nemes személyek és városiak bírnak, mégpedig nemcsak hazánkban, hanem a társországokban is, míg a céhek fennállanak, azokba ők is bevétessenek. Ne legyen akadályul vallásuk, hogyha különben érdemeket tettek, nemességgel is megjutalmaztassanak, egyszóval hogy mindazon jogokkal élhessenek, melyekkel élnek a haza többi nem nemes polgárai.

A sidók polgárosítása eránti Izenet és Törvényjavallat

A sidó vallás jövedőben bevett vallásnak nyilváníttatik, s a sidó valláson levők-re nézve

1-ör a türelmi adó eltörültetik,

2-or a sidók az ország egyéb nem nemes lakosai által gyakorlott minden polgári jogokban a magyar szent korona alatt¹⁸⁹ mindenütt egyiránt részesíttetnek.

189 Értsd: a Magyar Királyságban.

[A kerületi ülés naplójából¹⁹⁰]

Martius 9ⁿ kerületi ülés

A sérelmekre tett észrevételek s több indítványok tétele után előfordult az Izraeliták honosítási ügye, mit különösen Dubrovitzky¹⁹¹ (Pest) a következőkben terjesztett elő:

A Karok és Rendek méltó figyelmét érdemli az egész világban elszórt Zsidó nép is, – mely külföldön már sokkal kedvezőbb helyezetet nyert, mint Hazánkban, holott adózó népként visel mindennemű terheket, és mégis elnyomattatása a többi osztálnál sokkal terhesebb, sokkal nagyobb – tekintetbe vévén azon állását is, melybe a többi osztályok által helyeztetik! – mert hiszen ha mesterséget akar tanulni, melyik keresztény fogadja őt be? – és még itt is győz a vas szorgalma, – igaz ugyan, hogy most már a telek szerzéstül nem akadályoztatik, de a nagyobb árendáktól mégis ki van zárva, – ha katonává akar lenni, ott sem mén elő, mert ő¹⁹² részéről ismert egy érdemtelen Izraelitát, aki sok vitéz tettei mellett al-tisztségnél nem juthatott tovább, holott érdemeit jutalom pénzek bizonyították, – ha tudományokra adja magát, ott is szenved, holott számos vallomások szerint a tudományokban sokan kitűnnek, és csak csupa bal vélekedések miatt nem mehetnek elő, – nem marad tehát egyéb más fenn számukra, mint a kereskedés, – és mivel mindnyájan a kereskedésre megkívántató pénz mennyiséggel nem bírnak, csalfaságra általunk vagynak kényszerítve, s ahelyett, hogy e végből kitűzött meggyengítésök célját elérnők! – a sok viszontagságok által még inkább erősödnek; – sőt még maga a kereskedés agozatán is akadályoztatnak, mert kereskedés fő Helyein – a szabad királyi városokban ingatlan vagyont bírniok nem szabad. Ő részéről azt tekintve, hogy embertársaink, – hogy ők hasznos polgárokká válhatnak, s a haza hű fiaivá képeztetethetnek, jelenleg a többi adózó néposztályhoz hasonlóknak tétetni kívánna! – annál is inkább, mivel ezen néposztállyal különben is egyaránt viseli az adózási terheket, sőt azonfelül még tán úgy hiszem csak azért, hogy levegőt szívnak, az adó egy különös nemét, a tolerantiát is fizetik, – küldői nevében tehát azt kívánja, hogy a zsidó vallás a bevett vallások közé számíttasson, s annak követői minden tekintetben az adózó nép jussaival és igazaival élhessenek, sőt valamint minden egyéb nem nemes, úgy ezek is érdem mellett megnevesíttethessenek.

190 Régi kézírásos másolat a Magyar Zsidó Levéltárban, a Grünvald Fülöp által gyűjtött iratcsomóban. MZsL XV-C-1-1 79.110. – Toronyi Zsuzsa szívességéből.

191 Sic!

192 Ti. Dubraviczky.

Deák¹⁹³ (Zala)

Ezen Europai kérdés minden míveltebb nemzetei közt úgy megért már, hogy ennek vitatásába mélyen beereszkedni felesleges, sürgőstelen – előadta Pest érdemes követe Izraelitáink állomását minden tekintetbe, s sorsukat élénken festé – miket ő¹⁹⁴ mondhatna, csak a régen megrostált s elismert szavak szaporítása lenne – azért is röviden a Karok és Rendek hathatós pártolásokba ajánlván a pesti indítványt (mire köz elfogadás általjános felkiáltással tapasztaltatott), úgy, hogy ezen tárgyul egy különös Izenet szerkesztessen.

(c) Az országgyűlés alsótábláján elfogadott törvényjavaslat, 1840. március 24

Újabb kiadás:

Bernstein Béla, *A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók* (1898; 1939²; új lenyomatban: H. n. [Budapest]: Múlt és Jövő Kiadó, 1998), p. 13

Bródy Ernő, "A magyar szabadelvűek mozgalma a zsidók egyenjogúsításáért 1840-ben", *Magyar Zsidó Szemle*, 50 (1933), pp. 201–247, kül. p. 214

(...)

1-ör. A türelmi adó az ország RR¹⁹⁵-nek tudta és megegyezése nélkül vettetvén ki, és az ország törvényhatóságának befolyása nélkül szedetvén be, az adózásnak ezen nemét sem az alkotmány fogalmával általján véve, sem pedig a honi alkotmánnyal különösen megegyeztetni nem lehet; de ezenkívül amellet, hogy az elébbi századokban a sidók ellen gyakorlott üldözések emlékét hordja magával, az adóztatás józan elveivel is ellenkezik, mert ennek egyedüli alapja a polgári haszon. – Ennélfogva a KK. és RR.¹⁹⁶ azt óhajtják, hogy ezen úgynevezett türelmi adó szüntettessék meg.

2. A polgárosítás eszméje már magában foglalja mindazon jogokat, melyek nem kiváltságosak, ezeknél kevesebbet adni annyi lenne, mint tágítani ugyan a türelem bilincsein, könnyíteni a sidóság anyagi állapotján, de korántsem éretnék el azon cél, melyet a KK. és RR. a törvény hozatalában kitűzve lenni vélnek, ú(gy)m(int) hogy a sidóknak mint polgároknak érdeke minden tekintetben a közállomány érdekével összeolvasztassék; a KK. és RR. tehát kimondatni kívánják azt is, hogy a sidók a nem nemesek minden polgári jogaikban részesíttessenek.

(...)

193 Deák Ferenc Zala vármegyei követ.

194 Ti. Deák.

195 Rendek.

196 Karok és Rendek.

Törvénycikk a sidókról

A sidó valláson levőkre rendeltetik:

- 1.-ső §. A türelmi adó eltöröltetik.
- 2.-ik §. A sidók az ország egyéb nem nemes lakósaival által gyakorlott minden polgári jogokban a Magyar Szent Korona alatt mindenütt egyaránt részesítettek.

(d) A főrendi ház válasza, 1840. március 31¹⁹⁷

Újabb kiadás:

Bródy Ernő, "A magyar szabadelvűek mozgalma a zsidók egyenjogúsításáért 1840-ben", *Magyar Zsidó Szemle*, 50 (1933), pp. 201–247, kül. p. 230–231

Teljes mértékben méltányolják a mélt. Főrendek azon nemes szándékot, mely a t. Karokban a jelen tárgy iránt létrehozatni kívánt törvényes intézeteknek indítványozását szülte, s maguk is azon élénk óhajtást táplálják keblükben, hogy a zsidó nemzet polgári viszonyainak valahára kedvezőbbekké leendő alakítása által az az ország állományához és alkotmányához szorosabb köteléssel kapcsoltsassék; (...) mivel azonban a mélt. Főrendek ezen néposztálynak sorsáról még most oly felett tág kiterjedésben, mint a t. Karok által javaltatik, rendelkezni kívánatosnak nem tartván, jelenleg elegendőnek vélnék azt: hogy mindennemű tudományoknak, művészetnek és szép s hasznos mesterségeknek eddig is nagyobb részint teljes szabadságukban állott korlátlan gyakorlásán kívül, még:

a) A türelmi adó s a sidóknak nemesi jószágok haszonbélhetésétől eltiltatásuk, mint egyébiránt is csak felsőbb rendeleteken alapuló oly szabályok, melyeknek megszüntetése már az ország sérelmei s kívánatai között is sok ízben sürgettetett, eltörölni szorgalmaztassék.

b) Hogy törvény által jelentessék ki, miszerint a sidók jövődöben az országnak minden városaiban és vidékeiben szabadon lakhassanak.

c) Hogy amennyiben ügyességüknél fogva alkalmasak lennének, vallásuk mindennemű mesterségi céhekben és kalmári társaságokban fölvételüknek akadályul ne szolgálhasson; s valamint ez, úgy

d) az is törvényesen állapíttassék meg, hogy jövődöben nemcsak jobbágytelke-

197 Magyarországényi és szolgálgyházi Szögyény-Marich László (sr.) (1806–1893) nádori ítélőmester, a főrendi ház tagja utólag, az 1867: xvii. tc. főrendi házi vitájában: "(...) A főrendek ezen válaszüzenetét nekem volt szerencsém akkor mint nádori ítélőmesternek szerkeszteni, és meg kell vallanom, azon üzenetet lelkiismeretem erőszakolásával voltam kénytelen szerkeszteni, mert én már akkor a főrendi ház kisebbségével eljöttnek hittem az időpontot, hogy az izraelitáknak tágasabb jogkör nyújtása szükséges..."

ket, hanem minden sz. kir. vagy kiváltságos városokban is polgári fundusokat szabadon szerezniök lehessen.

(...)

(e) Az alsótábla kompromisszumos javaslata, 1840. április 11

Újabb kiadás:

Bródy Ernő, "A magyar szabadelvűek mozgalma a zsidók egyenjogúsításáért 1840-ben", *Magyar Zsidó Szemle*, 50 (1933), pp. 201–247, kül. p. 233

Törvénycikk

A sidóknak polgári jusok¹⁹⁸ adatnak

A sidó valláson lévőkre jelenleg rendeltetik:

1. §. A türelmi adó eltöröltetik.

2. §. A sidók az országnak minden részeiben és vidékein, úgyszintre minden városokban és azoknak minden részeiben megszorítás nélkül lakhatnak.

3. §. Szabadságukban áll, hogy nemesi jószágot haszonbérben bírhasanak, úgyszintre nemcsak jobbágyi telket, hanem szabad királyi városokban városi telket is a városok bármely részében örökösen szerezhessenek.

4. §. Vallások tekintetéből gyárok, mesterség vagy kereskedés megindításától és folytatásától semmi szín alatt nem gátoltathatnak, azon tudományokat és szép mesterségeket pedig, melyeknek eddig gyakorlásában voltak, ezentúl korlátlanul gyakorolhatják.

5. §. A más tartományokból Magyarországra beköltözni kívánó sidókra nézve határozatlik: hogy hiteles bizonyítványok által erkölcsi jó magukviseletét, vagy pedig azt is mutassák be – hogy pedig valamely mesterség, tudomány vagy művészet gyakorlásával élelmüket állandóan megkeresni tudják.

6. §. Minden ezen törvénnyel ellenkező törvény, szokás, rendelet vagy határozat ezennel eltöröltetik és megszüntetik.

(f) 1840:XXIX. tc., "A sidókról", 1840. május 13¹⁹⁹

Újabb kiadás:

Márkus Dezső, szerk., *1836–1868. évi törvénycikk* (Corpus Juris Hungarici, 1000–1895 / Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat, 1896), pp. 175–176

Bernstein Béla, *A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók* (1898; 1939²; új lenyomatban: H. n. [Budapest]: Múlt és Jövő Kiadó, 1998), pp. 14–15

198 Jussok: jogok.

199 A királyi szentesítés napja.

- Singer Jakab, "Temesmegye és a zsidók polgárosítása", in: *Évkönyv, 1907* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat, 1907), pp. 145–162; az idézet: p. 157 sk.
- Groszmann Zsigmond, *A magyar zsidók V. Ferdinánd alatt (1835–1848)* (Budapest: Az "Egyenlőség" Könyvkiadóhivatala, 1916), p. 8–9
- Venetianer Lajos, *A magyar zsidóság története, különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére a XIX. században* (Budapest: Fővárosi Nyomda Rt., 1922); ("A szerző 1922-es kötetének ... módosított kiadása", Budapest: Könyvértékesítő Vállalat, 1986), p. 102
- Bródy Ernő, "A magyar szabadelvűek mozgalma a zsidók egyenjogúsításáért 1840-ben", *Magyar Zsidó Szemle*, 50 (1933), pp. 201–247, kül. p. 245 sk.
- Szigethy Gábor, apud: Eötvös József, *A zsidók emancipációja* (Gondolkodó Magyarok) (Budapest: Magvető Kiadó, 1981), pp. 74–75
- Prepuk Anikó, apud: Gonda László, *A zsidóság Magyarországon, 1526–1945* (Budapest: Századvég Kiadó, 1992), pp. 269–270
- Pajkossy Gábor, szerk., *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény* (Osiris Tankönyvek) (Budapest: Osiris Kiadó, 2003), pp. 142–143
- Balogh Margit & Gergely Jenő, szerk., *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005 (Dokumentumok)* (História Könyvtár: Okmánytárak, 2) (Budapest: História – MTA Történettudományi Intézet, 2005), pp. 174–175, no. 27

A sidókról

Addig is, míg a sidók állapotjáról a törvény bővebben rendelkezik,²⁰⁰ ezúttal határozatlik:

1. §. Mindazon sidók, kik az Országban vagy kapcsolt Részekben születtek, valamint szinte azok is, kik az itteni lakásra törvényes úton engedelmet nyertek, ha ellenök erkölcsi magokviseletök tekintetéből bebizonyított alapos kifogás nincsen, az egész Országban és kapcsolt Részekben akárhol szabadon lakhatnak, – kivéven egyedül az 1791-dik esztendei xxxviii. törvénycikkelyben²⁰¹ említett bánya-városokat s azon helyeket, melyekből a bányák és bányászati intézetek tekintetéből törvényes régi szokás mellett jelenleg kizárva vannak.

2. §. A fennálló feltételek mellett gyárokat a sidók is állíthatnak, kereskedést és mesterségeket akár maguk kezükre, akár vallásukbeli legények segítségével is űzhetnek, s ifjaikat ezekben taníthatják, – azon tudományokat pedig és szép mesterségeket, miknek gyakorlatában eddig is voltak, ezután is gyakorolhatják.

3. §. Egyébiránt köteleztetnek, hogy állandó vezeték- és tulajdonnevekkel éljenek, a születendők pedig vallásuk papjai által vezetendő anyakönyvben bejegyeztessenek; – továbbá, kötelesek

4. §. Minden oklevelet és szerződéseket a hazában és a kapcsolt részekben divatozó élő helyven szerkesztetni.

200 E tc. az 1867:xvii. tc. rendelkezései folytán hatályát, helyesebben: jelentőségét veszette.

201 1790:xxxviii. tc., "De Judaeis". Lásd fentebb, #93/e.

5. §. Amennyiben az izraeliták polgári telkeknek (fundus) szabad szerezhetése gyakorlatában lennének, az ily városokban ezen gyakorlat jövőre nézve is megállapítatik.

6. §. Minden ezen törvénnyel ellenkező törvény, szokás, rendelet vagy határozat eltöröltetik és megszüntetik.

(g) Deák Ferenc, "Addig is, míg a polgárosítás eszméje teljesen eszközölthetetik...", 1840. július 27 (Részlet)

Megjelent:

Deák Ferenc & Hertelendy Károly,²⁰² *Követjelentés az 1839–40-ki országgyűlésről – – és – – Zala vármegyei követektől* (Pesten: Landerer és Heckenast, 1842)

Újabb kiadás:

Deák Ferenc, *Beszédei*, szerk. Kónyi Manó, I (Budapest: Franklin-Társulat, 1903²), pp. 490–553, kül. p. 538 sk. / <http://mek.oszk.hu/02200/02213/html/03.htm#158>

Ferenczy Zoltán, *Deák Ferenc – Hertelendy Károly két követjelentése az 1832/36 és 1839/40-iki országgyűlésről* (Jeles Írók Iskolai Tára) (Budapest: Franklin-Társulat, 1904)

Deák Ferenc, *Válogatott politikai írások és beszédek*, I: 1850–1873, szerk. Molnár András (Millenniumi Magyar Történelem: Politikai gondolkodók) (Budapest: Osiris Kiadó, 2001), pp. 252–307; az idézet: p. 293

Molnár András, szerk., "Tekintetes Karok és Rendek!" *Zala megye országgyűlési követutasításai és követjelentései, 1825–1848. Válogatott dokumentumok* (Zalai Gyűjtemény, 56) (Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár, 2003)

(...) Az izraelitáknak elnyomott polgári helyzetét is figyelembe vették a KK. és RR., s minthogy az igazsággal ellenkezőnek tartották azt, hogy egy olyan néposztály, mely a közállománynak legkevesebb polgári kedvezéseivel él, annak terheiből minden polgárok között legtöbbet viseljen, s a törvényes adózásokon felül türedelmi adónak neve alatt egy a törvény előtt ismeretlen, súlyos és önkényes adóval is terheltesék; minthogy továbbá károsnak vélték a hazára nézve, hogy ezen néposztály polgári tekintetben egészen elhanyagoltassék: feliratot készítettek, melyben a jelen állapot méltatlanságát kiemelve, azon törvényes és politikai okokat, mik ennek jobbra változtatását tanácsolják, bőven kifejtették, s törvény által kívánták kimondani, hogy a türedelmi adó eltöröltetik, s az izraeliták az ország egyéb nem nemes lakosai által gyakorlott minden polgári jogokban a magyar sz. korona alatt mindenütt egyiránt részesíttetnek. Teljes mértékben elismerték a fő RR. a feliratban foglalt okoknak és nézeteknek fontosságát; de a törvényjavaslatot egész kiterjedésében el nem fogadták, hanem lépcsőnkinti kifejlődést eszközölő módok gyanánt javasolták azt, hogy

202 Hertelendi és vindornyalaki Hertelendy Károly (1784–1861) volt Zala vármegyei alispán, Deák országgyűlési követvárosa.

a türelmi adó eltöröltessék, az izraeliták jövődöben az ország minden városaiban s vidékeiben szabadon lakhassanak, mesterségi céhekbe, kalmári társaságokba felvételhessenek, s nem csak jobbágytelkeket, hanem minden királyi vagy kiváltságos városokban polgári fundusokat is szerezhessenek. A KK. és RR. addig is, míg a polgárosítás eszméje a jövődö idők körülményeinek kifejlödésével teljesen eszközölthetetik, a fő RR. által javasoltakat is hasznos előlépésnek tekintvén, azokat elfogadták, s a felirat ily értelemben föl is terjesztetett. De a kir. válasz csak némely részben vala kedvező, sőt némely pontokat oly módosításokkal fogadott el, hogy mi azokban mint olyanokban, melyek még a jelen állapotot is rosszabbá tennék, s a jövődönek ártanának, meg nem egyezhettünk; azon pontokat tehát, melyek a kir. válaszból elfogadhatók valának, s melyek között legérdekesebb az, hogy ezentúl az izraeliták, a bányavárosokat kivéve, az ország minden vidékein s a királyi városokban is szabadon lakhatnak, törvénybe iktattuk, a többit pedig a jövődö törvényhozás gondoskodásának adtuk által, biztosan remélve, hogy idővel kedvezőbb körülmények, s az izraeliták polgári s erkölcsi kifejlödése ki fogják azt lépcsőnkint eszközölni, mit most elérni nem lehetett.

(...)

(h) “Heves és nagy figyelmet s várakozást gerjesztett vita tárgya”

Megjelent:

Z.,²⁰³ “A zsidókról.” Könyvvizsgálatás²⁰⁴ Bloch Móric könyvéröl, *Tudományos Gyűjtemény*, 8 (1840), pp. 109–117 (Részlet)

Újabb kiadás:

Juhász István, szerk., *Tudományos Gyűjtemény (1817–1841)* (Magyar Hírmondó) (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1985), II, pp. 75–84

Tudományos Gyűjtemény, 1817–1843 (Arcanum Digitális Tudománytár (2012))

(...) A zsidók emancipációja a közelebbi²⁰⁵ országgyűlésen heves és nagy figyelmet s várakozást gerjesztett vita tárgya volt; s ha az e tárgyban keletkezett kegyelmes királyi válasz *némelyek* várakozásának talán meg nem felelt, annak okát kormányunk azon bölcs óvakodásában kell keresni, miszerint ily fontos, s a polgári élet viszonyai-
ba annyira belevágó újításra nézve többeknek szavait is kívánja meghallgatni, s a tárgyat többoldalú vizsgálat alá venni és vétetni, mi természetesen csak idő jártával történhetik. De ami most *elhaladt*, bizonyosan nem *marad el*. Jó királyunk atyáskodó kormánya s az emberiség ébredező szelleme századunkban és nemzetünkben minden jót hagynak ezen tekintetben reményleni; de azon fő és elengedhetetlen fel-

203 Ismeretlen szerző.

204 Azaz recenzió.

205 Értsd: legutóbbi; utalás az 1839/40. évi országgyűlésre.

tétel alatt, ha izraelita hazánkfiak a nemzetiségben magyarosodásbani haladásoknak szembeütköző és csálhatatlan jeleit adandják.

(...)

120

Vajda Péter

“A zsidókról”

1840

Előszó Bloch Móritz [Ballagi Mór], *A zsidókról* című könyvéhez, 1840 (Részlet)

Megjelent:

Bloch Móritz, *A zsidókról* (Pesten: Trattner–Károlyi nyomtatása, 1840)

Újabb kiadás:

Vajda Péter, *Művei*, szerk. Mudra Viktória & Zákány Tóth Péter (Magyar Remekírók, úf) (Budapest: Kortárs Könyvkiadó, 2004), pp. 1039–1044

Irodalom:

Zsoldos Jenő, “Az első magyar-zsidó írók fogadtatása irodalmunkban”, in: *Évkönyv, 1939* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat, 1939), pp. 172–195, kül. p. 176 skk.

(...) Minden fölvilágosodott és az emberi faj boldogsága iránt érdeklél viseltető ember rég óhajtá már: bár jőne el az egyetértés és jogosság azon idője, mely a haszonlesés és bitorlás minden korlátait lerontva, felhozná a testvéri szeretet napját az égre; bár jőne el a Messiás, ki mindenhatólag kelve ki az igaztalanság ellen és az igazság mellett, földérite né a boldogság azon korát, mely eddigelé mint túlvilági kép lebeg a legmíveltebbek és legjobbakk előtt. Ezt óhajtani a zsidóknak legnagyobb okuk volt. Elszéledve a föld egész kerekéségén, mindenütt és sehol sem voltak otthon; a nap terhét mindenütt viselék, és békes est sehol nem vára reájok; ők senkit egy talpalatnyi földben nem csonkítottak, őket az egész világ számkiveté. És mi okból mindezt? Mivel a zsarló Róma által nem engedék magokat nemzeti szokásaikból, erkölceikből kivetkeztetni; mivel nem akarák magokat a bitorló kénye szerént porázon vezetetni, hanem a fölzsabadulás magas eszméjét táplálák keblökben, és reményök vala Szabadítót üdvözleni soraik előtt. Különös sors: miért az értelmesekek tiszteletét bírják, azért az okatlanok és barbarok által üldöztettek.

A zsidó népnek van némi hasonlatossága a magyarral, de nagyobb ellentételi, mint megegyezési. Mindenik Ázsiából származott; nyelve után ítélve, bölcsőik közel ringhattak egymáshoz; Európába a középkorban hatoltak, itt fönntartják magokat, ámbár a sorssal keserűen kelle küzdeniek. De a magyar nyelvén kívül alig bír ázsiai

emlékkel, a zsidónak történetírási s egyéb könyvei vannak; a magyar mint hódító lép föl, de hódol az európai eszméknek, a zsidó egyesével szállong be, szállásért kopogtat, de eszméiben állhatatos és törvényeihez ragaszkodó; a magyar országok fölött uralkodik, és trónján dicső királyokat lát, de utóbb Mohácsnál megbukik és hazájában majd idegen lesz; a zsidó minden fő nélkül szóratik el, de munkássága s csüggedetlensége által majdnem félelmes szerepet ví ki magának s annyira megy, hogy hazák nyílnak meg előtte a tengernél, a Rajnánál és Dunánál; a magyar csak kardot és földbirtokot akar ismerni, a zsidó kénytelen a pénznél és kereskedésnél maradni, de nem ritkán előlegez annak kardjára és földbirtokára kereskedése szerzeményébül; végre, miután századokig állottak ellenségesen egymás ellenében, földerül az érdekiösmerés időszaka és polgártársaknak nevezik egymást.

(...)

A zsidók elnyomása magában véve a legnagyobb igaztalanság volt. Minden egyes ember a föld gyermeke, s őt onnan kiirtani senkinek nincs joga. Az életjogot tehát a születés adja eltörülhetetlenül, amibül ismét az következik, hogy főképpen azon földön van mindenkinek élni joga, ahol születék; mivel pedig minden föld honhoz, országhoz tartozik, minden születettnek hona, hazája van, az, melynek részét születési földje teszi. Ezen hon bír ugyan joggal, hatalommal az egyes ember fölött (valamint kötelességei is vannak a jog ellenében), de az nem annyira a belső, mint a külső embert illeti. A hon parancsolhatja ezen tetteket, eltilthatja amazokat, de a meggyőződés erőszakon fölül van; ezen csak mívelés, oktatás által uralkodhatik. Ezek szerint a hit és annak nyilatkoztatása tülesik a polgári törvények mezején, s ebbe csak ott lép bé, hol mint tett mutatkozik és mint ilyen érintésbe jó mások tettei-, jogai- és kötelességével. Midőn tehát a zsidóknak a hit és annak egyszerű nyilatkoztatása miatt, mely senki személyét és vagyonát meg nem sérté, száműzetés, üldözet és gyalázat-bélyeg gyártaték, oly igaztalanság követtetett el, melyért sem az ész, sem a szív ítélőszéke előtt senki meg nem tud felelni.

De a zsidók elnyomatása káros volt az elnyomókra nézve is. (...) Nem áll az, hogy a zsidó legjobb kereskedő a világon, de az sem, hogy egyébre alkalmatlan. Ugyanazon minta szerint munkálkodék a természet minden idomai- s hajlomainál, és nem ismer nemzet ennél kevésbé hitbéli különbséget. A zsidók között van sok rossz kereskedő, kívül jó orvos, mérnök, ügyvéd, katona és vezér is válhatott volna, míg közülünk igen sok mérnök, ügyvéd, katona stb. okosan teende, ha kereskedővé lesz.

A zsidók tehát nem gyakorolhatván erejük- és munkásságokat ott, hol legcélszerűbb lett volna, magok is kárt vallottak; de kárt szenvedé az ország is, melynek gazdagsága az egyesek gazdagságából áll. Az országos kár még inkább nevedekett azért, hogy a két érdek egymás ellenébe állították. (...)

Az ember igen szemes azon helynek kifürkészésében, hol haszonnal dolgozhatik: a zsidó ezt nem teheté, ő kénytelen volt erejét és pénzét majd kizárólag kereskedésbe dugni. Mivel pedig a kereskedés jövedelmező foglatatosság, a keresztény nép pedig elég vak és balga volt a kereskedést több országokban a nemtelen és gyalázatos élet-

módok közé számítani, lőn, hogy a zsidóság igen sokféle egyedárusságot űze a kereskedéssel, s általa a vagyonok legmozgathatóbbjának és ez okbul legkeresettebbjének, a pénznek jöve kitűnőleg birtokába. Az egyedárusság pedig azon kellemetlen helyzet, melyben a vevő nagyközönség mindent becsen fölül fizet meg; tehát tíz rőf helyett például csak hatot kap, s száz forintot négy-öt cikkelt²⁰⁶ vesz, minőt különben nyolcat-kilencet vásárolhatna. Ebből pedig az következik, hogy a nyomott és a polgári jogokbul kivetkeztetett zsidó a többi polgárok rovására gazdagodott.

Nem akarom azt fejtegetni, minő kárt okoztak a zsidók a zsarlási rendszer miatt, midőn kénytelenek voltak ravaszság- és csaláshoz folyamodni, itt a földesurakat zsebelve ki szép módján, ott egész faluk áldását pálinkába, borba öletvén, ez nem annyira az ő hibájok, mint a kínszerítőké; de átmegyek a dolog kellemesb oldalára, azon hajnalhoz, mely a magyar nemzet igazságszeretete által egőkön derülőben van. Igen, büszkén mondom el, van a Duna és Tisza oldalain egy nemzet, melyre a sors poharának minden keserét kiöntötte, melyet kül- és belső ellenség majd szívíg marcangolt, mely kitörültnek gondoltatik a nemzetek sorából, mert lételének tüneményjelei nem villognak hona határain túlra, de e nemzet az örök élet jeleit hordozza homlokán, mert a joggal, igazsággal, emberszeretettel szövetekezett, ezer éves balítéleteken diadalmaskodik, keleti Európában első tűzi föl az alkotmányos szabadság zászlóját. Nem, e nemzet ilyen úton meg nem halhat; igazság az isten elsőszülöttje a szellemhonban: ki ezzel egyesült, örök életre tőn szert.

Éljen az 1840-ki országgyűlés! – övele lépe bé Magyarország a kor küszöbére. Hagyjuk azt a sok jót, mely itt növénycsíráként mindenfelé kiüté fejt a földbul, s maradjunk tárgyunknál. A zsidóságnak nincs nagyobb, nincs kisebb oka örülni, mint a magyaroknak. Polgárrá lőn ő; tehát emberré. Nyitva előtte minden ösvény ereje gyakorlására, érdem szerzésére, létele szilárdítására. Letöröltetek homlokárul a megvetés bélyege; nem földönfutó többé, hanem kedves és hasonló jogú fia a hazának; az anyagi javak mind kitérvák előtte, hogy válogasson belőlök kénye s ereje szerint. S mi az mégis azon szellemi kincshez képest, mely a jogosság öntudatából származik, mely a munkát csak maga tudja édessé tenni s az éldeletekből az utolsó keserű ízt kiveszi!

Az tudja csak valólag, mi az egészség, kit a betegség súlya terhele, az tudja, mi a gazdagság, ki a szükséggel megismerkedék, és végre az tudja, mennyit ér a szabadság, ki lelkén és testén rabláncokat hordozza; ezek szerint pedig éppen nem kételkedhetni, hogy a zsidók igen és nagyon érzik az új változás kellemeit. Nekik fölösleges azt rajzolni. (...) De szükségesebb lesz a magyaroknak fejtegetnem egyptár szóval a zsidók polgárosításának hasznait.

Ha az emberi test valamelyik beteg tagja meggyógyíttatik, az egész test nyer vele: úgy van a polgári egyetem testével is. A zsidók állapotja betegség volt közöttünk,

polgárosodások pedig gyógyulás, mely az általános épségre bizonytalannal nem lesz csekély hatású. De bocsátkozzunk kissé részletességbe is, és tűzzük ki mieinknek e szerencsés fordulat kínálkozó hasznait. Magyarország a földszabadított zsidókban sok ezer munkás embert nyere, kik a henyességhez nem értve, magoknak közvetlenül s polgártársaiknak közvetve, sokat fognak dolgozni. A természet áldása csak emberi munka után éldelhető, tehát a közjóléthez annyira szükségesek a munkás, és pedig a szabad munkás kezek, mint az anya-természetnek termékeny kebele, melyre az emberi munkásság támaszkodjék s belőle a haszonvehető tárgyakat előkerítse.

Nálunk a természet pazarlásig bőkezű volt, de a kezek hibáztak, melyek áldásait előszedték volna, a szabad munkásság hibázott, mely a birtok- és személysértetlenség égíse alatt arany kalászkokat kellő bőségben varázsolt volna elő a fekete földből, vagy a hegyek gyomrábul nyert érceket földolgozandá, a birkák takaróját fölgyártandá, s búzát, bort szállítanda a Kárpátokra s műkészítményeket a termékeny síkságra. A nyert kezeknek tehát csak örülni lehet, valamint a népesség általános szaporodása a közjólét útja és tanúbizonysága.

A zsidók polgárosodása tömérdek pénznek nyitna szabad előmlésre kaput. Földmívelődésünk sínylődik, s ennek nem csak az oka, hogy az ország lakosainak kilenczted része földjog híjával van, hanem az is, hogy a földmíveléshez kevés tőkepénz volt és van a szegényülő, nem pedig gazdagodó földnép kezében. A zsidóság földszabadulása új fordulást adhat az emberi foglalatosságok ezen legszebbikének, a földmívelés- és baromtenyésztésnek, melyek kezét fogva járnak egymással. Ezen jobbult kilátás a mesterségeket is illeti. Nálunk oly kevés és többnyire oly tökéletlen a mesterember, hogy csodálkozunk kell, mi módon lehetünk Európa közepén annyira hátra, s miképpen állhat fönn az egész mesteremberi néposztály, midőn szomszédaink mindenfelé jeleskednek. Nem is volna ezek egy részének megállhatási módjok, ha a céhek és határvámak nem biztosítják őket, mert valamint morva s angol posztóba öltözködünk, hihető, olcsóbb és jobb lipcsei saruban járhatnánk, mint buda-pesztiben, ha csak a hozatalbért kellene megfizetnünk. A zsidóságnak szép tőkepénze lévén, hihető, belevágand ezen mezőbe is, és mi nem kívánhatjuk eléggé: bár minél kevesebb cég- és másféle akadályt leljen mellette, hogy valahára mesterségi iparunk is legyen, azon elnevezésre érdemes.

A kereskedésről hiszem, hogy javuland a zsidók polgárosodása által, mert sok haszontalan és csalni kinszerítve volt embertül szabaduland meg. A kereskedésben a becsületességnek egy saját neme van és szükséges, mely mérséklett nyereséggel beérje s a nemismerőt se húzza meg mérték fölött. A zsidóság elől majd minden más keresetmód el vala eddigelé zárva, kintelen volt tehát árúskodni, s azt igen gyakran úgy úzé, hogy a bohókat a lehetőségig rászede, azaz, ahol tuda, kétszáz procentót²⁰⁷ is elvett. Most az ily házalók és falujárók száma ritkulandván, hihető, szilárdabb

207 Százalékot.

alapra jutand az egész ügy s közelítend a szabott árok elterjedéséhez, mely a vevőket nem kissé biztosítja. Mert mint minden más emberi vállalatnál, úgy a kereskedésnél is a középszám a legjobb; ha kevés a kereskedő, egyedárusságot gyakorol, ha sok, csalni kénytelen vagy bukik.

Hogy pedig a mondottakat összevonjam, az egésznek veleje erre megy ki: valamint minden jó és becsületes ember örül és nem tud nem örülni, ha embertársáruul levéttetnek a méltatlan békók, úgy a magyar is büszke örömet érezhet keblében, tudván, hogy hazájában emberséges nagy tett mene végbe; valamint az erők föloldása mindenütt szerencsés munkálatok szülőanyaja lőn, úgy leend az édes Magyarhonunkban is a zsidók kezeinek szabadabbá tételével; valamint a dologtalanság szegénységet, a munkásság pedig jólétet szerez mindenütt, úgy a zsidók szabad foglalatoskodása gazdagság forrásává lehet magoknak és országunknak is. (...)

Jog és munka az emberi üdv jelszava. De hagyjuk ezeket, és bezárólag egy-két szót új polgártársainkhoz. Zsidók, vagy inkább Mózes vallásán lévő magyarok, egy új haza nyílt meg számatokra, melynek örömei nektek is nyilandanak, melynek fájdalma a tiétek is lesz. Nem vagytok itt többé mostohagyermek; éreztétek ezt, és helyeztétek be magatokat a nemzeti érzelmek középebe. Ami nekünk használ, az nektek is üdves; ami nekünk árt, nektek is veszedelmes. Legyetek szívvel-lélekkel a nemzet tagjai, keressétek ki a nemzeti irányt, és haladjatok a föltalált pályán. Áldozatot nem vár tőletek a haza, kivéven talán a közveszély idejét; mert mi az övé, az mindnyájunké, s mi a miénk, az övé is, elosztva bizonyos szabályok szerint. És ne gondoljátok, hogy a munka be van fejezve, és ti célnál vagytok: korunk a haladás kora; nekünk sem szabad veszteglenünk az időben. (...)

De új polgártársak, egyre kívánlak főképpen figyelmeztetni. Amely sors tőletek a polgári címet oly soká s oly irgalmatlanul megtagadá, az hazátokra is soká nehezdedett ólomsúlyával. Míg mi az oszman barbárság ellen vítunk, míg a keleti önkény hullámaint fiaink testén törettük és állítottuk meg, addig Róma nyelve kiszorítá jogáibul a miénket, s majdnem azon pontra vezete, hogy az észak befolyása elnyeljen bennünket. A magyar nyelvben a nemzeti egység vezércsillagát és őrangyalát tekintésétek, mely nélkül maholnap egy, a töröknél nem jobb északi hullám nyelhet el bennünket. Ne legyetek hanyagok a magyarosodásban, ez az egy van, mit sürgetve kér tőletek új hazátok, ami nektek is úgy, mint őneki érdekében áll. Különben is, ha Mózes nyelvét elfeledétek, a tiétekhez közelebb álló élőnyelvet alig találtok a magyarnál, melynek bölcsője nemigen távol lehet az Araráttul. Legyen a magyar nyelv azon Ararát számunkra, melyhez megkössük polgári alkotmányunk hajóját, az igazság, munka és testvéri szeretet kincseivel bővelkedőt.

Zsidó választott bíró esküje Újpesten

1840

Esküformula, Löwy / Lövy Izsák (1793–1847) újpesti törvénybíró²⁰⁸ hivatalba lépésekor, 1840

Kiadás:

Deutsch László, "Löwy Izsák, Újpest alapítója és első főbírája (1840): A zsidó esküdt eskütétele", *Új Élet*, 60, no. 4 (5765. ádár I 20 / 2005. március 1), p. 4²⁰⁹ (magyar szöveg)

Irodalom:

Dr. Romy / Romy Károly György, "Az eddig, szokásban levő zsidó eskü a törvényszéknél", *Századunk, politicalai, tudományos és művészeti folyóirat* (Pozsonyban: Nyomtatja Schmid Antal), 3, no. 45 (1840. június 4), col. 353–355; ismerteti: *Allgemeine Zeitung des Judenthums*, 5, no. 1 (2. Januar 1841), p. 5 (javasolja az országgyűlésnek a *more judaico* eskü eltörlését)

Ignaz Reich, "Lövy Isak", in: uő, *Beth-El. Ehrentempel verdienter ungarischer Israeliten*, II (Pest: Lampel, 1859; uo.: Druck von Alois Bucsánszky, 1868², 1882³), pp. 58–71

Kubinyi András, "Adatok Újpest 1848 előtti történetéhez", in: *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 11 (1956), pp. 277–303

Kubinyi András, "Újpest községgé alakulása, 1831–1849", in: Gerelyes Ede, szerk., *Újpest története* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977), pp. 23–42

Sipos András, szerk., *Dokumentumok Újpest történetéhez, 1840–1949* (Kerületek, városrészek: Újpest) (Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 2001)

Ich NN schwöre in Nahmen des lebendigen Gott, der Himmel und Erde erschaffen hat, daß ich in mein mir bevorstehenden Richter (oder Geschworener) Amte, zu dem ich gegenwärtig gewählt worden bin, in meinem Amte so wohl für die gnäd(ige) Grund-Obrigkeit und besonders auch für den Landes Fürsten, zu allem Gunsten und aller besten handeln will, bey allen die bey solchen vorkommenden Verhandlungen meiner Gerichts-Amts Handlung, nie auf Freundschaft oder Feindschaft rücksicht nehmen will, bey meiner solchen gerechten Unternehmung mir auch Gott in allen meinen Unternehmung beystehen wird, sollte ich aber wider diesen meinen

208 Nagysurányban született, Dunaszerdahelyen, Pozsonyban, Trebitschben járt jesivába. Kenyérkereső mesterségére nézve tímár, 1823 óta vezette az apjától átvett talpbőr-üzemet (Nagysurány), gr. Károlyi István (1797–1881) engedélyével Új-Megyeren telepedett le, ő volt a község első bírója (1840–1842).

209 Az eredeti német és magyar szöveg kéziratának xerox másolatát Deutsch László akkori újpesti főrabbi bocsátotta rendelkezésemre (2005); szívességéért ezúton is köszönetet mondok.

Eid handeln, so treffen mich alle Flüche, welche in dem 5ten Buch Moyses gedrohet sind, so wahr mir Gott helfe. Amen.

Én, NN esküszöm az élő Isten nevében, aki Mennyet és Földet teremtette, hogy az előttem álló bírói (vagy esküdti) hivatalomban, melyre a mai napon megválasztottak, csakúgy hivatalom, mint ahogy a kegyelmes földesúr²¹⁰ és különösen a Tartományi Fejedelem javát fogom szolgálni mindenben, és mindig a lehető legjobban járok el, a bírósági hivatali működésem alatt előforduló tárgyalások alkalmával soha nem veszek figyelembe barátságot vagy ellenségeséget, ebben az igazságos vállalkozásban álljon mellettem Isten is minden vállalkozásomban, ha azonban eme eskümmel ellentétesen cselekednék, érjen engem minden átok, melyekkel Mózes 5dik könyvében fenyegettünk,²¹¹ Isten engem úgy segítjen. Ámen.

122

Rabbilevél, Nagykálló

1841

Kiadás:

Bernstein Béla, "Szabolcsvármegye utolsó főabbija", in: *Évkönyv, 1915* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat, 1915), pp. 258–272, kül. pp. 263–266

Isteni segedelemmel. E mai alólírt napon amidőn mi alólírottak a Megyebeli és Nagy-Kállai Izraelitáknak Elöljárói összevgyülekeztünk közönségesen avégett: hogy választanánk magunknak a kállói és megyebeli fő Papi székre méltó Előkelő Papot. Egyenlő és közhelybenhagyásunkkal elválasztottuk azon Jeles Istennek elválasztottját Sái Benétet,²¹² azon nagy érdemű Istenfélő Niklisburg²¹³ városa és Morvaországi Izraelitáknak néhai fő Papjának Boldogult Markusz Benétnek²¹⁴ fiát, hogy ő legyen Urunk és oktatónk s Eő üljön a Nagy-kállói s Megyei fő Papi székbe, az ide megérkezése napjától fogva Három egymás után következő esztendőig.

Mindenféle pénzbeli fentförgő követelések, vallásbeli kérdések, Házassági összevketések és elválasztások; kisebb és nagyobb Metszőkre való felügyelések, ezek mind Kormányától függenek, – úgy, hogy azon dolgokban híre és engedelme nélkül

---

210 Akkor: gr. Károlyi István.

211 Deut. 28,15 skk.; ennyi maradt a középkori formulákból.

212 Jesaja Benét (1793–1865).

213 Nikolsburg, Morvaország (ma: Mikulov, Csehország).

214 Mordecai ben Abraham Banet (Benet) (1753–1829) nikolsburgi rabbi. Magyarországon (Csurgó) született, egy időben Sasváron volt rabbi.

Megyénkben senki ellene kezét ne emeljen, kivéven azon kisebb és nagyobb Helységekbe, ahol a község ezelőtt is már kis Papot²¹⁵ tartott; azok tovább is megmaradnak a magok valóságában, – egyedül az elválasztások és Metszőkre való felügyelések a fő Rabbinus urunknak Kormányára alá tartozzanak. Mi pedig Megyebeli Izraeliták közönségesen kötelesek vagyunk személyét tisztelni és érdemét magasztalással köszörözni, minden mennyei parancsolatát elfogadni.

Isten mentsen!! hogy valaki becsülete és akaratja ellen rugódozna. – Kötelességét tétetik a fent említett fő Rabbinus Urunknak Iskolákat fenntartani és gyakorolni, a megyebeli Ifjakat tanítani és oktatni, és erántok minden pillanatba figyelemmel lenni.

Fő Papunknak rendes fizetése leszen tőlünk Megyebeli Izraelitáktól a fent említett ideig Hetenként Tíz-tíz pengő forint és becsületes²¹⁶ Lakhelye. Minden nagyobb és kisebb Megyénkbeli Helységekben, ahol a karácson ünnepi²¹⁷ szolgálatra össze szoktak gyűlni, tartoznak esztendőnként egy-egy pforintot²¹⁸ fizetni. Minden házassági összeveesküvéstől, melyek fő Rabbinus Urunkhoz tartoznak, fizetése a Házassulandók jegyi adománya mennyiségéhez van szabva, úgy mint száz pengő forintig egy pengő forint; innen ötszázig két pengő forintot, ismét innen ezer forintig négy pengő forintokat, ennél sem kevesebbet, hanem többet adni szabad akaraton áll. Ismét minden esztendőben két Hónapokra fizetését duplán fogja venni.

(...) Mind ezek tétettek és végeztettek a Megyebeli és N. Kállói Izraeliták Elöljáróinak közakarattjából szerdai napon Széce Hetiben,²¹⁹ Elul Hónapnak 12-ik napján 5601-dik esztendőben sidó szám szerint.²²⁰

(...)²²¹

Hogy ezen Írás Zsidó Írásból általam Magyarra fordítottatott, és az eredetivel minden pontokban megegyezik, és hogy a kitett sidó szám szerinti idő szerint a pap fizetése kezdődik 28. októberbe, a Contractus Datuma pedig az 1840-dik esztendő Septembernek 9-ik napját jelenti, bizonyítom. Költ N. Kálló Január 13-dikán 1841 esztben.

Feldheim Jakab²²²

Hogy ezen másolat a zsidó írásról lefordítva magyarra és az eredeti mindenekbe megegyezik légyen megösmérem. Költ N. Kálló 31-ik Aug 841.

Zicherman Náthán
megyei Izraeliták fő Birája

215 Segéd-rabbit.

216 Értsd: méltó.

217 Értsd: *ros ha-sána* / "zsidó karácsony", az őszi nagyünnepek kezdete.

218 Értsd: pengő forint (mint alább).

219 A *Ki técé* hetiszakasz (Deut. 21,10–25,19) zsinagógai felolvasásának hetében.

220 1841. augusztus 29, vasárnap.

221 Aláírások, összesen 18.

222 Az aláírók között mint "helybeli bíró" szerepel.

Ignaz Einhorn / Einhorn Ignác (Horn Ede)

A zsidók politikai helyzete az 1840-es években

Einhorn Ignác (1825–1875),²²³ “Visszapillantás”

Megjelent:

Első magyar zsidó naptár és évkönyv 1848-ik szököévre. Közrebocsátja a Honi Izraeliták Között Magyar Nyelvet Terjesztő Pesti Egylet (Pest: Landerer és Heckenast, 1848), pp. 239–258

Politikai viszonyok

A zsidónak politikai élete, azaz: a külvilághoz viszonya, melyről elődeinknek fogalmuk sem volt, csak az újkornak eredménye. Azelőtt a zsidó semmi érintkezésben nem állt a külvilággal. Sem a külvilág őt, sem ő a külvilágot nem ismerte. Ez tudta, hogy a Ghetto-ban zsidók laknak; a Ghetto lakói pedig azt tudták, hogy ott künn keresztények laknak. Ez összege volt az ismeretnek, mely minden pártnak meg volt a másiknak külső állapotáról. Tudta a zsidó, hogy a künnlakó keresztények – nem zsidók; tudta a keresztény, hogy a bennlakó zsidók – nem keresztények. És ez összege volt az ismeretnek, mely minden pártnak megvolt a másik benső állapotáról...

Csak az új kor kezdte némileg lerontani a választófalakat. És ámbár állanak még most a roppant épületnek alsóbb részei minden közvetlen egyesítést akadályozván: felső részei mégis le vannak már döntve, szabad a kilátás, s közvetve a szellemi megközelítés is lehetőségessé vált... A külvilág megkezdte a zsidót vizsgálni s figyelmes szemmel nézni; és ő viszont a külvilágot... Megkezdtek a nemzetek sorsáról tanácskozni, a közállodalom jótéteményeivel őt is felruházni; és viszont kezdett a zsidó részt venni a nemzetek sorsán, erejét és törekvéseit a külvilágnak is hasznára fordítani. És mindenütt voltak és vannak még most legörvendetesebb gyümölcssei e változásnak. Ha valahol, úgy itten legjobban kiviláglott: hogy azzá válik az ember, amivé a körülmények őt nevelik. Emberré vált a zsidó, mihelyt annak ismerték embertársai. Polgárrá lett, mihelyt az álladalom őt keblébe fogadta vala, és annak hatáskörét kinyitották előtte. És világpolgárrá lett, mihelyt a világ őt polgárának elismeré...

Bekövetkezett ezen fordulat a magyar zsidó irányában az örökké emlékezetes 1840-ki országgyűlésen. Azon a zsidó élet s munkatehetsége fölötti általános véle-

²²³ Újságíró, rabbijelölt, a Magyarító Egylet könyvtárosa, nemsokára a pesti Reform-egylet rabbi-ja. A Horn Ede nevet franciaországi emigrációjában vette fel.

ményváltozás, mely a múlt század utolsó negyedében Dohm,²²⁴ Mendelssohn²²⁵ és Lessing²²⁶ által élesztette, azóta Európa minden mívelt tartományaiban viszhangra is talált; a mi kedves hazánkban csak nevezett országgyűlésen nyilvánult, és az akkor hozott új zsidótörvényben²²⁷ testi alakot is vön magára. Elmúlt az óta 6–7 év. Rövid, de nagyon rövid időszak a nemzetek életében. És mégis, ha közelebbről megvizsgáljuk ezen rövid időszakot, mindenhol eredmények és változások láthatók. Hogy ezek nem mindenütt hasonlóképpen örvendetesek, sajnos ugyan, de a mi hibánk – bizony nem.

Mikor az 1840-iki országgyűlésen szőnyegre került a zsidóügy, majdnem mindenhol kedvező viszhangra talált. Köszönhette ezt részint az újság nagy ingerének, részint a szabadelmű iránynak, mely azon országgyűlésnek minden végzeteit jellemzi. Ismeretes, e kedvező hangulatnak mily eredménye volt. Ámbár ez a vérmes reményeknek meg nem felelt, melyeket tőle a zsidók és szabadelmű hontársaik tápláltak; de mégis előrehaladásnak tekintendő volt, engedménynek az újkor haladó szellemének. És ez a mérsékeltet követeléseit ki tudta elégíteni; a vérmeseket pedig följosogtá: a örvendőről többet meg nagyobbat várni és követelhetni.

A zsidóügy iránti lelkesedés azóta majdnem egészen leszállt a magyar politika szinpadjáról. Csak igen szűk helye maradt fenn még e lelkesedésnek, szívében azon nemeseknek, kik a magasztos és üdvös Trias: szabadság, jog és emberiség körül harcolnak. Általánosan véve a józan gondolkozás és a szűkkeblű számítás helyét foglalák el az előbbi lelkesedésnek.

Megkülönböztethetünk mostan három különvált nézeteket, melyeknek mindegyike megtestesítésre s túlnyomóságra törekszik.

Élén állanak a szabadelvűek. Ezek a zsidók polgárosítását kívánják azért, mivel ez követelése korunk szellemének, és múlhatatlanul szükséges a zsidónak üdvös fejlődésére és az ország fölvirágzására. Elismerik, hogy a polgárosítás nem kérendő és kikoldulandó engedmény: hanem joga a haza minden fiának, jogszerű tulajdona, melyet elvenni tőle csak akkor szabad, ha vele visszaélt, és ha érdemtelennek találattott arra. Tőle azt megtagadni – mivel talán nem a reménylett módon élend vele – mindenesetre igazságtalan előítélet... Elismerik ők, hogy a zsidóügy nem különvált egy kérdés, hanem hogy közvetlen összeköttetésben áll a más teendővel; hogy csak az lehet érdemes a valódi szabadságra, ki mást attól meg nem foszt; és hogy csak akkor reményelhetni fölvirágzását összes hazánkban, ha minden törzsöknek és néposztálynak minden lehető alkalom és tér engedtetik erejének s tehetségeinek szabad és illendő fejlesztésére és használatára.

224 Christian Wilhelm von Dohm (1751–1820).

225 Moses Mendelssohn (1729–1786).

226 Gotthold Ephraim Lessing (1729–1781).

227 1840:xxix. tc.; lásd fentebb, 119/e.

De e főpártban észrevehetni két különböző véleményárnyzatot. Az egyik testes-tül lelkestül akarja, kívánja is a polgárosítást, s teljes meggyőződéssel harcol ez ügy mellett, s törekszik annak elérésére... A másik csak azért szól mellette, mivel kell, mivel politikai rendszerének egy részét teszi, és hogy az egész rendszeren csorba ne ejtessék, szükség azt is fenntartani, vitatni. És kiismerhető mind beszédükből, mind írásaikból ezen kénytelenség, melyen e szabadelvűség alapul, s ha adnának is a zsidóknak polgári jogot, más záradék által elvonnék tőle, mit az elsőben megengedtek... Az első felekezettől – ha csak oly kicsiny nem lenne – mindent remélhetnénk. A másodiktól csak akkor, ha egykor el lesznek döntve az országnak minden más kérdései s kielégítve látandják saját követeléseit; csak akkor remélhetni, hogy zárkóvt a szabadelvűség épületének fölteendőik, a zsidónak is majd a neki tartozó jogokat megadandják.

Szabadelvűek ellenében állanak a conservatívek, a statusquo barátai. Ezek Németországban is ellenei a zsidó polgárosításának, és a hol e párt hatalomra vergődött fel 1814 óta, például: Porosz-, Hannoverben, a zsidóügy majd mindenkor hátralépéseket tett,²²⁸ előrehaladást sehol sem. De hazánkban conservatívjait jól meg kell különböztetnünk a németországiaktól. Hála a Magyarok Istenének! Hazánkban “történeti iskola” még nem képződött, mely minden jogtalanságot jognak tart, ha csak ős; minden intézvényeket jogszerűeknek mond, ha csak ősiségszenteltek; minden újításnak ellentáll csupán azon okból, mivel az elavultat helyéből kiszorítja; és következőképp a zsidót is ezen szabdatlan helyzetében hagyni akarná, mivelhogy – eddig is olyan volt. Nem ismerik a mi conservatívjaink a “keresztényi állodalom”-nak elvét, mely nemkeresztények hozzájárulása által veszélyeztetnék, ha ti. ezek is földjét mívelik, iparát előmozditják, a tudományokat és mesterségeket elősegítik, és az állodalomnak javára mint ügyvédek, bírák, tisztviselők stb. szolgálnak. Conservatívjaink a zsidóügyben is fontolva haladók, és míg erős talpon alapuló jövőt bizonytal nem remélhetni: a statusquo parányi részét sem akarják helyéből kimozdítani, – és mindig a réginél marasztaltatni törekszenek... Veszélyes ugrásokra azoknak nincs kedvök. A polgárosítást pedig veszélyesnek azért tartják, mivel a zsidót nem ismerik. És onnan az örök ellenvetés a zsidó állított erkölcstelensége, durvasága, és az abból következtetett polgárosításrai képtelenségéről!... Honnan ez az általános félreismerés? már e cikk kezdetén megmutatók. Könnyen átlátni, hogy e párttól csak kevesek és lassan nyerendők az engedmények; teljes polgárosítást csak akkor remélhetni, ha a zsidó magát bensőleg, külsőleg is, a mennyire tőle kitelhető, átalakította légyen, és

228 Hannoverben a zsidókat 1815-ben megfosztották az 1808-ban Vesztfália keretében Jérôme Napoléon király (1807–1813) decretumában megadott jogaitól. 1833-ban IV. Vilmos, Nagy-Britannia–Írország és Hannover király (1830–1837) egy újabb liberális alkotmányt vezetett be, de halála után I. Ernő Ágost / Ernst August király (1837–1851) ezt hatályon kívül helyezte (1837), a tiltakozó göttingeni egyetemi tanárokat, köztük a neves hebraista-biblikus Georg Heinrich August Ewald (1803–1875) professzort elbocsátották.

így de facto már annak birtokába jövedett volna, amit most kérnie kell. Bizony oly közel nincs az idő ennek elérésére. De ha ez idő egykor beköszön, ezen párt nem átalandja a fait accompli-t a jognak címével is fölruházni.

E két párt elvekből indul ki. És ámbár a másodiké nekünk nem kedvez, az mégis örvendetes, hogy elv szolgál az ellenzésnek alapjául, és önkény áldozata többé nem vagyunk. Az elv észben terem, ésszel is harcolhatni ellene. Az elv szüleménye az időnek és körülményeknek, s ezeknek elváltozása mellett annak megváltoztatását is remélhetni. Nem így áll a dolog az önzéssel; ez ellen sem ésszel nem harcolhatni, sem idő- s körülményektől nem remélhetni gyógyítását. Mindig és örökké hatalmas befolyása van az önzésnek; mert az önfenntartási ösztön örökké meg örökké hatalmas. És ez az ellenség kezdettől fogva a zsidóügy ellen lépett föl, ez az, mely napról napra keményebben, hevesben is lép föl a polgárosítás ellen; mert önérdékét veszélyeztettnak véli... Képviseletetik azon párt a honfiak azon osztálya által, mely legközelebb érintésbe jő a zsidóval, a polgártól ti., mely a zsidónak tudományok, tiszték és mesterségek szabad gyakorolhatása esetében önérdékének tönkrejutásától fél. És annál inkább, mivel eddig is szokva volt: céhek, szabadalmazott testületek, s más efféle eszközök által önérdékeit minden keresztény ellen is megőrizni és maga érdekeit inkább mint a közjóét tekintetbe venni. E párttól – ha a törvény közbe nem lép – jobbulás csak akkor várható, ha polgáraink közt földerülend a míveltség jótevő szelleme, és tanulandnak az állodalommal összeolvadni s a közjó felvirágzásában maguk üdvét lelteni meg...

Az első párt az 1840-ki országgyűlésen többségben volt. Az akkor Magyarhonban először föltűnt polgárosítási eszme: egy negyed millió honfiakat az elavult iga alól kiszabadítani, és az emberiség szent kötelékei által a hazának megnyerni, sokkal magasabbnak és istenibbnak vala, mintsem hogy föltünésekor kicsinyeszerű kétkedéseknek és szűkkeblű számlálgatásoknak helyet engedett volna, és azért meglepőleg kedvező eredménye is volt. (18)40–43-ig kétkedés és számlálgatás nyerének tért, és meg is kezdte bukni az ügy. Onnan mostanig a harmadik párt mindinkább veszélyeztetve látja különérdekeit a mesterségek szabad gyakorlása elleni gátok és akadályok eltörlése által; és azért a törvénytől tett engedmények a valódi életben mindig gátokra akadnak, és azért a gyakorlat nem érezteti velünk a törvény jóságát, minket a nyert engedményektől megfosztani törekszik, és ezen törekvésében napról napra veszélyesebbé, meg nyomasztóbbá válik...

(...)

Tudósítások a pesti zsidó kórház avatásáról

1841

(a) *Nemzeti Újság*, 1841. szeptember 25

Megjelent:

Nemzeti Újság (...) *hazai s külföldi tudósításokból a magyar nemzet közjávára...*, 36, II, no. 77 (1841. Szent-Mihály hava²²⁹ 25), p. 305 (a címlapon)

Irodalom:

Csillag István, "A régi pesti zsidókórház", in: *Évkönyv, 1977/78* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1978), pp. 96–99

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 376 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 274

Sept. 21-kén a Theresia-külvárosban²³⁰ újonnan épült pesti izraelita kórháznak alapköve téteték le. Főherceg nádor²³¹ ő fensége vala kegyes e foglalkozást véghezvinni számos egyházi és világi főszemélyek, hatóságok és tisztviselők díszes körében, különbözőféle vallású és rendű, főképp izraelita tömeg gyülekezete mellett. Ő fenségét künn egy izraelita választmány, az épületben pedig a község főabbija²³² rövid üdvözléssel fogadá, mire a nép "éljen"-t harsogta. Az ünnepély táborig zene mellett és tarackok moraja közt fényesen tartaték meg. Ő főhgsége megtekinté belül is a kórházat, mely mind helyzetére, mind szerkezetére nézve különben is mint üdvös intézet embertársaink gyámolítására jó sikert ígér.

(b) *Világ*, 1841. szeptember 22

Megjelent:

"Ör. Pesti hírek: Tegnap tétetett le helybeli izraelita közönség újonan épült kórházában a zárkó...", *Világ*, 1841, no. 76 (1841. szeptember 22), p. 306

229 Szeptember.

230 Ma: VI. kerület, Terézváros; a Gyár utca és az Aradi utca sarkán, kívül az egykori városfalon. Az épületet Hild József (1789–1867) tervezte. Az épület már régóta nincs meg.

231 Habsburg József főherceg, nádor (1796–1847).

232 Ti. Schwab Löw (1794–1857), 1836 óta a pesti zsidó község rabbija.

Irodalom:

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 376 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 274

Tegnap tétetett le helybeli izraelita közönség újonan épült kórházában a zárkó, ő fensége országunk tisztelve szeretett Nádora²³³ által; a legfőbb politikai, törvényszéki és kincstári, mint nem különben a megyei s városi hatóságok és katonai test főbb tisztviselői, s számos minden rendű s vallású nézőség jelenlétében. Ő fenségét az új kórház előtt az izraelita közönség választottsága hangos éljenekkel fogadá, mellyeket a közel levő utcákat ellepő nép harsányan visszhangoztatott; az épület pitvarába érkezőt az izraelita közönség papja²³⁴ fogadta, s miután a kő letétetett, ugyanaz köszönté kevés de szívreható szavakkal. Majd a kórház felső emeletbeni termeit tekinté meg Ő fensége, s magas megelégedését fejezé ki az épület belső s igen célszerű szerkezetével. Hild építésziünk²³⁵ igazgatója a munkát. – Láttuk mi is e csinos épületet tágas udvarával; s megvalljuk nem leheté célszerűbb választás az épület helyére nézve, mint itt: a szabad, tiszta légnek, melly bizonyára nem utolsó orvosszere a kórtestnek, nincs hiával ez intézet. Szívből kívánunk erőt és akaratot a derék izraelita közönségnek több hason emberszerető intézetek létesítéséhez, s hálánkat fejezzük ki a szenvedő emberiség – s különösen szűkölködő hitsorsosaik nevében ezen díszes intézet létesítéseért; csak egyet kívánva, hogy ezután ne csak az éljenek jöjjenek magyar szív és szájból hason ünnepélykor, hanem az üdvözlő beszédeknek is – legalább egy része!! Soha se feledjék, hogy magyarokká lenniök nyelvben is – szent kötelességeik egyike.

(c) *Allgemeine Zeitung des Judenthums*, 1841. október 23

Megjelent:

Allgemeine Zeitung des Judenthums, 5, no. 43 (Leipzig, 23. Oktober 1841), pp. 609–610²³⁶

Pesth, 21. September. (Privatmitth.) Heute fand hier die Grundsteinlegung zu dem neuerbauten israelitischen Spital²³⁷ statt; welche der hohe Adel, die Geistlichkeit aller Konfessionen, die höheren Civil- und Militärbehörden durch ihre Anwesenheit verherrlichten, um uns auch bei dieser Gelegenheit, die glänzendsten Beweise

233 Ti. József főherceg, nádor.

234 Schwab Löw.

235 Hild József.

236 A lap pesti levlírójától, aki a cikket a K–y (azonosítatlan) monogrammal jelölte.

237 Dieses Hospital ist das erste Grundstück, welches in der hiesigen königl. Freistadt, grundbücherlich auf Juden-Namen als ihr Eigenthum eingetragen ist.

ihrer Toleranz und Achtung zu geben, und ihre Theilnahme auf die schönste Weise an den Tag zu legen; ja selbst Sr. k. k. Hoheit der erlauchte Erzherzog Joseph, Reichspalatin, gewährte dem Gemeinde-Vorstande die unterthänigste Bitte um das Glück Seiner Gegenwart. – An den Pforten des schönen Spitalgebäudes wurde der hohe Gast, unter lautem Jubel der Anwesenden von einer Deputation empfangen, und nachdem die, in deutscher, hebräischer und ungarischer Sprache abgefaßten, Dokumente über die Entstehung des Krankenhauses vom Gemeinde-Vorsteher Herrn Oestreicher verlesen worden, erfolgte der Akt der Grundsteinlegung. Der erlauchte Fürst selbst that den ersten Hammerschlag, nach Ihm folgten die Höchsten der übrigen Anwesenden. Sodann hielt unser verehrter Rabbine Herr Schwab eine passende Anrede an Seine k. k. Hoheit, die huldreichst aufgenommen wurde; Höchstdieselben nahmen nun die Zimmer des Krankenhauses und seine verschiedenen Einrichtungen in Augenschein, und verließen vollkommen zufrieden mit den leutseligsten, glückwünschenden Worten die Versammlung. – Die Segenswünsche seiner, durch so viele Güte beglückten Unterthanen, begleiteten den hohen Fürst; möge Er bis in das höchste Alter sich der dauerndsten Gesundheit der vollsten Manneskraft erfreuen, um noch lange die Wohlfahrt des Landes befördern, und das Glück seiner Einwohner begründen zu können; mögen auch alle diejenigen Biedermänner ihren Lohn finden, die durch mildthätige Spenden, durch Wort und That, den Bau dieses Hauses befördern halfen.

Doch, so erfreuend von der einer Seite, die Feier des Tages für jeden fühlenden Israeliten war, so erfüllte sie von einer anderen sein Herz mit den bittersten Gefühlen; denn wie schmerzlich mußte nicht jeder berührt werden, wenn er sah, wie der Zutritt zur Feierlichkeit, so vielen alten Familienvätern versagt war, die doch auch zum Bau und zur Erhaltung dieser wohlthätigen Anstalt beitrugen, und, da sie in früheren Jahren die Leiden ihres Volkes sahen,²³⁸ auch einmal an seinen Freuden Theil nehmen wollten! Und warum konnten sie es nicht? weil, wie man sagte, eine zu große Menschenmenge Störung und Unordnung herbeigeführt hätte und daher aus so vielen hundert Familienvätern nur einige und funfzig der Festivität beiwohnen durften, so beherzigten die Anordner der Feier den Spruch des weisen Salomo: *ברב עם הדרת מלך*. Und was werden wol diese Herren antworten, wenn man sie fragt, warum sie an diesem Tage der Freude an Alles dachten, an Alles nur nicht an dessen Geber, nur nicht an Gott, der allein die Herzen der Großen und Mächtigen lenkt zum Wohl seines armen verkannten Volkes! Wahrlich ein feierlicher Choral, ein Danklied, zu Gott emporgesandt, würde erhebender gewesen sein, als die rauschende Militär-Musik. Aber wir kümmern uns leider wenig um das Reelle, sondern bloß um den Schein; wir fragen nicht, ob unser Thun und Lassen nützlich ist, wenn es nur gefällt; wir wollen Alles sein in den Augen unserer christlichen Mitbrüder, Alles

238 So eben sind es 53 Jahre, als man auf den Markt hiergekommenen Juden den Gottesdienst am Versöhnungstage, gerichtlich untersagte, und nach Alt-Ofen verwies.

nur nicht **Juden**; deßhalb wurden auch in der feierlichen Versammlung unsere zwei Appellanten (דיינים) vermißt. Diese greisen Männer, die schon durch mehrere Dezzennien ihr Amt hier ehrenvoll verwalten und denen das Wohl ihrer Nation gewiß sehr am Herzen liegt, würden Freudenthränen vergossen haben, hätten sie gesehen, wie die früher gedrückten und verachteten Juden nun die rührendsten Beweise der Liebe und Achtung ihrer christlichen Brüder erhalten; aber die langen weißen Bärte, und das altmodische Benehmen dieser Männer paßten wahrscheinlich nicht zu einer solchen modernen Feierlichkeit und so mußten sie auf diese große Freude Verzicht leisten und daheim bleiben – wie sich das mit den Satzungen der jüdischen Religion verträgt, die da lehrt: וְהָדַרְתָּ פְּנֵי זֶקֶן ist unbegreiflich!

Pest, szeptember 21. (Magánközlés.) Tegnap volt itt az újonnan épült zsidó kórház²³⁹ alapkövetéle.²⁴⁰ Az eseményt megtisztelte jelenlétével a főnemesség, valamennyi egyház papsága, a magasabb polgári és katonai hatóságok, hogy ebből az alkalomból is fényes bizonyítékát adják toleranciájuknak és megbecsülésüknek, és hogy részvételüknek a legszebb módon szerezzenek nyilvánosságot. A községi elöljáró alattvalói kérését, hogy szerezze meg azt az örömet, amit jelenléte jelent, Ő cs. és k. Fensége, József főherceg, birodalmi nádor öméltósága teljesítette. – A szép kórházépület kapujánál a magas vendéget a jelenlévők hangos ujjongása mellett küldöttség fogadta, és miután a községi elöljáró, Oestreicher úr²⁴¹ felolvasta a kórház létrejöttével kapcsolatos, német, héber és magyar nyelvű okmányokat, következett az alapkövetétel aktusa. Az első kalapácsütést maga a herceg öméltósága végezte, s a többi jelenlévő közül a legmagasabb rangúak követték. Ezután a mi tisztelt rabink, Schwab úr²⁴² méltó beszéddel fordult Ő cs. és k. Fenségéhez, aki ezt a legkegyesebben fogadta. Majd ugyanazok a legmagasabb személyek megtekintették a kórház szobáit és a különböző berendezéseket, és tökéletes elégedettségben, a legnyjasabb szavakat és szerencsekívánatokat hangoztatva elhagyták a gyülekezetet. – A méltóságos herceget elkísérték oly sok jóssággal boldoggá tett alattvalóinak áldó szavai, örvendjen a legmagasabb életkorig kiterjedően a legteljesebb férfierőnek, legtartósabb egészségnek, hogy még sokáig legyen módja előmozdítani az ország jólétét és megalapozni lakosságának boldogságát. Találják meg jutalmukat azok a derék férfiak is, akik jótékony adományokkal, szóval és tettel hozzájárultak e ház felépítéséhez.

Ámde, egyrészt, bármily örömteli volt is aznap minden érző izraelita számára ez az ünnep, másrészt, a legkeserűbb érzésekkel töltötte el a szívét, mert hogyne érintett volna mindenkit fájdalommal, amikor látta, hogy számos idős családfőtől meg-

239 Ez a kórház az első ingatlan, amely ebben a szabad királyi városban telekkönyvileg zsidó nevekre mint tulajdonuk lett bejegyezve. (A német eredeti jegyzete.)

240 Tulajdonképpen a zárókövetétel.

241 Oesterreicher Dávid (1794–1867) terménykereskedő, a pesti zsidó község elnöke (Vorsitzer).

242 Schwab Löw.

tagadták a belépést az ünnepségekre, holott ők is hozzájárultak ennek a jótékony intézménynek a felépítéséhez és fenntartásához, és mivel ők a korábbi években látták népük szenvedéseit,²⁴³ egyszer az örömben is szerettek volna osztozni. És miért nem tehették? Azért, mert – amint mondták – a túl nagy embertömeg megzavarta volna a rendet, és ezért a több száz családfő közül csak ötven-egynéhány lehetett jelen az ünnepségen, pedig az ünnepség rendezői megszívlelhetnék volna a bölcs Salamon szavait: “Az emberek tömege a király dicsősége.”²⁴⁴ És ugyan mit felelnének ezek az urak, ha megkérdeznék őket, az örömnél ezen a napján miért gondoltak mindenre, kivéve Azt, aki mindent adott, Istent, az egyetlen, aki a gazdagok és hatalmasok szívét szegény félreismeret népe javára irányítja! Egy ünnepi karének és hálaadás, Istenhez intézve, valójában felemelőbb lett volna, mint a pezsdítő katonazene. Mi azonban sajnos kevésbé a valósággal törődünk, inkább a látszattal; nem kérdezzük, tettünk és magatartásunk hasznos-e, ha tetszik; minden akarunk lenni keresztény testvéreink szemében, minden, csak éppen **zsidók** nem; ezért nem volt jelen az ünneplő gyülekezetben két bírósági ülnökünk (*dajján*). Ezek az ősz férfiak, akik már több évtized óta becsülettel látják el hivatalukat, és akik nemzetük javát a szívükön viselik, örömkönnyekeket ontottak volna, ha látják, hogy a korábban elnyomott és megvetett zsidók most megkapják keresztény testvéreiktől a szeretet és megbecsülés megalapozó bizonyítékait; de ezen férfiak hosszú, ősz szakála és régimódias viselkedése valószínűleg nem illett ehhez a modern ünnepséghöz, és ezért le kellett mondaniuk erről a nagy örömről, és otthon maradtak. Hogy ez kiállja-e a próbáját a zsidó vallás tételeinek, amelyek ezt tanítják: “Tiszteld az öregnek arcát”²⁴⁵ – ez fölfoghatatlan.

125

Fábián Gábor & Kossuth Lajos

“Zsidó-emancipatio”

1844

Megjelent:

Fábián Gábor (1795–1877),²⁴⁶ “Zsidó-emancipatio”, *Pesti Hírlap*, 1844, Első félév, no. 349 (1844. május 5), p. 299–300; az idézet: p. 299

---

243 Éppen 53 évvel ezelőtt, amikor az országos vásárra érkező zsidóknak bírói ítélettel megtiltották az engesztelőnap megtartását, és kiutasították őket Óbudára. (A német eredeti jegyzete.) – Az 1788. évi őszi vásárról van szó. Ebben az évben *jom kippur* október 11-én volt, ez a Szent Lipót napi országos vásárt megelőző hónapra esett.

244 Prov. 14,28.

245 Lev. 19,32.

246 Ügyvéd; a M. Tud. Akadémia rendes tagja. Tocqueville művének magyar fordítója: *A demok-*

Kossuth Lajos, Szerkesztői megjegyzés Fábián Gábor "Zsidó-emancipatio" című vezércik-
kéhez, *Pesti Hírlap*, 1844, Első félév, no. 349 (1844. május 5), p. 300 (Részlet)

Újabb kiadás:

Venetianer Lajos, "Löw Lipót és az emancipáció", in: Szabolcsi Lajos, *Az Egyenlőség emlékfüzete a magyar zsidóság egyenjogúsításának 50. évfordulójára* (Budapest: Egyenlőség, 1911), pp. 34–40, kül. pp. 36–37 (Kossuth megjegyzése)

Kossuth Lajos hírlapírói munkássága (CD-ROM) (Budapest: Arcanum Adatbázis Kft., 2003)

Fordítás:

Raphael Patai, *The Jews of Hungary: History, Culture, Psychology* (Detroit: Wayne State University Press, 1996), pp. 234–235 (Részlet, angol)

Irodalom:

Venetianer Lajos, *A magyar zsidóság története, különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére a XIX. században* (Budapest: Fővárosi Nyomda Rt., 1922) ; ("A szerző 1922-es kötetének ... módosított kiadása", Budapest: Könyvértékesítő Vállalat, 1986), pp. 150–152

Kecskeméti Károly, "A liberalizmus és a zsidók emancipációja", *Történelmi Szemle*, 25, no. 2 (1982), pp. 185–210 / *Magyar liberalizmus, 1790–1848* (Eszmetörténeti Könyvtár, 10) (Budapest: Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, 2008), p. 173 skk.

Szabad György, *Kossuth irányadása* (Budapest: Válasz Könyvkiadó, 2002), p. 58 sk. (Kossuth megjegyzésének nagyobb részével)

(a) Fábián Gábor

(...) A zsidóknak polgári jogokból történt általános kiszoríttatása s ezzel együtt megvettete a keresztények vallásbeli türelmetlenségéből veszi első eredetét. (...) Később, midőn az ébredő tudományos műveltség világánál a vallási s politikai fogalmak tisztulni kezdettek, a statusok e népnek tettleges üldözésével felhagytak, de a régi megvetés máig is fennmaradt majd minden keresztény népeknél. És hogy ez, korunk műveltségének dacára is így van, annak oka ismét ott fekszik, mert azon kellemetlen vonások s céges erkölcsi tulajdonok, melyekkel az irás e népet jellemzi, annak nagyobb részén jelenleg is jobbra feltaláltak. A zsidóság ma is minden statusban egy, a nép többi részeitől elszigetelt testületet képez; érzésre, gondolkodásra, életmódra nézve amazzal egészen ellenkező ösvényt követ; közérdeket nem, csak magányhasznost ismer;²⁴⁷ a fennálló nemzetiséggel sehol össze nem olvad; s így a status fenntartásának főelvével, az érdekegységgel, merő ellentétes helyzetben áll.

---

ratia Amerikában, I–IV (Buda: A magyar kir. egyetem bet[űivel], 1841–1843). 1848/49-ben nemzetgyűlési képviselő, a sajtóbíróság elnöke stb.

247 Kossuth lapalji jegyzete: Ezen rajzban igen sok túlzott van; igen sok viszont olyan, ami ha bűn, ha erkölcstelenség, ha gáncsot érdemel, a zsidók többségének nem mint zsidóknak, ha-

(...) Kinek jutott az emancipatio hősei közül ekkorig eszébe megpendíteni azt, hogy: a zsidó és keresztény közti házasságot tilalmazó törvény töröltessék el? Ezen tilalmazó törvény az, melyben én a lerontandó korlátok legnagyobbikát látom, s mely előttem vést jósló sötét folt gyanánt ötlük föl a zsidóemancipatio megállapított kérdésében. E törvény ásta meg sírját először a zsidó emberi és polgári méltóságának; e tette őt csak valódi páriává a népek közt; mert ezzel az volt kimondva, hogy a zsidó nép az emberi nemnek egy oly söpredéke, mellyel a többinek összeelegyedni gyalázat, kárhozat és véték. – Melyik emberosztály van ennél már ma mélyebben lealázva? – Azon féligvad emberfajokkal, melyeket, úgy látszik, maga a természet nálunk Európaiaknál egy fokkal alább sorozott – az amerikai indusokkal, szerencsenekkel összeházasodnunk szabad: csak az egy zsidófaj az, melynek fején e részben a keresztény törvények általános anathemája fekszik. Lehet-e csudálni, hogy ily törvény mellett egymást zsidó és keresztény kölcsönösen gyűlöli, s hogy az emancipatióknak annyi ellenzői vannak?

(...)

(b) Kossuth Lajos

Ami értekező úrnak a keresztények és zsidók közti házasságról mondott véleményét illeti, azt egészen alaposnak nyilván elismerjük; s ha e tekintetben – amint gondoljuk – nem csak a keresztény törvények, hanem talán a zsidóságnak legalább nagyobb részénél a Talmudból vagy törvény magyarázó Rabbik tekintélyéből eredő tanok is ellentállanak, azt véljük, hogy ezen akadály elhárításán munkálódni, maguk-

---

nem mint embereknek a keresztényekkel közös bűnök, közös tulajdonuk. Sőt mi egyenesen azt merjük állítani, hogy amennyiben értekező úr erkölcsi gáncsokat említ, vegyen bár föl egyenvonalba akármely más vallású felekezetet, a statistikai arányt egy hajszállal sem fogja másoknál kedvezőbbnek találni, mint a zsidóknál; ez pedig kimondhatatlan erővel szól a zsidók mellett: mert az ő demoralisatójokra ezredéves hontalanság, üldözés, szolgaság, lealacsonyítás esküdtött össze; s ha ennyi okok közrehatása mellett erkölcsiségök vagy éppen nem, vagy csak annyiban áll rosszabbul más vallásbéli felekezetűeknél, amennyiben az említett hosszas elnyomás őket egy bizonyos jellemsajátosságot fejlesztő bizonyos életösvényre szorította: az valóban a zsidóknak igen nagy becsületére válik. Mi tehát az erkölcsiségi hasonlat szempontjából vett minden okoskodást igen gyöngének, sőt alaptalannak, sőt annyiban szeretetlennek is valljuk; mert bizonyosan nagy szeretetlenség volna, ha a zsarnok, ki embertársát nemzedékeken át rabszolgává alacsonyítá, ennek azt vetné szemére, hogy szolgalelkű; vagy ha annak, kinek tíz ujját összezúztuk, azt vetnők szemére, hogy ügyetlen kézműves. Ami pedig különösen azt illeti, hogy a zsidó közérdeket nem ismerne, sokkal többször volt alkalmunk zsidókkal úgy a cselekvő emberszeretetet, mint a közjó mezején találkozni, mintsem hogy e vádat tagadni lélekismeretes kötelességünknek ne ismernők. – Csak ne feledjük, hogy a közérdek iránti lelkesedés köztünk is éppúgy, mint a zsidók között, egyes szebb jellemek vonása, nem a nagy sokaság tulajdona. – Egyébként vezérnézetünket a zsidóügyről ki fogjuk a cikk végén tartózkodás nélkül mondani. – Szerk.

nak a zsidóknak is kötelességük. – Általában minél többet gondolkozunk e tárgyról, minél figyelmesebben szemügyre vesszük a zsidó-emancipatio körül, a népben gyökeret vert érzelmeket: annál több meg több okot találunk azon hiedelemre, hogy a zsidó-emancipatio kérdése, úgy political mint socialis tekintetben, Európaszerte bevégezve csak akkor lesz, ha a Napoleon által adott útmutatás nyomán, a zsidóság egy nagy Synedrium útján ez emancipatiót előkészíti. – E nélkül erőtlen lesz, minden töredékes haladás.

Ha valaki azt mondaná, hogy erre szükség nincs; mert ami a zsidók ellen mondatik, az balvélemény, s nekik nincs mit magukban reformálniok, úgy én azt felelem: vagy balvélemény, vagy nem az, legalább nem egészen az: ha az utolsó, úgy van reformra szükség; ha az első, úgy nyílt hitvallomásra van szükség, mely a balvéleményt eloszlassa. Mindkét esetben tehát egyaránt szükséges a Synedrium.

A mi minket illet, mi hisszük és valljuk

1-ör, hogy pusztán hitkülönbség miatt, pusztán azért, mivel valaki a nagy világ-egyetem istenét más templomban imádja, mint mi, polgári jogokból kizárni, isten törvényével, igazsággal politicalával ellenkezik;

2-or, hisszük és valljuk, hogy a zsidó-emancipatióknak két ága van: political és socialis. Amaz egészen a törvényhozó hatalomtól függ. Ez csak annyiban, amennyiben a socialis egybeolvadásnak törvényes akadályait el kell hárítani, hogy a társadalmi emancipatio lassú menete bekövetkezzék. És így

3-or, hisszük és valljuk, hogy a political emancipatio a kérdést be nem végzendü ugyan, de annak ideje elkövetkezett; s hisszük,

4-er, hogy minden ok, mi a zsidók állítólagos erkölcstelenségéből ellenhozatik, erőtlen, gyöngö, szeretetlen.

Eddig megy véleményünk, midőn azon szempontból indulunk, hogy a zsidóságot, hazánkban, nem másnak, mint honunk összes lakosai oly töredékének kell tekinteni, mely a többiektől, csak vallásos hitben különbözik. A zsidók e szerint hazánkban egy vallásfelekezet.

De hátra van egy fontos tekintet. A zsidókat nem csak mi, hanem a zsidók is így nevezik "zsidó NÉP." – Nem szoktuk pedig mondani: Papista nép, Kálvinista nép, Lutheranus nép, Unitarius nép. – Innen látszik, hogy e szó alatt "zsidó" több fekszik, mint csupán valláskülönbség, legalább nálunk; valamint mindenütt a földön, kivén talán Nubiát, hol, mikint az utazók írják, számos zsidó vallású szerezcsen, tehát nem zsidónép ivadék van.

Ha az említett különbség csak a faj eredete körül forogna, mint van tót, van német, és van oláh – nem szólanánk; de a dologban több is fekszik.

Mózes nem csak vallásalkotó volt, hanem polgári törvényhozó is. – Mózes vallása nem csak vallás, hanem egyszersmind political organismus is. – Mózes vallása statusalkotmány, valóságos országlási rendszer, még pedig theocratiai országlási rendszer. Innen van, hogy Mózes sok szabályt, melynek csak országlási, tehát political tekintetben van értelme, részint dogma, részint vallásos ritus színébe öltöztetett.

A boldogtalan zsidónép hontalanná levén, vallásának ezen szabályai elveszték politikai érvényüket, de mint dogmák, mint ritualék fenmaradtanak; és képezék a castai elzárkózást, mely a socialis egybeolvadást szintúgy gátolá, mint political elnyomatásuk.

Ha már most előjő valaki, s azt mondja: egy országban csak egy országglási rendszer lehet. A zsidókat tehát nem lehet emancipálni, mert vallásuk political institutio, theocratiai alapokra építve, mely a fenálló országglási rendszerrel political egybehangzásba nem hozható; – ez minden estre oly ellenvetés, mely a hitsorsosaik javát szivökön viselő zsidóktól megérdemli a cáfolatot, felvilágosítást – vagy reformot.

Igen is, nézzünk magunk körül, és sajnálkozva kell megvallanunk, hogy a zsidó-emancipatio iránti rokonszenv 1840 óta folytonosan fogyatékban van; szükség tehát, hogy a lelkesebb zsidók ezen rokonszenv fogyatékának ürügyeit, mennyire tőlük függ, elhárítani igyekezzenek. – Ha morálgokat gyanúsítja valaki, megilleti őket a nemes indignatio büszke szava, mely komolyan visszautasítja a rágalmat, – mert erkölcsanjok szintoly tiszta, mint akárkié; – de ha az vettetik ellenök, hogy vallásuk nem csak vallás, hanem political organismus is, hogy a theocratianak polgári érvényességet adni nem lehet; hogy ők nem csak külön vallásos felekezet, hanem külön nép is, mely ezen népiségi különbséget vallástanná szentelé; – akkor valóban ezen ellenvetés megérdemli, hogy ha balvéleményen alapszik, jóakaratilag felvilágosíttassék, ha pedig valamivel több, mint balvélemény, helyes reformokkal elháríttassék.

Ha minket kérdene valaki, mi által készíthetik elé magok a zsidók leghathatósabbban teljes emancipatiojokat? azt felelnök: “alkalmas reformok által.” Tartsanak egyetemes Synedriumot,²⁴⁸ nézzék végig, mi vallásukban valóságos dogma, s annak megfelelő szentesített rituale; – mi viszont vallásos szabály színébe öltöztetett political institutio, mely Mózesztől a nagy statusférfiutól bölcs rendelet lehetett, de melyhezi ragaszkodás, keresztény statusokban, csak a polgárok többi osztályaivali egybeforrásuknak állja útját; – törüljék ki ezeket hitágazataik közül: és eszközlék, hogy külön vallásfelekezet lesznek, de megszűnnek lenni külön nép; s letették a socialis egybeforradás szikla sarkkövét, melyen, minden rágalom, szeretetlenség s üldözés dacára felemelkedendik political teljes emancipatiojok épülete is, az emberiség s lelkiismeret szent szabadsága közös istenének dicsőségére.

---

248 Mint a párizsi (1806).

Löv Lipót

“A zsidóügyről”

1844–1847

(a) Löv Leopold / Löv Lipót (1811–1875), “Nyílt levél a zsidó-eman-
cipatio ügyében”,²⁴⁹ 1844. június 2

Megjelent:

Pesti Hírlap, 1844, Első félv, no. 357 (1844. június 2), pp. 375–376

Újabb kiadás:

Venetianer Lajos, “Löv Lipót és az emancipáció”, in: *Az Egyenlőség emlékfüzete a magyar zsidóság egyenjogúsításának 50. évfordulójára* (Budapest: Egyenlőség, 1917), pp. 34–40, kül. pp. 37–38 (a megjegyzés teljes szövegével)

Ballagi Ernő, szerk., *A magyar zsidóság útja vezércikkek és beszédek tükrében (1840–1940)* (Magyar Zsidó Szellemi Közösség Könyvei, 5 / Új Zsidó Könyvtár, 1) (Budapest, 1940), pp. 5–8

Kőbányai János, szerk., *Zsidó reformkor* (Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 2000), pp. 28–35

Irodalom:

A Kunewalder fivérek²⁵⁰ levelei Löv Lipóthoz (1844), in: Leopold Löv [Löv Lipót], *Gesammelte Schriften*, V (Szegedin: Verlag von Ludwig Engel, 1900; reprint: Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag, 1979), pp. 108–115, no. 7–9

(...) Kegyed²⁵¹ zsidóügyrőlí nézeteire kell átmennem, miszerint ti. “a” zsidók val-
lása nemcsak vallás, hanem politikai organizmus is; hogy a teóriának polgári érvé-
nyességet adni nem lehet; hogy ők nemcsak külön vallásos felekezet, hanem külön
nép is, mely ezen népiségi különbséget vallástalanná szentelé. Nem hallgathatom el
csudálkozásomat, hogy a zsidó népiség réme magát a liberális magyar státusférfit is
tévedésbe hozható. Igaz ugyan, hogy néhány német tudós zsidókrólí értekezésében
“a zsidók nemzetisége” még nagy szerepet játszik; és mi, zsidók vigasztalást találunk
abban, hogy nevezetesen az augsburgi *Allgemeine Zeitung*,²⁵² mely a zsidók iránt ép-
pen úgy igazságos, mint a magyarok iránt, a “zsidók nemzetisége” argumentumát

249 Vita Kossuth Lajos Fábíán Gábor cikkéhez fűzött szerkesztői megjegyzésével (#125). – Ez Löv Lipót első magyar nyelvű cikke.

250 Jónás és Fülöp vagyonos pesti kereskedők, hangadók, illetve vezetők a zsidó községben.

251 Ti. Kossuth.

252 Ti. az *Allgemeine Zeitung des Judenthums*.

nagyra veszi, s minden alkalommal sürgeti. De Németországon kívül, és különösen azon országokban, hol igazán szabadelemű institúciók uralkodnak – Észak-Amerika, Angol-, Francia-, Belgium-, s Hollandországban –, a zsidók nemzetiségének árnyéka már rég föl nem idéztetik többé sírjából.

Elfogulatlan keresztény és zsidó írók által már ezerszer bebizonyított, hogy a mostani zsidók nem különös nép (politikai értelemben), hanem csupán *vallásos felekezet*. (...)

Ha a zsidók származásuk- s hason eredetükre nézve *népnek* neveztetnek, az ellen semmi kifogás nem lehet; ha pedig azoknak különös népiség – vagy ha az ellenvétést szorosabban fejezzük ki –, nemzetiség tulajdoníttatik, az bizonyára félreértésen alapszik, s a legtagadhatlanabb tapasztalással nyilvánosan ellenkezik. Mert micsoda elemek képeznek nemzetet, nemzetiséget? – A haza, a nyelv, az alkotmány, saját politikai élet s önállóság, vagy ezekérti küzdelem; ezek a nemzetet s nemzetiséget képező elemek; s hol mindezen elemek hiányzanak, ott a nemzet s nemzetiség fogalma is kétségbe vonhatatlanul hiányzik. De találtatnak-e a nemzetiség említett elemei a zsidóknál? Semmiképp sem. A zsidóknak nincs különös országuk, hanem elszórvák ők minden népek között. A zsidóknak nincs különös nyelvök; a héber nyelv azok közt is meghalt, s egész mívelt Európában alig van egy nyelv, melyet a zsidók mint anyanyelvüket nem beszélnék; a zsidóknak nincs különös polgári törvényök, hanem hazájok törvényei nekik is szentek és sérthetlenek; a zsidóknak nincs különös politikai életök s önállóságuk, és szándékuk sincs azt valaha elérni. Sőt mindaz, miben egy népnek jelleme s szelleme közönségesen tükrözik – mint a népdalok, néptánccok, népöltözet stb. –, a zsidóknál nincs. Néhány házi szokást – miáltal a családélet ápoltatik, s a házi erények, úgymint: bizodalom, szívesség, kölcsönös gyámolítás, jótékonyság, előmozdítatik – senki vétkül nem tulajdoníthatja a zsidóknak. Miben áll tehát a zsidó nemzetiség s népiség fogalma? – Nem volna-e világos, hogy ezen fogalom a zsidókra nézve balvéleményen alapszik, s annak következtében az abból származó ellenvetés egészen alaptalan?

Ha kegyed azt állítja, hogy Mózes nemcsak vallásalkotó volt, hanem polgári törvényhozó is; hogy “Mózes vallása nemcsak vallás, hanem egyszersmind politikai organizmus is”: ezzel kétségkívül a tiszta igazságot fejezik ki; s én azon állításnak ellen nem mondhatok. Valóban igaz s tagadhatlan, hogy Mózes tanítónk tanítmányának két momentuma van: vallási s politikai. Az egyik a másikkal összefüggött, az igaz; de úgy függött össze, mikint a lélek összefüggésben van a testtel. Mózes polgári organizmusa tanítmányának teste, annak lelke pedig a vallás, azaz: a hit- s erkölcsstan. A test már régóta halva s eltemetve van; s őszintén vallom meg, hogy nem hiszem e testnek valahai feltámadását; de a lélek mint testtől független, a testet túlélő lény, mai napig él, és – meggyőződésünk szerint – halhatatlanul él. Ha tehát folytatván, azt állítják, hogy *Mózes vallása státusalkotmány*, valóságos országlási rendszer, mégpedig theokráciai országlási rendszer: nekem az előadottak szerint ezen állításnak ellent kell mondanom.

(...)

Mózes polgári s theokráciai törvényei, melyek természetük szerint csak Palesztinára és az áldozási kultuszra valának irányozva, a jeruzsálemi templom elromlása s a zsidó státusalkotmány elenyészte után, éppen ezen elomlás s elenyésztés következtében eltöröltettek. Efféle rendelkezésekhez tartoznak: az áldozatok (a mostani zsidó istenszolgálatban semmi áldozat nem használtatik), a levitikai tisztulásróli ceremóniák, a papi adományok, az elengedés és jubileum éve, a menedékvárosok, a hadi, földművészi s kriminális rendelkezések, az örökjog és különféle más hasonló törvények, melyek Mózes polgári s theokráciai törvényhozását alakítják. Mindezen törvények, miken Mózes státusalkotmánya alapult, már ezelőtt tizennyolc századdal a régi rab-bik vagy zsidó tanítók által, kik időjüket jobban értették, mint sok mostani rabbi,²⁵³ eltöröltettek; mind e törvények nyomtalanul múltak el, s a mostani zsidóság legnagyobb részénél egészen ismeretlenek: ki akarná tehát állítani, hogy Mózes politikai organizmusa mai napig is uralkodik a zsidók között? Miben állana azon organizmus, melynek orgánuma nincs? (...)

Tudom ugyan, hogy gyakran hivatkoznak a tiltott éttelekróli rendelkezésekre, állítván, hogy e rendelkezések csupán Palesztina klímájára voltak irányozva, s mégis az európai zsidóságtól most is fenntartatnak. Arra nézve meg kell jegyezmem, hogy az éttelekróli rendelkezéseket a mostani zsidóság egy része is csak keleti klímával s a régi zsidó alkotmánnyal tartja összhangzóknak, s azért korunkban e rendelkezéseket eltöröltetteknek tekinti. A zsidóság más része pedig azt tartja, hogy a tiltott éttelekróli szabályok – mint erénygyakorlati (aszketikus) segédeszközül szolgáló megszorítások – a zsidókra általában hasznos befolyást gyakorolnak, hogy azokból származik a zsidók ismeretes mértékletessége, önmegtartóztatása, józansága; és ezért e vélemény követői időnkben is alávetik magokat ezen megszorításoknak. De akárhogy legyen e dolog, mindenesetre nem tagadhatni, hogy az éttelekróli törvények egészen s minden tekintetben ártatlanok, és hogy tökéletesen közömbös lehet a státusnak, ha vajon a zsidó eszik-e disznóhúst vagy sem?²⁵⁴ Vagy gondolná-e Ön, hogy p. o.

253 Kossuth lapalji jegyzete: Itt van a dolog gyöngéje, uram, éppen itt; s ez az, aminek elhárítására hívtuk fel a felvilágosodott zsidókat, kiknek tudniok kell, hogy Zrínyi Miklóskint "még istentől is henyén segedelmet kívánni, vétek és bolondság."

254 Kossuth lapalji jegyzete: Ez tökéletesen igaz. De már az, hogy a zsidó vallás szoros követői vallásuk tanaihoz tartozónak vélik ama hajdan politikai, most pedig – mint minap mondók – a socialis térre átvitt institutót, hogy más vallású polgártársaikkal egy sót, egy kenyeret nem ehetnek, egy bort nem ihatnak, egy asztalnál nem ülhetnek, egy edényt nem használhatnak, – hogy ez s ehhez hasonló a különböző vallásfelekezetek socialis egybeforradását gátolják, s hogy addig, míg ezeket s ezekhez hasonlókat nem csak a műveltebbek gyakorlata (kiket azért hitsorsosaik rossz zsidóknak tartanak), hanem ünnepélyes egyházi hitvallomás a zsidó vallás lényegéhez nem tartozóknak ki nem jelent, a zsidók socialiter emancipálva nem lesznek, ha mindjárt politicalag százszor emancipáltatnak is: azt tagadni csakugyan bajos, – valamint azt is, hogy a socialis (jól megértsük: socialis, s nem political) emancipationnak ezen s hasonló gát-

Mendelssohn²⁵⁵ nem volna-e méltó a polgári jogra, mivel disznóhúst sohasem evett, s hogy az aljas pesti hajhász²⁵⁶ e jogra méltóbb, mivel sódort eszik?²⁵⁷ Mit a státus részben kívánhat, egyedül az lehet, hogy minden *collisió* esetében a polgári kötelesség – minden kivétel nélkül – teljesíttessék; és hogy az a zsidók részéről valóban történik, p. o. a katonáknál, eléggé tudva van. Valóban sem az ételekről korlátozások, sem a szombat nem akadályozza a zsidókat a polgári kötelességek teljesítésében. Mindazon országokban, hol emancipálva vannak, az emancipációra méltóknak mutakoztak. (...)

Valóban félek, hogy most már kimerítém kegyed türelmét. De mégis bátorodom kegyed synedrium-indítványa körüli igénytelen nézetemet kinyilatkoztatni. Arra nézve meg kell vallanom, hogy mi zsidók is a synedrium tartását buzgón kívánjuk; és pedig nem polgári – mivel e tekintetben a synedrium más országok tapasztalása és példája szerint nem szükséges –, hanem vallásbeli s általános műveltségi szempontból, mert mi reméljük, hogy egy synedrium által zsinagógáink, iskoláink s közösségi szerkezetünk egyformán s korszerű módon alakulnának át. Vannak ugyan köztünk – valamint általában minden emberi körben – olyanok, kik a tespedést szeretik, a haladást és korszerű reformot véteknak tartják, s kiknek elve: mindennek változatlanul a réginél maradni! És mivel én hibáinkat korántsem akarom titkolni, nyíltszívéleg meg kell vallanom, hogy a magyarországi rabbik nagyobb része – nem rosszakaratból, hanem csupán tudatlanságból – a tespedés iskolájához tartozik.²⁵⁸ Oly rabbik – ezt a “hitsorsosaik javát szívükön viselő zsidók” nem tagadják – oly rabbik, mondom, korunk szükségait nem méltatják, s az izetlen, magukat kiélt formák korszerű átalakulásának mind a zsinagógában, mind az iskolában, csupa műveltség hiányából, konokul ellenszegülnek. Ha tehát kormányunk synedrium megtartását parancsolni méltóztatnék – és a kormány parancsolata nélkül a synedrium csupa lehetetlenség –, akkor hasznos, sőt múlthatatlan volna, hogy vallásbeli szerkezetünk-nél fogva nemcsak rabbik, hanem más művelt zsidó teológusok is a synedrium tanácskozásai határozataiban részesüljenek. De mivel alig remélhető, hogy a synedrium indítványa már most megvalósuland, mindenekelőtt kívánatos, hogy a magyar

---

jait nem a törvényhozás, nem a kormány, hanem csak magok a zsidók háríthatják el. És ez az, nem több, amit mondánk.

255 Moses Mendelssohn (1729–1786).

256 Értsd: ügynök (ném. *Sensal*).

257 Kossuth lapalji jegyzete: Nagyon különös, hogy egy ily tudós fő, mint a fentebbi sorok írója, sem képes valódi értelmét felfogni az általunk írottaknak. Hiszen nem “polgári jogok” akadályairól szólottunk mi, sőt tisztán, világosan kimondók, hogy a politikai emancipációnak ideje elérkezett; hanem mondók, hogy az emancipatio csak akkor lesz tökéletes, ha socialiter is emancipáltatandanak, s ennek akadályai vannak vallásukban; ezeket kell, hogy ők magok elhárítsák.

258 Kossuth lapalji jegyzete: És ebben van, uram! az emancipációnak legnagyobb akadály.

zsidóság saját költségére SEMINÁRIUMOT²⁵⁹ alapítson, hol a jövő rabbik korszerű módon neveltessenek, s nemcsak teológikai műveltséget érjenek el, hanem főképpen a honi nyelvnek teljes birtokába is jöjjenek. Ezen rendszabás kétségkívül legszebb gyümölcsöt hozna, s ha kegyed ismeretes emberszeretete s hazafiságánál fogva megengedné, hogy a rabbi-seminárium alapítása végett becses lapjaiban aláírás nyittassék, bizonyára mi zsidók ezen jótéteményt buzgó hálával ismernők meg, és eképen a synedrium alapos módon készülne elő.²⁶⁰

Ami pedig végtére a vegyes házasságokat illeti, eléggé tudva van a történetből, miképp azok nem a zsinagóga, hanem az egyház részéről tiltattak el. Várjuk el tehát, mit határozand századunkban ezen ügy felett az egyház. Északamerikában a keresztények és zsidók közti házasságok nem nagyon ritkák, de véleményem szerint az emancipáció előtt, könnyen átlátható okokból, efféle házasságoknak alig lesz helyük; az emancipáció után pedig a zsidó papok a vegyes házasságokat korántsem akadályozandják.

Fogadja ön stb.

Költ Nagy-Kanisán, maj. 23. 1844.

Löv Leopold, főrabbi.

(b) Löw Lipót, "Néhány szó a zsidók polgárosítása fölött", 1844. július 25

Megjelent:

Löv Leopold [Löw Lipót], "Még néhány szó »A zsidók erkölcstelensége« s a zsidók polgárosítása fölött", *Pesti Hírlap*,²⁶¹ 1844, Második félév, no. 372 (1844. július 25), pp. 505–506²⁶²

(...) Mivel én nem vagyok úgy elvakítva, hogy hitsorsosaim hibáit ne lássam, meg kell jegyeznem, miszerint lelkiismeretes vizsgálatból eredő véleményem szerint mind e hibák onnan származnak, hogy a hazafisági önértés, a jó s a széphez ezen erős és hatalmas indító ok, e honi zsidóság tömegének kebelét még nem melegíti; s miszerint annak következtében a polgári életmódhozi hajlandóság a zsidók közt még távolról sem érte el azon fokot, melyet elérnie kell. Nem tagadhatni ugyan, miszerint az utolsó években e tekintetben nem kevés történt a zsidók részéről. Több községekben korszerűleg intézett tanodák alapítottak; néhány Zsinagógákban az

259 Ti. rabbiképző intézetet. – A lat. *seminarium* szó ebben az időben rendszerint (keresztény) papnevelő intézetet jelentett.

260 Kossuth lapalji jegyzete: Ha ezáltal a kölcsönös emberszeretet egyik diadalát némileg előmozdíthatónak gondolja ön, mi kívánságát teljesíteni annak idejében örömmel készen leszünk, s azzal csak kötelességünknek teszünk eleget.

261 Ekkor már Szalai László a szerkesztője.

262 A *Zsidó reformkor* e cikket, az előző folytatását, mellőzte.

istentisztelet egyszerűsített, és ez – s különösen a predikáció a zsidók civilisációjára jó befolyást gyakorol; különféle helyeken – mint Pesten s Nagy-Kanisán²⁶³ – egyesületek alakultak, melyeknek célja: a zsidók közti hasznos mesterségek terjesztése.²⁶⁴ – Azonban a többség – s különösen az éjszaki vármegyék zsidó közösségei – e törekvésekben nem részesülnek, s nem eléggé ismételtethetik, hogy azon rabbik, kik a talmudon kívül semmi tudománnyal sem bírnak, a zsidók közti civilisatio haladását a legártalmasabb módon akadályozzák, hogy a jónak elemeit sokszor tönkreteszik, és hogy azért a seminarium alapítása a magyar zsidók számára egy valóságos életkérdés. Szerelmes hitsorsosim! hallgassatok az isten szavára, mely korunk körülményei – s változott viszonyaiból oly fennhangon szól hozzátok. Alapítsatok seminariumot, hol jövő lelkészeitek kor- s célszerű módon műveltessenek, kik azután titeket s gyermekeiteket a haladás pályáján vezérlendik! “Ha a tanító nem tanult – úgy mondanak a régi rabbik –, miképp tanuljon tanítványa!” Arra fordítsátok tehát törekvéseiteket, hogy jövő nevelőitek neveltessenek, s hogy ezek lelkiismeretes s eszes törekvéseik által a haladás lehetőségét eszközölhessék. “Itt, barátaim! Itt az érdempolc, ez az égnek útja!”²⁶⁵

Remélni merem, hogy a mondottak Fábián úr kívánatainak megfelelően. De lehetetlen záradékul nem érintenem néhány ellenvetéseket, melyekre a zsidó polgárosításra nézve nem ritkán hivatkoznak. Nem értekezem a Messiásról (...). Nem szólok a Talmudról, mert ki a történetben nem idegen, bizonyára vétkül nem tulajdonítandja a régi zsidó tanítóknak, hogy nem voltak XIX. század philosophusai. Csak következő három pontra legyen szabad figyelmeztetni.

1) “A zsidó nemzetiségre.” Ezen szemrehányás a németből van fordítva. Az indogerman zsidó gyűlölkö ti. állítják, hogy a zsidókat emancipálni nem lehet, mivel különös nemzetiségük vagyon! lehet pedig e szemrehányást nálunk ismételni? gondolom: nem! mert édes honi nyelvünk szokásából már kiviláglík, hogy e szemrehányás egészen alaptalan. Valóban! ha valaki állítaná, hogy a honi zsidók különös nemzetiséggel bírnak, csak azt mutatná, hogy nem tudja, miszerint nemzet azon népesség összessége, mely közös független állodalom és haza által összekötötte, önálló polgári társasággá alakult, s történetileg mint egy erkölcsi személy saját politikai életet él; hogy eszerint csak a honszerző népnek van saját nemzetisége (Szontagh Gusztáv),²⁶⁶ s hogy annak következtében hazánkban csak magyar nemzet s nemzetiség létezhetik. Ha pedig az állítatnék, hogy a zsidó különös nép, meg kell emlé-

263 Löw Lipót hitközsége.

264 Ilyen volt mindenekelőtt a Magyar Izraelita Kézmű-, és Földmívelési Egylet (MIKÉFE), amely a pesti zsidó község keretében alakult meg (1842).

265 A második mondat idézet Berzsenyi Dániel verséből: “Felsőbüki Nagy Pálhoz, az országgyűlés alatt” (1807): “Itt az érdempolc! ez az égnek útja, / S régi magyar dísz!”

266 Szontagh Gusztáv (1793–1858) filozófus fejt ki ezt a nézetet, *Propylaeumok a társasági philosphiához, tekintettel hazánk viszonyaira* (Buda: Emich Gusztáv könyvtár bizománya, 1843), p. 164.

keznünk, miszerint Magyarországon “18 különféle nép lakik, kik egymástól nem csak a nyelvre, hanem szokásokra, öltözetre is különböznek, s ámbár már századok óta együtt laknak, mégis némi csekély kivételt ide nem számlálván, sem egyik, sem másik a maga nyelvét és szokását a másikkal fel nem cserélte, hanem mindenik a magáéhoz makacsul ragaszkodik” (Fényes *statisticája* I. R.²⁶⁷ 13. §). Miért büntet- tessenek tehát csak a zsidók különösen népiségükért? Hiszen a zsidók annál kevésbé érdemlik meg e büntetést, mivel ők a romlott zsidónémet nyelvhez makacsul nem ragaszkodnak, s a honi nyelv megtanulására napról napra több gondot fordítanak.

2) A második pont, melyre pillanatot kell vetnem, a politikai és socialis emancipatio közti különbség, melyet honunk néhány híres publicistái sürgetnek. Én, mint nem publicista, erre nézve azt bátorkodom megjegyezni, hogy a “socialis élet” kettős értelemben használtatik: a) alsó értelemben annyit tesz, mint a mindennapi társal- kodás, hasonló élvezetekbeni részesülés. E tekintetben minden elfogulatlan szemlélő igénylendi, hogy a “socialis élet” a zsidóknak, a keresztyének részéről, számtalanszor hozzáférhetlenné tétetik. Mennyi honi városokban kizáratnak a zsidók a polgári ca- sinókból, hol a társadalmi élet ápoltatik, s a kölcsönös közalgés előmozdítatik; – b) felső értelemben “socialis élet” annyit tesz, mint a társadalmi korkérdésekbeni tett- leges részesülés, mely csak a politikai jogokkal felruházottak tulajdona, s melyből tehát a honi zsidók törvényesen kizárvák. Ha pedig Fábíán úr hiszi, hogy “a zsidó elnyert polgárosítása után is keresztyén polgártársai ellenében csak a régi lealázott népfaj marad”, valóban nagyon téved! Csak emlékezzék, hogy “a régi lealázott nép- faj” három tagja jelenleg mint követ ül a francia követkamrában. Cremieux²⁶⁸ (hí- res ügyvéd, egyszersmind az izraelita consistorium elnöke), Cerfberr²⁶⁹ (Katona) és Fould²⁷⁰ (banquier).

(...)

Azonban Németországban is változnak a dolgok. A rajnamelléki polgárok folya- modtak tavál a porosz királyhoz zsidó polgártársaik emancipatiójáért. Reméljük, hogy jövőre a dunamelléki polgárok éppen oly felvilágosodottak s emberszeretők lesznek, mint a rajnamellékiek!

Költ Nagy-Kanisán, jun. 26-kán 1844.

Löv Leopold, főrabbi.

267 Fényes Elek, *Magyarország statistikája*, I–III (Pesten: Trattner–Károlyi tulajdona, 1842–1843).

268 Isaac Moise / Adolphe Crémieux (1796–1880).

269 Naftali ben Dov Beer von Medelsheim / Herz Cerf-Beer / Cerfberr (1726–1793) udvari zsidó, hadiszállító (*Directeur général des fourages militaires*), aki nagy vagyonával az elzászi (Stras- bourg) zsidók helyzetének könnyítését igyekezett elérni.

270 Beer Léon Fould (1767–1855) és fia, Benoit Fould (1792–1858) párizsi bankárok.

(c) Löv Leopold / Löw Lipót, "A zsidókérdés a jog, a lelkiismeret-szabadság, a józan politica és a nemzetgazdaság szempontjából (Toldalék a Pesti Hírlap zsidócikkeihez)",²⁷¹ 1845. május 29

Megjelent:

Pesti Hírlap, 1845, Első félév, no. 476 (1845. május 29), pp. 349–350; no. 477 (1845. május 30), p. 355; az idézetek: p. 349, p. 355

(...) Úgy tetszik, miszerint sokan, kik a zsidók állapotjának javítását őszintén ohajtják, a humanitas szempontját az egyetlen szempontnak tekintik, melyhez képest a zsidók polgárosítása ajánlható. Azonban, mindazon tisztelet és köszönet mellett, mellyel ezen emberbaráti nézetet méltányolni tudom, szabad legyen megjegyezni, miként először a humanitas szelíd érzelmének alig leendő annyi hatálya, hogy a törvényhozás e durva csomóját gyakorlatilag megoldaná, s miként másodsor a humanitasra hivatkozás által elméletileg korántsem merítették ki e kérdés.

Tudjuk ugyanis, hogy az emberek nem ritkán képesek emberiség érzemenyéből segíteni, jót tenni, alamizsnát adni s túrni más gondolkozásúakat; de igen ritka olyatén példa, hogy a társaság egyik része saját előjogát feláldozván a társaság másik részét e joggal felruházná s magához fölemelné, ha a humanitas indokán kívül más rugók nem hatnak az akaratra, s más körülmények nem okozzák az áldozat hozatalát. Senki sem fogja tagadni, miszerint a magyar nemesség a humanitasérti lelkesedésre nagy mértékben képes, s mégsem kötelezé még magát az adóra tiszta s puszta humanitasból, hogy ti. a *misera contribuens plebs*²⁷² sorsa megkönnyebbüljön! (...) – Én részemről nem sokat várnék a magyar zsidók számára a jövődőtől, ha polgárosításunknak más pártfogója nem volna, mint a humanitas, melyet sokan az irgalommal, a kegyelemmel identificálnak, s mely magában, ha más tényezőkkel nem állott frigyben, nagyobbszerű törvényhozási rendszabályokat még nem hívott életbe. De hála Istennek! nemcsak a humanitas igényli a zsidók honosítását, a dolognak még más oldalai vannak, melyekre az olvasót újra figyelmeztetni hasznosnak tartom. Küzd ti. az emancipatio mellett a jog, a lelkiismeret szabadsága, a józan politica s a nemzetgazdaság.

(...)

[IV.]

Gondolom, hogy valamint kortársaink általánosan, szinte úgy különösen honfitársaink nagy részére nemzeti jólétet ígérő gazdasági tekinteteknek erősebb hatálya legyen, mint a humanitas tiszta erkölcsi vonzalmának. Minden korszaknak ugyanis saját eszméje legyen, melyért hevül, melyet követ, melyre irányozza működéseit s törekvéseit. (...) Századunk emberei a nemzetiség zászlója alatt seregelenek össze,

271 Ez a cikk mintha elkerülte volna a Löw korai munkásságával foglalkozók figyelmét.

272 Lat. "nyomorult adófizető nép".

“anyagi jólét” a felirat, mely a zászlón fénylik arany betűkben, s ipar a varázsszó, mely mozdítja a lelkeket s a kezeket, – mely Orpheus lantjaként éltet lehel a holt agyagba, a sziklákba. A kor iparbeli irányának befolyása nemcsak az anyagi, hanem a szellemi productio terén is nyilatkozik; mert nem egyéb, mint ezen irány, kiterjedtebb olvasói körökre számot tartván, hozza létre azon könyvkereskedés s könyvcsinálás közti coalitiót, s ennek következtében előmozdítja az irodalmi gyors fabricatiót s gyors consumtiót, mely egészen megfelel az anyagi ipar mozgalmának. (...)

Ezeket tekintetbe vévén, gondolom, miként cél- s korszerű volna, ha egy megismert nemzetgazda saját tudományának szempontjából alapos és részrehajlatlan vizsgálat alá venné a zsidóügyet, miáltal világossá válnék, valljon kedvező-e a kor iránya a magyar zsidók emancipációjának vagy további kirekesztésének. (...) Én csak következőt megjegyezni bátorodom.

a) Ha igaz s kétségbe nem vonható, miszerint sem a pénztől, sem a fekvő birtoktól, hanem a productio, emberi erők özvegetől s azoknak célszerű alkalmazásától függ egy nemzet gazdagsága: akkor világos, hogy valamennyi nemzet annál gazdagabb, minél nagyobbak a munkára alkalmaztatható erők s tehetségek, s minél szabadabban fejlődhetnek ezen erők a munkásság terén. S ebből kiviláglik, hogy egész néposztály tehetségeinek használatát korlátozván a nemzet, saját erejét meggyengíti és saját fejleményének vet gátot. Az (anyagi s szellemi) erők felette dús bőségéről hazánkban éppen szó sem lehet; annál kívánatosb tehát, hogy a létező erők szabadon mozdulhassanak s használtathassanak. Mit gondolnánk azon gazdáról, kinek minden gyermekei munkájára s működő közbejárására szüksége volna, s mégis – legyen gyengeségből, rossz kedvből vagy különös antipathiából – azoknak részét, s pedig nem a legrestebbeket, kizárná a munkától?

b) De azt mondják, hogy a zsidó néposztály nem productiv, hanem csak kereskedő, s ennek következtében a közjót nem mozdítja elő, s azért jogot nem érdemel még. De meg kell vallanom, miszerint én, ha magamnak nem volna alkalmam ezen ellenvetést táblabíráktól is hallanom, nem hittem volna, hogy korunkban még ennyi megvetéssel szólhat valaki a kereskedésről! – Mert ki előtt a nemzetgazdászati elemei nem ismeretlenek, tudja, miszerint földművelés, gyártás és kereskedés a nemzeti vagyion három fő tényezője, s miszerint ez utolsó által mind a productio, mind a consumtio előmozdítottatik. Az iparüzlet s a tőzslet magasb fejleménye a földművelést feltételezik, s erre nézve az ipar s a kereskedés a culturának ifjabb ágaiul tekintendők. De egyszersmind ezek mind a hárman ugyanazon törzsök sarjadékai, melyek együtt nőnek s további fejleményre nedvet s táplálatot visznek egymáshoz, s azért nincs ország, hol a földművelés s az ipar virágoznának kereskedés virágzása nélkül. Ha tehát a dolgot elfogultság nélkül tekintjük, talán abban meg fogunk egyezni, hogy a magyar zsidók jobb sorsot érdemelnek, nem “*quoique*”, hanem “*parceque*”²⁷³ kereskednek.

273 Értsd: “nem »annak ellenére«, hanem »épp azért«, mert” (francia).

c) Azonkívül meg kell emlékeznünk, miszerint a zsidóknak a földművelődéstől visszatarthatósága a középkori keresztyén törvényhozáson alapul, s azon országokban, hol a középkor hagyományai ifjúi pietással nem ápoltnak többé, ott a zsidók szorgalma a földművelés előmozdítására is szolgál. Nyilvános s hivatalos közlések szerint a zsidók birtokképesége Poroszországban igen üdvös befolyást gyakorol, ami jelesen porosz Sziléziában mutatkozik, hol a nemes jószágok a zsidók birtokába jöhethvén, szembetűnőleg emelkedtek fel árúkra nézve. Vannak is példák, hogy a jószágok gazdasági mivolta megjobbul a zsidók kezelése által; úgy Velence tájában posványok kiszáríttatása által tüntették ki magokat a zsidók. – S nem remélhetni a hasonló befolyást a magyar pusztákra nézve?

d) A zsidók jogosítása főképp kívánatos a honi ipar érdekében. Hogy “a status belső üzletének szabadnak kell lennie”; hogy “minden kézműnek, az ipar minden ágának nyitva kell lennie azoknak, kik beleállani akarnak”; – ezen elv már számtalanszor mondatott és mondatik. De ki fogja tagadni, hogy a sorompók, melyek a zsidók előtt állanak, iparbeli vállalataikat százféleképpen gátolják? Feltehetni, úgy vélekedem, hogy ismeretesek efféle példák e lapok tisztelt olvasói előtt; nem is szükséges talán említenem például, miszerint ezelőtt négy hónappal itteni hitrokonaim egyike börcszerést állítani szándékozott, s csupán csak ügyvédének intése, hogy a zsidóknak keresztyén-legények segedelmével nem szabad munkálni, arra bírta a vagyonos kereskedőt, hogy elálljon tervének valószínűségétől.

Talán nem hibázok, igénytelenül állítván, hogy megérkezett már az idő, hogy teljes figyelemre méltattassanak Deák Ferenc szavai: “A szorgalomnak két hatalmas rugója van: szabadság és tulajdon” (Követj. 46. l.).²⁷⁴

E nyomós szavakra ügyelvén, abban találja a nemzetgazdaság feladását, hogy e rugók a legtágasabb téren működhessenek, s hogy sokáig ne tartson többé az anómál állapot, melynek következtében a hon lakosinak ötvenedik része a törvény által gátoltatik anyagi és szellemi erőinek szabad kifejlődésében s a hazának virágoztatására fordításában. De meg fog szünni ezen állapot akkor, mikor az alkotmányos Magyarország, valamint más kérdésekre, szinte úgy a zsidókérdésre nézve az európai s amerikai alkotmányos világ irányában nem marad hátra.

(d) Löw Lipót, Magyar rabbik nyilatkozata (Tervezet), 1847. június 22

Újabb kiadás:

Zeller Árpád, *A magyar egyházpolitika, I: 1847–1871* (Budapest: Boruth E. könyvnyomdája, 1894), pp. 3–4

Venetianer Lajos, *A zsidóság szervezete az európai államokban* (Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat kiadványai, 16) (Budapest, 1901), pp. 490–491

274 Az idézet Deák Zala vármegyei követ jelentéséből való (1840. július 27), ennek bibliográfiai adataihoz lásd fentebb, #119/g.

Venetianer Lajos, *A magyar zsidóság története, különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére a XIX. században* (Budapest: Fővárosi Nyomda Rt., 1922); ("A szerző 1922-es kötetének ... módosított kiadása", Budapest: Könyvértékesítő Vállalat, 1986), pp. 156–157

Gonda László, *A zsidóság Magyarországon, 1526–1945* (Budapest: Századvég Kiadó, 1992), p. 80

Strbik Andrea, *Chorin Áron héber értekezései: a "testvér" és a "felebarát" a Davar be-itto című munkájában* (Szakdolgozat, MS, Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1996), p. 46

Mi alulírt magyar rabbik, szent vallásunkkal összhangzólag, ezennel ünnepélyesen nyilatkoztatjuk:

1) Minden felebaráti kötelességek, melyek szent irományainkban taníttatnak, nemcsak izraeliták, hanem egyenlőképpen minden nem izraelita iránt is szentül teljesítendő; mert mi minden embert, akármi vallást kövessen, valódi felebarátunknak tartunk.

2) Magyarországot valóságos és egyedüli hazánknak elismervén, azon leszünk, hogy irántai szeretetet s nemzetiségeérti buzgalmat becsepegtessünk híveink szívébe.

3) A népmívelődés becsét méltányolván, minden lelkészi befolyásunkat arra fordítandjuk, hogy községünk kebelében jó és célszerű népiskolák alakuljanak.

4) Mindent, ami *casuisticai* munkáinkban a *mondottakkal* meg nem egyezik, elavultnak és érvénytelennek nyilatkoztatván, minden tőlünk kitelhető módon törekedünk, hogy előadott elveink mind élő szó, mind írandó s általunk helybenhagyandó tankönyvek által terjesztessenek népünk között.

E javaslatok valósulása nyomán mindenki nyer. Nyer a kormány értelmes s mívelt alattvalókat; nyer a haza becsületes fiaikat; nyert a nemzetiség lelkes s buzgó ápolókat; s nyerjük mi magunk lelkiismeretünk békéjét, istenünk tetszését s azon méltánylást, minélfogva a zsidókérdés nem lesz többé hasonló Penelope ruhájához,²⁷⁵ mely ma szövetik, hogy holnap fölbontassék!

Löw Lipót

275 Vö. Homérosz, *Odüsszeia*, XXIV, 120 skk.

Gr. Széchenyi István

“Ezen szerencsétlen népfaj...”

(Felszólalás a főrendi házban)

1844. október 1

Gr. Széchenyi István (1791–1860) felszólalása a főrendi házban,²⁷⁶ 1844. október 1

Megjelent:

Pozsony városába 1843-dik esztendei pünkösöd hava²⁷⁷ 14-dik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek naplója a tekintetes karoknál és rendeknél, V (Pest: Landerer és Heckenast, 1844), pp. 306–307

Újabb kiadás:

Széchenyi István gróf munkái, II (Pest: Landerer és Heckenast, 1864)

gr. Széchenyi István, *Beszédei*, szerk. Zichy Antal (gr. Széchenyi István munkái, 2) (Budapest: Athenaeum, 1887), pp. 352–356

gr. Széchenyi István, “Országgyűlési némely nevezetes indítványok és beszédek a főrendek táblájánál, XII: A zsidók iránti törvényjavaslatról, october 1-ső napján 1844”, <http://www.freepress-freespeech.com/holhome/kiscikk2/szechenyi.htm>

Idézi:

Johann Weidlein, *Der ungarische Antisemitismus in Dokumenten* (Schorndorf: Selbstverlag des Verfassers, 1962), p. 12 (német)

Irodalom:

Leopold Löw, *Sámuel próféta és Széchenyi István történelmi párhuzamban. Elmélkedés, melyet a szegedi zsinagógában az 1860. évi május hó 20-dikán a Széchenyi gyászünnep alkalmával tartott* (Szeged: Burger Zsigmond Könyvnyomda, 1860)

Szekfü Gyula (1883–1955), *Három nemzedék és ami utána következik* (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1934³), p. 157

Johann Weidlein, “Graf Stephan Széchenyi über die Nationalitäten in Ungarn”, in: *Gedenkschrift für Harold Steinacker, 1875–1965* (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, 16) (München: Oldenbourg Verlag, 1966), pp. 202–225

276 Az úgynevezett “városi kérdés” vitájában, amelyben többek között arról volt szó, hogy a városokban polgárjogot kaphatnak-e a zsidók. – Az itt közölt felszólalás előtti napon (1844. szeptember 30) bejegyzése a Naplóban: “Boskovitz etc. Kadisch nálam – zsidóemancipáció dolgában. Legyek mérsékelt vagy ne? Még nem tudom, mi jobb.” Nyilvánvaló, hogy a pesti zsidó község tekintélyes vezetői, nagykereskedők, akikkel Széchenyinek kapcsolata volt, megpróbálták az emancipáció ügyében kedvezően befolyásolni.

277 Május.

- George Barany, *Stephen Széchenyi and Awakening of Hungarian Nationalism, 1791–1841* (Princeton: Princeton University Press, 1968), p. 358 sk.
- Bárany György, "A liberalizmus perspektívái és korlátai az 1843/44-es országgyűlés vallásügyi vitáinak tükrében", *Századok*, 124, no. 2 (1990), pp. 183–218
- Oplátka András, *Széchenyi István* (Budapest: Osiris Kiadó, 2005), p. 339 sk.

(...) Ha az ember tekinti, hogy Magyarországon ezen szerencsétlen népfaj egy idő óta mennyi ipart fejt ki, lehetetlen, hogy az ember valami sympathiát iránta ne érezzen, és hogy itt és más alkalommal érettök felszólalások történnek, s hogy méltóságos gróf Zay Károly²⁷⁸ minden jogokkal felruházni kívánja, felfogni tudom; de más részről megvallom, hogy ha a nemzetiség dolgát igazán akarjuk pártolni, akkor nem tudom felfogni a tekintetben azon igen nagy engedékenységet. Nem akarom most azt vitatni, hogy a nemzetiség dolga mennyire érdekes, – meglehet, hogy nagy részben talán aberration alapul meggyőződés, hanem nemzetiség, kifejlett nemzetiség nélkül nekem, megvallom, minden más progressio nem kell, erre állítok mindent, e nélkül mondhatom, egy zagyvalék nép leszünk, melynek talán több pénze lesz, a dögbőröket talán drágábban eladhatjuk stb., de ez engem nem mozdit; mindenelőtt áll előttem: hűség a fajtámhoz. Új bizonyosságát adja a magyar tágkeblűségének, miszerint néha bizony éppen azon helyzetbe teszi magát, mint az, ki maga alatt vágja az ágat, anélkül, hogy észrevenné, vízbe esik, s később megbánja a dolgot. A magyar nemzetiség még nemrég oly körülmények között volt, hogy bizony csuda – és abban látom a legnagyobb garantiát a nemzetiség jövője iránt, hogy ti. anynyi erővel és életszikkával bírt oly közel a sírhoz, miszerint az élet felé fordult; s akkor ugyan intoleransok voltunk. Igen természetes, hogy egyik túlságból a másikba esünk. Most az összes emberiséget, az embereket a zsidókkal együtt szívünkhöz szorítjuk, és most a legnagyobb liberalisták vagyunk; ámde a mi helyzetünk e részben nem oly kedvező, mint például az angoloké. Az angol nemzet ugyanis elibertálhatta a zsidófajt, mert ha például én egy palack tintát töltök egy nagy tóba, azért annak a vize nem romlik el, és mindenki ártalom nélkül megihatja; a nagy angol elemben a zsidó transeat, s ugyanez áll Franciaországra nézve is; de ha a magyar levesbe az ember egy palack tintát önt, megromlik a leves, és azt meg nem eheti az ember. Más példát is hozok fel. Ha egy bárkában ülök és abban van gyermekem és más gyermeke, és ha a bárkába bejö a víz, s előttem apodictice áll, hogy ezen két gyermeket benn nem tarthatom, az igaz, ha a magamét lököm ki és a másikat benn tartom, azt az újságban fogják hirdetni, de biz én inkább a magam gyermekét conserválom és a másikat kilököm. E tekintetben tehát a liberalismus egyenesen a nemzetiség rovására történik, és ez nem vélekedés, mert apodictice szám szerint be lehet bizonyítani,

278 Gr. Zay Károly (1797–1871) ellenzéki főrend, az evangélikus egyház főfelügyelője, a dunántúli kerületi tábla ülnöke; Széchenyivel szemben a főrendi házban kiállt a zsidók állampolgári jogainak teljes elismerése, az emancipáció mellett.

hogy minden ilyféle kedvezés csorba a nemzetiségre nézve. Tehát annak, ki a nemzetiséget őszintén pártolja, lehetetlenség, hogy most oly elemnek, melynek több intelligenciája, több szorgalma van, a nemzetiség rovására kedvezéseket nyújtson.

Megvallom, hogy csak néhány évvel ezelőtt mindenféle tolerantiának a lehető legnagyobb ellensége voltam, mert nem akartam magammal következetlenségbe jőni, átlátván, hogy nemzetiségünk csak egy hajszálon függ, valamint másra a magunk terhét lődni nem akartam, úgy másnak terhét magamra sem kívántam vállalni; de más részről tapasztaljuk, hogy egy idő óta nemzetiségünk szilárdabb alapon áll, kivált azóta, hogy a fejedelmi szó és minden viszony, mely nemzet és fejedelem között létezik, magyar.²⁷⁹ Mondhatom, hogy talán egy kissé tágult bárkánk, úgy, hogy másokat is lehet már abba beléptetni; ámbar ebben is van némi veszély, mert a nagy biztositék következtében az emberek ezentúl – legalább, ha a közdolgozók mind magyarul fognak menni, ismét elalusznak, és azt hiszik, hogy már meg van mentve minden, s így a házi köreinkben nem fognak annyit tenni, mint akkor tettek, mielőtt ezen biztositék létezett volna. De mind e mellett nem vagyok az ellen, hogy úgy, mint nemzetiségünk szilárdul, bárkánkat egy kissé tágítsuk, mert most például némelyekre nincs oly szükségünk, mint azelőtt volt; teszem azelőtt a sarkantyút a világért le nem vettem volna a csizmámról, mert ebben is láttam a nemzetiségnek egy kis garantiáját, eddig a bajuszomat a világért le nem vettem volna, most, ha boszantja az orromat, meglehet, hogy levezem, de mondom, ezelőtt le nem vettem volna, mert ebben is volt a magyarságnak egy kis symboluma. Mindezeknél fogva vélekedésem az volna, hogy ne tegyünk hátra lépést, de igen nagy előrelépést sem kívánnék tenni, és legjobban szeretném, ha azon nyomot követnők, melyet a múlt országgyűlés alkalmával követtünk, és csak azon törvényjavaslatot fogadnók el, melyet a múlt országgyűlés alkalmával Ő Felsége elibe terjesztettünk: ez által a hosszas tanácskozást, mely csak keserűségre vezethet, el fogjuk kerülni. Mert még azt hiszik utoljára, hogy itt az ember a zsidóság ellen van, holott én részemről az istennek minden teremtményét tisztelem, és biztonnal a zsidóságnak sem vagyok ellensége, sőt méltánylom előmenetelőket, és azt, mit a nemzetiség dolgában tettek, – azért ismételve mondom: maradjunk annál, mit a múlt országgyűlés alkalmával Ő Felsége elibe terjesztettünk, és minden hosszas tanácskozással hagyjunk fel. Ez vélekedésem.

Senki nem kételkedik azon, hogy mélt. gróf Zay Károly úr bizonyosan a nemzetiség dolgában sokat tett, és e részben ő méltóságát legtávolabbról is érdekelni nem akartam; de megvallom, e tekintetben azt vélem, miképp a méltóságos gróf magával nincs egészen tisztában, ti. anélkül, hogy gondolná és kívánná, a víz mégis be fog

279 Utalás az 1844:II. tc.-re, amely a magyar nyelv használatát írta elő a király és a magyar hatóságok közötti érintkezésben is.

folyni a bárkába, és míg a panslavismus ellen bástyákat húz a mélt. gróf, addig más oldalról a magyar bárka egészen más elemekkel fog megtöltetni és elmerülni. Azt mondá, továbbá, a mélt. gróf, hogy nem tart attól, miként egy pár nyomorú zsidó tudná a magyar nemzetiséget veszélyeztetni. Megvallom, hogy én egy egész osztályról, mely annyi birtokkal s oly tiszteletre méltó férfiakkal dicsekszik, így szólani nem mernék, és a zsidókat általánosan nyomorult embereknek nem merném nevezni; valóban, ez egy különös neme a protectionnak, és nem tudom, valljon ezen protectióért nagy köszönetet fognának-e mondani a mltgos²⁸⁰ grófnak! Habár a mltgos úrnak azon mondása, hogy egy pár nyomorult zsidó nem fogja megrontani a magyar nemzetiséget, itt²⁸¹ helyeslést nyert, mégis bátor vagyok a mélt. Fő-RR.-et figyelmeztetni Berzsényinek a “magyarokról” írt szavaira, melyben az mondatik: “lásd a kevély tölgy, mely századoknak ádáz ostromát kiállotta, most belsejében rágódó kis férgek által enyészik el.”²⁸² – Legyünk tisztában magunkkal; igen természetes, a magyar ezelőtt mélyen aludt, és most kapkod, és ez természetesen másképp nem lehet; de ha mi azt mondjuk, hogy a nemzetiség az alap, melyre mindent akarunk rakni, magunkkal ne jöjünk ellenmondásba, és ne gondoljuk, hogy ezen elem már oly igen erős, hogy halálos ágyából kiemelkedett, s hogy Magyarország már oly szilárd, miképp minden más elemeket magába felvéve, azokat megemészteni tudná. Méltóztassanak a régibb orvosoknak hinni, hogy oly reconvalescens nemzet minden nemzetiséget hátára nem vehet. Nincs arról szó, hogy az istennek akármilyen teremtését jogokból kirekesszük, mert felfogásom és vallásom érzelmem szerint azt szeretném, hogy e hazában minden ember, ki az isten képe van alkotva, egyenlő jogokkal bírjon és egyenlő terheket viseljen; és bár mondhatná mindenki valláskülönbség nélkül: nekem is van itt hazám! Ez az ultima tendentiám, ez a kikötöm, mely felé vitorlázok: de int hű tagja a magyar fajnak, megvallom, hogy túlliberatizmus által, egy túlzó indulat által vezetettve, magam gyermekét dobjam ki a bárkából, ezt másokért tenni nem fogom soha, és ezen hűséget minden más nemzetben tudom becsülni; de miután magyaroknak teremtett az alkotó, legyünk is azok, és legyünk tisztán magyarok. Ez vélekedésem.

280 Méltóságos.

281 Ti. a főrendi házban.

282 Berzsényi Dániel, “A magyarokhoz” (Romlásnak indult...). Az idézet helyesen: “Nézd: a kevély tölgy, melyet az éjszaki / Szélvész le nem dönt, benne termő / Férgék erős gyökerit megőrlik...”

Méir Abraham / Avrohom Munk / Munk Adolf

Magyarországi jesivákban

1844–1851

Méir Avraham Munk (1830–1907), *Életem története* (1899) (Részletek)

Fordítás:

Meir Ávrahám Munk, *Életem története*. Héber eredetiből fordították Arday Simon és Fábíán Miksa,²⁸³ Nagykanizsa, 1942 (Hágár. Magyar Zsidó Történelem: Szöveg és tanulmány, 2), szerk. Michael K. Silber (Budapest – Jeruzsálem: Múlt és Jövő Kiadó, 2002)

Irodalom:

Bányai Viktória, *Zsidó oktatásügy Magyarországon, 1780–1850* (Doktori Mestermunkák / Hungaria Judaica, 17) (Budapest: Gondolat, 2005)

Fenyves Katalin, *Képzelt asszimiláció. Négy zsidó értelmiségi nemzedék önképe* (Budapest: Corvina Kiadó, 2010)

(a) Lakompak²⁸⁴

(...) Ávrahám Ullmann²⁸⁵ rabbinál a rendszer nem volt olyan, mint más jesivák rabbijainál a tanítványaikkal való bánásmód dolgában. Minden más jesivában a rabbi mindennap előadja a tanítványainak a beható tárgyalásra kerülő *si'ur-t*²⁸⁶ és az úgynevezett *Neben siur-t*,²⁸⁷ és a tanítványok tartoznak hetente csütörtökön vagy pénteken vizsgára jelentkezni, tanúságot adni arról, mivel töltötték az idejüket. Másutt a rabbi vigyáz tanítványaira, nem eszik-e a hitközségi tagok kenyerét hiába a Tóra tanulása nélkül. Nem laknak-e jól az ő fáradozásukból, anélkül, hogy üdvösséget szereznének nekik, hogy helyette ürességeket és hiúságokat hajszoljanak. Ha ilyen bóchur²⁸⁸ akad, aki gyöngé munkájában, aki elpocsékolja idejét, az testvére a rontónak. Ilyen bóchurnak a rabbi azt szokta mondani, menj, nincs neked itt helyed, és az ilyen bóchur elmegy, amerre akar, egy más jesivába. Ezért ilyen felügyelet mellett

283 A (kiadatlan) héber eredetiből valójában Munk unokája, Munkácsi Bernát leánya, Munkácsi Noémi (1903–1966), Winkler Ernő nagykanizsai rabbi felesége, költő fordította.

284 Ma: Lackenbach (Burgenland, Ausztria).

285 Abraham Ullmann (1791–1849).

286 Si'ur: "mérték"; a jesivában az adott félévben a tanulás középpontjában álló szöveg, amelyet a rabbi rendszerint délelőtt előadásban világít meg.

287 Neben siur: "mellék-si'ur", a (fő-) si'ur mellett kijelölt szöveg, amelynek megtárgyalására kevesebb energiát fordítanak, a rabbi rendszerint délután vagy este tart róla előadást.

288 Bahur / bócher, jesiva-növendék.

az írástudók buzgósága folytán gyarapodik a bölcsesség és valamennyi bóchur Isten tanítványa, nincs köztük hamis és alattomos. De a lakompaki rabbinál nem így volt. Ő kihirdette a bét hámidrásban²⁸⁹ a bóchurok gyülekezete előtt, hogy tanulják meg például a *Hoil szugját*.²⁹⁰ A bóchurok 4–5 hétig maguk tanulták a szugját, anélkül hogy a rabbitól egy szót is hallottak volna arról. Nem úgy, ahogy más rabbi tanítja tanítványait, megmutatva nekik a tanulás menetét a Gemara²⁹¹ és Toszafot²⁹² részleteiben a kérdésekkel és feleletekkel, felveti a nehézségeket, megoldja és tisztázza a tárgyat, mielőtt elérnék azt a biztonságot, hogy megérthetnék eredeti elgondolásait. Nem volt jó tanítójuk, aki irányt szabott volna számukra, hanem szónok volt, aki a maga gondolatait adta elő. Mikor aztán azt hitte, hogy a bóchurok elég ideig elmélkedtek a szugja fölött, másodszor is kihirdette, hogy vasárnap kezdi a *si'ur*-t. Meg is kezdte vasárnap 10 órakor. Egy órát azonban tréfákkal töltött el, és csak egy óráig adta elő a Gemarát és a Toszafotot a magyarázatokkal. Délben elszlott a társaság, és ki-ki elment ebédelni.

Így tartott a *si'ur* 3 napig. Negyednapra előadta az ő új gondolatait, régi dolgokat, melyeket még fiatal kora óta rejtegetett.

(b) Galgóc²⁹³

(...) Négy héten át kitartással tanultam, mint a jesiva többi tanulója, a szugját a korábbi és későbbi kommentárokkal minden segítség nélkül, csupán magamra támaszkodva. És mikor a Mester²⁹⁴ megtudta, hogy már eléggé megtanultuk a szugját, hogy megérthessük a Tóra újabb értelmezését, az ötödik héten négy napon át vele tanultuk a *si'ur*-t, és naponta előadta nekünk az ő értelmezését, értékes gondolatokat, kérdések halmozát és magyarázatokat a korábbi és későbbi értelmezésekhez a rabbi értelmezése szerint, leszállva a halacha mélységeibe. És mindennap délután elismételtük az új tanításokat, amelyeket hallottunk, és elrendeztük azokat emlékezetünkben, hogy abból semmi el ne vesszen. És egy se hiányzott. Mert a Mester nagyon ügyelt tanítványaira, hogy tudják az ő tanításait, amelyekben gyönyörködött, amidőn hallotta azokat szájukból a vizsga napján, ha szépen mondták el azokat. Csütörtökön volt a vizsga. Reggel, mikor ágyamból felkeltem, dobogott a szívem, féltem

289 Bét ha-midrás: "a tanulás háza", a Talmud tanulására szolgáló helyiség, előadóterem, könyvtárral. A jesivákban itt folyik a tanítás.

290 Szugja (*sugya*): a Misna valamely szakaszának megvitatása a Gemarában (Babylóni Talmud), néhány lap terjedelmű szövegrész. – Ho'il, héb. "minthogy"; analógiás magyarázatok (bT Peszahim, 46a–48a).

291 Maga a szűkebb értelemben vett Talmud (a Misna megvitatása).

292 Talmud-komentátorok a Rasi (1040–1105) utáni időkben. Megjegyzéseik szerepelnek a Talmud standard kiadásában.

293 Freistadt, ma: Hlohovec (Szlovákia).

294 Landesberg / Landberger Izsák Áron (1803–1879) rabbi, jesiva-fő.

és remegtem, mint akinek törvény elé kell állnia, mely élete vagy halála felől határoz. Kilenc órákor összegyűltek a jesiva hallgatói valamennyien a tanházban, és a rabbi kijött szobájából, melyből ajtó nyílt a tanházba. Arca, mint valamely angyalé, úgy ragyogott, mint a nap ragyogása fényes nappal. Mert olyan szép embert, mint ő volt fiatal korában, ezer között se lehetett találni. Elfoglalta helyét az asztalfőn a szép bőrrel bevont és lószőrrel kitömött rabbiszéken, amelyet a tanulók egylete készített számára purimi ajándékképpen az elmúlt évben. Az összes módosabb tanulók, akik a szülői házból kaptak segítséget, az asztal körül ültek, mindegyik a maga helyén. Mert a helyeket eladták nekik vagyoni viszonyaik szerint. Aki többet adott, az fent ült, aki kevesebbet, az lejjebb. A szegény tanulók, akiknek nem volt 2–3 forintjuk kijelölt helyre, mögöttük álltak, és egymás mellett szorongtak.

A rabbi egy tekintettel végignézett a jesiva hallgatóin, hogy megvizsgálja, együtt vannak-e valamennyien, miként a pásztor szemléli az ő nyáját. És csend volt a hallgatók között, nem hallatszott a legkisebb suttogás sem, mintha valamennyien némák lettek volna, és nyelvük ínnyükhöz tapadt volna. Mert mindannyian féltünk és retgettünk az iránta való tisztelettől, mintha csak királyt láttak volna szemeink az ő szépségében. És én azt gondoltam, hogy a vizsgálat az asztal körül ülő tanulók egyikénél fog megkezdődni, de nem így történt. A Mester szorgosan figyelte az álló diákokat, és azt kérdezte, hol van a kis nyitrai bóchur? Megrémültem, mikor hallottam, hogy engem hívott elsőnek a vizsgán. De feleltem, itt állok! És ő megparancsolta, hogy menjek közelebb hozzá. És mondotta, mondd meg nekem, tudod-e... És én hangos szóval és a tanulás dallamával feleltem, mint egy ember, aki hangosan kiáltoz a bortól, és előadtam előtte összes tanításait, minden részletet, amelyre pontosan ügyelt a Talmud, a Rási és a Toszafot tanításánál. A kérdéseket és a feleleteket, amelyeket összekapcsolt és szétválasztott, és a halachákat, amelyek azokból láncként következnek, és hogyan oldódtak meg a kérdések mind az ajkak beszédje nyomán, melyek tisztán beszéltek. És ő ült az ő székén, és mosolygó arccal és örvendező szívvel hallgatta fejtegetéseimet, mert örült saját szavainak, tanításai szépségének, amelyeket én mondtam el fennakadás és ferdítések nélkül, mint aki egy teljes óráig körben jár, míg nem elérkeztem a Misna végéig. S miután láttam, hogy tetszettem, és kedvét találta előadásomban, és szavaim érthetőek voltak, el akartam kezdeni a Gemarát is.

A rabbi azonban intett kezével, hogy hallgassak, és azt mondta, elég. Megkérdezte tőlem, ki az a bóchur, akivel tanultam. Én pedig azt feleltem, hogy a Mester szájából hallottam a dolgokat naponta a *si'ur* tanulásakor, és nagyon figyeltem, hogy jól megértem azokat, és meg is őriztem azokat emlékezetemben, nehogy elfelejtsem, és amidőn hazaértem, jól átismételtem azokat, és nem volt fontos nekem, hogy valaki korrepetáljon velem, mivel nem felejtettem el azokból egy szót sem.

(...)

Ez a vizsga dicséretedre válik, mondta a rabbi, mert hallottam, hogy szépen adsz elő, és tetszettél is nekem. És ha továbbra is igazán valóra váltod a bibliai verset, hogy foglalkozzál azzal nappal és éjjel, s továbbra is állhatatosan tanulsz, mint ahogy

kezdted, úgy biztosítalak, hogy két év után kitűnő bóchur lesz belőled, mert nagy tehetséged, gyors felfogásod és emlékezőtehetséged van, amint azt tapasztaltam. Most hát menj, haladj tovább az igaz ügyben, tarts ki a Tóra és istenfélelem mellett, abba ne hagyj. És ettől a naptól kezdve egyike lettem azoknak a bóchuroknak, akik felé kegyes ábrázattal, sokszoros kitüntetéssel fordult, s ha látott nálam valamit, amit helytelenített, gyengéden figyelmeztetett, miként apa az ő fiát, és így szólt hozzám, egy bóchur azon a színvonalon, ahol te állasz, felismeri az ő értékét, és dicsőséggel koszorúzza magát.

(...)

Minden héten csütörtökön éjjel a rabbi előtt tanultunk, és átismételtük mindazt, amit akkoriban tanultunk, és ekkor is vizsgáztatott, hogy lássa, milyen a bóchurok emlékezőtehetsége, hogy nem felejtették-e el mindazt, amit tőle hallottak a tanítás alatt, és hogy vajon erős-e vagy gyenge a kitarásuk a tanulásban. És midőn éjfél lett, valamennyien a földön ültünk és sírtunk, a rabbi is, a tanítványok is, szentélyünk pusztulása miatt, amint az szokásos. És miután befejeztük imáinkat, mindenki hazament aludni.

(c) Nyitra²⁹⁵

(...) Elkézdtem terveket szőni jövőmre vonatkozólag, és azt kérdeztem, mi célja, hogy a Tórával foglalkozom csupán, és nem gondolok arra, hogy életfát készítsék magamnak az elkövetkező időben. Megvizsgáltam magamat, mi vagyok most, és mi leszek a jövőben. Mit tanultam, és mit tudok ahhoz, hogy férfi legyek, aki asszonyt és gyermekeket tart el, ha évek múltán erőt vesz rajtam a szerelem, és lelkem is vágyakozni fog, hogy házat alapítsak, amint ez illik minden bóchurhoz, amikor elérkezik abba a korba, hogy megnősüljön. És akkor láttam, hogy mezítelen vagyok, balga, nem pedig olyan ember, aki hasznára lehet az emberi társadalomnak. Íme mesteriséget, ipart nem tanultam, nem vagyok sem szabó, sem cipész, sem ács. Adásvételhez se értek. És ha értenék is, hol van a hozzá szükséges pénz? És még mint tanító se boldogulnék, mivel az új idő szelleme más tanulmányokat kíván a gyermektől, mint amilyeneket én tanultam. Mert a kor halad napról napra hatalmas léptekkel, én pedig még hátul állok. És az időszerű tudományok²⁹⁶ ismeretében ott vagyok, ahol a kor száz év előtt állott. A Talmud lapjain kívül, amelyet alaposan tanultam, a tudás összes forrásai el vannak tömve előlem. Minden könyv el van zárva előlem. Nem ismerem nyelvüket, írásukat sem ismerem. Még az illemszabályok is, melyek a világ színvonalán élő emberek között szokásosak, járatlan utak számomra. Nem ismerem sem az utat, sem az ösvényt, s ha beszédüket hallom, nyelvüket nem ismerem, pedig ma tizennyolc éves ifjú vagyok. És én nem akarom – szóltam magamban –,

295 Neutra / Parucza, ma: Nitra (Szlovákia).

296 Értsd: világi ismeretek.

hogy szemlélője legyek számos éveken keresztül mások asztalának mint jesiva-bóchur,²⁹⁷ hogy kegyelemkenyeret egyem. Azt se akarom, hogy harmincéves koromig ott töltssem életemet, vagy talán még tovább is, hogy megváltóra várakozzam, akár az ország keleti, akár pedig nyugati részéről jönne is az, hogy összefűzzön leányával, aki semmiképpen se kívánatos, sőt tele van mindenféle hibával, hogy azután három évig házában, asztalánál éljek, majd pedig szabadon bocsásson, mint valami héber szolgát, és menjek, ahova akarok, amint a pozsonyi jesiva bóchurjainál és az összes más jesivákban is láttam. Akik még három év előtt fiatalok, szépek és kiválóak voltak, most feleség és gyermekek igájának terhét viselik, és a hitközségre vannak utalva, mert nincs nekik miből családjukat eltartani, mert semmit sem tudnak, csupán a *babyloni Talmudon* függnek szemeik, amelyet ifjúkorukban tanultak.

(...)

Akkoriban Nyitrán ketten tartottak fenn jesivát. Az egyik a hitközség rabbija volt, a *gáon* reb Jechezkel Baneth,²⁹⁸ a másik a kiváló halachista, reb Slomo Szerdahely dáján,²⁹⁹ aki később az Ipolyság rabbija lett. A rabbi jesiváját azok a bóchurok látogatták, akiknek foglalkozása a tanulás volt. Ezek nem törődtek a korrallal, az új időkkel, melyek napról napra előrehaladtak, hanem azt mondták, kintartunk Tóránk mellett, mert ez magában foglalja a világ minden tudományát. Ahol Tóra van, ott minden van. Minden egyéb világi tudomány pedig hiúság és szélnek hajhászása. A dáján jesiváját viszont azok látogatták, akik két ágon ültek. Voltak közöttünk istenfélők és könnyelműek is, és tanultak modern tudományokat, amelyeknek alapjai nem a szent hegyeken voltak. Egyikük barátom volt legszegébb gyermekkoromból, minthogy egy chéderben³⁰⁰ tanultunk nagybátyámnál, reb Mendl Munknál. Neve Ruben Léb Buchsbaum volt. Minden tanulmányában értelmes fiú volt, aki úgy szeretett engem, mint édestestvért. Ő volt az első, akihez ragaszkodtam, és ő tanított engem a héber és a német nyelv kezdeteire. Akkor megosztottam a nap óráit minden tárgy számára. Hozzáfogtam ehhez, de azt se hagytam, és nagy kitartással tanultam egész nap. A Talmud volt a fő, a másodrendű pedig a Tánách³⁰¹ német fordítással és kétféle nyelvtannal. Regényt is olvastam naponta egy órát Felsenburg nagyapám felügyelete mellett, aki tolmácsom volt minden idegen szónál, amelyet nem ismertem, és mikor az 1849. év elmúlt, már volt valamelyes tudásom mindkét nyelvben, és nem mondtam, ha hallottam azokat, hogy olyan nyelvet hallok, amelyet nem ismerek. Az újságok is, amelyeket akkor nagy bőségben nyomtattak naponta, minthogy azok hozták

297 A jesiva növendékei meghatározott rendben a község tagjainál kaptak ebédet.

298 Jehezkíél / Ezekiel Baneth (1773–1854). Óbudán született, egy időben gyapjúkereskedéssel foglalkozott. Szécsényben, Pakson, végül Nyitrán volt rabbi. Hívei szentnek tartották, az a hír járta, hogy sírja mellett éjjelente lángoszlop gyúl ki (vö. Ex. 13,21).

299 A rabbinikus bíróság (*bét din*) ülnöke.

300 Chéder / *héder*: "szoba", elemi iskola.

301 Tanakh: Tóra, Neviim, Ketuvim, a héber Biblia.

az eseményeket a harcmezőkről az országnak a király csapatai elleni háborújában, és ezért minden ember kezébe vette azokat, aki csak olvasni tudott, szintén nagy hasznomra voltak, és rávezettek arra az útra, amelyen haladtam. Mert olvasva azokat gyönyörűsége tettem szert, és így ezek kétszeresen hasznomra voltak. És mindez titokban történt, Istenben boldogult apám tudta nélkül, mert ő halálos gyűlölettel gyűlölt mindenkit, aki világi tudományokkal foglalkozott. (...)

(d) Pozsony³⁰²

(...) Mert jövőm miatti aggályok kínoztak, és nem hagytak nyugtot. Nem a holnap vagy a legközelebbi hónap gondjai miatt, mert a hívó ember, ha megvan a napi kenyere, nem aggódik a holnap miatt. Hanem ama jövő miatt, mely évek múlva jön el számomra, ha majd azt akarom, hogy én is tagja legyek az emberi társadalomnak, hogy megnősüljek, házat alapítsak, mert a tizenennyolc éves ifjú házasságra való. És már régen kérdeztem magamtól, mikor cselekszem már én is a magam házáért. Nagy bánatomra azt tapasztaltam, hogy a jesivában való tanulásommal, akár a pozsonyi jesiva az, akár pedig az ország más jesivája, legyen akármelyik, nem találom meg azt az előnyt és célt, hogy emberré legyek, aki meg tud állani a lábain, és el tud tartani feleséget és gyermekeket, ami minden embernek a kötelessége, ha ember, és különösen, ha zsidó ember. Mert ha képzeletemben eltűnődtem a bóchurok fölött, és elvonultattam őket magam előtt gondolatban, mint bárányokat, láttam közöttük idős bóchurokat, akiknek haja már megfehéredett, mert már elérték a harminc, sőt negyven évet. És a fiatalok is, akiknek száma a százat is meghaladta, elérték már a huszonöt évet, és valamennyien idegen asztaloknál étkeznek, kegyelemkenyéren, megvetett és utálatos falatot, és valamennyien várják a napot, amikor egy ember kéri, hogy jöjjön valaki a nép szegényei közül, aki szereti a Tórát, és aki megváltsa őt ettől az utálatos élettől, és vejül fogadja, hogy neki adja leányát, és tisztességes megélhetéséről gondoskodják akár házában, akár házán kívül. Mert a nép gazdagjai közül tiszta véletlen, hegy az ezer közül, aki felajánlja szívét, hogy férjet adjon leányának Izrael ifjú előkelői közül, akik Tórát tanulnak, csak ha hibás a leány, aki nem tetszenék olyan férfinak, aki abban a helyzetben van, hogy keze munkájából lássa el házát.

El is határoztam magamban, hogy kikutatom, mi a sorsa annak a bóchurnak, aki ilyen szerencsére tett szert, és megtalálta, amire szíve vágyott, és elérte párját egy szegény leányban, aki szereti a Tórát, amilyen sok akad. Egész idő alatt, hogy az ilyen bóchur apósa asztalánál étkezik, kenyerét eszi és szerény anyagi erejét élvezi, addig tisztelik, és mindenki megbecsüli. De ha elmúlt a három év, míg asztalánál étkezhetett, amit hozományul adott leányának, és ő kénytelen elmenni a házból, és keze munkájával ellátni családját, akkor minden becsülés elmúlik, és jaj neki. Mert kény-

302 Pressburg, ma: Bratislava (Szlovákia).

telen gyerekeket tanítani, vagy pedig metszői szolgálatot vállalni valamely faluban, vagy annak a hitközségnek a terhére esni, amelyben lakik. Ha pedig egyike a kiváltképeknek, ha éles eszű és nagy tudományú, akkor jó sorsa lesz, rabbija lesz valamely kis hitközségnek, és akkor frigyét köthet a szegénységgel, amely nem szűnik meg házában egész életében. Mert hogy valamely nagy hitközségben lehessen rabbi, csupán egynek sikerül ezer közül akkor is, ha van ajánlása nagy rabbiktól és a környék előkelőitől.

Én nem akartam, hogy ilyen legyen a sorsom a jövőben, bár közös sorsot vállaltam velük a jesivában. Egész idő alatt, míg Pozsonyban voltam, az ebédeken kívül, amelyeket ajándékképpen elfogadtam, nem fogadtam el ajándékokat emberektől, nem estem terhére az ételmező egyleteknek, mert nem nyitottam ki ajtaikat sohasem, azt se tudtam, hol van kijáratuk. Heti pénzt se fogadtam el, se utalványt szombati étkezéshez, még ha nem is volt hol étkezzen szombaton, mert megelégedtem két étkezéssel. Mindig az volt a törekvésem, hogy a magam szerzeményét élvezzem, amelyet óraadással, gyermekek tanításával szereztem különböző tárgyakat tanítva, amit apáik kívántak. És jólétem, melyet gondolatban elképzelve, az volt, hogy találjak egy gazdag embert, aki házába fogadjon két-három gyerek nevelőjéül, hogy Tórára és különböző tárgyra tanítsam őket, amelyek szükségesek az emberi életben akár városban, akár vidéken. Fizetésül legalább húsz Schein forintot³⁰³ reméltem, melyhez szabad lakás és étkezés szokott hozzájárulni. Ott tartózkodnám két-három évig, míg egy kis összeget megtakaríthatnék, és akkor elkezdenék kereskedni, és elvinnék egy asszonyt, aki tetszenék nekem, egyebekben pedig Istenben vetném bizodalmam.

(...)

129

Széplaki Petrichevich Horváth Lázár

“Zsidó menyekző”

1847

Megjelent:

Honderű. Szépirodalmi és divatlap, 5, II, no. 17 (Buda: Egyetemi Nyomda, őszhó³⁰⁴ 26, 1847), pp. 335–336

Újabb kiadás:

Zsoldos Jenő, *Magyar irodalom és zsidóság (Költői és prózai szemelvények)* (Az Országos

---

303 Pénz helyettesítő utalvány; papírpénz.

304 Október.

Izr. Tanítóegyesület kiadványai, 3) (Budapest: Országos Izraelita Tanítóegyesület, 1943), p. 166–167

Szalai Anna, szerk., *Házalók, árendások, kocsmárosok, uzsorások. Zsidóábrázolás a reformkori prózában* (Budapest: Osiris Kiadó, 2002), pp. 379–381

Irodalom:

Petrichevic Horváth Emil, *A Petrichevich család általános története, III: A Petrichevich család naplói* (A Mogorovich nemzetségbeli Petrichevich család története és oklevéltára, 2. rész) (Budapest: Sárkány Nyomda, 1941)

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), pp. 213–214 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), pp. 153–154

Napokban egypár előkelő pesti izraelita család menyekzőre hívott.³⁰⁵ Az imaház tele volt. Kettős érdemjellel díszített egyházfi megelőző udvariassággal vezetett be a legelső padba, melyben mindnyájan keresztények, s mint én, vendégek ültenek. Emelvényen, mit farostélyzat korlátoz, félkörben áll vala előttünk a dalnokkar, melyet fekete, bő talárokba öltözött, vigyorgó gyermekek s az egyes hangokat éneklő férfiak – mindnyájan egyforma fekete barettel – képeztek. Köztük állt a hasonló öltöny és fővegen kívül még egy ezüsthímű folyárral is díszített földalnok – magas homlok-, görbedt orr- és élénken barna szemeivel tökélyes típusa az egykori Leviták levitájának. Jobbról (ez emelvénytől) ültek a férfiak, túl pedig a nőrokonok s ismerők. Fejem fölött a legérdekesebb fiatal arcok mosolyogtak le, színes kalapok- és feltűnő nyakkendőkkel tarkázva el a végigfutó karzatot. A zsidó, mint minden keleti nép, kirekeszti áhítatosságából a nőnemet, s csak látatlanul és elkülönözve tűri el őt templomában.

Az óra jött, s íme, a főajtó magas szárnyain tódul be a násznép. Férfiak külön – külön a nők. Köztük a menyasszony, mint libánoni cédrus, tűnik ki deli termetével, szellői alakjával. Nehéz selyemhabos díszruha – ártatlanság színében – ömlik el az arányteljes tagokon, dús hajzatáról drága fátyol titkolja a hósín váll és gyönyörű kar márványát, míg a ritka szépségű angyalfőt egyszerű, fehér koszorú, mellét havas bimbócsokor ékíti. És a szem, mely oly lángoló, oly szellemdús, oly nedélyes! Csak Júda szüzeit illeti e szemvarázs, mely így olvad és olvaszthat kény szerint. Örökségük nyújtá ezt nekik Jehova átkokért, miket kétezer éve hogy viselni bírnak.

Szívemelő diapasonokban emeli föl harmoniadús énekét az ifjú kar, mit a földalnok művészi hanggörgéi (Tonrouladen) s mély érzetű előadása váltogat. Előttük

305 Boskovicz Amália-, Boskovitz József Lőb (1789–1862), a Pesti Izraelita Hitközség volt és lendő elnökének 17 éves leánya és Moscovitz Mór sátoraljaújhelyi orvos, Lesznai Anna írónő (zempléni Moscovitz Amália) (1885–1966) nagyszülei esküvője. – Moscovitz Mór a gr. Andrássy család háziorvosa volt. 1867-ben, a kolerajárvány idején (1831) szerzett érdemeiért, nemességet kapott, a zempléni előnévvel.

aranydús hímzetű bíborfüggönyök mögött rejlik a frigy szekrénye, fölöttük Mózes táblája örökdik meg a szent küszöb héber felirata, mely az Istent mindenkor és mindenhol jelenzi.³⁰⁶

Most a nősülő pár és szülőik lépnek elő, egy tisztos főpap, a legtisztább morált zengve ékes ajkain, hathatós szavakkal adja elő a házaseset kötelességeit, örömeit és terheit; megkérdi őket, szeretik-e egymást tartósan és hiven, s egy hangos, de egyszerű igenlés után kicserélve köztük a gyűrűket, patriarkai tisztét bevégezé.

A napsugárok legfénylőbbjei lopódtak be a rotunda ablakán, máguszi fényt lövellve az áhítatos jelenetre, s a lélek – mely e percben egy közös atyához magasult – túlvilági szárnyra kelt.

(...)

És e népet annyi század átka nyomja. Vérig üldöztettet hajdan, mint sebhedt vadat, sötét barlang fogadta menhelyül. S még ma is – midőn világul mindenütt – erkölcsi rabszíjra fűzi őt a türetlenség. Annyi kitartás, eredeti erő, annyi szellemsúly és műképesség, s ezekhez rabiga!

Panaszra keltek ellenük, önzők-, fukarok- és kincsszomjasoknak nevezitek őket, az üzérkedő népet, pedig a terhes vád tenfejetekre nő, kik mesterembert, polgárt, tisztviselőt és katonát nem engedtek előle válni, részint embertelen institutiótok, részint pedig pulyáskodó előítéletek rabjai magatok. Sírva panaszkodott minap egy szegény anya, kit hét gyermekkel vert meg a végzet: “Lakatosásra akartam taníttatni – zokogá ő – a nagyobbikat, a lakatoscéh be nem veszi szegényt. Posztófestőt akartam csinálni a másikkól, súlyos büntetés éri a mestert, ki zsidót fogad műhelyébe. Katonaságra vágyik a harmadik, sohase lesz belőle tiszt, szegényből. Így kell nézmem sebhedt szívvel, miként fejlük ki napról napra zsenge szívükben az üzérkedés bünragálya, élesztve és istápolva azok által, miket a családi kör meg a hozzátartozók árva tűzhelyénél tanultat a boldogtalan. Ah, uram! a zsidó sorsa rettenetes!!!

Hadd el, jó asszony, ne sírd ki anyai szemed világát – mondék neki némi vigaszul –, bízzál istenben, kegyelmes fejedelmünk s a hon atyáiban. Felvirrad még Izrael fölött is a pásztorok csillaga, földériti sugarával a sötétség útjait. Feltámadt már egeteken a világító lángoszlop, mely vezetni fogja népedet az ígélet földjébe.

És miként Rachel, ki hegyet-völgyet fölzaklatott, s keresve magzatit sírt és jajgatott, mert nincsenek, akképp jajgatott és siránkozott e szegény zsidó nő gyermekei fölött, mert vannak!

(...)³⁰⁷

306 Jelenezni: mondani, hirdetni, jelölni vagy állítani, hogy jelen van. P. G. L.

307 A szertartás az Orczy-ház udvarán álló *Chor-Tempel*-ben, az estély Boskovitzék Sas utca és a mai Arany János utca sarkán álló házában volt. “A nemcsak szépségére, hanem műveltségére is ritka jelességű fiatal ara a tehetős Boskovicz J. L. 17 éves leánya volt, B. Amália kisasszony, ki valóban minden előnyökkel bír, melyek egy férfit tartósan boldogíthatnak. A szerencsés völégény S. Újhelyen lakó jeles orvos, Moskovicz úr, ki hosszas külföldi utazásait valóban hasz-

Kunewalder Jónás

“A közállomány sáncaiba törvényszerűleg leendő felvételésünk”

1847. szeptember 23

A pesti izraelita község elöljáróinak szózata emantipatio iránt,³⁰⁸ 1847. szeptember 23

Kiadás:

Zeller Árpád, *A magyar egyházpolitika, I: 1847–1871* (Budapest: Boruth E. könyvnyomdája, 1894), pp. 4–7 (Rövidítve)Venetianer Lajos, *A magyar zsidóság története, különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére a XIX. században* (Budapest: Fővárosi Nyomda Rt., 1922) ; (“A szerző 1922-es kötetének ... módosított kiadása”, Budapest: Könyvértékesítő Vállalat, 1986), pp. 158–162 (Rövidítve)

A nagylelkűség, mellyel az ország Rendei ügyünket, az emberiségnek, igazságnak és a haza közjólétének ügyét, az 1840. és 1844. évi országgyűléseken felkarolták, s ez iránti nemes szándékuk nyilatkozmányát Ő Felsége kegyes színe elébe juttatták, világszerte ismeretes, és a hálának kitörölhetetlen vonásaival van vésvé szíveinkbe.

Azonban bármi szilárd alapon nyugodjék is bennünk a bizalom magas kormányunk és bölcs törvényhozásunk jóakarata iránt, bármennyire a kornak igényeihez s századunk műveltségi fokozatához képest döntetett el időközben e kérdés európaszerte, s bármi feleslegesnek láttassék is új kérés szót emelni ezekután: mégsem mulaszthatjuk el, hitsorsosaink nevében azon tiszteletteljes kérelmünket intézni, hogy a legközelebbi országgyűlésen, a hon közös érdekében, a mi állásunkról is szeretettel, jóakarattal és az egésznek közjávára irányzott lelkesedésével megemlékezni, s a közállomány sáncaiba törvényszerűleg leendő felvételésünket hathatós szavával is gyámolítani méltóztassék.

Szeretett hazánkban, melyhez őszinte hű ragaszkodással simulunk, születvén és neveltetvén, a törvény előtt még mindig idegenek gyanánt tekintetünk, s míg a va-

---

nára fordítani értette. Az összekelés napján tartatott és gazdag ozsonnával összekötött estély 7 órákor vette kezdetét, s egy reggelig tartott élénken vidám táncalomba mene át. Hogy azon este a legszebb hölgyarcok e teremben központosultak – érintenünk nem szükség. A számos vendégek soraiban több magas hivatalnokot is szemléltünk. Az egész ünnepély fölött a művelt illedelem és magyar nemzetiség szelleme ömlék el.”

308 Nyomatvány a Magyar Zsidó Levéltárban, a Grünvald Fülöp által gyűjtött iratcsomóban. MZsL XV-C-1-1 1847. A cím Grünvald kézírásával. – Toronyi Zsuzsa szívességéből.

lóságos idegen, bárhonnét is vetődjék, benne szíves elfogadásra és oltalomra lelvén, magát polgárosíthatja: tőlünk, bennszülöttektől, ezen jótétemény megtagadtatik. Hogy magyarok legyünk, vala törekvésünk és büszkeségünk, s minden pillanatban azon figyeltetéssel találkozzunk, hogy ilyenekül tekinteni magunkat még jogosítva nem vagyunk. És nem a bűnöst éri a kemény büntetés, miszerint saját hazájában idegen lenni kénytelen: de éri mindazokat, kik az isteni gondviselés akaratából izraelitáknak születtek, éri tehát most született ártatlan gyermekeinket, és azonnal születésükkor homlokukra sűti a hátravetetés bélyegét, midőn őket még vád sem terheli egyéb annál, hogy Mózes vallásában jöttek a világra, azon vallásban, melynek elveit a (...) csatolmány³⁰⁹ felvilágosítja. E csatolmány pedig, miután nemcsak igen kitűnő főpapi tekintély által szerkesztett szerintiratunk nyomán, hanem a magyarországi és kapcsolt részekbeli izraeliták összes képviselőinek egyetemes gyűlésében egyértelemmel jóváhagyatott: méltán tekinthető sajátképeni hitvallásunk foglalatának. Ezen állapotot, él bennünk a remény, a nemeslelkű magyar nemzet tovább nem türendi. Ha 1791-ben első mutatott példát e tárgyban Európának, 1847-ben sem fog Európa mögött elmaradni, nem fogja tovább a jókat a gonoszokkal, méltókat a méltatlanokkal egyetemesen összefogni, nem fogja a hitünkbeli becsületes kereskedőt és gyárost, ki a hazai ipart mozdítja elő, a művészt és tudóst, ki a művelődést és tudományt terjeszti az országban, a kézművest és földművelőt, ki e pályát minden akadályok dacára követi, sorsa javulása iránt végképpen kétségbe ejteni.

Nem titok ugyan előttünk, hogy irányunkban országszerte sok ellenszenv uralkodik, és sokan sokképpen hibáztatnak bennünket. De vajon mind e hibák és sajtásokok léteznek-e a valóságban, léteznek-e mindnyájunkban? nem ment-e azoktól senki? az ártatlan a vétkessel egyképpen szenvedjen-e? s végre, e hibák velünk születtek-e, vagy inkább nem az adott viszonyoknak, a számunkra kimutatott nyomasztó helyzetnek szülöttei-e? És ha az izraeliták iránt eddigelé gyakorlott bánásmód ily szomorú és senkinek nem kedvező eredményre vezetett, vajon nem éppen e körülmény szolgál-e legnyomatékosabb bizonyítványául annak, hogy a jelenlegi állapot megmésztása és célszerűbbel felváltása szükséges? Mindezt bölcsessége, pártatlansága megbírálni és eldönteni képes leszen. Jeesül

a) vajjon feloszlik-e a Separatismus mindaddig, míg magunkat az ország egyéb lakosaival egyesítve nem látandjuk? míg mindannyian tekintet nélkül azon életmódra, melyet sajátunkká tettünk, s az erkölcsiség és műveltség azon fokozatára, melyet elfoglalunk, a "zsidók" egyedüli, collectiv nevezetével separátatunk s ezáltal kényszerítettünk, statut képezni a statusban?

b) Vajjon a terhünkre rótt uzsora megszűnik-e, ameddig a tőkék természetes forgalma, vagyis a földbirtokszerezhetés és művelhetés az izraeliták elől ki van zárva?

c) Vajjon a házalás és aljas üzérkedés megszüntetése célba vehető-e, ameddig

---

309 A beadvány – itt nem közölt – melléklete.

a szántóföld birtoklása és a kézművességnek városokon és helységekbeni szabad gyakorolhatása az izraelitáknak, más hitvallásokkal egyenlő feltételek alatt, meg nem engedtetik?

d) Lehet-e nemesítés és erkölcsi haladás tekintetében általános törekvés a Mózes-vallású magyarok közt, ameddig a tömegek azt látják, hogy hitsorsosaiknak még ama nevezetes része is, melynek hű honszeretete, a többi honlakók nyelvéhez, erkölcséhez, szokásaihoz ragaszkodása és tiszta, erkölcsös életmódja kétségbe nem vonható, politikai tekintetben és polgári viszonyaiban a legaljasabbakkal egy fokon áll?

e) Vajjon nem várható-e inkább, hogy maga ezen jobb része is az izraelitáknak ily körülmények közt kedvét veszítendi, s hogy azon magasra törekvéssel és nemzeti neveléssel, melyre eddigelé hitsorsosait buzdígtatá, mivelhogy az új nemzedék számára kecsegtetőbb jövőt vár, reményeiben netalán újra csalatkozva, végképpen felhagyand s gyermekeit tudatlanságban tartandja inkább, hogy így őket oly állapot ellenében, melyet máris fájdalommal érez, a nemzetiesen nevelt gyermekekre nézve pedig éppen elviselhetetlennek, sőt erkölcstelenítőnek tart, érzéketlenséggel övezze?
– Végre

f) vajjon háromszázezernyi lakosságnak ime elszomorító állásán részletes engedmények segítettnek-e, vagy nem áll-e a haza többi lakosságának is érdekében, bizonyos szilárd rendszert állapítani meg, melynek alapján a most országunkban létező izraelita lakosság benső fejlődése gyamolítottassék s az egészszel egybeforrasztassék és lassankint egyenlő lábra állítottassék, jobb része pedig a magyar izraelitáknak segítségül használtassék, az alsóbb fokon álló hitsorsosaikra leendő befolyás dúsabb eredményeztetésére?

Ezen megjegyzéseinket méltóztassék figyelmére és alapos vizsgálatra méltatni, hogy a haza jól felfogott érdekében minden erő felhasználtassanak, melyek a közhaza virágzatára befolyással lehetnek, s hogy senki Istentől nyert tulajdonai kiművelésében és közhaszonra fordításában gátat ne találjon.

Mély tisztelettel és alázattal maradunk Pesten 1847. szeptember 23-án alázatos szolgálai a magyarországi és kapcsolt részekbeli izraeliták nevében,

a pesti izraelita község evégre megbízott előljárói és az igazgató választmány,
Kunewalder Jónás³¹⁰
mint elnök

310 A Kunewalderek közismert, királyi szabadalmas pesti termény-nagykereskedők voltak, élénk szerepet játszottak a magyar tőzsde kifejlesztésében is. Jelentős összegekkel segítették az ellenzék mozgalmát s előharcosai voltak a zsidóság megmagyarosításának és egyenjogúsításának. Kunewalder Jónás 1848-ban a zsidó község vezetői közé tartozott; nem sokkal a március 15-i forradalom után kitért, majd le is mondott. Kunewalder Fülöp nagykereskedő volt. Kunewalder Lipót (?–1895) részt vett az áru- és értéktőzsde megalapításában, tagja volt a választmány-nak (*Vasárnapi Újság*, 12, no. 7, 1865, Melléklet, p. 81), a Pesti Hazai Első Takarékpénztár igazgatója. Kunewalder Zsigmond 1848/49-ben törzsorvosként szolgált a honvédségben, 1861 után Pesten, a Dohány utcában nyitott rendelőt.

A zsidók honosításának feltételei

1847

Beadvány Sáros vármegye rendjeihez, 1847. október 12

Újabb kiadás:

Zeller Árpád, *A magyar egyházpolitika, I: 1847–1871* (Budapest: Boruth E. könyvnyomdája, 1894), pp. 7–8

Minden magyarhoni izraelita vallású lakos a többi köz-honfiakkal egyaránt jogosított honfi, de a következő kellékek mellett és feltételek alatt:

1) Szükség, hogy az országban született, s kivéve a vallástanítást, különben a nyilvános falusi, városi vagy tudományos köziskolákban mint magyar honfi növekedett, vagy az országban 15 esztendeig lakott légyen.

2) Kell tudni magyarul nemcsak olvasni, írni, hanem teljesen beszélni is.

3) Kell, hogy bizonyos, becsületes s közhasznú életnemet válasszon és kövessen a gazdászat (szántás-vetés), mesterség, gyári ipar, szabályozott kereskedés, tudomány, művészet, polgári és katonai hivatalok mezején; zsidósnak, házalónak, úgynevezett faktornak s csaplárosnak maradnia nem szabad.

A megkívántató kiképeztetésben a zsidóknak semmiféle akadályok ne tétessenek.

4) Le kell mondania az ázsiai tisztátalansági fogalmak és szokásokról s a civilizált európai társas élethez magát alkalmaznia ruházásban és eledelben.

5) A férfiaknak 25., a nőneműnek 18-ik éve előtt, s míg nincs becsületes keresete vagy hivatala, házasságra lépnie nem szabad. A honosított izraeliták részéről és részére a keresztényekkel vegyes házasság szabad, de keresztény hatóság befolyásával.

6) Az izraelita vallásúak nem képezhetnek külön polgári zsidó községeket, hanem bevegyülnek a falusi vagy városi lakosság soraiba. Kóbor zsidók nem türetnek, valamint a magokat a köz-társasélettől elkülönözni akarók sem. (Adassanak katonának vagy útcsináláshoz.)

7) Az utolsó három évben bevándorolt kóbor zsidók s kik nem mesteremberek, vagy rendes boltú kereskedők, vagy nagyobb kapitalisták, ahonnan jöttek, visszaszállítandók, s idegen zsidók bevándorlása 20 évre zárva marad, s azután is országosan szabályoztatandó.

Kossuth Lajos

“Nem vagyok barátja annak, hogy a politikai jogok valláshoz köttessenek”

1847. december 11

Beszéd az 1847/48. évi országgyűlésben (Pozsony) a honosítási törvényjavaslat vitájában

Újabb kiadás:

Zeller Árpád, *A magyar egyházpolitika, I: 1847–1871* (Budapest: Boruth E. könyvnyomdája, 1894), pp. 10–11

Kossuth Lajos iratai, XI: Beszédei, I: 1832–1849, szerk. Kossuth Ferenc (Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., 1905), pp. 68–70

Kossuth Lajos összes munkái, XI: Kossuth Lajos 1848/49-ben, I: Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen, 1847/48, szerk. Barta István (Budapest: Magyar Történelmi Társulat – Akadémiai Kiadó, 1951), pp. 381–385, no. 89; az idézet: p. 383

(...) Minthogy e szó alatt “nemzet” polgári státusban sokkal több értetik, mint csupán az, hogy valaki mily nyelvet beszél, ezennel kijelentem: hogy én soha, de soha a magyar szent korona alatt más nemzetet és nemzetiséget, mint a magyart, elismerni nem fogok. Tudom, hogy vannak emberek és népfajok, kik más nyelvet beszélnek, de egy nemzetnél több itten nincsen. (...) Abban, hogy a meghonosítandókra nézve a magyar nyelv tudása feltétlenül kívántatik, elismerem, nékem is van némi aggodalmam, de nem Horvátország, hanem az idegenek szempontjából. Mielőtt ezt előadnám, nem mellőzhetem a pozsonyi káptalan követének a vallások megemlézése iránt tett észrevételét. Nem gondolom, hogy ezt ide alkalmazni lehetne; mert bevett vagy be nem vett valláshoz tartozás Magyarországon némi jogok gyakorlására különbséget tehet ugyan, és teszen is, de hogy valamely jog Magyarországon gyakorolthassék, erre nézve nem tehet különbséget. Zsidók kereskedést üzhetnek, gyárakat alakíthatnak, mesterségeket folytathatnak. Habár nem vagyok barátja annak, hogy a politikai jogok valláshoz köttessenek, hogy attól legyenek föltételezve, melyik templomban imádja valaki a mindenség istenét, mégis ám álljanak fel efféle megszorítások némi specialításokra, de vannak általános jogok, melyeknek gyakorolhatása nem lehet feltételezve a bevett vallásoktól. Véleményem szerint tehát meghatározhatja ugyan a törvény, hogy csak a törvényes valláshoz tartozók gyakorolhassanak némi speciális jogokat, de általában azon eszmére nézve, hogy valaki magyar lehessen, a törvényes valláshoz tartozást azért sem lehet kívánni, mert adtak

a törvények jogokat a be nem vett valláshoz tartozóknak is. Midőn alkalmat veszek itten kijelenteni, hogy általában véve a politicalai jogoknak gyakorolhatását vallástól föltételezni nem akarom, megvallom, hogy különösen a zsidó vallást követő hazai lakosokra nézve sajnálom, hogy a közvélemény legújabb időben olyan irányt vett, miszerint az e vallást követő népfaj számos söpredékének vétke miatt a méltányosság megtagadatik azoktól is, kik ezen ellenszenvre nem érdemesek, és ez ellenszenv annyira vitetik, hogy p. o. Pesten Kunewalder³¹¹ méltatlannak találtatik politicalai jogokra csak azért, mert Máramarosban vagy Pozsonyban söpredék zsidó-tömeg van. Egyhamar nem fogjuk megóvni a hazát ezen söpredék-nép bűneitől, de ennek súlyát nem akarom éreztetni azon műveltebbekkel, kik között és mi köztünk más különbséget nem ismerek, mint hogy más templomban imádjuk a mindenhatót.

(...)

Kossuth L. Figyelmezteti a rendeket, hogy a külföldi zsidókról (...) külön törvény fog rendelkezni; ő ezeknek beköltözését annak idejében ellenezni fogja, de a már hazánkban levőkről, kik jogok élvezésére műveltségök s jellemök által képesítve vannak, gondoskodást kíván.

(...)

---

311 Kunewalder Jónás.

VII / 1848–1849

133. Diósy Márton (1818–1892), A honi izraeliták között magyar nyelvet terjesztő pesti egyesület (1848)
134. Szegefi Mór (1825–1896), Jelenetek a zsidó életből (1848)
- (a) Lakószoba
  - (b) A zsidók helyzete
  - (c) Rabbinihus bíróság
  - (d) Menyegző
135. A zsidó vallás reformálása (Az aradi Izraelita Újító Egyesület felhívása) (1848. április 24)
136. Aláírás-gyűjtő körlevél az elkülönzés ellen (1848. április 29)
137. Zsidók a magyar forradalom- és szabadságharc napjaiban (1848–1849)
- (a) 1848. március 16: Egy levélből
  - (b) 1848. március 17: A Honi Izraeliták Belügyeit Kezelő Választmány körlevele
  - (c) 1848. március 19–20, Pozsony
  - (d) 1848. március 21: Kossuth Lajos felszólalása az országgyűlés kerületi ülésén a városi törvényjavaslat tárgyalása során a zsidókat érintő korlátozások ellen
    - (d/1) A *Pesti Hírlap* tudósításában
    - (d/2) A *Budapesti Híradó* tudósításában
  - (e) 1848. március 19: Jókai Mór (1825–1904), “Nyílt szavak honunk fiatalságához”
  - (f) 1848. március 20, Pozsony: Ignaz Einhorn / Einhorn Ignác (Horn Ede), “Támadást intéztek a pozsonyi gettó ellen”
  - (g) 1848. március 20: Petőfi Sándor (1823–1849), “A német polgárok és a zsidók (Pest, március 20, 1848)”
  - (h) 1848. március 22: Kunewalder Jónás röpirata
  - (i) 1848. március–április: Törvénytervezet a zsidók polgári egyenlőségéről
    - (i/1) 1848. március 24: “Törvénycikkely a vallásbeli különböző felekezetűek polgári egyenlőségéről”
    - (i/2) 1848. március 31: Kossuth Lajos az országgyűlési vitában

- (i/3) 1848. április 1: Tudósítás Kossuth beszédéről
  - (j) 1848. április eleje: A zsidók kiűzése Székesfehérvárról
    - (j/1) A *Pesti Divatlap* tudósítása (1848. április 22)
    - (j/2) Pulszky Ferenc (1814–1897), *Életem és korom* (1880)
  - (k) 1848. április 8: Löw Lipót, “Az Isten újat teremtett”
  - (l) 1848. április 19, Pest: “Az ellenségesség tevőleges kitorése”
    - (l/1) Ignaz Einhorn / Einhorn Ignác (Horn Ede), “Általános nyugtalanság...”
    - (l/2) Degré Alajos (1819–1896), “Javában zúzták az ablakokat...” (1848. április 19 / 1883)
  - (m) 1848. április 23, Pozsony
    - (m/1) 1848. április 23: Egy pesti újság r(endes) l(evelezője) Pozsonyból (1848. április 27, május 2)
    - (m/2) Ignaz Einhorn / Einhorn Ignác (Horn Ede), “Egy csapatnyi suhanc a nép söpredékéből”
    - (m/3) Kormányintézkedések (1848. április 25)
    - (m/4) Szemere Bertalan (1812–1869) belügyminiszter felhívása Pozsony város közönségéhez (1848. április 25)
  - (n) 1848. május 13 és 20: Vörösmarti / Vörösmarty Mihály (1800–1855), “Zsidóügy”
  - (o) 1848. július 24: Magyarország s hozzá kapcsolt tartományokbeli izr. lakosok megbízottai, “Beadvány az országgyűléshez”
  - (p) 1848. július 21: Löw Lipót a zsidó nemzetőrök eskütételéről
  - (q) Ignaz Einhorn / Einhorn Ignác (Horn Ede), Zsidók a szabadságharcban
  - (r) 1848. december 21: A pesti zsidó község
    - (r/1) 1848. december 21: A zsidó község közigazgatási (politikai) állása a Pest városi közgyűlés előtt (1848. december 21)
    - (r/2) A közgyűlés végzései (1848. december 21)
  - (s) 1849. február 11: Hg. Windischgrätz Alfréd (1787–1862) tábornagy, Proclamatio (Buda)
  - (t) 1849. április 14: Az óbudai zsidó község határozata Windischgrätz felhívása felől
- 138.** 1849:IX. tc., “A zsidókról”
- (a) Szemere Bertalan miniszterelnök és belügyminiszter tervezete
  - (b) Kemény Zsigmond (1814–1875) előkészítő iratából (1849. május)
  - (c) Szemere Bertalan, Belügyminiszteri indokolás a “Törvényjavaslat a zsidókról” szövegéhez (Debrecen, 1849. május 24 – Szeged, 1849. július 28)
  - (d) Szemere Bertalan, Belügyminiszteri előterjesztés a “Törvény a zsidókról” országgyűlési vitájában (Szeged, 1849. július 28)
  - (e) 1849:IX. tv., “A zsidókról” (Szeged, 1849. július 28)

(f) Az ülés jegyzőkönyvéből (1849. július 28)

(g) Ignaz Einhorn / Einhorn Ignác (Horn Ede), Zsidók Szegeden a jelentőségteljes ülés napján

133.

Ülési jegyzőkönyv

A honi izraeliták között
magyar nyelvű terjesztő postai egység
1849

1849. július 28. Az ülésen Ignaz Einhorn... (faint text)

134.

Ülési jegyzőkönyv... (faint text)

135.

Ülési jegyzőkönyv... (faint text)

136. Az izraelita nyelvterjesztő egység... (faint text)

133

Diósy Márton

A honi izraeliták között magyar nyelvet terjesztő pesti egylet

1848

Diósy Márton (1818–1892), “A honi izraeliták között magyar nyelvet terjesztő pesti egylet, röviden: a magyarító egylet célja, szerkezete, működései, és történetének vázlatja”, in: *Első magyar zsidó naptár és évkönyv 1848-ik szökőévre*. Közrebocsátja a Honi Izraeliták Között Magyar Nyelvet Terjesztő Pesti Egylet (Pest: Landerer és Heckenast, 1848), pp. 81–93 (Részlet)

Újabb kiadás:

Diósy Márton, “Vezérszózat”, in: Szegedy-Maszák Mihály & Zákány Tóth Péter, szerk., *Nemzeti művelődések az egységesülő világban* (Ráció – Tudomány, 2) (Budapest: Ráció Kiadó, 2007), pp. 87–97 (Részlet)

Irodalom:

Groszmann Zsigmond, “Az Izraelita Magyar Egylet törekvései”, *Libanon*, 3 (1938), pp. 39–43

(...) És ha kedves hazánkra fordítjuk figyelmünket, itt (...) a zsidó egyedül nem mutatott legkisebb kedvet hajdan dicső nemzetiségét, vagy ennek legfőbb tényezőjét, a nyelvet, halotti álmából fölébresztteni. Pedig e nyelvnek is voltak írói, költői, szónokai, minőkkel még nyelv nem bírt! Csupán a zsidók, kik nem csekély számmal segítik e hon közterheit viselni – sőt egynémely bátorszívű calculatortól számuk félelmetes roppantságra tétetik – a zsidó nem álmodozik külön nemzetiségről, az uralkodó nemzetével ellenkezőről; sőt napról napra – és e közharc alatt inkább, mint valaha – el-elhánnya foszlányait a más nemzetekről reá ragadt küljeleknek, a magyar

nemzetiség tényezőit iparkodván magáévá tenni. – De Hámán faja,¹ úgy látszik, nem halt még ki egészen, és amit nagy elődök évezredekkel ezelőtt a persa-zsidók ellen fölhozott, azt az apróbb Hámánok a magyarhoni zsidókra mai napig alkalmazhatónak vélik: “Nyelve, szokásai e népnek idegenek” – s ha az említett magyar-zsidó intézetekre hivatkozol: a magyarra fordított Hámán felkutat a Hegyalján egy-egy községet, hol a zsidó tanodában még nem tanítanak magyarul; ámbár életemet tehetném reá, hogy mikorára a rézaljai oláh vagy a kárpátaljai tót jól rendezett magyar szellemű népiskolákat alapítand: a hegyaljai zsidóéi már tökéletesen magyar szelleműek lesznek. És ha fiatalokat és véneket mutatsz föl, akik három év lefolyta alatt magyarul megtanultak: akkor fölcipel egy szurtos házalót, ki még most is hán-delevuszt² németül kiabál; vagy azt mondja reá: “Igen megtanul a zsidó magyarul, tán hamarébb, mint a német vagy a tót, de csak annyit, s a végre, hogy a csődhirdetéseket elolvashassa. –”

Hiába hivatkozol újabbkori Szanhedrim vagyis Rabbi-Synoda³ ünnepélyes hitletételére, miszerint a zsidó hajdankori hazáját, hol uralkodói, törvényhozói, profetái honoltak, elvesztvén; e veszteséget, minthogy e hazában még mindig mostohának tekintetik, siratja ugyan – már az, aki siratja –; de ő azért e haza édes fiának köteles magát tekinteni; Hámánfi valami penészes könyvből – miből ő ugyan betűt sem ismer, s amit te, ki értenéd, már rég a molyoknak adtad prédaul — kivillázza a Messiást: jó hossz szakállosan, szamaron baktatva és Elias⁴ dudájától előrehirdetve – már nem t(ud)om a Sion vagy a Gellért hegye csúcsáról – a zsidókat a föld minden zugából összecsdítve, oda hagyatván velük minden ingatlan jószágaikat, és egyenest Jerusalembé vezetvén őket. – Tudod, amint azt úkapád szépapádnak elmesélné. – Már hogy te e hitet nem betű szerint és anyagi értelemben, hanem képleges és szellemi értelemben veszed, miszerint Messiás és emancipatio egy és ugyanaz, mint az százezerszer bebizonyítattott, és hogy tovább ne menjek, már vagy harminc évvel ezelőtt az aradi rabbi által elmondattott, meg- és aláíratott; ez antegonistádat el nem üti véleményétől és folyvást úgy tesz, mint ama török, ki a kereszténység tiszta erkölcsi tanait az oláh anyók babonái után ítélé meg. Hiába állítod, minden hiteles tekintélyre hivatkozva, hogy a zsidók csupán a tiszta Monotheismusban (magyarul: az isten egyetlenségébeni hitben) látják összekapcsolatuk lényegét, s hogy az egy vallást követők még korántsem egy nemzetségűek. – Antegonistád⁵ készebb a muselman-maurokból⁶ spanyol-catholicussá vált nemzedékkel egy nemzetségűnek vallani magát, csakhogy egy új, tőled be nem vallott, el nem ismert zsidó nemzetiséget rád

1 Értsd: a zsidók ellenségei; utalás Eszter könyvére.

2 Magyarul, mondjuk, “mindent veszek”.

3 Ti. a párizsi Sanhedrin (1806–1807).

4 Értsd: Illés próféta.

5 Ellenfeled.

6 Muzulmán (muszlim) / mór.

disputáljon, mely a magyar nemzetiséggel homlokegyenest ellenkezik. S ha végre geographice és statistice bebizonyítod, miszerint a zsidó, mindazon tartományokban, hol az uralkodó nemzetiség egyszersmind túlnyomóbb civilisatióval is bír, már csak a civilisatio kedvéért is fölvevén azon nemzetiséget; s hogyha a nálánál nem miveltebb orosz csak erőszakkal tétethette le vele a szakált, az idegen talárt, és tolá reá az orosz nyelvet; a német, frank, ahol holland és olasz nemzetiséget csupán az ebben rejülő civilisatio szelid hatalmánál fogva magáénak vallá, – s ha Magyarország felé fordítván a vita rúdját, következteted, hogy a zsidó csak addig beszélt, olvasott és írt németül, míg e nyelvben több élvet találta fölvilágosulást szomjuzó lelke számára: Hámánfi a zsidót váltig csak németség-apostolának, a németséghez szítónak fogja állítani.

De valjon mi magasb érdek kötne bennünket ama zagyva nyelv, vagy micsodához, mely fejletlenebb rokoninknál divatozik? Szent könyveink e nyelven vannak-e írva? Móses e nyelven szólt-e őseinkhez? A királyköltő⁷ e nyelven éneklé-e zsoldárait? Vagy tán több millionyi hitrokonink, kik a világ többi részein, de még azok is, kik Európában laknak – csupán Német- és Oroszhont kivéve – ismerik-e e nyelvet? Hisz még Magyarhonban is találatnak számos Szefardim vagyis spanyol-zsidó községek – Temesvárott, Új-Vidéken, Zimonyban s a t. – kik mai napig sem gyakorolják e nyelvet családi köreikben! Igen, de hát a héber nyelv? De anyai nyelve-e ez a zsidónak? Kitől értetik? a theologustól; hát a nemzsidó felekezetű hittudósoknál nem szokás-e szinte héberül tanulni? Igen, de ez az imádkozási nyelv. – Elég baj biz az, hogy még oly nyelven történik az imádkozás, mit az imádkozó maga sem igen ért; de éppen e körülménynél fogva bizton remélhetjük, hogy ha majdan a magyar nyelv ismerete általánosb leend, a fölvilágosultság tágasb kört nyervén, a magyarhoni zsidók sem fognak idegenkedni oly reformtól, mely sok külhoni imaházban már régóta be van hozva. Ámde Hámánfi kuruc egy antegonista: ha ekképpen a legalaposabb okokkal kiszorítod a vita teréről, oda hagyja azt, de meg nem adja magát, tán reád sem hallgatand, vagy egyenesen megvallja, hogy “biz ő nem igen ért hozzá, csak-hogy annyi bizonyos előtte, miszerint “zsidó-magyar” csak oly compositum, mint olaj-víz, vagy víz-olaj, mi örökké csak víz és olaj marad.”

(...)

Igen, kedves atyámfiai! tennünk kell tehát; tényekkel kell bebizonyítnunk, miként legforróbb óhajtásunk magyarokká vagy is magyar-zsidókká lenni!

Tényekkel kell bebizonyítnunk, miként a magyar-zsidó nem chimaera; hisz Ábrahám és Árpád földiek voltak,⁸ s miért nem egyesülhetnének utódaik egy eszmében: a nemzetiségben? A magyar nemzetiség és a mi vallásunk egy bölcsőből kerültek; miért ne lehetne azokat egybeolvasztani? Mi csorbitást szenvedne vallásunk: a motheismus, ha nyelvre, érzelem és értelemre magyarokká lennénk?

7 Ti. Salamon.

8 Ez a gondolat Horvát István (1784–1846) délibábos magyar őstörténetében fogant.

Magyar-zsidó egyesület, ez legyen a mi új szövetségünk, ennek legyünk apostolai. A synagoga alaposzlopai rendíthetetlenül megmaradhatnak; csupán a későbbi vándorlásunkban itt is, ott is fölszedett chaldeai, görög, római, maur, spanyol, francia, sarmata és német anyagú, színű és vegyületű vakolatokat, mik sem egymással, sem vallásunk lényegével össze nem illenek, össze nem is férnek, és csak az üldöztetési félelemtől remegő vagy az előítélettől balra vezetett kéz hányt a templom égtiszta falaira, – csak ezeket hányjuk le és cseréljük föl a velünk egy eredetű, vérünkkel minden esetre a többi nyugoti fajaknál rokonibb Magyar nemzeti színeivel. Érzelem- és eszmevilágunk magyar és nemzeti legyen. A nyelv, mely által azt kedves véreinkkel közöljük, magyar legyen. E nyelven szólítsa barát barátját, a szerető szívválasztottját, gyermek szüleit; e nyelven panaszoljuk el istenünknek földi bajainkat; és legyünk meggyőződve, hogy csakhamar szinte e nyelven fog hálaimánk is elzengtetni a nyert könnyítés és tökéletes fölszabadulásunkért.

De kivált titeket illet szózatom, népem műveltebbjei! (...) Ti, kiknek becsülete tiszta tükrét semmi úgynevezett zsidósbűn el nem homályosítja, és mégis a tompa érzékű tömegért is kell éreznetek, és az utált uzsorás bűneért szenvednetek, titeket illet a nagy munka. Legyetek buzgók, de legyetek okosak is. Se talárt, se kardot ne öltsetek: se vallási, se politicalai mozgalmakba szorosabb értelemben ne avatkozzatok. A mi terünk sem a zsynagoga, sem a megyeháza; se rabbik, se kortesek ne legyünk; a békés, barátságos társas-élet, az a te küzdő helyed, fölvilágosult magyar-zsidó! A család a te templomod; a csendes tűzhely a te oltárod; ennek közelében állítsd föl szónoki széked; egy kezeden a Biblia, a másikban a nemzeti zászló; így lépj föl és hirdesd a mi új szövetségünk igéjét. Ám! politicalag mi nem emancipálhatjuk magunkat; de társaságilag igen, sőt a socialis emancipatio egyedül mitőlünk függ. Ez legyen végcélunk; oda vigyük rokonainkat, hogy az okvetlen bekövetkezendő polgárrittatásunk ne nagylelkű alamizsnaként, – ilyennek tekintetik még, fájdalom! az, minek megadását az örök igazság, az emberiség, mint kivált maga a közhon jóléte fennen követeli – hanem kiérdemlett díjul adassék meg.

A magyar a németes zsidótól idegenkedett, féltette tőle nemzetiségét, s elzárta előtte köreit; a magyarul értő és érző zsidót, vagyis magyar-zsidót – higgyétek el – szívesen fogadandja föl – amint már szívesen is fogadja föl – köreibe.

Az út már meg van törve, egyrészt az igyekezet, másrészt a szíves megelőzés. Csak ezen kell haladnunk. De tova, még nagyon tova az út célja, roppant még az akadály, minthogy tán nem csupán a zsidóknak, de még maguknak a magyaroknak is többet kell tenniök a civilisatio érdekében (...).

Viszonyaink közt – hol a lengyel és cseh zsidók falkástoli bevándorlása szüntelen szemünkre lobbantatik – nekünk, kik azokat nemcsak be nem hívjuk, sőt meg is köszönnök szépen, ha otthon maradnának – mert itt a szűkre mért kenyeret még velük is meg kell osztanunk – tehát csak szemünkre hányatik a bevándorlás, de meggátlásra komoly lépés nem tétetik; – ily viszonyok közt, mondom a legmerészebb képzelettel sem remélhetni, hogy a magyarhoni zsidók mind egytől egyig megma-

gyarosodnának. Nem is az egyesekkel mint olyanokkal, hanem mint az egésznek tagjaival lehet dolgunk, miszerint az “értelmes többség” és mindazon intézetek, mik az összesség akarátja és gondolkozása kifolyásának tekinthetők, nemzeti szelleműek legyenek. (...) Egyesek fogékonytalanságán ne akadjunk tehát föl; ernyedetlen buzgóságunk ne ismerjen akadályt. Még a gyanúsítás és a gúny is, melyek bizonyos oldalról el nem maradandanak, ne elkészerítőleg, lankasztólag, de ébresztőleg, edzőleg hasson buzgóságunkra. – Im már keletkeztét fővárosi magyarító egyesületünknek minő lelkes örömmel fogadá hitsorsosink értelmesb része! az összes magyar sajtó pedig amint lelkesítő buzdítással üdvözlé első fölléptünket: úgy méltányló és elismerő figyelemmel kíséri haladásunkat.

Vége az atyailag gondoskodó kormány is megadá kegyes engedményét, és az isten megáldá fáradozásainkat.

Végszavam ez: Magyarosodjunk és magyarosítsunk, polgárosodjunk, hogy polgárosítsassunk!

134

Szegfi Mór

Jelenetek a zsidó életből

1848

Szegfi Mór (1825–1896), “Az elátkozott bachúr”, 1848 (Részletek)

Megjelent:

Első magyar zsidó naptár és évkönyv 1848-ik szökőévre. Közrebocsátja a Honi Izraeliták Között Magyar Nyelvet Terjesztő Pesti Egylet (Pest: Landerer és Heckenast, 1848), pp. 183–204

Újabb kiadás:

Szalai Anna, szerk., *Házalók, árendások, kocsmárosok, uzsorások. Zsidóábrázolás a reformkori prózában* (Budapest: Osiris Kiadó, 2002), pp. 438–455

(a) Lakószoba (pp. 185–186)

A szoba bútorzata és egész belrendezete különösségénél fogva megérdemli, hogy leírjuk.

Első, mi a hosszúdad négyszög szobában a benyitónak szemébe tűnt, a fényesen kicsiszolt sárgaréz lámpa volt, mely csillagidomú nyolc ágával a mestergerendáról éppen az asztal közepébe lecsüngött. Csak szombat vagy ünnep előestéjén gyűjtatik meg e nyolc ág, mik aztán oly vidáman derítik ki a zsidó szobáját, hogy azt hiszi,

miképp az angyalok szálltak alá mennyükből, vele együtt “a szép arát”, a nyugnapot üdvözlendők.⁹

A keletre szolgáló falon nagy kép függ. Két oroszlánát ábrázol, hátrafordított fejek-, hosszan kiöltött nyelvek- és fölfelé csavarított farkakkal. Hátsó lábaikon állva, az elősőkkel fölágaskodnak, két, egymás mellett álló, cserépzindely alakú, domborfejű ábrát támogatva, melyeken a tíz parancs első szavai sorban írva állnak. Azon két kőtáblát ábrázolja ez, miket Mózes faragott, és mikre Isten saját ujjával bevészte a tíz parancsot. A kép közepén e vers áll héber nyelven írva: “Magam előtt tartom Jehovát mindig!”¹⁰ Alját több zsoltár és egyéb szentírási mondatok foglalják el, titokteljes értelműek azoknak, kik a Szentírásban titkokat fejtegetnek. E kép, mely ezüstrámába van foglalva, első pillanatra egyszerűnek látszik, de közelebről vizsgálva az emberi türelem és ügyesség csodás bizonyítványát adja. Ugyanis az oroszlányok és a kép minden vonása csupa betűkből áll. Mózes öt könyve egészen föl van jegyezve rajta, csak a legélesebb szemmel kivehető. Végén az író neve föl van jegyezve. Börtönben, úgy írja, hová hamis reáfogás által került, kilenc évig dolgozott rajta, míglen elkészítette. Írni pedig sohasem tanult.

E kép előtt áll a házigazda háromszor napjába, midőn ősei Istenéhez imádkozik. Kelet felé, hol ő egykor szabad volt, fordulva, mindennap kéri istenét, némítsa el árulkodói száját, és adja vissza neki ősi szabadságát.

Oldalt ezzel, a fal szélén, fekete pamlag, pitykeforma sárgaréz szegekkel köröskörül kiverve. Átellenben ezzel nagy kétszárnyú szekrény áll. Tárt ajtaján a legszebb kötetű könyvek látszanak ívrétűektől kezdve le a nyolcadrétűekig, a legszebb rendben fölállítva. Ez a házigazda legbecsesb tulajdona. Ezzel táplálja lelkét.

Az egészet a mestergerenda közt lehajló pálmagally (lulab) és a múlt húsvétkor¹¹ félretett sótalanul sütött lepénynek¹² egy darabja (afikoman) kerekíti ki. Az első, melyet keleti szokás szerint az úgynevezett lombsátoros ünnep¹³ alkalmával a zsinagógában bemutatnak, tűztől óvja meg a házat; a másik pedig, azt tartják, nagyon élesíti az emlékezetet.

Most is, mintha tanulással akarna foglalkozni a házigazda, mert az asztalon, mely előtt csinos hálóköntösben és kis bársonysapkával fején ül, könyvek fekszenek rétegenként egymás fölött tornyosulva.

9 Egy szombat ünnepi énekből.

10 Ps. 16,8. A *sivviti*-tábla felirata.

11 Peszah.

12 Értsd: *macca* / *macesz*.

13 Szukkot / sátorosünnep.

(b) A zsidók helyzete (p. 189)

Akkortájt még egészen más idők jártak a zsidókra nézve, mint mostanjában. Megvetetve, elutálva voltak a hazában, mely nekik nem akart lenni hazájuk. A "zsidó" nevezet egyértelmű volt a gyalázat- és csalással. Ki voltak zárva a kenyérkereset minden nemesebb ágaitól. A királyi városokban nemigen lakhattak, a céhekbe föl nem vétettek. Tartózkodásukért az országban a királynak türelmi adót kelle fizetniök. A szellemi kifejlődésre nem buzdítottak. Az orvosi pályán kívül a tanulmányok hallgatásától is tiltottak. És ez egyetlen pályán is hányan voltak elég erősek kiállani mindazon bántalmakat és sértegetéseket, melyekkel a zsidó ifjat kiskorától fogva mindvégig professzorok és növendékek egyiránt untalan illették? A tanodákban külön padokon kelle ülniök, első eminensek nem lehettek; stipendiumokra igényt nem tarthattak. Mindez és még számtalan pírító illetekek elegendő ok volt arra, hogy zsidó hitű tanuló ifjútól a többi felekezetbeliek oly utálattal elforduljanak, mintha istentől meg volna bélyegezve. És a névtárokban kinyomtatott *Heb* szót¹⁴ jelszó gyanánt tekintették a legfeketébb gyűlöletre vetemülni e büntelen szerencsétlenek iránt.

(c) Rabbinihus bíróság (pp. 193–195)

Az akkori izraelita vallásosság beljébe vezetem olvasómat, mert ma ott különös eljárásnak leszünk tanúi. Fölvezetem a hegy magas fokára, hogy a többi dombokat könnyűszerrel megszemplélhesse.

Hosszúdad terem nyúlik el előttünk, majdnem bútorzat nélkül. Csak a szoba falhosszán nyúlik el egy deszkaalkotvány, külön fiókokra osztva, minőket a boltokban láthatni, megrakva mindennemű, -rétű és vastagságú könyvekkel. Az oldalfalon egy faállványra helyezett szekrényke áll, melynek szárnyait hímzett, nyolcágú csillaggal ékített selyemfüggöny takarja. Felül rajta két szeszélyes alakú, megaranyozott madár, a szekrényke felett kiterjesztett szárnyakkal egy zöld posztóval bevont, hosszú asztal, és körötte faszékek, ebből áll az egész bútorzat.

A székek közül egy különösen magára vonja a szemlélő figyelmét.

Az asztal fejénél áll, és bár kisebb alakban, nagyon hasonlik a parasztnak úgynevezett "tormoságy"-ához. Karfájáról és támaszáról négy kockás cirádájú oszlopra emelkedik, ezeken, miként tábort sátonál, sötét színű posztó ömlik alá födeléről, körülfolyna az oszlop négy oldalüregét. Csak az asztal felé szolgáló oldal posztaja van kettéhasadva, és a két első oszlophoz alkalmazott boglárzat által félreszorítva, közlekedési nyílásul a szobában lévőkkal. Ha a boglárak föloldoztatnak, körülfolyna a posztólepel mind a négy oldalt, és ki a széken ül, el van rejtve, mintha nem is volna a szobában.

E szék, mint mondám, az asztal fejénél áll, és ezen csak a rabbi ül.

14 Ti. héber.

Miért hagyta e széket annyira kikárpitozni? Az onnan van, mert e szék a rabbinak nemcsak ülő-, hanem a szó legigazabb értelmében lakhelye is. E széken tölté életének napjait és éjszkeit, kivéven a pénteki estét, mikor, miként a többi isteni rendeleteket, azt is tartja, hogy ágyba fekszik. Egyébkor ő e helyről nem távozik. E szoba neki világa, és a falat körülálló könyvek Isten teremtményei. Ezekkel foglalkozik elméje szüntelen, még ha alszik is, mi éjjeltől az utána való egy óránál soha tovább nem tart. Akkor is álomban tanul vele egy angyal, Eliás, mint gondolja. Egyébiránt könyvre nincs is szüksége már. Mind fejből tudja ő már a harminchat részből álló Talmudot, a nyolcannyiból álló magyarázó- és magyarázóinak magyarázóival együtt.

A rabbin kívül még öt személyt látunk a szobában.

Oldalán a rabbinak jobbra-balra ült a két dajin (rabbisegéd). Az egyik magas, szikár alak, sovány, hosszúdad kép, hegyes, ritka szállú, szöszke kecskeszakállal. Piciny, éles szegélyű szemében a fakó szemgolyók rendkívül sebes forgásukban kísérteti lobbot vetnek, míg keskeny ajkai szorosán zárva, mintha drága kincset rejtenének. Az egész arckifejezésből ravaszság és önzés tűnik ki. A másik dajin kis, köpcös emberke, piszkos fekete szakállal, széles arc, keskeny homlok, pisze orr, jegedt pillantású kék szemekkel. Kifejezése a jámbor ostobaság elvitázhatlan bélyegét hordja magán.

A harmadik személy rebbi Nachman. Az asztalnál ül leebb valamivel, de elég szemközt a ravasz képű dajinnal. Előtte fekvő könyvbe mélyedve ide-oda lógtatja előtestét, mintha legkisebb részt sem venne az előadandó jelenetben. A negyedik személy egy közönséges zsidó, avitt, szurkos öltözetben, hamuszín, hosszú kabátban, kopott, hegyes-völgyes kalappal fején. A zöld asztal alsó végén áll. Mellette az ötödik személy szinte állva, Sámuel.

Mint vádlott áll Sámuel a község teljes számú bírószéke előtt.

(d) Menyegző (pp. 201–202)

Irodalom:

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 212 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 152

A menyegző napja bekövetkezett (...). Szóltak a zenészek keletiesen vontatott hangái, midőn föloldozták szép Hánnikának hajfonatait, hogy ős szokás szerint levágják, és az elménc ötletű bohóc oly szívrazó verseket rögtönzött, hogy a körülállóknak akarva, nem akarva könnybe lábadtak szemeik (...).

Reá borítva az aranyrécezetű fejrevalót, a rabbi megáldá, s a szabad ég alatt fölállított menyegző alá vezeték egyfelül az arát, másfelül a halálöltönybe burkolt vőlegényt, hogy régi szokás szerint aranygyűrű által nejjé szentelje. Harsogott a zene

mindenünnen, danolt a közönség kántora héber énekeket, ily alkalmakra készítvéket, mindenki szívében öröm, mindenik arcán derűtség (...)

Áldást mondott a rabbi az egybekelendő pár egész életére, és mint szokás, föllebenték kissé az ara arcát fedő aranyrécezetű fejrevalót, hogy igyék a borból, melyre áldás mondatott.

135

A zsidó vallás reformálása

(Az aradi Izraelita Újító Egylet felhívása)

1848. április 24

Az aradi Izraelita Újító Egylet felhívása a zsidó vallás reformálása ügyében,¹⁵ 1848. április 24

Megjelent:

Pesti Hírlap, 1848, Első félév, no. 46 (1848. május 3), pp. 393–394

Újabb kiadás:

Zeller Árpád, *A magyar egyházpolitika, I: 1847–1871* (Budapest: Boruth E. könyvnyomdája, 1894), pp. 8–9

Venetianer Lajos, *A magyar zsidóság története, különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére a XIX. században* (Budapest: Fővárosi Nyomda Rt., 1922); ("A szerző 1922-es kötetének ... módosított kiadása", Budapest: Könyvértékesítő Vállalat, 1986), pp. 155–156

Zsoldos Jenő, szerk., *1848–1849 a magyar zsidóság életében* (Budapest: A Pesti Izr. Hitközség Leánygimnáziumának és Ipari Leányközépiskolájának 48-as ifjúsági bizottsága, 1948), pp. 94–95

Irodalom:

Bernstein Béla, *A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók* (H. n. [Budapest]: Múlt és Jövő Kiadó, 1998), p. 137

Hogy azon ellenvetés és nem minden alap nélküli vád, miszerint a zsidók magukat vallási szertartásaikban a többi hitfelekezetektől makacsul elkülönzik, elenyésztessek, és hogy vallási institúcióik s társas viszonyok irányában legkisebb ellentétet se képezhessenek, a zsidó vallásban gyökeres reformok szükségeltetnek; mindazáltal, nehogy egyesek eltérő meggyőződése erőszakoltatni láttassék és a jelenleg fennálló

---

¹⁵ A szöveget valószínűleg Steinhardt Jakab (1807–1885) aradi főrabbi szerkesztette.

közszégi viszonyokban valamely zavarok támasztassanak, ezen reformok a kölcsönös türelem alapján legcélszerűbben következő módon lennének kiviendők:

1) A szabbath (szombat) mint nyugnap vasárnapra tétetnék át, hogy így a zsidók érintkezési viszonyokra nézve más vallású státuspolgárokkal összhangzásba hozassanak; mindazonáltal azok számára, kik a régi rendszerhez tovább is ragaszkodnának, szombaton is isteni tisztelet tartassék.

2) A fennálló, szerfölött célszerűtlen éttörvények, melyek eddigelé társas viszonyaira gátlólag hatának, szüntettetnének meg.

3) Minthogy a különböző és bizonytalanvá vált időszámolás miatt lehetetlen ünnepeinket a többi hitfelekezetekkel ugyanazon időben ülni, ezek, mint többnyire csak emlékeztetési jellemet viselő, a lehető legrövidebb időre redukálandók; az úgynevezett félünnep¹⁶ pedig és a böjtnapok – az engesztelőnapot kivéve – egészen eltörleendőek lennének.

4) Az isteni tisztelet röviden és hogy az ész is illő áhítattal felfoghassa, mit a száj kimond, élő nyelven szerkesztett imákkal, minden külső jelruhák nélkül és födetlen fővel gyakoroltassék. A régi rendszerhez ragaszkodók azonban az eltörleendő ünnepek szokás szerinti megülésében ne háborgattassanak.

5) Minthogy a körülméltetés a mosaismusnak főfeltételei közé nem számítható – ami Németországban több helyeken a rabbik által világosan már el is van ismervé –, ezenkívül az emberi érzellemmel és méltósággal össze nem férhető, kimondassék: hogy annak nem teljesítése a zsidó vallás kebelében fölvételben akadályul nem szolgálhat.

6) A Bibliában ki levén mondva: hogy a zsidókra nézve vallási alapelvül egyedül a tíz parancsolat mint istentől Mózesnek tett kijelentés kötelező, önként következik: hogy minden egyéb fennálló parancsolatok, vallási szertartások, a Talmud és más behozott szokások érvénytelenek.

Aradon, 1848. április 24-én.

136

Aláírás-gyűjtő körlevél az elkülönzés ellen

1848. április 29

Megjelent:

Pesti Divatlap, 1848, Első félelvi folyam, no. 20 (1848. április 29), p. 582

Pesti Hírlap, 1848, Első félev, no. 46 (1848. május 3), p. 393¹⁷

---

16 A többnapos ünnepek (*peszah, szukkot*) kezdő és záró napjai közötti napok (*hol ha-mo'ed*, "az ünnep hétköznapjai"). Ezekben a napokon megengedett a munkavégzés.

17 Mindkét lapban csak maga az aláírású ív.

Újabb kiadás:

Zeller Árpád, *A magyar egyházpolitika, I: 1847–1871* (Budapest: Boruth E. könyvnyomdája, 1894), p. 8 (csak az aláírási ív szövege)

Zsoldos Jenő, szerk., *1848–1849 a magyar zsidóság életében* (Budapest: A Pesti Izr. Hitközség Leánygimnáziumának és Ipari Leányközépiskolájának 48-as ifjúsági bizottsága, 1948), p. 94 (*Pesti Hírlap*) és 116 (*Pesti Divatlap*)

Irodalom:

Bernstein Béla, *A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók* (1898; 1939²; új lenyomatban: H. n. [Budapest]: Múlt és Jövő Kiadó, 1998), p. 129

Zsidó ügy.

A fővárosi zsidóság közt ily tartalmú aláírási ívek forognak:

“Mi, alulírt mózesvallású magyarok, vallási szertartásainkban a kor igényelte változások életbe léptetése és mindazon szokások eltöröltetése iránt, mik a zsidalmon¹⁸ kívül elkülönzési vádakat támasztottak ellenünk, szívünk őszinte óhajtását ezennel nyilvánítjuk.”

E korszerű közelítést kijelentő aláírási ívekre már számos zsidó jegyzé fel nevét, mi a keresztények előtt bizonyonnyal rokonszenvre fog találni, főleg, ha majd a változásokat részletesen is bevallandják.

(...) Megtartani egyfelől a vallás lényegét, más részről a hagyományok vallási tekintélyét lerontani a sokaság előtt, s megszüntetni az elkülönző szertartásokat: ezekben látjuk mi a zsidók közelebbi föladatát, hogy elhárítsák magoktól a vádat, mely most népök míveletlenebb részét nem egészen alaptalanul terheli, s melyet az osztálygyűlölség s – mi a közelebbi idők alatt oly gyalázatosan szerepelt – a kenyéririgység polgárosításuk ellen leginkább szokott fölhozni. Örvendünk ennél fogva, midőn látjuk, miképp igyekeznek e föladatnak megfelelni a zsidóság értelmesei. Pesten ívek köröztetnek következő nyilatkozat aláírására.

18 Bernsteinnél és Zsoldos Jenő mindkét közlésében: “zsidalmon”.

Zsidók a magyar forradalom- és szabadságharc napjaiban

1848–1849

Irodalom:

- Bernstein Béla, *Az 1848/49-iki magyar szabadságharc és a zsidók* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat, 1898); *A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók* (Budapest: Tábor-kiadás, 1939²); új lenyomatban: *Az 1848-as magyar szabadságharc és a zsidók* (H. n. [Budapest]: Múlt és Jövő Kiadó, 1998)
- Zsoldos Jenő, szerk., *1848–1849 a magyar zsidóság életében* (Budapest: A Pesti Izr. Hitközség Leánygimnáziumának és Ipari Leányközépiskolájának 48-as ifjúsági bizottsága, 1948)
- Spira György, *A pestiek Petőfi és Haynau között* (Budapest: Enciklopédia Kiadó, 1998)
- Urbán Aladár, szerk., *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök hadügyi és nemzetőri iratai, I–II* (Budapest: Argumentum Kiadó, 1999), lásd a Mutatót, p. 1784 sk. (számos fontos irattal; lásd Mutató, s. v. zsidók)
- Schweitzer József, "Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc emléke a magyarországi zsidóság irodalmában", in: "Quasi liber et pictura". *Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára* (Budapest: ELTE Régészettudományi Intézet, 2004), pp. 449–454

(a) 1848. március 16: Egy levélből

Kiadás:

- Grünvald Fülöp, "Pesti levél Hochmuth Ábrahámnak¹⁹ 1848. március 17-éről", *Libanon*, 8, no. 2–3 (1943), pp. 72–74 (német szöveg)
- Zsoldos Jenő, szerk., *1848–1849 a magyar zsidóság életében* (Budapest: A Pesti Izr. Hitközség Leánygimnáziumának és Ipari Leányközépiskolájának 48-as ifjúsági bizottsága, 1948), pp. 47–48 (német eredeti és fordítás)
- Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 143 (Részlet) / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 101 (Részlet)

19 Hochmuth Ábrahám (1816–1889) a miskolci zsidó iskola igazgatója, a Magyarító Egylet választmányi tagja volt.

Pesth, 17/3 848

(...) Gestern²⁰ war die Stadt belichtet. Bürger und Juden sind durcheinander auf der Wache gezogen. (...) Die Ordnung und Ruhe war musterhaft. Die Burg invaliden Palais und alle königliche Gebäuden waren Illuminiert. Heute morgens sind sehr beruhigende Berichte von Wien eingetroffen. (...) Als die hiesign Bürger die Ruhe in Pest nicht mehr gefährdet glaubten, wolten einige die juden von der Nationalgarde ausscheiden und gegen die Gleichstellung der Isr. auftreten. Die Studirendn haben Wind davon bekommen und haben sich gesamelt. Haben die Isr. aufgerufen sich Tapfer zu halten, sich zu versamlen, und alles möglich zu versuchen sich den Sieg zu sichern. Die Bürgerschaft mit der Sicherheits Comission ist nachmittag zu samem getreten. (...) Der Nyáry sagte so musterhaft bis jetzt das Betragen und die Ruhe der Stadt war, so steht er ferner für nichts gut. Einige Bürger wolten Argumente im Talmud und Cermonien suchen, allein der Klauzál ist ihnen entgegen getreten, sie sollen nicht in den ausgetrokneten Teich fischen, wenn ihnen die Bibel und der Talmud nicht gefalt, sollen sie keine kaufen und nicht lesen. Der Adel begiebt sich seiner Privilegien, so können sie sich auch etwas gefallen lassen... Gleich darauf ist der Vorstand zu samem getreten und haben das Gemeinde wesen aufgelest. Zu was Vorsteher mehr. Der Kunewalder sein Amt in Händen des Magistrat' niedergelegt mit der Bemerken, das wir von nun an nur eine Gemeinde bilden wollen, welches mit Jubel und Ellyenruf aufgenommen worden ist. Morgen geht der Kunewalder mit der Deputation nach Pressburg. (...) Auch sind mehrere Isr. in der Deputation gewählt, welche nach Wien geht.

(...)

(...) Tegnap kivilágították a várost. Polgárok és zsidók válogatás nélkül vonultak őrségre. (...) A rend és nyugalom mintaszerű volt. A várat, az invalidusok házát²¹ és valamennyi királyi épületet kivilágították. Ma reggel nagyon megnyugtató hírek érkeztek Bécsből. A király engedett. (...) Amikor az itteni polgárok a nyugalmat nem látták többé veszélyeztetve Pesten, néhányan ki akarták zárni a zsidókat a nemzetőrségből (*Nationalgarde*) és az izraeliták egyenlősítése ellen léptek fel. A diákok megszégyeszték ezt, és összegyűlekeztek. Felszólították a zsidókat, hogy legyenek bátrak, gyűlekezzenek és tegyenek meg mindent, hogy biztosítsák a győzelmet. A polgárság délután tárgyalni kezdett a biztonsági bizottsággal.²² (...) Nyáry²³ azt mondta, hogy akármennyire mintaszerű volt is a város viselkedése és nyugalma, többé nem áll jól semmiért sem. Néhány polgár a Talmudban és a szertartásokban keresett ér-

20 A német szöveg helyesírása és nyelvtana némi jiddis beütést mutat.

21 Ma: a régi Városháza / a Főpolgármesteri hivatal épülettömbje.

22 Közcsendí Bizottmány (*Sicherheits-Ausschuß*).

23 Nyáry Pál (1806–1871), akkor Pest vármegye alispánja.

veket, de Klauzál²⁴ szembeszállt velük, azzal, hogy kiszáradt tóban ne akarjanak halat fogni; ha nem tetszik nekik a Biblia és a Talmud, akkor ne vásárolják és ne olvassák. A nemesség lemond előjogairól, így ők is beletörődhetnek valamibe... Ezután rögtön összeült az előljáróság, és feloszlatta a községi tanácsot.²⁵ Minek még ezután előljárók? Kunewalder hivatalát a magisztrátus kezébe helyezte, azzal a megjegyzéssel, hogy mostantól fogva csak egy (hit)községet akarunk alkotni, s ezt ujjongással és éljenzéssel (*mit Ellyenruf*) fogadták. Holnap megy Kunewalder Pozsonyba a küldöttséggel. (...) Több izraelitát is beválasztottak a Bécsbe induló küldöttségbe.

(...)

(b) 1848. március 17: A honi izraeliták belügyeit kezelő választmány körlevele²⁶

Kiadás:

Bernstein Béla, *A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók* (1898; 1939²; új lenyomatban: H. n. [Budapest]: Múlt és Jövő Kiadó, 1998), pp. 27–28

Zsoldos Jenő, szerk., *1848–1849 a magyar zsidóság életében* (Budapest: A Pesti Izr. Hitközség Leánygimnáziumának és Ipari Leányközépiskolájának 48-as ifjúsági bizottsága, 1948), pp. 49–50

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 144 (Részlet) / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 101–102 (Részlet)

Tisztelt honfiak!

Nagy esemény ment véghez; ami csaknem mindenütt véres áldozatokba került, a két testvér és szomszéd fővárosaink dicsőségére legyen mondva, itt a lakosok egyértelműsége által, békés és törvényes úton vívatott ki és hasonló siker fog, mint reméljük, a magyarok józan és erélyes szabadságszeretete által, az egész országban elértni.

Pest és Buda városa átestek békés reformukon. (...)

Ezen nagyszerű mozgalomban semmiféle személy-, rang- vagy valláskülönbség nem volt és nem is észrevehető; – mind a bátor izr. tanuló ifjúság, mind a városok egyéb izraelita lakosai, első pillanattól fogva egybeforradtak az összes népességgel,

24 Klauzál Gábor (1804–1866) országgyűlési követ, a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány tagja.

25 Ti. a zsidó község vezetőségét.

26 A kiáltvány magyar és német szöveggel, párhuzamos tördelésben jelent meg. Itt csak a magyar szöveget adom. A kiemelések az eredetiben.

és egyesek mint az igazgató népválasztmány tagjai ülnek együtt a városháznál; szint-
úgy sokan közülök felfegyverkezve a bátorságörben részt vesznek. Ők magyarok és
nem zsidók, mint külön nemzetbeliek, mert ők, és mi mindnyájan csak akkor le-
szünk külön vallásfelekezet gyanánt tekintendők, midőn imaházainkban köszöne-
tünket és legbensőbb hálánkat intézzük a mindenhatóhoz a hazára és reánk is áraszt-
ott kegyelmeért; de az élet minden egyéb viszonyaiban, minden elkülönzésnek, úgy
politikai polgári, mint társaséleti tekintetben meg kell szünni és mi csak honfiak,
csak magyarok vagyunk, miután hazánk már minket is kebelébe fogad, és egyéb
lakosaival egyenlősít; lám! amire több mint félszázad előtt a törvényhozás szava csak
kilátást nyitott, íme Istennek hála, valósággá lett.

Szeretett Hitorsorsosink! A zsidó községek ezen dicső esemény folytán mint zárt
testületek létezni megszűntek; nem lesz többé szükségök arra törekedni, hogy a tag-
jaik irányában fennálló korlátok megszüntessenek; mert Istennek hála! az ország
minden lakosára nézve csak egy jog, egy sinormérték leend: *valljon ti. hű, becsületes
ember – s magyar-e?* A zsidó községek ezentúl, úgy, mint a pesti község, máris pél-
dányával²⁷ bizonyítja, csupán mint cultus előljáróságok fognak működni, és egyedül
arra lesznek hivatva, hogy e gondolat tiszta értelmét, és helyes felfogását tagjaiknál
elősegítsék, s őket *tiszta szívvel és erős akarattal* leendő csatlakozásra buzdítsák, va-
lamint *arra is intsek, miszerint magukat se tolakodással, se szertelen lealázkodással
ne bélyegezzék, hanem ragaszkodó szeretettel és részvétellel, mérsékelt nyugalommal és
illedelemmel* viseljék, szóval: *jóralaló, becsületes honfiak legyenek.* – Az izr. községek-
nek továbbá is feladatukban álland, szakadatlanul vallásbeli és közhasznú intézeteik
felől örködni, s addig, míg a dolgok ezen újabb állása, törvényes intézkedések által
rendezve leend, *minden eddig reájok bízott köteleességeket változatlan gondossággal, és
legnagyobb rendszeretettel tovább is felelősség alatt úgy, mint eddig, teljesíteni.*

(...)

Alólírt elnök, miután azon magas tiszteletben részesült, hogy tagja legyen a kül-
döttségnek, mely az országgyűlésnek és Felsőges fejedelmünknek a történeteket és
a közkívánatokat elébe terjesztendi:²⁸ ez alkalommal arról is tudomást szerzend, vajon
szükséges lesz-e még a magyarországi és kapcsolt részekbeli összes izraelitáknak a többi
lakossággali jogegyenlősítése iránt készült petitiót az országgyűlésnek benyújtani, vagy
pedig, amint reményleni lehet, azonnal ki fog mondatni általa azon elv, hogy ezentúl
polgári és politikai tekintetben csak magyarok lesznek, és a vallás semmi akadályul
nem fog szolgálni, s így a negyedik pontban érintett törvény előtti egyenlőség polgári és
vallási tekintetben az izraelitákra is minden megszorítás nélkül terjed.

Legyenek tehát megnyugtatta az iránt, hogy az igazságos kívánataink nyilvání-
tására és teljesítésére szolgáló alkalmas időpont nem fog elmulasztatni, és csak arra

²⁷ Értsd: példájával.

²⁸ Ti. Kunewalder Jónást beválasztották abba a küldöttségbe, amely Pozsonyban az országgyűlés-
ben előadta a pesti polgárok követeléseit.

fordítsák gondjaikat, hogy kívánataink nemzeti pártolására minden tagjaik méltók legyenek, és mint már érintők, ne mint külön testület, ne mint zsidók, hanem mint éreynes honfiak és *mindnyájan mint a köz édes haza egyénei békés renddel és szerény mérséklettel olvadjanak egybe az összes népességbe.*

Kik testvéri szeretettel ajánlva maradunk.

Pesten 1848. martius 17-kén.

A kezelő választmány:

Kunewalder Jónás, mint elnök

(...)²⁹

(c) 1848. március 19–20, Pozsony

Megjelent:

Pesti Hírlap, 1848, Első félv., no. 8 (1848. március 24), p. 251

Újabb kiadás:

Zeller Árpád, *A magyar egyházpolitika egyházpolitika, I: 1847–1871* (Budapest: Boruth E. könyvnyomdája, 1894), p. 51–53

Zsoldos Jenő, szerk., *1848–1849 a magyar zsidóság életében* (Budapest: A Pesti Izr. Hitközség Leánygimnáziumának és Ipari Leányközépiskolájának 48-as ifúsági bizottsága, 1948), pp. 56–58

Irodalom:

Fabó Bertalan, "A pozsonyi gyászos húsvét", in: *Évkönyv, 1913* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat, 1913), pp. 276–280

Pozsony, márt. 21-én.³⁰

(...) A zsidók ellen már két estén s éjen át, de különösen tegnap este sajnálatos demonstratiók kezdtek napirenden lenni. Csőcselék nép tartotta ostrom alatt a várhegyalját³¹ s azon utcákat, hol zsidók laknak és rendre beveré az ablakokat, nem kímélvén természetesen az ott lakó keresztyéneket sem. Csak nagy bajjal sikerült a most keletkező s még nem rendezett nemzeti őrségnek a nagyobb kicsapongásokat gátolni, s a tömegeket eloszlatni. A csőcselék féktelensége, fájdalom, támaszt és felbátorítást talált azon keserű ellenszenvben, mellyel a városi polgárság nagy része a zsidók ellen viseltetik. Sok zsidó kegyetlenül megveretett, mindnyájan, ártatlan családokkal együtt, aggodalom s rettegés közt számlálták a perceket. – A rendetlenkedés ma délelőtt 10 óra körül ismét megújult, s lopásra és rablásra kezdett fajulni... (...) – Még délelőtt számos kolompos, különösen olyanok, kik a tulajdoni

29 Az aláírások után a kiáltvány közli a "12 pont" teljes szövegét, magyarul és németül.

30 A zsidók elleni atrocitásokkal foglalkozó szakasz az országgyűlésről adott tudósításba van belefoglalva.

31 A pozsonyi zsidónegyed.

jogról némileg zavart fogalmakkal látszottak bírni, a városházához, hűsre vezetettek, s ezen erélyesb fellépés folytán a csend és közlekedés lassanként helyreállott, de a várhegyalja kapuit folytonosan katonaság őrizte, s a nemzeti őrség meg nem szűnt az utcákon mozogni.

(...)

Ugyanez időben a pozsonyi lakosság egy része arra használta fel a szabadabb mozgalmat, a megifjult közélet óráit, hogy a lövölde termében gyűlést tartott, melyben következő pontok határozottak: 1) *Neustadt* izraelita,³² a helybeli lap szerkesztője, a szerkesztést azonnal tegye le. 2) A városi serházban lévő izraelita felügyelő (*Werkführer*) hasonlóképp hagyja el e hivatalát. Tehát gondoskodtak az igen bölcs és igen liberális urak, mind a szellemi, mind az anyagi világról, hogy olyan emberek lehettek, ne fertőztesék, kiknek fejére születésük után vizet nem öntöttek. 3) A városban lakó izraeliták kiűzessenek, s régi lakhelyeikre, a várhegyaljára, szorítottassanak. 4) A házalás többé meg ne engedtesék. – S a két első pont alatt említett egyének csakugyan el is távoztak, ügyesen s becsületesen betöltött helyeikről. – És e határozatok hozatalában emberek hősködtek, kik hamis csőd miatt crimínális kezeset alatt állanak!

Azért szöttem közbe ezen sajnálatos zavargások említését, mivel meggyőződésem szerint ezeknek befolyása alatt történt a városi törvényjavaslat 6. §-ában azon változtatás,³³ mely által a választói jog az izraelitáktól elvétetett. Így állott a szerkezet: “valláskülönbség nélkül”, s most így áll: “törvényesen bevett valláskülönbség nélkül”, miáltal a zsidók kizáratnak. Vigasztalásul határozatba ment, hogy a miniszterium jövő országgyűlésre törvényjavaslatot készítsen, az emancipációt s azon akadályoknak, melyek ezt jelenleg gátolják, elhárítását illetőleg. – Azoknak, kik a szerkezet változtatását kívánták (...), főargumentumuk volt az ingerültség, mely a népben a zsidóság ellen uralkodik, s azon föltételek hiánya, melyek a fennálló idegenség megszüntetésére s a polgári összeolvastás lehetségessé tételére megkívánatnak, milyen p. o. az, hogy előbb sociális tekintetben olvadjanak össze a keresztyénekkal, hogy a keresztyének s zsidók közti vegyes házasságok megengedtesenek. (...)

32 Adolf Neustadt (1812–1875), ebben az időben a *Pressburger Zeitung* szerkesztője. – A pozsonyi zavargások után emigrált, és élete végig mint újságszerkesztő és író főként Bécsben tevékenykedett.

33 Értelemszerűen a többség egyetértésével.

(d) 1848. március 21: Kossuth Lajos felszólalása az országgyűlés kerületi ülésén a városi törvényjavaslat tárgyalása során a zsidókat érintő korlátozások ellen³⁴

(d/1) A *Pesti Hírlap* tudósításában, 1848. március 24

Megjelent:

Pesti Hírlap, 1848, Első félv, no. 8 (1848. március 24), p. 251

Újabb kiadás:

Kossuth Lajos iratai, XI: *Beszédei*, I: 1832–1849, szerk. Kossuth Ferenc (Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., 1905), p. 150

Zsoldos Jenő, szerk., *1848–1849 a magyar zsidóság életében* (Budapest: A Pesti Izr. Hitközség Leánygimnáziumának és Ipari Leányközépiskolájának 48-as ifjúsági bizottsága, 1948), pp. 57–58

Barta István, szerk., *Kossuth Lajos összes munkái*, XI: *Kossuth Lajos 1848/49-ben*, I: *Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen, 1847/48* (Budapest: Magyar Történelmi Társulat – Akadémiai Kiadó, 1951), pp. 684–685, no. 165

(...) *Kossuth L.* Ha tanácsosnak tartja a tábla, rendelkezéseiben nemcsak a szoros igazságot, hanem a körülményeket is tekintetbe venni, tegye ezt nem egyes város, p. o. Pozsony, hanem az egész ország szempontjából. Pozsonyban sajnálatos jelenetek történtek, melyekben szóló³⁵ meggyőződése szerint Pozsony értelmes polgárságának része nincs; de más részről Pest küldöttség által kéri a teljes vallásegyenlőséget, s ha itt ingerültséget okozna a szerkezet, másutt ismét ingerültséget okozhatna az ellenkező. Szóló beszélt Pozsony városa több érdemes polgárával, kik úgy nyilatkoztak, hogy a tegnapi jelenetek forrása nem gyűlölség, hanem félelem, s a félelem eloszlatásával a gyűlölség is eloszlik; a lakosság nem mint egyéneket gyűlöli a zsidókat, s nem azért mert más templomba járnak, hanem mert magukat az életben elkülönzik, p. o. ünnepeikre, szokásaikra, ételeikre sat. nézve. Tagadhatatlan, hogy mind Pozsonyban, mind másutt szomorító jelenetek történtek, s fáj az ember lelke, ha mindenütt látja a szabadság országának terjedését; s abból csak a zsidó-népet látja kizárva. De az előítélet megvan, s annak vakságával, a költő szerint, istenek is hiába küzdenek. Szükségesnek látja, hogy külön törvénycikk alkottassék, melyben ki legyen mondva az elv, hogy jogok és kötelességekre nézve a vallás különbséget nem tesz, s a ministerium megbizassék, hogy a kiegyenlítés módjait illetőleg törvényjavaslatot készítsen.³⁶

34 Azt az indítványt, hogy az érdemes zsidók kapjanak polgárjogot, az országgyűlés végül elutasította.

35 Ti. a szónok, azaz Kossuth.

36 Ilyen törvényjavaslatot nem tárgyaltak az országgyűlésben. Az 1848:xx. tc., "A vallás dolgában", csak a "törvényesen bevett minden vallás felekezetei" egyenlőségét mondta ki (2. §), s ilyennek a korábbiak mellett az unitárius vallást ismerte el. A zsidók jogállását nem rendezte ez az or-

(d/2) A *Budapesti Híradó* tudósításában, 1848. március 22

Megjelent:

Budapesti Híradó, 5, no. 792 (1848. március 22), p. 278

(...) A tegnapi sajnós eseményekről (a történeteknek, elfoglaltságunk miatt, szemtanúi nem lehetvén, hallomás útján tudjuk, hogy egy néptömeg a zsidók ellen dühöngött, melyet a nemzeti őrsereg- s a sorkatonaságnak sikerült elszéleszteni) az a meggyőződése, miszerint azokban Pozsony polgárainak értelmes része nem osztozott; másodsor Buda-Pest lakossága petitíójában a vallástekintetbeni egyenlőséget kívánatai közé sorolta. Ezekből azt vonja ki, hogy ha a szerkezetnek³⁷ a pozsonyi indítvány szerinti módosítása némely helyeken ingerültséget szülne, másutt a szerkezetnek volna ily hatása; kijelenti, miszerint ma több pozsonyi polgár kinyilatkozta, hogy a tegnapi jelenetek ne annak tulajdoníttassanak, mintha Pozsony lakossága gyűlölséget táplálna a zsidók ellen, de mert félelemmel viseltetik irántok; s ha ezen félelem oka a törvényhozás által elenyésztetik, a gyűlölség el fog tűnni. Nem az költi fel bennök a félelmet, mert az izraeliták más templomban imádják az istent, de mert szokásaikban különböznek, saját községet alkotnak, mik az összeolvadást gátolják. Véleménye szerint ki kell a dolgot egyenlíteni. Igaz, hogy Pesten is történnek jelenetek, miknek hallatára fáj az ember szíve, hogy midőn a népek fölött földerült a szabadság napja, csak a zsidó nép az, mely az előítéletek súlya alól szabadulni nem képes, mely előítéletekről a költő mondja, hogy azokkal az istenek is hasztalan küzdenek. A dolgot úgy lehet kiegyenlíteni, ha a t. rr. rövid t. cikkben kijelentik, hogy a vallás a honlakosok között a jogokra nézve különbséget nem teszen, mely elvnek a zsidókra alkalmazása iránt a ministerium jövő országgyűlésre javaslatot készítsen. A zsidó községeket talán rögtön lehetne eltörölni.

(e) 1848. március 19: Jókai Mór (1825–1904), “Nyílt szavak honunk fiatalságához”

Megjelent:

Életképek, no. 12 (1848. március 19), pp. 381–382 (Részlet)

Újabb kiadás:

Zsoldos Jenő, szerk., *1848–1849 a magyar zsidóság életében* (Budapest: A Pesti Izr. Hitközség Leánygimnáziumának és Ipari Leányképzőiskolájának 48-as ifjúsági bizottsága, 1948), pp. 51–52

Jókai Mór, *Cikkek a forradalom évéből*, szerk. Lukácsy Sándor (Jókai Mór Munkái. Gyűjteményes díszkiadás, 38) (Budapest: Unikornis Kiadó, 1994), pp. 12–14

---

szággyűlés. A zsidók egyenjogúsításáról a nemzetgyűlés csak Szegeden hozott törvényt 1849. július 28-án (1849:IX. tc.) (#134/d).

³⁷ A városi törvény tervezetéről van szó.

(...) *Ellenségeink tehát*, kik a véres lázadásra izgatnak; kik a helyett, hogy a nép választmánya által adja tudtára akaratát az igazgató választmánynak: tömegestül "via facti" akarják azt a síkra vezetni.

Kik a hon lakosai bármely osztályának a nemzetőrségből leendő kirekesztésére munkálódnak. Kik a zsidók ellen, mely osztály a forradalom leghevesebb percében erősen részt vett a tett mezején, – a polgárok között izgatnak, és viszont; kimondtuk az egyenlőség elvét, különbséget ember és ember között csak a jellem és becsület tisztasága tesz; ezek fölött határozni ott van az osztályozó választmány, mely mind azoknak, kik a nemzetőrségnek becsületére nem lennének, fegyvert adni nem fog. A szabadság jótékonyasága alól senkit kizárni nem szabad; ezen idő az, mikor egymásnak minden ellenszenvet, minden eddigi botlást és sérelmet meg kell bocsátanunk; ezen idő az, melyben a régi fogalmak halomba vannak döntve s új évszak kezdődik, mely a múlt vétkeinek sírja fölött emeli az emberiség nevében oltárát.

Vége a kasztagyűlöletnek! Kiket a régi fogalmak korhadt omladékainak pártolói maguktól elüldöznek, azokat mi fogadjuk védelmünk alá, és esküdjünk pártfogást mindennek, ami elnyomott, üldözött és méltatlanul bántott. Az üldözöttek asyluma a mi körünk legyen. S legszebb diadalunk legyen az, hogy mindenki, ki méltatlanul nyomva érzi magát, hozzánk jó bánatalmai orvoslása végett.

(...)

(f) 1848. március 20, Pozsony: Ignaz Einhorn / Einhorn Ignác (Horn Ede), "Támadást intéztek a pozsonyi gettó ellen"

Megjelent:

Ignaz Einhorn, *Die Revolution und die Juden in Ungarn. Nebst einem Rückblick auf die Geschichte der Letztern* (Leipzig: Carl Gewibel, 1851)

Újabb kiadás:

Ignaz Einhorn (Eduard Horn), *Die Revolution und die Juden in Ungarn*, szerk. Miskolczy Ambrus (Europica Varietas) (Budapest: Universitas Budapest, 2001), pp. 101–103

Fordítás:

Einhorn Ignác (Horn Ede), *A forradalom és a zsidók Magyarországon*, szerk. Miskolczy Ambrus (Europica Varietas) (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Román Filológiai Tanszék, 2000), pp. 91–92 (Fenyő István fordítása)

(...) Ermuthigt durch den ersten, ihm so leicht gewordenen Sieg wollte das presburger Bürgerthum noch weiter gehen, und um die Aufrechthaltung des jüdischen Pariathums möglichst grell zu veranschaulichen, den Juden nicht blos von den Rechten, sondern auch von den Pflichten des Landesbürgers ausgeschlossen wissen. Als die neugebildete städtische Nationalgarde am 20. März zur Ablegung des Fahneneides versammelt wurde und auch einige *jüdische* Studenten und Künstler sich einstellten, erhoben die Spießbürger einen Tumult, den der Nationalgarden-

kommandant und der reichstägliche Oberstallmeister nicht eher beschwichtigen konnten, bis sie erst mündlich, später mittels Plakat die Versicherung gaben, daß "die Aufnahme der Israeliten in die Nationalgarde, bis das Gesetz anders verfügt, *eingestellt* wird". Hiermit noch nicht zufrieden und den Juden gram ob der Kühnheit, daß sie in die Nationalgarde eintreten *gewollt*, veranstalteten die Bürger am Abend desselben Tages noch einen Angriff auf den Schloßberg, das presburger Ghetto, der so arg und bedrohlich wurde, daß er durch die, von einigen bessergesinnten Nationalgardisten unterstützte Reichstagsjugend nicht mehr, sondern erst durch das Einschreiten der Dragoner und Kürassire bewältigt werden konnte und mehrere Verwundungen, jüdischer sowol als christlicher Seits, zur Folge hatte.

Daß der ungarische Bürger den neuen Freiheitsmorgen nicht mit "Hosiannah", sondern mit "Hephep" begrüßte, war allerdings traurig, aber nicht so unbegreiflich, als es auf den ersten Blick scheinen mag. Der höhern Bildung ermangelnd und von jeher gewöhnt, seine Verhältnisse vom beschränktesten Gesichtspunkte aus aufzufassen und nur in endloser Anhäufung von Zunftschranken und Kastenbarrieren seine Stellung gesichert zu sehen, zitterte er bei dem Gedanken, daß der heranziehende Sturm diese Schutzwälle niederreißen und – wie er meinte – unter den Ruinen derselben seinen Wolstand vergraben könnte. Aller politischen Einsicht bar, verstand er unter der lautverkündeten "Freiheit" nichts Anderes als die Erlaubniß, allen seinen Begierden und Leidenschaften volle Befriedigung zu verschaffen, und säumte daher keinen Augenblick, dem langverhaltenen Groll, den er seit Jahren gegen die Juden gehegt, durch die That Luft zu machen.

Auffälliger dürfte es allerdings sein, daß die Märzregierung, bestehend aus Männern, welche seit Jahren für Fortschritt und Freiheit gekämpft, dieses Treiben duldete, ja indirekterweise sogar dazu ermunterte. Erinnern wir uns jedoch aus dem frühern, daß die Judenfreundlichkeit dieser Männer nicht dem reinen Rechts- und Humanitätsgefühl, sondern mehr einer patriotischen Berechnung entstammte, so werden wir es erklärlich finden, wenn dieser Halbliberalismus wol zu judenfreundlichen *Worten*, aber nicht zu entsprechenden *Thaten* anzuspornen vermochte.

(...)

(...) Az első győzelem által bátorítva a pozsonyi polgárság a számára oly könnyen elért diadalt tovább kívánta fejleszteni, és hogy a zsidó páriálét fenntartását a lehető legrikítóbban szemléltesse, a zsidókat nem csupán a jogokból, hanem az állampolgári kötelességekből is ki akarta zárni. Amikor március 20-án az újonnan képzett városi nemzetőrség a zászlóra való eskü letételére összegyűlt, és néhány *zsidó* diák és művész is megjelent, a nyárspolgárok zavargást rendeztek, amelyet a nemzetőrség parancsnoka és az országgyűlés főlovászmestere nem tudott hamarabb lecsendesíteni, amíg csak szóban, később falragaszokon keresztül biztosítékot nem adott arról, hogy "az izraeliták felvétele a nemzetőségbe, míg a törvény másképpen nem intézkedik, *megszűnik*". Ezzel azonban még nem voltak megelégedve, s dühösen a zsidók

merészsége miatt, amiért azok be *akartak* lépni a nemzetországba, a polgárok ugyanennek a napnak az estéjén még egy támadást intéztek a Várhegy, azaz a pozsonyi gettó ellen, amely támadás oly gonosz és fenyegető volt, hogy azt a néhány jobbérzésű nemzetőr által támogatott országgyűlési ifjúság többé nem, hanem csak a dragonyosok és a vértések beavatkozása tudta legyűrni, és többen megsebesültek, mind zsidó, mind pedig keresztény oldalról.

Hogy a magyarországi polgár az új szabadság reggelét nem “Hozsanna”-val, hanem “Hep-hep”-pel³⁸ üdvözölte, mindenesetre elszomorító volt, de nem oly érthetetlen, mint az az első pillanatban tűnhet. Magasabb műveltség hiányában, és kezdettől fogva szokása volt viszonyait a legkorlátoltabb nézőpontból felfogni és helyzetét csupán a céhkorlátok és kasztsorompók végtelen halmozása által biztosítva látni, reszketve a gondolattól, hogy a közelítő roham e védőfalakat lerombolhatja és – mint vélte – a romok alatt jóléte is sírját lelheti. Mindennemű politikai belátás hiányában a hangosan hirdetett “szabadság”-on semmi mást nem értett, mint engedélyt, hogy minden vágyát és szenvedélyét teljesen kielégítse, s ne mulasszon el egyetlen pillanatot sem, hogy régóta visszafojtott haragját, amelyet évek óta ápolt a zsidók ellen, tettek által valóra váltsa.

Mindenképpen feltűnő lehet, hogy a márciusi kormány, oly férfiakból állván, kik évek óta a haladásért és a szabadságért küzdöttek, ezt a törekvést túrték, sőt közvetve bátorították is. Emlékezzünk a korábbiakból arra, hogy ezeknek a férfiaknak a zsidóbarátsága nem tiszta jog- és humanitásérzetből, hanem inkább hazafias számvetésből származott, így érthetőnek fogjuk találni, hogy ez a félliberalizmus, jóllehet zsidóbarát *szavakra*, de nem megfelelő *tettek*re volt képes ösztönözni őket.

(...)

(g) 1848. március 20: Petőfi Sándor (1823–1849), “A német polgárok és a zsidók (Pest, március 20, 1848)”

Megjelent:

Lapok Petőfi Sándor naplójából (Pest: Landerer és Heckenast, 1848), p. 7

Újabb kiadás:

Zsoldos Jenő, szerk., *1848–1849 a magyar zsidóság életében* (Budapest: A Pesti Izr. Hitközség Leánygimnáziumának és Ipari Leányképzőiskolájának 48-as ifjúsági bizottsága, 1948), pp. 52–53

V. Nyilasi Vilma & Kiss József, szerk., *Petőfi Sándor vegyes művei. Útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek és egyéb prózai írások* (Petőfi Sándor Összes Művei, 5) (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1956), pp. 83–84

Csanádi Imre, szerk., *Petőfi Sándor, Vers és próza. Időrendi válogatás a teljes életműből* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1972), pp. 433–434

---

38 Az 1819 augusztusában Németországban kitört zsidóellenes tüntetések csatakiáltása.

Idézi:

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 142 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1994), p. 101

Irodalom:

Fekete Sándor, "A besározott zászló (Petőfi küzdelme az antiszemitizmus ellen)", *Holocaust Füzetek*, no. 3 (1993), pp. 8–13

Pest, március 20. 1848.

Az egyetértés, mely eddig kivétel nélkül uralkodott a fővárosban, bomlani kezd. Német polgárok, bevádollak benneteket a nemzet és az utókor előtt, hogy azt ti bontottátok föl! e kettő ítéljen fölöttetek.

Ők nyilatkoztak először, hogy a nemzetországba magok közé zsidót nem vesznek, és így ők dobtak először sarat március 15-kének szűz tiszta zászlajára!... avagy nem áll-e azon e jelszó, és nem kiáltottátok-e velünk: szabadság, egyenlőség, testvériség? igen, ti velünk kiáltottátok ezt, de – most már látjuk – nem igazságszeretetből, hanem félelemből!

(...)

Várhattok-e igazságot a magatok részére, ha nem vagytok igazságosak mások iránt?

S miért üldözik ti a zsidókat, hogy meritek őket üldözni itt minálunk? Hullott egy csepp véretek e földre, midőn a hazát szereztek, vagy midőn oltalmazták? nem; ti jött-ment emberek vagytok, alig van köztetek olyan, aki be tudná bizonyítani csak azt is, hogy első nagyapja itt halt meg, annál kevésbé, hogy itt született. Olyanok voltatok, mint az I, midőn bejöttetek; most olyanok vagytok, mint az O... legyen bennetek annyi becsületézés, hogy ha már nem szeretitek is e nemzetet, melynek földjén meghíztatok, legalább ne piszkoljátok azt be!

De a legszomorúbb az, hogy nincs olyan gyalázatos ügy, melynek pártfogói, apostolai ne támadnának. Ezen égbekiáltólag igazságtalan zsidóüldözésnek apostola lett néhány zugprocurator,³⁹ kik most széltire prédikálnak a zsidók ellen, s aki az igazság mellett szót emel, arra e megvetendő hamis proféták elég szemtelenek azt kiáltani, hogy a zsidók által meg van vesztegetve. A nyomorúk! nem tudják, vagy nem akarják hinni, hogy önáluk becsületesebb emberek is vannak, kik nem a szennyes önérdék rabszolgái, hanem a tiszta igazság és humanizmus barátai.

Petőfi Sándor

³⁹ Zugügyvéd (itt tágabb értelemben).

(h) 1848. március 22: Kunewalder Jónás röpirata⁴⁰

Megjelent:

Moses vallású magyarokhoz ([Pest:] Beimel József, 1848. március 22), pp. 1–2

Újabb kiadás:

Bárány József, "Zsidó körlevél 1848-ból: Mózes vallású magyarokhoz", *Magyar-Zsidó Szemle*, 6 (1889), pp. 59–62, no. 172 (magyar és német szöveg)

Bernstein Béla, *A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók* (1898; 1939²; új lenyomatban: H. n. [Budapest]: Múlt és Jövő Kiadó, 1998), p. 30

Múlt és Jövő, ÚF 11, no. 2 (1999), p. 44 (magyar és német szöveg, reprint, kicsinyítve)

Irodalom:

Tóth Orsolya, "A Hadtörténeti Múzeum Falragasz- és aprónyomtatványtárának 1848–1849-es gyűjteménye", *Hadtörténelmi Közlemények*, 113 (2000), pp. 673–733, külön p. 680, no. 45 (72.5.1/Nyt [m-n])

Moses vallású magyarokhoz

Tisztelt testvérek!

A honi izraeliták belügyeit kezelő választmány nevében f. h.⁴¹ 17-kén hozzátok intézett körlevélnél fogva, szerencsés vagyok azon örvendetes tudósítást adhatni, miként az összes magyar nemzet forrón óhajtott kívánatai teljesedésbe mentek, s édes hazánk azon a közszeretet és bizalomtól környezett férfiakban, kiket Felséges királyunk bölcs határozata hazánk kormányzatával megbízott, legerősebb biztosítékát találja annak, miként a törvények az igazi haladás szellemében, az összes nemzet szeretete- és testvériségének szellemében alkattatni és végrehajtatni fognak.

Annál fogva, tisztelt testvérek, kell hogy mi is, jövődöbeli állásunk és a nemzet-testületbeli fölvetetésünkre⁴² nézve, határtalan bizalommal viseltessünk azon kormány iránt, mely hazánk álladalmi ügyeit szilárd és a körülmények mivoltát szem előtt tartó belátással rendezi, azon *türelemmel párosult várakozásban*, hogy a mi kérdésünket is a legkedvezőbben megoldandja.

Legszentebb kötelessége tehát a hon összes lakosságának jelenleg, hogy békeséggel és elégtlenül rendes foglalatosságainkhoz visszatérve, *kellő* időt engedjen ama férfiaknak, kik azon magasztos és nemes föladatot magukra vállalák, hogy a népszabadság megalapítására hozott határozataikat felelősség alatt s törvényes úton behozzák, s hogy azok *szabadon*, minden *rendkívüli* befolyástól menten fejlődve, előkészületekül szolgáljanak arra, hogy a legközelebbi országgyűlés előtt, melyben a közös népakarat s a törvényes hatalom központosulni fog, tetteikről számot adhassanak.

40 Magyar és német szöveggel. Csak a magyar szöveget adom.

41 Folyó hó; itt: március.

42 Értsd: fölvetelünkre.

Legelső, legszentebb kötelessége tehát minden becsületes és helyes gondolkodású magyarnak ezennel csak az, hogy az álladalmi boldogságot s közbátorságot föntartani segítse. Ki jelenleg csak *saját egyéni* érdekét tartja szemmel, az a nemzet közös érdekeit hozza veszélybe, s oly vétket követ el az isteni és emberi igazságok ellen egyiránt, miként sem ezen, sem pedig a jövő életben eleget nem lakolhat.

Általhatva tehát ezen eszmétől, nem találom célszerűnek, hogy a jelen, az országra nézve oly nagyfontosságú idő percekben a mi ügyünket elővegyük; minélfogva is hiszem, hogy szándékaitoknak teljesen megfelelően, midőn a legünnepélyesebben kijelentem, miként jövőbeli sorsunkat, s személyünk, úgy mint vagyonunk biztonságát *bizalommal teljesen* tesszük le a magyar nemzet kezeibe, s hathatós pártfogásukba ajánljuk.

Minden rangú, korú és vallású férfiak, köztük azon nemeslelkű, a hazáért oly hőn lángoló ifjúság, melynek soraiba ti is beálltatok a mozgalom első pillanataiban, s mely örök példányul szolgálанд arra, miképp gyökeres átalakulás nehéz perceiben is összeegyeztetni lehet a bátorságot a renddel; mindezek önként nyújtanak kezét arra, hogy részükről is biztosságunkat fönttartani segélendik, s hogy kérdéseinket, az álladalmi testületbe egybecsatoltatását illetőleg, ők viszik át a szellem küzdmezejére, mely által egyedül ügyünk végképpi eligazítása előkészíttethetik, a közvélemény ez ügyben kihallgattathatik, a tévedések fölvilágosíttathatnak s ekként a nemzeti szabadság legerősebb palladiuma,⁴³ a szabad sajtó útján, egészen tisztába hozathatik. – Nem bennünket illet most tollat ragadni ez ügyben; azon nemes férfiak majd végrehajtják azt, mire magukat oly nagylelkűleg elhatározzák, nekünk a dolgok jelen állásánál fogva kötelességünk csak az, hogy annak idejében a *legnyíltabb felvilágosítást* adjunk az eddigelé oly rejtélyes homályban burkolt községi és vallási szerkezetünk felül; valamint az által is, hogy egyrészt a leggyökeresebb reformokat megkezdjük, másrészt pedig, hogy gyermekeinket, kivéve a külön előadatandó vallástant, a nyilvános iskolákban képeztetjük, a legnyomatékosb bizonyítványt adjuk afelül, miként irányunkban a polgári társaság teljesen megnyughatik.

Fölkérlek tehát benneteket, tisztelt testvéreim, arra, hogy tartsátok vissza magatokat mindennemű erőszakos törekvéstől a jog elnyerésére. Ne nyújtsatok be kérelmezvényeket; ne írjatok; hanem várjátok be békével az időt, melyben, ha isten úgy akarja, s mint én a legbiztosabban reménylem, *legközelebb jövőben* ügyünk a *polgári társaság*⁴⁴ közmegelégedésére teljes világosságba hozatandó, bevégzendő és határozatba menendővé tétetik.

Isten szóland a ti ügyeitekben, nemes férfiak ajkaival, ti pedig legyetek béketűrőssel, mondja a sz. írás: Tartsátok föl a békét, belülről és kívülről. Hogyha pedig hazafiúi érzelmeitek igénybe vétetnek, ez által kétszerte lekötelezve éreztétek magatokat, ha néhol szűkkeblűleg visszautasítottok, el ne mulasszátok ti azért kötelességeite-

43 Palladium: oltalom.

44 A német szövegben: *Staats-Gesellschaft*.

ket; ha felebarátaitok jóléte forog fenn, feledkezzetek meg minden bántalmakról, minden lenézésről, melyeket tapasztalátok, s minden emberben csak egyet lássatok, egyet szeressetek – a hazát.

Isten, haza és király, ez legyen jelszavunk.⁴⁵ Becsület és bizalom vezéreljen bennünket minden cselekedeteinkben.

Ezt kérve, maradtam Pesten Martius 22-én 1848.

Kunewalder Jónás

(i) 1848. március–április: Törvénytervezet a zsidók polgári egyenlőségéről

(i/1) 1848. március 24: “Törvenycikkely a vallásbeli különböző felekezetűek polgári egyenlőségéről”⁴⁶

Kézirat:

Budapest, Magyar Országos Levéltár, Archivum Regnicolare, Dietae anni 1847/48. N 69
Lad. XX/21. C. 96

Megjelent:

Pesti Hírlap, 1848, Első félev, no. 8 (1848. március 24), p. 252

Újabb kiadás:

Bernstein Béla, *A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók* (1898; 1939²; új lenyomatban: H. n. [Budapest]: Múlt és Jövő Kiadó, 1998), p. 32–33.

Zsoldos Jenő, szerk., *1848–1849 a magyar zsidóság életében* (Budapest: A Pesti Izr. Hitközség Leánygimnáziumának és Ipari Leányközépiskolájának 48-as ifúsági bizottsága, 1948), p. 62

Haraszti György, “Az 1848. évi magyarországi zsidóösszeírás háttere és mozzatórugói”, in: *Két világ határán* (Magyar Zsidó Történelem – Múlt és Jövő Könyvek) (Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, é. n. [1999 k.]), pp. 185–219, kül. p. 207

Miskolczi Ambrus, “»A zsidók polgáritásáról a nemzetgyűlés által törvény alkottatott.« (Az 1849-i magyar zsidóemancipációs törvény és ismeretlen iratai)”, *Múlt és Jövő*, ÚF 10, no. 1 (1998), pp. 8–45, kül. p. 16

Törvenycikkely

a vallásbeli különböző felekezetűek polgári egyenlőségéről

A különböző hitvallások tekintetéből létező jogi és kötelességi különbségeknek megszüntetése végett, a Zsidó valláson levőkre nézve rendeltetik.

1. §. Ő Felsege magyar ministériuma által a zsidó valláson levők belállapotait kebelőkből és egyéb vallásbeliek közül is meghivandó egyének közbejöttével megvizs-

45 A német szövegben így: “Isten, haza és király, bleibe euer Wahlspruch.”

46 Törvényjavaslat. A fennmaradt fogalmazványt Szentkirályi Móric (1807–1882), Pest vármegye követe, kerületi jegyző javította és írta alá. Szerzője ismeretlen. Az országgyűlés nem tárgyalta.

gáltatni, s az e tekintetben szükséges reformokra nézve a lelkiösméret teljes szabadságának alapján a legközelebbi országgyűlésének törvényjavaslatot előterjesztetni fog. Addig is

2. §. A zsidó községek polgári tekintetben teljesen megszüntetnek, és annak tagjai a község rendes előljáróságának minden tekintetben alávetettek, s illetőleg a községekbe teljesen beleolvaszthatnak.

3. §. A zsidó és keresztyén valláson levők között kötendő vegyes házasságok, a házasságból származó polgári viszonyokra és következményeikre nézve, ezennel, mint polgári kötések, törvényeseknek ösméretnek.

4. §. Ily házasságok megyékben az alispánok (...) ⁴⁷ előtt nyilvánítandók az által, hogy a házasságra lépők négy bizonyosaikkal ⁴⁸ a nevezett tisztviselők előtt megjelenvén, házassági szándékukat kijelentsék, és a házassági szerződést aláírják.

5. §. Az illető tisztviselő a házassági szerződésre a házasságnak előtte lett nyilvánításáról bizonyítványát ráírja, ugyanezen szerződésnek két eredeti példányát a törvényhatóságnak, a törvényhatóság pedig egy példányt a minisztériumnak fog felterjeszteni.

6. §. A zsidók és keresztyének között kötendő házasságokból születendő gyermekek a keresztyén szülő hitvallásában lesznek nevelendők.

7. §. A belügyminister rendeléseket teend, idegen zsidóknak más országokból beköltözését meggátolni.

(i/2) 1848. március 31: Kossuth Lajos az országgyűlési vitában, Pozsony

Megjelent:

Pesti Hírlap, 1848, Első félv, no. 22 (1848. április 7), p. 305

Újabb kiadás:

Zeller Árpád, *A magyar egyházpolitika, I: 1847–1871* (Budapest: Boruth E. könyvnyomdája, 1894), p. 86

Zsoldos Jenő, szerk., *1848–1849 a magyar zsidóság életében* (Budapest: A Pesti Izr. Hitközség Leánygimnáziumának és Ipari Leányközépiskolájának 48-as ifjúsági bizottsága, 1948), p. 69

(...) *Kossuth L.* a jelen országgyűlés missiójához számítván mindazon lépések megtételét, melyek által a rend s béke fenntartása az országban biztosíttassék, két rövid törvénycikket indítványoz a mindkét hitvallású protestánsok, ⁴⁹ az óhitű görögök megnyugtatóására, melyek egyikében az unitáriusok is bevétetnek. (...) *Schnée L.* ⁵⁰

47 A tervezet felsorolja az ország más státusú igazgatási egységeit és előljáróikat.

48 Értsd: tanúk.

49 Ti. az evangélikusok és reformátusok.

50 *Schnée / Schneé László* (1778–1853) Heves vármegyei 2. aljegyző, az 1847/48. évi országgyűlésben vármegyei követ, 1848-ban megyei főjegyző, majd "rögtönbíró" (az Esküdtszéki Eljárás

Megpendíté ezúttal a zsidó emancipációt is. *Kossuth L.* erre megjegyzi, hogy a jelen körülmények közt éppen azoknak, kik baráti az emancipációnak, kívánni kell, hogy e percben ne történjék semmi e részben; mert vannak akadályok, mikkel bizonyos percekben istenek sem küzdhetnek meg; most a zsidókra nézve rendelkezni annyi volna, mint e népfaj közül tömérdeket áldozatul vetni ellenségeik dühének.

(i/3) 1848. április 1: Tudósítás Kossuth beszédéről

Megjelent:

Budapesti Híradó, 5, no. 801 (1848. április 1), p. 314

Újabb kiadás:

Bernstein Béla, *A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók* (1898; 1939²; új lenyomatban: H. n. [Budapest]: Múlt és Jövő Kiadó, 1998), p. 32 sk.

Zsoldos Jenő, szerk., *1848–1849 a magyar zsidóság életében* (Budapest: A Pesti Izr. Hitközség Leánygimnáziumának és Ipari Leányközépiskolájának 48-as ifjúsági bizottsága, 1948), p. 238

Kossuth L.: gondolkodása e kérdésre⁵¹ nézve a ház előtt tudva van; de a rend és nyugalom érdekében kijelenti, miszerint a vallásegyenlőség leghívebb barátainak sem lehet kívánniok, hogy az emancipatio most történjék, mert bizonyos előítéletek bizonyos körülmények közt olyanok, hogy velök az istenek is hasztalan küzdenének. A zsidókat most emancipálni annyit jelentene, mint tömérdeket közülök áldozatul dobni.

(j) 1848. április eleje: A zsidók kiűzése Székesfehérvárról

Irodalom:

Löw Immánuel, "Rendelet a zsidózavargások ellen 1848-ban", *Magyar-Zsidó Szemle*, 1 (1884), pp. 413–414, no. 15

Bernstein Béla, "A székesfehérvári zsidók története", *Magyar-Zsidó Szemle*, 11 (1894), pp. 460–465

Bernstein Béla, "Rendelet a székesfehérvári zsidók érdekében, 1848", *Magyar-Zsidó Szemle*, 11 (1894), pp. 508–509

(j/1) A *Pesti Divatlap* tudósítása

Megjelent:

Pesti Divatlap, 1848, Első félévi folyam, no. 19 (!) (1848. április 22), oldalszám nélkül

---

Zvezetését és a Büntetés Kimondását Gyakorló Bíróság jegyzője), 1849-ben 4 év várfogságra ítélték, szabadulása után elhunyt.

51 Ti. a zsidók emancipációjára.

April 7-én Székesfehérváron azon gyászos hírrel lepettem meg, miszerint az eddig amúgy szőrmentében megtüretett Izrael fiai egyenesen az emberek sorából szándokoltatnak kitöröltetni; érdemes polgártársimban csupán kenyéririgységből támadott ezen dühös ellenszenv, kik biztos hallomás után nagyobb mértékben egyedáruskodtak a múlt évi gabonadrágaságban, mint magok az üldözés szándoka alá vett Izrael fiai.

Néhány nap múlva értésemre esett, hogy ugyanaz napra, melyre a zsidók Fehérvárbóli kiűzetése a roppant népgyűlésen egyhangúlag elhatározott, megérkezett a minister-elnök meghatalmazottja, Pulszki⁵² Ferenc, ki midőn az igazság s méltányosság szent paizsa alatt dörgette hatalmas szavát, egyúttal felhívta azokat, kik a zsidók kiűldöztetését óhajtják.

Roppant néptömeg sereglett össze a megyeház előtt a végső ítéletre figyelendő; sorkatonaság a vidékről, úgy a helyben lévő készen állott. Teljes meghatalmazását felolvastván a ministeri megbízott, kifejtve, hogy a zsidók, néhány év előtt, törvényszerű lakosai lettek e városnak, s csak egyedül törvényszerűleg lehet őket kiűzni; azonban a jelen körülményekben erről szó sem lehet, midőn minden őszinte kebelben a testvériség s egyenlőség reménye látszik kifejlődni, éppen azon időszakban ily természet elleni bünt elkövetni annyi lenne, mint a legszentebb emberi kötelességet a legmagasztosabb átalakulási elveket lábbal tiporni.

Ezen felszólalás után ismét felhívta mindazokat, kiknek a zsidók ellen panaszuk s alapos kifogásuk lenne; úgy látszott, senki antipáthiát kifejezni nem volt hajlandó, míg egy megvesztegetett naplopó kiállott a síkra; ő hajdanában pecsovicsereg-nél adminisztrátori zsoldos volt, jelenleg pedig gazdagabb kereskedő polgártársak megvesztegetése következtében izgatott; ez fennhangon kijelenté, hogy ő a zsidókat ezentúl is üldözendi, sőt ha tett-erőre kerül a dolog, ütlegekkel is előállani bátor lesz – erre a kiküldött segédminister fontos eljárásában igen erélyesen kitüntette magát, s tudtára adá Göndöcs nevű ellenszegülőnek, hogy legkisebb izgatás következtében 24 óra múlva felakasztatik, a balvéleményben megrögzött polgárokat szigorúan meginté: “ám lássák, ha az izraeliták legkevesbé károsulnak, az okozandó kárt a vagonosbak térítendik meg.”

Ezen hatályos szavak eredmény nélkül nem hangzottak el, mert lázító polgártársunkon a halálsápadtság színvegyülete mutatkozott, s a felmagasztalás irtózatosszéméje annyira leszállítá gögös hangulatát, hogy a bűnbánat zsámolya előtt azonnal lehajolva s térdre esve esdeklett Pulszki Ferenc ítélőszéke előtt bocsánatért.

(j/2) Pulszky Ferenc (1814–1897), *Életem és korom* (1880) (Részlet)

Újabb kiadás:

Pulszky Ferenc, *Életem és korom* (Budapest: Franklin-Társulat, 1884²), p. 300 skk.

52 Recte: Pulszky.

Pulszky Ferenc, *Életem és korom*, szerk. Oltványi Ambrus (Magyar Századok) (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958), I, p. 341–346

Irodalom:

[N. N.], "Pulszky Ferenc és a magyar zsidóság", *Egyenlőség*, 33, no. 45 (1914. november 8), pp. 9–10

A városi polgárok, kik csak imént nyertek politikai jogokat, felzúdultak az ellen, hogy a zsidók is polgári jogokkal bírjanak, különösen oly városban, hol a lakók többsége német volt. Ők is azt tartották, (...) hogy a szabadságnak nincs értéke, ha minden ember szabad, s hogy a szabadság csak addig ér valamit, míg az kiváltság; s így csakugyan felzendültek Pozsonyban a zsidók ellen, midőn ezek a szomszéd Pálffy-féle Schlossbergről és Zuckermanliról, mely eddig mint egy Ghetto minden éjjel kapuval a várostól elzárattott, a fakapukat eltávolították. A rend hamar állítottat ugyan helyre, de az országgyűlés nem merte többé kimondani a zsidók egyenjogúságát, nehogy a német polgárok több városban is zavart csináljanak. De ezek éppen a törvényhozás ezen hátralépésénél kaptak vérszemet, Győrben fel akarták perzselni a zsidók házait a szigeten, de a deákság (...) fegyveres őrséggé alakult, s fenn tudta tartani a rendet s megfélemlíteni a zsidófaló németeket. Nagyobb mérveket öltött ezen üldözés Székes-Fejérvárott.

Április 2-án hozzánk jött egy zsidó küldöttség Fejérből, mely sok szóval és sírással elpanaszolta, hogy népgyűlés volt Fejérvártt, petíciót adott be a tanácshoz a zsidók ellen, s ez rögtön elhatározta, hogy a zsidók kiűzendők a város területéről, sőt tüstént becsukatta boltjaikat, őket pedig kikergette. Mi⁵³ erre haladéktalanul rendeletet menesztettünk a tanácshoz Fejérvárra, adjon felvilágosítást, s ha csakugyan kiűzte volna a zsidókat, helyezze őket tüstént vissza elébbi állapotjukba. A tanács erre azt felelte, hogy ő csak a nép akaratát hajtotta végre, s ennek ellenében bizony nem engedelmeskedik.

(...) Szemere⁵⁴ felfogta az eset komolyságát, de rögtöni orvosságtól irtózott, hitte, hogy rendszeres vizsgálattal el lehet napolni a határozatot mindaddig, míg a minisztérium Pozsonyból leérkezik. Klauzál⁵⁵ ellenben szükségesnek tartotta tekintélyünk rögtöni helyreállítását, én felajánlkoztam, hogy a dolgot jó móddal rendbe hozom, ha Fejérvárra teljhatalommal leküldenek, s rendelkezésemre egy század lovasságot bocsátanak. Felmentünk tehát Budára a főparancsnoksághoz, s Lederer⁵⁶ tüstént kiadta a rendeletet, hogy a lovasság Mórról harmadnapra reggel Fejérvárott legyen, de megjegyezte, hogy szoros rendelete van, minden összeütközést a néppel kikerülni.

53 Ti. a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány, amelynek Pulszky tagja volt.

54 Szemere Bertalan (1812–1869), a Bizottmány tagja.

55 Klauzál Gábor, a Bizottmány tagja.

56 Ignatz Lederer (1769–1874) tábornagy, budai hadi kormányzó.

Visszajövet Kiss Nikit⁵⁷ bíztam meg, keressen fel biztos úri embert, ki tüstént Fejérvárra indulhasson; ez rövid idő alatt előkerítette Kempelent, ki a bizottság rendeletét a városhoz átvette, hogy azt hivatalosan a polgármesternek kézbesítse, s emellett meghagytam neki, beszélje el Fehérvártt, hogy én holnap érkezem, huszár helyett a hóhér ül a bakon, a lovasság útban van Mórról, a pattantyússág egy ágyúüteggel követ, s hogy én rettenetesekeket forralok az agyamban, olyakat, minőket Franciaországban a konvent biztosai elkövettek. (...)

Másnap déltájban a városba érkeztem, a megyeházhoz szálltam, hol a megyei tisztviselők illően fogadtak, a városiak a háttérben várták a történeendőket. Én a polgármesternek s a tanácsnak nem is engedtem meg, hogy szóljanak, hidegen rájuk förmedtem, várjanak, míg előhívatom.

A megyei urakkal jókedvűen ebédeltünk, (...) s én megtudtam, hogy a zsidóüldözés főapostola egy itteni kereskedő. Ebéd után egyenként kihallgattam a polgármestert⁵⁸ s tanácsosokat, s mindjárt megláttam, hogy ezek közt csak a főjegyző, Lórody⁵⁹ üti meg a mértéket, művelt, hazafi érzelmű fiatalember, ki később a honvédekhez állt be...

Evvel beszéltem meg tervemet, s elhívtam az izgató kereskedőt, kinek hat óra hosszat kellett az előszobában várni. A polgármesternek kiadtam a rendeletet, hogy a megyeház terére hirdessen népgyűlést másnapra, a nemzetőrség foglalja el a tér egyik oldalát. A befolyásosabb polgárokat egymás után magamhoz rendeltem, s rideg szavakkal komolyan figyelmeztettem, hogy a közcsend-bizottság nem tűrheti az engedelmség megtagadását, s hogy a legszigorúbb eszközöktől sem retten vissza, ha a holnapi népgyűlés nem semmisíti meg minden ellentmondás nélkül az elébbi népgyűlés határozatát, s vissza nem hívja a zsidókat. Bízom egyébként hazafiságukban, hogy ők is e célra közreműködnek, s az ingerült kedélyeket lecsillapítják. Végre tíz órakor behívtam a már türelméből kifogyott főizgatót, valóságos német nyárspolgárt, ki ma talán évek óta először mulasztotta el rendszeres vacsora-óráját. Ennek szárazon megmondtam, tudom, hogy ő izgatta fel a népet a zsidók ellen, mire mentegetőzni kezdett, hogy a zsidók március óta szemtelenebbek, mint valaha, hogy csalják a népet, uzsorások stb.

Én e kérdéssel vágtam szavába:

– Van-e családja?

– Feleségem s három gyermekem.

57 Nemeskéri Kiss Miklós (1820–1902), a Bizottmány titkára.

58 Peterdy Gábor (1817–1892) ügyvéd, 1852-ben *in effigie* halálra ítélték és felakasztották, hazatérése után sokáig fogságban ült, 1867-től a pénzügyminisztériumban szolgált, mezőgazdasági és közigazdasági tárgyú írásokat tett közzé.

59 Lórody Ödön / Ede / Eduárd (1809–1858) főjegyző, később belügyi tanácsos, 1852-ben *in effigie* halálra ítélték és felakasztották, ő a török hadseregben szolgált, valahol az Euphratész mellett esett el.

– Sajnálom őket, mert látom, hogy önt sokáig fogják nélkülözni, önt nem sajnálom, de őket igen, mert önt elfogatom, vasra veretem, s Pestre vitetem, mint ki az állam ellen feltámad – s e szavaknál felütöttem a corpus jurist,⁶⁰ s megmagyaráztam neki az 1723-i felségsértési és hazaárulási törvényt, qui se contra statum publicum erigunt.⁶¹ A szegény kereskedő roppantul megijedt, arca elhalványult, fogai vacogtak, egész testében remegett, mire említém, hogy ha a népgyűlés megsemmisíti előbbi határozatát, ha jól viseli magát, ha visszahívja a zsidókat, meglehet, hogy a feledés fátylát borítom az egész esetre. Megtörve távozott el.

Másnap reggel bejött a lovasság, s elfoglalta a megyeháztér egyik oldalát, a másika a nemzetőrséget állítottam fel. A megyeház elébe a nagy zöld asztalt tétettem ki, erre állítottam az alispán karszékét s elébe tegnapi háziasszonyunk toilette-asztalkáját. Tíz órakor ott volt már a város összes lakossága, én díszmagyar ruhában, kalppal fejemen, karddal oldalamon felhágtam az asztalra, hová Lórody követett, leültem s fennhangon meghagytam neki, olvassa fel megbízólevelemet. Amint ez olvasni kezdett:

“Mi, Szemere Bertalan, Klauzál Gábor, Pulszky Ferenc, a királyi teljhatalommal felruházott nádor István főherceg Ő fensége által a közcsend s rend fenntartására kinevezett országos biztosok.” –

Egy hang hallatszott: “Nem ismerjük el”, a nép mozogni kezdett, Lórody megijedt s leugrott az asztalról, én pedig előre lépve, dörgő hangon kérdeztem:

“Ki a merész, ki el nem ismeri az ország legfelsőbb törvényes hatóságát? álljon elő, nevezze meg magát, mutassa, hogy van bátorsága véleményéért szenvedni, mert lakolni fog, mint mindenki, aki ellenállni mer a kormánynak; ez el tud s el fog tippolni mindenkit, ki a közrendet megzavarni merészkednék – ne gondolják, hogy a szabadság időszaka a csendbontás aerája.”

Mély csend követte szavaimat, senki sem moccani.

Elmondtam nekik, hogy a szabadság nem kiváltság, hogy ez olyan, mint az égő gyertya, mely nem vesz semmit világából, ha más gyertyát gyújtanak meg rajta, hogy a zsidók is úgy fiai hazánknak, mint mi magunk; előadtam, mily dicsőség az a magyar nemzetre, hogy mit más nemzetek vérök árán tudtak csak szerezni, mi azt békés úton vívtuk ki, s mily szégyen volna az, ha köztünk meghasonlás állna be, ha rendbontás szennyezné be a nemzeti dicsőség napjait; figyelmeztettem végre arra is, hogy mi rendbontást nem tűrhetünk, s meg tudjuk azt torolni; említettem Székesfehérvár dicső múltját, felszólítottam a népet, ne homályosítsa azt el vallásos és nemzetiségi türelmetlenséggel, s így szónokoltam másfél óra hosszat mindig melegebben, de a nép hallgatott, s csak a végén hallatszott néhány éljen szó.

Feltettem most a kérdést, akarják-e megsemmisíteni előbbi határozatukat s visszahívni a zsidókat?

60 Törvénytár.

61 Lat. “akik az állam ellen felkelnek.”

Egy pár szó hallatszott: Akarjuk.

Szóljanak azok, kik nem akarják!

Mély hallgatás – mire kimondtam a végzést, hogy az elébbi népgyűlés határozata, mely a zsidók kiűzését követelte a tanácstól, egyhangúlag visszavétetett, s hogy én ennél fogva a tanács végzését megsemmisítem, s hogy e végzés ne szennyezze be a jegyzőkönyvet, azt ünnepélyesen saját kezemmel a jegyzőkönyvből kiteptem, az egész eljárásról Lórody által készült jegyzőkönyvet felolvastattam, hitelesítettem, s a gyűlést feloszlattam. A nép csendesen ment haza, a polgármester pedig a megyeházba kísért, hogy a végzés végrehajtására nézve vegye rendeletemet. Meghagytam neki, közölje a határozatot hivatalosan a zsidó elöljáróval, ki a szomszéd faluban várakozik, s hívja vissza a zsidókat, különben felelőssé teszem minden további zsidóüldözésért.

A püspök nagy ebédet adott tiszteletemre, gratulált, hogy e csiklandós ügyet oly szerencsésen oldottam meg, (...) midőn a huszár jelentette, hogy egy polgárküldöttség szólni kíván velem.

Bevezettettem, elmondták, hogy a lakosság belenyugodik ugyan a végzésbe s rendeletembe; de mégis megkér, ne szégyenítsem meg a várost, ne hívassam a zsidókat hivatalosan vissza, ne kívánjam, hogy a polgármester a rabbinusnak⁶² írjon; a zsidók úgyszólván tudják már, mi történt a városban, térjenek vissza éjjel minden demonstráció nélkül, holnap reggel rendben lesz minden, ne követeljem, hogy a város szégyenben maradjon.

Természetes, hogy e kérelemnek engedtem, a zsidók éjjel visszatértek a városba, én pedig a közcsend- s rend-bizottság tekintélyének békés úton történt ilyen helyreállításával visszamentem Pestre.

Később, a minisztérium végleges megalakulására következő napokban, még több helyütt ütött ki a zsidóüldözés, s komolyabb alakot öltött Pozsonyban és Vág-Új-helyt, hol az iskolákat feldúlták, s a zsidókat kirabolták. A német nem tudja elfojtani ellenszenvét a zsidó ellen, mindamellett, hogy ez a német nyelvhez ragaszkodik; az angolok, franciák, olaszok ritkán bántották a zsidókat, a magyarok, lengyelek s törökök menhelyet adtak nekik, s ők mégis nem azok nyelvét fogadták el anyanyelvökül, kik őket megvédték, hanem azokét, kik őket mindig üldözték: a spanyolokét s németekét...

A forradalom zajában régen elfelejtettem már ezen fehérvári epizódot, Angol-honban éltem mint menekült, midőn 1850-ben a londoni *Jewish Chronicle*-ben egy levél jelent meg Magyarországból, melyben egy névtelen zsidó elbeszélte az esetet, s engem tengerentúli hitsorsosainak ajánlt. Ezen megemlékezés annál jobban esett, minél fájdalomtabban éreztem honn maradt barátimnak közönyösségét...

62 A fehérvári rabbi ebben az időben Majer Zipser / Zipser Mór (1815–1869) volt.

(k) 1848. április 8: Löw Lipót beszéde, "Az Isten újat teremtett"

Megjelent:

"Az Isten újat teremtett. Pápán 1848. április hó 8-án, az országgyűlés bezártakor",⁶³ in: Bláyer Ignác,⁶⁴ *Olvasókönyv. Oskolák számára. Első vagy prózai rész* (Pápán: Kiadta Berger Jónás könyvtárus / A ref. főiskola betűivel, 1848), pp. 68–70

Újabb kiadás:

Löw Lipót, *Zsinagógai beszédek* (Szeged: Traub B., 1870), pp. 77–90

Zsoldos Jenő, szerk., *1848–1849 a magyar zsidóság életében* (Budapest: A Pesti Izr. Hitközség Leánygimnáziumának és Ipari Leányközépiskolájának 48-as ifjúsági bizottsága, 1948), pp. 72–73

Löw Lipót beszédei. Összegyűjtötte Hidvégi Máté (*Magyar Zsidó Történelem*) (Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 1999), pp. 52–58

Köbányai János, szerk., *Zsidó reformkor* (Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 2000), pp. 106–112

Irodalom:

Nathalie Kónya-Jobs, *Jüdische Identitätskonstruktionen in Ungarn 1848 bis 1900* (Examensarbeit, Universität zu Köln, GRIN Verlag, 2006), p. 39 sk.

(...) Igenis, kedves hallgatóim! *újat* és *nagyot* hívott létre a mindenható Isten szemünk láttára. *Újat*: mert vérontás nélkül lépett a magyar nép az alkotmányos szabadság boldog édenébe, mihez példa nincsen a nemzetek történetének lapjain. De *nagyot* is: mert e haza, mely a mívelt világ legszélső határán fekszik, s eddig félcivilizált gyarmatnak tekintetett, rövid és békés forradalom által Európának legalkotmányosabb királyságává lett.

(...)

Ha őszinték akarunk lenni, kedves hallgatóim, mint lennünk kellene, nem tagadhatjuk, miként jelen korunk irányában szembetűnőleg hátramaradtunk.

Zsinagógáink nagyobbára el vannak hanyagolva, nélkülözvén azon rendet s méltóságot, mellyel a nyilvános istentiszteletnek járnia kell.

Oskoláink némely helyeken megfelelnek ugyan rendeltetésüknek, de más helyeken az ifjúság nevelése szomorú állapotban sínlődik.

Papjaink között vannak csekély számú egyének, kik néptanítói kötelességüket lelkiismeretesen teljesíteni törekednek; de túlnyomó többségük nem képes a tanításra, mert elmulasztotta a tanulást.

Ezen állapotok sürgetőleg kívánnak javulást, kívánnak átalakulást.

(...)

63 Az 1847/48. évi országgyűlésről van szó.

64 Hamarosan honvéd százados. – 1861-ben *Eliezer és Naftali: héber költemény* címmel kiadta Jean Pierre Florian (1754–1794) művét (Pest: Herz Nyomda, 1861).

Tudjátok, kedves hallgatóim, hogy polgárosodási követelésünk főképpen azon elvre támaszkodik, miszerint az igazság kívánja, *hogy a teljes teherviselésnek teljes jogélvezés feleljen meg.*

Okoskodásunk igen egyszerű: mi, úgy mondjuk, a polgári terheket egész terjedelmükben viseljük, az álladalom fenntartásához kötelességünk szerint járulunk; méltán igényelhetjük tehát, hogy az állam is minket minden áldásban részesítsen.

Azonban hazánk eddigi viszonyainál fogva ezen okoskodás a gyakorlati élet által megcáfoltatott; mert azon osztály, mely eddig legtöbb jogokkal bírt, a közteherviselésben alig vett részt, míg azon osztály, mely legtöbb terheket viselt, csak kevés jogokkal volt felruházva.

De egészen másképp áll a dolog mostantól fogva. Ama szent elv: *Egyenlő jogok és egyenlő terhek!* ünnepélyesen kihirdtetett, s nem lehet hinnünk, hogy e szent elv reánk nézve nem fog alkalmaztatni azon oknál fogva, mivel zsinagógáinkban az egyetlenegy Istent imádjuk, és zsinagógáinkban megismerkedünk szent szavának tartalmával.

Egyenlő jogok és egyenlő terhek! ezen igazságon alapulnak hazafiúi óhajtásaink; s míg ezen sarkalatos elvnek valósága nem vonathatik kétségbe, jövendőnk felől nem kell aggódnunk. Sőt teljes béketűréssel bizhatunk a magyarnak *igazságszeretetében*, minélfogva nem fogja engedni, hogy a Mózes vallású magyar magyar törvény által megsértessék, lealacsonyíttassék. Bizhatunk a magyarnak *belátásában*, minélfogva nem fogja engedni, hogy csak egy honfinak is megtiltassék azon versenyzés, mely a közjó gyarapításához vezet. Bizhatunk a magyarnak *nemeskeblőségében*, minélfogva nem telendik kedve gyengébb honfitársinak elnyomásában. Bizhatunk a *közvélemény méltányosságában*, mely az emberben az embert becsüli, s irtózik az üldözéstől, a türelmetlenség aljas kifakadásától.

Abban bízunk, izraeliták! Hiszen a szellem *kiszabadult rozsdás békóiból*. A sajtó korlátai nem gátolják többé az emberi észnek szabad nyilatkozatát: és a szabad sajtó, a polgári szabadságnak ezen védangyala nem ismer semmi valláskülönbséget. A szabad sajtó hasonlít Mózes ama csudálatos pálcájához; megütik vele a sziklát, és íme! kiömlik a víz nagy bőséggel, hogy igyék minden szomjazó.

Ne emlékezzetek tehát, izraeliták, az előbbiekre, és a múltakra ne hivatkozzatok. Újat teremtett az Isten, újat alkot, újat fejleszt ki. Türelmetlenségnek ne engedjétek köztetek helyt, mert íme, az újnak csak fejlődését ünnepeljük. Üdvözléjétek inkább az új kor szellemét, mert ez feljogosít minket, hogy polgárosodásunk mellett alaposan felszólalhassunk.

(...)

(I) 1848. április 19, Pest: "Az ellenségesség tevőleges kitörése"

(I/1) Ignaz Einhorn / Einhorn Ignác (Horn Ede), "Általános nyugtalanság..."

Megjelent:

Ignaz Einhorn, *Die Revolution und die Juden in Ungarn. Nebst einem Rückblick auf die Geschichte der Letztern* (Leipzig: Carl Gewibel, 1851)

Újabb kiadás:

Ignaz Einhorn (Eduard Horn), *Die Revolution und die Juden in Ungarn*, szerk. Miskolczy Ambrus (Europica Varietas) (Budapest: Universitas Budapest, 2001), pp. 114–120

Fordítás:

Einhorn Ignác (Horn Ede), *A forradalom és a zsidók Magyarországon*, szerk. Miskolczy Ambrus (Europica Varietas) (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Román Filológiai Tanszék, 2000), pp. 102–107 (Fenyő István fordítása)

(...) Die allgemeine Aufregung wurde (...) eher gesteigert, dann geschwächt. Ein obskurer Advokat berief auf den Morgen des 19. April eine Volksversammlung, in welcher die obschwebenden Tagesfragen besprochen werden sollten. Er beantragte, daß vom Magistrat, resp. durch diesen vom Ministerium gefordert wurde: 1) Mögen sämtliche Hausherren ihren Miethbewohnern den Zins für das eben ablaufende Quartal erlassen, da wegen der allgemeinen Aufregung in letzter Zeit der Verdienst gering gewesen; 2) möge durch die frühererwähnten Maßregeln das Loos der arbeitenden Klasse verbessert werden; 3) mögen alle, seit 1840 hier angesiedelten Juden aus der Stadt vertrieben, die Zurückbleibenden aus der Nationalgarde gestoßen werden. Durch die ersten zwei Anträge waren die Bürger bedrohet, während der dritte ganz in ihrem Sinne war. Sie strebten daher, die Aufmerksamkeit der versammelten Volkshaufen von jenen beiden ab- und auf diesen Punkt hinzulenken. Dies gelang ihnen besonders dadurch, daß sie den Arbeitern vorstellten, wie sie gerne bereit wären den Lohn zu erhöhen, die Arbeit zu vermindern und überhaupt alle billigen Wünsche zu befriedigen, wenn nicht durch die "betrügerische Konkurrenz der jüdischen Meister" alle Preise so sehr herabgedrückt und dadurch ihr Gewerbe und ihr ganzer Wolstand ruinirt würde; – so, daß mittelbar alle Leiden der arbeitenden Klasse – dem Juden zuzuschreiben wären.

Die erregte Volksmasse begab sich vom Museumsplatz, wo die Volksversammlung abgehalten worden, zum Rathhaus, wo der neue Magistrat versammelt war. Die drei Forderungen wurden unterbreitet, und natürlich die erste mit allgemeiner Indignation vernommen, wie auch die zweite sehr unliebsam war. Dasselbe Kunststückchen, das sich in der Volksversammlung so ziemlich bewährt hatte, wurde hier abermals angewendet. Alle Aufregung des Volkes sollte auf die Juden hingelenkt werden, damit man einen doppelten Streit führe: die Gefahr vom eigenen Haupt ab- und sie zugleich auf das Haupt des Verhaßten hinlenke. In demselben Saale, in welchem bis vor wenigen Tagen Juden als Mitglieder des Sicherheitsausschusses Sitz

und Stimme gehabt, wurden heute die heftigsten Reden gegen die Juden gehalten, die intolerantesten Forderungen gestellt. Der Widerstand einzelner Edlen, wie z. B. Paul Nyáry's, zerschellte an der enggeschlossenen Falanx des Spießbürgerthum's, das den dritten Punkt mit Wärme und Eifer adoptirte, um die ersten zwei desto bequemer fallen lassen zu können.

Bei dieser hohen Gereiztheit bedurfte es, um einen thatsächlichen Ausbruch der Feindseligkeiten herbeizuführen, nur eines kleinen Anstoßes. Auch dieser fand sich bald. Der Andrang zum Rathhaus war nemlich so stark, alle Räume desselben so sehr überfüllt, daß den wachthabenden Nationalgardisten der Auftrag gegeben worden: Niemanden mehr einzulassen. Die draußenharrende Menge wollte den Einlaß erzwingen: der am äußern Thor stehende Gardist streckte das Gewehr vor; ein Bürger ergriff es, um es bei Seite zu schieben, verwundete sich aber die flache Hand an dem aufgesteckten Bajonet. Zufällig war dieser Gardist ein – Jude. "Blut, Bürgerblut ist durch Juden vergossen worden", schrie jetzt die wüthende Menge und fiel über den Gardisten, wie über andere in der Nähe befindliche Juden mit solcher Wuth her, daß es nur den angestrengtesten Bemühungen einiger Bessergesinnten gelang, sie zu befreien und in Sicherheit zu bringen. Die christlichen Gardisten unterstützten den Pöbel mit Wort und That, anstatt der Unordnung zu steuern. Eine andere Gewalt schritt nicht ein. Das Ministerium sah dem herannahenden Sturm thatlos entgegen.

Unter den jüngern Israeliten gab es deren Viele, die dem Bevorstehenden weniger mit Furcht als mit Ungeduld entgegensahen. Die gereizte Stimmung, wie sie seit Wochen bestand, die kleinlichen, aber quälenden Insulten, denen der Jude überall ausgesetzt war, waren nachgerade unerträglich geworden. Man wünschte allgemein, daß diesem Zustande auf die eine oder andere Weise ein Ende gemacht werde; entweder durch energisches Einschreiten von oben oder durch tapfere Gegenwehr der Angegriffenen, welche den Spießbürgern, deren Engherzigkeit noch von ihrer Feigheit überragt zu werden pflegt, für die Zukunft die Lust oder doch den Muth zu judenfeindlichen Reibungen benehmen dürfte. Darum wollte die jüdische Jugend auch nicht von heimlicher Flucht oder feiger Ergebung wissen, sondern war fest entschlossen, sich mit Waffen aller Art versehen vor der Theresienstadt (dem Wohnort der meisten Juden) aufzustellen und Gewalt mit Gewalt abzutreiben. Die Besonneneren fürchteten jedoch, daß hiedurch leicht ein kleiner Zusammenstoß in einen blutigen Bruderkampf umwandelt werden könnte. Man stand von Obigem ab, verrammelte bloß die einzelnen Hausthore und versammelte sich wolbewaffnet in den Höfen, mit dem festen Entschluß: Leben und Gut nur um den Höchsten Preis zu verkaufen. Uebrigens erwartete man allgemein, daß die Regierung es nicht auf's Aeüßerste werde ankommen, und da die Garde sich als unzureichend erwies, das Militär zum Zerstreuen der Pöbelhaufen werde einschreiten lassen.

Dazu war aber der Ministerpräsident L. Batthyány nicht geneigt. Wol hatte er es vormittags im Rathhause und nachmittags auf der "Landstraße" versucht, durch

persönliche Ansprache die aufgeregten Massen zu beschwichtigen, aber da wie dort ohne Erfolg. Hinreißende Beredsamkeit gehörte eben nicht zu Batthyány's hervorragenden Tugenden, und jedes seiner Worte wurde mit einem tausendstimmigen "Éljen Batthyány! Ki a Zsidóval!" (Es lebe B.! Hinaus mit den Juden!) übertäubt. Wiewol aber die schönen Worte wirkungslos verhallten, wollte er doch nicht zur That schreiten. Wol wissend, daß die Emeute⁶⁵ vom Bürgerthum geleitet werde, wollte er nicht mit Gewalt entgegnetreten, um dieses nicht zu verletzen.

Mehrere Mitglieder des Gemeindegewerks hatten sich währenddem in der Wohnung des Dr. J. Schlesinger zur Berathung versammelt. Wir beschlossen einstimmig, nicht dem Beispiel der Presburger zu folgen, sondern standhaft auf Recht und Gesetz zu beharren. Eine Deputation hinterbrachte Dies dem Batthyány, mit der Bitte, ihrem Entschlusse und ihrem guten Rechte seine Unterstützung angedeihen zu lassen. B. wies das Verlangen entschieden zurück. Während der Tumult immer höher anschwell, an verschiedenen Orten Einzelne insultirt wurden, in der Königs-, Dreitrommel-, Ellbogen-, Zweimohren- und andern von Juden bewohnten Gassen die Fenster eingeschlagen und andere Unthaten verübt wurden, unterhielt B. die hilfeheischende Deputation mit den abgedroschenen Vorwürfen von Wucher, Separatismus etc., durch welche Fehler die Juden dem Volkshaß reichliche Nahrung böten, und bestand darauf, daß den drohenden Uebeln nur so vorzubeugen sei, wenn die Juden selbst ungesäumt ihren Rücktritt aus der Nationalgarde erklären.

Natürlich wurde Dies abgeschlagen, denn es gewähren, hieß: die Unbill der Unterdrückung noch durch die Schmach der Feigheit steigern, durch unnütze Nachgiebigkeit den Feind zu immer keckerem Auftreten ermuthigen, und durch die Ablieferung aller Nationalgardewaffen sich für den Fall der äussersten Gefahr ganz wehrlos machen.

"Meine Herren, rief B. ärgerlich über den männlichen Widerstand, den der stolze Magnat von den tiefstehenden Juden nicht erwartet hatte. Zwingen kann ich Sie hiezu nicht, da das neue reichstägliche Nationalgardengesetz Sie zum Gardendienst nicht nur berechtigt, sondern verpflichtet; aber ich kann auf keine andere Weise der allgemeinen Erbitterung steuern, und ich wälze auf Ihre Häupter die Verantwortlichkeit, wenn es zum Blutvergießen kommen sollte."

Auch dazu erklärte man sich bereit. "Besser mit den Waffen in der Hand unterliegen, als diese feige von sich werfen und durch sklavische Unterwürfigkeit sich der Sklaverei würdig machen. Unsere Feinde werden uns dann vielleicht fürchten, jedenfalls achten lernen, und damit wäre unendlich viel gewonnen. Zum Blutvergießen würde es übrigens in solchem Fall noch weniger kommen, als wenn wir durch schmähhches Preisgeben unseres Rechts den Pöbel dazu ermuthigen. Denn

---

65 Francia émeute, "zendülés".

wenn die Regierung nur den *ersten Willen* zeigt, unser gutes Recht zu vertheidigen, dürfte der ganze Aufstand bald in nichts zersterben.”

Batthyány blieb unerschütterlich. Die anwesenden Vorstandsmitglieder *mußten* – wiewol sie wiederholentlich erklärten, daß sie hiezu durchaus nicht bevollmächtigt seien – im Namen der gesammten pester Judenheit *um Enthebung vom Nationalgardendienst bitten*.

Als Dies geschehen und die Kunde hievon rasch im Publikum verbreitet war, ließ B. endlich um 7 Uhr Abends das Militär ausrücken und auf der “Landstraße” aufmarschiren. Ohne irgendwo einen ernstlichen Widerstand zu versuchen, zerstreute sich die Menge, denn ihre Brotgeber hatten ihren Wunsch erreicht. Sie hatten sich überzeugt, wieweit B. geneigt sei, ihnen zuliebe Recht und Billigkeit zu opfern; und sie gingen zur Ruhe mit der sichern Hoffnung, auch in ihren anderweitigen Forderungen ebenso leicht zu reussiren.

Dieser Ausgang des unter den Augen des Ministeriums angezettelten Kravalls mußte Jedermann über die wahre Natur dieser Emeuten aufklären, ihn überzeugen, daß nicht etwa ein blut- und beutedurstiger Pöbel, sondern das Bürgerthum Urheber derselben war, mußte ihm aber auch die Gewißheit aufdrängen, daß ein solcher, nicht aus Fanatismus und Leidenschaft hervorgegangener, sondern mit kalter Berechnung “arrangirter” Aufstand durch ein würdiges Betragen der Regierung ohne alles Blutvergießen im Keime hätte erstickt werden können.

(...)

(...) Az általános nyugalanság (...) előbb fokozódott, azután gyengült. Egy gyanús ügyvéd⁶⁶ április 19-én reggelre népgyűlést hívott össze, amelyen a függőben levő napi kérdéseket kellett megtárgyalni. Javasolta, hogy a magisztrátustól, illetve ezen keresztül a minisztériumtól követeljék: 1) az összes háziúr lakásbérlőitől a folyó negyedévi lakbért engedje el, mert az általános nyugalanság következtében az utóbbi időben a szolgáltatás csekély volt; 2) az előbb említett rendszabály által a dolgozó osztály sorsát javítsák; 3) valamennyi 1840 óta itt letelepedett zsidót a városból űzzék el, a visszamaradókat a nemzetőrségből taszítsák ki. Az első két javaslat fenyegető volt a polgárok számára, míg a harmadik egészen a szívük szerinti volt. Ezért arra törekedtek, hogy az összegyűlt néptömeg figyelmét ama kettőről eltereljék és a harmadik felé irányítsák. Ez különösképpen azáltal sikerült, hogy a munkások számára előterjesztették, milyen szívesen emelnék őt a munkabéreket, csökkentenék a munkát és főleg eleget tennének minden méltányos kívánságuknak, ha “a zsidó mesterek csaló konkurenciája” nem nyomná le az árakat, s ezáltal iparunkat és egész jólétünket nem döntené romba; – úgyhogy a dolgozó osztály minden szenvedését közvetve a zsidóknak tulajdonították.

66 Bizonyos Nagy Ferenc.

A felizgatott néptömeg a Múzeum-térről, ahol népgyűlést tartottak, a városházához vonult, ahol az új magisztrátus gyűlésezett. A három követelést előterjesztették, és természetesen az elsőt általános méltatlankodással fogadták, amint a második is igen kellemetlenül hatott. Ugyanazokat a művészi mutatóanyagokat, amelyeket oly alaposan kipróbáltak, itt újra alkalmazták. A nép egész nyugtalanságát a zsidók ellen kellett irányítani, ezzel kettős csapást mérni: a veszélyt elfordítani a saját fejükről, és egyszersmind azt a gyűlöletet fejére zúdítani. Ugyanabban a teremben, amelyben még néhány nappal azelőtt a zsidók mint a Közbátorságra Ügyelő Választmány tagjai üléssel és szavazattal bírtak, ma a legtüzesebb beszédeket tartották a zsidók ellen, a legtürelmetlenebb követeléseket állították fel. Egyes nemes lelkek ellenállása, mint például Nyáry Pálé, szétzúzódtak a nyárspolgárság összezárt falán, amely a harmadik pontot melegen és lelkesen elfogadta, hogy a másik kettőt annál könnyebben legyen képes elejteni.

E felfokozott ingerültség közepette csupán egy kis lökésre volt szükség, hogy az az ellenségesség tevőleges kitöréséhez vezessen. S ez hamarosan adódott is. A tolongás a városházánál ugyanis oly erős volt, az egész tér oly igen túlszűfolt, hogy az örökös nemzetőröknek kiadták a rendeletet: senkit többé be ne bocsássanak. A künn várakozó tömeg ki akarta kényszeríteni a bejutást; a külső ajtónál posztoló nemzetőr előrszegezte fegyverét; egy polgár megragadta azt, hogy oldalra tolja, de megsebezte tenyerét a szúrós bajonetten. Véletlenül ez a nemzetőr – egy zsidó volt. “Vért, polgárvért ontottak a zsidók” – üvöltötte most a dühöngő tömeg, és nekiesett a nemzetőrnek, mint ahogyan a közelben található más zsidóknak is, olyan dühvel, hogy csak néhány jobbérzésű ember a legnagyobb erőfeszítésekkel tudta őket kiszabadítani és biztonságba helyezni. A keresztény nemzetőrök szóval és tettel támogatták a csöcselést, ahelyett, hogy a rendetlenséget megfékeztek volna. Semmi hatalom sem lépett közbe. A minisztérium tétlenül szemlélte a közelgő vihart.

A fiatalabb izraeliták között sokan akadtak, akik a küszöbön álló elébe kevésbé félelemmel, mint inkább türelmetlenséggel tekintettek. Az ingerült hangulat, amely hetek óta uralkodott, a kicsiny, de kínzó inzultusok, amelyeknek a zsidó mindenütt ki volt téve, idővel elviselhetetlenné váltak. Általánossá vált a kívánság, hogy ennek az állapotnak egy vagy más módon vessenek véget; vagy energikus beavatkozás által felülről, vagy a megtámadottak bátor ellenállásával, hogy a nyárspolgároknak, akiknek gyávasága még szükkeblúségüket is felülmúlta, kedvét vagy még inkább bátorságát a zsidóellenes megnyilvánulásoktól a jövőben elvegye. Ezért a zsidó ifjúság nem akart tudni titkos menekülésről vagy gyáva megadásról, hanem szilárdan elhatározta, hogy ellátja magát mindenfajta fegyverrel a Terézváros előtt (itt lakott a legtöbb zsidó)⁶⁷ és az erőt erővel űzi el. A megfontoltabbak azonban attól tartottak, hogy ennek következtében egy kis összeütközés könnyen véres testvérharccá változ-

67 Közelebről, a Király utca elején és ennek környékén.

hat. Távoll állva ettől, csupán eltorlaszolták az egyes házak kapuját, s jól felfegyverezve összegyűltek az udvarokban, azzal a szilárd elhatározással: életüket és javaikat csak a legnagyobb áron adják. Egyébként általában azt várták, hogy a kormány nem megy el a végsőkhöz, és mivel a nemzetőrség elégtelennek bizonyul, akkor katonasággal oszlattatják szét a csöcselék tömeget.

Erre azonban a miniszterelnök, Batthyány Lajos nem hajlott. Jóllehet délelőtt a városházán, délután az "országúton"⁶⁸ megkísérelte személyes megszólalásával a felzúgott tömeget lecsillapítani, de mind itt, mind amott eredménytelenül. A magával ragadó ékesszólás éppen nem tartozott Batthyány kiemelkedő erényei közé, és minden szavát ezerszeres "Éljen Batthyány! Ki a zsidóval!" harsogta túl. Jóllehet a szép szavak eredménytelenül hangoztak el, a miniszterelnök tettelesen mégsem akart beavatkozni. Jól tudván azt, hogy ez a polgárság lázadásához vezetne, nem akart hatalommal fellépni, nehogy sértse a polgárságot.

A hitközségi bizottság több tagja ezalatt Dr. Schlesinger I.⁶⁹ lakásában tanácskozásra ült össze. Egyhangúlag elhatároztuk, hogy nem követjük a pozsonyiak példáját, hanem állhatatosan kitartunk a jog és a törvény mellett. Egy küldöttség hírül adta ezt Batthyánynak azzal a kérelemmel, hogy határozataikhoz és jogaik védelméhez adjon támogatást. Batthyány ezt a kívánságot határozottan visszautasította. Miközben a zavargás egyre nagyobb lett, különböző helyeken egyeseket inzultáltak, a Király, Három dob,⁷⁰ Könyök,⁷¹ Két szerecsen⁷² és más, zsidóktól lakott utcákban az ablakokat beverték és más gaztetteket követtek el, Batthyány a segítséget váró küldöttséget elcsépelte szemrehányásokkal szórakoztatta uzsoráról, szeparatizmusról stb., mely hibák által a zsidók a népharagnak bőséges táplálékot nyújtanának, és arra az álláspontra helyezkedett, hogy a fenyegető vészt csak úgy kerülhetjük el, ha a zsidók maguk haladéktalanul kinyilvánítják visszalépésüket a nemzetőrségből.

Természetesen ezt elutasítottuk, mert abban biztosak voltunk: az elnyomás sérelmét a gyávaság szégyene még fokozza, haszontalan engedékenység az ellenséget egyre pimaszabb fellépésre bátorítja, és az összes nemzetőrségi fegyver beszolgáltatásakor a külső veszély esetében egészen védtelenné válunk.

"Uraim! – kiáltott fel Batthyány, haragosan a férfias ellenállás miatt, amelyet a büszke mágnás nem várt az alacsony helyzetű zsidóktól. – Én erre nem tudom Önöket kényszeríteni, mert az új országgyűlési törvény a nemzetőrségről Önöket a nemzetőri szolgálatra nemcsak feljogosítja, hanem kötelezi is; de én semminő más

68 Országút / Landstrasse: a mai Károly körút, amelybe a Király utca is torkollott, és folytatása.

69 Schlesinger Ignác (1810–1849) orvos. – Meleg szavakkal ír róla, a zsidó előírások iránti hűségéről, családi házi orvosokról, emlékirataiban Hirschler Ignác, *Autobiographisches Fragment* (Als Manuskript gedruckt) (Budapest: Druck von Max M. Pollak & Comp., [1891]), p. 9.

70 Dreitrommelgasse, ma: Dob utca.

71 A sugárút építésekor eszközölt bontások előtt a mai Andrassy út eleje.

72 Ma: Paulay Ede utca.

módon nem vagyok képes az általános elkeseredésnek véget vetni, és én az Önök fejére hárítom a felelősséget, ha mindez vérontáshoz vezetne.”

Erre is késznek nyilatkoztak. “Jobb fegyverrel a kézben vereséget szenvedni, mint ezt gyáván magunktól elvetni, és magunkat a szolgálai megalázkodás által a szolgálagra méltóvá tenni. Ellenségeink talán félni fognak, mindenesetre megtanultak becsülni minket, s ezáltal végtelenül sokat nyernénk. Vérontásra egyébként ilyen esetben még kevésbé kerülne sor, mintha mi jogaink szégyenletes feladásával a csöcselékert erre bátorítanánk. Mert ha a kormány csak *komoly elszántságot* árul el, hogy a mi jogainkat megvédelmezze, az egész kravall hamarosan semmivé foszlik.”

Batthyány megingathatatlan maradt. A jelenlévő előljárásági tagoknak *kellett* – jóllehet azok ismételtén kinyilvánították, hogy erre teljességgel nincsenek felhatalmazva – az egész pesti zsidóság nevében a *nemzetőrségi szolgálat alól felmentést kérni*.

Amikor ez megtörtént, és erről a hírek gyorsan elterjedtek a közönség körében, végül este 7 óra körül vonultatta fel Batthyány a katonaságot és masírozta végig az “országúton”.⁷³ Anélkül, hogy bárhol komoly ellenállást kíséreltek volna meg, a tömeg széteszlott, mert kenyéradóik elérték kívánságukat. Meggyőződtek arról, mennyire hajlik Batthyány arra, hogy a kedvükért feláldozza a jogot és a méltányosságot, és nyugodni mentek azzal a biztos reménnyel, hogy másfaja követeléseiket éppen ilyen könnyen koronázza majd siker.

A minisztérium szeme előtt lezajlott kravallok kimenetelének mindenkit fel kellett világosítania e lázongások igazi természetéről, meggyőzni arról, hogy nem valóminő vér- és zsákmányszomjas csöcselék, hanem a polgárság ennek a szerzője, s arra a bizonyosságra ráébredstene, hogy egy ilyen, nem fanatizmusból és indulatból eredő, hanem hideg számíttással “rendezett” kravallt a kormány méltó magatartása által minden vérontás nélkül csírájában el lehetett volna fojtani.

(...)

(1/2) Degré Alajos (1819–1896),⁷⁴ “Javában zúzták az ablakokat...”

Megjelent:

Degré Alajos, *Visszaemlékezéseim az 1848–49. év előtti, alatti és utáni időkből*, I–II (Budapest: Pfeifer Ferdinand kiadása, 1883–1884)

Újabb kiadás:

Degré Alajos, *Visszaemlékezéseim*, szerk. Ugrin Aranka (Magyar Századok) (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983); az idézet: p. 185 sk.

73 Ti. a mai Károly körúton, ahová a Király utca torkollik.

74 Ügyvéd, azokban a napokban a Közcsendi Bizottmány jegyzője, később belügyminiszteri titkár.

(...) Amint a megyeház⁷⁵ felé mentünk, több csoporttal találkoztunk, egyik izgatottabb volt, mint a másik.

– Végre is igaz lesz – mond Nyáry⁷⁶ fejszóválva.

– Mi?

– Azt a hírt súgták be nekem ma, hogy az éjszaka meg akarják támadni a zsidókat. Nem fekszünk le, öcsém.

(...)

Schodelné⁷⁷ igen jó estelivel várt, s mi derekasan hozzáláltunk. Hárman voltunk csak, s igen kedélyesen elbeszélgettünk. Egyszer csak berohan Nyáry írnoka, s hírül hozza, hogy roppant néptömeg van a Barátok terén,⁷⁸ s a barátok kapuját akarják betörni.

– Miért a barátok kapuját?

– Hogy a harangokat félreverjék.

Nyáry fölkerekedett, s a hely színére mentünk. Csakugyan erősen döngették a kaput.

Nyáry, mint valami oroszlán, utat tört a kapuig, s hátát a kapunak fektetve, kezét parancsolólag fölemelte.

(...)

– Ti szabad emberek vagytok, kik a szolgaságért küzdtek. Menjetek nyugalomra, aludjátok ki e veszedelmes mámort, s holnap ébredjetek mint méltó harcosai a szabadságnak. E szép napok fényes lapjaira ne mázoljátok szennyet, mert a nemzet megátkozna érte – s így tovább.

Sikerült neki a tömeget eloszlatni.

Mentünk aztán a Király utcába. Itt javában zúzták az ablakokat, döngették a kapukat, s fenyegető kiáltásokkal rémítgették a családokat. Ahol csak nagyobb volt a csoportosulás s legfenyegetőbb a helyzet, Nyáry mindenütt ott termett; tekintélyes megjelenése, határozott s meggyőző beszéde eloszlatta a tömegeket, mint eloszlatja a szélfuvallat a füstöt.

Nagy sokára érkezett a polgári őrség, s végre gránátos zászlóalj Budáról. Ezekre már semmi teendő sem várt, s élesre töltött fegyvereikkel bizonyára nem vittak volna ki oly dicsőséges eredményt, mint Nyáry Pál a szellem és higgadtság fegyverével.

Pest városa kell hogy Nyárynak hamvait áldja. Az ő bátorsága, vaskeze, határozott jelleme, bölcs belátása s szónoki ereje mentette meg a várost azon zavaros napokban a legnagyobb veszélyektől. A vagyon- és személybiztonság az ő erélye nélkül szomorú állapotba jutott volna. (...)

75 A mai Városház utcában (Városház utca 7).

76 Nyáry Pál.

77 Schodelné Klein Rozália (1811–1854) énekesnő, a Nemzeti Színház tagja.

78 Ma: Ferenciek tere. Akkori nevét az itt álló Szent Ferenc-rendi / ferences templomról és rendházról kapta.

(m) 1848. április 23, Pozsony

(m/1) 1848. április 23: Egy pesti újság r(endes) l(evelezője) Pozsonyból

Megjelent:

Jelenkor, no. 50 (1848. április 27), p. 206; no. 52 (1848. május 2), p. 217

Idézi:

Miskolczy Ambrus, „...és a föld megnyílt alattunk. « Zsidókravál Pozsonyban 1848. április 23–24-én”, in: Czoch Gábor, szerk., *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel* (Pozsony: Kalligram, 2005), pp. 360–398, kül. pp. 371–375

Irodalom:

Pesti Hírlap, 1848, Első félv., no. 42 (1848. április 29), p. 380 (Részletes tudósítás)

Miskolczy Ambrus, *Horn Ede: A magyar-zsidó nemzeti identitástudat forrásvidékén* (Scripta Iudaica) (Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor, 2007), pp. 62–64 (részlet Sandhass Kázmér János pozsonyi harmincadhivatali felügyelő önéletrajzából az április 23–24-i események leírásával)

[Április 23.] Ma este 6 óra tájban mintegy 200 mesterinas gyülekezett össze a ligetben látszólag katonásdit játszani. A közel álló sétálók semmi rosszat nem gyanítván a gyermekek e multságában, jókedvvel nézék őket zászló alatt csapatokra oszolni s magukat botokkal fölfegyverzeni. Egyszerre fölkerekedik a csoport és víg kurjangatások közt a legszebb katonai rendben a városnak tart. Az egészet nemzetőrségi jelenetnek en miniature⁷⁹ nézted volna. De a csoport a hídon átjőve egyenesen a várhegy felé vonult, mint most hallatszott, a zsidókat ostromlandó.⁸⁰ Útközben már összeütközés történt egy zsidóval, mi egy mesterinas befogatását vonta maga után. Erre a csoport a halpiacot, ameddig jutott, elhagyá, és a sétatéren állapodott meg. Itt egyik cimborájuk lázító beszédet tart, mire a vad raj új dühvel rohan a várhegynek. Hozzájuk csatlakozott itt mindenféle részeg sepredék nép, s ezzel egyetemben kezdődik a legbotrányosb ostromlás a zsidók lakaira. Vad kiáltozások közt ablakok betöretnek, a bolti címtáblák leszaggattatnak, a zsidók viszont az ablakokból köveket hajigálnak az alatt állókra, mi a vad dühet még inkább megnöveszté. Ez mind oly meglepő sebességgel történt, hogy alig bírá magát egynéhány katona összeszedni. De ezek a helyszínen megjelenvén, a nagy tömeggel nem bírtak. Azalatt a dúlás folytattatott, egy a város részén lévő zsidóbolt ajtaja betöretett, minden áru széthányatott, oly borzasztó ingerültség közt, melyet a megérkező nemzetőrscapat sem volt képes legyőzni. A vad csoport egész várhegyi főutcán végig folytatja vandalusai munkáját, dacára a már nagy számmal megjelent gyalog és lovas katonaság és a nemzetőség közbevetésének. Számos sebesültről és egy agyonütöttről beszélnek. 8 óra felé a lázongók végre kiszorítottatván a zsidó utcából, a Kapucinus tért foglalák

79 Kicsiben.

80 A zsidónegyed a Várhegy alján volt.

el. Lovasok, nemzetőrök és gyalog katonaság háromszorosan zárá el a várhegyet. A lázongók mindamellet vad kiabálások közt a közellévő zsidó boltoknak rohantak, ágyi ruhát bontottak szét, csak többször hallatszott a lárma dobszó.⁸¹ Majd a Mihálykapuhoz⁸² vonult a lázongó sereg, hol kegyetlen verekedések történtek, innen a sétatérre mentek, és a közel lakó zsidók ablakait mind egyig betörték. 10 óraker még többször hallatszott a lármaidob, jelélül, hogy az ostromlásnak még vége nincsen. Most éjjeli 11 óraker végre elnémult a zaj; csak a cirkáló nemzetőr csapatot hallom ablakom alatt szabatos léptekkel elvonulni.

Ápril 24. délelött. A lázongás még csak ma délelött mutatkozott egész gyalázatosságában. A városban létező zsidó boltok a szó teljes értelmében kirabolatván, a legalábbvaló suhancok, mindkét nembeli proletáriusok a rablott ágyneműekkel jól megrakodva szaladoznak végig az utcákon. Szövetdarabok, bútortöredékek, mindenféle holmik hurcoltatnak zsákmányképp a féktelen néptől diadalörömben. Borzasztó látvány, mily büntetlenül, mily botrányos vakmerőséggel folytatik az egész lakosság szeme láttára a legundokabb rablás. A Pálffy-curiában létező szeszrahely földületott, a pályinka patakokban folyik ott, a levegő pályinkabúztól van saturálva. Már tegnap kezdődött az elemi zsidó iskolának ostromlása, mely a Kecske utcában⁸³ létezik, ma a ház tökéletesen elpusztítatott. Hasonló pusztítások történtek a Dunaparton lakó zsidók szobáiban. Utcaszerte kereszttek a kapukon vagy kiállított sz(ent) képek, ker(esztény) lak jelül szemlélhetők. A várhegy bejárásainál egyébiránt folyvást katonaság őrködik, a nemzetőrök cirkálnak. 10 ór(aker) dobszó mellett kihirdettetett, hogy a zsidóknak kötelességévé tétetik 24 óra múlva a város belsejéből boltjaikkal egyetemben kihordozkodni s a várhegyre szorítkozni. Ugyanez falragasztványokon is olvasható, melyeken az aláírt tanács neve letépetett; minthogy a tanács elleni ingerültség szinte nagy fokra lépett. Ennek tulajdonítatik hibául, hogy a polgárok megnyugtatasára a zsidók ellenében erélyes intézkedések nem tétettek, hogy a lázongás tegnap mindját célszerű rendeletek által el nem fojtatott, mert tudni kell, hogy ma éjjel embervér folyt, a lázongó sereg négyszer vétetett ostrom alá szuronyokkal. (...)

Délután: A megsebesültek számát hiteles kútfők mintegy 25re teszik, az irlalmasoknál⁸⁴ jelenleg 9-en, köztük egy halál ágyán fekszik.

E pillanatban, midőn e sorokat a postára adnám, a lázongók közt, kik még folyvást a Kapucinusok terén⁸⁵ állnak, verekedésre került a dolog. A részgek legelső okot adának reá, kik már nagy számmal a lazaretbe vitettek. (...)

81 Értsd: riadó.

82 Szent Mihály-kapu, a középkori város máig fennmaradt kapuja, tornyán Szent Mihály arkan-gyal szobra.

83 Ma: Kozia ulica.

84 Értsd: a piarista rend kórházában.

85 A Zsidó utca felső vége közelében, a városban.

(...) Kétségtelen, hogy legalább a mesterinasok általi első ostroma a zsidóknak a város részén lévő boltjaikra bujtogatások következtében történt. A kezdemény szegénybélyege mindenesetre a polgári nevet vagy nem, vagy csak méltatlanul viselő némely mesteremberek és kalmárokat illeti, kik tán ostobaságukban nem pirultak megvallani, hogy a mesterinasok által előidézett feldúlása a zsidó boltoknak annak tulajdonítandó, hogy a tanács a polgároknak adott szavát, miszerint a zsidóknak a városbóli kiköltözése iránt Sz(ent) György napjáig⁸⁶ intézkedik, nem tartotta meg. Az alávaló erőszakosságnak még alábbvaló motivációja. Kétségtelen továbbá, hogy a tanács örökké tespedő természeténél fogva a veszély kezdetében és idejében menthetlen kötelességmulasztás polgári bűnével terhelte magát. Tudhatván a kedélyeknek az első, országgyűlés alatti merény⁸⁷ ótai ingerültségét, noha a mesterinasoknak a ligetben már több ízben történt összejövele, sőt sokak előtt ennek célja titok nem volt, a kapitányi hivatal a vasárnapi összejövetelt nem vette tudomásul, és a gyermekek minden akadály nélkül átbocsáttattak a hídon. Megkezdetvén pedig egyszer a városban a zsidóság elleni demonstratio, a városi hatóság elmulasztá magát a nemzetőrség és rendes katonaság parancsnokságival azonnal érintkezésbe tenni, miáltal a legújabb közbátorsági t(örvény) (1848:XXII.)⁸⁸ életbe nem léphetvén a parancs nélkül, de önkeblök sugallatából és polgári kötelességérzetből kiállott nemzetőrök utasítás nélkül kezdetben nagy hatást nem gyakorolhatának. Ezen utasítás hiánynak tulajdonítandó továbbá, hogy vasárnap 7 óra tájban a Kapucinus téren megjelent lovaság, miután parancsnokának felszólítására a nép eloszolni nem akart, közibe ugatván és kardot használván, néhány a nép közé ártatlanul jutott ember megsebesített, sőt mint mondják egy viselős asszony letiportatott; miáltal a nép ingerültsége még magasabb fokra hágott. Hallám, hogy a lázadás kezdetekor cirkáló nemzetőrök több lázongót befogtak, de ezek sem a város, sem (mi nem valószínű) a vármegyháznál rabokul el nem fogadtattak volna!! Ugyanakkor vasárnap este a lármadobra rendes katonaság, nemzetőrség és különösen a pozsonyi ős nép, a szőlősgazdák szép számmal állottak ki a proletáriusokkal telt Kapucinus térre. A lázongók vad gúnykacajjal fogadák a jövő fegyvereseket, zsidóbarátoknak és polgárelleneknek lármázván és szitkokkal halmozván el őket. A bekövetkező éjjel a lázongók a városba akarván törni, komoly összeütközések történtek a fegyveresek és lázongók közt több helyen. A fegyveresek kénytelenek voltak szuronyt szegezni a vad csoportnak; ez közáporral felett, és miután egy közel ablakból jövő lövés egy kádárlegényt, más lövés egy kárpitoslegényt földre terített volna, az elkeseredés mindkét részről a legfőbb fokra hágott. Történtek még több, de csak vak lövések, a szuronyok azonban egrészről,

86 Április 24.

87 Ti. a március 17-én kezdődő atrocitások.

88 "A nemzeti őrseregről."

a kövek másrésztől számos sebet ejtettek; de a polgárórség közt fájdalom sem egység, sem fegyelem nem volt tapasztalható. Hósi elszántságot tanúsítottak némely polgárórségi tiszték, kiknek parancsa alatt számos nem egyenruhás nemzetőr is állott, és férfiasan viselte magát. Lecsillapodván reggel felé a harci düh, a rendes katonaság eltávozott, minthogy a városi hatóság nem igazgatván a védelmet, a katonaság vonakodott annak meghagyása nélkül és a polgárok egykedvűsége mellett magára hagyottan örködni a közbátorság fölött. A lázongókra nézve ily kedvező körülmények közt kezdetett meg az izraelita fótanoda rombolása. Egy kis katonai csapat volt oda állítva, de utasítása nem lévén, csak nézte az irgalmatlan vandalizmust, a polgárőrök megijedtek a lázongók e fenyegetésén, hogy ha pusztításban akadályoztatnak, magát a várost gyújtják meg, és szépen hazasompolyogtak. Ekkor a zsidó tanoda végképp elpusztított, könyvtára elraboltatott, ablakok, ajtók, kályhák leromboltattak, még a padolat is föltöretett és elraboltatott, a tető téglái kihányattak. Ekkor törettek fel a Kapucinus téren levő zsidó boltok, bútoraik összetörettek, áruik az utcára hányattak, szétéptettek és elraboltattak. Ki sem állott fel a boltok védelmére a tulajdon szentsége mellett. Ez tartott délelőtt 10 óráig, amikor elég hatályosan számos katonaság érkezvén, a városi hatóság részéről egy rendelet hirdettetvén ki, melynél fogva a zsidóknak meghagyatott a belvárost 24 óra alatt odahagyni, a pusztításnak és rablásnak azonnal vége lön. Ugyanaznap délután a nemzetórség a lovas katonasággal egyetemben a Kapucinus tért a proletariatusságtól végképp megtisztította, s miután a Pálffy-curiában a kieresztett 800 akó pálinka meggyújtott, és tűzveszély fenyegetődött, az arra vezető utcákat elzárta. Emlékezetre méltó, hogy a katonaság csak az önkéntes nemzetórség társaságában volt hajlandó szolgálatot tenni, ellenben a polgári egyenruhásokat nemigen szívesen látá soraikban. 25ke óta a nemzetórség, polgári egyenruhás és sorkatonaság közéréllyel dolgoznak a proletariátusság befo-gatásán és a lopott holmik föl kutatásán. (...) Illy úton már vagy 300 proletárius hozatott be a város- és vármegyeházakba, majd kiutasítandók vagy megbüntetendők. A lázongók két fővezére már vasban van fogva. A nyugalom helyreállt.

(m/2) Ignaz Einhorn / Einhorn Ignác (Horn Ede), "Egy csapatnyi suhanc a nép söpredékéből"

Megjelent:

Ignaz Einhorn, *Die Revolution und die Juden in Ungarn. Nebst einem Rückblick auf die Geschichte der Letztern* (Leipzig: Carl Gewibel, 1851)

Újabb kiadás:

Ignaz Einhorn (Eduard Horn), *Die Revolution und die Juden in Ungarn*, szerk. Miskolczi Ambrus (Europica Varietas) (Budapest: Universitas Budapest, 2001), pp. 125–128

Fordítás:

Einhorn Ignác (Horn Ede), *A forradalom és a zsidók Magyarországon*, szerk. Miskolczi Ambrus (Europica Varietas) (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Román Filológiai Tanszék, 2000) pp. 112–115 (Fenyő István fordítása)

„Selten – so berichtet dieser⁸⁹ -- wurde wol die Feier des heiligen Osterfestes auf unchristlichere Weise gestört als diesmal. Sonntag, den 23. April, versammelte sich am Abend eine Schaar von 12–16jährigen Buben aus der Hefe des Volkes in der Aue, und zog infolge dort getroffener Verabredung zum Schloßgrunde, um an den Israeliten ihre Bosheiten auszuüben. Einige Gewölbe waren im Fluge erbrochen und die Waarenvorräthe auf dem Platze ausgestreuet. Mit riesigen Knütteln versehen, schlugen diese Burschen auf jeden Israeliten, der das Unglück hatte, in ihre Nähe zu kommen, unbarmherzig los. Der Kommandant der Nationalgarde, Graf Kasimir Esterházy, hievon benachrichtigt, ließ die Garde durch Trommelschlag versammeln. Bis diese und mit ihr zugleich einige Militärkompagnien ausrückten, war zur Knabenavantgarde bereits das eigentliche Hauptchor des Pöbels gestoßen; und nur den wahrlich eifrigen Bemühungen der uniformirten und nichtuniformirten Garde, an deren Spitze sich viele trefflichgesinnte Magnaten und Bürger befanden, sowie der Militärmacht gelang es, den Tumult vom Schloßberge, als seiner eigentlichen Wahlstatt, nach und nach fortzudrängen, worauf jedoch die zerstreueten Massen, durch Seitengassen entweichend, sich am Barmherzigenplatz wieder sammelten. Ein Theil der Garde und ziemlich zahlreiche Truppenabtheilungen, rückten allsogleich nach und sperrten die Zugänge, wobei viele und schwere Steine auf die bis zu diesem Augenblick nur als Sicherheitsspalier angewendeten Bewaffneten fielen, wodurch ein uniformirter Weingärtner am Haupt hart getroffen zusammenstürzte. Vom Barmherzigenplatz durch die Schöndorfer- und Viereimergasse mit friedlichen Demonstrationen zurückgedrängt, richtete der Aufrührerschwarm sein Augenmerk auf das neben dem Komitatshause befindliche Hermann Tedesko'sche Sitzungsgebäude, wo die Thore, Spaletläden und alles mobile Hausgeräthe zertrümmert wurden. Nachdem der erste Angriff auf dieses Gebäude von Garde und Militär noch abgewehrt wurde, und diese, um jene Stelle zu säubern, die Straßen durchzogen und über die Nonnenbahn wieder auf den Barmherzigenplatz zurückkehrten, hatte sich der Haufe der Stürmer zum zweiten Male an dem Stiftgebäude versammelt, und viele ins Haus eingedrungene Haupträdelsführer warfen die Bücher der, dieser Anstalt vor Jahren von einem wiener *Christen* geschenkten kostbaren Schulbibliothek, fiskalische Instrumente etc. zum Fenster hinab. Nun mußten energischere Maßregeln ergriffen werden, und man begann daher einige der im bestürmten Hause betroffenen Aufrührer mittelst Militäreskorte fortzuführen. Der Pöbel suchte sie zu befreien, und als, um die bedrohlichen Andringen in Schach zu halten, die Militärkompagnien im Sturmschritt mit gefällten Bajonetten vordrangen, da fiel am Michaelerthore ein Schuß, welcher von einem Soldaten vielleicht aus Unvorsichtigkeit entladen, vielleicht auch blos in die Luft beabsichtigt, einen eben zum Thore hineineilenden gutgekleideten Mann augenblicklich todt zu Boden streckte. Jetzt

89 Ti. der „Bericht eines unparteiischen Augenzeugen“, mint az itt nem idézett előző bekezdés mondja.

hatte die Volksaufregung einen Anhaltspunkt: der Aufruhr stieg, und die aufgeregte Stimmung war zur Wuth gesteigert. Man ließ die Sturmglocke läuten, man tobte ob des vergossenen Bürgerblutes und fluchte den Israeliten, als den – Urhebern dieser That. Das von allen Seiten bedrängte Militär wurde gezwungen, nachträglich mehre Male einzeln zu feuern. Man trug die Leichen vor das Haus des Militärkommandanten, Grafen von Lamberg, und zertrümmerte alle Fenster vor dessen Wohnung. Erst gegen 3 Uhr Nachts wurde es nach und nach ruhiger.”

Doch diese mittelalterliche Ostersonntagsfeier war nur ein kleines Vorspiel zu dem schauerlichen Drama, mit welchem der Ostermontag gefeiert wurde, und über welchen wir denselben Augenzeugen vernehmen wollen.

“Gräßliches – erzählt er – hat sich ereignet. Der Vandalismus herrscht im wahren Sinne des Wortes. Am Morgen begann das Gräßliche. Um 8 Uhr flog ein fürchterlicher Steinhagel an sämtliche Fenster des Ghetto. Das Pflaster wurde aufgerissen, und die großen Quadern flogen in die Zimmer und zerschmetterten Alles, was sich darin bestand. Menschenleben ging jüdischerseits Eines zugrunde, Stöckel, ein Student; außerdem wurden Viele verwundet oder kamen mit blutigen Köpfen davon. Von den Christen, fiel der Juwelier Schier. Viel gemeines Raubgesindel wurde sammengeritten und erschossen. Die Nationalgarde benahm sich anfangs gut, solange es nemlich keine Gefahr galt, als aber diese da war, riefen sie: wir wollen uns nicht für die Juden todtschlagen lassen. Das Tedesko'sche Stiftungsgebäude ist eine Ruine! Das Dach demolirt, Bänke, Oefen, Thüren, Alles zerschmettert und zerbrochen. Ein grauenhafter Anblick. Sie zerrissen die heilige Schrift, die Portraits des Kaisers Franz u. s. w. Nachdem Dies geschehen, gingen sie auf die Gewölbe los, die außerhalb des Gitters, sowohl am obern als am untern Ende des Ghetto sich befanden. Sie wurden förmlich geplündert, die Waaren zerrissen, gestohlen, zertreten, verworfen. Es sind über zwanzig Gewölbe ganz ausgeplündert worden, und die Eigenthümer Bettlerleute. Es war eine grauenhafte Wuth, mit der gewüthet wurde, mit einem Haß, mit einer Kraft, die nicht weiß, was sie will. Sie zerstückelten Alles, was sich vorfand. Das neue Leichenhaus wurde zerstört, ein dort befindlicher Todter geschändet und verstümmelt; auf dem Friedhofe wurden Gräber aufgerissen, die Leichen hinausgeworfen und mißhandelt. Das Militär fand sich spärlich ein und wurde mit Steinwürfen begrüßt, zog auf das Gebot des Pöbels ab und kam erst, nachdem Alles vorüber, wieder. Der katholische Prediger Heiler und noch mehrere Geistliche kamen und wollten das Volk beschwichtigen; es nützte nichts. Die Bürger kamen immer erst nach vollbrachter That, und stellten sich als Wache auf; aber wol nur, weil sie fürchteten, der Pöbel komme nun auch über die Stadt. ... Aber wolgemerkt: Es war keine bloße Judenverfolgung; es war ein schamloses Plündern, Stehlen und Hehlen, da der Pöbel wußte, er könne es ungestraft thun. *Es war eine Anstiftung, die viele Anführer zählte, und zwar, zur Schmach sei es gesagt, bürgerliche Anführer, die dem Pöbel Geld versprachen.*”

(...)

(...) "Ritkán – így szól a beszámoló – zavarták meg a szent húsvéti ünnepet oly keresztényietlen módon, mint ezúttal. Április 23-án, vasárnap este összegyűlt egy csapatnyi 12–16 éves suhanc a nép söpredékéből a Ligetben, és az ott tartott megbeszélés alapján a Váraljához vonult, hogy az izraelitákon gonoszságait gyakorolja. Egy pillanat alatt feltörték néhány boltot, és az árukészletet szétszórták a téren. Óriási bunkókkal felszerelve ezek a fickók könyörtelenül ütni kezdtek minden izraelitát, aki balszerencséjére a közelben tartózkodott. A nemzetőrség parancsnoka, gróf Esterházy Kázmér⁹⁰ erről értesülve a nemzetőrséget dobszóval összehívta. Míg ez, és vele egy időben néhány katonai század kivonult, a kölykök előőrsét már a csőcselék voltaképpeni fő kórusa követte; és csak az egyenruhás nemzetőrség szorgos fáradozásának, melynek élén sok kiváló szellemű főúr és polgár volt található, valamint a katonai hatalomnak sikerült a Várhegyről, a voltaképpeni küzdőtérrel a tumultust lassanként kiszorítani, amire azonban a szétszórt néptömeg, amely a mellékutcákon eloldalgott, az Irgalmasok terén ismét összegyűlt. A nemzetőrség egy része és meglehetősen számos csapatrész tüstént utánuk nyomult, és eltorlaszolta a bejárásokat, amelynél sok és nehéz kő, amely eddig a pillanatig biztonsági korlátul szolgált, a fegyveresekre esett, amikor is egy egyenruhás vincellér a fején súlyosan megsérülve összerogyott. Miután az Irgalmasok teréről a Széplak és a Négyvödör utcán át a csendes tüntetéssel visszaszorították a lázongó bandát, az figyelmét a megyeháza mellett található Hermann Todesko alapítványi épületre⁹¹ fordította, ahol az ajtókat, spalettákat és minden mozgatható házi eszközt szétrombolt. Miután az első támadást ez épület ellen a nemzetőrség és a katonaság még kivédte, és ez, hogy a helyet megtisztítsa, az utcákon végigvonult, és az Apácák útján az Irgalmasok terére ismét visszatért, az ostromlók tömege másodszor is összegyűlt az alapítványi épületnél, és számos, a házba behatolt főkolompos a korábban egy bécsi *keresztény* által adományozott értékes iskolai könyvtár könyveit, fizikai eszközöket stb. kihajigálta az ablakon. Most energikus rendszabályokhoz kellett folyamodni, ezért néhány, az ostromlott házban rajtakapott lázadót kezdtek katonai kísérettel elvezetni. A csőcselék megkísérelte őket kiszabadítani, s amikor a fenyegető rohamozók sakkban tartására a katonai századok rohamlépésben, szuronyt szegezve előrenyomultak, akkor a Mihály-kapunál egy lövés történt, amelyet egy katona talán elővigyázatlanságból, talán csak a levegőbe szándékozott elsütni, e lövés egy éppen az ajtónál besiető, jólöltözött férfit szempillantás alatt holtan terített a földre. Most a népi szenvedélyek támpontot találtak; a lázadás fokozódott, és a felizgatott hangulat a dühöngésig emelkedett. Megszólaltatták a vészharangot, háborgott a kiontott polgárvér miatt, és szidta az

90 Galántai gr. Esterházy Kázmér Miklós (1805–1870) kamarás, nemzetőr őrnagy.

91 Hermann Todesco (1792–1844) pozsonyi származású bécsi nagykereskedő több jótékony alapítványt tett a városban, kiemelkedik ezek közül a kisdedővő. A kétemeletes épület feldúlását egy metszet ábrázolja: *Judaica. Zeitschrift für Geschichte, Literatur, Kunst u. Bibliographie*, 2, no. 13–14 (November–Dezember 1935), p. 14.

izraelitákat, mint e tett okozóit. A minden oldalról szorongatott katonaságot arra kényszerítették, hogy utólag néhányszor egyesével tüzeljen. A halottakat a katonai parancsnok, Lamberg gróf⁹² háza elé vitték, s lakásának minden ablakát betörték. Csak éjjel 3 óra tájt lett lassan nyugalom.”

Még ez a középkori húsvét vasárnapi ünnep is csak előjáték volt ama borzalmas drámához, amellyel a húsvéthétfőt ülték meg, s amelyről ugyanezt a szemtanút szeretnénk meghallgatni.

“Rettenetes az – mondta ő –, ami történt. A szó szoros értelmében a vandalizmus vált uralkodóvá. A szörnyűség reggel kezdődött. Nyolc órakor félelmetes kőzapor zúdult a gettó összes ablakára. A köveket feltépték, és nagy kváderkövek repültek a szobákba és mindent szétzúztak, ami azokban található volt. Zsidó részről egy ember vesztette életét, Stöckel, egy diák; azonkívül sokan sebesültek meg, vagy vérző fejjel távoztak onnan. A keresztények részéről Schier ékszerész esett áldozatul. A rabló csürhéből sokat összekaszaboltak és agyonlőttek. A nemzetőrség kezdetben jól viselkedett, addig, ameddig nem volt veszély, ám amikor ez bekövetkezett, felkiáltottak: nem akarjuk a zsidókért agyonveretni magunkat. A Todesko-féle alapítványi épület *rommá* változott! A tetőt lerombolták, a padokat, tűzhelyeket, ajtókat, mindent széttörttek és szétromboltak. Iszonyatos látvány. Elpusztították a Szentírást, Ferenc császár arcképét stb. Miután ez megtörtént, nekimentek a boltoknak, amelyek a rácsokon kívül, a gettónak mind a felső, mind az alsó végén találhatóak.⁹³ Ezeket valósággal kifosztották, az árukat szétszaggatták, ellopták, széttaposták, szertehányták. Több mint húsz üzletet teljesen kifosztottak, és a tulajdonosokat koldusnéppé tették. Rettenetes düh volt az, amellyel tomboltak, gyűlölettel, erővel, amely nem tudja, mit akar. Összezúztak mindent, ami előtalálható volt. Az új hullaházat szétrombolták, egy ott fekvő halottat meggyaláztak és megcsonkítottak; a temetőben a sírokat feldúlták, a holtakat kivetették és bántalmazták. A katonaság gyéren volt jelen, és kőkockákkal üdvözölték, elvonult a csőcselék parancsára, és csak miután mindennek vége lett, jött vissza. Heiller katolikus lelkész⁹⁴ és még több pap jelent meg és le akarta csillapítani a népet; semmit sem használt. A polgárok mindig csak a végrehajtott cselekedet után jöttek, és őrséggé álltak fel; de csak módjával, mert féltek, hogy a csőcselék most már a városra is rászabadul... De jól jegyezzük meg: ez nem pusztán zsidóüldözés volt, hanem szemérmetlen fosztogatás, lopás és orgazdaság, mert a csőcselék tudta, hogy büntetlenül cselekedhet. *Ez szándékos bujtogatás volt, amelynek sok vezére volt, és jóllehet, szégyen kimondani, polgári vezeterei, akik a csőcseléknek pénzt ígértek.*”

(...)

⁹² Franz Lamberg gróf (1791–1848), altábornagy, pozsonyi hadosztályparancsnok.

⁹³ A zsidók utcájának mintkét végén rácsos kapu állt, ezt korábban éjszakára mindig lezárták.

⁹⁴ Heiller Károly (1811–1889), azokban a napokban Pozsonyban hitszónok, néhány hónap múlva plébános.

(m/3) Kormányintézkedések, 1848. április 25

Kiadás:

Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai, szerk. Urbán Aladár, I (Budapest: Argumentum Kiadó, 1999), I, p. 390, no. 280

[A főhadparancsnokságnak]

A Győrben tanyázó Sándor császár ezredbeli zászlóaljja a fő hadi kormány, ahogy Győrbe a gőzhajóval, mely még ma éjjel fog felmenni, a fő hadi kormány ebbeli parancsolatja megérkezett, haladéktalanul akképp rendelje Posonyba, hogy az azonnal a gőzhajóval felszállíthatassék. Pozsonyba érkezéttével e sereg egyenesen Tarnóczy Kázmér⁹⁵ királyi biztos úrnak, ki már efelől értesítettet, rendelkezése alá adatik.

E végetti parancsát a fő hadi kormány még ma este küldje hozzám, hogy azt a már kirendelt gőzhajó kapitánynak, ki azt felviendi, átadathassam.

[Gr. Batthyány Lajos
m. e.⁹⁶]

[Rottenbiller Lipót⁹⁷ nemzetőrségi főparancsnoknak]

A ministeri tanácsnak a zsidók nemzetőrségi szolgálata tárgyában f. hó 22-én hozott határozata következtében ezennel meghagyom önnek, hogy a helybeli zsidóságtól a fegyvereket azonnal szedesse be, és ezeket további rendeletem vételéig biztos őrizet alatt tartsa.

[Gr. Batthyány Lajos
m. e.]

(m/4) Szemere Bertalan (1812–1869) belügyminiszter felhívása Pozsony város közönségéhez, 1848. április 25 (Falragasz)

Újabb kiadás:

Zsoldos Jenő, szerk., *1848–1849 a magyar zsidóság életében* (Budapest: A Pesti Izr. Hitközség Leánygimnáziumának és Ipari Leányképzőiskolájának 48-as ifjúsági bizottsága, 1948), pp. 117–122

Bernstein Béla, *A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók* (H. n. [Budapest]: Múlt és Jövő Kiadó, 1998), p. 299

Walter Pietsch, "Németek, zsidók és magyarok az 1848–49-es forradalom előestéjén.

95 (1804–1884).

96 Minister elnök.

97 Rottenbiller Leopold / Lipót (1806–1870) ügyvéd, 1843 óta Pest alpolgármestere, 1848 júniusától polgármester; a Pest városi Közcsendi Bizottmány / Pesti rendre ügyelő Bizottmány elnöke.

A városi reform és a zsidóemancipáció feszült viszonya”, *Múlt és Jövő*, ÚF 11, no. 2 (1999), pp. 39–47; faksimile: p. 41 (erősen kicsinyítve)

Pozsony város közönségének

Miután mind hivatalos, mind magány úton aképpen vagyok értesítve, hogy f. hó 23-án és 24-én Pozsony városában, az izraeliták személy és vagyon bátorsága a leg-erőszakosb módon megtámadtatván, úgy személyeikben mint vagyonaikban rablóí vadsággal károsítottak meg, sőt a felingerelt sokaság által még a tanoda sem kímél-tetett meg;

Miután a kormány nem hagyhatja megtorolatlanul azt, hogy a szabadság és jog-egyenlőség korában, bármi ürügynél fogva egy néposztály jogai letiportassanak, s korlátoztassék azon jogok gyakorlásában, miket a törvényhozástól nyert, mely egyedül oszthatja és veheti vissza a jogokat;

Miután okom van hinni, hogy azon botrányos rablások és erőszakosságok nem hajtathattak volna végre, ha a polgári helybeli hatóság annak idejében és kellő erély-lyel teljesíti vala rendfenntartó, élet, és vagyonvédő egyik legfőbb tisztét;

Miután törvény és igazság igényli, kívánja, követeli, hogy aki mit elkövetett, és mások által elkövetett, avagy bűnös elmulasztása által megtörténni engedett, az lakoljon aszerint, amint érdemli, s a büntetlenség másokat hasonló merény elköve-tésére ne ingereljen;

Ezennel értesítem Önöket arról, miképpen Tarnóczy Kázmér nyitrai első alispán urat kormánybiztosul küldtem ki avégett, hogy egész Pozsony megyére kiterjesztvén munkássági körét, különösebben tegeyen nyomozást a Posony városában az izraeli-ták ellen elkövetett rabló merényre nézve, és tegeyen intézkedést a tettesek és okozók törvényes bírói megfenyítése iránt is.

Egyúttal figyelmét fogja fordítani a helybeli városi hatóság ez ügybeni eljárására, mint szinte az iránt is nyomozást teend, valljon a nemzeti polgári őrsereg tisztét tel-jesítette-e, és ha nem, valljon felozlatásának nincs-e oka és helye?

Tehát országos tisztemnél fogva nem engedhetvén meg, hogy bárkinek s bárkik-nek személy és vagyonbátorsága megsértessék, sőt kötelességem levén a törvényes szabadságot a rendnek és megnyert jognak alapján megőrizni és fenntartani min-den személyválogatás különbsége nélkül; ezennel meghagyom és rendelem, hogy a f. hó 3-kán kelt ministeri országos ideiglenes bizottmány körrendelete értelmében intézkedendő és általam teljes hatalommal felruházott Tarnóczy Kázmér nyitrai első alispán úrnak Pozsony városa, és annak minden lakosai, és nemzetőrei engedelmes-kedni és e szerint a szabadságon alapuló közrend fenntartásában közremunkálni hazafiúi és polgári elengedhetlen tisztöknek ismerjék. – Budapest april 25-én 1848. – Belügyminister, Szemere Bertalan s. k.

Pozsony város közönségének. – Hivatalosan – Pozsonyba. (P. H.)

(n) 1848. május 13 és 20: Vörösmarti / Vörösmarty Mihály (1800–1855),
“Zsidóügy”

Megjelent:

Pesti Divatlap, 1848, Első félévi folyam, no. 22 (1848. május 13), pp. 585–588; no. 23 (május 20), pp. 617–620

Újabb kiadás:

Zsoldos Jenő, szerk., *1848–1849 a magyar zsidóság életében* (Budapest: A Pesti Izr. Hitközség Leánygimnáziumának és Ipari Leányközépiskolájának 48-as ifjúsági bizottsága, 1948), pp. 117–122

Vörösmarty Mihály, *Publicisztikai íráások. Akadémiai és Kisfaludy-Társasági iratok*, sajtó alá rendezte Solt Andor & Fehér Géza (Összes Művei, 16) (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977), pp. 80–88

Irodalom:

Heller Bernát, “Hódolat Vörösmartynak”, in: *Évkönyv, 1901* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat, 1901), pp. 7–17

Zsidóügy

Nem lehet keserűbb a gúny a hirdetett egyenlőség és testvériség ellen, mint azon gyűlölet és düh, mely a zsidó nép ellen világszerte, s talán legvadabban honunkban nyilatkozik. A szabadság első tiszta napjai után, melyekben az emberi érzelem legneemesebb gyöngyei pezsgettek fel, mozgásba jött a salak, hogy álkövetelései a jogok eszméjének napvilágát homályba borítsa. Miután a szabadság bátran fellépett elidegeníthetlen jogaiért, nem akart hátra maradni a féktelenség is, s házbérelengedést, földfelosztást követelt s a kérelem békés eljárását sokan azzal gyalázták meg, hogy az egyenlőség nevében legelőször is a zsidókat döngetni s fosztani kezdték.

A bujtogatók kész anyagot találtak az általános ellenszenvben s a városi népesség egy részének a zsidók iránti gyűlöletében. Maga a hatalom, nagyobb teendői lévén, kényszerült egy időre hódolni e gyűlöletnek s a mindenben szabadelvű országgyűlés, bekövetkezhető zavaroktól félve, bizonytalan kézzel tette meg e tárgyban intézkedéseit.

Hogy e gyűlöletnek mélyebb gyökere van, kétséget nem szenved. E gyűlölet két, egymást kölcsönösen segítő vétekben gyökerezik: a zsidók elzárkózási hajlamában s a keresztények kirekesztési ellenszenvében és politikájában. A zsidó elzárkózik, mert a többi lakók társaságából kirekesztve van, s kirekesztetik, mert elzárkózott. Ezen örökké forgó keréken jár fel s alá a gyűlölség. Kinek a kötelessége e forgó kereket megállítani? Annak, aki hatalmasabb. Ki a hatalmasabb? Bizonyosan nem a zsidó.

Tekintsünk végig ezen vádakon, melyek a zsidóság ellen közönségesen felhozhatnak.

Első vád: a zsidónak családi, vallási s üzleti elkülönözöttsége, csaknem ellenszövetsége a többi lakók ellen. Különc életmódjából eredő erkölcei, melyek, mert a ci-

vilisált világétól eltérők, minden való vagy képzelt rossznak legsetébb gyanújában állnak.

A vallási elkülönözöttségről a zsidó maga tehet, a családiról már csak kölcsönös közelítés mind a két részről, az üzleti, foglalkozási különözöttséget egyedül csak az hárítja el, ki a zsidóságot arra kényszerítette – a társaság.

Mi a zsidó élet- és keresetmód káros befolyását illeti a többi lakosság erkölcsaire, e részben magunk is vétkesek vagyunk, őrizetlen hagyván az ország határait s a városokat a mindenünnen betolakodó izraeliták ellen s befogadván őket korcsmárosokul s boltosokul (mert jobban fizetnek) a nép közé, melyet megrontottak. Haszonlesésünk utat nyitott a zsidónak, hogy a falukat ellepje, s most vádoljuk, hogy a népet mindenütt korhellyé tette s a romlást egész a családok belsejéig viszi. Azonban a vád mindenesetre alapos, és súlyának egy része a zsidóságon fekszik.

Második vád: hogy a zsidó henye, semmi terhesebb munkát nem vállal örömet: a földműveléstől irtózik, s kevés kivétellel kereskedésből, hajhászatból él, vagy mivel az annyi népet becsületesen el nem tarthat, hamis üzletekből s a csalás minden ne-
meiből.

Hogy e vád egyik fele nem kizárólag a zsidót illeti, mindnyájan tudjuk; de az elsőt alig lehet egészen menteni, ha csak azzal nem, hogy sem céhekbe, sem jobbágyakul be nem fogadtatván, a kénytelenség vitte e pályára őket.

A harmadik vád: erkölcsi és testi romlottság- és rondaságuk, mely őket a többi népség előtt utálatossá teszi.

Ha meggondoljuk, mily keserű vádak ezek egyes zsidókra nézve, kik magokat kizáratásuk és saját fajuk zárkózottsága dacára értelmi s érzelmi tekintetben a társaság legnemesbei közé felküzdötték, kik magasabban állanak észben és erényben, mint igen sok azok közül, ki rájuk megvetéssel és gyűlölettel néz – nem a legnagyobb méltatlanság-e ez?

De itt a tömegről van szó. Ne vitassunk el a főnebbi vádaktól csak egy hajszálat is. Engedjük meg a zsidófaj általános romlottságát s erkölcsellenítő befolyását – s ekkor a gyűlölet természetes – vagy tagadjuk azt; valljuk be őszintén, hogy a zsidófajban saját bűneinket gyűlöljük, amint bizonyos is, hogy ők ott szeretnek leginkább gyülekezni, hol az önkény s kiváltságok uralkodása alatt a nyomor elharapódzott, a butaság és szolgáltság nyitva áll minden erkölcselenségnek.

A szabadság legében ők nem szaporodnak el, mi arra mutat, hogy élet- és keresetmódjuk a többi néposztályok megromlására vagy romlottságára van alapítva.

De legyen bármiként, legyen e gyűlölet igazságos, vagy mint vak dühből, kenyérféltésből eredő, a legaljasabb s legigazságtalanabb, a gyűlölet erősebb és általánosabb, hogy sem azt pusztá paranccsal megsemmisíteni lehessen.

Itt több százezerre menő jogtalan honlakókról van szó. Ily esetben kötelessége a társaságnak szigorún bár, de nagyszerűleg intézkedni. A zsidók visszavonulása, hogy ne üldöztessenek, másfelül a kormány elnézése azok iránt, kik a zsidót még törvény engedte állásából is kizavarják, apró zavargások, folytonos surlódás, dulakodások egyfe-

löl, a rend helyenkénti visszaállításának szüksége másfelül, mind kórjelei s palástolása nagyobb betegségeknek, melyet gyógyítani nem merünk vagy nem akarunk.

A társaságnak, különösen a jövő nemzetgyűlésnek – induljon ki bár az igazságos vagy igazságtalan, de mindesetre meglevő gyűlölet szempontjából, vagy azon hitből, hogy a zsidófaj romlott s romlottsága ragályos – csak háromféle határozat közül lehet választania, ha célszerűleg akar intézkedni.

Az első határozat volna: *tűzessék ki határidő, melyen túl Magyarországon zsidónak lakni nem szabad.*

Illik-e szabad nemzethez ily határozat? megfér-e az egyenlőség és testvériség eszméjével, hogy egy egész népfaj az országból kiküszöböltsék? Most nem fejtegetem, csak azt akarom kimondani, hogy erre, ha kivihető, a nemzetnek joga van s mindenesetre, bármily kemény és szívtelen határozat volna is ez, mégis több józanság, őszinteség és becsület van benne, mint túrni oly lakosokat, kiket honfiakká, velünk egyenlőkké tenni méltóknak nem tartunk; mint megtartani őket s fel nem szabadítani, s ez által megörökíteni a szolgaságot; mintha nem élhetnénk anélkül, hogy valakit gyűlöljünk, nem lehetnénk szabadok anélkül, hogy másokat elnyomjunk. Ez eltűrésben azon oktalan és gyáva kegyetlenség van, hogy romlottaknak, veszélyeseknek híven őket, vagy gyűlölvén vakon és engeszteletlenül, eltávolítani mégsem merjük, vagy nem akarjuk.

Azonban ily határozatot csak olyan ország hozhat, mely a kiköltözöttnek elkülönözött lakást s földet adni bír, mert a szomszéd országok nem fogják megengedni, hogy ennyi nép őket egyszerre megrohanja.

Ha ez nem tetszenék vagy nem volna kivihető, a második célszerű határozat lehetne: *tűzessék ki határidő (egy vagy két év), mely alatt minden magyarországi zsidó megkeresztelkedni tartozzék.*

Így szinte egy csapással megszabadulnánk minden zsidóságtól.

Nemzethez illő-e térítővé lenni? nem kérdés, mihelyt valamely vallást veszedelmesnek vagy botrányosnak lát s mihelyt a térítést emberibb módnak látja, mint az egyetemes kiköltöztetést, a kiköltözés egyébiránt ez esetben is szabadon hagyatván azok számára, kik áttérni nem akarnának.

Meglehet azonban, hogy e határozattól maguk a keresztények ijednének meg legjobban, kik kiváltságukat a zsidók ellenében eddig oly híven megőrizték.

Ha sem az első, sem a második mód nem tetszenék, nem maradna egyéb hátra, mint a

Harmadik határozat, mely ebből állna: *minden magyarhoni lakos valláskülönbség nélkül, jogokra, teherviselésre, törvények előtt egyenlő.*

Mert ha sem kiköltöztetni, sem megtéríteni nem akarjuk, nem tehetünk sem okosabban, sem igazságosabban, mint hogy őket közelünkbe fogadjuk, megnyitván nekik iskoláinkat, céheinket (ha megmaradnának), hivatalainkat, családi s társalgási köreinket, s minden pályát, hogy velünk együtt a közös szabadságban fölnevekedvén, igaz és szorgalmas honfiakká válhassanak.

E három határozat közül kell választanunk, minden egyéb intézkedés éppen oly oktalan, mint embertelen.⁹⁸

Fehérvárról a zsidókat ki akarták űzni.⁹⁹ Hová? Úgy akartak-e velük bánni, mint hajdan a sáskával: egyik határból kiverni, hogy a másikat annál éhesebben támadja meg?

Pesten egyszerre csak azt halljuk, hogy a zsidókat döngetik. Ez-e a forradalom, hogy miután minden szabadságot megnyertünk, a rendet tisztelni nem tudjuk? Méltók-e szabadságra, kik a petitiót veréssel kezdik el?

Pozsonyban ölték és fosztogatták a zsidókat.

Ez éppen oly gonosz tett, mint akármely más rablás, sőt annál sokkal gyalázatosabb, mert a szabadság nevében szemtelenül és nyilván hajtattott végre. Meggondolták-e, mit tesznek azok, kik a csőcseléket elnézésükkel ily lépésre bátorítják? A rablás kezdődik a zsidókon, végződik a többi lakosságon. S mi legyen a zsidóból, ha földönfutóvá tesszük, miután mindenéből kifosztottuk? Nem kényszerítjük-e magunk, hogy ha eddig csalt, ezután kétszeresen csaljon? Vagy mivel erre alkalma nem marad, hogy rabló, gyilkos s gyujtogató legyen s ha már meg nem maradhat a föld hátán, legalább bosszút álljon az embereken, kik őt megtagadták?

Vagy tegyük fel róluk a legnagyobb jámborságot: ők megadják magukat s a termékeny országban éhen vesznek el, rakásra hullanak. Rablás és döghalál, ez amit várhatunk, ha a kormány ereje meg nem töri vagy a közönség józansága el nem háritandja a kicsapongásokat.

Vagy kiköltöztetni őket, vagy megtéríteni, vagy jogainkat velük megosztani: más menekvés nincs. Ha felszabadítatlan megtűrjük őket, kész anyagot hagyunk fenn a legcudarabb bujtogatásnak. Ők lesznek Magyarhon Irlandja, Éjszakamerika feketéi számunkra, rongy, melyet a szabadság zászlóján szalagul hordozunk, folt, mely Magyarország címerét beszennyezendi.

De ha kárhozzatom a keresztény közönséget a zsidók iránti gyűlöletért, nem menthetem a zsidóságot azon hanyagság- és könnyelműségeért, hogy a testvériség jogait oly mohón követelte, mielőtt maga a testvériség érdekében csak egy lépéssel is előbbre jött volna. Európa egyetemes gyűlölete sokkal hangosabban kiált, hogysen ezt okoskodással elnyomni lehessen. A szabadság minden keblet megnyitott, csak a zsidó maradt meg sötét, gyanús zárkózottságában, külön szertartásaival, ünnepeivel, mesterségesen tanult dialectusa- s kiváltságos ebédeivel. A legmakacsabb faj,

98 Nem szólok én itt az ellen, hogy amely zsidóság legújabb időkben törvény és rendeletek ellenére betolakodott, az hazájába vissza utasíttassék, ha vagy becsületes keresetmódot, vagy elégséges vagyont kimutatni nem tud. Ezt saját belbékénk s honfitársaink jóléte parancsolja. Sőt azt is szükségesnek látom törvény vagy ideiglenes rendeletek által meghatározni, hogy jövőre minél kevesebben s a legszigorúbb feltételek alatt bocsáttassanak be; mert az ország annyi henye s idegen szellemű népet saját megromlása nélkül továbbra be nem fogadhat. – Általában nekünk a honosítást igen szigorúan kell vennünk, ha elboríttatni nem akarunk. (Vörösmarty jegyzete.)

99 Lásd fentebb, #137/j.

mely valaha a világon létezett, szoros összetartása által éppen oly sértő, mint veszéyes; minden állapot engedett az átalakulásnak, a zsidó nem sietett megragadni e kedvező pillanatot, hogy magát az ezredévek szennyéből és nyomorából egy nagy-szerű határozat által örökre kiemelje.

És zsidók-e ezek? Zsidóul talán minden századik tud: tehát nem nemzetiségüket féltik. Ők vallási szertartásaikat féltik. Mit ad nekik ez? Talán magasabb erkölcsiséget? Nem, mert az egész világ által az ellenkezőről vádoltatnak. Talán nagyobb szabadságot és függetlenséget? Ellenkezőleg van. A vallás nekik szolgáltságot ad s a népek gyűlöletét, s kárpótlásul pénzt, mellyel a függetlenséget megvesztegetés által továbbra is megvásárolhatni reményök van.

A zsidó eszes, ügyes, életrevaló. Nem látja-e be, hogy e helyzet rá nézve meggyalázó? nem talál-e szebb pályát magának, díszesebb foglalkozást, mint élni honfitársai együgyűsége, gyalorsága és bűnei után?

A vallás, habár Istentől eredett is, olyan, milyenné azt az emberek csinálják. Midőn minden vallás igyekszik kibontakozni a külsőségek bilincseiből, s az erkölcsiséget és civilisatiót akarja főelvül tekinteni, nem most lett volna-e ideje, hogy az izraeliták vallásuk moráljáról az évezredek rozsdáit letöröljék? hogy ledöntsék e korlátot, mely őket a többi népségtől elválasztja; elhárítsanak mindent, mi vallásukat rossz vagy hamis erkölcsi elvek gyanújába hozza? hogy évezredek óta ki nem vihatván szertartásaik diadalát, vagy bevehetőségét, megragadják e szabadság-teremtő pillanatot s nagyobb szabású reformok szerint átalakulva, visszaadják magukat az emberiségnek, melytől oly sokáig elszakadva voltak?

Nem kellene feledniök, hogy testvériséget csak testvérek követelhetnek.

Még egy van, mi a zsidó életében megrovásra méltó. A dologkerülés annyira vérben van, hogy gyufát árul teljes életében, vagy rongyos ruhákat szed inkább, mint földet műveljen. Magyarhon földművelő ország, s hol eddig zsidó árendás volt, a földet keresztények által műveltette. Nem kellene-e a jobb- és tehetősebbeknek oda munkálni, hogy a zsidóság többféle foglalkozásra, különösen földművelésre is szétoszlának, s így a többi néphez mindinkább hasonlónak lenne, s miután népiesség és valódi munkásság által e honban meggyökeresedett, nem kelhetne-e föl megifjúdott erővel, mint a föld fia, hogy teljes joggal és képességgel s tiszta lelkiismerettel a többi honfiak sorába lépjen?

Mert ha a zsidóság, részéről is, e közelítő lépést nem teszi, mit használhat a legbölcsebb törvényhozás, mely például az ajánlott határozatok közül a harmadikat magáévá teszi? Végrehajthatatlan törvényt hozott, mely egyfelől a keresztény nép gyűlöletén, másfelől a zsidó nép zárkózottságán hajótörést szenved, mely a gyűlöletet talán még nevetni fogja az által, hogy olyakat bocsát be a jogok korlátaiba, ki, magokat vallásuk korlátai által a többi néptől folyvást különözve tartják.

Azért, ha egy és más részről nem akarjuk megörökíteni a bajt, ha a legemberibb határozatnak sikert óhajtunk, (annak ti., hogy a zsidók a többi honfiak minden jogai-

ban részesüljenek) nem elég az egyik féltől követelni engedékenységet és igazságot, hanem meg kell tenni a közelítő lépést a másik részről is.

Ha a vén Európa népe az ifjú Amerika életerejével bírna, azt kellene mondanunk: minden vallás szabad; bízhatnánk az emberek ép szívében, józan eszében, hogy minden rossz elem fel fogja emészteni, hogy a zsidófaj vagy megjavul köztünk, vagy átalakul, vagy elhagyja az országot azon rész, mely szennyes és embertelen szenvedélyeinek tápot nem talál. De mi magunk is nyakig levén babonában, balítéletekben, csakhogy számosabban, mint a zsidók, s nálóknál hatalmasabbak, nem tehetünk egyebet, mint őket minden visszatartó szertartásaik és szokásaik elhagyására szólítani fel, hogy részünkről az idegenkedőket társaskörünkben s törvényhozásban a zsidók közelítő lépésének elébe menni kényszeríthessük.

Mindön ezt tehetni fogjuk, egyszersmind saját gyarlóságainkról mondtunk le, nem követelvén egyenlő szokásokat és erkölcsöket azoktól, kiket oly sokáig kirekesztve tartunk, s nem rekesztvén ki azokat, kik továbbra különködni nem akarnak.

Még egy szempontot kell érintenem. A keresztény és zsidó vallás kérdésében kelet és nyugot érintkezik: kelet örök merevsége s nyugat minduntalan megifjudó kigyói természete nem hagynak kétkednünk a felett, hogy a haladás és diadal e mellett van. A keleti merevség minden kéjeivel s családi szabadalmaival meg nem állhat ott, hol a nyugoti általánosabb s így emberibb szabadság csak félig meddig is erőre kaphatott. A keresztény nyugat átalakodott hite vagy képmutatása, mellyel minden kicsapongásai mellett is a családi élet szigorúságát követeli vagy hazudja, nagy előnnyel bír a családi szabadosságba kéjelgő kelet fölött az által, hogy a nevelést szent kötelességül s főgondul a szülőknek kebelébe oltja. Így nevelkedik fel egy erőteljesebb, munkásabb, műveltebb és emberibb faj, mely hasonló elvek és gyarlóság mellett hasonló kötelességet örökölvén, a keleti nevelésű faj felett mindig előnnyel bír.

Lehet-e ily fajjal a keleti vallások népeinek minden módosítás nélkül egyesülni? Bizonyosan nem. A keleti szertartások- és szokásoknak enyhülni s nyilván vagy titkon módosulniok kell, hogy ezen egyesülés megtörténhessék.

Így egyesültek a keresztény közönséggel azon izraeliták, kik vallásuk külsőségeiről s nem lényeges vagy hibás szabályai- s elveiről önként lemondottak.

Most felengedtek a társaság osztályainak kérégei, minden puha és önthető állapotban van, most kell és itt, hol a civilisatio bármi halványsugára kelettel érintkezik, megtenni az egyesülés kísérletét.

Az egyesülés csak úgy történhetik célszerűleg és maradandólag, ha ahhoz mind a két fél a lehető legszabadelműbb reformokkal járul. Egyoldalú intézkedés bármelyik részről elősegítheti az ügyet; de nem lesz képes bevégezni úgy, mint azt a kor nagyszerű mozgalmái után várni, az ország nyugalma és becsülete, a testvériség elve szerint kívánni lehetne.

Vörösmarti

(o) 1848. július 24: Magyarország s hozzá kapcsolt tartományokbeli izr. lakosok megbízottai, "Beadvány az országgyűléshez"

Kiadás:

Goldheim Lipót, "A zsidók egyenjogúsítási kérvénye 1848-ban", *Magyar-Zsidó Szemle*, 2 (1885), pp. 72–73, no. 25

Venetianer Lajos, *A magyar zsidóság története, különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére a XIX. században* (Budapest: Fővárosi Nyomda Rt., 1922) ; ("A szerző 1922-es kötetének ... módosított kiadása", Budapest: Könyvértékesítő Vállalat, 1986), pp. 194–195

Zsoldos Jenő, szerk., *1848–1849 a magyar zsidóság életében* (Budapest: A Pesti Izr. Hitközség Leánygimnáziumának és Ipari Leányközépiskolájának 48-as ifjúsági bizottsága, 1948), pp. 147–148

Fordítás:

Der Orient. Berichte, Studien und Kritiken für jüdische Geschichte und Literatur,¹⁰⁰ 9, no. 35 (Leipzig, 26. August 1848), pp. 279–280: "Verehrte Landesvertreter!..." (német)

Hazánk tisztelt képviselői!

Alólírtak Önöktől Magyarország s hozzákapcsolt tartományokbeli zsidók nevében, *igazságot, szabadságot s egyenlőséget* kérnek.

Kérjük azért, mert arra jogunk van, mert isten és ember előtt igényt tarthatunk reájok.

Avagy nem volna-e kigúnyolása az igazságnak, eltorzítása a szabadság fogalmának, meghazudtolása az annyira pengetett¹⁰¹ egyenlőségnek azoknak áldásait megtagadni egy néptől, melynek gyengeségén kívül egyéb vétke nincsen?

Midőn még az elnyomatás általános vala, csakhogy a többi nemzeteknek rabbilincsei a mieinktől valamivel finomabb anyagból voltak, s mi velők egy sorban részesülni óhajtottunk, okát kérdezték kívánatunknak – érdemeinket tudakolták, melyek ily kitüntetésre jogosítának. – Ez igen helyén, igen természetes volt, mert a rabszolga – szolgálai gondolkodik.

De egy szabad nemzet elibe állani, s okokat, érdemeiket elősorolni a legegyszerűbb igazság bebizonyítására, megnyerésére – a rosszakarat s szűkkeblűség által felhozott igazságtalan vádakot s kifogásokat megcáfolni akarni: nem volna egyéb, mint vétkes kétkedés azon nemzet szabadságérzetében.

Mi azért kívánjuk jogainkat, mert emberek vagyunk – mi egyenlők akarunk lenni e haza minden más lakosaival – *egyenlők terheiben és áldásaiban*, mert mi szintűgy vagyunk fiai; itt születünk, itt nevelkedünk, itt szabadon élni, halni akarunk, s nem lehet senkinek hatalmában, kivéve az erőszakot, minket szeretett anyánk keblétől

100 Szerkeszti: Julius Fürst (1805–1873).

101 Más közlésekben: "fenyegetett".

elutasítani, szeretetéből kitagadni – csak egy percig is tőlünk azt megvonni, mit isten kezéből bírunk, minek tudatát a természet szíveinkbe oltá.

Képviselők! E szép hazának békéjét kül- és belelenség dúlja fel, a magyar nemzet szabadságát, létezését vész fenyegeti, s lehet-e az magyar ember, lehet-e az hazafi, ki ugyanazon sorsra akarja felebarátját kárhoztatni, melyből maga szerencsésen kikerült, ki, midőn a szabadság gyilkosaival szembeszáll, ártatlanokat börtönökbe sülyeszt?

Törvényhozók! Legegyenesebb politika igazságosnak lenni, mert az igazság dalában az istenség nyilatkozik, s mert az igazság bosszút áll minden megsértőjén, minden megfertőztetőjén. Mivel nem tudtak igazságosok lenni, elvesztek nemzetek, megsemmisültek álladalmak. – *Mi lehet azonban igazságtalanabb, mint a honi lakosok egy részére csak terheket róni, az álladalom jótéteményeiből pedig őket kizárni?*

Magyarok! Nyújtsatok testvérkezet, nektek is, nekünk is, érdekünkben van testvéri keblekre számolhatni, mi született vértanúi vagyunk a szabadságnak, elődeink mind elvérzettek ezen kincserői küzdelmökben, s azért mi annak becsét méltányolni tudjuk. – Mit a háromezredéves történet őseinkről bizonyít, annak jelét mi magunk is a legközelebbi események, s vészűs napokban adtuk; hogy a szabadságért lángolunk, hogy hazafiúságban bennünket egy néposztály sem múlt felül, hogy állhatatosságunkat, kitartásunkat, semmi csapás, semmi szerencsétlenség meg nem ingathatja.

Európának szabadsága kivívásában minden tartományában hitfeleink dicséretesen harcoltak, – sorainkból is hullottak áldozatok a népfenség oltárán, – s meggyalázva, visszautasítva, lábbal taposva bár, azon szavak hallatára: “veszélyben a haza” – testvéreink közül számosan mentek a halál torkába, míg más nemzetiségek számos része ezt tenni vonakodott, vagy éppen az ellenséggel szövöttek; számosan siettek vagyonukkal járulni a haza szükségei fedezésére, készséggel, lelkesedéssel.

Mi ügyünknek igazságos volta érzetében reméljük, hogy önöket is irányunkban az igazság vezérelendi, *az igazság, mely nem kegyelmet, nem félszeg rendeleteket, nem jogokat s engedményeket, hanem jogegyenlőséget osztogat minden lakosra nézve, különbség nélkül.*

Legyenek igazságosak, s ezen paizzsal győzni fognak; a jó ügy, melyet kivíni a magyar nemzet hivatva van, *négyszázezer embert, kik lelkesülni, kik áldozni tudnak, azonnal nyerend.*

Pesten, 1848. évi július 24-én.

Magyarország s hozzákapcsolt tartományokbeli izraelita lakosok megbízottjai:

Holländer Leo, dr. Roth Mátyás, Diner Móric, Diósi Márton,
Pappenheim Hermann, dr. Grosz Fridrik, dr. Schlesinger Ignác,
Steinitzer Jakab, Brüll Samu, Lichtmann Dávid¹⁰²

102 Az aláírók közül Holländer Leó (1805–1887) eperjesi kereskedő évtizedeken át a magyarországi zsidóság egyik politikai irányítója volt. 1833-ban Fejérváry Gábor (1780–1851) régiséggyűjtő meghívására elkísérte őt és unokaöccsét, Pulszky Ferencet olaszországi útjukra.

(p) 1848. július 21: Löw Lipót a zsidó nemzetőrök eskütételéről

Megjelent:

Kossuth Hírlapja, 1, no. 26 (1848. július 30)

Sellye,¹⁰³ július 21-kén.

Ma reggel történt néhány nemzetőrnek a nemzetőri zászlóhozi felesküdtetése. Ez alkalommal az auditor elmulasztotta az izraelita nemzetőröket figyelmeztetni, hogy az esküforma keresztyéni részénél, mely a törvényben: "stb" betűk által megjelelve van, kezeiket leeresszék, s csak annak végeztével folytassák az esküt. Eléggé tudva van, miképp mi izraeliták a szentháromság dogmáját nem hisszük: fel nem tehetik tehát rólunk, hogy mi ezen dogmát esküvésünkbe berekesszük. Az auditor urak erre figyelni méltóztassanak. – Löw Lipót, pápai főrabbi.

(q) Ignaz Einhorn / Einhorn Ignác (Horn Ede), Zsidók a szabadságharcban

Megjelent:

Ignaz Einhorn, *Die Revolution und die Juden in Ungarn. Nebst einem Rückblick auf die Geschichte der Letztern* (Leipzig: Carl Gewibel, 1851)

Újabb kiadás:

Ignaz Einhorn (Eduard Horn), *Die Revolution und die Juden in Ungarn*, szerk. Miskolczy Ambrus (Europica Varietas) (Budapest: Universitas Budapest, 2001), pp. 151–156

Fordítás:

Einhorn Ignác (Horn Ede), *A forradalom és a zsidók Magyarországon*, szerk. Miskolczy Ambrus (Europica Varietas) (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Román Filológiai Tanszék, 2000), pp. 136–140 (Fenyő István fordítása)

(...) Vor Allem kommt hier¹⁰⁴ der Jude in Betracht als Träger magyarischer Gesinnung in den *nicht*magyarischen Landestheilen. (...) Wir werden dies minder auffallend finden, wenn wir bedenken, daß das magyarische Volk den Juden fast überall freundlich in seine Mitte aufnahm, daß auch dessen höhere Vertreter, Reichstag und

---

– Roth Mátyás (1818–1891) orvos utóbb a tábori orvosi kar főigazgatója lett, a fegyverletétel után külföldre menekült, és Angliában Mathias Roth névvel mint orthopéd sebész és homeopátha szakíró tevékenykedett. – Diósy Mártonhoz lásd fentebb, #133. – Pappenheim Hermann (1811–1895) később a pozsonyi hitközség elnöke volt. – Grósz Frigyes (1798–1858) Nagyváradon 1829 óta a zsidó kórház vezetője, nagy hírű szemész. – Schlesinger Ignác orvos, néhány hét óta, Kunewalder lemondása után, rövid időre a pesti hitközség elnöke. – Brüll / Brill Samuel Löb (1814–1897) rabbi, pesti *dajján*.

103 Baranya vármegye.

104 Ti. "im nationalen Kampf".

Regierung, sich doch nur Unterlassungssünden zu schulden kommen ließen, während die andern Volksstämme an ihm thatsächlich grobe Feindseligkeiten übten. In den Städten waren es vorzüglich die deutschen Bürger, welche Kravalle gegen ihn anzettelten oder ihn wenigstens aus der Garde stießen. Im Norden wurden von den Slovaken Judenplünderungen im ausgedehntesten Maaße vollführt. Serben und Raitzen machten ihn zur Zielscheibe ihrer grausamen Verfolgungen, bald weil sie in ihm wegen seiner Sprache ein deutsches Element sahen, bald weil sie ihn von langer her als magyarischgesinnt kannten... (...) So wurde er, des ungerechten Verfahrens ungeachtet, das Regierung und Reichstag gegen ihn übten, immer mehr zur magyarischen Sache hingezogen, und zwar derart, daß er für sie die warmsten Simpathien nährte und offenbarte, wenn auch seine ganze Umgebung antimagyarisch war. Wo das Magyarethum nur schwach vertreten war, fand es in ihm einen treuen Kampfgenossen gegen die nichtmagyarischen Elemente. Wo es gar nicht vertreten war und er allein doch wol den Kampf nicht aufnehmen konnte, verhielt er sich wenigstens neutral und verringerte so die Streitmacht, auf die der Feind gezählt haben mochte.

In jenen Landestheilen, welche unter der Botmäßigkeit der ungarischen Regierung standen, zeigte er die edelste Bereitwilligkeit, Gut und Blut jener Regierung zur Verfügung zu stellen, von der er in den ersten Monaten des Nachmärz schutz- und verteidigungslos der Pöbelwuth war preisgegeben worden. Als der Dienst der Nationalgarde ernst und gefahrvoll zu werden begann, wurden die Juden allseitig wieder zum Eintritt in dieselbe aufgefordert. Alle erlittene Unbill vergessend, folgten sie unverweilt dem Rufe. Und wiewol sie Neulinge waren, während von ihren christlichen Kameraden Viele seit Jahren, Andere wenigstens seit Monden Gelegenheit zur Waffenübung gehabt, hörten wir doch nie, daß ein Jude im Dienst weniger Eifer, in der Waffenführung weniger Geschicklichkeit, im Kampf weniger Muth als sein christlicher Nebenmann gezeigt hätte... Als im August 1848 die ersten zehn Honvedbataillone, später eine große Nationalarmee geschaffen wurde, traten die Juden massenhaft unter die Trikolore. Viele, sehr Viele als magyarische Patrioten, aber unstreitig die Meisten als rettungsuchende Juden. (...) Auch muß berücksichtigt werden, daß bei den Juden, die doch in ihren Erwerbsweisen so sehr beschränkt waren, eine viel größere Anzahl als beim Christen von *solchen* Männern vorhanden war, die ohne festbestimmten Erwerb nur von zufälligem Einkommen lebten und sich daher leichter, da sie keine begründete Existenz zu opfern hatten, dem Kriegsglück anvertrauen konnten... Daher die bedeutende Vertretung, welche die ungarische Judenheit in der Nationalarmee fand. (...) Ueber ihr Betragen im Kampfe herrschte die allgemeinste Zufriedenheit, und sie erfreuten sich ungetheilte Liebe und Achtung bei ihren Kameraden sowol als bei ihren Oberen.

Bedeutsam war auch die Theilnahme, welche die Juden an der mittelbaren Förderung des Nationalkampfes nahmen; wir meinen: an Herbeischaffung der Kriegsbedürfnisse. In der Montourskommission waren sehr viele jüdische Handwerker beschäftigt; die Lieferungen für diese, wie für die Gewehrfabrik u. s. w. gingen haupt-

sächlich von jüdischen Kaufleuten aus. Im Sommer 1848, wo der Frieden äusserlich noch nicht gebrochen, die Kriegsrüstungen nur den Raitzen und Serben galten, und daher öffentlich und auf legalem Wege betrieben wurden, da wetteiferte allerdings der christliche Kaufmann und Handwerker mit dem jüdischen. (...) Bekanntlich zeigt der Jude, weil er seit Jahrhunderten auf das Eine Feld beschränkt ist, in den Handelsunternehmungen mehr Erfindungsgabe, größern Muth und beherztern Unternehmungsgeist als sein christlicher Standesgenosse. Diesmal kam ihm auch noch sein Patriotismus zu Hilfe. Wir wollen hiermit keinesweges sagen, daß der jüdische Lieferant aus Patriotismus seine Geschäfte betrieb; wir wissen wol, daß der Kaufmann als solcher nur arithmetische Gefühle kennt, und daß auch die jüdisch-ungarischen Lieferanten mehr aus Liebe zu den Kossuthnoten als aus Begeisterung für die von ihm vertretene Sache sich auf gefährliche Unternehmungen einließen. Aber der Patriotismus, den der jüdische Kaufmann als Jude nährte, ließ ihm den Sieg Ungarns als gewiß, und in Folge dessen die Gefahr im Falle des Entdecktwerdens minder groß, den Gewinn im Falle des Gelingens bedeutsamer erscheinen. Es waren also auch für den Kaufmann mehr Glücks- als Unglückschancen vorhanden, und er konnte guten Muths an das Unternehmen gehen. ... Wesentliche Dienste leistete der Jude der ungarischen Sache auch in den ersten Frühlingsmonaten von 1849, als Fürst Windischgrätz in Pest sämtliche Kossuthnoten für ungültig erklärte. Indem dieselben demohngeachtet im Wurmkafeehaus, je nach den wechselnden Kriegsnachrichten, um 60–90 % ge- und verkauft wurden, behielten sie trotz aller Verbote im ganzen Lande einen Cours, welcher dem der österreichischen Banknoten nur wenig nachstand; so daß die ungarische Regierung fortlaufend alle aus den okkupirten Layndestheilen ihr zugeführten Waaren mit ihren eignen Noten bezahlen konnte, was ihr ungemein erspießlich war.

Auf diese drei Punkte, nemlich: Vertretung magyarischer Gesinnung in nicht-magyarischen Gegenden, Eintritt in die Armee und Lieferung der Kriegsbedürfnisse, – beschränkte sich die Betheiligung des Juden an der ungarischen Revolution.

(...)

(...) A zsidó mindenekelőtt mint a magyar érzület hordozója jön számításba a *nem* magyar országrészekben. (...) Kevésbé feltűnőnek fogjuk ezt találni, ha meggondoljuk, hogy a magyar *nép* a zsidókat majdnem mindenütt barátságosan fogadta körébe, hogy magasabb képviselői, az országgyűlés és a kormány csak a mulasztás bűnével voltak terhelhetők, miközben más néptörzsek valójában durva ellenségséggel viseltettek a zsidók iránt. Főként a városok német polgárai voltak azok, akik zavargásokat támasztottak ellenük, vagy legalábbis kiűzték őket a nemzetörségből. Északon a szlovákok a legnagyobb mértékben kifosztották a zsidókat. A szerbek és a rácok kegyetlen üldözésük céltáblájává tették őket, hol azért, mert német nyelve miatt német elemet láttak benne, hol azért, mert régóta magyar érzületűeknek ismerték őket... (...) Így történt, hogy a kormány és az országgyűlés velük szemben

gyakorolt igazságtalan eljárása ellenére mindinkább a magyarok ügyéhez vonzódott, olyannyira, hogy még akkor is a legmelegebb rokonszenvvel viseltetett iránta, és azt ki is nyilvánította, mégha egész környezete magyarellenes is volt. Ahol a magyarság csupán gyengén volt képviselve, hű harcostársra lelt benne a nem magyar elemek ellenében. Ahol pedig egyáltalán nem volt képviselve és egyedül a harcot nem vehette fel, ott a zsidó legalábbis semlegesként viselkedett, s így csökkentette azt a haderőt, amelyre az ellenség számíthatott.

Azokban az országrészekben, amelyek a magyar kormány ellenőrzése alatt állottak, a zsidó a legnemesebb készséget mutatta, hogy vagyont és vérének annak a kormánynak a rendelkezésére bocsássa, amely a március utáni első hónapokban védelem és oltalom nélkül kiszolgáltatta őt a csöcselék dühének. Amikor a nemzeti őri szolgálat mindenütt komollyá és veszélyessé kezdett válni, a zsidókat mindenütt ismét belépésre szólították fel. Minden elszenvedett méltatlanságot feledve azonnal eleget tettek a hívásnak. S jóllehet újoncok voltak, míg sok keresztény bajtársuknak évek óta, másoknak hónapok óta alkalma volt a fegyverforgatásra, mégsem hallottuk soha, hogy egy zsidó a szolgálatban kevesebb szorgalmat, a fegyverforgatásban kevesebb ügyességet, a harcban kevesebb bátorságot mutatott volna fel, mint keresztény szomszédja... Amint 1848 augusztusában az első tíz honvédszászlóalj, utóbb a nagy nemzeti hadsereget felállították, a zsidók tömegesen léptek a zászlók alá. Sokan igen sokan mint magyar hazafiak, de a legtöbben vitathatatlanul mint menekülést kereső zsidók. (...) Azt is tekintetbe kell venni, hogy a zsidók megélhetési módja oly nagyon korlátozott volt, a keresztényeknél sokkal nagyobb számban akadtak köztük *olyan* emberek, akik meghatározott megélhetés nélkül, csak a véletlen jövedelemből éltek, s ennél fogva könnyebb volt a nem megalapozott egzisztenciát felajánlani, azt a hadiszerecsére bízni... Innen az a jelentős részvétel, amellyel a magyar zsidóság a nemzeti hadseregben kitűnt. (...) A harcokban tanúsított magatartásukkal a legszélesebb körben meg voltak elégedve, s osztatlan szeretet és tisztelet övezte őket mind bajtársaik, mind felsőbbségük körében.

Jelentős volt az a részvétel is, amelyet a zsidók a nemzeti harc *közvetett* támogatásában vállaltak; a háborús szükségletek előteremtésére gondolunk. Az egyenruhabizottmányban igen sok zsidó kézműves dolgozott; ennek, miként a fegyvergyártásnak és másnak is az ellátását főleg zsidó kereskedők biztosították. 1848 nyarán, amikor a béke még látszólag fennállt, harci készülődésről csak a rácoknál és a szerbeknél [helyesen: horvátoknál és szerbeknél] volt szó, ennél fogva nyilvánosan és legálisan gyakorolták ezt a tevékenységet, a keresztény kereskedő és kézműves mindenesetre versenyzett a zsidóval. (...)

Tudvalevőleg a zsidó, mivel évszázadok óta tevékenységét egyetlen területre korlátozzák, a kereskedelmi vállalkozásokban több leleményességet, nagyobb kedvet és bátrabb vállalkozási szellemet tanúsít, mint keresztény pályatársa. Ezúttal még hazafisága is segítségére sietett. Ezzel semmiképpen sem akarjuk azt mondani, hogy a zsidó szállító hazafiságból folytatta üzletét; tudjuk jól, hogy a kereskedő mint

olyan, csak a számtani érzéseket ismeri, és hogy a magyar zsidó szállítókat inkább a Kossuth-bankók szeretete, mint az általa képviselt ügy iránti lelkesedés készítette veszélyes vállalkozásokra. De a hazafiság, amely a zsidó kereskedőt mint zsidót táplálta, Magyarország győzelmét mint bizonyosat engedte számára elképzelni, s ennek révén a veszélyt felfedeztetés esetén kevésbé nagynak, a nyereséget siker esetén a valóságosnál nagyobbak vélte. A kereskedő számára tehát több esély mutatkozott a sikerre, mint a kudarcra, és jó kedvvel foghatott vállalkozásához... Lényeges szolgáltatásokat teljesített a zsidó a magyar ügy számára 1849 első tavaszi hónapjaiban is, amikor Windischgrätz herceg¹⁰⁵ Pesten az összes Kossuth-bankót érvénytelennek nyilvánította. Ennek ellenére a zugkávéházakban a váltakozó hadihíreknek megfelelően körülbelül 60–90 %-os ingadozással árusították, minden tilalom ellenére az egész országban olyan kurzus alakult ki, amely az osztrák bankjegyeknek alig állott mögötte; úgy, hogy a magyar kormány az elfoglalt országrészekből odaszállított árukért folyamatosan a saját bankjegyeivel volt képes fizetni, ami számára rendkívül üdvös volt.

E három pontra, nevezetesen a magyar érület képviselőjére nem magyar tájakra, a hadseregbe való belépésre és a háborús szükségletek szállítására korlátozódtott a zsidóság részvétele a magyar forradalomban.

(...)

(r) 1848. december 21: A pesti zsidó község

(r/1) 1848. december 21: A zsidó község közigazgatási (politikai) állása a Pest városi közgyűlés előtt. Jegyzőkönyv jellegű közlemény¹⁰⁶

Megjelent:

Pestvárosi Tudósítások, 1 (1848. december 21), p. 3

Újabb kiadás:

Zsoldos Jenő, szerk., *1848–1849 a magyar zsidóság életében* (Budapest: A Pesti Izr. Hitközség Leánygimnáziumának és Ipari Leányközépiskolájának 48-as ifjúsági bizottsága, 1948), pp. 184–186

Irodalom:

Spira György, *A pestiek Petőfi és Haynau között* (Budapest: Enciklopédia Kiadó, 1998), p. 403 skk.

Rottenbiller Elnök.

Az izraelita község az iránt folyamodott a hatósághoz, hogy miután a 1833. évben felsőbb helyen megerősített alapszabályai értelmében a község szükségeinek fedezé-

105 Hg. Alfred von Windisch-Grätz / Windischgrätz (1787–1862) tábornagy (*Feldmarschall*), katonai főparancsok Magyarország területén (1848. december 18–1849. április 12).

106 A szerkesztő, Kaán Ágoston tollából.

sére, milyenek az iskola, templom, kórház sat. költségei, joga volna a *koscher* húsnak minden fontjától egy váltó krajcár díjt szedni, ami évenként 20 000 forinton felüli jövedelmet adott, – történt azonban, hogy a zsidóknak míveltebb és gazdagabb része a húst nem izraelita, hanem egyéb mészárszékekből hozatván, a teher alól egészen kibujtak, s a teher a szegényebbekre nehezedett; – hogy tehát a terhet minden izraelita aránylag viselje, s az ellenőrséget is gyakorolni lehessen, a község abban állapodott meg, hogy e terhet vagyonaránylag kívánja tagjai közt kivetni oly móddal, hogy a gazdagabb izraelita 100 forintnál többel ne terheltesék, a legkisebb summa pedig 2 forintot tegyen, az éppen szegény izraeliták pedig minden fizetéstől felmentetvén, még segélyt is nyerjenek a közpénztárból; s ezen adózásnak könnyű és egyszerű beszedésére nézve azt határozta, hogy minden font *koscher* hús után az illető vevő egy krajcár értéket képviselő jegyet kap, mely jegyek annak idejében összeszámtatván, ha a summa valakinek tartozását meghaladja, az készpénzben visszatérítést nyer, ha pedig az összeszámtott summa a reá rótt tartozásnál kevesebbet tenne, a többit készpénzzel pótolja. – Ennek fogamatba vételére nézve az izr. község a városi hatóságtól engedelmet kér.

Az e tárgyban kiküldött bizottmány véleménye a jóváhagyás mellett nyilatkozik.

Rottenbiller polgármester megjegyzi, hogy e lépésre az izraelitákat leginkább az kényszerítette, mert a szabad húsvágás megengedése óta a vevőket nem ellenőrizhetik s ennek következtében a kútforrás annyira kiapadt, hogy alapítványi tőkékhez is kénytelenek voltak nyúlni. (...)

Eközben *Szilágyi* azt hozza fel, hogy az izraelitáknak ezen kérelmét teljesíteni annyit tenne, mint elhatározni, hogy a hatóságnak assistentiája mellett hajthassa be a község a tartozásokat, ezt pedig a hatóság nem teheti.

(...)

Mátrai Gábor (...). Ebbe a városi hatóságnak nincs joga avatkozni, végezzék el az izraeliták maguk közt.

*Graefl*¹⁰⁷ szinte ezen nézetben van, de mivel az administrationalis és némely törvénykezési dolgokba is belevág, így például az örökségeket, gyámsági ügyeket saját hatóságuk által kezelik, s e szerint a zsidó község közigazgatást is foglal magában, azt megszüntetni kívánná, mert ez a helyhatósághoz tartozik. Csak az a kérdés, lehet-e őket kényszeríteni? Ennek folytán felolvastatott a községnek kérelme, községi tisztviselőinek újból választathatása iránt, mit a bizottság is jóváhagyott, kinevezvén előlegesen az illető tisztviselőket.

Szilágyi azt látja innen, hogy a zsidók emancipációt akarnak, s mégis a hatóságban hatóságot akarnak képezni. A város kebelében egy más hatóságot elismerni nem lehet, akinek baja van, keressen a rendes hatóságnál orvoslást.

107 *Graefl József* (1810–1889) városi bíró (1847–1848), később Szabolcs vármegye főispánja, a főrendi ház kinevezett tagja (1886). – A tiszzaeszlári per idején megakadályozta, hogy a községben és a vármegyében zsidóellenes zavargások törjenek ki.

Mráz. Ha a zsidók akarják az emancipációt, ne separálgassák magukat, hanem ismerjék el polgári tekintetben azon bírót, kit a keresztények s így maguk fogják magukat emancipálni.

Elnök Rottenbiller. Hogy ezen tárgyat a tanács is fontosnak tartotta, onnan kiteszik, mert nem akarván intézkedni a közgyűléshez utasította. – Mi a dolog érdemét illeti, annyi igaz, hogy az izraelita községnek felsőbb helyen jóváhagyott szabályai vannak, melyek értelmében a *Koscher* húsról adót vehet, s tisztújítást tarthat. Az ebbeli felsőbb rendeletek a városi levéltárban találhatók, s azokat ignorálni nekünk sem lehet, s míg e részben újabb rendelkezés történék, ideiglenesen meg kell hagyni az előbbi állapotot.

Graefl. Az eddigi privilégiumokat az 1848-diki törvény¹⁰⁸ mind eltörölte, hogy a zsidók kivétnének, arról szó nincsen. Azért bátran kimondhatjuk, hogy az izraelita község mint politica administrationalis testület többé nem létezik, s e szerint az árva pénztár a városi pénztárba általteendő, a tartozások pedig a városi hatóságok előtt tárgyalandók, vallási dolgokban pedig az izraeliták a többi vallásfelekezetek példájára utaltatnak.¹⁰⁹

(...)

Elnök. Tehát az izraelita község mai naptól fogva, mint politico-administrationalis testület megszűnik létezni, s a választmány megbízatik, hogy e határozat értelmében a szükségeseknek a hatósághoz áttételét eszközölje; s ez alkalommal azt is kijelentjük, hogy az izraelitáknak egyházairól, iskoláiról sat. gondoskodni fogunk. *(Helyeslés!)*

(r/2) A közgyűlés végzése, 1848. december 21

Kiadás:

Groszmann Zsigmond, "A pesti zsidó gyülekezet alkotmányának története", in: Guttmann Mihály, Hevesi Ferenc, Löwinger Sámuel & Friedman Dénes, szerk., *Emlékkönyv Hevesi Simon (...) papi működése negyvenedik évfordulójára* (Budapest, 1934) / *Magyar Zsidó Szemle*, 51 (1934), pp. 126–172; az idézetek: pp. 152–153

108 1848:xx. tc., 2. §.

109 A közgyűlési jegyzőkönyv részletesebb szövegezésében: "Miután egyedül a törvényhatóságoknak (...) van joguk az egyenes, szintűgy a mellék adóknak kivetésére és behajtására, folyamodó izraelita községnek (...) községi költségeinek fedezéseül hitsorsosaira kivetni szándékozott kötelezőleges adónak behozatalára a kívánt engedelem meg nem adathatik, sőt az indirect adói természetű coscherhús árulási díjnak javadalomképeni szedésétől is eltiltatni rendeltetik; szabadságában állván egyébiránt az (...) izraelita községnek, hogy a szorosan vett vallási és humanitási célokra szükséges költségeket itt helyben levő reformát, evangyelika és görög nem egyesült vallásbeli községek példájára önkénytes adakozás útján hitsorsosaitól beszerezhesse." Idézi: Spira György, i. h.

17219. Feszl Ágoston tanácsnok és Monaszterly Sándor jegyző a helybeli izraelita község által közszükségletei fedezéséül behozni szándéklott költségkivetés tárgyában jelentést tesznek. – Miután egyedül a törvényhatóságoknak, sőt ezeknek is csak a törvényes korlátok közt van joguk az egyenes, szintűgy a mellékadónak kivetésére és behajtására, folyamodó izraelita községnek, mely különben is a mai napon 17528. sz. alatt hozott közgyűlési végzésnél fogva csak vallásos testületként állhat fenn e város körében, községi költségeinek fedezéséül hitsorsosaira kivetni szándékozott kötelezőlegesen adónak behozatalára a kívánt engedelem meg nem adathatik, sőt az indirect adói természetű coscherhús árulási díjnak javadalomképeni szedésétől is eltiltatni rendeltetik; szabadságában állván egyébként az eljáró bizottság által e felől értesítendő izraelita községnek, hogy a szoroson vett vallási és humanitási célokra szükséges költségeket, itt helyben levő reformat evangelika és görög nem egyesült vallásbeli községek példájára – önkéntes adakozás útján hitsorsosaitól beszerezhesse.

17528. A helybeli izraeliták előljároságának új községi választásig – ügyei igazgatásául választmányt alakítani kérő folyamodványa tárgyában kiküldött hatósági bizottságnak jelentvénye tárgyalás alá vétetett. – Minthogy a helyi izraelita község eddigi szerkezeténél fogva vallásos ügyeinek elintézésén kívül hitsorsosai irányában valóságos helyhatósági jogokat is gyakorol, sőt azokat magának tovább is fenntartani kívánja, az 1848-ik évi XXIII. tc. 25. § világos rendeletként pedig e városnak mint törvényhatóságnak az idézett §-ban említett kivételeken kívül rendőri, büntető és magánjogi tekintetben minden e város határában létező személyek és javak kiváltságaik különbsége nélkül s e szerint a pesti izraeliták is alávetve lennének; ennél fogva a helybeli izraelita község közigazgatási (politikai) testület minőségében többé nem tűrhethvén, mint ilyen ezennel megszüntetnek kijelentetik s egyedül csak vallásos községképpen fennállani engedtetik; mi felől őt tudósító bizottmány e határozatnak foganatba vétele mellett értesíteni s egyszersmind az eszközlöttekről jelentést ide bemutatni fogja.

(s) 1849. február 11: Hg. Windischgrätz Alfréd (1787–1862) tábornagy, Proclamatio (Buda, február 11, 1849)

Kiadás:

Zsoldos Jenő, szerk., *1848–1849 a magyar zsidóság életében* (Budapest: A Pesti Izr. Hitközség Leánygimnáziumának és Ipari Leányközépiskolájának 48-as ifjúsági bizottsága, 1948), pp. 189–190

(...) Végteára még a Budai és Pesti s kiváltképpen az Ó-Budai zsidókat intem, hogy minden akármilyen néven nevezendő a fölségsértő Kosuth-tal (!) s az úgynevezett hon-

védelmi bizottmánnyal és a pártütő országgyűlésseli egyetértéstől őrizkedjenek, mert bizonyos tudomásomra esett, hogy a pártütők által többnyire éppen az izraeliták használtatják magokat kémekül és szállítókul, valamint a hamis és balhíreket terjeszteni is igen igyekeznek, hogy ez által félelmet, bizalmatlanságot gerjesszenek. Azért minden izraelitáért, aki a fentemlített vétkek miatt hadi- és rögtönítélet által elítéltetik, azon zsidó község, melyhez tartozik, 20 000 p. frt. bírsággal fog büntettetni.

(t) 1849. április 14: Az óbudai zsidó község határozata Windischgrätz felhívása felől

Kiadás:

Zsoldos Jenő, szerk., *1848–1849 a magyar zsidóság életében* (Budapest: A Pesti Izr. Hitközség Leánygimnáziumának és Ipari Leányképzőiskolájának 48-as ifjúsági bizottsága, 1948), pp. 190–191

Az óbudai izraelita-község Windischgrätz herceg tábornagy úr f. é. febr. 11. proclamációjára következtében, ugyanazon hó 14-én tartott községi ülésében, tanúsítandó, mennyire törekszik minden jó és igaz után, következő határozatot hozott:

„Tisztelt gyülekezet! Mai egybehívásunk alapjául következő szomorú és mindnyajunkat lesújtó ok szolgál.

A kir. biztos úrtól azon parancs érkezett hozzánk, hogy hétfőn, f. hó 12. a hadbureau politikai osztályában jelenjünk meg. Ide érkezvén, ott találók a pesti és újbudai községeket is egybegyűlve, mire egy rövid beszéd után a rendőr-főnök úr azonnal felolvasta előttünk Windischgrätz herceg ő magassága proclamációját, melyben ő igen nyomatékosan nyilvánítja nem-tetszését a zsidók magaviselete felett; és ha már általában felette elszomorított és lesújtott bennünket: annyi büntetésre méltót kimondva hallani és alkalmazva látni vallástársainkra: úgy szívünknek végképp meg kelle repedni és térdeinknek reszketni anyahelyünk ily lealázásán és megbélyegzésén. Ó-Budán fájdalom leginkább ostoroztatik, mint rejtkehelye, menedékhelye, tolvajok, orgazdák, szállítók, kémek és Kossuth-féle állítólagos győzelmek terjesztőinek. És e proclamációban mindnyájan egymásért 20 000 pengőftnyi pénzösszegre is vagyunk kárhóztatva, az utóbb nevezett három vétség mindegyikeért.

Uraim! Szent vallásunk parancsolja: „Féld az istent és királyt.” A Talmud mondja: „A Felség földi fénye – homálya az isteni Felségnek.” De szent vallásunk továbbá azt is parancsolja, hogy ne kíméltessek a bűnös. „Írtd ki a gonoszt körödből” – mondja az írás.¹¹⁰ – Egyesüljünk és fürkésszünk ki minden rejtkezugot, hova a bűn elbúvik, mely törvényes királyunk ellen valamit merészél. – A történet tanítja, hogy a zsidó általában soha sem vett részt fondorlatok- és népfelkelésekben; és valamint a két

110 Deut. 17,7.

földsark örökké kerülnek egymást és a víz irtózik a tűztől: mi is kiválasztandjuk és kizárandjuk körünkől mindazokat, akik az említett vétségek részesei lesznek.

138

1849:IX. tc., "A zsidókról"

Irodalom:

- Stein Artúr, *A zsidók köz- és magánjoga Magyarországon a honfoglalástól napjainkig* (Pest-újhely: Németi E. nyomdája, é. n. [1942²])
- Marczali Henrik, "A zsidók emancipációja a szabadságharc korában", in: *Évkönyv, 1933* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat, 1933), pp. 89–98
- Ballagi Ernő, "1848 és a zsidóemancipáció", *Magyar Zsidó Szemle*, 59–62 (1942–1945) / in: Samuel Löwinger, Ed., *Jewish Studies in Memory of Michael Guttmann – Tanulmányok a zsidó tudomány köréből Guttmann Mihály emlékére* (Budapest, 1946), pp. 1–20
- Schweitzer Gábor, "Történelem és történetírás. Gondolatok a magyarországi zsidóság első emancipációja kapcsán", *Új Forrás*, 23, no. 5 (1991), pp. 14–25 / in: Bárdos István & Beke Margit, szerk., *Egyházak a változó világban. A Nemzetközi Egyháztörténeti Konferencia előadásai* (Esztergom: Oktáv-Press, 1992), pp. 55–65
- Sándor Pál, "Az emancipáció történetéhez Magyarországon 1840–1849", *Századok*, 129, no. 2 (1995), pp. 285–333
- Miskolczy Ambrus, "»A zsidók polgárításáról a nemzetgyűlés által törvényt alkotott.« (Az 1849-i magyar zsidóemancipációs törvény és ismeretlen iratai)", *Múlt és Jövő*, ÚF 10, no. 1 (1998), pp. 8–45
- Miskolczy Ambrus, *A zsidóemancipáció Magyarországon 1849-ben. Az 1849-es magyar zsidóemancipációs törvény és ismeretlen iratai* (Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 1999)

(a) Szemere Bertalan miniszterelnök és belügyminiszter tervezete

Kiadás:

Miskolczy Ambrus, *Múlt és Jövő*, ÚF 10, no. 1 (1998), p. 28

Zsidótörvény)

A törvény előtti egyenlőség valláskülönbségtől nem föltételeztetik.

1. §. A hazának polgárai közt jog és kötelesség tekintetében **vallás miatt**¹¹¹ (javítva: bármely keresztyén vallásbeli felekezethez tartoznak), különbség nem föltételezhetik:

---

111 A fogalmazvány kihúzott / mással felcserélt szavait áthúzással jelölöm.

2. §. A haza zsidó vallású lakosait illetőleg rendeltetik, hogy vallástanaik és szerkezetük iránt a ministerium vizsgálatot tétetvén, azoknak a keresztyén polgárokkal leendő teljes egyenlőtésökre, a legközelebbi ülésre (javítva: országgyűlésre) törvényjavaslatot teend.

3. §. Addig is a zsidó községek felozlattatván, mindenekben a rendes polgári községek hatásága alá rendeltetnek.

(b) Kemény Zsigmond (1814–1875) előkészítő iratából (Levél Szemere Bertalannak), 1849. május

Kiadás:

Miskolczy Ambrus, *Múlt és Jövő*, ÚF 10, no. 1 (1998), pp. 44–45

(...) 2. §. E törvény kihirdetése után, addig is, míg a honosítási törvény elkészül, izraelitának csak a belügyministeriumtól kinyerendő különös engedelem mellett lehet Magyarországra és kapcsolt részeibe bevándorolni.

Jegyzés:

Az egyenlőségi tanból közvetőleg kiokoskodni lehetne, hogy bevándorlási tekintetben sem lehet a zsidókat exceptionális¹¹² szabályok alá vetni.

De én a zsidót, mint bevándorlót, egyenlőnek tartom a szintén bevándorló némettel, lengyellel vagy olával:¹¹³ azonban ebből sem következik, hogy azon illusióban éljek, miként a német földön, az orosz–lengyel birtokokban és a havasalföldi két fejedelemségben a nem-keresztény zsidó nincsen inkább nyomva, mind a többi lakosok.

Ennélfogva szabad azt gyanítanom, hogy a bevándorlási vágy nagyobb leend a zsidó-szomszédok sorai közül, mint a nem-zsidó szomszédaink cattergoriajából.

Kérdés tehát: kell-é a tömeges bevándorlást akárhol s különösen Magyarországon előmozdítani?

Nem is említve, mikép nálunk a néptarkaság máris kirívó, kétségtelen, hogy Europa minden országában amely mértékben nyílnak meg a productio kútforrásai, annál valamivel nagyobb arányban terjed a procreatio.¹¹⁴ Ezen hiánya a súlygyennek idézi főként elé a proletariatust.¹¹⁵ Ez eredeti bűnünk, melyen még a munkaorganisatio sem fog gyökeresen segíteni.

112 Lat. "kivánatos"; esetleg (ha íráshiba) recte: *exceptionális*, "kivételes".

113 Oláh, azaz román.

114 Lat. "szaporulat".

115 Lat. "közönséges / ellátatlan néptömeg".

Miután én Malthus¹¹⁶ tanítványa vagyok, a bevándorlást inkább discretióból¹¹⁷ túróm, mint óhajtom. Ha tehát akármi ok felöltő nisust¹¹⁸ gerjeszt a bevándorlásra, én igyekezni fogok gátot vetni elébe.

Itt nem az egyenlőség megsértése, hanem a letelepedés korlátozása forog fenn, mi két különböző kérdés. Az a közjognak, ez a politikai oeconomianak paragraphusa.

(...)

4. §. Kötelesek az izraeliták e törvény kihirdetésétől számított hat hét alatt az országban élő főbbik által aláírandó hitágazataikat a cultusministeriumnak bemutatni.

Jegyzés:

Ha valami szabály, úgy ez bír fontossággal.

Legalább az emancipatio literatura-historiája ide mutat.

Napoleon a zsidó-kérdés nehézségét abban találta, mert a népnek a theocratia korában készült és a keresztények általi üldöztetés alatt elmérgesített institutioi nem lehetnek conductorai¹¹⁹ a civilisationnak, a hazafiság, a felebaráti szeretet és a philanthropia érzelmeinek.

Nézete túlságos volt.

Azonban kétségtelen, hogy 3 000 éves múlt szokásai és előítéletei az európai új fogalmak s intézmények közül igen kirívnak.

Kétségtelen, hogy a zsidók hitvallásában sok kizárólagosság volt eredetileg, s még több csúszott be utóbb a viszonyok mostohasága miatt.

Kétségtelen végre, hogy az izraelita nép vallásos szerkezeténél s doctrináinál fogva hasonlít az amerikai folyamaton¹²⁰ mutatkozó növénysziketekhez, melyek egymással szorosan összefüggenek, de a földhez semmi gyökér, semmi alap által nem köttetnek.

Mint tudatik, Napoleon nézetei leginkább Németországon zsákmányoltattak ki.

Németországban alig vala parlament, melyben az emancipatio ellen ezen argumentum ne bírt volna legtöbb súllyal. S e vitatkozásnak annyiban jó hatása volt, amennyiben magok a zsidók orthodoxiajokat kárhoztatni kezdték, s két kézzel nyúltak a legszükségesebb reformokhoz.

Magyarországon is megindult e téren az agitatio, s jól emlékszem, hogy Löwe,¹²¹

116 Thomas Robert Malthus (1766–1834) a népesség-szaporulat szabályozásának híve volt, s ellenzte a túlnépesedést.

117 Lat. "kíméletből".

118 Lat. "szándék".

119 Lat. "vezetői".

120 Értsd: folyam(ok)on.

121 Ti. Löw Lipót.

egy tudós rabbi a Pesti Hírlapban ellenmondott az emancipationnak addig, míg az izraeliták nem reformálják egyházukat és doctrinaikat.¹²²

Nekünk erre alkalmat kellene adni.

A másik tekintet, mely hitágazataiknak bemutatását javasolja, a köznép előítéleteiben fekszik.

A falun szörnyelmes dolgokat hisznek a zsidók vallásában eldugva. A keresztény gyermek véreveli keresztelkedés is nehol valóságnak vétetik.

A köznépet tehát e tévedéseiből fölvilágosítani kell.

(...)

(c) Szemere Bertalan, Belügyminiszteri indokolás a "Törvényjavaslat a zsidókról" szövegéhez (Debrecen, 1849. május 24 – Szeged, 1849. július 28)

Megjelent:

Közlöny. Hivatalos lap, no. 162 (Szeged, 1849. július 29, vasárnap), pp. 603–604

Újabb kiadás:

Marczali Henrik, "A zsidók emancipációja a szabadságharc korában", in: *Évkönyv, 1933* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat, 1933), pp. 89–97, kül. pp. 91–95

Zsoldos Jenő, szerk., *1848–1849 a magyar zsidóság életében* (Budapest: A Pesti Izr. Hitközség Leánygimnáziumának és Ipari Leányközépiskolájának 48-as ifjúsági bizottsága, 1948), pp. 217–219

Beér János & Csizmadia Andor, szerk., *Az 1848/49. évi népképviselési országgyűlés* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1954), pp. 871–873

Hermann Róbert, szerk., *Szemere Bertalan* (Magyar Szabadelvűiek) (Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 1998), pp. 95–97

Miskolczy Ambrus, *Múlt és Jövő*, ÚF 10, no. 1 (1998), pp. 8–45, kül. p. 30 skk. (a kézírásos fogalmazvány és a nyomtatott változat egybevetése)

Indokolása a zsidókról szóló törvényjavaslatnak, mely a mai ülésben a miniszterelnök által felolvasztatott.

Azon örök igazságon nyugvó elv, hogy vallástól a polgári jogok ne föltételeztesse nek, el van ismervé nemzeti új közéletünkben is, de alkalmazása a móses-vallásúakra nézve mind ez ideig elmaradt.

Nincs vallásfelekezet, melyből szabadságharcunkban hősök és dúsan áldozók nem támadtak volna; alig van népfaj, mely a zsidókat hűségben és munkásságban nemzeti háborunk közül felülhaladná; a jogegyenlőség kimondása újjászületésünknek egyik szükséges következménye, s midőn azt a Móses-vallásúakra alkalmazzuk, az emberi s polgári kötelesség egyszerű teljesítésén túl, a hazafiúi érdemet jutalmazzuk meg.

122 Lásd fentebb, #126/a.

A kormány alapul elfogadja azon állítást, mi a képviselőház középponti osztályának véleményében kimondva találtatik, hogy ti. "a legújabb törvényekben foglalt egyenlőségi elv alapján, s az igazság és humanitás törvényei szerint, de a nemzet osztatlan egységének és erejének tekintetéből is a zsidókat politikai és polgári jogokra nézve, az ország többi lakosaival egyenlősíteni kell."

A kormány alapul elfogadja ama másik szempontot is, hogy a felszabadítás míg egyrészt a szabadság és egyenlőség eszméinek megfelelő, úgy másrészt a társadalmi és nemzeties egybeforrás igényeit kielégítő legyen.

Azon elvet tehát, hogy a polgárjogok megadását hitágazatok szerint mérni nem lehet, nem szabad, a maga arany tisztaságában kimondandónak véljük. Ez azon egyik legfőbb elv, mellyel és mely által szabadságharcunk sikerülni fog, ebben rejlik erőnk és dicsőségünk és sorsunk jövődjé. Hallgatnunk e felett nem szabad, halogatnunk nem tanácsos, sem megtagadnunk a kútforrást; az egyenlőséget, melyből új életünk és diadalunk meríti erejét.

Ami korlátozás a törvényjavaslatban mutatkozik, az nincs ellenmondással a jog-egyenlőségek elvével.

Ilyen a bevándorolhatás. Ez olyan kérdés, melyre nézve minden ország különböző politicát követ különböző körülményei szerint. S itt az eltérés, a különféleség nem jogelleniség egyszersmind. Azt be kell vallanunk hogy hazánkban a népfajtakaság igen is nagy, s ez óvakodásra int pusztán önfenntartási tekintetben; hogy a szomszéd országokban mindenütt nyomott a zsidók sorsa, következőleg a bevándorlási vágy és tolokodás minden nálunk enyhítés által sokkal inkább élénkítettik, mint az egyéb nem zsidó szomszéd népfajokra nézve képzelhető, melyek hasonló súly alatt nem szenvednek. Azonban idő kívántatik arra is, míg a törvényesen megtelepedettek a nemzeti és keresztyén étellel összesimulnak.¹²³

Tehát jogszerű érdekek követelik, miképpen a bevándorlási roham mérsékeltesék. Különben is a betelepedés oly dolog, mit bármely külföldi jogképpen nem követelhet, hanem engedményképpen tartozik elfogadni, mert ez nem a közjog, hanem egyenesen a politica szabályainak kifolyása.

Ilyen a házasságkötés. Az nem lehet más, mint polgári szerződés. Meglehet a törvényhozás nem sokára e tért választja minden házasságokra állandó szabályul; az pedig bizonyos, hogy a házassági kötésnek vallásos alapra vitele által a kettőt összeközösbe hozván, sem a keresztyén, sem a zsidó vallásnak nem tennénk hasznos szolgálatot. Holott az összeházasodás a legalkalmasabb mód azon különvált helyzetnek megszüntetésére, mely a Krisztus és Móses követőit oly folytonos elszigetelésben tartotta egymástól annyi századokon keresztül.

Az, hogy Móses követői hitágazataikat nyilvánítsák, és hogy egyházi szervezetök reformálására alkalom nyújtassék, nem korlátozás, de politikai szükség. Joga van

¹²³ Marczali szöveggözlésében: "szervesen összekapcsolatnak".

ehhez az álladalomnak minden hitfelekezet irányában, melynek polgári és politicalai állását most rendezni. Nem akar ezzel dogmáiba avatkozni, azokat csak ismerni akarja, mi egyszersmind a népnek, melynek szívében erre vonatkozólag részint szörnyű, részint nevetséges balítéletek lappanganak, megnyugtatóra szolgál. Magoknak a zsidóknak áll érdekekben a népet tévedéseiből kiemelni, és megszüntetni a gyűlöletet, mely az előítéleteken önámítólal táplálkozik.

Kétséget nem szenved, hogy a theocratia korában készült, s a keresztyén üldöztetés alatt vagy elmérgesült vagy megkövesedett intézvényei a zsidóknak az újabb kor eszméinek, érzelmeinek, erényeinek nem tökéletes, sőt hiányos vezetői. S e hiedelem volt azon akadály, melyen a német kamarában a zsidók szabadságának ügye mindannyiszor fennakadt.

De az sem szenved kétséget, hogy a zsidó vallásban s népéletben onnét van a sok folt, a sok baj, a sok hiány, mivel majd kétezer éves szolgaság leginkább bűnnek és gyarlóságnak szolgál termőföldül.

De az sem szenved kétséget, hogy bármi kevés volt a Móses hitszerkezetében rossz, és bármi sok jó: szabadság hiányában természete a rossznak öregbedni, a jónak természete fogyni.

Adjuk meg a zsidó népnek a szabadságot, vegyük le róla a megvettetést, ékesítsük fel az emberi méltóság és polgári önértet nyilvános tudatával, nyújtsunk neki alkalmat ősi hajlékát vizsgálat és javítás alá vehetni, és örömet, boldogságot éppen magoknak a zsidóknak szerzünk, akik polgári életökben legsúlyosabban épp azon óság és a romlott állapot miatt szenvedtek, melyet magok türtek legnyugtalanabbul.

Ezzel összekötendő egyházi szerkezetök vizsgálat alá vétele is. A zsidóság kebelében az orthodoxok és reformóhajtók felekezete naponkint mérgesb gyűlölséggé fajul, épp azért, mivel magában a zsidóságban nincs hatalom, mely a fejlődést megindíthassa és biztosíthassa. És most ez annál szükségesb, mivel külön vált községi szerkezetök régi alakjában meg nem maradhat, következőleg annak helyét egyházi tekintetben új intézményben kell pótolni. Jelenleg minden rabbi, minden község egymástól független, mi minden korszerű tökéletesedést lehetetlenné tett. E részben összefüggő rendszert kell velök alkottatni, mint másrészről lerontani minden válaszfalat, mely a polgári élettől a zsidókat elzárta, hogy ne hasonlítson e népség az amerikai nagyfolyamokon mutatkozó úszó növényiszigetekhez, melyek egymással szorosán összefüggenek, de a földhöz semmi gyöker, semmi alap által nem kötvék.

Ami arra vonatkozik, hogy a zsidóság a földművelés gyakorlatára vezéreltessék, az a kormány dolga, de miután a kormány gyakran változik, a törvényhozás útmutatása nem felesleges, mert megnyugtítja a közvéleményt, mert emlékezteti magát a zsidóságot öröklött bajából kivetkőzésre, s a kormány intézkedéseinek irányt adván, egyszersmind alapot is nyújt.

Ezen alapokra van fektetve a törvényjavaslat.

(d) Szemere Bertalan, Belügyminiszteri előterjesztés a “Törvény a zsidókról” országgyűlési vitájában (Szeged, 1849. július 28)

Megjelent:

Közlöny. *Hivatalos lap*, no. 162 (Szeged, 1849. július 29, vasárnap), pp. 601–604 (Részlet)

Újabb kiadás:

Venetianer Lajos, *A magyar zsidóság története, különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére a XIX. században* (Budapest: Fővárosi Nyomda Rt., 1922) ; (“A szerző 1922-es kötetének ... módosított kiadása”, Budapest: Könyvértékesítő Vállalat, 1986), pp. 201–202 (Részlet)

Zsoldos Jenő, szerk., *1848–1849 a magyar zsidóság életében* (Budapest: A Pesti Izr. Hitközség Leánygimnáziumának és Ipari Leányközépiskolájának 48-as ifjúsági bizottsága, 1948), p. 217

Beér János & Csizmadia Andor, szerk., *Az 1848/49. évi népképviselési országgyűlés* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1954), pp. 476–477

Hermann Róbert, szerk., *Szemere Bertalan* (Magyar Szabadelvűek) (Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 1998), pp. 93–94

Irodalom:

Miskolczi Ambrus, “Szemere Bertalan napja: 1849. július 28: A nemzetiségi határozattól a zsidóemancipációs törvényig”, *Aetas*, 13, no. 2–3 (1998), pp. 143–158

Miskolczi Ambrus, *A zsidóemancipáció Magyarországon 1849-ben. Az 1849-es magyar zsidóemancipációs törvény és ismeretlen iratai* (Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 1999), pp. 37–40

Méltóztassanak megengedni, ha azoknak ismét eleget nem tehetek, akik a formához mód és szerfelett ragaszkodnak, meg nem fontolván, hogy *forradalmi időben a formák elvesztik a hazát, békés időben megmentik*. Azonban kénytelen vagyok a t. ház figyelmét egy nagy elvre, egy néposztályra felhívni.

Én Magyarországot most úgy képzelem, hogy ennek különböző népei össze vagyunk gyűlve egy lakomázó nagy asztal körül. Az asztalra fel van rakva a népek vagyona, élete, békéje, szabadsága, becsülete, dicsősége, szerencséje, reménye a jövőnek, áldása a maradéknak. Magyarország minden népei az asztal körül vannak, és védelmezik azt az utolsó csepp vérig, a halálig. Oldalt azonban áll egy néposztály, mely szintén védelmére kélt a kincsekkel megterhelt asztalnak, pedig az ő szabadsága nincs az asztalon, az ő becsülete nincs az asztalon, az ő jogai azon jogok között, melyeknek megvédésében részt vesz, ezen asztalon nincsenek biztosítva, tehát úgy látszik, idegen jogot, becsületet, szabadságot védelmez, ontván azonban vérét a többivel egyenlően. *Ezen néposztály a zsidó néposztály. (Éljen.)*

Uraim! ha a zsidó nép szinte¹²⁴ ott van a csatatéren; és vérét ontja egy oly hazáért,

124 Értsd: szintén.

melynek ő még nem kijelentett polgára, ha ő vagyonát, életét örömet feláldozza azon szabadságért, melyet csak reményl, azon jogokért, melyeket még nem bír, mint bírnak a többiek, kik vele harcolnak; azt hiszem, az igazság kívánja, hogy míg egyrésről az ellenség még nagyobb kínokkal, terhekkel tetézi, mint a többi népeket, eljött az idő, hogy a nemzetgyűlés azon szent elv kijelentését tovább ne halassza, miszerint a zsidók is a hazának polgárai (*Igaz.*), jogban és kötelességben (*Kitűnő éljenzés.*) a többiekkel egyenlők.

(...)

(e) 1849:IX. tv., "A zsidókról", Szeged, 1849. július 28¹²⁵

Megjelent:

Egykorú falragasz (magyar és német szöveg) (Nyomatott Grün János Szegeden¹²⁶ *Közlöny. Hivatalos lap*, no. 162 (Szeged, 1849. július 29, vasárnap), p. 603

Újabb kiadás:

Zeller Árpád, *A magyar egyházpolitika*, I: 1847–1871 (Budapest: Boruth E. könyvnyomdája, 1894), p. 177

Marczali Henrik, "A zsidók emancipációja a szabadságharc korában", in: *Évkönyv, 1933* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat, 1933), pp. 89–97, kül. pp. 95–96

Venetianer Lajos, *A magyar zsidóság története, különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére a XIX. században* (Budapest: Fővárosi Nyomda Rt., 1922); ("A szerző 1922-es kötetének ... módosított kiadása", Budapest: Könyvértékesítő Vállalat, 1986), pp. 202–203

Ujvári Péter, szerk., *Zsidó lexikon* (Budapest: Pallas, 1929; reprint, Budapest: Blackburn International Inc., 1987), p. 911

Zsoldos Jenő, szerk., *1848–1849 a magyar zsidóság életében* (Budapest: A Pesti Izr. Hitközség Leánygimnáziumának és Ipari Leányközépiskolájának 48-as ifjúsági bizottsága, 1948), pp. 218–219 (*Közlöny*); pp. 220–221 (falragasz)

Beér János & Csizmadia Andor, szerk., *Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1954), p. 873

Beér János & Csizmadia Andor, *Történelmünk a jogalkotás tükrében. Sarkalatos honi törvényeinkből, 1001–1949* (Nemzeti Könyvtár) (Budapest: Gondolat Kiadó, 1966), pp. 358–359

Miskolczy Ambrus, *Múlt és Jövő*, ÚF 10, no. 1 (1998), p. 33 (az eredeti falragasz, fakszimile, kicsinyítve, magyar szöveg), p. 34 (fakszimile, kicsinyítve, német szöveg)

Múlt és Jövő, ÚF 11, no. 2 (1999), p. 3 (fakszimile, kicsinyítve, magyar szöveg)

125 Az eredeti törvényjavaslat alatt: "Debrecen, május 24-én, 1849. Belügyminiszter Szemere Bertalan." – Beterjesztette a népképviselői országgyűlés szegedi ülészakán: Szemere Bertalan belügyminiszter, a miniszteri tanács elnöke (1849. július 28); elfogadva ugyanazon a napon. – Eredetileg falragaszokon kihirdetve.

126 Dátum vagy egyéb jelzés nélkül.

Mezey Barna, szerk., *A magyar jogtörténet forrásai* (Osiris Tankönyvek) (Budapest: Osiris Kiadó, 2002), p. 401, no. 330

Pajkossy Gábor, szerk., *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény* (Osiris Tankönyvek) (Budapest: Osiris Kiadó, 2003), p. 339

Balogh Margit & Gergely Jenő, szerk., *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005 (Dokumentumok)* (História Könyvtár: Okmánytárak, 2) (Budapest: História – MTA Történettudományi Intézet, 2005), pp. 186–187, no. 34

Fordítás:

Leopold Löw [Löw Lipót], *Der jüdische Kongress in Ungarn, historisch beleuchtet. Beitrag zur Rechts-, Religions- und Kulturgeschichte* (Pest: Verlag von L. Aigner, 1871), p. 187 / *Zur neueren Geschichte der Juden in Ungarn, historisch beleuchtet. Beitrag zur Rechts-, Religions- und Kulturgeschichte* (Budapest: Verlag von Ludwig Aigner, 1874²) (az eredeti falragasz szövegétől eltérő német változat)

Idézi:

Ignaz Einhorn, *Die Revolution und die Juden in Ungarn. Nebst einem Rückblick auf die Geschichte der Letztern* (Leipzig: Carl Gewibel, 1851) / Ignaz Einhorn (Eduard Horn), *Die Revolution und die Juden in Ungarn*, szerk. Miskolczy Ambrus (Europica Varietas) (Budapest: Universitas Budapest, 2001), pp. 170–171

Irányi Dániel (1822–1892),¹²⁷ in: *Az 1881. évi szeptember hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*, IX ([Budapest]: Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1883), p. 170

1849:IX. tv., “A zsidókról”

A nemzet nevében.

A zsidók polgáritásáról a nemzetgyűlés által törvény alkottatott, mely szóról szóra eképpen következik:

Törvény
a zsidókról

1. §. A hazának polgárai közt vallásbeli különbség, jog és kötelesség tekintetében, különbséget nem tevé,¹²⁸ ezen elv szerint kijelentetik, miképp a magyar álladalom határain belől született, vagy törvényesen megtelepedett másos vallású lakos, mind azon politikai s polgári jogokkal bír, melyekkel annak bármely hitű lakosai bírnak.

2. §. A törvényes telepedésnek föltételei, ideiglenes rendeletnél fogva, a kormány által fognak meghatározatni.

¹²⁷ Az 1848/49. évi nemzetgyűlés tagja, jelen volt Szegeden is a törvény megszavazásakor. Emigrációja után, 1868-tól haláláig, országgyűlési képviselő (Függetlenségi Párt). Felszólalás az Istóczy Győző és az Antiszemita Párt más képviselői által előterjesztett törvényjavaslat ellen, amely az 1867: XVII. tc. (emancipációs törvény) hatályon kívül helyezésére irányult (1883. január 22).

¹²⁸ Értsd (mint a német szövegben): “megkülönböztetést nem enged”.

3. §. Keresztyén és móses vallású közt kötendő házasság, polgári következményeire nézve, érvényesnek nyilvánítatik.

Az ily házasság polgári hatóság előtt köttetik, melynek módja, ideiglenesen, rendelet által fog meghatározatni.

4. §. Egyszersmind a belügyministernek meghagyatik:

a) A móses vallásúak papjaiból és népválasztottjaiból hívjon össze egy gyülekezetet, részint hogy hitágazataikat nyilvánítsák s illetőleg reformálják, részint hogy jövődő egyházi szervezetökre nézve, a kor kívánataival megegyező javításokat tegyenek.

b) E törvény foganatosítása azon utasítással tétetik kötelességébe, hogy alkalmas szabályok által, a móses vallásúak a kézi mesterségek és a földművelés gyakorlására vezéreltessenek.

Palóczy László¹²⁹ m. k.¹³⁰
a képviselőház korelnöke

Mely törvény a nemzet nevében általam ezennel kihirdettetvén, rendelem és parancsolom, hogy annak engedelmeskedni, azt megtartani és illetőleg megtartatni mindenki kötelességének ismerje.

Egyszersmind pedig annak végrehajtásával a belügyminister megbízatván.

Kelt Szegeden, július 28-án 1849.

Kormányzó

Kossuth Lajos s. k.¹³¹

Belügyminister

Szemere Bertalan s. k.

Im Namen der Nation.

Die Nationalversammlung verfasste in Bezug auf die Einbürgerung der Israeliten folgendes Gesetz, welches Wort zu Wort also lautet:

1. §. Nachdem die Verschiedenheit der Religion in Bezug auf Recht und Pflicht zwischen den Bürgern des Vaterlandes keinen Unterschied gestattet, so wird in Folge dieses Grundsatzes erklärt: dass die innerhalb der Gränzen¹³² des ungarischen Staates geborenen, oder gesetzmässig ansässigen Einwohner mosaischen Bekenntnisses aller jener politischen und bürgerlichen Rechte theilhaftig sind, die andere Einwohner welcher Religion immer besitzen.

2. §. Die Bedingungen der gesetzmässigen Niederlassung werden durch die Regierung, mittelst einstweiliger Verordnung bestimmt.

129 (1783–1861).

130 Maga kezével.

131 Saját kezűleg.

132 *Recte*: Grenzen.

3. §. Die Ehe zwischen Personen christlichen und mosaischen Bekenntnisses, wird rücksichtlich ihrer bürgerlichen Folgen als gültig erklärt.

Solche Ehen werden vor der bürgerlichen Gerichtsbarkeit geschlossen; das Vürgehen hiebei wird einstweilen durch eine Ministerial-Verordnung festgesetzt.

4. Zugleich wird der Minister des Innern beauftragt:

a) Er berufe aus den Priestern und Volksgewählten mosaischen Bekenntnisses eine Versammlung, damit diese einerseits die Glaubensartikel bestimme, bezüglich reformire; andererseits rücksichtlich der künftigen kirchlichen Verfassung, zeitgemässe verbesserungen vornehme;

b) Die Vollziehung dieses Gesetzes wird demselben mit der Weisung zur Pflicht gemacht: dass die Bekenner der mosaischen Religion zur Betreibung von Handwerken und Akerbau geleitet werden mögen.

Ladislaus Palóczy m. p.¹³³

Alterspräsident der National-Versammlung

Indem ich dieses Gesetz im Namen der Nation hiemit veröffentliche, verordne und befehle ich: dass Jedermann es für seine Pflicht erkenne, dasselbe zu beobachten, und bezüglich beobachten zu machen.

Zugleich beauftrage ich den Minister des Innern mit Vollziehung desselben.

Gegeben zu Szegedin am 28. Juli 1849.

Gubernator

Ludwig Kossuth m. p.

Minister des Innern

Bartholomäus Szemere m. p.

(f) Az ülés jegyzőkönyvéből, 1849. július 28

[Szemere szavai a törvényjavaslat beterjesztésekor]

És mármost ennek folytában kérésem a házhoz: 1-ör. Figyelembe véve a jelen rendkívüli körülményeket, amikor valamit halasztani annyi, mint veszélyeztetni a hazát, a formáktól e törvényjavaslat tárgyalására és elfogadására nézve méltóztassanak elállni. 2-or. Méltóztassanak ezen törvényjavaslatot, ha úgy tetszik, tanácskozás alá venni és mindenesetre módosítással vagy anélkül törvényes erőre emelni. (Elfogadjuk.) Azt hiszem, az, hogy az eddig haladt hiba, ha tovább is halad, még nagyobb hiba, mert eljött azon idő, hogy az egyenlőség elve a háromszázezerből álló népre is alkalmaztassék, eljön az idő, hogy e nép e legyen a szabadság, melyért vérét ontja s áldozza vagyonát, eljött az ideje e nép polgárosodásának ezer év után, s a nagy forradalom nem lehet ügyének veszélyeztetése nélkül elveinek egyik legnevesbikéhez hűtelen. (Közhelylés.)

133 Manu propria.

[A törvény elfogadása után]

(*Köztaps közt elfogadtatik.*¹³⁴)

Ez volt egy nagy ünnepe a felebaráti szeretetnek és a kereszténységnek!

(...)

(g) Ignaz Einhorn / Einhorn Ignác (Horn Ede), Zsidók Szegeden a jelentőségteljes ülés napján

Megjelent:

Ignaz Einhorn, *Die Revolution und die Juden in Ungarn. Nebst einem Rückblick auf die Geschichte der Letztern* (Leipzig: Carl Gewibel, 1851)

Újabb kiadás:

Ignaz Einhorn (Eduard Horn), *Die Revolution und die Juden in Ungarn*, szerk. Miskolczy Ambrus (Europica Varietas) (Budapest: Universitas Budapest, 2001), pp. 162–165, 173

Fordítás:

Einhorn Ignác (Horn Ede), *A forradalom és a zsidók Magyarországon*, szerk. Miskolczy Ambrus (Europica Varietas) (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Román Filológiai Tanszék, 2000), pp. 145–155 (Fenyő István fordítása)

Irodalom:

Bernstein Béla, in: Szabolcsi Lajos, szerk., *Az Egyenlőség emlékfüzete a magyar zsidóság egyenjogúsításának 50. évfordulójára* (Budapest: Egyenlőség, 1918), p. 18a (a szegedi Verein jüdischer Bürger falragasza a július 28-án elfogadott törvényről, kicsinyített fakszimile)

(...) Alles sah mit gespanntester Erwartung dieser bedeutungsschweren Sitzung entgegen, in welcher es öffentlich ausgesprochen werden sollte, ob noch Siegeshoffnung vorhanden oder die Niederlage bereits unabwendbar sei. (...)

Seit früh morgens hatten sich Hunderte auf dem vieleckigen Marktplatz vor dem zum Landhaus umwandelten städtischen Rathhaus versammelt. Militär und Zivil, Kaufleute und Beamte, Kinder und Greise, Obstweiber und vornehme patriotische Damen hatten sich im bunten Durcheinander zusammengedrängt, um baldmöglichst die gewichtige Entscheidung aus dem Munde der Landesväter zu vernehmen. Man denke hinzu (...) das Gerassel der zahllosen, mit der Banknotenpresse, den Regierungsarchiven, den kranken Soldaten u. s. w. retirirenden Wagen, das Drängen der ein- und ausmarschirenden Bataillone, das Schreien und Fluchen der mehr sanguinischen Patrioten, das Klagen und Jammern der Kleinmüthigern; und man hat

---

134 Ti. a törvény.

ein getreues Abbild von dem Anblick, den der szegediner Marktplatz am Morgen jenes denkwürdigen Tages darbot.

Unter der dichtgedrängten Masse war das Haus Israel unverhältnißmäßig stark vertreten. Hier sah man die große Zahl der aus Budapest und andern Orten der Regierung hierher gefolgten jüdischen Literaten, Lieferanten, Handwerker und einige Beamte; dort die wackere jüdische Jugend Szegedins, theils in Gardenuniform, da sie sehr fleißig im Dienste war, theils in den weißen Blousen und den kleinen gelbledernen Tornister umgehängt, wie dies in der Sommerrepublik Mode geworden; an ihrer Seite standen die ältern und frömmern Männer, die, alten Überlieferungen trotzend, diesmal auch am Trauersabbat (Sabbat-Chason) die festliche Sabbatkleidung angelegt und Manche von einer Sinagoge kommend, Manche eben dahin gehend, sich mit dem Gebetmantel und der Bibel unterm Arm der harrenden Menge beigesellt hatten. Von den Trauerfalten, in welche, zur würdigen Vorbereitung auf das noch am Abend desselben Tages abzusingende Klagelied Jeremias, das Gesicht vorschriftmäßig gelegt sein mußte, war heute auch bei den Orthodoxesten keine Spur zu finden. Auch sie schienen den Untergang Jerusalems, den sie morgen als am 9. Ab beweinen sollten, ganz zu vergessen und nur in der Gegenwart zu leben. Ihre Mienen drückten nur Neugier und bange Erwartung aus.

Allerdings waren die hieher geflüchteten, wie hier ansässigen Israeliten patriotisch genug, um sich an der oberwähnten wichtigen Entscheidung, welche die heutige Reichstagssitzung bringen sollte, lebhaft zu interessiren. Aber wenn man sah, wie sich da ein kleiner Kreis von Juden von der übrigen Menge isolirte und untereinander leise, aber lebhaft diskutirte, wie dort ein Jude sich von seinem christlichen Nebenmann abwendete, um dem fernerstehenden jüdischen Bekannten eine Mittheilung zu machen oder abzufordern, so mußte man vermuthen, daß sie nächst dem patriotischen noch ein besonderes Interesse heute hierher gelockt habe. Dafür sprach auch die bereits erwähnte starke Vertretung der Juden. Der Sabbatmuße allein konnte diese nicht zugeschrieben werden, denn die modernen Juden Szegedins lassen sich selbst in gewöhnlicher, geschweige denn in jener stürmischbewegten und geschäftreichen Zeit durch den Sabbat nur wenig in ihren Verrichtungen stören, während andererseits die patriotische Neugierde des ältern Geschlechts sich gewöhnlich mit den aus zweiter Quelle ihm zukommenden Nachrichten zu begnügen, und die Alten sich nicht in eigner Person hierher zu drängen pfliegen.

Wirklich sollte diese, allseitig mit patriotischer Ungeduld erwartete Reichstagssitzung für den Juden noch von besonderem Interesse sein; denn es sollte hier – so war es im Publikum verlautet – endlich die langgewünschte und bisher versagte Emanzipation ausgesprochen werden.

(...)

Als ich den Berathungssaal verließ, fand ich den Hofraum des Rathhauses von Juden überfüllt. Die kleine Gallerie hatte sie nicht zu fassen vermocht und sie hatten hier unten die Entscheidung über die, sie so nahe berührende Frage abgewartet. Die

günstige Entscheidung hatte sie mit Freude erfüllt, die aber nur zu bald getrübt wurde als sie die Entfernung der Regierung von Szegedin vernahmen. Sie wußten wie arg es nun mit dem alten Ungarn, wie arg mit ihrer kaum gebornen Emanzipation stehe...

Zwischen den dichtgedrängten Gruppen jüdischer Neugierier, die vor dem Rathause standen, schlich ein altergraues Männchen, mit Thränen in den Augen und einem bitteren Lächeln der Ironie auf den Lippen, geschäftig einher. Seine Rechte hielt eine Blechbüchse, in der einige Kupfermünzen waren, mit denen er unablässig klingelte, während er dazu mit der bekannten tiefen Baßstimme, das bei jüdischen Leichenbegängnissen übliche "Zedakah tazil mimawet" (fromme Spenden retten vom Verderben) rezitierte. "Wer ist denn gestorben? fragte ich erschreckt, und wer wird denn heute, am Sabbat, begraben?" "Die ungarische Republik" antwortete mit dumpfer schmerzerstickter Stimme der Gefragte. "Und um in Abraham's Schoß sanft ruhen zu können, hat sie uns vor ihrem Hinscheiden als frommes Legat die - Emanzipation vermacht. Friede ihrer Asche!"...

(...) Mindenki a legfeszültebb várakozással nézett e jelentőségteljes ülés elé, amelyben nyíltan ki kellett mondani, hogy léteznek-e még győzelmi remények, vagy a vereség már elháríthatatlan. (...)

Már korán reggel százak gyülekeztek a sokszögű piactéren a városháza előtt, amely most országházává változott át. Katonák és polgárok, kereskedők és hivatalnokok, gyermekek és aggastyánok, gyümölcsárusnők és előkelő hazafias dámák tarka összevisszaságban vegyültek össze, hogy a lehető leghamarabb meghallják a súlyos elhatározást a honatyák ajkáról. (...) A számtalan, bankjegynyomdával, kormányzati levéltárral, sebesült katonákkal stb. visszavonuló kocsi zörgése, a be- és kivonuló zászlóaljok sürgése-forgása, a vérmesebb hazafiak kiáltásai és szitkai, a kishitűek panaszaik és jajgatásai: az egész a pillanat hű képmása volt, amelyet a szegedi piactér ennek az emlékezetes napnak a reggelén nyújtott.

E sűrű tömegben Izrael népe aránytalanul erőteljesen volt képviselve. Nagy számban lehetett itt látni a kormányt Budapestről és más helyekről ide követő zsidó írókat, szállítókat, kézműveseket és néhány hivatalnokot; itt volt Szeged bátor zsidó ifjúsága, részben nemzetőri uniformisban, mert igen szorgalmasak voltak a szolgálatban, részben fehér blúzban, kis sárga bőrtarisznyával, amint az e nyári köztársaságban divat volt; oldalukon állottak az öreg és jámbor emberek, akik, ősi hagyományok ellenére, ezúttal Gyász-Szombaton (Sabbat-Chason)¹³⁵ is az ünnepi szombati ruhát viselték, s néhányan a zsinagógából jövet, néhányan éppenséggel

135 1849. július 28 / 5609. av 9, szombat. A szegedi országgyűlés a zsidó naptár szerint tisa be-av napján fogadta el a törvényt; ez a jeruzsálemi templom elpusztításának emléknapja, gyásznapja és teljes böjt. Ha azonban szombatra esik, a gyászünnepet csak a szombat kimenetele után kell megkezdeni.

oda menet, imaköpennyel és a Bibliával hónuk alatt a várakozó tömegbe gyűltek. A gyász kifejezésének, amikor is az ugyanezen nap estéjén énekelendő Jeremiás panaszaira¹³⁶ méltóan előkészülve, előírászerű arccal kellett volna megjelenni, ma még az ortodoxoknál sem lehetett nyomát találni. Úgy látszott, hogy Jeruzsálem pusztulását, amelyet másnap, 9. helyett, siratniok kellett volna, egészen elfelejtették, és egészen csak a jelenben élnek. Arcukon csupán kíváncsiság és aggodalmas várakozás fejeződött ki.

Mindenesetre mind az ide menekült, mind az itteni izraeliták eléggé hazafiasak voltak ahhoz, hogy az említett fontos döntés iránt, amelyet a mai országgyűlési ülés hozni fog, élénken érdeklődjenek. Az is látható volt azonban, amint a zsidóknak egy kisebb csoportja elkülönült a többi tömegtől, és egymás között halkán, de élénken vitatkozott, amint ott egy zsidó elfordult keresztény szomszédjától, hogy távolabb álló zsidó ismerősével közöljön, vagy kérdezzen tőle valamit, – így gyanítani kellett azt, hogy a hazafiságon kívül még egy külön érdek is idecsalogatta őket. Erről tanúskodott a zsidóknak már említett erőteljes képviselője is. Egyedül a szombat kötelezettségének ezt nem lehetett tulajdonítani, mert a modern szegedi zsidók ebben a viharos és üzleti lehetőségekben gazdag időkben a szombat által csak kevésbé engedték magukat dolgaik intézésében megzavarni, miközben másrésről az öregek hazafias kíváncsisága általában meg szokott elégedni a másodlagos forrásokból érkező hírekkel, és nem szoktak itt személyesen tolongani.

E minden oldalról hazafias türelmetlenséggel várt országgyűlési ülésnek a zsidók számára csakugyan különös jelentőségűnek kellett lennie; mert itt – s ez visszhangzott a közönségben – végre a régóta kívánt és eddig megtagadott emancipációt fogják kimondani. Még sokan hittek a magyar ügy győzelmében, és ennél fogva reméltek az emancipációtól fényes és örömteli jövőt a magyar zsidóság számára.

(...)

Amikor az üléstermet elhagytam,¹³⁷ a városháza udvarát zsidókkal tele találtam. A kis galéria nem volt képes befogadni őket, így lent vártak a határozatra az őket oly közelről érintő kérdésben. A kedvező határozat örömmel töltötte el őket, ez azonban csakhamar szomorúsággá változott, amikor értesültek a kormány Szegedről való el-távozásáról. Tudták, hogy most milyen csúnyán állunk a régi Magyarországgal s milyen csúnyán az alig megszületett emancipációval.

A kíváncsi zsidók tömött csoportjai közé, kik a városháza előtt álltak, odavánszorgott egy őszöreg emberke, könnyekkel a szemében és iróniától keserű mosollyal ajkain. Jobbjában egy bádogdobozt tartott, amelyben néhány rézpénz volt, melyekkel szakadatlanul csilingelt, míg ismerős mély basszushangon a zsidó halotti szertartások alkalmával szokásos "Zekadah tazih mimawet"-et (Az alamizsna megment

136 Értsd: Thr. / Siralmak k. / Jeremiás siralmi.

137 Az ülést, mint a jegyzőkönyvből kitetszik, de. fél 11-kor rekesztették be.

a kárhozattól)¹³⁸ recitálta. “Ki halt meg hát? – kérdeztem ijedten –, és ki az, akit ma, szombaton, temetnek?”¹³⁹ “A magyar köztársaság – válaszolta komor fájdalomtól elcsukló hangon a kérdező. – És hogy Ábrahám kebelében csendesen pihenhessen, elhalálózása előtt jámbor adományként megadta nekünk az emancipációt. Béke poraira!”...

138 צדקה תציל ממות. – Szó szerint: “(...) a haláltól.” Prov. 10,2. A zsinagógákban elhelyezett, adománygyűjtő perselyek szokásos felirata.

139 A zsidó rituális előírások szerint szombaton, az öröm napján, nincs temetés.

VIII / 1849–1914

139. Goldziher Ignác (1850–1921) zsidó tanulmányai (1855–1863 / 1890)
(a) Napló (1890)
(b) (Goldziher Ignác &) Grünwald Lipót / Jehuda Jekutiél Grünwald (1889–1955), Goldziher *tisa be-av-ja* a lipcsei egyetemen (1869/70)
140. Ferenc József király (1848/1867–1916), osztrák császár, Látogatása Goldberger Sámuel óbudai karton-gyárában (1857. május 7)
141. A Dohány utcai zsinagóga avatása (1859. szeptember 6)
142. “Minden kereskedést ők tartanak kezökben” (1867–1882)
(a) Osváth Albert (1844–1910 k.), “A rongyszedő zsidó” (1867)
(b) Füredi Béla (1868–1929), *A zsidó* (1882)
(c) “Minden kereskedést ők tartanak kezökben” (1882)
143. A nagymihályi rabbi-gyűlés nyilatkozata (1865. november 28)
(a) *Peszak bét din* (1865. december 7–13)
(b) Megjegyzés a nyilatkozat szó szerint közölt szövege után az Egyetemi Nyomda kiadásában, németül, héber betűkkel (*jüdisch-deutsch*) (Buda, 1866)
(c) Bejegyzés a pesti hitközség előjáróságának jegyzőkönyvében (1866)
(d) Akiva Jozséf Schlesinger (1837–1922) kiegészítése a nagymihályi nyilatkozathoz (1870 k.)
144. Deák Ferenc (1803–1876), Az emancipációról (1866. február 23)
145. Kohn Sámuel (1841–1920), Szószékről az egyenjogúsításért (1867. június 15)
146. 1867:xvii. tc., “Az izraeliták egyenjogúságáról” (Az úgynevezett emancipációs törvény) (1867–1882)
(a) 1867:xvii. tc., “Az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében” (1867. december 28)
(b) Kemény Zsigmond, “Pest, dec. 23, 1867”
(c) Löw Lipót, “Beszéd az egyenjogúsítás ünneplésekor” (1868. január 4)
(d) Kohn Sámuel, “Hogyan fogadjuk és hogyan háláljuk meg az egyenjogúsítást?” (1868. január 12)
(e) Pölöskefői és kürtösi Istóczy Győző (1842–1915) képviselő és borosjenői

- Tisza Kálmán (1830–1902) miniszterelnök vitája az országgyűlésben az emancipációs törvény eltörlését célzó folyamodványról (1882. február 18)
147. Orbán Balázs (1830–1890), “A székely szombatosokról” (1868)
148. Br. Eötvös József, Megnyitó beszéd az Izraelita Egyetemes Gyűlésben (1868. december 14)
149. Hajjim ben Mordekhaj Efraim Fischl Szofér / Sussmann (Joachim Schreiber) (1821–1886), Lehet-e egy zsidó magyar is? (1868/1869 k.)
150. Hillél Lichtenstein (1815–1891), A zsidók hazájáról és nyelvéről (1870 k. / 1873)
- (a) Hillél Lichtenstein, A zsidók nyelvéről (1870 k. / 1873)
- (b) Hillél Lichtenstein, “Ne keveredjünk más népekkel” (1870 k. / 1873)
151. Molnár Aladár (1839–1881), A nagymihályi nyilatkozatról az országgyűlésben (1880. március 12)
152. Deák Ferenc, “Két különböző felekezet”: a magyarországi orthodoxia politikai chartája (1870. március 18)
153. Szentesi Rudolf / Kiss József (1843–1921), Purim a Király utcában (1874)
154. A kóser vágás szabályozása (1875. május 21)
155. “A zsidó államnak Palaestinába való visszaállítása” (1878)
- (a) Istóczy Győző, “Önálló zsidó állam.” A képviselőház elé terjesztett indítvány (1878. június)
- (b) Istóczy Győző, “A zsidó államnak Palaestinába való visszaállítása.” Felszólalás a képviselőházban (Trefort Ágost elutasító megjegyzésével) (1878. június 24)
- (c) Spitzig Itzig / Ágai Adolf, “Menjenek ők Jeruzsálembe!” (1878. június 16)
- (d) Molnár Ferenc (1878–1952), Wahrmann Mór Zsidóországban
156. Kohn Sámuel, Újévi beszéd (5641. tisri 1 / 1880. szeptember 6)
- (a) “Felekezetünk e földön nem jövevény”
- (b) “Az uzsoráskodás oly egy utálatos bűn, melyet határozottan elítélnünk kell”
157. Orbán Balázs, “Egy közös állam eszméjének varázsa” (1880. március 11)
158. Iskolai tanítás, rabbiképzés (1870-es évek)
- (a) Visszaemlékezés egy falusi zsidó iskolára (1880 k. / 1927)
- (b) “A rabbi-képzés jelenlegi állapota hazánkban” (1874)
- (c) Pulszky Ferenc, “Én a zsidó nemzetiségnek igen nagy tisztelője vagyok.” Beszéd az országgyűlés zsidó Iskola-alap vitájában (1874. július 4)
159. A tiszaezlári vérvád-per (1882–1883)
- (a) Mikszáth Kálmán (1847–1910), “A tárgyalások előtt” (1883. június 18)
- (b) Mikszáth Kálmán, “A tárgyalás első napja...” (1883. június 19)
- (c) Mikszáth Kálmán, “A tekintetes törvényszék előtt” (1883. június 19–20)
- (d) “Nem akarok zsidó lenni” (1883. június 27)
- (e) Szeffert Ede (1831–1907) közzvádoló (ügyész) vádbeszéde (1883. július 27)

- (f) Eötvös Károly (1842–1916) védőbeszéde (1883. július 30)
- (g) Az elsőfokú bíróság ítélete (1883. augusztus 2)
- (h) Hálaadó istentisztelet Nyíregyházán, az ítélethirdetés után (1883. augusztus 4)
- (i) Krúdy Gyula (1878–1933), “A vérvádnak nem volt igazsága” (1931)
- (j) Szenes Erzs (1902–1979), “Krúdy regényt ír Tiszaeszlárról” (1931)
- (k) Majtényi László (1950–) alkotmányjogász, “Az egész magyar politikai elit az ártatlanul bevádolt zsidók mellé állt”
160. A pesti zsidónegyed: Erzsébetváros
- (a) Viharos / Gerő Ödön (1863–1939), *Árusok* (1891)
- (b) Munkácsi Ernő (1896–1950), “Emlékezéseim a Rombach-utcai templom fénykorára”: *Ünnepek* (1905 k. / 1943)
161. 1895:XLII. tc., “Az izraelita vallásról” (Az úgynevezett recepciós törvény) (1895)
- (a) Gr. Csáky Albin (1841–1912) vallás- és közoktatásügyi miniszter, “A zsidó vallás receptioja.” Felszólalás a képviselőházban (1892. május 25)
- (b) Csáky-Pallavicini Zsigmond (1842–1932) őrgróf felszólalása a főrendi házban. – Br. Wlassics Gyula (1852–1937) vallás- és közoktatásügyi miniszter válasza (1895. március 23)
- (c) 1895:XLII. tc., “Az izraelita vallásról” (1895. október 16)
162. 1895:XLIII. tc., “A vallás szabad gyakorlatáról”
163. Kaufmann Dávid (1852–1899), Héber kéziratok öröme (656, *purim* / 1896. február 28)
- (a) Saját kezű bejegyzés Maimonides, *Misné Tora* kéziratának, I. kötet, kötéstábláján
- (b) Saját kezű verses bejegyzés a *Misna* kéziratának kötéstábláján
164. Országos Magyar Izraelita Közalap (1896)
165. Kohn Sámuel, A magyar honfoglalás millenniumán (1896)
- (a) “Hirdessetek szabadságot – Kohn Sámuel rabbi ezredévi ünnepi beszéde” (1896. május 15)
- (b) Elnöki megnyitó az Izr. Magyar Irodalmi Társulat millenniumi díszülésén (1896. december 8)
166. A Nap-köszöntés szertartása (*kiddus ha-hamma*) Pesten (1897. április 7)
167. Rónai János (1849–1919), “Kövessük lélekben a cionistákat” (1897)
- (a) J. Rónai, *Zion und Ungarn* (1897)
- (b) A Nagyszebeni Czion-egyesület szabályzatából (1897)
168. Az első magyarországi nyilatkozatok a cionizmusról (1897–1899)
- (a) A *Magyar-Zsidó Szemle* az I. cionista kongresszus (Basel) után (1897)
- (b) Singer Bernát (1868–1916) tapolcai rabbi, *A cionizmus a hazafiság szempontjából* (1899)

- 169.** Herzl Tivadar / Theodor / Binjamin Zeev Herzl (1860–1904), “A végzet a magyar zsidóságra is le fog sújtani” (1903)
 (a) Herzl levele Mezei Ernő (1851–1932) újságírónak (1903. március 10)
 (b) Szabolcsi Miksa (1857–1915), “Látogatás Herzl Tivadar dr.-nál” (Interjú) (1903)
- 170.** Szabolcsi Miksa, “A mi erőnk a hazafiságunk” (1903)
- 171.** Izr(aelita) egyletek Pozsonyban (1903 k.)
- 172.** A ruténföldi zsidók (1900–1920)
 (a) Szabolcsi Miksa, Zsidó favágók az Erdős-Kárpátokban (1900)
 (b) Krúdy Gyula, “Utazás Európa legszegényebb népei között (1920)
- 173.** Jacob Katz (1904–1998), Kis fiókhitközségek az 1910-es években
- 174.** Ignotus / Veigelsberg Hugó (1869–1949), “Zsidó liberalizmus” (1910)

VIII / 1849–1914

139

Goldziher Ignác

Zsidó tanulmányai

1855–1863 / 1890

(a) Goldziher Ignác¹ (1850–1921), *Napló*, 1890 (Részlet)

Kiadás:

Ignaz Goldziher, *Tagebuch*, hrsg. von Alexander Scheiber (Leiden: E. J. Brill, 1978), pp. 18–23

Fordítás:

Goldziher Ignác, *Napló* (Tények és Tanúk) (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1984) (Scheiberné Bernáth Livia fordítása), pp. 22–30²

Irodalom:

Simon Róbert, *Goldziher Ignác: Vázlatok az emberről és a tudósról* (Budapest: Osiris, 2000)

(...) Dabei herrschte ein peinliches Beobachten des jüdischen Ritualgesetzes und der kleinlichsten Gewohnheiten der alten jüdischen Lebensführung. Aber auch dabei war alle Hypokrisis verpönt und geächtet. Es wurde mir eingeschärft, dass ich alle Gesetze üben, allen Enthaltungen mich unterziehen müsse, aber das Glänzen mit dieser Anhänglichkeit an die Überlieferungen meiner Religion vermeiden und verabscheuen müsse. Mein Vater übersah es leicht, wenn ich an öffentlichen Bethätigungen des religiösen Lebens nicht theilnahm, aber Übungen, bei welchen die Menschen nicht Zeugen waren, mussten umso strenger eingehalten werden. Kastei-

¹ Héber neve: Jichak Jehuda ben Aharon Jom Tov.

² A fordításból kimaradt két mondatot és néhány szót a német szövegnek megfelelően pótoltam.

ung und Entsagung sollten den Mittelpunkt bilden, die Schau­stellung aber vermieden werden. Dabei wurde mir von frühester Kindheit auch der Geist der Toleranz gegen Andersgläubige und die Achtung vor ihren religiösen Gefühlen eingep­r­ägt. Mit meinen sonstigen Gespielen und Nachbarkindern konnte ich, so oft ich nur Lust hatte, die Kirchen besuchen. Dadurch wurde ich früh zu vergleichenden Religionsbetrachtungen angeregt, die mir die Gedanken meines Glaubens immer theurer und ehrwürdiger machten. Das bewusste Erkennen derselben dämmerte in meiner Seele in den frühesten Jahren der Kindheit auf. Denn zum religiösen Leben gehörte in unserer Familie in erster Reihe das Studium der jüdischen Religionsliteratur, dem auch mein Vater in den von seinem Handelsberufe erübrigten Stunden nachging. Er schärfte mir unaufhörlich ein, dass meine Sittlichkeit und mein Leben im Sinne und Geiste des Gesetzes Resultat meiner immer zunehmenden Vertiefung in die Literatur sein müsse, die diese Moral des Menschen, dies Gesetz unserem Stamme brachte.

Zu fünf Jahren war ich bereits hinter dem ersten Studium des Urtextes der Bibel, zu acht wurde ich in den Talmud eingeführt, zu zwölf Jahren las ich die "Herzenspflichten der Bechaj", "das Chazarenbuch", um ein Jahr später auch an den "Moreh Nebuchim" heranzutreten, aus welchem ich mir Auszüge machte, die ich noch jetzt unter meinen Arbeiten bewahre. Mit grosser Leidenschaft und Liebe gab ich mich diesem jüdischen Studium hin. Meinem kindlichen Sinne gieng aus demselben das Ideal der Selbstentsagung auf, das ich in den profanen Literaturen, deren Studium ich neben jener anstrengenden Beschäftigung betrieb, nicht erfinden konnte. Aus den Irrgängen der talmudischen Dialektik leuchtete mir die edle Anstregung, das Gesetz Israels zu begründen, entgegen, die Agadah umstrickte mich mit ihren Reizen und nahm mein ganzes Herz gefangen. Nächte hindurch vertiefte ich mich in das Studium des En Jakob und des Midrasch. Mein Vater erweiterte von Zeit zu Zeit meine Bibliothek. Nie kehrte er von seinen Reisen nach der Prager Messe zurück ohne mir wertvolle jüdische Bücher mitzubringen. Meine Mutter erzählte mir noch in späteren Jahren, dass ich einmal als achtjähriger Knabe um Mitternacht dabei ertappt wurde, wie ich einige, mir aus Pest mitgebrachte Folianten wie geliebte Wesen herzte und küsste.

Schon auf der Elementarschule musste ich einen erweiterten Unterricht in hebräischer Sprache geniessen. Zu vier Jahren kannte ich die Buchstaben, zu fünf hatte ich das erste Buch Mosis beendet. Der mir unvergessliche Rabbi Dr. Zipser versah meinen Vater mit Rathschlägen und eiferte ihn im Erwerben von Büchern für mich an. Als ich 1859 die Elementarschule verliess, wurde beschlossen, mir behufs eingehender jüdischer Studien, die neben den Schulstudien parallel laufen sollten, die drei ersten Gymnasialklassen zu Hause privatim beibringen zu lassen. In der Ausschau nach einem geeigneten Lehrer fiel die Wahl zunächst auf Herrn Leo Frank, der seither Sekretär der jüd. Gemeinde in Ofen wurde. Es wurde für mich und meinem Mitschüler, Schlesinger, ein eigenes Unterrichtslokal gemietet, neben welchem

F. freie Wohnung genoss. Obwohl F. den besten Willen zu unserer Unterweisung mitbrachte und alle Anstalten dazu getroffen waren, uns mit grosser Anstrengung zu beschäftigen, will ich diese Unterrichtszeit nicht fruchtbringend nennen. Unserm Lehrer fehlte der höhere Gesichtspunkt für seine Aufgabe. Obwohl ich manches lernte und geistig erwarb, sind die beiden Jahre ohne Andenken für meine Seelenbindung geblieben. Was ich aus dem Talmud lernte und wie es mir beigebracht wurde, konnte nur als Fortsetzung der bisherigen Versuche gelten, mich in dies schwere Studium einzuführen. Denn schon zu acht Jahren gab mir ein alter Herr, Marcus Zipser (Bruder des Rabbi) wöchentlich einige Talmudstunden – das erste Stück, das mir beigebracht wurde, war B. M. 11a, der “zerbrochene Hirsch” wurde oft zum Gegenstand des Humors im Kreise meiner Familie, – die ich dann bei Herrn Guggenheimer, unter Vorbereitung durch Herrn Moritz Dessauer, fortsetzte.

Der Blick meines für meine Erziehung opferfreudigen Vaters fiel nun 1861 auf einen alten Privatlehrer Namens Moses Wolf Freudenberg. Derselbe galt in unserer Gegend als grosser Hebraist; auf autodidaktischem Wege hatte er viel weltliche Kenntnisse zusammengerafft. Sein ganzes Leben war seit seiner frühen Jugend mit Unterricht ausgefüllt. (...) Sein Element war die Bibel und hebr. Grammatik; darum galt er auch den Fanatikern als rationalistisch angesäuert. Seinen idealen Charakter sollte ich nun durch vier Jahre kennen und achten lernen. Er gab meinem Denken die höchste Ziele, meiner Seele die edelsten Vorsätze.

Es sind Gefühle dauernder Dankbarkeit, welche ich diesem würdigen Greise bewahre. Die unter seiner Leitung verbrachten Jahre waren fruchtbar für mein ganzes Leben. Obwohl ich mit den Grundsätzen, die mir F. durch vier Jahre Tag für Tag einimpfte und zum Prinzipie meiner Weltanschauung gestaltete, im Leben nicht weit gekommen bin, obwohl die schroffe Einhaltung derselben die Ursache des Schiffbruches ist, den ich in meiner Laufbahn erlitten, werde ich den Namen F. so lange ich lebe, dankbar und voll Pietät in meinem Herzen tragen und die Grundsätze, die ich unter seinem Einflusse mir eingeprägt, meinen Kindern als ethische Erbschaft hinterlassen. Der Alte hat dieselben selbst durch ein Menschenalter bethätigt und es musste dem Knaben imponieren, ein harmonisches Zusammenstimmen zwischen Lehre und Leben bewundern zu können, wie er sie seither nur selten gefunden.

(...)

Folgendes war unser Beschäftigungsschema. Um 9 Uhr erschien der Lehrer in meiner Stube. Ungefähr eine halbe Stunde lasen wir in den “Herzenspflichten” – diese leiteten den Unterricht des Tages regelmässig ein; auf die Lektüre folgte die praktische Erörterung meines Lehrers. Nach dieser Einleitung wurde 2 Stunden der Talmud vorgenommen, den wir wohl nach alter Weise betrieben, aber mit Vermeidung aller Verstandes- und geschmackswidrigen Nebensachen. Während der vier Jahre, die ich unter F.'s Leitung stand, sollen wir – wie mir F. in späteren Jahren erzählte – ungefähr 60 Blatt durchgenommen haben, dabei den grössten Theil des En Jakob (Aggada). Den Vormittag beschloss Bibelstudium (wir haben in vier Jahren

die Propheten, Job, Psalmen durchgenommen), wobei ich täglich den am vorhergegangenen Tage studierten Theil auswendig vorgetragen und alle zur Geltung kommenden grammatischen Erscheinungen recapitulieren musste. Der Nachmittag war den Gymnasialstudien gewidmet; um 5 Uhr erschien wieder F. auf dem Schauplatz; ich hatte mir nun wieder die "profanen" Studien aus dem Kopfe zu schlagen und meinen Sinn auf Midrasch, jüdische Philosophen und Bibellektüre (Pentateuch mit Ibn Esra) zu concentrieren. Jede Woche zweimal musste ich jüdische Stilübungen, Briefe und schrifterklärende Versuche vorlegen. Nach 7 Uhr unterbrach das Abendessen nur ganz flüchtig meine Studien, die wieder auf die Gymnasialgegenstände übergingen. Erst nach Mitternacht kam ich zu Bette, zwischen 4-5 Uhr früh erschien mein Vater, mich zu wecken, im Winter heizte er selbst, der ältliche, kranke Mann, die Studienstube und kochte mir Thee oder Kaffee. Wenig Unterschied machte es, dass ich während zwei dieser vier Jahre das Gymnasium öffentlich besuchte. Nur die Studieneintheilung änderte sich, die den religiösen Studien gewidmete Zeit wurde eher erweitert, als vermindert.

(...)

Einige Erinnerungen möchte ich hier aus diesen inhaltvollen Kinderjahren besonders hervorheben. Im Jahre 1856/7 schloss sich ein Kreis von Knaben behufs gottesdienstlicher Übungen zusammen. Wir betrieben Bibelstudium und hielten allwöchentlich sonntags einen Gottesdienst ab. Allwöchentlich hielt ich meinen Kameraden eine religiöse Rede in ungarischer Sprache. Mein siebenter Geburtstag fiel in diese Zeit.

(...)

In den Ferien 1862 verbrachte ich einige Wochen bei meinen Verwandten in Pest; mit mir nahm ich ein Manuskript, betitelt "Sichat Jizchak. Abhandlung über die Gebete", welche ich (zwölfjährig) bei Johann Herz drucken liess, um mit dem fertig gedruckten Opus nach Hause zu kehren. Dies Opus ist der erste Grundstein zu meinem bösen Ruf als "Freigeist". Die Weissenburger Juden waren entrüstet und nannten mich einen "Spinozisten"; mein F. empfing das Opus mit lebhafter Neugierde und sagte mir am folgenden Tag: "In zehn Jahren wirst Du beim Anblick dieser Frucht deines Ehrgeizes erröthen; aber vergiss nicht im Jahre 1887 dein fünfzigwanzigjähriges Schriftstellerjubiläum zu feiern; bis dahin wirst Du noch mit Gottes Willen Grosses in Israel leisten." Im Gymnasium nannte mich der Professor der Klasse, in die ich im October eintrat, "Ignatius autorculus" – aber die Schreibfeder blieb mir nun wirklich in der Hand kleben.

(...)

Mein Barmizwatag nahte heran. Ich entschloss mich, mein Glaubensbekenntnis in Begleitung einer förmlichen Predigt von der Kanzel unseres Tempels vorzutragen. Keine Widerrede half und bis zum Mai 1863 hatte ich es bei den jüdischen Behörden durch meinen, anfänglich widerstrebenden Vater durchsetzen lassen, dass ich am Sabbath Balak, 3. Juli 1863 die Kanzel zu meiner Predigt betrete. Der

Tag nahte heran. Dem Ereignisse wurde mit Spannung entgegengesehen. Wenn ich bedenke, in welche Aufregung mich heute eine so exceptionelle Berührung mit der Öffentlichkeit versetzen würde, muss ich über die Kaltblütigkeit staunen, mit welcher das Kind dem grossen Ereignisse entgegenging. Ruhig disponierte ich meine Rede, und memorierte sie nicht wie eine Schullection, sondern wie eine Enuntiation, die ich dazu bestimmte, mein Leben innerhalb der Gesellschaft einzuleiten. Meine Stimmung war ja seit Jahren ununterbrochen weihevoll und andächtig. Der 3. Juli sollte nur ein hervortretendes Moment dieser Stimmung sein. Ohne Unterschied der Konfession strömten die Bewohner unseres Ortes in die Synagoge. Zur Thora unter Freudengesängen des Tempelchores gerufen, that ich das stille Gelübde, mein Leben dem Dienste der Wahrheit zu weihen, dasselbe wiederholte ich in meinem einstündigen Vortrag, dem die Menge mit verhaltenem Athem lauschte. Nie werde ich dieses Tages, dieser Stunde vergessen. Die Erinnerung an dieselben ist der Leuchthurm geblieben meines Lebens. Bei guten und bösen Zwischenfällen meines Lebens, zu Hause und auf Reisen hat sie mich keinen Augenblick verlassen. Auf der Spitze der Cheopspyramide, am Sarge meiner Eltern, und auf der Tribüne der Stockholmer Orientalistenversammlung, schwebte der dreizehnjährige Knabe vor, wie er vor seinen Eltern und Stadtgenossen das feierliche Gelübde ablegt, dass der Mann den Idealen des Knaben treu bleiben wolle. Am Nachmittage desselben Tages trug ich zu Hause eine talmudische Dissertation vor und bei meinem Gastmahle hielt ich einen Toast an meine Lehrer und Jugendfreunde, den ich nicht zu Ende sprechen konnte, weil meine Thränen als redestörendes Element dazwischentraten.

So endete dieser weihevolle tag; mit ihm meine erste Kindheit, die ich nur in Anbetracht der Lebensjahre mit diesem Namen bezeichnen kann. Es war keine Kindheit, es war eine Zeit ernster Vorbereitung und Stärkung für das Leben das nun folgen sollte. (...)

(...) Családunk kínosan ügyelt a zsidó rituális törvényekre és a régi zsidó életmód legaprólékosabb szokásaira. Ám az álszenteskedés minden fajtája tilos és megvetett volt. Lelkemre kötötték, hogy minden törvényt tartsak meg, mértékletesen éljek, de kerüljem és vessem meg a vallási tradíciók betartásával való hivalkodást. Atyám könnyen elnézte, ha nem vettem részt a nyilvános vallásos gyakorlatban, ám annál szigorúbban be kellett tartanom az olyan gyakorlatokat, amelyeknek nem volt tanúja. Önsanyargatás és lemondás állt ezek középpontjában, de kerülnöm kellett ezek fitogtatását. Emellett kora gyermekkoromtól belém vették a más hitűek iránti türelmet és vallásos érzelmeik tiszteletét. Valahányszor csak kedvem támadt, elmehettem pajtásaimmal és a szomszéd gyerekekkel a keresztény templomokba. Így korai buzdítást kaptam az összehasonlító valláskutatáshoz, amely saját vallásom tanait értékesebbé, tiszteletre méltóbbá tette. Már gyermekkorom legkorábbi éveiben felderengett lelkemben az óhaj, hogy vallásomat tudatosan megismerjem. Családunkban ugyanis a vallásos élethez tartozott mindenekelőtt a zsidó vallásos irodalom ta-

nulmányozása, amelynek atyám is átadta magát kereskedői foglalkozásától ellopott óráiban. Szakadatlanul arra oktatott, hogy erkölcsösségem és a törvény szelleméhez igazított életem az irodalom elmélyült tanulmányozásának az eredménye legyen, mert ez az irodalom adta az embernek az erkölcsöt és népünknek a törvényt.

Ötéves koromban már komolyan áttanulmányoztam a Biblia eredeti szövegét, nyolcéves koromban bevezettek a Talmud tanulmányozásába, s mikor tizenkét éves lettem, Bechájótól „A szívek kötelességei”-t³ és a „Kazár könyv”-et⁴ olvastam. Egy évvel később a „Móre Nebuchim”-hoz⁵ fogtam, amelyből kivonatokat készítettem magamnak. Ezeket mindmáig munkáim között őrzöm. Nagy szenvedéllyel és szeretettel vettem bele magam ezekbe a zsidó tanulmányokba. Gyermeki gondolkodásomban ezekből világosodott meg számomra az önmegtartóztatás eszménye, melyet én az e megerőltető elfoglaltság mellett tanulmányozott világi irodalomban nem lelhettem fel. A talmudi dialektika szövevényeiből az a nemes törekvés világlott fel, hogy igazoltassanak Izrael törvényei; az aggáda megigézett vonzerejével, és foglyul ejtette szívemet. Éjszakákon át mélyedtem el az *Én Jákób*⁶ és a midrás tanulmányozásában. Atyám időnként bővítette könyvtáramat. A prágai vásárba tett utazásairól egyetlenegyszer sem tért vissza anélkül, hogy számomra értékes zsidó könyveket ne hozott volna. Anyám még a későbbi években is mesélte: nyolcéves koromban éjfélkor azon kaptak, hogy a Pestről hozott néhány fóliánst mint szeretett lényeket babusgatom és csókolgatom.

Már az elemi iskolában bővített héber nyelvoktatásban kellett részt vennem.⁷ Négyéves koromban ismertem a betűket, ötévesen befejeztem Mózes első könyvét. A számomra feledhetetlen emlékű dr. Zipser rabbi látta el apámat tanácsokkal, és arra buzdította, hogy szerezzen be számomra könyveket. Amikor 1859-ben befejeztem az elemi iskolát, úgy határoztak, hogy a gimnázium⁸ első három osztályát otthon, magánúton végezzem, és így iskolai tanulmányaimmal párhuzamosan behatóbban foglalkozhassam zsidó tanulmányokkal. Megfelelő tanítót kerestek. A vá-

3 Bahja ben Jozéf ibn Paquda (XI. század) spanyolországi filozófus szerző arab nyelvű ethikai műve, héber fordításban (1161): *Hovot ha-levavot* („A szívek kötelességei”).

4 Jehuda ha-Lévi (1075–1141) könyve, a *Kuzári*, kerettörténete szerint hitvita a kazár király udvarában egy rabbi, egy muszlim és egy keresztény között, zsidó polémia az arisztoteliánus filozófiával.

5 Maimonides / Mose ben Majmon (1135–1204) könyve, *A tévelygők útmutatója*. Goldziher a héber címet idézi. A három említett mű a középkori héber irodalom legfontosabb könyvei közé tartozik.

6 „Jákob forrása”, Jaakov ibn Habib (ca. 1445–1515) kivonatos gyűjteménye a babylóni Talmud elbeszélő részeiből. Terjedelmes, de igen népszerű mű volt.

7 A következőkhöz hasonlóan írt (1914) zsidó tanulmányairól Patai József: „Hároméves koromban héber imakönyvből imádkoztam, négyéves koromban Bibliát fordítottam a héderben, hatéves koromban Talmudot tanultam és tízéves koromtól tizenhét éves koromig jesivából jesivába sodrott nyugtalan vérem...”

8 Ti. nyolcosztályos gimnázium.

lasztás Frank Leóra esett, aki utóbb a budai zsidó község titkára lett. Külön tantermet béreltek számomra és Schlesinger nevű iskolatársam számára,⁹ amely mellett F. ingyen lakást kapott. Taníttatásom ezen időszakát azonban nem nevezhetem gyümölcsözőnek: F. a legjobb akaratral fogott tanításunkhoz, és minden eszköz rendelkezésére állt, hogy velünk nagy buzgalommal foglalkozhassék, ám e tanítónk híjával volt a feladatához szükséges magasabb szemléletnek. Noha tanultam egyet-mást, szellemiekben is fejlődtem, ez a két év mégsem hagyott nyomot lelki fejlődésemben. Amit a Talmudból tanultam, s ahogy azt nekem előadták, nem volt más, mint az addigi kísérletek folytatása, hogy engem ezen nehéz studiumba bevezessenek. Nekem ugyanis már nyolcéves koromban egy idős úr, Marcus Zipser (a rabbi¹⁰ bátyja), hetenként néhány talmudórát adott. Az első részlet, amelyre engem megtanítottak, a B. M.¹¹ 11a, az "összezúzott farkas", családi körömben gyakran képezte a humor forrását. Ezeket a talmudórákat azután Guggenheimernél¹² folytattam, Moritz Des-sauer¹³ előkészítésével.

Az oktatásom érdekében minden áldozatra kész atyám választása egy öreg magántanítóra, Moses Wolf Freudenbergre esett, ki körünkben nagy hebraistának számított. Kora ifjúságától kezdve egész életét a tanítás töltötte ki, autodidakta módon gazdag világi tudásra tett szert. (...) Fő erőssége a Biblia és a héber nyelvtan volt, ezért a fanatikuskok besavanyodott racionalistának tartották. Négy év alatt megismerhettem ideális jellemét, és megtanultam tisztelni őt. Ő tűzte ki gondolkodásom elébe a legmagasabb célokat, lelkem számára a legnemesebb elhatározásokat.

Örök hálával emlékezem ma is erre a nemes aggastyánra. A vezetése alatt eltöltött évek egész életemre gyümölcsözők maradtak. Noha az általa négy éven át napról napra belém táplált és világnézetemmé vált elvekkkel nem jutottam sokra, sőt ezek merev betartása a pályám során elszenvedett hajótörés okává vált, amíg csak élek, F. nevét hálával és kegyelettel őrzöm szívemben, és az általa fejembe vésett elveket gyermekeimnek etikai örökségül hagyom hátra. Az aggastyán egész életén át ezeket művelte, és a gyermeknek imponált, hogy megcsodálhatta a tanítás és az élet közötti harmóniát, amelyhez hasonlóra azóta is csak ritkán lelt.

(...)

Munkabeosztásunk a következő volt: tanítóm 9 órakor jelent meg szobámban. Körülbelül egy fél óráig "A szívek kötelességei"-t olvastuk; ez vezette be rendszere-sben a napi tanulást. Az olvasmányt tanítóm gyakorlati fejtegetése követte. Ez után

9 Jellegzetesen a tanulás hagyományos zsidó módszere: külön helyiségben és párban (*zugot*), felügyelet mellett. Az itt leírtak csak abban különböztek a jesivától, hogy az utóbbiban mindig sokkal több diák van.

10 Majer Zipser (1815–1869), akkor székesfehérvári rabbi.

11 bT Bava mecia.

12 Josef Guggenheimer (1831–1896), rövid ideig (1859–1861) Zipser utódja mint székesfehérvári rabbi.

13 (1842–1895), később rabbi Németországban.

a bevezető után két óra hosszára a Talmudot vettük elő, amelyet a régi módszerrel taglaltunk ugyan, de elhagyva az értelemmel és az ízléssel ellenkező, mellékes dolgokat. Az F. vezetése alatt eltöltött négy év folyamán – amint azt nekem F. a későbbi években elmondta – körülbelül 60 lapot¹⁴ vehettünk át, emellett az *Én Jákób* (aggáda) legnagyobb részét. A délelőttöt a Biblia tanulmányozása zárta le (a négy év alatt a prófétákat, Jóbót és a Zsoltárokat vettük át). Eközben naponta fejből el kellett mondanom az előző napon átvett részt, és elismételnem valamennyi benne előforduló nyelvtani sajátyságot. A délutánt a gimnáziumi tanulmányoknak szenteltük. 5 órakor ismét megjelent F. Újból ki kellett vernem a fejből a “profán” ismereteket, és koncentrálnom a midrásra, a zsidó filozófusokra és a bibliai olvasmányokra (a Pentateuchusra Ibn Ezrával¹⁵). Hetenként kétszer héber stílusgyakorlatokat, levelezést és Biblia-magyarázó feladatokat kellett bemutatnom. 7 óra után a vacsora csak rövid időre szakította félbe tanulmányaimat, amelyek megint a gimnáziumi tárgyra irányultak. Csak éjjel után kerültem ágyba. Hajnali 4–5 között megjelent édesatyám, hogy felébresszen. Télen az öreg, beteg ember maga fűtötte be a tanulószobát, és főzte meg számomra a teát vagy a kávé. Kevés eltérést jelentett, hogy a négy év közül kettőben nyilvános gimnáziumi oktatásban vettem részt. Csak az órabeosztás változott, a vallási tanulmányoknak szentelt idő inkább több lett, mint kevesebb.

(...)

Néhány emléket szeretnék itt tartalmas gyermekéveimből említeni. 1856/7-ben istentiszteleti célból egy fiútársaság alakult. Bibliai tanulmányokat folytattunk, és minden vasárnap istentiszteletet tartottunk. Pajtásaimnak minden héten magyarul hitszónoklatot tartottam. Erre az időre esett hetedik születésnapom.

(...)

Az 1862-es év vakációjának néhány hetét pesti rokonaimnál töltöttem. Magammal vittem a “*Sichat-Jiczchak*. Fejtegetések az imákról”¹⁶ című kéziratot, amelyet aztán (tizenkét évesen) Johann Herznél¹⁷ kinyomattam, hogy a kész művel utazhassam haza. Ez a mű az első alapköve “szabadgondolkodói” rossz híremnek. A fehérvári zsidók felháborodtak, és spinoziánusnak¹⁸ kiáltottak ki. Az én F.-em élénk érdeklődéssel fogadta a művet, és másnap így szólt hozzám: “Tíz év múlva majd pirulsz, ha megpillantod becsvágyad e gyümölcsét, de ne feledd 1887-ben megünnepelni

14 Értsd: 60 *daf*, azaz 120 (fóliás) oldal.

15 Abraham Ibn Ezra (1089–1167) Tóra-kommentárja, amelyet minden rabbinikus Biblia-kiadás közöl.

16 Goldziher értekezése nyomtatásban: *Sichat-Jiczchak* (שיחת יצחק). *Abhandlung über Ursprung, Eintheilung und Zeit der Gebete*. Von Ignaz Goldziher Gymnasialschüler in Stuhlweißenburg (Pest: Druck von Johann Herz, 1862).

17 Herz János nyomdász és lapkiadó Pesten, a lipótvárosi Kétsas (ma: Sas) utca 24-ben (1854–1881).

18 Baruch Spinozát (1632–1677) az amsterdami portugál zsidó község racionalizmusa (“atheizmus”) miatt kizárta soraiból (1656).

huszonöt éves írói jubileumodat, mert addigra Isten segítségével nagyot művelsz Izraelben.” Amikor októberben¹⁹ folytattam a gimnáziumot, az osztályfőnök “Ignatius auctorculus”-nak²⁰ nevezett – és az író tollal valóban kezemhez nőtt.

(...)

Közeledett bármicvám napja.²¹ Elhatároztam, hogy hitemet szabályos beszédben vallom meg templomunk szószékén. Nem használt semmiféle lebeszélés, és 1863 májusáig – kezdetben vonakodó apám segítségével – keresztülvittem a zsidó vezetőségénél, hogy 1863. július 3-án, Bálák szombatján²² elmondhassam beszédemet a szószékről. Közeledett a nap. Mindenki feszülten várta az eseményt. Ha arra gondolok, milyen izgalomba hozna engem ma egy kivételes találkozás a nyilvánossággal, csodálkoznom kell, hogy milyen hidegvérrel nézett elébe a gyermek az elkövetkezőknek. Nyugodtan készítettem el beszédemet, és nem úgy tanultam meg, mint egy iskolai feladatot, hanem mint megnyilatkozást, amelyet azért fogalmaztam meg, hogy életemet a társadalomban megkezdem. Évek óta szakadatlanul ünnepi és emelkedett hangulatban voltam. Július 3-ának e hangulat kiemelkedő pillanatává kellett válnia. Vallásra tekintet nélkül özönlöttek városunk lakói a zsinagógába. Közben a templomi kórus örömeinek mellett felhívtak a Tórához, csendes fogadalmat tettem, hogy életemet az igazság szolgálatának szentelem. Ugyanezt ismétlem egyórás előadásomban, amelyet a sokaság lélegzet-visszafojtva hallgatott. Sohasem fogom elfeledni ezt a napot, ezt az órát. Emléke egész életemben fátylaként lobog. Jó- és balsorsomban, otthon és utazásaim során, sohasem hagyott el. A Kheopsz piramis²³ csúcsán, szüleim koporsójánál, a stockholmi orientalista kongresszus tribünjén²⁴ mindig szemem előtt lebegett a tizenhárom éves fiú, aki szülei és honfitársai előtt azt az ünnepélyes fogadalmat tette, hogy férfikorában is hű akar maradni gyermeki ideáljaihoz. Ugyanennek a napnak délutánján otthon egy talmudi értekezést adtam elő, és az ünnepi lakomán felköszöntöttem tanáraimat és kis barátaimat. Ezt azonban nem tudtam befejezni, mert könnyeim belém fojtották a szót.

Így fejeződött be ez az ünnepi nap, s vele együtt gyermekkorom első fejezete, amelyet csak felnővén nevezhetek így. Nem gyermekkor volt ez, hanem a komoly felkészülés és erőgyűjtés egy szakasza az életre, amely ezután következett. (...)

19 Abban az évben az őszi zsidó ünnepek október első hetének végéig tartottak.

20 Lat. “Ignác, a kis szerző.”

21 A fiúknak 13 éves koruktól kezdve kell teljesíteniük minden vallási parancsolatot (*micva*). A *bar micva* (“a parancsolatok fia / ~ hatálya alá tartozó férfi”) a rituális férfi-avatás szertartása és ünnepe. Szokás, hogy ebből az alkalomból a felavatott kis önálló előadással bizonyítja vallási érettségét és felkészültségét.

22 5623. *tammuz* 16, a szombati istentiszteleten a *Bálák* hetiszakaszt (Num. 22,2–25,9) olvassák.

23 Giza, Kairó mellett (Egyiptom). Goldziher közel-keleti állami ösztöndíjas tanulmányútja (1873/74) idején kereste fel.

24 Goldziher 1889-ben II. Oszkár svéd király kezéből átvehette a stockholmi orientalista kongresszus nagy aranyérmét.

(b) (Goldziher Ignác &) Grünwald Lipót²⁵ / Jehuda Jekutiél Grünwald (1889–1955), Goldziher *tisa be-av*-ja a lipcsei egyetemen, 1869/70

Megjelent:

Appirjon, 2 (1924–1925), pp. 20–22

Fordítás:

Jekutiél Jehuda Grünwald, "Tisa-beÁv a lipcsei egyetemen", *Szombat*, 4, no. 6 (5752. szívan / 1992. nyár), pp. 21–22 (Vázsonyi Ágnes fordítása) (Részlet)

(...) Még most is öröm tölt el, ha visszagondolok a lipcsei jesivára, kedves emlékeim maradtak róla. A sok fáradság, a szűkös élelem, minden nehézség ellenére nagy öröm visszaemlékezni azokra a napokra. Bacher²⁶ volt a társam Lipcsében. Talmudot is tanultunk, mert gyakran kellett talmudi passzusokat megvitatnunk Franz Delitzsch-csel,²⁷ az igen tudós keresztény professzorral. Szorgalmasan tanultunk, hogy válaszolni tudjunk neki. Delitzsch professzor rendszerint egy vaskos Gemarával jelent meg a szállásunkon, volt úgy, hogy több kötettel. Hányszor kacagtunk, amikor láttuk ezt a keresztény embert (és rámutatott Delitzsch képére), hogy cipel a hóna alatt több kötetnyi Gemarát nap mint nap a *pilpul* kedvéért. Keresztény volt, ugyanakkor Izrael népének barátja, a szó teljes értelmében. Sokat tanultam tőle, különösen azt, hogyan tartsam meg *tisa be-av*-ot.

Emlékszem, hogy egyszer *tisa be-av*-kor én és a társam, Bacher otthon ültünk a szállásunkon, előttünk sakk, és akkor hirtelen észrevettük az ablakon át, hogy jön hozzánk Delitzsch. A sakktáblát belöktük az ágytakaró alá. Delitzsch megilletődötten nyitott ajtót. Az arca ünnepélyes volt, ez egyszer nem üdvözölt bennünket, egy szót se szólt, csak ránk nézett együttérző szemekkel.²⁸ Csend volt a szobában. Kisvártatva így szólt hozzánk.

– Barátaim! Együttérzek veletek nagy bánatotokban, de kérlek, ne búsuljatok rossz sorsotok miatt. Végül eljön a hajnal, felkel az igazak napja, és jó napok köszöntenek rátok.

És méltóságteljesen így folytatta:

– Vigasztaljon meg benneteket az Úr, Cijon és Jeruzsálem többi gyászolójával egyetemben.

És távozott.

25 Goldziher elbeszélése Grünwaldnak. Grünwald 1910 k. kereshette fel Goldzihert pesti lakásán (Holló utca 4, I. emelet). A történet valószínűleg 1869/70-ben játszódik, Goldziher ebben a tanévben doktorált a lipcsei egyetemen.

26 Bacher Vilmos (1850–1913).

27 Franz Delitzsch (1813–1890) egyetemi tanár (Lipcsében 1870-től), a középkori héber irodalom kiváló tudósa.

28 Ti. azért jött, hogy a gyásznapon együttérzését fejezze ki zsidó a hallgatónak.

Azt gondoltam: “Lám, ez a keresztény azt gondolja, Izráel fiai ma egész nap a porban hemperegnek mély gyászukban. Okuljunk belőle.” Bacher is így vélhette, mert mindketten leültünk a földre és tanultuk a *Kamca – Bar Kamcá-t*²⁹ és Jeruzsálem pusztulását végig a *Gittin* traktátusból (55b). Sakknak pedig aznap a közelébe se mentünk.

Ettől fogva igyekszem *tisa be-av*-ot méltó módon megtartani.

140

Ferenc József király (1848/1867–1916), osztrák császár

Látogatása Goldberger Sámuel óbudai karton-gyárában

1857. május 7, déli 12 órákor

Megjelent:

Hölygfutár, 8, no. 114 (Pest: Kozma Nyomda, 1857. május 19), pp. 515–516

Irodalom:

Kállay László, *A 150 éves Goldberger-gyár. Magyar textilipar-történelem, 1784–1934* (Budapest: Székely Nyomda és Könyvkiadó Vállalat, 1935)

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 76–77 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 53

Manhercz Orsolya, *Ferenc József 1857-es utazása Magyarországon* (Szakdolgozat, MS, Budapest, ELTE BTK Történelmi Intézet, 2005) (MS)

Ő cs. kir. Felsege legmagasb látogatása alkalmával a tulajdonos a legmagasb kegy elfogadására gyárát az ünnepélyes alkalomhoz méltólag igyekezett földíszíteni. A gyárnak egy bejárása és két udvara lévén, a falak a háztetőig sátor formában vörös, fehér, kék és sárga-fekete szövettel voltak bevonva, és zászlók-címerek és egyéb átlátszó díszítésekkel, melyek Ő Felsegeik képeit ábrázolták, ünnepileg fölékesítve, a második vörös bársonnyal bevont kertudvar virágpompában mosolygott, s itt szintén Ő Felsegeik képei díszeltek a járda gazdag szőnyegekkel volt bevonva, és

²⁹ Hagyományosan *tisa be-av*-napi olvasmány, amely szerint a jeruzsálemi templom pusztulásának az volt a kiváltó oka, hogy egy férfi, akit haragosa megalázott, sértődöttségében bevádolta őt és a sértést tűrő társait a római hatóságoknál; példázat a zsidók belső ellenségeskedéséről.

a munkások mindnyájan kék egyenruhába öltözve, kiknek élén a tulajdonos és családja fogadta a leereszkedő legkegyelmesebb Fölséget.

141

A Dohány utcai zsinagóga avatása

1859. szeptember 6

Megjelent:

Pesti Napló, 10, no. 203 (2870) (1859. szeptember 7), p. [3]

Idézi:

Csorba László, "Jákob háza, Izrael sátra. Kultikus terek a Dohány utcában és környékén", *Budapesti Negyed*, 3, no. 2 (8) (1995. nyár), pp. 31–40

A pesti új zsinagóga fölszentelése sept. 6-án délelőtt ünnepélyes módon megtörtént. A híveken kívül számos vendég – rend és vallás különbsége nélkül – jelent meg. Jelen voltak nevezetesen minden vallásbeli lelkészek, továbbá, a Budán s Pesten székelő, úgy polgári mint katonai hatóságok fejei, előkelők, írók sat. A könnyű karzatok nőktől tarkállottak. Fleischl³⁰ egyházközségi elöljáró üdvözölvén mélt. Cseh Edvárd helytartósági alelnök urat,³¹ a szertartás azzal kezdődék meg, hogy Barnay Ignác,³² község jegyzője, az alapítási okmányt fölolvassa. Ezután aláírták s tokjába helyezték; letétetvén a zárkő, a szokásos kalapácsütések s a voltaképi fölszentelési szertartások következének. Az építés vezetője átadá a templom kulcsát a község elöljárójának; azután a thora vagyis a szent törvény írott példányait hozák be ünnepélyesen s tevék a szentélybe. Úgy vettük észre, hogy mindenki maga vivé azon példányt, melyet ő ajándékozott a templomnak. Ezután az úgynevezett örök világosságot gyújtá meg a rabbi, s úgy következék a két szónoklat: egyik az új rabbi, dr. Meiseltől,³³ a másik a nyugdíjba lépő dr. Bachtól.³⁴ Az ünnepélyt a fölszentelési imádság s a "Gott erhal-

30 Fleischl Dávid nagykereskedő (Dohány utca 1). Személyéhez közelebről lásd Groszmann Zsigmond, "A pesti zsidó gyülekezet alkotmányának története", in: Guttman Mihály, Hevesi Ferenc, Löwinger Sámuel & Friedman Dénes, szerk., *Emlékkönyv Hevesi Simon (...) papi működése negyvenedik évfordulójára* (Budapest, 1934) / *Magyar Zsidó Szemle*, 51 (1934), pp. 126–172, kül. 157; Zsoldos Jenő, "Kitől vásárolt földbirtokot Arany János?", *Irodalomtörténeti Közlemények*, 73, no. 5 (1969), pp. 594–595 (NB: a hitközségi elnök testvérétől).

31 Cseh Eduárd / szentkatolnai Cseh Ede (181?–1887) cs. kir. miniszteri biztos, kamarás Albrecht főherceg, kormányzó, képviselője, később (1867–1870) Fiume királyi biztosa.

32 Barnay Ignác (1813–1878).

33 Wolf Aloys Meisel / Meisel Farkas Alajos (1816–1867) rabbi, aki abban az évben fogadta el a pesti hitközség meghívását.

34 Joseph Bach / Bach József (1784–1866), a pesti hitközség addigi német hitszónoka.

te”³⁵ fejezé be. A zenei szerzemények, mit hallottunk, részben az erős érces hangú kántor Friedman,³⁶ többnyire azonban Wöhler úrtól³⁷ vannak, s valóban szépek; szépen is voltak előadva. A beszédekkel illetőleg, dr. Meisel beszédét, fejtegetési részében, kitűnő alkalmi műnek mondhatjuk. Azt fejtegette, hogy az embernek nem elég a természet, nem a család sem, de Istenházára van szüksége. Ami a beszéd utóbbi, szorosán alkalmi felét illeti, ebben a szónok mindent megemlített, csak Magyarország nevét nem. Pedig Pest Magyarország fővárosa, az új templom pedig Pesten épült.

142

“Minden kereskedést ők tartanak kezökben”

1867–1882

(a) Osváth Albert (1844–1910 k.?),³⁸ “A rongyszedő zsidó” (1867)

Megjelent:

Osváth Albert, “A rongyszedő zsidó”, in: Nagy Miklós, szerk., *Magyarország képekben. Honismertető folyóirat*, 1, II. félév (Pest: Heckenast Gusztáv, MDCCCLXVII [1867]), pp. 322–324

Újabb kiadás:

Nagy Miklós, szerk., *Magyarország képekben. Honismertető album* (Pest: Heckenast Gusztáv, MDCCCLXX [1870]; reprint, Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Műhelye Szerkesztősége – Helikon Kiadó, 1989), pp. 322–324

Léderer Pál, szerk., *A magyar ugar. A kiegyezéstől a II. világháborúig. Társadalomtörténeti háttérinformációk* (Társadalomtörténeti Olvasókönyvek) (“Pompeji” [Budapest]: T-Twins Kiadó, 1991), pp. 195–197

Az örök zsidót sokan mesének tartják, – hibáznak: íme megtestesülve. Íme az a találmány, melyen sok nagy tudós ember annyi idő óta hiában töri a fejét; itt van a perpetuum mobile.³⁹

Mert hát mi más a csepűs zsidó?

---

35 Az osztrák himnusz.

36 Friedmann Mór (1826–1891) kántor.

37 Gotthard Wöhler (?–1888), zeneszerző, a Nemzeti Zenede tanára, a *Pester Lloyd* zenekritikusa. Ő tervezte a zsinagóga orgonáját, s 1881-ig ő volt a templom orgonistája. Több dalt írt Heine verseire.

38 Talán a pesti orvos, aki több – főként egészségügyi tárgyú – tárcát írt a *Vasárnapi Újság*-ban.

39 Lat. “örökmozgó”.

Elindul a hét elején, kezdi saját faluján s megyen a helységeken keresztül, bekiáltva minden házhoz, hogy “mi van eladó?” és fűtyülve három lyukú sípján örökösen oly szép trillert,⁴⁰ minőt csak rongyszedő virtuóz három lyukú sípra komponálni képes. Kutya megugatja, gyermek utána kiabál, ruhája nyövik, csizmája kopik, maga kifárad, – de mindez őt nem háborgatja; teljes öntudatával bír annak, hogy úgy van az jól, ahogy van, – kutya miért ne ugatná meg, gyermek miért ne kiabálna utána, ha kedve telik benne, – csak fizessenek, rongyban vagy krajcárban. Különben is ő csak rongyszedő, paraszt zsidó; – szerezzen csak tőkécskét magának, mehessen csak városba lakni, s ragaszthasson neve után egy etcompot,⁴¹ akkor majd ő is orrfintorítva mondja a gyarló rongyszedőnek, hogy “Landsjud”.⁴²

Mert tévedés volna azt hinni, hogy a rongyszedő zsidóban nincs nagyravágyás. Ami magyar legénynek a sallangos paripa, cigánynak az ökölnagyságú ezüstgomb, tótnak a sárgapitykés tüsző, – az a mi zsidónknak a városi bolt, börze és zsebbevaló tekintély. Hisz a rongyszedő zsidók is emberek, s a 19-ik század gyermekei.

Ez egyszerű emberek egyébiránt többnyire igen értelmesek. Emberismeretök nagy, lélektanjuk bölcsesség és bölcsességek csupa gyakorlatiasság. Egy pillantás a hajadon szemébe, s tudják, hogy a rézgyűrű ára válogatlan viseltesekben fizettetik, egy szó az ácsorgó suhanc ajakáról, s tudják, hogy nincs krumplicukorra való, pedig annak meg kell lenni. – És ez egy pillantás rendszerint pénzbe kerül a publikumnak, vagy ha pénzbe nem, akkor rongyba, csepűbe s más effélébe. De hát ki is kívánhatná oly embertől, ki egész életét fáradságban és adszá-nesze számításokban tölti, hogy a pénzt s a pénz-érőt ne szeresse, s ki várhatná ez agyoncsúfolt, eb-uszított páriától, hogy az enyém-tied közti mérleget saját oldalára ne húzza?

A csepűs zsidó élete egy nyomorúság. Eledele darab kenyér és két fő vereshagyma, vagy delicatessékép tyúktojás, de csak sátoros ünnepen; itala víz, az is nem mindig a legtisztább cseppek; nyughelye a mocsár partja, az árok töltése vagy a csapszék sutja; öröme bódultság, fájdalom mindennapi kenyér.

Minden teremtésnek adott a gondviselés védelmet a világon. A ragadozó állatnak foga van fegyverül, a nyúlnek gyors lába. A vétkes emberre törvény van írva, melynek palástjába beburkolhatja meztelen bűnét, az eltántorultat védi a szentegyház, a beteget ápolják a közgyógyintézetek, a koldusnak alamizsnát oszt a könyörületesség. Egyedül a rongyszedő van a jog aegisén⁴³ kívül felejtve. Az ő hivatása lemondás, az ő panaszát nem hallgatja meg senki, az ő siralmait talán még a választott nép istene sem írja fel, ősei bűne miatt, a kegyelem táblájára.

A rongyszedőt gúnyolják, szidják, lenézik azon alacsony rendűek, kik közt életét

40 Trilla (“trillácska”).

41 Rövidítés: *Compagnie*, “és Tsa”.

42 Ném. “vidéki zsidó”.

43 Gör.-lat. védőpajzs.

tölti. Hulladékokkal kereskedik, s őt magát is nem sokkal többre nézik társadalmi hulladéknál.

Görcsös botot tart kezében, de nem meri vele megütni a harapó kutyát, mert ha azt teszi, nem kap “purthikát”.⁴⁴ Kabát van rajta és nadrág, de azt a gatyás nép közt csak csúfra viseli. Sipkáját feltűri a fejére, hadd süsse a nap bánatos szemeit.

Bánatos szemeit? – Nem; ő nem ismer bánatot. Kevéssel megelégszik, ha pénz nem forog kérdésben. Gyermekkel, földművesekkel, hajadonokkal társalkodása kedélyessé teszi, vagy ha jó kedélye nincs, ráerőlteti azt arcára; – hisz az is mesterségéhez tartozik.

Mestersége különben valóságos cserekereskedés. Abban a vászonlepedőben, melyben portékáját tartja, van egy kis ládikó, abban találhatik minden, ami csillog, ami a lányok szemeit kápráztatja. Ott a gyűrű, amire lakat van csinálva nagy elmésen, annak jeléül, hogy az lelakatolja a szerelmet, ott a gyűszű, mely a menyasszonyi ingváll varrásához szükséges, ott van mindenféle házi szer: olló, inggomb, csutora, és ott van a zenének két igen eredeti instrumentuma: a doromb és a három lyukú sípocska. Mindezeket becseréli csepűért, rongyért, csontért; kevés csepűért karikagyűrű, nagyobb csomóért lakatos, – “ha még egy khis rongyot tesz khend hozzá, khap ráadásul egy finom anglus tűt.”

És ez így megy folyton folyvást. “Ma itten, holnap ottan.” Egyik faluból ki, a másikba be. De nem! Szombatra haza kell érní, otthon várja a gondos Rákhel s a szerető Jakab. Oh mint örül előre a kedves családnak! Elgondolja magában: milyen jó lesz majd, ha a nagy vásárra beviszi a rongyot, szép pénzt kap, kibérli a kis korcsmát, mint korcsmáros meggazdagszik, – Rákhelnek szép ruhát veszen, – a kis Jakabot pedig kitaníttatja dhokthornak.

Hanem addig sokszor nyakába kell még a vidéket venni, és sok rongyot hazacipelni nagy keservesen.

(b) Füredi Béla (1868–1929),⁴⁵ *A zsidó* (Szombathely: Bertalanffy József könyvnyomdája, 1882), pp. 42–43

(...) Nézd csak a typicus rongyszedő zsidót, midőn batyujával a hátán, fütörészve megy végig a falun.

Megáll, gondolkodik, spécual, vakaródzik, vonít egyet a vállán, s aztán megint vígan folytatja nehéz útját. Egész cók-mókja nehezen ér meg 5 hatost⁴⁶ s azt is jóformán csak puffra vette a három-fertályostól (falusi zsidó boltos csúfneve). Nem igen csalhat, még ha akarna is – hisz jól tudja minden egyes parasztasszony, hogy hány tűt kapai egy garasért, hány rőf pántlikát egy krajcárért és mennyi a motring

44 Értsd: portéka.

45 Színigazgató, színész.

46 Hatos: ezüstpénz (6 krajcár).

czérnának az ára, azt is jól tudja az asszony, hogy mennyit ér az a csont és rongy, mit a vett portékáért cserébe ad. S mégis, hány falut kell néki végigfűtyörészni, hány kutya kapaszkodik bele, s hány rongynak kell batyujában hátát nyomni, míg magával vitt tőkéjét megkettőzhetette, míg netto 100 percentre dolgozott? S mit ért el vele akkor is? Rongyos 3–4 hatost.

Hazavergődik, leveti batyuját, s a legelső, hogy hegyibe mászik 5–6–8 apró gyermek, ki kenyérért kiabál.

S a rongyszedő zsidó a semmiből nemcsak enivalót teremt elő, hanem még azonfelül fizeti az árendát és adót, vesz fát, ruházza és iskoláztatja gyermekeit s nem ritkaság, hogy szombat és más ünnepnapon kalácsra való is kerül: szóval keservesen bár, de egymaga semmivel tartja el akármily számos családját, s ha esetleg némiképp kedvez neki a szerencse, fölül rá becsületes úton szerény vagyona is szert tehet.

Ugyan honnan? mivel? – felelet rá: élelmességgel, melyre semmiféle pénzügytan és gazdaságtan a világon, hanem egyedül a szükség tanít.

És e szükség be is gyakorlá élelmességre a zsidót a legutolsó rongyszedőtől kezdve, fel a milliomos bankárig; a gyámoltalan zsidó ellenben ritka, mint a fehér holló.

(...)

(c) “Minden kereskedést ők tartanak kezökben”

Megjelent:

Anonymus, *A magyar-zsidó kérdés jogi, társadalmi s nemzetiségi szempontból* (Budapest: Nyom. Neuwald Illés könyvnyomdájában, 1882), pp. 24–25 / http://mtdaportal.extra.hu/books/A_magyar_zsido_kerdes.pdf

Csodálatos észjárással az iránt is panasz-vádakkal illetjük zsidó felebarátinkat, hogy minden kereskedést ők tartanak kezökben. Hát ki tehet arról, ha mi a nyúl-bőr, ló, birka, egyáltalában nyersbőr kereskedésben, a rongyszedésben s több efféle közgazdászati munkában, amelyet az izraelita nagy haszonnal űz, megvetendő dolog látunk, s mint valami római patricius: “Sordidi putantur etiam qui mercantur”,⁴⁷ ezeket a közgazdászati foglalkozásokat nemcsak megvetjük, sőt még ki is gúnyoljuk, hát az ő bűne az, hogy ezen általunk megvetett munka után vagyona tett szert; földbirtokot szerzett, s midőn mi ezt kisebbités meggyalázásképp szoktuk emlegetni, ti. rongyszedőből lett földesúr, nem vesszük észre, hogy ezzel csak dicséroléig szólunk felőle, mert míg ő küzdött a létért s e küzdelmében győzött, nekünk, kik nagy büsz-

47 “Hitványoknak tartják azokat, akik kereskednek”; eredetileg: *Sordidi etiam putandi, qui mercantur a mercatoribus, quod statim vendant* (Cicero, *De officiis*, I, 42), “Hitványnak kell tartanunk azokat is, akik azért vásárolnak a kereskedőktől, hogy nyomban újból eladják” (Havas László fordítása).

kén családfáink ágazatába kapaszkodva – rangon aluli dologhoz nem nyúltunk, az ékes családfából csak koldusbot maradt kezünkben.

Ha tudnánk, hogy az a szegény furulyás-gyűrűs zsidó, aki naphosszant faluról falura jár-ke, naponta 3–4 frt haszonnal dolgozik, könnyű lenne megértenünk, hogy szorgalma, takarékosága mellett fiára már vagyont hagy, míg mi otthon világot fumigálva, a kényelem párnáin nyugodva vagyont költünk el; mert miattunk akár a szeméten rothadna az a nyúlőr, semhogy az elkészítő munkához való továbbításra haszon mellett is vállalkoznánk, kire vár tehát mindazon sordidum-féle munkának teljesítése, melyet mi méltóságunkon aluli dolognak tartunk végezni, ha nem a szegény Mózes zsidóra?

Ezekből megérthetjük azt is, hogy midőn mi kisebbitőleg, becsmérőleg akarunk zsidó felebarátainkról szólni, vagy ép vádaskodva emlegetjük, hogy minden kereskedés az ő kezükben van, a legszebb dicsérő oklevelet állítjuk ki számukra, magunknak pedig szegénységi bizonyítványt adunk.

143

A nagymihályi⁴⁸ rabbi-gyűlés nyilatkozata

1865

(a) *Peszak bét din*,⁴⁹ 5626, a “Va-jislah” hetiszakasz⁵⁰ hetében (kiszlév 14–20 / 1865. november 28)⁵¹

Kiadás:

Peszak bét din, Akiva Jozsef Schlesinger, szerk., *Amud ha-jira*, no. 9, Melléklet (4° méretű leveles nyomtatvány) (Ungvár: Carl Jäger, 1866)

Peszak bét din (Buda: Universitätsbuchdruckerei / Egyetemi Nyomda, 1866)

Akiva Jozsef Schlesinger, *Széfer lév ha-ivri*, II (Wien: s. d., 1863²; Ungvár, 1864; Lemberg, 1871; reprint, ed. Hillel M. E. Schlesinger, Jerusalem, 1990), pp. 57–59

Ben-Zion Jakobovits (Ben Tsion Jakobovitch), *Széfer zekhor jemet olam* (Bné-Brak: A szerző kiadása, 746 / 1986), I, no. 11 (fakszimile)

---

48 Nagy- (Szent-) Mihály, Zemplén vármegye; ném. Michalowitz / Groß-Michl / Michelsberg, jiddis Mikhaylovets; ma: Michalovec (Szlovákia).

49 A kibocsátók nevezték így; a hozzá fűzött budai megjegyzésben (#143/b) is *Glaubensdekret*. Valójában azonban nyilatkozat volt, mert az összegyűlt rabbik nem képeztek legitim *bét din*-t.

50 Gen. 32,4 skk.

51 A héber, illetve jiddis szöveget fordította Komoróczy Szonja Ráhel.

Jacob Katz, *Qera' se-lo nitaha* (Jerusalem: Merkaz Zalman Shazar le-Toldot Jisra'el, 1995), p. 94 (faksimile)⁵²

Köves Slomó, *Zsidó szakadás – Hamburgtól Nagymihályig* ([Budapest]: Noran Libro, 2009), p. 133 skk. (az ungvári nyomtatás és Akiva kiadása nyomán)

Fordítás:

Groszmann Zsigmond, *A magyar zsidók a XIX. század közepén (1849–1870)* (Budapest: Az "Egyenlőség" Könyvkiadóvállalata, 1917), p. 81 (magyar)

Venetianer Lajos, *A magyar zsidóság története, különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére a XIX. században* (Budapest: Fővárosi Nyomda Rt., 1922); ("A szerző 1922-es kötetének ... módosított kiadása", Budapest: Könyvtérképesítő Vállalat, 1986), p. 277 (magyar)

Gonda László, *A zsidóság Magyarországon, 1526–1945* (Budapest: Századvég Kiadó, 1992), p. 109 (magyar)

Raphael Patai, *The Jews of Hungary: History, Culture, Psychology* (Detroit: Wayne State University Press, 1996), p. 306–307 (angol)

Nataniel Katzburg, "Az 1865-ös nagymihályi rabbinikus döntvény (pszak din)", in: Michael K. Silber, szerk., *Magyar zsidó történelem – másképp. Jeruzsálemi antológia* (Hágár, 6) (Budapest – Jeruzsálem: Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, 2008²), pp. 185–209, kül. p. 191 sk.

Köves Slomó, *Zsidó szakadás – Hamburgtól Nagymihályig* ([Budapest]: Noran Libro, 2009), p. 140 skk.

Irodalom:

Az országos Zsidó Kongresszus és titkos ellenei. Intő szózat Magyarország zsidóihoz (H. n., é. n. [1866 k.] – http://mtdaportal.extra.hu/books/Az_orzagos_zsido_congresszus.pdf)

Israel Hildesheimer,⁵³ "Die Beschlüsse der Rabbiner-Versammlung zu Michalowitz", *Der Israelit*, 7, no. 32 (8. August 5626 / 1866), pp. 521–523; no. 33 (15. August), pp. 533–535; no. 34 (22. August), pp. 549–551; no. 35 (29. August), pp. 564–566; no. 38–39 (20. September), p. 629, 647–648; új lenyomatban in: uő, *Gesammelte Aufsätze*, hrsg. von Meier Hildesheimer (Frankfurt a. M.: Hermon, 1923), pp. 1–26⁵⁴

Molnár Aladár, *Az 1878. évi október 17-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*, XI (Budapest: Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1880), p. 56 sk. (az országgyűlés Iskola-alap vitájában idézi az első pontot héberül és magyarul)⁵⁵

Gabel Jakab [(1853–1918)], *A lelkiismereti szabadság. A magyarhoni zsidók szervezése*

52 A könyv magyar fordításában hiányzik.

53 Azriél / Israel Hildesheimer (1820–1899) kismartoni rabbi, 1869-től a berlini orthodox rabbi-képző intézet / jesiva (*Rabbiner Seminar für das Orthodoxe Judenthum*) vezetője, a modern orthodoxia egyik vezető személyisége.

54 A cikk tagadja a határozat *peszak bét din* jellegét, pontról pontra haladva ízekre szedi, felhívást ad ki elutasítására.

55 Lásd alább, #151.

- (Budapest: Pallas Részvénytársaság nyomdája, 1890) (az orthodox álláspont védelme a nagymihályi nyilatkozat alapján)
- Bernhard Wachstein, "Die Ofener hebräischen Drucke", in: Ismar Elbogen, Hrsg., *Festschrift für Heinrich Brody* (Berlin: Soncino-Gesellschaft der Freude des jüdischen Buches, 1930), pp. 144–166
- Frojimovics Kinga & Toronyi Zsuzsanna, "»És készítsenek számomra szentélyt, hogy közöttük lakjam.« Ludwig Förster műve, a Dohány-templom", *Szombat*, 8, no. 7 (5756. elul / 1996. szeptember), pp. 26–28 (Groszmann Zsigmond fordítása alapján a határozat szemszögéből vizsgálja a Dohány utcai zsinagóga épületét)
- Jacob Katz, *A House Divided: Orthodoxy and Schism in Nineteenth-century Central European Jewry* (The Tauber Institute for the Study of European Jewry series, 27) (Hanover – London: Brandeis University Press, 1998), pp. 77–85, Ch. 8: "The Fruits of Zealousness: The Judicial Decision of Michalowitz in 1866" / *Végzetes szakadás. Az ortodoxia kiválása a zsidó hitközségekből Magyarországon és Németországban* (Magyar Zsidó Történelem) (H. n. [Budapest]: Múlt és Jövő Kiadó, 1999)
- Deutsch Gábor, "Különös gazdagság. Kis magyar zsidó történelem", *Remény*, 7, no. 3–4 (2004. ősz–tél), pp. 69–79, kül. p. 71
- Nataniel Katzburg, "Az 1865-ös nagymihályi rabbinikus döntvény (pszak din)", in: Michael K. Silber, szerk., *Magyar zsidó történelem – másképp. Jeruzsálemi antológia* (Hágár, 6) (Budapest – Jeruzsálem: Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, 2008²), pp. 185–209
- Köves Slomó, *Zsidó szakadás – Hamburgtól Nagymihályig* ([Budapest]: Noran Libro, 2009), p. 125 skk.

- א. אסור לדרוש דרשה בלשון אוה"ע, וכן אסור לשמוע דרשה האמורה בלשון אוה"ע ע"כ צריך כל בר ישראל אשר ישמע שרב או אחר דורש בלשון נכרי לעזוב בהכנ"ס ולצאת חוצה, והדורש צריך לדרוש בלשון יהדות שמדברים בו ישראל הכשרים אנשי המדינה הזאת.
- ב. אסור לכנוס להתפלל בבהכנ"ס אשר אין לה בימה באמצע.
- ג. אסור לעשות בהכנ"ס במגדל.
- ד. אסור לעשות מלבושים מיוחדים לש"ץ ומשוררים באופן שיהיו דומים לשאר נמוסי דתות.
- ה. אסור לעשות המחיצה המבדלת בין עזרת נשים ואנשים באופן שיוכלו להסתכל אנשים בנשים רק יעשו כנהוג מימי קדם, וכן אם כבר נעשה לא יכנסו בה.
- ו. אסור לשמוע תפלת קאה"ר, קו"ח להתפלל עמהם או לענות אמן אחריהם, אף אם הוא מוכרח עי"כ לקיים ישב בדד וידום וגו'.
- ז. בתי כנסיות הנקראים קאהר שוהל מאחר שהוא בית אפיקורסות אסור לכנוס לתוכם כדאיתא במס' שבת דף קט"ז ע"א אמר ר' טרפון וכו' שאפילו אדם רודף אחריו להרגו והנחש רץ להכישו נכנס לבית ע"ז ואינו נכנס לבתיהן של אלו וכו'.⁵⁶
- ח. אסור לעשות החופה בבהכנ"ס רק תהיה תחת השמים.
- ט. אסור לשנות שום מנהג יהדות או שום נימוס בהכנ"ס אשר מקובל מאבותינו ואבות אבותינו.

א"ר טרפון (...) שאפי' אדם רודף אחריו להורגו ונחש רץ להכישו נכנס לבית ע"ז ואין נכנס לבתיהן של אלו 56 שהללו מכירין וכופרין והללו אין מכירין וכופרין.

- 1) Tilos beszédet (*derása / dróse*) tartani a világ népeinek nyelvén.⁵⁷ Ugyanígy tilos meghallgatni azt a beszédet, amelyet a világ népeinek nyelvén tartanak. Ennek megfelelően, Izráel minden fiának, ha meghallja, hogy a rabbi vagy bárki más a világ népeinek nyelvén tartja a beszédet, el kell hagynia a zsinagógát,⁵⁸ és ki kell mennie onnan. És aki beszédet mond, annak a zsidóság nyelvén kell beszélnie, azon, amelyen ennek az országnak a lakói közül a jámbor (*kóser*) zsidók (*Jiszraél*) beszélnek.⁵⁹
- 2) Tilos bemenni imádkozni olyan zsinagógába, amelyben nincs középben emelvény (*bima*).
- 3) Tilos zsinagógát építeni toronnyal.
- 4) Tilos olyan külön öltözetet készíteni az előimádkozónak és az énekeseknek, amely a más vallásoknál szokásosra hasonlít.
- 5) Tilos olyan elválasztást (*mehica*) készíteni a női rész (*ezrat nasim*) és a férfiak között, amelyen át a férfiak láthatják a nőket.⁶⁰ Csak olyant készíthetnek, mint amilyen régi idők óta szokásos.⁶¹ Ennek megfelelően, ha már van olyan elválasztás, akkor oda ne menjenek be.
- 6) Tilos kór (*kohr*)⁶² imáját meghallgatni, és még inkább tilos (*kal va-homer*) velük együtt imádkozni vagy "Úgy legyen"-nel (*amén*) válaszolni, még akkor is, ha (a jámbor zsidó) emiatt "egyedül ül és hallgat".⁶³
- 7) Tilos bemenni azokba a zsinagógákba, amelyeket "Chorschul"-nak neveznek, mivel azok az istentagadás (*apikorszut*) házai, ahogyan az meg van írva a Sabbat traktátusban, 116. lap, 1. oldal: "Azt mondja Rabbi Tarfon: ha kergetik, hogy megöljék, vagy kígyó kúszik utána, hogy megmarja, inkább a bálványimádás (*avoda zára*) házába menjen be, mint hogy azoknak a házába⁶⁴ belépjen" stb.
- 8) Tilos az esküvői baldachint (*hupa*) a zsinagógában felállítani; csak szabad ég alatt megengedett.

57 Értsd: "idegen", azaz nem zsidó nyelven.

58 Szó szerint: "gyülekezet háza".

59 Egykorú anonim röpiraton magyar fordításban ez a pont így hangzik: "A vallás tiltja, miszerint szónoklat a népek nyelvén tartassék, ép úgy tiltja ily szónoklatot meghallgatni, mely a népek nyelvén tartatik: azért minden zsidónak azonnal távoznia kell a zsinagógából, ha hallja, hogy a rabbi vagy másvalaki idegen nyelven tart szónoklatot. Ki szónoklatot akar tartani, azon nyelven tartsa, melyen az országban lakó »koscher« zsidók (ezen klasszikus kifejezés le nem fordítható) beszélnek (ti. az úgynevezett »járgon«-ban)." *Az országos zsidó congressus és titkos elleni. intő szózat magyarország zsidóihoz* (H. n., é. n. [1868]), p. 17.

60 Értsd: egyszerű korbátot vagy hasonlót.

61 Értsd: rácsozatot vagy falat ablakkal, vagy függönyt, bármit, amin nem lehet átlátni.

62 Énekkar.

63 Thr. 3,28.

64 Ti. a "Chorschul" / *Chor-Tempel* jellegű zsinagógákba.

9) Tilos bármely zsidó szokást vagy zsinagógai hagyományt, amelyek már atyáink és atyáink atyái idején meghonosodtak, megváltoztatni.

(b) Megjegyzés a nyilatkozat szó szerint közölt szövege után az Egyetemi Nyomda kiadásában, németül, héber betűkkel (*jüdisch-deutsch*) (Buda, 1866)⁶⁵

אום געהרטן געמיינדען אונד איינצעלנען פערזאנליכקייטען דיא דעס ענטשטעהונגס ארטע דעס פאלגענדען שריפטשטיקעס ליעגען, פערזאנשוילכען וויא ווייט ליכטפיינדליכע איבערגריפע שלעכט פארשטענדענען גלויבענסאייפערס רייכען, ווירד דיעזעס גלויבענסדעקרעט דאס גור שפארליך אן גלייכגינגטע פערטהיילט וואורדע הירמיט גרעסער פערברייטונג ענטגעגענעפיהרט.

Um geehrten Gemeinden und einzelnen Persönlichkeiten, die dem Entstehungs Orte des folgenden Schriftiges ferne liegen, veranschaulichen, wie weit lichtfeindliche Übergriffe schlecht verstandenen Glaubenseifers reichen, wird dieses Glaubensdekret, das nur sprachlich an Gleichgesinnte verteilt wurde, hiermit grösserer Verbreitung entgegengeführt.

Azért, hogy azok előtt a tisztelt községek és személyek előtt, akik az itt következő íromány keletkezési helyétől messzire vannak, szemléltetni tudjuk, hová vezet a rosszul értelmezett hitbéli buzgóságnak a világossággal szemben ellenséges túlkapása, ezt a hitnyilatkozatot, mely (eddig) csak nyelvi tekintetben volt szétosztva a hasonló érzületűek között, ezennel szélesebb terjesztésre adjuk át.

(c) Bejegyzés a pesti hitközség elöljáróságának jegyzőkönyvében⁶⁶ (1866, no. 228)

Kiadás:

Groszmann Zsigmond, *A magyar zsidók a XIX. század közepén (1849–1870)* (Budapest: Az "Egyenlőség" Könyvkiadóvállalata, 1917), p. 82

228. Közöltetik egy Sz. Mihályon állítólag⁶⁷ több összegyűlt rabbi által szerkesztett⁶⁸ héber okmány, melyben minden az újabb időkben a zsinagógában elővett rendet és nemesbitést elátkolják.

Boszontással félretéteik.

⁶⁵ Fordította Komoróczy Szonja Ráhel.

⁶⁶ Magyar Zsidó Levéltár. A jelen közlés az eredeti jegyzőkönyv alapján.

⁶⁷ Utólagos beszúrás.

⁶⁸ A kéziratban javítás *koholt* helyett.

(d) Akiva Jozsef Schlesinger (1837–1922) kiegészítése a nagymihályi nyilatkozathoz, 1870 k. (Részlet)⁶⁹

Megjelent:

Akiva Jozsef Schlesinger, *Széfér lév ha-ivri*, II (Lemberg, 1871; reprint, ed. Hillel M. E. Schlesinger, Jerusalem, 1990), pp. 57–59

Akiva Jozsef Schlesinger, *Bét Jozsef hadas* (Jeruzsálem, 1875), II, p. 161

Idézi:

Nataniel Katzburg, “Pszak-bet-din sel Mikhalovic 626”, in: Emanuel Etkes & Josef Salmon, Eds., *Perakim be-toldot ha-hevra ha-jehudit bi-jemé ha-bénajim u-ba-ét hadasa* (Jerusalem: Magnes, 1980), pp. 273–286; az alábbi idézet: p. 277 (héber szöveg) / “Az 1865-ös nagymihályi rabbinikus döntvény (pszak din)”, in: Michael K. Silber, szerk., *Magyar zsidó történelem – másképp. Jeruzsálemi antológia* (Hágár, 6) (Budapest – Jeruzsálem: Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, 2008²), pp. 185–209, kül. p. 193 (Vázsonyi Ágnes magyar fordítása, az idézet héber szövege nélkül)

Köves Slomó, *Zsidó szakadás – Hamburgtól Nagymihályig* ([Budapest]: Noran Libro, 2009), p. 158 (magyar fordítás, az idézet héber szövege nélkül)

[י] עוד אחרת היתה שהוא כנגד כולם פתח חטאת מקור כל הרעות ה"י ולא רצו חכמים לגנותו מפני גזרת המלכות דשם והוא, אסור ללמוד או למסור בנו לשום לי"מ חוץ תורה או אומנות שהוא מלאכה ולא חכמה ולא כתב ולשון כשדים וכבר יצא ע"ז הוראה ממרן הגאון ר' עקיבא איגר זיע"א שהוא בכלל יהרג ואל יעבר. (...) ומי שאינו יכול לעמוד על נפשו מחויב לצאת מן המדינה להציל נפשו וזרעו... (...)

[10] Volt még egy ügy,⁷¹ és ennek ugyanolyan súlya van, mint az összes többinek,⁷² ez a bűnök kapuja, minden rossz forrása – Isten óvjon tőle –, de a bölcsek⁷³ nem akarták szabályba (foglalni), tekintettel az adott állam rendelkezéseire; ez pedig a következő: tilos bármi olyasmit tanulni vagy fiát olyan tanulmányokra fogni, amelyek nem a Tóra, vagy a mesterségek közül nem kézművesség, azaz olyasmi, ami nem bölcsesség,⁷⁴ és ugyanígy (tilos tanulmányozni) a *kaszdím* írását és nyelvét.⁷⁵ Erre nézve már megjelent mesterünk, Rabbi Akiva Éger – érdemei oltalmazzanak bennünket, *amén* – tanítása, és ennek értelmében az ember inkább áldozza fel az

69 Héberből fordította Komoróczy Szonja Ráhel.

70 A nagymihályi nyilatkozat pontjainak számozását folytatva.

71 Ti. a nagymihályi rabbi-gyűlésen.

72 Ti. a 9 pontba foglalt tilalmaknak.

73 Ti. a nagymihályi gyűlés résztvevői.

74 Értsd: nem vallási bölcsesség (*hokhma*).

75 Értsd: idegen írásokat és nyelveket. – A *kaszdím* a Bibliában a babylóniakat jelenti (káldeusok), de – Dániel könyve stb. nyomán – később az idegen népek tudományának jelképévé vált.

életét,⁷⁶ mintsem áthágja (ezt a tilalmat). (...) Az pedig, aki nem képes arra, hogy ehhez tartsa magát, köteles eltávozni ebből az országból, hogy ezzel megmentse saját maga és utódai lelkét...

(...)

144

Deák Ferenc

Az emancipációról

1866. február 23

Deák Ferenc (1803–1876), "A zsidók emancipációja tárgyában",⁷⁷ 1866. február 23

Megjelent:

Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, I (Pest: Nyomatott Emich Gusztáv magyar akadémiai nyomdásznál, 1866), pp. 310–311

Újabb kiadás:

Deák Ferenc, *Beszédei*, szerk. Kónyi Manó, III (Budapest: Franklin-Társulat, 1903²), pp. 599–601

Deák Ferenc, *Válogatott politikai írások és beszédek*, II: 1850–1873, szerk. Deák Ágnes (Millenniumi Magyar Történelem: Politikai gondolkodók) (Budapest: Osiris Kiadó, 2001), pp. 372–373

Irodalom:

Venetianer Lajos, *A magyar zsidóság története, különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére a XIX. században* (Budapest: Fővárosi Nyomda Rt., 1922); ("A szerző 1922-es kötetének ... módosított kiadása", Budapest: Könyvértékesítő Vállalat, 1986), pp. 245–247

Munkácsi Ernő, "Az emancipációs törvény története", *Libanon*, 2 (1937), pp. 190–194; új lenyomatban in: uő: *Küzdelmes évek. Cikkék és tanulmányok a magyar zsidóság elmúlt évtizedeiből* (Budapest: Libanon, 1943), pp. 54–61

Molnár András, szerk., *Magyar szabadelvűek: Deák Ferenc* (Budapest: Új Mandátum, 1998)

Tisztelt ház! A kérdés alatti szakaszban e kifejezés fordul elő: "honpolgároknak nyelv- és valláskülönbség nélkül". Én nem óhajtom, hogy itt valami új eszmét gondoljanak elrejtve, hanem nyíltan kimondom az eszmét, mely benne van. Először ami

⁷⁶ Ti. vállalnia kell a mártirhalált.

⁷⁷ Felszólalás az 1865/68. évi országgyűlésben, a felirati javaslat részletes vitájában, 1866. február 23-án. A jegyzőkönyv szerint a terembe belépő Deákot "viharos éljenzés" fogadta.

azt a kifejezést illeti, "honpolgárok",⁷⁸ azt hiszem, minden lakosa Magyarországnak, akármely valláshoz vagy nemzetiséghez tartozik, honpolgár, következésképpen az izraeliták is, kik vallásban különböznek a többi honpolgároktól, s kiknek vallásuk miatt az eddigi institúciók kevesebb jogokat adtak, mint a többi honpolgároknak. De midőn beletettük e szót: "valláskülönbség nélkül", ne higgye valaki, hogy mást értettünk volna alatta, mint: minden valláskülönbség nélkül, és így azon honpolgárokat is, kik a Mózes vallását követik. Midőn kimondottuk, hogy "valláskülönbség nélkül", ezt úgy értettük, hogy akár emez, akár ama valláshoz tartozzék valaki, mi annak jogaira úgy fogunk ügyelni és az egyenlőséget rá kiterjeszteni, mint akármelyik vallására. A választmány a dolgot így értette: ha a tisztelt ház nem úgy érti ... (Közfölkialtás: *Mi is úgy értjük!*)

Hozzáteszem még azt is, hogy itt az elvet mondottuk ki, azon elvet, melyet, úgy hiszem, senki sem tagad. (*Helyeslés.*)

Említve volt az emancipatio kérdése, legalább körünkben. Azt gondolom, leggyorsabb módja az emancipationak az lesz, ha mindenütt, hol a törvény eddig különbséget tett a vallások közt, azon törvények illető pontjainál kimondjuk, hogy: minden valláskülönbség nélkül, ideértve az izraelitákat is, amit sokkal célszerűbbnek tartok, mint ha arról az eszméről: emancipatio, különös törvényt alkotnánk. Én ezt a szót általában nem szeretem. Elfogadott szó ugyan, de szégyenítő a világra, mintha mi rabszolgákat tartottunk volna. Őket megillette volna joggal azon alap, és midőn mi azt meg fogjuk nekik adni, sem rokon-, sem ellenszenvet nem vezetnek bennünket, hanem tisztán egyedül az igazság.

Politikai tekintet is szól amellett, miért nem akarnám ezen dolgot külön, hanem minden törvényben együtt tárgyalni, noha nem bánom, ha külön cikkben is kimondatik. Indokul véleményem mellett azt hozom föl, hogy ha e dolog külön tárgyalatik és külön törvényekben mondatik ki, akkor bizonyos föltételek merülhetnek föl. Vannak például sokan, kik a polgári házasságról fognak beszélni. Lehet, hogy ez igen fontos, igen hasznos lesz; de nem szeretném a polgári jogok teljes megadását ily föltételhez kötni. Én ugyanis, ismerve a kath. dogmáknak ezen tételben ellenállását, ismerve a körülményeket, nem tartom valószínűnek, hogy a törvényhozás a polgári házasságon egykönnyen keresztülmenjen. Oly föltételhez kötni azt, amit az igazság parancsol, mely föltétel kivihetlenségét ez idő szerint valószínűnek tartjuk, nem volna a ház méltóságához illő.

Van egy, amit ne hozzá kötve, hanem ezzel párhuzamban óhajtók, és ez egy bevándorlási törvény; (*Helyeslés.*) de ezt nemcsak a Mózes vallását követőkre, hanem minden bevándorlóra kívánnám megállapíttatni.

Ha a ház ezen elvben osztozik, (*Közhelyeslés.*) hagyjuk meg ezen kifejezést: "hon-

78 Előzőleg Manoilovics Emil (1823–1897) verseci képviselő támogatta az izraelita lakosság emancipációját, és a törvény szövegében – kiterjesztő értelemben – a "honpolgárok" szó helyett "az ország összes lakosai" kifejezést javasolta használni.

polgárok”, értve alatta Magyarország minden lakosát, habár kevesebb joggal bírt is eddig, amely jogokat azonban meg akarunk neki most adni. Én sokkal nemesebbnek tartom e kifejezést, mintha azt mondanók: “lakosok.” (*Élénk tetszés.*)

145

Kohn Sámuel

Szószekről az egyenjogosításért

1867. június 15

Kohn Sámuel (1841–1920) rabbi, a Dohány utcai zsinagóga magyar hitszónoka, “»Soha senki ne tegyen maga koronát fejére« (A koronázás ünneplésére, 1867. évi június hó 15-én)”

Kiadás:

Kohn Sámuel, *Zsinagógai szónoklatok, I: Ünnepi és alkalmi beszédek* (Budapest: Rosenberg Testvérek, 1875), pp. 107–115; az idézet: p. 112 skk. (Részlet)⁷⁹

(...) Óhajtottuk, forrón óhajtottuk volna, hogy (...) ezen ünnepélyt is csupán csak mint Magyarország gyermekei ülhetnék meg, nem tekintvén azt, hogy hazánknak zsidó vallású gyermekei vagyunk. De ez alkalommal nem tehetjük azt.

Nem örömmel, sőt mély fájdalommal hoztuk fel önmagunk a magyar s a zsidó magyar közti megkülönböztetést, melyet mi nem ismerünk el, el nem ismerhetünk. De ezen megkülönböztetésről most nem hallgathatunk, hacsak azon különös jelentőségéről is nem akarunk hallgatni, mellyel I. Ferenc József koronázása a magyar zsidóságra nézve bír.

S mivel tényekkel mindig férfiasan kell szembeszállnunk, bár jól tudom, hogy fájós sebet érintek, nyíltan s ünnepélyesen mondom ki itt az Úr oltára előtt, hogy nekünk, kedves hitsorsosim! még különös okunk van, hogy különös áhítattal üljük meg ezen országos ünnepünket.

Azon szép reményeink, melyeket alkotmányunk visszaállítására kebleinkben felkellett, ugyan nem hiúsultak meg; de nem is teljesültek még. Várakozásainkban ugyan nem csalatkoztunk; de a valóság mindaddig azoknak még nem felel meg.

Mi ezzel nem akarhatunk vádat felhozni senki ellen sem. Nem a nemzet, hanem a körülmények mindaddig mostohák voltak irányunkban. Fontosabb ügyek, országos nagy s szent ügyek a mi ügyünket egyelőre háttérbe szorították.

Igaz ugyan, hogy nemzetünk már egyszer képviselői s csak a minap hazánk legna-

⁷⁹ A szöveg sűrű kiemeléseit (ritkítás) elhagytuk.

gyobb fia⁸⁰ által az egyenjogúság isteni elvét elismerte; de igaz az is, hogy kedvezőtlen körülmények ezen elvnek tetteles foganatosítását mindeddig meggátolhatták. Most azonban, miután a nemzet reményei mind megvalósultak, miután a királynak megkoronázása alkotmányunk újonnan felállított régi épületének zárkövét rakta le: most mi is várhatjuk, bizton várhatjuk, hogy ezen dicső épület nemsokára bennünket is befogad védő falai közé, hogy nemzetünk bennünket is részesíteni fog azon emberi jogok s azon emberi méltóság élvezetében, melyeket önmaga annyira szeret s melyekért önmaga oly soká küzdött; hogy most tőlünk többé nem fogja megtagadni a valódi szabadság s az örök igazság ama következményeit, melyeket a maga számára annyi hévvel s buzgalommal követelt s az Istennek segedelmével el is nyert; szóval, remélhetjük, várhatjuk, hogy a nemzet jogos óhajtásainak megkoronázásával a mi, nem kevésbé jogos óhajtásaink is meg fognak koronáztatni.

Mi mohón s nyugtalanul nem követelünk semmit sem, mi is engedtünk s engedünk alapigénk intésének: Soha senki ne tegyen maga koronát a fejére!⁸¹ de reméljük, hogy most rajtunk is teljesülend alapigénk zártétele: “hanem mások tegyék azt rá.” Várva várjuk, hogy koronát most nekünk is nyújtsanak, hogy a nemzet keze a magyar Izraelre tegye az epedve várt polgári koronát.

(...)

146

1867:XVII. tc., “Az izraeliták egyenjogúságáról”

(Az úgynevezett emancipációs törvény)

1867–1882

Irodalom:

Groszmann Zsigmond, “Az emancipációs küzdelmek rövid áttekintése”, in: Szabolcsi Lajos, szerk., *Az Egyenlőség emlékfüzete a magyar zsidóság egyenjogúsításának 50. évfordulójára* (Budapest: Egyenlőség, 1918), pp. 28–30

Zalai Fenyvessy Adolf, “Képviselő- és főrendiházi tárgyalások a zsidók emancipációjáról”, in: Szabolcsi Lajos, szerk., *Az Egyenlőség emlékfüzete a magyar zsidóság egyenjogúsításának 50. évfordulójára* (Budapest: Egyenlőség, 1918), pp. 18–21

Klein Mór,⁸² “Örömhang! Hitszónoklat, tartotta az egyenjogúsítás ünnepélyekor Kassán, 1868. évi január 30-án”, közli Kiss Arnold,⁸³ in: Szabolcsi Lajos, szerk., *Az Egyenlőség*

---

80 Ti. Deák; lásd fentebb, #144.

81 Avot de-R. Nátán, 11. (Kohn Sámuel jegyzete.)

82 (1842–1915), akkor miskolci rabbi. Magyarra fordította Maimonides *Tévelygök útmutatója* című nagy művét (1878–1890).

83 (1869–1940), budai főrabbi, Klein Mór fia, több népszerű imakönyv szerkesztője.

ség emlékfüzete a magyar zsidóság egyenjogúsításának 50. évfordulójára (Budapest: Egyenlőség, 1918), pp. 52–55 (

(a) 1867:xvii. tc., “Az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében”,⁸⁴ 1867. december 28

Újabb kiadás:

Márkus Dezső, szerk., *1836–1868. évi törvénycikkek* (Corpus Juris Hungarici, 1000–1895 / Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat, 1896), p. 354

Beér János & Csizmadia Andor, *Törtelmünk a jogalkotás tükrében. Sarkalatos honi törvényeinkből, 1001–1949* (Nemzeti Könyvtár) (Budapest: Gondolat Kiadó, 1966), p. 367

Prepuk Anikó, apud: Gonda László, *A zsidóság Magyarországon, 1526–1945* (Budapest: Századvég Kiadó, 1992), p. 270

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 168 (faksimile)

Pajkossy Gábor, szerk., *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény* (Osiris Tankönyvek) (Budapest: Osiris Kiadó, 2003), p. 495

Balogh Margit & Gergely Jenő, szerk., *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005 (Dokumentumok)* (História Könyvtár: Okmánytárak, 2) (Budapest: História – MTA Történettudományi Intézet, 2005), p. 237, no. 45

1867:xvii. tc., “Az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében”⁸⁵

1. §. Az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottoknak nyilvánítatnak.

2. §. Minden ezzel ellenkező törvény, szokás vagy rendelet ezennel megszüntetetik.

(...)⁸⁶

Mi e törvénycikkeket, s mindazt, ami azokban foglaltatik, összesen és egyenkint helyesnek, kedvesnek és elfogadottnak vallván, folyó évi Mindszent hó⁸⁷ 18-án és

84 Beterjesztette: gr. Andrássy Gyula miniszterelnök, illetve br. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter (1867. november 25). A képviselőház tárgyalta és (egyhangú szavazással) elfogadta: december 20; a főrendi ház (60:4 szavazati arányban): december 22; királyi szentesítés: december 27; kihirdetés: december 28.

85 Vö. 1840:xxix. tc.

86 További, nem a zsidókra vonatkozó paragrafusok.

87 Október.

a mai alulírt napon hozzájuk királyi megegyezésünket és jóváhagyásunkat adtuk, s azokat királyi hatalmunknál fogva helyben hagytuk, megerősítettük és szentesítettük, biztosítván Híveinket, az országos Főrendeket és Képviselőket az iránt, hogy minden a fent beigtatott törvénycikkelyekben foglaltakat mind Magunk megtartjuk, mind más híveink által is megtartatjuk.

Kelt a Mi őszintén kedvelt hívünk, tekintetes és nagyságos csíkszentkirályi és krasznahorkai gróf Andrassy Gyula magyarországi miniserelnökünk kezéből birodalmi fővárosunkban, Bécsben, Ausztriában, Karácson hó⁸⁸ 27-ik napján 1867-ik évben.

Ferenc József

Gf. Andrassy Gyula

(b) Kemény Zsigmond, "Pest, dec. 23, 1867"

Megjelent:

Pesti Napló, 18, no. 297 (5301) (1867. december 24), p. [1] (a címlapon)⁸⁹

A mai nap⁹⁰ a politikai teljes jogegyenlőség diadalnapja.

Amit 1848 a szabadság legmélyebb érzelmtől áthatva sem teljesíthetett a még egészen meg nem tisztult vélemények ellenhatása miatt, azt 1867 a legszigorúbb következetességgel, s minden feltétel és záradék nélkül végrehajtá. A pártok egyesültek, hogy egyik se szárnyalhassa túl egymást a humanitas és jogérzet köteleességiben; egyesültek, hogy egyik se adhasson egyebet, mint a legtöbbet, amivel tartozik, ti. a politikai teljes egyenjogúságot az alkotmány sáncain, hitvallásuk miatt, kívül hagyott izraelitáinknak.

A szavazás felkeléssel történt, s csak egy képviselő maradt üleve.

Tiszteljük ezen egyénnek önállóságát; azonban mégsem titkolhatjuk örömrünk, hogy nem a mi pártunkhoz tartozott.

Angliában, midőn a választási jog kiterjesztése komolyan szóba hozatik, rögtön kutatni szokták, hogy micsoda befolyása lesz az új változásnak a régi pártokra. Mi tudtuk, mennyi keserűség, mennyi megaláztatás ösztönözte eddig izraelitáinkat arra, hogy világpolgári érzelmekhez forduljanak, s csak az általános humanizmusban keressék azon szellemi kielégítést, mely után minden nemes kedély sóvárog. Mégis nem bizonyították-e be hazánk válságos napjai az izraelitáknak ügyünkhöz buzgó csatlakozását?

48 felszabadította a népet, s bevette az alkotmány sáncaiba. A közügyekre nagy

88 December.

89 A cikkre Schmelzer Hermann Imre ny. főrabbi (St. Gallen) hívta fel a figyelmemet; szivességét ezúton is köszönöm.

90 A főrendek két nappal korábban szavazták meg a törvényt.

befolyást adott azon polgári állásúaknak, kik keresztény hitűek voltak; de az izraeliták sorsán semmit sem változtatott. S mégis, a hazafiúság érzelme nem vezette-e őket is panasz és szemrehányás nélkül azon csatatérekre, melyeken mi vérzettünk?

S nem járultak-e ők is oly közcélok előmozdítására, melyeket, helyzetök exclusivitását tekintve, lélek-vád nélkül megtagadhattak volna?

Ezen benyomások az emberi méltóság követelésének elismerésén kívül lényegesen folytak be arra, hogy a hazánk egyes vidékein még ki nem halt előítéletek dacára is, oly egyhangúsággal adtunk elégtételt a Mózes hitét valló polgártársainknak, amínőhöz hasonlót a parlamenti viták történetében gyéren találhatunk.

Ma mondhatjuk legelőbb büszke önérzettel, hogy hazánk határai közt már nincs egyetlen egy elnyomott is.

Kemény Zsigmond

(c) Löw Lipót, "Beszéd az egyenjogúsítás ünneplésekor (Szegeden, 1868. jan. 4-kén)"

Megjelent:

Pesti Napló, 19, no. 11 (5316) (1868. január 15), pp. 2–3

Újabb kiadás:

Az Isten feloldá bilincseimet. Homilia, mellyel az egyenjogúsítási törvényt a szegedi zsinagógában 1868-adik évi jan. 4-edikén üdvözlé Löw Lipót főrabbi. Különnyomat a "Pesti Napló" ez idei 16-odik számából (Pest: Heckenast Gusztáv, 1868)

Löw Lipót, *Zsinagógai beszédek* (Szeged: Traub B., 1870), pp. 251–267

Löw Lipót *beszédei*. Összegyűjtötte Hidvégi Máté (Magyar Zsidó Történelem) (Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 1999), pp. 145–153

[Az Isten feloldá bilincseimet!]⁹¹

(...) A sokáig nélkülözött, de végtére elért szabadság ünneplésére egybesereglenek a honfiak az Úr templomában, hogy megüljék a lélekemelő esemény ünnepét.

Ugyane kútforrásból veszi mai ünnepélyünk is eredetét, az elért szabadság örvendetes, szívemelő és boldogító ünnepe hívott bennünket az Úr hajlékába.

A felvilágosultság jóltevő napja szétoszlátván az előítéletek borongó homályát, fényével boldogítja a magyar zsidóságot is. Lehullottak a századok óta reá nehezdedő korlátok: a szabadság, az egyenlőség, a testvériség dicsőséges lobogója alatt állunk.

E lobogót tűzvéni a magyar törvényhozás a magyar zsidók elé, nemcsak saját meggyőződésének, a jognak, törvényhozói bölcsességének, a kor irányának és a míveltebb országok példájának tett eleget, hanem egyszersmind az ő magyar szellemnek is szép győzelmet vívott ki.

⁹¹ Ez a cím csak a könyvbeli kiadásokban.

(...)

A Mózes vallású magyaroknak kétszeres okuk van örülni a magyar alkotmány újjászületésén. Mint hazafiak és mint izraeliták üdvözlik a hazai sors ezen üdvös és reménydús fordulataát. Mert egyenjogúsításukról nem lehetett szó, míg a magyar nemzet előtt újonnan meg nem nyílik a törvényhozás pályája, s míg fejedelme fejére fel nem teszi az ősi koronát.

És hála az égnek, a helyzet olyan, hogy az engedő és elfogadó egyaránt üdvösnek tartják az egyenjogúsítást. Mert a szabadság annál jobban biztosítatik, minél többen részesülnek benne, minél többen nemesbülnek általa, minél többen lángolnak érte. Erről meg lévén győződve, hazánk értelmisége sürgetőleg kívánta az egyenjogúsítási törvény hozatalát. A kormány és a honatyák teljes készséggel megfeleltek a közvélemény kívánalmának, s koronás királyunk legkegyelmesebben szentesítette a törvényt.

(...)

Hazánkban a zsidóügy sohasem volt elkülönített tárgya a hazafiúi elmélkedésnek, a törvényhozási tanácskozásnak, a napi sajtó vitájának; hanem mindig alkotórésze vala az általános közügyi fejlődésnek és alakulásnak, melynek létesítésében szölgölgök, buzogtak, fáradoztak, türtek, szenvedtek hazánk legbölgcsebbjei, legjobbjai.

A reformpárt törekvései 1848-ig nem találtak visszhangra a hatalomnál. Pozsony jelszava vala: *haladjunk!* Bécs jelszava ellenben így hangzott: *tespedjünk!* De a reformpárt emberei lankadást nem ismerő szilárdssággal nem tértek le a haladás röögös, de díszes pályájáról...

(...)

Eddigi pályafutásomban amaz óra volt a legünnepélyesebb és legmagasztosabb, midőn 1848-ban szabad ég alatt, magyar nemzetörökhöz szölgöttem,⁹² nevükben hirdetővén, hogy

1) Nem akarjuk pártolni az igazságtalanságot, hanem védeni akarjuk a jogot.

2) Nem akarjuk támogatni az önkényet, hanem gyámolítani akarjuk a törvényes szabadságot.

3) Nem akarjuk táplálni a durvaságot, hanem előmozdítani akarjuk a míveltséget.

Nem akarjuk oltalmazni a pártütést, hanem megszilárdítani akarjuk Felséges királyunk trónját!

Nem kevésbé ünnepélyes, nem kevésbé magasztos azonban a mostani nagy pillanat, melyben az Isten előtt magyar hittársaim nevében fogadást készölgök tenni, meg lévén győződve, hogy a Mózes vallású hazafiak, kik szent vallásunk elveit ismerik és követik, menten minden tartalék-gondolattól, változtatlan egyetértésben és egyetértésben, teljes szívökkel magökévá teendik az általam hirdetőtt fogadásokat:

92 Sellye, 1848. július 21.

- 1) Felséges királyunk iránt tántoríthatatlan hűséggel viseltetni!
  - 2) Magyar hazánkért, melyen kívül nincs számunkra hely, tette kész lelkesedéssel lángolni, s jólétét és dicsőségét előmozdítani!
  - 3) A magyar nemzethez, a szabadság ezen előharcosához, jó és rossz napokban rendületlenül ragaszkodni, s korszerű törekvéseiben tevékenységgel részt venni!
  - 4) A magyar nyelvet, melyen egyenjogúsításunk törvénye hozatott, hő előszeretettel ápolni, s a magyar irodalom irányában benső és támogató részvétet tanúsítani!
- Ezeket ismerjük kötelmeinknek, feladatainknak, teendőinknek; ezeket illetik honpolgári fogadásaink.

S fogadalmainkat híven és lelkiösméretesen teljesítendjük a drága haza irányában, mely polgárainak fogadott.

(...)

(d) Kohn Sámuel, "Hogyan fogadjuk és hogyan háláljuk meg az egyenjogósítást? (Az egyenjogósítás ünneplésére, 1868. évi január hó 12-én)"

Kiadás:

Kohn Sámuel, *Zsinagógai szónoklatok, I: Ünnepi és alkalmi beszédek* (Budapest: Rosenberg Testvérek, 1875), pp. 123–134; az idézet: p. 126 skk. (Részletek)⁹³

(...) Várakozásaink teljesültek, emberi jogunk, emberi méltóságunk elismertette, a hontalan hazát nyert, áldott szép hazát; édes anyánk lett e hon, mely mostoha körülményeknél fogva mindeddig mostohánk volt. Magyarország édesanyánk, mi gyermekei, fiai a mi testvéreink! Szabadon mozoghatunk, szabadon haladhatunk, és akadály nem állja többé utunkat.

(...)

Miért örülünk egyenjogósításunknak oly mélyen és kimondhatatlanul? (...) Mit nyertünk mi az egyenjogósítás által?

Látszólag keveset! Keveset, mert hazánk s nemzetünk már azelőtt is annyit adott vala nekünk, hogy most már többé sokat nem adhatott.

Mondhatjuk, alig volt anyagi előny, mellyel már nem bírtunk volna, s az egyenjogósítás szorosán véve csak egy joggal gazdagított meg bennünket – a választási joggal. Igaz, fenséges egy jog ez, melynél fogva törvényes befolyást gyakorolhatunk mi is azon haza ügyeinek elrendezésére, melynek oltárára mi is tettük s tesszük le vagyunk s vérünk áldozatát, mint bárki más. De miért örülünk éppen ennek olyannyira, hogy bátran állíthatjuk: nincsen zsidó e széles nagy hazában, legalább olyan nem, ki hitfelekezete érdekét tökéletesen félre nem érti, ki ezen vívmányt drága, megbecsülhetetlen kincsnek nem tekintené?

⁹³ A szöveg sűrű kiemeléseit (ritkítás) elhagytuk.

Ájtatos gyülekezet! Nem ezen jognak örülünk mi annyira; az egyenjogosítás hordereje nem ezen jog megnyerésében, átalán nem anyagi, hanem szellemi vívmányában rejlik. Egyenjogosításunk által ti. a magyar nemzet ünnepélyesen jelentette ki, hogy eddigi jogainkat joggal bírjuk is; hogy e haza csakugyan a mi hazánk is; hogy méltók vagyunk arra, hogy a magyar büszke nevét viseljük; hogy tagja vagyunk a nemzetnek, mellyel együtt örültünk és együtt szenvedtünk; hogy emberek vagyunk mi is, kiket minden emberi jog illet, kiktől az emberi méltóságot megtagadni nem lehet, nem szabad. De ezáltal egyszersmind el is ismerte, hogy mindeddig, minden nagylelkűsége mellett, igazságtalan volt irányunkban; hogy mindeddig visszatartóztatta azt, mi Isten és ember előtt már régóta a mienk volt. Ezen elismerése által pedig végképp és örökre szakított a múlttal s új korszakot nyitott, melyben ezentúl bármimű zsidótörvény lehetetlen, korlátozás vagy megszorítás azon ürügy alatt többé nem képzelhető, hogy a zsidó, mivel az emberiség közös atyját saját vallása szertartásai szerint imádja, nem lehetne egyszersmind derék hazafi is. “Új eget és új földet teremtek most, szól az Úr, a múltak többé nem említettethetnek, rájuk többé nem is gondolhatnak.”⁹⁴

(...)

Örülünk mint emberek, mert velünk s általunk diadalt aratott az egész emberiség, melynek jogai a mi jogunk elnyomása által eddig lábbal tiportattak; mert a mi elismerésünk egyszersmind az emberi méltóság elismerése és visszautasítása ama szomorú tévedésnek, mely ember és ember közt válaszfalat emel, a testvért elidegeníti a testvértől; mert a mi ügyünk az igazság ügye volt, hol pedig az igazság diadal-maskodik, ott az egész emberiség nyer.

Örülünk mint magyarok, mert egyenjogosításunk sötét foltot törölt le hazánk ragyogó címeréről, s ez szeplőtlen fényben tündöklék most, tisztán, fenségesen; mert hazánk, nemzetünknek e tette által, szellemi és politikai érettségének nagyszerű tanújelét adta s Európa legmíveltebb nemzeteinek színvonalára emelkedett; mert csak most látjuk biztosítva Magyarország szabadságát, miután ezen szabadság többé nemcsak bizonyos néposztályok kiváltsága, hanem minden magyar honfiú tulajdona, miután e hazában a türelmetlenség, a korlátozás és elnyomás sötét rémjének nincsen többé zuga, hol meghúzódnék, hogy első alkalommal ismét nekiessék e hazának.

Örülünk végtére mint zsidók, mert egyenjogosításunk által vallásunk eszméi is diadalt arattak. Vallásunk, midőn az emberiség legelső tankönyve által azt hirdette, hogy “Az Isten a maga képére teremtette az embert, az Isten képére teremtette őt”,⁹⁵ legelőször ismerte el az emberben az embert, mivel legelőször mondotta ki, hogy minden ember ugyanegy mennyei atyának gyermeke, ugyanegy Istennek képére, tehát ugyanazon méltósággal s ugyanazon jogokkal teremtettet. Vallásunk a szabadság mennyei eszményét legelőször állította fel s magasztalta: “az ember az Én szolgám,

94 Jésaj. 65,17. (Kohn Sámuel jegyzete.)

95 Mózes I. k. 1,27. (Kohn Sámuel jegyzete.)

így szól Izrael Istene, nem pedig szolgának szolgája.”⁹⁶ Az egyenjogosítás törvénye, melyet nemzetünk most mondott ki, sajátképpen zsidó törvény; Mózes könyve világosan hirdeti, mondván: “Isten gyülekezete! egyféle törvényetek van nektek s az idegennek, ki köztetek letelepedik; örök törvény ez jövő korokra, miként egyenlők vagytok az Isten előtt ti és az idegenek.”⁹⁷ S mivel vallásunk ezen szelleme végtére az uralkodóvá lett; mivel a művelődés ma azon magas álláspontra vitte az emberiséget, melyen szent könyvünk már több mint 3000 év előtt állott: azért szabadultunk fel, azért nyertük vissza emberi méltóságunk s emberi jogaink elismerését.

(...)

Nem körülmények által kényszerítve, nem valamely kényúr hatalomszavára, nem egy kisebbség zajos ellenmondása és tiltakozása mellett adták nekünk vissza jogainkat; hanem egy egész nagy nemzet önként tette azt. Kétszer emlékeztek meg rólunk; két helyütt, hol a nemzet minden osztálya és rendje képviselve van, felolvasták és el is fogadták a törvényjavaslatot, mely bennünket mint magyarokat, mint szabad embereket ismer el – a képviselő- és a főrendi házban. S míg itt a nép választottjai majd sokat jelentő hallgatással, minden megjegyzés nélkül, majd tetszéssel s élénk helyesléssel s egyhangúlag fogadták el e törvényjavaslatot; ott a főrendi házban, hol más országokban a főpapok s országnagyok, hivataluk s állásuk félreértése folytán, a kiváltságok, a rang, a jogkülönbség és az elnyomás mellett szoktak kardoskodni, a magyar főpapok a zsidók egyenjogosítása mellett szavaztak, a magyar országnagyok pedig még meleg szót is emeltek mellette, nyíltan elismervén, hogy “az ország ezen törvény által régi tartozást ró le.” S főleg ezen körülményben: alkotmányos életünk ezen két főtényezőjének, az alsó és felső háznak, tehát az egész nemzetnek e tekintetbeni egyetértésében egy boldog jövő zálogát üdvözöljük; mert egykori felszabadulásunkra vonatkozó régi hagyomány szállt le ránk, miszerint “azon felszabadító, aki jövendő s kétszeresen fog megemlékezni felszabadításunkról, az az igazi felszabadító.”⁹⁸ Ily felszabadító pedig hazánk volt. S azért hiszünk igazi, tartós szabadságban, és hálát mondunk a nemzetnek, mely így szabadított fel, hálát a nemeslelkű királynak, ki egyenjogosításunkat atyai kegyel sietett szentesíteni.

Mivel pedig minden jog kötelezettséggel jár, fogadjuk ma, kedves hitsorsosim! ünnepélyesen, itt az Úr színe előtt, hogy mindig egész erővel azon fogunk lenni, hogy ezen kedves új köteleességeknek tökéletesen megfeleljünk. Ez, de csakis ez lehet ily nagy tettnek méltó hálája.

Megnyertük a magyar nevet – kell, hogy magyarok legyünk is testestül-lelkestül. Áldott szép ország hazánk lett, földje a mi földünk – kell, hogy őseink szokásához térjünk vissza: ekéhez fogjunk, földművelők legyünk! (...) Nemes nemzet tagjai lettünk – kell, hogy vele összeforrjunk minden gondolatainkkal s érdekeinkkel,

⁹⁶ Móz. III. k. 25,25. Vö. Tal. Baba kamma 115b. (Kohn Sámuel jegyzete.)

⁹⁷ Móz. IV. k. 15,15. (Kohn Sámuel jegyzete.)

⁹⁸ Midr. rabb. Móz. II. k. 3. fej. (Kohn Sámuel jegyzete.) – Semot Rabba, 3,8.

hogy a tudomány terén szellemeink találkozzanak a magyar szellemmel, a műipar s a munka mezején veritékünk összefolyjon a nemzet veritékével, a csatasíkon pedig vérünk a nemzet vérével.

Ha a tudomány, a műipar s a harc mezején vállalva és kezét fogva nemzetünkkel fogunk találkozni: akkor magyarok leszünk, amint most büszkén magyaroknak mondjuk magunkat; akkor hálánk méltóságos leendő, és férfias, és igaz. (...)

(...)

(e) Pölöskefői és kürtösi Istóczy Győző (1842–1915) képviselő és borosjenői Tisza Kálmán (1830–1902) miniszterelnök⁹⁹ vitája az országgyűlésben az emancipációs törvény eltörlését célzó folyamodványról, 1882. február 18

Megjelent:

Az 1881. évi szeptember hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, III (Pesti Könyvnyomda-Részvény-társaság, 1882), pp. 129–138

*Baross Gábor*¹⁰⁰ jegyző (olvassa a kérvényi bizottság jelentését). “A vasvári alesperesi kerület lelkészei, a “keresztények és izraeliták közt kötendő polgári házasságról” szóló törvényjavaslat visszavetését és az izraeliták egyenjogosítását kimondó 1867: XVII. tc. eltörlését kérik.

*Berzeviczy Albert*¹⁰¹ előadó: (Halljuk!) T. ház! A kérelem két részre oszlik; a folyamodók kérik a keresztények és izraeliták közti polgári házasságról szóló törvényjavaslat visszavetését és az izraeliták egyenjogúsításáról szóló 1867:XVII. tc. eltörlését. A t. háznak bölcsen követett praxisa az, hogy oly kérvényeket, melyek valamely, már benyújtott s előkészítés végett egy bizottsághoz utasított törvényjavaslattal állanak összefüggésben, anélkül, hogy tárgyukkal szemben bármely irányban állást foglalna, felhasználás végett az illető bizottsághoz utasítja. Ezt hozza javaslatba a kérvényi bizottság, tekintettel a kérelem első részére, e kérvényre nézve is, annak az igazságügyi bizottsághoz leendő utasítását véleményezvén.

Ami a kérelem második részét illeti, erre nézve fölhozathatnék, hogy a t. ház az oly kérvényeket, melyekben valamely fennálló törvény módosítása vagy megszüntetése kérelmeztetik, a kormánynak szokta kiadni, és pedig ott, hol az illető intézkedés szükséges voltáról a ház meg van győződve, azon egyenes felhívással, miszerint

99 Tisza Kálmán 1875 és 1890 között volt miniszterelnök.

100 (1848–1892), 1875 óta országgyűlési képviselő (Szabadelvű Párt), a képviselőház jegyzője, később közmunka- és közlekedésügyi államtitkár, majd miniszter.

101 (1853–1936), 1881 óta országgyűlési képviselő (Szabadelvű Párt), később a képviselőház elnöke, miniszter, a M. Tud. Akadémia elnöke.

javaslatot terjesszen elő; ott pedig, hol e meggyőződés fenn nem forog, minden további utasítás nélkül, vagyis egyszerűen tanulmányozás végett, hogy a törvénynek a végrehajtás körében netán észlelhető hiányait megfigyelve, azokhoz képest esetleg a kezdeményezés terére is lépjen.

Ezen utóbbi eljárás, t. ház, a kérvényi bizottság nézete szerint helyes ott, hol az államélet valamely részletét szabályozó, administratív természetű törvény forog szóban. De nem alkalmazható ez a jelen esetre. Az előttünk fekvő kérvény egy oly törvény eltörlését kívánja, amely alaptörvényeink egyike, alkotmányunk egy kiegészítő része, mert az 1848-iki reformtörvényekben letett polgári és politikai jogegyenlőségi elv az ország lakosságának egy nevezetes részére ezen törvény által terjesztetett ki. Az ily intézkedés szükséges vagy célszerűtlen voltának tudata kell, hogy a nemzet eleven politikai öntudatában éljen, annál inkább kell, hogy kifejezést nyerjen a nemzet parlamentjében; nem egyeznék meg a parlament méltóságával, hogy ily kérdésben mintegy információ végett a kormányhoz forduljon. Ezért a kérvényi bizottság azt ajánlja a t. háznak, hogy e kérdéssel szemben, miután az már egyszer szőnyegre hozatott, egész határozottsággal állást foglalni méltóztassék, és pedig oly értelemben, hogy kijelenti a ház, miszerint a kérelmezett intézkedést szükségesnek és helyesnek nem tartja. *(Helyeslés.)*

T. ház! Bekövetkezhetnek minden nemzet életében válságos idők, amelyekben rendkívüli intézkedésekre is van szükség; lehetnek idők, amelyekben indokoltá válik egyes politikai jogok felfüggesztése vagy a gazdasági forgalom teljes szabadságát biztosító törvények és rendszabályok megszorítása; nem akarok elvben helyeslő vagy kárhoztató ítéletet hozni az ily rendszabályok fölött; de aki a történelemmel ellenmondásba jönni nem akar, az azoknak válságos percekben bebizonyult mentő erejét tagadásba nem vonhatja. Van azonban egy elv, amelyet, ha egyszer egy állam magáévá tett és ezáltal a modern jogállam fogalmának első feltételét teljesítette, attól többé eltérés nincs, mert attól eltérni annyi volna, mint az állam egész szerkezetének alapját ingatni meg, megtagadni az államélet vezérlő elvét, megbénítani örökre az állam eleven erőit – ez az elv: az állampolgári jogegyenlőség elve. Ezen elv flagrans megsértése kérelmeztetik itt, miért a kérvényi bizottság kötelességének tartotta a t. háznak a kérelem elutasító elintézését hozni javaslatba. *(Helyeslés.)*

És mivel indokoltatik e kérelem? azzal, hogy társadalmi és gazdasági bajainknak okozói az izraeliták. T. ház! Nagy elfogultságot tanúsít és nagy igazságtalanságot követ el, aki ezt állítja. *(Nyugtalanság a szélső balon.)* Hogy sok a bajunk, azt senki sem tagadja, de ezek a bajok a társadalmi és gazdasági állapotok átmenetiségében s a viszonyok fejlődésében gyökereznek, és oly kórtüneteket képeznek, melyek kevés különbséggel feltalálhatók Európa majdnem minden államában. Korunk legnagyobb problémái közé tartozik e bajok megszüntetésének kérdése, mely kérdés jelenleg a tudósokat úgy, mint a gyakorlati politikusokat kiválólag foglalkoztatja. *(Ellenmondások.)* Csakhogy e bajok miatt egy vallásfelekezetet vagy egy fajt vá-

dolni, azt elítélni, a társadalmi és állami jogokból excommunicálni: a megoldásnak, megengedem, hogy legkényelmesebb, de mindenesetre legigazságtalanabb és épp azért legsikertelenebb módja volna.

Ezek alapján ajánlom a kérvényi bizottság következő határozati javaslatát elfogadásra: *(Olvassa.)* “Ezen kérvény, tekintettel a keresztények és izraeliták közötti házasságról szóló tárgyalás végett az igazságügyi bizottsághoz utasított törvényjavaslatra, ezen bizottságnak adatik ki; a kérelem második részére, vagyis az izraeliták egyenjogúsítását kimondó 1867:xvii. törvénycikk megszüntetésére nézve a képviselőház intézkedés szükségét nem látja s e felől a kérvényezőket a házszabályok 176. §-a értelmében értesíti.” *(Helyeslés.)*

*Istóczy Győző:*¹⁰² T. ház! Minthogy a jelen kérvény tárgyában felszólalni szándékozom, kérem a t. házat, méltóztassék a kérvény felolvasását elrendelni. *(Halljuk!)*

Elnök: A kérvény, ha méltóztatik kívánni, felolvastatik. *(Halljuk! Halljuk!)*

*Rakovszky István*¹⁰³ jegyző *(olvassa):* “Mélyen tisztelt képviselőház! Mi alulírottak mint a Szombathely-egyházmegyéhez tartozó vasvári al-esperesi kerület lelkészi kara, úgy a haza és az egyház iránt tartozó kötelezéseinket teljesíteni, mint a gondjainkra bízott nép erkölcsi üdve s anyagi jóléte előmozdítását eszközölni véljük azzal, ha a mélyen tisztelt képviselőházhoz az alábbi kérelmeket van szerencsénk intézni:

A mélyen tisztelt kormány által már a múlt s a jelen országgyűlésen is beterjesztett: “A keresztények és zsidók közt kötendő polgári házasságról” szóló törvényjavaslat. Minekünk, akik általában ellentétes *elvi* állást foglalunk el a polgári házasság minden formái irányában, úgy vallás-erkölcsi, mint politikai s társadalmi szempontból, nem is említve azt, hogy a kötelező polgári házasság behozatala esetén az anyakönyvek vezetése költséges hivatalos apparátust tenne szükségessé, ami az állami budget-et is szükség nélkül fölöslegesen terhelné, s nem is említve azt, hogy a kötelező polgári házasság eltörlése mellett jelenleg még olyan államokban is élénk mozgalom folyik, melyekben az már behozva van: minekünk már ezen tekintetekből is kötelességünk nyilatkozni a keresztények és zsidók közt behozatni szándékolt polgári házasság, jobban mondván: “Zsidóházasság” ellenében is.

De a most említett általános okokon kívül határozottan ellenezzük ezen javaslatnak törvényerőre emelését még azért is, mert annak nyilvánvaló célja nem lehet egyéb, mint a zsidóság és a keresztény magyar nép közt való fúciónak megkísérlése. *(Élénk derűltég.)* E célnak elérése azonban nem egyéb pusztá chimaeránál, mert önáltatás azt hinni, hogy a zsidóság zöme bármi úton s módon, s legyen az akár a polgári házasság által, a keresztény lakossággal valaha összeolvasható lenne. A történelem

102 1872-től, és még az 1892. évi választások után is országgyűlési képviselő. Egy időben Istóczy is a Szabadelvű Párt tagja volt, de kilépett, 1880-ban megalapította a rövid életű Nemzsidók Szövetségét, később (1883) az Országos Antiszemita Pártot.

103 (1847–1910), 1878 óta országgyűlési képviselő (Szabadelvű Párt), a képviselőház jegyzője, később az állami számvevőszék elnöke.

azt tanúsítja, – s e történelem már 4 000 éves – hogy a zsidó nép soha és sehol nem olvadt be azokba a népekbe, amelyeknek kebelében ideiglenes tartózkodását tartotta. Nem olvadt e népekbe akkor, amidőn még külön államszervezettel bírt és az államhatalom kezében volt, és nem olvadt beléjük akkor, amidőn szétszórva e világon, mint vendég, idegen népek körében ütötte fel tanyáját. Nem olvadt a többi népekbe a kereszténység megalapítása előtt, amidőn pedig a népek házassági intézménye tisztán polgári jogi természetű levén, e népek részéről semminemű felekezeti szempont nem gátolta őt abban, hogy e népekkel az összeházasodás útján összeolvadjon. Annál kevésbé olvadt össze a keresztény vallás megalapítása óta s annál kevésbé olvadhat össze a keresztény vallásnak uralma alatt ma is, mert a kereszténység a meghatározottabb tiltakozás levén az exclusiv zsidó világnézet és a zsidófaj elhatalmasodása s uralma ellen: az éles ellentétek a kereszténység és a zsidóság, a keresztény népek és a zsidónép érdekei s törekvései közt per absolutum kiegyenlíthetlenné válnak.

Ezen egymást kizáró ellentéteségű elemeknek szándékolt egymáshoz közelebb hozása nemhogy az ellentéteket ki nem egyenlíti, hanem inkább ezen ellentéteket még jobban élesíti, s csak azt idézi elő, hogy mint a tűz és víz egymással érintkezésénél csak a kölcsönös megsemmisítés processusa áll be.

Nekünk magyaroknak és keresztényeknek tehát életérdeünk nem az, hogy az ellenséges zsidó elemek magunkba való olvasztása fölött előreláthatólag céltévesztett és vészes experimentációkat tegyünk, hanem ellenkezőleg, létérdeünk az, hogy ezen ellenséges elemeket magunktól kellő távolságban tartsuk, sőt övrendszabályokat ragadjunk meg arra nézve, hogy ezen vészes elem polyp-öleléseitől, amelyek népünket már-már megfojtással fenyegetik, népünket, nemzetünket megszabadítsuk.

A mélyen tisztelt képviselőház tagjai előtt eléggé ismeretes az a mozgalom, amely az internacionális zsidónép túlkapásai s bitorlásai ellen minden civilizált államban, főleg pedig olyanokban folyamatban van, amelyekben a zsidó elem számbavehető mennyiségben képviselve van. E mozgalom sok helyütt már nem csak a teoria terén érvényesül, hanem az illető államok törvényhozásai s kormányai mindaddig nem érezvén indítatva magukat népüknek a zsidókérdésben kifejezett követeléseit figyelembe venni, a mozgalom elhagyta a törvényes tért és a népbosszú lázongásokban, az összeharácsolt zsidó-vagyon pusztításában s a zsidóság bántalmazásában keresett sajnálatos kielégítést. Hazánk – hála az égnek! – e napig megkímélve volt az oroszországi s éjszakkéleti németországi véres jelenetektől. Hazánk politikailag érett népe belátta s belátja azt, hogy a zsidókérdés a mai korban, a zsidóhatalom zenithjén, erőszakos úton nem oldható meg, sőt ellenkezőleg, minden a zsidók ellen irányult erőszakos kitérés csak azt eredményezi, hogy a zsidók az illető népnek még jobban nyakára nőnek.

De ha politikailag érett népünk ezen meggyőződést táplálja, úgy másrésről szilárdan meg van győződve arról is, hogy a zsidóság túlkapásainak, az általa előidézett morális és anyagi pusztulásnak, – amely pusztulás csak a tatár és török által véghezvitt pusztítással hasonlítható egybe, sőt még ennél is gonoszabb, mert fegyverét

a magyar ezen modern, civilizált pusztítók ellen nem használhatja úgy, mint használta azt annak idején a tatár és török ellen, – mielőbb határt szabni kell, s hogy azon férfiak, kiket bizalma a hongyülésbe küldött, megemlékezve a nép java s a haza boldogságának előmozdítása iránt választóiknak tartozó kötelességeikről, nem fognak habozni ma, a 12-ik órában, hogy a népet az anyagi s morális tönk szélére juttatni készülő zsidónép pusztításai ellen megfelelő törvényhozási intézkedésekkel gátakat emeljenek.

Mivel pedig ha valahol, úgy e kérdésben a félrendsabályok, a palliativ szerek sikertelenek és célra nem vezetők; mert az általános tapasztalás azt tanúsítja, hogy a zsidóság a törvények megkerülése s kijátszása mesterségében is utolérhetlen s így bármi, indirecte őellene intézett törvényes intézkedések is hiábavalók: az országnak a zsidóság okozta súlyos bajain nézetünk szerint csak akként lehet segíteni, ha a zsidóság jelenlegi elhatalmasodásának törvényes alapját: a 14 év előtt behozott és a nemzetre nézve vésszesnek bizonyult zsidó emancipációt megszüntetjük.

Ennélfogva a mélyen tisztelt képviselőházhoz azon hódolatteljes kérelmet intézzük, hogy

1) a mélyen tisztelt kormány által a jelen országgyűlésre is beterjesztett – s “A keresztények és zsidók közt kötendő polgári házasságról” szóló törvényjavaslatot visszavetni; s

2) a zsidó-emancipációt behozott 1867. évi xvii. tc. eltörlése iránt a bevezető lépéseket mielőbb eszközölni méltóztassék.

Távol van tőlünk az, hogy bennünket felekezeti szempont s türelmetlenség vezéreljen. Ami bennünket vezérel, az szeretett hazánk és keresztény-magyar népünk életérdekeinek megóvása. Mi, kik a nép között éljük napjainkat és teljesítjük kötelességeinket, kik a nép örömét és bűját vele megosztjuk, s kik vérző szívvel látjuk azon napról napra növekvő rohamos pusztulást, melyet a zsidóság jóra való magyar népünkben előidéz: e jó keresztény-magyar nép és édes hazánk iránt tartozó kötelességünket mulasztanók el akkor, ha e legbensőbb meggyőződés sugallta fontos lépést meg nem tennők.

Választókerületünk az a kerület az országban, mely a fentebb kifejtett elvekre a sanctiót már a képviselőválasztások egész sorozatán át megadta. Első sorban tehát mi érezzük felhíva magunkat arra, hogy a kezdeményező lépést megtegyük, mi, minden irányban független férfiak, akik a társadalmi életet terrorizáló zsidóság represszáliáitól semmit sem tarthatunk s nem is tartunk. Mi azon reményben élünk, hogy példánk a hazában általános követésre fog találni, s hogy a választó közönség az ország valamennyi választókerületében szintúgy meg fogja tenni önmaga és a haza iránt tartozó kötelességét azzal, hogy képviselői által hasonló tartalmú kérvényeket fog beadni s ha ekkép az egész ország e kérdésben nyilatkozandott: a cél el lesz érve.

Kelt Gersén, 1881. szept. 15-én és folytatva Győrvárott, 1881. december 29-én tartott al-esperesi kerületi tanácskozmányunkban.

Hódoló tisztelettel, a mélyen tisztelt képviselőháznak alázatos szolgálói: Góry Antal s. k., kerületi esperes és kámi plébános (stb.)”

Istóczy Győző: (Halljuk! Halljuk!) T. ház! Midőn a jelen kérvény védelmére, mint annak benyújtója, szót emelek, lehetetlen, hogy beszédemet egy visszapillantással ne kezdjem.

Másfél hónap múlva teljes 7 éve lesz annak, hogy én 1875. évi április 8-án e házban a zsidókérdésben először felszólaltam.

Akik az akkori politikai és társadalmi viszonyokat figyelemmel kísérték s ezek emlékezetükben vannak: azok a 7 év előtti és a mai helyzet között egy igen érdekes párhuzamot vonhatnak.

Ezelőtt 7 évvel a zsidók által Németországban és egyebütt is felidézett „Culturkampf” kísérteni akart nálunk is, s aki ezt a szót „zsidó” csak kiejteni merte is, az mint „ultramontan vagy reaktionárius” átok alá vettetett. A zsidót csak „izraelita”, „izraelita polgártárs” névvel volt szabad megjelölni, s az „izraelita” szó mindig a legmélyebb tisztelet s bámulat hangján lőn kiejtve. Azon időben „uzsora”-ról beszélni annyit tett, mint a nemzetgazdasági tudomány alpháját se ismerni s középkori bornirtság hírébe keveredni. „A pénz olyan portéka, mint akármely más árucikk” – ez volt elfogadott obligát megjelölése az uzsoráskodásnak; „a szabad tőkeképzés”, – e jelszó alatt lett védelembe véve a népnek szabadon űzött törvényes megrablása – „a gyengébbnek az erősebb előtt pusztulnia kell” – ezen manchesteri elv¹⁰⁴ volt a jelszó, amely alatt a magyar társadalom egy idegen elem által törvényesen pusztított és pusztított ma is. Ezelőtt 7 évvel, a zsidók által előidézett 1873. év előtti pénzügyi szédelés¹⁰⁵ és az 1873. évi nagy „Krach”¹⁰⁶ kihatása ezer meg ezer anyagiag feldúlt család körében érezhető volt, s jó részben érezhető az ma is. A magyar társadalom osztályai ellen egész szemérmetlenül folyt a zsidólapokban a harc, hogy azok élehetetlenek, hogy azoknak pusztulniuk s más „egészségesebb” – értsd: zsidóelemek számára (*Derültség.*) helyt adniok kell. Még tovább folytathatnám e rajzot; de elég, ha még csak azt adom mindezekhez, hogy társadalmi politikája az időben egyedül csak a zsidóságnak volt, amely előtt a keresztény társadalom érdekei teljesen háttérbe szorultak, s hogy ezelőtt 7 évvel se nálunk, se általában Európában zsidó-

104 Ti. az utóbb „klasszikus”-nak nevezett XIX. századi liberalizmus, amely többek között a gazdasági vállalkozás teljes szabadságát (a szabadkereskedelmet) és az állam korlátozott beavatkozási jogát hirdette. Az elv képviselői Manchesterben léptek fel. Első konkrét sikerük a gabonavámok eltörlése volt (1846).

105 Az 1870. június 11-iki német részvényjogi törvény (*1. Aktienrechtsnovelle*) és a Német Birodalom megalapítása (1871) után 1871–1873-ban az újonnan létrehozott részvénytársaságok nagy tömegben vitték a tőzsdére (börze) fiktív részvényeket (*Gründungsschwindel*), ettől remélték a gazdasági élet gyors fellendülését, de a fedezet nélküli értékpapír-tömeg a tőzsde összeomlását (tőzsdekrach) okozta.

106 A bécsi tőzsde összeomlása 1873. május 9-én; hatása azonnal kiterjedt Magyarországra, de rövid idő múlva az egész nyugati világra.

kérdésnek még senkise hallotta hírét. Pedig ez az akkor még névtelen volt kérdés éppen az időben jutott megérlelődésre.

E zsidós közállapotok, a körülmények sajtószzerű összejátszása folytán, amely körülményeket, ha kényszerítve lesznek reá, majd szellőztetni fogom, (*Halljuk! Halljuk! a szélső baloldalon.*) engem toltak a felszínre, s így nekem kellett, első ízben egy európai parlamentben, a zsidókérdést felvetnem.

És dacára minden kinevettetésnek, minden gúnyolódásnak, minden megtámadásnak, amelyeknek a zsidóügybeni felszólalásaim alkalmából 7 év óta kitéve voltam: az évek, az események nekem adtak igazat; s azon élénk visszhang, amelyet szavaim az országban s tán még inkább az ország határain túl keltettek, igazolja azt, hogy én helyesen ítélt meg a viszonyokat.

1875 óta a zsidókérdés bejárta Európát s ma már azon a ponton van, hogy a continens két leghatalmasabb államában: Német- és Oroszországban a kormánykörök komolyan foglalkoznak azzal a kérdéssel, miként oldassák meg radikális módon a zsidókérdés?

A XIX. század soha le nem törölhető szégyenfoltja, gyalázata marad az, hogy a – csekély kivétellel – szellemileg és testileg elkorcsosult maroknyi schacherozó¹⁰⁷ zsidó nép által oly uralmat, sőt terrorizmust engedett magán gyakorolni, mint aminőt ez körülbelül harminc év óta Európában tényleg gyakorol s amely uralmat éppen nem valami nemes fegyverekkel, hanem a raffinéria, kasztszerű szoros összetartás s a legnagyobbbrészt uszora, agiotage¹⁰⁸ s más irreális üzletek útján összeharácsolt mérhetetlen kincsek segítségével szerezte meg magának.

Századunk a felvilágosultság századának hirdeti magát s mindamelllett a zsidóság egyik leghatalmasabb fegyverévé vált sajtó útján uralomra jutott zsidó világnézet mellett, a rendszeresen üzött kárhozatos zsidó praktikák s a zsidóságnak a mi romlásunkra törő politikája fölött egyiptomi sötétségben botorkál, amely egyiptomi sötétséget tudvalevőleg szinte a zsidók teremtették.

Századunk a humanitás századának nevezi magát, amely humanitás jótéteményeit pedig nálunk csak a zsidók élvezik; a zsidók által agyonnyomorgatott és sok vidéken barommá aljasított nép e humanitásból ki van zárva. Egy zsidónak tyúkszemére se szabad lépni anélkül, hogy a félvilág sajtója veszett lármát ne üssön az “emberietlenség” fölött, (*Derültég. Halljuk!*) de a zsidók a maguk praktikái útján száz meg száz-ezer családot kiűzhetnek hajlékaikból, apáikról rájuk maradt örökjükből, rabszolgáikká vagy pedig földönfutókká tehetik, a nyomorba, a bűnökbe, az öngyilkosságba hajthatják őket: ugyan kinek jut eszébe az ilyes haszontalanságokkal csak bíbelődni is, annál kevésbé pedig itt inhumanitást keresni?

Századunk a türelmesség századának hirdeti magát. A zsidóknak szabad a mi vallási, erkölcsi elveinket, társadalmi szokásainkat, nemzeti, politikai intézményeinket

107 Jiddis–ném. “nyerészkedő”.

108 Francia “üzérkedés”.

nemcsak kritika, de silány gúnyolódás tárgyává is tenni: és ebben senki se lát türelmetlenséget. De merészelje valaki a zsidóságot, – nem! – csak a zsidó visszaéléseket csak a legenyhébb kritika tárgyává is tenni: az már “Intoleranz”.

S ennek a parazita természetű, schacherozó félnomad hordának... (*Nagy derűtség. Hosszan tartó zaj.*)

Elnök: Kérem a képviselő urat, méltóztassék kifejezéseiben kissé óvatosabbnak lenni. (*Derűtség.*)

Istóczy Győző: Tehát annak, aminek mondtam, Európa kardcsapás nélkül, megkötött kezekkel és lábakkal szolgáltatta ki magát.

Szerencsére azonban a zsidóság ezen legújabb aranykora, dacára a napjainkban kifejtett kétségbeesett erőfeszítéseinek, Európában végéhez közeledik: Izrael csillaga hanyatlóban van. (*Derűtség a szélső baloldalon. Mozgás.*) Nem tudom, t. ház, vicceket mondok-e és annak nevetnek, vagy a tárgyat tartják olyannak. Ha az első áll, örülök neki, de ha a második áll, azt sajnálattal constatálom. (*Egy hang a szélső baloldalon: A tárgyat!*) Az “Alliance israelite universelle” által ügyesen befolyásolt nagyhatalmasságoknak berlini congressusa¹⁰⁹ már nem bírt annyi hatalommal, hogy a kis Romániát az általános zsidóemancipáció keresztülvitelére kényszerítse. Sőt majdnem egy időben a berlini congressussal, indult meg éppen ennek székhelyén, Berlinben s hamarosan egész Németországon az antisemita mozgalom, amely a lefolyt 1881. évben Oroszországban meglehetősen drasztikus visszhangot nyert.

És ha valahol, úgy Muszkaországban fog legelőbb s legkönnyebben fogamatba vétethetni a zsidókérdés radikális megoldása. (*Derűtség.*) Ott nem létezik parlamenti kormányforma; következésképp ott nincsenek a hatalomért küzdő politikai pártok sem, amelyek a zsidók szavazatáért ezek magas kegyeit hajhásszák s e viszonzószolgálat fejében saját nemzetüket a zsidóságnak kiszolgáltadják. (*Mozgás a szélső baloldalon.*) Én csak általában beszélek az európai államokról. Ott csak egy rövid cári ukázra van szükség, és a három négy millió főnyi muszkaországi zsidóság kezébe fogja a vándorbotot s megy ahova neki tetszik. Hihetőleg bennünket fognának szerencsétlenni ezek a legújabb “israelita polgártársak”; hisz mi őket tárt karokkal fognánk fogadni, csak kegyeskednének neveiket megmagyarosítani. S valóban, Oroszország nem űzhetne gonoszabb játékot a mi elzsidósodott politikai köreinkkel, mint ha az általa esetleg megindítandó zsidó népvándorlást a mi határaink felé terelné. De a dolognak a másik oldalát tekintve, ez esetben tán a mi szabadulásunk órája is ütne, mert e sáskasereg megjelenése észretérítené a mi “Bildungs-Philister”-einket is, akik még ma is a “bon-ton”-hoz tartozónak tartják, philosemitáskodm.

Addig is azonban, míg ez a Deus ex machina előállana: jelszavunk legyen az, hogy “Kérjetelek és megadatik, zörgessetek és megnyittatik.”¹¹⁰

109 (1878); ez a kongresszus döntött a balkáni térség új határainról és határozta meg Románia államjogi státusát.

110 Máté ev., 7,7.

Ezen elvet követi a jelen kérvény is, mely a ház elé került első tiltakozás az elharmarkodva behozott zsidóemancipáció és a zsidóság beolvasztásának sysiphusi munkáját tervező zsidóházassági törvényjavaslat ellen.

Amint én e ház tagjai nagy részének hangulatát ismerem: a keresztények és zsidók közti polgári házasságról szóló törvényjavaslat sorsa e házban már előre megpecsételve van s az előreláthatólag visszavetetni fog.

De ha e hozandó határozattal egyszer constatálva lesz az, hogy a zsidó kasztának a nemzettestbe való beolvasztása iránti reményt a képviselőház s így a nemzet végkép feladta: úgy előáll az a kérdés: Quid tunc? Mi történjék tehát ezen, a nemzettesten élőde idegen elemmel?

A most említett törvényjavaslat visszavetésének okvetlenül kiindulási pontjául kell szolgálnia egy, az eddigitől eltérő, új zsidóügyi politikának, amelynek első célja kell, hogy a tizennégy évvel ezelőtt behozott zsidóemancipáció eltörlése legyen, amely zsidóemancipáció behozatalakor tudvalevőleg szinte az volt a balhiedelem, hogy az az összeolvadást magával fogja hozni.

Hogy mennyire felelt meg a zsidóemancipáció a hozzá kötött várakozásoknak, azt látjuk ma, midőn a magunk emancipációjáért kell elkeseredett küzdelmet vívunk, nekünk, már ti. azoknak, akik nem tartják célirányosabb dolognak a veszély elől a bölcs hallgatás spanyolfala mögé menekülni, vagy pedig a zsidók kegyeinek megszolgálása céljából a zsidópatronusok csapatába önkéntesnek beállani. Hogy mennyire időszerű e kérdéssel végre valahára komolyan foglalkoznunk: arra nézve a legutóbbi népszámlálás adatai is elégséges indokul szolgálhatnak.

Ugyanis Magyarország- és Erdélynek Horvátország és a volt katonai határörvidék kivételével) az 1869. év végén volt 13 561 245 főnyi összes lakossága, tizenegy év alatt, az 1880–81-ki népszámlálás szerint csak 13 728 622 főre emelkedett vagyis csak 167 377 fővel s így csak 1.21 %-kal szaporodott, amely szaporulati arány, egybevetve például Németország, Anglia és Oroszország szaporulati viszonyaival, ahol a lakosság évenként 1 %-kal növekedik, már magában véve is kétségbeejtő szaporulati aránynak mondható. S ezen tizenegy év alatti 167 377 léleknyi összes szaporulatból egyedül magára a zsidóságra 82 494 lélek esik, akiknek száma a mondott 11 év alatt 542 186 főről 624 680 főre emelkedett. Tehát, míg az 1869. év végén volt 13 019 059 főnyi nem-zsidó, 11 év alatt csak 84 883 fővel, vagyis csak 0.64 %-kal szaporodott, addig az 1869. év végén volt 542 186 zsidó, 82 494 fővel vagyis 13.20 %-kal szaporodott s így a zsidók szaporodása 20.62-szer, vagyis közel 21-szer nagyobb volt, mint a nem-zsidó lakosság szaporodása.

Általánosan elismert nemzetgazdászati elv az, hogy a kedvező vagy kedvezőtlen nemzetgazdasági viszonyokkal a lakosság szaporodása vagy fogyása karöltve jár. Az országos statisztikai hivatal főnöke részéről legközelebb közrebocsátott összeállítások alapján most felhozott hiteles számadatokból következik tehát, hogy:

1) a létező közigazdasági viszonyok a keresztény lakosságra nézve éppoly kedvezőtlenek, mint fölötte kedvezők a zsidó lakosságra nézve;

2) hogy a zsidó lakosság erős szaporulata megfordított arányban áll a keresztény lakosság gyenge szaporodásával, s

3) hogy a kétféle lakosság szaporodásának e kétféle törvénye mellett a keresztény lakosság állapota évről évre súlyosabb lesz.

Hanem azért a t. kérvényi bizottság a zsidókérdésben “intézkedés szükségét nem látja”. (*Derültség.*)

Sokan tán abban a hiszemben lesznek, hogy a minap a ház elé terjesztett uzSORAtörvényjavaslat törvénné vált a zsidóság által okozott bajokat ha nem is egészen, de legalább nagy részben megszüntetni fogja. Ez azonban téves nézet; mert az uzSORÁSKODÁS és a KORCSMAI KÖNNYŰ HITELEZÉS csak kettő a számtalan zsidó praktika közül; s Ausztria és Németország példái eléggé tanúsítják, hogy az uzSORÁSKODÁST a zsidók a szigorú uzSORAtörvény dacára is javában űzik; hol van ugyanis az a törvény, melyet a zsidó ki nem játszik vagy meg nem kerül? De Németország még más tekintetben is példaképp áll előttünk; ott ugyanis az uzSORAtörvény 1 már az 1880-ik év közepén életbe lépett, és mit látunk? Azt, hogy éppen az 1880-ik év nyarán jött ott teljes héVVEL FOLYAMATBA az antisemita mozgalom.

Hanem hát mindezek dacára, a t. kérvénybizottság a kérvény 2-ik pontjára nézve “intézkedés szükségét nem látja”. Méltán sajnálhatja az ország a t. kérvényi bizottságot gyenge szemei miatt. A t. kérvényi bizottság miatt ott lehetnek a rendszeresen folytatott köztudomású zsidó üzelmek, amelyek ellenében hiába állanak, ha ugyan állanak a paragraphusok a törvénycikkekben. Ott lehetnek például: az uzSORA s a MASZLAGOS, NADRAGULYÁS és VITRIOLOS PÁLINKAMÉRÉS, a FUCHSINOS BOR és HOMOKOS LISZT, MINDENNE-MŰ és FAJTÁJÚ CSALÁSOK és a HAMIS BUKÁSOK, a HAMIS MÉRLEGEK és NÉPFOSZTOGATÁS, az ISZÁKOSSÁG TERJESZTÉSE és DÖGLÖTT MARHA HÚSÁNAK KIMÉRÉSE. (*Derültség.*) Többen mulattatónak találják, pedig akiken ezen üzelmek elkövetetnek, azokra igen szomorú kimenetelű. (*Úgy van!*) Fehérrabszolga-kereskedés és népdemoralisatio s corruptio, hivatalnokok megvesztegetése és a Talmud alapjáni hamis eskü, hamis tanúskodás és hamis tanúk toborzása, orgazdaság és hamisaranynak valódi arany helyett árulása, (*Hosszas derültség.*) jól bebiztosított termények és épületek felgyűjtása és biztosítási ügynöki üzelmek, (*Úgy van! Úgy van!*) ratenbrieft¹¹-üzem és tantuspénzeknek körmöci aranyok helyett kiadása, (*Derültség*) váltóhamisítás és Amerikába szökések, (*Úgy van! Úgy van!*) a katonáskodás alul való kibúvások s állami jövedék-csonkítások, kassa-kapától való irtózás s a kereskedelem mo-nopolizálása, licitációkon való összejátszások és különféle sápok, (*Derültség.*) kifizetett adósleveleknek vissza nem adása és kifizetett adóságok újra való követelése és behajtása, (*Mozgás.*) kereszténység-gúnyolás és kultúrkampfoskodás, a keresztény felekezeteknek s a különféle nemzetiségeknek egymás ellen heccelése, ármányok és intrigák, zsidó bosszúállás, börzejáték és plutokratia, közvéleménygyártás és revolverjournalistika, (*Úgy van!*

111 Ném. “részlet-(váltó)levél”.

Derültség.) nép-bolondító frázisok és népnymor-gründerség és liquidáció, syndica-
tusok és prospectek, vasúti szabad-jegek és titkos refakciák,¹¹² svindli és krach stb.
stb. stb. (*Úgy van! Derültség.*) Mondhatom: ott lehetnek mindezen, a legtöbb esetben
megtorolatlan, mert a mai viszonyok közt meg-torolhatatlan zsidó üzelmek és visz-
szaélések, amelyeknek átka alatt pusztul a nép jóléte s pusztul, vész maga az ország
népe: hanem azért a t. kérvényi bizottság "intézkedés szükségét nem látja".

Azt mondják, hogy a jogegyenlőség korszakát éljük s hogy a törvények a zsidókra
is szólnak. Sok esetben igenis szólnának: a teoriában; de a gyakorlatban másképp
áll a dolog. Azon nem zsidók, akik valamely zsidóval s legyen az bár a legutolsó
rongyszedő zsidó, egyszer életükben kikötöttek, legyenek ezen nem zsidók akár ma-
gán-személyek, akár közhivatalnokok, míg csak élnek, megemlegetik azt a pillana-
tot, amelyben erre a boldogtalan lépésre elhatározták magukat. Mert hát minden
egyes zsidó háta mögött ott áll az illető városnak vagy vidéknek s ha kell, az egész
országnak, s ha ez sem elég, az egész világmak a zsidósága, pénzükkel, befolyásuk-
kal, sajtójukkal. A zsidók solidaritásban állanak egymással: (*Úgy van! Úgy van!*) egy
mindnyájáért s mindnyája egyért; s még a rablógyilkos zsidót is kiszabadítani töre-
kednek a törvény karjai közül, feltéve, hogy a büntettet goj-on vagyis keresztényen
követte legyen el. Az ilyen ismeretes zsidó-összeröffenéseknek... (*Derültség.*) A kép-
viselő urak ezt mulattatónak tartják, pedig nem kívánom, hogy a képviselő urak kö-
zül valaki azon helyzetbe jusson, mint amilyenről szólok.

*Ugron Gábor:*¹¹³ Az ily kifejezéseken, hogy "összeröffenés", talán csak szabad ne-
vetni?

Istóczy Győző: Aztán az az eredménye, hogy a zsidóval a napnál világosabb jogala-
pon kikötött keresztény ember a legtöbb esetben nemcsak, hogy nem érvényesítheti
kétségtelen jogát, de sőt lassanként azt veszi észre, hogy egy oly hálóba keveredett,
amely hálóból ép bőrrel ugyan ki nem menekül; s még szerencsés embernek tarthat-
ja magát, ha a zsidó helyett felül rá még őt be nem zárják. (*Derültség.*) S épen a zsi-
dók ezen taktikájának következménye az a csöndes terrorismus, melyet a zsidóság
társadalmunk felett gyakorol.

A zsidókkal szemben tehát nekünk, keresztényeknek nincs jogegyenlőségünk;
mert a zsidók, a fennálló theoretikus és formai jogegyenlőség mellett, az ő kaszta-
szerű társadalmukkal tényleg privilegizált állást foglalnak el, államot az államban
képeznek, amely tényleges zsidó privilegiumok csak akként szüntethetők meg, ha
ezen zsidó privilegiumok törvényes alapját: az 1867. évi XVII. t.-cikkkel behozott zsi-
dó emancipációt megszüntetjük. S ezt célozza a jelen kérvény.

Hogy az eddig elmondottak után a t. előadó úr által tett hivatkozás a jogegyen-
lőségre, a polgári szabadságra, a társadalmi és állami jogokra, minő értékkel bír,
azt felesleges mondani. E szövegek még hatékonyak lehettek a 60-as, sőt talán még

112 Lat. "visszatérítés".

113 (1847–1911), 1872 óta országgyűlési képviselő (függetlenségi és 48-as párt).

a 70-es években is, de ma már mindenkinek felnyílhattak szemei a szomorú valóság előtt, mely szomorú valóságot a Potemkin festett falaihoz¹¹⁴ hasonló frázisok többé nem maszkírozhatják.

Igenis, t. előadó úr, mi a jogegyenlőség, a polgári szabadság, a társadalmi és állami jogok nevében követeljük a zsidó-privilegiumok megszüntetését.

Mivel pedig ilyen fontos kérdés csak előleges tanulmány és előkészítés után olthatatik meg sikeresen, ennél fogva bátor vagyok a következő határozati javaslatot terjeszteni a t. ház elé, kérvén, méltóztassék a kérvényi bizottság határozati javaslatának mellőzésével, az általam és aláírt társaim által beterveztett határozati javaslatot elfogadni.

Baross Gábor jegyző (olvassa): "Határozati javaslat. Ezen kérvény, tekintettel a keresztények és zsidók közötti házasságról szóló tárgyalás végett az igazságügyi bizottsághoz utasított törvényjavaslatra, ezen bizottsághoz; a kérelem második részére, vagyis a zsidók egyenjogúsítását kimondó 1867. évi XVII. törvénycikk megszüntetésére nézve pedig, a kérdés tanulmányozása végett, az igazságügyi s a vallás-és közoktatásügyi ministereknek adatik ki. Beadja Istóczy Győző (stb.)."

Tisza Kálmán miniszterelnök: T. ház! Kötelességemnek tartom (*Halljuk! Halljuk!*) az elmondottak után a kérvényi bizottság jelentése kapcsában egy pár szót a magam részéről is szólani. (*Halljuk! Halljuk!*) Egy pár rövid szót csak, mert azt hiszem, sem nem szükséges, sem nem váratik a t. ház kebelében, hogy minden részleteiben, nyomról nyomra kövessék a kérvényi bizottság véleményével szemben az ellenindítványt beadott képviselő úrnak beszédjét.

Én csak egy pár rövid figyelmeztetési kívánok tenni. (*Halljuk! Halljuk!*) Én a magam részéről nagyra becsülök minden nemzetet, de a t. képviselő úr által példányul felállított nemzeteknek ez ügyben követett eljárását illetőleg kénytelen vagyok megjegyezni, hogy Oroszországnak azon dicső eljárását, amely ott az izraeliták irányában követetik, és azon dicsőséget, hogy ott egy cári ukáz elégséges valaminek elrendelésére, és hogy ott nincsenek egymással tusakodó parlamenti pártok, nemcsak nem irigylem, de azokat, amik ott történnek, követendő például el nem is fogadom. (*Általános helyeslés.*)

Igen nagyra becsülöm sok tekintetben a nagy német nemzetet, (*Halljuk! Halljuk!*) de hogy annak kebelében szintén jönnek időnkint beteges mozgalmak is létre, annak épen mi magyarok vagyunk most legközelebb tanúi és tapasztalói (*Úgy van! Úgy van!*) Azt tehát, hogy mert ott valami történik, mi is úgy tegyünk, el nem fogadhatom. (*Általános helyeslés.*)

A második, amit megjegyezni kívánok, én nem hiszem, hogy legyen valaki, aki azt mondaná, hogy az izraeliták, vagy hogy a képviselő úrnak tessék, a zsidók nem

114 Grigorij Alekszandrovics Potemkin (1739–1791) herceg, Oroszország új déli tartományainak kormányzója (1774), aki Nagy Katalin cárnő látogatásakor (1787) állítólag festett díszletekből épített rendezett és jómódú falvakat.

űznek uzsorát soha, nem mennek Schwindlbe¹¹⁵ soha, nem részesek egy krach létrehozásában soha. Senki sem mondja. De viszont igazságosan senki sem mondhatja azt sem, hogy uzsorát nem űznek keresztények, hogy Schwindlt nem űznek a keresztények és hogy krachokat nem okoznak keresztények is. (*Tetszés.*) Hiszen az én tudomra azon meglehetősen erős börzezavar, amely ma Európa egy részében uralkodik, talán nem éppen a zsidóktól vette eredetét, hanem olyanoktól, akik a zsidóellenes törekvéseket aláírják. (*Derültség.*)

A harmadik, amit megjegyezni kívánok, a következő: A t. képviselő úr azt mondja, hogy nem jogegyenlőségről van itt szó, itt privilegium van, mert a zsidók ellenében hiába van az egyenlő jog, azt keresztény ember nem érvényesítheti. Ez, t. ház, mindenesetre oly állítás, amelynek bizonyítása nehéz volna.

Istóczy Győző: Szolgállok bizonyítékokkal.

Tisza Kálmán miniszterelnök: Egyes esetekkel szolgálhat zsidóval szemben és kereszténnyel szemben is. De hála istennek, nehéz a bizonyítás, vagy lehetetlen, Mert ugyan kérdem, hát mik volnánk mi ezen hazának 13 millió lakosa, hogyha mi egyenlő törvények mellett nem tudnánk egyenjogúságunkat érvényesíteni 600 000 lélekkel szemben? Ez reánk sütné a meggyaláztatás bélyegét, ha be lehetne bizonyítani.

Én, t. ház, megígértem, hogy csak egy pár megjegyzést teszek; ígéretemet meg is tartom. Nem tehetek róla, ha én is azon gyanúba jövök, hogy a zsidó-üzelmek védelmére, azon – nem tudom, kiknek – seregébe szegődtem, amint a képviselő úr szíves volt azokat nevezni, akik az ő nézeteit nem pártolják. Nem törődöm vele, ha azzal fog vádolni, úgy, mint vádolta e háznak minden pártját, hogy mert parlamentarismusunk van, a szavazatok kedvéért teszünk olyat, ami hazánknak veszedelmet okoz. Sajnálom, ha ez a meggyőződése, nem tehetek róla s nem gondolhatok vele. Hanem miután az én meggyőződésem az, hogy Magyarország egy nagyon helyes és jövőjére nézve fontos diadalt aratott, midőn hosszú évtizedek küzdelme után ki tudta törölni törvénykönyvéből azon igazságtalanságot, mely rejlett abban, hogy lakosainak egy része, vallása miatt a politikai jogokból ki volt zárva, azt tartom, hogy hazafiúi kötelességet teljesítek, midőn tiltakozom az ellen, hogy ezen, annyi küzdelem után helyesen megtett lépés visszacsinálása iránt bármely oldalról is még csak a látszat is mutatkozzék. (*Helyeslés.*)

Éppen azért, mert én azt tartom, hogy ennek még csak látszata sem szabad, hogy a képviselőházat nyomja, fogadom el a magam részéről a kérvényi bizottság javaslatát, mely nem tartja szükségesnek e kérdésben a tanulmányozást, hanem azt egyszerűen elutasítja. (*Helyeslés és tetszés. Felkiáltások: Szavazzunk!*)

Istóczy Győző: T. ház! (*Felkiáltások: Eláll! Másrésztől: Halljuk! Halljuk!*) Az idő előrehaladottsága miatt igen rövid leszek, s azért nem szándékozom reflectálni mindazokra, amiket az előttem szólottak felhoztak...

---

115 Ném. "csalás".

(...)

Egyébiránt, ha a körülöttünk levő államokban – s itt nem értem sem az oroszországi zsidóüldözéseket, sem a németországi antisemitikus mozgalmat, hanem értem a kormánykörökben levő mozgalmakat, – mondom, ha Németországban és Oroszországban a kormánykörök a zsidókérdést tüzetesen tanulmányozzák, sőt a kis Románia ezen a tanulmányozási stádiumon is már rég túlegett, amennyiben, dacára az európai areopag¹¹⁶ határozatának, az általános zsidó-emancipációt még ma sem vitte keresztül: nem látom be, hogy a magyar kormánykörök miért ne foglalkozhatnának ezen, nemzetünk életébe oly mélyen belevágó kérdéssel? Nekünk a kor áramlatával szinte úsznunk kell, mert különben ez az áramlat elsöpör bennünket.

Ami pedig határozati javaslatomat illeti, az oly enyhe fogalmazású, oly mérsékelt irányú s oly szerény óhajtást foglal magában, hogy azt még a legmérsékeltebb irányúak is bátran elfogadhatják. A tanulmányozás maga még nem praejudikál a végleges határozatnak; ez a tanulmányozás eredményéhez képest, a kérvénnyel szemben lehet igenlő vagy tagadó. A t. ház pedig ezen kérvénynek a vallás- és közoktatásügyi és az igazságügyi minister urakhoz való utalása által még egyáltalában nem foglalt állást a zsidókérdésbeni teendőkre nézve. Ugyanazért ismételve kérem a t. házat, méltóztassék határozati javaslatomat elfogadni. *(Felkiáltások: Szavazzunk!)*

Elnök: T. ház! a tanácskozást befejezettnek nyilvánítom. Következik a szavazás. Az első kérdés lesz, elfogadja-e a ház a kérvényi bizottság által e tárgyra nézve beadott határozati javaslatot, igen vagy nem?

Ha az elfogadatik, akkor az Istóczy Győző képviselő úr ellenindítványa elesett, ha pedig a kérvényi bizottság javaslata el nem fogadatik, akkor azután felteszem azon második kérdést, hogy elfogadja-e a t. ház Istóczy Győző képviselő úr indítványát, igen vagy nem? Ha a t. ház a kérdésnek ekkénti feltevését elfogadja, következik a szavazás. *(Helyeslés.)*

(...)

Elnök: A t. ház bölcsességétől függ a kérdést külön is választani, de megvallom, szemben azon körülménnyel, hogy a tulajdonképi ellenindítvány csupán a második részre vonatkozik, mert az elsőre nézve nincs ellenindítvány beadva, azt hiszem, egy szavazással el lehetne dönteni a kérdést. *(Helyeslés.)* A kérdést tehát úgy fogom feltenni, amint javaslatba hozni bátor voltam. *(Helyeslés.)*

Rakovszky István jegyző (olvassa a kérvényi bizottság és Istóczy Győző határozati javaslatait).

Elnök: Kérem a t. házat, méltóztatik-e a kérvényi bizottság határozatát elfogadni, vagy nem? *(Felkiáltások: Igen!Nem!)* Kérem azokat, akik elfogadják, méltóztassanak felállani. *(Megtörténik.)* A ház a kérvényi bizottság határozati javaslatát elfogadta, és így Istóczy Győző úr határozati javaslata elesett.

116 Gör. Areiosz pagosz (Athén), a vének tanácsának ülés helye; itt: nagyhatalmak.

Orbán Balázs

A székely szombatosokról

1868

Orbán Balázs (1830–1890), “A székely szombatosokról” (Részlet)

Megjelent:

Orbán Balázs, *A székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeai szempontból*, I (Pest: Ráth Mór, 1868; reprint, Budapest: Helikon Kiadó – Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete, 1982), pp. 146–150

Irodalom:

Kohn Sámuel, *A szombatosok. Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk, különös tekintettel Péchi Simon főkancellár életére és munkájára* (Budapest: Athenaeum R. Társulat, 1890) / *Die Sabbathärier in Siebenbürgen. Ihre Geschichte, Literatur und Dogmatik mit besonderer Berücksichtigung des Lebens und der Schriften des Reichkanzlers Simon Péchi. Ein Beitrag zur Religions- und Culturgeschichte der jüngsten drei Jahrhunderte* (Budapest – Leipzig: Singer & Wolfner, 1894) / *The Sabbatarians in Transylvania (Siebenbürgen): Their History, Literature, and Doctrines, etc.* (Woden, A.C.T. – St. Paul, MN: Christian Churches of God Pub., 1998)

Moritz (Meir) Beck, “Die Sabatärier von Bözödújfalú”, *Österreichische Wochenschrift*,¹¹⁷ 28 (1912), pp. 704–705, 738–740, 754–756

Ladislau Martin Pákozdy, *Der siebenbürgische Sabbatismus. Seine Entstehung und seine Entwicklung vom Unitarismus zum Judentum sowie sein Untergang* (Franz Delitzsch-Vorlesungen, 1969) (Stuttgart – Berlin – Köln, etc.: Verlag W. Kohlhammer, 1973)

Szombatos énekek, ed. Varjas Béla (Régi Magyar Költők Tára. XVII. század, 5) (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970)

Dán Róbert, *Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon* (Humanizmus és reformáció, 13) (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987)

Moshe Carmilly-Weinberger, *A zsidóság története Erdélyben (1623–1944)* (Hungaria Judaica, 9) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), pp. 209–212

Sebestyén Mihály, *Nyúlgát az idő ellen. Az erdélyi zsidóság történetéhez. Tanulmányok, esszék, cikkek* (Marosvásárhely: Mentor Kiadó, 2000), p. 208 skk.

117 Alcíme: *Central-Organ für die gesammten Interessen des Judentums.*

(...) Bözödújfaluban¹¹⁸ még most is van vagy 30 szombatos család, sőt (...) egész Erdélyben csak itt vannak követői ezen hajdan igen elterjedt s annyit üldözött hitfelekezetnek; s hogy egészen el nem enyészett, azt főként az üldözés előidézte ellenhatásnak lehet feltudni. Ezek egész a rajongásig ragaszkodnak hitökhez, régi szokásaikhoz, körülmetélkednek, a szombatot megünneplik, csak maguk, vagy zsidó rabbi által levágott húst esznek; csak egymás közt (s kivételesen az izraelitákkal is) házasodnak, szombaton nem pipáznak, nem főznek, pénteken estve, nap lemenetkor már senki a mezőn nincsen, házaikban titkos kamaráik vannak, ott gyűlnek össze, ott tartják könyveiket, ott imádkoznak, ott rejtegetik féltékenyen üldözött hitök tiltott szertartásait. Különben, külsőleg nagyrészt unitáriusok, katolikusok és reformátusok is, s ezek ünnepeit is színből megtartják; az unokák egymással házasodnak.

(...)

Pécsi Simon¹¹⁹ – korának ezen félreismert nagy embere – volt a szombatoságnak ha nem is alapítója, de mindenesetre tovább-terjesztője. A kor, melyben Pécsi élt, a vallásos eszmék forrongásának volt korszaka. A lelkiismeret szabadságának, a meggyőződés emancipatiojának küzdelemteljes korszaka; midőn hosszas, száz ezereknek életébe került harcok után, végre eljutott oda az értelem, szabad gondolkozás és akarattal felruházott ember, hogy amit érzett, s ami lelke hitévé vált, kimondhatta anélkül, hogy az inquisitio iszonyatos torturájának dobassék áldozatul.

A kis Erdély, nagy fejedelmével Bethlen Gáborral élén, bejátszott ezen világot megrázkodtató, Európát átalakító, az emberi nemes törekvéseknek nagyszerű vívmányait biztosító harcokba. – Csoda-e, ha az eszmék ily forrongásában, a vallási küzdelmeknek mindenkit foglalkoztató ezen korszakában a közügyek teréről leszorított Pécsit tevékeny szelleme a vallási újítások terére sodorta, s őt egy új vallás teremtetőjévé tette, mely vallás Pécsi életével szoros kapcsolatban van.

(...)

Pécsi, valamint első neje Kornis Judith¹²⁰ is unitárius hitet követtek, s unitáriusok voltak a birtokokban lévő 70 falunak lakói is. Pécsi azonban első nejének halála után, 1615-ben áttért a katolikus hitre. Bús özvegységében, únva szt.-erzsébeti riddeg magányát, gyakran rándult el Maros-Vásárhelyre, hol egy nagy-váradi gazdag zsidó bankárnak *Eszter* nevű bájos leányába szeretett, kinek szülői Sáronberken¹²¹ voltak haszonbérlok. A viszonyt észrevévén a leány szülői, a rabbik Esztert Nagy-

118 Ma: Bezidul Nou (Maros megye, Románia). A völgyet, amelyben a falu állt, az 1980-as években – a központilag előírt és kikényszerített faluösszevonás ("szisztematizálás" keretében – vízzel árasztották el. Magasabb vízálláskor csak a katolikus templom tornyának süvege látszik. A zsidó temető a falu melletti domboldalon megmaradt, odáig nem ért fel a víz.

119 Pécsi Simon (1565/70–1642).

120 Homoródi Kornis Judit (1593–1621).

121 Sáronberke, ma: Dumbrăvioara, Marosvásárhely közelében (Románia).

Váradra indították el; miről Pécsi értesülvén, embereivel megrohanta a szíve választottját erőszakosan elragadó rabbikat, s kedves Eszterét Sz.-Erzsébetre szállítva, ott összeesküdött vele.¹²² Nem sokára Pécsi visszatért az unitárius hitre, és nejét is annak megnyerni igyekezett; de ellenkező történt, mert szép Semiramisa¹²³ hódította el őtet, addig olvastatván a Talmudot, s más zsidó könyveket Pécsivel, míg egyszer ő tért át Mózes hitére; és nem csak Pécsi tért át, hanem a hithirdetőként fellépett bűbajos Eszter rábeszélése által és gazdag ajándékaival megnyert (a sz.-erzsébeti uradalomhoz tartozó) jobbágysai is. (...) Pécsi ezen első eredménytől felbátorítatva, mint hitújító lépett fel. A szt.-erzsébeti unitárius iskolát szombatos iskolává alakította át; tanítványokat szerzett (számszerint 12), kikkel Mózes törvényeit, a Talmudot, s más magyarra fordított zsidó könyveket, és a szintén Pécsi szerkesztette szombatos énekes könyvet sok példányban leíratva, azokat szétbocsátotta.¹²⁴ Maga, neje és tanítványa is mindenfelé terjesztették az új hitelveket, s az oly felkaroltatásban részesült, hogy nemcsak jobbágysai, hanem a szabad székelyek közül is 32 – többnyire unitárius – faluban vették be a szombatos vallást.

Most eljöttnek hitte az időt, hogy hirdetett hitvallását az ország bevett vallásai közé soroztassa, és több befolyásos embertől felbátorítva, 1638-ban a dézsi országgyűlésen tárgyalás alá is hozta; de ellenkező eredménnyel miként hitte, mert a fejedelem I. Rákóczi György felhatalmaztatott, hogy a szombatosokat nótáztassa,¹²⁵ mit késedelem nélkül teljesített is, minek következtében Pécsinek mind a 70 faluja elvétellett; csak az egy Sz.-Erzsébet hagyatott meg, első nejétől született gyermeke számára. Eszter, két fia és több szombatossal Nagy-Váradra menekült. Így adja elő ezt a szombatosok hagyománya. Azonban történelmi tudat az, hogy a szombatoságnak valódi alapítója sz.-erzsébeti Eössi András¹²⁶ volt, kinek szombatos könyveit már 1588-ban Maros-Vásárhelytt pellengéren égették meg (...). Tehát azon korban, midőn Pécsi még nagyon fiatal volt. De hogy Pécsi már akkor beavatva lehetett Eössi hitújításába, valószínűnek tetszik abból, hogy Eössi, fiának halálával, Pécsit fogadta fiának és tette általános örökösévé. Pécsi hosszas utazásából¹²⁷ visszatérve, csakhamar a hatalom polcára jutott, és politikai elfoglaltságai közt nyugodni hagyta a szombatoságot; hanem kegyvesztése és bebörtönöztetése alatt újból felkarolta azt

122 Pécsi második felesége valójában, mint alább maga Orbán Balázs is írja, Barabási Kata volt.

123 Asszír királyné, Sammu-ramat, aki férje halála után kiskorú fia helyett néhány éven át (810–806) maga uralkodott. Az antik hagyományban női szépsége mindenkit leigázott.

124 Kiadása: *Péchi Simon szombatos imádságos könyve*, ed. Guttmann Mihály & Harmos Sándor (Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat kiadványai, 39) (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat, 1914). Lásd még *Szombatos énekek*, ed. Varjas Béla (Régi Magyar Költők Tára. XVII. század, 5) (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970).

125 Vád alá vonja.

126 Eössi András (?–1604) székely főnemes.

127 Éveket töltött Isztambulban, a Közel-Kelet és a Mediterraneum török uralom alatt álló országaiban.

és terjesztette is, mígnem az 1595-ki gyula-fehérvári, 1610-ki besztercei és 1638-ki dézsi országgyűlés kimondotta anathemáját az új hit ellen, s szigorú rendszabályokkal tovább terjedésének útját állta. Úgyszintén regényes találmánynak látszik Pécsinek a szép Eszterrel való házassága is, mert történelmi tény, hogy Pécsinek második neje Barabási Kata volt, s így az Eszterrel való viszony vagy egészen rege, vagy talán csak rövidebb ideig tartott kalandos szerelme lehetett Pécsinek.

A Sz.-Erzsébetre belebbezett Pécsi, történelmi tudomás szerint (...) itt halt el; ellenben a szombatos hagyományok szerint, számos híveivel együtt Moldovába, onnan Konstantinápolyba menekült, hol az állami nyomda igazgatójává lett; neje is, gyermekeivel utána ment, s Pécsi gyakran írt onnan itthon maradt híveinek, intve, hogy hitőkben szilárdul megmaradjanak; többen ki is mentek a mesterhez, hol hitőket szabadon gyakorolhatták.¹²⁸

A honnmaradtak, hogy a börtön- s üldöztetéstől meneküljenek, színleg áttértek az unitárius, leginkább a reformatus hitre, de titokban gyakorolták a szombatossgot, és azt más vallás köpenye alatt háborítatlanul is tehették egészen 1750-ig, midőn Mária Terézia, a katolikus papság unszolására, egy csapat szerzetest küldött a szombatosokra, fegyveres erővel. Ezek minden olyan unitárius templomot, melybe szombatosok jártak, elfoglaltak, és minden szombatos családra egy-egy szerzetes ment executióba, s egy évig ült ott. Ily móddal jó rendén mindenütt kiirtották a szombatosokat, csak is Bözöd-Újfaluban és N.-Ernyén¹²⁹ maradtak meg.

(...)

1727-ben a szombatosok confiscált vagyonát nem csak Bözödben, hanem Nagy-Ernyén, Iklódon, Spetéren is Dindár László és örököseinek a camera directa forma szerint transponálja. (...)

1781-ben József császár türelmi edictuma következtében sok szombatos nótázott; ezek minden nélkül kivándoroltak Törökországba, hol – miként az itthoniak írták – a török nyomda mellett külön utcában laktak s vallásukat anyanyelvűen gyakorolták. Perában jelenleg is van egy Madcsarnak nevezett utca, kérdés, ha vajon ily nevét nem az oda települt szombatosoktól nyerte-e.

1817-ben úra üldözni kezdették; a fiscus regiusokat küldött ki esketésre, min elke-seredve, szombatosaink közül sokan egész vasárnap szántottak, és estve szekerekre rakodva, kivándoroltak Törökországba.

Még ekkor sem mult el a kiméletlen üldözés korszaka, mert 1827-ben egy Czinczini nevű bözödújfalvi katolikus papot újra meglepett a térítési düh, minek semmi sikere se lévén, a törvény üldöző kezét hívta fel ellenök s három családnak vagyona újból confiscáltatott. A jószágfosztottak Törökországba vándoroltak. Többek a kormányzék elébe citáltatván, szegény rongyos öltönyben jelentek meg, minden

128 E "tudomás"-nak jelenlegi ismereteink szerint nincs alapja, magja valószínűleg Péchi korábbi törökországi tanulmányai lehettek.

129 Nagyernye / Ernye (ma: Ercea / Ernei, Maros megye, Románia).

kérdésre keresztet vetve, és *Avét*¹³⁰ mondva feleltek; arra, hogy a szombatot miért ünneplik? azt felelték, hogy a jég többször szombaton vervén el határukat, akkor fogadták fel, hogy e napot Isten csapásának elhárítására meg fogják ünnepelni. A tanácsosok néhányat közülök ebédre hívtak, hogy lássák: a sertéshúst megeszik-e? De ezen kísérletet is kijátszották, mert elővigyázatból néhány nem-szombatost is vittek magukkal, s ebédre azokat küldötték. Haza bocsátatva, nem sokára a szombatnak mint fogadalmi ünnepnek megtartására is engedélyt nyertek.

(...)

Haynald Lajos¹³¹ többé nem üldözés, hanem a rábeszélés hatalmával akarta őket megtéríteni. – 1855-ben megjelenvén köztük, fényes szónoki tehetségének egész hatalmával lépett fel, s előadá a zsidó nép történetét; annak hálátlanságát Istenéhez; miért kiűzette a szent városból, szétszórattak az egész világon stb.; bár oly szépen, meghatóan beszélt, mint soha: hidegen hagyta szombatosainkat, s azon reflexióval távoztak, hogy *“Be szép szája van; kár, hogy nem szombatos.”* – Ennyi üldöztetés mellett, sőt száműzetés, jószágaik elkobzása, kivándorlás, még a halál se tudta őket hitőkben megingatni, sőt talán éppen a folytonos üldöztetés és martyrság idézte elő azon ellenhatást, mely őket annyira rendületlenekké tévé, s mely irányukban a jobbak és nemesebben gondolkozók rokonszenvét költi fel. A Bözöd-Újfaluban összpontosított székely szombatosok száma 160 lelket teszen. (...) Lássuk most hit-szerkezetöket, amennyiben zárkózottságuk mellett annak féltékenyen őrzött titkaiba behatni lehet; ismerkedjünk meg bel-életökre világot vető szokásaikkal, ünnepeikkel és szertartásaikkal.

A szombatosok Jézust ugyan isteni küldöttnek tartják, de olyanak, ki nem hajthatta végre küldetésének nagy feladatát s azért – hitök szerint – jöni kell egy második, tökéletesebb isteni küldöttnek, a valódi Messiásnak, ki az emberiséget Isten által kijelölt erkölcsi magasságra emelje; ekkor kezdődik egy új élet; ekkor jut el csak az emberiség hivatásának nagyszerűségére; és ez lesz az emberiség erkölcsi feltámadásának nagy napja. Ezen boldog kort megnyitó Messiás érkezését szombatosaink éppen oly türelmetlenül várják, mint a zsidók, s azt hiszik, a zsidó hagyományok szerint, hogy vihar tombolása közt fog megérkezni, mikor dörög és villámlik ez utóbbi esetben ajtót, ablakot megnyitván, ezt szokták énekelni:

“Nyisd meg Uram! nyisd meg

Irgalmad ajtaját; –

Küldd el nekünk, küldd el

Az igaz Messiást.”

A szombatosok – üldözött hitök palástolásáért – eljárnak a más felekezetűek templomába is, és egész közönnyel részt vesznek isteni tiszteletökben; de azon hús-

130 Ave: “Ave Maria...”, másképp: “Angyali üdvözet”, az egész kereszténységben elterjedt ima, Lukács ev., 1,28 és 1,42 latin szövege alapján.

131 (1816–1891) kalocsai érsek (1867), bíboros (1879).

véton, midőn a zsidók húsvéja a keresztyénekével összeesik, főként a protestánsokéval, nagy kint kell kiállaniok; mert ekkor, ha kevés számmal is, járulniok kell az urvacsorához, amikor a kovászos kenyeret elhalaványodva veszik szájukba; de le nem nyelik, hanem kivéve zsebökbe rejtik el, s otthon eldobják.

A keresztyén ünnepeket otthon, szobájukba rejtőzve dologgal töltik el; de a zsidó ünnepeket nagy áhitattal üllik meg; pénteken, az estcsillag feltűntével, minden ablakban gyertya ég, és kezdődik a *Sabat*;¹³² – minden házban van egy keletre fekvő, elzárt, elfüggönyözött kis szoba (kamara), melyet imaházul használnak; itt, miként a zsidók, kendővel¹³³ övedzetten, könyök-szijakkal¹³⁴ megszorítva, végzik zajos fohászokadásukat.

Nagyobb ünnepeikre egy alkalmi imahelyök van, hol az egész szombatos-község egybe szokott gyűlni. Az isteni tiszteletet ilyenkor egy választott rabbi vezeti, az ily választott rabbit gyakran változtatják; fizetésök minden megölt marhátul és majorságtul bizonyos meghatározott összeg.¹³⁵ Ki egyszer rabbiságot viselt, annak szakálát borotválni nem szabad.

Ima- és énekes-könyveiket Pécsi Simon állította össze; a dallamokat nagyrészt az unitáriusoktól kölcsönözték; írni, olvasni mindenki, még a gyermekek és nők is tudnak; s ekként közöttük az értelmiségnek és műveltségnek bizonyos foka általános.

Törvény-könyvüket szintén Pécsi Simon alkotta egybe; ez Mozes 5 könyvét tartalmazza; a Messiás eljövételét és céljait fejtegeti; az isteni tisztelet küllényegét magyarázza. E könyv toldalékában vannak feljegyezve Pécsi Simon viselt dolgai, és azon 12 írónak vagy tanítványnak neve, kik a vallás érdekében fáradoztak, Pécsi életét és kalandjait mindenik, még a gyermekek is könyv nélkül tudják; róla, mint egy második Mózesről, istenítő tisztelettel emlékeznek; – mert az üldöztetés, szenvedés, mit hitökért kiállott, szent vértanúvá tette őt szombatosaink előtt.

És a törvénykönyv, hitöknek ezen basisa, ugyanaz, melyet Pécsi sajátkezűleg írt le, s melye egy öreg gagy¹³⁶ asszony, utolsó szombatos a falunak, 50 évvel ezelőtt vitt Bözöd-Újfaluba s ezen szókkal adta át a szombatosok gyülekezetének: Én eddig híven őriztem, most ti gondviseljétek. – Ezen könyvnek másolata minden szombatosnál megvan ugyan, de ezen eredeti – a rabbi felügyelete alá helyezett – példány, frigy-ládként, féltékenyen őriztetik; azt keresztyének látni nem szabad; s minden szombatos atya már gyermekkorában többször megesketti, hogy vallását – kelljen bár halált szenvednie – soha el nem hagyja, s a szent könyvnek titkait soha senkinek el nem árulja, fel nem fedezi.

Külső vallási szertartásaikat megosztva gyakorolják a más hitfelekezetűekkel;

132 Sabbát / szombat.

133 Tallit.

134 Tefillin sel jád.

135 A szarvasmarha- és baromfihús-kimérés után szedett gabella.

136 Gagy, Székelykeresztúrtól északra, Hargita vármegyében; ma: Goagiu (Románia).

gyermeküket születésük után csakhamar körülmetélik; 12 nap múlva viszik látszólagos vallásuk illető lelkészéhez, megkereszteltetni, mikor is mindig ó-testamentumi nevet adnak az új polgárnak. Mózes és Simon¹³⁷ a kedveltebb név. A keresztszülők mindég szombatosok.

Ily keresztyén–zsidó vegyület látható minden más szertartásaiknál is.

Házasság csak szombatosak, s néha ritkán zsidók között történik, (mikor is az ily szövetséget a keresztyén lelkész előtt eltitkolják), szombatos leány soha keresztyénhez nem megyen; szombatos férfi keresztyén nőt soha se veszen, ha az előre szombatosná nem lesz, ekkor is próbaévet kell kiállania, s ha a szigorú, zárkózott családi élet és ceremóniák vissza nem rettentik, miután titoktartásra megesküdtek, avatják be a hit titkaiba, melyet csak adagonként, apránként tárnak fel előtte; ha a nő ekkor idegenkednék, elvásztják, és eleresztik, miután megesküdtek s isszonyú átok súlya alatt kikötik, hogy a látott és hallott dolgokat el nem árulja, s ez eskü és ez átok oly isszonyú, hogy nincsen eset rá, hogy ily renegát vagy inkább visszatért nő, a szombatosok dolgairól, csak egy szót is mondana.

A férfinak is hasonlóan próbaévet kell kiállania, s csak ilyen eskü és átok terhe alatt avatják be vagy bocsájtják el.

Az esketést előbb illető felekezetük papjánál teszik meg, s azután otthon a menyasszony haját zsidósan rövidre lenyírják,¹³⁸ a rabbi egy superlát¹³⁹ alatt átbujtatván megáldja, s csak ekkor érvényes a házasság.

A temetés szintén ily egyes szertartással történik.

Halottaik fejénél, ha külsőleg protestans volt is, mindaddig gyertya ég, míg a ház küszöbén ki nem viszik; ekkor hallgatagon, néma fájdalommal kísérik az örök nyugalomra.

A halott felett tartandó istenítéletre van egy előítéletes hitök. Ugyanis azt hiszik, hogy 14 nappal eltemetése után, egy bittal fegyverkezett angyal jelenik meg a koporsó fejénél, s kiáltva, hogy: *ki vagy?* ha büntelen, igaz életű volt, a halott nevét mondja, s az angyal magával viszi; keresztül-kasul meghordozza a földi világban, megmutatja a vétkeiktől még meg nem tisztult halottakat, kik a földön való bujdosásra vannak kárhóztatva mindaddig, míg Isten irgalma által feloldoztatván, bemehetnek az örök boldogság hazájába.

Ha ellenben a halott becstelen életű és bűnös volt, akkor az ítélet angyala jót sújt botjával hasára, s a lélekvándorlás keservteljes útjára bocsátja.

Nagyon sokat böjtölnek, s böjtjük még a zsidókénál is tovább terjed; mert a gonosz lelkekre is böjtölnek minden szerdán. A böjtnek Istent engesztelő, ördögöt elűző erőt tulajdonítanak, mert azon babonás hitben élnek, hogy Isten az ördögnek az

137 Ti. Jákob fia.

138 A hagyományos – orthodox – szokás szerint a menyasszony haját közvetlenül az esküvői szertartás előtt lenyírják, s ezután beköti a fejét és parókát visel.

139 Huppa (hüpe) / baldachin.

éjjeli és nappali 12 óra közelét szabadságában hagyta. Máskor a szemétdombokon, keresztutakon vannak lekötve, onnan ólálkodnak, hogy rövid szabadságuk idején a gonosz életű embereket lefogják. Leginkább azokra van passiójuk, kik pénteken fésülődnek, s kik a szemetet a feljövő napnak hintik.

Az átoknak, főként ha böjtöléssel teszik, nagy hatást tulajdonítanak s azzal főként hitők üldözőit hiszik leginkább lesujtani, s néha az események egybevágó hatalma azt igazolni látszik. Így például Pécsinek és az első szombatosoknak üldözéséért bűnhődtetik II. Rákóczi Györgyöt és az országot.¹⁴⁰

(...)

Pécsi Simon tagadhatlanul felvilágosodott nagy szellemű ember volt, ki az akkor ismert világot beutazta, 17 nyelvet beszélt, s ország kancellárságig emelkedett. (...) Ő alapított vallásában összekeverte a múltat a jelen tisztultabb fogalmaival s azokat nem igyekezett összeegyeztetni, ő meghagyta Mózesnek azon intézvényeit is, melyek csupán éghajlatiak voltak, meghagyta azon külsőségeket, s titkos mesterkéeltséget, melyel Mózes csakis prófétai tekintélyét akarta a nyugtalan, háborgó, s szolgaságban elfajult zsidó-nép között biztosítani; ő Mózes vallásának nemcsak szellemét vette át, hanem annak foszlányait is megtartá, s azért az európai műveltség keretébe beilleszthető nem volt, s éppen azért csak kis körben terjedhetett el, csak egyesek fanatizmusa tarthatá azt maig is fenn; ezek is nyomorult életet élnek a sok ünnep miatt (keresztények s magok ünnepei is), dologtalanul, sok időt vesztegetnek el, üldöztetve, bosszantva lévén, más felekezetűek iránt gyűlölettel viseltetnek, azok nyomora és szenvedése iránt hidegek, s minden segílyt tőlük megtagadnak; ellenben, magok között összetartók, egymást mindenben segítők és védők, ha életökbe és vagyonukba kerülne is. A zsidókhoz nagyon vonzódnak; de ezek nem eléggé viszonozzák azon szükkeblű alapelv miatt, hogy Istennek választott népe csak egyedül Izrael; miért a szombatosoktól idegenkednek, őket denevéreknek csúfolják, ki se nem madarak, se nem egerek, se nem keresztények, se nem zsidók; s ha némely kóbor zsidó szombatos leányt nőül veszen is, de a régi öntetű bigott zsidó tőlük távol tartja magát, egy edényből vélük nem eszik, s a szombatosok előzékenységét, kedv-keresését visszatartja.

Ily elszigetelve, ily magányosan minden támogatás nélkül tartja fenn magát ezen kis csoport; idegen hontársai közt, idegen legközelebbi környezetében is, kiteve folytonos üldöztetés, lenézés és bosszantásnak.

(...)

140 II. Rákóczi György és hadserege a krimi tatárok fogságába esett (1657).

Br. Eötvös József

Megnyitó beszéd az Izraelita Egyetemes Gyűlésben

1868. december 14

Megjelent:

Tenczer Pál, szerk., *Album*, I (Pest: Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társulat, 1869), pp. 4–7

Újabb kiadás:

Zeller Árpád, *A magyar egyházpolitika*, I: 1847–1871 (Budapest: Boruth E. könyvnyomdája, 1894), pp. 945–948

Irodalom:

Groszmann Zsigmond, *A magyar zsidók a XIX. század közepén (1849–1870). Történelmi tanulmány* (Budapest: Az "Egyenlőség" Könyvkiadóvállalata, 1917), p. 101 sk.

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 168 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 121

Tisztelt egyetemes gyűlés!

Midőn Ő Felségének legmagasabb elhatározása folytán a kormány által e hó 10-ikére egybehívott izraelita hitfelekezeti közgyűlést megnyitom, egyszersmind szívesen köszöntöm az összejött képviselő urakat, s örömmel üdvözlöm az egész tanácskozó testületet, melyben most legelőször gyűltek egybe Magyarország izraelita vallású polgárainak választott képviselői, hogy mint önálló és szabad vallásos társulat, egyház és iskolai ügyeiket önmaguk szervezzék és rendezzék. (*Élénk éljenzés.*)

Önöknek, uraim, jutott azon szép feladat, már e legelső alkalommal bebizonyítani, hogy az ország izraelita polgárai saját ügyeiket helyesen és egyszersmind az ország állami s társadalmi viszonyainak megfelelően rendezni éppúgy képesek, mint a hazában létező bármily más egyházak és vallásos társulatok.

Az 1867:XVII-dik tc.¹⁴¹ az izraelita lakosokat az ország keresztény lakosaival egyenrangú polgárokká tette a polgári és politikai jogok gyakorlásában; e kongresszus feladata eszközölni, hogy a hazában létező izraelita hitfelekezet mint vallásos

141 Lásd fentebb, #146/a.

társulat is éppen olyan szabad, önálló és autonom testületet képezzen, mint a keresztény autonom egyházak. (*Élénk helyeslés.*)

(...)

Lehetnek önök között eltérő nézetek a zsidó testületek külső szervezetére nézve; lehet, hogy vannak, kik a vallásos szertartásokról eltérően, talán éppen ellentétesen gondolkoznak; de nem hiszem, hogy legyen valaki e gyülekezetben, ki mindnyájukkal egyenlő hévvel ne óhajtana az izraelita hitfelekezetnek fennmaradását és biztosítását, ki ne óhajtana, hogy az izraeliták ne csak mint egyének, hanem összesített erővel mozdíthassák elő a közös haza érdekeit. (*Zajos tetszésnyilatkozatok. Lelkesült felkiáltások: Éljen a haza!*) Ez pedig úgy eszközölhető legbiztosabban, ha az izraelita polgárok összessége jelen szétszórtságából rendezett vallásos testületté szervezi magát, s erőit egyesíti.

Miután pedig önkormányzatot az állam bármely vallástársulatnak csak azon felétel alatt engedhet:

ha biztosítást nyer az iránt, hogy az illető vallásos társulat önmagát kormányozni s kebelében a kellő rendet fenntartani képes, és hogy a kormány a szükséges fő-felügyeletet nehézség nélkül gyakorolhassa:

ennélfogva elkerülhetetlenül szükséges, hogyha izraelita polgártársaink önállólag akarnak egyházi ügyekben intézkedni, mindenekelőtt az egyes hitközségek szervezetét állapítsák meg; azután állítsanak a hitközségek fölé – ezek önhatóságának tiszteletben tartása mellett – oly hatóságokat, melyek az egyes községek és iskolák felett őröködnék, és amelyekkel az államkormány is a fő-felügyelet gyakorlásában érintkezve, ne kényteleníttessék közvetlenül avatkozni a vallástársulat belügyeibe. (*Zajos helyeslés.*)

Az egyházi ügyekre nézve azonban meg kell jegyezmem, hogy e kongresszus a kormány által csupán az izraelita vallástestületek külső szervezetének és hatáskörének megállapítására és a közoktatás rendezésére hivatván össze, a hitelvek és vallásstanok tanácskozásainak tárgyát nem képezik.

Különösen igényli a hitközségek és egyházi hatóságok rendezését a közoktatás érdeke is.

(...)

A jelen kongresszus főbb teendői lesznek: 1. az egyes hitközségek külső szervezetének s a szükséges felsőbb egyházi hatóságok szervezetének és hatáskörének megállapítása; 2. az izr. iskolák és iskolai hatóságok rendezése; 3. az izraelitákat közösen illető egyházi és iskolai alapnak kezelési, illetőleg ellenőrzési módjának megállapítása; végre 4. a jövőben tartandó kongresszusok szervezetének, hatáskörének meghatározása és az összejövetelükre szükséges választási szabályzatnak, valamint házi- és ügyrendnek megalkotása.

(...)

Az állam tért nyit önök előtt, hogy összes hitfelekezeti ügyekben is teljesen önmaguk rendelkezzenek, s midőn önökre bízva, hogy önkormányzatuknak szervezetét is

saját elveik és belátásuk szerint önmaguk állapítsák meg, azáltal oly szabadságot ad, minőt más államokban nem élveztek hitsorsosaik.

Bizton reményelem, hogy azon hatás által, melyet a szabadság minden nemes emberi törekvések sikerére mindig gyakorol, gyors fejlődésnek fognak indulni mind intézményeik, mind összes szellemi életük. És mert a szabadság áldásait bizonyosan fokozott mértékben érzik azok, kik majd két ezredéven át az elnyomatás nyomorait túrték, meg vagyok győződve, hogy éppen e szabadság a legerősebb kötelék leend, mely e hon izraelita polgárait minden viszonyok közt azon hazához köti, melynek alkotmánya nekik e szabadságot biztosítja. (Szünni nem akaró lelkes éljenzés és taps. Zajos felkiáltások: Éljen a haza!)

(...)

149

Hajjim ben Mordekhaj Efraim Fischl Szofér / Sussmann (Joachim Schreiber)

Lehet-e egy zsidó magyar is?

1868/1869 k.

R. Hajjim ben Mordekhaj Szofér (Joachim Schreiber) (1821–1886)¹⁴² levele Samson Rafael Hirschnek¹⁴³

Kiadás:

Joseph H. Schreiber, *Toldot Sofrim: A Biography of Joachim Schreiber (R. Chajim Sofer) from Pressburg, Chief-Rabbi of Budapest and His Family* (Zürich: I. J. Schreiber – London: L. Honig & Sons Ltd., 1963), pp. 54–56, az idézet: pp. 54–56, no. 61 (dátum nélkül)

לכבוד הרב הה"ג החכם הכולל המפורסם וכו' מוה"ר שמשון הירש נ"י האבד ק"ק עדת יראים
בפראנקפורט דמיין יע"א.

(...)

גמרתי בדעתי להשיב על מכתבו היקר על אתר ובלי איחור אף שאני מוקף טרדות רבות ועצומות מצד אחד מקהילתי עם ד' לערך ה' אלפים נפשות ועוד כה' אלפים בגליל ובסביבות הי"ו ומצד ב'

---

142 A *Hatam Szofér* (Pozsony), R. Benjamin Wolf Löw (Verbó) és R. Méir Eisenstädter (Ungvár) tanítványa, rabbi (községei: Mattersdorf, 1844; Gyömöre / Gyömrő, 1852; Sajószentpéter, 1859; 1868-tól, a levél írása idején is, Munkács); 1879-től a pesti orthodox hitközség első főrabbija. A nagymihályi határozat (#137/a) egyik aláírója. Azt hirdette, hogy a neológia híveit ki kell átkozni, nem szabad eltemetni őket, és fiaiktól meg kell tagadni a körülmetélést.

143 Héberből fordította Komoróczy Szonja Ráhel.

המלחמות במדינתנו נגד המתחדשים ותלמידים בישיבותינו והתשובות לדינא, עשיתי זאת כי שמעתי אומרים לי שמעכ"ה נ"י לוחם מלחמת מצוה כנגד ... ועומד בכל תוקף ועוז לצד הפירוד במדינתו וגבה לבו בדרכי ד' ולא יתן מקום לדחות א"ע וכן יעזור לו השי"ת שבכל אשר יפנה יצליח כי הבא לטהר מסייעין אותו מן השמים.

ועל אודות שאלתו הב' עוד אבוא אי"ה בחזרה כאשר יורווח לי מעט מטרדותיי אמנם דבר זה לפני ברור שאסור ליהודי לאמור על עצמו שהוא שייך לאומה ולעם אחר ולא בלבד ששייך לדת אחרת שהבחירה הי' מן האומות. וידוע שכפי מדרש חז"ל מ"ר נענש גם בשביל זה, והוא רק שמע שבנות יתרו אמרו עליו,, איש מצרי הצילנו" ושתק. וזולת זה הוא גם חילול השם גדול והמבין יבין עד כמה מנוול דבר זה מי נתלה במי ... אמנם עם ומדינה הם ב' דברים נבדלים וכמעט שאין להם שום שייכות זל"ז למשל בעיר שאני דר בתוכה לצפון העיר דר עם אחד ולדרום עם אחר ובתוכם להבדיל דרים יהודים בכ"ז כל הג' הם תושבים נאמנים למדינת הגר ולדוגמא עוד מדינות פולין שזה כלפני מאה שנים הי' מדינה א' ונתחלקה לג' חלקים ואיש פולני שדר כהיום בפאזען שייך באמת לעם פולין אמנם הוא דר כעת במדינת דייטשלאנד. סימן כזה בבחינה זאת אינו אלא להחליט שאיש א' הוא ממונקאטש או בפראנקפורט וזה בוודאי מותר לגמרי. האומות מבקשים כעת מאתנו שנכיר א"ע לאומה אחרת אמנם אין זה אמת ואי אפשר לבנות דבר לחלוטין אלא על יסוד אמת ונאמן כי דבר שאין לו יסוד נאמן אין לו קיום לדורות וכאשר יפול היסוד יפול גם הבנין. (אמנם מובן מאליו שאעפ"כ אנו מחוייבים לאמונה שלימה נגד המדינה שאנו חסים תחת כנפיו). יש מחר לאחר זמן שאפשר שהאומות יגיעו למחשבה אחרת יאז אנו עומדים כשקרנים ... השי"ת היודע מחשבות מנהיגי האומות השרים ויועציהם, ירחם עלינו והשם הטוב יהי' עם כבודו נ"י ועם כל אוהב ד' באמת ובלב שלם.

הק' חיים סופר

בן הצדיק מאפ"ס זצ"ל מפ"ב.

אבדק"ק הנ"ל.

נ. ב. אם ברצונו להדפיס מכתבי הלזה ימחול א"פ להודיענו כי לעת כזאת ואופן זה לא יהי' תכלית הנרצה כי אזי אהי' מוכרח להשמיט איזה דברים. ואם ברצונו הי' לתרגם מכתבי בלשון דייטש ג"כ ימחול לשלוח ל"י הטופס מקודם למען שאוכל להבחין ולבקר אם ישר הדבר במובן ודל"ב.

A tiszteletre méltó rabbinak és tudósnek (*ha-rav ha-gáon*), nagy tudású, híres stb. tanítónknak (*morénu ha-rav*), R. Simson Hirschnek – fénye világítson örökké –, aki a *bét din* feje az (isten)félők gyülekezetének szent községében – őrizze őket az Örökkévaló –, Frankfurt am Mainban.

(...)

Gondolatban már a helyszínen, késlekedés nélkül válaszoltam becses levelére, pedig nagy, súlyos gondjaim vannak egyrészt a községgemmel, ahol mintegy 4 vagy 5 ezer lélek van, és még vagy 5 ezer a megyében (*galil*) és a környéken – őrizze és éltesse őket az Örökkévaló –, másrészt a két háborúval, amely országunkban zajlik az újítók és a jesivánkban tanulók ellen, és a törvény (*dina*) szerinti ítélkezéssel ez ügyben. Mindezt azért tettem, mert hallottam, elmondták nekem, hogy (Ön), a nagyra-becsült, tiszteletreméltó – fénye világítson örökké – szent háborút (*milhemet micva*) folytat ez ügyben, (...) és teljes erejével kiáll a szakadás (*péruđ*) ügyében országában, és határozott szívvel jár az Örökkévaló útján, és nem enged a nyomásnak; segítse az

Örökkévaló, legyen áldott, járjon sikerrel minden cselekedetében, mert aki tisztítani jön, azt megsegitik az egekből.¹⁴⁴

A másik kérdésére – ha az Örökkévaló is úgy akarja – még újra kitekerek majd, ha kissé enyhülnek a gondjaim, bár világos előttem, hogy egy zsidónak önmagáról nemcsak azt tilos mondania, hogy más valláshoz tartozik, de azt is, hogy más néphez vagy nemzethez tartozik, mert mi a népek közül lettünk kiválasztva (*ha-behira hajta min ha-ummot*).¹⁴⁵ Ismert ugyanis bölcseink – emléküik legyen áldott – elbeszélése (*midrás*) nyomán, hogy mesterünk, Mózes (*Mose rabbénu*) meg lett büntetve ezért is, pedig ő csak hallotta, hogy Jitró lányai azt mondták: “egyiptomi férfi mentett meg bennünket”,¹⁴⁶ és nem szólt semmit.¹⁴⁷ Tehát ez nagy istenkáromlás (*hillul ha-sém*), és aki érti, meg fogja érteni azt is, hogy mennyire szörnyűséges dolog az(t tárgyalni), hogy ki hova tartozik... Bár a nép (*am*) és az állam (*medina*) két teljesen különböző fogalom, és nincs szinte semmi közük egymáshoz. Lásd például annak a városnak¹⁴⁸ az esetét, ahol én lakom: a város északi részén más nép lakik, a déli részén (megint) más nép lakik, közöttük pedig – mennyire más ez (*lehavdil*)! – zsidók laknak, és mégis mind a hárman hűséges lakosai Hágár országának. Vagy egy másik példa még Lengyelország (*Polin*) országai, amelyek körülbelül száz évvel ezelőtt egy ország voltak, majd ezt felosztották három részre,¹⁴⁹ és egy lengyel ember (*is polani*), aki ma Posenben¹⁵⁰ lakik, valójában Polin népéhez tartozik, pedig jelenleg Németországban (*Dajcsland*) lakik. Az ilyen jellegű megnevezések csak arra valók, hogy eldöntsük, hogy egy ember Munkácsról való-e, vagy Frankfurtból, és ez mindenképpen megengedett. De mostanában a népek azt kívánják tőlünk, ismerjük el, hogy a zsidó (*is ivri*) más néphez tartozik, jóllehet ez nem igaz. És semmit nem lehet másra építeni, mint igaz és hiteles alapra, és tudjuk, hogy egy olyan dolog, amelynek nincs hiteles alapja, nem fog fennmaradni több nemzedéken át, és ha összeomlik az alap, összeomlik maga az épület is. (Bár magától értetődő, hogy mindennek ellenére teljes hitelt tartozunk az államnak, amelynek szárnyai alatt élünk.) Lehet, hogy egyszer, egy idő múlva a népek majd valami más felfogásra jutnak, és akkor mi ott állunk, mintha hazugok volnánk. Az Örökkévaló – legyen áldott –, aki ismeri a népek vezetőinek (*manhig*), a minisztereknek (*szar*) és tanácsadóiknak (*joéc*) gondolatait, kegyelmezen meg nekünk, és a Jóteremtő (*ha-sém ha-tov*) legyen (Önnel), a tiszteletre méltó-

144 bT Joma, 38b stb.

145 Értsd: mint nép.

146 Ex. 2,19.

147 *Midrash tannaim*: Devarim (ed. David Tsevi Hoffmann) (Tel Aviv, 1963), 31; *Devarim Rabba*: Va-ethanan, 5,8; *Yalkut Shimoni*: Va-ethanan.

148 Ti. Munkács.

149 Lengyelország első felosztása Oroszország, Poroszország és Ausztria között (1772).

150 Poznań.

val – fénye világítson örökké – és mindenkivel, aki igazán és teljes szívvel szereti az Örökkévalót.

A kicsiny Hajjim Szofer,
az igaz MAFSZ¹⁵¹ – szent emléke legyen áldott – fia, Pressburgból,
és a *bét din* feje a fent említett szent községben.

N. B. Ha ki akarná nyomtatni leveletem, ezerszer kérem, tudassa velem, mert a mostani időben ez az eljárás nem vezet a kívánatos célhoz, és akkor bizonyos dolgokat ki kell majd törölnöm. És ha le akarná fordítani leveletem német (*dajcs*) nyelvre, akkor is kérem, hogy előzőleg küldje el nekem a papírt, hogy át tudjam nézni, és meg tudjam vizsgálni, hogy egyenes-e és érthető-e a dolog, bár a bölcs megérti a célzást is.

150

Hillél Lichtenstein

A zsidók hazájáról és nyelvéről

1870 k. / 1873

(a) Hillél Lichtenstein (1815–1891), A zsidók nyelvéről, 1870 k. / 1873

Megjelent:

Hillél Lichtenstein, *Es laasoys [Ét la-aszot]*, I (Lemberg: Kugel, Lewin & Comp., é. n. [1870 k.], 1873²; reprint, Brooklyn, NY: Z. Rosenberg, é. n.), pp. 113b–114b, no. 80¹⁵²

שאלה

דיא מצוה דאס מיר פֿון יעדע אומה אין שם און לשון און מלבוש אום געצייכענט זיין זאלן, אָב דיזעס איין גרונדשטיין איז דיא גאַנצע ייִדישקייט צו באַפֿעסטיגען אודר ניכט.

תשובה

דער ריינער אמת איז דאס דיא חומה מויער וואָס אין איהר כח שטעהט צו בעשיצן און צו באַפֿעסטיגען דיא גאַנצע ייִדישקייט אין כלל און אין דער פרט, און זיא איין קשר אמיץ פֿעסטער בונד איז דאס מיר איין עם ה' זינד און זיין ווערדען עד עולם ביז און עוויג איז. דאס מיר אויסגצייכענט זיין זאלן פֿון אנדרע פֿעלקער מיט שם ולשון ומלבוש מיט דען נאָמן און שפראַך און קליידונג, און

151 Mordekhai Efraim Fischel Szofér / Schreiber. Még Mattersburgban a *Hatam Szofér* tanítványa volt, majd az utóda lett, később ő is Pozsonyba költözött.

152 Jiddisből fordította Komoróczy Szonja Ráhel.

דאָדורך פֿון זיא גאַנץ אָב געזאַנדערט און געטיילט זיין ווערדן, ווייל ווען ידען דיא אייגענע שפראַך האָבן אַלס וויא דיא אומות העולם נעמליך דאָס מאַן זאַל מקפיד זיין אַכט געבן גענוי דיא ריינע שפראַך אזו צו רעדן אָהנע שום שינוי וגרעון ענדערונג, דאָס הייסט קיין שפראַך פֿעלער וויא זיא רעדן, דאָס פֿעראוהרזאכט שפעטר היען דאָס דיא אמונה און דער דת אויך זיך פֿעראייניגט. דאָריבר דא אונזערע אבות אין מצרים זאָלכעס פֿאַר אום גזעהן האָבן דאָ זיא יעצט ניכט מעהר זינד אין לכדך ישכון איין אָב געזאַנדערט פֿאַלק וויא פֿריער אין ארץ העברים אין דען לאנד פֿון עברים, זאַנדערן זיא מיסן שוין האָבן פֿילען פֿלקער און פֿרוויקלונג מיט אומות העולם דיא אַנדערע אמונות ודתות גלויבען און געברייכע בעזיצן, און דאָדורך דיא יידישקייט געשוואַכט ווערדן קאָן, דאָרום אום דאָס צו פֿרהיטן האָבן זיך אַלע פֿערוואַמלט און האָבן איינשטימיג כורת ברית גוועזן איין בונד גמאַכט דאָס זיא ניכט פֿערלאָסן ווערדן דיא יידישע שפראַך, און דאָס זיא ניכט לערנן ווערדן דיא שפראַך פֿון דיא מצרים אום זיך צו ערוויטערן פֿון דיא דרכי ע"ז (ווייל אָבער דיא קינד דיא דאָרט געבאָרן אונ ערצאָגן ווערדען, איז יא ניכט מעגליך דאָס זיא זיך צוריק האַלטן קאַנען פֿון דיא שפראַך וואָס זיא תמיד הערן, זאָ האָט מאָן מיט כוונה אין מיט אַביזכט איהר לשון משבש גוועזן גפֿעלשט אופֿ צווייערלייא ארט. ערשטענס דאָס מאָן פֿערמישט אין צווישן פֿיעלע ווערטער פֿון לשון הקודש און תרגום, וויא צום בייאשפיל אפֿשר, חלילה, איין שעה, האַלבע שעה, ברכה זאָגן, ח"ו, בלי נדר, מזל טוב, חתימה טובה, שנה טובה, בעוה"ר, חרטה אד"ג. צווייטענס דאָס מאָן דיא ווערטער זעלבסט פֿרדערבט און אַנדערס אום שפריכט פֿאַטר פֿאַטר, גראַספֿאַטר דעדע, בראַט ברויט אד"ג. דאָמיט איז מאָן שון ניכט אין דען כלל פֿון פורץ גדר ישכנו נחש דער וואָס איין זאָלכען צוים (וואָס מאָן גמאַכט האָט דיא יידישקייט צו היטן) איינרייסט, זאַל פֿון איינע זאָלכע שלאַנג געביסן ווערדן וואָ ער קיינע הילף מעהר האָבן קאָן. פֿון דען קבלות ברית פֿון אונזערע פֿאַר עלטערן ווייל דער נכרי דער פֿון זיינער יוגענד נור ריינע דייטשע שפראַכע רעדעט, פֿרשטעהט יא ניכט און איז איהם יא אוך עקעל דיא יידיש טייטשע שפראַך ווייל זיא פֿרדאָרבן גרעדעט ווירד, און פֿרעמדע ווערטער דאָבייא פֿרמישט זינד, דאָדורך ווען גלייך דאָס זיא איין שפראַך רעדן, זינד זיא דאָך זעהר ערווייטערט איינר פֿון דען אַנדערן. (און דאָמיט דיא יידישע אמונה און דאָס דת נימאָהלס פֿערקירצט ווערדן זאל. אויף דען אליהו הנביא האָט עדות געזאָגט דאָס דיזער קבלות ברית איז בייא השי"ת זעהר אַנגענעהם און טייערר אַלס פֿיעלע אַנדערע מצות. ווי אויך וועגן דיא אמונה און דת צו בפֿעסטיגן האָבן זיא אופֿ זיך גענאָמן דאָס זיא איהרע יידישע נעמן און מלבושים ניכט פֿרוועכסלן און פֿרטוישן ווערדן מיט זאָלכע נעמן דיא דיא אומות העולם גערופן ווערדן. דיא מענער זאלען נור גערומן ווערדן ראובן, שמעון, און דיא ווייבער נור צפורה ומרים אד"ג, ניכט אַנדערסט. דיזעס האָט זיא בייא גטראָגן דאָס ווען גלייך דאָס זיא זינד גוועזן אין גלות בייא דיא מצרים דיא שטופי זימה אום שוויפֿענד זינד, און איינה צייט לאַנג פֿון (רד"ו שנה) צווייא הונדערט און צעהן זינד זיא דאָך געבליבן איין עם קדוש הייליג פֿאַלק, דאָס השי"ת האָט עדות גזאָגט אויף איהר יחוס, דאָס זיא איינגעציימט און ערווייטערט פֿון עריות און זנות גוועזן זינד.

Kérdés

A parancsolat (*micva / micve*), amely szerint nevünkkel, nyelvünkkel és öltözékünkkel el kell különülnünk minden néptől, alapkő-e, amely megerősíti az egész zsidóságot, vagy nem.

Válasz

A teljes igazság az, hogy ez az a fal, amelynek van annyi ereje, hogy megvédje és megerősítse az egész zsidóságot mind általában, mind sajátosan, és amely biz-

tos kötelék, hogy az Örökkévaló népe vagyunk és az is maradunk mindörökre. És ha nevünkkel, nyelvünkkel és öltözékünkkel (*sém ve-láson ve-malbus / sem ve-losn ve-malbus*) különbözőek vagyunk a többi néptől, ezzel teljesen elkülönülünk és különvólunk tőlük. Ugyanis ha a zsidók ugyanazt a nyelvet beszélik, mint a világ népei (*ummot ha-olam / umesz ha-ojlem*), azaz ha az ember figyel arra, hogy pontosan ugyanazt a tiszta nyelvet beszélje, és ugyanúgy, bármiféle változtatás vagy rontás nélkül, mint ők, tehát nem követ el nyelvi hibát: akkor ennek következtében később a hit és a vallás is egybe fog olvadni. Ősapáink (*avot / ovesz*) Egyiptomban felismerték, hogy a zsidóság “már nem olyan nemzet, mely egyedül lakik,”¹⁵³ nem úgy mint korábban a héberék földjén (*erec ha-ivrim*), hanem sok kapcsolatuk és üzletük lesz a világ népeivel, amelyek más hitben és vallásban hisznek, és más szokásaik vannak, és ezért meggyengülhet a zsidóság. Azért, hogy ezt megelőzzék, mind összegyűltek, és egyhangúan szövetséget (*berit / brisz*) kötöttek, hogy nem hagyják el a zsidó nyelvet (*jidise sprakh*) és nem tanulják meg az egyiptomiak nyelvét, hogy ezáltal távol tartsák magukat a bálványimádás útjaitól (*darkhé avoda zara / darkhe avodo zaro*).

– Mivel azonban nem lehet elvárni, hogy a gyermekek, akik már ott születnek és nőnek fel, elzárkózzanak attól a nyelvtől, amelyet folyton hallanak, szántszándékkal (*mit kavone*) és tudatosan elrontották a nyelvüket, kétféleképpen is. Egyrészt, belekevertek sok szót a szent nyelvből (*leson ha-kodes / losn ha-kojdes*)¹⁵⁴ és a targum¹⁵⁵ nyelvéből, mint például az *efser* (talán), *kholile* (Isten ments), *ejn so* (egy óra), *halbe so* (fél óra), *brokhe zogn* (áldást mondani), *khasz ve-solem* (Isten őrizz), *bli neder* (ígéret nélkül), *mazl tov* (gratulálok), *khaszimo tojve* (jó [könyvbe] pecsételtes),¹⁵⁶ *sono tojvo* (jó évet), *bavonoszejnu ha-rabim* (nagy vétkeink miatt), *kharote* (megbánás) stb. Másrészt, megrontották magukat a szavakat is, és máshogy ejtik ki őket: *Vater – foter*, *Grossvater – dede*, *Brot – broyt* stb. Így már nem érinti őket az az alapelv (*klal*), hogy “aki áttöri a kerítést, azt megharapja a kígyó”,¹⁵⁷ amely szerint ha az ember átszakít egy ilyen kerítést (amelyet azért húztak föl, hogy megvédje a zsidóságot), olyan kígyó harapja meg, amelynek harapásán már nem lehet segíteni. Ezt ősapáink a szövetséggel együtt kapták meg (*kabbalat berit / kabolesz brisz*). Mert a nem zsidó (*nokhri*), aki kiskora óta tiszta német nyelven beszél, ezt (a nyelvet) nem érti meg, és visszataszító (*ekel*) is számára a zsidó-német nyelv (*jidis-tajcse sprakh*), mert megrontva (*ferdorbn*) beszélik, és idegen szavakat kevernek bele. Így aztán bár egy és ugyanazon nyelven beszélnek, nagyon távol vannak egymástól. – És ezáltal a zsidó hit és vallás soha nem szenvedhet csorbát. Maga Illés próféta (*Élijahu*

153 Num. 23,9.

154 Szent nyelv: héber–arámi, a Tóra (bibliai héber) és a rabbinikus iratok nyelve.

155 Az arámi Biblia-fordítás.

156 Egyfajta szerencsekívánát az őszi nagyünnep – a “félelmetes napok” – alkalmából, *ros hasána és jom kippur* között, amikor eldől, kinek kerül a neve az élet, s kinek a halál könyvébe.

157 Koh. 10,8.

ha-navi / Elijohu ha-novi) tanúsította, hogy az Örökkévaló szemében ez a szövetség fontos, és sokkal lényegesebb, mint sok más parancsolat. Ugyanígy, azért, hogy erősítsék a hitet és a vallást, magukra vállalták azt is, hogy zsidó nevüket és öltözködésüket nem változtatják meg és nem cserélik fel olyan nevekkal, amelyeket a világ népei használnak. A férfiakat úgy hívják, hogy Ruven vagy Simon, az asszonyokat pedig csak Cippora vagy Mirjam stb., és nem másképp. Ezért, bár fogságban (*galut / gólesz*) voltak az egyiptomiaknál, akikből féktelenül árad a gonoszság (*stufé zima*), mégis szent nép maradtak (*am kados / am kodojs*) 210 éven át, és az Örökkévaló tanúsított minden leszármazást (*jihesz*), mert elkerítve, távol maradtak a fajtalankodástól (*arajot / arojesz*) és a parázناسágtól (*zenut / znusz*).

(b) Hillél Lichtenstein, “Ne keveredjünk más népekkel”, 1870 k.

Megjelent:

Es laasoyes [Ét la-aszot, “Ideje cselekedni”], I (Lemberg: Kugel, Lewin & Comp., é. n. [1870 k.], 1873²; reprint, Brooklyn, NY: Z. Rosenberg, é. n.), pp. 120b–122a, no. 85¹⁵⁸

שאלה

אין דען לאַנד וואָ מיר מיט אַנדערע פעלקער גלייכגעשטעלט זינד, אָב מיר עס דאַרפען אַלס פּאַטער לאַנד בעטראַכטען אודער ניכט.

תשובה

דא אונזער אמתדיגע הצלחה און עשירות איז נור דאס מיר עבדי ה' זינד, און האלטען דיא הייליגע תורה און איהרע מצות והיא חייבי ואורך ימינו און זיא איז אונזער לעבען און פערגעניגען, און דאס געאייגענטע לאנד צו דיא תורה וואס מאן דארט איהרע אלע מצות מקיים זיין קאן, איז נור ארץ הקדושה דאס הייליגע לאנד דא אין אַנדערע לענדער זעהר פיהלע מצות התורה זינד דיא מיר ניכט מקיים קאָנן זיין, און דאדורך אונזער חיי נצחי עוויגעס לעבן, דיא מיר זיך דורך דיא תורה אייגען מאַכן זאָלן פערקלענערט און פערקירצט איז. דעריבער איז איין גרוסע פּפּליכט און שולדיגקייט פֿיר איין יעדן יידן אין אַלע לענדער וויא מיר אין דען גלות צערשטרייעט זינד, זעהר אָפּט צו געדענקען אַן דען פּסוק אַם אשכחך ירושלים תשכח ימיני ווען איך דיך ירושלים פֿערגעסע אזו ווערדע איך פֿרגעסן אַן מיינע רעכטע האַנד, און דאס מיר זאָרגן זאָלן דאס אַלע אונזערע פֿיהרונג זאָל נור זיין אוף אזו וועג דאס מיר אימער מצויינים אויס געצייכענט זיין זאָלן וואס נור מעגליך איז, און ניכט פֿרמישט זיין מיט אַנדערע פעלקער, איבער הויפט מיט שם, ולשון, ומלבוש, דא ווען דיא דרייא אין דיא יידישע הערצער איינגעווארצעלט זינד, אזו זינד זיא אים שטאַנד פֿיהלעס גוטעס בייא צו טראַגען וואס צו דיא בעפֿעסטִיגונג דער יידישקייט ניצליך איז, און איין יעדער דער דען יידישען גלויבען טרייא איז, מוס זעהר געוואַרענט זיין דאס ער ניכט זאָגען זאָל דאס דאס לאַנד וויא מיר יעצט וואָהנען ווייל מיר דארט געבאַרן און ערצויגן זינד, דאס דאס אונזער פּאַטער לאַנד איז – וועגן צווייא טעמים.

158 Jiddisbóól fordította Komoróczy Szonja Ráhel.

ערשטענס, איז ער כופר דאָמיט אָן דיא גאולה און ביאת משיח, ווייל יעדער ערליכר ייד מוס זיך צו יעדער צייט און צו יעדער מינוט בערייט האַלטן דאָס קול מבשר, דיא שטים וואָס דיא בשורה ברינגען ווירד, צו הערען, בא ישועה לעולם בא טובה לעולם, בא שלום לעולם, דיא הילף און דאָס גוטע, און דער פֿרידען, איז געקאָמן און דיא וועלט, דאָס מיר דיא זכיה האָבען זאָלען ותחזינה עינינו בשוכך לציון ברחמים דאָס אונזערע אויגען זעהן זאָלען ווען מיר אין דיא שטאָט ציון צוריק קעהרן ווערדן, דאָס מיר דאָרט אונגעהינדערט השי״ת דינען צו קאָנען איין זאָלכע עבודה וואָס עס איז איין עבודה תמה, איין עבודה שלימה דאָס אונזער דינסט צו השי״ת זאָל גאָנץ און אונפֿעהלכאר זיין, דאָריבער זינד מיר נור אין אונזערע אויגען פֿיר גרים פֿיר געדולדעטע אין אַנדערע לענדער בעטראַכט (ווען אויך דאָס מיר אין מאַנכע לענדער צווישען מלכי חסד און תושבי חסד, זאָלכע קעניגע און איינוואַהנער וואָס מיט אונז פֿיהל גוטעס טוהן, וואהנען, דאָס מיר ניכט נור ניכט געדריקט זינד זאָנדערען אויך אלע פֿרייהייטען האָבען און מטוב האַרץ געניסן קאָנן) וויא דיא תפלה געהט גלינו מאַרצינו ונתרחקנו מעל אדמתינו ואין אנו יכולים לעשות רצונך וכי, ואיך נשיר שיר ה', ווייל מיר פֿון אונזער לאַנד פֿערטריבען און ערווייטערט זינד, קענען מיר ניכט דען ווילען פֿון השי״ת טוהן וויא זיך געביהרט, אין וואָס פֿיר איין קליין איכות אין אונזער השגות התורה דען בגריף פֿון דיא וויסענשאַפֿט פֿון דיא תורה, אזו לאַנג דאָס מיר און אדמת נכר פֿרעמדן באַדען וואַהנען.

צווייטענס ווען מיר אונז פֿיר לאַנדעס קינדער בעטראַכטען און מתושבי ארץ היימישע בירגער זינד, זאָ קאָן זאָלכעס פֿראוהרזאָכן דאָס מיר זיך מיט אַנדערע פֿעלקר פֿראייניגן און פֿון דיא שמירות התורה מעט מעט בעאַבאַכטונג פֿון דיא תורה נאָך און נאָך אום צו טרעטען – אין אַנפֿאַנג נור זאָלכע אַזהרות אָב צו שאַפֿען דאָס מיר ניכט דורך איהנן זעהר זעהר ערווייטערט זיין זאָלן, שפעטער הין אויך זאָלכע אָב צו שאַפֿען דאָס מיר דאָדורך ניכט ערווייטערט זיין זאָלן, און נאָך שפעטער דאָס מיר קרובים און לעם אחד, זעהר נאָהע, און צו איין פֿאַלק זיין זאָלען חלילה. אָבער וואָס אַנבעלאַנגט און עס בערירט דאָס מיר טרייע אוהבים פֿריינדע צו אונזערען מלך יר״ה און שרי מדינותינו לאַנד העררן זיין זאָלען, זינד מיר ניכט וויא גרים געדולדעטע, זאָנדערן וויא איינהיימישע, דאָ מיר פֿון דיא הייליגע תורה געבאַטען זינד אני פי מלך שמור דאָס מיר גענוי דיא געזעצע פֿון דיא רעגירונג בעפֿאַלגען זאָלען, דרשו את שלום העיר, הוי מתפלל בשלומי של מלכות, איהר זאָלט מתפלל זיין וועגען דען פֿרידען פֿון דיא רעגירונג. דאָ מיר אָבער אונז פֿיר גרים און געדולדעטע בעטראַכטען, און אימער האַפֿען און גליסטען אין אונזערן אייגענען לאַנד צו קאָמען, איז נור וועגען דיזען גרונד ווייל מיר ווינשען אמתדיגע עובדי ה' צו זיין, דיזעס ווירקט און פֿעראורזאָכט דאָס מיר דיא שמירות התורה אין אלע הינזיכטען טרייא כלייבן, און דאָמאַלס קאָנען מיר האַפֿען דען שוטץ פֿון דען גדול הרועה השומרן פֿון השי״ת דער אונזער היטער איז אונז צו בעוואַכן, און ווען אויך ווען מיר דיא תורה גענוי היטען, זינד מיר פֿון אַלע פֿעלקער זעהר ערווייטערט און דאָדורך פֿערהאַסט, זאָלען מיר דאָך געזיכערט און רוהיג זיין דאָס שומר מצוה לא ידע דבר רע דאָס דורך זאָלכע ערווייטערונגען דיא אונז דיא תורה פֿראורזאָכט, ווירד ניכטס שלעכטס קאָמן, ווייל מיר דאָמאַלס רעכענן קענן אויך דיא אהבה פֿון דען שומר ישראל. אָבער יענע דיא פֿון דיא תורה אום טרעטען (און דאָדורך זיך פֿערהאַסט מאַכן ביא דען גדול הרועה השומרן) ווייל זיא גלויבען דאָדורך זיך מעהר מקרב צו נעהרען צו די אוה״ע און דאָדורך איהר אהבה צו גווינען, צו לעצט ווערדען זיא פֿון איהנען פֿערהאַסט און פֿערפֿאַלגט ווייט מעהר אַלס דיא יעניגע דיא איהר תורה טרייא געבליבן זינד, וויא דער פֿסוק זאָגט, אם ה' לא ישמור עיר.

Kérdés

Azt az országot, ahol egyenjogúak vagyunk a többi néppel, hazánknak (*faterland*) kell-e tekintenünk, vagy nem.

Igazi sikerünk és gazdagságunk az, ha szolgálhatjuk az Örökkévalót, és megtartjuk a szent Tórát és annak parancsolatait, mert azok “életünk és napjaink értelme” (*ki hémm hajjénu ve-orekh jaménu*).¹⁵⁹ Márpedig az egyetlen ország, amely a Tórához kötődik, ahol minden parancsolatát meg lehet tartani, az a Szent Föld (*erec ha-kdusa*). Nagyon sok olyan tórai parancsolat van ugyanis, amelyet más országokban nem lehet megtartani, és örök életünk, amelyet a Tóra törvényeinek megtartása tesz lehetővé, ezáltal kisebb lesz, és megrövidül. Ezért nagy felelősség és kötelesség minden zsidó számára minden országban, ahol szétszórattatásban (*galut / golesz*)¹⁶⁰ szétszórattatva élünk, hogy sokszor eszünkbe jusson ez a vers (*paszuk*): “Ha rólad meglefedkezem, Jeruzsálem, feledkezzék el rólam a jobb kezem.”¹⁶¹ És vigyáznunk kell arra, hogy viselkedésünkkel, amennyire csak lehet, minden szempontból kitűnjünk és kiváljunk, és ne keveredjünk más népekkel sem nevünkben, sem nyelvünkben, sem öltözékünkben (*sém ve-lason v-malbus*), mert ha ez a három (tilalom) mélyen gyökeret ver a zsidó szívekben, akkor képesek sok jót eredményezni, ami fontos a zsidóság megerősödése szempontjából. És mindenki, aki hű a zsidó valláshoz, nagyon óvatos kell hogy legyen, hogy ne mondja, hogy az ország, ahol most élünk, mivel (ott) születünk és nőttünk fel, az a hazánk volna. Két ok van erre.

Először is, akkor az ember halasztaná a megváltást (*ge'ula*) és a messiás eljövetelét (*bi'asz mosiah*), merthogy minden hithű zsidónak minden időben és minden percben késznek kell lennie arra, hogy meghallja a hírnök hangját (*kol mevasszér*), amely elhozza a hírt, hogy jön a megváltás a világba, hogy jön a jóság a világba, hogy jön a béke a világba,¹⁶² hogy megadatik nekünk az, hogy “szemünk lássa a Cijonba való visszatérést kegyelettel”,¹⁶³ és hogy ott nehézség nélkül szolgálhatjuk az Örökkévalót – neve legyen áldott –, az Örökkévaló – neve legyen áldott – szolgálata teljes és hiánytalan szolgálat legyen. Ezért saját szemünkben idegeneknek (*gérim*) kell tekinteni magunkat, megtűrt lakosoknak minden más országban (még akkor is, ha néhol kegyes királyok és kegyes nép között élünk, olyan lakók és királyok között, akik sok jót tesznek velünk, olyan helyen, ahol nemhogy nem vagyunk elnyomva, de teljes szabadságot kapunk, és élvezhetjük az ország javait is). Ahogy az ima mondja: “Kiűztünk országunkból, eltávolodtunk földünkről, és nem tudjuk teljesíteni kívánságodat...”,¹⁶⁴ “hogyan énekeljük hát dalt az Örökkévalónak?”¹⁶⁵ Mivel ki lettünk űzve

159 A *Sema* előtt este elmondott áldások egyikéből.

160 Értsd: a diaszporában.

161 Ps. 137,5 (az IMIT fordítása nyomán). – Lichtensteinnél a héber eredeti mellett saját fordítása: “(...) és akkor elfelejtem a jobb kezem is.”

162 A rabbinikus irodalom gyakori formulái Jes. 52 nyomán (bT Nidda, 31b; Peszikta Rabbati, 35,5 stb.).

163 A *Semone eszré / Amida* 17. áldásából.

164 Az *Amida* főünnepeken mondott változatából.

165 Ps. 137,4.

országunkból, és messze vagyunk tőle, nem követhetjük az Örökkévaló – neve legyen áldott – akarát úgy, ahogyan kellene, és így mire való a Tóra-tudásunk, amíg idegen földön, más országban¹⁶⁶ lakunk?

Másodszor, ha az ország népének és hű lakóinak tekintjük magunkat, az lehet a következménye, hogy eggyé válunk más népekkel, hogy fokozatosan, lassanként eltávolodunk a Tóra törvényeinek megtartásától (*smirat ha-Tora*). Először azokat a szabályokat (*azharot*) hagynánk el, amelyek miatt nagyon-nagyon különbözünk, később elhagynánk azokat is, amelyek miatt valamelyest is különbözünk, és még később (valamennyit), azért, hogy közel kerüljünk a másik néphez, végül pedig – Isten ments (*halila*) – egy néppé válunk (velük). De ami királyunkat – növekedjék a dicsősége – és országunk minisztereit illeti, továbbra is hűséges tisztelőik és barátaik kell hogy maradjunk, hiszen nem mint idegenekre (*gérim*) és megtűrtekre néznek ránk, hanem mint saját népükre. Ahogyan a szent Tóra parancsolja: hogy “megtartsuk a király parancsolatát,”¹⁶⁷ pontosan kövessük a kormány törvényeit, “keressük a város jólétét”¹⁶⁸ és “imádkozzunk a királyság békéjéért.”¹⁶⁹ Azonban az, hogy önmagunkra mégis idegenként és megtűrt népként tekintünk, és folyton arra vágyunk és várunk, hogy visszatérjünk saját országunkba, csakis azért van, mert az ő igaz szolgálói szeretnénk lenni. Ennek következtében minden szempontból hűségesen megtartjuk a Tóra törvényeit, és akkor bízhatunk “a nagy pásztor és őrző” (*ha-gadol ha-ro'e ha-somran*)¹⁷⁰ védelmében, abban, hogy az Örökkévaló – neve legyen áldott –, aki őrzönk, megvéd minket. Még ha a Tórát pontosan megtartjuk is, és ezért más népek kiteszítanak és gyűlölnék bennünket, biztosak lehetünk és bízhatunk abban, hogy “aki megtart egy parancsolatot, azt baj nem éri”,¹⁷¹ és abban, hogy a Tóra törvényeinek megtartása által okozott kiteszítottság nem okozhat semmi rosszat, mert ekkor számíthatunk “Izrael őrzőjé”-nek¹⁷² szeretetére. De azokat, akik elhagyják a Tórát (és ezáltal gyűlöltekké válnak “a nagy pásztor és őrző” szemében), azért, mert azt hiszik, hogy ezáltal közelebb tudnak kerülni a világ népeihez (*ummot ha-olam*), és így akarják elnyerni az ő szeretetüket: azokat végül sokkal inkább fogják gyűlölni és üldözni, mint az olyanokat, akik hűek maradnak a Tórához, ahogyan a (bibliai) szakasz mondja: “Ha az Örökkévaló nem őrzi a várost...”¹⁷³

166 Az eredetiben a kifejezés héber és jiddis szinonimával.

167 Eccl. 8,2.

168 Jer. 29,7.

169 Misna: “Pirké Avot”, 3,2.

170 A prágai Juda Löw ben Becalél (a MAHARAL) (1525–1609), *Necah Jiszrael* (“Gloria Israelis”), 62,10.

171 Eccl. 8,5.

172 Ps. 121,4.

173 Ps. 127,1: “...az örök azt hiába őrzi.”

Molnár Aladár

A nagymihályi nyilatkozatról az országgyűlésben

1880. március 12

Molnár Aladár (1839–1881)¹⁷⁴ képviselő az országgyűlésben héberül idézi a nagymihályi nyilatkozatot, jiddisül idézi és kommentálja Hillél Lichtensteint

Megjelent:

Molnár Aladár, in: *Az 1878. évi október 17-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*, XI (Budapest: Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1880); az idézet: pp. 57–58

Újabb kiadás:

Zeller Árpád, *A magyar egyházpolitika*, II: 1872–1894 (Budapest: Boruth E. könyvnyomdája, 1894), pp. 1084–1099; az idézet: pp. 1090–1094 (a héber betűs idézet nélkül)

(...) Ugyanazon rabbik, akik a “Somre-hadaszt”¹⁷⁵ alapították, Szt. Mihályon¹⁷⁶ tartottak egy gyűlést vagy zsinatot – nem tudom minek nevezzem. Ők ezt maguk törvényszéknek s határozatait a törvényszék ítéletének (Beszak-Bethdin)¹⁷⁷ nevezték – s ezen zsinaton a többek közt kiátkozták a neológokat, és miért? Azért, mert azok az idegen népek közé elegyednek, azok cselekvéseit eltanulják. (Mozgás.) Ugyanazon törvényszék a többek közt a következő ítéletet hozta, amelynek van gyakorlati commentárja is, melyről később szólok. (Olvassa):

אסור לדרוש דרשה בלשון אומות וכן אסור לשמוע דרשה האמורה בלשון אוה"ע, ע"כ צריך כל בר ישראל אשר ישמע שרב או אחד דורש בלשון נכרי לעזוב בהכנס" ולצאת חוצה, והדורש צריך לדרוש בלשון יהדות שמדברים בו ישראל הכשרים אנשי המדינה הזאת.

(Derültség. Felkiáltások: *Halljuk magyarul!*) Azaz¹⁷⁸ tiltva van predicációt tartani idegen népek nyelvén. Egyébiránt, ha tetszik Mocsáry Géza¹⁷⁹ úrnak, átadhatom neki

174 A M. Tud. Akadémia tagja, a pesti református theologiai akadémián a bölcészet tanára, 1872-től országgyűlési képviselő. Az oktatásügy és oktatáspolitika egyik vezető személyisége. A zsidó Iskola-alap vitájában a kongresszusi (neológ) hitközségek álláspontja mellett állt ki.

175 Somré ha-dat: Hitőr Egylet, 1867-ben a vallási reformok megakadályozására alakult, az ortho-doxia egyik melegágya.

176 Nagymihály.

177 Peszak bét-din: lásd fentebb, #143/a.

178 Itt következik, a közbeszúrásoktól eltekintve, a fenti héber szöveg szó szerinti fordítása.

179 Országgyűlési képviselő (Ungvár).

az eredetit, hogy ellenőrizze, vajon jól mondtam-e magyarul.¹⁸⁰ (*Élénk derültség.*) Tiltva van predicációt tartani idegen népek nyelvén; hasonlóul tiltva van meghallgatni a predicációt, mely idegen népek nyelvén mondatik; azért kell, hogy Izraelnek minden fia, azaz minden zsidó, aki hallja, hogy a rabbi, vagy valaki más, idegen nyelven predicál, a zsinagógát – az imádság házát – elhagyja s az utcára menjen ki (*Mozgás*), hanem kell, hogy aki predicálni akar, azon a zsidós nyelven beszéljen, melyen az ezen országban lakó kóser zsidók beszélni szoktak. (*Derültség és mozgás.*) Ez a más nyelv pedig nem az eredeti héber, melyen beszélni nem szoktak, s melyhez egy régi, több ezredéves dicsőséges történet tradíciója csatolhatná őket, hanem elrontott német nyelv, melyet éppoly kevéssé rendelhetett el az ószövetségi thora, vagy a thalmud, mint akár-mely más nyelvet, mert az akkor nem is existált. Ők tehát kijelentik, hogy tiltva van más nyelvet használni, mint ezen elrontott német nyelvet. A francia zsidónak nincs tiltva francia nyelven predicálni s imádkozni, a spanyol zsidónak, a legorthodoxabb sephardimnak, nincs tiltva, hogy a spanyol nyelvet használhassa, a németországinak szabad német nyelven predicálni, s csak éppen a magyarországi orthodox zsidónak tiltaná a vallása s vallási törvénye, hogy cultusában a magyar nyelvet használhassa, és parancsolná rá nem is az eredeti hébert, hanem az elrontott német jargont? (*Élénk helyeslés.*) Mutasson nekem Mocsáry Géza képviselő úr egyetlenegy orthodox imaházát, melyben magyarul imádkoznának vagy predicálnának. Mutasson nekem egy jesivát, melyben a leendő rabbikat magyarul tanítanak. (*Tetszés.*)

A múlt alkalommal azt mondtam, hogy ezen jesiva és a központi rabbi-seminarium közt nem az irányra nézve van különbség (...), hanem az a különbség, hogy az országos rabbi-seminariumban a thalmud és sulchán aruch mellett tanítanak más ismereteket is: magyar nyelvet, irodalmat, classicus nyelveket, etc., míg a jesivában a thalmudon és a sulchan aruchon kívül minden egyéb ki van zárva. A másik különbség az, hogy ott csak ezen német jargon nyelven¹⁸¹ lehet tanítani.

Nálam voltak a legnagyobb orthodoxok informálni, és én kérdeztem tőlük, nem lehetne-e a jesivában mást is tanítani; hiszen az a rabbi, ha tudja a magyar történelmet is, meg megismeri a magyar irodalmat, ha egy kis természettant is tanul stb., azért talán lehet jó pap? Azt mondták: nem lehet! Kérdeztem: nem lehetne-e ott az elrontott német nyelv helyett magyarul magyarázni a thalmudot? A felelet az volt: nem! Ők makacsul ragaszkodnak ahhoz az elrontott nyelvhez, mert az alkalmas arra, hogy izolálja őket az ország többi polgáraitól.

Ennek a határozatnak commentárjával is szolgálhatok. Ezen törvényszéki ítéletet, melyet felolvastam, aláírták a jelen volt rabbik, a többek közt az a Reb Hillel¹⁸²

180 A kedélyeskedő megjegyzésből implicite következik, hogy Molnár Aladár mellett Mocsáry Géza is értette a jiddist, tudott héber betűs szöveget olvasni.

181 Német jargon nyelv: jiddis.

182 Ti. Hillél Lichtenstein.

is, aki már igazán auctoritás, nem úgy, mint Hildesheimer.¹⁸³ Ez a Hillel Vecsésről származott,¹⁸⁴ s most úgy tudom, Galiciában van.¹⁸⁵ A hetvenes évek elején nagy lelkesedéssel hozták őt a különvált orthodoxok ide Pestre predicálni, s innen elvitték Makóra is. Ez a férfiú nyilatkozatai teszik még érthetőbbé a felolvasott határozatban nyilvánuló intentiókat, amiket részint magyarul, részint németül idézett, azok Reb Hillel praedicatióiból szóról szóra vannak véve – először is kimondja, hogy a zsidó népnek “von jedem Volk in Namen, in Sprach, in Kleidung ausgezeichnet sein sollen...”,¹⁸⁶ az ausgezeichnet szót mindig azon értelemben véve, hogy “megkülönböztetve” a többi néptől: “das ist ein Grundstein – így folytatja – die ganze Jüdischkeit zu befestigen”. (*Élénk derülség és mozgás.*)

Tehát éppen a többi népektől megkülönböztetés képezi a judaismus megszilárdításának alapját. (*Halljuk! Halljuk!*) Ezután igen erősen kikel azon ostoba és nevetséges dolog ellen, hogy az iskolában haszontalan tárgyakat is tanítanak, minő a Weltbeschreibung és a Naturlehre stb. (*Élénk derülség és mozgás.*) A legérdekesebb az, ahol felveti azon kérdést, hogy szabad-e a zsidóknak azon országot, amelyben születtek és nevelkedtek, hazájuknak tartani. (*Halljuk! Halljuk!*)

“In den Land, wo mir mit andere Völker gleichgestellt sind, ob mir es darfen als Vaterland betrachten oder nicht?” ... Ein Jeder der den jidischen Glauben treu is, muss sehr geworent (gewart)¹⁸⁷ sein, dass er nicht sagen soll, dass dos Land, wo mir jetzt wohnen, weil mir dort geboren un erzogen sind, dass dos unser Vaterland is, wegen zwei Ursachen. Erstens läugnet er damit an die Erlösung un die Ankunft des Messias, weil jeder ehrlicher Jid muss sich zu jeder Zeit un zu jeder Minut bereit halten, die Stimm, wos die Nachricht bringen wird, zu hören: die Hülf und dos Gute und der Frieden is gekommen of die Welt, dass mir die Seligkeit hoben sollen, dass unsere Augen sehen sollen, wenn mir in die Stodt Zijon zurückkehren werden.”¹⁸⁸

183 Israel Hildesheimer. (Gúnyos megjegyzés!)

184 R. Lichtenstein Vágvecsén született; a község (Nyitra vármegye), a Vág bal partján, Pozsonytól 80 kilométernyire keletre, ma Veča néven Vágsellye (Šala) része (Szlovákia).

185 1867-től haláláig Kolomeában (osztrák Galicia; ma: Ukrajna) volt rabbi.

186 Vö. fentebb, #150/a.

187 A jiddis szót Molnár Aladár adja németül.

188 Magyarul: “Abban az országban, amelyben egyenlőek vagyunk más népekkel, szabad-e (az országot) hazánknak tekintenünk, vagy nem? Mindenkinek, aki hűséges a zsidó valláshoz, igen óvakodnia kell attól, hogy azt mondja, hogy az az ország, amelyben jelenleg lakunk, azért, mert ott születünk és nevelkedtünk, a hazánk, két okból. Először, mert ezzel tagadja a megváltást és a messiás eljövételét, mert minden rendes zsidó minden időben és minden percben készen kell álljon arra, hogy meghallja a hangot, amely azt a hírt tudatja, hogy eljött a világba a segítség és a jó és a béke, hogy részünk lesz a boldogságban, hogy saját szemünkkel fogjuk látni, amint visszatérünk Cijon városába.”

Tehát két okból nem szabad hazájuknak nevezni azon országot, amelyben születek és nevedetek. (*Halljuk! Halljuk!*) Minthogy az első hosszasan írja le és ha a képviselő úrnak tetszik, meggyőződhetik róla, hogy helyesen mondom el. (*Halljuk! Halljuk!*)

Az első ok tehát az, hogy mindig készen kell lenni a Messiás eljövetelére, hogy mihelyt elérkezik a hír, azonnal útra kelhessenek Sionba. (*Élénk derűtség.*)

A második az, hogy “zweitens, wenn mir uns für Landeskinder betrachten un heimische Bürger sind, so kann solches verursachen, dass mir sich mit andere Völker vereinigen un vun die Beobachtung vun die Thora nach und nach auszutreten.”¹⁸⁹

Tehát második ok, hogy miért nem szabad azon országot, amelyben született és neveltetett, hazájának tartani, az, mert ha polgárnak érzi magát, más néppel egyesül s ezáltal lassan-lassan eltér a Thora observálásától. Ezért mondja a végén Reb Hillel:

“Solches führt zu die Glaubensverläugnung wenn man das Land, wo mir jetzt wohnen, für ein Vaterland betracht.”¹⁹⁰ (*Élénk mozgás és felkiáltások: Éppen ezt akarja Istóczy! Zajos, tartós derűtség.*)

Tehát az, ha ez országot a zsidó hazájának tekinti, Hillel szerint hittagadásra vezet. Igen érdekes, t. ház, hogy mitől félti leginkább a zsidóságot. (*Halljuk! Halljuk!*) Félti a szabadságtól és az emancipatiótól, és azt mondja:

“Es waren manche Zeiten wo mir vun die Völker sehr viele Zores (Drangsale) un Druck un Verachtung gelitten hoben. Es waren aber auch Zeiten, wo man uns nicht nur Freiheiten gegeben hot, sondern auch emanzipirt, gleichgestellt. Ist meine Frage: welche Zeit ist mehr wünschenswerth diese oder Jene? ... Darüber ist sehr schädlich wie auch gefährlich für den Glauben un Jidischkeit die spätere Zeiten. Denn damols, wen wir vun Ihnen (den Nichtjuden) erweitert (entfernt) un in alle Hinsichten vun ihnen zurückgesetzt sind, un dadurch das jidisch Volk ganz besonders für sich allein ist; durch den bleibt der Glauben ganz unberührt un unbeschädiget. Sehe nur in die Länder, wo der Druck noch heute zu Tog sehr streng is, un sie sind verhasst bei die anderen Völker, wie stark, wie fest dorten die Jidischkeit is, un wie dort unsere Brüder ausgezeichnet sind in Namen, Sprache, Kleidung. Aber in solche Länder wo die Freiheit herrscht, is erfüllt der Bibelvers: weil sie mit andere Völker vermischt sind, dadurch is ihr Jidischkeit sehr schwach. Vielmehr in solche Zeiten, wo zwischen Juden allein in Hinsicht Jidischkeit, Theilungen, Spaltungen vun verschiedene Parteien eingetreten sind: Reform, Fortschritt, Gemässigte, wo diese alle vun die echte Orthodoxen sehr erweitert sind, dass damols die späteren Zeiten sehr gefährlich für den Glauben sind.”¹⁹¹ (*Élénk derűtség és mozgás.*)

189 Magyarul: “Másodszor, ha az ország fiainak tekintjük magunkat és állampolgárok vagyunk, ez oda vezethet, hogy egyesülünk más népekkel és fokozatosan feladjuk a Tóra követését.”

190 Magyarul: “A hit megtagadásához vezet, ha az országot, amelyben jelenleg lakunk, a hazánknak tekintjük.”

191 Magyarul: “Volt nem egy olyan kor, amikor az (idegen) népektől sok szorongattatást, elnyo-

Ez idézetek is eléggé mutatják, mennyire igazam volt, midőn azt mondtam, hogy ezen párt törekvése a zsidókat minél inkább elszigeteltségben tartani a haza többi polgárai irányában, mert minden közeledés miatt a beolvadástól félnek. Ezért akarják a "vallás" címe alatt is mindenáron elkülöníteni hitfeleiket, hogy azok ne csak külön hitfelekezetet, de egyszersmind külön kasztot képezzenek.

(...)

152

Deák Ferenc

“Két különböző felekezet”: a magyarországi orthodoxia politikai chartája

1870. március 18

Deák Ferenc, Felszólalás a képviselőházban a Hitőr¹⁹² 152 hittörvényhű zsidó község kérvényével kapcsolatban¹⁹³

mást és megvetést szenvedtünk el. De voltak olyan korok is, amelyekben nemcsak szabadságokat adtak nekünk, hanem emancipációt, egyenjogúságot. Az én kérdésem az, hogy melyik kor a kívánatosabb, ez vagy az? ... A hit és a zsidó szokások (*Jidischkeit*) számára az utóbbi korok a károsabbak és veszélyesebbek. Mert akkor, amikor azok (a nem zsidók) távol tartanak és magukhoz képest minden tekintetben hátrányos helyzetbe hoznak bennünket, s ezzel a zsidó nép egész szorosán magára marad [vö. Num. 23,9]; ezáltal a hit megmarad érintetlenül és sértetlenül. Nézzed meg azokat az országokat, amelyekben az elnyomás mind a mai napig igen szigorú, és ahol (a zsidókat) a más népek gyűlölete veszi körül: milyen erősek, milyen szilárdak ott a zsidó szokások, és testvéreink ott mennyire különböznek nevükben, nyelvükben, öltözetükben. Ellenben azokban az országokban, amelyekben a szabadság uralkodik, beteljesedik a bibliai mondás: mert más népekkel keverednek, ezért zsidó szokásaik nagyon meggyengültek [vö. Deut. 7,3 sk.]. Az ilyen időkben a zsidók között éppen a zsidó szokások tekintetében támad a reform, a haladás, a mérséklet, mindezekről az igazi orthodoxok messzire eltávolodnak, minthogy az utóbbi korok a hit számára nagyon veszélyesek.”

192 A “Hitőr Egylet”, amely 1867 óta az orthodoxia önálló szervezetté alakulását szervezte.

193 Az előadó szavai szerint “a »Hitőr« 152 hittörvényhű zsidó községnek, a szatmár-németi orthodox izraelitáknak, a pápai izraelita hitközségnek, Paskesz és Donbó, az orthodox izraeliták megbízottjainak kérvényei és a »Hitőr« 150 zsidó község emlékirata az izraelita congressus határozatainak kényszerítés útján való keresztülvitele iránt tett intézkedések megszüntetése tárgyában”.

Megjelent:

Az 1869-dik évi ápril 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, VII (Pest: Nyomatott Légrády Testvéreknél, 1870), p. 130¹⁹⁴

Újabb kiadás:

Zeller Árpád, *A magyar egyházpolitika, I: 1847–1871* (Budapest: Boruth E. könyvnyomdája, 1894), p. 936

Deák Ferenc, *Beszédei*, szerk. Kónyi Manó, VI (Budapest: Franklin-Társulat, 1903²), p. 276

Irodalom:

Leopold Löw [Löw Lipót], *Der jüdische Kongress in Ungarn, historisch beleuchtet. Beitrag zur Rechts-, Religions- und Kulturgeschichte* (Pest: Verlag von L. Aigner, 1871), p. 320 / *Zur neueren Geschichte der Juden in Ungarn, historisch beleuchtet. Beitrag zur Rechts-, Religions- und Kulturgeschichte* (Budapest: Verlag von Ludwig Aigner, 1874²) (a felekezet kifejezéshez)

Junger József [(1911–1945)], “Deák Ferenc és a nemzeti kisebbség”, *Statistikai Közlemények*, 12, no. 5 (1933), pp. 143–150

Csetényi Imre, “Deák Ferenc és a zsidókérdés”, *Magyar Zsidó Szemle*, 51 (1934), pp. 157–161

(...) A mózes-vallást követők, úgy látszik, itt Magyarországon két különböző felekezetre oszlottak; az egyik a másiktól, amint azt maguk állítják, valóságos dogmatikus kérdésekben is különbözik. Ők az iránt, úgy tudom, megkérdeztek számos külföldi tekintélyes rabbit, és azok nézete is az, hogy a két felekezet közt valóságos dogmatikus különbség létezik.

Már ha a vallásszabadságot csakugyan óhajtjuk, ha azt elvben is kimondtuk: (...) én nemcsak helytelennek és károsnak, de jogtalanak is tartanám, ha két oly felekezetet, mely dogmákra nézve is különbözik egymástól, egy egyház, egy testület alá akarnánk szorítani. Természetes következménye a vallásszabadságnak az, hogy akik csakugyan dogmákban különböznek egymástól, külön felekezetet alkossanak. Fordulhatnak elő kérdések alapítványokról és a felekezetek egyéb dolgairól, ezeket magok közt egyezség útján elintézhetik, sőt hogyha meg nem tudnának egyezni, követhetik azon módot, melyet az óhitűek két nemzeti felekezetei¹⁹⁵ követtek. Hogy bíróilag döntsék el ezen kérdés, nekünk ez ellen legkisebb ellenvetésünk nem lesz, hanem azon kérelmök, hogy ne kényszeríttessenek, tökéletesen méltányos.

194 Meglepetésre, Deák műveinek legutóbbi gyűjteménye (2001) ezt a kulcsfontosságú rövid fel-szólalást mellőzi.

195 Ti. a román és a szerb orthodox egyházak, amelyek 1865-ben különváltak.

Kiss József

Purim a Király utcában

1874

Megjelent:

Szentesi Rudolf¹⁹⁶ / Kiss József (1843–1921), *Budapesti rejtelmek*, Második rész, III. kötet, 8. fejezet (Pest: Deutsch, 1874)

Újabb kiadás:

Kiss József (Szentesi Rudolf), *Budapesti rejtelmek* (Budapest: Argumentum Kiadó, 2007)

Irodalom:

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 232 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), pp. 166–167

(...) Van az évnek egy éjszakája, amikor a Király utca és a vele egyenközülleg¹⁹⁷ futó Két szerezsen utca¹⁹⁸ a szokottnál pikánsabb képet nyújt, amikor egy darab kö-zépkor rikító színeit beleveti a modern életbe. Látjuk a zsidó farsang éjjelét, a purim éjszakáját.

Lépten-nyomon egy-egy süteményhordó gyerekbe botlunk, kinek sugárzó arcára fél van írva a mai nap öröme. Ha két kaftán találkozik egymással a járdán, barátságosan üdvözik egymást: Güt pürim, azután továbbmennek.

Itt-ott egyszerre összetorlódik a néphullámzás. Valami érdekesebb maskara vonta magára a közfigyelmet. Mert az egész utca tele van álarcosokkal: harlequinek, kéményseprők, parasztlányok és leányok, tótok és itt-ott egy-egy érthetetlenül, három-négy darabból összeállított csodabogár, amely eleven rébuszként mozog a tömeg között. Hogy az álarcosok tettelegességnek is ki vannak téve a publikum részéről, azt mindenki elképzelheti, ki e publikumot közelebről ismeri. Azért minden álarcos menet egy-egy csoport véderő kíséretében járja be az utcát és a kávéházakat. Apró csetepaték azonban még így is előfordulnak: a városi kapitányság ez éjszakára egy pár lovas trabantot is fel szokott állítani a Király utcában, komolyabb összekoc-canások azonban nem fordulnak elő.

A kávéházak előtt, ahonnan az ének és zene az utcára kiszól, legsűrűbb szokott

196 Írói álnév.

197 Párhuzamosan.

198 Ma: Paulay Ede utca.

lenni a néptömeg: az álarcosok körül kör képződik, és azok elkezdik a Szent Dávid táncát járni, hogy csak úgy dül bele a publikum. A Teleki¹⁹⁹ előtt három-négy kaftános lengyel zsidó hosszú, gondozott huncutkával halántékaik felett egy zsidó nótára gyűjtanak rá, és táncra egyenetlik lábaikat. Kissé befűtött nekik a mai nap öröme, és a bor gőze fejükbe szállt; nagyokat kortyantanak, és szédületesen járnak a megnevezhetetlen táncot, a nézőközönség féktelen tapsai és tetszésnyilvánításai között, míg egyik a másik után elveszti az egyensúlyt, és össze-vissza bukácsolnak.

Hurráh – hangzik egyszerre a Kék kakas utca felől. A Két szerecsen utcában kalandozó maskarák egy tekintélyes csoportja közeledik a Király utcának. Valami tizenkét leány és három-négy férfi; a férfiak össze-vissza tépett álcákat viselnek, a nők vastag fehér és piros festékréteget az arcon; egy része débardeurnek van öltözve, másik része uszályos ruhákat visel. Táncolva, ugrálva, kurjongatva közelednek a Teleki-kávéház felé. A Király utca publikuma kíváncsian elibük nyomul a Kék kakas utcába, viszont az álarcosokat kísérő tekintélyes tömeg feltartóztatlanul hömpölyög a Király utcának...

A Király utcán minden esztendőben megújulnak ugyanazok a képek, ugyanazok a jelenetek és örömvígság, lankadatlan teljességben őrzik a purim éj hagyományát, és ez mindörökké így lesz, még akkor is, ha a Messiásnak egyszer eszébe jutna a Király utcába bekukkantani.

154

A kóser vágás szabályozása

1875

Br. Simonyi Lajos (1824–1894) földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter 9731/1875. sz. rendelete Budapest sz. kir. város közönségének, 1875. május 21

Újabb kiadás:

“A gabellaügyet szabályozó rendelet”, *Magyar-Zsidó Szemle*, 3 (1886), pp. 222–223, no. 67

(...) Az alább jelzett szabályok szoros szem előtt tartására kívánom a főváros közönségének figyelmét figyelmeztetni:

a) a kóser húsképpen kimérendő állatok vallástörvény szerinti leölése kizárólagosan csak az izr. hitközség rabbinátusa részéről erre minősített és erre kirendelt egyének által eszközölthetik;

b) csak azon mészárosoknak szabad húsvágó helyeiknél a kóser húsárulást jelző

---

199 Rossz hírű hajdani kávéház a Király és a Kék kakas (ma: Székely Mihály) utcák sarkán.

cégtáblákat kifüggeszteni, kik az illető izr. hitközségtől erre jogosítvánnyal bírnak; de másrésről az izr. hitk. is kötelességében áll a kóser hús árulhatási engedélyt szorgalmazó mészárosoknak az erre vonatkozó jogosítványt kiszolgáltatni, ha az illető mészárosok az izr. hitközség által eleve meghatározott feltételek elfogadására s teljesítésére késznek nyilatkoznak; ebből folyólag

c) minden izr. hitközségnek saját területére nézve felügyelet engedendő arra nézve, hogy a főváros vágóhidjain sakterekül csak az illető hitközség rabbisága által e célra minősített egyének alkalmaztassanak, mihezképest

d) a főváros közönségének kötelességében áll a fővárosban létező pesti, budai és óbudai izr. hitközségeket, éspedig mindegyiket saját területén, ezen kóser húsárulási jog háborítatlan és kizárólagos használatában megvédeni, annak gyakorlásától mindenki mást eltiltani s ezen jog hathatós érvényesítése körül az izr. hitközségek eljáróságainak segédkezet nyújtani.

155

“A zsidó államnak Palaestinába való visszaállítása”

1878

(a) Pölöskefői és kürtösi Istóczy Győző, “Önálló zsidó állam.” A képviselőház elé terjesztett indítvány, 1878. június

Megjelent:

Istóczy Győző, “Indítvány”, in: *Az 1875. évi augusztus hó 28-ra hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai*, XXVI (Budapest: Schlesinger és Wohlauer nyomdája, 1878), p. 132, no. 890

Újabb kiadás:

Istóczy Győző, *Országgyűlési beszédei, indítványai és törvényjavaslatai, 1872–1896*. A képviselőház naplójából és irományaiból összegyűjtötte és kiadta önmaga (Budapest: Buschmann F. Könyvnyomdája, 1904), p. 42

Istóczy Győző öt országgyűlési beszéde a zsidókérdésről (Budapest: Magyar Tudományos Fajvédő Egyesület, 1942), p. 18

Indítvány

Jelentse ki a ház, hogy az esetben, ha a keleti kérdés megoldásának és a kelet jövője végleges megállapításának valamely phasisában az európai zsidóság vezérkörei vagy valamely európai állam kormánya részéről megpendítenék azon eszme, hogy ne csak a keleti keresztény népek szabadság-igényei nyerjenek az európai érdekeknek megfelelő kielégítést, hanem a 18 száz évvel az előtt feldúlt hazájából kiűzött zsi-

dó népnek is végre-valahára igazság szolgáltatassék az által, hogy annak hön szeretett eredeti hazája: Palaestina, kellőleg megnagyobbítva, akár a magas porta souverainitása²⁰⁰ avagy souzerainitása²⁰¹ alatt álló autonóm tartományként, akár pedig önálló zsidó államként visszaálltassék, s ekképp a jelenlegi elszéledettségében az európai nemzetek haladását gátló és a keresztény civilisatiót veszélyeztető zsidó nép önmagának visszaadva, saját nemzeti kormány és nemzeti institutiók jótéteményei mellett, rokon sémita törzsek közepette, az erőben lehanyatlott és visszamaradt keleten, mint egy életerős, hatalmas új elem, a civilisatiónak hathatós tényezőjévé válhassék: – ez esetben a ház óhajtása az, miképp a magyar kormány odahasson, hogy a monarchia külügyi kormánya az ily célú esetleges indítványt ne csak ne ellenezze, de sőt azt úgy európai érdekből, mint a monarchia s nevezetesen Magyarország érdekéből saját részéről is támogassa.

Beadja:

Istóczy Győző s. k.

(b) Istóczy Győző, “A zsidó államnak Palaestinába való visszaállítása.” Felszólalás a képviselőházban (Trefort Ágost elutasító megjegyzésével), 1878. június 24

Megjelent:

Az 1875. évi augusztus 28-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, XVIII (Budapest: Schlesinger és Wohlaer gyorsajtó nyomása, 1878), pp. 282–291 (Részletek)

Újabb kiadás:

Zeller Árpád, *A magyar egyházpolitika*, II: 1872–1894 (Budapest: Boruth E. könyvnyomdája, 1894), pp. 604–624

Istóczy Győző, *Országgyűlési beszédei, indítványai és törvényjavaslatai, 1872–1896*. A képviselőház naplójából és irományaiból összegyűjtötte és kiadta önmaga (Budapest: Buschmann F. Könyvnyomdája, 1904), pp. 43–63

Istóczy Győző öt országgyűlési beszéde a zsidókérdésről (Budapest: Magyar Tudományos Fajvédő Egyesület, 1942), pp. 18–36

Istóczy Győző, *Országgyűlési beszédei és munkáiból* (Sydney – Fairfield, N.S.W., Australia: H. M., 1985), pp. 25–48

Fordítás:

Wilhelm Marr,²⁰² *Vom jüdischen Kriegsschauplatz: Eine Streitschrift* (Bern: Rudolph Costenoble, 1879, 1879², 1879³), pp. 42–44 (Ismertetés)

200 Teljes állami főhatalma.

201 Részleges fennhatósága (katonai, külpolitikai stb. ügyekben).

202 Wilhelm Marr (1819–1904) a XIX. század második felében a zsidóellenes propaganda egyik fő szervezője, a politikai antiszemitizmus ideológusa volt.

Viktor Istóczy, *Die Wiederherstellung des jüdischen Staates in Palästina*. Aus den Reden Viktor Istóczy's, gehalten im ungarischen Abgeordnetenhaus während der Reichstage von 1872–1896. Ins Deutsche übersetzt, und mit Vorwort und Anmerkungen versehen herausgegeben von ihm selbst (Budapest: Buchdruckerei F. Buschmann, 1905), pp. 2–27

Irodalom:

Andrew Handler, *An Early Blueprint for Zionism: Győző Istóczy's Political Anti-Semitism* (Boulder, Co.: East European Monographs, 1989)

Tisztelt Ház! (*Halljuk! Halljuk!*) Azon nagy dráma, amely három éven át szemünk előtt a keleten folyt, s amely dráma zárjelenetének, dacára az összeült kongressusnak,²⁰³ tán csak évek múlva lehetünk tanúi, bármiként ringassák is sokan magukat e felett illúziókban: két, egy nagyobb és egy kisebb világtörténelmi periodust fog bezárni. E periodusok elseje s nagyobbika kezdődik időszámításunk nyolcadik századával, amidőn az arab mohamedanizmus rohamléptekkel fenyegette elárasztani nyugat felől Európát; a másik, kisebb periodus a 14-ik század második felével kezdődik, amidőn az ozmán mohamedanizmus kelet felől fogta ostrom alá az európai népek civilizációját.

Mindkét támadást diadalmasan visszaverte az európai népek geniusza, s ezen, a keresztény nyugat és a mohamed kelet közt, egy évezreden túl változó szerencsével vívott titáni küzdelemben a magyar nemzet is örök hátlára kötelezte el maga iránt az európai népcsaládot; ezer és ezer sebből vérzett testével szolgálván századokon át védbástyául a népcsalád civilizációjának.

(...)

A mohamedán elem lassankinti eltűnésével csak egyetlenegy idegenszerű elem marad, és pedig azontúl teljesen elszigetelten a keresztény Európában, és ezen idegenszerű elem a zsidóság. (*Halljuk!*)

Most, midőn az európai népek véglegesen megszabadultak az izlám hatalmától való félelemtől: most meg ismét a zsidó nép az, amely lázas izgatottsággal és ernyedetlen tevékenységgel azon merész tervet erőlködik megvalósítani, hogy az európai népek fölött az uralmat magának megszerezze, és azokat rabságába hajtsa. (*Halljuk!*)

(...)

Elmúltak már azon idők, amidőn még a nagyközönség, úgy nálunk, mint egyebütt, az emancipationális mámorban, teljes tájékozatlanságban volt azon veszélyek felett, amelyekkel a zsidóság az európai népek társadalmát fenyegeti, s még nagyobb tájékozatlanságban volt azon célok iránt, melyeket a zsidóság mint ezen társadalom legmegrögzöttebb természetes ellensége közöttünk, a mi tulajdon segélyünkkel és ügyesen felhasznált támogatásunk mellett, a mi romlásunkra elérni törekszik.

203 Az 1878-ban Berlinben tartott európai nagyhatalmi kongresszus, amely az orosz–török háború után a Balkánon kialakította az új országhatárokat.

(...)

1870-től számítva 150 év múlva, 1878-tól számítva pedig 142 év múlva, vagyis csupán öt évvel hosszabb idő alatt, mint amennyi ma bennünket elvlaszt azon időtől, amidőn a pozsonyi vár tróntermében felhangzott a "Vitam et sanguinem" kiáltás: lesz hazánkban legalábbis két millióval több zsidó, mint amennyi összes lakossága van jelenleg szent István birodalmának.²⁰⁴

(...)

Úgy hiszem, t. ház, hogy az általam szem elé állított statisztikai adatok alapján most már teljes biztonsággal vonható le az a következtetés, hogy míg a zsidó elem évtizedről évtizedre rohamosan szaporodni fog, s két-három generáció alatt az országot teljesen elárasztani fogja: mi, a nem zsidó elem, évtizedről évtizedre fogyni, s a reánk nézve kedvezőtlen kimenetelű "létérti küzdelemben" mindinkább eltűnni fogunk...

Hogy ez a processus nem fog kimondhatatlan szenvedések nélkül lefolyni, tán felesleges is említenem. Valamint a halálküzdelem egyes embereknél kínokkal és gyötrelmekkel jár, úgy az egyes nemzeteknél és népfajoknál sincs az másképp.

A nem zsidó lakosság fogyása természetszerű következménye annak, hogy az ország vagyona lépésről lépésre mindinkább kicsavartatik a mi kezeink közül, s eképp emberekből, úgy, mint vagyonban, mind szűkebb és szűkebb körre szorulunk. (...)

De hát az a vasgyűrű, melyet a zsidók az ország népe körül vontak, és amely vasgyűrűt napról napra mind összébb vonnak körülöttünk, azt hiszik-e a zsidók, hogy az már széttörhetlen? (...)

(...)

Egymás mellett egyikünknek vagy másikunknak a dolgok természetes szükség-szerűsége folytán el kell pusztulnia; ez az alternatíva. Mi élni akarunk, s akarjuk, hogy e föld a mienk maradjon: válasszatok!

(...)

Mi lesz az ezen európai krízisből való kibontakozás? Ha egyéb megoldási módokat fel nem lesz található, kétségkívül az, ami a korábbi századokban is volt hasonló bajok közepette, s amelyet helytelenül a vallási fanatizmusnak tulajdonítanak; de amely kibontakozás nem volt egyéb, mint az európai népek végső önvédelmi rendszabálya: az ultima ratióra való hivatkozás.

(...)

Szerencsére, napjainkban nincs többé szükség az ultima ratióra a célból, hogy az európai népek magukat a zsidó elem növekvő túlsúlya ellen megvédhessék, feltéve, hogy a zsidónép önmaga is segédkezet nyújt a zsidó kérdés problémájának korunk szellemében való megoldására.

204 Istóczy itt nem közölt demográfiai trend-számításait, abból kiindulva, hogy az 1869/70. évi népszámlálás szerint "a magyar birodalom"-ban 14 865 000 nem zsidó és 710 000 zsidó él, 150 év múlva (2020) a lélekszám 35 136 440 nem zsidó és 17 600 000 zsidó főre növekszik.

E megoldás pedig nem más, mint a hajdani zsidó haza visszaállítása.

(...)

Ezen restaurációt az európai keresztény népek a középkorban nemcsak időszerrűnek nem, de még szükségesnek sem látták; mert sokkal egyszerűbb eljárásnak tartották a koronkint égetővé vált zsidókérdés nehéz problémáját a zsidók tömeges kivégzése útján megoldani. (*Nagy derűltség.*) Ezen drasztikus politika mellett aztán a zsidó elem az európai államokban koronkint meg-meggyérülven, az állapotok megint tűrhetőkké váltak.

De már napjainkban, a zsidó kosmopolitikus hatalom teljének zenithjén, amidőn a zsidó alliance pusztá intésére valamennyi európai állam kormánya siet interveniálni minden, a zsidókon elkövetett legcsekélyebb erőszakoskodások eseteiben is, noha az ilyen erőszakoskodási esetek előfordulásának mindig maguk a zsidók az okai: napjainkban ama drasztikus politika csak nagy állami megrázkódtatások vagy több állam társadalmára kiterjedő szociális convulsiók²⁰⁵ esetében lenne követhető, s ily esetekben, ha kell, fog is követtetni.

Hogy ily viszonyok között az európai népek saját államaik kormányai által kénytelen-kelletlen kínpadra vannak húzva, s a zsidók, élve az alkalommal, bosszút állnak rajtuk mindazon igazságtalanságokért és kegyetlenségekért, amelyeket ezen népek ősei az ő őseiken elkövettek, és kitűnő társadalmi szervezetüket minden akadály nélkül felhasználva pusztítják ezen népeket: nagyon is természetes.

De ki fogja ezeket egészséges állami és társadalmi állapotoknak tartani? – Úgy hiszem, senki, még maguk a zsidók sem.

Ezen, Európára nézve capitális fontossággal bíró dilemmának tehát csak egyetlen elfogadható és korunk szellemének megfelelő megoldása lehet, s e megoldás az, amire, mint említettem, tizennyolcszáz év óta soha nem volt oly kedvező pillanat, mint napjainkban: a zsidó állam visszaállítása Palaestinában.

(...)

Korunk a nemzetiségek, a népfajok tömörülésének, az államoknak a nemzetiségi elvre való alapításának – de emellett egyszersmind a régi történeti múlt feleledésének is, korszaka. (...)

(...)

Kérdem, t. ház, nem áll-e fenn még ma is a zsidó állam közöttünk Európában, mint állam az államban, helyesebben mondva, mint állam az államokban? – Kérdem, melyik európai állam szervezete versenyezhet a zsidó egyetemes köztársaság szervezetével, amely zsidó universális republica főkormányá a párisi “alliance israélite”,²⁰⁶ s elnöke ezen társulat elnöke? Kérdem, szétszakadt-e minden kötelék, amely a zsidónépet eredeti hazájához csatolta valaha, s kitorölte-e szívéből e nép az

205 Lat. “vergődés”, “felfordulás”.

206 Ti. az 1860-ban alapított *Alliance Israélite Universelle*; elnöke Adolphe Crémieux (1796–1880). A zsidó világhatalom antiszemita vádjának középpontjában a XIX. században az *Alliance* állt.

ősi haza iránti ragaszkodást? Elmosódtak-e a régi tradíciók, amelyekkel a hajdani nemzeti dicsőség színhelyeivel elváihatlan kapcsolatban vannak? – Nem ragaszkodik-e e nép az ősi szokásokhoz, sőt nagy részben még a régi öltözékhez, nyelvhez és íráshoz is oly mérvű szívóssággal, amelyhez hasonlót nem mutat fel a történelem? – Nem ünnepli-e meg e nép hazájának, fővárosának, templomának feldúlását emléket évenként az e célra rendelt gyásznapon,²⁰⁷ mint a legnagyobb nemzeti szerencsétlenséget? – Nem vándorol-e évenként ezer meg ezer zsidó a világ minden részéből Palaestinába, hogy Jeruzsálemben, a Moriah-hegy szikláira borulva siránkozzanak és keseregjenek az eltűnt nemzeti dicsőség felett,²⁰⁸ s hogy haláluk után, atyáik mellett, az ősi haza földjében nyughassanak? S nem megy-e a pietás még a régi haza röge iránt is annyira, hogy számtalanok földet hozatnak Palaestinából, hogy annak porát haláluk után holttesteikre hintessék?²⁰⁹

Ahol a régi haza, a régi tradíciók, a régi nemzeti emlékek és a történelmi múlt iránt ily tántoríthatatlan ragaszkodás, ily forró érzelmek nyilvánulnak: ott a régi haza visszaállításának megtörtént kimondása és annak megnevesítése és szervezése között tán egy rövid év sem fog lefolyni, annyival kevésbé, mert hisz a jelenleg úgyszólván nomád zsidónép a legmozgóbb elem a világon, s vagyona legnagyobbbrészt ingóságokban levén fektetve, legnagyobb része akár 48 óra alatt megváltoztathatja lakhelyét. (*Élénk derűtség. Halljuk!*)

Anthropologailag constatált tény levén pedig az, hogy egy nép sem képes minden éghajlat alatt oly könnyen meghonosulni, mint a zsidók: a föld minden zónájából visszavándorlandó zsidók az ősi congeniális földön minden nehézség nélkül akklimatizálódni fognak. (*Derűtség.*)

Tehát Zsidóország visszaállítása ellenében a Palaestinában található zsidó lakosság aránylag gyér volta nem lenne akadály, annyival kevésbé, mert az utóbbi években a zsidó visszavándorlás Palaestinába, mintegy jeléül az időnek, különben is nevezetes mérveket öltött; a Palaestinát környező Syriában, Arábiában s Afrika középtengeri²¹⁰ partvidékein pedig jelenleg is nagy tömegekben lagnak zsidók.

Ami mármost a zsidó állam keleten való felállításának politikai szükségességét és oportunitását illeti: erre nézve, úgy hiszem, elég utalnom a kelet jelenlegi hatalmi és nemzetiségi viszonyaira. (...)

(...)

A kelet kitombolta magát; a hajdan azt vasmarkok között tartott népek hanyatlásba, tespedésbe estek. Szükséges tehát, hogy ott egy oly pezsgő életerejű, intelligens,

207 Av hó 9 / tisa be-av.

208 Utalás arra, hogy a Jeruzsálemben élő vagy oda látogató zsidók imádkozni szoktak a templom (templomkörzet) nyugati falánál (*Kotel ha-ma'ariv* / "Siratófal").

209 Utalás arra, hogy jámbor szokás temetéskor a halott szemére kis zsákocskában jeruzsálemi földet tenni.

210 Földközi-tenger.

hangyaszorgalmú, előrehaladó, nagy jövővel bíró új elem, mint a zsidó, jelenjék meg a küzdőtéren, és vegye át a vezérszerepet, amely vezérszerep őt, a részint vele vérokron semita, részint pedig a vallására nézve vele rokon természetű mohamedán törzsek között sokkal jobban megilleti, mint a hozzá teljesen idegen európai keresztények között, amely európai keresztény népeknek teljességgel nincsen semmi szükségük, sem pedig kedvük a zsidó vezényletre és kormányzatra.

A zsidók, kitűnő szellemi tehetségükkel, magas politikai, jogi, kereskedelmi és pénzügyi képzettségükkel, kivált pedig roppant pénz-hatalmukkal, a főleg nagy chronikus pénzügyi szükségben szenvedő török birodalom regenerációját eszközölhetik Ázsiában, (*Nagy derűlttség.*) s mint szultán Ő Felségének kipróbált ragaszkodású, loyális alattvalói, avagy feltétlenül megbízható hű szövetségesei, hatalmas támaszaivá válhatnak az annyi oldalról szorongatott, annyi ellenségektől körbezárt oszmán birodalomnak.

Mérhetetlen tér nyílik nekik a keleten, kifejtteni hatalmukat, s a visszaállított régi haza határait időnkint mindinkább kiterjesztve, egy hatalmas keleti birodalom alapjait vethetik meg; mi által nem mint jelenleg teszik, más nemzetek álcája alá bújva, s így kevésbé tisztességes, mert képmutató módon, hanem nyíltan és bevallottan, mint a zsidó állam polgárai, követhetik nemzeti tendenciáikat, valósíthatják meg minden akadály nélkül nemzeti aspirációikat, tisztelve az egész világ által, amely őket most, mint más nemzetek parasitáit, megveti és gyűlöli; ekkép előharcosaiivá válván a visszamaradt és hanyatlásnak indult keleten a civilizációnak, a művelődésnek és az általuk közöttünk annyira hangoztatott humanitárius elveknek.

De az ősi nemzeti tradíciókon vallásos szokással csüngő zsidó népben, a régi haza visszaszerzésének és naggyá tételének eszméje napjainkban is él.

(...)

(...) A zsidóság egy része hön óhajtja hazája visszaszerzését.

Mi az oka annak, hogy a zsidó nép e része, dacára a rendelkezése alatt álló nagy eszközöknek, nem tud célt érni: pozitivitással²¹¹ nem tudhatni, de gyanítható. Ez az ok azon mindenható és terveikkel az egész világot átölelő zsidó hatalmasok gátló közbelépte, akik sokkal kényelmesebbnek találják a zsidó politikusok és államférfiak szerepét továbbra is Londonban, Párisban, Berlinben, Bécsben, Budapesten s egyéb európai fővárosokban játszani, és akik szűknek találnák magukra és világrengető terveikre nézve Palaestina határait, sokkal előnyösebbnek tűnvnél fel előttük a zsidó tendenciákat az európai nemzeteknek való parancsolással követni. Ezen, terveikkel az egész világot átölelő zsidó hatalmasok népük érdekeit sokkal jobban előmozdíthatni vélik azáltal, ha a zsidó nép továbbra is más népeken élőködik, s azok életerejét szívja. Ezek a zsidó hatalmasok az európai népek társadalmára ellen azon vakmerő tervet forralják, hogy ezen társadalmat anyagilag és moráliter mindinkább tönkret-

211 Azaz, biztosan.

egyék a parancsaiknak vakon engedelmeskedő zsidó legiókkal, mely ellenünk csöndes irtóháborút viselő legiók ellen sem szuronyaink, sem ágyúink nem használnak semmit; ezen zsidó hatalmasok arra spekulálván, hogy eképp ezen társadalmat lassú halállal kiöljék, és helyébe egy kizárólag zsidókból álló társadalmat ültessenek.

De nagyon csalatkoztok számításaitokban, urak! Mert ne csináljatok magatoknak illuziókat az iránt, hogy e pokoli tervetek nem fog sikerülni, és mivel a világtörténelem körben mozog, eredménye csak az lesz, ami volt a korábbi századokban is hasonló viszonyok között...

(...)

Mesterileg üzött szemfényvesztések nem fog már hosszú ideig sikerülni, és a beneteket elérendő katastropha órájában hiába fogjátok a vészharangot húzni, az egész világot segítségül hívva: nem lesz egy hang, mely mellettetek felszólalni, nem lesz egy kar, mely mellettetek felemelkedni fog; mert lejátszani fogjátok az európai népek között oly hosszú ideig mesterileg vitt álnok szerepeteket.

Azért tehát csak lásson mielőbb hozzá a zsidó nép, saját jól felfogott érdekében is, hogy a problema gyökeresen megoldassék, és a mindkettőnkre nézve tűrhetetlen állapotok mielőbb véget érjenek.

És most nem azon, holmi exterminációs²¹² teoriát valló zsidó kosmopolitákra apellálok, akik, noha mindinkább kivetkőznek a zsidóság specifikus külső saját-szerűségeiből, sőt a régi tradíciókból, szokásokból gúnyt is űznek, de mindennek dacára az őket környező európai társadalmi renddel nemcsak hogy őszintén megbarátkozni nem tudnak, s velük összeolvadni nem akarnak, de sőt szünet nélkül sötét terveket forralva, egyenesen társadalmunk és annak alapjai ellen törnek; hanem apellálok a zsidó patriótákra, azon zsidó patriótákra, akik közel két évezreden át híven megőrizték az ősök hagyományait, akik melegen ápolják keblükben a feldúlt régi zsidó haza reminiscentiáit, és akik hön táplálják szívükben azon reményt, hogy az a föld, amelyen atyáik járdaltak, azon föld, amely hajdani dicsőségük színtere volt, újra nemzetüké lesz, s mint állam nagyobb és hatalmasabb lesz, mint volt dicső királyaik alatt; ezekre a zsidó patriótákra apellálok: ragadják meg az alkalmat hazájok visszaszerzésére. Most, midőn a keleten minden inog és mozog, most van a legkedvezőbb pillanat a diplomáciai nehézségek legyőzésére is.

És azután mindazok, akik idegeneknek érzik magukat közöttünk Európában; akik exclusiv nemzeti és faji saját-szerűségeiket megtartani akarják; akik nem képesek közöttünk megélni anélkül, hogy közöttünk továbbra is államot az államban ne képezzenek; akik az európai társadalmi renddel őszintén kibékülni és a keresztény civilisatiót minden fenntartás és hátsó gondolat nélkül elfogadni nem hajlandók; s akik velünk asszimilálódni, egybeforrni nem akarnak: mindazok váljanak meg tő-

212 Lat. *exterminatio*, "kipusztítás", "kiirtás".

lünk. Boldogulásuk, jóllétük és szerencsájük iránti legjobb kívánataink kísérendik őket hazájukba vissza, ahonnet 1 800 éven át számkivetve voltak.

Azok pedig, akik bármely okból szívesebben maradnak közöttünk Európában, szűnjenek meg azontúl államot képezni az államban, hagyjanak fel véglegesen minden támadási tervekkel ellenünkben, hagyjanak fel minden kizárólagos uralmi ábrándokkal, hagyjanak fel a kiirtási politikával, fogadják el minden tartalékgondolat nélkül szokásainkat, béküljenek ki őszintén a keresztény civilisációval, assimilálódjanak velünk, olvadjanak belénk, és legyenek velünk egy test, egy lélek, egy és ugyanazon ember. Ily alakban aztán a legőszintébb örömmel fogjuk körünkben látni őket.

A t. ház eddigi fejtegetéseimből is látni méltóztatik, hogy egy önálló zsidó államnak avagy egy, a porta fenhatósága alatt állandó autonóm tartománynak Palaestinában leendő felállítása napjainkban már nem tartozik a chimerák országába, s hogy annak eszméje több oldalról már meg is pendítettet.

(...)

Jóllehet pedig nincs állam Európában, amelyben a zsidókérdés oly égetően szükséges radícális megoldást igényelne, mint monarchiánkban, s különösen Magyarországon, mindamellett indítványom nem célozza azt, hogy mi vegyük kezünkbe legalább ezúttal ezen ügyben az iniciatívát. (...)

De az már teljesen indokolt és méltányos kívánalom, hogy az esetben, ha az európai zsidóság vezérkörei vagy valamely európai állam kormánya részéről a keleti kérdés megoldásának valamely jövő phásisában megpendítették az eszme, úgy Ausztria–Magyarország annak realizálását ne ellenezze. (...)

*Elnök:*²¹³ A háznak acustikája oly rossz, hogy ide csak szagatva jöttek a hangok a t. képviselő előadásából. Ennélfogva én kénytelen vagyok kinyilatkoztatni, hogy miután értesültem, hogy a t. képviselő úr ilyenféle kijelentéseket tett, hogy a középkorban tömeges kivégzés által oldották meg az ilyen kérdést. (*Felkiáltások: Nem mondotta!*) Ha nem való, akkor megszűnik a kérdés, de ha való volna, azt hiszem, az elnökségnek kötelessége volna őt rendreutasítani. (*Nagy zaj.*) Miután örömmel értesültem, hogy nem való, ezennel semmi kijelentést nem teszek, hanem felteszem a kérdést.

*Trefort Ágost*²¹⁴ *vallás- és közoktatási minister:* Nagyon sajnálom, hogy a házban oly doctrinák fejtegettettek, melyeket a kor humanitarius elveivel, e ház nemes szellemével és nagy részben a tényekkel is ellentétben állanak, (*Helyeslés.*) és amellet talán hamis és káros interpretációkra szolgáltatathatnának alkalmat. Egyébiránt én az egésznek egy irodalmi essay-nek tekintem, mely elmaradhatott volna, valamint az indítvány tárgyalása is el fog maradni. És én reményelem és nem is kételkedem rajta,

213 Ezen az ülésen Bánó József (1824–1810), a képviselőház alelnöke elnökölt.

214 Trefort Ágost / Ágoston (1817–1888), vallás- és közoktatásügyi miniszter (1872–1888).

hogy ezen felszólalás, mint egy irodalmi essay, minden nyom és minden utóhang nélkül a házban örökre el fog hangzani. (*Tetszés.*)

(...)

Istóczy Győző: (...) Miután az igen t. vallás- és közoktatásügyi minister úr kijelentése után nincs reményem arra nézve, hogy indítványom tárgyalás alá fog vétetni... (*Egy hang a baloldalon: Titkos szavazást kellene a képviselő úrnak kérni! Nagy derűtlenség.*) Ezennel visszavonom indítványomat, és szavaimnak helyességére nézve a jövőt hívom tanúul.

(c) Ágai Adolf (1836–1916), “Menjenek ők Jeruzsálembe!”

Ágai Adolf, “Királyutcai levél”, 1878 (Spitzig Itzig²¹⁵ levele Istóczy Győző indítványáról)

Megjelent:

Borsszem Jankó, 11, no. 24 (545) (1878. június 16), p. 5

Újabb kiadás:

Buzinkay Géza, szerk., *Mokány Berczi és Spitzig Itzig, Göre Gábor mög a többiek... A magyar társadalom figurái az élclapokban 1860 és 1918 között* (Magyar Hírmondó) (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1988), p. 532

Kedves svógorlében!

E napokba mexólijtja engemet a Nathan Tulpenthal: “Nos, mit szólja a herr von Istóczy indítványához?” Mondom én a Tulpenthálnak: “Szamszéd, maj én beszélek el magának edj történet ami előata magát húsvétkor. – »Mikor én montam mint istenphélő izroelitó: Adja az óristen, hoid ledjünk jüvő évbe a Jerozsálembe«, kérdezi engemet az Árpádka jerek: »Ugyan tátikám, minek menjünk mi Jerozsálembe, mikor itt is jól vagyunk?« Pheletem én neki rá: »Hát nem tucc, hoid a zsidókat annyian jölölnek? Nem dobálták meg tégedet nem is rég paraszt jerekék küvel?« Mondja ere az Árpádka: »Azért, mert a parasztyerekek gyülölnek bennünket, menjünk *mi* Jeruzsálembe? Ha a parasztyerekek nem állhatnak ki bennünket: menjenek *ők* Jeruzsálembe!«

Milljen phej ez a fió!

Azért hát ojánlom Istóczy úrnak: menjen ü Betlemba, vadj ha Betlem neki meszi van, hát Bedlamba.²¹⁶ Aztot is jó lesz neki.”

Sp. I.

215 A lap egyik állandó szereplője, gyakori jelzője: “ischmeretesch hazaphi és tscholádapa”.

216 Bedlam: londoni tébolyda népszerű neve.

(d) Molnár Ferenc (1878–1952), Wahrmann Mór Zsidóországban²¹⁷

Megjelent:

Molnár Ferenc, *Toll* (Budapest: Franklin Társulat, 1928), pp. 203–204

Idézi:

Frank Tibor, in: uő, szerk., *Honszeretet és felekezeti hűség. Wahrmann Mór, 1831–1892* (Budapest: Argumentum, 2006), pp. 36–37

(...) Haynald bíbornoknál²¹⁸ híres délutáni teák voltak, ahol összejött minden értékebb, nagy nevű ember, aki akkoriban Pesten valamit jelentett. A vendégek közt volt Wahrmann Mór,²¹⁹ a nevezetes zsidó közéleti férfiú is. A cionizmusról beszélgettek,²²⁰ a Zsidóországgá változtatandó Palesztináról, ami akkor még utópia volt. A bíbornok tréfásan mondta Wahrmannnak:

– Ha meglesz Zsidóország, minden zsidónak oda kell mennie. Neked is, Mór. Bármilyen nagy hazafi vagy is.

– Nem megyek én – mondja Wahrmann. – Nem tudok én máshol élni, csak itt.

– És ha muszáj menni? – faggatja a bíbornok.

– Ha muszáj – felel Wahrmann –, akkor megyek én is. De remélem, lesz ott akkora befolyásom, hogy rögtön kineveztettem magam budapesti követnek.²²¹

217 Istóczy országgyűlési beszédére (1878. június) reagáló egykorú anekdota. – A *Borsszem Janó* 1878. június 23-i száma “Az Istóczy Uj-Zsidóországa” címmel karikatúrát közölt Wahrmannról, díszmagyarban. Reprodukcióját közli Frank Tibor, i. m., p. 634. – Lukács György írja öregkori önéletrajzában (“Megélt gondolkodás”): “Apám: konzul Budapesten”; a fiktív cím a megvalósulandó cionista állam budapesti képviseletét jelenti, ironikus formula Lukács József magyar hazafiasságára. Lásd Lukács György, *Curriculum vitae* (Lukács György Összes Művei) (Budapest: Magvető Kiadó, 1982), p. 11 és p. 485, 8. jegyzet (Ambrus János).

218 Haynald Lajos.

219 Wahrmann Mór (1831–1892) országgyűlési képviselő, az 1868/69. évi Izraelita Egyetemes Gyűlés alelnöke, 1883-tól haláláig a Pesti Izraelita Hitközség elnöke.

220 NB: Molnár szóhasználata enyhe anakronizmus, a cionizmus szó csak 1890 k. jelent meg.

221 Korabeli variánsok a poénra: “Wahrmann Mór saját kérelmére Budapesten marad mint zsidó főkonzul s annyira vallásos lesz, hogy nem áll meg fedetlen fővel még Királyi Pál előtt sem” (1878) (Királyi Pál, 1821–1892, országgyűlési képviselő, Deák pártjának híve, ehhez tartozott Wahrmann is). – “(...) kikötöm, hogy én itt maradok köztetek jeruzsálemi nagykövetnek” (1892). – A majd létrejövő zsidó állam konzula Pesten a XIX. század utolsó harmadában állandó vicc-téma volt pesti asszimiláns zsidó körökben.

Kohn Sámuel

Újévi beszéd

1880

Kohn Sámuel, *Beszéd ros ha-sána* alkalmából, 1880. szeptember 6 (Részlet)

(a) "Felekezetünk e földön nem jövevény"

Kiadás:

Kohn Sámuel, *Mit tegyünk az ellenünk intézett támadásokkal szemben? Ünnepi beszéd. Az 5641 (1880)-iki újév első napján a budapesti izrael. hitközség templomában tartotta* – – (Budapest: Zilahy Sámuel, 1880)

Idézi:

Grünwald Fülöp, "A magyar zsidó múlt historikusai", in: *Évkönyv, 1934* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat, 1934), pp. 208–225; az idézet: p. 217 sk.

(...) Felekezetünk e földön nem a minap megérkezett jövevény, oly régi itt, sőt, még régibb is, mint maga Magyarország. S ez, mióta fennáll, oly biztos, nyájas menedéke volt a hontalan zsidónak, aminőt ez sehol másutt nem talált. Magyarország határai a középkorban nem egy ízben hatalmas gátat képeztek amaz iszonyú üldözések bösz árja ellen, melyek az Atlanti tengerparttól egész idáig a zsidókat tizedelték. Józan gondolkodású, vallás dolgában türelmes s a védtelen iránt lovagias nemzetünk-nél a zsidógyűlölet, mely sötét századokban annyi nyomort és veszedelmet hozott felekezetünkre, mindig idegen termény volt, melyet külföldről hoztak be ide, s melynek mérge, magva csak ott burjánozhatott, ahol nemmagyar népség lakta e földet. Magának a magyarnak még rövid pár évvel ezelőtt nem volt meg az, mivel minden más nemzet régóta bővelkedik: nem volt zsidó-ellenséges irodalma. Én ilyent kerestem, de nem találtam. De igenis találtam zsidó-barát iratokat, melyekben magyar írók, papok s világiak, szót emeltek a jogtalan zsidó mellett, kit a nemzet, képviselői egyhangú határozatából, végre teljesjogú polgárnak, testvérének ismert.

(...)

(b) "Az uzsoráskodás oly egy utálatos bűn, melyet határozottan elítélnünk kell"

Az uzsoráskodás,²²² melyet a biblia szent nyelve "nesekh"-²²³ azaz *marás*-nak nevez, az illetők, sőt a társadalom ellen elkövetett oly egy utálatos bűn, melyet határozottan elítélnünk, kárhozzátunk kell. Azért ne utaljunk arra, hogy más hitűek közt is vannak szívtelen uzsorások, és hogy egy zsidó uzsorásra sok száz derék, becsületes zsidó esik, ki az emberi s a polgári kötelességeknek minden tekintetben eleget tesz. Ne hozzuk fel mentségül azt sem, mit hazai történelmünkől bebizonyíthatunk, hogy hosszú századokon át maga a törvény egyenesen az uzsorára szorította, tanította a zsidót, s oly kamatokat szabott ki számára, aminőket követelni mai napság maga az uzsorás is szégyenelné. Ez így volt; temessük el a múlt időknek nagy sírjába! Ma, hol minden becsületes kereset szabad előttünk,ilyent és csak ilyent kell keresnünk. Mi magát az uzsoráskodást és magukat az uzsorásokat illeti, abban egyetértünk vádlóinkkal, gyűlölőinkkel; sőt még tovább megyünk, szigorúbbak vagyunk náluknál. Az uzsorást, kit a zsvánnyal egy sorba állítanak bölcseink,²²⁴ mi is gyűlöljük, utáljuk, bármily hitű legyen; de kétszeresen akkor, ha zsidó. Mert az még hitünket is beszennyezi, szégyent hoz felekezetünkre, megvetést és gyűlöletet mindnyájunkra. Mert igaz szó a régi szó: "A chillul há-sém"²²⁵ bűne szörnyeteget hoz a világra."²²⁶ Ez az előítélet s zsidó-gyűlölet szörnye, melyet azok táplálnak és felnevelnek, kik olyasmit követnek el, mi Izrael hitét s Izrael nevét megbecsteleníti. Ezeket joggal illeti a keserű szó: "Isten tekintsen reátok és ítéljen, hogy bűzbe kevertétek illatunkat Fáraó s szolgái előtt, és fegyvert nyomtatok markukba, hogy megölhessenek."²²⁷ Mert, kedveseim! régi dolog: a rablónak, tolvajnak, csalónak, uzsorásnak csak akkor hangsúlyozzák hitét, ha zsidó, s az egyes zsidó bűnét mindig a zsidóság rovására írják. Ez tény, melyet mi nem másíthatunk, melyen mi nem segíthetünk másképp, mint úgy, hogy másoknál jobbak akarunk lenni, bűnt és bűnösöket nem tűrünk kebelünkben, és ha mégis előfordulnak – hisz emberek vagyunk mi is! –, elítéljük, kárhozzátjuk, kizárjuk mi, éppen mivel zsidók vagyunk, úgy, amint azok teszik, mivel zsidógyűlölők. Gondolja meg jól minden zsidó, hogy ő, ha gonosz tettet visz véghez, nemcsak lelkiismerete s Istené, nemcsak a törvény s a társadalom, hanem egész felekezete előtt felelős érte.

222 A forráshivatkozások Kohn Sámuel jegyzeteiből.

223 [Az eredeti közlésben: *ucsekh*; sajtóhiba, valószínűleg a kézzel írt szó félreolvasása; a héber szó: חַסָּד, "harapás", "marás".]

224 Bábá-Kámá 24a.

225 [Héb. "az (isten)név meggyalázása".]

226 Ábóth [Pirké avot] V, 9.

227 Móz. II. k. [Ex.] 5,21.

Orbán Balázs

“Egy közös állam eszméjének varázsa”

1880

Orbán Balázs, Felszólalás a képviselőházban,²²⁸ 1880. március 11

Megjelent:

Az 1878. évi október 17-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, XI (Budapest: Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1880), pp. 34–36; az idézet: pp. 34–35

Újabb kiadás:

Zeller Árpád, *A magyar egyházpolitika, II: 1872–1894* (Budapest: Boruth E. könyvnyomdája, 1894), pp. 1052–1056

T. Ház! Ott, hol műveltséggel párosult teljes vallásszabadság uralkodik, az egyes hitfelekezetek nemcsak békésen megférnek egymás mellett, hanem egy közös állam eszméjének varázsában teljesen egybeolvadnak. Így van ez nyugat polgárosodott országaiban a zsidókkal is. Angol- vagy Francia-, sőt Németországban is nemigen lehet tudni, hogy ki a zsidó, annyira beolvadtak s annyira azonosították magukat a nemzettesttel, hogy semminemű megkülönböztető jelleggel nem bírnak, azok büszkén vallják magukat angolnak, franciának stb.

Anomáliának tartom, hogy hazánkban, hol a polgári jogegyenlőség törvényesítve van, hazánkban, mely a vallásszabadság dekretálásával megelőzte Európa minden államát, s mely a türelmesség mintaországa volt: zsidó vallású testvéreink elkülönítik magukat az őket keblére ölelt nemzetünktől, s ahelyett, hogy nemzetiségünket elfogadva igyekeznének a nemzettesttel egybeforrni, míg nyelvileg is eltérnek, német nevüket, melyet tudom, hogy reájuk oktroyáltak, nemigen magyarosítják. Társaskörükben, üzleti érintkezéseikben, sőt imaházaikban is a német nyelvet, illetőleg annak egy idomtalanul elferdített szólásmódját²²⁹ használják.

Ezen annyival inkább csodálkozunk lehet, ezt annyival inkább fájlalhatjuk, mert a világegyetem egyetlen országa se volt oly jótékony a zsidók irányában, mint Magyarország. Amidőn őket más országokban üldözték, tűzzel-vassal pusztították, midőn másunnan elűzték: a méltatlanul zaklatott hontalanok nálunk hazát találtak, amely szabadságának és alkotmányának jótéményeit árasztá reájuk. Hazát találtak itt, mely vallásuk gyakorlatában sohase gátolta; hazát, mely felgazdagítá s kiváló

228 Az Iskola-alap vitájában.

229 Értsd: a jiddist.

előnyökben részesíté őket, s mégsem akarják magukat magyarnak mondani, holott a nemzetiséget sohasem a vallás, hanem az anyanyelv és érzelem szabja meg.

Ezen abnormis helyzetet segítenünk kell; de nem úgy segítenünk, ha – miként Istóczy barátom²³⁰ engesztelhetetlen ellenszenvéből kifolyólag tenni óhajtaná – őket e hazából kiküszöbölni törekedünk; hanem ellenkezőleg, úgy, ha a testvériség, szabadság, a behozandó polgári házasság és érdekegység kötelékei által minél szorosabban magunkhoz csatolni igyekezünk, s nemeslelkűségünk által mintegy megszegyentjük őket germanizáló tendenciáikban. Erre törekszik a nemzet józanabb nagy része; de igyekezzenek zsidó testvéreink is nyelvben, érzelemben és szokásaikban magyarok lenni. Igyekezzenek lebontani azon válaszfalakat, melyeket ők emeltek. Vegyenek fel magyar neveket; legyenek utógondolat nélkül hű fiai a hazának, s higgyék el, hogy mi valláskülönbséget tekintetbe nem véve, épp oly jogosult polgáriul tekintjük e hazának, mint bármelyik más, úgynevezett keresztyén felekezet követőit.

(...)

158

Iskolai tanítás, rabbiképzés

1870-es évek

(a) Visszaemlékezés egy falusi zsidó iskolára, 1880 k. / 1927

Megjelent:

Scharf Móric (1868–1929), „Emlékeim a tiszaezlári pörből”, szerk. Szabolcsi Lajos, *Egyenlőség*, 46, no. 38 (1927. szeptember 17), pp. 5–6; az idézet: p. 6

Irodalom:

Kövér György, „Performációk, I: »Zsidó társadalom« Tiszaezláron a nagy per előestéjén”, *Korall*, [5], no. 17 (2004), pp. 5–42

Kövér György, „Önéletrajzi hamisítvány, avagy csalóka emlékezet (Scharf Móric ön-életráisa)”, *Aetas*, 8, no. 2 (27) (2007), pp. 106–121 (idézi is)

Kövér György, *A tiszaezlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek* (Budapest: Osiris, 2011), p. 326

(...) A falusi zsidó gyermek rendes iskolapályáját futottam be. Ötéves voltam, mikor iskolába adtak, és 12 éves koromig ültem az iskola padjaiban. Először néhány hétig a falusi iskolába jártam, majd apám a zsidó elemi iskolába iratott be. Ebben

---

230 Istóczy Győző.

a zsidó elemi iskolában egy öreg zsidó tanítónk volt, akitől írni, olvasni és számolni tanultunk, és aki ezen kívül tórára, bibliára és talmudra oktatót bennünket. Ha szabad magamat dicsérni, elmondhatom, hogy szorgalmas és jó tanuló voltam, ki mindig kivívta tanítói meglepedését, leckémet pontosan elkészítettem, és tanítóm nagyon megszeretett. A zsidó vallás alapelveivel is itt a falusi iskolában ismerkedtem meg. Határozottan volt érzékem és tehetségem a tanuláshoz. Sajnos, azonban nem volt nagy tehetségem a talmudi stúdiumhoz. Márpedig az iskolának a következő volt a rendszere: ha a tanító észrevette, hogy valamelyik gyermek folyékonyan tud héberül olvasni, a tóra szövegét pontosan tudja lefordítani, a mindennapi imát betéve megtanulta, akkor rögtön talmudi stúdiumra fogta, ami aztán a gyermeket teljesen lefoglalta. Az akkori zsidó iskolarendszer mellett csak egy irányban volt lehetséges, hogy a zsidó gyermek agya és szelleme fejlődjön; abban az irányban, hogy jó talmudista legyen. (...) 12 éves koromban vettek ki az iskolából. Világi műveltségem bizony gyenge alapon állott. Az írás, olvasásban alig tapogatóztam előre, a zsidó irodalomban volt már ugyan jártasságom, de az nem volt teljesen kielégítő. Hogy mi lesz belőlem? arra nem is gondoltam. Ilyen kérdés nem is foglalkoztatott.

(...)

(b) "A rabbi-képzés jelenlegi állapota hazánkban"

Trefort Ágost vallás- és közoktatási miniszter, "Jelentés az izraelita Iskola-alapról",²³¹ 1874. május 28

Újabb kiadás:

Zeller Árpád, *A magyar egyházpolitika, II: 1872–1894* (Budapest: Boruth E. könyvnyomdája, 1894), pp. 247–280; az idézet: pp. 273–274

A rabbi-képzés eddigi s még jelenlegi állapota hazánkban s az ez iránt gyakorlatilag fennálló szabályok és szokások sajátságos, bár meg kell vallani, éppen nem vigasztaló világot vetnek a rabbiság szellemi képzettségének állására és fokára. A fennálló szokások szerint ugyanis azok, kik rabbi-hivatalra lépni szándékoznak, egyes, erre csupán a rabbik közvéleménye által kijelölt s felhatalmazott tudós hírben álló rabbik oldala mellett, minden nyilvános képzés nélkül, csak magán-oktatásban, ún. Jeshibában²³² nyernek, kulturái tekintetben valóban nyomorúságosnak nevezhető

231 Az 1872/75. évi országgyűlés 1874. május 2-án kezdte tárgyalni több orthodox hitközség kérvényét, amelyben tiltakoznak az ellen, hogy a közös Iskola-alap költségén rabbi-szemináriumot állítsanak fel. Trefort Ágost vallás- és közoktatásügyi miniszter e tárgyban készített részletes jelentést az országgyűlés számára.

232 Jesiva.

kiképeztetést, mely valamint rendes iskolai előképzettséget nem követel, úgy nem is ad a talmud-thora többé-kevésbé teljes vagy tökéletlen ismeretén kívül semmit.

Innen magyarázható a szomorú tény, hogy az ily magán-rabbi-iskolákból kikerült s az illető rabbi tanár által rabbi-képesítvényvel ellátott rabbik közt számosan vannak, kik a héberén kívül semmi nyelven sem írni, sem olvasni nem tudnak, ennél-fogva az anyakönyveket a hazai nyelveken vezetni nem képesek; hogy akadt rabbi, a legközelebbi években is, s ügye hivatalos tárgyalásra szolgáltatott alkalmat, aki pl. a számtan elemeiben oly járatlan volt, hogy az összeadás szokott jegyében (+) a keresztvények keresztjét véelve látni, miatta a tanítót az iskolában a gyermekek szeme előtt megbotozta.

Aki tudvástól áthatva, hittanítói hivatása érdekében a Jeshibákban nyerhetőnél magasabb műveltségre törekszik, e célt honában el nem érhetvén, kényszerítve van külföldi képző-intézetekhez folyamodni, azelőtt a páduaihoz, most a közelebb lévő boroszlóihoz, hol most is feles számú magyarországi rabbi-jelölt tanul. Ugyanoda kénytelenek fordulni az oly hitközségek is, melyek jobb képzettségű rabbist kívánnak nyerni, mint itthon találhatók; külföldön azonban viszont oly férfiakat nem találhatnak, kik a hazai földön képezve, a tudományos ismeretek s hittudományi műveltség előnye mellett még az üdvös működésre olyannyira fontos nemzeti nyelv ismeretével is bírnának, és a hazai életviszonyokkal teljesen ismeretesek lévén, vagy azzal megbarátkozván, vallási törekvésekkel szilárdabb államtudatot és hazafiúi érzetet is egyesítsenek.

Ily elemekből állván a magyarországi izraelita rabbiság, természetes, hogy annak csak legkisebb részét teszi a külföldön képzett, de hazai eredetű s magyar lelkületű rabbi száma; nagyobb a tanult, de külföldi eredetű s idegen érzelműeké; legnagyobb a Jeshibában tökéletlenül képzett s a kultúra iránt semmi érzékkel nem bíróké.

Ez elemek aránya magyarázza meg a rabbi-szeminárium, de tulajdonképpen a rabbik általános művelődése s így egyenesen a kultúra és kivált a nemzeti kultúra ellen irányzott mozgalom oly tényeit, minők – hogy többeket ne említsek: az 1864-ben Nagy-Mihályon tartott rabbi-értekezlet ama végzése, mely az egyházi tilalmat és átkot kimondja mindazokra, kik egyházi beszédet más, mint német-zsidó nyelven (jargonban) tartanak, kik ily isteni tiszteletben részt vesznek vagy azon csak jelen is vannak...

(...)

(c) Pulszky Ferenc, “Én a zsidó nemzetiségnek igen nagy tisztelője vagyok.” Beszéd az országgyűlés zsidó Iskola-alap vitájában, 1874. július 4

Megjelent:

Az 1872-ik évi szeptember 1-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, XI (Buda: Magyar Királyi Államnyomda, 1874), pp. 239–241

Újabb kiadás:

Zeller Árpád, *A magyar egyházpolitika, II: 1872–1894* (Budapest: Boruth E. könyvnyomdája, 1894), pp. 299–303

(...) Áttérve most azon kérdésre, melynek ugyan nagyságát átlátni nem tudom, csak gyanítom: előre is kijelentem, hogy én a zsidó nemzetiségnek igen nagy tisztelője vagyok. (*Derűlség.*) Igen nagy, nemes nemzetiség ez, mely évezredekken keresztül fönntartotta a maga jellegét, s mely annyi elnyomatás után még mindig mutatja egyes kitűnő tagjaiban, hogy azok képesek milliókat szerezni, s képesek ezen milliókat meg is tartani, amit én képes nem vagyok; (*Derűlség.*) hogy ők képesek újságokat szerkeszteni, éspedig jobban szerkeszteni, mint mi; hogy ők a philológiában a legnevezetesebb előmeneteleket tették: szóval, amire adták magokat, azt ki is tudták vinni. Be kell ismernünk, azon elnyomott állapotban, amint mi ismerjük, mikor Galiciából átjönnek, megvetjük őket, pedig nincs igazságunk; mert annak a galiciai zsidónak fia, meglehet, már igen tisztességes ember, unokája pedig már milliomos, és csak olyan jó hazafi, mint akármelyikünk: a kis unokája pedig már báró lesz. (*Nagy derűlség.*) Tehát előre kijelentem, hogy én nagy tisztelettel viseltem a zsidó nemzetiség iránt; tisztelettel viseltem iránta azért is, mert ők nemzetiségüket másképp fogják föl, mint mi. Nálunk a nemzetiség nem a vér; – mert ha körülnézek, látok itt legalább tíz nemzetiség ivadékait, kik mindnyájan jó magyarok, – nálunk nem a vér, hanem a nyelv a jelleg. Éppen ellenkezőleg van a zsidónál. Nála a nyelv nem határoz, nála a vér határoz, és határoz a vallás. Ők – amennyire én tudom – láttam több országban, Angolországban tökéletes angolok, nincs semmi más érdekök, mint angol. Megyek Franciaországba: ott meg franciák; ott ministerek, képviselők; akármit lehet rólok mondani, csak azt nem, hogy nem jó franciák. Németországban németek, a német parlamentnek legkitűnőbb tagjai zsidó vallásúak. Jövünk Magyarországra. Igenis, itt is tisztelünk egy pár kitűnő képviselőt, kik minden tekintetben díszére válnak a háznak; akár jobbra, akár balra tekintek, azt látom, minden pártnak van egy zsidója, (*Élénk derűlség.*) aki igen jó hazafi. De tekintsünk tovább, s mit fogunk látni? azt, hogy van igen sok zsidó, aki nem is tud magyarul, s van olyan is, aki nem is akar megtanulni; (*Úgy van!*) például veszem a tegnapelőtti „Pester Lloyd”-ot, hol azt olvastam, hogy a temesvári hitközség pályázatot nyit egy rabbi állomásra. Az ember azt gondolja, hogy Magyarországon, hol minden hivatalra 10–20 concursens van, csak ki kell írni a concursust a rabbi állásra, s lesz rabbi, mert jól fizetik, mert a temesvári hitközség gazdag; s mégis mit tesznek ki a pályázati

hirdetésbe? azt, hogy ha az illető nem tudna magyarul: kötelessége azt két év alatt megtanulni. Tehát előre is fölteszik, hogy Magyarországon nem találnak rabbit, ki e kívánalomnak megfelelhetne, s így kell, hogy Galiciából jöjjön be egy. Mármost oly rabbi, ki, midőn bejő, nem tud magyarul: minő magyarsággal fog beszélni két év múlva? (*Derültség.*) s pedig az lesz az az ember, ki hivatva lesz Temesvárt a zsidóság között a magyar nyelvet és szellemet terjeszteni, (*Úgy van!*) hogy az magyar legyen minden tekintetben. (*Tetszés.*)

Ez, tisztelt ház, nem tarthat soká; átláttuk ezt már igen sokszor. Méltóztatnak tudni, midőn egyszer szó volt arról, hogy a pesti egyetem emelésére jó volna, ha külföldi tanárokat hívnánk be, akik egypár évig német fölolvadásokat tartanának: fölúduzt az ország és e ház: mondván, hogy nem kell, ha nem tud magyarul! de a zsidóknál fiat experimentum in corpore vili!²³³ (*Tetszés.*) Miért nem zúdulnak föl az ellen, hogy Galiciából jöjjenek be rabbik és tanítók? és miért nem akarják, hogy minálunk jó zsidó-iskolák legyenek? (*Tetszés.*)

Nem is csekély nálunk a zsidók száma; azt hiszem, kétszer annyian vannak, mint az erdélyi szászok, pedig nem csináltak nekünk eddig semmi bajt; (*Élénk derültség.* *Úgy van!*) s kérem, ez is culturalis elem, mert a kereskedést ők úzik, s igen nagy mérvben a tudományt is. Tehát azt ne mondjuk, hogy nekik nem lennének nevelt, művelt hittanáraik?

Már 1844-ben előfordult a kérdés az országgyűlésen is; átlátta az országgyűlés, hogy igen jó volna egy rabbi-seminarium azért, hogy ne kelljen külföldről a rabbikat behozni. Igen; de Zsedényi tisztelt képviselőtársam azt mondja, hogy nincs pénz: (*Derültség.*) ha akartok valami újat, adjátok rá a földözetet. Hanem hát – hála Istennek – most van földözet; egy krajcárunkba se kerül, itt van az alap. De most meg azt mondják: ez alapnak eredetét kell tekintetbe venni. Magyarországon nem jó minden alapnak eredetét kutatni. (*Élénk derültség.*) Nálunk az alapoknak mindenféle eredete van, és kérném azokat, akik némi sympathiával viseltetnek az orthodox zsidó rabbik iránt, úgy az ultra-montan képviselőket is kérem: hogy ezt a kérdést ne nagyon fejtegetssék: mert ez a zsidóknál más alapon kezdődik, és más alapon végződik. (*Helyeslés.*) Azt feszegetik, hogy ki disponál ezen alap fölött: az orthodoxok-e vagy a neológok? én azt, tisztelt ház, nem tudom, és így csak annyit tudok, hogy az disponál, akinek kezében van. (*Derültség.*) Én nem keresem. Elég, hogy megvan; örülök, hogy meg van az alap, itt van nálunk, mert lehetett volna máshol valahol, lehetett volna Prágában valami rabbi-seminariumban. (*Fölkiáltások: Úgy van!*) Hála Istennek, hogy itt van, s lesz rabbi-seminarium belőle; ne keressük, hogy honnan jött, mert ha arra megyünk vissza: sem az orthodoxok, sem a neológok nem disponálhatnának fölötte, hanem disponálhatnának, akik hozzá pénzt adtak. (*Helyeslés.*) Ami ismét képtelenségre vezet. De azt mondják, hogy ez két különböző felekezetet,

233 Lat. "kísérletet értéktelen testen végezzenek" (Lucretius, *De rerum natura*, VI).

és hogy az országgyűlés elismerte volna a zsidókat külön felekezetnek. Engedelmet kérek: én ezt határozottan tagadom, hogy a magyar országgyűlés zsidó Sanhedrin, a magyar országgyűlés nem zsidó Sanhedrin; sohasem nézett be, s nem kereste a tal mudban, hogy ez orthodox, amaz pedig epicharis; ez üdvözül, közénk való; amaz pedig menjen tovább: az elkárhozik. (*Élénk helyeslés. Úgy van!*) De hiszen mi ezt nem is tehetjük, mi hiába határozzuk el, hogy három vagy öt, – vagy ki tudja, hány – felekezet van, mert az nem kötelezné a zsidókat. Mi mindenre nézve hozhatunk törvényt, csak arra nem, hogy ez vagy amaz melyik felekezethez tartozik. Ez nem a mi föladatunk. (*Helyeslés.*)

Igen csodálkozom azon, hogy egyszer elragadtattuk magunkat, és már egyszer kissé belementünk e kérdésbe. Hiszen mi protestánsok sem váltunk volna el soha a katolikusoktól, most is katolikusok volnánk, ha nem excommunicáltak volna; (*Derülség.*) ott maradtunk volna köztök, és organisáltuk volna magunkat a magunk lábán; de ők kitaszítottak minket. Ez azonban nem történt sem az orthodoxok, sem a neológok között; én nem tudom, hogy a másik felet vagy általában valakit kitaszítottak volna magok közül, és nem is tudom, hogy erre joguk volna.

A vallás egyébiránt különböző nézetek társulásából áll; ha nézzük a katolikus egyházat, – melyet én különben igen nagyon tisztetek – abban különböző fölfogásokkal találkozunk, hiszen minden monachus ordónak, minden barátrendnek más fölfogása van; nézzük a dominicanusokat, franciscanusokat és jezsuitákat: minde-
niknek más a fölfogása; ezeknek különböző világnézetük, különböző philosophiájok van. (*Helyeslés.*) És így nem látom át, hogy miért nem tudnak egymás mellett meg-
férni a neológok és az orthodoxok. Hanem hát az orthodoxok – amennyiben hall-
juk – járnak reánk, és mit kérnek? csak azt, hogy ne legyen egy rabbi-seminarium. Nem azt kérik ők, hogy valamit kapjanak; az ő kérésök nem positiv, hanem negativ; nem akarják a seminariumot; és miért nem akarják? azért, mert félnek a culturától; (*Élénk helyeslés.*) azon vallás pedig, mely magát a culturával ellentétbe teszi, legyen az zsidó vagy nem zsidó: az tönkreteszi magát, tisztelt ház; (*Élénk helyeslés.*) mert a vallás csak úgy tarthatja magát, ha karöltve jár a culturával; ha elfogadja a tudomá-
ny eredményeit, és maga is halad. (*Élénk, hosszas helyeslés.*) A kérdés tehát az: legyen-e zsidó-seminarium vagy nem? Én azt hiszem, hogy tökéletesen belenyugod-
hatunk abba, amit a minister úr mondott, és ráállhatunk: (*Helyeslés.*) akár nézzük az
alapot, akár nézzük a célt, hogy legyen zsidó-seminarium.

De nincs is ebben semmi megszorítása a vallásszabadságnak. A vallásszabadság megszorítása csak ott kezdődne, ha azt mondanók: rabbi csak az lehet, aki ezen seminariumban tanult: ezt azonban sem én nem akarom, sem más nem akarja, aki a rabbi-seminarium fölállítását kívánja. De éppen azért, mivel kezdetben a semina-
rium csak az egyik félt fogja érdekelni: úgy hiszem, hogy az orthodoxok iskoláinak segélyezése így figyelembe veendő.

Ámbár én azt hiszem, hogy az orthodoxok is a seminariumba küldhetik ifjaikat; mert hiszen ott nem dogmatikáról, hanem exegesisről, a keleti nyelvek tanulásáról

van szó; márpedig ott csak jobban meg fogja tanulni ezt, mint a kalomei Hillel rabbitól; de minthogy kezdetben mégis inkább az egyik rész fogja élvezni az alapot: kívánatos, hogy a másik fél is tekintetbe vétezzék.

Én ismerek sok protesztáns embert, aki katolikus iskolába küldi gyermekét. Az én gyermekeim két nevelője is egymásután katolikus volt, anélkül, hogy én tudtam volna, mert nem kérdeztem vallását; emellett azonban igen derék becsületes emberek voltak. Éppúgy az orthodox zsidók is tudván, hogy a semináriumban jó tanárok vannak: oda fogják küldeni fiaikat. De miután meglehet, hogy e részben vannak megrögzött eszmék, és nem fogják oda küldeni ifjaikat: nagyon szükséges, hogy a határozatban benne lenne az, a mi indítványoztatott, hogy az orthodoxok iskolái is tekintetbe vétezzenek, és azoknak is nyújtassák segítség. Mert sok helyen az orthodoxoknak is vannak igen jó iskoláik, így például Gyarmaton és Szécsénben oly jó orthodox iskola van, hogy semmi kifogást sem lehet ellenök tenni, és a szellemük is jó. De a belföldön ismerek oly iskolákat, ahol a szellem nemcsak, hogy nem magyar, de egyáltalában semmiféle szellem nincs bennök. (*Derültség.*) Én tehát azért kívánám, hogy az orthodoxok iskolái is anyagi segéllyel láttassanak el oly célból, hogy legyen olaj is, mellyel a mécs fönntartassék. (*Zajos helyeslés.*)

159

A tiszaezlári vérvád-per

1882–1883

Irodalom:

Mikszáth Kálmán,²³⁴ [Tárcák, cikkek, táviratok a *Pesti Hírlap*-ban a nyíregyházi tárgyalásról], in: uő, *Cikkek és karcolatok*, XVI: 1883. ápr.–aug., szerk. Rejtő István (Mikszáth Kálmán Összes Művei, 66) (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1972), pp. 176–297 és 418–471

Eötvös Károly,²³⁵ *A nagy per, mely ezer éve folyik, s még sincs vége* (Budapest: Révai Testvérek, 1906; új kiadás, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968)

Krúdy Gyula, *A tiszaezlári Solymosi Eszter* (1931) (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1975, 1977², 2003³)

Hegedüs Sándor, *A tiszaezlári vérvád* (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1966)

Rejtő István, "Tájékoztató összefoglaló a nyíregyházi (tiszaezlári) perről", in: Mikszáth Kálmán, *Cikkek és karcolatok*, XVI: 1883. ápr.–aug., szerk. Rejtő István (Mikszáth Kálmán Összes Művei, 66) (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1972), pp. 376–399

Sándor Iván, *A vizsgálat iratai. Tudósítás a tiszaezlári perről* (Budapest: Kozmosz Kiadó,

---

234 Mikszáth mint a *Pesti Hírlap* kiküldött tudósítója követte végig a tárgyalást Nyíregyházán.

235 A tiszaezlári perben a védelem vezetője.

1976) / *A vizsgálat iratai. A tiszaezslári per* (Budapest: Krónika Nova Kiadó, 2004⁵)
/ *A vizsgálat iratai. Tudósítás a tiszaezslári per körülményeiről* (Budapest: Noran, 2004⁶)

Andrew Handler, *Blood Libel at Tiszaeszlar* (New York: Columbia University Press, 1980)

Edith Stern, "Gerichtsmedizinische Bezüge zu dem Ritualmordprozess von Tiszaeszlar, Ungarn, 1881–1883", *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform* (Köln), 1 (Februar 1984), pp. 38–47

Edith Stern, *The Glorious Victory of Truth: The Tiszaeszlar Blood Libel Trial, 1882–3. A Historical–Legal–Medical Research* (Jerusalem: Rubin Mass, 1998)

Gyurgyák János, *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet* (Budapest: Osiris Kiadó, 2001), pp. 282–286, 339–350, 639–640

Kövér György, "Seiffensteiner Salamon lidérces álmái", 2000, [18], no. 7–8 (2006), pp. 57–61 (Székely Ferenc²³⁶ satirikus írása a *Borsszem Jankó*-ban 1882-ben)

Kövér György, *A tiszaezslári dráma. Társadalomtörténeti látószögek* (Budapest: Osiris, 2011)

(a) Mikszáth Kálmán (1847–1910), "A tárgyalások előtt", 1883. június 18

Kiadás:

Mikszáth Kálmán, *Cikkek és karcolatok*, XVI: 1883. ápr.–aug., szerk. Rejtő István (Mikszáth Kálmán Összes Művei, 66) (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1972), pp. 126–128 (Részlet)

Irodalom:

Hegedűs Sándor, "Mikszáth Kálmán Nyíregyházán", *Irodalomtörténeti Közlemények*, 71 (1967), pp. 300–303

Rejtő István, "Mikszáth Kálmán és a tiszaezslári vérvádper", *Irodalomtörténet*, 54, no. 1 (1972), pp. 122–152

Katona Béla, "Mikszáth Kálmán Nyíregyházán", *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 32, no. 3 (1997), pp. 301–309

(...) A dolog természeténél fogva legjobban érdeklődik a tárgyalás lefolyása iránt a zsidóság. De nem annyira a nyíregyházai, mely meglehetősen egyetértésben él az itteni lakossággal, hanem a vidékbeli zsidók, kik a Nyíregyháza felé jövő vonatokat ellepték tegnap, tegnapelőtt; de az a sajtáságos, hogy nem jöttek be a városba, ott maradtak a szomszéd állomásokon. Majdnem minden fa mögül útközben előtűnt egy-egy ilyen tincses alak. Ezek leginkább Zemplénből jönnek.

236 (1858–1936), banktisztviselő, majd a Belvárosi Takarékpénztár vezérigazgatója (1892), az Angol–Magyar Bank és a Pester Lloyd Társulat alelnöke, a *Borsszem Jankó* tulajdonosa (1905), országgyűlési képviselő, az első világháború után néhány évig a Pesti Izraelita Hitközség elnöke.

Valaki jelentette az alispánnak estefelé, hogy imákat tartanak a szomszéd helységekben, Jehova szabadítsa ki ártatlanul szenvedő hitsorsosaikat. Mondják, hogy ezek éjjelre mind be fognak jönni Nyíregyházára tanácskozni, tudakozódni, s mire újra megvirrad, szétoszlanak.

(...)

(b) Mikszáth Kálmán, “A tárgyalás első napja...”, 1883. június 19

Kiadás:

Mikszáth Kálmán, *Cikkek és karcolatok*, XVI: 1883. ápr.–aug., szerk. Rejtő István (Mikszáth Kálmán Összes Művei, 66) (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1972), pp. 126–129–130 (Részlet)

(...) A tárgyalás első napja impozáns volt s hatásában inkább gyengítette, mintsem erősítette a vádat. A terem zsúfolásig megtelt; a hölgyek egy szomszéd szobából nézték a vádlottakkal szemben a tárgyalást; a nagy termet hírlapírók, valamint helybeli érdeklődők töltötték be, kik tetszésajjal fogadták az elnök tapintatos, ügyes kisiklásait, valahányszor a védők zavarba akarták hozni.

A vádlottak mind ki lettek hallgatva. Solymosiné nem tette az igazi anya benyomását, valamint antipatikusok voltak a sakterek is nyugalmukkal. Schwarcz Salamon, aki a gyilkossággal van vádolva, még ásított is. (...)

Legizgatóbb volt Scharf Móric szembesítése a vádlottakkal; szemükbe mondta a vádat, de olyan hivatalos stílusban és sebesen, hogy sokakra azt a benyomást tette, mintha betanulta volna, s most leckét mondana. Legtermészetesebb volt Scharf, az apa. A fiú félénken állott a sorompóknál, s nem mert ránézni azokra, akiket vádolt. Scharf dühösen, türelmetlenül fenyegette meg néhányszor. (...) A jelenet a fiúval mindenkit megindított.

A védők azt hiszik, hogy holnap, midőn ők tesznek hozzá kérdéseket, sikerülni fog ők összezavarni. Ettől várják a kedvezőbb fordulatot, erre készülnek nagy furfanggal.

(...)

(c) Mikszáth Kálmán, “A tekintetes törvényszék előtt”, 1883. június 19–20

Kiadás:

Mikszáth Kálmán, *Cikkek és karcolatok*, XVI: 1883. ápr.–aug., szerk. Rejtő István (Mikszáth Kálmán Összes Művei, 66) (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1972), pp. 138–148 (Részlet)

[A vén Scharf]

(...) Legvégire hagytam az öreg Scharfot a vádlottak között.

Az öreg az egyedüli, aki természetes apa volt. (...)

A vén Scharf hallgatagon ült a pad szélén csíkos blúzában. Neki nincsenek hajtincsei: meglátszik rajta, hogy a császárt szolgálta.²³⁷ Erős, vállas ember. Arcán nincs semmi rosszság.

Hallgatagon ült, de mégis türelmetlenül, gyakran fordulva felénk, jönnek-e már a tanúk. Azokat várta nagy nehezen. Majd meglátja ő, hogy fog-e merni szólni valamit őelőtte az a fattyú! No iszen csak azt próbálja meg!

Eközben delet mutatott szemben a toronyóra. Az elnök felfüggeszté az ülést egy félórára.

A fáradt férfit publikum rohant, ki a sörházba, ki a cukrászdába, csak az asszonyok maradtak.

Ebből láttam, hogy bizonyosan meg van ígérve nekik a kis Móric.

[Móric gyerek]

Mert Móric volt a nap hőse. Mindenki csak őrá kíváncsi. Akik a saktereknek drukkolnak szerencsét, egy "non putarem"-ről ábrándoznak már egy hét óta, s az a non putarem abból fog állni, hogy Móric gyerek, ha megmagyarázzák neki, hogy ezentúl szabadon eresztik, az övéinek szeme láttára eláll a vádtól.

Akik pedig a sakterek ellen drukkolnak, azok is Móricba helyezték bizodalmu-
kat.

Maga Móric ezalatt szinte nyugtalanul várta szobájában a pillanatot.

Sajátságos lélektani jelenség ez a fiú.

Napok előtt örült neki, s alig várta a percet, amikor ő beszélni fog abban a fényes teremben sok száz ember előtt. Valami nagy diadalnak tetszett az előtte. Ki tudja milyennek színezi azt ki az ő fiatal egzaltált lelke!

Tegnap színházba hívta valaki:

– Nem lehet ma – így szólt –, majd holnap, holnapután talán, mert most már az én szerepem kezdődik.

De ma már félénk volt és ideges reggel. Erőt vett rajta a megdöbbentő pillanat közeledése.

A vérvádban Móric vallomása az egyedüli támpont.

A fiú viseletétől nemcsak sok függött, de majdnem minden attól függött. Mert az asszonyok vallomásai, kik a kiáltásokat hallották a zsinagóga tájékán, csak ezzel együtt bírnak jelentékenységgel. Egyszóval Móric körül forgott az eszlári ügy első része.

A dzsentri közt fogadások történtek, hogy Móric vissza fogja vonni a vádat vagy sem.

237 Egy időben őrmesteri rangban börtönőr volt.

Mindenki lázban volt, a mai látványosság legérdekesebb pontja előtt, mely a Móric szembesítése.

A gyermek megjelenik, és szemükbe fogja mondani, amit vallott.

De hátha nem fogja? Hátha az apai szemek ereje megállítja?

Korán reggel hírek szivárogtak ki, hogy az éjjel újra megkísérlették a zsidók Mórichoz jutni. Az elnök megerősítette e hírt.

Tehát legalább mégsem jutottak hozzá. Az alispán nagy gonddal vigyázott rá, s óvta mindenféle külbefolyástól.

(...)

A tárgyalás fél egyre ismét megnyílt. A vádlottak leültek padjaikra.

Az elnök intett. S Móric belépett.

Majdnem futva jött, sehova se nézett a világért, szemeit merőn a földre szegzé.

Fehér vitorlavászon ruha volt rajta, csinos cipő, hófehér gallér, nyakkendőtüvel. Egy valóságos kis úrfi ez.

Móric megállt a sorompó előtt. Szorosan odalapult a korláthoz, s kezeivel görcsösen belekapaszkodott alul a sorompólécekre.

Mély, idegbántó csend keletkezett a teremben. Mindenki a csodálatos gyermekre szegezte szemeit, annak mozdulatait fürkészte. Mert ő a szfinx. A megdöbbenő rejtély kulcsát benne keresi mindenki.

Kínos jelenetek következtek. Poéták fantáziája illet ki nem gondol. Ez még a színpadon se igaz! S itt mégis megtörténik szemünk láttára, fülünk hallatára.

A fiú tagjait mintha csendes reszketegség fogná el, még szorosabban simult oda, ahol a bírák ültek, egy félóráig kellett ott állnia, mikor szóhoz jutott, egyetlen mozdulatot sem tett.

A sakterek arcán nem látszott semmi gyűlölet, nyugodtak voltak és mosolyogtak. A görnyedt Schwarcz Salamon egyet köhintett. Mert ő mindenre köhintett. Arra is, hogy »Őn azzal van vádolva, hogy megmetszette Solymosi Eszter nyakát«, ő csak köhintett. Legokosabb is. A köhintést nem lehet belevenni a jegyzőkönyvbe.

Az apa is egykedvűen nézte a fiát.

Kínos várakozásban telt el néhány perc. Az elnök egypár szép szót intézett hozzá, hogy a fiú nem köteles vallani szülei ellen, de mások ellen igen. Azért hát szüleit kihagyhatja, anélkül beszélje el az eszlári véres tettet.

És a fiú most belekezdett.

Még a lélegzete is eláll az embereknek. A légy röpülését is meg lehetett volna halani.

Öregembereket, egészen közömböseket láttam elsápadni, oly rendkívüli, oly természetellenes volt ez a szcena.

A fiú elmondta, amit tudott. A zsidó újságírók arcára kiült az aggodalom felhője, de csakhamar gúnyos mosollyá változott.

A kisfiú olyan leckeszerűen ledarálva mondta el a vádat, hogy önkéntelen azt a gyanút keltette fel a hallgatóság nagy részében, mintha betanulta volna.

A vén Scharf dühösen tombolt a lábával, halántékai lüktettek, öklét fölemelte, fel akart ugrani, az elnök nem győzte rendreutasítani.

Eötvös is felkelt, s kiadta a legerősebb, legmaróbb tromfját, mert tromfra tromfment már reggel óta... az elnök és Eötvös közt.

Úgy tűnt fel az egész dolog, mintha két nagy játékos sakkozna, s az ott »jelenlevő« figurák (hogy a Móric stílusában beszéljek) csak arra valók lennének, hogy ők sakkozhassanak.

Móric leckéző vallomása jelentékenyen gyengítette az elítélés esélyeit. Hanem Eötvöstől mégis erős dolog volt kissé, megkérni az elnököt, hogy mondassa el a fiúval a vallomást versben is, talán úgy is tudja.

Az elnök nagy erélyt és nagy tapintatot tanúsított a tárgyalásnál s oly rendkívüli éberséget, mint aminőt még sohasem tapasztaltam. Nem közönséges ember. Oly sima, ügyes, mint a gyík és oly gyors, mint az evet. Csakis ennek köszönhető, hogy a sok nagy fogású ügyvéd nem csinálhatott nagyobb galyibát.

(...)

Ma²³⁸ még nagyobb hallgatóság volt, mint tegnap. (...) Délben elkezdődött a tegnapi kínos jelenet folytatása. (...)

[Az apa]

A derék Scharffal most ösmerkedtünk meg voltaképpen.

Ő a legkulturáltabb a zsidók között, és azonfelül is sok »muttervice« van. Csikos rövid blúza van, és tincset se hord.

Hol ingerült volt, hol kedélyes. Néhol a vádlott szólt belőle, ki indulatosan emeli fel öklét, s nagy szeméit dühvel fordítja fia felé, amiért az vádat emelt ellene. Össze akarná morzsolni mérgében. Felszökik meg leül az elnök egy szigorú pillantására. Majd a fejét csóválja, és egy keserű sóhajtás tör ki melléből. Összecsikorgatja fogait, belemarkol a hajába. A bosszankodás valamennyi fázisán keresztülmegy minden órában.

– Te, gazember – sziszeg ki belőle a vádlott –, mondd meg nekem, hogy szól a negyedik parancsolat?²³⁹

Móric nem tudja.

– Ejnye, akasztófára való – tör ki belőle az atya –, hát azért fizettem én érted negyven forintot az iskolában?

És így megy ez több változatban.

– Hazudsz! – ordítja a vén darázs később egy pontnál, s megvetőleg fordul el a fiától.

De azért mégiscsak odanéz a gyerekre lopvást, s hirtelen elfelejti, hogy ő a vádlott, s éppen őmiatta vádlott, az apa kerekedik benne újra meg újra felül, s pironkodva kiált rá:

238 Ti. másnap.

239 Ex. 20,12: "Tiszteld apádat és anyádat..."

– Móric, ne dülj úgy oda a korlátokra a nagyságos urak elé. Nem látod be, te kölyök, hogy az nagy illetlenség!

A fiú pedig csak mindig jobban-jobban odalapul azokhoz a korlátokhoz, mintha szeretné átfúrni magát, hogy egy sorompó válassa el legalább ezektől... akiket gyűlöl, akiktől el van szakadva örökre.

Nincs öneki senkije, mindenkitől megrezzen... csak egyetlen egyben hisz már ő is, mint akár Móricz Palya,²⁴⁰ a magyar királyi minisztériumban.

Ezeket az embereket, akik itt állnak, mind ő hajtotta a veszedelembé, fél rájuk nézni, nem csoda; e rettenetes szemek tekintetei összetörnének erősebb embert is, nem egy gyereket.

Csupán egyetlen embertől hall nyájas szót, szelíd beszédet: az elnöktől, ki amíg e kínos vallatásokkal rogyásig engedi kitanulmányozni, addig lelkében bizonyosan megsiratja a szerencsétlen gyermeket.

Mert átkozott az ő élete örökre. Átkozott, ha nem beszél igazat, és átkozott, ha igazat beszél. Az ő szerepe a legszomorúbb. Hol veszi hozzá vajon az erőt vagy a gyengeséget? Hol van ezeknek a csodálatos forrása? Jó volna tudni, hogy be lehetne hányatni örökre, soha senki se meríthessen ebből a forrásból ilyen erőt vagy ilyen gyengeséget.

Nagy bűnök mindig voltak, melyek megdöbentették az érzékeny lelkeket. Ember megölt embert gyakorta. De hogy a természet megöli önmagát valakiben, annak most itt az élő példája.

A vén Scharfnak durvaságában is élénken nyilatkozik az apa. Sokszor úgy látszik, mintha az fájna neki ebben a dologban a legjobban, hogy fia kolbászt eszik macesz helyett. Kétszer is szemére vetette már két nap óta, s ilyenkor elborultak nagy szürke szemei, s erősen fújtt, mintha a nagy fölháborodását siettetné kihűlni.

Nehéz napja volt ez a mai. Szemben állani a gyerekekkel, s nem merni őt mégsem ráncba szedni.

Ha egy-kettőt üthetne rajta izmos ökleivel, könnyebben szívelné a nagy veszedelmet, amibe került, s még neki is hamarabb megbocsátana a szívében.

[A fiú]

A kis szörnyeteg!

Mert szörnyeteg a kis Móric, akárhogy vesszük is a dolgot.

Egy anya ült mellettünk, az így szólt Ónody Gézához:²⁴¹

– Hallom, amit beszél, és látom őt, de mégsem hiszem, hogy az igaz, amit hallok és látok.

Ezzel ki van mondva Móric felett az ítélet. Aláírja minden ember. Borzasztó volna

240 Móriczhidai és medgyesi Móricz Pál (1826–1898) ügyvéd, 1872 óta országgyűlési képviselő, Tisza Kálmán híve.

241 Ónody Géza (1848–?) országgyűlési képviselő; az országgyűlésben ő beszélt először Tiszaeszlárról.

a fenevadnál is az az idegenkedés, az a vérfagyasztó érzéketlenség, mellyel szülője irányában viseltetik.

A feleletek, melyeket már azóta megolvastak a lapokból, meg fogják fagyasztani az emberekben a vért, hogy »milyen ez a fiú?« Hol kell megkeresni ennek a pszichológiáját?

Ott állt készen a nagy examenre, mely mindenkit félelemmel töltött el, csak őt nem: Móric sokkal nyugodtabb, mint tegnap. Sőt bátrabb is.

Szeyffert kezdte el a zaklatást, ezer aprólékos kérdéssel, melyek finom rafinériával közelítették meg.

Okvetlenül labirintusba viszi. Még Ónody is e szavakkal fordult hozzánk aggodalomteltjesen: "Félek, ez a fiú nem kóser, már-már arról kezdek gondolkozni tegnap óta, hogy hátha csakugyan hazudott eddig."

Ha hazudott, meg fogja fogni ez a sok okos ember, az kétségtelen.

De csalódtak. Móricnál csak modor volt az a tegnapi darálás, ilyen gyorsan darálja ő le a válaszokat azokra a kérdésekre is, amelyeket a védők tesznek. S mindig slágfertig. Egyszerre kész a felelettel. Roppant csalódott a közönség (persze kellemesen a nagyobbik része), mert Móric nem szólta el magát. Nem beszélt mindig nyomon, de jelentékeny lapszust alig tett.

Annyira eszes, hogy a legkapciózusabb²⁴² kérdéseknél is már előre kitalálta, hova vág, s mindjárt úgy felelt, hogy a következő kérdéseket szinte lehetetlenné tette.

Eleinte halovány volt, de azután átmelegedett, s könnyű pír borítá el jól táplált arcát, mely egyébként a legkevésbé sem kellemetlen. Egészen felbátorodott. Még polemizált is Eötvössel.

Egyike a legidegbántóbb jeleneteknek volt az apjával szembesítés.

Az öreg türelmetlensége nem ismert most határt. Nekiugrott, mint a hörcsög. Az öröknek minduntalan hátra kellett őt rángatni.

De Móric se félt. S bizonyos hányavetiséggel felelgetett neki. Ez a nonchalance bántotta legjobban a vén Scharfot.

Ej, hazugság! – kiáltott fel Scharf mindannyiszor, s leült. De csak tövises volt neki az a pad, megint csak felugrott, megint csak szóba állt a fiúval.

Az pedig egészen belejött, olyan elevenen ríposztírozott, hogy csupa gyönyörűség volt hallgatni – már persze nem a saktereknek.

Hiába keltek fel egymásután a fiskálisok száz meg száz kérdéssel, hogy lépett a kulcslyukhoz, mit látott ott. Móric mindig ki tudott bújni, s olyan elegáns megyei stílusban, hogy vicspán lehetne vele valamelyik kisebb vármegyében.

Ellentmondásokat lobbantottak szemére, ő azokból is kimászott, igyekeztek szívére hatni, hogy tudja-e, mit tett az apjával és annak ismerőseivel? Miért tette azt? Érzékenységre apelláltak, minden áron meg akarták indítani. Előhozakodtak neki

242 Lat. "furfangos".

a Samukával, a kis öccsével, akivel együtt játszogatót; az se használt. Akkor elővet-
ték az ijesztgetést, a kis Samu azt vallotta, hogy ő is részt vett volna a gyilkosságban.
Még csak egy arcizma se rándult meg, bánja is ő a kis Samukát. Mikor az ijesztgetés
sem ért semmit, még egy kísérletet tettek az ellenkezővel, felbátorították.

Neked most már szabad kimondanod mindent, amit akarsz. Mert neked nem
urad többé a vármegye, mikor elmondod a dolgot, nem mégy vissza többé a bör-
tönbe, hanem szabad leszel, mehatsz ahova akarsz, játszatsz te is, labdázhatol te is,
mint a többi ilyen gyerekek!

De a kis Móric minden tűzpróbát kiállott.

Bánja is ő a többi gyerekeket, bánja is ő a játékot! Ki tudja; micsoda gondolattal
van tele a feje, amint dacosan lehorgasztja?

– Majd megtanítalak, ha hazakerülsz... hiszen majd – fenyegetőzik a vén Scharf.

Oda se néz. Mintha nem is hallaná. Nem készül ő vissza többé a piszkos eszlári
házba.

A vallását hozzák fel? A vallását is eldobta. Remegő ajkakkal beszél róla az öreg
zsidók a városban, hogy az imádságos szíjakat,²⁴³ melyeket magával vitt, most játék-
szernek használja.

Egy kutyának (...) a nyakára szokta tekergetni, s a bolond eb ezekkel a szent szí-
jakkal szaladozik szanaszét az udvaron.

Milyen nagy csúfságot hozott Móric a zsidóságra!

Mikor már jó másfél óráig kínozták a kérelmekkel, azalatt folyton állt, mint a cö-
vek, csak néha-néha törülte meg izzadó homlokát. A közönség minden új kérdésnél
visszatetszés moraját hallatta.

– Ez már kínzás, ez már sok... lehetetlen, hogy kiállja, összerogy, elájul. Hallatlan!
Egy tanút nem szabad ennyire elcsigáznia. (...)

De a védelemnek éppen az volt a célja, hogy először kifárasszák testileg, azután
szellemileg. Ha majd kimerül figyelme, megszibbad akaratereje, megzavarodik. Le-
hetetlen, hogy bele ne zavarodjék.

Az elnök mégis megsajnálta.

– Nem vagy fáradt, fiam?

– Nem.

– No, hát akkor felelj az uraknak tovább.

Megint újra kezdődött az attack. (...)

Móric felel, egyre felel, gyorsan, mintha nem is gondolkoznék, de már erősen
látszik rajta a kimerültség, féloldalt dől a sorompóknak, egyenesen állva összeros-
kadna.

– No, most már tönkre van téve az ébersége – gondolja Eötvös. – Most már én
veszlek elő, fiam.

---

243 Tefillin.

– Milyen tantárgyakat tanulsz?

Móric ránéz, s rögtön lepergeti, olyan sebesen, mint egy darálógép.

Eötvös megcsóválja fejét, s leül.

– Több kérdésem nincs. Ilyen gyereket még nem láttam. Szerencse, hogy nem kérdeztem, mi van könyveiben, mert elfújta volna szóról szóra valamennyi könyvét egyhuzomra.

– Jól van, Móric. Bevégezted. Elmehetsz – mondá az elnök. – A tárgyalást bezárom.

Az antiszemita szabadabban lélegzenek fel. A zsidók között pedig, akik odalenn a törvényszéki épület előtt ácsorogva várják a kimenetelt, hirtelen terjed a leverő hír.

– Megbuktunk. Móric!²⁴⁴ nem tágított. Nem anya szülte azt a gyereket.

(...)

(d) “Nem akarok zsidó lenni”, 1883. június 27

Megjelent:

Eötvös Károly, *A nagy per, mely ezer éve folyik, s még sincs vége* (Budapest: Révai Testvérek, 1906), III, pp. 104–107 / új kiadás (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968), II, pp. 240–243

A várnagy²⁴⁵ ösztöne azt súgta, hogy a gyerekekkel először is meg kell utáltatni a zsidó vallást s azután a zsidóságot.

A várnagy nem úgy oktatta a gyereket, a hogy a nevelők, oktatók, tanárok szokták. Nem hozzá fordult, nem neki beszélt, nem elején kezdte tanait hirdetni, nem rendszeresen folytatta előadásait. Így alig tudott volna boldogulni.

Hanem gyűjtött össze társaságot, ha más nem akadt, saját családját. S abban a társaságban pajkos ésszel elkezdtek a zsidóság fölött tárgyalni, elméskedni, gúnyolódni. Koldus, csavargó nép a zsidóság, ütök-verik, üldözik, utálják minden országban. Kikergetik mindenünnen, kikergetik nemsokára Magyarországból is. Egyik gúnyszó a másik után, egyik durva elmésség követte a másikat. S a társalgás így folyt naponként reggel, délben, estennen.

Nem a gyerekekhez szóltak, hanem előtte beszéltek. Ott volt a társaságban. Hallott mindent és szomjú kis lelke mohón nyelt el mindent. A hanyagság látszatával ott hagyták előtte a zsidógyűlölő újságokat is. A gyerek jól tudott írni, olvasni. Az újságokban is csak azt látta, amit mindenkitől hallott. A zsidóság ócsárlását. Százszer

244 A név jiddis becéző alakja.

245 Bizonyos Henter Antal, Szabolcs vármegye megyeháza szolgálatosainak elöljárója. Scharf Móricot a bírósági tárgyalás kezdetéig ő tartotta és látta el a lakásán. A költségeket erdódi gr. Pálffy János (1829–1908), a főrendi ház tagja viselte.

hallotta a várnagy barátaitól, a megyei huszároktól, a tanítóktól, a tiszti írnokoktól s a bejáró iparosoktól, hogy mind futó bolond az, aki zsidó marad a mai világban. Annak jóllétben, becsületben, köztisztességben része nem lehet. Annak sorsa: közmegvetés és boldogtalanság.

Így érlelődött meg a gyereken: megvetni a zsidót s elhagyni a zsidóságot. A június 27-iki nyilvános tárgyaláson kijelenti, hogy abban egészen biztos, hogy ő zsidó semmi esetre nem marad. Sok nyilatkozata különösen érdekes.

A június 20-iki tárgyaláson hidegen szemébe mondja apjának.

– Nem akarok többé zsidó lenni.

A vádlott zsidók sorban ott ülnek a padon egymás mellett. Apja, Scharf József, rájuk mutat. S különösen rátereli a gyerek figyelmét a hosszú szakállú ősz, öreg Jungerre s azt kérdi:

– Hát nem sajnálsz, ha engem felakasztanak? Nem sajnálod ez embereket, akik itt vannak, mint vádlottak? Mit vétett neked ez az ősz ember?

– Ejh, mit törődöm én ezekkel a rongyos zsidókkal!

Ezt feleli a gyerek s aztán vállat vonva hidegen elfordul a vádlottaktól.

Íme, a gyereken a zsidók megvetése. Íme, “a rongyos zsidó” szólam, a várnagy társaságának a gyerek előtt mindennapi szavajárása.

Azt kérde apja.

– Imádkozol-e te minden nap? Hadd látom, van-e rajtad cicesz?

Ez a cicesz nyakba vetett szalag a felsőruha alatt. A mellény alól kilóg a két vége. Hagyományos szokás az óhitű zsidóknál. Vallásos buzgóság jele, mint sok keresztyénnél a keresztviselés. Apja odamegy gyereke mellé s meg akarja nézni, van-e cicesze.

A gyerek durcásan elfordul s így felel.

– Nem vagyok én ló, hogy rajtam nyaklód legyen!

Íme, a zsidó vallás iránti megvetésnek mindennap hallott egyik pórias gúnyszava. Nyaklód!

A június 27-iki nyilvános tárgyaláson következő szóváltás folyt le az apa és fiú között:

– Mi annak az oka fiam, hogy te ezt a mi vallásunkat úgy megutáltad?

– Micsoda vallást?

– Hát a zsidó vallást.

– Az az oka, hogy megutáltam.

– Kell lenni valami okodnak. Ha valaki felakasztja magát vagy beleugrik a Tiszába: okának kell lenni.

– Nem akarok zsidó lenni!

– Csak van valamely eredete, hogy nem akarsz zsidó lenni?

– Megutáltam.

– Mióta utáltad meg?

– Mióta itt vagyok a vármegyénél.

– Miként utáltad meg?

– Most olyan idő van Magyarországon, hogy éppen csak ki nem kergetik a zsidókat. Fenének kell így a zsidóság!

– Nem hiszed te azt.

– Hiszem. Tudom.

– Hiszen te törsz a zsidók vesztére. Majd úgy jársz, hogy aki másnak vermet ás: maga esik bele.

– Hát akkor benne leszek.

– Hát fiam, Hámán történetét tudod-e, aki meg akarta öletni a zsidókat,²⁴⁶ azután utóbb mégis őt akasztották föl?

A gyerek vállat von s elfordul. Félvállról feleli:

– Hát felakasztanak!

Később azt kérdi tőle egyik védő:

– Ki beszélte azt, hogy a zsidókat kiűzik Magyarországból?

– Az újságban olvastam.

– Milyen újságot olvasol?

– Olvasok én többet. Függetlenség, Budapest, Nyírvidék, Szabolcsi Közlöny: ez a nevük.

Valóban mindez újság tájékozó dühvel szította akkor a zsidók ellen a gyűlöletet.

Csaknem szóról-szóra közlöm a bíróság tárgyalási jegyzőkönyvből e szóváltást. Hogy nyájas olvasóm lássa, miként fordult el a gyerek lelke a zsidóságtól s a szülők vallásától. És lássa a szóváltásból azt is, hogy a gyerek, aki ekkor tizennégy éves és néhány hónapos volt, éppen nem volt tompa elméjű vagy hülye. Lelkének átidomulásában saját eszének is volt szerepe.

(e) Szeffert Ede (1831–1907) közvádoló (ügyész) vádbeszéde, 1883. július 27

Újabb kiadás:

Elek Judit & Sükösd Mihály, *Tutajosok. A tiszaezslári per dokumentumai* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1990), pp. 15–23

Nagyságos elnök úr! Tek. kir. törvényszék! Gyilkosság büntetéről és a büntetben való részességről, illetve bűnpártolásról van szó. A büntető törvénykönyv 278. szakasza szerint a gyilkosság büntettét elköveti az, aki embert előre megfontolt szándékkal megölt. A vádhatározat eleinte szintén gyanúsított és jelenleg a megyei várnagy felügyelete alatt levő Scharf Móric törvényszékieleg hitelesített tanúvallomása és egyéb vizsgálati adatok összehatása folytán jogos alapon nyugvónak mondja ki azon gyanút, hogy Schwarcz Salamon és három társa múlt évi április 1-jén Solymosi Esztert előre megfontolt szándékkal megölték és ekképp a gyilkosság büntettét kö-

246 Eszter k.

vették el. Továbbá, jogos alapon nyugvónak mondja ki a határozat ama gyanút is, hogy Scharf József, a nevezett hajadonnak lakására behívása által Junger Adolf és négy társa pedig jelenlétük által segítették elő a gyilkosságot és ekképp a btk. 69. paragrafusában értelmében bűnrészessé váltak. Megállapítottnak vétetik a szörnyű büntett gyanúja, ámde kérdem, mi volt ama büntettnek indoka, rugója?

A kérdés nincs tüzetesen kifejtve a vádhatározatban, pedig nem lehet előle kitérni, vagy azt megkerülni, mert csak annak kiderítésével lesz a gyilkosság büntettének minden konstitúciális eleme megállapítható és kimondható az embereknek előre megfontolt szándékkal való megölése. Felelek tehát ama kérdésre és kinyilvánítom, hogy vádlottak ellen a vallásszertartási gyilkosság gyanúja forog fenn.

Beszédem elején megemlítettem már, hogy a múlt évi április elején a Mózes válásúaknak húsvétjük volt, amelyről én ugyan azt tudtam, hogy a zsidók akkor hit-elődjeiknek Faraó egyiptomi király sanyargatásai alóli megmenekülését ünneplik, hálaimákkal, és hogy ez alkalommal annak emlékére, miszerint a menekülők gyors kivonulása közben kovásztalan kenyérre voltak utalva, vallásutódaik 7 napon át a macesz elnevezés alatt ismeretes tészta-lepényekkel élnek.

A néphit szerint azonban, a zsidóknak húsvétkor keresztényvérre is szükségük van, mely néphit nemcsak a társadalom alsóbb rétegeiben van elterjedve, hanem azal még olyanoknál is találkozunk, kik a műveltebb osztályhoz sorozzák magukat.

A vallás-szertartási célból elkövetett gyilkosság gyanújából vannak itt a vádlottak padján *Schwarz* Salamon és 3 társa, a bűnrészességgel és bűnpártolással terhelttek együtt, köztük: *Taub* Emánuel is, akinek szabadlára helyezését a kir. közvádoló ismételen indítványozta, mert egyáltalában nem látott bizonyító adatot a sakterekkel hazaérkezés és együtt ebédelés egyedüli körülményeiben.

De a kir. törvényszék vád alá helyzetetését rendelte el.

(...)

A gyilkosság kérdésével kapcsolatosan foglalkozandunk a bűnpártolás vétségének kérdésével, amely utóbbi a legszorosabb és elválaszthatatlan összefüggésben áll az előbbivel, minthogy hulláról lesz szó, amelynek ruházatában Solymosi Eszternek eltűnésekor viselt ruhája ismertetett fel.

Ezek előterjesztése után szabadjon még egyszer egy rövid visszapillantást vetnem a jelen bűnügynek eddigi lefolyására: özvegy Solymosi Jánosné már múlt évi április 4-én gyanúsítja a zsidókat Eszter leánya eltűntetésével. A szolgabíró képtelenségnek jelenti ki ama gyanút, s az eltűntnek körözésére szorítkozik. Május 4-én Solymosi Jánosné ismétli feljelentését ugyanazon szolgabíró előtt, aki erre csak annyit tesz, hogy Tisza-Eszlár község elöljáróságát utasította a nyomozásra, amelynek eredményét egyszerűen a tekintetes kir. törvényszék tudomására hozza.

Az akkori nyíregyházi helyettes ügyész nem méltatja különös figyelemre az esetet, s csak hetednapra teszi meg a bűnvádi eljárás megindítása iránti indítványát és pedig saját szavai szerint: "Eltekintve minden, úgyszólván közbeszéd tárgyát képező babonával vegyített közhírtől." Kiküldött vizsgálóbíró csak május 19-én utazik Tisza-

Eszlárra s kiküldetett egy aljegyző, ki az 1871:xxxI. tc. 6. paragrafusa rendelkezése értelmében a kir. kúria határozatai szerint csakis csekélyebb fontosságú esetekben bízathatik meg a vizsgálat teljesítésével: kétellyel találkozott eleinte özv. Solymosinának a zsidók elleni gyanúja és utóbb annak messzeható fejleménye. Mily nagy mérvű érdeklődés s az emberi kebleknek minő lázas izgalma!

Közbeszéd tárgyává lesz a t. eszlári eset, a sajtó terén külön irodalom keletkezik annak alkalmából. Bizonyosnak hirdetik a szertartási gyilkosság s a gyanúsítottak bűnösöknek kiáltatnak ki, mielőtt a bírói ítélet ellenük kimondatott volna. Német- és Oroszországban már megelőzőleg van forrongás és mozgalom a zsidók egyeteme ellen.

De a szertartási gyilkosság csakis minálunk támad fel. A nőcselédek a társadalom legalsóbb rétegeibe elhatolt ijesztések következtében megrémülten menekülni igyekeznek a zsidóknál szolgálatból, több hatóságnál feljelentések tétettek szándékolt vagy véghezvitt vérvétel miatt.

(...)

A tiszta-eszlári esetnek megoldása, ezen vérvádnak tárgyalása végett jelentem meg ma egész tisztelettel a tek. kir. törvényszék színe előtt, a helyettes koronaügyész s a budapesti kir. főügyész rendeletéből, akinek személye szintén nem maradt érintetlenül, a felzaklatott szenvedélyek zúgó viharában, s aki ellen a leghitványabb gyanúsítások szórattak a világba. Elővélelem s elfogultság nélkül, nyílt arccal állok itt, azon egyszerű utasítással: tegyem meg a közvádoló kötelességét.

E kötelezettségemnél fogva a bűnösség kimondását fogom indítványozni a valóban bűnösök ellen, de ugyancsak törvényes kötelességem kifolyásából pillanatra sem habozandok a vád alóli felmentés indítványozásában azokra nézve, akiknek büntetlensége kiderülni fog.

(...)

(f) Eötvös Károly (1842–1916) védőbeszéde, 1883. július 30

Újabb kiadás:

Elek Judit & Sükösd Mihály, *Tutajosok. A tisztaeszlári per dokumentumai* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1990), pp. 219–251

Tekintetes törvényszék! Nagyságos elnök úr! Nagyságod engedelmével és hivatalos kötelességemhez híven, a megnevezett vádlottak érdekében fogom megtenni védelmi előterjesztésemet.

Ezen előterjesztésemben lehetőleg szorítkozni fogok a T. Eszláron fölmerült eseményről úgy a vizsgálat, mint a végtárgyalás folyamán felszínre jutott jelenségekre. Jegyzeteim mindezekre nézve bőségesek, de én törekedni fogok jegyzeteimből csak annyit használni itt fel, a mennyi az ügynek felderítésére és az általam képviselt vádlottak érdekében szükséges. (...) Céлом az, ami az ítélni hivatott bíróságé, egész lelki

erőmből és kötelességem teljes érzetével közreműködni óhajtok, hogy ami rejtély ez ügyben van, az földeríttessék, ami valótlanságok fölmerültek, azokkal tisztába jöjjünk, ami igazság, diadalra jusson, ami ártatlan, az büntetést ne szenvedjen. (...) Mielőtt azonban azokhoz hozzá szólnék, melyekről beszélni akarok, mindenekelőtt néhány megjegyzésre kell kiterjeszkednem a tisztelt magánvádoló úrnak.²⁴⁷

(...)

A magánvádoló úr (...) egy egész hitfelekezet ellen olyan ádáz érzelmeket nyilvánított itt, melyek azon pár percnyi torturális kihallgatásnál kissé súlyosabb természetűek. És megjegyzem még azt is, hogy ezen vádlottak több mint esztendő óta szenvedik a börtön szenvedéseit, az ő hitük, az ő meggyőződésük és az enyim szerint is, egészen ártatlanul.

(...)

Nem beszélek, tek. törvényszék, a rituális gyilkosságról sem *in thesi*.²⁴⁸ a magánvádoló úr sokat hozott fel annak bizonyítására, hogy rituális gyilkosság létezhetik. Védőtársaim és barátaim ellenben hatalmas érveket hoztak fel annak igazolására, hogy ezen vád, sőt nemcsak ezen vád, de azon feltevés is, teljesen légből kapott: én megvallom, ezt az egész rituális vádhistóriát a tanulatlan, tudatlan kor éspedig sok századok előtt elmúlt kor sötétségében felmerült ostobaságnak tartom, mely napjainkig kihatott, mint sok más ostobaság is, melynek kiirtására nem vizsgálóbíró, nem törvényszék és nem akasztófa kell, hanem kell falusi néptanító, kellenek felvilágosult és feladatukat híven teljesítő lelkészek és kell egy kis vessző, egy kis skutika.²⁴⁹ De bíróság és akasztófa nem. Én gyermekkoromban sem, később sem hallottam a vérvád létezéséről. Felnöttem, ember voltam, egy vármegyének tisztviselője, fáradalmas életet folytattam s a képviselőházba kellett jutnom, hogy először halljam azt, hogy e nagy vallásfelekezet vérváddal is terheltetik. Olvasmányaim is kiterjedtek sok okos és oktalan könyvre, de véletlenül még olyan könyvre nem terjedt ki, melyben ez felemlítettet volna. Csakis annyit tudtam, hogy azokat a szent könyveket, melyeket a zsidó felekezet szent könyveinek és hite alapjának tart, nekem is, keresztény szülők gyermekének, az iskolában tanították és tanítják mindenütt legalább hazánkban: és én tudom azt, hogy Mózes öt könyvének tanulságai és tudom azt, hogy a bírának és királyoknak és a prófétáknak írásai és azon írásokban lefektetett tanulságos példák, melyeket a keresztény felekezetek iskoláiban kivétel nélkül tanítanak, mind maiglan úgy a vallásos áhítat kiterjesztésére mint az emberi szeretet terjesztésére és a gyermeki kedélynek nemesítésére igenis hasznosak és célszerűek. Azért az ádáz gyűlölet, mely a zsidóság és annak szent könyvei ellen még a törvényszéki teremben is tért

247 Szalay Károly (1833–?) jegyző és vizsgálóbíró Kaposváron, Solymosiné képviseletében magánvádolóként lépett fel. 1884-ben az Antiszemita Párt országgyűlési képviselője lett a csurgói kerületben.

248 Lat. "érdemben".

249 Lat. *scutica*, "korbács".

enged magának, az ádáz gyűlölet nem a keresztény vallás szokásán, sem a keresztény vallás tradícióján alapszik, mert a mi vallásunk ős eredete és annak tanítói szerint visszaterjed azon szent emberek, próféták és királyoknak tanulságos irataira. Én csak ezt tudtam és ezen tudomásomat a tisztelt magánvádoló úrnak itteni fejtegetései bizony belőlem ki nem irtották, ki sem fogják irtani. A vérvád, ha dajka beszél, akkor mesének nevezzük: a tanulatlan népnél babona ez: tanult ember, ha hirdeti, nem egyéb, mint rosszlelkű rágalom, kenyérkeresetet is képez a ponyvairodalom firkászai számára, némelyeknek azonban nem egyéb, mint a tónak azon zavaros vize, melyben kényelmesen lehet halászni.

Van azonban a vérvádnak még egy más természete is, nevezetesen az, hogy az most divatos. A divat veszedelmes udvarló, mely csábító karjai közé nagyon sok okos embert is belevon, és én valóban csodálkozom azon, hogy magánvádoló úr magas értelmiségének és fényes ékesszólásának birtokában, az élet bő ismerete és a politikai viszonyokban is szereplése után, ezen ügyetlen, ezen oktalan divatnak csábszavaira hallgatott és ennek magát átengedte.

Nem terjeszkedem ki azokra az érvekre, legalább ezúttal nem, amelyeket a magánvádoló úr a vérvád bebizonyítására felhozni jónak látott. Meg vagyok győződve, hogy nálam sokkal illetékesebb férfiak meg fogják a magánvádoló úr abbeli tudományos nézeteit cáfolni, én ahhoz nem értek, hanem a magánvádoló úr hozott fel eseteket, példákat is a múlt kornak homályából kifejlesztve, melyekkel azt akarta bebizonyítani, hogy vérvádperek régebben is voltak, zsidók máskor is ítéltettek el. Nálunk nincs szokásban más perekre, régi esetekre és eljárási analógiákra hivatkozni.

Angliában divatban van, ott a tanult és lelkiismeretes bírák a magok, gyakran fenséges fejtegetéseiben hivatkoznak igenis lefolyt perekre, azokban felmerült eljárási kérdésekre, azokból kivonható tanulságokra és analogikus esetekre, hogy meggyőzzék a nagy közönséget *in concreto* eljárásuk helyességéről és meggyőzzék arról is egyúttal, hogy ahogy eljár a bíróság, akképp jártak el a bíróságok elődei is a múlt időben. Ott ez szokásban van, nálunk nincs, legalább most 1849 óta nincs.

És nézeteim szerint a mi gyakorlatunk helyesebb, mint az angolok gyakorlata. Az egyik bíró nem lehet auktoritás más bíró előtt, és egy sötét és tanulatlan kornak törvényszéki példája nem lehet vezérszövétnekünk nekünk, nem lehet a mi bíránk előtt fény, hogy annak világánál haladjunk. De ha a magánvádoló úr azon példának részletes fejtegetésébe bocsátkozott volna, melyeket felhozott, és ha sikerült volna bennünket jogászokat és a bíróság tanult és lelkiismeretes tagjait arról meggyőznie, hogy a vérvád kétségtelen bizonyossággal, teljes igazság, emberszeretettel és helyesen vezetett vizsgálati eljárás után bebizonyított: akkor példáit nem mellőzném meghallgatatlannul. De ezt nem tette a magánvádoló úr, csak példákat hozott fel, pedig hozhatott volna fel Szegednek és Szabadkának s egyéb városoknak és vármegyéknek poros archívumaiból példákat boszorkányokra és boszorkánypörökre is, és azt hiszem, még nem sikerült volna magánvádoló úrnak meggyőznie a tek. törvényszék tagjai közül senkit arra nézve, hogy tehát boszorkányok most is léteznek. Én tehát

példáira nem terjeszkedem ki: kettőt kivéve közülük, melyekről néhány szót mégis kell szólnom, a többit nem is hallottam, nem is ismerem: hanem arról a két példáról valamit tudok.

Az egyik a bazini gróf által vitt per 1529-ből.²⁵⁰ Bizonyára tudja azt a magánvádló úr is, hanem itt felfedezni nem tartotta szükségesnek, hogy az a bazini gróf voltaképpen egy cs. kir. közös gróf volt, félig osztrák, félig magyar, és miután nem éppen példás életű volt, eladósodott, de igen nagyon, és hitelezői közt sok volt a zsidó. Bazinban is, meg Ausztriában is. És miután a mohácsi gyászos emlékezetű csata után Magyarországon fenekestől felfordultak a viszonyok, az a bazini gróf jónak látta hitelezőitől akként szabadulni meg, hogy rájuk fogta a vérvádat.

Vagy harmincat megégettek közülök. Midőn ez Magyarországon sikerült, hol nem volt voltaképpen király, nem volt rend, mert a mohácsi csata utáni években nem is lehetett, megmaradtak véletlenül zsidó hitelezői. Ausztriában is megpróbálta, ott is akként fizetni adósságát, hogy ott is megégettetni hitelezőit, azonban Ausztriát nem érvén a mohácsi csata, ott akkor volt igazságszolgáltatás, és annak az igazságszolgáltatásnak a kezébe nem a bazini gróf hitelezői kerültek, hanem maga a bazini gróf.

Az a példa tehát, magánvádló úr, melyet a különböző vádakra nézve nekünk mintegy tanulságot felhozni méltóztatott, az a példa, mondhatom, szerencsétlen példa.

(...)

(g) Az elsőfokú bíróság ítélete, 1883. augusztus 2

Újabb kiadás:

Eötvös Károly,²⁵¹ *A nagy per, mely ezer éve folyik, s még sincs vége* (Budapest: Révai Testvérek, 1906; új kiadás, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968), II, pp. 347–371

2844. 1883. Bf. szám.

Ő Felsége a király nevében.

A nyíregyházi királyi büntetőtörvényszék gyilkosság s abbani részesség büntette, illetőleg bűnpártolás vétségével vádolt Schwarcz Salamon és társai elleni bűnügyben, a folyó évi június hó 19-én megkezdett és folyó évi július hó 31-én befejezett, nyilvános szóbeli végtárgyalás alapján a vádhatóságot képviselt királyi főügyésznek és magánvádlónak, valamint a vádlottak részéről előterjesztett védelemnek meghallgatása után (...) következőleg

Ítélt:

1. Schwarcz Salamon, 38 éves, izraelita vallású, nő, gyermekes, vagyontalan, tiszzaeszlári sakter, írni-olvasni tud, büntetve nem volt, 1882. évi május 22-től vizsgálati fogságban;

250 Lásd fentebb, #38.

251 A tiszzaeszlári perben a védelem vezetője.

2. Bukszbaum²⁵² Ábrahám, 27 éves, izraelita vallású, nős, gyermekes, vagyontalan, ibrányi²⁵³ tanító, írni-olvasni tud, büntetve nem volt, 1882. május 25-től vizsgálati fogságban;

3. Braun Lipót, 28 éves, izraelita vallású, nős, gyermekes, vagyontalan, udvari²⁵⁴ sakter, írni-olvasni tud, büntetve nem volt, 1882. évi június 5-től vizsgálati fogságban;

4. Vollner²⁵⁵ Hermann, 37 éves, izraelita vallású, nős, gyermekes, vagyontalan, rendes lakhely nélkül, napszámos, írni-olvasni nem tud,²⁵⁶ büntetve nem volt, 1882. évi november 23-tól vizsgálati fogságban; a büntető törvénykönyv 278. §-ában meghatározott s ugyanezen szakasz szerint büntetendő *gyilkosság büntettének*; továbbá

5. Scharf József, negyvenegy éves, izraelita vallású nős, gyermekes, kevés vagyonnal bír, tisztaeszlári egyházfi, írni-olvasni tud, büntetve nem volt, 1882. május 22-től vizsgálati fogságban;

6. Junger Adolf, 59 éves, izraelita vallású, nős, gyermekes, vagyonnal bír, t.-eszlári birtokos, írni-olvasni tud, büntetve nem volt, 1882. május 22-től vizsgálati fogságban;

7. Braun (más néven Brenner) Ábrahám, 38 éves, izraelita vallású, nős gyermekes, csekély vagyonnal bír, t.-eszlári napszámos, írni-olvasni nem tud, büntetve nem volt, 1882. május 22-től vizsgálati fogságban;

8. Lusztig Sámuel, 41 éves, izraelita vallású, nős, gyermekes, vagyonnal bír, t.-eszlári kereskedő, írni-olvasni tud, büntetve nem volt, 1882. évi május 24-től vizsgálati fogságban;

9. Weiszstein Lázár, 59 éves, izraelita vallású, nős, gyermekes, vagyonnal bír, t.-eszlári bérlő, írni-olvasni tud, büntetve volt bírói zártörés és sikkasztás miatt; 1882. évi május 24-től vizsgálati fogságban;

10. Taub Emánuel, 29 éves, izraelita vallású, nős, gyermekes, polgári²⁵⁷ metsző, csekély vagyonnal bír, írniolvasni tud, büntetve nem volt, 1882. évi május 27-től vizsgálati fogságban; a büntetőtörvénykönyv 278. §. 2. pontjában meghatározott és a 266. §. szerint büntetendő *gyilkosság büntettébeni részesség*; végre

11. Fogel Amsel, 51 éves, izraelita vallású, nős, gyermekes, vagyonnal nem bír, tutajásfár,²⁵⁸ írni-olvasni tud, büntetve nem volt, szabadlában levő fehéregyházai lakos;

252 Más iratokban: Buxbaum.

253 Udvari: Szatmárudvari, Szatmárnémetitől keletre (Szatmár vármegye); ma: Odoreu (Románia). – Bukszbaum más iratokban tarcali sakter.

254 Udvari: Szatmárudvari.

255 Más iratokban: Wollner.

256 Mint a tárgyalás során tisztázódott, "zsidóul" (héber / jiddis) tudott olvasni is, írni is.

257 Tiszapolgár.

258 Tutajosgazda, faúszató tutajok vezetője.

12. Smilovics Jankel, 44 éves, izraelita vallású, nő, gyermekes, vagyontalan, vajnági²⁵⁹ napszámos, írni-olvasni tud, büntetve nem volt, 1882. évi július 10-től vizsgálati fogságban;

13. Herskó Dávid, 48 éves, izraelita vallású, nő, gyermekes, vagyonnal bír, tutas, írni-olvasni nem tud, szabadlábon levő szeklencei lakos;

14. Grósz Márton, 45 éves, izraelita vallású, nő, gyermekes, vagyonnal bír, bérlő, írni-olvasni tud, büntetve nem volt, szabadlábon levő, t.-eszlári lakos;

15. Klein Ignác, 32 éves, izr. vallású, nő, gyermektelen, vagyontalan napszámos, írni-olvasni tud, büntetve nem volt, szabadlábon levő t.-eszlári lakos a büntető törvénykönyv 374. §-ban meghatározott s a 376. § szerint büntetendő, *bűnpártolás véttségének* vádja alól felmentettek, a letartóztatottak szabadon bocsátása elrendeltetik, a felmerült eljárási költségek az állam által viseltetnek.

Indokok:

A vizsgálat és végtárgyalás adatai szerint Huri Andrásné szül. Olajos Juliánna t.-eszlári-újfalusi lakos, 1882. évi április 1-jén délelőtt, három nappal az izraelita húsvét (passah) ünnepek előtt cselédjét, a 14 éves Solymosi Esztert elküldte a község másik részét képező Ófaluba, Kohlmájer József boltjába festékért és koromért, a lakóház pitvarának a közelgő húsvéti ünnepek alkalmából leendő kifestésére.

(...)

Solymosi Eszter délutáni 2 óráig haza nem térvén, Huri Andrásné annak felkérésére indult az Ófaluba. Itt Solymosi Zsófitól²⁶⁰ azon értesítést nyervén, hogy Eszter eljött a boltból és még déli 12 óra előtt hazafele indult, azon gondolatban, hogy talán már otthon fogja őt találni, visszatért lakására, de Esztert sem odahaza, sem anyjánál, özv. Solymosi Jánosnénál fel nem találta.

Özv. Solymosi Jánosné Huri Andrásné útján hírt vévén leánya eltűnéséről, szintén leánya keresésére indult, de bár az egész falut bejárta, a leány nyomára nem akadt. Leányának eredménytelen keresése után estefelé özv. Solymosi Gáborné társaságában sírva térvén haza, midőn útközben a zsidó templom mellett haladt el, Scharf József zsidó egyházi és annak neje Müller Leni a templom melletti lakásukról kijöttek eléje az útra s biztatták, ne búsuljon, meg fog kerülni a leánya, felemlítvén, hogy Nánáson is történt hasonló eset, ott is elveszett egy gyermek, akkor is a zsidókat gyanúsították s a gyermeket később a réten megtalálták. Özv. Solymosi Jánosné Scharf József és neje ezen nyilatkozatának kezdetben mi jelentőséget sem látszott tulajdonítani. Midőn azonban a következő napon valaki azon gyanút keltette benne, hogy leányát a zsidók emésztették el s minthogy továbbá, ezen hír, állítása szerint, ápril 3-án már az egész falut bejárta, április 4-én elment Vencsellőre a járási szolgabíróhoz, akinek leánya eltűnését bejelentvén, gyanújának kifejezése mellett kérte, hogy a zsidó templomot vizsgálja meg.

259 Técsői járás, Észak-Máramaros; ma: Vonjgovo (Ukrajna).

260 Solymosi Eszter nővére, szintén cseléd, de másvalakinél.

A szolgabíró azonban ez alkalommal a gyanút hihetetlennek találván, Solymosi Eszternek csupán országos köröztetése iránt intézkedett, később azonban Scharf József egyházi 4 éves fiának, Samunak többek előtt elejtett egyes mondásaival az özv. Solymosi Jánosnéban keletkezett gyanú újabb táplálékot nyervén, május 4-én ismét felkereste a szolgabírót, előadván, hogy a zsidók elleni gyanúját most már egyes községi lakosok tényleges tanúvallomásai is támogatják. A járási szolgabíró ennek folytán intézkedett, hogy Solymosi Eszter eltűnése tekintetében a rendőri nyomozás megindíttassék.

Tisza-Eszlár községének előjárósága 1882. évi május hó 6-án a rendőri nyomozást teljesítvén, kihallgatott több tanút, kik előadták, mit Scharf Samu gyermektől hallottak, ti. azt, hogy az eltűnt Solymosi Eszternek nyakát az ő atyja Scharf József s testvére Móric segítségével egy metsző vágta el. Az előnyomozásnak ezen eredménye alapján a bírósági előnyomozás elrendeltetvén, ennek folyamában Scharf Móric, özv. Lengyel Istvánné és özv. Fekete Jánosné terhelő vallomása alapján határozottabb alakot vett azon gyanú, hogy Solymosi Esztert Schwarcz Salamon, Bukszbaum Ábrahám, Braun Lipót (Lobi) és Volmer Hermann az úgynevezett koldus zsidó fosztották meg az életétől a tisza-eszlári zsinagóga helyiségében s hogy Scharf József, Junger Adolf, Braun Ábrahám, Lusztig Sámuel, Weiszstein Lázár és Taub Emánuel a nevezettek ebbeli ténykedését öntudatosan előmozdították. Ugyanis Scharf József egyháziának nagyobbik fia, Scharf Móric határozottan és körülményesen előadja, hogy 1882. április 1-jén az isteni tisztelet végeztével d. e. 11 óra tájban a zsidóság kijövetén a templomból, ő be akarta zárni a templom ajtaját, Schwarcz Salamon, Bukszbaum Ábrahám és Braun Lipót sakterek, valamint Vollner Hermann a koldus zsidó azonban, kik a templom előtt megállapodtak, arra szólították fel, hogy hagyja nyitva a templomajtót, mivel a rajtok levő imádságot nem akarják magukkal vinni; ennek következtében anélkül, hogy a templomot bezárta volna, bement szüleinek lakására; egy idő múlva atyja Scharf József, aki az ablakon kinézett, kiküldte, hogy hívja be azt a magyar leányt – Solymosi Esztert –, aki Ófalu felől jön, avégre, hogy vegye le az asztról a gyertyatartókat, atyjának ezen meghagyására elébe ment Solymosi Eszternek, aki sietve jött Ófalu felől, s azt behívta lakásukra. Solymosi Eszter, Scharf Józsefnek felszólítására levette a gyertyatartókat az asztról és székre állva a szekrény tetejére rakta.

Eközben bejött Volmer Hermann, ki Schwarcz Salamonnal és ennek két társával a templomban visszamaradt és aki a templom pitvarából kifelé nézett akkor, midőn ő Solymosi Esztert lakásukra behívta és azt mondta Solymosi Eszternek, hogy menjen el vele a templomba, onnan valamit kihozni, minek folytán Solymosi Eszter tényleg bement a templomba; előadja továbbá Scharf Móric, hogy mintegy negyedóra múlva kimenvén az udvarra, a templomból jövő jajgatást és 3 vagy 4 segélykiáltást hallott, minek folytán odaszaladt a templomhoz és minthogy annak ajtaját zárva találta, benézett a kulcslyukon s ekkor látta, hogy Solymosi Eszter a földön fekszik egy ingben, hogy őt Bukszbaum Ábrahám és Braun Lipót a földre lenyomva tart-

ják; s Schwarcz Salamon épen akkor vágta meg késsel a nyakát; látta továbbá, hogy Bukszbaum Ábrahám, Braun Lipót és Vollner Hermann a leány testét fölemelték és hogy ekkor Schwarcz Salamon egymásután két vörös cserépedényt tartott alája, melyekben a leány vérét felfogta és egy nagy fazékba öntötte. Ennek megtörténte után a leányt ismét felöltöztették, mire a belső templomból az előpitvarba siettek Lusztig Sámuel, Braun Ábrahám, Weiszstein Lázár és Junger Adolf s a hullát körülállották. Azután ő bement a lakásukra, ott a történeteket szüleinek elbeszélte, mire anyja azt mondotta, hogy hallgasson. Körülbelül egy óra elteltével Vollner Hermann bejött a lakásukra és felszólította őt, hogy zárja be a templomajtót, minek következtében bement a templom előpitvarába, a hol sem a leány holttestét nem találta, sem vérnyomot nem látott. A kulcsot a pitvar ablakában találván, a templomajtót bezárta és ugyanakkor látta, hogy Schwarcz Salamon, Bukszbaum Ábrahám, Braun Lipót, Lusztig Sámuel, Braun Ábrahám, Weiszstein Lázár és Junger Adolf hazafelé távoztak. Scharf Móricnak ezen terhelő előadását támogatja özv. Lengyel Istvánnénak azon vallomása, hogy 1882. ápril 1-jén kora délután 12 óra elmúltával, a ház tözsomszédságában levő zsidó templom felől háromszori kiáltást hallott, valamint özv. Fekete Jánosné szül. Krámer Borbálának azon vallomása, hogy 1882. ápril 1-jén d. e. éspedig Adamovics Józsefnek és Pap Józsefnek vallomása szerint déli 12 óra felé a zsidó templom mellett haladván el, ez alkalommal a templom felől sírást hallott, látta, hogy a templom ajtaja előtt két oldalt egy-egy zsidó állott az utfelé nézegetve; támogatja végül Scharf Móricnak előadását azon tény, hogy próbamenés útján megállapított, hogy ha Solymosi Eszter, miként azt Huri Andrásné állítja reggeli fél órakor indult el hazulról, úgy hazafelé mentében 10 óra 47 perckor érkezhetett a zsidó templomhoz.

A vizsgálat ezen terhelő adatai alapján tehát, a közbíró kir. főügyész által emelt azon vád, hogy Solymosi Esztert Schwarcz Salamon, Bukszbaum Ábrahám, Braun Lipót és Vollner Hermann előre megfontolt szándékból életétől megfosztották, továbbá, azon vád, hogy Scharf József az által, hogy Schwarcz Salamon és társaival egyetértve az ablakon kinézve leste Solymosi Esztert és azt lakására becsalván, a templomban reá várakozó Schwarcz Salamon és társainak kezére szolgáltatva, valamint azon vád is, hogy Junger Adolf, Braun Ábrahám, Lusztig Sámuel és Weiszstein Lázár az által, hogy a hívek távoztával igaz ok nélkül visszamaradtak a templomban és eképp Schwarcz Salamon és társaival egyetértve, Solymosi Eszter megöletése alkalmával a templomban jelen voltak, és ezen magatartásukkal tetteleg hozzájárultak Schwarcz Salamon és társai bűnös elhatározása fokozásához, jelenlétök által bátrabb és biztosabb fellépésre ösztönözvén őket, miáltal Solymosi Eszternek előre megfontolt szándékkal való megöletését szándékosan előmozdították, jogos alapon nyugvónak találtatott, annál is inkább, mivel tagadásban levő vádlottak azt, hogy a terhökre rótt cselekmény ideje alatt a templomban nem voltak, kifogástalan tanú vallomásával igazolni képesek nem voltak, ugyanazért nevezett vádlottak a kir. főügyész

idevonatkozó indítványának elfogadásával a gyilkosság, illetőleg az abbani részesség gyanúja miatt vád alá helyeztetek.

Taub Emánuel ugyan Scharf Móric nem említi azok között, kik a Schwarcz Salamon és társai terhére rótt büntett történetkor a templomban voltak, azonban ő maga is azt állítja, hogy Schwarcz Salamon és Braun Lipót nála voltak szállva; igazolva van, hogy a kérdéses napon reggel azokkal együtt ment a templomba és saját állítása szerint az isteni tisztelet végeztével azokkal együtt tért vissza lakására; ha tehát saját előadása szerint folytonosan azoknak a társaságában volt, következtetni kellett, hogy Schwarcz és Braun metszők a terhőkre rótt cselekményt elkövezték, az alatt ő is a többi vádlottal együtt a templomban volt, és annál is inkább, mivel Cs. Nagy Jánosné, ki akkoriban vele egy pitvarban lakott, azt adja elő, hogy Taub és vendégei, délután egy óra felé tértek haza a kérdéses napon. Taub Emánuel tehát a többi részekkel egy tekintet alá esvén, ő is a gyilkosságban részesség miatt a királyi főügyész e részbeni indítványának el nem fogadásával, vád alá helyeztetett.

A nevezett vádlottak ellen felsorolt ezen bizonyító adatok azonban a végtárgyalás szerint, nemhogy erősödést nyertek volna, hanem határozottan meggyengültek.

Özvegy Lengyel Istvánné nevezetesen a vizsgálatban tett azon vallomását, mint-ha ő 1882. április hó 1-ső napján kora délután házával szomszédságban levő zsidó templom felől mintegy a föld alól jövő háromszori segély- és gyermektől eredő kiáltást hallott volna, a végtárgyaláskor oda módosította, hogy e kiáltás »Kovácsné jöjjön ki« estefelé történt s háza kapujától és nem a zsidó templom felől és nem is háromszor, hanem csupán kétszer történt. Fekete Jánosnének a vizsgálatban tett azon vallomása, hogy ugyanazon napon délelőtt 11 óra tájban a zsidó templom mellett haladván, a templom felől sírást hallott, a templomajtó falainál pedig két zsidót az út felé tekintgetve látott, terhelő gyanúokul nem szerepelhet, mert a bírói szemle megállapította, hogy Fekete Jánosné ezen vélt sírást a templomtól 74 lépés távolságra hallotta, és mert nincs kizárva annak lehetősége, hogy e sírás, tekintettel a templomhoz való távolságra, az ajtónak bezárt voltára nem is a templom felől, de semmi esetre abból és feltehetőleg nem is sírás által okozott hangtól eredett; azon további állítása pedig, hogy ugyanazon alkalommal a templomajtó felénél két zsidót látott – feltéve, hogy a gyilkosság ugyanazon időben történt –, kizárja Scharf Móric tanú állításának lehetőségét, mert szerinte a templomajtón kívül egyedül ő állott, s a többi általa nevezettek a templom belsejében voltak; ha pedig áll az, hogy a gyilkosság idejében két zsidó a templom ajtaját mintegy őrizte, akkor az ajtót meg sem közelíthetvén, az állított eseménynek tanúja sem lehetett; végre Scharf Móric 14 éves tanúnak vizsgálati előadását, tekintettel arra, hogy a végtárgyalás alatt apja Scharf József vádlott ellen, valamint vallása és hitsorsosai iránt oly mély megvetést és gyűlöletet tanúsított, melynélfogva előadását elfogulatlan és közelebbi gyanúokat képező vallomásnak elfogadni és annak eskü általi megerősítését megengedni annál kevésbé lehetett, mert Scharf Móric a vizsgálat és végtárgyalás alatt tett vallomá-

saiban lényeges körülményekre, nevezetesen pedig Solymosi Eszternek házukba ki által történt behívása, annak az állított gyilkosság alkalmávali, fekvésének iránya és helyzetére, valamint a kezében levő kendőnek színére nézve ellenmondásba jöven, tanúságtételének megbízhatósága kérdésessé vált.

Ellene szól Scharf Móric vallomásának Varga Kati meghiteltetett és kifogástalan tanú vallomása is, mert ezen tanú azt állítja, hogy Bukszbaum Ábrahám egyik vádlott metsző április hó 1-ső napján délelőtti 11 órakor a templomból Zismann lakására, hol szállva volt, megérkezvén, megebédelt, s ebéd után mintegy két óra hosszat aludt. Ezen tanúvallomás kizárja Móric tanúságtételének azon igazságát, hogy Bukszbaum Ábrahám a Móric által jelzett időben a zsidó templomban lehetett, és ott az állított cselekményben részt vehetett volna.

Ily körülmények mellett is kiváló figyelemre méltatva azt, hogy a gyilkosság tárgya hiányzik; a vádhatóság részéről különben is elejtett gyilkosság s abban a bűnrészes-ség vádjának fenntartására minden alapos ok elenyészett, annál fogva az ezen bűntényekkel vádlottakat fölmenteni s a letartóztatottak azonnali szabadon bocsátását elrendelni kellett. A vád és védelem részéről felemlített rituális gyilkosság a törvényszék határozatának tárgyát nem képezhetette, részint, mert az állított vallásszertartás a gyilkosság indokául fel nem hozható, részint, mert elesvén maga a gyilkosság, annak lehető indoka is elesett, és mert hogy ily vallásszertartás a vádlottaknál léteznék, sem a vizsgálatban beszerzett adatai, sem más hiteles és a törvényben elfogadott módon beigazolvva nincs.

Az előnyomozás alatt, továbbá, Oláh György t.-dadai lakos, kerülő, június 18-án délután 4 óra tájban a t.-dadai határban, úgynevezett Csonka-Füzes felé mentén útközben találkozott kerülő társával Várady Andrással, ki arról értesítette, hogy a Csonka-Füzesből jövő Kecskés József szolgálja azt beszélte neki, hogy kevéssel azelőtt a Tiszában egy női hullát látott a Csonka-Füzes alatt a vizen úszni.

Ezen értesítés folytán Oláh György a Csonka-Füzes szélén a Tisza partján fölfelé haladva, a part közelében a füzesben fennakadt hullát felfedezte és azt két tutajos segélyével a partra kihúzta. Oláh György az esetről az előjáróságot értesítendő, bement T.-Dadára, a hullának őrizetét azon tutajosokra bízván, akik közel a Csonka-Füzeshez a partra szállították. Az előjáróság tagjai nyomban a helyszínére siettek, a kifogott hullát azonban már ott nem találták, mert azt a tutajosok, állításuk szerint azért, mert igen nagy szaga volt, elásták.

A községi előjáróság jelentése folytán esti 9 és fél órakor ifj. Zoltán István szolgabírósegéd, dr. Kiss Jenő járási orvos kíséretében a helyszínére kímenvén, a hullát kiásatta és azt anélkül, hogy a sírból kiemeltetett volna, előleges szemle alá vétette, melynek végeztével, óvintézkedések mellett újból eltakarította.

Június 19-én a hulla feletti bírói szemle megtartatván, ez alkalommal kitűnt, hogy a hulla ruházata hasonló a Solymosi Eszter által eltűnésekor viselt ruhadarabokhoz, továbbá, megállapították, hogy a hulla bal kezének csuklójára egy kendő volt szorosan odakötve, amelyben elázott, kenőcyszerű állományú kék festék találtott;

annálfogva a jelenvolt özv. Solymosi Jánosné felhivatott, hogy a leánya által eltűnése alkalmával viselt ruhadarabokat körülményesen írja le; mi megtörténvén, kitűnt, hogy a hullán talált ruházat az özv. Solymosi Jánosné bemondása szerint Solymosi Eszter által eltűnésekor viselt ruházattal megegyez. Később a hullán talált ruhadarabok özv. Solymosi Jánosnének, Huri Andrásnének, majd Olajos Bálintnének, Lak Péternének és Feiner Istvánnének is felmutattatván, ezek is azokban Solymosi Eszter ruházatát felismerték. A talált hulla is a Solymosi Esztert ismerő, összesen 20 egyén által szemle alá vétetvén, ezek közül Szakolczay Julcsa a hullában Solymosi Esztert határozottan felismerte; Laki János, Solymosi János, Jakab János, Juhász József és Juhász Andrásné pedig a hullában Solymosi Eszter tetemeit felismerni vélték; ellenben özv. Solymosi Jánosné, Gazdag Józsefné, Olajos Bálintné, Tanyi Józsefné, Szelley Gáborné, ifj. Pap József, Láposi János, Várkonyi Ferenc, Tóth Mari, Solymosi János (Eszternek testvére) és Solymosi Zsófia a hullában Solymosi Eszternek tetemét fel nem ismerték.

A hulla törvényszéki boncolás alá vétetvén, a törvényszéki orvosok a hozzájuk intézett kérdések alapján véleményüket beadták. Minthogy azonban a vélemény minden körülményre kiterjedő nem volt, és hogy az minél inkább biztos alapot nyerjen, elrendeltetett a hullának kiásatása, egyetemi tanárok általi megvizsgáltatása; és minthogy ezek véleménye a boncolást teljesítő szakértőktől eltérő volt, mindkét szakvélemény az országos közegészségügyi tanácshoz felülvéleményre felterjesztett. – Az ellentétes szakértői vélemények felülvizsgálására megkeresett országos közegészségügyi tanács kimondotta:

1. Hogy a legtöbb jel arra mutat, hogy a hulla 16–18 éves nő teste volt, de nem állapítható meg határozottsággal, hogy nem volt-e egy-két évvel idősebb vagy fiatalabb.

2. A boncjegyzőkönyv nem nyújt biztos adatot arra, hogy a halált vérszegénység vagy más testi baj, vagy fulladás okozta volna.

3. A halál beálltának ideje meg nem állapítható.

4. Nem valószínű, hogy a hulla 14 napnál tovább lett volna a vízben.

5. A nemi közösülés nagy mérvbeni gyakorlásának bizonyítására a bonccadatok nem elégségesek.

6. Valószínűbb, hogy a szőrzet borotvával távolított el, de a kihullás lehetősége sem zárható ki.

7. A körmöknek a boncolás előtti hiánya nem zárható ki.

8. Valószínűbb, hogy a hulla életében rendszerint nem foglalkozott durvább munkával s nem járt mezítláb, de az ellenkező sem zárható ki.

Az 1882. évi június hó 19–20. napján teljesített boncvizsgálat és azzal kapcsolatos eljárás folytán, tekintettel az orsz. közegészségügyi tanácsnak a hullára vonatkozólag, kora, vízben létének tartama, foglalkozása s a szőrzet mikénti eltávolítása tekintetében adott véleményére, azon gyanú merült fel, hogy idegen hulla Solymosi Eszter ruháiba öltöztetve azon célból dobott a Tiszába, hogy a bíróság félrevezetésével

elfogadtassék azon tény, hogy Solymosi Eszter, mint akinek ál-hulláján külsértés nyomai nem voltak, nem olyképen fosztatott meg életétől, amint azt Scharf Móric vallomásában előadja. A gyanú e részben azon tutajosokra irányult, kik a Csonka-Füzes közelében voltak, midőn a hulla megtaláltatott, és kik az őrizetükre bízott hullát, míg a községi elöljáróság a helyszínére érkezett, eltemették.

Ezen tutajosok közül Herskó Dávid törvényszéki hitelesített vallomásában, tutajos társa Matej Ignác előadásával egyezőleg beismerte, hogy midőn június 7-én tutajon Kerecseny²⁶¹ mellett haladt el, régi ismerőse, Smilovics Jankel, ki éppen akkor rakodott tutajával, a parton, zsidó nyelven azt kiáltotta át hozzá, hogy jó fizetésért szállítson el tutaján egy hullát, s midőn ő erre reáállott, azt mondotta, hogy a hullát majd útközben átadja neki és akkor majd megmondja, hogy hova kell azt szállítani.

Beismerte továbbá, hogy június 11-én Kis- és Nagy-Tárkány²⁶² között kikötvén, este Smilovics Jankel szintén megérkezett s az elhozott hullát azon utasítással adta át neki, hogy azt tutajja alatt Dadáig szállítsa, s ott eresse el. Előbb azonban a hullát azon ruhába öltöztette, amelyet Eszlár alatt egy 30–35 éves barna asszony fog neki átadni, s arra is kitanította, hogy a ruhadarabot milyen rendben adja rá a hullára s különösen, hogy azon kendőt, amelyben a papírba takart festék lesz, a hulla bal kezére kösse. Jutalomképen 200 frtot ígért és abból előlegül 56 frtot átadott. Beismeri, hogy a hullát átvette és azt Matej Ignác segélyével, ki a történeteknek véletlenül szemtanúja volt, tutajja alá húzta s odaerősítette.

Továbbá, hogy június 16-án déltájban Eszlár alatt észrevette, hogy a barna 30–35 éves asszony ruhaneművel a kezében ólálkodik a t.-eszlári parton. Midőn pedig délután Eszláron alul a ladányi²⁶³ oldalon egy füzes mellett kikötöttek 4–5 óra tájban, a nevezett asszony csolnakon átjött a ladányi partra s a füzesben a magával hozott csomó ruhát zsidó nyelven mondott ezen szavakkal adta át neki: "Itt vannak a ruhák, Jankel küldötte neked a hullára."

Beismerte végül Herskó Dávid, hogy a hullát Matej Ignác segélyével még azon este az e célra átvett ruhába öltöztették s azután ismét a tutaj alá helyeztek, ahonnan június 18-án, midőn Tisza-Dadán felül a Csonka-Füzesben kikötöttek, a hulla kiszabadult és partra vettetett.

Smilovics Jankel törvényszéki hitelesített vallomásában szintén beismerte, hogy 1882. évi június 5-től 14-ig Kerecsenyben vesztegelvén, ez idő alatt június 6-án vagy 7-én régi ismerőse Fogel Amsel is odaérkezett, s elbeszélvén neki a t.-eszlári esetet, előadta, hogy miután Solymosi Eszter megölésével a zsidókat gyanúsítják, ez utóbbiak most egy Solymosi Eszterhez hasonló ruházatba öltöztetett hullát akarnak a Tiszán leúsztatni, s felszólította őt, hogy vállalja el a hulla szállítását, előadván,

261 Tiszakerecseny, Bereg vármegye.

262 Kis- és Nagy-Tárkány, a Tisza jobb partján, Zemplén vármegye; ma: Malé- és Velké Trakany (Szlovákia).

263 Tiszaladány, Tiszaeszlárral szemben, a folyó átelles, jobb partján (Szabolcs vármegye).

hogy megbízóinak egyike Mendelovics Niszen vajnági lakos. Fogel Amsel rábeszélése folytán ő a hullaúsztatást 500 frtért elvállalta, s előlegképen 80 frtot Fogel Amseltől fel is vett. Az alku megtörténtével Fogel Amsel azt mondta, hogy a hullát két zsidó a szentmártoni révben fogja neki átadni, utasítván őt, hogy azt tőlük átvéven, Eszlárig szállítsa s ott eressze szabadon. Június 7-én szeklenicei²⁶⁴ tutajosok (Herskó Dávid és társai) haladván el Kerecseny mellett, minthogy közöttük felismerte régi ismerősét, Herskó Dávidot, sajkán elment annak tutajához megbeszélvén vele a dolgot, Herskó Dávid a hullaszállítást 120 frtért elvállalta; mire ő utasította, hogy Tárkánynál kössön ki, ahol a hullát szándékozik neki átadni. Erre Herskó Dávid továbbbutazott, ő pedig június 10-én este a hullának átvétele végett elindult a szentmártoni révhez. Június 11-én reggel megérkezvén a szentmártoni révhez, a Tisza-parton Grósz Márton és Klein Ignác t.-eszlári zsidókat pillantotta meg, kik kocsiban a hullával reá várakoztak ott, s miután kölcsönösen megismertették egymást, nevezettek ezek kocsiján Tárkányba utazott, hova délután 3 óra tájban megérkezvén, a hullát a kocsiról levették s ő azt a kocsin volt deszkából készített kis tutajon a vízbe vive Herskó Dávidnak átadta, s annak a kikötött jutalomból 40 frtot is átadott. A két t.-eszlári zsidó tőle azzal vált el, hogy sietnek, mivel még a hulla ruházatáról kell gondoskodni, kijelentvén, hogy azt az eszlári parton egy asszony fogja átadni, s egyúttal kitanítván, hogy a hullát miképen kell felöltöztetni, különösen hangsúlyozván, hogy a festékes kendőt a hulla egyik csuklójára kell kötni, s a hullát T.-Eszláron alul kell szabadon eresztetni.

Fogel Amsel vádlott tagadja, hogy ő bírta volna meg Smilovics Jankelt a hulla szállításával. Vádlott Grósz Márton és Klein Ignác szintén tagadják, hogy ők lettek volna azok, kik a hullát Szentmártonnál, illetőleg Tárkánynál Smilovicsnak átadták.

Solymosi Eszternek az anyja és több asszonyok által felismert ruhái a t.-dadai Csonka-Füzesben kifogott hullán feltalálattván, a gyilkosság és a bűnpártolásra vonatkozó vád tekintetéből szükséges annak tüzetesebb megvizsgálása, hogy az említett hulla Solymosi Eszter hullája volt-e, vagy nem.

Eltekintvén egyelőre Smilovics Jankel, Herskó Dávid vádlottak és Matej Ignác tanúnak vallomásaitól, megemlíttetik, hogy a hulla felismerésére bocsájtott tanúk közül Solymosi Eszter anyja özv. Solymosi Jánosné, továbbá, Eszter testvére és mások is, akik őt életében ismerték, a megtekintett hullában az eltűnt Solymosi Esztert fel nem ismerték, minthogy azonban a hulla haja és szemöldökszőre hiányzott, arcvonásai pedig a m. kir. egyetemi tanárok és az országos közegészségügyi tanács véleménye alapján feltételezhető, hogy több napi vízbenléte miatt szükségkép elváltoztak, amely körülmény a hulla arcának ferdesége, az ajkak duzzadságát és a nyelvnek

264 Szeklenice, Huszt közelében (Máramaros vármegye); ma: Szokirnicja (Ukrajna). – Az iratok némely lenyomatában Szaplonca szerepel, Máramarosból (ma: Săpînța, Románia), így Krúdynál a vádiratban: Krúdy Gyula, *A tiszAESzlári Solymosi Eszter* (1931) (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1975), p. 371 stb.

a fogak közti voltát igazoló tanúk bizonyítják és minthogy ezek szerint valószínű, hogy a hulla arca már nem volt felismerhető állapotban, midőn a tanúk megnézték, és azért ezen tanúk nyilatkozatának magában véve jelentőséget tulajdonítani nem lehet; tekintetbe véve még azt is, hogy a hulla nem a rajta volt ruházattal tétetett ki szemlére, áll ez azon tanúkról is, kik a hullában Solymosi Esztert felismerni vélték, a kik különben is e részben nyilatkozatukat a végtárgyaláskor megváltoztatták és e miatt esküre sem bocsájtattak.

A boncoló-orvosok véleménye szerint a hulla legalább 18, de valószínűleg 20 évet is elért egyéné volt. Ezen életkor-meghatározással szemben áll a hulla exhumációjánál²⁶⁵ alkalmazott m. kir. egyetemi tanárok véleménye, mely szerint a hulla 14–17 éves egyénre mutat, és némileg az orsz. közegészségügyi tanács véleménye is, mely-nélfogva a legtöbb jel arra mutat, hogy a hulla 16–18 éves nő teste volt, de ki nem zárható, hogy nem volt-e egy-két évvel idősebb vagy fiatalabb.

A boncoló-orvosok megállapították, hogy a halál oka általános vérszegénység volt, melyet a bel vizsgálat által konstatált tüdőgümőkór, tüdőlégdag,²⁶⁶ a jobb szívgyomroc²⁶⁷ túltengése, a máj kibebbedése és szemcsésedése, valamint gyomorhurut idéztek elő, továbbá, hogy a hulla mint már ilyen került a vízbe, hogy legfeljebb 10 nap előtt elhunyt egyéné volt. Az egyetemi tanárok véleménye szerint pedig a halál legközelebbi okául az általános vérszegénység ez esetben el nem fogadható, és a körülmények oda mutatnak, hogy a hulla vízbefúlt, a boncolás előtt több hetekkel meghalt egyéné volt. Az országos közegészségügyi tanács véleménye szerint a boncjegyzőkönyv nem nyújt biztos adatot arra, hogy a halált vérszegénység vagy más testi baj, avagy fulladás okozta volna, a halál beálltának ideje pedig meg nem határozható. A boncoló-orvosok azon nézetben voltak, hogy a hulla 3–4 napnál tovább nem lehetett a vízben; a szűzőr²⁶⁸ hiánya és a hüvelynek szerfeletti bőségéből következtették a nemi közösülésnek nagy mérvbeni gyakorlatát; az egyetemi tanárok és az országos közegészségügyi tanács véleménye szerint pedig a közösülés nagymérvbeni gyakorlatának bizonyítására a bonccadatok nem elégségesek. Az egyetemi tanárok azon véleményben vannak, hogy a hulla több héten át a vízben volt, az országos közegészségügyi tanács pedig azt, hogy a hulla nem ily hosszú ideig volt a vízben, határozottan meg nem állapíthatónak mondja, de nem tartja valószínűnek, hogy a hulla 14 s talán ennél is egynéhány nappal tovább lett volna a vízben. Megállapították a boncoló-orvosok, hogy a hulla haja és szőrzete mesterségesen lett eltávolítva és kijelentették, hogy a lábak és kezek alkotása, azoknak és a körmöknek gondos ápolása nem szólhatnak a mellett, hogy az elhunyt egyén életében durvább munkával foglalkozott volna vagy cipő nélkül (mezítláb) szokott volna járni, de mindezek

265 Exhumáció: kihantolás.

266 Emphysema.

267 Szívkamra. – A két kifejezés azonosítását Fenyvesi Tamásnak köszönöm.

268 Hymen.

bizonyítják, hogy könnyebb életmódot folytatott s így minden valószínűség szerint nem azon osztályhoz tartozott, mely durvább házimunkával foglalkozik.

Az egyetemi tanárok véleménye szerint a haj és szőrzet nem mesterségesen lett eltávolítva, a lábak és kezek alkotásából és az első boncoláskor már teljesen hiányozni kellett körmöknek állapotából épenséggel nem lehetett következtetni, hogy a hulla könnyebb életmódot folytató és lábbelit folytonosan viselő osztályhoz tartozott volna; az országos közegészségügyi tanács véleménye szerint ugyan sokkal valószínűbb, hogy a haj és szőrzet mesterségesen, pl. borotvával távolított el, de a kihullás lehetőségét sem zárja ki, valamint azt sem, hogy a körmök már az első boncolás előtt hiányoztak. Valószínűbbnek mondja ugyan, hogy a hulla életében rendszerint nem foglalkozott durvább munkával és nem járt mezítláb, de az ellenkezőt nem zárja ki.

Ezek szerint a boncolást teljesített orvosok által megállapított Solymosi Eszter koránál több évvel magasabb életkor bizonyítottan nem tekinthető, azon jelenségek pedig, melyek az eset ismert körülményei mellett annak kétségtelen bizonyítására szolgálnának, hogy a hulla nem volt Solymosi Eszteré, nincsenek kellően kimutatva.

Ily jelenség lett volna az első boncoláskor megállapított általános vérszegénység és az abból eredett halál, a halálnak a boncolás előtti beálltának rövid ideje (legfeljebb 10 nap), a hullának, mint ilyennek a vízbe alig 3–4 nappal a boncolás előtt jutása, a nemi közösülésnek nagymérvbeni gyakorlása; ellenben az egyetemi tanárok által megállapított 14–17 éves életkor a vízben létei heteken át, a haj letörése és kihullása, a hullaáztatás (maceráció) folytán kihullott körmeinek a boncolás előtti hiánya: az országos közegészségügyi tanács véleménye szerint sem zárható ki; ezek pedig oly jelenségek, melyek figyelemmel arra is, hogy a hulla Solymosi Eszter kétségtelen ruháiban találtatott, megengedhetővé teszik, hogy a kérdéses hulla Solymosi Eszteré lehetett.

Zurányi Kálmán és Szücs János tanúk vallomása szerint a hulla jobb lábán sebnymom volt látható, erről a boncjegyzőkönyvben említés téve nincsen, és a boncolásnál alkalmazott szakértőknek a végtárgyaláskor tett előadása szerint a hulla jobb lábán jelentkezett folt lemosás és posztóval történt dörzsölés után elenyészett anélkül, hogy annak helyén a lábon észrevehető jel maradt volna hátra. Bebizonyítottan nem vehető tehát, hogy Solymosi Eszter anyja és Szokolczai Julcsa tanú által említett tehéntaposásnak nyoma a hulla lábán mint hegedt seb és különösen ismertető jel meg lett volna.

Az orvosi szakértők véleménye tehát és a felismerési eljárás eredménye nem nyújtanak biztos támpontot arra nézve, hogy a hullának Solymosi Eszterével való azonossága vagy nem azonossága teljes határozottsággal megállapítható legyen.

Áttérve Smilovics Jankel és Herskó Dávid vádlottak vallomására, ezen vádlottak egy hullának a Tiszán történt úsztatását a vizsgálat folyamán beismerték és beismerő vallomásukat a törvényszék előtt a hitelesítés alkalmával megtartották, azonban figyelemmel egyrészt arra, hogy a szakértők véleménye alapján nem zárható ki annak lehetősége, hogy a kérdéses hulla Solymosi Eszteré volt, másrészt pedig arra, hogy

nevezett vádlottak első kihallgatásuk alkalmával hullacsempészetről mit sem tudtak, hogy Herskó Dávid, Matej Ignáccal, Smilovics Jankel pedig Herskó Dáviddal lett szembesítés után tették későbbi beismerő vallomásukat, mindketten pedig utóbb eb-
beli vallomásukat visszavonták; továbbá, tekintve, hogy Smilovics Jankel a hullacsempész-
pézet célját különféleképpen adta elő, hogy nem egyezik meg Herskó Dáviddal azon
körülményre nézve, hogy Kerecseny-nél, hol értekezhetett Herskó Dáviddal, a hulla
átadása és szállítása felől, sajkán, ennek tutajához bement-e, úgy, amint ő állította,
vagy pedig a partról Kerecseny mellett elhaladt és ki sem kötött s Herskó Dávidnak
zsidóul odakiáltva, a mint Herskó Dávid elbeszélte. Ugyanők meg nem egyeznek
abban sem, hogy a hulla úsztatásáért Smilovics mily összeget adott Herskónak, hol
történt a pénz átadása, és először arra nézve is különbség volt vallomásukban, hogy
Tárkánynál a hulla átadása miként eszközöltetett. Smilovics azonkívül beismerő első
vallomásában azt állította, hogy a hullát felöltöztetve hozták neki Szent-Mártonba és
ruházatát is leírta, ami pedig meg nem egyezik azzal, amit Herskó Dávid állít, hogy
a ruha Tisza-Eszláron alól a ladányi oldalon adatott rá a hullára.

Mind olyan apróbb mellékes körülmények ugyan, de arra engednek következtet-
ni, hogy mindkét vádlott beismerő vallomása nem volt őszinte, főleg ha figyelembe
vételik, hogy Csepkanics Jura első vallomása és a végtárgyalásnál tett előadása sze-
rint a kérdéses hullát, amelyről, midőn ő leelőször megpillantotta, nem is tudta,
hogy miféle tárgy, a Tisza sodra és a szél iránya vitte a többi tutajtól hátramaradt
azon tutaj felé, melyen ő és Matej Ignác voltak alkalmazva. A hulla a tutaj alá került,
csakhamar onnan kibukkant és a szél iránya által a Csonka-Füzeshez vitetett, hol
a füzesben fennakadt; amely előadást támogatja azon körülmény is, hogy Herskó
Dávid 16 tutajostársa közül sem a hulla átadását, s Matej tutaja alá kötését Tárkány-
nál, sem a ruhákat hozott asszonyinak a Tiszán lett átkelését, a ruha átadását Ladány-
nál, sem végre a hulla felöltöztetését az egy Matej Ignácon kívül senki sem látta;
legfőképpen pedig az, hogy Smilovics Jankelt a végtárgyalás alkalmával Veil Sámuel
tanú megtekintvén, felismerte benne azon egyént, kivel neki múlt évi június 11-én,
akkor ti., mikor Smilovics Jankel beismerése szerint Szent-Mártonban és Tárkány-
ban a hulla szállítása és ott átadása végett Kerecsenyből távol kellett volna lenni, Ke-
recsenyben dolga volt. Veinstoek Ignác tanú is bizonyítja, hogy Smilovics múlt évi
június 11-én csakugyan Kerecsenyben volt; idejárul, hogy Fogel Amsel, ki Smilovics
állítására szerinte a hulla szállítására megbízást és pénzt adott, tanúkkal igazolja, hogy
m. év június 6 vagy 7-én Smilovicsnak Kerecsenyben a hullaszállításra megbízást
nem adhatott, mivel azon időben távol Váriban fát terhel, honnan emberei állítá-
sa szerint sehova sem távozott, míg a terhelés befejeztével onnan el nem indultak.
Kerecsenyben pedig ki sem kötöttek, s Eszenyben, miként Bayer Herman tanúsítja,
csak múlt év június 2-án állott meg.

Végre Smilovics Jankel azt állította, hogy a hullát múlt évi június 11-én Grósz
Márton és Klein Ignác vádlottaktól vette át, kiknek tagadása ellenében nincsen sem-
mi bizonyíték, hogy ők a mondott napon Szent-Mártonban jártak volna. A végtár-

gyalás alkalmával kitűnvn, hogy Klein Ignác, Antal Mátyás kocsiját múlt évi pünkösd előtt, május havában kérte volt kölcsön egyszer más célra és csak annyi időre, amely idő alatt a T.-Eszlár–Szentmártoni utat oda és vissza meg nem tehette.

Matej Ignác tanúnak vallomása azért nem vétethetik a hullacsempészet igazolására bizonyítéknak, mivel ő is legelső kihallgatásakor a többi tizenöt tutajostárs vallomásával egyezően mit sem tudott, később a hulla szállítását körülményesen elbeszélte ugyan, de Huszton a községi elöljáróság előtt, majd Mármrosszigeten a vizsgálóbíró előtt a hullaszállítás történetét visszavonta. Emellett ő is több körülményt különféleképpen adott elő. Először azt állította, hogy az ötvenhat forintot Herskó Dávidtól Tokajban kapta, vallomásának hitelesítésekor pedig előbbeni előadása helyreigazításul Herskó Dáviddal megegyezőleg Kerecsenyt jelölte meg, ahol pedig, minthogy ki sem kötöttek, és itt Herskó Smilovicstól pénzt nem is kaphatott, az említett összeget meg nem kaphatta. Utóbb a végtárgyaláskor ismét azt állította, hogy az ötvenhat forint Tokajban lett neki kifizetve. Állítása szerint Smilovics Jankel gúznál fogva húzta a vízben a hullát, Smilovics és Herskó állítása szerint pedig a hulla hozatala egy kis tutajon történt.

Cserés Andrásné²⁶⁹ tanúnak Groszberg Leon és feleségére tett terhelő vallomása ellen szól azon körülmény, hogy állítása szerint Groszberg Leonné a hullafelöltöztetés napján alkonyatkor már visszatért volna a ruhák átadása végett tett útjából, Matej Ignác vallomása szerint pedig a ruha átadása oly későn történt, hogy a sötétség miatt ő az átadó asszonyt fel nem ismerhette. Azonkívül nem valószínű, hogy Groszberg és neje, kiknek érdekükben állott e titkot megőrizni, nevezett tanú előtt, ennek vallomásában előadott dolgokról beszéltek volna, tudomásuk lévén hogy a zsidó beszédet megérti.

Ezeknél fogva figyelemmel arra is, hogy a gyilkosság vádja Schwarcz Salamon és társai ellen nem lévén bebizonyítva, a gyilkossági tett elpalástolására vonatkozó bűnpalástolásra sem lehet szó; és hogy a hullának honnan történt megszerzése a vizsgálat által nem lett külön bebizonyítva, úgy a beismerésben volt Smilovics Jankelt és Herskó Dávidot, mint pedig a folytonos tagadásban volt és immár Smilovics Jankel visszavont vallomásával egyáltalában nem terhelhető Vogel Amsel, Grósz Márton és Klein Ignác vádlottakat a bűnpártolás vétségének vádja és következményeinek terhe alól felmenteni kellett.

Kelt Nyíregyházán, 1883. augusztus hó 2-án.

Kornis Ferenc, s. k.

kir. tszéki elnök

Simon Viktor, s. k.

kir. tszéki t. jegyző

269 Egy favágó felesége, aki nem zsidó létére tudott "zsidóul" (jiddis); a tiszzaeszlári boltos Groszberg Leó udvarában szolgált.

(h) Hálaadó istentisztelet Nyíregyházán, az ítélethirdetés után, 1883. augusztus 4

Megjelent:

Egyetértés, 1883. augusztus 5 (A *Budapester Correspondenz* jelentése)

Újabb kiadás:

Elek Judit & Sükösd Mihály, *Tutajosok. A tisztaeszlári per dokumentumai* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1990), p. 273

Tegnap az itteni zsinagógában az eszlári zsidók felmentése alkalmából ünnepélyes isteni tisztelet tartatott. A templom áhítatos és kíváncsi közönséggel egészen megtelt, közöttük sok kereszténnyel, miután köztudomású volt, hogy az összes fölmentettek a templomban lesznek. A karzat is zsúfolásig megtelt zsidó és keresztény nőkkel. Minden szem az eszláriak felé irányult, kik ájtatosan imádkoztak: sokan üdvözölték őket, és midőn a thora kiemeltetett, a felmentettek mind az oltárhoz léptek és a nyitott thora előtt hangosan zokogva hálaimeiket rebegtek. Az előljáróság felkérésére Szabolcsi Miksa,²⁷⁰ a rabbiképző-intézet volt növendéke az oltárhoz lépett és hálaimeit mondott, melyben az ég áldását kérte Kozma főügyész,²⁷¹ Szeffert főügyészi helyettes, a védők és hírlapírók fejére és a következő szavakkal végzé beszédét: "Kik Izraél ellen lángoló gyűlölettel fordultak, térítsd meg őket, irgalom és szeretet istene: szakítsd ki a fullánkot szívükből és töltsd el lelküket az igaz belátással és testvéri szeretettel."

(i) Krúdy Gyula (1878–1933), "A vérvádnak nem volt igazsága"

Megjelent:

Krúdy Gyula, *A tisztaeszlári Solymosi Eszter* (1931) (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1975), p. 582

Az eszlári vérvádnak nem volt magja. Nem volt igazsága.

Ott volt körülötte minden szükséges díszlet, amely az ilyen gyilkosságot, ha megtörténne: körülvenne. Ott voltak a sakterek, az eltűnt leány misztériuma, a mesebeli szerencsétlen özvegyasszony, a pompás csendbiztosok, akik mindenkit kivallattak, akik kezük közé kerültek, a kétségbeesett zsidók, a tudattalan tutajosok, a vizsgálóbíró, aki szenvedélyesen felkutatott minden nyomot, amelyet megmutattak neki. És ott volt főként az elferdített történelmi múlt, amely a zsidók hasonló eseteiről tud

270 Szabolcsi Miksa (1857–1915) újságíró. Folyamatosan tudósított az ügy nyomozásáról, bizonyos helyszíni értesüléseit a védelem is felhasználta. A perről hazai és külföldi lapokba írt cikkeket. 1886-tól ő volt az *Egyenlőség* szerkesztője.

271 Kozma Sándor (1825–1897) országos főügyész.

visszaemlékezést. És a néplélek hiszékenysége, amely hozzáértők mesterkedése révén jobban hajlott az antiszemitizmus felé, mint valaha.

Ha egy csepp igazság lett volna az eszlári pörben: nem szabadulhatott volna abból senki, ha a világ minden okos embere összefogott volna. Nem szabadulhatott volna, ha csak egyetlen ruhafoslányt, vércseppet vagy hajszálat találnak a zsidótemplomban vagy a vádlottak kezén. Ha csak egyetlen nyom bizonyul valónak az ezernyi nyom közül, amely valószínűvé tette volna a "vallásszertartási" gyilkosságot.

Az emberek kitervezték ennek a rettentő bűnnek a lehetőségét és meséjét, de jött a végtet, és megsemmisítette az emberi agyvelők munkáját.

(j) Szenes Erzs (1902–1979),²⁷² "Krúdy regényt ír Tiszaeszlárról", 1931

Megjelent:

Múlt és Jövő, 21 (1931), pp. 110–111; az idézet: p. 111

(...) Az ítélet úgy szólt, hogy az egyetemi tanárok megállapítása szerint a Tiszából kifogott hulla egészen biztosan egy 14 éves leány hullája volt, ez a hulla éppenúgy lehetett a Solymosi Eszteré, mint másvalakié. Voltak tanúk, akik azt mondták, hogy Ónody Géza, aki a vérvádnak, azt mondhatnám, érdemi szerzője volt, hetekig elbújtatva tartotta a leányt, állítólag halála után. Bebizonyosodott az is, hogy a leány gazdája, Huri Andrásné leánykereskedelemmel foglalkozott, és az ő kezén tűnt el élve a kis szolgálóleány. Ezek a dolgok persze nem kerültek tárgyalásra. A hulla-úsztatás és hullaszállítás meséje tehát valószínűleg igaz. És ha igaz, akkor az még rosszabb színben tünteti fel azokat, akik a vérvádat kovácsolták, mert nem is babonából, hiszékenységből terjesztették a vádat, de tudatos gonoszságból. Mert ha ez a hulla nem volt Solymosi Eszteré s föltehetően valami temetőből vagy bonctani intézetből szereztek és felöltöztették az élő Solymosi Eszter ruháiba, hogy azután rituális gyilkossággal vádolják a tiszaezlári zsidókat, arra nem lehet mentséget találni. Mert azok, akik butaságból és babonából estek bele a vérvád tévhitébe, tulajdonképpen nem voltak rosszhiszeműek, de voltak olyanok is, akiknek ez a »hecc« politikai karrier lehetőségét jelentette, és ennek a karriernek a reményében ütötték a dobot, amely dobszó akkor könnyen hirdethette volna az országos zsidóüldözést. Szerencsére a tisztánlátás győzött, és a vérvádat el kellett ejteni. A védelem, majd a bíróság nem tehetett mást, mint hogy fölvette, hogy a boldogtalan szolgálóleány, akinek az életből nem sok jó jutott cselédsorban, valószínűleg elemésztette magát. – Hogy miért került elő Solymosi Eszter állítólagos hullája, annak az is a magyarázata, hogy 5 000 forint jutalmat ígértek annak, aki Solymosi Esztert élve vagy halva

272 Szenes Erzs (1902–1979) nagymihályi születésű költő (első kötete Kassán jelent meg, 1924) és novellista; Auschwitzból még visszatért szülőföldjére, de 1949-ben alijázott. Publikált héberül is. Magyarországon életében megjelent könyve: *A lélek ellenáll* (1966).

előkeríti. Ez a hirdetés június 13-án, hat héttel Solymosi Eszter eltűnése után jelent meg a hivatalos lapban, de már május végén falragaszokon hirdették a városokban és falvakban. A hullaszállítást, majd a hullaúsztatást ez az 5 000 forint, ami akkor temételen pénz volt, jól magyarázza.

(k) Majtényi László (1950–) alkotmányjogász, “Az egész magyar politikai elit az ártatlanul bevádolt zsidók mellé állt”

Megjelent:

http://ciganyvadaszat-per.blog.hu/2012/09/27/per_nyelv_integracio, VBA / Vágvölgyi B. András (1959–) interjúja (Részlet)

Majtényi László: A nagy per hatalmas jogászi és írói teljesítmény volt, és, ha úgy tetszik, fantasztikus szociográfusi teljesítmény is. Eötvös Károlynak hihetetlen érdeme, hogy egy olyan korszakban, amikor a szociográfia szó még csak nem is volt ismert, megírta a valószínűleg a mai napig legjelentősebb irodalmi szociográfiát *A nagy per c.* művében. De azt is gondolom, hogy éppenséggel az antiszemita hullám visszaszorulását jelentette a per. Az egész magyar politikai elit Tisza Kálmántól Mikszáthig, a liberális hajlandóságú és erősen nacionalista magyar uralkodó osztály majdnem egészében az ártatlanul bevádolt zsidók mellé állt. Míg a mai magyarországi politikai elitről ez egyáltalán nem mondható el. Ez a magyar világ a XIX. században az örményeket, a zsidókat és bizonyos értelemben még a cigányokat is valami nagyvonalúsággal tudta kezelni, voltak nagyon komoly kísérletek a romák integrálására is. De a pernek volt egy olyan központi alakja, akit osztályos társai úgy emlegettek, hogy ő a legokosabb ember a két hazában, Magyarországon és Erdélyben. És miközben a legjobb barátai két kézzel próbálták visszatartani, hogy a megvetett, megvert, szegény, szerencsétlen, nyomorult, magukat artikulálni sem képes falusi zsidóknak az ügyét elvállalja, neki tulajdonképpen nem volt kérdés, hogy ezt az ügyet vinnie kell. Ez elvezette valamiféle katarzishoz a magyar társadalmat, és kiderült a vérvád középkori babona jellege, és a felvilágosult magyar középosztály azonosulni tudott Eötvös Károllyal, és hosszú időre visszavetette az antiszemitizmus ügyét. Ezután, a 1880-as évek után következett a magyar liberalizmus évtizedekig tartó fénykora.

A pesti zsidónegyed: Erzsébetváros

(a) Gerő Ödön / Viharos²⁷³ (1863–1939), *Árusok*, 1891

Megjelent:

Viharos / Gerő Ödön, *Az én fővárosom* ([Budapest: Révai Testvérek], 1891), pp. 158–179: “Az Erzsébetváros” (Részletek)

Irodalom:

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 221 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), pp. 158–159

Az Erzsébetvárosban mindenki az utcán él, a boltajtóban vagy a kapuban áll, ül, beszélget, kávézik, köt, varr, látogatót fogad, kölcsönt kér és kölcsönt ad. Másutt a kölcsön tárgya pénz, itt – főzőkanál, vöröshagyma, fél citrom, mosóteknő, két tojás. Kamat nélkül való üzletek, kötelezvény és váltó nélkül. Ha a visszafizetés terminusát be nem tartják, nem a törvényszék, de a bíróság elé sem viszik a bajukat, az utcán vagy az udvaron végezik, szomszédasszonyok assisztálásával.

(...)

A belvárosban sok az ebédlőterem, az Erzsébetvárosban sok a kifőző. Ott elegánsan, itt jóízűen esznek, ott az ínyesek kritizálnak, itt az éhesek megbocsátanak.

(...)

A kifőzők számával vetekedik a kávéméréseké. Ebben a tekintetben ez a kerület hű leánya a Terézvárosnak,²⁷⁴ csakhogy míg itt a forrásnál szürcsölik a párolgó kávé, az erzsébetvárosi nő bögrében viszi haza. Olcsóbb is, kényelmesebb is, kiadóbb is, mert a gyerekeknek is marad, amivel az arcukat, ruhájukat befenhetik. Kávéházaiiban a cukrosvíz a főital. Az erzsébetvárosi semmit sem emelhet ajkaihoz anélkül, hogy a ruháján élvezetét meg ne örökítené. Az Orczy-kávéház az orthodox cukorvizet ivók gyülekezete, a Szegedi-kávéházban²⁷⁵ az újítás szellője leng, itt már pikolóznak is.

(...)

273 Írói álnév.

274 A Terézváros szegényesebb részét, a Király utca és a Rákóczi út között, 1882-ben választották külön, az Erzsébetváros nevet Erzsébet királynőről kapta.

275 Szeged kávéház, Dohány utca 2.

Az Erzsébetvárosi lányok többnyire kenyérszerző tagjai családjaiknak. A zongorát, a háziállatokat ezt a legtürelmesebbjét, nem igen verik; a munka után járó lánynak hiába komponált Beethoven.

Az Erzsébetvárosi varrólányoknak, szabónőknek, fésülő lányoknak hazája. Mind megannyi emancipált; a munka felemeli őket arra a magaslatra, melyen a társadalomban a férfi áll.

Már kora reggel nekiindulnak a fátalmaknak, és öreg este lesz, mikor nyugodalomra térnek. A munkába siető varrólány csomagot visz karján, a szemét nem jártatja körül, mert nincs hozzá érkezése.

(...)

A munka megteremtette a nőemancipációt, a munkakerülés az emancipált nők fáját. Az első a végtelen kötelességteljesítés, a másik a korlátolt szabadság. Az első jogokat követel, a másik türelmet kér.

(...)

Varrónő, szabónő másutt is terem, de a fésülő lányok tisztán az Erzsébetvárosnak gyermekei. Gyenge női testben tenger kitartás, munkás tagokban kifogyhatatlan erő, kis leány lelkében temérdek áldozatkészség, szegény nő szívében csupa magamegtagadás; ime alkotó részei annak az egésznek, melyet flizernének nevez a szobalány és rabszolgának néz a nagyságos asszony.

(...)

Az Erzsébetvárost az akácfa-utca két részre osztja; innen a polgártársak, túl a nyárszolgák laknak.²⁷⁶ Mind a kettő egyformán megelégedett, sohasem panaszkodnak.

(...)

Az István-tér²⁷⁷ Budapest legnagyobb élelmezési vásárja. Egyik oldalán hentesek²⁷⁸ és mészárosok sátrai állanak, a másikon libákat kínálnak, itt üvegestótok, pántlikás rőföskereskedők, ott zöldséges kofák és gyümölcsös asszonyok. "Eleven" halak bódéja mellett baromfiketrecék, virágárosok, hagymás rácok, paprikás szerviánok, a sarkon furcsa alkotmányról nagyhangú asszony planétákat és csíziókat kínál, melyeket egyetlen perc alatt a kis milimaxi magyarul is, németül is, de még tótul is elkészít.

(...)

Sehol annyi jótékonyági intézet, mint az Erzsébetvárosban. Öt árvaház, szegényház, sánylókháza, bölcsőház, siketnémák intézete, hajléktalanok menhelye, kórház, leves-osztó intézet és tudja isten hány mindenféle nyomorúságon segítő intézmény talált helyet a kerepesi-út és a király-utca között. Valóságos mágnásnegyed, melyet nem a főnemesség, hanem a szívnemesség alkotott.

276 Értsd: zsidók, illetve nem zsidók.

277 Ma: Klauzál tér.

278 A hentes sertést vág le és mér ki.

(b) Munkácsi Ernő (1896–1950),²⁷⁹ “Emlékezéseim a Rombach-utcai templom fénykorára”: Ünnepek (1905 k.)

Megjelent:

Múlt és Jövő, 33 (1943), pp. 9–10

Irodalom:

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk.

Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), pp. 187–189 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), pp. 137

(...) A Rombach utca²⁸⁰ külön világot jelentett számomra már gyermekkoromban. Hétköznapokon csak akkor léptem be a zsidónegyed e szűk utcájába, amikor hetenként háromszor a templomtorony szobáiban elhelyezett Talmud-Tórába jártam. Ilyenkor az utcát a szöveteknek és friss kartonoknak textilszaga hatotta át. A legkülönbözőbb szállítóeszközökön, kézi targoncákon és a nagy brandenburgi lovakkal²⁸¹ húzott hatalmas szállítókoszikon hoztak ide mindenféle posztót, vég vásznakat meg norinbergi²⁸² csomagokat.²⁸³ Hétköznaponként az utca hangos volt a kocsisok szitkozódásaitól és a málhahordók lármájától.

Bezeg másképpen nézett ki az utca ünnepeken. Fel sem lehetett ismerni. Eltűnt minden piszok, valamennyi üzlet zárva volt, és a kocsitól korzó lett. Ott járt fel és alá az ifjúság, akik önkéntes pihenést tartottak az istentisztelet közben, meg a “lógósok”, akik a nagyünnepek alatt várták a kicsempészett templomjegyeket, hogy “tiltott” úton járjanak be imádkozni. Ilyenkor az egész Rombach utca egy nagy imaház lett, mert nemcsak a zsinagógában imádkoztak, hanem minden házban vagy állandó imaegyesület volt, vagy valami alkalmi pótimaház. Amikor a *szelicha*-napok²⁸⁴ idején vagy a nagyünnepeken a kora reggeli órákban végigmentem a Rombach utcán, egy-egy nyitva hagyott ablakból hangos bűnbánó sóhajok, ünnepi melódiák foszlányai fel-felzúgó bűgással törtek ki a hűvös őszi hajnalokon. (...)

A Rombach utcai templom híven töltötte be azt a hivatást, amit alapítói szántak neki. Őrizte a hagyományokat: a régi templomi énekeket, a régi szónoklatok stílusát s a régi, konzervatív emberek ideáljait.

(...)

279 Munk Adolf (lásd fentebb, #128) unokája.

280 Ma: Rumbach Sebestyén utca.

281 Talán inkább muraközi? (A brandenburgit főként mint sport- / hátsólovat tartják.)

282 Nürnberg.

283 Rövidáru, fehérnemű, biszu, játékféleség.

284 Az újévet (*ros ha-sána*) megelőző és az újév és az engesztelőnap (*jom kippur*) közötti napok, amelyeken hajnalban, még a reggeli ima előtt tartanak istentiszteletet. Szelicha: “könyörgés”.

“Boldog az a szem, amely látta ezeket” – így kiáltott fel a középkori pijjut-költő,²⁸⁵ amikor megemlékezett a jóm kippuri fényes főpapi szertartásról, amely hajdan a jeruzsálemi szentélyben (...) lejátszódott. Boldog az a szem, amely látta ezeket – így sóhajtok én is. Valóban boldog az, aki látta a pesti zsidóság e konzervatív magva teremtő erejének kibontakozását.

161

1895:XLII. tc., “Az izraelita vallásról”

(Az úgynevezett recepciós törvény)

1895

Irodalom:

Pethő / Prohászka Ottokár, “A zsidó recepció a morális szempontjából”, *Magyar Sion*, 7, no. 6 (1893), pp. 414–429; kötetben in: Prohászka Ottokár, *Iránytű*, szerk. Schütz Antal (Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái), XXII (Budapest: Szent István Társulat, 1929), pp. 1–14

Groszmann Zsigmond, “A recepciós mozgalom politikai története”, *Egyenlőség*, 34, no. 44 (1915. október 31), pp. 22–24 (és különlenyomat, Budapest: Magyar Könyvnyomda és Kiadóvállalat, 1915)

Moritz Csáky, *Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95* (Studien zur Geschichte der Österreichischen–Ungarischen Monarchie, 6) (Graz – Wien – Köln: Hermann Böhlau Nachf., 1967)

Prepuk Anikó, “Miért éppen recepció? Az izraelita vallás egyenjogúsítása az 1890-es években”, in: Angi János & Barta János, szerk., *Emlékkönyv L. Nagy Zsuzsa 70. születésnapjára* (Debrecen: Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2000), pp. 263–281

(a) Gr. Csáky Albin (1841–1912) vallás- és közoktatásügyi miniszter, “A zsidó vallás receptioja.” Felszólalás a képviselőházban, 1892. május 25

Megjelent:

Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, III (Budapest: Pesti Könyvnyomda-Részvény-társaság, 1892), p. 350

(...) Egy dolog van még, t. ház (*Halljuk! Halljuk!*), s ez mondhatom, nagyon fontos ügy, melyet több felszólaló képviselő úr szóba hozott s melyre vonatkozólag ter-

285 Pijjut: szertartási költemény.

mésztesen kötelességemmé válik igen határozottan és nyíltan nyilatkozni. E kérdés, t. ház, a zsidó vallás receptioja. (*Halljuk! Halljuk!*) Ha csak a zsidó vallás receptiojáról van szó, oly értelemben, hogy a zsidó vallás törvény által elismertessék, ez szerintem egy teljesen megtagadhatatlan kívánság, (*Helyeslés jobb felől.*) és semmiféle ok nincs arra, hogy ezt izraelita polgártársainktól megtagadjuk. Oly felekezetet, amely hatóságilag el van ismerve, mely hatóságilag jóváhagyott szervezeti szabályzattal bír, mely e szervezeti szabályzat alapján rendezi be hitközségi életét, iskolákat tart fenn, anyakönyveket vezet, istentiszteletét berendezi: a törvénynek természetesen el kell ismernie, hogy az a bevett vallások sorába iktattassék.

Ámde, t. ház, e kérdésnek még más oldala is van. A receptio alkalmával felmerül az a nagy fontosságú kérdés, vajon a receptioval egyidejűleg és ugyanazon törvényben elintézendők-e mindazok a részletek, amelyek ezen beveendő vallásnak viszonyára vonatkoznak az állammal szemben és a többi felekezettel szemben. Az államhozi viszonya a vallásnak legpregnánsabb kifejezését nyeri az autonomicus ügykörben, mert abban állapítatik meg az, hogy mi tartozik tisztán az egyházi ügykörbe és mi az, amihez az államnak hozzászólása van. De azt méltóztatnak tudni, hogy e tekintetben egyöntetű felfogás a zsidóság közt nincsen. Egy része a zsidóságnak a congressusi alapot nem fogadta el; különböző alapokon nyugvó szervezeti szabályokkal bírnak és különféle alapokon szervezkedtek tényleg. Mármost törvénybe iktatni egy egyöntetű autonómiát akkor, mikor egy nagy része a zsidóságnak nem fogadta el azt a congressusi alapot, azt gondolom, teljesen lehetetlen; mert csak nem lehet autonómiát valakire ráocroyálni. Másrészt beiktatni a törvénybe a különféle szervezeteket és quasi a törvény által sanctionálni és perpetuálni ezeket az eltéréseket, azt gondolom, szintén nem volna célszerű. Ebből tehát azt kell következtetnem, hogy evvel a részével a kérdésnek most még foglalkozni korai volna, hogy ezen kérdés iránt törvényben intézkedni most még nem lehet. (*Helyeslés a jobb oldalon.*)

Van azután egy másik része a kérdésnek, hogy miképpen állapíttassék meg a vallás viszonya a keresztény felekezetekhez. Ez a viszony két fő kérdésben culminál: a házasság kérdésében és az áttérés kérdésében. (*Úgy van!*) A házasság kérdése szerintem célszerűen, okosan, a körülményeknek megfelelően csakis az általános magánjogi törvénykönyvben oldható meg, ti. azon részében, amely a házassági és családjogról fog szólni. Ez tehát elmarad; de azután marad még az áttérésnek a kérdése, amely nézetem szerint mindenesetre kell, hogy ezen törvényben találjon megoldást, mert annak másutt helye nem is volna. (*Helyeslés a jobb oldalon.*)

Mindezekből tehát méltóztatik látni, hogy az én nézetem ez: a receptiót pure et simple²⁸⁶ megtagadni egyáltalán nem lehet; de a többi részletekre nézve megfontolandó, hogy azok mily mérvben, mily módon találjanak kifejezést ezen receptionalis törvényben, vagy hogy ezek a törvényen kívül lesznek-e elintézendők? Mindeneset-

286 Lat. "tisztán és egyszerűen".

re kell a kérdéssel foglalkozni, mindenesetre közeli időben kell a kérdést megoldás elé is vezetni. (*Helyeslés a jobb oldalon.*)

(...)

(b) Csáky-Pallavicini Zsigmond (1842–1932) örgróf felszólalása a főrendi házban. – Br. Wlassics Gyula (1852–1937) vallás- és közoktatás-ügyi miniszter válasza, 1895. március 23

Megjelent:

Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója, V (Budapest: Pesti Könyvnyomda-Részvény-társaság, 1895), pp. 105–106, p. 108

Idézi:

“A recepció másodszeri tárgyalása a főrendiházban, 1895. március hó 23-án”, *Magyar-Zsidó Szemle*, 12 (1895), pp. 235–247

Csáky-Pallavicini Zsigmond örgróf:

Talán kissé chauvinista vagyok, ha azzal kezdem, hogy magyar ember vagyok a szó teljes értelmében. Leszármazottja azoknak, akik párducos kacagányban jöttek be Magyarországra. (...) Mi nem Tarnopolból jöttünk be egy nyúlbőrrel ez országba. (...) Recipiálni valakit, aki párduc-kacagány helyett nyúlőr-kacagánnyal jött be ide, az – engedelmet kérek a t. minister úrtól –, nem akarom mondani, hogy tudatlanság, de sajátságos dolog, hogy az ember oly valakit recipiáljon, akit nem is ismer. Mert énelöttem világos, hogy az excellenciás kultuszminister úrnak fogalma sincs arról, hogy mi a zsidó vallás, mert annyi zsidó vallás van, amennyi sakter, vagy nem tudom én, hogy hívják a papjukat. (*Derűltség jobb felől. Mozcás a baloldalon.*) Mit recipiál a minister ur? Miért hoz oly népet a nyakunkra, melyet az Isten büntetése mért ránk évszázadok óta s mely soha jót nekünk nem tett, csak a nép vérét szipolyozta? (...) Én sokat tartózkodom külföldön, (...) s ha bejövök Magyarországra, érzem már itt is – hogy is hívják azt a plántát – a fokhagyma szagát, a Kárpátoktól az Adriáig. (*Mozcás.*) Nem merek újságot a kezembe venni, mert az is fokhagymaszagú, még a minister úr ténykedése is. Hát már csak azokat kell pártfogolni, akik meg nem érdemlik? Recipiálva vannak már azok úgyis. Ez az Isten verése rajtunk. Szeretnék lenni az a recipiáló seprő, amely őket kisépri az országból. (*Derűltség jobb felől. Mozcás a baloldalon.*) Ennélfogva, mivel én e faj miatt a legnemesebb fajnak, a magyar fajnak a pusztulását látom, ellene vagyok e javaslatnak...

Br. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter:

Hát, méltóságos főrendek, az ilyen hang aligha való a főrendiház tanácskozásaihoz, (*Úgy van! Úgy van! balfelől.*) és az ilyen tanácskozási modor sem valami illatos

szagú, hanem egészen más, alig kiállható szaga van az olyan beszédnek, aminővel éppen most delectált bennünket a gróf úr. (*Élénk tetszés és helyeslés a bal oldalon.*) (...) A mi izraelita polgártársaink ennek az országnak leghasznosabb polgárai közé tartoznak, nem úgy, mint azt az előttem szolt méltóságos gróf úr mondta – igenis a leghasznosabb polgárai a magyar culturának, a magyar iparnak és kereskedelemnek, (*Úgy van! Úgy van! balfelől.*) de mondhatom, az egész intellectualis életnek egyik legnevezetesebb tényezői. Azt, hogy jó és hű hazafiak, azt igen sokszor megmutatták. Az izraeliták jó magyarok, hű hazafiak, (...) ez az ország nekik éppúgy hazájuk, mint azoknak, akik párducos kacagánnyal jöttek be ebbe az országba.”²⁸⁷

Szontagh Pál: “A zsidóság ki fogja bírni még az ilyen fokhagymás beszédek is, amilyen ma itt elhangzott, amint kibírta a középkor máglyáit is.”

(c) 1895:XLII. tc., “Az izraelita vallásról”²⁸⁸ 1895. október 16

Újabb kiadás:

Venetianer Lajos, *A magyar zsidóság története, különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére a XIX. században* (Budapest: Fővárosi Nyomda Rt., 1922), p. 429; (“A szerző 1922-es kötetének ... módosított kiadása”, Budapest: Könyvtérképesítő Vállalat, 1986), p. 429

Márkus Dezső, szerk., *1894–1895. évi törvéycikkek* (Corpus Juris Hungarici, 1000–1895 / Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat, 1897), p. 305–306

Prepuk Anikó, apud: Gonda László, *A zsidóság Magyarországon, 1526–1945* (Budapest: Századvég Kiadó, 1992), p. 271

Pajkossy Gábor, szerk., *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény* (Osiris Tankönyvek) (Budapest: Osiris Kiadó, 2003), pp. 721–722

Irodalom:

Gr. Csáky Albin, “Törvényjavaslat az izraelita vallásról” és “Indokolás az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatához” (1893. április 25), *Magyar-Zsidó Szemle*, 10 (1893), pp. 339–343, no. 248

²⁸⁷ Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója, V (Budapest: Pesti Könyvnyomda-Részvény-társaság, 1895), p. 108 sk.

²⁸⁸ Beterjesztette Wekerle Sándor kormányának vallás- és közoktatásügyi minisztere, gr. Csáky Albin: 1893. április 26; a képviselőház (a három római katolikus képviselő ellenszavazata mellett) megszavazta: 1894. június 26; a főrendi ház először elvetette (1894. október 8), ezután a képviselőház ismét megszavazta (október 19), a főrendi ház másodszor is elvetette (1895. március 23), majd a képviselőházban harmadszorra is megszavazott (1895. április 25), változatlan szöveget végül a főrendi ház is (107 : 107 szavazati arány mellett az elnök br. Vay Béla igen szavazatával) elfogadta (1895. május 15). A törvényt Ferenc József 1895. október 16-án szentesítette. A törvényjavaslat második képviselőházi tárgyalása idején br. Eötvös Loránd volt a kultuszminiszter, a harmadik tárgyalás idején (br. Bánffy Dezső kormányában) Wlassics Gyula. – A törvényt az 1942:VIII. tc. (VII. 19) hatályon kívül helyezte.

- “A zsidó vallás recepciója (Bizottsági tárgyalás)” (1893), *Magyar-Zsidó Szemle*, 10 (1893), pp. 600–605, no. 252
- Groszmann Zsigmond, *A recepció mozgalom politikai története* (Budapest: Magyar Könyvnyomda és Kiadóvállalat, 1915) (különlenyomat az *Egyenlőség* 1915. október 31-i számából)
- Schweitzer Gábor, “Az izraelita felekezet és az egyházpolitikai törvények”, *Protestáns Szemle*, 58, no. 1 (1996), pp. 36–45
- Prepuk Anikó, “Miért éppen recepció? Az izraelita vallás egyenjogúsítása az 1890-es években”, in: Angi János & Barta János, szerk., *Emlékkönyv L. Nagy Zsuzsa 70. születésnapjára* (Debrecen: Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2000), pp. 263–281

1895:XLII. tc., “Az izraelita vallásról”

1. §. Az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánítatik.
2. §. Az 1868:LIII. tc.²⁸⁹ 18, 19, 20, 21. és 23. §-ainak rendelkezései az izraelita vallásúakra is kiterjesztetnek.²⁹⁰
3. §. Lelkész (rabbi) és hitközségi elöljáró és izraelita felekezetnek csak oly tagja lehet, aki magyar állampolgár, és aki képesítését Magyarországon nyerte.
4. §. A jelen törvény végrehajtásával a ministerium bízatik meg.²⁹¹

162

1895:XLIII. tc., “A vallás szabad gyakorlatáról”

1895

1895:XLIII. tc., “A vallás szabad gyakorlatáról”²⁹²

Újabb kiadás:

Márkus Dezső, szerk., *1894–1895. évi törvények* (Corpus Juris Hungarici, 1000–1895 / Magyar Törvénytar. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat, 1897), p. 306–315

289 “A törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonzóságáról.”

290 Gr. Csáky Albin eredeti törvényjavaslatában ez a § így hangzott: “2. §. Az izraelita vallásról keresztyén hitre, vagy megfordítva, keresztyén hitről az izraelita vallásra való áttérésekre az 1868: LIII. t.-c. 1-8. §§-ban, valamint ugyanezen törvény 14. §b-ban foglalt rendelkezések hatálya kiterjesztetik.”

291 Vö. 1895. okt. 19. 2532. Vm. Eln. sz. vallás- és közokt. min. rend., “Az izraelita vallásról szóló 1895: XLII. tc. életbeléptetése tárgyában”, *Magyarországi Rendeleték Tára*, 29 (1895), II, p. 1369.

292 Részben a németországi *Austrittsgesetz* (1876) mintája nyomán.

Beér János & Csizmadia Andor, *Történelmünk a jogalkotás tükrében. Sarkalatos honi törvényeinkből, 1001–1949* (Nemzeti Könyvtár) (Budapest: Gondolat Kiadó, 1966), pp. 414–415

Pajkossy Gábor, szerk., *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény* (Osiris Tankönyvek) (Budapest: Osiris Kiadó, 2003), pp. 722–726

1895:XLIII. tc., “A vallás szabad gyakorlatáról”²⁹³

1. §. Mindenki szabadon vallhat és követhet bármely hitet vagy vallást, és azt az ország törvényeinek, valamint a közerkölcsiség kívánalmainak korlátai között különképpen is kifejezheti és gyakorolhatja.

Senkit sem szabad törvényekbe vagy a közerkölcsiségbe nem ütköző vallási szertartás gyakorlásában akadályozni, avagy hitével nem egyező vallási cselekmény teljesítésére kényszeríteni.

2. §. A polgári és politikai jogok gyakorlására való képesség a hitvallástól teljesen független.

3. §. Vallási hite vagy egyházi szabályai senkit sem menthetnek föl törvényen alapuló bármely kötelesség teljesítésétől.

4. §. Egyházi fenyték nem alkalmazható senki ellen abból az okból, mivel az illető törvényben rendelt valamely polgári kötelességét teljesítette, vagy törvényben tiltott valamely cselekvést nem vitt véghez, vagy pedig mivel törvény által engedett polgári jogait szabadon gyakorolta.

5. §. Valamely vallásfelekezetből kilépni, vagy valamely vallásfelekezetbe belépni mindenkinek szabad a törvényekben megállapított feltételek alatt.

6. §. A latin, a görög és az örmény szertartású katolikus, az evangélikus református, az ágostai hitv. evangélikus, a görög-keleti szerb és görög-keleti román, valamint az unitárius egyházakra és hívekre – nemkülönben az izraelitákra vonatkozó törvények és jogszabályok változatlanul fenntartatnak.

(...)

13. §. Lelkész és egyházközségi elöljáró a felekezetnek csak oly tagja lehet, aki magyar állampolgár, s polgári és politikai jogai teljes birtokában van, kinek erkölcsi és állampolgári magatartása kifogás alá nem esik, és aki képesítését Magyarországon nyerte.²⁹⁴

(...)

16. §. Ha az egyház több oly egyházközségből áll, melyek egységes egyház-szervezetben egyesülnek; köteles a vallásfelekezet felsőbb elöljáróságát szervezni, mely az egyházat a polgári hatósággal szemben képviseli.

Az ily elöljáróság, illetőleg képviselő tagjai, személyváltozás esetén is, mindig be-

293 Kiadva 1896. január 14, a király novemberben szentesítette. Végrehajtási utasítása: 56/1896. Vkm. Eln.

294 Vö. 16. §.

jelentendők megerősítés végett a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, ki a megerősítést a 13. §-ban felsorolt kellékek hiánya alapján megtagadhatja.

(...)

163

Kaufmann Dávid

Héber kéziratok öröme

656, *purim* / 1896. február 28

Kézirat:

Budapest, A M. Tud. Akadémia Könyvtára, Keleti Gyűjtemény: Kaufmann Gyűjtemény, Kat. sz.: A. 78, vol. I (a), illetve A. 50 (b)²⁹⁵

Kiadás:

Max Weisz (Weisz Miksa), *Katalog der hebräischen Handschriften und Bücher in der Bibliothek des Professors Dr. David Kaufmann* (Frankfurt a. M.: J. Kauffmann Verlag, 1906), pp. 19–21, no. 78 (a); p. 14, no. 50 (b)

Scheiber Sándor & Sed-Rajna Gabrielle, *A Májjúni kódex (Móse Májjúni törvénykódexe). A budapesti "Misné Tóra" legszebb lapjai* (Budapest: Magyar Helikon – Corvina, 1980)

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), pp. 448–451 (a héber bejegyzések, faksimile, és magyar fordítás), faksimile: p. 449, no. 362 (a), p. 451, no. 363 (b) / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), pp. 329–330 (faksimile és angol fordítás)

Dévényi Kinga, szerk., "Kaufmann Dávid és középkori héber kéziratgyűjteménye a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Keleti Gyűjteményében" (2008), <http://kaufmann.mtak.hu/hu/study04.htm> (#50/b faksimiléje)

Irodalom:

Ferdinand Rosenthal, "David Kaufmann. Biographie", in: Marcus Brann & Ferdinand

---

295 Kaufmann Dávid (1852–1899), az Országos Rabbiképző Intézet professzora, Olaszországban megvásárolta Marco Mortara (1815–1894) mantuai rabbi nagy értékű régi héber könyvgyűjteményét (1894) és a már több évszázada Paduában működő Trieste bankárcsalád, közelebről, az ottani zsidó község életében egykor szerepet játszó Gabriele Trieste (?–1860) középkori héber kéziratgyűjteményét, N. Rabinowitz antikvárius közvetítésével. Amikor az itt leírt akadályok leküzdése után a könyvek és kéziratok végül megérkeztek Budapestre, a Misna, illetve Maimonides *Misné Tora* kéziratok kötetlábláin jegyezte fel a kéziratok megszerzésének történetét.

Rosenthal, *Gedenkbuch zur Erinnerung an David Kaufmann* (Breslau: Schlesische Verlags Anstalt, 1900; reprint, New York: Arno Press, 1980), pp. I–LVI

Adolph Frankl-Grün, “Professor Dr. David Kaufmann, eine biographische Skizze”, in: uő, *Geschichte der Juden in Kremsier mit Rücksicht auf die Nachbargemeinden*, III (Frankfurt a. M. – Breslau: J. Kauffmann, 1901), pp. 148–165

Samuel Krauss, *David Kaufmann. Eine Biographie* (Berlin: S. Calvary, 1901)

Goldziher Ignác, “Kaufmann Dávid könyvtára”, *Akadémiai Értesítő*, 17 (1906), pp. 306–314; új lenyomatban: *Múlt és Jövő*, ÚF 11, no. 4 (1999), pp. 66–70

Scheiber Sándor & Sed-Rajna Gabrielle, *A Májműni kódex (Móse Májműni törvénykódexe). A budapesti “Misné Tóra” legszebb lapjai* (Budapest: Magyar Helikon – Corvina, 1980), p. 15 (Részlet, magyar fordítás is)

(a) Saját kezű bejegyzés Maimonides, *Misné Tora* kéziratának, I. kötet, kötéstábláján

מי מלל לדוד כי עוד יראה במעונו מה שחזה מתפלא ומשתומם זה מתשע עשרה שנה בארמון האחים טריסטי בבקרו בהיכלם בלויית רעהי הרופא דר' אוזימו ז"ל בקיץ תרל"ז בפדובה, אי לזאת יקראו הימים האלה פורים כי בהם נפל לגורלו המטמון הזה אוצר כל חמדה אשר ראות פניו לא פללתי כי כבר יאשתי את לבי להשיג את קנין כספי ספרי הגבירים טריסטי כי כאשר באו בעשרה תיבות אל הגבול לאדינע לא נתנום המוכסים עבור לארצינו ותפשונו ושלחונו אחר לעיר פאדובה ושם עמדו על הבחינה מטעם הממשלה וגם הרב לולי נבחר לבקרו ולצרפם ואז גזרו כי כ"ז כתבי יד וספרים ישנים שכיות החמדה אשר בתוכם ישארו באיטליא ולא יהיה לאל יד איש להוציאם לחוצה לארץ וכל השתדלותם ומאמצי כחם של הבעלים הראשונים ובפרט הדר' טריסטי שנסע לרומי לפדות השבויים נשארו מול ואני בכל זאת אחר לא נסוגתי ועמדתי על קניני וציותי על ידי ירא הרב מפירארא שיזע לפאדובה ויביא את תיבות הספרים אליו ואחרי עבור איזהו חדשים נשלחו ב' ארגזים אשר בהם פניני הספרים וסגולותיהם ליד הרב ר' מרגלית חתן גיסי הרב דר' ראזנטאל אל מקום תחנותו בפירנצי והוא נסה לשלחם אלי הנה שנית על שם גיסי קעניג שי' ויהי כאשר באו התיבות לכפר אודינע תפשונו שנית ואני לא ידעתי מה היה להם ובתוחלת מומשכה מחלת לב כבר אמרתי נואש כי אחרי עבור עוד איזהו חדשים שני את הגזירה שלא להוציא את כ"ז הספרים המצוינים כבר וכל העובר על פקודת הממשלה אשוי אין להשיב עוד ענוש יענש בפרך ויהי כאשר נואשתי בלי תקיה והנה רוח והצלה בא ממקום אחר כי פקודי עליות חרושת המעשה הנק' גאללעריא בפירנצי השיבו את דבר השרים ברומי ונתנו חפשה וקראו דרור להוציא הספרים אחרי אשר בא שר עקד הספרים הנק' לויירענציאנא בכבודו ובעצמו לבחנם ולבקרו ויום וי פורים תרנ"ו הבאתים אל ביתי בעצם היום אשר באה אלי בשנה שעברה השמועה שזביתי לקנות את הספרים. שנה תמימה מיום ומחדש לחדש אחרי יום כ"ח פיברואר 5981. ויהי לאות ולמופת.

דוד ב"ר יהודה המכונה ליב קויפמאנן.

Ki mondta volna Dávidnak,²⁹⁶ hogy még látni fogja a lakásában azt, amit tizenkilenc évvel ezelőtt csodálva és ámulva nézett a Trieste fivérék palotájában, barátja, dr.

296 Ó maga.

Osimo orvos – emléke legyen áldás – társaságában, Padovában, 637²⁹⁷ nyarán? Azért nevezhetem ezeket a napokat purimnak, mert immár megajándékozott a sorsom ezzel a kinccsel, a gyönyörűségnek e csodás együttesével, melyet nem reméltem vizsontlátni. Szívem már felhagyott minden reménnyel, hogy birtokba vehetem, amit a Trieste fivérektől megvásároltam. Mert amikor a könyvek, tíz ládában, a határhoz értek, Udinébe, a vámőrök nem engedték át őket országunkba, hanem lefoglalták és visszaküldték Padova városába. Ott hatósági vizsgálat alá vetették őket, s felkérték Luli urat is, hogy adjon szakvéleményt róluk. Végül úgy rendelkeztek, hogy 27 kéziratnak – köztük igen nagy értékű, régi könyveknek – Itáliában kell maradniuk, ezeket senki sem viheti külföldre. Így a korábbi tulajdonosok, kiváltképpen dr. Trieste minden igyekezete és erőfeszítése hiábavalónak bizonyult; Trieste még Rómába is elment “a foglyok kiváltása”²⁹⁸ érdekében, de hiába. Én azonban mindezek után sem hátráltam meg, ragaszkodtam ahhoz, amit megszereztem. Felkértem egyik barátomat, a ferrarai rabbi tisztelőjét, hogy utazzék el Padovába, és vegye magához a könyvesládákat. Majd néhány hónap elteltével két zsákot, bennük a legbecsesebb könyvek és egyéb drága értékek, elküldtek Margalit rabbi úrnak, egyik rokonom – dr. Rosenthal úr – sógorának, tartózkodási helyére, Firenzébe, s ő, immár másodjára, megpróbálta eljuttatni őket hozzám, rokonom, König nevén. De történt, hogy amikor a ládák megérkeztek Udine faluba, ismét elkobozták őket, és én még csak nem is tudtam, hogy mi történt velük. A hosszú, hiábavaló reménykedés beteggé tette szívemet. Néhány hónappal később még a rendelkezéseket is megváltoztatták. Most már semmi módja nem látszott annak, hogy a nevezett 27 könyvet kihozzák. Mindazok, akiknek ügyében a hatóságok – a fellebbezés lehetőségét kizárva – a döntést meghozták, további próbálkozás esetén büntetéssel szám olhattak. Már felhagytam a reménnyel; és akkor más helyről jött segítség és megmentés. A szóban forgó ügy hivatali fölöttesei, a firenzei Galleria²⁹⁹ vezetői felülbíralták a római hivatalnokok döntését, megadták az engedélyt és lehetővé tették a könyvek kivitelét. A nevezett Laurentianát felügyelő legfőbb tisztviselő személyesen jött Firenzébe, hogy megvizsgálja és ellenőrizze a könyveket. És pénteken, purimkor, 656,³⁰⁰ a házamba hozhattam őket. Éppen azon a napon, hónapra és napra pontosan egy évvel később, mint amelyiken megtudtam, hogy a könyveket megvásárolhatom. Nagyszerű év, napról napra és hónapról hónapra, 1895. február 28 után. Jel és csoda történt.³⁰¹

Dávid, Jehuda úr fia, másképpen Leib Kojfmann.

297 1877.

298 A foglyok kiváltása (*pidjon sevujjim*) a zsidó vallási tanításban kegyes cselekedet. Itt átvitt értelemben.

299 Ti. a Laurentiana.

300 1896.

301 Deut. 28,46.

(b) Saját kezű verses bejegyzés a *Misna* kéziratának kötéstábláján

למנצח על ששנים

מזמור לדוד
יוחק עלי ספר למשמרת
כתבי בעת ברזלועופרת
ידי למען יעמוד למזכרת
כי בא אלי ביתי לתפארת
אוצר כלי חמדה ועטרת
מטמון אשר סוגר במסגרת
ויהי מארה לי ומגערת
כי פעמים בא במכמרת
הוד כל יקר מדר וסותרת
עד כלתה תקוה ונעצרת
נפשי מלאה זעם ונעכרת
אודה שמי רום כל כבורת
הלל בראש חוצות עלי קרת
תרון תהי ראש לי וכגברת
פורים להג יהיה ולעצרת.
יו' ו' פורים תרגיו לפ"ק.

Budapest 28. Februar 1896 אני דוד ב"ר יהודה קויפמאן

Az éneklőmesternek az örömről

Dávid zsoltára

Készüljön írás a könyvről, megőrzésül,
az én írásom, vas toll- és ólommal,
s maradjon meg kezemtől emlékezetül,
hogy megjött házamba, annak díszéül,
a kívánatos és pompás tárgyak kincsestára,
drága kincs, mely rácok mögé volt elzárva,
mely szolgált nekem romlásra és végzetül,
mert két ízben is a hálóba került
mind e becses érték, gyöngy és márvány.

Egyre fogyott bennem a türelem és reménység,
lelkem betöltötte a gond és felindultság.

Köszönöm a magasságos Égnek mindezen esőáldást,
legyen a város téerein nagyon nagy ujjongás,
örvendezzen fejem, legyen dicső, mint az úrnő,
ünnep lesz a *purim*, ünnepi sokadalom.

Péntek, *purim*, 656, a kis időszámítás szerint.

Budapest, 1896. február 28. Én, Dávid Kojfmann, Jehuda úr fia.

164

Országos Magyar Izraelita Közalap

1896

Kiadás:

Mezey Ferenc, "A közalap aktái", in: *Évkönyv, 1900* (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat – Lampel R. / Wodianer F. és Fiai, 1900), pp. 70–97, kül. pp. 73–74

Annak emlékére, hogy az izraelita vallás a törvényesen bevett vallások sorába felvétellett, a magyarországi izraeliták közalapot alkossanak. A közalap rendeltetése legyen azon célok megvalósításának elősegítése, amelyek által *a magyar zsidóságnak nemzeti szellemben való fejlődése* előmozdittatik.

Feladata legyen különösen:

a) a szegény hitközségek támogatása s azok alkalmazottainak (rabbi, tanítók, kántorok stb.) segélyezése, valamint a számukra szervezendő nyugdíjintézet gyámoltítása;

b) alapítványi helyek fenntartása, ösztöndíjak és pályadíjak adományozása;

c) olyan közjótékonyági és közmívelődési intézmények létesítése, amelyek felállítására és fenntartására az egyes izraelita hitközségek elég anyagi erővel nem bírnak.

Az alapítványi helyek és ösztöndíjak, melyek a közalap jövedelmeiből fenntartanak, a legméltóbb folyamodóknak, *vallásukra való tekintet nélkül* adományozandók. Szintúgy a közalaphoz fenntartott közjótékonyági és tanintézetek jótéteményében is a jelentkezők valláskülönbség nélkül részesíttessenek.

(...)

165

Kohn Sámuel

A magyar honfoglalás millenniumán

1896

Irodalom:

Zichy Hermán gróf³⁰² & Derestye Gy(örgy) M(iklós), szerk., *Magyar zsidók a millenniumon. Művelődéstörténeti tanulmány* (Budapest: Miljkovic Dragutin / Márkus Samu könyvnyomdája, 1896)

---

302 Gr. Zichy Hermann (1848–1903).

(a) “Hirdessetek szabadságot – Dr. Kohn Sámuel rabbi ezredévi ünnepi beszéde”, 1896

Megjelent:

Egyenlőség, 15, no. 20 (1896. május 15), pp. 7–8

Irodalom:

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk.

Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 161 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 116

Prepuk Anikó, “A zsidóság a Millenniumon”, *Századvég*, 5, no. 17 (2000), pp. 89–108

(...) Mint zsidóhitű magyarok (...) repeső szívvel és vallásos örömmel ünnepeljük ezredéves főnnállását a drága hazának, melyet a mi számunkra is megszerezték Árpád apánk honfoglaló hadai, köztük, történeti emlékeink tanúsága szerint, zsidóhitű szövetségeseik. (...) E föld a mi szent földünk; minden köve (...) hősies küzdelmekről beszél hozzánk, és poraiba elegyedtek őseink porai, kiket ezer év alatt befogadott anyai öle.

(...)

(b) Elnöki megnyitó az Izr. Magyar Irodalmi Társulat millenniumi díszülésén, 1896. december 8

Megjelent:

Évkönyv, 1897 (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat – Lampel R. / Wodianer F. és Fiai, 1897), pp. 7–8

Az “Izr. Magyar Irodalmi Társulat” (...) nevét két szó ékesíti, mely számunkra egyaránt szent és egy fogalommal összeforrt tudatunkban: az “izraelita” meg a “magyar” szó. Tudjuk, hogy hazánkban olyan régi az egyik, mint a másik, hogy nálunk a manapság létező vallások közt a legrégebb a zsidó, nemcsak mivel a többinek szülőanyja, hanem mivel e honban a legrégebb, az *egyetlen*, mely Magyarországgal együtt ünnepelhette ezeréves fennállását, mert már itt volt, midőn a magyarok hazája lett e föld, és ide bejött azokkal, kik vérükkel szerezték.

S ezen viszontagságteljes ezer esztendőben a magyar nemzettel együtt örült, sírt és vérzett a magyar Izraél, s e szent földet, mely ezer éven át ápolta, és mely ezer éven át ölébe fogadta apáinak hamvait, megtanulta szeretni mint édes anyját, még mielőtt az édes gyermekének ismerte.

Mi, kiknek a haza öröméve meghozta vallásunk törvényes elismerését,³⁰³ most már magyaroknak nemcsak érzük, hanem *tudjuk* is magunkat; számunkra az “izraelita” szó felekezeti életünk keretén belül is csak jelzője a “magyar” szónak, mely hitre nézve izraelita, vagy mondjuk ki büszkén: zsidó magyart jelez.

(...)

166

A Nap-köszöntés szertartása (*kiddus ha-hamma*)

Pesten

1897. április 7³⁰⁴

Megjelent:

“Napi hírek: Zsidó dolgok”, *Pesti Hírlap*, 19, no. 97 (6575) (Budapest: Légrády, 1897. április 7), p. 8

Irodalom:

Joél Margreten / Margaretten [(1837–1909)],³⁰⁵ szerk., *Seyder kiddus hakhame* (Eger: Löw, 1897) (a szertartás imarendje, Moses Schreiber / a *Hatam Szofér* hagyománya szerint)

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 434 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), pp. 315–316

A zsidó hívők ezen a fontos napon³⁰⁶ – amelyről azonban az ifjabb nemzedéknek már fogalma sincs – kora hajnalban kelnek, s a Nap felkeltét valamely magas helyen vagy udvarban várják, mégpedig tömegesen. A budapesti orthodoxok egy része fölmege a Gellértra vagy a János-hegyre, az a része pedig, amelynek a hegymászás fáradságos, az Orczy-ház udvarán húzza meg magát. Mindegyik imakönyvecskét tart a kezében, s abból mondja el a megjelölt zsoltvérseket.³⁰⁷ A lengyelek más könyvecskéből végzik az ájtatosságot, s az ő előírt imádságuk jóval több is. Ha

---

303 Utalás a recepciós törvényre (1895:XLII. tc., lásd fentebb, #161/c).

304 A zsidó rituális naptárban: 5657. *niszán* 5.

305 Egri rabbi.

306 Az ünnepre 28 évenként kerül sor, amikor a tavaszi napforduló a julianusi naptárban a hétnek ugyanarra a napjára esik, ti. kedd este / szerda reggelre, a Nap teremtésének napjára (Gen. 1,14-19). A zsidó naptárban *mahzor gadol* a neve.

307 Zsolt. k., 84,12; 72,5; 75,2 stb.

mármost össze akarnák olvasni a fővárosban élő lengyel zsidókat, az holnap reggel könnyűszerrel menne, mert egy csomóban találnák őket. A jámbor zsidó ezt a hajnalhasadást különösen szent napnak hisz, s ez magyarázza azt, hogy a szembajos hívők igen boldogoknak érzik magukat, ha az orvos rendelte sötét szobát e napnak a hajnalán hagyhatják el, s ha az első világosságot a kelő Nap révén láthatják meg. Holnap hajnalban tehát az érdeklődők tanúi lehetnek ennek a zsidó ceremóniának. Csak az Orczy-ház udvarába kell betérniök. Onnan ugyan sem napkeltét, sem Napot nem látnak, aminthogy az ünnepet ülők is hiába néznek szét, de nézhetik az ajtatosokat, akik mindenekelőtt e sorokat éneklik: “Dicsértessék örökkévaló istenünk, a világ királya, aki alkotja a világteremtés művét”,³⁰⁸ s akik esetleg huszonnyolc évig várakoznak, hogy újra kezdhessék.

167

Rónai János

“Kövessük lélekben a cionistákat”

1897

(a) J(ohann) Rónai (1849–1919),³⁰⁹ *Zion und Ungarn!* (Balázsfalva: Selbstverlag des Verfassers / Hermannstadt [Nagy-Szeben]: W. Krafft, 1897), p. 32 (Részlet)

Fordítás:

Rónai János, “Cion és Magyarország (Részlet)”, *Múlt és Jövő*, ÚF 4, no. 4 (1993), pp. 32–35 (Fazekas M. László fordítása); az idézet: p. 35

(...) Für uns, ungarische Juden, müßten folgende Gesichtspunkte maßgebend sein: auch ferner gute Patrioten bleiben, aber in politischen Dingen möglichst reservirt sein und die nichtungarischen Nationalitäten keinen aktiven Anlaß zum Aergerniß bieten; unsere Jugend von der Carriere des Handels, dem Schankwirths- und ähnlichem Geschäfte ablenken und mehr realer Arbeit und technischen Berufen zuwenden; unsere Schwächeren gegen Amtswillkür mit organisirten Kräften in Schutz nehmen; ferner unser jüdisches Stammesbewußtsein wahren und unsere Institutionen pflegen; endlich die Zionisten im Geiste begleiten, Geld beisteuern,

---

308 Áldás (ima) kezdőszavai.

309 Ügyvéd, 1891-től kezdődően Balázsfalván (ma: Blaj, Románia); a helyi hitközség elnöke. A cionizmus egyik legelső népszerűsítője Magyarországon.

moralisch fördern und der herzerhebenden grandiosen Bewegung uns wenigstens – nicht feindselig gegenüberstellen.

(...) Számunkra, magyar zsidók számára a következő szempontok kell hogy irányadók legyenek: maradjunk továbbra is jó hazafiak, de politikai ügyekben legyünk tartózkodók, hogy a nem magyar nemzetiségek számára *semmiféle* hathatós okot ne adjunk a gyűlölködésre, ne irányítsuk fiataljainkat a kereskedői, korcsmárosi vagy hasonló üzleti pályákra, hanem fordítsuk őket a tényleges munka és a műszaki területek felé, szervezeti erővel védjük meg elesettjeinket a hivatali önkénnyel szemben, őrizzük meg zsidó származástudatunkat, s ápoljuk intézményeinket, végül pedig kövessük lélekben a cionistákat, támogassuk őket anyagilag és erkölcsileg, de legalábbis ne viszonyuljunk ellenségesen ehhez a magasztos és nagyszerű mozgalomhoz.

(b) A Nagyszebeni Czion-egyesület szabályzatából

Megjelent:

A *Jövő*, 1, no. 42 (1897. október 5), p. 5

A Nagyszebeni Czion-egyesület célja:

a) a magyar hazafisággal párosult zsidó vallásos érzet ébrentartása, megmélyítése és e végett a héber irodalom és zsidó történet művelése,

b) a hontalan zsidóknak Palesztinában állam- és nemzetközi jogi biztosítás mellett leendő megtelepítése végett a világ jötevőiből alakult cionszövetség és pénztára útján leendő segélyezése úgy, hogy a hontalanok iránti emberségi és zsidó vallási kötelesség teljesítése, mint Magyarországnak az esetleges ártalmas tömeges bevándorlástól való hathatósabb megóvása.

168

Az első magyarországi nyilatkozatok a cionizmusról

1897–1899

(a) A *Magyar-Zsidó Szemle* az I. cionista kongresszus (Basel) után, 1897

Megjelent:

“A cionizmus”, *Magyar-Zsidó Szemle*, 14 (1897), pp. 289–292; az idézet: p. 290 sk.

(...) A zsidóság nem nemzet, hanem felekezet. Ezt tanítja vallásunk, amely minden tekintetben egyenlőnek tekinti a született és a bármely fajhoz tartozó áttért zsidót; ezt tanítja a történet, amely a zsidóságot nem mint tömör, hanem mint kevert fajt ismeri a legrégebbi idők óta; ezt tanítja az anthropológia, mely az európai zsidókban nem sémi, hanem európai típust ismer fel. Amint beolvasztotta a magyar nemzet a kunokat és más vendég népeket, éppúgy beolvasztotta a zsidókat is, kik e földön ezer év óta laknak. Távol vagyunk tehát attól, hogy a zsidóüldözések hatása alatt keletkezett "zsidó nemzetiséget" elismerjük, és meggyőződésünk szerint az európai művelt nemzetek többsége sem tekinti az ő kebelében lakó hitrokonainkat idegen nemzetiségűnek.

(...)

Hitfelekezetünk kötelességszerű teendői szempontjából egyre megy, hogy a cionizmus hívei a múltban mit hirdettek és a jövőben mit fognak hirdetni a zsidó nemzetiségről és a zsidó államról: a cél, amelyet ők is kítűztek és melynek számos lelkes, mondhatjuk, rajongó híveket szereztek, hogy a hazájukból akár zsarnoki módon kormányrendeletek, akár a felbujtatott nép erőszaka által kiüldözött hitsorsosok a szent földre telepíttessenek, feltétlenül helyes, és ezt a célt támogatni minden hitfelünknek nemcsak szabad, hanem kötelessége is. A hazai zsidóság egy ízben már tetemes összeggel enyhített az orosz zsidóüldözések³¹⁰ áldozatainak nyomorán, nem szabad jövőben sem elzárkózni az esetleg konkrét alakot öltő segélyactió elől, mely a nyomorba döntött hitrokonokat a művelt nemzetek vallásának őshazájába vezetné vissza. Nem kételkedünk egy pillanatig sem, hogy sok buzgó keresztény is támogatni fogja ezeket a szerencsétleneket, persze nem zsidógyűlöletből, hanem nemes vallásos és humánus érzésből.

(...)

(b) Singer Bernát (1868–1916) tapolcai rabbi, *A cionizmus a hazafiság szempontjából*, 1899

Kiadás:

Singer Bernát, *A cionizmus a hazafiság szempontjából. Okai, céljai, ellenségei és ezeknek az ellenvetései* (Budapest: Gross és Gwünhut Könyvnyomdája, 1899; reprint, Szabadka: TUUM Egyesület – zsinagoga.com, 2012); az idézet: pp. 6–13

(...) A mozgalom vezetői joggal számíthattak arra, hogy az európai országok kormányai örömmel fogják látni, hogy a zsidóság azon része, melynek országaikban való megmaradását helyes vagy helytelen okoknál fogva károsnak vélnék, önként eltávozik és nem szolgáltat többé okot vagy ürügyet az ellenségeskedésre, mely nem

---

310 Az 1880-as években.

csak a zsidóságra nézve veszedelmes, hanem a kormányokra is kellemetlen. Számíthattak arra, hogy a kormányok képviselői készségesen nyújtanak segédkezet arra, hogy a szultán esetleges aggályai eloszlattasanak, mert a török államnak csakis üdvére válhatik, ha egyik tartományát egy szorgalmas és kulturképes elem felvirágoztatja, rejtett gazdagságait felszínre hozza és az európai civilizációt Ázsia egyik részében meghonosítja.

Remélhették az összes művelt kereszténység rokonszenvét azon terv iránt, mely vissza akarja hódítani békés munkával ama országot az emberiségnek és kultúrájának, melyen kegyelettel csügg minden hívő lélek, mert ott születtek a vallások, melyek a hit boldogító malasztjával ajándékozták meg az egész emberiséget.

A cionizmus az európai hatalmakra akarja bízni, hogy a török kormánnyal egyetértőleg állapítsák meg a leendő kormányzat módozatait, a teljes vallásszabadság és jogegyenlőség biztosítását, a szent helyek kegyeletes megóvását, a belügyi autonómia méreteit, az ott letelepülő zsidóság részére nem kérnek egyebet, mint némi garanciát, hogy dolgozhassanak, a földművelést és ipart meghonosítsák ott, ahol azok évezredek óta parlagon hevernek. A Kelet birtokáért versengő hatalmak közé való beékelése egy neutrális népelemnek, mely hódító vágyakat nem táplál, a versengés megszüntetését jelentené legalább e téren, és így a zsidóság, mely két évezred óta akaratlanul és ártatlanul a gyűlölet érzelmei felébredésének volt szenvedő tárgya, ilyen módon az általános béke megóvásának is egyik, bár szerény, biztosítékává válhatnék. Oly terv, vagy ha úgy tetszik, oly álom ez, melynek megvalósulása senkinek kárt nem okozna, több ország társadalma megnyugvással fogadná és a zsidóságnak napjainkban szenvedések- és üldöztetésektől zaklatott részére egy boldogabb jövő hajnalának felvirradását jelentené.

Ha az itt említett okoknál fogva joggal számíthattak a cionizmus megindítói a hatalmak és a török kormány jóakarására, meg kell vallanunk, hogy teljesen váratlanul jött a nagy ellenszenv saját hittestvéreink köréből. Arra valóban nem számíthattak, hogy maguk a zsidók fogják fanatikus hévvel megkísérteni, hogy e mozgalom már csírájában elfojtassék, hogy meggondolatlan vádából és képtelen feltevésekből kiindulva ellenségeiké válnak saját hittestvéreiknek. Csak azért nem intézhetünk keserű szemrehányásokat ellenük, mert hinnünk kell, hogy szándékaik nemesek, hogy haragjuknak forrásai tiszták, és nem rosszakaratból, hanem tévedésből és félreértésből származnak vádjai, és csak fáj szívünknek, hogy mi, kik más vallású testvéreink vádjai- és tévedéseivel szemben alig vagyunk képesek tisztázni magunkat, most saját vallástársaink ráfogásaival is meg kell küzdenünk és az ő tévedéseik megcáfolására kénytelenítettünk.

A súlyos vádak egyike az volt, hogy már vallásos szempontból nem szabad a cionizmus eszméjét pártolnunk. Midőn néhány rabbi nem átalotta ezt hirdetni, álmélkodva kérdeztük: Hogyan? vallásunk tiltaná meg azt, amit kiváló konzervatív rabbik kezdeményeztek és mindig lelkesen támogattak? Még értettük volna, ha a tervnek tagadhatlanul óriási nehézségeit hozták volna fel, ha a kivitel lehetőségét vonták vol-

na kétségbe, vagy ha azzal érveltek volna, hogy a kormányok sokkal közönyösebbek a zsidókérdéssel szemben, semhogy miatta a jelenlegi politikai viszonyok mellett Törökország belügyébe avatkoznának; de mi módon lehetett vallásunkat az eszme ellensége gyanánt feltüntetni, azt megérteni képesek nem vagyunk. Kutattuk, vajjon a cionista törekvések melyikét ellenzi a mi vallásunk? Talán azt, hogy a fenyegető veszedelmet vallástársainktól elhárítani és őket nyomorúságukból kivezetni segítségük? De hiszen a mi hitünk arra tanított bennünket, hogy összes embertársaink szenvedésének enyhítése a mi kötelességünk, hogy tétlenül senkinek nyomorát és veszélyét ne nézzük, annál inkább szent és nemes kötelességünk, hogy hittestvéreinket cserben ne hagyjuk, amikor segítségünkre leginkább rászorultak. Avagy a kitelepítés munkája volna sérelmes a mi vallásunk parancsai szerint? De ez a kérdés már régóta foglalkoztatja a zsidóságot; megpróbálkozott vele már Hirsch báró, aki Argentínát szemelte ki kitelepítési helyül, és csakis a megvalósítás sikertelenségei gátolták meg keresztülvitelét. Avagy végül a szent földnek zsidókkal való benépesítése volna tilalmas?

Akik a vallás felfogását a cionizmusról keresték, mindenesetre a zsidók közt gyakran felmerülő messiási hitre gondoltak, melynek eredete a bibliai próféták kijelentéseiben van. Tiszteletre méltó hit, ez volt szülője a kereszténységnek, a zsidóknak pedig bizalmat és vigasztalást nyújtott a múlt idők keserű és szenvedésteljes századaiban. Közös reménye a messiási sóvárgásoknak az, hogy a nemzetek közt nem fog többé uralkodni gyűlölet és harag, hanem Isten hite és a legtágabb értelemben vett emberszeretet testvéri kötelékkel kapcsolják egybe a népeket, melyek közt a harc megszűnik, mert, mint Ézsaiás jósolja, munkáeszközöket készítenek a fegyverekből, és nép nép ellen nem fog kardot emelni, és nem kell a háború művészetét tanulniok. A Biblia ezeken kívül a zsidó nép jövődjét is szem előtt tartotta hirdetvén, hogy ellene a gyűlölet meg fog szűnni, és hogy Isten megengedi neki, hogy egykor a szent földet újból felvirágoztassa.

Meg kell itt jegyeznünk, hogy a cionizmus vezetői kezdettől fogva hirdették egész határozottsággal, hogy ők nem a prófétai jóslatok vagy bármiféle messiási remények megvalósulásai érdekében, hanem csakis a zsidóság sivár állapota következtében álltak a cionizmus élére; mert amit a biblia hirdet, annak teljesítését a Gondviselés akaratára bízuk. De ha már a vallásos szempontokat ebbe a mozgalomba belekeverték, úgy joggal kívánhatjuk hozzá minden hívő keresztény és zsidó támogatását, mert mindnyájunk szent könyve, a Biblia, hirdetéseit fognának ez által teljesebbé tenni.

Palesztina drága föld minden hívőnek; katolikus, lutheránus, orthodox és muszliman kegyelettel rajong szent helyeiért; mindenféle nemzet verseng birtokáért; zárdákat alapítanak, templomokat építenek megszentelt földjén, és éppen csak mi, zsidók legyünk eltiltva tőle? Nem emberi kéztől, hanem vallásunktól? Komoly megfontolással ezt állítani alig lehet, és ha szabad a zsidóknak az egész világon lakni, úgy bizonyára a szent földön is szabadna, ha emberi hatalom el nem taszítja őket tőle.

Akik a vallás szempontjából támadták a cionizmust, talán nem is a Biblia, hanem

későbbi szent iratainkra gondoltak. Mi azonban teljes biztonsággal kijelenthetjük, hogy sem a Talmudban, sem a későbbi iratokban nincs egy árva betű sem, mely az ellen szólna, hogy zsidókkal békés munkálkodás céljából Palesztinát betelepítsék. A mi régi tanítóink csakis azt tiltották meg, hogy erőszakkal igyekezzenek a zsidók a szent föld meghódítására; megmondták, hogy nem kötelesek annak bírására törekedni; de hogy ne szabadjon oda menniök, hogy ne szabadjon üldözött hittestvéreink részére otthont teremteni, illetve a hatalmaktól otthont kérni azon a földön, melyet a vallásos kegyelet is szenté tesz előttük; ezt a képtelenséget mondják egyes mai korbeli zsidók, de sem a Bibliából, sem egyéb szent iratainkból ez bizonyítani nem lehet.

Amit vallásunk e téren követel, azt teljesítjük. Nem jut senkinek sem eszébe az erőszak megkísérlése; csak esedezni szeretnénk az európai kormányokhoz, hogy ha már nem tudják meggátolni a zsidókérdésnek minduntalan felszínre kerülését és vallástársainknak a jogegyenlőséget nemcsak társadalmilag hanem sok helyen politikailag sem tudják biztosítani, úgy vegyék ők kezükbe a mi ügyünket s nyújtsanak segédkezet azon feltételek megszerzésére, melyek nagyobb zsidó tömegeknek Palesztinába való kitelepítését lehetővé teszik. Azt sem mondjuk, hogy kötelesek a zsidók oda kivándorolni, eszünkbe sem jutna, hogy mi oda kimenjünk, vagy akár csak egyetlenegy hazánkbeli zsidót a kivándorlásra bírjunk; hanem törekedni akarunk, hogy azok mehessenek oda, kiknek mostani lakóhelyükön való megmaradását a kivételes rendszabályok egyrészt, a gazdasági és társadalmi elnyomatások másrészt, lehetlenné teszik. Ennek előmozdítása pedig úgy a zsidó, mint a keresztény vallás szempontjából csak humánus cselekedet és testvéri kötelesség lehet, de nem bűn, nem vallás-ellenes cselekmény.

Különös helyzetbe kerültünk, midőn reánk, vallásunk rendíthetetlen híveire, igazán semitmondó érvelések alapján rá akarták sütni, hogy oly mozgalmat pártolunk, melyet vallásunk ellenez. Még sokkal fájdalmasabban érintett bennünket a vád, hogy a cionizmus a hazafiság szempontjából elítélendő. A közönségnek, mely céljainak felől nincs tisztában, e vád elég volt, hogy azoktól magát távol tartsa, és meg vagyunk arról győződve, hogy az eszmét leginkább azért nem karolták fel honi vallástársaink, mert a hazafiatlanságnak még árnyékát sem akarják magukon tűrni. Nem akarjuk azt mi sem. Tiltakozunk mi is honszerető lelkünk egész erejével az ellen, hogy valaki kétségbe vonja azon érzelmeink tisztaságát, melyek szeretett hazánkhoz kapcsolnak bennünket, és hogy valaki azt higgye, hogy mi részt veszünk oly mozgalomban, mely hazánk érdekeivel bármiben is ellenkezik.

A zsidóság sem egészében, sem egyes töredékeiben nem szorult reá, hogy a hazafiatlanság rágalmai ellen védekeznie kellene. E kijelentésre feljogosítanak a mi vallásunk világos törvényei és kétezer év történelme, mely alatt egyetlenegy eset sem fordult elő, hogy a zsidók a legcsekélyebb mértékben vétettek volna ama kötelességek ellen, melyeknek teljesítését a haza tőlük megkívánta. Hogy századokon át nem engedték nekik, hogy a hazának szentelhelessék életüket, hogy ily módon a letűnt kor-

szakok uralkodó nézete sokszor hazátlanokká tette őket, az állításunk helyességét meg nem cáfolja. Mert ott, ahol megengedték a zsidóknak, hogy a haza gyermekeinek tekintsék magukat, ott szerették annak a hazának minden rögét szenvedélyes lelkük minden szeretetével, és szívük vérénel is drágább volt nekik annak boldogsága és dicsősége.

Szeretjük mi is magyar hazánkat, mint bárki az országban; ha kell, áldozunk érte annyit, mint leghűbb gyermekei; tessék, ha lehet, az érzelmek hevét, az áldozatok nagyságát, a polgári erények hű teljesítését, tessék bármit is a hazafiság mértékéül kiszabni, s hasonlítsanak bennünket össze a honi lakosság bármily rétegével, és mi nyugodt lélekkel nézünk a bírálókat elé, mert tudjuk és érezzük, hogy nem vagyunk rosszabb fiai honunknak senkinél, és nem vagyunk méltatlanok a haza áldásaira, melyeknek részesítésére az méltatott bennünket. Dőreség, ha nem rosszakaratú ráfogás, hogy a cionizmus hívei nem szeretik a hazát, ha már egyáltalában lehetséges a hazát nem szeretni. Szinte hihetetlen, hogy azokat, kik legmerészebben lépnek fel a zsidóság megtámadói ellen, kik legföltékenyebbek vallástársaik becsületére, azokat vádolták azzal, hogy a zsidóságot a hazafiatlanság undok bűnére akarják csábítani. De senki sem fogja megmondhatni, hogy mennyiben vétkezünk a haza ellen, ha csekély filléreinkkel és erkölcsi támogatásunkkal erősíteni iparkodunk azon törekvést, mely az európai hatalmak beleegyezését és közbenjárását óhajtja arra megnyerni, hogy a zsidók régi földjén új hazát teremtsenek a zsidók azon nagy tömegeinek, melyeknek a különböző országokban lehetetlenné van téve, hogy vallásuk és emberi önérzetük megtartásával eddigi lakóhelyükön megmaradhassanak; ahol nem küzdhetnek meg azon áramlattal, mely őket a társadalmi és kulturális elzúllás örvénye felé kényszeríti. Ha az övéikhez, hasonló körülmények közt szenvedne bármely népfaj vagy nemzetiség oly ártatlanul mint ők, úgy bizonyára a nemzetek közérzüllete felhívna az európai hatalmak humanizmusát. Miért volna oly lehetetlen, hogy ugyanez történjék valamikor a zsidóság érdekében is, és ha ez lehetetlen lesz, miért ne szabadna hazafiúi vagy vallási szempontból arra törekedni, amíg a fáradozások sikertelenségéről meggyőződve nem leszünk?

(...)

Herzl Tivadar / Theodor / Binjamin Zeev Herzl

(1860–1904)

“A végzet a magyar zsidóságra is le fog sújtani”

1903

Irodalom:

Schweitzer Gábor, “Miért nem kellett Herzl a magyar zsidóknak? A politikai cionizmus kezdetei és a magyar zsidó közvélemény”, *Budapesti Negyed*, 2, no. 2 (4) (1994. nyár), pp. 42–55

Schweitzer Gábor, “»...a magyar cionizmus elsősorban csak piros-fehér-zöld lehet«” (Herzl). *Cionizmus a századelő Magyarországon*, in: Bódog Gyula, szerk., *100 éves a cionista mozgalom* (Budapest: Bethlen téri Oneg Sabbat Klub, 1998), pp. 41–49

(a) Herzl levele Mezei Ernő (1851–1932) újságírónak, 1903. március 10 (Részlet)

Kiadás:

Jozsef Patai, *Herzl* (Tel Aviv: Omanut, 1936), XLVIII–XLIX. tábla (faksimile)

Theodor Herzl, *Briefe, 1903–Juli 1904*, hrsg. von Barbara Schäfer (Theodor Herzl, Briefe und Tagebücher, 7) (Frankfurt/M. – Berlin: Propyläen, 1996), pp. 76–77, no. 4493 (Részlet)

Idézi:

Patai József, *Herzl* (Budapest: Pro Palesztina, 1931), pp. 325–326

Munkácsi Ernő, *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához* (1946) (Budapest: Renaissance Kiadás, 1947), p. 245 (Részlet)

(...) Auf die ungarischen Juden möchte ich sogar verzichten, wenn ich wüsste, das(s) ihnen das antisemitische Elend durch ihren Patriotismus erspart bleibt. Ich mache keine Elendspeculation. Aber es wird auch über die ungarischen Juden kommen, brutal u. umso härter je später, umso wilder je mächtiger sie bis dahin werden. Davor gibt es keine Rettung. Dann können Sie mit Ihrem Patriotismus Schabbes machen.

Mittlerweile macher wir Verlachten uns auf u. bauen ein heimatlichen Haus auch für diejenigen, die heute noch nichts von uns wissen wollen. (...) An meiner sofortigen Antwort erkennen Sie, dass es mich zu Ihnen hinzieht, offenbar weil Sie auch ein Pester Jud sind, wie ich selbst.

(...)

(...) A magyar zsidókról akár le is mondanék, ha tudnám, hogy patriotizmusuk megkíméli őket az antiszemita nyomorúságtól. Nem vagyok a nyomorúság spekulánsa. De eléri a magyar zsidókat is, brutálisan és annál keményebben, minél később, annál vadabban, minél hatalmasabbak lesznek addig. Nincs menekvés előle. Akkor Önök majd sábeszt csinálhatnak a patriotizmusukkal.

Közben mi, akiket kinevetnek, tevékenyek vagyunk, és otthonos házat építünk azok számára is, akik ma még egyáltalán nem akarnak tudni rólunk. (...) Gyors válszomból láthatja, hogy rokonszenvezem Önnel, nyilván azért, mert Ön is egy pesti zsidó, mint jómagam.

(...)

(Patai Józsefnél)

A végzet a magyar zsidóságra is le fog sújtani. Minél később történik ez és minél jobban megerősödik addigra ez a zsidóság, annál kegyetlenebb és keményebb lesz a csapás, annál durvábban fog lesújtani. Nincs menekvés.

(Munkácsi Ernőnél)

(...) A magyar zsidókat is utoléri a sors, brutálisan és annál keményebben, minél később, annál vadabban, minél hatalmasabbá válnak addig. Ez elől nincs menekvés. Akkor majd szombatot csinálhatnak a patriotizmusukkal. Közben mi, a kigúnyoltak, dolgozunk és otthonos házat építünk azok számára is, akik ma még tudni sem akarnak rólunk.

(b) Szabolcsi Miksa, "Látogatás Herzl Tivadar dr.-nál" (Interjú) [1903]

Megjelent:

Egyenlőség, 23, no. 28 (1904. július 10), pp. 4–5 (Részlet)³¹¹

Idézi:

Hirsch Márton, "Mit mondott Herzl Tivadar a magyar zsidókról", *Múlt és Jövő*, 31, no. 8 (1941), p. 120

"Herzl Tivadar és a magyar zsidóság", *Szombat*, [2], no. 8 (1990. október), p. 17 (átvéve az *Egyenlőség* 1924. július 26-i számából)

Szabolcsi Lajos, *Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881–1931). Emlékezések, do-*

311 Szabolcsi Miksa Theodor Herzl-lel készített interjújának szövegét szándékosan két részre választottam. Itt adom Szabolcsi pathétikus szavait, alább (#170) Herzl szkeptikus megjegyzését.

kumentumok (Hungaria Judaica, 5) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993), p. 86

Irodalom:

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 181 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 131

(...) Magyarországon nemsokára olyan antiszemitizmust kapnak, hogy a mienk³¹² mellette meg sem kottyán. Ha én már most forszíroznom ott a politikai cionizmust, azt mondanák, hogy az antiszemitizmust a cionizmus idézte föl. Azt én nem akarom. Úgyis a mieink lesznek önök, magyar zsidók, az antiszemitizmus majd karjainkba hajtja önöket.

(...)

170

Szabolcsi Miksa

“A mi erőnk a hazafiságunk”

1903

Szabolcsi Miksa, “Látogatás Herzl Tivadar dr.-nál” (Interjú) [1903]

Megjelent:

Egyenlőség, 23, no. 28 (1904. július 10), pp. 4–5 (Részlet)³¹³

Idézi:

“Herzl Tivadar és a magyar zsidóság”, *Szombat*, [2], no. 8 (1990. október), p. 17; átvéve az *Egyenlőség* 1924. július 26-i számából

Hirsch Márton, “Mit mondott Herzl Tivadar a magyar zsidókról”, *Múlt és Jövő*, 31, no. 8 (1941), p. 120

Szabolcsi Lajos, *Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881–1931). Emlékezések, dokumentumok* (Hungaria Judaica, 5) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993), pp. 83–88

Irodalom:

Theodor Herzl, Levél Bettelheim Samunak,³¹⁴ Pozsonyba (Alt-Aussee, 1903. július 7), in:

---

312 Értsd: az osztrák.

313 Lásd még fentebb, #169/b.

314 Bettelheim Samu / Sámuel (1872–1942) újságíró, történetíró; ő alakította meg Pozsonyban az

Theodor Herzl, *Briefe, 1903–Juli 1904*, hrsg. von Barbara Schäfer (Theodor Herzl, Briefe und Tagebücher, 7) (Frankfurt/M. – Berlin: Propyläen, 1996), pp. 191–192, no. 4770³¹⁵

(...) Esztelenség volna nálunk, Magyarországon, ahol a nemzetiségek annyi bajnak az okozói, egy új fajtájú nemzetiséggel, a zsidó nemzetiséggel előhozakodni, mely a politikai cionizmus kritériuma. Új nemzetiségi eszme sehol sem olyan kényes dolog, mint köztünk, magyarok közt. De ettől eltekintve, a zsidó Magyarországon tökéletesen megelégszik azzal (ami tökéletesen elég is), hogy vallására nézve zsidó. Nemzetiségre nézve nem akar más lenni, mint magyar. Márpedig, ha magyar nemzetiségű, nem lehet zsidó nemzetiségű.

(...)

Nem azért vagyunk mi magyarok, hogy másoknak tessünk, hanem magyarok vagyunk, mert szívünk, érzésünk magyar, mert mások nem lehetünk, mert mások lenni nem akarunk.

(...)

A magyar zsidó őszintén szereti hazáját, szereti akkor is, ha rosszul bánnak vele. Megtanított erre a magyar nép, mely eleget szenvedett a saját hazájában, de azért hűtlenné sohasem vált.

(...)

De már a mi hazafiságunkban senki se kételkedjék. A magyar zsidó őszintén szereti hazáját, akkor is, ha rosszul bánnak vele. Megtanított erre a magyar nép, mely eleget szenvedett saját hazájában, de azért hűtlenné sohasem vált. (...) A mi szeretetünk magyar hazánk iránt olyan igaz, és annyira átment vérünkbe, hogy még ha akarnánk is, sem tudnók nem szeretni, aminthogy az anya sem teheti, hogy ne szeresse gyermekét. (...) A hazaszeretet... akaratunk nélkül, sokszor akaratunk ellenére is kitör. Mert vérünkbe vált, mert szívünkbe verte gyökereit. Ilyen hazaszeretet a magyar zsidó hazaszeretete...

(...)

Az antiszemitizmus dühönghet, mint még soha járvány nem dühöngött, de a magyar zsidók hazafias érzését meg nem ingatja soha. Ha kitör, szenvedünk alatta, de magyar voltunkon változtatni nem fog...

Nemcsak nyelvben, érzésben váltunk mi magyarokká, de azokká lettünk temperamentumban is. Aki betöri a fejünket, annak betörjük mi is a fejét, de ráadásul

---

első cionista szervezetet. Később (1904) a Mizrahihoz csatlakozott, majd az első világháború után az *Agudat Jisraël* tagja lett, és szembefordult a cionizmussal.

315 Szabolcsi Miksa interjújára reflektál: "Az Ön közlése nyomán belátom, hiba volt részemről, hogy ezt az embert fogadtam és tartózkodás nélkül beszéltem vele. Annak alapján azonban, ahogyan bemutatkozott, azt hittem, megtehetem, továbbá azt hittem, hogy megnyerhetem ügünknek azzal, ha nem ellenségként kezelem..."

a lábáról is leütjük. Talpunkra állunk, védekezni fogunk. És védelmünkben velünk lesz minden igaz magyar hazafi. Mert csak az antiszemitizmus egyenlő mindenütt, a zsidók nem mindenütt ugyanazok. Mi, magyar zsidók, már csak azért is, hogy megszabadítsuk tőle minél előbb hazánkat, rajta leszünk, hogy az antiszemita járványt minél előbb leküzdjük. Megbirkózunk vele hazafiságból, mert a magyar hazát nagyobb csapás alig érheti.

(...)

A mi erőnk a hazafiságunk, erős magyar voltunk, és főképpen az, hogy a magyar zsidó mindég és mindenütt föltétlenül magyar nemzetiségűnek vallotta magát, nem politikából, de érzése után indulva. Rosszakarónk az, ki ettől az erőtől meg akar bennünket fosztani, és a zsidó és a magyar közé éket akar ütni: a zsidó nemzetiségi eszmének az ékét.

(...)

171

Izr(aelita) egyletek Pozsonyban

1903 k.

Megjelent:

Ortvy Tivadar (1843–1916),³¹⁶ *Pozsony város utcái és terei* (Pozsony: Wigand, 1905)

Újabb kiadás:

Ortvy Tivadar, *Pozsony város utcái és terei. A város története utca- és térnevekben. Eredeti kutatások alapján* (Budapest: Püski Kiadó, 1991)

Ortvy Tivadar, *Pozsony város utcái és terei*, [II:] *Terézváros* (Pozsony: Kalligram, 2008), pp. 137–139 (26. jegyzet)³¹⁷

Irodalom:

Barabás Györgyi, *Magyar zsidó levéltári repertórium, II: Magyarországi zsidó hitközségek, egyletek, társulatok alapszabályai, 1705–2005* (Hungaria Judaica, 20) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatóközpont, 2007), p. 475 skk., no. 403/A–B

---

316 Római katolikus pap, pápai kamarás, (címzetes) csanádi apát, történetíró, a M. Tud. Akadémia tagja.

317 Alább Ortvy adatait valamelyest átalakított rendben – az alapítás időrendjében – közlöm, kiegészítve és / vagy helyesbítve néhány, a nyomtatott alapszabályokból (lásd Barabás Györgyi, i. m.) ismert adattal. Az 1905 után alapított egyleteket figyelmen kívül hagytam. A közös orthodox és neológ egyleteket a leírást követően + jelöli; az így nem megjelölt egyletek az orthodox hitközséghez tartoztak.

- Chewra Kadischa, Szentegyesület; alapítva: 1700 k.; célja temetkezés, kórház fenntartása, szegények és betegek támogatása; tagjainak száma 204; vagyona ca. 130 000 korona
- Jerucham Józsom,³¹⁸ Izraelita árvafiú-egyesület; alapítva: 1820 k.; célja árva fiúk neveltetése és teljes ellátása; tagjainak száma 192; vagyona 75 582 korona
- Tiferesz Bachurim, "Ifjúság ékessége" izraelita jótékony egyesület;³¹⁹ alapítva: 1830 k.; célja vallásos előadások tartása és betegek segélyezése; tagjainak száma 306; vagyona 15 350 korona
- Temimech Derech, Jámbor életmód egyesület; alapítva: 1830 k.; célja vallásos előadások tartása és betegek segélyezése; tagjainak száma 110; vagyona ca. 11 000 korona
- Poél cédek, "Jótékony működés";³²⁰ alapítva: [1840]; célja betegek és lábadozók segélyezése és vallási előadások tartása; tagjainak száma ca. 240; vagyona ca. 30 000 korona
- Aut. orth. izr. hitközségi jótékony-nőegyesület; alapítva: 1840 k.; célja szegény nők segélyezése; tagjainak száma 399; vagyona 9 685 korona
- Izraelita kiseddóvó-intézet (Todesco-alapítvány);³²¹ alapítva: 1842; célja a kiseddek tanítása, a téli hónapokban való élelmezése és téli ruhákkal való ellátása; tagjainak száma 18; látogatja 177 gyermek; vagyona 112 064 korona +
- [Das israelitische Casino in der k. Frei- und Krönungsstadt Pressburg;³²² alapítva: 1842]
- Hachnószasz Kalah,³²³ Menyasszonyokat kiházásító egyesület; alapítva: 1850 k.; célja szegény menyasszonyok kiházásítása; tagjainak száma ca. 150; vagyona ca. 6 000 korona
- Chaninasz dalim, "Szegények kedvezményezése";³²⁴ alapítva: [1855]; célja szegény betegek támogatása; tagjainak száma ca. 30; vagyona ca. 8 000 korona
- Thorasz Cheszed, "Felebaráti szeretet tana" egyesület; alapítva: 1855 (!);³²⁵ célja szegény talmudisták kiképzése és segélyezése; tagjainak száma ca. 50; vagyona ca. 180 000 korona

318 A nyomtatott alapszabályokon (1856): Jerucham jasum; (1905): Jerucham jossum.

319 A nyomtatott alapszabályokon (1856): Tiferes habachurim egylet; (1856): Pozsonyi Bachurim chewra egylet; (1874): Isr. Wohltätigkeits Verein Tiferes Bachurim.

320 A nyomtatott alapszabályokon (1840): Wohltätigkeits-Verein פירער צדק in Pressburg; (1856): Pozsonyi Poel Zedek Egylet; (1899): Pozsonyi "Poel Zedek" jótékonyági egyesület.

321 A német nyelvű nyomtatott alapszabályokon (1857): Pressburger israelit. Kleinkinder-Bewahranstalt im Herm. Todesco'schen Stiftungshause.

322 Későbbi nyomtatott alapszabályain (1856): Pressburger israelitischer Casino-Verein.

323 A nyomtatott alapszabályokon (1856): Hachnosa kalah.

324 A nyomtatott alapszabályokon (1855): Pozsonyi Chaninasz dalim egylet; (1856): Isr. Unterstützungsverein in Pressburg.

325 Ortovaynál: 1860 k.; helytartótanácsi jóváhagyás: 1855; nyomtatott alapszabályai: 1856.

Pikuach nefes, "Lelki vigasztalás",³²⁶ alapítva: [1856]; célja lábadozók segélyezése; tagjainak száma ca. 60

[Schaß chevra / Chas chevra Egylet;³²⁷ alapítva: 1863]

Marpeh Lanefes, "Lelki üdv" egyesület; alapítva: 1868; célja az állami kórház izr. betegeinek rituális ételekkel való ellátása; tagjainak száma 75; céljaira felhasznált összeg (1903) ca. 5 600 korona

Malbisch Arumim, "Meztelenek felruházása" egyesület; alapítva: 1870; célja szegény gyermekek ruhákkal való ellátása; tagjainak száma 70; vagyona ca. 3 500 korona; ruházatot kapott (1903) ca. 100 gyermek

Chewra Kadischa, Sz. egyesület; alapítva: 1872; célja temetkezés és betegek támogatása; tagjainak száma 97; vagyona 25 074 korona

Ózer dalim, Izr. szegényeket segélyező egyesület; alapítva: 1872; célja szegények segélyezése; tagjainak száma 12; vagyona 2 347 korona

Hachnoszasz Kalah, Menyasszony-kiházásítási egyesület;³²⁸ alapítva: 1872; célja szegény menyasszonyok kiházásítása; tagjainak száma 20; vagyona 8 922 korona

A pozsonyi izraelita hitközség nőegylete;³²⁹ alapítva: 1872; célja szegény nők segélyezése; tagjainak száma 311; vagyona 17 404 korona

Machzike Hadász, "A Thora támogatása",³³⁰ alapítva: [1872]; célja vallásos előadások tartása és betegek segélyezése; tagjainak száma ca. 140; vagyona ca. 9 000 korona

[Machsiku jad, Wohltätigkeits-Verein; alapítva: 1872]

[Israel. Lehrer-Unterstützungs-Verein in Pressburg; alapítva: 1874]

[Frauenverein der israelitischen Religionsgemeinde zu Preszburg zur Unterstützung verschämter Armen; alapítva: 1875³³¹]

[A pozsonyi izr. hitközség "Chevra kadisa"-ja / "Chewra Kadischa der isr. Religionsgemeinde; alapítva: 1886³³²]

Izraelita népkonyha-egyesület;³³³ alapítva: 1891; célja ételeknek önköltségen való eladása; tagjainak száma 241; vagyona 21 663 korona; eladtak (1903) 235 000 adag ételt ÷

326 A nyomtatott alapszabályokon (1856): Pozsonyi Chewra kadischa – Pekuach nefesch Egylet.

327 Nyomtatott alapszabályai: 1863; 1873.

328 A nyomtatott alapszabályokon (1904): Hachnoszasz kallo, Szegény menyasszonyokat segélyező egylet.

329 A nyomtatott alapszabályokon (1875): Frauenverein der Pressburger israelitischen Kultusgemeinde.

330 A nyomtatott alapszabályokon (1872): Schiur Chewra Machsike Hadath; (1912): "Machsike-Hadász" Egyesület.

331 A kongresszusi (neológ) hitközség (!) nőegylete.

332 Az 1868/69. évi kongresszus után, az orthodox hitközségek kiválásával, ezek, illetve a kongresszusi (neológ) hitközségek több egyletet külön-külön újra-alapítottak. A Religionsgemeinde egyértelműen neológ hitközséget jelent.

333 A nyomtatott alapszabályokon (1891): Pozsonyi izraelita népkonyha egylet.

Aut. orth. izr. hitközség agghajléka; alapítva: 1892; célja keresetképtelen hitközségi tagok ellátása; tagjainak száma 192; vagyona 100 939 korona; ápoltak (1903) 26 aggastyánt

Izraelita árvaleány-jótekonny egyesület;³³⁴ alapítva: 1893; célja árvaleányok neveltetése és teljes ellátása; tagjainak száma 272; vagyona 47 245 korona ÷

Női szent egyesület; alapítva: 1897-ben; célja beteg nők segélyezése; tagjainak száma 380; vagyona 555 korona

[Temime derech egyesület; alapítva: 1897]

Izraelita betegápolókat képző intézet;³³⁵ alapítva: 1899 (!); célja betegápolók kitanítása és esetleges alkalmazása; tagjainak száma 202; vagyona 17 735 korona; alkalmaztak (1903) 3 ápolónőt ÷

[Jagdil Thora egyesület; alapítva: 1899]

Izraelita leánytámogató egyesület;³³⁶ alapítva: 1901; célja szegények segélyezése és szegény iskolás gyermekeknek téli ruhával való ellátása; tagjainak száma 139; vagyona 653 korona; ruházatot kapott (1903) 33 gyermek ÷

Jótétemény-egyesület;³³⁷ alapítva: 1903; célja szűkölködő zsidó családok segélyezése; tagjainak száma 289; vagyona 1 928 korona ÷

Ózer dalim, Izraelita szegényeket segélyező egyesület; alapítva: ?; célja szegények segélyezése és élelmiszerekkel és fűtőanyagokkal való ellátása; tagjainak száma 46; vagyona 1 200 korona

Mechalkeh écz, "Faanyag szétosztása"; alapítva: ?; célja szegényeknek faanyaggal való ellátása; tagjainak száma ca. 20; vagyona ca. 8 000 korona

Menachem awélim, "Gyászolók vizsgálatása"; alapítva: ?; célja szegény gyászolók segélyezése; tagjainak száma ca. 40; vagyona ca. 1 600 korona

---

334 A nyomtatott alapszabályokon (1893): Leány árva egyesület / Pozsonyi izraelita árvaleány jótekonny egyesület.

335 A nyomtatott alapszabályokon (1899): Pozsonyi izr. ápoló-képző.

336 A nyomtatott alapszabályokon (1913): Pozsonyi izraelita leányklub a kórházi betegek üdítésére.

337 A nyomtatott alapszabályokon (1903): A pozsonyi szűkölködő zsidó családok segélyezésére alakult "Jótétemény" egyesület. – A kongresszusi (neológ) hitközség (!) egylete.

A ruténföldi zsidók

1900–1920

(a) Szabolcsi Miksa, “A munkácsi riadalom”, 1900 (Részlet)

Megjelent:

Egyenlőség, 19, no. 7 (1900. február 18), pp. 1–5

Idézi:

Szabolcsi Lajos, *Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881–1931). Emlékezések, dokumentumok* (Hungaria Judaica, 5) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993), pp. 104–105

(...) A ruténföldi³³⁸ zsidók 99 %-a még szegényebb, még szájalomra méltóbb a ruténeknél. Láta volna³³⁹ azután, hogy ezek a nyomorultak munkától, legyen az a legnehezebb, vissza nem riadnak, sőt, megváltójukként áldják azt, ki munkát ad nekik, akármilyen csekély kereset mellett is. Volócon³⁴⁰ például, a Verhovina végállomásán,³⁴¹ hol a ministeri megbízott úr oly gyakran megfordult, láta volna, ha akarta volna, hogy az ottani gőzfűrészes részére a fát az erdőből zsidók szállítják, és hogy a községben lakó zsidó családfejek kilentizede ezzel foglalkozik, ebből él. Ugyanezt tapasztalta volna Zsdenyován³⁴² is, ahol szintén gőzfűrészes van, és ahonnan a fát a húsz kilométerre eső vasútállomásig szintén zsidók szállítják. Nézett volna körül a gőzfűrészes munkásai között, tudakozódott volna, és megtudta volna, hogy a legszorgalmasabbak a zsidók. Többet kell dolgozniok a többinél, mert be kell hoz-

338 Később elterjedt nevén: Kárpátalja, az egykori Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros vármegyék része. Itt közelebbről a Keleti-Kárpátok, a Fehér-Tisza térsége.

339 Ti. Egan Ede (1851–1901), akivel a cikk vitatkozik. – Az írországi eredetű mezőgazdasági szakember, közigazdász a Kárpátalján mint a hegyvidéki kirendeltség miniszteri biztosa az ott élő zsidókat tette felelőssé a rutén / ruszin lakosság nyomorúságos életkörülményeiért. *A hegyvidéki földművelő nép közigazdasági helyzetének javítását célzó állami akció ügyében Munkácson 1900 febr. 12-én tartott értekezletről szóló jelentés* (Budapest: Werbőczy Könyvnyomda, 1900).

340 Járási székhely Bereg vármegyében; ma: Volovec (Ukrajna), a Volovec (Witscha) patak mellett.

341 Verhovina Ung, Bereg, Máramaros magashegyi tájegysége, legnagyobb települése Ökörmező (Volove polje, ma: Mizsgirja / Mezsgorje), a Tisza egyik jobb oldali mellékfolyója, a Nagy-Ág mellett, a Volovec patak torkolatánál. Vasúti összeköttetése Máramaros-Sziget felől 1872-ben épült ki.

342 Szarvasháza (Bereg vármegye), a volóci vasútállomástól 10–12 kilométernyire; ma: Zsdenievo (Ukrajna).

nioK a szombatot, melyet szentül megtartanak. Nézte volna őket munka közben, ne ijedt volna meg tincseiktől, ne járt volna köztük vak elfogultsággal, és meggyőződött volna, hogy a verhovinai zsidóknak túlnyomó része becsületes, nehéz munkával keresi szűk kenyerét, azaz máléját, mert kenyeret csak szombaton eszik, ha hétköznap volt munkája.

(...)

A kapnikbányai³⁴³ bányaigazgató úrtól tudom, hogy az igazgatása alatt lévő bányákban dolgozó vagy 1 200 munkás nagyobb fele kaftános zsidó, onnan Verhovinából, Máramarosból és a szomszédos vidékekről. Az igazgatónak sok bajt okoznak ezek a zsidó munkások, mert szombaton a világ semmi kincséért sem dolgoznának. “De azért – és ezek a bányaigazgató úr saját szavai – megtartom őket, mert a legszorgalmasabb munkásaink.”

Nézzon csak körül a ministeri biztos úr például Máramarosban. Ha vasutat vagy állami épületet építenek, honnan kerülnek ki ott a munkások? Kik készítik a töltéseket, kik hordják a téglákat, kik emelik a falakat, raknak alapot és tetőt? Zsidók, csupán csak zsidók. A rutén nem kapható ezekhez a munkákhoz...

(...)

(b) Krúdy Gyula, “Utazás Európa legszegényebb népei között: Rutének, akik legtöbbet vesztek a háborúban”, 1920

Megjelent:

Vasárnapi Újság, 67, no. 1–5 (1920. január 1–március 7); az idézet: no. 5 (március 7), p. 50

Újabb kiadás:

Krúdy Gyula, *Havasí kürt*, szerk. Sturm László (Felföldi Kincsestár, 6) ([Miskolc]: Felsőmagyarországi Kiadó, 2001), pp. 1–52³⁴⁴

(...) Régebbi időben a falusi zsidóság is megkedvelte ezen a vidéken a földművelő munkát. A zsidó asszonyok megfogták az ekeszarvát, a lányok kapáltak, a férfiak szántottak, vetettek, kaftánban és hosszú huncutkával a fülük mellett. Amíg a galiciái csodarabbik, akik tökéletesen a hatalmukban tartják az idevaló zsidóságot, vallási alapon megtiltották a zsidóknak a földművelést. Az *am-haárec* (a földet művelő) e csodarabbik szerint nem lehet jámbor, istennek tetsző ember. Ugyanígy tilos a zsidóknak gyári munkával, mesterséggel foglalkozni. E csodarabbik szerint a zsidóknak csak kereskedni, pénzt kölcsönözni, kamatot szedni, pálinkát főzni tanácsos. Az asszonyok tétlenül henyélnek, legfeljebb gyermekeket szülnék, de semmi hasznos

343 Egykor jelentős bányaváros (vagy inkább: bányásztelepülés), Nagybányától délkeletre; ma: Capnic (Románia).

344 Az adatot Kelecsényi Lászlónak köszönöm.

munkát nem végeznek. Ezért veti meg az orosz-magyar³⁴⁵ a zsidót, hogy örökös ellenségnek látszik a két népfaj összeszorulva itt a hegyek között. Bármilyen engesztelhetetlenül gyűlölik egymást, nem élhetnek egymás nélkül. Az orosz-magyar minden ügyes-bajos dolgában először a saját falusi zsidójához fordul tanácsért. Szeressük egymást testvériesen és számoljunk zsidómódra: neki az orosz közmondás. És ez a földhöz ragadt nép tiszteli a zsidója eszét, furfangját; bár tudja, hogy nagyon drága a pénz, amit a zsidótól kölcsönvesz, szívesebben fordul hozzá, mint a városi takarékpénztárhoz. Ezek a hegyes süvegű, rókatorkos bundájú, szakállas komor zsidók, akik közt kazár eredetük miatt sok a vörös, mint egy-egy főnök uralkodnak a falukban. Mindig kéznél lévő pénzük révén: markukban tartják a parasztot. Tanácsadásuk folytán nyitott könyv előttük minden falubeli. A zsidó a vármegyei urak barátja. Kezel a szolgabíróval, ügyvédje van a városban, pártfogója a törvénynél, minden bajában útbaigazítója a csodarabbi, titokzatos életet él bezárt ajtaja mögött, vallása bonyolult, családi élete szent, magatartása bátor és elszánt az eldugott, határszéli falul közepén, erősek, kemények, hatalmasok. Hogyne uralkodna tehát e jámbor birkanyáj felett! Olyan nyelven beszél egymás között, amit senki sem ért meg; ünnepe titokteljes, zárkózottsága megdöbbenítő. Bármilyen magas kamatot ígér a paraszt, szombaton nem nyúl pénzéhez a zsidó. Kapzsiságát vasmarokkal fékezi vallásossága. Furcsa, álmodozó leányzói, akik a maguk különös divatja szerint öltözködnek, egyik esztendőről a másikra kivirulnak, titokzatosan férjhez mennek, mezítláb sohasem járnak, engedelmesen követik férjük parancsolatát; különös lények az istállójában, szinte egy jászolban fekvő rutének előtt. Szépek errefelé a zsidó nők, észak szőkéi, a határszél hamvas-barnái, a hegyvidék világos szeműi, Galicia éjsötétjei, gácsországi ábrándosak, tüzesek, engedékenyek és babonásan vallásosak. Ámde a tavasz gyorsan repül a hegyek között. Arcfesték alatt tikkadva hervad homlokuk rózsája, elzárt, szomorú életük egy kis világosságot sem enged lelkük homályába, szívükkel talán sohasem szeretnek mást, mint gyermeket, a férfit csak atyának vagy úrnak látják maguk felett, kondor hajukat korán lenyírják, azután jön a mindennapi vénség.

Utazásaimban elnézegettem ezeket a falusi zsidó nőket, akik oly tétlenül ülnek házuk küszöbén tarka-barka ruháikban, álmos szemükkel, bágyadt testtartásukkal, mint az érzéketlen növények. Rikolt a vénasszony, a fiatalja sompolyog, mint a macska, gyermeket hord hátán, vállán a menyecske, míg a vörös szakállú férfi fenyegető szilajsággal mered ki a szatócsbolt vagy korcsma ablakán. Ezek az emberek sohasem tudják meg, hogy Magyarország legszebb tájait lakják. Elmúlik felettük az élet, mint egy imádság, amelyet tudatlanul, gondolattalanul elmormogtak.

(...)

---

345 Értsd: rutén.

Jacob Katz

Kis fiókhitközségek az 1910-es években

Jacob Katz (1904–1998)³⁴⁶ emlékiratából

Kiadás:

Jacob Katz, *במו עיני, אוטוביוגרפיה של היסטוריון* (Jerusalem: Keter, 1989)

Fordítás:

Jacob Katz (1904–1998), *With My Own Eyes: The Autobiography of an Historian* (The Tauber Institute for the Study of European Jewry Series, 20) (Hanover – London: University Press of New England – Brandeis University Press, 1995), p. 7Jacob Katz, "Szülőfalum", *Múlt és Jövő*, ÚF 5, no. 3 (1994), pp. 72–79 (Dezsényi Katalin fordítása); a részlet: p. 75

(...) (Magyargencsen³⁴⁷) ez az öt-hat család nemcsak a szombatot tartotta meg, hanem az összes vallási előírást is, függetlenül attól, mennyire voltak szigorúak. A családfők fiatal korukban jesivákban tanultak, ahol vallási nevelésben részesültek. Az volt a szokás, hogy szombat délután egyikük otthonában összegyűltek, és részleteket olvastak fel a Talmudból. Minden férfi sorra került a felolvasásban, hacsak a kóser mészáros (*sohét*) – aki a helyi zsidók között a legműveltebb volt – részt nem vett az összejövetelen. A mi falunkban élő zsidók, annak ellenére, hogy kevesen voltak, különösen magas szintű oktatásban részesültek.

Sem a mi falunkban, sem a szomszédos falvakban nem élt annyi zsidó férfi, hogy külön-külön összegyűjthették volna a minjánt hétköznapokon vagy megtarthatták volna a szombati imádságot. Ezért azt a megoldást választották, hogy a mi férfiakunk összefogtak a kemeneshőgyészi zsidókkal. Bár a szomszéd falu félóra járásra volt tőlünk, még elég közel esett, hogy a zsidó törvények betartása mellett csak sétának számítson a két falu közötti út megtétele. Hol az egyik, hol a másik falu zsidói gyalogoltak fél órát a zsinagógáig, amely nem volt más, mint egy imádkozás céljaira átalakított bérelt helyiség.

Bár a két falu zsidó lakói egyetlen hitközséget alkottak, mégis jelentősen különböztek egymástól. A kemeneshőgyészi zsidók megtartották ugyan a sábeszt, de nem voltak olyan tanultak, mint a mieink, ezért nem barátkoztak egymással. De a szükség rávitte őket az együttműködésre, nemcsak a *minjan* alkalmával, vagy hogy fenntartsák a zsinagógát, a temetőt és a kóser mészárosost, hanem mert a fennálló törvények

346 Történetiró, a jeruzsálemi Héber Egyetem professzora, egy időben rektora.

347 Veszprém vármegye.

ezt írták elő. A mi kis hitközségünk Nemesszalók nagyobb hitközséghez tartozott, ahol a rabbi lakott. A nemesszalóki rabbi gyakran ellátogatott a falunkba, s amikor a falunkbeli Deutsch család legidősebb fia lett a rabbi, még annál is gyakrabban. A mi kis hitközségünk iránt minden rabbi jóindulatot tanúsított, mert tanult férfiakból állt, akik *peszah* vagy más nagy zsidó ünnep előtt a Talmud napi szakaszában meg tudták magyarázni a bonyolult zsidó törvényeket. Saját lakóhelyükön vagy más kisebb falvakban lévő kisebb zsidó közösségekben egészen más volt a helyzet.

(...)

174

Ignotus

Zsidó liberalizmus

1910

Ignotus (Veigelsberg Hugó) (1869–1949),³⁴⁸ “Jegyzetek: Zsidó liberalizmus”, 1910

Megjelent:

Nyugat, 3, I, no. 9 (1910), pp. 629–630

http://epa.oszk.hu/00000/00022/index_abc_sz.htm

<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00055/01542.htm>

Irodalom:

Komlós Aladár, “Ignotus”, *Libanon*, 8, no. 2–3 (1943), pp. 36–48

Ez tudniillik a magyar liberalizmus. Azok nevezik így, akik haragszanak rá, s az a mulatságos, hogy igazuk van. Mert Magyarországon a liberalizmus sohasem dühöngött túlságosan s tulajdonképp sohasem állt egyébben, mint hogy a zsidók is udvari tanácsosok lettek. A mi zsidaink ugyan tele vannak panasszal, de bátran dicsekedhetnének, mert való, amin ellenségeik eleget is mérgelődnek, hogy sehol a zsidónak olyan jó dolga nincs, mint Magyarországon. Hogy ennek éppen a magyar vér türelmessége volna az oka, vagy az, hogy különösképpen húzna a zsidóhoz, azt nem gondolnám. De van oka és érdekes oka. Az, amin olyan sokat sírnak nálunk a demokrácia hitvallói: hogy a magyar polgári osztály nagyjában összeesik a zsidósággal. Polgári osztályra szükség van: szükség van még arisztokratikus országban is, szükség van még agrárius hazában is. Kell valaki, aki kereskedjék, kell valaki, aki pénzt szerezzen, csereberéljen, adjon, vegyen, gyártson és spekuláljon. No már

---

348 Újságíró, író, a *Nyugat* egyik alapítója, 1908 és 1929 között főszerkesztője. Az Ignotus (írói) nevet előtte Széchenyi használta Döblingből Londonba küldött cikkeiben.

most: aki így üzérkedik s lassankint megszedi magát, annak igényei is támadnak a világ iránt, melynek így Atlaszává fejlődött. A polgári munka polgári levegőt kíván – olyat, amely nem a legegészségesebb az úri hatalom feltétlensége számára. Valahol a polgári munka polgári osztályt teremtett, ott felütközött a liberalizmus, sőt a radikalizmus: ott kikezdték az arisztokráciát és az egyházat, ott kerülgetni kezdték a nagybirtokot, ott ostromolgatni kezdték a hivatalokat, ott az újságok elkezdtek szemtelenkedni, a börze elkezdett ingadozni – és így tovább. Nyilvánvaló, hogy ez már sok a jóból, s amely érdeke az úri uralomnak, hogy polgárság is legyen a világon, annyira nem érdeke, hogy túlságosan legyen a világon. Az ideális állapot tehát az volna, ha a polgárság afféle kormányozható polgárság volna, amelyet erőre lehet kapatni, amennyire szükség van rá, de orrára lehet ütni, ha szemtelenkedni kezd. S ezt az ideális állapotot biztosítja minálunk a zsidó liberalizmus, vagyis az a fejlődés, mely sokban tudatos fejlesztés eredménye: hogy nálunk a polgári osztály nagyjában összeesik a zsidósággal. A polgári munkát, úgy ahogy, elvégzi, sőt nemzetközibb természeténél fogva különösen alkalmas e polgáriságnak arra a, hogy úgy mondjam, importjára, aminek szüksége történeti következés, ami sok ideig elzárta élt országunkban. Viszont ha aztán vérszemet talál kapni, ha követelődzni kezd s kivált ha hatalmi terjeszkedésre vetemedik, akkor egészen másképp lehet vele elbánni, mint lehetne fajbeli és vérbeli polgársággal, ha erőbe kapott és érezni kezdi magát. Egyfelől maga is bátortalanabb s nem is olyan bizonyos a dolgában s maga is a lehetőségig kerüli, hogy fajiságának bélyegét nyomva rájuk, maga devalválja s tegye gyanússá és vérforralóvá új idők új követelményeit. Másfelől kívülről is rá lehet ezekre ezt a bélyeget nyomni s amit a fejlődés követel, arra minden nemzeti érzést és úri féltékenységet rászabadítani a megmutatással, hogy idegen érdekek tolakodó követelőzése. Így aztán van nálunk polgári munka, de a feltételei nincsenek meg, s innen az a szemre ellentmondó állapot, hogy míg a magyar zsidóságnak feltűnő jól megy dolga, a magyar polgárságnak, mely a zsidósággal nagyjában összeesik, feltűnő rosszul megy. Ez nem ellentmondás, hanem következetesség, ez nem véletlen fejlődés, hanem tudatos tenyésztés – az úri technikának olyan zseniális kitalálása, amiért urainkat méltán irigyelheti még a nem utolsó ügyességű toryliberalizmus is.

IX / 1914–1938

175. A zsidókérdés Magyarországon: Válaszok a *Huszadik Század* körkérdésére (1917)
176. Ady Endre (1877–1919), “Két fajtátlan s egyformán idegen fajta” (1917 / 1924)
177. Vázsonyi Vilmos (1868–1926), Politikus a Dohány utcában (1917)
  - (a) Vázsonyi Vilmos látogatása a Dohány utcai zsinagógában igazságügy-miniszteri kinevezése után (1917. szeptember 25)
  - (b) Adománya a Síp utcai iskolának (1917. szeptember 27)
  - (c) Vázsonyi Vilmos [jr.] (1935–2008) megjegyzése nagyapja látogatásáról a Dohány utcai zsinagógában
178. Szabó Ervin (1877–1918), A zsidóság közéleti szerepléséről (1917)
179. Szabolcsi Lajos (1889–1943), “Zsidó kommunista” (1919 / 1940–1942)
180. “Ha vádolnak: védekezz!” (1918. november / 1936)
181. Edelstein Bertalan (1876–1934) rabbi, “A tanácskormány kegyetlenül megvalósította a zsidók egyenjogúsítását” (1919)
182. A proletárdiktatúráról (1919)
  - (a) “A pesti zsidó hitközség nyilatkozata” (1919. szeptember 11)
  - (b) Vázsonyi Vilmos, “A »zsidó«-kérdés” (1919. november 2)
183. Szép Ernő (1884–1953), “Eszem ágába se volt, hogy zsidó leszek majd...” (1918 / 1919)
184. Körmendi Balázs / Kulcsár István (1901–1986), “Bot, bikacsök, fitymáló fölényesség...” (1919–1920 / 1942)
185. A békeszerződés tervezete ellen. A Pesti Izraelita Hitközség felhívása a világ zsidóságához (1920. január 24)
186. A cionizmusról (1920–1930)
  - (a) Szabolcsi Lajos, az *Egyenlőség* szerkesztője, “Egyelőre ennyit” (1920. február 14)
  - (b) Hartstein Lajos (1855–1937), az orth. Központi Iroda ügyvezető alelnöke, “Az orthodoxia és a Palesztina-krízis” (1930. november 1)
187. Jákfai Gömbös Gyula (1886–1936), Fajvédelem (1920–1925)

- (a) Gömbös Gyula nemzetgyűlési képviselő, "A zsidókérdés" (1920. augusztus 10)
  - (b) Gömbös Gyula, "1921 politikája" (1921. január 19)
  - (c) Gömbös Gyula, Felhívás a magyar társadalomhoz a fajvédelem támogatására (1923. augusztus)
  - (d) Gömbös Gyula, A zsidóság politikai szerepéről a nemzetgyűlésben (1925. május 25)
- 188.** A felvételi létszám korlátozása az egyetemeken (Az úgynevezett *numerus clausus*-törvény) (1920–1928)
- (a) Prohászka Ottokár (1858–1927) székesfehérvári római katolikus püspök, nemzetgyűlési képviselő felszólalása a törvénytervezet vitájában (1920. szeptember 16)
  - (b) 1920:xxv. tc., "A tudományegyetemekre, műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról" (1920. szeptember 26)
  - (c) "A zsidó túltengés megszüntetése az egyetemen." A Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának nyilatkozata (1921. október–december)
  - (d) "Nem fogunk hivatkozni a békeszerződésnek a felekezeti egyenjogúságot követelő pontjára." A [neológ] Országos Kongresszus nyilatkozata (1925. november 23)
  - (e) Vázsonyi Vilmos képviselő beszéde a nemzetgyűlésben (1925. december 17)
  - (f) Gr. Bethlen István (1874–1946) miniszterelnök válasza Vázsonyi Vilmos felszólalására (1925. december 17)
  - (g) Gr. Klebelsberg Kunó (1875–1932) vallás- és közoktatásügyi miniszter, "Az 1920. évi xxv. tc. revíziónak vétessék alá." Az 1928:xiv. törvényjavaslat miniszteri indokolása (1927. november 18)
  - (h) A képviselőház közoktatásügyi bizottságának jelentése az 1928:xiv. törvényjavaslatról (1928. január 10)
  - (i) A felsőház közoktatásügyi bizottságának jelentése az 1928:xiv. törvényjavaslatról (1928. március 6) (Részlet)
  - (j) Gr. Teleki Pál (1879–1941), "Nem akarjuk azt, hogy Magyarország elzsidósodjék." Beszéd a felsőházban az 1928:xiv. törvényjavaslat vitájában (1928. március 13–14)
  - (k) Löw Immanuel (1854–1944), "Másik alakban újra éled a faj-paragrafus." Beszéd a felsőházban az 1928:xiv. törvényjavaslat vitájában (1928. március 14)
  - (l) 1928:xiv. tc., "A(z ...) 1920. évi XXV. tc. módosításáról" (1928. április 26)
- 189.** Atrocitások a Pázmány Péter Tudományegyetemen (1926–1934)
- (a) Zsidóverés (1926. október 19)
  - (b) Rektori intézkedés a zsidóverések megakadályozására (1926. október 21)

- (c) Az izraelita vallású hallgatók kérelme (1927. november 24)
- (d) A Magyar Izraelita Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Egyesületének kérelme a Bölcsészettudományi Kar dékánjához (1934. november 30)
- (e) Székács-Schönberger István (1907–1999), Zsidóverések (1919, 1927 / 2007)

190. A zsidó hitközség építkezései a fővárosban (1928–1929)

191. A magyar zsidó író (1929–1934)

(a) Kóbor Tamás (1867–1942), “A magyar zsidó írónak közös élete van bármely más származású magyarral” (1929)

(b) Déry Tibor (1894–1977) és Illyés Gyula nyilatkozattervezete (1934)

192. Komlós Aladár (1892–1980), “Az emancipáció óta” (1929)

193. Vitéz jákfai Gömbös Gyula miniszterelnök, “A békét kívánom a zsidósággal szemben is” (1932. október 11)

194. Baltazár Dezső (1871–1936) tiszántúli református püspök (Debrecen) előadása a Goldmark-teremben (1933. március 1): “A zsidóság világhivatása országgal és ország nélkül”

175

A zsidókérdés Magyarországon

Válaszok a *Huszedik Század* körkérdésére

1917

Megjelent:

“A zsidókérdés Magyarországon”, *Huszedik Század*, 18. évfolyam, 36. kötet, no. 1–2 (1917. július–augusztus)¹ (Rövid idézetek)²

Újabb kiadás:

A zsidókérdés Magyarországon. A Huszedik Század körkérdése (A Huszedik Század könyvtára, 64) (Budapest: A Társadalomtudományi Társaság kiadása, 1917, 1917², 1917³)

Hanák Péter, szerk., *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus* (Budapest: Gondolat, 1984), pp. 13–115 (Válogatás)

Simon Róbert, szerk., *Zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában* (Fejlődés-tanulmányok) (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Tudományos Szocializmus Tanszék, 1985), pp. 341–365 (Válogatás)

http://mtdportal.extra.hu/huszedik_szazad/text/1917/1917%200708.pdf

Irodalom:

Böloni György, “A zsidók útja. Ágoston Péter könyve” (1917), in: uő, *Friss szemmel*, szerk. Erki Edit (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1968), pp. 244–251

Braun Róbert, “A zsidókérdés”, *Huszedik Század*, 18. évfolyam, 35. kötet, no. 6 (1917), pp. 548–552

1 A vita szoros értelemben vett tárgya: Ágoston Péter, *A zsidók útja* ([Nagyvárad]: Nagyváradai Társadalomtudományi Társaság, 1917) című könyve. – A jelen kötet lezárásakor jelent meg Ormos Mária könyve, *A katedrától a halálsorig: Ágoston Péter, 1874–1925* (Budapest: Napvilág Kiadó, 2011) (p. 110 skk.: Ágoston nézeteiben nem lát antiszemitizmust, élesen bírálja a könyvet ért “zsidó” bírálatokat).

2 Az eredeti közléstől eltérően a szerzőket betűrendbe soroltam. Foglalkozásuk ott adott megjelölését csak az életrajzi évszámokkal egészítettem ki; zárójelben megadom az eredeti közlés oldalszámát is. Az idézetek nem feltétlenül képviselik a szerző teljes nyilatkozatát.

- Supka Géza, "A zsidókérdéshez", *Huszdik Század*, 18. évfolyam, 35. kötet, no. 6 (1917), pp. 522–535
- Szabolcsi Lajos, "Hitvita a Huszdik Században", *Egyenlőség*, 36, no. 30 (1917. augusztus 4), pp. 1–3; no. 31 (augusztus 11), pp. 1–4; no. 32 (augusztus 18), pp. 1–4; no. 33 (augusztus 25), pp. 1–3
- [Szabolcsi Lajos, szerk.], *Mi az igazság? Válasz Ágoston Péter "A zsidók útja" című munkájára* (Budapest: Az Egyenlőség Könyvkiadóhivatala – Magyar Könyvnyomda és Kiadóvállalat, 1917) (Baltazár Dezső, Blau Lajos, Venetianer Lajos, Bernstein Béla, Székely Ferenc, Komáromi Sándor, Szabolcsi Lajos írásai)
- Millok Sándor [(1887–1959)], "A zsidókérdésről", *Szocializmus*, 16 (1926), pp. 293–295
- Szabolcsi Lajos, *Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881–1931). Emlékezések, dokumentumok* (Hungaria Judaica, 5) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993), p. 202 skk. és 209 skk.
- Schweitzer Gábor, "Ankétok a »zsidókérdés«-ről, 1917–1936", *C. E. T. / Central European Time*, 6, no. 5 (1998), pp. 73–83
- Nathaniel Katzburg, *Fejezetek az újkori zsidó történelemből Magyarországon* (Hungaria Judaica, 14) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 1999), p. 158 skk.
- Gyurgyák János, *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet* (Budapest: Osiris Kiadó, 2001), p. 478 skk.

Alexander Bernát [(1850–1927)], egyetemi tanár (p. 39)³

Mi a nép és népkarakter? Mi tulajdonképpen az, mi a zsidóság legnagyobb ereje: ezt akarom kiemelni. Sokan fogják mondani, hogy az ő buzgó, vallásos érzelmük, a családi szeretet, a tisztelet a nők iránt, ami mindig megvolt és ma is megvan benne. Mindezeket nem vonom kétségbe, de ne hízleljünk magunknak azzal a hittel, hogy más népeknél nincsen vallásosság, és hogy más népeknél nem találunk családi érzést; ez egyike a nemzeti elfogultságoknak, ezekbe bele nem megyek. A sokat emlegetett zsidó összetartás egyrészt már nagyon lazult, másrészt meg az, hogy összetartottunk, szintén a ghetónak köszönhető. A családi élet is romlik a zsidók-nál, különösen a gazdagabb körökben.

Nem vagyunk jobbak, nem vagyunk rosszabbak más népeknél e tekintetben. Itt minden a nagy történeti tényezőktől függ, amelyek a népek karakterét formálják és elhatározzák. Hanem egy dolog van, ami ezt az egész fajt, közösséget áthatja, és ez az ő szellemessége; az ő intellektualitása, az ő értelme. Mi értelmileg – ezt nem szabad valami öndicséretnek venni – igen magas faj vagyunk. Nekünk a sors igen sajátosságos észbeli tehetséget adott, mely rendkívül fontos bélyeget nyom a mi egész mivoltunkra és történeti fejlődésünkre. Mi az intellektualitás? Kétféle intellektualitás van, az egyik az az értelmiség, az az intellektualitás, amellyel az ember szükségleteit kielégíti, amellyel az ő céljához választja azokat az eszközöket, amelyek a célok elérésére

3 A szerzőtől egy 1911-ben megjelent cikkét közli a *Huszdik Század*.

vezetnek és szükségesek. Ez a praktikus értelmiség, ez különbözteti meg a művelt embert a műveletlentől, állatot az embertől, ámbár az állatban is bizonyos fokban megvan, de nem úgy, mint az emberben. Az embert épp az teszi emberré, hogy felismerve a dolgokat, kifürkészi, hogy lehet azokat az ő szükségletei kielégítésére felhasználni, és minél jobban megérti a dolgok összefüggését, annál jobban fogja a dolgokat felhasználni célja keresztülvitelére. Ez a praktikus ész. Ez az ész, mellyel az emberek fenntartják életüket és boldogulnak az életben.

Ez a praktikus ész rendkívül finoman van kifejlődve a zsidóságban. Ők jól megérik és meglátják a körülményeket; élesen felfogják őket és gyorsan és határozottan tudják saját szükségleteik kielégítésére felhasználni. Ez tartotta őket fenn. Minden lényben kifejlesztik a körülmények azon orgánumokat, melyek a lény életfenntartására szükségesek. Mi elvesztünk volna enélkül. Azért a praktikus ész igen becses adománya a zsidóságnak.

De az intellektualitásnak van egy másik ága is. Az a vadember, aki reggel kimegy kunyhójából, vizsgálja a horizontot, hogy nem lát-e valahol feltűnni egy sárga foltot, ami a vadállat közeledését jelenti, az csupa aggodalom és félelem. Tegyük fel, hogy az aggodalom és félelem megszűnt, akkor esetleg, ha semmi baj nincsen, gyönyörködni fog a dolgokban, melyeket ugyanakkor látott meg, mikor a sárga foltot a horizonton kémlelte, és akkor az őseMBER, ki súlyos harcot vív az élet fenntartásáért, elfelejti, hogy veszedelem fenyegette, és megszületik az esztétikai élvezet s a tudás vágya. Ez az a vágy, mely felvillan az emberben azokban a szünetekben, mikor nem kell robotolni az életért.

Akik praktikus eszűek, ha az észbeli kvalitásuk olyan, akkor előbb-utóbb rá fognak térni a világi dolgok ezen érdek nélküli nézésére, és akik úgy nézik a dolgokat, azok össze fogják azokat hasonlítani, és akik így összehasonlítják a dolgokat, azok bizonyos egyetemes elvont gondolatokat fognak alkotni, és akik ilyen elvont gondolatokat alkotnak, nem egy dologra vonatkozókat, hanem gondolatok csoportjára, azok egy gondolatban összefoglalnak ezer és ezer dolgot. Azért az egyetemleges elvont gondolkodás hatalmas előrelépés a gondolkodás terén. A zsidóságban e két fajtáját a gondolkodásnak egyenlő mértékben találjuk. A legfinomabb gyakorlati és a leghatalmasabb elvont gondolkodók.

Benedek Marcell [(1885–1969)], író és tanár (p. 45):

Társadalmilag a ghetto még mindig nincs tökéletesen lerombolva. Bizonyos rétegek – az orthodox zsidók elsősorban, de az orthodoxiától eltért kispolgárok is – maguk húzódnak meg erős faji göggel a régi falak között. Ezek a legfőbb okai annak, hogy a mi türelmes, liberális parasztunk és zárkózottnak szintén nem mondható kispolgárságunk idegen, ismeretlen és megismerhetetlen teremtést lát a zsidóban, s hogy bizonyos – ma már különben nem veszélyes – előítéletek mai napig sem tudtak megszűnni.

Beregi Ármin [(1879–1953)], mérnök, a Magyarországi Cionista Szervezet elnöke (p. 50):

A zsidóság a múltban, jelenben bujkálásra volt kárhóztatva. Ez megviselte lelkét. És mikor ma is tendenciózusan kulkásszák a zsidót, a természetes reakció asszimilációra, mimikri-természetre hajtja a gyengébb derekút és megérleli a hitehagyásra, ki ha hajlott gerinccel átbúvik a választófal alacsony ajtaján, a túloldalon mint hajthatatlan derekú egyenesedik ki. A zsidókérdés megoldásául az asszimilációt ajánlják némelyek, de nem látják azt, hogy az asszimiláció a zsidókérdésnek, csak egyéni megoldása, míg a tömegek "Nachwuchs"-ja⁴ a bevándorlás és orthodoxia felszínre kerülte hamar kitöltik az űrt, amit a zsidóságból kiválasztott otthagyna. A sok szellemi áramlat a zsidóságon belül mindenesetre némi asszimilációt helyenként előidézett, de – eltekintve a zsidóság elhullajtott ágaitól – gyökeresen mély nyomot nem hagyott a zsidó pszichében, csupán megbolygatta azt és létrehozott egy heterogén-magyar-zsidóságot, amely nem képes sem egyensúlyban maradni, mert zsidósága nem elég súlyos, sem asszimilálódni a magyarság áthasonító kohójában, mert ahhoz pedig túlságosan értékes és súlyos, hogy egy nála kisebb fajsúlyú, szintén heterogén tömegbe nyom nélkül felszívódni tudjon.

A magyarországi zsidókérdés nem más, mint akár a németországi, ausztriai stb. zsidókérdés, megoldása sem lehet más, mint azoké. Amint tisztesség- és önértékszámba vesszük a bukovinai és romániai magyarság magyar állhatatosságát, nem lehetne erénynek tekinteni a zsidóság tudatos asszimilációját sem, amely mindenesetre önfeladással, a zsidó nép ősjavainak feláldozásával járna. A zsidó népet pedig nem lehet megszüntetni.

Bettelheim Samu [(1872–1942)], az amerikai magyar zsidók szövetségének alapítója, újságíró (p. 52):

Egy antiszemita korszak előtt állunk Magyarországon, amely annál végzetesebbé válhatik, mivel a magyar zsidóságnál oly belső ziláltság és szétmorzsolódás észlelhető, mint sehol a világon. Szerencsétlen rétegzettsége folytán a magyar zsidóságnak nem lehet egy kimagasló, felelősségérzettől áthatott vezére, mint amilyenek más országokban eredményesen működnek. Az állam kötelessége, hogy a magyar zsidóság számára egy egységes, felelős vezetőséget teremtsen. Nálunk évtizedek óta folyik sisyphusi küzdelem a magyar zsidóság viszonyainak rendezésére anélkül, hogy az állam vagy a társadalom komolyan törődött volna e fontos kérdéssel. Egy további szerencsétlenség abban rejlik, hogy a zsidókérdés, amely ma a világ összes államaiban komoly és szakszerű fejtegetés tárgya, nálunk mint *nebántsvirág* kezeltetik. Ne lenne csak nálunk a napisajtó egy tekintélyes része bizonyos felekezeti réteg kezében, úgy bizonyára fesztelenebbül és tárgyilagosabban lehetne e kérdésben mind a két pártra

---

4 Ném. "utánpótlás".

nézve hasznos eszmeceserét folytatni, mint a jelen viszonyok között, amikor egyes szégyenlős "izraeliták" irányítják a közvéleményt, akikre a zsidó szó úgy hat, mint a megszólítás a holdkórosra. Ha itt a zsidókérdés becsületes fejtegetéséről beszélek, úgy mellőzni kívánom az eddig szokásos édeskés apológiát a zsidóságról, éppúgy, mint az áldatlan szitkozódást minden, ha még oly mérsékelten előadott antiszemita vélemény ellen. El kell magunkat szánni arra, hogy az antiszemitizmust mindaddig, míg a szokásos politikai formákat betartja, éppoly meggyőződésként kezeljük, mint a többit. A zsidókérdés egy sajátos szerencsétlenségének tartom, hogy eddig sohasem kíséreltetett meg annak megoldása magukkal az antiszemita vezérekkel egyetértően. *Hiszek a becsületes zsidó és antiszemita vezetők kölcsönös megértésének lehetőségében.*

Bíró Lajos [(1880–1948)], író (p. 55):

A zsidókérdés szempontjából így áll a dolog: a mi táborunkban szidni szokták a zsidóságot, mert fenntartotta, vagy legalábbis segített fenntartani a Tisza István uralmát.⁵ A Tisza István táborában szidni szokás a zsidóságot, mert felforgató, nyugtalan és destruktív elem, és legalábbis segít megtörni a Tisza István hatalmát. A zsidókérdésnek az a természete, hogy egyebek között csalhatatlanul előbukkan, ha zsidók – akár így, akár úgy, akár itt, akár ott – szerepelnek.

Blau Lajos [(1861–1936)], a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet igazgatója (p. 6):

A zsidóság semmiféle szempontból nem *corpus separatum*,⁶ hanem a nép egy része. Lehet harcot indítani a zsidó vallás vagy a zsidó polgárok ellen, de ez nem "zsidókérdés", hanem a lelkiismereti szabadság és az általános jogegyenlőség kérdése. (...) Eduard Meyer, a berlini egyetem tanára, a jelenkor legnagyobb historikusa,⁷ azt mondja, hogy a nemzetet nem alkotja sem a közös vér, sem a közös vallás, sem a közös nyelv, sem a közös múlt, hanem a közös politikai törekvés. A magyar zsidók, kik a magyar nemzeti kultúrának és a magyar politikai törekvéseknek lelkes munkásai és előmozdítói, a magyar nemzet szerves alkotórészei. Aki a magyar zsidókból *corpus separatumot* akar csinálni, a magyar nemzet és politikai törekvései ellen vét. A zsidókérdésre való ok-keresés már az antiszemitizmusnak tett elvi koncesszió – aki keres, talál.

5 Gr. Tisza István (1861–1918) második miniszterelnöksége (1913. június 10–1917. június 15), az első világháború alatt.

6 Lat. "különválasztott rész", "önálló (jogi) test".

7 Eduard Meyer (1855–1930) ókortörténész.

Bosnyák Zoltán [(1861–1948)], író⁸ (p. 59):

Az Új Magyarország tudományos megalapozói, a mi fiatal szociológusaink között, egy-két kivétellel, zsidók a zászlóvivők. Annak az Új Magyarországnak megalapozói között, akik – és ezt minden váddal szemben kimondom – igenis, magyarok, csak jobb, gazdagabb, fajok, vallások szerint nem tagolt, emberibb Magyarországiért lelkesednek.

Bölöni György [(1882–1959)], szerkesztő (p. 69):

A régi magyar liberálisok a recepcióval a zsidóságnak a magyarságban erjesztő szerepet szántak, hogy beolvadásukkal elevebb és életharcokra jobban vértezett magyarság támadjon. A beolvadás azonban teljesen nem történt meg, mert 1) az egyházpolitikai törvények óta eltelt pár évtized erre nem volt elegendő, vagyis a recepcióval a múltban éppúgy elkésett az ország, mint a jelenben minden demokrata haladással; 2) a történelmi középosztály ellenszegült a keveredésnek; 3) Galiciából és Oroszországból újabb és újabb beözönlések történtek, melyek jóval alatta állva a hazai zsidóság kultúrátlagának, megnehezítették a beolvadást; amint ugyanis a magyarság elkészült egy bizonyos kvantumú zsidóság felszívásával, új bevándorlók jelentkeztek, de ezek átdolgozását a magyarság sem társadalmilag, sem gazdaságilag, sem lelkileg nem bírta meg. Ez az elem, a bevándorolt galíciai zsidóság, teljesen konszolidált államban is veszedelmet jelentene, amint a ghetto-elnyomást, üldözések és megtépzottságát, ember voltuk gyakori kétségbevonását hozva magukkal, a bevett társadalmi becsületet semmibe vevő falánksággal vetik magukat üzletekre, mintha eddigi társadalmi kitesztettségükért úgy akarnának bosszút állani, hogy ők is a társadalom törvényein kívül helyezik magukat.

Braun Róbert [(1879–1937)], író, székesfővárosi főkönyvtáros⁹ (p. 62):

Zsidókérdés Magyarországon természetesen van... (...) Megoldásul a beolvadást tekinteni és ezzel a kérdés fölött napirendre térni nem lehet. Mert a beolvadás leplezett *petitio principii*.¹⁰ Természetes, hogy ha a zsidók beolvadnak, nem lesznek zsidók, és ha nincsenek zsidók, megszűnik a zsidókérdés.

Buday Dezső [(1879–1919)] egyetemi m. tanár¹¹ (p. 67)

Az úgynevezett zsidó-etika, a zsidóknak kétségtelenül legszembetűnőbb és legbántóbb hibája, nem vallási eredetű... Nézzük csak röviden ennek a legtipikusabb je-

8 Nem azonos Bosnyák Zoltán (1905–1952) újságíró-, antiszemita politikussal.

9 Szociológus, a kecskeméti jogakadémia tanára, a házasság és különösen az egyke kutatásával vált ismertté. A Tanácsköztársaság idején a közoktatási népbiztosságon dolgozott. 1919 novemberében különítményesek gyilkolták meg Orgoványban.

10 Lat. "bizonyítás a bizonyítandóval".

11 Szociológus,

lenségét, Magyarországon a legantiszociálisabb hadseregszállítási családokat: 1) ezek nagy részét galíciai menekültek, tehát eddig elnyomott és antiszociális magatartásra kényszerített emberek követték el; 2) nálunk volt hozzá a legkevésbé precíz ellenőrzési szisztéma, a legeladósodottabb katonatiszti és tisztviselői osztály; 3) nálunk foglalják el a zsidók az egész kereskedelmet, ahol az ilyen büntetetre alkalom nyílik (Anglia és Olaszország hadicsalói azért voltak keresztények, mert ott keresztények a kereskedők); 4) csak végső esetben van ennek okai közt a még mindig bizonyára elég antiszociális zsidó-etika is, amelynek káros jelentőségét éppen a felhozott enyhítő körülményekkel akarjuk kiemelni.

Cholnoky Jenő [(1870–1950)], egyetemi tanár¹² (p. 71):

Magyarországon kétféle zsidót lehet határozottan és élesen megkülönböztetni. Az egyik féleség teljesen elmagyarosodott, magyarnak is vallja magát, elvegyült a magyarság között, s faji jellegei is annyira letompultak, hogy lassanként egészen összeolvadnak a nem-zsidó vallású, magyarul beszélő népekkel. Ezek nem nevezhetők nemzetiségnek, ezek ma már leginkább felekezetük, vallásuk miatt különböznek tőlünk. Ha a rendes, eddig is észlelt folyamat zavartalanul tovább tarthatna, ezek elvesztenék minden különállóságukat, mint az örmények, s egészen elolvadnának a magyarságban. (...) Sajnos azonban van a zsidóságnak egy másik eleme, amelyet a leghatározottabban nemzetiségnek kell neveznünk. Ez az a rontott német zsargont¹³ beszélő orthodoxus, erősen keleti jellegű zsidóság, amelyet vulgó galiciainak szokás nevezni. Ez egyáltalában nem olvadt bele a magyarságba, idegennek tekint minden mást, aki nem beszél az ő zsargonját, nem hordja csúnya kaftánját és ízléstelen pájészát. Ez a nemzetiség rendesen németnek vallja magát népszámláláskor, nagy része magyarul egyáltalában nem tud, s különösen hazánk északkeleti részét lepte el. Ez a nemzetiség részben faji sajátosságai, de különösen ódon vallási szokásai miatt teljesen elzárkózik keresztény környezetétől. A talmud erkölcstana messze elválasztja őket a humanizmus eszméivel áthatott keresztény erkölcsöktől, s éppen emiatt valamennyi nemzetiségünk közül ez a legelütőbb, a legelkülönülőbb, tőlünk legjobban különböző. (...) A régen elmagyarosodott és magát teljesen magyarnak valló zsidóságban is még mindig vannak olyan jelenségek, amelyek elütöek az általános magyartól. Legfőbb és legfeltűnőbb az a jelenség, hogy vallási összetartozandóságukat erősebben érzik, mint bármely más, elmagyarosodott nemzetiség. (...) Szükségesnek látom, hogy a galíciai, oroszországi stb. alacsony műveltségű, a keresztény erkölcsöktől távol álló zsidóság beözönlését minden eszközzel meg kell gátolni. A már beözönlött és még el nem magyarosodott zsidókat nemzetiségnek kell tekintenünk, s erre kérem zsidó-magyar polgártársaimat is.

12 Geográfus, térképész; eltérően bátyjától (Cholnoky Viktor, 1868–1912, író) és öccsétől (Cholnoky László, 1879–1929, író), erősen konzervatív.

13 Értsd: jiddist.

Czirbusz Géza [(1853–1920)], egyetemi tanár (p. 9):

Miért wagneriánus¹⁴ a pesti zsidóság, miért Lohengrin a pestiek kedves darabja?, miért hiányoztak a Parsifal három előadásáról éppen azok, akiknek minden második szavuk szittyaság, kereszténység, emberi, történeti, faji stb., kik még a folklórebán is a vitézkötéses folklóret csinálják, nem létező turánságról, magyar rovás-írásról, magyar ősfoglalkozásokról, magyar őshazáról regélnek és perorálnak. (...) Engem a zenedráma ez a felfogása, hogy tudniillik “a fagyos Értelem és a lángoló Szív soha meg nem értik egymást, mert egyik a Föld, a másik a szellemi világ élete”, annyiban megzavar, mert a pesti operalátogató közönség nagyobbik része zsidó. És a zsidóságot úgy szokás nálunk feltüntetni, mint a földi Moloch¹⁵ határtalan imádóját. Pedig a wagneri eszmék felkarolása épp az ellenkezőjéről tanúskodik. A jövőnek sánszeit hamar megértő zsidóság benső intuiciójánál fogva érzi és tudja, hogy az emberiség megújulása (Wagner regeneráció-elmélete), egy szebb jövőnek előkészítése csakis a szenzualizmus félretolásával (Lohengrin példája), a szépnek és jónak megújuló kultúrájával lehetséges.

Giesswein Sándor [(1856–1923)], pápai prelátus, országgyűlési képviselő¹⁶ (p. 85):

Zsidókérdés van, ezt épp úgy nem lehet letagadni, mint a nemzetiségi kérdést. (...) Lényegében a zsidókérdés, épp úgy, mint a nemzetiségi kérdés vagy például nálunk a cigánykérdés, társadalmi kérdés, és csakis e látószögből lehet azt helyesen felfogni és fejtegetni. Ebből az következik, hogy én a zsidókérdést lényegében sem faji, sem vallási kérdésnek nem tekintem. Ha az a faji determinizmus hívei szerint a zsidóság inhaerens faji tulajdonságaiból származnék, azon segíteni nem is lehetne, mert az átöröklés még a beolvadási processzus által sem szűnnék meg, sőt esetleg még szélesebb rétegekre terjedhetne ki. A vallási momentum is csak másodlagos fokban jöhet figyelembe, amennyiben tudniillik főként az orthodox zsidóságnál hozzájárul ama elkülönítő, a társadalomban társadalmat alakító tényezőkhöz, melyek a zsidóságot kisebb-nagyobb fokban szeparatisttikus helyzetbe hozzák. (...) Megjegyzem különben, hogy semmiféle társadalom, állam vagy politikai nemzet nem áll teljesen homogén elemekből, mindenütt találhatók bizonyos osztály-, kaszt-, faji differenciák vagy nüánszok, melyek különféle tényezők együttes hatásából veszik eredetüket. (...) A nemzetiségek nálunk is, mint mindenütt, bizonyos szeparatizmus hatását ér-

14 Richard Wagner (1813–1883) zeneszerző. – Wagner antiszemitizmusáról lásd Jacob Katz, *The Darker Side of Genius: Richard Wagner's Anti-Semitism* (The Tauber Institute for the Jewish Study of European Jewry series, 5) (Hanover – London: University Press of New England, 1986).

15 Eredeti értelmében, amit a Biblia már torzítva ad vissza, a föníciai–kanaáni áldozati szertartások elnevezése; a Bibliában bálvány, amely emberáldozatot követel (Lev. 18,21 stb.). Átvitt értelemben (mint itt): mindent, s legfőképpen pénzt, magába nyelő erő.

16 Az ankét egyetlen római katolikus egyházi résztvevője.

zik, amely, annál nagyobb, minél több kulturális és vallási momentum járul hozzá az elkülönítő folyamathoz és minél kevesebb a közös kultúra nivelláló befolyása. (...)

A szeparatizmus kétségkívül bizonyos hátrányokkal jár, de járhat előnyökkel is, és azért a szeparatizmus főként ott válik gyűlöletessé, ahol nagyobb előnyöket biztosít a szeparatizmusban élő társadalmi rétegnek. A magyarországi zsidóság manapság, éppúgy, mint Törökországban az örmények, a legújabb időkig szeparatizmusuknak több előnyét húzták, mint hátrányát. (...) A pénzt és vagyont biztosító állások és jövedelmi források Törökországban az örményeknek, Egyiptomban a koptoknak, nálunk pedig a zsidóknak könnyebben voltak hozzáférhetőek, mint a keresztényeknek. (...) Ami mármost a magyarországi zsidóság helyzetét illeti, a statisztika napnál fényesebben bizonyítja, hogy az ő szeparatizmusuk nekik rendkívül nagy előnyt biztosít. Bizonyos értelmiségi pályák, kereskedelmi, orvosi pálya túlsúlyban zsidókkal vannak betöltve, az ügyvédi karban is erős percentszámmal vannak képviselve, nemkülönben a technikai pályán. S hogy ez a jövőben is így vagy emígyebben lesz, azt közép- és felsőbb iskoláink statisztikája világosan bizonyítja. vajon ez irigységet keltő körülmény csakis a zsidók faji tulajdonságaira vezethető vissza? Nem! Ez a zsidók társadalmi pozíciójából, illetve a nem-zsidó, a keresztény tömegek mostoha társadalmi helyzetéből magyarázandó. A zsidó gyermek először is sokkal erősebb percentszámban lakván városban, mint a keresztény, a művelődés és tanulás eszközeit százszorta nagyobb mértékben találja meg, mint a keresztény. Aztán a zsidó gyermek tanulhat, akár rongyszedő, akár bankár fia. A keresztényeknél azonban leginkább csak a felsőbb osztályok, a dzsentri és intelligencia fiai jutnak az intellektuális kiképzés csarnokaiba, sőt ezeket oda betolják, akár van arra tehetsége és hivatása, akár nincs, mert közfelfogás szerint iskolába nem azért jár az ember, hogy tanuljon, hanem hogy úr legyen belőle. A földművesosztály gyermekei közül igen kevés kerül középiskolába, az is többnyire vagy papi, vagy tanítói pályára megy aztán, a munkásosztályból pedig tudtommal alig van középiskolába járó és főiskolát látogató ivadék. Innen van, hogy a keresztények gyermekeinél aránylag sokkal csekélyebb az intellektuális szelekció lehetősége. Sok tehetségtelent odatuszkolnak az iskolába és igen sok tehetség nem találja meg a művelődés alkalmát, míg a zsidóságnál csaknem minden tehetség megtalálja a maga érvényesülésének útját.

Mi a teendő? Semmi egyéb, mint Magyarország demokratizálása. Ez fokozatosan megtöri a szeparatizmust és másrészt a magyarországi paraszt és munkás gyermeke előtt is megnyitja a felsőbb kiképzés kapuit, s ha így az intellektuális életpályákon meglesz a helyes kvóta, akkor megszűnik az irigykedés és féltékenység. És ha másrészt a demokrácia lerontja a szeparatizmus választófalait, melyek mögött zsidóságunk, ha panaszkodik is, nagyon jól érzi magát, s ha az általános művelődés a rutén és másfajta páriákat s a ghekkók nyomorultjait felemeli a baromi élet színvonalára fölé, akkor mindinkább tünekezni fog az, amit ma a zsidókérdés nevében ismerünk.

Hajdu Miklós [(1879–1956)], *A Nap* felelős szerkesztője (p. 91):

A magyar zsidóság úgynevezett hivatalos sajtója házitenyészetben gondozza az antiszemitizmus baktériumait, csak azért, hogy legyen kivel szélmalomharcát harcolnia, meg azért, hogy elterelje a figyelmet a felekezet belső bajairól, amivel viszont szegény nem mer foglalkozni.

Hatvany Lajos [(1880–1961)],¹⁷ író (p. 93):

Minden felvilágosult zsidó apának az a kötelessége, hogy keresztény gyermeket neveljen. "Ha az ember bálba megy, frakkot ölt." (...) Nem lehet kaftánban, sem testi, sem lelki kaftánban a ghetton kívül járni. Frakkot kell gyerekeitekre öltetni, zsidaim, bizony, frakkot, hogy megnyiljanak előttük a csukott ajtók, és akadálytalanul vehessenek részt az emberiség minden munkájában.

Haypál Benő [(1869–1926)], ev. ref. lelkész¹⁸ (p. 11):

Volt és van zsidókérdés, jobban mondva antiszemitizmus. Klerikalizmus a levegője, elfogultság a termőföldje, gyűlölet a magvetője, bánat a termése.

Ignotus [Veigelsberg Hugó (1869–1949)],¹⁹ a *Nyugat* főszerkesztője (p. 95):

Általában úgy áll, hogy a társadalmi összeolvadás, mely a politikai ellentéteket enyhítse, igazában és gyökeresen csak akkor lesz lehetséges, mikor e politikai ellentétek már meg is szűntek. Olyan társadalmi, politikai, gazdasági és kultúrintézmények közepette, melyek közt vagy egyformán mindegy, vagy egyformán fontos, hogy ki milyen fajtájú vagy vallású, nem lesz érdekellentét, tehát nem lesz gyűlölség, sem magyar és nem-magyar, keresztény és zsidó között. Aki zsidó, el akarja oszlatni a zsidókérdést, annak nem, mint az óvatosak és a zsidóság beérkezettjei tanítják, bölcsen tartózkodnia kell az úgynevezett végletességtől, hanem még elszántabban s áldozatkészebben kell dolgoznia radikális változásokért. Meglehet az a megnyugvás, hogy igen hazafias és életbevágóan magyar dolgot cselekszik vele.

Jászi Oszkár [(1875–1957)], egyetemi magántanár, a Társadalomtudományi Társaság alelnöke (p. 96):

A zsidókérdés semmi egyéb, mint egy esztétikai, vallási, világnézetbeli, szóval faji – történelmi és nem biológiai értelemben használva ezt a szót – surlódásokkal kombinált csoport-antagonizmus. A társadalom minden csoportja ugyanis többé-kevésbé a latens vagy a nyílt küzdelem és ellentét állapotában él a társadalom minden más csoportjával szemben. (...) Felekezeti vagy faji kérdést azonban ezekből az ellentétekből csak ott lehet csinálni ahol egy-egy érdekellentétet különösen szemet

17 Br. hatvani Hatvany Lajos.

18 A budai Szilágyi Dezső téri református egyházközség lelkésze.

19 Lásd még fentebb, #174.

szűrő mértékben egyetlen faj vagy nemzetiség képvisel. (...) Így lesz az uzsora nálunk "zsidó uzsora", a tisztességtelen verseny "zsidó verseny", a mozgatóke növekvő befolyása "zsidó befolyás", az általa szükségképp fejlesztett nemzetköziség "zsidó kozmopolitizmus", a nagyvárosi góccok által létrehozott lazább nemi morál "zsidó szabadosság", a kávéházak felületes társalgási modora "zsidó szellemesség": szóval egy egész csomó jelenség kizárólag zsidó etikettet kap nálunk, amelyek a külföldön – legalábbis ekkora kizárólagossággal és egyöntetűséggel – már nem is könyvelhetők el pusztán a zsidók számlájára.

Körösői-Kriesch Aladár [(1863–1920)], festőművész (p. 100):

A magyar, midőn tapasztalja, hogy sem munkabírás, sem élelmesség, sem céltudatos kitartás tekintetében a zsidóval versenyre kelni nem tud, ahelyett, hogy ebben magára is vetne, hamarosan készen van a jelszóval, hogy: üsd a zsidót!

Lencz Géza [(1870–1933)], egyetemi tanár²⁰ (p. 13):

Azt senki sem állíthatja, hogy valaha a zsidóságnak olyan jogok biztosítottak volna, melyeket mások kárára kihasználhattak volna. Velök szemben voltak inkább korlátozások alkalmazásban, amelyekkel szemben meg kellett küzdeniök. Hogy ezt mindenféle eszközökkel teheték, azt sem hiszem. Az éppen velök szemben megnyilvánuló általánosító hajlam nagyon is megbosszulta volna magát ezen a lenézett osztályon. Egyszerűen rendelkezésükre álltak azok az eszközök, amelyek másoknak még inkább hozzáférhetőek voltak, de amelyeket a megélhetés eszközeiül felhasználni másoknak derogált. Ha egyesek közülük kedvező anyagi helyzetbe jutottak, azt éppen az egyéniség megbecsülésének mai korszakában nem szabad kifogásolni.

Lesznai Anna [(1885–1966)],²¹ író (p. 104):

A zsidókérdés akkor is létezik, ha a zsidó eredetű ember egyedül ül zárt ajtók mögött szobájában. Nemcsak az egyén és a köz egymáshoz való viszonyában szerepel, végzetes komolyságát az adja meg, hogy a zsidó önmagának is zsidó.

20 Egyháztörténész, Református Theológiai Akadémia, Debrecen.

21 Szül. Moscowitz Amália; ebben az időben Jászi Oszkár felesége. – Lesznai Anna később, 1938-ban, már az első zsidótörvény árnyékában, hosszú bejegyzést tett "A zsidókérdéshez" címmel naplójában. Állást foglalt a saját egykori nyilatkozatában tárgyalt kérdésekről is. *Sorsával tetováltan önmaga. Válogatás Lesznai Anna naplójegyzeteiből*, szerk. Török Petra (Budapest, 2010), pp. 474–485. Ebben a jegyzetben sorra veszi az asszimilált, a szekuláris vagy más valláshoz csatlakozott, a fajvédő, az orthodox, a cionista zsidó csoportokat, az antiszemitizmust. Rövid idézet: "Azt hiszem, hogy zsidó progresszivitás (és nem tudom, ütöm-e ezzel a zsidót, vagy dicsérem-e) csak az, hogy ő nem érzi magát befogadva, és mindig azt reméli, hogy tud olyan közösséget »teremteni segíteni«, amely őt valóban befogadja. A legtöbb zsidó igen konzervatív lenne egy ilyen közösségben" (p. 482).

Lukács Leó [(1887–?)], ügyvéd, a *Zsidó Szemle* szerkesztője (p. 110):

Zsidókérdés mindenütt van, ahol csak zsidók élnek. A kérdés lényege abban van, hogy a zsidó nép mintegy 2 000 éve idegen népek körében volt kénytelen élni és tartózkodási helyét gyakran változtatni. Ezen 2 000 év alatt több ízben és az utolsó évtizedekben különös hevességgel oly tendenciák léptek fel a zsidó nép körében, melyek az idegen népekhez való asszimilációban látták a zsidók részéről követendő egyedül helyes politikát és az egyes zsidók részéről is a lehetőséghez képest a teljes asszimilációban, tehát a zsidósághoz fűző minden kapcsolat szétválasztásában és az idegen népek megfelelő társadalmi rétegeiben való elhelyezkedésében az egyéni zsidókérdések megoldását. Az assziszimiláció, bár a zsidó népnek mindig érzékeny veszteséget okozott, teljes eredményt mégsem tudott elérni, csak ott, ahol a zsidók aránylag kis számban élnek. Azok a népek ugyanis, melyek körében a zsidók élnek, a zsidókat nagyobb tömegben asszimilálni a múltban sem akarták és a jelenben sem akarják. Bár a jelenlegi viszonyok ismerete alapján elmondható, hogy a zsidó népnek igen jelentékeny kisebbsége – Magyarországon talán egyharmada – a maga részéről kész volna a lehetőséghez képest a teljes asszimiláció útjára lépni, az idegen népek a körükbe asszimilálódni kívánó zsidókat, illetve azok kései utódait nagyobb tömegekben csak jó néhány generáció után tudják csak asszimilálni, teljesen a maguk testi és lelki képmására áthasonítani, mert a zsidó pszichikailag tőlük teljesen eltérő, más ember, még abban az esetben is, ha zsidó voltáról sejtelve sincs.

(...)

A rendi Magyarországnak polgári Magyarországgá való átalakulásában a zsidóknak más városi elem hiányában számarányuknál sokkalta nagyobb arányban kellett részt venniök. Túlzás nélkül lehet állítani, hogy a modern Magyarországnak a magyarság gazdasági és kulturális hegemoniáját a zsidóság nélkül nem vívhatta volna ki, és jelenleg is csak a zsidóság segítségével tudja gazdasági és kulturális hegemoniáját fenntartani.

A fejlődés azonban nem marad meg ebben a stádiumban, hanem tovább megy. Kialakul a magyarországi nemzetiségek köréből is egy értelmiségi osztály és ezzel karöltve a városi elem, mely nézetünk szerint a jövőben nagyobb súlyra és hatalomra fog felvergődni. Ugyancsak kialakulóban van, sőt igen sok tekintetben már teljesen kialakultnak mondható egy valóban magyar városi polgárság is. Ez a két tényező veszedelmes gazdasági kokurrenst lát a zsidóságban és a mindenkor uralmon lévő politikai tényezőkkel karöltve egyre erélyesebb hadjáratot indít a zsidóság ellen. Nem is kell prófétának lennünk ahhoz, hogy megállapítsuk, hogy mihelyt a magyarság oly erős lesz, hogy gazdasági és kulturális hegemoniáját a zsidók nélkül is meg tudja védeni és fenn tudja tartani, egész nyíltan is a zsidók ellen fog fordulni így volt ez lényegében véve mindenütt, ahol a zsidók egy ideig hasonló szerepet töltöttek be, és semmi, de semmi okunk sincs feltételezni azt, hogy éppen Magyarország lesz majd az a kivétel, melyben a fejlődés más irányt fog venni.

Az igazi zsidókérdés Magyarországon tehát a maga teljes brutalitásában csak a legközelebbi évtizedekben fog megnyilvánulni. A magyarországi zsidók ezt nagy többségükben még nem akarják észrevenni, de észre fogják venni, mihelyt közvetlenül a bőrükről lesz szó. És valóban, az öntudatos zsidók is szánalommal kell hogy tekintsenek a magyarországi zsidók széles rétegeire, akik zsidó voltukból úgyszólván már teljesen kivetkőztek, elannyira, hogy minden zsidókérdéstől, zsidóügytől húzódoznak és magukat teljesen távortartják, akik ennek folytán teljesen híján vannak a zsidóságra vonatkozó legelemibb ismereteknek is és akik mégsem kerülhetik ki sorsukat. Oly mértékben, amint a zsidók nélkülözhetőkké válnak, erősödik az antiszemitizmus, vagyis az az irányzat, mely a zsidókat minden antiszemitizmus nélkül is egyszerűen osztálypolitikai vagy nemzetiségi okokból kirekeszti. Ez az irányzat most még csak lopva és álszemérmesen jelentkezik, mert a zsidókra jelenleg még mindig szükség van és egy ideig még szükség is lesz. A magyarországi zsidók és nem-zsidók közti súrlódásokat eddig ezért még sikerült múltó jelenségekként feltüntetni és azoknak mélyebben rejlő alapokat elhallgattatni.

Mezei Mór [(1836–1925)], ügyvéd²² (p. 27):

Magyar állampolgárok, kik Mózes vallását követjük, vagyunk “magyar zsidók” vagy “zsidó hitű magyarok”; körülbelül mindegy... Vagyunk tehát hitfelekezet; de nem vagyunk sem nemzetiség, sem társadalmi osztály, sem faj. A foglalkozási különbségek, amelyek a múltban léteztek, azok is megszűntek, összevegyültünk. Vagyunk földbirtokosok, gazdák, vagyunk írók, a magas irodalom művelői, vagyunk bírák, kik a hajdani táblabírák székein ülnek, ügyvédek, kik az egykori prókátorok mesterségeit folytatják, vagyunk iparosok, céhmesterek nélkül, vagyunk mesteremberek, mesterlegények, gyárimunkások, sőt sajnos akadnak már közöttünk is rablógyilkosok, kik a hagyományos Sobri Jóskák²³ nyomdokait tapossák. Viszont vannak szép számmal orvosok, bankárok, börtönzárak, kereskedők, alkuszok, ügynökök, sőt uzsorások is, akik nem zsidók, még csak nem is kitért zsidók és nem is ilyeneknek a leszármazói. Fajról pedig ne is beszéljünk itt Közép-Európában, a Kr. u. huszadik században. Vegyülék vagyunk mindannyian, és senki sincsen itten, aki csak húsz–huszonöt nemzedékre visszamenőleg azt igazolhatná, hogy minden ágban, összes felmenő rokonsága tiszta turáni fajbéli volt, és nem vegyült abba semmi más vérség...

Mezey Ferenc [(1860–1927)], ügyvéd, az “Orsz. Izraelita Iroda” alelnöke (p. 23)

Az állam is példát ad arra, hogy a zsidó vallású polgáraival szemben nem a jog-egyenlőség posztulátumai szerint jár el, akár egyéni előnyökről, akár egyházi kedvezményekről legyen szó. Az egyenlőség törvényes biztosítása keserves küzdelem

22 A (neológ) Izraelita Országos Iroda elnöke.

23 Sobri Jóska / Pap József (1810–1837) kanász, híres bakonyi betyár.

eredménye, és a törvény becsületes alkalmazása még mindig *pium desiderium*.²⁴ A kötelességek teljesítésében erősen követelőző a zsidóval szemben, ám ott, ahol arról van szó, hogy az állam jogokat adjon, ott a zsidók jogait vagy teljesen megvonja, vagy látszat szerint adja meg, vagy olyképpen nyirbálja körül, hogy a jogegyenlőség eszméje pirulva vonul félre.

Moravcsik Ernő Emil [(1858–1924)], egyetemi tanár²⁵ (p. 153):

Abban a körben, amelyben én szoktam megfordulni, külön “zsidókérdést”, felekezeti súrlódásokat nem ismerünk.

Patai József [(1882–1953)], a *Múlt és Jövő* szerkesztője (p. 114):

A zsidókérdés lényege és benseje ma is egyetemes. Mert amíg bárhol a világon van zsidókérdés, addig egyetlen ország zsidósága sem vonhatja ki magát alóla. Ha sokan túlzott óvatosságból ki is kürtölik, hogy például “mi közünk az orosz zsidókhoz?” – önmagukban és önmaguk között, őszinte percekben, mégis csak megrezdül a lelkük a zsidó szóra, akár Litvániában, akár Marokkóban bántják őket.

Mi hát a zsidóság? Nemzet, nemzetiség, faj vagy vallás? Mindegy. A név úgysem teszi. Akik csak zsidó-vallásról beszélnek, tudják, hogy a zsidó vallás át van szövve nemzeti elemekkel, nemzeti reményekkel. Viszont a cionizmus, mely nyíltan zsidó nemzeti érzésről beszél, tudja, hogy a “nemzeti” definíciója itt egységes nyelv és föld hiányában szinte imaginárius valami, mely a múltból, a közös történelemből, a közös tradíciókból, hogy úgy mondjam, a levegőből táplálkozik. Bizonyos azonban, hogy a zsidóság semmiképp sem rejt magában úgynevezett nemzetiségi veszedelmet. Legkevesbé pedig nálunk, Magyarországon, ahol a zsidóság annyira belegyökerezett a magyar életbe, hogy még a nemzetiségi vidékeken is mint a magyarság pionirja és őrszeme jelenik meg. És ha a “vallás-zsidó” imáiban Palesztináról emlékezik, és ha a “nemzeti-zsidó” egy palesztinai zsidó kultúrcentrumért küzd, semmiképp sem lehet szó zsidó irredentizmusról, amely esetleg Magyarországot elárulhatná – Palesztinának.

(...)

A zsidóság faji érzése vagy tudata, amelyet becsületesen bevallhatunk, nem gátolja nála a nemzeti érzés vagy tudat kifejlődését, amely mindenütt a gazdanépek nemzeti tartalmából táplálkozik.

(...)

Hiába verdessük a mellünket, hogy mi csak izraelita vallású magyarok, németek, törökök, bolgárok stb. vagyunk, hiába akarunk a hazafiságban hiperhazafiak lenni, sőt az utolsó lépést is hiába teszik meg némelyek. Zsidóknak tekintik a valláscseréig asszimilálódott zsidókat is, akik aztán ott, ahol sokan vannak, külön kikeresztelkedett

24 Lat. “jámbor óhaj”.

25 Neves elmeagyógyász.

zsidó hitközséget alkotnak a társadalomban. (Némely helyen el is járnak a nagyünnepeken a zsinagógába, némelyek azonban beállnak az antiszemitizmus demagógjai közé, és tolvaj módra ők is tolvajt kiáltanak, hogy reájuk ne ismerjenek.)

Mélyíteni kell a zsidókban a faji öntudatot, ami többet ér minden emancipációnál, mert "külső szabadság és belső szolgaság" helyett igaz belső felszabadulást, önbecsülést, méltóságot és szilárd etikai talajt ad. Emelkedett lelket és minden kihívástól visszariadó előkelő tartózkodást vonna ez maga után, amiből aztán becsülés és tisztelet fakadna. Mélyíteni kell a zsidókban a zsidó érzést, amivel együtt jár a zsidó felelősségérzés, az a tudat, hogy minden cselekedete az egész faj rovására íródik, és hiába mondjuk aztán: ez emberi bűn; a köztudat zsidó bűnnek bélyegzi. Ápolni kell a zsidók között, de természetesen a nem zsidók között is, azt az idealizmust, amelyet a sokezer éves zsidó Biblia adott eszményképül, amelyben benne van minden demokratikus haladás magva és minden szociális és minden szabadkőművesi emberi ideál.

Radisics Elemér [(1884–1972)], író²⁶ (p. 119):

Zsidó részről gyakran szemére vetik a magyarságnak, hogy éppen a zsidófajjal szemben türelmetlen, magaviselete visszautasító, és a zsidóság érdemeit sem honorálja azzal az elismeréssel, mely azt joggal megilletné. Igen ám, de a zsidóság is megfélemedezik arról, hogy mint befogadott faj, neki kell alkalmazkodnia a magyarság világfelfogásához, etikájához, nem pedig megfordítva, ha őszintén egybeolvadni akar a magyarsággal. A zsidóság ma is nagy szívóssággal ragaszkodik specifikus, minden más néptől eltérő faji sajátosságaihoz, s mihelyt ez a különködő érzés az egy ország területén belül élőket titkos, olykor öntudatlan közösségbe toborozza össze, mindjárt kialakul a külön érdek, ha kell, a befogadó faj rovására is, ami veszedelmesen hasonlít ahhoz a kritériumhoz, amit az elmélet nemzetiség, nemzetiségi tendenciák fogalmával jelöl. A zsidóság specifikus aspirációja tehát korántsem arra irányul, mint azt tendenciózusan félremagyarázni szokták, hogy a világon élő zsidók között az egyes nemzetek fölött álló érdekközösség keletkezzék, hanem csak arra, hogy az egy országon belül élő zsidóságnak mint különálló társadalmi alakulatnak a befogadó nemzet, tehát a többség rovására hatalmat, érvényesülési lehetőséget és befolyást biztosítson.

Raffay Sándor [(1866–1947)], evangélikus lelkész,²⁷ teológiai tanár (p. 125):

Mi az oka a magyarországi zsidókérdésnek? Nézetem szerint az, hogy a magyarországi zsidóság, tiszteletreméltó kivételektől eltekintve, a vele szemben nyilvánuló előzékenység és kedvezés dacára sem képes beleilleszkedni a magyar nemzet sajátos

26 A *Budapesti Hírlap* munkatársa. – A tárgykörbe vágó könyve: *A magyar középosztály jövőjéről. Tekintettel a zsidóság térfoglalására* (Budapest, 1917).

27 Később püspök.

és hagyományos szellemébe. Történeti életéből folyólag oly korlátlanul szabados, a világpolgárságot propagáló irányt követ, amely a kis és rokontalanul álló nemzetek életét szükségszerűleg gyökereiben megtámadja, s amely a magyar nemzetnek se múltjával, se jelen szellemével, se jövőendő értékeivel meg nem egyeztethető. Ezenkívül a zsidóság egyik része vallási szokásaival is merőben ellentétbe helyezkedik az általános társadalmi szokásokkal és felfogással, s igazában önmaga zárja el a megértésre vezető asszimilálódás útját, sőt maga zárja el magától a hozzá testvériesen közeledni hajlandó embertársakat is. Végül a zsidó fajban az évezredekben át mindenütt mutatkozó elkülönültség különben is sok olyan egyéni és faji tulajdonságot teremtett meg és fejlesztett ki, amelyek sokakat a társadalomban nem rokonszenves magatartásra visznek s így önkénytelenül is az ellenérzést váltják ki e különben sok tehetséggel felruházott faj ellen.

Ravasz László [(1882–1975)], teológiai tanár,²⁸ a *Protestáns Szemle* szerkesztője (p. 126)

A zsidóság egy faj, illetve fajta, amely nemzeti mivoltának széttörésével sporadikusan elszóródott a nemzeti alapon szervezkedett világcivilizáció testében. Mind-egyik befogadó államban meghonosodott, de azért mégis egy élő, az egész kultúrát átérző faji hálózatot alkot, amely felveszi ugyan a befogadó állam nemzeti jellegét – s ha teljesen felveszi, összefüggésében meg is szakadozik –, de azért egészében megtartja különállását, és egységes figurációt ad, mint a márványban az erzet. (...) A zsidókérdésnek, ennek a nagy szociálpedagógiai feladatnak a megoldása legelső-sorban az ő dolguk, és nekik kell a megoldásban könnyel, ostonnal, hangos szóval és néma szenvedéssel előljárniok. De mi ez a megoldás? Más feleletet nem tudok adni, mint ezt: a teljes faji beolvadás. (...) A zsidóságnak el kell hagynia mindazt, amiben faji partikularizmusa kifejeződik: nyelvét, nevét, tradícióit, és mikor megérik rá az idő – de ez belső meggyőződésből jöjjön –: vallását. Ehhez pedig az szükséges, hogy a zsidóság a maga ellenőrizhetetlen zsinagógális szervezetéből átlátszó, nemzeti és közjogilag biztosított egyházzá szervezkedjék. Az orthodox rabbik nagy része ma sem tud magyarul, s úgy jönnek-mennek határokon innen és túl, mintha egy lappangó katholicitás volna az alaptételük. A zsinagógális szervezet tulajdonképpen a faji különállást petrifikálja²⁹ ... Meg kell szervezni az orthodox és a modern zsidó nemzeti egyházat, magyar tannyelvvél és liturgiával, rabbiképzéssel, dioeciesisekkel és egyetemes elnökséggel, magyar teológiai irodalmának esetleg egyetemi képviseletével. A zsidó vallásban – még a talmudi deformáció mellett is – annyi mélység és etikai erő van, hogy képes megtartani és megszentelni egy emberi életet, s minél inkább napfényre kerül igazi mélysége, a talmudi skolasztikából minél teljesebben kiszabadul az örök profétizmus: annál biztosabb utat ver a kereszténységhez.

28 Később dunamelléki református püspök. Lásd még alább, #234.

29 Megdermeszti, kővé változtatja.

Richtmann Mózes [(1880–1972)], tanítóképezdei tanár,³⁰ a *Zsidó Szemle* szerkesztő-főmunkatársa (p. 130):

A zsidóság lényét kereső kérdést: felekezet-e vagy nép, nem szubtilis zsidó gondolkodók vetették fel, hanem benne él a társadalomban. A külvilág előtt a zsidóság nemcsak felekezet, és a nem-zsidó a zsidó egyénben nemcsak azt a különbséget látja, hogy másképpen imádja istenét. Amíg a környezetnek nincs oka az ellenkezőre, túri vagy elhiszi, hogy a zsidó csak hitében különbözik tőle, de mihelyt akár vallási, akár politikai, akár gazdasági feszültség áll be, felhangzik a zsidó szó olyan értelemben, amely nem vallási fokozatot, hanem idegenszerűséget, faji különbséget jelöl. A zsidógyűlöletnek az alapja mindenesetre az, hogy a környezetre a zsidó valami külön species, valami "más".

(...)

Tagadhatatlan, hogy a zsidóság asszimilálódni igyekszik. Egyesek a legradikálisabb megoldást választják s áttérnek az illető országban uralkodó vallásra. Azt szokták mondani, hogy a kitérés nem használ semmit, zsidót lát a társadalom a kitértben is. Ez igaz lehet az első, de nem a harmadik nemzedékben. Nagy tömegekben ilyen beolvadás nem lehetséges, itt évtizedek nivelláló munkájáról lehet csak szó. Az eredményt mindenesetre csak növelni fogja, ha minél kevesebb küzdelemmel lesz összekötve zsidónak lenni. Az állami liberalizmus és tolerancia az asszimiláció legjobb előkészítői. Mindezek ellenére kétséges a teljes siker. Amíg életüket a hagyományos zsidó szabványok szerint berendezett zsidók vannak, addig a zsidó más lesz a környezeténél. Ezt az idegenszerűséget nem lehet akkor sem eloszlatni, ha a zsidók nemcsak kereskedők lesznek, hanem az összes foglalkozásokban el lesznek osztva arányosan, hiszen feszültségek mindig lesznek, s ilyenkor az érzelmek s az ösztönök jutnak szóhoz. A zsidók egy része a hagyományos zsidó életmódot a viláért sem fogja abba hagyni belátható időn belül, s az is megállapítható, hogy a vallási orthodoxia most nem olyan intenzív, mint 200 év előtt, de sokkal intenzívebb, mint 1 000 év előtt, s így ha csökkenni is fog idővel, a teljes beolvadástól még rendkívül messze van.

Teljes beolvadás tehát nem várható egyhamar, ellenben a fórum-zsidóknál, akik félig asszimilálódtak, akik formálisan ki nem léptek még a közösségből, akik maguk sem tudják, miért zsidók, az intellektüelek egy nagy részénél, akik által a környezet figyelmessé tétetik a zsidóságra, akik szerepelnek a közéletben: lelki diszharmónia mutatkozik. Vallástalan, de hivatalosan felekezeti zsidók ők. Elvesztették azt az altruisztikus alapon fakadó lendületet, amelyet az emberben a népe érdekében kifejtett tevékenység tudata kivált. Lelki ziláltságuk egyik főoka, hogy nem tartják zsidó létüket természetesnek, nem merik a zsidóságban való maradásukat népi voltukra s ráépített kultúra alapjára bazirozni. Érzik, hogy az ősök erkölcstelen alkuja őket is köti s azért gyökértelenek, mindenütt otthon vannak, tehát sehol, mindenbe beleszólnak,

30 A zsidó Tanítóképző Intézetben; a második világháború után az Országos Rabbiképző Intézet professzora.

tehát lelküknek sokszor nincs is köze ahhoz, amit hirdetnek. Vagy sovinizmust hirdetnek, akkor utálják őket a szabadgondolkodók, mert érdekhajhászást látnak ebben, vagy radikális mozgalmakban exponálják magukat a legtúlzottabb mértékben s így alkalmat adnak lehazaárulóztatásukra.

(...)

Az tagadhatatlan, hogy a zsidóság asszimiláltabb része elvesztette erkölcsi fegyelmét. A zsidó vallás ezt nemigen fogja neki visszaadhatni, a keresztény vallás még kevésbé, csupán az, ha nyíltan vallaná zsidó népéhez való tartozandóságát. Ezzel belekapcsolódnék a világszerte meginduló egyetemes zsidó megújítási mozgalomba. Ez a tudat harmonikusabbá tenné lényét, növelné idealizmusát s altruizmusát. Volna benne nemzeti becsület s érzékenység, amilyen még a ghetto-zsidóban is megvolt vallási alapon. Nyugat-Európában és így Magyarországon is ez a népi érzés csupán az egyéni őszinteség s az erkölcsi követelmény kérdése lehet. Magyarországon e nacionalizmus, e belekapcsolódás egy nagy törekvésbe, mely egy szétszórt milliányi népnek életlehetőséget akar biztosítani, s eddig mint cionista-mozgalom már sok ideális zsidó értéket hozott felszínre, minden politikai tartalomtól mentes. A magyar állam szempontjából nincs zsidókérdés. Őreá nézve teljesen mellékes, vajon felekezet-e a zsidóság vagy nép, őreá nézve mindenesetre csak felekezet, elsajátította a hazai nyelvet és műveltséget, s e téren nem lehet út másfelé.

Ritoók Emma [(1868–1945)], író (p. 136):

Természetes, hogy azok, akiknek a közvetlen elődjei még egy szűk szellemű orthodoxiába voltak bezárva, akik nem örökölték sem bútort, sem könyvet, sem nyelvet, sem eszméket az atyáiktól, és erősebben érzik, hogy magukban mindent ők teremtettek, elvesztik az egyensúlyt s nem képesek finomabb distinkciókra: olyan zsidó családokban, ahol már pár nemzedéken át volt kultúra, nem találjuk meg ezt az egyensúlyhiányt, s amellet nem csökken a receptív érdeklődés gazdagsága. A magyar kultúrkonzervativizmus sokkal nagyobb hiba, mert éppen az új és eredeti tehetségeket nem engedi érvényesülni. A zsidóság méltán dicsekedhetik vele, hogy az új irodalom és művészet terén ők fedezték fel a legkiválóbbakat, és ha rossz, felemás írókat és dilettáns utánzókat is felkapnak, ez nem olyan baj, mint a túlzott magyar konzervativizmus, mely az Arany korában Vörösmarty mellett tört lándzsát, ma pedig Aranyon nem akar túlmenni, mintha a régi kizárná az újat. (...) Ha nem is áll az, amit éppen ezen a téren a saját értékében túlságosan önértetes zsidóság állít, hogy a modern kultúrát ők teremtették Magyarországon: bizonyos, hogy nélkülok olyan gyorsan nem terjedt volna el, olyan intenzív és szenvedélyes viták tárgya nem lett volna...

Szabó Ervin [(1877–1918)], a Fővárosi Könyvtár igazgatója, a Társadalomtudományi Társaság alelnöke³¹ (p. 145):

A magyar uralkodó osztályok valamennyi rétegében kétségtelenül megállapítható antiszemitizmus főokát (...) lelki tényekben kell keresnünk, és pedig, azt hisszük, az ősi idegenkedésben mindennel szemben, ami külsőleg más: aminek a formája, a beszédmodora, a szokásai, általában a viselkedése más (és amit csak a legműveltebbeknél vált fel az öröm érzése a bár idegenszerűvel, de művészi, stílusosan mással szemben). (...) Ha az úgynevezett alsó osztályokat nézzük, akkor – legalább Magyarországon – az okok komplitását erősebbnek látjuk, de különösen a gazdaságiakét és a politikaiakét. Kétségtelenül sok túlzás van a Sombart³²-féle tételben, amely a kapitalizmus művét a zsidóságnak tulajdonítja. De bizonyos az, hogy bár Magyarországon a kapitalista fejlődés megindításában nem kis részük volt nem-zsidó, hanem törzsökös magyar és német elemeknek, ma, és jó ideje, mégis leginkább zsidók képviselik a tőkés gazdasági rendszert mindazokon a területeken, amelyeken a prekapitalisztikus strukturákkal és osztályokkal összeütköznek. Az uralkodó feudális osztályok viszonylag igen jól álltak meg az új renddel szemben a sarat: gazdaságilag és politikailag egyaránt olcsón kiegyeztek a kapitalizmus korai formájával, az uzso-
ratőkével, s ma uralkodó formájával, a finánctőkével, s lehet mondani, hogy kevés országban osztozik oly békésen és egyetértően az oligarchia és plutokrácia a gazdasági és politikai uralomban, mint minálunk. Annál élesebb ellentétben találják magukat a pénz- és ipari tőkével – és mondjuk ki nyíltan: a zsidó tőkével szemben, mert más ilyen tőke Magyarországon nincs – az alsó osztályok: a parasztok, a kisiparosok, a munkások. (...) Rendőri rendszabályokkal nem lehet a zsidókat bizonyos kereseti ágakból kitiltani, vagy pláne megakadályozni, hogy ezekben a kereseti ágakban eredményesebben érvényesüljenek, mint a nem-zsidók, sem osztályérdekeikkel ellentétes politikára nem lehet őket kényszeríteni, sem vallásuk tömeges elhagyására, amint a nem-zsidókat sem lehet arra kényszeríteni, hogy ösztönös ellenszenvüket a kétségtelenül nem mindig esztetikus idegenszerűvel szemben elvessék.

Venetianer Lajos [(1867–1922)], főrabbi³³ és teológiai tanár (p. 34):

Zsidókérdés, a szó közhasználati értelmében, hazánkban nincs; de igenis a zsidók érezhetik magukat jogosan indítatva ezerszeresen felvetni a panaszos kérdést, hogy mit akarnak tőlük? Nincs a hazai társadalomnak még egy olyan rétege, mely

31 A Szociáldemokrata Párt vezető teoretikusa. – Lásd még fentebb, #178.

32 Werner Sombart (1863–1941) német közgazdász, szociológus. Könyveiben, *Die Juden und das Wirtschaftsleben* (1911) és *Die Zukunft der Juden* (1912), a zsidók mint idegen társadalmi elem szerepét látja a középkori gazdasági rendszer felbomlásztásában és a kapitalizmus kifejlesztésében. *Deutscher Sozialismus* című könyve (1934) helyeselte a nemzetiszocialista politika törekvését a zsidók kiszorítására a német gazdasági és kulturális életből.

33 1897 óta Újpesten.

az utolsó fél században, amióta megadatott a hazai zsidóságnak, hogy a benne rejlő erőket minden téren feltárhassa, oly fényes tanúbizonyságát szolgáltatva volna úgy egyedeiben, mint összességében a köz javának előmozdítását célzó becsületes törekvéseknek, mint a hazai zsidóság.

Zoványi Jenő [(1865–1958)], egyetemi tanár³⁴ (p. 34):

Reám nézve a zsidókérdés nem létezik. Éppenúgy, mint ahogy ugyanebben az értelemben nem létezik katolikuskérdés, görögkeletikérdés, protestánskérdés stb. Nekem mindegy, hogy ki milyen vallású; én csupán azt vizsgálom, hogy becsületes és értelmes ember-e valaki. Akár az antiszemitizmust, akár a filoszemitizmust bizonyos mértékű és irányú korlátoltságból eredőnek tekintem. Amazt pláne még annak a rosszhiszemű számításnak is látom, hogy a zsidók közötti becsületeseket kárhoztasuk a keresztények közötti hitványak helyett.

176

Ady Endre

“Két fajtátlan s egyformán idegen fajta”

1917

Megjelent:

Ady Endre (1877–1919), “Korrobori” (1917. június 1),³⁵ *Nyugat*, 17, no. 1 (1924. január 3), pp. 3–5

Újabb kiadás:

Ady Endre, *Publicisztikai írásai*, szerk. Vezér Erzsébet (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977), III, pp. 520–522

Ady Endre *összes prózai művei. Újságcikkek, tanulmányok*, XI. Sajtó alá rendezte Láng József (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982), pp. 136–138, no. 117

Ady Endre, *Egy keresztvetés története. Zsidó történetek*, szerk. Kőbányai János (Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 2006), pp. 203–208

Irodalom:

Ady Endre *a zsidóságról*, szerk. Fehér Dezső (Nagyvárad: Nagyvárad Napló, 1919)

Vezér Erzsébet, “Ady és a zsidókérdés”, *Kritika*, 21, no. 8 (1992), pp. 37–39

---

34 Egyháztörténész, Református Theológiai Akadémia, Debrecen.

35 Sejtethőleg hozzászólásnak készült a *Huszádik Század* vitájához, de Ady talán lekéste a számot, és a cikk csak halála után jelent meg.

A IX., sőt a X. században is még Rómának, az egykori Urbsnak népe jól megértette a latin, a klasszikus latin orációkat. Háromszáz év múlva pedig már készen volt az az új nép, amely már sehogy sem volt a Ciceróé. A Sátán játszik-e vajon velem, amikor egyre biztosabban látom, hogy a Duna–Tisza tája ismét népalakulás nagy, teremtő momentumánál tart? Jeremiás siralmaiból mormolgotok mostanában naponként rettenetes, de gyönyörű verseket magamnak. Az Istennek ótestamentumából, melyet kedves, zsíros, magyaros magyartalansággal Károli Gáspár fordított magyarra, “Örülj és vigadozz Edomnak leánya, ki lakozol Hucnak földében, mert még terajtd is általmegyen a pohár, megrészegülsz, és okádol.”³⁶

De Jeremiás nemcsak ezt írja, hanem emezt is: “A mi atyáink vétkeztek, és nincsenek, mi pedig az ő álnokságokat hordozzuk.” A jeremiádiró Farkas András³⁷ csodálatosan látta volt ám Juda és Árpád balsorsának bolondul nagy hasonlatosságát. Vajon nem ez együgyű próféta látása beszél-e Erdély ama néhai prédikátorának írásából is, aki a zsidó-magyar rokonságot bizonyígtatta? A mi atyáink, akik talán még így-úgy magyarok lehettek, elfelejtették megcsinálni a magyarságot. Magyarság régen nincs már, ami van, az csak pars negativa, mely avval különbözik a jól megrajzolódt fajtáktól, ami neki nincs. Egyetlenünk, ami a mienk, és életjelünk volna, a nyelvünk is dadogó, megrekedt nyelv. Ez a nyelv olyan régóta készülődik, s úgy megkésett, megszedült, megbénult, hogy most már sohse készül el.

Betelni indult napjaim vitustáncában egy hazátlan, kósza, szép, fájdalmas gondolatleánnyal táncolgotok. Azt mondogatja ez a szép, bitang néember, evvel vigasztalgot: ez a történelem, a História. Én tehát olyankor élek, amikor a História nekidurálta magát, s erősen dolgozik körülöttem. Betelni indult napjaim legszentebb vitustánca is – tudom – alapján nagyon egyéni, nagyon személyes mulatság. De szubjektív kínjaim részeg haláltáncában mintha bennem jajveszékelné az egyetlen és utolsó magyar. Mintha ezt is nekem és miattam sírta volna Jeremiás: “A vének megszűntek a kapuból és az ifjak az ő éneklésüktől.”³⁸ Én az életemben, sorsomban, maholnap elnémulásomban az én kihalt fajtámnak a példáját sejtem, érzem. A zoon politikonnak³⁹ én nemcsak társas lényi, de politikus-magyar igazolása vagyok. Valószínű, hogy a halálos ágyamon is csak egy magyar vezércikk erejéig fogok belelátni a nagy Titokba. De a vezércikkemet akkor is meg fogom írni, hacsak meg tudom írni. Úgy látszik, hogy a magyar embernek még az sem adatott, hogy a fájdalmai csupán magáért fájjanak.

De az igaz ugye, hogy közénk, senkik, még egyformákban is százfélék közé, elvegyült egymillió zsidó? Hogy e zsidók megcsinálták nekünk Budapestet s mindazt,

36 Thr. 4,21.

37 “Az zsidó és magyar nemzetről” (Krakkó, 1538) (krónikás ének).

38 Thr. 5,14.

39 Gör. “a polisz (ügyeivel törődő) állat / élőlény” / “társadalmi lény”, Arisztotelész meghatározása az emberre.

ami talán – talán? biztosan – nincs is, de európaias és távolról mutató? Segítségünkre jöttek nekünk, akik már nem vagyunk, azok, akik mint nép, szintén nincsenek.

Ausztráliában van egy nagy néptörzs, mely a világ első poétanépe, mert kitalálta a Korroborit.⁴⁰ A Korrobori, nagy szerelmes táncorgia, amelyhez – a nők muzsikálnak.

Ezek az ausztráliaiak, íme, intézményesen megjelképezték a nagy emberi rejtélyt. Azt, amit a francia finomkodók a nemek halálos gyűlöletének kereszteltek el. A Korroboriba bele is lehet halni, erotikus szerelemgyűlöletben, ott, ott a muzsikáló nők lábai előtt. A zene szól, a nők kacagnak és várnak, s mi kitáncoljuk magunkból az utolsó csöppnyi szerelmet, életet.

Micsoda gyávaság még meg nem mondani, hogy a Korroborit üzzük, járjuk pár évtizedek óta a Duna–Tisza táján? Itt két fajtátlan s egyformán idegen fajta szeretkezik egymással a Korrobori szabályai szerint. A már megcsinált kultúrák lemásolt zeneszerzásaival foglalt itt helyet a zsidóság. S mi, akik magyaroknak nevezzük magunkat, gyűlölve-vágyva ropjuk a szerelmi táncot. Itt egymást fojtogatva a szerelemtől, vagy új népet produkálunk, vagy pedig utánunk az özönvíz. Az az erdélyi prédikátor nem ezt érezte-e, amikor együgyűen, de lelkesen a zsidó-magyar atyafiságról írott könyvet?

Ők, a zsidók, mint az ausztráliai asszonyok, kezelik a hangszereket. Mi, a pusztuló férfimédiomok, táncolunk, haraggal és szerelemmel, gyűlölettel és vággyal – rogyásig. Kár, hogy kevesen vagyunk, sőt néhányan se vagyunk mi, táncolók: magyarok nincsenek Magyarországon. Az már nagyon is politika volt kíméletlenül megmagyarázni, mi okból nincsenek, de nincsenek. Erejüket kiélt uralkodó osztályok, felszabadulásra későn hozott nyomorult parasztság, senyvedő, mert haszontalan fajtákkal és fajtákból öszvéresedett polgárok. Mi a fenéből, nyavalyából – hogy csúnyábbat ne mondjak – lehetnének itt kultúrapotenciás magyarok? Nemsokára ott tartunk, hogy még a Korroborit se táncolhatjuk, mulathatjuk tovább. Sváb, szepes, rutén s isten tudja, miféle korcs magyarok rárohannak a magyarság nevében a muzsikálókra, s összetapossák a hangszereket.

Pedig, pedig ez a Korrobori az egyetlen világosság, ami még előcsalhatna valami nem szégyellni való fotográfiát – rólunk. Megkötönten, eltiportan, ami magyarságféle még akad itt, csak egy kormányzott s mégis szabadjára engedett népalakulással bújnék ki s lendülne föl. Cholnoky Viktor a *Nyugat*-ban egyszer egy könyvről beszélt,⁴¹ melyet meg kellene írni. Négy esztendővel az ő cikke előtt én ugyanezt próbáltam rajongva bebeszélni egy magyar politikus⁴² fejébe, Párizsban. Hogy, no most rajtunk van a sor, turáni fajtákon, s ezeknek mi magyarok vagyunk a legeleje.

40 Alighanem Ady szellemes szóalkotása a lat. *corroboro*, "megerősítem" szóból.

41 Cholnoky Viktor (1868–1912), "Neomongolizmus. Töredékes gondolatok egy könyvből, amely talán meg kellene írni", *Nyugat*, 1, no. 2 (1908. január 16), pp. 57–59.

42 Vészi József (1858–1940), inkább közéleti személyiség, mint politikus, a *Pester Lloyd* főszerkesztője.

Ezért vagyunk olyan benn Európában régóta s közel a hanyatló kultúrákhoz. Azóta – ne adjon erőt az akármilyen isten, hogy elmondjam – megláttam élesen akkori látásom csalárdságát. Ex nihilo nihil⁴³: annyira csak magasabbra törő kultúremberek is akadnak talán közöttünk, hogy egy lehetetlen számársáért az egész emberi kultúra ellen vétkezzünk?

Valamit már látok: ami magyarság van, az semmiképpen sem hasonlít az iskolai olvasókönyvekben foltálat magyarsághoz. A püspök, a mágnás s nobilis és egregius⁴⁴ ősök gyámoltalan utódjai csak akkor prosperálnak, ha zsidók. Előtípusát látom egy új népnek, a Korrobori kiváltott népének, s ó, bár jól látnék. Ez volna mi minden dilemmánk megoldása, s nyilván a História remekbe szült munkája, ha igaz volna. Kultúrát végre is csak azok csinálnak, akik olyan nyugtalanok, hogy nekik az egész föld kevés. Az utolsó ilyen magyarokat azonban már Ottó császár⁴⁵ – ő volt-e csakugyan? – megcsónkította a Lech mezején.⁴⁶ A kultúra és a továbbmenés tehát a Balkán-fajták közép-ékelt korcs magyarság számára: a nem éppen tökéletes, de hasznos zsidóság. Egyéb-ként? Egyébként: “Örülj és vigadozz Edomnak leánya, ki lakozol Hucnak földében, mert még terajtd is általmegyén a pohár, megrészegülsz, és okádol.”

Ady Andre

177

Vázsonyi Vilmos

Politikus a Dohány utcában

1917

(a) Vázsonyi Vilmos (1868–1926) látogatása a Dohány utcai zsinagógában igazságügy-miniszteri kinevezése⁴⁷ után⁴⁸

Idézi:

Sass Irén,⁴⁹ *Vázsonyi*. Gróf Andrássy Gyula előszavával (Budapest: Menóra – Karcag: Kertész J. ny., 1926), p. 57

---

43 “Semmiből nem lesz semmi.”

44 Lat. “vitézlő”.

45 I. Ottó német-római császár (936–973).

46 A “kalandozó” magyarok megsemmisítő veresége Bajorországban (Lechfeld, Augsburg közelében) (955).

47 1917. június 15 (péntek).

48 Jom kippur előestéjén, 5678. *tisri* 10 / 1917. szeptember 25 este.

49 (1901–?), újságíró, zsidó ifjúsági lapok szerkesztője.

Novák Attila, "Magyar–zsidó szimbiózis: Vázsonyi Vilmos", *Kommentár*, [4], no. 3 (2009), pp. 42–48; az idézet: p. 48

Irodalom:

"Az igazságügy-miniszter Kol-nidre estéje. Vázsonyi Vilmos levele a pesti izr. hitközség alelnökéhez, 1917. október 6", *Egyenlőség*, 45, no. 23 (1926. június 1), p. 10, no. III

Vázsonyi Vilmosné [Szalkay Margit], *Az én uram* ([Budapest]: Genius Könyvkiadó, 1931), p. 231 sk.

Csohány János, *Vázsonyi Vilmos a zsidóságért a recepciós mozgalomtól az ellenforradalmi rendszerig* (A Debreceni Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti tanszékének tanulmányi füzetei, 11) (Debrecen, 1987), p. 34 skk.

Szabolcsi Lajos, *Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881–1931). Emlékezések, dokumentumok* (Hungaria Judaica, 5) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993), p. 213 sk.⁵⁰

Megjelentem, nemcsak azért, hogy hálát adjak Istennek azért a nagy kegyért, amelyben részesített, hanem azért is, hogy hitvallást tegyek azok ellen, akik azt hirdették, hogy csak az ősi vallás megtagadásával lehet magas polcot elérni. S midőn ott álltam az imádkozó gyülekezetben, csupa visszaemlékezéssel telt el a lelkem, visszagondoltam a Síp utcai zsidó iskolára, ahol tanultam, a templomi kórusra, melyben énekeltem, a templomudvarra, amelyben társaimmal játszadoztam, társaimra, akik ugyancsak szerény kispolgári családok köréből származtak, még nálam is sokkal szegényebbek voltak – akikkel azóta labdázott a sors. És ott a templomban megint megfogadtam, hogy őket soha meg nem tagadom, a dolgozó szegényeké lett egész életem, egész szeretetem azoké, akikkel együtt játszottam e nagy város görbe uccáinak porában.

(...)

(b) Adománya a Síp utcai iskolának, 1917. szeptember 27

Kiadás:

Vázsonyi Vilmos, *Beszédei és írásai*, szerk. Csergő Hugó [(1877–1944)] & Balassa József [(1864–1945)] (Budapest: Az Országos Vázsonyi-Emlékbizottság kiadása – Újságüzem Kiadó, 1927), II, pp. 165–166

Mélyen tisztelt barátom!⁵¹

Midőn tegnap este az engesztelés ünnepének előestéjén ott állottunk egymás mellett az oltárnál, miközben zúgott az orgona és felhangzott a kórus éneke, – gon-

50 Közli (az *Egyenlőség* egykorú közlése alapján) Vázsonyi hasonló szövegű levelét a hitközség alelnökéhez.

51 Levél a Pesti Izr. Hitközség elnök-helyettesének.

dolataim visszaröppentek a múltba. A múltba, mikor növendéke voltam a Síp utcai iskolának, és mint kis iskolásfiú énekeltem fenn a kórusban. Eszembe jutottak jósa-
gos tanítóim és iskolatársaim, velem együtt szerénysorsú kispolgári családok sarjai,
vagy még szegényebbek, akikről már akkor, mikor még nem volt szokásos, évről
évre a hitközség gondoskodott.

Könnyel és hálával telt meg szívem, és csöndesen, de megindultan és alázatosan
imádkoztam Istenhez. Lelki szükségét éreztem annak, hogy megrögzítsem magam
számára e perceket. Valami le nem küzdhető erő hajt, hogy töredékesen és fogyaté-
kosan bár, de bizonyosságát adjam annak, hogy soha nem szűnő kegyelettel gondolkodok
arra az iskolára, amelyből utamra indultam.

Engedd meg, hogy a Te réveden 10 000 koronát ajánlhassak fel a mai napon a Síp
utcai elemi iskola céljaira.⁵² Fele álljon az intézet tanítói karának rendelkezésére, és
fordítsák olyan tanítói célra, melyet jónak tartanak. Másik felének kamatai szolgál-
janak az intézet szegény tanulóinak segítésére. És legyen szabad kérnem, hogy e sze-
rény alapítvány, melyet a sors kedvezése szerint még a jövőben is gyarapítani szeret-
nék, édesapámnak, aki egykor maga is tanító volt, nevét viselhesse. Kérlek, fogadd e
baráti megbízatásomat szívesen. Őszinte megbecsüléssel régi igaz híved

Budapesten, 1917. szeptember 27-én

Vázsonyi Vilmos

(c) Vázsonyi Vilmos [jr.] (1935–2008) megjegyzése nagyapja látogatásáról
a Dohány utcai zsinagógában

Kiadás:

Hadas Miklós & Zeke Gyula, "Vázsonyi Vilmos önéletmondása. (Részlet.) Újkori zsidó-
ság, asszimiláció, cionizmus", *Budapesti Negyed*, 16, no. 1 (59) (2008. tavasz), pp.
137–154; az idézet: p. 150

Hadas Miklós & Zeke Gyula, *Egy fölösleges ember élete. Beszélgetések Vázsonyi Vilmostal*
(Budapest: Balassi Kiadó, 2012), pp. 340–341⁵³

(...) Nem voltunk a szónak abban az értelmében véve asszimilánsok, hogy ne vál-
laltuk volna a zsidó közösséget, annak minden negatív tartalmával. Szépen kifejező-
dött ez mondjuk akkor, amikor a nagyapámat kinevezték igazságügyi miniszternek.
Kezdődött azzal, hogy meg kellett változtatni egy nagyon régi kinevezési szokást,
mert a miniszterek a Bibliára tették le az esküjüket. Neki viszont a király külön enge-
délyével módja volt csak az Ótestamentumra esküdni. Néhány nappal később voltak
a nagyünnepek. Ő akkor az egész sajtót értesítette, hogy el fog menni a Dohány utcai

52 Vázsonyi rövidesen, decemberben, ugyanekkora összeget adományozott az Országos Magyar
Izr. Ösztöndíj Egyesület javára.

53 Hadas Miklós és Zeke Gyula szívességéből.

zsinagógába, és ő fogja a Tóránál olvasni a napi szakaszt, a hetiszakaszt. És kérte, hogy jöjjenek el, és ezt írják meg. És kalapban le volt fényképezve az újságban, mert azt akarta jelezni, hogy igenis nem adta fel a hitét attól, hogy miniszter lett. Míg az egész polgárság – ahogy ő nevezte, a mi áruló polgárságunk – a kitéréssel, a címeikkel, az egészel feladta ezt a tradíciót. Ő még tökéletesen értette a zsidó hagyományt, tehát neki nem volt probléma olvasni a napiszakaszt, a hetiszakaszt, a Tóra hetiszakasztát, mert ő még zsidó nevelést kapott a Síp utcai elemiben.

(...)

178

Szabó Ervin

A zsidóság közéleti szerepléséről

1917

Jászi Oszkár visszaemlékezése Szabó Ervinre:⁵⁴ "Szabó Ervin és életmunkája", 1920

Megjelent:

Szabó Ervin (1877–1918), *Társadalmi és pártharcok a 48–49-es magyar forradalomban* (Bécs: Magyar Kiadó, 1921); az idézet: p. 22

Újabb kiadás:

Szabó Ervin, *Társadalmi és pártharcok a 48–49-es magyar forradalomban* (Budapest: Nép-szava, 1945)

Idézi:

Nathaniel Katzburg, *Zsidópolitika Magyarországon, 1919–1943* (Budapest: Babel Kiadó, 2002), p. 35

Irodalom:

Litván György, szerk., *Szabó Ervin történeti írásai* (Történetírók Tára) (Budapest: Gondolat, 1979)

Litván György, *Szabó Ervin, a szocializmus moralistája* (Budapest: Századvég, 1993)

(...) Különösen a közkeletű szocialisták három típusát gyűlölte.⁵⁵ Azt, aki osztályharcot prédikál, s emellett mint kapitalista ügyvéd vagy *faiseur*⁵⁶ működik. Azt, aki nemzetköziséget hirdet, s mellette megvadult sovinizmussal a nemzetiségi elnyo-

---

54 A – ma az ő nevét viselő – Fővárosi Könyvtár munkatársa (1901), majd igazgatója (1911), a szociáldemokrata munkásmozgalom vezető ideológusa. Eredeti neve Schlesinger Sámuel Ármin.

55 Ti. Szabó Ervin.

56 Fezőr, kétes üzletekből gyorsan meggazdagodó személy.

mást védelmezi. Azt, ki a lármás libre-penseur⁵⁷ szerepét játssza, s mellette hosszú-napkor böjtöl és templomba jár.

S minthogy nemcsak ezt az utolsó tipust, de a másik kettőt is többnyire a progresszív mozgalom zsidó képviselőinél találta meg, innen az a szigorú kritika, hogy ne mondjam ellenszenv, mellyel Szabó a zsidóság közéleti szereplését szemlélte, nem is beszélve domináns és túlnyomó részvételükről az uzsorában és a kapitalizmus legvakmerőbb visszaéléseiben. (A zsidósággal szembeni ez a hangulata lehetett egyik oka annak, hogy kora fiatalságában vallást cserélt és áttért a protestantizmusra.) Szabó Ervin úgy magánbeszélgetéseiben, mint közéleti szereplésében állandóan hangsúlyozta a zsidókérdés komolyságát Magyarországon, s midőn a *Huszedik Század* zsidózámát⁵⁸ rendeztem, ő volt szerkesztőségünkben az egyedüli, aki fenntartás nélkül helyeselte és támogatta vállalkozásomat.

(...)

179

Szabolcsi Lajos

“Zsidó kommunista”

1919 / 1940–1942

Megjelent:

Szabolcsi Lajos (1889–1943),⁵⁹ *Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881–1931). Emlékezések, dokumentumok* (Hungaria Judaica, 5) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993), pp. 275–276

(...) Azok, akik a “zsidó kommunista” nevet kapták, semmi módon nem sorozhatók a “zsidó” szó és fogalom megszokott kereteibe. Ezek az elemek a zsidó életkeret legszélén elhelyezkedett, ott csüggő, de a kerethez már nem tartozó egyének voltak. Oda nem tartoztak, mert kiestek a zsidó vallási keretből, hitet változtatva. De kiestek a zsidóság faji keretéből is, mert egy nemzetközi világforradalomhoz tartoztak, melyhez zsidók éppúgy fűződtek, mint georgiaiak, tatárok, mongolok és indusok. Éppen a kommunista korszak tanított meg rá, hogy a zsidóságból teljességgel ki lehet lépni, tartalmát és lényegét abszolút le lehet vetkőzni – azt mondanám – egy más hit, egy új világvallás kedvéért, melyet kommunizmusnak hívnak.

---

57 Szabadgondolkodó.

58 Lásd fentebb, #175.

59 Szabolcsi Miksa fia, 1915-től az *Egyenlőség* szerkesztője.

A zsidó kommunisták kis számával szemben állt Magyarországon is a konzervatív zsidó polgárok óriási tömege. A lateiner,⁶⁰ ki alól kihúzták a talajt, a kereskedő, kinek elvették üzletét, a tisztviselő, ki uniformizált életre kényszerült. Ezek mind, mind ellenforradalmárok voltak. Zsidó munkásság úgyszólván nem volt, ez a törzsgárda nem alakulhatott ki, csak máshitűekből.

(...)

180

“Ha vádolnak: védekezz!”

1918. november

“Ha vádolnak: védekezz! Az Egyenlőség hitvédelmi sorozata. Második fejezet: A Károlyi-forradalom”, 1918 / 1936

Megjelent:

Egyenlőség, 56, no. 3 (1936. január 18), p. 16 (Részlet)

[A vád:] *A forradalom a zsidóság uralmát erősítette meg*

A forradalom első percétől kezdve nem szüntek meg a folytonos zsidóüldözések. Kapuváron már 1918. november 1-jén tör ki a pogrom. A tömeg csákányokkal feszíti fel a zsidók boltjait. A lakásokba is behatolnak és mindenütt fosztogatnak. Egymás után jönnek a jelentések Máramarossziget, Sárísáp, Esztergom, Csorna, Endréd, Bed, Rábapordány, Fertőszéplak, Gyulaj, Nyírmeggyes és Mezőkovácsházáról. Egyes helyeken kifejezetten megtagadják a védelmet a zsidóktól, így Mezőkovácsházán és Csornán. Más helyen, így Jászkarajenőn, a hatósági személy maga izgatja a népet a zsidók ellen. Péterréve, Námesztó, Vásárosnamény, Bácsszenttamás, Kisvárda ugyanazt a képet mutatja. Erdélyben, Besztercén a románok is segítenek. Füzéren, Jánosházán pogromok vannak. A tórákat összetépik. Katonaviselt zsidókat is kifosztanak, akikkel együtt szenvedtek a fronton. Így Érsekújváron, Rakamazon, Óbecsén, Adán egy hadiözvegyet rabolnak ki. Erdélyben a zsidókat becipelik a keresztény templomokba és erőszakkal megtérítik. Hagymásláposon merényletet követnek el Diamant Gyula községi jegyző ellen. Borgóprund, Kisilona, Oláhszentgyörgy, Borgóbeszterce, Nyírbátor, Tótkomlós, Pécel községekben megismétlődik ez a jelenség...

---

60 Lateiner: 8 osztályos, latint is tanító gimnáziumot végzett középosztálybeli.

Edelstein Bertalan

“A tanácskormány kegyetlenül megvalósította a zsidók egyenjogúsítását”

1919

Edelstein Bertalan (1876–1934),⁶¹ “Egy zsidó pap széljegyzetei”, 1919. december

Megjelent:

Egyenlőség, 38, no. 29 (1919. december 13), pp. 16–17; no. 30–31 (december 23), pp. 18–19

(...) Anyagiakban éppen a zsidókat károsították legjobban.⁶² A kereskedelmet teljesen megbénították, az üzleteket kifosztották, még a bolthelyiségeket is elszedték tulajdonosaiktól, a gyárakat átjátszották lelkiismeretlen, hozzá nem értő és felelőtlen emberek kezébe, virágzó vállalatokat tönkretettek, az eddig dúsan kamatozó ipari vállalkozások fölemésztették önmagukat, saját költségeikbe fúltak. A gazdát szolgának tették meg saját üzletében, s úrrá és irányítóvá lett. S egyetlen példát sem tudunk, hogy zsidóval kivételeztek volna. (...)

A házkutatások réme is éppen a zsidóburzsoá-osztályt félemlítette meg a nemzsidó nemesség és a tisztí osztály tagjain kívül. Örökös nyugtalanságot keltettek éppen a zsidó polgárokban. Éjfélkor, hajnaltájban verték fel őket nyugalmukból, kutatták át lakásukat pincétől padlásig, forgatták fel holmijukat, állítólag elrejtett aranypénz, ékszer vagy fegyver után nyomozva, s rabolták el a család nyugalman kívül gyakran a menyasszony-leány kelengyjét, a megengedett aranyórát, a szükséges ruhaneműt is. A lakásrekvirálásnál sem voltak tekintettel a zsidókra. Behatoltak a magánlakásokba, elvettek szobát, bútort, az amúgy is legelemibb jogában sértett embert még keserű, gúnyolódó megjegyzésekkel megbántva.

(...)

Mikor tűszokat fogtak el a burzsoázia fékentartására, keresztény papokon és tiszteken kívül legalábbis hasonló számmal zsidó hitközségi elnökök, intézmények vezetői és pénzemberek is kerültek fogságba, és reszkettek életükért.

De még az áldozatok között is, kiknek ártatlanul kiontott vére égbekiáltó bűnnek mutatta azt az egész uralmat, zsidók éppúgy szerepeltek, mint másvallásúak. Éppen olyan lelketlenül, kegyetlenül bántak velük, éppen úgy kéjelegtek kínjaikon

61 1902 óta a budai (kongresszusi / neológ) hitközség rabbija, később budai főrabbi.

62 Ti. a Tanácsköztársaság alatt.

a véredek, éppen úgy tiporták és gyalázták kihülő testüket és elszálló lelküket. Nem tettek különbséget zsidó és nemzsidó, fajmagyar és fajzsidó közt. (...) Sőt adatok bizonyítják, hogy szándékkal öldösték a kevésbé gyanús zsidókat is, csak azért, hogy követőik, vad hordáik előtt bizonyítsák, hogy ők nem-zsidó uralom, s felekezeti különbséget nem ismernek...

(...)

Szándékosan tévednek tehát azok, akik állítani merik, hogy a vörös terror a zsidóknak kedvezett, hogy bárhol és bármikor előnyben részesítették a zsidó felekezetet, hogy a zsidó vallást vagy közösséget különös oltalomban részesítették. A tanácskormány kegyetlenül megvalósította a zsidók egyenjogúsítását: egyenlő jogtalansággal, egyenlő igazságtalansággal sujtotta a zsidókat és nemzsidókat egyaránt.

(...)

Semmi közössége semmiféle tekintetben a zsidóságnak, a zsidó vallásnak, a zsidó felekezetnek a rémuralommal nem volt. Zsidó vallási alapon a bolsevisták nem álltak, a biblia és a hagyomány erkölcsi alapját el nem ismerték, a zsidósággal való összefüggést minden tekintetben megtagadták.

(...)

182

A proletárdiktaturáról

1919. augusztus 28

(a) "A pesti zsidó hitközség nyilatkozata", 1919. szeptember 11

Megjelent:

Egyenlőség, 38, no. 17 (1919. szeptember 11), p. 1

Újabb kiadás:

Egyenlőség, 56, no. 17 (1936. április 23), p. 9: "Drámai pillanatok Székely Ferenc életéből", no. II

Ujvári Péter, szerk., *Zsidó lexikon* (Budapest: Pallas, 1929; reprint, Budapest: Blackburn International Inc., 1987), pp. 220–221

Szabolcsi Lajos, *Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881–1931). Emlékezések, dokumentumok* (Hungaria Judaica, 5) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993), pp. 289–290

Gonda László, *A zsidóság Magyarországon, 1526–1945* (Budapest: Századvég Kiadó, 1992), pp. 195–196

(...) 1) A hitközség⁶³ a maga és az egész magyar zsidóság nevében végtelen örömeinek ad kifejezést afölött, hogy az úgynevezett Proletárdiktatura esztelen és erőszakos kormányzati rendszere, mely minden hitközséget és generációk munkájával és áldozatkészségével fölépített gyönyörű intézményeit végpusztulással fenyegette, saját bűnében összeomlott.

2) A hitközség konstatálni kívánja, hogy a kommunizmusnak nevezett tévtan legelső sorban kereskedőellenes áramlat, senkire sem olyan káros és veszedelmes, mint a főleg kereskedelmi és ipari foglalkozást űző zsidóságra.

3) A hitközség ennél fogva fájdalommal és egyúttal megbotránkozással állapítja meg, hogy a kommunista uralom vezérkarában és táborában nagy számmal voltak zsidó származású emberek, akik majdnem kivétel nélkül már előbb váltak hűtlenné vallásukhoz, mint később hazájukhoz. Minthogy pedig ezeknek a szereplése lelkiismeretlen és gonosz emberek által arra használtatik föl, hogy a magyar zsidóságot a kommunizmussal azonosítsa, a hitközség konstatálni kívánja, hogy minden egyes zsidó származású kommunistával szemben legalább 1 000 zsidó származású magyar állampolgár áll, aki békében és háborúban híven állott a magyar haza és nemzet szolgálatában, és aki a proletárdiktatura gyászos korszakában más vallású polgártársaival együtt tűrt és szenvedett, és a kommunizmus erkölcsseitől és tanaitól éppoly távol állott, mint bárki más.

4) A hitközség úgy a zsidó vallás szent hagyományaiból, mint saját erkölcsi érzületéből kiindulva kimondja, hogy megtagad minden szolidaritást azokkal, akik akár a bolsevista propagandában, akár annak gonosz tetteiben aktív részt vettek, és azokat mint a haza és vallás ellenségeit – amennyiben még a zsidó felekezethez tartoznának – annak közösségéből kirekeszti.

(...)

6) A hitközség mindezek után a legnagyobb határozottsággal utasítja vissza a magyarországi zsidó hitfelekezetre szórt rágalmaidat. Jó és rossz időben mindig híven e hazához, minden áldozatra készen országunkért és nemzetünkért, szilárdan állunk a magyar törvények alapján, melyek minket az ország teljesjogú polgárainak tettek meg.

A pesti izraelita hitközség elöljárósága

(b) Dr. Wilhelm Vázsonyi / Vázsonyi Vilmos, "Die »jüdische« Frage" ["A »zsidó«-kérdés"], 1919. november 2

Megjelent:

Neues Pester Journal, 48, no. 144 (1919. november 2), pp. 1–3

63 A nyilatkozatot Székely Ferenc (1858–1936), a hitközség elnöke kezdeményezte.

Újabb kiadás:

“A »zsidó«-kérdés”, in: Vázsonyi Vilmos, *Beszédei és írásai*, szerk. Csergő Hugó & Balassa József (Budapest: Az Országos Vázsonyi-Emlékbizottság kiadása – Újságüzem Kiadó, 1927), II, pp. 262–266

Tökéczki László, szerk., *Magyar liberalizmus* (Modern Ideológiák) (Budapest: Századvég Kiadó, 1993), pp. 447–451

http://mtdaportal.extra.hu/books/vazsonyi_vilmos_beszedei_es_irasai_2.pdf

A “zsidó”-kérdés

Mintha nem volna elég munkálkodni és szenvedni valónk a magyar kérdésen, melynek megoldásától létünk vagy nemlétünk függ, a magyar politika törpe nagyságai “zsidókérdés”-t vetettek fel. Dühöngenek és tobzódnak, közben egy kicsit gyilkolnak is és ha az ember az állam költségén kiosztott röpirataikat, vagy az örület komikumával ható beszédeiket olvassa, azt kellene hinnie, hogy Magyarország jövője kizárólag csak attól függ, hogyan akarják ők az úgynevezett zsidókérdést megoldani. A közgazdasági és pénzügyi problémák, egy legyőzött és a bolsevizmus által kirabolt ország újjáépítésének gondjai, lekicsinyelten kezeltetnek, a földolog ma és marad a zsidókérdés, igen, ez az örök kérdés, melynek felvetése oly könnyű – mert a káromlás és gyűlölet számára mindenkor hálás talaj található –, melyre azonban az agynélküli uszítók válaszolni nem tudnak. Röpcéduláik a problémát ugyan nagyon egyszerűen oldják meg, amennyiben Offenbach “Szép Heléna”-jának kedves indulóját ültetik át: “Fel Citherébe! – Fel Palesztinába!” De úgy látszik, maguk is sejtik, hogy ez az általuk szuverénül megállapított zsidóország-név csak rossz tréfa, mivel egyik dunántúli óriásuk már másik programot is határoz meg, mégpedig a numerus clausust bizonyos foglalkozási ágakra és a zsidók kizárását a közhivatalokból.

A népek egységesítésének korszakában ezek az urak arról álmodnak, hogy Magyarországot a reakció szigetecskéjévé formálják, ahol a polgári jogegyenlőség nem ismertetik el. Legyen a mi hazánk ismét kísérleti állomás, és miként Kun Béla arról ábrándozott, hogy az elszigetelt Magyarországból a bolsevizmus mintaállamát alkossa meg, a reakcionáriusok abba az édes álomba ringatják magukat, hogy a demokratikus Európában, új demokrata államok által körülvéve, Magyarország a reakció mintaállamává formáltassék.

A terror ismét ugyanolyan erővel működik, mint Kun Béla idejében, és a politikai vezetők, valamint az úgynevezett vezető középosztály ellenálló képessége ismét épp olyan szánalmasan gyenge, mint a szovjet-kormányzat idejében. A liberális Magyarország nagyjai nem bírnak azzal a bátorsággal, hogy ezzel a terrorral szembeszálljanak, és azt kell mondanunk, hogy aránylag még a legkedvezőbb, hogy ha alaposan hallgatnak, mert hogy ha megnyilatkozásra határozzák el magukat, akkor valóban szánalmas, mennyire igyekeznek azon, hogy a felekezeti reakciónak legalább csak egy kis gyertyácskát gyűjtsanak. Azt olvassuk például, hogy egy liberális államférfiú nagyszerű gesztussal az uszítás ellen fordul és azt ajánlja, hogy a zsidó-kérdés az

eljövendő nemzetgyűlés által oldassék meg. Ha azt a kérdést vetném fel vele szemben, hogy miként képzei el tulajdonképpen ezt a törvényes megoldást, nemigen tudna nekem válaszolni. Egy másik liberális államférfiú oly irányban nyilatkozik, hogy a zsidókat nem szabad agyonverni, hagyni kell őket gazdasági téren dolgozni, de a jövőben egynek sem szabad közülök vezető szerepet játszani. Ezek a liberális bajnokok nem érzik, mennyire sértő és igazságtalan az ilyen nyilatkozatuk, mennyire helytelen az általánosításuk és bántó a hazafiasan dolgozó zsidókra, akik nem voltak sem uzsorások, sem forradalmárok, sem kizsákmányolók, sem destruktív elemek. Szegény nemzet, ahol a gyűlölet és uszítás idejében nem található egy Clemenceau⁶⁴ vagy egy Zola, és ahol a liberalizmus óriásai kedves fejüket a homokba dugják, hogy úgy védekezzenek a fenyegető "conspuez"⁶⁵ ellen.

A felekezeti üldözésnek indoka az a vezető szerep, melyet a zsidó faj intellektueljeinek egy része a forradalom előkészítésében és a szovjet-uralom alatt játszott. Azt a szót használom: "zsidó faj", mert a képrombolók: vallástalanok és istenkáromlók. Nem lehet eltüntetni azt a tényt és én nem is akarom tagadni, hogy a zsidó származású irodalmárok egy része nagyon sokban hibázott, amikor a cinizmust, a destrukciót és a nemzeti eszmények lenézését terjesztették. Mivel a reakció mesterségesen a zsidóság nem létező szolidaritását állapítja meg mint tényt és egy része miatt az egyetemességet szenvedtetni, ezért előre láttam, hogy ez a destrukció a forradalom bukása után elkéseredett zsidógyűlöletre fog vezetni. Abban a levélben, melyet három héttel a forradalom kitörése után emigrációból Székely Ferenc nyugalmazott igazságügy-miniszterhez intéztem, előre megjósoltam ezt, amikor azt írtam: "Rettenetes a bűn, rettenetes lesz a megtorlás is!" De a valóságban vajon egyedül ezek a zsidók csinálták-e a forradalmat? Vajon nem előtérbe tolták-e csupán magukat utálatos szereplési éhségből? Hogy sikerülhetett volna nekik egyedül összerombolni Szent István régi, tiszteletreméltó birodalmát, ha a nagy méltóságok, a vezető középosztály, az állami hivatalnokok és katonatisztek nem szegték volna meg esküjüket, nem segítettek volna a rombolásban és nem vetették volna magukat a porba hisztérikus félelmükben a forradalom bálványai előtt?

Milyen sok, úgynevezett "keresztény" uszítót látunk ma a reakció táborában, akik akkor a forradalom hősei voltak, a forradalomtól hivatalt és méltóságot fogadtak el, engedelmesen letették az esküt azon szerény ifjak magántársaságának kezébe, melyet "nemzeti tanács"-nak neveztek. És hol volt a magyar társadalom ellenálló ereje a szovjetkormányzat kitörésekor? Egy arisztokrata hazárdjátékos árulása folytán a mi hazánk a proletár-diktatura zsákmánya lett és ismét látjuk azt a színjátékot, amikor kevés kivétellel a hivatalnoki és a tisztikar meghajlik a terror előtt, szolgálja

64 Georges Benjamin Clemenceau (1841–1929) francia újságíró és politikus, a Dreyfus védelmében harcosan kiálló Émile Zolát támogatta. Miniszterelnök is volt (1906–1909, 1917–1920).

65 Francia "hurrogatok".

a szovjetet mindaddig, míg idegen segítség minket az erőszak uralmától meg nem szabadít.

Nagyon igaz, hogy vajmi kevesen vagyunk, akik nem hajoltunk meg a forradalom előtt, akik szentnek tekintettük eskünket és hazánk új uraival semminemű egyezséget nem kötöttünk. Sokan vannak a gyengék és nagyon kevesen, akik jogot formálhatnak arra, hogy a bírói székbe ülhessenek. És természetes ennél fogva, hogy a legkeményebb bírák épp azok, akik kegyetlenségükkel saját bűneiket akarják eltakarni. Azok, akik az utolsó pillanatig szolgálták a szovjetet, most azáltal akarnak szabadulni, hogy arcukat fehérre festik és mint ártatlan pierrot-k játsszák játékaikat.

Az igazság az, hogy országunknak úgynevezett vezető intelligenciája felekezeti különbség nélkül gyenge, törekeny, ellentállóképesség nélküli, haszonleső, időjárás szerint igazodó volt, és kritika nélkül, elvek nélkül megadta magát minden új divatnak és áramlatnak. És miként, ha egy háremet adnak át az új szultánnak, a hárem azonnal tüzes szerelemre gyullad új ura iránt, éppúgy viselkedett ez az úgynevezett intelligencia, mely minden uralkodó irányzat felé azonnal barátságos arcot mutat. Van-e a történelemben szánalmasabb színjáték, mint a képviselőháznak saját maga által való felosztatása, mely még annyi bátorsággal sem rendelkezett, hogy arra a csekélységre, hogy a volt miniszterelnököt és a képviselőház volt elnökét, gróf Tisza Istvánt meggyilkolták, egy szót is vesztegessen? Azok, akik ma patakokban ontják könnyeiket, annak idején még annyit sem mertek megtenni, hogy a részvét egy szavát susogják el. Milyen kevesen voltak azok, akik elkísérték őt utolsó útjára; és milyen sokan vannak ma, akik az ő emlékét mint "régi hűségesek" dicsőítik! Milyen sokan voltak azok, akik akkor a forradalom dadogó Demosthenese körül tolongtak, ez után az aljas gyilkosság után be akartak lépni pártjába, éppen úgy, mint az ökrök, akik elhunyt uruk sírjáról is gondolkozás nélkül lelegetik a füvet.

Az ország egyetlen, egészséges osztálya, úgy a múltban, mint ma – a paraszt. Zola írja le azt a jelenetet a "Débâcle" című könyvében, hogy mialatt Szedánnál dühöngött a harc, egy kis paraszt a szomszéd völgyben nyugodtan szántott és húzta lovával együtt az ekét. Mialatt a vezető intelligencia együtt szaladt a forradalommal és a bolsevizmussal, a paraszt rosszállólag csóválta fejét az urak játékához és nyugodtan tovább dolgozott. Egyike volt a forradalom passzív nézőinek és visszavonultságával elősegítette a bolsevizmus bukását. Szögezzük le azt a tényt, hogy a paraszt ma is szíve mélyéig hidegen áll a felekezeti uszításokkal szemben, és hogy a gyűlöletnek hullámai kizárólag és egyedül az úgynevezett vezető osztály egy részéből indulnak ki. Ezeknek az uszításoknak célja tisztán a gazdasági egoizmus. A magyar államban nehezebb lett a küzdelem a mindennapi kenyérért. Ennél fogva lehetőleg le akarják nyakukról rázni versenytársaikat. Így keletkeznek a modern keresztes lovagok, akik azonban nem kockáztatják csontjaikat a pogányok elleni küzdelemben, hanem keresztlevelükből óhajtanak monopóliumot teremteni.

Jegyezzük meg jól, én nem beszélek itt az elkeseredésnek azon hirtelen kitöréséről, mely abból fakadt, hogy a kommunisták vezetőinek többsége zsidó származású

volt. A lincz-igazságszolgáltatás sohasem helytálló, de ha az természetes kitörése a népléleknek, meg lehet érteni. Itt azonban nem kitöréssel állunk szemben, hanem jól megalapozott földgáz-vezetékkel, mely kívánságra és parancsra, tetszés szerinti helyeken bírható kitörésre. Gyalázkodó iratokat osztogatnak, a legraffináltabb politikai meséket találják ki, hogy a népnek fantáziája elmérgesíttessék és sohase álljon helyre a nyugalom és a béke. Ennek az agitációnak csak spanyolfala a kommunista előjáték, spanyolfal a politikai spekulációhoz és természetesen általánosítással dolgozik, melynek alapján a zsidóságot teljes egyetemében ki lehet akolbólítani a nemzet testéből, mint annak méltatlan tagjait.

Nagyon régi tévedés az, ha a zsidóságot egységes társadalomnak tekintjük. Az igazság az, hogy a zsidók társadalmilag éppen úgy több részre oszlanak, mint az egész nép, sőt az ellentét a zsidóság egyes osztályai között még sokkal nagyobb, mint bármely más vallásfelekezetenél. Az úgynevezett zsidó szolidaritás oly találmány, mely csak a reakció urainak szolidáris gyűlöletében válik valósággá. Ezenkívül azonban egész életemben soha sem volt szerencsém ahhoz, hogy ezzel a szolidaritással találkozam.

Ha itt saját életemnek tapasztalatairól beszélek, ez nem személyi, hanem tárgyi okokból történik, mert így tudom legjobban bebizonyítani ennek a kitalálásnak nem létezését. Mint fiatal politikus abban a szerencsében részesültem, hogy szemben állhattam a kapitalista zsidókkal, akik sok időt és még több pénzt pazaroltak arra, hogy engem még ifjú állapotban megfojtsanak. Nem teszek ezért nekik szemrehányást, egyszerűen más politikai nézeteik voltak, mint nekem, és azokban az időkben az én demokráciámban veszedelmet éreztek érdekeik számára. Amikor miniszter lettem, ismét abban a tiszteletben részesültem, hogy hitsorsosaim egy másik része fordult ellenem ellenségként. A zsidó származású intellektuelek számára antibolsevista kijelentéseim miatt gyűlöletes őreakcionárius, a népszabadságoknak elkeseredett ellensége voltam. Senkit sem gyűlöltek annyira égően, mint engem és elkeseredett gyűlöletük kergetett engem az emigrációba. A zsidó forradalmárok és bolsevisták halálra ítélték, valószínűleg a zsidó szolidaritás alapján, és ma ismét a reakcionáriusok szerelme fenyeget, mert minden elfelejtődött, elfelejtették küzdelmüket a bolsevizmus ellen, elfelejtették kemény ellentállásomat a forradalommal szemben, elfelejtették, hogy akkor is szentül megtartottam eskümet, amikor a legnagyobb méltóságok megtörték övéiket, úgy, mint amikor jókedvükben pezsgőspoharakat zúznak össze. De ezen urak számára ma itt ismét nem vagyok más, mint a "zsidó". És minden zsidó destruktív, még akkor is, ha a zsidó forradalmárok által a száműzetésbe üldöztetik és a zsidó bolsevisták halálra ítélték.

De csak ez a két osztály képviseli a zsidóságot? Csak kapitalista zsidók és forradalmár zsidók vannak? A kettő között van a becsületesen dolgozó polgárok nagy tömege, akik nem akarnak semmi mást, csak élni mint egyszerű polgáremberek és jó családapák, mint tisztességes kereskedők, becsületes kézművesek és alkalmazottak. És ez a nagy tömeg szenvedjen azért, mert néhány száz zsidó jó üzleteket csinál és más

alkalommal, mert néhány száz megkerült zsidó forradalomban és bolsevizmusban dolgozik? Mi hasznuk volt vajon ezeknek a kapitalistáknak nagy nyereszkeidéseiben? És milyen javulást hozott helyzetükben a bolsevista uralom? Üzleteiket kifosztották, irodáikat bezárták, ingó vagyonukat elhurcolták és őket tönkretették.

Igen, a zsidóknak is megvannak a maguk bűnei és hibái, és beszélni fogok még erről is. De nagyjában és egészében hazafias munkások voltak az új Magyarország felépítésében, sőt külföldi hitsorsosaik még szemrehányásban is részesítették őket azért, hogy kizárólag magyaroknak érzik magukat. Ennélfogva igazságtalan, sőt nemzeti szempontból nevetséges és árulás, ha most a reakció a zsidókból nemzetiséget akar kanyarítani, hogy ezáltal a magyarság számát – természetesen magyar érdekből – kibővítsék. Jellemző arra, hogy a reakció mennyire nem őszinte, hogy a türelmetlenség legnagyobb foka éppen a Dunántúlon került felszínre és kitörésre. A Dunántúlon van éppen a legrégebbi idő óta itt élő magyar zsidók otthona, akik már nagyapjuk sírjára mutathatnak rá, azokra, akik egész életüket itt töltötték el. Ezek egészükben magyarok. Nemzedékek óta csak magyarul beszélnek. Én is ilyen családból származom. Az első könyv, amelyből édesanyám olvasni és írni tanított, a magyar történelem egy kis képekonyve volt... Sohasem hallottam odahaza egy szót sem más nyelven, mint magyarul. És most azt a hírt kell hallanom, hogy szülőhelyemnek zsidó lakosai, ahol nagyszüleim sírja van, kiűzettek azért, mert néhány zsidó gyerek Budapesten kommunista volt. Nem vagyok egyedül szomorú érzéseimmel.

Ha ma liberális múltú államférfiak – kifejezetten hangsúlyozom, hogy csak múltjukban liberálisak – zsidókérdésről beszélnek, akkor közelebb kell lépniük hozzájuk: "Hogy is gondolják ezt az urak?" A polgári jogegyenlőség alapján állanak-e, igen vagy nem? Amint a jogegyenlőséget elismerjük – mert csak az örültek házának lakója lehet, hogy manapság Európában lehetséges legyen a modern államok ez alaptételét Magyarországon felrúgni –, akkor előáll az a konzekvencia, hogy különös "zsidó" határozatok ennek az úgynevezett kérdésnek megoldására nem használhatók. Uzsoráról és kizsákmányolásról beszélnek. Nagyon kérem, hozzanak szigorú törvényeket azok ellen, hogy úgy zsidók, mint keresztények egyaránt megakadályoztassanak ilyen bűnök elkövetésében. Beszélnek kellemetlen és veszedelmes idegen elemekről. Nagyon kérem, hozzanak szigorú törvényt a letelepedés kérdésében az ilyenfajtájú emberek ellen, hogy akár zsidó, akár keresztény azonnal eltávolítható legyen. Beszélnek destrukcióról. Kérem, járjanak el könnyörtelenül ez ellen az irányzat ellen és akár zsidó, akár keresztény, a bűnöst a büntetés egyaránt érje. Ez az igazság útja.

Az úgynevezett zsidókérdés csak ily módon oldható meg. A zsidók egy részének hibái és bűnei azonban csak a zsidóság nagy, egészséges osztálya által önmagában gyógyíthatók meg. Ezek a bűnök maguk igazolják felfogásunknak azt az igazságát, hogy a zsidók nem képeznek egységes társadalmat, hanem hogy köztük a lehető legnagyobb ellentétek találhatók. Az egyik rész még ma is ama betegség hatásában szenved, melyet a gettó emlékeként táplál magában, hogy csúszó-mászó módra hajlongjon minden hatalom előtt és hogy minden hatalommal, még az antiszemitával

is, jó barátságban legyen. Nem akarok ezzel a témával bővebben foglalkozni, mert távol áll tőlem, hogy aktuális célzásokat tegyek. Egy másik rész ismét, mely az intellektuelek közt bírja képviselőit, tűz és lelkesedés minden új irányzat számára, és mindig készen áll, minden hatalom ellen, a destrukció szolgálatára. Ezek a forradalmárok is még a gettóból hozták lelkük mérgezését örökségül magukkal. Nem érzik magukat egyenrangúaknak, hanem elnyomottaknak, és jelentőségük, személyük túlbecsüléséből telve vannak gyűlölködéssel, irigykedéssel és ezért boldogan szolgálnak minden felfordulást. A nagy középosztály azonban e szomorú emlékektől már mentes, az már az egyenlő jog és az egységes nemzet szilárd talapzatán áll. Nem csúszik és nem révoltál,⁶⁶ de nem engedi elvenni jogait. Bátran akar dolgozni hazája érdekében, hazájáért, melyet elrabolni magától nem enged, és bátran akar dolgozni azon, hogy az a két ellentétes osztály, melynek bűnei miatt akaratlanul oly sokat kell szenvednie, eltűnjön a föld színéről. Kinek van arca kiutasítani minket ebből az országból, ahol nemcsak a mi életünk beszél érettünk, hanem szüleink és nagyszüleink drága sírja is?

183

Szép Ernő

“Eszem ágába se volt, hogy zsidó leszek majd...”

1918 / 1919

Szép Ernő (1884–1953),⁶⁷ *Lila ákác* (1919) (Részlet)

(...) Én zsidó vagyok? Hogyhogy zsidó vagyok? Mi az? Sárga vagyok én, vagy zöld vagy kék vagy milyen? Éppen olyan testszín vagyok, mint a magyarok. Kinek az ideája volt, hogy én itt zsidó legyek? Nekem bizony isten eszem ágába se volt, hogy zsidó leszek majd, ha megszületek. Itt várt a világon ez a buta meglepetés, mikor itt kiszálltam. Nekem itt zsidónak kell lenni. Miért? Én magamban, mikor nem gondolok erre, abszolúte nem vagyok zsidó, egy fiú vagyok, a szerelem a hazám, és

---

⁶⁶ Nem csinál forradalmat.

⁶⁷ Szép Ernő a Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe emigrált (1920–1921). Az itt közölt regényrészlet főmotívuma onnan írt leveleiben is megjelenik. “Azt sem értem, mért kell nékem szegénynek és zsidónak lenni, mikor egyiket se kértem, csak danolni akartam, míg élek” (Levél Krúdy Gyulának, 1920. október 22); “Azt hiszem, a tavaszra már elalszik ez a boldogtalan hangverseny Pesten s valahogy meg tudok lenni Pesten, felejteni próbálva felejtendőket. (...) Mit szóljak az emberekhez, mit firkáljak, ha mindenre csak azt felelik, hogy én izraelita vagyok” (1921. február 18). Krúdy Zsuzsa, *Apám, Szindbád* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1975), p. 79 sk., p. 83.

az istenem a halál! És valaki rám néz, és az tudja, hogy én zsidó vagyok. Mintha ránéznék valakire, akiről tudják, hogy az lopott egyszer! És nekem a szememmel ki kell tartanom ezt a vádat vagy ráfogást vagy elnézést vagy mi az, hogy az embert zsidónak veszik. És nekem úgy kell néznie, hogy igenis, rendben van, jól van, zsidó vagyok. Pedig énbennem ez egyáltalában nincs elintézve. Én az egész dologgal nem vagyok tisztában. Nem vagyok ebbe beleegyezve, se belenyugodva, csak ráhagyom, hogy zsidó vagyok, mit csináljak? Engem kérdeznek, mikor rám néznek. Mit felelek? Én egyszerűen elnevetném magam: de kérlek, hisz ez egy örült ostobaság, csak nem fogunk ebben az érdekes életben ilyesmivel is foglalkozni? Sokszor úgy voltam velem, mintha az egész csak egy rossz vicc lenne, amit énellenem találtak ki, hogy ilyen butaság miatt is szenvedjek. Egész életemben zsidó legyek! Tessék talán felosztani ezt, mint a katonaságot vagy mint egy közmunkát, mindenki szolgáljon, mondjuk, egy évet, mint zsidó, ha már okvetlenül kell valaki zsidó is legyen, azonkívül, hogy ember.

(...)

184

Kulcsár István

“Bot, bikacsök, fitymáló fölényesség...”

1919–1920

Megjelent:

Körmendi Balázs / Kulcsár István (1901–1986),⁶⁸ *Zsidó gyónás* (1942) (Budapest: Interart Stúdió, 1990), p. 86–87, 100, 111–112 (Részletek)

Újabb kiadás:

Körmendi Balázs / Kulcsár István, *Zsidó gyónás* (Budapest: Argumentum, 2006²)

(...) A közeli laktanya előtt egy fehér nemzetőrt láttam őrségen, ajkai körül lenéző, gúnyos mosollyal. Ezt a magabiztos lenéző mosolyt láttam azután éveken át az utcán kettesével, hármásával járkáló egyetemi hallgatók ajka körül. Mentek, kezükben bikacsöket lógattak, kihívóan néztek a szembejövőkre és mosolyogtak. Ez

---

68 Orvos, ideggyógyász (pszichoanalitikus). 1945–1948-ban a DEGOB kórházában főorvos, a Magyar Kommunista Párt tagja, a Cionista Szövetség alelnöke. 1950-ben alijázott. Akkóban, majd Tel Avivban kórházi, illetve klinikai pszichiátriai osztály vezetője, az Eichmann-perben elmeorvosi szakértő volt. – 1942-ben, munkaszolgálatban írt, postumus emlékirata: Körmendi Balázs [írói név], *Zsidó gyónás* (Budapest: Interart Stúdió, 1990; új kiadásban, Budapest: Argumentum Kiadó, 2006), Bárdos Pál előszavával (pp. 5–25).

a mosoly bősízített, megszegyenített, lázított. Így kapatta⁶⁹ őket a sajtó, az irányított diákvezérek. Bot, bikacsök, fitymáló fölényesség, sapka volt a jelvényük. És napról napra hallottam, olvastam az újságban, hogy ártatlan járókelőket, öreg embereket, asszonyokat félholtra vertek. Én a kommün bukása után előbb rokonaimnál bújtam el, azután vidékre utaztam, átrándultam Ausztriába is. Visszajövet nem ismertem rá a város képére. Az utcán öles plakátok izgattak a zsidók ellen. A villamosról leráncigálták az utasokat és agyba-főbe verték. Utcai csöcselék és egyetemi hallgatók tömege behatolt a zsidólakta negyedekbe és pogromot rendezett. Vidéken százával fogdosták össze a zsidókat, éjjel ágyukból hurcolták ki a családapákat, kivonszolták az erdőszélre és agyonverték. A parlamentben megnevezett gyilkosok kihívóan sétáltak a városban. A háború elvesztéséért, a forradalomért a zsidóságot tették felelőssé. Gúnyrajzok jelentek meg kampósorrú, ördögi ábrázatú zsidókról, lázító, bujtogató röpiratokat szórtak szét. Valami olyan szellem szabadult el, amit azelőtt csak külvárosi korcsmák és vasúti kintinok zugában sejtettem. A zsidó számára nem volt többé élet- és vagyonbiztonság, és nem volt többé becsület, emberi méltóság sem. (...)

Ami körülöttem történt, teljesen összezavart. Tettleges bántalmazást soha nem szenvedtem el, még csak szemtanúja sem voltam, de meghökkentett és kirántotta a talajt a lábam alól a feltörő barbár szellem. (...) Az általam is ismert körökben olyan emberek kerültek az élre, akik eddig leghátul voltak, nem mintha elnyomták volna őket, hanem tehetetlenségük miatt. Úgy jellemezhetném akkori világképpemmel, hogy az önképzőkörben a labdarúgók és a krakéler tánciskolások veszik át a szerepet, és a költőket és az esztétákat kiverik. Férfiak, akik eszményeim közé tartoztak, egymás után hódoltak meg az új iránynak, amelyet akkor keresztény kurzusnak neveztek. A bujtogató falragaszokon a kereszt jelvénye állott, Krisztus felszentelt papjai izgattak a szószékről. Olyan eszméket hirdettek, amelyeket én a reakció sötét, félrevezető eszközének ismertem. És felmerült a meghamisított élettudomány kétes torzképződménye: a fajelmélet. A zsidó nem magyar! Osztálytársaim többé nem köszöntek az utcán. Az egyetemeken csak úgynevezett karhatalmi félév volt, amelynek hallgatói a politikai rendszer fegyveres védői voltak. Nem iratkozhattam be az egyetemre. Osztálytársaim, a futballisták, az elégséges magyar dolgozatúak, az eszme nélküli kispolgárok egyetemre jártak, én elfoglaltság nélkül csavarogtam.

(...)

Az egyetemi ifúság szabályosan megismétlődő harcaiban az Állatorvosi Főiskola hallgatói voltak a leghírhedtebb zsidóverők. Az évfolyamban hárman voltunk zsidók: két izraelita vallású, meg én.⁷⁰ Az első összeütközés az elhelyezkedés körül

69 Értsd: szoktatta.

70 A szerző 1920-ban kikeresztelkedett, és egyetemre ugyan nem, de az Állatorvosi Főiskolára be-

tört ki. Vagy két heti kezdeti időtartam után egyik óra előtt az ifjúság képviselője felszólította a zsidókat, hogy üljenek az utolsó sorba. Másnap a két izraelita hátul foglalt helyet, én továbbra is előző helyemen, a második padban ültem. Egyszerre csak a pad közepe felől nyomni kezdtek és ki akartak lökni. Én megvettem a lábaimat, nekifeszíttem a vállamat, de a túlerőnek nem tudtam ellenállni és kiestem a padból. Utólag visszatekintve, az egész nem különbözött középiskolás mókáinktól. Egy durva szó sem hangzott el, soha egyikünket sem bántalmazták. A második félév vége felé már jópajtások lettünk, tréfásan invitáltak, menjünk velük zsidótverni. Jóindulatú, egyszerű vidéki gyerekek voltak, kiscigányok, iparosok fiai, nem vármegyei-magyar⁷¹ típusok. A padból kilökés alkalmából azonban úgy éreztem, a keresztény magyarság most taszít ki soraiból, mégpedig jogtalanul.

(...)

A szemeszterek nyugalmit rendszeres időközökben megzavarták a szervezett zsidóverések. Többnyire a félév elején egy nap idegen fakultásbeli hallgatók álltak el a bejáratokat, felszólították a zsidó hallgatókat, hogy hagyják el a termet, a nem engedelmeskedőket összeverték, de legtöbbször megtámadták az első felszólításra kifelé igyekvőket is. Megverték félszeg kisfiúkat, idős hadirokkantakat, még nőket is. Ezt igen jó heccnek tartották. A kisebbségben lévő zsidók többnyire nem álltak ellen. Egy ízben egy sarokba szorított zsidó hallgató egy széklábbal fejbe vágott egy rárohanó jogászt, úgy, hogy annak fejbőre behasadt. A megsérült támadó elfutott, látéletet vétetett sérüléséről és a jogosan védekezőt bepörölte. A tanárok legtöbbször tiltakozott az előadás és az egyetem rendjének megzavarása ellen, felszólította az idegeneket, hagyják el a termet, és azután ő maga eltávozott, szabad folyást engedve a csihi-puhinak. Egy-kettő volt csak közöttük, aki bátran és férfiasan kiállt, ha nem is a zsidók, de az egyetemi szint védelmére.

(...)

---

iratkozhatott.

71 Értsd: dzsentri.

A békeszerződés tervezete ellen

A Pesti Izraelita Hitközség felhívása a világ zsidóságához

1920. január 24

Megjelent:

Egyenlőség, 39, no. 4 (1920. január 24), pp. 4–5: “Kérelmünk a külföldi zsidósághoz”
(Részletek)

Irodalom:

Walter Pietsch, “Der Friedensvertrag von Trianon und die ungarischen Juden”, in: uő, *Zwischen Reform und Orthodoxie. Der Eintritt des ungarischen Judentums in die moderne Welt* (Berlin: Philo Verlag, 1999), pp. 131–155 / “Trianon és a magyar zsidók”, in: uő, *Reform és ortodoxia. A magyar zsidóság belépése a modern világba* (Múlt és Jövő Könyvek: Magyar Zsidó Történelem) (H. n. [Budapest]: Múlt és Jövő Kiadó, 1999), pp. 109–131

Testvéreink!

Jöjjetek segítségünkre a szörnyű veszedelemben, amelyet a békeszerződés számunkra jelent. A magyar-zsidó műveltség legvirulóbb vidékei, a magyar Felföld, zsidóságunk eme kiapadhatatlan újjászületési medencéje, a Bánság és Erdély, a magyar zsidó ipar eme viruló tájai idegen kezekre kerülnek az igazságtalan béke által. Magyarország, a nyugat-európai műveltség és civilizáció eme gyönyörű mentvára több mint felére redukálva, széjjeltépve, legfontosabb életereitől megfosztva és megcsonkítva került ki a gigászi küzdelemből. (...) Háromszorosan–négyyszeresen kell majd minden erejét koncentrálnia, hogy magyar hazája és ősei hite iránti kötelességét teljesíthesse. (...) Nem hihetjük, hogy ti, kik a magyar zsidóknak köszönhetek annyi világhírű zsidó tudóst, most tétlenül nézhetnétek, hogyan száradnak ki a zsidó kultúra, a zsidó tudomány eme kútforrásai.

(...)

Mi, magyar zsidók magyarok vagyunk és szívünk minden dobbanásával csügünk a hazánkon. Akárhogy üldözzön is bennünket ma a félrevezetett tömegek vak gyűlölete: mi, magyar zsidók, magyarok akarunk maradni, és nem hagyjuk el magyar hazánkat legnagyobb nyomorában, részt óhajtunk venni szeretett hazánk újjáépítésében teljes erőnkkel. E célra azonban szükségünk van a törhetetlen, sértetlen, integer Magyarországra, szabad fejlődési lehetőségekkel. Angol, amerikai, francia, svájci hittestvéreink, támogassátok befolyástokkal, kérelmeitekkel a ti kormányaitoknál a magyar békedelegáció kérelmét, mely egyúttal magyar hittestvéreitek kérelme, mely egyúttal tót, bánsági, erdélyi hittestvéreitek kérelme. Világossítsátok fel államférfiaitokat, hogy Magyarország nem érdemli meg azt a bánásmódot, melyet

ellenségei neki szánnak, hogy Magyarország népe és vele az elválaszthatatlan alkotórészét képező magyar zsidóság jobb, méltóbb sorsot érdemelnek, mint aminőt a párizsi békekonferencia eddig tervezett részükre. (...) Hallgassátok meg kérelmünket! Mentsétek meg hazánkat! Mentsétek meg Magyarországot!

A pesti zsidó hitközség

186

A cionizmusról

1920–1930

(a) Szabolcsi Lajos, az *Egyenlőség* szerkesztője, “Egyelőre ennyit”, 1920. február 14 (Részlet)

Megjelent:

Egyenlőség, 39, no. 7 (1920. február 14), p. 3

(...) Újból és újból arra hivatkozom, hogy a cionizmus veszély, katasztrófa és romlás számunkra; hogy a cionisták aknamunkája a megszállott területeken a hi-pokrizis és a hazugságok szövédéke; hogy az *Egyenlőség* az utolsó tollvonásáig fog tovább küzdeni a cionizmus ellen és bizonyítani a magyar nemzet előtt, hogy a zsidóság túlnyomó többsége elítéli, megveti és elveti a politikai cionizmus gondolatát és hogy a cionistákkal nem lehet, nem szabad, nem fogunk semmiféle ügyben együtt menni és szövetkezni.

Egyelőre ennyit.

(b) “Az orthodoxia és a Palesztina-krízis.⁷² Hartstein Lajos,⁷³ az orth. Központi Iroda ügyvezető alelnöke a palesztinai válságról”, 1930. november 1 (Részlet)

Megjelent:

Egyenlőség, 51, no. 5 (1930. november 1), p. 8

---

72 Palesztina-krízis: az 1929 augusztusában Jeruzsálemben kitört arab felkelés.

73 Hartstein Lajos (1855–1937) személyéhez lásd *Zsidó Élet*, 5, no. 32–33 (1937. szeptember 18), p. 3 (nekrológ); Gabriella Auspitz Labson, *My Righteous Gentile. Lord Wedgwood and Other Memories* (Jersey City, NJ: Ktav Publishing House, 2004), p. 212 skk. (a nekrológ angol fordítása) és passim. – Ms. Labson Hartstein Lajos unokája, még a második világháború előtt vitette ki Munkácsról Josiah Clement Wedgwood (1872–1943) angol keresztény cionista.

Irodalom:

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 374 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 274

(...) Mi, hithű zsidók, hisszük és valljuk, hogy abban az időpontban, midőn a Mindenható úgy látja jónak, újra felépül a zsidó nép országa, felépül a mi hatalmas nagy Templomunk is, de ennek rekonstrukciójára emberi elhatározás, emberi akarat, emberi akció, nézetünk szerint, semmiféle befolyást nem gyakorolhat. (...) Remélhetőleg a cionizmus zászlaja alatt áldozó tömegek is belátják, hogy bármennyire ragaszkodnak is a régi szent földhöz, nem lehet ott zsidó tradíciókat más formában életben tartani, mint hogy jámbor zsidó emberek, akik életüket verejtékes munkában töltötték el a különböző országokban, ahol bölcsőjük ringott, életük alkonyán elzárándokolnak a régi tradíciók szent földjére, hogy ott vezeklésben, a szent könyvekben való búvárkodásban töltsék hátralevő napjaikat. A zsidó segélyakció nem terjedhet ki másra, mint ezeknek a Szentföldön tanuló öreg hittestvéreknek a támogatására.

(...)

187

Gömbös Gyula

Fajvédelem

1920–1925

Irodalom:

“Gömbös Gyula és a zsidóság”, *Múlt és Jövő*, 26 (1936. október), p. 290

Gergely Jenő, *Gömbös Gyula. Politikai pályakép* (Budapest: Vince Kiadó, 2001)

(a) Jákfai Gömbös Gyula (1886–1936) nemzetgyűlési képviselő, “A zsidókérdés”, 1920. augusztus 10

Megjelent:

Szózat,⁷⁴ 2, no. 189 (1920. augusztus 10), p. 1

---

74 Alcímében: “Politikai napilap. Kiadja a Magyar Nemzeti Szövetség.” Később: “Íránya nemzeti, keresztény, agrár, pártonkívüli.” – A lap alapítója, Ulain Ferenc (1881–?), ügyvéd, 1919-ben részt vett az ellenforradalmi mozgalmakban (Etelközi Szövetség), közel állt Gömbös Gyulához.

Újabb kiadás:

Gömbös Gyula, *Válogatott politikai beszédek és írások*, szerk. Vonyó József (Millenniumi Magyar Történelem: Politikai gondolkodók) (Budapest: Osiris Kiadó, 2004), pp. 65–67; az idézet: p. 65 sk.

(...) A keresztény kurzus eddig nem jelentett mást, mint jelszót, amely tetszetősen és a tömeglélektan szabályai szerint volt különféle átérzett és át nem érzett programbeszédekbe beillesztve. A kérdés lényegét nem merete eddig sem bolygatni.

Ha lelkiismeretesen tanulmányozzuk a zsidókérdést, az első pillanatra leküzdhetetlennek látszó akadályokkal állunk szemben, mert a zsidókérdés nem vallási, hanem elsőrangú *faji és gazdasági kérdés*. A zsidók annyira beilleszkedtek az állami élet minden szervébe, jobban mondva, annyira felülkerekedtek a honfoglaló magyar népen, hogy egyszerű kormányintézkedéssel vagy egy előterjesztett indítványról folyó vitában alig lehet segíteni a bajon.

A bajon – mert a zsidók elhatalmasodása a magyar faj szempontjából igazán baj, nagy baj – pedig segíteni kell... (...)

A zsidókérdést meg kell oldani mihamarább. A nép kívánja, az ország érdeke kívánja. Ne számítson senki csupán egy tulipánmozgalomra, ne merje senki – még nagynevű politikusaink sem – a zsidókérdés intézményes megoldásának kérdését lekicsinylő mosollyal kísérni.

(...)

Magyarországon a zsidók 5 %-át teszik az összlakosságnak. E káros következményként látjuk, hogy a nagybirtoknak 20 %-a, nagyobb földbérletek 48 %-a, az újságok 50 %-a, a bankoknak legalább 75 %-a zsidó kézen van, azaz a zsidók messze túllépték azokat a határokat, amelyek között számarányuknak megfelelően mozogniok kellett volna.

A zsidókérdést tehát meg kell oldani, és legkisebb mértéke a megoldásnak az lesz, ha a zsidókat állampolgári jogaik épségben tartása mellett az öt százalék szabta határok közé mindenütt visszazorítjuk. Ha ezt nem tesszük, bizonyos vagyok benne, hogy további ötven év múltán még inkább eltolódik a helyzet a zsidók javára, és (...) mi vagy utódaink egyszerű rabszolgákká süllyedünk, azokkal együtt persze, akik még ma is a zsidók védelmére kelnek.

(...)

És ha nemzetközi viszonylatba helyezem a kérdést, úgy látom, hogy Európában mindenütt megkezdődött a fajvédelem nemes munkája a zsidósággal szemben. A munka megkezdődött, de nincs befejezve; ezért érezzük még mindig a nemzetközi zsidóság hatalmát, amely hatalom összeomlik (...), minél kitartóbbak leszünk

---

1922–1926-ban nemzetgyűlési képviselő, fajvédő, Gömbös bizalmasa, 1931-től ismét képviselő. Ulain után a fajvédő lapot Bajcsy-Zsilinszky Endre szerkesztette.

mi, kik visszük a zászlót, és azok, kik velünk együtt megteremteni óhajtják a keresztények (nem zsidó fajok) nemzetközi szervezetét.

(...)

A kocka el van vetve. A zsidókérdés intézményes, de nem erőszakos megoldását sürgeti az egész magyar nemzet egészséges életösztone. Nem lehet és nincs is szebb föladata nemzetgyűlési képviselőnek, mint saját fajtát megvédeni a rabszolgaságtól, mely egyenlő az elpusztulással.

(b) Gömbös Gyula, "1921 politikája. Negyedik közlemény", 1921. január 19

Megjelent:

Szózat, 3, no. 14 (1921. január 19), p. 1

Újabb kiadás:

Gömbös Gyula, *Válogatott politikai beszédek és írások*, szerk. Vonyó József (Millenniumi Magyar Történelem: Politikai gondolkodók) (Budapest: Osiris Kiadó, 2004), pp. 86–88; az idézet: p. 87

(...) Világosítsuk föl ismételtén az egész magyar társadalmat a kurzus jelentőségéről. Arról van szó, hogy a zsidó elhatalmasodással szemben csak úgy tudunk a továbbiakban helyállni, ha visszavesszük jogainkat és vagyonunkat, amit tőlünk elvettek alig fél század alatt, és ha egyszersmind megakadályozzuk további térfoglalásukat. Mert jól jegyezzük meg: a zsidók a keresztény kurzus dacára gazdasági téren újból tért hódítottak, ami most már a mi szégyenünk és a mi tehetetlenségünk bizonyítéka.

(...)

A tétel egyszerű: a zsidók bármily téren csak számarányuknak megfelelően érvényesülhetnek. Nem ismerjük el azt, hogy ők elsősorban szellemi munkára hivatottak. Nem ismerjük el fölényüket saját fajunkkal szemben. Ha tételünk gyakorlati megvalósulása esetén nem tudnak nálunk elhelyezkedni, ám hagyják el az országot. Ezért vagyok híve a cionizmus gondolatának, és szükségesnek tartanám, hogy a magyar kormány már 1921-ben érintkezésbe lépjen a cionisták központjával, a magyar állampolgársággal bíró fölös számú, több százezer zsidó polgár kitelepítésére. Vannak a zsidók között, kik ezzel a gondolattal szemben gúnyoló, elutasító álláspontra helyezkednek, de örömmel állapítom meg, hogy a zsidó fiatalság körében a zsidó haza utáni vágy határozottan kifejlődött már, és remélem, hogy a következő generáció egyenesen követelni fogja a cionizmus gyakorlati megvalósítását. Egy, az egész világon elszórtan élő hontalan nép sorsa a népek nyugalmanak biztosítása szempontjából is megvizsgálandó. Míg a hazával bíró népek természetszerűen a nacionalizmus hívei, addig a legerősebb antinacionális tendencia rendesen a zsidóságtól ered, mert az intranzigens nacionalizmus majdnem együtt jár az antiszemizmussal. Az összes

internacionális mozgalmak ezért találnak oly élénk visszhangra a zsidóságnál. Nekik, ameddig elszórtan élnek, csak egy céljuk lehet: a nemzeti hatások elsimítása egy új világrend megalapítása által, amely nekik uralmat, nekünk rabszolgaságot jelent.

(...)

Tehát nincs megalkuvás! És mert nincs, föl kell hogy készüljünk a zsidóság szerepének átvételére, mert nem voltunk fölkészülve.

(c) Gömbös Gyula, Felhívás a magyar társadalomhoz a fajvédelem támogatására,⁷⁵ 1923. augusztus

Újabb kiadás:

Gömbös Gyula, *Válogatott politikai beszédek és írások*, szerk. Vonyó József (Millenniumi Magyar Történelem: Politikai gondolkodók) (Budapest: Osiris Kiadó, 2004), pp. 179–184; az idézet: p. 183 sk.

(...) Üzenek a zsidóságnak is. Sokan vannak. Hatalmi mámor ragadta el őket és hisztérikusan ragaszkodnak ehhez a hatalomhoz. Azt hiszik, hogy isteni nép, önhittek, hogy más népek fölött uralkodni vágnak. Azt üzenem a zsidóságnak, hogy mi turáni nép vagyunk. Ázsiából jöttünk büszkén, fehér lovas vezérek vezetése mellett, soha rabszolgák nem voltunk, vagy ha néha megaláztak is, nem tűrtük a szolgálást. Nekünk nincs szükségünk más isteni népre, mi magunk tudjuk, hogy a magyar arra hivatott, hogy vezessen, államot alkosson, nincs szükségünk arra, hogy idegenek bennünket vezessenek. Azt üzenem, hogy szálljanak magukba, ne provokálják a magyar öntudatot, szálljanak magukba, és maguktól vonuljanak azokba a pozíciókba, amelyek őket számarányuknál fogva megilletik. Mert ha tovább folytatják az izgatást, és ők csinálnak zsidó fajvédelmet szemben a magyar fajjal, akkor eljön az idő, amikor nagyon komolyan fogunk egymással beszélni. Komolyan beszélünk, de azokkal a keresztény magyarokkal is, akik a zsidók barátai, a zsebük révén, *ellenfelelünk, aki nem akarja az új, keresztény Magyarországot.*

(...)

(d) Gömbös Gyula, A zsidóság politikai szerepéről a nemzetgyűlésben, 1925. május 25

Megjelent:

Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója, XXXII (Budapest: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat könyvnyomdája, 1925), pp. 149–154; az idézet: p. 150 sk.

⁷⁵ A cím Vonyó Józseftől.

Újabb kiadás:

Gömbös Gyula, *Válogatott politikai beszédek és írások*, szerk. Vonyó József (Millenniumi Magyar Történelem: Politikai gondolkodók) (Budapest: Osiris Kiadó, 2004), pp. 290–301; az idézet: p. 292 sk.

Ezelőtt néhány esztendővel figyelmeztettem a magyar kormányelnököt⁷⁶ arra, hogy én általában és a nemzetgyűlésben is barátaimmal együtt harcolunk azon felfogás ellen, mintha a zsidósággal azon az alapon, hogy ő polgár, szövetkeznie lehetne. A zsidóság csak taktikából szövetkezik, végeredményben azonban minden eszközt felhasznál a maga hatalmi pozíciójának biztosítására. (*Úgy van! – a bal- és jobboldalon.*) Ez a kormány és a kormánypárt is eszköze a zsidóságnak, amely beleszuggérálta a közvéleménybe, hogy a jobboldali tendencia, a konzervatív rendért való küzdelem semmi más, mint reakció, mint atrocitás, mint szélsőség.

(...)

T. Nemzetgyűlés! A zsidóság szerepe hálátlan ezzel a kormányzattal szemben. A zsidóságot megvédték azon retorzió ellen (*Úgy van! balfelől. – Felkiáltások jobbfelől: Ez igaz!*), amelyet jogosan megérdemelt azon történelmi felelősség következtében, amely a kommün alatt reá hárult. A zsidóság – (...) – bebizonyította, hogy nincs polgári front, csak egy zsidó érdek van, amely nem nyugszik addig, amíg a történelmi Magyarországot meg nem semmisíti, és ma ellenünk harcol ez a zsidóság, mert ma talán leginkább tőlünk fél, de holnap azokra kerülhet a sor, akikkel ez idő szerint még együtt ül a nagy bankok vezetőségében.

A zsidóság szerepe hálátlan volt ezzel a nemzettel és ezzel a fővárossal szemben, amely az érdekeit védte. Ebből nekünk, keresztény magyaroknak le kell vonnunk a konzekvenciákat; nincs középút és nincs kompromisszum, egy van csak: a magyar faj érdekét a végletekig képviselni. (*Úgy van! – a bal- és a jobboldalon.*)

(...)

188

A felvételi létszám korlátozása az egyetemeken

(Az úgynevezett *numerus clausus*-törvény)

1920–1928

Irodalom:

Székely Nándor, *A numerus clausus Magyarországon*. Előszó: Pakots József. – Szilágyi Ká-

---

76 Ti. gr. Bethlen Istvánt.

- roly, *Numerus clausus* (A Védelem) (Budapest: A Magyar Egyetemről Kizárt Zsidó Ifjak – Bichler ny., 1922)
- Fenyvesi Andor, "Az egyetemi numerus clausus szociális jelentősége", *Szocializmus*, 15 (1925), pp. 474–477
- Vázsonyi Vilmos, "A numerus clausus nem zsidó-ügy, hanem a nemzet és a demokrácia ügye", in: uő, *Beszédei és írásai*, szerk. Csergő Hugó & Balassa József (Budapest: Az Országos Vázsonyi-Emlékbizottság kiadása – Újságüzem Kiadó, 1927), II, pp. 443–452
- Bethlen Pál, szerk., *Numerus clausus. A magyar zsidóság almanachja* (Budapest: Magyar Zsidóság Almanachja Kiadóvállalat, 1925)
- The Jewish Minority in Hungary: the Hungarian Law no. 25 of the Year 1920 (Numerus clausus) before the Council of the League of Nations, December 10 & 12, 1925. Report by the secretary and special delegate of the Joint Foreign Committee, together with official correspondence and other documents, presented to the Board of Deputies of British Jews and the Anglo-Jewish Association, January 1926* (reprint, Nendeln: Kraus Reprint, 1974)
- Méhely Lajos, *A numerus clausus mérlege. Élmények és tanulságok* (Budapest: Held János Könyvnyomdája, 1932)
- Nathaniel Katzburg, *Hungary and the Jews, 1920–1943* (Ramat-Gan: Bar-Ilan University Press, 1981), p. 60 skk. / *Zsidópolitika Magyarországon, 1919–1943* (Budapest: Bábel Kiadó, 2002), p. 55 skk.
- N(agyné) Szegvári Katalin [(1930–2012)], *Numerus clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon. A zsidó és nőhallgatók főiskolai felvételéről* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988)
- Barta Róbert, "A numerus clausus és a baloldali magyar zsidó közvélemény", *Sic Itur ad Astra*, 4, no. 1–2 (5–6) (1990), pp. 8–32
- Rákos Imre, "Egy törvény margójára. Írások, dokumentumok a numerus claususról", *Holocaust Füzetek*, no. 15 (2002), pp. 132–147
- Jehuda Don, "Az emberi erőforrás fejlesztése Magyarországon és a numerus clausus" (1999), in: uő, *A magyarországi zsidóság társadalom- és gazdaságtörténete a 19–20. században* (Hungaria Judaica, 18) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatóközpont – Élet és Irodalom, 2006), pp. 107–113
- Molnár Judit, szerk., *Számokba zárt sorsok. A numerus clausus 90 év távlatából* (Budapest: Holokauszt Emlékközpont, 2011)
- Victor Karady & Maria M. Kovács, Eds., *The Hungarian Numerus Clausus Law and Academic Anti-Semitism in Interwar Central Europe* (Research Reports, Studies and Documents in East-Central European Social History) (Budapest: CEU Press, 2011)

(a) Prohászka Ottokár (1858–1927) székesfehérvári római katolikus püspök, nemzetgyűlési képviselő felszólalása a törvénytervezet vitájában, 1920. szeptember 16 (Részletek⁷⁷)

Megjelent:

Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója, V (Budapest: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat könyvnyomdája, 1920), pp. 344–351

Újabb kiadás:

“A numerus clausus-ról”, in: Prohászka Ottokár, *Íránytű*, szerk. Schütz Antal (Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái, XXII) (Budapest: Szent István Társulat, 1929), pp. 245–259; az idézet: pp. 247–248, 252–254, 256–257

Vajda Barnabás, szerk., *A XX. század magyar beszédei* (Budapest: Agave Könyvek, 2007), pp. 95–101

Irodalom:

Orvos Levente, *Prohászka Ottokár és a zsidókérdés* (2006) (http://orvosl.hu/pdf/ol_prohaszka.pdf), p. 44 skk. (higgadt apologetikus elemzés)

(...) T. Nemzetgyűlés! Magának a numerus claususnak⁷⁸ a gondolata egyáltalán nem idegen a mi világunkban. Én úgy emlékszem, hogy liberális publicisztikai körökből is elhangzott már régebben az a kívánság, hogy legyen numerus clausus: numerus clausus felekezetekre és nemzetiségekre való tekintet nélkül. Miért? Azért, mert a jogászság olyan óriási árama a magyar közéletnek, hogy simpliciter egyáltalában nem boldogul. De nemcsak ezekből a körökből hangzott el ez a kívánság: a Magyar Orvosok Nemzeti Szövetsége is rámutatott arra, hogy mi lesz, ha majd a harmadik, negyedik és ötödik évbéli kurzusok három év múlva újabb háromezer orvost dobnak ki a közéletbe diplomával, de anélkül, hogy kenyérhez juttatnák. (...) Ez a numerus clausus egy nagy nemzeti érdeket hangsúlyoz: biztosítani akarja a magyar középosztály számára a kenyeret.

Természetes, hogy ahol numerus clausus van, ott szelekciónak is lennie kell. (...) Azonban természetesen nemcsak a tehetség szerint kell ezt a szelekciót megcsinálnunk, hanem a hazafias érzés szerint is. Szelekciót kell gyakorolnunk a destruktív irányzatokkal szemben való állásfoglalás szerint, ennek a mostani Magyarországnak nagy szenvedései és veszedelmei szerint... (...) Ébren kell szemmel tartanunk mindazokat a mozgalmakat, amelyek a magyar nemzeti keresztény irányzat megtörésére itt is, ott is felbukkannak, és annak esetleg egy újbóli katasztrófáját idézhetik elő.

T. Nemzetgyűlés! Én ennek szükségességét annyira hangsúlyozom, hogy itt valami nagy jogot sem ismernék el. A miniszter úr nem akarja megfosztani azokat, akik már be vannak iratkozva, mert azt mondja, hogy jogfosztásnak nincs helye.

77 A sűrű közbekiáltások nagy többségét elhagyva.

78 Lat. *numerus clausus*, “zárt / korlátozott szám”, “keretszám”.

Én is tisztellem a jogot, tisztellem azoknak jogát, akik már beiratkoztak, hogy folytathassák tanulmányaikat, de ha az immatrikulált nem állja meg helyét az igazoló bizottság előtt, ha rá lehet sütni a nemzetköziségnek, a hazátlanságnak és a destruktív irányzatnak bélyegét, akkor azt mondom, hogy itt a jog határozottan megszűnt, vagy legalább is azt mondom, hogy ez egy kisebb jog, amelynek egy nagyobb jog előtt okvetlenül meg kell hátrálnia.

(...)

T. Nemzetgyűlés! A numerus clausust a közvélemény általában antiszemitizmusnak ítéli, azt mondhatnám, bélyegzi sok tekintetben. Azt gondolják, hogy mi a numerus claususszal a zsidóságot el akarjuk nyomni, és a keresztény nemzeti társadalmat kiváltságban akarjuk részesíteni az ő kulturális jogainak leszorításával.

A numerus clausust, mint már beszédem elején mondtam, a magyar középsztály leromlása ellen és a magyar faji génusz veszélyeztetése ellen kontempláljuk. Hogy ezt miért tesszük, arra kommentár az utolsó ötven évnek a fejlődése. 1867 óta óriási nagy haladást tett Magyarország; azt senki közülünk nem vonja kétségbe. A magyar gazdaság, a magyar kereskedelem határozottan nagy lendületnek indult. Ezt nem a magyarok csinálták, ezt a zsidók csinálták. Legalább is nagy részben; mondjuk, hogy nagyon nagy részben a zsidók csinálták. Míg ellenben a magyar intelligencia a nevelésénél fogva egyáltalán csak a bürokrácia, csak a jogászság felé orientálódott...

(...)

Tehát mi nem azt hibáztatjuk, hogy a zsidóság megteremtette a magyar kereskedelmet, nem is tagadjuk azt, és a magyar nép tényleg nem volt antiszemita azért, mert kereskedője zsidó volt. (...) A magyar népben antiszemitizmus egyáltalában nincs. Nem abban van a hiba, hogy a zsidóság a gettóból kiszabadul, hiszen a humanizmus ideája, a humánus eszmék hatalma mindnyájunk eszméje. Következőleg, ha a zsidóságot onnan kiemeltük, ha azt az európai kultúrába beállítottuk, ha Mendelssohn Mózes e részben igazán Mózes volt annak a német gettói zsidóságnak, ezen mi nem botránkozunk meg, ezt mi nem kifogásoljuk. Ha annak a zsidóságnak szimatja volt arra, hogy a sajtó, a betű presztízse óriási hatalom, és rávetette erős intelligenciáját és munkaképességét a sajtóra, ezt nem kifogásoljuk, sőt ha a zsidóság egyes családjaiban asszimilálódott, ha felszüremkezett a magyar társadalomba, ha ebben a vérkeringésben tényleg egy erőteljes meleg hullám lett – amint mi is tisztelünk sok családot, amelyek tényleg beolvadtak teljesen a magyarságba –, ez nem hiba, nem ebben van a mi antiszemitizmusunk, ha ugyan antiszemitizmusról szó lehet, hanem abban van a hiba, hogy a zsidóság nemcsak integráló⁷⁹ részé lett, hanem túlsúlyba került, nemcsak egyik feltörő részé lett, hanem minket leszorító részé.

A mi egész nemzeti problémánk ebben áll, úgyszólván nem antiszemitizmusról van

79 Értsd: integráns.

itt szó egyáltalában – ezt nagyon szeretném belekiáltani a magyar világba –, hanem ez faji önvédelem. Miután a kereszténység lépten-nyomon érzi, hogy leszorulóban van támadások által, az egész népszíché megrontása által, miután egy olyan folyamatban vagyunk, amelyet határozottan dekrisztianizációnak kell nevezni, t. zsidó polgártársaim ne vegyék ezt gyűlölködésnek, ne vegyék ezt faji üldözésnek.

(...)

Ha az ügyvédeknek fele zsidó, ha az ügyvédsegédeknek majdnem a fele zsidó, ha a magánorvosoknak nagy többsége zsidó, ezt egy társadalom, amely érzi magát, amely fiait mégiscsak fiainak nézi, akiknek a kenyeret biztosítani akarja, azt semmiféle liberalizmusért, semmiféle általános teóriákért oda nem adhatja.

Tisztelt Nemzetgyűlés! Nemcsak a magyar középosztály leszorulásában, leszorításában van a probléma, hanem a magyar faji géniusz romlásában.⁸⁰ Ha az ember a magyar irodalmat nézi, (...) okvetlenül azt látja, hogy a zsidó értelmiség térfoglalása a magyar irodalom elzsidósodását eredményezte. Ezt én általános tézis gyanánt állítom fel.

Ha az ember Heinét összehasonlítja Ady Endrével, bámulatos hasonlóságot találunk. (...) Ahogy Heine a kereszténységet csakis karikatúrákban tudja meglátni, úgy Ady Endre a mi nagy tradíciókat és a mi nagy érdekeinket valamiképpen karikatúrákban, valamiképpen hamis látószög alatt látja. (...) Én ezt felhozom példaképül, hogy a zsidóság szelleme miképpen járja át és miképpen hamisítja meg a magyar érzést, a magyar szellemet, a magyar kultúrát... (Sándor Pál: *Mi nem vagyunk ellenségei a magyar kultúrának!*) Kegyetek⁸¹ nem ellenségei a magyar kultúrának. De kegyetek megváltoztatják a magyar kultúrát, hogyha mi nem vesszük észre ezt a nagy érdeket és ha nem tudunk eléje állani keményen és természetesen a szellem erejével ráparancsolva. Hiszen nem letörésről van szó, ismétlem, hanem arról, hogy legyen igazán a szellemnek szabad útja. És amint szívesen megadom a jogot, a szabadságot a zsidó kulturális szellemnek, meglátásnak, inspirációnak, úgy védem a saját nemzeti kultúrámat, amikor annak veszedelmeit látom. Másról nincs szó. (Sándor Pál: *Mi is részesei akarunk lenni a nemzeti kultúrának!*) Kegyetek akkor lesznek részesei a nemzeti kultúrának, ha igazán asszimilálódnak. (Sándor Pál: *A hitünket nem kell hogy odaadjuk!*) (...) Én senki hitét nem akarom elvenni és senkit téríteni nem akarok. (...) Hiszen nem a zsidók kiűzéséről, száműzéséről van itt szó, hanem a zsidóság értékes, itt már meghonosodott elemeinek valamilyen bekapcsolásáról a magyar kultúrába. De ez csak akkor lesz meg, ha azt a mi magyar kultúránkat meghami-

80 Egy képviselő közbekiáltása: "Palesztinát csináltak belőle!"

81 Ti. a zsidók, akiket Prohászka megszólított. Konkrétan Pető Sándor (a *Napló* szövegében) / Sándor Pál (az *Iránytű* szövegében) megjegyzéseire reagált. – Sándor Pál (1860–1936), nagykereskedő és bankár, és Pető Sándor (1867–1921) országgyűlési képviselők voltak, mindketten zsidók. Bródy Ernő (1873–1961) ügyvéd, Bródy Sándor író unokaöccse, 1906 óta, kis megszakítással, haláláig tagja volt az országgyűlésnek.

sítani, kicsorbítani nem engedjük, és kegyetek jóindulattal észrevevén ezt a sajátos hatását a zsidó géniusznek, nem tagadják el, nem tolják el más sínparra ezt az óriási problémát, hanem jóindulattal, megértéssel inkább kooperálnak abban az asszimilációban.

(...)

A t. képviselő urak folyton azt mondják: ahhoz nekünk semmi közünk, hogy cionizmus van. Kérem, a zsidóság fejlődése, ha egyáltalában lesz, akkor csakis a zsidó nemzeti eszme irányában képzelhető. Minden nemzet átmegy három fejlődési fokon, három nagy eszme sugárzatában: az egyik a vallási eszme, a másik a humánus eszme, a harmadik a nemzeti eszme. Mendelssohn Mózes nem adta meg jól az irányt, mert beleállította a zsidó népet a német kultúrába és a német filozófiát mohón szívta és vette magába a zsidó intelligencia, de nem nagyon a zsidó fajnak, a zsidó népnek, a zsidó kultúrának érdekében. Meg vagyunk róla győződve, hogy főleg most, a nagy világháború nyomán, amikor az entent Palesztinát tényleg odaadta a zsidó nemzetnek országul; amikor az entent elismeri mindenütt a zsidók jogát a zsidó nemzetiségi autonómiák felállítására: nem tagadhatjuk, hogy a zsidóságban igenis a nemzeti eszme irányában megindult fejlődés a jövő útja. (...) Mindenesetre az egyes ember állásfoglalásától függ, hogy ő a maga részéről megtarthatja-e teljes lojalitás alapján hűségét Magyarországhoz; beválhat igazán jó magyar polgárnak; de azt sohasem állíthatja, hogy a cionizmus bolondság. (Sándor Pál: *Bolondság, lehetetlen utópia! Zaj. Bródy Ernő: Soha! Soha!*) Lehetetlen beleereszkednünk ezekbe a disputákba. Én csak konstatálni akarom, hogy világszerte a cionizmus a zsidó fejlődés irányát mutatja. Hogy azután ezzel szemben az egyesek milyen állást foglalnak el, az az ő joguk, az az ő érdemük. (...) És ebből csak az következik, és gondolom, hogy ezt t. zsidó képviselőtársaim is be fogják vallani, hogy Magyarországnak csak egy bizonyos százaléku zsidóság kell; hogy a magyar állam egy világtörténelmi bűnt követett el, mikor éppen a liberalizmus cégére alatt vagy mondjuk a liberalizmustól való félelemből megengedte azt a beszüremkedést ott Felső-Magyarországon. (...) Ez óriási nagy hiba, óriási nagy bűn, egy óriási nagy álomlás, mondjuk: egy megtévelyedés volt, és pedig éppen a liberalizmus bűvös behatása alatt.

(...)

Én tisztelem, becsülöm a zsidók szerencséjét. Szerencsés nép. Tisztelem, becsülöm a zsidó géniuszt és a zsidó hatalmat, amennyiben az a szellemnek hatalma, de amennyiben a magyar nemzetet veszélyezteti, amennyiben a magyar nemzet géniuszát valamiképpen letöri vagy pedig meghamisítja, állok elébe, és meg vagyok győződve, hogy velem együtt sokan.

A törvényjavaslatot (...) elfogadom.

(b) 1920:xxv. tc., "A tudományegyetemekre, műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról", 1920. szeptember 26

Megjelent:

1920. évi Országos Törvénytár, no. 17 (1920. szeptember 26), pp. 185–186

Újabb kiadás:

Térfy Gyula, szerk., 1920. évi törvénycikkek (Magyar Törvénytár. Corpus Juris Hungarici. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat, 1921), pp. 145–146

Prepuk Anikó, apud: Gonda László, *A zsidóság Magyarországon, 1526–1945* (Budapest: Századvég Kiadó, 1992), pp. 271–272

Balogh Margit & Gergely Jenő, szerk., *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005 (Dokumentumok)* (História Könyvtár: Okmánytárak, 2) (Budapest: História – MTA Történettudományi Intézet, 2005), pp. 554–555, no. 117

Irodalom:

Az 1920. évi február hó 16-ra összehívott nemzetgyűlés irományai, III (Budapest: Pesti Könyvnyomda, 1920), pp. 220–224 (az eredeti törvényjavaslat szövege és indokálása); IV, pp. 135–138 (a bizottsági jelentések stb.)

Az 1920. évi február hó 16-ra hirdetett nemzetgyűlés naplója, V (Budapest: Pesti Könyvnyomda, 1920), pp. 147–195, 337–486 (a törvényjavaslat vitája)

Bethlen Pál, szerk., *A magyar zsidóság almanachja. Numerus clausus* (Budapest: A Magyar Zsidóság Almanachja Könyvkiadóvállalat, é. n. [1925])

Haller István, *Harc a numerus clausus körül* (Budapest: A szerző kiadása, 1926) (a törvényt előterjesztő miniszter⁸² apologetikus szellemű könyve)

Heksch Ágnes, "Adatok a numerus clausus történetéhez", *Pedagógiai Szemle*, 12 (1962), pp. 613–619

Nathaniel Katzburg, *Hungary and the Jews, 1920–1943* (Ramat-Gan: Bar-Ilan University Press, 1981), p. 60 skk. / *Zsidópolitika Magyarországon, 1919–1943* (Budapest: Bábel Kiadó, 2002), p. 55 skk.

N(agyné) Szegvári Katalin, *Numerus clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon. A zsidó és nőhallgatók főiskolai felvételéről* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988)

1920:xxv. tc., "A tudományegyetemekre, műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról"⁸³

82 Haller István (1880–1964) vallás- és közoktatásügyi miniszter.

83 A nemzetgyűlésben közvetlenül gr. Teleki Pál kormányának megalakulása (1920. július 19) után beterveztette Haller István (1920. július 22); a nemzetgyűlés tárgyalta: szeptember 2–21; előadója Usetty Ferenc (1878–1923) képviselő (Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja) volt. A törvényt a nemzetgyűlés 57 : 7 szavazati aránnyal elfogadta. (144 képviselő nem vett részt a szavazásban.)

1. §. A tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra az 1920/21-ik tanév kezdetétől csak oly egyének iratkozhatnak be, kik nemzethűségi s erkölcsi tekintetben feltétlenül megbízhatók, és csak oly számban, amennyinek alapos kiképzése biztosítható.

Az egyes karokra (szakosztályokra) felvehető hallgatók számát az illetékes kar (a műegyetemen a tanács) javaslata alapján a vallás- és közoktatásügyi miniszter állapítja meg.

Rendkívüli hallgatók csak abban az esetben vehetők fel, ha a hallgatóknak az előző bekezdésben foglaltak szerint megállapított létszáma rendes hallgatókkal nem telt volna be, és csak a megállapított létszám-kereten belül.

Ez az intézkedés a jog- és államtudományi karokon (jogakadémiákon) az államszámviteltanra beiratkozókra nem vonatkozik, a vallás- és közoktatásügyi miniszter azonban az illetékes karok meghallgatása után a pénzügyminiszterrel egyetértőleg ezeknek a rendkívüli hallgatóknak a létszámát is megállapíthatja.

2. §. Az 1. § rendelkezései az előző tanévekben már beiratkozva volt rendes hallgatók, valamint a bölcsészettudományi (bölcészet-, nyelv- és történettudományi és mennyiségtan-természettudományi), továbbá, az orvostudományi karokra középiskolai érettségi bizonyítvány birtokában beiratkozva volt rendkívüli hallgatók további beiratkozási jogát nem érintik, amennyiben nemzethűségi és erkölcsi tekintetben feltétlenül megbízhatók.

3. §. Az 1. § intézkedései szerint beiratkozónak az illetékes karhoz (műegyetemen a tanácshoz) benyújtott folyamodással kell a beiratkozásra engedélyt kérnie.

A beiratkozási engedélynek az 1. § rendelkezései szerint megállapított létszám-kereten belül való megadása vagy megtagadása felett az illetékes kar tanárainak (műegyetemen a tanácsnak) teljes ülése végérvényesen határoz.

Az engedély megadásánál a nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság követelményei mellett egyfelől a felvételt kérők szellemi képességeire, másfelől arra is figyelemmel kell lenni, hogy az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók közt lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát, de legalább kitegye annak kilenctizedrészét.

Hasonlóképpen csak az illetékes kar (műegyetemen a tanács) teljes ülésén megadott engedéllyel iratkozhatnak be a 2. § alapján beiratkozni kívánók is. Ezeknek beiratkozására vonatkozó szabályokat a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletileg állapítja meg.

4. §. Ezt a törvényt, amely kihirdetése napján lép hatályba, a vallás- és közoktatásügyi miniszter hajtja végre.⁸⁴

84 A miniszter egyidejűleg kiadta a végrehajtási utasítást is (1920. szeptember 21), ez nemzetiségnek tekinti az izraelita vallásúakat, és felvételi arányukat 6 %-ban határozza meg.

(c) “A zsidó túltengés megszüntetése az egyetemen.” A Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának⁸⁵ nyilatkozata, 1921. október–december

Kiadás:

Gergely Jenő, *A keresztényszocializmus Magyarországon, 1903–1923* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977), pp. 334–337

Gergely Jenő, Glatz Ferenc & Pölöskei Ferenc, *Magyarországi pártprogramok, 1919–1944* (Magyarországi pártprogramok, 2) (Budapest: ELTE – Eötvös Kiadó, 2003), pp. 45–52; az idézet: p. 47

A zsidó túltengés megszüntetése az egyetemen

Miután a legfőbb baj abból származott, hogy a magyar állam legfőbb iskoláján, az egyetemen a keresztény tanulói fűség egészen háttérbe szorult, s a kisszámú zsidóság már teljesen lefoglalta az ügyvédi, orvosi, mérnöki, építési stb. pályát és így a munkásság parancsolója, a hivatalok vezetője, a legjobban jövedelmező állások birtokosa mindenütt a zsidóság lett, a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja Haller István, az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter vezetése alatt keresztülvitte egy olyan törvénynek a megalkotását, amelynek értelmében az egyetemeken csak annyi lehet a zsidó tanuló, amennyi a zsidóságnak a száma az ország egész lakosságához viszonyítva, vagyis minden százból csak hét, nem pedig ötven, hatvan és hetven, mint ahogy eddig volt. Ennek következtében már az elmúlt, valamint az idején esztendőben pl. csak az orvosi egyetemen 1 500-zal kevesebb zsidó orvostanhallgató van, mint volt azelőtt, s így van ez a többi egyetemeken is. Így lehet elérni, hogy idővel a magyar nép vezetése megint a saját fiaiból kikerült intelligens emberek kezébe fog kerülni, és nem fog fölöttünk ítéletet zsidó mondani, betegségben zsidó gyógyítani, perben zsidó védeni, a házunkat zsidó építeni, kereskedésünkben, bankunkban zsidó tulajdonos ülni. Ez a tettek keresztény politikája.

(d) “Nem fogunk hivatkozni a békeszerződésnek a felekezeti egyenjogúságot követelő pontjára.” A [neológ] Országos Kongresszus nyilatkozata,⁸⁶ 1925. november 23

Kiadás:

“Vázsonyi Vilmos egy történelmi kézírata”, *Egyenlőség*, 45, no. 23 (1926. június 1), pp. 11–12 (Vázsonyi kéziratának faksimiléje és átírása)

Zsidó Szemle, 20, no. 22 (1925. december 1), p. 9

Szabolcsi Lajos, *Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881–1931). Emlékezések, doku-*

85 A párt 1919. október 25-én alakult, 1920 áprilisában Haller István lett a vezetője, az 1920/22. évi nemzetgyűlésben a második legnagyobb párt volt, a kormánykoalíció tagja.

86 A nyilatkozatot Vázsonyi Vilmos fogalmazta.

mentumok (Hungaria Judaica, 5) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993), pp. 366–367

Irodalom:

Vázsonyi Vilmos, “Nemzetünk gyásza nem lehet jogaink forrása”, in: uő, *Beszédei és írásai*, szerk. Csergő Hugó & Balassa József (Budapest: Az Országos Vázsonyi-Emlékbizottság kiadása – Újságüzem Kiadó, 1927), II, pp. 439–440 (Beszéd a Pesti Izr. Hitközség nagygyűlésén, 1924. október 27)

Vázsonyi Vilmos, “Mi nem magyar zsidók, hanem zsidó magyarok vagyunk”, in: uő, *Beszédei és írásai*, szerk. Csergő Hugó & Balassa József (Budapest: Az Országos Vázsonyi-Emlékbizottság kiadása – Újságüzem Kiadó, 1927), II, pp. 440–443 (beszéd a Pesti Izr. Hitközségnek a recepciós törvény 30. évfordulója alkalmából tartott ünnepségén, a Vigadóban, 1925. november 22)

Az izraelita vallás recepciójának 30. évfordulóján egybegyűlt zsidó vallású magyarok nevében kijelentjük:

Felekezetünk egyenjogúsága része a magyar alkotmánynak. Polgári és politikai jogainkat a szabadon megnyilatkozó magyar törvényhozás hozta meg, és az iktatta vallásunkat a bevett vallások sorába.

A numerus clausus intézménye ellen küzdve, éppen ezért csak a magyar alkotmányra támaszkodunk, és nem hivatkoztunk, és nem is fogunk hivatkozni a békeszerződésnek a felekezeti egyenjogúságot követelő pontjára.

Mi magyarok vagyunk, a magyarság részének valljuk magunkat, és a békeszerződés, mely nemzetünk gyásza, nem lehet a mi jogunk forrása. Bizalommal valljuk, hogy a törvénnyel biztosított egyenjogúságunk épségéért vívott küzdelemben, melyet folytatni meg nem szűnünk, nem maradunk magunkra, hanem velünk lesznek a legnagyobb magyar államférfiak hazafias hagyományainak követői.

A magyar alkotmány alapján állva, a nemes magyar tradíciók feltámadásától várva egyenjogúságunk győzelmét, a numerus clausus ügyét idehaza akarjuk elintézni a magunk kormányával és a magunk törvényhozásával. Tehát semmiféle külföldi tényezőhöz nem fordultunk és nem fordulunk segítségért, ezt, még ha jó szándékból fakad is, magunktól elhárítjuk.

(e) Vázsonyi Vilmos képviselő beszéde a nemzetgyűlésben, 1925. december 17

Megjelent:

Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója, XXXVIII (Budapest: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat könyvnyomdája, 1926), pp. 216–222 (Részletek)

Újabb kiadás:

Vázsonyi Vilmos, “A numerus clausus nem zsidó ügy, hanem a nemzet és a demokrácia

ügye”, in: uő, *Beszédei és írásai*, szerk. Csergő Hugó & Balassa József (Budapest: Az Országos Vázsonyi-Emlékbizottság kiadása – Újságüzem Kiadó, 1927), II, pp. 443–452

Irodalom:

Szabolcsi Lajos, *Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881–1931). Emlékezések, dokumentumok* (Hungaria Judaica, 5) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993), p. 376 skk., kül. p. 378

Kovács M. Mária, “A kisebbségek nemzetközi jogvédelmének politikai csapdája: Vázsonyi Vilmos és a numerus clausus”, *Beszélő*, II. folyam, 5, no. 14 (1994. április 7), pp. 28–30

(...) A zsidó vallású magyar polgárok (...) egyetemes gyűlése meghozta azt a határozatot, hogy a numerus clausus eltörlését, bármennyire ellenkezzék is a recepcióval, semmiféle külföldi beavatkozástól nem kérte és nem fogja kérni. Meghozta ezt a határozatot annak egyenes kimondásával, hogy habár a trianoni szerződésnek ismeretes pontja azt követeli, hogy nemzetiség és vallás szerint különbséget polgárok között ne tegyenek, soha a trianoni szerződésnek erre a pontjára hivatkozni nem fog, mert a trianoni szerződés, amely megcsonkította Magyarországot, amely tehát a nemzetnek gyalásza, nem lehet a zsidó vallású magyarok jogainak erőforrása.

(...) Ezt a határozatot minekünk, akik ezt meghoztuk, nem sugallta semmiféle gyávaságnak vagy meghunyászkodásnak érzése. (...) Meg kellett hoznunk ezt a határozatot azért, mert mi a magunk álláspontja szerint soha ebben az országban zsidó felekezeti ügyet nem ismertünk a politikában, és nem fogunk ismerni a jövőben sem. (...) Mi nyugodtan rábízuk magunkat a magyar nemzet tradicionális szabadelvűségére és demokráciájára. Ha a magyar szabadelvűségnek és demokráciának nem fáj a mi sebünk, mi nyugodtan elviseljük. Mi a magyar demokrácia és szabadelvűség erősödésétől várjuk, hogy sebeink orvosoltassanak. Mert hiszen nem mi magunk emancipáltuk magunkat és nem is külföldi segítséggel, hanem a magyar törvényhozás szuverén akaratából. Nem magunk recipiáltuk vallásunkat, nem is külföldi segítséggel, hanem a zsidó vallás recepciójáról szóló törvény a magyar törvényhozás szuverén elhatározásából került bele a törvénytárba. Mi tehát kerülni akartuk annak a látszatát is, mintha mi meg akarnók hurcolni az országot azért, mert ez idő szerint nekünk küzdelmet kell folytatnunk az elszakított területen élő magyar testvéreink érdekében – és az ottani magyar kisebbségek jogát akartuk védelmezni. Nekünk a külföld segítsége nem kell. Ezt jelentette a mi határozatunk.

Ez a mi határozatunk, amely annak a mélységes hazafias érzésnek a következménye, amely a zsidó vallású magyar polgárokat jellemezte, nemcsak azon perctől fogva, amikor emancipálták őket, hanem jellemezte őket már 1848-ban is, amikor emancipáció nélkül vettek részt mint honvédek a szabadságharcban. E hazafias magatartásunk nem új keletű. Midőn a forradalom előtt összegyűltek a magyar zsidó-hitközségek, hogy felpanaszolják sérelmeiket, érkezett annak a híre, hogy katasztró-

fa fenyegeti az országot, és abban a percben az egybegyűlt magyar hitközségek nem hánytorgatták fel többé a maguk sérelmeit, hanem egyetlenegy határozatot hoztak, azt, hogy a külföldi zsidókhoz fordulnak a maguk hazájának védelmére és a külföldi zsidókat kéri arra, hogy védjék meg Magyarországot, amelyet a feldarabolás fenyeget; védjék meg azt az országot, amely önekik polgári jogot és szabadságot adott. És hoztunk egy második határozatot a pesti hitközségnek közgyűlésén, amikor az elszakított részekben élő hitsorsosainkhoz fordultunk szózatokkal és azt kértük tőlük, hogy velünk ne csak mint zsidókkal tartsák fenn az összeköttetést, hanem maradjanak továbbra is magyarok. (...)

(...)

Hoztuk ezt a határozatot, bár jól tudtuk, hogy a külföldön élő azon hitsorsosaink, akik minket asszimilistáknak neveznek és akik gúnyolódnak azon, hogy mi magyaroknak valljuk magunkat: ők a fajvédőkkel teljesen egyetértenek abban, hogy ők is azt akarnák, hogy mi mint nemzetiség alakuljunk meg, mint külön zsidó nemzetiségi párt működjünk és szervezkedjünk; ebben teljesen egyetértenek a fajvédőkkel, akik a nemzetiségek elvesztése után azzal kívánják Magyarországot rekompenzálni, hogy új nemzetiséget kreálnak a zsidóságból, amely törvényeink szerint sohasem népfaj, sem nemzetiség nem volt, hanem csak mint vallásfelekezet és mint vallás szerepelt. Külföldi hitsorsosaink, mondom, megtámadtak és kigúnyoltak minket e határozatunk miatt.

(...)

Amikor pedig mi ezt a határozatunkat meghoztuk, akkor tudatában voltunk annak, hogy lehet a dolognak egy olyan látszata, hogy ha ez a külföldi határozat nem lesz kedvező, mi azt a munkát végezzük el, hogy mi magunk segítjük ezt elő. Az volt a felfogásunk: ám legyen, inkább segítsük azt elő, semhogy külföldi beavatkozásnak legyen a következménye az, hogy mi azokat a jogainkat, amelyeket a magyar törvényhozás szuverén elhatározásából kaptunk meg, ismét ne a magyar törvényhozás szuverén elhatározásából kapjuk vissza.

(...)

T. Nemzetgyűlés! Én nem tudom, minő jogon akarja még ma is a bolsevizmust a t. kultuszminiszter⁸⁷ úr (...) a zsidó vallású magyar állampolgárok egyetemének nyakába varrni. (...) Beszélhetek arról, hogy a hitközségi intézményeket a bolsevisták a legkevésbé sem tartották sehol tiszteletben, hogy ők felekezet és felekezet között nem tettek különbséget, és hogy azok, akik közülök zsidó származásúak voltak, előbb hagyták el hitüket, és előbb rugaszkodtak el hitüktől, mielőtt elváltak a nemzeti társadalomtól. (...) Ha Szamuelykról⁸⁸ beszélünk, (...) beszéljünk arról, hogy ami-

87 Gr. Klebelsberg Kunó (1875–1932) vallás- és közoktatásügyi miniszter.

88 Szamuely Tibor (1890–1919), a Tanácsköztársaság alatt (1919) hadügyi népbiztoshelyettes, közoktatásügyi népbiztos, majd a Frontmögötti Bizottságok (értsd: rögtönítélő törvényszék)

kor külföldről hazatértem,⁸⁹ láttam Budapesten a leszögezett üzleteket, láttam azt a rettenetes nyomorúságot, amelyben itt a lakosság van. Itt tehát nem tettek különbséget keresztény és zsidó között, mindenkinek a vagyonát elvették pártkülönbőség nélkül, faji különbség nélkül és valláskülönbőség nélkül, és elsősorban tönkretették itt a kereskedelmet és az ipart, mert a dolog természeténél fogva a falvakhoz nehezebben tudtak hozzáférni, a falvak jobban el tudtak zárkózni a bolsevizmus ragálya elöl, mint a nagy városok. A bolsevizmust tehát a zsidóság hibájául felróni és azt az egész zsidóság nyakába varrni nem szabad.

(...)

A kultuszminiszter úr beszédében azt mondta, hogy a numerus clausus eltörlése társadalmi explóziókra vezetne. (...) Én kétféle jóst ismerek: az optimista jóst és a pesszimista jóst. Az emberek rendszeren optimisztikusan jósolnak, és rendszeren azt szokták jósolni, amit remélnék, a pesszimista pedig azt jósolja, amitől fél. Én nem tudom, hogy a kultuszminiszter úr érzelmei folytán a jó sok melyik fajához tartozik. (*Derültség.*) Mint optimista jó, azt jósolta-e, amit remél, vagy mint pesszimista, azt jósolta-e, amitől fél? Mindenesetre a nagy konszolidáció mellett, amelynek dicséretét zengik napról napra, nagyon csodálkozom, hogy a kormány nem érzi a hatalmat annyira birtokában, hogy társadalmi explóziókra mint érvekre hivatkozik.

(...)

T. Nemzetgyűlés! A numerus claususról szóló törvény különben is nélkülöz minden őszinteséget. A numerus claususról szóló törvényben az van: ügyelni kell arra, hogy az országban lakó népfajok és nemzetiségek aránya megfelelő legyen az egyetemeken. A numerus clausus szerint tehát a zsidó vallású állampolgárok népfajt vagy nemzetiséget képeznek! Mert vallásfelekezetről a törvény nem beszél! Én azonban nem vettem észre azt, hogy az egyetemeken más népfajjal szemben a numerus clausus valaha is érvényesült volna; például nem vettem észre, hogy a németiséget is mint népfajt kezelték volna. Nem tudom, lehet-e egy népfajból kilépni, mert törvényeink csak a felekezettől való kilépést szabályozzák és kötik formalitásokhoz, ellenben a népfajból való kilépést nem ismerik, és nem tudom, milyen íznel kezdődik már a népfajból való kilépés hatályossága. A numerus claususról szóló törvény tehát, ha így akart berendezkedni, mindenesetre nyitva hagyta azt a kérdést, hogy a népfajból való kilépés hányadik fokon érvényesülhet már sikerrel. (*Eckhardt Tibor:*⁹⁰ *Egyáltalában nem!*)

Ezenkívül pedig a törvény minden őszinteséget nélkülöz, mert hiszen törvényeink értelmében a zsidó vallású magyar polgárok nem népfaj, nem nemzetiséget ké-

---

elnöke, akinek feladata volt a rend és fegyelem fenntartása (bárminemű eszközzel), azaz aki az úgynevezett ellenforradalmárokkal szembeni megtorlásokat irányította.

89 Vázsonyi az 1918. évi forradalom győzelme után emigrált, Münchenben, majd Svájcban élt, 1921-ben tért haza.

90 Eckhardt Tibor (1888–1972) az Ébredő Magyarok Egyesületének egyik alapítója és elnöke. Ő szervezte a budapesti nemzetközi antiszemita kongresszust (1925).

peznek, hanem a magyarsághoz tartoznak, és mikor a trianoni szerződés kérdését tárgyaltuk, akkor annak idején gróf Teleki Pál, gróf Bethlen István és társai a magyarság létszámának megállapításánál nagyon szépen hivatkoztak arra, hogy a zsidók évszázadok óta itt élnek Magyarországon, és érzésben teljesen egybeolvadtak a magyarsággal. (*Sándor Pál: Ezt Teleki mondta! – Eckhardt Tibor: Akkor tévedett Teleki, nem most!*) Akkor tévedett, természetesen! Csakis Hitler Adolf⁹¹ nem téved, önök szerint.

T. Nemzetgyűlés! Ez a törvény tehát valótlanyságon alapul. Mert valótlan az, hogy a zsidóság népfaj; valótlan, hogy nemzetiség; valótlan, hogy népfajjal és nemzetiséggel szemben a numerus clausus valaha is érvényesítették volna.

(...)

Meghoztuk ezt a határozatot, mert jogtalansággal szemben és jogaink csorbulásával szemben sem fordulunk a külföldre. Az üldözöttek nem keresnek nemzetközi szervezkedést; ezt átengedjük az üldözőknek. Az üldözők leülhetnek tárgyalni Hitler úrnak, Cuzának⁹² küldöttivel, mi nem ülünk le a mi egyenlő jogunk védelmére sem külföldi tényezőkkel tárgyalni, és nem kérünk azoktól védelmet.

(...)

A mi magatartásunkat hazánk érdekében nem irányíthatja az, hogy momentán milyen kormány van Magyarországon, vagy momentán milyen az irányzat. Azt azonban látjuk, hogy ez az irány legkevésbé sem használ a magyar kisebbségek ügyének, mert csak a társadalom minden erőinek összefogása és egybeolvadása, csakis egy egységes magyar nemzeti társadalom lehet az, amely vonzóerőt tud gyakorolni, nem pedig a gyűlölködés, a társadalom szétmarcangolása, felekezetek, osztályok vagy ha úgy tetszi, népfajok szerint. Csak egy egységes magyar nemzeti társadalomnak van feszítő ereje, csak ennek van vonzóereje. Azokat a magyarokat, akik az elszakított területeken élnek, nem lehet a magyar politika belső viszályaival lelki meghasonlásba hozni, és nem lehet a körülöttünk levő államoknak, amelyek a magyar kisebbségek jogait nem respektálják, érveket szolgáltatni azzal, hogy mi is ismerünk idebent különbségeket. (...) Ezért a numerus clausus kérdése nem zsidó ügy. Ügye a demokráciának (*Úgy van! Úgy van! a szélsőbaloldalon.*), és ügye nemzeti integritásunknak, a nemzeti társadalomnak.

(...)

91 Adolf Hitler politikai törekvéseit legkésőbb az 1923. november 8-i nemzetiszocialista felkelés – a müncheni “sörpuccs” – óta nemzetközileg ismerték. Vázsonyi beszédének időpontjában egyébként Hitler, a puccs miatti börtönbüntetés kitöltése után, már ismét szabadlábon volt, a várfogságból (Landsberg) 1924. december 20-án szabadult, és folytatta a nemzetiszocialista párt és mozgalom szervezését.

92 Alexandru C. Cuza (1857–1946) a romániai Nemzeti Keresztény Védelmi Szövetség vezetője. Részt vett a budapesti nemzetközi antiszemita kongresszuson (1925).

Én a kormánytól várom annak a kérdésnek tisztázását, vajon a zsidóvallású magyarokat nemzetiségnek vagy népfajnak tekinti-e ebben az országban, vajon minket ki akar-e rekeszteni a kormány a magyarok sorából.

(...)

T. Nemzetgyűlés! Bármilyen legyen a kormány döntése és bármilyen megítélés alá essék a mi magatartásunk akár jobbról, akár balról, a mi elhatározásunkat ezentúl sem fogja más irányítani, mint a magyar hazához való ragaszkodásunk, és akárhogy gyűlölködnek itt ellenünk, a jelent nem tévesztjük össze az örökkévaló nemzettel, és hívek fogunk maradni Magyarországhoz akkor is, ha jogaink teljességét el nem nyerjük; nemcsak hívek maradunk hozzá, hanem megteszünk mindent arra, hogy külföldön a magyarság ügyét előbbre vigyük és a mi magyar aspirációnk győzelmét előmozdítsuk.

(f) Gr. Bethlen István (1874–1946) miniszterelnök válasza Vázsonyi Vilmos felszólalására, 1925. december 17

Megjelent:

Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója, XXXVIII (Budapest: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat könyvnyomdája, 1926), pp. 222–223; az idézet: p. 223

(...) Ami azt a kérdést illeti, melyet a t. képviselő úr hozzám intéz, hogy népfaj-e a zsidóság vagy nem, erre az a feleletem, hogy az a törvény, amely a numerus claususról hozatott, népfajnak, illetőleg nemzetiségnek deklarálta a zsidóságot. Efelett semmi kétség sem lehet, hiszen a képviselő úr, ha talán azoknál a tárgyalásoknál nem is volt itt, de tudhatja, hogy mikor a törvény megalkottatott, ez alatt a kitétel alatt a zsidóságot értette. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a kormánynak ez volna az álláspontja.

T. Nemzetgyűlés! Én azokat a zsidókat, akik a magyarsággal azonosítják magukat, akik ennek a nemzetnek jóban-rosszban társai voltak (*Úgy van! a jobboldalon.*), zsidó vallású magyaroknak tartom, és nem tartom külön népfajnak. (*Helyeslés a jobboldalon.*) Ellenben azt is meg kell mondanom, hogy ebben az országban vannak olyan zsidók is, akik önmagukat deklarálták külön népfajnak azáltal, hogy nem azonosították magukat a múltban és nem azonosítják magukat a jelenben sem ennek a nemzetnek érdekeivel. (*Úgy van! a jobboldalon. Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Kik azok?*) Ez az objektív álláspont, és ezen nem fog változtatni az a vita sem, amelyet a t. képviselő urak jobbról és balról ebben a kérdésben folytattak. (*Helyeslés a jobboldalon.*)

(g) Gr. Klebelsberg Kunó (1875–1932) vallás- és közoktatásügyi miniszter, “Az 1920. évi xxv. tc. revízióinak vétessék alá.” Az 1928:xiv. törvényjavaslat miniszteri indokolása, 1927. november 18

Megjelent:

Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai, VI (Budapest: Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1928), pp. 435–437, Melléklet a 341. számú irományhoz

A jelenlegi kormány a numerus clausus intézményét mindenkor szociálpolitikai rendszabályoknak tekintette,⁹³ melyet Magyarországnak a vesztt világháború, a botor forradalmak és a trianoni béke által teremtett különleges helyzete tett szükségessé. A történeti Magyarország területének közel kétharmad részét elvesztette, és az ott élt nagyszámú magyar intelligencia részben jogi, részben erkölcsi kényszer nyomása alatt ezekről az elszakított országrészekről visszaözlött a megmaradt területre. Az öt tanéven át tartott világháború befejeztekor részben a lövészárokból, részben a hadifogságból öt évfolyam egyetemi hallgató összetorlódva egyszerre jött haza, szigorlatozott és jutott diplomához, és midőn a fenti kettős oknál fogva az állás nélkül levő magyar értelmiség száma a csonka országban rendkívüli mértékben felszökött, ugyanakkor nemcsak új elhelyezkedés lehetősége nem nyílt meg, hanem a pénzügyileg nehéz helyzetbe került állam a korábban elhelyezkedett közalkalmazottak nagy tömegeit B-listával volt kénytelen eltávolítani, ami az értelmi középosztály válságát még súlyosabbá tette. Valóban lelkiismeretlenség lett volna tehát annak korlátlan megengedése, hogy főiskoláink nagy tömegekben neveljenek olyan diplomás intelligenciát, amelyről aritmetikai pontossággal előre tudtuk, hogy diplomájára támaszkodva nem tudna megélni.

De eltekintve a szociálpolitikai okoktól, tisztán pedagógiai szempontból sincs semmi szokatlan az osztályok és az évfolyamok számbeli kontingentálásában. (...) Hogyha tehát azt látjuk, hogy a legkülönbözőbb fajta tanintézeteknél a felvehető legmagasabb létszám rendelettel vagy éppen törvénnyel van megállapítva, akkor nem lehet semmi szokatlant találni abban, hogy az 1920. évi xxv. tc. 1. §-a felhatalmazást ad a kultuszminiszternek arra, hogy a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra felvehető hallgatók számát az illetékes kar (műegyetemen a Tanács) javaslata alapján rendeleti úton állapítsa meg. Hiszen a legkülönbözőbb iskolafajtákban következetesen keresztülvitt ez a korlátozás azon a közismert pedagógiai igazságon nyugszik, hogy egy osztályban vagy évfolyamban bizonyos számú tanulónál többet sikerrel tanítani nem lehet. A tantermek befogadóképessége, a rajztermekben és laboratóriumokban az asztalok

93 Maga gr. Klebelsberg személyesen nem helyeselte, annak idején nem is szavazta meg a *numerus clausus*-törvényt (nem szavazott), de miniszterként a kormány szándékát fogalmazta meg.

száma és a klinikai lehetőségek így önként bizonyos fizikai korlátokat vonnak, amelyeket átlépni az oktatás komolyságának veszélyeztetése nélkül nem lehet.

Ekként fontos szociálpolitikai és pedagógiai okok egyaránt szükségessé teszik az 1920. évi xxv. tc. 1. §-ának változatlan fenntartását, amely egyébként is a magyar iskolaszervezetnek olyan belügye, amelybe való beavatkozásra a jogalap hiányzik.

Másként áll a dolog az 1920. évi xxv. tc. 3. §-ának harmadik bekezdésénél, amely a beírás kritériumaként a népfajhoz vagy nemzetiséghez való tartozandóságot is felveszi s így azt a téves látszatot kelti, mintha ez a törvénybeli rendelkezés nem állna összhangban a trianoni békének a kisebbségek védelméről szóló VI. fejezete 54., 55. és különösen 58. §-ával. Bár az 1920. évi xxv. tc. minden népfaj és nemzetiség iránt igazságos mértékkel kíván mérni, mert minden ilyen csoportot országos átlagának megfelelő százalékban bocsát a főiskolákra, mégis úgy a külföldi közvélemény egy részében, mint pedig a magyarországi zsidóság körében a 3. §. harmadik bekezdése számos félreértésre adott okot. Ami pedig még ennél is súlyosabb, az az a körülmény, hogy a külföldi közvélemény egy számottevő részébe beivódott az a hit, hogy mi igazságtalanul bánunk a magyarországi kisebbséggel, ami ürügyül szolgálhat az idegen államokban élő magyar kisebbségek kedvezőtlen kezelésére, amire Magyarországnak még csak ürügyet sem szabad szolgáltatnia.

Ezenfelül a magyarországi zsidóság köréből is felhangzott az a panasz, hogy magukat a 3. §. harmadik bekezdésével mintegy megbélyegzettnek látják. Az érzések világában ily inponderabiliára is figyelemmel kell lenni, mert a polgárok közmegegyezése minden állam virágzásának nélkülözhetetlen előfeltétele. Izraelita honfitársainknak sem szabad viszont szem előtt téveszteniök, hogy a bennünket ért nemzeti katasztrófa összes életviszonyaink összezsugorodásához vezetett és számos fájdalmas korlátozást tett szükségessé.

Mindezt a kormány az ország érdekében állónak látja, hogy az 1920. évi xxv. tc. revíziónak vétessék alá, és pedig akként, hogy az intézmény szociálpolitikai része továbbra is fenntartassék, ellenben a 3. §. harmadik bekezdése, amely számos félreértésre alkalmat adott, megfelelően módosíttassék. (...)

Az 1. §-hoz. Minthogy zárt szám felosztásáról van szó, természetes, hogy a felosztásra nézve bizonyos elveket és szempontokat kell felállítani. Minthogy, továbbá, iskoláról van szó, önként értetődik, hogy figyelemmel kell lenni a megelőzőleg tanúsított erkölcsi magaviseletre, tanulmányi eredményre és a szellemi képességekre. Emellett azonban ügyelni kell arra is, hogy elsősorban a hadiárva és a harctéri szolgálatot teljesítettek gyermekei, továbbá, a közalkalmazottak gyermekei, kiknek családjában a szellemi foglalkozás rendszerint hagyományos, kellő számmal juttassanak főiskoláinkra. Igazságosan részeltetni kell a felvétel lehetőségeiben az egyes foglalkozási ágakat és pedig nemcsak számarányuk, hanem jelentőségük szerint is, így önként értetődik, hogy különösen honorálni kell a nálunk oly nagy szerepet játszó mezőgazdaságot mint az ország fő termelési ágát. Az osztóigazság, továbbá, azt is megköveteli, hogy a fölvettek egyenletesen oszoljanak meg az ország területén,

vagyis hogy a zárt számnak az egyes törvényhatóságok között való megfelelő megosztása is szem előtt tartassék.

(...)

(h) A képviselőház közoktatásügyi bizottságának jelentése az 1928:xiv. törvényjavaslatról, 1928. január 10

Megjelent:

Az 1927. évi január hó 25-ére összehívott országgyűlés képviselőházának irományai, VII (Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1928), pp. 304–305, no. 464 (Részlet)

A jelenlegi kormány a numerus clausus intézményét mindenkor szociálpolitikai rendszabálynak tekintette, melyet az országnak a veszett háború és a trianoni békeszerződés folytán teremtett helyzete tett szükségessé.

A győztes államok kisebbségi politikája elsősorban nálunk eredményezte azt, hogy a megszállott területek intellektuális képzettséggel bíró lakossága százezrével özönlött haza az anyaországba, itt óhajtván elhelyezkedni. Ezzel aztán megkezdődött nálunk az értelmiség borzalmas kenyérvárosa, amelyet még fokozott az, hogy az ország tönkremenetele folytán az állást kereső értelmiségnek kenyeret adni nem tudtunk. Ezen körülmények folyamánya volt az állami és magánszolgálatban elhelyezett értelmiségnek a szolgálatból való elbocsajtása, ami az értelmi középosztály válságát még súlyosabbá tette. A törvény fenntartását ezeken a szempontokon kívül feltétlenül szükségessé teszik a pedagógiai szempontok is, melyektől eltekinteni nem lehet.

Az ország konszolidációja, valamint nyomós kül- és belpolitikai okok azonban megkívánják, hogy e kérdés kezeléséből kiküszöböljünk minden olyan momentumot, amely a nemzet összetartását és egységét veszélyeztetheti és alkalmat adhat a külföldön ellenünk szóló rágalomnak.

Mindezt a kormány az ország érdekében állónak látja, hogy az 1920. évi XXV. törvénycikk revízió alá vétessék, éspedig akként, hogy az intézmény szociálpolitikai része tovább is fenntartassék, ellenben a 3. §. harmadik bekezdése, amely számos félreértésre nyújt alkalmat, megfelelően módosíttassék.

(...)

(i) A felsőház közoktatásügyi bizottságának jelentése az 1928:xiv. törvényjavaslatról, 1928. március 6

Megjelent:

Az 1927. évi január hó 25-ére összehívott országgyűlés felsőházának irományai, IV (Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1928), pp. 404–405, no. 141 (Részlet)

A trianoni békeszerződés hazánk területének kétharmad részét elszakította. Termőföldünk kevesebb lett, a megcsönkült hazánkban megélhetést kereső diplomás emberek száma pedig felszaporodott.

Az élet szabályos ütemű folyamatában a magasabb műveltséggel bíró egyének számának szaporodása nem aggodalmat keltő, hanem inkább örvendetes jelenség. A mi nemzeti életünknek a folyása azonban még mindig nem térhetett vissza évezredes, szabályos medrébe. Trianonban nemcsak földünket vették el, nemcsak magyar testvéreinket szakították el tőlünk, hanem békót tettek szabadságunkra is. Megfosztottak bennünket az igazi demokrácia legszebb vívmányától; a korlátlan diplomaszerezés szabadságától.

A magyar kormány látva a lövészárokból, a fogolytáborokból s az elszakított területekről megkisebbitett hazánkba áramlók nagy számát, az ő boldogulásuk és a nemzet jövő nyugalma érdekében, az egyetemekre való beiratkozást korlátok közé szorította. Ez nem a magyar szabad elhatározásnak, hanem a Trianon által előállott kényszernek a korlátja. Ez a kényszer, sajnos, ma is fennáll. Éppen azért az egyetemekre való beiratkozás korlátait továbbra is fenn kell tartani. A még mindig válságos gazdasági helyzetben a korlátozásra még mindig szükség van, de ezen korlátokat igazságosan és méltányosan kell a magyar polgárok között szétosztani.

Az 1920:xxv. tc. 3. §-ának harmadik bekezdése, mely a beiratkozás kritériumaként a népfajhoz s a nemzetiséghez való tartozandóságot is felveszi, sok félreértésre adott alkalmat. Éppen azért a jelen javaslat ezt a bekezdést módosítani kívánja.

(...)

(j) Gr. Teleki Pál (1879–1941), “Nem akarjuk azt, hogy Magyarország elszidósodjék.” Beszéd a felsőházban az 1928:xiv. törvényjavaslat vitájában, 1928. március 13–14

Megjelent:

Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója, II (Budapest: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat nyomása, 1928), pp. 105–110, pp. 139–140

Újabb kiadás:

Gróf Teleki Pál országgyűlési beszédei, I: 1917–1938, szerk. Papp Antal (Budapest: “Studium” Könyvkereskedelmi és Könyvkiadó Rt., é. n. [1942]), pp. 289–303

Teleki Pál, *Válogatott politikai írások és beszédek*, szerk. Ablonczy Balázs (Millenniumi Magyar Történelem: Politikai gondolkodók) (Budapest: Osiris Kiadó, 2000), pp. 188–205: “A numerus clausus módosításáról”

Irodalom:

Ladányi Andor, “A numerus clausus-törvény 1928. évi módosításáról”, *Századok*, 128 (1994), pp. 1117–1148

Többféle ok késztet arra, hogy az előttünk fekvő törvényjavaslathoz hozzászóljak. Az első ok talán az, hogy az alatt a törvény alatt, amelynek megváltoztatását a törvényjavaslat célozza, az én nevem áll.⁹⁴ Én ma is meg vagyok győződve ennek a törvénynek helyességéről, és az azóta tapasztaltak – azt hiszem – engem csak igazolnak. Erre majd rá fogok térni.

A másik ok az, hogy nem helyeslem a törvényjavaslatot, és ennek következtében kötelességemnek tartom ezt az álláspontomat megokolni.

A harmadik ok pedig az, hogy az egyetemi ifjúság kérésére én terjesztettem elő, illetőleg én adtam be a Felsőház nagyméltóságú elnökéhez az ifjúságnak azt a kérvényét, amelyben a törvényjavaslat visszavetését kéri a Felsőháztól.

Méltóztassék megengedni, hogy én elsősorban evvel a harmadik témával, az ifjúság kérvényével foglalkozzam.

Ez a kérvény, ha azt precízen jellemezni akarom, az ifjúság izgalmanak bizonyos levezetésére szolgált, és azért vettük rá az ifjúságot arra, hogy ezen a módon adjon kifejezést az ő álláspontjának, mert az ifjúság azt remélte, hogy a Képviselőház és a Felsőház ezt a kérvényt komoly megfontolás tárgyává fogja tenni. Kérem is, hogy méltóztassanak ezt komoly megfontolás tárgyává tenni, mert nem lehet a magyar egyetemi ifjúságot úgy kezelni, hogy egyszerűen azt gondoljuk róla, hogy mars, menj tanulni!

Mindenütt a világon az egyetemi ifjúság már egy olyan csoportja a férfiaknak, amely készül az életre, a nyilvános életre, amelyben már gondolatok támadnak, amely gondolkodni tanul, amely véleményét nyilvánítja, és amelynek véleménye lehet. Számtalan példát citálhatnék, de nem akarok erre kiterjeszkedni, hisz ezt mindenki úgyis tudja.

Ha én most azt akarom elmondani, hogy mi az, ami az ifjúságot főleg izgalomba hozta, úgy nem a törvény szakaszait, szavait kell említenem, nem is ezt a törvényt tulajdonképpen, amely törvényben bizonyos mértékig a maga védelmét látja, hanem egy egészen más momentumot, tudniillik azt, hogy az ifjúság ennek a törvénynek ellenére sem látja az életben a maga útját egyengetve és ezzel a numerus claususszal szemben is egy más, erősebb numerus clausust lát az életben, amely az ő boldogulását, mikor az egyetem padjait elhagyja, megakadályozza. (*Úgy van! Úgy van! a középén és jobboldalon.*)

Én nem átallok kijelenteni itt, hogy a numerus clausus egy szurrogátum,⁹⁵ szurrogátum arra, hogy egy elhibázott időszak után, amelyben kissé nagyon is liberálisak voltunk, (*Egy hang a jobboldalon: Túlságosan.*) visszatérjünk egy helyesebb és józanabb gondolkodási mód felé. Csak szurrogátum azonban azért, mert amit a numerus clausus törvénye célzott, azt csak a nemzet egészséges életereje érheti el valóban. Minthogy azonban ezt az életerőt megkötöttük és megbénítottuk, ennek

94 Ti. az 1920:xxv. tc. elfogadásakor gr. Teleki Pál volt a miniszterelnök.

95 Lat. "pótlék", "pótszer".

következtében intézményes rendelkezéseket kellett arra statuálni, hogy egy bizonyos ideig ezek ismét felszabadíttassanak, illetőleg a hónap alá nyúljanak, hogy azután ezen az alapon, az egészséges életerő ismét fejlődésképes legyen. Majd megmondom mindjárt, hogy hogyan.

Már magán az egyetemen is – és ez is a keresztény társadalomnak szól éppúgy, mint előbbeni intelmem – látjuk azt, hogyha a numerus clausus az első évben bizonyos differenciálást tesz, a következő években ez a differenciálás a keresztény ifjúság kárára eltolódik, eltolódik pedig nem a tehetség okából, hanem azért, mert a keresztény fiúk megélhetési körülményei nehezebbek (*Úgy van! Úgy van!*), s mert a keresztény társadalom nem rendelkezik azzal a rendkívül megbecsülendő, tiszteletre méltó összetartó erővel, amely a zsidó társadalomban megvan, s amely előtt mély tisztelettel zászlót hajtok. Bár lenne meg bennünk is. Csakhogy mi azt szoktuk hinni – s ez magyar vonás – hogyha mi meghozunk egy törvényt, akkor eleget tettünk mindennek. Nem akarom jogásztársaimat sérteni, de minthogy magam is jogász vagyok, megengedhetem magamnak azt, hogy azt mondjam, hogy jogásznemzet vagyunk, s talán azért gondoljuk azt, hogy a törvénynek nagyobb, mindenhatóbb az ereje, mint aminő valóban. Pedig ereje csak az életnek van. A törvény egy mankó, amely segít tovább, egy korlát, de sohasem életerő valóban. Mi magyarok azt hisszük – számos ilyen törvényünk van, citálhatnám nemzetiségi törvényünket, citálhatnám iskolatörvényeinket nemzetiségi vonatkozásokban –, hogy ha meghozunk egy törvényt, az a törvény aztán helyettünk cselekszik és mi nyugalomra térhetünk, miután a törvényt meghoztuk. De az egyetemen való ez a hátrányos állapot az ifjúságra nézve folytatódik azután az életben.

Méltóztassék megengedni, hogy én az életből és pedig a gazdasági életből néhány számmal illusztráljam azt, amit röviden egy mondatban az előadó úr is érintett, tudniillik azt, hogyha megszüntetjük a numerus clausust, meg kellene szünni a numerus claususnak a gazdasági életben is. Talán hosszúságuknál fogva unalmas számsorokat fogok felolvasni, amelyek azonban némileg tanulságosak. (*Halljuk! Halljuk!*)

Ha az egész magyar ipart nézzük, az iparban levő tulajdonosokat, bérlőket és alkalmazottakat, nem a munkásokat, akkor látjuk, hogy az egész iparban 30 800 tulajdonos és bérlő, kereskedelmi és műszaki magasabb rendű alkalmazott van. Ezek 28 %-a zsidó. Vannak olyan iparok, amelyekben ez a szám jelentékenyen nagyobb, mint például a fonó- és szövőiparban, ahol a százalékarány 34. Természetesen ennek következtében vannak olyanok is, amelyekben a százalékarány kisebb, mint például a vas- és fémiparban, amelyben 18. Budapesten ez a szám valami csekéllyel emelkedik 29-re. Ennél érdekesebb azonban az, hogy amint alulról felfelé kategorizálunk, ez a szám mindig magasabbá lesz, és amint a műszaki területről, amely inkább alkalmazotti munkát jelent, a kereskedelmi területre megyünk át, amely az irányítást jelenti, szintén nő ez a szám. A kereskedelmi alkalmazottaknál ez a 28-as szám felszökik 37-re, az üzletvezető igazgatóknál 42-re s a tulajdonosoknál 45-re.

Vannak azután egyes iparok, amelyekben ez a szám jelentékenyen nagyobb, így

például a textiliparban a kereskedelmi alkalmazottaknak ez az arányszáma felszökik 50 %-ra, csak a százalékokat olvasom fel, az abszolút számokat nem, mert ez igen unalmas volna. Az üzletvezető igazgatóknál felszökik ez az arányszám 55 %-ra, a tulajdonosoknál 58 %-ra. Nem akarok itt egyes gyárakat vagy vállalatokat kiemelni, mert nem akarok ebben a tekintetben agresszív lenni, csoportokat emelek ki, jól lehet az adatok az egyesekre nézve is itt a kezemben vannak. Példának okáért két gazdasági gépgyárunknál, ahol négy igazgató közül három zsidó, ott a két cégjegyző közül kettő, a 13 magyarországi származású hivatalnok közül 9, a négy külföldiből egy zsidó. A műszaki vezetésben egy igazgatóból egy zsidó, de már a három műszaki cégjegyzőből egy sem s a 15 műszaki tisztviselőből már csak három. Ez a különbség mindig kitűnik a kereskedelmi és műszaki vezetés közül.

Öt budapesti nagymalomnál a 19 igazgatóból csak 4, a 18 kereskedelmi cégjegyzőből csak egy keresztény. A 63 kereskedelmi hivatalnokból csak 13. A műszaki vezetésben egy magyarországi születésű igazgató nem keresztény és 7 keresztény van, de ezek külföldiek. A műszaki cégjegyzők és műszaki tisztviselők közül már 31-ből csak 25 keresztény.

Két vidéki kendergyárnál különösen kirívó a helyzet: 4 igazgatóból 4 zsidó, 5 mérnökből 2, de a 49 művezetőből mind a 49 keresztény, az 1 135 munkásból 1 135 keresztény. Viszont az irodai személyzetnél 44-ből csak 3 keresztény. (*Mozgás a jobb-oldalon.*)

Felsorolhatnám még a gyárak egész sorozatát, a gumi-, a szesz-, bőr-, cement- és cukorgyárakat s felsorolhatnék különösen olyanokat is, amelyeknek állami szállításaik vannak. Ezt a szempontot különösen ajánlom a magas kormány figyelmébe, hogy éppen azoknál a gyáraknál, amelyek a legnagyobb állami szállításokat végzik, különösen rossz a helyzet ebben a tekintetben a keresztény ifjúság kárára. Nem akarom ezeket itt megnevezni, mert nem akarok egyes gyárakat itt a nyílt színen szóba hozni, de bármikor rendelkezésre bocsáthatom ezeket az adatokat, amelyekhez különben a mélyen t. kormány – azt hiszem – sokkal könnyebben hozzájuthat, mint én. Felemlíthetném még, hogy a tözsdetanácsban 75 %-kal, az egyezményesek között pláne 95 %-kal van képviselve a zsidóság.

Ezek azok az okok, amelyek a keresztény egyetemi ifjúságban elkeseredést keltenek, mert azt látja, hogy habár ez a törvény, amelynek pontjai még koránt sincsenek azzal a szigorúsággal végrehajtva, mint amilyen szigorúaknak azokat kifelé feltüntetik – mert hiszen kétszeresére, háromszorosára is emelkedik, sőt egyes helyeken az országos arányszámok ötszörösére is emelkedik a zsidóság arányszáma, tehát 24–25 %-ig is az egyes fakultásokon, mégsem látja az ifjúság azt a támogatást és nem látja főként az innen diplomával kikerülő ifjú azt a támogatást, amelyet elvár és elvárhat. Elvárhatja azért, mert hogyha korlátozzuk az egyetemen tanulók számát, akkor bizonyos mértékig mégis gondoskodnunk kell róluk. Nem minden egyesről, mert hiszen az egyéni versenynek megint helyesen érvényesülnie kell és mert egé-

szen helyes a közoktatásügyi miniszter úrnak⁹⁶ az a princípiuma, hogy nem szigorúan a szerint korlátozza a számot, amennyi ifjúnak az állam később helyet tud adni – természetesen és ebben nagyon helyeslem a közoktatásügyi miniszter úr álláspontját, válogatási terepnek lennie kell –, de mégsem volna szabad engedni, hogy ilyen mérvű legyen a nemgondoskodás és azt hiszem, hogy a gondoskodást az ifjúság mind egész joggal elvárhatja.

Azt mondhatnák, hogy ezek egyes, kiragadott példák, mert hiszen nem áll módomban, hogy az egész országos statisztikát itt részleteiben felolvassam, mert akkor órákig kellene beszélnem. Ha azonban az egész országos statisztikából az iparokat összeválogatom, ki fog derülni, hogy nemcsak abban nincs tendencia, amit én kiválogattam, hanem ellenkezőleg tendencia, bizonyos határozott szándék és irány nyilvánul meg abban, hogyha az egész országos statisztikából szembeállítom a különböző iparoknál a gyártulajdonosokat és üzletvezetőket egyrészt és a műszaki tisztviselőket másrészt. Amint növekszik, vagy kevesbedik a gyártulajdonosok számánál a zsidóságnak vagy a kereszténységnek arányszáma, úgy növekszik vagy apad az alárendelt tisztviselők is.

Mielőtt konklúziókat vonok le, talán egy pár számot mondok. A ruházati iparnál, ahol a gyártulajdonosoknál és a vezetőknél 71.4 % az arányszám, ott az alárendelt tisztviselőknél és különösen a műszakiaknál 61.5, a bőr, serte, szőr, toll stb. iparnál, ahol 61.1 a vezetők arányszáma; ott a másik szám 40-re száll alá. A vegyészeti iparban 60-nal szemben 27.8 % áll, a sokszorosító iparban 59-cel szemben 28.8, a papírosiparban 54 %-kal szemben 41, a kő- és agyagiparban 52-vel szemben 26, a fonó- és szövőiparban 51 %-kal szemben 39, a fa- és csontiparban 43-mal szemben 37, a vas- és fémiparban 40-nel szemben 13, az élelmezési iparban 34-gyel szemben 19.8, a gépgyártásban stb. 30-cal szemben 15.7 %.

Egészen világosan látszik a két számsor teljes parallelitása, amely talán mindennél világosabban igazolja azt, hogy igaz az is, ha azt mondjuk, hogy itt egy numerus claususról van szó, amely numerus clausust teljes rigorozitással vitték keresztül az erőviszonyoknak megfelelően.

Nem hiszem, hogy akár a kormány, akár a magyar zsidóság helyes úton járna, amikor nyugodtan hagyja tovább folyni ezt az irányt. Nem jár helyes úton, mert az országnak megelégedésre, békére és nyugalomra van szüksége. Az ifjúság pedig azt látja, hogy míg 1850-ben, amikor a zsidóság 3 %-kal volt Magyarországon a népességgel képviselve, a középiskolákban 5.5 %-kal volt képviselve, addig ma, amikor 5 % az arányszám, tehát nem is kétszer annyi, az arányszám a középiskolákban 23. Az egyetemeken volt akkor 9.5 %, 1910-ben volt 29 %.

Egyes pályákat, azt mondhatjuk a zsidóság mintegy rohammal foglalt el. Így például az ügyvédségnél, ahol 1910-ben már 45 %-kal voltak képviselve.

96 Ti. gr. Klebelsberg Kunó.

Ez abban az egyetemi ifjúságban, amely nagy részben a legnehezebb életkörülmények közt készül az életre, természetes elkeseredést kelt, és kötelességemnek tartom, mint aki közelről látom, itt a Felsőház előtt feltárni azt, hogy mily óriási nyomorúsággal küzd a mi egyetemi ifjúságunk és mily lelki erővel. (...)

Ezek tehát azok az okok, amelyek az ifjúságot izgalomba hozták. Ezek azok az okok, amelyek engem is arra készítettek, hogy az ifjúság kérvényét átadjam. És itt szeretném leszögezni azt, hogy akkor, amikor az ifjúsággal érintkeztem, amikor a törvényjavaslat először előkerült, az ifjúság igen nagy részénél, az ifjúság vezetőinek majdnem összességében, a legnagyobb mérséklettel találkoztam. Történtek sajnálatos események, történtek nagyon, abszolute elítélendő, sőt megvetendő események is akkor, a verekedések az egyetemen. Mert megvetendő, amikor sok ember neki megy egynek, elítélendő az is, ha egy ember megy neki egynek. Történtek ily esetek. De ne méltóztassék elfeledni azt, hogy itt az ifjúságot uszították is és ugratták is kívülről! (*Mozgás a középén.*) Uszították kívülről. Nem akarok itt sem rámutatni senkire, de történtek uszítások. (...)

Amikor felolvastam az utolsó statisztikát, azt mondtam, hogy ez egy világos numerus clausus. Ha erről a törvényjavaslatról csak úgy beszélünk, ahogy van, még hogyha így illusztráljuk is, mi csak zsákban macskát árulunk addig, amíg egész őszintén és világosan nem látjuk, hogy itt egy faji harcról van szó. (*Mozgás a középén.*) Én nem teóriákat akarok itt kifejteni, de ez az életvalóság, ez így van. Ezt tudjuk mi keresztények, tudja a zsidóság is, de egyikünk sem mondja meg, hanem ez a palástolás, ez egyike azoknak az udvariassági formáknak, amelyeket Max Nordau úgy nevez: "Konventionelle Lügen der Kultur Menschheit."⁹⁷ Először is azt kell leszögezmem, hogy abban, ha azt mondom, hogy a zsidóság faj, nincs diffamáló. A fajiság tradíció. És ha valakinek egy nagy és szép tradíciója van, azon nincs mit szégyellni. És ha más is mondja, azzal nem akar diffamálni, hanem legfeljebb megtisztelni akar. És ha mi azt mondjuk, hogy nem akarjuk azt, hogy Magyarország elzsidósodjék, abban sincs semmi diffamáló, mert éppoly kevésé akarjuk, hogy elnémetesedjék vagy eloroszosodjék, vagy a buddhizmus vagy hinduizmus bár igen fennkölt tanulságain felnevelkedett indusok foglalják el. Bár a németet, orosz, indust tiszteljük, és mint népet nagyra tartjuk, abban semmi nincs, abban semmi katasztrófalist vagy diffamálót nem látok, ha ez az én álláspontom.

Néhány szóval ki akarok térni arra, hogy megokoljam, miért mondom, hogy ez egy "konventionelle Lüge der Kultur Menschheit". Nem akarok rengeteg forrást citálni, mert ezek úgyis közismert tények, és egész nagy irodalma van e kérdésnek.

Sem én, sem senki kortársaim közül nem találta ki ezeket, mert sokkal régebben megállapított tények. Csak egypár, nagyon kevés citátummal akarom megerősíteni előbbi állításomat s csak olyanokkal, amelyek standard helyről vannak véve. Az

97 Max Nordau (1849–1923), *Konventionelle Lügen der Kultur Menschheit* (1883); magyarul: *Konvencionális hazugságok modern kultúréletünkben* (Budapest: Politzer Zsigmond és Fia, 1913).

egyik: Graetz,⁹⁸ Professor an der Universität und am jüdischen theologischen Seminar zu Breslau. Geschichte der Juden, 1909, tehát a háború előtt. V. kötet 15. oldal. “Így tehát a Talmud utáninak nevezett korszak történelmének is mindig nemzeti jellege van, s az korántsem egyszerűen vallási, vagy egyházi történelem. Mert nemcsak egy vallási tan fejlődésének leírása a tárgya, hanem tárgya egy egyéni néptörzs, amely bár föld és haza nélkül, földrajzi határok és állami szervezet nélkül élt, de ezen külső adottságokat szellemi erőkkkel pótolta.”

Egy másik, háború utáni munka, szintén standard-munka, amelynek szerzője: Simon Dubnow⁹⁹ és címe: Weltgeschichte des jüdischen Volkes. Berlin. Jüd(ischer) Verlag. Itt az igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy a szerző cionista, tehát nemzetileg irányított. Munkája 1925–26-ban jelent meg, és a 10 vaskos kötet bevezetésében a következőket írja (*olvassa*): “A zsidóság történelmének úgy állami, mint államon kívüli korszakaiban egy nemzetnek erősen kifejezett jellegével áll a többi nemzetek között, és nem csupán, mint vallási közület.”

Méltóztassanak megengedni, hogy egyetlen dologgal reávilágítsak arra, hogy tulajdonképpen mi az, ha fajról beszélünk. Hiszen az előbb Baltazár¹⁰⁰ öméltóságának beszédében is láttam, hogy ezt a faji problémát még az igen magasan művelt urak sem értik át kellőleg. Ez a kérdés ugyanis nem egyszerűen biológiai kérdés, a vér kérdése, még sokkal kevésbé egyedül a kraniológiának¹⁰¹ kérdése az, hogy valaki brachikefal vagy dolikefal-e.¹⁰² A fajokat különböző szempontokból lehet felosztani. Van egy alapfelosztás, amely azokat a fajokat osztja fel, amelyekből az egész emberiség kialakult, amelyekből az európai emberiség is alakult. Ezek szerint van északi faj, mediterrán, alpini, élő-ázsiai, mongol stb. faj.

Ha ezt az alapot vesszük, akkor egyetlen nemzetet sem lehet fajilag teljesen tisztának állítani. A fajt nem lehet egyedül a nyelv, a vérség, a vérvizsgálat alapján kifejezésre juttatni, és nem lehet kraniológia alapján sem, tehát amikor most fajról beszélünk, ez nem a biológiai alapon való differenciálást jelent hanem sokkal inkább jelent egy olyan fajt, amely hosszas, állandó együttélés és, hogy németül mondjam, egy Inzucht¹⁰³ alapján bizonyos testi és lelki karaktereket fejlesztett ki, amelyek ezt a fajt másoktól differenciálják.

98 Heinrich Graetz (1817–1891). Nagy történelmi műve, amelyre Teleki hivatkozik, több változatban volt forgalomban, magyarul is hozzáférhető volt: Heinrich Graetz, *A zsidók egyetemes története*, szerk. Szabolcsi Miksa, I–VI (Budapest: Phönix Irodalmi Rt., 1905–1908).

99 Simon Dubnow (1860–1941) zsidó történétíró. 1941-ben a rigai gettóban a németek agyonlőtték. Nagy műve, amelyet Teleki említ, németül 1925–1929-ben jelent meg 10 kötetben.

100 Baltazár Dezső (1871–1936), tiszántúli református (kálvinista) püspök (Debrecen), a főrendi, illetve felsőház tagja.

101 Koponyaalkat-tan.

102 “Rövid-”, illetve “hosszúfejű” (anthropológiai értelemben).

103 Beltenyészet.

Érdekes Eugen Fischer¹⁰⁴ professzornak, a freiburgi anatómiai intézet igazgatójának könyve, amely standard-munkája az egész fajtudományak, amelynek címe: "Grundriss der menschlichen Erblichkeitslehre und Rassenhygiene", és amely munka Münchenben 1923-ban jelent meg. Nagy alapfajokról, mint aminő az északi, a mediterrán satöbbi, beszélve azt mondja, hogy éppoly kevésbé lehet zsidó fajról beszélni, mint germán fajról ebben az értelemben, de hogy éppúgy a zsidók, mint a germánok egy sajátos fajkeveréket alkotnak, tehát jogosult úgy a zsidóknak, mint a germánoknak faji jellegeikről, zsidó és germán fajokról beszélni és mindkettőt élesen és világosan el lehet választani.

Csak ennyit akartam az előbbeni kérdés illusztrálására előadni, mert Baltazár öméltósága érintette a faji kérdést. Ez a kérdés pedig olyan kérdés, amellyel nyíltan szembe kell szállani, amelynél egész nyíltan be kell látnunk, hogy ezt nem lehet az általános emberinek a felfogásával kiegyenlíteni. Baltazár öméltósága az előbb azt mondotta, hogy a nemzethez tartozásról sokkal magasabb fogalma van emberi felfogással. Én ezt bizonyos mértékig osztom, de bizonyos tekintetben homlokegyenest ellenkezőt vallok. Ha ez az emberi felfogás a teljes egyenlőséget jelenti, akkor én itt megállok, mert a fajoknak is, az embereknek is különböző tulajdonságaik vannak, a kvalitásokat nem lehet azonosítani, a különböző kvalitásokat pedig gyakran nem is lehet egymáshoz mérni. A teljes egyenlőség különben lehetetlenségre vezetne, s erre később rá is térek. Azonban ha azt méltóztatik érteni az általános emberi felfogás alatt, amit én értek, hogy tudniillik minden ember tulajdonságait nemzete javára értékesíti, és azokat a legmagasabb kvalitásra emelve igyekszik használni az emberiségnek, akkor egy nézetem vagyunk, s azt hiszem, hogy éppen az általános emberinek a nemzetivel való ez a kapcsolása, ez a felfogás az, amely Európa történelme által igazoltatik, amelybe az egyes nemzetek belevitték tehetségüknek, akaratuknak és sokszor önzésüknek teljes erejét. Ebből a súrlódásból és a belőle fejlett kompromisszumból származott Európa kultúrája.

Így értelmezve a dolgot én is aláírom, a nemzetet azonban szembeállítják éppen abban a kérdésben, amelyről a most előttünk fekvő törvényjavaslattal kapcsolatban szó van, szembeállítják a vallással, és azt mondják, hogy a zsidóság nem nemzet, nem faj, hanem vallásfelekezet és itt elsősorban törvényeinkre hivatkoznak. Ebben a tekintetben meg kell jegyeznem, hogy a törvény főkritériuma nem az, hogy a valóságot mondja ki, hanem az, hogy akaratot fejez ki, tehát a törvény legfeljebb annyiban fejezheti ki esetleg a valóságot is, hogy a meggyőződésnek megfelelő képet a valóságnak rajzolja. De a törvény nem hozható fel mint bizonyíték egy általános valóság mellett vagy valóság ellen, hanem csak mint akaratbizonyíték hozható fel.

Tévedés van tehát abban, ha a vallást itt úgy fogják fel, mint más nyugateurópai

104 Eugen Fischer (1874–1967), abban az időben a Kaiser-Wilhelm-Institut für Anthropologie, menschliche Erblehre und Eugenik (Berlin-Dahlem) igazgatója, a nemzetiszocialista fajelmélet kidolgozóinak egyik legfőbbje.

vallásokat. A zsidóságnál a vallási közületnek az erőssége, az összetartásnak az az érzete, amely a vallást tekinti az összetartozás vagy nem összetartozás kritériumának, keleti jellemvonás. A vallásnak ilyen felfogása, amely a vallással az igazhitűséget kapcsolja össze, abszolút, teljes és elválaszthatatlan. Ez van a mazdaizmusban,¹⁰⁵ a mohamedánizmusban, annak szektáinál, a siitáknál, a szunnitáknál, a nesztorianusoknál,¹⁰⁶ a gnosztikusoknál stb. Éppolyan erős meggyőződéssel párosul ez a hit a zsidóságnál is. A vallásnak mint igazhitűségnek felfogása, a vallásnak, mint elválaszthatatlan, semmi által el nem törölhető kapocsnak a feltüntetése: keleti jellemvonás. Keleten a környezet azonos; Nyugaton a zsidóság más környezetbe jut, de nem alakul át teljesen, azért, mert ősidők óta exkluzív életet él, ősidők óta nem házassodott össze. Nálunk Magyarországon is csak 4.2 % volt 1915 előtt, tehát a háború előtt a keresztény-zsidó házasságok arányszáma. Ezt az exkluzivitást, ezt az el nem keveredést kidomborítják és megerősítik a faji jelleg, a szomatológiaiak és a lelkiek is. A szomatológiában lehetnek különbségek, hiszen ezek nem tisztázott tudományos kérdések, hogy vajon a környezet mennyire formál át egyes más világrészekben. Ezek nem tisztázott kérdések, és azért nem is akarok ebbe belebocsátkozni. Ellenben az világos, hogy minden egyes területen minden nép a maga körében meg tudja különböztetni a közte élő zsidót. Tehát van egy bizonyos szomatológiai¹⁰⁷ különbség, még ha ez a szomatológiai különbség helyi körülmények által befolyásoltatik is, mint ahogy például Amerikában azt állítják, hogy a második generációban még a koponyaforma is átalakul. Azért mégis vannak bizonyos dolgok, amelyek fennmaradnak, van, ami megmarad lelkiekben, gondolkodásban, felfogásban.

Méltóztassék megengedni, hogy ebből a szempontból én egypár szemelvényt olvassak fel egy munkából, amely most nemrég jelent meg. Ez a munka André Siegfriednek,¹⁰⁸ a Sorbonne professzorának, Amerika egyik legkiválóbb ismerőjének – mert hiszen 25 év óta járja Amerikát – egy könyve: “Die Vereinigten Staaten von Amerika. Volk, Politik, Wirtschaft”¹⁰⁹ (...) Ez a következőket írja az asszimiláció kérdéséről (*olvassa*): “Az asszimiláció kérdésében a zsidók esete figyelemre méltó. Beolvasztásuk látszólag leggyorsabban megy végbe. Ha azonban három generáció után újra megvizsgáljuk a dolgot, mindenképp arra az eredményre jutunk, hogy idegenek maradtak. Mint mondom, az első benyomás az, hogy a zsidók amerikanizálása gyorsabban történik. Egyik más faj sem tud olyan gyorsan alkalmazkodni. Hozzájárul, hogy szellemi tradíciójával közel áll a puritánizmushoz. Mindkét tradíció a Bibliában gyökerezik s mindkettőnél a vallási miszticizmus könnyen alakul gazdaság és

105 Mazdaizmus: zoroasztrianizmus.

106 A szír kereszténység egyik irányzata.

107 Testi.

108 André Siegfried (1875–1959) francia geográfus és politikai szakíró.

109 Németül 1927-ben jelent meg első kiadása, 1928-ban a 2. (Zürich – Leipzig: Orell Füssli Verlag, 1928).

hatalom megszerzésének akaratává. De a zsidó az asszimilálásban túloz, és gyanússá válik. Ha New Yorkban egy nemzeti gyűlésnél a csillagos zászlót lobogtatják, az ember majdnem biztos lehet, hogy Izrael gyermekeinek egyike tartja a rúdját. Viszont a százszázalékosak, akiknek dédapáik Washingtont ismerték, unottan félreállnak.

Minden külső átalakulás dacára a faj eredeti szelleme elpusztíthatatlanul megmarad és minden gondolatra, minden cselekedetre és minden vállalkozásra ráüti bélyegét. A zsidók annyira mentek, hogy feladták a miszticizmusukat és úgy tettek, mintha Amerika tipikus vallását, a szociális pragmatizmust tették volna sajátjukká. A tradíciók újra felébrednek. Ha cselekvését egy ideig a protestáns Amerikához igyekeznek is alkalmazni, a tipikusan zsidó vonások ismét áttörnek. Midőn a múlt századi utolsó húsz évben az orosz bevándorlás rengeteg zsidó elemet hozott az Egyesült Államokba, azon számos, részben a legmagasabb társadalmi körökhöz tartozó zsidókból, akik az amerikai kultúrát nagy mértékben elsajátították volt és sokan, akik a zsidó egyházközsegekből már kiléptek volt, újra orthodoxszá váltak.

Fel a legmagasabban élő családokig találkozunk nyugtalan, szociális forradalmárokkal, akik éles ellentétben állnak az óvilági nyugat tradícióival.”

Ezt csak egy citátummal akarnám alátámasztani, mert nem tudom, hogy a Felsőház mélyen t. tagjai mennyire ismerik André Siegfried auktoritását. Kahn Lipót bécsi rabbi Pozsonyban 1901. július 30-án egy beszédében többek között a következőket mondotta (*olvassa*): “A zsidó sohasem fogja más népek szokásait és erkölcsait felvenni, a zsidó minden körülmények között zsidó marad, minden asszimiláció külső marad.”¹¹⁰ (Mozgás.)

Ezt én ilyen mértékben nem írom alá, mert éppen úgy, mint ahogy minden nemzetből, minden fajból egy más nemzetbe egyének léphetnek át, asszimilálódhatnak, felszívódhatnak és sokszor rövid idő alatt, sokszor generációk alatt teljesen átvehetik a másik nemzetnek szellemét és abba a nemzetbe beolvadhatnak, úgy itt is. Áll ez különösen akkor, ha nem túlságosan nagy az a szám, amelyet az illető nemzetnek be kell olvasztania.

Én nem tudom teljesen osztani azt sem, amit Baltazár öméltósága a nemzeti géniusznak erről a beolvasztó képességéről mondott. Ő azt mondotta: szomorúan nézne ki a nemzet, ha géniusza nem volna képes asszimilálni. Bocsánatot kérek, mi szomorúan is nézünk ki (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon és a középén.*), mert mi nem tudtunk asszimilálni. Magyarország Mátyás király korában 85 %-ában magyar volt. Akkor jött a török hódoltság, amelynek következtében az Alföld elnéptelenedett. Az elnéptelenedés után következett a magyarságnak – amely kiszorult volt a hegyvidé-

---

110 Leopold Kahn (1859–1909) szavait idézte Houston Stewart Chamberlain (1855–1927), *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts* (1899) című könyve számos későbbi kiadásában. Az árja fennsőbbiség tételének egyik megalapozója roppant népszerű volt a nemzetiszocialista Németországban. Az idézetet Teleki valószínűleg Chamberlaintól vette át. – Kahn a cionista mozgalom szervezésében együttműködött Theodor Herzllel.

kekbe és a dombvidékekre – a visszavándorlása. Ezeknek a helyébe beszivárogtak a nemzetiségek. Ez a nemzetiségi bevándorlás jelentékenyen meghaladta azt a bevándorlást, amely azelőtt, Mátyás kora előtt és az Árpád-házi királyok korában is történt. Az asszimiláció, amely Mátyás koráig sikeresen működött, a nagy számmal nem volt képes megküzdeni, nem tudta a bevándorlókat asszimilálni és ennek a következménye volt Trianon. (*Úgy van! Úgy van! a jobb- és a baloldalon.*) Így tehát mégis volt egyszer Magyarország már abban a helyzetben, hogy nem tudott asszimilálni és szomorúan nézett ki.

A múlt század elején, különösen harmincas éveiben kezdődött keletről a zsidóság bevándorlása erősebb mértékben, amikor az addigi körülbelül 600–700–800-as évenkénti bevándorlási számmal szemben a bevándorlás arányszáma a 40-es években 7 600-ra emelkedett fel. Ezt a kvantumot mi már nem tudtuk megfelelően asszimilálni, és nem szeretném, ha ebből hasonló konzekvenciák keletkeznének, mint aminők Trianonból már egyszer keletkeztek. (*Úgy van! Úgy van!*) A numerus clausus éppen arra való, hogy a nemzetnek ezt a géniuszt, amelyet veszendőbe hagytunk menni a túlzottan liberális korszakban, megerősítse, és hogyha megerősítette és kiegyenlítette azt a numerus clausust, amely az életben fennáll, akkor nélkülözhetni fogjuk és akkor magam is meg fogom szavazni az eltörlését, de csak akkor.

Méltóztassék megengedni, hogy még csak egy dolgot citáljak. (*Halljuk! Halljuk!*) Ezúttal magamat citálom. Egy Berlinben 1926. januárban tartott előadásomból idézek,¹¹¹ amelyben Magyarország történelmét vázoltam, és amelyben erre a kérdésre a következőkkel világítottam reá (*olvassa*): “A zsidókérdés is asszimiláció kérdése. Évszázadok óta volt egy nemzetien gondolkodó, értékesen munkálkodó s asszimilálódó zsidóságunk. De az utolsó évtizedekben Oroszországból, Romániából és Galiciából a bevándorlás sokszorosára nőtt. Az asszimilálatlan, nemzetietlen, sőt nemzetellenes zsidóság túlsúlyba került először számszerűleg, majd egyes foglalkozásokban is, mint sajtó, irodalom. Simulékonyan militáns kozmopolitizmusa aláasta az intellektuelek gondolkodásmódját és kikezdté az állam pilléreit s közvetlen a háború után következő időkben a zsidó gondolat kohéziós ereje a nemzeti gondolattal szemben erősebbnek bizonyult.” (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon és a középén.*)

Én teljesen osztom Bezerédj¹¹² öméltóságának azt a véleményét, hogy a liberalizmust gyakorolni kell, de el kell térni tőle akkor, ha az állam jól felfogott érdeke azt kívánja. (*Élénk helyeslés a jobboldalon és a középén.*) Azt hiszem, hogy itt az állam jól felfogott érdekéről igazán a legnagyobb mértékben van szó. Itt arról van szó, hogy békét teremtsünk az ország lakosai között, megnyugvást és meglegedést keltsünk.

111 “Magyarország világpolitikai és világgazdasági helyzete a múltban és a jelenben”, in: gróf Teleki Pál, szerk., *Magyar földrajzi évkönyv az 1927. évre* (Budapest: Magyar Földrajzi Intézet, 1927), pp. 75–110 / Paul Teleki, “Ungarn. Vergangenheit und Gegenwart”, in: Zoltán Baranyai, Hrg., *Ungarn. Das Antlitz einer Nation* (Budapest: Egyetemi Nyomda, 1940), pp. 1–27.

112 Bezerédi Bezerédj István (1866–1944) földbirtokos, Vas vármegye ny. főispánja, felsőházi tag.

Ha ezt a demokrácia alapján akarjuk tenni, a demokrácia nem jelenti sem az auktoritásnak a túlsúlyát, sem a diktatúrát, hanem a demokrácia jelenti mindenkinek egyforma jogát. Mindenkinek egyforma joga csak kétféle lehet: vagy anarchiára, vagy kompromisszumra. Harmadik nincsen. Minthogy egyiket nem akarjuk, meg kell kötni a másikat, a kompromisszumot. De kompromisszumot nem lehet kötni a kultúremberiség konvencionális hazugságai alapján, hanem nyílt szemmel, nyíltan meglátva a dolgokat, lehet kompromisszumot kötni és egy nyílt kompromisszum megelégedést, békét fog teremteni az országban, nem szurrogátum-kompromisszumot, amilyenek sajnos, ezt a betervezett törvényjavaslatot is kénytelen vagyok tartani, és amelyet azt hiszem maga a kultuszminiszter úr is csak kényszerűségből és nem jókedvvel hozott ide. Olyannak tartom ezt a javaslatot, amely nem oldja meg a kérdést, mert nem őszinte kompromisszum.

A törvényjavaslatról azt mondták, hogy szemfényvesztő javaslat. Inkább attól félek, hogy bizonyos mértékben diszkreditáló javaslat lesz, tudniillik annyiban, amennyiben azoknak a kategóriáknak a megosztását az egyetemeken oly nehézségekkel fogjuk végezni és ez oly feladatok elé állít bennünket, amely feladatoknak meg nem oldása a meg nem oldhatóság színében fog feltűnni és a meg nem oldhatóság azután arra fog vezetni, hogy ezzel a meg nem oldható részlettel együtt az egész törvény is elvész, ami káros volna mindaddig, amíg csak ezen az egy téren mozgunk és amíg nem igyekszünk a kérdést az összes tereken nyíltan, világosan, őszintén és mind a két részről barátsággal megoldani.

Hivatkozás történt itt a külföldre is, külföldi befolyásra és kisebbségekre. Ebben a tekintetben csak egyet legyen szabad megjegyeznem. Éles és világos különbséget kell tenni kisebbség és kisebbség között. Vannak a világon bevándorolt kisebbségek és vannak kényszerkisebbségek. Kényszerkisebbségek azok, amelyeket a trianoni békéhez hasonló békék alkottak mostan, amelyeket a területtel, amelyen laktak – sokszor évszázadok óta laktak ott az illetők ősei – átkapcsolták más országokhoz. Ezek a kényszerkisebbségek. Azok a kisebbségek, amelyeknek tagjai, vagy elődei bevándorolnak egy országba, ismerve annak körülményeit stb., ezek bevándorolt kisebbségek, és nem esnek azonos kritériumok alá. Ezt szem előtt tarthatnák, és ezen az alapon mindenképpen mindenféle külföldi kritikát megállhat a régi törvény is.

Ezek azok az okok, amelyek miatt ezt a törvényjavaslatot nem fogadom el. Nem fogadhatom el azért, mert maga a törvényjavaslatban előírt modus, amelyre nem akarok kiterjeszkedni, hiszen erre a Képviselőházban részletesen kiterjeszkedtek, s azt hiszem, az utánam jövő szónokok itt is ki fognak terjeszkedni, a megoldhatatlanságig komplikált és nagy nehézségek elé állítja az egyetemek karát. Nem fogadhatom el azonban különösen azért, amit itten elsősorban és mindenekelőtt alá akartam húzni, mert nem tartom világos, nyílt kompromisszumnak és nem oldja meg a kérdést, mert amikor a kérdés egyik részét igyekszik úgy ahogy megoldani, akkor az ifjúság, a magyar keresztény ifjúság elhelyezkedése kérdésének alapjait, gyökereit nem oldja meg, és amíg ezeket egyrészt az ipari és kereskedelmi érdekeltségek, azoknak

vezetői, másrészt pedig a kormány, be nem látják, addig a másik oldalon, az egyetemi oldalon nem lehet és, nézetem szerint, nem szabad új megoldásokat keresni, csak junktimban¹¹³ lehet a két kérdést megoldani.

Még csak egy kis pontra akarok kitérni, mielőtt ezen végkonklúzióval, amelyet tulajdonképpen már levontam, befejezem beszédemet: a tanszabadság kérdésére. A tanszabadságnál az előttem felszólalt urak is állandóan hangoztatták, hogy a tanszabadság azt jelenti, hogy mindenki, aki tud, a tudásnak kvalitása szerint bocsátassék az egyetemre. Bocsánatot kérek, sem más iskola, sem az egyetem nem tanít kizárólag ismeretanyagot, hanem az egyetem is az ismeretadáson, az ismeretanyagon kívül a detail,¹¹⁴ mondjuk analitikai anyagon kívül szintetikus anyagot és világfelfogást is ad és ez hivatása is. Másrészt azonban nemcsak tanít, hanem nevel is. És ha a tanulás alapkritériuma a részletismeret tökéletessége az előbbi iskolában, tehát a bizonyítványoknak a tantárgyakra vonatkozó része, akkor a világnézet alapja a nemzet tradícióiban való felnövekvés és az abba való teljes beidegződés, a nevelés alapja pedig az erkölcsi kritérium.

Egészen természetes tehát, hogy minden ilyen törvény, amely egyszer az egyetemeken korlátozást tesz, a korlátozásban, a tananyagban, az egyes tárgyakban való készülség mellett sok mindenféle más kritériumot is kell, hogy tekintetbe vegyen. A tanszabadság kérdését absolute nem szabad a nemzet érdekében abban a túlzott liberális formában feltüntetni, mintha a tanszabadság egyszerűen az egyes tárgyakban való nyers tudás alapján volna megítélhető, eltekintve attól, hogy igen jól tudjuk, hogy ebben a tekintetben is a tehetségek különböző időben fejlődnek ki és az egyes iskolák klasszifikációi is mások és mások, úgy, hogyha direkt ezekhez kellene mint számokhoz alkalmazkodni a megítélésben, akkor bizony ez se volna még az ismeretek szempontjából sem igazságos megosztás.

Ezt akartam még az egyebekhez hozzáfűzni. Mindezekből az okokból nincs módomban a törvényjavaslatot elfogadni. (*Élénk éljenzés és taps jobb felől és a középén.*)

Csak pár rövid szóval akarok hozzászólni a szakaszhoz,¹¹⁵ nem is annyira magának a szakasznak kedvéért, mint inkább azért, hogy ennek kapcsán reflektáljak egypár elhangzott megjegyzésre, és hogy szavaimat bizonyos mértékig még jobban megmagyarázzam, mint ahogy tegnap tettem.

A törvényjavaslat konstrukciója tekintetében, e szakasz tekintetében én azon az állásponton vagyok, (...) hogy ha már meghozatik a törvény, akkor valamivel egy-

113 Lat. "összekapcsolva".

114 Részlet.

115 Ti. a törvényjavaslat 1. (érdemi) szakaszához.

szerűbb fogalmazásban lehetne ezt a paragrafust megszerkeszteni. A hozzászólások során szó volt arról, hogy a mögött, hogy mi ezt a javaslatot nem fogadjuk el, fajvédő politika rejlik. Hangsúlyozni szeretném, hogy én semmiféle fajvédő politikát nem csinállok, egyszerűen csak tényeket sorakoztattam fel, és bizonyos tényekre akartam rávilágítani, mert törvényhozói kötelességemből folyik, hogy figyelmeztessem a t. Felsőházat, hol van ennek a törvényjavaslatnak a lényege, milyen mélyen mennek a gyökerei a kérdésnek, és hogy ezeket nem látva, vagy ezekkel nem törődve, csak felszínes, felületes szurrogátum-megoldásokra, nem pedig őszinte megoldásra fogunk jutni. Nem fajvédő politikát csinálunk tehát, hanem egyszerűen törvényhozói kötelességből rá kell világítanunk a dolgok lényegére, mert a lényeg megismerése nélkül nem fogunk komoly munkát végezhetni.

Szó volt arról is, hogy hová menjenek zsidó polgártársaink, ha nem az egyetemre vagy nem a kereskedelmi pályára. Ezt Glückstahl¹¹⁶ öméltósága vetette fel, és én már közbeszólással is rávilágítottam arra, hogy minden pályára, de nem túlsúlyban. Mi nem kérünk mást a keresztény társadalom részéről, mint hogy nekünk is éppen úgy meglegyen a helyünk a nap alatt, mint a zsidóságnak. (*Úgy van! Úgy van! A jobboldalon.*) Én a legteljesebb tisztelettel és elismeréssel vagyok a zsidóság kiváló kvalitása iránt, semmiképp nem kívánom azt visszaszorítani, nem vagyok antiszemita ebben az értelemben; absolute tisztelem személyesen és tisztelem csoportosan a zsidóságot, különösen azokat, akik igazán azok, és ezt kifejezésre is juttatják, mert ez tiszteletreméltó. Csak helyet kérünk magunknak arányszámunknak és súlyunknak megfelelően. (*Úgy van! Úgy van! Taps.*) A kultuszminister öexcellenciája azt mondta, hogy bízzuk nagyobb országokra annak eldöntését, hogy fajnak vagy felekezetnek tekintessék-e a zsidóság. Én elismerem a mi nehézségeinket jelenlegi helyzetünkben, de, bocsánatot kérek, itt nem az országoknak nagysága, hanem az országokon belül a zsidóságnak arányszáma határoz. Rávilágítok arra, hogy például Németországban, ahol ez az arányszám kisebb, a zsidó–keresztény házasságok a zsidó házasságoknak 23 %-át tették ki, amikor Magyarországon csak 4 %-át. Ez egyszersmind az asszimilálódásról tegnap mondottakat is jobban megvilágítja. Ne feledjük el, hogy mi bár kisebb ország vagyunk, de közelebb vagyunk a veszedelemhez, amely Kelet felől jön. Azzal a zsidósággal, amely megegyezik a nyugati államokéval, mi nyugodtan együtt vagyunk és egyek is vagyunk, de mi a Keletről jövő veszélynek inkább ki vagyunk téve.

Végül még csak egy pontra legyen szabad rámutatnom, arra, amit a békeidegációban lévő ethnikumra vonatkozó jelentésben foglalt, és a zsidóságra vonatkozó kitételekre nézve Glückstahl öméltósága említett. Én főszerkesztője voltam a béke-mű előkészítésének, de ami abban van, az nem mind a sajátom, nem vittem bele egyéni véleményemet, hanem csak azokat a dolgokat vettem fel, amelyeket szüksé-

116 Glückstahl Samu (1864–1937) ügyvéd, felsőházi tag.

gesnek láttam, hogy felvegyem, és amelyek a kormány és a békedelegáció vezetője álláspontjának megfelelnek. A munkának igen sok része, még az is, amely hozzám legközelebb feküdt, így a térképek sem felelnek meg teljesen egyéni felfogásomnak és nézetemnek, de egy olyan munkát nemcsak hogy egy ember nem végezhet el, hanem egy ember még meg sem nézhet, és meg sem kontrollálhat minden detailjában. Az én távozásom után, amikor sajtó alá rendezték a munkát, már nem az én vezetésem alatt, hanem más vezetése alatt, az bizonyos átalakuláson ment át.

Még csak azt kívánom megjegyezni, hogy a magyar statisztikának megfelelően, a zsidóságot nem mint fajt, hanem mint vallásfelekezetet állították oda. Az első itt járt amerikai delegátus kifogásolta az általam elkészített néprajzi térképet, azt mondván, hogy helytelen az, hogy a zsidóságot mint vallásfelekezetet és nem mint nemzetiséget tüntetjük fel. Én ebben az esetben a magyar statisztikának álláspontját kellett hogy elfoglaltam Amerikával szemben, saját egyéni meggyőződéssel szemben. Amerika azonban ezt az álláspontot foglalta el. Akkor hivatalos közeg voltam. Ezt voltam bátor megjegyezni, és ezt a paragrafust, minthogy túlkomplikálnak tartom jelenlegi fogalmazásában, nem fogadom el.

(k) Löw Immanuel (1854–1944),¹¹⁷ “Másik alakban újra éled a faj-paragrafus.” Beszéd a felsőházban az 1928:xiv. törvényjavaslat vitájában, 1928. március 14

Megjelent:

Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója, II (Budapest: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat nyomása, 1928), pp. 130–131; az idézet: p. 131

(...) Ha indokait keressük ennek a javaslatnak és indokolásának, akkor a következő gondolatsor keletkezik bennünk. A minister regni, az államnak magasrangú szolgálója, az első szakaszt, a faji paragrafust el akarja törölni, de a dominus, aki egy pártnak kivevője, kártalanítani akarja az ő híveit. Egészen úgy áll a dolog, mint ahogy valamikor Gambettával¹¹⁸ történt, aki contre coeur képviselt egy javaslatot, és amikor azt kérdezték tőle: miért képviseled, ha neked nem tetszik? – azt felelte: hja, nem tudjátok, én vagyok a vezérük, azt kell csinálnom, amit ők akarnak.

Konzolidációról beszélünk. Azt hisszük, hogy nem lesz több kilengés, pedig e javaslat kilengés. A magánemberek kilengései megszűntek, az igazságszolgáltatás kilengései szünőfélben vannak (...). A belügyminisztériumban még van kilengés. Csak

117 Löw Lipót fia, szegedi főrabbi, a felsőháznak a zsidó hitközségi szervezetek által az 1926:xxii. tc. alapján delegált tagja.

118 Léon Michel Gambetta (1833–1882), rövid ideig (1881–1882) francia miniszterelnök.

egy példát: Megtagadják a névmagyarosítást a zsidóktól. (*Mozgás a balközépen.*) Abszolúte és strikte! Azt hiszik, hogy jobban festene a magyar kultúrerő a külföldön, ha az a világhírű festő, aki a miniszterelnök urat a minap lefestette, Londonban még Laub néven élne,¹¹⁹ vagy hogyha Molnár Ferencet Amerikában valami német családi néven ünnepelték volna?

A nemzetgyűlés kilengése volt a numerus clausus törvénye, és ennek a kilengésnek folytatása ez a mai javaslat. Olyan ez a mai javaslat, mint a trójai faló, nem azért mondom, mert kissé zsidófaló, hanem olyan, hogy nem azt mutatja, ami benne van. A trójai faló az hadicsel volt, de a törvényhozás elé ne méltóztassék hadicsellel állni. Az első pontot a külföld közvélekedésének és a zsidók érzékenységének feláldozták. A kormány, a kultuszminiszter úr azt a híres faj-paragrafust eltörölni kívánja. De aki tovább olvassa a javaslatot, látja, hogy másik alakban újra éled az a külföld előtt letagadandó paragrafus. Én erre az ajándékra, amelyet nekünk szánt a kultuszminiszter úr, kénytelen vagyok azt mondani, amit a trójai falóról mondtak: Timeo Danaos et dona ferentes,¹²⁰ vagy kis változtatással: timeo dominos et dona ferentes.

A másik pont széttagolja a társadalmat, és e hibrid javaslatnak a létrejöttét csak úgy lehet megmagyarázni, hogy a minister és a dominus egymással kiegyeztek. De, t. Felsőház, van egy arab közmondás, hogy nem lehet egy tányéron két dinnyét vinni, nem lehet egy lélegzettel kétféle principiumot szolgálni.

Eddigi régi nyilatkozásai szerint a t. kultuszminiszter úrnak a numerus clausus, neki és a kormánynak, szomorú öröksége volt. A mai javaslattal jogos közszerzeménnyé fog válni. Megszavaztatta a kormány a képviselőházban a javaslatát, óriási többséggel, győzelmet aratott, de pyrrhusi győzelmet, mert megmutatta a kormány, hogy van neki elszánt szavazótábora, de nincs már, vagy alig van, aki ki mer állni a porondra és megvédelmezni ezt a javaslatot, mert ezt a javaslatot meg lehet szavazni, de nem lehet megokolni.

Nem szavazta volna meg ezt a javaslatot a régi Főrendiház, aminthogy nem szavazta meg, mert szünetelt, a nemzetgyűlésnek kilengését annak idején. Hogyha a Felsőház csak arra való, hogy az ily kilengéseket jóváhagyja, akkor kár volt ezt a nobilis, ezt az illusztris, ezt az óriási szellemi súlyt képviselő házat létrehozni, mert ennek a törvényjavaslatnak meg nem szavazása a nemzeti becsületnek kérdése, a nemzeti presztizsnek kérdése, a nemzeti presztizs pedig felette áll a kormány presztizsének. A javaslatot nem fogadom el. (*Tapsok a balközépen.*)

119 László Fülöp (1869–1937) festőről van szó.

120 Lat. "Félek a görögöktől, ha ajándékot hoznak is."

(I) 1928:xiv. tc., "A tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról szóló 1920. évi XXV. tc. módosításáról"¹²¹

Megjelent:

Térffy Gyula, szerk., 1928. évi törvénycikkek (Magyar Törvénytár. Corpus Juris Hungarici. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat, 1929), pp. 330–332

Irodalom:

Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, IX (Budapest: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat könyvnyomdája, 1928), pp. 1–253 (a törvényjavaslat vitája a képviselőházban)

Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója, II (Budapest: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat nyomása, 1928), pp. 96–140 (a törvényjavaslat vitája a felsőházban)

Barta Róbert, "A numerus clausus törvény módosítása 1928-ban", *Történeti Tanulmányok*, I (Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae, Series Historica 45) (Debrecen, 1992), pp. 113–125

Ladányi Andor, "A numerus clausus-törvény 1928. évi módosításáról", *Századok*, 128 (1994), pp. 1117–1148

1. §. A tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról szóló 1920. évi xxv. tc.¹²² 3. §-ának harmadik bekezdése helyébe a következő szöveg lép: Az engedély megadásánál a nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság követelményei mellett egyfelől a felvételt kérő megelőző tanulmányi eredményeire, illetve szellemi képességeire, másfelől arra is figyelemmel kell lenni, hogy elsősorban a hadiárvák és a harctéri szolgálatot teljesítettek és a közalkalmazottak gyermekei, továbbá, a különféle foglalkozási ágakhoz (mezőgazdasághoz, iparhoz, kereskedelemhez, szabad foglalkozásokhoz stb.) tartozóknak gyermekei az ezen foglalkozásokhoz tartozók számának és jelentőségének megfelelő arányban jussanak a főiskolákra és a fölvettek száma az egyes törvényhatóságok között is igazságosan osztassék fel. A vallás- és közoktatásügyi miniszter felügyel arra, hogy ezek a szabályok megfelelően alkalmaztassanak.

(...)

121 A törvényjavaslatot a képviselőház 147 : 34 arányban megszavazta.

122 Lásd fentebb, #188/b.

Atrocitások a Pázmány Péter Tudományegyetemen

1926–1934

Kézirat:

Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 1926/27-925 stb.¹²³

Irodalom:

Ladányi Andor, "Az egyetemi ifjúság az 1918–1919. évi forradalmak időszakában", in: Vass Henrik & Szabó Ágnes, szerk., *A haladó egyetemi ifjúság mozgalmi Magyarországon, 1918–1945* (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1978), pp. 11–93

Szécsényi András, "»Hogy ki a magyar, azt mindig csak maguk a magyarok dönthetik el.« A Turul Szövetség a közgazdasági egyetemen 1941-ben", *Kommentár*, [4], no. 3 (2009), pp. 69–78 (esetleírás)

Kerepeszki Róbert, *A Turul Szövetség, 1919–1945. Egyetemi ifjúság és jobboldali radikalizmus a Horthy-korszakban* (Máriabesnyő: Attraktor, 2012)

(a) Zsidóverés, 1926. október 19

1959/1926/1927¹²⁴

Jegyzőkönyv

Felvétetett a budapesti királyi magyar Pázmány Péter tudomány-egyetem¹²⁵ rektori hivatalában 1926. október hó 19-én, de. ½ 11 órakor R. F. III. éves joghallgató panasza dolgában.

Jelen voltak:

Alulírottak.

Dr. M. A. egyetemi főtanácsos előtt megjelent R. F. joghallgató, akit a jog- és államtudományi Dekán és Prodekán távollétében egyik jog- és államtudományi dekáni hivatali tisztviselő kísért fel hozzá, hogy panaszát előadja.

R. F. a következő panaszt mondja jegyzőkönyvbe.

Dél előtt 10 óra előtt 5 perccel a Szerb utcai részen levő I. emeleti V. sz. tanterembe

123 Kiadatlan iratok. – Varga Júlia főlevéltáros, igazgatóhelyettes szíves engedélyével.

124 Az egykorú iktatószám.

125 A pesti / budapesti Egyetem 1921-ben alapítójáról a Magyar kir. Pázmány Péter Tudományegyetem nevet vette fel.

mentem, ahol már mintegy 20–30 hallgató volt, és vártuk Dr. Nagy Ferenc¹²⁶ előadását.

Ekkor bejött a terembe mintegy 5–6 ismeretlen fiatalember kalap nélkül, botokkal, és felszólították a zsidó egyetemi hallgatókat, hogy hagyják el a termet.

Mellettem ült D. J., hogy milyen vallású, nem tudom. Én izraelita vagyok. Mi nem vetettünk ügyet a felszólításra, és tovább beszélgettem D. J.-sal egyetemi ügyekről. Egyszer csak hallottam, hogy az említett 5–6 emberből álló csoport utánavetette magát valakinek, aki az ajtón kiment, és “hajrá, üsd” kiáltásokkal üldözték a folyosóra.

Két-három perc múlva azután visszajöttek – mi még mindig bent voltunk –, és ketten közülük hozzánk léptek és felszólítottak bennünket, hogy igazoljuk magunkat. Erre én kijelentettem, hogy nincs nálam index, csak egy tavalyi diákigazolvány, melyet át is nyújtottam nekik.

Erre kijelentették, hogy ez nem elégséges, mert nincs benne kitüntetve a vallás. Megkérdezték, hogy hajlandók vagyunk-e “faszunkkal” igazolni, hogy nem vagyunk zsidók. Minthogy erre nem voltunk hajlandók, felszólítottak bennünket, hogy hagyjuk el a termet, majd kint igazoltnak bennünket.

D. J. elhagyta a termet, én felvettem a kabátomat; hogy közben kint mi történt, azt nem tudom. De amint én kiléptem a folyosóra, nekem esett az az ismeretlen ötös-hatos csoport, és azt hiszem ketten közülük bottal ütötték az arcomat és fejemet, és így követtek engem egészen a Szerb utcai lépcsőházig. Az, aki felszólított, hogy igazoljam magam, még a lépcsőn is ütött. Középtermetű, barnás, 23–24 év körüli fiatalember volt, cserkész jelvénnel; ha látnám, megismerném. Jó úriember külseje volt.

Ezután lementem a dekanatusba, ahonnan ide felkísértek. A teremben benn volt a Bajtársi Egyesület 10–15 tagja, de senki sem mozdult meg a tettelegesség megakadályozására. Ők maguk persze nem csináltak semmit.

(...)

Van-e még valami mondanivalója?

Arra kéri az egyetemi hatóságot, hogy ő az előadásokat nyugodtan látogathassa. Felolvasás és helybenhagyás után aláíratott.

Dr. M. A. egyetemi tanácsjegyző, főtanácsos

Dr. T. J. s. k. egyetemi segédtitkár mint jegyzőkönyvvezető

R. F. s. k. (Lakik: Margit körút 50–52)

Aláírja azzal a megjegyzéssel, hogy az illetők nagyon jól tudták, ki a zsidó hallgató a teremben, mert csak azokat szólították fel igazolásra. Tehát valaki jól informálta őket.

126 Verseghi Nagy Ferenc (1852–1928), 1891 óta az egyetem ny. r. egyetemi tanára (kereskedelmi és váltófog), a M. Tud. Akadémia tagja, 1927-től a felsőház tagja.

(b) Rektori intézkedés a zsidóverések megakadályozására, 1926. október 21

1959/1926/1927¹²⁷

A Pázmány Péter tudomány-egyetem központi épületében folyó évi október hó 19-én a ... alatti jegyzőkönyvben¹²⁸ foglalt rendzavarás adta elő magát. Nehány nappal ezelőtt pedig a bölcsészettudományi Kar állattani intézetében fordult elő tettelegességgel kapcsolatos rendzavarás, s ugyanakkor a tudomány-egyetem központi épületében, Szentmiklósi¹²⁹ tanár úr tanterme előtt. Megnyugvással látom, hogy az egyetemi polgárság 126/1926/1927 számú hirdeteménymnek megfelelően egyetemi tanulmányainak él és az egyetemi fegyelem és rend ellen nem vét, ellenben megütőközéssel észlelem, hogy egyetemen kívüli egyének tervszerű és mintegy előre megrendelt, iparszerű tevékenységgel egyetemünk fegyelmeinek és rendjének megbontására rendszeres actiót kezdetek.

Ezen köztörvényekbe is ütköző cselekmények miatt a szükséges intézkedéseket meg fogom tenni, és éppen ezért az egyetem fegyelmeinek és rendjének biztosítása érdekében ezúttal a következő rendelkezéseket teszem:

1) Egyetemi épületeink minden termébe csak azok a hallgatók léphetnek be, akik belépési jogosultságukat indexszel, az őrt álló teremszolga előtt igazolják.

2) Az egyetem épületeibe bottal vagy más efféle eszközzel belépni tilos. Az ily tárgyakat az illetők belépés előtt az épületi portásnak tartoznak átadni.

(...)

4) A rendzavaró egyént az épületi elöljáróság az egyetemi hatóság nevében azonnal a rendőrhatóságnak köteles átadni és arról a Rectornak nyomban jelentést tenni.

(...)

7) Egyúttal elrendelem, hogy ezen kivételes intézkedések tartamára mindennemű vendéglőadások, tanrendben nem szereplő előadások is, szüneteljenek, illetve ilyenek tartása az összes egyetemi épületekben meg ne engedessék.

Rendelkezéseim további intézkedésig maradnak érvényben.

Felkérem a méltóságos Dekán urakat, hogy saját hatáskörükben a fentiek végrehajtásáról szorgosan gondoskodni méltóztassanak, mert egyetemünk életbevágó érdekeinek komoly veszélyeztetéséről van szó. Nem tűrhető tovább, hogy egyetemen kívüli felbujtó egyéneknek egyetemünk élete ellen irányuló és a köztörvényekbe is ütköző bűncselekményét összetett kezekkel nézzük. Az ilyen emberek nem érdemelnek elnézést, hanem magánosok vagy hatóság elleni erőszak büntette címén rendőrkézzre valók és a büntetőbíróság elé állítandók.

127 Az egykorú iktatószám.

128 Az előző irat iktatószáma.

129 Szentmiklósi Márton (1866–1932), 1894 óta az egyetem ny. r. egyetemi tanára (római jog).

Végül arra is felkérem a méltóságos Dekán urakat, hogy 126/1926/1927 számú hirdetményemnek megfelelően írásban is figyelmeztessék a kari hallgatóságot, hogy a Tft. szabályzat¹³⁰ 66. §-a értelmében a hallgatóság “saját hatáskörében, felszólítás nélkül is a fegyelem és rend fenntartására közreműködni tartozik.” Tehát saját jól felfogott érdekében, valamint komolyságának és annak demonstrálására, hogy ily – a köztörvények és tisztességbe is ütköző – zavargásoktól távol áll: juttassa hatósági kézre az Alma Mater¹³¹ ellenségeit.

Budapesten, 1926. október 21

Preisz¹³²

rector

(c) Az izraelita vallású hallgatók kérelme, 1927. november 24

Méltóságos Rektor úr!

Mi, izraelita vallású tudomány-egyetemi hallgatók nap nap után megkíséreltük egyetemi kötelességeink teljesítését, de sajnos ebben megakadályoztak. Arra a meggyőződésre jutottunk, hogy testi és erkölcsi épségünk veszélyeztetése nélkül, sőt annak veszélyeztetésével sem tudjuk komoly munkánkat az egyetemen belül folytatni, s így kénytelenek vagyunk egyelőre a Tudományegyetem látogatásától tartózkodni.

Tisztelettel kérjük méltóságodat, hogy az izraelita vallású tudományegyetemi hallgatók minden ebből kifolyólag történő mulasztását igazolni méltóztassék.

Kérésünk megismételve maradunk

a méltóságos Rector Úr

alázatos szolgálói

az izraelita vallású tudományegyetemi hallgatók

Budapesten, 1927. november 24-én

(d) A Magyar Izraelita Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Egyesületének kérelme a Bölcsészettudományi Kar dékánjához, 1934. november 30

MAGYAR IZRAELITA EGYETEMI ÉS FŐISKOLAI HALLGATÓK ORSZÁGOS EGYESÜLETE
(MIEFHOE)

Budapest, IV., Királyi Pál u. 9

Budapest, 1934. nov. 30

130 Tanulmányi, fegyelmi és tandíjmentességi szabályzat.

131 Lat. “jóságos anya” (rendszerint iskoláról mondvá).

132 Preisz Hugó (1860–1940), 1914 óta az általános kór- és gyógytan ny. r. tanára.

Méltóságos

Dr. Gombocz Zoltán¹³³ úrnak,

egyetemi tanár, a Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának e. i.¹³⁴ dékánja

Budapest

Méltóságos Urunk!

Mély tisztelettel vagyunk bátrak bejelenteni, hogy a mai napon reggel 9 órakor a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, Ortway Rudolf¹³⁵ dr. professzor úr öméltósága órája idején S. Gy. és B. S. izraelita vallású magyar egyetemi hallgató kollégánkat ütlegek, pofonok és rúgások között kényszerítették egyetemi hallgatók az Egyetem helyiségeinek elhagyására.

Ugyancsak mély tisztelettel bátorkodunk bejelenteni, hogy ugyanekkor jogosulatlan egyetemi hallgatók igazoltatták és az Egyetemről eltanácsolták az izraelita vallású egyetemi polgárokat.

Tekintettel arra, hogy a múlt tapasztalatai alapján mindig ilyen incidensek szokták megelőzni az általános nagy verekedéseket, amelyeknek szenvedő alanyai mindig izraelita vallású magyar egyetemi hallgatók voltak, mély tisztelettel kérjük Méltóságodat: kegyeskedjék intézkedni, hogy az Egyetemen a rend biztosíttassék, illetőleg izraelita vallású egyetemi hallgató kollégáink testi épsége és tanszabadsága megvédessék.

Midőn Méltóságod intézkedését előre is hálásan köszönjük, maradunk Méltóságodnak

tisztelő hívei:

B. M. főtitkár

Dr. S. P. elnök

(e) Székács-Schönberger István (1907–1999), *Zsidóverések, 1919, 1927 / 2007*

(e/1) Székács-Schönberger István, *Egy zsidó polgár gyermekkorá. Analitikus háttérrel* (Budapest: Múlt és Jövő Könyvkiadó, é. n. [2007]), p. 87

(...) Az összes egyetemen a frontról hazatért zsidó egyetemi hallgatókat véresre verték, ledobták a lépcsőn, kidobták az első emeleti ablakon, különösen a Műegyetemen volt véres a verekedés, ahol Horthy fia¹³⁶ volt a hallgató. Apámnak el kellett látnia egyik betegének fiatal sógorát, akit a Műegyetemen az ablakon dobtak ki, de

133 (1877–1935) nyelvész, 1921 óta az Egyetem ny. r. tanára (magyar nyelvtudomány).

134 Ez idei.

135 (1885–1945) fizikus, 1928 óta a Pázmány Péter Tudományegyetemen ny. r. tanár, az Elméleti Fizikai Intézet igazgatója.

136 Horthy István (1904–1942). A Műegyetemen 1928-ban végzett.

szerencsére ficamokkal és zúzódásokkal megúsza a dolgot. A zsidó hallgatók nem látogathatták az egyetemeket, többnyire elvesztették a szemesztert. Az antiszemitizmus egyik bölcsője az egyetem volt, és az egész Horthy-korszak alatt az atrocitások ott voltak a legállandóbbak, még akkor is, amikor az utcán a közrend már helyreállott.

(...)

(e/2) Székács István / Székács-Schönberger István, "Kétoldalt álltak, és elkezdtek ordítani, hogy zsidó, zsidó, zsidó". Hadas Miklós interjúja (1994) (Részlet)

Megjelent:

<http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/1920/szekacs.htm>

(...) Amikor az egyetemre bekerültem, a hallgatók között voltak, akik Budapesten érettségiztek, és voltak a vidékiek. Akik Budapesten érettségiztek, azok zöme nem volt antiszemita, ők szembenálltak a tahókkal.

Kik voltak a tahók?

A vidékiek. Tehát az egyetemen semmi különösebb nem volt. Egyszer egy évben, októberben volt zsidóverés, megmondták nekem, hogy holnap reggel verekedés lesz. Ez eltartott egy hétig.

(...)

Beszélgettek-e édesapjával az antiszemitizmusról? Vitatkoztak-e róla, volt-e nézetkülönbség a családon belül?

Bennünket nem nagyon érintett az antiszemitizmus. Apám házi orvos volt a központi klerikális sajtóvállalat csúcyszervének igazgatójánál. Egy csomó olyan páciense volt, ahol a gyerek vagy a fivér pap volt. Neki soha semmi ilyen jellegű problémája nem merült föl.

És a maga életében?

Egyszer volt, de akkor is én voltam az oka, mert megmondták, októberben ne gyere be az intézetbe. Én 1925-től 1932-ig jártam egyetemre. 1927-ben megmondták, hogy holnap ne gyere be, mert holnap kezdődnek a verekedések.

Kik verekedtek?

Az orvosokhoz jogászok jöttek be, és a jogászokhoz orvosok mentek, hogy a verekedők ismeretlenek legyenek.

Ez hogy zajlott?

Elkezdtek ordítani, zsidók ki, zsidók ki, és aki fölkelt és kiment, azt összeverték. Eredetileg csúnyán néztek ki a dolgok, mert 1918–19-ben a háborút megjárt volt katonatisztek verték egymást, akik között zsidók is voltak. Ott nagyon komoly dolgok történtek, emeletről ledobások, meg én nem is tudom, hogy mi. De amikor én kerültem az egyetemre, 1925–1926-ban, ez már csak egy ilyen, nem is tudom, hogy mondjam, egy ünnepély, egy karácsonyhoz hasonló ünnep volt. Egyszer én azt

mondtam, hogy az ilyennel nem törődöm. Akkor már, harmadéves koromban, bent dolgoztam az Élet- és Kórvegytani Intézetben. Nekem úgynevezett súlyállandósítá-
som volt: reggel, délelőtt be kellett menni mérni. Csak éppen akkor verekedési idő
volt. Én tudtam, hogy nem lehet bemenni, mégis bementem a preparátum kedvéért,
és akkor megverték engem.

Ez hogy történt?

Hát kijöttem az intézet ajtaján, ami egy folyosóra nyílt. A folyosón mentem le,
kétoldalt álltak, és elkezdtek ordítani, hogy zsidó, zsidó, zsidó. Ott álltak a fal mellett,
és bottal ütötték a fejemet. Én rohantam le a lépcsőn, ők meg ütöttek, ahogy bírtak.
Nem állták el az utamat: én rohantam, ők meg vertek. Egy vesszőfutás volt, aztán
kiértem a kapun a kertbe, és addig is verték a fejemet.

Ezt hogy élte meg, hogy tudta feldolgozni?

Nem dolgoztam fel, rohadt dögök és kész.

*És hogy reagáltak erre a nem zsidó évfolyamtársai az egyetemen? Beszédtéma volt ez,
vagy úgy tettek, mintha nem történt volna semmi?*

Úgy tettek, mintha semmi sem történt volna. Nekem felrepedt a fejem a bőr, há-
rom-négy centiméternyire. Nem vertek agyon, botokkal vertek, sétapálcával. A men-
tők elláttak, el volt intézve a dolog, kész. Följelentést tettem ismeretlen tettesek ellen,
bumm. A rendőrök kint álltak az utcán. Azt mondták, minek mentünk be.

(...)

190

A zsidó hitközség építkezései a fővárosban

1928–1929

Kaszab Aladár (1868–1929),¹³⁷ "Ki a gettóból"

Megjelent:

"Ki a gettóból", *Zsidó évkönyv az 5689. bibliai évre*, II. évfolyam (Budapest, 1928/29), pp.
49–51

Irodalom:

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk.
Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város ar-
cai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport,

---

¹³⁷ Csavargyáros, a Zsidó Kórház keretében ő alapította a róla és feleségéről (Weiskopf Józsa) elnevezett Poliklinikát (1925). 1928-ban a pesti hitközség elnökévé választották, cikke a prog-
ramját tükrözi.

1995), p. 395 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 288

(...) A zsidó építészet csak az újabb időben jut abba a helyzetbe, hogy zsidó jellegű intézményeken is érvényesíteni kezdheti művészetét. Templomaink, iskoláink, vallási középületeink már nem bújnak el udvarok mélyébe és szűk sikátorok homályába. Az építészet volt az, amely talán legkésőbb került ki a gettóból. (...) A Pesti Izr. Hitközség alkotó munkájának új korszakában mi is jelentékeny szerepet szánunk az építőművészetnek. Nagyarányú építési program megvalósítását vállaltuk, és az építkezések szellemének is az a vezérelve, amit egész gazdálkodásunk programjával hirdetünk. Ki a gettóból! (...) Az építkezéseket a szabadság, az önérték szellemében tervezzük. Ki a gettóból! Hagyományhűség ősi hitünk vallásos gyakorlásában, de modern szellem, tárt ablakok gazdaságunk vitelében. (...) A cél az, hogy a Dohány utcai templom az építendő kultúrházzal (...) oly harmonikus egységet alkosson, amely a maga építészeti szépségében is díszül szolgál felekezetünknek, hitközségünknek és szeretett fővárosunknak.

191

A magyar zsidó író

1929–1934

(a) Kóbor Tamás (1867–1942), "A magyar zsidó írónak közös élete van bármely más származású magyarral", 1929

Megjelent:

Évkönyv, 1929 (Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat, 1929), pp. 53–62 (Részletek), az idézet: p. 53, p. 58 sk.

Újabb kiadás:

Budapesti Negyed, 7, no. 1 (23) (1999. tavasz), pp. 245–250

Néhai halhatatlan érdemű Toldy Ferenc, a Kisfaludy Társaság tagja nem értette volna meg, ami most közkeletű és befogadott fogalom. 1876-ban bemutatott a nevezett társaságnak egy Simon Judit című balladát, melynek közismerten zsidó témája, zsidó életnézete van, mégis, mint a magyar irodalom új hajtását üdvözölték és befogadták szerzőjét. Azóta sok-sok év folyt le, és Kiss József, aki ragyogó ódát írt A Naphoz a magyar föld imádatában, ma már idegen költő, aki magyar nyelven írt.

(...)

A magyar zsidó írónak, mint minden magyar zsidónak, közös élete és közös történelme van bármely más származású magyarral. Ugyanaz a nevelése is van. Ugyanabban az iskolában, ugyanabban az életfelfogásban nevelődött. Minden fogalom ugyanazt az értelmezést kapta. Ugyanazon az irodalmi hagyományon nevelődött tartalmilag és formailag. Tinódi Sebestyéntől Arany Jánosig ugyanazt az irodalmi érzéket csiszolta ki lelkében, és Kossuth Lajosról és Rákóczi Ferencről sem vélekedhetik másként. Ha magyar népdalt hall, átéli. Ha magyar tájképet lát, a magáét érzi benne.

Akarva sem lehet más, mikor ugyanolyanná impregnálódott. Téve-tagadva, én nem vagyok magyar, hanem zsidó író. Tessék egybevetni az én zsidó témájú regényeimet akár Zangwillal,¹³⁸ akár Shalem Ash-sal.¹³⁹ Ezek is zsidók, mint én, de akad-e ember, aki nem látná meg, hogy a háromfajta termék háromfajta nemzetbeli? A londoni és galíciai zsidó nem ismerheti fel magát a magyar író alakjaiban, és viszont. Egészen mást fejez ki az angol, mint a német zsidó író munkája, mint a magyaré. Lehetetlen egy kalap alá fogni, hiszen más és más viszonyok között emberek egészen más bűjáról, öröméről van szó.

Másfelől képzeljék el, hogy angol író írna regényt magyar témáról. Vajon a magyar zsidó író regénye elüt-e annyira a keresztény magyar íróétól, mint ezé az angol keresztényé? Shakespeare olasz drámái nem olaszok, hanem inkarnátusan¹⁴⁰ angolok. Az én zsidó témájú regényeim ellenben zsidók volnának? Az én felekezeten felüli társadalmi írásaim idegenek volnának, mint az angolé, aki megtanult magyarul és magyar témát dolgoz fel? Ahhoz az idegenséghez néhány ezer kilométer távolság, egészen más nevelésben részesült ifúság, más történelmi beidegzettség és egészen más előítéletek kellene, holott én itt nevelkedtem, ugyanazzal a lelkiséggel, amivel a nevelés és szokás minden ittlakót hasonított. Hiába ismerne úgy minden részletet, mint én, a csatornán túli lelkülettel értékelné őket.

(...)

(b) Déry Tibor (1894–1977) és Illyés Gyula¹⁴¹ nyilatkozattervezete, 1934

Idézi:

Domokos Mátyás, "Nép, Volk, peuple – akkor és most", Széchenyi Ágnes interjúja, *Kortárs*, 37, no. 4 (1993), pp. 110–128, kül. p. 128, 4. jegyz.

A közérdeklődés az utóbbi időben érdemileg nem indokolt szenvedéllyel fordul

138 Israel Zangwill (1864–1926).

139 Scholem Asch (1880–1957).

140 Lat. "megtestesülten".

141 (1902–1983).

az úgynevezett zsidókérdés felé. Minthogy ez a rosszul irányított, méltatlan szenvedély a baloldalon is hovatovább teljesen összekuszálja a fogalmakat, alulírottak szükségesnek látják, hogy világosan megfogalmazzák saját helyzetüket. Kijelentik tehát, hogy

1) meggyőződésük szerint elsősorban a gazdasági erők alakítják a társadalom életét. Lelkiismeretük és értelmük egyaránt az elnyomottak mellé állítja őket. Magyarországon ezért minden körülmények között az ipari és mezőgazdasági proletariátus ügyét kívánják teljes erejükből támogatni. Ezt kívánja országunk szeretete és ragaszkodásuk az egyetemes kultúrához.

2) Elismerik, hogy faji kérdés, tehát "zsidókérdés" is van, de ennek sem a társadalmi, sem a szellemi problémák megoldásánál nem tulajdonítanak lényegbevágó fontosságot. A zsidókérdés Magyarországon nem oldható meg a gazdasági kérdések előzetes megoldása nélkül. A fajokra tagozódott emberiséget nem a faji mítosz, hanem a szellem s az emberi méltóság érzése segítheti hozzá a helyes út felismeréséhez. Éppen ezért mi Magyarország különböző fajából származó egyedeit csak erkölcsi magatartásuk s az általános, nagy emberi gondolatokhoz való hűség szempontjából ítéljük meg.

3) A zsidókérdés abban a formában, ahogy azt bizonyos fajvédő keresztény és fajvédő zsidó rétegek felvetik, megtárgyalják és végigküzdik, csak arra jó, hogy a valódi problémákat elhomályosítsa, s a szűkölködő tömegek figyelmét igazi érdekeikről elterelje. Aminthogy alulírottak közül a keresztény származásúak semmiféle közösséget nem vállalnak a keresztény nagytőkésekkel és nagybirtokosokkal, úgy alulírottak közül a zsidó származásúak sem hajlandók kiállni a zsidó bankárok, gyárosok stb. védelmében, olyankor sem, ha fajiságukban támadják ezeket. Minden esetben az elnyomottak mellett vannak, bármilyen fajúak, vallásúak vagy származásúak.

4) Alulírottak közül a zsidó származásúak éppúgy a magyar kultúra részeseinek és hordozóinak tudják magukat, mint a keresztény származásúak. Nem hajlandók sem a keresztény fajvédők támadása elől, sem a zsidó fajvédők ellentámadása érdekében egy külön gettóba vonulni.

Déry Tibor s. k., Illyés Gyula s. k., Gelléri Andor Endre¹⁴² s. k.,
Féja Géza¹⁴³ s. k., Fodor József¹⁴⁴ s. k., Sárközi György¹⁴⁵ s. k.

142 (1907–1945). – Többszöri munkaszolgálat, majd koncentrációs táborok (Mauthausen, Günskirchen) után, a felszabadulást követően, katonai kórházban halt meg, flekktifuszban.

143 (1900–1978)

144 (1898–1973).

145 (1899–1945). – Munkaszolgálatosként, Balfon halt meg.

192

Komlós Aladár

“Az emancipáció óta”

1929

Komlós Aladár (1892–1980), “A zsidó lélek”, 1929 (Részlet)

Megjelent:

Korunk, 4, no. 6 (1929. június), pp. 405–414

Újabb kiadás:

Komlós Aladár, *Írók és elvek: Irodalmi tanulmányok* (Budapest: Nyugat, 1937), pp. 162–175

Komlós Aladár, *Magyar zsidó szellemtörténet a reformkortól a Holocaustig*, II: *Bevezetés a magyar-zsidó irodalomba* (Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 1997), pp. 32–41

Szombat, 21, no. 8 (5770. *tisri* / 2009. október), pp. 4–8

<http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=1929&honap=6>

Az emancipációval, az ún. felszabaduláskor kezdődik meg a zsidó igazi elnyomatása. A ghettóban büntetlenül akár arcul lehetett ütni, lábbal lehetett taposni őt, mégis fölényben érezte magát a “gój”-jal szemben. Mert erős vára volt a zsidóságában való hite. Az emancipáció óta azonban faji önérzetének gátja is átszakad, s ő szégyenleni kezdi a származását. Elhiszi, amit beszélnek róla, hogy férges és megbélyegzett; ha már a Talmud is kételkedővé tette a lelki szövegekkel szemben, most azért sem hisz a belső sugallataiban, mert azok egy zsidó lélekből fakadnak. Ezért akar asszimilálódni. Nem hallgat egyéniségének szavára, a környező népet bálványozza és utánozza. Így lesz belőle a Megértés embere, szenvedélyes és hajlékony megértő, olykor sznob.

Az emancipáció idején vallási hagyományaival is szakít. S ettől kezdve még fokozottabban gyanakvóvá válik minden érzéssel szemben, amely kézzel-nem-fogható dolgokra irányul. Természetes, hogy mihelyt a Világ alól kihúzta Isten transzcendens fogalmát, a részletekben is visszautasít mindent, aminek transzcendens jellege van. (...)

Az emancipáció, azáltal, hogy felolvasztotta a zsidók hitét hagyományaikban, az utolsó támasztéktól is megfosztotta őket, amely előbb, a gólusz¹⁴⁶ idegenségében és az üldöztetések közt is, elviselhetővé tette életüket. Innen a modern zsidó kóros hajszája pénz, siker, rang, hír után: mindezzel a lelkében hiányzó nyugalmat reméli megszerezni. Hasztalan, semmiféle vagyon és karriér, Rothschild vagyona és Einstein

146 Gólusz: *galut*, “(zsidó) diaszpóra”.

vagy Molnár Ferenc világhíre sem nyújtja neki az otthonlevésnek azt a magától értetődő nyugalmát, amely ingyen nő bármely a saját országában élő paraszt lelkében. Innen a zsidó önérzettelensége, féltékenysége és tolkodást vegyítő félszeregsége. (...) Magyarázatot és mentséget bőven lehet tehát találni a zsidó tulajdonságok e másik főcsoportjára, az is igaz, hogy a biztonság fájdalmas keresése rendkívüli mértékben fokozza a zsidók teljesítőképességét: de ez a teljesítőképesség nem egészen mentes az örület gyötrelmes túlfeszítettségétől, s végső soron sosem tömi be teljesen a nyugalmi érzés sajjó réseit.

Mert a zsidó befogadtatása nem volt teljes; csak papiroson jött létre, nem a társadalmi élet valóságában. Igazi beolvastás pedig csak szeretet által érhető el; ennek híján az történt, hogy a zsidóra is sikerült kivetni az asszimiláló társadalom előítéleteinek hurokját ("a magyar kiválasztott népe Istennek", "a zsidó nem teljes értékű ember" stb.), s ezzel megkötözni őt. Hogy akarta volna bevallani, hogy ő nem tartozik Hadúr kiválasztott népéhez! De minél őszintébb volt magához, annál inkább rá kellett eszmélnie egy bár szubtilis falra, a gyanakvó félelem falára, vagy legalább egy különös vigyázásra, mely azonnal felmered, mihelyt nem-zsidóval kerül össze, s ráeszmél a hazaérkezés pongyolaöltő nyugodt felszabadulására is, ha rokonlelkű zsidóval van együtt. A nyílt vagy rejtett közfelfogás az ún. liberális korban is az volt, hogy zsidónak lenni alacsonyrendűséget jelent. S hiába volt ez ellen az eszünk tiltakozása, a zsidó tudta, hogy környezete úgy néz rá, mint többé-kevésbé aljas és nevetséges alsóbbrendű lényekre, s végül tudatalattisága homályában maga is kezdte restellni és rejteni való hibának érezni a származását. Elvesztette, amiben minden más nép fia magátólértetődően nyugszik: ember voltunk nyugodt önértékét. Természetes, hogy a bolygó Ahasvérus lihegésével igyekezett pótlékokat keresni. Vagyont, nagy állást, hírt, rangot, előkelő ismeretségeket, a ruhánk és életmódunk fényűző külsőségeit. Nem tudott nyugodtan létezni, hát birtokokkal és látszatokkal akarta erősíteni magát. Nem hitt magában mint zsidóban, hát nem hisz magában mint emberben sem; a magában való hit azonban az egyéniség kialakulásának, minden jelentős szellemi alkotásnak s az erkölcsi önérzetnek is feltétele.

Az emancipált zsidó élete egy hisztériás bujkálás a szégyenlett származás vállalása elől. Legelőször rendszerint a környező uralkodó nép álarcába bújik. Később esetleg egy mind végletesebb és mondvacsináltabb nemzetköziségbe. Zsidó voltának érzését azonban mindenképpen elnyomja magában. De ez eleven érzés, s ha elfojtják, kibuggyan az ellenzékiesség különböző nyitvahagyott csatornáin. Nyugaton a "nemzetköziség" lett mintegy a zsidóság szalonképes formája. Akik nem mertek a zsidósághoz csatlakozni, de másfelől önérzetesebbek voltak, semhogy fel tudtak volna olvadni a befogadó nemzetben, azt mondták, hogy "nemzetközi"-ek. A nemzetköziségen pedig valami szintelen-szagtalan nemzetnélküliséget értettek.

Kétségtelen, hogy az a gyötrelmes bizonytalanság, amelyben a modern zsidóság él, igen gyakran szublimálódik egy jellegzetes nemes erkölcsiséggé. Nincs az a zsidó ház, amelyen bármikor fel ne csaphatna a Messiások lángja: vágy Isten orszá-

gának megvalósítása után. Mintha egy elűzött Megváltó kísértene: nincs az a szűk és rideg szívű szatócs, aki biztos lehetne felőle, hogy a bölcsőben háza fedele alatt nem a fennálló társadalmi rend későbbi fanatikus felgyújtóját ringatja-e. Van valami oxigén a zsidó levegőben, amely mindig táplálékot nyújt a forradalmi lángnak. A modern zsidó legbensőbb hittételei is innen származnak. Góluszbeli társadalmi helyzete oly mély és fontos élményeket éget belé, hogy belőlük vonja le a legdöntőbb és legvégső evidenciákat. Ez evidenciák társadalmi-morális természetűek. Ezek: az ember egyenlő, a születési különbség nem számít, mindenkit saját értéke szerint kell megítélni, a történetileg ránkmaradt értelmetlen előítéletek megszüntetendők, a nemzeti és vallási válaszfalak nem lényegesek s az emberiség egyetlen egységnek tekintendő. Nyilvánvaló, hogy a zsidóság e tételeket – bár azok jórészt már a régi prófétáknál is megvannak – mai társadalmi helyzetének tapasztalataiból posztulálta. E humanisztikus vallás a modern zsidó vallása, ennek tételei a legmagasabb rendű magátólértetődőségek előtte, – más népeknek távolról sem olyan természetesek. Míg a túlvilág-hívő katolikus ember a transzcendens dolgok és a végtelenség megélésére, a magyar kalvinista arra vágyik, hogy nemzetével egy lelkesedésben forrjon össze, addig a nemzetek fölött lebegő és számára érthetetlenül mindenfelől üldözött modern zsidó az emberek és népek testvéresülésének mámoráról álmodik. A katolikus előtt aztán akkor tátongnak fel a legmélyebb miértek, ha elveszti hitét a túlvilágban; a kálvinista megrendülése akkor kiált lehangosabban Istenig, ha elbukik a nemzete; – a zsidó az univerzalizmus helyett magányának bús melegére bújik, ha nem hisz többé a világmegváltó apostolkodás lehetőségében. Vagy fordítva: Érezvén, hogy egyedül van s nincs otthona sehol, bekapaszkodik az álomba, hogy egyszer majd mindenütt otthon lesz. De ez a mindenütt-otthon-levés olyan csak, mint az országutak vándorának mindenütt-otthon-levése... Nem boldogság zsidónak lenni. A zsidótól idegen a játék, idegen az állati élet természetessége és a szenvedély könnyelműsége. A zsidók közt nincs bohém és nincs paraszt. Virágnak, állatnak, gyermeknek, nőnek bizonyára jobb lenni, mint zsidónak. Az éberség népe ez, a természet örök ellenőrzésének és megjavítani akarásának népe. Zsidó az apostol – akit rossz esetben beteges ressentiment vagy a dolgok uniformizálhatóságának éretlen vágya fűt; zsidó a szellemi szférák tisztelete – ami néha az élet primitivebb adottságai közt eligazodni nem tudó félszeg élheteretlenségévé fajul; zsidó az átfogó abstrakcióra és éles elemzésekre képes tudós – akinek karikatúrája viszont meddő, sőt romboló “hochmec”-olásokban¹⁴⁷ éli ki magát; zsidó a hajlékony és művelt megértő – akinek mostohatestvére a sznob; zsidó az anyagi biztonságra törekvés – amely olykor szívtelen önzéssé fajul; zsidó az éber vigyázás, a töprengő melankólia és az emberek közti igazságosságért és testvéresülésért való rajongás. E nép páratlanul szélsőséges lelki klímája a legtávolibb végleteket íveli át. A legnagyobb túlzások teremnek meg

147 Hochmecolás: okoskodás.

benne, egymás szomszédságában; mint ahogy zsidó családokban édestestvérek közt is gyakori az ellentét. S mégis, a tulajdonságok e roppant sokfélesége és látszólagos ellentétessége két mindenütt meglevő főtrendencia körül csoportosítható: az önellenőrzés tudatossága és a számüzütt ember belső bizonytalansága köré. Az önellenőrzés civilizáltságot, morális és logikus fegyelmezettséget jelent (persze az Ösztönök tévováságát is), a jellegzetesen emberi tulajdonságok fejlettségét: s bár nem ártana, ha a zsidó természetnek ez az oldala vesztené valamit merevségéből, görcsös résenlévésre enyhültebbé, vaskos exaktsága könnyedebbé és az imponderabiliák felfogásában fogékonyabbá válnék, egészében a zsidóság büszke lehet apostolaira, tudósaira és intellektueljeire. Nehéz megfelekedezni arról is, hogy az a zsidó szellem, amelyet e típusok képviselnek, évezredek lassú kezemunkájának teremtménye – s ki merne kurta emberi eszével belenyúlni egy végzetes képződménybe, amelyben a történelem úgy összekeverte az erényeket és gyarlóságokat, hogy nem lehet tudnunk, vajon egyiknek kimetszésével nem irtanók-e ki a másikat is. – Másképp áll azonban a dolog a belső bizonytalansággal, amely annyi kínos és félszeg jelenséget szül a zsidó életben, morális és lélekegészségügyi szempontból egyaránt. Beteg állapot ez, s láttuk róla hogy újabb keletű; az emancipáció óta lobosodott el. Itt még megvan talán a gyógyulás lehetősége. A hiba természetesen nem az, hogy az emancipáció megtörtént, hanem az, hogy csak félig történt meg; nem csoda, ha a zsidóság elvesztette az egyensúlyát s belebetegedett a rászakadt szabadságba, amely felébresztette, de nem elégítette ki egy igazi jogegyenlőségre való igényeit. A zsidóságnak meg kell találnia elvesztett harmóniáját. Ha egyelőre nem is tud összhangba jutni a környezetével, módjában áll megteremtenie az összhangot önmagával; ha ez meglesz, talán jobb viszonyba fog jutni a külvilággal is.

193

Vitéz jákfai Gömbös Gyula miniszterelnök

“A békét kívánom a zsidósággal szemben is”

1932. október 11

Gömbös Gyula¹⁴⁸ miniszterelnöki programbeszéde az országgyűlésben, 1932. október 11

Megjelent:

Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, XI (Buda-

---

148 1929 óta vitéz jákfai Gömbös Gyula szolgálaton kívüli tábornok.

pest: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat könyvnyomdája, 1932), pp. 51–60; az idézet: p. 55

Újabb kiadás:

Gömbös Gyula, *A nemzeti öncélúságért! Gömbös Gyula miniszterelnök tizenkét beszéde* (Budapest: Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, 1932), pp. 35–52; az idézet: p. 41

Gömbös Gyula, *Válogatott politikai beszédek és írások*, szerk. Vonyó József (Millenniumi Magyar Történelem: Politikai gondolkodók) (Budapest: Osiris Kiadó, 2004), p. 414

Fordítás:

Für die nationale Selbstzwecklichkeit. Zwölf Reden des Ministerpräsidenten Julius Gömbös (Budapest: Druckerei der Pester Lloyd-Gesellschaft, 1932), pp. 38–57; az idézet: p. 45 (német)

Idézi:

Johann Weidlein, *Der ungarische Antisemitismus in Dokumenten* (Schorndorf: Selbstverlag des Verfassers, 1962), p. 44

Irodalom:

Lévai Jenő, *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről* (Budapest: Officina, 1946), p. 18 sk.

Vas István [(1910–1991)], *Mért vijjog a saskeselyű?* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981), I, p. 421

Gyurgyák János, *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet* (Budapest: Osiris Kiadó, 2001), p. 131 skk.

(...) T. Ház! Szeretek nyíltan és világosan beszélni. A keresztény felekezetek közötti békét én mint protestáns ember mélységesen kívánom. De kívánom a zsidókkal szemben is. Erre a kérdésre külön kívánok kitérni. (*Derültség balfelől. – Peyer Károly:*¹⁴⁹ *Mi lesz a zsidókkal? Lehetnek-e vitézek?*¹⁵⁰ *Zaj. – Halljuk! Halljuk!*) Elvárhatja tőlem a magyar zsidóság, hogy nyíltan és őszintén beszéljek vele erről a helyről. (...) A zsidóságnak pedig nyíltan és őszintén azt mondom: revideáltam álláspontomat.¹⁵¹ A zsidóságnak azt a részét, amely sorsközösséget ismer el a magyar nemzettel, éppen úgy testvéremnek kívánom tekinteni, mint magyar testvéreimet. (*Helyeslés és taps a jobboldalon.*) Én láttam a háborúban zsidó hősokeket, ismerek olyanokat, akiknek arany vitézségi érmük van, és tudom, hogy bátran és vitézül verekedtek. És ismerek vezető zsidó férfiakat, akik velem együtt imádkoznak a magyar sorsért (*Úgy van!*

149 Peyer Károly (1881–1956) szociáldemokrata politikus, országgyűlési képviselő.

150 Gömbös az országgyűlésben korábban különös részletességgel foglalkozott a zsidók esetleges felvételével a Vitézi Rendbe, lásd 1928. február 23-i beszédét (a *numerus clausus*-törvény módosításának vitájában), in: Gömbös Gyula, *Válogatott politikai beszédek és írások*, szerk. Vonyó József (Millenniumi Magyar Történelem: Politikai gondolkodók) (Budapest: Osiris Kiadó, 2004), pp. 348–362, kül. p. 351 sk. Őt magát a kormányzó 1929-ben avatta a Rend tagjává.

151 Korábbi nézeteihez lásd fentebb, #187.

Úgy van!), és tudom, hogy a zsidóságnak azt a részét, amely nem akar vagy nem tud beilleszkedni a nemzet társadalmi közösségébe, elsősorban ők fogják elítélni.

(...)

194

Baltazár Dezső

“A zsidóság világhivatása országgal és ország nélkül”

1933. március 1

Baltazár Dezső tiszántúli református püspök (Debrecen) előadása a Goldmark-teremben,¹⁵² 1933. március 1

Idézi:

Patai József, “Baltazár püspök leveleiből”, in: uő, *Harc a zsidó kultúráért* (Budapest: Múlt és Jövő, 1937), pp. 56–72 (Részlet)

Irodalom:

Síró Béla, “A liberális püspök és a cionizmus”, *Szombat*, 4, no. 9 (5753. *hesván* / 1992. november), pp. 27–29

Síró Béla, “Baltazár Dezső református püspök és a zsidóság”, *Debreceni Szemle*, 1, no. 2 (1993), pp. 228–237

Matkó László, “Él mólé rahamim. Baltazár Dezső református püspök (1871–1936)”, *Múlt és Jövő*, ÚF 5, no. 1 (1994), pp. 59–62

Tarján G. Gábor, “A sokat támadott Baltazár Dezső református püspök”, *Valóság*, 41, no. 12 (1998. december), pp. 26–48

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 419 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 304

(...) És elkövetkezett március elsejének emlékezetes estje.¹⁵³ Az előadás 8 órára volt hirdetve, de már 6 órakor feketélt az egész Wesselényi utca és Síp utca a teremnyitásra várakozó közönségtől. Valóságos ostrom folyt, melyet csak a kivezényelt rendőrség tudott némileg megfékezni. És félelmetes volt, mikor a mindenünnen

---

152 A Pesti Izr. Hitközség kultúrterme.

153 Az előadást a Pro Palesztina Szövetség rendezte.

özönlő tömeg kiemelte a kapukat, és betódult, és elfoglalt minden talpalatnyi helyet, és félretolták a székeket, és összesűrűsödtek állva, szorongva, hogy aggódni kellett, vajon elbírja-e a Goldmark-terem a nagy túlterhelést. Még a Pro Palesztina¹⁵⁴ vezetősége is alig tudott a terembe bejutni. Minden szomszéd terem és folyosó nyitva és túlzúfolva és künn az utcán ezrek és ezrek állanak, reménytelenül künnrekedve, de kitartanak így is várakozva az előadás végéig. Benn pedig áhítattal hallgatják Baltazár püspök szavait. Halk nesz se hallatszik az összeszorított közönség köréből. És Baltazár püspök beszél “a zsidóság világhivatásáról országgal és ország nélkül”. (...) Beszél Herzl Tivadarról mint “az újkori zsidóság legnagyobb történeti alakjáról”, beszélt a zsidó történelemről, mely a teremtéssel kezdődik. (...) Beszél Cion vallási és nemzeti jelentőségéről, Cionról, mely “a világ négy táját és ezeknek minden pontját a választott nép igazolásának aranszálaival egybekötő szent csomópont marad”. És a konklúzió: zsidókérdés volt, van és lesz a földön. “A zsidó vallás a reménység vallása. Csak szántson ez alatt a reménység alatt, míg az el nem száradó kezek hűsége meg nem építi Jeruzsálemet!”

Természetesen szívesen teljesítettük Baltazár püspök kívánságát, hogy előadás előtt és után héber énekek hangozzanak el. Bevezetésül zsoltárokat és szentföldi dalokat énekeltek a m. kir. Operaház művészei és a kórus és befejezésül a Hatikvát,¹⁵⁵ melynek szövegét értette és szerette.

És sohasem felejttem el, amikor másnap Baltazár püspök, mint vendégem, ott állt megindultan a Herzl anyját ábrázoló olajfestmény előtt, és így szólt: “Ez az anya Izraelben az újkori zsidó történelemnek legnagyobb alakját adta a világnak. Mennyit kellett küzdenie és szenvednie az igazságért, melynek mártirja lett.”

(...)

154 Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége.

155 A VII. cionista kongresszus (Basel, 1905) óta a cionista mozgalom, majd 1948-tól Izrael Állam himnusza. A szöveg első változatát Naphtali Herz Imber (1856–1909) írta 1877-ben Jászvárosban (Jasi), nyomtatásban 1886-ban jelent meg Jeruzsálemben zenéjét Samuel Cohen (1870–1940) moldvai születésű hegedűs, zeneszerző kelet-európai dallamok hatása alatt szerezte (1888).

X / 1938–1944

195. Pusztaszentgyörgyi és tetétleni Darányi Kálmán (1886–1939) miniszterelnök, “Zsidókérdés van...” (1938. március 5)
196. 1938:xv. tc., “A társadalmi élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” (Az úgynevezett első zsidótörvény / “egyensúly-törvény”) (1938. május 29)
- (a) 1938:xv. tc.
- (b) Darányi Kálmán miniszterelnök & Mikecz Ödön igazságügy-miniszter, A törvény indokolása
- (c) “Írók, művészek, tudósok deklarációja a magyar társadalomhoz és a törvényhozás tagjaihoz” (1938. május 5)
- (d) 1940:xix. tc., “Művészi kamarák felállításáról és szervezetük megállapításáról”
- (e) Bibó István (1911–1979), “Mire lett volna szükség?” (1948)
197. 1939:iv. tc., “A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” (Az úgynevezett második zsidótörvény) (1939. május 5)
198. Vitéz Imrédy Béla, Tasnádi Nagy András & gr. Teleki Pál, A második zsidótörvényről (1938–1939)
- (a) Vitéz Imrédy Béla miniszterelnök & Tasnádi Nagy András (1882–1956) igazságügy-miniszter, A törvényjavaslat indokolása (1938. december 23)
- (b) Gr. Teleki Pál miniszterelnök, Kormánynyilatkozat (1939. február 22)
- (c) Gr. Teleki Pál miniszterelnök felszólalása a felsőház vitájában (1939. április 15)
199. Kéthly Anna (1889–1976), “Az ártatlanok üldözése előbb-utóbb megbosszulja magát” (1939. március 10)
200. A vallásos zsidók megélhetési lehetőségei a második zsidótörvény után. Simon (Simson) Altman (1894–1944) paksi főrabbi döntvénye (1939. augusztus 1)
201. “Magyarság és zsidóság egybeforrott útja” (1934–1939)
- (a) A Pesti Izr. Hitközség nyilatkozata (1934. január 14)
- (b) “Hódolatteljes felterjesztés Magyarország Kormányzójához (1937. november)
- (c) A kongresszusi, orthodox és status quo ante hitközségek szervezeteinek nyilatkozata (1939. január 12)

- (d) Ballagi Ernő (1890–1945), “A hétről” (1939. május 11)
- (e) Zsolt Béla (1895–1949), “Elő az okmányokkal” (1939)
- 202.** Vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó (1920–1944) & gr. Teleki Pál miniszterelnök, A “zsidókérdés”-ről (1939–1940)
- (a) Otto von Erdmannsdorf (1888–1978) budapesti német követ jelentése a Horthy Miklós kormányzónál tett látogatásáról (1939. február 22)
- (b) Horthy Miklós kormányzó személyes levele gr. Teleki Pál miniszterelnöknek (1940. október 14)
- (c) Gr. Teleki Pál miniszterelnök felszólalása a képviselőházban (1940. december 3)
- (d) Barcza György (1888–1961), “Teleki nézete a zsidókérdésben...” (1946)
- 203.** Menekültek, kivándorlók, alijázók (1929–1941–1943)
- (a) Polgár György, “Menekültügy – kivándorlás” (1941)
- (b) Szilágyi Ernő (Cvi) (1898–1973), “Alija Magyarországon” (1929–1943 / 1946 k.)
- 204.** Az első deportálás Magyarországról (Kőrösmező / Jaszene) (1941. július–augusztus)
- (a) Máramaros vármegye alispánjának rendelete (1941. július 8)
- (b) Slachta Margit (1884–1974) levele Horthy Miklós kormányzó feleségének (1941. július 29)
- (c) Gr. Apponyi György (1898–1970), Slachta Margit, Szabó Imre (1901–1976) & gr. Szapáry Erzsébet (1902–1980), “A kárpátaljai deportálás körülményeiről”, 1941. augusztus 20
- (d) Slachta Margit levele Horthy Miklós kormányzó feleségének (1941. augusztus 13)
- (e) “Beszámoló a zsidók galíciai helyzetéről és a Kamenyec-Podolszkiban lefolyt tömeggyilkosságokról” (1941. augusztus 30)
- (f) Bejegyzés az V. gépkocsizó tüzérosztály hadműveleti naplójában (1941. augusztus 18–19)
- (g) Fenyő Miksa (1877–1972), “A legszebb háborús emlék”, 1944. július 20
- (h) A Szirtes Zoltán (1920–1997) feljelentése alapján indított utólagos nyomozás lezárása (1998)
- 205.** 1941:xv. tc., “A házassági jogról” (Az úgynevezett harmadik zsidótörvény / “házassági törvény” / “fajvédelmi törvény”) (1941. augusztus 8)
- (a) 1941:xv. tc.
- (b) A törvény miniszteri indokolása
- 206.** “A honvédelmi minisztérium állásfoglalása a zsidó származású tisztek alkalmazásáról” (1942. június)
- 207.** Közérdekű munkaszolgálat (1942)
- (a) 1942:xiv. tc. (1942. július 31)
- (b) A törvényjavaslat miniszteri indokolása

- (c) Baky László (1898–1946) országgyűlési képviselő felszólalása a törvényjavaslat vitájában (1942. június 25)
- (d) 55000/1942. Hm. (1942. december 24), “A zsidók hadkötelezettségére vonatkozó rendelkezések végrehajtásáról”
208. A hadsereg zsidók elleni partizányakorlata Munkácson (1942. július közepe)
209. 1942:xv. tc., “A zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól” (Az úgynevezett negyedik zsidótörvény) (1942. szeptember 6)
- (a) 1942:xv. tc.
- (b) A törvény miniszteri indokolása
210. Szekfű Gyula (1883–1955), “Tánc az aranyborjú körül” (1942–1944 / 1947)
211. “Kik azok, akik zsidónak vallják magukat” (1935–1943)
- (a) Pap Károly (1897–1945), *Zsidó sebek és bűnök* (1935)
- (b/1) Radnóti Miklós (1909–1944), *Levél-fogalmazvány Komlós Aladárnak* (1942. május 17)
- (b/2) Vas István (1910–1991), “Véres vitazárás”
- (c) Tábor Béla (1907–1992), “Szakzsidóság vagy zsidó világnézet” (1943)
212. Munkaszolgálatosok a keleti fronton (1942–1943)
- (a) Vitéz Nemeskéri-Kiss Miklós (1921–?) tartalékos huszár zászlós, hadművelleti tiszt, *Napló az orosz harctérről* (1942. július 3)
- (b) Török László (1941–), *Családi emlék*
- (c) Simon István (1918–?) tartalékos zászlós, *Katonai szolgálatom története* (1942. december 17 és 18)
- (d) Németh József (1919–1992) tizedes (1943. január 5)
- (e) Sipos Béla (1914–?) szakaszvezető (1943. január 5–6)
- (f) Singer Zoltán (1909–1987), *Engesztelőnap Berdicsevben* (1943. október 9)
213. “Magyarországon gondot fordítanak a zsidókérdés gyorsított megoldására” (1943. március)
- (a) Ismeretlen szerző feljegyzése Horthy Miklós számára (1943. március)
- (b) Szentmiklóssy Andor (1893–1945) feljegyzése Horthy klessheimi tárgyalásainak előkészítésére (1943. április eleje)
214. Bajcsy-Zsilinszky Endre (1886–1944), “A zsidótörvényeket el kell törölni” (1943. július 31)
215. Németh László (1901–1975), “Shylocknak éppen a szív kell” (1943. augusztus 25)
216. Komoly Ottó (1892–1945), *A cionista program* (1943)
217. Komlós Aladár, *Az asszimiláció vagy disszimiláció elvei* (1943)
218. Sonka, kolbász
- (a) Szép Ernő, “Tíz deka sonka” (1938 k. / 1945)
- (b) Konrád György (1933–), “Sült, fokhagymás disznókolbász” (1943 k. / 2003)
219. Kanizsai Ernő / Naményi Ernő (1888–1957), “A liberális zsidóság” (1943)

220. Jisszakhar Slomo Teichtal (1885–1945), Példázat a Budapesten kapott ima-eszközökről (1943)
221. Szilágyi Ernő (Cvi), 1944. március 19–21 a Síp utcában (1946 k.)
222. Sárga csillag (1944. április 5)
- (a) A belügyminiszter előterjesztése a megkülönböztető jelzések tárgyában (1944. március 29)
  - (b) 1240/1944. Me., Rendelet a zsidók megkülönböztető jelzése tárgyában (1944. március 31)
  - (c) Serédi Jusztinián (1884–1945) bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek levele vitéz Sztójay Döme miniszterelnöknek (1944. március vége)
  - (d) Hevesi Ferenc (1898–1952) Dohány utcai főrabbi beszéde (1944. április)
  - (e) A Zsidó Tanács felhívása a sárga csillag viselésére (1944. április 13)
  - (f) Újabb komoly felhívás a sárga csillag viselésére (1944. május 4)
223. A vidéki zsidók összegyűjtése, lakóhelyük kijelölése, vagyonuk zár alá vétele (1944. április)
- (a) 6163/1944. Bm. VII. Res., “Zsidók lakhelyének kijelölése” (Az úgynevezett gyűjtőtábor-rendelet) (1944. április 7)
  - (b) 1600/1944. Me., A zsidók vagyonának zár alá vétele (1944. április 14)
  - (c) 1610/1944. Me., “A zsidók lakásával és lakóhelyének kijelölésével kapcsolatos egyes kérdések szabályozásáról” (1944. április 14)
224. Az ungvári és kárpátaljai zsidók levele az ungvári rendőrfőkapitánynak (1944. április 17)
225. A zsidók elszállítása
- (a) A csendőrség munkácsi értekezletének jegyzőkönyve (1944. május 12)
  - (b) R. Vozáry Aladár (1895–?), “Az utolsó munkácsi zsidók” (1944. május 22)
  - (c) R. Vozáry Aladár “Szajré, vagyis nemzeti vagyon” (1944. május 31)
226. Ország Lili (1926–1978), “Alkottak egy templomot az énekükkel” (1944. május 16–30 k. / 1964)
227. Betiltott és bezúzott könyvek (1944. május–június)
- (a) Gondos Margit (Margalit) (1917–1999), “Temettük a könyveket” (1944. április 30 / 1946)
  - (b) “A papírzúzó malomban megkezdődött a munka” (1944. június 13)
228. Mit lehetne tenni? (Vita a Zsidó Tanács elnökével) (1944. június 10)
229. “A keresztény magyar társadalomhoz!” (1944. június második fele)
230. “Jelszavunk legyen: Nem megyünk a halálvonatra!” (1944. június vége)
231. Egy téglagyárban (1944. június vége)
232. Ember Mária (1931–2001), Magyar katona a vagonajtóban (1944. június / 1974)
233. Vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó, “Indokolatlan kegyetlenség és embertelenség” (1944. június)
- (a) Leirat vitéz Sztójay Döme miniszterelnökhöz (1944. június első fele)

- (b) Nyilatkozat-tervezet a kormányzó részére a Koronatanács ülésére (1944. június 26)
234. Ravasz László (1882–1975) dunamelléki református püspök, “Általános tájékoztatója arról, hogy a magyar evangéliumi egyházak mit tettek a legújabb időkben a zsidókérdéssel kapcsolatban” (1944. június 21–26)
235. A szegedi zsidók deportálása (1944. június–július)
- (a) Hamvas Endre (1890–1970) csanádi római katolikus püspök levele Szeged főispánjának (1944. június 16)
- (b) Hamvas Endre püspök levele Serédi Jusztinián hercegprímásnak (1944. július 15)
236. A deportálások mérlege (1944. június–július)
- (a) Vitéz Endre László (1895–1946) belügyminisztériumi államtitkár jelentése vitéz Sztójay Döme miniszterelnöknek (1944. június 20)
- (b) Edmund Veesenmayer (1904–1977), a Német Birodalom teljhatalmú megbízottja (követ), Hivatalos jelentés a deportáltak számáról (1944. július 11)
- (c) “Visszaszállításról szó nem lehet” (1944. július 21)
237. Munkácsi Ernő, A budapesti zsidók összeköltöztetése (1944. június 17–24)
238. A Pesti Izraelita Hitközség rabbiságának nyilatkozata a “kiterési járvány”-ról (1944. július 26)
239. Plébániák előtt (1944. július–augusztus)
- (a) Munkácsi Ernő, “A csodaváró napokban” (1946)
- (b) A hercegprímás irodájának nyilatkozata (1944. július 24)
- (c) Egy evangélikus püspök évi jelentéséből (1944. július 25)
- (d) Vargha Sándor (1904–1990), a Magyarországi Evangélikus Egyház egyetemes főtitkárának levele német paptársának (1944. augusztus 2)
- (e) “Akik ma elhagyják hitüket” (1944. augusztus 10)
- (f) Komoly Ottó, “A méltatlan bosszú gondolatának ápolása” (1944. szeptember 16)
- (g) Szép Ernő, “Megmaradtam sorstársaimnak, a zsidóknak a vallásán” (1944 / 1946)
240. Előkészületek a budapesti zsidók deportálására (1944. május–október)
241. Őszi nagyünnep, 1944. szeptember
- (a) Munkácsi Ernő, A Dohány utcai zsinagógában (1946)
- (b) Szép Ernő, “A hívők egész délelőtt meg egész délután imádkoztak a héber betűs könyvekből” (1944. október / 1946)
- (c) Bereczky Albert (1893–1966) református lelkész beszéde a pesti rabbik előtt (1944. szeptember)
242. A “végleges szabályozás” (1944. november)
- (a) 3840/1944. Me., A zsidók vagyonának elkobzása (1944. november 3)
- (b) Szálasi Ferenc (1897–1946) emlékirata: “A zsidókérdés végleges szabályozása”, 1944. november 17

- 243. Árokásás, gyalogmenet, halálmenet (1944. november)**
- (a) Élijáhu Domán / Domány / Domán Ernő (1886–1976), “Munkába menés” (1944. október / 1956 k.)
  - (b) Szép Ernő, “Följelentést teszek” (1944. október–november / 1945 k.)
  - (c) B. R. 16 éves máramarosszigeti nő, A KISOK-pályától a határig (1944. október 23–november 17)
  - (d) Márai Sándor (1900–1989), “A terror teljes, feltétlen” (1944. október–december)
  - (e) M. I. 39 éves budapesti nő, Országúton (1944. november)
  - (f) Hans Jüttner (1894–1965) SS-Obergruppenführer / tábornagy beszámolója 1944. november eleji szemleútjáról (1948)
  - (g) A Magyarországi Zsidók Szövetsége Intéző Bizottságának beadvány-tervezete (1944. november 25 k.)
  - (h) A svájci követség megbízottainak jelentése (1944. november 27)
- 244. A pesti gettó**
- (a) 8935/1944. Bm., Rendelet a pesti gettó felállításáról (1944. november 29)
  - (b) Somlyó György (1920–2006), “Védett házban” (1944. november)
- 245. Lágerekben, egy éven át (1944. április–1945. május)**
- (a) Élijáhu Domán / Domány / Domán Ernő, “Buchenwaldban” (1944. december 7 / 1956 k.)
  - (b) K. R. 21 éves ungvári nő története
- 246. Parragi György (1902–1963), Mauthausen, 1944–1945. Felszólalása a nemzetgyűlésben az 1946:xxv. tc. vitájában (1946. október 3)**

195

Pusztaszentgyörgyi és tetétleni Darányi Kálmán miniszterelnök

“Zsidókérdés van...”

1938. március 5

Megjelent:

Darányi Kálmán¹ miniszterelnök beszéde a Nemzeti Egység Pártja nagygyűlésén Győrött 1938. évi március 5-én (Budapest: Budapesti Hírlap Nyomdája, 1938) (Részlet)

Újabb kiadás:

Vajda Barnabás, szerk., *A XX. század magyar beszédei* (Budapest: Agave Könyvek, 2007), pp. 179–184

Idézi:

Lévai Jenő, *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről* (Budapest: Officina, 1946), p. 22

Lévai Jenő, *Zsidósors Magyarországon* (Budapest: Magyar Téka, 1948), p. 28

Randolph L. Braham, *The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary* (East European Monographs, 350) (New York: Columbia University Press, 1994), p. 121 / *A népirtás politikája. A Holocaust Magyarországon* (Budapest: Belvárosi Könyvkiadó, 1997), I, p. 119

Nathaniel Katzburg, *Zsidópolitika Magyarországon, 1919–1943* (Budapest: Bábel Kiadó, 2002), p. 87

Fordítás:

Eugene Levai, *Black Book on the Martyrdom of Hungarian Jewry* (Zurich: The Central European Times Publishing Co. – Vienna: The Panorama Publishing Co., 1948), pp. 9–10 (angol)

Johann Weidlein, *Der ungarische Antisemitismus in Dokumenten* (Schorndorf: Selbstverlag des Verfassers, 1962), pp. 52–53 (német)

¹ Darányi Kálmán (1886–1939) miniszterelnök (1936–1938).

Irodalom:

Zsolt Béla, "Amit nem lehet elvenni", *Újság*, (1938. március 8), újabb kiadás in: uő, *A végzetes toll. Publicisztikai írások*, szerk. Bozóki András (Ars Scribendi) (Budapest: Nyilvánosság Klub – Századvég, 1992), pp. 196–201

(...) Én azt hiszem, egészen felesleges volna elméleti vitát folytatni afölött, hogy helyes-e vagy nem helyes a zsidókérdésről beszélni. Zsidókérdés van, s ez egyike elintézetlen közéleti problémáinknak. Ha pedig elintézetlen, annak csak tervszerű és törvényes rendezését tartom lehetségesnek. A kérdés lényegét abban látom, hogy az ország határain belül élő zsidóság különleges diszpozícióinál és helyzeténél fogva, de részben a magyar fajta közömbössége miatt is, aránytalan nagy szerepet játszik a gazdasági élet bizonyos ágaiban. Aránytalan az elhelyezkedése abból a szempontból is, hogy túlnyomó részben az ország belsejében, elsősorban a fővárosban él. A zsidóság aránytalan nagy számban helyezkedett el azokban a foglalkozási ágakban, amelyekben a kereseti lehetőség könnyebb és kedvezőbb. A zsidóságnak a fővárosban való tömörülése pedig természetesen kifejezésre jutott ennek a városnak kulturális és gazdasági életében is. Ez a megnyilvánulás a magyarság élettörekvéseivel nem mindig áll harmóniában.

Az ellentét, amely ebből az adott helyzetből kifejlődik, akadályozza a nemzeti erők teljes összefogását, és állandó izgató momentum az ország közéletében. A kérdés törvényes és tervszerű rendezésének tehát alapfeltétele, hogy igazságos helyzetet teremtsünk. Igazságos helyzetet, amely az említett szociális aránytalanságokat helyrehozza vagy kiküszöböli, és a zsidóság befolyását a nemzeti élet kulturális és más területén illő mértékre csökkenti.

Egy ilyen rendezés, amely az ipar, kereskedelem és hitelélet területén, a gazdasági élet vállalkozásaiban a keresztény társadalmat az őt megillető előfeltételhez tudja juttatni, magának a zsidóságnak is érdekét szolgálja, mert lényegesen enyhíteni alkalmas az antisemitizmust és ezzel a szélsőséges, türelmetlen mozgalmak terjedését.

1. (...)

1938:xv. tc., “A társadalmi élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról”

(Az úgynevezett első zsidótörvény / “egyensúly-törvény”)

1938. május 29

1938:xv. tc., “A társadalmi élet egyensúlyának² hatályosabb biztosításáról”³

Megjelent:

1938. évi Országos Törvénytar, no. 6 (1938. május 29), pp. 87–89

Degré Miklós & Várady-Brenner Alajos, szerk., 1938. évi törvénycikkek (Magyar Törvénytar. Corpus Juris Hungarici. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat, 1939), pp. 132–144

Újabb kiadás:

Beér János & Csizmadia Andor, *Történelmünk a jogalkotás tükrében. Sarkalatos honi törvényeinkből, 1001–1949* (Nemzeti Könyvtár) (Budapest: Gondolat Kiadó, 1966), pp. 533–537

Prepuk Anikó, apud: Gonda László, *A zsidóság Magyarországon, 1526–1945* (Budapest: Századvég Kiadó, 1992), pp. 276–279 (a törvény miniszteri indokolása nélkül)

Vértés Róbert, *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1938–1945* (Budapest: Polgár Kiadó, 1997), pp. 19–32

Katona Csaba, et al., szerk., *Emlékezz! Válogatott levéltári források a magyarországi zsidóság üldöztetésének történetéhez, 1938–1945* (Budapest: Magyar Országos Levéltár, 2004), pp. 7–11, no. 1

Balogh Margit & Gergely Jenő, szerk., *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005 (Dokumentumok)* (História Könyvtár: Okmánytárak, 2) (Budapest: História – MTA Történettudományi Intézet, 2005), pp. 693–696, no. 139

2 Innen az annak idején közkeletű elnevezés: “egyensúly-törvény”.

3 Benyújtotta Darányi Kálmán miniszterelnök és Mikecz Ödön (1894–1965) igazságügy-miniszter (1938. április 8). A képviselőház tárgyalta 1938. május 5–18-án, a 306–315. ülésben, előadója vitéz Balogh Gábor (1883–?) ügyvéd, a Vitézi Szék ügyésze, képviselő volt; a felsőház közjogi, kereskedelmi, közoktatásügyi, iparügyi és igazságügyi együttes bizottsága tárgyalta 1938. május 20-án, a felsőház teljes ülése, sürgősséggel, május 24-én, a 67-ik ülésben, előadója vitéz Görgey László (1877–?) felsőházi tag, jegyző volt. A törvényt a két ház abszolút többséggel fogadta el. Kihirdetve és hatályba lépett: 1938. május 29. – Időközben (május 14) Imrédy Béla (1891–1946) lett a miniszterelnök. – Itt a törvény teljes szövegét és a miniszteri indokolás érdemi részeit közöljük, az utóbbit – a könnyebb áttekinthetőség érdekében – technikailag átszerkesztve.

Egykorú kommentár:

Zsidótörvény végrehajtása (4350/1938. Me. számú rendelet) (Jogi Hírlap Könyvtára, 326) (Budapest: Centrum Rt. ny., 1938)

Zsidótörvény végrehajtása lapok munkatársaira és egyéb személyzetére vonatkozólag (4960/1938. Me. számú rendelet) (Jogi Hírlap törvénytára, 333) (Budapest: Centrum Rt. ny., 1938)

A zsidótörvény végrehajtásával kapcsolatos bejelentési kötelezettségekről: a.) az értelmiségi alkalmazottakra nézve, b.) az önálló iparüzőkre nézve (Szeged: Szegedi Új Nemzedék Lapvállalat, 1942)

Haller István, *A zsidókérdés és a keresztény térfoglalás végleges megoldása* ([Budapest]: A szerző kiadása, [1938])

Krüger Aladár, 1938. évi xv. törvénycikk magyarázattal ellátva. *A társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról szóló, úgynevezett zsidótörvény magyarázatos szövegű kézikönyve* (Budapest: Hollóssy János ny., 1938)

Irodalom:

“Törvényjavaslat a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról. Indokolás. Mellékletek”, in: *Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott országgyűlés képviselőházának irományai*, X (Budapest: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. nyomása, 1938), pp. 254–282

Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott országgyűlés képviselőházának irományai, X (Budapest: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. nyomása, 1938), pp. 254–282 (616. számú törvényjavaslat), pp. 313–321 (bizottsági jelentés)

Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, XVIII–XIX (Budapest: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. nyomása, 1938)

Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés felsőházának irományai, VII (Budapest: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. nyomása, 1938), p. 426 skk., no. 325

Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója, III (Budapest: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. nyomása, 1938)

“A társadalmi és gazdasági egyensúly biztosításáról” szóló törvényjavaslat vitájában elhangzott szocialista beszédek: Peyer Károly, Esztergályos János, Reisinger Ferenc, Malasits Géza, Györki Imre, Kéthly Anna felszólalásai (Szocialista Füzetek, 27) (Budapest: Népszava / Világosság Rt. Könyvnyomda, 1938)

Csécsey Imre, “Az új Tripartitum”, *Századunk*, 13 (1938), pp. 113–121, kül. pp. 115–117

Fodor Lajos, *A zsidó törvény és a cionisták* (Hatvan: A szerző kiadása, 1938)

Méhely Lajos, *A zsidó javaslat szépséghibái* (Budapest: Held János Könyvnyomdája, 1938)

(Mónu)s (Illé)s, “Árjaparagrafus”, *Szocializmus* no. 4 (1938), pp. 221–222

Fisch Henrik, *Keresztény egyházfők felsőházi beszédei a zsidókérdésben (1938-ban az I. és 1939-ben, a II. zsidótörvény kapcsán)* (Budapest, 1947)

Lévai Jenő, *Zsidósors Magyarországon* (Budapest: Magyar Téka, 1948), pp. 28–32

Gyurgyák János, *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet* (Budapest: Osiris Kiadó, 2001), pp. 135–142

Karsai László, “A magyarországi zsidótörvények és -rendeletek, 1920–1944”, in: Molnár

Judit, szerk., *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában* (Budapest: Balassi Kiadó, 2004), pp. 140–163

K. Farkas Claudia, “Cionista állásfoglalás az 1938:xv. tc. kapcsán”, *Holocaust Füzetek*, no. 13 (1999), pp. 42–50

K. Farkas Claudia, *Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon, 1920–1944* (Politikatörténeti Füzetek, 32) (Budapest: Napvilág Kiadó, 2010), p. 43 skk.

(a) 1938:xv. tc., “A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról”

Irodalom:

Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott országgyűlés képviselőházának irományai, X, no. 616 (Budapest: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. nyomása, 1938), pp. 254–282 (a törvényjavaslat szövege és indokolása)

Johann Weidlein, *Der ungarische Antisemitismus in Dokumenten* (Schorndorf: Selbstverlag des Verfassers, 1962), pp. 53–93 (a törvényjavaslat országgyűlési vitája, a zsidó szervezetek tiltakozó beadványa stb. német fordításban)

1938:xv. tc., “A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról”

1. §. Felhatalmaztatik a m. kir. minisztérium, hogy a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosítása végett szükséges és halaszthatatlanul sürgős intézkedéseket – ideértve az értelmiségi munkanélküliség leküzdése végett szükséges intézkedéseket is, – a jelen törvény kihirdetésétől számított három hónap alatt az alábbi §-okban megjelölt tárgykörben és alapelvek szerint rendeletben tegye meg abban az esetben is, ha az intézkedés egyébként a törvényhozás ügykörébe tartoznék.

2. §.⁴ Utasítatik a m. kir. minisztérium, hogy:

a) akár időszaki, akár nem időszaki lap kiadója, szerkesztője vagy a lapnak állandó munkaviszonyban álló munkatársai részére sajtókamara;

b) színművészek, filmszínészek, színházi és filmrendező, úgyszintén színművészeti és filmművészeti ügyvezetők és ügykezelők, valamint színházaknál és a filmiparban alkalmazott művészi segédzsemélyzet (karszemélyzet) részére a színművészeti és filmművészeti kamara felállításáról gondoskodjék.

A sajtókamara, illetőleg a színművészeti és filmművészeti kamara feladata: az újságírás és a lapkiadás, illetőleg a színművészet és filmművészet körében a nemzeti szellem és keresztény erkölcs követelményeinek érvényre juttatása és biztosítása, a kamara kötelékébe tartozók testületi és szociális érdekeinek képviselete, hivatásuk erkölcsi színvonalának és tekintélyének megóvása, a hivatásuk gyakorlásával járó

4 A 2–3. § rendelkezéseit az 1940:xix. tc., “Művészeti kamarák felállításáról és szervezetük megállapításáról”, érdemben módosította. Lásd alább, #196/d.

jogok védelme és kötelességeik teljesítésének ellenőrzése, felettük fegyelmi hatóság gyakorlása, állásfoglalás és javaslattevés az újságírással és a lapkiadással, illetőleg a színművészetre és a filmművészetre vonatkozó kérdésekben.

Akár időszakos, akár nem időszakos lap kiadója, szerkesztője, vagy a lapnak állandó munkaviszonyban álló munkatársa csak az lehet, aki a sajtókamara tagja.

Színháznál, mozgófényképet előállító és kölcsönzés útján vagy másként forgalomba hozó vállalatnál az első bekezdés b) pontjában meghatározott foglalkozások körében rendezőként, előadóként vagy művészeti segédzet tagjaként csak azt szabad alkalmazni, aki a színművészeti és filmművészeti kamara tagja. A vallás- és közoktatásügyi miniszter indokolt esetben közérdekből kivételt tehet.

3. §. A sajtókamarának, úgyszintén a színművészeti és filmművészeti kamarának tagja csak magyar állampolgár lehet. A tagság egyéb feltételeit a m. kir. minisztérium rendeletben állapítja meg.

4. §. A sajtókamara, úgyszintén a színművészeti és filmművészeti kamara tagjaiul zsidók csak olyan arányban vehetők fel, hogy számuk a kamara összes tagjai számára hús százalékát ne haladja meg.

Ebbe a hús százalékba nem lehet beleszámítani:

a) a hadirokkantat, a tűzharcost, továbbá, hősi halált halt szülőnek gyermekét és a hadiözvegyet;

b) azt, aki az 1919. évi augusztus hó 1.⁵ napja előtt tért át valamely más bevett felekezetbe és megszakítás nélkül ugyanennek a felekezetnek a tagja;

c) a b) pont alá eső szülőnek olyan leszármazóját, aki nem az izraelita felekezet tagja.

5. §. Akár időszakos, akár nem időszakos lapnál állandó munkaviszonyban álló munkatársul a 4. § első bekezdése alá eső személyeket csak olyan arányban szabad alkalmazni, hogy számuk az állandó munkaviszonyban álló munkatársak számára hús százalékát ne haladja meg; bármely címen kifizetett illetményük évi összege pedig nem haladhatja meg az ilyen munkaviszonyban álló összes munkatársak bármely címen járó illetményei évi összegének hús százalékát. Ezeket a rendelkezéseket a munkaadó az 1939. évi december hó 31. napjáig köteles végrehajtani. A m. kir. miniszterelnök a végrehajtás módjára utasításokat adhat és közérdekből indokolt esetben a jelen § rendelkezései alól kivételt tehet.

Akár időszakos, akár nem időszakos lapnál a kiadóhivatali személyzet, úgyszintén a szerkesztőségi segédzet tagjaként alkalmazottakra a 8. § rendelkezései irányadók. A 4. § második bekezdését a jelen § rendelkezései tekintetében is megfelelően alkalmazni kell.

A jelen § rendelkezéseit nem lehet alkalmazni azokra a lapokra, amelyek kizárólag hitéleti kérdésekkel és a felekezetek ügyeivel foglalkoznak.

---

5 A Tanácsköztársaság kormányának lemondása.

6. §. A vallás- és közoktatásügyi miniszter állapítja meg, hogy az egyes színházaknál, úgyszintén a mozgófényképet előállító és kölcsönzés útján vagy másként forgalomba hozó egyes vállalatoknál milyen arányszámban lehet a 4. § első bekezdése alá eső személyeket a 2. § első bekezdésének b) pontjában meghatározott munkakörben alkalmazni.

7. §. Ügyvédi, mérnöki, orvosi kamarák tagjaiul a 4. § első bekezdése alá eső személyeket csak olyan arányban lehet felvenni, hogy számuk az összes tagok számának húsz százalékát ne haladja meg. Mindaddig, amíg az egyéb kamarai tagok arányszáma az összes tagok számának nyolcvan százalékát el nem éri, a 4. § első bekezdése alá eső személyt a kamara csupán az újonnan felvett tagok öt százaléka erejéig vehet fel. Az illetékes miniszter a kamara felterjesztésére indokolt esetben közérdekből kivételt tehet.

A 4. § második bekezdését a jelen § esetében is megfelelően alkalmazni kell.

8. §. Az 1937:xxi. törvénycikk⁶ hatálya alá eső olyan vállalatnál, amelynél a tisztviselői, kereskedősegédi vagy más értelmiségi munkakörben foglalkoztatottak száma tíz vagy ennél több, a 4. § első bekezdése alá eső személyeket csak olyan arányban szabad alkalmazni, hogy számuk a vállalatnál értelmiségi munkakörben foglalkoztatottak számának húsz százalékát ne haladja meg; bármi címen kifizetett illetményük évi összege pedig nem haladhatja meg az értelmiségi munkakörben alkalmazottak bármi címen járó illetményei évi összegének húsz százalékát.

Az a vállalat, amelynél az értelmiségi munkakörben foglalkoztatottak számában a 4. § első bekezdése alá eső személyek száma az előző bekezdésben meghatározott arányszámnál nagyobb, a 4. § első bekezdése alá eső személyt értelmiségi munkakörben csupán az újonnan felvett tagok öt százaléka erejéig vehet fel mindaddig, amíg a 4. § első bekezdése alá eső személyek száma az értelmiségi munkakörben az előző bekezdésben meghatározott arányszámot meghaladja. Az arányszám egyenletes elérésének részletes szabályait a m. kir. minisztérium rendelettel állapítja meg olyképpen, hogy szabály szerint el kell érni az előbbi bekezdésben meghatározott arányszámot az 1943. évi június hó 30. napjáig, ezt a határidőt a m. kir. minisztérium az illetékes miniszter előterjesztésére indokolt esetben közérdekből az 1948. évi június hó 30. napjáig meghosszabbíthatja. A m. kir. minisztérium az illetékes miniszter előterjesztésére a jelen bekezdésben meghatározott rendelkezések alól indokolt esetben közérdekből kivételt tehet.

Az 1937:xxi. tc. hatálya alá eső olyan vállalatnál, amelynél a tisztviselői, kereskedősegédi vagy más értelmiségi munkakörben foglalkoztatottak száma tíznél kevesebb, a 4. § első bekezdése alá eső alkalmazottaknak a többi alkalmazottakkal szemben az 1938. évi március hó 1. napján fennállott arányszámát a 4. § első bekezdése

⁶ "A munkaviszony egyes kérdéseinek szabályozásáról."

alá eső személyek javára megváltoztatni nem szabad. Az 1938. évi március hó 1. napja után keletkezett vállalatokra az első bekezdés rendelkezése irányadó.

A 4. § második bekezdését a jelen § esetében is megfelelően alkalmazni kell.

9. §. Az 1931:xxvi. törvénycikkben⁷ a törvényhozás hatáskörébe tartozó intézkedéseknek rendeleti úton megtételére adott és legutóbb az 1937:x. törvénycikkkel⁸ meghosszabbított felhatalmazásnak az 1938. évi június hó 30. napján lejáró határideje az 1939. évi június hó 30. napjáig meghosszabbítatik mégpedig azzal a kiegészítéssel, hogy a felhatalmazás kiterjed a termelés folytonosságának biztosítását célzó rendelkezések megtételére is.

Az 1931:xxvi. törvénycikknek az 1932:vii. törvénycikkkel⁹ kiegészített rendelkezései egyébként változatlanul hatályban maradnak és hatályban marad az 1937:x. tc. 2. és 3. §-a is.

10. §. A jelen törvény kihirdetése napján lép hatályba; végrehajtásáról a m. kir. minisztérium gondoskodik.

Felhatalmaztatik a m. kir. minisztérium, hogy a jelen törvény rendelkezéseinek végrehajtása végett, valamint az értelmiségi munkanélküliség leküzdésére szolgáló intézkedések végett adatszolgáltatási köteleességet állapítson meg, hogy gondoskodjék az adatszolgáltatás helyességének ellenőrzéséről, továbbá, hogy rendelkezésének megszegését vagy kijátszását kihágásnak minősíthesse s hogy a kihágás büntetésére az 1931:xxvi. tc. 3. §-ában foglalt rendelkezéseket állapíthassa meg, végül arra is, hogy a rendelkezéseket megszegő vagy kijátszó vállalat élére a vállalat költségére vezetőt rendeljen mindaddig, amíg a rendelkezéseknek a vállalat eleget nem tett.

(b) Darányi Kálmán miniszterelnök & Mikecz Ödön¹⁰ igazságügy-miniszter, A törvény indokolása (Részlet)¹¹

Irodalom:

Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott országgyűlés képviselőházának irományai, X, no. 616 (Budapest: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. nyomása, 1938), pp. 262–271

7 “A gazdasági és hitelélet rendjének, továbbá az államháztartás egyensúlyának biztosításáról.” – Felhatalmazza a kormányt, hogy a gazdasági és hitel megóvása érdekében rendelettel magánjogi és eljárási, úgyszintén a törvényhozás hatáskörébe tartozó egyéb rendelkezéseket is hozzon.

8 “A gazdasági és hitelélet rendjének, továbbá az államháztartás egyensúlyának biztosításáról alkotott 1931:XXVI. törvénycikkben a minisztériumnak adott felhatalmazás további meghosszabbításáról és az 1931:XXVI. tc. 9. §-ának módosításáról.”

9 “A gazdasági és hitelélet rendjének, továbbá az államháztartás egyensúlyának biztosításáról alkotott 1931:xxvi. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról.”

10 (1894–1965), ügyvéd, a Darányi- és Imrédy-kormányokban rövid ideig (1938. március–november) igazságügy-miniszter. Lemondott, és kilépett a kormánypártból; 1940-ben a felsőház tagja lett.

11 Itt csak a részletes indokolás szövege, a törvény paragrafusainak rendjén.

(...) (A 2. §-hoz)

I. Nem szorul különösebb hangsúlyozásra az, hogy a sajtónak, különösen pedig a hírlapoknak, tehát az időszakai vagy nem időszakai lapoknak milyen döntő jelentőségük van a nemzet szellemi és erkölcsi világnézetének kialakításában. A mai kor lelkiéleti, társadalmi és gazdasági berendezkedésében, amikor az élet erőltetettebb ütemű menete miatt a mindennapi élet gondjaitól fokozottabban meghajszolt átlagembernek, tehát a nagy tömegnek sem elegendő ideje, sem módja, sem kellő hangulati nyugalma nincs arra, hogy a sajtó tudósításait és egyéb közleményeit kellőképpen megbírálja, mérlegelje, vagy éppen ellenőrizze, fokozottabb mértékben előtérbe kerül a sajtó irányító szerepe. Fokozottabb jelentősége van tehát a sajtó munkásait terhelő felelősségnek. Nem szenvedhet kétséget, hogy a magyar nemzet legnyomatékosabb érdekeinek kormányzati figyelembevétele csak olyan sajtó működését engedheti meg, amely megfelel a magyar állam ezeresztendős története alatt az egyéni és közületi élet minden vonatkozását átható magyar nemzeti eszme és keresztény erkölcsi felfogás követelményeinek Ennek a gyakorlati érvényesítését olyan szabályozás biztosíthatja legcélravezetőbben, amely a közvélemény kialakítására és irányítására legnagyobb befolyást gyakorló sajtó munkásait, testületi szervezetben egyesíti s ezáltal lehetővé teszi egyfelől a sajtó nemzeti és keresztény szellemű működésének biztosítását, másfelől az ilyen szellemi működésre képes és alkalmas testület számára biztosítja az egyetemes közérdek által megszabott keretek között az önkormányzatát, amelyen keresztül a nemzet biztosítékot nyer arra, hogy a sajtószabadság nemes értelemben vett gondolata fog érvényesülni a szabadsággal való visszaélés helyett.

II. Azok a követelmények, amelyeket az ország egyetemes érdekeinek az előbbiekben kiemelt szempontjait a sajtóval szemben támasztanak, megfelelő mértékben fennállanak a színművészet tekintetében is. Ezeknek a követelményeknek gyakorlati megvalósítására ugyancsak a színművészet terén különböző működést kifejtő személyek testületi szervezete mutatkozik a legalkalmasabbnak.

III. Ezeknek a megfontolása alapján utasítja a javaslat – az 1. §-ban foglalt felhatalmazás általános körökben – a minisztériumot arra, hogy akár időszakai, akár nem időszakai lap kiadója, szerkesztője vagy a lapnak állandó munkaviszonyban álló munkatársai számára sajtókamara felállításáról, színművészek, filmszínészek, színházi és filmrendezők, úgyszintén színművészeti és filmművészeti ügyvezetők és ügykezelők, valamint a színházaknál és a filmiparban alkalmazott művészi segédszemélyzet (karszemélyzet) részére színművészeti kamara felállításáról gondoskodjék. Ez az utasítás – az általános indokolásban kifejtett okokból – magában foglalja a sajtókamara, illetőleg a színművészeti kamara szervezetére és működésére vonatkozó részletes jogszabályok rendelettel történő megalkotását és természetesen lehetővé teszi azt, hogy a szükséghez képest esetleg több sajtókamara, illetőleg színművészeti kamara szerveztessék.

IV. A javaslat a szabályozásnak csupán legáltalánosabb elveit határozza meg: a részletes szabályok megállapítását a rendeleti szabályozás körébe tartozónak isme-

ri el. Ilyen általános elvként határozza meg a javaslat 2. §-nak második bekezdése azt, hogy akár időszaki, akár nem időszaki lap kiadója, szerkesztője vagy a lapnak állandó munkaviszonyban álló munkatársa – tehát a közvélemény kialakítására legnagyobb befolyást gyakorló sajtó munkása – csak az lehet, aki a sajtókamarának tagja. Ez a rendelkezés a sajtókamara szervezésének alapjául szolgáló – fentebb tüzetesen előtárt – megfontolás valódi sarkalatos alapja, és azoknak a követelményeknek gyakorlati biztosítója, amelyek az ország egyetemes érdekeinek szolgálata szempontjából a sajtóval szemben felmerülnek. Ezért indokolt és szükséges, hogy ezt az alapelvet maga a törvényjavaslat juttassa kifejezésre s ezáltal megadja a sajtókamarára vonatkozó szabályozás alapjellegét. – Ugyanez az alapelv jut kifejezésre a 2. § utolsó bekezdésében, amely azt rendeli el, hogy színháznál, mozgófényképet előállító vállalatnál a 2. § első bekezdés b) pontjában meghatározott foglalkozás körében csak azt szabad alkalmazni, aki a színművészeti kamara tagja. Nem lehet azonban elzárkózni annak felismerésétől, hogy előfordulhatnak esetek, amikor az ország egyetemes érdeke szempontjából is kivételes értéket jelentő színművészeti tehetség olyan személyben jelentkezik, aki egyébként nem felelne meg a színművészeti kamarai tagság szempontjából meghatározott képesítési kellékeknek. Nem lenne tehát indokolt az, hogy az ilyen személy el legyen zárva attól – hogy színháznál vagy mozgófényképet előállító vállalatnál a színművészeti kamarai tagság hiánya miatt ne alkalmaztassék, sőt lehetnek kivételes estek, amikor az ilyen személynek a színművészet körében való működése az ország egyetemes érdekei szempontjából egyenesen kívánatos. Ezen a megfontoláson alapul a 2. § utolsó bekezdésének az a rendelkezése, amely lehetővé teszi, hogy a kötelező színművészeti kamarai tagság alól a vallás- és közoktatásügyi miniszter indokolt esetben közérdekből kivételt tehet.

V. Számos külföldi állam szabályai rendelkeznek sajtókamara, illetőleg színművészeti kamara szervezéséről. A javaslatot azonban sem a testületi szervezésre vonatkozó általános megfontolásnál, sem a szabályozás alapgondolatainak meghatározásánál nem vezeti külföldi példák követelése. A javaslat a sajtókamara, illetőleg a színművészeti kamara szervezésével a legsajátosabb magyar nemzeti célokat kívánja megvalósítani, mint amiképpen a javaslat minden rendelkezése erőteljes magyar nemzeti szellemi értékelés terméke. A különböző élethivatások testületi szervezésének alapgondolata egyébként is megfelel a magyar jogi szemlélet irányának. Erre mutat az ügyvédi, közjegyzői, mérnöki, orvosi, kereskedelmi és iparkamarai, mezőgazdasági kamarai szervezet. A javaslatnak a sajtókamara és a színművészeti kamara szervezésére vonatkozó rendelkezései tehát végeredményképpen a magyar nemzeti jogfejlődés történeti és tételes értékeinek talajából nőttek ki.

(A 3. §-hoz)

Ennek a §-nak rendelkezései a legközvetlenebb értelmi összefüggésben állanak a 2. § második és harmadik bekezdésében foglalt rendelkezésekkel. Amiként a 2. § két utolsó bekezdése, úgy a 3. § is a sajtókamara, illetőleg a színművészeti kamara

szervezésére vonatkozó alapelveket határozza meg. A kötelező kamarai tagság elvét összhangzatosan egészíti ki a javaslat alapjául szolgáló erőteljes magyar nemzeti szellemű értékelésnek az a folyamánya, amely szerint a sajtókamarának, illetőleg a színművészeti kamarának tagja csak magyar állampolgár lehet. A tagságnak azonban egyéb feltételei is vannak, amelyek közül csak példaképpen említem meg a képesítésre, a magyar nemzeti szempontból meghatározott megbízhatóságra, az erkölcsi feddhetetlenségre vonatkozó kellékeket. Ezeknek a kellékeknek a meghatározása a javaslat rendszerében a részletes szabályozás körébe tartozik, ezért a javaslat 3. §-a erre nézve akként rendelkezik, hogy a tagság egyéb feltételeit a minisztérium rendelettel határozza meg.

(A 4. §-hoz)

Az általános indokolásban statisztikai adatok felsorakoztatásával rámutattunk arra, hogy a zsidóság egyfelől aránytalanul helyezkedett el a kereseti életpályákon, másfelől különösen az ország fővárosában aránytalanul nagy részében helyezkedett el s ennek folytán a főváros szellemi, erkölcsi és gazdasági súlyának az egész országra kiható jelentőségénél fogva nem kívánatos mértékben rányomta a maga bélyegét az egész országnak szellemi, erkölcsi és gazdasági életnyilvánulására. Erre nézve a javaslat szóbanlévő szabályozásának körében részletesebb tájékoztatással szolgálunk a következő adatok:

Az 1920. évben Magyarországon volt 1 063 lapszerkesztő és hírlapíró, tehát időszakos vagy nem időszakos lapnak állandóan alkalmazott kereső munkatársa. Ebből zsidó volt 365, vagyis 34.3 %. Ugyanebben az évben Budapesten volt 752 lapszerkesztő és hírlapíró, ebből zsidó volt 297, vagyis a budapesti lapszerkesztők és hírlapírók 39.5 %-a.

Az 1930. évben a csonkaország¹² egész területén volt 1 514 lapszerkesztő és hírlapíró; ebből zsidó 480, vagyis 31.7 %. Ugyanebben az évben Budapesten volt 1 141 lapszerkesztő és hírlapíró; ebből zsidó 508, vagyis 35.3 %.

Ha tehát figyelembe vesszük, hogy a zsidóság aránya az ország összes lakosságához képest 1920-ban 5.9 %, 1930-ban 5.1 %, Budapesten 1920-ban 23.2 %, 1930-ban 20.3 %, szembevetően tárul elő az, hogy a zsidóság milyen aránytalanul foglal helyet az újságírók között, s hogy különösen milyen nagy mértékben szállotta meg az újságírói kereső foglalkozást az ország fővárosában!

Ha nem is ilyen nagyarányú, de mégis aránytalan mértékű a zsidóság elhelyezkedése a színművészeti kereső foglalkozások körében is. Erről az alábbi adatok tájékoztatnak:

1920-ban volt az ország egész területén 1 193 színész és színésznő, beleértve a filmszínészeket is; ebből zsidó 521, vagyis 22.7 %.¹³

¹² Értsd: a trianoni békeszerződés által meghatározott Magyarország.

¹³ Sic! Recte: vagy 270 színész, vagy 43.7 %.

1930-ban a színészek összes száma az egész ország területén 1 970; ebből zsidó 475, azaz 24.1 %.

Különösen jellemzőek ebben a körben is a Budapestre vonatkozó adatok. A budapesti színészek száma 1920-ban: 1 366; ebből zsidó 379, vagyis 27.7 %. Tíz évvel később, 1930-ban volt Budapesten 1 168 színész, közülük 354, azaz 30.3 % zsidó. 1935-ben a budapesti színészek összes száma 1 269, akik között még mindig 339, azaz 28.7 % a zsidó.

Ezek a számadatok – utalva az általános indokolásban a történeti fejlődés figyelemmel kíséréseivel rendszeres összefoglalásában ismertetett adatokra – szembevetően mutatják a zsidóság hatalmas arányú előnyomulását és gyökeres intézkedés szükségét kiváltó térfoglalását minden téren, de különösen az értelmiségi kereső foglalkozások körében. Ez az előnyomulás az életviszonyok minden vonatkozásában hátrányosan érezhető módon megbontotta a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyát. A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlya nélkül nem lehet állandóan vagy tartósan biztos egyéni és közületi életberendezést fenntartani. A történelem tanúsága szerint mindig az egyensúly megbontása idézte elő a társadalmi és az állami élet megrázkódtatásait. Ezeknek elkerülése végett kell egyensúlynak lenni a társadalom, az állam, a nemzet életében éppúgy, mint amiképpen egyensúlynak kell lenni a közületi élet kisebb csoportosulásaiban s magának az egyes embernek életében is. A jogi szabályozásnak ez az egyetemes érvényű alapelve teszi az emberi élet egyéni és közületi megnyilvánulásait értékelve irányító törvényhozói és kormányzati működésének elemei kötelességévé, hogy a társadalom és a gazdasági élet egyensúlyának hatályos biztosítása érdekében kellő időben megtegye mindazokat a rendelkezéseket és intézkedéseket, amelyek az adott viszonyok közt célravezetőeknek mutatkoznak.

Ezekre a megfontolásokon alapul a javaslat 4. §-ának az a rendelkezése, amely szerint a sajtókamara, úgyszintén a színművészeti kamara tagjaiul zsidókat csak olyan arányban lehet felvenni, hogy számuk a kamara összes tagjai számának húsz százalékát ne haladja meg.

Figyelembe véve azt, hogy a zsidók arányszáma ez idő szerint az ország összes lakosságának 5.1 %-a – Budapesten, amely a hírlapírók és a színművészek számra és irányító súlyra nagyobb részét foglalja magában – 20.5 % – a 20 %-ban meghatározott arányszám igazságosnak, helyesnek és tárgyilag keresztülvihetőnek mutatkozik.

A hazáért a legnagyobb áldozatot hozó hadirokkantak és tűzharcosok javára tanúsított méltányosságot jelenti a 4. § második bekezdésének a rendelkezése, amely szerint a 20 %-ba nem lehet beleszámítani a hadirokkantat és a tűzharcost.

Minthogy a nemzeti közfelfogáshoz való alkalmazkodás hosszabb folyamat eredménye lehet csupán, a törvényjavaslat azt a rendelkezést tartalmazza, hogy a zsidóság számarányának meghatározásánál a zsidók javára megállapított 20 %-ba kell számítani azokat, akik főleg a proletárdiktatura bukása után közismert okokból tértek át valamelyik keresztény vallásra. Budapesten az 1919. évben – augusztus hó 1. nap-

ja után – megállapíthatóan 5 655, 1920-ban 1 260 zsidó tért át keresztény vallásra. Ezt a megfontolást veszi figyelembe a 4. § második bekezdésének az a rendelkezése, amely szerint azt a zsidót, aki az 1919. év augusztus hó 1. napja előtt tért át valamely más felekezetbe és azóta megszakítás nélkül ugyanannak a felekezetnek tagja, vagy aki ilyen szülőktől származik, a 20 %-ba szintén nem lehet beleszámítani.

Az időpont meghatározásánál szerepet játszott az a körülmény, hogy az 1919–1936-ig terjedő 18 esztendő alatt a kikeresztelkedéseknek a száma kétszer anynyi volt, mint az azt megelőző 1895–1918-ig terjedő 24 éves időszakban. Viszont ez időpontot azért teszi a javaslat 1919. augusztus 1-jére, mert azok, akik a szerencsétlen emlékü Károlyi Mihály kormány¹⁴ és a tanácsköztársaság¹⁵ idején tértek át valamely keresztény vallásra, tehát olyan időben, amikor a zsidósághoz való tartozás éppenséggel nem jelentett hátrányt, – ezzel a magyarság többi rétegeihez való idomulásuknak a tanújelét adták.¹⁶

(Az 5. §-hoz)

A 4. §-ban a sajtókamara tekintetében javasolt az a rendelkezés, amely szerint annak tagjaiul zsidók csak olyan arányban vehetők fel, hogy számuk a kamara összes tagjai számának húsz százalékát ne haladja meg, egymagában nem lehetne a kitűzött cél szempontjából eléggé hatályos. A sajtókamara tagsága biztosíthatja a sajtó munkásai javára a hivatási önkormányzat minden előnyét és ennek az önkormányzatnak körében a kamara tagjaival szemben felelősségre vonás érvényesítésének a lehetőségét, külön kell azonban jogszabályban gondoskodni arról is, hogy akár időszakai, akár nem időszakai lapnál képességeikkel összhangban álló munkakörhöz és megfelelő keresethez juthassanak azok a magyar rétegek, amelyeknek megérdemelt és közszempontból is feltétlenül szükséges érvényesülését a jelen törvényjavaslat egyéb rendelkezései is szolgálják. A jelen § ezt egyfelől a törvényjavaslat 4. §-ában a sajtókamara tagjaira meghatározott számaránynak az időszakai és a nem időszakai lapok állandó munkaviszonyban álló munkatársai létszámára kiterjesztésével, másfelől annak kimondásával kívánja elérni, hogy a húszszázalékos arányt

14 Gr. Károlyi Mihály (1875–1955), 1918. október 31-én lett miniszterelnök, 1919. január 11-én köztársasági elnök, 1919. március 21-én lemondott.

15 1919. március 21–augusztus 1.

16 A 6822/1919. Me., "Az úgynevezett Tanácsköztársaság alatt történt vallásváltoztatásokról (átterésekről)" kormányrendelet a jogi tekintetben érvényes áttérések *ante quem* időpontját 1919. augusztus 1-ben határozta meg. Kiadta: Balogh Margit & Gergely Jenő, *Állam, egyház, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005* (História Könyvtár: Okmánytárak, 2) (Budapest: História – MTA Történettudományi Intézet, 2005), I, p. 550, no. 115. – Szabolcsi Lajos emlékirata szerint 1919-ben éppen a Tanácsköztársaság bukása után, augusztusban kezdődött a tömeges kitérés: *Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881–1931). Emlékezések, dokumentumok* (Hungaria Judaica, 5) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993), p. 292 sk. Eszerint az 1938: xv. tc. őket kizárta a viszonylagosan kedvezményezettek köréből.

nem csupán a munkatársi viszonyban alkalmazottak létszáma, hanem a lapvállalat ilyen munkaviszonyban álló alkalmazottai illetményeinek arányos elosztása során is érvényesíteni kell.

A jelen § az előbb részletezett intézkedések megvalósítására mintegy másfél évi határidőt kíván megszabni. A sajtónak a közvélemény irányítására kiható és a nemzeti érdekek szempontjából általában fennálló nagy jelentősége megköveteli ezt az aránylag rövid határidőt. De nem is lehetne hosszabb határidőt megszabni annak következtében, mert ha a törvényjavaslat 2. §-ának második bekezdése értelmében akár időszakai, akár nem időszakai lapnak kiadója, szerkesztője vagy állandó munkaviszonyban álló munkatársa csak a hivatási önkormányzat új testületeként felállított sajtókamara tagja lehet, akkor ezzel összhangban kell az ilyen munkatársaknak, mint a sajtókamara tagjainak munkaviszonyát is szabályozni. Nyilvánvalóan ellentétben volna a jelen törvényjavaslat szempontjából alapvető jelentőségű elgondolással akár a sajtókamara felállításában és eredményes működésében való késedelmeskedés, akár az, hogy a sajtó munkásainak sajtókamarai tagsághoz kötött munkaviszonya tekintetében ne azonnal a sajtókamara működésének megkezdésétől kezdve valósítsuk meg a nemzet szempontjából életbevágó jelentőségű követelményeket.

Az alapvető szempontok sérelme nélkül szükséges és lehetséges rugalmasságot a m. kir. miniszterelnöknek indokolt esetben kivétel engedélyezésére kiterjedő utasítási joga biztosítja.

Természetes az, hogy sem a számarány, sem ezzel kapcsolatban az illetmények arányosságának a követelményét nem lehet érvényesíteni azokra a lapokra, amelyek kizárólag hitéleti kérdésekkel és a felekezet ügyeivel foglalkoznak.

(A 6. §-hoz)

A jelen törvényjavaslatban foglaltaknak alapjául szolgáló elvi szempontokból egyfelől a színművészeti kamara tagsága és másfelől az egyes színházaknál, valamint a mozgófényképet előállító egyes vállalatoknál alkalmazott színművészek, művészeti ügyvezetők és ügykezelők, rendezők és művészi segéd személyzet arányszáma között ugyanaz az összefüggés áll fenn, mint az előző 5. § indoklásában kifejtettek szerint egyfelől a sajtókamara tagjai és másfelől az időszakai lapoknak állandó munkaviszonyaiban álló munkatársai között. Ebből az következik, hogy a színházak és a mozgófényképet előállító vállalatok előbb megjelölt alkalmazottainak arányszáma és illetményük arányos elosztása tekintetében ugyanazokat a szabályokat kellene alkalmazni, amelyeket a jelen törvényjavaslat 5. §-a sajtótermékek munkatársaira megállapít. A színművészeti és a filmművészeti pályához való különleges hivatottságnak, úgyszintén a szín- és filmművészeti vállalkozás tervszerűségének minden szempontból való figyelembevétele mindezekkel a megfontolásokkal szemben olyan részletes rendelkezéseket követel meg a törvényjavaslat céljának eredményes megvalósítása érdekében, amelyek törvényi szabályként célszerűen nem alkothatók meg. Ezen a téren tehát a törvényjavaslat 1. §-ában foglalt felhatalmazással összhangban

és az 1. § indoklásában kifejtetteknek megfelelően a vallás- és közoktatásügyi miniszternek kell rendelkezési jogot biztosítani.

(A 7. §-hoz)

I. 1. A csonkaország területén működő ügyvédek, orvosok és mérnökök vallás szerint alakuló megoszlásának áttekintése a következő képet mutatja:

római katolikus	1 765
görög katolikus	31
református	774
ágostai evangélikus	233
görög-keleti	6
zsidó	2 693
egyéb	51

A 2 780 nemzsidó ügyvéddel szemben áll tehát 2 693 zsidó ügyvéd, vagyis az összes ügyvédek 49.2 %-a. Az ügyvédjelöltek országos létszámában a zsidóság aránya 34.9 %.

Az 1930. évi népszámlálásnak Budapest székesfővárosra vonatkozó adatai szerint az ügyvédek között

római katolikus	778
református	275
ágostai evangélikus	112
zsidó	1 523
egyéb	42

1 207 ügyvéddel szemben áll tehát 1 523 zsidó ügyvéd, a budapesti ügyvédek 55.8 %-a.

A § figyelembe veszi az ügyvédi rendtartásról szóló 1937:iv. tc.¹⁷ 51. és 52. §-ban a felvétel korlátozása tekintetében foglalt rendelkezéseket is.

2. Az orvosok országos létszámának a szóban lévő szempontokon alapuló megoszlása az 1930. évi népszámlálás adatai szerint a következő:

a) Az 1 429 főből álló hatósági orvosok között keresztény 1 321, zsidó 198, vagyis 13.9 %;

b) a kórházi és egyéb gyógyintézeti orvosok 1 940 főből álló országos létszámában nemzsidó 1 592, zsidó 348, vagyis 17.9 %;

c) a társadalombiztosító intézeti és vállalati orvosok 965 főből álló országos létszámában nemzsidó 810, zsidó 155, vagyis 16.1 %;

d) a magánorvosok 3 948 főből álló országos létszámában nemzsidó 1 797, zsidó 2 151, vagyis 54.5 %.

Budapest székesfőváros orvosainak 2 225 főből álló – valamennyi orvost, tehát

¹⁷ "Az ügyvédi rendtartás tárgyában."

a köz- vagy magánszolgálatban álló orvosokat is magában foglaló – létszámában 1 494, vagyis 67.2 % a zsidó.

3. A magánmérnököknek 1 170 főből álló országos létszámában az 1930. évi népszámlálás adatai szerint 356, vagyis 30.4 %, a budapesti 782 magánmérnök között pedig 282, tehát 36 % a zsidó.

II. Ezek az adatok minden további okfejtés nélkül is indokolják a 7. §-nak azt a rendelkezését, amely szerint ügyvédi, mérnöki vagy orvosi kamara tagjaiul a 4. § első bekezdése alá eső személyeket csak olyan arányban lehet felvenni, hogy számuk az összes tagok számának 20 %-át ne haladja meg. Minthogy pedig az ismertetett adatok tanúsága szerint a már működő ügyvédek, orvosok és mérnökök száma általában meghaladja a javaslat által meghatározott arányszámot, a javaslat gondoskodik a javaslat által meghatározott arányszám fokozatos eléréséről. A 7. §-nak erre vonatkozó rendelkezése, amely a zsidóságnak az országos létszámában elfoglalt százaléka arányában biztosítja az új felvételt, megfelel a javaslat alapgondolatának is, a gyakorlati megvalósulást biztosító méltányosságnak is.

A 2. § utolsó bekezdésében biztosított kivétel indoka megfelelően fennállhat a 7. § szabályozása alá tartozó esetben is, ezért a 7. § is lehetővé teszi azt, hogy az illetékes miniszter a kamara felterjesztésére indokolt esetben közérdekből kivételt tehessen.

(A 8. §-hoz)

A munkaviszony egyes kérdéseinek szabályozásáról szóló 1937:xxi. tc. és a végrehajtása érdekében kiadott miniszteri rendeletek az östermelés, a közszolgálat és a közforgalmú közlekedési vállalatok körén kívül eső minden munkaviszony tekintetében a munkaidőt, a legkisebb munkabért és az évenkénti fizetéses szabadságot szabályozták. A munkaviszonynak ugyancsak az 1937:xxi. törvénycikkben meghatározott területein kívánja most szabályozni a jelen törvényjavaslat az egyes társadalmi rétegeknek a magánvállalatoknál tisztviselői, kereskedősegédi vagy más értelmiségi munkakörben való alkalmazását is. A szabályozás alapelve ezen a téren is ugyanaz, mint amelyet a törvényjavaslat 5. §-a az időszakos és a nem időszakos lapnál állandó munkaviszonyban álló munkatársul alkalmazottakra megállapít. A szabályozás módja szempontjából azonban különbséget kell tenni aszerint, hogy az 1937:xxi. tc. hatálya alá eső magánvállalatnál értelmiségi munkakörben foglalkoztatottak száma tíz vagy ennél több-e, vagy tíznél kevesebb. Az alkalmazottaknak tíznél kisebb száma esetére a harmadik bekezdésben annak a rendelkezésnek a törvénybe iktatását javasoljuk, hogy a zsidó és a nemzsidó alkalmazottaknak az 1938. évi március hó 1. napján fennállott arányszámát a zsidó alkalmazottak javára megváltoztatni nem szabad.

Sokkal nagyobb jelentőségű ennél a tíz vagy ennél több alkalmazott értelmiségi munkakörben foglalkoztató vállalatokra javasolt szabályozás. Különösen ebből a szempontból érdemelnek figyelmet az alább következő statisztikai adatok.

Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint Magyarország lakosainak 5 %-a volt zsi-

dó, ugyanekkor az ipar körében 10 %, a kereskedelmi és hitelélet körében 51.8 % volt a zsidók száma.

Magyarország mai területén a magyarországi zsidóságnak az ország egész népességéhez viszonyított 1930. évi 5.1 %-os országos arányával szemben a zsidók száma az 1930. évben a kereskedelem és hitel csoportjában 40 % volt; ugyanekkor a zsidóság az ipari foglalkozások körében a tisztviselők között 33.4 %, az önállók között 11 %, az egyéb segédszemélyzet soraiban 5.6 %-kal; a kereskedelmi és az ipar egyesített csoportjában a tisztviselők között 47.6 %-kal, az önállók között 45.6 %-kal, a segédszemélyzet soraiban 29.1 %-kal szerepelt. Az 1920–1930. évek között az iparban több mint 4 000-rel, a kereskedelemben közel 8000-rel növekedett meg a zsidó tisztviselők száma, sőt a kereskedelmi tisztviselők között még arányszámuk is erősen megnövekedett 48.2 %-ról 52.8 %-ra.

A zsidóság tulajdonában levő nagyipari és nagykereskedelmi vállalatokról nehezen lehet kellően tájékoztató statisztikai adatokhoz jutni, mert azoknak jelentős része jogi személy tulajdonában van. A népszámlálás csak azoknak a nagyvállalatoknak a tulajdonosait tudja kimutatni, amelyeknél a tulajdonosok nem jogi, hanem természetes személyek. Ennek a rendszernek megfelelően az 1920. évben a nagyipari vállalatok 721 tulajdonosáról lehetett a vallási adatokat megállapítani; ezek közül 357, tehát 49.5 % volt zsidó. Ugyanekkor 152 nagykereskedelmi vállalat közül 120, vagyis 78.9 % volt zsidók kezében. Ha az ipari és a kereskedelmi nagyvállalatokat összefoglaljuk, akkor kiderül, hogy az 1920. évben 51 %-nak, az 1930. évben pedig 51.3 %-nak volt zsidó tulajdonosa.

Ha most már azokat a nagyvállalatokat külön vizsgáljuk, melyeknek csak egy tulajdonosuk van, akkor kiderül az is, hogy a vállalat zsidó tulajdonosa az 1930. évben átlagosan 63.9 %-ban, nemzsidó tulajdonosa 26.2 %-ban alkalmazott zsidó tisztviselőt; ha pedig a vizsgálódás során azokat a vállalatokat vesszük szemügyre, amelyeknek két tulajdonosuk van, akkor arra az eredményre jutunk, hogy az 1930. évben azoknál a vállalatoknál, amelyeknek mindkét tulajdonosa nemzsidó, 32 %-ban, azoknál, amelyeknek egyik tulajdonosa nemzsidó, a másik zsidó, 47.5 %-ban, végül azoknál a vállalatoknál, amelyeknek mind a két tulajdonosa zsidó, 73.6 %-ban alkalmaztak zsidó tisztviselőket.

Mindezek az adatok nem csupán a jelen §-ban javasolt megoldás jelentőségét és szükségességét világítják meg, hanem a megoldás irányát is kijelölik akként, amint ezt a jelen § második és harmadik bekezdése tartalmazza. Jelesül az értelmiségi munkakörben tíz vagy ennél több alkalmazottat foglalkoztató vállalatok körében gondoskodni kell a jelen § első bekezdésében meghatározott 20 %-os arányszámnak egyenletes eléréséről akként, hogy a vállalati tisztviselők létszámának és illetményeinek arányosabbá válása olyan időpontra következzen be, ameddig a rendelkezésre álló idő alatt az eredmény elérése a nemzetgazdaságra és a magángazdaságra egyaránt káros zökkenő lehetősége nélkül bizonyossággal várható.

Az értelmiségi munkakörben tíznél kevesebb alkalmazottat foglalkoztató vállalata-

toknál a kitűzött célt részletes szabályozás és hosszabb határidő megállapítása nélkül kívánja a törvényjavaslat elérni, annak az előbb már érintett egyszerű megoldásnak a révén, hogy az alkalmazottaknak az 1938. évi március hó 1. napján fennállott arányszámát a zsidó alkalmazottak javára megváltoztatni nem szabad.

(A 9. §-hoz)

Az 1931:xxvi. tc. felhatalmazást adott a minisztériumnak arra, hogy a gazdasági és a hitelélet rendjének, továbbá, az államháztartás egyensúlyának biztosítása érdekében szükséges intézkedéseket rendeleti úton tehesse meg még akkor is, ha a rendelkezés egyébként a törvényhozás hatáskörébe tartoznék. Ezt a felhatalmazást az idézett tc. 10. §-ának első bekezdése időben korlátozta, amidőn kimondta, hogy e felhatalmazás az 1932. évi június hó végével megszűnik. Az így megszabott határidőt az 1932:vii. tc. az 1933. évi június hó 30. napjáig, az 1933:x. tc.¹⁸ az 1934. évi június hó 30. napjáig, az 1934:xv. tc.¹⁹ az 1935. évi június hó 30. napjáig, az 1935:ix. tc.²⁰ az 1936. évi június hó 30. napjáig, az 1936:xviii. tc.²¹ az 1937. évi június hó 30. napjáig, végül az 1937:x. tc.²² az 1938. évi június hó 30. napjáig meghosszabbította.

A legutolsó időben az államháztartás helyzete jelentékenyen megjavult, és az 1931. év derekán fennállott helyzethez képest mai közgazdasági helyzetünk is jelentős javulást mutat. Honvédségünk fejlesztése, valamint gazdasági és szociális be rendezéseink megerősítése és korszerű színvonalra emelése azonban ez idő szerint is olyan erőfeszítést követel az államháztartástól és a nemzetgazdasági élettől, hogy a gazdasági és a hitelélet rendje, továbbá, az államháztartás egyensúlyának biztosítása érdekében az 1931:xxvi. törvénycikkben a minisztériumnak első ízben adott és az előbb részletezett meghosszabbítások útján mindmáig fenntartott felhatalmazás ezentúl is elkerülhetetlenül szükséges. Éppen az előbb megjelölt célból szükséges erőfeszítések és külkereskedelmi versenyképességünk fokozása követelik meg a felhatalmazás körének a termelés folytonosságának biztosítását célzó rendelkezések megtételére kiterjesztését is.

Már az 1931:xxvi. tc. 9. §-a szerint vétség miatt lehetett büntetni azt, aki a gazdasági helyzetet vagy a hitéletet károsan érintő hírt kohol vagy valótlan hírt terjeszt. Minthogy a tapasztalat szerint ez a rendelkezés a védelemre szoruló érdekek szempontjából nem volt kielégítő, szükségessé vált, hogy az előbb már idézett 1937:x. tc.

18 "A gazdasági és hitelélet rendjének, továbbá az államháztartás egyensúlyának biztosításáról alkotott 1931:xxvi. törvénycikkben a minisztériumnak adott felhatalmazás további meghosszabbításáról."

19 Ua.

20 Ua.

21 Ua.

22 "A gazdasági és hitelélet rendjének, továbbá az államháztartás egyensúlyának biztosításáról alkotott 1931:XXVI. törvénycikkben a minisztériumnak adott felhatalmazás további meghosszabbításáról és az 1931:xxvi. tc. 9. §-ának módosításáról."

2. §-a a most megjelölt vétségre vonatkozó rendelkezés helyébe a következő rendelkezést iktassa: "Amennyiben a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, vétséget követ el, és egy évig terjedhető fogházzal büntetendő, aki olyan hírt kohol vagy olyan valótlan hírt terjeszt, amely a közrendet vagy a köznyugalmat zavarhatja vagy az ország külső politikájának érdekét veszélyeztetheti, avagy az ország gazdasági helyzetét vagy hiteléletét károsan érintheti."

Az 1937:x. tc. 1. §-a értelmében a most idézett vétségre vonatkozó rendelkezés hatálya az 1938. évi június hó 30. napján megszűnnék. Minthogy azonban a minisztériumnak az 1931:xxvi. törvénycikkben első ízben adott felhatalmazást a termelés folytonosságának biztosítására vonatkozó kiegészítéssel a jelen § szerint továbbra is fenntartani kívánjuk és ugyanazok az érdekek, amelyek az 1937:x. tc. 2. §-ának megalkotására egy évvel ezelőtt irányadók voltak egyébként is fennállanak, szükségesnek mutatkozik az e §-ban foglalt vétségi rendelkezésnek továbbra is fenntartása.

Az 1937:x. tc. 2. §-ában meghatározott vétség tényállás elemei felölelik azt az egész kört, amelyben a vész hírterjesztés hatályos jogunkban az 1931:xxvi. törvénycikknek hatályon kívül helyezett 9. §-án felül az 1930:III. tc.²³ 80. §-a és az 1879:XL. tc.²⁴ 40. §-a értelmében büntetés alá esik. Ennek következtében már az 1937:x. tc. 3. §-a kimondta azt, hogy mindaddig, amíg a 2. §-ban meghatározott vétségre vonatkozó rendelkezés hatályban van, az 1879:XL. tc. 40. §-a és az 1930:III. tc. 80. §-a nem nyer alkalmazást. Az 1937:x. tc. 2. §-ának hatályban tartásából éppen ezért az is következik, hogy ezzel együtt hatályban kell tartani az 1937:x. tc. 3. §-ában az előbb megjelölt korábbi törvények büntető rendelkezései alkalmazásának kizárásáról foglalt rendelkezést is.

(A 10. §-hoz)

A törvényjavaslatban foglaltaknak megfelelő rendelkezések végrehajtásának fentebb többször hangsúlyozott sürgős szükségessége megkívánja, hogy a törvény már kihirdetése napján hatályba lépjen.

A törvény eredményes végrehajtása csak úgy lehetséges, ha ennek során rendelkezésre állnak a szükséges tájékozódást mindenkor biztosító adatok. Ennek érdekében kell a törvényben adatszolgáltatási köteleességről és az adatszolgáltatás helyességének ellenőrzéséről rendelkezni.

Az értelmiségi munkanélküliség leküzdése már hosszabb idő óta tárgya a kormányzati politikának. Ezen a téren sem lehet megnyugtató eredményt elérni a szükséges adatszolgáltatás és az erre vonatkozó ellenőrzés biztosítása nélkül. Ilyen kötelezettséget azonban szintén csak törvényben lehet megállapítani.

A 10. § a törvény rendelkezéseinek megtartását kihágási büntetés megállapítá-

23 "A katonai büntetőtörvénykönyv életbeléptetéséről és a közönséges büntetőtörvények egyes rendelkezéseinek ezzel kapcsolatos módosításáról és kiegészítéséről."

24 "A magyar büntető törvénykönyv a kihágásokról."

sának lehetősége útján is biztosítani kívánja. A rendelkezések megtartásához olyan nagy érdekek fűződnek, hogy helyénvaló, ha a kihágásért kiszabható büntetés legmagasabb tétele a jelen törvényjavaslatban foglaltak szempontjából is az 1931:xxvi. tc. 3. §-ában meghatározott mérték szerint, vagyis az elzárásbüntetés két hónapig terjedhető elzárásban, a pénzbüntetés legmagasabb összege pedig az 1928:x. tc.²⁵ 5. §-ában a vétségekre megállapított legmagasabb összegig, vagyis 8 000 pengőig terjedően állapítatik meg.

Mindezek a rendelkezések nem szolgálhatják hatályosan a jelen törvényjavaslatnak megfelelő törvény alkalmazását abban a remélhetőleg kivételes esetben, ha valamely vállalat a törvény rendelkezéseinek makacsul ellenszegül és ezeket megállapíthatóan megszegni vagy kijátszani törekszik. Ezzel a lehetőséggel szemben javasoljuk azt a rendelkezést, hogy a minisztérium a törvény rendelkezéseit megszegő vagy kijátszó vállalat élére a vállalat költségére vezetőt rendelhet mindaddig, amíg a rendelkezéseknek a vállalat eleget nem tett.

(c) "Írók, művészek, tudósok deklarációja a magyar társadalomhoz és a törvényhozás tagjaihoz", *Pesti Napló*, 89, no. 101 (1938. május 5, csütörtök), p. 2 (és különlenyomat)

Megjelent:

"Keresztény magyar írók, művészek és tudósok kiáltványa a jogegyenlőségért", *Magyar Hírlap*, 49, no. 100 (1938. május 5), p. 1

"Írók, tudósok, művészek a zsidótörvény ellen. A magyar értelmiség kiáltványa", *Népszava*, 66, no. 101 (1938. május 5), p. 14²⁶ – *Esti Kurír*, (1938. május 6)

Újabb kiadás:

Apponyi György gróf, Bartók Béla, Berda József (és társaik) tiltakozása a zsidótörvény ellen (Budapest: Hungária, 1939)

Lévai Jenő, *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről* (Budapest: Officina, 1946), pp. 26–27 (az aláírók közül több nevet mellőzött)

Szabó Bálint, szerk., *A magyar népfront története. Dokumentumok, 1935–1976*. (Budapest: Hazafias Népfront Országos Tanácsa – Kossuth Könyvkiadó, 1977), I, pp. 192–194

Irodalmi Újság, 36, no. 1 (Párizs, 1985), p. 14

Karsai László, szerk., *Befogadók. Írások az antiszemitizmus ellen, 1882–1993* (Budapest: Aura Kiadó, 1993), pp. 79–81

Szekeres József & Ságvári Ágnes, szerk., *Források Budapest történetéhez, III: 1919–1945* (Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 1972), pp. 447–450

Lebovits Imre, *Zsidótörvények – zsidómentők* (Budapest: Ex Libris Kiadó, 2007), p. 383 (faksimile a *Népszava* 1938. május 5-i számából)

25 "A büntető igazságszolgáltatás egyes kérdéseinek szabályozásáról."

26 Az alábbi közlésben a cím és a kiemelések innen.

Irodalom:

- Illyés Gyula, "Naplójegyzetek, 1938 február–április", *Nyugat*, 31, no. 5 (1938. május), pp. 327–337;²⁷ újra közölve in: uő, *Itt élned kell* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1976), I; a vonatkozó részlet: pp. 218–220²⁸
- Babits Mihály, "A tömeg és a nemzet", *Pesti Napló* (1938. május 15); kötetben (többek között): Babits Mihály, *Esszék, tanulmányok*, szerk. Belia György (Babits Mihály Művei), II (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978), pp. 568–573
- Móricz Zsigmond (1879–1942), "Zsidótörvény", *Pesti Napló*, (1938. május 8); kötetben: Móricz Zsigmond, *A tizenkettedik órában*, szerk. Nagy Péter (Móricz Zsigmond Összegyűjtött Művei: Tanulmányok, 3) (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984), pp. 457–463
-
- Vas István, *Mért vijjog a saskeselyű?* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981), II, pp. 251–287: "Hannibál a kapuk előtt", kül. p. 261 skk.²⁹
- Juhász Gyula, "Hungarian Intellectual Life and the »Jewish Problem« during World War II", in: Randolph L. Braham, Ed., *The Holocaust in Hungary. Forty Years Later* (New York: Institute for Holocaust Studies of the City University of New York, 1985), pp. 53–73
- Juhász Gyula, "A barbár korhullám. A magyar szellemi élet és a zsidókérdés a második világháború előtt és alatt (1938–1944)", in: uő, *A háború és Magyarország (1938–1945)* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986), pp. 66–75
- Fejtő Ferenc, *Magyarság, zsidóság*. Zeke Gyula közreműködésével (História Könyvtár: Monográfiák) (Budapest: História – MTA Történettudományi Intézete, 2000), p. 221 sk.
- Pelle János, "Az első zsidótörvény és a kortársak", *Valóság*, 43, no. 11 (2000), pp. 63–70

27 Idézet Illyéstől: "(...) A lakáj-dramáíró, a limonádé szerző, a tőzsdés, a közgazdasági zsarolásból élő »zughírlapíró« s unokatestvére, aki a közgazdasági pauszáléból él, a posvány-zsurnalista, a ponyva-kiadó, a producer, a filmíró, a színházi vállalkozó, akikre már nincs is jelző, a görlemenedzser, sőt a lánykereskedő, mind-mind kultúrajajt bömbölnek és minket biztatnak, hogy haljunk hősi halált értük, hisz mi is a kultúrát, a demokráciát, a szabadsajtót, a gondolat szabad terjesztését emlegettük. Nem tudom felsorolni mindazokat, akik elvárják tőlünk, hogy mi, akik eddig ő ellenükben kényszerültünk védeni a kultúrát (sajnos, eredmény nélkül), most őket védjük. (...) Megtörténhetik, hogy fel kell áldoznunk magunkat. Méltó mód végezzük, a magunk ügyéért. Ha tenyerünk bőrét tisztán tartottuk tőlük, csontjainkat ne egy gödörben találja az utókor e dögökével. (...) Védeni fogom a sajtószabadságot, de még mielőtt vérem ontom érte, gyorsan elárulom, hogy én halálát kívántam e sajtónak akkor, amidőn a legszabadabb volt, amikor a legszabadabban prostituálta magát. (...) Tiltakozom, de mennyire, a könyvégetés ellen, de elárulom, hogy mielőtt e veszély fenyegetett, én a kultúra meggyalázása keltette pillanatnyi indulatomban nemcsak e könyvek nagy részét, de szerzőiket is máglyára kívántam. (...) Harcba tehát úgy indulok, hogy igyekszem megbocsátani védecemnek, szemet hunyok neki, rá se nézek, nehogy leköpjem, mielőtt meghalok érte."

28 Illyés imént idézett jegyzetéről ír Domokos Mátyás, apologetikusan, Széchenyi Ágnes interjújában: "Nép, Volk, peuple – akkor és most?", *Kortárs*, 37, no. 4 (1993), pp. 110–128, kül. p. 124 sk.

29 Illyés naplójegyzetéhez uo., p. 268 skk., p. 283 sk.

Kiáltvány a nemzet lelkiismeretéhez

A magyar irodalom, tudomány és művészet művelőinek egy csoportja az állampolgári jogegyenlőség elvének védelmében a következő deklarációval fordul a magyar társadalomhoz és a törvényhozás tagjaihoz!

Mi, magyar írók, művészek és a tudomány munkásai, különféle világnézetek és pártállások szószólói, különféle társadalmi rétegek szülöttei és tagjai, akik a legkülönbözőbb hivatásokban és munkakörökben dolgozunk, akik valamennyien az évezredek magyar művelődés megtartásának és gyarapításának rendeltetését vettük örökbe, mi,

akik valamennyien keresztény családok leszármazottai vagyunk, az emberi becsületérzés és igaz kereszténység, a józanság és hazafiság magától értetődő egységével és szilárdságával emeljük föl szavunkat *az állampolgári jogegyenlőség elvéért*, melyet az úgynevezett "társadalmi egyensúly hatályosabb biztosításáról" szóló törvényjavaslat megvalósulása esetén törölné a magyar alkotmányból.

Ez a javaslat a társadalmi egyensúly biztosítását ígéri, de egy szava sincs a legszegényebb, gazdaságilag lelegelettebb és legárvább rétegek sorsának jobbrafordításáért.

Ez a javaslat még a zsidóságot sem alázza meg annyira, mint amennyire

megsérti a keresztény középosztály fiait,

amikor azt teszi fel róluk, hogy – az állampolgári jogegyenlőség alapelvének semmibevevével – *jogfosztástól*, megszégyenítő gyámkodástól, kényszeralkalmazástól várják megélhetésük biztosítását. Továbbá, felteszi róluk azt az erkölcsi eltévlyedést, hogy polgártársaik egy részének vallása miatt való megbélyegzése, jogaiból való kiforgatása árán akarnak érvényesülni és boldogulni.

Ez a javaslat a zsidók közül is elsősorban a szegényeket veszi célba, azokat, akik leginkább vannak kiszolgáltatva munkaadóik kénye-kedvének, s még ezek közül is kivált *a fiatalokat* sújtja, akiket egyetemlegesen megbüntet amiatt, hogy nem lehettek katonák a háború alatt.

Lelkiismeretünkkel nem tartjuk összeegyeztethetőnek, hogy a világi hatóságok a megkeresztelések között dátum szerint tegyenek különbséget, holott a keresztséget különbségtevés és fenntartás nélkül adja meg az egyház a kebelébe térőnek, az Isten előtti egyenlőség és keresztényi testvériség jegyében.

Minket keresztény hitünk, hazafias meggyőződésünk, az ország európai hiteléhez és nemzeti függetlenségünkhöz való ragaszkodásunk készítet arra, hogy

soha ne tágítsunk az állampolgári jogegyenlőség elvétől,

amelyet történelmünk legszebb korszakában az európai magyarság legnagyobb elméi vívtak ki.

Minden erejére szüksége van a mai válságos történelmi időkben a magyarságnak. A megszállott területek urai statisztikai mutatókkal igyekeznek elválasztani a magyar néptörzstől azokat a zsidó vallású magyarokat, akik elenyésző kivételektől eltekintve, a kisebbségi sorsban is rendületlenül kitartanak a magyar sorsközösség

mellett. *Szabad-e nekünk akaratlanul is ezt a példát követni és kiközösíteni a magyarságból 400 000 polgárunkat?*

Elfeleedtük volna, hogy ezek a polgártársaink a kultúrtörténelem megdönthetetlen tanúsága szerint nemcsak egyszerűen résztvevői, de *támaszai és építői* is voltak a magyar kultúrának? Tagadjuk le önmagunk előtt, hogy ezt a sorsközösséget 1848 szabadságharcában és a világháborúban vérükkel pecsételték meg? Valljuk, hogy magyarok ezek a polgártársaink, és *magyarságukat annál kevésbé engedjük vitássá tenni, mert csíráznak ma nyugtalan hajlandóságok, melyek már végleg megmagyarosodottnak hitt és a vezető rétegekbe emelkedett állampolgárokat hajlítanak el a magyarságtól.*

Ezért tiltakozunk lelkiismeretünk minden erejével, és hisszük, hogy szavunk nem marad hatás nélkül abban a hazában, amely minden dicsőségét a *hit- és gondoltszabadságért*, az emberi jogok teljességéért vívott hősi harcainak köszönhetette. E belső parancsra fordulunk a magyar törvényhozás mindkét házának tagjaihoz, a keresztény egyházakhoz, a foglalkozások, gazdasági ágak kamaráihoz, szakszervezetekhez és egyéb érdekképviselőkhöz, a politikai, társadalmi és kulturális egyesületekhez, az egész országot jónak és hazafias néphez azzal a kéréssel:

**tegyenek bizonyosságot önérzetükről, bátorságukról, önzetlenségükről,
és lépjenek sorompóba a mindannyiunkat sértő javaslat ellen.**

Gondolja meg minden kortárs, mekkora felelősség terheli, ha a lelkiismereti tiltakozás ellenére is megszületik egy törvény, melyre *valamikor minden magyarnak szégyenkezve kell gondolnia!*

Gróf Apponyi György [(1898–1970)]³⁰

Bartók Béla [(1881–1945)]

Bárczy István [(1866–1943)]

Berda József [(1902–1966)]

Berecz Sándor [(1891–1959)]

Bernáth Aurél [(1895–1982)]

Blaskó Mária [(1891–1956)]

Bóka László [(1910–1964)]

Csécsey Imre [(1893–1961)]

Csók István [(1865–1961)]

Darvas József [(1912–1973)]

Erdős Jenő [(1912–1981)]

Eszenyi Jenő³¹

Győri Farkas Imre [(1879–1976)]

Ferenczy Noémi [(1890–1957)]

Féja Géza [(1900–1978)]

Fodor József [(1898–1973)]

Földessy Gyula [(1874–1964)]

Földessyné Hermann Lula [(1877–1955)]

Gáspár Zoltán [(1910–1945)]

Hertelendy István [(1911–1945)]

Horváth Béla [(1908–1975)]

Pálóczi Horváth György [(1908–1973)]

Kárpáti Aurél [(1884–1963)]

Kernstok Károly [(1873–1940)]

Kmetty János [(1889–1975)]

Dernői Kocsis László [(1903–1970)]

Kodály Zoltán [(1882–1967)]

Kozma Erzsébet [(1879–1973)]

30 Az aláírók névsorát kiegészítettem a születési és elhalálozási adataikkal.

31 Földbirtokos, mezőgazdasági szakíró.

Kun Zsigmond [(1893–2000)]	Schöpflin Aladár [(1872–1950)]
Lovász Márton [(1891–1975)]	Simándy Pál [(1891–1978)]
vitész Makay Miklós [(1900–1978)]	Somlay Artúr [(1883–1951)]
Márfy Ödön [(1878–1959)]	Supka Géza [(1883–1956)]
Mátyás Ferenc [(1911–1991)]	Szabó Zoltán [1912–1984]
Mihályfi Ernő [(1898–1972)]	Szakasits Árpád [(1888–1965)]
Molnár Farkas [(1897–1945)]	Szász Zoltán [(1877–1940)]
Molnár Kálmán [(1881–1961)]	gr. Széchenyi György [(1889–1938)]
Móricz Zsigmond [(1879–1942)]	Szimonidesz Lajos [(1884–1965)]
zugligeti Pintér József [1913–1974]	Tersánszky J. Jenő [(1888–1969)]
Polner Ödön [(1864–1961)]	Tóth Aladár [(1898–1968)]
Rab Gusztáv [(1901–1963)]	Vaszary János [(1867–1939)]
Rados Gusztáv [(1862–1942)]	Vikár Béla [(1859–1945)]
Remenyik Zsigmond [(1900–1962)]	Vilt Tibor [(1905–1983)]
Riedl Margit ³²	Zilahy Lajos [(1891–1974)]

(d) 1940:xix. tc., “Művészi kamarák felállításáról és szervezetük megalapításáról”

1. § (1) Felhatalmaztatik a vallás- és közoktatásügyi miniszter, hogy az 1938:xv. tc.³³ 2. és 3. §-ában foglalt rendelkezések alapján felállított színművészeti és filmművészeti kamarát rendelettel megszüntesse és e helyett színházi kamara és filmkamara, továbbá, ezeken felül zenekamara, valamint más művészeti kamarák és a szükséghez képest e kamarák részére összefoglaló szerv felállításáról és szervezetének megalapításáról az 1938:xv. tc. 2. és 3. §-ában foglalt rendelkezések figyelembevételével rendeletben gondoskodjék.

(2) A vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1939:iv. tc.³⁴ 9. §-ában foglalt rendelkezés megfelelő figyelembevételével – a filmkamara tekintetében a belügyminiszterrel egyetértve – rendeletben állapítja meg azt, hogy milyen foglalkozások körében működő és milyen követelményeknek megfelelő személyek tartoznak az (1) bekezdésben megjelölt kamarák tagjai közé, továbbá, hogy melyek azok a foglalkozási ágak, amelyekben mint önálló vállalkozók vagy munkavállalók (alkalmazottak) csak kamarai tagok működhetnek.

2. § A jelen törvény kihirdetésének napján lép hatályba; hatályba lépésével az 1938:xv. tc. 2. §-a első bekezdésének b) pontjában, valamint az 1939:iv. tc. 9. §-ának utolsó bekezdésében foglalt rendelkezések hatályukat veszítik.

32 Az 1920-as évek óta ismert kiváló mozdulatművész, táncművészet-tanár.

33 Lásd fentebb, #196.

34 Lásd alább, #197.

(e) Bibó István (1911–1979), “Mire lett volna szükség?”

Bibó István, “Zsidókérdés Magyarországon 1944 után”, 1948

Megjelent:

Válasz, 8, no. 4 (1948. április), pp. 778–877

Újabb kiadás:

Bibó István, *Harmadik út. Politikai és történeti tanulmányok*, szerk. Szabó Zoltán (London: Magyar Könyves Céh, 1960), pp. 227–354

Bibó István összegyűjtött munkái, II, szerk. Kemény István & Sárközi Mátyás (Bern: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1982), pp. 391–504

Hanák Péter, szerk., *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus* (Budapest: Gondolat, 1984), pp. 135–294

Bibó István, *Válogatott tanulmányok*, II: 1945–1949, szerk. Huszár Tibor, Vida István & ifj. Bibó István (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1986), pp. 621–797; az idézet: pp. 645–646

Irodalom:

Nyerges András, “Istenkáromló oknyomozás” (1994), in: uő, *Jobb- vagy balkánaán (Szűrőpróbák, 1993–1997)* (Budapest: Fekete Sas Kiadó / Budapest Főváros Levéltára, 1998), pp. 113–118

Huszár Tibor, *Erdei Ferenc, 1917–1971. Politikai életrajz* (Budapest: Corvina, 2012), p. 228 skk., kül. p. 230: Bibó levele Erdeihez, 1938. jún. 2: “A zsidók körül pro és kontra érzelmek gennyébe nem szabad belemennünk...”

(...) Mire lett volna tehát szükség? (...) Szükség lett volna tehát a magyar szellemi élet bevett, származási vagy politikai gettóba nem szorított képviselői részéről egy olyan állásfoglalásra, mely először élesen és világosan szembefordul a zsidótörvényhozás kártékony hiábavalóságával és a zsidóüldözések embertelenségével, azután hitet tesz a német veszedelemmel szemben a magyar nemzet szabadsága mellett, és pedig legitimista és Szent István-i hazabeszélés nélkül, utána állást foglal a magyar nép teljes felszabadítása mellett s minden – nemcsak a zsidó – gazdasági kiszákmányolással szemben, azonban minden osztályharcos frazeológia nélkül, végül szövetséget kínál minden erőnek, mely ugyanezt akarja. Vagyis azt az állásfoglalást, mely erkölcsi, belpolitikai és külpolitikai síkon egyedül menthette volna meg az országot, komolyabb szellemi háttérrel kellett volna megtámasztani. Persze, egy ilyen állásfoglalás nem élvezhette volna olyan erők és hatalmak támogatását vagy elnézését, mint a többi kétértelmű, ártalmatlan vagy hatástalan állásfoglalás. A magyar szellemi életben ennek ellenére voltak egy ilyen állásfoglalásnak biztató előzményei, s voltak, akik nem lettek volna olyan messze sem a lehetőségétől, sem a képességétől annak, hogy ezt az adott helyzetben leghelyesebb megfogalmazást s körülötte a csatlakozásnak és visszhangnak a gócait kialakítsák. Felelősség terheli őket, beleértve a kisebbek között e sorok íróját is, hogy ezt végül sem tették meg.

1939:IV. tc., “A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról”

(Az úgynevezett második zsidótörvény)

1939. május 5

1939:IV. tc., “A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról”

Megjelent:

1939. évi Országos Törvénytar, no. 4 (1939. május 5), pp. 91–102³⁵

Újabb kiadás:

A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. 1939. IV. t.c. (Budapest: Ál-lam Nyomda, 1939)

Degré Miklós & Várady-Brenner Alajos, szerk., *1939. évi törvénycikkek* (Magyar Törvénytar. Corpus Juris Hungarici. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társu-lat, 1939), pp. 129–148

35 A szöveg szerkesztését vitéz Antal István (1896–1975), akkor igazságügy-minisztériumi államtitkár irányította. Mint 710. számú törvényjavaslatot benyújtotta (1938. december 23) Imrédy Béla miniszterelnök és Tasnádi Nagy András (1882–1956) igazságügy-miniszter, a kormányon lévő Nemzeti Egység Pártja országos elnöke, a Dunamelléki Református Egyházkerület gondnoka. Az országgyűlésben – gr. Teleki Pál vallás- és közoktatásügyi miniszter felkérésére – előterjesztette Makkai János (1905–1994) újságíró, kormánypárti képviselő, Makkai Sándor (1890–1951) volt erdélyi református püspök unokaöccse. A törvényjavaslatot a képviselőház 1939. február 24 és március 24 között tárgyalta, március 24-én elfogadta. A felsőházban először a földművelésügyi, igazságügyi, iparügyi, kereskedelemügyi és közlekedésügyi, közjogi, közoktatásügyi és pénzügyi bizottság együttes ülése tárgyalta (március 31), egy albizottságot küldött ki bizonyos módosító javaslatok kidolgozására, ez két ülésen (április 1 és 12) csak csekély jelentőségű változtatásokra irányuló javaslatokban tudott megegyezni, ezekbe az együttes bizottság belement (április 13). A felsőház plenáris ülése április 15–18 vitatta meg – vitéz Görgey László (1877–?) előterjesztése alapján – a törvényjavaslatot és a módosító indítványokat, 18-án a módosításokkal együtt elfogadta. A szöveg visszakerült az alsóház elé, ott először az együttes bizottsági ülés (április 19), majd a plenáris ülés (április 21) a módosítások ellen foglalt állást. Ezután a két ház egyeztető bizottságot küldött ki, ez nem tudott közös véleményt kialakítani (április 26), ezért albizottságot alakított, s az két ülésen (április 26–27) a módosítási javaslatok mellett döntött, és ezeket az egyeztető bizottsággal is sikerült elfogadtatnia (április 27). A törvényt a felsőház 1939. április 28-án, a képviselőház május 3-án fogadta el. Kihirdetve és hatályba lépett: 1939. május 5. – Az általános és a miniszteri indokolás egy részét gr. Teleki Pál még mint az Imrédy-kormány (1938. május 14–1939. február 16) vallás- és közoktatásügyi minisztere fogalmazta. Ezt maga jelentette ki 1940. december 3-án tartott képviselőházi beszédében (#202/c). A törvény országgyűlési vitája idején már ő volt a miniszterelnök, lásd alább, #202/c.

- Prepuk Anikó, apud: Gonda László, *A zsidóság Magyarországon, 1526–1945* (Budapest: Századvég Kiadó, 1992), pp. 279–292
- Vértes Róbert, *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1938–1945* (Budapest: Polgár Kiadó, 1997), pp. 44–66
- Katona Csaba, et al., szerk., *Emlékezz! Válogatott levéltári források a magyarországi zsidóság üldöztetésének történetéhez, 1938–1945* (Budapest: Magyar Országos Levéltár, 2004), pp. 12–29, no. 3
- Balogh Margit & Gergely Jenő, szerk., *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005 (Dokumentumok)* (História Könyvtár: Okmánytárak, 2) (Budapest: História – MTA Történettudományi Intézet, 2005), pp. 741–747, no. 142

Egykorú kommentár:

- Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületének javaslata a zsidótörvényről* (Budapest, 1939)
- Tasnádi Nagy András, *Két beszéde "A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló törvényjavaslat" együttes bizottsági és képviselőházi tárgyalása során* (Budapest: Váci Fegyintézet ny., 1939)
- II. zsidótörvény végrehajtása italmérőkre és földbirtokosokra. 8360/1939. Me. számú rendelet a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. évi IV. t.-c. földbirtokpolitikai rendelkezéseinek végrehajtása tárgyában. 2455/1939. P. M. számú rendelet a 7720/1939. Me. számú rendelet 34–35. §-ainak végrehajtása tárgyában (A Jogi Hírlap törvénytára, 444) (Budapest: Centrum, 1939)
- Zsidótörvény végrehajtása a hajózási engedélyeknél:* (12950/1940. Kkm.. számú rendelet) (A Jogi Hírlap törvénytára, 479) (Budapest: Centrum, 1941)
- Zsidótörvény végrehajtása: elbocsátott vállalati alkalmazottak bejelentése:* (5760/1940. Me. számú rendelet) (A Jogi Hírlap törvénytára, 502) (Budapest: Centrum, 1941)
- A II. zsidótörvény és annak végrehajtási utasítása: az 1939. évi IV. t.-c. valamint annak végrehajtása tárgyában kiadott 7720/1939. Me. számú rendelet (Budapest: Hollósy János Könyvnyomda, 1939)
- A magyar büntetőjog gyakorlati kézikönyve a m. kir. csendőrség számára.* Összeállították és magyarázzák Miskolczy Ágost koronaügyész-helyettes, Pinczés Zoltán m. kir. csendőrezredes (Budapest, 1940)
- A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló törvényjavaslatnak a képviselőház közjogi, közgazdasági és közlekedésügyi, közoktatásügyi, igazságügyi, valamint földmívelésügyi együttes bizottságában az általános vita során (...) elhangzott beszédek* (Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1939)
- A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásáról szóló törvényjavaslat tárgyalására vonatkozó képviselőházi és felsőházi összes kiadványok* (Budapest, 1939)
- A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939: IV. törvénycikk végrehajtása. 7720/1939. Me. számú kormányrendelet kivonata* (Budapest, 1939)
- Tájékoztató kereskedők és iparosok részére a II. zsidótörvény (1939:IV. tc. és 7720/1939. Me. rendelet) tárgyában, I: Az értelmiségi közalkalmazottakkal kapcsolatos rendelkezések; II: Az ipari és hasznóhajtó jogosítványokra vonatkozó rendelkezések* (Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara) (Budapest: Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, 1939)

- Hozzászólás a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló törvényjavaslathoz tűzharcos szempontból (Budapest: Fémes-Nyomda, 1939)
- Utasítás a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. IV. t.-c. rendelkezéseinek a m. kir. honvédségen belül való mikénti végrehajtására (Budapest: M. Kir. Honvédelmi minster / Bpt. első honv. hadt. parság. Házinyomda, 1939)
- Adorján György & Haas Sándor, *A második zsidótörvény és a végrehajtási utasítás teljes szövege magyarázó jegyzetekkel* (Budapest: Urbányi ny., 1939)
- Babocsay Sándor, *Kereskedők és iparosok útmutatója a II. zsidótörvény végrehajtása tárgyában* (Budapest: Fémes ny., 1940)
- Belányi László, *Zsidóbújtatás, strohmannság, jogosulatlan iparüzés. A vonatkozó rendelkezésekkel és jogszabályokkal. Előszó: Endre László* (Budapest: Magyar Zsidókutató Intézet, 1943)
- vitéz Csiky János, *Mit kell tudnia minden kereszténynek, zsidónak a zsidójogról. A 2. zsidótörvény és összes végrehajtási utasításai teljes szöveggel és magyarázatokkal* (Budapest: Jogi Hírlap – Centrum Rt., 1939)
- Forrai Sándor,³⁶ *Az 1939. évi IV. tc., az új zsidótörvény végrehajtási utasításainak magyarázata* (Budapest: A szerző kiadása / Klein S. ny., 1939)
- Földes György, *Mit kell tudni a kereskedőknek a zsidótörvényről? Kereskedők, iparosok, munkaadók számára...* (Kereskedők Könyvtára, 6) (Pécs: Pécsi Irodalmi és Könyvnyomtató Rt., 1939)
- Géber Rezső Ádám, *Az 1939. évi IV. tc. zsidótörv. szemléltető magyarázata* (Budapest: Glória, 1941)
- Géber Rezső Ádám, *Az új zsidótörvény (1939. évi IV. t.-c.) szemléltető magyarázata* (Budapest: "Terjesztő Iroda" / Bányai és Várkonyi ny., 1939)
- Hajdú István, *A második zsidótörvény földbirtokpolitikai rendelkezéseinek magyarázata. A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939:IV. törvény-cikk, valamint a 8.360/1939. ME, A 9.140/1939. ME és a 43.300/1939. IM számú rendeletek teljes szövegével* (Tébe Zsebkönyvtár, 1) (Budapest: Athenaeum Rt., 1939)
- Hajdú István & Szabó J., *A második zsidótörvény földbirtokpolitikai rendelkezéseinek végrehajtására vonatkozó újabb jogszabályok* (A 3350/1940. Me. és a 4990/1940. Me. számú rendelet) (Budapest: Athen / Tébe, 1940)
- Hegedűs Bertalan, *Az új zsidótörvény részleges magyarázata* (Budapest: Lingua / Klein J. ny., 1939)
- Kiss Béla, *A II. zsidótörvény (1939. IV. t.-c.) és a végrehajtási utasítás hiteles szövege és magyarázata* (Budapest: Cserépfalvi kiadása / Klein J. ny., é. n. [1939])
- Lippovitz György & Engel Imre, *Illetmények arányosítása a zsidótörvény végrehajtásánál* (Budapest: Márkus ny., 1940)
- Lippovitz György, *Zsidótörvény (1939. IV. tc.)* (Budapest: Márkus ny., 1941)

36 Forrai (1913–2007) a Turán Szövetség tagja, az 1930-as évek közepétől rendőrségi alkalmazott volt, az 1970-es évektől kezdve a rovásírásról közölt cikkeiben a magyar őstörténet sumer, egyiptomi, kínai stb. kapcsolatait hirdette. Halála után elsőként kapta meg a hívei által alapított "Szkita-Hun-Pártus-Avar-Magyar Nemzeti Örökség Díj"-at.

- Makkai János & Némethy Imre, *A zsidótörvény*. Tasnády N(agy) András igazságügy-miniszter előszavával (Teljes, hivatalos, belső kiadvány) (Budapest: Egyetemi Nyomda, 1939)
- Méhely Lajos, *Az új zsidótörvény s az élet törvénye* (Budapest: Held János Könyvnyomdája, 1939)
- Paulay Gyula,³⁷ *A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. IV. törvény cikk miniszteri indokolással (...), rendeletekkel és a végrehajtási utasításal*. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta – – (Magyar Törvények: A Franklin-Társulat zsebkiadásai) (Budapest: Franklin-Társulat kiadása, 1939)
- Pongrácz Jenő,³⁸ *A második zsidótörvény földbirtokpolitikai szakaszainak és az italmérési engedélyek megvonására vonatkozó rendelkezéseinek végrehajtási rendeletei* ([Budapest]: A szerző kiadása / Neuwald I. ny., 1939)
- Pongrácz Jenő, *A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. IV. t.-c. és az ezzel kapcsolatos képviselő-választási rendeletek*. Jegyzetekkel ellátta – – (Magyar Törvénykezés Törvénytára) ([Budapest]: A szerző kiadása / Neuwald I. ny. 1939)
- Pongrácz Jenő, szerk., *A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. IV. t.-c. és végrehajtási rendeletei* ([Budapest]: A szerző kiadása / Neuwald I. ny., 1939)
- Pongrácz Jenő, szerk., *A zsidótörvény (1939. IV. t. c.) és végrehajtási rendeletei*, Összeállította, jegyzetekkel és a m. kir. Közigazgatási Bíróság joggyakorlatával ellátta – – (Budapest: A szerző kiadása / Neuwald Nyomda, 1942)
- Rada Tibor, *Kivételek a zsidótörvény alól és azok igazolása. Gyakorlati tájékoztató a II. zsidótörvény alapvető rendelkezéseiről*. Kérvénymintákkal (Budapest: Krausz ny., 1939)
- Serly Antal, *A zsidóságra vonatkozó magyar törvények* (Budapest: Nyilas Könyv- és Lapkiadó / Centrum Rt. Könyvnyomda, 1939)
- Siklói Tamás, *Megállapodások az 1939. IV. t.-c. (zsidótörvény) földbirtokpolitikai rendelkezéseinek végrehajtásával kapcsolatban a kir. közjegyzők által hagyatéki és telekkönyvi ügyekben követendő eljárásról stb.* (Pécs: Kir. Közjegyzői Kamara / Lázár E. ny., 1939)
- Somogyi Géza, *Közszállítási szabályzat módosított magyarázatos kiadása, különös tekintettel a zsidótörvényre* (Budapest: Korda Kiadó, 1941)
- Székely Sándor István, *A második zsidótörvény teljes, hiteles szövege részletes magyarázatokkal*. Összeállította és magyarázatokkal ellátta – –. Előszóval ellátta Bródy Ernő országgyűlési képviselő (Budapest, 1938)
- Székely Sándor István, *A II. zsidótörvény földbirtokpolitikai rendelkezéseinek végrehajtása*. Előszó: Khuen-Héderváry Károly (Budapest: Springer ny., 1939)

37 A m. kir. Kuria elnöki tanácsosa.

38 (1882–1956), ügyvéd, jogi szakíró. Azonos azzal a Pongrácz Jenővel, aki a *Tanácsköztársasági Törvénytár*. A *Forradalmi Kormányzótanács és a Népbiztosságok rendeletei*, no. 1–5 (1919) sorozatát szerkesztette.

Székely Sándor István & Bródy Ernő, szerk., *A II. zsidótörvény és végrehajtási utasítás teljes, hiteles szövege, részletes magyarázatokkal* (Budapest: A szerző kiadása / Kellner A. ny., 1939)

Székely Sándor István & gr. Khuen-Héderváry Károly, *A II. zsidótörvény földbirtokpolitikai rendelkezéseinek végrehajtása. A 8360/1939. Me. sz. rendelet részletes magyarázata* (Budapest: A szerző kiadása / Springer ny., 1939)

Székely Sándor István & Bródy Ernő, szerk., *A II. zsidótörvény és végrehajtási utasításának rendelkezései az értelmiségi munkakörben alkalmazottakra vonatkozóan magánosoknál és vállalatoknál* (Budapest: A szerző kiadása / Kellner A. ny., 1939)

Szontagh Vilmos, *A zsidótörvény jogtudományos szemléletben* (Miskolc: Ludwig I. Könyvnyomdája, 1939)

Tóth László & Ribáry Géza, *A zsidók egyenjogúsítására és külön jogrend alá helyezésére vonatkozó jogszabályok* (Budapest: Hungária Könyvkiadó, 1939)

Zehery Lajos & Térfy Béla, *A zsidók közeleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. IV. t.-c. és annak végrehajtásáról szóló rendeletek. Függelék: Az 1938. XV. t.-c. érvényben maradt §§-ai* (Budapest: Grill / Győri Hírlap ny., 1939)

Vörös Ernő, *A m. kir. közigazgatási bíróság újabb anyagi-jogi, hatásköri és eljárási joggyakorlata általános közigazgatási, adó- és illetékügyekben, ideértve a zsidótörvény, az orvoskamara tagfelvételi és orvosi fegyelmi ügyek joggyakorlatát, egyúttal a közigazgatási bírósági törvény magyarázata* (Budapest: A szerző kiadása, 1940)

A zsidók közeleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939:IV. törvénycikk és a házassági jogról szóló 1894:XXXI. t.-c. kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről szóló 1941:XV. törvénycikk (Budapest: Stádium, 1942)

A zsidók közeleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939:IV. törvénycikk, a házassági jogról szóló 1897:XXXI. tc. kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről szóló 1941:XV. törvénycikk és néhány rokontárgyú rendelet (Budapest: Stádium, 1944)

Irodalom:

A második zsidótörvény célja, indoklása, következményei. Néhány szó a magyar zsidó értelmiség nevében a magyar közvéleményhez ([Budapest]: A Pesti Lloyd-társulat nyomdája, 1939. január 28)³⁹

Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai, XII (Budapest: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. nyomása, 1939), p. 298 skk., no. 702, p. 491 skk., no. 710

Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, XVIII (Budapest: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. nyomása, 1938), pp. 292–629; XIX (1938), pp. 1–30 (képviseleti vita)

Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott országgyűlés felsőházának irományai, VIII (Budapest: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. nyomása, 1938), pp. 46–48 (bizottsági jelentés)

39 Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény: Röpiratgyűjtemény, P239.

- Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója, IV (Budapest: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. nyomása, 1939), p. 127 skk. (felsőházi vita)
- Chorin Ferenc (jr.), "Felszólalás a felsőházban a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló törvényjavaslatához – 1939. április 17", in: Strasserné Chorin Daisy, *Az Andrássy úttól a Park Avenue-ig*, szerk. Bán D. András (Budapest: Osiris, 1999), pp. 108–116
- Peyer Károly, *A zsidókérdés igazi háttere*. Peyer Károly beszéde a második zsidótörvényjavaslat vitájában a képviselőház 1939. március 1-i ülésén (Budapest: Szociáldemokrata Párt – Világosság Rt. könyvnyomda, 1939)
- Sós Endre,⁴⁰ szerk., *Egyház és társadalom a fajelméletről és a második zsidótörvényjavaslatáról. Egyházfők, tudósok, államférfiak, közírók és testületek megnyilatkozásai* (Budapest: Periskop, 1939)
- Vázsonyi János⁴¹ országgyűlési képviselőnek a második zsidótörvény tárgyalása alkalmából elmondott parlamenti beszéde (Budapest: Törekvés Nyomda, 1939)
- Tiszteletteljes folyamodása a Magyar Izraelita Vallásfelekezet törvényes képviselőinek a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 702. számú törvényjavaslat tárgyában (Budapest: Pester Lloyd, 1939)
- Zsolt Béla, "Elvégeztetett", *Újság*, (1939. március 25⁴²), újabb kiadás in: uő, *A végzetes toll. Publicisztikai írások*, szerk. Bozóki András (Ars Scribendi) (Budapest: Nyilvánosság Klub – Századvég, 1992), pp. 245–250
-
- Lévai Jenő, *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről* (Budapest: Officina, 1946), p. 36 skk.
- Johann Weidlein, *Der ungarische Antisemitismus in Dokumenten* (Schorndorf: Selbstverlag des Verfassers, 1962), pp. 95–119 (a törvényjavaslat országgyűlési vitája stb. német fordításban)
- Nagy József, "A földkérdés a II. világháború előtti és alatti években", *Századok*, 127, no. 5–6 (1993), pp. 651–675
- Fejérdy András, "A Magyar Katolikus Egyház hivatalos állásfoglalása a »zsidótörvényekkel« kapcsolatban", in: Hermann István, szerk., *Tanulmányok Ritoók Zsigmond hetvenedik születésnapja tiszteletére* (Budapest: Egyetemi Széchenyi Kör, 1999), pp. 171–209, kül. 183 skk.
- Püski Levente, *A magyar felsőház története, 1927–1945* (Budapest: Napvilág Kiadó, 2000), p. 113 skk. (a felsőházi vitában előterjesztett módosításokhoz)
- Gyurgyák János, *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet* (Budapest: Osiris Kiadó, 2001), pp. 143–152

40 Sós Endre (1905–1969) újságíró, cikkeiben méltatta a zsidók szerepét Magyarországon, vidéki nagyvárosokban, és támadta a közélet és a sajtó antiszemita megnyilvánulásait. Későbbi szerepléséhez (a hitközség elnökeként) lásd alább, #268, #270.

41 Vázsonyi János (1900–1945) ügyvéd, Vázsonyi Vilmos fia, liberális politikus. Az országgyűlésben fellépett a zsidótörvények ellen.

42 A törvény elfogadásának másnapján.

- K. Farkas Claudia, "Parlamenti bizottsági viták a második zsidótörvény tervezetéről", *Holocaust Füzetek*, no. 15 (2002), pp. 69–86; no. 16 (2002), pp. 18–37
- K. Farkas Claudia, *Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon, 1920–1944* (Politikatörténeti Füzetek, 32) (Budapest: Napvilág Kiadó, 2010), p. 160 skk.

1939:rv. tc. a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról

1. §. A jelen törvény alkalmazása szempontjából zsidónak kell tekinteni azt, aki ő maga, vagy akinek legalább egyik szülője, vagy akinek nagyszülői közül legalább kettő a jelen törvény hatályba lépésekor az izraelita hitfelekezet tagja vagy a jelen törvény hatályba lépése előtt az izraelita hitfelekezet tagja volt, úgyszintén a felsoroltaknak a jelen törvény hatályba lépése után született ivadékait.

Az előző bekezdésben meghatározott személyek közül nem lehet zsidónak tekinteni azt, aki az 1939. évi január hó 1. napja előtt kötött házasságból származik, ha szülői közül csak az egyik és nagyszülői közül is legfeljebb kettő volt az izraelita hitfelekezet tagja és ha

1. mindkét szülője már a házasságkötéskor valamely keresztény hitfelekezet tagja volt és azontúl is keresztény hitfelekezet tagja maradt, vagy

2. szülőinek házasságuk megkötése előtt a törvényben meghatározott módon kötött megegyezése értelmében a keresztény szülő vallását követi, és a házasság megkötésekor izraelita vallású szülő az 1939. évi január hó 1. napja előtt valamely keresztény hitfelekezetre tért át és azontúl is keresztény hitfelekezet tagja maradt, vagy

3. születésétől kezdve keresztény hitfelekezet tagja volt vagy élete hetedik évének betöltése előtt keresztény hitfelekezet tagjává lett, izraelita vallású szülője az 1939. évi január hó 1. napját megelőzően vált valamely keresztény hitfelekezet tagjává, és mind ő maga, mind a szülője ezentúl is keresztény hitfelekezet tagja maradt.

Az első bekezdésben meghatározott személyek közül nem lehet zsidónak tekinteni azt sem, aki

a) az 1919. évi augusztus hó 1. napja előtt lett keresztény hitfelekezet tagjává és azontúl is keresztény hitfelekezet tagja maradt, ha zsidó szülői illetőleg zsidó szülője – amennyiben pedig szülői az 1848. évi december hó 31. napja után születtek, ezek zsidó felmenői – az 1849. évi január hó 1. napja előtt Magyarország területén születtek;

b) a jelen törvény értelmében zsidónak nem tekintendő személlyel az 1939. évi január hó 1. napja előtt kötött házasságot, ha ebből a házasságból született vagy születendő gyermekei közül egyiket sem kell a jelen törvény értelmében zsidónak tekinteni;

c) a jelen § értelmében zsidónak nem tekintendő ivadéka;

d) legkésőbb az 1939. évi január hó 1. napja óta valamely keresztény hitfelekezet kötelékébe tartozó és egyébként az a) pontban meghatározott személyi kellékeknek megfelelő szülőknek olyan ivadéka, aki születésétől kezdve keresztény hitfelekezet tagja.

A második és a harmadik bekezdés rendelkezései nem terjednek ki arra, aki a jelen törvény hatályba lépése után a jelen § értelmében zsidónak tekintendő személlyel köt házasságot.

A jelen § rendelkezéseit a házasságon kívül született gyermekekre is megfelelően alkalmazni kell.

A harmadik bekezdés a), valamint d) pontjában meghatározott személyekre és ivadékaikra az 5. § első bekezdésében, a 6, 7, a 10, a 15, a 16. §-okban és a 19. § második bekezdésében megállapított korlátozó rendelkezéseket alkalmazni kell.

Utasítatik a minisztérium, hogy – amennyiben annak szüksége fölmerül, hogy egyes személyek a jelen törvény hatálya alól megfelelő intézmény felállítása útján, a nemzet különleges érdekéből kivételesen mentesíttessenek – ily intézmény az országgyűlésnek megfelelő előterjesztést tegyen.

2. §. Amennyiben a jelen törvény másképp nem rendelkezik, rendelkezéseit nem lehet alkalmazni:

1. olyan tűzharcosra (1938:iv. tc.⁴³ 1. §) vagy az 1914–1918. évi háborúban hadifogságot szenvedettre, aki a sebesülési érem viselésére jogosult és az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért legalább egy ízben kitüntetésben részesült, vagy olyan hadirokkantra, aki az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért legalább egy ízben kitüntetésben részesült;

2. arra, akit az 1914–1918. évi háborúban ezüst vagy arany vitézségi éremmel tüntettek ki, vagy aki az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért más kitüntetésben legalább két ízben részesült, valamint arra, akinek atyját az 1914–1918. évi háborúban arany vagy legalább két ízben nagy ezüst vitézségi éremmel tüntették ki;

3. arra, akit az 1914–1918. évi háborúban a kardokkal ékesített III. osztályú vas-koronarenddel tüntettek ki, vagy aki ennél magasabb és ugyancsak a kardokkal ékesített kitüntetésben részesült, valamint ennek gyermekeire;

4. arra, aki a jelen törvény hatályba lépésekor legalább ötven százalékban hadirokkant, továbbá, annak feleségére és gyermekeire, aki a jelen törvény hatályba lépésekor hetvenöt vagy száz százalékban hadirokkant;

5. arra, akit az 1914–1918. évi háborúban hősi halált halt személy özvegye vagy gyermeke;

6. arra, aki az 1918. és 1919. évi forradalmak idején az ezek ellen irányuló nemzeti mozgalmakban részt vett, ha ezzel életét kockáztatta, vagy e miatt szabadságvesztést szenvedett, valamint ennek feleségére és gyermekeire, aki ilyen tevékenysége miatt életét veszítette;

7. a belső titkos tanácsosokra, a m. kir. titkos tanácsosokra, továbbá, arra, aki a jelen törvény hatályba lépésekor valamelyik tudományegyetem vagy a József nádor műszaki és gazdaságtudományi egyetem tényleges vagy nyugdíjas nyilvános rendes tanára;

43 "Az 1914–1918. évi világháború tűzharcosai érdemeinek elismeréséről."

8. arra, aki keresztény hitfelekezetnek tényleges vagy nyugdíjas lelkipásztora;
9. arra, aki a nemzetközi olimpiai bizottság által rendezett olimpiai versenyen bajnokságot szerzett.

A jelen §-ban megállapított mentesség a mentesített személy ivadékaira nem terjed ki.

Az első bekezdés 1–5. pontjának rendelkezéseit az 1914–1918. évi háború befejezése után az országért vívott harcokban részt vettekre is megfelelően alkalmazni kell.

3. §. Honosítás, házasságkötés vagy törvényesítés által zsidó magyar állampolgárságot nem szerezhet.

Felhatalmaztatik a belügyminiszter, hogy hatálytalanítsa a honosítás (visszahonosítás) útján az 1914. évi július hó 1. napja után magyar állampolgárrá lett annak a zsidónak a honosítását (visszahonosítását), akit életviszonyai nem utalnak arra, hogy az ország területén maradjon. Hatálytalanítani kell a honosítást (visszahonosítást), ha a honosításnak (visszahonosításnak) a törvényben meghatározott előfeltételei nem állottak fenn, vagy ha a magyar állampolgárságnak honosítás (visszahonosítás) útján való megszerzése érdekében bűncselekményt vagy fegyelmi vétséget követtek el vagy a hatóságot megtévesztették.

A honosítás (visszahonosítás) hatálytalanítása kiterjed a honosított (visszahonosított) személynek vele együttélő feleségére és atyai hatalma alatt álló kiskorú gyermekeire is, ha a határozat eltérően nem rendelkezik.

A honosítás (visszahonosítás) hatálytalanításával együtt a névváltozás engedélyezését is hatálytalanítani kell.

4. §. Zsidót nem lehet az országgyűlés felsőházának tagjává megválasztani, kivéve az izraelita hitfelekezet képviselőire hivatott lelkészeket.

Zsidónak csak akkor van országgyűlési, törvényhatósági és községi választójoga és zsidót csak akkor lehet országgyűlési képviselőnek, törvényhatósági bizottsági és községi képviselőtestületi tagnak megválasztani, ha ő maga és szülői – amennyiben szülői az 1867. év december hó 31. napja után születtek, ezeknek szülői is – Magyarországon születtek és a törvényben meghatározott egyéb előfeltételeken felül hitelt érdemlően igazolja azt is, hogy szülői vagy – amennyiben szülői az 1867. évi december hó 31. napja után születtek – ezek felmenői 1867. évi december hó 31. napja óta állandóan Magyarország területén laktak.

Zsidó csak az összes választók közül választás, továbbá, a vallásfelekezetek képviselője jogcímén lehet a törvényhatósági bizottság tagja. Zsidó mint legtöbb adófizető nem lehet a községi képviselőtestület tagja. Zsidó a törvényhatósági és a községi legtöbb adófizetők névjegyzékébe nem lehet felvenni.

Az, akit az országgyűlési képviselőválasztók névjegyzékébe felvettek, ha őt a jelen törvény értelmében zsidónak kell tekinteni, köteles ezt bejelenteni. Zsidó csak akkor gyakorolhat választójogot, ha igazolja, hogy őt ez a jog a második bekezdés értelmében megilleti. Egyébként a zsidók választójogára vonatkozó részletes szabályokat a minisztérium rendeletben állapítja meg.

A jelen törvény kihirdetésének napját követő négy hónap alatt tartott választás esetében annál a zsidónál, aki a törvényben a választójogra megszabott egyéb előfeltételeken felül igazolja azt, hogy ő maga és szülői – amennyiben szülői az 1867. évi december hó 31. napja után születtek, ezen szülői is – Magyarországon születtek, a második bekezdésben meghatározott választójogosultság szempontjából véleményezni kell, hogy szülői vagy – amennyiben szülői az 1867. évi december hó 31. napja után születtek – ezek felmenői az 1867. évi december hó 31. napja óta állandóan Magyarország területén laktak.

5. §. Tisztviselőként vagy egyéb alkalmazottként zsidó nem léphet az állam, törvényhatóság, község, úgyszintén bármely más köztestület, közintézet vagy közüzem szolgálatába. Ez a rendelkezés a társadalombiztosító intézetek szerződött és ideiglenesen megbízott orvosaira is irányadó. A biztosító intézet elnöke az intézet zsidó szerződött orvosainak szerződéses jogviszonyát egy évi felmondással megszüntetheti.

A közép-, a középfokú és a szakiskolákban oktatást végző zsidó tanárokat, a népiskolákban oktatást végző zsidó tanítókat, továbbá, a zsidó községi jegyzőket (körjegyzőket) az 1943. évi január hó 1. napjáig, a zsidó k. r. ítélőbírákat és a kir. ügyészségek zsidó tagjait az 1940. évi január hó 1. napjával nyugdíjazni kell, illetőleg az erre irányadó szabályok szerint a szolgálatból végkielégítéssel el kell bocsátani. Nem terjed ki ez a rendelkezés arra, aki az előbb meghatározott időpont eltelte előtt a közszolgálat más ágában nyer alkalmazást.

A jelen § rendelkezéseit a 2. § első bekezdésében meghatározott személyekre is alkalmazni kell.

Az izraelita hitfelekezeti vallástanárookra (vallástanítókra) és az izraelita hitfelekezet szervezeteinek, intézményeinek és intézeteinek alkalmazottaira a jelen § rendelkezései nem terjednek ki.

Felhatalmaztatik a vallás- és közoktatásügyi miniszter, hogy rendelettel szabályozza az izraelita hittanító iskolák és tanfolyamok számát, szervezetét, működését és felügyeletét, valamint általában az úgynevezett héber tantárgyak oktatását.

6. §. Zsidót kir. közjegyzőnek, hites tolmácsnak, állandó bírósági vagy más hivatalos szakértőnek (becsüsnek) kinevezni, közjegyzői helyettesnek kirendelni, zsidónak szabadalmi ügyvivői jogosítványt adni nem lehet. Ezt a rendelkezést a 2. § első bekezdésében meghatározott személyekre is alkalmazni kell.

Hites könyvvizsgálatra képesítő vizsgára zsidót mindaddig nem lehet bocsátani, amíg a zsidó hites könyvvizsgálók száma az összes hites könyvvizsgálók számának hat százalékát kitevő szám alá nem csökken.

7. §. Az egyetemek és a főiskolák első évfolyamára zsidót csak olyan arányban lehet felvenni, hogy a zsidó hallgatók (növendékek) száma az egyetem vagy a főiskola illető karára (osztályára) felvett összes hallgatók (növendékek) számának hat százalékát, a József nádor műszaki és gazdaságtudományi egyetem közgazdasági karának közgazdasági és kereskedelmi osztálya a hallgatók számának tizenkét százalékát ne

haladja meg. Ez a rendelkezés nem terjed ki az egyetemek hittudományi karának és a hittudományi főiskoláknak a hallgatóira (növendékeire).

8. §. A társadalombiztosító intézetek önkormányzati szerveinek választásánál érvényesen csak olyan lajstromot lehet ajánlani, amelyen a jelöltek hat százalékánál több zsidó nem szerepel. Az egyes ajánló csoportok lajstromára jutott tagsági helyeknek legfeljebb hat százaléka tölthető be zsidóval. Ennélfogva az egyes lajstromokra jutott tagsági helyek – a hat százalék kimerítése után – a lajstrom sorrendjében esetleg következő zsidóknak figyelmen kívül hagyásával, a sorrendben következő nemzsidó jelöltekkel illetik.

Nem lajstromos választás esetében, ha az egyes választócsoportok csak egy rendes tagot választanak, zsidót megválasztani nem lehet.

9. §. Ügyvédi, mérnöki, orvosi kamarába, sajtókamarába, úgyszintén színművészeti és filmművészeti kamarába zsidót tagul csak olyan arányban lehet felvenni, hogy a zsidó tagok száma az illető kamara összes tagjai, ha pedig a kamara szakosztályokra vagy foglalkozási csoportokra tagozódik, az egyes szakosztályok, illetőleg foglalkozási csoportok tagjai számának hat százalékát ne haladja meg. Mindaddig, amíg a zsidó kamarai tagok száma az illető kamara összes tagjai számának hat százalékát kitevő szám alá nem csökken, zsidó kamarai tagul felvenni nem lehet. A 2. § első bekezdése alá eső személyt az időközönként felvehető tagok számának három százaléka erejéig, úgyszintén az 5. § második bekezdése értelmében nyugdíjazott vagy a szolgálatból az említett rendelkezés értelmében egyébként elbocsátott személyt, valamint azt a zsidót, aki az 1939. évi január hó 1. napja előtt közjegyzőhelyettes volt, kamarai tagul fel lehet venni akkor is, ha a kamarai zsidó tagjainak száma a fent említett hat százalék alá még nem is csökkent. A kamarai tagul felvételre jelentkező zsidó hadirokkantat (1933:VII. tc. 2. § A) pont), valamint tűzharcost (1938:IV. tc. 1. §) a többi zsidó jelentkezőkkel szemben előnyben kell részesíteni.

A 2. § első bekezdése alá eső személyeket kamarai tagul az összes kamarai tagok számának három százaléka erejéig azután is fel lehet venni, miután a zsidó kamarai tagok száma – a 2. § első bekezdése alá eső személyeket nem számítva – hat százalék alá csökkent.

Az előző bekezdések rendelkezéseit megfelelően alkalmazni kell a helyettes ügyvédekre, valamint az ügyvédjelöltekre (1937:IV. tc. 67. és 70. §), úgyszintén a mérnökhelyettesekre (1923:XVIII. tc.⁴⁴ 10. §) is.

Az első bekezdésben felsorolt kamarák tisztikarának és választmányának tagja zsidó csak a tisztikar, illetőleg a választmány tagjai hat százalékának erejéig lehet. Ha a kamara tisztikarának, illetőleg választmányának tagjai közt a zsidók száma a jelen törvény hatályba lépésekor a hat százalékot meghaladja, a zsidó tisztviselők, illetőleg választmányi tagok megbízatása megszűnik, és helyüket a törvény hatályba lépésétől

44 "Az erdészeti igazgatásról."

számított harminc nap alatt új választás útján kell betölteni. Az ebben a tekintetben esetleg szükséges részletes szabályokat az illetékes miniszter rendeletben állapítja meg.

Felhatalmaztatik a minisztérium, hogy az 1938:xv. tc.⁴⁵ 2. és 3. §-ában és a jelen §-ban foglaltaknak szem előtt tartásával művészeti kamarák felállításáról gondoskodjék.

10. §. Akár időszakai, akár nem időszakai lap szerkesztésében állandó munkaviszonyban álló munkatársul zsidókat csak az értelmiségi munkakörben foglalkoztattakra megállapított szabályoknak (17. §) megfelelően lehet alkalmazni.

Zsidó nem lehet időszakai lap felelős szerkesztője, kiadója, főszerkesztője, vagy bármily névvel megjelölt olyan munkatársa, aki a lap szellemi irányát megszabja, vagy a lap szerkesztésében egyébként irányító befolyást gyakorol. Ezt a rendelkezést a 2. § első bekezdésében megjelölt személyekre is alkalmazni kell.

Az előző bekezdések rendelkezéseit nem lehet alkalmazni azokra az időszakai lapokra, amelyek kizárólagosan izraelita hitfelekezeti, zsidó művelődési, gazdasági vagy más zsidó társadalmi célokat szolgálnak és ezt a jellegüket a lap címében (alcímében) határozottan feltüntetik.

A miniszterelnök nem magyar nyelvű időszakai lapokra a jelen § rendelkezései alól kivételt tehet.

11. §. Zsidó nem lehet színház igazgatója, művészeti titkára, dramaturgja vagy bármily névvel megjelölt olyan alkalmazottja, aki a színház szellemi vagy művészeti irányát megszabja, a színház művészeti személyzetének alkalmazásában vagy a színház művészeti ügyvételében egyébként befolyást gyakorol.

Az előző bekezdés rendelkezéseit megfelelően alkalmazni kell a mozgófényképet előállító, forgalomba hozó vagy előadó vállalatok igazgatóira és az igazgatási tennivalókat ellátó művészi ügyvezetőire, ügykezelőire és egyéb olyan alkalmazottaira, akik a mozgófénykép előállításában, forgalomba hozatalában vagy a műsor megállításában irányító befolyással közreműködnek.

Mozgófényképet előadó vállalatnál alkalmazott igazgató, vagy igazgatási tennivalókat ellátó ügyvezető csak az lehet, aki a színművészeti és filmművészeti kamara tagja.

Színházi előadások üzletszerű rendezésére (tartására) zsidó vagy jogi személy hatósági engedélyt nem kaphat.

A jelen § rendelkezései a 2. § első bekezdésében megjelölt személyekre is alkalmazni kell.

12. §. Állami egyedáruság alá eső cikkek árusítására engedélyt, úgyszintén hatósági engedélytől függő hasznot hajtó olyan egyéb jogosítványt, amelynek engedélyezése vagy engedélyezésének megtagadása a hatóság szabad mérlegelésétől függ, zsidónak nem lehet adni. A jelen törvény hatályba lépése előtt zsidóknak kiadott

45 Lásd fentebb, #196/a.

(zsidók által megszerzett) ilyen engedélyeket (jogosítványokat) a törvény hatályba lépésétől számított öt év alatt, dohánynagyárudai és dohánykisárudai engedélyt, saját termésű bornak kismértékben eladására jogosító engedélyt, továbbá, megyei városban, a törvény hatályba lépésétől számított három év eltelte után kezdődő öt év alatt meg kell vonni.

Az állami egyedáruság alá eső cikkek előállítására vagy feldolgozására és értékesítésére vonatkozó engedélynek (jogosítványnak) az előző bekezdés szerinti megvonását vagy az engedély meghosszabbításának (megújításának) megtagadását mellőzni lehet, ha az engedély (jogosítvány) alapján folytatott üzem megszűnése az adott időpontban a termelést, a közfogyasztást, vagy a munkaviszonyokat jelentős mértékben károsan befolyásolná.

Az első bekezdés alapján visszavont gyógyszerértári jognak újbóli engedélyezése esetében az új engedélyes köteles a korábbi engedélyesnek, illetőleg örökösének kívánságaira a gyógyszerértár berendezését és anyagkészletét az Országos Közegészségügyi Tanács megfelelő szaktanácsa által a tényleges viszonyok figyelembevételével megállapított becsértékén átvenni, ezenfelül a gyógyszerértári jogosítvány ellenértékét is megfizetni. A gyógyszerértári jogosítvány ellenértékéül azoknak az összegeknek egy évre eső átlagát kell tekinteni, amelyek az elvonás évét megelőző öt évben a vagyonadó kivetésének alapjául szolgáltak. A becsértéknek és a gyógyszerértári jogosítványért járó ellenértéknek megfizetésére a határidőt, továbbá, a fizetés módozatait a belügyminiszter állapítja meg.

Reálgyógyszerártári jogot zsidó élők közötti jogügylet alapján egyáltalában nem, végintézkedés alapján vagy törvényes örökösödés jogcímén pedig csak abban az esetben szerezhethet, ha az örökhagyónak egyenes ágon rokona vagy házastársa.

A belügyminiszter a mozgófényképüzemekre vonatkozóan kiadott összes mutatóványengedélyeket a jelen törvény végrehajtása céljából bármikor felülvizsgálhatja és a felülvizsgált bármelyik engedélyt megvonhatja.

Nem kaphat állami egyedáruság alá eső cikkek árusítására engedélyt, úgyszintén az első bekezdés alá eső egyéb jogosítványt az, aki a maga neve alatt zsidó részére kísérelte meg az engedély, illetőleg a jogosítvány megszerzését.

Az első bekezdés alá eső jogosítvány hasznosítása tárgyában zsidóval kötött társulási szerződést jóváhagyni nem lehet, a törvény hatályba lépése előtt jóváhagyott ilyen szerződést a miniszter felhívására meg kell szüntetni; a társulási szerződés ilyen esetben egy évi felmondással akkor is megszüntethető, ha a szerződés ezt kizárja vagy hosszabb felmondási időhöz köti.

13. §. Közszállítást (1931:xxi. tc.⁴⁶ 21. §) zsidóknak csak annyiban lehet odaítélni, hogy a zsidóknak odaítélt közszállítások vállalati összege együttvéve a hatóság, hivatal, intézet, vállalat, üzem vagy más intézmény évi költségvetésébe, úgyszintén

46 "Az iparfejlesztésről."

megállapított beruházási tervébe (munkatervébe) a közszállítások fedezésére felvett egész összegnek az 1939. és az 1940. években húsz, az 1941. és az 1942. években tíz, az 1943. évtől kezdve pedig hat százalékát meg ne haladja. Ettől a szabálytól csak abban az esetben lehet eltérni, ha a közszállításra más nem jelentkezik, vagy ha ajánlata lényegesen kedvezőtlenebb.

Nem szabad közszállításban részesíteni azt, akit a bíróság a jelen törvényben meghatározott vétség miatt jogerősen elítélt. Nem szabad közszállításban részesíteni azt a nemzsidót, aki a maga neve alatt zsidó részére, úgyszintén azt a zsidót, aki nemzsidónak a neve alatt a maga részére szerez meg közszállítást vagy ezt megkísérli.

14. §. Ipar gyakorlására zsidónak iparigazolványt, illetőleg iparendedélyt mindaddig nem lehet kiállítani, amíg az illető községben a zsidóknak kiadott iparigazolványok és iparendedélyek együttes száma a községben fennálló összes iparigazolványok és iparendedélyek számának hat százaléka alá nem csökken. A kereskedelem- és közlekedésügyi, illetőleg az iparügyi miniszter közérdekből kivételt tehet.

Foglalkozást közvetítő irodára, továbbá, hitelhírszolgálatra és hiteltudósításra zsidó iparendedélyt nem kaphat. Foglalkozást közvetítő irodára a jelen törvény hatályba lépése előtt zsidónak adott iparendedély az 1940. évi december hó 31. napján megszűnik.

15. §. Mező- vagy erdőgazdasági ingatlant zsidó élők közötti jogügylet útján csak árverés vagy árverés hatályával magánkézből eladás során és csakis a hatóság engedélyével tett vételi ajánlat alapján szerezhethet.

Az előző bekezdésben meghatározott korlátozás nem terjed ki arra az esetre:

a) ha az ingatlant gyár-, bánya-, ipar- vagy fürdőtelep létesítése, kibővítése vagy fenntartása céljára szerzik meg és a szerző fél az ingatlan fekvése szerint illetékes kereskedelmi és iparkamara által kiállított nyilatkozattal igazolja, hogy az ingatlan megszerzése az említett célra szükséges;

b) a megszerezni kívánt ingatlan házhely céljára alkalmas, 600 négyszögölnél nem nagyobb és a szerző fél hatósági bizonyítvánnyal igazolja, hogy házhelye vagy lakóházzal beépített ingatlana nincsen.

Az első bekezdésben említett körülmények igazolásának módját, az első bekezdés értelmében szükséges hatósági engedély megadására, illetőleg hatósági bizonyítvány kiállítására jogosult hatóságot és ennek eljárását, úgyszintén a telekkönyvi hatóság eljárására vonatkozó szabályokat az igazságügy-miniszter a földművelésügyi miniszterrel egyetértve rendelettel állapítja meg.

16. §. Zsidót az egyébként fennálló korlátozásokra tekintet nélkül lehet összes mezőgazdasági ingatlanának tulajdonul vagy kishaszonbérletek céljára átengedésre kötelezni. Ezt a rendelkezést arra a mezőgazdasági ingatlanra is alkalmazni kell, amelyet zsidó az 1937. évi december hó 31. napja után és a jelen törvény hatályba lépése előtt élők közötti vagy halál esetére szóló jogügylettel bárkire átruházott; ennek a rendelkezésnek alapján azonban átengedésre kötelezésnek nemzsidóra átruházott ingatlan tekintetében csak az átruházástól számított három év alatt van helye.

Az első bekezdés alapján nincs helye átengedésre kötelezésnek, ha

a) az ingatlan a 15. § második bekezdésének a) pontjában megjelölt célra szolgál és ezt az illetékes hatóság igazolja;

b) az ingatlan házhely céljára alkalmas, 600 négyszögölnél nem nagyobb és a tulajdonos hatósági bizonyítvánnyal igazolja, hogy házhelye vagy lakóházzal beépített más ingatlana nincs.

A második bekezdésben foglaltak tekintetében a 15. § harmadik bekezdése megfelelően irányadó.

Ha zsidó mező- vagy erdőgazdasági ingatlanát átruházza, az átruházáshoz, tekintet nélkül az ingatlan területére és a szerző fél személyére, hatósági hozzájárulás szükséges. Ily esetben az állami elővásárlási jogot, tekintet nélkül az ingatlan területére és a szerző fél személyére, gyakorolni lehet vagy pedig az ingatlant elidegenítő jogügylet tudomásulvételét az elővásárlási jog gyakorlása nélkül meg lehet tagadni.

17. §. A közszolgálat körén kívül akár természetes személy, akár jogi személy által fenntartott ipari (kereskedelmi), bányászati, kohászati, bank- és pénzváltóüzleti vállalatban, biztosítási magánvállalatban, közlekedési vállalatban és mezőgazdasági (kert- és szőlőgazdasági) üzemben, továbbá, bármiféle más kereső foglalkozásban tisztviselői, kereskedősegédi vagy más értelmiségi munkakörben zsidót csak olyan arányban szabad alkalmazni, hogy a 2. § első bekezdése alá nem eső zsidó alkalmazottak száma a vállalatnál (kereső foglalkozásban) értelmiségi munkakörben foglalkoztatottak számának tizenkét százalékát, az összes zsidó alkalmazottak száma pedig – ideszámítva tehát a 2. § első bekezdése alá eső alkalmazottakat is – az értelmiségi munkakörben foglalkoztatottak számának tizenöt százalékát ne haladja meg.

Ha az értelmiségi munkakörben foglalkoztatottak száma tizenötönél kevesebb, de négyenél több, legfeljebb két, ha pedig az alkalmazottak száma ötnél kevesebb, legfeljebb egy alkalmazott lehet zsidó. Ennek a rendelkezésnek a szempontjából a 2. § első bekezdésében meghatározott mentességet nem lehet figyelembe venni; a 2. § első bekezdése alá eső személyeket azonban – egyébként egyenlő előfeltételek mellett – az alkalmazás és a szolgálatban megtartás szempontjából előnyben kell részesíteni.

Az első és a második bekezdés rendelkezései megfelelően irányadók az alkalmazottak illetményei (akár pénzben, akár természetben bármely címen élvezett juttatások) összegének arányára is.

Az első, a második és a harmadik bekezdésben meghatározott arányszámot az 1943. évi január hó 1. napjáig kell elérni. A csökkentést félévenként minden évben június hó 30. és december hó 31. napjáig legalábbis egyenletesen akként kell végrehajtani, hogy az első, a második és a harmadik bekezdésben meghatározott arány az 1943. évi január hó 1. napjáig eléressék.

Az olyan vállalat, amelynél az utolsó három évben a közszállítások az évi forgalom húsz százalékát meghaladták, az előző bekezdésben meghatározott kötelezettségnek az 1941. évi június hó 30. napjáig tartozik eleget tenni. A negyedik bekezdésben meghatározott határidőt a minisztérium az illetékes miniszter előterjesztésére

két évvel meghosszabbíthatja az olyan vállalat tekintetében, amely évi termelésének legalább harminchárom százalékát külföldre szállítja, három évvel pedig az olyan vállalat tekintetében, amely évi termelésének legalább harminchárom százalékát szabadon átváltható devizák ellenében szállítja külföldre.

A zsidó alkalmazottak számának és illetményeinek az összes alkalmazottak számához és illetményeinek összegéhez viszonyított, az 1938. évi március hó 1. napján fennállott arányszámát a zsidó alkalmazottak javára megváltoztatni nem szabad. Ez a rendelkezés az 5. § második bekezdése értelmében nyugdíjazott vagy a szolgálatból az említett rendelkezés értelmében egyébként elbocsátott személy alkalmazását nem zárja ki.

A jelen § értelmében megüresedő helyekre külföldi állampolgárt csak az illetékes miniszter előzetes hozzájárulásával lehet alkalmazni. Azokat a zsidókat, akik valamely keresztény hitfelekezet tagjai, az előző bekezdésben meghatározott arányszám tekintetében legalábbis annak egynegyed részéig kell – egyébként egyenlő előfeltételek közt – figyelembe venni. A zsidó hadirokkantat (1933:VII. tc. 2. § A) pont), valamint tűzharcost (1938:IV. tc. 1. §) az előző bekezdésekben meghatározott arányszám keretében más zsidókkal szemben – egyébként egyenlő előfeltételek közt – előnyben kell részesíteni.

A jelen § rendeletben rendelkezhetik arról, hogy a jelen § alapján megüresedett és a nem vezető állások körébe tartozó állások egy részét csak az erre a célra összeállított hivatalos névjegyzékben feltüntetett jelentkezők sorából szabad betölteni.

Ha a gazdasági élet zavartalan menete vagy a termelés rendje érdekében elkerülhetetlenül szükséges, a minisztérium az illetékes miniszter előterjesztésére kivételesen megengedheti azt, hogy különleges szakértelmet kívánó munkakörben zsidó – amennyiben a munkakör ellátására alkalmas nemzsidó magyar állampolgár rendelkezésére nem áll – az előző bekezdésben meghatározott arányszámon felül és meghatározott időre alkalmazásban maradjon.

A jelen § alkalmazása szempontjából az utazókat (üzletszerzőket, ügynököket) a többi alkalmazottól elkülönítve kell figyelembe venni; az illetékes miniszter az utazók (üzletszerzők, ügynökök) tekintetében a jelen § rendelkezéseinek alkalmazása alól közérdekből kivételt tehet.

A jelen § rendelkezéseit alkalmazni kell a kir. közjegyző, a bírósági végrehajtó és a szabadalmi ügyvivő alkalmazottaira.

18. §. Ha vállalat közfogyasztás céljára szolgáló árut bizományosi vagy más néven létesített szervezet útján hoz forgalomba, a szervezetben zsidók csak olyan arányban vehetnek részt, hogy számuk a szervezetben részt vevők együttes számának, jutalékuk vagy más hasonló jellegű jövedelmük pedig az összes résztvevők jutalékának vagy más hasonló jellegű jövedelmének tizenkét százalékát – a 2. § első bekezdése alá eső személyeket is figyelembe véve, tizenöt százalékát – ne haladja meg.

A kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter az iparügyi miniszterrel egyetértve állapítja meg azokat az árukat, amelyeket forgalomba hozó vállalatok tekintetében az

előző bekezdés rendelkezéseit alkalmazni kell és határozza meg azt az időt – lehetőleg a 17. § negyedik, ötödik és hatodik bekezdésében foglaltaknak megfelelő figyelembevételével – amely alatt az előző bekezdés rendelkezéseit végre kell hajtani.

A szervezetben részvételre zsidóval kötött szerződés egy évi felmondással akkor is megszüntethető, ha a szerződés a felmondást kizárja vagy hosszabb felmondási időhöz köti. A szerződésnek az egy évi felmondás következtében megszűnése miatt a szerződés vagy a felmondási idő hosszabb tartamára alapított kártérítési követelést nem lehet érvényesíteni.

19. §. A 17. § rendelkezéseit megfelelően alkalmazni kell az 5. § rendelkezései alá nem eső bármely egyesület (érdekképviselő), vagy bármily más megjelölésű szervezet, úgyszintén alapítvány tisztviselőire, valamint értelmiségi munkakörben foglalkoztatott egyéb alkalmazottaira.

Munkásegysület vagy más munkásszervezet intézőszervének vagy tisztikarának tagja, munkaközvetítéssel foglalkozó szervezeteinek tisztviselője vagy értelmiségi munkakörben foglalkoztatott egyéb alkalmazottja zsidó nem lehet. Ezeket a rendelkezéseket a 2. § első bekezdésében megjelölt személyekre is alkalmazni kell.

A jelen § rendelkezéseit nem lehet alkalmazni azokra a szervezetekre és alapítványokra, amelyek kizárólagosan a 10. § harmadik bekezdésében meghatározott célokra alakulnak, vagy ilyen célokra állanak fenn és amelyeknek alapszabályaik vagy más szervezeti szabályaik szerint csakis zsidó tagjai lehetnek.

20. §. A 12–16. §-ban a zsidókra megállapított rendelkezéseket megfelelően kell alkalmazni jogi személyekre és a társasági jogviszony körében azon az alapon, hogy a vezetők többsége, az igazgatóság vagy a felügyelőbizottság tagjainak többsége, illetőleg a tulajdonostársak többsége zsidó. A részletes szabályokat a minisztérium rendeletben állapítja meg.

21. §. Ha a zsidó alkalmazottat a jelen törvény rendelkezései következtében kell elbocsátani, a szolgálati viszonyt felmondás útján a törvényes felmondási idő elteltétől számított hatállyal meg lehet szüntetni még akkor is, ha a szolgálati szerződés szerint a szolgálati viszony határozott időre szól. Ilyen esetben az alkalmazottat a javadalmazásnak a törvényes felmondási időre eső része, valamint a törvényes végkielégítés illeti meg. Ezt meghaladó végkielégítés vagy egyéb kártalanítás az alkalmazottnak nem jár.

Ha az alkalmazottnak a szolgálati szerződés vagy az alkalmazottakra irányadó szolgálati szabályzat szerint akár a vállalatától, akár a vállalat elismert nyugdíjpénztárától nyugdíjra van igénye, ezt az igényét az elbocsátás nem érinti.

Ha a vállalatra, illetőleg a vállalat elismert nyugdíjpénztárára a jelen törvény alapján elbocsátott alkalmazott nyugdíjának vagy végkielégítésének fizetése következtében elviselhetetlen teher hárulna, a nyugdíj vagy a végkielégítés összegét a méltányosságnak megfelelően csökkenteni lehet. Ugyanebből az okból a méltányosságnak megfelelően a végkielégítés fizetésére halasztást lehet adni vagy a végkielégítésnek meghatározott részletekben való megfizetését lehet megengedni. A csökkentés, úgy-

szintén a halasztás és a részletekben való fizetés megengedése tárgyában a közérdekeltségek felügyelőhatósága bírói út kizárásával határoz. A felügyelőhatóság határozata elleni panaszra megfelelően kell alkalmazni a felügyelőhatóság egyéb határozatai ellen benyújtható panaszra fennálló jogszabályokat.

22. §. Felhatalmaztatik a minisztérium, hogy a zsidók kivándorlásának előmozdítására és a zsidók vagyonának ezzel kapcsolatban kivitelére egyébként a törvényhozás hatáskörébe tartozó intézkedéseket rendeletben tehessék meg. Rendeletben állapíthatja meg a minisztérium azokat a vámjogi és egyéb szabályokat is, amelyek a zsidók kivándorlásának előmozdításával kapcsolatban a nemzeti vagyon védelme végett szükségesek.

23. §. Felhatalmaztatik a minisztérium, hogy a jelen törvény végrehajtása végett adatszolgáltatási kötelezettséget állapítson meg, és hogy az adatszolgáltatás ellenőrzéséről is gondoskodjék.

A minisztérium a jelen törvény rendelkezéseit megszegő vagy kijátszó vállalat vagy más szervezet élére vagy ellenőrzése végett, a kötelezett költségére a törvény rendelkezéseinek végrehajtása végett vezetőt állíthat mindaddig, amíg a vállalat vagy más szervezet a kötelességének eleget nem tett. A vezető jogkörének részletes szabályait a minisztérium rendeletben állapítja meg.

24. §. A jelen törvény végrehajtása körében eljárni hivatott hatóságokat és szervezeteket – amennyiben ebben a tekintetben ez a törvény vagy más jogszabály nem rendelkezik – a minisztérium rendeletben állapítja meg.

25. §. Amennyiben a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, kihágást követ el és két hónapig terjedhető elzárással büntetendő:

1. aki a jelen törvény alapján elrendelt bejelentési, adatszolgáltatási vagy jelentkezési kötelességének nem tesz eleget vagy a hatóság ellenőrzését másképp akadályozza;
2. aki zsidót a jelen törvény 10. §-ának első bekezdése, 17. vagy 19. §-a rendelkezésének megszegésével alkalmaz, alkalmazásban megtart vagy zsidó alkalmazottainak juttatott illetményekkel a törvényben megengedett mértéket túllépi;
3. aki külföldi állampolgárt a 17. § rendelkezéseinek megszegésével alkalmaz.

A pénzbüntetésre az 1928:x. tc. rendelkezései irányadók, a pénzbüntetés legmagasabb összege nyolcezer pengő. A pénzbüntetés behajthatatlansága esetére megállapított elzárásbüntetés tartamára az 1931:xxvi. tc. 3. §-a harmadik bekezdésének, a kihágás elévülésére e § negyedik bekezdésének rendelkezése irányadó.

A kihágás miatt az eljárás a közigazgatási hatóságnak mint rendőri büntető bíróságnak, a m. kir. rendőrség működése területén a m. kir. rendőrségnek mint rendőri büntető bíróságnak hatáskörébe tartozik.

26. §. Vétséget követ el és egy évig terjedhető fogházzal büntetendő:

1. aki a 25. §-ban meghatározott cselekményt annak ellenére követte el, hogy kötelességére a hatóság figyelmeztette;
2. aki a 25. §-ban meghatározott cselekményt elköveti, ha ilyen kihágás miatt már megbüntették és büntetésének kiállása óta két év még nem telt el;

3. aki a jelen törvény végrehajtása körében a hatóságot fondorlattal megteveszti vagy megteveszteni törekszik;

4. aki a 10. § rendelkezésének megszegésével időszaki lap felelős szerkesztőjének, kiadójának, főszerkesztőjének, a lap szellemi irányát megszabó vagy a lap szerkesztésében irányító befolyást gyakorló munkatársának zsidót alkalmaz, úgyszintén az a zsidó, aki az ilyen alkalmazást elfogadja;

5. aki a 11. § rendelkezésének megszegésével színház igazgatójának, művészeti titkárnak, dramaturgjának, a színház szellemi vagy művészeti irányát megszabó vagy a színház művészeti ügyvitelében egyébként irányító befolyást gyakorló alkalmazottjának, mozgófényképet előállító, forgalomba hozó vagy előadó vállalat igazgatójának, illetőleg a 11. § második bekezdésében említett irányító befolyást gyakorló alkalmazottjának zsidót alkalmaz, úgyszintén az a zsidó, aki az ilyen alkalmazást elfogadja;

6. Az a nemzsidó, aki a maga neve alatt zsidó részére, vagy az a zsidó, aki nemzsidó neve alatt a maga részére az állami egyedáruság alá eső cikkek árusítására engedélyt vagy hatósági engedélytől függő egyéb jogosítványt a törvény rendelkezésének kijátszásával megszerez vagy ilyen engedély vagy egyéb jogosítvány megszerzését a törvény rendelkezésének kijátszásával megkísérli;

7. Az a nemzsidó, aki a maga neve alatt zsidó részére vagy az a zsidó, aki nemzsidó neve alatt a maga részére a 13. § rendelkezésének megszegésével szerez meg közszállítást vagy közszállítás megszerzését megkísérli.

A 3. pontban meghatározott cselekmény büntett és büntetése három évig terjedhető börtön, hivatalvesztés és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztése, ha az 1. § harmadik bekezdésének a) vagy d) pontjában meghatározott személyi körülmények igazolása végett követik el.

A pénzbüntetésre az 1928:x. tc. rendelkezései irányadók, a pénzbüntetés legmagasabb mértéke húszezer pengő.

27. §. Ha a 26. §-ban meghatározott büntettet vagy vétséget vállalat alkalmazottja vagy megbízott követte el és a vállalat tulajdonosát (üzletvezetőjét), illetőleg a megbízót a hivatásból folyó felügyeleti vagy ellenőrzési kötelességének teljesítésében akár szándékos, akár gondatlan mulasztás terheli, a vállalat tulajdonosa (üzletvezetője), illetőleg a megbízó vétség miatt a 26. §-ban meghatározott büntetéssel büntetendő.

28. §. A 26. és a 27. §-ban meghatározott bűncselekmény miatt való elítélése esetében el kell rendelni az ítéletnek az elítélt költségén hírlapban közzétételét.

29. §. A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról szóló 1938:xv. tc. 4–8. §-ai hatályukat veszítik. Azokat a rendelkezéseket, amelyeket jogszabály az 1938:xv. tc. 4. §-a első bekezdésében meghatározott személyekre állapít meg, a jelen törvény hatályba lépése után a zsidókra kell megfelelően alkalmazni.

A jelen törvény kihirdetésének napján lép hatályba; végrehajtásáról a minisztérium gondoskodik, a törvény végrehajtása során a visszacsatolt területekre vonatkozóan – amennyiben az ottani viszonyokhoz képest szükséges – átmenetileg eltérő szabályokat állapíthat meg.

Vitéz Imrédy Béla, Tasnádi Nagy András & gr. Teleki Pál

A második zsidótörvényről

1938–1939

(a) Vitéz Imrédy Béla (1891–1946) miniszterelnök & Tasnádi Nagy András (1882–1956) igazságügy-miniszter, A törvényjavaslat indokolása, 1938. december 23

Megjelent:

Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott országgyűlés képviselőházának irományai, XII (Budapest: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. nyomása, 1939), pp. 304–308 (Melléklet a 702. számú irományhoz)

Irodalom:

Nathaniel Katzburg, *Zsidópolitika Magyarországon, 1919–1943* (Budapest: Babel Kiadó, 2002), pp. 268–269 (Rövid részlet gr. Teleki Pál fogalmazványából az Általános indokolás előkészítésére)⁴⁷

Általános indokolás

(...) Mind szélesebb körű lett annak a felismerése, hogy a zsidóság sajátos, minden néptől élesen elkülönülő népcsoport. Származásbeli különbségei és területi szétszórtsága ellenére évezredek óta élettani és lelki elkülönülésben él. Elkülönülése következtében faji, élettani, lelki, szellemi és érzelmi egység. Ez az egység kifejeződik ennek a népnek mind sajátos, öt más népektől a legélesebben elkülönítő vallásában és hagyományaiban, mind erkölcstanában, bölcséletében és racionalizmusában, amelyek a zsidó nép, a zsidó család, a zsidó egyén életét eltöltik és meghatározzák. Ez az egység sajátosan szövődik össze a zsidóságnak területi szétszórtságában kifejlődött vándorlási ösztönével. Ezeknek a tulajdonságoknak párulása folytán tud egyszerre és egyben erősen egybeforrt, összetartó és mégis nemzetközi lenni. Ezekből folyik jellemzően és a legtöbb nép tulajdonságaitól elütően a szélsőségekre való hajlamossága. Vándorlási hajlamából folyik a tulajdonnak a földhöz kötött népek felfogásától eltérő, a tulajdont ingóként néző szemlélete.

A zsidók évezredes elzárkózása a mindenkori környezettől s faji, érzelmi és szellemi életüknek idegen tényezők közrehatását évezredekken át kizáró alakulása okozták azt, hogy idegenek maradnak a népek összességének és minden nemzetnek testében,

⁴⁷ Gr. Teleki nyilatkozatát a szerzősége nézve lásd alább, #198/b.

hogy az őket vendégül befogadó népekbe való beolvadási törekvésük ellenére mindig tovább él bennük az ösztönös hajlam, hogy zárt fajiságukban megmaradjanak.

Több évezredes erkölcstanuk és hagyományuk, amely a maguk fajtájával és az idegennel szemben sokszor különböző felfogást és magaviseletet von maga után, fajiságukban gyökerező öröklött tulajdonság, és nem vethető le könnyen. Évezredes, faji szempontból elzárkózott testi és lelki fejlődésük eredménye az, hogy közösségük tulajdonságai oly erősek, hogy más népekkel való keveredés esetén ezek a tulajdonságok fel nem olvadnak, s ők maguk elkülönítettek maradnak. Csak sokszor ismétlődő kereszteződés más népek vérével és szilárd meggyőződéssel párosult nagyon erős akarat tudja ezeket a tulajdonságokat módosítani, tompítani, ha nem is egészen megszüntetni.

A zsidóság eme fajiságának és ebből a nemzeti társadalmakra háruló hátrányoknak felismerése az 1938. év folyamán több európai államot késztetett arra, hogy térfoglalásuknak törvényes intézkedésekkel gátat vessen, sőt a zsidóságot a nemzet életéből lehetőleg kiszorítsa.

Amint már említettük, a Német Birodalom évek óta a legerélyesebb intézkedéseket foganatosítja a szám és a gazdasági súly szempontjából a magyarországinál jóval kisebb jelentőségű németországi zsidóság ellen, és ezeket a rendszabályokat kiterjesztette az időközben bekebelezett Ausztriára és a szudétanémet területekre is. Észak felől Lengyelország az utolsó években szintén megkezdte a zsidóság intézményes visszaszorítását, közvetlen szomszédaink is valamennyien, nevezetesen Cseh-Szlovákia, Jugoszlávia és Románia egyaránt megindították a zsidóság intézményes visszaszorítását, és rendkívül erélyes intézkedésekkel erre az útra lépett Olaszország is, ahol pedig a zsidóság a lakosság számához képest elenyészően csekély. Hazánkat tehát kétszáz-milliónyi hatalmas népgyűrű veszi körül, amely a zsidóságot magából kiszorítani igyekezik. A természet megcáfolhatatlan törvénye szerint fog előállni tehát a helyzet, hogy a zsidóság ebből a kétszáz-milliónyi népgyűrűből – a nyomásnak a legkisebb ellenállás irányában engedve – hazánkba özönlik, ha csak idejekorán nem teszünk olyan intézkedéseket, amelyek következtében az ország letelepülésük számára nem nyújt többé számottevő lehetőségeket. Igaz ugyan, hogy határvédelmi intézkedésekkel gátat lehet vetni a tömeges betódulásnak, de sok évtizedes tapasztalataink azt mutatják, hogy az állandó beszivárgást csupán rendészeti természetű intézkedésekkel nem lehet megakadályozni.

E szempontoknak előrebocsátása mellett reá kell mutatnunk a magyarországi zsidókérdésnek kellő megvilágítása során ugyancsak jelentős következő megállapításokra is.

A Magyarországtól keletre fekvő államokban, különösen Oroszországban, Lengyelországban és Romániában nagy tömegekben és az ország lakosságának igen nagy százalékában (7–10 %) él a legújabb időkig elnyomott olyan zsidóság, amely az ország többi népességétől életmód, viselet, szokások és szellemiség tekintetében élesen különválik. Tőlünk nyugatra a zsidóság külső megjelenésében és mindennapi

polgári életében nem válik el oly szembetűnően környezetétől, bár ott sem észre-
véltlen, pedig arányszáma – a volt Ausztriának velünk szomszédos területeitől, ne-
vezetesen Béctől eltekintve – a lakosságnak csak egy százaléka körül mozog, sőt
sokhelyt jelentékenyen ez alatt marad.

Magyarország a kelet és a nyugat határán fekszik. Ennek következtében a keleti
zsidóság vándorútja, nyugatiasodásának első állomása lett. A keleti jellegét még
egyáltalában nem, vagy alig levetkőzött zsidóságot Magyarország nyugati felfogással
és nyugati életviszonyoknak megfelelően részesítette az ország kulturális és gazdasági
javaiban, pedig ez a zsidóság nagy részben nemcsak jellegében őrizte meg keletről
hozott vonásait, hanem tömegeinek az ország lakosságához viszonyított számará-
nyában is a keletre fekvő államok zsidóságának arányát közelítette meg.

Ha mindehhez hozzávesszük azt, hogy Magyarország Európa legkontinentálisabb
állama, amelynek a kicsiny és földrajzilag különálló Fiumétől eltekintve nem voltak
kikötői, hogy a török háborúkkal okozott súlyos pusztulás következményeit úgy-
szólván a legutóbbi időkig nem tudta teljesen eltüntetni, a magyar kereskedelmi élet
a török háborúkat követő időkben csak lassan tudott kibontakozni, s ezért a nemzet
régii hagyományokkal bíró olyan gazdag és öntudatos kereskedői népréteget nem
nevelhetett, mint Nyugat-Európa többi országai, akkor nyilvánvaló, hogy Magyar-
ország a zsidókérdés szempontjából különleges, a nyugat-európai államokéhoz sem-
miképpen sem hasonlítható helyzetben van.

Magyarországon kétségtelenül volt és így ma is van századok óta itt élő zsidóság.
De a zsidóság nagy többsége a XIX. század első felétől, legfőképpen pedig a libe-
ralizmus korában vándorolt be. Ezeknek a tömegeknek gyökértelensége, a zsidóság
arányszámának nagysága, amely a nyugat-európainak hatszorosa, és az a körülmény,
hogy a régebben itt élő zsidóság ezek iránt a jövevények iránt az országba belépésük-
től fogva erősebb közösséget érzett, mint az ország nem zsidó lakossága iránt, okoz-
ták azt, hogy a lelkeségében és fajában oly élesen különböző és oly szívósan sajátos
zsidóság a magyar nép életében sokkal súlyosabb problémát jelent, mint Nyugat-
Európa bármely népének életében.

Ha a magyar nemzet törvényt kénytelen hozni a zsidóságnak túlzott gazdasági és
társadalmi térfoglalása ellen, ez nyugati viszonyokra szabott, de sajátos helyzetében
túlzottnak bizonyult liberalizmusának szinte természetes visszahatása.

Mindezek a megfontolások és az 1938: xv. tc.⁴⁸ megalkotása után beállott fentebb
ismertetett nemzetközi helyzet megváltozása nemcsak tárgyilagos indokai a zsidók
térfoglalása elé erősebb gátat vető törvényjavaslat előterjesztésének, hanem egyúttal
feltárják azt a kényszerítő okot is, amely elől nem zárkozhatunk el, hacsak nem akar-
juk kockára tenni a nemzet életének nyugodt fejlődését.

(...)

⁴⁸ Lásd fentebb, #196/a.

A zsidóság ismertetett jellemrajzának és érintett mai európai helyzetének összevetéséből még egy további tanulságot, következményt is le kell vonnunk. Nevezetesen rá kell mutatnunk arra, hogy a zsidókérdést egy-egy állam egymagában sem önmagára, sem az államok összességére vonatkoztatva megoldani nem tudja. (...) Ennek felismerése alapján megfontolás tárgyává kell tennünk azt is, hogy a törvényjavaslatban foglalt és az ország belső viszonyaiban érvényesülő szabályozáson felül a zsidókérdésnek nemzetközi úton való megfelelő megoldását is alkalmas időben, alkalmas módon szorgalmazni kell.

A kitűzött célt, jelesül a zsidóság túlságos térfoglalásának visszaszorítását mind a közélet, mind a gazdasági élet terén és ezzel a társadalmi és a gazdasági egyensúly helyreállításának biztosítását a minisztérium a törvényjavaslatban javasolt következő alapvető rendelkezésekkel kívánja megvalósítani.

Meghatározza a törvényjavaslat azt, hogy rendelkezései szempontjával kit kell zsidónak tekinteni.

A törvény a "zsidó" szót annak a körnek a meghatározására használja, amelyre vonatkozólag a törvényjavaslatban foglalt különleges jogi szabályozást életbe léptetni óhajtja. Ezzel szemben az "izraelita" jelző a hitfelekezet meghatározására szolgál. Azok, akiket a törvény a "zsidók" név alá foglal, nem szükségképp azonosak az izraelita hitfelekezetbe tartozókkal; a zsidók köre tágabb kör, mint az izraelita hitfelekezetbe tartozóknak a köre. A zsidó lakosság körének meghatározásában az izraelita hitfelekezethez tartozás mint a zsidók körébe tartozás megállapításának legcélszerűbb kiegészítő ismérve vétetett figyelembe, minthogy alig számba vehető azoknak a száma, akik az izraelita vallásfelekezethez tartoznak, de fajilag nem zsidók. A zsidók meghatározásán belül két csoportot állít fel a javaslat, jelesül egy tágabb csoportot, amelyre a törvény minden rendelkezését, és egy szűkebb csoportot, amelyre a törvénynek csak bizonyos rendelkezéseit kell alkalmazni.

Megszorítja a javaslat a zsidókra nézve a magyar állampolgárság megszerzésének lehetőségét; módot ad az 1914. évi július hó 1. napja utáni honosítások felülvizsgálására;

korlátozza a zsidók részvételét a törvényhozásban, a törvényhatósági és a községi önkormányzati testületekben és az ezekre vonatkozó választójog gyakorlásában;

a közhivatal-viselési képességet a zsidóktól a jövőre nézve általánosságban megvonja;

az ügyvédi, a mérnöki, az orvosi, a sajtó-, a szín- és filmművészeti kamarában a zsidók tagságát általánosságban hat százalékra korlátozza;

kizárja a zsidókat az időszakai sajtó szellemi, a színházak és a filmvállalatok szellemi és művészi irányításából;

kizárja őket a közhatósági engedélytől függő jogosítványokból;

közszállításokban a zsidó vállalkozókat fokozatosan hat százalékra szorítja vissza;

ipar gyakorlására jogosító iparigazolványok és iparendélyek kiadását zsidók részére általában megtiltja mindaddig, amíg a részükre már kiadott jogosítványok száma községenként a hat százalék alá nem esik;

a gazdasági vállalatok és más kereső foglalkozások körében az értelmiségi munkakörben foglalkoztatottak sorában a zsidó alkalmazottak számát általában tizenkét százalékra szállítja le;

felhatalmazást ad a minisztériumnak a zsidók kivándorlását előmozdító intézkedésekre; végül

hatályos rendelkezések útján gondoskodik a törvény kijátszására irányuló cselekmények megtorlásáról.

(b) Gr. Teleki Pál miniszterelnök, Kormánynyilatkozat, 1939. február 22

Megjelent:

Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, XXI (Budapest: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. nyomása, 1939), pp. 494–506; az idézet: p. 498

Újabb kiadás:

Gróf Teleki Pál országgyűlési beszédei, II: 1938–1941, sajtó alá rendezte Papp Antal (Budapest: Studium, é. n. [1942]), pp. 74–102, kül. pp. 82–84

Teleki Pál, *Válogatott politikai írások és beszédek*, szerk. Ablonczy Balázs (Millenniumi Magyar Történelem: Politikai gondolkodók) (Budapest: Osiris Kiadó, 2000), pp. 343–376, kül. pp. 353–355

(...) Ne gondolja azt senki, hogy egy olyan törvénynek, mint a zsidótörvény, előterjesztése és keresztülvitele nem fájdalmas folyamat. De a nemzet jellegének, nemzeti jellemvonásának különösen a vezetőkörökben való fenntartása érdekében itt nemcsak hogy valamit tenni kell, amit mindenki belát, mindenki elismer, hanem súlyos lépésekre kell a nemzetnek magát elhatároznia, súlyos lépésekre egyénekre vonatkozólag és súlyosakra talán gazdaságilag is. Ezt azonban a nemzetnek tudnia kell, és ennek következményeit mindazok, akik akarják, ez az egész közvélemény és annak tagjai is kell hogy tudják és viselni kötelesek. (*Ügy! Ügy van! jobbfelől. Taps a jobboldalon és a középén.*) Ne gondolja azt senki sem idebenn, sem külföldön, ahol ilyeneket írtak, hogy ez a törvény német vagy bármilyen más mintára készült, vagy éppenséggel valami nyomás alatt keletkezett. A nemzet évszázadokig a maga lábán járt. Járjon a maga lábán ezután is. (*Élénk helyeslés.*) Ameddig és ahol én magam felelős állásban leszek, a maga lábán is fog járni és senki másén. (*Általános helyeslés és taps.*)

Más az, t. Ház, hogy ez az Európa egyéb államaiban is a cselekvésre kiérett kérdés nálunk is kiérett a cselekvésre. Nem akarok itt tudományos értekezésekbe bocsát-

kozni (*Halljuk! Halljuk!*), nem akarom ismételni, amit írtam és tanítottam, de Európáról és Magyarországról szóló könyvemben mindenki olvashatja, hogyan válik Európában minden szélesebb körökre terjedő mozgalom, akció, mint a városiasodás, a lovagság, elkezdve már a kereszténységtől is, a kapitalizmus, a humanizmus, a reneszánsz stb. általánosan európaivá egész Európában, vagy annak legalább egy részében, rendszerint nyugatról keletre menő hullámban haladva, úgy a gazdasági, mint a politikai, mind az eszmei, mind a művészeti irányban. Tessék csak akár a gótikának, akár mondjuk, később az empire-nak történetére gondolni. (*Úgy van! Úgy van!*) Ennyiben természetes, hogy Magyarország közvéleményére sem maradhatott hatás nélkül az, ami tőle közvetlenül nyugatra és körülötte történik. De ennél nem volt és nincs több és ha volt és van ennyi, az nem több, mint egy újabb lökés, egy újabb fellobbanás abban, ami már régen szunnyadt a nemzet sok tagjának gondolkozásában, ami erősebben lángra lobbant legnagyobb megszorítottságunk idején, a kommunizmus után is.

És aztán egyre még rá kell mutatnom. Nálunk a helyzet súlyosabb és ezáltal érettebb arra, hogy itt egy pontot tegyünk az eddigi fejlődés mögé és másképpen rendezzük be házunk tájkát. Erre fontosabb, nyomósabb körülmények szorítanak bennünket, mert egyetlen ország sincsen Európában, még kevésbé a világ többi részén, amely e tekintetben oly nehéz helyzetben volna, mint mi. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől és a középén.*) Ezt a törvényjavaslat indokolása is megmondja. Az indokolásnak ezt a részét én írtam. (*Taps a jobboldalon és a középén.*) Megírtam ott azt, hogy nálunk a zsidóság számaránya olyan nagy, mint általában a tőlünk keletre lévő országokban. Ezekben a tőlünk keletre lévő országokban azonban egészen más metódussal kezelte a zsidóságot az állam és a társadalom. Nálunk hatszorta nagyobb a zsidóság számaránya, mint általában a nyugat-európai országokban, de mi ezt a keleti zsidóságot, amely ide hozzánk folytonosan, szünet nélkül és sokszor nagy tömegekben vándorolt be, nyugati módszer szerint kezeltük, így bántunk vele. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) Átszötte a nemzet élő testét idegen anyaggal, nagyrészt friss, idegen anyaggal s itt nem is annyira a vérre, mint a lelkeségre célzok. Ez a helyzet, a keleti zsidóságnak ez a folytonos beözönlése és még egy másik körülmény, az a körülmény, hogy ez az elkeveredés a társadalomnak csak bizonyos csoportjaiban – nevezzük osztálynak vagy nevezzük rétegnek, ahogy tetszik – folyt le, ezt a processzust még veszedelmesebbé teszi. (*Úgy van! Úgy van!*) Ez veszedelmet rejt magában a nemzet jellegének, jellemvonásai épen tartásának szempontjából. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől és a középén.*) Mindenki tudja, hogy én ezt nézetet nem most vallom először. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) Nem is akkor vallottam először, amikor Európában kezdtek erre felfigyelni. Vallottam régen, már nagyon régen önmagamban, és nyilvánosan is vallottam mindjárt a háború után, és kértem akkor azt is, hogy a zsidóság maga vessen gátat a folytonos keleti beözönlésnek. Ez nem történt meg, és ma a nemzeti akarat olyan erősen nyilatkozik meg, hogy ezt a javaslatot aligha lehetne mérsékelni. A kérdés részleteiben oly nehéz – mert hiszen sem egészen enyhén, sem egészen radikálisan

nem lehet – eljánni, hogy a törvényjavaslat egyes részein ugyan – elismerem – lehet vitatkozni, de ahogyan talán joggal lehet vitatkozni egyes helyeken az enyhítésről, éppen olyan joggal lehet vitatkozni más helyeken a szigorításról. (*Úgy van! Úgy van! Taps jobbfelől és a középén.*)

(...)

(c) Gr. Teleki Pál miniszterelnök felszólalása a felsőház vitájában, 1939. április 15

Megjelent:

Az 1935. évi április hó 17-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója, IV (Budapest: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. nyomása, 1939), pp. 143–148

Újabb kiadás:

Gróf Teleki Pál országgyűlési beszédei, II: 1938–1941, sajtó alá rendezte Papp Antal (Budapest: Studium, é. n. [1942]), pp. 74–102, kül. pp. 119–130

Teleki Pál, *Válogatott politikai írások és beszédek*, szerk. Ablonczy Balázs (Millenniumi Magyar Történelem: Politikai gondolkodók) (Budapest: Osiris Kiadó, 2000), pp. 377–389, kül. pp. 377–387

Idézi:

Karsai László, szerk., *Kirekesztők. Antiszemita írások, 1881–1992* (Budapest: Aura Kiadó, 1992), pp. 105–109 (Rövid idézet)

Irodalom:

Teleki Pál, *Válogatott politikai írások és beszédek*, szerk. Ablonczy Balázs (Millenniumi Magyar Történelem: Politikai gondolkodók) (Budapest: Osiris Kiadó, 2000), pp. 437–442: “A második zsidótörvény végrehajtásáról (Válasz Rajniss Ferenc⁴⁹ interpellációjára a képviselőházban, 1940. október 9)”

(...) Elsősorban azért is kívántam felszólalni, mert mindannak ellenére, amit bemutatkozásomkor és azóta is mondtam, a magyar közönség körében (...) még mindig sokan azt képzelik, hogy én ezt a törvényjavaslatot vagy csak mint örökséget,⁵⁰ vagy pedig politikai opportunizmusból képviselem. Már számtalanszor alá húztam, hogy ezt a javaslatot nem mint politikai örökséget, hanem meggyőződésből is képviselem, legalábbis egészében és főbb vonásaiban, hangsúlyozva azt is, hogy ha részleteiben mást, egy saját magam által szerkesztett törvényjavaslatot hoztam volna, az ennél a törvényjavaslatnál szigorúbb lett volna. Mindezeket megmondtam elégszer; nem tudom, sokan miért nem hiszik, vagy nem akarják hinni.

49 (1893–1946) országgyűlési képviselő, később a Szálasi-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, a Kormányzótanács tagja. A Népbíróság ítélete alapján mint háborús bűnöst kivégezték.

50 Értsd: mint elődje, Imrédy miniszterelnök örökségét.

Másodszor, azt is megmondtam és most is meg akarom mondani, hogy a javaslatot nem opportunizmusból képviselem. Nem hiszem, hogy valaki komolyan imputálna nekem azt a könnyelműséget, hogy ilyen életbevágóan fontos javaslatot politikai opportunizmusból képviselek. Én nem ismerek semmiféle törvényjavaslatnál, de különösen ilyen fontos törvényjavaslatnál semmiféle mellétekintetet, hanem csak a nemzet egyetemes érdekét. (*Helyeslés.*) És mert meggyőződésem, hogy a nemzet egyetemes érdeke azt kívánja, hogy ilyen törvényjavaslatot – és minthogy ez ebben a formában fekszik előttünk, ezt a törvényjavaslatot – törvényerőre emeljük, ezért hoztam ide és ezért képviselem. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*) Nem szoktam soha másnak sem előnyös, sem hátrányos tollaival takarózni; ha valamit képviselek, helytállok érte saját magam. Remélem, hogy az ország ezt most már egyszer talán tudomásul is veszi és megérti, hogy ha valamit kimondok, az úgy is van. (*Élénk éljenzés és taps.*)

Amint bevezető szavaimban már mondtam, jelen voltam a mélyen t. Felsőház bizottságának és albizottságának tárgyalásain, amelyeken különböző módosításokról volt szó és amelyeken a módosítások egy sora elfogadtatott. Ezekre, illetőleg erre az egész komplexumra még rá fogok térni, mindazonáltal a törvényjavaslatnak eredeti, illetőleg az itt fekvő formában való elfogadását kérem, hangsúlyozva, hogy a magam részéről szívesen közvetítek a Felsőház és a Képviselőház között, avégből, hogy az említett módosítások letárgyaltassanak és esetleg el is fogadtassanak. Hangsúlyozni kívánom azonban, hogy már a törvényjavaslat jelenlegi formája is bizonyos kompromisszum részéről, ezért mielőtt erre a konklúzióra, amelyet itt csak előrebocsátok, rátérnék, szeretném egypár pontra nézve nézeteimet kifejteni és itt-ott válaszolni is.

Meggyőződésem szerint – erre már nem szeretnék hosszas fejtegetésekben kitérni – ez a törvényjavaslat mintegy történelmi szükségszerűség, vagy természetes következmény és mind az európai, mind a hazai történelmi fejlődésből, az utolsó félévszázad vagy évszázad történelmi fejlődéséből, szinte szükségszerűen következik.

Szükségszerű következmény, mintegy visszahatás arra a fejlődésre, amely a múlt század elején, megindulva, a század második felében egyrészt nagy gazdasági prosperitást szült és az emberek gondolkodását leginkább ebbe az irányba terelte, másrészt Európának a világ felett való központi hatalma által egy egészen különös, ideig-óráig fennálló gazdasági felfogást, a teljes szabadkereskedelem felfogását teremtette meg, amelyet részben e gazdasági fejlődés, részben a XVIII. és XIX. század filozófiai fejlődése alapján is politikailag a liberálizmus felfogása kísért. De amint ennek a fejlődésnek, az európai hegemonia és imperializmus fejlődésének terén természetes kirobbanás volt a világháború, ugyanúgy természetes következmény szociális téren és a szociális térrel együttjáró gazdasági téren az a gondolat- és érzésvilág, amely olyan változtatásokat kíván az életben és az életet szabályozó törvényhozásban is, amilyen az előttünk fekvő törvényjavaslat.

Prónay György báró⁵¹ azt mondta a bizottságban és Bezerédi⁵² ömértósága itt a mélyen t. Ház előtt, hogy ez a törvényjavaslat szakítás a szentistváni gondolattal. Az urak túl szűk látókörből nézik a szentistváni gondolatot, (*Úgy van! Úgy van!*) mert a szentistváni gondolatnak nemcsak egy eleme van. Szeretik a szentistváni gondolatként csak azt beállítani, hogy Szent István végrendeletében Szent Imre hercegre azt az intelmet hagyta, hogy jó, ha egy ország sokféle népből, sokféle nemzetiségből, soknyelvűekből tevődik össze.⁵³ Nemcsak ez az eleme van azonban a szentistváni gondolatnak, mert az sokkal mélyebb, sokkal szélesebb, sokkal átfogóbb és nem is élhetett volna meg 900 esztendő, ha csak ilyen kevésből állana. Éppen így eleme a szentistváni gondolatnak – mégpedig sokkal lényegesebben – az, hogy az ország vezetése olyan kezekben legyen, amelyek az országalkotó és fenntartó gondolatot, eszmevilágot és érzéseket lényük egészével képviselik. (*Úgy van! Úgy van!*)

S van a szentistváni gondolatnak még egy lényege: az, hogy ugyan olyan bölcsen kell az ország mindenkori helyzetéhez és a nemzet mindenkori szükségleteihez mérni, mint amilyen bölcsen Szent István a maga korára azt megalkotta és elgondolta. Legalábbis erre kell a magunk véges erőivel törekednünk.

Nem szabad a szentistváni gondolatot jelszószerűen – hogy a helyes, jó szinonimával nem bíró német kifejezéssel éljek: schlagwortszerűen – alkalmazni, különösen nem annak egyes kiszakított részeit. Azzal a veszéllyel szemben, amellyel a zsidóságnak óriási tömegei, legnagyobb részt még csak felületesen asszimilált tömegei részéről a magyar nemzettestet és a magyar nemzet jellegét fenyegetik, a szentistváni gondolat nézetem szerint éppen az ellenkezőjét kívánja annak, amit Prónay őexcellenciája neki imputál.

Ezzel kapcsolatosan szeretnék egy más momentumra is rátérni, amely az újságokban és a felszólalásokban hasonlatok formájában folyton vissza-visszatér. Ez a törvény nem nemzetiségi törvény és nem alkalmazható és nem adaptálható az országban élő német, szlovák, román, ruszin vagy más nemzetiségekre. Ezek a nemzetiségek az európai keresztény életközösség népeiből valók és évszázados, sok tekintetben azonos fejlődés részesei. Ennek a fejlődésnek az elemeit nem gondolnám most itt hosszasan részletezni, de mindannak, ami – például – a renaissance, a humanizmus, a lovagkor gondolatvilágát alkotta, és sok mindenféle egyéb korszel-

51 Tótrónai és blatniczai báró Prónay György (1887–1968) nagybirtokos, felsőházi tag, gr. Bethlen István közeli híve, kormányában közlelmzésügyi miniszter volt (1922–1924). Szoros üzleti kapcsolatban állt a Chorin Ferenc (jr.) vezette Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.-gal. Elutasította a szélsőjobbaldali mozgalmak politikai programját.

52 Bezerédi István.

53 A pontos szöveg: “Mert amiként különb-különb tájakról és tartományokból jönnek a vendégek, úgy különb-különb nyelvet és szokást, különb-különb példát és fegyvert hoznak magukkal, s mindez az országot díszíti, az udvar fényét emeli, s a külföldieket a pöffeszkedéstől elrettentí. Mert az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő” (Kurcz Ágnes fordítása).

lemnek ők éppen olyan részesei az európai életközösségben, mint mi. Ezek nem is különböztethetők meg olyan élesen, mert sokkal kevésbé fajtiszták, sokkal kevésbé – mondjuk – szeparáltak és önállóak, sokkal kevésbé szeparáltak az európai emberiség egészétől, mint a zsidóság és ez volt az, mint a törvény indokolásában magam kihangsúlyoztam. (*Éljenzés a jobboldalon.*) Nem értem tehát ezt az összehasonlítást a nemzetiségi problémákkal. A kettő között – ismétlem – semmi kapcsolat és összehasonlítható nincs.

A hercegprímás⁵⁴ úr őminenciája említette a muzulmánokat.⁵⁵ Csak azt akarom megjegyezni, hogy ezek ebben a közösségben természetesen nincsenek benne, de hiszen olyan kevesen is vannak, hogy semmiféle ok hasonló intézkedésekre velük kapcsolatban nincs. Lehet, hogy ha 600 000 muzulmánunk lenne, akkor ugyanilyen intézkedéseket látnék szükségesnek.

Ezzel kapcsolatban említeném meg azt is, hogy egyesek szerint – és erre már többször reflektáltam – ez a törvény a magyar törvényalkotásba és gondolkodásba a faj és a vér idegen ideológiáját hozza be. Eltekintve attól, hogy én magam ezt az álláspontot tudományosan és társadalmilag már több mint 20 éve vallom, hirdetem és írom, tehát jóval előbb, mintsemhogy itt külső befolyások rám vagy akárkire hathattak volna, meg kell állapítanom, hogy semmi idegenszerűség nincs abban, ha faji összetartozandóságról, faji kapcsolatokról és faji csoportokról beszélünk. A természettudományoknak ma még két misztikuma van: az egyik az, hogy az élettelen és az élő közötti kapcsolatot még nem látjuk tisztán, a másik pedig az, hogy nem látjuk tisztán az anyagi élőnek és a lelkinak kapcsolódását és összeszővődését. Világos azonban, hogy a kettő egymással rokonságban fejlődik: lelki tulajdonságok kiülnek az arcra, testi formák, lelki habitust tükröznek, embercsoportok biológiailag élesen különböznek és gyakran felismerhetők. Típustulajdonságok ismerhetők fel emberekben és ugyanolyan embercsoportoknak gondolkodásbeli sajátosságaik is vannak. Erős beltenyésztés mellett embercsoportokban különös jellegek faji vagy fajtajellegek erősen inveterálódhatnak, dominánsakká, olyan erősekké válhatnak, hogy másokkal való összeházasodás esetén is a gyengébb féllel szemben, mint uralkodó tulajdonságok érvényesülnek. Ezeket ma mindenki tudja, aki egy kissé járatos a biológiában s egyéb természettudományokban; ezek adott tények, amelyek felett vitázni nemigen lehet. Ez az egyik dolog, amit meg akartam állapítani.

Sokszor említették és sok kifogás tárgya volt az is, hogy a törvényjavaslat keresztényeket zsidóknak minősít. A hercegprímás úr őminenciája beszédében szintén rámutatott arra, amit magam is mondani kívántam, hogy a keresztény ellentéte, a törvényjavaslatban, de egyébként is, nem a zsidó, hanem az izraelita, hogy vannak keresztény zsidók és vannak izraelita zsidók.

54 Serédi Jusztinián (1884–1945) bíboros, esztergomi érsek, hercegprímás, aki méltóságánál fogva a felsőház tagja volt.

55 Muszlimok.

Ehhez még csak azt kívánom hozzátenni, hogy egy ember lelkivilága nemcsak vallási meggyőződésből áll, hanem ezenkívül nemzeti érzésből, mindenféle hagyományoknak lelkünkben hordozásából, velünk bármilyen alapon rokonembereknek és embercsoportoknak szeretetéből, a velük való affinitás érzéséből tevődik össze. A vallási érzés, a vallási rész lelkiségünknek csak egyik eleme. Lehet olyan ember, akinek egész lényét százszázalékosan ez tölti ki, viszont vannak olyanok, akikben nagyon csekély mértékben, vagy egyáltalában nincs meg. Ezek is, azok is inkább kivételek, inkább kevesek és a legtöbb ember lelkében ezek az elemek különböző arányban – talán ugyanannak az embernek élete folyamán is különböző időszakokban különböző arányokban – érvényesülnek, élnek, sokszor korbeli fejlődésünk által, sokszor külső események által is szabályozva és változtatva, de élnek. Ennek következtében, ha valakit, aki kikeresztelkedett, tisztán csak azon az alapon ítélünk meg, hogy vallásilag immár keresztény, ezzel még nem merítjük ki lelkivilágának egészét és ha azt állami és nemzeti szempontból ítéljük meg, akkor nem helyezkedhetünk csak ennek az egy kritériumnak az alapjára (*Úgy van! Úgy van!*), éppen ezzel a törvényjavaslattal kapcsolatban hangsúlyoztam, hogy az évezredes összetartozás és a hagyomány érzése csak ritkán és nagyon nehezen múlik el még az egyedből is és még kevésbé az egyedek családi együtteséből vagy a generációk sorozatából.

Abban tökéletesen egyetérték a hercegprímás úr őminenciájával – mint különben beszédének legnagyobb részével is –, hogy valamelyes asszimiláció a kereszténység által mindig bekövetkezik. Természetes: a keresztiség szentsége hat. De meg kell küzdenie a léleknek egyéb áramlataival is, akaraterő kell hozzá az egyed részéről is, hogy a keresztiség szentsége jusson érvényre a maga küzdelmében az ellenséges áramlatokkal szemben, hogy azok felett úrrá legyen. Ezt különben elismeri az indoklás is, amelyet nem szeretnék megismételni, mert nem szeretnék hosszadalmas lenni.

Egy másik pont, amely sokszor tétetett szóvá, a jogfosztás kérdése. Természetesen áll az, hogy igen, ez a törvényjavaslat sok tekintetben jogfosztás az egyedekre nézve. Ez világos. De jogfosztás az egyedekkel szemben a nemzet magasabb érdekéből. Maga a hercegprímás úr őminenciája mondotta az előbb, hogy az állam, vagy a nemzet jogos önvédelemből mindenkinek korlátozhatja szerzett jogát. Tisztán ez áll itt is: ez a törvényjavaslat a nemzettest idegen elemekkel való túlzott átítatása ellen jogos önvédelemből korlátoz jogokat, megengedem, messzemenően sokak szempontjából, mások szempontjából viszont nem elég messzemenően.

Nézzünk azonban szemébe a dolognak. Ez-e az első törvény, akár nálunk, akár külföldön, amely meglévő jogokat korlátoz. Hiszen a háború óta eltelt korszakban, de már a háború előtti korszakban is, már az egész XX. században – azt mondhatnám; amióta az állam mindinkább átalakult nemcsak politikai testté, hanem olyan apparátussá és olyan közösséggé is, amely az egyed életének mindenféle vonatkozásába beleavatkozik – mind jobban és jobban beleavatkoztak az egyed pályaválasztásába, a gazdasági élet rendjébe, a társadalmi élet rendjébe. Igazán nem szükséges, hogy

ezt egy történelemfilozófiai fejtegetéssel exponáljam, csak emlékeztetek rá. Azóta folyton jogokat korlátozunk, kompromisszumképpen az emberek között, akik egy területen együttélnek. És ez mind erősebb és erősebb lesz.

Kivételes idők, amelyen a mai is, kivételes intézkedéseket kívánnak és az ilyen kivételes intézkedések során rengeteg sok jogfosztás történt, hogy csak a nyugdíjasokról, a B-listásokról⁵⁶ stb., stb. beszéljek. De már a mai kort megelőző szabadelvű korszaknak is voltak jogmegszorításai – enyhébben így nevezhetjük –, amelyeket egyes emberek, akiket a jogmegszorítás ért, magukra nézve jogfosztásnak érezhettek. Azt hiszem, az 1881:XLII. tc.⁵⁷ az ingatlantulajdonossal szemben megszorítja a magántulajdonnal való szabad rendelkezés jogát. Ez is a teljesen liberális felfogással szemben, amely a múlt század 50-es és 80-as éve között uralkodott, jogmegszorítás, vagy ha úgy tetszik, jogfosztás. Vagy ha kivételes jogot adunk, mint kereskedelmi törvényeink is, az emberek egyes csoportjainak, ez jogmegszorítás, joghátrány másokkal szemben, akik jogelőnyökben nem részesülnek. Nagyon sok mindenféle variációja van ennek, de annyi jogász ül itt a mélyen t. Felsőházban, hogy azt hiszem, hogy fel vagyok mentve az alól, hogy ezt a témát bővebben fejtegessem, csak emlékeztetni akartam rá.

De a jogfosztás kérdésének ez csak a kevésbé lényeges aspectusa. Erre csak rá akartam mutatni, hogy nem újdonság és inkább csak korrekciója akart lenni ezek felemlítése a szélteben hangoztatott állításoknak. Lényeges pont itt az, hogy milyen jogtól foszt meg ez a törvény. Olyan jogoktól, amelyeket egy gazdasági jólétben úszó korszak adott meg, amely az emberi élet és a megélt történelem nehézségeinek csak csekély hányadát is alig látta. Mint gyermek átéltem e korszakot olyan emberek társaságában – édesapám⁵⁸ is miniszter volt, sok ilyet ismertem és ilyen körben mozogtam –, akik olyan funkciókat töltöttek be, mint mi ma. Hol volt az ő munkájuk attól, hogy majdnem minden reggel, amikor felkeltek, történelmet értek volna meg és hogy minden héten történelmet is kellett intézniök?! (*Úgy van! Úgy van!*)

Alig látta ez a korszak – és azt mondhatnám, még vezetői is alig látták – a megért korszak és történelem elméleti és gyakorlati nehézségeit. A XVIII. és XIX. század filozófiájának hatása alatt s a technikai és gazdasági fejlődésből és gazdagodásból származó gondolkodásában, törvényeket alkotott, jogszabályt, jogszokást és ezek nyomán életrendet, életmódot. Főleg városi életszokásokat statuált, amelyek könnyelműen szabadelvűek voltak. (*Úgy van!*) Nem rovom fel e kor vezető férfiainak a könnyelműséget, de könnyelmű volt a kor maga és ez a természetes következmény, amely belőle származott. Annak a kornak az emberi élet korlátlanágáról vallott felfogásával elaltattak olyan aggodalmakat, amelyeket Széchenyi István és egy-két kortársa is éreztek már és amelyeket a múltkor az igazságügy-miniszter úr is idézett.

56 A köztisztviselői kar elbocsátásra kijelölt tagjainak jegyzéke.

57 "A kisajátításról."

58 Gr. Teleki Géza (1843–1913), a M. Tud. Akadémia tagja, rövid ideig belügyminiszter Tisza Kálmán kormányában (1889–1890).

na a kormányzat szempontjából is nekünk, akik ilyen helyeken ülünk, mint mi, sokkal könnyebb lenne, de sajnos, az élet nem kérdi, hogy milyen skatulyába szeretnők az egyes kérdéseket berakni.

Ez a törvényjavaslat elsősorban társadalmi problémát igyekszik megoldani, s szükségszerűleg meg kell oldani vele a gazdasági problémát is, elsősorban azonban a társadalmi problémát, azt a szellemet akarja megváltoztatni, amely mindjobban elharapódzott a nemzeten.

A hercegprímás úr öminenciája említette beszédében azt, hogy a recepciós törvény⁵⁹ óta a zsidó szellem "művészet" ürügye alatt sok mindent diszkreditált, ami a keresztény magyarság előtt szent volt, és iparkodott lerombolni a keresztény erkölcsöket. Ez nem más, mint amit én magam is mindig hangsúlyoztam, vallottam és amit a törvényjavaslatnak és annak indokolásánál, hogy ezt a törvényjavaslatot törvényerőre kell emelnünk, mindenkor hangsúlyoztam.

Láttam – elvégre eléggé a közéletben élek és elég sokféle ember között fordulok és fordultam meg ebben az országban, hogy következtetéseket vonhassak le, hogy lássak és ebből értsek – mondom, láttam és látom azokban a körökben is, amelyekhez tartozom, amelyekben mozgok és azokban is, amelyeket távolabbról szemlélek, hogy a zsidóság oly mértékben alakítja át a magyarság testét, jellegét és gondolkozásmódját, hogy ez a legnagyobb veszélyt rejt magában. (*Úgy van! Úgy van! élénk taps.*) Nem is annyira az üzleti életet értem ezalatt, hanem inkább a társadalmi és szociális életet, mert az iskolának, a családnak, az összeházasodáson keresztül a családok gondolkozásának átváltoztatását, az elitnek elzsidósodását, a keresztény elitnek a vérségileg tökéletesen és teljesen keresztény elitnek is gondolkodásában való megváltoztatását látom. (*Úgy van! Úgy van!*)

Most, mialatt ez a törvényjavaslat tárgyalás és megbeszélés alatt állott, számtalanszor kerestek fel urak, akiknek mindegyike egy-egy kategória kivételezését kérte egy-egy előtte ismeretes, nyilván hozzá valamilyen formában közelebb álló eset kapcsán. Ezt kénytelen vagyok megmondani ezért – bár nomina sunt odiosa – mert ez olyan szimptoma, mely engem megerősített abban, hogy hová jutottunk. (*Úgy van! Úgy van! Élénk taps a jobboldalon és középen.*) Azok az urak tehát, akik ilyen okokból jártak nálam, csak ellenkező meggyőződésemben erősítettek meg. (*Helyeslés.*) Ezzel szemben azt is mondhatom, hogy a magyar keresztény társadalomnak, amelynek sok rétegével van módom érintkezni, túlnyomó többsége – itt nem a részletekről van szó, nem is tulajdonítok ezeknek olyan nagyon nagy fontosságot – ennek a törvényjavaslatnak, vagy ehhez a törvényjavaslatához hasonlóan törvényerőre emelését a leghatározottabban várja és kívánja, (*Úgy van! Úgy van! Felkiáltások jobbfelől: Közvélemény!*) és pedig joggal várja és történelmi lélekből kívánja. (*Úgy van! Úgy van!*).

Ha már a részleteket említettem, meg kell mondanom azt, hogy nézetem szerint

59 1895:XLII. tc. Lásd fentebb, #161.

– amint én a tárgyalásokat akár a parlamentben, akár a sajtóban, akár a társadalomban figyelemmel kísértem – a törvényjavaslat megítélése a hosszú társadalmi és parlamenti megvitatásban a részletekbe fulladt, és azok, akik a törvényjavaslatról beszéltek vagy írtak, minduntalan szem elől tévesztették a törvényjavaslat egészének az intencióját, egészének a lényegét. Pedig ez a fontos! Ennek oka bizonyos mértékig az a maradi liberális felfogás, amely még mindig köztünk él, amelyet napilapjaink többsége még mindig hordoz és hirdet, amely az egyén jelentőségét és jogát, sőt elsőbbségig menő jogát az összességgel, illetve a nagyobb egységgel, a nemzet testével szemben hangsúlyozza. Egy előadásomban, amely könyv alakban is megjelent,⁶⁰ és amelyre csak a figyelmet hívom fel – nem akarok belőle itt hosszasan felolvasni –, Európáról és Magyarországról szóló könyvem 194. oldalán jellemzését adtam ennek az egész kornak, amely gondolkodásában ide vezetett.

A tömegérdekek szellemi periódusa ez, de olyanformán, hogy az embereket, a tömegeket nem természetes fejlődésükben, hanem egyedi összetételükben látta. Egyedeket számolt össze, statisztikailag látta a világon, amint hogy statisztikailag látnunk kérdéseket, amelyek nemcsak statisztikaiak, és ha nem úgy látták volna, fejlődésünkben egészen máshol állanánk egész Európában, többek között a nemzetiségi kérdésben is. Ha nem vallatták volna be mindenkivel azt, hogy ő kicsoda, akkor a nemzetiségi probléma sem ott lenne Európában, ahol ma van, akkor az államok közötti ellentétek sem lennének olyanok, mint amilyenek ma.

(...)

199

Kéthly Anna

“Az ártatlanok üldözése előbb-utóbb megbosszulja magát”

1939. március 10

Kéthly Anna (1889–1976)⁶¹ felszólalása az országgyűlésben a második zsidótörvény ellen, 1939. március 10

Megjelent:

Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, XXII (Buda-

---

60 Teleki Pál, *Európáról és Magyarországról* (Budapest: Athenaeum, 1934), pp. 184–195: “Gondolatok az utolsó évszázadnak, mint korszaknak jellemzéséhez”.

61 A Magyarországi Szociáldemokrata Párt országgyűlési képviselője (1922–1948).

pest: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. nyomása, 1939), pp. 301–309 (Részlet); az idézet: pp. 307–309⁶²

Újabb kiadás:

Strassenreiter Erzsébet, szerk., *Kéthly Anna válogatott írásai és beszédei* (Budapest: Elektroplaszt Kiszövetkezet nyomdája, 1990), pp. 42–58

“Kéthly Anna a második zsidótörvény ellen”, *Szombat*, [3], no. [6] (1991. nyár), pp. 32–33

(...) El kell mondanom azt is, hogy a békeszerződések⁶³ VI. címében van egy nagyon érdekes rész, amely azt mondja (*olvassa*): “Magyarország kötelezi magát, hogy az ország minden egyes lakosának születési, nemzetiségi, nyelvi, faji vagy vallási különbség nélkül az élet és szabadság teljes védelmét biztosítja.” Az 58. cikk pedig azt mondja (*olvassa*): “Minden magyar állampolgár faji, nyelvi vagy vallási különbség nélkül a törvény előtt egyenlő és ugyanazokat a polgári és politikai jogokat élvezi. Vallási, hitbeli vagy felekezeti különbség a politikai és polgári jogok élvezete, így nevezetesen nyilvános állások, hivatalok és méltóságok elnyerése vagy a különféle foglalkozások és iparok gyakorlása tekintetében egyetlen magyar állampolgárra sem lehet hátrányos.” “Azok a magyar állampolgárok, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbséghez tartoznak, jogilag és ténylegesen ugyanazt a bánásmódot és ugyanazokat a biztosítékokat élvezik.”

Azt mondhatja valaki nekem erre, hogy ezt a békeszerződést ránk kényszerítették, és nincs ennek a Háznak egyetlen tagja sem, aki a trianoni békeszerződésnek minden rendelkezését magunkra nézve kötelezőnek elismerné. Ne felejtjük el azonban, hogy ez a rész, amelyet itt idéztem, nem csupán egy ránk kényszerített szerződés egy részét képezi, hanem ezek a részek alapjai mindazoknak a követeléseinknek, amelyek idegen impérium alá került magyar testvéreink részére tűrhető és elviselhető elbánást igényelnek. Ha nem kisebbség a zsidóság, akkor nincs jogunk kivételes intézkedésekre, ha pedig kisebbség, akkor veszedelmes példa törvénybe iktatni ezeket a kivételeket és példát adni azoknak, akikre ezek a szabályok éppen olyan kötelezőek, mint reánk, hogy ezeket a szabályokat fel lehet rúgni.

(...)

Talán mosolyra derítő, ha annak a meggyőződésnek adok kifejezést, hogy az ártatlanok üldözése előbb-utóbb megbosszulja magát, csak az a szörnyű sors fenyeget minket, hogy ez a bosszú nem a zsidótörvény szellemi szülőit fogja érni, hanem az ország népességét, annak minden dolgozóját, és ennek a veszedelemnek elhárítása végett tiltakozom a törvényjavaslat megszavazása ellen.

62 A közbekiabálásokat elhagytam.

63 Ti. a trianoni békeszerződések.

A vallásos zsidók megélhetési lehetőségei a második zsidótörvény után

1939

R. Simon (Simson) Altmann (1894–1944)⁶⁴ paksi főrabbi-, a rabbinikus bíróság fejének döntvénye,⁶⁵ 1939. augusztus 1

Megjelent:

Jehuda Altmann,⁶⁶ *Se'ilot u-tesuvot mi-Jehuda* (Miskolc, 1943), II: "Jore dea", no. 54

Fordítás:

Frojimovics Kinga & Kónya Judit, *Rabbinikus források a Holokauszthoz* (Maamakim – Holokauszt-tanulmányok, 2) (Budapest: ELTE BTK Holokauszt-tanulmányok program, 2006), pp. 19–20 (héber és magyar) (Frojimovics Kinga fordítása)

Irodalom:

Kónya Judit, *Zsidótörvények és rendeletek (1938–1944): a gazdasági élet korlátozása a magyarországi responsum-irodalom tükrében* (Szakdolgozat, MS, Budapest, ELTE BTK, Hebraisztika szak, 2005)

Frojimovics Kinga, "Angóranýúl-tenyésztés orthodox szemmel: zsidóellenes törvények, zsidó önségélyezés és a halakha", in: uő & Kónya Judit, *Rabbinikus források a Holokauszthoz* (Maamakim – Holokauszt-tanulmányok, 2) (Budapest: ELTE BTK Holokauszt-tanulmányok program, 2006), pp. 5–13

(ש א לה)

(...) ת"ח (תלמיד חכם) יר"ש (ירא שמים) שנתמעט פרנסתו בצוק העתים ועבור גזירות החדשות בעוה"ר (בעוונותינו הרבים) ננעלו ליהודים שבמדינתנו שיערי העסק והפרנסה כנודע ויעצו לו להתעסק בעסק חדש שהתחילו מקרוב במדינתנו אשר אי"צ (אינו צריך) לזה רשיון וזכות הוא גידול של ארנבות מיוחדות שקורין אנגארא והוא מין ארנבת שיש לו צמר גדול יפה ונקי ודמי שויה עולה הרבה מדמי צמר רחלים וגוזזים אותן הרבה פעמים בשנה ומתפרנסים מצמרן ומין זה עומד עיקרן ורובא לתכלית גדול צמרן רק מאחר שפרים ורבים מאוד מוכרחים ג"כ (גם כן) למכור ורוב הקונים קונים ג"כ לתכלית ההוא לגדל צמר ורק מעוטא קונים מהן לאכילה ועתה נפשו בשאלתו האם אין כאן חשש איסור סחורה בדבר אסור וגדול מינים טמאים ואם שרי לאיש אשר רוצה לצאת י"ש?

64 A pozsonyi jesivában (Akiva Szofér / Schreiber) tanult.

65 Válasz sógora, Pollák József / Jozsef Asér ha-Lévi (1898–1944) verpeléti főrabbi, a rabbinikus bíróság feje kérdésére.

66 Juda / Jehuda Altmann (1859–1923) mezőcsáti rabbi, Simson Altmann apja. Posztumuszes responsum-gyűjteményét fia adta ki.

(...) כל הפוסקים אפ"י (אפילו) הסוברים שא"י (שאיסור) סחורה מדאורייתא מודים הם דכל שאינו עומד עיקרן לאכילה רק למלאכה שרי לקנות ולמכור (...) וע"כ (ועל כן) גם בנד"ד (בנדון דידן) שארנבות אלו רובא דרובא לאו לאכילה מתגדלים אלא למלאכה ואף דמשכחת מי שאוכלן הלא יש שאכלי' (שאכלים) גם בשר סוסים וחמורים וכדו' (וכדומה) ונמכרים בעיר במקולין אפ"י (אפילו הכי) שרי בסחורה ה"ה (הוא הדין) בהני כיון שרובן לצמרן עומדים שרי (...) כלבי כופרים וחולדות הסנאים וחולין וקיפוד למכור לנכרי ולשכור עליהם (...) והי' (והיה) משמע מזה דאפ"י (שאפילו) חיות כאלו שאינם עומדים לאכילה לא התירו לסחור בהם דדוקא בסיסים וגמלים די ש צורך גדול לעולם במלאכתן התירו לא כן בשאר חיות שאין עומדים כ"כ (כל כך) למלאכה אף שגם לאכילה אין עומדים לא התירו והי' אפשר לאסור גם בארנבות האלו עד שמצאתי (...) דדין זה לא הובא בשו"ע (בשולחן ערוך) ובראשונים לענין איסור סחורה ושייך לדיני היזק שבחוק"מ (שבחושן המשפט) סי' ת"ט שאין נפ"מ (נפקא מנה) כלל בחו"ל (בחוף לארץ) ובוה"ז (ובזמן הזה) ע"כ (על כן) סמוך לבי לא אירא להתיר בבירור להתעסק בארנבות אלו בלתי שום פקפוק אפ"י למי שבא לצאת י"ש (...).

[Kérdés]

Egy istenfélő,⁶⁷ tudós férfi (esete): ezekben a súlyos időkben szűkössé vált a megélhetése, mert – mint köztudott – az újabb zsidóellenes rendeletek miatt – nagy bűneink miatt – be kellett zárni az országban élő zsidók boltjait és műhelyeit, amivel sok megélhetési lehetőség is megszűnt. Azt tanácsolták neki, hogy fogjon olyan új vállalkozásba, amelyet csak nemrég kezdtek az országban, és nem kell hozzá iparendély vagy privilegium. Ez pedig egy különleges nyúlfajta, az angóranyúl tenyésztése.⁶⁸ Az angóranyúlnak dús, szép és tiszta szőre van, amely sokkal értékesebb, mint a birka gyapja, évente többször nyírják, és a szőrét értékesítik. Ezt a fajtát tehát főként és leginkább a szőréért tenyésztik, de amikor nagyon elszaporodik, kénytelenek eladni belőlük. A vevők többsége szintén azzal a céllal vásárolja meg őket, hogy a szőrükért tartsa, és csupán keveset vesznek fogyasztás céljából. A tudós férfi kérdése tehát a következő: nem kell-e tartani attól, hogy ebben az esetben tiltott áruval való kereskedésről és tisztátalan állat tenyésztéséről van szó? Foglalkozhat-e ezzel egy istenfélő ember?

[Válasz]

Mindazok a döntnökök, akik a tilalmas dolgokat a Tórából vezetik le, elismerik, hogy azok az állatok, melyek alapvetően nem fogyasztásra, hanem munkavégzésre

67 Értsd: szigorúan hagyománytartó (orthodox).

68 Azok a zsidók, akik a második zsidótörvény folytán elvesztették létfenntartási lehetőségüket (kiskereskedés, kézművesség, tisztviselői állás stb.), kénytelenek voltak más megélhetés után nézni. Aránylag nagy számban – sok százan – választották az angóranyúl-tenyésztést. Az angóra szőreből készült holmi keresett volt Magyarországon, de kevesen foglalkoztak az állat tartásával. A halákhikus aggály abban áll, hogy a nyúl fogyasztása tiltott, ezért elvben tilalom alá esik tartása vagy feldolgozása is. A responsum az aggály eloszlátása érdekében íródott.

valók, mind vásárolhatók és eladhatók. (...) Ez vonatkozik a tárgyalt ügyben szereplő nyulakra is, melyeket túlnyomó többségükben nem fogyasztásra tartanak, hanem haszonállatként, még akkor is, ha vannak olyanok, akik megeszik (a húsukat). Hiszen olyan ember is van, aki megeszi a ló, a szamár és egyéb hasonló állatok húsát, és ezt árulják is a városi boltokban, mégis szabad velük kereskedni. Ugyanez vonatkozik a nyulakra is, mivel többségük a szőréért van, és így engedélyezett a velük való kereskedés. Ugyanakkor nem engedélyezett falusi kutyákat, patkányokat, mókusokat, macskákat és sündisznókat nem zsidóknak eladni vagy bérbe adni. Ebből az következhethetné, hogy a fogyasztásra nem való állatokkal általában tilos kereskedni, és kizárólag lovakkal és tevékkel engedélyezett, tehát azokkal az állatokkal, amelyeknek munkájára nagy szüksége van a világnak. Ez a tilalom azonban nem terjeszthető ki más állatokra, amelyeket munkavégzéshez kevésbé használnak, még akkor sem, ha az ilyeneket nem fogyasztják. Ezen az alapon meg lehetne tiltani ezekkel a bizonyos nyulakkal való kereskedelmet is. Azt találtam azonban, hogy ez a szabály a *Sulhan arukh*-ban⁶⁹ és a korai döntnököknél nem a tiltott dolgokkal való kereskedés körébe tartozik, hanem a *Hosen mispat*⁷⁰ részbe, a károokra vonatkozó szabályok alá. Ezek azonban a mi időnkben és *Erec Jisraél*-en kívül nem érvényesek. Ezért tehát nyugodt lélekkel és minden fenntartás nélkül engedélyezek minden, ezekkel a nyulakkal való tevékenységet, még egy istenfelőnek is.

(...)

201

“Magyarság és zsidóság egybeforrott útja”

1934–1939

(a) A Pesti Izr. Hitközség nyilatkozata, 1934. január 14

Idézi:

Stern Samu, *A zsidókérdés Magyarországon* (Budapest: Pesti Izraelita Hitközség, 1938), p. 31

Lévai Jenő, *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről* (Budapest: Officina, 1946), p. 14

Randolph L. Braham, *The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary* (East European Monographs, 350) (New York: Columbia University Press, 1994), p. 51 és 97 / *A nép-*

---

69 Jozsef Karo (1488–1575) rabbi törvénykódexe, amely az askenázi világban, különösen az ortodoxiában, abszolút tekintélyt élvezett.

70 A *Sulhan arukh* polgári és büntetőjogi esetekkel foglalkozó része.

irtás politikája. *A Holocaust Magyarországon* (Budapest: Belvárosi Könyvkiadó, 1997), I, p. 48 és 91

(...) Mi nem kérünk a disszimilációnak ebből az új jelszavából.⁷¹ Minket nem hevít semmiféle külön zsidó nemzeti khiméra, és szembeszállunk azokkal a törekvésekkel, akár külföldön, akár idehaza, akár a mi sorainkból, akár a túlsó oldalról próbálják azt a gondolatot propagálni, hogy a külföldi zsidóság körében nem egy helyütt meggyökeresedett áramlatokat és mozgalmakat a mi köreinkbe is átplántáljuk... Mi tiszteletben tartjuk minden állam zsidóságának jogát és szabadságát, hogy a maga felekezeti életét és a maga zsidóságának céljait a maga meggyőződése és felfogása szerint szolgálja. De úgy, mint az országos politikában, nem indulhatunk idegen példák után, hanem állami létérdekeinket csakis a hazai jogfejlődés és a magyarság ősi alkotmányos irányelvei szerint szolgálhatjuk helyesen, akként felekezeti életünk és zsidóságunk hűségese szolgálatában sem mehetünk idegen példák után, legyenek azok bármilyen tiszteletre méltóak is. Mi a magunk útján akarunk haladni és a mi utunk a magyarságunknak és zsidóságunknak válthatatlanul egybeforrott útja. Ez a föld, a magyar föld: a mi hazánk. Verejtékkel és vérrel öntöttük ezt a földet, és a mi hasznos munkánk csíráztatta ki számunkra a jogegyenlőségnek áldásos gyümölcseit. Átmeneti idők viharai megrázkódtathatják, megtéphetik a magyar jogegyenlőség fájának ágait, de magát a fát ki nem dönthetik, mert a magyar jogegyenlőségnek fája a magyar alkotmányban gyökerezik. Átmenetileg megnyirbálhatják az idők viharai a mi jogainkat, de mi a mi jogainkat magunk fel nem adjuk, mi törhetetlenül ragaszkodunk a mi magyarságunkhoz, és ezt semmiféle mégoly tiszteletre méltó külföldi nemzetközi áramlatokkal megzavartatni nem engedhetjük. Vallási hagyományaink tiszteletében minket is kegyelettel tölt el Palesztinának eszméje. De nekünk, magyar zsidóknak, zsidó vallású magyaroknak Magyarország a mi hazánk, itt porladnak őseink megszentelt hamvai, idefűz bennünket múltunk és jelenünk, és egyik vagyunk e haza minden polgárával, magyar nemzetünk boldogabb, szebb jövőjének kiküzdésében. Nekünk nem kell új ideálokat keresnünk, a mi ideálunk adva van: magyarságunkhoz és zsidóságunkhoz való törhetetlen ragaszkodásunkban. Ezt az ideált kívánjuk belenevelni ifjúságunkba: a hazafiság és a vallásosság ideálját... Ez a közgyűlési deklaráció mutatja az irányt, amelyen haladunk és amelyről sem mi le nem térünk, sem mások bennünket le nem téríthetnek.

(...)

71 Értsd: a cionizmusból.

(b) "Hódolatteljes felterjesztés Magyarország Kormányzójához, 1937. november

Kiadás:

Szücs László, "Kormányzói audencia az első zsidótörvény előtt, 1937. november 11", *Levéltári Közlemények*, 64 (1993), pp. 143–164; az idézet: pp. 153–161

Hódolatteljes felterjesztés
főméltóságú
nagybányai vitéz Horthy Miklós Úrhoz,
Magyarország Kormányzójához.

Főméltóságú Kormányzó Úr!

(...)

IV

Sajnos, a világháború után, az összeomlás bekövetkeztével, (...) a helyzet gyökeresen megváltozott. Magyarország elvesztette területének háromnegyedét és lakosságának kétharmad részét és ezek között három millió háromszázezer magyart, akik így egy alacsonyabb kultúrájú ellenséges állami szervezet igájába jutottak. És elvesztettük mezőgazdasági kultúránk bőséges termőhelyeit, iparunk legszebb üzemait, erdőinket, sönkat, földgázkincsünket, vasércünket, gyönyörű városokat, a magyar tehetség legszebb alkotásait. Mindennek súlyát az elviselhetetlenségig fokozta az a bánásmód, mellyel a győző országok Németországra és Magyarországra ránehezdedtek s melyet a kisentente zsákmányt biztosító szövetkezése Magyarországgal szemben nyomasztóbbá próbált tenni.

Magyarország egész lakosságával együtt az egész magyar zsidóság is súlyos válságba került, de a zsidóságra nézve ezt a válságot tetézték azok a fájdalmas társadalmi jelenségek, amelyek a magyarországi bolsevizmus után a zsidósággal szemben felülkerekedtek, elannyira, hogy a békeidők egyenjogúságának boldog harmóniája felborult. Bántó törvényhozási és adminisztratív intézkedések is sújtottak ekkor a magyarországi zsidóságra úgy a numerus clausus életbeléptetésével, mint az állami igazgatás intézkedéseinek egész sorozatával, melyek következtében a magyarországi zsidóság kiszorult az összes közhivatalokból és sérelmet szenvedett a földbirtokreformnál, mellőzték a vitézi rendnél, nem részesült a régi támogatásban iskoláinak fenntartására és kenyérkereső egzisztenciájuktól is számosan estek el a trafik- és italmérési engedélyek revíziója és egyéb bántó intézkedések folytán.

V

Meg kell állapítani, hogy a társadalmi és gazdasági antiszemitizmus fájdalmas jelenségeit a hazai zsidóság, bár keserűen, de törhetetlen hazafias hittel viselte. Egyik vezető politikusának ajkáról hangzott el ezekben a napokban a szózat: "Könnyű

a hazát szeretni akkor és könnyű a hazát szeretni annak, amikor a haza dicsőséget, boldogságot ad annak, aki szereti; de a hazát szeretni kell akkor is, ha a haza nem ársztja reánk szeretetének teljességét. Istent imádni kell akkor is, ha Isten porba sújt, és mi imádjuk Egy-Istenünket, imádjuk, ha jutalmaz vagy büntet. Imádjuk akkor is, ha szeretetével tőlünk elfordulni látszik. És imádjuk a mi földi Istenünket: a hazát, bármilyen legyen is sorsunk ebben a hazában.”

Így gondolkozott, így érzett, így viselkedett a magyar zsidóság azokban a szomorú időkben, amikor még a pozitív intézkedések és az egyéni akciók egész sorozata anyagi és erkölcsi létében támadta meg és ezren meg ezren veszítették el állásukat, keresetüket, egzisztenciájukat.

Így érzett és így gondolkodott már az antiszemitizmus első jelenségeivel szemben, amelyek 1918 októberében mutatkoztak, amikor a magyar zsidóság vezetői Budapesten összeültek, hogy ezekkel a jelenségekkel szemben állást foglaljanak. De amikor a tanácskozás egybeültével kiobbant a szörnyű tény, hogy a háború elveszett és katasztrófa fenyegeti az évezredek Magyarország területi épségét: háttérbe szorult nyomban minden egyéni sérelem és az ülésen a hazai zsidóság vezetői – anélkül, hogy a maguk sérelmeit csak tárgyalni is próbálták volna – a veszélyben lévő hazáért emelték fel ünnepélyes szavukat és két szótat intéztek az ország integritása érdekében: az egyiket az ország zsidóságához, kérve őket, hogy amennyiben a sors mostohasága az ország egyes részeit elszakítaná, maradjanak törhetetlenül magyarok, a másikat Európa zsidóságához, amelyben arra hívták fel figyelmüket, hogy a magyarság hazát és jogot adott az ő zsidó vallású polgárainak; a hagyományos magyar szabadelvűség érdeke követeli tehát, hogy Európa minden felelős politikusa akadályozza meg a magyarság széttörését.

Ez volt a magyar zsidóság első megmozdulása az összeomlás legelső óráiban. Magától értetődő volt, s mi resteljük a legjobban, hogy egy lelkiismeretlen agitációval szemben erre hivatkozni vagyunk kénytelenek.

Amikor aztán a bekövetkező felelőtlen kilengéseknek és intézményes kormányintézkedéseknek magyarázatát és mentegetését abban próbálták megadni, hogy mindez azért történik, mert a zsidók zúdították rá Magyarországra a bolsevizmust és a bolsevista vezetők nagyrészt a zsidókból kerültek ki: a magyarországi izraelita felekezeti élet vezetői joggal szállhattak szembe ezzel a vádaskodással és hivatkozhattak arra, számokkal igazolhatóan, hogy a proletárdiktatura alatt a zsidók éppen úgy sínylődtek a bolsevisták börtöneiben, mint a más vallásúak, a bolsevista gyilkolásoknak éppen úgy estek áldozatául ők is, viszont ugyanúgy voltak ők az ellenforradalmárok sorában, mint a másvallásúak, hogy megdöntsék a rémségek uralmát.

A bolsevista veszedelem ellen a hazai izraelita hitfelekezet mindenkor együtt küzdött és együtt küzd a hazai összes keresztény egyházakkal, és az ország sok jelentékeny tényezőjével együtt vallja és hirdeti azt, hogy a bolsevizmus ellen, elsősorban a szovjettel szemben kellene védelmi harcvonalat felállítani, és nem volna szabad megengedni, hogy gazdasági kapcsolatok létesüljenek a bolsevista Oroszország és

a bolsevistaellenes európai államok között, megfélekedve arról, hogy a gazdasági-
lag még oly szükséges áruexport ellentételeként mindig számolni kell azzal a propa-
ganda-importtal, amelyet a szovjettel való gazdasági kapcsolat maga után von.

A hazai zsidóság ünnepélyesen és ismételten megtagadott minden közösséget
mindazokkal, akik a bolsevizmus gyűjtősinórával a kezükben a fennálló rendet el
akarják pusztítani,⁷² kiveti azokat a maga kebeléből és tiltakozik az ellen, hogy őket
bárki is velük azonosítsa. De éppen mert így van s mert ismerjük az ilyenfajta agitá-
ció veszedelmeit, legyen szabad Főméltóságod figyelmét felhívni arra, hogy a zsidó-
ellenes agitáció a maga jelszavait, módszereit, ha némileg átfestve is, a bolsevizmus
fegyvertárából vette, hogy leggyakrabban olyan emberek állnak első soraiban, akik
a kommunizmusban kompromittáltak magukat s akik az antiszemita hecceket csak
első lépésnek tekintik, melyet hamarosan követnek további lépések a nagybirtok, az
egyház és minden országtartó tekintély ellen.

Hazafiasságának útjáról nem térve le se jobbra, se balra, öntudatosan utasította
vissza a hazai zsidóság azt a külföldről feléje kínálkozó kísértést is, hogy forduljon
a numerus clausus ellen panaszával a genfi népszövetséghez,⁷³ a trianoni békediktá-
tum ama pontja alapján, amely egyenlő jogot köt ki Magyarország bármily felekeze-
ttü magyar polgára számára. A hazai zsidóság önérzetes válasza az volt: "Nemzetünk
gyásza nem lehet jogaink forrása."⁷⁴ Sőt külön deklarációban is tiltakozott a magyar
zsidóság az ellen, hogy a numerus clausus ügyében a genfi népszövetség beleavat-
kozhassek, és amikor ez az ügy Genfben mégis napirendre került, gróf Klebelsberg
Kuno, akkori kultuszminiszter, a népszövetség genfi ülésén elsősorban a magyar zsi-
dóságnak erre az ünnepélyes deklarációjára hivatkozott,⁷⁵ amely megállapítja, hogy
a numerus clausus ügyét az ország belső ügyének s az intézmény megdöntését a ma-
ga otthoni feladatának tekinti.

Ámde, mindezekon túlmenően, a maga sérelmein felülemelkedve, ez a hazai zsi-
dóság volt az, amely törhetetlen nemzeti érzésében ismételten fordult ünnepélyes
szózatokkal az elcsatolt területek magyar zsidóságához, kérve őket, óvják meg hűsé-
güket magyarságuk iránt és vallják magukat az elszakított részekben is törhetetlenül
magyaroknak! Aminthogy a soproni népszavazás örvendetes eredményében, amely
Sopron magyar városának a "civitas fidelissima"⁷⁶ jelzőjét juttatta, része van az ottani
magyar zsidóságnak is, és amikor a legutóbbi csehszlovák népszámlálás rendelkezé-
sei az ottani magyar zsidókat arra akarták kényszeríteni, hogy magukat zsidóknak

72 Lásd fentebb, #182.

73 Lásd fentebb, #188/d-e.

74 Vázsonyi Vilmos cikkének címe, lásd uő, *Beszédei és írásai*, szerk. Csergő Hugó & Balassa József
(Budapest: Az Országos Vázsonyi-Emlékbizottság kiadása – Újságüzem Kiadó, 1927), II, pp. II,
pp. 439–440.

75 Lásd fentebb, #188/g.

76 Lat. "a leghűségesebb város".

és ne magyaroknak vallják, a hazai zsidóság vezetője a Reviziós Liga⁷⁷ vigadóbeli nagygyűléséről adott kifejezést a tiltakozásnak e jogfosztó kísérlet ellen, buzdítva Kassa, Pozsony, Ungvár városának zsidó vallású magyarjait: tartsanak ki rendíthetetlenül magyarságuk mellett. Történelmileg igazolt tény ma már, hogy ez a felhívás nem maradt pusztába kiáltott szó, mert az elszakított területeken a magyar zsidóság mindenkor az ottani magyar nemzeti kisebbség erős alkotóelemének bizonyult, és bárhogy el akarják téríteni magyarságától, bármely nyomást gyakorolnak rája, hogy inkább zsidó nemzetiségűnek vallja magát, semmint magyarnak: a Magyarországtól elszakított zsidóság a megszállt területeken mindenütt a magyar nemzeti eszme és a magyar kultúra hűségese fenntartója és ápolója marad.

Itthon pedig a hazai zsidóság ugyancsak minden alkalmat megragadott, hogy nemzetének javát külföldi, akár felekezeti, akár üzleti összeköttetései révén is szolgálja és a revízió eszméjét megérlelésre segítse. Ennek érdekében ismételtelen azon volt, hogy a külföld zsidó vallású nagy államférfiak és gazdasági tényezőit meggyőzze a magyar igazságról, hirdetve azt a tételt, hogy egész Magyarországnak használva, tud csak hasznára lenni a külföldi zsidóság a magyar zsidóságnak.

VI

Bizonyára a magyarországi zsidóság e következetesen tanúsított hazafias magatartásának is része volt abban, hogy az első hevületek csillapultával úgy látszott, mintha a magyarországi zsidóság helyzete bizonyos nyugvópontra kerülne. Valóban, 1925-től kezdve nemcsak kormánynyilatkozatokban, hanem kormánycselekedetekben is az enyhülés jelei mutatkoztak. Az izraelita felekezetet megillető államsegélyeket némileg újból rendezték, a numerus clausus törvényét úgy módosították, hogy az – legalább látszólag – elvesztette a zsidó vallás ellen irányuló jellegét, noha a gyakorlatban továbbra is a zsidó vallású ifjak ellen irányul, új törvényekkel képviselőket biztosítottak az izraelita felekezet számára a magyar felsőházban — forma szerint tehát közzogilag a zsidóság helyzetében további rosszabbodás nem következett be.

Nem enyhült azonban a magyarországi zsidóság gazdasági helyzete, amit nem panaszképp mondunk, mert hiszen ez szükségszerűen adódott a trianoni helyzetből, de aláhúzzunk azért, mert az agitáció jelentős részben a zsidók gazdasági helyzetének kedvezőbb színben való beállításával próbálja a maga gyűlölködő törekvéseit érvényesíteni, amely körülményre alább még visszatérni leszünk bátrak.

A megenyhült érzésnek adott kifejezést a boldogult Gömbös Gyula, amikor első kormánynyilatkozatában kijelentette, hogy a zsidóságról vallott eddigi felfogását revízió alá vette.⁷⁸ Jóleső érzéssel fogadta ezt a zsidóság, és meg kell állapítani, hogy

77 Magyar Reviziós Liga, 1927-ben hivatalos támogatással alakult társadalmi szervezet, amely a trianoni békeszerződés felülvizsgálatát és Magyarország javára módosítását tűzte ki célul, s ennek érdekében külföldön is propagandát folytatott.

78 Lásd fentebb, #194.

nem is történt a Gömbös-kormány alatt semmiféle olyan törvényhozási intézkedés, amely forma szerint a zsidók ellen irányult volna. De ha formaliter nem is, lényegileg és főként gazdaságilag egyre rosszabb lett a zsidóság helyzete, ami szomorúan tükröződik vissza a statisztika számaiban is, mert a magyarországi izraeliták száma 1920-ról 1930-ra 473 000-ről 444 000-re csökkent, tehát 6 %-kal fogyott a zsidóság ugyanakkor, amikor az ország lakossága jelentős mértékben, 8,7 %-kal emelkedett.

Még jellemzőbb adatokkal szolgálnak a hazai zsidóság helyzetének leromlásáról a születési és halálozási számadatok: 1930-tól 1935-ig a zsidó születéseknek 4 883 léleknyi évi átlagszámával 6 207 léleknyi évi halálozási átlagszám áll szemben, – jellemül annak, hogy a zsidóság természetes szaporodása nemcsak megszűnt, hanem a halálozások 21 %-kal múlják felül a születések számát, ugyanakkor, amikor 1931-től 1935-ig általában a születések száma 58 433-mal, vagyis 42 %-kal múlja felül az elhalálozások számát.

Mégis, e meg nem cáfolható szomorú tényadatokkal szemben is egyre erősbül Magyarországon az agitáció, amely a zsidóság rovására akarja rendezni a magyarság minden gazdasági és szociális problémáját. "A zsidóság a magyar gazdasági életnek legjobb pozícióit foglalja el, a nemzeti jövedelemből aránytalanul nagy részt szerez meg és céltudatos mesterkedéssel tartja távol a keresztény elemeket a gazdasági élettől" – ezek azok a vádak, amelyekkel a magyarországi nyilaskeresztes mozgalmak, és azok, kik e mozgalmak szellemével közösséget vállalnak, és akik a politikai érvényesülés céljából minden eszközt megengedhetőnek tartanak, agitációjukat német minta nyomán alátámasztani próbálják, s amely vádakot a mindinkább elvaduló politikai agitáció olyan lelkiismeretlenül, annyira a tömegszenvédélyekre spekulálva, olyan gyűlölködő jelszavakkal terjeszti, hogy a magyar zsidóságnak mélységes aggodalommal kell felvetni a kérdést: vajon ez a törvények uralma mellett lehetséges-e? Lehetséges-e, hogy minden jog és igazság ellenére így próbáljanak válaszfalakat állítani magyar és magyar közé, megalázó különbséget tenni polgár és polgár között és visszaidézni állapotokat, melyeknek emlékét művelt országok szégyenletesnek bélyegzik. Megdöbbenve vetjük fel e kérdést, de ugyanakkor bizakodva állapítjuk meg, hogy amíg kormányaink abban a szellemben gyakorolják a végrehajtó hatalmat, mely szellem Magyarország Kormányzójának gondolkodásából, egész lényéből fakad s mellyel elérte, hogy egy általános európai nyugtalanság közepette a megcsonkított Magyarország a politikai kalandoktól megkímélt, nyugodt fejlődés szigetje maradt, addig a magyar zsidóságnak nem kell tartania attól, hogy magyarságában, polgári jogaiban megcsorbított. Ennek tudatában a magunk igazában és Főméltóságod szellemében bízva, óhajtunk a nekünk szegezett vádakkal röviden foglalkozni.

Ami a zsidóságnak hazánkban való gazdasági elhelyezkedését illeti, ennek adatai eléggé ismeretesek; abból, hogy arányszámán felül jutott érvényesülésre a gazdasági életben, nem lehet vádat kovácsolni a hazai zsidóság ellen, hiszen a magyarországi zsidóság történelmi fejlődése hozta magával, hogy a magyar zsidók főleg közigazgatási téren helyezkedtek el. Mert volt-e vajon évszázadokra visszamenően más pálya

nyitva a zsidóság számára, mint a gazdasági pálya? És akadtak-e a magyar nemzetnek másvallású fiai, akik a gazdasági, főleg kereskedelmi pályára menni akartak volna?! Nem állapítja-e meg Szekfű Gyula alapos történelmi műve is, hogy a rendi Magyarországon nemes ember nem foglalkozhatott kereskedelemmel és azt főként az izraelita lakosságnak engedte át?! Nem állapítja-e meg ugyancsak ez a kiváló történettudós, hogy amikor a nemesi középosztály tagjai birtokaikból kicsöppentek, inkább a megyei vagy állami hivatalokban keresték elhelyezkedésüket, semhogy gazdasági pályákra mentek volna?!

A keresztény társadalom tagjai még a háború előtt való években sem tartották "úri" foglalkozásnak a gazdasági pályát és inkább mentek akár a legkisebb közhivatali állásba is, semminthogy a pult mellé, vagy valamely gazdasági vállalat íróasztala mellé szegődtek volna. Ilyen körülmények között: ha már mások e pályákra nem mentek, nem volt-e hasznos a hazai zsidóság munkája a gazdasági életben?! Nem töltötte-e be hivatását a hazai zsidóság a fejlődésnek e legfontosabb termőtalaján oly híven és értékesen, hogy kereskedelmi életünk, iparunk, vállalataink, bankjaink éppen a hazai zsidóság tevékeny közreműködésével emelhették a nemzeti értéktermelést arra a színvonalra, amelyről azt a trianoni katasztrófa sem tudta egészen ledönteni?!

A békebeli Nagy-Magyarország erejét, tekintélyét ipara, kereskedelme mozdította elő jelentékeny részben és a gazdasági életnek ez a békebeli megalapozottsága jelentékenyen hozzájárult, hogy a megcsonkított ország Főméltóságod bölcs vezetése mellett a megváltozott körülmények között is megállhassa helyét. Tiszteletlenség volna, ha mi most itt azt fejtegetnék, hogy milyen jelentősége van egy nemzet életében és főleg a magyaréban annak a termelő munkának, melyet az ipar, a bankok, a kereskedelem végeznek. Mi tudjuk legjobban, hogy éppen Főméltóságod milyen pontosan ismeri e termelő tényezők értelmét és értékét a kulturális haladás, a polgári jólét, az ország védképessége, általában a nemzeti fejlődés szempontjából. Hányszor volt alkalmunk felfigyelni egy-egy nagyszabású közgazdasági koncepcióra – a komphajó gondolatára, az öntözőcsatorna tervére, a csepeli kikötő gondolatára, hogy egyebet ne is említsünk –, és a légkör, melyben e gondolatok sudárba szökkentek, felment bennünket a kötelesség alól, hogy a felterjesztésben a magyar gyáripár, bankok és kereskedelem nemzetfenntartó hivatását fejtegezzük. A magyar zsidóságot a nemzeti fejlődés iránya szükségszerűen erre a vonalra állította: ipar, kereskedelem, tőzsde, gazdasági élet: a nemzeti életnek olyan tényezői, amelyekről az állam boldogulása jelentékeny részben függ. Nem gáncs, hanem elismerés jár tehát felekezeti különbség nélkül mindazoknak, akik az ipart, a kereskedelmet, a gazdasági életet arra a színvonalra emelték, hogy az oly erőt és tekintélyt tudott adni ennek az országnak, amely erő és tekintély áldásosan éreztethette hatását az összeomlás megrázkódtatásai után is, és amely gazdasági erő nélkül nem válhatott volna gazdasági életünk talapzata oly szilárddá, hogy meg nem rendült alapon tudott megindulni az összeomlás után a nemzeti újjáépítés munkája.

De legyen szabad éppen a zsidóellenes agitáció hamis jelszavaival szemben megállapítanunk, hogy az iparban, bankban, kereskedelemben, általában a gazdasági életben való elhelyezkedés, az bizony igen kevés ember számára jelent vagyoni vagy jövedelmi szempontból kivételes pozíciót, amely tény megállapítására alább még statisztikai adatokkal visszatérünk. Amikor megállapítjuk, hogy a zsidóság egy bizonyos percentje az iparban helyezkedett el, akkor – itt nem néhány gyártulajdonos vagy nagyobb jövedelmű ipari vezető ember pozíciójáról van szó, hanem ez azt jelenti, hogy az iparból élő mintegy 140 000 zsidónak legalább 95 %-a bizony a kisiparos, gyárimunkás, vagy segéd, legjobb esetben kishivatalnok nehéz munkával megszolgált szűkös kenyerét eszi. S ha azt mondjuk, hogy a zsidóság 43 %-a a kereskedelemről él, akkor ne arra a néhány – számban mindegyre összezsugorodó – nagykereskedőre gondoljunk, kiket tehetség és szerencse kivételes pozícióhoz juttatott, hanem arra a túlnyomó tömegre – a magyar kereskedelem 99 %-ára, mely szegényes boltokban tengeti életét, szorítva a szövetkezeti versenytől,⁷⁹ egykétztől,⁸⁰ közterhektől s újabban egy féktelen agitációtól, mely talán el tudja érni, hogy a zsidó kereskedő szegénysége nyomorrá váljék, de e révén új kereseti lehetőséget, kívánatos existenciát senki számára teremteni nem tud. És így van ez a gazdasági élet egyéb területein: az irigyelt nagyjövedelmű állások száma rendkívül csekély, aminthogy csekély a mezőgazdasági szegénység számához viszonyítva a nagybirtokosok száma és csak a lelkiismeretlen agitáció merészli úgy beállítani a dolgot, hogy a zsidóellenes tendenciák érvényesítése széles rétegek boldogulását jelenti. Meghozhatja egy-két agitáló vezér jobb elhelyezkedését; egészben véve súlyos igazságtalanságot, nagyobb nyomort jelent, anélkül, hogy szociális problémáink vagy az ifjúság problémájának megoldását a legkisebb részben is elősegítené.

Amit e téren tenni lehet – anélkül, hogy ezzel az ifjúság problémáját megoldott-nak tekinthetnők –, azt a magyar gazdasági élet vezető emberei eddig is megtették: minden erejükkel azon vannak, hogy az elfogultság, vagy előítélet, mely eddig a keresztény magyar ifjúságot visszatartotta attól, hogy existenciáját, jövőjét a gazdasági pályákon – a gyáriparban, bankban, kereskedelemben – keresse, megszűnjön és ez az ifjúság egész lélekkel s minden nemes becsvágyával forduljon a magyar életnek e fontos területe felé. Örömmel konstatalhatjuk – bizonyos jelek arra mutatnak –, hogy e tekintetben komoly változás küszöbén állunk, mely változást jelentős mértékben annak a magisztrális beszédnek tudhatjuk be, melyet Főméltóságod a csepeli kikötő felavatásakor mondott, a magyar kereskedelemnek hivatását olyan méltó szavakkal állapítván meg, hogy minden magyar ifjú csak büszke lehet, ha a kormányzói intelmet követve a gazdasági pályára megy. Mint mondtuk: máris látjuk a felfogásbeli változásnak tüneteit s meggyőződésünk, hogy ha egy felelőtlen agitáció a nyugodt gazdasági fejlődés folyamatát meg nem zavarja, tiz esztendő vagy még rövidebb idő

79 Hangya Fogyasztási Szövetkezet stb.

80 Egykéz-szervezet: monopólium.

alatt megszűnik a gazdasági pályáknak ez a sokat hánytorgatott, a magyar zsidóság által soha nem intendált elszigeteltsége, aminthogy szeretjük remélni, hogy addigra megszűnik az az elzárkózás is, mely a magyar zsidóságot minden közéleti pályáról kirekeszti s újabban a magánvállalkozásban való elhelyezkedését is megnehezíti.

VII

Nem lehet végezetül szó nélkül hagyni – és ehhez kérjük Főméltóságod szíves engedélyét – azt a sok téves és tendenciózus okfejtést, amely ugyancsak hozzájárult ahhoz, hogy a hazai zsidóság helyzete hamis beállításba tűnhessék fel. Különösen az úgynevezett “beszivárgást” vetették fel a zsidóság rovására, úgy tüntetve fel, mintha ezt a hazai zsidóságot magyarságában állandóan idegen elemek beszivárgása hígítaná fel, tendenciózusan előmozdítva, vagy legalább is helyeselve a magyar zsidóság által.

Ezzel szemben Dr. Buday László,⁸¹ a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal néhai igazgatója, a Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozata 64. kötetének 60. lapján megállapítja, hogy: “Azt az általánosan elterjedt nézetet, hogy a zsidóság főképpen bevándorlás útján gyarapszik, népszámlálási és népmozgalmi adataink összevetése egyáltalán nem igazolja, sőt 1880 óta azt látjuk, hogy az izraeliták kivándorlási vesztesége állandóan nagyobb, mint a többi felekezeté.”

Ugyancsak Kovács Alajos,⁸² a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatalban szolgálatot teljesítő miniszteri tanácsos “A zsidóság térfoglalása Magyarországon” című műve állapítja meg, hogy: “Ha a természetes népmozgalom eredményét a zsidók tényleges szaporodásának számaival egybevetjük, azt a meglepő és szinte a köztudattal ellenkező megállapítást kell tennünk, hogy 1869 óta zsidó bevándorlás nincs, illetőleg azóta a zsidók kivándorlása állandóan felülmúlja a bevándorlást.”

Ami pedig a mai helyzetet illeti, arról hadd álljon itt a Központi Statisztikai Hivatal legújabb adata, amely szerint: 1935-ben összesen 1 990 más országból ideköltözött egyén kapott lakbizonylatot, ezek között izraelita vallású 104 – e 104 izraelita vallású beköltözött egyén közül pedig mindössze 4 jött Lengyelországból. Ily körülmények között külföldi s főként galíciai izraeliták betelepüléséről nem lehet beszélni. Különben is ennek a kérdésnek szabályozása teljesen a hatóság kezében van, úgyhogy az egész kérdés tisztára rendőri kérdéssé zsugorodik; a magyar zsidóság e bevándorlást soha nem kívánta, még kevésbé segítette.

De felülemelkedve ezeken a részleteken, ugyancsak a statisztika adataiból meg lehet állapítani, hogy a magyar zsidóság a maga túlnyomó zömében születésére és nyelvére nézve magyar. Az 1930-iki népszámlálás adatai szerint a hazai zsidóság 97.3 %-a Nagy-Magyarországon született, s míg a hazai zsidóság 97 %-a magyar

81 Buday László (1873–1925) statisztikus.

82 Dolányi Kovács Alajos (1877–1963) statisztikus. Munkáiban a magyarországi zsidókkal kapcsolatos adatok igen pontos és megbízható feldolgozását adta, bevallottan zsidóellenes céllal.

anyanyelvű, addig Magyarország nemzsidó összlakosságából csak 91.8 % vallja magát magyar anyanyelvűnek.

Egy másik téves és tendenciózus beállítás a hazai zsidóságot – szemben a másvalásúakkal – vagyonosabbnak s úgy akarja feltüntetni, mintha a javak eloszlásában kivételes helyzet jutott volna nekik osztályrészüil. Ezzel szemben ugyancsak az 1930-iki népszámlálási hivatalos adatok alapján kitűnik, hogy 444 000-nyi magyarországi zsidóság 9/10-ed része, vagyis 401 000 teljes nincstelenségben szenved, ugyanúgy, mint az a 6 900 000 többi magyar, aki a 8 688 000-nyi összes népességből se házzal, se házrészsel, se földdel, se földbérlettel nem rendelkezik. Zsidó és nemzsidó között a szegénység tekintetében csak az a különbség, hogy a zsidó szegények száma 0.7 %-kal múlja fölül 5.1 %-os országos arányszámukat, tehát a zsidók között aránylag még több a nincstelen, mint a nemzsidók között. Jellemzően illusztrálja a zsidó vallású lakosság túlnyomó részének szegénységét a pesti izraelita hitközség kultuszadójának statisztikája is. E hitközség 60 000 adóköteles tagja között 40 000 még 20 pengő évi adót sem tud fizetni, további 17 200 tagnak adója is 100 pengő alatt marad és csupán 2 800 tag, tehát 4.7 %, szerepel 100 pengőnél magasabb kultuszadóval, vagyis a fővárosi zsidóság 95.3 %-a a legszerényebb viszonyok közt van. Mindez pedig csak arra a következtetésre vezethet, hogy felekezeti különbség nélkül kell ennek a szegény országnak lakosságát gazdaságilag és társadalmilag felkarolni.

VIII

Ne hivatkozzon senki a maga felelőtlen agitációjában, hogy a szociális bajok és ebből keletkező társadalmi összeütközések főoka a zsidóság térfoglalása Magyarországon. Németországban a zsidóság száma 0.9 % volt s ha a hitelélet terén volt is valami befolyásuk, a gazdasági élet egyéb területein, jelesül a gyáriparban és a kereskedelemben a zsidóság szerepe elenyésző volt, s mégis a nemzeti szocializmus érvényesíteni tudta a maga zsidóellenes programját, ami azt bizonyítja, hogy az ilyenfajta agitációnak nincs is szüksége komoly okokra, csupán ürügyekre. Németországban a zsidókérdés végleg elintéződött; felelősségünk tudatában merjük állítani, hogy e révén egyetlen szociális problémája Németországnak meg nem oldódott. Ellenkezőleg, a gazdasági bajok sokasodtak, a nemzeti szocializmus szembeszállása a katolicizmussal és protestantizmussal katasztrofálisan kiéleződött, s ami elégedetlenség ebből szükségszerűen keletkezik, csak egy diktatórikus rezsím minden felszólalást elfojtó szigorúsága tudja ideig-óráig elnémítani. S mindez zsidók nélkül, egy embertelen zsidóellenes program konzekvens végrehajtása után, mely jelesül az angolszász népeknek németellenességét jelentős mértékben felfokozta. De legyen szabad utalnunk annak az országnak katasztrofális gazdasági, szociális és politikai helyzetére, mely a maga zsidókérdését több száz év előtt radikálisan megoldotta: Spanyolországra. Ki az, melyik fajta, melyik felekezet az Spanyolországban, kit az ott elkövetkezett összeomlásért zsidóság híján felelőssé lehet tenni? Ilyen és hasonló példákkal a történelem bőven szolgál, és bizony volt idő a régi kor történetében, a kereszténység

első évszázadaiban, amikor ugyanezeket a képtelen vádakat ugyanilyen értelmetlenséggel vagy rosszhiszeműséggel a keresztényeknek szegeztek szembe. Tertullianus⁸³ jegyzi fel Marcus Aureliusról,⁸⁴ ki pedig maga volt a bölcsesség és mértéktudó méltányosság mintaképe s ki alatt a római birodalom egy világrészt ölelt fel, hogy meg volt győződve, hogy ami baj a birodalomban volt: éhség, árvíz, epidémia, annak mind a keresztények az okai.

Ami szerencsétlenséget felekezetünkre, ami bajt az országra az ilyen agitációnak kieleződése hozhat, attól óhajtanók magunkat és hazánkat megkímélni. A jobbra forduló gazdasági helyzet nem egy fegyverétől fosztja meg a felelőtlen agitációt. Hogy ez végleg megbénuljon, a kormányzat határozottan megnyilatkozó akaratán múlik.

Legjobb meggyőződésünk szerint a nemzet érdeke azt kívánja, hogy igazságtalan partikuláris szempontok fölött az egyetemesség érdekei érvényesüljenek, hogy a tudás, képesség valláskülönbség nélkül kapcsolódhassék bele a nemzeti munkába. Nem szabad engedni, hogy izgatás és széthúzás állandósulhasson ott, ahol az erők összefogására van szükség jobban, mint valaha! Nem a felekezeti kérdés, hanem a nagy magyar kérdés: Trianon kérdése az, amelynek az előtérbe kell nyomulnia s amelyet nem a szomszéd államok összefogása veszélyeztet igazán, hanem a magyar széthúzás, jelentkezzen az akár felekezeti, akár faji gyűlölség köntösében.

Kiváló külpolitikusok fejtették ki cikkekben, beszédekben, hogy még a nagy Németország sem engedhette meg magának az antiszemitizmus luxusát; igazságtalan intézkedéseivel hatalmas nemzetekben váltott ki káros ellenérzést. Ők húzták alá, hogy milyen kevéssé teheti ezt Magyarország, mely a maga nagy céljainak követésében akarja a nemzetek és népek veleérző szimpátiáját. Ezt a szimpátiát megszerezte hazánknak Főméltóságod kormányzói bölcsessége és ezt úgy óvhatjuk meg a jövőre is, ha a belső békét, a kívánatos harmóniát az ország minden társadalmi rétege és minden felekezete között megzavarni nem engedjük, mert bármely réteg vagy felekezet méltatlan háttérbe szorítása, a polgárok egy rétegének alacsonyabb sorba való szorítása az emberiségnek azt az örök eszményképét sértené, mely minden kultúrembernek közösen féltett értéke.

Főméltóságú Kormányzó Úr!

Amiként százötven évvel ezelőtt a tekintetes Karokhoz és Rendekhez szállott a panasz jajszava s amiként a panaszos szózat nemes megszívlelése hasznos és munkás rétegek üdvös bekapcsolásával Nagy-Magyarország felvirágoztatásához vezetett, – úgy száll most százezrek szívéből az aggodalom sóhaja Magyarország Főméltóságú Kormányzójához, aki erejével és tekintélyével az összeomlás romjai felett új rendet teremtett és bölcsességével a fejlődés új útjait megnyitotta. A zsidóság a maga életkérdését teszi le bizalommal Főméltóságod kezébe; teszi ezt azonban abban

83 Quintus Septimius Florens Tertullianus (ca. 160–220) keresztény teológus.

84 Marcus Aurelius Antoninus Augustus római császár (161–180).

a szent meggyőződésben, hogy amikor a maga számára megértést, igazságot kér, akkor a magyarság ügyét is szolgálja, melytől az ő sorsa elválaszthatatlan és szolgálja a nemzet újjáépítésének ügyét, melyet Főméltóságod országglása oly szerencsés kézzel valósított meg. Mert ami intézkedést itt a felelőtlen agitáció a zsidóság ellen keresztülerőszakol, az merénylet az ellen a nagyszabású koncepció ellen, mellyel Főméltóságod ezt a nemzetet valósággal a romokból újjáépítette és másfél évtizedes akaratlan e históriai cselekedet ellen követnek el merényletet azok, kik a zsidókérdés csóváját dobják az ország épületére. Ne engedje ezt; ne engedje, hogy a konszolidációt, melynek csodáját vesztett háború, forradalmak, bolsevizmus után megművelte, a gyűlölet demagógiája megingassa, – ne engedje, hogy bántó áramlatok féktelen agitációja ártó módon tovább is izgathasson a jog egyenlőségének, a haza javára irányuló munka szabadságának törvény, alkotmány és történelem által szentesített elve ellen, – segítse tekintélyével és bölcsességével üdvös kiegyenlítődéshöz a mesterségesen szított társadalmi és felekezeti ellentéteket, mert boldog, nagy és hatalmas az ország csak úgy lehet újra, ha a lakosság minden rétege, – társadalmi és felekezeti különbség nélkül a nemzet boldogulásán dolgozva, a maga boldogulását üdvösen szolgálhatja!

Bármily féktelen is az általunk panaszolt agitáció, odáig még nem vitte, úgy még a magyar talajt alá nem aknázhatta, hogy a kormányzói szó, kormányzói intelem meg ne állítsa, meddőségben ne marasztalja. Mi ismerjük e szónak csodálatos erejét, ismerjük Magyarország kormányzójának szívét és éleslátását, igaz hódolattal és megingathatatlan bizalommal tesszük le ügyünket kezébe.

Budapest, 1937. november havában.

Mély hódolattal:

Stern Samu

m. kir. udvari tanácsos,

a Magyarországi

Izraeliták Országos Irodája

és a Pesti Izr. Hitközség elnöke

Dr. Buday-Goldberger Leó

Dr. Láng Lajos

Vida Jenő

a magyar felsőház tagjai

(c) A kongresszusi, orthodox és status quo ante hitközségek szervezeteinek nyilatkozata, 1939. január 12⁸⁵ (Részlet)

Idézi:

Lévai Jenő, *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről* (Budapest: Officina, 1946), pp.

39–40

85 Az úgynevezett második zsidótörvény országgyűlési vitája alkalmából.

Fordítás:

Eugene Levai, *Black Book on the Martyrdom of Hungarian Jewry* (Zurich: The Central European Times Publishing Co. – Vienna: The Panorama Publishing Co., 1948), pp. 14–15 (angol)

(...) Ezt érdemelte meg a magyar zsidóság? Közjogainak csonkítását, magánjogainak korlátozását, életlehetőségeinek elvonását, ifjúságának számkivetését?! Ezt érdemelte meg a magyar zsidó felekezet, amelynek egyetlen egy vágya volt történelme évszázados folyamán, hogy vallása megtartása mellett magyar és csakis magyar lehessen? (...) Ha ebből a javaslatból⁸⁶ törvény lenne, annak következményeként magunk és gyermekeink százazrei lennének kénytelenek lakóhelyüket cserélni. Lakóhelyet, de nem hazát. Mert a magyar hazáról semmilyen emberi törvény nem foszthat meg, éppoly kevéssé, mint az egy Isten imádatától. Ahogy az évezredek sorscspásaiban nem tántoríthatott el bennünket sem tűz, sem víz, sem vérpad, sem máglya, sem gályapad, sem bilincs, ugyanazzal a kitarással fogunk ragaszkodni magyar hazánkhoz, amelynek nyelve a mi nyelvünk, története a mi életünk. Ahogy hitfeleink évszázados száműzetés után is megőrizték a régi spanyol nyelvet, régi hazájuk kultúráját, úgy fogunk mi is virrasztani a mi igazolásunkért és a magyar feltámadásért!

(...)

(d) Ballagi Ernő (1890–1945), “A hétről”, *A Magyar Zsidók Lapja*, 1, no. 18 (1939. május 11), p. 5

Idézi:

Karsai Elek, “Evian után tizenegy hónappal”, in: *Évkönyv, 1971/72* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselője, 1972), pp. 162–180; az idézet: p. 166 sk.

(...) A törvény⁸⁷ életbeléptetésétől számított nyolc napon belül mindenkinek le kell jelentkeznie a maga zsidó mivoltában, és aki még a magánjogok területén nem is érezné meg azonnal a zsidótörvény elkülönítő erejét, az is meg kell érezze a közjogok területén. A szavazati jog, mely maga is a magyar állampolgárság, tartós lakhely, vagyoni és szellemi cenzus követelményeivel gondoskodik arról, hogy csak begyökeresedett és polgárjogot nyert tagjai a nemzetnek gyakorolhassák ezt a fontos állampolgári jogot, már nem természetes polgári joga a zsidóságnak, hanem külön igazolási eljárást tesz szükségessé. És a szavazói névjegyzékben, mely a polgárok teljesjogú részét foglalta eddig magában, mindnyájan egyformán megkapjuk az *első zsidójelet*.

Ez a jel, ez a megkülönböztetés most már – egyelőre – végig fog kísérni bennünket az élet minden vonatkozásában.

86 Az úgynevezett második zsidótörvénynek az országgyűlés előtt fekvő szövege.

87 Az úgynevezett második zsidótörvény.

Szerencse, hogy az egyiptomi jeltől, a bárányvérrel bekent ajtófélfától⁸⁸ kezdve a sárga foltig – a történelem már hozzászoktatott bennünket ahhoz, hogy bélyeget viselünk, meg vagyunk jelölve, mi vagyunk a történelem “bélyeges serege”...
(...)

(e) Zsolt Béla (1895–1949), “Elő az okmányokkal”, 1939

Megjelent:

Zsolt Béla, *Kőért kenyér. Vezércikkek, 1921–1939* (Budapest: [Tábori és Tsa nyomda], 1939)

Újabb kiadás

Zsolt Béla, *A végzetes toll. Publicisztikai írások*, szerk. Bozóki András (Ars Scribendi) (Budapest: Nyilvánosság Klub – Századvég, 1992), pp. 202–206 (Részlet)

(...) Sokra becsüljük a választójogot – de bevalljuk, hogy a zsidótörvénytől pusztulásra ítélt tömegek közjogilag befogadott részének az állampolgári önrendelkezésnek ez a kegyelmi változata⁸⁹ alig jelent többet a jogtalanságnál. Az állampolgári jog nem dísz, kitüntetés vagy kedvezmény, hanem arra való, hogy aki birtokában van, nemcsak az ország, de a saját osztálya, foglalkozása és személye hasznára is gyakorolja. A közjogilag egyenjogúsított zsidók azonban nem tudnak vele segíteni sem az országon, sem önmagukon: egyenrangú állampolgárokként sem dolgozhatnak, mint jogtalanok. Ez a módosítás alighanem egyedülálló a kodifikáció történetében: a zsidó bizonyos feltételek mellett lehet képviselő, de nem lehet képügynök. A zsidó írhatja a törvényt, de nem írhat újságot. Elvben lehet még főrend is, de nem adhat el egy rend ruhát. Részesé lehet a nemzeti szuverenitásnak a parlamentben, de az utcán megfosztják emberi méltóságától. Küzdhet politikai eszményekért és a hazáért, de ugyanakkor tilos részt vennie a létért való küzdelemben.

*

Most is változatlanul valljuk, hogy magyarnak lenni nem attól függ, hogy ősapáink mikor telepedtek le Magyarországon, hanem a cselekedetektől, alkotásoktól, s a szellemi, a kulturális és lelki tulajdonságoktól, amelyek sokszor egyetlen újdonsült generációban elementárisabban és meggyőzőbben magyarabbak, mint évszázadok óta itt élő családok leszármazottaiban. A francia állampolgárság feltétele a *vouloir d'être français*, akarni franciává lenni. A forró akarat: magyarrá lenni, gyakran egyetlen nemzedékben jobban sikerül, mint némely ősrégi családban, amelyek év-

88 Ex. 12,7.

89 Ti. az úgynevezett második zsidótörvényben (1939:iv. tc.) rögzített kivételek a törvény korlátozásai alól. – Az országgyűlési választásoknál 1939-ben bevezették az általános és (Budapestben) titkos választójogot.

századok után és a monarchia bukása után sem tudtak szabadulni Bécs bűvöletéből vagy a világpolgárság csődje után sem a kozmopolitizmustól. Nem állunk ki külön az úgynevezett beszűrődöttek mellett, akik csekély számukkal különben is kellemtelen meglepetést okoznak majd azoknak, akik elhiszik, hogy a 67-es cezurával⁹⁰ a zsidóság zömét a türelmi és kegyelmi közjogtól is megfoszthatják. Nehogy e sorok íróját a beszűrődésben való érdekeltséggel megvádolják, előre bocsátja, hogy közjegyzőileg hitelesített iratok bizonyítják dédapjáról, hogy már 1793-ban csak magyar nyelven kötött a bösi Üchtritz-birtokkal adásvételi szerződést, s hogy ugyanez az uradalom nagyapjáról 1843-ban kiállított bizonyítvánnyal igazolja: "Itteni kitsiny korától fogva huszonhárom esztendőök elforgása alatt szülői mellett felneveltetve, magát mindig betsületesen viselte és józan és szorgalmatos életmódjában magát kitüntetette légyen. Mostan pedig már házas állapotban innen elköltözik..."

Mindezt nem azért közlöm, hogy hivalkodjam hovatarozásommal. Csak arra óhajtom felhívni nagyon sokadmagammal, akik százötven éve és még régebben itt vagyunk, a kormány és a zsidótörvények híveinek figyelmét, hogy nem vagyunk ezen a földön parvenük, akik a kegyelemből odavetett kivételes polgári jogot ne becsülnők határtalanul kevesebbre annál az állampolgári jognál, amelyet becsületességgel, józansággal és szorgalmas életmóddal, munkával és katonáskodással a jogegyenlőség évtizedeiben mindenki megszerezhetett. S mert nem vagyunk parvenük, ezért tartjuk ezután is a szolidaritást azokkal a 67 utáni jogtalanokkal, akiknek nagy része hetvenkét év alatt semmivel sem lett kevésbé magyar, kultúrájában, vonzalmaiban, áldozatkészségében, és semmivel sem harcolt rosszabbul a világháborúban, mint a keresztény és nem keresztény magyarok, akik évszázadok óta itt laknak. Éppen mert törzsökös magyar zsidók vagyunk, s már a francia forradalom idején is magyar felírást véstek apáink sírkövére – azért tartjuk természetesnek, hogy nem az az igazi magyar, aki a maga számára a magyarságából különleges személyi osztályt vagy felekezeti kiváltságot kreál. Talán mert évszázadok óta nagyon is megszoktuk, hogy magyarok vagyunk, nem tartjuk kivételes érdemnek a magyarságot, amelyért kivételes jog, bánásmód, életszínvonal és mások szájából kivett kenyér privilégiuma jár a hazától.

*

A kenyeret a törvény elveszi előlünk is, a 67 előtti zsidóktól is. Nos, ha így van, legyen így. Ám most, hogy eljött az ítékezés órája, magyarul beszélő és magyar földet művelt dédapáink sírja feljogosít bennünket arra az igényre, hogy akik törvényt ülnek felettünk, feleljenek meg legalább azoknak a feltételeknek, amelyeket a könyörtelen törvény tőlünk megkövetel. A frontharcosokkal kapcsolatban megírtuk: ne legyen joga a zsidó katonák kenyéréről másnak döntenet, csak a keresztény magyar katonának. Most ugyanezt követeljük: a magyar zsidók jogi helyzetéről csak azok döntse-

⁹⁰ 1867, lásd fentebb, #197, 1939:iv. tc., 4. §.

nek, akiknek elődei legalább a zsidóktól megkövetelt 1867-es időpontban magyarok voltak. Nem, nem azt mondjuk, hogy Magyarországon éltek – hiszen a kiegyezés után maga Haynau is Szatmár megyei magyar földbirtokos lett. Köztudomású az is, hogy az olmützi foglárók, akik előbb pátriájukban, majd Aradon és Szegeden magyar státus-foglyok lélegzetvételére vigyáztak, Bach és Schmerling cseh, morva és osztrák beamterei a kiegyezés után tömegesen “zupáltak be” magyarnak, hűségesen szolgálván magyar nyelven is a lesben álló Gesamtmonarchie eszméjét, s még a magyar szélsőnationalistává vált unokákban is visszaütött a Bach-korszakbeli atavizmus. De most mi követeljük, miközben kirakjuk apáink, nagyapáink és dédapáink százötvenéves bizonyítékait az asztalra: elő az okmányokkal! Mindenki, aki magyar zsidókat ki akar rekeszteni a magyarságból, legalább azt bizonyítsa be, hogy őse abban az időben, amikor Haynau hadisarcot vetett ki az óbudai zsidókra, amikor a zsidó Horn Ede Kossuth Lajossal emigrált, amikor apáink és nagyapáink, kis zsidó boltosok, korcsmárosok és tábori felcserek meglakták az olmützi és komáromi kazamatákat, nem tartozott a magyarság ellenségeihez. Most mi mondjuk: akik pusztulásra ítélnék évszázadok óta begyökeresedett zsidó magyarokat, bizonyítsák be, hogy elődeik nem jöttek ide ellenségnek, nem vállaltak bérért hivatalt, profoszságot, pandúrságot azon a napon, amikor úgy látszott, a magyar ügy végképp elbukott.

202

Vitéz nagybányai Horthy Miklós (1868–1957) kormányzó & gr. Teleki Pál miniszterelnök

A “zsidókérdés”-ről

1939–1940

(a) Otto von Erdmannsdorf (1888–1978) budapesti német követ⁹¹ jelentése a Horthy Miklós kormányzónál tett látogatásáról, 1939. február 22

Kiadás:

Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt & Juhász Gyula, szerk., *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944* (Budapest: Kossuth Könyvkiadó – A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, 1968), pp. 364–365, no. 193

---

91 1937. május–1941. július.

(...) Ő maga⁹² meggyőződéses antiszemita. Ennek ellenére tisztában van azzal, hogy nagy veszélyekkel jár, ha az ember Magyarországon túl gyorsan és túl radikálisan akar a zsidók ellen eljárni, mivel ezek a magyar gazdasági életben eddig rendkívüli hatalmi helyzetet foglaltak el, és magyar pótlásuk sok területen jelenleg még hiányzik. De nem is lehet a tehenet, amelyet fejni akarunk, ugyanakkor le is vágni. Magyarország nem engedheti meg magának, hogy bevételi forrásait betömje, különösen most, amikor arról van szó, hogy az általános politikai helyzetre való tekintettel sürgősen szükségessé vált fegyverkezéshez nélkülözhetetlen eszközöket kell előteremteni. A zsidóproblémát azonban az említett nehézségek ellenére is meg kell oldani.

(...)

(b) Horthy Miklós kormányzó személyes levele gr. Teleki Pál miniszterelnöknek, 1940. október 14⁹³

Kiadás:

Szinai Miklós & Szücs László, szerk., *Horthy Miklós titkos iratai* (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1963²), pp. 260–265, no. 51

Idézi:

Nathaniel Katzburg, *Hungary and the Jews, 1920–1943* (Ramat-Gan: Bar-Ilan University Press, 1981), p. 234 / *Zsidópolitika Magyarországon, 1919–1943* (Budapest: Babel Kiadó, 2002), pp. 210–211

Randolph L. Braham, *The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary* (East European Monographs, 350) (New York: Columbia University Press, 1994), p. 180 / *A népiártás politikája. A Holocaust Magyarországon* (Budapest: Belvárosi Könyvkiadó, 1997), I, p. 173

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), pp. 507–508 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), pp. 370–371

Fordítás:

The Confidential Papers of Admiral Horthy. Prepared for the press and introduced by Miklós Szinai and László Szücs (Budapest: Corvina Press, 1963)

Irodalom:

L. Nagy Zsuzsa, “Amerikai diplomaták Horthy Miklósról, 1920–1944”, *Történelmi Szemle*, 32 (1990), pp. 173–196

92 Ti. Horthy kormányzó.

93 A kormányzó levele egykorú másolatban maradt fenn. Záradékként ez áll benne: “Megbeszélés után égesd el ezen levelet.”

- Thomas L. Sakmyster, "Miklós Horthy and the Jews of Hungary", in: Richard Frucht, Ed., *Labyrinth of Nationalism, Complexities of Diplomacy: Essays in Honor of Charles and Barbara Jelavich* (Columbus, OH: Slavica Publishers, 1992), pp. 121–142
- Thomas L. Sakmyster, *Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918–1944* (Budapest: Helikon Kiadó, 2001), p. 233 sk.
- Nathaniel Katzburg, *Zsidópolitika Magyarországon, 1919–1943* (Budapest: Bábel Kiadó, 2002), p. 207 skk.
- Sebők János, *A titkos alku. Zsidókat a függetlenségért: Horthy és a holokauszt* (Budapest: Szerzői kiadás, 2004), kül. p. 116 sk.

(...) Ami a zsidókérdést illeti, én egész életemben antiszemita voltam, zsidókkal sohasem érintkeztem. Tűrhetetlennek tartottam, hogy itt Magyarországon mindenminden gyár, bank, vagyon, üzlet, színház, újság, kereskedelem stb. zsidókezekben legyen, és hogy a magyar tükörképe – kivált külföldön – a zsidó. Azonban, minthogy a kormányzat egyik legfontosabb feladatának az életstandard emelését tartom, tehát gazdagodnunk kell, lehetetlen a zsidókat, kiknek minden a kezükben volt, egy-két év alatt kikapcsolni, és hozzá nem értő, leginkább értéktelen, nagyszájú elemekkel helyettesíteni, mert tönkre megyünk. Ehhez legalább egy emberöltő kell. Én hirdetem talán először hangosan az antiszemitizmust, azonban nem nézhetek nyugodtan embertelenségeket, szadista, oktalan megaláztatásokat, mikor még szükségünk van rájuk. Azonkívül messze veszélyesebbnek és értéktelenebbnek tartom hazámra nézve p. o. a nyilasokat, mint a zsidót. Az utóbbi ide van érdekből is kötve, és adoptív hazájához hűségesebb, mint a nyilas, kik (...) országunkat megzavart elméjükkel német kézre akarják játszani.

(...)

(c) Gr. Teleki Pál miniszterelnök felszólalása a képviselőházban, 1940. december 3

Megjelent:

Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, VIII (Budapest: Athenaeum, 1941), pp. 1185–1186 (Részlet)⁹⁴

Újabb kiadás:

Teleki Pál, *Válogatott politikai írások és beszédek*, szerk. Ablonczy Balázs (Millenniumi Magyar Történelem: Politikai gondolkodók) (Budapest: Osiris Kiadó, 2000), pp. 471–473

⁹⁴ Az itt közöltek egy kisebb részletét adja Nathaniel Katzburg is: *Zsidópolitika Magyarországon, 1919–1943* (Budapest: Bábel Kiadó, 2002), p. 269, no. 17/II.

Idézi:

Lévai Jenő, *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről* (Budapest: Officina, 1946), p. 57–58

Nathaniel Katzburg, *Zsidópolitika Magyarországon, 1919–1943* (Budapest: Bábel Kiadó, 2002), p. 269, no. 17/II (Rövid részlet)

Irodalom:

Csicsery-Rónay István, "Teleki Pál és a zsidóság", *Kortárs*, 49, no. 4 (2005. április) / <http://www.kortaronline.hu/2005/04/teleki-pal-es-a-zsidosag/6800> (apologetikus)

Sulyok Izabella, "Teleki Pál és Bethlen István a zsidókérdésről", in: Randolph L. Braham, szerk., *Tanulmányok a holokausztról*, V (Budapest: Balassi Kiadó, 2011), pp. 15–51

(...) A társadalmi feladatok felsorolása közé tartozik a zsidókérdés. (*Halljuk! Halljuk! a szélsőbaloldalon.*) Ez a kérdés európai kérdés. Ezt már sokszor mondtam, leírtam, és még térképeztem is a magam rendje és szokása szerint. Ez a kérdés csak az egységes európai rendezés keretében oldódhatik meg gyökeresen, ebben fog nálunk is megoldódni, ha ilyen új európai rendezés lesz. Ez az előfeltétel. (*Egy hang a szélsőbaloldalon: Addig semmit sem csinálunk?*) Ezt nem mondtam. Ne méltóztassék mindig mindent azonnal, első keletkezésében kicsavarni, mert a tojást sem akkor eszi meg az ember, amikor még a tyúkban van.

Ez a kérdés tehát az egységes európai rendezés keretében fog megoldódni, ha ilyen lesz. (*Halljuk! Halljuk!*) Addig is kell megoldást találnunk közel egymillió ember ügyében. (...)

Pál Gábor⁹⁵ t. képviselőtársam Apponyit citálva azt mondta, hogy a zsidóságnak tragédiája, hogy fajtájának a legelejtesebbjeivel is együttérez. (*Halljuk! Halljuk!*) Ez pontosan ugyanaz, amit én 1919–1920-ban mondtam a zsidóság vezetőinek, és itt is elmondtam már. Választani kell a magyar és a hitsorsos, olyan hitsorsos között, aki idegen és idejött. Ez vezetett azután a kvantitatív problémához, amely Magyarország zsidóproblémájának a magja. Én jellemeztem ezt a veszedelmet, amely ebből a nagy tömegeből származik, jellemeztem a második zsidótörvény indokolásában is, amelynek egy részét én írtam. Ott megmondtam azt is, hogy ez a folyamat fájdalmas folyamat, mert nagyon sok nehézséggel, fájdalommal jár. El is ismerem itt az egyéni tragédiát, látom ezeket, de sokszor a köz szolgálata az egyéni tragédiákkal sem foglalkozhat úgy, mint az – mondjuk – emberileg méltányosnak látszanék. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*)

Ezt a kérdést nem valamilyen szadizmusból, hanem a nemzet érdekében tartom megoldandónak. (*Élénk helyeslés a jobboldalon és a középén.*) A következtetés ebből tehát az, hogy meg kell akadályozni a ma már óriási tömegű zsidóság elkeveredését a nem zsidókkal. (*Élénk helyeslés és taps a jobboldalon és a középén.*) Először azért,

95 Ifj. Pál Gábor (1883–1965) (Székelyudvarhely), a második bécsi döntés után, 1940. december 14-én megalakult Erdélyi Párt behívott képviselőinek egyike a magyar országgyűlésben.

mert jellemvonásaik, karakterük sokkal átütőbb erejű és az elkeveredésnél domináló, tehát a százalékos arányok lényegesen kevesebbet mondanak, mint amit ez a keveredés jelent. Másodszer azért, mert a középosztályunknak és felső osztályunknak igen tekintélyes része el van zsidósodva. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) Ezért mondtam már máskor is, hogy 30 évvel ezelőtt kellett volna ezt a problémát megoldani, és nem ránk, most működő felelős emberekre hagyni. (*Zaj a szélsőbaloldalon. – Elnök csenget.*) A második következtetés az, hogy az ország gazdasági életének kulcsait nem szabad zsidó, vagy félzsidó, vagy pedig stróman-kézben hagyni. (*Élénk helyeslés és taps a jobboldalon és a középén.*) Mert a stróman még rosszabb. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) Harmadszor: egyidejűleg nem szabad minden életlehetőséget elvonni 800 000, az elkeveredettekkel együtt egymillió lakostól, ha más otthont nem biztosíthatunk nekik – és ez ma Közép-Európa érdeke is. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) Én nem politizálok, én tényeket mondok, és sok olyan ember, akit igen okosnak tart a világ, ugyanezen a nézeten van.

Felelek itt egyben Pál Gábor képviselő úrnak azokra a zsidókra vonatkozóan, akik Erdélyben kiválóan viselkedtek. (*Egy hang a középén: Kevés van olyan!*) Természetesen én nem törvényt faragok, és nem régi törvényeket módosítok bicskával átfaragva a kopjafát, hanem józan új, komoly megoldást akarok hozni, és nyilvánvaló, hogy ami méltányos, azt ebben a tekintetben is meg fogom tenni. (*Helyeslés jobbfelől. – Gr. Festetics Domonkos:⁹⁶ Csak kevés kivételt! – Zaj.*)

(...)

(d) Barcza György (1888–1961),⁹⁷ “Teleki nézete a zsidókérdésben...”, 1946

Kiadás:

Barcza György, *Diplomataemlékeim, 1911–1945: Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból*. Szerk. Antal László & Bán D. András (Extra Hungariam) (Budapest: Európa Könyvkiadó – História Szerkesztősége, 1994), I, p. 433

Idézi:

Nathaniel Katzburg, *Zsidópolitika Magyarországon, 1919–1943* (Budapest: Bábel Kiadó, 2002), p. 270, no. 17/III (Részlet)

Semmiben sem észleltem jobban a magyarországi helyzet kihatásait Angliában, mint a zsidókérdésben. Itt elsősorban az úgynevezett második zsidótörvénynek 1939. május 2-án történt megszavazását kell felemlítenem. Angliában, mint az egész angolszász világban, mely a földkerekség kétharmadát teszi ki, a németországi zsi-

⁹⁶ Tolnai gr. Festetics Domonkos (1901–1975), Magyar Élet Pártja.

⁹⁷ 1938 és 1941 között londoni követ.

dőüldözések osztatlan felháborodást és megütközést keltettek. Teleki nézete a zsidókérdésben az volt, hogy a magyar zsidóságot fokozatosan, de nem erőszakkal vissza kell szorítani azon mérvre, mely számbeli aránya szerint megilleti. Teleki ezt az automatikusan igazságos és emberies elimináció⁹⁸ fokozatos módszereivel kívánta elérni, és semmi esetre sem törvényi intézkedésekkel,⁹⁹ még kevésbé náci embertelenségekkel és üldözésekkel. (...) Persze a zsidókérdés megítélésében nagy különbséget kell tenni az évszázadok óta Magyarországon élő, becsületes, magyarul érző és viselkedő zsidóság és az első világháború előtt hozzánk beszivárgott galíciai vándorzsidók között, akik közül nem egy gazdagodott meg. Ez a helyzet azok hibája volt, akik ezt a beszivárgást eltűrték, és ezek a jöttek, idegen zsidók a hazai becsületes magyar zsidóságnak rendkívül sokat ártottak. Londonban mindezt persze nem tudták, ott csak azt látták, hogy Magyarországon német mintára üldözni kezdik a zsidókat, megtagadják tőlük a minden honpolgárt megillető egyenjogúságot, és ez az angol-szász világ előtt érthetetlen és ellenszenves is volt. (...)

Teleki Berlinben járván a magyar zsidókérdést is megbeszélte Hitlerrel. Megértette vele, hogy nálunk az ország üzleti élete, ipara annyira zsidó kézben van, hogy azt állami intézkedésekkel nem lehet egyszerre úgy kivenni a kezükből, hogy annak a gazdasági életre nagy és káros visszahatása ne lenne. Feltette a kérdést tehát Hitlernek, mit akar inkább: vagy kitesszük a zsidókat mindenhol, vagy produkálunk és persze szállítunk a németeknek, de a kettőt egyszerre nem tehetjük meg. Hitler azt felelte, hogy tegyünk a zsidóinkkal, amit akarunk, neki az közömbös, de gyártsunk, termeljünk és szállítsunk. A zsidókérdés német vonatkozásban így el is lett intézve, és sokáig, Teleki, Bárdossy és Kállay kormányai alatt tulajdonképpen gyakorlatilag ebben a stádiumban is maradt. A kormány ugyan a németek erősödő nyomása alatt és közvéleményünk kívánságának is engedve, meghozta a további zsidóellenes intézkedéseket, törvényeket és rendeleteket, de azok java része csak papíron maradt, a gyakorlatban megvalósítva nem lett, és a kormányok szemet hunytak efölött. Így aztán egészen 1944. március 19-ig, az ország puccsszerű német megszállásáig a magyar zsidók kivételesen jó helyzetben voltak nálunk, mindenestre paradicsomi állapotban a többi tengelyállamban való üldöztetésükhöz, sanyargatásukhoz és kínzatusukhoz képest. Ezt a tényleges helyzetet azonban Angliában kezdetben nem ismerték, és elképzelhetetlennek tartották, hogy egy megszavazott és érvényben lévő törvényt vagy kiadott kormányrendeletet maga a kormány szabotálja. Így a helyzet az volt, hogy az angol közvélemény, mely csak a zsidókérdésben megjelent törvényeket és rendeleteket ismerte, természetesen azt hitte, hogy azok azonnal, úgy, ahogy hangoztak, alkalmazva is lettek. Idővel aztán persze a zsidókérdés után érdeklődő világ közvéleménye is értesült arról, hogy minden törvény és rendelet dacára a ma-

98 Elimináció: "felszámolás".

99 Ez nyilvánvalóan téves vélekedés.

gyarországi zsidók helyzete igen jó nálunk, és ezt az érdemét különösen Kállaynak az angolszász világ el is ismerte.

(...)

203

Menekültek, kivándorlók, alijázók

1929–1941–1943

(a) Polgár György,¹⁰⁰ “Menekültügy – kivándorlás”, 1941

Megjelent:

In: Wasserstrom Sándor, szerk., *Zsidó írások... 5701 szivanra* ([A szerző kiadása], 1941), pp. 18–20

A Magyar Izraeliták Pártfogó Irodájának legszomorúbb és a magyar zsidóság számára legterméketlenebb tevékenysége az, amelyet a menekültek és kivándorlók érdekében fejt ki.

Szerencsétlen hittestvéreink sorában is a legszerencsétlenebbek azok, akik kénytelenek voltak elhagyni otthonukat, akik elvesztették mindazt, ami életükben érték, szép, jó, nemes volt, és ki kellett vándorolniuk számukra idegen országba, ahol barátaitól, rokonaiktól távol, tétlenül kell megvárniok azt az időt, amely számukra újból az életlehetőséget és a szabadságot jelenti.

A szabadságot is várják ezek a szerencsétlenek, mert nálunk Magyarországon zárt internáló-telepeken tengetik életüket, és a magyar zsidóság csak azt a legszerényebb lehetőséget tudja nyújtani nekik, ami a fejük feletti fedelet és a legszerényebb élelmezést jelenti.

1941. május végén, amikor e rövid beszámolót írom, 1 321 hittestvérünk él internáló-táborban. E táborok közül nyolcat tart fenn a zsidóság, éspedig hatot Budapesten, egyet Dömösön és egyet Gyulán. A budapesti táborok közül az egyik a Pesti Izraelita Nőegylet Országos Leányárvaházának e célra rendelkezésre bocsátott része, ahol 50 kisleány van elhelyezve, viszont a fiatal fiúkat Békés megyében helyeztük el, Gyulán, ahol 60 fiúgyermek van internálva.

E saját táborainkon kívül kettőt a kincstár tart fenn, az egyik a rendőrségi toloncház Budapesten, amelyben ez idő szerint 100 hittestvérünk van elzárva, a másik

---

100 A Pesti Izr. Hitközség elnökhelyettese, a Magyar Izraeliták Pártfogó Irodájának ügyvezetője, az Országos Magyar Zsidó Segítő Akció (OMZSA) ügyvezetője.

pedig Zemplén megyében, Garany községben van, ahol csaknem 800 szerencsétlen zsidó él rendőri őrizetben.

A toloncházi internáltak rituális élelmezéséről, Garanyban pedig a kóser élelmezésre igényt tartó hittestvérek ily élelmezéséről ugyancsak a Pártfogó Iroda gondoskodik.

Hogy számokban mit jelent irodánk számára a menekültügy, talán elegendő rámutatni arra, hogy 1941. január 1-től április 30-ig, tehát négy hónap alatt a táborok fenntartására, a menekültek élelmezésére, egészségügyi ellátására, ruha-, készpénz- és egyéb segélyezésére 291 000 pengőt fizettünk ki.

Egyedül a garanyi táborba történt befektetések 1940. július havától kezdve mostanáig több, mint 80 000 pengőt tettek ki, mert ebben a táborban villanyvilágításról, vízvezetékéről, betegszobákról, nappali tartózkodási helyiségekről, asztalokról és szekrényekről és a legegyszerűbb egészségügyi berendezésekről nekünk kellett gondoskodunk.

A Pártfogó Iroda e feladatköre fokozottan fontos számunkra, magyar zsidók számára azért is, mert ezekben a táborokban nem csupán külföldről ide menekült hittestvéreink élnek, de azok a magyarországi születésűek is, akik kellő igazoló okmányok hiányában hontalanokká váltak és ezért őket a hatóság kiutasította.

A bejelentési és anyakönyvezési rendszer hiányosságai, a kellő gondosság elmulasztása és különösen az a körülmény hogy régebbi évtizedekben hittestvéreink nem fordítottak kellő figyelmet arra, hogy illetőségi és állampolgársági viszonyukat rendezzék, a belföldi zsidóság óriási tömegeire nézve idézte elő a hontalanítás és kiutasítás szörnyű katasztrófáját. Ez az óriási tömeg, amelyből az internáltak jelentékeny része kerül ki, és ez a tömeg azonos okokból és a jogszabályok kérelmelhetlen parancsa folytán csak egyre növekszik a visszatért területek zsidóságával.

Így kapcsolódik Pártfogó Irodánk menekültügyi tevékenysége a jogsegélyhez. A táborok szomorú lakóinak sorsa, a táborok és az internáltak számának növekedése már túlnyomó részben azon múlik, hogy vajon hittestvéreink tudják-e illetőségüket és állampolgársági viszonyaikat tisztázni. Ez az a munka, amelyben Pártfogó Irodánk jogászai és az országban mindenütt felállított körzeti irodák vívják nehéz harcukat hittestvéreink szabadságának és megélhetésének biztosításáért.

A menekültügyi kiadások hatalmas összegre rúgnak, és e legszerencsétlenebbeknek csak valamennyire emberséges ellátása igen komoly anyagi áldozatot igényel a zsidóságtól. Szeretném azonban kézen fogni azokat, akik eddig elzárkóztak az adakozástól, és elvezetni őket a toloncházba, a táborokba, Garanyba, szeretném, ha látnák azokat, akik ott hittestvéreik segítő kezére vannak utalva, és szeretném, ha beszélnének velük és saját fülükkel hallanák tőlük azt, hogy mit jelent menekülni lenni. Nem hiszem, hogy akadna valaki is, akit a látottak és hallottak nem rendítenék meg a szíve mélyéig, bárki legyen is az hittestvéreink közül.

Ezekből a táborokból a kivezető út a magyar zsidók számára állampolgárságuk

igazolása, a véglegesen hontalanná vált és külföldi hittestvéreink számára egyedül a kivándorlás.

Kivándorolni pedig zsidónak Magyarországról, 1941 tavaszán valósággal lehetetlen feladat.

1940-ben még 1 376 menekült és hontalan hittestvérünket és 398 magyar állampolgárt tudtunk kivándoroltatni Magyarországról. Az a segítség, amelyet a Pártfogó Iroda saját anyagi erejéből bocsátott rendelkezésre a kivándorlóknak, 120 000 pengőt tett ki és átengedtünk e célra a Joint nemeslelkű adományából 59 000 dollárt.

1940-ben még lehetséges volt számos útvonalon át eljutni az Amerikai Egyesült Államokba, Dél-Amerikába, Sanghaiba, lehetséges volt elküldeni hittestvéreinket Jugoszláviába és Szlovákiába, ahol ebben az időben még aránylag jó körülmények között élhettek a menekült zsidók.

Most 1941-ben Amerika felé már csak egy útvonal vezet spanyol vagy portugál kikötőből New Yorkba, és ehhez az úthoz német, svájci, francia, spanyol és portugál átutazó vízumra és természetesen az amerikai beutazási engedélyre van szükség. Egy ilyen utazás fejenként csaknem 3 000 pengőbe kerül, és ebből 4–500 dollárérték dollárban fizetendő. Anyagilag azt jelenti ez, hogy 1 000 ember kivándoroltatása 3 millió pengő, tehát több, mint a Pártfogó Iroda mai évi költségelőirányzata, de a nehézségeket szaporítja még az, hogy az amerikai zsidóság minden csodálatos segítő készsége sem tudja könnyen legyőzni a Rooseveltt-féle dollárzárlat nehézségeit. Mindezen nehézségek ellenére is, már az 1941-es évben 60 hittestvérünk vándorolt ki a mi segítségünkkel az Amerikai Egyesült Államokba, és további több mint 700 hittestvérünket küldtük el túl a határokon.

A kivándorlók túlnyomó része a zsidóság ősi és örök hazájába, Palesztinába vándorolt. 1941. március 29-én 175 hittestvérünk, április 29-én 107 hittestvérünk és végül május 9-én 171 hittestvérünk indult útnak legális bevándorlási engedéllyel Palesztinába, és minden szörnyű nehézség és fenyegető veszedelem ellenére is simán és rendben megérkeztek Erecbe.

Az 1941. május 9-i utolsó csoportban 150 volt a gyermek. Ez volt az első gyermek-alija, amely Magyarországról elindult és eljutott Palesztinába.

E gyermekek jelentékeny része az internáló-táborokból került ki, a többiek magyar állampolgárságú fiatal zsidó fiúk és leányok voltak, akik valamennyien az elválás és a reménykedés váltakozó izgalmaival indultak útnak.

Csak aki látta ezt az indulást, látta a táborokban visszamaradó internált szülők fájdalommal vegyülő örömét azon, hogy legalább gyermekeik számára ütött a szabadulás órája, csak aki látta ezeknek a gyermekeknek az örömét, hogy ismét dolgozhatnak és szabad, munkás, dolgos ember lehet belőlük, csak az tudja megérteni, hogy mit jelentett számukra ez a kivándorlás.

És csak aki látta a magyar zsidó fiúk és leányok búcsúzkodását, az tudja, hogy mit

jelentett az ő számukra és mit jelentett nemcsak szüleik, de az egész magyar zsidóság számára az ő távozásuk.

Ezek a gyermekek elvitték magukkal kitörölhetetlen emlékeként annak a földnek szeretetét, amelyen születtek, azoknak a tájaknak a képét, amelyeken éltek, és amelyeket csukott szemmel is látni fognak életük végéig. Elvitték magukkal azokat a neveket, amelyeket a magyar történelem ragyogó értékeiként tanultak meg, a verseket, amelyeket magyar költők írtak, és amelyekről ezek a gyermekek nemcsak hitték, de joggal hitték, hogy ezek a tájak, ezek a nevek, ezek a versek az övéik is.

De el kellett menniük, hogy mindazokat a értékeket, amelyek az övéik, mindazt a tudást és mindazt az akaratot, amely bennük él, szabadon fejthessék ki és ismét dolgoz értékes és megbecsült tagjai legyenek az emberiség közösségének.

És a mi Pártfogó Irodánk büszke arra, hogy ezeket a gyermekeket és mindazokat, akik a kivándorlás fájdalmas útjára léptek, hozzásegítette ehhez a jövőhöz.

Kivándoroltatni nehéz és végtelenül fájdalmas feladat. Ezt a feladatot csak az egész magyar zsidóság segítségével lehet akár csak kis részben is megoldani.

Törhetetlenül bízunk benne, hogy a magyar zsidóság végül is ráeszmél arra, hogy minden anyagi erejének megfeszítésével össze kell fognia a pártfogó feladatok teljesítésére.

Enni kell adni, ruházni kell, hajlák kell, tanítani kell, mesterséget és megélhetést kell adnunk hittestvéreink kezébe.

És el kell látnunk emberileg azokat, akik a legszerencsétlenebbek közöttünk, el kell látnunk a menekülteket és meg kell találnunk számukra a kivezető utat a táborokból a szabadságba.

(b) Szilágyi Ernő (Cvi), "Alija Magyarországon", 1929–1943 / 1946 k.

Kiadás:

Szilágyi Ernő (Cvi) (1898–1973), "Alijá" (1946 k.), szerk. Novák Attila, *Szombat*, 18, no. 1 (5766. *chesván* / 2006. január), pp. 22–26 (Részletek)

(...) Alija¹⁰¹ Magyarországon. Dokumentum kallódik valahol a budapesti Palesztina Hivatal asztalfiókjában. 1929-ből datálódik a magyar Aliják e valóban egyedülálló tanúja: egyetlen darab cháluc-certifikát. Ennyit küldött a Jewish Agency¹⁰² 1929-ben Magyarországra. A certifikáton pedig Beregi Árminnak, a Palesztina Hivatal akkori vezetőjének rezignált ceruzajegyzete: "Nem volt rá jelentkező."

Ne kendőzzük el az igazságot: ez volt nálunk a kezdet.

101 Héb. "felmenetel" (ti. Palesztina / Izraelbe). – Haluc: alijára készülő (zsidó) fiatal.

102 *Jewish Agency for Palestine / Szokhnut*, "Zsidó Ügynökség", 1922-ben a Népszövetség által alapított szervezet a Palesztinában letelepülő zsidók érdekeinek képviseletére. A Zsidó Ügynökség szervezte az aliját.

A folytatás pedig? Évtized, melyet 1939 zár le: a chálucmozgalmak úttörése: először idehaza. A cionista ifúság küzdelme az idősebb cionista generációkkal. Egyik-másika a régieknek eleinte irreális álmodozóknak – néha még másnak is – mondotta fiatal pionírjainkat, később pedig, mikorra az Alija fejlődése mégis az álmodozókat igazolja, idealizmustól mentes haszonlesőknek, akiket – úgymond – érdek visz Palesztinába.

Midőn ezt a történelmi hűség kedvéért regisztráljuk, nem gánccsal illetjük e voltaképpen tragikus cionista nemzedéket. Magatartásukat a külső zsidó világ tette talán ennyire meddővé. “A holnapból tegnap lett, mielőtt ma lehetett volna” – e mondattal fogja tán késői historikus kezdeni a magyar cionizmus e nem kis fejezetének történetét... (...)

Következzék itt néhány szám a Magyarországról való Aliják felfelé ívelő vonalán: 1938-ig évente mintegy 200–300 személy tette meg a nagy utat Palesztinába. 1938 ősze új fejezetet nyitott meg a magyarországi Aliják történetében. A nagy esemény: a Felvidék felszabadítása, virágzó, hatalmas, erőtől duzzadó chálucmozgalmak csatlakozásával. Így az 1939. év az Aliják nagy esztendeje Magyarországon. Egymás után indulnak sok százas csoportok. Aki nem jut certifikáthoz – és viszonylagosan bizony kevesen jutnak az álmok e papirosához –, indul anélkül, bárhogy, bármiképp. Hiszen cháluc, erre nevelkedett, számára más élet, más megoldás nem elképzelhető. (...) Ezren és ezren mentek fel e nagy évben innen az Országba, az utolsó csoport 1940 januárjában.

Másfél esztendő nehéz, fojtogató csend, szünet következik ezután. Míg 1941. március 28-án megint nagy nap virrad a budapesti Palesztina Hivatalra s a Magyar Cionista Szövetségre. Ezen a csütörtök estén ismét több száz ember útra kész, s várja az indulást. Autótaxik tucatjai állanak a Palesztina Hivatal Erzsébet körüti irodája és a Magyar Cionista Szövetség Vörösmarty utcai kapuja előtt, bőröndökkel, csomagokkal s kísérőkkel roskadásig rakva. Este 7 óra: éppen választmányi ülést tart a szövetség. Egyszerre valaki – az efféle híreknek sohsincs gazdájuk – belekiáltja a terembe: Kitért a háború a Balkánon!¹⁰³ Lezárták a határt! Az Alija visszamarad! Félórával később tudtuk már, hogy a határ lezárásának híre csakugyan igaz. De hinni mégsem tudtuk. (...) Küldöttségek indulnak: a legkülönbözőbb hivatalokhoz. Reménykedve indulnak, s rövidesen letörten jönnek is már vissza. A MÁV nem indítja el a belgrádi gyorsvonatot. Fél tízkor este Polgár György doktor¹⁰⁴ érkezik a szövetségbe (...): Holnap indulhatnak – biztat bennünket. Jólesnék hinni neki, csak lehetne, csak tudnánk! Most már mi, cionisták, mi nem hiszünk az Alijában. Legelőször és utoljára.

Polgárnak igaza volt. Másnap, 29-én este ott áll a Nyugati pályaudvar üvegfedele alatt a messiási vonat: a gyors Belgrád felé. Péntek este: szakállas öreg zsidók szállnak fel a vonatra, utaznak szombaton, *Erec Jisraél*-be. A budapesti orthodox rabbinátus

103 Utalás a Jugoszlávia elleni támadásra.

104 A Pártfogó Iroda egyik vezetője. (Novák Attila jegyzete.) – Lásd fentebb, #204/a.

megengedte, hogy a szombatot így nem meggyalázzák, de így szenteljék meg. Hat pullmann-kocsi, a három elsőben öregek, az azt követően pedig chálucok százai.

Tízkor kell indulnia a gyorsvonatnak, a menetrend azonban mást akar ezen a napon: hosszú és nagy búcsút: fél kettőig éjszaka. A peronon ezrek és ezrek, cionisták. Ott van mindenki, nem moccan senki. Polgár György kezét szorongatják: igaza volt, csakugyan indul! Aliják nem maradnak vissza. – Szépséges három és fél óra, chálucok százai dalolnak az éjszakában, a Nyugati pályaudvar üvegfedele alatt. Nem oszlik a tömeg, vár, vár, vár: öt perccel múlt fél kettő. Egyszerre csend lesz, pattanásig feszült, hangos csend. Ahogy csak ezer és ezer ember tud egyszerre csendes lenni. Nem moccanni, lélegzetet visszafojtani. Hiszen ami most történik az időben, a másodperc századrésze alatt, az valami irtózatosan nagyszerű. Még mozdulatlan a kerek, pihen a lokomotív tolattyúja, de egy szempillantás még, és valami erő mozgásba hozza az acélrudat, rúd a kerekeket, és ez az egész valami, amit úgy hívnak: vonat, egyet moccanva, kétezer esztendő t felszámol e pár száz ember számára egyszerűen és egyszer s mindenkorra.

Mily tehetetlen is néha a józan megfigyelés. Nem is tudjuk, mi történik, csak látjuk, ahogyan kendők lobognak, nyitott ablakokból még egyszer kezek nyúlnak le, s a vonat tüzes látomásként úszik a levegőben kifelé.

1941. március 29 – április 29 – május 9: három vonat, három Alija, a harmadik úgyszólván egészen a fiataloké: a "Jugal",¹⁰⁵ ahogyan a cionista terminológia a 17 évnél fiatalabbak alijáját hívja, aztán megint szünet, csend, 1943. január 5-ig.

Következzék végül az utolsó fejezet: 1943. január 5, majd február 9. Összesen 125 olé, felmenő: 122 fiatal, 3 felnőtt kísérő. Alija minden idők legnagyobb háborújának idő- és térbeli közepén. Nem Magyarország küldte ezt az Aliját, hanem Közép-Európa. A zsidó sors hatalmas szimbóluma pedig: a magyar hatóságok segítő készségének köszönhető hontalan-útlevél. A zsidó fiatal, akit a forgósél Lengyelországból vetett ide, aki Tótországból¹⁰⁶ jött, avagy Ausztriából, Belgiumból és Horvátországból, nem lengyel többé, és nem tót, nem belga, nem német és nem horvát: tegnapi léte és holnapi léte között ott áll a könyvecske: útlevél, a hontalan-útlevél: átszálló állomás az élet e nagy stációján.

(...)

105 Jugend-Alija.

106 Szlovákia, amely 1938. október 6-án formálisan önálló lett.

Az első deportálás Magyarországról

(Kőrösmező / Jaszene)

1941. július–augusztus

Irodalom:

- Geyer Arthur, "Az első magyarországi deportálás", in: *Új Élet Naptár, 1960–1961 / 5720/5721* (Budapest: Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1960), pp. 75–82
- Majsai Tamás, "A kőrösmezei zsidódeportálás 1941-ben", in: *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve*, 4–5 (1984–1985), pp. 59–86
- Majsai Tamás, "Íratok a kőrösmezei zsidódeportálás történetéhez, 1941", in: *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve*, 4–5 (1984–1985), pp. 195–245
- Karsai László, szerk., *Befogadók. Írások az antiszemitizmus ellen, 1882–1993* (Budapest: Aura Kiadó, 1993), pp. 152–153
- Majsai Tamás, "A kamenyec-podolszkiji deportálás", *História*, 19, no. 7 (1994), pp. 26–29
- Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 190–191 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 138
- Szirtes Zoltán, *Temetetlen halottaink, 1941. Kőrösmező, Kamenyec-Podolszk* (Budapest: A szerző kiadása, 1996)
- Ságvári Ágnes, "Holocaust Kárpátalján 1941-ben", *Múltunk*, 44, no. 2 (1999), pp. 116–144
- Ormos Mária, *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941)* (Budapest: PolgArt, 2000), II, pp. 753–767: "Kamenec Podolszkij"
- Tóth Gábor, "Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó." *Deportálások Kárpátalján a második világháború idején* (Műhelytanulmány, 32) (Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, 2008), p. 10 skk.

(a) Máramaros vármegye alispánjának¹⁰⁷ rendelete, 1941. július 8

Megjelent:

Kárpáti Magyar Hírlap, 1941. július 8

Kiadás:

Lévai Jenő, *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről* (Budapest: Officina, 1946), pp. 279–280

Fedinec Csilla, *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája, 1918–1944* (Nostra Tem-

107 Dr. Ajtay Gábor (1901–?).

pora, 7) (Galánta: Fórum Intézet – Dunaszerdahely: Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002), p. 378

Tóth Gábor, "Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó." *Deportálások Kárpátalján a második világháború idején* (Műhelytanulmány, 32) (Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, 2008), p. 13 sk.

A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939:iv. tc.¹⁰⁸ és annak végrehajtási utasítása, valamint az előkészítés alatt álló harmadik zsidótörvény arra kényszerítik és fogják kényszeríteni az ország területén lakó zsidókat, hogy a gazdasági életben és a szabad pályákon elfoglalt pozíciókat úgy, ahogy az a közszolgálat terén megtörtént, adják át a magyarságnak. Máramaros vármegye területén, ahol a zsidótörvény végrehajtása és – többek között – az ezzel kapcsolatos iparrevízió még meg sem kezdődött, több mint 45 000 zsidó él, akik, illetőleg elődeik Galiciából, Bukovinából és Lengyelországból szivárogtak a vármegye területére. Magában Máramarossziget megyei városban a zsidók száma meghaladja a tízezret. A zsidókkal kapcsolatos törvényes rendelkezések végrehajtása, amely a közeljövőben a legnagyobb szigorral fog kezdődni, gazdasági létalapjában fogja az itteni zsidóságot érinteni. Figyelemmel Galicia egy jó részének a honvédsapatok által történt megszállására, a kérdés méltányos rendezését a zsidótörvény rendelkezéseinek végrehajtása előtt megkísérlem, s felhívom a vármegye területén lakó zsidóságot, s elsősorban azokat, akik Galiciába kívánnak átköltözni, hogy a vonatkozó jelentkezési ívek kitöltése végett illetékes hatóságuknál, nevezetesen: Máramarosszigeten a város polgármesterénél, illetőleg az általa kijelölt szervnél, községekben pedig a községi előljáráóságoknál 8 napon belül jelentkezzenek. Felhívom az érdekeltek figyelmét arra, hogy átköltözésüket központilag fogom megszervezni és lebonyolítani, amit nagyban megkönnyít az a körülmény, hogy a megszállt területekről a lakosság nagy részét az oroszok eltávolították, illetőleg azok az orosz csapatokkal elmentek, így a zsidóság elhelyezése s új élet elindítása nagyobb nehézségekbe nem ütközik. A zsidóság érdekét szolgálja az, hogy az itteni pozícióinak mielőbbi felszámolásával a vármegye területén levő bizonytalan helyzetét likvidálja s hatósági támogatással új életet kezd Galicia földjén.

108 Lásd fentebb, #179.

(b) Slachta Margit (1884–1974)¹⁰⁹ levele Horthy Miklós kormányzó feleségének,¹¹⁰ 1941. július 29

Kiadás:

Majsai Tamás, "Iratok a kőrösmezei zsidódeportálás történetéhez, 1941", in: *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve*, 4–5 (1984–1985), pp. 195–245; a közölt szöveg: pp. 205–206, no. 7

Irodalom:

Majsai Tamás, "A kőrösmezei zsidódeportálás 1941-ben", in: *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve*, 4–5 (1984–1985), pp. 59–86

1941. július 29

Főméltóságú Asszonyom!

(...) Én az ügyet a jog, igazság és kereszténység szempontjából bátorkodtam Főméltóságod elé terjeszteni, de egy nem megvetendő, gyakorlati gondolat is foglalkoztat. Senki ember nem tudja biztosan a háború kimenetelének mikéntjét. Mi lesz, ha nem a német győz. Akkor mindaz, amit most német befolyásra vagy presszióra a magyar hivatalos tényezők elkövettek, statisztikailag és bebizonyítva meg fog jelenni. Akkor minden igazságtalanság és embertelenség ellenünk lesz, akik mindig kis ország leszünk, tehát igazságunkat mindig szűken fogják mérni.

(...)

Mivel a zsidók kiutasítása egészen szokatlan gyorsan folyik, országos vonatkozásban és ezekre kiható méretben történik, bátor vagyok kérni Főméltóságodat, kegyeskedjék nemcsak bizalmi emberével a helyzetről meggyőződést szereztetni, hanem azt is lehetővé tenni, illetőleg elrendeltetni, hogy társadalmi önkéntes munkaerők küldessenek ki hivatalosan. Ezeknek feladata az lenne, hogy a különböző gyűjtőtáborokban, főleg a határszéli gyűjtőtáborokban vezessék az ételmezést, gondoskodjanak a betegekről, a legminimálisabb élelemmel ellássák a kiutasítottakat és átnézzék irataikat, s ezek alapján hivatalos előterjesztést tegyenek a parancsnoknak arra nézve, hogy kiknek kell elhagyniuk az országot, mivel illetéktelenül vannak itt, és kiket kell visszaküldeni, mivel honosságuk bebizonyított, akkor is, ha nincs állampolgársági igazolványuk, aminthogy az a legtöbb embernek nincs.

(...)

109 Zádjeli Slachta Margit az 1923-ban alapított Szociális Testvérek Társasága római katolikus női szerzetesi közösség alapító tagja, főnöknője. 1920–1922 országgyűlési képviselő volt. 1944-ben a rend házaiban (Budapest, Thököly út stb.) üldözötteket bújtatott, többek között Heltai Jenő (1871–1957) író, Rusznyák István (1889–1974) orvos-professzort. 1945 és 1949 között ismét képviselő lett (1945: Polgári Demokrata Párt, 1947: Keresztény Női Tábor), legitimista meggyőződése miatt nem szavazta meg a köztársasági államformát bevezető törvényt (1946), sem az egyházi iskolák államosítását (1948). 1949-től Tóth Margit néven az Egyesült Államokban élt.

110 Horthy Miklósné jószáshelyi Purgly Magdolna (1881–1959).

(c) Gr. Apponyi György (1898–1970),¹¹¹ Slachta Margit, Szabó Imre (1901–1976)¹¹² & gr. Szapáry Erzsébet (1902–1980), “A kárpátaljai deportálás körülményeiről”, 1941. augusztus 20

Kiadás:

Majsai Tamás, “Iratok a kőrösmezei zsidódeportálás történetéhez, 1941”, in: *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve*, 4–5 (1984–1985), pp. 195–245; a közölt szöveg: pp. 219–227, no. 19 (Részlet)

(...) Alighogy a belügyminiszter úr rendelete¹¹³ megjelent, százával érkeztek a panaszok arról, hogy a rendeletre való hivatkozással, vagy anélkül is, az ország különböző részeiben, így még Budapesten is, de főképpen a Kárpátalján, válogatás nélkül szedik össze a zsidókat, és több helyről lezárt marhavagonokban szállítják őket Kőrösmezőre,¹¹⁴ katonai vezetés alatt álló gyűjtőtáborba, ahonnan a katonaság teherautókra rakva viszi őket át a határon, és “valahol Galiciában” ismeretlen helyen teszi le. Az így elvitt embereket többnyire rajtaütésszerűen, legtöbbször éjjel fogja el lakásukon a rendőrség vagy csendőrség, alig egy óra (rendesen kevesebb) időt engedve a legszükségesebb holmik összecsomagolására vagy a személyenként engedélyezett 30.– pengő készpénz megszerzésére, és viszi legtöbbször hiányos öltözkében egyenesen oda, ahol belökkik őket a készen várakozó marhavagonokba. A gyakran több mint 24 órás út alatt a vagonok zárva maradnak, a bentlevők legelemibb szükségletük elvégzésére sem hagyhatják el azokat, képzelhető, hogy milyen állapotban érkeznek Kőrösmezőre, tulajdonképpen kálváriájuk első stációjára. Hogy mindez így van, arról utóbb saját szemünkkel győződünk meg.

(...)

Augusztus 9-én későn délután érkeztünk Kőrösmezőre, ahol első utunk mindjárt a havasaljai gyűjtőtáborhoz vezetett. A tábor katonai felügyelet alatt állván, polgári személyek részére tilos terület, oda tehát be nem léphettünk. A kerítésen kívülről is láthattuk azonban, hogy a tábornak csúfolt karám egy léckerítéssel elzárt kb. 1 katasztrális hold nagyságú sáros, agyagos terület, a közepén egy nagy, 5–600 embert befogadó fészerral. Volt olyan idő is, amikor 3 000-en voltak a kerítésen belül, ottlétünkkor is 1 000-en felül volt a létszám. Így nagy részük az állandó esőben a sáros nyílt területen volt kénytelen tanyáznia, és már átázva-fázva indult útnak a nyitott ka-

111 (1898–1970) újságíró, országgyűlési képviselő, gr. Apponyi Albert fia, a németek 1944-ben Mauthausenbe deportálták.

112 Pápai titkos kamarás, a pápai Helynökség titkára.

113 192/1941. Bm. VII/b Res. (VII. 12), “Szigorúan bizalmas”; végrehajtási utasításai: 192/1/1941. Bm. VII/b. Res. (VII. 14); 192/3/1941. Bm. VII/c. Res. (VII. 30); 192/101/1941. Bm. VII/c. Res. (VIII. 17).

114 Kőrösmező / Jaszene, a Fekete-Tisza mellett, Kárpátalján, ukrán Jaszinja, ruszin Jeszinje, szlovák Jasiňa, román Frasin (ma: Ukrajna). 1939–1944 Magyarországhoz tartozott.

tonai teherautókon a valószínű éhenhalás felé. A kerítésen át szóba elegyedünk néhány szerencsétlennel, akik közül még véletlenül sem akadt galíciai vagy oroszországi. Az őket őrző katonaság azonban hamarosan végét vetette minden beszélgetésnek és meglehetősen nyers hangon visszaparancsolta a tábor belsejébe azokat, akik velünk beszélni merészelték. Itt láttuk azt is, hogy az őrszemélyzet a katonaságnál eddig szokatlan fegyvert, bot szerepet betöltő léccet tartott a kezében, nyilván nem azért, hogy sétapálcának használja.

(...)

Aznap egész éjjel vitték a teherautók a deportáltakat a határon át, Galiciába. Az állomáson ilyen szállítmányok átvételénél, saját észlelésünk szerint, a helyzet a következő: megérkezik a 20 vagy annál is több zsúfolt marhavagonból álló vonat. Az "utasokat" kieresztik a mindenféle szeméttel, ételhulladékkal és emberi ürülékkel telt kocsikból, és a vonat mellett származási hely szerint csoportosítva sorakoztatják őket. Ott várnak ezek a szerencsétlenek, dideregve a hidegben, esőben, sárban, míg rájuk kerül a sor. Aki valóban látta azt a kétségbeesést, amely ezeknek az otthonukból brutálisan kiragadott, barmokként odaszállított és az ismeretlenbe, valószínűleg a halálba továbbszállítandó embereknek az arcán ül, aki tanúja volt annak a minden szónál többet beszélő, reményt vesztett néma csendnek, amellyel mentek tovább az elkerülhetetlen végzet felé, annak emlékében élete végéig megmarad ez a Dante *Inferno*-jába kívánckozó kép. Csak azt csodáljuk, hogy akad magát embernek tartó lény, aki szinte kéjelegve és a jól végzett munka tudatával vállalkozik ezekre a szörnyűségekre, és még büszkén hivatkozik is rájuk. Hogy ilyen is akad, arról útunk során meggyőződünk.

Az állomáson felsorakoztatott emberek most a szállítmány "átfésülését" várják. Ez igen szükséges, főképpen azért, mert a főszolgabírák, vidéki rendőrkapitányok stb. válogatás nélkül küldik az embereket Kőrösmezőre. Ezt az "átfésülést" Batizfalvy rendőrfogalmazó¹¹⁵ végezte a tőle telhető alapossággal és lelkiismeretességgel. Ez az utolsó alkalom arra, hogy ki lehessen emelni azok egy részét, akiket jogcím nélkül szállítottak el, mert az állomásról a táborba kerül a szállítmány, ahol a katonaság veszi azt át, és ahol a rendőrség közegének már nincs intézkedési joga. A tábor parancsnoka pedig már nem vizsgálja át az oda beszállítottakat, onnan irgalmatlanul átvisznek a határon mindenkit, aki oda került, még ha a belügyminiszter által kiállított magyar állampolgársági bizonyítvány van is a kezében, ha beteg, ha 70 éves elmúlt, vagy akár ha szülés előtt álló asszony. (...) Minthogy valamennyi oda érkezőnek van valamilyen irata, amelynek alapján reméli, hogy megszabadul szörnyű sor-

115 Batizfalvy Nándor. Őt küldte ki vitéz Siménfalvy Sándor miniszteri osztálytanácsos, a КЕОКН vezetője Kőrösmezőre a "külhonosok eltávolításának zavartalan lebonyolítása céljából". Egy ezzel kapcsolatos iratot közöl Szirtes Zoltán, *Temetetlen halottaink, 1941. Kőrösmező, Kamenyec-Podolszk* (Budapest: A szerző kiadása, 1996); Lebovits Imre, *Zsidótörvények – zsidómentők* (Budapest: Ex Libris Kiadó, 2007), p. 384.

sától, órákra lenne szükség, még egy alkalmas irodában is, hogy azokat az egyedül dolgozó Batizfalvy fogalmazó átvizsgálhassa. Így azonban csak taláalomra lehet a legkiáltóbban igazságtalan esetekből egynéhányat kiragadni, a többit viszik, illetőleg mint valami nyájat terelik a táborba... (...) Hivatalos megállapítás szerint augusztus 10-ig mintegy 14 000 egyént deportáltak. Úgy halljuk, hogy azóta ez a szám már megközelítette a 20 000-et. Senkivel, aki valamelyest ismeri a helyzetet, nem lehet elhiteni, hogy ezeknek több mint egy kis töredéke volt galíciai vagy oroszországi.

(...)

Láttuk 10-én reggel azt a szomorú képet is, amint a táborból útnak indult az esőben a többnyire ponyvák nélküli teherautók karavánja Galícia felé, megrakodva azokkal a szerencsétlenekkel, akiknek már semmi reményük sem lehet. Itt jegyezzük meg, hogy a táborban a zsidó pártfogó iroda¹¹⁶ konyhát tartott fenn. Ennek működését a tábor parancsnoka éppen 10-én reggel szüntette meg. Ismét egy keresztényi cselekedet!

(...)

(d) Slachta Margit levele Horthy Miklós kormányzó feleségének, 1941. augusztus 13

Kiadás:

Majsai Tamás, "Iratok a körösmezei zsidódeportálás történetéhez, 1941", in: *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve*, 4–5 (1984–1985), pp. 195–245; a közölt szöveg: pp. 217–218, no. 17

1941. augusztus 13

(...) Egy kis társasággal¹¹⁷ felutaztam Körösmezőre, illetőleg Havasaljára és egyes más községekbe, ahonnan mostanában az internálások, összeterelések és kiutasítások történnek...

(...)

A központi írott, méltányos és érthető rendeletekkel ellentétes, kusza és embertelen intézkedéseket láttunk.

Láttunk állampolgársági okiratukat kezükben tartó embereket, félkarú hadirokkantat, alig csoszogó aggastyánt, kanyarós kisgyermeket kétnapi utaztatás után órákon keresztül a tömeggel esőben a nyílt teherkocsin való továbbszállításra várni. Láttuk ezen szerencsétlenek gúnyolására felállított akasztófát az állomáson a rajta lógó

116 Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája (MIPÍ), 1938 áprilisában alakult zsidó érdekvédelmi szervezet, kiadásait nagyjából közvetlenül vagy közvetve a *Joint* fedezte.

117 Lásd fentebb, #204/c. Köztük volt még Pakocs Károly (1892–1966) kanonok, pápai kamarás, országgyűlési képviselő, író, a Szociális Testvérek lelki tanácsadója és más neves – nem zsidó – személyiségek.

varjúval, Karácsonyfalván¹¹⁸ a beszögezett ablakú néptelen házakat, mert lakóikat éjjel vagy hajnalban vitték el, a ricsei¹¹⁹ női koncentrációs tábor, családtagjaikat pedig Garanyban,¹²⁰ láttam a hosszú vagonost, melyben a szerencsétleneket odaszállították és közülük 24 vagon embert visszaküldtek, láttam Száldoboson,¹²¹ hogyan rakják teherkocsira a falu báméskodása mellett szuronyos katonák és csendőrök örködése mellett az embereket, amikor az akció beszüntetésére már kiment a rendelet,¹²² láttam Putnokról egy csoportot, kiknek iratait a szolgabírótság beszedte, visszatartotta és tulajdonosait elszállította stb., stb.

Nekem az ügynek mindig csak fele az, hogy minden ember Isten gyermeke, tehát igazságtalanul és kegyetlenül senkivel sem lehet bánni.

A másik fele annak átlátása, hogy mi lesz velünk, ha az ország lecsúszik a jogelvek aljáról és mind mélyebben és mélyebben csúszik a demoralizációba, a csendes anarchiába. S ami ma csendes, milyen rombolásban fog kitörni később, főleg inség idejében, ha már nem lesz zsidó, aki megszokta, hogy az ököl és erőszak a törvény.

(...)

(e) "Beszámoló¹²³ a zsidók galíciai helyzetéről és a Kamenyec-Podolszki-ban lefolyt tömeggyilkosságokról", 1941. augusztus 30

Kiadás:

Majsai Tamás, "Iratok a kőrösmezei zsidódeportálás történetéhez, 1941", in: *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve*, 4–5 (1984–1985), pp. 195–245; az idézet: p. 228–229, no. 21

(...) Megpróbálom leírni élményünket. Bizonyára tudsz a tőlünk kiszállított¹²⁴ rengeteg zsidóról, hogy ezekre milyen sors vár, azt később. F. hó 8-án pénteken kb. 20 km távolságon lévő 2 községből kihajtották a zsidókat ukrán sorfal között, és végig az egész úton verték őket olyan botokkal, hogy kb. 15 meghalt. A sebesülteket (kartörés, borda stb.) zsidó orvosok vették ápolás alá, felírták a szükséges gyógyszer, de a gyógyszerár zsidó részére semmit nem ad ki. A legelemibbről beszélve, semmit nem tudnak venni, a kenyér az egy fogalom, az nincs – mit mondjak, az ukránok nem adnak nekik semmit. Ha valahol megállunk, százan és százan vesznek

118 Tisza-Karácsonyfalva, Máramarosban; ma: Crăciunești (Románia).

119 A Bodrogközben.

120 Töketeres közelében, Zemplén vármegye; ma: Hraň (Szlovákia).

121 Ma: Szteblivka (Huszti járás, Ukrajna).

122 Slachta Margit valószínűleg vitéz Keresztes-Fischer Ferenc (1881–1948) belügyminiszter július 31-i instrukciójára utal, mely megtiltotta magyar állampolgárságuk kiszállítását. Az akciót teljesen csak augusztus 15-én állították le. (Majsai Tamás jegyzete.)

123 Ismeretlen szerzőtől. Talán a fentebb (#204/c) megnevezett csoport valamelyik tagja.

124 Ti. a határon túlra deportált.

körül bennünket kenyérért, amit tudtunk összeszedni, azt mind kiosztjuk, de mi ez a szükséglethez képest. (...) Az éhhalál szélén állanak, az ukránok napról napra rabolják ki őket, sokat agyonvernek, az egyik községben a házukat rágyújtották, a magyar katonaság mentette meg őket és szegényes holmijukat a biztos pusztulásból. Az egyik községben, ahol mi is állomásoztunk, befut egy kocsi 4 némettel, összeszedik a zsidókat, köztük a cca. 70 éves rabbit is – kocsit mosni. Először egyet-kettőt jól elvernek, utána a kocsi tisztítása, azt leírni nem lehet, ahogy az lefolyt, ha másik helyre küldték, úgy csípőfogóval szakálluknál fogva cibálták őket, végül a szakállak felét lenyírták, és úgy zavarták őket körül a városban, a nyírásról csak annyit, hogy arcuk csupa vér volt, mert az ukrán kölykek bele-bele nyírtak az arcukba is.

A Dnyeszterből naponta szedték ki a hullákat, öreget, fiatal, sőt 3–4 éves gyermekeket, de legfőképp fiatal lánykákat, megbecstelenítve, nyomorékká kínozva, hogy nem lehetett nézni őket, a mi katonáink temették el őket, volt nap, hogy száz is leúszott, végül már nem is szedik ki őket; csak ha a hídnál fennakadnak, kiigazítják, hogy tovább sodródjanak. (...) Egészen más helyen a németek 2 nap 2 éjjel automata pisztollyal cca. 15 000 zsidót intéztek el. Az ukránok ástak nagy gödröket, puskással, korbáccsal zavarták őket oda, ahol a megváltás német automata pisztolygolyó formájában szabadította meg őket a további szenvedéstől, de nem nézték, hogy meghalt-e már vagy sem, beleesett a gödörbe, a következő pillanatban rá egy másik és így tovább, míg a gödör meg nem telt, ha megtelt, hiába volt köztük esetleg még élő is, elföldelték, és az egész folyt a másik gödörnél tovább. A géppisztoly pukkanása most 3–4 nap múlva is az agyamat nyomja, és talán nem is felejttem el, míg élek. Az 1941. VIII.¹²⁵ 27–28 nagy jarceitje¹²⁶ lesz a zsidóknak, mert 15 000 ártatlan ember veszett el ezen egy városban csak, mert közülünk való volt, sajnos közöttük sok magyarországi is. Egész nap csak ez jár a fejemben. Isten irgalmazzon mindannyiunknak.

(f) Bejegyzés az V. gépkocsizó tüzérosztály hadműveleti naplójában, 1941. augusztus 18–19

Kiadás:

Ungváry Krisztián, szerk., *A második világháború* (Nemzet és Emlékezet) (Budapest: Osiris Kiadó, 2005), pp. 177–178

1941. évi augusztus hó 18. Idő: száraz, derült.

(...) Érkezés Kamenyec-Podolski-ba 20 h-kor. (...) A polgári lakosság koldus szegény, piszkos és éhes. Igen sok a zsidó, különösen a nők, lerongyolódva, de ékszerekkel és pirosra festett ajakkal magyarul kérnek kenyeret, s minden pénzt hajlandók

125 A kéziratban: VII. (tollhiba).

126 Jahrzeit: halálozási évforduló (a zsidó rituális naptár szerint).

megadni érte. Egyesek az arcukról lerívó végső kétségbeeséssel számlálják lépteiket, mások a fáradtságtól és éhségtől összeesve vonaglanak az úton, mások kisebesedett lábukat kötözik ruhájukról letépett rongydarabokkal. Egész kis gyermekek sírnak, a fáradtságtól összeesnek. (...)

1941. évi augusztus hó 19. Idő: derült, igen meleg.

(...) A város zsidó negyede tele van internált zsidókkal, köztük igen sok budapesti, kimondhatatlan és leírhatatlan pizsokban élnek, hiányos öltözetben járnak-kelnek, utcák bűzösek, egyes házakban temetetlen hullák bűzlenek. A Dnyeszter vize fertőzött, a parton itt és ott is kivetett emberi hullák. (...)

(g) Fenyő Miksa (1877–1972), “A legszebb háborús emlék”, 1944. július 20

Kiadás:

Fenyő Miksa, *Az elsodort ország. Naplójegyzetek 1944–1945-ből* (Budapest: Révai, 1946),¹²⁷ pp. 109–110 (1944. július 20)

(...) A magyar vezérkar – másfél évvel ezelőtt lehetett – irodalmi pályázatot hirdetett magyar katonák számára, melynek témája “a legszebb háborús emlék” volt. A második vagy harmadik díjat egy őrmester nyerte, aki megírta, hogyan találkozott többezerfőnyi zsidó csoporttal, melyet orosz földön német katonák kísértek. Az őrmester velük tartott. Egy előre megásott nagy gödör szélén állították fel a zsidókat. Egyesek közülük, rosszat sejtve, “fajuk ismert gyávaságával” kitörni próbáltak a sorból, de a német katonák ezt hősiiesen meggátolták és géppuskatűzzel végeztek az egész zsidó bandával. Ez volt derék őrmesterünk legszebb háborús emléke.

(...)

(h) A Szirtes Zoltán (1920–1997) feljelentése alapján indított utólagos nyomozás lezárása, 1998

Kiadás:

Korn Horváth Zsuzsa, “Adalék a magyar Holocaust első szakaszának történetéhez és a Bárdossy-kormány felelősségéhez”, *Élet és Irodalom*, 44, no. 1 (2000. január 7), p. 8

Irodalom:

Szirtes Zoltán, *Temetetlen halottaink, 1941. Körösmező, Kamenyec-Podolszk* (Budapest: A szerző kiadása, 1996)

127 Újabb kiadás: *Az elsodort ország* (Tények és Tanúk) (Budapest: Magvető, 1986).

Országos Rendőr-Főkapitányság
Központi Bünyldözési Igazgatóság
Vizsgálati Főosztály
Különleges Ügyek Osztálya
Szám: 2/1995.bü.
Ea.: Sas Zoltán r. őrnagy

Határozat a nyomozás megszüntetéséről

A Btk.¹²⁸ 155. szakaszába ütköző és minősülő népiptás büntettének alapos gyanúja miatt ismeretlen tettes ellen indított bünygyben a nyomozást a Be.¹²⁹ 139. szakasz (1) bek. c. pont II. fordulata alapján – büntethetőséget megszüntető ok áll fenn az elkövető halála miatt –, illetve a Be. 139. szakasz (1) bek. d. pontja alapján – a cselekményt már jogerősen elbírálták – megszüntetem.

A határozatot kapják:

1. Fővárosi Főügyészség Nyomozás-felügyeleti Osztály.
2. Szirtes Zoltánné – Budapest –, a feljelentő jogutódja.
3. Dr. Svéd Iván – a Magyar Auschwitz Alapítvány Holocaust Dokumentációs Központ Kamenec-Podolsk Munkacsoport elnöke – Budapest.

A határozat ellen a Be. 148. szakasz (1) bek. alapján panasznak van helye, melyet a (4) bek.-re figyelemmel, a közléstől számított nyolc napon belül a Fővárosi Főügyészséghez címezve, a fenti rendőri szervnél célszerű előterjeszteni.

Indokolás

Szirtes Zoltán¹³⁰ 1993. október 15-én levélben tényfeltáró vizsgálatot kért, mert a "II. világháború alatt jelent meg a magyar Belügyminiszter úr 192/S 1941 VII. B. számú szigorúan bizalmas rendelete. Ennek következménye volt, hogy 23 600 ártatlan embert – köztük nagyon sok gyermeket és öreget – Kamenec-Podolskban és környékén meggyilkoltak! Többségük Magyarországon született, csak az állampolgársági papírjaik nem voltak meg. A kitelepítések közreműködői voltak az akkori КЕОКН¹³¹ vezetői és felügyelői."

A Fővárosi Főügyészség NF. 3157/1994/1-1. szám alatt nyomozást rendelt el

128 Büntető Törvénykönyv.

129 Büntetőeljárás Törvény.

130 Szirtes Zoltán (1920–1997), aki túlélte a kőrösmezei deportálást, 1990. április 20-án Antall József MDF-elnökhöz intézett nyílt levelében vizsgálat megindítását kezdeményezte az ügyben. Az évekkel később megindult eljárás lezárását már nem érte meg.

131 Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hivatal.

a Btk. 156. szakaszba¹³² ütköző nemzeti, népi, faji, vagy vallási csoport elleni bűncselekmény alapos gyanúja miatt Szirtes Zoltán feljelentése tárgyában. A nyomozás lefolytatásával az ORFK Központi Vizsgálati Osztályát bízta meg, amely a nyomozást a Be. szakasz (1) bekezdés b. pont I. fordulata alapján 1995. június 27-én megszüntette. A határozat ellen a feljelentő panaszt nyújtott be. A Fővárosi Főügyészség ezt követően NF. 3157/1994/5-II. szám alatt 1996. március 28-án pótnyomozást rendelt el. Tanúként hallgattunk ki 45 személyt, akik döntő többségükben a II. világháború alatt Magyarországról kiutasítottak hozzátartozói, leszármazottai, ismerősei, illetve Galiciából visszatért személyek voltak. Vallomásaik nem szolgáltattak bizonyítékot a térségben történetekre vonatkozóan. A nyomozás során megkerestük az Országos Levéltárat, a Hadtörténeti Levéltárat, a Fővárosi Levéltárat, valamint történészszakértőt rendeltünk ki annak megállapítása végett, hogy 1941 májusa és 1942 decembere közötti időszakban Kamenec-Podolsk térségében milyen harcászati tevékenységek zajlottak, történetek-e atrocitások a polgári lakosság körében, e vonatkozásban milyen népbírósi iratok, ítéletek keletkeztek.

Magyarországon 1938 és 1941 között három zsidótörvény rendelkezett a zsidó vallásúak állampolgársági kirekesztésével kapcsolatban. A kormányülések jegyzőkönyveinek tanúsága szerint a deportálás a kormány napirendjén 1941 nyarán nem szerepelt, és a németek sem éltek politikai nyomással e tárgykörben. Az első ezzel kapcsolatos dokumentum – Werth Henrik HM¹³³-Vezérkarfőnök 1941. július 7-én íródott parancsa – szerint utasítják Szombathelyi Ferencet a Kárpát Csoport parancsnokát, valamint közigazgatási vonalon Kozma Miklós¹³⁴ Kárpátaljai Kormányzó Biztost, hogy a nem magyar állampolgárságú zsidókat az ekkorra már elfoglalt galíciai területre kell kitelepíteni. A kor politikai hierarchiájából következik, hogy a Magyar Királyi Honvédség vezérkari főnöke a katonaságért felelős miniszter, Bartha Károly¹³⁵ belegyezésével kezdeményezhette a deportálást. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter tudta nélkül Pásztóy Ámon,¹³⁶ a minisztérium Közbiztonsági Osztályának vezetője, valamint a szervezetileg alá tartozó Siménfalvy Ákos¹³⁷ a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság vezetője rendeletek útján 1941. július 12-én nem kezdhette volna meg a deportálás megszervezését. A rendeleteket ténylegesen Kiss Árkád és Batizfalvy Nándor szövegezték meg. Maga a miniszter

132 A hivatkozott 155. § (1) és a 156. § 1996-ban hatályát veszítette, és helyére az 1996:XVII. tv., "A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról", lépett.

133 Honvédelmi minisztérium.

134 Vitéz leveldi Kozma Miklós (1884–1941).

135 Vitéz dálnokfalvi Bartha Károly (1884–1964) vezérezredes.

136 Pásztóy Ámon (1892–1949), a ΚΕΟΚΗ vezetője (1938–1941. július), majd a belügyminisztérium VII. (közbiztonsági) osztályának vezetője (1941–1944). A Népbírószág halálra ítélte, kivégezték.

137 Recte: Siménfalvy Sándor (1891–?) ezredes, miniszteri tanácsos, 1941-ig Pásztóy helyettese, ezután utódaként a ΚΕΟΚΗ vezetője. A Népbírószág 1947-ben 5 év börtönbüntetésre ítélte.

az akcióról szólva az 1941. november 26-án a parlamentben az “én elrendeltem” szavakat használta.

A két említett miniszteren keresztül, valamint azon tényre alapítva, mely szerint Kozma Miklós személyes jóbarátságban volt Bárdossy László¹³⁸ miniszterelnökkel, egyértelmű a miniszterelnök felelőssége is a deportálások elrendeléséért. Kozma levélben kért támogatást a miniszterelnöktől, hogy járjon közben abban, hogy a már kitelepített zsidókat ne engedjék visszaszivárogni Galiciából a németek. A levél egyértelműen úgy íródott, mely már előzményekre, egyértelmű, köztudomású tényekre utal vissza. A ΚΕΟΚΗ-rendeletek az egész kitelepítési akció végrehajtásáért felelős személyként Kozma Miklóst, a Kárpátaljai Terület Kormányzó Biztosát jelölték ki.

A deportálás antiszemita jellegét bizonyítja, hogy Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter 1941. január 24-én arról tájékoztatta a kormányt, hogy az ország területén 3 300 lengyel és 678 más országból származó zsidó menekült tartózkodik, majd 1941 július–augusztusában – állampolgárságukra tekintet nélkül – csaknem ötször ennyi, 18 000 embert deportáltak, ebből következően a kitelepítésnek valójában nem állampolgársági, hanem vallási okai voltak.

Az 1941. július 12-én a deportálással kapcsolatos első rendelet alapján megállapítható, hogy a zsidók egy része ekkorra már összegyűjtésre került a határ környékére, hiszen a rendelet már a zsidók hátrahagyott ingóságaival kapcsolatban is rendelkezett. A 192/res/1941. rendelet, amelyet 1941. július 14-én adtak ki, “fontos nemzetpolitikai szempontok” alapján íródott. Kimondta, hogy a deportálások elől megszökni készülő személyek helyett lakhatási engedéllyel rendelkezőket kell összegyűjteni. A végrehajtásért felelős személyek ezt értelmezheték úgy is, hogy valójában minden zsidó vallású deportálható volt. A belügyi és honvédelmi hatóságok tagjai dokumentumokkal bizonyíthatóan gyakran adtak ki telefonon is utasításokat, melynek következményeképp a helyi hatóságok igazolhatóan magyar állampolgárságú zsidókat is deportáltak. A honvédség szerepe a deportálásokban – a szakértői vélemény tanúsága szerint – a határon történő átszállításra, illetve a határon túli mozgatásukra terjedt ki. A Magyar Királyi Honvédség 1941 július–augusztusában Kamenyec-Podolsk térségében már tényleges harcokban nem vett részt. Nyilvánvaló, hogy a BM¹³⁹ – vármegyei hivatali apparátus, csendőrség, rendőrség – csak a hivatalos országhatárig tudta joghatóságát érvényesíteni, azon túl a Magyar Királyi Honvédség szervei parancsoltak.

A HM¹⁴⁰ és a BM¹⁴¹ szoros együttműködését bizonyítja, hogy a kőrösmezei gyűjtőtáborból a Dnyeszteren túlra az “illetékes katonai parancsnokság” szállította el a zsidókat.

138 Bárdosi Bárdossy László (1890–1946).

139 Belügyminisztérium.

140 Honvédelmi Minisztérium.

141 Belügyminisztérium.

A deportálások menetében fordulatot hozott 1941 augusztusa, mivel ekkor a Dnyeszteren túli területek feletti ellenőrzést a magyaroktól a német hadsereg vette át. A jelentések, levelek tanúsága szerint a deportálás ettől kezdve akadozott. Maga Bárdossy László miniszterelnök 1941 novemberében a képviselőházban úgy nyilatkozott, hogy a németek figyelmeztették őt arra, hogy a deportálásokat le kell állítani, bár azt a magyar szervek folytatni akarták.

Ezt a hajlandóságot bizonyítja, hogy miután 1941. augusztus 9-én a belügyminiszter távirati úton a deportálásokat leállította, ám ennek végrehajtása elhúzódott. Pásztóy Ámon az erre vonatkozó BM-rendeletet csak 1941. augusztus 17-én hozta meg, a tömeges mézárások pedig 1941. augusztus 27–28 körül zajlottak.

A korabeli dokumentumok alapján igazolható a teljes összehangoltság és rendszeres kapcsolattartás a BM és HM illetékes szervei között a deportálásokkal kapcsolatban. Ennek a megállapításnak csak látszólag mond ellent az, hogy bár a belügyminiszter már 1941. augusztus 9-én döntött a deportálások leállításáról, ez a honvédségi iratokban először 1941. augusztus 27-én lelhető fel. Ekkor a Kassai VIII. honvédhadtest parancsnoka értesíti a Kárpátaljai Terület Kormányzó Biztosa Hivatalát arról, hogy a belügyminiszter a zsidók deportálását azonnali hatállyal betiltotta.

1941. augusztus 9-én a zsidók tömeges eltávolításának azonnali hatállyal történő betiltására azért került sor, mert a Dnyeszteren túli területek megszállását és igazgatását augusztus 1-jén a német birodalmi hadsereg vette át, és ezzel megszűnt a zsidók odaszállításának a lehetősége. A dokumentumok arra is utalnak, hogy "ennek következtében a Dnyeszter folyó nem fog többé természetes záróvonalat képezni, a magyar határig közbeeső többi folyók pedig nem képeznek elég természetes akadályt a kiutasított külföldi állampolgárok esetleges visszatérésének. Ezt azonban mindenképpen meggátlandó ... a magyar határon a határvadász alakulatok a legszigorúbb ellenőrzés céljából sűrűn portyázzanak."

A kordokumentumok alapján megállapítható, hogy az illetékes katonai vezetők (a BM, a КЕОКН vezetői) semmilyen előkészületeket sem tettek a deportált zsidók határon túli élelmezésével, elhelyezésével és orvosi ellátásával kapcsolatban. Dokumentumok utalnak a deportálás körülményeire, s arra, hogy a toloncházakból való kizárást, s a különböző gyűjtőhelyeken történt őrzést követően már eleve kiéhezetten, lerongyolódottan, leromlott egészségi állapotban szállították ki az országból marhavagonokban, nyitott teherautókon a válogatás nélkül összefogdosott zsidókat, továbbá, arra is, hogy a Dnyeszter folyó túlsó partján, ahová tömegesen szállították őket, semminemű élelmiszer nem volt kapható, sőt az ottani lakosság is a legnagyobb nélkülözésnek volt kitéve.

A gyűjtőhelyekre történt szállítást követően a zsidók élelmezéséről nem gondoskodtak, vagy pedig csak elenyésző módon. A kiszállítás közben a pályaudvarokon a zsidók nem juthattak élelemhez – írja a belügyminisztériumi körlevél.

Dokumentumok hiányában az a következtetés vonható le, hogy az illetékes ukrán

vagy német hatóságokkal senki nem konzultált arról, hogy a deportáltakkal a határon túl mi történik. Csupán azzal kapcsolatban van többszöri jegyzékváltás a németekkel, hogy akadályozzák meg a deportáltak "visszaszivárgását" Magyarországra.

Több dokumentum keletkezett már 1941 július–augusztusában arról, hogy a Dnyeszteren túlra deportáltakat a helyi ukrán lakosság ellenségesen fogadta. Herbert Pell,¹⁴² az Egyesült Államok budapesti nagykövete 1941. július 24-én jegyzékben fordult a Magyar Külügyminisztériumhoz, melyben közölte, hogy információi vannak arról, hogy a Magyarországról kitelepített zsidókat ellenségesen fogadják, egyes hírek szerint – szól a jegyzék – néhány faluban pogromokra is sor került. Pell jegyzéke egyértelműen fogalmazott, a kitelepítettekről semmiféle módon sem gondoskodtak, családtagokat szakítottak el egymástól, a deportáltakat éhhalál, szomjhalál, betegségek és pogromok fenyegették. Azt állítani, hogy ezek a dokumentumok a magyarországi döntéshozókhoz nem jutottak el, nyilvánvaló hazugság lenne, a közigazgatási hierarchia útján ezeknek a dokumentumoknak el kellett jutniuk. 1941. augusztus végén, szeptember elején sem intézkedés, sem jelentés, sem nyilatkozat nem született azzal kapcsolatban, hogy a galíciai mézszárlásokat megakadályozzák, megszüntessék, sőt szigorították a határőrizeteket.

Korabeli német jelentések alapján megállapítható, hogy Kamenyec-Podolsk térségében 1941. augusztus végén három nap alatt 23 600 zsidót öltek meg.

Összegezve: az 1941-es magyar deportálás és a Kamenyec-Podolsk térségében lezajlott események a magyar holokauszt első állomása volt. Először fordult elő a magyar holokauszt történetében, hogy tizezernél több zsidót öltek meg. A deportálásokban részt vevő magyar politikusok, katonák, hivatalnokok, csendőrök és rendőrök felelőssége a nyomozás során felkutatott dokumentumok alapján bizonyítható. Ugyanakkor 57 évvel az események után lehetetlen akár egyetlen egy olyan embert is találni, aki a korabeli eseményekben tevőlegesen részt vett volna. A legfőbb döntéshozók mindegyike halott. Magyarország Tiszti Címtára alapján – a történész-szakértő segítségével – pontosan megállapítható, hogy a kárpátaljai vármegyékben kik voltak azok a fő- és alispánok, szolgabírók, akik Kozma Miklós a Kárpátaljai Terület Kormányzói Biztosának utasításai szerint a deportálásokkal kapcsolatban eljárta. A levéltári iratok, a népügyészségi és népbíróági iratok alapján azon személyek is beazonosíthatóak, akik az inkriminált időszakban a КЕОКН vezetői, előadói, detektívjei voltak. Közülük többekkel szemben a népbíróóságok ítéletet hoztak. A nyomozásnak joghatóság hiányában nem lehetett tárgya annak vizsgálata, hogy 1941 júliusában és augusztusában az ún. Einsatzgruppék hadművelleti területek mögötti sorozatos tömeggyilkosságait kiknek a parancsára követték el. A történészek előtt is felderítetlen még az, hogy bár Hitler dokumentálhatóan 1941 szeptembere–októbe-

142 Herbert Claiborne Pell (1884–1961), 1941. február 11 és december 13 között az Egyesült Államok budapesti követe; ő vette át a magyar hadüzenetet (december 13). A háború végén (1943–1945) a háborús bűnököt kivizsgáló nemzetközi bizottság tagja.

re tájékan adott parancsot az úgynevezett operációs övezetek zsidómentessé tételére, kik, illetve milyen okok váltották ki a tömeggyilkosságokat. A nyomozás adatai alapján megállapítható, hogy azok a személyek, akik elhatározták, majd megszervezték az 1941 nyarán végrehajtott zsidó deportálást döntéseikkel, illetve cselekedeteikkel, a deportáltakat mint a zsidó népcsoport tagjait a Dnyeszteren túl olyan életfeltételek közé kényszerítették, amelyek között azokat a biztos pusztulás fenyegette.

A levéltári kutatások, valamint a történészszakértő szakvéleményén keresztül 91 személyt azonosítottunk. Azokat, akik a kiutasítások döntéshozói, illetve a végrehajtásért, annak ellenőrzéséért felelős személyek voltak. Megállapítottuk, hogy – egy fő kivételével – a népességnylvántartó dokumentumai szerint valamennyien elhunytak, míg ez a személy a büntetőeljárás ideje alatt halálozott el.

A fentiekre tekintettel a nyomozást a Be. 139. szakasz (1) bekezdés c. pont II. fordulata alapján – büntethetőséget megszüntető ok fennállása, az elkövető halála miatt –, illetve a Be. 139. szakasz (1) bekezdés d. pontja alapján – a cselekményt már jogerősen elbírálták – megszüntetem.

Budapest, 1998. október 1.

Gyóllai László
r. alezredes, osztályvezető

205

1941:xv. tc., “A házassági jogról”

(Az úgynevezett harmadik zsidótörvény / “házassági törvény” / “fajvédelmi törvény”)

1941. augusztus 8

(a) 1941:xv. tc., “A házassági jogról szóló 1894:xxxI. tc. kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről”¹⁴³ (Részlet)

---

143 A kormány programjának ismertetése során a törvény előkészítését bejelentette Bárdossy László, az öngyilkosságban elhunyt gr. Teleki Pál után hivatalba lépő új miniszterelnök: 1941. április 24; az országgyűlés elé betervezte Radocsay László (1878–1968) igazságügy-miniszter: 1941. június 11; a képviselőházban előadója Bocsáry Kálmán (1890–?) volt; a képviselőház tárgyalta: június 30–július 2, 4, 8, 21–22; a felsőház igazságügyi és közjogi bizottsága: július 12, a plenáris ülés: július 18–19, 24. A módosított törvényjavaslatot a felsőház (77 : 53 szavazati arányban) elfogadta: július 24; a képviselőház: július 25. Kihirdetve és hatályba lépett: 1941. augusztus 8.

Megjelent:

1941. évi Országos Törvénytár, no. 14 (1941. augusztus 8), pp. 95–99

Újabb kiadás:

Degré Miklós & Várady-Brenner Alajos, szerk., *1941. évi törvénycikkek* (Magyar Törvénytár. Corpus Juris Hungarici. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat, 1942), pp. 56–66; az alább közölt részletek: pp. 63–65

Prepuk Anikó, apud: Gonda László, *A zsidóság Magyarországon, 1526–1945* (Budapest: Századvég Kiadó, 1992), p. 292–294 (Részletek)

Vértes Róbert, *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1938–1945* (Budapest: Polgár Kiadó, 1997), pp. 149–152 (Részletek)

Katona Csaba, et al., szerk., *Emlékezz! Válogatott levéltári források a magyarországi zsidóság üldöztetésének történetéhez, 1938–1945* (Budapest: Magyar Országos Levéltár, 2004), pp. 44–51, no. 10

Balogh Margit & Gergely Jenő, szerk., *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005 (Dokumentumok)* (História Könyvtár: Okmánytárak, 2) (Budapest: História – MTA Történettudományi Intézet, 2005), pp. 754–757, no. 146

Egykorú kommentár:

Zsidótörvény végrehajtása Erdélyben (3160/1941. és 3400/1941. Me. számú rendelet) (A Jogi Hírlap törvénytára, 519) (Budapest: Centrum, 1941)

Zsidótörvény végrehajtása: bejelentési kötelezettség (480/1941. Me. számú rendelet) (A Jogi Hírlap törvénytára, 550) (Budapest: Centrum, 1941)

Zsidótörvény végrehajtása Erdélyben (2220/1941. Me. számú rendelet) (A Jogi Hírlap törvénytára, 585) (Budapest: Centrum, 1941)

Zsidótörvény végrehajtása Erdélyben (3040/1941. Me. számú rendelet) (A Jogi Hírlap törvénytára, 596) (Budapest: Centrum, 1941)

Zsidótörvény végrehajtása (6162/1941. Kkm. számú rendelet) (A Jogi Hírlap törvénytára, 612) (Budapest: Centrum, 1941)

Zsidótörvény végrehajtása (4480/1941. Kkm. számú rendelet) (A Jogi Hírlap törvénytára, 618) (Budapest: Centrum, 1941)

Zsidótörvény végrehajtása (72800/1941. Im. számú rendelet) (A Jogi Hírlap törvénytára, 653) (Budapest: Centrum, 1941)

Zsidótörvény végrehajtása a Délvidéken (8550/1941. Me. számú rendelet) (A Jogi Hírlap törvénytára, 656) (Budapest: Centrum, 1941)

Berényi Sándor, *A fajvédelem és a házasságkötés jogszabályai. A házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikket módosító és kiegészítő 1941. évi XV. törvénycikk és a végrehajtási utasítások teljes és hiteles szövege* (Budapest: Springer Nyomda, 1941)

Bocsáry Kálmán & Balás Károly, *A házassági törvényjavaslat előadójának és a MÉP¹⁴⁴ vezérszónokának képviselőházi beszéde* (Budapest: Egyesült Keresztény Nemzeti Liga / Held János Könyvnyomda, 1941)

Bosnyák Zoltán, "A harmadik zsidótörvény és a házasság", *Egyedül Vagyunk*, 3, no. 12 (1940. december), pp. 8–14 / Ua. (Budapest: A szerző kiadása, 1941)

vitéz Csiky János, *A fajvédelmi törvény és végrehajtási rendeletei* (Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1941)

Gerő Ernő,¹⁴⁵ *Fajvédelmi házasságkötés és házasságbontás* (Budapest: A szerző kiadása, 1942)

Levatic László, *Miért van szükség a III. zsidótörvényre* (Budapest: Held János Könyvnyomdája, 1939)

Josefovits László, *Fajgyalázás. Az 1941:XV. t.-c. 13. §-ának büntetőbíróági joggyakorlata* (Budapest: Feldmann, 1944)

Ifj. Nagy Béla, *A zsidótörvény egyes kérdéseinek bírói gyakorlata* (Budapest: Feldmann F., 1941)

Pongrácz Jenő, *A vegyesházasságról és a fajvédelemről szóló törvény* (Budapest, 1941)

Irodalom:

Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott országgyűlés képviselőházának irományai, VI (Budapest: Athenaeum, 1941), pp. 387–405, no. 506 (törvényjavaslat)

Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, X (Budapest: Athenaeum, 1941), p. 348 skk. (képviselőházi vita)

Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója, II (Budapest: Athenaeum, 1942), p. 278 skk. (felsőházi vita)

Lévai Jenő, *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről* (Budapest: Officina, 1946), p. 57 skk.

Johann Weidlein, *Der ungarische Antisemitismus in Dokumenten* (Schorndorf: Selbstverlag des Verfassers, 1962), pp. 123–136 (a törvényjavaslat országgyűlési vitája stb. német fordításban)

(...)¹⁴⁶ IV. *Nemzsidó és zsidó házasságkötésének tilalma*

9. §. Nemzsidónak zsidóval házasságot kötni tilos.

Zsidó nőnek külföldi állampolgárságú nemzsidóval kötendő házassága nem esik a jelen §-ban meghatározott tilalom alá.

A jelen § alkalmazásában zsidó az, akinek legalább két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született, úgyszintén – tekintet nélkül származására – az, aki az izraelita hitfelekezet tagja. Az, akinek két nagyszülője született az izraelita hitfelekezet tagjaként, nem esik a zsidókkal egy tekintet alá, ha ő maga keresztény hitfelekezet tagjaként született és az is maradt, s e mellett mind a két szülője házasságkötésük idejében keresztény hitfelekezet tagja volt. Az ilyen személynek azonban nemcsak zsidóval, hanem olyan nemzsidóval is tilos házasságot kötnie, akinek egy vagy két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született.

Az előbbi bekezdés rendelkezéseit a házasságon kívül született gyermekekre is al-

145 Nem azonos a hasonló nevű kommunista politikussal.

146 Alább a törvénynek csak a szorosabban a zsidókra vonatkozó részei.

kalmazni kell, ha őt a természetes atya az anyakönyvvezető előtt vagy közokiratban magáénak elismerte vagy az atyai elismerést a bíróság megállapította.

Atyai elismerés hiányában a házasságon kívül született az a gyermek zsidó, akinek legalább egyik nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született. Az, akinek csak egyik nagyszülője született az izraelita hitfelekezet tagjaként, nem esik a zsidókkal egy tekintet alá, ha ő maga keresztény hitfelekezet tagjaként született és az is maradt, s e mellett anyja a gyermek születése idején keresztény hitfelekezet tagja volt.

Zsidóknak a jelen törvény hatályba lépése után kötött házasságból eredő leszármazói is zsidók, tekintet nélkül arra, hogy nagyszülők mely hitfelekezet tagjaként születtek.

A jelen §-ban foglalt tilalom megszegésével kötött házassága következtében a zsidókkal esik egy tekintet alá az is, aki keresztény hitfelekezet tagjaként született és az is maradt, s e mellett mind a két szülője házasságkötésük idejében keresztény hitfelekezet tagja volt s nagyszülői közül csak kettő született az izraelita hitfelekezet tagjaként. A jelen §-ban foglalt tilalom ellenére kötött házasságból született gyermek is a zsidókkal esik egy tekintet alá.

Az izraelita hitfelekezetbe a jelen törvény hatályba lépése után áttért olyan személy, akinek a jelen § értelmében tilos volna áttérése előtt zsidóval házasságot kötnie, ha az izraelita hitfelekezet tagjaként zsidóval köt házasságot, a zsidókkal egy tekintet alá eső személy marad akkor is, ha utóbb ismét keresztény hitfelekezet tagjává lesz.

A jelen § rendelkezései nem érintik az 1894:xxxI. törvénycikknek azokat a rendelkezéseit, amelyek külföldi házасulónak Magyarországon kötött házasságára irányadók.

Az igazságügy-miniszter különös méltánylást érdemlő okból kivételesen felmentést adhat a jelen §-ban foglalt tilalom alól nemzsidó és olyan zsidó között kötendő házasság tekintetében, akinek csak két nagyszülője született az izraelita hitfelekezet tagjaként s ő maga keresztény hitfelekezet tagjaként született, vagy élete hetedik évének betöltése előtt keresztény hitfelekezet tagjává lett s mind a két esetben az is maradt. Ezt a rendelkezést a házasságon kívül született gyermekekre is megfelelően alkalmazni kell.

10. § A 9. §-ban foglalt tilalom ellenére kötött házasság megtévesztés miatt megtámadható, ha a megtévesztés olyan ténykörményre vonatkozik, amely a házastárs személyi állapotának megítélése szempontjából a 9. § értelmében lényeges, s a megtévesztést a másik házastárs tudva maga idézte elő, vagy tudta a megtévesztést, amely egy harmadiktól ered. Az 1894:xxxI. törvénycikknek a házasság megtámadására vonatkozó rendelkezéseit ilyen esetben is megfelelően alkalmazni kell.

V. Büntető rendelkezések

11. §. Az anyakönyvvezető, aki a házasság kihirdetését elrendeli, úgyszintén az a polgári tisztviselő, aki a kihirdetés alól felmentést ad vagy a házasságkötésnél

– a 3. § második bekezdésében említett eseten kívül – közreműködik anélkül, hogy a házasulók az 1. §-ban meghatározott tisztiorvosi bizonyítványt bemutatták volna, vétséget követ el és egy évig terjedhető fogházzal, valamint viselt hivatalának elvesztésével büntetendő.

12. §. Az a házasuló, aki az 1. §-ban meghatározott orvosi bizonyítvány megszerzése végett egészségi állapotának megállapítása alkalmával lényeges kérdésben tudva hamis adatot ad elő vagy lényeges adatot elhallgat, vétség miatt egy évig terjedhető fogházzal büntetendő.

Ha a házasság létrejött, az első bekezdésben meghatározott bűncselekmény miatt bünvádi eljárásnak csak a sértett házaspár indítványára van helye.

13. §. Az, aki az 1878:v. tc.¹⁴⁷ 329. §-ának esetén kívül erre jogosulttal valakire hátrányos olyan adatot közöl, amelyről az 1. §-ban meghatározott orvosi bizonyítvány kiadásához szükséges nyilatkozatból szerzett tudomást, a sértett fél indítványára vétség miatt hat hónapig terjedhető fogházzal büntetendő.

Az eljárás a kir. járásbíró hatáskörébe tartozik.

14. §. Az a magyar honos nemzsidó, aki zsidóval, az a zsidó, aki magyar honos nemzsidóval, úgyszintén az a magyar honos zsidó férfi, aki külföldi honos nemzsidó nővel a 9. §-ban foglalt tilalmat megszegve házasságot köt, büntetést követ el és öt évig terjedhető börtönnel, hivatalvesztéssel és politikai jogai gyakorlásának felfüggesztésével büntetendő. Ugyanígy büntetendő az a polgári tisztviselő, aki tudja, hogy a 9. §-ban foglalt házassági akadály áll fenn és a házasság megkötésénél közreműködik. Ha pedig a polgári tisztviselő gondatlanságból működik közre az ilyen házasság megkötésénél, vétséget követ el és büntetése három hónapig terjedhető fogház.

Az ebben a §-ban meghatározott bűncselekményekre az 1878:v. tc. 7. §-ának rendelkezéseit alkalmazni kell.

15. §. Vétséget követ el és három évig terjedhető fogházzal, hivatalvesztéssel és politikai jogai gyakorlásának felfüggesztésével büntetendő az a zsidó,

aki magyar honos tisztességes nemzsidó nővel házasságon kívül nemileg közösül, vagy

aki magyar honos tisztességes nemzsidó nőt házasságon kívüli nemi közösülés céljára a maga vagy más zsidó részére megszerez vagy megszerezni törekszik.

A cselekmény büntetést és büntetése öt évig terjedhető börtön, hivatalvesztés és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztése, ha a tettes

1. a cselekményt családsággal, erőszakkal vagy fenyegetéssel követte el,

2. a cselekményt hozzátartozója ellen vagy nevelés, tanítás vagy felügyelet végett reábízott vagy neki alárendelt személy ellen követte el,

3. a cselekményt akkor követte el, amidőn a nő életének huszonegyedik évét még nem töltötte be,

147 "A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről."

4. a cselekményt annak ellenére követte el, hogy ilyen vétség miatt megbüntették és büntetésének kiállása óta tíz év még nem telt el.

Abban a tekintetben, hogy a jelen § alkalmazása szempontjából ki a zsidó, illetőleg ki a nemzsidó, a 9. § rendelkezései irányadók.

Az ebben a §-ban meghatározott bűncselekményekre az 1878:v. tc. 7. §-ának rendelkezéseit alkalmazni kell.

VI. Vegyes és záró rendelkezések

16. §. Az olyan úgynevezett erdélyi szombatos vagy ivadéka, aki származásánál fogva nemzsidó (9. §, 1939:iv. tc. 1. §) és nem tagja az izraelita hitfelekezetnek, mind a jelen törvény 9., 10., 14. és 15. §-ának, mind a zsidókra vonatkozó egyéb jogszabályoknak alkalmazása szempontjából a nemzsidókkal esik egy tekintet alá.

A szükséges részletes szabályokat, ideértve az igazolás módozatait is, az igazságügy-miniszter rendelettel állapítja meg.

17. §. A jelen törvény hatályba lépésének napját – az 5. § kivételével – az igazságügy-miniszter a belügyminiszterrel egyetértve, az 5. § hatályba lépésének napját a belügyminiszter rendelettel állapítja meg. A jelen törvény egyes §-ait különböző időpontokban is hatályba lehet léptetni.

Ezt a törvényt az érdekelt miniszterek hajtják végre.

(b) A törvény miniszteri indokolása¹⁴⁸

(A 9. §-hoz)

A jelen § első bekezdése az 1894:xxxI. tc. 14–27. §-ában foglalt házasságkötési tilalmak mellé újabb házassági tilalmat állapít meg. A tilalom ellenére kötött házasság nem lesz ugyan érvénytelen házasság – miként nem érvénytelen az egyéb házassági tilalmak ellenére kötött házasság sem –, a tilalom mégis alkalmas arra, hogy a legtöbb esetben meggátolja a házasság megkötését, s ha a tilalom ellenére a polgári tisztviselő kijátszásával vagy annak vétkes közreműködésével a házasságot mégis megkötnék, a tilalmat megszegő személyek: mind a vétkes házasságfelek, mind a vétkes polgári tisztviselő, súlyos büntetés alá esnek (10. és 13. §).

Nem vonatkozik a tilalom külföldi állampolgárságú nemzsidónak magyar állampolgárságú zsidó nővel kötendő házasságára. A külföldi állampolgárságú férfi és a házasságból születendő gyermek ugyanis nem válik a házasságkötés, illetőleg a leszármazás következtében magyar állampolgárrá, sőt a magyar állampolgárságú menyasszony is házassága következtében az esetek jelentős részében elveszti magyar állampolgárságát; külföldi állampolgárok fajkeveredése pedig nem káros magyar nemzeti szempontból és így annak megakadályozása nem feladata a jelen jogsza-

148 Az igazságügy-miniszter Radocsay László volt.

bálynak. Természetesen éppoly kevésbé vonja a jelen javaslat szabályozásának körébe külföldi állampolgárságú nemzsidó és külföldi állampolgárságú zsidó házasságának tilalmát.

Ezzel szemben tiltja a törvény magyar állampolgárságú zsidó férfinak külföldi állampolgárságú nemzsidó nővel kötendő házasságát. Az ilyen házasságból született gyermekek ugyanis leszármazásuk folytán magyar állampolgárokká lennének és ekként a jövőben is növekedhetnék a nemzeti szempontból nemkívánatos fajkeveredés által létrejött ivadékok száma.

A § a továbbiakban meghatározza, hogy a jelen §-ban szabályozott tilalom szempontjából kiket kell a "zsidó" fogalma alá vonni.

A fogalom meghatározás, a lehetőségek korlátain belül, tiszta faji megoldásra törekszik.

206

"A honvédelmi minisztérium állásfoglalása a zsidó származású tisztek alkalmazásáról"

1942. június

Kiadás:

Rákos Imre & Verő Gábor, szerk., *Munkaszolgálat a Don-kanyarban. Dokumentumok, tanulmányok, elbeszélések, emlékezések* (Budapest: Ex Libris Kiadó, 2008), p. 27: "A honvédelmi minisztérium¹⁴⁹ állásfoglalása a zsidó származású tisztek alkalmazásáról" (Részlet)

Általánosan közismert tény, hogy a zsidóvonatkozású tisztektől (hasonló állásúaktól) minden parancsnok szabadulni akar. Egyrészt azért, mert ma, amikor az egész magyar keresztény társadalom, átültetve az 1939:IV. tc.-et, a legintranzigensebb módon állást foglalt a nem tiszta keresztény származású egyénekekkel szemben, egyenesen a honvédség tekintélyét és a honvédségbe vetett bizalmat sérti az, hogy még mindig szolgálnak a honvédségben olyan tisztek (hasonló állásúak), akikben vagy feleségükben zsidó vér van, másrészt súlyos fegyelmi okokból, mert nemcsak a tisztikar, hanem az alárendelt legénység is nagyon jól tudja, hogy a tisztikar tagjai közül ki zsidóvonatkozású.

Az állandóan erősödő antiszemita eszme, illetve mozgalom következtében máris mutatkoznak olyan jelenségek, hogy a zsidóvértől mentes tisztikar, illetve polgári

---

149 Ebben az időben a Kállay-kormány honvédelmi minisztere vitéz dálnokfalvi Bartha Károly (1884–1964) vezérezredes volt.

társadalom a zsidóvonatkozású tisztektől, illetve azoktól, akiknek felesége ilyen, kezdi magát elkülöníteni, őket nyilvánosan kerüli. Hogy ez a tisztí tekintélyt mily károsan érinti, illetve a jövőben érinteni fogja, azt bővebben kifejtetni nem szükséges. Nem lehet arra hivatkozni, hogy egyesek pótolhatatlanok. Ha a zsidóvértől mentes tisztikart akarunk, akkor ezt a nehézséget vállalnunk kell, és a kbt. 8. oszt. egészen biztosan talál megnyugtató megoldást, annál is inkább, mert ha ezek a jelenlegi pótolhatatlannak látszó zsidóvérű tiszték közül valaki meghal, jön helyébe más és minden megy tovább, tehát fennakadás nincsen.

(...)

207

Közérdekű munkaszolgálat

1942

Irodalom:

Karsai Elek, szerk., *“Fegyvertelen álltak az aknamezőkön...” Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon, I-II* (Budapest: Magyar Izraeliták Országos Képvisellete, 1962)

Randolph L. Braham, szerk., *A magyarországi háborús munkaszolgálat. Túlélők visszaemlékezései (Látószög Könyvek)* (Budapest: Teljes Evangéliumi Diák- és Ifjúsági Szövetség – Szent Pál Akadémia, 1996)

Vas Gáborné, *“A második világháborús munkaszolgálat levéltári dokumentumai”*, *Holocaust Füzetek*, no. 8 (1997), pp. 117–123

(a) 1942:xiv. tc., *“A honvédelemről szóló 1939:ii. tc. (...) módosításáról és kiegészítéséről”*, *1942. évi Országos Törvénytár*, no. 16 (1942. július 31), pp. 63–72

Újabb kiadás:

Degré Miklós & Várady-Brenner Alajos, szerk., *1942. évi törvénycikkek* (Magyar Törvénytár. Corpus Juris Hungarici. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat, 1942), pp. 76–89

Vértés Róbert, *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1938–1945* (Budapest: Polgár Kiadó, 1997), pp. 161–175

1. §. (1) Az 1939:II. tc. (a továbbiakban Hvt.¹⁵⁰) 2. §-a akként egészített ki, hogy a honvédelmi kötelezettség a közérdekű munkaszolgálat (Hvt. 230. §) kötelezettségét is magában foglalja.

(2) A Hvt-ben, valamint a jelen törvényben foglalt büntető rendelkezések alkalmazása szempontjából a közérdekű munkaszolgálat kötelezettsége a honvédelmi munkakötelezettséggel esik egy tekintet alá.

(...)

3. §. (1) Zsidók leventeképzésben nem részesülnek.

(2) Zsidó hadkötelesek sem a honvédség, sem a csendőrség kötelékében fegyveres szolgálatot nem teljesíthetnek.

(...)

4. §. (1) A zsidókat a leventekötelezettség helyett a kisegítő szolgálatra való előképzés terheli.

(2) Az (1) bekezdésben meghatározott előképzésre a Hvt. 6–13. §-aiban foglalt rendelkezéseket kell megfelelően alkalmazni azzal az eltéréssel, hogy a honvédelmi miniszter a Hvt. 9. §-ának (1) bekezdésében megállapított hetenkinti kiképzés helyett egyes községekben (városokban) lakó kötelezettekre vonatkozóan évenként három hetet, vagy havonként két napot meg nem haladó összefüggő kiképzést rendelhet el.

(3) Az (1) bekezdésben meghatározott előképzés a büntető rendelkezések alkalmazása szempontjából a leventekötelezettséggel esik egy tekintet alá.

5. § (1) Zsidó hadkötelesek szolgálati kötelezettségüknek a honvédség kötelékében kisegítő szolgálat teljesítésével tesznek eleget. Erre a szolgálatra – a jelen §-ban foglalt eltérésekkel – a Hvt. Harmadik Részében és 230. §-ában foglalt rendelkezéseket kell alkalmazni.

(2) A kisegítő szolgálatra kötelezettek ezt a szolgálatot rendfokozat, illetőleg karpaszomány¹⁵¹ nélkül teljesítik még abban az esetben is, ha korábban tiszti, tiszthelyettesi (altiszti) vagy tisztési rendfokozatuk volt, illetőleg karpaszományt viseltek; tartalékos tiszti kiképzésre nem jelentkezhetnek. A jelen bekezdés rendelkezéseit a szolgálat teljesítésének körén kívül is megfelelően alkalmazni kell.

(3) A Hvt. 42. §-a alapján papi (papjelölti) kedvezményben részesített zsidó hadkötelesek közül e 42. § (1) bekezdésében megszabott kiképzésben csak a kisegítő szolgálatra kötelezettek lelkigondozásához szükséges számú személyt kell részesíteni; a papi (papjelölti) kedvezményben részesült többi zsidó hadköteles – ideértve azt is, aki besorozása idején már alkalmazott rabbi vagy hitoktató – a póttartaléki szolgálat tartamának megfelelő szolgálatot teljesít.

150 Honvédelmi törvény.

151 A honvédség 1931-ben bevezetett megkülönböztető jelzése, azok a sorkötelesek kapták meg, tartalékos tiszti kiképzés után, akik középiskolát végeztek vagy a szellemi (értelmiségi), mérnöki foglalkozásokban kiváló eredményt mutattak fel.

(4) A több katonát adó családok kedvezményére vonatkozó rendelkezés (Hvt. 45. §) a kiegészítő szolgálatra kötelezettek tekintetében nem nyer alkalmazást.

(5) A kiegészítő szolgálatra kötelezettek fegyver- (szolgálat) gyakorlatot – a Hvt. 54. §-ának (1) bekezdésében meghatározott rendkívüli gyakorlat kivételével – nem teljesítenek.

(6) A lövészkötelezettség (Hvt. 55. §) a zsidókra nem terjed ki.

(...)

(b) A törvényjavaslat miniszteri indokolása¹⁵² (Részlet)

(...) A jelen javaslat célja elsősorban az, hogy a hadkötelezettség alatt álló zsidók katonai szolgálatteljesítésének módját és az ehhez kapcsolódó kérdéseket szabályozó minisztériumi rendeletet törvény váltsa fel, amely stabilabb, a kivételes hatalom gyakorlásának előfeltételeitől független alapot teremt a honvédelmi kötelezettségeknek ezekben a vonatkozásaiban. A törvényjavaslat fenntartja azt az alapelvet, hogy a zsidó a honvédségben fegyveres szolgálatot nem teljesíthet, hanem hadkötelezettségének kiegészítő szolgálat teljesítésével tesz eleget. Ez az alapelv, illetőleg annak kimondása és megvalósítása a honvédség viszonylatában az egyöntetűséget biztosítja az úgynevezett zsidótörvénynek azokkal a rendelkezéseivel, amelyek a zsidónak az állami és más közszolgálati alkalmazásokból való kizárását és az ország szellemi irányításától távoltartását vannak hivatva biztosítani. Logikus és bővebb magyarázatra nem is szorul a javaslatban kifejezésre jutó az a törekvés, hogy a zsidók a honvédség fegyveres részéből is kizárassanak, mert ha valahol, úgy a fegyveres erő egyéni és testületi életének minden vonatkozásában kell zavartalanul érvényesülnie a magyar nemzeti eszme és a keresztény erkölcsi felfogás követelményeinek.

Célt tévesztene azonban olyan rendelkezés, amely a zsidóságot most már kivénné a hadkötelezettség, közelebbről a katonai szolgálat kötelezettsége alól, s az ezzel járó terhektől őket teljesen mentesítené. Épp ezért a honvédség keretén belül a kiegészítő szolgálat az, amelynek területén a zsidók kiképzése a köz szempontjából hasznosítható, ahol azután másfelől testi fegyelmezésük és erkölcsi nevelésük is – remélhetőleg – a közre nézve nem kedvezőtlen eredménnyel elvégezhető.

(...)

A 2. §-hoz

Mínthogy a zsidók a javaslat 1. §-a értelmében levontképzésben nem részesülhetnek, e helyett őket olyan előképzésben kell részesíteni, amely a kiegészítő szolgálat természetének felel meg. Kétségtelenül szükséges ugyanis a zsidó ifjúságot a lehetőséghez képest nemzeti szellemű irányításban és ennek megfelelően testi előképzés-

152 Vitéz dálnokfalvi Bartha Károly (1884–1964) honvédelmi miniszter (1938. november–1942. szeptember).

ben is részesíteni, hogy ily módon a reájuk váró kiegészítő szolgálatot kellő felkészültséggel és a közre értéket jelentő mérvben láthassák el.

(...)

(c) Baky László (1898–1946)¹⁵³ országgyűlési képviselő felszólalása a törvényjavaslat vitájában, 1942. június 25

Megjelent:

Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, XIV (Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1942), pp. 174–178 (Részlet)

(...) A törvényjavaslat egyes szakaszaira rátérve, örömmel üdvözöljük a honvédség zsidótlantítását.

(...)

Régóta vártunk arra, hogy a honvédség tagjai közül a zsidók kizárassanak. Különösen a zsidó tisztek befolyása olyan hátrányos volt a legénységre, hogy ez a honvédség harci értékét, sőt erkölcsi erejét is csökkenteni volt alkalmas. Itt arra kérem a honvédelmi miniszter urat, hogy méltóztassék foglalkozni a zsidó feleségűek hasonló eltávolításával is, és a legsürgősebben erre vonatkozólag is méltóztassék rendelkezéseket tenni. Még mindig teljesítenek szolgálatot olyan tisztek, sőt tiszt-helyettesek is, akiknek a felesége zsidó származású. Megengedhetetlennek tartjuk, hogy olyan egyének, akik képesek zsidókkal közös háztartásban élni, a mi hős honvédeinknek a mai időkben vezetői legyenek. Tudjuk, hogy erre vonatkozólag vannak rendelkezések, azonban fel tudnék név szerint is nagyon sok olyan egyént sorolni, akiknek zsidó feleségük van, és még mindig ténylegesen szolgálnak. (*Vitéz Bartha Károly honvédelmi miniszter: Ki van zárva!*)

(...)

Arra kérem a honvédelmi miniszter urat, hogy amennyiben szükség mutatkoznék arra, hogy zsidó munkaszolgálatosok egyenruhában teljesítsenek szolgálatot, ennek az egyenruhának a színe és szabása élénken elütő legyen a magyar királyi honvédség egyenruhájától. (*Helyeslés.*) Nagyon örülünk annak, hogy különösen az utóbbi időben a zsidók intenzívebben lesznek berendelve erre a kiegészítő munkaszolgálatra. Kérjük a honvédelmi miniszter urat, hogy ez az irányzat maradjon is meg. Különösen örömmel üdvözöljük azt, hogy nemcsak a legszegényebb falusi zsidókat, hanem a vagyonosabb, gazdagabb zsidókat is bevonultatják munkaszolgálatra...

(...)

153 Baky László ny. csendőr őrnagy, később, 1944. március 28-tól a Belügyminisztérium politikai államtitkára. – A Népbíróság mint háborús bűnöst halálra ítélte, és kivégezték.

Kérem a honvédelmi miniszter urat, hogy a zsidó munkásszázadok elhelyezésénél és az egyes községekben való alkalmazásánál külön gond fordítottassék arra, hogy a munkásszázad megjelenése ne okozzon ott egészen elképzelhetetlen áremelkedést. Erre több esetet tudnék felsorolni. Például Nagykőrösön személyesen is meggyőződünk róla, hogy ezek a zsidó munkásszázadok és az őket látogató hozzátartozók horribilis összegeket fizettek élelmiszerekért. Például 30 pengőt fizettek egy kacsáért, egy pengőt egy tojásért. Ezzel elképesztő módon felhajtják az árakat. Nekik könnyű, mert pénzük van, viszont a helybeli lakosság nagyon hátrányosan érzi ennek következményeit. Ezenkívül nagyon rossz hatást vált ki az is, hogy ezeknek a munkásszázadoknak a tagjait a falvakban feslett nők keresik fel autókon.

A lakosság csak azt látja, hogy itt a zsidók nőekkel együtt autóznak, azt nem veszik figyelembe, hogy azok a nők hozzátartozók-e vagy nem. Nagyon helyes volna ezért szigorú tilalmat hozni, hogy az ilyen szolgálatot teljesítő zsidókat a hozzátartozók ne látogathassák meg, vagy csak havonta egy bizonyos napon, vagy csak egészen rendkívüli körülmények között. Van ugyanis olyan parancsnok – nem akarok senkit sem megbántani ezzel –, aki talán elnézőbb, vagy jobbszívű, és megengedi a gyakori látogatást. Így a zsidó a munkásszázadból vígan irányítja az üzletében vagy foglalkozásában tovább dolgozó családját vagy feleségét, és ezáltal – azonkívül, hogy ő maga korlátozva van – tulajdonképpen semmiféle hátránnyal vagy áldozattal nem jár az ő szolgálata.

(...)

(d) 55000/1942. Hm., "Az 1942:xiv. tc.-ben a zsidók hadkötelezettségére vonatkozó rendelkezések végrehajtásáról" (1942. december 24)

Megjelent:

Magyarországi Rendeletek Tára, 76 (1942), IV, pp. 3188–3196, no. 696

Újabb kiadás:

Karsai Elek, szerk., "Fegyvertelen álltak az aknamezőkön." *Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon* (Budapest: Magyar Izraeliták Országos Képvisellete, 1962), I, pp. 490–499, no. 66/h; az idézet: p. 493

4. §. Zsidó hadkötelesek szolgálati kötelezettségüknek a honvédség keretében kisegítő szolgálat teljesítésével tesznek eleget. A zsidók a kisegítő szolgálatukat mind békében, mind háború idején rendszerint munkásalakulatoknál teljesíthetik, a honvédség érdekében azonban kivételesen más nem fegyveres szolgálatra is alkalmazhatók.

(...)

5. §. Zsidókat a Hvt. hatálybalépéséig elért rendfokozatuk többé nem illeti meg, nem használhatnak arra utaló elnevezést még "volt" jelzővel sem, továbbá olyan fényképpel ellátott igazoló iratot (bárminemű igazolványt, jegyet) sem, amely volt

rendfokozatukat ábrázolja. Ugyanez áll a karpaszomány viselésére való jogosultság tekintetében is.

(...)

208

A hadsereg zsidók elleni partizányakorlata

Munkácson

1942. július közepe

Saly Dezső,¹⁵⁴ *Szigorúan bizalmas! Fekete könyv, 1939–1944* (Budapest: Anonymus, 1945), p. 535–536

1942. augusztus 30

Z. barátja, nyugalmazott őrnagy, aki hivatalos ügyben járt Munkácson, beszéli, hogy egyik éjszaka nagy sürgés-forgásra riad föl. Kinézett a szálloda ablakán, a tér tele volt katonákkal, akik nagy sietve gépfegyvereket állítottak föl, és láthatólag teljes harci készségben voltak. Reggelre megtudta, hogy a helyőrség körülvette a zsidók által lakott városrészeket, a katonák behatoltak a házakba, kihúzták az ágyakból a zsidókat, értéktárgyaikat, pénzüket, rádióikat, fényképezőgépeiket és más mindenféle használati tárgyaikat összeszedték, s reggelig különböző udvarokon és épületekben őrizetben tartották őket. Akkor a foglyokat hazaengedték, az értékeket pedig a kaszárnyákba szállították. (...) A parancsnok hosszas hebegés után bevalotta, hogy az éjszaka "partizányakorlatot" rendezett, abból a feltevésből indulva ki, hogy a zsidók a partizánok, akiket ártalmatlanná kell tenni. Az esetnek néhány lefokozás volt a következménye. A megbüntetettek között van egy zászlós is, aki azt a parancsot adta egy katonának, hogy rúgjon hasba egy másállapotos zsidó asszonyt. A katona nem akarta teljesíteni a parancsot, mire a zászlós revolvert fogott rá. Kiderült, hogy a zászlós politikai bűncselekmények miatt többszörösen büntetett nyilas agitátor volt, aki bevonult és gyakorlatilag is terjesztetni akarta az "eszmét"...

1942. augusztus 31

B. szerint a munkácsi eset körülbelül másfél hónapos, s a honvédelmiből szerzett információk szerint nem a parancsnok csinálta, hanem alantas tiszték, akiket azóta lefokoztak és le is csuktak. A legmegdöbbentőbb, hogy nem is politikai céllal vagy szenvedélyből, hanem tisztára harácsolási vágyból indult ki az egész. A rablott holmikát meg is találták.

---

154 (1892–1984), újságíró, az 1940-es évek elején a Budapesti Újságírók Egyesületének főtitkára.

1942:xv. tc., “A zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól”

(Az úgynevezett negyedik zsidótörvény)

1942. szeptember 6

Megjelent:

1942:xv. tc., “A zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól”,¹⁵⁵ 1942. évi Országos Törvénytár, no. 7 (1942. szeptember 6), pp. 73–83

Újabb kiadás:

A zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanai. (1942. évi XV. tc., 5300/1942. Me. számú rendelet) (A Jogi Hírlap törvénytára, 716) (Budapest: Centrum, 1942)

Degré Miklós & Várady-Brenner Alajos, szerk., *1942. évi törvénycikkek* (Magyar Törvénytár. Corpus Juris Hungarici. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat, 1942), pp. 89–109

A zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól szóló 1942 évi XV. törvénycikk és végrehajtási rendeletei (Budapest: Neuwald Illés Utódai ny., 1942)

Prepuk Anikó, apud: Gonda László, *A zsidóság Magyarországon, 1526–1945* (Budapest: Századvég Kiadó, 1992), pp. 295–299 (Részletek)

Vértes Róbert, *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1938–1945* (Budapest: Polgár Kiadó, 1997), pp. 176–200

Balogh Margit & Gergely Jenő, szerk., *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005 (Dokumentumok)* (História Könyvtár: Okmánytárak, 2) (Budapest: História – MTA Történettudományi Intézet, 2005), pp. 762–764, no. 150

Egykorú kommentár:

Zsidóbirtok haszonbérletének felmondása (6010/1942. Me. számú rendelet) (A Jogi Hírlap törvénytára, 720) (Budapest: Centrum, 1942)

Zsidóbirtokok megváltása (3540/1943. és 3600/1943. Me. számú rendelet) (A Jogi Hírlap törvénytára, 776) (Budapest: Centrum, 1943)

Zsidóbirtokok igénybevétele (4250/1943. Me. számú rendelet) (A Jogi Hírlap törvénytára, 798) (Budapest: Centrum, 1943)

Zsidóbirtokok felszerelésének igénybevétele (4070/1943. Me. számú rendelet) (A Jogi Hírlap törvénytára, 795) (Budapest: Centrum, 1943)

Irodalom:

Csász László, “Földreform és fajvédelem: a negyedik zsidótörvény végrehajtása”, in: Molnár Judit, szerk., *A Holocaust Magyarországon európai perspektívában* (Budapest: Balassi Kiadó, 2005), pp. 176–192

155 Kihirdetve és hatályba lépett: 1942. szeptember 6.

(a) 1942:xv. tc., "A zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól"¹⁵⁶

I. Általános rendelkezések

1. §. (1) A jelen törvény alkalmazása szempontjából annak megállapításában, hogy ki a nemzsidó és ki a zsidó, az 1941:xv. tc.¹⁵⁷ 9. és 16. §-ának a rendelkezései az irányadók.

(2) A jelen törvénynek a zsidókra vonatkozó rendelkezéseit kereskedelmi társaságra, egyesületre és egyéb jogi személyre is alkalmazni kell, ha a vezetők, az igazgatóság vagy a felügyelőbizottság tagjainak többsége, a társaság tagjainak vagy a társasági tőke tulajdonosainak többsége zsidó, vagy a társasági tőkének (törzstőkének) több mint a fele zsidók tulajdonában van, vagy ha a kereskedelmi társaság, egyesület és egyéb jogi személy vagyonából (jövedelméből) az alapszabályok vagy szervezeti szabályok értelmében nagyobb részben zsidók vagy izraelita jellegű intézmények részesülnek; az olyan részvénytársaságra, amelynek alapszabályszerű főhivatása mező- vagy erdőgazdálkodás, a jelen törvénynek a zsidókra vonatkozó rendelkezéseit alkalmazni kell abban az esetben is, ha a földművelésügyi miniszter az esetleg érdekelt miniszterrel egyetértve – a részvények tulajdonosaira is tekintettel – megállapítja, hogy a részvénytársaság zsidók irányítása alatt áll.

II. Ingatlanszerzési tilalom.

2. §. Zsidó nem szerezhet jogügylettel vagy árverés útján mező- vagy erdőgazdasági ingatlant (ingatlan használati illetőséget), kis- és nagyközségben pedig egyéb ingatlant sem.

III. Átengedésre kötelezés.

3. §. (1) Zsidót összes mező- vagy erdőgazdasági ingatlanának (használati illetőségének), ezek alkotórészeinek és tartozékainak, továbbá, mező- vagy erdőgazdasági ingatlanain lévő vagy ezekkel kapcsolatos mező- vagy erdőgazdasági ipari üzemének és üzemi berendezésének tulajdonul átengedésére kell kötelezni. Az átengedésre kötelezésnek egyébként fennálló korlátozásai a jelen törvényen alapuló átengedésre kötelezést nem gátolják. Ha az átengedésre kötelezés tárgya tíz kataszteri holdnál¹⁵⁸ nagyobb szőlő, gyümölcsös vagy ötszáz kataszteri holdat meghaladó, akár egy, akár több személy tulajdonában és egységes kezelésben álló egyéb mezőgazdasági birtok,

156 A törvényjavaslatot br. Bánffy Dániel (1893–1955) m. kir. földművelésügyi miniszter 1942. május hó 22-én nyújtotta be. – A képviselőház földművelésügyi, pénzügyi, igazságügyi bizottságának jelentése 1942. június hó 19-én kelt. – A képviselőház az 1942. évi május 28, 29, január 2, 3, 5, 9, 24, 26, július 17-én tartott ülésben tárgyalta. – A felsőház földművelésügyi, pénzügyi, igazságügyi bizottsága jelentésének dátuma 1942. július hó 16. – A felsőház az 1942. július hó 15-én tartott ülésben tárgyalta.

157 Lásd fentebb, #207/a.

158 1 kataszteri hold = 1 600 négyszögöl = 0.575 ha.

az átengedésre kötelezés kiterjeszhető az átengedésre kötelezett ingatlantulajdonosnak, úgyszintén a birtok zsidó haszonélvezőjének és zsidó haszonbérelőjének a gazdasághoz tartozó állatállományára és holt felszerelésére is.

(2) Zsidót kis- vagy nagyközség területén fekvő és az (1) bekezdés alá nem eső ingatlanainak átengedésére is kötelezni kell, kivéve lakóházat, a hozzátartozó és szükséges vagy szokásos mértéket meg nem haladó udvart és kertet.

(3) Az (1) és (2) bekezdés alapján nincs helye átengedésre kötelezésnek mező- vagy erdőgazdasághoz nem tartozó ipari üzemi épületek és az üzem folytatásához szükséges udvar, rakodó és egyéb üzemi területek tekintetében, ideértve azokat a területeket is, amelyek az üzem folytatásához szükséges bányatermékeket szolgáltatják. Abban a kérdésben, hogy ezen a címen mely területeket kell az átengedési kötelezés alól kivenni, az iparügyi miniszterrel egyetértve a földművelésügyi miniszter határoz.

(4) Az átengedésre kötelezett kijelölés szerint az (1) bekezdés értelmében átengedés alá eső ingatlanokból legfeljebb száz kataszteri hold mező- vagy erdőgazdasági ingatlant a szükséges lakóházzal, gazdasági épületekkel, állatállománnyal és holt felszereléssel együtt, a (2) bekezdés értelmében átengedés alá eső ingatlanokból pedig egy, legfeljebb hatszáz négyzetöles¹⁵⁹ házhelynek alkalmas telket meg kell hagyni az olyan zsidónak a tulajdonában, akit az 1914–1918. évi háborúban az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért arany, vagy legalább két ízben I. osztályú ezüst vitézségi éremmel vagy mint főtisztet a kardokkal ékesített III. osztályú vaskoronarenddel – vagy annál magasabb, de ugyancsak kardokkal ékesített kitüntetéssel, vagy mint törzstisztet a kardokkal ékesített III. osztályú vaskoronarendnél magasabb, de ugyancsak a kardokkal ékesített kitüntetéssel tüntettek ki, úgyszintén annak a részére, aki legalább 75 %-os hadirokkant, végül annak a részére, aki az 1918. és az 1919. évi forradalmak idején az ezek ellen irányuló vagy az országhoz visszacsatolt területeken az elszakítás ideje alatt szervezett nemzeti mozgalmakban részt vett, ha ezzel életét kockáztatta vagy emiatt szabadságvesztést szenvedett. Ha a jelen bekezdésben meghatározott zsidó az átengedésre kötelező határozat kézbesítésétől számított hatvan nap alatt a földművelésügyi miniszterhez intézett nyilatkozatában ez iránt kérelmet terjeszt elő, a tulajdonában meghagyott ingatlanokon felül további négyszáz kataszteri holdat élethossziglani haszonbérletként kell birtokában meghagyni. A haszonbérlet feltételeit a földművelésügyi miniszter állapítja meg. A jelen bekezdésben meghatározott kedvezmény nem illeti meg azt, akivel szemben az 1936:xxvii. tc.¹⁶⁰ 48. §-a (1) bekezdésének 1., 6., 8. és 9. pontjában foglalt valamelyik tényállás áll fenn, nem illeti meg továbbá a kedvezményezett házastársát és ivadékait sem.

(5) A jelen § rendelkezéseinek megfelelően és a (4) bekezdésben foglalt korlátozásra tekintet nélkül el lehet rendelni az átengedésre kötelezést arra az ingatlanra

159 600 négyzet- / négyyszögöl = ca. 2 160 m².

160 "A telepítésről és más földbirtokpolitikai intézkedésekről."

vagy egyéb vagyontárgyra vonatkozóan, amelyet olyan személy, aki az 1939:iv. törvénycikknek¹⁶¹ a zsidókra vonatkozó földbirtokpolitikai rendelkezései alá esett, az 1937. évi december hó 31. napja után és az 1939. évi május hó 5. napja előtt átruházott, feltéve, hogy a tulajdonos a jelen törvény hatályba lépéséig ingatlanának átengedésére – bár még nem jogerős határozattal – köteleztetett, vagy a jelen törvény hatályba lépése előtt ingatlanának bejelentésére fennállott kötelezettségének nem tett eleget. Ha azonban a szerzőfél olyan nemzsidó földműves, akinek mezőgazdasági ingatlanai a megszerzett ingatlannal együtt az ötven kataszteri holdat nem haladják meg, vagy elismert vállalati nyugdíjpénztár vagy olyan alapítvány, amelynek jövedelméből az alapítólevél vagy a szervezeti szabályok értelmében nagyobb részben nemzsidók vagy nem izraelita jellegű intézmények részesülnek, nem lehet átengedésre kötelezést elrendelni azon az alapon, hogy a jelen törvény hatályba lépése előtt az ingatlan bejelentésére fennállott kötelezettségnek eleget nem tettek. Az átruházás idejének azt a napot kell tekinteni, amelyen a tulajdonjog bejegyzésére vonatkozó kérelmet a telekkönyvi hatóságnál iktatták, ha pedig az okiratot illetékkiszabás vagy hatósági hozzájárulás végett az erre megállapított idő alatt bemutatták és a szerzőfél megfelelő bemutatási záradékkal ellátott eredeti okirattal igazolja, hogy az ingatlan tulajdonjogának telekkönyvi szolgáltatására a követelést előbb megszerezte, az ügyletkötés napját. Ugyancsak az ügyletkötés napját kell az átruházás idejének tekinteni akkor is, ha az ügyletkötés napját az 1942. évi május hó 22. napjáig bírói határozat jogerősen megállapította. Ennek a bekezdésnek alapján átengedésre kötelezésnek csak a jelen törvény végrehajtása során tett bejelentéstől (14. §) számított két év alatt van helye.

(6) Arra az ingatlanra vagy egyéb vagyontárgyra vonatkozóan, amely az 1939. évi május hó 5. (a visszacsatolt keleti és erdélyi területeken az 1940. évi augusztus hó 30, a visszacsatolt délvidéki területeken az 1941. évi április hó 11) napján olyan személy tulajdonában volt, aki az 1939:iv. törvénycikknek¹⁶² a zsidókra vonatkozó földbirtokpolitikai rendelkezései alá esett a jelen § rendelkezéseinek megfelelően és a (4) bekezdésben foglalt korlátozásokra tekintet nélkül el lehet rendelni az átengedésre kötelezést abban az esetben, ha a tulajdonjog időközben jogügylet, öröklés vagy bármely más jogcímen nemzsidóra szállott át. Ennek a rendelkezésnek alapján nincs helye átengedésre kötelezésnek, ha a tulajdonjog árverés útján szállott át, vagy ha a tulajdonjog átruházásához a hatóság földbirtokpolitikai szempontból hozzájárult.

(7) Ha az ingatlan tekintetében az átengedésre kötelezés előfeltételei a jelen törvény hatályba lépésekor fennállanak, vagy utóbb beállanak, a későbbi tulajdonosváltozás az átengedésre kötelezést nem gátolja, kivéve, ha a tulajdonosváltozás olyan jogügylet alapján áll be, amelyhez a hatóság földbirtokpolitikai szempontból hozzájárul, vagy ha olyan zsidó, aki az 1939:iv. tc. alapján átengedésre még nem kötelez-

161 Lásd fentebb, #179.

162 Lásd fentebb, #197.

tetett, ingatlanát a törvény hatályba lépésétől számított hatvan nap alatt nemzsidó törvényes gyermekére vagy ilyen unokájára vagy olyan nemzsidóra ruházta át, aki a jelen törvény hatályba lépése előtt legalább öt évvel örökbefogadott, feltéve, hogy az örökbefogadottnak egy nagyszülője sem született az izraelita hitfelekezet tagjaként. Az utóbb említett kivétel azonban az olyan unokákra átruházott ingatlan tekintetében, akiknek szüleire az előbbi rendelkezés szerint az ingatlant átruházni nem lehet, csak annyiban áll fenn, amennyiben a rájuk átruházott ingatlanok együttes értéke nem haladja meg az átruházó tulajdonában a törvény hatályba lépésekor lévő ingatlanok értékének felét, az ingatlanok értékét ebből a szempontból a jelen törvénynek a térítés megállapítására vonatkozó szabályai (5. §) szerint kell meghatározni; az átruházás nem érinti a földművelésügyi miniszternek azt a jogát, hogy az átveendő ingatlanokat az átengedésre kötelezés során az átruházásra tekintet nélkül kijelölje. Nem illeti meg a kedvezményt azt a gyermeket vagy unokát, akivel szemben az 1936:xxvii. tc. 48. §-a (1) bekezdésének 1., 6., 8. és 9. pontjában meghatározott tényállás áll fenn.

(8) Ha az ingatlan tulajdonosa kereskedelmi társaság, egyesület vagy egyéb jogi személy, a jelen § alapján átengedésre kötelezésnek akkor van helye, ha a jelen törvény hatályba lépésének napján állott fenn, vagy később állott elő az a helyzet, amelynél fogva a kereskedelmi társaság, az egyesület vagy egyéb jogi személy az 1. § (1) bekezdése értelmében a zsidókra vonatkozó rendelkezések alá esik. Az olyan kereskedelmi társaság, egyesület vagy egyéb jogi személy ingatlana tekintetében, amely az 1939. évi május hó 5. napján vagy az említett nap és a jelen törvény hatályba lépésének napja közötti időben bármikor az 1939:iv. törvénycikknek a zsidókra vonatkozó földbirtokpolitikai rendelkezései alá esett és a jelen törvény hatályba lépéséig ingatlanának átengedésére – bár ez még nem jogerős határozattal – köteleztetett, vagy a jelen törvény hatályba lépése előtt ingatlanának bejelentésére fennállott kötelezettségének nem tett eleget, a jelen § alapján átengedésre kötelezésnek van helye, tekintet nélkül arra, hogy a társaság, az egyesület vagy az egyéb jogi személy a jelen törvény hatályba lépésekor a jelen törvény 1. §-ának (2) bekezdése alá esik-e; elismert vállalati nyugdíjpénztár ingatlanára, továbbá, az olyan alapítvány ingatlanára, amelynek jövedelméből az alapítólevél vagy a szervezeti szabályok rételmében nagyobb részben nemzsidók vagy nem izraelita jellegű intézmények részesülnek, nem lehet átengedésre kötelezést elrendelni azon az alapon, hogy a jelen törvény hatályba lépése előtt az ingatlan bejelentésére fennállott kötelezettségnek eleget nem tettek.

(9) Ha az átengedésre kötelezés alá eső személy külföldi állampolgár vagy külföldön székhellyel bíró jogi személy, a földművelésügyi miniszter a jelen törvényen alapuló átengedésre kötelezés tárgyában a külügyminiszterrel egyetértve határoz.

4. §. (1) A 3. § (1) és (2) bekezdése alapján nincs helye átengedésre kötelezésnek olyan zsidó ingatlana tekintetében, aki az 1942. évi május hó 22. napjáig előterjesztett kérelmére az 1941:xv. tc. 9. §-ának utolsó bekezdése értelmében kapott felmentés alapján nemzsidóval házasságot kötött; nincs helye, továbbá, átengedésre kötelezés-

nek olyan ingatlan tekintetében sem, amelyet nemzsidó nagyatyától vagy nemzsidó atyától öröklés útján olyan unoka, illetőleg gyermek szerzett, aki származására és vallására nézve az 1941:xv. tc. 9. §-ának utolsó bekezdésében foglalt meghatározásnak megfelel és nem kötött házasságot zsidóval vagy olyan nemzsidóval, akinek egy vagy két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született.

(2) Utóörökléssel terhelt ingatlan esetében a 3. § alapján nincs helye átengedésre kötelezésnek abban az esetben, ha a zsidó előörökös a jelen törvény hatályba lépésétől számított hatvan nap alatt a haszonélvezeti jog fenntartásával vagy enélkül előörökösi jogáról lemond olyan nemzsidó utóörökös javára, akinek utóöröklési joga az 1942. évi május hó 22. napjáig hagyatékátadó végzéssel, örökösödési bizonyítvánnyal vagy más bírói határozattal megállapított; az előörökös lemondása hiányában pedig abban az esetben, ha az említett utóöröklésre jogosult az előörökös ellen további hatvan nap alatt az előöröklési jog megszüntetése iránt pert indít. Az utóbb említett perben a bíróság a zsidó előörökös tulajdonjogát haszonélvezeti jogának biztosítása mellett megszünteti és az utóöröklés beállítását mondja ki. A jelen bekezdés rendelkezései nem alkalmazhatók, ha az előörököst a jelen törvény hatályba lépése előtt – habár nem jogerősen – az ingatlan átengedésére kötelezték, valamint abban az esetben, ha az utóörökössel szemben az 1936:xxvii. tc. 48. §-a (1) bekezdésének 1., 6., 8. és 9. pontjában meghatározott tényállás áll fenn. Ezeket a rendelkezéseket megfelelően kell alkalmazni utóhagyomány esetében is.

(3) A földművelésügyi miniszter különös méltánylást érdemlő okokból kivételesen mentesítheti az átengedésre kötelezés alól azt, aki származására és vallására nézve az 1941:xv. tc. 9. §-a utolsó bekezdésében foglalt meghatározásnak megfelel és az 1941. évi november hó 1. napja előtt olyan nemzsidóval kötött házasságot, akinek egy nagyszülője sem született az izraelita hitfelekezet tagjaként.

IV. Az átengedésre kötelezés esetében járó térítés.

5. §. (1) A mezőgazdasági ingatlanokért az átengedésre kötelezett részére a földadókataszteri munkálatokban az 1939. évi május hó 5. (a visszacsatolt keleti és erdélyi területeken az 1940. évi augusztus hó 30., a visszacsatolt délvidéki területeken az 1941. évi április hó 11.) napján fennállott állapotnak megfelelően, mégpedig tíz korona kataszteri tiszta jövedelemig a kataszteri tiszta jövedelem minden koronája után hatvan pengő, a kataszteri tiszta jövedelemnek tíz és tizenöt korona közé eső minden koronája után ötven pengő, a tizenöt koronán felül eső minden korona után pedig negyven pengő térítést kell megállapítani. A térítés megállapításának alapjául az ingatlanok átlagos kataszteri tiszta jövedelmét kell venni, amelyet akként kell kiszámítani, hogy az azonos művelési ághoz tartozó ingatlanok kataszteri tiszta jövedelmének együttes összegét el kell osztani az illető művelési ághoz tartozó ingatlanok hold számával. A házadó alá eső ingatlanért az említett időpontban fennállott állapot szerint kimutatott házadóalap összegének minden pengője után tíz pengő térítést kell megállapítani. A jelen bekezdés rendelkezése szerint megállapí-

tott összegben a földadó alá nem eső ingatlanokért s – a mezőgazdasági épületek és a mezőgazdasági ipari üzemi berendezések kivételével – az alkotórészekért és azokért a tartozékokért járó térítés is bennfoglaltatik, amelyekre a végrehajtási árverés hatálya kiterjed.

(2) Az átengedésre kijelölt és házadó alá nem eső mezőgazdasági ingatlanokért az előbbi bekezdés szerint megállapított térítés összegét a rajtuk lévő mezőgazdasági épületekre tekintettel, az épületek hasznavehetőségének és állapotának figyelembevételével, ha az ingatlan kiterjedése a száz kataszteri holdat nem haladja meg, legfeljebb 20 %-kal, ha száz kataszteri holdnál nagyobb, de az ezer kataszteri holdat nem haladja meg, legfeljebb 15 %-kal, ha pedig az ezer kataszteri holdat meghaladja, legfeljebb 10 %-kal lehet emelni.

(3) Erdőgazdasági ingatlanért a hozzátartozó alkotórészekért, tartozékokért, erdőgazdasági ipari üzemekért és üzemi berendezésekért térítés fejében az okszerű gazdálkodás mellett tartósan várható és állandó, becslés útján megállapított évi átlagos tiszta jövedelemnek húszszoros összege jár. A tőkeérték megállapításában az erdőhöz tartozó mezőgazdasági ingatlanokat figyelmen kívül kell hagyni s az ilyen mezőgazdasági ingatlanokért a térítést az (1) bekezdés rendelkezései szerint kell megállapítani. Az 1923:xi. tc. alapján telepített erdőért a telepítés megkezdésének időpontjában a földadókataszteri munkálatokban az egyes birtokrészletekre kimutatott kataszteri tiszta jövedelem minden koronája után negyven pengő térítés jár s ezenfelül az erdőtelepítéssel kapcsolatosan az átengedésre kötelezett által viselt költségeket kell megtéríteni.

(b) A törvény miniszteri indokolása¹⁶³

(Általános indokolás)

Jogszabályaink már az Árpád-házi királyok korában is tartalmaztak olyan rendelkezéseket, amelyek a zsidók jogait korlátozták. Szent László és Kálmán királyaink dekrétumokkal tiltották meg a zsidóknak, hogy keresztény rabszolgát tarthassanak. Ezek a kétségtelenül egyházi célok szolgálatában megszületett dekrétumok – a földműveléshez szükséges munkaerő elvonásával – alkalmasak lehettek arra is, hogy a zsidók birtoklását megnehezítsék. IV. Béla királyunk 1251-ben kelt szabadalomlevele¹⁶⁴ a zsidóságnak különböző szabadságokat engedélyezett, azonban a szabadalomlevél 24. pontja szerint az országnagyok által zsidóknál elzalogosított jószágokat keresztény kiválthatja: tehát itt is nyomát találjuk a zsidók birtoklási jogainak korlátozására irányuló törekvéseknek. Nagy Lajos királyunk 1360-ban az országból eltávolította a zsidókat, javaik értékesítésére határidőt szabott s a bizonyos idő alatt el nem adott javaikat a kincstár részére lefoglalta. Mátyás király 1475-ben Pozsony városához in-

163 Br. Bánffy Dániel földművelődésügyi miniszter.

164 Lásd fentebb, #15.

tézett rendeletében megtiltotta a város lakóinak, hogy ingatlanaikat zsidóknál elzálogosítsák, minthogy a keresztény tulajdonban levő ingatlanoknak zsidókévre jutása “nyilvános botrány az összes kereszténységre”.

A zsidók birtokszerzésével szemben vallott közfelfogás a Habsburg-házi uralkodók alatt sem mutat lényeges változást. III. Ferdinánd 1647-ben kiadott rendeletében¹⁶⁵ a zsidókról úgy emlékezik meg, mint akik “az ország jogainak nem részesei”, márpedig az ország (a “regnum”) jogai közé tartozott a föld birtokának joga is. Még a XVIII. század második felében II. József is csak azt engedte meg, hogy a zsidók jobbágytelkeket bérelhessenek, ha saját kezüleg művelik.

A különböző korokból vázlatosan kiragadott törvények és rendeletek olyan korszakok közfelfogását tükrözik vissza, amelyeknek jogi és gazdasági rendje nemcsak nem kedvezett, de kifejezetten akadályozta is a zsidók földbirtoklási lehetőségeit. Hazánkban a földbirtoklás rendjét teljes öt évszázadon keresztül Nagy Lajos királyunk 1351-ben kelt – ősiség néven ismeretes – dekrétuma¹⁶⁶ szabályozta. A társadalmi és gazdasági berendezkedésünknek egész 1848-ig alapjává vált e törvényünk, megszüntetve a nemeseknek birtokaik felett való szabad rendelkezési jogát, a nemzetségi és adományi birtokokat – az egyéni rendelkezési jog korlátozásával – kötött családi tulajdonná tette, amely az egyenesági és oldalági atyafiság kihaltával minden birtokjog forrására, a Szent Koronára háramlott vissza. A rendi kötöttségek folytán a magyar föld egészen a XIX. századig tulajdonként zsidókévre nem kerülhetett. A zsidóság a mondott időpontig a magyar földből nem is birtokolt többet, mint amit záloghitelezőként tartott időleges bírlatában, vagy amelyben, különösebben a XVIII. századtól kezdve, mint haszonbérlet helyezett el s végül azokat a városi telkeket, amelyeknek birtoklását az egyes városok e korszakban megengedték.

Hogy ez még a XIX. század első felében is így volt, arra elegendő bizonyítékul szolgál az 1840:xxix. törvénycikk,¹⁶⁷ valamint az 1844:iv. tc.¹⁶⁸ is. Az előbb említett törvény 5. §-ában a zsidók ingatlanszerzését illetően csak annyit mond, hogy “amennyiben izraeliták polgári telkek (fundusok) szabad szerzésének gyakorlatában lennének, az ily városokban ezen gyakorlat jövőre nézve is megállapítatik”; s nem biztosítanak a zsidóság számára több jogot “a nemesi javak bírhatásának nem nemesekre kiterjesztéséről” szóló 1844:iv. törvénycikk rendelkezései sem, amelyek a birtokképeség előfeltételül a bevett valláshoz való tartozást jelöli meg, kizárva ezáltal is annak a lehetőségét, hogy zsidók nemesi ingatlan tulajdonát megszerezhessék.

Új korszak s új lehetőség nyílt meg a zsidóság számára a XIX. század derekán a rendi kötöttség megszűntével. Az 1848-as mélyreható reformok után a magyar

165 Lásd fentebb, #54.

166 1351. tc., Előbeszéd, 11. §.

167 Lásd fentebb, #119/e.

168 “A nemesi javak bírhatásának nem-nemesekre kiterjesztéséről.”

birtokos osztály csakúgy, mint a jobbágyság kellő előkészítés és védelem nélkül sodródott bele abba a gazdasági harcba, amelyet a gazdasági szabadság, a gazdasági szabadverseny alapjára helyezkedő új rend kiváltott. A régi védőkereteket lebontották, anélkül, hogy újakról gondoskodtak volna, s a pénzgazdálkodás törvényeiben, útvesztőiben járatlan magyar társadalmi rétegeket védelem nélkül szolgáltatották ki a korlátlan szabadversenynek. A politikai és gazdasági szabadság kettős pillérére épült új rend politikai tekintetben magától értetődően váltotta ki a zsidók egyenjogúsítására irányuló törekvéseket, a gazdasági szabadság pedig a termelési tényezők közül egyre erősödő szerepet juttatott az ingó tőkének, amelynek természetszerű következménye az lett, hogy az új rend első gazdasági lehetőségeit – számarányát messze meghaladó mérvben – az a zsidóság szállta meg, amelynek a kereskedelemmel, hitellel, általában az ingó tőkével való foglalkozás szinte évezredes öröksége volt.

A gazdasági szabadság, illetőleg szabadverseny következtében megváltoztak a mezőgazdasági termelés alapfeltételei is. A birtokosnemesség a felszabadított jobbágyságban nemcsak ingyenes munkaerőt veszített, de elvesztette a földműveléshez szükséges s a jobbágyok tulajdonában volt élő és holt gazdasági felszerelést s azokat a terményszolgáltatásokat is, amelyekkel neki a jobbágyság ősidők óta tartozott. A tőkehiány a tulajdonosok egy részét gazdasági felszerelés beszerzése céljából kölcsönök felvételére, más részét pedig arra kényszerítette, hogy birtoka egy részétől megváljék vagy birtokát haszonbérletileg hasznosítsa. A felvett kölcsönök a bank- és hitelszervezetet mindinkább kézbe tartó zsidóság befolyásának csakúgy teret biztosítottak, mint ahogy a zsidók földhaszonbérletei is a zsidók birtoklásának és gazdasági hatalmának a kiterjesztését jelentették.

A zsidók birtokszerzése tekintetében fennállott korlátozásokat 1860. évi február 18-án, az új korszaknak megfelelően kiadott császári rendelet, törvényileg pedig az "izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében" alkotott 1867: XVII. tc.¹⁶⁹ szüntette meg. E törvény hatályba lépésétől 1939. évi május 5. napjáig, az 1939: IV. tc. (az ún. második zsidótörvény) hatályba lépéséig, zsidók bármilyen ingatlant szabadon szerezhettek. A következőkben e szabad birtokszerzés szomorú következményeivel kívánunk röviden foglalkozni.

Bár a magyar föld jelentős részének zsidókézzre jutását időrendben statisztikailag nyomon követni nem tudjuk, kétségtelenül megállapítható, hogy a zsidóságnak a földvagyonban jelentkező térhódítása egybeesik a nemesi középbirtokoknak a századforduló körül bekövetkezett folyamatos szétforgácsolódásával, valamint a múlt század végén a magyar mezőgazdaságot ismételtén sújtó mezőgazdasági válság szomorú időszakával. A hazai birtokostársadalom eladósodása utat nyitott a zsidó tőke fokozott érvényesülésére s e tőkének földben való gyümölcsöztetésére is. A zsidók

---

169 Lásd fentebb, #146/a.

birtokszerzése főképpen a nemesi középbirtokosok osztályát sújtotta, amely osztály az úrbéri viszonyok megszüntetésével együtt járt válságban is a legtöbbit szenvedett.

Magyarország területéből csak a trianoni Magyarország területét véve vizsgálat alá, a zsidóság számbeli gyarapodására a következő adatokat kapjuk. A mondott területen 1830-ban mindössze 92 026 főnyi zsidóság élt, az akkori lakosság 2.3 %-a; 1880-ban e területen 296 044 zsidó lakott, ami a lakosságnak akkor 5.6 %-át jelentette. Újabb 30 év elteltével, 1910-ben a zsidók száma már 471 355 főre emelkedett az összes népességből 6.2 %-os arányt képviselt. (Nagy-Magyarországot illetően a zsidóság aránya kisebb volt, amennyiben a történelmi ország területén 1900-ban 4.9 %, 1910-ben pedig kerekén 5 % – 831 162, illetőleg 911 227 – zsidó volt.) Ez a feltűnő számbeli gyarapodás magától értetődően nem történhetett gazdasági megerősödés nélkül, amelynek természetes velejárója volt, hogy a zsidóság nemcsak az ingó, hanem a fundált vagyonnak is mindinkább részesévé vált. A zsidóságnak már előbb megindult földszerzése különösen erős lendületet vett az 1900-as évek körül, amikor a parcellázások során, valamint ugyanez időtájban az eladósodott közép- és kisbirtokok felvásárlása útján jelentős területhez jutott. A zsidóság birtokállományának gyarapítására az utolsó jelentős alkalmat az 1914–1918-as világháború és az azt követő évek jelentették, amikor a zsidóság konjunkturális nyereségét igyekezett a földvagyonban konzerválni.

A zsidók alig 60 évre terjedő korlátlan ingatlanszerzési lehetőségei után a zsidó földvagyon aránytalan és rohamos gyarapodása szociál- és a nemzetpolitikai szempontból természetszerű ellenhatásként váltotta ki az 1920 óta sorozatosan hozott birtokpolitikai törvényeket, amelyek a földműves lakosság földhözjuttatására irányuló fő célkitűzésük mellett a zsidóság térhódításának megállítására s lehető visszafejlesztésére is irányultak. Az 1920:xxxvi.¹⁷⁰ és 1936:xxvii. tc. rendelkezései, amelyek szerint a megváltási eljárást elsősorban a háborús szerzeményű s általában az új szerzeményű birtokokra kellett megindítani, a már jelzett főcél szolgálata mellett csakúgy a zsidó térhódítás ellen irányultak, mint azok a rendelkezések, amelyekkel az egymást követő törvények a birtokfogalmat mind hatályosabb hatósági ellenőrzés alá helyezték.

A fajilag zsidó földtulajdonosok számáról és földbirtokállományuk nagyságáról adataink nincsenek s az izraelita hitfelekezethez tartozók hasonló adatai is – megfelelő adatgyűjtések és feldolgozások hiányában – csak hézagosan állanak rendelkezésre. Az első részletesebb idevágó szám adatok az 1916. évi állapotra vonatkoznak; ezek szerint a világháború idejében a trianoni Magyarország területén – a kötött forgalmú birtokokat számításán kívül hagyva – 790 045 kat. hold volt a 100 kat. holdnál nagyobb zsidó földbirtokok (az izraeliták tulajdonában lévő ilyen birtokok)

170 "A földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezésekről."

kiterjedése, amely terület az akkori összes szabadforgalmú közép- és nagybirtoknak 16.5 %-a.

A nagyobb zsidó földbirtokok területállománya a világháború után jelentős mértékben csökkent. Ez a csökkenés túlnyomó hányadában az 1920-as földbirtokreform eredménye, amelynek következtében 312 000 kat. hold zsidó föld került túlnyomórészt kis földművesek tulajdonába.

A statisztikai adatok cáfolhatatlanul bizonyítják, hogy mikor a nemesi kiváltságok megszüntetésével meg kellett volna indulnia az egészséges keveredésnek, az alulról jövő népi erők feláramlásának, akkor lassankint egy át nem eresztő réteg férközött az alsó népréteg és a felsők közé. Ez az át nem eresztő réteg a zsidóság volt. Annak, hogy a magyar parasztságból viszonylag kevesen jutottak a felső társadalmi rétegekbe, nem kis részben ez az át nem eresztő réteg volt az ok, amely az egészséges társadalmi hajszalcsövességet megakadályozta. Ugyancsak ennek a rétegnek a számláját terheli, hogy azoknak a területeknek jelentős része, amit a birtokos osztály a változott viszonyok közt elveszített, egyszersmind ki is esett a magyarság birtokállományából. Nem a magyar parasztságnak, a magyar föld népének kezére került, ami egészséges viszonyok mellett szükségképpen bekövetkezett volna, hanem olyanok kezére, akik azt egy külön öncélú gazdasági, társadalmi rendszer, egy külön kultúra és sajátos politikai célok erőforrásaivá tették.

Ezt a térhódítást a magyar reformkorszak vezetői közül többen: Széchenyi, Kölcsey, Wesselényi s mások is előre látták. A magyarság azonban a maga nagy egészségben szinte az utolsó évekig, ha ráeszmélt is ennek a zsidó térhódításnak a veszélyére, a szabadelvűség büvölete alatt – sajtáságos önpusztító szemérmességből – nem tudott azzal szemben sarkára állni. Ha egyesek gátakat kerestek is a veszély ellen, ez csak elszigetelt jelenség maradt.

Ez a közömbösség is egyik oka volt annak, hogy míg az európai versenyre felkészületlen autochthon néprétegek a századforduló körül százezerszámra vették kezükbe a vándorbotot, hogy külföldre és főleg Amerikába vándoroljanak szerencsét próbálni, addig szinte ugyanilyen tömegekben vándorolt be északról és keletről Magyarországra a zsidóság, hogy abban a versenyben, amelyben a magyar elem esélyesen indulni nem tudott, felvegyék a küzdelmet és maguk körül egészen új és jellegzetes vegetációt fejlesszenek ki. Magyarország száz esztendő alatt (1810–1910) ilyenformán elérte azt, hogy a zsidóság lélekszáma nyolcszorosára emelkedett, ami természetes szaporodással semmi módon sem magyarázható. Lehet-e csodálkozni ezek után, ha a zsidókérdés a magyarság első között megoldandó problémájává lett, és lehet-e természetellenesnek tartani, ha a magyarság ezen az állapoton segíteni kíván.

A zsidóság szembetűnő térfoglalása már a háború előtti időben is nyugtalanságot keltett az ország egyéb társadalmi rétegeiben. A XIX. század végétől kezdve ismételen jelentkeztek olyan törekvések, amelyek a zsidókérdés megoldását politikai, társadalmi és gazdasági szempontból egyaránt sürgették. Már a katolikus néppárt is a zsidók célját szolgáló szabadelvű politikai irányzat és a zsidóság térfoglalása ellen

lépett fel. A zsidóság térfoglalása ellen azonban erősebb politikai szervezkedés csak az 1918-ban befejeződött világháború után indult meg.

Mindegyik küzdelemnek, amely a zsidóság térfoglalása ellen irányult, egyik vezető törekvése volt, a zsidóságot kiszorítani a magyar földből. Semmit sem találhatunk természetesebbnek ennél a törekvésnél. A föld nem hasonlítható egyéb vagyontárgyakhoz, a föld nem az a kereskedelmi árucikk, amellyé az elmúlt évtizedek szabad-
elvű felfogása kívánta lefokozni; a föld értékét csak gazdasági javakkal mérni nem lehet, mert abban nemcsak a magvak gyökeresednek meg, hanem abból lelkek is nőnek. Egészen különösen sokat jelent a föld nekünk magyaroknak; a magyar életnek, a magyar sorsnak, ezeréves történelmünknek hordozója a magyar föld, amely számunkra a hazát jelenti. Minden örömünknek és keservünknek, minden alázuhánásunknak és minden felemelkedésünknek néma tanúja a magyar föld, amely ma is nemcsak jogok, de velejáró súlyos kötelességek forrása is.

A földnek ez a felsőbbrendű értékelése az államhatalmat arra kötelezi, hogy éberem figyeljen arra, hogy az állam területét alkotó föld olyan emberek birtokába kerüljön és maradjon is meg, akik a földdel származásuknál és hivatásuknál fogva összeforrottak s a nemzetegészségnek jóban-rosszban elválaszthatatlan tagjai. Az államra nézve fontos, hogy a föld azoknak a kezében legyen, akik tagjai a nemzetközösséget alkotó történelmi népességnek, akik nemcsak a jogszabályok alapján, tehát merőben külső körülmények folytán számíthatók a közösséghez, hanem akikben a közösséghez való tartozás, annak erkölcsi jelentősége tudatosan él és hatékonyan működik.

Tudományos megállapítások, de a történelem tanúsága szerint is a zsidóság faji adottságai alapján minden néptől különböző és elkülönült népcsoport, mely elzárkózottsága alapján mint évezredes faji, lelki, szellemi és érzelmi egység változatlanul megmaradt. A fajhoz való tartozásának adottságait más népekkel való évezredes együttélésben sem akarja levetni. Ez a felfogás az európai államok törvényhozásának irányításában is helyet kapott a népi egységek nem kívánatos széttöredezésének és szétesésének meggátlására.

A zsidóságra vonatkozó fenti általános megállapítás magyar vonatkozásban is változatlanul érvényes. A Magyarországon élő zsidóság nagy tömegeiben nem alakult ki a magyar nemzeti közösséghez való tartozás tudata. Faji adottságainál fogva lelki, szellemi és érzelmi egység maradt s faji egységének érdekeit az állami közösség érdekei fölé helyezte. Mind szellemi, mind gazdasági vonalon saját erkölcsének elveit követve gátlástól mentesen kereste az életlehetőségeknek a saját érdekeitől vezetett kihasználását. Ha csak a legutóbbi időket vizsgáljuk is, számarányát messze meghaladóan vett részt az önző vagyoni érdekből elkövetett bűncselekményekben és különösen azokban, amelyek az ország gazdasági létének aláásására alkalmasak. Ezenfelül faji szempontból is azt az elemet képviseli, melynek a magyar fajjal való keveredése a magyar faj tisztasága érdekében nem kívánatos (1941:xv. tc.).

Mindezekből a megállapításokból következik, hogy a zsidóság olyan népelem, amely az államéletünk szempontjából legnagyobb jelentőséggel bíró magyar föld-

nek, jelesül mező- és erdőgazdasági művelés alatt álló területeinknek tulajdonosa nem lehet.

Hasonló megállapításra jutunk akkor is, ha a földet mint a mezőgazdasági termelés nélkülözhetetlen tényezőjét nézzük. A föld a fentiekben vázolt sajátos jellegét nem veszi el akkor sem, amikor mint termelési tényező jelentkezik. A föld mind termelési tényező sem kezelhető oly módon, mint a termelés többi tényezői s nem állítható egy vonalba a tőkével, a munkával vagy a termelésben szerepet játszó egyéb tényezőkkel, mert maga a mezőgazdasági termelés is sajátos elbírálást kíván. De a közösség tagjainak szempontjából igen fontos az is, hogy a föld kiknek nyújt megélhetési lehetőséget magán a termelésen, mint önálló mozzanaton keresztül. Különösen áll ez az olyan országra, amely – mint Magyarország is – elsősorban agrárország s lakói elsősorban agrártermeléssel foglalkoznak. Ha az állam a földnek a tulajdonát vagy birtokát (haszonbérletét) a pénzügyi lehetőségnek megfelelő méltányos ellenértékért kiveszi azoknak a kezéből, akik a történelmi közösség tagjaitól faji, lelki, szellemi és erkölcsi adottságaiknál fogva annyira különböznek, hogy e különbözőségük folytán nagy tömegükben az állami közösség céljaival ellentétben állanak, ezáltal elvileg nem érinti a magántulajdont. Sőt a nemzeti közösség létérdekeinek védelmére korlátozó intézkedéseivel a tulajdont visszaviszi a kívánt erkölcsi fokra.

Európa államai – felismerve azt a veszélyt, amelyet a zsidóknak a közösség törzslakóitól elkülönülő faji, szellemi, lelki és érzelmi egysége képvisel, valamint azt, amit ennek az egységnek az állami közösségek létérdekeivel össze nem egyeztethető tevékenysége jelent – az utóbbi években jellegzetes módon védekeztek az állami közösség gerincét adó népességtől különböző, idegen fajú elemeknek további beszívására ellen, illetve gondoskodtak ezeknek az elemeknek a nemzeti közösségből való kiemeléséről. Ez a védekezés konkrét formát azokban a törvényekben öltött, amelyek a zsidók jogképességét és cselekvési képességét faji alapon korlátok közé szorítják. Ezek a korlátozások természetesen jelentkeztek abban az irányban is, hogy a zsidók ingatlanszerzési képességét csökkentették, sőt sok esetben teljesen elvették és a már kezükben lévő ingatlanok igénybevételére is megadták a módot.

Hazánkban az ősiség megszűnése után csak 1917-ben került ellenőrzés alá a birtokforgalom. Ez az ellenőrzés bizonyos mértékig már a zsidóság földszerzésének korlátozására is irányult. Mint az előbbieken már kifejtettük, fellelhetők a zsidóság földszerzése ellen irányuló rendelkezések – bár e tekintetben nyílt rendelkezéseket nem tartalmaznak – az 1920:XXXVI., az 1936:XXVII., valamint az 1940:IV. tc.¹⁷¹ egyes szakaszaiban is. A zsidóság ingatlanszerzési képességének korlátozása tekintetében azonban az abszolutizmus óta az első lépést valójában “a kishaszonbérletek alakításának előmozdításáról s más földbirtokpolitikai rendelkezésekről” szóló, az 1939. évi január hó 17. napján az országgyűlés elé terjesztett, a Képviselőház földművelésügyi,

171 “A kishaszonbérletek alakításának, kisbirtokok és házhelyek szerzésének előmozdításáról s más földbirtokpolitikai rendelkezésekről.”

igazságügyi és pénzügyi bizottságai által általánosságban tárgyalt, de az Országgyűlés feloszlátása miatt le nem tárgyalt törvényjavaslat tette meg.

A zsidóság térfoglalásának a gazdasági élet terén való visszaszorítását célzó eddigi törvényes rendelkezések erdőgazdasági ingatlanok tekintetében csupán az ingatlan-szerzést és átruházást korlátozták, de az átengedésre kötelezésre nem adtak felhatalmazást.

A Magyar Szent Koronához visszacsatolt kárpátaljai, valamint keleti és erdélyi területeken a magánerdők tekintélyes része zsidókézen van, a közbirtokosságok és volt úrbéres közösségek erdőbirtokossági társulataiba kivétel nélkül befészkelte magát a zsidóság és már számos társulatban a használati illetőségek többsége szintén a kezükben van. Az ezeken a területeken élő zsidóság keletről szivárgott be hazánkba és itt még külső életformájában is élénken elkülönült. Elsősorban az erdőgazdasági ingatlanokat és ipartelepeket vásárolta össze. Az így szerzett vagyon révén szinte korlátlan befolyást biztosított magának a környékbeli községek lakosságára s ezekre a legkárosabban hatott mind erkölcsi, mind nemzeti vonatkozásban.

Elsőrangú nemzeti érdekünk tehát, hogy az erdőgazdasági ingatlanok, a hozzátartozó erdőgazdasági ipari üzemek, valamint a használati illetőségek átengedésére is kötelezzük őket.

A törvény hatályba lépése után hamarosan nyilvánvalóvá lett, hogy azok a rendelkezések, amelyeket törvényhozásunk a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanai tekintetében a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939: IV. törvénycikkbe vett fel, nem kielégítőek.

Amikor a zsidók ingatlanaira vonatkozó jogszabályok módosításának szükségessége felmerült, először úgy látszott, hogy ezt a kérdést novelláris úton is lehet szabályozni. Az előkészítő tárgyalások során azonban az az álláspont alakult ki, hogy célszerűbb a kérdést új, önálló törvényben rendezni. Ennek megfelelően "a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól" szóló jelen törvényjavaslat a zsidók birtokában lévő mező- és erdőgazdasági ingatlanokkal kapcsolatos összes kérdéseket egységesen és szervesen kívánja szabályozni.

(Az 1. §-hoz)

A javaslat célja – mint az általános indokolásban is kifejtettem – az, hogy a zsidó fajnak a kezéből kivegye a birtokában lévő mező- és erdőgazdasági ingatlanokat és a nemzetközösséget alkotó történelmi népesség olyan tagjai kezébe adja, akik a földdel származásuknál és hivatásuknál fogva összeforrottak. Ebből a célkitűzésből önként következik, hogy a javaslat rendelkezései a zsidóságra mint fajra vonatkoznak.

A törvényjavaslat nem érné el célját, ha csak a zsidó természetes személyekre tartalmazna rendelkezéseket. Köztudomású, hogy számos olyan mező- és erdőgazdasági birtok van, amely nem közvetlenül zsidó személyt megillető tulajdonjog, hanem más jogi szerkezet alapján közvetve áll zsidó személyek vagyoni érdekeinek szolgálatában s így biztosítja számukra azt a jogi helyzetet, amit a tulajdonjog biztosítana

közvetlenül. – Ilyenek elsősorban az olyan kereskedelmi társaságok, egyesületek és egyéb jogi személyek, amelyeknél az 1. § (2) bekezdésében meghatározott előfeltételek fennállnak. A mondottakra tekintettel a § (2) bekezdése a javaslatnak a zsidókra vonatkozó szabályait ezekre is kiterjeszti.

Abban a tekintetben, hogy az 1939:IV. törvénycikkben megállapított korlátozások alá eső kereskedelmi társaságokra, egyesületekre és egyéb jogi személyekre az említett törvény rendelkezéseit mily esetben kell alkalmazni, a 7720/1939. Me. számú rendelet¹⁷² 62. §-a tartalmaz rendelkezéseket.

A jogi személyek egy részénél, különösen az alapítványoknál előfordul, hogy zsidó által létesített és kifejezetten zsidó családi vagy közösségi célokat szolgáló alapítvány vezetősége nemzsidó. Ha tehát a jogi személyek – s ezek közül különösen az alapítványok – zsidó jellegét kívánjuk megállapítani, nem tekinthetünk el annak vizsgálatától sem, hogy ezek vagyona nem áll-e zsidó érdekek szolgálatában; jelesül ezek célkitűzését és rendeltetését is vizsgálnunk kell. A javaslat 1. §-ának (2) bekezdése – a már kialakult gyakorlatnak megfelelően – ennek vizsgálatát is intézményesen biztosítja. Ezzel a rendelkezéssel kapcsolatban felvetődik az a kérdés, hogy ha a nyugdíjalapból (vállalati nyugdíjpénztárból) nyugdíjat élvezők többsége zsidó, vajon a nyugdíjalap zsidónak tekintendő-e vagy sem. Az 1. § (2) bekezdését e tekintetben helyesen csak akként lehet értelmezni és a nyugdíjalap zsidó jellegéről csak akkor lehet szó, ha a nyugdíjalapból a zsidók részesítése intézményes. Ilyen pl. az az eset, amikor a nyugdíjalapból az érdekelt az alapszabály vagy alapítólevél szerint csak akkor részesíthető, ha megmarad az izraelita vallásban. Az önálló vállalati nyugdíjpénztár vagyona nem csupán a nyugdíjasoké, hanem azoké is, akik ma még ténylegesen szolgálatban vannak, sőt azoké is, akik majd a vállalat kötelékébe lépnek s mint ennek tisztviselői nyugdíjigényt támaszthatnak. Indokoltan és méltánytalan lenne tehát a nyugdíjalap jellegének a vizsgálásánál a jelenleg nyugdíjban részesülők faji és felekezeti hovatartozásából kiindulni. A nyugdíjalapok önálló jogi személyek s célvagyonok, elvileg függetlenek mind az illető intézettől, mind maguktól a tényleges és jövőbeli nyugdíjasoktól.

(A 2. §-hoz)

Magánjogunk szerint általában minden ember születésétől (fogantatásától) fogva haláláig jogképes, azaz magánjogok és magánjogi kötelezettségek alanya lehet. A jogképességnek azonban különböző korlátozásait ismerjük, amelyek különösen abban az alakban fordulnak elő, hogy egyesek bizonyos vagyontárgyakat vagy bizonyos módon nem szerezhetnek.

Újabb törvényhozásunk a zsidók jogképessége tekintetében lényeges korlátozásokat állított fel. Ezek a korlátozások jórészt a közjog és a közigazgatási jog területére

172 A hivatkozott törvény végrehajtási utasítása. Lásd *Magyarországi Rendeleték Tára*, 73 (1939), II, pp. 1173–1226.

esnek, de igen sok közülük a magánjog területén is korlátozza a zsidók jogképességét. Ilyen az 1939:iv. tc. 15. §-ának az a rendelkezése is, amely szerint zsidónak tekintendő személy mező- vagy erdőgazdasági ingatlant csak árverés vagy árverés hatályával magánkézből eladás során és csakis hatósági engedéllyel tett vételi ajánlat alapján szerezhethet.

Amíg a javaslat későbbi §-ainak jórésze általában azt célozza, hogy a már zsidó tulajdonban lévő mező- és erdőgazdasági ingatlanokat keresztény kezekbe juttassa, addig a 2. § – a későbbi §-ban foglalt rendelkezések szerves kiegészítéseképpen – a jövőre nézve kíván mező- és erdőgazdasági vonalon gátat emelni a zsidóság esetleges térfoglalása elé. Ez a § az 1939:iv. tc. 15. §-ában foglalt rendelkezéseknél hatályosabb módon kívánja megakadályozni azt, hogy a zsidók a falusi élet közösségébe és különösen ennek földdel bíró rétegébe ezután bekerülhessenek.

(A 3. §-hoz)

A zsidók mezőgazdasági ingatlanainak átengedése tekintetében ez idő szerint az 1939:iv. tc. 16. §-ának rendelkezései az irányadók.

A jelen § az 1939:iv. tc. 16. §-ának rendelkezéseit általában szigorítani, az átengedésre kötelezési eljárást pedig gyorsítani kívánja.

Az 1939:iv. tc. 16. §-a szerint az átengedésre kötelezésért elvileg mint diszkrecionális jogot lehetett gyakorolni. A jelen § (1) bekezdése a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanai (használati illetőségei), ezek alkotórészei és tartozékai, valamint mező- és erdőgazdasági ingatlanain levő vagy ezekkel kapcsolatos mező- vagy erdőgazdasági ipari üzem, üzemi berendezései tekintetében az átengedésre kötelezést parancsolólag írja elő. Ez a szabály eleve kizárja, hogy egyeseket – magában a javaslatban meghatározott esetektől eltekintve – kivételes elbánásban lehessen részesíteni.

Az 1939:iv. tc. 16. §-ának végrehajtásában kialakult bírói gyakorlat szerint a mezőgazdasági ingatlanokkal együtt igénybevehetők azok az alkotórészek és tartozékok is, amelyekre a 24000/1929. I. M. számú rendelet 7. §-a értelmében az árverés hatálya kiterjed; ezenfelül igénybevehetők a mezőgazdasággal kapcsolatos gyárak és ipari üzemek használhatóságát biztosító gépek és egyéb berendezések is. E tekintetben tehát a javaslat csak a gazdasági szükségességből kialakult bírói joggyakorlatot kívánja törvénybe iktatni, mégpedig nemcsak a mező-, de az erdőgazdasági ingatlanok tekintetében is.

A javaslat célkitűzéseinek megvalósítására irányuló szabályainál gondosan ügyel arra, hogy az ipari üzemek teljesítőképességét ne érintse. Ennek megfelelően a (3) bekezdés kimondja, hogy nincs helye átengedésre kötelezésnek mező- vagy erdőgazdasághoz nem tartozó ipari üzemi épületek és az üzem folytatásához szükséges udvar, rakodó és egyéb üzemi területek tekintetében, ideértve azokat a területeket is, amelyek az üzem folytatásához szükséges bányatermékeket szolgáltatják. Viszont gondosan ügyel arra is, hogy a javaslat célkitűzései az ipari érdekek esetleges túlságos védelme alatt csorbát ne szenvedjenek. Ennek megfelelően abban a kérdésben,

hogy az ipari üzemhez mely területet kell az átengedési kötelezés alól kivonni, az iparügyi miniszterrel egyetértve a földművelésügyi miniszter határoz.

A (3) bekezdés rendelkezéseinél felmerülhet az a kérdés, vajon az ipari munkások lakásául szolgáló munkásházak az ipari üzemi épületekhez tartoznak-e. A javaslat célkitűzéseiből, de az előbbi bekezdés rendelkezéseiből is következik, hogy a jelen bekezdés alkalmazásában ezeket az épületeket is az ipari üzemhez tartozó épületeknek kell tekinteni és így ezekre sem lehet az átengedésre kötelezést elrendelni. Az üzem folytatásához szükséges területnek kell tekinteni, továbbá, azokat a beépítetlen üzemi területeket is, amelyekre az érdekelt ipari üzemnek munkáslakások építésére igazolhatóan szükség van.

Az 1939:IV. tc. 2. §-a a zsidókra vonatkozó rendelkezések hatálya alól kivieszi azokat a zsidókat, akik az említett jogszabályban megjelölt minősített hazafias magatartást tanúsítottak, vagy jelentős érdemeket szereztek a haza szolgálatában. A mentesítés rendszerint a kivételezett személy házastársára és leszármazóira is kiterjed. Ez a rendelkezés a gyakorlatban sokszor arra vezetett, hogy a zsidónak tekintendő család nem kivételezett tagjai érdekeiket – így sok esetben ingatlanaikat is – kivételezett személy védelme alá helyezték.

A javaslat – amint már az előbb is említettem – az 1939:IV. tc. 2. §-ának rendelkezéseit általános kivételezési szabályként nem tartja fenn.

(A 4. §-hoz)

E § (1) bekezdése az olyan félvérek¹⁷³ tekintetében tartalmaz kivételeket, illetőleg kedvezményeket, akik maguk keresztény hitfelekezet tagjaként születtek vagy életük 7. évének betöltése előtt keresztény hitfelekezet tagjává lettek, és csak amiatt minősülnek zsidónak, mert zsidó szülőjük a házasságkötés előtt nem lett keresztény hitfelekezet tagja. Tekintettel arra, hogy az ilyen személyek fajlag félvérek, tehát éppen annyira nemzsidók, mint amennyire zsidók és amellet mindvégig keresztény vallásban nevelkedtek és éltek, így indokolt volt számukra bizonyos kedvezőbb helyzetet biztosítani.

Az (1) bekezdés értelmében a 3. § (1) és (2) bekezdése alapján nincs helye átengedésre kötelezésnek olyan zsidó ingatlan tekintetében, aki az 1942. évi május hó 22. napjáig előterjesztett kérelmére az 1941:XV. tc. 9. §-ának utolsó bekezdése értelmében kapott felmentés alapján nemzsidóval házasságot kötött. Nincs helye, továbbá, átengedésre kötelezésnek olyan ingatlan tekintetében sem, amelyet nemzsidó nagyatyától vagy nemzsidó atyától öröklés útján olyan unoka, illetőleg gyermek szerzett, aki származására és vallására nézve az 1941:XV. tc. 9. §-ának utolsó bekezdésében foglalt meghatározásnak megfelel és zsidóval házasságot nem kötött. Amíg az előbbi szabálynak feltétele az, hogy az érdekelt az igazságügy-miniszter felmentése alapján nemzsidóval már meg is kötötte a házasságát, az utóbbi esetben a mentesítésnek

173 A törvény félvéreknek minősíti azokat a személyeket, akiknek egyik szülője vagy legalább két nagyszülője zsidó. Lásd fentebb, #207/a, IV, § 9.

nem feltétele a házasságkötés, ha azonban az érdekelt zsidóval köt házasságot, vele szemben az átengedésre kötelezés lehetősége feléled. Az utóbbi mentességnek még külön az is feltétele, hogy az ingatlanak nemzsidó nagyatyától vagy nemzsidó atyától öröklés útján kellett átszállania az érdekeltekre.

A (3) bekezdés rendelkezése az (1) bekezdés első mondatában foglalt rendelkezés logikus következménye. Az említett félvérek 1941. évi november hó 1. napja előtt ugyanis engedély nélkül köthettek nemzsidóval házasságot. Az ilyen személyeket azonban csak különös méltánylást érdemlő okból, kivételesen lehet az átengedésre kötelezés alól mentesíteni.

210

Szekfű Gyula

“Tánc az aranyborjú körül”

1942–1944 / 1947

Megjelent:

Szekfű Gyula (1883–1955), *Forradalom után* (Budapest: Cserépfalvi, é. n. [1947])

Újabb kiadás:

Ua. (Budapest: Gondolat, 1983); az idézet: pp. 57–59

(...) A vezető réteg erkölcsiségét, mely (...) először a hadseregben, s vele együtt az állami közigazgatás bizonyos ágaiban rendült meg, végképp megmérgezte a zsidókérdés kezelése. A nemzetiszínű etikett, mellyel ellátták, úgy szólt, hogy a gazdasági élet pozícióit vissza kell adni a magyaroknak. A valóságban persze nem a magyarságról volt szó, hanem arról, hogy a vezető réteg, mely már belekóstolt a munka nélküli, kitartott életbe, most már intézményesen, a törvénytől védve jusson hozzá, lehetőleg minden tagjában ahhoz a le sem mérhető csődtömeghez, mely a magyar zsidóság bukása, eltávolítása és kiirtása után az országban maradt. Az emberi természet csak lassan szokott hozzá ehhez a szörnyű folyamathoz, s különösen eleinte, a zsidó vagyonok álszentesködő, szemérmetlen átvétele eseteiben a középosztályban magában is tartózkodás, sőt morális ellenállás is érezhető volt. (...) De a felülről mutatott példák hatottak, a vezető réteget gyorsan ugyanolyan láz fogta el, mint a kaliforniai aranyásókat: vad szomjjal vetették rá magukat a zsidó vállalatokra, házakra, földekre, kezdettől fogva, a zsidó deposszedálási törvényt¹⁷⁴ megelőzőleg kihasználva a fenyegető veszélyt, amikor “keresztények” tömegei keresték-kutatták az “eladó” zsidó tulajdont, hogy azt “megvegyék” a birtokos “szabad” elhatározásából,

---

174 1939:iv. tc. (#197), kül. 16. §; 1942:xv. tc. (#209/a); deposszedálás: “vagyontól megfosztás”.

mielőtt kártalanítás nélkül kellett volna elvesztenie. Hasonlóképpen ebből az időből származik a zsidó kézben lévő vállalatok átvétele, – ily esetekben a keresztény átvevő rendszeren csak fizetett, munka nélkül kitartott cégér volt, hogy a vállalatot el ne vegyék, de persze szégyen nélkül használta ki a tulajdonos szorult helyzetét, és zsarolt ki minél többet magának. Visszataszító látvány volt ez, a tánc az aranyborjú körül, apró számíttatások, megfélemlítések és fenyegetések, miközben – jellemző módon – a “vevők” egy része már érezte belsejében, hogy a jó idők el fognak múlni, s olyanok is fognak jönni, amikor hasznos lehet felmutatni az adásvételi szerződést, melyet az eladó “szabad” kézből írt alá.

Bármennyire jelentéktelennek tűnik is fel a zsidó tulajdonok ilyen megszerzése büntetőjogi s erkölcsi szempontból ahhoz képest, ami a deportálás és a Szálasi-féle tömeggyilkolás korában történt, a közerkölcsiséget tekintve ennek is nagy jelentősége van. A zsidóságnak ily, papirosoktól megengedett kifosztása folytonosan fokozott mértékben és szélesebb körökben hajtvva végre, végül is teljességgel kivetkőztette nemcsak a vezető réteget, de egyéb osztályokat is, a jog s tulajdon megbecsüléséből. A falvakban, a parasztok között szélteben-hosszában lehetett hallani a zsidó vagyon elkobzásának népies tanulságait: amit az urak megtehetnek a zsidó birtokkal, azt a parasztság is előbb-utóbb meg fogja tehetni az úri nagybirtokkal. És hogy a háború folyamán és utána annyi helyen rabolták ki a házakat, boltokat és lakásokat a “szomszédok”, többnyire azzal a megokolással, hogy “megmentik” az illető értéktárgyakat és bútorokat, ennek is előképe volt a zsidó vagyon törvényesített kifosztása.

211

“Kik azok, akik zsidónak vallják magukat”

1935–1943

(a) Pap Károly (1897–1945), *Zsidó sebek és bűnök*

Megjelent:

Pap Károly, *Zsidó sebek és bűnök. Vitairat, különös tekintettel Magyarországra* (Budapest: Kosmos Könyvkiadóvállalat kiadása, 1935), pp. 76–85 (Részletek)

Újabb kiadás:

Ua., in: Simon Róbert, szerk., *Zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában* (Fejlődés-tanulmányok. Regionális sorozat, 3) (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Tudományos Szocializmus Tanszék, 1985)

Pap Károly, *Zsidó sebek és bűnök, és más publicisztikák* (Pap Károly Művei, 7) (Budapest: Múlt és Jövő, 2000)

(...) A magyarság reformokra készül.¹⁷⁵

Mi lesz a zsidóság sorsa?

Minél őszintébben, tehát az *egész* zsidóságra és magyarságra kiterjedően teljesednek ezek a reformok, annál kevésbé tarthatja meg régi gazdagságát a zsidóság vezető osztálya. Ebben az esetben tehát ezek az osztályok régi módszerük szerint idejében odábbállnak vagyonukkal, vagy pedig kikeresztelkednek, hogy őszintébb beolvadással mentse meg, ami menthető. Ugyanakkor a szegényebb zsidóság, amelyik idáig a gazdagabb zsidóság árnyékában tengette életét: tehát a zsidó értelmiség, kiskereskedő, kisiparos s kishivatalnok magára marad. S minthogy a reformoknak, ha papíron nem is, de a gyakorlatban lehetőség szerint zsidóellenes vagy legalább zsidó kiszorító irányzata lesz, a magára maradt magyar zsidó értelmiség, kiskereskedő, kisiparos, kishivatalnok előbb-utóbb teljesen elszegényedik, elzúllik vagy pedig kivándorol. De akár vándorbotot fog, akár másodrangú töltelék marad: lassan felőrlődik.

Ha azonban a reformok nem jönnek létre, úgy a tisztára gazdasági zsidóság tovább akarja majd játszani régi szerepét. Vezető gazdag osztályai az éppen hatalmon lévő magyarokkal karonfogva, s mégis, mint azok cselédjei, éppúgy, mint a múltban, segíteni fogják meghamisítani, elhazudni vagy éppen letiporni a magyar nép számára nélkülözhetetlen reformokat, s továbbra is osztozkodni fognak e munka díjában uraikkal. A zsidóság többi szegény és értelmiségi rétegei pedig, úgy, mint eddig, kénytelenek lesznek meghúzódni a gazdasági vezető zsidóság zsugori szárnyai alatt, mert sem az államnál, sem a keresztény munkaadónál nem fogják megtalálhatni kenyyerüket. S ha majd a magyarságban időnként szükségképpen újra fel fogják ütni fejüket a különféle reformóhajok: a gazdaságilag gyöngye szegény zsidó rétegeket fogja majd újra meg újra kiszolgáltatni a reformok híján felgyülemlett kritikáknak vagy éppen indulatoknak. Ők lesznek majd a sikertelen vagy álreformok bűnbakjai. Ilyenformán egy menekülésük lesz: meggazdagodni.

A reformált Magyarországon a zsidó sorsa a felőlrlődés.

A nem reformáltban összefoltozni az apák régi, csúf, ronggyá szakadt frigyét.

Mindkét esetben a lassú, ha nem anyagi, akkor erkölcsi züllés: elgerinctelenedés vár az egész zsidóságra. A zsidót pedig, aki ebbe sem nyugszik majd bele, azt a magyarság éppúgy ki fogja közösíteni, mint a zsidóság.

Az a zsidóság, amely ezekkel a lehetőségekkel nem néz szembe bátran még ma, néhány évtized múlva saját vagy fiainak sorsán fogja látni jóslataim beteljesedését. Ha ugyan még akkor ehhez a belátáshoz elegendő öntudata s erkölcsi ereje lesz. A magyarság reformtehetetlensége szükségképpen csak a zsidóság elleni újabb és újabb jelszavakban s mozgalmakban találhatja meg a maga egyetlen lehetséges sze-

175 Az utalás szűkebb értelemben a Gömbös-kormány reformterveire vonatkozik.

repét. Ugyanúgy a reformált Magyarországnak szükségképpen fel kell örölnie a zsidóságot.

Jobb élesen látni az igazságot, mint a gyávaság és önáltatás homályában. Azt a magyart pedig, aki erre így kiált: nos, ha így áll a dolog, akkor ugyancsak siessünk a reformokkal!, ezt a magyart magam is szívből biztatom: úgy van!, előre! A zsidóság hadd lássa, mint őrlődik fel. (...) Szenvedései talán-talán majd elgondolkodtatják, megedzik erkölcsi erejét, s ő le fog mondani kétlakiságáról. S nem fog félni attól, hogy mint nemzeti kisebbség nevelkedjen.

Ezen egyelőre inkább egy belső, mint külső mozgalmat gondolok.

A magyarság meg fogja engedni, hogy a zsidóság önmagával rendelkezék, nemcsak mert ez erkölcsi és nemzeti kötelessége, hanem mert ezzel saját javát fogja elsősorban szolgálni. Amit reformjai révén az anyagiakban elvesz vagy megtagad a zsidóságtól, azt erkölcsileg visszaadhatja neki, ha megengedi, hogy *fenntartás nélkül* rendelkezessék önmagával. Enélkül sem a magyarságban, sem a zsidóságban a régi bűnök nem lesznek megszüntethetők.

Aki ezt tagadja, vagy erre nem hajlandó, az úgy a magyarságot, mint a zsidóságot egyszerűsrimindenkorra elmarasztalja régi végzetében.

Ez az út nem jelent menekülést a szenvedéstől, amelyben a zsidóságnak mindig élnie kellett. Ez csak annyit jelent, hogy szenvedései több értelmet és világosságot nyernek! Bűneink karmaival nem oltalmazhatja magát a zsidóság, s bűneinek takaróival nem takarózhat. Ki kell szabadulnia egyaránt az üres vallási és a spekulatív gazdasági rítusokból! A kettő egy, mert mindegyikben benne lappang a másik. Viszonyuk még szorosabb, mint a középkorban volt. Mert a legtöbb rabbinus ma már a rítusban sem hisz, egyedül csak a gazdasági vezető erők oltalmában! A gazdasági vezető pedig nem hisz sem a vallási rítusban, sem a gazdasági eszme oltalmában, semmit sem hisz: egy ősi kényszerű, lázas tevékenységnek elszánt rabja ő! (...)

Mindnyájunknak le kell győzni önmagunkban ezeket az erőket, s akkor a világban is meg fogunk tudni szabadulni tőlük.

De ne térj ki ez elől a harc elől! S ne menekülj egy másik síkra, mikor azt mondod: a zsidó legyen a befogadó nemzetek szociális mozgalmainak harcosa, így szabadul ki legegyszerűbb az üres vallási és gazdasági rítusokból.

Tévedsz.

Ezeket a mozgalmakat csak olyan népek csinálhatják, akiknek más volt a sorsuk, s most is más, és más lesz minden időkben, mint amilyen a zsidóságé. Mert nyugatiak, s földdel, hatalommal bírók.

(...)

Aki Cionba megy – tisztelet a kivételnek – úgy érzi, végleg rendben van a szénája; pedig valójában csak végleg megszökött minden népi felelősségérzéstől és önvizsgálatától. Mily könnyen hagyta ott a zsidóság nagyobbik részét, amellyel annyi őseben együtt élt! S a befogadó népet, amellyel ugyanannyi nemzedék óta már-már egynek vallotta magát! Tíz évvel előbb még elképzelhetetlen volt számára, hogy "zsidó nép"

legyen, és íme, elég volt egy háború, utána egy hosszabb gazdasági pangás, utcai zavargások, tanulmányi nehézségek, egy-két évnyi megpróbáltatás, és ő Cionba vándorol. Nem tudja, hogy azzal vált néppé, hogy kibújt most már egyszerre két népi felelősség alól? Azelőtt legalább valahogy érezte mind a kettőt: a jómódban, szabadságban inkább magyarnak érezte magát, de azért kissé zsidónak is, utóbb a rosszabb időkben inkább zsidónak, de azért kissé magyarnak is. A kettő együtt kitett egy fél népi érzést. Most azonban, hogy Cion földjére lép, valójában elveti ezt a fél-érzést is: Magyarország már nem létezik számára, Zsidóország pedig még nem létezik. De ő úgy érzi, nincs semmi baj, legföljebb ha annyi, hogy családjának egyik tagja még magyar zsidó, a másik osztrák vagy amerikai, s ezeket még nem érezheti maga mellett – mert még nem úzték ki őket! Ha ez nem aggasztja, végre teljes “szabadságban” élhet: ő már a zsidó nép! Ami még hiányzik, azt majd elvégzi az idő. S az utódok. Neki megvan a maga helye, munkája, háza is van, esetleg földje és kertje: zsidóul ír és beszél: már zsidó egyeteme is van!¹⁷⁶ Csak türelem, ilyen roppant dolog nem mehet gyorsan.

Fordította ez az egész annak, mintha valaki azzal, hogy kibérli helyét a temetőben, elhiteti magával s másokkal, hogy már megtisztult s a földi hívságok nem érdeklik többé. Valójában azonban az a darab föld csak arra jó, hogy még kevésbé érezzen valamiféle kötelezettséget az élők iránt. Még annyit se, amennyit addig érzett.

A föld sohasem pótolhatja a lelkiismeretet, a közösségi érzést.

A ház, a kert, Cionban, a nyelvhasználat nem feltétlen jele a népi érzésnek.

A népi érzés alapja nem a föld, sem a nyelv, ezek csak következményei annak.

A népi érzés alapja: a közös sorsézés és annak *nyílt és egyenes vállalása, megannyi szenvedés, nélkülözés árán*. Nyílt, őszinte vállalása zsidóságunknak, úgy önmagunk, mint a világ előtt együttesen, egyszerre mindenütt. E súlyos feltételek közül bármelyiket csorbítjuk meg, bármelyik alól bújunk ki, bármelyiket igyekszünk meghamisítani legkisebb parányában: úgy hiábavaló a többi mind. Mert népünkre (...) szigorúan érvényes a természetnek ez a könyörtelen követelése. *Az a zsidó, aki már két-három nemzedék óta mint magyar-zsidó élt, nem mehet ki Cionba, hogy ott “néppé” legyen – annak előbb itt a magyar zsidóságban kell vállalni a magyar zsidóságát; a legvégső következményeiben is*. A magyarságra nézve ez nem lehet káros, neki ebből csak haszna lesz, amennyi kára és szenvedése ebből a zsidónak származni fog, azt emelt fővel, nyíltan és őszintén vállalni kell.

Kétségtől ezzel többet kell vállalnia, mint más nemzeti kisebbségnek, akik idegenben élnek, de többet is vétett náluk a sorsközösség örök törvénye ellen. Többet is kell bűnhődnie amazoknál. *Minden kisebbséggé vált töredék szenvedése az egész anyanép bűneinek a következménye*. Az önként vállalt szenvedés: megtisztít, megerősít. A mások által ránk kényszerített: meggyaláz. A gettóban több volt a gyalázat,

176 A Héber Egyetem 1925-ben nyílt meg Jeruzsálemben.

ebben, a nemzeti kisebbség vállalásában: több lesz a tisztító erő, ez fogja megvetni a nemzeti érzés őszinte alapját, azt, amely nem fél s nincs is miért félnie, ha őszinte – sem a magyarság kritikájától, sem az önkritikától.

Ez a vállalás nem azt jelenti, hogy ezzel magamat s egész népemet bűnösnek ösmerem el: hanem azt, hogy őseim hibáiért vállalom a szenvedést, jóváteszem őket. A bűnösök már megtértek atyáikhoz, de ha te vállalod értük a vezeklést, a szenvedést – felemelkedsz magadban.

S neked s nekem nem arra van szükségünk, hogy mások előtt legyünk valakik, hanem hogy önmagunk előtt lehessünk azokká, akikké őseink nem tudtak lenni: zsidó néppé, amely a világnak nem csupán jósokat ad, prófétákat, hanem alkotókat is.

Nem is tudom másként az új Ciont elképzelni, mint egy olyan országnak, amely kicsiben először valósítja majd meg az Egyesült Világállamot, ahol a magyar zsidó a román és cseh zsidóval, a német zsidó a francia zsidóval együtt egy országban kicsiben először kísérli meg a világ-harmóniát.

S nem a világ-káoszt.

A nemzeti kisebbségek útja talán elvezet a Harmóniához.

A cionizmusé: legfeljebb az új Káoszhoz!

(...)

(b/1) Radnóti Miklós (1909–1944), Levél-fogalmazvány¹⁷⁷ Komlós Aladárnak, 1942. május 17

Kiadás:

“Radnóti Miklós kiadatlan levele a zsidóságról”, *Beszélő* (szamizdat), no. 16 (1986. április, a rendőrség által lefoglalt szám utánnomása), pp. 88–90¹⁷⁸

Radnóti Miklós, *Napló*, szerk. Radnóti Miklósné (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1989), pp. 208–212

Radnóti Miklós, *Ikrek hava – Napló* (Budapest: Osiris, 2003), pp. 189–192

Irodalom:

Vas István, *Mért vijjog a saskeselyű?* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981), II, p. 177 sk.: “Véres vitazárás” (lásd alább, #211/b/2)

Zsuzsanna Ozsváth, *Orpheus nyomában. Radnóti Miklós élete és kora* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004)

Ferencz Győző, *Radnóti Miklós élete és költészete* (Budapest: Osiris Kiadó, 2005), p. 539 skk.

177 Tervezet vagy fogalmazvány, fennmaradt a költő naplójában. Komlós Aladár készült válaszolni rá, amiből következően misszilis, azaz a szerző elküldte a címzettnek. Lásd a *Beszélő* megjegyzését a közléshez.

178 Az alábbi közlés innen.

Hosszas tünődés, halogatás után írok Komlósnak:

Kedves barátom, mindenekelőtt ne haragudj, hogy egyhetes késéssel válaszolok leveledre. Ennek egyik oka hanyagságom és nehézkességem, ez, tudom, nem enyhítő körülmény, de a másik ok mindenesetre felmentést ad: nem akartam néhány sorban válaszolni Neked, nem akartam csupán a kérdésekre felelni.

Azonban essünk át előbb ezen, ez az egyszerűbb rész. Természetesen félreértés történhetett, azért "természetesen", mert szinte megszoktam már, hogy a mondások {nem} úgy kerülnek tovább, ahogy elhangzottak. Nem vagyunk "fachéban", csak elhidegült közöttünk a barátság a zsidókérdésben stb. (s ezt őszintén fájjalom). Legutóbb Vihar Bélával¹⁷⁹ beszélgettem ilyen kérdésekről, s ő Rád hivatkozott valamelyik érveléssel kapcsolatban. Mondtam, hogy Veled nem értünk egyet ebben stb... ennyi az egész, szó sincs haragról vagy másról. Viszont baráti mozdulatod, hogy e néhány sort megírtad, s az, hogy e kérdésben nézeteimet hallomásból ismered, mint írod, indít arra, hogy ne csak a fontieket írjam meg Neked. Úgy emlékszem, hogy mi beszélgettünk ezekről a dolgokról, s ha Te nem emlékszel, mégis meg kell magyaráznom magatartásomat s hogy miért utasítottam vissza kétszer szíves szerkesztői meghívásodat (Ararát almanach),¹⁸⁰ miért nem csatlakoztam munkádhoz, miért hidegült el a viszony közöttünk, miért helytelenítem vállalt szerepedet, kritikai szempontjaidat stb. Igyekszem megmaradni a levélforma keretei közt, s ha itt-ott talán töredékes leszek, folytasd, légy szíves, a gondolatot, hisz nem új és nem ismeretlen előtted, igyekszem a műfaj lazább törvényeivel kissé kényelmesebbé tenni ezt a nehézkes explikációt.

Hogy is kezdjem... A szobám falán három "családi kép" van, három fényképmásolat. Barabás¹⁸¹ egyik meglehetősen ismeretlen Arany-festményének másolata, ugyanerről a festményről külön a fej, és Simó Ferenc¹⁸² egy nemrégiben fölfedezett festményének másolata az öreg Kazinczyról. A Kazinczy-képről csaknem mindegyik "nem bennfentes" látogatóm, de az Aranyról is sokat (nem közismert, népivé stilizált arc) megkérdezik: "a nagybátyád?" vagy "a rokonod?" Igen – felelem ilyenkor, Arany és Kazinczy. S valóban nagy- vagy dédnagybátyáim ők. S rokonom a hitét váltó Ballassa, az evangélikus Berzsényi és Petőfi, a kálvinista Kölcsey, a katolikus Vörtösmarty vagy Babits, avagy a zsidó Szép Ernő, vagy Füst Milán, hogy közelebb jöjjenek. S az ősök? A Berzsényi szemével látott Horatius éppúgy, mint a zsidó Salamon, a zsoltáros Dávid király, Ésaías vagy Jézus, Máté vagy János stb., rengeteg rokonom van. De semmi esetre sem csak Salamon, Dávid, Ésaías, Szép Ernő vagy Füst! Vanak távolabbi és közelebbi rokonaim. Nem mondtam ezzel újat Neked, azt hiszem.

179 (1908–1978), költő, újságíró.

180 Komlós Aladár szerkesztette kis évkönyv, öt kötete jelent meg 1939 és 1944 között, kiadta a Pesti Izraelita Leányárvház.

181 Barabás Miklós (1810–1898).

182 (1801–1869) festő.

Ezt így érzem, és ezen a “belső valóságon” nem változtathatnak törvények. – Zsidóságot soha nem tagadtam meg, “zsidó felekezeti” vagyok ma is (majd később megmagyarázom, miért), de nem érzem zsidónak magam, a vallásra nem neveltek, nem szükségletem, nem gyakorlom, a fajt, a vérrögöt, a talajgyökért, az idegekben remegő ősi bánatot baromságnak tartom, és nem “szellemisségem” és “lelkiségem” és “költőiségem” ősi meghatározójának. Még szociálisan is csupán botcsinálta közösségnek ismerem a zsidóságot. Ilyenek a tapasztalataim. Lehet, hogy nincs így, én így érzem és nem tudnék hazugságban élni. A zsidóságom “életproblémám”, mert azzá tették a körülmények, a törvények, a világ. Kényszerből probléma. Különben magyar költő vagyok, rokonaimat felsoroltam, s nem érdekel (csak gyakorlatilag, “életileg”), hogy mi a véleménye erről a mindenkori miniszterelnöknek, Maróthy-Meizlernek,¹⁸³ Féjának¹⁸⁴ vagy Sós Endrének.¹⁸⁵ Ezek kitagadhatnak, befogadhatnak, az én “nemzetem” nem kiabál le a könyvespolcra, hogy mars büdös zsidó, hazám tájai kinyílnak előttem, a bokor nem tép rajtam külön nagyobbat, mint más, a fa nem ágaskodik lábujjhegyre, hogy ne érjem el gyümölcsét. Ha ilyesmit tapasztalnék, megölném magam, mert másként, mint élek, élni nem tudok, s mást hinni és másképp gondolkodni sem. Így érzem ezt ma is, 1942-ben, háromhónapi munkaszolgálat és tizennégy napi büntetőtábor után is, – (ne nevesd ki, tudom, hogy megjártad a háborút, de az más volt, nem volt megalázó) kiszorítva az irodalomból, ahol sarkamig nem érő költőcskék futkosnak, használhatatlan és használatlan tanári oklevéllel a zsebemben, az elkövetkező napok, hónapok, évek tudatában is. S ha megölnék? Ezen az sem változtat. Kissé patetikus vagyok, ne haragudj, s ez a levél is nyúlik, nyúlik, s úgy érzem, semmi újat nem mondok Neked s hogy egyetértünk. Vitatkozz! Mibe kötnél bele? Igen, tudom már, visszatérek. Nem érzem zsidónak magam. Miért vagyok mégis zsidó vallású? A valláshoz semmi közöm, a faj stb. szellemalakító erejében csak igen-igen kis mértékben, vagy még annyira sem hiszek. Hát nehéz megmagyaráznom, s nehezítésül még hozzátehetem, hogyha valláshoz egyáltalán közöm van, akkor a katolicizmushoz van közöm. Költői pályám legkezdetén, huszonkét éves koromban elkobozták a második verseskönyvem,¹⁸⁶ pörbefogtak és elítéltek vallásgyalázásért.

Huszonkét éves vagyok. Így nézhetett ki ősszel Krisztus is ennyi idősen; még nem volt szakálla, szőke volt és lányok álmodtak vele éjjelenként!

183 Maróthy (Meizler) Károly (1897–1964) újságíró, országgyűlési képviselő (Keresztény Nemzeti Szocialista Front).

184 Féja Géza, abban az időben élesen antiszemita beállítottságú publicista.

185 Sós Endre (1905–1969) újságíró. Fiatal korában verseket is közölt (*Porszem és óriás*, 1939).

186 *Újmódi pásztorok éneke* (1931).

Ez volt a vers, Töreky¹⁸⁷ súlyosbító körülménynek vette, hogy “más vallás tisztele-
te tárgyához hasonlítja magát”, s majdnem egyetemi pályámba került, mert a József
Attila révén legendássá lett Horger Antal kari ülés elé vitte a dolgot. Sík Sándor men-
tett meg, sőt a piarista rend tagjai nevében levelet adott a táblai tárgyalásra, amely
szerint egyházi szempontból semmi kivetnivalót nem találnak a versben. A Tábla
felfüggesztette a büntetést, el is évült. Akkoriban elhatároztam, hogy megtérek, hogy
ne “más vallás” jelképeivel éljek, mert ez nekem nem “más” vallás, s az Újtestamen-
tum költészete éppúgy az enyém, akár az Ótestamentumé, s Jézusban is “hiszek”,
nem tudok jobb szót rá, bár a hit... De aztán egyre rosszabb lett zsidónak lenni, itt-
ott előnyöm lehetett volna a “vallásváltoztatásból”, s ez megcsúfította; a gyámomat
egyre jobban megszerettem, neki nagyon rosszul esett volna stb. Szóval maradtam
vallásra is zsidó.¹⁸⁸ De költőségem szempontjából ez nem lényeges. A tanúsítványos
Vas István költészetében több szerepe van a zsidóságnak, mint az enyémben, vagy
a zsidó Zelk Zoltánéban. Nem hiszek hát a “zsidó író”-ban, de a “zsidó irodalom”-
ban sem. A gyakorlat, ne haragudj, engem igazolt. Néha nézegetem a zsidó lapo-
kat... Féltethetőségek és gyöngé tehetségek menekülnek egy kis meleg közösségbe,
mert a szabad írói versenyt nem bírták volna zsidótörvény és 1942 nélkül sem, és
két-három ragyogó költő és író, kenyérért, száraz kenyérért és nagyon kicsinyke elis-
merésért. Mert ott is szolgálni kell, sőt, kiszolgálni. S láttam híradást irodalmi estről,
amiben Csergő Hugó¹⁸⁹ neve “fettel” volt szedve, a Szép Ernőé “petittel”. S az olyan
író, aki azelőtt nem vett részt zsidó alkalmi megmozdulásokban – de most, a zsidó-
törvények óta felfedezte magában a zsidót –, kicsit olybá tűnik nekem, mint a nevét
visszanémetesítő sváb származék, kicsit disszimiláns nekem. Ezért nem adtam írást
felekezeti kiadványnak. S esztétikai síkon? Vihar Béla beszélt valami zsidó antológi-
áról. Ingerkedve mondtam neki: ha Patai,¹⁹⁰ Csergő, Szabolcsi,¹⁹¹ Sós, Barát¹⁹² kima-
radnak belőle, de Szép Ernő, Nagy Z.,¹⁹³ Füst Milán és Vas István (mert faj vagyunk
úgy-e maguk szerint) benne lesznek, akkor szép magyar versgyűjtemény lesz. Körül-
belül ez a véleményem a “zsidó irodalomról”.

Ne haragudj, hogy agyonírtalak, Te vagy az oka, a megtisztelő kedvességed, s ne
haragudj, zavaros talán ez a levél, de valamit mégis mond, ha vázlatosan is, arról, hogy
mit gondolok ezekről a dolgokról. Szeretettel és tisztelettel köszönt igaz híved...

187 Töreky Géza (1873–1961) bíró, akkor a budapesti büntető törvényszék elnöke, később a felső-
ház tagja, a Kúria elnöke.

188 Radnóti és felesége 1943. május 2-án áttértek a római katolikus vallásra és a Szent István
Bazilikában megkeresztelkedtek.

189 Csergő Hugó (1877–1944) újságíró, színműíró, a Pesti Izr. Hitközség főjegyzője.

190 Patai József, a *Múlt és Jövő* szerkesztője, költő, műfordító.

191 Szabolcsi Lajos, az *Egyenlőség* szerkesztője.

192 Barát Endre (1907–1976) költő, író.

193 Nagy Zoltán (1884–1945) költő.

(b/2) Vas István (1910–1991), “Véres vitazárás”

Megjelent:

Vas István, *Mért vijjog a saskeselyű?* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981), II, pp. 177–178

És ha megpróbálok visszaemlékezni, hogy az elkövetkező hét évben¹⁹⁴ miről beszélünk sűrű és hosszú együttléteink közben, egyetlen igazán gondolati témára bukkanok – és ez a zsidóság kérdése volt. Ez viszont állandóan visszatérő vita forrása volt közöttünk. Az én álláspontom, röviden összefoglalva, körülbelül az volt, hogy ha az ember zsidónak született, mindössze két lehetősége van. Vagy azt mondja: “zsidó vagyok”, vagy azt mondja: “nem akarok zsidó lenni” – és én természetesen az utóbbit vallottam –, de azt semmiképpen sem mondhatja, hogy “nem vagyok zsidó”. Márpedig Miklós éppen ezt mondta: csinálhat Hitler, amit akar, és az egész világ a fejére állhat, ő akkor sem zsidó.

Miklósnak ebben is igaza volt – ami őt magát illeti, természetesen: vértanúja lett ennek az igazságnak. Mert igaz ugyan, hogy zsidóként ölték meg őt is; de ő nem zsidóként halt meg: az ő utolsó eklogáit, elégiáit, razglednicáit nem zsidó írta, nem is olyasvalaki, aki szabadulni akar a zsidóságtól – a tisztaságnak ezek a vérrel pecsételt remekművei olyan magasban szállnak, ahová föl sem hallatszik ez a vagylagos kérdés.

De akkor még hosszú évek választottak el ettől a véresen végleges vitazárástól, és addig egyfolytában képtelennek éreztem az álláspontját. És hiába tagadta magát a kérdést, az természetesen foglalkoztatta őt: ha én nem hoztam szóba, ő is minduntalan visszatért rá.

És ezért volt az, hogy közöltem vele – és ha jól emlékszem, barátaim közül csak vele közöltem – az áttérésemet. Csak a pusztá tényét, a háttéréből semmit – nem gondoltam, hogy érdeklí őt.

Ő egykedvűen, gyanútlanul vette tudomásul: természetesnek vélte, hogy ha egyszer azt mondom, hogy “én nem akarok zsidó lenni”, akkor szükségem van erre a bizonyításra.

Én meg természetesnek találtam az ő egykedvűségét. Hogy ez a kérdés nem izgatja őt. Elvégre, ha egyszer fenntartja azt a képtelen álláspontját, hogy ő pedig nem zsidó, akkor mi szüksége volna áttérni a katolikus vallásra?

Gyanútlan voltam én is.

194 Ti. 1937-től, 1938 tavaszától kezdődően.

(c) Tábor Béla (1907–1992), “Szakzsidoság vagy zsidó világnézet”, 1943¹⁹⁵

Megjelent:

Ararát. *Magyar zsidó évkönyv az 1943. évre* (Budapest: Országos Izr. Leányárvaház, 1943 – 5703/4), pp. 82–88; az idézet: p. 82 sk.¹⁹⁶

Újabb kiadás:

Tábor Béla, “Szakzsidoság vagy zsidó világnézet”, *Múlt és Jövő*, ÚF 4, no. 1 (1993), pp. 100–102

A zsidóság útja. Esszék (1848–1948), szerk. Kőbányai János (Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 2000), pp. 276–284

Tábor Béla, *Személyiség és logosz. Bevezető és kommentárok a valóság őstörténetéhez*, szerk. Tábor Ádám (Lélegzet Könyvek, 8) (Budapest: Balassi Kiadó, 2003), pp. 144–152

Irodalom:

Tábor Béla, *A zsidóság két útja* (Budapest: Hajnal nyomda, 1939; új kiadás, Budapest: Pesti Szalon, 1990)¹⁹⁷

Fejtő Ferenc, *Magyarság, zsidóság* (História Könyvtár: Monográfiák, 14) (Budapest: História – MTA Történettudományi Intézet, 2000), p. 223 skk.

Kunszt György [(1924–2010)],¹⁹⁸ “A »választott nép« modern problémakörének megjelenése Ady Endre és Tábor Béla műveiben”, *Mérleg*, 39, no. 4 (2003), pp. 432–447

Horváth Ágnes, “Mondat-vésők” (2007), http://home.fazekas.hu/~lsuranyi/100eves/TB100_HAG_Mondatvesok.pdf

Ezerkilencszáznegyvenkettőben a zsidóság válságáról beszélni talán már mosolyt érdemlő anakronizmus. Az utolsó tíz év eléggé megmutatta, hogyan állotta ki a zsidóság – vagy hogy magunkról beszéljünk: a magyar zsidóság – újkori történelmének legnagyobb próbatételét. Egy szigorú fogalmakkal dolgozó történetírás, amelynek

195 Amikor ez a cikk az *Ararát*-ban megjelent, Tábor Béla éppen – mint 1940 óta többször – munkaszolgálatos volt; a keleti frontról, a Don-kanyarból különböző koncentrációs táborokba került, és csak 1945 nyarán érkezett vissza Budapestre.

196 Tábor Ádám szíves engedélyével.

197 Utószó *A zsidóság két útja* második kiadásához (1970), p. 163: “*A zsidóság két útja* első kiadása 1939. augusztus elején jelent meg, négy héttel a második világháború kitérőre előtt. Megírásához 1938 januárjában fogtam hozzá, ötven nappal az *Anschluss* előtt, és mintegy két hónappal a győri beszéd után, amelyben Darányi Kálmán miniszterelnök bejelentette az első zsidótörvényt. Ebből a néhány kronológiai adatból már kirajzolódik a történelmi tér, amelyben a könyv született. Senki sem kételkedett benne, hogy a győri bejelentés nem csupán a zsidóság jogait korlátozó törvényt harangozott be, hanem a magyar zsidóság ellen már hosszú ideje folyó hadjárat eszkálcációját is. Ennyit az egész zsidóság kihallott a győri beszédből; ennél többet még nem. A magyar zsidóság zöme nem a katasztrófa előszeleként fogadta a győri bejelentést, hanem csak létformája fokozott fenyegettségére figyelmeztető vészjelként. De ezt is csak tompítottan érzekelte, mert a fenyegettség tudata már két évtizede beépült az életformájába. Ebből a tompultságból kívánta felrázni *A zsidóság két útja*. Megírásától azt reméltem, hogy hozzájárul a magyar zsidóság szellemi mozgósításához. (...)”

198 Építész, a második világháború után Tábor Béla gondolkodói körének tagja.

számára nevek csak akkor jelentenek valamit, ha élő valóságot takarnak, talán még ezt a kérdést is értelmetlennek fogja találni. Elképzelhető, hogy egy ilyen történetírás a modern logisztikát alkalmazva e kérdés értékének megítélésére, ezt az ellenkérdést veti fel: volt-e egyáltalán magyar zsidóság, amelynek próbatételéről beszélhetnénk? Mert a történelem számára természetesen nem elég, hogy volt az embereknek egy konglomerátuma, amely önmagát – talán a nyelvfejlődés tehetetlenségi ereje folytán – zsidónak nevezte. A történelem a névhasználat jogosságának kérdését is vizsgálja. Csak reális közösségek érdeklík, tehát azok, amelyek specifikus tartalmuk megnyilvánítására képesek. Ennek pedig két alapvető kritériuma van. Az egyik: ki tudja-e magából a közösség termelni azt a reprezentatív réteget, amelynek életcélja e sajátos tartalom kibontása? A másik: jelent-e ez a tartalom a közösség tagjainak legalább annyit, hogy passzív szolidaritást tudjanak vele vállalni?

(...)

Mit jelent a magyar zsidóság számára a zsidóság?

(...)

Próbáljuk hát lerajzolni a magyar zsidóság térképét. Kik azok, akik zsidónak vallják magukat?

Azok, akik tehetetlenségéből zsidók – –

azok, akik zsidóságukból élnek – –

azok, akiket “zsidókká pofoztak”; a pofon helye ég, és ezt az égést érzik a zsidóság lényegének – –

azok, akiknek számára a zsidóság túl bő szívük karitás-szükségletét szolgáló tárgy – –

azok, akik szolidaritásból zsidók, bátorságból zsidók, dacból zsidók, kategorikus imperativusból zsidók – –

azok, akiknek számára a zsidóság vallás hit nélkül – –

azok, akik a formákban látják a zsidóságot, de sejteni sem képesek, hogy forma csak addig van, amíg megvan az, aminek a formája, hogy a forma csak addig forma, amíg él, és csak addig él, amíg élő, teremtő szellem táplálja – –

azok, akik zsidó nacionalistáknak tartják magukat, de semmi érzék, vagy szeretet, vagy megközelítési szándék nincs bennük egyetlen érték iránt sem, mely a zsidó fajiság differencia specificáját alkotja – –

azok, akiknek számára az, hogy “zsidóság”, minden konkrétumától megfosztott, ködben úszó üres szó, de ezért a ködért rajonganak.

(...)

De ki az, akinek számára a zsidóság termőtalaj, személyes ügy, hit, világnézet? Ki az, aki azért zsidó, mert érzi, hogy zsidóságát *akarhatja* is, szabadon, meggyőződéssel? Aki érzi, hogy nemcsak zsidósága *dacára* vagy zsidósága *mellett* akarhatja a világot, hanem zsidóságából – sőt, hogy csak zsidóságából akarhat nagyot, egyetemeset, *mindent*?

A kérdés még mélyebbre nyúlik, mint első pillanatra látszik. Nem egy nemzedék

sivársága, gyengesége vagy romlottsága az oka, hogy a zsidóság belső tartalma szétmállik a zsidó tömegek vagy egyedek kezében. Nem arról van szó, hogy a zsidók megromlottak zsidóságukban – maga a zsidó tartalom romlott meg; vagy pontosabban: romlott állapotban került a kor elé. Kétségtelen, hogy a zsidóság minden problémája személyi fedezet kérdése: a zsidó tehetségek, a zsidó elit létezésének vagy nem létezésének a kérdése. Minden közösség egy-egy naprendszer: éltető erejét centrumának sugárzásából meríti. Ha van hívó zsidó elit, megoldódott a zsidó hit válsága, ha van öntudatos zsidó elit, megoldódott a zsidó népi öntudat válsága, ha vannak zsidó zsenik, akik tehetségüket a zsidóságnak ajándékozzák, megoldódott a zsidó kultúra válsága. De éppen annak, hogy ilyen zsidó elit létezhessek, igen súlyos előfeltétele van: a zsidóságnak egy olyan belső tartalma, amely mellé egy igényes elit jó lelkiismerettel optálhat. Zsidó elit csak akkor lehetséges, ha a zsidóság belső eszmei tartalma olyan mély, mint maga az emberi lélek, és olyan széles, mint maga az emberi szellem. Alkotni vágyó és alkotni képes szellemek ennél sekélyebb vagy szűkebb közegben nem tudnak megélni. Vagy van a zsidóságnak ilyen dimenziójú belső tartalma, vagy nincs. Ha nincs, felnőtthöz méltatlan, értelmetlen játék minden kísérlet a zsidóságnak *mint zsidóságnak* a megmentésére. Ha van, ki kell ásni ezt a tartalmat, napfényre kell hozni.

Mert annyi bizonyos, hogy ebben a pillanatban a zsidók maguk (...) a zsidóságot (...) a legjobb esetben úgy ismerik, mint tiszteletre méltó magánügyét egy szűk körnek, amelyhez véletlenül ők is hozzátartoznak. Ezt a hozzátartozást egy részük szerencsétlenségnek érzi, amelyen családi, társadalmi vagy irracionális okokból nem tud ugyan változtatni, de kedvező pillanatokban igyekszik elfelejteni. Más részük megkísérli vállalni, megkísérel helyet szorítani neki életében. Többről nem lehet szó, mert töredék-valóságot senki nem tehet élete előjelévé. Azt a kuckót, amelyet ezek az emberek életükben a zsidóság részére fenntartanak, a kenetteljes önámítástól a buzgó szaktevékenységig a tartalmak változatos sora töltheti be. Ez a szaktevékenység lehet vallási vagy népi, karitatív vagy kulturális, de mindenképpen szűk értelemben vett szaktevékenység marad, mert *szempontjai* nem egyetemesek, hanem korlátozottak. Maga a zsidóság lett szakterületté. A bibliai zsidóságból szakzsidóság lett.

A döntő kérdés tehát így hangzik: van-e zsidó egyetemesség – nem patinás, hanem *ma* is aktuális egyetemesség – vagy nincs? Zsidónak lenni jelent-e annyit, mint egy meghatározott, termékeny módon kérdések hálójába fogni az *egész* valóságot, és így feleletre kényszeríteni *minden* létbe vágó kérdésben – a *történelmi ma* összes lényeges kérdéseiben is? Jelent-e tehát a zsidóság egyetemes megismerési, értékelési és cselekvési módszert – vagy más szóval: világnézetet?

(...)

Azzal természetesen egy lépést se tettünk a zsidó világnézet kifejezése felé, ha a zsidóság eszméiről lehántjuk mindazt, ami sajátosan zsidó, és az így nyert színtelen, közömbös szubsztrátumra diadalmasan rámutatunk: “Íme, az általánosan emberi!” A zsidóság szellemi “emancipálásának” ebben a nagyon elterjedt módszerében

egyaránt elsikkad az, ami sajátosan zsidó, és az, ami egyetemes. De ha például Schelling a zsidó rituális formák kialakulásának elvét primitívebb népek hagyományainak jelképes felvételében és legyőzésében látja meg, ezzel egy csapásra közelébe férkőzött a sajátosan zsidó egyetemesség egyik leglényegesebb góciának. Maga a Biblia, a zsidó egyetemes szellem erejének ez a páratlan bizonyítéka és jövő életképességének próbaköve ugyanezen az elven épült: a jelenből kiinduló és egyszerre a múlt és jövő felé irányuló világtörténelmi folytonosság elvén. A zsidó hagyomány szerint a Biblia első könyve Mózes korában keletkezett, tehát a zsidó népi jelen legszuggesztivebb aktualitású napjaiban – de kiindulópontja a világ teremtése, légköre a világ egysége, végső távlata pedig a világ megváltása.

(...)

A feladat éppen az, hogy egy nem hívő nemzedék számára lehetővé tegyünk a hitet. Végső soron ez természetesen csak úgy történhetik, hogy nagy hívők kisugározzák magukból ezt a hitet. De nagy hívők csak a nagy megismerés talajából nőhetnek ki. A hit préselt virágaiból sohasem támadhat friss hit – friss hit csak a legyőzött öszinte kételkedésből támadhat. Nincs bomlasztóbb kétely, mint az, amelyet hazugságba fojtottak. A zsidóságban csak az hisz, aki a Bibliában hisz.

(...)

Minden nemzedék csak a saját problémáit érti meg. Ez a nemzedék a világtörténelem levegőjét szívja. Ha a mai zsidóságot közel akarjuk hozni önmagához, tehát a Bibliához, világossá kell tennünk számára a Bibliában rejlő világtörténelmi erő. Fel kell tárunk előtte a Biblia egyetemességét – lássa végre meg, hogy mindazok az eszmék, amelyek ma vonzzák, bomlástermékei csupán az egyetemes bibliai világnézetnek. És elsősorban véget kell vetnünk a szakzsidóság szellemi provincializmusának.

(...)

212

Munkaszolgálatosok a keleti fronton

1942–1943

Irodalom:

Kossa István [(1904–1965)¹⁹⁹], *Dunától a Donig* (Budapest: Athenaeum Nyomda és Kiadó Rt., 1948; Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1960²; Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1984³)

---

199 Napszámos nő árván maradt fia, szakszervezeti és szociáldemokrata aktivista, akit politikai tevékenysége miatt büntető században vittek ki az ukrán frontra. A háború után, egészen nyugdíjazásáig (1963) magas párt- és kormányzati funkciókat töltött be. Emlékirata forrásértékű.

Karsai Elek, szerk., „Fegyvertelen álltak az aknamezőkön...” *Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon, I–II* (Budapest: Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1962)

Randolph L. Braham, szerk., *A magyarországi háborús munkaszolgálat. Túlélők visszaemlékezései* (Látószög Könyvek) (Budapest: Teljes Evangéliumi Diák- és Ifjúsági Szövetség – Szent Pál Akadémia, 1996)

Pihurik Judit, szerk., *Naplók és memoárok a Don-kanyarból* (Budapest: Napvilág Kiadó, 2007)

Pihurik Judit, „Magyar katonák és zsidók a keleti hadszíntéren 1941–1943”, *Múltunk*, 52, no. 3 (2007), pp. 40–66

Rákos Imre & Verő Gábor, szerk., *Munkaszolgálat a Don-kanyarban. Dokumentumok, tanulmányok, elbeszélések, emlékezések* (Budapest: Ex Libris Kiadó, 2008)

(a) Vitéz Nemeskéri-Kiss Miklós (1921–?)²⁰⁰ tartalékos huszár zászlós, hadműveleti tiszt, Napló az orosz harcterről,²⁰¹ 1942. július 3

Kézirat:

Budapest, Hadtörténelmi Levéltár, A 2. hadsereg anyaga, 30. fasc.

Idézi:

Pihurik Judit, szerk., *Naplók és memoárok a Don-kanyarból* (Budapest: Napvilág Kiadó, 2007), p. 156

Az aknazárát (...) műszaki csapatok vezetésével a zsidó munkásszázadok szedték fel. Érteni hozzá, persze nem értettek, átlag minden huszadik felrobbant, és pár zsidó ottmaradt. Szörnyű bejedit képük volt, nem mint el- és fajtársaiknak Pesten és a Váci utcán. No, de talán egyszer azok is idekerülnek majd. Ezzel az aknaszedéssel mindenesetre kettős célt értünk el: egyrészt fogyott a zsidó,²⁰² másrészt magyar utászok életét mentettük meg. A németek maguk is sokszor, irigykedve mondták, hogy erre bizony ők nem gondoltak! Ebben mi jobban jártunk el.

(b) Török László (1941–),²⁰³ Családi emlék

Megjelent:

„»Félek, hogy ezt a standardot a kulturális kormányzatban is felállították«: Török László

200 Neves katona és vadász család leszármazottja. Bevonulása előtt egyetemi hallgató.

201 A 2. magyar hadsereg hadinaplóját Nemeskéri-Kiss vezette.

202 Nagybacsoni Nagy Vilmos későbbi feljegyzéséből (1957. október 31): „1942. október 19-én meglátogattam a 2. hadsereg álláspontján, Alexejewkán a kórházat. Ott több olyan munkaszolgálatos magyar zsidó beteget és sebesültet találtam, akikről megállapítottam, hogy az arcvonal előtti aknaszedésnek az áldozatai” (p. 278).

203 Régész, egyiptológus, a M. Tud. Akadémia rendes tagja.

régésszel beszélget Rádai Eszter”, *Mozgó Világ*, 30, no. 8 (2004. augusztus), pp. 3–16 / <http://www.epa.oszk.hu/01300/01326/00054/03radai.htm>; az idézet: p. 7²⁰⁴

Apám egyik unokatestvére, aki talán 1943-ban végzett a Ludovika Akadémián és kapott tiszti rangot, azonnal be kellett hogy vonuljon, de az édesapja, aki tábornok volt,²⁰⁵ elintézte a fia²⁰⁶ számára, hiszen Magyarországon mindig mindenki protekcionista módon cselekedett, hogy ne a közvetlen tűzvonalba kerüljön ki, ezért egy munkaszolgálatos század parancsnoka lett. Annak a századnak azonban épp akna-szedés volt a feladata. A rokonom megkérdezte, hogy ez mit jelent. “Csak annyit, hogy a század végigmegy az aknamezőn” – válaszolták neki. Úgyhogy másnap hajnalban, mielőtt a század elindult volna, apám unokatestvére egyedül kiment az aknamezőre, és addig ment, ameddig fel nem robbant a lába alatt egy akna. Ezek után az édesapja, apám nagybátyja tábornoki díszegyenruhában ministrált a fia gyászmiséjén.

(c) Simon István (1918–?)²⁰⁷ tartalékos zászlós, Katonai szolgálatom története

Kézirat:

Budapest, Hadtörténelmi Levéltár, Tanulmánygyűjtemény, no. 3208: 1942. december 17 és 18

Idézi:

Pihurik Judit, szerk., *Naplók és memoárok a Don-kanyarból* (Budapest: Napvilág Kiadó, 2007), p. 162; az idézett szövegrész fakszimilében: p. 161

(...) Szerencsétlen zsidók pedig fagynak meg. Az emberi sors legszörnyűbb tragédiáját élik. Nem hiába mondja az írás, hogy hányatott nemzet! Elhagyatottan, mindenki által elfeledve szenvednek itt, mintegy bűnhődve a fajuk hibáiért. De nem hiszem el, hogy valaki olyan hibás lenne, hogy ilyen helyzetet érjen el. Láttam, hogy hókunyhóban alusznak. Reggel sánták, bénák, lefagyott orrúak, lábúak, szinte önmagukkal tehetetlenül vánszorognak. A ruha cafatokban lóg róluk. Majd egy-két halottat hoznak elő, és madzagra kötve mint döglött ebet húzzák az úton társai. Az elfásultság és szenvedésektől elalélt haldoklók benyomását keltik. Megesik az ember szíve, de ennek így kell lenni? A töménytelen kín és szenvedés talán az emberiség

204 Török László szíves engedélyével.

205 Az illető: vitéz nemes adorjánházi Molnár László (sr.) (1891–1966) vezérőrnagy, a doni arcvonalon a soproni Szent László 4. honvéd gyalogezred parancsnoka.

206 Vitéz adorjánházi Molnár László (jr.) főhadnagy.

207 Görög-katolikus lelkész fia. Az emlékiratban a zsidókkal kapcsolatos megjegyzései egyébként általában negatív tartalmúak.

pusztulásának jelei? Egy kutya szenvedése is undorító. Ezek meg mégis emberek. (...) ²⁰⁸ Mint a patkányok (...) bűnhődés kegyetlen és rémes!

1942. december 18. Péntek. Nagyon hideg van. Éjjel 34 fokot mértek. Gépkocsival Krasznaja Sarjára ²⁰⁹ mentem. Itt ismét láttam szerencsétlen zsidókat mint a legutolsó páriákat. *Fantasztikus és leírhatatlan az a nyomorúság, melyben halálukat várják.* ²¹⁰ Egykedvűen megyünk el mellettük. Hol van most a Szentírás szelleme? Minden ember testvérünk!

(...)

(d) Németh József (1919–1992) tizedes, 1943. január 5

Kiadás:

Molnár András, szerk., *Frontnaplók a Don-kanyarból, 1942–1943* (Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár, 1992), p. 42

1943. január 5-én. Az újesztendő első kegyetlen és borzalommal teli emléke történt este ½ 6 órakor. Utászaink aknát telepítettek a harcokosiárok elé, útközben a kolhozunk szélén kis szánkókon szállított aknák felrobbantak, rettenetes detonáció állt be, a kolhozunkban lévő összes bunker ablakait a légnyomás valósággal kisorspörte. Felejthetetlen látvány tárult szemem elé; köröskörül szétszaggatott emberi testek maradványai tarkították a havat. Szétszórva egy-egy kar s láb és rongydarabok heverték. Az aknákat zsidó munkaszolgálatosok szállították, a halottak száma 20 zsidó és egy utász tizedes volt. Hét szán robbant fel egyszerre, az aknákat élesített állapotban szállították, a felrobbant aknák száma 70 db volt, 700 kiló hatalmas erejű robbanóanyag, melyből egy elég egy harckocsi tönkretevéséhez.

(e) Sipos Béla (1914–?) szakaszvezető, 1943. január 5–6

Kiadás:

Molnár András, szerk., *Frontnaplók a Don-kanyarból, 1942–1943* (Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár, 1992), pp. 94–95

Január 5-én. (...) Este váltásra indul a szakaszom a külső állásba. (...) Szegény fiúk olyan erős robbanás közelébe jutottak, milyenre még a magyar harcvonalon nem volt példa. A kolhoz előtti aknazárt szedték fel az utászok, és csak úgy beélesítve a zsidókkal kisszánon húzták be a kolhozba. Kb. 9 szánon 180 db akna volt faburkolatban. Az én embereim is egy szánra pakolva vetőket és szerelvényt,

208 A kéziratban két helyen törölt, olvashatatlan sorok.

209 Krasznaja Zarja, Orlov közelében (Oroszország).

210 A kéziratban aláhúzva.

tartottak ki az állásba a kocsissal együtt 14-en. Mikor előzetes figyelmeztetésre vagy 30 méter távra oldalt az embereim a zsidók által húzott szánkókat kerülték, robbant fel valamelyik akna, mely azonnal 136 db aknát (kb. 600 kg) robbantott fel. Olyan irtózatos robbanás és légnyomás rázta meg a levegőt, mely cafatokra tépett és repített 25 zsidót és egy utász tizedest. Az én embereim közül is csak 3 úszta meg kisebb légnyomással, 8-an kórházba kerültek. A helyettesem legsúlyosabb sebeket kapott.

Január 6-án. Szomorú vízkereszt! Emberlábak, feltépett törzsek, kezek hevernek szanaszét a kolhoz területén. Még kétszáz méter távolságra is láttam csípőből kiszakított emberlábát, melyen ruha alig maradt. Fej nélküli törzset, melynek a nyakán jött ki a bél. Hús és vér darabokat 300 méteres körzetben lehet látni. Soha nem lehet elfeledni ezt a szomorú esetet.

(f) Singer Zoltán (1909–1987),²¹¹ Engesztelőnap Berdicsevből, 1943. október 9

Kiadás:

Singer Zoltán, "A 110/34-es munkásszázad története", in: Randolph L. Braham, szerk., *A magyarországi háborús munkaszolgálat. Túlélők visszaemlékezései* (Látószög Könyvek) (Budapest: Teljes Evangéliumi Diák- és Ifjúsági Szövetség – Szent Pál Akadémia, 1996), pp. 22–58; az idézet: p. 55

Rákos Imre & Verő Gábor, szerk., *Munkaszolgálat a Don-kanyarban. Dokumentumok, tanulmányok, elbeszélések, emlékezések* (Budapest: Ex Libris Kiadó, 2008), p. 141

Fordítás:

Randolph L. Braham, Ed., *The Wartime System of Labor Service in Hungary: Varieties of Experiences* (East European Monographs, 420) (New York: Rosenthal Institute for Holocaust Studies / Columbia University Press, 1996), p. 49

(...) 1943 Jom Kipurjának reggelén²¹² századunk "ejtőernyős" csoportja²¹³ a századparancsnok engedélyével, egy mellénk adott keretlegény²¹⁴ kíséretében elzarán-

211 Singer (Csima) Zoltán, dési kereskedő, cionista vezető, 1941–1942-ben, mielőtt behívták volna munkaszolgálatra (1942. június 20), a helyi hitközség elnöke. 1944 márciusában leszerelték, a dési gettóban ő volt a felelős az ellátásért, Auschwitzba deportálták, de sikerült életben maradnia. A háború után Izraelben emlékkönyvet adott ki a város és környéke meggyilkolt zsidóságáról: Singer Zoltán, szerk., *Volt egyszer egy Dész... Bethlen, Magyarlapos, Retteg, Nagyilonda és környéke*, I–II (Tel Aviv: Dész és Vidékéről Elszámazottak Landsmannschaftja, é. n. [1970]).

212 5704. *tisri* 10 / 1943. október 9.

213 Ti. a szerző Dészről való csoportját a Budapestről behívott munkaszolgálatosok közé osztották be.

214 Keret: a munkaszolgálatos egységeket kísérő fegyveresek.

dokolt a berdicsevi²¹⁵ temetőbe. Szomorú látvány tárult elénk. Alig néhány sírkő maradt a néhány ezerből ebben a nagy temetőben, amely az évszázadok folyamán a berdicsevi zsidóság temetkezési helye volt.

A berdicsevi csodarabbi²¹⁶ egykori düledező óheljében²¹⁷ elővettük machzórjainkat,²¹⁸ amit a pesti fiúk kölcsönöztek számunkra, és elzokogtuk az Ávinu malkénut²¹⁹ és az Uneszáne-tókefet.²²⁰ Többre nem tellett az időnkől, mert délre a körzetbe kellett visszatérjünk...

(...)

213

“Magyarországon gondot fordítanak a zsidókérdés gyorsított megoldására”

1943. március

(a) Ismeretlen szerző²²¹ feljegyzése Horthy Miklós számára, a kormányzó titkos iratai között, 1943. március

Kiadás:

Szinai Miklós & Szűcs László, szerk., *Horthy Miklós titkos iratai* (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1963²), pp. 363–364, no. 70

Fordítás:

The Confidential Papers of Admiral Horthy. Prepared for the press and introduced by Miklós Szinai and László Szűcs (Budapest: Corvina Press, 1963)

(...) A zsidókérdés Magyarország egyik legnehezebb problémája. Sehol olyan számarányú zsidóság Európában nincs, mint nálunk, ahol az ország színmagyar la-

---

215 Város Volhyniában, Zsitomirtól délre (ma: Észak-Ukrajna). Orosz fennhatóság alatt az Övezet legnagyobb kereskedelmi központja.

216 Lévi Jichak ben Méir / *der Berdichever* (1740–1810), aki a XVIII/XIX. század fordulóján működött a városban. A volhyniai haszidizmus vezetője.

217 Híres rabbik sírja fölé emelt kis épület, “sátor”.

218 Ünnepi imakönyv.

219 “Atyánk, királyunk...”; ima az őszi nagyünnepekre, újévtől (*ros ha-sána*) engesztelőnapig (*jom kippur*).

220 Lásd alább, #241/a, és 399. jegyzet.

221 Szinai Miklós & Szűcs László szerint esetleg Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter. Lásd i. h., p. 363.

kosságának legalább 10 %-át teszi ki, és rendkívül erősen penetrálódott az élet minden körében. Ezért rendkívüli nagy munka volt őket a szellemi, irodalmi, kulturális életből teljesen kiszorítani (sajtó, színház, mozi stb.), és redukálni őket az ipari és gazdasági életben a törvényes arányszámra, amely ma már lényegesen kevesebb, mint amennyit a tényleges arányszámuk jelent. Fajlag a fajvédő törvénnyel külön lettek választva, katonai szolgálat helyett munkaosztagokban vannak, a földbirtokuk 100 %-ig el lett véve, amely a telkesházak jelentős részére is vonatkozik, szóval az élet minden vonalán erősen vissza lettek szorítva.

Éppen nagy számuknál fogva, és mert a magyar életnek minden rétegében annyira be voltak szövődve, lehetetlen a nemzet nyugalmanak, munkaképességének és belső rendjének tökéletes felborítása nélkül velük szemben olyan rendszabályokat foganatosítani, mint ahogy az más államokban, pl. elsősorban Németországban, ahol százalékos arányszámuk egy tized részét sem teszi ki a miénknek, lehetséges.

Technikailag keresztülvihetetlen és a magyar rendet teljesen felborítaná akár a sárga szalag, akár a koncentrációs táborok és hasonlók bevezetése.

(...)

(b) Szentmiklóssy Andor (1893–1945)²²² feljegyzése Horthy klessheimi tárgyalásainak²²³ előkészítésére, 1943. április eleje

Kiadás:

Szinai Miklós & Szűcs László, szerk., *Horthy Miklós titkos iratai* (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1963²), pp. 373–386, no. 73; az idézet: p. 384 sk.

Fordítás:

The Confidential Papers of Admiral Horthy. Prepared for the press and introduced by Miklós Szinai and László Szűcs (Budapest: Corvina Press, 1963)

(...) A zsidók kikapcsolása a kulcspozíciókból már huzamosabb idő óta folyamatban van, és rövid időn belül befejeződik. A zsidóság vezető szerepét a magyar gazdasági életben már elvesztette, és munkáját a magyar és európai gazdasági érdekek szolgálatába állították. A magyar ipari termelés eredményei és a komolyabb szabotázs esetek hiánya megnyugtató módon bizonyítják, hogy a magyar kormány szilárdan őrökdi, hogy a zsidóság ezen a területen semmifajta káros tevékenységet ne fejthessen ki. A zsidók különleges megjelölését Magyarországon ez idő szerint nem lehet tekintetbe venni, mert ilyen rendszabály csak megnehezítené a zsidóság kikapcsolására irányuló minden célszerű kormányrendszabály keresztülvitelét.

222 A külügyminisztérium politikai osztályának vezetője, azon év júliusától a külügyminiszter állandó helyettese. A magyar diplomácia németellenes csoportjának egyik befolyásos tagja. Az ország német megszállása után Dachauba hurcolták, ott halt meg.

223 Hitler meghívására tett hirtelen látogatása a kancellárnál, 1943. április 16–17.

Arányszámuk a gazdaságban és a városok lakosságában olyan rendkívül nagy, hogy bevezetése kétségtelenül olyan szenvedélykitöréseket szabadítana fel, melyek a törvényes és szociális rend komoly veszélyeztetését kellene, hogy maguk után vonják.

Ami a zsidóságnak Magyarországon kívül való letelepedését illeti, ezen rendszabályok keresztülvitelére ma sem törvényes, sem technikai eszközök nem állnak rendelkezésre. Részmegoldással ilyen rendszabályok célja nem volna elérhető. Ezzel szemben könnyen komoly nyugtalanságokra adhatna okot, és mindenképpen tetemes zavarokat idézne elő az ország hadigazdálkodásában.

Magyarországon továbbra is gondot fordítanak a zsidókérdés gyorsított megoldására, és nem fognak semmit sem elmulasztani, ami a hadviselő Magyarország érdekeivel és ennek következtében a német és európai érdekekkel összhangban van.

214

Bajcsy-Zsilinszky Endre

“A zsidótörvényeket el kell törölni”

1943. július 31

Vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre²²⁴ (1886–1944), A Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt emlékirata Kállay Miklós miniszterelnökhöz, 1943. július 31

Kiadás:

Pintér István & Rozsnyói Ágnes, “Bajcsy-Zsilinszky dokumentumok”, *Századok*, 99, no. 1–2 (1965), pp. 172–205: “A Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt emlékirata Magyarország külpolitikai és belpolitikai kibontakozásáról”; az idézet: p. 191

(...) A két zsidótörvény és az új honvédelmi törvény,²²⁵ valamint az ún. fajvédelmi törvény²²⁶ zsidókról szóló rendelkezései élesen szemben állnak a magyar történelem és alkotmány jogegyenlőségi alapelveivel. Sőt a jogegyenlőségi elv félrelökése annyira eluralkodik a törvényeken és a törvények zsidó vonatkozású szakaszain, hogy itt a novelláris rendezés²²⁷ csak részben segíthet. Magukat a zsidótörvényeket el kell törölni, és el kell törölni a másik két törvényből minden jogegyenlőséggel összeegyeztethetetlen szakaszt. Addig pedig, míg ez megtörténhet, ebben a szellemben kell sür-

---

224 A Bajcsy- nevet, anyja leánykori vezetéknévét, vitézzé avatása (1925) óta használta.

225 Az 1939:II. tv.-hez kapcsolódó 1941:XIV. tv.; utóbbihoz lásd fentebb, #205/a.

226 1941:XV. tv.; lásd fentebb, #207/a.

227 Lat. *novellae*, “új dolgok”. Ezzel a címmel adta ki Iustinianus császár (527–565) az új törvényeket i. sz. 534 után. Tágabb értelemben: új törvények.

gösen revízió alá venni a zsidó munkaszolgálatos kérdést, és az egész ügyet a lehető legenyhébben kezelni, sőt megkezdeni a törvények adta minden lehetőség céltudatos kihasználásával a zsidók visszavételét a magyar hadseregbe.²²⁸

Nem kétséges, hogy ha egy kormány rászánja magát erre az operációra, idejében, még szabad elhatározásból, nemcsak rengeteg odiumot levesz szerencsétlen nemzeti válláról, hanem egyben százezrekkel szaporítja meg a lelkes és áldozatra kész honpolgárok számát, éppen a legnehezebb időkre, sőt katonai erőnket is, tízezrekkel.
(...)

215

Németh László

(1901–1975)

“Shylocknak éppen a szív kell”

1943. augusztus 25

Megjelent:

“Németh László előadása”, in: Szárszó. Az 1943. évi balatonszárszói Magyar Élet-tábor előadás- és megbeszéléssorozata (Budapest: Magyar Élet, 1943), pp. 41–54 / (Budapest: Püski, 1993³), pp. 39–52

Újabb kiadás:

Németh László, *Az értelmiség hivatása* (Budapest: Turul, 1944), pp. 9–29²²⁹

Gyórfy Sándor, Pintér István, Sebestyén László & Sipos Attila, szerk., *Szárszó, 1943. Előzményei, jegyzőkönyve és utóélete* (H. n. [Budapest]: Kossuth Könyvkiadó, 1983), pp. 214–225; az idézet: p. 221²³⁰

Németh László, *Sorskérdések*. Sajtó alá rendezte Grezsa Ferenc (Németh László Munkái) (Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989), pp. 725–738: “Második szárszói beszéd”; az idézet: p. 733²³¹

Irodalom:

Németh László, “Egy különítményes vallomása”,²³² *Budapesti Hírlap*, 54, no. 135 (1934).

---

228 Kiemelés az eredetiben.

229 A közlésben az utolsó fél mondat (“s nagyon rossz füle van...”) jelzés nélkül elhagyva.

230 Az idézet az eredeti közlés teljes szövegével.

231 Itt az utolsó fél mondat (“s nagyon rossz füle van...”) jelzés nélkül elhagyva.

232 A cikk bevezető szakasza bírálóinak gondolkodásáról ezt mondja: “a németországi eseményektől megviselt zsidó érzékenység...” (A cikk alig néhány hónappal Hitler hatalomátvétele után készült.) – A “Zsidók és zsidók” című alfejezet kezdő mondatai előlegzik a szárszói beszéd csattanóját: “Rosszul ismeri a Shylockot, aki azt hiszi, hogy őt más, mint a font hús, megnyugtatja.”

június 17), p. 7 sk.; újabb kiadása legutóbb in: uő, *Sorskérdések*. Sajtó alá rendezte Grezsa Ferenc (Németh László Munkái) (Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989), pp. 94–101

Németh László, *Kisebbségben* (Tanú Könyvtár, 1, Kecskemét, 1939); újabb kiadása: *Kisebbségben* (Budapest: Magyar Élet, 1942), I–II, pp. 13–93, kül. p. 88²³³

Lackó Miklós [(1921–2010)], *Szerep és mű. Kultúrtörténeti tanulmányok* (Budapest: Gondolat, 1981), p. 184 skk.

M. Kiss Sándor, *A szárszói beszéd és a népi mozgalom néhány összefüggése* (New York: Püski, 1987)

Grezsa Ferenc, *Németh László háborús korszaka, 1938–1944* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985), p. 334 skk., 487 sk.²³⁴

Lackó Miklós, "A népi gondolat a Szárszók tükrében", *Beszélő*, II. folyam, 4, no. 36 (1993. szeptember 11), pp. 18–21

Lengyel András, "Németh László Shylock-metaforája. Egy metafora értelme és eszmétörténeti szerepe", *Valóság*, 34, no. 8 (1991. augusztus), pp. 56–74 / In: uő, *Utak és csapdák: Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok* (Budapest: Tekintet, 1994), pp. 193–223

Gyurgyák János, *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmétörténet* (Budapest: Osiris Kiadó, 2001), pp. 559–569: "Németh László zsidószemlélete"

Monostori Imre, "Szárszóról – hatvan év után. Egy fejezet a Németh László-»problémák« történetéből: a Szárszói beszéd", *Kortárs*, 46, no. 12 (2002. december), pp. 1–17

Monostori Imre, *Helykeresések. Három esettanulmány* (Magyar Esszék) (Budapest: Nap Kiadó, 2004)

László Karsai, "»Shylock is Whetting His Blade.« Fear of the Jews in Hungary during World War II", *Chronica. Annual of the Institute of History University of Szeged*, 2 (Szeged, 2002), pp. 106–119

(...) Épp nekem jogom van a zsidókérdésről néhány szót ejtenem; már csak azért is, mert négy éven át csaknem teljesen hallgattam róla. Kétségtelen, hogy a zsidókérdést is a világtörténelem hozta vissza ránk minden eddiginél súlyosabb alakban. (...) Ha a helyzet az marad, ami 1937-ben volt: Magyarországon harminc év múlva nincs zsidókérdés: a zsidóság elillan fölfele, a gyermektelen jómód retortáin. Azóta minden őket reaktíválta. Elsősorban a zsidótörvények, amelyek nem engedték meg,

233 Két idézet, a cikk összefüggéseiből kiszakítva, szintén mint a szárszói beszéd formuláinak előzményei: "(...) a többség (...) shylocki dühvel vetette magát az ajánlattevőkre" (értsd: a zsidóság többsége azokra, akik a "mi" érdekének elfogadását ajánlották); "(...) a zsidóság negyven-ötven év alatt elenyésző gond. Minden népcsoport felfelé tűnik el, s ők (...) gyarapodásuk ellenére is elenyésznek."

234 Az előadás "Shylock" szakaszát egyetlen szó nélkül hagyja (!); csak ezért idézem itt ezt az egyébként mindig aprólékosan részletező, Németh Lászlóhoz szinte személyi titkárként hűségos monográfiát.

hogy zsidók legyenek a zsidók; az "össkeresztény"²³⁵ középosztályból kellett zsidókat bérelniök. Elmagyarosodott, fél-, negyed-zsidókat szorítottak a megbélyegzéssel közbük. A nemzeti ellenállás napilapjait csak az ő pénzükön lehetett megszervezni. Volt legitimisták, fajvédők, klerikálisok szorultak át az ő fennhatóságuk alá. S most itt van egy béke, amelynek ők lesznek a sűgői, s ők lehetnek a kinevezett megváltói is. A zsidókérdésben én sosem általánosítottam, kritikáim és írásaim ezt eléggé bizonyítják. Az azonban egészen természetes, hogy az önkritikátlan, bosszúsomjas zsidóságnak a szemérmes kultúratisztelővel szemben ebben a négy-öt évben rendkívül meg kellett erősödni, s nagyon rossz füle van annak a késköszörülésre, aki nem hallja, hogy Shylocknak éppen a szív kell.

216

Komoly Ottó

A cionista program

1943

Komoly Ottó (1892–1945),²³⁶ "Mit tanulhat a zsidóság a mai válságból?", 1943

Megjelent:

Ararát. Magyar zsidó évkönyv az 1943. évre (Budapest: Országos Izr. Leányárvaház, 1943 – 5703/4), pp. 15–20; az idézet: p. 19 sk.

(...) A zsidóság nem használta ki azt a lehetőséget, amelyet neki a Palesztina-mandátum²³⁷ adott, szűkkeblű volt, és hiányzott belőle a nagy koncepció. A hibákért bűnhődni kell, de tanulni is kell belőlük. A bűnhődésben már részünk van, remélhetőleg meglesz a módunk a tanulságok felhasználására is.

E tanulságok röviden összefoglalva:

1) A galutban legyen életmódunk és elhelyezkedésünk olyan, hogy környezetünk ne lásson bennünket állandóan "premier-plan"-ban. Ébredjünk tudatára népi közösgünknek és az ezzel járó felelősségnek. Hazánkkal szemben való kötelességeink hiánytalan teljesítése mellett minden tehetségünkkel legyünk azon, hogy

2) megteremtsük a zsidóság önálló nemzeti otthonát Palesztinában, ahol helyet talál minden zsidó, aki nem tud vagy nem kíván asszimilálódni, vagy akit nem

---

235 Értsd: nem kikeresztelkedett keresztény.

236 A Magyar Cionista Szövetség elnöke.

237 Ti. a Népszövetség Nagy-Britanniának adott felhatalmazása a főhatalom gyakorlására Palesztinában (1922. július 24).

kívánnak asszimilálni jelenlegi hazájában. Ez a zsidó nemzeti otthon azzal, hogy visszaszerzi a zsidóság részére a népek becsülését, és más önálló népekkel egyenrangúvá lépteti elő politikai téren a zsidó népet, lehetővé fogja tenni a visszamaradók asszimilálását, és megszünteti azt a helyzetet, amelyben minden vihar villámhárítója, de egyben legszánalmasabb áldozata is a zsidó.

217

Komlós Aladár

Az asszimiláció vagy disszimiláció elvei

1943

Komlós Aladár, "Zsidóság, magyarság, Európa", 1943

Megjelent:

Ararát.²³⁸ *Magyar zsidó évkönyv az 1943. évre* (Budapest: Országos Izr. Leányárvaház, 1943 – 5703/4), pp. 24–27

Újabb kiadás:

Komlós Aladár, *Magyar-zsidó szellemtörténet a reformkortól a holocaustig*, II: *Bevezetés a magyar-zsidó irodalomba* (Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 1997), pp. 58–61

Irodalom:

Lackó Miklós, *Korszellem és tudomány, 1910–1945* (Budapest: Gondolat, 1988), p. 164 skk.: "Önkritikus zsidó karakterképek"

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória & Strbik Andrea, szerk. Komoróczy Géza, *A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem* (A város arcai / Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 353 / *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History* (Budapest: Central European University Press, 1999), p. 256

(...) Az asszimiláció vagy disszimiláció szokványos elvei túlságosan szimplák és durvák ahhoz, hogy a zsidókérdés bonyolult valóságában eligazítsanak; csak a paradoxon vezet útba váratlan kanyarulatain. Hiszen ha asszimiláción a környezetünkkel való lassú együttváltozást értünk, amely mindig magától bekövetkezik, valahányszor egy élőlény nem zárkózik el a világtól, és együtt hullámszik annak áramlataival, akkor nem egyéb az minden élet egyik kikerülhetetlen folyamatánál. Egy egészséges élőlénynek, amely felkészülve, éretten áll a világ elé, nem is kell félnie az asszimiláció-

---

238 A Komlós Aladár szerkesztette évkönyv címéhez lásd Gen. 8,4; és Vajda Péter cikkét, "A zsidókról" (1840) (#117).

tól: egyéniségét az idegen elemek nem fogják megszüntetni, csak meggazdagítani. Ebben az értelemben minden egészséges nép asszimiláns. Igaz, azt hihetné az ember, hogy az egyéniség megőrzésének biztosabb módja a teljes elszigetelődés. Csakhogy ez épp a zsidóság számára nem valósítható meg. Hiszen nincs olyan kultúrája, mely az idegen kölcsönzéseket feleslegessé tehetné. Mert van ugyan zsidó kultúra, de az az ókoré: s vannak mai kultúrájú zsidók, de ezeknek nem zsidó a kultúrájuk. A rabbinizmus merev elzárkózása ugyanis a XIX. század elejére mélységesen sivár terméketlenséggé fajult, s így maga juttatta a zsidóságot olyan helyzetbe, hogy a horror vacui²³⁹ törvényénél fogva is asszimilációba kényszerült. Mégpedig egy olyan asszimilációba, mely nem volt mentes a félszeg izléstelenségtől és fejvesztettségtől. Mint ahogy politikai téren is a konzervativizmus idézi elő túlságos ellenállásával a forradalmakat, amelyeket egy folytonos reform megelőzhetett volna, az asszimiláció mohósága is épp a rabbinizmus rideg elzárkózása következtében robbant ki.

Ha tehát véleményünk szerint az elmúlt asszimiláció során hibákat követtünk el, erről nem kis részben az a rabbinizmus tehet, mely nem vértezett fel az Európával előbb-utóbb kikerülhetetlenné váló találkozásra. De mert nem akarjuk hibáit megismételni, az asszimiláció tévedéseiből eszünk ágában sincs arra a következtetésre jutni, hogy szakítsunk Európával, s építsük egy új gettó ablaktalan falait magunk köré. Ellenkezőleg! A zsidó kultúrának a gettó nemcsak a színvonalát, hanem a létét is veszélyeztetné; az a nép, mely falai zárt levegőjében nő fel, szükségszerűen rögtön megszedül, mihelyt kapuin kilépve egy csinos kultúrával találkozik. Ha azt akarjuk, hogy az európai kultúra ne pusztító áradás, hanem termékenyítő hullám legyen földjeinken, ne gátakat építsünk ellene, hanem csatornákat számára. Az asszimilációra szükségünk van: nem azért, hogy segítségével megszűnjünk zsidóknak lenni, hanem éppen azért, hogy megmentjük zsidó egyéniségünket. A XIX. században is megrázkódtatás nélkül folyhatott volna le az asszimiláció, ha az évezredes elzárkózás helyett a többi nép kultúrájával folytonos birokban megizmosodva értünk volna a XIX. századba. Bármily paradoxul hangzik: a népi jelleg csak a *folytonos* asszimiláció által menthető meg; a fejvesztett asszimiláció beteglázától a nyugodt asszimiláció őriz meg.

(...)

A magyar-zsidó asszimiláció épp attól fogva kezdett visszas tüneteket felmutatni, mikor a zsidó nevelés tudatosan elhanyagolta külön származásunk emlékét, s azzal a hiedelemmel itatta át a maga tömegeit, hogy a magyar zsidóság csak a magyarság egyik theológiailag különböző változata, akár a katolicizmus vagy a reformátusság. Világos tehát, mi a gyógyulás útja: épp a magyarsághoz való viszonyunk zavartalansága érdekében szükséges, hogy a jövőben jobban tudatában legyünk zsidó voltunknak. Míg ezt el nem érjük, örök marad a meg nem értés köztünk és a magyarság

239 Lat. "félelem az ürességtől".

között; tovább is érdemünknek tekintjük azt, amit környezetünk veszélyes és bűnös túltengésnek tart.

(...)

Csak a fék nélküli expanzivitásban felnőtt mai zsidó képzele, hogy az ajánlott lemondás nem jár egyéssel, mint fájdalommal. De az ilyennek voltaképp hiába is ajánljuk az önellenőrzést és önfegyelmet, legjobb szándéka ellenére is minduntalan elkövethet egy-egy határsértést. Erkölcsi prédikációk helyett azon kell lennünk, hogy olyan helyzetet teremtsünk, amelyen a negatívumhoz pozitívum is járul, s így a lemondás fájdalomtalanra válik. Csak ha a zsidó élet kielégít szépségével és feladataival, tudunk majd elmondani a magyar életben játszott vezető szerepünkről. Ha a magyarsághoz való viszonyunk kissé hűvösebbé válik, melegebbé kell tenni a zsidósághoz való viszonyunkat, a zsidóságot pedig olyan önállóvá és szellemi értékben gazdaggá alakítani, hogy vezetése minden becsvágyat megjutalmazó dísz és rang legyen. Egy ilyen zsidóság tudata biztosítani fogja a harmóniánkat önmagunkkal is, a világgal is. Meg fog óvni az "alacsony származásunk" miatti szégyenkezés gyötrelmeitől s attól a plebejus kapaszkodástól az idegen világ után, amely aztán – ha sérelem ér bennünket – coriolanusi meghasonlással²⁴⁰ zavarosodik. Röviden tehát: legyünk európaiak, hogy zsidók maradhassunk, legyünk zsidók a magyarsággal való jó viszonyunk érdekében, s európaiak és zsidók egyaránt csak úgy lehetünk igazán, ha egy értékes, szilárd zsidóság alapjáról indulunk el.

(...)

218

Sonka, kolbász

(a) Szép Ernő, "Tíz deka sonka" (1938 k. / 1945)

Újabb kiadás:

Szép Ernő, "Csuda finom lélek", in: uő, *Kispanasz*, szerk. Benedek Mihály & Márványi Judit (Ars Scribendi) (Budapest: Gondolat – Nyilvánosság Klub – Századvég, 1992), pp. 231–232

Az asztalunknál, a Fészekben, szóba hozza a piktor egy jó ismerősét. Hogy annak, azt mondja, most kell igazolóbizottság elé állani, és hogy nagyon fél szegény.

---

²⁴⁰ Gnaeus Marcius Coriolanus a római történelmi legenda alakja (az i. e. V. század eleje): sértődöttségéből saját városa ellen támadt. William Shakespeare "Coriolanus" című tragédiájának (1605–1608) hőse.

Egy páran a társaságban ismerik az illetőt, feljött néha vendégképpen a Fészekbe. Én nem ismerem, megmondja a piktorom: vegyész mérnök, igazgatója volt egy vegyi gyárnak, ritka jó ember, mindig vett képet, ha valamelyik festőpajtás bajba került. Pedig sohse volt valami sok fölösleges pénze.

Kérdik, miért fél, mit vétett?

– Nem tudom elképzelni, hogy ez az ember valami csúnya dolgot csinált. A németeket pláne sohase szívelte. Reméljük, nem lesz semmi kellemetlensége. Különben, hogy milyen csuda finom lélek ez az ember, kérlek, elmondok egy dolgát, a felesége mesélte most hét vagy nyolc éve. Zsidólány volt a felesége. Igen jóképű nő, én csináltam a portréját. A nő, kérlek, olyan szent zsidók gyereke, asszony korában is tovább tartotta a vallást, kósert kellett náluk a szakácsnének főzni, péntek este gyertyát gyújtott és a templomba is elment minden pénteken délután. Az ura, persze, mindenbe belement, a legszebb harmóniában éltek. Hát, kérlek, ez a hűséges ember, ha csak szabadulhatott már az irodájából, péntek esténként el szokott menni az elé az Aréna úti²⁴¹ imaház elé, ahová járt a nő, megvárta, együtt sétáltak haza. Egy bizonyos pénteken is odamegy akkor, várja a feleségit. Ott áll egypár perce, elkezd esni az eső, hát csak oda hátal az ajtónak és ázik, ázik, mint a kutya. Egyszer csak nyitják a háta megett az ajtót, kidugja az orrát egy zsidó bácsi; észreveszi a barátunkat, mondja neki: tessék bejönni, mér tetszik idekinn ázni?

– Kérem, én római katolikus vagyok.

– Nem tesz semmit, méltóztassék befáradni, meg fog hűlni idekint.

– Köszönöm, nem vagyok olyan hűlős.

Nem, hát nem: behúzta a bácsi az ajtót, ez meg ázik még vagy öt percig, akkor aztán jönnek kifelé a templomból. Mikor az asszony is kint van és meglátja ott az urát, elijed: szent Isten, maga meg itt várt, csupa lucsok, nézzen le a nadrágjára. Mondja, mér nem jött be? azt hiszi, leharapták volna az orrát? Hogy lehet ilyen gyáva valaki?

Barátunk erre diszkréten a füléhez hajlik az asszonynak:

– Nem mehettem be, fiam, *tíz deka sonka van a zsebemben.*

(b) Konrád György, “Sült, fokhagymás disznókolbász”, 1943 k. / 2003

Konrád György (1933–), *Fenn a hegyen, napfogyatkozáskor. Két fejezet az önéletrajzi regényből* (Budapest: Noran, 2003), pp. 49–50

(...) Azelőtt? Vegyük például a sült kolbász esetét. A berettyóújfalui piac laci-konyhájáról a sült, fokhagymás disznókolbász messzire illatozott, és hívta a zöldse-gessorból, ha nem is annyira anyámat, mint a kíséretébe szegődött fiát. Mentünk vele néhanap a szakácsnő és a nevelőnő társaságában, gömbölydeden hullámozott

241 Ma: Dózsa György út, s az imaház (zsinagóga) sportszarnokká van átalakítva.

a bulgár kertészek szívélyes akcentusos társalgása, miközben a kezük sebesen mérte a barackot és a paradicsompaprikát, de akárhogy is szimatoltam a virágpiac illatát, a kolbász győzött. Pedig voltak erős versenytársai, a szagok parádéjából különösen kedvemre való volt a takarmányként használt napraforgó-pogácsáé, a kisajtott és korong formájúra préselt napraforgómag-maradványé, és inkább gyengéd fehérségével húzott a tejfeles-túrós-vajas nénik vagy a gyerekfej nagyságú juhgomolyasajtok asztala. Végül is kellő nyomás nehezedett anyámra, hogy vegyen egy szép tekervényt a kolbászból, és merészeltük azt titokban, még ebéd előtt, nem az ebédlőasztalnál, hanem a konyhában fenyőfa székeken ülve befalatozni. Használhattam ehhez a bicskám, izgatottan ettünk, összeesküvő módra. Reméltük, hogy ezt a merényletet a zsidó étkezési törvények ellen eltitkolhatjuk apám elől. Ő már abba is beletörődött, hogy anyám a marha hátuljából is vegyen húst, nemcsak az elejéből, de hogy sertéshús kerüljön a házba, az számára, aki jó fia volt a szüleinek, elképzelhetetlen volt. A titkolózás azonban nem sikerült, apám éppen akkor jött fel az üzletből az emeletre, kereste anyámat, sehol a lakásban nem találta, kijött a konyhába, és ott megpillantotta ezt a kolbászfalatozó bűnbándát. Benyitott, mindent látott, és úgy tett, mintha nem látott volna semmit sem.

(...)

219

Naményi Ernő

A liberális zsidóság

1943

Kanizsai Ernő [Naményi Ernő (1888–1957)²⁴²], "A liberális zsidóság", 1943

Megjelent:

Libanon, 8, no. 1 (1943), pp. 17–21

(...) A liberális zsidóság a lényeket kutatja. A zsidó vallás leglényegét és csak azt véli fenntartandónak, ami a lényeket szolgálja. Sokszor tévesen a liberális zsidóság kiindulását Mendelssohn Mózesben látják, és némi kárörömmel megállapítják, hogy a nagy német gondolkodó családja és követői elhagyták a zsidóságot. Ez alapvető tévedés. Mendelssohn azt tartotta, hogy a zsidóság tanai változhatnak, azonban a szertartások és szokások változatlanok. A liberális zsidóság éppen ellenkezőjét mondja.

---

²⁴² Neumann Ede (1859–1919) nagykanizsai főrabbi fia, közgazdasági szakíró és a zsidó művészet történetének kiváló tudósa, 1942 óta a Zsidó Múzeum igazgatója.

A zsidóság tanításai a lényeg, és a szertartások, szokások csak időlegesen, eszközök és csak annyit érnek, amennyire a lényeg szolgálatában használható, és fontosságuk csak annyi, amennyire az emberi tökéletlenségből folyólag nem nélkülözhetők. Egy korszak sem alakította ki teljességében a vallást; a vallás sohasem befejezett, feladata mindig szilárd, de a megoldás soha. A kinyilatkoztatás mindig megújul és a vallás állandóan újjászületik. (...) Egy szabály, egy törvény, egy parancs kinyilatkoztatott voltát nem az adja meg, hogy valamely könyv vagy írás foglalja magában. Isten az emberen keresztül nyilatkozott meg. Kutatnunk és keresnünk kell alázattal és az isteni szellemhez való görcsös ragaszkodással, hogy mi az, ami a Szentírásban, vagy akár a rabbinikus tanításban isteni kinyilatkoztatás és mi gyarló emberi hozzáadás. (...) Hogy mi az inspirált és örökérvényű törvény, erre nézve a zsidóságnak más fóruma nincs, mint az egyén vallásos lelkiismerete. A lelkiismeret és ész Isten adományai közül a legnemesebb és legistenibb, és ezért kötelességünk vezetésükre bízunk magunkat. Ez a lelkiismeret és ez az ész megmutatja nekünk az inspiráció mértékét, amely nem lehet más, mint a szavaknak tényleges tartalma, kapcsolatban az erkölcsre és igazságosságra gyakorolt befolyásukkal, minden eredetiségükkel, valódiságukkal, erejükkel, szépségükkel, hatásukkal. Nem az a hely adja meg nekik az inspiráció varázsát, ahol olvashatók, hanem önmaguk, saját jelentőségük, lendületük, eredetiségük, kiválóságuk, igazságuk. Még a legnagyobb embernek sem adatott meg, hogy meglássa a teljes igazságot. Csak részeket láthatunk belőle, és e részeket egyesek világosabban látják, mások kevésbé világosan. Isten a következő nemzedékeknek is hagy még elmélyedni valót, hasznosítani valót, még mindig marad egyes s más felfedezhető, vagy fellelhető. A liberális zsidóság felfogása szerint a Bibliában emberek megnyilatkozásai vannak, akiket valóban Isten szelleme érintett, természetesen különböző módon és különböző mértékben. A könyvekben törvények vannak, amelyek 25 évszázadon át döntően meghatározták és nagy részben továbbra is meg fogják határozni a zsidó vallás jellegét. E törvényekről elmondhatjuk egyrészt, hogy segítettek beteljesíteni az isteni ítéletet, hogy a zsidó népet az elnyomatás és veszély idején fenntartották és nevelték, másrészt, hogy azért tartjuk ihletetteknek, mert önmagukban értékesek, magasan állók és igazak.

A liberális zsidóság keletkezése és fejlődése egybeesik a "zsidóság tudományának"²⁴³ kialakulásával és a bibliakutatás nagy vívmányaival. Korunk tudományos módszerességével, de áhítatos alázatossággal vették szent könyveinket, tanításainkat és vallásgyakorlásainkat vizsgálat alá. Ez a vizsgálat egyáltalán nincs ellentétben az igaz vallásossággal, mert amint fentebb mondtuk, nem a betűk, hanem a lényeg, nem a hely, hanem a tartalom ad szentséget az írásnak vagy hagyománynak. A Biblia-kritika legnagyobb fontossága éppen abban van, hogy segít elválasztani azt, ami a Szentírásban isteni, attól, ami az emberek hozzátevése. És éppen az inspiráltság

243 A XIX. század folyamán kibontakozott *Wissenschaft des Judentums*, amely a tudományos kritika módszereit alkalmazta a zsidó hagyományok vizsgálatában.

kutatása oka annak is, hogy a próféták tanításai azok, amelyek legszorosabban alakították ki a liberális zsidóság vallásos felfogását.

(...)

A törvények egy része a mai, más országban más viszonyok között élő zsidóra nem alkalmazható, más része a külső tisztasággal és külső megszenteléssel kapcsolatos (mint az étkezési törvények), megint mások a szombatról és ünnepnapokról szólnak és ezek helyes és illő megtartásáról, végül maradnak az erkölcsi törvények, az igazságosság, a jogosság, könyörület és szeretet törvényei. Ezek az utóbbiak sohasem évülhetnek el és értéküket nem veszíthetik el. (...) A liberális zsidóság csak abban tér el más felfogásoktól, hogy ezeket a vallás leglényegének tartja, ami egyébként annyira zsidó felfogás, hogy az engesztelő napi nagy bűnvallomás csak ezek ellen a törvények ellen elkövetett vétkeket sorolja fel.

A többiekkel foglalkoznunk kell. A szertartási törvényekről mondja a Talmud: ezeknek végcélja, hogy feleslegessé váljanak. Azonban ez a végcél még messze esik tőlünk. Eszköznek tekintjük őket, amely Istenhez közelebb visz minket, amely Istennel való egyesülésünket előmozdítja. A szertartási törvények tekintetében a liberális zsidóság felfogása másfél évszázados fejlődése alatt lényeges fejlődésen ment át. A múlt század racionalisztikus eszmevilágából kifolyólag voltak olyan árnyalatai (reformzsidóság) amelyek a szertartásokat szinte semmivé tették. Ma más az álláspontja. A szertartási törvények egy részét az étkezési törvények teszik. Távol állnak ezek a törvények attól a megszentelő hatástól, amelyet az elmúlt évszázadokban gyakoroltak és amit ezek a szabályok a teljes elkülönítés és elkülönülés évszázadaiban a zsidók részére jelentettek. Különösen formalizmussá és külsőséggé váltak ott, ahol a zsidók, mint az európa-amerikai kultúrkörben, más vallású embertársaikkal együtt élnek. (...) Határozott állást foglal el a liberális zsidóság azokkal a szertartásokkal szemben, amelyek az áldozati kultusszal, a testi feltámadással és a kohanitákra vonatkozó összes rendelkezésekkel vannak kapcsolatban. Az áldozati kultusz a zsidó vallásnak túlhaladott formája. Ennek minden vonatkozását mind a szertartásokban, mind az imákban mellőzni kell. Idetartoznak a kohanitákra vonatkozó szabályok, amelyek nem fogadhatók ma el (pl. a kohaniták áldása helyett a rabbi mint a gyülekezet szellemi vezére és tanítója áldja meg a gyülekezetet) stb.

Határozott állást foglal a liberális zsidóság a házassági törvények legnagyobb részével szemben, mint a *get*,²⁴⁴ *chalice*,²⁴⁵ házassági tilalom az év bizonyos szakán. A szertartások célja, hogy benső vallásos hitet, a bensőséges jámbor életet fenntartsák és megerősítsék; további céljuk, hogy vallásos élményt teremtsenek – testi és szellemi lények vagyunk és formákra szükségünk van –, végül, hogy ébren tartsák a kapcsolatot a múlttal és a világon szétszórt egész zsidósággal. (...) A szertartások-

244 *Get*: rituális válás (*gét*, "válólevél").

245 *Chalice*: rituális lemondás a sógorházasságról; *halica*, "(a saru) lehúzása" (utalás az előírt szertartásra). Deut. 25,5 skk.

ra nézve is igaz az, hogy a zsidósághoz való tartozás akarása mindig a lényeges és elhatározó. A szertartások kapcsolatban vannak sok tekintetben az istentisztelettel. Az istentisztelet nem öncél. Nem Istennek kell, hanem az embernek. Csak az erkölcsi jó előmozdítására szolgál, és ebben az értelemben Istennek tetsző szerepe van. Ezzel vezet az isteni szentség, igazság és szeretet parancsa felé. Hogy ezt a célját elérhesse, olyannak kell lennie, hogy a ma embere szerethesse és megtalálhassa benne az Istenhez való közeledést. Az istentisztelet tehát csak rövid lehet. Az engesztelés napja és a megemlékezés napja kivételével nem terjedhet egy óránál továbbra. Hogy ezt elérhessük, el kell hagyni mindent, ami nélkülözhető, és a megmaradónak oly formát és ünnepélyességet kell adni, ami az ember lelkének szárnyalását előmozdítja. Ez annál is fontosabb, mert a Szentírás olvasásának és magyarázásának, a szentbeszédnek, az anyanyelven való imának és közéneknek helyet kell adni, ezzel szemben mellőzni kell, amennyire csak lehetséges, az ismétléseket, a későbbi költeményeket és betoldásokat. Nincs nézeteltérés a liberális zsidóság körében ma, hogy az istentisztelet gerincét a héber nyelvű imádság alkotja. A héber nyelv évezredek óta a zsidóság megszentelt nyelve, és a világon minden zsidó ezen a nyelven imádkozik. A liberális zsidóság azt vallja, hogy az imádság lényege nem külső anyagi előnyökért, nem azért való fohászkodás, amit kívánunk magunknak, hanem azért, amiké akarunk válni, tehát kegyelemért és erényért. Az imádság magunkhoz vezessen vissza és Isten segítségét kérje, hogy tisztábbak, bölcsőbbek és jobbak legyünk. Az imádság további célja: az Istennel való érintkezés keresése, a vele való egyesülés, ájtatosság és önfeledtség, amikor szenvedélyesen gondolunk Istenre, az ő erkölcsi tökéletességére, tisztaságára és szeretetére. És mert nem mindenki érti a héber imádságot eléggé, hogy ezt a célt elérhessük, szükség van anyanyelven elmondandó könyörgésre is.

A nyilvános istentisztelet mellett, amely Izrael közösségéhez való tartozásunknak is kifejezője, egyenrangú helyet foglal el a házi szertartás és áhitat. A széder este, a chanukamécsek meggyújtása és mindenekfölött az ünnepélyes péntek esti áldás, a gyertyagyújtás, gyermekek megáldása, egyenrangú társa a nyilvános istentiszteletnek. Itt is, mint amott, meg kell találnunk a módját, hogy minden szertartás és ima célját szolgáljuk. Az ünnepek tekintetében a liberális zsidóságnak nincs külön felfogása. Az ünnepek is a történelem folyamán nyernek, veszítenek fontosságukból. És ha az ünnepek élére évezredek folyamán a megemlékezés²⁴⁶ és az engesztelés napja léptek, ennek történeti okai elől botorság volna elzárkózni. Ennek a két legnagyobb ünnepnek fontosságában nem lehet eltérés és abban a tekintetben sincs kétség, hogy az engesztelő nap teljes egészében estétől estéig a vezeklés, megtérés szolgálatában álljon, de álljon olyan formában, amely ezt igazán szolgálja, és a tanítás foglalja el azt a helyet, amelyet az ismétlések és későbbi betoldások felszabadítanak.

Még a szombatról kell szólunk. A szombat a legnagyobb adományok egyike, ame-

246 Ti. a széder este, megemlékezés az egyiptomi fogságból való szabadulásról.

lyet a zsidóság az emberiségnek juttatott. Betöltheti-e a zsidóság hivatását, ha nem ragaszkodik teljes szívvel és lélekkel ehhez a pihenő és ünneplő naphoz? A galut zsidósága azonban ma nem tarthatja meg pihenő napját szombaton, de semmi sem akadályozza meg abban, hogy megszentelje a szombatot. A liberális zsidóság megköveteli, hogy kényszerítő ok nélkül ne dolgozzunk szombaton, a munkatilalomnak körmönfont értelmezését azonban elveti. (...) Aminthogy azt sem fogadhatjuk el, hogy valaki ne ünnepelje a szombatot azzal, hogy saját szórakozására zongorázzon, de a zongoratanító, ha zongoraórát ad saját jószántából, megszegi a szombatot. Így nem lát kivetni valót a közlekedési eszközök használatában. A szombat, amennyire lehet, pihenő legyen, annak a megállapítását azonban, hogy mi a munka, a józan emberi észre és az egyén helyes érzékére kell bízni. Még ennél is fontosabb azonban a szombat megszentelése. Kényszerítő körülmények a szombati pihenőt megakadályozhatják, de mi akadályozhatna meg valakit abban, hogy a péntek estét ünnepi hangulatban, a szombat szentségének megfelelően, családjá körében töltsse? A munkás, aki szombaton nem hagyhatja el munkahelyét, lehet még jó zsidó, de aki a péntek estét kártyázással, mulatozással vagy színházban tölti, az nem. A közösség feladata, hogy lehetővé tegye az egyeseknek a szombat megszentelését. A péntek esti istentiszteletet olyan állandó időpontban kell tartani, amikor a munka már befejeződött. A liberális zsidóság egyik legnagyobb vallásos vívmánya az oneg sabbat,²⁴⁷ amely mind Erecben,²⁴⁸ mind a galutban a modern vallásos zsidónak valóban gyönyörűségévé kell, hogy legyen. (...) A zsidóság az élet vallása és ezért kapcsolódik olyan szorosan a prófétáik tanításaihoz, a társadalmi erkölcs és messiási béke hirdetőihez, (Ámosz, Ézsaiás, Micha) és az egyén lelkének felfedezőihez (Jeremiás és Ezékiel). Ezért hisz a kiválasztottság tanában. Izrael nem magáért kiválasztott, hanem az emberiség üdvére, hogy elfogadtassa azt, hogy a szociális erkölcs, az igazságszeretet, a béke egyetlen Istene lehet csak az erkölcsben egyesült emberiség Istene. Ha nem hinne Izrael e missziójában, akkor nem volna zsidó értelme a zsidóság fennmaradásának. És a kiválasztottság tanának legelső követelménye a belső misszió. Vissza kell hozni a zsidósághoz azokat, akik, ha formailag zsidók is, vallásos szempontból közönyösek, vagy kívülállók. A szabadság, amelyet a liberális zsidóság az egyénnek ad, a szív tisztaságát jelenti. A zsidó tudat szabadsága nem ismer papságot, amely az egyén és Isten közt közvetítene. Ezért nincs zsidó egyház. A rabbi a közösség tanítója, kiknek szolgálata abban áll, hogy segítsen az egyénnek, hogy meglelje magában a szent lelket. Ez a szent lélek kapcsolja Istenhez és avathatja a zsidóság missziójának, a szociális béke, igazság és szeretet célkitűzésének isteni szolgájává. Ez vezeti a zsidó hitet. Mert a zsidóságot vallani kell és a megváltás csak így következhetik be. Ezért válaszolja a Talmud arra a kérdésre, hogy a megértés előfeltétele-e a megváltásnak: a Szent, dicsértessék ő, kemény urat küld rájuk és akkor meg fognak térni.

247 Oneg sabbat, "a szombat gyönyörűsége", bT Sabbath, 118b.

248 Erec Jisraél.

A megváltás, a béke, igazság, jogosság és szeretet királysága e földön, a zsidóságnak is, első helyen a liberális zsidóságnak messiási reménye. És ennek előkészítése a kiválasztottság tanából folyó hivatása. Ezért látja szolgálatának lényegét abban, “hogyan megnyissad a vak szemeket, hogy kihozzad a börtönből a foglyot, a fogházból a sötétségben ülőket” (Ézsaiás 42,7).

220

Jisszakhar Slomo Teichtal

Példázat a Budapesten kapott ima-eszközökről

1943

Jisszakhar Slomo ben Jichak Teichtal [(1885–1945)],²⁴⁹ “Amikor menekültem a pokol országából...”, 1943

Megjelent:

Ha-Rav Jisszakhar Slomo ben Jichak Teichtal, *Ém ha-banim szeméha* (“Gyermekeinek örvendő anyja”) (Budapest: Druck von Salomon Katzburg, 703 [1943])

Újabb kiadás:

Ha-Rav Jisszakhar Slomo Teichtal, *Ém ha-banim szeméha* (Jerusálajim: Hociat Makhon “Peri ha-árec”, 1983), pp. 266–268, III. rész, no. 68²⁵⁰

Fordítás:

Yissakhar Shlomo Teichthal, *Em habanim semeha. Restoration of Zion as a Response during the Holocaust*. Editor, translator and notes by Pesach Schindler (Hoboken, NJ: Ktav Publishing House, 1999), pp. 288–290 (angol)

עוד אמשול לך משל אחי! ואספר לך מעשה שאירע לי לעצמי, ובדידי הוי עובדא. בברחי ממדינה של גהינום להציל את נפשי הערומה, לא יכולתי ליקח עמי שום חבילה של חפצים. ולא הצלתי עמי

249 Pöstyéni (Piešťany, Szlovákia) rabbi, a rabbinikus bíróság elnöke és jesiva-fő, a szlovákiai zsidók deportálása (1942. március–augusztus) óta Nyitrán rejtőzködött, majd valamikor 1942. október 25–28. táján Budapestre menekült. Pesten a Sasz Hevra zsinagóga (Vasvári Pál utca) közösségének körében élt. Könyvét 1943 folyamán írta, és a Kazinczy utcai Katzburg Nyomdában jelent meg. Rabbinikus érvekkel alátámasztott gondolatmenete szerint a zsidóknak, szakítva az addigi általános orthodox és hászid elutasítással, Izrael felépítését, az aliját kell választaniuk. Maga R. Teichtal a magyarországi deportálások kezdetekor átszökött Pozsonyba, de itt augusztusban elfogták, a szeredi gyűjtőtáborból Auschwitzba került, és a tábor felszámolása után egy a foglyok maradékát Mauthausenbe szállító vonat marhavagonjában halt meg (1945. január 24).

250 Héber eredetiből fordította Komoróczy Szonja Ráhel.

שום דבר אלא רק תפילין של רש"י לחוד, ואפילו תפילין של ר"ת מוכרח הייתי להשאיר, כי כך היתה אופיה של ההברחה, שלא ליקח כלום. אבל תפילין של רש"י לא השארתי, כי לא היה באפשרותי להפרד מהם, כי המה שוים לי כרכוש היותר גדול שבעולם, כי אין לי תמורה להם. ועוד בילדותי, עוד קודם מלחמת העולם הראשונה, רכשתי אותם, והנחתים לכתיבה אצל הסופר המפורסם צדיק תמים ר' חיים סופר ממונקאטש ז"ל. בגלל כן, הם חשובים לי מאד, ואין אני זו בלעדיהם אף זיו כל שהוא. וכשבאתי לכאן עיר הבירה, היו חסרים לי תפילין דר"ת וטלית. והנני מכיר תודה לידדי, הרב הגאון צדיק תמים בנש"ק, מו"ה ישראל דוד מרגליות שלזינגר, רב בביהמ"ד "לינת צדק" דפה, שבהשתדלותו נתן לי בע"ב נכבד ויר"ש, מו"ה חיים מרדכי שטרן נ"י, תפילין דר"ת מאד נאים ומהודרים, ממש החיה את נפשי בזה. וכבר היו לי ב' זוגות תפילין הנ"ל, אבל היתה חסרה לי עוד טלית, ואזכיר את ידידי הגביר ר' וואלף רייכמאן נ"י מפה, לטובה, שהוא נתן לי טלית להתפלל בה. וכבר עזר הי"ת שיהיו לי ב' זוגות תפילין וגם טלית להתפלל בהם, אבל לא היה עוד הכל בשלימות, כי עוד היה חסר לי אבנט להתפלל בו. ועזר ה' אותי גם בזה, כי יש לי פה תלמיד ותיק אחד שלמד בישיבתינו, הוא נתן לי גארטעל להתפלל. אבל אוד לא היה הכל בשלימות, כי אחר שהיו לי כל חפצי קודש הנ"ל, עוד היה חסר לי סידור להתפלל בו. ואזכיר תודה לידדי תלמידי, הרבני המופלג בתורה ויר"ש, כמו"ה זלמן ליב קלמן נ"י, אחד מנטורי חברת הש"ס דקה"י פה עיר הבירה, גם תלמיד מו"ח הגה"צ ז"ל, שהוא נתן לי סידור להתפלל. וב"ה שהזמין לי כל חפצי קודש הנ"ל, שצריכים לי בכל יום להתפלל בהם. אבל ככל זאת, ככל עת בבוקר שרציתי להתפלל, היה לי יגון ואנחה בחפצי קודש הנ"ל, כי תמיד לא היו מזומנים לי כולם בבת אחת, שאוכל להתפלל בהם בלי מפריע, כי פעם היו חסרים לי תפילין דרש"י, ופעם תפילין דר"ת. וכשהיו שניהם מזומנים, היתה חסרה לי הטלית. ופעם חסר לי הגארטעל, ופעם הסידור. וכה היה לי מידי יום ביומו, עד שבקושי עלה בידי להכינם שיהיו כולם מזומנים בידי בפעם אחת. וכל זה נגרם לי, יען שלא היתה לי טלית בייטל, ליתן כל חפצי קודש בתוכה, כדי שיהיו כלולים יחד ולא יתפזרו לכאן ולכאן. עד שריחם עלי ידידי תלמידי, ר' זלמן ליב הנ"ל, ונתן לי גם טלית בייטל, והנחתי את חפצי קודש הנ"ל בהטלית בייטל. ומאז היה לי נחת ועונג, שבכל עת שהלכתי להתפלל מצאתי הכל מוכן ומזומן, ולא היה חסר לי כלום מהם. והייתי עושר מילך ובלב מלא שמחה מהטלית בייטל הנ"ל, שעשה לי טובה גדולה הזאת לקבץ ולאחד לי את החפצים הנ"ל בכל עת שמצטרך לי, מבלי שאצטרך לילך ולחפש אחר כל אחד ואחד.

והתבוננתי על גודל כוחה של הטלית בייטל הזאת, שיש לה כח הקיצוץ והחיבור, לחבר את הכל יחד, שלא יחסרו ולא יפרדו זה מזה בשום פעם. והטלית בייטל הזאת נותנת את השווי והערך לחפצים הנ"ל, שיוכלו למלאות תפקידם לעת הצורך. אבל, אחר התבוננות רבה בכחה של הטלית בייטל הנ"ל, ראיתי והכרתי, שעם גודל כח הקיבוץ שיש בה, אין בכחה להשפיע איזו השפעה של שינוי, למעליותא או לגריעותא, בכל החפצים שמונחים בתוכה. כי לעולם לא מצאתי ששום אחד מחפצי קודש הנ"ל, ירד מקדושתו או התחלף בעצם אחר. כי תמיד מצאתי את התפילין דרש"י כמו שהיו ולא נתחלפו זה בזה, כי מעולם לא נעשה מתפילין דרש"י תפילין דר"ת, או מר"ת רש"י. וגם לא נעשה מתפילין גארטעל או סידור או טלית וכן להיפך. וראיתי, כי אין להטלית-בייטל אלא כח קיבוץ גרידא, שמקבץ לי את החפצים הנ"ל שלא יתפזרו אנה ואנה, ולא יחסר לי שום אחד מהם בכל עת שנצרכים לי, אבל אינו משפיע שום השפעה עליהם כלל וכלל. עד כאן המעשה והלימוד שלמדתי מהטלית בייטל הנ"ל.

והמעשה של הטלית בייטל הנ"ל, הוא דמיון מתאים לישראל בגולה, שיש בינינו מדרגות ומדרגות שונות. ישנם שהם בקדושה גדולה כתפילין דרש"י, ויש שהם בקדושה דר"ת, ויש שהם מדרגת טלית, ויש שהם מדרגת הגארטעל, ויש שהן במדרגת הסידורל שהוא פשוט. ויש שהם פחותי

ערך, אבל אעפ"כ הם יהודים. וכל אלו הכתות צריך שיהיו באגודה אחת ובקשר אחד, כדמוכח ממצות ד' מינים, כמבואר בפיוט לסוכות ובמדרש. וגם, כי צריכין אנו זה לזה, כאשר ביאר זאת היטב רבינו מצאנז.

(...)

אבל כולם נצרכים לאומה, ומשלימים אלו את אלו וצריכים להיות באגודה אחת.

(...)

והכל בגלל שחסר לנו דבר שיקבץ אותנו אותנו בקיבוץ אחד, שלא יתפזרו החלקים שבנו. על כן, אם נתקן את הקלקול הישן הנ"ל בעזר הבורא, ונחדש בנו את האחדות להתאחד כל כלל ישראל בקיבוץ אחד לקיים מצות עשה דישוב הארץ, וענין זה יעשה אותנו כחבורה אחת, כאשר בארתי לעיל בארוכה, שרק מצוה זו בלבד מסוגלת לאחד את כל ישראל ולעשותם גוי אחד – אז תהיה חבורה הנ"ל רק הטלית-בייטל הגדולה של האומה הקדושה, שתקבץ בקיבוץ אחד את כל חלקי ישראל שבעולם.

(...)

(...) Elmondok neked, barátom, egy példázatot (*másál*), és elmondok neked egy történetet (*ma'asze*), mely velem magammal történt, amikor szolgaságban voltam. Amikor menekültem a pokol országából,²⁵¹ hogy pusztá lelkemet mentsem, csomagot a saját holmimmal semmit nem vihettem magammal. Így nem mentettem meg magammal semmit, egyetlen kivétel a Rasi-tefillin²⁵² volt. Kénytelen voltam még a Rabbénu Tam-tefillint is otthagyni, mert a menekülés jellege miatt nem vihettem magammal semmit. De a Rasi-tefillint nem hagytam ott, lehetetlen volt megválnom tőle, mert többet ér nekem mindennél a világon, felbecsülhetetlen érték számomra. Még gyermekkoromban, az első világháború előtt szereztem meg: a híres írnokkal (*szofér*) – igazi caddik (*caddik tamim*) –, a munkácsi R. Hajjim Szoférral²⁵³ – emléke legyen áldott – írtam. Ezért hát nagyon fontos nekem, és nélküle nem mozdulok tapodtat sem. Nos, amikor megérkeztem ide, a fővárosba,²⁵⁴ nem volt sem Rabbénu Tam-tefillinem, sem taleszom.²⁵⁵ Ezennel mondok köszönetet barátomnak, a bölcs rabbinak és igazi caddiknak, szentek leszármazottjának (*ben sel kedosim*), tanítónknak és mesterünknek, Jiszraél David Margalio Schlesingernek, az itteni "Jótekonysági szállás" (*linat cedek*) tanház (*bét ha-midrás*) rabbijának, mert az ő erőfeszítéseinek köszönhetően a tiszteletreméltó, istenfélő (*jere samájim*) úriember (*ba'al ha-bajit*),

251 Értsd: Josef Tiso Szlovákiája.

252 Tefillin: imaszjak, amelyeket a hétköznapi reggeli ima során a homlokra és a bal kézre kell feltenni. Rasi / R. Selomo Jichaki (1040–1105) és unokája, Rabbénu Tam / R. Jaakov ben Méir (1100–1171) eltérően állapították meg a homlok-imaszj kis pergamen tekercseire írt bibliai versek sorrendjét. Általában a Rasi-tefillint használják, a *Sulhan arukh* is ezt írja elő, de a szigorúan-istenfélők számára mindkét homlok-imaszj használatát ajánlja, ezt az ajánlást követik a szefárdiak és a hászidok is.

253 R. Cvi Hirsch Sapira (1850–1913) munkácsi rebe személyes írnoke volt.

254 Ti. Budapestre.

255 Talesz / *tallit*: imasál.

mesterünk és tanítónk, Hajjim Mordekhai Stern²⁵⁶ – világítson sokáig fénye (*néro ja'ir*) –, adott nekem egy nagyon szép és díszes Rabbénu Tam-tefillint, és ezzel különösen felélénkítette lelkemet. Így már volt a fent említett két pár tefillinem, de nem volt még taleszom. Hálásan megemlítem barátomat, a nemes (*gevir*) Wolf Reichman urat – világítson sokáig fénye –, szintén innen, aki adott egy taleszt, amelyben imádkozhattam. Az Örökkévaló – neve legyen áldott (*ha-Sém jitbarakh*) – tehát segített nekem, hogy legyen két pár tefillinem és egy taleszom, hogy tudjak bennük imádkozni. De még mindig nem volt minden teljes, mert még egy övre (*avnet*) is szükségem volt, hogy abban imádkozzam. Ebben is segített nekem az Örökkévaló. Van itt egy régi diákom, aki a mi jesivánkban²⁵⁷ tanult, és ő adott nekem egy gartlit (*gartel*)²⁵⁸ az imához. De még mindig nem volt minden hiánytalan, mert amikor már minden fent említett szent tárgyam megvolt, hiányzott még egy imakönyv (*sziderl*),²⁵⁹ amelyből imádkozhattam volna. Hálával említem meg barátomat és tanítványomat, a kiváló Tóra-tudóst, istenfélő, nagytiszteletű tanítónkat és mesterünket, Zalman Leib Kalman²⁶⁰ urat – világítson sokáig fénye –, aki az itteni közösség, a főváros Talmud-tanuló egyesületének (*hevrat ha-sasz*) egyik védelmezője (*nittur*), és bölcs mesterünknek – az igaz és bölcs emléke legyen áldott – a tanítványa, aki adott nekem imakönyvet, hogy abból imádkozzam. És áldott az Örökkévaló (*barukh ha-Sém*), aki lehetővé tette, hogy hozzájussak valamennyi fent említett szent tárgyhoz, amelyekre szükségem van minden nap, hogy imádkozzam velük. Mégis, minden reggel, amikor imádkozni akartam, gondom és bánatom (*jagon ve-anaha*) volt a fent említett szent tárgyakkal, mert soha nem állt rendelkezésemre mind egyszerre, hogy zavartalanul tudjak velük imádkozni: egyszer a Rasi-tefillin nem volt kéznél, máskor a Rabbénu Tam-tefillin; és amikor ezek közül mindkettő kéznél volt, akkor a talesz hiányzott; vagy éppen a gartli hiányzott, vagy az imakönyv. És így történt ez velem nap mint nap, csak nehezen tudtam előkészíteni mindezeket, hogy mind egyszerre a rendelkezésemre álljanak. És mindez azért történt velem, mert nem volt talesz-bájtlim (*bajtl*), hogy az összes szent tárgyat beletegyem, hogy benne legyenek együtt, és ne szóródjanak szét erre-arra. Végül kegyes volt hozzám barátom és tanítványom, a fent említett Zalman Leib úr, és adott nekem egy talesz-bájtlit is, és a fent említett szent tárgyakat beletettem a talesz-bájtliba. Attól fogva élvezetet és örömet (*nahat ve-oneg*) leltem abban, hogy ahányszor csak imádkozni mentem, minden összeszedve és előkészítve (*mukhan u-mezuman*) várt, és egyik sem hiányzott közülük. És boldog voltam, akár

256 A Rumbach Sebestyén utcai Stern étterem belzi hászid tulajdonosa.

257 Ti. a pöstyéni "Moriya" jesivában, amelyet R. Teichtal vezetett.

258 Szövött öv a hászidoknál, a test felső (szellemi és lelki) és alsó (anyagi és testi) felének rituális elválasztására.

259 Magyarosan: *sziderli*.

260 Var.: Klein.

egy király,²⁶¹ és örömmel volt tele a szívem a fent említett talesz-bájtli miatt, amely ilyen jót cselekedett velem, hogy összeszedte és együtt tartotta a fent említett tárgyakat mindig, amikor szükségem volt rájuk, anélkül, hogy külön keresgélnem kellett volna minden egyes darabot.

Elmélkedtem ennek a talesz-bájtlinak a nagy erején, hogy képes összegyűjteni (*kibbuc*) és egyben tartani, mindent egybefogni, hogy ne hiányozzon semmi, és soha ne távolodjék el egyik a másiktól. És hogy a talesz-bájtli adja a fent említett tárgyak értékét és erejét, hogy a szükséges időben teljesíteni tudják feladatukat. De a fent említett talesz-bájtli ereje fölötti kitartó elmélkedés után láttam és felismertem, hogy bár nagy erővel képes összegyűjteni a benne lévő dolgokat, nem képes hatni rájuk vagy megváltoztatni őket, akár javukra, akár kárukra. Mert soha nem találtam úgy, hogy a fent említett tárgyak bármelyike vesztett volna szentségéből vagy mássá alakult volna. Mert a Rasi-tefillint mindig úgy találtam, ahogyan volt, nem cserélődött meg, a Rasi-tefillinből soha nem lett Rabbénu Tam-tefillin, vagy fordítva. És a tefillinből nem lett gartli, sziddur vagy talesz, vagy fordítva. És láttam, hogy a talesz-bájtli ereje mindössze abban rejlik, hogy összegyűjti a dolgokat, hogy összegyűjti számomra a fent említett tárgyakat, hogy ne szóródjanak szét erre-arra, és ne hiányozzon nekem közülük semmi, amikor szükségem van rá, de egyáltalán semmi hatással nincs a benne található dolgokra. Idáig tart a történet és a tanulság, amelyet a fent említett talesz-bájtli esetéből megtanultam.

A fent említett talesz-bájtli története alkalmazható Izraelre a fogságban (*gola*). Miközöttünk is más-más minőségek vannak. Vannak, akik a szentség magas szintjén állnak, mint ahogyan a Rasi-tefillin. És vannak, akik a Rabbénu Tam-tefillin szentségének szintjén állnak. És olyanok, akik a talesz szintjén állnak. És olyanok, akik a gartli szintjén állnak. És olyanok, akik a sziderli szintjén állnak, ami egyszerűt jelent. Ez utóbbiak az egyszerű nép. Ezek egyszerű zsidók, akik hasonlítanak az imakönyv egyszerűségéhez. Ők azok, akik nem sokat számítanak, de mégiscsak zsidók. Nos, ennek a sokféleségnek mind egyetlen szervezetté és egyetlen csoporttá kell összeolvadnia, mint azt a négy fajta (*arba minim*) parancsolata is mutatja, amint az egyértelmű a szukkoti pijjut és a midrás alapján.²⁶² És mert szükségünk van egymásra, amint azt jól elmagyarázta a Cánzi rebe²⁶³ is.

(...)

261 Az újabb kiadás lábjegyzete szerint javítva (מאורש כמלך helyett: עושר מירך).

262 Va-jikra Rabba, 30,12.

263 A "cánzi" (Sandecz / Sandz / Sanz / Zandz / Zanz / סאנץ stb.; ma: Nowy Sącz, Lengyelország) rebe: Hajjim ben Leibus Halberstam / *Der Sendzer* (1793–1876). Anyai ágon a Hákhám Cvi Askenázi (személyéhez lásd fentebb, #61/b, jegyzet) leszármazottja volt. Udvara a haszidizmus egyik központjává vált. Az asktétikus életvitelt eszményítette, elutasította a hászid udvarok fényűzését, szembeszegült az asszimiláció minden formájával.

Mindegyikre szükség van a néphez, és egyik kiegészíti a másikat, és egy szervezetté kell válniuk.

(...)

És mindez azért van, mert nekünk nincs olyasvalamink, ami összegyűjtene bennünket egy helyre (*kibuc*), hogy a bennünk levő részek ne szóródjanak szét. Ezért ha a Teremtő segítségével kijavítjuk ezt a fentebb említett régi hibát, és felújítjuk az egységet, és egy helyen egyesítjük egész Izraelt, hogy teljesítsük az ország betelepítésének "Tedd!" parancsolatát, és ez az ügy egy társasággá (*havura*) tesz minket, mint ezt fentebb részletesen elmagyaráztam, hogy csak ez a jócselekedet képes egyesíteni és egy néppé tenni egész Izraelt: akkor ez a fentebb említett társaság olyan lesz, mint a szent nép nagy talesz-bájtlija, amely Izrael minden részét egy helyre gyűjti össze a világból.

(...)

221

Szilágyi Ernő (Cvi)

1944. március 19–21 a Síp utcában

1946 k.

Fordítás:

Szilágyi Ernő, "A zsidók elnöke (Der Judenpräsident)", *Szombat*, 16, no. 5 (5764. ijar / 2004. május), pp. 22–24 (az alább közölt részlet, Novák Zoltán fordításában)

Szilágyi Ernő, *Ismeretlen memoár a magyar vészkorszakról* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005) (Ábrahám Zoltán fordítása); a részlet: pp. 52–54

Irodalom:

Lévai Jenő, *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről* (Budapest: Officina, 1946), p. 86 skk.

Munkácsi Ernő, *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához* (1946) (Budapest: Renaissance Kiadás, 1947), p. 15–17 (a Szilágyi által leírt jelenet, némileg eltérő adatokkal)²⁶⁴

Gideon Hausner, *Justice in Jerusalem* (New York: Harper & Row, 1966, 1968² / London: Nelson, 1967) / *Ítélet Jeruzsálemben. Az Eichmann-per története* (Budapest: Európa

---

264 A könyvben megjelent szöveg előzetes közlése (más fogalmazásban): "Hogy történt?", *Új Élet*, 1, no. 6 (1945. december 18), pp. 3–4; újra közölve in: Benoschofsky Ilona & Karsai Elek, szerk., *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, I: 1944. március 19–1944. május 15. A német megszállástól a deportálás megkezdéséig (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1958), p. 31, no. 5.

Könyvkiadó, 1984; átdolgozott teljes kiadás, Budapest: Oliver Games International Könyvkiadó, 2004²), p. 200 sk.

Molnár Judit, "A Zsidó Tanács megalakulása – cionista szemmel (Dr. Kahan Nison visszaemlékezése)", *Holocaust Füzetek*, no. 13 (1999), pp. 93–117 (Kahan Nison két levele Szilágyi Ernőhöz, 1945)

Novák Attila, "Egy ismeretlen krónikája 1944-ből. Szilágyi Ernő visszaemlékezése", *Szombat*, 16, no. 5 (5764. *ijár* / 2004. május), pp. 17–19

Novák Attila, "Egy »ismeretlen« a magyar vézskorszak nyitányáról. Szilágyi Ernő memoárja", in: Szilágyi Ernő, *Ismeretlen memoár a magyar vézskorszakról* (m. f.), pp. 5–40

(...) Amikor délelőtt²⁶⁵ tíz óraker az idős úr²⁶⁶ életében először nyilvánvaló nyugtalansággal megnyitotta az ülést,²⁶⁷ már mindenki tudta, mi történt az éjszaka folyamán. Hogy összeomlott egy régi világ. A gyűlés csak néhány percig tart. Kérdeltek akkor már a pengőmilliók?²⁶⁸ Rogyadozó térddel, a rémülettől bárgyú arccal, csak saját magáért remegve özönlött ki a sok notabilitás a díszteremből, szegényéret és tartás nélkül, nyoma sem volt bennük sem a méltóságnak, sem a civil kurázsinak.

"Most mi lesz? Mi lesz velünk?": csak ezt kérdezgette mindenki abból a testületből, amelyre a zsidók százezrei évtizedeken át gyanútlanul a sorsukat bízták. Így, e kérdéssel az ajkakon vonult be a testület a történelembe. Olyan méltóságteljesen múlt ki, amilyen méltóságteljesen élt.

Harminchat órával később, hétfő este hat óraker²⁶⁹ újra együtt vannak a notabilitások. Hisz időközben némileg kipihenték magukat, s most el kellett jönniük, mert az elnök hívatta őket, s a fegyelem egyelőre nagyobb volt, mint a rémület.

A díszterem zsúfolásig tömve, mindenki visszafojtja lélegzetét. Mindenki tudja, hogy rendkívüli jelentőségű esemény vár rájuk. Másodpercre pontosan hat óraker kinyílik az elnöki ajtó, s a pódiumon megjelenik két SS-tiszt, mögöttük egy géppisztolyos SS-legény, mögötte pedig a sápadt öregúr, az elnök, akinek azonban fagyos nyugalom és összeszedettség ül az arcán.

Páratlan pillanatok! Az SS első ízben jelenik meg Európa utolsó, s immár legnagyobb zsidó közösségében. Mi következik most?

265 1944. március 19, vasárnap.

266 Ti. Stern Samu (1874–1947) tejjipari nagyvállalkozó, udvari tanácsos, 1929 óta a budapesti hitközség, a VI. községkerület és 1932-től a (neológ) Országos Iroda elnöke, 1944-ben a Zsidó Tanács elnöke.

267 A Pesti Izr. Hitközség évi rendes közgyűlése, amelynek időpontját már korábban kitűzték.

268 Ti. a költségvetés.

269 Március 21, kedd du. 5-kor. – A leírásban Szilágyi visszaemlékezésében egybeolvadnak a hétfőn reggel az előljáráóság tanácsstermében tartott szűkebb körű értekezlet és a kedd este a Díszteremben tartott gyűlés eseményei. Vö. Munkácsi Ernő, *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához* (Budapest: Renaissance Kiadás, 1947), p. 15 skk.

A formalitások elmaradnak. Az öregúr egyetlen üdvözlő szó nélkül leül, s ő is az elkövetkezendőkre vár.

Az egyik tisztet távolból már ismerjük: ő a pozsonyi Hauptsturmführer,²⁷⁰ az előző hét szállásmestere, az inkognitóban megmutatkozó sors; az inkognitó immár semmivé foszlott. Ez a látomás tartja kezében a jegyzeteit, s olvas:

“Magyarországot nem szállták meg a németek, az ország szuverenitása csorbítatlan” – így hangzik az első mondat.

Egy pillanatra megáll, az arcokat fürkészi. Irigyelhetnének őt: milyen ritka pillanat így látni embereket!

Még nagyobb csend lesz, kiáltó csend. Most folytatja:

“Csak azért, mert történetesen zsidó, még senkit sem ér bántódás. Ha valakit őrizetbe veszünk, az más okokból történik. S a gazdasági életnek is zökkenőmentesen tovább kell folytatódnia. Mindenkinek haladéktalanul újra el kell foglalnia posztját. Gondot fordítunk a vallási élet háborítatlanságára is. A zsidóság persze a mi illetékességi körünkbe kerül. Intézkedéseinket a – késlekedés nélkül megalakítandó – Zsidó Tanácson keresztül adjuk tudtul és hajtjuk végre. Bizonyos korlátozások természetesen fakadnak ebből, pánikra azonban semmi ok. A Zsidó Tanács feladata mindenféle pániknak elejét venni, a kedélyeket megnyugtatni. Ha a Zsidó Tanács nem volna képes ezt megtenni, drasztikus intézkedésekre kényszerülnénk. Már ma, kora reggel kénytelenek voltunk néhány tucat zsidót őrizetbe venni a pályaudvarokon, mivel menekülésszerűen el akarták hagyni a várost.”

Itt újra szünetet tart. Egy másodperc, még egy tizedmásodperc, torokszorító feszültség! Mi következik még? Most mi jön? A csönd egyre elviselhetetlenebbé válik. De nem beszél tovább. Még biccent az öregúr felé, s elmegy. Vele megy a másik tiszt és a géppisztolyos alak is. A látomásnak vége.

S most kitör az utóbbi harminchat, de különösen az elmúlt két percben fölgylemlett feszültség. Négyszáz ember, négyszáz férfi és nő ugrik föl az ülőhelyéről, mindenki kiabál, kérdez, értelmez.

“Bizonyos korlátozások... illetékességi körünk... a pániknak elejét venni... Zsidó Tanács... drasztikus intézkedések...” – mindenki megjegyzéseket fűz hozzá, mindenki tudni szeretné, mit jelentenek ezek a célzások.

Lélektanilag azonban nem komor hatású a beszéd: “...a vallási élet háborítatlansága...” – ezt hallani minden sarokban, mindenki ajkáról, ennek a mondatnak a legtartósabb a hatása: “...a vallás... a vallás háborítatlan...”

Nos: vallás? Budapesten! A Pesti Izraelita Hitközség dísztermében! Milyen hirtelen tökéletesen megváltozik egy olyan fogalom értéke, mint a “vallás”.

“A hírük láthatólag rosszabb, mint ők maguk” – vélekedik az egyik úr, egy udvari tanácsos a Ferenc József-i időkből. “Hisz két év óta újból és újból elmondom, hogy

---

270 Ti. Dieter Wisliceny SS-Hauptsturmführer / százados. Vele volt Hermann A. Krumej SS-Obersturmbannführer / alezredes.

a cionisták híreszteléseit túlzóak. Ezzel természetesen nem szeretném tagadni, hogy példának okáért Lengyelországban történt némi baj, olyan szörnyen rossz azonban biztosan nem sül ki a dologból. Most csak arra ügyeljünk, hogy senki se szegje meg a fegyelmet.”

“Csak egyet szeretnék tudni – replikázik egy másik udvari tanácsos –: mire gondol tulajdonképpen, amikor bizonyos korlátozásokat emleget?”

Egy félórával később már az egész Budapest értesült a történekről. “Semmit sem tesznek ellenünk.”²⁷¹

(...)

222

Sárga csillag

1944. április 5

(a) A belügyminiszter²⁷² előterjesztése a megkülönböztető jelzések tárgyában, 1944. március 29

Kiadás:

Benoschofsky Ilona & Karsai Elek, szerk., *Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez, I: 1944. március 19–1944. május 15. A német megszállástól a deportálás megkezdéséig* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1958), pp. 51–52, no. 27/a²⁷³

Katona Csaba, et al., szerk., *Emlékezz! Válogatott levéltári források a magyarországi zsidóság üldöztetésének történetéhez, 1938–1945* (Budapest: Magyar Országos Levéltár, 2004), pp. 72–73, no. 22

(...) Előadja, hogy honvédelmi és közbiztonsági érdek, hogy az ilyen szempontból megbízhatatlannak tekintendő zsidók jól felismerhetőek legyenek. Könnyű felismer-

---

271 Lévai Jenő hasonló gúnyos jellemzést adott a hangulatról: “Olyan »kellemes« lékör alakult ki, hogy az egyik előljáró hazatelefonált: »Nincs semmi baj, együtt akarnak dolgozni velünk...«” *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről* (Budapest: Officina, 1946), p. 88. Munkácsinál (i. h., p. 17): “A hitközség egyik előljárója bejött a szobámba és telefonon felhívta feleségét: »Nincs semmi baj, minden rendben van, a németek még segíteni akarnak nekünk« – mondta. Ez a beállítottság jellemző volt!”

272 Ti. Vajna Gábor (1891–1946). – A Népbíróság mint háborús bűnöst halálra ítélte, és kivégezték.

273 A szöveget a belügyminisztérium más okmányban is megismételte, lásd uo., p. 110.

hetőségük ugyanis igen nagy mértékben megkönnyíti tevékenységüknek és magatartásuknak ellenőrzését, és könnyebbé teszi távoltartásukat olyan helyektől, ahol jelenlétük a honvédelmi érdeket veszélyeztetné.

(...)

(b) 1240/1944. Me. (III. 31), Rendelet a zsidók megkülönböztető jelzése tárgyában, 1944. március 31

Megjelent:

Budapesti Közlöny, 1944, no. 73 (1944. március 31), p. 3

Belügyi Közlöny, 49, no. 15 (1944. április 9), pp. 381–382, no. 186

Magyarországi Rendeletek Tára, 78 (1944), I, pp. 263–264

Újabb kiadás:

Benoschofsky Ilona & Karsai Elek, szerk., *Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, I: 1944. március 19–1944. május 15. A német megszállástól a deportálás megkezdéséig (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1958), pp. 53–54, no. 27/b

Balogh Margit & Gergely Jenő, szerk., *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005 (Dokumentumok)* (Historia Könyvtár: Okmánytárak, 2) (Budapest: História – MTA Történettudományi Intézet, 2005), pp. 765–766, no. 151

A m. kir. minisztérium 1240/1944. Me. számú rendelete a zsidók megkülönböztető jelzése tárgyában, 1944. március 31

A m. kir. minisztérium a honvédelemről szóló 1939:II. tc. 141. §-ának (2) bekezdésében, valamint 212. §-ában foglalt felhatalmazás alapján a következőket rendeli.

1. §. (1) A jelen rendelet hatályba lépésétől kezdődően minden hatodik életévét betöltött zsidó személy – nemre való tekintet nélkül – köteles házon kívül felső ruhadarabjának bal mellrészén, jól láthatóan, 10 × 10 cm átmérőjű szövet-, selyem- vagy bársonyanyagból készült kanárisárga színű hatágú csillagot viselni.

(2) Az előbbi bekezdésben említett megkülönböztető jelet könnyen el nem távolítható módon kell a ruhára – varrással – ráerősíteni.

2. §. Annak megállapításában, hogy a jelen rendelet alkalmazása szempontjából ki a nemzsidó és ki a zsidó, az 1941:xv. tc.²⁷⁴ 9. és 16. §-ának rendelkezései az irányadóak azzal, hogy nemzsidó az olyan személy is, aki származásra és vallásra nézve az említett 9. § utolsó bekezdésében foglalt meghatározásnak megfelel, feltéve, hogy nem kötött, illetőleg mindaddig, amíg nem köt házasságot zsidóval, vagy olyan nemzsidóval, akinek egy vagy két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született.

3. §. A jelen rendelet 1. §-ában foglalt rendelkezés nem terjed ki arra a zsidóra, akit az 1914–1918. évi háborúban az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért

274 Lásd fentebb, #207/a.

arany, vagy legalább két ízben I. osztályú ezüst vitézségi éremmel, vagy mint főtisztet a kardokkal ékesített III. osztályú vaskoronarenddel, vagy annál magasabb, de ugyancsak kardokkal ékesített kitüntetéssel, vagy mint törzstisztet kardokkal ékesített III. osztályú vaskoronarendnél magasabb, de ugyancsak a kardokkal ékesített kitüntetéssel tüntettek ki, úgyszintén arra sem, aki legalább 75 %-os hadirokkant, végül arra sem, akik az 1939:iv. tc. 2. §-a első bekezdésének 6. pontjában, a 7720/1939. Me. számú rendelet (Rt.²⁷⁵ 1939. 1173. o.) 66. §-ában, a 2220/1941. Me. számú rendelet (Rt. 1941. 318. o.)²⁷⁶ 3. §-ában vagy a 8550/1941. Me. számú rendelet (Rt. 1941. 3744. o.)²⁷⁷ 2. §-ában meghatározott kivétel alá esik.

4. §. (1) Amennyiben a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, kihágást követ el és két hónapig, háborúban hat hónapig terjedhető elzárással büntendő, aki a jelen rendelet 1. §-ában foglalt rendelkezésnek nem tesz eleget.

(2) A pénzbüntetésre az 1928:x. tc. rendelkezései irányadók azzal az eltéréssel, hogy a pénzbüntetés legmagasabb összege az 1939:ii. tc. 212. §-ának (1) bekezdésében meghatározott mértékig terjed; a pénzbüntetés átváltoztatására pedig az említett § (4) bekezdésében foglalt rendelkezést kell alkalmazni.

(3) Az (1) bekezdésben meghatározott kihágás miatt az eljárás a közigazgatási hatóságnak, a rendőrség működési területén a m. kir. rendőrségnek mint rendőri büntető bíróságnak a hatáskörébe tartozik. Harmadfokon a belügyminiszter bírászkodik.

5. §. Ez a rendelet az 1944. évi április hó 5. napján lép hatályba. Végrehajtásáról a belügyminiszter gondoskodik.

Budapest, 1944. évi március hó 29-én.

Sztójay Döme²⁷⁸ s. k.
m. kir. miniszterelnök

275 *Magyarországi Rendeletek Tára*.

276 "A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939:iv. tc. egyes rendelkezéseinek a visszacsatolt keleti és erdélyi területen való alkalmazásáról", *Magyarországi Rendeletek Tára*, 75 (1941), I, pp. 318–325, no. 92.

277 "A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939:iv. tc. egyes rendelkezéseinek a visszafoglalt délvidéki területeken való alkalmazásáról", *Magyarországi Rendeletek Tára*, 75 (1941), IV, pp. 3747–3750, no. 848.

278 Vitéz Sztójay Döme (1883–1946) altábornagy, Magyarország berlini követe (1935–1944), miniszterelnök (1944. március 22–augusztus 29), a Szálasi-kormány alatt vezérezredes (november 28). – A Népbíróság mint háborús főbűnöst halálra ítélte, és kivégezték.

(c) Serédi Jusztinián (1884–1945) bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek levele vitéz Sztójay Döme miniszterelnöknek (1944. március vége²⁷⁹)

Kiadás:

Benoschofsky Ilona & Karsai Elek, szerk., *Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, II: 1944. május 15–1944. június 30. *A budapesti zsidóság összeköltöztetése* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1960), pp. 53–61, no. 5 (a hercegprímás körlevele a püspöki karhoz, A./3795/1944. sz., 1944. május 17); az idézet: p. 54

Idézi:

Lévai Jenő, *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről* (Budapest: Officina, 1946), pp. 98–99

(...) Az eddigi zsidótörvények rendelkezései alól kivétellett a katolikus papság, szerzetesek és szerzetesnők. A legutóbbi, zsidókra vonatkozó rendelkezéseket, különösen az 1240/1944. Me. számú rendeletet némelyek úgy magyarázzák, hogy az a fentiekre is vonatkozik. A magam részéről nem tudom elhinni, hogy azok, akik a haza érdekében a lehető legtöbbet teszik és hivatásuk révén az egyháznak papságához és szerzetesi intézményéhez tartoznak, ilyen megvetést keltő intézkedéssel sujtassanak. Legyen szabad ezért tisztelettel kérnem Excellenciádat, méltóztatásék a fentiek tekintetében magyarázó rendelkezést tenni, és az előbb nevezetteket az új zsidórendelet alól kifejezetten kivenni. Amennyiben ilyen rendelkezés nem történék, a legnagyobb sajnálatomra bár, de kénytelen lennék az egyházi személyeknek a hatágú csillag viselését megtiltani, mert hittagadás számba menne és azért egyrészt nem tűrhető, másrészt nem kívánható, hogy más vallásnak a jelvényét hordozzák. Bízom abban, hogy Nagyméltóságod megértéssel veszi soraimat és bölcs intézkedésével megakadályoz egy lehetetlen helyzetet.

(...)

279 A levélre Serédi maga hivatkozik ezzel a dárummal a későbbi körlevélben. Minthogy a törvény kelte március 29, és a hivatalos közlönyben március 31-én jelent meg, feltehető, hogy a hercegprímás a római katolikus egyházi személyekre nézve diszkriminatív rendelkezésre azonnal reagált. Ezt a rendelkezést, és csak ezt, később is többször kifogásolta a miniszterelnöknel. Április 23-án (i. h., p. 55): "(...) kérem, hogy a keresztény Magyarországon a m. kir. kormány, amelynek tagjai valamennyien keresztények, a megkeresztelteket, még ha zsidó származásúak is, tekintse keresztényeknek, következéskéül különítse el őket a zsidó vallásúaktól, minthogy ezek megkeresztelkedésük által már maguk is különválasztották magukat azoktól..." Stb.

(d) Hevesi Ferenc (1898–1952) Dohány utcai főrabbi beszéde, 1944. április

Idézi:

Lévai Jenő, *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről* (Budapest: Officina, 1946), p. 154

Fordítás:

Eugene Levai, *Black Book on the Martyrdom of Hungarian Jewry* (Zurich: The Central European Times Publishing Co. – Vienna: The Panorama Publishing Co., 1948), p. 177 (angol)

A sárga csillag nem minket szégyenít meg és aláz le, de lealázza és megszégyeníti azokat, akik azt mellünkre tűzték. Megalázza és megszégyeníti az egész magyar társadalmat, amely közömbösen tűri a nemzet életében oly sok hasznos szolgálatot teljesítő magyar zsidóság megbélyegzését. Az egyházak kötelessége volna minden hívőnek lelkére kötni, hogy ők is tűzzék fel mellükre a sárga csillagot, ezzel tüntetve a testvérietlen megkülönböztetés ellen és lehetetlenné téve a zsidóság kipécézését és veszedelembé döntését. A sárga csillag le fog kerülni a mi mellünkről, de a szégyenbélyeg örökre ott marad azok mellén, akik ezt az alávaló megbélyegzést kitalálták, de azok mellén is, akik azt szótlanul tűrték.

(e) A Zsidó Tanács felhívása a sárga csillag viselésére, 1944. április 13

Megjelent:

A Magyar Zsidók Lapja, 6, no. 15 (1944. április 13), p. 3

Újabb kiadás:

Benoschofsky Ilona & Karsai Elek, szerk., *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez, I: 1944. március 19–1944. május 15. A német megszállástól a deportálás megkezdéséig* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1958), pp. 153–156, no. 72; az idézet: p. 154

Irodalom:

Lévai Jenő, *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről* (Budapest: Officina, 1946), p. 101 (Rövidítve)

A sárga csillag

Felhívunk mindenkit, akit illet, hogy a sárga csillagot az előírás szerint okvetlenül viselje, mégpedig nemcsak az utcán és nyilvános helyeken, hanem munkahelyén, az üzletekben, tehát mindenütt, ahol a közönség akár érdeklődés, megrendelés vagy vásárlás céljából megjelenhet. A sárga csillagot a legfelső ruhadarabon, tehát a munkaköpenyen is viselni kell. A rendőrség állandóan ellenőrizteti, hogy az utcákon, éttermekben, kávéházakban, üzletekben viselik-e a sárga csillagot az arra kötelezettek.

Megállapították, hogy a rendeletnek "házon kívül" kifejezése azt jelenti, hogy mindenkinek a lakásán kívül az éppen rajta levő legfelső ruhadarabon kell viselnie a sárga csillagot, így akkor is, ha légiveszély esetén az óvóhelyen tartózkodik. A csillagot szoroson rá kell varrni a ruhadarabhoz, mert a laza feltűzést elégtelennek minősítik. Súlyt vet a hatóság arra is, hogy a csillag kanárisárga legyen.

Fontos tudnivaló tehát, hogy a legfelsőbb ruhadarabra legyen odavarrva a csillag. Kétség esetén is inkább viselje mindenki a sárga csillagot, mert csak így mentesítheti magát bármely kellemetlenségtől.

(f) Újabb komoly figyelmeztetés a sárga csillag viselése körül (Részlet), 1944. május 4

Megjelent:

Magyarországi Zsidók Lapja, 6, no. 18 (1944. május 4), p. 4

Újabb kiadás:

Benoschofsky Ilona & Karsai Elek, szerk., *Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez, I: 1944. március 19–1944. május 15. A német megszállástól a deportálás megkezdéséig* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1958), p. 297, no. 125

(...) Még mindig akadnak egyesek, férfiak, nők egyaránt, akik figyelmetlenségből vagy tájékozatlanságból nem ügyelnek arra a szigorú rendelkezésre, hogy a megkülönböztető jelet, a sárga csillagot, szabályos színben, pontos méretben és ami a legfontosabb: az előírt helyen, tehát a mindenkori felsőruházat bal mellén egyedülállóan viseljék, mégpedig úgy, hogy azt semmi, de semmi el ne takarhassa, sem állandóan, sem időlegesen. Tehát: ne hordjunk a bal hónunk alatt aktatáskát, könyvet, retikült, csomagot és más hasonlót, cigarettánkat ne fogjuk bal kézzel, a lakáson kívül hordjuk mindenütt, tehát az óvóhelyen is.

(...)

A vidéki zsidók összegyűjtése, lakóhelyük kijelölése, vagyonuk zár alá vétele

1944. április

(a) 6163/1944. Bm. VII. Res., “Zsidók lakhelyének kijelölése” (Az ügynevezett gyűjtőtábor-rendelet), 1944. április 7

Megjelent:

Nyomozati Értesítő. A Magyar Királyi Budapesti 1 Csendőrnnyomozó Alosztály házi kiadványa a Magyar Királyi Csendőrség számára, 15, no. 76 (1944. április 5)

Kiadás:

Lévai Jenő, *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről* (Budapest: Officina, 1946), pp. 126–128

Lévai Jenő, *Zsidósors Magyarországon* (Budapest: Magyar Téka, 1948), pp. 97–99

Benoschofsky Ilona & Karsai Elek, szerk., *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, I: 1944. március 19–1944. május 15. *A német megszállástól a deportálás megkezdéséig* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képvisellete, 1958), pp. 124–127, no. 59

Vértés Róbert, *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1938–1945* (Budapest: Polgár Kiadó, 1997), pp. 325–327

Ungváry Krisztián, szerk., *A második világháború* (Nemzet és Emlékezet) (Budapest: Osiris Kiadó, 2005), pp. 357–359

Fordítás:

Eugene Levai, *Black Book on the Martyrdom of Hungarian Jewry* (Zurich: The Central European Times Publishing Co. – Vienna: The Panorama Publishing Co., 1948), pp. 112–113 (angol)

Johann Weidlein, *Der ungarische Antisemitismus in Dokumenten* (Schorndorf: Selbstverlag des Verfassers, 1962), pp. 168–169 (német)

6163/1944. Bm. VII. Res.

A m. kir. kormány az országot rövid időn belül megtisztítja a zsidóktól. A tisztogatást területrészenként rendelem el, melynek eredményeként a zsidóságot nemre és korra való tekintet nélkül a kijelölt gyűjtőtáborokba kell szállítani. Városokban és nagyobb községekben később a zsidóság egy része a rendészeti hatóságok által kijelölt épületekben, illetőleg gettóban nyer elhelyezést.

Kivételt képeznek a hadi fontosságú üzemekben, bányáknál és nagyobb vállalatoknál, földbirtokoknál alkalmazott azok a szakképzett zsidók, akiknek azonnali

felváltása az üzem termelését megakadályozná. A nem hadifontosságú üzemeknél, bányáknál és nagyobb vállalatoknál azonban a felváltást azonnal végre kell hajtani és azok élére az illető vállalat, üzem stb. személyzetéből *a legmegfelelőbbet* kell teljes jogkörrel állítani. Ezeket a törvényhatóságok által kiküldött bizottságok állapítják meg. Pótlásukról a hatóságok már most gondoskodjanak. Amint azonban a leváltás lehetősége megvan, melyre a területileg illetékes közigazgatási hatóságok vezetőjének törekedni kell, hogy ez mielőbb megtörténhessék, azonnal lehetőleg egy szakképzett gondnokot jelöljön ki és állítsa az üzem vagy vállalat stb. élére teljes jogú felelősséggel.

(...)

A zsidók összeszedését a területileg illetékes rendőrség és a magyar királyi csendőrség végzi.

Szükség esetén a csendőrség, városokban a m. kir. rendőrségnek karhatalmi segílyt nyújt. A német biztonsági rendőrség tanácsadószervként a helyszínre ki fog szállni, akikkel a zavartalan együttműködésre különös súlyt helyezni.

A vármegyei törvényhatóságok a zsidók számarányához viszonyítva a megfelelő helyen és számban azonnal létesítsenek gyűjtőtáborokat. Azok helyét a közbiztonsági államtitkárnak jelentsék be.

(...)

Minden városban vagy nagyobb községben, ahol a zsidók számaránya külön zsidóépületek létesítését indokolja, ezeknek kijelölésére a rendőrhatalóságok saját hatáskörükben már most intézkedjenek, mert *a gyűjtőtáborokban csak az állambiztonsági szempontból veszélyes zsidók maradnak vissza, amíg a többiek zsidóházakban nyernek elhelyezést.* Zsidó épületül azokat az épületeket kell kijelölni, ahol a zsidók tömegesen laknak. Ezekből az ottlakó nemzsidó származásúakat a rendőrhatalóság a zsidók által kiűritett hasonló értékű és bérű lakásokba a megfelelő területrészen végrehajtott tisztogatási akció befejezését követő 30 napon belül telepítse ki, hogy a gyűjtőtáborokból kihelyezett zsidókat a zsidó épületekben annak idején azonnal el lehessen helyezni.

(...)

A zsidók összegyűjtésével és elszállításával egyidejűleg a helyi hatóságok bizottságokat jelöljenek ki, melyek a zsidók lakásait és üzleteit az eljáró rendőri és csendőri közegekkel együtt lezáratják és külön-külön azonnal lepecsételik. A kulcsokat a zsidó nevével és pontos lakcímével ellátott és lepecsételt borítékban az eljáró közegek a gyűjtőtábor parancsnokságának adják át.

Azokat a *romlandó tárgyakat* és azokat az élő állatokat, amelyek termelési célokra nem szolgálnak, a városi hatóságok és községi elöljáróságok vegyék át. Ezeket elsősorban a *honvédség* és közbiztonsági szervek, másodsorban *helyi közellátás* céljaira kell igénybevenni.

Pénzt és értéket (arany, ezüstneműek, részvények stb.) az előbb említett eljáró szervek vegyék őrizetbe és azok mindenneműségét feltüntetve rövid jegyzék és ellenjegyz-

zék ellenében adják át a városi hatóságoknak és községi előljáráóságoknak. Ezeket az értékeket a községi előljáráóságok három napon belül a tisztogatási terület központjában székelő *Nemzeti Bank fiókjához* tartoznak beszállítani. Ezeket a központokat a tisztogatási akciót vezető rendészeti szervek esetenként állapítják meg.

Az elszállítás foglyonként vonaton, szükség esetén városi, illetve községi előljáráóságok által kirendelt előfogatokon történjék. Az elszállítandó zsidók *csak a rajtuk lévő ruházatot, legfeljebb két váltás fehérneműt, és fejenként legalább 14 napi ételmezt, továbbá, legfeljebb 50 kg-os poggyászt, melyben ágyneműk, takarók, matracok súlya is bent foglaltatnak, vihetnek magukkal. Pénzt, ékszereket, arany és más értéktárgyat nem.* A zsidók összeszedését az alábbi sorrendben kell foganatosítani: kassai, marosvásárhelyi, kolozsvári, miskolci, debreceni, szegedi, pécsi, szombathelyi, székesfehérvári és budapesti *csendőrkerületek,*²⁸⁰ illetve ezek területén fekvő *rendőrhatóságok* felügyeleti területe, *legvégül Budapest székesfőváros.*

Az illetékes csendőrkerületi parancsnokságok és rendőrség rendelkezésére állnak az összes karhatalmi századok és a neki alárendelt tanalakulatok. Karhatalmak igénylésénél legyenek figyelemmel arra, hogy a kerület határának lezárása addig kell tartson, amíg a zsidók összeszedése a szomszéd kerületekben is megtörténik. Az összeszedésre vonatkozólag a csendőrkerületi parancsnokságok és rendőrfőhatóságok lépjenek egymással szoros érintkezésbe, hogy a tisztogatási akció együtt, egy időben és közösen történjen.

A lakásukon fel nem talált zsidók körözését a szokásos módon, jelen rendeletemre hivatkozással kérje. Lakásukkal egyébként úgy kell eljárni, mint az elfogott zsidókéval.

A Budapesten székelő *Zsidó Központi Tanácsot* köteleztem arra, hogy Nyíregyházán, Ungváron, Munkácson és Máramarosszigeten saját orvosaival, saját felszereléssel azonnal állítson fel *kisegítő ideiglenes kórházakat.* Ezek az orvosok fogják egyúttal ellátni a gyűjtőtáborok egészségügyi szolgálatát is.

Felhívom a hatóságok figyelmét arra is, hogy az idegen államok területéről ide menekült összes zsidók kivétel nélkül a kommunistákkal egyenlő elbánás alá esnek, tehát kivétel nélkül gyűjtőtáborokban helyezendők el.

Kétes zsidók szintén a gyűjtőtáborokba szállítandók, tisztázásuk ott történik.

Jelen rendeletem szigorúan bizalmasan kezelendő, és a hatóságok, illetve parancsnokságok vezetői felelősek azért, hogy erről senki a tisztogatási akció megkezdése előtt tudomást ne szerezzen.

Bp. 1944. ápr. 7.

Baky László

280 Lévainál (1946): VIII., IX., X., II., III., IV., V., VI., VII., I. csendőrkerületek.

Kapják: Valamennyi alispán és polgármester, Kárpátalja Kormányzói Biztosa, valamennyi csendőrkerületi parancsnokság, valamennyi csendőrnyomozó alosztály parancsnoka, m. kir. csendőrség központi nyomozóparancsnoksága, a budapesti és vidéki rendőrkapitányság, a m. kir. Állambiztonsági rendészet vezetője, a galántai csendőrhatalmi zászlóalj és a nagyváradai csendőr tanzászlóalj parancsnoka.

Ezt a rendeletemet a m. kir. csendőrség felügyelője is megkapta.

(b) A zsidók vagyonának zár alá vétele, 1944. április 14

Megjelent:

1600/1944. Me. (IV. 14), "A zsidók vagyonának bejelentéséről és zár alá vételéről",²⁸¹ *Magyarországi Rendeletek Tára*, 78 (1944), pp. 475–479

Budapesti Közlöny, 1944, no. 85 (1944. április 16), pp. 1–3 (Részlet)

Belügyi Közlöny, 49, no. 17 (1944. április 23), pp. 511–517, no. 237

Újabb kiadás:

Zsidórendeletek. (1370/1944. és 1600/1944. Me. számú rendeletek) (A Jogi Hírlap törvénytára, 838) (Budapest: Légrády ny., 1944)

Benoschofsky Ilona & Karsai Elek, szerk., *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, I: 1944. március 19–1944. május 15. A német megszállástól a deportálás megkezdéséig (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1958), pp. 170–181, no. 83/a

Balogh Margit & Gergely Jenő, szerk., *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005 (Dokumentumok)* (História Könyvtár: Okmánytárak, 2) (Budapest: História – MTA Történettudományi Intézet, 2005), pp. 767–768, no. 152 (Részletek)

1600/1944. Me. (IV. 14)

(...) 1. §. (1) Az ország területén lakó minden zsidó köteles a jelen rendelet hatályba lépésekor meglévő vagyonát az 1944. évi április hó 30. napjáig bejelenteni a lakóhelye szerint illetékes pénzügyigazgatóságnál, több lakóhely esetében annál a pénzügyigazgatóságnál, amelynek területén a jövedelem- és vagyonadókat kivetették vagy ki kellene vetni. A (...) bejelentést a kereskedelmi vagy ipari vállalatról (üzletről, üzemről) annál a pénzügyigazgatóságnál kell benyújtani, amelynek területén az általános kereseti adót, illetőleg a társulati vagyonadót kivetették vagy ki kellene vetni. A bejelentésben a vagyontárgyaknak a jelen rendelet hatályba lépésekor volt közönséges forgalmi értékét is meg kell jelölni. A bejelentést a községi elöljáróságnál (városokban a polgármesternél, Budapesten a kerületi elöljáróságnál) beszerezhető hivatalos nyomtatványon kell megtenni.

(2) Kiskorú és gondnokság alatt álló személy helyett a bejelentést törvényes képviselője, illetőleg gondnoka köteles teljesíteni. (...)

281 Hatályba lépett: 1944. április 16.

(3) Bejelentés alá esik az egész vagyon, kivéve a személyes használatra szolgáló lakásberendezési, ruházati és háztartási tárgyakat. Az utóbb említett vagyontárgyak is bejelentés alá esnek, ha együttes értékük a 10 000 pengőt meghaladja; ha ezek a vagyontárgyak a bejelentésre kötelezettel közös háztartásban élő hozzátartozók szükségleteinek kielégítésére is szolgálnak, a mentességi értékhatár minden egyes hozzátartozó után további 3 000–3 000 pengővel emelkedik. A bejelentési kötelezettség azonban minden esetben kiterjed a műtárgyakra, a szőnyegekre, az ezüstneműre és más fényűzési tárgyakra.

(4) Bejelentési kötelezettség terheli mindazokat az akár zsidó, akár nemzsidó személyeket is, akik zsidó tulajdonában lévő vagyontárgyat bármilyen címen őrizetükben tartanak.

(...)

(6) A bejelentés alá eső vagyontárgyakat, hacsak a rendelet vagy más jogszabály kivételt nem tesz, a jelen rendelet hatályba lépésétől kezdve jogügylettel sem elidegeníteni, sem elzálogosítani nem lehet.

2. §. (1) Érvénytelen az az 1944. március hó 22. napja után kötött jogügylet, amellyel a zsidó a jelen rendelet szerint bejelentés alá eső vagyontárgyát másra átruházta, kivéve ha az átruházás a zsidó üzlete körében az üzlet rendes kereskedelmi forgalmát meg nem haladó mértékben történt.

(...)

4. §. (1) Zsidó a tulajdonában lévő meghatározott (fix) kamatozású értékpapírt, részvényt (ideiglenes részvényt, részvényutalványt), szövetkezeti üzletrészről kiállított okiratot, bányarészjegyet és az ezekhez tartozó szelvényíveket (a továbbiakban: értékpapír) az 1. §-ban meghatározott bejelentésben névérték, valamint a darabszám feltüntetésével köteles felsorolni, s amennyiben az értékpapír nincs a birtokában, azt is köteles bejelenteni, hogy az értékpapír kinek a birtokában van.

(2) Zsidó a birtokában lévő értékpapírt már a bejelentés benyújtása előtt köteles a Pénzügyi Központ tagjai sorába tartozó valamely pénzügyintézetnél a jelen rendeletre utalással letétbe helyezni, s amennyiben az értékpapírnak nem tulajdonosa, megnevezni az értékpapír tulajdonosát, és megjelölni azt a jogcímet, amelynek alapján az értékpapírt birtokában tartotta. (...)

5. §. (1) A zsidó tulajdonában lévő színplatina és platinaötvözetek, továbbá, színarany és aranyötvözetek – ideértve mindenfajta aranyérmét, tört aranyat és mindenemű aranyhulladékot is –, aranyvegyületek, bánya- és hordalékarany, úgyszintén a platinából, aranyból vagy e nemes fémek felhasználásával készült tárgyak, ékszerek, valamint a drágakövek és igazgyöngyök bejelentésére és letétbe helyezésére a 4. § rendelkezéseit kell alkalmazni.

(2) A jelen § rendelkezései nem vonatkoznak a zsidó házastársak (jegyesek) jeggyűrűire, feltéve, hogy azokba drágakő vagy igazgyöngy nincs belefoglalva.

6. §. (1) Betéti könyvön, folyószámlán vagy posta-takarékpénztári csekkszámhlán alapuló követelésnek az 1. § értelmében a pénzügyigazgatósághoz való bejelentésé-

vel egyidejűleg a bejelentésre kötelezett a pénzügyetnek is köteles bejelenteni, hogy a jogosított zsidó. A bejelentés folytán a követelés zár alá helyeztetik.

(...)

18. §. (...) A rendeletnek a forgalmat korlátozó rendelkezéseitől a gazdasági élet zavartalan menete érdekében egyes esetekben a minisztérium eltérő intézkedést tehet.

Budapest, 1944. évi április hó 14-én

Sztójay Döme sk. k.
m. kir. miniszterelnök

(c) "A m. kir. minisztérium 1610/1944. Me. számú rendelete a zsidók lakásával és lakóhelyének kijelölésével kapcsolatos egyes kérdések szabályozásáról", 1944. április 14²⁸² (Részlet)

1610/1944. Me.

(...) 8. § (1). A tízezernél kisebb lélekszámú községekre vonatkozóan a törvényhatóság első tisztviselője akként rendelkezhetik, hogy a zsidók kötelesek záros határidő alatt az általa kijelölt más községbe, illetőleg városba átköltözni".

(...)

(3) Az (1) bekezdés alá eső községekben zsidó nem telepedhetik le.

(...)

9. § (2). Az (1) bekezdésben említett esetben a zsidók elhelyezéséhez szükséges lakásokról községekben a főszolgabíró, városokban a polgármester gondoskodik.

10. §. A 9. § alkalmazása körében a törvényhatóság első tisztviselője a zsidóknak meghatározott városrészben (utcákban, házakban) elhelyezésével kapcsolatban azt is elrendelheti, hogy nem zsidó személyek a zsidók részére kijelölt város-, illetőleg községrészből (utcából, házból) kiköltözzenek. Erre nem zsidó személyt csak akkor lehet kötelezni, ha részére máshol életviszonyainak és állandó keresetének megfelelő lakás áll rendelkezésére.

(...)

282 Hatályba lépett: 1944. április 28.

Az ungvári és kárpátaljai zsidók levele az ungvári rendőrfőkapitánynak

1944. április 17

Kiadás:

Karsai László, "Kárpátaljai dokumentum", *Múlt és Jövő*, ÚF 2, no. 3 (1991), p. 67 (Részletek)

Irodalom:

Karsai László, "Zsidósors Kárpátalján, 1944", *Múlt és Jövő*, ÚF 2, no. 3 (1991), pp. 60–67 / "Jewish Deportations in Carpatho-Ruthenia in 1944", *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica*, no. 101 (1995), pp. 37–49

Yeshayahu A. Jelinek, *The Carpathian Diaspora: The Jews of Subcarpathian Rus' and Mukachevo, 1848–1948* (Classics of Carpatho-Rusyn Scholarship, 13 / East European Monographs, 721) (New York: Columbia University Press, 2007), p. 292

Szívünk vérevel írjuk ezt a levelet. Éjjel-nappal sírunk és könyörgünk, hogy a Mindenható adjon Urainknak hatalmat és akaratot, hogy mentse meg életünket. Magyarország ezeréves állam és nem Mach Sanyo²⁸³ Szlovákiája. A magyar népnek van érzése, lovasias, a magyar nép velünk sír. A zsidó nép túlnyomó többsége halálos ellensége a bolsevizmusnak, amely eltiporta a vallást, ami nélkül nincs és nem is lehet élet. A zsidóság fegyelmezett, a kormány parancsait teljesíti. A megszállás alatt²⁸⁴ szüntelenül ezeréves hazánkra gondoltunk, magyarul beszéltünk és cselekedtünk. A megszabaduláskor örömeinkben sírtunk és táncoltunk, hűséges katonái akartunk lenni édes hazánknak. A zsidóság túlnyomó része soha semmit sem vett édes hazánk ellen. Vegyék el vagyonunkat, dolgoztassanak velünk, de hagyjanak minket, lakásunkat, és mentse meg életünket. Bánjanak velünk legalább úgy, mint az állatokkal, adjanak enni, kíméljék életünket. A Teremtő és a Világ számon fogja kérni szenvedésünket és életünket. A magyar nép Vezetői, a magyar nép, a magyar szent föld felelősek értünk. A magyarok és a zsidók a teremtőnek egyforma gyermekei. A magyar nép nem pogány. Méltóztassanak saját családjukra, drága szüleikre és a gyermekeikre gondolni, méltóztassanak fáradságot venni és végignézni, hogyan szállítják be a falvakból a haldokló öregeket és apró síró csecsemőket éhesen, rongyosan a szabad ég alá, a hideg éjszakákban. Méltóztassék végignézni, hogyan törik kezüket és az éghez könyörögnek az összes őslakos keresztények, magyarok, rutének egyaránt, amikor az úttesten végig látják a legbarbárabb módon szállítani az ártatlan

283 Alexander (Saňo) Mach (1902–1980) szlovák belügyminiszter (1940–1945).

284 Értsd: 1918 és 1938 között, amikor Kárpátalja Csehszlovákiához tartozott.

zsidókat, magyar állampolgárokat. Miért nem lövik mind a saját otthonukban agyon, ami sokkal humánusabb lenne. Tudjuk, nehéz a helyzet, de a zsidók ennek nem okai. Államellenes dolgot nem követtek el, ha a múltban ilyen előfordult, büntesse meg az állam annak elkövetőit, de ne irtsák ki az ártatlanokat. (...) Magyarország sose vete-medett arra, hogy ilyen rettentő módon élő-holtakká nyomorítson minket. Keresztény testvéreink saját szemeikkel látják, hogy szopós gyermekeket, öreg, beteg, mankón járó félholtakat hogyan cipelnek be, és velünk sírnak. Telepítsenek minket ki a háború után emberies módon, ha így kívánják. Megyünk édes szeretett hazánkból, melyben mi is ezer éve élünk, de addig legyünk emberek, imádhassuk Teremtőnket, édes magyar országunkban, melyért mi is sokat éhezünk. Könyörüljenek rajtunk, kegyelmezzenek meg nekünk, hogy rokonainkat, szüleinket, gyermekeinket, akiket a falvakból ide szállítottak, és akiket a legborzasztóbb ragályos betegségek fenyegetnek, hogy magunkhoz vehessük és itt élhessünk. Könyörüljenek, kegyelmezzenek még ma, minden pillanat számít. Imádkozni fogunk Magyarorszáért, népéért, kormányzójáért, vezetőiért, boldogságukért, egészségükért.

S.O.S. S.O.S. S.O.S.²⁸⁵

225

A zsidók elszállítása

1944. május 12

(a) A csendőrség munkácsi értekezletének jegyzőkönyve, 1944. május 12

Kiadás:

Frank Gabriella, szerk., *A lőrinci zsidóság története, II: Megsemmisülés (Soá)* (Budapest: Pedagógiai Intézet és Helytörténeti Gyűjtemény, 2004), pp. 39–40

<http://www.shoa.hu/munkacs.htm>

Munkácson V. hó 12-én a rendőrkapitányságon megtartott értekezleten vitéz Ferenczy István²⁸⁶ cső.²⁸⁷ alezredes elnöklete alatt dr. Uray László cső. szds.,²⁸⁸ a né-

---

285 A vészjelzés nemzetközi morzekódja, a jel az S (· · ·) és az O (– – –) morze-betűket adja: Save Our Souls, "Mentsd meg lelkeinket!".

286 Valószínűleg elírás vitéz patakfalvi Ferenczy László (1898–1946) csendőr alezredes helyett. A felsővisói születésű Ferenczy volt az összekötő tiszta a csendőrség és a Gestapo között.

287 Csendőr.

288 Százados.

metek részéről dr. Zöldi Márton gestapó-százados.²⁸⁹ Tárgyalás alá került a zsidók elszállítása, amely május 14-én veszi kezdetét. Kivételt képeznek a külföldi állampolgárságú zsidók, éspedig: az angol, amerikai, lengyel, orosz, román, bolgár, szlovák, finn, svájci, svéd, spanyol, portugál és török állampolgarok, akik előzetesen a táborból kiemelendők, rendőrségi fogdában helyezendők el, hogy ne lássák a többi elszállítását.

110 szerelvény szállítja a zsidókat Kassa állomásra, ahol is a német rendőrség veszi át a szállítmányokat. Jelzés: D.A.-Umsiedler,²⁹⁰ német munkáskitelepülés.

Egy szerelvény 3 000 főt szállít. Áll 45 G kocsiból²⁹¹ á.²⁹² 70 fő poggyással együtt és 2 C kocsiból,²⁹³ elöl és hátul az őrségnek.

A berakóállomás parancsnoka német vagy magyar cső. tiszt, ez 5 órával előbb kér az állomásfőnöktől kocsikat és helyet a berakásra, az állomástól távoli helyen.

A zsidók csak csökkentett poggyászt vihetnek magukkal, matracot, ágyat nem. Névjegyzéket kell készíteni két példányban. Egy pld. a szállítmánynál marad, egy pld-t Munkácsra a rendőrkapitányságra kell elküldeni a berakóállomás parancsnokának. Ha a vonat éjszaka indul, akkor a zsidókat nappal kell berakni.

A tábor helyétől a vasútig cső. vigyáz, útkereszteződéseknél a rendőrség. A helyet előzőleg lezárja a cső., széleken a rség,²⁹⁴ ugyanúgy kell eljárni a vasúti berakásnál is.

A tábor, gettó és útvonal feszes őrzés alatt maradjon, elzárni az utakat, amíg a zsidók mennek. 500-as csoportokban, 4-es sorokban indítandók el. Súlyos beteg zsidók és hozzátartozóik az illető helyre nézve megállapított utolsó csoporttal mennek el. Kórházi vonat lesz orvossal, ápolónővérrel, ekkor mennek a Zsidó Tanács tagjai és a kétes állampolgárságúak.

Mennek a légó és mu. szolg.²⁹⁵ Orvosok és gyógyszerészek is. A mu. szolgáltatókra nézve külön a H. M.²⁹⁶ rendelkezik.

Megtelt kocsiban a létszám a kocsi külső falára krétával feljegyezendő.

Minden kocsiból ki kell választani egy főt tanácstagnak, vízszerezésre, stb.

Polgármesteri kötelesség:

Kétnapi kenyérrel el kell látni a szállítandókat, minden lélekre 40 dkg az adag két napra. Egyéb élelem elvitele tilos.

289 Zöldi Márton (1912–1946) csendőr százados, aki szökése után Eichmann kötelékében, SS-ranggal tért vissza.

290 *Deutsche Arbeiter-Umsiedler*, "német munkás-áttelepülők".

291 G kocsi: kéttengelyes, fedett, deszka felépítménnyel ellátott, kívülről zárható tehervagon, a két világháború között a MÁV teherkocsiparkjának nagy részét ilyen kocsik tették ki, közel 40 000 volt belőlük használatban, darabárut, lovakat, embereket szállítottak rajtuk.

292 Recte: á, azaz egyenként; értsd: minden vagonban.

293 C kocsi: termes személykocsi, középátjáróval.

294 Rendőrség.

295 Munkaszolgáltatók.

296 Honvédelmi minisztérium.

A berakás napján a tábor konyhájában kávé osztandó ki az útra, ennek hiányában vízzel kell ellátni a szállítmányt.

A kenyeret a polgármester szerzi be és adja.

A polgármester arról is gondoskodik, hogy minden kocsiban vödör fedővel álljon rendelkezésre (WC céljára). Minden kocsi részére ivóvíz tárolására alkalmas kanna is legyen.

Polgármester kötelessége minden szállítmányhoz 90 lakatot kulccsal együtt beszerezni, esetleg a Tanács közbenjöttével.

Figyelemmel kell lenni arra is, hogy ha német vagonok lesznek a szállítmányban, ezek lakattal nem zárhatók csak úgy, hogy előzetesen 30 cm nagy lánc kell, és ez fogandó össze lakattal.

A kocsi feliratához krétáról is a polgármester gondoskodik.

További kötelessége a lakatkulcs felfűzéséhez zsinórt és címkét beszerezni, hogy arra a kocsi számát fel lehessen írni. Szállítmány átadása és átvétele Kassán történik meg, névsort olvasni tilos.

Polgármesteri teendő:

Elszállítás után a táborhelyeket a közig. Hatóságok útján fertőtleníteni kell. (t. orvos!²⁹⁷)

Szállításnál egyéni beutalások, egyéni akciók kiküszöbölendők.

Dr. Uray szds.: ha a szükség úgy kívánja 100 is mehet egy kocsiban. Rakhatók úgy, mint a héringek, mert a németeknek szívós emberek kellene. Aki nem bírja, elhullik. Divathölgyekre nincsen semmi szükség ott Németországban.

Nagybánya indít május 30-án 20 h 02-kor. Június 11-én, 14-én 02-kor.

Felszólalások alapján Szehor Pál nyíregyházi polgármester: nem szabad visszahagyni egy zsidót sem, menjen mind.

v. Ferenczy ales: Csak a feltétlen nélkülözhetetlen orvosok maradjanak családjukkal együtt vissza. Ezeket a német tanácsadó mondja meg, ők szakértelemmel csinálják, ők értenek hozzá, tehát a kiválogatás is az ő feladatuk.

Ha a keresztény a zsidótól átvett holmikat 48 óra alatt felhívásra visszaadja, mentesíteni kell az internálás stb. következményeitől.

vitéz Ferenczy István

(b) R. Vozáry Aladár (1895–?),²⁹⁸ “Az utolsó munkácsi zsidók”, 1944. május 22

Megjelent:

R. Vozáry Aladár, *Így történt. 1944. március 19. – 1945. január 18.* (Budapest: Halász Könyvkiadóvállalat, 1945), pp. 72–74

Irodalom:

Benoschofsky Ilona & Karsai Elek, szerk., *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, II: 1944. május 15–1944. június 30. *A budapesti zsidóság összeköltötése* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képvisellete, 1960), p. 270²⁹⁹

Filep Tamás Gusztáv, “R. Vozáry Aladár és a zsidók”, in: uő, *A humanista voksa. Írások a csehszlovákiai magyar kisebbség történetének köréből* (Pozsony: Kalligram, 2007)

Munkács, május 22.

Korán reggel megyek az utcára, amikor még kevesen járnak. Egy-egy jóismerős, ritka jóbarát melegebben szorítja meg a kezemet.

Fél 8 óra körül a Fő utcát gestapósok és a rendőr tanosztály legénysége lezárja. Előzőleg lövöldözés és riadalom zaja hallatszik a gettónak³⁰⁰ eddig még ki nem ürített részéből. Azután még hangosabb ordítózás. Hajtják, üzik, kergetik, verik a zsidókat e gettó-részből. Végtelen ez a szörnyű menet. Hatos sorokban. Gyermekek, felnőttek, férfi, nő, ifjú és agg. Mindegyiknél csak nagyon kicsi batyu lehet. A sorfalat állók és a kísérő gestapósok, meg a rendőrök ordítanak. Ütik, aki megáll azért, hogy szétesni akaró csomagját megigazítsa, vagy aki nem bírja a rohanó iramot. A férj a feleségének, az apa a gyermekének fogja a kezét. Az apró gyermeket ölben kell vinni, a nagyobbacskát rángatni, hogy szaladjon. Rémület az arcokon. Mintha a cárok korában a Szibériába irányítottak menetelnének.

298 Újságíró, 1918-ban egy különítmény parancsnoka, az 1939/44. évi országgyűlésben behívott képviselő, “nagy magyar”, a Magyar Párt egyik vezetője. A Kárpátalja “magyarajkú őslakossága jogainak, érdekeinek harcosa és szószólója. (...) Vétőt kiált az igazságtalanságnak és elnyomásnak, hangot ad az elnyomottaknak és igazságtalanságot szenvedettek jajjainak” (lapjának, *Őslakó*, 1926, mottója, idézi Halász Marianna, *A kárpátaljai magyarok életének lenyomata a csehszlovák korszakban a korabeli helyi magyar sajtó anyagai alapján*, XII. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia, 2009, http://etdk.adatbank.transindex.ro/pdf/tort_halasz.pdf). Könyve, *Elszállt a turul* (1930), mint annak idején Tersánszky Józsi Jenő írta a *Nyugat*-ban, 24, no. 3 (1931): “Mintája lehetne a komoly, férfias, nemesveretű zokszónak, amit ferdeségek, igazságtalanságok keltenek.”

299 Külföldi sajtójelentésből: “A munkácsi zsidókat, akik a gettóban voltak elhelyezve, súlyos kísérőjelenségek között 17-én reggel áthelyezték a nagyobb táborba. Az áthelyezés körülményei oly brutálisak voltak, hogy egyesek késekkel rontottak a rendőrökre. 5 zsidó életét veszítette.”

300 Munkácson 16 utcát jelöltek ki gettó gyanánt, a gettósítás április 18-án kezdődött és 30-án fejeződött be.

Borzalom fog el mindenkit.

A tömeg megállás nélkül, szakadatlanul hömpölyög. Több ezer ember. Az utolsó munkácsi zsidók. Több óráig tart ez a Fő utcán.

A mellékutcákban a vasúthoz vezető úton még jobban úzik őket. Beteg emberek, öregasszonyok, agg férfiak, akik nem bírják a rohanást, kiállanak, lelövik őket. A hullába még belerúgnak, aztán otthagyják. A kimerülteket ütlegelik. Karókkal, ostorral, gumibottal, géppisztoly- és puskatussal. Egymásután rognak össze az emberek, sivítanak a gyermekek. Verejték és vér szakad róluk. De menni, sietni, rohanni muszáj. Ennek a filmjét vajon levetítik-e majd Svájcban³⁰¹ a német szövetségesek?

A menet eleje 9 óra tájban a téglagyárba ér.³⁰² Egy barátommal a közeli többemeletes raktárépület tetejére mászunk fel s távcsővel onnan figyeljük a továbbiakat.

Ahogy az emberek beérkeznek, hosszú sorba állítják őket. Mindenüket le kell rakni. A kezükben se tarthatnak semmit. Azután továbbhajtják őket, de most már a holmijuk nélkül. Újból egyes sorokat állítanak fel. Most le kell vetkezniök. Öregnek, fiatalnak, nőnek, férfinak, gyermeknek, aggnak meztelenre. Hátrább állítják őket egy-két lépéssel. Úgy meztelenül. Alsó fehérnemű se lehet rajtuk. A ruhákat a berendelt asszonyok, a gestapósok, rendőrök megmotozzák, a zsebeket kifordítják, mindent kivesznek, halomra hánynak, a szoknya, nadrág, kabát, öltöny szarát, szélét is végigtapogatják, nincs-e bevarrva oda valami. Aki nem vetkezett gyorsan, mert a gyermekével vagy öreg szüleivel bajlódott, az ütlegelést kap érte. Az is, aki nem ugrott el kellő gyorsasággal a holmija mellől. Szinte nincs is már olyan, aki ne vérezne. A sok ember meztelenül, halálos csendben vár. A rémület iszonyú csendjében. Csak a kísérők ordítanak. Azok nem tudnak emberi hangon beszélni.

A kikutatott ruhát visszaadják. Mást nem. Az iratokat összetépik. Személytelenekké válnak. Azután az üres vagonokba hajtják az embereket. Lökik, rúgják őket. A vagon alsó lapja magas, amelyet sokan csak nehezen érnek el s így hajszolva, összezúzzák magukat vagy letapossák egymást. A hátrább lévők az előttük lévőket nyomják, mert ott a gumibot és puskatus dolgozik. Csak gyorsan, csak borzalmasan. Ez a tolongás, ez a kapaszkodás, az egymásba taposás mindennél borzalmasabb. Most már 90 embert is beleszorítanak egy vagonba. Úgy látszik, sürgős az elszállításuk. Kevés a vagon, sok a zsidó. Amikor a "berakodás" megtörtént, leláncolják, lelakatolják a vagonokat. Még dél sincs, máris több ezer ember sorsa nyert elintézését.

A szerelvény csak másnap reggel indul.³⁰³ Addig égeti a vagonokat a nap. Senki se törődik azzal, hogy mi történik bent az emberekkel.

301 Utalás a nagyváradi gettóban készített német propagandafilmre. Ezt Bernben a német követ 1944. július elején mutatta be a Svájcba akkreditált diplomatáknak. A filmben a magyar csendőrök különös durvasággal intézték a zsidók bevagonirozását, ellenben a németek, akik Kassán átvették a szerelvényeket, vizet és élelmet osztottak nekik.

302 A Sajovits-téglagyárról van szó.

303 Munkácsról május 19 és 24 között indították a deportáló szerelvényeket.

Másnap reggel indulás előtt már sok az örült közülük. De halott is. Azokkal se törődnek. Vigye csak a vonat azokat is. Ráérnek a hullákat két-három nap múlva kivenni onnan.

A kórházakból is vagonba rakják a zsidó betegeket, sőt a zsidó orvosokat is.

Néma a város. A szörnyű jelenetek hatása alatt most már rádöbbennek arra, hogy borzalmas az, ami történt. Hogy ezért még fizetni kell! Hogy ezért még számonkérnek bennünket!

(c) R. Vozáry Aladár, "Szajré, vagyis nemzeti vagyon", 1944. május 31

Megjelent:

R. Vozáry Aladár, *Így történt. 1944. március 19. – 1945. január 18.* (Budapest: Halász Könyvkiadóvállalat, 1945), pp. 84–86

Munkács, május 31.

(...) A gettó még áll. De zsidó már nincs ott. A magas falak s rajtuk a sárga alapú, fekete betűs nagy felírás hirdeti, hogy mi volt ott. Az üres gettó azonban él és mozog. A hajnali világosodó órákban már tele van emberekkel, akik kutatnak, forgatnak, motoznak. A kézikosarak, a bőröndök, amelyeket bevisznek vagy ott találnak, hamar megtelnek az újabb szajréval, vagyis a nemzeti vagyonnal. Ebből a nemzeti vagyonból elsősorban a nemzetnek lesz kára! Falusiak, városiak, gyermekek, felnőttek, férfiak, asszonyok túrják, vizsgálják állandóan a gettót. Ajtó, szekrény, fiók, láda nem marad előttük zárva. Pince, padlás, kamra, ól, farakás egyaránt tökéletesen kikutattva. Mindent elmozdítanak a helyéről, mindent felhánynak, feltúrnak. Csak a nehéz bútorok maradnak a házban, meg az értéktelen holmi, más minden gazdát cserél, kivándorol onnan. Megtörtént: a kora reggel rendőrörszem megszólít két-három, gettóból jövő, sokbatyus asszonyt:

– Honnan jönnek, mit hoznak?

– Onnan jövünk, ahol maga is járt tegnap hajnalban a feleségével, azt hozzuk, amit maguk még otthagytak – hangzik a válasz.

A rendőr nem folytatja a beszélgetést.

Otthon a fehéreneműkből, ágyneműkből kiszedik a monogramot, mossák-dugdossák a holmit és átalakítják a szerzett ruhákat. A szabók továbbra is csak alakítanak. Új munkát még hosszú ideig nem vállalnak.

A két téglagyárban van csak igazán szorgalmas, lázas munka! Fölássák a földjét, szétszedik az égetőkemencét, bontják a falakat. Egyetlen lépésnyi rögöt se hagynak felátsatlanul. Egyetlen kész téglá se marad a helyén. Érdemes dolgozni. Itt egy cipőke-nőcsös bádogdobozban órát, amott egy másik dobozban ékszer és aranyat találnak. Fogpéptubusban gyémántot. Mellette rongycsomagban téglá alatt pénzt, sok-sok milliónyi értéket. Pénz és ékszer különösen sok van. Valóságos új Kalifornia, arany-ásótelep a két téglagyár. A zsidók, deportálásuk előtt, mikor látják, hogy mindent

elvesznek tőlük, igyekeznek a még náluk maradt holmit a téglagyár területén elásni vagy elrejtetni, mivel onnan ki nem mehetnek. Minden ásónyom, minden kapavágás kihoz most valamit a földből, a rejtekhelyről. A pénz bepiszkolva, átnedvesedve, megszínesedve. Hátizsákokban viszik beváltásra egyesek a Nemzeti Bankba az összeszaggatott százasokat (a zsidók tépték széjjel, hogy ne kelljen a németeknek adniok), de a Nemzeti Bank így nem váltja be azokat. Az aranynak, ékszernek semmi baja sincs. A téglagyárban szorgalmasan, megpihenés és szó nélkül dolgozik most a cigány is. Van miért. Aki a téglagyárban “dolgozott”, annak a kezén négy-öt briliáns gyűrű, zsebében három-négy finom aranyóra, feleségének, barátnőjének pedig több arany karkötője, valódi gyöngy nyakéke. Jut a nemzeti vagyonból mindenkinek. Akik megtalálják és elprédálják, szintén a nemzet tagjai.

Az is szerencsés, akinek a háza a gettó közvetlen közelében van, vagy éppen olyan házban lakott, amelynek egyik fele gettórész volt. Így a gettólakást könnyű volt kiűritenie, a gettólakás holmiját, sőt a bútorait is, szőnyeget, a képeket és a ruhaneműt is magához venni. Az ilyen embernek nem kellett fáradoznia az igényléssel sem. Diplomás emberek, “úriemberek” is akadtak az ilyen szerencsések között. Ezek voltak a legnagyobb antiszemiták, a lehangosabb zsidózók. Megérdemlik tehát a külön részt is a nemzeti vagyonból!

226

Ország Lili

“Alkottak egy templomot az énekükkel”

1944. május 16–30 k. / 1964

Idézi:

S. Nagy Katalin, “Ország Lili héber betűi”, *Szombat*, 8, no. 9 (5757. *chesván* / 1996. november), pp. 43–44; az idézet: p. 43³⁰⁴

Irodalom:

Kovács Péter, “Egy vidéki múzeum a kultúrpolitika peremén”, *Mozgó Világ*, 25, no. 3 (1999), pp. 43–49 (a héber betűs képeket sújtó cenzurális beavatkozás Ország Lili székesfehérvári kiállításán, 1967)

Van egy élményem egy templomigényről. Amikor 44-ben egy gyűjtőtáborban voltak összegyűjtve... 24 óra múlva deportálás... Szinte ketrecben laktak, mindenki

---

304 A későbbi festőművész, Ország Lili (1926–1978) visszaemlékezése (1964) az ungvári gyűjtőtáborra. Vezetéknevét Oesterreicherről magyarosította (1948). – Ungvárról 1944. május 16 és 30 között indították a deportáló vonatokat.

egy külön kis ketrecben lakott, és... kimentek a férfiak a szabadba, és alkottak egy templomot az énekükkel. De nagyon messzire lehetett hallani az égbekiáltó szavukat, ez tény.

Azt hiszem, ez volt az első és utolsó templom, amit hallottam. (Ezt csak nagyon messziről lehet megközelíteni.) De az furcsa volt, mert az ima volt, minden pap nélkül, minden nélkül, mindenki nélkül, minden ünnep nélkül, teljesen önkéntesen mentek – csak a férfiak. Az tényleg olyan volt, hogy az ég is megmozdult...

227

Betiltott és bezúzott könyvek

1944. május–június

(a) Gondos Margit (Margalit) (1917–1999),³⁰⁵ “Temettük a könyveket”, 1944. április 30

Megjelent:

Új Élet, 2, no. 17 (1946. április 25), p. 12

Újabb kiadás:

Dobos Marianne, *A szívek kötelessége megmarad* (Budapest: Kelenföld Kiadó, 1989)

Varga Sándor [Varga-Neubauer Sándor (1920–2004)], “A magyar zsidó könyv szolgálatában. Gondosék: Sándor és Margalit”, *Múlt és Jövő*, ÚF 10, no. 2 (1998), pp. 81–87; az idézet: p. 85

(...) Kezem tétován mozog a könyvek között. A lista, melynek alapján a könyveket be kell szolgáltatnom,³⁰⁶ ott van előttem, olyan nevek szerepelnek rajta, akik előtt

---

305 Née Kövesi Margit. Férjével, Gondos Sándorral (1905–1995) 1935-től papír- és könyvkereskedést (Modern Zsidó Könyvkereskedés) vezettek Budapesten, az Andrássy út 53-ban. A zsidó könyvek beszolgáltatását előíró kormányrendelet 1944. április 30-án jelent meg. Ebben az időben Gondos Sándor munkaszolgálatos volt. Feleségével együtt 1946-ban alijázott, Haifában is magyar könyvesboltot tartott fenn. Gondos Margit Izraelben íróként is jelentkezett.

306 Ti. a zsidó szerzők könyveit. – 1944. április 30-án jelent meg az 10800/1944. Me. rendelet, “A magyar szellemi életnek a zsidó szerzők műveinek a közforgalomból való kivonása”, és újabbak is követték. A kijelölt szerzők teljes névsorát közli Benoschofsky Ilona & Karsai Elek, szerk., *Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, II: 1944. május 15–1944. június 30. *A budapesti zsidóság összeköltötése* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1960), p. 321 skk., no. 112; s legutóbb Gyurgyák János, *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet* (Budapest: Osiris Kiadó, 2001), p. 178 sk.

a nagyvilág meghajtotta az elismerés zászlóját. Írók, akiknek írása jel volt, akik új irányt mutattak az emberi szellem fejlődésének.

Martin Buber – Bibliájának pár kötete,³⁰⁷ melyet együtt fordított Franz Rosenzweig-gal, van előttem. A legklasszikusabb német nyelven fordították. Hova tegyem minden népeknek legszentebb írását, a Bibliát, melyet összezúzásra ítélték? A földre tegyem?

Minden lapján százszor van írva Isten neve – igen, legyen a Biblia az első a néma mártírok utolsó halálos menetében.

A pultra teszem a Bibliát, és utána leteszem Sigmund Freud könyveinek egyikét. Ahogy lapozgatok remegő kezemmel a könyvben, itt minden oldalon százszor van írva az “Ember” neve. – Legyen ez a második.

(...)

(b) “A papírzúzó malomban megkezdődött a munka”, 1944. június 13

Megjelent:

Függetlenség,³⁰⁸ 12, no. 135 (1944. június 17), p. 5

A papírzúzó malomban megkezdődött a munka

Megsemmisítették az eddig beszolgáltatott,

közel félmilliónyi zsidó könyvet

Vitéz Kolosváry Borcsa Mihály³⁰⁹ kormánybiztos államtitkár felszólította

a magyar közönséget, hogy tisztítsa meg könyvtárát a zsidó fércművektől

(...) Tizenkét óra után néhány perccel hatalmas társzekerek érkeztek az Első Magyar Kartonlemezgyár³¹⁰ papírzúzó malmai elé, rajtuk hatalmas tömegekben sorakoztak a beszolgáltatott zsidó könyvek. Mielőtt a munka megkezdődött volna, vitéz Kolosváry-Borcsa Mihály államtitkár, a sajtóügyek kormánybiztosa szíves szavakkal üdvözölte a német követség tagjait és a magyar sajtó képviselőit.

– Ezzel az ünnepi aktussal, melynek itt tanúi vagyunk – mondotta –, egy több, mint félévszázados egészségtelen folyamat ér véget, a zsidó szellemiség elhatalmasodását (*sic!*) a magyar szellem felett. Ez a folyamat körülbelül Kiss Józseffel³¹¹ kezdődött meg a magyar irodalomban. Ő tette meg az első félig-meddig épkezláb kísérletet a hatvanas évek végén a magyar irodalomba való behatolásra, de ez a térfoglalás a magyar szellemtől mindig távol állott és mindig örökre idegen maradt. Az a példátlan térhódítás, amelyet a zsidó szellemiség a zsidó könyvkiadó vállalatokon,

307 Martin Buber (1878–1965) és Franz Rosenzweig (1886–1929) német Biblia-fordításának első kiadása 1925-től kezdődően bibliai könyvenként jelent meg.

308 Ekkor, 1938 óta, vitéz Kolosváry-Borcsa Mihály lapja.

309 Vitéz Kolosváry-Borcsa Mihály (1896–1946) újságíró, államtitkár, a Sajtókamara elnöke.

310 Budafokon.

311 Kiss József (1843–1921) költő, 1890-től szerkesztette *A Hét* című lapot, a modern magyar irodalom első fórumát. *Zsidó dalok* című verseskötete 1868-ban jelent meg.

nyomdákon és irodalmi intézeteken keresztül alig félszázad alatt ért el, a magyar olvasóközönségnek tekintélyes részét kerítette befolyása alá.

(...)

– Amikor a március 19-iki események bekövetkeztek, első kötelességemnek tartottam, hogy a mérgező zsidó betűt kiküszöböljem a magyar irodalomból. Én vállaltam a könyvégető liberális oldalról annyiszor elítélt és barbárnak minősített szerepét, mert ezt az irodalmat ki kell tépni a magyar szellemi életből. Az ide érkezett könyvek szétzúzása az első lépés, s első felvonásként körülbelül 500 000 zsidó könyv fog megsemmisülni. Ezzel a ténnyel együtt komoly nemzetgazdasági feladatot is teljesítenek, amikor újból nyersanyaggá válnak, papírrá, a magyar szellemi élet nyersanyagává.

– A zsidó könyvek megsemmisítéséről kiadott rendelkezés, mint ismeretes, kizárólag a tudományos kutatás céljaira engedi meg közkönyvtáraknak zárolt anyagaként a zsidó irodalom termékeinek megtartását, a többi mind megsemmisül. (...) A magyar szellemi életnek tökéletesen meg kell tisztulnia, s ezért elvárjuk, hogy minden magyar ember beszolgáltatassa a könyvtárában levő zsidó munkákat, vagy gyűjtőhelyekre, vagy a Zsidókérdést Kutató Intézetbe.³¹²

– Végül nem mulaszthatom el ebből az alkalomból megemlékezni két nagy magyar szellemisségről, akik sohasem szüntek meg hangoztatni a kíméletlen harcot a zsidósággal, a zsidóság szellemi befolyásával szemben: Prohászka Ottokárra és Gömbös Gyulára emlékezünk, amikor a tisztítás nagy munkáját ma elkezdhattük.

Tegnap délben 12 órakor a sajtóüggyek kormánybiztosának, valamint a magyar sajtó és a német követség képviselőinek jelenlétében megkezdték a zsidó könyvek szétzúzását. Eddig összesen 447 627 érkezett be, ami 22 vagon papírnak felel meg. Kolosváry-Borcsa Mihály bejelentette, hogy az első jegyzékben 120 magyarországi és 35 külföldi zsidó író műveit foglalták le, és ezt az akciót követik majd újabb sorozatok. A kormánybiztos beszédének elhangzása után kezébe vette Kiss József verseskötetét és elolvastatta a *Legenda* című versét. Utána behajította a kötetet a hatalmas zúzóba, majd bedobta a német zsidó emigráns Franz Werfel: *Musa Dagh* című művét.³¹³ Ellobbanak a magnézium-lámpák, majd a gyár munkásai egymásután hajigálták be a súlyos köteteket, amelyben pillanatok alatt szürkés péppé vált mindaz, ami egy fél évszázadon át mételgette a lelket.

312 A Zsidókérdés(t)-Kutató Magyar Intézetet Bosnyák 1942-ben Endre László, akkor gödöllői alispán, támogatásával alapította, szabályzatát a belügyminiszter (adminisztratív államtitkár: Endre László) 1944. április 15-én hagyta jóvá, a Vörösmarty tér 4-ben működött.

313 Werfel (1890–1945) *Musa Dagh* című regénye (1933) a törökországi örményeken 1915-ben elkövetett tömegmészárlásokról szól; tartalmára és hangnemére a nemzetiszocialisták különösen érzékenyek voltak.

Mit lehetne tenni?

(Vita a Zsidó Tanács elnökével)

1944. június 10

Megjelent:

Munkácsi Ernő, "Hogy történt?, XXVII: (...) Belső mozgolódás a zsidótanács ellen", *Új Élet*, 2, no. 27 (1946, július 4), p. 7–8

Újabb kiadás:

Munkácsi Ernő, *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához* (1946) (Budapest: Renaissance Kiadás, 1947), pp. 118–119 (Részlet)

Irodalom:

Denis Silagi [Szilágyi Dénes], "A Foiled Jewish Political Venture in Hungary, 1939–1942", in: Randolph L. Braham, Ed., *The Tragedy of Hungarian Jewry* (New York: Columbia University Press, 1986), pp. 191–235, kül. p. 234 sk.

Randolph L. Braham, *The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary* (East European Monographs, 350) (New York: Columbia University Press, 1994), p. 700 skk. / *A népiértés politikája. A Holocaust Magyarországon* (Budapest: Belvárosi Könyvkiadó, 1997), I, p. 666 skk.

Christian Gerlach & Götz Aly, *Das letzte Kapitel. Realpolitik, Ideologie und der Mord an den ungarischen Juden, 1944/1945* (Stuttgart – München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2002), p. 302 / *Az utolsó fejezet. Reálpolitika, ideológia és a magyar zsidók legyilkolása, 1944/1945* (Budapest: Noran, 2005), p. 248 sk.

(...) Az elégedetlenekhez csatlakozott a pesti hitközség elöljáróságának néhány tagja is, akik nem tartoztak egyúttal a zsidó tanácshoz s az ügyek intézésében így nem vettek részt és csak kívülről szemlélték az eseményeket. Ezek erősen bírálták a tanács magatartását, és egyesek nem rejtették véka alá véleményüket, sőt azt sem, hogy egy belső megmozdulás esetén nyíltan is kiállnak.

Sok ilyen belső torzszalkodás után június 10-e körül alkalom nyílt, hogy a két tábor szembenézzon egymással.³¹⁴ Az elégedetlenek közölték a tanács elnökével, hogy aggodalmuknak hangot akarnak adni és beszélni akarnak vele. Délután 5 óra tájban fogadta Stern Samu³¹⁵ a népes küldöttséget, amelynek szónoka dr. Varga Imre fiatal pesti orvos³¹⁶ volt. A küldöttségben az ifjabb nemzedékhez tartozó cionisták

314 A megbeszélés dátuma éppen június 10, az a nap, amelyen a "trianoni" Magyarország területén is megkezdődött a zsidók deportálása.

315 Abban az időben a Zsidó Tanács elnöke.

316 Tamási Varga Imre (1897–1944) személyét illetően Szilágyi Dénes / Denis Silagi (1912–2007) később, i. m. (1986), helyreigazította és kiegészítette Munkácsi leírását. Varga korábban is

mellett a munkaszolgálatban megedződött, aktív ellenállásra hajló és baloldali emberek is részt vettek. Az utóbbiak először voltak aktív szereplők a Síp utcában. Ott volt a pesti előljárásság 2 tagja és a Pártfogó Iroda főtitkára is. Egyébként is ez volt az első eset arra, hogy a hónapok óta suttogó elégedetlenek nyíltan meg merjék mondani véleményüket a tanácscsal szemben, amely befelé mindenható úr volt. Dr. Varga exaltáltan, igen szenvedélyesen beszélt: “Nem látják-e – mondotta –, nem akarják tudomásul venni, hogy apáinkat, anyáinkat, testvéreinket hetvenedmagukkal taszítják be csendőrszuronyokkal a vagonokba, ahol emberganéban hurcolják őket ismeretlenségbe, a megsemmisülésbe? Lehet ezt tovább tűrni, szabad-e megelégedni beadványokkal és alázatos kérésekkel, s nem kellene-e az egész a keresztény társadalom előtt feltárni? Ki kell ordítani a nagyvilágba, hogy meggyilkolnak minket, ellent kell állani és nem szabad tovább gyáván engedelmessé válni!” Az előljárássági ülésterem, ahol ez a beszéd elhangzott, tele volt. Mindenkit magával ragadott ez az őszinte hang, a bátor kiállásra való felhívás, amely néma csendben hangzott el, és bár várni lehetett volna az előzményekből és fogadkozásokból, hogy további felszólalások fognak következni, de minden folytatás elmaradt. A tanács elnöke nyugodtan és szárazon válaszolt: “A zsidó tanács mindent elkövet. A deportálásokról minden olyan jelentős hatósági és egyházi tényezőt felvilágosítottak, akinek támogatására számítani lehet. Sajnos, a németek parancsolnak, és a magyar hatóságok vagy nem tudnak, vagy nem akarnak ellenállni. Zsidó ellenállás hiábavaló véráldozat lenne, ami percek alatt összeroppanna és elképzelhetetlenül súlyosbítaná a többiek helyzetét. A tanács teljesítette és teljesíteni fogja kötelességét.” Az elnök e rövid válasz elmondása után kisietett a teremből, ahol még egy ideig izgatott hangulatban tárgyalták dr. Varga beszédét és azt, hogy mit lehetne tenni és miként lehetne a tanács működésénél jobban vinni az ügyeket. Másnap híre jött, hogy dr. Varga öngyilkos lett afeletti kétségbeesésében, hogy szavainak nem volt meg a kellő visszhangja és fogantja. Budapest zsidósága nem ismételte meg a varsói felkelést!³¹⁷

(...)

---

megpróbálta Stern Samut rávenni egy fegyveres zsidó ellenállás előkészítésére vagy jóváhagyására. Stern válaszul azzal fenyegette meg, hogy jelentést fog tenni a Gestapónak, mert a terv az egész zsidó közösség létét sodorja veszélybe. A neves fogorvos Varga öngyilkosságának oka az lehetett, hogy félt, Stern valóban feljelenti. Az orvos egyébként Szilágyi zsidó nemzeti mozgalmának (Zsidó Munkaközösség) vezetői közé tartozott. Nézeteire – “a zsidóság teljes kivándoroltatása (...) a háború lezajlása után” – határozott elhatárolódással reagál Ortutay Gyula egyik naplójegyzete: *Napló*, I: 1938–1954 (Pécs: Alexandra, 2009) (1941. 8. 1).

317 Utalás a varsói gettóban a németek ellen folytatott hosszú, vakmerő és hősiességű fegyveres harcra (1943. április 19–május 16).

“A keresztény magyar társadalomhoz!”

1944. június

Kiadás:

Lévai Jenő, *Szürke könyv: magyar zsidók megmentéséről* ([Budapest]: Officina, [1946]), pp. 157–160

Munkácsi Ernő, *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához* (1946) (Budapest: Renaissance Kiadás, 1947), pp. 121–123 (Részlet)

Lévai Jenő, *Zsidósors Magyarországon* (Budapest: Magyar Téka, 1948), pp. 163–166

Fordítás:

Eugene Levai, *Black Book on the Martyrdom of Hungarian Jewry* (Zurich: The Central European Times Publishing Co. – Vienna: The Panorama Publishing Co., 1948), pp. 178–181 (angol)

Irodalom:

Gideon Hausner, *Justice in Jerusalem* (New York: Harper & Row, 1966, 1968² / London: Nelson, 1967) / *Ítélet Jeruzsálemben. Az Eichmann-per története* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1984; átdolgozott teljes kiadás, Budapest: Oliver Games International Könyvkiadó, 2004²), p. 208

A keresztény magyar társadalomhoz!³¹⁸

A keresztény magyar társadalomhoz fordul tragikus sorsának huszonnegyedik órájában és emeli fel kérő szavát a magyar zsidóság. Azokhoz fordul, akikkel egy évezred óta jóban-rosszban együtt élt ebben a hazában, amelynek porában nyugosznak elődei, apáink, nagyapáink.

Nem szólaltunk meg akkor, amidőn vagyonunktól megfosztattunk, emberi méltóságunkat és polgári megbecsülésünket elvesztettük. És ezt a végső lépést akkor sem tettük meg, amikor családi tűzhelyünkéből kivetettek. Most azonban közvetlenül – meztelen életünkről van szó. Sőt, ezt a mondatot leírni is fájdalmas, már csak a magyar zsidóság egy részének életéről.

318 A szöveget az orthodox Zsidó Népasztal gépén sokszorosították. Keletkezéséről részletesebben ír Munkácsi Ernő, i. m., p. 119 skk. Biztosan még július első napjai – a vidéki zsidók deportálásának befejezése – előtt íródott. Példányait a Síp utcában, a rabbisági szobában kötegelve találták meg. (Ami azt jelenti, hogy szerzői nem tudták terjeszteni.) A rendőrség augusztus 11-én letartóztatta Grünwald (később: Grünvald) Fülöpöt (1887–1964) és Grünwald Jenőt, a Zsidó Gimnázium tanárait, Herskovits Fábián (1907–1982) rabbit és másokat. Előbb a Svábhegyen, majd Csillaghegyen detektívek, illetve a Nemzeti Számonkérőszék nyomozói vallatták őket, csak a Lakatos-kormány alatt, szeptember 14-én szabadultak. (A detektívek szimata jó volt, de nem értek el mindenkit, aki részt vett a szövegezésben és sokszorosításban.)

Fel kell tárnunk a keresztény magyar társadalom előtt, hogy hosszú hetek óta a magyar zsidóság százezreit külföldre deportálják olyan tragikus körülmények között, amelyeknek nincsen párja a világtörténelemben.

(...)

A zsidóságot még ellenségei sem illetik a váddal, hogy nem követi hűen a kiadott rendelkezéseket, és mégis megindultak az ország minden részéből a halálvonatok. Eddig majdnem 500 000 embert deportáltak. Noha a vonatkozó kormányrendelet csakis arról szólott, hogy a zsidókat elkülönített városrészekben helyezték el, a valóságban a rendeletben említett elkülönített városrészek (gettók) iszonyatos internálótáborok lettek, ahonnan még rosszabb élelehetőségű feltételek mellett városkörnyéki téglagyárakba, elhagyott malmok romjai közé zsúfolták össze a vidék zsidóságát.

Ezekből az internálótáborokból vitték ki őket a deportációs vonatokba, úgy, hogy egy-egy teherkocsiba 70–80 embert zsúfoltak össze, puskatussal és szuronyokkal, korbáccsal hajszolva őket. A vagonok gyenge szellőztető nyílásán kívül más levegőt nem engedtek neki. Minden holmitól és pénztől megfosztva, pokróc vagy szalma nélkül utaznak ezek a szerencsétlenek napokon át leplombált vagonokban. Élelmül néhány kenyeret hagytak. Ezenkívül két vödört, egyet vízzel telítve és egyet az emberi szükségletek számára. Így indultak el idegen országokba.

Még bizonyos megnyugvással töltött volna el, ha munkaképes testvéreinket viszik munkára. De ezekben a vagonokban minden válogatás nélkül zsúfolták össze az aggyastyánokat, csecsemőket, sőt sokszor kórházból frissen operált súlyos betegek, terhes asszonyok hordágyon kerültek marhaszállító vagonokba, rettentő kegyetlenség közepe.

(...)

Vajon a történelem előtt igazolható lesz-e az, hogy a magyar állampolgárok hat százalékát, majdnem egymillió embert meghallgatás és bírói ítélet nélkül deportálásra ítélték és pusztulásba döntöttek?!

(...)

A végveszedelem ez órájában csupán arra hivatkozunk, hogy az 1941. évi népszámláláson, a zsidóság üldöztetésének már válságos és megkísértő óráiban a magyarországi zsidóság túlnyomó része nemcsak magyar anyanyelvűnek, hanem magyar nemzetiségűnek is vallotta magát.

Lehet, hogy a magyar nemzet azt látja helyesnek, hogy a zsidóságot kivesse testéből, de hogyan jelenthetné ez – a mindig lovagias magyar nemzet körében – tehetetlen öregek, csecsemők, háborúban megvakult, végtagjaikat veszített hadirokkantak, fegyvertelen, védtelen ember kegyetlen kiirtását.

Találtassék mód – a semleges államokkal érintkezésbe lépve – arra, hogy a magyar zsidóság még megmaradt néhány százezer tagja kivándorolhasson. (...)

Gyermekeink, öregeink, védtelen asszonyaink, mindannyiunk nevében – akikre a végső pusztulás vár – felemeljük esdeklő szavunkat a keresztény-magyar társadalomhoz.

Hiszünk a magyar nemzet igazságérzetében, amely a világ népeitől is igazságot vár és követel, és amely nem kívánhatja, nem engedheti ártatlanoknak ezt a szörnyű pusztulását.

De ha puszta életünkért esdeklő szavunk hiába lenne, akkor csak az a kérésünk a magyar nemzethez, hogy a deportálást megelőző és azt kísérő borzalmak és kegyetlenségek elhagyásával vessen véget szenvedéseinknek, hogy legalább szülőföldünkön legyünk eltemetve.

230

“Jelszavunk legyen: Nem megyünk a halálvonatra!”

1944. június második fele

Kiadás:

Karsai Elek, szerk., *Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, III: 1944. május 26–1944. október 15. A budapesti zsidóság deportálásának felfüggesztése (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1967), pp. 32–33, no. 15/b (és fénykép)³¹⁹

Irodalom:

Munkácsi Ernő, *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához* (1946) (Budapest: Renaissance Kiadás, 1947), p. 119 skk.

Komoróczy Géza, “A túlélés zsidó stratégiái Magyarországon 1944-ben”, in: *A személyiség burkai. Írások, tanulmányok a 60 éves Majtényi László tiszteletére* (Budapest: Eötvös Károly Intézet, 2010), pp. 217–234

Szeretett Zsidó Testvéreim!

Belső együttérzéssel fordulunk hozzátok a végső, a halálos veszedelem e napjaiban.

Legyetek erősek, mindenre elszántak. Méltók mártírhőseink hosszú sorához. Vezetőinkben csalódtunk, ijedten, csúfosan elmenekültek, vagy mentességi igazolványt kunyeráltak maguknak. Még a cionista mozgalom irányítói is – megfedkezve a nemzeti sorsközösségről – alija-listákat állítottak össze³²⁰ fondorlatos praktikákkal.

---

319 Írógépen írt fogalmazvány. Valószínűleg nem került ki az utcára. Grünvald Fülöp hagyatékában maradt fenn.

320 Talán utalás a Kasztner-vonat szervezésére.

Magunkra maradtunk. Zsidó tömegek: Fel a szívekkel!³²¹ Mi nem kecsegtetünk benneteket menekülő étellel, csak szebb, dicsőbb elmúlással. Méltóbb halált szánunk nektek, gyermekeiteknek, öregeiteknek és asszonyaitoknak.

Ne legyünk olyanok, mint a nyáj, melyet mézszárszékre visznek.³²² Ne engedjük magunkat a messi idegenbe hurcolni a legborzalmasabb körülmények között, ahol különben is gázkamrákba és krematóriumokba kerülünk.

[Ne³²³ legyünk renegátok, ne akarjunk gyáván tülekedve a kereszt oltalma alá menekülni (...)]

De ne legyetek öngyilkosok sem, mint már – sajnos – annyian testvéreink közül. Nem! Nincsen bennünk büntudat, mely halálba kergetne, csak zsidóságunk ellen vétettünk nagyot.

Ki az utcára! Jelszavunk legyen:

“Nem megyünk a halálvonatra! Itt löjjetek bennünket halomra!”

Szenteljük meg önfeláldozásunkkal az Örökkévaló nevét, és megújhódó zsidó népünknek szerezzünk becsületet. Mutassunk bátorságot!

A félkarú hős Trumpeldorral³²⁴ valljuk: a bátorság, a becsület, ha nemzeti érzésből fakad, többet ér, mint az élet.

Adonaj, hejé ozer lonu. Az Úr legyen segítségünk.

231

Egy téglagyárban

1944. június vége

“Pro memoria” Serédi Jusztinián hercegprímás részére (Részlet)

Kiadás:

Karsai Elek, szerk., *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, III: 1944. május 26–1944. október 15. *A budapesti zsidóság deportálásának felfüggesztése* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1967), pp. 312–317, no. 151; az idézet: p. 313

---

321 Értsd: Bízatok! Thr. 3,41. – A formulát (lat. *Sursum corda*) használja a keresztény liturgia is (az Anaphora / Eukharisztia bevezető szakaszában).

322 Vö. Jes. 53,7.

323 Kézvel írt betoldás (9 sor) a lap alján; nagyobb része kibetűzhetetlen.

324 Jozsef Trumpeldor (1880–1920) az orosz–japán háborúban (1904–1905) elvesztette fél karját, az első világháborúban a Zsidó Légiónban harcolt, a háború után Palesztinában a *jisuv* önvédelmét szervezte, Tel Hajnál arab terroristák elleni védekező harcban hősi halált halt, emlékeit a cionista mozgalom mint példaképet ápolta.

(...) Budakalász környékére³²⁵ (...) – a tábornak nevezett területre – szállították a főváros környékéről a lakosságot nem, kor, egészségi állapot, foglalkozás és szellemi színvonalra minden tekintet nélkül.

E tábor valóságban egy elhagyatott téglagyár területén volt, amelyen az egészségügyi, élelmezési vagy az időjárás viszontagságától bármennyire megóvó berendezések teljességgel hiányoztak. Súlyos betegek, szülő nők, elkülönítés nélkül és az orvosi ellátás minden lehetőségét kizáróan zsúfoltatták a táborban mindjobban növekvő tömeg közé. Tisztálkodási lehetőséget a legegyszerűbb mértékben sem bocsátottak rendelkezésre. Az idehurcolt személyek semmiféle személyes használati cikket, személyazonossági igazolványt magukkal nem vihetek, és amennyiben az elhurcoláskor ilyeneknek birtokában voltak, azokat az eljáró csendőrök elkobozták és meg is semmisítették. Az összezsúfoltak élelmezéséről gondoskodás nem történt, és csupán elvértve, egyesek jótékonyaságából juthattak valamelyes élelemhez.

A tábor foglyait kb. egyheti sanyargatás után vagonokba rakták, ami a szokott módon, kb. 70 embernek egy teherkocsiba való zsúfolásával történt. A vagonokat azután Németország felé irányították. Azóta róluk nincs hír.

Meg kell mondanunk, hogy az ily módon deportáltak között vannak úgynevezett hadiüzemi munkások is, akiket a csendőrök legtöbbször a hadiüzemi parancsnok tiltakozása ellenére szedtek össze és vittek el a táborba. Az ily elszállításoknál nem állott mód arra sem, hogy az illetők a legszükségesebb ruhaneműt magukkal vihesék vagy hogy elszállításukról családjukat értesíthessék. A családtagoknak tehát legközelebbi hozzátartozóik hollétéről még hetek után sincs értesülésük.

(...)

232

Ember Mária

Magyar katona a vagonajtóban

1944. június

Ember Mária (1931–2001), *Hajtűkanyar* (1974) (Részlet)

(...) Amíg azok ketten a vödrökkel jártak, benézett a félretolt vasajtón egy magyar katona. Sápadt fiatalember, kis szőke bajusszal.

– Gyorsan – mondta, majdnem suttogva –, amíg a németek a restiben vannak, tegyék ki ide, az ajtó nyílásába, ami pénz, arany, érték még van. Maguk azt úgysem fogják már használni. Pipereholmi, finom fehérnemű is lehet. Selyemharisnya. Mi-

---

³²⁵ Békásmegyer–Budakalász.

ért jusson a németeknek, akkor már inkább a szegény magyar katonának. Elfordulok, nem nézem, kié volt. Tegyük csak ki hamar. Nem fogják megbánni.

Az ajtóban görnyedő férfiak közül megmozdult az egyik. Utánakémlt, azután befelé fordult. Tényleg odébbment – mondta. – Nem tudom, talán valóban kellene valamit... Én a magam részéről... – levette a kalapját, felfordította, a zsebéből kivett egy összehajtogatott fehér zsebkendőt, beledobta. – Nem látszott rosszindulatúnak – tette hozzá.

A kalap körbejárt. Anyu habozva előhúzott egy Caola-szappant. Nem adott mindeki, de a kalap azért karimáig megtelt. A férfi teljes hosszában felállt az ajtórésben, leste, mikor jön már vissza a katona. Nem kellett volna – mondta Anyunak Nelly néni. Magam sem tudom – felelte Anyu. Az a furcsa, hangsúlytalan beszéde... Talán jobb, ha nem haragítjuk magunkra. Nekem gyerekeim van.

A katona felnyújtott egy oldalzsákot. Hamar – súgta –, döntsék bele. A vagonajtó merev kivágatában csak a feje látszott, nyaktól, szomorú volt az arca.

– Legalább azt próbálták volna kiszedni belőle, hová visznek – ocsúdott fel később valaki. Erős férfi volt, viharkabátja cakkos vállrésze még izmosabbnak mutatta. Felhúzószkódott a némán gubbasztók közül. Legalább megtudtak tőle valamit? – fordult az ajtóban ülőkhöz. – Maga milyen joga befolyásolt itt másokat? – támadt rá a férfitra, aki a kalapját adta.

– Akkor lett volna nagyhangú – mordult rá amaz. Egy öregasszony a közelben, aki szintén adott, kárörvendően nevetett. Akkor lett volna okos, így igaz – bólogtatt, vagy talán csóválta a fejét, nem lehetett pontosan tudni. (...)

Az ajtónyílásban újabb magyar tűnt fel. Ide figyeljenek – szólt be. – Szedjék össze gyorsan, amit még rejtegetnek. Ne mondják, hogy nincs. Tudja azt mindenki, hogy maguknak még a bőrük alatt is pénz van. A németek úgymint agyonlőnek mindenkit, akinél akár egy százpengőst is találnak. Karikagyűrűt, cigarettát...

A vállas férfi az ajtónál termett. Hordja el magát, hallja! – kiáltott a katonára. – Addig fusson, amíg nem szólunk a németeknek mi!

A katona leguggolt. A feje napbarnított, pirospozsgás arca mindenestre eltűnt a nyílásból. De a puska tusával akkorát vágott a férfi lába szárára, hogy az felüvöltve megingott, lábához kapva oldalra dőlt (...).

(...)

Az ajtót időközben betolták, a vonat rántott egyet magán (...).

Később a sötétben megszólalt egy álmodozó női hang: Ha igazat mond az a katona... hogy mindenkit agyonlőnek, akinél... nálam még maradt egy százpengős. Összetépném apróra... ha volnának szívesek... kidobni az ablakon...

Vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó

“Indokolatlan kegyetlenség és embertelenség”

1944. június

(a) Leirat vitéz Sztójay Döme miniszterelnökhöz, 1944. június első fele

Kiadás:

Szinai Miklós & Szűcs László, szerk., *Horthy Miklós titkos iratai* (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1963²), pp. 450–454, no. 85

Fordítás:

The Confidential Papers of Admiral Horthy. Prepared for the press and introduced by Miklós Szinai and László Szűcs (Budapest: Corvina Press, 1963)

(...) Tudatában voltam (...) annak, hogy e kormánynak az adott kényszerhelyzetben számos olyan intézkedést is kell tennie, amelyeket nem tartok helyesnek, s amelyekért nem vállalhatom a felelősséget.

Ezek között az intézkedések között szerepel a zsidókérdésnek nem a magyar gondolkodásmódnak, a magyar viszonyoknak és ezekhez képest a magyar érdekeknek megfelelő kezelése.

Mindenekelőtt világos, hogy ami ezen a vonalon német intézkedés, vagy ami német kívánságra tett kormányintézkedés volt, azt nem állhatott módomban megakadályozni, így e tekintetben passzivitásra voltam kényszerítve. Bár ilyképp a tett intézkedésekről nemcsak előzetesen nem szereztem tudomást, hanem utólag sincs mindenről tájékoztatásom, mégis az utóbbi időkben olyan értesüléseket kaptam, hogy ezen a vonalon számos vonatkozásban több történt nálunk, mint maguknál a németeknél, részint pedig olyan brutális, sőt olykor embertelen módon, ahogyan maguknál a németeknél sem történtek az intézkedések. Noha nekünk a múltak hibái folytán a német viszonylathoz képest összehasonlíthatatlanul nagyobb arányú zsidóságunk van, s részesedésük a gazdasági életben, az ipar, a kereskedelem ellátásában, továbbá, különösen a mérnöki munka terén, sőt a mai háborús viszonyok között különösen igénybe vett orvosi teendők ellátása körül sokkal nagyobb mérvű, mint az a Német Birodalomban volt – mégis nálunk továbbmenő intézkedések történtek a gazdasági élet ellátásáról s általában mindennemű munkából való kikapcsolásuk terén, mint magában a Német Birodalomban egy évek során át tartó akció folyamán. Ezenfelül az intézkedések végrehajtása során sokszor olyan indokolatlan kegyetlenség és embertelenség jutott kifejezésre, ami különösen a gazdaságilag hasznosítható

vagy pótolhatatlan szakmunkára még mindig szükséges zsidókkal szemben a Német Birodalomban sem érvényesült.

Szükségesnek tartom, hogy ebben a két vonatkozásban, a túlzások megszüntetése érdekében a megfelelő intézkedések haladéktalanul megtörténjenek, minthogy azok nem járhatnak a németekkel szemben az összhang megzavarásának veszélyével.

Határozott kívánságom tehát, hogy a kormány részéről sürgősen történjenek meg a szükséges intézkedések az iránt, hogy olyan foglalkozási ágakban, így például különösen a mérnöki, valamint az orvosi munka terén, továbbá, általában az iparüzés vagy különös tanultságot, illetve gyakorlatot igénylő munkák terén, ahol a zsidók munkája nem nélkülözhető, illetve ez idő szerint nem pótolható, vagy annak kiesése a gazdasági életben zökkenést vagy a kívánatos ipari termelés csökkenését eredményezné, az illető zsidók működésük helyéről ne távolíttassanak el, munkájukat zavaró intézkedések velük szemben ne tétessenek, illetőleg munkájukban ne gátolttassanak. Kívánom azt is, hogy a zsidók körén belül méltányos megkülönböztetés tétessék a már keresztény vallású zsidók javára. Egyben óhajtom, hogy a gazdaságilag különösen értékes egyénekkal, továbbá, a már régebben kikeresztelkedett zsidókkal vagy olyanokkal szemben, akik ugyan zsidó származásúak, de már valamely keresztény felekezet tagja gyanánt születtek, ezenfelül a haza körül a múltban szerzett jelentős érdemek folytán különösen méltányos vagy keresztény emberiességi okokból kivételesen indokolt esetekben részemre általános kegyelmi jogkörömnek megfelelő módon, kegyelmi úton a zsidókra vonatkozó rendelkezések alóli mentesítés jogának a magyar királyi belügyminiszter ellenjegyzése mellett való gyakorlása iránt a szükséges intézkedések sürgősen megtörténjenek.

Az indokolatlan túlzások, különösen kegyetlen és számos esetben embertelen intézkedések folytatásának elkerülése érdekében óhajtom továbbá, hogy a magyar királyi Belügyminisztériumban a zsidók ügyeinek irányítása dr. vitéz Endre László államtitkár³²⁶ kezéből kivéssék, s helyette ezzel, előzetes hozzájárulásom kikérése mellett, egy megbízható, megfelelő személy bizassék meg, továbbá, hogy a karhatalom részére a vonatkozó utasítások kiadásával eddig foglalkozó Baky László államtitkárnak ettől az állásától való felmentése iránt hozzám mielőbb előterjesztés tétessék, annál is inkább, mert a közvélemény jelentős részében is a nevezettek szerepelnek a túlzott intézkedésekért felelős személyek gyanánt.

(...)

326 Vitéz Endre László (1895–1946) a Sztójay-kormányban (1944. március 28–augusztus 19) a belügyminisztérium adminisztratív államtitkára. – A Népbíróóság mint háborús főbűnöst halálra ítélte, és kivégezték.

(b) Nyilatkozat-tervezet a kormányzó részére a Koronatanács ülésére, 1944. június 26 (Részlet)³²⁷

Kiadás:

Karsai Elek, szerk., *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, III: 1944. május 26–1944. október 15. *A budapesti zsidóság deportálásának felfüggesztése* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1967), pp. 3–6, no. 1

(...) Legjobb szeretném azt a kegyetlen és nem a magyar természethez illő megoldást, hogy innen a zsidók deportáltatnak, egyáltalába leállítani.

Ha azonban a kormány szerint ezt a németek követelik, ebből nem engednek, vagyis ezen a vonalon kényszer áll fenn, akkor sem engedhetem, hogy ebben a magyar csendőrség működjön közre. Akkor csinálja azt, amit a németek akarnak, az itt lévő német karhatalom.

(...)

A közvélemény tudja, hogy több történt ezen a vonalon, mint amit a németek kívántak, és sok helyen kegyetlenségek és embertelenségek követték el. Ezt a közvélemény is Endre László és Bakó László államtitkároknak tulajdonítja.

(...)

234

Ravasz László (1882–1975) dunamelléki református püspök³²⁸

“Általános tájékoztatója arról, hogy a magyar evangéliumi egyházak mit tettek a legújabb időkben a zsidókérdéssel kapcsolatban”

1944. június 21–26

Kézirat:

Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, C 141/16

Kiadás:

Majsai Tamás, *Budapesti Negyed*, 3, no. 2 (8) (1995. tavasz), pp. 176–180³²⁹

---

327 A tervezetet Ambrózy Gyula (1884–1954), a kormányzói kabinetiroda vezetője állította össze.

328 1921 óta a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke, 1944-ben az egyetemes konvent lelkesi elnöke, rangidős református püspök, a felsőház tagja.

329 Az alább a szöveghez fűzött jegyzetek Majsai Tamástól, némi rövidítéssel.

Irodalom:

- Bereczky Albert, *A magyar protestantizmus a zsidóüldözés ellen* (Budapest: Református Traktátus Vállalat, 1945; reprint, Budapest, 1984)
- Fürj Zoltán, "Az evangélikus egyház és a Holocaust", *Világosság*, 32, no. 12 (1991), pp. 939–953
- Majsai Tamás, "Bíborosok és püspökök a zsidómentés barikádharcában", *Budapesti Negyed*, 3, no. 2 (8) (1995. tavasz), pp. 169–175
- Majsai Tamás, "A magyarországi református egyház és a Holocaust: A nyilvános tiltakozás története", *Világosság*, 36, no. 5 (1995), pp. 50–80
- Majsai Tamás, "A protestáns egyházak az üldözés ellen", in: Szita Szabolcs, szerk., *Magyarország – 1944. Üldöztetés-embermentés* (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó – Pro Homine–1944 Emlékbizottság, 1994), pp. 150–184
- K. Farkas Klaudia, "Zsidótörvények – egy egyházi ember szemével", in: Fazekas Csaba, szerk., *Fiatalkorú egyháztörténészek írásai* (Miskolc: Miskolci Egyetem BTK Újkori Magyar Történelmi Tanszék, 1999) / <http://mek.niif.hu/02000/02082/html/farkas.htm>
- K. Farkas Klaudia, *Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon, 1920–1944* (Politikatörténelmi Füzetek, 32) (Budapest: Napvilág Kiadó, 2010), p. 257 skk.: "Egyházfők és zsidótörvények: Ravasz László"

Ez a tájékoztatás magától értetődileg rövid és általános lehet, de minden állítása iratokkal, beadványokkal, magánbeszélgetésben vagy zöld asztalnál³³⁰ elhangzott megnyilatkozásokkal bizonyítható. Az elmondandó anyagot így csoportosítom:

- 1) Milyenek bizonyult a zsidóság ez alatt az idő alatt?
- 2) Milyen volt az egyház szolgálata a zsidósággal szemben?

1) A legutóbbi időben a zsidóságon észrevehető volt egy nagy menekülési rémület, amely a keresztyén egyház falai között akart menedéket keresni. Miután ez a menekülési rémület a keresztyén egyházba való megtérés motivumai közül csak éppen arra az egyetlen egyre nem volt figyelemmel, amelyik pedig egyes-egyedül lehet Isten-szerinti ok, ti. a Krisztushoz való térés öntudatos megvallására, kénytelenek voltak a keresztyén egyházak valósággal védekezni az áttérők ellen. A zsidóság maga csendesesen két részre oszlott. Egyik része rezignáltan megállott az ősi hit mellett, a másik menekült a süllyedő hajóról. Sok olyan esetet tudok, amikor valaki áttért egy keresztyén egyházba s magát továbbra is a zsidó felekezet tagjává tartotta.

Azok, akik az ősi hit mellett megmaradtak, a bekövetkezett rettenetes idők alatt lélekben még jobban eltávolodtak mindattól, ami keresztyénség. Ők a keresztyén egyházat az áttérőkből ítélték meg és ezen a ponton csak kedvezőtlen képet szerezhettek róla.

A hozzánk áttérőket az jellemezte, hogy az egyházban mentsvárat akartak találni, amely őket társadalmi, vagyoni és lelki szemponttól minden veszedelem ellen megvédelmezi. Öntudatlanul is úgy fogták fel az ügyet, mintha egy elsőrangú cég-

---

330 Értsd: hivatalos tárgyaláson. (A hivatali tárgyalóasztalokat szokásosan zöld posztó borította.)

gel életbiztosítást kötöttek volna, s az elsőrangú cég igen olcsón vállalkozott arra, hogy a fenyegető zsidóüldözések esetén hajuk szála sem görbül meg. Ez az alapvető tévedés szörnyű csalódást jelentett reájuk nézve. Miután Krisztus Urunk nem azért hívta a zsidókat megtérésre, hogy megtarthassák milliőikat, társadalmi rangjukat, politikai és emberi jogait, hanem azért, hogy vegyék fel az Ő keresztjét, ürítsék ki az Ő poharát, keresztelkedjenek meg az Ő kereszttségével és úgy kövessék Őt, világos dolog, hogy a keresztyén anyaszentegyház, amikor olyan politikai hatalom veszi kezébe a zsidóüldözést, amely fölött az egyháznak semmiféle hatalma nincs, befolyása is reá kevés, nem tudta megvédeni hozzá áttért tagjait a zsidóüldözés hátrányos következményeitől. Ebből a hozzánk áttértek azt a következtetést vonták le, hogy azért nem védi meg [őket] az egyház, mert nem akarja megvédeni, s ezerszámra írták a könyörgő levelet az egyházak vezetőinek: legyenek szívesek, szenteljenek drága idejükből néhány percet ennek az ügynek; nagy tekintélyüket vessék latba, hiszen csak egy szavukba kerül, hogy keresztyénné vált zsidónak ezen a földön a hajaszála se görbüljön meg. Mikor pedig az egyház erre azt felelte, hogy ő mindent megtesz, amit tehet, de kezességet csak arról vállalhat, ami az egyház lényegéből következik, ti. hogy Krisztus vigasztalását és az atyafiúi szeretet gyöngédségét hirdeti és bizonyítja az üdvözülteknek és a szenvedőknek, a sok el nem készült lélek nem tudott élni a Krisztus vigasztalásával s önmagát marcangolva hánykódott kétségbeesés és remény között. Kétségbeesése földi volt, mert azt siratta, amit a rozsda és a moly megemészt és ami az elmúló világ hiúságához tartozott, reménysége is földi volt, mert emberekben, jogszabályokban, új meg új formulák kitalálásában, protekciókban, igen sokszor, szinte járványszerűen, hamis bizonyítványok vásárlásába vetette reménysége horgonyát. Rendkívül nagy számú levelezésben egyetlenegy olyan levél sincs, amelyben valaki a számára biztosított előnyökről lemondott volna azért, hogy élettársával, szüleivel, atyjafiaival a sorsközösséget elvállalja, és számtalan pásztori esetem között egyetlenegy sem volt, amikor valaki az egyháznál nem mentő írást, protekciót, közbenjárást keresett volna, hanem Igét, Szentlelket, sakramentumot, egyszóval magát Krisztust.

2) Ettől függetlenül az egyházak mindent megtettek a szerencsétlen emberek megvédelmezésére. Bár a protestáns egyházak készségüket kijelentették, hogy a legtökéletesebb kooperációra is készek s magukat e téren a katolikus vezetőknek alávetik, a katolikus egyház vezetősége nem látta elérkezettnek az időt egy külső kooperáció megteremtésére, de udvariasan közreműködik abban, hogy minden egyház a maga hatáskörében azonos szellemben és értelemben járjon el és tájékoztatja a protestáns egyházakat, hogy ő maga e téren mit tett.

Az egyházak munkája a négy szemközti tárgyalás, a hivatalos megnyilatkozások átadása lehetett csupán, és nem a nyilvános demonstráció. Nyilvános demonstrációra nincs mód, mert a cenzura ilyen cikket nem közöl, ha valaki a rádióban ilyen beszédet mond, többet a rádiót az egyházak nem használhatnak fel a maguk nagy vigasztaló munkájában; egyházi gyűlések ilyen kérdések felvetésével meghasonlásokra

vezetnének és a testületi adminisztrációt bénítanak meg. A szószékre ezeknek a kéréseknek a megvitatását felvinni nem szabad, mert mindaddig, amíg az egyházak képviselői a magyar országgyűlésnek tagjai, mondanivalóikat ilyen minőségben kell nyilvánosságra hozniok, amint az e sorok írójának szándékában is volt, ha súlyos betegsége ebben meg nem akadályozta volna.³³¹ Egy nyilvános bizonyágtételre esetleg lehet szükség, de ez a legádázabb kultúrharc megindulását, minden híd felégetését és az egyház életének partizánharcokra való előzőnlését jelentené, tehát csak az ultima ratio lehet. A református egyház vezetősége a következő tárgyalásokat folytatta:

Kétszer tárgyalt³³² a Kormányzó Úrral, egyszer a miniszterelnök úrral, egyszer a belügyminiszter úrral, többször tárgyalt az ország prominens jobboldali vezérpolitikusaival. Kérést nyújtott át a kormányzatnak a csillagviselési mentesség kiterjesztése tárgyában, a keresztyén zsidók elkülönítése és külön jellel való megkülönböztetése tárgyában; kérte az elkülönített keresztyén zsidók pásztori gondozásának biztosítását; kérte a keresztyénné vált család egységének biztosítását. Személyes közbenjárással, de ugyanakkor emlékiratok átadásával felhívta a kormány figyelmét a zsidók elkülönítésének végrehajtása során jelentkező visszaélésekre, kegyetlenkedésekre. Kellő időben felemelte tiltakozó szavát a zsidók deportálásának fenyegető gondolata ellen,³³³ s mikor ez megindult, mindegyik evangéliumi püspök aláírásával éles tiltakozással fordult a kormányzathoz.³³⁴ Közben igehirdetésében fokozott erővel hangsúlyozta az erkölcsi világ örökkévaló isteni törvényeit, az igazságosságot, az irgalmasságot, az emberszeretetet. Különös melegséggel hívta úrvacsorához, gyülekezeti közösségekbe a sárga csillaggal megjelölt keresztyéneket, számukra bibliaórát

331 Ravasz László ezekben a kritikus hónapokban valóban súlyos beteg volt, s ez egyébként is akadályozta őt az egyházi akciók energikusabb kézben tartásában. Az általa említett kötelezettség természetesen nem létezett. Annál kevésbé, mert az egyházi képviselők az állami jogszokások, de nem az egyházi alkotmány szerint voltak – magánszemélyként – egyházuk reprezentánsai a törvényhozásban.

332 Értsd: Ravasz püspök.

333 Utalás a miniszterelnökhöz intézett május 19-i református konventi elnökségi beadványra, amelyhez tartalmilag hasonló, bár kevésbé határozott hangvételű iratot nyújtott be május 26-i keltezéssel az evangélikus egyházegyetem elnöksége is. A református beadvány tiltakozást kifejező részeiben a következő két gondolat szólalt meg: a) "A zsidónak minősülő egyének elkülönítésével kapcsolatban kifejezésre kell juttatnunk, hogy magát az elkülönítésnek a tényét a leghatározottabban helytelenítjük s úgy gondoljuk, hogy a keresztyén társadalomnak a régmúltban tett ilyen intézkedése vagy hagyománya többé fel nem újítható." b) "Jeleket látunk, amelyek arra mutatnak, mintha az elkülönítés mellett az ország határain kívülre való deportálás is előkészületben állana. Fel kell hívnunk Nagyméltóságod figyelmét azokra a szomorú eseményekre, amelyek más országok zsidóságának hasonló deportálását végső befejezéshez juttatták, s nagyon kérjük Nagyméltóságodat, hogy az ilyen események elkerülésére mindent megtenni s a magyar királyi kormányról és ezzel az egész magyar nemzetről az ezekért járó felelősséget elhárítani méltóztassék."

334 A két nagy protestáns egyház püspökei által aláírt, a miniszterelnökhöz június 21-én benyújtott tiltakozás szövegét közli (legutoljára): Fűrj Zoltán, i. m., p. 946 sk.

kat, konferenciákat, imaórákat rendezett. A szószékből felhívta a gyülekezet tagjait és jótékony testületeit, hogy ezeket a megpróbált testvéreinket különös szeretettel és gyöngédséggel vegyék körül.³³⁵ Árván maradt gyermekeiket internátusaiban elhelyezte és neveltetésükről gondoskodik.³³⁶ Mindezt teszi Isten dicsőségére, nem várva érte hálát vagy dicséretet, tudja, hogy ha lelkét megemészti, akkor is csak haszontalan szolga, s ha valamit elért, csak ingyen kegyelemből érte el.

De ugyanakkor hangsúlyozza: tiltakozik az ellen, hogy meg nem próbált, idegen országok, kényelemben élő egyházak bírói székbe üljenek, felette pálcát törjenek és mártiromságát rosszul vegyék számba. Nincs egyetlen egyháza sem a mai emberiségnek, amelyiknek jogcíme lenne ilyen bírói székbe ülni. Csak egyet képzelt el, azt, hogy mindnyájan egy nagy bűnvallomásban Isten elé állunk, vádoljuk és elítéljük magunkat s a kegyelmet egyedül Istentől várjuk. Látva azokat a gyermekeket, akiknek szemük kifolyt, lábuk csonka lett, mert repülőgépekből robbanószerekkel töltött játékokat dobtak le,³³⁷ végignézve a tömegtemetéseket, a szétfreccsent, gyermekkorházak udvarán összeszedett apró kezeket és lábakat, orvosoknak és ápolónóknak szétronsolt koponyáit, beomlott pincékben éhenhalt asszonyoknak és öregeknek százait, nem tudná elfogadni, hogy azoknak a nemzeteknek az egyházai, amelyek ezt a veszedelmet küldték reánk, még rossz osztályzatot adjanak a magyar református egyháznak, mert a zsidókérdésben [nem] kezdte meg az utcai barikádharcát a bíborosok és püspökök vezetése alatt.

235

A szegedi zsidók deportálása

1944. június–július

Irodalom:

Lévai Jenő, *Zsidósors Magyarországon* (Budapest: Magyar Téka, 1948), p. 146 skk.

Pál József, "Hamvas Endre a szegedi zsidóság deportálása ellen", *Szegedi Könyvtári Mű-*

---

335 Ravasz leírásában a Református Egyház Egyetemes Konventjének "Jó Pásztor" Missziói Albizottsága néven működő és a kérdéses időszakban is igen jelentős embermentő tevékenységet kifejtő munkaág aktivitásai elevenednek meg. A "Jó Pásztor"-t a hivatalos egyház csak felemásan tudta a magáénak, amit kifejez az is, hogy szolgálatának hatékonyságát az erkölcsi támogatáson túlmenően nemigen mozdította elő.

336 Ez időben egyetlen ilyen internátusról tudunk, a Dunamelléki Református Egyházkerület Filadelfia Diakonisszaintézeti Alapítványa által a "Jó Pásztor" számára rendelkezésre bocsátott Lakatos Etelka Református Árvaotthonról az Eger melletti Noszvajon, ahol zsidó (ők ismereteink szerint mintegy tízen voltak) és nem zsidó származású gyermekeknek nyújtottak menedéket.

337 Az angolszász bombázásokról propagandisztikus céllal gerjesztett korabeli háborús folklór egyik eleme.

- hely, 25, no. 1–2 (14) (1986. június), pp. 1–48 (és különlenyomat: Szeged: Szegedi Nyomda, 1986)
- Molnár Judit, *Zsidósors 1944 az V. (szegedi) csendőrkerületben* (Budapest: Cserépfalvi Könyvkiadó, 1995)
- Szécsi József, “Hamvas Endre csanádi püspök a szegedi zsidóságért”, *Remény*, 7, no. 3–4 (2004. ősz–tél), pp. 87–94
- Pál József, “Hamvas Endre csanádi püspök a konvertiták megmentéséért”, in: *Alföldi Társadalom*, 1992 (Békéscsaba: MTA Regionális Kutatások Központja, Alföldi Tudományos Intézet Békéscsabai Osztály, 1992), pp. 34–56
- Urbancsok Zsolt, in: Tóth Ferenc, szerk., *Makó története 1920-tól 1944-ig* (Makó monográfiája, 6) (Makó: Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete, 2004), p. 297 sk.

(a) Hamvas Endre (1890–1970) / II. András csanádi római katolikus püspök (1944–1964)³³⁸ levele Szeged főispánjának,³³⁹ 1944. június 16

Kézirat:

Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, V. B. 1401. b. 9117/1944

Szeged város főispáni ir. 9117/1944

Kiadás:

Lévai Jenő, *Szürke könyv: magyar zsidók megmentéséről* ([Budapest]: Officina, [1946]), pp. 74–75

Karsai László, szerk., *Befogadók. Írások az antiszemitizmus ellen, 1882–1993* (Budapest: Aura Kiadó, 1993), p. 170

Kanyó Ferenc & Ságvári Ágnes, szerk., *Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez: Iratok a Csongrád megyei levéltárból* (Holocaust Magyarországon) (Budapest: Magyar Auschwitz Alapítvány Holocaust Dokumentációs Központ, 1994), p. 57

Katona Csaba, et al., szerk., *Emlékezz! Válogatott levéltári források a magyarországi zsidóság üldöztetésének történetéhez, 1938–1945* (Budapest: Magyar Országos Levéltár, 2004), pp. 155–156, no. 75

Pál József, *Szegedi Könyvtári Műhely*, 25, no. 1–2 (14) (1986. június), p. 34

Fordítás:

Eugene Levai, *Black Book on the Martyrdom of Hungarian Jewry* (Zurich: The Central European Times Publishing Co. – Vienna: The Panorama Publishing Co., 1948), p. 150 (angol)

338 Később kalocsai érsek (1964–1969).

339 Az 1939-ben hivatalába beiktatott Tukats Sándor (?–?) (Magyar Élet Pártja) helyett 1944 nyarán néhány hónapig (május 9–szeptember 3) Magary-Kossa Aladár (?–?) (Magyar Megújulás Pártja) volt Szeged főispánja; Tukats felmentését egyébként a kormányzó nem hagyta jóvá, és rövid időre ismét elfoglalhatta a tisztségét.

Méltóságos Főispán Úr!

Megdöbbenve értesültem arról, hogy a szegedi gettó lakóit minden isteni és emberi jog félretételével még ma elszállítják.³⁴⁰ Az emberi szenvedések tengerében, melyet az elháríthatatlan elemi csapásként sújtó háború zúdit a világra, a faji gyűlölet okozta ezen újabb szenvedések özönét elhárítani próbálni keresztényi kötelesség, mely kötelességet elsősorban a püspök tartozik képviselni és teljesíteni. Isten előtt való felelősségem tudatában és lelkiismeretem szavára hallgatva emelem fel szavamat azon igazságtalanság ellen, mellyel a bírói ítélettel bűnösnek el nem ítélt, tehát ártatlan emberek tömegét, szegedi lakókat tisztán faji származásuk miatt szabadságuktól, vagyonuktól megfosztva bizonytalan végű deportálásnak kitesznek, és így magyar népünket is Isten és világ ítélőszéke előtt terhelik. Kétszeresen fájdalmasan érzem azoknak szenvedését, akiket a keresztség szentsége híveimmé tett. Ezeknek megmentését megkísérelni az általános emberi kötelességen kívül főpásztori kötelességem is.

Nagyon kérem Méltóságodat, hogy átérezve a mindnyájunkat kötelező örök erkölcsi törvények erejét, azt, ami Méltóságodtól és a szegedi hatóságoktól telik, a szerencsétlenek megmentésére megtenni kegyeskedjék. Ami pedig a megkeresztelkedettek etti, azok számára mint főpásztoruk határozottan kérem és kívánom, hogy itt maradhassanak, és minden további sanyargatástól mentesüljenek.

Fogadja Főispán Úr kiváló tiszteletem őszinte nyilváníását.

dr. Hamvas Endre s. k. csanádi püspök

(b) Hamvas Endre püspök levele Serédi Jusztinián hercegprímásnak, 1944. július 15

Kézirat:

Budapest, Magyar Országos Levéltár, Filmtár, Esztergomi Prímási Lt., 3230. doboz, 103. cím, 119–120. f. (Saját kezű, kétoldalas tisztázat)

Kiadás:

Lévai Jenő, *Szürke könyv: magyar zsidók megmentéséről* ([Budapest]: Officina, [1946]), p. 75

Karsai Elek, szerk., *Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldö-*

340 Szegeden május 13-án állították fel a gettót, június 13-án befejeződött a zsidók beköltöztetése, a vonatok június 25–28-án indultak el a városból. Vagonba rakták és elszállították az akkor több mint 90 éves Löw Imánuel főrabbit, a felsőház volt tagját is. A "prominens" vagon, amelyben Löw és családja volt, a főrabbi kétoldali tüdőgyulladásból félig öntudatlanul, Pesten lekapcsolták a szerelvényről, őt a Zsidó Tanács a Zsidó kórházba – ami akkor a Zsidó kórház volt (Wesselényi utca 44) – vitte. Löw július 19-én elhunyt, július 21, pénteken eltemették a Farkasréti zsidó temetőben, beszédet Benoschofsky Imre és Scheiber Sándor mondtak felette.

zés történetéhez, III: 1944. május 26–1944. október 15. A budapesti zsidóság deportálásának felfüggesztése (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselője, 1967), pp. 206–207, no. 104

Karsai László, szerk., *Befogadók. Írások az antiszemitizmus ellen, 1882–1993* (Budapest: Aura Kiadó, 1993), p. 171

Fordítás:

Eugene Levai, *Black Book on the Martyrdom of Hungarian Jewry* (Zurich: The Central European Times Publishing Co. – Vienna: The Panorama Publishing Co., 1948), p. 150 (angol)

1000. szám.

1944.

Főmagasságú és Főtisztelendő Bíbornok, Hercegprimás Úr!

Köszönöm Főmagasságodnak 5435/1944. sz. a. kelt bizalmas közlését.³⁴¹ A kívánt közlést a szószékről fel fogom olvastatni. Különösen megnyugtató a miniszterelnök úr³⁴² azon ígérete, hogy a budapesti keresztény vallású zsidók az országból elszállítatni nem fognak. Ennek kieszközléséért különös hálával tartozom Főmagasságodnak. Ámde mi történik a már elszállított vidékiekkel? Makói, szegedi stb. híveimet már elszállították. Ezeknek visszahozását kellene követelnünk, és azt is, hogy a vidéken is szüntessék meg a zsidó származású keresztények deportálását, ahol ez még be nem fejeződött. És ha ilyen elrejtőzött keresztények akadnak, ne kísérjék őket csendőrökkel, és ne küldjék ki a deportáltak után!

A miniszterelnök úr túlzottan tartja a kegyetlen és kíméletlen eljárásokról való híreket. De történhetik-e az otthonból való kihurcolás, utolsó ékszertől, jeggyűrűtől való megfosztás, 70–75 embernek egy vasúti kocsiba való zsúfolása, 4–5 napon át lezárva, élelmiszer, vízellátás nélkül való szállítása kegyetlenség nélkül?

És még egy kegyetlenség történt itt Szegeden és Makón. A zsidó nőket levetkőztették, és férfiak jelenlétében bábák és orvosok által testi motozásnak (per inspectionem vaginae) vetették alá.³⁴³ Mi más ez, mint a női méltóságnak és szeméremzetnek perverz megtiprása? Ezt nem igazolja az esetleg elrejtett ékszer (amit nem találtak), mert hisz amint az egyéb dolgok elvétele tőlük jogfosztás volt, az ilyen testi motozás útján történt esetleges elkobzás súlyosbított, illetve kétszeres bűn volt, és egy bűnt nem lehet igazolni!

341 Ebben a hercegprimás a miniszterelnök nyomtatékos kérésére megtiltja a már szétküldött, a zsidókkal szemben elkövetett atrocitásokat szóvá tévő, a templomokban felolvasásra szánt körlevelének felolvasását, és helyette egy rövid közlemény ismertetését kéri.

342 Sztójay Döme.

343 Zalaegerszegen – s valószínűleg több más városban is – fennmaradt azoknak a szülésznőknek a jegyzéke, akik “a zsidók elszállításával kapcsolatban a zsidók motozásánál” közreműködtek. Díjazásuk napi 30 pengő volt. Ungváry Krisztián, szerk., *A második világháború* (Nemzet és Emlékezet) (Budapest: Osiris Kiadó, 2005), p. 383 sk.

Ezen felháborító eljárás folytatásának talán elejét lehetne venni, ha Főmagasságod a miniszterelnök úr figyelmét felhívná rá.

A miniszterelnök úr azt is írja, hogy a zsidó származású keresztények továbbra is elkülönítve fognak lakni, vallásukat azonban szabadon gyakorolhatják. De történik-e gondoskodás arról, hogy a kenyérkereset után járhassanak?

Ezekre voltam bátor felhívni Főmagasságod kegyes figyelmét, tekintve, hogy a tárgyalásokat még folytatni méltóztatik.

Főmagasságod kezét mély tisztelettel csókolva vagyok
alázatos szolgája az Úrban

Hamvas
csanádi püspök

Szeged, 1944. július hó 15-én

236

A deportálások mérlege

1944. június–július

(a) Vitéz Endre László belügyminisztériumi államtitkár jelentése vitéz Sztójay Döme miniszterelnöknek, 1944. június 20

Kiadás:

Lévai Jenő, *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről* (Budapest: Officina, 1946), pp. 287–291

Sipos Lajos, *Dokumentumok a magyarországi antiszemitizmus történetéből* (A Tisza Hangja, 112) (Szeged: Bába és Társa Kiadó, 2000), pp. 27–29

Fordítás:

Eugene Levai, *Black Book on the Martyrdom of Hungarian Jewry* (Zurich: The Central European Times Publishing Co. – Vienna: The Panorama Publishing Co., 1948), pp. 235–240 (angol)

Irodalom:

Karsai László & Molnár Judit, *Az Endre-Baky-Jaross per* (Budapest: Cserépfalvi, 1994)

Miniszterelnök Úr!

Az ország területének zsidóktól való megtisztítása f. évi május hó 3-án megkezdődött és a mai napig folyamatban van. A gettókba való költöztetés május hó 31-ig Budapest kivételével befejezést nyer(t). Budapest területén elkülönítés van folyamatban, amelyet június 21-én 24 óráig be kell fejezni.

Általános irányelvként állapítottam meg, hogy az összeköltöztetést a keresztény érdekek lehető legkisebb sérelmével hajtsák végre. A legtöbb zavart a vegyes házasságok különböző bonyolult variációi okozták. E kérdésnél mutatkozott meg valójában a zsidóság óriási vérbeütése. Az, hogy a magyar társadalom milyen szörnyű módon van átítatva zsidó vérrrel.

Legtöbbször az fordult elő, hogy a keresztény házastárs önszántából bement a gettóba zsidó házastársa után.

Az összetömörítéssel kapcsolatban az országban mutakozó lakásínség megoldottnak látszik.

Közbiztonsági szerveim valóságos okmányhamisító gyárat lepleztek le. A zsidóság mentésében, sajnos – ezt őszintén meg kell mondani – első helyen állnak a keresztény hitfelekezet minden rendű és rangú lelkészei. A lelkészek keresztényi és felebaráti szeretetre hivatkoznak. A gettózár elől megkezdődött a zsidóságnak Romániába való szökése. Románia lehetővé tette zsidók beszivárgását. Ezzel Románia az angolszászok felé való titkos külpolitikai céljait kívánja előmozdítani. A külügy-miniszter urat felkértem a diplomáciai lépések megtételére.

A gettók fegyelmét minden eszközzel biztosítottam. A gettók hangulata nyugodt. Öngyilkosság kevés. A gettóbeliek magatartása mindinkább kezdi visszanyerni a zsidóság számára a teljes gondtalanságot jellemző liberális békeévek hangulatát.

A tisztogatási akció másik fázisa a gettókba tömörített zsidóságnak koncentrációs táborokba való gyűjtése, ahonnan bevagonírozásuk megkezdődik. A kassai nyolcadik és a kolozsvári kilencedik honvédhadtesteknél, valamint az ország déli határsávjában a zsidóknak az országból való kiszállítása már május 14-én megkezdődött.

Június 7-ig 615 577 (sic!) zsidót szállítottunk ki az országból. Időrendi sorrendben a székesfehérvári és miskolci honvédhadtestek területén lévő zsidók kerültek sorra. Ezekről a helyekről 50 805 zsidót küldtünk Németországba, összesen tehát 666 382 zsidót.

Jelenleg folyamatban van a szegedi és Debrecen környéki gettózott zsidóságnak kiszállítása.

A deportálásokra én és Baky államtitkár úr adtuk ki az utasításokat. Jelen volt a német biztonsági rendőrség képviselője is.

Szökések voltak. Csendőri fegyverhasználat is. A zsidók motozáson estek át. A leghetetlenebb helyekről kerültek elő értéktárgyak.

Az igazságügy-miniszter úr (Antal István) rendelkezése alapján letartóztatási, valamint javítóintézetekből a zsidók gettókba szállítatnak. Elmeógyógyintézetekből is.

A megtisztított országrészekben a gazdasági, politikai és rendészeti kérdések teljesen más síkra tolódtak el. Mintha évezredes lidércnyomástól szabadult volna fel a megtisztított országrész. Még a levegő is megváltozott.

Az első hetek bizonytalansága megszűnt. A piacokon a kínálat maximális áron mozog, sokszor még ezek alatt is keresik a vevőt. A vállalkozási kedv élénk. Nem lát-

ni az utcákon sunyi pillantásokat, a vendéglőkben nem látni zsidót. A polgári perek lavinája megszűnt.

A zsidóság szovjet ejtőernyősöket és partizánokat bújtatott. A partizán utánpótlás, a szovjet ejtőernyősök rejtegetése, szabotázsakciók kezdeményezése, baloldali politikai szervezkedés megszűnt. Tipikus és jellemző zsidó intellektuális bűncselekmények megszűntek. A keresztény lakosság igyekszik életét új relációkra beállítani, évtizedek hosszú és nyomasztó féelme után jobb boldogulási lehetőségek virradtak az országra.

Budapest, 1944. június 20.

Dr. Endre László államtitkár

(b) Edmund Veessenmayer (1904–1977),³⁴⁴ a Német Birodalom teljhatalmú megbízottja (követ), Hivatalos jelentés a deportáltak számáról, 1944. július 11

Edmund Veessenmayer távirata Joachim von Ribbentrop (1893–1946)³⁴⁵ birodalmi külügyminiszternek

Kiadás:

Randolph L. Braham, *The Destruction of Hungarian Jewry: A Documentary Account* (New York: Pro Arte for the World Federation of Hungarian Jews, 1963), II, p. 443, no. 193 (fakszimile)

Karsai Elek, szerk., *Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, III: 1944. május 26–1944. október 15. A budapesti zsidóság deportálásának felfüggesztése (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1967), pp. 147–148, no. 65

Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt & Juhász Gyula, szerk., *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944* (Budapest: Kossuth Könyvkiadó – A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, 1968), p. 881, no. 697

Irodalom:

Vadász Ferenc, "Nappalok és éjjelek egybefolytak...", *Kritika*, 27, no. 1 (1988), p. 5 (a karsai vasútállomás egyik szolgálatosának³⁴⁶ feljegyzése az ott áthaladó vonatokról)

344 SS-Brigadeführer / vezérőrnagy. – A nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék az ügyvezetett utóperek egyikében 20 év börtönbüntetésre ítélte (1949). 1951-ben szabadult.

345 A nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék mint háborús főbűnöst halálra ítélte, és kivégezték.

346 Karancsik István honvéd.

Távirat

Budapest, 1944. júl. 11. 15 óra 13 perc

Érkezett: 1944. júl. 11. 19 óra 30 perc

1927. sz. 44. júl. 11.

Titkos!

Hivatkozással a jún. 30-i 1838. sz. táviratra

I. A zsidók koncentrálása és elszállítása az V. zónából, beleértve Budapest elővárosainak akcióját, júl. 9-én tervszerűen 55 741-gyel befejeződött. Összlétszám az öt zónában, beleértve az előváros-akciót, immár 437 402.

II. A Budapest elleni akció folytatásáról külön jelentés ment Fuschlba.³⁴⁷

Veesenmayer

(c) "Visszaszállításról szó nem lehet"

Nékám Sándor (1905–1982) külügyminisztériumi miniszteri osztálytanácsos feljegyzése,³⁴⁸ 1944. július 21

Idézi:

Lévai Jenő, *Szürke könyv: magyar zsidók megmentéséről* ([Budapest]: Officina, [1946]), p. 113

Lévai Jenő, *Zsidósors Magyarországon* (Budapest: Magyar Téka, 1948), p. 258

(...) Grell³⁴⁹ közölte velem, hogy sajnálatára olyan személyeknek Magyarországra történő visszaszállításáról, akiket a zsidószállítások során vittek el és akiket a német hatóságok már átvettek, többé szó nem lehet. Ez, szerinte, ellentétben állna azzal a megállapodással, amelyet a magyar és német hatóságok a zsidók németországi munkaszolgálatára tárgyában kötöttek, és amely szerint a magyar hatóságok állapítják ugyan meg, hogy milyen zsidókat kívánnak a németeknek átadni, viszont attól a perctől kezdve, hogy a német hatóságoknak átadták őket, azokkal többet nem törődnek. Ezek az átadott személyek a német gazdasági életbe úgy vannak beállítva, hogy azokat onnan többé kivonni nem lehet, egyébként visszaszállításuk technikai lebonyolítása is legyőzhetetlen problémát jelent.

347 Üdülőhely Salzburg és Bad Ischl között (Ausztria).

348 Kéri benne a német hatóságoktól, hogy szállítsák vissza Magyarországra azokat a személyeket, akik kormányzói mentesítést kaptak, de időközben deportálták őket.

349 Theodor Horst Grell (1909–1987) SS-Hauptsturmführer / százados, 1944. május óta a budapesti német követség tanácsosa (*Legationsrat*, "másodtitkár"), a semleges és ellenséges országok zsidóinak referense.

Munkácsi Ernő

A budapesti zsidók összeköltöztetése

1944. június 17–24

Kiadás:

Munkácsi Ernő, *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához* (1946) (Budapest: Renaissance Kiadás, 1947), pp. 129–133 (Részlet)

(...) Miközben a fővárosi zsidóság vezetősége az utolsó kísérleteket tette a vidéki zsidóság maradékának megmentése végett és kétségbeesetten próbálta elhárítani a már a budapesti zsidóságot is fenyegető deportálást, ugyanakkor bonyolították le a budapesti zsidóság összeköltöztetését is. Nem hiszem, hogy példa lenne a világtörténelemben, hogy egy város területén, közel 250 000 ember 8 nap alatt lakást változtasson, illetőleg lakását mással megossza. Pedig ez a folyamat játszódott le 1944. június 17-e és június 24-e között, a korábban "lovagiasnak" ismert magyar nemzet és a magyar "kulturállam" fővárosában.

(...)

Az összeköltöztetés utolsó napja, június 24-e, szombati napra esett. Budapest olyan látvány színhelye volt, amelyre évszázadok óta példa nem lehetett. Lovasszekereken, kézikocsikon, taligákon és – akiknek más nem jutott – hátukon batyukkal cipelték Izráel gyermekei cókókjukat, a legszükségesebb bútort és használati tárgyakat a "kijelölt" házakba. Egy nappal később (a kijárási tilalom folytán) a templomokban megszűnt a rendes időben³⁵⁰ tartott istentisztelet, ami a zsinagógák fennállása óta nem fordult elő. Bekövetkezett a prófétának gyászos jóslata, mit egykor Izráel országának bűnös fővárosáról mondott: "Megszünteti az Úr Cionban a szombati nyugalmat és az ünnepeket."³⁵¹ A szombat szentségének megtörésével voltak kénytelenek ezren és ezren az utolsó napon terhet hordani, málhát cipelni, hogy mikor az est leszáll, ne legyenek fedél nélkül és ne szolgáltatassanak ürügyet arra, hogy az utcákon razziázó SS-legények és detektívek elhurcolják őket. Hosszú nyári este volt. A leszálló nap még megvilágított egy-egy költözőkötő csoportot, akik az utolsó percekben kapkodva, szinte lopódkodva menekültek "új otthonaikba".

Még éjjel bement a rádió és a reggeli lapok június 25-én hozták, hogy a zsidók ezentúl csak 2 óra és 5 óra között és csak kellő indokolással hagyhatják el csillagos házaikat. (Később ezt úgy enyhítették, hogy már délelőtt 11 órakor kimehettek.)

(...)

350 Értsd: reggel és este.

351 Vö. Hos. 2,13.

A Pesti Izraelita Hitközség rabbiságának nyilatkozata a “kitérésí járvány”-ról

1944. július 26

Kiadás:

Karsai Elek, szerk., *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, III: 1944. május 26–1944. október 15. *A budapesti zsidóság deportálásának felfüggesztése* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1967), pp. 266–268, no. 130

Randolph L. Braham, *The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary* (East European Monographs, 350) (New York: Columbia University Press, 1994), p. 496 / *A népiirtás politikája. A Holocaust Magyarországon* (Budapest: Belvárosi Könyvkiadó, 1997), I, p. 476

Rabbiságunk dr. Hevesi Ferenc³⁵² javaslatára egyhangúlag leszögezi saját lelkiismerete ítélőszéke előtt, de meg azért is, hogy az eljövendő generáció és utókor tisztán lásson: a magyar zsidóságra szakadt súlyos megpróbáltatásért, amely úgy kívülről, mint belülről megtámadta közösségünket, feladatát a végsőkig fokozott mértékben teljesítő rabbiságunk egyáltalán nem felelős. Már akkor, amidőn március havában kívülálló hatóságok megbízták hitközségünk vezetőit egy Központi Zsidó Tanács tagjainak javaslatba hozásával, ezen Tanácsba rabbiságunk egyetlen tagja sem nomináltatott a felszólított felekezeti tényezők részéről. Azóta a Zsidó Tanács egy alkalommal sem kérte ki rabbiságunk véleményét még vallási kérdésekben sem; minden ténykedése, eljárása és intézkedése rabbiságunk tudta nélkül történt, mintha a zsidóság nem volna hitközség. Különösen szükségesnek tartjuk leszögezni, hogy a templomoknak profán célokra való felhasználása és ezáltal a hívek templomlátogatási lehetőségének és az istentiszteletek megtartásának nagymérvű csorbitása nem utolsósorban járult a sajnálatos kitérésí járvány elharapózásához. Egyébként a hívek nagy része szóbelileg és levélbelileg kifejtette előttünk azon felfogását, hogy a Zsidó Tanács vagy tehetetlenségéből, vagy nemtörődömségből cserbenhagyta a híveket, akik kétségbeesésükben a zsidóságtól való megfutamodásban keresnek menedéket. A kitérésí mozgalomnak szomorúan tapasztalható elfajulását még növelte azon tény, hogy hitközségünk épületében, a Zsidó Tanács égisze alatt, működött egy hivatalos kikeresztelkedő szerv. Rabbiságunk közbelépésére volt szükség, hogy ez a szerv ebben az épületben ilyenén munkásságát beszüntesse. Az ezen visszaélések miatt

352 A rabbiság ülésén Hevesin kívül részt vett Groszmann Zsigmond (1880–1945), Schwarz Mór (1896–1981), Scheiber Sándor (1913–1985); a szöveget Groszmann fogalmazta.

bekövetkezett lelki bomlásért rabbiságunk tehát elhárítja magunkról a felelősséget. Ugyanígy elhárítjuk magunktól a felelősséget a magyar zsidóság egy részének bekövetkezett deportálásáért, egyrészt azért, mert amidőn el akartunk járni az egyházak vezető papjainál és magas kormánytényezőknél, ilyen irányú felajánlásunkat a Tanács elnöke³⁵³ elhárította, másrészt azért, mert fellépésünknek semmiféle támaszt és autoritást nem nyújtottak felekezeti hatóságaink, sőt akadályozni igyekeztek ilyen irányú munkásságunkat. Csak legújabbban, hogy halottaink szertartásos eltemetése lehetőségét külső hatóságoknál szorgalmazzák az eljáró felekezeti tényezők, nem veszik igénybe a rabbiság részéről felajánlott közbenjárást, mintha a halottak eltemetése nem volna vallási, hanem csak valami adminisztrációs aktus.

239

Plébániák előtt

1944. július–augusztus

Irodalom:

K. Farkas Claudia, "A »kikeresztelkedés« dilemmája", *Holocaust Füzetek*, no. 12 (1999), pp. 73–91

(a) Munkácsi Ernő, "A csodaváró napokban"

Kiadás:

Munkácsi Ernő, *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához* (1946) (Budapest: Renaissance Kiadás, 1947), p. 184 (Részlet)

(...) Míg egyfelől a budapesti zsidóság egy része a csodaváró napokban Izrael országa felé tekintett, a másik része a csodát a kereszténységtől remélte. Öszintén meg kell mondanunk, hogy ez a várakozás nem nélkülözte a reális alapot. Köztudomású volt, hogy a kormány ígéretet tett, hogy a megkeresztelkedetteket nem fogják deportálni. Hirdetmény jelent meg a főváros utcáin, amely az 1941. augusztus 1-ig megkeresztelkedetteket záros határidőn belül jelentkezésre szólította fel. Mindenki joggal feltételezhette, hogy ennek nagy jelentősége lesz. Közvetlenül a Baky-puccs³⁵⁴ meghíúsulása, július 10-e után, megalakult a Keresztény Zsidók Szövetsége, és így az új keresztények szervezetileg is elváltak a zsidóktól. Mindenki alaposan hihette, hogy ennek nyomós oka van. Nem feltűnő tehát, hogy a zsidók hatalmas tömegek-

---

353 Ti. Stein Samu.

354 Ti. a csendőrök összevonása Budapesten július 2-ára.

ben jelentkeztek a fővárosi plébániák előtt megkeresztelkedés végett, és ki-ki a maga módja szerint, felületesen vagy komolyan valósította meg célját. Volt olyan, aki megelégedett azzal, hogy nevére szóló hamis keresztlevelet szerzett, esetleg korábbi dátummal kitöltve. A hamis okmánygyárak ekkor kezdték meg működésüket. Mások kilincseltek a keresztény lelkészeknél, hogy az előírt tanulási idő nélkül kereszteljék meg őket – sokszor sikeresen. Voltak házak, ahol az óvóhelyeken vallástani előkészítő órákat tartottak a neofiták részére. Egyesek vallásos komolysággal kezelték ügyeiket: szabályosan jelentkeztek a rabbinál és kellő formák között új vallásuk lelkészeinél. Kötelességüknek tartották, hogy a zsidók számára fenntartott kijárási idő alatt, naponként keresztény templomba járjanak. Lelkiismeretét mindenki megnyugtatta azzal, hogy mindezt "életmentés"³⁵⁵ okából teszi, és ezért az sem volt ritkaság, hogy a plébániák előtt sort állók között kaftános és pajeszos zsidó is akadt.

(...)

(b) A hercegprímás irodájának nyilatkozata, 1944. július 24

Megjelent:

Magyar Kurir,³⁵⁶ 1944. július 24

Idézi:

Fenyő Miksa, *Az elsodort ország. Naplójegyzetek 1944–1945-ből* (Budapest: Révai, 1946), pp. 152–153 (1944. július 30)

Lévai Jenő, *Zsidósors Magyarországon* (Budapest: Magyar Téka, 1948), pp. 252–253

A mostanában gyakori megkeresztelkedési kívánságokkal kapcsolatban illetékes egyházi helyről ezúton is figyelmeztetik a plébániák és lelkészségek vezetőit, hogy a kérdésben az egyházi álláspontot a leglelkiismeretesebben kötelesek megtartani. Azokkal szemben tehát, akik a keresztség szentségének felvételére jelentkeznek, a kellő óvatossággal járjanak el az oktatás idejének szigorú megtartását illetőleg is. Az előírt hittanulási terminust – amely a mostani nagyobb jelentkezések mellett még inkább szükséges – addig kell hosszabbítani, amíg a megkeresztelésre illetékes plébános vagy annak törvényes meghatalmazottja meggyőződik a jelentkezőnek nemcsak a szükséges hittani ismereteiről, hanem a Krisztus Egyháza iránti vágyáról és komoly szándékáról is. A keresztség szentségét tehát a megfelelő próbaidő lelkiismeretes megtartása után csak olyannak szabad kiszolgáltatni, akinél remélhető, hogy nem a keresztlevelet, hanem Krisztus lélekmegújító és üdvözítő kegyelmét keresi, tehát nem azok számát gyarapítja, akik csak úgynevezett anyakönyvi keresztények, de Krisztus egyházával közösséget vállalni nem akarnak. Az is természetes, hogy

355 Héb. *pikkuah nefes*; ez felmentést adhat a tilalmak alól.

356 Római katolikus könyvnyomtatás közlöny.

a jelentkezők oktatása miatt sem a templom szentsége, sem pedig a keresztény hívek áhítata kárt nem szenvedhet.

(c) Egy evangélikus püspök évi jelentéséből, 1944. július 25

Idézi:
Fenyő Miksa, *Az elsodort ország. Naplójegyzetek 1944–1945-ből* (Budapest: Révai, 1946), p. 129

Nem tagadhatjuk meg egyházunk missziói feladatát, viszont nem alacsonyíthattuk le egyházunkat s nem engedhettük azt egyéni érdekek kiszolgálójává lenni. A meggyőződés és lelki átalakulás nélkül menekülő zsidók felvétele a keresztény egyházakba már az első áttérési mozgalomnál is sok kárt okozott az egyházaknak. Szükségét éreztük, hogy ettől az erkölcsi károsodástól evangélikus egyházunkat megkíméljük s ne engedjünk kaput nyitni az egyház igazi érdekeinek figyelmen kívül hagyásával s az áttérések hitbéli és erkölcsi követelményeinek mellőzésével. Ezért rendelkezést adtam ki: minden olyan áttérni szándékozót, akinek családjában már volt keresztény, és az nem evangélikus volt, ahhoz az egyházhoz kellett utasítani, amelyben hozzátartozója is él. A többieket félévi próbaidő után lehetett csak oktatás alá venni. Az oktatásnak egy újabb félévig kellett tartania.

(...)

(d) Vargha Sándor (1904–1990), a Magyarországi Evangélikus Egyház egyetemes főtitkárának³⁵⁷ levele német paptársának, 1944. augusztus 2

Kiadás:
Karsai Elek, szerk., *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez, III: 1944. május 26–1944. október 15. A budapesti zsidóság deportálásának felfüggesztése* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1967), pp. 212–214, no. 106/b (német eredeti és magyar fordítás) (Részlet)

(...) A budapesti zsidók közt tényleg valóságos kikeresztelkedési láz tört ki. A keresztelvelek iránti tülekedés olyan nagy, hogy a lelkészi hivatalok alig tudnak eleget tenni egyéb hivatásbéli köteleességeiknek. Lelki megtérésről nem lehet szó. A zsidók a kikeresztelkedés révén csupán az életüket akarják megmenteni – ha ez egyáltalán lehetséges.³⁵⁸

357 Lelkész-főtitkár. Vargha ezt a tisztséget 1948-ig töltötte be, akkor – az egyházi iskolák államosítása ellen erőlesen tiltakozó Ordass Lajos (1901–1978) püspök elleni eljárás hullámában – őt is letartóztatták (de nem ítélték el). 1956 után Svájcban (Genf) élt.

358 A hírhedtté vált mondatot tévesen Raffay Sándor evangélikus püspöknek tulajdonítja Chris-

A Magyarországi Evangélikus Egyház a zsidókérdésben nem ismer megalkuvást. Csak olyanokat vesznek fel a féléves előkészítő oktatásra, akiknek házastársa árja-
evangélikus.

Más zsidók felvétele az evangélikus egyházba szigorúan tilos. Két lelkészt, akik zsidókat, azok kívánságára, könnyelműen megkereszteltek, felfüggesztette. Az evangélikus egyház már évtizedek óta igen óvatosan járt el a zsidókérdésben; az előkészítő oktatás majdnem egy évig tartott, ezért a zsidók inkább a róm. kath. egyházat keresték fel, amely nem csinált nehézségeket és alacsony igényeket támasztott.

A róm. kath. egyház ebben a tekintetben liberálisan gondolkodik, ennek ellenére 10 nap előtt megjelent egy egyházi rendelet, amely az evangélikus álláspontot fogadja el.

(...)

(e) "Akik ma elhagyják hitüket", 1944. augusztus 10

Megjelent:

"A kitérések hullámszünetében", *Magyarországi Zsidók Lapja*, 6, no. 32 (1944. augusztus 10), p. 1

Kiadás:

Karsai Elek, szerk., *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, III: 1944. május 26–1944. október 15. *A budapesti zsidóság deportálásának felfüggesztése* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1967), pp. 369–370, no. 182

A keresztény egyházak hivatott tényezői egyhangúlag állást foglaltak a meggyőződés nélküli, konjunkturális keresztelkedések ellen, és a lapok riportokban szórtak gúnyt azokra, akik lelki szükséglet nélkül, egyedül abból az okból tülekedtek zsidó hitüket elhagyni, hogy ezzel keresztlevélhez jussanak és a maguk részére vélt biztonságot szerezzenek.

Bármennyire hivatásunk volna, nem óhajtunk részt venni ebben a vitában, senkit se korlátozunk lelkiismereti szabadságában, de természetesen csorbítatlanul valljuk elvi álláspontunkat a kishitűség tekintetében. Annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy mint minden más vonatkozásban, úgy ebben a vonatkozásban is folyik bizonyos társadalmi propaganda. Nyomatékosan felhívjuk a figyelmet arra, hogy a mi tudomásunk szerint a zsidó vallás elhagyásából semmiféle kedvezményt vagy előnyt senki nem várhat. Mindazok, akik ma elhagyják hitüket, legfeljebb újabb lelki problémákat idéznek fel a ma úgymegsokasodott kétségek és lelki válságok mellé. A mai időkben fokozottabban van szükség arra, hogy a külvilág sok kínzó kérdése

---

tian Gerlach & Götz Aly, *Az utolsó fejezet. Reálpolitika, ideológia és a magyar zsidók legyilkolása, 1944/1945* (Budapest: Noran, 2005), p. 256.

mellett a magunk lelkéből, belső életéből kiküszöböljünk minden zavaró kétséget, minden tisztázatlanságot, minden olyan problémát, amely alkalmas arra, hogy lelkünk egyensúlyát felbillentse vagy annak bizonytalanságát fokozza. Ezzel szemben erőt nyújt a tradíció, az elődökhöz, a múlthoz való minden hozzákapcsolódás, minden meggyökerezett és beidegzett vallásos hit, minden imádság, minden templomi hangulat, általában mindaz, ami közel hoz a Mindenhatóhoz és a Benne való hitet, az Ő segítségével való reményt lelkünkben megerősíti.

A megkeresztelkedés problémájának nemcsak külső vonatkozásai vannak. Van ennek a kérdésnek belső oldala is. Csak körül kell néznünk sorainkban és látjuk, hogy ez a kérdés megzavarta az egyensúlyt a kijelölt házak lakói körében, megbontotta a harmóniát egyes családokon belül, olyan kérdéseket vetett fel és olyan vitanyagot támasztott, amelyek semmi esetre sem alkalmasak arra, hogy az összhangot és az egyetértést megerősítsék.

(...)

(f) Komoly Ottó, "A méltatlan bosszú gondolatának ápolása", 1944. szeptember 16

Komoly Ottó naplója (Részlet)

Kiadás:

Mester Miklós, Majsai Tamás & Schmidt Mária, "Komoly Ottó naplója, 1944", in: Schmidt Mária, szerk., *Kollaboráció vagy kooperáció? A Budapesti Zsidó Tanács* (Budapest: Minerva, 1990), pp. 126–221; az idézet: p. 219

(...) Éppen hallottam nagy megdöbbenéssel egy igen kedves keresztény barátunktól, aki sok zsidó családnak tett igazán nagy szívességeket, hogy az egyik zsidó ismerőse rátámadt, és majdnem kvalifikálhatatlan gorombasággal halmozta el amiatt, mert a keresztények nem álltak ki jobban a zsidóság mellett. Én biztonság kedvéért megkérdeztem az illetőt, hogy aki ilyen csúnyán viselkedett, még tagja-e a zsidó közösségnek, mire azt válaszolta, hogy valószínűleg nem, mert éppen őt kérte meg, hogy egyengesse az útját a katolikus egyház felé. Erre mindjárt rámutattam arra, hogy próbálja a két dolgot összefüggésbe hozni. Igen valószínű, hogy azok, akik nehéz időkben is becsületesen kitarítottak a közösségük mellett, nem viselkednek ugyanúgy, mint a gyáván megfutamodottak. Ez utóbbiak részéről várható elsősorban a méltatlan bosszú gondolatának az ápolása.

(g) Szép Ernő, “Megmaradtam sorstársaimnak, a zsidóknak a vallásán”

Szép Ernő, *Emberszag* (1944 / 1945)

Fordítás:

Ernő Szép, *The Smell of Humans. A Memoir of the Holocaust in Hungary* (Budapest – London: Central European University Press, 1994, 1998²) (John Bátki fordítása)

(...) Gondolom, augusztus vége fele volt, mikor feljött hozzám az a kedves garabonciás, Tersánszky Jenő,³⁵⁹ címemet valahogy megtudván.³⁶⁰ Avval jött, azt mondja, rossz híreket hallani. Előbb vagy utóbb a németek elviszik Pestről a zsidókat. De tán a megkeresztelkedettek ki tudja venni a kezökből a hercegprímás. (Azt híresztelik különben, hogy a pápa egyházi átokkal fenyegeti a zsidók miatt Magyarországot, egyelőre a kis egyházi átokkal.³⁶¹) Szóval hát térjek meg, összesűgött már egy pap barátjával, az majd soron kívül megkeresztel. Hát evvel a szerencsével nem éltem, megmaradtam sorstársaimnak, a zsidóknak a vallásán. Említettem T. és F. urak³⁶² előtt a Tersánszky gyengéd lépését; F. úr akkor beavatott a titkába: ő, a hitvalló zsidó igenis megkeresztelkedett, anyjával és hűgával egyetemben. De se az anyjának, se a hűgának sejtelmök sincs felőle, hogy keresztények lettek. Hát tudniillik egy életrevaló keresztény ügyvéd intézte el néki, jó sok pénzér. Se katekizmust nem tanult, se papot nem látott, az ügyvéd házhoz szállította nékik a keresztlevelet. Nem lehet tudni, nem használhat-é csakugyan a kitérés; ami pedig a dolog etikáját illeti, azt mondta F. úr: – Az anyámnak meg a hűgomnak az életét védem; rablógyilkosokkal szemben a *fair play* nem kötelez.

(...)

359 Tersánszky Józsi Jenő (1888–1969) író.

360 Ti. a zsidók összeköltöztetése óta új helyen, a Pozsonyi úton, az egyik csillagos házban lakott.

361 A cenzurákhoz (kiközösítés, egyházi tilalom, felfüggesztés) mint kánonjogi büntetésekhez (az elkövető macacosságának megváltoztatására) lásd Erdő Péter, *Egyházjog* (Budapest: Szent István Társulat, 2005⁴), p. 618 skk., 87. §. – Valóban csak híresztelésekről volt szó. 1944. júniusban Ravasz László tett a keresztény egyházak püspökeinek olyan értelmű javaslatot, hogy a zsidók elhurcolásának tömeges megakadályozása – a deportálások félbeszakítása – végett sújtsák egyházi átokkal azokat, akik közreműködnek a deportálásokban, szüntessék be a templomokban a harangozást stb. Serédi Jusztinián bíboros érsek elutasította a közös pásztorlevél gondolatát.

362 Lakótársai a csillagos házban.

Előkészületek a budapesti zsidók deportálására

1944. május–október

Kiadás:

Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt & Juhász Gyula, szerk., *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944* (Budapest: Kossuth Könyvkiadó – A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, 1968)³⁶³

Irodalom:

Lévai Jenő, *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről* (Budapest: Officina, 1946), p. 164 skk.

Lévai Jenő, *Fehér könyv. Külföldi akciók magyar zsidók megmentésére* (Budapest: Officina, 1946), p. 95 skk.

Munkácsi Ernő, *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához* (1946) (Budapest: Renaissance Kiadás, 1947), p. 200 skk.

Stöckler Lajos, "Gettó előtt – gettó alatt" (1947), in: Schmidt Mária, szerk., *Kollaboráció vagy kooperáció? A Budapesti Zsidó Tanács* (Budapest: Minerva, 1990), pp. 395–417, kül. p. 404 skk.

Lévai Jenő, *Zsidósors Magyarországon* (Budapest: Magyar Téka, 1948), p. 161 skk.

Eugene Levai, *Black Book on the Martyrdom of Hungarian Jewry* (Zurich: The Central European Times Publishing Co. – Vienna: The Panorama Publishing Co., 1948), p. 303 skk.

Zvi Erez, "The Jews of Budapest and the Plans of Admiral Horthy, August–October 1944", *Yad Vashem Studies*, 16 (1984), pp. 177–203

Szita Szabolcs, "A zsidók üldöztetése Budapesten, 1944–1945", *Holocaust Füzetek*, no. 4 (1994), kül. p. 21 skk.: "Küzdelem a budapesti zsidók deportálása ellen. A külföldi diplomácia mentési kísérletei és az egyéni akciók"

(a) Eberhard von Thadden (1909–1964) német külügyminisztériumi osztályvezető³⁶⁴ jelentése budapesti látogatásáról, 1944. május 26

Kiadás:

Ránki György, et al., szerk., *A Wilhelmstrasse*, i. m., pp. 854–856, no. 674

363 Az ott közölt diplomáciai levelezés szerteágazó anyagából csak a szorosan a budapesti zsidók deportálására vonatkozó mondatok.

364 1943. április óta *Referatsleiter Inland II / Judenreferent* a külügyminisztériumban.

A megindított deportálások a zsidók között Magyarországon főként Budapesten váltottak ki jelentős izgalmat. (...) A budapesti Zsidó Tanács útján közzétették, hogy a rendszabályok csak a keleti területek zsidóságát érintik, akik a többi, elmagyarosodott zsidóval ellentétben, megőrizték zsidó jellegüket... (...) Nem firtatjuk, hogy e propaganda hatására(-e) vagy más okból – az egyéb területek zsidósága, a megkezdett deportálások ellenére, eddig nyugodtan viselkedik. Az SS-szervek azonban általában bizonyos nehézségekre számítanak, ha a koncentrációs és elszállítási intézkedések a többi vidéken is megindul(nak). (...) Június 7-én kezdődik a koncentráció az északi és északkeleti területeken. Ezt követően délen és délkeleten kerülnek azonos intézkedések végrehajtásra. Úgy vélik,³⁶⁵ július 15–30 között Budapesten is hozzá lehet kezdeni a munkához. Erre egynapos nagyakciót terveznek, amelynek végrehajtásában vidékről felrendelt erős magyar csendőralakulatok, minden különleges egység és rendőriskola, valamint ezek kalauzolására az összes budapesti levélhordók és kéményseprők vennének részt. Az autóbusz- és villamosforgalom teljesen leáll erre a napra, hogy minden jármű a zsidók elszállítására szolgálhasson. Összevonásuk egy Budapest feletti Duna-szigetre történne. Reméli, hogy a rendelkezésre álló erők elégségesek lehetők az összes zsidó lefogatására, és elkerülhető lesz, hogy azok nagy számban illegális útra vonulhassanak. Úgy számítják, legkésőbb szeptember elejéig – a fent említett 80 ezer kivétellel³⁶⁶ – minden zsidó elszállítása befejeződik.

(b) A “zsidókérdés tökéletes megoldása” Magyarországon

Kiadás:

Horthy Miklós, *Emlékirataim* (Buenos Aires: Impr. Cagnasso, 1953), p. 259

Horthy Miklós, *Emlékirataim* (Toronto: Stephen Vörösváry – Weller Publ., 1974²)

Horthy Miklós, *Emlékirataim* (Budapest: Európa Könyvkiadó – História, 1990)

Fordítás:

Admiral Miklos Horthy: Memoirs (New York, NY: Robert Speller & Sons Publ., 1957) (angol)

Andrew L. Simon, “The Annotated Memoirs of Admiral Miklós Horthy, Regent of Hungary”, <http://www.historicaltextarchive.com> (angol)

Irodalom:

Ránki György, szerk., *Hitler hatvannyolc tárgyalása, 1939–1944. Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1983), II, pp. 317–329

365 Ti. a magyar belügyi és karhatalmi vezetők, Jaross Andor (1896–1946) belügyminiszter, aki “eddigi tartózkodását feladva, első ízben lép a zsidókérdésben előtérbe”. Ránki, *et al.*, uo.

366 Ezek “a magyar hadsereg felügyelete mellett a magyar hadiüzemekbe kerülnek munkaszolgálatra.” Uo.

Július 7-én³⁶⁷ Hitler magához hívatta Sztójajt, és miután néhány elismerő szót ejtett a zsidókérdésben eddig történetekre, hangsúlyozta, hogy még többet kíván, és hogy e végből a Gestapo mindaddig Magyarországon marad, amíg csak a “zsidókérdés tökéletes megoldása” be nem következik.

(c) Edmund Veesenmayer birodalmi teljhatalmú megbízott távirata a német külügyminisztériumnak, 1944. június 8

Kiadás:

Ránki György, *et al.*, szerk., *A Wilhelmstrasse*, i. m., p. 865, no. 682

A zsidóellenes rendszabályok magyarországi végrehajtásánál az elszállítások időpontját és a kiürítés során egymást követő zónák sorrendjét alapvetően a legmészebbmenő titoktartással kezeltük, hogy a zsidók nyugtalanítását és az abból adódó szökési kísérleteket elkerüljük. Fokozottan vonatkozik ez az utolsó zónaként tervezett budapesti városterületre, ahol ilyen tekintetben nehézségek várhatók. (...)

(d) Edmund Veesenmayer birodalmi teljhatalmú megbízott távirata Joachim Ribbentrop német külügyminiszternek, 1944. június 13

Kiadás:

Ránki György, *et al.*, szerk., *A Wilhelmstrasse*, i. m., pp. 865–866, no. 683

Kárpátaljáról és Erdélyből (I. és II. zóna) a zsidók elszállítása június 7-én befejeződött. (...) Utolsó, VI. zónában (Budapest város területe) július közepe táján, vilámgyorsan és különleges biztonsági intézkedésekkel kerül sor az akcióra.

(e) Edmund Veesenmayer birodalmi teljhatalmú megbízott távirata Joachim Ribbentrop német külügyminiszternek, 1944. június 30

Kiadás:

Ránki György, *et al.*, szerk., *A Wilhelmstrasse*, i. m., p. 872, no. 690

Fővárosi akció megkönnyítésére hamarosan következik a koncentrálás az I. csendőrpáncsnokság körletében, Budapest távolabbi külvárosaiban.

367 Recte: 1944. június 7-én. – Hitler és Sztójay tárgyalásán, mint a hivatkozott Feljegyzésből kiténik, az egyik leglényegesebb kérdés a zsidók helyzete volt. Hitler: “Mi nem csorbitjuk a magyar szuverenitást, hanem megvédjük Magyarországot a saját zsidai és zsidóberencei ellen.” Sztójay: “A zsidókérdés megoldása Magyarországon maximális teljesítmény.”

(f) Jaross Andor³⁶⁸ belügyminiszter a kormány ülésén, 1944. július 5

Kiadás:

Karsai Elek, szerk., *Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, III: 1944. május 26–1944. október 15. *A budapesti zsidóság deportálásának felfüggesztése* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1967), p. 63–64, no. 28; az idézet: p. 64

A kormány 1944. március hó végén leszögezte álláspontját a zsidókérdésben, és nincs módunk ezen változtatni. Jelenleg a szombathelyi harmadik és a pécsi negyedik hadtest területéről szállítják el az ottani zsidóságot. Azután kerül sor a budapesti első hadtest területére, végül magának Budapestnek zsidósága kitelepítésére. A vonatok indulása előtt kell összegyűjteni a németek részére munkaszolgálatra kiszállítandó zsidókat és azok családi hozzátartozóit. Budapesten a kizárólag zsidóknak kijelölt lakásokban ez idő szerint 170 000 zsidó van nyilvántartva. Ez azt jelenti, hogy kb. 130 000 zsidó elbújt vagy elmenekült. E hét végén már csak Budapest zsidóságának deportálásáról lesz szó. Szükségesnek tartja, hogy az I. (budapesti) hadtest területéről³⁶⁹ kiszállított zsidók után azonnal sor kerüljön a budapesti zsidóság kiszállítására. Rendkívül sürgősnek tartja ezt, mert különben igen elromlana a hangulat a kormánnyal szemben.

(g) Edmund Veessenmayer birodalmi teljhatalmú megbízott távirata Joachim Ribbentrop német külügyminiszternek, 1944. július 7

Kiadás:

Ránki György, *et al.*, szerk., *A Wilhelmstrasse*, i. m., pp. 877–878, no. 693–694

Közlöm, hogy a zsidóakció az V. zónában még tegnap este terv szerint lezárult; budapesti külváros-zónában (...) programszerűen folyamatban, és holnapra befejeződhet. Budapest és Pest megye viszont leállítva. Az erre a célra Budapesten összevont csendőrség visszatért állomáshelyére.

Tájékoztattam Sztójay azokról az értesüléseiről, amelyek szerint az SS-nek az a szándéka, hogy a zsidóakciót ezer bécsi SS-legény bevonásával német szervek útján hajtja végre Budapesten. Rögtön közöltem, hogy ez a hír a mesék birodalmába tartozik, de egyben felvilágosítást kértem a zsidóakció jelenlegi általános helyzetéről. Sztójay

368 Vitéz nemes-miticsi Jaross Andor (1896–1946).

369 Értsd: a főváros környekéről.

közölte, Jaross belügyminiszter már utasítást kapott a kikeresztelkedett zsidók ügyének elkülönítésére; a maga részéről továbbra is kéri a birodalmi kormányt, járuljon hozzá a magyar zsidók érdekében befutott különböző külföldi javaslat (...) előzeny elbírálásához. Ez a gesztus enyhítené a bel- és külföldi helyzetet, és ő viszonzásul igyekezni fog, hogy a kormányzót a budapesti zsidóakció végrehajtására rábírja. Nem hagytam kétséget afelől, hogy ennek az időpontját lehetőleg minél előbb ki kell tűzni, és a Birodalom ragaszkodik a most már csak Budapesten elintézetlen zsidóakció feltétlen és mielőbbi végrehajtásához. (...) Taktikai megfontolásból azt javasolnám, (...) engedjünk a magyarok kívánságának. Döntő, hogy ezzel a zsidókérdés még hátralevő részét is gyorsan elintézhessük, és később a kikeresztelkedett zsidókérdését is különösebb nehézségek és feltűnés nélkül kerülő úton (*auf kaltem Wege*) megoldhatjuk.

(h) Vitéz Sztójay Döme miniszterelnök levele Serédi Jusztinián hercegprímásnak, 1944. július 7

Kiadás:

Karsai Elek, szerk., *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, III: 1944. május 26–1944. október 15. A budapesti zsidóság deportálásának felfüggesztése (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1967), pp. 126–129, no. 56; az idézet: p. 127–128

A budapesti zsidóknak az országból való elszállíttatása a további intézkedésig szünetel.

Abban az esetben, ha a jövőben sor kerülne a budapesti zsidóknak az országból való elszállíttatására, a keresztény vallású zsidók ez alól az intézkedés alól mentesülnek, tehát a keresztény vallású zsidók az országban fognak maradni. Igaz ugyan, hogy az említett zsidók továbbra is elkülönített lakásokban fognak lakni, de intézményes gondoskodás történik arról, hogy vallásuk szabad gyakorlata, a templomok látogatása és általában lelki gondozásuk zavartalansága feltétlenül biztosítottassék.

A keresztény vallásfelekezetek lelkészeinek hozzátartozói (szülői, testvérei, a protestáns egyházak lelkészeinek feleségei és gyermekei) a megkülönböztető jelzés viselése és az ahhoz fűzött összes következmények alól mentesítettni fognak.

Adolf Eichmann (1906–1962) SS-Obersturmbannführer / alezredes reakciója Sztójay intézkedésére

Idézi:

Lévai Jenő, *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről* (Budapest: Officina, 1946), p. 181

Eichmann július 8-án megdöbbenéssel értesül Endrétől³⁷⁰ arról, hogy a kormányzó által Sztójaynak adott utasítás értelmében – amelyet a miniszterelnök Serédi hercegprímáshoz intézett néhány soros levélben³⁷¹ is megerősített – elmarad a budapesti zsidók soron következő deportációja.

“Hosszú gyakorlatom alatt először történik ilyesmi velem – hangoztatta Ferenczy³⁷² előtt is, fuldokolva a dühtől –, ez nem járja, nem ez volt a megegyezés, ebbe nem lehet belenyugodni!”

(i) Edmund Veessenmayer birodalmi teljhatalmú megbízott távirata Joachim Ribbentrop német külügyminiszternek, 1944. július 8

Kiadás:

Ránki György, *et al.*, szerk., *A Wilhelmstrasse*, i. m., pp. 878–879, no. 695

A kormányzó (...) a zsidókérdésben elrendelte a kikeresztelkedettek ügyének elkülönítését, és hajlandó a munkaszolgálatos századok kivételével a budapesti zsidók eltoloncolásához rövidesen hozzájárulni. Súlyt fektet azonban arra, hogy kerüljék az eddigi durva bánásmódot, mert az ellentmond egész természetének.³⁷³ (...) Végül a zsidókérdésben újból nagyon egyértelműen foglaltam állást, rámutattam a veszélyre, amit több százezer zsidó jelent egy ötödik éve harcban álló ország fővárosában, és nyomatékosan kértem, hogy a leállított zsidóellenes akció folytatására hamarosan tűzzön ki újabb határnapot.

370 Endre László.

371 Ezt a levelet közli Lévai Jenő, *Szürke könyv: magyar zsidók megmentéséről* ([Budapest]: Officina, [1946]), pp. 52–53.

372 Ferenczy László.

373 NB: Horthy az *Emlékirataim*-ban ezt írja: “(...) hivatalosan is tudomására adtam a birodalmi kormánynak, hogy a zsidók elszállítását Budapestről elhatározott szándékom szerint meg fogom akadályozni.” És: “a Budapesten lévő zsidóságot ez a közbelépésem mentette meg”. Közbelépésen az Esztergom mellett állomásozó pánclóshadosztály Budapestre rendelését (július 5/6 éjjel) érti.

(j) Edmund Veessenmayer birodalmi teljhatalmú megbízott távirata Joachim Ribbentrop német külügyminiszternek, 1944. július 9

Kiadás:

Randolph L. Braham, *The Destruction of Hungarian Jewry: A Documentary Account* (New York: Pro Arte for the World Federation of Hungarian Jews, 1963), II, p. 441–442, no. 192

Ránki György, *et al.*, szerk., *A Wilhelmstrasse*, i. m., pp. 872, no. 696

Karsai Elek, szerk., *Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, III: 1944. május 26–1944. október 15. *A budapesti zsidóság deportálásának felfüggesztése* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1967), pp. 112–115, no. 52

Cito!

Titkos!

(...) Most keresett fel Jaross belügyminiszter... (...) Tájékoztattott arról, hogy ő a kormányzó utasítása ellenére hagyta befejeződni a zsidóakciót az V. zónában és Budapest elővárosaiban. Ez valóban gyakorlatilag tegnap este súrlódásmentesen befejeződött. (...) A következő napokban befejeződik a keresztény zsidók kiválogatása, akiknek számát Jaross 15–20 ezerre becsüli.

Hajlandó azután, akár a kormányzó ellenére is, kerülő úton Budapest további zsidótalanítását végrehajtani.

Az ezzel járó nagyobb nehézségeket úgy gondolja elkerülni, hogy azokat először néhány táborban, feltehetően a korábbi V. zóna területén gyűjti össze, és esetenként, ha 30–40 ezer zsidó együtt lesz, átadja őket a Birodalomba történő deportálásra. Ez az eljárás körülményesebb ugyan és több időt is igényel, de mindenesetre biztosítja az akció folytatását, és én minden eszközzel támogatom Jarost, hogy terveit akadálytalanul és mielőbb megvalósíthassa.

(k) Joachim Ribbentrop német külügyminiszter távirata Edmund Veessenmayer birodalmi teljhatalmú megbízottnak, 1944. július 17

Kiadás:

Ránki György, *et al.*, szerk., *A Wilhelmstrasse*, i. m., pp. 884–885, no. 700

A Führer elvárja, hogy a magyar kormány most már további késlekedés nélkül végrehajtsa a budapesti zsidók elleni rendszabályokat azokkal a kivételekkel, amelyeket Veessenmayer követ javaslatára a német kormány a magyar kormánynak engedélyezett.³⁷⁴ De az általános intézkedéseket nem késleltethetik ezek a kivételek, mert egyébként a Führer a kivételezésre adott engedélyt kénytelen lenne visszavonni.

374 A kivétel nyilván a korlátozott számú mentesítést jelenti. Lásd alább, #240/q.

(l) Edmund Veesenmayer birodalmi teljhatalmú megbízott távirata Joachim Ribbentrop német külügyminiszternek, 1944. július 29

Kiadás:

Randolph L. Braham, *The Destruction of Hungarian Jewry: A Documentary Account* (New York: Pro Arte for the World Federation of Hungarian Jews, 1963), II, p. 461–463, no. 204

Ránki György, et al., szerk., *A Wilhelmstrasse*, i. m., pp. 894–896, no. 707

Karsai Elek, szerk., *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, III: 1944. május 26–1944. október 15. *A budapesti zsidóság deportálásának felfüggesztése* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1967), pp. 277–283, no. 136/b

Legutóbbi, három nappal ezelőtt folytatott tárgyalásunkon ismételten nyomatékosan követeltem Sztójajtól, haladéktalanul folytassa a zsidók deportálását a Birodalomba, és figyelmeztettem, ellenkező esetben nem számíthat a birodalmi kormány nagyvonalú előzékenységére (...). Sztójaj (...) ígérte, hogy újból kéri majd a kormányzót, járuljon hozzá a zsidóakció újrafelvételéhez. Reméli, néhány napon belül befejeződik az 1941. január 1-i határnappal kikeresztelkedett zsidók kiválogatása. Azt válaszoltam, további halogatást nem tűrünk, és azt javasoltam, hogy legelőbb is azonnal vigyenek 50 ezer zsidót néhány fővároson kívüli táborba, és onnan szállítsák azokat a Birodalomba. Szükség van erre, mert egyrészt a budapesti zsidók ismét elszemtelenedtek (*wieder frech wurden*), másrészt a zsidók kitelepítésének leállítására nagyon ártott a magyar kormány tekintélyének.

(m) A minisztertanács ülésének jegyzőkönyvéből, 1944. augusztus 2

Kiadás:

Karsai Elek, szerk., *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, III: 1944. május 26–1944. október 15. *A budapesti zsidóság deportálásának felfüggesztése* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1967), pp. 329–330, no. 157

A minisztertanács elején a belügyminiszter úr³⁷⁵ a zsidókérdés mai helyzetéről adott általánosságban tájékoztató ismertetést. Előadja, hogy ez idő szerint a Budapesten tartózkodó zsidók létszáma 280 000-re tehető, zsidó lakásokban 170 000 zsidó van nyilvántartva. A hiányzó 100 000 zsidó keresztény lakásokban elbújtatva tartózkodik vagy másutt szerzett magának búvóhelyet. A megkeresztelkedett zsidók száma Budapesten 20 000-re tehető. Elgondolása az volna, hogy ezeknek a kikeresz-

375 Jaross Andor.

telkedett zsidóknak kímélésével lehetne a többi zsidót kiszállítani. Legmegfelelőbb megoldásnak azt tartaná, hogy Budapestről a VI., a VII. és a VIII. kerületben zsidó házakban elhelyezett zsidók kiszállításával kezdenék meg e nehéz probléma megoldását. A kiszállítás technikája az volna, hogy a kiszállítandó zsidókat Budapestről egy táborba terelnék és onnan kezdenék a kiszállításukat. Nézete szerint katonai és közbiztonsági szempontok szólnak a mellett, hogy a budapesti zsidók száma mielőbb csökkentessék. Rámutat arra, hogy a németek is csak akkor engedik meg egyes zsidóknak Svájcba, Svédországba való kiszállítását, ha a zsidók folytatólagos kiszállítása Magyarország területéről, azaz most már csak Budapestről újból megkezdődne.

A miniszterelnök úr úgy ítéli meg a helyzetet, hogy egy-két hét múlva veszi ismét kezdetét a zsidók kiszállítása, nézete szerint Budapesten ily nagyszámú zsidóság nem maradhat. Nagy súlyt helyez arra, hogy mindennemű brutalitás, egyéni akciók mellőztessenek és a humanitás és a higiénia szempontjai érvényesüljenek, úgyszintén a zsidóknak a szállító vagonokba való elhelyezése is kifogástalan legyen, nehogy ismét az egész világ közvéleménye Magyarországgal és a magyar kormánnyal szemben támadólag lépjen fel.

(n) Edmund Veesenmayer birodalmi teljhatalmú megbízott távirata Joachim Ribbentrop német külügyminiszternek, 1944. július 29, 1944. augusztus 14

Kiadás:

Randolph L. Braham, *The Destruction of Hungarian Jewry: A Documentary Account* (New York: Pro Arte for the World Federation of Hungarian Jews, 1963), II, pp. 470–471, no. 209

Karsai Elek, szerk., *Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, III: 1944. május 26–1944. október 15. *A budapesti zsidóság deportálásának felfüggesztése* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1967), pp. 388–391, no. 191/a (Részlet)

Az újonnan kinevezett magyar belügyminiszter³⁷⁶ tegnap közölte az itteni SD³⁷⁷ különleges kiegészítő osztág (SD-*Sondereinsatzkommando*) vezetőjével, Eichmannal a legutóbbi³⁷⁸ magyar minisztertanácsnak azt az elhatározását, hogy a kormányzóknak javaslatot tesznek a zsidók Budapestről való elszállításának e hó 25-én való megkezdésére. Eichmann kérésére a belügyminiszter beleegyezett a határidőnek e hó 20-ára való előrehozatalába. Feltehető, hogy a kormányzó, csupán azért, hogy a ja-

376 Vitéz Bonczos Miklós (1897–1971) 1944. augusztus 7-én vette át Jarostól a belügyi tárcát.

377 Sicherheitsdienst.

378 Augusztus 10.

vasolt és a svájci és svéd követség közvetítésével lebonyolítandó, német részről már jóváhagyott kivándorló szállítmányok megkezdését biztosítsa, bele fog egyezni.

(...)

A Budapest akció lebonyolítására egyébként minden technikai előkészület megtörtént.

(o) A budapesti német követség szóbeli jegyzéke a magyar kir. külügyminisztériumhoz, 1944. augusztus 12

Kiadás:

Lévai Jenő, *Fehér könyv. Külföldi akciók magyar zsidók megmentésére* (Budapest: Officina, 1946), pp. 98–99

Kapcsolatban azzal a magyar részről más összefüggésben már kinyilvánított óhajjal, hogy a magyar zsidók birodalmi területre irányuló munkabevetési transzportja lehetőleg emberi és az érintetteknel panaszra okot nem adó módon történjék, a német követség a magyar királyi külügyminisztériumnál tisztelettel utal arra, hogy a jelenlegi körülmények között hosszabb utazási időt igénybe vevő transzportoknál a szállítást irányító illetékes német helyek közlése szerint a kielégítő ellátás különösen kívánatos.

Kérjük ezért az illetékes magyar hatóságoknál elrendelni, hogy legyenek különös figyelemmel az ilyen szállítmányoknak az egész menetidőre szükséges élelmiszerekkel való ellátására.

A fentebb kinyilvánított kívánságoknak megfelelni az illetékes német hatóságok részéről felállított azon követelés is, hogy a munkabevetésre a Birodalom területére érkező zsidók kielégítően legyenek ruházattal, háztartási eszközökkel, takarókkal stb., továbbá, cipőkkel, s ha lehetséges, szalmazsákokkal felszerelve, hogy munkahelyükön való elhelyezésük mindjárt az első időben is a lehetőség szerint kellemesen legyen eszközölhető.

A német követség hálás lenne, ha ezt a kérését is illetékes helyek megvizsgálnák, és megakadályoznák, hogy a zsidó munkakötelesek által e célból magukkal vitt felszerelési tárgyak vagy a rendelkezésükre adott élelmiszerek nem megfelelően kioktatott határszervek által a kiszállítottaktól elvétessenek.

(p) A német követség tanácsosának feljegyzése a RSHA-tal³⁷⁹ folyó tárgyalásokról, 1944. augusztus 15

Kiadás:

Ránki György, et al., szerk., *A Wilhelmstrasse*, i. m., pp. 896–897, no. 708

Eichmann különleges bevetési kommandójának jelentése szerint a Birodalomba irányuló, augusztus 20-án újból kezdődő zsidószállítások egyáltalán nem zárják ki, hogy a budapesti német követség lehetővé tegye magyar zsidók kiutazását Románián keresztül Palesztinába. A kapott utasítások alapján álláspontja az, hogy a zsidók Palesztinába vándorlását, ha az bármiképp lehetséges – de nem elvszerűen – meg kell akadályozni.

(q) A német követség tanácsosának távirata a német külügyminisztériumnak, 1944. augusztus 19

Kiadás:

Randolph L. Braham, *The Destruction of Hungarian Jewry: A Documentary Account* (New York: Pro Arte for the World Federation of Hungarian Jews, 1963), II, p. 472, no. 210

Ránki György, et al., szerk., *A Wilhelmstrasse*, i. m., p. 472, no. 709

Karsai Elek, szerk., *Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, III: 1944. május 26–1944. október 15. *A budapesti zsidóság deportálásának felfüggesztése* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1967), pp. 391–393, no. 191/b (Részlet)

Citissime

A magyar belügyminiszter közölte Eichmann SS-Obersturmbannführerrel, hogy a magyar kormány, a kormányzó hozzájárulásával, f. hó 25-én megkezdte a zsidók kitelepítését Budapestről. Bár a kormányzó csak korlátozott számú zsidó kitelepítéséhez járult hozzá, a kormányzó mégis elhatározta, hogy minden zsidót kitelepít, kivéve az 1941. január 1-je előtt kikeresztelkedett és már elkülönített, valamint egyéb kikeresztelkedettek, így pl. azt a háromezer főből álló csoportot, amelynek kivételezettségét (*Ausnahmebehandlung*) a kormányzó személyesen rendelte el.³⁸⁰ A terv szerint koncentrálsuk augusztus 25-én kezdődik, három táborba. A hat vonatból álló első szállítmány 20 ezer zsidóval augusztus 27-én indul, azt követően napi 3 vonat szállít 9 000 zsidót. A koncentrálsat kizárólag a külön erre a célra összevont magyar csendőrség végzi.

379 *Reichssicherheitshauptamt* / Birodalmi Biztonsági Főhivatal.

380 A kormányzói mentesítésekről van szó.

(r) A semleges hatalmak követségeinek jegyzéke a magyar kormányhoz,³⁸¹ 1944. augusztus 21 (Részlet)

Kiadás:

Lévai Jenő, *Szürke könyv: magyar zsidók megmentéséről* ([Budapest]: Officina, [1946]), pp. 22–23

Lévai Jenő, *Zsidósors Magyarországon* (Budapest: Magyar Téka, 1948), p. 274

Idézi:

Randolph L. Braham, *The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary* (East European Monographs, 350) (New York: Columbia University Press, 1994), II, p. 915 / *A népirítás politikája. A Holocaust Magyarországon* (Budapest: Belvárosi Könyvkiadó, 1997), II, pp. 872–873

A semleges hatalmak Budapesten akkreditált, alulírott képviselői a fájdalmas meglepetés érzelmével értesültek arról, hogy hamarosan meg akarják kezdeni a magyarországi összes zsidók deportálását. Arról is tudomásunk van, mégpedig abszolút biztos forrásból, hogy a deportálás a legtöbb esetben mit jelent, még ha külföldön végzendő munkaszolgálat néven álcázzák is.

Eltekintve attól a sajnálatos ténytől, hogy az új deportálások az Önök hazájában mintegy halálos csapás volna Magyarország jó hírnévére, mely máris komolyan érintve van az eddig végrehajtott deportálásokkal, a semleges hatalmak képviselői az emberi szolidaritás és a keresztény szeretet érzelmeitől vezetettve kötelességüknek érzik, hogy erélyes tiltakozást jelentsenek be ez ellen az indítékaiban is már igazságtalan és kivitelében embertelen eljárás ellen – abszolút megengedhetetlen lévén az, hogy faji eredetük egyszerű ténye miatt üldözzenek és halálba küldjenek embereket. És kéri a királyi magyar kormányt, hogy végérvényesen vessen véget ennek az eljárásnak, amelynek az emberiség becületére sohasem lett volna szabad elkezdenie.

(...)

Angelo Rotta apostoli nuntius

Carl Ivan Danielsson svéd követ

Carlos de Liz-Teixeira Branquinho portugál ügyvivő

Angel Sanz-Briz spanyol ügyvivő

Antoine J. Kilchmann svájci ügyvivő

---

381 A jegyzéket Angelo Rotta apostoli nuntius és Carl Ivan Danielsson svéd követ adta át Reményi-Schneller Lajosnak, a miniszterelnöki teendők ideiglenes ellátásával és a külügyminisztérium vezetésével megbízott pénzügyminiszternek.

(s) Fenyő Miksa, *Az elsodort ország. Naplójegyzetek 1944–1945-ből*, 1944. augusztus 22

Kiadás:

Fenyő Miksa, *Az elsodort ország. Naplójegyzetek 1944–1945-ből* (Budapest: Révai, 1946), p. 241

A hír mind határozottabb alakot ölt: kiadják a megmaradt magyar zsidóságot a németeknek. Már gyűjtik a vagonokat és a csendőröket. Talán már holnap megszállják a csillagos házakat és vonszolják az emberek tízezreit...

(t) Magyar kormánynyilatkozat tervezete, 1944. augusztus 23³⁸²

Kiadás:

Karsai Elek, szerk., *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, III: 1944. május 26–1944. október 15. *A budapesti zsidóság deportálásának felfüggesztése* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1967), pp. 451–453, no. 221 (német eredeti és magyar fordítás) (Részlet)

Die Königlich ungarische Regierung erklärt sich – nach Einholung der Zustimmung Seiner Durchlaucht des Reichsverwesers – bereit

a) alle diejenigen, zum Arbeitsdienst einberufenen Juden, deren Familien sich bereits in Deutschland befinden (ungefähr 55–60 000),

b) jene vorbestraften oder gemeingefährlichen Juden (diese Tatsache wird von der ungarischen Regierung festgestellt), deren Anwesenheit die öffentliche Ordnung, die Volksernährung, die innere Sicherheit des Landes gefährdet, für deutsche kriegswirtschaftliche Arbeitszwecke – vom 28. August 1944 ab – der Deutschen Reichsregierung zur Verfügung zu stellen.

(...)

II. Die in Ungarn verbleibenden Juden werden ausserhalb von Budapest unter ungarische Schutzhaft gestellt, in Lagern untergebracht und in der ungarischen Kriegswirtschaft verwendet.

(...)

[I.] (...) A magyar királyi kormány – a Kormányzó Úr Öfőméltósága hozzájárulásának elnyerése után – késznek nyilatkozik arra, hogy:

382 A nyilatkozatot az éppen aznap felmentett Sztójay-kormány már nem adta ki. A külügyminisztériumban készített és ifj. Csopely Dénes (1907–?), a minisztérium politikai osztályának vezetője által szignált tervezet Ambrózy Gyula, a kabinetiroda vezetőjének iratai között maradt fenn (Küm. res. pol. 1944-43-234. 568).

a) valamennyi munkaszolgálatra behívott zsidót, akinek családja már Németországban van³⁸³ (kb. 55–60 000 fő),

b) azokat a büntetett előéletű vagy közveszélyes zsidókat (amely tény a magyar kormányhatóságok állapítják meg), akiknek jelenléte a közrendet, a közéletet, az ország belső biztonságát veszélyezteti, a német hadigazdálkodás céljaira – 1944. augusztus 28-ától kezdődően – a német birodalmi kormány rendelkezésére bocsátja.

(...)

II. A Magyarországon visszamaradt zsidókat Budapesten kívül védőörizetbe helyezik, táborokba gyűjtik és a magyar hadigazdálkodás szolgálatába állítják.

(u) Edmund Veessenmayer birodalmi teljhatalmú megbízott távirata a német külügyminisztériumnak, 1944. augusztus 24

Kiadás:

Randolph L. Braham, *The Destruction of Hungarian Jewry: A Documentary Account* (New York: Pro Arte for the World Federation of Hungarian Jews, 1963), II, p. 480, no. 213

Ránki György, *et al.*, szerk., *A Wilhelmstrasse*, i. m., p. 898, no. 710

Karsai Elek, szerk., *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, III: 1944. május 26–1944. október 15. *A budapesti zsidóság deportálásának felfüggesztése* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1967), pp. 464–465, no. 229.

A magyar belügyminiszter imént közölte Eichmann SS-Obersturmbannführerrel, hogy korábbi nyilatkozatával ellentétben, a kormányzó parancsára most azt az utasítást kapta, kezdje meg f. hó 28-án a budapesti zsidók koncentrációját öt nagy táborba, amelyek a város területén kívül létesítendőek; anélkül, hogy e táborokból az elszállítás birodalmi területre tervbe lenne véve.³⁸⁴

383 Értsd: a már deportált vidéki zsidók munkaszolgálatos családtagjait.

384 1944. október 19-én, egy nappal azután, hogy Eichmann visszatért Budapestre, és el akarta kezdeni a budapesti zsidók deportálását, Theodor Horst Grell SS-Hauptsturmführer / százados, követségi tanácsos egy szolgálati Feljegyzésben a következőket írta: "(...) az akkori kormányzó folyó év augusztusában közölte a Birodalmi Kormányval azt az elhatározását, hogy (...) a még Magyarországon – lényegileg csak Budapest főváros területén – létező zsidóságra nézve egy oly belső magyarországi megoldást egy oly formában fog keresztülvinni, hogy ezeket a zsidókat ugyancsak evakuálja és táborokban, Magyarországon belül munkaszolgálatra koncentrálja. Ezt az ígéretét azonban nem valósította meg, mert állítólag minden fáradozásuk ellenére nem találtak olyan alkalmas tábort, amelyet a külföldi sajtótámadások elkerülése érdekében közbeiktatott nemzetközi ellenőrző szervek megfelelőnek találtak volna..." Lévai Jenő, *Zsidósors Magyarországon* (Budapest: Magyar Téka, 1948), p. 305–308; az idézet: p. 305.

(v) Edmund Veessenmayer birodalmi teljhatalmú megbízott távirata a német külügyminisztériumnak, 1944. augusztus 24³⁸⁵

Kiadás:

Randolph L. Braham, *The Destruction of Hungarian Jewry: A Documentary Account* (New York: Pro Arte for the World Federation of Hungarian Jews, 1963), II, pp. 476–479, no. 212 (alig olvasható fakszimile), pp. 933–935 (átírás)

Ránki György, *et al.*, szerk., *A Wilhelmstrasse*, i. m., pp. 898–900, no. 711

Ungváry Krisztián, szerk., *A második világháború* (Nemzet és Emlékezet) (Budapest: Osiris Kiadó, 2005), pp. 385–387

Kormányzó ma déli 12 órára magához kéretett. (...) A zsidókérdéshez megjegyezte, néhány napon belül megkezdi a zsidók eltávolítását Budapestről, akiket a városon kívül fekvő táborokban gyűjtenének össze. De lelkiismeretével továbbra sem egyeztetheti össze, hogy azoknak a Birodalomba történő deportálásához hozzájáruljon, és ehhez megértést kér a Führetről. De hajlandó a zsidókat gyökerestől kiirtani, ha azok a legcsekélyebb disznóságot elkövetnék; kellő csendőrségi erők állnak készenlétben a szükséges biztonsági intézkedések végrehajtására.

(...)

Kiegészítésül közlöm még, hogy számos itteni, úgynevezett barátunk, eddigi álláspontját feladva, helyesli a kormányzó intézkedéseit a zsidókérdésben, mert a pusztító bombatámadások miatt páni félelem uralkodik a nép széles köreiben.

(w) Edmund Veessenmayer birodalmi teljhatalmú megbízott távirata Joachim Ribbentrop német külügyminiszternek, 1944. augusztus 25

Kiadás:

Randolph L. Braham, *The Destruction of Hungarian Jewry: A Documentary Account* (New York: Pro Arte for the World Federation of Hungarian Jews, 1963), II, p. 481, no. 214

Ránki György, *et al.*, szerk., *A Wilhelmstrasse*, i. m., p. 900, no. 712

Winkelmann SS-Obergruppenführer³⁸⁶ most közli távbeszélőn, hogy ma éjjel három órakor géptáviró útján kapta meg az SS birodalmi vezető³⁸⁷ parancsát, amely azonnali hatállyal legszigorúbban megtiltja magyar zsidók bárminő deportálását

385 Az előző napon, 1944. augusztus 23-án ugrott ki Románia a háborúból.

386 Otto Winkelmann (1894–1977) SS-Obergruppenführer / tábornagy, a magyarországi német SS- és rendőri erők parancsnoka.

387 Heinrich Himmler (1900–1945).

a Birodalomba. Arra a kérdésemre, hogy hivatalos-e a parancs, és én azt felhasználhatom-e, Winkelmann igennel felelt.

(x) *Magyarországi Zsidók Lapja*, 6, no. 35 (1944. augusztus 31), p. 1

Kiadás:

Karsai Elek, szerk., *Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, III: 1944. május 26–1944. október 15. *A budapesti zsidóság deportálásának felfüggesztése* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1967), p. 496, no. 247

A felelőtlen hírek ellen

A mai nehéz, komoly napokban, amikor súlyos gondok nehezednek mindenkire, nyomatékosan ismételjük meg figyelmeztető szavunkat: érezze át mindenki a helyzet komolyságát, és magatartásával legyen méltó a mai nehéz időkhöz. Az elmúlt napokban is felelőtlen híresztelések és alaptalan szóbeszédék zavarták meg a magyarországi zsidóságot. Nyomatékosan hívunk fel tehát mindenkit arra is, ne üljön fel az ilyen kósza híreszteléseknek, és nyugodjék meg abban a tudatban, hogy a Magyarországi Zsidók Szövetségének Intézőbizottsága, mint a magyarországi zsidóság hivatalos érdekképviselője, híven szolgál mindenkor – e lap hasábjain is – azokkal a közlésekkel, amelyek a zsidóságot érintik vagy érdeklik. Ne adjunk hitelt semmiféle álhírnek, amely alaptalanul megzavarhat bennünket, és teljesítsük híven kötelességeinket, amelyeket ezek a mai komoly idők reánk rónak.

(y) Hennyey Gusztáv (1888–1977) külügyminiszter³⁸⁸ számjeltávirata a lisszaboni magyar ügyvivőhöz, 1944. szeptember 2 (Részlet)

Idézi:

Újpeéry Elemér, *Végállomás Lisszabon. Hét év a magyar királyi külügy szolgálatában* (Tények és Tanúk) (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1987), p. 468

A zsidókérdés kezelését a jövőben kizárólag a magyar kormány intézi, és saját szerveivel hajtja végre. Magyarországi zsidók többé nem fognak deportáltatni külföldre, csupán a budapesti zsidók egy része lesz vidéken táborokban és gettóban elhelyezve.

388 Vezérezredes, a Lakatos-kormány külügyminisztere.

(z) A Zsidó Tanács tájékoztatója a Magyar Vöröskeresztnek, 1944. szeptember 10 k.

Munkácsi Ernő, *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához* (1946) (Budapest: Renaissance Kiadás, 1947), pp. 230–232 (Részlet)

A budapesti zsidóság munkába állításával kapcsolatban munkaképtelenek vidéki táborba való elhelyezésének gondolata hosszabb történeti előzményből indult ki. Eredetileg a német csapatok bevonulása után a magyar kormány oly értelmű megállapodást kötött a németekkel, hogy a zsidókérdés rendezése teljesen azok hatáskörébe tartozik. Ennek alapján eszközölték azután a magyar és német hatóságok a vidéki zsidóság deportálását. Miután már csak a szorosan vett budapesti zsidóság maradt meg, július 10-ike után az intézményes deportálás leállott, és csak szórványosan fordult elő, a magyar hatóságok tudta és engedélye nélkül, sőt azok akarata ellenére, újabb deportálás. (...)

Belföldi vezető személyiségek és az egész külföld tiltakozására és nyomására, a magyar kormány augusztus legvégén olyan értelmű újabb megállapodást kötött a németekkel, hogy a zsidókérdés a magyar kormány hatáskörébe megy át. Ezzel kapcsolatban kötelezte magát, hogy a zsidóság munkaerejét az ország érdekébe állítva Budapestről a zsidóságot elszállítja és őket vidéki táborokban helyezi el.

Szeptember 3-án még Ferenczy csendőralezredes úr azt közölte hivatalosan, hogy a munkábaállítás meglesz, de a vidéki koncentráció elmarad. 4-én a sorozás megkezdésére adott utasítást, és 5-én közölte, hogy az alkalmatlanokat mégis vidéki táborokba fogják szállítani és a sorozást 7-én megkezdik. A sorozás azóta folyik. Az ismert kommuniké alapján a vidéki koncentráció munkájába a Magyar Vöröskereszt Egyletet is bekapcsolják. A kommunikéből kiolvashatóan a Vöröskereszt szerepe a vidéki telepek berendezése körül domborodik ki. (...)

(aa) Stern Samu titkos látogatása a kormányzónál, 1944. szeptember

Munkácsi Ernő, *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához* (1946) (Budapest: Renaissance Kiadás, 1947), pp. 236–237 (Részlet)

Irodalom:

Stern Samu, *Emlékirataim – Versenyfutás az idővel* (Budapest: Bábel Kiadó, 2004), p. 344

Lévai Jenő, *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről* (Budapest: Officina, 1946), p. 210

Lévai Jenő, *Zsidósors Magyarországon* (Budapest: Magyar Téka, 1948), p. 281 sk.

Eugene Levai, *Black Book on the Martyrdom of Hungarian Jewry* (Zurich: The Central European Times Publishing Co. – Vienna: The Panorama Publishing Co., 1948), p. 325

Komoróczy Géza, "A túlélés zsidó stratégiái Magyarországon 1944-ben", in: *A személyiség burkai. Írások, tanulmányok a 60 éves Majtényi László tiszteletére* (Budapest: Eötvös Károly Intézet, 2010), pp. 217–234

Szeptember közepe táján Horthy fogadta a Zsidó Tanács elnökét: Stern Samut. A kihallgatás előzményei még ismeretlenek, de nyilván kapcsolatosak azzal, hogy a vidéki koncentrációs és a munkaszolgálatosoknak a németek számára való átadását akarták megakadályozni. Már szürkülőben volt a szeptemberi nap, amikor a Zsidó Tanács autója befordult a Vár udvarára. Benne ült a magyar zsidóság látható feje, egy megviselt, öreg ember, aki szürke ruhában lépett be Ambrózynak,³⁸⁹ a kabinetiroda főnökének szobájába, és ő titokban, melléklépcsőn vezette be Magyarország akkori kormányzójához. A közöttük lefolyt beszélgetésből egyelőre csak a következő ismert: "Ugye kiszabadítottam magukat?" – szólalt meg Horthy, majd részletesen tájékoztatta magát a dolgok állása felől. Stern elnök beszámolt a helyzetről és rámutatott arra a veszélyre, amit a zsidóságnak³⁹⁰ közmunkára a vidéki táborokba való koncentrációja jelentene. Megmagyarázta Horthynak, hogy ha egyszer a budapesti zsidóságot a vidéki falvakba hurcolják, akkor a kormány a legnagyobb jóakarattal sem tudja őket a németek ellen megvédeni. Horthyt az érvek meggyőzték, és Stern elnök az audienciáról Horthynak azzal az ígéretével távozott, hogy koncentráció sem lesz.

Ennyi szívfárgott ki e nevezetes audiencián történekről, amely kétségtelenül a magyar zsidóság tragikus korszakának egyik legdrámaibb jelenete volt. Nehéz a lelkekbe látni, de elképzelhető-e, hogy Horthy – aki már ekkor a fegyverszünet kéréséhez való előkészületi lépéseket megtette és tudta, hogy a második világháború Magyarországot a végromlás szélére taszította – nem gondolt volna arra, hogy hová vezetett a "szegedi gondolat", amely "keresztény és nemzeti" borgőzössé lett jelszavak után a numerus claususnak és a zsidó törvényeknek isteni és emberi jogokat tagadó világába torkollott. Ebben a pillanatban, amikor egész politikai rendszere megbukott, trónja összeomlóban volt, előtte állott egy idős zsidó ember, képviselője annak a magyar zsidóságnak, amelynek százazreit, legjobbjait, magyar csendőrök kergették a halálvonatokba, "magyar királyi csendőrök", csákójukon a koronás címerrel. És gondolt-e az ország akkori ura ezekben a percekben arra, hogy valóra vált a zsidók protestációjának az a jóslata, amit az ellenük hozott törvényekkel szemben írtak: "A mi veszünk az egész ország pusztulását jelenti." És vajon eszébe jutottak-e mindezek a zsidóság képviselőjének, amikor be kellett számolnia a magyar zsidóság nagy többségének kegyetlen legyilkolásáról, és könyörögnie kellett a megmaradtak életéért?!

389 Ambrózy Gyula.

390 Értsd: a budapesti zsidóságnak; a vidéki zsidók deportálása ugyanis már megtörtént.

(bb) Edmund Veesenmayer birodalmi teljhatalmú megbízott távirata a német külügyminisztériumak, 1944. október [10]³⁹¹

Kiadás:

Randolph L. Braham, *The Destruction of Hungarian Jewry: A Documentary Account* (New York: Pro Arte for the World Federation of Hungarian Jews, 1963), II, pp. 500–503, no. 224

Karsai Elek, szerk., *Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, III: 1944. május 26–1944. október 15. *A budapesti zsidóság deportálásának felfüggesztése* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1967), pp. 601–604, no. 311

A magyarországi zsidókérdés megoldásáról folytatott további tárgyalások – annak ellenére, hogy a birodalmi kormány lemondott a zsidóknak a Birodalom területére való szállításáról, nevezetesen Budapest városának zsidótlantításáról, és beleegyezett ennek a kérdésnek Magyarországon belüli rendezésébe – igen egyenetlenül és nem kielégítően végződtek. Magyar részről több ízben kijelentették és biztosították róla, hogy készek rá és minden szükséges intézkedést megtesznek annak érdekében, hogy a még Magyarországon, lényegében már csak Budapest területén fellelhető zsidókat biztonsági okokból a nyugat-magyarországi térségbe deportálják és ott munkaszolgálatra fogják. A zsidó fogalmának meghatározása a magyar törvények alapján történék.

Ennek ellenére eddig még nem került sor Budapest egyetlen részének tényleges kiürítésére sem. Ezt azzal indokolják, hogy az ezzel a feladattal megbízott hatóságoknak minden fáradozása ellenére sem sikerült mindeddig megfelelő táborokat vagy más elhelyezési lehetőséget találniuk. A már meglévő és felszerelt táborok legnagyobb részét magyar vagy német csapat egységek tartják lefoglalva a magyar térségben jelenleg folyamatban lévő hadműveletek miatt. Bár ez a tény megfelel a valóságnak – és a dolgok jelenlegi állása mellett belátható időn belül nem lehet szabad elhelyezési lehetőségre számítani –, mégis, valamivel több energiával és a táborok felszerelését illetően kevesebb humánus megfontolással (*bei ... weniger humanitären Bedenken*) feltétlen sikerült volna valamilyen kezdeti eredményt elérni az utolsó három hónap folyamán a zsidók Budapestről való kiürítése tekintetében. Ezzel szemben valóban történtek intézkedések abban az irányban, hogy körülbelül 5 000 munkaképes zsidót az újabb pótsorozási előírásnak megfelelően katonai munkára Budapest közelébe irányítsanak.

(...)

Úgy látszik azonban, hogy a zsidók Budapestről való kiürítésére belátható időn belül nem fog sor kerülni. Ennek egyik oka kétségtelenül a fennálló technikai ne-

391 Az iraton (faksimile) a dátum (nap) helye üres.

hézségekben rejlik, mindenekelőtt azonban a mértékadó magyar helyek alapvetően elutasító és halogató taktikájával magyarázható. A mértékadó magyar körök láthatólag a politikai és katonai helyzet alakulásától teszik függővé a zsidókérdéssel szembeni további állásfoglalásukat, illetve arra törekszenek, hogy bizonyos netán bekövetkező eshetőségre alibit szerezzenek maguknak. Mint közvetítő megoldást magyar részről újabban a deportálás helyett egy varsói mintára berendezett³⁹² budapesti gettó felállítását ajánlották fel.

A német csapatoknak a magyar térségben való megerősítésére, valamint a frontvonal közelebb kerülésére való tekintettel többek között az is mérlegelendő, vajon az előjáróban megemlített német állásfoglalás elvileg megváltoztatandó-e, és ha igen, milyen mértékben. Értendő ezalatt, hogy a fennmaradt magyarországi, illetve budapesti zsidóság eltávolítását újból saját kezébe vegye-e,³⁹³ vagy a magyar kormányra gyakorolt megfelelő nyomással igyekezzék eredményt elérni. Az utóbbi idők tapasztalatai egyértelműen megmutatták, hogy a zsidók megmaradása a német-magyar hadműveleti területen, különösen Budapesten – hasonlóan a román térséghez, nevezetesen a Bánáthoz – közvetlen veszélyt jelent mind a harcoló csapatok, mind a háterszág részére, másrészt ismételt jelentések megerősítik, hogy a Budapesten észlelhető negatív és depresszív hangulattal ellentétben, a vidéki lakosság magatartása éppen azért kedvezőbb és pozitívabb, mivel mentes a németellenes propagandát hordozó zsidó elemtől.

(cc) Edmund Veesenmayer birodalmi teljhatalmú megbízott távirata a német külügyminisztériumak, 1944. október 18

Kiadás:

Randolph L. Braham, *The Destruction of Hungarian Jewry: A Documentary Account* (New York: Pro Arte for the World Federation of Hungarian Jews, 1963), II, p. 506, no. 226

Ránki György, *et al.*, szerk., *A Wilhelmstrasse*, i. m., p. 904–905, no. 715

A politikai helyzet változásával a zsidókérdés is új stádiumba jutott. Itteni legfelsőbb SS- és rendőrparancsnok³⁹⁴ javaslatára és a Biztonsági Rendőrség vezetőjének parancsára ma visszatért Budapestre Eichmann Obersturmbannführer, aki a magyar hatóságokkal megkezdte tárgyalásait arról, hogy 50 ezer munkaképes zsidó férfi munkaszolgálatra gyalogmenetben újraindítandó a Birodalomba, további munkaképes budapesti zsidók azonnal a város körüli katonai erődítési munkákhoz vezénylendőek; az összes többi zsidót városszéli gettószerű táborokba kell összegyűjteni.

392 A varsói gettót a németek akkor már több mint egy éve felszámolták.

393 Ti. Németország.

394 Otto Winkelmann.

Őszi nagyünnepek

1944. szeptember

(a) Munkácsi Ernő, A Dohány utcai zsinagógában

Munkácsi Ernő, *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához* (1946) (Budapest: Renaissance Kiadás, 1947), p. 237 (Részlet)

(...) És eljöttek az őszi nagyünnepek.³⁹⁵ A budapesti zsidóság, amely már a zsengek betakarításának napján, sebuotkor,³⁹⁶ alig remélhette, hogy még egy ünnepi istentiszteletet láthat megszokott templomaiban, most hagyományainak megfelelően készült az ünnepekre, azokban a templomokban, amelyek akkor még azok voltak. A körzeti templomok nagy része és a budaiak lágymányosi zsinagógája³⁹⁷ internáló tábor, illetőleg munkaszolgálatos századok elszállásoló helye lett. Az újév előtti napon telitalálat érte a fiúárvaház³⁹⁸ gyönyörű templomát, amit teljesen széjjelroppantott. A ras-hasanai istentiszteletet ismételt légiriadók szakították meg, és az imádkozó hívek bátorságukról tettek tanúságot, amikor templomba jöttek, mert onnan óvóhelyre nem húzódhattak be. Egyébként a kormány erre a három napra meghosszabbította a kijárási időt, és ez tette lehetővé az istentiszteleteknek hagyományos megtartását. Amikor az *Unne Szane Tokef*³⁹⁹ hagyományos dallama felbúgott a Dohány utcai templom orgonáján, és a főkantor a kórus kíséretével recitálta az ősi szöveget: "Te vagy az igaz bíró, aki döntesz, hogy ki éljen, ki haljon meg, ki fegyver, ki pusztító betegség által...", sok ezer ember szeméből könny pergett le. Soha ennyire nem érezték ennek az imádságnak igazságát és az ítélet napjának közeledtét.

(...)

395 1944-ben az újév (*ros ha-sána*): 5705. *tisri* 1 / 1944. szeptember 18, hétfő; az engesztelőnap (*jom kippur*): *tisri* 10 / szeptember 28, csütörtök. Az ünnep mindig a megelőző este kezdődik.

396 *Savuot, sziván* 6–7, 1944-ben: május 28–29, vasárnap–hétfő.

397 Lenke út (ma: Bocskai út).

398 Vilma királynő út 25 (ma: Gorkij fasor).

399 Héb. *u-netanne tokéf*, "Érzékeltessük a nap szentségének erejét...", szertartási költemény (*pij-jut*) a *ros ha-sána* és *jom kippur* liturgiájában.

(b) Szép Ernő (1884–1953), “A hívők egész délelőtt meg egész délután imádkoztak a héber betűs könyvekből”

Szép Ernő, *Emberszag* (1944. október / 1945): “Október”

Fordítás:

Ernő Szép, *The Smell of Humans. A Memoir of the Holocaust in Hungary* (Budapest – London: Central European University Press, 1994, 1998²) (John Bátki fordítása)

Szeptember vége fele meg október elején, akkor szerencsétettek bennünket az őszi zsidó ünnepek. Az újesztendő két napjára meg arra a nagy szent böjtnapra⁴⁰⁰ meghitta F. úr a házban meg a szomszéd házakban lakó jó embereit. Édesanyja ti. betegeskedett, F. úr meg akarta kímélni a templombamenéstől. Tóratekeresztet bérelt, és fogadott egy fiatal kántort az ünnepnapokra. (Az a kántor munkaszolgálaton volt Pesten valamilyen üzemben, az ünnepekre szabadságot kapott.) Lementem illendőségből F. úrék privát templomába a szent napokon egy-egy órára, nem volt több türelmem. A hívők egész délelőtt meg egész délután imádkoztak a héber betűs könyvekből. Hölggyvendégek is jöttek; az asszonynép el volt a férfiaktól rekesztve külön szobába, persze nyitva volt az ajtó. Azon napokon, úgy emlékszem, reggel nyolctól este hétig közlekedhetett a zsidóság.

Megmozdult a szívem, akármilyen pogány is vagyok, a lehajtott fejű kalapos hívők zümmögésétől meg az éneklős, hangos Tóra-olvasástól, annyit hallottam azt valaha gyerekkoromba. A hölgyek is suttozták a szomszéd szobában az imádságokat, árva betűjét azoknak nem értvén. Sűrűn tapogatták a kicsi zsebkendőkkkel a szemöket, orcáikat. Volt ott egy vendég, a házunkból való Gy. úr; ő római katolikus, évekre visszamenőleg. A megkeresztelteket persze nem illett meghívni. Hanem Gy. úr engedelmet kért, hogy részt vehessen az istentiszteleten. Imakönyvet hozott, sőt a nagyünnepekre szóló, sarkig érő bő, fehér vászonköpenyeget⁴⁰¹ is felhúzta (abban is temetik el a zsidó hívőt), úgy susogta-mormolta naphosszat áhítatosan a héber szövegeket. Nem lesz semmi baja belőle, a róm. kath. Atya nem féltékeny Jehovára.

(...)

400 Jom kippur / engesztelőnap, amelyre 25 órás böjt van előírva.

401 Kittel.

(c) Bereczky Albert (1893–1966) református lelkész⁴⁰² beszéde a pesti rabbik előtt, 1944. szeptember

Idézi:

Lévai Jenő, *Szürke könyv: magyar zsidók megmentéséről* ([Budapest]: Officina, [1946]), p. 2

(...) Mindazért a szörnyű kegyetlenkedésért, ami a magyarországi zsidókkal történt, az egész magyar nép nem tehető felelőssé. Itt néhány, a németek segítségével hatalomra jutott, beteg lelkű ember gaztettéről van szó. A leigázott nagy többség undorral kénytelen túrni az eseményeket. Tehát alkalomadtán igazságtalan dolog lenne általánosítani és a történekeért az egész magyar népet felelőssé tenni. A kollektív megtorlás istentelen bűn, és magasabb értelemben véve elsősorban annak a népnek árt, amelynek nevében egyesek elkövetik.

(...)

242

A “végleges szabályozás”

1944. november

(a) A zsidók vagyonának elkobzása, 1944. november 3

3840/1944. Me. (XI. 3), “A zsidók vagyona”, 1944. november 3, *Belügyi Közlöny*, 49, no. 47 (1944. november 12), pp. 1635–1642, no. 756

Idézi:

Lévai Jenő, *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről* (Budapest: Officina, 1946), p. 224

Lévai Jenő, *Zsidósors Magyarországon* (Budapest: Magyar Téka, 1948), p. 317

Fordítás:

Eugene Levai, *Black Book on the Martyrdom of Hungarian Jewry* (Zurich: The Central European Times Publishing Co. – Vienna: The Panorama Publishing Co., 1948), p. 351 (angol)

---

402 Bereczky a külső-lipótvárosi gyülekezetben (Pozsonyi út 58), 1944 őszén, a nemzetközi gettó közvetlen közelében, szervezte az üldözöttek mentését és segítségét, a háború után egyházának felelősségét hangoztatta. 1948-ban a dunamelléki egyházkerület püspöke, 1951-ben a Kálvin téri templom lelkésze (mindkét tisztségében Ravasz László utóda).

A m. kir. minisztérium a következőket rendeli:

I. A zsidók vagyonának az államra átszállása

1. § (1) A zsidók minden vagyona a nemzet vagyonaként az államra száll át. Ezt a vagyont a háború viselésével és a hadikárokkal, a hadigondozással, továbbá, a zsidókra vonatkozó jogszabályok végrehajtásával járó költségek fedezésére kell fordítani.

(2) Az (1) bekezdés alá eső vagyonnak az államra átszállásával kapcsolatos ten-nivalók ellátásáról a belügyminiszter felügyelete alatt az erre a célra kinevezett kormánybiztos gondoskodik.

(3) Nem szállnak át az (1) bekezdés alapján az államra a következő vagyontár-gyak:

a) istentiszteletre és házi ájtatosságra szánt tárgyak; vallási szertartásokat teljesítő személyek által hivatásuk gyakorlása közben használt ruházatok, imakönyvek, vallási ereklyék, családi arcképek, sírok, sírboltok;

b) a zsidónak magánlevelei és egyéb irományai; a zsidónak és háznépének iskolai könyvei és taneszközei;

c) a zsidónak és háznépének betegsége vagy testi fogyatkozása miatt szükséges gyógy- és egyéb szerei és eszközei;

d) a zsidó házastársak (jegyesek) jeggyűrűi;

e) a zsidónak és háznépének kétheti időtartamra szükséges élelmi-, tüzelő- és vi-lágítószerei;

f) a zsidónak és háznépének együttesen 300 pengőt és ezenfelül családtagonkint további 100 pengőt meg nem haladó készpénze;

g) a zsidónak és háznépének rendes szükségletét meg nem haladó házi- és kony-habútorok, edények, főző- és evőeszközök, ruházati és személyi szükségleti tárgyak, továbbá, a szükséges ág- és fehérnemű, valamint a zsidó által folytatható foglalko-záshoz szükséges szerszámok és egyéb felszerelés.

(4) Nem mentesülnek az államra átszállás alól az előbbi bekezdés alapján a zsidó-nak elhagyott vagy őrizetéből vagy rendelkezése alól egyébként kikerült vagyontár-gyai, továbbá, az előbbi bekezdés g) pontjában említett azok a vagyontárgyak sem, amelyek platinát, aranyat, ezüstöt, drágakövet vagy igazgyöngyöt tartalmaznak.

(5) A zsidó köteles a jelen rendelet hatályba lépése után szerzett minden olyan vagyontárgyat, amely a jelen rendelet értelmében az államra átszállás alá esik, a szer-zéstől számított nyolc nap alatt a pénzügyigazgatóságnál bejelenteni. A jelen rende-letet az ilyen vagyontárgyak tekintetében is megfelelően alkalmazni kell.

(6) A kormánybiztos jogorvoslat kizárásával határoz abban a kérdésben, hogy a zsidónak valamely vagyontárgya a jelen rendelet értelmében az államra átszállás alá esik-e vagy nem.

(7) A jelen rendelet alapján az államra átszállott vagyonért járó térítésről külön jogszabály rendelkezik.

2. § (1) Az 1. § értelmében az államra átszállott ingatlan tulajdonjogát a telek-

könyvi hatóság, amennyiben az ingatlanra vonatkozólag azt, hogy tulajdonosa zsidó, az 1600/1944. Me. számú rendelet⁴⁰³ 3. §-ának (2) bekezdése értelmében már bejelentették, hivatalból, egyébként pedig a kormánybiztos vagy a pénzügyi hatóság megkeresésére a jelen rendeletre utalással a kir. Kincstár javára jegyzi be. A bejegyzés tárgyában hozott végzést a telekkönyvi hatóság a kormánybiztosnak és az ingatlan fekvése szerint illetékes pénzügyigazgatóságnak, a bányatelekkönyvben felvett ingatlanok tekintetében hozott végzést pedig az illetékes bányakapitányságnak is megküldi.

(2) A kincstár javára kell bejegyezni a tulajdonjogot akkor is, ha a tulajdonjog bejegyzését a jelen rendelet hatályba lépése előtt kötött jogügylet alapján a zsidó javára kérik.

(3) Az 1600/1944. Me. számú rendelet 2. §-a értelmében érvénytelen jogügylet alapján bejegyzett tulajdonjogot a pénzügyi hatóság megkeresésére a kincstár tulajdonjogának bejegyzésével egyidejűen törölni kell.

3. § (1) A tulajdonjognak a kincstár javára való bekebelezésével egyidejűen az ingatlant terhelő akár nemzsidó, akár zsidó javára bejegyzett jelzálogjogok törlésének bekebelezését hivatalból el kell rendelni. A törlésről a hitelezőt a jelen rendeletre utalással kell értesíteni. A jelzálogjoggal biztosított követelés kielégítésére a 12. § rendelkezései irányadók. Nincs helye az olyan jelzálogjog törlésének, amely a telekkönyvben foglalt feljegyzés szerint záloglevelek vagy kötvények kibocsátásának alapjául szolgáló követelés biztosítására van bejegyezve.

(2) A kincstárra a jelen rendelet értelmében átszállott ingatlanra vonatkozóan zsidó javára bejegyzett egyéb jogokat is a kormánybiztos vagy a pénzügyi hatóság megkeresésére törölni kell.

(3) Amennyiben a telekkönyvi hatóságnak a jelen § alapján hozott végzése ellen használt felfolyamodás következtében abban a kérdésben kell határozni, hogy a kincstár jogszerzésének a jelen rendeletben megszabott előfeltételei fennállanak-e, a telekkönyvi eljárás szabályait azzal az eltéréssel kell alkalmazni, hogy a felfolyamodásban erre vonatkozóan felhozott tényeket és bizonyítékokat figyelembe kell venni s a felek meghallgatásának és az esetleg szükséges bizonyítás felvételének is helye van. A felfolyamodásnak a telekkönyvi hatóság maga is eleget tehet.

4. § A zsidó által elhagyott vagy őrizetéből vagy rendelkezése alól egyébként kikerült s a jelen rendelet értelmében az államra átszállott ingóságokat az a személy (hatóság, hivatal), akinek birtokában vagy őrizetében az ingóság van, köteles a rendes ember gondosságával megőrizni és a jelen rendelet hatályba lépésétől számított nyolc nap alatt a kormánybiztosnak bejelenteni s a kormánybiztos felhívására és utasítása szerint a hatóságnak átadni. Nem kell bejelenteni azokat az ingóságokat, amelyek a kormánybiztos megbízása alapján hatóság őrizetében vannak, úgyszintén

403 Lásd fentebb, #223/c.

azokat sem, amelyek a hatóság által jogszabály alapján elrendelt értékesítés során vétel útján jutottak harmadik személyek birtokába. Az elhagyott vagy őrizet nélkül maradt vagyontárgyak megőrzéséről egyébként a területileg illetékes pénzügyigazgatóság gondoskodik; a pénzügyigazgatóságot ebben a rendőrhatalóság szükség esetén megfelelő karhatalom kirendelésével is támogatni köteles.

5. § (1) Az 1600/1944. Me. számú rendelet 4. és 5. §-a értelmében letétben levő s a jelen rendelet alapján az államra átszállott értékpapírokat, illetőleg értéktárgyakat a letéteményes a kincstár letétjébe helyezi át. A betétkönyveken, folyószámlákon és postatakarékpénztári csekk számlákon alapuló, az államra átszállott követeléseket a kincstár javára kell átírni.

(2) A zsidó a jelen rendelet alapján az államra átszállott készpénzt köteles a kincstár javára befizetni.

6. § (1) Zsidó javára fennálló pénztartozás alapján az adós a fizetést a kincstár javára köteles teljesíteni. A követelésen harmadik személy javára fennálló jogok megszűnnek, a jog megszűnése következtében a kincstár ellen támasztható követelés kielégítésére a 12. § rendelkezései irányadók.

(2) Az (1) bekezdés rendelkezéseinek ellenére a zsidónak vagy a zsidó rendelkezése alapján másnak a kezéhez teljesített fizetéssel az adós kötelezettsége alól nem szabadul.

(3) Az az adós, akinek bármely címen zsidóval szemben áll fenn tartozása, köteles az 1944. évi december hó 31. napjáig tartozásának összegét, valamint a tartozás jogcímét, esedékességének idejét s a hitelező nevét és lakóhelyét a kormánybiztosnak bejelenteni.

(4) A zsidó köteles az 1944. évi december hó 31. napjáig a kormánybiztosnak beszolgáltatni az 1600/1944. Me. számú rendelet értelmében bejelentés alá eső követeléseire vonatkozó okiratokat és bejelenteni a követelés fennállásának bizonyítására alkalmas egyéb adatokat.

7. § (1) A 6. § (3) és (4) bekezdésében meghatározott bejelentési, illetőleg okirat-(adat-) szolgáltatási kötelesség kiterjed a nem készpénzbeli tartozásokra, illetőleg követelésekre is, ideértve az olyan ingóságok kiszolgáltatása iránt fennálló követelés alapjául szolgáló okiratokat (zálogjegy, letétijegy, közraktári jegy stb.) is, amelyek a jelen rendelet értelmében a kincstárra szállnak át, úgyszintén minden olyan jogviszonyt tárgyazó okiratokra és adatokra, amelyek zsidónak külön nem említett valamely vagyoni értékű jogára vonatkoznak.

(2) A nem készpénzbeli tartozás teljesítésének – az adósra a jogi ügyletben meghatározott feltételeknél nem terheesebb – módját a kormánybiztos állapítja meg. A felmondással megszüntethető jogviszonyokat a kormánybiztos a törvényes felmondási időre, ilyen hiányában a jogviszony természetének megfelelően megállapított felmondási időre abban az esetben is megszüntetheti, ha a jogviszony meghatározott időre áll fenn. Zsidó által bérelt lakás vagy más helyiség bérlete megszűnik azt a hónapot követő hónap első napjával, amelyben a bérelt helyiség kiürül úgy, hogy

azzal további bérbeadás vagy egyéb hasznosítás végett rendelkezni lehet. A jogviszony időelőtti megszüntetése miatt kártérítést követelni nem lehet.

(3) A jelen § rendelkezései nem terjednek ki az olyan vállalat javára fennálló pénzkövetelésekre, amelynek üzemét vállalati vezető, illetőleg a 14. §-ban említett szerv megbízottja tovább folytatja, vagy amelyet a 17. § értelmében átruháztak. Ilyen esetben a fizetést a vállalati vezető, vagy a szerv megbízottja, illetőleg a vállalat átvevője kezéhez kell teljesíteni.

(4) Az államra átszállott vállalat céljára szolgáló helyiség (telek) bérletére fennálló szerződést a bérbeadó nem szüntetheti meg.

8. § (1) Magánjogi szolgálati jogviszony megszűnésével kapcsolatos járandóságot (felmondási időre szolgálat teljesítése nélkül járó illetményt, végkielégítést, nyugdíjat, kegydíjat, kártalanítást stb.) zsidóknak havi 300 pengő erejéig, illetőleg felmondási időre szolgálat teljesítése nélkül járó illetményt és végkielégítést csak havi 100 pengő járandóság alapulvételével szabad kifizetni, a többletet, úgyszintén a külföldön vagy ismeretlen helyen tartózkodó zsidót megillető járandóságokat pedig a kincstár javára kell befizetni.

(2) A kincstár javára megállapított ez a fizetési kötelezettség a zsidót megillető követelés megszűnésével egyidejűen szűnik meg; a fizetési kötelezettség, megszűnését a kincstárral szemben a munkaadónak, kell igazolnia.

9. § (1) Az államra átszállott olyan jogot (jogosítványt) amelyet valamely hatóságnál vezetett nyilvános könyvben tartanak nyilván (szabadalmi előhasználati vagy gyakorlatbavételi jog, védjegy-, mustra- és mintaoltalmi jog, bányajogosítvány, stb.) a kincstárra kell átírni. Az ilyen jog (jogosítvány) átírásával kapcsolatos díjat (illetéket) nem kell fizetni.

(2) Amennyiben a zsidó az (1) bekezdésben említett jog (jogosítvány) bejegyzése végett a szükséges bejelentést már megtette, de a bejegyzést még nem foganatosították, a jogot (jogosítványt) – hacsak annak egyébként törvényes akadálya nincsen – közvetlenül a kincstár javára kell bejegyezni. Ha ilyen esetekben a bejegyzés foganatosítása előtt a bejelentőnek megszabott határidő alatt valamely jogcselekményt kellene teljesítenie, a kincstárral szemben a jogcselekmény elmulasztásának következményei nem állanak be, feltéve, hogy a jogcselekményt a megszabott határidő lejártától számított két év alatt pótolják. Ezt a rendelkezést megfelelően alkalmazni kell abban az esetben is, ha jogszabály a bejegyzett jog (jogosítvány) érvénybentartásához kívánja meg valamely jogcselekmény elvégzését.

(3) A kormánybiztos a jelen §-ban említett jogok (jogosítványok) számbavétele végett bejelentési kötelezettséget állapíthat meg.

10. § A nemzsidó személyi ingatlanát vagy ingóságát zsidó javára dologi jogként terhelő hasznélvezet, használat, kikötmény, tartás vagy járadék követelésére irányuló jog megszűnik, amennyiben a terhelő jog alól felszabadult dolog tulajdonosa a kincstárnak a megszűnt hasznélvezet, használat vagy időszakonként visszatérő szolgáltatások tőkésített értékét megfizeti; a tőkésített értékét az illetékekre vonat-

kozó jogszabályok megfelelő alkalmazásával kell kiszámítani és megfizetni. A fizetés módozatait a kötelezett viszonyainak méltányos figyelembevételével a kormánybiztos állapítja meg.

11. § Az államra átszállott ingóságokat (követeléseket) terhelő jogok a vagyontárgynak a kincstárra átszállásával megszűnnek; a jog megszűnése következtében a kincstár ellen támasztható követelésekre a 12. § rendelkezései irányadók.

12. § (1) Az államra a jelen rendelet alapján átszállott, úgyszintén az 1942:xv tc.⁴⁰⁴ és a 4070/1943. Me. számú rendelet⁴⁰⁵ alapján az állam által megszerzett vagyontárgyakat terhelő, nemzsidó javára fennálló jogon alapuló, valamint a zsidóval szemben nemzsidó javára fennálló követelések kiegyenlítésére a kincstár köteles annyiban, amennyiben erre a zsidónak az államra átszállott vagyona – annak forgalmi értéke szerint – fedezetet nyújt.

(2) Az (1) bekezdésben említett követeléseket a jelen rendelet hatályba lépésétől számított hatvan nap alatt kell a kormánybiztoshoz bejelenteni. A bejelentésnek tartalmaznia kell a bejelentő hitelező nevét (cégét), lakását (telephelyét) és a követelés jogcímét, valamint az adós nevét (cégét), lakóhelyét (telephelyét) vagy tartózkodási helyét. A bejelentéshez mellékelni kell a követelés fennállásának és összegének bizonyítására alkalmas eredeti okiratokat vagy másolatokat és egyéb iratokat, ha pedig a követelés iránt per folyik, be kell jelenteni a per adatait és mellékelni kell a perre vonatkozó iratokat. Azokat a követeléseket, amelyeknek bejelentését az említett határidőben elmulasztják, a kincstár ellen érvényesíteni nem lehet.

(3) Ha a kormánybiztos a bejelentések alapján megállapítja, hogy a zsidó tartozásainak összege az államra átszállott vagyona forgalmi értékét meghaladja, a vagyon forgalmi értékének közlésével a vagyon bejelentésére, továbbá, a követelések bejelentésére vonatkozó iratokat átteszi a zsidó lakóhelye (telephelye) szerint illetékes törvényszékhez. A törvényszék a csődnyitás elrendelése tárgyában hivatalból intézkedik. A csődnyitás elrendelésére és a csődeljárásra egyébként a csődeljárásra vonatkozó jogszabályokat kell megfelelően alkalmazni. A törvényszék a vagyon forgalmi értékének megfelelő összeg felosztására vonatkozó határozatát foganatosítás végett a kormánybiztosnak küldi meg.

(4) Az (1) bekezdésben meghatározott kötelezettség nem terheli a kincstárt az 1944. évi március hó 22. napja után keletkezett jogon alapuló követelés tekintetében, kivéve a szolgálati jogviszonyon alapuló követeléseket. A (2) és (3) bekezdésben foglalt rendelkezések nem vonatkoznak az olyan vállalat tartozásaira, amelynek üzemét vállalati vezető, illetőleg a 14. §-ban említett szerv megbízottja tovább folytatja, vagy amelyet a 17. § értelmében átruháztak; az ilyen tartozásokat a vállalati vezető, a szerv megbízottja, illetőleg a vállalat átvevője köteles kiegyenlíteni. Amennyiben

404 Lásd fentebb, #209/a.

405 "A zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól szóló 1942:xv. tc. hatálya alá eső ingatlanokhoz tartozó állatállomány és holtfelszerelés forgalmának korlátozásáról."

a kincstár felelősségének ez a korlátozása a hitelezőnek méltánytalanul súlyos hátrányt okozna, a pénzügyminiszter a követelés kiegyenlítését elrendelheti; ezen a címen azonban a hitelező a kincstár ellen bírói úton követelést nem támaszthat, az erre alapított kereset ellen pergátló kifogásnak van helye.

(5) Nemzsidót és zsidót egyetemlegesen terhelő tartozás esetében a nemzsidó adós ellen követelést csak annyiban lehet érvényesíteni, amennyiben az adóstársak között fennálló viszonyban a tartozás a nemzsidót terheli.

(6) Közszerzeményi közösségben élő nemzsidó házastársnak a közszerzeményen alapuló követelését az 1944. évi március hó 22. napjával esedékessé válnak kell tekinteni. A zsidó házastárs által a nemzsidó házastársnak az 1938. évi május hó 28. napja után ingyenesen juttatott vagyontárgyakat a közszerzeményi vagyonerék megállapításában a nemzsidó házastárs külön vagyonának tekinteni nem lehet. A közszerzeményi követelésre jogosult házastárs közszerzeményi követelése kielégítését természetben nem követelheti, kivéve a személyes használatra szolgáló vagy a keresete folytatásához vagy hivatása gyakorlásához szükséges dolgokat.

(7) A nemzsidó utóörökös javára a kincstárra átszállott vagyon tekintetében fennálló öröklési jogot az 1944. évi március hó 22. napjával megnyitottnak kell tekinteni. Az utóörökösnek kiadandó vagyonérték megállapításában le kell vonni a hagyaték haszonvételének az előörökös zsidó életkora figyelembevételével az illetékekre vonatkozó jogszabályok alapján meghatározott tőke értékét.

(8) A zsidó vagyonába öröklés vagy ajándékozás útján jutott olyan vagyontárgy vagy olyan vagyonérték kiadására, amely a nemzsidó örökhagyó vagy ajándékozó vagyonában ági vagyon volt, a kincstár ellen igényt érvényesíthet az a nemzsidó személy vagy annak nemzsidó leszármazottja, aki a nemzsidó örökhagyó vagy ajándékozó után – leszármazók hiányában – ági öröklésre jogosult lett volna.

(9) A kincstárt a jelen § alapján terhelő követeléseket a minisztérium további rendelkezéséig a kincstár ellen bírói úton érvényesíteni nem lehet. A követelés érvényesítésének korlátozása tekintetében meghatározott ez az idő a követelés elévülésének idejében nem számít bele, a korlátozás megszüntetésének napjától számított 5 év alatt a kincstár elleni követelés elévül abban az esetben is, ha más jogszabály a követelés elévülésére hosszabb határidőt állapít meg.

13. § (1) Megtámadható a zsidónak az 1938. évi május hó 28. napja után tett olyan jogügylete, amellyel vagyonát, vagyonának hányadát vagy egyes vagyontárgyait átruházta, ha a jogügylet feltételeiből vagy az ügyletkötés egyéb körülményeiből megállapítható, hogy az átruházásnak gazdaságilag vagy – amennyiben az átruházás ellenérték nélkül történt – erkölcsi szempontokkal kellően megalapozott oka vagy célja nem volt és ennél fogva feltehető, hogy az átruházás csupán azt a célt szolgálta, hogy a zsidó vagyonát vagy vagyonának egy részét a bekövetkező hatósági intézkedések alól elvonja. A megtámadásra a kincstár jogosult. A kincstár megtámadási jogát a kormánybiztos gyakorolja. A megtámadási határidő a jelen rendelet hatályba lépésétől számított két év. A megtámadási per a budapesti kir. törvényszék hatáskö-

rebe és kizárólagos illetékessége alá tartozik. A kincstárt a m. kir. kincstári jogügyi igazgatóság vagy a kormánybiztos által meghatalmazott ügyvéd képviseli. A kir. törvényszék a megtámadási perekben háromtagú tanácsban jár el. A tanács egy tagját a kir. törvényszék elnöke azok közül a gazdasági szakemberek közül hívja be, akiket az igazságügy-miniszter a pénzügyminiszterrel egyetértve kijelöl.

(2) A bíróság szakértő tagjául csak olyan személyt lehet kijelölni, aki magyar állampolgár, 26. életévét betöltötte, atyai hatalom, gyámság, gondnokság, vagy csőd alatt, úgyszintén szabadságvesztésbüntetés végrehajtása, vagy hivatalvesztés, vagy politikai joga gyakorlásának felfüggesztését kimondó ítélet hatálya alatt nem áll, hamis tanúzás, hamis eskü, vagy nyereségvágyból elkövetett, vagy erkölcsi megbízhatóságát kétségessé tévő büntett vagy vétség miatt büntetve nem volt és ellene büntett vagy szabadságvesztéssel büntetendő szándékos vétség miatt bírói eljárás nem folyik.

(3) A bíróság szakértő tagjául való kijelölést visszautasítani nem lehet, de a tiszta alól fontos okból az igazságügy-minisztertől felmentést lehet kérni.

(4) A bíróság szakértő tagja azzal az alkalommal, amikor első ízben teljesíti bírói működését, a tanács elnökének a kezébe esküt tesz arra, hogy bírói tisztét a törvény értelmében részrehajlás nélkül, lelkiismeretesen és igazságosan teljesíti, a hivatása gyakorlása közben tudomására jutó titkokat megőrzi, különösen pedig a tanácskozás és a szavazás lefolyását titokban tartja.

(5) A bíróság szakértő tagja ebben a minőségében közhivatalnok. Fegyelmi és büntetőjogi felelősségére a kir. ítélőbírákra fennálló jogszabályok irányadók. Arra nézve, hogy a bíróság szakértő tagja milyen ügyekben van a közreműködésből kizárva és közreműködése milyen ügyekben mellőzendő, a polgári perrendtartásnak a bírák kizárására és mellőzésére vonatkozó rendelkezései irányadók. A kizárás vagy mellőzés felől a tanács elnöke határoz. A bíróság szakértő tagját az eljárás során ugyanazok a jogok illetik meg, mint a bírót. A bíróság szakértő tagjának közreműködése tiszteletbeli, költségét és napidíját az igazságügy-miniszter a pénzügyminiszterrel egyetértve rendeletben állapítja meg.

(6) Nincs helye megtámadásnak a jelen § alapján olyan ingatlan átruházása tekintetében, amely az 1942:xv. tc. értelmében átengedésre kötelezés alá esik, úgyszintén az olyan vagyónátruházás tekintetében, amely kereskedelmi üzlet (üzem) körében történt.

(7) A jelen §-ban foglalt rendelkezések megfelelően irányadó abban az esetben is, ha zsidó valamely jogáról lemondott.

II. Az államra átszállott vagyon kezelése

14. § (1) Az államra átszállott vagyon kezeléséről és hasznosításáról a belügyminiszter által – a pénzügyminiszterrel egyetértve – ezzel a feladattal megbízott szerv gondoskodik. A szerv a kezelés és hasznosítás tekintetében a belügyminiszter által – a vagyontárgy természete szerint illetékes miniszterrel egyetértve – meghatározott irányelveknek, illetőleg intézkedéseknek megfelelően jár el. A 18. § rendelkezéseit

a vagyon kezelése és hasznosítása során tett intézkedések körében is megfelelően alkalmazni kell.

(2) A jelen rendelet hatályba lépése után az államra átszállott zsidóvagyonra vonatkozóan az 1600/1944. Me. számú rendelet, valamint az azt kiegészítő és módosító rendeletek alapján kirendelt vállalati vezető jogköre megszűnik, mihelyt a szerv a vállalat ügyének vitelére megbízottat rendel.

(3) A jelen rendelet alapján az államra átszállott ingatlant és más vagyontárgyat az azzal rendelkező személy köteles a rendes ember gondosságával a jelen rendelet hatályba lépésének napján meglevő állapotban fenntartani és a kormánybiztos intézkedéséig a kezelésről gondoskodni; a még le nem zárt kereskedelmi (ipari) üzletet (üzemet) az azzal rendelkező személy köteles a rendes kereskedő gondosságával legalább a jelen rendelet hatályba lépésének napján meglevő állapotban fenntartani és tovább vezetni mindaddig, amíg azt a szerv át nem veszi.

15. § (1) Az államra átszállott részvények (részvényutalványok), szövetkezeti üzletrészek, hányadrészjegyek alapján fennálló tagsági jogokat, valamint közkereseti, betéti vagy korlátolt felelősségű társasági vagyoniilletőségen alapuló s az államra átszállott jogokat a kincstár nevében a szerv gyakorolja. A szervet ebben a működésében a belügyminiszter a vállalat tárgya szerint illetékes miniszterrel egyetértve irányítja.

(2) A kincstárt a reá átszállott szövetkezeti üzletrészekben alapuló tagsági jogok az alapszabályokban esetleg meghatározott előfeltételek teljesítése nélkül és az ott megszabott korlátozásokra tekintet nélkül megilletik.

III. Az államra átszállott vagyon értékesítése

16. § Az államra átszállott és a kincstár tulajdonában megtartani nem kívánt vagyontárgyak értékesítéséről a belügyminiszter által – a vagyontárgy természete szerint illetékes miniszterrel egyetértve – meghatározott irányelveknek megfelelően a szerv gondoskodik.

17. § (1) A jelen rendelet alapján értékesítésre kerülő épületek tekintetében az 1924:XII. tc.⁴⁰⁶ hatálya alá eső társasház-tulajdon alapításának helye van tekintet nélkül arra, hogy az épületet mikor állították elő.

(2) Amennyiben az államra átszállott közkereseti, betéti vagy korlátolt felelősségű társasági vagyoniilletőséget a kincstár magának meg nem tartja, vagy a szerv átruházás útján nem értékesíti, a szerv a társaság feloszlását kívánhatja. A cégbíróság a szerv kívánságára kimondja annak a közkereseti, betéti vagy korlátolt felelősségű társaságnak a feloszlását, amelyben a jelen rendelet rendelkezései folytán kincstári érdekeltség keletkezett. Ha minden vagyoniilletőség a kincstárra szállott, a társaság feloszlása nyomán felszámolásnak nincs helye.

406 "A társasház-tulajdonról."

(3) Az államra átszállott vállalatnak, mint egésznek átruházása esetében (1908: LVII. tc.⁴⁰⁷) a vállalat céljára szolgáló helyiség korábbi zsidó bérlője helyébe a vállalat átvevője lép, ha a bérlet fenntartásáról a bérbeadót a vállalat átvételétől számított tizenöt nap alatt írásban értesíti.

(4) Nemzsidó és zsidó között fennállott tulajdonközösség esetében az államra átszállott tulajdoni hányad, úgyszintén a (3) bekezdésben említett vagyoniilletőségek értékesítése során a vevő személyének kiválasztásában a nemzsidó tulajdonostárs, illetőleg a társasági tag méltánylást érdemlő érdekeit figyelembe kell venni. Ez a szabály nemzsidót és zsidót közösen megillető más jogok értékesítése tekintetében is irányadó.

18. § (1) A vagyontárgyak értékesítése során azonos feltételek mellett – a következő sorrendben – elsőbbségük van: a Vitézi Rendhez tartozó hadirokkantaknak, a többi hadirokkantaknak, a Vitézi Rend tagjainak, a tűzharcosoknak, a hadiözvegyeknek, a hadiárváknak, a háborúban arcvonalbeli szolgálatot teljesített személyeknek, valamint azoknak, akiknek két gyermeknél több gyermekük van.

(2) Ha az értékesített vagyontárgy eladási ára 50 000 pengőt meg nem halad, a vételárból:

a) a Vitézi Rend tagjainak, a legalább 50 %-os hadirokkantaknak, hadiözvegyeknek és hadiárváknak 20 % engedményt;

b) azoknak, akiknek kettőnél több gyermekük van, minden élő gyermek után 5 % engedményt;

c) az (1) bekezdésben felsorolt többi igény jogosultaknak 10 % engedményt kell adni.

(3) A (2) bekezdésben meghatározott engedményt csak egy jogcímen lehet számításba venni, s az engedmény az eladási ár felét meg nem haladhatja.

IV. Vegyes és záró rendelkezések

19. § Ha a jelen rendelet végrehajtása következtében honvédelmi kötelezettséget teljesítő nemzsidó személy magánjogi szolgálati viszonya szűnik meg, a szolgálati jogviszony megszűnése esetére járó illetményekhez való jogának érintetlenül hagyása mellett, a hozzátartozóit megillető járandóságok (tartási hozzájárulás) kifizetéséről a kormánybiztos gondoskodik; a hozzátartozókat megillető járandóságokat több hónapra előre is ki lehet fizetni.

20. § (1) A folyamatban levő olyan perekben, amelyekben a kereseti kérelem államra átszállott vagyontárgyra vonatkozik, a felek ezt a bíróságnak haladéktalanul, de legkésőbb a jelen rendelet hatályba lépését követő első perbeli cselekmény alkalmával kötelesek bejelenteni.

(2) Ha az (1) bekezdésben említett perben a bíróságnak akár a felek bejelenté-

407 "A kereskedelmi üzlet átruházásáról."

séből, akár másként tudomására jut, hogy valamennyi peres fél zsidó, a bíróság az eljárást a perköltségekre vonatkozó határozat nélkül megszünteti.

(3) Ha a per nemzsidó és zsidó között folyik, a bíróság az eljárást hivatalból felfüggeszti és erről – a felek nevének és a per tárgyának és a perben érvényesített követelés jogcímének közlése mellett – a kormánybiztost értesíti. Az ilyen pert a jelen rendelet hatályba lépésétől számított hat hónap alatt csak a kincstár kérelmére lehet folytatni; a további eljárásban a zsidó fél helyébe a kincstár lép.

(4) A jelen § rendelkezéseit megfelelően alkalmazni kell a bírói nemperes eljárásokban, a közigazgatási bíróság, valamint a közigazgatási és más hatóságok előtt folyó eljárásokban is.

(5) Az esetleg szükséges részletes szabályokat az eljárás tárgya szerint illetékes miniszter rendelettel állapítja meg.

21. § A jelen rendelet értelmében a kincstár részére járó fizetéseket a szervhez kell teljesíteni.

22. § Az 1942:xv. törvénycikk, a 4070/1943. Me. és a 3100/1944. Me. számú rendelet rendelkezéseinek a jelen rendelet folytán szükséges módosítása és kiegészítése tárgyában külön jogszabály rendelkezik.

23. § (1) Annak megállapításában, hogy a jelen rendelet alkalmazása szempontjából ki a nemzsidó és ki a zsidó, az 1942:iv. tc. 3. §-a (3) bekezdésének rendelkezései irányadók.

(2) A jelen rendelet hatálya nem terjed ki a zsidók közül az 1730/1944. Me. számú rendelet⁴⁰⁸ 1. §-ában meghatározott kivételezett személyekre, úgyszintén viszonyosság esetében a külföldön lakó nem magyar állampolgárságú zsidókra. Nem áll fenn azonban ez a kivétel arra a nem magyar állampolgárságú zsidóra, aki magyar állampolgárságát az 1938. évi május hó 28. napja után távollét folytán veszítette el vagy magyar állampolgárságától bármikor megfosztatott.

24. § (1) Amennyiben a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, kihágást követ el és hat hónapig terjedhető elzárással büntetendő, aki a jelen rendelet 4., illetőleg 6. §-án alapuló bejelentési, átadási vagy beszolgáltatási kötelezettségnek nem, vagy nem a kellő időben vagy hamis adatok szolgáltatásával tesz eleget, úgyszintén aki a 4. §-ban megszabott őrzési kötelességét megszegi. A büntetőjogi felelősségrevonáson felül a 8130/1939. Me. számú rendelet alapján rendőrhatalósági őrizet alá helyezésnek (internálásnak) is helye van.

(2) A pénzbüntetésre az 1928:x. tc. rendelkezései irányadók. A pénzbüntetés legmagasabb összege nyolcezer pengő, olyan esetben pedig, amikor megállapítható annak a nyereségnek a mennyisége, amelyet a kihágás elkövetője a cselekménnyel illetéktelenül elért vagy elérni törekedett, nyolcezer pengőnek a megállapított nyereség kétszeresével felemelt összege. A pénzbüntetés behajthatatlanságának esetére

408 "A zsidókra megállapított rendelkezések hatálya alól mentesített személyek körének egységes szabályozásáról."

megállapított elzárásbüntetés leghosszabb tartama hat hónap, kihágások halmazata esetében egy év.

(3) A kihágás miatt a bűnvádi eljárás egy év alatt, a kiszabott büntetés pedig két év alatt évül el.

(4) A kihágás miatt az eljárás a közigazgatási hatóságnak, a rendőrség működési területén a m. kir. rendőrségnek, mint rendőri büntetőbírósnak hatáskörébe tartozik. Harmadfokon a belügyminiszter bírászkodik.

25. § (1) A jelen rendelet a kihirdetésének napján lép hatályba, mindaddig azonban, amíg a II. és III. fejezetekben említett – a belügyminiszter által a pénzügyminiszterrel egyetértve kibocsátott rendelettel megbízott – szerv működését meg nem kezdi, a zsidó vagyon kezelése és értékesítése tekintetében a kormánybiztos a 2650/1944. Me.,⁴⁰⁹ illetőleg a 3520/1944. Me. számú rendelet⁴¹⁰ szerint jár el.

(2) A jelen rendelet végrehajtásáról a belügyminiszter a pénzügyminiszterrel egyetértve gondoskodik.

(b) Szálasi Ferenc (1897–1946)⁴¹¹ emlékirata: “A zsidókérdés végleges szabályozása”, 1944. november 17

Kiadás:

Randolph L. Braham, *The Destruction of Hungarian Jewry: A Documentary Account* (New York: Pro Arte for the World Federation of Hungarian Jews, 1963), I, pp. XCIII–XCIV, ad no. 241; II, pp. 528–531 (faksimile)⁴¹²

Lévai Jenő, *Fehér könyv. Külföldi akciók magyar zsidók megmentésére* (Budapest: Officina, 1946), pp. 129–132

Lévai Jenő, *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről* (Budapest: Officina, 1946), pp. 225–226 (Rövid összefoglalásban)

409 “A zsidók vagyonával kapcsolatos egyes kérdések szabályozása tárgyában”, *Budapesti Közlöny*, 1944, no. 165 (1944. július 23). – Újabb kiadás: Karsai Elek, szerk., *Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, III: 1944. május 26–1944. október 15. A budapesti zsidóság deportálásának felfüggesztése (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1967), pp. 221–225, no. 96/b.

410 “A zsidók üzleti (üzemi) áru- és anyagkészleteinek, valamint egyes más vagyontárgyainak felhasználása tárgyában”. *Budapesti Közlöny*, 1944, no. 222 (1944. szeptember 29). – Újabb kiadás: Karsai Elek, szerk., i. m., pp. 585–588, no. 304.

411 A hungarista / nyilaskeresztes mozgalom, illetve párt vezetője, 1944. október 15- / november 4-től 1945. március 29-ig “nemzetvezető” (államfő); mint háborús főbűnöst halálra ítélték, kivégezték.

412 Theodor Horst Grell követségi tanácsos előterjesztése a (német) külügyminisztériumnak a nemzetvezető (*Staatsführer*) Emlékiratáról (“Memorandum”), a kir. magyar külügyminisztériumtól kapott német nyelvű szöveg. Iktatószámok, kísérelvél stb.

Emlékirat

a Nemzetvezetőnek⁴¹³ 1944. november 17-én történt elhatározásáról a zsidókérdés végleges szabályozásának kérdésében

A magyarországi zsidók a következő 6 csoportra oszlanak:

1. *Külföldi menleveles zsidók.* Ezek a zsidók 1944. november 20-án 16 óráig a királyi belügyminiszter által kijelölt úgynevezett Palatinus-házakba⁴¹⁴ tömörítendők. A magyar napisajtó naponta megfelelő utasításokat hoz nyilvánosságra. Nevezett zsidók elutazásukig a belügyminiszter által kijelölt házakban tartózkodnak. Naponta reggel 8–9 óra között a környéken sétálhatnak. Ezeknek a zsidóknak az elutazása egyrészt a magyar kormány s az érdekelt államok kormánya között a diplomáciai kapcsolatok kialakulásától, másrésztől a közlekedési megegyezéstől függ, amelyet az illető kormányok a német kormánnyal kötnek. A magyar kormány és az érintett kormányok között a menlevéllel ellátott zsidók létszámára kötött megállapodás nem emelhető.

2. *A német kormány részére kölcsönadott zsidók,* akiket a német kormány mint munkaképeseket a közös hadvezetés érdekében foglalkoztatni hajlandó.

Ezek a zsidók a magyar nemzet javára munkakötelesek. Egyénileg (névmegadással) adatnak át a német kormánynak; érdekükben a magyar belügyminiszter állandó magyar bizottságot delegál Németországba. Ennek a bizottságnak egy tagja a Nemzetközi Vöröskeresztnek és az érdekelt külképviseleteknek közös megbízottja lesz. Ennek a bizottságnak feladata 1944. október 16-a után Németországban munkaszolgálatot teljesítő magyar zsidókat nyilvántartani s e célból a német és magyar kormány között az érintkezést fenntartani. Ezek a zsidók a magyar nemzet érdekében szolgálatot teljesíteni kötelesek, a magyar állam a nemzet érdekében a német kormánnyal egyetértve külföldön is végeztet munkát. Azoknak a zsidóknak sorsát, akik a magyar munkaszolgálatot külföldön teljesítik, a magyar állam által az európai zsidókérdésnek általános rendezése⁴¹⁵ során az európai szempontokkal összhangban döntenek el.⁴¹⁶ Addig a velük való bánásmód magatartásuktól függ.

3. *A Magyarországon egyelőre visszamaradó zsidók* gettóban koncentrálандók.⁴¹⁷

A belügyminiszter javaslatára és tervei szerint ezek a zsidók a következő csoportokra oszlanak:

a) *Kölcsönzsidók* (lásd 2. pont), akiknek munkaszolgálatra való elszállítása valamilyen okból még nem történhetett meg.

413 A német szövegben: "Chef der Nation".

414 A Duna pesti oldalán, a Margit-hídtól északra.

415 A német szövegben: "allgemeine Regelung der europäischen Judenfrage".

416 NB: Ez a rendelkezés egyértelműen bizonyítja, hogy a Szálasi által korábban is, hatalomra jutása után is hangoztatott "aszemitizmus" a valóságban nem más, mint a németországi nemzetiszocialista "végleges megoldás" (*Endlösung*) része.

417 Vö. a tíz nappal később kiadott belügyminiszteri rendelettel (alább, #244/a).

b) Gyermek, aggok és mindazok, akik valamilyen okból szállításra vagy gyaloglásra képtelenek (terhes asszonyok, betegek stb.).

c) Azok a zsidó gyermekek, akik a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt álló gyermekotthonokban vannak elhelyezve, és azok felügyelő személyzete.

c) Keresztény vallású zsidók, akiknek részére a gettóban külön épületeket kell kijelölni, amely épületeket keresztrel láthatnak el. A keresztény zsidók csillag helyett foltot hordanak, és saját tanácsuk van.

A gettó közbiztonságáról, egészségügyéről a belügyminiszter gondoskodik. A Zsidó Tanács⁴¹⁸ a gettóban tevékenykedik, ott építi ki a belügyminiszterrel egyetértve a saját szervezetét. Lehetővé tétetik, hogy úgy a Nemzetközi, mint a svéd Vöröskereszt gettó-zsidók részére a gettóban népkonyhákat állítson fel és tarthasson üzemben.

A Nunciatura, a Nemzetközi és a Svéd Vöröskereszt védelme alatt álló zsidó-otthonoknak és menedékhelyeknek⁴¹⁹ a gettóban való megfelelő és ildomos elhelyezéséről a belügyminiszter gondoskodik. A gettón belül a zsidók szabadon élhetnek és szabadon mozoghatnak. A gettót nem hagyhatják el, rádiót és telefont nem használhatnak, postai kapcsolataikat a belügyminiszter és a közlekedésügyi miniszter által egyetértően létesítendő postahivatal bonyolítja le. Zsidók csak magyar nyelven levelezhetnek, csak zsidóknak írhatnak, a feladó pontos megnevezése mellett, sárga színű – külön e célra megjelölt – postai levelezőlapon.

Azok a zsidók – mellékes, hogy milyen csoportba tartoznak – nem maradhatnak a gettóban, akik a bűnügyi nyilvántartó adatai szerint politikai bűntetteket – bár csak kihágást – követtek el, amely miatt 1944. október 16-án⁴²⁰ internálva voltak vagy rendőrségi felügyelet alá tartoztak. Politikai bűntett alatt minden nemzetellenes cselekedet értendő.

A gettónak 4 kapuja van, a négy világtáj felé.

Zsidók a gettót csak abban az esetben hagyhatják el, ha mint munkára kötelezett kölcsönzsidók elszállításra kerülnek.

4. Mentességi bizonyítvánnyal ellátott zsidók.

a) Azok a zsidók, akiknek a volt kormányzótól adott mentesítési bizonyítványukat felülvizsgálás után a belügyminiszter elismerte, és akik a belügyminiszter által kiadott hivatalos névjegyzékben fel vannak sorolva.

b) Az előző belügyminiszter által kiadott mentesítési igazolvánnyal rendelkezők, amelyek elismerése a belügyminiszter által kiadott hivatalos névjegyzékben nyilvánosságra hozatnak.

c) A vitézi címmel ellátott és az arany vitézségi éremmel ellátott, valamint hadirokkant zsidók, belügyminiszteri elismerés esetén.

418 A német szövegben: "Judenrat".

419 A német szövegben: "Judenheime und Judenasyle".

420 A német szövegben: "vor dem 16. Oktober 1944".

Ezek a zsidók fajvédelmi, valamint vagyoni megszorításokon⁴²¹ kívül a többi zsidótörvények, rendeletek és határozmányok alól mentesek. Politikai, gazdasági és társadalmi életben nem vehetnek részt.

5. *Egyházi személyek*, papok, apácák teljes mentességet élveznek, azonban a külügyminiszter, a vallás- és közoktatásügyi miniszter, valamint az illetékes egyházi szervek közös megegyezése alapján kijelölt valamelyik rendházban elkülönítendő, s belátható időn belül külföldre kell őket áthelyezni, illetőleg átvétetni.

6. *Külföldi állampolgárságú zsidók* és olyan magyar honosságú zsidók, akik útlevelüket 1944. november 17-én 14 óráig az Idegen Ellenőrző Hivatalnál (ΚΕΟΚΗ) jegyzékbe vétették, kötelesek az ország területét 1944. december 1-ig elhagyni.

243

Árokásás, gyalogmenet, halálmenet

1944. november 25 k.

(a) Élijáhu Domán / Domány / Domán Ernő (1886–1976), “Munkába menés”, 1944. október (1956 k.)

Kézirat:

Jerusalem: Yad Vashem⁴²²

Fordítás:

Ráv Élijáhu Domán (Domán Ernő), ...*Már nincs többé szükség a kakasra a népek között, és így levágják őket bűnbaknak*”. *Buchenwaldi héber (nyelv)emlék* ([Budapest]: Múlt és Jövő Könyvkiadó, 2004), pp. 13–15 (Domán István fordítása)

Domán István, *A Talmud matróza* ([Budapest]: Múlt és Jövő Könyvkiadó, 2005),⁴²³ pp. 13–15

---

421 Lásd fentebb, #242/a.

422 A visszaemlékezést Domány / Domán Ernő orthodox rabbi, az Országos Rabbiképző Intézet tanára, Scheiber Sándor kérésére írta. A kéziratot Scheiber eljuttatta Jeruzsálembé, a Yad Vashembe. Itt, hosszú lappangás után, Gavriel Bar Shaked (Zsigmond Gábor) és Sarah Reuveni találták meg. Domán István, a szerző fia, 2004-ben közzétette magyar fordítását, amelynek két részlete itt olvasható. (Lásd még alább, #245/a). A héber nyelvű eredeti, írógépen írt és a szerző által írógéppel és kézzel javított kézirat xerox másolatát Domán István adta át az MTA Judaisztikai Kutatócsoport könyvtárának (© Domán István). – Az írógépen, amelyet a szerző használt, némely betű erősen el volt tömödve, s ezért a héber szöveg olvasata helyenként bizonytalan. – A jegyzetekben felhasználtam Domán Istvánnak az általa készített magyar fordításhoz fűzött magyarázatait. Szívességét és a részleges közlés engedélyezését ezúton is köszönöm.

423 A két könyv – eltérő címük mellett is – azonos.

Irodalom:

Domán István, "Ráv Élijáhu Domán élete", in: ...*Már nincs többé szükség a kakasra...* (m. f.), pp. 61–184 / *A Talmud matróza* (m. f.), pp. 61–184
Kőbányai János, "A »makacsság« győzelme (A kiadó utószava)", uo., pp. 185–198, kül. p. 197 (a kézirat megtalálásáról)

ג. מרחשון תש"ח. לפי תאריך הכללי אקט. 20.

ערב ש"ק, כצור הבקר הופעו בחצר כל-בית בבודפעסט, אשר יהודים היו כלואים בתוכם, שני אנשים, אחד מן המשטרה ואחד הדויט (אזרחי). שניהם מזוינים, רובה עם פגיון על כתפם. כלואים היינו, כי לפני כחצי שנה, הודחקנו, היהודים, בבתי מיוחדים, מסומנים בכוכב "מגן-דוד" ובשם "בית-יהודי" היו מכונים.

לא היה היהודי רשאי לצאת מפתח ביתו חוצא, רק בשעות מיוחדות ביום. ההדויט, שרוויל צלב-חץ על זרועו – הזעיק את כל דירי הבית, הזכרים – מגיל 60-16 לחצר הבית. שם מסר הוא לנו את הצו, שעלינו לילך על גבולה של העיר, לחפר ולבנות דיק ותנאי הגנה נגד האויב, שהיה כבר אי-רחוק מן העיר. היתה זאת ביום החמשי, אחר שסללושי (!) חטף הממשלה מהרטי, ימ"ש.

זמן רבע שעה נתנו לנו לחזור לדירתנו. וזאת בכדי לצייד אותנו, בצרכי הדרך ולקחת עמנו כספיו, בגדינו. כביכול: כטובת-לב, הרשו לנו, לקחת אמנו: זהב, אבנים-טובות וכל מטלטלין יקרי-ערך. אחר עבור רבע השעה, הכריזו בקול ענות גבורה: לעזוב הדירה מיד, לחלוטין ולירד לחצר הבית, בלתי רשות לחזור לשם לעולמים. כן הכריזו בדיוק, בקול, אשר לא נשתמע בתרי אנפין. היו מסדרים אותנו בשורה, בקול קללות נמרצות. ואם שכחת איזה חפץ נחוצ, ממחטה, עט-נובע, אולר, וכיו"ב, אי אתה ואי אחר יכול לחזור לדירה עד שיחזירנה הכתוב לעיל (ההדויט) לקללו בפירוש, על עכבו רגעים את מהלך העבודה או את עבודת המהלך.

אי אפשר לשכח את המחזה המעציב והרגש השובר-לב, כאשר דלתי דירתנו סוגרו מאחורינו. הרשרוש של המפתח בסגר, חדר בלב יהודי האומלל, כמי שנזדעזע העולם כלה. וכאשר עמדנו בחצר, חשבנו, שבו ביום הוגרשה סאה של צרותינו.

הצער הכי גדול, בהוגשנו אל הדלת ואל המזווה, לעזוב דירתנו לחלוטין. מקום מגוון מושבותנו, שזה כמות בשנים נכסוף נכספנו, לראות בתפארתה. בהתמדתה של נמלה, שקדה גברת-הבית ליפוחה ולהוסיף על זיווה ועל הדרה. בריהוטים, מרבדים, צמר ופשטים ותעש בחפץ כפיה. – הספרים שנרכשו, אחד-אחד, לפי מה שהתקציב של משק-הבית ושאר הזדמניות היו מאפשרים לרכוש. עוד איזה פירוש על תנ"ך, ועל גפ"ת. ספרים מספרות העולם בכלל. מסודרים בארונות כיצות, לפי תוכנם ומקצועם. בדיקנות היינו משגיחים, שיהיו התמידים בסדרן והנדירים בהלכתן. כמה גדולה היתה התרגשותנו, בחפשנו איזה ספר על מקומו ולא מצאנוהו שם. מיד כעסנו. האשמנו ברוגו רציני את כל בני הבית, לאמור: שלא מניחים כלום מתורת משה או שאר ספרים על מקומו לשמרו. או בן יקח או בת יקח, כמשפט הזה יעשה לו.

(...)

בעת היא, היתה זאת, הצער הכי-גדול ומכאיב-לב, היה עלינו להחליט במהירות: מה נקח עמנו? – זאת חשוב אל לבך, על כן אוחיל, שתבין ותדע לשער את המכאוב אשר סבלנו. – לעזוב את הכל, מכל, כל, להחליט לקחת עמנו, מזון, לבנים, מלבושים, צידה-לדרך, עד בואני אל המקום...? לאיזה מקום? הרדם, הבעל-עצבים יותר חזקים, גם בן יוצא מכליו.

(...)

על צווי השוטרים, שם התהלכה האומללה לדרך פעמים. הלכנו כל היום, הגשם הקר, של סוף הסתו, ירד עלינו בתמידות. בלי הפסק.

כנראה, הטבע הזעיק את כל כחותיו, שיתאכזר גם הוא עם מעוני הגורל. בשעה מאוחרת בלילה, הלינו אותנו תחת כפת-הרקיע, על אדמה מרוטבה, בירידת גשם בלי הפסק.

ליל ש"ק לך לך מארצך... בלי הרהור, על קיום הבטחה: הארץ אשר אתה שוכב עליה, לך אתננה ולזרעך. ראה ראינו את ענינו, הצערות התחילו.

הגשם לא פסק דלף עלינו כל הלילה. אין לנו שום מחסהכנגדו, אפילו בסוכה בכרם או במלונה במקשה. בבקר הוליכו אותנו, – בערך ה' מאות לחוה אחת, במרחק 50-60 קס. שם הודחקנו במכלאות צאת וברפת בקר, באמרם: כאן נתאכסן. משם הלכנו בכל יום לעבודת הפירח (!) ולבנות דיק נגד האויב, אחרי שהיילי סביעט כבר היו מתקרבים לבוא.

בחבורות כאלה נתפזרנו, כל הי"ב אלף, שהיו בו ביום בגולה זו, למגרשי או לפרברי (!) העירות וקראו את שם המקומות האלו: מחנום. בבקר שעה שש הוליכו אותנו למרחק 15 קס. חפרנו שם חפירות, שיחין ומערות. שוטרים היו נוגשים בנו לאמר: כלו מעשיכם! מחסדי ההשגחה, שהיו ביניהם טובים ומטיבים. בכל יום הלכו למקום העבודה, 15 קס, ובחזרה 15 קס. ס"ה שלשים קס. במעט ימים נחכשה כל משמן – בשר.

Marhesván hónap 3, 5705.

A világi dátum szerint 1944. október 20.

A szent szombat előtti nap hajnalán minden budapesti házban, ahol zsidók voltak bezárva, két férfi jelent meg. Egyik a rendőrségtől, a másik civil (polgár), mindketten felfegyverkezve, szuronyos puskájuk a vállukon. Mi be voltunk zárva, mert mintegy fél évvel korábban bekényszerítették a zsidókat kijelölt házakba, amelyeket "Dávidcsillag"-gal jelöltek meg és "zsidó házak" néven tartottak számon.

Zsidó embernek tilos volt kimennie ezekből a házakból, ezt kizárólag csak a kijelölt időben tehettem meg.

A civil, akinek karján nyilaskeresztes karszalag volt, fellármázta a ház minden lakóját, hogy a férfiak, 16 évtől 60-ig, jöjjenek az udvarra. Ott parancsot adott nekünk, hogy ki kell mennünk a város határába, védősáncot ásni és építeni az ellenséggel szemben, amely már nem volt messze a várostól. Ez az ötödik napon történt az után, hogy Szálasi elragadta a hatalmat Horthytól, töröltessék el a neve.

Negyedórát adtak nekünk, hogy visszatérjünk a lakásainkba. Azért, hogy ellát-hassuk magunkat útravalóval, és hogy magunkhoz vegyünk pénzünket, ruháinkat. Állítólag jószívűségből, megengedték nekünk, hogy magunkhoz vegyünk aranyat, drágaköveket, értékes dolgokat. Miután elmúlt a negyedóra, dörgő hangon kihirdet-ték: azonnal és véglegesen elhagyni a lakást, és lejönni a ház udvarára. Soha többé nem szabad oda visszatérni! Így hirdették ki pontosan, olyan hangsúllyal, amely fél-reérthetetlen volt.

Sorokba rendeztek bennünket, közben durva hangon szidalmaztak. Ha ottfelej-tettünk valami tárgyat, zsebkendőt, töltőtollat, zsebkést vagy valami hasonlót, sem mi, sem más nem mehetett vissza a lakásba, ahogy erre a fent írt (a civil) visszatért

a szidalmazásában, hogy megmondta, egy percre se akadályozzuk a munkába menést vagy a menés munkáját.

Nem lehet elfelejteni a szomorú látványt és a szívfájdalom érzését, amikor lakásunk ajtaja bezárult mögöttünk. A kulcs zöreje a zárban úgy hatolt be a szerencsétlen zsidók szívébe, mintha az egész világ megrendült volna. S amikor az udvaron álltunk, arra gondoltunk, hogy ezen a napon kezdődik mértéktelen szenvedésünk.

Szörnyen éreztük magunkat, amikor odaléptünk az ajtóhoz, a mezuzához, hogy végleg elhagyjuk lakásunkat. Nyugodt lakhelyünket, amely után most kétszeresen is vágyódtunk, látva szépségét. Hangya szorgalmával igyekezett a háziasszony ezt díszíteni és fényét, pompáját növelni. Bútorok, szőnyegek – “gyapjú és len, és dolgozott kezei kedvével”.⁴²⁴ Az egyenként beszerzett könyvek, ahogy a háztartás költségei megengedték, vagy más alkalom lehetőséget adott a megszerzésükre. Magyarázatok a Szentíráshoz vagy a Gemarához⁴²⁵ és a poszkimhoz.⁴²⁶ Világi könyvek is általában. Megfelelően rendezve voltak a polcos szekrényekben, tartalmuk és szakuk szerint. Gondosan figyeltünk arra, hogy külön legyenek elhelyezve az állandóan és a ritkán használtak. Milyen nagy volt a felindulásunk, ha kerestünk a helyén egy könyvet, és nem találtuk ott! Rögtön haragra lobbantunk. Komoly indulattal vádoltuk az egész háznépet, kijelentve: sem Mózes Tóráját, sem más könyvet nem hagynak a helyén, nem vigyáznak rá. Akárki vette el, ugyanaz a szabály vonatkozik rá.

(...)

Ebben az időben az volt a nagy bánatunk és szívfájdalmunk, hogy gyorsan el kellett döntenünk, mit vigyünk magunkkal. Mi kedves a szívednek? – Ezért kezdeted megérteni és átérezni, elképzelné a fájdalmat, amelytől szenvedtünk. – Mindent, mindennel, mindenből elhagyva,⁴²⁷ mégis, mit vigyünk magunkkal? Élelmet, fehérneműt, ruhákat, útravalót, amíg a helyhez érünk? Melyik helyhez? Az ember, ha szomorú, lelkileg erősebb ugyan, mégis bizonytalanná válik.

(...)

A rendőrök parancsára a szerencsétlen menet útnak indult. Egész nap mentünk, az ősz végi hideg eső állandóan zuhogott ránk, szünet nélkül.

Úgy tűnt, a komor természet teljes erejével ver bennünket, hogy ő is kegyetlenkedjen velünk a sors fintorával. Késő éjszakai órában, a szabad ég alatt éjszakáztattak bennünket, füves földön, amelyre megállás nélkül esett az eső.

A szent szombat estéje, “menj el az országból...”⁴²⁸ anélkül, hogy gondolnál az

424 Prov. 31,13 (IMIT). (Domán István jegyzete.)

425 A Misna magyarázata a Talmudban.

426 Rabbiniikus döntnökök.

427 Az étkezés utáni áldásból. (Domán István jegyzete.)

428 Gen. 12,1 (Avrám / Ábrahám története). (Domán István jegyzete.)

ígéret megvalósulására: neked és ivadékaidnak adom azt a földet, amelyen fekszel. Látva láttuk szorultságunkat,⁴²⁹ a kegyetlen rendeletek hatályba léptek.

Az eső nem hagyott alább, ömlött ránk egész éjszaka. Semmi védelmünk nem volt ellene. Még egy sátor se a szőlőföldön vagy egy kaliba a dinnyeföldön.⁴³⁰ Reggel behajtottak ötszázunkat egy tanyára, mintegy 50–60 km távolságban.⁴³¹ Ott bezsúfoltak minket juhaklokba és marhaistállókba, és kijelentették, itt lesz a szállás. Onnan mentünk mindennap ásási munkára és sáncot építeni az ellenség ellen, miután a szovjet hadsereg már közeledett.

Csoportokban szóródtunk szét mind a tizenkétezeren, amennyien voltunk azon a napon ebben a nyomorúságban.⁴³² A külső telkeken vagy a városok külterületén dolgoztunk, és ezeket a helyeket táboroknak nevezték. Reggel hatkor 15 km távolságra vittek bennünket. Ott ástunk “árkokat, gödröket, barlangokat”.⁴³³ Az örök hajszoltak minket: Fejezzétek be a munkátokat! Voltak köztük jóindulatúbbak is. Mindennap 15 km-t mentünk a munkahelyre, és vissza ugyancsak 15 km-t. Ez összesen harminc km. Néhány nap alatt lesoványodtunk, leadtunk minden hájat és húst.

(b) Szép Ernő, “Följelentést teszek”, 1945 k.⁴³⁴

Kézirat:

Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, KT 81/154

Kiadás:

Szép Ernő, *Kispanasz*, szerk. Benedek Mihály & Márványi Judit (Ars Scribendi) (Budapest: Gondolat – Nyilvánosság Klub – Századvég, 1992), pp. 215–217 (Részlet)

(...) Förtelmes gázságok tettesei felől tudok, tudom a nevöket, címöket, mindmáig sehol felelösségre nem vonták öket. És türöm, hogy itt bántatlanul sétálgasanak. Házfelügyelőkröl tudok, akik loptak, raboltak, *szegény lakókat* is kifosztottak, mikor pedig már böségesen megszédtek magukat. És fültnúja voltam, mikor semmi rendetlenségben nem ludas idös urakat, hölgyeket lépcsöházban, kapualjban kiabálva piszkoltak, persze csillagot hordtak. Egyszer a járdán állottam, mikor deportálandó zsidókat kísértek az úttesten, kegyetlen hidegben, azok közt egy vékony asszony nagy dagadt batyúval a hátán és karjában a három-négy éves leánykájával a szemét törülgette kesztyűjével. Ott állt közel hozzám a járdán a nézők csapatá-

429 Deut. 26,7 nyomán.

430 Jes. 1,8. (Domán István jegyzete.)

431 Ti. Budapesttől.

432 A héberben: “fogságban” (*be-gola*).

433 Talmudi kifejezés. (Domán István jegyzete.)

434 Az 1944. október végén–novemberben történetekre vonatkozik. Több mozzanata megvan az *Emberszag*-ban is.

ban egy *úriasszony*, véletlenül tudom, kicsoda, az elkacagta magát és jó hangosan átalszól a barátnéjához: nézd, hogy bög ez a ronda zsidónő! Nincs mélysegebb, megbocsáthatatlanabb bűn, ugye nincs, mint megbántani, kicsúfolni a gyengébbet, a kiszolgáltatottat. (Persze ha eljön az ideje, megbüntettetem ezt az embertelen méltóságos asszonyt.) Tudok másik hölgy felől, azt csinálta, rendőrnek adott át egy szegény csillagos tanítónőt, ráfogván, hogy most, a villamosról leszálltakor szidta a keresztényeket. A publikum közül, aki ki merte a száját nyitni, mind azt vallotta, hogy az a csillagos nő árva szót se szólott. De azért a Mosonyi utcába⁴³⁵ került. (No, megkapod te is a magadét!) Tudok egy Hitler-imádó előkelőség felől, aki beédeskedett Gestapo-tiszturak társaságába, ki tudja hány neki különösen nem tetsző zsidót, meg hány keresztény jó magyart adott be nekik. Meg hallottam bizonyos magas rangú magyar katonák felől, már a háború előtt alig várták, hogy Magyarország beolvadjon Németországba, mennyivel *előbbkelő dolog lesz a német hadsereg tisztjének lenni. Ezt az eszmét civil társaságban is vígan propagálták.* Magamat is meghívott a Szálasi-kormány sáncot ásni; vonulunk Újpest főutcáján, egy ismerős öregúr (ny. postai tanácsos) levapot húz elő a belső zsebéből, nyújtja egy gyereklánynak, aki ott jött az úttesten: aranyoskám, legyen olyan jó, dobja be majd ezt a postaládába. Odaugrik a járdaszélről egy irtó nagy vastag férfi, a levapot elkapja, s olyan telitalálatot mér avval a díjbirkózói kézzel az öregúr képére, alig bírták jobbról-balról támasztani, hogy továbbvándoroghasson. Az a mézárósszerű ember azután élvezettel nézett az imbolygó áldozat után. Erőltettem a szemem, hogy jól megtanulja ezt a pofát (ha eljön az ideje, megkeresem ezt a bestiát, meglakoltatom). Gazdag zsidók, *milliomosok lopkodtak* szegény zsidók élelmiszereiből, és lopták, rabolták bútorukat, ágyneműjüket, ruházatukat. Kutya bajuk. Vannak még esetek, esetek, amikről és akikről tudomásom van, hagyjuk már, utálat, unalom.

(...)

(c) B. R. 16 éves máramarosszigeti nő,⁴³⁶ A KISOK-pályától a határig, 1944. október 23–november 17

Degob⁴³⁷ jegyzőkönyv, no. 3506, <http://degob.hu/index.php?showjk=3506> (Részlet)

1944. október 23-án vonultam be a KISOK-pályára.⁴³⁸ Reggel korán kimentem már, engedelmessé a parancsnak. Kint felállítottak bennünket sakktáblaszerű-

435 Gyűjtőfogház.

436 1944-ben Budapesten lakott.

437 Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság.

438 KISOK: Középfokú Iskolák Sportköreinek Országos Központja. A KISOK-pálya, ahol a nőknek gyülekezniük kellett, a régi ügetőpálya, a lányok sporttelepe volt (Simor utca; ma: Vajda Péter utca).

en, számolgattak, csoportosítottak, így ment ez egész késő délutánig. Délután elindítottak, miután már kialakítottak belőlünk egy teljes századot. Elindultunk, a legnagyobb meglepetésünkre gyalog egész Újpestig. Minthogy már rég bezártan éltünk a csillagos házakban, mozgási lehetőségünk nem volt, ez a menetelés nehéz szerelvényvel igen nagy kínlódást jelentett számunkra. Hozzájárult még az eső, ami a besötétedéskor elkezdett zuhogni, átáztatta zsákjainkat és megnehezítette azt az addig is nehéz terhet. Szörnyű volt már ez a menetelés is, holott ez még semmi volt ahhoz képest, ami ekkor még ránk várt. Ha tudtuk volna előre! Voltak közöttünk idősebb asszonyok, akik képtelenek voltak menetelni és úgy igyekeztek segíteni magukon, hogy eldobták a csomagokat. Egész utunkat végig eldobott zsákok jelezték, amik mind a nyilasok zsákmányaivá váltak. Pihenőt nem adtak, csak akkor, mikor már összerogytunk. Egy ilyen pihenő néhány másodpercből állt, amit állva kellett eltöltenünk, csak annyiból jelentett pihenést, hogy előrehajolva egyikünk a másik zsákját igyekezett hátulról kissé megemelni, amivel arra a rövid időre is enyhítette társának a terhét.

Végre megérkeztünk Újpestre, amiről azt hittük, hogy soha nem érjük el. Újpesten az UTE-pályán⁴³⁹ helyeztek el, ahol is a tribünökön töltöttük az éjjelt. Fedetlen, kényelmetlen hely volt, elférni alig lehetett, és közben esett az eső, hideg volt és éhesek voltunk. Korgó gyomorral és a hidegtől meggémberedett tagokkal keltünk fel másnap és indultunk is tovább. Következő állomásunk Isaszeg.

Isaszegi utunk hasonló volt az előző esti kiránduláshoz, nyilasok kísérték, az eső változatlanul szakadt, a csomag rettenetesen nehéz volt. Hajtottak bennünket, de pihenőt nem adtak. Estére érkeztünk meg Isaszegre. Azt gondoltuk, hogy már itt is valamilyen nyílt pályán helyeznek el, úgy hozzászoktunk már két nap óta. De itt állandóbb lakásról igyekeztek gondoskodni, így elhelyeztek az Ilka-majorban, különböző pajtákban. Másnap már dolgozni vittek, sáncot ástunk úgy 10 km körzetben. Így naponta 20 kilométert kellett gyalogolnunk, ennyit tett ki az út a munkahelyig és vissza. Élelmünk a lehető legrosszabb és legminimálisabb volt. 5 dkg kenyeret kaptunk, és néha 2 dkg szörnyen sós, de még nyers, ehetetlen szalonnát. Reggelenként volt fekete, délben, illetőleg este, munkából jövet kaptunk egy ehetetlen levest. A munkahelyen is nyilas őrizet alatt álltunk. Ezek a nyilasok vigyáztak arra, hogy egy percig meg ne állhasson kezünkben a szerszám. Dolgoznunk kellett pihenés nélkül, állandóan, különben lelövésével fenyegettek. Hogy valóban megijedjünk, és elhiggyük azt, amivel fenyegetnek, be is váltották ezeket az ígéreteiket. Lelőttek embereket! Pontosan már nem tudom, hogy történt, mi volt az ok, csak annyit, hogy egy napon behoztak egy kis bajtársnőt, 16 éves lehetett, levetkőztették teljesen meztelenre, ruháját egy ágra akasztották. Nekünk előre meg kellett ásnunk a sírját és végignéznünk az egészet. Odaállították szegényt az általunk megásott gödör mellé

439 UTE: Újpesti Torna Egylet. A pálya: Megyeri út 13.

s 5–6-ot lőtték rá. A kislány bűne mindössze, azt hiszem, az volt, hogy bemerészkedett egy üzletbe valamit vásárolni. Néhány órával később még lehoztak vagy 7 zsidó férfit, most ezekre került sor. Utólag jut még eszembe, hogy a kislányt egy Sanyi nevű, vágott arcú fiatal nyilas suhanc lőtte le. A férfiaknak semmi bűnük nem volt. Állítólag a nyilasok őrhelyén elsült egy pisztoly, minthogy ezek annak a közelében tartózkodtak éppen a kritikus percben, rájuk fogták az egészet. Szekéren hozták ezeket, és ezt a kivégzést is végig kellett néznünk, hiszen ez elrettentő példa volt. “Zsidók, eleget éltetek, most nem mentek többé Lillafüredre nyaralni, jó lesz a föld alatt is!” Ilyen szavak kíséretében hajtották le ezeket a szekérről fel az erdőbe, ahol a sírt már előre megásatták velünk.

Így telt az élet, több haláleset azonban nem fordult elő. A legtöbbet egy Mittelmayer nevű nyilas garázdálkodott, mert ő volt a fő. Az egész tábor parancsnoka.

Október végén eljöttünk innen. Éjjel 1 órakor felkeltettek bennünket avval, jönnek az oroszok, gyorsan csomagolni! Péceltől 5 kilométerre állnak az oroszok, és feltartóztathatatlanul jönnek előre. Csomagolni gyorsan, megyünk, és mindenki mehet haza! Nagy volt a felfordulás, nagy volt az öröm, én ugyan nem hittem az egészben. Szerettem volna lemaradni. A paraszt, akinek a házába bementem, nem mert elrejtetni. Az országút tele volt visszavonuló csapatokkal, tankokkal, minket ekkor katonák és nem nyilasok kísérték. Lassan haladtunk, és utunkat egy nyilas keresztezte. Odakiáltott: “Gyorsan előre vagy vissza, mert nyomunkban az oroszok!” A katonák azonban azt felelték, hogy nekik az a parancsuk, hogy minket Pestre vigyenek, tehát oda visznek. Másnap azonban csak Újpesten kötöttünk ki, ahonnan kompon vittek át minket Püskösdűföldre. Kabinokban helyeztek el bennünket, egy kabinban voltunk vagy 3-an. Kijöttek másnap magyar tisztek, kihirdették, hogy akinek van svéd védlevele, az hazamehet, ugyancsak mehetnek a 40 éven felüliek és a 16 éven aluliak. Nagy volt az öröm, még levágattak egy egész marhát, amit mi egyben főztünk meg és sütöttünk meg nyárson. Elég sokan, jó pár százan voltunk mi itt együtt. Hatalmas kondérban főtt az étel, alig vártuk már, hogy megkóstolhassuk, mikor megérkezett egy másik század is, amellyel megosztottuk az ebédet. Mikor megfőtt, mindenki szaladt a csajkájával, belemásztak egyesek könyökig, ez is rettenetes volt. De alig juthattunk annyi nap éhezés után egy falat jó ételhez, már adták is ki az indulási parancsot. A fürdő kapujában állott egy magyar főhadnagy, aki már várt ránk, névsorral a kezében, és felolvasta azoknak a nevét, akik hazamehetnek. Sorakoztattak bennünket, és akinek a nevét felolvasták, az kiállt. Azok a szerencséseknak vélt bajtársak is alkottak egy csapatot, majd elindultunk, mi külön és ők. Később azután Ravensbrückben⁴⁴⁰ találkoztam ezzel a csoporttal, hozták őket is mindenütt utánunk. Mi akkor a téglagyárba mentünk, közben átvett a rendőrség.

Este érkeztünk, és az éjjelt a szárítóban töltöttük. Szörnyű nagy tömeg volt itt

---

440 Női koncentrációs tábor Berlintől 90 kilométernyire északra, Mecklenburgban (Németország).

együtt, és fullasztó, hatalmas por. Víz nem volt sehol, holott rettenetesen szomjaztunk. Reggel öt órakor megindultunk a bécsi országúton kifelé. Honvéd keretet kaptunk. A megszökésre nem volt lehetőség. Egyesek megkísérelték, azokat is visszahozták. A honvédek avval biztattak: "Ti már soha nem mentek haza, benneteket a halálba visznek!" Mindnek az arcán kaján nevetés, és a biztonság érzése, hogy velük ugyanez nem történhet meg, nem, soha! A legtöbb sváb volt. (...)

Első állomásunk az úton Piliscsaba. Fabarakkban töltöttük az éjjelt, keresztthuzat volt, zsúfoltan, nem volt hely még leülni sem, holott nagyon fáradtak voltunk. Hideg, por – megborzongok, ha rágondolok. Hoztak egy fazék borsólevest, kemény, nyers sárgaborsó volt. Kb. fél kanál jutott mindenkinek. Reggel mentünk tovább. Zuhogott az eső, mint legtöbbször, ha menetelni kellett. Ez méghozzá havas eső volt. Soknak már nem volt cipője, tönkrement az úton, és kénytelen volt mezítláb elindulni. 5-ös sorban jöttünk ki a barakkból, minden öt kapott egy kilogramm kenyeret. Még tészalé is volt, mert a katonáknak előző este tészát főztek. Örültünk ennek is, mert meleg volt. Elindultunk. Sikítottak elöl is, hátul is, hogy "Nem bírjuk!", főként azok, akik cipő nélkül jöttek velünk.

Szürkületkor érkeztünk be Dorogra. Mint eddig, ha lehetett, mindig pályákon töltöttük az éjszakát, itt is természetesen a tribünök szolgáltak lakhelyül. Ismét kérdezgettük az úton, melyik községben van pálya vagy nagyobb vásártér, mert tudtuk, úgyis ott szállunk meg. Dorogon átvett a csendőrség. Átázva érkeztünk, és a tribünökön eltölteni így az éjjelt!? Csurgott rólam a víz, fáztam rettenetesen, vacogott a fogam. Összebújtunk többen és egymást melegítettük. Megérkezésünkkor kaptunk kevés kenyeret és bablevest. Reggel jött ismét a sorakozó, láttuk, hogy a csendőrök hoznak egy csapat férfit, akiket ütnek-vernek, miért, nem tudtuk meg soha. Talán szökni merészelték. Láttuk, hogy ütötték a nőket is. Szörnyű nagy volt a kavarodás, nem lehetett tudni, mi miért történik, miért állítanak fel bennünket jobbra, egy másik csoportban balra, miért állunk mi ötös sorban, azok négyesben, később összekeverték az egészet, és kezdődött minden előlről. Végül megtudtuk, hogy valami fekete miatt van az egész, hogy mindenki kapjon és gyorsan végezzünk.

Megittuk a feketét és elindultunk. Az út olyan volt, mint idáig mindig, lemara-dókkal, betegekkal. Vonszolta magát előre a rongyos tömeg. Dorog után Süttő, Süttő után Szöny, Szöny után Gönyű, Gönyű után Ács. Süttőn a vásártéren aludtunk, és éjjel 12-kor már indultunk is tovább. Szönyben pajtában, végre szalmán, fedett helyen és aránylag emberségesebb körülmények között. Gönyűben hajón töltöttük az éjjelt, sokan beleestek a Dunába, mert este értünk ide. Ennivalót nem kaptunk, csak vizet. Reggel, szédelegve az éhségtől és fáradtságtól, indultunk kifelé. A keret azon volt, hogy minél többen essenek bele a Dunába, minél többen pusztuljanak el közülünk. A hajón rengeteg ruha maradt, mert sokan itt ledobták csomagjaikat, hogy könnyebben tegyék meg a hátralevő útszakaszt. Miért itt? Annak is megvolt az oka. Ezen a hajón voltak zsidó leányok, akik előző csoportokból maradtak le, az volt a feladatuk, hogy a következő csoportoknak főzzenek. Természetesen, aki valamitől meg

akart válni, inkább ezekre a lányokra hagyta. Ezeknek is az volt a végén a sorsuk, legalábbis így mondták akkor, mint nekünk, jönniük kell majd utánunk, ha nem lesz több csoport már. Ezekről lehetett venni egy kabátért vagy ruháért egy csésze meleg teát. Ácsott szintén pajtában töltöttük el az éjjelt.

November 17-én érkeztünk meg a határra.⁴⁴¹ Fiatal sváb gyerekek álltak sort, fegyverrel a vállukon, és kiabáltak ránk: "Los, los!" Majd káromkodtak és mindenféle kedves dolgot kívántak nekünk. Átmentünk a 7 km-re levő Zürndorfba.⁴⁴² Erősen hajtottak, úgyhogy ebben a menetben voltak az első halálos áldozatok. Idősebb férfiak, akik nem bírták már tovább, és itt az úton estek holtan össze. Az állomáson elvették mindenünket, amit eddig oly gondosan őriztünk, ha tudtuk volna előre, eldobtuk volna mi is, mint egyesek, nem kínoztuk volna magunkat a teherrel a hátunkon.

(...)

(d) Márai Sándor (1900–1989), *Napló: "A terror teljes, feltétlen"*, 1944. október–december

Újabb kiadás:

Márai Sándor, *A teljes napló, 1943–1944* (Budapest: Helikon, 2006)

Márai Sándor, *A teljes napló, 1945* (Budapest: Helikon, 2006), p. 292 skk. (Részletek)

(...) Még mindig kirabolják a zsidó lakásokat, a fővárosban is. Semmi nem riasztja őket, "hatósági közegek" szállítják el az elhagyott zsidó lakásokból a bútort, ruhát, fehérneműt.

Félnaponként új rendeleteket ragasztanak ki az utcasarkokra; minden órában elrendelnek, elvesznek, megparancsolnak valamit. A hivatal önállósodott, eszelős buzgalommal rendelkezik, mint a tébolyodott, önmaga körül vagdalkozik.

Az oroszok Kecskeméten.⁴⁴³ Ha nem érnek be három nap alatt Pestre, a pesti zsidóság nagy tömegét halálos veszély fenyegeti.

441 A deportált munkaszolgálatosok fő átadó állomása Hegyeshalom volt.

442 Zürndorf / Zurndorf (Burgenland) / Zurány / Zarándfalva, a Lajta jobb – keleti – partján: átadó állomás.

443 Kecskemét október 31-én szabadult fel.

Pesten már tömegével terelik a fagyos vesztőhelyek felé a zsidókat. Háromszáz-ezer ember életéről döntenek e napokban a német hóhérok és magyar sintérek. Egyes házakban állítólag fegyverrel védekeznek a zsidók; s ez csakugyan a legokosabb, amit tehetnek; a gyakorlatban nem ér sokat ez a védekezés, de halálnak is jobb, mint ha bevárják a sorsot, amit a pecérek szánnak nekik – és nekünk, mindenkinek, akik gyűlölik őket, s akiket gyűlölnek.

A háború elveszett, az oroszok bekopogtattak a soroksári úton.⁴⁴⁴ Ugyanezen a napon a közeli Szentendrei-szigeten, egy zsidó nővel és férfiakkal vegyes munkatáborban, megjelentek szíjas, zöldinges nyilas süvölvények, s lehúzták a zsidók újjáról a megmaradt jegygyűrűket is. Miért? Először is, mert csillog és arany. Aztán, mert eszükbe jutott, hogy ezt is lehet; sajnos, a zsákmány kövérjét már elvitték előlük az ügyesebbek. “Hinnie, testvér, a jegygyűrűk!” – mondta az egyik. És nekiláttak.

Pest kissé vadregényes e napokban; nappal nem tanácsos az utcán mutatkozni, sok az egyéni feljelentés. Zöldinges, csizmás fiatalemberek sétálnak az utcán, géppisztollyal. A terror teljes, feltétlen.

Háromszázezer ember reszket a sárga csillagos házakban; nyilas kölykök, tizenhat-tizennyolc éves suhancok rabolnak a sárga házakban, terelik a lakókat az uszályok és gyűjtőhelyek felé. A novemberi hidegben sokezres embercsoportok vonulnak némán – asszonyok, gyerekek, öregek – ismeretlen sors felé. A rablás, a túszok szedése általános.

Ha minden vád igaz lenne, amit valaha is a zsidók ellen harsogtak: akkor is velük kell tartani minden embernek, aki még valaha embernek akarja nevezni magát: mert szenvedésük minden elképzelést meghalad.

Akármi következik is: azokkal szemben, akik mindezt kitervelték és végrehajtották, akik a magyarság becsületét e szörnytetekkel beszennyezték: nem kell a végén érzelmesnek lenni.

---

444 Október 29.

Oly romlottak, nagyjából és egészében, hogy nemcsak szálni, de vádolni sem érdemes őket. Csak eltakarítani az egészet.

Északi szél, novemberi jeges eső. A pesti zsidók tízezreit terelik ismeretlen gyűjtőhelyek felé. A szakadó esőben asszonyok, gyermekek, aggastyánok vánszorognak. Egy fiatal hadnagy, aki tizennyolc hónapot töltött a fronton, idegrohamot kapott, mikor ezt a menetet látta.

E bűnökre nincs "jóvátétel". A megtorlás sem lesz jóvátétel. P.⁴⁴⁵ bizonyára elpusztult már az auschwitzzi gázkamrás táborban, ahová május végén elvitték; s ha él, milyen feltételek mellett? Hetvenhat éves ember, téli ruha nélkül, minden nélkül... L.⁴⁴⁶ reménykedik, hogy él, s én nem merem megmondani neki: jobb, ha nem él, mert a deportáltak szenvedéseit nem lehet elképzelni.

S mindennek végrehajtásához akadtak magyarok... akadtak? Sorba álltak, hogy segídekzenek.

A rablás éjjel-nappal tart a városban; nyilas csordák járnak a lakásokat, túszoikat szednek, egyszerű feljelentésre letartóztatnak embereket és kirabolják a lakást, az üzleteket. Pesten már nem kapni semmit; a város nagyon sokáig áru nélkül marad, talán évekig; egy fuszekli nagy esemény lesz. A fosztogatás intézményes, alapos és lelkes. Az orosz ágyúk tüzeiben gondterhes arcú különítmények járnak az utcákat és kémlelnek, hol rabolhatnak még valamit? Az emberek úgy tűnnek el, mint nagy járvány idején. Mindez monoton. A zsidókat tízezzel deportálják, s az ismerősök üdvözlés után mellékesen, darálva közlik, hogy anyjuk, apjuk, fiuk vagy sógoruk a sintérek kezére jutott. (...) Tömegtragédiákat hamarosan megunnak a kortársak, azok is, akik áldozatai e tragédiának. Senki nem tudja, melyik órában viszik el, túsznak, politikai fogolynak vagy csak azért, mert valamilyen jelentősebb szerepe van a mesterségében – a németek és a nyilasok össze akarják szedni a néhány ezer embert, aki itt számít valamit, hogy távozásuk után az ország vezetőik nélkül maradjon. Nagyjából össze is szedték már áldozataikat. Mindenki elfásult. (...)

Egy sárga csillagos házat kiürítettek, a zsidó lakókat elcipelték valahová. A ház lakásaiba nyilas családok költöznek be, kényük-kedvük szerint cserélgetik egymás között az otthagyt bűtorokat, berendezési és használati tárgyakat. Mindazt, ami

445 Valószínűleg Matzner Samuel, Márai feleségének édesapja; a P. betű talán "papát" jelent. (Mészáros Tibor jegyzete.)

446 Lola, Márai felesége.

fölösleges, kidobálják a ház előtt felállított szemétládába. Így elsősorban a könyvek zömét. (...)

Lassan rabolnak, a nyilasok és a németek; megfontoltan, szakszerűen. Az oroszok Csepelen,⁴⁴⁷ de a náci rablókülönítmények alapos megfontoltsággal járják a lakásokat, üzleteket. Ez a komoly, megfontolt, hivatalos fosztogatás talán félelmesebb, mint egy fellázadt tömeg fejvesztett, martalóc garázdálkodása.

Budapest néhány napja "frontváros", mint ezt a német haditudósítók írják: az ágyúörgés éjjel-nappal elvegyül a város életének zörejével, az utcákon beásott ágyúk, drótakadályok, tankcsapdák. (...)

Budapest ágyúörgés, tankcsapdák és gépfegyverfészkek közepette viszonylag nyugodtan él. A kávéházakban, pótkávé és műtea mellett – melyhez nem adnak cukrot, rumot, sem gyümölcsíz – emberek ülnek, tárgyalnak és fecsegnek. A vendéglőkben még mindig tűrhető ételeket szolgálnak fel, különösen, ha idejében érkezik az ember. (...)

Spanyollovások, drótakadályok között megyek a Gellért-szállóba, ebédelni. (...) Tizenkét papírpengőért, villanyfény mellett, békebeli környezetben ebédelek, az asztalok mellett jólöltözött emberek ülnek, a pincérek ingmelle vakító, az ablakból a nagy gépágyút látom, mely a hidat és a szálló bejáratát őrzi s néhány drótsövényt, melyek közelharc pillanatában a Gellért-hegyet védik majd. Aztán csapat közeleg az utcán: fejkendős idősebb és fiatal asszonyok, gyermekek; zsidók, terelik őket a deportációs telepek felé. Két puskás rendőr kíséri a csapatot. A szép, villanyfényes, langyos teremben mindenki nyugodtan társalog, egyetlen megjegyzés sem esik. Tisztek, díszruhában, kitüntetésekkel – nyilván nem a közeli, húsz kilométer távolságban villódzó frontról jönnek, hanem valamilyen nyilas ünnepségről – kedélyesen beszélgetnek egy asztal mellett.

Mi volt az a "jobbaldaliság", amely Magyarország vesztét okozta? Valamilyen hit, hétszer szent elv, tételes meggyőződés? Nem, más volt.

Ha vége ennek a háborúnak, a feladatok mérhetetlen sora vár reánk; el kell temetni a halottakat, el kell takarítani a romokat, kenyeret kell adni az éhezőknek, va-

447 November 13 óta.

lamilyen államfélét kell építeni a cserepekből, amit a rablógyilkos horda, melynek nagyrésze megszökött már, reánk hagyott. De ez a kisebbik feladat. Ahhoz, hogy Magyarország megint nemzet legyen, megbecsült család a világban, ki kell pusztítani egyfajta ember lelkéből a "jobboldaliság" címkéjével ismert különös valamit; a tudatot, hogy ő mint "keresztény magyar ember", előjogokkal élhet e világban; egyszerűen azért, mert "keresztény, magyar úriember", joga van tehetség és tudás nélkül is jól élni, fennhordani az orrát, lenézni mindenkit, aki nem "keresztény-magyar" vagy "úriember", tartani a markát, s a keresztény-magyar markába baksist kérni államtól, társadalomtól: állást, kitüntetést, maradék zsidóbirtokot, potya nyaralást a Galyatetőn, kivételezést az élet minden vonatkozásában. Mert ez volt a "jobboldaliság" igazi értelme. S ez a fajta nem tanul. Aki elmúlt harminc éves és ebben a szellemben, légkörben nevelkedett, reménytelen; talán megalkuszik, fogcsikorgatva, s mert önző és gyáva: bizonytalán hajlong majd az új rend előtt; de szíve mélyén örökké visszasírja a "jobboldali, keresztény, nemzeti" világot, amelyen belül olyan szépen lehetett zsidó vagyont rabolni, versenytársakat legyilkolni és aladárcodni a nagyvállalatokban, képzettség és hozzáértés nélkül. S lehetett "előkelő közhivatalnok"-nak lenni és sérthetetlen páncélinggel védett katonatisztnak, s mindezért nem adni semmit, csak becses létezése tényét. Ez a fajta soha nem változik meg. De amíg ezeknek szavuk van vagy befolyásuk, Magyarország nem lesz nemzet.

(e) M. I. 39 éves budapesti nő, Országúton, 1944. november

DEGOB jegyzőkönyv, no. 2444, <http://degob.hu/index.php?showjk=2444> (Részlet)

1944. november 9-én hajnali ½5 órakor nyilasok jelentek meg lakásunkban, és felszólítottak, hogy induljunk. Mondtam, hogy svéd schutzpassom van, erre azt mondták, hogy az útleveleket majd felülvizsgálják a Szabadság téren, és akkor majd elengednek, de mindenesetre vigyünk három napi élelmet, fehérneműt és meleg ruhát. Kivitték az Újlaki Téglagyárba, ott elvették az iratainkat, azzal, hogy aki átadja a svéd schutzpasst, azt fél óra múlva kiengedik. Természetesen az iratokat soha többé nem láttuk. Enni nem kaptunk, azt ettük, amit magunkkal vittünk. A Téglagyár szárító- és égetőhelyiségében voltunk összezsúfolva, csak kuporogva tudtunk elhelyezkedni. Nyilasok, rendőrök és nemzetőrök őriztek bennünket. Nem voltak különösen embertelenek, de jók se voltak.

Másnap délután jött a svéd betegszállító kocsis, amelyre feltették az idősebbeket, beteget, és kivitték őket a Téglagyárból. Az ilyen szerencsés kiválasztottak között az én nevemet is felolvasták, és kihívtak engem is az oldalbejárathoz, ahol vártuk – kb. huszonöt –, hogy felvegyen a kocsis. Amikor a svéd kocsis odajött, csendőrök és nyilasok puskatussal visszakergettek bennünket, és a kocsis elment nélkülünk. Láttuk a különböző külföldi követségek teljesen hiábavaló erőfeszítéseit, és ez az arcucsapás és a teljes semmibevevése a külföldi védelemnek és területenkívüliségnek rette-

netesen hatott reánk. Már nem reménykedtünk, amikor láttuk, hogy a svéd követ üres kocsival megy el.

Másnap reggel 8-ra kellett volna újra jönniök a svédeknek, de mire ők jöttek, mi már messze jártunk, mert hajnalban elindítottak bennünket gyalog. Délután 5 órakor érkezünk Piliscsabára, ahol a nemzetőrök csendőröknek adtak át bennünket. Ezek vadonatúj fabarakkba tereltek be bennünket, úgy összezsúfolva, hogy 70–80 ember kuporgott egy-egy kis szobában a hátizsákján. Az ott levő munkaszolgálatos fiúk adtak valamit enni, de sokat ők se tudtak segíteni. Általában az úton minden másodnap kaptunk enni reggel vagy este, levest, vagy babot, vagy káposztát egy-egy kis darab kenyérral.

Hajnalban indultunk tovább Dorogra, este értünk oda, a sportpályán aludtunk esőben, szabad ég alatt. Itt adtak káposztát. Innen tovább vittek – mindig gyalog – Süttőbe, ahol a marhavásártéren aludtunk ömlő esőben, emberi és állati piszokban, mert már két transzport volt ott előttünk. A csendőrhadnagy úr azzal fenyegetett, hogy hajnalban legéppuskáz bennünket, azt nem közölte, hogy miért.

Hajnalban tovább, Szöny. Istállókban szállásoltak el, megint csak kuporogni lehetett. A szénapadlason is helyeztek el nőket, közvetlenül a fejünk fölött. Kimenni sehonnan nem lehetett, kénytelenek voltak bent elvégezni a dolgukat, és az a szénapadlásról a fejünkre csurgott. Itt legalább a tehének között jó meleg volt, és csuromvizes ruhánk kicsit megszáradt.

Gönyűben uszályban voltunk elhelyezve. Az uszály falai izzadtak, egész éjjel folyt a fejünkre a víz. Egyáltalában nem kaptunk enni, csak másnap reggel adtak krump-lilevest, amely közönséges moslék volt, és kb. 5 dkg kenyeret. Másnap 48 km-es út után szállásra érkezünk Ásványráró községben. Itt az uradalom istállójában már el volt szállásolva egy betegtranszport, csupa vérhasbeteggel. Mi a szénakazalban aludtunk, másnap reggelre négy lány megfagyott. Akkor már rettenetes állapotban voltunk, cipők maradtak le, térdig érő sárban vonszoltuk magunkat.

Másnap reggel adtak egy jó krump-lilevest és egy darab kenyeret. Itt kezdődött az első szörnyű bélhurutjárvány. Mosonmagyaróvárra érkezünk, ahol egy leállított gyárban voltunk elszállásolva, és enni nem kaptunk, viszont lehetett mosakodni. Egész úton ez volt az első mosakodásunk. Másnap Hegyeshalom következett, ahol pajtákban aludtunk. Ott a különböző követségek még kiemelték, akit lehetett.

(...)

(f) Hans Jüttner (1894–1965) SS-*Obergruppenführer* / tábornagy⁴⁴⁸ beszámolója 1944. november eleji szemleútjáról, 1948

Hans Jüttner válasza a Frankfurt a. M. kerületi bíróság főállamügyészének kérdésére 1948. május 3-án, a Nemzetközi Katonai Törvényszék (Nürnberg) Edmund Veessen-mayer ellen folytatott eljárása⁴⁴⁹ során tett tanúvallomásában (NG-5216)

Idézi:

Randolph L. Braham, *The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary* (East European Monographs, 350) (New York: Columbia University Press, 1994), p. 968 / *A népiirtás politikája. A Holocaust Magyarországon* (Budapest: Belvárosi Könyvkiadó, 1997), II, p. 924

Irodalom:

Hans Jüttner tanúvallomása az Eichmann-perben, 1961. május 31-én, Bad Tölzben Bajorország, NSzK), az illetékes (helyi) bíróság előtt: http://www.nizkor.org/hweb/people/e/eichmann-adolf/transcripts/Testimony-Abroad/Hans_Juettner-01.html

1944 novemberében hivatalos körút során megszemléltem a Magyarország körzetében harcoló Waffen-SS hadosztályokat. A körút előkészítéseként úgy rendelkeztem, hogy Becher Obersturmbannführer⁴⁵⁰ Bécsben találkozzék velem. (...) Megjelenésem estéjén Becher elmondta nekem, hogy Budapestről Bécsbe utaztában a Birodalom határa felé gyalogló zsidó menetoszlopokkal találkozott.⁴⁵¹ A menet erős hatást tett rá, mert az emberek rettenetes kimerültsége első pillantásra feltűnt. Először nem akartam hinni a leírásának, mert ezek a dolgok számomra szinte hihetetlennek tűntek.

Másnap Becher és a segédtisztém kíséretében kocsival Budapestre indultam. Kb. félúton Budapest felé vagy valamivel később találkoztunk az első oszlopokkal. Amennyire emlékszem, főként nőkből álltak. Ha nem csal az emlékezetem, minden korosztály képviselve volt 60-ig. Az oszlopokat honvédek kísérték. Az első oszlopok, amelyek már több napja meneteltek, szörnyű benyomást keltettek, és megerősítették Becher előző napi állításait. A csoportok között rábukkantunk a lemaradottakra, akik nem tudtak tovább gyalogolni, és az út menti árokban heverték. Tüstént látszott, hogy sose fognak tudni elgyalogolni a határig. Ezek a jelenetek annyira felizgattak, hogy rögtön azt mondtam Bechernek, Budapestre való megérkezésünk után azon-

448 Abban az időben mint *Chef des Ersatzheeres* Himmler egyik helyettese. – Jüttner a háború utáni napokban angol fogságba esett; esküdtszéki eljárásban 10 év munkatáborra ítélték; 1949-ben szabadult.

449 Wilhelmstrassen-Prozess, Fall 11.

450 Kurt Andreas Ernst Becher (1909–1995) SS-*Obersturmbannführer* / alezredes, később SS-*Standartenführer* / ezredes.

451 Néhány nappal később Jüttner ezt a kifejezést használta: "Eichmann serege".

nal elmegyek az SS és a rendőrség főparancsnokához,⁴⁵² hogy élesen tiltakozzam az ellen, amit az úton láttam.

(...)

(g) A Magyarországi Zsidók Szövetsége Intéző Bizottságának beadványtervezete Solymossy János m. kir. rendőrtörzs-főfelügyelő, miniszteri biztoshoz,⁴⁵³ 1944. november 25 k.

Kiadás:

Andróczy Anita, Peremiczky Attila & Somogyi Nóra, szerk., *Palánkok mögé zárva. Visszaemlékezések a gettóra* (Erzsébetvárosi örökség, 2) (Budapest: Budapest Erzsébetváros Polgármesteri Hivatala, é. n. [2008]), p. 56 (a kéziratos fogalmazvány faksimiléje)⁴⁵⁴

Beérkezett jelentések szerint hittestvéreink⁴⁵⁵ zsidók ezreit viszik gyalogszerrel a határ felé. Aggok, betegek, fejletlen korú gyermekek a leghiányosabb ruházatban pihenés és élelem nélkül menetelnek úgy, hogy testi szükségletük elvégzésére sem kapnak alkalmat. Halottak tömegei fekszenek az országutakon elhantolatlanul, a borzalmas szenvedések mellett⁴⁵⁶ tömegesen követnek el⁴⁵⁷ öngyilkosságot. Kérve kérjük az emberiség nevében ezen borzalmas állapotok haladéktalan megszüntetését és a legelemibb emberi bánásmód alkalmazását ezen szerencsétlenekkel szemben.

XI. ...⁴⁵⁸

Magyarországi Zsidók Szövetsége
(ideiglenes)⁴⁵⁹ Intéző Bizottsága

(h) A svájci követség megbízottainak jelentése, 1944. november 27
(Részlet)

Kiadás:

Lévai Jenő, *Zsidósors Magyarországon* (Budapest: Magyar Téka, 1948), pp. 345–349

452 Otto Winkelmann (1894–1977) SS-Obergruppenführer / tábornagy.

453 A zsidók összeköltöztetésének megszervezésére kijelölt miniszteri biztos, ebben a minőségében a pesti gettó egyik szervezője.

454 A XI. 26. dátummal ellátott gépelt, végleges változat (MOL XXXIII-5-c) faksimiléje uo., p. 28. Szövege bővebb.

455 A szó a kéziratban kihúzva, javítva.

456 A szó a kéziratban beszúrva.

457 A szó a kéziratban beszúrva.

458 A keltezésben a nap kitöltetlen.

459 A szó a kéziratban kihúzva, javítva.

(...) A téglagyárból – korra és nemre való tekintet nélkül – nagyobb csoportokban gyalog, Komárom, Szőny, Gönyű, Hegyeshalom felé hajszolták őket. Az első csoportok az utat a főútvonalakon, a későbbiek mellékutakon tették meg. A 200–220 km hosszú utat, Hegyeshalomig, a legtöbben 7–8 nap alatt abszolvták. Az útközben megbetegedetteket a kísérő személyzet legtöbbször lelőtte vagy pedig elhagyott mezőgazdasági pajtákban hagyta vissza, ahol orvosi segítség nélkül maradtak, ellátásukról csak ritkán és annyira nem kielégítő módon gondoskodtak, hogy legjobb esetben naponta egyszer jutottak üres leveshez.

(...) Hangsúlyozzuk, hogy a gyalog menetelő csoportok útjuk egész tartama alatt összesen legfeljebb 3–4 levest kaptak, legtöbbször azonban napokon át minden étkezés nélkül maradtak. Útközben magyar csendőrök kísérték a csoportokat, akiket a nyilaskeresztes párt tagjai ellenőriztek. A gyaloglás alatt tilos volt a deportáltaknak a lakossággal érintkezniük vagy élelmiszert vásárolniuk, még abban az esetben is, ha egyes deportáltaknak sikerült a téglagyárban végzett kutatások során pénzt eldugni. Személyi okmányukat ugyancsak a téglagyárban elvették és megsemmisítették, úgy, hogy e deportálások során is – úgy, amint azt a vidéki deportálásoknál tették –, a hivatalos kifejezés szerint “vagyon és okmányok megvonásával” történt a keresztülvitel.

(...)

Útközben is tapasztaltuk, hogy a vezetés mindenütt német hatóságok kezében van, és ezért (...) csak a német hatóságokkal való érintkezés és megegyezés akadályozhatja meg, hogy a budapesti zsidóságot is ugyanúgy teljes mértékben deportálják, mint ahogy az a vidéken megtörtént. Általában véve megállapíthatjuk, hogy azok a zsidók, akik az ország területén közvetlenül német parancsnokság alatt dolgoznak, rendes étkezésben és bánásmódban részesülnek, viszont azok, akik a magyaroknál, különösen a nyilaskeresztes párt tagjainak felügyelete alatt dolgoznak, borzalmas bánásmódban részesülnek és igen rosszul vannak étellemezve.

(...)

Hegyeshalom község közelében van egy kis erdő, amelyben elhagyatott és elhanyagolt épületek vannak. A beteg deportáltak egy részét ezekben az épületekben helyezték el, és pedig azokat, akiket a magyar hatóságok ismételtlen eredménytelenül kíséreltek meg a német bizottságnak átadni. Ezeknek a betegeknek az állapota leírhatatlan. (...) Senki sem gondolja őket, senki nem törődik velük. A bejáratú ajtónál egy honvédkatona teljesít őrszolgálatot. Esténként ezek a betegek egy-egy levest kapnak. Az egyik szobában egy halottat is találtunk, aki már 24 órája fekszik ott: “halott a még élő holtak között”. A halálozások száma nagy és óránként emelkedik. A november 26-áról 27-ére virradó éjjel csak Hegyeshalomban 30 haláleset fordult elő, amelyek oka az ecsetelt állapotban található. Magától értetődő, hogy a fűtésnek semmiféle módja vagy lehetősége nincs.

(...)

Meg kell említenünk, hogy Bartha alezredes tárgyalásaink során kijelentette, hogy a zsidókkal "humánusan" járnak el, így a halottakat Csepelka százados elkíséri utolsó útjukra, amelyen keresztény rítus szerint lesznek eltemetve.

(...)

A jelenlegi magyar kormány célja kétségtelenül a magyarországi zsidóság teljes megsemmisítése. A nemzetvezetőnek a nuntius előtt tett kijelentése szerint, nem kérnek és nem is fognak kérni kegyelmet, de nem is adnak senkinek sem. A magyar hatóságokkal való mindennemű tárgyalási kísérlet, éppen ezért, már eleve is bukásra van ítélve.

244

A pesti gettó

1944. november

(a) 8935/1944. Bm., Rendelet a pesti gettó felállításáról, 1944. november 29

Kiadás:

Lévai Jenő, *A pesti gettó csodálatos megmenekülésének hiteles története* (Budapest: Officina, é. n. [1946]), pp. 53–57

Lévai Jenő, *Zsidósors Magyarországon* (Budapest: Magyar Téka, 1948), pp. 362–363

Fordítás:

Eugene Levai, *Black Book on the Martyrdom of Hungarian Jewry* (Zurich: The Central European Times Publishing Co. – Vienna: The Panorama Publishing Co., 1948), pp. 376–377 (angol)

Irodalom:

"A gettó területére történő belépés tilalmáról (1945. január 10)", *Holocaust Füzetek*, no. 4 (1994), p. 94

Lévai Jenő, *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről* (Budapest: Officina, 1946), pp. 236–237

Randolph L. Braham, *The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary* (East European Monographs, 350) (New York: Columbia University Press, 1994), p. 976 skk. / *A népiértés politikája. A Holocaust Magyarországon* (Budapest: Belvárosi Könyvkiadó, 1997), II, p. 932 skk.

A m. kir. kormány a Budapesten élő sárgacsillag viselésére kötelezett zsidóknak a VII. Dohány-, Nagyatádi Szabó István-,⁴⁶⁰ Király, Csányi- (3–6. szám) és Rumbach Sebestyén (15–19. szám) utcák, a Madách Imre út, a Madách Imre tér és Károly király út⁴⁶¹ által határolt területre való összeköltöztetését és a zsidók részére kijelölt területnek (gettónak) a nemzsidók által lakott területtől való elkülönítését elrendeli.

A határként felsorolt utakra és utcákra néző házak nem tartoznak a zsidók részére kijelölt területhez.

A zsidók részére kijelölt területen nemzsidók nem lakhatnak. Foglalkozásukat ott nem gyakorolhatják, hatóságok és közintézmények e területen nem székelhetnek.

A magyarság sorsát évszázadokra eldöntő élet-halál harcban mindannyiunknak áldozatot kell hozni. A kormány tudatában van azoknak a rendkívüli nehézségeknek, amelyek a kérdés megoldásával kapcsolatban a kitelepítendő nemzsidó lakosságra hárulnak, de a jobb jövőbe vetett szilárd hittel a győzelem zálogaként vállalunk kell ezt az áldozatot is.

Gondoskodom arról, hogy a kitelepített nemzsidó lakáshasználók (tulajdonos, haszonélvező, bérlő, keresztény házfelügyelő stb.) a székesfőváros pesti oldalán legalább olyan lakáshoz jussanak, mint amilyeneket elhagyni kényszerülnek.

A kitelepített lakáshasználók nemzsidó albérlői lehetőleg azokkal együtt egy lakásba költözzenek. A kiköltöző zsidók lakásaiban lakó albérlők egyelőre albérletükben megmaradhatnak, de a fennálló jogszabályok értelmében az új bérlővel, új megállapodást tartoznak kötni. Joga van azonban az új bérlőnek 15 napos határidővel felmondani. A bérletekre jogosult albérlők bérleti lakásba helyezésére a kitelepítés végrehajtása után kerül sor.

Az elhagyott lakások bérbeadása

A zsidóknak a kijelölt, zárt telepítése folytán kiürült lakásokat az onnan kitelepített közhivatalok, közintézmények és nemzsidó lakosság elhelyezéséig más célra igénybe venni senkinek nem szabad. A zsidók által eddig lakott házak tulajdonosai, illetve megbízottjai (házigondnok, házkezelő, házfelügyelő) a lakók névtáblája mellé a rendelet kihirdetésétől számított 24 órán belül a szabaddá lett zsidó lakásokról egy lakáskimutatást tartoznak kifüggeszteni. A lakáskimutatás rovatai a következők: emelet, ajtószám, hány szobás a lakás, udvari vagy utcai lakás-e, mennyi a havi lakbér, a zsidó lakó a közművektől milyen bérleti tárgyakat bérelt. A zsidók részére kijelölt területről kitelepítendő nemzsidók a lakásügyi kormánybiztostól a házfelügyelők útján lakásukra kézbesített sorszámozott "lakás jogosultsági igazolványt" kapnak, amelyek felmutatása esetén a háztulajdonos, illetve megbízottjuk a zsidók áttelepítése folytán megüresedett lakásokat kötelesek megmutatni és kívánatra az igénylőként először jelentkező, kitelepítésre kötelezett jogosult nemzsidónak bérbeadni.

460 Ma: Kertész utca.

461 Ma: Károly körút.

A lakás jogosultsági igazolványhoz egy "nyilatkozat" és egy kis "szelvény" is van csatolva. A bérlet létrejötte után az új bérlő a szelvényt letépi és a kibérelt lakásnak megfelelő helyre a lakók névtáblájára helyezi, vagy ahol csak névjegyzék van, bera-
gasztja. A "nyilatkozat" a bérbeadás elismerésére szolgál, ezt tehát a bérbeadó (ház-
tulajdonos stb.), vagy megbízottja aláírva a bérlőnek visszaadja.

Ezzel az eljárással a hosszadalmas lakásigénylést leegyszerűsítettem, alkalmat ad-
tam arra, hogy minden kitelepített nemzsidó bérlő életviszonyának megfelelő lakás-
hoz jusson. A bérbeadónál csak a "lakásjogosultsági igazolvány" marad, aki ezeket
lassanként összegyűjti és a lakások elfoglalása után négy nap múlva utólagos elbírál-
lás, illetve felülvizsgálat céljából a lakásügyi kormánybiztoshoz névjegyzék kíséret-
ében felterjeszti. A névjegyzékbe valamennyi új bérlő nevét, a lakásjogosultsági iga-
zolvány számát és az üresen maradt lakásokat, emelet, ajtó és szobák száma szerint
fel kell tüntetni. A névjegyzéket a ház légóparancsnoka is aláírja.

A nemzsidóknak 6 napon belül kell átköltözni.

Felhívom a kitelepülésre kötelezett lakáshasználókat (háztulajdonos, hasznélve-
ző, bérlő stb.), hogy a sárgacsillagos házakban lévő megürült lakásokat a legrövidebb
időn belül nézzék meg és igénylésüket a bérbeadónál, vagy megbízottjánál nyújt-
sák be. Amennyiben bármely tekintetben visszaélést észlelnének, feljelentéseiket az
illetékes kerületi kapitányságnak, s egyúttal a kerületi pártvezetőségnek is tegyék
meg.

A nemzsidók átköltöztetésének e rendelet közzétételétől számított 6 napon belül
meg kell történnie.

A bérbevehető, sárgacsillaggal megjelölt házak jegyzéke a zsidók részére kijelölt
területen jelenleg lévő keresztény és vegyes házak felügyelőinél megtekinthető.

A zsidók által elhagyott lakásban visszamaradt bútorokat és egyéb ingóságokat
az új bérlő a ház légóparancsnoka és a bérbeadó, vagy megbízottja közösen
vegyék jegyzékbe, azt mindhárman írják alá és a bérbeadó a székesfővárosi M. kir.
Pénzügyigazgatóságnak (V., Szent István körút 15) elismervény ellenében szolgál-
tassa be.

A nemzsidó bérlők a volt zsidó házakban talált bútorokat és ingóságokat hasz-
nálhatba vehetik, éppen ezért saját ingóságaik közül csak a legszükségesebbet vigyék
magukkal. Hogy az elhagyni kényszerült lakásukból az oda beköltöztetett zsidók elől
értékesebb, vagy számukra különösen kedves, azokat a berendezési tárgyaikat is biz-
tonságba helyezhessék, amelyeket új lakásukba az idő rövidsége és szállítóeszközök
hiánya miatt magukkal nem vihetnek. A gettó határvonalát képező utcák kiürített
zsidó házaiban egyes alkalmas lakásokat jelöltem ki e vagyontárgyak elraktározá-
sára, a beraktározás végeztével lezárt és lepecsételt e lakásoknak őrzéséért az ille-
tő ház házfelügyelője és a ház légóparancsnoka egyetemlegesen felelősek. A kijelölt
helyiségek jegyzékét és a raktározás végrehajtásához szükséges egyéb tudnivalókat
a nemzsidók által elhagyandó házak házfelügyelőinél megtekinthető 142/6-zs. ü.-
1944. számú hirdetmény tartalmazza.

A nemzsidók folyó évi december hó 2-tól folyó évi december hó 7-ig tartoznak a zsidók részére kijelölt területről kiköltözni.

A budai kerületekbe csak azok költözhetnek, akiknek ott saját házuk van s az a zsidók összeköltöztetése következtében megürült. Azok a nemzsidók, akik elhagyandó lakásaikban távbeszélő készülékkel rendelkeznek, kötelesek e készüléket a M. kir. Posta Távbeszélő Hivatalának (Csengery u. 14–16) a rendelet megjelenésétől számított 48 órán belül leadni.

A kitelepülés végrehajtására szállítóeszközök csak korlátolt számban állanak rendelkezésre.

Átköltözési segély

A szükséges szállításokról mindenki maga gondoskodik. Az egyszobás lakások bérlői⁴⁶² 450, a kétszobás lakások bérlői 600, az ennél nagyobb lakások bérlői pedig 750 pengős, a magános albérlők 100, a nős albérlők 200, a családos albérlők 300 pengős átköltözködési segélyre tarthatnak igényt.

Az erre vonatkozó és a ház légoltalmi parancsnoka és a háztulajdonos (megbízottja) által igazolt kérvényeket december 15-ig a székesfőváros polgármesteri IX. (társadalompolitikai) ügyosztályánál, Központi Városháza (Károly körúti szárny, udvari bejárat II. em.) kell benyújtani.

Kiknek van elsőbbségük

A kitelepített közhivatalok, közintézmények, ügyvédek, orvosok, gyógyszerészek, mérnökök stb. az ugyanilyen célra szolgált helyiségek igénylésénél elsőbbséggel bírnak.

Üzlethelyiségeket, műhelyeket hasznathajtó jogosítványok gyakorlására szolgáló helyiségeket, illetőleg a jogosítványok átírását az új helyiségekre DNHR (Dolgozó Nemzet Hivatásrendje) Kereskedelmi Hivatásrendjén keresztül a szakmai miniszteri biztosok mellé kirendelt pártbiztos útján kell kérni, az rövid úton intézkedni köteles, hogy a kitelepített nemzsidó személy azonos terjedelmű és értékű üzlet, műhely stb. birtokába jusson, mint amilyent elhagyni kényszerült. Ilyen módon a nemzsidó személy üzlete megy át az állam tulajdonába és az átcsereült zsidó üzlet válik a nemzsidó személy tulajdonává. A kérvényeket a DNHR Kereskedelmi Hivatásrendje irodájában (V., Sas u. 1) kell benyújtani. A kérelmek helytálló voltát a házfelügyelő és a ház légoltalmi parancsnok büntetőjogi felelősség terhe mellett kötelesek igazolni. Az illetékes hatóság az előterjesztett kérelmeket két héten belül köteles érdemlegesen elintézni.

Közhivatalok és közintézmények lehetőleg zsidó intézmények helyiségeiben helyezendők el.

⁴⁶² Értelemszerűen, az átköltözésre kényszerülő nem zsidó lakásbérlők.

A kitelepülés alól csak azok a hadiszolgálatot teljesítő katonák mentesülnek, akiknek bérelt lakásuk zárva van és az áttelepülésre kötelezhető hozzátartozójuk nincs.

Ezeket a lakásokat bizottságilag le kell pecsételni.

Tájékoztató Iroda, Dohány utca 32

A kitelepülésre kötelezett nemzsidó személyek minden kérdést felölelő tájékoztatása végett a VII., Dohány utca 32. szám alatti polgári leányiskolában tájékoztatót állítok fel. Ez az iroda december 2-től 5-ig naponta 8 órától 16 óráig fog az érdeklődők rendelkezésére állani.

Tudom, hogy a nemzsidók kényszerű kiköltöztetése a kijelölt területekről többszáz magyar testvérünket érinti fájdalmasan, mert megszokott otthonukat el kell hagyniuk. Ezek a testvérek nézzenek azokra a százezres tömegekre, akik az őszutó hidegében, sarában, gyermekkel karjukon, vagyonuk roncsait jelentő csomaggal a vállukon, végtelen sorokban menetelnek a magyar hazának a magyar véderő által szabadnak megtartott tájai felé.

Mindenük elveszett: a szebb jövő reményében puszta életüket mentik. Ha a gettóból kiköltöztetett magyar testvéri szívvel tekint elcsigázott, meggyötört menekült véreire, lehet-e zokszava egy is, mikor az elhagyott lakás helyébe készen kapja az újat, mikor a költözködés anyagi terheit a juttatni rendelt segélyek könnyítik, az el nem szállítható vagyonát biztonságos raktárak őrzik, elköltözésének tétje pedig nem a maga puszta élete, hanem a közösség elsődrendű érdeke: a magyar főváros zsidókérdésének gyökeres megoldása.

Elvárom, hogy a keresztény lakosság megértéssel és áldozatos lélekkel pontosan eleget tesz rendeletemnek és ezzel az eddig elhanyagolt zsidókérdés végletes megoldását elősegíti.

A rendelet ellen vétők, mint a magyarsággal közös sorsot vállalni vonakodó, nem kívánatos elemek családtagjait internáltatom, a családfőt pedig munkatáborba szállítatom.

Vajna⁴⁶³ s. k.
m. kir. belügyminiszter

(b) Somlyó György (1920–2006), “Védett házban”, 1944. november

Megjelent:

Somlyó György, *Rámpa*. Regény (1984) (Részlet)

(...) Néhányadmagával leszakadva a többiektől – akik másik ház felé indultak – odalépett a legközelebbi kapuhoz, amelyik fölött ott látta a Svéd Királyság háromko-

463 Vajna Gábor.

ronás címerét. A biztonság e kapualjában, hirtelen elébük toppanva, mint egy rémkép, egy nyilas karszalagos suhanc (suhanc? egy amolyan magukfajta, húsz év körüli fiatalember) állta útjukat. "Menjenek innen, amíg jó dóguk van!" – sziszegte éppoly váratlanul, a helyzethez képest lehető legbarátságosabb hangon. A házban éppen razziaztak feltehetően kevésbé barátságos társai, lehetett is hallani rohanó-taszigáló-fenyegető háttérzörejeiket. A razzia – a kölcsönös megállapodás szerint – a védett házakban "tilos" volt. A "törvényességre" tehát – még az ő minimálisra korlátozott jogaik értelmében is – úgy látszik, aligha lehetett kilátás. (...) Gyorsan eloldalogtak a kaputól, és két házzal lejjebb próbálkoztak. A valaha jómódú polgári lakásokra valló falak között, akár odakint a vagonokban, az "élettér" nélkül maradt testek egymásba érő kipárolgásának feloldhatatlan rekeszeiben tíz-tizenöten szorongtak minden szobában, a "fontos biológiai anyag" kivált nőnemű megtestesülésében. Ez utóbbi kifejezéssel – mint sokkal később olvashatta – a Deportálás Nagymestere illette a Végleges Megoldás tárgyát képező, magasan szervezett, emberformájú fehérjetömeget. Ugyanaz, aki a Végső Megoldás első, elengedhetetlen fázisát is egyetlen tömör jelszóba foglalta: "Zsúfoljátok össze őket, mint a heringeket!"! A vagonokkal való azonosítás azért az első pillanat elkeseredésének szubjektive érthető, objektive azonban elhamarkodott kifejezése volt. A földön heverőknek itt mindegyiknek jutott egytestnyi hely, szorosán ugyan, ám teljesen kinyújtózva, általában a nagykabátjukon fekvé, fejük alatt hátizsákjukkal vagy más cókánkjukkal. Fejük a falnál, lábuk, ha többnyire összeért is a szoba közepén, végig kinyújtva. Nemhogy a vagonok, jó szerint még a hering-konzervek zsúfoltságát sem érve el. S az ajtó nyitva volt.

Az egyik szobában még egy – ugyanilyen – szabad helyet is talált magának. Végre letehetette a hajnal óta a hátához nőtt zsákot. Mintha nem is lett volna válla. Vagy csak válla lett volna. Bőrkabátját azért nem vetette le. Nem akart "berendezkedni". Önmaga előtt is fenn akarta tartani ittléte ideiglenességének látszatát. De azért ledőlt a földre. Zúdultak rá a kérdések. Egy "férfi", aki "kivülről" jött. Első pillanatban úgy érezte, szét fogják tépni, mint Dionüszoszt vagy Orpheuszt. Ezek a csont és bőr bacchánsnők. Ezek a majdani Szenvedés Világsztárjai, Botrány Szentjei, akik egy ideig főhelyet foglalnak majd el a háború utáni filmhíradók vásznain Európa-szerte. Vagy azoknak az előképei. Mert hiszen ők a "kivételek" voltak. (Akárcsak ő maga.) Akiket valahol "kiemeltek" a menetből. Volt, aki egyenesen a Ruhagyárból került ide, mikor a többieket, a nem "védettek" elindították gyalogmenetben Hegyeshalom felé. Volt, akiért a Téglagyárba mentek a megmentő papírral. Akit a gönyűi "halálhajókból" szedtek ki, a vérhassal rakott uszályok bűzös cetgyomrából. S aki nyolcnapi étlen-szomjan való menetelésből fordulhatott vissza, már Hegyeshalomból, valami szabadító "nyílt paranccsal", amit éppúgy elfogadhattak útközben, ahogy ketté is téphettek bármelyik pillanatban, megint csak gyalog vagy felkapaszkodva egy vonatetőre, ha nem egy jószívű Wehrmacht-teherautó sofőrje vette fel őket, hátulra, az élelmezésre szánt disznók közé. Kettő is. Ő először találkozott ilyenekkel. Egymás mellett feküdtek a viharkabátjukon. Egyik, mint a vízhulla, mintha mázsás

víztömegek alatt lebegne, lehunyt szemmel, amely folytonosan nedvezett és remegett, a lassú sírás hullámai között. A másik ült, és ömlött belőle a szó, mint a folyóból kimentettek felfordított testéből a víz. A tatai várpincék, ahol három nap és három éjjel állt étlen-szomjan, alvás nélkül. Aztán az öngyilkosok a faágakon. A lelőttek az útszéleken. S mellettük, ha tíz perc pihenőre megálltak, "guggon ülve" (hogy ez arra méltó helyen Shakespeare–Arany emlékezetes szavával tolmácsoljuk az elbeszélést), egymás előtt és az idegenek előtt végezték szükségüket, tökéletes közönnyel, így ni, rikoltotta az elbeszélő, és felrántva a szoknyáját, odaguggolt a kabátjára (lepedőjéretakarójára). "Képzelve, most már egészen másképp néz ki, három napja látta volna, mikor megjött, most már egészen emberi formája van" – súgta oda neki a mellette fekvő nő, akinek valóban szokatlanul "emberi", majdhogynem női formája volt. Nem tudta elképzelni. De egy harmadik azzal tört rá, odakúsza melléje, hogy a többiek ne hallják, bár már mind ott tolakodtak körülöttük, hogy innen a harmadik, szintén "védett" házban tegnap három nyilas férfi meg egy nő razziázott, a ház felét elvittek, különösen a fiatalokat, és képzelje, valaki éjszaka visszalopózott átlőtt karral, a Dunából mászott ki, azt mondja, a rakpartra vitték őket, itt, nem messze, a Rudolf téri⁴⁶⁴ propellerállomás alatt, és belődözték őket a Dunába. Hát el lehet ezt hinni, mondja? el lehet hinni? vagy már mindenki megőrült? Valami gonosz Ariel örületbe kergeti őket (ilyen irodalmi analógiák jutottak az elbeszélő zaklatott eszébe), "milyenben legtöbb ember felköti magát, vagy vízbe fojtja", hát nem nekünk is azt kéne? hát megvárjuk, amíg ők fojtanak vízbe? És örjögve rohangálni kezdett a szobában, a kinyújtott lábak között olyasféleképp ugrálva, mint az "iskolázó" kislányok.

A Duna-parton, gondolta az előbb, a rakpart lépcsőin. Az embernek, úgy látszik, még a vágyaival is vigyáznia kell. És a plafont bámulta, még a csillár is ki volt szakítva a helyéről, egy szál dróton lógott, félő, hogy mindjárt rázuhan valakire. De ezzel senki sem törődött. A sokféle lehetséges halálnem közül jelen pillanatban ez látszott a legvalószínűtlenebbnek. Pedig ilyen dróton lóg az életük is, gondolta, a lehető legbanálisabban. Akkor miért ne ezen a dróton lógná?

(...)

(...) öt óráig tart a kijárás. Fogta a hátizsákját, rávette megint a vállára, indulni akart lefelé, bár nemigen tudta, hová, csak innen el, már nem is lehetett messze a záróra. Senkinek se volt a szobában órája, mindenkitől elvették. De innen is, onnan is felugráltak, úgy próbálták visszatartani, hisztériás kiáltozással. Nehogy kilépjen a bekerített zónából, a Szent István körút 2. szám alatt van a nyilasház, azonnal odaviszik és holtra verik. De még a körzeten belül is vadásznak az emberekre, különösen a fiatalokra. Talán igaz is, legjobb volna itt ledöglenni, majd holnap meglátjuk, futott végig izmaiban a fáradtság. Több mint tizenkét órája sorakozhatott teljes menetfelszereléssel. Kicsit fáradt volt. És tele félelemmel. Amilyen üres volt a gyom-

464 Rudolf trónörökös tér; ma: Jászai Mari tér.

ra. Az ittmaradástól is rettegett, az elmeneteltől is. Nem tudta eldönteni, melyiktől kellene jobban. A hátizsákot mindenestre visszadobta a helyére. Melléje guggolt, kinyitotta, és úgy, hogy lehetőleg ne lássák, kivette belőle a legfontosabbat. Még egy sála volt a rajta lévőn kívül, azt. Meg a kis “neszesszerjét”, a fogkeféjével meg a borotvájával. Meg a Platont. Maradék pénze a zsebében volt. Nagy nehezen kiverekedte magát a szobából. Mindjárt jövök, csak lenézek egy kicsit. Nehezen akarták kiereszteni karmaik közül az egyetlen “férfit”. De a lépcsőn majdnem visszafordult. Tudta, Katalinnál várják az iratai, negyedóra villamosútra innen. De: megint szökni? Várják-e még egyáltalán? Talán még meleg szobával is, folyó vízzel. Már ez is megérné. Ha nem érezné istenkísértésnek. Most szabadult meg csodaképpen. A csodákat nem lehet halmozni. És a sorsot nem lehet kihívni. Vagy éppen, csakis kihívni lehet? Ma már egyszer kihívta. Leért a kapuba. Felpillantott a házra, hogy megnézzé a számot. Szóval itt vagyok. Pozsonyi út 39.

(...)

245

Lágerekben, egy éven át

1944. április–1945. május

(a) ÉlIJáhu Domán / Domány / Domán Ernő, “Buchenwaldban”,⁴⁶⁵ 1944. december 7 (1956 k.)

Kézirat:

Jerusalem: Yad Vashem⁴⁶⁶

Fordítás:

Ráv ÉlIJáhu Domán (Domán Ernő), ...*Már nincs többé szükség a kakasra a népek között, és így levágják őket bűnbaknak*”. *Buchenwaldi héber (nyelv)emlék* ([Budapest]: Múlt és Jövő Könyvkiadó, 2004), pp. 37–39 (Domán István fordítása)

Domán István, *A Talmud matróza* ([Budapest]: Múlt és Jövő Könyvkiadó, 2005),⁴⁶⁷ pp. 37–39

Irodalom:

Domán István, “Ráv ÉlIJáhu Domán élete”, in: ...*Már nincs többé szükség a kakasra* (m. f.), pp. 61–184 / *A Talmud matróza* (m. f.), pp. 61–184

---

465 Buchenwald: koncentrációs tábor Weimar mellett (Thüringia, Németország).

466 Lásd fentebb, #243/a.

467 A két könyv – eltérő címük mellett is – azonos.

כ"א כסלו. המלאכה מרובה וקשה מאד. רכבות טעונות עצי-הסקה, בני 20-25 קג. היו מסככים (!), שכל אחד יקח לבה פי שניים על כתיפו וינשכם למרחק מאה וחמשים פסיעות בערך. עד שעה חמש לאחר-צהרים. המלאכה נגמרה בשעה 4. הסס לא היה שם. המזג האויר היה קר מאד. בכדי שלא נעמוד שם כפועלים בטלים, בלי השגחה, ירדנו במרתפו של צריף חרוב בפצצי האויב. היינו כשמנים בערך. לא היה שום איש במרתף, תנור עמד באמצעו והאח בו מבווערת. החכריה היו מסובכים את התנור ליחמנה אחרי עבודה קשה ומכות-במקלות. אחדים לא רצו להחמיץ את ההזדמנות, ועמדנו בזווית המרתף להתפלל מנחה. והיו המתבוללים, צדוקים צועקים בחמה, בהזוהרם, לבל נתפלל, אולי יבוא הקצין או איזה סס או יהרוג אותנו ואז גם הם החפים בכל פשע, בעון פלילי, אחרי שהם אפילו אמן ויש"ר לא ענו, יתפסו בעונינו, כביכול מטעם או לרשע או לשכנו. ויהי ריב ומצח. עכ"ד גמרנו התפילה בלחש. הקול נשמע בית קפא, אשר שם. בא מחדרו וראה את המחזה כלה. ויחרד כל העם אשר במחנה. הקפא, בעל-קומה גבוה ובעל בשר, איש בריא מאד, הקריב ישר אלי, כאשר גמרתו הקדיש שלם. כלנו חשבנו שיהרוג אותנו, החל בי וכלה בהחכריה, כי עיניו היו משוטטות בכל, בהבטה של הפתעה רצינית.

וכאשר קרב לנגדי פנים את פנים, שאל אותי בשפה-גרמנית, משובשת ומנוצמצת מאוד, איזה תאריך זשינגי היום? השבתי לו בגיוס כל ידיעתי בשפת עמו: כ"א כסלו. יום השנה של אמו, הוא ד' ימים לפני הנוכה. ושמח מאוד שיוכל לומר בכלל, ועוד בדיוק במועדו הקדיש אחרי אמו.

החכריה התפעלו מאוד מהמקרה והפתעה נעימה כזאת. נתן לנו חמשה או ששה תפוחי-אדמה, שהיו צלויים על האש בתנור. אמר – ברחל בתך הקטנה, שהוא נודב זאת להמתפללים. לבסום (!) מי שצעק צווח כי כרוכיה, שלא נתפלל ורצה לבטל בכל קורטוב כוחו את התפלה, הוא צווח-עתה בקול הכי-גדול אודות חלקו מהמאכל, באמרו שהוא ג"כ ענה אמן ויש"ר. ואחרי, שהעומדים בסביביו, בסערו מאוד על טענתו שלא ביושר, התחיל לטעון טענה אחרת, באמרו, שעל צעקתו בקול רם, שמע הקפא ועל שמועה ששמע בא לומר קדיש. וטען דינא לגרמי (!). מובן מאליו שבלאו-הכי חלקנו בין כלנו, ז. א. כשלשים שנשארו שם עד כלה.

אחרי הפתעה נעימה זאת, שכחנו לשעות את הצרות והרפתקאות, שעברו עלינו כל אותו היום.

Kiszlév 21⁴⁶⁸

Sok a munka és igen nehéz. Vasúti tűzifa szállítmány, darabja 20–25 kg. Meg-
egyztünk, hogy mindenki egyszerre két darabot visz a vállán, és százötven lépés
távolságra kellett elvinni, délután öt óráig.

A munkát délután 4 órára befejeztük. Az SS nem volt ott. A levegő hőmérsékle-
te igen hideg volt. Hogy ne álljunk ott hiába mint dologtalan munkások, felügye-
let nélkül, lementünk a pincéjébe egy barakknak, melyet az ellenséges bombavető
repülők leromboltak. Körülbelül nyolcvan lehettünk. Senki emberfia nem volt
a pincében, egy kályha állt a közepén, "és tűz égett benne".⁴⁶⁹ A társaság körülvette
a kályhát, hogy melegedjen a nehéz és ütlegektől terhes munka után. Egyesek nem

468 1944. december 7.

469 Jer. 36,22 nyomán.

akarták elszalasztani az alkalmat, és odaálltak a pince sarkába, és minhát⁴⁷⁰ imádkoztak. Az asszimilánsok, a vallástalanok dühösen kiáltoztak, figyelmeztetve, hogy ne imádkozzunk. Hátha jön a tiszt vagy egy SS, és megöl minket, és akkor ők is, akik pedig ártatlanok minden vétékben, miután még *omén*-t se akarnak mondani az imánkra, a mi bűnünkért bűnhődnek, nyilvánvalóan abból kifolyólag, hogy “jaj mind a gonosznak, mind a szomszédjának”.⁴⁷¹ “Veszekedés, pörlekedés”⁴⁷² volt, ezért elhatároztuk, hogy halkán fejezzük be az imánkat. A hang behallatszott a kápó házába, aki ott volt. Kijött a szobájából, és látta az egész látványt.

És megrettent az egész nép, amely a táborban volt.⁴⁷³ A kápó magas termetű, testes ember volt, igen erőteljes, egyenesen felém tartott, amikor befejeztem a teljes kaddist. Mindnyájan azt hittük, megöl minket, velem kezdi és a társasággal végzi. A szemei ugyanis végigszántottak mindannyiunkon, tekintete komor volt.

És amikor szemtől szembe közel került hozzám, megkérdezte tőlem német nyelven, nagyon hibásan és dadogva, milyen zsinagógai dátum van ma. Válaszoltam neki a sorból, amennyire tudtam, népe nyelvéen: kiszlév 21. Anyjának halálozási évfordulója, 4 nappal hanukka előtt. És nagyon örül, hogy közösségben, méghozzá az évforduló pontos napján tudja mondani a Kaddist az anyja után.

A társaság el volt ragadtatva a történetektől és a kellemes meglepetéstől. Adott nekünk öt vagy hat szem krumplit, amelyek a tűzön sülték a kályhában. Mondta a kápó, hogy ő ezt viszonzásul⁴⁷⁴ az imádkozóknak adja. Végül az, aki torkaszakadtából kiabált, hogy ne imádkozzunk, és minden erejével meg akarta akadályozni az imát, most nagy hangon még többet kért, mint amennyi a része volt, azon a címen, hogy ő is mondott “*omén*”-t és a “Legyen nagy Neve áldott örökkön örökké”-t.⁴⁷⁵ Miután azok, akik körülötte álltak, rendkívül feldühödtek igazságtalan követelése miatt, akkor azzal az ürüggyel követelőzött, hogy a kápó az ő nagy kiabálását hallotta meg, és jött Kaddist mondani. Követelése ok nélkül volt, mert magától értetődően amúgy is mindannyiunk között osztottuk volna szét a krumplit, vagyis harmincunk között, akik ott maradtunk.

E váratlan kellemes eset után egy időre elfelejtettük a bajokat és a veszélyes kalandokat, amelyekben egész nap részünk volt.

470 Délutáni ima. (Domán István jegyzete.)

471 Rasi kommentárja ad: Ex. 3 stb.

472 Rasi kommentárja ad: Gen. 4.

473 Ex. 19,16.

474 A héberben szó szerint: “Ráhelért, kisebbik leányodért” (Gen. 29,18). Itt átvitt értelemben.

475 A Kaddis responsuma.

(b) K. R. 21 éves ungvári nő története

DEGOB jegyzőkönyv, no. 174, <http://dego.hu/index.php?showjk=174> (Részlet)

(...) (1944.) április 20-án adta ki a polgármester a gettóra vonatkozó rendeletet. Az egyes családokért rendőrök jöttek, felvették jegyzőkönyvet, az aranyneműt, értékeket, pénzt be kellett szolgáltatni. A gettóra vitelnél nem volt házkutatás, csak amikor a gettóban voltunk, kutattak át mindent, csupán két váltás fehérnemű, ruhaféle, ágynemű és élelem maradhatott velünk. A poggyászt szekereken hozták utánunk. A városban két gettó volt: a téglagyári és a fatelepi, mi a téglagyári gettóra kerültünk. A két gettó létszáma körülbelül 20 ezer lehetett, mert a vidékieket is itt tömörítették. A gettó kerítéssel volt körülveve, fél oldalon a mezőre nyílt, itt piros zászlókkal volt megjelölve, és aki ezt a határt átlépte, agyonlőtték. Két ilyen esetről is tudok. Nem is jelentették ki, hogy itt már tilos átmenni, egész véletlenül is átmentek az emberek. Kézigránáttal felszerelt rendőrök őrizték a gettót, a belső rend fenntartásáról pedig zsidó rendőrök gondoskodtak. A gettónak volt vezetősége, csomagokat is lehetett a városból küldeni. Én Édesanyammal és Öcsémmel voltam itt, Édesapámat itt Budapesten⁴⁷⁶ internálták, a vasúton fogták el, mikor utazni akart.

Munkástranszportok jártak ki a városba dolgozni, nők is. Az elhagyott zsidó lakásokban szortírozták a bútorokat és ruhaféléket, különböző nagyobb lakásokba hordták össze, és ott kiválasztották. De ezenkívül a gettóban is építettek kis barakkokat, ezeken kívül a gépházban, fűtőházban feküdtünk szerte-széjjel. A mi "lakásunk" például a padláson volt. Közkonyha működött, ez azonban nem volt rendezett, nem tudtak elegendő mennyiséget főzni, összehordták a városi zsidó lakásokból az ott hagyott élelmiszert, de ez nem volt elegendő. Egyszer naponta tudtak csak egy üres levest adni, reggel néha egy üres feketekávé, kenyeret egyáltalában nem kaptunk. Így mindenki a még magával hozott élelmiszerkészletet fogyasztotta. Mint fentebb említettem, munkástranszportok jártak a városba dolgozni, egy ilyen alkalommal véletlenül a saját kelengyémet kellett szortíroznom. A rendőrkapitány sokszor kijött a gettóra és megleste, amikor a munkástranszport hazajött, ilyenkor elszedte a magunkkal hozott, de nehezen megszerzett vaját vagy tejet stb. Aki tiltakozni próbált, hogy a tejet például kisgyermekének hozza, azokat megverte. A hangulat állandóan bizakodó volt egyébként, ennek főként az oroszok közeledése volt az oka. Három hét elmúltával kezdtek beszélni, hogy dolgozni visznek, csak azért remegtünk, hogy a családok együtt maradjanak. Nem tudok szökési kísérletekről a gettóban, csak az odaköltözésnél próbálkoztak egyesek elbújni, de ez sem sikerült, behozták őket a gettóra, és a 7-es barakkba tették. Ez egy sötétzárka volt, ennek lakói kerültek az első transzportba. Igen rosszul bántak velük, verték őket, és még azt a kis gyenge levest is megvonták tőlük. Előfordult, hogy a tehetősebb embereket behívták a get-

476 Ti. a jegyzőkönyvet Budapesten vették fel.

tórendőrség hivatalába, ott kikutatták őket elrejtett arányaik után, és utána a 7-es barakkba tették. Így pl. G. földbirtokost összeverték, mert nem mondta meg, hogy hol vannak az ékszerei. Nem engedték meg, hogy a gettóban pongyolában járjanak a nők, egy alkalommal egy német tiszt látott egy kislányt pongyolában, erre levágták a haját. Általában azt mondták, hogy még a gettóban mindenkit lekopaszítanak.

Május 23-án mikrofonon bementék a családfő nevét, és annak másnap családjával készen kellett állni. Május 23-án kezdődött a deportálás. Transzportokat alakítottak, mi a második transzportba kerültünk. A gettótól jó három kilométerre volt az állomás, ide kigyalogoltunk. Mindent elvihettünk, ami a gettóban volt. Azt beszéltek, hogy csak Magyarország területére megyünk, a hatóság is ezt mondta, csak néhány embernek mondták meg, hogy Németországba. Az állomásra menet a csendőrök igen durván viselkedtek, ütöttek, vertek, ha valaki nem bírta cipelni a holmiját. A nem zsidó lakosság örömmel látta a deportálási előkészületeket, alig várta már a szabadrablást.

83 ember került egy kocsiba. A bevagonírozás délelőtt történt, és egészen este fél 11-ig bezárt vagonokban álltunk az állomáson. Előzőleg egy üres vagonban nagy motozás volt, még ami megmaradt értékünk, azt is elvették, csak 10 pengőt hagytak meg személyenként. Ezt a kutatást a csendőrség végezte. Vizet kaptunk a kocsikba, azon kívül két vödört is WC céljaira. Egészen Kassáig nem nyitották ki a vagonokat, itt átvették a szerelvényt a németek. Sok magatehetetlen, beteg öregember került a mi kocsinkba. Egy öreg, beteg asszonynak a fia meg akart ágyazni a földön, emiatt vita kerekedett, én igyekeztem lecsillapítani a kedélyeket, és figyelmeztettem őket, hogyha nem hallgatnak el, a katonák belőnek a kocsiba, de nem fogadták meg a tanácsomat, és tovább civakodtak. Mikor a lengyel határhoz értünk este, Kuzsnyicánál⁴⁷⁷ belőttek a vagonba, az öregasszony fiának fél arcát letépte a golyó, meg is halt szegény. Közben a szilánkok szétrepültek, én is kaptam a homlokomra egyet. Igen nagy volt az ijedelem. Az SS-katona, még mikor a férfi élt, bejött megkérdezni, hogy ide lőtt-e be, és amikor a vagonparancsnok megkérdezte, hogy talán lehetne gyorsan orvost hívni, azt felelte a katona, hogy ha még egy szót mer szólni, ő is mellette fekszik. A család természetesen nagyon zokogott, bekiabáltak erre, hogy ha még egy szót hallanak, az egész vagon lekapcsolják és kivégzik. Féltünk, hogy fenyegetésüket be is váltják, és mindenkit kivégeznek. Egész éjszaka lövöldöztek a többi vagonokban is, a mi vagonunkba is belőttek még, egész hajnalig hasra feküdvé, szívszorongva leselkedtünk. Reggel megtudtuk, hogy még egy halottunk van. Egy 28 éves asszony az ablaknál állott, amikor először belőttek, és ő kapta előbb a golyót, visszacsapódott a golyó, és így érte a férfi arcát. Az asszony azonnal összeesett, és csak reggel találtuk meg holtan. Ezzel a két halottal egészen Krakóig utaztunk együtt, és ennek a két hullának a szagát éreztük a négy napi úton. De köveket is dobáltak a kocsiba,

---

477 Kuźnica / Küsfeld.

két gyereknek be is törött a feje. Természetesen gondolni sem lehetett a szökésre, nem volt erre mód. Krakkóban kinyitották a kocsikat, itt vizet kaptunk. Az SS-katona megkérdezte, hogy itt vannak-e hullák, de azután mégis továbbutaztunk velük egészen Auschwitzig. Mikor megmutattam az SS-katonának sebesülésemet, erre azt felelte, hogy „das macht nichts”.⁴⁷⁸

Május 26-án reggel fél kilenckor érkeztünk Auschwitzba. Csíkos ruhás férfiak fogadtak, és kiabáltak, hogy kiszállni és mindent otthagyni a kocsikban. Én belekapaszkodtam Anyámba, és Öcsémmel együtt kiszálltunk, előzőleg azonban gyorsan egy kenyeret vettem magamhoz, de még a vagonban hamar felvettünk magunkra, ami ruhát csak tudtunk. Még nem is volt időm körülnézni, egy német tiszt magyarul megkérdezte, hány éves vagyok, és egészséges-e. Biztosított, hogy majd rövidesen találkozunk, elválasztott Anyámtól, engem balra tett, Anyámat pedig jobbra. Mikor megláttam, hogy a bal oldali csoportban csupa fiatal lány volt, összeszorult a szívem. Ötös sorba állítottak és katonásan vezettek jó hosszú úton a fürdőépület felé. Rögtön igen rossz benyomást tett rám, bár a barakkok láthatóan tiszták voltak, sőt még virág is volt körülöttük, később megtudtam, hogy a kápók⁴⁷⁹ barakkja volt. Mi a birkenaui A lágerbe kerültünk, ez kimondottan vernichtungslager.⁴⁸⁰ A fürdő előtt egy lengyel férfi fogadott, megkérdeztük: hogyan lesz, mint lesz, megtarthatjuk-e ruháinkat? A lengyel egészen jól volt felöltözve, megkérdeztük, mi is így leszünk-e öltözve. A fürdő előtt csak nadrágba öltözött férfiak voltak, borzasztóan éheseknek néztek ki, átadottunk nekik kenyeret, valósággal rávetették magukat, közben az SS-ek verték szegényeket. A fürdőbe semmit sem vihettünk magunkkal. Ránk parancsoltak, hogy gyorsan vetközzünk le, egyik-másik lány szégyenkezett levetközni, erre vadul lerángigálták ruháikat a felügyelők, miközben folyton kiabáltak, hogy „nem sajnálunk benneteket, mi már két éve nem élünk, mialatt ti még jól éltetek”. Hajvágás, zuhany következett, ezalatt az SS-katonák sorfalat álltak, közben egyesek gúnyolódtak is. Az egész szituáció igen megalázó volt, és mikor az egyik lány valamit szolt ellene, egy katona megpofozta és csúnya szavakkal illette.

Egy másik teremben felöltöztünk, valami blúzfélét, szoknyát és felemás cipőt kaptunk, sokan cipő helyett fapapucsot, ha a saját cipője jó állapotban volt, azonnal elvették. Következett aztán az udvarban ötös sorba való állítás és megszámlálás, és kis transzportokban elindítottak a barakkok felé. Három órán keresztül gyalogoltunk, de ezt inkább futásnak lehetett nevezni, mert az SS-nő motorkerékpáron jött huszonnegyünkkel, nekünk pedig utána kellett futnunk. Megérkezve, itt újból sorba állítottak és a fürdőterembe vittek. Beterelt ide egy magas fekete nő huszonnegy szürke egyenruhás nőt, és megparancsolta nekik, hogy vetközzenek le. Borzasztó sikoltozás, könyörgés következett, kiabáltak a szerencsétlenek, hogy mi egészsége-

478 Ném. „nem tesz semmit”, „nem számít”.

479 Kápó (Kapo): a foglyok közül kiválasztott felügyelő (< olasz *capo*, „fej”, „főnök”).

480 Ném. „megsemmisítő tábor”.

sek vagyunk, dolgozni akarunk, az egyik másállapotban volt, de mind a 24 nőnek volt valami szervi baja. Levetkőztették őket, és mi kaptuk meg ruháikat, őket pedig a krematóriumba vitték, iszonyú volt hallgatni könyörgésüket. Az egyik örült nő ráemelte kezét a kápóra, mire az felemelte, földhöz csapta és az oszlophoz verte a szerencsétlen nő fejét.

Mintegy másfél kilométernyi távolságra éjjel-nappal lángokat láttunk, kérdezősködésünkre azt mondták, hogy ott kenyeret sütnek, később megtudtuk, hogy az a krematórium épülete volt, onnan látszottak a lángok. Reggel, mikor appellt⁴⁸¹ álltunk, mindig éreztük az égett csont és hús szagát.

Napjaink megkeserítője az appell-állás volt. Hajnali fél háromkor ébresztő volt, még csillagos éjszaka azon vizesen a waschraumból⁴⁸² kijövet húztuk fel ruhánkat, és másodpercek alatt elkészülve kellett kivonulni az udvarra. Ha valaki kendőt próbált kopasz fejére tenni, ha jött a felügyelőnő, gyorsan le kellett vennie. Ha valaki nem állt elég egyenesen, csizmáival belerúgott. Iszonyú kínszenvedés volt órákon át így ácsorogni, mert a rossz táplálkozás miatt mindenkinek állandóan hasmenése volt. A waschraumból való kivonulásnál is verés járta, ha valaki nem sietett eléggé, a felügyelőnő olyan erősen csapott az illető vizes hátára, hogy alaposan megérezte. A blocksperre⁴⁸³ is kínzásaink közé tartozott. Ilyenkor nem jutottunk vízhez. Auschwitz éghajlata ugyanis igen szélsőséges, a nappali forróságot éjszaka sokszor erős lehülés követte, ilyenkor kiszáradt a torkunk, de vízhez nem juthattunk. 1 200 ember volt a blokkban, egy négyzetméternyi területen 14 ember aludt, soha nem pihenhattük ki magunkat. 8 órakor még nagy forróság volt, csak egész késő éjjel, amikor már a levegő lehült, lehetett elaludni, de akkor már következett az appell.

A kenyér igen rossz, fűrészpóros volt, eleinte egy másfél kilós kenyér negyedét kaptuk, később már csak hatodot, sőt hetedet. Ehhez egy kis margarin, néha kevés marmelad⁴⁸⁴ vagy szeletke wurst járt. A leves teljesen ehetetlen volt, fűből főzve, teljesen sótlan, a reggeli kávéba brómot⁴⁸⁵ tettek, amitől sokan kiütéseket kaptak. A levest egy tálban osztották ki, tíznek jutott egy tál, onnan kellett kiszürcsölni a levest, később sikerült kenyérért kanalat szerezni.

Mintegy négy hét múlva a lágerben munkára fogtak. A lágerkórház építésénél dolgoztunk, pesti nők levágták a fűvet, és mi ezt hordtuk el körülbelül két kilométer távolságra. Akkor láttuk a krematóriumot.

Szelektálás csak akkor volt, mikor munkára kiválasztottak. De volt egy fekete autó, ha besúgták éjjel, hogy valaki beteg, azt reggel rögtön elvitte az autó.

Egy blocksperre alkalmával iszonyúan szomjazva, bementem a mosdóba és tila-

481 Ném. "sorakozó (létszámenellenőrzéshez, parancshirdetéshez stb.)."

482 Ném. "mosdó".

483 Ném. "a barakk(ok) lezárása" (kijárási tilalom).

484 "Vegyes gyümölcsíz" (ténylegesen répából stb.).

485 Nyugtató.

lom dacára vizet ittam. A kápó, egy civil ruhás német politikai fogoly nő kérdezte, hogy mit csinálók itt, és vastag, fekete pálcájával rám csapott. Erre elfogott a düh, és nekimentem, kikaptam a pálcát a kezéből. Nagyon összevertem, miközben a lengyel felügyelő nő végignézte a jelenetet. Zihálva befutottam a blokkba, egy Olga nevű szlovák nő kérdezte, hogy mi történt. Akkor nem történt semmi, csak három nap múlva az appellnél a kápó kiállított a sorból, felelősségre vont, hogy szabad egy feljebbvalót megütni. Egyelőre csak azt rendelte el, hogy az egész zehlappell⁴⁸⁶ alatt téglával a kezemben a középén térdeljek. A többieknek is térdelni kellett, de nem téglával. Ezt három órán át csináltam. A blockalt⁴⁸⁷ este azután behívott a szobájába, és azt mondta, nem hiszi, hogy krematórium következik. Másnap ismét az appellnél kihívott a sorból, és kérdezte, hogy miért csináltam. Azt mondtam, hogy nagyon szomjaztam, és a nő rögtön rám vágott, azért vertem meg. Biztosított, hogy krematórium lesz, én azonban egy kicsit megnyugodtam, mert láttam, hogy húzódik a dolog, de azért megfeszített idegekkel vártam a következő napot. A zehlappellnél közömbösen néztek rám, ekkor már tudtam, hogy meg vagyok mentve. Hősnek tartottak azután, hogy egyáltalában meg mertem tenni.

Június 30-án volt utoljára szelekció,⁴⁸⁸ mikor Dr. Mengele transzportot választott. Kétszer volt kiválasztás: először ruhában, azután teljesen meztelenül végig kellett vonulni az udvaron, és akinek csak egy kis pattanása is volt, az ott maradt. Bevittek azután a fürdőbe, felvették az adatokat, és felöltöztünk. Egészen július 2-ig blocksperre volt, akkor azután útnak indítottak Gelsenbergbe,⁴⁸⁹ a Ruhr-vidékre. Az út nem volt különösebben nehéz, mert Wehrmacht-katonák kísérték. Egy kenyeret, három adag margarint, wurstot kaptunk az útra. Munkástranszportunk július 5-én ért Gelsenbergbe, egy nagy, kietlen gyártelepre. A város és a gyár nagyon össze volt bombázva, kétségbeestünk, hogy sokat fognak bombázni. Megtudtuk, hogy a romok eltakarításánál fogunk dolgozni. Nagy katonai sátrakban laktunk 1 200-an,⁴⁹⁰ koják⁴⁹¹ voltak, de mindenkinek külön ágy jutott, és még két pokrócot is kaptunk. Volt konyhánk is, és napi adagunk 1/3 kenyér, margarin, marmelad, néha még cukor is, a levesben volt bőven burgonya és konzerv is. Transzportom romot takarított és vasbetonokat hordott, én azonban nem ott dolgoztam, mert csak két hét múlva álltam munkába. Ugyanis mikor ötödször kimentem, kezemet megsebesítettem, és kétszer vágni is kellett. Eleinte nem látszott a dolog súlyosnak, később megdagadt, elgennyesedett, Horstba, kórházba szállítottak és megoperáltak. Minden másnap kötözésre jártam.

486 Zählappell: "sorakozó és névsorolás".

487 Blockalt: ném. *Blockälteste(r)*, a tömb / barakk felügyelője.

488 Válogatás (ti. a foglyok kiválogatása).

489 A buchenwaldi koncentrációs tábor egyik altábor, Gelsenkirchen-Horst, Nordrhein-Westfalen (Németország).

490 Német adatok szerint a lágerben mintegy 2 000 magyarországi zsidó nőt dolgoztattak.

491 Kojá: háromemeletes deszkaágy.

Szeptember 11-én bombázták a gyárat. Az olaj és benzinraffináló gyár⁴⁹² akkor épült. Nagyon féltünk szürke ruháinkban, mert úgy néztünk ki, mint a német katonák. A gépek egészen alacsonyan szálltak és gépfegyvereztek. Az udvarra szaladtunk, nagyon sok sebesültünk volt akkor, és 125 volt a halottak száma. Én akkor a kórházban feküdtem tifuszban, 40 fokon felüli lázam volt, és azonkívül a kezem is fáj. Összerakták a hullákat, leöntötték benzinnel és meggyújtották. A városban egy emléktábla jelzi, hogy itt nyugszik 2 000 magyar zsidólány, akik amerikai bombázásnak estek áldozatul. Egy barátnőm, aki az irodában dolgozott, saját szemével látta az erről szóló dokumentumot, holott a halottak száma csak 125 volt. Szeptember 16-án a gelsenkircheni kórházba szállítottak, ott feküdtem 10 hétig tifuszban, azonkívül a kezem is fáj megint. Hajam teljesen kihullott. Szeptember 18-án a láger teljesen feloszlott, a lányok elindultak Sömmerdába,⁴⁹³ én azonban ott maradtam a kórházban még két hónapig, és csak november 19-én indultam Sömmerdába, amikor egy transzportba szedték a sebesülteket. (November) 22-én munkába léptünk egy muni-ciógyárban, nappali és éjjeli szakmában dolgoztunk napi 12 órát. A munka eleinte könnyű volt, később 45 kilós ládákat emeltünk, naponta 100 darabot, hiába mondtam, hogy a kezem beteg, erősnek néztem ki, és nem volt elegendő munkaerő. Egy automata gépnél például dolgozott egy 15 éves kislány, 25 ezerszer négy mozdulatot csinált naponta. Négy ilyen gép volt, és fiatal lányok dolgoztak rajtuk, akik a munkában teljesen tönkrementek. Lágerünk a gyártól három kilométerre volt. Német munkavezetők és mesterek voltak: együtt dolgoztunk a franciákkal, belgákkal, olaszokkal. Kékcsikos ingeket kaptunk, amiből kézzel csinos blúzokat varrtunk, pedig még cérnánk sem volt, csak szálhúzással segítettünk magunkon. Az SS-felügyelők irigykedtek ránk, féltékenyek voltak csinos megjelenésünk miatt. Volt cipésműhely is, itt cipézlányok dolgoztak, de volt varrodánk is, ahol a mi lányaink varrtak az SS-nőknek. A blokkok elég tiszták voltak, és az ellátás is kielégítő volt, napi 1/3 kenyér, margarin, wurst. (1945.) január 3-án rendeletet adtak ki, hogy a kabáton sárga foltot kell viselni, és számunkat rávarrni. Mi a buchenwaldi lágerhez tartoztunk, ha valaki valami hibát követett el, azonnal Buchenwalddal fenyegették. Egy beregszászi kislány szabotált, mégpedig úgy, hogy folyton eltörte a géptüket, erre egy csíkot nyírtak a hajába, és nem volt szabad kendőt viselnie. K. Rózsi, egy máramarosszigeti lány is szabotált: régebben az irodában volt, nagyon ismert volt, és szerette a lagerführer.⁴⁹⁴ Mikor munkába ment, lecsatolta magát a munkából jövő transzporthoz, és rábeszélte Dr. V.-nét, hogy ő is menjen vele. Ezt kétszer megtette, de harmadszor már nem sikerült, és levágták K. Rózsi haját teljesen kopaszra, és előzőleg csíkot vágtak az ő haján is, sőt még azzal is megfenyegették, hogy Buchenwaldba viszik.

Ekkor már jó három hete nyersanyaghiány miatt nem volt munka, csak markíroz-

492 Gelsenberg Benzin AG, repülőgép-benzin finomító.

493 Erfurt közelében (Thüringia, Németország).

494 Ném. "táborparancsnok".

tuk a munkát, régi golyókat használtunk fel a gyártásnál, és ez a munkahiány az ellátáson is meglátszott. A kenyeret már csak ötbe vágva kaptuk, majd 6, később, pedig 7 részben. Március 17-én azután jött a felmondás, ekkor már közeledtek az amerikai csapatok, transzportba kerülünk. Április 4-én Sömmerdából gyalog elindultunk. Napi 16–18 kilométer utat tettünk meg, az útra még kenyeret sem kaptunk. Mindig csűrben háltunk meg, este lezárták a csürt, és csak másnap reggel nyitották ki. Még jó volt, ha a gazdának megparancsolták, hogy szalmát adjon a földre. Kaptunk 5–6 szem burgonyát, de kenyeret a két hét alatt egyszer sem. Mauslowitzba⁴⁹⁵ április 10-én érkeztünk. Ez egy koncentrációs tábor, körülvéve dróttal, és abba magasfeszültségű áram volt vezetve. Láttunk nagyon rossz állapotban lévő csoportot, férfiakat, akik úgy néztek ki, mint az élő hullák. Sejtettük, hogy nagyon rossz helyre kerültünk. Csak két napig voltunk itt, de ezt az időt sohasem fogom elfelejteni, szörnyű volt. Egy szobában 52-en aludtunk, de egyedül egy ágyban. Egyszer naponta volt leves, egyhatod kenyér, minden zulag⁴⁹⁶ nélkül. 18 magyar lányt találtunk itt. A municiógyár teljesen széjjel volt bombázva. Az egyik pesti lány kapott két répát egy férfitől, és ezzel jött be a lager-udvarra. Ezt meglátta egy SS-nő, behívta az irodába. A lagerälteste, egy varsói nő elhitte, hogy kapta a répákat, de bejött a lagerführer, és meglátta a két répát az asztalon, kérdezte, hogy mi ez. Felírta a számot, és azt mondta, hogy a leány jelentkezzen az esti zehlappelnél. Azután lenyírták a haját teljesen kopaszra, és utána mindenki szeme láttára a lagerführer egy kemény gumibottal 25-öt vágott rá. Szörnyű volt, nem bírtuk végignézni. Egy lengyel leány burgonyát lopott a konyháról, egy másik pedig betegnek tetette magát, és nem ment dolgozni. Ezeknek is levágták a hajukat, és a 25 botütés ezeknek is kijárt. Sohasem fogom ezt a látványt elfelejteni, szörnyű volt a jelenetet végignézni, de nem volt szabad a fejünket elfordítani és vigyázzban kellett állni.

Hirtelen parancs jött, az amerikaiak közeledtére április 12-én elindultunk Mauslowitzból. A lagerälteste megsúgta, hogy 6 kilométerre vannak a partizánok és 12 kilométerre az angolok, el kell indulni. Mi szeretnénk volna maradni, hogy elbújjunk, de a lagerführer egy nagy kutyával átkutatta a tábort, hogy nem bújt-e el valaki. Szemünk láttára lőtt agyon egy férfit a katona, mert egy összetörött kenyeret a kabátja alá dugott. Az ott lévő csoportot még elérték az amerikai csapatok, bennünket azonban már nem, erre bevagoníroztak, 120-at egy nyitott vagonba, de útravalóul semmit, még kenyeret sem kaptunk. Az altenbergi állomáson megállott a vonat, velünk szemben volt egy hosszú vonat, tele répával. A vonatnál állt egy magyarul beszélő katona, kértük, hogy dobáljon át hozzánk répát. Erre annyi répát dobáltak át a katonák, hogy három társunknak bevették a fejét. Grasslitzig⁴⁹⁷ mentünk vona-

495 Maslowitz / Maslowice, az Elbánál (Csehország).

496 Ném. "feltét".

497 Graslitz, ma: Kraslice, Karlsbad / Karlovy Vary közelében, a cseh–német határnál (Csehország).

ton, 1945. április 14-én érkeztünk ide. Vonatunk fel volt gallyazva,⁴⁹⁸ és a szemben lévő vonat muníciót szállított. Iszonyú bombázás következett, a mi vagonunkat is eltalálták, 80 leány volt halott és 35 sebesült. A sebesültek és hullák kiszállításánál én is segédkeztem. Mindenki futott egy kis emelkedés felé, de a katonák mindenkit összeszedtek. A vagonokban voltunk három napig, itt csak egytized kenyeret kaptunk, ételt azonban semmit sem. Grasslitzból gyalog indultunk el, és utunk három hétig tartott. Naponta mintegy 25 kilométert tettünk meg, egy kenyeret kaptunk az útra, egyebet semmit. Ekkor már teljesen le voltunk gyengülve, meztelen lábbal hegynék fel a Szudéta-vidéken, és gyorsan kellett mennünk. Ha valaki lemaradt, puskatussal verték, hogy utolérje a csoportot. Csűrökben aludtunk, mindössze kétszer jutottunk csak szobában való alváshoz. Egy ember három krumplit kapott naponta, kenyeret semmit, de egyesek bementek a házakba és kértek kenyeret. Május 5-én történt, hogy egy dolhai⁴⁹⁹ kis 16 éves lány bement egy házba szeletke kenyerért, szemünk láttára lőtték agyon a szerencsétlen kislányt. Ezt megelőzően május 3-án egy férfit lőttek agyon, mert legyengülve lemaradt a transzporttól. Még egy lengyel zsidóférfit lőttek agyon, mert elmenekült a bombázás elől. A levest csalánból főztük. Egyeseknek volt egy kis köménymagjuk, azt forrázták aztán le. Másfél heti gyaloglás után kaptunk 35 deka kenyeret egy egész hétre, de az idő alatt főtt étel nem volt. Volt egy betegszeker is, aki nagyon beteg volt, azt feltették, ezt azonban nem ajánlotta a magyar szanitéc, mert – mint mondotta – aki 20 méternyire lemarad, azt egyszerűen agyonlövik. Utunk közben találkoztunk igen rossz kondícióban lévő buchenwaldiakkal, ezek semmit sem kaptak enni az úton.

1945. május 8-án az orosz csapatok Grosslippenben⁵⁰⁰ felszabadították. Csoportunkat széjjelosztották a falukban, itt már rendes ételhez juthattunk bőven, a civil lakosság ruhát is osztott szét. Elindítottak bennünket Launba,⁵⁰¹ a határra, itt fertőtlenítettek, és ruhákat is kaptunk.

(...)

498 Értsd: álcázták.

499 Hosszúmező; városa Kárpátalján (ma: Ukrajna).

500 Gross-Lippen, ma: Lipno (Nyugat-Csehország).

501 Ma: Louny (Nyugat-Csehország).

Parragi György

Mauthausen

1944–1945

Parragi György (1902–1963)⁵⁰² felszólalása a nemzetgyűlésben az 1946:xxv. tc. vitájában, 1946. október 3

Megjelent:

Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott nemzetgyűlés naplója, III (Budapest: [Athenaeum], 1951), pp. 900–905; az idézet: col. 903–904

Újabb kiadás:

Karsai László, szerk., *Befogadók. Írások az antiszemitizmus ellen, 1882–1993* (Budapest: Aura Kiadó, 1993), pp. 185–187

(...) Jómagam a mauthauseni, illetve a lanzensdorfi⁵⁰³ koncentrációs táborban közvetlen közelből láttam és tapasztaltam a zsidóság leírhatatlan szenvedéseit és a zsidósággal elkövetett szörnyű kegyetlenségeket. Sajnálom, hogy a magyar társadalom egy része még mindig nem akarja elhinni azokat a szörnyű gatzetteket, amelyeket Auschwitzban, Bergen-Belsenben, Mauthausenben a zsidókkal elkövettek; különösen sajnálom, hogy még mindig van egy olyan felfogás, amely azt hirdeti, hogy többen jöttek vissza a zsidók, miután ezekben a táborokban felnégyelték őket, mint ahányan kimentek. Én szemtanúja voltam és hitet tehetek azokról a kegyetlenségekről, amelyeket ott a zsidósággal szemben elkövettek, örökre eszemben marad, amikor 1944 nyarán az első zsidó deportált tömegek érkeztek meg Mauthausenbe. Mi, akik Peyer Károly képviselőtársammal együtt az Effektenkammerben⁵⁰⁴ dolgoztunk, ahova nap nap után beküldték az úgynevezett halálozási listákat, láttuk, hogy naponként százával és százával pusztulnak el azok a zsidók, akiket kiküldtek a mauthauseni tábor úgynevezett altáborába, a guseni,⁵⁰⁵ az ebensei⁵⁰⁶ földalatti

502 A Független Kisgazdapárt képviselője. A Gestapo 1944. március 25-től a tábor felszabadulásáig Mauthausenben tartotta. Visszaemlékezései: *Mauthausen* (Budapest: Keresztes Kiadó, 1945).

503 Ober-Lanzendorf, a mauthauseni koncentrációs tábor egyik altábor, 1938 óta közigazgatásilag Bécshez (Groß-Wien: Bezirk Schwechat) csatolva.

504 Ném. "anyagraktár".

505 Mauthausen II., Mauthausen közelében, a tábor altábor, gránitbánya, a legnagyobb koncentrációs tábor Ausztriában.

506 Mauthausen altábor, a Traunseenél (Ausztria), a foglyokat földalatti fegyverraktárak építésénél dolgoztatták.

üzemekbe. Kiszámítottuk, hogy tíz hó alatt a több ezer odahurcolt zsidóból nem fog megmaradni egyetlen egy sem. Ugyanakkor láttuk az úgynevezett Russenlager⁵⁰⁷ szörnyűségeit, ahol a zsidókat külön barakkokba rakták, amelyeknek a befogadóképessége 240 fő volt és mégis összezsúfoltak bennük körülbelül 2 000 embert. Egy hónap alatt a barakkok kiürültek, és körülbelül csak 10 % került ki onnan gyógyítottnak, 90 % elpusztult.

Végül láttam, amikor kezdték kiüríteni a keleti koncentrációs táborokat, hogyan érkeztek meg az auschwitzi, majd az oranienburgi⁵⁰⁸ és gross-roseni⁵⁰⁹ deportáltak, akiket ott zsúfoltak össze a mauthauseni táborban. Vonatokon, nyílt vagonokban, vagy pedig leplombált vagonokban utaztatták őket hétszám étlen-szomjan, és bizony az Auschwitzban és a többi táborban vonatra tett deportáltaknak körülbelül csak 30 %-a érkezett meg. A leleírhatatlanabb jelenet azonban az volt, amidőn már túl volt zsúfolva a tábor és megérkezett 370, jórészt magyarországi zsidó deportált a mi táborunkba. A szadista lelkű parancsnok kiadta az utasítást, hogy ezeket a zsidókat és a többieket – franciák, görögök és lengyelek voltak még köztük – nem szabad állományba venni. Amikor este hazajöttünk a munkahelyünkről, a magyar blokk mellett, a falnál 370 meztelen embert láttunk egy februári estén 24 fokos hidegben. Egy részük már elhullott, elpusztult. Ezzel azonban nem elégedtek meg, hanem az éjszaka folyamán becipelték a megmaradtakat a közfürdőbe, ahol először meleg vizet bocsátottak rájuk, azután ismét kikergették őket az udvarra. Akik ezután nem pusztultak el, azokat fecskendőkkel kezdték locsolni, úgyhogy valóságos jégpáncél fagyott a szerencsétlen emberekre. Amikor még mindig maradt 30–40 ember, akit szívós természete életben tartott, akkor ezeket az SS-ek és pribékjeik furkósbotokkal verték agyon. Másnap ismét tele volt az Appellplatz vércafatokkal és agyvelőroncsokkal.

Ez volt a mi életünk és különösen a zsidóság élete a mauthauseni koncentrációs táborban, de ugyanez volt végeredményben más táborokban is. Április végén szintén megrendítő látványban volt részünk, amikor tízezer-számra hozták a balfi, kőszegi és harkai munkatáborokból a munkatáborosokat, akiknek jó része már útközben elpusztult, másik részük pedig ott szenvedett ki a legszörnyűbb kínok között a mauthauseni táborban. Az utolsó napokban került sor azután a gázkamrára. Az úgynevezett muzulmánokat,⁵¹⁰ akik testileg már teljesen le voltak törve és el voltak gyengülve, ezerszámra hajtották be szemünk láttára a gázkamrába.

(...)

507 Vagy "Sanitätslager", az elpusztításra szántak tábora Mauthausenben.

508 A berlini városközponttól 35 kilométernyire északra; eredetileg kiképző- és minta-tábor.

509 Alsó-Sziléziában, Wrocław közelében; ma: Rogoznica (Lengyelország).

510 A ném. *Muslim* magyar változata; a lágernyelvben: "élőhalott".

XI / 1945–1990

247. 1945

- (a) Csalog Zsolt (1935–1997), “Egy kétlovas stráfkocsi, megrakva...” (1945. január második fele / 1981)
- (b) Vázsonyi Vilmos [jr.], “Az összes zsidó gyereket gázba vitték és megölték” (1946 / 2000 k.)
- (c) Márai Sándor, Zsidók és zsidófalók (1945)
- (d) Stöckler Lajos (1897–1960), “A mai zsidó élet kérdéskomplexuma”, Beszámoló a Magyar Izraeliták Országos Irodája bizalmas értekezletén (1945. június 29)
- (e) A Magyar Izraeliták Országos Irodájának elnöksége, “Tervezet a magyar zsidóság követendő politikáját illetően” (1945. július 5)

248. Bútor, föld (1945–1950)

- (a) Ember Mária, “Ebédlobútor” (1945 / 2002)
- (b/1) Veres Péter (1897–1970), “Ellentét a parasztok s a gyéren visszatért deportáltak között” (1946)
- (b/2) Vázsonyi Vilmos [jr.], Földosztás (1945 / 2000 k.)

249. Magyarországi orthodox zsidók közösségi böjtje ([5]706 / 1946)

250. A Magyar Kommunista Párt, a Nemzeti Parasztpárt és a zsidók, 1945–1946

- (a) *A Szabad Nép* az 1945. június 21-i cionista felvonulásról (1945. június 22)
- (b) *Szabad Nép*: “Elefánt a porcelánboltban – A zsidóság extra elismertetése” (1945. június 28)
- (c) Molnár Erik (1894–1966), “A zsidókérdés Magyarországon” (1946. május)
- (d) A hajdúszoboszlói Zsidó Szövetség a Nemzeti Parasztpárt választási gyűléséről (1945. október 20)

251. Cionista agitáció

- (a) “Állapítsák meg hivatalosan: kik tartoznak a cionista szervezethez” (1945. június 28)
- (b) “A békebontás veszélye” (1945. július 3)

252. Arje Palgi (Fleischmann László) (1928–2007), 1946. május 1: a cionista baloldal és a kommunisták (1946. május 1)

253. Márai Sándor, “Néma és jogos tüntetés helyett...” (1946)

254. A Szociáldemokrata Párt a cionizmusról (1946. október 4)
255. 1946:xxv. tc., "A magyar zsidóságot ért üldözés megbélyegzéséről..." (1946. november 15)
- (a) 1946:xxv. tc.
  - (b) Ries István (1885–1950), A törvény miniszteri indokolása
256. A Joint Magyarországon 1947-ben
257. Dénes Béla (1904–1959), A magyarországi zsidóság politikai helyzetképe (1947)
258. Kulcsár István (1901–1986), "A maradék-zsidóság lelki keresztmetszete 1946-ban" (1947)
259. Bibó István, "Zsidókérdés Magyarországon 1944 után" (1948)
260. Alija, 1948–1953
- (a) A Magyar Izraeliták Országos Képviselői Országos Irodájának bizalmas irata a kivándorolni szándékozók számáról (1948–1949 k.)
  - (b) Szirmai István (1906–1969), a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Országos Szervező Bizottság titkárának javaslata a cionista szervezetekkel és a zsidók kivándorlásával kapcsolatban (1949. január 7)
  - (c) A külügyminisztérium politikai ügyosztályának levele a belügyminiszternek a zsidó kivándorlással kapcsolatban (Tervezet) (1949. február)
  - (d) Nagy Péter (1920–2010) külügyminisztériumi titkár és Shmuel Bentsur / Péterfi Endre (1906–1973) izraeli konzul megbeszélése a külügyminisztériumban (1949. május 25)
  - (e) Nagy Péter külügyminisztériumi titkár és Shmuel Bentsur / Péterfi Endre izraeli konzul tárgyalása (1949. május 27)
  - (f) Nagy Péter külügyminisztériumi titkár feljegyzése Ehud Avriel (1917–1980) izraeli követ és Rákosi Mátyás (1892–1971) miniszterelnök-helyettes-államminiszter tárgyalásairól (1949. június)
  - (g) Nagy Péter külügyminisztériumi titkár feljegyzése (1949. június 27)
  - (h) Az MDP Központi Vezetőség Titkárságának határozata a zsidó kivándorlás tárgyában (1949. július 19)
  - (i) Kivándorlási egyezmény a Magyar Népköztársaság és Izrael Állam között (1949. október 20)
  - (j) Az 1950. máj. 17-én indított izraeli kivándorló IBUSZ-különvonat hivatalos kísérőjének jelentése a külügyminisztériumnak (1950. június 2)
  - (k) Az Izraeli Követség szóbeli jegyzéke a magyar külügyminisztériumnak a kivándorlás tárgyában (1953. július 13)
  - (l) A VII. Kerületi Tanács VB Igazgatási Osztályának jelentése a zsidó kivándorlással kapcsolatban tapasztalható hangulatról (1953. október 31)
  - (m) Boldoczki János (1912–1988) külügyminiszter feljegyzése Nagy Imre (1896–1958) miniszterelnök részére a zsidó kivándorlással kapcsolatban (1953. november 17)

- (n) Rákosi Mátyás feljegyzése a zsidó kivándorlással kapcsolatban (1953. november 22)
- (o) A hírszerzés jelentése Rákosi Mátyásnak a zsidó kivándorlással kapcsolatban (1953. december 7)
261. Egyezmény a Magyar Köztársaság Kormánya és a Magyarországi Izraeliták Országos Irodája – a Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitfelekezet Központi Irodája között (1948. december 7)
262. Orthodox rabbik titkos nyilatkozata (1949. december 7)
263. A gazdasági rendőrség a sátoraljaújhelyi zsinagógában (1949. július)
264. Kitelepítések Budapestről: hűségnyilatkozat és elhatárolódás
- (a) "Nem siránkozunk a nagytőkékért" (1951. június 21)
- (b) A Magyar Izraeliták Országos Intézőbizottságának és a két Rabbitanácsnak nyilatkozata (1951. július 15)
- (c) "A magyar zsidóság hazafias hűsége" (1951)
265. Rákosi Mátyás a zsidóságról és a cionizmusról (1953. február 19)
266. Litván György (1929–2006), "Zsidó szerepvállalás a magyar kommunizmusban, antisztálinizmusban és 1956-ban" (1992)
267. Lincselés Miskolcon (1956. október 26)
268. "Lassan erősödő zsidó nacionalizmus" (1957)
269. Benoschofsky Imre (1903–1970), "A magyar népi demokrácia mellett" (1958. június 15)
270. "Aktív cionista Izrael-barát propaganda" (1962)
271. "A legteljesebb vallási és lelkiismereti szabadság" (1971)
272. "Jól szervezett, illegális cionista szervezkedés"
- (a) Összefoglaló jelentés a belügyminisztérium III/I. csoportfőnökség 4/A osztályának (1971. október 14)
- (b) Javaslat (1973. november 30)
- (c) Javaslat (1975. május 12)
- (d) Javaslat (1975. december 30)
273. A zsidó élet "kis körei" (1975–1985)
- (a) Nádas Péter (1942–), "Ott van egy zsidó neked..." (1949 / 1987)
- (b) [Gadó György (1930–) &] A Salom, a magyar zsidók független békecsoportja, "Nyílt levél a magyar társadalomhoz és a magyar zsidósághoz" (1984. május)
- (c) "»Szóval azt mondja, aki zsidó, tartsa magát zsidónak?«, Mihancsik Zsófia (1950–) interjúi (1995)
- (c/1) Lovász Ferencsel (1930–2007)
- (c/2) Rácz Andrással (1952–)
274. Scheiber Sándor (1913–1985), "A hebraicát és a judaicát bevitettem a magyar tudomány diszciplinái közé" (1983. július 9)

XI / 1945–1990

247

1945

(a) Csalog Zsolt (1935–1997), “Egy kétlovas stráfkocsi, megrakva...” (1945. január második fele / 1981)

Megjelent:

Csalog Zsolt, “A tengert akartam látni” [Interjúregény (1981)], in: uő, *A tengert akartam látni* (Budapest: Palatinus, 2010); az idézet: p. 83

(...) Amikor Pest már föl volt szabadulva, anyámmal bementünk megkeresni az öregnagyságáékat, meg kaját vinni nekik.¹ Budáról még lehetett hallani a lövöldözést, de a gettó már ki vót nyitva, fölszabadult akkorra, a falat már itt-ott kidöntötték, lerombolták, ami lezárta az úttestet – mert így vót ez, hogy háztól házig elfalazták az utcát, csak itt-ott vót egy kis ajtó hagyva – ha vót, mer nem mindenütt lehetett bemenni. Odaértünk a Dob utcába, pont egy ilyen kidöntött falhoz, és – nahát, ezt sose felejtem el. Ott állt az utcába egy kétlovas stráfkocsi, megrakva, mellette meg ott állt a kocsis, jól be vót pálinkázva az öreg, nagy rőt kocsis-orra vót, borvirággal díszítve, ott mahorkázott a lovak mellett, mer akkoriba a mahorka jött divatba, a ruszki cigaretta – és a stráfkocsi megrakva hullákkal. Mint a *hasábfák*, föl vótak sliktolva – alul egy sor, aztán megint egy, keresztbe, meg megin fordítva – de egész magasra! Vagy két méter magasságig vótak a hullák fölhasábfázva a kocsin! A keze nyitva, szája nyitva, csonttá soványodva, kővé fagyva – mer nagyon kemény tél vót. Hát csak megálltam és bámultam. Hallottam, hogy anyám mondja, hogy ne nézzek oda – nade hát azt nem lehetett nem nézni, vagy nem látni.

1 Az interjúregény elbeszélője, alacsony társadalmi helyzetű, nem zsidó férfi, gyermekkori emlékeit mondja el, az itt közölt részletben rövid látogatását, anyjával együtt, korábbi munkaadójuknál, a pesti gettóban, mely csak napokkal előbb szabadult fel (január 18).

Nem féltem én akkoriba a halottaktól, hát már olyan természetes volt szinte a hul-la, edzett kis srác vótam már akkorra, ugye bombázások, mellettünk is telitalálat, minden, úgyhogy a halál már majdnem egy megszokott valami vót nekem, mint ahogy hallottam sokszor frontkatonáktól is, hogy áá, úgy meg lehet azt szokni, hogy nem vált már ki semmit az emberből –

– de azért ilyen hirtelen, váratlanul, ilyen tömeg hullát látni egyszerre – azé ez sok vót.

(...)

(b) Vázsonyi Vilmos [jr.], “Az összes zsidó gyereket gázba vitték és megölték”, 1946 (2000 k.)

Kiadás:

Hadas Miklós & Zeke Gyula, *Egy fölösleges ember élete. Beszélgetések Vázsonyi Vilmossal* (Budapest: Balassi Kiadó, 2012); az idézet: pp. 165–166

Lementem tehát Bajára, és a következőt látom. Keresem a barátaimat,² de csak azt a két-három keresztény fiút találok, Bánhidi Attilát, Tilut és még egy-kettőt, akik negyvenegy után még hajlandók voltak játszani velünk. Őket és a szüleiket ember-nek lehet nevezni, mert jó néhány család már elzárkózott tőlünk, és nem érintkezett zsidókkal negyvenegy–negyvenkettőtől fogva. De voltak keresztény gyerekek, akik továbbra is barátok maradtak, elsősorban Pityu, hiszen náluk is laktam. És ott jöttem rá akkor lassan, hogy az összes zsidó gyereket gázba vitték és megölték. Én ezt nem tudtam, mert Pesten ez ilyen formában nem volt. A férfiakat ölték meg többnyire, de azok a nem zsidóknál is sokszor eltűntek. Azt először láttam, hogy a keresztény gye-rekek itt vannak, és a Pityu kétségbeesetten próbált visszatartani engem, hogy meg-keressem a Schön Dénest, a Dömötör Andrist, a Scheer Zsuzsit. Mert ő már tudta, hogy mi történt velük. De nem tudott visszatartani, én menni akartam, és Baja azért kisváros, ahol mindent be tudsz járni. És akkor kiderült, hogy meghaltak.

(...) Ott vettem észre a népirtás méreteit negyvenhat nyarán... A legszörnyűbb Schön Déneséknél volt, ahol a mama, Éva néni visszajött, mert őt munkára osztot-ták be, és láttam az arcán a kétségbeesést, hogy én élek, és a Dénes meghalt. Ez volt a legszörnyűbb, ez elmondhatatlan. Ezt rögtön megértettem, tízévesen rögtön és tö-keletesen megértettem, és azt is, hogy igaza van valahol. De azért ezek az élmények nagyon nehezen kommunikálható dolgok. Mert ezek itt szavak. Egy életre megha-tároznak. Ez elmondhatatlan. Éva néni arca máig előttem van. És ahogy megyek a házakba, és keresem a barátaimat, és mások vannak ott, és mondják, hogy nincse-nek itt, és akkor izé, keresi valaki, ja, hát az a zsidó család volt, akiket hát, eltűntek,

2 Ti. azokat a vele egykorú gyerekeket, akikkel az előző évek nyaralásain játszott, barátkozott.

elvitték őket, elmentek, mi már... Igen, emlékszünk, de nem jöttek vissza. Talán kinn maradtak. Nem rosszindulatból mondták, csak nem akarták a gyereket bántani.

(c) Márai Sándor, Zsidók és zsidófalók, 1945

Újabb kiadás:

Márai Sándor, *A teljes napló, 1943–1944* (Budapest: Helikon, 2006), p. 360³

Márai Sándor, *A teljes napló, 1945* (Budapest: Helikon, 2006), p. 68,⁴ p. 314⁵

Irodalom:

Beke Albert, *Márai Sándor a magyarságról és a zsidóságról* (Budapest: Szenczi Molnár Társaság, 2002)

Révész Sándor, "Az antimindenes. Márai Sándor használatáról és használhatatlanságáról", *Beszélő*, III. folyam, 13, no. 6 (2008. június), pp. 50–68

Az országúton egy ember sodródik mellém. Lajosmizséről menekült; nagyon bánja, "bedőltem a propagandának", mondja. Megnyugtatom, hogy nemsokára hazatérhet. Zavartan motyogja: "Van két hold zsidóföldem, mit tetszik gondolni, megtarthatom?..." A menekültek motyójában mindig akad ilyen két hold zsidóföld vagy valami hasonló.

A zsidófaló, nácibarát középosztály most megkísérli, hogy mindazért, ami történt, a nyilasokra hárítsa a felelősséget. Emberek, akik néhány hét előtt még minden idegükkel a német és a magyar náciokban reménykedtek, beszélgetés közben mind sűrűbben hangoztatják már, hogy igen, a nyilasok tehetnek mindenről! Nem igaz, a nyilasok nem a főbűnösök. A nyilasok csak következménye mindannak, amit ez a társadalom az elmúlt huszonöt évben elkövetett, hogy műveltség, erkölcs és tehetőség nélkül érvényesülhessen. A nyilas horda éppen olyan bűnös, mint az a magyar vezető réteg, mely az alkotmányosság palástja alatt Horthy huszonöt évében szemérmetlenül fűtött, buzdított mindenfajta reakciót. Ez a társadalom ilyen egyszerűen nem háríthatja el a felelősséget. Most szívesen odadobják koncnak a nyilasokat, hogy meneküljenek. De ilyen olcsón nem menekülnek.

3 Leányfalun, 1944. december 26-án.

4 A jegyzet dátuma 1945. február végére tehető.

5 A jegyzet dátuma 1945. szeptember lehetett.

“A zsidók! – rikoltják. – Még mindig itt vannak! És mit művelnek!...” De nem tudják megmondani, mit is művelnek. Feketéznek? Mindenki feketézik, másképpen nem lehet ma élni. Politizálnak, a rendőrségen, a belügyben is vannak? Megölték szüleiket, családtagjaikat, természetes, ha kiszolgálják azt a politikai rezsimet, mely rendet akar csinálni. Nem, egy bűnük van csak, melyet nem tudnak nekik megbocsátani: az, hogy vannak.

(d) Stöckler Lajos (1897–1960), “A mai zsidó élet kérdéskomplexuma”, Beszámoló a Magyar Izraeliták Országos Irodája (MIOI) bizalmas értekezletén, 1945. június 29

Kézirat:

Budapest, Magyar Zsidó Levéltár, XXXIII–5–a/1 doboz, 4. sz. iratcsomó

Kiadás:

Mink András (& Toronyi Zsuzsanna), “A magyar zsidóság 1945 után. Dokumentumok a budapesti Zsidó Múzeum levéltárából”, *Beszélő*, III. folyam, 9, no. 4 (2004), pp. 79–91, kül. pp. 80–81, no. II

Van szerencsém üdvözölni a megjelent urakat. Nagyon köszönöm, hogy hívó szavunkra megjelenni szíveskedtek mai bizalmas értekezletünkön, amelynek megtartását már korábban tervbe vettük, azonban kisebb napi ügyek annyira igénybe vették minden időnket, hogy eddig ez értekezletünk összehívására nem kerülhetett sor. Meg kell azonban jegyezni, hogy azért is vártunk egy ideig az értekezlet összehívásával, mert előbb figyelni akartuk az eseményeket, tudni akartuk revízióra szoruló korábbi elhatározásunk, nevezetesen az, hogy tartózkodni fogunk minden megnyilatkozástól, és távol tartjuk magunkat az aktív politikától.

Időközben állandóan javaslatokkal fordultunk az illetékes szervekhez, és intézkedéseket kértünk aktuálissá vált kérdésekben. Ezek között elsősorban is a deportáltak felkutatása, hazaszállítása, itthoni gondozása és visszavezetése a normális életbe – képezte gondunkat. Emellett a jóvátétel kérdését is állandóan napirenden tartottuk mind anyagi, mind erkölcsi vonatkozásban.

Még februárban eljuttattunk az akkor még Debrecenben székelő kormányhoz memorandumot, e kérdések megoldását szorgalmaztuk. Ugyanezt tettük, amikor a kormány a fővárosba érkezett. Elmondhatjuk, hogy kéréseinket, előterjesztéseinket mindig előzékenyen meghallgatták, érdemben azonban eddig nagyon kevés történt. A deportáltak érdekében támogatásért fordultunk az orosz, amerikai és angol misszióhoz. Ugyanígy a politikai pártok támogatását is igyekeztünk megszerezni. Sajnos eddig legkevesebb az állam részéről történt.

Ez ideig kizárólag a Joint⁶ által rendelkezésünkre bocsátott anyagi eszköz az egyetlen, amellyel rendelkezünk súlyos problémáink megoldásához. A Joint baráti segítsége bármilyen nagy jelentőségű is, megoldásra váró kérdések nagyságához viszonyítva nem elegendő.

A jóvátételre vonatkozó követeléseink eddigi egyetlen eredménye az elhagyott javak kormánybiztosságának felállítása volt.⁷ Ismeretes, hogy eddig e téren semmi eredmény nincsen. Hiába kértük mindeddig, hogy az elhagyott javakat megfelelő intézkedéssel az elrabolt zsidó javakkal együtt össze kell gyűjteni és vissza kell juttatni jogos tulajdonosuknak. Ha ilyen nem jelentkeznék, akkor az összegyűjtött javakat a zsidó közösség rendelkezésére kell bocsátani. Az igényjogosultak két csoportba oszthatók: az egyik csoportba a kivándorolni szándékozók, a másikba az itt maradni akarók tartoznak. Mindkettőt hozzá kell segíteni egzisztenciájának megteremtéséhez: akár ebben az országban, akár másutt.

Sajnálattal állapítjuk meg, hogy a szükséges intézkedések megtétele késik, s minden rendelkezés általában elkésve jelenik meg. Ismeretesek azok a viszonyok, amelyek a gyér számú vidéki zsidóság körében mutatkoznak. A visszatérők, különösen munkaszolgálatos férfiak, akik családjaikat nem találják otthon és kevés számú fiatal nő, elrablott, széjjelhordott ingóságaikat visszaszerezni nem tudják. Azok, akik birtokba vették vagy megőrizték a távollevők javait, már-már magukat jogos tulajdonosoknak érezték, s ezért semmit sem akarnak visszaadni. Fájdalmas csalódást jelentett számukra az, hogy mintegy 150–170 000 zsidó a vidékiek közül is megmaradt.

Ez a helyzet volt az alapoka az újra kezdődő gyűlölködésnek. A lappangó antiszemitizmus okát szeretnék úgy feltüntetni, mintha az azért jelentkeznék, mert a zsidók a rendőrségnél helyezkedtek el. Nem akarják tudomásul venni, hogy a pártok akaratából zsidók azért kerültek a rendőrségre, mert nem volt más megbízható ember. A reakció most ügyes fondorlattal ezt akarja kihasználni antiszemita tendenciája ürügyéül.

Mindez azonban nem lehet ok arra, hogy jogos követeléseinktől elálljunk. Tudjuk, hogy az ellenézés számára a gyűlölség oka az, hogy egyáltalában megvagyunk, s nem az a kérdés lényege, hogy munkánkat hol végezzük. Még a különböző demokratikus pártok is úgy vélik, hogy az ország mai súlyos helyzetében nem kerülhet előtérbe a zsidókérdés, mert szerintük demokratikus államban nincs zsidó faji probléma. Szerintünk azonban ezzel a kérdést megkerülték, s menekülni akarnak a megoldás kényszere elől. Természetesen a jobboldali pártok szívesen látják azt, hogy a zsidó ügynek a demokratikus pártoknál sem akad gazdája.

A külső helyzet ismertetése után rátérek a zsidóságunk belső képének ismertetésére. A mi szörnyű tragédiánk egy korszaka lezárult. Úgy véljük, ez a történelmi periódus az emancipációval kezdődött, s az akkori s az azóta egymást követő zsidó

6 American Jewish Joint Distribution Committee.

7 727/1945. Me., 1945. március.

vezetőségek hibájából is hatalmasodott el. Azért jutottunk oda, ahol most vagyunk, mert azon az úton jártunk, amelyen eddig haladtunk.

Ugyanakkor fokozatosan meglazult a zsidóság hitélete is. Vallástalanság fokozatosan fejlődött ki, s bekövetkezett az az általános vallástalanság, amelyben mi most élünk. Nem óhajtunk most az elmúlt évtizedek kitérőiről beszélni, mégis e vonatkozásban is fel kell vetnünk a múlt felelősségét.

A jövőre nézve pedig mindent el kell követnünk, hogy a hitéletet kimélyítsük, hogy a vallásosságot fokozzuk, s e téren rabbikarunkat óriási missziójuk teljesítésében mindenképpen támogassuk.

A mai zsidó élet egész kérdéskomplexumát akartuk néhány szóval felvázolni. Ezek után a jövő feladataira kell irányítanunk figyelmünket. Egységet akartunk teremteni sorainkban, és egységes erővel kezdtük meg a jövő munkáját. Egységesen kell kialakítanunk programunkat, s megkeresni azt az utat, amelyen járhatunk. Nem vitás, hogy új ösvényen kell haladni. A nagy lelki megrázkódtatás után, amelyen mindnyájan átmentünk, egyelőre tétován állunk, nem találjuk még helyünket, s nem látjuk világosan a célokat. Nemcsak magunkról, hanem gyermekeinkről s talán elsősorban róluk van most már szó.

Ismeretes, hogy a külföldi, illetőleg a palesztinai zsidóság részt vett a faszizmus elleni háborúban, és a békekonferencián mint hadviselő fél fog megjelenni. Ott dől majd el, megszületik-e a zsidó állam. A békekonferenciák döntése meghozhatja a mi sorsunkban is az óhajtott változást. Fel kell készülnünk arra, tisztáznunk kell állásfoglalásunkat s a belőlük folyó terveinket és szándékainkat.

Amikor még közlöm azt, hogy a kormány a kongresszusi zsidóság ügyeinek vitelére öttagú ideiglenes intéző bizottságot küldött ki, amely mindezekkel a feladatokkal hivatalból foglalkozik, arra kérem az igen tisztelt megjelenteket, fejtsék ki álláspontjukat az előadottakkal kapcsolatban, tegyék lehetővé, hogy a fogalmak tisztázásával egységes, célravezető véleményt alakíthassunk ki. Javaslom, hogy alakítsunk egy politikai bizottságot, amely tanácskozó és tanácsadó szervünk legyen, hogy felelősség mellett tudjunk dönteni, határozni, mielőtt bármilyen sorsdöntő lépést megteszünk.

(e) A Magyar Izraeliták Országos Irodájának elnöksége, "Tervezet a magyar zsidóság követendő politikáját illetően", 1945. július 5

Kézirat:

Budapest, Magyar Zsidó Levéltár, XXXIII-5-b/1 doboz, 35. sz. iratcsomó

Kiadás:

Mink András (& Toronyi Zsuzsanna), "A magyar zsidóság 1945 után. Dokumentumok a budapesti Zsidó Múzeum levéltárából", *Beszélő*, III. folyam, 9, no. 4 (2004), pp. 79-91, kül. pp. 81-84, no. III (Részlet)

(...) A magyar zsidóság csodára nem várhat többé. Vállalnia kell a cselekvés felelősségét. A vezetőségének fel kell mérnie a külső erőtevényezőket: a marxista pártokat és a kormányt – ez utóbbiba beleértem a magyar polgári erőket is – és a belső viszonyokat: a zsidóság heterogenitását mind vallási, mind népi, mind társadalmi osztály tekintetben. Csak így szolgálhatja az egyetemes zsidóságot. Olyan nehéz feladat hárul a zsidóság vezetőségére, amelynek megoldásához nem elég az emberi kitartás és bölcsesség, Isten különös segítsége kell hozzá.

Ha megpróbáljuk elképzelni az egyetemes zsidóság politikai magatartását, akkor talán nem lesz rossz módszer, ha megnézzük, hogy az egyes külső vagy belső erőtevényezők milyen viszonyban állnak az egyetemes zsidósággal. Így majd kiviláglik, hogy ezek hol természetes szövetségeseink, meddig kell vagy lehet velük egy úton haladni esetleg politikai megfontolásból és végül miben nem lehetünk egy véleményen.

1) A magyar marxista pártok⁸ – pillanatnyilag együtt tárgyalhatjuk őket – a zsidó egyénnek meg akarnak adni mindent, mint teljesen egyenrangú magyar állampolgárnak, a zsidó közösségnek semmit, még a létezés jogát sem. Ideológiájuk szerint ugyanis az ember sorsát kizárólag osztályhelyzete determinálja. Ezért a zsidó polgár osztja az egyetemes polgárság sorsát: a feloldódást, a zsidó szellemi és fizikai munkás pedig mindent megtalál a pártban.

2) A magyar kormány és polgárság mintha általános nehézkességét az álláspontok revíziója dolgában a zsidó kérdésben fokozott mértékben tanúsítaná. A zsidó egyén legyen egyszerre mindent megbocsátó angyal és az ősi közösséget eláruló ördög. Minden bűnt úgy kell elintézni, hogy mi megbocsátjuk, megmagyarosítjuk a nevünket, aztán ki is térünk. Így megoldódik szerintük a zsidó közösség problémája is.

3) A cionista párt a zsidó nemzeti gondolatért való áldozatos kiállásra akarja ránevelni a zsidó egyént.

Az egyetemes magyar zsidóság vezetői számára azonban egyformán fontos a zsidó egyén jólléte és az a teljes eszmei komplexum, amelynek a zsidó közösség a hordozója.

I.

Az egyetemes magyar zsidóság vezetőségét a magyar marxista pártok álláspontja nagy mértékben érdekli, mert (még ha pozitív is lenne a szovjet állásfoglalása a békekonferencián a cionizmust illetően), egészen bizonyos, hogy a szovjet vezetőségét a magyar kommunista párt fogja informálni arra nézve, hogy mi a speciális magyar–zsidó helyzet.

Ez az információ valószínűleg destruktívnek fogja beállítani a magyarországi cionista mozgalmat a szovjet tervei szempontjából. Hiszen Magyarországon még nagyon sokáig diszkreditálná, tehát nagy mértékben gyöngítené a kommunista pártot,

8 Ti. a Magyar Kommunista Párt (MKP) és a Szociáldemokrata Párt (SzDP).

ha kitűnnék róla, hogy vezetői nagyrészt a zsidó néphez tartoznak. Valamivel kevésbé kompromittáló, hogy a zsidó felekezetben születtek – bár ennek kolportálása is a párt érdekei ellen van –, mert köztudomású, hogy később elszakadtak minden felekezettől. De egy néphez való tartozás sokkal inkább levethetetlen. A magyar kommunista párt diszkreditálása pedig – tudjuk – a szovjet érdeke ellen való.

Nem szólva arról, hogy a szovjet eddig a saját érdekkörében csak olyan népeket ismerhetett el, amelyeknek népi voltát a területiális vagy a nyelvi tényező kétségtelenné tette. Olyan néppel pedig aligha találkozott, amelynek jelentős része egyenesen tagadja a saját nép-voltát. (Most még azért is tagadja, mert borzalmas tapasztalatai vannak azzal a rendszerrel, amely nem felekezetnek, hanem valami másnak nevezte és ezért teljes kiirtására törekedett.)

Az egyetemes magyar zsidóság vezetősége mindezek tudatában megállapíthatja, hogy a zsidó egyén felszabadításában, anyagi jóléte biztosításában teljesen egy a törekvése a magyar marxista pártokkal – mert hogy ezt sokan “polgári” keretben képzelik el, ez nem egyetemes zsidó szempont, ez osztályszempont, márpedig a zsidóság semmi esetre sem osztály –, de a zsidó közösség létének kérdésében más úton jár. Egyrészt mert minden oka megvan arra, hogy a világtörténet egyik legsúlyosabb tényéből, a zsidó nép létéből induljon ki, másrészt, mert azoknak a gondolatoknak és eszméknek legfőbb öre – magyarországi vonatkozásban –, amelyeknek ez a zsidó közösség a hordozója. Ezek az eszmék és gondolatok egy bizonyos zsidó életformát – ha a szó egész lazának látszó értelmében is – alakítottak ki. Ehhez az életformához szeretnénk ragaszkodni.

II.

A magyar kormány és polgárság addig már eljutott, hogy a magyar–zsidó megbékülés szükségességét tisztán magyar szempontból fontosnak mondja, de a rájuk háruló teendők dolgában ezt illetően alig vannak elképzeléseik. Sokáig kellene várunk, míg maguktól leküzdénék belső ellenállásukat velünk szemben, és egy kicsit megértenének bennünket. Mintha éreznék, hogy jogosult volna valami egyetemes számonkérés velük szemben és ez ellen jó módszer ijesztgetni bennünket az új antiszemitzmussal, sőt, azt aktivan és passzivan elő is idézgetni.

Számunkra is életkérdés, hogy az az ezerszer is megindokolt feszültség, amely a magyar, zsidó kapcsolatot ma megmérgezi, egyelőre enyhüljön, és később szűnjön meg. Nem lehet másképpen elképzelni az itt maradó zsidóság életét. Ezért nemcsak a ma sérelmei orvoslása céljából, hanem a jövőben való itt élés lehetősége érdekében is oda kell hatnunk, hogy a teljes jogegyenlőség elve alapján nézze a magyar kormány mind a zsidó egyént, mind a zsidó közösséget.

A zsidó egyén védelmében:

1) szüntelenül propagáltatni kell a kormánnyal, hogy a magyar belpolitikában az egyéni felelősség elve uralkodik, tehát a társadalmi béke megbontója az, aki bármely

egyen tevékenysége kapcsán bármilyen közösséget ellenszenves színben próbál fel-tüntetni. Ez ellen sürgősen törvényt is kell hozni.

2) Teljes anyagi kárpótlást nem követelhetünk, de elvileg le kell szögeznie a kormány, hogy a zsidó embereket összehasonlíthatatlanul súlyosabb anyagi katasztrófa érte, mint az ország többi lakosait. Ezért – gyakorlatilag – az elhagyott zsidó javak szálljanak a zsidó közösségre, hogy azokból enyhíthessük a legsúlyosabb egyéni, anyagi sebeket.

3) Semmi néven nevezendő címen sem lehet elvenni a jogát a zsidó egyénnek attól – a cionista testvéreinkre gondolok –, hogy a törvény keretei között maradván nyilvánosan elmondhassa a véleményét.

4) A deportáltak hazasegítése, fogadása és kenyérhez juttatása a magyar kormány részéről olyan gesztus lenne, amely kissé elhítené a zsidó lélekkel, hogy itt most más világ van. Ezek elmulasztása nagyon megnehezít minden becsületes megbékülési szándékot.

A zsidó közösség dolgában talán meg lehetne értetni a kormánnyal, hogy amint nem közömbös számomra, ha a szomszédom háza ég, még kevésbé, ha a társbérőm szekrénye gyulladt ki, ugyanolyan mértékben nem közömbös a magyar nép számára a zsidó közösség szétzüllése. Annak bomlási termékei vannak, egészségtelemné válik tőlük az egész légkör. A jól felfogott magyar érdek: megadni minden támogatást a zsidó közösség vezetőségének abban a törekvésében, hogy rendet teremtsen a maga körében.

III.

A cionizmus jelentheti általában az ősi zsidó népi gondolatot, és annak művelését. A másik értelme – mint az elsőnek politikai kiteljesedése – kísérlet a zsidó kérdés megoldására. Hiba, hogy a szónak ezt a két értelmét összekeverték. Mert így azzal, hogy a "cionista" név megszületett, meg lehetett alkotni ezt a szörnyű szót: "anticionista", sőt, a még meghökkentőbb szókapcsolatot: "anticionista-zsidóság". Ez – ha a cionizmus szó első értelmét vesszük – azt jelenti, zsidóságellenes zsidóság.

Így történt meg, hogy ezt a galutban egyformán vallási és népi közösséget vallási szempontból destruálta – legalábbis Magyarországon – az orthodoxia és neológia kettészakadása, népi szempontból pedig a "cionista" és "anticionista" szavak megszületése. Nem szervezkedtek külön vallássá pl. a vallási formákat nem nagyon tartó katolikusok, sem külön néppé pl. a kevésbé hazafias franciák, hanem rábízták az illető vallási vagy népi közösség belső erőinek játékára, hogy milyen áramlatoké legyen a túlsúly.

Az egyetemes magyar zsidóság vezetősége számára a "cionizmus" szó első értelme és annak minden konzekvenciája kulturális téren természetesen programot jelent. Természetes, hogy a zsidóság nép is. A zsidó nép vallása alkotta meg azt az élet-és világszemléletet, amely egy kicsit mindannyiuké. Illetőleg mindenki annyira jó

zsidó, amennyire a magáénak vallja ezt az élet- és világszemléletet. Nehéz lenne ezt definiálni, de talán nem is szükséges.

A cionizmussal mint politikai törekvéssel szemben két szempont szabhatja meg az egyetemes magyar zsidóság vezetőségének álláspontját: a világ zsidósága, amelynek mi eleven része vagyunk, és a magyar belpolitikai helyzet, amelyben élünk. Amilyen mértékben nő a világ cionista többségű zsidóságának befolyása és csökken a szovjet ez irányú ellenállása, vagyis amilyen mértékben válhatik valósággá egy tömeges bevándorlás Erecbe,⁹ olyan mértékben kap reális értelmet a galuti cionista propaganda. Bizonyos, hogy nem lehet egyik óráról a másikra lelkileg előkészíteni az ereci bevándorlást. Ehhez idő kell. De az is igaz, hogy lelkileg intenzíven előkészíteni, aztán – mindegy, hogy miért – nem nyújtani, talán még nagyobb baj. Hiszen azt nem lehet tagadni, hogy az előkészítés intenzivitásának arányában szakadnak el innen az emberek lelkileg. Ezek az emberek a Messiást terminusra várják majd. Ez – Isten ments – több mint csalódással, teljes összeomlással járhat. Van rá szomorú történelmi példa.

Ezért az egyetemes magyar zsidóság vezetősége testvéri szeretettel támogatja a cionista párt erőfeszítéseit az alija lehetőség megteremtését és – ha ez már megvan – ennek előkészítését illetően. Számol az itt maradni akarók vagy kényszerülők helyzetével. Nem minősíti őket sommásan rossz zsidóknak. Az egyetemesség érdeke védelmében a cionista propagandát egyelőre olyan helyekre utalja, ahol csak zsidók vannak, olyan lapokba, amelyeket a zsidóknak írnak, és kerülendőnek tartja a közfel-tűnés mindenféle formáját. Azokat a cionista párttagokat, akik bármilyen minőségben az egyetemes zsidóság szolgálatát vállalták, felkéri, hogy munkásságuk a buzgó párttagság és az egyetemes magyar zsidóság iránt való szeretet eredője legyen.

Hogy az ellentétes irányú erők hatására ne bénuljon meg az egyetemes magyar zsidóság vezetősége, jó volna, ha egy-egy egyetemesen zsidó gondolkodású és egyébként is megfelelő ember által állandó, hivatalos vagy félhivatalos, tevékeny kapcsolatot tartana fenn az eddig vázolt három erőtegyezővel: a marxista pártokkal, a kormánnyal és a cionistákkal. Ezek napirenden tartanak a teendőket – ki-ki a maga vonalán –, így a tervekből eredmények lehetnének.

Mindenkivel meg kell értetni, hogy a zsidóság nem párt, nem osztály. A galutban mindinkább tisztán kultúrává szublimálódik népi egyénisége. Közösségi létünk oka a zsidó kultúra esetleg öntudatlan szeretete, célja annak művelése. Semmi ok sincs arra, hogy nagyon népszerűtlene legyünk, és nem célunk, hogy nagy népszerűsége törekedjünk. Nem akarunk dinamikus megnyilatkozni semmilyen tekintetben. Ősi kultúránkon nevelkedni annyit is jelent: lelkileg gazdagodni, tehát értékeesebb tagjának lenni pártnak, osztálynak, nemzetnek, emberiségnek.

9 Ti. Erec Jiszraél / Palesztina.

Bútor, föld

1945–1950

(a) Ember Mária, “Ebédlőbútor”, 1945 (2002)

Megjelent:

Ember Mária, *2000-ben fogunk még élni?* (2002), pp. 89–92 (Részlet)

(...) A Takaré¹⁰ tornyos, csipkés pártázatú épületének egy mogorva kis bácsi volt a gondnoka. Amúgy kötelességtudóan köszönt anyámnak, apámnak, de azt is morcosan, lesütött szemmel.

(...)

Látom magam előtt a kis gondnok bácsit, de semmit sem tudok róla. Lehet így írni valakiről?

Amikor megjöttünk a deportálásból, anyám akkor omlott össze. Odakint olyan bátor volt, olyan bizakodó – ő tartotta másokban a lelket. “Hazamegyünk, meglásd, hazamegyünk!” – mondogatta... (...) Miután az első szovjet felderítő egy kis muszka lovon betévedt a strasshofi lágerbe,¹¹ szemrevételezte a terepet, majd nagyot rikantott és elporzott onnan, azt mondtam anyámnak – még nem voltam tizennégy éves – menjünk be Bécsbe, foglaljunk le egy üres lakást, ne menjünk haza, ahonnan így hajítottak ki bennünket (de ezt már sírva, zokogva ordítottam). Anyám szigorúan rám nézett. Csak ennyit kérdezett:

– És akkor édesapátok hogy talál meg minket?

Így történt, hogy gyalog hazajöttünk Ausztriából.

(...)

Azután otthon... elég, ha azt mondom: otthon tetvesedtünk meg? Nem a lágerben, nem abban az összezártságban, örökös kavargásban. Itthon.

Nem volt egy váltás ruhánk. A puszta földön aludtunk. (...)

Egyszer a gondnok bácsi szólt át a kerítésen, és átnyújtott felette egy kancsó habos, frissen fejt tejet.

– Nahát... – álmélkodott anyám. A gondnok...?

Annyira furcsállotta, hogy valamelyik délutáni látogatóknak is elmondta. Talán Dayka néni volt az.

10 Községi Takarékpénztár, Abádszalók (Jász-Nagykun-Szolnok vármegye).

11 Strasshof a. d. Nordbahn, átmenő tábor (*Durchgangslager*) Bécsről 25 kilométernyire, innen különböző kisebb-nagyobb munkahelyekre osztották szét a deportáltakat.

Ha ő, akkor ő. Elnevette magát.

– Épp ma üzent az uramnak, hogy hajnalra fuvart kér – bólogatott, de közben meg is csóválta a fejét. – El akarja vinni azt az ebédlőbútort a fegyverneki vásárba.

– Ebédlőbútort? – csodálkozott anyám.

Hirtelen kiegyenesedett.

– Hol tartja? – kérdezte.

– A pallason – felelte Dayka náni. – De nem tőlem tetszik tudni.

Anyám körülnézett támasz után. Csak engem talált.

– Velem jössz – rendelkezett.

Átmentünk. Anyám ellentmondást nem tűrő hangon közölte, hogy fel kíván menni a padlásra.

A gondnok bácsi nem vitatkozott. Hozta a kulcsot.

Ott állt az ovális asztalunk a hat bordó bársony huzatú székekkel a kora nyár szűrt délutáni fényében.

Kettő közülük itt van az otthonomban, amióta egyedül élek.

(...)

(b/1) Veres Péter (1897–1970),¹² “Ellentét a parasztok s a gyéren visszatért deportáltak között”, 1946

Sándor Dezső, “Beszélgettünk Veres Péterrel”, 1946

Megjelent:

Haladás, (1946. április 20), p. 2 (Részlet)

A “Haladás” rámutatott konkrétumokra is, amelyek szerint a Földbirtokrendező Tanács elnökeként sok esetben nem mutatott megértést egyes deportálásból visszatért zsidó törpebirtokosoknak a törvény által biztosított jogos igényei iránt.

Higgye el, nincs bennem semmi előítélet, s minden igyekezetem, hogy a törvény alapjára helyezkedjem, s a felmerülő nehéz kérdéseket a lehető legnagyobb méltanyossággal bíráljam el. Nem szabad azonban elfeledni, hogy számtalan esetben két nép jogérzékének tragikus összeütközéséről van szó, ahol nagyon nehéz eltalálni azt a módot, hogy ne okozzon az ember gyógyíthatatlan sebeket az egyik vagy másik érdekelt lelkében. A zsidó ember földjét elvették, azt kisparasztok úgy szereztek meg, hogy esetleg eladták kis házukat s esetleg előre kifizették az összes részleteket, csakhogy a magukénak tekinthessék. A deportált visszajön s igényli a földjét. Érthető. De érthető, hogy a parasztok is ragaszkodnak a földhöz, amit legálisan kaptak, kifizettek s a magukénak tekinthették... A konfliktus nagy szegénységünkben alig

12 Író, abban az időben a Nemzeti Parasztpárt elnöke, a Földbirtokrendező Tanács elnöke.

intézhető el... S így növekedik az ellentét a parasztsággal és a gyéren visszatért deportáltak között... Nem áll a zsidóság érdekében, hogy "a szenvedés előjogán" mindig a deportáltak legyen igazak...

(b/2) Vázsonyi Vilmos [jr.], Földosztás, 1945 (2000 k.)

Kiadás:

Hadas Miklós & Zeke Gyula, *Egy fölösleges ember élete. Beszélgetések Vázsonyi Vilmostal* (Budapest: Balassi Kiadó, 2012); az idézet: pp. 169–171

Ma már senki nem tudja, hogy a "Földet vissza nem adunk!" jelszó kifejezetten antiszemita jelszó volt. Azért találta ki a Nemzeti Parasztpárt és a kommunisták, mert földet visszakövetelni deportálásból vagy munkaszolgálatból visszajött zsidón kívül senkinek nem volt mersze. Miközben a nagyanyám¹³ és a dédanyám füst volt még Auschwitz felett, az elvtársak már vidáman osztogatták a földünket a nyilas parasztsággal. Ez az én interpretációm az ő szent földreformjukról. Előbb gázba küldik a családot, majd más égisz alatt a tulajdont is felosztják. Változtak az ingek, de nem változott a szándék. Ugye aki megmaradt és visszajött negyvenöt nyarán vagy őszén, azt látta, hogy mindenét széthordták és elvették, és egy fia lovat, egy fia holdat és egy fia szőlőt sem adnak vissza neki, az beadta az igényét, hogy ő üldözött volt, és igenis neki joga van legalábbis száz holdat visszakapni, vagy ha kisbirtokos volt, akkor húszat. És azért kellett ezt visszakérni, illetve visszaigényelni, mert a földosztást már júniusban megcsinálták, és akkor mindent szétszétlaktak. Dehogyan rezerváltak ők háromszáz vagy száz holdat! Mindent, ingóságokat és ingatlanokat széthordtak, szétlaktak. Amit a náci alatt nem laktak szét, azt szétlaktak ők. De hát vissza lehetett igényelni, és az apám esetében nehéz lett volna ezt akkor még, negyvenöt őszén vagy negyvenhat elején megtagadni.

Szóval ez ment, elég hosszú játék volt, de negyvenhat elején száz holdat visszaadtak. Na most, ebből lehetett létezni. Ha már negyvenötben is a miénk lett volna, akkor nagyszerűen kiadhattuk volna bérletbe, mert óriási olló volt az agrártermékek javára, hiszen inség volt. Az emberek mindenüket eladták azért, hogy kenyérhez, liszthez, krumplihoz jussanak. Mentek le batyuzni vidékre. Akkor nem a miénk volt a föld, de még negyvenhatban is, különösen amikor megjött a forint, a földből azért meg lehetett élni. (...) És aztán persze az a száz hold is elveszett. Ezek a féreg negyvenötben hoztak egy törvényt, hogy aki nem maga gazdálkodik, hanem kiadja, annak nem tudom mennyi adót kell fizetnie ötven hold felett. És a helyben gazdálkodó ötven holdon felülieket is nagyon megnyomták. Megkezdődött a földbirtokosokkal, a közép- és kisbirtokosokkal szemben is a szalámi-taktika. Na most, ekkor

13 Ti. Vázsonyi anyai nagyanyja, akinek a háború előtt Baja környékén jelentős földbirtoka volt.

anyám ötvenkét holdat eladott, hogy a megmaradt negyvennyolccal ötven hold alá kerüljön. Ez negyvennyolcban volt. Az ötvenkét holdért alig valamit kaptunk, a váltók máig megvannak, amit az a szerencsétlen kulák adott, aki az első két kis részletet kifizette, majd negyvenkilencben úgy megnyomorgatták és bevitték, hogy nem tudott tovább semmit se adni. Mit csinálhattunk volna vele?

A meghagyott negyvennyolc holddal csinos sztoriba kezdtek. (...) Tehát kapott az anyám a bajai államügyészségtől egy papírt, amelyben közlik vele, hogy közellátás veszélyeztetésének alapos gyanújával ügyészi vizsgálatot rendelnek el ellene. Két szerencsétlen zsidó asszony, Reiner Antal ügyvéd özvegye és az anyám ellen. Reiner Antal ügyvéd özvegye lent lakott Baján, ő bérelte tőlünk formálisan a földet. Ő is deportálásból visszajött zsidóasszony volt, kedves néni, gondolom, régről ismerték anyámmal egymást. Na most, ugye sem anyám, sem a Reiner néni nem óhajtották a közellátást veszélyeztetni, már csak azért sem, mert az volt az érdekük, hogy termeljenek és eladjanak. Na most, mire ment ki a játék? Anyám tájékozódott, és megmondták informálisan az ügyvédjének, ekkor ötvenben vagyunk már, hogy ajánlja fel ingyen az államnak azt a negyvennyolc holdat, és akkor békén hagyják. De még behajtottak rajta egy csomó adót. Anyám, mit tehetett, írásban felajánlotta az államnak a földet, (...) és akkor jött egy válasz, amiben azt írták, mérlegelik, hogy átveszik-e. A közellátás veszélyeztetésének alapos gyanújával, mérlegelik. De figyelmeztetik, hogy addig is, amíg az övé, a jó gazda alaposságával köteles elvégezni a vetést és minden munkálatot, és köteles rendben tartani a földet. (...) Ezt írták egy asszonynak, akiről pontosan tudták, hogy megölték a szüleit, megölték a bátyját, megölték a férjét,¹⁴ megölték mindenkijét. Ezt írták ötvenben, öt évvel azután, hogy megcselekedték őket, ugyanazok az ők, mármint magyarok, mert végül is egy magyar állam van, nekem mindegy, hogy milyen a címere.

A minimális tisztesség, becsület és emberség ennek a népnek a funkcionáriusaiból, a népből nem, de a funkcionáriusaiból hiányzik. Tehát ilyen hangon leveleztek. És akkor végül nagy kegyesen elfogadták a felajánlott földet.

14 Vázsonyi János, 1931 óta országgyűlési képviselő. 1944. március 19-én a Gestapo letartóztatta, Dachauba deportálta; a láger felszabadulása után a hannoveri amerikai katonai kórházban halt meg (1945).

Magyarországi orthodox zsidók közösségi böjtje

[5]706 / 1946

Kiegészítés a Budapesti orthodox hitközségnek (*kehal adat jer'ım Budapest*) a 697. évben (1937) elfogadott szertartásrendjéhez (*minhag*), [5]706 (1946)¹⁵

Kiadás:

*Hodes be-hodso: Luah 760*¹⁶ (Bné Brak: Zikkaron – Mifal le-Hanchahat Jahadut Hungaria, 2000), pp. 71–89, kül. p. 88

Irodalom:

Schück Jenő, "Az ortodoxia a felszabadulás után", in: *Új Élet Naptár*, 1959. 5719/5720 (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselője, 1959), pp. 156–161, kül. p. 157

בשנת תש"ו הוקבע כ' סיון ע"י הרבנים הגאונים שליט"א של מדינתנו לתענית ציבור לבני הונגריא על הריגת אחב"י בני מדינתנו משנת תש"א והלאה, ובפרט בשנת תש"ד-תש"ה, הי"ד. ולשכה המרכזית שלנו הוציא אז לאור בשם הרבנים נ"י מחברת של סליחות שנקבע לכ' סיון (על ההריגות דשנת תש"ח במדינת פולין) באיזה שינויים. ובמחברת הנ"ל ישנם כל פרטי דינים של התענית וגם סדר היום.

A 706. évben¹⁷ országunk rabbijai és vallási vezetői (*gáon*) – éljenek meg jó napokat, ámen (*slita*) – kijelölték *sziván* hó 20-át mint közösségi böjtöt Hungaria fiai számára, azon testvéreinknek, Jisraél fiainak,¹⁸ országunk szülőiteinek emlékére, akiket a 701. évben¹⁹ és utána, de különösen 704 és 705 között²⁰ megölték – az Örök-
kévaló bosszulja meg vérüket. És központi szervezetünk akkor a rabbik – világítson fényük – nevében kiadott egy füzetet, bűnbánó imákkal (*szelihot*), amelyeket *sziván* hó 20-ra rendeltek (a 408.²¹ évi lengyelországi gyilkolás²² emlékére), némi változtatásokkal. És a fent említett füzetben megtalálható a böjt előírásainak összes részlete, és a nap (ima-) rendje is.

15 Héberből fordította Komoróczy Szonja Ráhel.

16 1999/2000.

17 5706 / 1946.

18 Bené Jisraél: a zsidók.

19 1941 (a kis időszámítás szerint).

20 1941–1945 (a kis időszámítás szerint).

21 A nyomtatott szövegben sajtóhibával: 708.

22 Bohdan Chmielnicki (1595–1657) hetman, ukrán–kozák vezér hadjárata Lengyelország ellen, Ukrajna függetlenségének kivívásáért (1648/49), amely hadjárat során kegyetlenül elpusztította az útjába eső zsidó községeket.

A zsidók és a Magyar Kommunista Párt

1945–1946

(a) A *Szabad Nép* az 1945. június 21-i cionista felvonulásról²³

Megjelent:

“Rossz politika”, *Szabad Nép*, 3, no. 72 (1945. június 22), p. 3²⁴

Idézi:

Novák Attila, “Cionizmus érett korban (A magyarországi cionista mozgalom a második világháború után)”, *Múlt és Jövő*, ÚF 10, no. 2–3 (1998), pp. 89–106; az idézet: p. 101 (26. jegyzet)

Novák Attila, *Átmenetben. A cionista mozgalom négy éve Magyarországon* (Múlt és Jövő Könyvek: Magyar Zsidó Történelem) (H. n. [Budapest]: Múlt és Jövő Kiadó, 2000), p. 205 (38. jegyzet)

Rossz politika

Katonás menetben, énekszóval, lengő lobogó alatt, élvezetőkkel és oldalvezérekkel vonulgat föl Budapest főútvonalain mostanában néhány különös alakulat. Idegen nyelvű²⁵ indulóik hallatára értetlenül állnak meg a járóelők. A harsány dalok szövegéből azonban a jól figyelő fül keresi a “Cionist” szót, s ezek után még nagyobb csodálkozással nézegeti a külső megjelenésében erősen a Hitler Jugend menetelésére emlékeztető csoportot. Ezek a tüntető felvonulások rossz szolgálatot tesznek a zsidóság és a demokrácia ügyének. Huszonöt év antiszemita heccpolitikája azt célozta, hogy a magyar zsidóságot szó szerint “kioperálják” a nemzet testéből. Tudjuk, hogy ez a műtét igen fájdalmas volt, kis híján sikerült, és az áldozat, a zsidóság majdnem belepusztult. Annál meglepőbb, hogy a zsidóság megmaradt maroknyi csoportjában akadnak, akik be akarják fejezni a fasiszták félben maradt művét: a zsidók elkülönítését a magyar nemzettől. Fasiszta külsőségek és itt-ott a fasiszta szellem visszfénye kíséri ezt a furcsa kísérletet. A cionista fiatalság parádés felvonulásai is új tápot adnak a reakciós antiszemitizmusnak. Megnehezítik, hogy a magyarság leszámoljon az ellenforradalom szellemi örökségével, megnehezíti az építő nemzeti összefogást – de a legrosszabb szolgálatot magának a zsidóságnak teszi.

23 A felvonulást a Betar cionista szervezet hirdette meg.

24 Az alábbi szövegekzlés innen.

25 Ti. héber.

(b) Szabad Nép: “Elefánt a porcelánboltban – A zsidóság extra elismertése”

Megjelent:

Szabad Nép, 3, no. 77 (1945. június 28), p. 3

Idézi:

Ben Menahem Neubauer [Varga-Neubauer Sándor], “Így kezdődött a zsidókérdés szőnyeg alá seprése. Riadót fújtak a cionizmus jelentkezésekor...”, *Szombat*, 5, no. 2 (5753. svát / 1993. február), pp. 31–32; az idézet: p. 32

(...) “Kívánjuk, hogy a zsidóság mint nemzet elismertessék.”

Hát ilyen tánc, ilyen hejehuja csárdás még nem volt a porcelánboltban! Itt aztán igazán nem marad csésze és tányér eltöretlenül! Most, amikor egy ország népe – valláskülönbőség nélkül – azon dolgozik, hogy a magyarság mint nemzet elismertessék (...), most dr. Herskovits Fábiánnak²⁶ nincs sürgősebb dolga, mint a zsidóság extra elismertetése ennek a még-el-nem-ismert nemzetnek a keretében! (...) Ime, ennek a lelkésznek az elmúlt 13 év alatt még nem eléggé “ismerték el” a zsidóságot mint nemzetet? Nem eléggé különítették el a fasizmus emberölő ghettóiban, Auschwitz és Majdanek gázkamráiban? Még nincs tíz hónapja, hogy a Vörös Hadsereg véget vetett a sárgacsillagos aljasságnak, a faji jelszóval üzött tömegmészárlásnak, az agyak és erkölcsök rohasztásának: már ismét akadnak, akik a sárga csillagot ismét ki akarják tüzetni.

Mindez az “Általános Demokratikus Cionista Blokk” nevében történik, melynek az új rabbi az elnöke. Ez a Blokk dolga. De a magyarság megbontását célzó törekvésekkel szemben tiltakoznunk kell – bármely oldalról kísérleteznek is vele.

(c) Molnár Erik (1894–1966),²⁷ “A zsidókérdés Magyarországon”

Megjelent:

Molnár Erik, “A zsidókérdés Magyarországon”,²⁸ *Társadalmi Szemle*, 1, no. 5 (1946. május), pp. 326–334 (Részletek)

Újabb kiadás:

Molnár Erik, *A zsidókérdés Magyarországon* (A Magyar Kommunista Párt politikai akadémiaja, 11) (Budapest: Szikra Kiadás, 1946) (Katona Jenő hozzászólásával)

Molnár Erik, *Válogatott tanulmányok*, szerk. Ránki György (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969), pp. 280–289

26 (1907–1982), a Dohány utca új rabbija, a Cionista Blokk elnöke.

27 Ügyvéd, a cikk megjelenése idején az MKP országgyűlési képviselője, a Nagy Ferenc-kormány (1946. február 4–1947. május 31) népjóléti minisztere stb.

28 Eredetileg előadás az MKP Politikai Akadémiáján, 1945. április 18.

Néha még ma is hallhatjuk: zsidókérdés Magyarországon nincs. Persze azok, akik ezt a kijelentést teszik, nem annyira vakok, hogy ne látnák: zsidókérdés nagyon is volt és még mindig van Magyarországon. Egyszerűen azt akarják mondani: a zsidókérdést a demagógia mesterségesen, politikai célokból teremtette meg. Az antiszemita propaganda nélkül Magyarországon senki sem beszélne zsidókérdésről.

Mások a zsidókérdést “kényes” kérdésnek minősítik, amellyel nem tanácsos nyilvánosan foglalkozni. A kérdés felvetése az egyik oldalon érzékenységet sért, a másik oldalon tápot ad az antiszemita izgatásnak. Jobb tehát, szerintük, az egész kérdéstről hallgatni.

Mind a két felfogás helytelen. Az antiszemitizmus különböző korokban és országokban makacs következetességgel jelentkezik. Ilyen jelenség mögött nem állhat pusztán átvétel. Annak valamiképpen a tényekben kell gyökereznie.

Kétségbevonhatatlan másfelől, hogy a zsidókérdésnek nagy politikai hordereje van. Hiszen jól tudjuk, hogy az antiszemita propagandának milyen szerepe volt a fasizmus előretörésében. Azt is látjuk, hogy a reakció az antiszemitizmust ma újból fegyverként használja a fiatal magyar demokrácia ellen. Az ilyen kérdéstről *kell* a nyilvánosság előtt beszélni...

(...)

A zsidóság polgári fejlődésével egykori népiségének jegyei fokozatosan elhalványodtak. Nyelvében és kultúrájában magyarrá vált. Mindinkább csak vallása és történetileg kialakult népjellemének egyes maradványai tanúskodtak arról, hogy teljes beolvadása a magyarságba még nem ment végbe.

(...)

A zsidókérdés megoldásának van Magyarországon egy reakciós és van egy progresszív útja. Reakciós útja a cionizmus, amely reakciós marad akkor is, ha szocializmust hirdet. (*Taps.*)

A zsidóság Magyarországon elveszítette nemzeti nyelvét, nemzeti kultúráját. Vesszőkben vannak népjellemének maradványai. Vallása gyors visszavonulásban van a felvilágosodás előtt. Beolvadása a múltban már igen előrehaladott volt.

A fasizmus kannibál-antiszemitizmusa összeterezhette a maradék-zsidóságot, de ez csak átmeneti jelenség, amint a fasizmus is csak átmeneti visszaesés volt az emberi haladás útján. A cionizmus mai fellendülése Magyarországon ezt az átmeneti jelenséget fejezi ki.

A cionizmus törekvése arra, hogy a magyar zsidóság elenyészett nemzeti öntudatát helyreállítsa, szembefordulás a magyar társadalmi fejlődés irányával, ezért reakciós célkitűzés. (*Úgy van! Taps.*)

A cionizmus összekötése a szocializmussal nem teszi nálunk a cionizmust haladóvá; a cionisták szocializmusát teszi reakcióssá. Szocialista cionistáink görcsösen

kapaszkodnak a zsidó vallásba, a zsidó népiségnek ebbe a széjjelfoszló maradványába. Vallási értékeik szentségéről beszélnek, és azt hirdetik, hogy a mózesi törvények az emberi együttélés szilárd és reális alapjai lehetnek.

Mit szólunk ezekhez a szocialistákhoz, akik egy nomád vagy félnomád pásztor-nép törvényei szerint akarják a társadalom legfejlettebb formáját, a szocialista társadalmat berendezni? Mit szólunk *szocialista* tiszteletükről egy olyan vallással szemben, mely szükségképpen hívői *üzleti* gyakorlatának hatása alatt fejlődött?

A zsidókérdés megoldásának progresszív útja Magyarországon a zsidók teljes beolvasása felé vezet. Ez az út a demokratikus fejlődés útja. Ezen az úton eltűnnek azok a tények, amelyekből az antiszemita propaganda táplálkozik, eltűnnek sikernek egyéb tényezői, s eltűnnek azok az erők, amelyek irányítják. (*Taps.*)

A demokratikus fejlődés útján a tudatlanságot a társadalmi erők tekintetében tájékozottság váltja fel. A zsidóellenes hagyományok helyébe a zsidókérdés tárgyilagos szemlélete lép. Ezekről a demokrácia nevelő munkája gondoskodik. (...) A zsidóság túltengése a kapitalizmus kizsákmányoló szervezetében véget ér. Erről a demokrácia gazdasági ereje gondoskodik, amely a gazdasági életet népi ellenőrzés alá helyezi, és a népi elemek felemelkedését a gazdasági élet szervező helyeire lehetővé teszi. És végül a zsidóság népiségének nyomai elenyésznek. Erről a demokrácia társadalmi ereje gondoskodik, amely a zsidóságot a magyar nép tömegeibe felszívja.

Az antiszemitizmus ma a demokrácia ellen irányul. A harc az antiszemitizmus ellen egybeesik a harccal a demokráciáért. A zsidókérdést Magyarországon a demokrácia győzelme fogja véglegesen megoldani.

(d) A hajdúszoboszlói Zsidó Szövetség a Nemzeti Parasztpárt választási gyűléséről, 1945. október 20²⁹ (Részlet)

Az Országos Zsidószövetség Vezetőségének
Budapest

A hajdúszoboszlói zsidóság alig 20 százaléka a szörnyű világegés után, a fasiszta német és magyar gyilkosok kezéből, az oroszországi munkaszolgálatból, az auschwitzi haláltáborból és németországi internálásokból lélekben és testben meggyötörve visszatért. Itthon kialudt tűzhely, kirabolt, kifosztott ház, a lakosság részéről közöny fogadta. Mégis itt akart élni, mert úgy érezte, hogy hazajött, oda, hol ősei pihennek. Azt hitte, hogy amikor Hitler birodalma szétzúzva hever, a magyar fasizmus is elpusztult vele, és a demokrácia emberi egyenlőséget hirdető eszméje itt is érvényesül.

A hajdúszoboszlói zsidóság szomorúan látta, hogy a lakosság egy részében még mindig él a múlt rendszer által beoltott gyűlölet, de azt hitte, hogy ez lassanként el

29 Négylapos nyomtatvány Juhász Nagy Sándor (1883–1946) ügyvéd, volt miniszter (Berinkei-kormány, 1919), az ideiglenes nemzetgyűlés (1944–1945) alelnöke hagyatékából. Budapest: Magyar Zsidó Levéltár.

fog múlni, és a gyűlöletet béke váltja fel. Sajnos, nem így történt. Az Országos Függetlenségi Frontba tömörült pártok³⁰ egyöntetűen tűzték ki célul a faji és felekezeti gyűlölet megszüntetését, és mindenkit magyarnak kívántak tekinteni, aki magát annak akarja vallani, és az antiszemitizmust, a fasiszta világszemlélet ostoba, embertelen fegyverét elítélték és az emberi egyenlőség hirdetését ígérték.

A demokratikus pártok többsége be is tartotta fogadalmát úgy helyi, mint országos viszonylatban. A Nemzeti Parasztpárt az egyetlen, amely hatalomra törése érdekében az antiszemitizmus alantas fegyverével harcol az egész országban, hogy magának a választásokon³¹ többséget szerezzen, mert tudja, hogy a fasiszmus által felgyújtott gyűlölet tüze még ott parázslik a hamu alatt.

Aggodalommal néztük a Nemzeti Parasztpárt budapesti nagygyűlésén³² Darvas József³³ zsidóellenes uszítását, és láttuk itt vidéken, hogy a választási kortesfogásként könnyelműen bedobott kijelentéseket mint titkos jelszót hogy használja ki a reakció és hogy szervezi ismét a tömegeket a zsidóság ellen, annak bűnéül hirdetve minden nemzeti szerencsétlenséget, gazdasági válságot. Mintegy varázsütésre nyílt fel a szemük a lapuló reakciósoknak, nyilasoknak, és ma már nyugodtan, fennhangon uszítanak.

Darvas József szavai a hajdúszoboszlói Parasztpártban sem maradtak visszhang nélkül. (...) Van egy parasztpárti rendőrkapitány, aki kiszolgálja a pártot, és eltávolították a zsidó rendőrtisztet, aki helyett is a rendőrkapitány intézkedik, így most már nyugodtan nézhetnek a választások elé, és harcolnak minden alantas, nemtelen eszközzel céljaik eléréséért.

Reményeikben nem is csalódtak, mert október 19-én olyan dolog történt Hajdúszoboszlón, ami nemcsak helyi jelentőségű, hanem az egész országra kiható, amit elhallgatni, ölbe tett kezekkel nézni tovább nem lehet.

Alig ültek el a Darvas József által felszított zsidóellenes uszítás hullámai, amit Darvas József kimagyarázkodó, meghátráló, hamis nyilatkozata zárt le azzal, hogy nyelvbottlást követett el, máris újabb, de az előbbinél még súlyosabb uszítást használtak fel kortesfogásként.

Október 19-én a Parasztpárt nagygyűlést tartott Hajdúszoboszlón. Az aszfaltjárdák hatalmas fehér krétabetűi hirdették, hogy Veres Péter,³⁴ a parasztság vezére és

30 A Magyar Nemzeti / Magyar Függetlenségi Frontot 1944. december 2-án alakította meg a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt, a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt és a Polgári Demokrata Párt (ez utóbbit később kommunista kezdeményezésre kizárták). Az 1945. évi választásokon mint pártszövetség indult.

31 Az 1945. november 4-re kiírt nemzetgyűlési választások.

32 A Nemzeti Parasztpárt első országos nagygyűlése, 1945. augusztus 26 (Budapest, Városi Színház).

33 (1912–1973) író, abban az időben a Nemzeti Parasztpárt alelnöke, az 1930-as évek óta folyamatosan erős kommunista kötődéssel.

34 Lásd fentebb, #248/b/1.

bölcse lesz az ünnepi szónok. Összegyűltek sokan a piactéren, hogy meghallgassák, hogy a parasztság bölcse miben látja a bajokból kivezető utat, hogy látja az ország újjáépítését megvalósítani és a lelkek békéjét visszaállítani. És Veres Péter szónokolt! Hangjait messze üvöltötte a megafon, és szavát a felháborodás, megdöbbenés, csalódás egyrészt, másrészt a lapuló reakció megkönnyebbült fellélegzése követte.

Azt mondta Veres Péter: "... csak a Parasztpárt a magyar párt, mert a többi demokratikus pártok Keletre meg Nyugatra kacsingatnak és árulják ezt a szerencsétlen országot. A Parasztpártban csak magyarok vannak, nem kellene nekünk idegenek: sem svábok, sem zsidók."

Ezt mondta Veres Péter. Ezt már nem lehet nyelvbottlásnak minősíteni. Amikor a hazaáruló, országrontó, zsidógyilkos svábokkal veszi egy kalap alá a millió sebből, a demokráciáért vérző zsidóságot, amelynek majdnem minden tagja elvesztett valakit, úgyhogy ma az egész zsidóság egy nagy gyászoló család, ilyen durva, kegyetlen és kezeletlenül valóztatás nem hangozhat el büntetlenül. (...)

Veres Péter bebizonyította, hogy Darvas József uszítása sem nyelvbottlás, hanem tendenciózus uszítás a zsidóság ellen, hatalomra törésük érdekében. Verseny a szavazatokért minden eszközzel, még a fasizmus fegyvereivel is. Idegennek és fajnak nevezte a zsidóságot Veres Péter, akikre a pártjának nincs szüksége, éppúgy, mint a svábokra sincs. Eszerint mindenkit, így a románokat, a cseheket, a szerbeket stb. befogadja, s következik, hogy a zsidóságot a svábokkal egyformán kívánja elbírálni, és a jogaitól büntetésből megfosztott és kitelepítendő svábokkal egyformán akar elbánni a zsidósággal is.

A magyar zsidóság emelt fővel áll a nemzet és a világ előtt. Nincs szégyellnivalója és nincs takarnivalója. Évtizedek óta harcolt a demokráciáért és szenvedett. Ezek szenvedtek börtönt és halált elveikért, és százezrek haltak mártirhalált.

Veres Péter és a Parasztpárt országos és helyi vezetői minden kis zsidó félrelépésből, emberi elbotlásból általános zsidóügyet csinálnak, hogy fajgyűlöletet keltse- nek. Ezt tovább túrni nem lehet, nem lehet még egyszer tisztaeszlelőre pert akasztani a zsidóság nyakába, mert egy parasztlány, akit senki meg nem ölt – meghalt a Tisza partján. Nem lehet többé vérvádat koholni a kultúra hazájában. Nem lehet többé általánosítani, mert nem felelhet a zsidóság egy-egy megtévedt emberért, mint ahogy nem teszi felelőssé a zsidóság a magyar parasztságot a soraiból kikerült vérengző, kegyetlen csendőrökért, embertelen keretlegényekért, és nem teszi felelőssé a polgárságot a nyilas tömeggyilkosokért.

A zsidóság nem intéz támadást senki ellen. És békét és nyugalmat akar. De nem akarja, hogy még egyszer megfosszák a mindenkit megillető emberi jogoktól azok, akik megtévesztésül demokráciát hirdetnek. Reflektorfényvel kell rámutatni a sötétségben meghúzódó uszítókra, és nem lehet túrni, hogy a Függetlenségi Frontba tömörült párt a demokrácia nevében arcul csapja a demokráciát. (...)

Most a vidék zsidósága odafordul Budapest zsidóságának vezetőihez, hiszen az isteni gondviselés a budapesti zsidóság nagyobb részét megmentette, és kéri, hogy

minden eszközzel akadályozza meg, hogy Orgovány és Izsák gyilkosainak utódai még egyszer tobzódjanak.

(...)

A magyar zsidóság ragaszkodik hazájához, jogaihoz, és szabad akar lenni. Nem akar "előjogokat a szenvedés jogán", csak annyit, ami minden szabad embert megillet. Felemeljük tehát a szavunkat, és igazságot követelünk, mert úgy érezzük, hogy intő szavunkkal addig, míg nem késő, segítünk megakadályozni, hogy hazánkat belesodorják abba a végzetbe, ahonnan többé nincs feltámadás.

Hajdúszoboszló, 1945. október 20

Hajdúszoboszlói Zsidó Szövetség

251

Cionista agitáció

1945. június–július

Idézi:

Ben Menahem Neubauer [Varga-Neubauer Sándor], "Így kezdődött a zsidókérdés szöveg alá seprése. Riadót fújtak a cionizmus jelentkezésekor...", *Szombat*, 5, no. 2 (5753. svát / 1993. február), pp. 31–32; az idézetek: p. 32

(a) "Állapítsák meg hivatalosan: kik tartoznak a cionista szervezethez",
1945

Megjelent:

Szabadság, Demokratikus Napilap, 1, no. 133 (1945. június 29), p. 2

Összeírják a cionistákat

Ács Tivadar³⁵ kivándorlási biztos, a Magyarok Világszövetsége kormánybiztosa előterjesztést tett, hogy állapítsák meg hivatalosan: kik tartoznak a cionista szervezethez. El kell ugyanis választani attól a zsidóságtól, amely magát magyarnak vallja, amely jóban-rosszban egynek érzi magát a magyarsággal, azt a kis számú cionista réteget, amely Magyarországon való tartózkodását átmenetinek tartja, s úgy a magyar állampolgári kötelékből, mint a magyarság érzelmi egységéből ki akar válni. Az összeírásnak természetesen nincs büntető jellege, ellenben a cionisták kivándorlási szándékát a magyar hatóságok minden rendelkezésükre álló eszközzel támogatják.

---

35 (1901–1974) újságíró, 1945-ben a külügyminisztérium osztálytanácsosa.

(b) “A békebontás veszélye”, 1945

Megjelent:

Világ. A Polgári Demokrácia Lapja, no. 40 (1945. július 3), p. 5

Nem írják össze a cionista zsidókat

Néhány nappal ezelőtt Ács Tivadar³⁶ kivándorlási biztosnak egy nyilatkozata jelent meg, amely azt az indítványt vetette fel, hogy külön írják össze Budapesten a cionista zsidókat, azaz azokat a zsidó vallású magyar állampolgárokat, akik Palesztinába akarnak kivándorolni. Értesülésünk szerint *a belügyminisztérium ilyen rendelkezést nem adott ki*, és a kivándorlási biztosnak a sajtóban megjelent nyilatkozata csak előterjesztés, amellyel szemben a minisztérium egyelőre nem foglalt álláspontot.

Ami magát a cionista agitációt illeti, a kormány arra az álláspontra helyezkedik, hogy *demokratikus országban minden olyan agitáció szabad, amelynek nincsen államellenes tendenciája*. A kérdés másik része az, hogy egy egyébként nem államellenes agitáció alkalmas-e arra, hogy a társadalmi békét megbontsa. Ha ennek a békebontásnak a veszélye felmerül, a kormány természetesen kénytelen lesz a dolgokba belenyúlni és megfelelő formában biztosítani a társadalmi békét.

252

Arje Palgi

1946. május 1: a cionista baloldal

és a kommunisták

1946. május 1

Megjelent:

Arje Palgi (Fleischmann László) (1928–2007), in: Benedek István Gábor & Vámos György, *Tépd le a sárga csillagot!* (Budapest: Pallas Lap- és Könyvkiadó, 1990), pp. 231–232 (interjú)

(...) A kommunisták, akkor még, emberi kötelességüknek tartották, hogy azokkal, akikkel együtt dolgoztak és együtt veszélyeztették az életüket, közösen emlékezzenek. De a szálak már kezdtek szakadozni. Szimbolikus példája ennek 1946. május elseje volt. Május elsejét mi is ünnepnek tartottuk, s mi a mi zászlóink alatt akartunk

---

36 (1901–1974) újságíró, 1930–1936 Argentínában élt, 1945–1948 a külügyminisztérium osztálytanácsosaként a kivándorlási ügyeket intézte.

felvonulni. Három zászlót akartunk³⁷ vinni: vöröset, a nemzetközi munkásosztályét, a magyar zászlót és a zsidó zászlót, a kék-fehér-kék lobogót, középen a mágén Dáviddal, a hatágú csillaggal. Ezt a kommunisták már nem akarták lenyelni. Csak a vörös zászlót engedélyezték. (...) Ha ebben megalkusunk, akkor többé semmi-re nem lesz jogunk. Mi volt a megoldás? Virágos-nyereg.³⁸ A vezetőség azt mondta: oda megyünk, a magunk zászlaja alatt, ott fogjuk megünnepelni május elsejét. Igen ám, a vezetőségnek ezt könnyű volt elhatározni, de elképzelhető, mit gondolt és mondott az a több száz fiatal, aki az egész országban arra készült, hogy a kommunistákkal nagy lelkesen együtt vonul fel. Emlékszem a csalódásra, a keserű érzésre. Hogy újra megkülönböztetnek minket. A gyerekek sírva mentek a Virágos-nyereg-re, mert azért elmentünk oda megünnepelni május elsejét. Ha valaki megkérdezné tőlem, hol dőlt el a Hasomér Hacájir sorsa, miért nem olvadtunk be a kommunista mozgalomba, miért maradtunk cionisták, a válasz: Virágos-nyereg.

(...)

253

Márai Sándor

“Néma és jogos tüntetés helyett...”

1946

Újabb kiadás:

Márai Sándor, *A teljes napló, 1946* (Budapest: Helikon, 2007), pp. 178–179

Irodalom:

Szilágyi Géza, “Márai Sándor esete a zsidósággal”, *Új Élet*, 2, no. 27 (1946. július 4), pp. 11–12

Nem hiszek semmiféle olyan megoldásban, mely a “zsidókérdést” megnyugtatóná. A kunmadarasi pogromot³⁹ követő napon zsidó tüntetők járták be Budapest utcáit – a néma és jogos tüntetés helyett fenyegetőzve kiabáltak, két útjukba akadó keresztényt megvertek, majd B. páternek,⁴⁰ mikor a miniszterelnökség nevében megnyugtató szavakat mondott nekik, ezt kiáltották: “Halál a keresztény papokra!” Tehát a kunmadarasi gyilkosságot újabb kunmadarasok követik majd. A fasiszta kivég-

---

37 Ti. a *Ha-Somér ha-Cá* ir cionista baloldali ifjúsági szervezet.

38 Kedvelt kirándulóhely Óbudától északnyugatra, a Budai-hegyekben, a Csúcs-hegy és a Hármashatár-hegy között.

39 1946. május 21.

40 Balogh István (1894–1946) római katolikus pap, újságíró, szerkesztő, pártpolitikus (ebben az időben: Független Kisgazdapárt).

zések közönsége nagyrészt zsidó söpredékből áll össze, vérszomjas szemet szemért alakokból; azok a szegények, akik igazán szenvedtek, akik ártatlanul elszenveték a zsidóüldözések vesszőfutását, akik megkínzott, nyomorult halottaikat gyászolják, otthon maradtak. De ez a nagyvárosi, hangos, szemérmetlen és kegyetlen alszidóság, ez a söpredék, amely üzletben, utcán, hivatalban képviseli most a zsidóságot, igen nagy veszélyeket idéz föl a megmaradt zsidóság egésze számára. S nem lehet tenni semmit ellene.

A zsidók számára egy út van: legyenek keresztények, lelkükben is, életmódjukban is. A kereszténység mint életforma és pedagógia, igen nagy erő. Más utat nem látok a zsidóság számára.

254

A Szociáldemokrata Párt a cionizmusról

1946. október 4

Szalai Sándor (1912–1983)⁴¹ feljegyzése a Főtitkárság részére, 1946. október 4 (Részlet)

Megjelent:

Szombat, [2], no. 6 (1990. augusztus), p. 12

(...) A cionizmussal szemben a párt elvi álláspontja változatlanul elutasító, azonban megértéssel viseltetik azon zsidó rétegek iránt, amelyek – miután családjukat jelentős részben kiirtották, otthonaikat feldúlták, s magukat mérhetetlen szenvedésnek vetették alá – most úgy érzik, hogy tragédiájuk súlyát csak úgy viselhetik el, ha másutt, egymás között alakítják ki életformájukat. Ezért a párt nem tagadhatja meg támogatását, segítségét azoktól, akik az őket ért szerencsétlenség után most – nemzeti, nemzetiségi vagy vallásos érzülettől vezettetve – ki akarnak vándorolni Palesztinába. Helytelenít azonban a párt minden olyan propagandát, amely arra irányul, hogy olyanokat is kivándorlásra készítsen, akikben ez a gondolat még fel sem merült vagy meg nem erősödött. A párt meggyőződése az, hogy az új magyar demokráciának minden dolgozóra szüksége van, és megfelelő megélhetést, bizton-

---

41 Abban az időben az SzPD külügyi titkárságának vezetője (1945–1948), szociológus, egyetemi tanár. Korábban munkaszolgálatos Borban; a Bárdossy-per politikai ügyésze; 1950-ben letartóztatták, 1956-ban szabadult; 1956 után a titkosszolgálat denunCIálta, lásd Gál Éva, "»Lejáratás« és »bomlasztás«. A Kádár kori állambiztonság esete Szalai Sándorral", *Történelmi Szemle*, 52, no. 2 (2010), pp. 81–92.

ságot, szabadságot fog tudni nyújtani összes állampolgárának, vallásra, nemzetiségre, eredetre való tekintet nélkül.

(...)

255

1946:xxv. tc., “A magyar zsidóságot ért üldözés megbélyegzéséről...”

1946. november 15

1946:xxv. tc., “A magyar zsidóságot ért üldözés megbélyegzéséről és következményeinek enyhítéséről”

Megjelent:

1946. évi Országos Törvénytár, no. 13 (1946. november 15), pp. 73–75

Újabb kiadás:

Vincenti Gusztáv & Gál László, szerk., 1946. évi törvénycikkek (Magyar Törvénytár. Corpus Juris Hungarici. Millenniumi emlékkiadás) (Budapest: Franklin-Társulat, [1947]), pp. 104–108

Auer György, szerk., *A Magyar Köztársaság törvénytára. 1945–1946. évi törvénycikkek* (Budapest: Athenaeum, é. n. [1947]), pp. 236–242

Prepuk Anikó, apud: Gonda László, *A zsidóság Magyarországon, 1526–1945* (Budapest: Századvég Kiadó, 1992), pp. 299–304

Balogh Margit & Gergely Jenő, szerk., *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005 (Dokumentumok)* (História Könyvtár: Okmánytárak, 2) (Budapest: História – MTA Történettudományi Intézet, 2005), pp. 834–837, no. 173

Irodalom:

Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott nemzetgyűlés naplója, III (Budapest: [Athenaeum], 1951), p. 870 sk., 898 skk.

György Endre, “A nemzetgyűlés letárgyalta és megszavazta a magyar zsidóságot ért üldözés megbélyegzéséről és következményeinek enyhítéséről szóló törvényjavaslatot”, *Új Élet*, 2, no. 41 (1946. október 10), pp. 3–6

Déry Endre, Elbert Endre, Friedmann Endre & Vági József, szerk., *A fasizmus üldözötteit védő jogszabályok (1945-46)* (Budapest: American Joint Distribution Committee Magyarországi Bizottsága, 1946)

(a) 1946:xxv. tc., A magyar zsidóságot ért üldözés megbélyegzéséről és következményeinek enyhítéséről⁴²

1. §. (1) Magyarország Nemzetgyűlése ünnepélyesen megállapítja, hogy a letűnt uralmi rendszernek idegen befolyáson alapuló mindazok a rendelkezései és intézkedései, amelyek az ország lakosságának egy részét izraelita vallása, illetőleg zsidó származása címén jogaitól megfosztották, emberi méltóságában meggyalázták és végeredményben többségének – nagyjából külföldi táborokban való – megsemmisítésére vezettek: ellenkeznek az emberiség örök eszményeivel, a magyar nép erkölcsi felfogásával és a magyar jog szellemével. A Nemzetgyűlés mélyes megvetéssel bélyegzi meg ezeket a rendelkezéseket és intézkedéseket.

(2) Megemlékezve a demokratikus kormányoknak azokról a rendeleteiről, amelyek a faji üldözésnek hamis indoklására támaszkodó, a lakosság egy értékes és hazafias részét méltatlanul sújtó, idegen eredetű összes barbár szabályait hatályon kívül helyezték, a jogegyenlőséget visszaállították és ezzel a jóvátétel jogi feltételeit megteremtették: a Nemzetgyűlés egyszersmind a magyar nép elismerését és háláját nyilvánítja mindazoknak, akik a külső és belső megfélemlítéssel bátran dacolva, önzetlenül és áldozatkészen álltak üldözött embertársaik mellé, és ezzel sok ezer emberi életet mentettek meg a pusztulástól. Ezzel kifejezésre jutott a magyar nép egyetemének ellenállása, amely a reakciós rendszerrel szemben is mindaddig megakadályozta a faji üldözés nemzeti szocialista brutalitásainak maradéktalan érvényesülését, amíg a német megszállás és hatalmi erőszak teljessé válása be nem következett. Ez az ellenállás világosá tette, hogy a magyar nép nem azonosítja magát a faji üldözéssel.

2. §. (1) Az állam mindazokat a hagyatékokat, amelyek örökös hiányában a (2) bekezdésben említett személyek hagyatékaiként megszerzett vagy megszerez, az alábbi rendelkezések szerint létesítendő külön alapnak engedi át.

(2) A jelen § rendelkezései azoknak a személyeknek akár Magyarország területén, akár külföldön levő hagyatékaikra terjednek ki, akik az izraelita vallásuk vagy zsidó származásuk címén ellenük folytatott üldözés folytán vagy az üldözéssel okszerű kapcsolatban szerzett sebesülés, sérülés vagy más egészségromlás következtében az 1941. évi június hó 26. napja és az 1946. évi december hó 31. napja között életüket veszítették. Holtnak nyilvánítás esetében az előbbi rendelkezést annak az örökhagyónak a hagyatékára kell alkalmazni, aki a holtak nyilvánítás tárgyában hozott bírói határozat szerint az említett időközben tünt el, tekintet nélkül arra, hogy ez a határozat a halál idejéről milyen időpontot állapít meg. Azt, hogy valamely hagyatéka a jelen § rendelkezései értelmében az államot vagy az alapot illeti-e, az alap intézőbizottságának meghallgatása után háromtagú bizottság állapítja meg. A bizottság

42 A törvényjavaslatot benyújtotta Ries István (1885–1950) igazságügy-miniszter (SzDP): 1946. szeptember 27. A nemzetgyűlés sürgősséggel tárgyalta; elfogadta: 1946. október 3. – Kihirdetve: 1946. november 15. Végrehajtási utasítása: 24390/1946. Me.; 3200/1947. Me.

elnökét a közigazgatási bíróság ítélőbírái sorából annak elnöke, egy-egy tagját pedig a pénzügyminiszter és az alap intézőbizottsága jelöli ki.

(3) Az alpra szállnak át hazahozataluk esetében a külföldre hurcolt azok a vagyontárgyak is, amelyek az izraelita vallásúak, illetőleg zsidó származásuk miatt üldözött személyek birtokából az elmúlt uralmi rendszer intézkedései következtében jogtalanul kikerültek, feltéve, hogy jogszerű tulajdonosuk a minisztérium által kibocsátandó rendelet rendelkezései szerint nem állapítható meg.

(4) Az alap rendeltetése az izraelita vallásuk, illetőleg zsidó származásuk címén üldözött és ennek következtében segítségre utalt személyek, valamint az ily személyek javára szolgáló intézmények támogatása.

(5) Az alap jogi személyiséggel bír.

(6) Az alap a minisztérium felügyelete alatt áll. Képviselőt, kezelését és felhasználását intézőbizottság látja el, amelynek elnökét és elnökhelyettesét a miniszterelnöknek a Magyar Izraeliták Országos Irodája és a Magyarországi Autonom Orthodox Izraelita Hitfelekezet Központi Irodája javaslata alapján tett előterjesztésére, öt év tartamára a köztársasági elnök nevezi ki; az intézőbizottság tagjainak egyharmad részét a miniszterelnök, kétharmad részét pedig a magyarországi izraelita hitfelekezet említett törvényes képviselői szervei – ugyancsak öt év tartamára – jelölik ki. Az alap szervezetének és működésének részletes szabályait, valamint az alap egyéb bevételi forrásait a minisztérium rendelettel állapítja meg.

3. §. (1) Ha a hagyatéka a 2. § (2) bekezdésében említett okból az ott megállapított idő alatt egymásra következően több örökgyó után nyílt meg, az csak egy ízben, akként esik illeték alá, mintha az utolsó örökgyó közvetlenül az első örökgyóról szállt volna át.

(2) A 2. § (2) bekezdésében megjelölt személyek örökgyói húszezer forintot meg nem haladó tiszta hagyatéki érték után teljes, a hagyatéknak ezt meghaladó értéke tekintetében pedig ötven százalékos illetékmentességet élveznek, amely az öröklési illetéken felül az ingyenes vagyonszerzési illetékre is kiterjed. A kedvezmény alkalmazására vonatkozó részletes eljárási szabályokat – ideértve a kedvezmény előfeltételeinek igazolására vonatkozó rendelkezéseket is – a pénzügyminiszter rendelettel állapítja meg.

(3) A 2. §-ban megjelölt alap az ugyanezen § (1) bekezdése értelmében részére átengedett hagyatékok megszerzése tekintetében a húszezer forintot meg nem haladó tiszta hagyatéki érték esetében teljes illetékmentességet élvez, amely az öröklési illetéken felül az ingyenes vagyonszerzési illetékre is kiterjed. A húszezer forintot meghaladó tiszta hagyatéki érték után az alap a jelen § (2) bekezdésében meghatározott kedvezményt meghaladó öröklési és ingyenes vagyonszerzési illetékkedvezményben részesül, amelynek mértékét a minisztérium rendelettel állapítja meg. A fenti illetékek a jelen törvény hatályba lépését követő öt esztendő eltelte után válnak esedékesé, és azt követően részletekben fizethetők. A részletfizetés feltételeit és módozatait a pénzügyminiszter rendelettel állapítja meg.

4. §. A jelen törvény kihirdetésének napján lép hatályba.

(b) Ries István (1885–1950) igazságügyminiszter, A törvény miniszteri indokolása

Megjelent:

Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott nemzetgyűlés irományai, II (Budapest: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat nyomása, 1947), pp. 33–36: Melléklet a 73. számú irományhoz

A magyar jogfejlődés az emberi jogok kiterjesztésének jegyében haladt. Bár a középkori és rendi felfogásnak megfelelően a magyar történelem során sem érvényesült a mai értelemben vett jogegyenlőség, a magyar jog legalább nem maradt el az általános európai haladástól, és fokozatosan kiterjesztette az érvényesülés jogi feltételeinek azonosságát az ország minden rendű, rangú, felekezeti és származású lakosára.

Ezzel a fejlődéssel éles ellentétben már az 1918. és 1919. évi forradalmak után keletkeztek olyan jogszabályok,⁴³ amelyek az ország lakosainak egy részét izraelita vallásuk, illetőleg elődeiknek az említett vallásfelekezethez tartozása címén az érvényesülésben, nevezetesen a főiskolai műveltség elsajátításában és bizonyos jogok szerzésében korlátozták.

A nemzeti szocialista tévtanoknak a Német Birodalomban bekövetkezett uralomrajutása után a hitleri Németország a propaganda, a diplomáciai nyomás és a terror egész fegyvertárát latba vetette a faji üldözés kiterjesztése érdekében, hogy ezzel a környező országokban készséges segítőtársakat nyerjen imperialista céljainak elérésére. Annál a szoros kapcsolatnál fogva, amely az akkori Magyarország és a nemzeti szocialista Németország között fennállott, hazánk egyre nagyobb mértékben esett áldozatul a faji eszmének. Egyfelől az ország akkori politikai vezetőinek lelkiismeretlen és embertelen magatartása, másfelől egy hazug propaganda által tévútra vezetett közvélemény nyomása juttatta a magyar törvénytárba azokat a törvényeket, amelyek az állampolgárok egy részét jogaiktól fokozatosan megfosztották és a társadalom páriáivá süllyesztették.

A társadalmi és gazdasági egyensúly helyreállításáról szóló 1938: xv. tc.⁴⁴ elvi letétét jelentett ugyan a jogegyenlőség útjáról, de megfosztó rendelkezéseit még aránylag szűkebb területekre korlátozta. A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939: iv. tc.⁴⁵ már úgyszólván az egész köz- és magánéletre kiterjesztette korlátozó és jogfosztó intézkedéseit. Az utóbbi törvény a "zsidó" fogalmát lényegileg az ún. nürnbergi árjatorvényeknek megfelelően állította fel, amennyiben a zsidó fajiság lényegét a nagyszülőknek az izraelita hitfelekezethez tartozásában

43 Lásd fentebb, #188/b.

44 Lásd fentebb, #196/a.

45 Lásd fentebb, #197.

látta. E fogalom meghatározás alól az 1939:iv. tc. is engedélyezett ugyan kivételeket, a törvény egyes rendelkezései alól pedig mentességeket, a jogalkalmazás terén azonban a törvényes kivételezettség és mentesség sem részesült tiszteletben, mert a törvény alkalmazására hivatott egyes hatóságok számos esetben messze túlmentek a törvény tételes rendelkezésein.

A házassági törvény egyes rendelkezései módosításának ürügye alatt csempészte be az 1941:xv. tc.⁴⁶ a jogrendbe a zsidók és nemzsidók házasságkötésének, úgyszintén házasságon kívüli nemi érintkezésének tilalmát, ami az emberi méltóság brutális arculcsapását jelenti. Ez a törvény, amely már semmiféle érdemességi kivételezést sem ismer el, és teljesen a német fajtörvények mása, a visszataszító fajgyalázási bűnügyek nagy számát idézte fel, és a legaljasabb zsarolás eszközévé vált.

A most említett 1941:xv. tc. azonban nemcsak tételes rendelkezésénél fogva jelent fordulópontot a nemzeti szocialista irányú magyarországi jogalkotásban, hanem főként azért, mert korlátlan lehetőséget nyújtott a további jogfosztások és megbélyegzések sorozata számára.

Az 1941:xv. tc. ugyanis – mint már kiemeltem – a “zsidó” fogalmát a hasonló tárgyú korábbi törvényeknél tágabban vonta meg. És bár a törvény rendelkezése, valamint indokolása félreértést nem tűrő határozottsággal mondta ki, hogy ez a kiterjesztő fogalom meghatározás csupán a házasságkötés és a házasságon kívüli érintkezés tilalma szempontjából irányadó, míg minden más tekintetben az 1939:iv. tc. meghatározása marad hatályban: röviddel az 1941:xv. tc. hatályba lépte után máris kezdetét vette olyan jogkorlátozó jogszabályok alkotása, amelyek – ellentétben az 1941:xv. törvény-cikkben leszögezett törvényhozói ígérettel – az e törvényben felállított “zsidó” fogalmat vették alapul. A honvédelmi törvény kiegészítéséről szóló 1942:xiv. tc.⁴⁷ formailag törvényes alpra helyezte azokat a korábbi rendeleti szabályokat, amelyek a zsidónak minősített személyeket kizárták a fegyveres katonai szolgálatból és arra kötelezték őket, hogy megszegyenítő külső megjelöléssel, ún. honvédségi kisegítő szolgálatot teljesítsenek. Egyes katonai hatóságok és alakulatok embertelensége következtében a kisegítő szolgálatot teljesítők ezrei a legsúlyosabb szenvedések és a halál martalékává váltak. Számos egyéb jogszabály pedig a legszerényebb kereseti ágakat, a legigénytelenebb működés lehetőségeit is lassacskán elvonta a sújtottak elől.

(...)

A társadalomnak egy hazafias és értékes részét sújtó törvényeknek hazug érvek-re támaszkodó, a szenvedélyek felkeltésére alkalmas indokolása pedig állandó tápot adott a legféltelenebb izgatás számára.

Magyarországnak az 1944. évi március hó 19. napján bekövetkezett német megszállása után a faji üldözés démona már minden gát nélkül érvényesült. Rövid hónapok, sőt, hetek leforgása alatt rendeleti úton megvalósultak a német nemzeti szocia-

46 Lásd fentebb, #207/a.

47 Lásd fentebb, #205/a.

lizmus összes célkitűzése a zsidóüldözés terén. A vagyoni jogok teljes elkobzásán felül, szünet nélkül, szinte nap nap után sújtották az érintetteket az emberi méltóságot megcsúfoló és jogképességüket hovatovább teljesen megsemmisítő intézkedések.

Ugyanakkor – a német karhatalmi közegek irányítása mellett – kezdetét vette a vidéki zsidóság teljes deportációja, amelyre még ama korszak jogszabályoknak nevezett rendelkezései sem nyújtottak semmiféle alapot. Ez a deportáció elviselhetetlen munkatáborokba, a gázkamrákba és a halotthamvasztókba vezetett, és a magyar zsidóság túlnyomó többségét kiirtotta.

Betetőzte mindezeket az 1944. évi október hó 15. napján uralomra jutott nyilas terror, amely a zsidóüldözés legkegyetlenebb eszközeit a történelemben példa nélkül álló szemérmetlen nyíltsággal vette alkalmazásba sötét céljainak megvalósítására.

Hogy a több évre terjedő, egyre fokozódó és végül a fizikai megsemmisítésre irányuló üldözés mégsem vezetett a magyar zsidóság teljes kipusztítására, hogy az üldözés végrehajtása után a magyar zsidóságnak egy töredéke még életben van, az elsősorban a magyar nép emberszeretetének és a Budapesten működő külképviseleti hatóságok fennkölt gondolkodásának tulajdonítható. Az üldözés legsötétebb napjaiban sem hiányoztak ugyanis nemes lelkek, akik egyházi vagy hivatali működésük keretében, illetőleg magánúton védelmet, oltalmat és menedéket biztosítottak üldözött embertársaik számára. A nemzeti szocialista és nyilas rémuralom megdöntésére irányuló ellenállási mozgalmon kívül úgyszólván ez az egyetlen biztató és felemelő jelensége ama letűnt korszaknak, egyszersmind pedig fényes bizonyossága annak, hogy a magyar nép széles rétegei a terror és a megtévesztő propaganda ellenére is hívek tudtak maradni az örök emberi eszményekhez.

[Az 1. §-hoz]

Magyarország felszabadulása után az ideiglenes nemzeti kormány első feladatai közé sorozta a faji üldözés jegyében fogant, kegyetlen és a magyar jogfejlődéssel ellentétes összes rendelkezések hatályon kívül helyezését, és ezzel megteremtette a magyar zsidóságnak járó jóvátétel jogi előfeltételeit. Az a mérhetetlen szenvedés, amely a magyar zsidóságot érte, sok százezer élet kioltása természetesen nem tehető jóvá. A magyar kormány mindazonáltal úgy érzi, hogy a magyar nép igazi meggyőződésének ad kifejezést, amidőn a jelen törvényjavaslat benyújtásával lehetőséget nyújt a magyar szuverenitás hordozója számára, hogy az állami akarat megnyilatkozásának legünnepélyesebb formájában: törvény alakjában bélyegezze meg a magyar történelemben példa nélkül álló elmúlt sötét korszakot, és szolgáltasson elégtételt az ártatlanul üldözötteknek. Viszont a magyarság őszinte háláját és elismerését érdemlik azok, akik félelmet nem ismerve, önzetlen áldozatkészséggel sok ezer emberi életet mentettek meg, és hozzájárultak a Magyarország hírnevén ejtett szégyenfolt letörléséhez.

Az elmúlt korszak rendelkezései anyagi javaiban is súlyosan megkárosították a magyar zsidóságot, amelynek egy része – egyfelől vagyontárgyainak államhatalmi

tényezők részéről foganatosított elkobzása, másfelől a nyilaskeresztes és hasonló jellegű alakulatok rendszeres rablóhadjárata következtében – nyomorba jutott. Figyelemre méltó azoknak a keresetképtelen aggoknak a száma is, akiket az üldözés eltaratójuktól fosztott meg. Bár a demokratikus Magyarország a legsúlyosabb gazdasági és pénzügyi nehézségekkel küzd: mégis helyénvaló, hogy a magyar állam – amennyire ezt válságos helyzete megengedi – e nyomor enyhítésére törekedjék.

[A 2. §-hoz]

A magyar zsidóság többsége az üldözések által életét veszítette. Ezért, és mivel a fékevesztett faji téboly egész családokat irtott ki: viszonylag jelentős azoknak a hagyatékoknak a száma, amelyek más örökös hiányában a magyar államot illetnék. E hagyatékokat a magyar állam a maga részére nem veheti igénybe, mert a német és nyilas gonosztevők által ártatlanul kiontott vér nem lehet számára vagyoni bevételek forrása. Éppen ezért a javaslat 2. §-ában a magyar állam elhárítja magától mindazokat az uratlan hagyatékokat, amelyek az 1941. évi június hó 26. és az 1946. évi december hó 31. napja között a vallásuk, illetőleg származásuk miatt ellenük folytatott üldözés következtében elhunyt személyekről reá megnyíltak vagy megnyílnak.

A szóban forgó hagyatékokhoz tartozó összes javakat az állam az üldözés folytán segítségre szoruló személyek, valamint az ilyen személyek javára szolgáló intézmények támogatására kívánja fordítani. Hasonló célra lesznek fordítandók a külföldre hurcolt és onnan visszakerülő azok a vagyontárgyak is, amelyeknek birtokából a le-tűnt rendszer az üldözötteket jogtalanul megfosztotta, feltéve, hogy jogos tulajdonosuk nem állapítható meg. (...)

[A 3. §-hoz]

(...) A Magyar Köztársaság kormánya bizton reméli, hogy a faji gyűlölet fúriái, amelyek sok százezer ártatlan magyart életétől fosztottak meg, vagy legalábbis szerencsétlenné tettek, a magyarság erkölcsi értékállományában mérhetetlen pusztítást vittek véghez, és hazánk nemzetközi hírnevét is beszennyezték, soha többé nem merészkednek majd elő sötét odúikból. Szomorú tanulsággal szolgálhat az emberiség számára, hogy az örök erkölcsi eszmények megcsúfolása ideig-óráig alkalmas eszköz lehet ugyan bizonyos hatalmi célok elérésére, a félrevezetett társadalom alantas szenvedélyeinek felkorbácsolására és az önző haszonlesés kielégítésére, végeredményben azonban a pusztulás örvényébe visz.

De reméli a kormány azt is, hogy a magyar zsidóság, amely a jelen törvénnyel elnyeri az őt méltán megillető erkölcsi elégtétel teljességét, feledni fogja az elmúlt korszak borzalmait, és legkiválóbb elődeinek példájához híven, minden szellemi és anyagi erejének áldozatkész latbavetésével veszi ki részét Magyarország újjáépítésének hatalmas feladatából.

A Joint Magyarországon 1947-ben

Zeitinger Jenő⁴⁸ népjóléti minisztériumi biztos jelentése az MKP központi tömegszervezeti osztályának, 1947. július 31⁴⁹

Kiadás:

Svéd László, "A magyar zsidóság és a hatalom, 1945–1955", *Múltunk*, 38, no. 2–3 (1993), pp. 248–298, kül. p. 261–264, no. 10; az idézet: p. 262 sk.

(...) *A Joint gazdasági és politikai kiértékelése*

Havonta 700 000 dollár deviza formájában érkezik az országba, melyért viszonzásul (a külföldnek semmit sem kell juttatni, plusz havonta cca. 50 vagon élelmiszer, ruhanemű stb. A 700 000 dollár ellenértékéből cca. 40 000 személyt támogat (igen rosszul), több kisebb aggok házat és kórházat finanszíroz, valamint gyermekotthonokat, napközi otthonokat és főképp Budapesten népkonyhákat tart fenn. Ezzel a magyar népjóléti kormányzatot bizonyos mértékben tehermentesíti. A fent felsorolt célokra devizájának csak bizonyos részét költi el, igen jelentős részét közvetve politikai célokra használja fel.

A magyarországi zsidók különállását a magyarságtól állandóan elősegíti és életben tartja. Palesztinai kivándoroltatás céljából 110 átképzőtáborban több ezer fiatal leányt és férfit eltart reakciós szellemű irányítás közepette. Ün. Munka- és Üzem-szervező Osztályán keresztül ipari szövetkezeteket finanszíroz, gyártelepeket, mezőgazdasági kollektívákat tart fenn, melyek a demokratikus Magyarország életében úgy Budapesten, mint vidéken gennyes göcöket képeznek.

A juttatásoknál állandóan érvényesíti a kedvezményeket cionista beállítottságú egyének vagy szervezetek részére, mely abban nyilvánul meg, hogy a demokratiku-

48 1945-ben a *Joint* mellett a budapesti főpolgármester képviselője, az MKP tagja. Személyéhez lásd Novák Attila, "Cionizmus érett korban (A magyarországi cionista mozgalom a második világháború után)", *Múlt és Jövő*, ÚF 10, no. 2–3 (1998), pp. 89–106. Talán kommunista párttag lehetett (a befejezésben a párttagok akkori szokott köszöntését használta: "Szabadság!"). – Az 1930-as évek elején egy azonos nevű zongorista tanult Dohnányi Ernőnél a Zeneakadémián, hangversenyeket is adott; 1949 után egy Zolnai Jenő nevű (1911–1971) zeneművészeti szakszervezeti vezető, zeneéleti irányító stb. tűnt fel. A kettő azonos?

49 A jelentés érdemi része azt tárgyalja, hogyan lehetne a *Joint* magyarországi megbízottjának eltávolításával a segélyezést szorosabb hatósági ellenőrzés alá vonni. A határozott ellenszenv, amellyel a cionista és specifikusan zsidó érdekű tevékenységet minősíti, hivatalos álláspont volt. Politikai fejtegetéseiben mérlegeli a Jointtal kapcsolatos intézkedések hatását az 1947. évi választások előtti közhangulatra.

san gondolkodó szociális intézmények vezetőit a juttatásoknál mellőzik. Ugyanez áll egyénekre vonatkozólag is. A Joint Külföldi Osztályán keresztül valláskülönbség nélkül hozzásegíti a Nyugatra szándékozó emberek vagyonának kimentését.

A Joint teljes dotációjának 5 %-át javaslatomra hónapról hónapra főképp a különböző haladó szellemű baloldali pártok által fenntartott szociális intézmények támogatására fordította, illetőleg fordítja. Ez irányú segítség az utóbbi időben (...) különösen a G. R.⁵⁰ vizsgálata óta nagyfokú csökkenést mutat.

Összefoglalás. Javaslat

- 1) A dollárdeviza, valamint az 50 vagon havi árujuttatás szükséges az országnak.
- 2) Circa 40 000 ember támogatása és ezzel kapcsolatban egy 3 500 munkást és tisztviselőt számláló apparátus működése is szociálpolitikai szempontból előnyös.

Felmerül a kérdés, szükséges-e, hogy a Joint Magyarországon tovább működjék? A jelenlegi helyzetben feltétlenül szükséges, mert gazdasági és szociális szempontból feltétlenül előnyöket jelent, de politikai szempontból "kézbe kell venni".

(...)

257

Dénes Béla

A magyarországi zsidóság politikai helyzetképe

1947

Megjelent:

Dénes Béla (1904–1959),⁵¹ "Politikai helyzetkép", in: Benoschofsky Imre, szerk., *Maradék-zsidóság. A magyarországi zsidóság 1945/46-ban* (Budapest: A Budai Izraelita Aggok és Árvák Menházegyesületének kiadványa, 5707 [1947]), pp. 73–77 (Részletek)

Ha a magyarországi zsidóság felszabadulás utáni politikai helyzetéről akarunk beszámolni, két tényezőt nem szabad figyelmen kívül hagynunk, bár mindegyik tényezőnek más-más a jelentősége.

Az egyik az, hogy a demokrácia felé induló Magyarország részben önként, de részben még a fegyverszüneti feltételek parancsaként eltörölte mindazon sérelmes

---

50 Gazdasági Rendőrség.

51 Orvos, az Ichud-MAPAI magyarországi vezetője, a Magyar Cionista Szövetség alelnöke. 1949-ben letartóztatták, Izrael javára kémkedés vádjával perbe fogták, elítélték. 1954-ben a bíróság felmentette, de új eljárásban ismét elítélték. 1957-ben Izraelbe távozott. Dénes Béla, *Ávós világ Magyarországon. Egy cionista orvos emlékiratai* (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1991; Budapest: Kairosz Kiadó, 1999²).

elvi jelentőségű törvényeket, amelyekkel a zsidókat megbélyegezték és lehetetlené tették az elmúlt esztendőök alatt. (...) Sajnos, még ma is érvényben van rengeteg sérelmes rendelet, közöttük nem egy olyan, amelyet a felszabadulás után adtak ki, s amelyek nemhogy a zsidóság előnyére, de egyenesen hátrányára szolgálnak. Így pl. éppen mostanában indult meg a küzdelem a népjóléti minisztérium egyik rendelete ellen, amely kimondja, hogy akik faji vagy felekezeti mivoltuk miatt szenvedtek károkat, azokat kárpótolni nem lehet. (...)

Nagy általánosságban azonban a zsidók előtt megnyílt minden eddig elzárt kapu, köztisztviselők, rendőrök, katonatisztek stb. lehetnek. Alapjában véve mégsem ez a fontos, hanem az, hogy a zsidókkal szemben a feszültség nemcsak hogy nem csökkent, hanem egyenesen és erőteljesen növekedett. Végeredményben a magyarországi zsidóság politikai helyzetét ez és csakis ez határozza meg. (...) A neoantiszemitizmusnak nevezett, de alapjában közönséges antiszemitizmus ma Magyarországon minden rétegre egyenletesen kiterjed. (...) A magyarországi zsidóság politikai helyzetét tehát az jellemzi, hogy bármit tesz, bármihez fogjon is, mindig élesen, sőt, egyre élesebben beleütközik a magyarság immár legszélesebb rétegekre kiterjedő antiszemitizmusába. (...)

A másik, ami a magyarországi zsidóság politikai helyzetét döntően befolyásolja, a zsidóság számaránya. Ez tudvalevőleg majdnem elérte az ország összlakosságának 5 %-át, s így komoly tényező volt, illetve kellett volna, hogy legyen, ma azonban lecsökkent 1.4 %-ra, s ez már majdhogynem egészen elhanyagolható szám. De még ez az 1.4 % sem marad meg. Állandóan folyik a csendes kivándorlás, s hatalmas tömegek fognak fölkerekedni, ha megnyílnak a határok. Másrészt a születések száma sem képes elérni a halálozások állandóan igen magas számát, s így a statisztikus bizonyossággal kiszámíthatja, mennyi idő kell ahhoz, hogy a zsidóság arányszáma az 1 % alá essen. A közhangulat még ezt a kicsiny százalékszámot is állandóan számon tartja. (...)

Nézzük azt, miképpen reagál a zsidóság e helyzetre. A reakció itt is kétféle. Az egyik zsidó szeretne még jobban asszimilálódni, mint azelőtt. Állását, pozícióját úgy véli megvédeni, hogy letagadja és megtagadja zsidóságát. Tüntet azzal, mennyire érdektelen zsidó ügyekben, s ezt úgy akarja dokumentálni, hogy minden zsidó ügynek esküdt ellensége lesz, s azt hirdeti, hogy a demokráciában nincsenek zsidó ügyek. Nem is tudják, mennyire ártanak ezzel nem csupán a zsidóságnak, de a magyar demokráciának is, amelynek egyik legfontosabb és legkényesebb problémáját, az antiszemitizmust éppen ezeknek a zsidóknak a segítségével kódósítik el, s próbálnak hallgatással elmenni mellette. A magyarországi demokrácia szempontjából talán életbevágóan fontos lett volna, ha már tavaly nyíltan kezdik tárgyalni a zsidókérdést s minden kísérőjelenségét, s felveszik ellenük a legszélesebb körű nevelő s propagandamunkával a harcot. Hogy ez mind a mai napig sem történt meg, abban nagy részben ezek a túlzottan asszimiláns zsidók a hibásak, s történelmi felelősségük annál nagyobb lesz, minél később jönnek rá: a boszorkányokról igenis beszélni kell.

A zsidóság másik része viszont egészen komolyan visszatért, visszafordult zsidósághoz. Megkereste az utat a zsidósághoz, s ez az útkeresés, valljuk be, nem volt könnyű és egyszerű feladat. Tetézte még az útkeresők kínlódását a kitértek és asszimilálódtak gúnykacaja; ők azok, akik hajlamosak a zsidósághoz való visszatérést sötét reakciónak minősíteni, s mindazokat, akik férfiasan kiálltak zsidóságuk mellett, reakciósnak bélyegezni. Szerencsére azok a zsidók, akik megtették a zsidósághoz vezető igen nehéz utat, gyökereket vernek, és ilyen kicsinyes dolgok nem bolygatják meg egyensúlyukat. Tudomásul vehetjük, hogy a múlt évtizedekkel ellentétben ma Magyarországon igen komoly és nagyszámú cionista réteg van, s az orthodoxia megfoghatkozott erői mellett ez a cionista réteg az egyedüli biztosíték a zsidóság fennmaradására. Kétségtelen, hogy a cionisták a magyarországi zsidóság legaktívabbjaik, őket valóban minden érdekli, ami zsidó, s ha szabad ezt a nem éppen kellemes emlékű szót használni, a zsidó "mélykultúra" egyedüli hordozói és ápolói. Nemcsak zsidó öntudatuk van, de politikai érzékük is. Az, hogy a pesti izr. hitközség, mely Európa legnagyobb hitközsége ma, végre teljesen korszerű választójogot teremtett, a cionista évtizedes küzdelem diadalmas befejezését jelenti, s nagy mértékben a cionista erők sürgetésének s munkájának köszönhető.

Ezt a kétféle zsidó réteget, kétféle zsidó felfogást kellene a zsidóság hivatalos vezetőinek egybefogni. Természetes, hogy ilyen éles ellentétek mellett ez csak örökös és állandó lavirozással történhetik. És az is természetes, hogy egyelőre a zsidóság vezetői véglegesen nem állhatnak egyik oldal mellé sem, még akkor sem, ha netán szimpátiáik s elképzeléseik valamelyik oldal mellé húznák. A politika sohasem más, mint a lehetőségek tudománya, s bizony ma zsidó politikát csinálni Magyarországon nem könnyű dolog. Egyet a mai zsidó politikai vezetők javára írhatunk: egyenesebb utakon járnak, mint elődeik, s lényegesen többet törődnek a zsidó közösséggel, mint annak idején törődtek volt a hitközség korlátlan egyeduralkodói.

A magyarországi zsidóság politikai helyzetképét a lavirozás, a nagyfokú bizonytalanság, de ugyanakkor egy egyre öntudatosabb cionista réteg aktivizálódása s a hitközségi, valamint zsidó politikai életbe való bekapcsolódása teszi jellemzővé s elhatározóvá 1947 elején.

Kulcsár István

“A maradék-zsidóság lelki keresztmetszete 1946-ban”

1947

Megjelent:

Kulcsár István (1901–1986),⁵² “A maradék-zsidóság lelki keresztmetszete 1946-ban”, in: Benoschofsky Imre, szerk., *Maradék-zsidóság. A magyarországi zsidóság 1945/46-ban* (Budapest: A Budai Izraelita Aggok és Árvák Menházegyesületének kiadványa, 5707 [1947]), pp. 34–38

1945 tavasz elején, amikor az ablaktalan vagonok, a rögtönzött hajóhidak és a sebzett betonú országutak önteni kezdték a kihalt tekintetű, mereven mosolygó visszatérők vánszorgó menetét, mi, a bujkálás és kétes védettség folytán véletlenül megmaradtak szorongva lestük jeltelen arcukat, és szerettünk volna pillantásunkkal zsiros fényű, halottan dermedt homlokuk mögé hatolni: mit látnak ők vak módra tapogatózó szemekkel, mit érez és mit gondol az, aki a halálból tér vissza.

Azután láttuk őket az átmeneti szállás szalmazsákjain feküdni letargián és az ebédosztásnál verekedni a félpercnyi előny miatt. Láttuk őket a kórházi ágyakon, bénultan és kimaradt emlékezettel, és a gondozó intézet folyosóján, amint szorongó reménykedéssel keresik hozzátartozóik nevét a hosszú-hosszú listákon. Látjuk azóta is, alamiznaosztásnál és a munkapad mellett, a bosszú leshelyein és a reménytelenség priccsnén, mohó örömhabszolásban és az öngyilkosság mezsgyéjén. Egy ország épül körülöttük, de az emberi lélek – úgy látszik – nehezebben épül újjá, mint a leomlott házfal és a leszakított híd.

A visszatérőket kezdetben az erkölcsi és esztétikai gátak megszakadása jellemezte, ezzel együtt a kezdetleges ösztönök rég túlhaladott megnyilvánulási formái: fog, karom, tülekedés, a lágerélet rájuk kényszerült és még le nem vetett életformája. Inzulati életük féktelen volt, és nem ismerték a megkívánás és kielégülés között egyensúlyozó kitartást és türelmet. Ugyanakkor finomabb érzelmi életüket – és ez már közös az itthon maradottakéval – fagyos dermedtség ülte meg. Nem tudtak sem úgy örülni, sem úgy szomorkodni, mint annak előtte. A színeket, az ízeket, az illatokat felismerték, de az észrevevés hideg volt, élettelen, olyan, mintha az ember homályos

52 Körmendi Balázs írói névvel jegyzett, korábbi, de csak halála után közzétett könyvének részleteit lásd fentebb, #184.

üvegen át nézné a tájat, mintha az eleven testet durva szöveten át tapintaná. Éppen ilyen idegen, távoli módon, mintegy ködön átszűrve hatottak rájuk felbukkanó emlékeik is. Érdeklődési körük megszűkült, nem szóttek távolabbra nyúló terveket, a mában éltek a mának, és nem tudták felfogni, mi is történt velük.

A megrázkódtatás utáni dermedtség jellemezte a zsidóság többségének lelki életét a felszabadulást követő hónapokban. Szorongó mellkasuk még nem tudta magába szívni a szabadság éles levegőjét, és még a gyászra sem volt könnyük. E lelkiállapot egyeseknél kifejezett betegséggé fokozódott, idegennek tüntek önmaguk előtt, és idegennek tűnt számukra a világ. Mintha testük, érzelmeik, gondolkodásuk megváltozott volna, mintha elvesztették volna személyiségüket.

Másféle lelki betegséget a kezdeti időben alig tapasztaltunk. A külső veszély rettenetes nyomása elhomályosította az egyéni problémákat, mint az éjszaka fényeit a perzselő nap. Ám akiket hivatásuk a lélek törvényeivel foglalkoztat és sorsuk a zsidósághoz köt, már akkor tudtuk és hangoztattuk, hogy a dermedt láva alatt emésztő tüzek parázslanak. Az azóta elmúlt másfél esztendő folyamán a merevség feloldódott, és mint Memnon szobraiból⁵³ a dal, felszakadtak a zsidó szenvedés hangjai. A tudatot megülő köd gomolyodik, alakot ölt és benépesül kísértetekkel. Egy zsidó férfi állandóan füstszagot érez, noha gondolván nem is gondol a krematóriumra, ahol kis gyerekeit elégették. Egy másik, megbízható és lelkiismeretes hivatalnok, egy napon köveket rak a zsebébe és a Dunába veti magát. A harmadik, fiatal férfi, az értékekben keresne feledést, de teste, lelke felmondja a szolgálatot: nem képes szeretni. Fiatal özvegyasszony éjjel-nappal vissza nem tért urával perlekedik, miért hagyta magára. Nagy jövőjűnek tartott énekes torkát fojtogatja az ismeretlen szorongás, és hebegve tör elő belőle a hang. Lelkes ifjú nem bírja a maga vállalta közösséget, tör, rombol önkívületi állapotában. Mint a befagyott folyam, amikor megolvastja a tavaszi szél és széttöredező kérge alól roncsolt hullákat, lemállott tagokat lök felszínre, úgy bukdácsolnak és kavarognak a fekete esztendők zsidó lelki sérültjei.

A széles tömeg, dermedtsége feloldódván, többféle, típusokba rendezhető magatartást tanúsít. Egy résznek sikerült bosszúvágását a társadalom megtorló szervének szolgálatába állítani, és ily módon nyertek; ha nem is megnyugvást, de átmeneti kielégülést. A tömegek széles rétegeiben azonban továbbra is él, ha nem is a bosszú, de ressentiment, megbántottság, az igazságtalan üldöztetés, a kiközösítés, a hozzátartozók elvesztésének soha ki nem törölhető emléke. Noha lélektani jellemzésnek nem lehet célja az értékelés, mégsem mehetünk el megjegyzés nélkül a jelenség mellett, hogy egyes zsidó politikai mozgalmak szinte kizárólag erre az érzelmi magatartásra építik propagandájukat, és ezzel rögzítik, tartósítják e nyomasztó és improduktív

53 Memnón-kolosszusok: III. Amenhotep (i. e. XIV. század) két hatalmas homokkő szobra Thébában (Egyiptom), a fáraó halotti templomának bejáratánál. A jobb oldali (északi) szobrot egy földrengés kettétörte (i. e. 27), s a csonka szobor a hajnali hőmérséklet-változáskor sajátos füttyülő hangot hallatott.

jelenséget. Mi is azt valljuk, hogy feledni nem szabad, de az emlékezés tanulság-levonó, építő készítetés kell, hogy legyen, ne primitív bosszúvágy és tehetetlen síránkozás. A ressentimentos zsidó tömegek általánosítanak, a gazdanép minden tagjában ellenséget látnak, de tőlük való elfordulásuk korántsem eredményez még zsidóságukhoz való visszatérést, és nemegyszer pusztán individualista, antiszociális érvényesülésük takarója.

A zsidóságnak ijesztően széles rétege a felszabadulás óta nem állott talpra, és úgy látszik, nem is hajlandó talpra állni. Otthonokban, kórházakban húzódnak meg, segélyekből, alamizsnákból tengődnek. Eközben gyanakvóvá, ügyeskedővé válnak, elégedetlenek, perlekednek, felhasználnak minden zugot és kibúvót, hogy ne kelljen munkába menniük, vagy, ami ezzel egyértelmű, saját lábukra állniuk. E néha tudatos, de gyakran tudatlan magatartás az önbizalmát elveszített, ügyefogyottá vált lélek védekezése a fenyegető magára-maradással szemben, amivel – úgy érzi – nem képes megbirkózni. A kórlélektan jól ismeri ezt a járadékneurózisnak nevezett képet, ami biztosított betegeken és járadékra jogosult háborús rokkantakon szokott mutatkozni. A zsidóság széles rétege ma kollektív járadékneurózisban szenved. Nem kis szerepe van e betegség kifejlesztésében az amerikai zsidók segítőszervének, a Jointnak, ami, miközben megmentette a maradék-zsidóság életét, szellemét akaratlanul is korrumpálta. A szolgálat nélküli szolgáltatás különben is könnyen hajlamosít felelőtlenségre, könnyelműségre, korrupcióra, és e tulajdonságok sajnálatos mértékben fejlődtek ki a zsidóságnak közvetlen vagy közvetve eltartott rétegében.

Jellemzően alakult a megmaradottak magatartása zsidóságukkal szemben.

A magyarországi zsidóság nagy része a háborút megelőzőleg politikailag asszimilált volt, vagyis annak ellenére, hogy szokásaiban, ítéletében, világképében, taglejtéseiben és hangsúlyában és nem utolsó sorban, foglalkozásában zsidó maradt, a gazdanéphez tartozónak vallotta, sőt, hitte is magát. Ez az ellentét a tudat és a valóság között már eleve magában hordta egy lelki egyensúlyi zavar csíráit. A nagy meg-rázkódtatás vagy végét vetette ennek a hiedelemnek, vagy a réginél sokkal nagyobb lelki energiát követel további fenntartásához. Az előbbieket most sehová sem tartozón úgy érzik magukat, mint a szárazra vetődött hal, tátogva és kapkodón. Azok, akik annullálják azt a tényt, hogy a gazdanép kivetette őket magából, ez eseményt társadalmi elméletek segítségével igyekeznek meg nem történtenek, részlegesnek, jelentéktelennek tekinteni, és tíz körmükkel kapaszkodnak az új asszimiláció lehetőségébe. Minthogy azonban tapasztalataikat és érzelmeiket csak annullálni tudják, de megsemmisíteni nem, türelmetlenül, indulatosan, kóros energiafelesleggel utasítanak vissza minden kritikát, sőt, minden olyan megnyilatkozást, amely álláspontjuk labilitására emlékeztet. Ennek következtében szellemi polgárháború dúl a maradék-zsidóság körében, oly gyilkos és elszánt keserűséggel, ahogy csak az egy vérből valók képesek egymást gyűlölni.

Ez a fel nem oldott ellentét újabb, még eljövendő lelki zavarok csíráját hordozza magában éppen a maradék-zsidóság egyénileg legértékesebb elemei számára, akik-

nek előbb-utóbb rá kell majd ébredniök állásfoglalásuk nem őszinte és irreális voltára. Az átmeneti szükséghelyzet megszűnését követő, eljövendő csendes likvidálás újabb ressentiment-hullámot fog verni éppen azok között, akik igen nehezen fogják megtalálni az utat vissza, természetes közösségükhöz. Az elkövetkezendő mellőzés és visszautasítás a zsidóság amúgy is túlérzékeny értelmiségi rétegét fogja érinteni és olyan társadalmi és lelki elszigeteltségbe szorítja őket, amelynek áttöréséhez nem marad erejük.

El nem intézett emlékek, nem realizált veszteség, meddő ressentiment, kollektív járadékneurózis, újabb magahitegetés, szellemi polgárháború, ím ez a maradék-zsidóság lelki átmetesztete 1946 őszén. Mi emelheti ki e tespedésből, e magaemésztő belső viaskodásból? A válasz a tünetek és okaik felismeréséből önként adódik: a megrekedt, pangó vagy helytelen útra terelt energiák építő felhasználása, a munka. Üzemek, mezőgazdasági telepek, munkaotthonok szervezése a járadékneurózist tápláló alamizsnák helyett. Közösség megteremtése, de nem a régi, a tőkés vezetett tartalom nélküli, idejét múlt, izraelita hitközségi élet mintájára, hanem gazdasági, társadalmi és kulturális együttműködésen alapuló, reális közösségalkotás, amely hivatott a zsidó fizikai és szellemi dolgozók összefogására, a zsidó szellem korszerű átnevelésére és a zsidóság bekapcsolására a haladó nemzetek közösségébe. Így nyerheti el a zsidó egyén a lelki egészség helyreállításához és fenntartásához szükséges közösségélményt, anélkül, hogy összeütköznék, szubjektíven a maga őszinteségével, objektíven a haladó társadalom mozgalmaival, amelyekben részét kivenni zsidó elhivatottsága.

259

Bibó István

“Zsidókérdés Magyarországon 1944 után”

1948

Megjelent:

Bibó István, “Zsidókérdés Magyarországon 1944 után”, *Válasz*, 8, no. 4 (1948. április), pp. 778–877 (Részletek); “Néhány kiegészítő megjegyzés a zsidókérdésről”, *Huszedik Század*, 37, no. 1 (1949. február–március), pp. 47–53 (Részlet)

Újabb kiadás:

Bibó István, *Harmadik út. Politikai és történeti tanulmányok*, szerk. Szabó Zoltán (London: Magyar Könyves Céh, 1960), pp. 227–354

Bibó István összegyűjtött munkái, II, szerk. Kemény István & Sárközi Máttyás (Bern: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1982), pp. 391–504

Hanák Péter, szerk., *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus* (Budapest: Gondolat, 1984), pp. 135–294

Bibó István, *Válogatott tanulmányok, II: 1945–1949*, szerk. Huszár Tibor, Vida István & ifj. Bibó István (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1986), pp. 621–797; az idézetek: pp. 623–624, 655–656, 661–662, 758–761, 805–808

Bibó István összegyűjtött munkái, II, szerk. Kemény István & Sárközi Máttyás (Bern: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1982), pp. 505–510

Bibó István, *Válogatott tanulmányok, II: 1945–1949* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1986), pp. 799–809

Irodalom:

Löwinger Sámuel [(1904–1980)],⁵⁴ „Zsidókérdés Magyarországon 1944 után” (Budapest: [A szerző kiadása], 1948)

Máthé Elek [(1895–1968)],⁵⁵ „Zsidó-kérdés és antiszemitizmus”, *Haladás*, 4, no. 50 (1948. december 9), p. 3

Kiss Dezső [(1883–1966)],⁵⁶ „Antiszemitizmus 1948-ban”, *Haladás*, 4, no. 50 (1948. december 9), p. 3

Molnár Sebestyén (álnév) / Millok Sándor (1887–1959), „»Zsidókérdés Magyarországon 1944 után«,” *Huszadik Század*, 37, no. 1 (1949. február–március), pp. 40–47

Huszár Tibor, *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok* (Debrecen: Magyar Krónika, 1989), p. 80 skk.: „Az antiszemitizmusról...”

Bibó István, [„Az antiszemitizmusról...”], in: Huszár Tibor, Litván György & S. Varga Katalin, szerk., *Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban* (Budapest: 1956-os Intézet – Osiris-Századvég, 1995), p. 244 skk. (Huszár Tibor és Hanák Gábor interjúja, 1976) (Részlet)

Vezér Erzsébet, „Töprengés az antiszemitizmusról Bibó István tanulmánya nyomán”, in: *Bibó-életrajz* (szamizdat, 1979; nyomtatott kiadásban, Budapest: Századvég Kiadó – Bern: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1991), I, pp. 227–235

Fehér Ferenc, „Bibó István és a zsidókérdés Magyarországon”, *Holmi*, 3, no. 6 (1991. június), pp. 719–742; új lenyomatban in: uő & Heller Ágnes, *Kelet-Európa „dicsőséges forradalmi”* (Budapest: T-Twins Kiadó, 1992), pp. 107–138

Kovács András, „A »Zsidókérdés«. Néhány gondolat negyvenöt év után”, in: Dénes Iván Zoltán, szerk., *A hatalom humanizálása. Tanulmányok Bibó István életművéről* (Pécs: Tanulmány Kiadó, 1993), pp. 198–206

Balog Iván, „A »Zsidókérdés« a modern szociológiai irodalom tükrében”, in: Dénes Iván Zoltán, szerk., *A hatalom humanizálása. Tanulmányok Bibó István életművéről* (Pécs: Tanulmány Kiadó, 1993), pp. 207–219

Fejtő Ferenc, *Magyarság, zsidóság* (História Könyvtár: Monográfiák, 14) (Budapest: História – MTA Történettudományi Intézet, 2000), pp. 262–271

54 Abban az időben az Országos Rabbiképző Intézet igazgatója. 1950-ben alijázott.

55 Református lelképásztor, latin–görög szakos tanár (Református Gimnázium), műfordító. Részt vett a Jó Pásztor Bizottság munkájában. Feleségével együtt 1985-ben megkapta a Yad Vashem „Világ Igaza” kitüntetését.

56 Újságíró.

1941-től 1945-ig munkaszolgálatban, karhatalmi atrocitások folytán, deportálásban, megsemmisítő táborokban és a nyilas rémuralom alatt elpusztult több mint félmillió magyar zsidó. A megmaradtak s a hazatértek körül a felszabadulás után, az első megrendülés elmúltával mind érezhetőbben újból kialakult az antiszemitizmus. Hivatalos, félhivatalos, társadalmi és erkölcsi testületek részéről történtek ebben a kérdésben különféle megnyilatkozások, melyeknek tartalmát két egyszerű tételben lehet összefoglalni. Az egyik tétel annak a kijelentése, hogy a magyar nép többsége távol állt a németek és bérenceik által elkövetett mindeme szörnyűségektől, s a magyar nép jobbjai minden erejüktől telhetően megtekintették ezek elhárítására. A másik tétel az újonnan megjelenő antiszemitizmus elítélése s annak kimondása, hogy minden erővel harcolni kell ellene. Ha bárhol, bármilyen jóakarató testület összeül, s megpróbál e kérdésben valami erkölcsileg emelkedettet, emberit és megnyugtatót mondani, akkor végül, akárhogy variálja is, nem tud mást mondani, mint ezt a kettőt; s valahol mélyen mindenki érzi, hogy sem az egyik, sem a másik nem mond semmit, pontosabban: nem mond ki valamit. Minden kísérlet azonban, amely eddig ennek a valaminek a kimondására irányult, balul végződött, s olyan nyílt vagy rejtett ellenségességet váltott ki, ami minden megvitatást és folytatást lehetetlenné tett. Azokat a megnyilatkozásokat, melyek a magyar nép egészének a zsidóüldözésekért és zsidógyilkosságokért való bizonyos felelősségéről és felelősségvállalásáról szóltak, hivatalosak is, és a közvélemény is azzal utasították vissza, hogy nem helyes magunkat feketébb színben feltüntetni, mint amilyenek vagyunk. Mikor pedig egyházi férfiaknak egy nem hivatalos gyülekezete a magyar nép s a maguk egyháza nevében egyenesen *bocsánatot kért* a zsidóságtól,⁵⁷ e túlzottan ítélt megalázkodást az ingerültségnek egy igen érezhető morálisa utasította vissza. A történet szörnyűségei felfedését és részletes leírását is érezhető kedvetlenséggel fogadják a hivatalosak s a közvélemény, bár annyit belátnak, hogy a rettenetes élmények részben való feldolgozásának ezt a természetes és emberi útját elzárniok nem lehet. Történtek más oldalról olyan megnyilatkozások is, melyek a zsidókkal *szemben* hangsúlyozták, hogy a szenvedés jogcímeit nem sajátíthatják ki egyedül maguknak, vagy esetleg, kegyesebb formában, óva intették őket attól, hogy

57 Még az 1946:xxv. tc. parlamenti elfogadását megelőzően az Országos Református Szabad Tanács, Bereczky Albert (1893–1966) református lelkész, aki a Budapest, Pozsonyi úti református templom lelkészeként tevékenyen részt vett az üldözött zsidók segítésében és mentésében, és aki abban az időben államtitkár volt, később pedig református püspök: Bereczky és mások kezdeményezésére Nyíregyházán nyilatkozatot adott ki (1946. augusztus 14–17): „A reánk nehezedő felelősség súlya alatt és a zsidósággal szemben elkövetett mulasztások és bűnök miatt is népünkkel együtt bűnhődve – átérezve azt a szörnyű fájdalmat, amit az életben maradt zsidóság szeretteinek embertelen elhurcolása és borzalmas kiirtása miatt hordoz –, megkésve bár, de most Isten színe előtt bocsánatot kérünk a magyar zsidóságtól.” Ravasz László református püspök, aki a felsőház tagjaként megszavazta az első és a második zsidótörvényt, erre a nyilatkozatra elutasítással válaszolt: „A magyar református egyház nem kért a zsidóktól bocsánatot, egyszerűen azért, mert (...) nem helyes a mások bűnéért kérni bocsánatot” (1946. szeptember 25).

a megtorlás következtében elveszítsék a mértéket, vagy hívták fel őket arra, hogy immár bocsássanak meg, s feledjék el a múltat. Ezeket a megnyilatkozásokat a zsidóság részéről fogadta olyan heves ingerültség, hogy utána csak visszavonni vagy kimagyarázni lehetett őket. Úgy látszik, minden és mindenki összeesküdött, hogy ebben az ügyben ne engedjen mást, mint semmitmondó dolgokat mondani. A sebek felszaggatása magában valóban nem használ sokat, de a kérdések elkenése és a valóságos helyzettel való szembe nem nézés a sebek minden felszaggatásánál károsabb.

(...)

(...) Sem hadifogság, sem internálás, sem rendőri hatalmaskodás – melyek különben egymástól is igen különböző dolgok – nem mérhetők össze, még ha emberi életek estek is neki áldozatul, azzal, ami a zsidókkal történt. Nem mondom ezt azoknak az anyáknak, feleségeknek, gyermekeknek és hozzátartozóknak, akiknek belepusztult vagy belerokkant valakijük mindezekbe, mert nincs jogom rangsort csinálni az ő gyászuk és veszteségük s a zsidó anyáké, feleségeké, gyermekeké között; bár tudjuk, hogy a gyász és veszteség ténye mellett annak körülményei sem egészen lényegtelenek, s ezek nem vitásan a zsidók esetében voltak borzalmasabbak. De szölok azokhoz, akik azt hiszik, hogy jogukban és módjukban van e kérdésben, akár mint szemlélőknek, akár mint ártatlanul fogságot vagy inzultust szenvedetteknek, történeti mérleget csinálni s a számadás két tételét egymással kiegyenlíteni. Azok a fogságok, nélkülözések és inzultusok, melyekre ezt alapozzák, az emberi szenvedésnek abba a csoportjába tartoznak, melyek háborúban, emberek tömeges fogságban tartásánál és tömeges politikai felelősségre vonásánál a világtörténelem kezdete óta mindig előállanak a történelmi helyzetek keménysége s az emberek lelkiismeretlensége, kegyetlensége, hatalmaskodása és visszaélései folytán. Minden okunk megvan arra, hogy továbbra is harcoljunk ezek ellen, de a mértéket azért ne vétsük el: ezek bármelyikét a zsidók tömeges legyilkolásával komolyan egy napon említeni nem lehet más, mint frivolság vagy rosszhiszeműség. Nemcsak a kereszténység és civilizáció évszázadaiban, de az emberi kegyetlenség történetének évezredeiben is folyton érvényesült egy határ, melyet elvben alig s a gyakorlatban sem oly gyakran hágtak át, mely bizonyos kíméletet biztosított az öregek, asszonyok és gyermekek életének; a zsidókat ért tömeggyilkosságoknak ellenben a fajleméletnek s az irányítók szándékának megfelelően az öregek, asszonyok és gyermekek éppen úgy tömeges áldozatai voltak, mint a férfiak. S a kiválasztásnak s a halálig gyötetésnek olyanok voltak a módszerei, hogy azok között, akik mégis túléltek őket, tízezzrel vannak a szó klinikai értelmében elmebeteg. Közöttünk járnak és élnek emberek, akik látták vagy tudták az édesanyjukat vagy feleségüket kopaszon és meztelenül mustrálgattatni, bántalmaztatni és halálba küldeni, közöttünk járnak szülők, akik látták vagy tudták gyermekeiket máglyára dobni s újszülötteiket a vagon falához veretni, vagy

akik a megőrülés határán emésztik magukat azzal az önkínzó és végsőleg alaptalan váddal, hogy miért engedték vagy küldték szeretteiket valamilyen, végül halálba vezető útra. Közöttük szinte derült és felszabadult embereknek tűnnek fel azok, akiknek hozzátartozói bombától vagy váratlan betegségben pusztultak el, s még azoknak is egy fokkal jobb, akiknek hozzátartozói emberi gonoszság és kegyetlenség miatt, de mégis a halálnak valamilyen ismert és megszokott formájában vesztek oda: mert ezeknek az emberek régi és meghitt barátjával, az absztrakt, személytelen Halállal van dolguk, nem pedig a tébolynak, a szadizmusnak és az emberek által mesterségesen csinált sűrített Borzalomnak azokkal a képeivel, amelyekről alig lehet szabadulni. Aki jó vagy kevésbé jó okokkal elhárítja magától azt a gondolatot, hogy ennek a felelősségében részes, még mindig elborzadhat, ha saját anyját, saját feleségét, saját gyermekeit gondolja el ugyanebben a helyzetben, s akkor talán elmegy a kedve attól, hogy mindezeket akárhány esztendő hadifogsággal, akármilyen koplalásos internálással s akármiféle rendőri inzultussal egy napon merje említeni. (...) Le kell szögeznünk, hogy ha pontosan ugyanazt és ugyanannyit szenvedtünk volna vagy szenvednénk is visszatorlasként, az legfeljebb arra volna ok, hogy ne kérjünk bocsánatot, de nem arra, hogy magunkat az önvizsgálat és felelősségvállalás alól felmentsük.

(...) Azt azonban nem állíthatjuk, hogy az egész nemzet, az egész társadalom *nevében* való felelősségvállalásnak ma egyszerű a módja, és biztos a visszhangja. Ha ez bizonyos lett volna, már rég meg is történt volna... Aki tehát újból megpróbál e kérdésben a magyar nemzet, a magyar társadalom nevében valami magvasat és igazat nyilatkozni, könnyen szembe fogja magát találni azzal az ingerült kérdéssel, hogy: ki bírta meg ezzel?

Ebben a helyzetben egyet lehet csinálni: megállapítani és elvállalni a felelősség reánk eső, *személyes* részét. Megállapítani pl. azt, hogy mindaz, amit e sorok írója akár lelkiismeretből, akár kérésre segített vagy segíteni próbált, milyen siralmasan és szánalmasan kevés, mennyire mögötte marad annak, amit kellett és amit lehetett volna, mennyire meg van terhelve sok hiábavaló óvatossággal és jóra való restséggel, mennyire hiányzott belőle az, hogy a jóakarát megéreztetésének az igyekezetén túlmenően, mindenestül vállalja egy-egy hozzá forduló gondját, és kezébe vegye a megmentését, és az esetleges kockázatokba is mennyire inkább csak belecsúszott, mintsem szembement volna velük. Szükséges, hogy mindenki megcsinálja magának ezt a mérleget, s a hangsúlyt ne arra helyezze, hogy mik az érdemei vagy a mentései, s ezek hogyan egyenlítik ki a vétkeiket vagy a mulasztásait; hanem egyszerűen csak arra, hogy mi mindenért *felelős*, vagy mi mindennek a felelősségében *részes*. Így talán utóbb mégis kialakul egy tisztább, bátrabb és a felelősséggel inkább szembenéző, együttes nemzeti számvetés is.

(...)

A cionisták (...) azt az álláspontot vallják, hogy a legjobb – szerintük egyetlen igazi – megoldás a zsidó nemzeti vagy nemzeti kisebbségi öntudat kialakítása és nyílt vállalása. A demokratikus Magyarországhoz való asszimiláció alapján álló hivatalos álláspont azonban ezt eddig még lehetőségként sem fogadta el, s már közvetlenül a felszabadulás után határozottan elítélt egyes, a zsidó nemzeti kisebbségi öntudatot hangsúlyozó – egyáltalán nem agresszív – nyilatkozatokat, sőt, még az abban rejlő tüntetést is kifogásolta, hogy zsidó iskolás gyermekek a felszabadulást követő időben héber dalokat énekelve jártak a pesti utcákon. A zsidó öntudat e határozott helytelenítésének és elutasításának az indokai között az említett elvi állásponton kívül valószínűleg szerepet játszott az (az) ország feltehető zsidóellenes közhangulatát túlzottan tiszteletben tartó elgondolás is, hogy a zsidó nemzeti kisebbségi szervezkedés rossz hatást fog gyakorolni az ország többségére, mely megszokta elvárni még a zsidóüldözések alatt is, hogy a zsidók minden vonatkozásban magyarnak vallják magukat. Mindennek eredményeképpen a cionizmus és a zsidó kisebbségi öntudat meglehetősen visszakényszerült egyházi szervezeti keretek mögé. Valójában azonban a zsidók külön közösségi öntudata sokféle ellenkező hatás mellett is vallási és vallásos szervezeti ügynél lényegesen erősebb közösségi tényező marad, amelynek kialakulása és megszerveződése (...) egyáltalán nem kell hogy érintse az asszimiláció lehetőségét, hanem éppen ellenkezőleg, az általános asszimiláció fikciója mellett sokkal világosabban megmutatja az asszimiláció valóságos folyamatának útjait. Kizárólagos vagy túlnyomóan érvényesülő megoldássá azonban a külön zsidó öntudat sem válhatik: nemcsak az asszimiláltak és asszimilálódni kívánók ragaszkodnak a maguk útjához, hanem a meghasonlottak és elidegenedtek körében is az a helyzet, hogy az üldöztetések emléke nem szükségképpen a külön zsidó közösség elfogadása felé visz, hanem éppen ellenkező irányba.

(...)

Nekünk a történelem azt a leckét adta fel, hogy háromnegyed millió zsidóval együtt rendezzünk be ebben az országban emberséges világot; miután ebben megbuktunk, most ne mondjuk azt, hogy a maradék kétszáz ezerrel sem tudjuk megcsinálni azt, amit a háromnegyed millióval is meg kellett és meg lehetett volna csinálni.

(...)

Elsősorban valóban arra van szükség, hogy az asszimiláció valóságos közegeit és folyamatait az egész nemzeti és társadalmi fejlődés lendülete tovább táplálja. De ugyanakkor számításba kell vennünk annak a tisztázó hatását is, ha a külön zsidó öntudat vállalása és megszervezése számára tiszta és szabad lehetőségek jönnek létre. Végül nem kevésbé fontos az is, hogy ne erőltessük senkire az egyik vagy másik megoldási módot, sőt, még a kettő közötti választást sem...

(...)

(...) Mik volnának egy környezetnek egy kisebbséggel szemben lehetséges *emberséges* magatartásformái? Nagyjából három, elég egyszerű magatartásforma. Az első a kisebbséget *fenntartás nélkül befogadó* magatartás, amely az egész kisebbségi állapotot inkább csak kuriózumnak tekinti, mintsem alapvető közösségi helyzetnek; ezzel rendesen együtt jár a szóban levő kisebbséggel mint egészszel szemben való *barátságos* érzelmi beállítás. A második a kisebbség elkülönítő vonásait számon tartó, azokat közösségi jelentőségű tényeknek tudó, de az egyenlő lehetőségeket elvben és gyakorlatban nem kizáró *korrekt és várakozó* magatartás, amelyet rendszerint a kisebbséggel mint egészszel *szabályos* vagy *közönyös* érzelmi beállítás kísér. Végül a kisebbséget tudatosan külön közösségnek kezelő, *elkülönülő* magatartás, amelyet *a kisebbség nem kedvelése* vagy vele szemben való érzelmi rezerváltság szokott kísérni. Ez utóbbi a zsidók esetében nem lehet igazságos és nem is mindig veszélytelen álláspont, mindamelllett a magatartásnak egy lehetséges, ki nem zárható formája. Melyek ezzel szemben a leggyakoribb valóságos emberi magatartásformák a környezet részéről? Először a zsidógyűlölettől égő, rémtapasztalatokat őrző és rémképeket tápláló *antiszemita*, másodszer a zsidókkal szemben tudatosan *rangkülönbséget és távolságot tartó* nem zsidó, harmadszer a zsidókkal szemben a rangkülönbséget számon tartva érintkező, *leereszkedően barátkozó* nem zsidó és végül az *előírástól foszszemita*. Ez utóbbiról érdemes néhány szót szólni és megmagyarázni, miért sorolom az *embertelen* viselkedésű formák közé. Nyilvánvalóan nem a zsidókat kedvelő embert értem ezen, hanem értem azt, aki a zsidók lelkiállapotaival és történeti tapasztalataival szemben nem csupán beleélő és megértő magatartást tanúsít, hanem egyszerűen azonosítja magát azzal a könnyen irreálissá váló világképpel, amely e tapasztalatok alapján a zsidók tekintélyes részében kialakul. Az Előírástól Foszszemita működése tehát azért kártékony, mert segít a zsidóknak ennek az irreális világképnek a fenntartásában, s azt az illúziót adja számukra, hogy közlekedésük van a környező világ képviselőivel, holott valójában olyanokkal közlekednek, akik a környező világ valóságával nem hozzák őket érintkezésbe, hanem csak eltakarják előlük azt a távolságot, amely őket attól többé-kevésbé továbbra is elválasztja. (...)

Melyek volnának a másik oldalon egy kisebbségnek a többséggel szemben lehetséges *emberséges* magatartásformái? Nagyjából szintén háromféle: először a többséghez teljesen hasonlított *asszimilált kisebbség*, másodszer a többséghez való hasonulást több vonatkozásban gyakorló, de a maga külön közösségét számon tartó, *öntudatos kisebbség*, végül a többséggel szemben külön belső életet élő, *elkülönült kisebbség* helyzetei. Mik ezzel szemben a zsidóságnak a környezethez való viszonyában kialakult tényleges viszonyulási formái? A lehető legkritikábban a fenti három típus valamelyike, hanem sokkal inkább a következők: a környezettől elszennvedett sérelmek és üldöztetések emlékét őrző, *gyanakvóan és támadóan elkülönülő zsidó*; másodszer a környezettől való *elkülönülést* valamilyen gyakorlati, politikai megfontolásból *nem hangsúlyozó*, de minden konkrét helyzetben *éberesen számon tartó zsidó*; harmadszer a környezethez való *hasonulást túlhangsúlyozó asszimiláns*; negyedszer

a környezethez teljesen asszimilált, de befelé a zsidóság vagy zsidó eredet *lélektani terhétől megkönnyebbülni nem tudó vagy nehezen tudó ember*.

Ezek a kétoldali magatartásformák teljességgel embertelenek, dehumanizáltak azért, mert vagy rémképeken, vagy elszenvedett bántalmakon, vagy megalapozatlan rangtudaton, vagy indokolatlan kisebbségi érzéssel alapulnak. Az ilyenek egyáltalán nem szükségszerű velejároi minden kisebbségi helyzetnek; természetesen számos példa van ilyen magatartásformákra és viszonylatokra a társadalmi élet legkülönbözőbb területein; a zsidóság helyzetét azonban úgy megterhelték, ahogyan kevés más embercsoportét. A tényleges helyzetek nagyobb részében ezek a magatartásformák érvényesülnek rendkívüli erővel, és a legegényibb, legszemélyesebb és legerkölcsebb magatartás is könnyen abba a veszélybe jut, hogy ezek valamelyikére rácsúszik. S ezeknek az a végzetes tulajdonságuk, hogy a nekik megfelelő ellentétes dehumanizált magatartást kiváltják és létrehozzák a szemben lévő félben akkor is, ha az abban eredetileg nem volt meg...

Ezért kell fenntartással fogadni azt a gyakran hangoztatott közkeletű tételt, hogy zsidókérdés nincs, csak antiszemitizmus van...

(...)

260

Alija, 1948–1953

Irodalom:

Szabó Csaba, "Dokumentumok a zsidó kivándorlás történetéhez (1948–1953)", *Levéltári Közlemények*, 75, no. 2 (2004), pp. 155–232

(a) A Magyar Izraeliták Országos Képviselői Országos Irodájának bizalmas irata a kivándorolni szándékozók számáról,⁵⁸ 1948–1949 k.

Kézirat:

Budapest, Magyar Zsidó Levéltár, XXXIII–5–b/1 doboz, 35. sz. iratcsomó

Kiadás:

Mink András (& Toronyi Zsuzsanna), "A magyar zsidóság 1945 után. Dokumentumok

---

⁵⁸ Az irat szerzője és keletkezésének időpontja ismeretlen, a fentebb megadott évszám csupán becslés, annak alapján, hogy a szöveg Izrael Állam létét tényként veszi. Az iratot valamikor az Államvédelmi Hatóság a hitközség irattárában lefoglalta és elvitte, majd 2000 k. visszakerült a Magyar Zsidó Levéltárba.

a budapesti Zsidó Múzeum levéltárából”, *Beszélő*, III. folyam, 9. no. 4 (2004), pp. 79–91, kül. pp. 79–80, no. I (Részlet)

A magyar zsidóság a felszabadulásakor az üldöztetés következményeként szinte kivétel nélkül kivándorolni szándékozott. Azok, akik minden hozzátartozójuk elvesztése után nem találták helyüket, már az elmúlt évek folyamán kivándoroltak. A zsidóság lelki állapotára építve folyt az elmúlt évek alatt erős propaganda Palesztina érdekében. A demokrácia erősödése és a magyar zsidóság nagy részének beilleszkedése, valamint a lelki megnyugvás fokozatos következményeként a kivándorolni szándékozók számát alapos vizsgálat után a következő három csoportba oszthatjuk:

1) Szabad foglalkozást űzők (főleg kereskedők), akiknek számát 25 000-re becsüljük, a családokat egy és fél fővel számítva 37 500, ebből 25 000.

2) Izrael területén élők körülbelül 50 000 Magyarországból származók itteni hozzátartozói körülbelül 15 000.

3) Azok, akik magukat faji alapon zsidóknak tartják és az orthodox csoporthoz tartozó vallásosak körülbelül 10 000.

Ez összesen körülbelül 50 000.

Ez tehát az a szám, amellyel e kérdés rendezésénél reálisan számolni kell. Nem vitás, hogy az utóbbi időben beállott korlátozás nagy mértékben növelte a nyugtalanságot, és az esetleges rendezés sokakat szándékuk megváltoztatására bír majd.

Ez körülbelül 10 000.

Maradna tehát 40 000.

Az említett három csoport kormegoszlása becslés szerint.

1) Az önálló foglalkozást űző családfők körülbelül 45 éven felüliek.

2) Az Izraelben élők hozzátartozóinak kormegoszlása vegyes, de itt is az átlag 45-ön felül vehető.

3) Az e csoportba tartozók kormegoszlása ugyancsak vegyes.

Fentiek ismeretében a további propaganda és ilyennek lehetősége sürgősen megszüntetendő. Kívánatos, továbbá, a kérdés sürgős rendezése.

A már hosszabb ideje megindított átképzési kísérlet azt mutatja, hogy az idősebb korosztály csak kis mértékben állítható az építőmunkába, és az idősebbek értéke az építés szempontjából sem előnyös.

A magyar zsidóság elsőrangú érdeke, hogy a számára e nagy tehertereltől megszabadulhasson.

Izrael, minthogy lakosainak számát 2 000 000-ra kívánja emelni, mindenkit befogad. E téren tehát akadály nem áll fenn. A Joint mindazokat, akik szabályszerű útlevelemmel rendelkeznek és rászorultak, az utazás költségeivel segíti.

A magyar zsidóság elsőrangú érdeke, hogy az egészségtelen kormegoszlás folytán nagy számban jelen levő ellátásra szorultak támogatása hosszabb időre biztosítva legyen, és ezért ajánlatos a felelős zsidó szervezetek ilyen biztosíték megszerzésére fel-

hatalmazni, amelynél a most tárgyalás alá kerülő kérdés rendezése hathatós támogatást kapna.

(...)

(b) Szirmai István (1906–1969),⁵⁹ a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Országos Szervező Bizottság titkárának javaslata a cionista szervezetekkel és a zsidók kivándorlásával kapcsolatban, 1949. január 7⁶⁰

Kézirat:

Budapest, Magyar Országos Levéltár, MOL M-KS 276.f. 54/25. öe., p. 28–29 (Másolat a Titkárság 1949. január 12-i ülésének jegyzőkönyvéből)

Kiadás:

Szabó Csaba, "Dokumentumok a zsidó kivándorlás történetéhez (1948–1953)", *Levéltári Közlemények*, 75, no. 2 (2004), pp. 168–169, no. 1

Feljegyzés

a Titkárság részére

A Zsidó polgárság körében erős emigrációs hangulat van. Ezt a hangulatot fűtik a magyarországi cionisták és a Joint. Izrael állam kormánya a lakóinak számát kétmillióra akarja felemelni, ezért minden beutazónak beutazási engedélyt ad, és erre a célra a Joint nemzetközi szervezete nagy összegeket folyósít.

Néhány héttel ezelőtt Farkas⁶¹ és Kádár⁶² elvtársakkal történt megbeszélés után Péter Gábor⁶³ elvtárral együttesen a végleges rendelkezésig leállítottuk a kivándorlási útlevelek kiadását,⁶⁴ amit addig, különösebb korlátozás nélkül minden jelentkezőnek kiadtak. Azóta többször felkeresett a zsidó hitközség elnöke (Stöckler Lajos), és sürgeti pártunk állásfoglalását a kivándorlás kérdésében. Előadja:

59 Ebben az időben az MDP Országos Szervező Bizottságának titkára. Korábban Erdélyben kommunista és cionista ifjúsági vezető volt, 1944-ben Szegedre menekült, majd Budapestre került; utóbb, a cionizmus vádjával börtönben töltött év (1953–1954) és rehabilitációja után, a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSzMP) egyik ideológiai főhatalma.

60 Az iratton a dátum, minden bizonnyal tévesen, 1948. január 7.

61 Farkas Mihály (1904–1965), abban az időben vezérezredes, honvédelmi miniszter, az MDP Politikai Bizottságának és Titkárságának tagja, főtítkárs-helyettes, országgyűlési képviselő.

62 Kádár János (1912–1989), 1948. augusztus 5 és 1950. június 23 között belügyminiszter, továbbá az MDP Politikai Bizottságának és Titkárságának tagja, főtítkárs-helyettes, országgyűlési képviselő.

63 Péter Gábor (1906–1993), akkor altábornagy, az Államvédelmi Hatóság vezetője. 1953-ban cionista kémtevékenység vádjával letartóztatták (lásd alább, #266).

64 A cionista vezetők kiutazásának engedélyezése az Államvédelmi Hatóság illetékességébe tartozott.

1) a K. útlevelek⁶⁵ kiadásának leállítása nagy riadalmat okozott a cionisták körében,

2) a magyarországi zsidók kormegoszlása igen egészségtelen, 40 000 főre becsüli az 50 éves körüliek számát,

3) sok olyan zsidó polgár él Magyarországon, akinek hozzátartozói már Palesztinában élnek,

4) sok kereskedő és szabadfoglalkozású polgár készül kivándorlásra, akik a produktív munkába bekapcsolódni nem akarnak. Az átrétegződési kísérletek nem mutatnak eredményt,

5) a cionista szervezetek széles aktivitást fejtenek ki, és végül

6) a Joint európai igazgatósága is szorgalmazza a magyarországi zsidók egy részének kivándoroltatását.

Stöckler azt kéri, hogy a magyar kormány engedélyezzen korlátolt számú kivándorlást, mert csak így csapolódik le az egészségtelen deklasszálódó réteg, amely ha itt marad, csak terhet jelent a Demokrácia számára. Közli továbbá, hogy a Joint európai igazgatósága a kivándorlás ellenére hajlandó biztosítani évekre a magyarországi zsidók segélyezési céljaira most juttatott \$ [dollár] összegeket. Feltételezi, hogy a kivándorlás erős korlátozása vagy megszüntetése esetén a Joint a segélyek megvonásával, presszióval is megpróbálkozik a magyar kormány felé.

A kelet-európai népi demokráciákban a cionista szervezetek működését betiltották. 1948 februárjáig a kelet-európai központjuk Prágában volt. A cseh fordulat után központjuk Budapestre költözött. Sok palesztinai állampolgár tartózkodik Magyarországon mint cionista agitátor és szervező, ezek terjesztik a polgári nacionalizmust, fokozzák a kivándorlási lázat szervezeteiken keresztül, valutát sívelnek, "vagyont mentenek", forintot rontanak. Az a gyanúm, hogy az eddigi nem kellőképpen ellenőrzött kivándorlások során, komoly vagyonokat síveltek ki.

Javasolom:

1) A magyarországi cionisták szövetségének felosztatását, szervezeteik működésének betiltását.

2) A cionista szövetség alkalmazásában álló idegen állampolgárok, cionista ügynökök kiutasítását.

3) Kivándorló útlevelet csak azok kapjanak, akik 50. évüket már betöltötték, eltekintve a kivételesen indokolt esetektől.

4) Jelenjen meg kormányrendelet, amely 5 000 forint értékben állapítja meg a kivándorlás esetén kivihető értékek határát.

5) Indítson a zsidó hitközségen belül a baloldali csoport politikai felvilágosító

---

65 Kivándorlási útlevel.

kampányt a zsidóság között az emigráció ellen, és kezdjen harcot a cionista befolyások ellen.

Budapest, 1948. január 7

Szirmai István

(c) A külügyminisztérium politikai ügyosztályának levele a belügyminiszternek⁶⁶ a zsidó kivándorlással kapcsolatban (Tervezet),⁶⁷ 1949. február (Részlet)

Kézirat:

Budapest, Magyar Országos Levéltár, Külügyminisztérium, általános iratok, MOL XIX-J-1-k-Izrael-29/e. 3961/1949

Kiadás:

Szabó Csaba, "Dokumentumok a zsidó kivándorlás történetéhez (1948–1953)", *Levéltári Közlemények*, 75, no. 2 (2004), pp. 172–173, no. 3

Ehud Avriel,⁶⁸ Izrael Budapesti akkreditált⁶⁹ követe 1949. február 17-ei kelettel személyes jegyzéket intézett hozzám a magyarországi zsidók kivándorlása ügyében. Jegyzékében a következő kategóriák számára kérte a kivándorlás engedélyezését:

- 1) akiknek családtagjai jelenleg Izraelben élnek,
- 2) a korábban Izraelbe kivándoroltak hozzátartozói, vagy tőlük gazdaságilag függő személy,
- 3) kisiparosok, akik országuk fejlesztésében jelentős szerepet játszhatnak,
- 4) földművelő foglalkozású, vagy mezőgazdasági ismeretekkel rendelkező, vidéken lakó zsidók,
- 5) kereskedők, akiknek tevékenysége a Magyar Köztársaság számára elvesztette értékét a szocializálás folyamán,
- 6) szabad foglalkozást űzők, egyetértésben az illetékes magyar hatóságokkal, olyan mértékben, hogy távozásuk nem sértene a magyar nemzetgazdaság érdekeit,
- 7) fiatal árvák, akiknek szülei elvesztek az üldöztetésben a német megszállás alatt.

66 Kádár János.

67 A szöveget N(agy) P(éter) és Beck János jegyezték. Előbbi (1920–2010) ebben az időben külügyminisztériumi titkár, később irodalomtörténész, egyetemi tanár stb., a M. Tud. Akadémia tagja; utóbbi (1915–2001) az egykori spanyol polgárháború harcosa, a felszabadulás után külügyminisztériumi tisztségeket töltött be (miniszteri tanácsos), a Rajk-per egyik mellékperében 8 év börtönbüntetésre ítélték, 1955-ben szabadult, 1956 után nagykövet.

68 Ehud Avriel (1917–1980) hivatásos diplomata, egyidejűleg Prágába és Budapestre kinevezett követ.

69 Az eredeti szövegben kihúзва. (Szabó Csaba jegyzete.)

A továbbiakban annak a nézetnek ad kifejezést a jegyzék, hogy a terv, amely megfelel Izrael államérdekeinek a tömeges bevándorlást illetően, megegyezik a magyar kormány érdekeivel is. A kivándorlást négy hónap alatt kívánják lebonyolítani. Kifejezésre juttatja a jegyzék Izrael kormányának azt a[z] szilárd⁷⁰ elhatározását, hogy a kivándorlás kérdését kizárólag diplomáciai úton akarja rendezni és örködik – amennyiben ez hatalmában áll –, hogy ne növekedjék az illegális kivándorlás, továbbá, hogy a kivándorló csoportok közé ne csúszhassanak a Magyar Köztársaság biztonsága szempontjából veszélyes elemek.

Az ismertetett jegyzékre adott válaszómban közöltem EHUD AVRIEL követtel, hogy “Az emberiség indokait megértve a magyar kormány késznek nyilatkozik beleegyezni abba, hogy magyar állampolgárok következő kategóriái önként kivándorolhassanak Izraelbe:

1) azok a személyek, akiknek egyenes lemenő hozzátartozói Izraelben telepedtek le, és

2) azok a személyek, akiknek egyenes felmenő hozzátartozói Izraelben telepedtek le. Ami a többi kategóriát illeti, amelyeknek kivándorlása az említett levélben szerepel, a magyar kormány a jelen helyzetben nem lát lehetőséget arra, hogy a kivándorlást engedélyezze.”

Izrael követsége május 2-i szóbeli jegyzékében közölte, hogy kész a kivándorlás módozatainak megbeszélésére a tárgyalásokat megkezdeni és ezek vitelére Izrael részéről Shmuel Bentsur-Péterfi⁷¹ urat, Izrael budapesti ügyvivőjét⁷² konzulát hatalmazta fel.

(...)

(d) Nagy Péter (1920–2010) külügyminisztériumi titkár és Shmuel Bentsur / Péterfi Endre izraeli konzul megbeszélése a külügyminisztériumban,⁷³ 1949. május 25 (Részlet)

Kézirat:

Budapest, Magyar Országos Levéltár, Külügyminisztérium, általános iratok, MOL XIX–J–1–k–Izrael–29/e. 5115/1949

Kiadás:

Szabó Csaba, “Dokumentumok a zsidó kivándorlás történetéhez (1948–1953)”, *Levéltári Közlemények*, 75, no. 2 (2004), pp. 177–185, no. 6

70 Az eredeti szövegben kihúзва. (Szabó Csaba jegyzete.)

71 Shmuel Bentsur (Ben-Cur) / Péterfi Endre (1906–1973).

72 Az eredeti szövegben kihúзва. (Szabó Csaba jegyzete.)

73 Az ülésen a két tárgyaló félén kívül részt vett és a tárgyalásokba érdemben beleszólt egy belügyminisztériumi (rendőr) őrnagy is.

Nagy Péter megnyitja az ülést.

Előjáróban (...) rámutat arra, hogy a népi demokratikus Magyarország mindig nagy rokonszenvvel kísérte Izraelnek a szabadsága és nemzeti függetlensége érdekében vívott harcát, és nagy örömmel látta az e téren elért eredményeit. Hangsúlyozza, hogy a szocializmust építő népi demokratikus Magyarország – ellentétben a kapitalista államokkal – a tervszerű gazdálkodás útjára lépett, aminek folytán munkaerő szükséglettel kell számolnia, sőt, a jövőben egyre fokozódó munkaerőhiánnyal néz szembe. Mégis, mivel a zsidóság múltbeli szenvedései mélyen megindították, és tekintetbe véve az emberiség szempontjait, a magyar kormány hajlandó volt a mai tárgyalások alapjait megteremteni. Azt várja ezektől a tárgyalásoktól, hogy hozzájárulnak a két nép közötti barátság megerősödéséhez, azáltal is, hogy az érzésünk szerint Izrael részéről is nem kívánatosnak tartott illegális kivándorlás megszűnik, és e helyett az Izraelbe kivándorolni akarók törvényes úton, nyugodt lélekkel hagyhatják el Magyarország határait. – Felszólítja Izrael képviselőjét, tegyen napirendi javaslatot.

Péterfi

megköszöni a személyével és Izrael állammal kapcsolatban mondott üdvözlő szavakat. Maga is kötelességének tartotta volna, hogy elsősorban üdvözölje Magyarországot, mint amely azok az országok között volt, amelyek elsőnek ismerték el Izrael függetlenségét olyan időpontban, amikor annak kivívása még sok nehéz harcot jelentett. A továbbiakban a magyar népi demokrácia egyike volt azoknak az országoknak, amely minden esetben, ha Izrael hozzá fordult, kéréseit megértéssel fogadta és teljesítette azokat. Magyarországnak ez a magatartása felbátorítja arra a reményre, hogy most, amikor hajlandó megtárgyalni a zsidók törvényes kivándorlását – hazatérését – Izraelbe, ugyanolyan segítőkészségről fog tanúságot tenni, mint a múltban.

Engedélyt kér arra, hogy mielőtt napirendi javaslatot tenne, röviden vázolja a magyarországi zsidók Izraelbe vándorlásának már ismert problémáját Izrael szempontjából. Elsősorban rámutat arra, hogy Izraelnek, mely alig egy éve alakult és nyerte el függetlenségét, az elmúlt év alatt is nehéz harcokat kellett megvívnia, és a jövőt illetően legsúlyosabb problémája függetlenségének megtartása, amihez szükséges, hogy megkértszerezze vagy megháromszorozza zsidó lakosságának számát. Itt megemlíti, hogy egy alkalommal Rákosi⁷⁴ miniszterelnök-helyettes úr a legelősebben és a legvilágosabban hívta fel a figyelmet arra, hogy az imperialista erők hatása alatt álló arab államok nem fognak beletörödni Izrael győzelmébe, és már a fegyverszünet megkötésekor a megtorlás gondolatával foglalkoznak. Izrael léte a békétől függ, mindent el kell követnie azért, hogy a világbékét semmi se zavarja meg. Elsősorban saját érdekében arra kell igyekeznie, hogy a környező arab államok lemondjanak a megtorlás gondolatáról. Olyan törvényeket és olyan életlehetőségeket akar Izrael

74 Rákosi Mátyás (1892–1971), 1945. november 15 és 1949. szeptember 5 között miniszterelnök-helyettes, államminiszter, az MKP, illetve az MDP főtitkára stb.

biztosítani az arab kisebbség részére, hogy a környező államok arab tömegei úgy lássák, hogy a zsidók jelenléte a Közel-Keleten nem kárára, hanem hasznára van az araboknak. Rámutat ezután annak a jelentőségére, amit a zsidók számára az Izraelbe való kivándorlás lehetősége jelent. Az angol mandatáriátus alatti Palesztinába csak igen kis számban juthattak be. Most minden nehézséget vállalnak azért, hogy Izraelbe eljussanak. (...) – A zsidók kivándorlási szándékának egyik leggyakoribb motívumát említi ezután: a cionista mozgalmat, amely a zsidók kétezer éves vágyát fejezi ki. 1897 óta, amióta Baselen megalakult a cionista világszervezet, ennek a mozgalomnak voltak már kisebb gyakorlati megnyilvánulásai. Az a törekvés, hogy fel kell építeni a zsidó államot 1947-ig, Lake Success-ig,⁷⁵ a gyakorlati megvalósításig sok változáson ment keresztül. Eddig összesen 600 ezer zsidó tudott kivándorolni. A kivándorolni akarók első kategóriája a cionisták.

Egy idővel ezelőtt, tudomást szerezve arról, hogy a magyar kormány nem látja szívesen a cionista szervezet működését, ez a szervezet önként feloszlott. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy vannak olyan zsidók, akik ebben a szellemben nevelkedtek évek óta, és arra vannak beállítva, hogy Izraelben éljenek.

A kivándorolni akarók második csoportja azokból áll, akik emlékeik elől akarnak menekülni; ez a szubjektív momentum vitathatatlanul fennáll.

Egy további kategória az idősebb zsidók közül alakul, akik saját hibájukon kívül nem tudják átállítani magukat arra az új életformára, amelyet a népi demokrácia megkövetel. Ezek nem állnak szemben a nép demokrácia célkitűzéseivel, de az új körülmények között nem tudják régi foglalkozásukat folytatni (kereskedők), és nincsenek meg a fizikai adottságaik ahhoz, hogy mint fizikai munkások dolgozzanak, így a népi demokrácia számára amúgy is csak tehetélt jelentenének.

Következik az a kategória, akiknek hozzátartozói Izraelben élnek. A legtöbben az utóbbi években kerültek ki, részint Magyarországról mentek el a nyilas idők alatt, részint a munkatáborok és haláltáborok után életben maradvá ezer kerülővel jutottak ki. Soknak közülük maradtak itthon rokonaik, és humanitárius szempontokból lehetővé kell tenni, hogy a családok együvé kerüljenek.

Még egy momentumra óhajtja felhívni a figyelmet, és pedig arra, hogy a magyarországi zsidóságban van egy bizonyos feszültség, amit nem lehet másképpen levezetni, csak ha egy részének megengedik az Izraelbe való kivándorlást. Ennek a feszültségnek a megszűnése Magyarországnak, a népi demokráciának is érdeke, és úgy véli, hogy a magyar kormányzat a probléma megoldásánál nem óhajt erőszakot alkalmazni, ami kétségtelenül módjában állna, hanem hozzájárul ahhoz, hogy erő alkalmazása nélkül oldódjon meg a kérdés.

75 Falu a Long Island északnyugati csücskén, New York, 1946–1951 között az Egyesült Nemzetek székhelye, a közgyűlés itt fogadta el azt a határozatot, amely lehetővé tette Izrael Állam megalapítását.

Összegezve tehát: beszélni lehet Izrael szempontjairól; a magyar zsidóság szempontjairól; és egy bizonyos mértékig – túl a segítőkészségen – Magyarországnak is érdeke, hogy ezt a problémát megoldja. (Bár – teszi hozzá – idegen állam képviselőjének nem feladata másról, mint saját szempontjairól beszélni.) Reagálva Nagy Péternek az illegális kivándorlásról szóló mondatára, kifejti, hogy Izrael nagyon óhajtja, hogy a kivándorlás a magyar kormányzat engedélyével, rendezett formák között és minél kisebb feltűnéssel történjen, ahelyett, hogy a zsidók a határon átszökjenek. Ez óhaj mellett több szempont szól: az egyik az, hogy Magyarországgal a legjobb baráti viszonyt szeretnék fenntartani, és nem szeretnék, ha ezt bármi is megzavarná; másodsor Izrael kormánya tudni akarja, ki az, aki az országba bejön, és vagy munkaképes elemeket szeretne bevándoroltatni, vagy olyanokat, akiknek az országban eltartóik élnek. (Az illegálisan távozottakat is Bécsben vagy Salzburgban szelektálásnak vetették alá.) Harmadszor pedig az engedéllyel kivándorlók magukkal vihetik ingóságait, szerszámaikat stb., és nem érkeznek Izraelbe minden nélkül, ami nagyszámú bevándorló esetében komoly megterhelést jelent az államnak. – Hozzáfüzi még, hogy az illegális kivándorlás mintegy önmagától alakult ki, egy ember talált egy módot, ami a többi között elterjedt, intézményes segítség nélkül. – A jövőre vonatkozólag Izraelnek az a kívánsága, hogy a majd megengedett kivándorlás a legrendezettebb formában, a legnagyobb csendben történjen. Izrael azt akarja, hogy a kivándorlók Izraelbe jöjjenek, de semmi esetre sem akarja elősegíteni azoknak a kijutását, akik azzal a gondolattal foglalkoznak, hogy más országokba menjenek.

Napirendi javaslat helyett inkább ügyrendi javaslatot óhajt tenni, illetve egy kérést előterjeszteni. Azt szeretné, ha ezt a kérdést, ami már elég régen aktuális, minél hamarabb letárgyalnák, hogy mielőbb konkrét eredményre jussunk.

A kivándorlásra vonatkozólag voltak már különböző megbeszélések: az Országos Izraelita Iroda elnöke, dr. Stöckler folytatott tárgyalásokat, valamint Izrael követe is a miniszterelnök-helyettes úrral⁷⁶ és a kormány több tagjával. Benyújtottak aztán egy memorandumot, amelyben 35 000 személy kivándorlására kértek engedélyt; erre kapták a múlt hó végén azt a választ, mely szerint a magyar kormány hajlandó megtárgyalni a két kategória – a felmenő és lemenő rokonokkal rendelkezők – kivándorlását, de a jelen körülmények közt nem lát lehetőséget arra, hogy tömeges kivándorlást engedélyezhessen.

(...)

---

76 Rákosi Mátyás.

(e) Nagy Péter külügyminisztériumi titkár és Shmuel Bentsur / Péterfi Endre izraeli konzul tárgyalása, 1949. május 27 (Részlet)

Kézirat:

Budapest, Magyar Országos Levéltár, Külügyminisztérium, általános iratok, MOL XIX-J-1-k-Izrael-29/e. 5153/1949

Kiadás:

Szabó Csaba, "Dokumentumok a zsidó kivándorlás történetéhez (1948–1953)", *Levéltári Közlemények*, 75, no. 2 (2004), pp. 191–192, no. 7/a

(...) A tárgyalás során leszögeztük⁷⁷ azt, hogy Avriel követ február 17-i levele óta legalább kétezer ember – de ennek talán kétszerese is – hagyta el illegálisan Magyarországot.

Péterfi kérte a Palesztina Hivatal zárolt irattárából⁷⁸ a kivándorlásra már korábban jelentkezett személyek előre elkészített iratainak felszabadítását és kiszolgáltatását.

Péterfi újra fel kívánta vetni már az előző tárgyaláson említett kategóriák kérdését. Annak előrebocsátásával, hogy ezek tárgyalására felhatalmazásunk nincs, hajlandók voltunk eszmecserebe bocsátkozni.

A következő kategóriákat vetette fel:

- 1) szétválasztott házastárs;
- 2) egyedül maradt, családi kötelék nélküli testvérek;
- 3) gazdaságilag haszontalan és koros személyek;
- 4) vezető cionisták.

Az első két kategóriáról beszéltünk.

Ő általában a kivándorolt férjek itthon maradt feleségeinek kiengedését kérte, mire mi ezt, az 1945. április 4-e előtt kötött házasságok esetében elképzelhetőnek tartottuk. Ő kérte az időhatár 1949. január 1-ig való felemelését. A mi dátumunk alapja a deportációból kivándorolt férjek és hazatért feleségek szempontjait veszi tekintetbe. A testvérek kérdésében Péterfi azokra gondolt, ahol az egész család Izraelben, és egy testvér maradt Magyarországon. Mi ennek részletes tárgyalásába nem mentünk bele; de amennyiben tárgyalni fogjuk, úgy a munkaképtelenség orvosi bizonyítvánnyal való igazolásához vagy korhatárhoz fogjuk kötni. E két kategória kérdésének tárgyalására sürgős utasítást kérünk. Az utolsó két kategóriát nem tárgyaltuk.

A vezető cionisták kérdését Péterfi határozottan felvetette. Ezt azonban mereven elutasítottuk azzal, hogy ez nem technikai vagy humanitárius, hanem politikai kér-

77 Ti. a magyar tárgyaló fél.

78 A cionista szervezetek feloszlásakor irattápanyaguk nagyjából állami kézbe került.

dés, amelyet ott vessen fel, ahol ezt legjobbnak látja. Mi ennek tárgyalására illetékelenek vagyunk.⁷⁹

(f) Nagy Péter külügyminisztériumi titkár feljegyzése Ehud Avriel (1917–1980) izraeli követ és Rákosi Máttyás (1892–1971) miniszterelnök-helyettes–államminiszter tárgyalásairól, 1949. június (Részlet)

Kézirat.

Budapest, Magyar Országos Levéltár, Külügyminisztérium, általános iratok, MOL XIX-J-1-k-Izrael-29/e. 6131/1949

Kiadás:

Szabó Csaba, "Dokumentumok a zsidó kivándorlás történetéhez (1948–1953)", *Levéltári Közlemények*, 75, no. 2 (2004), pp. 194–196, no. 9

(...) Avriel követ bemutatkozó látogatásai során Rákosi miniszterelnök-helyettes úrnál felvetette a kivándorlás kérdését, amikor is azt a reményét fejezte ki, hogy 50 000 zsidó hagyhatja el a közeljövőben Magyarországot Izraelbe való kivándorlás céljából. Rákosi miniszterelnök-helyettes úr kijelentette, hogy ez a szám túl magas. A magyar kormány tendenciája az, hogy kivándorlást lehetőleg ne engedélyezzen, annak ellenére, hogy az izraeli kormány szempontjait megértik. Egy szűkebb körű kivándorlásról azonban szó lehet. – Ekkor jött létre Avriel követnek a külügyminiszterhez intézett levele (február 17), melyben 35 000 személy számára kér kivándorlási lehetőséget. – Joe Schwartz,⁸⁰ a Joint európai elnökének Rákosi miniszterelnök-helyettes úrnál tett látogatásakor Rákosi kijelentette, hogy a magyarországi zsidók tömeges kivándorlása Izraelbe százmillió forintnyi kiesést jelentene a magyar nemzetgazdaságnak, amit Magyarország a jelenlegi állapotában nem bír ki. Schwartz ekkor felvetette, hogy a hiány bizonyos kompenzálására megvan a lehetőség, amire azonban Rákosi nem reagált. A Joint vezetői ezután kiszámították, hogy személyenként 5 000 forintot véve (a kivándoroltakkal elvihető ingóságok értékének felső határa), ez 20 000 ember kivándorlását jelentené. Schwartz ennek alapján felkereste Vas⁸¹ miniszter urat, és ajánlatot tett neki arra, hogy Magyarország engedjen ki 20 000 embert, aminek ellenében a Joint hajlandó kétfélmillió dollárt Magyarországon a kormány szándékai szerint és rendes programján kívül közjóléti intézményekbe befektetni, hogy így ezt a hiányt fedezze. Vas miniszter úr kérésére ennek értelmében egy

79 Az iraton szerepel Rajk László (1909–1949) külügyminiszter aláírása is, közvetlenül a letartóztatása (május 30) előtti napokban.

80 Joseph Schwartz (1899–1975), 1940 és 1949 között az *American Jewish Joint Distribution Committee* európai igazgatója.

81 Vas Zoltán (1903–1983), 1945 és 1949 között a Gazdasági Főtanács titkára.

feljegyzést is adott át, melyben kérte, hogy a 45 éven felüli férfiak és a 35 éven felüli nők kivándorolhassanak.

Vas miniszter Jacobson,⁸² a Joint magyarországi vezetőjének adott választ, melyben 3–5 ezer személy kivándorlását ígérte (50 éven felüli férfiak és 40 éven felüli nők), melynek ellenében a Joint egymillió dollár kompenzációt nyújtana. – Ezzel körülbelül egy időben kapták a külügyminisztérium jegyzékét (fel- és lemenő ági rokonok) válaszul Avriel II. 17-i levelére. Amidőn ugyancsak ez idő tájban Avriel látogatást tett Berei államtitkár úrnál,⁸³ az izraeli követ kérdésére államtitkár úr azt válaszolta, hogy számot nem mondhat, mivel az ilyen fel- és lemenő ági rokonok számát ő nem tudhatja.

Péterfi konzul hangsúlyozni kívánta, hogy a tárgyalásokon az utolsó pillanatig egy zárt szám – vagy a fentebb ismertetett megállapodás – nem merült fel. Az izraeli kormánnyal való tárgyalásai alapján felhatalmazása van ugyan arra, hogy lehetőleg kisebb szövegbeni módosítások elérésével, de érdemben igent mondjon a mi javaslatunkra, azonban nem szeretné, ha formalisztikusan kezelné bármelyikünk a kérdést. Ő kijelenthetné ugyan hivatalosan, hogy az így engedélyezett szám kevés, és az izraeli kormány fenntartja magának a jogot, hogy amikor erre az időt alkalmasnak látja, újabb kérést terjesszen elő, de attól fél (!), hogy a Joint – mivel 3–5 ezer személyig kapott ígéretet – az egymillió dollárt ennek a megállapodásnak az aláírása után nem fogja felszabadítani, és szeretné elkerülni azt, hogy bármelyik oldal a másikat szerződészegéssel vádolhassa.

Válaszomban kijelentettem, hogy nekem pillanatnyilag a kérdést érdemben tovább tárgyalni nem áll módomban; a jegyzőkönyv jelen formájában a magyar minisztertanács álláspontját képviseli, melyen legfeljebb a külügyminiszter, de valószínűleg csak a minisztertanács változtathat. A Joint és Vas miniszter között lefolyt tárgyalásokról most hallok először. Szavait nem kívánom kétségbe vonni, de ha ilyen tárgyalás volt és a megállapodás végrehajtása körül a tárgyaló felek bármelyike részéről nehézség merült fel, akkor a tárgyaló felek lépjenek egymással érintkezésbe és tisztázzák a vitás kérdéseket. Én ebbe beleszólni vagy a kérdés felvetését iniciálni⁸⁴ nem tudom.

(...)

Kifejtettem, hogy a magyar kormány egy megállapodás szövegében nem legalizálhatja az illegális kivándorlást, ezért adtuk határidőként 1948. január 1-jét. Ennek ellenére az azután történt legális kivándorlók családtagjainak a kivándorlását a belügyi hatóságok ugyanúgy fogják kezelni, mint az 1948. jan. 1 előttiakat. Ami az illegális kivándorlás segélyezését illeti, így egymás közt meg kell mondani, bennünket

82 Israel Gaynor Jacobson (1912–1999). A Rajk-perrel összefüggésben őt is letartóztatták, majd kiutasították az országból.

83 Berei Andor (1900–1979), 1948-tól külügyminisztériumi államtitkár, később a külügyminiszter első helyettese, az MDP Központi Vezetőség tagja, egyetemi tanár stb.

84 Lat. "kezdeményezni".

nem nyugtatna meg túlzott mértékben az, ha annyira segítenék az illegális kivándorlást, mint azt a múltban tették, pl. konkrét és megbízható információink szerint az innen illegálisan Szlovákiába szökött zsidók számára a prágai izraeli követség minden anyagi és úti papír segítséget megadott, ami annál is különösebb, mivel a prágai izraeli követ azonos a budapestivel. Ez ellen ő élesen tiltakozott, azonban én tovább is ragaszkodtam információimhoz.

(...)

(g) Nagy Péter külügyminisztériumi titkár feljegyzése, 1949. június 27

Kézirat:

Budapest, Magyar Országos Levéltár, Külügyminisztérium, általános iratok, MOL XIX-J-1-k-Izrael-29/e

Kiadás:

Szabó Csaba, "Dokumentumok a zsidó kivándorlás történetéhez (1948–1953)", *Levéltári Közlemények*, 75, no. 2 (2004), pp. 196–199, no. 10

Ehud Avriel, Izrael magyarországi követe, bemutatkozó látogatása során Rákosi elvtársnál felvetette a magyarországi zsidóság Izraelbe való kivándorlásának kérdését, és 50 000 magyar zsidó kivándorlását kérte. Rákosi elvtárs megmondotta, hogy a magyar kormány ellenzi a tömeges kivándorlást, bár megérti az izraeli kormány szempontjait. (Péterfi konzul utólagos közlése.)

Ennek a beszélgetésnek az alapján jött létre Avriel követ febr. 17-ről keltezett személyes jegyzéke (levele) a külügyminisztériumhoz, amelyben 7 kategóriába csoportosítva 35 000 magyar zsidó kivándorlásának engedélyezését kérte. E levélre a külügyminiszter április 29-én kelt szóbeli jegyzékével válaszolt, melyben két kategória, a feles lemenő ági közvetlen rokonok kivándorlásának lehetővé tételét ígérte. A kérdés technikai letárgyalására az izraeli követség Bentsur Péterfi Endre Shmuel budapesti konzult, a magyar kormány Nagy Péter külügyminisztériumi titkárt és Sándor Imre r. őrnagyot küldte ki.

Mint később Péterfi közölte, ez alatt az idő alatt a – levél-, illetve jegyzékváltás közti időben – más tárgyalások is folytak: a Joint érintkezésbe lépett Vas Zoltán elvtárral és Rákosi elvtárs egy megjegyzéséből kiindulva a Joint felajánlott a magyar kormányoknak kétmillió dollárt investációs célokra, hogy 20 000 kivándorló által keletkező nemzetgazdasági tökekiesést kompenzáljon. Vas elvtárs válaszával egymillió dollárt fogadott el 3 000 kivándorló által okozott kiesés fejében, és ebben megállapodtak. Tudomásom szerint a Joint ezt az összeget a Nemzeti Bankba befizette, de hogy felhasználásra került-e, vagy hogy még a Joint újabb hozzájárulása szükséges-e, megállapítandó lenne.

A minisztertanács a magyar tárgyaló felek kiküldéséhez május 27-én kelt határozatával járult hozzá. Még a hozzájárulás előtt a belügyminisztérium által elkészí-

tett szempontok szerint Péterfi konzullal leültünk tárgyalni. Május 25-én és május 27-én folytattunk tárgyalásokat az előzőleg tisztázott szempontok szerint. Ezen tárgyalások alapján jött létre közös megállapodás szerint az első formális ülés június 3-án, amikor mi már egy végleges jegyzőkönyv (protocole) szöveget tettünk Péterfi konzul elé aláírásra. A jegyzőkönyv szövegét Kádár és Berei elvtársak részletesen megtárgyalták, tudomásom szerint a minisztertanács is foglalkozott vele, és utasításunk mind a mai napig az volt, hogy Péterfi ezt vagy hajlandó aláírni, vagy nem tárgyalunk tovább velük.

(...)

A június 3-án tartott ülésen Péterfi kifogásolta az ezres létszámot, holott elismerte, hogy a háromezres kategória és az azt messze túllépő illegális kivándorlás már a tárgyalások folyamán – ha a Vas-Joint-féle megállapodásra tett utalás nélkül is – többször szóba került. Elismerte azt is, hogy a kategóriákon a tárgyalások során az eredeti megállapodással, illetve jegyzékváltással ellentétben, messze túlmenő enyhítéseket alkalmaztunk. Azt mondta, hogy ilyen jegyzőkönyv aláírására felhatalmazása nincsen, engedélyt kért arra, hogy szóban konzultálhassa követét. Ehhez mi hozzájárultunk, és megállapodtunk, hogy június 8-án 24 óráig elvi választ ad, igenlő válasz esetében június 16-án 24 óráig az aláírás megtörténik. – Az első határidőt később telefonkérésre június 9-ig kiterjesztettük. Ennek ellenére Péterfi csak június 20-án jelentkezett újra, amikor közölte, hogy Tel-Avivban járt a kérdés megtárgyalására, és bár felhatalmazása van arra, hogy a jegyzőkönyvet aláírja, annak kijelentése mellett, hogy az izraeli kormány az engedélyezett számot kevésnek tartja, és fenntartja magának a jogot, hogy alkalmas időben újabb kérést terjesszen elő, – azonban nehogy később szemrehányás érhesse, már most közölni kívánja, hogy félt, hogy a Joint ezen megállapodás alapján az egymillió dollárt nem fogja felszabadítani. Ezenkívül – érzésem szerint pusztán az előbbi zsarolás enyhítésére – kisebb formális kifogásokat is felhozott (1948. január 1-es dátumot 1949. jan. 1-ig kiterjeszteni; a 11. cikket úgy szövegezzük, hogy Izrael az illegális kivándorlást nem fogja segíteni a jövőben, mint azt a múltban sem tette). Válaszomban közöltem, hogy ha a Jointnak meggondolásai vannak, azzal lépjen érintkezésbe, akivel megelőzőleg tárgyalt, és e kérdés érdemi részébe belemenni nem tudok. A többi kérdésre pedig utasításom formális. Újabb kérdésére azt válaszoltam, hogy természetesen nincs akadálya annak, hogy Avriel követ felkeresse a politikai államtitkárt vagy külügyminisztert. Ehhez még hozzáteendő az AFP-nek⁸⁵ június 21-én kelt Tel-Aviv-i jelentése, mely szerint Moshe Sharret⁸⁶ izraeli külügyminiszter a parlamentben megtámadta Magyarországot és Romániát, mert nem engedélyezik a zsidók kivándorlását, “mivel imperialista ügynököknek tartják őket”. Végül kijelentette: “Izrael nem ad támogatást senkinek sem, aki meg akarja szegni annak az országnak a törvényeit, amelyben lakik, de reméli, hogy az országok

85 Agence France-Presse, francia hírügynökség.

86 Recte: Moshe Sharett (1894–1965), a későbbi miniszterelnök.

kormányai össze fogják egyeztetni törvényeiket az izraelitáknak igazságos jogával, hogy Izraelbe, hazájukba költözhessenek.”

Megítélésem szerint az izraeli kormány az általunk megszabott keretek közt a tárgyalásokba csak azért ment bele, hogy az illegális cionista kivándorlás egy részének legutóbbi felgöngyölítése során dezorganizált szervezeteiket ez alatt az idő alatt rendbe hozhassák, és előkészítsék az ettől “független, spontán” további illegális kivándorlást. Úgy látom, hogy ennek a reményét továbbra sem vesztették el, ha ma is hajlandók a szerződést aláírni. Megítélésem szerint a megállapodás minden egyes pontjához ragaszkodnunk kell: a létszámhoz a fentebb elmondottak miatt; az 1948. január 1-jei határidőhöz azzal az indoklással, hogy mi illegális kivándorlást ezen az időponton túl szankcionálni hajlandók nem vagyunk, és esetleg azzal a szóbeli ígérettel (melyet felhatalmazással már magam is megtettem, s melyet miniszter úr, ha helyesnek látja, megerősíthet), hogy ezen időpontot túl legálisan kivándorolt személyek fenti kategóriákba sorolt hozzátartozói kérését, amennyiben azok a legális kivándorlás tényét bizonyítani tudják, ugyanolyan elbírálásban részesítjük, mint a többi kivándorlási kérelmet.

(...)

(h) Az MDP Központi Vezetőség Titkárságának határozata a zsidó kivándorlás tárgyában, 1949. július 19

Kézirat:

Budapest, Magyar Országos Levéltár, MDP KV Titkárság, MOL M-KS 276.f.54/55. öe.

A Titkárság 1949. július 27-i ülésének jegyzőkönyve (Részlet), p. 1, p. 7 (Gépelt, Rákosi Mátyás által hitelesített jegyzőkönyv, tisztázat)

Kiadás:

Szabó Csaba, “Dokumentumok a zsidó kivándorlás történetéhez (1948–1953)”, *Levéltári Közlemények*, 75, no. 2 (2004), pp. 200–201, no. 11

Jelen vannak: Rákosi (Mátyás), Gerő (Ernő),⁸⁷ Farkas (Mihály), Kádár (János), Horváth (Márton),⁸⁸ Kovács (István)⁸⁹ és Donáth (Ferenc)⁹⁰ elvtársak;

2. pontnál meghívott: Berei (Andor) és Vas (Zoltán) elvtárs.

87 Gerő Ernő (1898–1980), az ülés időpontjában államminiszter, az MDP főtitkár-helyettese stb.

88 Horváth Márton (1906–1987), a *Szabad Nép* felelős szerkesztője, a Politikai Bizottságnak tagja, de a Titkárságnak nem.

89 Kovács István (1911–2011), az ülés időpontjában az MDP Központi Vezetőség szervezési osztályának vezetője, a Politikai Bizottság pótagja.

90 Donáth Ferenc (1913–1986), az MDP Központi Vezetőségének tagja, 1948 és 1951 között a Főtitkársági Iroda vezetője.

Feljegyzés

az izraeli kivándorlás kérdéséről.

A magyarországi zsidók kivándorlásának kérdéséről Izrael képviselőivel folytatott tárgyalások során május hó végén egy jegyzőkönyvtervezet jött létre, mely szerint a magyar kormány legfeljebb 1 000 személynek Izraelbe történő önkéntes kivándorlásához járulna hozzá. A régi titkári határozatok alapján ezt az 1 000 személyt az alábbi kategóriák szerint kellene összeválogatni:

a) az 1948. jan. előtt Izraelben letelepülő személyek fel- és lemenő egyenes ági rokonai,

b) a 10 éven aluliak, ha őket eltartó testvérük Izraelben telepedett le,

c) olyan férjes nők, akik házasságukat 1945. ápr. 1 előtt kötötték, és akiknek férje Izraelben telepedett le,

d) 60. életévüket betöltő férfiak feleségeikkel.

Nem számítanak be a kontingensbe 40 vezető cionista és családjaik, akik kivándorlását ugyancsak engedélyeznénk. A jegyzőkönyvtervezetet Izrael kormány megbízottai végül is nem voltak hajlandók aláírni, és Izrael követe hivatkozva Vas Zoltán elvtárs és a Joint képviselői között folytatott tárgyalásokra is, szorgalmazza, hogy a megállapodás legalább 5 000 magyarországi zsidó kivándorlását tegye lehetővé.

Javasoljuk, hogy az eredeti jegyzőkönyvben tervezett 1 000 személyes keretet emeljük fel 3 000-re, amiből 2 000 a d) kategóriára, vagyis az idős és munkaképesség szempontjából már kevésbé fontos korosztályra essen. További engedményként hozzájárulhatnánk ennél a kategóriánál a korhatárnak 55. életévre való leszállítására, kifejezetten fenntartva azt a jogunkat, hogy a kivándorlásra jelentkezők egyéni elbírálása során a magyar kormány visszatartsa azokat a magas szakképzettséggel vagy szaktudással rendelkező egyéneket, akik Magyarországon való további munkájának nemzetgazdasági szempontból különös jelentőséget tulajdonítunk.

Megjegyezzük, hogy a fennálló szabályok értelmében a Magyarországról kivándorló zsidók személyenként 5 000 Ft értékű ingóságot, 2 000 Ft értékű ékszert és 10 \$ értékű külföldi pénzt vihetnek magukkal. Figyelembe kell venni természetesen az értéktárgyak illegális kicsempészésének veszélyét is.

(i) Kivándorlási egyezmény a Magyar Népköztársaság és Izrael Állam között, 1949. október 20

Kézirat:

Budapest, Magyar Országos Levéltár, Külügyminisztérium, általános iratok, MOL XIX-J-1-k-Izrael-29/e

Kiadás:

Szabó Csaba, "Dokumentumok a zsidó kivándorlás történetéhez (1948–1953)", *Levéltári Közlemények*, 75, no. 2 (2004), pp. 211–214, no. 14/b

A Magyar Népköztársaság és Izrael Állam kormány megbízottai Budapesten tárgyalást folytattak és az alábbiakban állapodtak meg:

1. cikk

1) A jelen jegyzőkönyv 2., 3. és 4. cikkében felsorolt kategóriák által érintett személyek közül legfeljebb 3 000 személy kivándorlása jöhet számításba.

2. cikk

1) A Magyar Népköztársaság kormánya hozzájárul ahhoz, hogy a Magyar Népköztársaság területéről kivándorolt s 1948. január 1 előtt Izrael állam területén letelepedett személyek fel- és lemenő egyenes ági eltartott rokonai Izrael Államba kivándorolhassanak.

3. cikk

1) A Magyar Népköztársaság kormánya hozzájárul ahhoz, hogy azok a 10. életévüket be nem töltött magyar állampolgárok, akiknek eltartó édes testvérük 1948. január 1 előtt Izrael Állam területén telepedett le, Izrael Államba kivándorolhassanak, amennyiben Magyarországon ellátásukról gondoskodó rokonuk nincs és eltartásukról gondoskodni nem lehet.

4. cikk

1) A Magyar Népköztársaság kormánya hozzájárul ahhoz, hogy azok a férjes nők, akik házasságukat Magyarországon 1945. április 4 előtt kötötték, és akiknek férje ezen időpont után Magyarországon területén nem tartózkodott, és 1949. január 1 előtt Izrael Állam területén telepedett le, Izrael Államba kivándorolhassanak.

5. cikk

1) Amennyiben a 2., 3. és 4. cikkek hatálya alá eső és kivándorlásra engedélyezett személyek száma nem érné el a 3 000-t, a Magyar Népköztársaság kormánya hozzájárul ahhoz, hogy azok az 55. életévüket betöltött magyar állampolgárok, akik ebbeli szándékukat nyilvánítják – függetlenül attól, hogy van-e Izraelben letelepedett családjuk vagy sem – Izrael Államba kivándorolhassanak.

2) Amennyiben az 1) pont által érintett személy nő férfi, úgy feleségének kivándorlása csak abban az esetben jöhet számításba, ha a házasság Magyarországon 1949. január 1 előtt kötött.

3) Az 1) pont által érintett személyektől származó 12 éven aluli gyermekek apjukkal kivándorolhatnak; 12. életévüket betöltött kiskorúak csak abban az esetben, ha ebbeli elhatározásukat kinyilvánítják.

6. cikk

1) A Magyar Népköztársaság kormánya hozzájárul ahhoz, hogy az 1. cikkben meghatározott 3 000 főn kívül — legfeljebb 40 — olyan magyar állampolgár kivándorolhasson, akik az önmagát felosztatott Magyar Cionista Szövetség vagy valamelyik taggyeületének felső vezetőségéhez tartoztak.

2) Az 1) pont által érintett személyek feleségeiket és kiskorú gyermekeiket – amennyiben ezek ilyen akaratukat nyilvánítják – magukkal vihetik.

7. cikk

1) A 2. és 4. cikkben meghatározott személyek kivándorlási kérelmük jogosultságának igazolására kérelmükhöz az alábbi okmányokat kötelesek csatolni:

(a) Mindazokat a személyi okmányokat, melyek a megkívánt rokonsági fokot igazolják.

(b) A magyar helyi hatóságok igazolását arról, hogy a (c) pontban megjelölt személy mikor hagyta el utolsó magyarországi lakását (helyhatósági bizonyítvány).

(c) Izrael Állam igazolását arról, hogy az Izraelben letelepedett rokon mikor telepedett le, hol tartózkodik és mivel foglalkozik.

2) A 3. cikkben érintett személyek kivándorlási kérelmük jogosultságának igazolására kérelmükhöz csatolni kötelesek az 1) pontban megjelöltekén kívül mindazon okmányokat, amelyek igazolják azt, hogy Magyarországon eltartó rokonuk nincsen. (Szülők halotti levele; nevelőintézet, menhely igazolása.)

3) A 6. cikkben érintett személyek kivándorlási kérelmük jogosultságának igazolására csatolni kötelesek a Belügyminisztérium egyesületi osztályának igazolását arról, hogy a 6. cikk 1) pontjában említett valamelyik egyesület felső vezetőségéhez tartoztak.

8. cikk

1) A 2., 3., 4., 5. és 6. cikkben szereplő személyek kivándorlási szándékuk esetén az IBUSZ-hoz⁹¹ fordulnak és vele személyszállítási szerződést kötnek.

2) A 7. cikkben szereplő igazolások, az IBUSZ szállítási szerződése, valamint a kivándorláshoz szükséges összes szabályszerű okmány becsatolásával kérelmeiket a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága útlevél osztályához nyújtják be.

3) A benyújtott kérelmeket a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága útlevél osztálya egyénileg bírálja felül, és a kivándorlás engedélyezése esetén a kérelmező személyek számára egyéni vagy kollektív (csoportos) kivándorló útlevelet állít ki.

9. cikk

1) A tárgyaló felek megállapodtak abban, hogy a jelen megállapodásban foglaltak, valamint a megállapodás ténye hirdetés, sajtótermék, rádióközlemények, vagy csoportos megbeszélés útján nem propagálható.

2) A tárgyaló felek megállapodtak abban, hogy a kivándorolni szándékozók felvilágosítását, a kivándorlás előkészítését és technikai lebonyolítását kizárólag az IBUSZ végezheti, s ezzel semmiféle társadalmi vagy hitfelekezeti egyesület vagy intézmény nem foglalkozhat.

(...)

11. cikk

1) A Magyar Népköztársaság Kormánya és Izrael Állam Kormánya kijelentik, hogy a magyar állampolgároknak Izraelbe történő kivándorlása csak törvényes úton

⁹¹ Idegenforgalmi, Beszerzési, Utazási és Szállítási Rt.

történhetik; a törvénytelen (illegális) kivándorlást a megállapodást létesítő felek el-
lenzik, és azt semmiféle formában nem támogatják.

12. cikk

1) Készült Budapesten két eredeti példányban, magyar és héber nyelven.

2) eltérés esetén az eredeti magyar példány az irányt adó.

3) A jelen jegyzőkönyvben foglaltak az aláírás napján életbe lépnek.

Kelt Budapesten, 1949. évi október hó 20. napján.

(j) Az 1950. máj. 17-én indított izraeli kivándorló IBUSZ-különvonat hi-
vatalos kísérőjének jelentése a külügyminisztériumnak, 1950. június 2

Kézirat:

Budapest, Magyar Országos Levéltár, Külügyminisztérium, általános iratok, MOL XIX-J-
1-k-Izrael-29/e. 022463/1950

Kiadás:

Szabó Csaba, "Dokumentumok a zsidó kivándorlás történetéhez (1948–1953)", *Levéltári
Közlemények*, 75, no. 2 (2004), pp. 219–221, no. 16

A különvonat 250 személlyel máj. 17-én reggel 8 órakor a Keleti pu.-ról indult el
újtárra. A 250-es létszámon kívül az izraeli követség részéről Walter Josef követségi
megbízott utazott a vonaton, aki diplomáciai útlevéllal rendelkezett. Nem kísérte
végig a vonatot, hanem a határ után Gramat Neusiedelnél⁹² leszállt. Az utasoknak,
249 személynek kollektív útlevele volt, 1 személy pedig, egy 13 éves kisfiú egyéni
útlevéllal rendelkezett. Hegyeshalom határállomásra délben érkezünk, ahol a vizs-
gálat rögtön meg is kezdődött és a legnagyobb rendben, aránylag rövid idő alatt le is
folytatódott. A vizsgálatot a vonat elején és végén egyszerre kezdték meg, ami lényeg-
esen meggyorsította a folyamatot. Könnyebbséget jelentett ez alkalommal a vizs-
gálobizottságnak, hogy az utasok tipizált és leblombált⁹³ KÖZÉRT⁹⁴ étcsomagokat
vittek magukkal, amit a vizsgálat után kaptak kézhez.

Este 7 órakor indultunk tovább Hegyeshalomról, és a vonatba felszálló osztrák
határvizsgáló közegek csakis az útlevélvizsgálatra szorítkoztak.

Gramat Neusiedel állomásonál hozzánk csatlakozott az osztrák izraeli két kísérő,
egy férfi és egy nő, akik egész Velencéig velünk utaztak. Az éjszaka folyamán zsem-
lét, almát és forró teát kaptak az utasok, amelyre szükségük is volt, mert a tipizált
csomagokban inkább konzervféle olyan étel volt, amely alkalmatlan volt a vonat-
ban való elfogyasztásra. Semmeringnél⁹⁵ léptük át a Szovjet zónahatárt, ahol átad-

92 Gramatneusiedl, Bécsből délre, közvetlenül a magyar határnál (Ausztria).

93 Értsd: leblombált.

94 Állami élelmiszer-boltlátozat.

95 Niederösterreich és Steiermark határán (Ausztria).

tuk az útleveleket és listákat a szovjet határvizsgáló bizottságnak. A vizsgálat 3 óra hosszat tartott, mert az utasok nagy része az éjszaka folyamán helyet cserélt, főként azért, hogy a nők és a gyermekek kényelmesebben alhassanak, és így a személyeket egyenként meg kellett keresni. A listák, mint a statisztikai kimutatások, hogy hány férfi, nő és gyermek utazik a csoportban, jóknak és könnyen áttekinthetőknak bizonyultak. Ugyanez vonatkozik a kollektív útlevel formájára, amit a határvizsgálók kitűnőnek találtak. Másnap délelőtt értük el Tarvisionál az olasz határt. Itt megkezdődött az olasz határvizsgálat, ami szintén elég gyorsan és a legnagyobb rendben folyt le. Tarvisionál ismét gondoskodott az izraeli kirendeltség forró kávéról, tejről és egyéb éleletről az utasok részére. A határ elhagyása után az utasok számára kiutalt, de nálunk lévő, személyenként 3 \$ összegeket nyugta ellenében egyenként kiosztottuk. Az utazás további része most már egész Velencéig zavartalanul és simán folyt le. Este 7 órakor értük el Velencét, ahol az izraeliek ottani küldöttsége tudomásunkra hozta, hogy a hajó, amire az utasoknak át kell szállniuk, csak aznap este 10 órakor fog megérkezni, így az utasoknak ezt az éjszakát is vonatban kell eltölteniük. Az utasok ebbe bele is nyugodtak, természetes, hogy az állomáson rendőrkordon vigyázott a vonatra, és senki sem hagyhatta el az állomás területét. A meleg vacsora kiosztása után mindenki nyugovóra tért. Másnap délelőtt megkezdődött a poggyász átszállítása a most már kikötőbe érkezett Komemiut nevű izraeli hajóra,⁹⁶ és délután 2 órakor az utasok beszállása délután 4-ig befejeződött. Az utasok teljes létszámmal behajóztak, és a hajó vasárnap, máj. 21-én elindult útjára.

(k) Az Izraeli Követség szóbeli jegyzéke a magyar külügyminisztériumnak a kivándorlás tárgyában, 1953. július 13

Kézirat:

Budapest, Magyar Országos Levéltár, Külügyminisztérium, általános iratok, MOL XIX-J-1-k-Izrael-29/e. 08188/1953

Kiadás:

Szabó Csaba, "Dokumentumok a zsidó kivándorlás történetéhez (1948–1953)", *Levéltári Közlemények*, 75, no. 2 (2004), pp. 223–224, no. 18

(...) A mellékelt listák a Magyar Népköztársaság és Izrael állam köztörténeti létrejött egyezményben megállapított 3 000-es kivándorlási keretre vonatkoznak.

96 A Komemiut, "állam" nevű hajó rendszeresen bevándorló utasokat szállított, 1948 előtt illegális bevándorlókat.

Lista száma:	Csoportszám:	Kivándorlás kelte:	Személyek száma:
1.	I.	1950. IV. 16	220
2.	II.	„ V. 17	250
3.	III.	„ VI. 20	312
4.	IV.	„ VII. 19	404
5.	V.	„ VIII. 14	277
6.	VI.	„ IX. 6	390
7.	VII.	1951. II. 12	378
8.	VIII.	„ VI. 30	202
9.	IX.	„ XII. 5	215
10.	X.	1952. VIII. 12	111
11.	XI.	Különböző időpontokban, egyéni útlevelel	8
		Összesen:	2 767

A fenti listákban feltüntetett személyeken kívül kivándoroltak még:

az V. csoporttal	1950. VIII. 14-én	82
a VI. „	„ IX. 6-án	19
a VII. „	„ 1951. II. 12-én	23
a VIII. „	„ VI. 30-án	5
a IX. „	„ XII. 5-én	7
a X. „	1952. VIII. 12-én	1
	összesen:	137 személy,

kiknek névsora az illető listák végén, külön sorszámmal van feltüntetve, és amely személyek közül 120 az előnyben részesített cionista vezetők 40-es csoportjából adódik (az egyezmény 6. pontja alapján).

A külön sorszámmal feltüntetett 1(3)7 személy részére a magyar hatóságok útlevelet adtak ki, azok a fenti csoportokkal el is indultak, azonban nevezettek nem az Izraeli Követség terjesztette fel, miért is a két kategória (120 + 17) nem számolandó el az egyezményben biztosított 3 000-es keret terhére.

Amidőn a Követség arra kéri a t. külügyminisztériumot, hogy az egyezmény értelmében még hátralevő és régen megígért útlevelek kiadását szorgalmazni szíveskedjék, megragadja az alkalmat, hogy a magyar külügyminisztériumot megkülönböztetett nagyrabecsüléséről biztosítsa.

(I) A VII. Kerületi Tanács VB⁹⁷ Igazgatási Osztályának jelentése a Fővárosi Tanács VB Egyházügyi előadójának a zsidó kivándorlással kapcsolatban tapasztalható hangulatról, 1953. október 31

Kézirat:

Budapest, Budapest Főváros Levéltára, Budapest Fővárosi Tanács VB Egyházügyi Hivatal – általános iratok, BFL XXIII. 134. 1953 (5. doboz)

Kiadás:

Szabó Csaba, "Dokumentumok a zsidó kivándorlás történetéhez (1948–1953)", *Levéltári Közlemények*, 75, no. 2 (2004), pp. 226–227, no. 20

(A) Magyar Köztársaság Kormánya és Izrael Állam Kormánya között régebben megállapodás jött létre 3 000 zsidó vallású egyén áttelepülésére Izrael Államba. Ebből a létszámból eddig kb. 2 785 fő legális úton az elmúlt esztendőben kivándorolt. A nemzetközi helyzetben beállott feszültség következtében a további kivándorlás elakadt, és most került sor arra, hogy f. év november 15-ig a fennmaradó 215 fő, 82 család kivándorlását engedélyezzék.

A kivándorlást az IBUSZ és a BM útlevél osztálya bonyolítja le. Megállapítható, hogy a kivándorlók összetétele (a) vallásosabb rétegekből tevődik ki, és általában olyanok, akiknek hozzátartozói már régebben Izrael államban élnek. A kivándorlók között az Izr. Orthodox Hitközség néhány alkalmazottja is szerepel. Pl. Bohrer Jakab ismert textiláru volt nagykereskedő, a Hitközség elöljárója, továbbá, két rabbi és egy párttag.

1) A kerület zsidó lakosainak körében az a hit van elterjedve, hogy további kivándorlás lehetséges, mert a BM útlevél osztálya ilyen kérelem elől nem zárkózik el. Megállapítható az, hogy az útlevél osztály előtt sorban állások vannak.

2) A fentiekkel ellentétben az utóbbi napokban 20–40 (fős) turnusokban érkeznek legális úton visszavándorlók Izraelből a kerületünkbe, akik belátták azt, hogy ott a helyzetük tűrhetetlen, éheztek. Azonban óvatosságból kitűnik az a körülmény is, hogy a fiatalabb korosztálybeliek Izrael hadseregében katonai szolgálatot teljesítettek Izrael, Amerika és angol tisztek kiképzésével, mely esetben a kellő óvatosság szükséges. (Kémelhárítás.)

3) A kerület munkás lakossága körében viszont bizonyos fokú antiszemita hangulatot lehet hallani, amikor ezek az áruló zsidó vallású egyének a párttagságukat is odadobva külföldre távoznak. Mindent összevetve ezek voltak tapasztalhatók a fentiekkel kapcsolatban.

Kérem a Városi Tanács VB Egyházügyi főelőadóját, hogy az Izr. Imaházakat, amely(ek) lakásokban van(nak), a kerület dolgozóinak ajánlják fel.

(...)

---

97 Végrehajtó Bizottság.

(m) Boldoczki János (1912–1988) külügyminiszter feljegyzése Nagy Imre (1896–1958) miniszterelnök⁹⁸ részére a zsidó kivándorlással kapcsolatban, 1953. november 17

Kézirat:

Budapest, Magyar Országos Levéltár, Rákosi Mátyás titkár iratai, MOL M-KS 276.f. 65/184. öe., p. 170–173

Kiadás:

Szabó Csaba, "Dokumentumok a zsidó kivándorlás történetéhez (1948–1953)", *Levéltári Közlemények*, 75, no. 2 (2004), pp. 228–229, no. 21

699/R.T./19537

B. J. Rendkívül titkos!

Nagy Imre elv.

Készült: 3 példányban

953. nov. 19.

Boldoczki János

Feljegyzés

Az izraeli kormánnyal még 1949-ben megállapodást kötöttünk, melynek értelmében engedélyeztük 3 000 zsidó származású magyar állampolgár Izraelbe való kivándorlását. A megállapodás értelmében kivándorlók utolsó 210-es csoportjának kiutazása most van folyamatban.

A Budapestről nemrég eltávozott Avner⁹⁹ izraeli ügyvivő a külügyminisztériumban tett látogatásai során ismételten hangsúlyozta, hogy "az izraeli kormánynak elkövetett szándéka elősegíteni a világon valamennyi zsidónak a kivándorlását Izraelbe, akik ott akarnak letelepedni". Ugyanakkor több ízben kifejezte sajnálkozását afelett, hogy az izraeli kormánynak ez a törekvése "a magyar kormány részéről nem talált megértésre". Hivatkozott arra, hogy a többi népi demokratikus országok (pld.: Lengyelország) ezt a kérdést sokkal liberálisabban kezelik.

Ugyancsak Avner ügyvivő a politikai főosztály vezetőjénél tett látogatása alkalmával hosszasan fejtegette, hogy tudomása szerint "Magyarországról 30–40 000 zsidó ki akar vándorolni Izraelbe. Sem propagandával, sem neveléssel nem lehet kiirtani ebből a 30–40 000 zsidóból a szándékot, hogy hozzájáruljon a zsidó állam építéséhez". Hivatalosan, jegyzék formájában ugyan az izraeli kormány ezt a kérdést még nem vetette fel, de az izraeli sajtó a kérdést – ha szórványosan is – napirenden tartja, és a sajtó állásfoglalása, melyet nyilvánvalóan a kormány inspirál, Avner ügyvivő kijelentéseit és demarsait alátámasztja. Tekintettel:

a) az általános nemzetközi helyzetre;

98 Nagy Imre 1953. július 4 és 1955. április 18 között volt a minisztertanács elnöke.

99 Gershon Avner (1919–1991) *chargé d'affaires*, 1952 és 1954 között volt akkreditálva Bulgáriába és Magyarországra.

b) arra, hogy a Magyarországból Izraelbe kivándorolni óhajtó zsidó származású magyar állampolgárok jelentékeny részének Magyarországon maradásához, szociális származásuk és politikai beállítottságuk következtében, népi demokráciánknak különösebb érdekei nem fűződnek;

c) arra, hogy a kivándorolni óhajtók egy részének kiengedése újabb hozzájárulást jelentene a nemzetközi feszültség enyhüléséhez és nevezetesen Izrael állammal való viszonyunk jelentékeny mértékben való megjavulásához,

a külügyminisztérium időszerűnek tartja annak megfontolását, hogy – amennyiben általános nemzetközi politikai szempontok nem szólnak ellene, ami természetesen illetékes helyen megfelelő tájékozódást tesz szükségessé – nem volna-e lehetséges és kívánatos ezen a vonalon további engedményeket tenni és a kivándorolni óhajtók egy részének kiutazását engedélyezni. Ez történhetne oly módon, hogy amikor izraeli részről a kérdést legközelebb újra felvetik, az újabb kérésre kedvezően reagálnánk, de véleményem szerint az is megfontolandó lenne, hogy nem volna-e célszerű nekünk magunknak tenni megfelelő kezdeményező lépést ebben az irányban, aminek nézetem szerint kedvező nemzetközi visszhangja lenne.

Budapest, 1953. november 17

(Boldoczki János)

(n) Rákosi Mátyás¹⁰⁰ feljegyzése a zsidó kivándorlással kapcsolatban, 1953. november 22

Kézirat:

Budapest, Magyar Országos Levéltár, Rákosi Mátyás titkár iratai, MOL M-KS 276. f. 65/184. öe., p. 177–178

Kiadás:

Szabó Csaba, "Dokumentumok a zsidó kivándorlás történetéhez (1948–1953)", *Levéltári Közlemények*, 75, no. 2 (2004), p. 229, no. 21/a

Bizalmas

Nagy e.¹⁰¹ Boldoczki e.

- 1). A kérdést nem lehet a palesztinai kormány¹⁰² szája íze szerint kezelni.
- 2) Le kell valamikor zárni a kérdést; úgy tudom, a népi demokráciák már lezárták.
- 3) Ilyen nagy számú kivándorlási mozgalom belső kihatásai károsabbak lehetnek,

100 Állami tisztsége ebben az időpontban: az Elnöki Tanács tagja. Egyébként az MDP első titkára.

101 Elvtárs.

102 Értsd: Izrael Állam kormánya.

mint az a kevés haszon, hogy a feszültség csökkent Magyarország és Palesztina¹⁰³ között.

4) Valamely szerv, talán az ÁEH¹⁰⁴ és a belügymin(isztérium) illetékes osztálya készítsen számunkra e kérdéstről jelentést.

53-XI-22.

R

Farkas¹⁰⁵ e-nek

Egyetértek Rákosi elvtárs véleményével

Farkas

XI/25

(o) A hírszerzés jelentése Rákosi Mátyásnak a zsidó kivándorlással kapcsolatban, 1953. december 7

Kézirat:

Budapest, Magyar Országos Levéltár, Rákosi Mátyás titkár iratai, MOL M-KS 276. f. 65/184. öe., p. 174–176

Kiadás:

Szabó Róbert, *A kommunista párt és a zsidóság Magyarországon (1945–1956)* (Budapest: Windsor Kiadó, 1995),¹⁰⁶ pp. 313–315, no. 8

Györi Szabó Róbert, *A kommunista párt és a zsidóság Magyarországon (1945–1956)* (Budapest: Windsor Kiadó, 1997²), pp. 335–337, no. 8

Szabó Csaba, "Dokumentumok a zsidó kivándorlás történetéhez (1948–1953)", *Levéltári Közlemények*, 75, no. 2 (2004), pp. 230–232, no. 21/c

Belügyminisztérium

IV. osztály

TITKOS

Nyt. sz. 82-15510/1953

A Magyarországon élő zsidó származású személyek száma kb. 103 000. Ebből kb. 93 000 tartozik az ún. neológ irányzathoz, míg kb. 10 000 az ún. orthodox tagozathoz. A neológ tagozatból azonban csupán kb. 20 000 személy van, aki magát a zsidó egyházhoz tartozónak vallja. Ennyi az egyházi adót fizetők száma.

103 Értsd: Izrael Állam.

104 Állami Egyházügyi Hivatal.

105 Farkas Mihály.

106 Kéziratban a (szak)dolgozat címe: *A kommunista párt és a zsidókérdés Magyarországon* (1994). A 3. kiadásban: *A kommunizmus és a zsidóság Magyarországon 1945 után* (Budapest: Gondolat, 2009).

Az útlevel osztály adatai szerint ez ideig kb. 3 300 személy kapott útlevelet Izrael államba való kivándorlás céljából.

Adataink szerint a kivándorlás szándéka a zsidóság kb. 10 %-ánál áll fenn. A két vallási tagozat között ez a következőképpen oszlik meg. Az aktív, magát zsidó vallásúnak tekintő személyek kb. 10 %-a kíván kivándorolni – a neológ tagozatból – összesen kb. 2 000 fő. Az orthodox tagozatnak kb. 75–80 %-a foglalkozik a kivándorlás gondolatával, tehát kb. 8 000 fő.

(...)

A kivándorlási szándékot előidéző okok a következőkben foglalhatók össze:

1) Vallási meggyőződés és az ezt alátámasztó cionista propaganda. Ehhez járul az a körülmény, hogy jelenleg többségük olyan munkafeltételek mellett dolgozik, amely nem teszi lehetővé a szombati munkaszünet megtartását.

2) A népi demokratikus fejlődés eredményeképpen, a kategória jelentős része – korábbi elfoglaltsága miatt – gazdaságilag hátrányos helyzetbe került.

3) A Magyarországon élő zsidóság egy jelentős részének legközelebbi hozzátartozói Izrael államban élnek. Ezek egy része a felszabadulás után legálisan vagy illegálisan hagyta el az országot. Más részük deportálásból vissza sem térve, egyenesen a németországi lágerekből távozott külföldre.

A kivándorlási tervvel foglalkozó személyek túlnyomó többsége politikailag élesen szemben áll a népi demokráciával. Különösen vonatkozik ez az orthodox tagozathoz tartozó zsidóságra, amelynek jelentős része gazdasági manipulációkkal foglalkozik, illegális kapcsolatot tart fenn a bécsi orthodox központokkal. Gazdasági üzemeikhez aktívan felhasználják az imperialista országok budapesti követségeinek diplomátáit.

Ellenséges politikai beállítottságukat jelentősen fokozza az izraeli követség által irányított, széles kiterjedésű cionista propaganda. A követséghez fűződő kapcsolatuk révén – az ellenforradalmi propaganda mellett – az aknamunka más formáját is alkalmazzák. Adataink szerint az izraeli követség, felhasználva a velük kapcsolatot tartó réteg kivándorlási szándékát, igénybe veszi azokat bizalmas adatok megszerzésére is.

Politikai szembenállásukat fokozza az a körülmény, hogy a közöttük elterjedt hírek szerint más népi demokráciákban (lengyel, román) a kivándorlás kérdése már évekkal ezelőtt rendeződött.

A kivándorlással foglalkozó személyek többsége nem vesz részt a termelő munkában, és gazdasági szempontból fontos szakképzettséggel nem rendelkezik. A volt nagy- és kiskereskedők, kisiparosok jelenleg kisebb ipari termelőszövetkezetekben dolgoznak. Ezek többsége gazdasági szempontból ugyancsak jelentéktelen iparágakkal foglalkozik (pl. papucskészítés, gyermekjátékgyártás stb.).

A fentiek alapján megállapítható, hogy az országban kb. 10 000 olyan zsidó személy él, akik kivándorlási szándékkal foglalkoznak. Figyelembe véve a kategória foglalkozás szerinti megoszlását, ellentétes politikai állásfoglalását, a termelő mun-

kában elfoglalt jelentéktelen szerepét, valamint azt, hogy aktiv kivándorlási szándékkal a zsidóság egy bizonyos rétegét állandó nyugtalanságban tartja, nem látszik akadálya annak, hogy kivándorlási törekvéseik kielégítést nyerjenek.

Rajnai Sándor¹⁰⁷
Államvédelmi őrnagy
IV. osztály

261

Egyezmény a Magyar Köztársaság Kormánya és a Magyarországi Izraeliták Országos Irodája – a Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitfelekezet Központi Irodája között

1948. december 7

Magyar Közlöny, 1948, no. 271 (1948. december 10), pp. 2–4¹⁰⁸

Újabb kiadás:

Seifert Géza (1906–1976),¹⁰⁹ “Az Egyezmény 25. évfordulójára”, in: *Évkönyv, 1973/74* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1974), pp. 3–37

Balogh Margit & Gergely Jenő, szerk., *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005 (Dokumentumok)* (História Könyvtár: Okmánytárak, 2) (Budapest: História – MTA Történettudományi Intézet, 2005), pp. 874–879, no. 184: “A magyar kormány és az izraelita hitfelekezet képviselőinek egyezménye a hitfelekezet helyzetének újrarendezéséről”

Irodalom:

Csorba László, “Izraelita felekezeti élet Magyarországon a vészorszaktól a nyolcvanas évekig (1945–1983)”, in: Lendvai L. Ferenc, Sohár Anikó & Horváth Pál, szerk., *Hét évtized a hazai zsidóság életében*, II (Vallástudományi tanulmányok, 5) (Budapest: MTA Filozófiai Intézet, 1990), pp. 61–190, kül. p. 115 skk.

---

107 Rajnai Sándor (1922–1994), abban az időben a belügyminisztérium Államvédelmi Hatóság IV., belső reakció elhárítása főosztályának vezetője. Később is vezető belügyi elhárító tisztségeket töltött be, a moszkvai magyar nagykövetség tanácsosa (1962–1964) volt, vezérőrnagyi rangot kapott (1968), majd moszkvai nagykövet (1982–1989) lett. 1992-ben Izraelbe, majd onnan az Egyesült Államokba települt át.

108 Az Egyezmény, az 1968. évi (részleges) módosítással, 1990 tavaszáig volt hatályban.

109 Ügyvéd, 1960-tól haláláig a Magyar Izraeliták Országos Képviseletének (MIOK) elnöke, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának tagja. Az Egyezmény kidolgozása idején a MIOR főügyésze.

EGYEZMÉNY

A Magyar Köztársaság kormánya egyrészről, a Magyarországi Izraeliták Országos Irodája Intéző Bizottsága és a Magyarországi Autonom Orthodox Izraelita Hitfelekezet Központi Irodája, mint magyarországi izraelita hitfelekezet törvényes képviselői szervei a testületi határozaton nyugvó felhatalmazás alapján – másrészről, az állam és a hitfelekezet közötti viszony mindkét részről óhajtott békességes és helyes rendezése céljából az alábbi megállapodást kötötték:

1) A hitfelekezet helyzetének a Magyar Köztársaságban való új rendezése céljából a Magyar Köztársaság kormánya és a magyarországi izraelita hitfelekezet állandó közös bizottságot küld ki az új vallásügyi törvényjavaslatok kidolgozására. Az izraelita hitfelekezet részéről a tagokat ebbe a bizottságba a Magyarországi Izraeliták Országos Irodája és a Magyarországi Autonom Orthodox Izraelita Hitfelekezet Központi Irodája fogja megnevezni.

2) A Magyar Köztársaság kormánya ez alkalommal is kifejezi, hogy elismeri és minden lehetséges és szükséges eszközzel biztosítja a vallásgyakorlat teljes szabadságát. A magyarországi izraelita hitfelekezet törvényes képviselői szervei pedig ez alkalommal is megállapítják, hogy a Magyar Köztársaság törvényhozása és kormánya a szabad vallásgyakorlatot mindeztideig is biztosította, védelmében részesítette és ezt az 1947:XXXIII. tc.¹¹⁰ megalkotásával jelentősen kiszélesítette, a felekezet személyi és dologi kiadásaihoz nyújtott segéllyel pedig könnyítette a vallási élet fenntartását.

3) A Magyar Köztársaság kormánya a fennálló jogszabályoknak megfelelően a vallási élet szabad működése körébe tartozónak tekinti az istentiszteletek tartását templomokban, imaházakban, családi otthonokban és más erre alkalmas épületekben és helyiségekben, Biblia, talmudikus és más vallástudományok oktatását templomokban, imaházakban, iskolákban és családi otthonokban; a felekezeti lapokban s önálló sajtótermékekben folytatott oktatási, nevelési és vallásbuzgalmi tanítást; a Szentírás és vallási tanok terjesztését; vallási és felekezeti jellegű országos konferenciák és összejövetelek tartását; a kötelező iskolai vallásoktatást, rabbi, talmud tóra iskolák és jesivák létesítését és fenntartását, lelkészképzést, talmud tóra oktatók nevelését és általában hitbuzgalmi és szeretetmunka végzését. Evégből megengedi, hogy az izraelita hitfelekezet szervei és általában a hitközség mindenütt, ahol annak szüksége mutatkozik, az állami iskolák tantermeit és egyéb erre alkalmas helyiségeit a tanítás szabályszerű idején kívül az iskolai hatóságokkal való megegyezés szerint és az átengedés folytán esetleg felmerült károk megtérítési kötelezettsége mellett istentiszteletek tartására, szombati és köznapi vallási és bibliai oktatásra és egyéb

110 "A bevett és az elismert vallásfelekezetek között az elismert vallásfelekezetek hátrányára fennálló különbségek megszüntetéséről."

Újabb kiadás: Balogh Margit & Gergely Jenő, szerk., *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005 (Dokumentumok)* (História Könyvtár: Okmánytárak, 2) (Budapest: História - MTA Történettudományi Intézet, 2005), II, pp. 851–852, no. 178.

vallási oktatási és hitbuzgalmi jellegű összejövetelek és gyűlések céljaira díjmentesen használhassa mindaddig, amíg a hitfelekezet e célra szolgáló más épületekről gondoskodni tud.

A Magyar Köztársaság kormánya az izraelita vallási és felekezeti élet szabad működési körébe tartozónak tekinti az izraelita hitfelekezet önkormányzati (jurisdikció) tevékenységét azokban a keretekben és módon, amelyben és amiként ezt a tevékenységet a felsőbb jóváhagyással ellátott eddigi rendeletek szabályozzák.

4) A Magyar Köztársaság kormánya tudomásul veszi, tiszteletben tartja és tiszteletben tartatja a magyarországi izraelita hitfelekezetnek, illetve a hitközségeknek ama kötelezettségét, amely híveinek jó cselekedetekre buzdítására, különösen a szegények, elhagyottak, árvák, aggok gondozására vonatkozóan vallástörvényeinek rendelkezései szerint reá hárul. Ezért szeretetintézmények létesítésének, fenntartásának fejlesztésének és szeretetadományok gyűjtésének jogát biztosítja a fennálló törvényes rendelkezések keretében.

5) A Magyar Köztársaság kormánya az izraelita hitfelekezetnek a "szabad egyház szabad államban" elv megvalósításáról vallott törekvését tudomásul veszi.

Arra az átmeneti időre, ami alatt az izraelita hitfelekezet, illetve annak hitközségei anyagi tekintetben megerősödhetnek, a Magyar Köztársaság kormánya kinyilvánítja készségét a felekezeti államsegély folyósítására az alábbiak szerint:

a) A személyi államsegély eddigi, a köztisztviselői fizetésekhez viszonyított mértékét a Magyar Köztársaság 1948. június 30-tól december 31-ig és onnantól kezdve 5 éven át biztosítja. A személyi járandóságoknak ez az összege 25 %-kal csökken 1954. január 1-jével, a fennmaradó 75 %-nyi összeg folyósítását biztosítja a kormányzat 1958. december 31-ig. 1959. január 1-jétől 1963. december 31-ig a jelenlegi államsegély 50 %-át kell folyósítani. 1964. január 1-jétől pedig 1968. december 31-ig a jelenlegi államsegély 25 %-át, 1968. december 31-ével minden államsegély megszűnik.

b) Rendkívüli kiadásokra szolgáló segélyként a kormányzat a személyi jellegű államsegély ezutáni évenkénti összegének ugyancsak évenként 10 %-át biztosítja.

c) A Magyar Köztársaság kormánya az 1946. augusztus 1-je és 1948. július 31-e között dologi segélyként az izraelita hitfelekezet, illetve hitközségek hitfelekezeti épületeinek helyreállítására, felszerelésére, építésére folyósított államsegélyek egy évre elosztott összegét továbbra is folyósítja, kizárólag hitfelekezeti épületek, tehát templomok, gyülekezeti házak, lelkészi lakások építése, újjáépítése és karbantartása, valamint felszerelése céljára. A dologi jellegű államsegély is az előbbi kulcs szerint 5 évenként csökken és 1968. december 31-ével teljesen megszűnik.

d) Az esetleges egyéb címen eddig is folyósított államsegélyeket a fenti alapelvek szerint degresszív arányban kell folyósítani.

e) Az izraelita hitfelekezet jelenlegi nyugdíjasainak és az 1953. december 31-ig nyugdíjazás alá eső lelkészeinek, valamint egyéb vallási jellegű hitközségi funkcionáriusainak, ezek özvegyeinek és árváinak a köztisztviselők illetményeinek mértéke szerinti nyugdíját az állam biztosítja.

6) Az izraelita hitközségek az előírt vallási parancsoknak megfelelően gondoskodnak a Magyar Köztársaságért, az államfőért, a kormányért, az egész magyar nép jólétéért és békességéért mondandó könyörgésekről, továbbá, állami ünnepeken megfelelő istentiszteletek tartásáról.

7) Az izraelita hitfelekezet tudomásul veszi azt a tényt, miszerint a Magyar Köztársasági kormány elhatározta, hogy a nem állami jellegű iskolákat és a velük szervesen összefüggő internátusokat törvényhozás útján és valamennyit ugyanazon időpontban államosítja.¹¹¹ Az izraelita iskolák államosításának végrehajtása tekintetében az alábbi megállapodás az irányadó:

a) A kormány az átvett iskolák és a velük szervesen összefüggő internátusok mind-egyikénél szolgáló tanítói és az eddigi egyéb személyzet valamennyi tagját a szolgálati idejének megfelelően, 1948. július 1-jével kezdődő hatállyal állami szolgálatba átveszi.

b) Az állam által átvett iskola, valamint a vele szervesen összefüggő internátus épülete és az illetményföld az állam tulajdonába megy át az 1948. évi május 15-ig keletkezett, bekebelezett vagy más módon kétségtelenül bizonyított terheivel együtt. Az e körüli vitás kérdésekben az 1. pont szerint alakított bizottság meghallgatása után a vallás- és közoktatásügyi miniszter dönt.

c) Az államosítás nem érinti a kizárólag hitfelekezeti célú, nem közoktatási jellegű tanintézeteket, rabbi-iskolákat, jesivákat, talmud tóra iskolákat és lelkész vagy hitoktatókat képző intézeteket és bármiféle más vallási és felekezeti funkcionáriusok kiképzésére szolgáló intézményeket. Változatlanul érvényben marad az Országos Rabbiképző Intézet jogállása és szervezete és ennek a vallás- és közoktatásügyi minisztériummal való eddigi jogviszonya.

d) A Magyar Köztársaság kormánya az izraelita hitfelekezetnek a magyar közoktatás terén szerzett érdemei megbecsüléseként hozzájárul ahhoz, hogy a pesti izraelita hitközség Abonyi utcai fiú- és leánygimnáziuma az eddiginél nem nagyobb keretben továbbra is felekezeti iskolaként maradjon fenn.¹¹²

A felsorolt iskolák fenntartását az államsegélyes időszakban a Magyar Köztársaság kormánya ugyanúgy biztosítja, mint a jelen megállapodás 5/a) pontjában biztosított személyi államsegélyeket, az államsegélyes időszak végeztével pedig fenntartásuk teljes egészében a hitfelekezeteket terheli.

c) A Magyar Köztársaság kormánya elismeri és biztosítja az izraelita hitfelekezetnek azt a jogát, hogy az összes állami jellegű iskolákban a kötelező vallástanítás to-

111 A szerződés aláírásának időpontjában az iskolák államosítása már befejezett tény (1948: xxxiii. tc.) (1948. június 16).

112 A Zsidó (külön Fiú- és Leány-) Gimnázium megmaradt, de tanulóinak száma rohamosan csökkent, és hamarosan (1952) át kellett költöznie a Rabbiképző Intézet egyik részébe. Itt Anna Frank nevét vette fel (1965). Az Abonyi és Szent Domonkos utcai épület állami tulajdonba került, és először a saját korábbi épületéből (Ajtósi Dürer sor) kitett Szent István Gimnázium, majd 1956-ban a Radnóti Miklós Gimnázium kapott benne helyet.

vábbra is teljesen szabadon történjék. A Magyar Köztársaság kormánya biztosítja azt is, hogy az izraelita vallástörvények értelmében az izraelita vallású tanulók a szombati napot megfelelően megünnepelhessék. Ennek értelmében a szombati tanításon való megjelenésre nincs kötelezve az a tanuló, akinek szülője, illetőleg gondozója szombattartó, és ezt az illetékes hitközség igazolja. Ezeknek a tanulóknak száma nem haladhatja meg az illető iskolába járó tanulók 20 %-át. A nem szombattartó izraelita vallású tanuló is mentesül az írás, számolás, rajzolás és kézimunka elvégzése alól, s általában minden olyan ténykedés alól, amely az izraelita vallástörvények értelmében a szombati napon tilosak, feltéve, hogy ezt a tanulók szülője, illetőleg gondviselője az iskola igazgatójától írásban kéri. Mentesül az iskolabajárás alól minden izraelita vallású tanuló a következő ünnepeken: Ros Hasonoh (Újév) két napja, Sabbosz Tsuvoh (Megtérés Szombatja), Jom Kippur (Engesztelő nap), Szukosz (Sátoros ünnep) első és második napja, Hosánoh Ráboh (Sátoros ünnep hetedik napja), Semini Aceresz és Szimchasz Tóra (a Sátoros ünnep nyolcadik és kilencedik napja), Pészach (Húsvét) első, második, hetedik és nyolcadik napja, Sevuosz (Pünkösöd), első és második napja. Szombati napnak és ünnepnapnak számít az ezeket megelőző köznap is napszálltától kezdve, az izraelita vallástörvények értelmében az izraelita ünnepnapok már a megelőző nap napszálltával kezdődnek.

f) A megszűnő iskoláknál (polgári iskolák, tanító- és tanítónőképző intézetek) működő tanerőket az állam átveszi és a többi átvett tanerőkkel azonos módon sorozza be státusba és megfelelően osztja be szolgálatra.

8) A még fennforgó függő kérdésekre vonatkozó javaslatok tárgyalása és előkészítése az 1) pont szerint alakított közös bizottság hatáskörébe tartozik.

Budapest, 1948. évi december hó 7. napján

A Magyar Köztársaság kormánya nevében:

Ortutay Gyula¹¹³ sk.

vallás és közoktatásügyi miniszter

A Magyarországi Izraeliták Országos Irodája Intéző Bizottsága nevében:

Stöckler Lajos sk.

elnök

A Magyarországi Autonom Orthodox Izraelita Hitfelekezeti Központi Irodája

nevében:

Kahan-Frankl Samu¹¹⁴ sk.

elnök

113 (1910–1978); abban az időben a Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt / Független Kisgazdapárt politikusaként vallás és közoktatásügyi miniszter.

114 (1890–1970); az orthodox Központi Iroda elnöke. Röviddel az egyezmény aláírása után külföldre (Izrael, Egyesült Államok) távozott.

Orthodox rabbik titkos nyilatkozata

1949. december 7

Orthodox rabbik¹¹⁵ titkos nyilatkozata az orthodox és neológ hitközségek egyesítését kimondó egyezmény aláírása után,¹¹⁶ 1949. december 7

Irodalom:

Deutsch Gábor, "Herczog László programja – Új Fény", *Remény*, 5, no. 1 (2002. tavasz / 5762. ádár – niszán – ijjár – sziván) (óvatos fogalmazásban említi a titkos nyilatkozat tartalmát)

אמנם אנחנו מוסרים מודעה ומודיעים, כי כל מה שעשינו והסכמנו להתאחד עמהם הוא רק לפנינו. עד יעבור זעם מצד האונס וההכרח, והכל מכירים באונס שלנו, ואינו בכלל מבטלים תקנת ויסוד רבותינו זי"ע בשנת תרכ"ט, אבל כשיהיה אפשרות לפעול ולהתפרד בכל מכל כל מאתם, אז מעכשיו יהיה חתימת ידינו בטלים ומבוטלים.

(5)710. kisleév 16 (1949. december 7), szerda.

Ezennel nyilatkozatot adunk ki, és tudtul adjuk, hogy minden, amit tettünk, azaz hogy beleegyeztünk, hogy egyesüljünk velük,¹¹⁷ az csak látszat, amíg elmúlik az erőszak (*onesz*) mérge és a kényszer. És mindenki ismeri kényszerű helyzetünket (*onesz*), és ez (a beleegyezés) egyáltalán nem teszi semmissé a rabbik – jócselekedeteik őrizzenek minket – (5)629. évi alapvető döntését (*takkanat jeszod*),¹¹⁸ és amint lehetőség lesz, hogy cselekedjünk, és mindenben elváljunk tőlük,¹¹⁹ akkor attól az időtől fogva kezünk aláírása semmisüljön meg, legyen semmissé.¹²⁰

115 Az Orthodox Rabbitanács tagjai abban az időben: Czitron József, Jungreis Szándor, Lebovits Jakab (Budapest), Szófer Jochánán (Eger), Grünfeld Márton (Nyíregyháza), Lemberger Nándor (Makó), Schnitzler Salamon (Békéscsaba) és Moskovits Bernát (Paks) főrabbi.

116 A nyilatkozat héber szövegét David Moskovits (New York) bocsátotta rendelkezésemre. Magyarra fordította Komoróczy Szonja Ráhel.

117 Ti. a neológokkal.

118 Az utalás az 1868/69. évi kongresszusra vonatkozik, ahonnan az orthodox rabbik kivonultak, és ezt követően az orthodox hitközségek önállóságának elismerését kezdeményezték.

119 Gyakori formula a rabbinikus irodalomban בכל מכל כל.

120 Szintén gyakori a rabbinikus irodalomban, idézet a "Kol nidre"-ből.

A gazdasági rendőrség a sátoraljaújhelyi zsinagógában

1949. július

Kiadás:

Pelle János, "Sarokba szorítva. Zsidó alternatívák 1945 után, három dokumentum tükrében", *Világosság*, 31, no. 5 (1990), pp. 354–360, kül. p. 358

Jegyzőkönyv. Felvéve 1949. július 15-én a Magyarországi Izraeliták Országos Irodájában, Budapest, VII., Síp u. 15. Megjelent (...) sátoraljaújhelyi lakos és előadja a következőket:

Kb. 10 nap előtt megjelent Sátoraljaújhelyen a budapesti rendőrség néhány nyomozója civilben (azt, hogy vajon a gazdasági rendőrséghez vagy más rendőrségi alakulathoz tartoztak-e, nem tudom), és egy csempészési ügyben nyomoztak. Ez a nyomozás abból állott, hogy majdnem kizárólag zsidó egyéneket idéztek, helyesebben, állítottak elő az ottani rendőrségen, az előállítás pedig az ottani államvédelmi hatóság szuronyos őrzárata által történt, ami eddig Sátoraljaújhelyen nem történt meg. Azoknak, akiket ilyen módon előállítottak, üzletüket, lakásukat, műhelyüket lepecsételték. A rendőrségen állítólag több ilyen előállítottat durván sértegettek, sőt, megvertek vagy megpofoztak, maguk az előállítottak azonban a megverés tényét tagadják, mert meg lettek félemlítve. E hó 9-én a rendőrség néhány közege bement a status quo templomba, kinyitották a Tórát és szétdobálták a taliszokat,¹²¹ és miután nem találtak semmit, elmentek. Mindez a városban antiszemita hangulatot lobbantott lángra, olyanokat mondtak az emberek, hogy "már megint szedik össze a zsidókat" stb., és ennek az antiszemita hangulatnak folyományaképpen folyó hó 12-én estefelé az M.N.D.Sz.¹²² helyiségében a Zemplén megyei tanfelügyelő (...) antiszemita szólamoktól hemzsegő beszédet tartott, melyben ilyesmiket mondott: "Ez az a fajta, amely a zsírunkon élősködik és a vérünket szíjja, minden nap disszidálnak,¹²³ ma felkelünk, megint disszidáltak, holnap felkelünk, megint disszidálni fognak." Egyébként is a beszédében rosszindulatú általánosságokat hangoztatott, ahelyett, hogy hangsúlyozta volna beszédében, hogy ez természetesen a demokráciához hű zsidókra nem vonatkozhatik. A hangulat Sátoraljaújhelyen olyan, hogy az ottani zsidóság legszívesebben elmenekülne onnan, és állandó rettegésben él.

121 Talisz / *tallit*: imasál.

122 Magyar Nők Demokratikus Szövetsége.

123 Disszidál: elkülönül, a többségtől eltérő nézetet vall.

Zsidó ember Sátoraljaújhelyen egyáltalán nem tud elhelyezkedni, ennek legfőbb akadályát a párt egyes funkcionáriusai képezik, többek között (...) megyei bizottsági tag, (...) városi titkár. Ezzel szemben volt nyilasok, nyugatosok¹²⁴ és (...) apósa, aki kémelhárító százados volt, vitéz, alig egy fél éve, hogy nyugatról hazajött, rögtön elhelyezkedést nyert, mégpedig úgy, hogy saját veje (...) helyezte el. Miután én magam nem tudom a módját, hogy hogyan kell ennek az ügynek a kivizsgálására a szükséges lépéseket megtenni, ennél fogva ezeket jelen jegyzőkönyvbe fektettem le... A vizsgálat lehetőleg csendben történjen, nehogy az ottani zsidóságot újabb sérelem érje.

E jegyzőkönyv aláírása azért nem történt meg, mert azt bemondó hittestvérünk közlése szerint Elnök úrral¹²⁵ abban állapodott meg, hogy a Jegyzőkönyvet nem kell aláírnia. Elnök úr hittestvérünket személyesen ismeri.

264

Kitelepítések Budapestről: hűségnyilatkozat és elhatárolódás

1951

(a) "Nem siránkozunk a nagytőkékért"

Megjelent:

Új Élet, 7, no. 25 (5711. sziván 17 / 1951. június 21), p. 3 (Részlet)

Idézi:

Szabó Róbert, *A kommunista párt és a zsidóság Magyarországon (1945–1956)* (Budapest: Windsor Kiadó, 1995), pp. 164–165

Györi Szabó Róbert, *A kommunista párt és a zsidóság Magyarországon (1945–1956)* (Budapest: Windsor Kiadó, 1997²), pp. 192–193

A kitelepítések ügyét

minden szenvedélytől mentesen, a valóságnak megfelelően, a népi demokrácia magasabb érdekeinek legteljesebb figyelembevételével kell megítélnünk.

Figyelmeztetnünk kell hittestvéreinket, hogy óvakodjanak a reakciós hírverés zavarkeltési tendenciával terjesztett "információitól" és az imperialisták rádión keresztül elhintett mérgétől. (...)

(...)

---

124 Értsd: a (háború utáni) nyugati emigrációból hazatértek.

125 Stöckler Lajos, a MŰI elnöke.

Hittestvéreink dolgozó tömegei most jutottak első ízben teljes egyenjogúsághoz és egyenrangúsághoz a magyar történelem folyamán.

Kiket telepítettek ki az ország fővárosából? Olvassuk el gondosan a belügyminisztérium kommunikéját. Kizárólag olyan elemeket telepítettek ki, akiknek semmi köztük nem lehetett – múltbeli és jelenbeni magatartásuk alapján a nép államához!

A kitelepített hercegek, grófok, bárók, horthysta államtitkárok, volt csendőrtisztek és horthysta generálisok egytől egyig népellenes elemek voltak. S amikor szembekerültek a magyar néppel, szembekerültek a magyar nép integráns részét képező dolgozó hittestvéreinkkel is. Ezek a horthysta miniszterek és más “nagyságok” közreműködtek annak idején a “zsidótörvények” meghozatalában. Ezek a horthysta csendőrtisztek és generálisok elősegítették annak idején a munkaszolgálatosok halálba küldését és a deportálások végrehajtását. Úgy gondolunk rájuk, mint a Gestapo segédeire és a gázkamrák felé vivő út sereghajcsáira.

Nem siránkozunk azokért a nagyítókésekért, akik – tekintet nélkül felekezeti hovatartozásukra – szövetségesi voltak a népnyúzó uraknak, és profitjuk növelése érdekében hidegen maradtak a dolgozók sorsa iránt a legkritikusabb pillanatokban is. Nekünk, akik dolgozó hittestvéreink tízezreit és tízezreit képviseljük, nem szabad azonosítanunk magunkat olyan elemekkel, akik sohasem azonosították magukat velünk, és a fasiszta pokol idején – embertársaikról megfélemezve, sőt, saját hittestvéreiket is elárulva – kizárólag önös érdekeiket nézték. Az ilyen emberek önmagukat rekesztették ki dolgozó hittestvéreink nagy közösségéből.

(...)

Hazafias hittestvéreink tízezrei és tízezrei helyeslik, hogy a félfasiszta és fasiszta világ visszasíróinak, a népnyúzás és kizsákmányolás visszavágyóinak, az ellenforradalmi rémhírek és szemenszedett valótlanságok terjesztőinek nem lehet helyük az új Magyarország, a népi Magyarország fővárosában. Hazafias hittestvéreink tömegei helyeslik, hogy a kártékony elemek lakásai a legjobb munkásokat, a legjobb tisztviselőket, a legkitűnőbb írókat és művészeket, a legkiemelkedőbb mérnököket, a legbuzgóbb pedagógusokat illessék meg; azokat, akik értünk, dolgozó magyarokért fáradoznak, és minden erejükkel a közösség jólétét, magasabb életszínvonalát, békehárcát segítik elő.

(...)

(b) A Magyar Izraeliták Országos Intézőbizottságának és a két¹²⁶ Rabbitanácsnak nyilatkozata, 1951. július 15

Kézirat:

Budapest, Magyar Országos Levéltár, 276.f. 65/367. ő.e. 9–10

126 Ti. orthodox és neológ.

Megjelent:

Új Élet, 7, no. 29 (5711. *tammuz* 15 / 1951. július 19), p. 1 (Részlet)

Újabb kiadás:

Szabó Róbert, *A kommunista párt és a zsidóság Magyarországon (1945–1956)* (Budapest: Windsor Kiadó, 1995), pp. 166–167

Györi Szabó Róbert, *A kommunista párt és a zsidóság Magyarországon (1945–1956)* (Budapest: Windsor Kiadó, 1997²), pp. 194–196

A magyar zsidóság képviselőinek nyilatkozata

A magyar zsidóság legfőbb szervei lelkiismeretbeli kötelességüknek tartják, hogy felemeljék tiltakozó szavukat azokkal a rágalmakkal szemben, amelyeket a nyugati sajtó, rádió és a mögöttük álló uszítók népi demokráciánknak a magyar zsidósággal kapcsolatos magatartásáról terjesztenek.

Mindkét Rabbistületünk, Rabbitanácsunk, valamint a Magyar Izraeliták Országos Szövetségének nevében ünnepélyesen kinyilatkoztatjuk, hogy a magyar népi demokrácia Alkotmányában rögzített teljes vallásszabadságnak megfelelően hittestvéreinket semmi nem gátolja vallásuk szabad gyakorlásában, hitközségeink és ezek intézményei az egész ország területén zavartalanul működnek, felekezeti megkülönböztetést semmiféle vonatkozásban hittestvéreinkkel szemben senki nem alkalmaz.

A most folyamatban lévő kitelepítések során egyetlen zsidó vallású egyén sincs, aki azért került volna a kitelepítettek közé, mert felekezetünk tagja.¹²⁷ Ellenkezőleg – valamennyien mint volt dúsgazdag nagykereskedők, gyárosok, földbirtokosok – részesei voltak annak a Horthy-rendszernek, melynek zsidóüldözése az egész világon közismert, és amely rendszert a kitelepítettek annak idején anyagi és erkölcsi támogatásban részesítettek.

Felemeljük tiltakozó szavunkat, és visszautasítjuk a nyugati hatalmak és csatlósai rágalmait. Nem tűrjük, hogy a kitelepítést zsidóüldözésnek tüntessék fel, hogy ily módon igyekezzenek külföldi hittestvéreink előtt népi demokráciánk tekintélyét aláásni, jó hírnevét csorbítani.

A leghatározottabban visszautasítjuk ezeknek a fogadatlan prókátoroknak meszterkedéseit. (...) Azt üzenjük, hogy keressenek a maguk portáján, ha zsidó üldözést, faji megkülönböztetést akarnak látni. Ezek a rágalmazók nem mások, mint a fasiszmus újjáélesztői...

---

127 Egy héttel később névtelen vezércikk az *Új Élet*-ben, no. 30 (július 26), p. 1: "Óvást emeltünk az ellen, hogy a kitelepítésből külföldi zsidók zsidókérdést csináljanak, holott nincs egyetlen ember sem, akit azért telepítettek volna ki, mert zsidó. Fáj nekünk, de fel is háborít, hogy zsidó közületek, intézmények és lapok nem vették észre, milyen szennyes társaságba kerültek; nem látták, hogy egyszerre zsidóbarátokká váltak a külföldön lézengő nyilas gyilkosok is és megvédték a kitelepített zsidókat. Minden fantáziát megcsúfol az a sok hazugság, amellyel a magyarországi kitelepítésekből zsidóüldözést akartak fabrikálni" stb., a cikkben az elrettentő példa az *Agudas Izrael* (sic!) *World Organisation* memoranduma.

Vonatkozik ez a tiltakozás és visszautasítás Izrael államának és magyarországi képviselőinek állásfoglalására és tevékenységére is. Felháborodással látjuk, hogy még a zsidó állam szervei is az uszítók szekértolóiá vá szegődtek, szajkózzák azok rágalmait, amelyek valótlanúságáról pedig könnyűszerrel meggyőződhetnek.

Amikor ünnepélyesen visszautasítjuk a magyar zsidósággal kapcsolatos valótlan hírverést, kinyilatkoztatjuk: a magyar zsidóság hűséggel áll népi demokráciánk mellett, amely több évtizedes elnyomás, üldözés után a békés, szabad életet biztosítja számára.

Budapest, 1951. július 15¹²⁸

(c) "A magyar zsidóság hazafias hűsége", 1951

Kézirat:

Budapest, Magyar Országos Levéltár, XXXIII-5/b 4. doboz, 61. tétel

Kiadás:

Szabó Róbert, *A kommunista párt és a zsidóság Magyarországon (1945–1956)* (Budapest: Windsor Kiadó, 1995), pp. 301–304, no. 5; az idézet: p. 302 sk.

Győri Szabó Róbert, *A kommunista párt és a zsidóság Magyarországon (1945–1956)* (Budapest: Windsor Kiadó, 1997²), pp. 323–326, no. 5

A magyar zsidóság hazafias hűségének megnyilatkozása volt az a nyilatkozat, amelyet a Magyar Izraeliták Országos Intézöbizottsága és a két Rabbi-tanács bocsátott ki, s amelyet az "Új Élet" legutóbbi száma első oldalán közölt.¹²⁹

(...)

A magyar zsidóságnak semmi köze sincsen olyanokhoz, akik a Horthy-rendszerben – hatalmas hasznot biztosító üzleteket kötve a kis zsidók nagy üldözöivel – önmagukat kapcsolták ki felekezetünk tagjainak testvéri közösségéből. Hamisan értelmeznénk a szolidaritás fogalmát, ha most szolidárisak lennénk azokkal, akik a Horthy-korszakban címeket, rangokat (!)¹³⁰ vásároltak a siófoki, orgoványi és izsáki pogromok¹³¹ legfőbb elrendelőitől, vagy nagy pénzeket adtak azért, hogy a kiszákmányoló urak megtúrt "házizsidói" legyenek! Nem hullajtunk és nem hullajthattunk krokodiluskönnyeket olyanokért, akik kormányfőtanácsosi címekért hatalmas

128 A nyilatkozatot aláírta többek között Stöckler Lajos, Csengeri Leó (1887–1967, a debreceni *status quo ante* hitközség elnöke), Schwarcz Benjámin (1885–1962) (aki itt Schwartznak írta a nevét!), Scheiber Sándor, Róth Ernő (1908–1991), Salgó László, Richtmann Mózes, Czitron József (1895–1957), Fischer Benjámin (1878–1965), Jungreis Sándor, Schück Jenő.

129 Lásd fentebb, #264/b.

130 Szabó Róbert közlésében *rangokat* helyett *hordókat*.

131 1919. ősz.

összegeket adtak, de érdektelenül nézték, hogy a Horthy-féle ΚΕΟΚΗ hogyan hurcolja el és adja át a nácioknak a "hibás állampolgárságú" zsidókat!

Azok a magyar zsidók, akik a felszabadító Szovjet Hadsereg jóvoltából visszakérültek Auschwitzból és a többi haláltáborból, csak azokkal lehetnek szolidárisak, akik velük voltak a rosszban és a bajban, a kizsákmányoltságban és a szenvedésben is. A megmenekült magyar zsidóság olyan vezetőket és irányítókat keresett felekezeti életében, akik a legnehezebb időkben sem lettek hűtlenek a kis zsidók tömegeihez.

A magyar zsidóság képviselőinek élehangú, de ünnepélyes és méltóságteljes nyilatkozata¹³² helyesen mutatott rá arra, hogy egyforma határozottsággal utasítjuk vissza a nyugati hatalmak és csatlósaiak rágalmait, az imperialista kézben lévő rádiók hazudozásait, továbbá Izrael állama magyarországi képviselőjének állásfoglalását és tevékenységét is.

(...)

Rá kell mutatnunk bizonyos cionista körök megújuló tevékenységére is. Cionista ügynökök félrevezető hírverése, suttogó propagandája idézte elő, hogy félrevezetett zsidók egész napokat ácsorogtak az izraeli követség előtt – értéktelen papírokért. A félrevezetés, szerencsére, nem tarthatott sokáig, mert a becsapottak csakhamar rájöttek, hogy mit tettek velük. Ez a becsapás egyébként folytatása volt azoknak a becsapási kísérleteknek, amelyek a cionisták tevékenységét nálunk annyira jellemezték.

(...)

265

Rákosi Mátyás a zsidóságról és a cionizmusról

1953. február 19

Rákosi Mátyás (1892–1971),¹³³ Beszéd az MDP Központi Vezetőségének ülésén, 1953. február 19

Kiadás:

"Rákosi Mátyás a zsidóságról és a cionizmusról", *Szombat*, [2], no. 6 (1990. augusztus), p. 11

(...) Maguk a zsidók rendkívül szimpatikusak voltak a fasizmus leverése után, mert mindenki úgy tekintett rájuk, mint a fasizmus áldozataira, és mindenki azt hit-

---

132 Lásd fentebb, #264/b.

133 Abban az időben az MDP főtitkára, a minisztertanács elnöke.

te, hogy azok a szörnyű tapasztalatok, amiket a koncentrációs táborokban meg a halálgyárakban szereztek, azok egyszer és mindenkorra a demokrácia barátaivá teszik őket, és feltételezték, hogy a Szovjetunió barátai, tekintettel arra, hogy jelentékeny részüket Auschwitzból és a budapesti gettóból is a szovjet csapatok szabadították ki. És valóban az első időben ezek a zsidók tekintet nélkül pártállásuktól, szimpatizáltak a felszabadító mozgalommal, olyan értelemben, hogy ennek köszönhették a menekülésüket, és látták, hogy főleg a kommunisták azok, akik a fasisztákkal szemben a legélesebb harcot viszik.

Ebben az időben volt olyan általános nézet, hogy az a zsidó, aki átélte a háború borzalmaival, az, ha nem is kommunista, de feltétlenül demokrata, és sok elvtárs maga is elhitte ezt. Emlékszem, hogy 1945-ben, 1946-ban az ilyen kérdéseknél, mikor olyan kispolgári zsidó felvevéséről volt szó a pártba, akkor elég volt azt mondani, hogy Auschwitzban volt, vagy három hozzátartozóját megölték a nácik, és ez már elég érv volt arra, hogy bevegyék a pártba. Hogy a Szociáldemokrata Pártban ez még sokkal könnyebben ment, arról azt hiszem nem kell beszélni. Ebben az időben mi a kérdést nem vetettük fel, nem is vettük észre a jelentőségét. Ugyanakkor pedig a cionisták újra benyomultak ezekbe a népi demokráciákba, felhasználták a gazdasági nehézségeket, és mint a Joint, ilyen jótékonyági egyesületek és a többi elkezdték a maguk munkáját.

A változás akkor következett be, amikor a népi demokráciák megerősödtek, és az Amerikai Egyesült Államok észrevette, hogy többé nem számíthatnak rájuk. A front megváltozott, a német fasizmus helyébe az amerikai imperializmus lépett, és ugyanakkor a szocialista építés következtében a zsidó kispolgárok jelentékeny része gyökeretelenné vált, mert a szocialista építés következtében a kiskereskedelem, a kisipar, a magánkereskedelem igen jelentékeny része szükségtelenné vált, és ezek az elemek, amelyek 1945-ben vagy 1946-ban mondjuk nem vették még észre, hogy az ő kapitalizmusra szabott világnézetük nem passzol a népi demokráciákkal, (és) lassanként szembekerültek a Szovjetunióval.

A legnagyobb cionisták Amerikában vannak, és ami a döntő, onnan kapják a pénzt. A helyzet az, hogy a leghatalmasabb kémközpont kétségkívül a katolikus egyház, így első tekintetre. De tekintettel arra, hogy a katolikusok aránylag kevesen vannak a Szovjetunióban vagy Bulgáriában, ellenben zsidók mindenütt vannak, a katolikus egyház mellett előtérbe került a cionizmus mint kémszervezet. Ez nálunk már előkerült a Rajk-ügyben, ahol az elvtársak tudják, hogy a legtöbb halálraítélt ilyen kispolgári zsidó volt: Szőnyi,¹³⁴ a Szalai,¹³⁵ az Angliából meg Svájcból visszatért ilyen emigráns ún. baloldali rendőrspiclik. 1950-ben mi már észrevettük a Jacobson-ügyben, amikor letartóztattuk a Joint vezetőjét,¹³⁶ de nem fektettünk rá

134 Szőnyi Tibor (1903–1949).

135 Szalai András (1917–1949).

136 Israel Gaynor Jacobson.

elég súlyt, mert ahogy most kiderült, Péterék¹³⁷ már akkor együtt dolgoztak a cionistákkal és elültettek igen érdekes vallomásokot és tényeket, amik rávilágítottak volna erre a cionista veszélyre, illetve a cionizmuson keresztül űzött kémveszélyre.

Most, amikor Csehszlovákiában felmerült a Slansky-ügy,¹³⁸ utána pedig a Szovjetunióban a 9 orvos ügye,¹³⁹ természetes, hogy nálunk is felfigyeltünk erre, és most a Péter-ügy felgöngyölítésével kapcsolatban kiderült, hogy Péter körül – azonkívül, hogy rendőrspiclik voltak – ezek a rendőrspiclik túlnyomó többsége vagy cionista volt, vagy aktiv nyilas, Gestapo-ember. És ezek az emberek már a felszabadulás előtt vagy a Horthynál, vagy a Gestapónál dolgoztak. Péterék egyik kártevő munkája abban merült ki, hogy elrejtették azokat a bizonyítékokat, amik a magyar cionistáknak a kémtevékenységére vonatkoztak, és amelyeket ha eddig ismertünk volna, akkor előbb tudtuk volna őket leleplezni.

Most (...) ez a kérdés az összes népi demokráciákban, természetesen nálunk is napirendre kerül, és meg kell vizsgálnunk, hogy a soraink közé belopóztak-e cionisták – kétségkívül belopóztak –, és (hogy) az állami élet, a gazdasági élet egész területén sokkal éberebbnek kell lenni ebben a kérdésben, mint ahogy eddig voltunk.

Jellemző ebben a tekintetben, hogy most derült ki, hogy az a Stöckler, aki a Budapesti Zsidó Hitközség elnöke volt, és azelőtt pedig Gestapo-kém volt,¹⁴⁰ hogy ez az egyesülés alkalmából bekerült a kommunista pártba, a Magyar Dolgozók Pártjába. A Szociáldemokrata Pártban volt, és néhány nappal ezelőtt zártuk ki a budai rabbit,¹⁴¹ aki 1947-ig kisgazda volt, 1947-ben belépett a Szociáldemokrata Pártba, és 1948-ban átjutott a pártunkba. Ezek a tények azt mutatják, hogy kétségtelenül van tennivaló nálunk is. Ha mi ezekkel a cionistákkal szemben fellépünk, az természetesen nem antiszemitizmus, és a rendes kommunista vagy pártonkívüli zsidó, aki a népi demokráciának híve és támogatója, az változatlanul ugyanúgy fog dolgozni azután is, mint eddig, és a munkáját ugyanúgy megbecsüljük és jutalmazzuk, mint eddig. Ez természetesen nemcsak nálunk van így, a Szovjetunióban is.

(...)

---

137 Péter Gábor.

138 Rudolf Slánský (1901–1952), a Csehszlovák Kommunista Párt titkára és társai elleni konstruált per (1952), melynek erősen antiszemita jellege volt.

139 A Kreml orvosai, akiket 1952. december 2-án őrizetbe vettek, és azzal gyanúsítottak, hogy a *Joint* ügynökeiként merényletet készítettek elő szovjet vezetők, mindenekelőtt Sztalin ellen.

140 Jóllehet a szöveg minden állítása agyrém, ezt külön is nyomatékosan cáfolni kell. Stöckler 1944 őszén mint a Zsidó Tanács elnöke a körülményekhez képest tisztességesen látta el feladatát, 1945 előtt nem volt a hitközség elnöke, hogy "Gestapo-kém" lett volna, légből kapott rágalom.

141 Geyer Arthur (1894–1976) rabbinak már 1946-ban meggyűlt a baja a politikai rendőrséggel az illegális kivándorlás szervezésében való közreműködése miatt, akkor igen jelentős összeget fizetett Péter Gábornak a kiszabadulásáért. Holocaust-bibliográfiáját (1958) bezúzták.

Annak idején, amikor mi az amerikai ügynök, Mindszenty ellen felléptünk, akkor az ellenség azt mondta, hogy keresztényüldözés, katolikus üldözés folyik Magyarországon, és megpróbálta az antiszemitizmust velünk szemben mozgósítani, úgy értem, a katolikus tömegek antiszemitizmusát. Most pedig, amikor az amerikai ügynök cionisták ellen megyünk, most pedig mi lettünk antiszemiták. (...) Most, miután különösen nálunk a katolikus kémvonal megfelelő csapások után kissé óvatosabban dolgozik és helyette a cionista kémvonal került előtérbe, első vonalába, ugyanazzal a következetességgel és remélem ugyanazzal a sikerrel fogunk velük szemben is harcba menni, mint ahogy ezt a többi ellenséggel szemben megtettük.

266

Litván György

“Zsidó szerepvállalás a magyar kommunizmusban, antisztálinizmusban és 1956-ban”

1956 / 1992

Litván György (1929–2006),¹⁴² “Zsidó szerepvállalás a magyar kommunizmusban, antisztálinizmusban és 1956-ban”

Megjelent:

Szombat, 4, no. 8 (5753. *tisri* / 1992. október), pp. 14–16 (Részlet)

(...) A helyzet komikumára jellemző, hogy azon írók és költők között, akik fölláztak a – többségében zsidó – pártvezetés ellen, a legaktívabbak maguk is zsidók voltak: Déry Tibor,¹⁴³ Hágy Gyula,¹⁴⁴ Zelk Zoltán,¹⁴⁵ Örkény István,¹⁴⁶ Benjámín László,¹⁴⁷ Aczél Tamás,¹⁴⁸ Tardos Tibor,¹⁴⁹ Karinthy Ferenc¹⁵⁰ és sokan mások.

Hasonlóképpen volt ez a párt napilapjának, a *Szabad Nép*-nek vezető újságíróival:

142 Történész, a XX. század eleji polgári demokratikus és baloldali társadalmi törekvések kutatója.

143 (1894–1977).

144 (1900–1975).

145 (1906–1981).

146 (1912–1979).

147 (1915–1986).

148 (1921–1994).

149 (1918–2004).

150 (1921–1992).

Mérai Tibor,¹⁵¹ Lócsei Pál,¹⁵² Kende Péter,¹⁵³ Kornai János,¹⁵⁴ Kövesi Endre¹⁵⁵ hevesen támadták a főszerkesztőséget (Horváth Márton¹⁵⁶ és Betlen Oszkárt,¹⁵⁷ akik szintén zsidók voltak!) és a legfőbb pártvezetést egy 1954 októberében lezajlott háromnapos összejövetelen. Válaszul elbocsátották őket a szerkesztőségből, de ők tovább folytatták ellenzéki tevékenységüket – az eddiginél megbízhatóbb információk alapján – új munkahelyükön.

Kornai János közgazdász kritikai írást közölt a centralizált tervutasításos gazdaságról. Péter György,¹⁵⁸ a Központi Statisztikai Hivatal elnöke és Tardos Márton¹⁵⁹ – mindketten zsidók – az egész sztálinista gazdasági rendszer és gondolkodás újraértékelését kezdeményezték. Ez bizonyult a desztalinizáció legjelentősebb állomásának.

Midőn 1955 tavaszán Rákosi és Hruscsov¹⁶⁰ hirtelen leváltották Nagy Imrét a miniszterelnöki posztról, a megbélyegzett és kirekesztett embert néhány barátja és követője támogatta, rendszeresen támogatták őt, eszmét cseréltek vele és az elkövetkező két évben egyfajta főhadiszállást alakítottak ki körülötte. E csoport többsége – Gimes Miklós,¹⁶¹ Vásárhelyi Miklós,¹⁶² Donáth Ferenc,¹⁶³ Fazekas György,¹⁶⁴ Heltai György,¹⁶⁵ Molnár Miklós¹⁶⁶ – zsidókból állt, míg maga Nagy Imre, Losonczy Géza,¹⁶⁷ Haraszi Sándor,¹⁶⁸ Szilágyi József¹⁶⁹ nem voltak azok. Tevékenységükkel

---

151 Mérai / Méray Tibor (1924–) újságíró, az Írószövetség párttitkára (1953–1954); 1956 után Párizsban az emigráns *Irodalmi Újság* szerkesztője.

152 (1922–2007).

153 (1927–) szociológus, történész; 1956 után Párizsban, majd 1990 után részben itthon, fontos tanulmányokat közölt a zsidók helyzetéről Magyarországon. A M. Tud. Akadémia külső tagja.

154 (1928–) közgazdász. A M. Tud. Akadémia tagja.

155 (1930–2009); 1956 után külföldön élt.

156 (1906–1987).

157 (1909–1969).

158 (1903–1969). Abban az időben a Központi Statisztikai Hivatal elnöke.

159 (1928–2006).

160 Nikita Sz. Hruscsov (1894–1971), 1953 és 1964 között a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának főtitkára, akinek közvetlen, döntő beleszólása volt a magyar politikai életbe.

161 (1917–1958). A Nagy Imre-perben halálra ítélték, és kivégezték.

162 (1917–2001).

163 (1913–1986).

164 (1913–1984).

165 (1914–1994) jogász, 1944-ben Wallenberg munkatársa, 1945–1948 a külügyminisztérium politikai osztályának vezetője, a Rajk-per egyik mellékperében elítélték, 1956 októberében Nagy Imre mellett külügyminiszter-helyettes volt.

166 (1918–2003).

167 (1917–1957). A Nagy Imre-per előkészületei során a börtönben tisztázatlan körülmények között meghalt.

168 (1897–1982).

169 (1917–1958). A Nagy Imre-perben halálra ítélték, és kivégezték.

a sztálinizmus dogmáját és bevett gyakorlatát támadták és kérdőjelezték meg. Az építmény intellektuálisan és morálisan is megingott.

Első fontos cselekedetük az volt, hogy tiltakozó memorandumot küldtek a párt központi bizottságának, amelyben felsorolták a kulturális élet területén elkövetett visszaéléseket és elnyomó intézkedéseket. Az aláíró művészek, írók, zeneszerzők és újságírók mintegy fele volt zsidó származású. Tragikus módon azonban a másik oldalon Rákosi, Gerő vagy Kovács István, a Budapesti Pártbizottság titkára¹⁷⁰ – akik a lázadó írók elleni lincs-összejevetelt szervezték – szintén zsidók voltak.

(...)

A zsidókérdés – legalábbis direkt módon – persze nem játszott szerepet a vitában. Zsidók és nem zsidók harcoltak mindkét oldalon. A baloldali zsidó intelligencia részéről azonban – amely asszimilálnak érezte magát és mélyen érdekelte a magyar irodalom, történelem és kultúra – ez a harc újabb kísérlet volt az asszimilációra, amely kevésbé jól sikerült, mint ahogy azt 1945-ben remélték.

Miután számos esztendőn át hűségesen szolgálták a pártot, most bizonyítani akarták hűségüket a nemzethez, a néphez, amelyet pártjuk elárult és elnyomott. Ez volt az egyik legfontosabb motiváló erő a Petőfi Kör vitáiban, a reformmozgalom eme hatalmas fórumán, melynek szervezője és titkára, Tánczos Gábor¹⁷¹ a hazafias és lázadó kommunista zsidó ideáltípusa volt.

(...)

267

Lincselés Miskolcon

1956. október 26

Rádai Eszter interjúja Ungváry Rudolfal (1936–)

Megjelent:

Élet és Irodalom, 53, no. 44 (2009. október 30), pp. 7–8 (Részlet)

Irodalom:

Standeisky Éva, "Elmismásolt antiszemitizmus, elhallgatott múlt. Az 1956-os miskolci lincselés", *Élet és Irodalom*, 48, no. 34 (2004. augusztus 20), pp. 8–9

---

170 Kovács István (1910–2011) csak 1949–1950-ben volt a Budapesti Pártbizottság első titkára, ezután a Központi Vezetőség káderosztályának lett a vezetője.

171 (1928–1979).

(...) Az egyetemisták próbáltak rendet teremteni az ÁVH és a rendőrség épülete előtt. Én már csak azután érkeztem oda, hogy a lincselések többsége lezajlott, az ávósok maradékát pedig az üzemi munkástanácsok néhány tagja próbálta biztonságba helyezni. Egyiküket¹⁷² egyszerűen kitepték a kezükből, és ott, a szemem láttára agyonverték, majd egy dróttal lámpavasra húzták. Egy bátor férfit pedig,¹⁷³ aki azt merte mondani – látván, hogy egy ávós tisztet a nyakánál áthurkolt sodronnyal egy teherautó után kötve vonszolnak és közben leköpdösnek –, hogy “emberrel így nem lehet bánni”, sűrű zsidózások közepette felakasztották. Hiába menekült be az ellene forduló “népharag” elől egy szállodába, az alkalmazottak segítségével elfogták.

De miért zsidóztak közben?

Mert a szerencsétlennek, mielőtt felakasztották, lehúzták a nadrágját. És ezt a borzalmat mindenki láthatta. Ordítani való iszony volt! És azóta se beszél senki róla, hogy mindez milyen volt. Amikor visszamentem az egyetemre, és mondtam a kollégáimnak, hogy ez gyalázat, a többségnek az volt a véleménye, hogy az ávósok megérdemelték a sorsukat. És egyikük még azt mondta: “Ott álltam a közelben, mikor az egyiket kinyírták. Ide fröccsent a vére a cipőm orrára, ha-ha-ha.” De annak a férfinak, akit felakasztottak az ÁVH egyik miskolci vezetője mellé, csak az volt a bűne, hogy zsidó volt: a megjegyzése miatt felfigyeltek rá, és az altestét is azért mezítelenítették le, hogy úgy akasszák föl, mert így bizonyítva is volt, hogy körülmélték. A mellette felhúzott ávós tisztnek nem húzták le a nadrágját. Elég volt, hogy papírlapot tűztek a testére: Gáti = Grósz! Ezt mindenki értette.

(...)

268

“Lassan erősödő zsidó nacionalizmus”

1957

A “Sipos” fedőnevű ügynök¹⁷⁴ “szigorúan titkos” jelentése a belügyminisztérium II/V-C alosztályának: “A zsidó egyház helyzetéről”, 1957. május 11

Kiadás:

[Gadó János], *Szombat*, 13, no. 3 (5761. ádár / 2001. március), p. 16

---

172 Gáti Gyula.

173 Freimann Lajos.

174 Sós Endre még abban az évben (1957) a hitközségi szervezet elnöke lett.

(...) Az izraeli követség részéről 1953-ban új cionista befolyásolási forma jött létre, ami főleg Budapesten öltött nagy méreteket. Ez az izraeli követség illegális pénzsegélyakciója volt. Az izraeli követség havonta nagyobb összegeket fordított cionisták és egyéb zsidó személyek támogatására. Ezen tevékenységen keresztül az izraeli követség meglehetősen széles zsidó rétegeket tudott befolyásolni és politikailag magához láncolni. A segélyezésen túlmenően jelentős volt a követségnek a személyesen folytatott propagandamunkája.

(...)

A MIOI elnöke¹⁷⁵ és vezetősége a pénzsegélyen és egyéb eszközökön keresztül teljesen az izraeli követség befolyása alá került. A lassan erősödő zsidó nacionalizmus olyan fokot ért el 1956 folyamán, hogy a magyar zsidóság nagy része saját államának Izraelt tekinti, a követséget pedig saját érdekképviseleti szervének tartja. Egyre sűrűbben hangoztatják, hogy a zsidóság nemzetiség és nem vallás.

269

Benoschofsky Imre

“A magyar népi demokrácia mellett”

1958. június 15

Megjelent:

Benoschofsky Imre (1903–1970) rabbi, “Beszéde a szegedi Öregtemplomban tartott nagygyűlésen (1958. június 15)”, in: *Új Élet Naptár*, 1959 – 5719/5720 (Budapest: Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1959), pp. 102–114; az idézet: p. 114

(...) Erkölcsi kötelességünk és létérdekünk, hogy hűséggel álljunk a magyar népi demokrácia mellett, hogy gyakorlati célkitűzéseit elméleti-világnézeti különbség nélkül valamennyien magunkévá tegyük, munkájában, építésében egész lélekkel részt vegyünk, a békéért folyó küzdelmét egész szívünkkel támogassuk, a béke elengedési és a fasizmus iszonyata ellen folyó küzdelmében tántoríthatatlanul szálljunk síkra vele együtt.

(...)

---

175 A Magyar Izraeliták Országos Irodájának elnöke 1953 óta Heves Lajos (1900–1965) volt.

“Aktív cionista Izrael-barát propaganda”

1962

A “Sipos” fedőnevű ügynök¹⁷⁶ “szigorúan titkos” feljegyzései a belügyminisztérium II/V-C alosztályának

(a) 1961. április 20

Kiadás:

[Gadó János], *Szombat*, 8. no. 5 (5756. ijjár / 1996. május), pp. 21–28

Kertész Péter, *A könyvek hídjai. Emlékfüzér Schreiber Sándorról* (Budapest: Urbis Könyvkiadó, 2005), pp. 328–330

Április 19-én este az izraeli követségen hálaadó istentisztelet volt Izrael Állam alapításának évfordulóján. (Erre az istentiszteletre – mivel az izraeli követségnek saját lelkésze és kántora nincsen – az Állami Egyházügyi Hivatal engedélyével Schück Jenő orthodox főrabbit és Sirota főkántort¹⁷⁷ küldtük ki, azzal a kifejezett utasítással, hogy a főrabbi semmiféle beszédet nem mondhat, és csupán a szokásos imákat mondhatja el.)

Az istentiszteleten körülbelül 130–150 zsidó vallású magyar állampolgár vett részt. Ott volt többek között dr. Richtmann Mózes, a rabbiszeminárium professzora és Berger György,¹⁷⁸ a rabbiszeminárium egyik növendéke is. Sem a professzor, sem a diák nem kért engedélyt arra, hogy idegen állam követségére elmehet-e vagy nem.

Dr. Richtmann Mózes esetében nem is meglepő a részvétel, hiszen köztudomású róla, hogy a Cionista Szövetség vezető tagja, sőt, egy ideig állítólag főttkára és a cionisták lapjának szerkesztője volt. Dr. Scheiber Sándor igazgató vette fel őt óraadó tanárnak a rabbiszemináriumba, ahol Talmudot ad elő. Esztendőök óta figyelmeztetem az illetékes köröket arra, hogy nem tartom megnyugtatónak dr. Richtmann Mózes oktatói tevékenységét, és helytelen rábízni az ifjúság nevelését.

Berger György, a rabbiszeminárium növendéke, aki most megjelent az izraeli követség istentiszteletén, azt bizonyítja, hogy a rabbiszeminárium diákjai körében sem szűnt meg a cionista metely. Milyenek lesznek azok a fiatal rabbik, akiket dr. Schei-

176 Sós Endre.

177 Sirota Sándor, a budai körzet főkántora (bariton).

178 Berger György / Joel (1937–), rabbi-oklevele (1963) ellenére Budapesten soha nem lehetett rabbi; 1968 után Nyugat-Európa több városában, utójára, nyugdíjazásáig, Stuttgartban volt főrabbi és a Zentralrat der Juden in Deutschland rabbinikus bíróságának tagja.

ber Sándor, dr. Richtmann Mózes¹⁷⁹ és Grünwald Fülöp¹⁸⁰ szelleme hat át, s akik Izrael Állam felé kacsintanak?

Ne feledjük el, hogy a rabbiszemináriumnak kisugárzó hatása van a zsidó gimnáziumra is, nemcsak azért, mert ugyanegy épületben vannak, hanem azért is, mert a zsidó gimnázium tanári karában szintén dr. Scheiber Sándoré a szó.

Ha valamiféle "retorzió" nem történik, mindenki azt hiheti, hogy mindent megtehet, és a MIOK vezetői csak a levegőbe beszélnek, amikor anticionista és magyar nemzeti szellemet hirdetnek.

Távolabbi perspektívában miképp biztosítható a rabbiszemináriumban a magyar nemzeti szellem érvényesülése és a cionista szellem maradványainak likvidálása?

1961. április 20.

(b) 1962. április 12

Kiadás:

[Gadó János], *Szombat*, 13, no. 3 (5761. ádár / 2001. március), p. 17

Az illegális cionista mozgalom ügyében

(...) A követség¹⁸¹ az utóbbi időben nagy aktivitást mutat a felekezet irányában. Legális mozgásukról megállapítható, hogy az prop(aganda) jellegű. Egy-egy ünnepen 8–10 templomot meglátogatnak, ahol adományokat osztogatnak. A körzetekben általában szívesen fogadják a követség tagjait, a fő helyekre ültetik őket. Előfordult olyan eset is, hogy a tiszteletükre elénekelték az izraeli himnuszt. A követség és néhány vezetője arra törekszik, hogy a látogatásokat és általában a követséggel való kapcsolattartást legálissá tegyék...

A felekezeten belül jelenleg aktív cionista Izrael-barát propaganda tevékenység folyik az egyházi intézmények felhasználásával, vallásos nevelésen keresztül. Aktív iskolán kívüli hitoktatást folytatnak. Adataink szerint Budapesten 824 iskolásgyereket vontak be iskolán kívüli hitoktatásba. Figyelemre méltó, hogy a reakciós, cionista rabbik rendelkeznek a legnagyobb létszámú csoportokkal. Dr. Salgó László¹⁸² főrabbi csoportja például meghaladja a 150 főt. Az a törekvésük, hogy a vallásos nevelésen keresztül már gyermekkorban kialakítsák, később pedig fokozzák az ifjúságban az elszeparálódási tendenciákat.

179 Lásd fentebb, #175, jegyzet.

180 Lásd fentebb, #229, jegyzet.

181 Ti. Izrael Állam budapesti követsége.

182 Salgó László (1910–1985), a józsefvárosi (Nagy Fuvaros utca) zsinagóga főrabbi, 1959-től a budapesti Rabbiság igazgatója, utóbb (1971) a Dohány utca vezető főrabbi.

(...) A követség a korábbi segélyezés révén a vallásos tömegek szemében nagy népszerűsége tett szert. Ezt a kedvező légkört és a belső segítőköt felhasználva ma már széleskörű társadalmi kapcsolattal rendelkeznek minden budapesti körzetben, sőt, a nagyobb vidéki helyeken is. Az eddigi gyakorlattól eltérően, amikor naponta 8–10 zsinagógát látogattak meg, ma már nincs olyan társadalmi rendezvény vagy családi ünnep (pl. a férfitá avatás, amely zártkörű), amin ne jelennének meg.

Nyilvános beszélgetésük tárgya nem jelentős, nem törekszenek befolyásolásra, de csupán megjelenésük is nagy propaganda hatással van a megjelentekre. Nagy befolyást kölcsönöz számukra az a tény is, hogy bárkinek szinte korlátlan mennyiségben adnak gyógyszert, ily módon a követséget hetenként 250–300 ember keresi fel.

(...)

271

“A legteljesebb vallási és lelkiismereti szabadság”

1971

Seifert Géza, “A magyar zsidóság 1971-ben”

Megjelent:

Magyar Hírek. A földkerekség magyarjainak lapja, 24, no. 10 (1971. május 15), p. 4

(...) Lehetséges, hogy egyesek még mindig antiszemiták, az antiszemita jelenségek netán előforduló megnyilvánulásai ellen azonban kormányzatunk intézményesen, preventív és represszív módon küzd. A megelőzés, amely kizár mindenfajta antiszemita uszítást, filmjeinkre, könyvkiadásunkra, a sajtóra és az iskolai oktatásra vonatkozik. S ha valakit elkövetett antiszemitizmussal vádolnak, azzal szemben megtorló intézkedést foganatosítanak, s mint bűncselekmény elkövetőjét börtönbüntetésre ítélik.

A magyar zsidóság, mint felekezet, ragaszkodik ősi zsidó vallási tradícióihoz, s amellet, hogy az izraelita hitfelekezethez tartozik, a magyar államnak egyenrangú polgára. Izraelita vallású magyarok vagyunk, magyar állampolgárságunkat jól összeegyeztetjük zsidóságunkkal. Hittel és meggyőződéssel mondhatom: mindannyian részt veszünk a Hazafias Népfront programjában meghirdetett magyar nemzeti egységben, és közösen fáradozunk országunk gazdasági, szociális és kulturális felemelkedésén. A célok egyszerűek. Olyan társadalmat épít népünk, amely megszüntette az embereknek világnézetük, fajuk, felekezetük szerinti hátrányos megkülönböztetését és következetesen küzd a békéért.

A fővárosban élő zsidóság – amennyiben elkerülte a deportálást – megmenekült, a gettót, ahol 70 ezer ember volt bezárva, az utolsó percben, 1945. január 18-án

a szovjet hadsereg felszabadította. Az ország felszabadulását követően megszűntek a zsidókkal szemben a fasizmus idején alkalmazott diszkriminációk, hátrányos megkülönböztetések. 1948 decemberében került sor a magyar állam és a magyar zsidóság közötti egyezmény megkötésére.¹⁸³ Ez az egyezmény biztosította és biztosítja ma is — az izraelita hitfelekezet részére a legteljesebb vallás- és lelkiismereti szabadságot s az ősi tradíció fenntartásának minden lehetőségét. Ezt az elvet generálisan 1949 augusztusában a Magyar Alkotmány is megerősítette. Kulturális életünk eleven. Könyvkiadásunk említésre méltó...

(...)

272

“Jól szervezett, illegális cionista szervezkedés”

1971–1975

Kiadás:

Gadó János, “Keddisták a Lukács fürdőből”, *Szombat*, 12, no. 9 (5761. *chesván* / 2000. november), pp. 21–24¹⁸⁴

Irodalom:

Győri Szabó Róbert, “Zsidóság és kommunizmus a Kádár-korszakban, III: Zsidóság cionizmus, antiszemitizmus az 1967-es arab-izraeli háború utáni években”, *Valóság*, 51, no. 5 (2008), pp. 79–97

(a) Összefoglaló jelentés a belügyminisztérium III/I. csoportfőnökség 4/A alosztályának, 1971. október 14

Összefoglaló jelentés

Budapest, 1971. október hó 14

1969. XI. 18-án hálózati úton tudomásunkra jutott, hogy zsidó fiatalok minden hét keddi napján rendszeresen az esti órákban összejöveteleken vesznek részt a budapesti Moszkva étterem egyik helyiségében.

Miután az elsődleges operatív ellenőrzések igazolták a csoportosulás szerveztségét és cionista jellegét, 1971. június 29-én (...) számon “Jubilálók” fn.¹⁸⁵ néven csoport dossziét nyitottunk.

A végrehajtott intézkedések eredményeként az alábbiakat állapítottuk meg:

---

183 Lásd fentebb, #261.

184 Alább az iratoknak csak a zsidó, illetve cionista vonatkozású részleteit közlöm. A bekezdéseket több helyen összevontam.

185 Fedőnév.

A csoportosulás tíz éve¹⁸⁶ lényegében megszakítás nélkül működik. Létszámuk növekvő tendenciát mutat, jelenleg a taglétszám 290 főre tehető. Tagjairól személyi adataik feltüntetésével nyilvántartást vezetnek. Az összejöveteleket rendszerint a Moszkva étteremben az év minden szakában rendszeresen a keddi napon,¹⁸⁷ az esti órákban tartják. Egy-egy összejövetelen általában 20–40 fő vesz részt, a részt vevő személyek összetétele változó. (...) A csoportosulás rendszerint nagyobb szabású, évi összejövetelt is szervez valamelyik nyilvános szórakozóhelyen. Kisebb csoportos összejöveteleket lakásokon is szerveztek. (...) A csoportosulás tagjai magukat “Keddisták”-nak nevezik, illetve szervezetük ideológiájára célozva “Keddizmus”-ról beszélnek.

(...)

A csoportosulás célját az alábbiakban jelölték meg:

- a vegyes házasságok elleni küzdelem,
- az asszimiláció meggátolása,
- a zsidó nemzeti érzések táplálása és fenntartása.

(...)

A fentiekén kívül rendelkezünk olyan egyoldalú jelzéssel is, amely szerint a “Keddista” csoport egyik vezetője az utóbbi időben foglalkozott ún. kiházásításokkal. Feltételezhetően abból a célból, hogy pl. szovjet állampolgárságú nőket házasságkötés útján Magyarországra telepíthessenek, majd egy későbbi kedvező időpontban Magyarországról nyugati államokba való disszidáltatásukat segítsék elő.

(...)

Az ügyben felhasznált operatív technikai rendszabályok eredményesek voltak, mivel alkalmazásuk során újabb megbízható dokumentumokat szereztünk a csoportosulás cionista jellegére vonatkozóan.

(...)

Elemelve az eddigi operatív ellenőrzés útján birtokunkba került adatokat, megállapíthatjuk, hogy egy jól szervezett, illegális cionista szervezkedéssel állunk szemben, melynek célja: a szervezet keretein belül feléleszteni és ébren tartani a zsidó származású fiatalokban a zsidó nacionalista érzelmeket, ezen keresztül meggátolni a szocialista társadalmunkba való beilleszkedésüket, asszimilációs folyamatukat. E célkitűzések arra mutatnak, hogy lényegében faji elkülönülésre törekszenek.

(...)

Továbbá, azon megállapításaink alapján, miszerint a csoportosulás egyes tagjai disszidálnak, idővel kiválnak a csoportosulásból, különböző élesebb, államellenes tevékenységbe kezdenek, mint pl. (...) Dávid-csillagok készítése és ragasztása, (...)

186 Pontosabban, 1960 ősze óta. (Lásd alább, a szövegben.)

187 A kedd a zsidó hagyományban “jó”, örömteli eseményekre – a házasságkötésre különösen – alkalmas napnak számít, mert a teremtéstörténet (Gen. 1,10) a teremtés harmadik napján – azaz kedden – kétszer mondja, “hogy jó”.

levonható az a következtetés, hogy a "Jubilálók" fn. csoportosulás szinte melegágya az aktívabb cionista tevékenység kialakulásának.

A csoportosulás tevékenységének módszerei, formái és céljai megállapításunk szerint azonosak a Cionista Világszövetségnek a zsidó ifjúság irányában meghatározott programjával és célkitűzéseivel.

A fentebbiek figyelembevételével a "Jubilálók" fn. cionista csoportosulás mélyreható operatív feldolgozását az engedélyezett intézkedési terv alapján végezzük a tisztázatlan körülmények, esetleges külföldi szálak és összefüggések felderítése és dokumentálása érdekében.

(b) Javaslat, 1973. november 30

Javasoljuk a "Jubilálók" fn. csoportos ügyet társadalmi veszélyessége miatt büntetőeljárásán kívüli, rendőrhatalósági figyelmeztetés útján, bomlasztással realizálni.

(...)

Az a feltevésünk, hogy illegális cionista szervezkedéssel állunk szembe(n), az alkalmazott intézkedések és operatív eszközök útján nem igazolódott be. (...) A jogi véleményezés szerint a rendelkezésre álló adatok még az egyesülési joggal való visszaélés alapos gyanújának kimondására sem elégségesek. A csoportosulás ténye fennáll, de annak belső tartalmi vonatkozása nem meríti ki a feldolgozó munka kezdetén általunk feltételezett tevékenységet.

(...)

Megállapítottuk, hogy a csoportosulás vezetői zsidó nacionalista beállítottságúak. Azonban elhatárolják magukat a cionista nézeteket nyíltan is hangoztatóktól. Ilyen személyeket nem engednek a csoportosulás tagjává válni. (...) nek¹⁸⁸ tudomása van arról, hogy a csoportosulásban vannak cionista beállítottságú emberek, de azok nézeteinek nyílt hangoztatására nem ad lehetőséget. Eddigi adatok szerint egyelőre a csoportosulás vezetőinek nincsenek tervei arra vonatkozóan, hogy a "keddista" társaságot a cionizmus bázisává változtassák.

(...)

A csoportosulás résztvevői előtt közismert, hogy a kedd esti összejöveteleken főleg zsidó értelmiségi fiatalok járnak össze. A csoportosulás ügyvezető elnöke 1970. november 28-án a társaság megalakulása alkalmából rendezett 10 éves évfordulón hangot adott annak az egyébként cionista célkitűzésnek, miszerint a "keddista" csoportosulások célja a vegyes házasságok meggátlása és az asszimiláció elleni küzdelem. Különösen az ő tevékenységére jellemző, hogy forszírozza az ún. "társtalan zsidó fiúk és lányok" csoportosulásba való bevonását. Ezen az összejövetelen jelentette be, hogy a csoportosulás fennállása óta a tagok közül 34 házasságot kötöttek.

188 Az idő tájt a csoport elnöke.

A csoportosulás társadalmi veszélyességét még inkább mutatja a (...) és (...) ¹⁸⁹ között 1972. november 14-én lefolytatott beszélgetés is. (...) ez alkalommal (...) -t nyílt cionista tevékenységre szólította fel. (...) elhatárolta magát. Ezzel egyidejűleg kifejtette viszont, hogy diplomáciai kapcsolatok esetén, akkor, ha Magyarországon izraeli követség is működne, esetleg más lehetne a csoportosulás helyzete. Hogy ez alatt konkrétan mit értett, nem fejtette ki.

Adataink szerint a csoportosulás tagjai közül többen (...) ¹⁹⁰ Izraelbe disszidáltak. (...)

(c) Javaslat, 1975. május 12

(...) Az összejövetelek időszakonként nagyszámú nacionalista beállítottságú zsidó fiatal mozgószínternek. Az összejöveteleken rendszeresen megjelennek ellenséges beállítottságú és köztörvényes bűncselekményeket elkövető személyek is, ¹⁹¹ akik jelenléte már magában rejti az aktivizálódás veszélyét.

(...)

(d) Javaslat, 1975. december 30

(...) Hálózati és technikai úton megszerzett információk értékelése alapján a csoportosulások tevékenységéről az alábbiakat állapítottuk meg:

A csoportosulás ténye fennáll, tartalmi vonatkozásban azonban nem meríti ki a feldolgozó munka kezdetén feltételezett tevékenységet. Az összejöveteleknek politikai tartalma nincs, ellenséges tevékenységre vagy ennek előkészítésére utaló törekvés az ellenőrzések során nem jutott tudomásunkra. A csoportosulások vezetői, tagjai az összejöveteleket partnerek felkutatására használják fel.

(...)

A csoportosulásokat vezető személyek időszakonkénti aktivizálódási kísérletei és maga a csoportosulás ténye, esetenként cionista beállítottságú személyek megjelenése a csoportokban magában rejti az aktivizálódás veszélyét. Ezért a csoport ellenőrzését hálózati úton tovább folytatjuk...

(...)

A fentiek alapján kérem engedélyezni a "Jubilálók" fn. (...) sz. dosszié lezárását és irattározását.

189 Nevek.

190 Itt 3 név szerepel.

191 A jelentések szerint a csoport egyetlen aktív tagját érték tolvajlás. Más bűncselekményről a beszámolók nem tudósítanak. (Gadó János jegyzete.)

A zsidó élet “kis körei”¹⁹²

1975–1985

(a) Nádas Péter (1942–), “Ott van egy zsidó neked...”, 1949 / 1987

Kiadás:

Nádas Péter, *Évkönyv. Ezerkilencszáznyolcvanhét–ezerkilencszáznyolcvannyolc: Május* (Pécs: Jelenkor, 2000), pp. 66–67

Aranyszőke anyám nyitott nekem ajtót azon a délutánon. Délutáni tanításról jöttem haza az iskolából, odakinn már csaknem teljesen sötét volt. A hosszú előszobában égett a villany. Kivételes eseménynek számított ez, mert csengetésemre az ajtót mindig a cseléd nyitotta ki. Szüleim a cselédet, a szociális egyenlőség kényes elvére való tekintettel, háztartási alkalmazottnak nevezték. Hivatali elfoglaltságaik miatt pedig, ilyen korai időpontban, még soha nem voltak otthon. Ezerkilencszáznegyvenkilenc késő ősze volt vagy a következő kora tavasz; közel nyolcéves lehettem.

Az én aranyszőke anyám ezen a délutánon krémszínű selyemblúzt viselt, hosszú, szűk, felhasított, sötét színű szoknyát, és szépen formázott selyemharisnyás lábán kigyórbórból készült, magas sarkú, fekete cipőt. Mintha valamilyen ünnepélyről érkezett volna vagy színházba készülődne. Ünnepélyes volt a tartása, a tekintete, s mind ebben ott rezgett amaz izgékony sietősség, amit a kivételes események váltanak ki belőlünk.

Örömteli meglepettségemben rögtön valami nagyon fontosat akartam volna mondani neki.

Mondtam, hogy én mennyire gyűlölöm a zsidókat.

Már az előbb kedvesen tarkón legyintett, most azonban ott is maradt a keze.

Kérdezte, mért gyűlölöm őket, és úgy indultunk el nyugodalmasan beszélgetve a lakás barátságos mélye felé, mintha a tarkómnál fogva vezetne. Mondtam, hogy azért gyűlölöm őket, mert a mi urunkat, Jézus Krisztust megfogták és felfeszítették a keresztfára.

Biztosan számíthattam az egyetértésére, hiszen az igazságtalanságot ő legalább annyira gyűlölte, mint én a zsidókat. S ha éreztem valamit, akkor az nem volt más, mint hogy bátor kijelentésemmel mégsem tudtam annyira meglepni őt, miként az a szándékomban állt. Közömbös maradt.

Hol hallottam ilyesmiről, kérdezte.

Mondtam, a hittanórán.

192 A címben Bibó István kifejezése: “a szabadság kis körei”.

Mindeközben a lépteinket úgy irányította, hogy a nagy előszobai tükör elé kerüljünk. Ott megálltunk. Néztem őt, amint a tükörben egymás mellett, talpig tükröződünk. Nem kellett hozzá sok erőszak, úgy fordította el tarkómon nyugvó tenyerével a fejem, hogy egészen közelről, kizárólag magamat láthassam, és ne is kelljen rám mutatnia.

Akkor nézzed meg jól, mondta csöndesen, ott van egy zsidó neked, gyűlölheted, nyugodtan.

Azóta nézem, ki vagyok én. Azóta gondolkodom, hogy mit állíthatok másokról és önmagamról. Ha tükörbe nézek, akkor nem magamat látom azóta, hanem aki valakit néz a tükörben.

(b) [Gadó György (1930–) &] A Salom, a magyar zsidók független békecsoporthoz, "Nyílt levél a magyar társadalomhoz és a magyar zsidósághoz" (Szamizdat, 1984. május) (Részletek)¹⁹³

Irodalom:

Kis János, "A Salom nyílt levele a magyar társadalomhoz és a magyar zsidósághoz", *Beszélő* [stencilezett szamizdat], no. 11 (1984), pp. 67–72; új kiadásban in: *Beszélő összeállítás, szerk. Havas Fanny, II: 11–20 (1984–1987)* (Budapest: AB-Beszélő Kiadó, 1992), pp. 58–62

1. A magyar zsidóság és a magyar nemzet

(...)

1.2. Asszimiláció vagy integráció

A magyar zsidóság immár több mint egy évszázada a nemzet szerves részének tekinti magát. Túlnyomó többségében Kossuth lelkes híve volt 1848-ban, és a demokratikus forradalom tábort erősítette 1918-ban. Ez az azonosulás a nemzet törekvéseivel sokáig együtt járt az asszimiláció igénlésével, vagyis a magyarsággal való teljes összeolvadás igényével, mely csak a vallási különállást kívánta fenntartani. Azok számára viszont, akik életében a vallásnak nem volt jelentősége, ez a fenntartás is tárgytalanná vált.

Ám bármi volt is a magyar zsidóság álláspontja az utolsó száz–százhusz évben az asszimilációt illetően, a történelmi tapasztalat és önmagunk új megítélése indokoltá teszi a probléma új megközelítését.

Elutasítjuk a zsidóság faji alapon történő meghatározását, de elvetjük a pusztán vallási alapon való definíciót is. A zsidóságot olyan történelmi, kulturális, helyen-

193 A "Nyílt levél" annak idején csak gépiratos röpiratként jelent meg, és szamizdatban terjesztették. – Szíves köszönet Gadó Györgynek, hogy másolatban rendelkezésemre bocsátotta és idézéséhez hozzájárulását adta.

ként pedig ethnikai és szociális tényezők által meghatározott közösségnek tekintjük, amelyen belül az egység igen viszonylagos, inkább a sokféleség dominál.

A kelet- és közép-európai zsidóság úgy is, mint az évezredes zsidó kultúra hordozója, és úgy is, mint e kultúrát sajátos elemekkel gazdagító, sajátos életformát megvalósító népelem számottevő értékeket hozott létre, amelyek részben a vallásból, részben történelmi és szociális körülményekből magyarázhatók. Érvényes ez a magyar zsidóságra is, amit különösen azért érdemes hangsúlyozni, mert a hitleri népirtás után Közép- és Kelet-Európában (a Szovjetuniótól eltekintve) ma a magyar zsidóság az utolsó számottevő tömege ennek a népelemnek.

Emberi önbecsülésünk, szellemi és erkölcsi gazdagodásunk, valamint a kegyelet is megköveteli, hogy múltunkat és hagyományainkat tanulmányozzuk, vállaljuk és fenntartsuk értékeit, melyek sajátos módon gyarapítják az emberiség és a magyar nemzet szellemi kincseit, és nem alábbvalóak bármely nép szellemi örökségénél.

Ma, amikor a demokratikus államokban mindinkább hódít a felismerés: az ethnikai és kulturális kisebbségeket nem beolvasztani kell, hanem beilleszteni a többség társadalmába, minthogy sajátosságaik nem gyengítik, hanem gazdagítják azt, a magyar zsidóságnak is fel kell ismernie önmaga iránti köteleességét. Amikor elismerjük az egyén jogát az asszimilációra, a magyar zsidóság egészére nézve azt valljuk: nem asszimilálnódnia, hanem integrálnódnia kell az e hazában élő társadalomba.

Ennek szubjektív előfeltételei közé tartozik az a belátás is, hogy eddig sem a zsidó különállás okozta az antiszemitizmust, továbbá, hogy a zsidóság sajátos arculatának megőrzése nem ellenkezik a nemzethez való hűséggel. (Itt kell leszögeznünk: nem megoldás az önfeladásnak, a mimikriának az a fajtája, amit a zsidók egy része már évtizedek óta gyakorol, vagy amivel legalább megpróbálkozik, és amit asszimilációnak tart. Ez nemcsak méltatlan és megalázó, nemcsak hogy szegényebbé teszi a zsidó embert és a zsidóságot, sőt, velük az e hazában élő nép közösségét is, hanem a nem zsidók szemében visszataszító és hatástalan. Az így asszimilálnódnia igyekvőkben nem zsidó környezetük a legtöbbször felismeri a zsidót. Másfelől azt is tudnunk kell, hogy ez a felismerés magában még senkit sem tesz antiszemitává. Ha a sikertelen asszimilációtól szenvedők antiszemitizmussal vádolják környezetüket, ezzel csak kudarcukat tetézik.)

(...)

1.4. *A múltunk a miénk*

Örvendetes, hogy a magyar kultúra mind több zsidó művelője ébred származása és az ebből adódó meghatározottságai tudatára, illetve ad kifejezést ennek irodalmi alkotásokban, visszaemlékezésekben. Igyekeznünk kell előmozdítani ezt a tendenciát, és véget kell vetni annak a furcsa gyakorlatnak, amelyet azzal indokolnak, hogy "nem ismerünk származás szerinti megkülönböztetést" és "a vallás magánügy". Ennek alapján kisajátítják, valósággal elkobozzák a zsidóság szellemi értékeit, birtokba veszik teljesítményeit, és a "zsidó" jelzőt többnyire csak olyasmi számára tartogatják, amit elavultnak vagy épp gyűlöletesnek mutatnak be.

(...)

1.5. Történelmi felelősség

(...) 1945 után az átélt atrocitásoktól elkeseredett és a magyar népben, a magyar demokrácia erőiben kevésbé bízó magyar zsidók úgy érezték, az antiszemitizmus elfojtásához, a fasiszta terror megvalósítóinak hatékony megbüntetéséhez nem nélkülözhetők a kemény módszerek, ezek garanciájaként pedig kívánatos a szovjet jelenlét és nyomás. Ezzel a magyar zsidóságnak az a része, mely a vészidőszak után nem a kivándorlást választotta, beleesett a történelem csapdájába: míg a szélsőbalt támogatta és jelentékeny részt vállalt a sztálinista diktatura létrehozásában, csak fokozta az antiszemitizmust. Szerepe nálunk azért volt inkább szembeszökő, mint a többi kelet-európai országban, mert egyrészt a lélekszáma százezer körül volt (ami több, mint a maradék csehszlovák, lengyel, NDK-beli és bolgár zsidóságé volt együttvéve), másrészt mert a Magyar Kommunista Párt legfőbb vezetői zsidók voltak. Emiatt a magyar nép nem csekély része zsidók uralma gyanánt fogta fel a sztálinista diktatúrát. Vagyis szintén beleesett a történelem csapdájába.

Hasonló mechanizmus érvényesült a magyar zsidók egy részénél 1956-ban is: a pogromoktól való félelmükben ezek nagyon is kevésbé haboztak támogatni a Kádár-kormányt, miközben folyt a forradalom leverését követő véres megtorlás, amelyet elmaradt a sztálinista terrorban bűnös személyek megbüntetése. (Ez a félelem szubjektíve érthető volt, de objektíve alig volt indokolt, mert a forradalomban csak marginálisan jelentkeztek az antiszemitizmus hordozói, s korántsem ezek alkották mértékadó politikai erőit.)

Ki kell mondanunk, hogy mindezek miatt bizonyos történelmi felelősség terheli a magyar zsidóságot. Viszont azt is alá kell húznunk, hogy a sztálinista diktatura létrejött és hasonló kegyetlenséggel működött azokban a kelet-európai országokban is, ahol a zsidók száma és szerepe jóval kisebb volt. A sztálinista diktatura tehát nem zsidók produktuma. Már csak azért sem – tegyük hozzá –, mert megteremtéséhez a kezdeti tömeget a múlt megaláztatásaitól elkeseredett, a háborútól elgyötört, a fasiszmustól megfertőzött és a demokráciában járatlan munkásság egyes rétegei szolgáltatták Magyarországon.

Ezzel szemben 1944 hazai eseményein világosabban felismerhetők a specifikus magyar vonások. A magyar zsidókkal ekkor könyörtelenebbül bántak el, mint akár az olasz zsidókkal a fasiszta Olaszországban, akár a bolgár vagy román zsidókkal Hitler bolgár vagy román csatlósai. A hitleristák maguk megmondták, hogy mennyire megkönnyítette a dolgukat a deportálás lebonyolításához nyújtott magyar segítség.

Ennek ódiúmat nem lehet egyedül a németekre és a csendőrségre hárítani. A kérdést azzal sem lehet elintézni, hogy megbukott a fasiszta rendszer, amely a magyar népet is sanyargatta, a magyar népnek pedig semmi köze a rendszer bűneihez. Fel kell és el kell ismerni, hogy a magyar nemzetet bizonyos történelmi felelősség terheli a magyar zsidóság pusztulásáért, és ebből a felelősségből a nemzet minden akkori osztályának és rétegének jut egy-egy rész, ha nem is egyenlő rész. És ki kell mondani, hogy ez a felelősség nagyobb, mint amekkorát a magyar

zsidóságnak kell éreznie a Rákosi-féle vörös fasizmusért vagy az 1956-ot követő ellenforradalmi terrorért.

Ez a felelősség a mai Magyarországot is arra kötelezi, hogy – miképp az NSzK – különleges viszonyt alakítson ki a zsidó néppel.

1.6. Együtt – egymásért

Épp ilyen erőteljesen kívánjuk azonban aláhúzni, mennyire fontos, hogy a zsidóság is a tudatában legyen a magyar dolgozó nép mártíriumának, melyet az a kapitalizmus kibontakozása során, majd az első világháborúban, utána az ellenforradalmi Horthy-rendszerben, a második világháború alatt s végül a sztálinista diktatura idején elszenvedett. A magyar dolgozóknak is tudniuk kell: a gyötrelmekben osztozott vele a zsidók túlnyomó többsége, melyet kisemberek, szegények alkottak.

A szenvedőknek meg kell adni a kései tisztességet, az igazaknak emléket kell állítani, akár zsidókról van szó, akár nem zsidókról. A történelmi felelősség vizsgálatát azonban csak megkönnyítheti, ha a vétket vagy hibát ki-ki magában keresi előbb, a másik oldalon pedig elsősorban az érdemeket állítja előtérbe.

A magyar zsidóságnak tudnia kell, mennyien segítették üldöztetései közepette a magyar nép fiai közül, és a magyar népnek is meg kell tudnia, hány zsidó küzdött a félféudális elnyomás, a fasizmus és az esztelen háború ellen, a magyar sors jobbra fordulásáért.

(...)

A zsidóságnak azonban ügyelnie kell, meg ne ismételje az 1945 után elkövetett hibát. Alakítsa ki és őrizze meg a maga arcukat, és miközben képviselői minden szinten részt vesznek a magyar nép munkájában és küzdelmeiben, a maga nevében is foglaljon állást mind a zsidóság ügyeiben, mind a nemzet gondjaiban. Úgy juttassa kifejezésre szolidaritását a magyar nemzet jogos törekvéseivel, nemzetiségi politikai és szociális követeléseivel, hogy képviselői eközben ne tolják fel magukat e követelések kizárólagos szószólóivá.

1.7. A kegyelet akadályai

(...) Ma a magyar falvak határában pusztasággá vált régi zsidó temetők sírkövei árválkodnak, és ebek harmincadjára jutott, lebontott vagy kivételesen világi célokra restaurált egykori zsinagógák helyén nincs emlékoszlop, falán nincs emléktábla. Miért nem tudhatja meg, mondjuk, a kecskeméti vagy tatai polgár, mennyien voltak, miképpen éltek, hová lettek és minő sorsra jutottak az ottani zsidók, akikk egykor a ma más célokra szolgáló zsidó templomot felépítették?

Milyen szép lenne, ha a mai magyar zsidóság emlékligetet telepítene azok tisztelőire, akik az üldöztetések idején magyar zsidókat mentettek meg! Izraelben, az Igazak Fasarában egy-egy fa, mellettük névtábla őrzi azok emlékét, akik a hitleristák megszállta Európában életük kockáztatásával segítettek a menekülő zsidókat.

(...)

2. A magyar zsidóság és a magyar állam

2.1. Hibás lojalitás

Az 1944-es népirtás kapcsán lehetetlen nem emlékeztetni arra, hogy a magyar zsidóság tömegeit és szervezeteit a reakciós államhatalom iránt a végsőkön túl is megőrzött lojalitás, a hiszékenység, a passzív várakozás jellemezte. Emiatt természetesen nagyobb felelősség hárul az akkori vezetőkre, mint a vezetettekre. Hiányzott minden lelki és tárgyi előkészület arra, hogy felrázzák az embereket, megszervezzék illegális úton vagy erőszakosan történő tömeges menekülésüket, ellenállásukat.

Ezzel összefüggésben külön szót érdemel roppant súlyú tények elsikkasztása a hazai (zsidó és nem zsidó) közvélemény előtt. (...)

(...)

A zsidó szervezetek és közvélemény ezen állapotának az volt az előzménye és egyik oka, hogy már 1944-et megelőzőleg is hasonló lojalitás, törvénytisztelet hatotta át őket a huszonöt éve fennálló ellenforradalmi rendszer iránt. Eluralkodott az a megalkuvó felfogás, hogy a "konszolidáció" ugyan nem demokrácia, de elfogadható, mert jobb a fehér terrornál. Még a zsidótörvények után is csak mértéktartó bírálatra szorítkoztak és állampolgári hűségüket hangsúlyozták a magyar zsidóság szervezetei és vezetői, ahelyett, hogy politikai szövetségre léptek volna az ellenzéki pártokkal. Nehéz szabadulni attól a gondolattól, hogy a fajelmélet vádjai ellen való védekezés közepette túlzottan, az önfeladásig, az önlefejeverzésig, a birkamódra való megadásig menően érvényesült az asszimiláció szelleme.

2.2. Lojalitás a nemzet iránt

Távol áll tőlünk, hogy egyenlőségelet tegyünk az 1919–1945 közötti ellenforradalmi rendszer és a mai rendszer közé. Természetesen nagyra értékeljük a társadalom 1945–1948 között végbement demokratikus átalakulását, a faji és felekezeti diszkrimináció eltörlését, az 1948 utáni gazdasági és szociális változások egy részét. De távol áll tőlünk az a nézet is, hogy feltétlen kormányhűséggel tartozunk pusztán azért, mert ma mint zsidókat nem bántanak bennünket. Ezen az alapon a zsidóknak örök kormánypártiaknak kellene lenniök minden olyan országban, ahol a kormány nem folytat antiszemita politikát. Kötelességünknek tartjuk bírálni a fennálló viszonyokat.

Épp a Horthy-korszak tanulságai alapján is szem előtt kell tartanunk, hogy a mai rendszer az eredetét és lényegét tekintve ellenforradalmi – noha konszolidált – rendszer, mely az 1956 októberi népforgalom leveréséből született. És ha a MIK ma ugyanolyan egyértelműen bizonygatja tűzön-vízen át való hűségét, ugyanúgy minden alternatíva nélkül épít reá és a hozzá fűződő (sőt, a rendszer totalitárius jellege folytán még sokkal szorosabb) kapcsolatokra, akkor a két háború közötti zsidó vezetés hibáit ismétli meg.

A magyar zsidóságnak elsősorban nem a mindenkori magyar kormánynak, hanem a szuverén magyar államnak és a nemzetnek tartozik lojalitással. A mindenko-

ri kormány vonatkozásában ki kell alakítania és meg kell őriznie önálló arculatát. Ez nem jár a politikai állásfoglalástól való tartózkodás kötelezettségével, ellenkezőleg: függetlensége birtokában képviselni tartozik a demokratikusan kialakítandó és szabadon megnyilatkozó zsidó közvéleményt. Vagyis a politizálás követelménye csak egy másik követelménnyel, a zsidóság szervezeteinek demokratizálásával együtt valósítható meg.

2.3. *Intézményes biztosítékok*

Amikor elismerjük, hogy mint zsidók jogegyenlőséget élvezünk, rá kell mutatnunk, hogy hiányosak az egész magyar nemzetnek, a magyar állampolgárok összességének a jogai. Jelenleg épp ezzel teszünk eleget a nemzet iránti lojalitás kötelezettségének.

(...)

2.4. *Hamis játék*

Emlékeztetni kell mindenkit – a rendszer propagandistáit és apologetáit, de a propaganda címzettjeit is –, hogy a zsidóság teljes egyenjogúsítása nem szocialista vívmány. A magyar zsidók számára már az Osztrák–Magyar Monarchiában megvalósult. És valóság a mai nyugati demokráciákban is. Aki tehát ezen a címen várja el, sőt, követeli meg a magyar zsidóságtól, hogy a fennálló rendszert maradéktalanul támogassa, az rosszhiszemű játékot űz. (...)

(...)

2.5. *Hatalmi érdekek*

Végül arra is rámutathatunk, hogy ha a zsidók vallásszabadsága megvalósult is hazánkban (hozzátesszük: nem kisebb, de nem is teljesebb mértékben, mint a más felekezetűeké), ez még nem jelent egyet a teljes lelkiismereti szabadsággal, amely szélesebb fogalom. Mint ilyen, magában foglalja az egyén és a közösség jogát arra, hogy a vallás régióján túl is fenntartsa és ápolja hagyományait, kulturális örökségét, megőrizhesse és kifejthesse önmagát. Ma, amikor különböző okok következtében a vallásnak már nincs meg a korábbi jelentősége az átlagember életében, és amikor a zsidóság tömegei is kevésbé vallásosak, ez annyit is jelent, hogy lehetővé kell tenni a zsidó világi örökség, kulturális hagyomány feltárását és érvényre jutását. Ezt azonban Magyarországon eddig sem az állam, sem a zsidó felekezeti élet vezetői nem ismerték el. (Nyugaton már magától értetődik.)

(...)

Ebben a vonatkozásban sajnos nem lehetnek vérmes reményeink. Bár bizvást állíthatjuk, hogy mondjuk egy-két zsidó társadalmi klub létrejöttétől még nem dőlne meg, sőt, meg sem inogna a fennálló rendszer (...), mégis tudjuk, hogy a monolithikus egypártrendszer, a totális államot idegesíti és ingerli minden önálló kezdeményezés, minden olyan szervezet és érdek, mely közé és az általa vezetni kívánt töme-

gek közé áll. És minden bizonnyal még inkább tart a szociálisan és intellektuálisan mozgékony zsidóság valóságosan önálló szerveitől.

Annál is inkább, mivel egy szabadon kibontakozó zsidó kulturális és társadalmi élet nyilvánvalóan igyekeznék megtalálni a szellemi és szervezeti kapcsolatokat a nyugat-európai, amerikai és izraeli zsidó kulturális étellel. (...) Ezen a ponton pedig közbeszólnak a szovjet hatalmi érdekek (...).

De vajon az identitását megőrizni, hagyományos értékeit ápolni és fejleszteni kívánó magyar zsidók feladata-e, hogy készségesen tekintetbe vegyék ezeket a "realitásokat", és idegen érdekek miatt vagy a főként terpeszkedő hatalom kedvéért eleve és önként lemondjanak jogos törekvéseikről? Szó nélkül tudomásul kell-e venni még azt is, hogy korlátozzák a hitközség helyiségeiben megtartható kulturális rendezvények számát, a már említett zsidó klubokról, könyvtárakról és könyvesboltokról pedig szó sem lehet?

3. A magyar zsidóság és Izrael

3.2. Védelmező szolidaritás

(...) Nem természetes joguk, sőt, erkölcsi kötelességük-e a külföldön élő magyaroknak a magyar szuverenitás támogatása, a magyar nemzet igazságos küzdelmeinek segítése? Vajon nem joga és erkölcsi kötelessége-e a magyar államnak és az anyaországban élő magyarságnak a más országokban élő magyar kisebbségek védelmezése, nemzeti kultúrájuk előmozdítása? Ugyanígy a szórvány-zsidóságnak is természetes joga és erkölcsi kötelessége Izrael államiságát megvédeni, nemkülönben Izrael Államnak is joga és erkölcsi kötelessége, hogy szót emeljen a zsidók sérelmei ellen bárhol a világon.

(...)

De tovább megyünk: a szabadság minden híve köteles támogatni más államok szuverenitását egy esetleges támadóval szemben, mert a szabadság oszthatatlan. Érthető, ha egy nemzet, egy nép fiai összetartanak, de a szolidaritás az ethnikai köteteléken kívül állóknak is joga, sőt, kötelessége. A szabadságszerető magyaroknak éppúgy érdekük Izrael fennmaradása, mint a zsidóknak a magyar szuverenitás megőrzése, sőt, kiteljesítése.

3.3. Balítéletek

(...) A harmadik balítélet: a magyar haza iránti lojalitás összeütközik az Izrael iránti szolidaritással. Tévedés. A kettő éppúgy nem ellentétes, mint ahogyan jól összefér a hazafisággal az együttérzés egy néppel, mely szabadságát és függetlenségét védelmezi. A magyar haza jól felfogott érdeke sohasem követelheti meg, mi több, el sem tűrheti, hogy külső támadó megdöntsön egy szuverén államot, elűzzön, leigázzon vagy megsemmisítsen egy népet. (...)

Rá kell mutatnunk: Nyugaton már régen természetes és elismert a zsidók igénye, hogy egyszerre lehessenek lojálisak hazájuk és Izrael iránt.

(...)

4.4. Hidegháborús viszony helyett emberi kapcsolatokat

(...) Izrael magyar származású polgárainak szükségük van a magyar kultúra kin-
cseire, Magyarország zsidó polgárai pedig zsidó mivoltukban gazdagodhatnak, ha
megismerhetnék az Izraelben kibontakozó modern zsidó kultúra alkotásait. A ma-
gyar haza csak nyerne azzal, ha műveltsége kisugároznék a Közel-Keletre, és ha zsi-
dó állampolgárai emberségben is, az országhoz való kötődésükben is erősödnének
a zsidó kultúrában való gyarapodásuk révén. Mindezzel nyerne az egyetemes ma-
gyar kultúra, amelyet így további sajátos szín ékesíthetne.

(...)

(c/1) „»Szóval azt mondja, aki zsidó, tartsa magát zsidónak?«”, Mihancsik Zsófia (1950–) interjúi (1995) (Részletek)¹⁹⁴

Kiadás:

Budapesti Negyed, 3, no. 2 (8) (1995. tavasz), pp. 227–259

Irodalom:

Gadó János, „Pesti marránusok a nyolcvanas években. In memoriam Lovász Ferenc”,
Szombat, 19, no. 9 (5768. *chesván-kiszlév* / 2007. november), p. 23

(c/1) Lovász Ferenc (1930–2007)

*Honnan jött az a gondolat, hogy valamiféle szervezettebb formát kellene teremteni ah-
hoz, hogy zsidó emberek találkozhassanak?*

Nem volt ez szervezett forma. Nézze: egy zsidó család általában tragikusnak tart-
ja, ha a gyereke vegyes házasságot köt. Ami persze nagy fokú ostobaság, egyrészt
mert nem tesz ellene semmit, és csodálkozik, ha mégis megtörténik a dolog; más-
részt ez önmagában semmit sem jelent, mert én nem egy olyan vegyes házasságot
ismerek, ahol a nem zsidó fél egyszerűen beolvadt a zsidó családba. Elég, ha csak
Antalfi Máriát¹⁹⁵ említem. Egyébként a zsidó vallásnak és a zsidóságnak megvan
az a tulajdonsága, hogy ha egy nem zsidó zsidó akarna lenni, azt megakadályozzák
ebben, humanista okokból, mert ha nem született bele a zsidóságra, miért venné
magára ezt a terhet? De ha valaki nagyon ragaszkodik hozzá, és áttér, akkor már
vallási tilalom alá esik a megkülönböztetése. A zsidóság nem származás, hanem in-
kább szellemi közösség. Magyarországon a második világháború után a megmaradt
zsidóknak nem volt más lehetőségük a zsidóságuk kiélésére, mint a vallás. Minden
egyebet keményen tiltottak és megtoroltak. Tilos volt minden olyan, a zsidó iden-

194 Mihancsik Zsófia és Rácz András szíves engedélyével.

195 Antalfi / Antalfy Mária (1922–1989) grafikus, szobrász; az alternatív (informális) zsidó közös-
égi élet egyik szervezője.

titással összefüggő tevékenység, amelyik nem a valláson alapult. Ezért a feleségemmel úgy határoztunk, hogy a gyerek¹⁹⁶ társaságát befogadjuk ide, a lakásunkba. Ez (19)75/76 fordulóján történt, és a szűk családomon kívül négyen alakítottuk meg a csapatot: a feleségem, a fiam meg én egyszer, aztán Berger István¹⁹⁷ – Csuló néven volt közismert, most halt meg pár hónapja –, aki az egyik legnagyobb tudású rabbi volt Magyarországon, aztán egy V. nevű fiatalember és M. I. grafikusművész¹⁹⁸ a feleségével. Ez a csapat járt hozzánk, először vasárnaponként. Aztán rájöttünk, hogy mi zsidók vagyunk, hát miért vasárnaponként járunk össze, járjunk össze pénteken este.

Ők a gyereke társasága voltak?

Mindegyikünké. Egy csapat voltunk, együtt jártunk kirándulni, együtt töltöttünk több órát vasárnaponként, majd péntekenként. Igen ám, de akkoriban péntekenként Scheiber¹⁹⁹ professzornál is nagy társaság gyűlt össze. Kezdetben a menzán tartotta az előadásait, lent a földszinten,²⁰⁰ de idővel annyian lettek, hogy felkerült az egész a díszterembe. Százával voltunk ott, mert Scheiber professzortól nagyon sok okos dolgot lehetett hallani. Én azt is akkor tudtam meg, mikor elkezdtünk oda járni, hogy az ottani könyvtárból lehet kölcsönözni. Elhatároztam, hogy tanulgatok egy kicsit... Nem mondhattam, hogy továbbképezem magam, mert roppant hülye voltam a zsidósághoz, abszolút tudatlan: nálunk disznót öltek, de szombati gyertya nem volt. Már a nagyszüleimnél sem. Na, Scheibernél aztán kiderült, hogy mikor ő befejezi a kiddust,²⁰¹ akkor kint a kapu előtt, a járdán csoportosultak a gyerekek. Egy részük onnan a Dunaparkba²⁰² ment, de a többiek nem tudták, mit kezdjenek magukkal, mert nem akartak elválni egymástól. Én meg elnéztem, milyen szerencsétlenek és milyen neurotikusak ezek a gyerekek. Nagy részük Scheibertől tudta meg először, hogy létezik pozitív oldala is a zsidóságnak, hisz egész életükben csak a negatív hatását érzékelték: hogy utálják őket, az iskolában zaklatják őket, otthon viszont szó sem esik a dologról.

Milyen pozitívumokra gondol, például?

Például az ünnepekre. Nagyon szépek. Vagy a dalok, a zsidó zene. Én ugyan botfűlű vagyok, de gyönyörűnek tartom őket. Az askenázi zsidók zenéje nem más, mint az egész kelet-európai népzene, kicsit körülmetélve. Van benne magyar, lengyel, román, orosz zene, de mindegyik hasonlítva a zsidósághoz, és a legjobbakat válogatták

196 Ti. fia, Lovász László (jr.).

197 Berger István (1937–1994) rabbi, az Országos Rabbiképző Intézet tanára.

198 Magén István.

199 Scheiber Sándor (1913–1985), az Országos Rabbiképző Intézet igazgatója.

200 Értsd: a Rabbiképző épületének (József körút 27) földszintjén; a díszterem a II. emeleten volt.

201 Kiddus: "megszentelés", szertartás; itt: a péntek esti istentisztelet utáni kötetlen rituális együtt-lét, a szombat köszöntése, a hagyományos *barhesz* vagy kalács fölött elmondott imával.

202 Dunapark: kávéház az Új-Lipótvárosban, a Szent István parknál.

ki belőle. Tehát Scheibernél aztán elkezdtek hozzánk csapódni ezek a gyerekek, akik magányosak voltak – és ez volt a többség.

Maguk miért kezdtek el oda járni?

Egyrészt mert érdekelt, hogy mit mond Scheiber, másrészt mert azt akartam, hogy a fiam is hallja. Mi heten mindig együtt mentünk, egy helyre ültünk, s ez sokaknak feltűnt ott. Megismerkedtünk másokkal is, kiderült, hogy mi utána nálunk folytatjuk a beszélgetést, és egyre többen jelentkeztek, hogy szeretnének ők is jönni. Tehát nem szervezte ezt a kutya sem: megszerveződött.

Nemet senkinek sem mondtak?

De igen. Mert ez így ment fél évig, és már annyian voltunk, hogy nem lehetett volna beférni a lakásba. Egyrészt nincsenek gumiból a falak, másrészt meg voltam győződve róla, hogy egy percen belül az állambiztonságiak fel fognak erre figyelni. Nem voltak illúzióim. Két feltétele volt, hogy bárki bekerüljön a társaságba: egyrészt az, hogy valaki mutassa be nekem vagy Laci fiamnak az illetőt, a másik, hogy mi hozzájáruljunk, hogy ide járjon. Aki nem így jött, azt az ajtóból elzavartuk. Ide tehát fél év után nehezebb volt bekerülni, mint az orvosi egyetemre. Noha itt az égvilágon semmi sem történt, azon kívül, hogy emberek beszélgettek, zenét hallgattak, esetenként a fiam gitározott és énekelt nekik. Tehát vagy kialakultak három-négyfős beszélgetőcsoportok azokból, akik ismerték egymást, innen, vagy leültünk mindannyian, ha olyan téma akadt, és hozzászólt, akinek volt mondandója. Ez aztán továbbfejlődött: egyrészt vásárnaponként kirándulni jártunk. Másrészt négy olyan házaspárt tudok, akik itt, ennél az asztalnál ismerkedtek meg egymással, és az ismeretségből házasság lett. Tehát összeházasodtak emberek – kerek tíz évig, 1976-tól 1985 nyaráig tartott ez a heti találkozás itt nálunk –, és voltak, akik már nem tudtak eljönni este, hiszen a gyereket nem lehetett otthagyni: az ő számukra negyedévenként babaszúrt rendeztünk. Széttoltuk a bútorokat, takarókat tettünk le a szoba közepére, és szabadon lehetett eresztetni a lurkókat. Egy sor körülmetélést is tartottak itt. Volt egy olyan pár – a srác a külkereskedelemben dolgozott –, akik nem mertek Budapesten megházasodni: nyolc autóval mentünk le, Landeszman rabbival²⁰³ együtt, egy vidéki város zsinagógájába. Nálam nem esett szó politikáról. Sőt, kimondottan apolitikusak voltunk.

Még beszélgetni sem lehetett politikáról?

Általában nem engedtem, hogy a magyar politika szóba kerüljön. Két okból: tudtam, hogy előbb-utóbb lesz beépített ember. Volt is. Másrészt az volt az elvem, hogy mi itt péntek este zsidók vagyunk. A magyar népben körülbelül fél-egy százalékban vannak a zsidók, és az volt a véleményem – ma is az –, hogy nem a fél- vagy egyszá-

203 Landeszman / Landesmann György (1944–), 1972–1981 között kaposvári rabbi, majd az Országos Rabbiképző Intézetben felállított Magyar Zsidó Levéltár vezetője, a Dohány utca főrabbi, vezető főrabbi. 1993-ban egy kiprovokált, de nyegle hangú nyilatkozata miatt egyértelműen antiszemita jellegű hecckampány indult ellene, ehhez rabbi-társai közül is többen csatlakoztak; Landeszman külföldre távozott.

zaléknyi zsidó származású magyar honpolgárnak kell megmondania, hogy a tízmillió nem zsidó származású honpolgár mit csináljon.

Térjünk vissza a péntek esti társasághoz: hogy jött rá, hogy besúgók is vannak maguk közt?

Azokban, akik kezdettől fogva ide jártak, teljesen megbíztam. Akik később jöttek, azoknál volt egy apró trükköm. A memóriám rendkívül jó volt. Soha nem volt telefonkönyvem, minden számot fejből tudtam. És mindenkinek, aki ide jött, mondtam egy mondatot. Egy fickó egyszer azzal jött oda hozzám Scheibernél, hogy ő nagyon magányos, szeretne megismerkedni lányokkal, mert meg akar nőszülni. Van itt lány elég, mondtam neki. De hát itt nem lehet, hívjam meg magamhoz. Rendben van. Az első embernek, akit az elhárítás behívott, azt mondták, hogy azért járnak hozzám a fiatalok, mert ott alkalom van megismerkedni, összeházasodni, és ezzel a zsidó aszszimilációt megakadályozni. Ez szó szerint az a mondat volt, amit én ennek a fiúnak mondtam. 250–260 ember fordult meg nálam a tíz év alatt: mindnek mondtam egy ilyen mondatot, négyszemközt, tehát csak ő tudta. És abban a pillanatban, amikor az első kihallgatás megtörtént, én tudtam, kitől származik az információ, mert csakis vele beszéltem erről.

Mikor volt ez a kihallgatás?

Már a kör megszűnése után egy évvel, 86 nyarán. Ugyanis 85-ben, mikor a fiám dobantott, én azt mondtam: gyerekek, én nem félek. Nekem négy évem van a nyugdíjig. De ti egyetemisták, kezdő orvosok, kezdő diplomások vagytok: mostantól kezdve nálunk be van zárva az ajtó péntekenként.

Miért?

Mert egyrészt számoltam a belügyi szervek éberségével, másrészt mert akkor már működött az Antalfi Mária-kör. Egyébként tőlem kért tanácsot, hogy csinálja a dolgot. Mária, mondtam neki, szerezzél társasjátékokat, és hétfő esténként játékost legyen nálad. Aki akar, játszik, sakkot vagy bármit. Nála aztán már politizálhattak, másrészt sokkal hígabb volt az összetétel: a zsidó vonatkozás nem volt hangsúlyos. Bekerülni is könnyű volt, mert neki semmiféle megkötése nem volt. És volt egy harmadik hely is, ahová általában harminc év fölötti házaspárok jártak el, olyanok, akik már gyereket neveltek, és ezt tudatosan akarták csinálni. Ez Herbstéknél volt. Herbstné írta azt a bizonyos zsidó szakácskönyvet.²⁰⁴ Náluk, illetve változó lakásokban kéthetenként vasárnap előadások folytak. Én is előadtam, Herbstné is, egyetemi tanárok és mások is, szóval jó előadások voltak: ilyen repülőegyetemyszerűség. Ez volt tehát a harmadik lehetőség, előre megbeszélte lakásokban.

Milyen témákról szóltak az előadások?

Kizárólag zsidó témákról. De ott látták egyesek először az *Entebbe* című filmet,²⁰⁵

204 Herbst Péterné Krausz Zorica, *Magyarországi zsidó ételek* (Budapest: Minerva, 1974) / *Régi zsidó ételek* (Budapest: Corvina, 1988); újabb kiadások, angol, héber, német fordítások is.

205 1976. június 27-én a Palesztina Felszabadítása Szervezet (*Palestine Liberation Organization* /

ami akkor nagyon nagy szám volt. Ez külön vádpont volt ellenük, hogy az *Entebbé-t* megnézték, de ez rám nem vonatkozott, mert akkor én nem voltam jelen. Én ott a zsidó szimbólumokról beszéltem egy ötrészes előadássorozatban, például a me-nóráról.

Tehát maga bezárt 85-ben.

Igen, de ezek tovább működtek. Noha figyelmeztettem őket, hogy jobb lenne, ha nem tennék.

Honnan tudta? Akkor még nem mozgolódott az elhárítás.

A fiam dobbantott. És akkoriban három-négy fiatal házaspár is kint maradt. Logikus volt, hogy nem hagynak majd békét nekünk. Egyébként voltak a dolognak nemzetközi vonatkozásai is. Még a hetvenes évek végén beesett a Scheiber-féle szemináriumba egy bécsi fiú és egy nagyon szép lány. Németül társalogtak ugyan, de aztán mikor utána eljöttek hozzám, kiderült, hogy a lány izraeli. Meg is írta Izraelbe, hogy mit tapasztalt itt, és elkezdtek jönni az izraeliek: Scheiberhez, aztán hozzám.

Nem félt? Pontosabban nem féltette a körét?

Az embereket féltettem egyenként. Volt egy izraeli, aki szállodában lakott, és névvel-címmel ellátott kartotékot csinált azokról, akikkel itt megismerkedett. És nyugodtan ott hagyta a szállodában akkor is, mikor nem volt otthon! Egy lánynál meg a határon találták meg százötven ember nevét, címét. Valaki megbuktatta persze, na de akkor is! Scheibernél gyűjtötte a neveket, de 20–30 közülük ide tartozott.

Tehát azt tanácsolta a többieknek 85-ben, hogy ők is álljanak le.

Igen, de nem álltak le. Aztán 1986 nyarán behívták az első embert. A lakóhelyük szerinti kerületi rendőrkapitányságra idézték be őket, egyenként. Aki beidézte őket, az megjelent a fogadásukra, azonosította és beküldte őket egy szobába, majd udvariasan távozott. Ott más emberek hallgatták ki őket, de mint kiderült, mindig ugyanazok: nyilván a C-osztály emberei. C osztálynak hívták a cionizmus elleni osztályt. Hogy ebben, amit mi csináltunk, mi volt a cionizmus, azt máig nem tudom.

Magát is behívták?

Nem. Leginkább olyanokat hívtak be, akik a peremén voltak a dolognak. Kikérdezték, fenyegették, összeesküvőnek nevezték őket, és érdekes módon mind a három csoportot firtatták. Mert ezek átfedték egymást: volt, aki mindenhova járt. Én tíz beidézett emberről tudok konkrétan.

Nem félt? Hiszen nem tudhatta, meddig megy el az elhárítás.

Nézze, a srácokat féltettem. Volt egy naiv elképzelésem a tisztességről. Ez úgy szólt, hogy ha ez valakinek csípi a szemét, akkor engem, Herbstnét meg Antalfi Máriát, vagy esetleg csak engem kellett volna behívnia, és azt mondania: uram, ezt most

---

PLO) terroristái az Air France Párizs–Tel Aviv járatát eltérítették az ugandai főváros repülőtérére; a gépet Izrael kommandóakcióval szabadította ki. Az akcióról több film készült, az első, "Victory at Entebbe" (1976), Marvin J. Chomsky rendezésében, Anthony Hopkins főszereplésével, nagy nemzetközi siker volt, és a közvéleményt Izrael mellett mozgósította.

ne tegye. Csípi a szemünket. És akkor azt mondtam volna: oké, nem tetszik, megszűnik, és akkor nincs ügy. De nem minket hívtak be, hanem csóró srácokat, leginkább olyanokat, akik zsarolhatók voltak, fiatal diplomások, egyetemisták. A legelső, akit behívtak, a Magyar Nemzeti Bankban volt kezdő diplomás. Ha kirúgják, vége. Ettől félttem. Ha nyilvános per van, annak lett volna nemzetközi visszhangja, akkor nyerek. Mert nem volt vádpont. Törvényellenes cselekmény nem történt, noha ők azt állították, hogy ez nemzetellenes, szovjetellenes, államellenes cionista összeesküvés. Itt, nálunk, péntekenként. Miközben mindenről társalogtak, kivéve a politikát, mert azt nem türtem! Nem használt. Nézze: én magamat nem féltettem. Túléltem Auschwitzot. Túléltem a függetlenségi háborút.²⁰⁶ 1956-ban itt voltam Budapesten: az Egyesült Izzóban megalakult nemzetőrség úgy kínálgatott fegyverrel, mintha szaloncukor lett volna, mert mindenki tudta rólam, hogy profi vagyok. Én meg azt mondtam: gyerekek, tíz napja nősültem, ez most nem az én dolgom. Elmúlt a forradalom, megalakult a karhatalom, mi volt az első dolguk Újpesten? Hogy azt mondták: Feri, te zsidó vagy, állj közénk. Mondtam, nem! Nem az én dolgom Magyarországon megmondani, hogy kié legyen a hatalom.

(c/2) Rác András (1952–)

Hogyan indultak el ezek a körök a hetvenes években? Kinek, miért jutott eszébe a létrehozásuk, s később mi lett a sorsuk?

Több ilyen kezdeményezés is volt, amelyekről nem tudnám megmondani, hogy egymástól függetlenek voltak-e. Időben a legelső, amiről én tudok, Lovász Ferenc és R. T.²⁰⁷ társasága volt, aztán jött Antalfi Máriaé, végül E. T.-é.²⁰⁸ Lovászé, R.-é és Antalfié egyfajta baráti társaság volt a lakásaikon. Lovásznál – ahova a leggyakrabban jártam – és R.-nál a péntek esti istentisztelet és a rabbi ezt követő beszéde után találkoztunk.

Melyik péntek esti istentisztelet után?

Amelyet a Rabbiszemináriumban – éppúgy, mint a világ minden más zsinagógájában – tartottak és tartanak mind a mai napig. Oda úgy kezdtem el járni, hogy egyszer egy barátom – csoporttársam az egyetemen – elhívott. Addig még a létezéséről sem tudtam.

És köztetek a csoporttársaddal egyáltalán hogy merült ez fel?

Tudtuk egymásról, hogy zsidók vagyunk. Akkor még nem volt sem divat, sem szokás oda járni: a hivatalból ott levő rabbikon és a vallásos neveltetésű, rendszeresen zsigagógába járó idősebbeken kívül alig voltak ott mások. Emlékszem, mikor

206 Ti. Izrael függetlenségi háborúját (1948).

207 Raj Tamás (1940–2010) rabbi.

208 Engländer Tibor (1932–2012) pszichológus.

– több mint húsz éve²⁰⁹ – először elmentünk ezzel a barátommal, még volt valamiféle szektajellege az egésznek: néhány ember furcsa körülmények között a belső udvari konyhahelyiségben, azaz a menzán, összegyűlt istentisztelet után; mi egyébként akkor magára az istentiszteletre nem is mentünk el. Az igazgató, Scheiber Sándor beszélt, és mi félig-meddig csalódottan jöttünk el, mert elutasítóan, talán gúnyosan reagált egy Izraelben megjelent újságcikkre, amely bírálta az itteni zsidó szervezete-
ket. Mi viszont lelkes cionisták voltunk, és ezért kicsit haragudtunk rá.

Mi az, hogy lelkes cionisták voltatok, mert én még csak ott tartok, hogy ezzel a barátoddal tudtátok egymásról, hogy zsidók vagytok, ami még nem cionizmus.

Így van, és attól, hogy valaki elment-eljárt oda, még lehetett nagyon elutasító is a cionizmussal szemben. De a mi zsidóságunk inkább a cionizmusban fejeződött ki, mert semmiféle neveltetés, hagyomány nem volt mögöttünk. Visszatérve a Rabbiszemináriumra: az első látogatást követően egy ideig nem mentem el újra, aztán elkezdtem rendszeresen járni, és megismerkedtem a rabbinövendékekkel és a rabbikkal. Egyikükkel, aki azokban az években volt végzős, haláláig nagyon közeli barátokká lettünk, és onnantól kezdve ez és a többi barátság volt a fő motiváció sokunk számára. Tőle kezdtem el később héberül tanulni. Kezdetben nem tudtam Lovász Feri és R. T. társaságairól. Talán még nem is léteztek.

Scheiber előadásait is megszeretted?

Igen, sokszor nagyon érdekesek voltak, egy új világba vezettek be. És élveztem a társaságot, a lányokat különösen. Több lett a vonzó, mint a távolító elem.

A szektajelleget is megváltozott ezek szerint?

Igen, meg amikor elkezdtem rendszeresen járni, az istentisztelet utáni társasági élet és vele Scheiber beszédeinek helye megváltozott: a menzahelyiségből átkerült az egyik tanterembe, és emiatt, vagy talán éppen fordítva, ennek okaként egyre több lett a résztvevő. Mindenesetre megszűnt a zártsága.

S mi a formája ezeknek az esteknek?

Először volt az istentisztelet, amin nagyon ritkán – főleg nagyünnepekkor – vettem részt, hiszen nem vagyok a szó hagyományos értelmében vallásos. Ezután az érdeklődők felmentek az előbb említett tanterembe – körben a falakon a valahai híres tanárok-tudósok portréi²¹⁰ –, ahol a kiddus (“megszentelés”), tehát egy szertartásos rész következett: áldás az elején, vallásos dalok éneklése a végén. Scheiber közben személyesen osztott kalácsot, aminek időnként határozottan nagyúri-udvari hangulata volt: néha még dobálta is a darabokat, mint egy-egy ajándécsomagot, ha túl sokan voltak ahhoz, hogy mindenkihez oda tudjon menni. Mazsola is volt a kalácsban, és kakaó is volt az asztalokon. Majd Scheiber szólásra emelkedett, így kell mondanom, mert nagyon hiú ember volt, amit csak fokozott, hogy élete végéig nem

209 Azaz az 1960-as évek első felében.

210 A Rabbiképző dísztermének főfalán az Intézet addigi tanárainak arcképe függött. Körben üveges könyvszekrények voltak.

kapta meg az itteni hivatalos tudományos elismertséget. Nagyon sokat beszélt könyvekről, igen jól ismerte a klasszikus magyar irodalmat. Egyszemélyes tudományos intézet volt, fantasztikus tárgyi tudással a judaisztika egészében és különösen saját szakterületén, a vallásos folklórban, de sokszor – talán igazságtalanul – úgy éreztük, hogy nem emelkedik felül egy bizonyos gondolati szinten, mert nem jut túl a mikrofilológián. Valószínűleg úgy érezte, hogy mindig kell valamiféle zsidó vonatkozás, egyrészt az érdeklődési köre miatt is, de azért is, mert úgy gondolta, hogy így semmilyen ürüggyel sem akadályozhatják meg heti előadásainak megtartásában, ezáltal megőrizheti a Rabbiszeminárium viszonylagos önállóságát és egyáltalán, a létezését. Annak a bizonyos “első” beszédének, amelynek kiábrándító hatását már említettem, talán ez a törekvés is oka volt, amit akkor nem is sejtettem. Nagyon sokszor gyávának tartottam, és utólag derült ki, hogy tévedtem, mert ő a maga nagyon diszkrét módján bátrabb volt, mint sokan mások.

És te miben vártál volna tőle nagyobb bátorságot?

Hogy legalább időnként álljon ki Izrael mellett, nyíltabban legyen zsidó a külvilág felé. Azt hittem, ő is olyasvalaki, aki már soha nem fog tudni megszabadulni a gettóból örökölt gyávaságától, pedig csak nagyon óvatos volt, tudta, hogy meddig szabad elmennie. Akkor mindenesetre úgy éreztem, hogy a nagy nemzetközi tekintélyből származó védettségéhez képest túlságosan óvatos.

A hetvenes-nyolcvanas években milyen zsidó körökbe jártál?

Főleg Lovász Ferihez jártam. Már említettem, hogy ez egy péntek esti baráti társaság volt, amely a Rabbiszeminárium után találkozott Lovász lakásán. Voltak más hasonló társaságok, de én többször jártam kávéházi társaságokba is, például a Dunaparkban.²¹¹ Ezeket időről-időre egy-egy spicli tevékenysége szétrobbantotta: egy-egy embert behívtak a rendőrségre; amikor bezárták a Dunaparkot, hajlamosak voltunk azt hinni, hogy ez miattunk történt. Jártunk a Béke Szálló kávéházába is, oda nyilván az vonzotta a fiatalokat, hogy az egy előkelő hely, s ott az ember viselkedhetett úgy, mintha egy nagypolgári létformát élne a Szállón kívül is. Egyébként hadd mondjam el zárójelben, hogy én már az előző kormányzattól²¹² is elvártam volna, hogy kiadjon egy kék–fehér könyvet, amely a belügyminisztériumnak a zsidóságra vonatkozó dokumentumait tartalmazná: attól kezdve, hogy melyik rabbit mivel zsarolták meg, a cionista orvosperen át a Bosnyák-ügyig, amelyről a Kutrucz-filmből²¹³ lehet tudni, mindent közre kéne adni. Nagyon sok olyan ügy is volt, amelyről csak sejtéseink vannak. Egyszer például odajött hozzám a Rabbiszemináriumból jövet egy fiú azzal,

211 Elegáns polgári kávéház a Szent István parknál.

212 Értsd: az Antall-kormány (1990–1993).

213 Bosnyák Zoltán (1905–1952) történetéhez a második világháború után lásd Kutrucz Gizella (1921–2005), *Válogatott közügyeim* (Budapest: Gondolat, 1990), kül. p. 13 skk., 135 skk.; és Ember Mária filmjét (“Hagyd beszélni a Kutruczot”, 1985).

hogy neki sürgősen szüksége lenne egy álnévre szóló útlevele, nem tudok-e neki szerezni. Világos, hogy ez rendőrségi provokáció volt.

Lovász Ferencet honnan ismerted?

Onnan, hogy a fia, aki most már Izraelben él, ugyanabba a középiskolába járt, ahova én, a Fazekasba. Ő hívott el egyik péntek este, s attól kezdve eljártam hozzájuk.

Nem mehetett bárki?

Nem. Lovász Feri – teljesen érthetően – nagyon óvatos volt, tehát személyes hívás kellett hozzá, hogy ott bárki megjelenhessen. Itt nem volt hosszadalmas vallásos szertartás, szoros baráti társaság volt, bárkivel bármiről lehetett beszélgetni, nem voltak kijelölt témák.

És ő miért hozta létre ezt?

Nyilván örült annak, hogy zsidó fiatalok gyűljenek össze nála. Persze, ha a rendőrséggel beszélsz, ott másrt mondanak neked. Ők úgy tartották számon, mint egy izraeli megbízásból tevékenykedő ügynököt.

A zsidóság belépési feltétel volt?

Nem kategorikusan, sosem volt firtatva, de általában egy zsinagógába is csak zsidók járnak.

Te miért szeretted oda járni?

Amiért az ember szeret baráti társaságba járni. És ugyanaz volt számomra, ami a szeminárium: menedékhely, átvitt értelemben.

Volt a szeminárium, a kávéházi létforma, a Lovász-féle társaság...

Volt még hétfő esténként Antalfi Mária társasága. Ő is járt a Rabbiszemináriumba, s ott mondta, hogy indít egy alternatív, nyíltabb összejövetelt. Nem ugyanaz a tagság volt nála, mint Lovásznál, habár voltak átfedések; ez az összes társaságra igaz volt. Ott nagy számban voltak nem zsidók is. Ez inkább hasonlított egy "közönséges" baráti társasághoz. Voltak, akik csak játszottak, sakkot, társasjátékot.

Scheiber Sándor

“A hebraicát és a judaicát bevitettem a magyar tudomány diszciplinái közé”

1983. július 9

Scheiber Sándor (1913–1985),²¹⁴ “Summa vitae”²¹⁵ (Részlet)

Kiadás:

Scheiber Sándor, *Folklór és tárgytörténet*, III (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviseletének kiadása, 1984), pp. 585–586Scheiber Sándor, *Folklór és tárgytörténet. Teljes kiadás* (Budapest: Makkabi, 1996), pp. 1503–1504

(...) József Attila azt írja *Curriculum vitae*-jében, hogy ő nem volt zseni, csak árvagyerek. Hadd variáljam szavait: én nem vagyok nagy tudós, csak egyedül maradtam. Akik nálam különbek voltak, nem jöttek vissza, vagy elhagytak. Így egy tragikus korszakban magamnak kellett újjáépíteni a Rabbiképző Intézetet, tanítványokat oktatni, tudományt szervezni, szerkeszteni, korrigálni, levelezni. Mindez erőim legjavát vonta el a munkától.

Sokszori és csillogó csábítással szemben itthon maradtam. Marasztalt a magyar nyelv és irodalom szeretete. Marasztalt a hivatástudat, hogy a helyben található anyag feldolgozása az egyetemes zsidó tudomány érdeke. Ebből nőttek ki könyveim: a Feliratok,²¹⁶ a Kódexmaradványok,²¹⁷ a Folklór²¹⁸ és a Geniza.²¹⁹ És ami még ezen túl következik, “ha Isten erőt ad szegény éneklőnek”.²²⁰

Hol végződik a műveltség, és hol kezdődik a művészet? Hol végződik a mesterség, és hol kezdődik a mester? Hogy mi marad meg munkásságomból, az utókor dönti

214 Rabb, 1950-től haláláig az Országos Rabbiképző Intézet igazgatója.

215 Válasz 70. születésnapján a köszöntő beszédekre.

216 Alexander Scheiber, *Magyarországi zsidó feliratok a III. századtól 1686-ig* (Budapest: Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1960); *Jewish Inscriptions in Hungary from the 3rd Century to 1686* (Budapest: Akadémiai Kiadó – Leiden: E. J. Brill, 1983).

217 Scheiber Sándor, *Héber kódexmaradványok magyarországi kötetláblákban. A középkori magyar zsidóság könyvkultúrája* (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1969).

218 Scheiber Sándor, *Folklór és tárgytörténet*, I–II (Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1977²); III (1984).

219 Alexander Scheiber, *Geniza Studies* (Collectanea, 17) (Hildesheim – New York: Georg Olms, 1981).

220 Arany János, “Buda halála”; Ady Endre, “Strófák »Buda halálá«-ról.”

el. Azt azonban már most tudom: a hebraicát és a judaicát bevitettem a magyar tudomány diszciplínái közé; munkatársakat neveltem; zsidó érdeklődést ébresztettem a felnőttek és az ifjúság körében; megőriztem Főiskolánk hírnevét; tanítványaim katedrákon viszik tovább; Magyarországot és Budapestet megtartottam a zsidó szellemi élet centrumai között. "Ez az én munkám; és nem is kevés."²²¹

---

221 József Attila, "A Dunánál" utolsó sora, egyes szám első személybe áttéve.

XII / 1990–2012

275. 1990:xvii. tv., Nemzeti és nyelvi kisebbségek a Magyar Köztársaságban (1990. március 1)
276. "A szellemi-lelki összeforradás lehetősége megszűnt"
- (a) Bíró Zoltán (1941–), "Ebben az országban a magyarok vannak többségben" (1988)
  - (b) Csurka István (1934–2012), "Ébresztő, magyarság!" (1990. január 14)
  - (c) Csoóri Sándor (1930–), "A szellemi-lelki összeforradás lehetősége megszűnt" (1990. szeptember)
  - (d) Benedek István (1915–1996), "Csöndben judeokráciára tör..." (1990. szeptember)
  - (e) Esterházy Péter (1950–), "A falra hányt borsó sorozatból" (1990. március 7)
  - (f) Esterházy Péter, "Kedves Hítel-Olvadó" (1990. október 17)
  - (g) Kertész Imre (1929–), "Nem tőrom, hogy kirekesszenek" (1990. szeptember 25)
  - (h) Orbán Ottó (1936–2002), "Napfogyatkozás" (1990. október 15)
  - (i) Márton László (1934–), "A többé-kevésbé nyílt antiszemitizmus" (1994)
  - (j) Tóth Imre (1921–1910), "»Zsidó bosszú«?" (1987–1999)
277. Fischer Eszter (1953–), "Bűdös" (1944 / 1994)
278. Izraelita helyett zsidó
- (a) Löw Immánuel (1917)
  - (b) A Budapesti Izraelita Hitköztség és a Magyar Izraeliták Országos Képviselete együttes közgyűlése (1990. december 9)
  - (c) Gadó György (1930–), "A helyes úton" (1991)
279. A magyarországi zsidók nemzetiségi-kisebbségi státusáról
- (a) Az 1990/94. évi országgyűlés elnökének levele a Magyarországi Zsidó Hitközségek Országos Szövetségének igazgatójának (1992. május 8)
  - (b) A Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének levele az országgyűlés elnökének (1992. május 18)
  - (c) A Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének határozati javaslata (1992. május 28)

- (d) A Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének határozata (1992. július 1)
- (e) A Magyarországi Zsidók Nemzeti Szövetségének nyilatkozata (1992. július 1)
- (f) Konrád György, "Kell, hogy vállaljam a népnek, amelyhez tartozom, az érzéseit, a szorongásait, a képzeletét?" (2010)
- 280. "Létünk és vallási életünk alappillérei." A rabbiság nyilatkozata (1996)
- 281. "Miről kell beszélni?" (1996)
- 282. Közalapítvány. Életjáradék. Megállapodás (1997–2011)
  - (a) A Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány történelmi előzményei (1944–1997)
  - (b) 1997:x. tv., "a Párizsi Békeszerződésről szóló 1947. évi XVIII. törvény (...) végrehajtásáról" (1997. március 12)
  - (c) 1035/1997. Korm. (IV. 11), "A Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány Alapító Okirata" (1997. április 11)
  - (d) Megállapodás a Magyar Köztársaság Kormánya és a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége között (2000. december)
- 283. A Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége Alapszabálya (5764 / 2004. május 16)
- 284. 2011:c. tv., Az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról (2011)
- 285. Megállapodás a magyarországi zsidó vallási közösségek között a zsidó örökjáradékok kifizetésének rendjéről (2012. január 30)
- 286. "Zsidó vagyok" (2005)
- 287. "Semmi közöm a zsidósághoz" (2006)
- 288. "A zsidóság vállalása" (2012)
- 289. "Magyar zsidókként szerettünk volna élni" (2010)

XII / 1990–2012

(Csak forgácsok)

275

1990:xvii. tv., Nemzeti és nyelvi kisebbségek a Magyar Köztársaságban

1990. március 1

1990:xvii. tv., "A Magyar Köztársaságban élő nemzeti és nyelvi kisebbségek országgyűlési képviselétéről",¹ CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis (<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8673>)

Az Országgyűlés az Alkotmány 68. §-a (3) bekezdésének végrehajtására a következő törvényt alkotja:

1. § A Magyar Köztársaságban a cigány, a horvát, a német, a román, a szerb, a szlovák, szlovén és a zsidó közösségnek az a része, amely önmagát a legteljesebb önkéntesség alapján nemzeti-etnikai kisebbségnek vallja (a továbbiakban e törvény alkalmazásában együtt: kisebbségek), az Országgyűlésben egy-egy képviselővel rendelkezik.

2. § (1) A kisebbségek képviselőire az Országgyűlés alakuló ülését követően harminc napon belül jelölő bizottság tesz javaslatot.

(...)

1 A törvénynek a 2. § (1) bekezdésbe foglalt rendelkező részében, a nemzetiségek országgyűlési képviselőinek megválasztásáról, az 1990:xxxvi. tv. (1990. június) a határidőt hatvan napra módosította. A jelölésre sem akkor, sem azóta nem került sor. Az 1993. július 7-én elfogadott 1993: lxxvii. tv., "A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól", idevágó paragrafusában (61. §) a zsidó közösséget már nem említi. Az (1) bekezdés így szól: "E törvény értelmében Magyarországon honos népcsoportnak minősülnek: a bolgár, a cigány, a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán."

“A szellemi-lelki összeforradás lehetősége megszűnt”

1990–1994

(a) **Bíró Zoltán (1941–), “Ebben az országban a magyarok vannak többségben”, 1988**

Bíró Zoltán² nyilatkozata, riporter: Ács Pál, operatőr: Surányi Z. András (színes dokumentumfilm) (Mozgóképi Innovációs Társulás, 1988)³

Megjelent:

Bihari Mihály, Bíró Zoltán, Lengyel László & Király Zoltán, *Kizárt a párt* (Budapest: Primo Kiadó, é. n. [1989]), pp. 127–180; az idézet: pp. 174–176⁴

(...) N. N. (...) Svédországnak nyilatkozik, az egyik központi svéd lapnak, amelyben annak az aggodalmának ad hangot, hogy a magyar nacionalisták hozták létre ezt a fórumot. (...) A Magyar Demokrata Fórum és mi magunk vagyunk azok a nacionalista magyarok, akiknek egyre inkább a kezébe kerül az MDF. (...) Meg hogy nagymagyar és (...) még antiszemita is vagyunk. (...) Az hagyján, hogy minket esetleg, a szervezőket nagymagyaroknak, nacionalistáknak tekint... Úgy látszik, nem sikerült belátnia, hogy attól, hogy ebben az országban a magyarok vannak többségben, még nem kell kétségbe esnie annak, aki itt kisebbségben él, hanem ezt inkább természetesnek kell vennie. (...) Itt a kérdés az, miben tudunk tényleg szót érteni, és

2 Bíró Zoltán (1941–) irodalomtörténész, minisztériumi főelőadó, osztályvezető, múzeumi és könyvtári vezető, a Magyar Demokrata Fórum (MDF) egyik alapítója és első elnöke (1987–1989).

3 A vita, amelyben Bíró az idézett szavakkal állást foglal, az 1987–1988-ban az MDF körül csoportosuló “népi”, “nép-nemzeti” ellenzékiek és az 1977 (szolidaritás a csehszlovákiai Charta ’77 csoporttal) óta bizonyos akciókat szervező, illetve az 1980-as évek eleje óta a *Beszélő* és egyéb szamizdat kiadványokban publikáló neoliberalis, balközép ellenzék (“demokratikus ellenzék” / Szabad Kezdeményezések Hálózata / Szabad Demokraták Szövetsége / SzDSz) között folyt. A “nép-nemzeti” ellenzék vezető személyiségei több év együttműködés (Monor / Monorierdő, 1985) után előbb kimondatlanul, majd nyíltan is zsidókként kezelték a “demokratikus ellenzék” főbb szereplőit, és – az MSzMP-vel való együttműködés lehetőségét keresve – 1987-ben (Lakitelek) szakítottak velük. Ezzel az elutasító gesztussal jelent meg a zsidózás a napi politika eszköztárában.

4 Az élőbeszéd lazasága miatt szükséges kihagyásokkal.

miben nem. (...) Próbáljunk meg egy országban együtt élni annak a jegyében, hogy igazi reformot akarunk valamennyien, hogy demokratikus viszonyokat akarunk valamennyien. Egy kényes pont úgy látszik változatlanul van, úgy tűnik, abban nem értünk egyet, hogy a magyarság fontos-e, vagy nem. Nekünk a magyarság alapvetően fontos. (...) Ha ebben nem tudunk megegyezni vagy korrekt módon egymás mellett élni, akkor útjaink e tekintetben szétválnak, és akkor lássuk a továbbiakat...

(b) Csurka István (1934–2012),⁵ “Ébresztő, magyarság!” Kossuth Rádió (Budapest I), 1990. január 14, reggel (“Vasárnapi Újság”) (Részlet)⁶

(...) Ébresztő, magyarság! Megint félrevezetnek! Elmúlt az őszi-rózsás forradalom, ez már a Kun Bélák időszaka, még akkor is, ha Lenint szidják az új leninfűk. Mi jöhet erre? Terror. Katonák. Vér és végső összeomlás.

(...)

(c) Csoóri Sándor,⁷ “Nappali hold”, 1990. szeptember 5–6

Megjelent:

Hitel, 3, no. 18 (1990. szeptember 5–6), pp. 4–7; az idézet: p. 6 sk.

Újabb kiadás:

Csoóri Sándor, *Nappali hold* (Budapest: Püski, 1991), pp. 255–256⁸

Karsai László, szerk., *Kirekesztők. Antiszemita írások, 1881–1992* (Budapest: Aura Kiadó, 1992), pp. 158–159 (Részlet)

Irodalom:

Kertész Imre, “Nem tűröm, hogy kirekessenek”, *Magyar Hírlap*, 23, no. 225 (1990. szeptember 25), p. 3 (lásd alább, #276/g)

Mészöly Miklós [(1921–2001)], “...Ott én nem vagyok otthon”, *Magyar Nemzet*, 53, no. 229 (1990. szeptember 29), p. 11; új kiadásban in: Karsai László, szerk., *Befogadók. Írások az antiszemitizmus ellen, 1882–1993* (Budapest: Aura Kiadó, 1993), pp. 215–216

Göncz Árpád, “Öngyilkos jelentőségűnek tartom ezt a »faji« vitát”, *Magyar Nemzet*, 53, no. 230 (1990. október 4), p. 3

5 Az MDF egyik alapító tagja, hangadó politikusa, 1988-tól a párt elnökségi tagja, 1991–1992 alelnöke. Megalapította a Magyar Út Alapítványt (1992), a Magyar Út Körök mozgalmat, a Magyar Igazság Nemzetvédelmi Csoportot (1993), s végül, kizárása (1993) után a Magyar Igazság és Élet Pártját (MIÉP). A pártnak az 1998/2002. évi ciklusban önálló országgyűlési frakciója volt.

6 A rendszerváltás átmeneti időszakában, a gyökeres alkotmánymódosítás és az első szabad országgyűlési választások között, ez a rádiójegyzet volt a nyílt politikai zsidóellenesség talán első kürtjele.

7 Költő, publicista; abban az időben a Magyar Demokrata Fórum országgyűlési képviselője.

8 Uo., pp. 283 skk., Csoóri reflexiói a cikkét ért bírálatokra.

- Esterházy Péter, lásd alább, #276/f
- Márkus Béla, "Egy cikk, egy ország, egy álom", *Alföld*, 42, no. 7 (1991), pp. 41–62 / in: uő, *Démonokkal csatázva* (Miskolc: Felsőmagyarország Kiadó, 1986), pp. 31–59 (a Csoóri cikkéről kibontakozott széles körű vita és tiltakozások szemléje)
- Csoóri Sándor, "A mélypont. Válasz Kertész Ákos nyílt levelére", in: uő, *Nappali hold* (Budapest: Püski, 1991), pp. 333–340 (mentegető magyarázat a vitatott szakaszhoz)
- Litván György, "Történelmi tudatváltás? Csoóri Sándor, Nappali hold", *Kritika*, 21, no. 7 (1992), pp. 14–15
- Domokos Mátyás [(1928–2006)], "Nép, Volk, peuple – akkor és most" (Széchenyi Ágnes interjúja), *Kortárs*, 37, no. 4 (1993), pp. 110–128, kül. p. 125 sk.
- Szántó T. Gábor, "A Nappali hold fénye és árnyéka", *Élet és Irodalom*, 44, no. 44 (2000. november 3), pp. 8–9
- Ungvári Tamás, "A kövendég", *Élet és Irodalom*, 44, no. 45 (2000. november 10), pp. 9–10
- Kende Péter, "Fény és árnyék: A zsidó–magyar együttélésről", *Élet és Irodalom*, 44, no. 46 (2000. november 17), pp. 11–12
- Görömbei András, *Csoóri Sándor* (Budapest: Nap Kiadó, 2010), p. 209 skk. (mély megérzéssel Csoóri eszméi iránt)

(...) Élnek, miért is ne élnének sokan az országban, akik unják az örök magyar sirámkokat: Mohácsot, Nagymajtényt, Világost, Trianont és még ezer másféle csapást. Lehet is unni őket – ettől, persze még nem tűnnek el a megoldhatatlan gondjaink közül. Különös, de addig, amíg a magyarsághoz természetes módon lehetett idomulni – akár beleolvadással, akár szellemi azonosulással –, ezek az öröklött magyar nyavalyák nem zavarták, nem idegesítették – legalábbis érzékelhetően nem – például a századok óta velünk élő svábokat, cipszereket, sőt, még a kiegyezés után betelepült zsidóságot sem. Adyt Hatvanyk, Révész, ⁹ Jászik, ¹⁰ Ignotusok¹¹ állják körül, s képességeik szerint osztozkodnak is gondjaiban. Azt hiszem, talán Ady ideje az az utolsó pillanat, amikor a nemzet kérdései, a magyarság kérdései még átélhető egzisztenciális és történelmi problémaként lobbanhattak föl a zsidóságban. A zsidóság például nemcsak a nyelvet, a nyelvben megüledett fájdalmakat is megtanulta. A Tanácsköztársasággal, a Horthy-korszakkal, de különösen a Vészkorszakkal a szellemi-lelki összeforradás lehetősége megszűnt. (...) Ahogy manapság egyre határozottabban érződik, fordított asszimilációs törekvések mutatkoznak az országban: a szabadelvű magyar zsidóság kívánja stílusban és gondolatilag "asszimilálni" a magyarságot. Ehhez olyan parlamenti dobogót ácsolhatott magának, amelyet eddig még nem ácsolhatott soha.¹²

9 Révész Béla (1876–1944), Ady barátja. (Meghalt Auschwitzban.)

10 Jászi Oszkár.

11 Ignotus / Veigelsberg Hugó, a *Nyugat* egyik alapítója és két évtizeden át főszerkesztője.

12 A célzás az 1990. tavaszi országgyűlési választás eredményei vonatkozik: ezen a választáson az MDF, Csoóri pártja után az SzDSz szerezte meg a legtöbb képviselői helyet. A mondat a szabad-demokratákat impliciten zsidó pártnak minősíti, és azzal vádolja meg őket – a zsidókat –, hogy

(...)

(d) Benedek István (1915–1996),¹³ “Csöndben judeokráciára tör...”, 1990. szeptember

Benedek István, “Nemzetiség és kisebbség”, 1990. szeptember 19

Megjelent:

Hitel, 3, no. 19 (1990. szeptember 19), pp. 34–36; az idézet: 35 sk.

Újabb kiadás:

Karsai László, szerk., *Kirekesztők. Antiszemita írások, 1881–1992* (Budapest: Aura Kiadó, 1992), p. 160 (Részlet)

Irodalom:

Vezér Erzsébet [(1915–2003)], “Öcsike nadselű gondolatai”, *Élet és Irodalom*, 34, no. 41 (1990. október 12), p. 15 (gúnyos megjegyzés Benedek cikkéről)

(...) Antiszemitizmus minden befogadó országban kialakult. Ennek okai közt biztosan fontos szerepet játszik a zsidó gőg, vagyis az, hogy ők a “kiválasztott nép”. Ezen kívül még számos oka van, de ez az egy is elég ahhoz, hogy engem is antiszemitanak tekintsenek, mert a zsidó gőg után nyomban a zsidó érzékenység következik. (...) Antiszemitizmus nálunk is volt, zsidóüldözés ellenben a hitlerizmusig nem volt, így a nyugati és keleti pogromok idején itt menedéket találó zsidóság meghonosodott és elterjedt.

(...)

Századunk első felében a magyar elit javarészt zsidó volt. Nem mondok neveket, mert túl sokat kellene mondanom, s akkor is sok kimaradna: az integrálódás oly fokú volt, hogy a hitlerizmusig nem is tudtuk, ki zsidó, ki nem. Akkor kezdték az öregapjától számítani az embert, s ez még ma is tart. Az oly szépen haladó integrálódásnak egy perc alatt végét vetette Hitler, a magyar–zsidó viszonyt tartósan mégsem a náciizmus, hanem a bolsevizmus mérgezte meg. Az első évek dühödt bosszúállásait megértem: súlyos személyes sérelmek súlyos megtorlásai voltak, egyformán igazságtalanok és embertelenek. Mind a két náció alaposan kitett magáért, és szégyellhetné magát. Itt jön azonban a meglepő fordulat: a magyarság csakugyan szégyelli azt, amit kényszerűségből eltűrt (nem azok szégyellik persze, akik tették: azok, ha tehették, ellógtak), a zsidóság egy része ellenben büszke arra, hogy ugyanolyan aljas tudott lenni, mint a fasiszták, aztán úgy belejött a garázdálkodásba, hogy abba se

---

szellemüket rá akarják erőszakolni az egész országra. – A 2010. évi országgyűlési választásokon már sem az MDF, sem az SzDSz nem érte el a bejutási küszöböt.

13 Benedek Elek (1859–1929) unokája, Benedek Marcell (1885–1969) fia. Apai nagyanyja, Fischer Mária (1862–1929) révén maga is zsidó származású (!). Pszichológus, író.

tudja hagyni. Ott tartunk, hogy csöndben judeokráciára tör, hangosan pedig leanti-szemitáz mindenkit, aki a hatalmaskodásuk ellen föl meri emelni szavát.

(...)

(e) Esterházy Péter (1950–), “A falra hányt borsó sorozatból”, 1990. március 7

Megjelent:

Hitel, 3, no. 5 (1990. március 7), p. 23¹⁴

Újabb kiadás:

Esterházy Péter, *Írások* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1994), pp. 313–315

<http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/ESTERHAZY/esterhazy00171/esterhazy00206/esterhazy00206.html>

Drága Hazám, megint egyszer meg kell mondanom Neked, mi az igazság. Az az igazság, hogy mostanában olyan hülye vagy, mint Makó Jeruzsálemtől, beleértve persze engem is, de nem szeretnék hivalkodni. Lehetséges volna – Gömbös Gyulával szólva, Réz Pál¹⁵ szíves szóbeli közlése nyomán –, hogy a nemzet hajója kardélen táncol? Jó Kormost¹⁶ idézve: öntsünk tiszta vizet a nyílt kártyák közé.

Mint rendesen, stílusproblémákról essék szó. Hetek óta nem tudok betelni evvel a gerinccel. Nép-nemzeti gerinc, írta nemrég egyik kollégám, és egy másik, de ugyanabból a Védnökségből, meg eltaknyolt gerincű nemzetéről beszél.¹⁷ Urak, kollégák, ez sok. Lehet, hogy ha az ember politizálni kezd, elveszíti a humorát (a népnemzetgerinc atyja nagyon jó humorú ember, én legalábbis szeretem), itt egyszerűen csak arról van szó, hogy ezt annak idején a Viola néni háromszor aláhúzta volna pirossal. Népnemzeti eltaknyolt – ilyen csak a mesében van. Meg ezek szerint a magyar zsurnalisztikában. Az is igaz persze, hogy Clemenceau-nak állítólag remek humora volt, aztán mire mentünk vele...

Tovább. Itt van, teszem azt, ez a zsidózás. Én édes Hazám, itt is többszörösen dül benned a hülyeség. Ugyebár, részben zsidó is vagy, s olykor nem átallasz rögtön antiszemitázni, amikor szidják a zsidókat. Tudom, hogy tudod, de azért elmondom: zsidó szidása önmagában az még nem zsidózás, az szidás. Zsidózás az, ha elkezdik számolni a kromoszómákat vagy miket, szóval ha valakit nem azért szidnak, mert hülye (s mint ilyen olykor zsidó, olykor nem zsidó), hanem mert zsidó. Aki zsidózik, arra én, hogy európaiain fejezzem ki magam, köpök. Jó Nemzetem, ha ez itt megint

14 © Esterházy Péter; a szerző szíves engedélyével.

15 Réz Pál (1930–) műfordító, szerkesztő.

16 Kormos István (1923–1977) költő.

17 Utalás Csurka István hírhedtté vált szavaira.

bármilyen rejtett vagy rejtjelezett formában fölmerülhet, akkor itt nemhogy Európa nem lesz még mutatóba se, de kereszténység se.

Antiszemizmus mindenütt van (zsidó se kell hozzá). De hát magára valamicskét adó, az ún. európai értékeket többé-kevésbé elfogadó embernek még csak gyanúba sem szabad keverednie. Mondok egy példát, kicsit elferdítve, mert nem akarom, hogy a példa egész súlya az általam egyébként nem ismert újságíróra essék. Aki megfedd valakit, mert az kritizált egy másik valakit. Ez egy vélemény, lehet vele egyetérteni vagy nem egyetérteni, és lehet róla hallgatni. De abba a bánatos népnemzeti eltaknyolt gerincű, Kun Bélán edzett Bangha páteres¹⁸ zsidóbérenc grófi szerűs lófőszékely mindenedbe, Édes Hazám! Mért kell ehhez a kritikához hozzátenni, hogy az illető szóvégi hangsúlyai fölfelé kunkorítottak, pökhendin??? Ezt nevezem én hülyeségnek, mert erre jön valaki, például én, és azt mondom, hogy ez ordenaré zsidózás. Erre az, aki ezt írta, fölháborodik, és igaza is van, én is örjöngének, ha volna valakinek pofája azt állítani, hogy zsidózom (ikes), fölháborodik, és vélhetően azt fogja mondani, hogy túlzottan érzékeny vagyok.

Tehát rögtön egész másról szól minden, nem arról, hogy ama két ember közötti vitában kinek van igaza, ezt megtudni elemi érdekünk volna, hanem elkezdődik valami ködös anyázás, amire Te, drága Hon, ideális táptalaj vagy, anyaföld, hisz itt mindenki tud valós sérelmet fölhozni (amivel nem állítom, hogy itt mindenki áldozat). Szóval nem értelek. Hát nincsen elég ok, hogy erre, a félreértések elkerülésére figyelmet fordítsunk? Nem kerülne semmibe, csak a figyelembe, és mindenki jól járna. És megjegyzem, ha a félreértés megtörtént, akkor lehet egy kicsit szidni a félreértőket, hisz maga a félreértés ténye sértő rám, de hát aztán bizony sajnálni is kéne a történeteket. Fájlalni. Vagy mert tényleg rosszul fogalmaztunk, önhülyeség, vagy mert nem kalkuláltuk bele az olvasót.

Drága Hazám, hidd el, nem kioktatni akarlak, hanem emlékeztetni. Nagyjából csak azt tudhatom, amit Te is tudsz. Amit tudok, általad tudom. De ha a tollam hegyére piros-fehér-zöld pántlikát kötök, avval ugyanúgy nem lehet írni, mintha sarló-kalapács lenne ott vagy sábeszdekli. A tollam hegyén a tollam hegye kell legyen – meg egy kevés téma. A kokárda helye a szív fölött van kijelölve.

Befejezésül megemlítem még, hogy abba már belenyugodtam, hogy nem tudod használni a megengedő is-t, hogy teszel az ikes ígéretekre (vasárnap reggelként az ágyamba gyűjtöm a gyermekeimet, és a takaró alatt félálomban ragozunk egy kicsit, csokoládézhatnám, súgjuk a titkot egymás fülébe), de azt már nem és nem, hogy egy párt, aki. Nem aki! Amely! Egy párt, amely. (Jelzem, ez a Kádár-korszakban még rendben volt, az MSzMP, amely. Mást most nem is irigylek onnét.) Szóval megjeg-

18 Bangha Béla (1880–1940) jezsuita szerzetes, a főként római katolikus szellemiségű lapok (*Nemzeti Újság, Új Nemzedék* stb.) kiadásával foglalkozó Központi Sajtóvállalat (1918–1944) alapítója.

gyezted? Amely! Ja, és az alkalmasint nem azt jelenti, hogy alkalomadtán! És a mint előtt csak akkor van vessző, ha hasonlítás. Küldd be az édesanyádat.

Ölel szerető fiad.

(f) Esterházy Péter, "Kedves Hitel-Olvásó", 1990. október 17

Megjelent:

Hitel, 3, no. 21 (1990. október 17), p. 17¹⁹

Újabb kiadás:

Karsai László, szerk., *Kirekesztők. Antiszemita írások, 1881–1992* (Budapest: Aura Kiadó, 1992), p. 160 (Részlet)

Esterházy Péter, *Írások* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1994), pp. 346–347

<http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/ESTERHAZY/esterhazy00171/esterhazy00222/esterhazy00222.html>

Kedves Hitel-Olvásó,

búcsúzom Tőled. Azt hiszem, jól megvoltunk két éven át. Én legalábbis jól megvoltam Veled, tanultam is Tőled, azután megtanultam időre dolgozni, minden második héten, ha fúj, ha esett, leadtam a soros "elefántot", és egy kezemen meg tudom számolni, amikor ezt nyűgnek, musznak éreztem, kitanultam ezt a műfajt: köszönöm. És köszönöm a szerkesztőségnek is.

Most elmegyek a laptól – mert rosszul érzem magam, pedig én nem könnyen érzem magamat rosszul (van is, aki ezt a szememre hányja). Mert azt kell látnom, hogy az a fölfogás, melyet a lap legtekintélyesebb embere (egyik írása) képvisel – aki a magyar szellemi élet egyik legfontosabb szereplője, sokak számára igazodási pont és sokaknak kedves szerzője, költője, akivel én, ha nem voltam is közeli viszonyban, de család nélkül gondolhattam, *hogy egy oldalon* állunk –, ez a fölfogás nekem olyan idegen és messzi, hogy ki se tudom mondani. Azt meg talán nem *merem* kimondani, hogy nem is egy oldalon állnánk. Illetve éppen arról volna szó, hogy mára *nincsen oldal* – akkor tehát tényleg nem állunk egy oldalon, igaz, különbözőn sem.

Csoóri Sándor szeptember 5-i Hitel-cikkének a zsidókról (?) szóló passzusairól beszélek, de bevallom, nincsen érkezésem a valódi elemzéshez. Egyszerűen nem akarok olyan mondatok közelében lenni, mint amelyeket ott olvasnom kellett. Az ott számomra egyszerűen "zsidózás". És nem lehet annyi vélt vagy valódi gaz zsidó a földtekén, hogy ez megtörténhessék. Csoóri, úgy látom, azt hiszi, a zsidókról beszélvén politikai ellenfeleiről beszél, akik ácsolnak és asszimilálnak, pedig nem, emberekről beszél. K. M.-ről, S. Gy.-ről, K. I.-ről (lám, ez is egy lista) meg a nevesincs nagymamáról beszél.

Szava olyanokat talált és sebzett meg, akiket vélhetően nem akart.

19 © Esterházy Péter; a szerző szíves engedélyével.

Megemlítem még, hogy az édesapám, aki Csoóri komoly tisztelője, nem egészen értett egyet velem. A cikk megítélésében nem volt köztünk ellentét, de azt mondja, hogy nem kéne a különbségeket erősíteni, baj van, és össze kéne fogni, és nem megosztani kell az embereket, hanem a közös nyelvet megtalálni. De kicsit jobban mondta, úgy értem, nem kioktatólag, hanem szomorúan.

Igen. Nem volna szabad engednünk, hogy különböző magyar nyelvek legyenek, mert ott még tolmács se volna, s az tényleg baj. *Különbözni csak közös nyelven lehet.* És akkor én most ezzel az írással azt mondom, azt szeretném, hogy ez a közös nyelv olyan legyen, hogy ne lehessen leírni benne olyasmiket, amik abban a cikkben leíródtak. Hogy ne lehessen olyasmiket gondolni sem. Nem értem Csoóri Sándort, nem értem, nem értem.

A mostani helyzetünknek talán az az alapdrámája, hogy egyszerre kéne elvekről megállapodásra jutni és ezen elvek alapján cselekedni. Magunkat a hajunknál fogva fölemelni. E bravúr kötelessége alól nem fog fölmenteni senki.

Búcsúzom tehát Tőled, Hitel-Olvadó, és remélem, lassan majd kiderül, ki kicsoda, hogy kik vagyunk és mit akarunk, és még azt is remélem, hogy amikor ez majd kiderül, akkor az nem valami rémálom lesz, és még azt is remélem önzőn, hogy addig itt-ott azért találkozunk. És remélem azt is, hogy mindez “még kap fogni egy vajszínű árnyalatot”.

1990. szeptember 25^{dikén}

Szeretettel: E. P.

(g) Kertész Imre, “Nem tűröm, hogy kirekesszenek” (Részlet),²⁰ 1990. szeptember 25

Megjelent:

Magyar Hírlap, 23, no. 225 (1990. szeptember 25), p. 3

Újabb kiadás:

Kertész Imre, “Haldimann-levelek”, I. rész, 2000, 20, no. 5–6 (2009. május–június)

Kertész Imre, *Haldimann-levelek* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 2010)

Fordítás:

Imre Kertész, *Briefe an Eva Haldimann* (Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 2009)

(...) A *Hitel* című folyóirat egy nem régi számában cikk jelent meg Csoóri Sándor tollából, amelyben az áll, hogy a “zsidóság és a magyarság szellemi-lelki összeforradásának lehetősége megszűnt”. Ugyane cikkben Csoóri közreadja a szempontjai szerint elfogadható zsidó szellemek listáját is. E lajstromban a magam nevét, nem

20 Alcíme: “Levél az Írószövetség elnökségéhez.”

csekély rémületemre, nem olvashattam. Ennél jobban csak az rémített volna meg, ha olvashattam volna.

(...) Én semmiről nem akarom meggyőzni Csoóri Sándort. "Zsidóság": ilyesmi természetesen – eltekintve a statisztikai címszótártól – nem létezik. Ha netalán mégis, én nem tudok róla. (...) Biztosíthatom Csoóri Sándort, hogy sem mint magánszemélynek, sem mint „zsidóságnak” eszem ágában sincs, mint írja: "...stílusban és gondolatilag asszimilálni a magyarságot". Az ilyen mondatokból én nem azt olvasom ki, hogy itt még helyet kínálnak bármiféle racionális vitához. E helyen – hogy a személyes vonatkozásnak még a látszatát is elejét vegyem – idézem, amit a "Kaddis a meg nem született gyermekért" című regényemben régebben írtam: "az antiszemitizmus nem meggyőződés, hanem alkati és jellembeli kérdés. Az antiszemita Auschwitz előtt látens gyilkos volt, Auschwitz után manifeszt gyilkos".

Mindig individuusként éltem, mindig individuusként határoztam meg magam. Nekem nincsenek úgynevezett identitásproblémáim. Az, hogy magyar vagyok, semmivel sem képtelenebb annál, hogy zsidó vagyok; és hogy zsidó vagyok, az sem képtelenebb, mint hogy egyáltalán vagyok. – Auschwitz után ez maradt számomra az egyedüli lehetséges meghatározás. Ne higgyék, hogy annyira könnyű volt kivívnom ezt a talán aforisztikusnak, egyesek szemében esetleg viccesnek tűnő megfogalmazást. Ne higgyék, hogy olyan könnyű volt csizmákkal széttiport személyiségem roncsaiból olyan individuust felépítenem és folyamatosan, mindennek ellenére fenntartanom, amilyenről a munkáimban, a műveimben mindeddig is tanúságot tettem.

Nem tűröm, hogy kirekesszenek individualitásomból: nem tűröm, hogy a totalitárizmus börtönévtizedei után akár zsidók, akár nem-zsidók "zsidósággént" határozzanak meg. Sosem tagadva meg származásomat – ezt az égi véletlent –, sosem fogom eltérni, hogy származásom anyakönyvi adatainak nevében megcsonkítsanak. (...) Nem tűröm, hogy Csoóri Sándor elcsatolja tőlem tájaimat, erdőimet, szakadékaimat és hegycsúcsaimat, ahonnan messzire ellátok a szűkkeblű rasszizmus feje fölött. Én nem menekültem és nem is menekülök semmiféle faji, nemzeti vagy csoportidentitásokba; én egyetlen fajtól, nemzettől vagy csoporttól sem kérek felhatalmazást arra, hogy a szószólója legyek, hogy a nevében kirekesszek, ítélek, kiutasítsak. Én mindig is azt tartottam hivatásomnak – egyszersmind írói hitvallásomnak is –, hogy individualitásom törekenységét és sebezhetőségét tárjam a világ: a világ valamennyi kivégzőosztaga – de a világ befogadó szívei elé is.

Természetesen bennem is felmerül a kérdés: Csoóri ugyan kitől kapta felhatalmazását, hogy ennyire tévedhetetlen magabiztossággal szól a magyarság nevében? Kitől kapta felhatalmazását, hogy a határokon kívül "kisebbségben vagy szétszórásban élő, legalább négymillió magyar" befogadását a határokon belül élő "zsidóság" kirekesztésével kezdje? Én bizony úgy gondolom, hogy erre a magyarság – a valódi, az eleven, és nem a Csoóri által elképzelt magyarság – azt felelné, hogy hiszen ez megint valami katasztrófa-program. Hogy ilyesmit megint valami önjelölt, a magyar nevet

kizárólag és kizárólagosan önmagának kisajátító, számszerűen vajmi csekély, hang-erőben azonban vajmi mértéktelen, szűk társaság játszik vele, egy társaság, amely megint szembeszáll a felvilágosodás, a magyar polgári forradalom óta érvényben levő európai és európaian magyar szellemmel, amely vajmi rosszul szereti a népét, amely megint negatívan, a "zsidóság" kárára határozza meg saját univerzalitását, és amely – mint minden konzekvens szerződésszegő – univerzalitása jeleként végső soron ritkán éri be a világhatáránál kevesebbel. Ez a véleményem (...). Magyarán: ha cikke tartalmát logikusan és radikálisan végiggondolnám, arra a következtetésre kellene jutnom, hogy szavai voltaképpen a hamarosan várható diszkriminációs intézkedések beharangozását jelentik.

Nem akarok erre a következtetésre jutni. Nem akarom hinni, hogy az ilyen következtetésnek komoly realitása lenne, lehetne. Nem akarom hinni, hogy a törvényes népképviselőt elsöpörhető, nem akarom hinni, hogy egyáltalán, ezt a népképviselőt valaminő elsöprés fenyegetné. Ha valóban ezt hinném, nem kilépési nyilatkozatot fogalmaznék, amely végső soron – ha szavaimat helyesen értelmezik –, mégiscsak pozitív lépés. Mert a sok "szó, szó, szó" után időszerűnek érzem, hogy valaki végre egzisztenciálisan, esetleges előnyei feladásával, helyzete, személye kockázatvállalásával tiltakozzon az országban dühöngő politikai dilettancia ellen. Ismétlem: igenis, tűrhetetlen, hogy az országot sújtó erkölcsi válság közepette közéleti, sőt, közjogi személyek olyan nézeteket hangoztassanak, amelyek magánvéleményként is szerföltött kétesek, ön- és közveszélyesek.

A mai nappal tehát, fájdalommal, kilépek a Magyar Írószövetség tagjai sorából, mert lehetetlennek érzem, hogy továbbra is tagja maradjak annak a szövetségnek, amely nevében ugyan magyar, de amelynek – egyik – társelnöke cikkében határozottan kétségbe vonja, hogy én, mint "zsidóság" együtt érezhetek a magyarsággal.

(...)

(h) Orbán Ottó (1936–2002), "Napfogyatkozás", 1990. október 15 (Részlet)

Megjelent:

Orbán Ottó, "Napfogyatkozás. Rapszódia a közös jövőről", *Kortárs*, 35, no. 1 (1991. január), pp. 85–95

Újabb kiadás:

Orbán Ottó (1936–2002), *Cédula a romokon. Esszék és egyéb arcátlanságok* (Budapest: Magvető, 1994)

(...) Adyt választani vezérlőcsillagunkul írói ízlés kérdése s kinek-kinek szíve joga, ahogy az sem eshet kifogás alá, ha a magyarság bizonyos tulajdonságait megtestesítendő egy szimbólum állóképébe merevítjük ki a költő mozgalmas alakját; szabadon tehetjük mindezt, amíg csak irodalomról van szó. De már korántsem a torzítás

veszélye nélkül, ha egy történelmi folyamatot kívánunk érzékeltetni. Csoóri gondolatszínpadán Ady nagy, álmos virágként bókol, s egy mámoros, kíváncsi méhraj zümmögi őt körül. Állandó világban állandó tulajdonságok; mindenki az, aki. Ez a valóságban sohasem volt így. A valóságban a több értelemben is nemes fogantatású, nemzeti liberalizmus nyitott teret a zsidóságnak, részint emberségből, részint számításból, minthogy műve betetőzéséhez hiányzott a számottevő hazai polgárság, mire a zsidóság zöme kitörő hazafisággal, kevésbé ironikusan szólva őszinte azonosulási szándékkal és buzgó polgárosodással válaszolt, mely vállalkozása persze meghozta a zsidóságnak is a maga hasznát, ahogy nagylelkűségéért a nemzet is besöpörte a magáét. Mindezt még bonyolítja a kiegyezés, egy józan és mocskos alku, ami nélkül viszont nincs gazdasági csoda és felvirágzás, de aminek következtében ez a csoda olyan törekeny, amilyen. A századelő Duna-parti Párizsában a büntudatnak, a rossz előérzetnek és a modernség mámorának gyúlékony elegye tölt be mindent: a kor lényege épp a féktelen keveredés, ez vet ki örvényként magából egy századra elég világméretű tehetséget a művészetektől a tudományokig, és persze ez robban föl világnagy dörrenéssel a háborúban, átadva az ígért földjét a csonkoló mütetnek, a klausztrofóbiának és a tehetetlen bünbakkeresésnek. Csakhogy addigra már hagyomány és modernség végzetesen átjárták és átittatták egymást; újra és újra a magunk húsába hasítunk a sebészkéssel, ha megpróbáljuk őket szétválasztani. Akárhogy is, ezt a gubancot megpiszkálva egy élő szervezetet tanulmányozunk, s az élet lényege épp a mozgás.

A folyamat nem szakad meg Ady halálával. A hazai zsidóság zöme legalább még egyszer egzisztenciája legmélyéig átéli a magyarság kérdéseit, csak most a fonákjáról, a század eleji szép remények őrrítő cáfolataként: a szónokok szájából dől a haza, a magyarság, a szebb jövő, miközben e szavak hitele a marhavagonokba zsúfolt zsidókkal együtt utazik Auschwitz felé. Vagy mégsem? Valami mégis itt bolyong rozsdás vasbílincset csörgetve, mint Ady láncolt lelkei? A magyarság jobbik része égő arccal éli át ha nem is a zsidók valóságos sorsát, mégis velük együtt a tehetlenség észbontó szégyenét. Ettől fogva vér csöpög a tisztességes gondolkodók közösen használt szavaiból, hogy aztán a sztálinista rémségek hazai évei után végképp dzsungeli aljnövényzet módjára bonyolódjon egymásba bűn és bűnhődés – a nagy kérdés épp az, hogy képesek vagyunk-e végre fölfogni ezt? 1956-nak azt a jelentését, hogy egyszer megint *egy emberként* kelt föl a nép? Az erdélyi magyarság újabb sorsfordulataiban rejlt leckét, hogy a *zsidókérdés világában zsidó az, akit zsidószámba vesznek?* S hogy az ősbűn mindig a nem a helyén használt jelző, a népirtás csak következmény?

Egy fagyos és szörnyű NEM állócsillagát bámulnánk Einstein kölcsönhatásokkal dolgozó mindenségében?

(...)

Aki könnyű kézzel nyúl a zsidókérdéshez, palackba zárt szellemet szabadít rá a világra; egy perc, és az égboltot ellepi az égett-emberhús szagú, fekete füst.

A zsidókérdés démoni természete legelőször is abban nyilvánul meg, hogy magának a kérdésnek a mibenlétét sem tudjuk megnyugtatóan meghatározni.

Ki a zsidó? Mi a zsidó?

Nép? Vallás? Kisebbség? Népcsoport? Tulajdonságok? Szokások? Viselkedés? A viszonyuk a többiekhez? A többiek viszonya hozzájuk?

Kik ők, és hol találhatók?

Bankárok? Parasztok? Elnyomók? Elnyomottak? Hagyománytisztelők? Forradalmárok? Terroristák? Áldozatok? Ázsiában? Európában? Amerikában?

Miről ismerzik meg a zsidó?

Az üzleti érzékéről? A görbe orráról?

És amelyiküknek csödbe ment a boltja? És amelyiküknek nem görbe az orra?

Hagyjuk az emberi butaság Szaharáját; éljünk szakmánk, a költészet lehetőségeivel.

A második világháború után a világot bejárta egy – talán a megszállt Lengyelországban készült – fekete-fehér fénykép. A háttérben elcsigázott emberek vonulnak vagy álldogálnak, a kép előterében, a szögesdrót mögött egy roppant ellenzős sapkát viselő, háromszögüvé fogyott arcú, tízéves forma fiú fordul a fényképezőgép felé, és néz szembe velünk, a világgal.

A zsidó, mondjuk a magunk részéről, ennek a gyerekeknek a szemé.

Még mindig csak közelítve az igazságot.

Századunk dúskál a szörnyűnél szörnyűbb tömeggyilkosságokban, az örmények legyilkolásától a kambodzsaiak halomra öléséig, és ámokfutó ideológiáiból sem csak egy volt korunkban: az a gyerek, vetjük magunk saját magunk ellen, lehetne éppen ferde szemvágású vagy fekete bőrű is.

Persze hogy lehetne; nem az emberi szenvedést kívánjuk rangsorolni.

A zsidók kiirtására tett kísérletet a bűnelkövetés módja, mondhatnánk, a kísérletet tevők erényei, a tökéletességre való törekvés, az érzelemmentes lebonyolítás, a gyilkolás már-már higiénikus kivitelezése teszi századunk reprezentatív bűnévé.

Auschwitzhoz képest minden kontármunka, még az irtózatossággal büszkélkedhető GULAG is, mert maradt benne egy csöpp az ember formájú rablógylilkosságából, ha másra nem, hát öncsalásra használható indulat, hogy itt valami történelmi számla rendeződik, hogy árulók és kártevők ellen folyik a harc, akiket gyűlölni lehet és kell.

A zsidókérdésre adott hűvös és tárgyyszerű, német nemzetiszocialista válasz nemcsak e három fogalmat és a válaszadáshoz használt modern technika révén nemcsak a modern civilizációt kompromittálta, hanem a németységnek az egyetemes emberi kultúrában játszott, fontos szerepe okán az emberi szellem egészét, a költészet-től a filozófián át a vallásos hitig. És itt most ne a közkeletű nevekre, Nietzschére és Wagnerre gondoljunk. Volt olyan német haláltábor, ahol időnként Bach és Mozart

zenéje szólt a hangszórókból, nem csupán az *Arbeit macht frei* és a *Jedem das Seine* erkölcstelen cinizmusának finomabb változataként; éppen hogy nem, sőt, ennek megsemmisítő fokozásaként, azáltal, hogy két ilyen, a géniuszok sorából is kiemelkedő, egyetemes lángelme százával szólva, a zenéjükkel üzenete – üzenhette – meg, hogy „ezek vagyunk mi és azok vagytok ti”, azaz a megfellebbezhetetlen kirekesztést az emberi nemből, melyet e zenék örök címzettje és célja, minden harmóniák legteljesebbike, a képzelet vak ujjaival körültagogatott Isten maga is – hallhatóan – jóváhagy.

A krematóriumok kemencéiben nemcsak az elgázosított zsidók hullái hamvadtak el, hanem egy illúzió is, az emberiség úgynevezett jobbik részének illúziója, hogy ha mindene odavész is, legalább a képzelete tiszta marad.

Auschwitz óta az a szó, hogy “zsidó”, véresen és égetten hever a porban.

Többé nem lehet egy szó a többi közül.

Nem érintheti más, csak aki maga vallja magát zsidónak, és akit természetesen épügy megillet minden emberi jog, mint mindenki más.

Álljunk meg itt egy pillanatra. Sebészkéssel a kezünkben közelítünk a lüktető szívhez; legyünk most kiváltképp pontosak, ne adjunk esélyt a félreértésnek. Eszünk ágában sincs azt gondolni, hogy zsidókkal kapcsolatos kérdésekről ezután csak zsidó gondolkodhat. De azt igenis állítjuk, hogy ezekről a kérdésekről többé nem szólhatunk a kívülálló helyzetéből, mert ilyen helyzet nincs. Vérmocskos századunk történetébe, minthogy megtörténhetett, az emberiség minden egyede bele van keverve. Nem tehetünk úgy, mintha nem tudnánk, hogy más zsidónak lenni és más zsidónak minősülni. Az egyik oldalon Mózes áll, a másikon dr. Mengele. Zsidónak vallani magunkat nem azt jelenti, hogy zsidóvá kell lennünk, vagy filozsemitává, hanem annak fölismerését, hogy világunkban az ember mint olyan, *potenciális zsidó*. Bármelyikünk ébredhet arra, hogy mától fogva nincs rá vadászati tilalom. E tárgykörben a tisztesség tehát csak belülről szólhat, érintettként, tudva – ez a legkevesebb –, hogy milyen mély a kút, melybe belenéz. S hogy az ő itt mindig azt is jelenti: én.

Nincs itt mit kibeszélni, újragondolni, átszabni.

Ebereket lehet szeretni, nem szeretni. Kinek a kövér, kinek a sovány; izlés dolga.

Hanem rokon- és ellenszenvünket, a társadalomról vallott nézeteinket összeházasítani egy alaktalan démonnal, más szavakkal, a zsidókérdést kívülállóként, a fentebb mondottak értelmében „nem zsidóként” újból föltenni akár jobbító szándékkal is annyi, mint egy tömeggyilkost bújtatni a nyelvünk hegyén.

Egy örültet, aki végül elpusztítja magát a kérdezőt is.

Vonjunk mérleget.

Csoóri Sándor természetesen nem antiszemita, nem pogromokra bujtogató igric. Nemzedékem és a kortársi magyar költészet egyik legtisztább költője ő, jó szándékú, közérdekű gondolkodó.

Ez a költő most közreadott egy rosszul fölépített gondolatsort, fontos közügyben, érzékeny terepen hibásan érvelt.

Ne kicsinyítsünk, és ne nagyítsunk.

Ne legyintsünk rá arra, amire nem lehet rálegyinteni, hogy Csoóri esszéjének két bekezdése a szerző szándékától függetlenül sokakon mély sebet ütött; de ne is ülünk föl egy jó messzire látszó, magas lóra, lándzsánkat rázva, hogy szemet szemért, fogat fogért!

Annál is kevésbé, minthogy itt nem egy törzsi háborúról van szó, hanem jóval többről; nem két bekezdésről, hanem az írás egészéről, Csoóri érvelési módjáról, egész érvrendszeréről.

Tágabbra vonva a kört: mindannyiunk magyarságképéről.

Módszertanilag arról, hogy hogyan közeledjünk vizsgálatunk tárgyához, a világhoz.

Igazi vitáink Csoórral – szenvedélyesen és emberi hangon – mindig is e körül zajlottak. Lényegében arról, hogy a gazdaság állapota csak gazdasági kérdés-e?

Csoóri a mindent elborító erkölcsi züllés iszaptengerének látja a hatvanas és a hetvenes évek nagyobb részét, én – az erkölcsi válság tényét egy percig sem tagadva – a tökéletlen társadalmi működés következtében beinduló és elszabaduló, mohó tökefelhalmozás kevéssé szívderítő korának; tőkén mindenekelőtt a fejünkben fölhalmozott szellemi vagyont értve, a regényirodalomtól a számítástechnikáig és tovább, de oda értve a megkoplalt autót, házat, falusi közművet is.

Mi más ez, ha nem az élet már-már öngyilkos erőlködéssel végrehajtott korrekciója az ideológián? Ha nem az elemi szabadságigény, mely úgy fúr utat magának, mint a betonpadló repedéseiből kizöldellő fű? És mi más trükközik itt, ha nem a sok évszázados tapasztalat, hogy valahogy, ha másként nem, hát hibernált állapotban, ki kell húznunk a jobb idők beköszöntéig? Egy kis nép élni akarása – bűvópatak. Ha másban nem talál medret magának, belefolyik a kupeckedésbe.

Bármely társadalom addig életképes, amíg erkölcsét, mint természetangyák a házat, szét nem rágják a hétköznapiak. E fölismerésből, mellyel az utópiák – közjük értve az Orwellét is – rendre nem számolnak, kettős következtetés adódik: egyrészt, hogy erkölcs nélkül nincs jövő, másrészt, hogy gyakorlati érzék nélkül sincs.

A nemzet nemcsak a közös tudat ünnepe, de az egyéni elhatározás hétköznapija is, hogy a gyereket megszülo, mert van hova: képzelet és készpénz együtt.

Nem állíthatunk föl tehát sorrendet, hogy előbb a magyarság, utána a gazdaság. Egy működő ország megteremtése nem csupán politikai tett volna, hanem erkölcsi is: a századokon át hiányzó, önbizalmat adó, nagy sikerélmény.

Nagy szükségünk volna rá.

Nekivághatunk-e a jövőnek úgy, hogy csak a vereségeinket tekintjük szilárd alapnak: “Mohácsot, Nagymajtényt, Világost, Trianont és még ezer másféle csapást”? Batyunkban azzal, hogy “... se Adynk, se Németh Lászlónk, se Bibónk”?

Nem épp eddigi életműve kötelezi-e Csoórit arra, hogy kimondja a magyar költészet soron következő, hagyományos, örült “mégis”-ét; hogy hát akkor szedjük össze magunkat, és tegyük helyettük, ami tőlünk telik?

Együtt, mert másképp nem megy. Jól semmiképp sem – csak egy olyan, a mai-
nál higgadtabb és a maga minden árnyalatát becsülni tudó társadalomban, melynek
demokrácia iránti igénye nem merül ki abban, hogy egymást hörögve gyilkoló cso-
portjai egymást kölcsönösen *tisztelt uraimnak* szólítsák.

Nem hiszem, hogy ne találhatnánk meg egymás kezét.

Ép eszünkkel világítva a sötétben, amíg újból elő nem bukkan a nap.

(...)

(i) Márton László (1934–), „A többé-kevésbé nyílt antiszemitizmus”,²¹
1994

Újabb kiadás:

Márton László, „Antiszemitizmus, európai norma”, in: uő, *Történelmi lecke buta fiúknak*
(Budapest: Belvárosi Könyvkiadó, 1998), p. 108–111 (Részlet)

A történet, melyet kommentálnék, nem az újkori antiszemitizmusról, még ke-
vésbé a zsidó származású magyarok ilyen-olyan viselkedéséről szól. (...) Az utóbbi
esztendők történetének lényegét inkább találós kérdés formájában lehetne meg-
fogalmazni. Mi történik abban az országban, ahol Európa szám szerint harmadik
legnagyobb zsidó közössége biztonságban, a körülményekhez képest viszonylagos
jólétben, a társadalmi–szellemi életben szabadon érvényesülve él, (...) s ahol min-
dennek ellenére az antiszemitizmus témája (...) ekkora visszhangot kap?

(...) Az elmúlt hét esztendőt három korszakra oszthatjuk. Az első, az 1988–1990-
es évek jellemzője, hogy zsidónak nevezik, ami nem az. Ekkor kerül be ismét a poli-
tikai vitába a zsidó – nem zsidó distinkció, mint két ellenzéki csoport versengésének
érvrendszere, pontosabban a magyar szellemi életet az előző évtizedekben terhelő
urbánus–népi konfliktus az előzőnél lényegesen durvább, leegyszerűsítőbb újrafo-
galmazási kísérlete. (Ami alapjában pedig nem más, mint torz vita a nyugat-euró-
pai modernitáshoz felzárkózásról.) Ebben a korszakban vált a többé-kevésbé nyílt
antiszemitizmus a politikai vita legitim érvévé, bocsánatos bűnné, a házigazdák
szemében szalonképessé. Talán érdemes emlékeztetni arra, hogy nem egyetlen ve-
zető politikus kijelentéseiről van szó: az MDF²² akkori rendezvényein számtalanszor
zsidózás, nyíltan uszító irodalom terjesztése folyt.

A második korszak jellemzője az volt, hogy másként nevezték a zsidót. Ekkor
jelentek meg a politikai fantazmagóriában a magyarelles világot-összeesküvést irá-
nyító párizsi, New York-i, Tel Aviv-i ügynökök, az egyenruhákat váltó, de azonos
legénységű ejtőernyőcsapatok, a bűnös főváros kozmopolita lakói. Az uszítók a cin-

21 © Márton László; a szerző szíves engedélyével.

22 MDF, az 1990/94. évi országgyűlési ciklusban a vezető kormánypárt.

kos kacsintás mellé egyúttal a megtiport erény felháborodásának jogát is maguknak követelték: mi bizonyítaná jobban a zsidók perverzítésát, mint hogy antiszemitizmust kiáltanak ott, ahol csak ártatlan példálódzás, irodalmi pengeváltás folyik? A hatalmat gyakorló kormánypárt (...) önmagán kívül senkit sem nyugtatott meg azzal, hogy megkísérelte felelős politikusok nyilvános kijelentéseit a magánszférába utalni. Érdeemes emlékeztetni arra, hogy a személyében feddhetetlen Antall József²³ mindvégig rosszul ítélte meg a hazai és nemzetközi közvélemény tűréshatárát és az utolsó utáni pillanatban sem erkölcsi okokból vetett véget a dáridónak. Csak akkor szánta rá magát,²⁴ amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a várható haszonnál jóval több lesz a kár, politikai örökösei közül pedig csak néhány jutott el a végső következtetésig.

A harmadik, most²⁵ kezdődő korszakot a tények tagadása jellemzi: nem történt semmi, nincs miről beszélni. Tény, hogy ezt a taktikát szinte kizárólag a jogi apparátus műveli (az igazságszolgáltatás nem megfelelő kifejezés). (...) 1990 óta legalább fél tucat olyan bírósági ítélet született, amely a demokrácia és a szólásszabadság ürügyén elodázza az antiszemita uszítás orvoslását. Mi több, egy bírósági állásfoglalás tételesen ki is mondta, hogy antiszemita nézetek hirdetése belefér a szólásszabadság magyarországi koncepciójába. Mára olyan groteszk helyzet állt elő, hogy a polgárok reflexei egészségesebben működnek, mint a bíraké: a fasisztoid csoportok hőzöngése és a rasszista nézetek legalizálása ellen a politikai és értelmiségi elit pártállásra tekintet nélkül hangosan és szinte egyhangúan tiltakozott. A közvélemény-formálókkal és a mögöttük álló társadalom egészével tehát nincs gond.

(...)

A legrosszabb, ami egy embercsoporttal történhet, ha úgy érzi, magára hagyták, egyedül kell védekeznie. Ha a társadalmi norma nem a gyűlölet sunyi eltérése, hanem az egyértelmű elutasítás, a magyaroknak sem lesz okuk, hogy féljenek egymástól. Nem tartunk még itt, de út csak erre vezet. Másfelé csak szakadékba.

23 Antall József (jr.) (1932–1993), 1990 és 1993 között miniszterelnök.

24 Antall, az MDF elnöke, Csurka Istvánnal és híveivel csak hónapokkal azután szakított (1993. június), hogy Csurkának 1992. augusztus 20-án a *Magyar Fórum*-ban megjelent cikke ("Néhány gondolat a rendszerváltozás két esztendeje és az MDF új programja kapcsán") őt személyében és (végül halálát is okozó) betegsége miatt is támadta. *Magyar Fórum*, 4, no. 34 (1992. augusztus 20), pp. 9–16.

25 Értsd: 1994-ben, amikor az MSzP- és SzDSz-koalíció került kormányra.

(j) Tóth Imre (1921–1910),²⁶ „»Zsidó bosszú«?”, 1987–1999

Megjelent:

Várdy Péter,²⁷ *Az életben van, amit az ember nem tesz. És tesz... Beszélgetések Tóth Imrével* (Budapest: Pont Kiadó, 2004), pp. 109–114 (Részlet²⁸)

Az 1945 utáni időkkel kapcsolatban gyakran emlegetik a "zsidó bosszú" fogalmát. (...)

Ezt egyenesen felháborítótnak tartom. Maga a kifejezés, a "zsidó bosszú", a katolikus egyház szókincséből származik. A középkor teológiai és egyházi irodalma tele van vele, és az egyháztörténelem is számon tartja. A kifejezés a második világháború után Magyarországon és Lengyelországban el volt terjedve. Erdélyben és egész Romániában ez a kitétel nem volt használatos. Erdélyben azért nem, mert minden erdélyi magyar tudta jól, hogy a Szeku²⁹ tele van székely és magyar gyerekekkel. (...) A szorosabb értelemben vett Romániában – tehát a szintiszta Regátban – a folklór szövege az volt, hogy "zsidó és magyar okkupáció alatt élünk", illetve hogy a hatalom "most" az "ő" kezükben, tehát a zsidók és magyarok kezében van. De a román folklórhoz tartozik egy bizonyos mindennapi politikai bölcsesség is: "Most az övék a hatalom, azt teszik, amit ők akarnak; ezt mi is így csináltuk, amikor a hatalom a mi kezünkben volt." Soha nem hallottam azt, hogy "bosszút" gyakorolnak. Ez valószínűleg már csak azért sem jutott az eszükbe, mert a liberális román arisztokrácia meg volt győződve arról, hogy nincs semmi, ami kiválthatta volna bosszúvágyukat, hiszen a magyarok is, de főleg a zsidók a régi Romániában jól éltek, teljes egyenjóságot élveztek.

Volt a hatvanas években egy jó barátom, Mircea Slavescu. Akkor ismertem meg őt, miután nem tudom, hány év fogság után szabadult a börtönből. Volt ő mindegyik, a rettentő hírű Enyeden,³⁰ a Csatornánál, nádat vágott a Duna-delta mocsariban. (...) A barátom igazat mondott, hogy csupa magyar smasszer verte. De amikor

26 Matematikus, filozófiatörténész. Szatmárnémetiben született, a bukaresti egyetemen tanított, 1969-től a regensburgi egyetem tudományfilozófiai tanszékének vezetője volt. – Idevágó munkája: *Zsidónak lenni Auschwitz után* (Budapest: Pont Kiadó, 2001).

27 (1935–) 1956 óta Hollandiában él, filozófia- és tudománytörténész. Publikációi a legújabbkori magyarországi zsidó történelem körében többek között: "Befejezetlen múlt – mai magyar zsidó valóság", in: Karátson Endre & Neményi Ninon, szerk., *Belső tilalomfák* (Hollandiai Mikes Kelemen Kör, 1982), pp. 81–146 / "The Unfinished Past – Jewish Realities in Postwar Hungary", in: Randolph L. Braham, Ed., *The Tragedy of Hungarian Jewry: Essays, Documents, Depositions* (Holocaust Studies Series / East European Monographs, 208) (New York: Institute for Holocaust Studies of the City University of New York, 1986), pp. 133–189.

28 Különösen ad: Benedek István, fentebb, #276/d.

29 Securitate (*Departamentul Securității Statului*, "állambiztonsági osztály"), a titkosrendőrség (1948–1989).

30 Nagyenyed.

kijöttek a zsidók, ők arról biztosítottak, hogy csupa nyíltan antiszemita vasgárdista smasszer verte őket, és hogy a Szeku a vasgárdisták kezében van. A magyar urakat móc parasztok, a vasgárdistákat pedig zsidó smasszerek verték. Mert az, hogy általában lágyabbak voltak, nem jelenti azt, hogy egyáltalán nem volt zsidó smasszer. Attól függően, hogy ki kit vert, az egész Szeku nyilvánvalóan román, magyar vagy zsidó kezekben volt. Ez egy jól átgondolt, és mondhatom, kitűnően működő taktika volt: a közvetlen terror gyakorlását mindig annak a rétegnek a kezébe adták, amelyikről tudták, hogy szinte biológiai alapon gyűlöli az áldozatát. Így biztosítva volt az alapos és megbízható kivitelezés. Ez volt a kommunista rezsim egyik sziklaszilárd szervezési alapelve Romániában.

A "zsidó bosszú"-ról viszont csak azt mondhatom, hogy nem tudok rá példát. Egyénileg bizonyára ez is előfordult, végtére a zsidók is emberek. De ha a zsidóságot mint társadalmi képződményt összehasonlítom a franciákkal, akkor feltűnik, hogy Franciaországban 1944-ben, rögtön a felszabadulást követően, volt egy bosszúállási periódus, mely tízezres nagyságrendben követelt halálos áldozatokat. Ez az önbíráskodás ott társadalmi méretű és hatáságilag megtűrt jelenség volt. (...) A zsidó közösség ezt a fajta bosszút mint szociális jelenséget nem ismerte.

De van tudomásom az ellenkezőjéről: a negatív bosszúról. Ha egy nem zsidó ember zsidókat segített vagy védett, akkor az egész történelem folyamán számíthatott az egész zsidó-világösszeesküvés nyílt hálájára. Jeruzsálemben a Vad Vashem hatalmas erdővel emlékezik meg ezekről az "Igazak"-ról. Ez a megemlékezés csupán szimbóluma ennek a két évezredes hálaérzésnek.

Németországban jutott eszembe a terrorizmussal kapcsolatban a következő. Hogy a zsidók bosszúállók, ez ott is közhely. Ma is zsidó bosszút emlegetnek, ha palesztin támadások után izraeli repülőket Libanont bombázzák.³¹ Én a terroristákat gyilkosoknak tekintem. Ha az angolok vagy az amerikaiak Líbiát bombázzák, az soha nem jelenik meg úgy, hogy "bosszúállás", hanem az "visszaütés". De amit a zsidók csinálnak, az mindig a "bosszúállás" jelige alatt megy. Ezek a nagy keresztény toposzok. Ugye, a "szemet szemért" úgy szerepel, mint annak az illusztrálása, hogy a zsidók istene bosszúálló, és a zsidók maguk is bosszúállók. Pedig ez tudvalevőleg a babylóni Hammurabi törvényéből³² származó jogelv, miszerint ha valaki kiszúrta a szemedet, akkor nem szabad megölni emiatt. Tehát ez már az önkény korlátozása volt. A "zsidó bosszú" toposzának van pszichoanalitikai magyarázata is: nem tudták elképzelni, hogy a sok pogrom nem vezet titkos bosszúvágyhoz. Innen ered az ostyagyalázás vádja is: a zsidók megszurkálják, és az ostya vérezni kezd; innen ered a vérvád, hogy a zsidók évente feláldoznak egy ártatlan keresztény gyermeket, és a pászkába keverik a vérét. Ez volt évszázadokon át a zsidó bosszú egyetlen, állandóan idézett bizo-

31 Az utalás az 1982. évi eseményekre vonatkozik (az úgynevezett ötödik arab-izraeli háború / első libanoni háború).

32 I. e. XVIII. század.

nyítéka. Ez az úgynevezett *foetor judaicus*, a zsidó bosszú. Tehát a németek nem bosszúállók, amikor minden meggyilkolt német katona ellenében kivégeznek száz túszt. (...) De amikor válaszul egy nagyobb terrorakcióra az izraeli légierő valami libanoni célpontot bombázott, akkor a német sajtóban mindig a "bosszúállás" jellegéje alatt számolnak be róla. "Szemet szemért, fogat fogért" – állott óriási betűkkel az egyik legnagyobb német képes hetilap, a *Stern* címlapján. A bosszú a zsidók sajátossága. Ezt mindenki úgy tudja.

(...)

Nem ezt szokták "zsidó bosszú" fogalmán érteni, hanem a Rákosi-kort, az ÁVO-t, Recsket. Kérdem: ez mennyire volt a zsidók ügye? Mennyire hasonlítható ez össze a magyar kisebbség szerepével Erdélyben? (...)

Nézd, a magyarok az utolsók, akiknek joguk van a Rákosi-korral kapcsolatban "a zsidók bosszújáról" beszélni. Romániában a Gheorghiu-korban minden téren ugyanazt a szerepet játszották, mint a zsidók Magyarországon – és persze Romániában is. De Romániában egy olyasféle kifejezés, mint a "magyar bosszú", senkinek nem jutott az eszébe.

(...)

277

Fischer Eszter

"Büdös"

1944 / 1994

Fischer Eszter (1953–),³³ "Kinn a bárány, benn a farkas", 2004

Megjelent:

Beszélő, III. folyam, 9, no. 11 (2004), pp. 102–112; az idézet: p. 112³⁴

(...) Az üldöztetés traumája a túlélőkben soha nem gyógyuló sebeket hagyott hátra, ha erről a mindennapok sodrában nem kellett is feltétlenül tudomást venni. Gyermekkoromban én magam sem fogtam fel, hogy a körülöttem élő felnőttek kivétel nélkül – ki így, ki úgy, de – szörnyű tapasztalataik utóhatásaival küzdenek. (...) A szorongás, a bizalmatlanság és – paradox, tragikus módon – a szégyen beleette magát a lelkekbe.

---

33 Pszichológus.

34 © Fischer Eszter; a szerző szíves engedélyével.

Apám³⁵ például úgynevezett öntudatos zsidó volt. Igaz, vallástól és hagyománytól távol nőtt fel, műfordítóként (...) a magyar nyelv és irodalom szerelmese volt, és fel sem merült benne, hogy más is lehetne, mint magyar. Az üldöztetés viszont (...) összehozta sorstársaival. Zsidóságát "vállalta", nevét nem magyarosította meg, nem keresztelkedett ki, és soha nem tagadta, nem titkolta, hogy zsidó. Nekem – sok kor- és sorstársammal ellentétben – nincs is olyan emlékem, hogy "megtudtam" volna: zsidó vagyok, ennek tudásába ugyanolyan természetes módon nőttem bele, mint minden egyébbe, ami a családomra vonatkozott. És mégis... Apámnak volt egy különös tünete. Képtelen volt – bár próbálta – elfogulatlanul kimondani a *zsidó* szót. A szókezdő *zs* hangon valahogy görcsösen elakadt, ami után hirtelen lökessel, fojtott hangon préselte ki magából a szó folytatását. Volt a magyar nyelvnek még egy – egyetlenegy – szava, amelynek kiejtése hasonló nehézségbe ütközött nála. Ez a szó a *büdös* volt. Nem szerette, kerülte, inkább eufémizmusokat – nem jó szagú, rossz szagú – használt helyette; ha nagy ritkán mégis kimondta, a *b* hangon elakadt, és a kezdő hangjától megfosztott maradékot mintegy egyetlen lendülettel lökte ki magából. Gyerekkoromban eszembe sem jutott, hogy a két szó között bármilyen kapcsolatot láthatnék. Apám szemérmes ember volt, kerülte a "csúnya" szavakat, úgy véltem, a *büdös* szót azért nem szereti, mert túlságosan közönségesnek, durvának érzi. Már sok éve nem élt, amikor hirtelen rádöbentem: alighanem a *büdös zsidó*³⁶ akadt egy életre a torkán.

278

Izraelita helyett zsidó

1991. december 9

Irodalom:

Schreiner Márton, "»Izraelita« és »zsidó«, *Magyar-Zsidó Szemle*, 6 (1889), pp. 513–516

Bacher Vilmos, "Az »izraelita« és »zsidó« név történetéhez", *Magyar-Zsidó Szemle.*, 6 (1889), pp. 517–525.

Bacher Vilmos, "Izraelita", *Magyar-Zsidó Szemle*, 9 (1892), pp. 113–114

---

35 Fischer Sándor (1900–1995), karmester, zenei műfordító, zeneszerző. Egykor a Goldmark Színházban (1939–1944) zenei korrepetitor. Később a Magyar Rádió zenei osztályának vezetője.

36 A *sordidus* szóval képzett középkori gyalázkodó kifejezés (a zsidókról: *sordidissima gens* stb.) továbbélt változata.

(a) Löw Immánuel (1854–1944),³⁷ 1917

Löw Immanuel, "Három áldás. A szegedi zsidó hitközség emancipációs ünnepi istentiszteletén elmondta: –", in: Szabolcsi Lajos, szerk., *Az Egyenlőség emlékfüzete a magyar zsidóság egyenjogúsításának 50. évfordulójára* (Budapest: Egyenlőség, 1918), pp. 71–72; az idézet: p. 72a

A nagy Napoleon a maga országainak zsidóságára újjáteremtő szervezetet parancsolt reá, és új névvel, a bibliai Izrael dísznévével cserélte föl a rosszhitelű régi "juif" -t. Németország követte példáját, és a mi törvényünk szolgál módra utánozta a németet: nem magyarosan a zsidókat egyenjogúsította, hanem magyartalanul az izraelitákat. A magyar kifejezésre bizonyos *tapintatlan kímélet* vitte reá akkor a törvényhozást, ideje volna, hogy a most benyújtott legutolsó zsidótörvényből kiszorítsa a magyaros kifejezés: a zsidó, a német-mímelő izraelitát. Izrael a régi időkben költői, eszményítő héber neve volt a zsidóságnak, de a magyar nép nyelvében nem nyert honosságot. Viselkedésünkkel a történeti fejlődésű, meghonosodott zsidót akarjuk közbecsülés tárgyává tenni, fanyar mellékízét, sértő fulánkját el akarjuk venni. Küzdünk a balítélet ellen, amint apáink küzdöttek a jogtalanság ellen.

(b) A Budapesti Izraelita Hitközség és a Magyar Izraeliták Országos Képvisellete együttes közgyűlése, 1990. december 9

Kézirat:

Jegyzőkönyv. Készült a Budapesti Izraelita Hitközség és a Magyar Izraeliták Országos Képvisellete 1990. december 9-én tartott együttes közgyűléséről, illetve teljes üléséről. Gépirat,³⁸ p. 42, illetve 68

[3. napirendi pont]

(...)

Elnök:³⁹

Határozatban kimondom, hogy a Budapesti Izraelita Hitközség közgyűlése 1990. december 9-én meghozta a következő határozatot:

A Budapesti Izraelita Hitközség átalakul Budapesti Zsidó Hitközséggé, amely a Budapesti Izraelita Hitközség általános jogutódja. A Budapesti Izraelita Hitközség korábbi alapszabályát teljes egészében hatályon kívül helyezi, annak helyébe az elő-

37 Löw Lipót fia, szegedi főrabbi.

38 A Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének irattárában. – A közlés szíves engedélyezéséért köszönettel tartozom Feldmájer Péter és Heisler András illetékes elnököknek és az elnöki titkárnőnek.

39 R. Landeszman György.

terjesztett új alapszabály-tervezet és választási szabályzat-tervezet lép a közgyűlés által elfogadott módosításokkal. (Taps.)

(...)

Elnök:

Megállapítom és határozatban kimondom, hogy a Magyar Izraeliták Országos Képvisellete teljes ülése 1990. december 9-én meghozta az alábbi határozatot:

A Magyar Izraeliták Országos Képviselete átalakul a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségévé.

A Magyar Izraeliták Országos Képviselétének korábbi alapszabályát teljes egészében hatályon kívül helyezi, helyébe az előterjesztett új alapszabály-tervezet és választási szabályzat-tervezet lép, a teljes ülés által elfogadott módosításokkal.

(c) Gadó György (1930–),⁴⁰ "A helyes úton", *Szombat*, [3], no. 1 (1991. január), p. 3

1990. december 9-én fontos esemény zajlott le a magyar zsidóság életében: a Budapesti Izraelita Hitközség közgyűlése és a Magyar Izraeliták Országos Képviselétének ezzel együtt megtartott plenáris ülése kimondta a két testület megszüntét, és egyben azt, hogy meg kell alakítani a Budapesti Zsidó Hitközséget, valamint a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségét.

A változás nem csupán névleges. A "zsidó" szó megjelenése a БИИ jogutódjának a nevében azt jelzi, hogy az új hitközség minden kertilés nélkül vállalja, sőt, hangsúlyozza a maga teljes mivoltát. Ez a szó többet jelent az egyszerű felekezeti hovatartozásnál, egy évezredes történelmet, egy gazdag és a vallás fogalmakörét meghaladó hagyományt, értékrendet és életstílust is jelent. Jelenthet.

A hitközségek szövetségének létrejöttével eltűnik a zsidó közéletből az a betűszó – a МІОК⁴¹ –, mely közel fél évszázadig volt jelen benne. Pontosabban: a МІОК volt maga a zsidó közélet, ha ugyan a pártállam viszonyai között egyáltalán szó lehetett zsidó közletről. Hiszen a МІОК-nak, ennek a pártállam által diktatórikusan életre hívott, antidemokratikus szervnek épp az volt a feladata, hogy a demokratikus közélet kibontakozását megakadályozza a magyar zsidóság körében.

Mindezzel korántsem kívánom azt mondani, hogy az elmúlt kerek negyven év alatt a МІОК és a БИИ csakis negatív szerepet töltött volna be. Kétségtelen érdemük, hogy fenntartották a hitéletet és annak alapvető intézményeit ezen a hosszú és meglehetősen sötét időszakon át. A МІОК és a БИИ számos vezetője végzett nehéz, sőt, keserves munkát az évek során ennek érdekében. Ám az is igaz, hogy a kötelező

40 Publicista; abban az időben az SzDSz országgyűlési képviselője.

41 Magyar Izraeliták Országos Képviselete.

mértéket meghaladó megalkuvásnak, a szervilizmusnak és – mi tagadás – az önfeladásnak is tapasztalhattuk jeleit egyesek részéről.

Új szellem

Jelképes jelentőségű tény, hogy a december 9-i közgyűlés színhelyén a magyar zászló alatt ott volt Izrael Állam lobogója is.

(...)

279

A magyarországi zsidók nemzetiségi–kisebbségi státusáról

1992

Irodalom:

“A véget nem érő vita. A nemzetiségi-ügy dokumentumai”, *Szombat*, 4, no. 7 (5752. elul / 1992. szeptember), pp. 3–6

Feldmájér Péter, “Napvilágnál”, *Élet és Irodalom*, 55, no. 38 (2011. szeptember 23), pp. 11–12 (a vita és az eljárás *insider* története)

(a) Az 1990/94. évi országgyűlés elnökének⁴² levele a Magyarországi Zsidó Hitközségek Országos Szövetségének igazgatójának, 1992. május 8

Megjelent:

Szombat, 4, no. 7 (5752. elul / 1992. szeptember), p. 3 (fakszimile)

A Magyar Országgyűlés
Elnöke

Budapest, 1992. május 8
OE/1743/1992

Igen tisztelt Igazgató úr!

A Magyar Köztársaság Országgyűlése jogalkotó tevékenysége során ismételten szembesül olyan magánosok, illetve kislétszámúnak tetsző csoportok véleményével, amely a magyar zsidóságot ethnikai kisebbségnek kívánja minősíteni és felszámolni azt a hagyományos, az 1849., 1867. és 1894/98. évi jogegyenlősítő törvényekben is

---

42 Szabad György (1924–) történétíró, egyetemi tanár, abban az időben a M. Tud. Akadémia levelező (később: rendes) tagja. A Magyar Demokrata Fórum alapító – és elnökségi – tagja. 1990 és 1994 között az országgyűlés elnöke.

érvényre juttatott felfogást, amely hazánk zsidó vallású honpolgárait a magyar nemzet egyenjogú tagjainak ismerte el.

Tisztelettel kérem a Magyarországi Zsidó Hitközségek Országos Szövetségének egyértelmű állásfoglalását e kérdésben, mert feltétlenül kerülendőnek tartom, hogy a Magyar Országgyűlés esetleg helyt adjon olyan minősítésnek, amit a magyar zsidóságot, illetve annak túlnyomó többségét képviselő Testület diszkriminatívnak, a XIX. században törvénybe iktatott, 1938–1944. között felszámolt, majd helyreállított jogok megvonásának tekintene.

Mielőbbi válaszát várva

köszönti tisztelettel:
Szabad György

(b) A Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének levele az országgyűlés elnökének, 1992. május 18 (Részlet)

Megjelent:

Szombat, 4, no. 7 (5752. *elul* / 1992. szeptember), pp. 4–5

Idézi:

Szombat, 18, no. 7 (5766. *elul* / 2006. szeptember), p. 15

(...) Mi úgy hisszük, hogy Izraelen kívül, a diaszporában az aktiv zsidó élet egyetlen útja a vallásos élet lehet.

Véleményünk szerint a zsidóság olyan nép, olyan népcsoport, amelyet vallása határoz meg, vallása folytán különböztethető meg egy adott terület lakosságának egyéb csoportjaitól.

Önmagában nehezen eldönthető, hogy ez valójában mit is jelent, de utalni kívánunk arra, hogy ez más népek esetében sem egyszerű, hiszen egyes népeket – és ez az általános – a nyelvi összetartozás határoz meg, míg más népeket (pl. az osztrák népet) az adott területen való együttélés.

A zsidóság e tekintetben kétségtelenül különlegesnek, az általános szabálytól eltérőnek tekintendő, de ez nem változtat azon a tényen, hogy önálló népként létezett több ezer éven keresztül a szétszóratásban, majd ezt követően önszerveződés folytán ismételtelen megalkotta saját államát.

A magyarországi zsidóság a zsidó nép része, olyan része, amely Magyarországon él és túlnyomó többsége a jövőben is itt kíván élni – már amennyiben erre lehetősége lesz.

Mivel a zsidóság népi minősége vallásilag meghatározott, a Magyarországon élő vallásos zsidók többsége egyúttal a magyar nemzet alkotó elemének tekinti magát, hiszen a magyar nemzethez való tartozás nem vallási vagy területi definíción alapul, hanem ennek meghatározója a magyar nyelvhez, a magyar kultúrához való kötődés, így a vallásos magyar zsidóság a zsidó nép része, de egyben a magyar nemzet része is.

Nem feladatunk és nem is tudjuk meghatározni, hogy vajon a vallásos magyarországi zsidóság mekkora részét teszi ki a magyarországi zsidóságnak, de úgy reméljük, hogy a zsidóság túlnyomó többsége szorosabb vagy lazább kötődést érez a zsidó vallás iránt, akkor is, ha ennek szervezeti kereteit nem mindig tekinti kötelezőnek magára nézve.

Nem tudjuk azt sem megítélni, hogy a zsidóság mekkora része tekinti magát önálló nemzetiségnek, önálló ethnikai csoportnak, hiszen nem ismerjük azokat a kritériumokat, amelyek alapján egy adott népcsoportot ezen kategóriákba lehetne sorolni.

Az eddigi hivatalos megnyilatkozásokból úgy tűnik, hogy nemzetiségi meghatározottságot elsősorban a nyelvi hovatartozás jelent; ez a magyarországi zsidóság csak igen szűk rétegére jellemző, hiszen a korábban használatos jiddis nyelvet a vidéki lakossággal együtt elpusztították, míg az ivrit – újhéber – nyelvet anyanyelvként nagyon kevesen beszélik. Azt, hogy a vallás által meghatározott nép fogalma azonos-e az ethnikai kisebbség fogalmával, megítélni nem tudjuk.

Nem választható külön a zsidóság népisége vallásától, ezért a Magyarországon élő zsidók többségére sem az ethnikai csoport, sem a nemzetiségi meghatározás nem alkalmazható, azt olyan népcsoportnak kell tekinteni, amelyet vallása határoz meg. Így tagjai egyrészt a zsidó néphez tartozóknak, másrészt a magyar nemzethez tartozóknak tekintendők.

(...)

(c) A Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének határozati javaslata, 1992. május 28

Megjelent:

Szombat, 4, no. 7 (5752. elul / 1992. szeptember), p. 6

1) A MAZSIHISZ, a magyarországi vallásos zsidóság képviselője, a magyarországi zsidóság legnagyobb létszámú szervezete nem kívánja, hogy a magyarországi zsidóság közjogi helyzetén változtassanak, nemzetiségként vagy ethnikai kisebbségként kezeljék; továbbá, hogy a magyarországi zsidóság a világ zsidósága s a zsidó nép részének tekinti magát.

2) Javasolja, hogy a MAZSIHISZ ne tiltakozzon az ellen, hogy azok a személyek, akik nemzetiségi alapon tekintik magukat zsidónak, létrehozassák a maguk szervezetét.

3) Javasolja, hogy a magyarországi zsidóságot a magyar nemzet részeként definiálja, azzal, hogy az egyszersmind része a zsidó népnek is.

(d) A Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének határozata, 1992. július 1

Megjelent:

Új Élet, 47, no. 13 (1992. július 1), p. 1

Szombat, 4, no. 7 (5752. elul / 1992. szeptember), p. 6

Mi, a magyarországi zsidó hitközségek képviselői ismételten kinyilatkoztatjuk köztudásunkat őseink vallásához, hitet teszünk az egyetemes zsidóság, a zsidó nép egysége mellett, ugyanakkor kinyilvánítjuk, hogy a magyarországi zsidóság a magyar társadalom szerves részének tekinti magát.

Kijelentjük, hogy jelenlegi közjogi helyzetünkön nem kívánunk változtatni.

Dr. Feldmájer Péter⁴³ sk.
a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének elnöke

Dr. Kéri Lajos sk.
a Budapesti Zsidó Hitközség elnöke

Zoltai Gusztáv⁴⁴ sk.
a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége
és a Budapesti Zsidó Hitközség ügyvezető igazgatója.

(e) A Magyarországi Zsidók Nemzeti Szövetségének nyilatkozata

Megjelent:

Új Élet, 47, no. 13 (1992. július 1), p. 1

Szombat, 4, no. 7 (5752. elul / 1992. szeptember), p. 6

Figyelembe vesszük egyfelől a Kisebbségi Kerekasztal⁴⁵ álláspontját (amelynek munkájában tevékenyen részt veszünk), ugyanakkor a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége (MAZSIHISZ) közgyűlésének határozatát, akceptálva ezzel a zsidó közéletben tradicionális szereppel rendelkező MAZSIHISZ többségi döntését.

Ennek értelmében a Magyarországi Zsidók Nemzeti Szövetsége – a magyaror-

43 (1953–).

44 (1935–).

45 A Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Kerekasztala, amely a (nemzeti) kisebbségi szervezetek kezdeményezésére 1991. január 30-án alakult meg, és egy nemzeti kisebbségi törvény előkészítését tűzte ki feladatául. 1993:LXXVI. tv., "A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól."

szági zsidó egység érdekében – nem kíván változtatni a zsidóság jelenlegi közjogi helyzetén.

Ugyanakkor – véleményünk szerint – senkit sem sért, ha nyitva marad a lehetőség a jövőre nézve, hogy a készülő kisebbségi törvény bármely ethnikum (vagy esetünkben ethnospecifikus vallás) számára biztosít egy lehetőséget a státusmódosításra is.

(f) Konrád György, “Kell, hogy vállaljam a népnek, amelyhez tartozom, az érzéseit, a szorongásait, a képzeletét?”,⁴⁶ 2010

Megjelent:

Konrád György, *Zsidókról* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 2010), pp. 185–204: “Örökség vagyunk”; az idézet: pp. 196–197

(...) 1989 után a magyar zsidók tiltakoztak az ellen a lehetőség ellen, hogy zsidó nemzetiségűnek nyilvánítsák magukat, mert a magyar nemzethez sorolták, zsidó vallású vagy inkább származású magyaroknak tartották magukat. A magyar kultúrában szép számmal közreműködő, magyarul beszélő és író zsidók nem akarták önmagukat elsősorban zsidónak tartani, annál is kevésbé, mert a többségük nem volt vallásos. Mit is jelent, hogy zsidó vallású magyarok, ha egyszer nem tartják a vallási előírásokat, ha nem tudnak sem héberül, sem jiddisül, és ha nem helyezik el önmagukat a zsidó kultúra vagy mondjuk a judaizmus folytonosságában?

Másrészt viszont azonosulásuk a magyar nemzettel mint elkülönülő közösséggel már csak azért is korlátozott, mert gyanúval figyelik a magyar nemzeti retorika nyomtatékos hangsúlyozását, mivelhogy ők ebből kilógnak, és ha az nem is az ő kirekesztésüket célozza, de tapasztalataik szerint legalábbis azzal jár együtt. A magyar nemesi-paraszti életformában ők legfőljebb betekintő vendégek, szomszédok, de nem részesei, és nem tudnak őszintén, formásan elmerülni benne. Zsidó, aki egykor meséket hallgatott tollfosztás vagy tengerihántás közben, nem sok van.

Mi magunk is örökség vagyunk, nem a születésünkkel kezdőtünk, azzal inkább csak folytatódunk, bekapcsolódunk egy hosszú vonulatba. A ma született csecsemő hosszadalmasan elő volt készítve. Megkapta az első lélegzetvétellel azt a csomagot, amely minden egyes utódnak terhe és jutalma, benne van az elődök boldogsága és szenvedése is.

Kell, hogy vállaljam a népnek, amelyhez tartozom, az érzéseit, a szorongásait, a képzeletét? Át kell vennem a haragvásait is? Megköltjük önmagunkat és az ellenségeinket. Ki tudja, hogy mikor vagyok én, és mikor vagyok mi.

46 Konrád György szivességéből.

“Létünk és vallási életünk alappillérei.”

A rabbiság nyilatkozata

1996

Megjelent:

Új Élet, 51, no. 5 (5756. ádár 10 / 1996. március 1), p. 1

A rabbiság nyilatkozata

Alulírottak, a magyarországi Somré Emuná rabbikar⁴⁷ a következőket alapvető fontosságúnak ismerjük el, létünk és vallási életünk alappilléreinek tekintjük:

1) A vallási törvények és hagyományok maradéktalan megőrzése nélkül ma már nem létezne zsidóság.

2) Kötelességünknek tekintjük a szombat és az ünnepek meghittségét megosztani mindazokkal, akiknek erre eddig bármilyen okból kifolyólag nem volt lehetőségük.

3) Kötelességünknek tartjuk mestereinktől szerzett tudásunkat és ismereteinket mindazoknak továbbadni, akik erre templomainkban vagy azon kívül bárhol igényt tartanak, azzal a szeretettel, amellyel mi kaptuk.

4) Kötelességünknek tartjuk életünk személyes példájával a családi otthon szentségére s meghittségének, tisztaságának áldásos fontosságára irányítani a reánk tekintők figyelmét.

5) Kötelességünknek tartjuk a gömilut chászádím⁴⁸ szellemében az elesettek támogatását minden erőnkkel, hogy gondjaikon segítsünk, enyhítsük fájdalmukat, részesei legyünk örömeiknek.

6) Valljuk szülőként és hivatásukat gyakorló rabbiként, hogy a vallásos nevelés gyermekeink életét, fejlődését segíti, s így megóvhatjuk őket e zavaros kor számtalan veszélyétől.

7) Célunk, vágyunk és reményünk, hogy templomainkat, otthonainkat, közösségeinket és minden intézményünket a hagyomány, a Tóra szent szelleme hassa át.

Mindazokat a vallási funkcionáriusokat, akik ezen nyilatkozattal egyetértenek, szeretettel várjuk magunk közé mindaddig, amíg életük minden mozzanatát a hagyomány, az ősi zsidó szellem hatja át zsidóságunkért végzett önzetlen szolgálatukban.

47 Somré Emuná: “a hit őrei”. – A magyarországi rabbikarnak ez az elnevezése tudomásom szerint ebben a nyilatkozatban jelent meg először (és a jelen kézirat lezárásáig utoljára).

48 Gömilut chászádím / gemilut heszed / haszádím: “jámbor jótett”, “jótékonyság”.

[Aláírások]

Schweitzer József, Singer Ödön, Deutsch László, Deutsch Róbert, Domán István, Frölich Róbert, Kardos Péter, Löwy Tamás, Markovics Zsolt, Schönberger András⁴⁹

281

“Miről kell beszélni?”

1996

Megjelent:

Szombat, 8, no. 9 (5757. *chesván* / 1996. november), p. 9 (Részlet)⁵⁰

Sz. G. (...) Elmondom, hogy miről kell beszélni. Egerben száz évig éltek zsidók, csináltak iskolát, jesivát, kultúrházat, két zsinagógát. Nem volt állami támogatás, nem éltek a városban gazdag zsidók. Most meg Pesten sem tudunk eltartani egy egyesületet, kuncsorgunk mindenhová, nem tudjuk az iskoláinkat fenntartani, nem tudunk egy jesivát megszervezni, a rabbiképző filléres gondokkal küszködik, a hitközségnél pénteken nem dolgoznak, mert nincs elég pénz, s emiatt négynapos a munkahét, hogy ne kelljen fűteni, világítani, telefonszámlát fizetni. Ez kész röhej. S akkor még nem említem a temetők fenntartását, mert a legtöbben más pénzből akarják azt a sírt fenntartani, ami az apjuké, nagyapjuké.

49 A nyilatkozat nem dokumentált, de sejtethető háttérében az állt, hogy a Budapesten megalakult “Szim Salom” zsidó reform hitközség, a nemzetközileg igen elterjedt és elismert *World Union of Progressive Judaism* szervezetének tagja, az idő tájt felvételét kérte a MAZSIHISZ-be. A kérészt a Rabbitanács elutasította, s éppen azokban a pontokban talált különbséget a két szervezet fel-fogása között, amely pontokat a nyilatkozat tartalmazza. – A nyilatkozatot aláíró rabbik szolgálati helye abban az időben a következő volt. Schweitzer József (1922–): országos főrabbi és az Országos Rabbiképző Intézet igazgatója; Singer Ödön (1916–2001): Budapest, Budai körzet (Frankel Leó út); Deutsch László (1953–): Budapest, Újpesti körzet; Deutsch Róbert (1956–): Budapest, Bethlen téri körzet; Domán István (1922–): Budapest, Hunyadi téri körzet; Frölich Róbert (1965–): Budapest, Dohány utca és dandártábornok, vezető táborigabbi; Kardos Péter (1936–): Budapest, Zuglói körzet, és az *Új Élet* főszerkesztője; Löwy Tamás (1951–): Budapest, Hegedűs Gyula utcai körzet; Markovics Zsolt (1967–): Budapest: Páva utcai körzet; Schönberger András (1956–): Pécs.

50 Egy vita anyagából, amely vita a majd megalapítandó Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány (1997:x. tv.) előkészítése idején folyt.

Közalapítvány. Életjáradék. Megállapodás

(a) A Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány történelmi előzményei, 1944–1997

Az Állami Számvevőszék jelentése a Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány gazdálkodásának ellenőrzéséről, 2004. január (Részlet)

Újabb kiadás:

<http://www.asz.hu/jelentes/0402/jelentes-a-magyarorszag-i-zido-orokseg-kozalapitvany-gazdalkodasanak-ellenorzeserol/0402j000.pdf>

(...) A Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány létrehozásának történelmi előzményei a következőkben összegezhetők.⁵¹

1944. április 16-án kelt a Sztójay-kormánynak “a zsidók vagyonának bejelentése és zár alá vétele tárgyában” kiadott 1600/1944. Me. rendelete,⁵² amely előírta, hogy “az ország területén lakó minden zsidó köteles a jelen rendelet hatálybalépésekor meglévő vagyonát 1944. április 30 napjáig bejelenteni.” Bejelentési kötelezettség alá esett 10 000 pengő értéket meghaladó minden vagyontárgy. 1944 áprilisában további rendeletek (6138/1944. VI. Bm. rendelet és a 6163/1944. IV. Bm. utasítás) alapján a zsidó származású lakosságot gettóba telepítették, és elrendelték a még meglévő vagyona elkobzását. A Magyar Királyi Legfőbb Számvevőszék intézkedett a zsidó lakosságtól elvett arany-, platina- és ezüstékszerek, valamint egyéb vagyontárgyak felkutatására és összegyűjtésére. E célból kormánybiztosság alakult. Az elkobzott vagyontárgyak egy része az országban maradt, más részét külföldre szállították.

A háború után az új magyar kormány által meghozott első rendeletek egyike volt a 200/1945. Me. rendelet. Ez az 1600/1944. Me. rendeletet a többi, a zsidóságot hátrányosan érintő rendelkezéssel együtt hatályon kívül helyezte. A Kormány vállalta, hogy a zsidóság vagyonának kérdéseit 30 napon belül rendezi. 1946. május 28-án hirdették ki “a zsidókra hátrányos megkülönböztetést tartalmazó egyes jogszabályok hatálya alá tartozó magyar állampolgárok külföldre hurcolt javai tárgyában” az 5950/1946. Me. rendeletet. Ennek alapján a Kormány intézkedett, hogy a magyar állampolgárok külföldre hurcolt javai felkutatására külön bizottságot kell létrehozni. A bizottság elnökét a Magyar Izraeliták Országos Irodája és a Magyar Autonóm

51 Forrás: Az Alkotmánybíróság 16/1993. (III. 12.) AB határozat indokolása. (A Jelentés jegyzete.)

52 Lásd fentebb, #223/b.

Orthodox Izraelita Hitfelekezetek Központi Irodája által javasolt személyek közül a pénzügyminiszter nevezte ki.

1946. november 15-én lépett hatályba a magyar zsidóságot ért üldözés megbélyegzéséről és következményeinek enyhítéséről szóló 1946. évi xxv. törvény⁵³ (a továbbiakban: Mzsbet.). Ebben az új hatalom kinyilvánította, hogy “a magyar nép nem azonosítja magát a faji üldözéssel” és rendezni kívánja a vagyoni sérelmeket. A törvény 2. § (1) bekezdése szerint “az állam mindazokat a hagyatékokat, amelyeket örökösök hiányában a (2) bekezdésben említett személyek hagyatékeként megszerzett vagy megszerez, az alábbi rendelkezések szerint létesítendő külön alapnak engedi át.” A (2) bekezdés szerinti rendelkezések “azoknak a személyeknek akár Magyarországon területén, akár külföldön lévő hagyatékaikra terjednek ki, akik izraelita vallásuk vagy zsidó származásuk címén ellenük folytatott üldözés folytán vagy üldözéssel okszerű kapcsolatban szerzett sebesülés, sérülés vagy más egészségromlás következtében 1941. év június hó 26. napja és 1946. évi december hó 31. napja között életüket veszítették.” A (3) bekezdés szerint “Az Alapra⁵⁴ szállnak át hazahozataluk esetében a külföldre hurcolt azon vagyontárgyak is, amelyek az izraelita vallásúak, illetőleg zsidó származásuk miatt üldözött személyek birtokából az elmúlt uralmi rendszer intézkedései következtében jogtalanul kikerültek, feltéve, hogy jogszerű tulajdonosuk a minisztérium által kibocsátandó rendelkezések szerint nem állapítható meg.”

Az 1947. február 10-én kelt Párizsi Békeszerződés – többek között – arra kötelezte a Kormányt, hogy mindazoknak az üldözötteknek a vagyonát, akik a Holocaust áldozataként elpusztultak és utánuk örökös nem jelentkezett vagy igénybejelentés nem történt, ruházza át a magyarországi zsidó szervezetekre. Az 1947. július 25-én kihirdetett 1947. évi xviii. törvénnyel az Országgyűlés becikkelyezte a békeszerződést, ezzel a Párizsi Békeszerződést a hozzátartozó mellékletekkel együtt az ország törvényei közé iktatta.

E törvény 27. cikk 1. és 2. pontjában Magyarország kötelezettséget vállalt arra, hogy

– “minden olyan esetben, amidőn magyar fennhatóság alá tartozó személyeknek Magyarországon levő javaira, törvényes jogaira vagy érdekeire e személyek faji származása vagy vallása miatt 1939. évi szeptember hó 1 napja óta zár alá vételt, elkobzást vagy kényszerkezelést rendeltek el, az említett javakat, törvényes jogokat és érdekeket tartozékaikkal együtt visszaállítja, vagy, ha a visszaállítás lehetetlen, e tekintetben megfelelő kártalanítást ad”⁵⁵

– “mindazoknak a személyeknek, szervezeteknek vagy közösségeknek Magyarországon levő összes javait, jogait és érdekeit, akik, illetőleg amelyek egyénenként vagy

53 Lásd fentebb, #255.

54 Létrehozta a 3200/1947. ME rendelet, Országos Zsidó Helyreállítási Alap elnevezéssel. (A Jelentés jegyzete.)

55 Lásd a Párizsi Békeszerződés 27. cikk 1. pontját. (A Jelentés jegyzete.)

mint összességek tagjai faji, vallási vagy más fasiszta szellemű zaklató rendszabály tárgyai voltak, amennyiben azokra nézve a jelen Szerződés életbelépésétől számított hat hónap alatt örökös nem jelentkezett vagy igénybejelentés nem érkezett, át fogja ruházni az ilyen személyeket, szervezeteket vagy közösségeket Magyarországon képviselő szervezetekre. Az átruházott javakat ezek a szervezetek az említett magyarországi összességek, szervezetek és közösségek életben maradt tagjainak támogatására és helyreállítására fogják fordítani. Ezeket az átruházásokat a jelen Szerződés életbelépése után 12 hónapon belül kell foganatosítani, s azok magukban fogják foglalni a jelen cikk 1. bekezdése értelmében visszaállítandó javakat, jogokat és érdekeket is.”⁵⁶

A bekövetkezett államosítások és a megváltozott politikai helyzet következtében az Mzsbt. végrehajtási rendeletének kiadására nem került sor.

Az Alkotmánybíróság a 16/1993. Ab. (III. 12) határozatban megállapította, hogy Magyarország csak részben tett eleget a Párizsi Békeszerződésben foglalt kötelezettségének. Az indokolás szerint azoknak a kötelezettségvállalásoknak, amelyeket a 27. cikk 1. pontja tartalmaz, a kárpótlási jogszabályok megalkotásával a Magyar Állam eleget tett, a 27. cikk 2. pontjának azonban nem, továbbá nem tett eleget az Mzsbt.-ben vállalt kötelezettségének sem. Az állam helytállási kötelezettsége független attól, hogy a szóban forgó vagyontárgyak állami tulajdonba kerültek-e vagy sem. Az Alkotmánybíróság arra a következtetésre jutott, hogy a “megfelelő” kártalanítás nem jelenti szükségképpen a teljes értékű kártalanítást, hanem az az ország gazdasági teljesítőképességéhez mért részleges kárpótlás nyújtásával is lehetséges, ha abban javaikban, törvényes jogaikban és érdekeikben sérelmet szenvedettek hátrányos megkülönböztetés nélkül részesülnek. Az Országgyűlés 1992-ben, az ún. II. kárpótlási törvény keretében⁵⁷ rendelkezett az 1939. május 1-jétől 1949. június 8-ig terjedő időben alkotott jogszabályok alkalmazásával az állam által az állampolgárok tulajdonában igazságtalanul okozott károk orvoslásáról. Az alkotmánybírósági határozat azonban azt is megállapította, hogy az alkotmányellenes helyzet továbbra is fennáll azáltal, hogy nem teljesült az Mzsbt.-ben és a Párizsi Békeszerződés 27. cikk 2. pontjában előírt módon az örökösök nélküli vagyon szervezeteknek vagy ezek közösségeinek történő átadása. A Magyar Állam e kötelezettségeit – a történelmi körülmények megváltozása folytán – a törvényben előírt módon már nem is tudja teljesíteni. Az Alkotmánybíróság szerint a természetes személyek “megfelelő” kártalanításának részleges kárpótlás útján történő rendezése értelemszerűen irányadó a szervezetek kártalanítására is. A kárpótlás ugyan a szervezetet illeti meg, de azt – a Párizsi Békeszerződés rendelkezésének megfelelően – a szervezet az üldözött

56 Lásd a Párizsi Békeszerződés 27. cikk 2. pontját. (A Jelentés jegyzete.)

57 Lásd a tulajdonviszonyok rendezése érdekében, az állam által az állampolgárok tulajdonában az 1939. május 1-jétől 1949. június 8-ig terjedő időben alkotott jogszabályok alkalmazásával igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásáról szóló 1992. évi XXIV. törvényt, egységes szerkezetben a végrehajtásáról szóló 92/1992. Korm. (VI. 10) rendelettel. (A Jelentés jegyzete.)

népcsoport életben maradt tagjainak és azok közösségeinek támogatására használja. Az Alkotmánybíróság felhívta az Országgyűlést, hogy 1993. december 31-ig tegye meg a szükséges intézkedéseket az alkotmányellenes helyzet felszámolására, a nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségek teljesítésére.

Az Országgyűlés a Párizsi Békeszerződés kihirdetését követő negyvenkilenc, illetve az Alkotmánybíróság felhívását követő három év elteltével, 1996-ban hozott határozatában⁵⁸ egyetértett a Kormány azon szándékával, hogy – az Mzsbt.-ben vállalt kötelezettség teljesítéséhez megfelelő szerveztként – közalapítványt hozzon létre. Felhatalmazta a Kormányt, hogy a Közalapítványnak juttatandó vagyoni köréről (ingatlan, muzeális értéktárgy, életjáradékra váltható kárpótlási jegy, készpénz) és annak mértékéről tárgyalásokat folytasson a magyarországi zsidóságot képviselő szervezetek képviselőivel, és felhívta a Kormányt, hogy a rendezés érdekében szükséges törvényjavaslatokat 1996. november 30-ig terjessze az Országgyűlés elé. E határozat végrehajtásaként

– az 1997. március 12-én kihirdetésre került Pbv^{t.}⁵⁹ szabályozta a túlélő, rászorult idősök részére juttatandó életjáradék jogi feltételeit. A törvény indokolása szerint “a Párizsi Békeszerződés 27. cikke 2. pontjának közalapítványi formában történő végrehajtásával a Magyarországon lévő hagyatékokra, vagyonra vonatkozó rendelkezés végrehajtásra került. Azt a hagyatékot (vagyon tárgyat), amelyet a magyar állam – örökös vagy igénybejelentés hiányában – e törvény hatálybalépését követően szerez meg, külön törvény rendelkezései szerint kell a Közalapítványnak átadni. Ezzel megvalósul az az igény, hogy minden ilyen esetben a törvényhozásnak kell rendelkeznie a Közalapítvány javára”;

– a Kormány az 1035/1997. Korm. (IV. 10) határozattal – az örökös nélkül elhalt zsidó származású, vallású, sérelmet szenvedett személyek után a zsidó közösségek kárpótlására, a közösség életben maradt tagjai javára és érdekében – létrehozta a Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítványt.

Az alapító okirat szerint a Közalapítvány célja, hogy a részére átruházandó javakból, azok hozadékából megteremtse annak lehetőségét, hogy azok a személyek, akik zsidó származásuk miatt faji, vallási vagy más fasiszta szellemű zaklató rendszabályok elszenvedői voltak, és utódaik, ha Magyarországon élnek (életvitelszerűen Magyarországon tartózkodnak), továbbá e személyek közösségei, ha Magyarországon bejegyzett székhelyük van és Magyarországon működnek, újjászervezhessék vallási, kulturális, oktatási rendszerüket, erősíthessék zsidó identitásukat, és a személyek szociális helyzetüket javíthassák.

58 Lásd a Párizsi Békeszerződés 27. cikke 2. pontjának végrehajtásával kapcsolatos feladatokról szóló 89/1996. Ogy. (X. 30) határozatot. (A Jelentés jegyzete.)

59 Lásd a Párizsi Békeszerződésről szóló 1947. évi XVIII. törvény 27. cikke 2. pontjában foglaltak végrehajtásáról szóló 1997. évi X. törvényt. (A Jelentés jegyzete.) – A törvényt lásd alább, #282/b.

A Közalapítvány induló vagyonként ingatlanokat és muzeális értéktárgyakat (hét ingatlant 1271.8 millió Ft értékben és tíz muzeális értéktárgyat 12.4 millió Ft értékben), valamint 4 milliárd Ft címletértékű – kizárólag életjáradékra váltható – kárpót-lási jegyet kapott, valamint a Kormány kötelezettséget vállalt arra, hogy a folyamatos működés biztosítása érdekében az éves költségvetési törvényekben meghatározott összegű költségvetési támogatásban részesíti.

A Közalapítványt a Fővárosi Bíróság a 11. Pk. 60604/97/3. számú végzésével 1997. június 6-án nyilvántartásba vette, majd 2001. február 14-én – 1998. január 1-jei visszamenő hatállyal – kiemelkedően közhasznú szervezetnek minősítette. Az eredeti alapító okirat a *Magyar Közlöny* 1997/61. számában jelent meg. (...) ⁶⁰

A kuratóriumot az Állami Számvevőszék adatlapok kitöltésével 2001-ben beszámoltatta a kapott állami támogatás felhasználásáról, a gazdálkodás törvényességét és célszerűségét átfogóan azonban még nem ellenőrizte.

(...)

(b) 1997:x. tv., „a Párizsi Békeszerződésről szóló 1947. évi XVIII. törvény 27. cikke 2. pontjában foglaltak végrehajtásáról”, 1997. március 12 (Részlet)

Megjelent:

Magyar Közlöny, 1997, no. 61

Újabb kiadás:

<http://www.complex.hu/external.php?url=3>

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=9429>

A Párizsi Békeszerződésről szóló 1947. évi XVIII. törvény 27. cikke 2. pontjának értelmében a faji, vallási vonatkozású diszkriminatív törvények vagy más, fasiszta rendszabályok által érintettek magyarországi szervezetei számára kell visszajuttatni a személyektől elvett azt a vagyont, amelyért örökös nem jelentkezett, és a szervezetek az érintett közösségek, illetőleg életben maradt tagjai támogatására kell hogy e vagyont fordítsák.

A Békeszerződés végrehajtása az Országgyűlés 89/1996. Ogy. (X. 30) határozata alapján a Kormány által létrehozott Közalapítvány (a továbbiakban: Közalapítvány) keretében történik, amelynek egyik eleme a túlélő, rászorult idős emberek részére életjáradék juttatása. Ennek jogi feltételei megteremtése érdekében az Országgyűlés a következő törvényt alkotja:

60 Lásd a Kormány által alapított közalapítványok és alapítványok kormányzati felelőseiről és egyes feladatokról szóló 1034/2003. Korm. (IV. 24) határozatot. (A Jelentés jegyzete.)

1. § (1) Felhatalmazást kap a Kormány, hogy a 89/1996. Ogy. (X. 30) határozatban foglalt célra 4 milliárd forint címletértékű kárpótlási jegyet felhasználjon.

(2) A kárpótlási jegyet az (1) bekezdésben meghatározott címletértékre egy példányban kiállítva, zárt sorozatjellel ellátva az Országos Kárrendezési és Kárpótlási Hivatal (a továbbiakban: OKKH) bocsátja ki, amelyen fel kell tüntetni, hogy az csak e törvény szerinti életjáradéokra átváltva használható fel. (...)

(3) Az (1) bekezdésben meghatározott címletértékű kárpótlási jegyet a teljes összegű átváltásig az OKKH őrzi, elszámolására, bevonására és megsemmisítésére a többször módosított 104/1991. Korm. (VIII. 3) rendelet 13/B és 13/C §-aiban foglalt rendelkezések az irányadók.

2. § (1) A kárpótlási jegy annak az állandó jelleggel (életvitelszerűen) Magyarországon élő, magyar állampolgárnak javára váltható át életjáradékra, aki a Párizsi Békeszerződésről szóló 1947. évi XVIII. törvény 27. cikkének 2. pontja szerint támogatásban részesíthető.

(2) E törvény alapján életjáradékot az kaphat, aki 1997. január 1. napjával, illetve az ezt követő években a 60. életévét betöltötte. Az életjáradék összegét a kárpótlási jegyek életjáradékra váltásáról szóló 1992. évi XXXI. törvény (a továbbiakban: Étv.) melléklete alapján az igénybejelentéskor betöltött életkor figyelembevételével kell megállapítani.

(3) (...)

(4) E törvény szerinti életjáradék emeléséről az éves költségvetési törvény keretében kell dönteni.

(5) Az életjáradék megállapítására az 1. § (2) bekezdésében meghatározott kárpótlási jegy összege terhére és összességében annak mértékéig a Közalapítvány – erre feljogosított szerve útján – jogosult. A Közalapítvány szabályzatában az életjáradékban részesítést meghatározott feltételekhez kötheti, továbbá a járadék igénylésének és juttatásának eljárási rendjét szabályozza.

(6) Az (1) bekezdés szerinti jogosultat – a Közalapítvány döntését követő hónap 1. napjától – havonta, forintban fizetendő, élete végéig megillető életjáradékban kell részesíteni.

3. § (1) A Közalapítvány az életjáradékot megállapító döntésében rendelkezik az életjáradék induló összegéről és az annak megfelelően átváltott kárpótlási jegy címletértékéről.

(...)

(5) Az életjáradék fizetéséhez szükséges pénzügyi fedezetet a központi költségvetésben évente tervezni kell, és azt az ONYF részére havonta a Magyar Államkincstárral kötött külön megállapodás szerint át kell utalni. Az életjáradék folyósításának költségeit a központi költségvetés biztosítja.

(6) Az ONYF a Magyar Államkincstár által e törvényben meghatározott célra rendelkezésre bocsátott összeget elkülönítetten kezeli és tartja nyilván, azt egyéb célokra nem használhatja fel.

4. § (1) Ez a törvény a kihirdetését követő 15. napon lép hatályba, rendelkezéseit a Közalapítvány bírósági nyilvántartásba vételéről szóló határozat keltét követően kell alkalmazni.

(2) E törvény hatálybalépésével egyidejűleg hatályát veszti a 3200/1947. Me. (III. 9) rendelet, valamint az 1946. évi xxv. törvény⁶¹ 2. és 3. §-a azzal, hogy e törvény 2. §-ának hatálya alá tartozó, azt a hagyatékot (vagyontárgyat), amelyet a magyar állam – örökös vagy igénybejelentés hiányában – e törvény hatálybalépését követően szerez meg, külön törvény rendelkezései szerint kell a Közalapítványnak átadni.

(3) A (2) bekezdésben említett jogszabályok alapján létrejött Országos Zsidó Helyreállítási Alap jogutód nélkül szűnik meg, meglévő vagyonát a Közalapítványnak kell átadni. Levéltári őrzésre még át nem adott iratanyagát a Magyar Országos Levéltár őrzésébe kell adni.

(c) 1035/1997. Korm. (IV. 11), "A Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány Alapító Okirata", 1997. április 11⁶² (Részlet)

Újabb kiadás:

http://mazosok.hu/docs/Alapito_okirat_egyseges_%202012_%20majus.pdf

A Magyar Köztársaság Kormánya (a továbbiakban: Alapító) a jelen Alapító Okirattal a Ptk. 74/G. §-a alapján – az 1947. évi XVIII. törvénnyel kihirdetett Párizsi Békeszerződés 27. cikkének 2. pontjában vállalt nemzetközi jogi kötelezettség teljesítésére, az örökös nélkül elhalt zsidó származású, vallású, sérelmet szenvedett személyek után a zsidó közösségek kárpótlására, a közösség életben maradt tagjai javára és érdekében – az alábbiakban részletezett állami közfeladat folyamatos biztosítása céljából határozatlan időre Közalapítványt hoz létre.

Az Alapító képviseletét a közigazgatási és igazságügyi miniszter⁶³ látja el, és gyakorolja – az alapító okirat módosításának kivételével – az Alapítót megillető jogokat és kötelezettségeket, ideértve az éves beszámoló és a közhasznúsági jelentés értékelését is.

I. A Közalapítvány neve

Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány (a továbbiakban: Közalapítvány)

II. A Közalapítvány székhelye

1054 Budapest, Tüköry u. 3.

61 Lásd fentebb, #255/a.

62 Az időközben végrehajtott módosítások átvezetésével (az 2011. augusztus 9-iki állapot)

63 A 2011. évi módosítás szerint.

III. A Közalapítvány célja

1. A Közalapítvány a részére átruházandó javakból, azok hozadékaiból megteremtse annak lehetőségét, hogy azok a személyek, akik zsidó származásuk miatt faji, vallási vagy más fasiszta szellemű zaklató rendszabályok elszenvedői voltak és utódaik, ha Magyarországon élnek (életvitelszerűen Magyarországon tartózkodnak), továbbá e személyek közösségei, ha Magyarországon bejegyzett székhelyük van és Magyarországon működnek, újjászervezhessék vallási, kulturális, oktatási rendszerüket, erősíthessék zsidó identitásukat, és a személyek szociális helyzetüket javíthassák.

2. A Közalapítvány olyan kiemelkedően közhasznú tevékenységet lát el, amelyről az 1947. évi XVIII. törvény 27. cikke 2. pontjának felhatalmazása alapján az államnak kell gondoskodnia (...).

3. A Közalapítvány (...) a következő tevékenységeket végzi (...):

- szociális tevékenység, családsegítés, időskorúak gondozása,
- tudományos tevékenység, kutatás,
- nevelés és oktatás, képességfejlesztés, ismeretterjesztés,
- kulturális tevékenység,
- kulturális örökség megóvása,
- műemlékvédelem,
- hátrányos helyzetű csoportok társadalmi egyenlőségének elősegítése,
- emberi és állampolgári jogok védelme,
- rehabilitációs foglalkoztatás.

4. Fenti tevékenységek keretében (...):

- vállalkozási tevékenységet csak közhasznú céljainak megvalósítása érdekében, azokat nem veszélyeztetve végez,
- gazdálkodása során elért eredményét nem osztja fel, azt az Alapító Okiratban meghatározott tevékenységre fordítja,
- a Közalapítvány közvetlen politikai tevékenységet nem folytat, szervezete pártoktól független, azoknak anyagi támogatást nem nyújt, sem közvetlenül, sem közvetett módon, továbbá országgyűlési képviselői, megyei, fővárosi önkormányzati választáson jelöltet nem állíthat és nem támogathat.

IV. A Közalapítvány jellege

A Közalapítvány nyílt, ahhoz pénzbeli vagy más vagyონrendeléssel, illetve egyéb, vagyoni értékű felajánlással bárki csatlakozhat, akinek adományát a Közalapítvány elfogadja. A csatlakozás elfogadásáról a Kuratórium dönt. Elutasíthatja azon célhoz kötött felajánlások elfogadását, amelyek esetében a megjelölt cél nem vagy csak részben illeszkedik a Közalapítvány Alapító Okiratában rögzített célokhoz.

V. A Közalapítvány vagyona

1. Az Alapítvány által a Közalapítványnak juttatott induló vagyón a következő eszközökből áll: a) 4 milliárd forint címletértékű, kizárólag életjáradékra váltható kárpótlási jegy, b) az Alapító Okirat mellékletében felsorolt ingatlanok 1 271.8 millió

forint értékben, c) az Alapító Okirat mellékletében felsorolt muzeális értéktárgyak 12 400 ezer forint értékben.

2. A Közalapítványt, annak létrehozásáról szóló 1035/1997. Korm. (IV. 10.) határozat 3. pontja alapján, az Alapító a folyamatos működés biztosítására az éves központi költségvetési törvényben évenként meghatározott összegű költségvetési támogatásban részesíti, mely [támogatás]t bevételként kell elszámolni.

(...)

X. A Közalapítvány megszűnése

1. A Közalapítvány megszűnik

a) ha az Alapító Okiratban meghatározott cél maradéktalanul megvalósult, és a bíróság a Közalapítványt a nyilvántartásból törli;

b) amennyiben céljának megvalósítása lehetetlenné vált, illetőleg ha jogszabályváltozás folytán a bíróságnak a bejegyzést meg kellene tagadnia, és az ügyész keresete alapján a bíróság azt megszünteti;

c) amennyiben a Kuratórium tevékenységével annak célját veszélyezteti, és az Alapító – a bíróság felhívása ellenére – a kijelölést nem vonja vissza és kezelőként más szervet (szervezetet) nem jelöl ki, feltéve, hogy a bíróság azt megszünteti;

d) ha működésének törvényessége másképp nem biztosítható, és az ügyész kérelmére a bíróság kötelezi a Kuratóriumot, hogy a Közalapítvány jogszabálynak megfelelő működését a bíróság által kitűzött határidőre állítsa helyre, amely [határidő]nek eredménytelen eltelte után a bíróság a Közalapítványt megszünteti;

e) ha az érdekelt alapítók közös kérelmére a bíróság annak más alapítvánnyal (közalapítvánnyal) történő egyesítését rendeli el;

f) ha a közfeladat iránti szükséglet megszűnt vagy a közfeladat ellátásának biztosítása más módon, illetőleg más szervezeti keretben hatékonyabban megvalósítható, valamint, ha a céljainak megvalósítása lehetetlenné vált és az Alapító kéri annak megszüntetését a bíróságtól.

2. A Közalapítvány bármely okból történő megszűnése esetén a megszűnés idején lévő vagyon – a hitelezők kielégítése után – az Alapítót illeti meg, aki köteles azt a közalapítványi célokkal azonos, vagy hasonló célra fordítani és erről a nyilvánosságot megfelelően tájékoztatni. A Közalapítvány megszűnése esetén az alapító vagyon további működésének módjáról, a további működtetés jogi formáinak megválasztásáról, a Kuratórium javaslatának figyelembevétele mellett, az Alapító határoz.

(...)

Melléklet

A Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány tulajdonában lévő ingatlanok

Megnevezés	Cím	Terület	Hrsz.
1. Házingatlan	Bp. I., Szentháromság tér 7–8	657 m ²	6667
2. Házingatlan	Bp. II., Orgona utca 8	1 081 m ²	12979
3. Házingatlan	Bp. II., Pasaréti út 48	1 106 m ²	11514/11
4. Házingatlan	Bp. V., Tüköry utca 3	821 m ²	24656
5. Házingatlan	Bp. VI., Bajza utca 26	1216/2726 ⁶⁴	29604
6. Gazdasági épület	Bp. VIII., Mária utca 54	2872/10000 ⁶⁵	36795
7. Club-Tomaj üdülő	Badacsonytomaj	29 884 m ²	40/1,0283/10

A Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány tulajdonában lévő muzeális érték- tárgyak (festmények)

1. Aba-Novák Vilmos, Majális
2. Diener-Dénes Rudolf, Asztali csendélet gyümölcsökkel
3. Iványi-Grünwald Béla, Gémeskútnál
4. Iványi-Grünwald Béla, Tóparti táj kanászfiúval
5. Kmetty János, Tabáni részlet
6. Koszta József, Virágcsendélet
7. Mednyánszky László, Hegyek között vonuló trén
8. Mednyánszky László, Táj
9. Mednyánszky László, Tájkép
10. Ismeretlen magyar festő, Férfiportré

(d) Megállapodás a Magyar Köztársaság Kormánya és a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége között, 2000. december 21

Megjelent:

Szombat, 13, no. 2 (5761. svát / 2001. február), pp. 8–10

1045/2001. (IV. 20) Korm., *Magyar Közlöny*, 2001, no. 46 (2001. április 20), pp. 3157–3160

Újabb kiadás:

Balogh Margit & Gergely Jenő, szerk., *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005 (Dokumentumok)* (História Könyvtár: Okmánytárak, 2) (Budapest: História – MTA Történettudományi Intézet, 2005), pp. 1394–1400, no. 273

64 Tulajdoni hányad. (A kormányrendelet megjegyzése.)

65 Tulajdoni hányad. (A kormányrendelet megjegyzése.)

Megállapodás a Magyar Köztársaság Kormánya
és a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége között⁶⁶

Preambulum⁶⁷

A Magyar Köztársaság Kormánya (a továbbiakban: "Kormány") és a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége (a továbbiakban: "MAZSIHISZ"), a Kormány és a MAZSIHISZ (a továbbiakban együttesen: "Felek") attól a meggyőződéstől vezéreltetve, hogy a Kormány és a MAZSIHISZ közötti viszony alapelveinek megerősítése szükséges, továbbá, annak érdekében, hogy rögzítsék azokat a kormányzati és egyházi feladatokat, amelyek a Felek együttműködését meghatározzák, Megállapodást kötnek egymással.

Jelen Megállapodás kitér a MAZSIHISZ hitéleti, közcélú és közéletben betöltött tevékenységének állam általi anyagi támogatásával összefüggő kérdésekre, valamint azokra a garanciákra, melyek a jogok és kötelezettségek jóhiszemű gyakorlását hivatottak elősegíteni.

Jelen Megállapodás elsősorban az Alkotmány⁶⁸ 8., 60., 67., és 70/A §-ain és a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény,⁶⁹ a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről szóló 1991. évi XXXII. törvény,⁷⁰ valamint az egyházak hitéleti és közcélú tevékenységének anyagi feltételeiről szóló 1997. évi CXXIV. törvény⁷¹ rendelkezésein alapszik, és figyelembe veszi az Alkotmánybíróság 4/1993. Ab. (II. 12) határozatát.⁷²

A Felek megállapítják, hogy az állam és az egyházak viszonya a demokratikus államrend visszaállításával új alapokra helyeződött. Ennek megfelelően a korábbi ideológiai szembenállás helyett, a vallásszabadság biztosítása valamint az állam és egyház szétválasztásának elve mellett a partneri, kölcsönösen felelős együttműködés időszaka következett be.

66 Kihirdetve (1045/2001. Korm.): 2001. április 20.

67 Szövege egy tagmondat kivételével minden érdemi szavában ugyanaz, mint a református egyházzal 1998. december 8-án kötött szerződés preambuluma. Hiányzik belőle (11. cikkely) a református konkordátumnak a következő, kurzívval szedett mondatrésze: "A Kormány üdvözlí a Református Egyház azon törekvéseit, amelyek hozzájárulnak ahhoz, hogy a Magyar Köztársaság megbecsült tagja legyen az európai nemzetek szövetségének..."

68 Az 1949:XX. tv., amelynek gyökeresen átdolgozott változata, A Magyar Köztársaság Alkotmánya, 1989. október 23-án lépett hatályba. Későbbi módosításaival együtt egységes szerkezetben a nyomtatott kiadásokon kívül hozzáférhető az interneten, többek között: <http://ki.oszk.hu/sites/ki.oszk.hu/files/dokumentumok/1949.pdf> / <http://new.mako.hu/files/alkotmany.pdf> stb. – 2011. december 31-én hatályát veszítette, s helyette a következő napon hatályba lépett Magyarország alaptörvénye.

69 1990:IV. tv., "A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról."

70 1991:XXXII. tv., "A volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről."

71 1997:CXXIV. tv., "Az egyházak hitéleti és közcélú tevékenységének anyagi feltételeiről."

72 Alkotmánybírósági Közlöny, 2, no. 6-7 (1993).

A Kormány nagyra értékeli a zsidó felekezet történelmi hagyományait, a nemzet erkölcsi és szellemi felemelése érdekében tett, hitéből fakadó erőfeszítéseit, részvételét a magyar szabadságküzdelmekben, az ország polgárosodása és az európai kultúrába való bekapcsolódása terén vállalt szerepét, szolgálatát a nemzet identitásának és kultúrájának megőrzése és fejlesztése érdekében, saját kultúrájának integrálásával összhangban. A Kormány örömmel veszi tudomásul, hogy a MAZSIHISZ az elmúlt évtizedek jogfosztottsága után ismét nevelési-oktatási, kulturális, szociális és gyermekjóléti, egészségügyi, sport, illetőleg gyermek- és ifjúságvédelmi, valamint felsőoktatási tevékenységet végez, illetve ilyen intézményeket működtet, és ez által részt vállal a közszolgálati feladatok ellátásában, a közjó előmozdításában. A Kormány üdvözlöi a MAZSIHISZ azon közéleti törekvéseit, amelyek hozzájárulnak ahhoz, hogy a Magyar Köztársaság elősegítse a határon túl élő magyarság erőfeszítéseit, és együttműködhessen a világ valamennyi népével és országával.

A MAZSIHISZ nagyra értékeli a Kormány azon szándékát, hogy a felekezet és az állam alkotmányos és partneri viszonyát a Magyar Köztársaság Alkotmányában foglaltak szerint rendezze. Kinyilvánítja, hogy hitéből fakadó küldetésének tekinti az általános közjó szolgálatát a Magyar Köztársaság és annak polgárai javára.

Első fejezet

Általános rendelkezések

1. cikkely

A MAZSIHISZ olyan önkormányzattal rendelkező jogi személy, amely saját szervezete tekintetében egyházi törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalommal rendelkezik, gondoskodik a MAZSIHISZ hitelveit követők vallásgyakorlatának hitéleti és ebből fakadó közszolgálati és közéleti tevékenységének ellátásáról.

2. cikkely

A Kormány elismeri a MAZSIHISZ önkormányzatát, irányítására, felügyeletére szervet nem hoz létre.

Második fejezet

Különös rendelkezések

I. rész

Hitéleti feladatok

3. cikkely

A MAZSIHISZ hitelvei szerint gondoskodik hitéleti tevékenységének körében istentiszteletek, vallási cselekmények és szertartások végzéséről, a vallási meggyőződés kifejezésre juttatásáról, nyilvános gyakorlásáról és tanításáról. A Kormány segítséget nyújt ahhoz, hogy az országban a holokauszt után gazdátlanul és felügyelet nélkül maradt zsidó emlékhelyek az utókor számára méltó módon megőrzésre, ápolásra kerüljenek, egyúttal elismeri és támogatja a holokauszt áldozatai emlékének megőrkítésére irányuló egyházi erőfeszítéseket.

4. cikkely

A MAZSIHISZ a vallás szabad gyakorlását biztosító alkotmányos jog alapján feladatának tekinti, hogy az olyan nevelési-oktatási, kulturális, szociális és gyermekjóléti, egészségügyi, illetőleg gyermek- és ifjúságvédelmi intézményeken belül, amelyek nem a MAZSIHISZ fenntartásában vannak, valamint a honvédségi és a büntetés-végrehajtási intézetekben lehetővé váljon az istentiszteleteken, vallásos szertartásokon és cselekményekben való részvétel azok számára, akik ezt igénylik.

5. cikkely

A Kormány az állam és egyház szétválasztásának elve alapján és a vallásszabadság biztosítása érdekében tiszteletben tartja a MAZSIHISZ önkormányzatát, biztosítja zavartalan vallásgyakorlatának szabadságát, és elősegíti megfelelő súlyú megjelenését a nemzeti közintézményekben, támogatja a vallástörténeti ismeretek minél szélesebb körben történő megismertetését.

II. rész

Közszolgálati feladatok

6. cikkely

A MAZSIHISZ hagyományából fakadóan feladatának tekinti a hitelveinek megfelelő szellemi és erkölcsi igényesség jegyében nevelési és közoktatási, valamint felsőoktatási intézmények alapítását, fenntartását és működtetését.

7. cikkely

A MAZSIHISZ hitelveiből fakadóan feladatának tekinti olyan szociális és gyermekjóléti, egészségügyi, sport-, illetőleg gyermek- és ifjúságvédelmi intézmények alapítását, fenntartását és működtetését, amelyek hozzájárulnak a lelki és testi egészség megőrzéséhez.

8. cikkely

A MAZSIHISZ részt vesz a kulturális értékörzésben, értékteremtésben és az értékek átörökítésében, illetve mecenatúrájában, valamint gondoskodik a magyar kulturális örökség fontos részét alkotó vallási, kulturális és nemzeti öröksége (levéltár, könyvtár, múzeum és más gyűjtemények, illetve az ezekben őrzött értékek, továbbá műemlék épületek stb.) fenntartásáról, megőrzéséről, gyarapításáról és közhasználatának biztosításáról.

9. cikkely

A Kormány elismeri, és nagyra értékeli a MAZSIHISZ oktatási-nevelési, szociális, egészségügyi, gyermekjóléti és -védelmi, család- és ifjúságvédelmi, kulturális, valamint más közcélú tevékenységét. A Kormány elismeri, és tiszteletben tartja, hogy a MAZSIHISZ által fenntartott, közszolgálati feladatokat végző intézmények az állami, önkormányzati intézményekkel mindenben azonos anyagi, működési forrásra jogosultak, és ezen egyházi intézmények tevékenységének fejlesztésére a Kormány az állami és önkormányzati intézményekével mindenben azonos jogi, finanszírozási és pályázati feltételeket biztosít.

A Kormány jogszabályalkotó tevékenysége során biztosítja – a jogszabályok előkészítése során pedig arra törekszik –, hogy a MAZSIHISZ által fenntartott ezen közcélú intézmények számára a hasonló állami, illetve önkormányzati intézményekével azonos fejlesztési feltételek érvényesüljenek. A Kormány elősegíti, hogy a MAZSIHISZ, illetve hagyományai és szerepe a nemzeti kulturális örökségben súlyának megfelelően jelenjen meg az oktatásügy és a kulturális élet területén.

A Kormány elismeri, hogy a MAZSIHISZ kiemelt feladatának tekinti, hogy a polgárság széles rétegeivel megismertesse a zsidóság történelmi és vallási tradícióit, hogy ezen ismeretek mind szélesebb körű elterjesztése ad lehetőséget a magyarországi zsidóság további integrálódására, az antiszemitizmus és az ehhez kapcsolódó negatív és tudománytalan nézetek visszaszorítására. A Kormány egyetért azzal és támogatja, hogy a MAZSIHISZ külön hangsúlyt helyez arra, hogy az állami és nem állami oktatási intézményekben a holokauszttal kapcsolatos történelmi tények objektív megvilágításban a legszélesebb körben megismertetésre kerüljenek, és a holokauszt áldozatairól való megemlékezés méltó módon rendszeresen megtörténjen.

III. rész

Közéleti és társadalmi feladatok

10. cikkely

A MAZSIHISZ hitelveinek és történelmi hagyományainak megfelelően képviseli az európai állam- és társadalomszervezés alapjául szolgáló, a magyar társadalom számára meghatározó értékeket és közreműködik ennek megjelenítésében.

11. cikkely

A MAZSIHISZ nemzetközi kapcsolatai révén a Magyar Köztársaság jó hírnevét igyekszik szolgálni, segíteni a határon túli magyarság identitásának, valamint kultúrájának megőrzésére és fejlesztésére irányuló erőfeszítéseit. Szükség esetén jószolgálati, közvetítői feladatokat lát el.

12. cikkely

A MAZSIHISZ kész arra, hogy eseti felkérésre hitelveivel összeegyeztethető és szervezetéhez illeszkedő állami, önkormányzati feladatok megoldásában működjenek közre (menekültek, elemi csapásoktól sújtottak ellátása, reintegrációs feladatok, tábori és börtönlelkészi szolgálatokban való részvétel stb.).

13. cikkely

A MAZSIHISZ hitéleti, közcélú és közéleti feladatai ellátásának támogatására alapítványokat, egyesületeket, közhasznú társaságokat hozhat létre, illetve ilyen jellegű szervezetekben részt vehet.

14. cikkely

A Kormány elfogadja és nagyra értékeli a MAZSIHISZ részvételét a közéleti feladatok ellátásában. A jogalkotásban való tevékeny közreműködésével és más módon elősegíti, hogy a MAZSIHISZ a társadalom széles nyilvánosságát történelmi szerepéhez és az egész társadalom érdekében végzett szolgálatához méltóan érhesse el.

Harmadik fejezet

A MAZSIHISZ hitéleti, közcélú és közéleti tevékenysége állam általi anyagi támogatásának feltételeiről

15. cikkely

A MAZSIHISZ saját törvényei és szabályai szerint adományokat kér és gyűjt, amelyekről az állami és önkormányzati szervek adatokat nem kérhetnek, ide nem értve a társasági adóról és az osztalékadóról szóló 1996. évi LXXXI. törvény szerinti adományt, valamint a személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény szerinti közcélú adományt.

16. cikkely

A MAZSIHISZ jogosult az állampolgárok akaratnyilvánítása alapján – a személyi jövedelemadó meghatározott részének az adózó rendelkezése szerinti felhasználásáról szóló törvény alapján – az állami költségvetés bevételeinek törvényben meghatározott módon számított részére.

17. cikkely

A Kormány biztosítja, hogy a MAZSIHISZ felsőoktatási intézményei – a mindenkor hatályos törvények szerint – az állami felsőoktatási intézményekkel mindenben azonos mértékű támogatásban részesüljenek. A Kormány a MAZSIHISZ felsőoktatási intézményeiben tanuló hallgatók számára, az állami felsőoktatási intézményekben tanuló, államilag finanszírozott hallgatókkal azonos jogcímenek és azokkal azonos mértékben biztosítja az állami költségvetési támogatást.

A Kormány biztosítja, továbbá, a MAZSIHISZ által végzett hit- és erkölcsoktatás állami finanszírozását az átlagos pedagógus óradíj figyelembevételével, függetlenül attól, hogy az oktatást milyen fenntartású intézményben és intézményi keretek között végzik.

18. cikkely

A MAZSIHISZ tulajdonában lévő vallási és kulturális intézmények, a gyűjtemények (múzeum, könyvtár, levéltár stb.) megőrzéséhez, felújításához, gyarapításához az éves állami költségvetési törvényben meghatározott támogatásban részesül, hasonló mértékben az állami kézben lévő, ugyanolyan kulturális intézményeknek nyújtott támogatáshoz. A MAZSIHISZ tulajdonában lévő műemlékek, művészi alkotások és egyéb, a nemzeti kulturális örökség részét alkotó értékek megőrzéséhez és felújításához a Kormány rendszeres támogatást nyújt.

19. cikkely

A Kormány a járadék alapjául nem szolgáló volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezését a MAZSIHISZ javára a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről szóló 1991. évi XXXII. törvény (a továbbiakban: "Etv") rendelkezéseinek megfelelően, 1999 és 2011 között évenkénti egyenletes, értékarányos ütemezésben hajtja végre. Az ingatlanok felhasználása és hasznosítása a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvényben foglaltak szerint történik.

20. cikkely

A Kormány és a MAZSIHISZ korábban már külön megállapodásban rendezték az egyházak hitéleti és közcélú tevékenységének anyagi feltételeiről szóló 1997. évi CXXIV. törvény 3. §-a alapján, közös megegyezéssel, az Etv. hatálya alá tartozó, a MAZSIHISZ által nem természetben visszakért, számára át nem adott, vagy az Etv. 2. §-ának (4) bekezdés szerint nem rendezett egyházi ingatlanokra vonatkozó pénzbeli igényt.

Negyedik fejezet

Záró rendelkezések

21. cikkely

A Felek kijelentik, hogy jelen Megállapodás aláírására a kellő felhatalmazással rendelkeznek.

22. cikkely

A Kormány a MAZSIHISZ-szel történő előzetes egyeztetés nélkül nem kezdeményezi és nem támogatja olyan jogszabály megalkotását, vagy hatályos jogszabály olyan módosítását, amely jelen Megállapodásban foglaltaktól szigorúbb feltételeket állapít meg, illetve amely a MAZSIHISZ-t, az egyházi személyeket érintő, vagy az egyházi tevékenységet megillető jelenleg hatályos törvényekben foglalt kedvezményeket szűkítené.

A MAZSIHISZ jelen Megállapodásban foglaltakkal ellentétes jogszabályalkotást nem kezdeményez és nem támogat.

23. cikkely

A Felek rögzítik, hogy a Megállapodás módosítására vagy megszüntetésére csak írásban foglalt közös megegyezéssel kerülhet sor.

Budapest, 2000. december

Rockenbauer Zoltán⁷³

A Magyar Köztársaság Kormánya nevében

Tordai Péter⁷⁴

A Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége nevében

73 (1960–); abban az időben a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának minisztere (Fidesz).

74 (1948–); abban az időben a MAZSIHISZ elnöke.

A Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége Alapszabálya

2004. május 16

A Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége Alapszabálya, Budapest, 2004 (5764) (Gépirat)⁷⁵ (Részletek)

Kiadás:

Balogh Margit & Gergely Jenő, szerk., *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005 (Dokumentumok)* (História Könyvtár: Okmánytárak, 2) (Budapest: História – MTA Történettudományi Intézet, 2005), pp. 1439–1464, no. 276

Gergely Jenő, szerk., *Autonómiák Magyarországon, 1848–2000* (Budapest: ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola – L'Harmattan Kiadó, 2005), III, pp. 2289–2309, no. 123

http://mazsihisz.hu/userfiles/file/downloadmanager/Mazsihisz_Alapszabaly.pdf (utolsó hozzáférés: 2012. február 1)

Első rész

1. §. (1) A Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége (a továbbiakban: Szövetség) a Magyarországon működő zsidó hitközségek és szöványok önkéntes társuláson alapuló szervezete.

(2) A Szövetség olyan önkormányzattal rendelkező jogi személy, amely saját szervezete tekintetében felekezeti törvényhozói és végrehajtói hatalommal rendelkezik, gondoskodik a zsidók vallásgyakorlatának hitéleti és ebből fakadó közszolgálati, valamint közéleti tevékenységének ellátásáról.

(3) A Szövetség olyan önkormányzattal rendelkező autonóm vallási testület, amely az államhoz való kapcsolatát az Alkotmány, az alkotmányos jogszabályok és az állammal kötött megállapodások határozzák meg.

2. §. A Szövetség a holokauszt következményeként megszűnt hitközségek örököse, így feladatának tekinti az ebből származó vallási, kegyeleti, szociális, jogi és egyéb kötelezettségek teljesítését.

3. §. A Szövetség célja, hogy a zsidó vallás, a zsidó hagyományok, valamint a zsidó közösségi élet fenntartása és felvirágoztatása érdekében megvalósítsa hitéleti, társadalmi és működési feladatait, az egyetemes zsidóság integráns részeként. (...)

⁷⁵ A Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének irattárában. A közlés szíves engedélyezéséért köszönettel tartozom Feldmayer Péter és Heisler András illetékes elnököknek és az elnöki titkárnőnek.

Második rész

I. fejezet

6. §. A Szövetség tagja lehet minden olyan magyarországi zsidó hitközség vagy szórvány, amely elfogadja és magára nézve kötelezőnek tekinti a Szövetség Alapszabályát, azt kétoldalú egyezmény keretében – elfogadva és figyelembe véve a Kormány-nal már megkötött és fennálló megállapodásokat, egyezményeket – megerősíti, és

(1) alapszabálya szerint

a) kinyilvánítja, hogy a Sulchan Aruch szabályait követő személyek közössége, és ezen szabályok szerint működik,

b) elismeri a zsidó vallási törvények elsőbbségét, és célul tűzi ki a zsidó vallás gyakorlásának megszervezését,

c) rögzíti a hitközségi tagság feltételeit,

d) legalább 3 tagú elöljáróságot választ,

(2) istentiszteletet tart.

(3) A tagfelvételi kérelemről a Szövetség Közgyűlése dönt (...).

(...)

10. §. A taghitközségek – amennyiben az 1990. évi IV. törvényben foglalt önálló egyházalapítási feltételeknek megfelelnek – saját hatáskörükben dönthetnek arról, hogy kérik-e bírósági bejegyeztetésüket az illetékes bíróságtól. Ezen döntésükről kötelesek haladéktalanul tájékoztatni a Szövetséget. Azon taghitközségek, amelyek nem felelnek meg a törvényben foglalt önálló egyházalapítási feltételeknek, illetve nem kívánják gyakorolni ezen jogukat, a Szövetség Alapszabályában írtak szerint kapnak jogi személyiséget (származtatott jogi személyiség). (...)

(...)

25. §. Rabbi tisztség betöltésének alapfeltétele az Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetemen szerzett érvényes rabbi-diploma vagy az ott elismert diploma. Az autonóm orthodox hitközségek e tekintetben megtartják eddigi hagyományaikat.

(...)

70. §. A Szövetség elnöke nem lehet olyan személy, aki vagy akinek közeli hozzátartozója a Szövetség vagy bármely taghitközség munkaviszonyban lévő alkalmazottja, valamely állandó bizottságának megválasztott tagja. Az összeférhetlenséget a megválasztását követő 30 napon belül a megválasztott elnök, illetve közeli hozzátartozója tartozik megszüntetni, ennek hiányában elnöki tisztsége a 31. napon megszűnik.

(...)

103. §. (1) A megszünt taghitközség zsinagógáját eladni nem lehet.

(2) A zsinagóga használatra, művelődési vagy a zsidó tradíciókkal nem ellentétes egyéb, elsősorban kulturális célra más szervezetnek – elsősorban más zsidó szervezetnek – átengedhető.

(3) A Szövetségnek a zsinagóga használatra történő átengedése esetén a szerződésben ki kell kötnie, hogy a zsinagógát olyan célra nem lehet használni, amely sérte-

né a zsidóság tradícióit, vallási és erkölcsi szabályait. A zsinagógán emléktáblát kell a használónak elhelyeznie, amelynek utalnia kell arra, hogy az épület korábban zsinagóga volt. A táblán héber nyelvű feliratnak is őriznie kell a taghitközség emlékét.

(4) A zsinagógában lévő, a mártirokra emlékeztető tábla vagy felirat nem semmisíthető meg, az csak a Szövetség hozzájárulásával helyezhető át az épületen belül is.

(...)

284

2011:c. tv., Az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról

2011

2011:c. törvény,⁷⁶ "A lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról"

Megjelent:

Magyar Közlöny, 2011, no. 85 (2011. július 19), pp. 25102–25110, kül. p. 25110

Irodalom:

Az Alkotmánybíróság IV/2352/2012. sz. határozata (a Szim Salom Progresszív Zsidó Hitközségi Egyház és a Magyar Reform Zsidó Hitközségek Szövetsége Egyház stb. vonatkozásában megsemmisítette az egyházi státust kizáró rendelkezéseket)

Melléklet

Az Országgyűlés által elismert magyarországi egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek:

(...)

4–6: Zsidó vallásfelekezetek: Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége, Egyesült Magyarországi Izraelita Hitközség (Statusquo Ante), Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség.

(...)

---

⁷⁶ A törvényt, amelyet az országgyűlés 2011. július 11/12 éjjel fogadott el, és 2012. január 1-jén lépett volna hatályba, az Alkotmánybíróság 2011. december 19-én meghozott határozatában "közjogi érvénytelenség miatt" alkotmányellenesnek nyilvánította és megsemmisítette. A nemzetiségek jogairól rendelkező törvény 241. paragrafusában az országgyűlés 2011. december 20-án a törvényt hatályon kívül helyezte. A kormánypárt (Fidesz) a törvényt 2011. december 21-én kisebb, a Mellékletben foglaltakat nem érintő módosításokkal újra benyújtotta, és az országgyűlés 2011. december 30-án nagy többséggel ismét elfogadta. A 2011:ccvi. tv. 2012. január 1-jén – folytatódó heves magyarországi és külföldi tiltakozás ellenére – hatályba lépett.

Megállapodás a magyarországi zsidó vallási közösségek között a zsidó örökjáradékok kifizetésének rendjéről

2012. január 30

Megjelent:

MAZSIHISZ Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége (Hivatalos honlap), <http://www.mazsihisz.hu/2012/02/04/index.php?scid=n4845>,⁷⁷ 2012. január 31 (Generated by Foxit PDF Creator © Foxit Software <http://www.foxitsoftware.com>. For evaluation only)

Irodalom:

“Megszavazták! Rossz, rosszabb, legrosszabb – az elsőt választották”, *Új Élet*, 67, no. 4 (2012. március 1), p. 1

MEGÁLLAPODÁS

amely létrejött

a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége (székhely: 1075 Budapest, Síp u. 12, adószám: xxx, nyilvántartási szám: xxx, képviseli: dr. Feldmájer Péter elnök és Zoltai Gusztáv ügyvezető igazgató), a továbbiakban: MAZSIHISZ,

a Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség (székhely: 1074 Budapest, Dob u. 35, adószám: xxx, nyilvántartási szám: xxx, bankszámlát vezető pénzintézet: xxx, bankszámlaszám: xxx, képviseli: Herczogh László elnök), a továbbiakban: MAOIH,

az Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség (Statusquo Ante) (székhely: 1052 Budapest, Károly körút 18-20, adószám: xxx, nyilvántartási szám: xxx, bankszámlát vezető pénzintézet: xxx, bankszámlaszám: xxx, képviseli: Köves Máté Slomó vezető rabbi), a továbbiakban: EMIH

(a továbbiakban együttesen: “Felek”) között, az alulírott helyen és időpontban, az alábbi feltételekkel:

1. Felek kinyilvánítják, hogy a vallásos zsidó élet érdekében közösen kívánják felhasználni a magyar zsidóság örökségét.

2. A MAZSIHISZ kijelenti, hogy saját költségvetéséből a jelen megállapodás 3. pontjában meghatározott összegű forrásokat ad át a MAOIH-nek, valamint az EMIH-nek és azokat visszavonhatatlanul a MAOIH-ra és az EMIH-re engedményezi.

⁷⁷ A 2012. január 30-án parafált szöveg.

3. A MAZSIHISZ mint Engedményező Magyarország Kormánya kötelezettel⁷⁸ szemben 2012. évben fennálló, Magyarország 2012. évi költségvetéséről szóló 2011. évi CLXXXVIII. törvény 1. számú mellékletének X. Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium fejezet 20/05/04 fejezeti kezelésű előirányzat terhére mindösszesen

a) 190 000 000.– Ft azaz egyszázkilencvenmillió forint összeget a Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség Engedményes részére, valamint

b) 150 000 000.– Ft azaz egyszázötvenmillió forint összeget az Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség (Statusquo Ante) Engedményes részére jelen megállapodás aláírásával engedményezi.

4. A Felek megállapodnak abban, hogy az 1. pontban meghatározott célok megvalósításához szükséges forrásokat a jövőben a MAZSIHISZ a következő ütemezésben fogja biztosítani:

a) A MAOIH részére 2013. évtől az előző évi bázisösszeget a Központi Statisztikai Hivatal által az előző naptári év hivatalos inflációs adataival (éves fogyasztói árindex) megfelelő mértékben korrigálja.

b) Az EMIH részére 2013–2016 között az összeget a MAZSIHISZ évente az előző évi bázisösszeg 10 %-ával és az előző naptári év hivatalos inflációs adataival (éves fogyasztói árindex) megfelelő mértékben korrigálja.

5. A MAOIH és az EMIH az engedményezett összeget és annak fizetési módját, azaz a MÁK [Magyar Államkincstár] számára meghagyott engedményezést elfogadja, valamint vállalja, hogy a fent megjelölt összegeket a magyarországi vallásos zsidó élet érdekében fogja felhasználni.

6. A Felek megállapodásának megfelelően az engedményezés ingyenes.

7. A MAZSIHISZ mint Engedményező kijelenti, hogy a 3. pontban meghatározott követelések érvényesíthetőségéért a felelősségét a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (továbbiakban: Ptk.) 330. § (1) bekezdés b) pontjára is tekintettel kifejezetten kizárja. Az engedményezést a 3. pontban megjelölt Engedményesek a jelen megállapodás aláírásával elfogadják.

8. Felek a Ptk. 328. § (3) bekezdésében foglaltakra tekintettel rögzítik, hogy az Engedményező a 3. pontban foglalt engedményezésről a követelés kötelezettjét oly módon értesíti, hogy jelen megállapodás egy példányát dr. Gál András Levente kormánybiztos útján Magyarország Kormánya részére kézbesíti azzal, hogy a szerződés és az engedményezés a 14. pontban írtak szerint hatályosul. Jelen szerződés aláírásával a Felek tudomásul veszik, hogy Magyarország Kormánya a 3. pontban írt összegeket a MAOIH és az EMIH részére az első negyedév vonatkozásában teljesíti, és egyben a MAZSIHISZ első negyedéves részösszege is maradéktalanul kifizetésre kerül azzal, hogy amennyiben a MAZSIHISZ februári közgyűlése nem hagyja jóvá

78 [A 1045/2001. (IV. 20) Korm. sz. alatt kihirdetett Megállapodás (lásd fentebb, #282) 20. cikkelye alapján.]

a fenti szerződést,⁷⁹ úgy e tekintetben Magyarország Kormánya és a MAZSIHISZ is jogfenntartással él, így ez esetben a Felek további tárgyalásokat folytatnak, ideértve Magyarország Kormánya és a MAZSIHISZ közötti szerződés teljesítését.

9. Kötelezett az értesítést követően a 3. pontban meghatározott összegeket minden naptári évben négy egyenlő részletben biztosítja a MAOIH és az EMIH részére, minden naptári év január 31., április 10., július 10. és október 10. napjáig.

10. A jelen szerződés által nyújtott források felhasználása és az azzal történő elszámolás szabályai egyaránt és azonos mértékben vonatkoznak minden szerződő félre.

11. A jelen megállapodás határozatlan időre jön létre. A Felek minden év szeptemberében értékeli a jelen szerződés végrehajtását.

12. Felek kinyilvánítják, hogy a jövőben tartózkodnak minden olyan lépéstől, kezdeményezéstől, amely a másik fél bármely néven nevezendő bevételei csökkenését eredményezhetné.

13. A jelen megállapodást jóváhagyás céljából a MAZSIHISZ képviselője a MAZSIHISZ közgyűlése, míg dr. Gál András Levente kormánybiztos Magyarország Kormánya elé terjeszti.

14. Felek képviselői ezen megállapodást parafálják (kézjegyükkel látják el), az a MAZSIHISZ közgyűlésének, valamint Magyarország Kormányának – az engedélyezés vonatkozásában – jóváhagyását követően lép hatályba, ide nem értve a jelen szerződés 8. pontjának második mondatát. Felek vállalják, hogy jelen megállapodás rendelkezéseinek végrehajtása során a jóváhagyást megelőzően is szorosan együttműködnek.

15. Felek kijelentik, hogy amennyiben a Magyar Országgyűlés további zsidó szervezetet vagy szervezeteket ismer el egyházként, úgy ezen közösségek számára az 1. pontban meghatározott célok előmozdításához szükséges források rendelkezésre bocsátásáról külön megállapodást kötnek akként, hogy a költségek a MAZSIHISZ-t 80 %, a MAOIH-t 12 % és az EMIH-et 8 % mértékben terhelik.

16. A jelen megállapodásban nem szabályozott kérdésekben a Polgári Törvénykönyv és az alkalmazandó hatályos jogszabályok irányadóak.

17. A négy (4) számozott oldalból és 17 (tizenhét) pontból álló megállapodás 7 példányban készült, amelyből egy példány Magyarország Kormányának értesítését szolgálja, egy-egy példány pedig a megállapodás aláíróinál marad.

Kelt Budapesten, 2012. január 30. napján

Budapest, 2012. január ...⁸⁰

79 A közgyűlés 2012. február 19-én, vasárnap, jóváhagyta.

80 Így, a nap feltüntetése nélkül.

286
"Zsidó vagyok?"

Dr. Feldmájer Péter
elnök
Magyarországi
Zsidó Hitközségek
Szövetsége képviseletében

Zoltai Gusztáv
ügyvezető igazgató
Magyarországi
Zsidó Hitközségek
Szövetsége képviseletében

287
"Semmi kövön"

Herczogh László
elnök⁸¹
Magyarországi Autonóm Orthodox
Izraelita
Hitközség
képviseletében

Köves Máté Slomó⁸²
vezető rabbi
Egységes Magyarországi Izraelita
Hitközség
(Statusquo Ante)
képviseletében

81 Herczogh László (1950–) 2002 óta volt az orthodox hitközség elnöke; 2012. márciusban lemondott.

82 (1979–).

Kézbesítve, átvettem:

Budapest, 2012. január ...

.....
Dr. Gál András Levente⁸³
Jó Állam fejlesztési koncepció
végrehajtásának
összehangolásáért felelős
kormánybiztos

83 G. A. L. (1970–) ezen kormánybiztosi megbízatása, melyet 2011. december 1-jén kapott, 2012. szeptember 1-jén megszűnt. – Korábban, még mint a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium közigazgatási államtitkára, 2011. március 19-én a kormányzati portálon egy nyilatkozatban a Holokauszt Emlékközpont (Páva utca) kiállításának egyik részletére (a bécsi döntések következményeinek és a zsidók deportálásának dokumentációja kapcsán) többek között a következő kijelentést tette: "(...) nincs ok-okozati összefüggésben az, hogy a magyarlakta vidékek visszatérnek Magyarországhoz, és oda Horthy Miklós kormányzó és a magyar hadsereg bevonul, azzal, hogy később menetben hajtották az embereket a halálba. Mindez olyan történelmi csúsztatás, amely felesleges feszültséget kelt." – Ez a megjegyzés valóban feszültséget keltett. A megjegyzésbe burkolt, a kiállítás átrendezésére irányuló szándék és a 2010-ben hivatalba lépett kormánynak a Horthy-korszakot rehabilitálni próbáló lépései – vagy ilyen törekvések tudomásul vétele, eltűrése, támogatása – között sokan összefüggést láttak.

286

“Zsidó vagyok”

2005

Megjelent:

Népszabadság, 63, no. 142/2 (2005. június 20), p. 15 (P. M. M. olvasói leveléből)

(...) Zsidó vagyok. Nem magyar zsidó, nem magyarországi zsidó, nem zsidó vallású magyar, nem zsidó magyar, már magyar sem lassan. Zsidó. Egyszerűen.

(...)

287

“Semmi közöm a zsidósághoz”

2006

Megjelent:

Szombat, 18, no. 5 (5766. *ijjár* / 2006. május), p. 29 (Spiró György nyilatkozatából)⁸⁴

(...) Semmi közöm a zsidósághoz, attól függetlenül, hogy a náci fajtörvények értelmében százszázalékos zsidónak minősülök, apai ágon is, anyain is. Apai ágon távoli unokabátyám a híres munkácsi csodarabbi,⁸⁵ anyai ágon távoli rokonom egy katolikus szent, Edith Stein,⁸⁶ de semmi közöm hozzájuk, nem ismertem őket, az én kultúrám nem az ő kultúrájuk. Én nem asszimiláns vagyok, hogy egy másik “förtelmes” szót használjak, hanem magyar. Időnként az embert lezsidózzák és kizárják a magyar irodalom köréből, de ez nem az én identitásom kérdése, ez a nácik identitásának kérdése, ez az ő problémájuk. Meg is ölhetnek, és akkor mi van? (...) Én vallástalan vagyok, annyira, hogy még ateista sem vagyok.

(...)

---

84 Spiró György szíves engedélyével.

85 Ti. Hajjim Eleázár Sapira / Spira Lázár (1872–1937).

86 Edith Stein (1891–1942) német filozófus. Lengyelországi orthodox családból származott, 1904-ben kilépett a zsidó hitközségből, Edmund Husserl (1859–1938) tanítványa, majd asszisztense lett, nála doktorált (1916), 1922-ben megkeresztelkedett, 1934-ben belépett a karmelita apáca-rendbe. 1942. július végén az SS a hollandiai konvertitákkal együtt az echti karmelita kolostorból Auschwitzba deportálta, gázkamrában ölték meg. II. János Pál pápa szentté avatta (1998).

288

“A zsidóság vállalása”

2012

Megjelent:

Révész Sándor, *Népszabadság*, 70, no. 263 (2012. november 10–11), Hétvége, p. 4 (Részlet)⁸⁷

(...) A zsidóság (vagy bármiség) vállalása mint posztulátum egy szabad és szekuláris államban elfogadhatatlan. Én például szívesen vagyok zsidó bárkinek, főleg az antiszemitáknak, de akik a kötelességemmé akarják tenni, azoknak nem.

289

“Magyar zsidókként szerettünk volna élni”

2010

Megjelent:

Schweitzer József, “Itt vagyok, küldjete bennünket” (Sz. Koncz István interjúja), *Jelenkor*, 53, no. 9 (2010. szeptember), pp. 949–955; az idézet: p. 955

(...) Nagyon érdekes tapasztalás, hogy amint lehetett, a magyarországi zsidók magyar zsidók akartak lenni. Beleilleszkedve a művelődésbe, a kultúrába... (...) Ez az alapvető törekvés nem mindig talált őszinte elismerésre, de a törekvés mindig őszinte volt, hogy tudniillik a magyarsággal együtt, magyar zsidókként szerettünk volna élni. Így volt ez a történelem legkülönbözőbb időszakaiban. És így van ma is.

---

87 Révész Sándor szíves engedélyével.

Mutató

A kötetbe felvett forrásszövegek

Az alábbi Mutató nem akar több lenni, mint egy kibővített tartalomjegyzék. Csak a kötetbe felvett szövegeket öleli fel (tehát nem tárgy- vagy helynévmutató), de utal a kisebb, ámde tartalmában jelentős idézetekre is. A szerző fogalmát itt valamivel tágabban értelmeztem, mint szokásos: magában foglalja, például, törvény esetében a kiadó királyt, interjú esetében mindkét felet, nyilatkozatnál az aláírókat stb. A szerzőnév nélküli szövegek csoportjában az áttekinthetőség kedvéért elkülönítettem egymástól a törvényeket, a rendeleteket, a hírlapok, újságok stb. cikkeit és az egyéb iratokat.

A számok a szövegek sorszáma (jelzetére) utalnak.

Szerzők

A

Abraham Levi ben Menahem Tall: 75/a
Abú Ubajd Abdallah ibn Abd al-Azíz al-Qurtubi al-Bakri: 1
Ackersdijk, Jan: 107/b
Ács Pál: 276/a
Ács Tivadar: 251/a
Ady Endre: 176
Aegidius Aureavaliensis / Orvali Egyed: 2
Ágai Adolf: 110/d, 155/c
Aharon ben Hajjim Avraham Perahja ha-Kohén: 62/c
Alexander Bernát: 175
Almosznino: lásd Jozsef ben Jichak
Altmann, Simon / Simson: 200
András, II.: 10, 12–14
Antal István: 197 (35. jegyz.)
Apácai Csere János: 59
Apaí Mihály, I.: 52/b, 60/c, 60/d, 63
Apponyi György gr.: 196/c, 204/c
Avraham Katzenellenbogen: 23
Avriel, Ehud: 260/f

B

B. R.: 243/c
Bajcsy-Zsilinszky Endre: 214
Baky László: 207/c

Balásházy János: 95/j
Ballagi Ernő: 201/d
Ballagi Mór: lásd Bloch Móric
Baltazar Dezső: 194
Bánffy Dániel br.: 209/b
Bánó József: 155/b
Barcza György: 202/d
Bárczy István: 196/c
Bartha Károly: 207/b
Bartók Béla: 196/c
Batthyány Lajos gr.: 137/m/3
Beck János: 260/c
Bél Mátyás: 38/d
Béla, IV.: 15, 16, 19, 20, 22
Benedek István: 276/d
Benedek István Gábor: 252
Benedek Marcell: 175
Benoschofsky Imre: 269
Bentsur, Shmuel / Péterfi Endre: 260/d, 260/e
Berda József: 196/c
Berecz Sándor: 196/c
Bereczky Albert: 241/c, 259 (57. jegyz.)
Beregi Ármin: 175
Bernáth Aurél: 196/c
Berzeviczy Albert: 146/e
Berzsenyi Dániel: 107/d
Bethlen Gábor: 48, 49
Bethlen István gr.: 188/f
Bettelheim Samu: 175

Bibó István: 196/e, 196/e (s. v. Irodalom: Huszár Tibor), 259
Bíró Lajos: 175
Bíró Zoltán: 276/a
Blaskó Mária: 196/c
Blau Lajos: 175
Bloch Móric / Ballagi Mór: 117
Boethius, Christophorus: 37/i
Bóka László: 196/c
Boldoczki János: 260/m
Bolechów, Dov (Ber) ben Juda: 95/c, 95/d
Bonfini, Antonius: 18/c, 25, 26/a
Bosnyák Zoltán (író): 175
Bölöni György: 175
Braun Róbert: 175
Buday Dezső: 175
Buday-Goldberger Leó: 201/b
Bürgl, Samuel: 69

C

Chajjon: lásd Nehemja Hijja
Cholnoky Jenő: 175
Chorin Áron: 101
Cidkija ben Avraham ha-Rofe: 4
Cuspinianus, Ioannes / Joannes Spiesshaymer: 37/e
Czirbusz Géza: 175

Cs

Cs. Szabó László: 110/g
Csáky Albin gr.: 161/a
Csáky-Pallavicini Zsigmond őrgr.: 161/b
Csalog Zsolt: 247/a
Csécsy Imre: 196/c
Csizmaczia János: lásd Makai Csizmaczia
Csók István: 196/c
Csoóri Sándor: 276/c
Csurka István: 276/b

D

Daniél Esztrosza: 53
Danielsson, Carl Ivan: 240/r
Darányi Kálmán: 195, 196/b
Darvas József: 196/c

Deák Antal: 107/e, 115/a
Deák Ferenc: p. 38; 107/e, 115/a, 119/b, 119/g, 126/c, 144, 152
Decsy Sámuel: 92/c
Degre Alajos: 137/l/2
Dénes Béla: 257
Dernői Kocsis László: 196/c
Dernschwam, Hans: 33/a, 37/f
Déry Tibor: 191/b
Deutsch László: 280
Deutsch Róbert: 280
Diósy Márton: 133, 137/o
Domán Ernő / Élijáhu Domány: 243/a, 245/a
Domán István: 280
Domány, Élijáhu: lásd Domán Ernő
Domokos Mátyás: 191/b
Dubraviczky Simon: 119/b

E

Edelstein Bertalan: 181
Efraim ben Jaakov ha-Kohén: 62
Eichmann, Adolf: 240/h
Einhorn Ignác / Ignaz Einhorn / Horn Ede: 123, 137/f, 137/l/1, 137/m/2, 137/q, 138/g
Eisenmenger, Johann Andreas (!): 38/d
Eleonóra Magdolna Terézia (régens): 71
Eliezer ben Jichak: 9
Élijáhu ben Binjámin ha-Lévi: 36
Elisa Hajjim ben Jaakov ha-Kohén Askenázi: 61/b
Ember Mária: 232, 248/a
Endre László: 236/a
Eötvös József br.: 118, 148
Eötvös Károly: 159/d, 159/f, 159/g
Erdmannsdorf, Otto von: 202/a
Erdős Jenő: 196/c
Eschenloer, Peter: 24/c
Esterházy Pál hg.: 68
Esterházy Péter: 276/e, 276/f
Eszenyi Jenő: 196/c
Esztrosza: lásd Daniél Esztrosza
Evlia Cselebi: 45/b

F

Fábián Gábor: 125/a
Féja Géza: 191/b, 196/c
Feldmájer Péter: 279/d, 285
Fenyő Miksa: 204/g, 239/b, 239/c, 240/s
Ferdi effendi: 37/c
Ferdinánd, II.: 50
Ferdinánd, III.: 54, 56
Ferenc, I.: 102
Ferenczy Noémi: 196/c
Fincelius, Jobus / Hiob Finzel (!): 38/d
Fischer Eszter: 277
Fleischmann László: lásd Palgi
Fodor József: 191/b, 196/c
Földessy Gyula: 196/c
Földessyné Hermann Lula: 196/c
Frölich Róbert: 280
Füredi Béla: 142/b

G

Gaál György: 107/a
Gadó György: 273/b, 278/c
Gadó János: 268, 270, 272
Gál András Levente: 285
Gáspár Zoltán: 196/c
Gelléri Andor Endre: 191/b
Gerő Ödön / Viharos: 160/a
Gérson ben Jichak Askenázi: 62/d
Giesswein Sándor: 175
Goldziher Ignác: 139
Gondos Margit / Margalit: 227/a
Gömbös Gyula: 187, 193
Grell, Theodor Horst: 236/c, 240/p, 240/q,
240/u (384. jegyz.), 242/b
Grünwald / Grünvald Fülöp: 229
Grünwald Jenő: 229
Grünwald Lipót / Jehuda Jekutiél: 139/b
Gvadányi József gr.: 92/b

Gy

Gyöllai László: 204/h
Győri Farkas Imre: 196/c

H

Hadas Miklós: 177/c, 179/c, 189/e/2, 247/b,
248/b/2
Hajdu Miklós: 175
Hajjim ben Mordekhai Efraim Fischl Szofer:
lásd Schreiber, Joachim
Hajjim Sabbetaj / MAHARHAS: 46
Hajjon / Hayyun: lásd Nehemja Hijja
Haller József gr.: 93/f, 94/d
Hamvas Endre: 235
Harigerus abbas Lobiensis / Heriger van
Lobbes: 2
Hartstein Lajos: 186/b
Haszdáj ben Smuél Perahja ha-Kohén: 62/b
Hatam Szofer: lásd Schreiber, Mose
Hatvany Lajos: 175
Haypál Benő: 175
Heltai Gáspár: 18/f, 26/b
Hennyey Gusztáv: 240/y
Herczog László: 285
Heriger van Lobbes: lásd Harigerus
Herskovits Fábián: 229
Hertelendy István: 196/c
Herzl Tivadar / Theodor / Binjamin Zeev
Herzl: 169
Hess, Andreas: 18/a/2
Hevesi Ferenc: 222/d, 238
Hevesi Lajos: 110/b
Hirschler Ignác: 111/a
Holländer Leo: 137/o
Honorius, III.: 11
Horn Ede: lásd Einhorn Ignác
Horthy Miklós: 202/b, 233, 240/b, 240/t
Horváth Béla: 196/c
Huszár Tibor: 196/e (Irodalom)

I

Ibráhím ibn Jaqúb al-Iszráíli al-Tartúszai: 1
Ignotus / Veigelsberg Hugó: 174, 175
Illyés Gyula: 191/b, 196/c (27. jegyz.)
Imrédy Béla: 198/a
Istóczy Győző: 146/e, 155/a, 155/b
Istvánffy Miklós: 33/b

J

Jaakov Sasportas: 61/b
Jaross Andor: 240/f, 240/m, 240/q
Jászi Oszkár: 175, 178
Jehuda Arjé Leib ben Efraim ha-Kohén: 62/f
Jehuda Arje mi-Modena / Leon da Modena: 39/b, 88
Jehuda ben Méir ha-Kohén: 3
Jichak ben Mose / Or Zaru'a: 9
Joél ben Smuél Jafe Szirkész: 95/b
Jókai Mór: 137/e
Josijáhu ben Jozséf Pinto: 47/b
Jozséf ben Jichak Almosznino: 47/d
Jozséf ben Jichak Szambari: 37/h
Jozséf ben Mose / Leqet josér: 23
Jozséf ben Mose mi-Trani / MAHARIT: 47/a
Jozséf ha-Kohén ha-Rofe: 18/e, 37/g, 45/c
József, II.: 82, 83, 85–87
Jüttner, Hans: 243/f

K

K. R.: 245/b
Kaczér Illés: 110/h
Kahan-Frankl Samu: 261
Kalaylikoz Ali: 41/b
Kálmán / Könyves Kálmán: 6–8
Kardos Péter: 280
Károly, III: 67/c
Kárpáti Aurél: 196/c
Kaszab Aladár: 190
Katz, Jacob: 173
Kaufmann Dávid: 163
Kemál pasazáde: 37/d
Kemény Zsigmond br.: 138/b, 146/b
Kéri Lajos: 279/d
Kernstok Károly: 196/c
Kertész Imre: 276/g
Kéthly Anna: 199
Kilchmann, Antoine J.: 240/r
Kiss József / Szentesi Rudolf: 153
Klebsberg Kunó gr.: 188/g
Kmetty János: 196/c
Kóbor Tamás: 191/a
Kodály Zoltán: 196/c

Kohn Sámuel: 145, 146/d, 156, 165
Kolosváry Borcsa Mihály: 227/b
Komlós Aladár: 192, 217
Komoly Ottó: 216, 239/f
Konrád György: 218/b, 279/f
Kornis Ferenc: 159/g
Kossuth Lajos: 108/a, 125, 126/a, 126/b, 132, 137/d, 137/i/2, 137/i/3
Kozma Erzsébet: 196/c
Kölcsey Antónia: 114
Kölcsey Ferenc: 108/b
Könyves Kálmán: lásd Kálmán
Körmendi Balázs: lásd Kulcsár István
Körösfői-Kriesch Aladár: 175
Köves Máté Slomó: 285
Kraus, Georg: 52/a
Krúdy Gyula: 159/i, 159/j, 172/b
Kulcsár István / Körmendi Balázs: 184, 258
Kun László: lásd László, IV.
Kun Zsigmond: 196/c
Kunewalder Jónás: 130, 137/b, 137/h
Küküllei János / Tótsolymosi Apród János: 18/a/1

L

Lajos, I. (Anjou / Nagy): 18
Lajos, II.: 30, 31, 35/b
Landau, Ezekiel: 78, 89, 90
Láng Lajos: 201/b
László, I. (Szent): 5
László, IV. / Kun László: 17
Lencz Géza: 175
Leqet josér: lásd Jozséf ben Mose
Lesznai Anna: 175
Lethenyi János: 39/c, 88
Lichtenstein, Hillél: 150
Lindberg, Anders: 101/c
Litván György: 266
Liz-Teixeira Branquinho, Carlos de: 240/r
Lotharingiai Károly: 66/b
Lovászi Ferenc: 273/c/1
Lovászy Márton: 196/c
Löw Immánuel: 188/k, 278/a
Löw Lipót / Löv Leopold: 126, 137/k, 137/p, 146/c

Lőwy Tamás: 280

Lukács Leó: 175

M

M. I.: 243/e

MAHARHAS: lásd Hajjim Sabbetaj

MAHARIT: lásd Jozsef ben Mose

Majtényi László: 159/k

Makai Csizmaczia János: 51

Makay Miklós: 196/c

Márai Sándor: 243/d, 247/c, 253

Márffy Ödön: 196/c

Mária Terézia királynő: 76

Markovics Zsolt: 280

Márton László (1934–): 276/i

Mátyás Ferenc: 196/c

Medicei Pál / Paolo Medici: 39/c, 88

Méir Abraham Munk: lásd Munk Adolf

Méir ben Barukh Rothenburg: 3

Mezei Mór: 175

Mezey Ferenc: 164, 175

Mihályfi Ernő: 196/c

Mihancsik Zsófia: 273/c

Mikecz Ödön: 196/b

Mikszáth Kálmán: 159/a, 159/b, 159/c

Miskolczi István: 119/a

Modena, Leon da: lásd Jehuda Arje

Molnár Aladár: 151

Molnár Erik: 250/c

Molnár Farkas: 196/c

Molnár Ferenc: 155/d

Molnár Kálmán: 196/c

Moravcsik Ernő Emil: 175

Móricz Zsigmond: 196/c

Mose ben Hajjim: 47/c

Mose Foriat / Mose ben Israel Naftáli Hirsch

Porges (Präger): 55

Munk Adolf / Méir Abraham Munk: 128

Munkácsi Ernő: 160/b, 169/a, 228, 237, 239/a,
240/z, 240/aa, 241/a

N

Nadas Péter: 273/a

Nagy Péter: 260/c, 260/d, 260/e, 260/f, 260/g

Nagyváthy János: 93/e

Naményi Ernő: 219

Nehemja Hijja ben Mose Hajjon / Chajjon /
Hayyun: 61/b

Nékám Sándor: 236/c

Nemeskéri-Kiss Miklós: 212/a

Németh József: 212/d

Németh László: 215

O

Or Zaru'a: lásd Jichak ben Mose

Orbán Balázs: 147, 157

Orbán Ottó: 276/h

Ország Lili: 226

Ortutay Gyula: 261

Ortvay Tivadar: 171

Orvali Egyed: lásd Aegidius

Osváth Albert: 142/a

Ottendorff, Heinrich: 45/a

P

P. M. M.: 286

Palgi, Arje / Fleischmann László: 252

Pálóczi Horváth György: 196/c

Pap Károly: 211/a

Parragi György: 246

Patai József: 169/a, 175, 194

Perahja: lásd Aharon ben Hajjim; Haszdáj
ben Smuél

Péterfi Endre: lásd Bentsur

Petőfi Sándor: 137/g

Petrichevich Horváth Lázár: 129

Pintér József: 196/c

Pinto: lásd Josijáhu ben Jozsef

Polgár György: 203/a

Polner Ödön: 196/c

Porges / Präger: lásd Mose Foriat

Prohászka Ottokár: 188/a

Pulszky Ferenc: 137/j/2, 158/c

R

Rab Gusztáv: 196/c

Rácz András: 273/c/2

Rádai Eszter: 212/b, 267

Radisics Elemér: 175
Radnóti Miklós: 211/b/1
Radocsay László: 205/b
Rados Gusztáv: 196/c
Raffay Sándor: 175
Rajnai Sándor: 260/o
Rákóczi Ferenc, II.: 64/c
Rákóczi György, II.: 57, 58, 60/b
Rákosi Mátyás: 260/f, 260/n, 265
Ransanus, Petrus: 18/d
Ravasz László: 175, 234, 259 (57. jegyz.)
Reich Ignác: 92/d
Remenyik Zsigmond: 196/c
Révész Sándor: 288
Ribbentrop, Joachim: 240/k
Riedl Margit: 196/c
Riesz István: 255/b
Ritoók Emma: 175
Rockenbauer Zoltán: 282/d
Rónai János: 167/a
Rosthy Miklós: 39/c, 88
Rotta, Angelo: 240/r
Rottenbiller Lipót: 137/r/1
Rudnay Sándor: 100
Rudolf / II. Rudolf: 40, 42–44
Rumy Károly György: 29/e
Rycaut, Sir Paul: 61/a

S

Saly Dezső: 208
Sanz-Briz, Angel: 240/r
Sárközi György: 191/b
Sárosi Gyula: 101/d
Sasportas: lásd Jaakov Sasportas
Schams, Franz: 105, 106
Scharf Móric: 158/a, 159/d
Scheiber Sándor: 274
Schlesinger, Akiva Joseph: 112/d, 143/d
Schönberger András: 280
Schönberger István: lásd Székács-Schönberger István
Schöpflin Aladár: 196/c
Schreiber, Joachim / Hajjim ben Mordekhaj Efraim Fischl Szofér / Sussmann: 149

Schreiber, Mose / Mose Szofér / Hatam Szofér: 112
Schulhof Izsák: 65, 66/c
Schweitzer József: 280, 289
Seifert Géza: 271
Serédi Jusztinián: 222/c
Seybolt, Hanns: 24/d
Simándy Pál: 196/c
Simon István: 212/c
Simonyi Lajos br.: 154
Singer Bernát: 168/b
Singer Ödön: 280
Singer Zoltán: 212/f
Sipos Béla: 212/e
Sipos: lásd Sós Endre
Slachta Margit: 204/b, 204/c, 204/d
Slomo ben Jehiél Lurja: 39/a
Somlay Artúr: 196/c
Somlyó György: 244/b
Sós Endre / Sipos: 268, 270
Spiesshaymer, Joannes: lásd Cuspinianus
Spiró György: 287
Splény Ferenc br.: 93/b
Stern Samu: 201/b
Stöckler Lajos: 247/d, 261
Štúr, Ludovit: 108/c
Supka Géza: 196/c
Sussmann, Hajjim ben Mordekhaj Efraim Fischl: lásd Schreiber, Joachim

Sz

Sz. G.: 281
Sz. Koncz István: 289
Szabad György: 279/a
Szabó Ervin: 175, 178
Szabó Imre: 204/c
Szabó Zoltán: 196/c
Szabolcsi Lajos: 179, 186/a
Szabolcsi Miksa: 169/b, 170, 172/a
Szakasits Árpád: 196/c
Szalai Sándor: 254
Szálasi Ferenc: 242/b
Szambari: lásd Jozsef ben Jichak
Szapáry Erzsébet gr.: 204/c
Szász Zoltán: 196/c

Széchenyi Ágnes: 191/b
Széchenyi György gr.: 196/c
Széchenyi István gr.: 127
Szegfi Mór: 134
Székács István: lásd Székács-Schönberger István
Székács-Schönberger István / Székács István: 189/e
Szekfű Gyula: 210
Szemere Bertalan: 137/m/4, 138/a, 138/c, 138/d
Szenes Erzs: 159/j
Szentesi Rudolf: lásd Kiss József
Szentmiklóssy Andor: 213/b
Szép Ernő: 183, 218/a, 239/g, 241/b, 243/b
Szeyffert Ede: 159/e
Szilágyi Ernő / Cvi: 203/b, 221
Szimonidesz Lajos: 196/c
Szirkesz: lásd Joél ben Smuél
Szirmai István: 260/b
Szirtes Zoltán: 204/h
Szofer, Hajjim ben Mordekhaj Efraim Fischl: lásd Schreiber, Joachim
Szofer, Mose: lásd: Schreiber, Mose
Szomory Dezső: 110/e
Sztójay Döme: 240/h
Sztróckay Kálmán: 110/f
Szülejmán, I.: 37/a

T

Tábor Béla: 211/c
Tall: lásd Abraham Levi
Tasnádi Nagy András: 198/a
Teichtal, Jisszakhar Slomo: 220
Teleki Pál, gr.: 188/j, 197 (35. jegyz.), 198/b, 198/c, 202/c
Tersánszky J. Jenő: 196/c
Thadden, Eberhard von: 240/a
Thököly Imre gr.: 64/a, (66/a)
Thuróczi János: 18/b
Tisza Kálmán: 146/e
Tordai Péter: 282/d
Tóth Aladár: 196/c
Tóth Imre: 276/j

Tótsolymosi Apród János: lásd Küküllei János
Török László: 212/b
Trattner János: 113/a
Trebitsch, Abraham: 92/d
Trefort Ágost: 155/b, 158/b

U

Ulászló, II: 28
Ungváry Rudolf: 267

V

Vágvölgyi B. András: 159/k
Vajda Péter: 110/a, 120
Vajna Gábor: 244/a
Vályi András: 105 (38. jegyz.)
Vámbéry Ármin: 110/c
Vámos György: 252
Várdy Péter: 276/j
Vargha Sándor: 239/d
Vas István: 211/b/2
Vaszary János: 196/c
Vázsonyi Vilmos: 177, 182/b, 188/e
Vázsonyi Vilmos [jr.]: 177/c, 247/b, 248/b/2
Veesenmayer, Edmund: 236/b, 240/c, 240/d, 240/e, 240/g, 240/i, 240/j, 240/l, 240/n, 240/u, 240/v, 240/w, 240/bb, 240/cc
Veigelsberg Hugó: lásd Ignotus
Venetianer Lajos: 175
Veres Péter: 248/b/1, 250/d
Vida Jenő: 201/b
Viharos: lásd Gerő Ödön
Vikár Béla: 196/c
Vilt Tibor: 196/c
Vozáry Aladár, R.: 225/b, 225/c
Vörösmarty Mihály: 137/n

W

Werbőczy István: 29
Weres Balázs: 29/b
Windischgrätz Alfréd hg.: 137/s
Wlassics Gyula br.: 161/b

Z

Zeitinger Jenő / Zolnai Jenő (?): 256

Zeke Gyula: 177/c, 247/b, 248/b/2

Ziegler, Heinrich Anshelm von (!): 38/d

Zilahy Lajos: 196/c

Zolnai Jenő: lásd Zeitinger

Zoltai Gusztáv: 285

Zoványi Jenő: 175

Zrínyi Ilona gr.: 64/b

Zs

Zsigmond (Luxemburgi): 18/a, 22

Zsolt Béla: 201/e

Törvények

(tc.: decretum, törvény, törvénycikkely, articulus)

I. (Szent) László: 5

Kálmán: 6–8

II. András: 10 (Aranybulla), 12 (Aranybulla), 13–14

IV. (Kun) László: 17

1499:VI. tc.: 28

1521:X. tc.: 30

1525:VII. tc.: 34

1578:II. tc.: 40

1593:V. tc.: 42

1595:VI. tc.: 43

1596:VII. tc.: 44

1630:XV. tc.: 50

1647:XCI. tc.: 54

1649:LXXIX. tc.: 56

1650:XXVII. (Erdély): 57

1741:XXIX. tc.: 76

1790:XXXVIII. tc.: 93/d

1807:I. tc.: 102/a

1808:VI. tc.: 102/b

1830:VII. tc.: 102/c

1840:XV. tc.: 116

1840:XXIX. tc.: 119

1849:IX. tc.: 138

1867:XVII. tc.: 146/a

1895:XLII. tc.: 161/c

1895:XLIII. tc.: 162

1920:XXV. tc.: 188/b

1928:XIV. tc.: 188/l

1938:XV. tc.: 196

1939:IV. tc.: 197

1940:XIX. tc.: 196/d

1941:XV. tc.: 205

1942:XIV. tc.: 207/a

1942:XV. tc.: 209/a

1946:XXV. tc.: 255/a

1949:XX.–1989:XXXI. tv. (Alkotmány): p. 36

1990:XVII. tv.: p. 37

1993:LXXVII. tv.: 275 (1. jegyz.)

1997:X. tv.: 282/b

2011:C. tv.: 284

Rendeletek

55000/1942. Hm.: 207/d

1240/1944. Me.: 222/b

1600/1944. Me.: 223/b

1610/1944. Me.: 223/c

3840/1944. Me.: 242/a

6163/1944. Bm. VII. Res.: 223/a

8935/1944. Bm.: 244/a

1035/1997. Korm.: 282/c

Hírlapi cikkek

- Allgemeine Zeitung des Judenthums (1841): 111/b, 121/c
Bétsi Magyar Kurir (1790): 92/e
Budapesti Híradó (1848): 137/d/2, 137/i/3
Dinstagische un Fraytagische Kuranten (Amsterdam, 1686–1687): 66/c (710. jegyz.)
Egyenlőség (1936): 180
Egyetértés (1883): 159/h
Hadi s más nevezetes történetek (1790): 92/a; (1791): 94/a
Hölgyfutár (1857): 140
Jelenkor (1848): 137/m/1
Magyar Hirmondó (1783): 84
Magyarországi Zsidók Lapja (1944): 222/f, 239/e, 240/x
Magyar-Zsidó Szemle (1897): 168/a
Németországi újsághírek (1684): 45/d
Nemzeti Újság (1841): 124/a
Newe Zeyttung (1526): 37/b
Pesti Divatlap (1848): 136, 137/j/1
Pesti Hírlap (1848): 136, 137/c, 137/d/1, 137/i/1, 137/i/2; (1897): 166
Pesti Napló (1859): 141; (1938): 196/c
Pestvárosi Tudósítások (1848): 137/r/1
Világ (1841): 121/b
Világ (1945): 251/b
Tudományos Gyűjtemény (1840): 119/h
Új Élet (1951): 264/a, 264/b
Sulamith (Kassel, 1810): 103
Szabad Nép (1945): 250/a, 250/b
Szabadság (1945): 251/a

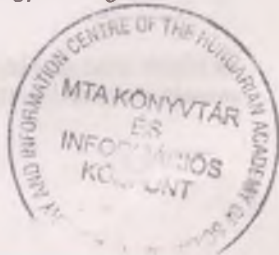
Iratok

- Aláírás-gyűjtő körlevél az elkülönzés ellen (1848): 136
Approbatae constitutiones: 58
Arad, az Izraelita Újító Egylet felhívása (1848): 135
Árva vármegye követi utasítása (1790/91): 93/c
Bazin, Ferenc és Farkas szentgyörgyi és bazini grófok röpirata (1529): 38/b
Bécsi zsidók kérvénye (1529): 38/c
Beledi mézáros elismervénye, A (1761): 74/b
Belügyminiszter előterjesztése a megkülönböztető jelzések tárgyában, A (1944): 222/a
Beszámoló a Kamenyec-Podolszkiban lefolyt tömeggyilkosságokról (1941): 204/e
Budai jogkönyv: 21
Budán foglyul ejtett zsidó kihallgatási jegyzőkönyve (1686): 37/i, 66/d
Csendőrség munkácsi értekezletének jegyzőkönyve, A (1944): 225/a
Dunaszerdahelyi mézáros céh elismervénye, A (1735): 74/a
Egyezmény a Magyar Köztársaság Kormánya és a MIOI-MAOI KI között (1948): 261

Fejérmegyei rendek utasítása, A (1648): 60/a
 Felirat az új-budai temető felszámolásáról (1806): 98
 Feljegyzés Horthy Miklós számára (1943): 213/a
 Felsőház közoktatásügyi bizottságának jelentése az 1928.xiv. törvényjavaslatról, A (1928): 188/i
 Folyamodvány a Pozsonyi Kamarához (1710?): 67/b
 Gépkocsizó tüzérsztyály hadműveleti naplója (1941): 204/f
 Házaló zsidó iparendedélye (1820): 107/c
 Hegyalján lakozó zsidóság esedező levele, A (1808): 95/i
 Helytartóság határozata, A (1798): 97
 Helytartótanács leirata, A (1800): 95/g
 Hercegprimás irodájának nyilatkozata, A (1944): 239/b
 Históriai ének a kurucok vérengzéséről / Hurban ha-gadol (1683): 66/a
 Honi izraeliták belügyeit kezelő választmány körlevele, A (1848): 137/b
 Honvédelmi minisztérium állásfoglalása a zsidó származású tisztek alkalmazásáról, A (1942): 206
 Írók, művészek, tudósok deklarációja a magyar társadalomhoz és a törvényhozás tagjaihoz (1938): 196/c
 István, I. (Szent), Intelmei (1027): 198/c (53. jegyz.)
 Izraeli Követség jegyzéke a kivándorlás tárgyában (1953): 260/k
 Jegyzőkönyv: A gazdasági rendőrség a sátoraljaújhelyi zsinagógában (1949): 263
 Jelentés a belügyminisztérium III/I. csoportfőnökség 4/A alosztályának (1971): 272/a
 Jelentés a zsidó kivándorlással kapcsolatban tapasztalható hangulatról (1953): 260/l
 Jelszavunk legyen: Nem megyünk a halálvonatra! (1944): 230
 Kassai polgárok levele (1609): 95/a
 Kecskeméti Becsületos Tanács rendelete, A (1777): 80
 Képviselőház közoktatásügyi bizottságának jelentése az 1928.xiv. törvényjavaslatról, A (1928): 188/h
 Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának nyilatkozata, A (1921): 188/c
 Keszthelyi klezmerek szerződése (1812): 99
 Kismartoni szent község határozata, A (1730): 72; (1731): 73; (1795): 96
 Kivándorlási egyezmény a Magyar Népköztársaság és Izrael Állam között (1949): 260/i
 Kivándorló IBUSZ-különvonat hivatalos kísérlőjének jelentése (1950): 260/j
 Kolozsvári országgyűlés panasza, A (1578): 41/a
 Kongresszusi, orthodox és status quo ante hitközségek szervezeteinek nyilatkozata, A (1939): 201/c
 Levél Hochmuth Ábrahámnak (1848): 137/a
 Magyar rabbik nyilatkozata (Tervezet) (1847): 126/d
 Magyarország s hozzá kapcsolt tartományokbeli izr. lakosok megbízottai, "Beadvány az országgyűléshez" (1848): 137/o
 Magyarországi Zsidók Szövetsége Intéző Bizottságának beadványtervezete, A (1944): 243/g
 Magyarországon éló zsidók kérelme, A (1790): 93/a
 Máramaros vármegye alispánjának rendelete (1941): 204/a
 MaZsiHiSz Alapszabálya, A (2004): 283
 MDP KV Titkárság határozata a zsidó kivándorlás tárgyában, Az (1949): 260/h

Megállapodás a Magyar Köztársaság Kormánya és a MaZsiHiSz között (2000): 282/d
 Megállapodás a zsidó örökjádékok kifizetésének rendjéről (2012): 285
 MIOI és a két Rabbitanács nyilatkozata (1951): 264/b, 264/c
 MIOK bizalmas irata a kivándorolni szándékozók számáról, A (1948–1949): 260/a
 Nagykálló, rabbilevél (1841): 122
 Nagyszebeni Czion-egyesület szabályzata, A (1897): 167/b
 Nagyszöllősi szolgabíró körözüvénye, A (1791): 94/c
 Nagyváradi zsidó község beadványa, A (1766): 81
 Neológ Országos Kongresszus nyilatkozata, A (1925): 188/d
 Óbuda, a zsidó község határozata (1849): 137/t
 Óbudai zsidó krónikás (1838): 113/b
 Országgyűlési napló (1525): 32, 34, 35/a
 Országos Református Szabad Tanács nyilatkozata, Az (1946): 259 (57. jegyz.)
 Orthodox rabbik titkos nyilatkozata (1949): 262
 Orthodox zsidók közösségi börtje (1946): 249
 Pázmány Péter Tudományegyetem, Jegyzőkönyv (1926): 189/a
 Pázmány Péter Tudományegyetem, Rektori intézkedés a zsidóverések megakadályozására
 (1926): 189/b
 Pest város tanácsának jelentése (1815): 104/a
 Pest városi közgyűlés végzése, A (1848): 137/r/2
 Pest, a zsidó előjárók ügyrendje (1817): 104/b
 Pest, zsidó egyletek (1833): 109
 Pesti hitközség előjáróságának jegyzőkönyve, A: 143/c
 Pesti Izr. Hitközség nyilatkozata, A (1934): 201/a
 Pesti Izraelita Hitközség felhívása a világ zsidóságához, A (1920): 185
 Pesti zsidó hitközség nyilatkozata, A (1919): 182/a
 Peszak bét din (1865): 143/a
 Pozsony, izr(aelita) egyletek: 171
 Pozsonyi szent község szabályzata, A (1740 / 1835): 75/b
 Prágai héber krónika: 27, 38/a
 Pro memoria Serédi Jusztinián hercegprímás részére (1944): 231
 Református Konvent elnökségi beadványa, A (1944): 234 (333. jegyz.)
 Salom, Nyílt levél a magyar társadalomhoz és a magyar zsidósághoz (1984): 273/b
 Sáros vármegye: beadvány a vármegye rendjeihez (1847): 131
 Svájci követség megbízottainak jelentése, A (1944): 243/h
 Szolgabírói körözüvény a házalókról (1788): 91/a; (1797): 91/b
 Szombathely város Tanácsának jegyzőkönyve (1711): 70
 Szombathelyi magisztrátus engedélye, A (1746): 77/a; (1747): 77/b
 Temes vármegye követi utasítása (1839): 115/c
 Tervezet a magyar zsidóság követendő politikáját illetően (1945): 247/e
 Törvénycikkely [-tervezet] a vallásbeli különböző felekezetűek polgári egyenlőségéről (1848):
 137/i/1
 Udvari Kamara engedélye, Az (1869): 67/a
 Udvari Kamara védlevele, Az (1766): 79
 Újpest, zsidó választott bíró esküje (1840): 121

Ungvári és kárpátaljai zsidók levele a rendőrfőkapitánynak, Az (1944): 224
Végzés a nagykállói vérvád-ügyben (1791): 94/b
Zala vármegye követi utasítása (1839): 115/b
Zemplén vármegye főjegyzője (1798): 95/f
Zemplén vármegye gyűlésének rendelkezései (1791): 95/e
Zemplén vármegye szabályrendelete (1801): 95/h
Zsidó Tanács felhívása a sárga csillag viselésére, A (1944): 222/e, 222/f

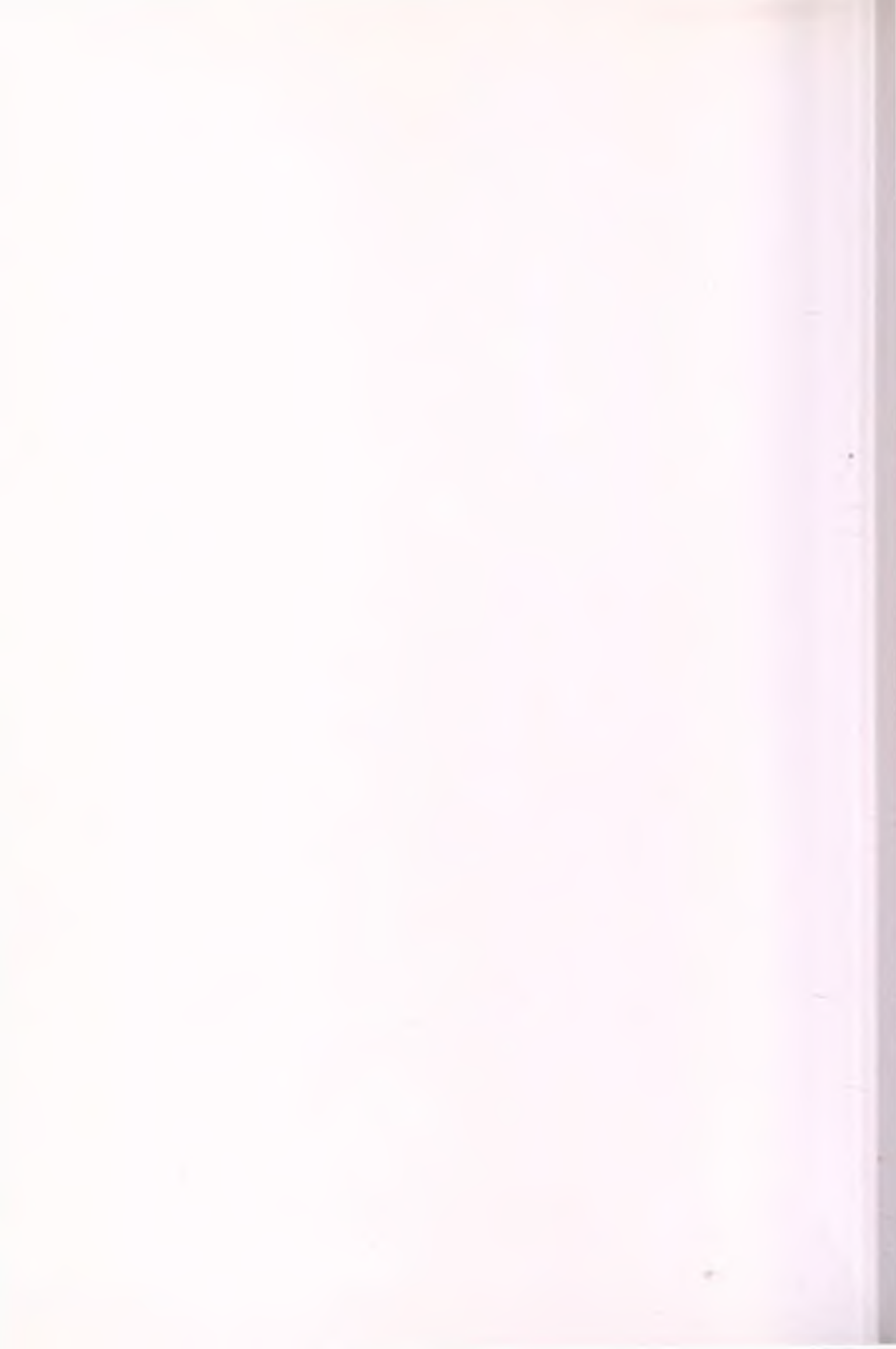
A kiadvány helyesírása a kötet szerzőjének nézeteit tükrözi.

Kiadta a Kalligram Könyv- és Lapkiadó Kft., Pozsony, 2013. Első kiadás. Oldalszám 1472. Felelős kiadó Szigeti László. Borítóterv Hrapka Tibor. Grafikai elrendezés Studio GB, Dunaszerdahely. Nyomta az OOK-Press Kft., Veszprém. Felelős vezető Szathmáry Attila

[The text in this section is extremely faint and illegible, appearing as a series of light-colored lines across the page.]

Vydal Kalligram, spol. s r. o., Bratislava, 2013. Prvé vydanie. Počet strán 1472. Vydavateľ László Szigeti. Návrh obálky Tibor Hrapka. Grafická úprava Studio GB, spol. s r. o., Dunajská Streda. Vytlačil OOK-Press, Veszprém.

A borító címlapján:

Az újhoid köszöntése (*kiddus ha-levána / birkat ha-hodes*): az első negyedben, szabad ég alatt, tíz férfi (a *minján*) jelenlétében, a kántor az áldást olvassa. – Pergamentre festett miniatura egy kézíratos askenázi imakönyvben (1739). A kép eredeti méretei: 30×46 mm. Magyar Zsidó Levéltár. Toronyi Zsuzsanna szívességéből.

7500 Ft

WWW.KALLIGRAM.COM

Itt van a víz: óceán, tavak, sebes patakok. Isszuk, fürdünk benne. Jég, hó, eső. Hidrogén és oxigén, H_2O . És testünknek (agyunknak is) alkotóeleme a víz. Nélküle nincs élet.

Én az *oxigénről* (O) akartam írni, az oxigénről a vízben: a zsidók szerepéről a magyar történelemben.

A jelen kötet címe Szép Ernő szavait idézi, a *Lila ákác*-ból. Mintegy 650 hosszabb-rövidebb szöveg van benne, legtöbbjük alig ismert. Forrásszövegek, amelyek megvilágítják a zsidók magyarországi történetét, kísérik és kiegészítik a Kalligramnál 2012-ben egymás után két kiadásban megjelent könyvemet.